

KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZIGAZGATÁSI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA.

XVIII. ÉVFOLYAM.

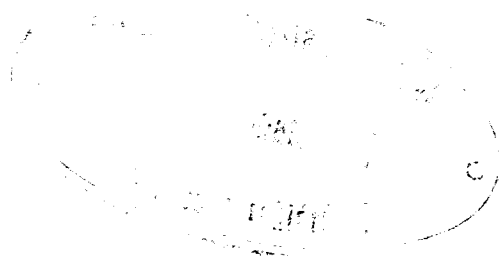
ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

1894.

AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK OKTATÁSA ÉS ÁLLAMI ÉLETÜNK IGÉNYEI.

A mint a sirja felé közeledő XIX. századból év év után telik, egyre szaporodnak a komoly intő jelek, melyek arra mutatnak, hogy a küszöbön álló XX. század a modern államokra nézve a megpróbáltatás nehéz éveit fogja magával hozni.

Nem kell jós tehetség hozzá, hogy e jelekből olvasni tudjunk. Ha valaki találomra, a hét bármely napján, kezébe vesz egy napilapot: telve fogja azt látni a gazdasági osztályharcz legélesebb csatáinak hireivel. Strike-ok itt, kartellog ott, egy-egy anarchista bomba vagy ép szociális forradalom dübörgése amott; munkásgyűlések és szövethozások egyik oldalon, parlamenti enquétek és reformjavaslatok özönek a másikon. Semmi kétség abban, hogy e társadalmi harcokban a küzdő felek között az államnak lesz feladata igazságot tenni s hogy *a gazdasági jogrendnek az ethikai eszményekkel összhangzó alakban való felépítése az a problema, melynek megoldásától a XX. század államainak nemcsak nyugalma, hanem egyenesen léte függ.*

Hu önámítás volna azt hinni, hogy a magyar állam kivételt fog képezni az általános szabály alul. Igaz, hogy 1789 és 1848 közé egy félszázad esik, de igaz az is, hogy a villamosság korában csak hónapok vagy napok kellenek ahhoz, amit régebben esztendőök hosszú sora szült meg.

De a modern magyar államnak fiatal vállára nemcsak a nyugat nagy társadalmi problémái fognak a közel jövőben reá nehezenni. Nekünk vannak külön feladataink is, vagy — helyesebben szólva, nekünk tulajdonképen hasonlithatatlanul több

dolgunk van, a magyar államnak hasonlíthatlanul előbből kell kezdenie, mint a külföldnek.

Természettörvénynek bátran mondhatnók, annyira természetes és egyszerű igazság, hogy minél hátrább áll valamely nemzet a többiek mögött, annival több tennivaló háramlik az államra. Sokat panaszkodnak társadalmunk gyengesége, kezdeményezési képességben szűkölködő volta miatt. Pedig a magyarázat nagyon egyszerű; társadalmunk nem érett még meg a modern feladatokra, melyek özönével szakadtak rá az új aera megnyilta óta. Az államnak kell tehát helyt állani és századok mulasztását pótolni.

De ez még nem minden. A magyar államnak nemcsak a nemzet gazdasági és kulturális életének fejlesztése körül akad ezer meg ezer tennivalója, hanem tulajdonkép még sokkal előbből kell kezdenie a dolgot: *meg kell teremtenie az egységes magyar nemzetet.* Mert a modern magyar állam mindaddig nem befejezett alkotás, míg vannak széthúzó nemzeti-ségek, míg vannak hatalmak az államon belül, melyek elég merészek azzal a harczot felvenni.

A magyar állam tehát — azt hisszük — elvitathatlanul sokkal nagyobb feladatokkal megy a közelgő új század elé, mint bármelyik modern állam.

Ám ha ez így van, akkor áll az is, hogy nincs állam, a melynek nagyobb érdeke fűződne ahhoz, hogy az állami élet vezetésére hivatott elemek a képzettség, a tudományos készség lehető legmagasabb fokán álljanak, mint a magyar államnak. Mert végre is az állam csak abstractio; csontot és vért a polgárok, agyat a politikai élet szóvivői kölcsönöznek neki. Az állam tehát annyit ér és annyit tud, a mennyit vezetői. S mert e vezetők — a legmagasabb foktól le az önkormányzati körökig — a dolog rendje szerint, főiskoláink ifjúságából kerülnek ki: mi sem logikusabb, mint az a következtetés, hogy államunknak legmagasabb érdeke követeli, hogy ez ifjúság kiképzése az u. n. *államtudományokban* a lehető legteljesebb legyen.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter urnak az a törvényjavaslata, melyet legközelebb tett le a képviselőház asztalára, csak egy alkalommal több arra, hogy a hazai felső oktatást ebből a szempontból e helyen egy kis megbeszélés tárgyává tegyük.

Legyen szabad először a kérdést úgy tennünk fel: mit nyujtanak legfelsőbb tanintézeteink azokból az ismeretekből, melyek az állam szempontjából legfontosabbak?

Ha olvassuk azt, hogy nemcsak egyetemeinken, hanem tulajdonkép minden akadémián is van államtudományi szaktanfolyam és egyetemeink egyik karát jog- és államtudományi karnak nevezik, úgy némi könnyenhivés mellett bátran megnyugodhatnánk abban, hogy a magyar állam megteszi kötelességét az u. n. államtudományok terjesztése körül.

De nézzük a dolgot közelebbről s kezdjük egyetemeinken.

Üssük fel a budapesti tudomány-egyetem legutolsó almanachját. Ugynevezett államtudományi tárgyra rendelt tanszéket találunk — ha az államszámviteltantól eltekintünk — összesen hármat, vagy ha igen lelkiismeretesek akarunk lenni: hármat és egy felet.

A nemzetgazdaságtannak külön tanszéke tulajdonkép nincs. Van egy tanszék a nemzetgazdaságtan és pénzügytan számára, melynek betöltője felváltva egy félévig a nemzetgazdaságtanból s aztán egy félévig a pénzügytanból tart főkollegiumot. Tehát azt a rengeteg anyagot, mit ma a nemzetgazdaság képvisel, egy rendes tanár egy félévben adja elő. Maradnak 1—2 órás speciálkollegiumok, a melyeknél természetesen szó sem lehet egyébről, mint egy-egy részlet megvilágításáról.

Van egy tanszék a »politikai tudományokra«. Ezt a kitételt ma csak úgy kell érteni, hogy egy rendes tanár ad elő politikát.

Van egy tanszék a statisztika számára.

Van végre egy fél tanszék — ha szabad e kitétellel élnünk — a pénzügytan számára. Ennek a tanszéknek tárgya a pénzügytan és pénzügyi jog lévén, betöltője évente egy félévig tart pénzügytani főkollegiumot, heti 4 órában.

Igy áll a dolog azon az intézeten, melynek hallgatósága tudvalevőleg erős zömét adja azoknak, kikből Magyarország hivatalnokai, jogászhai s egyuttal államférfiai is kikerülnek. *A budapesti egyetem jog- és államtudományi karának hallgatósága ma 2400 főn túlmelegedett s e nagy tömeg államtudományi nevelésére — mint láttuk — 3½ tanszék van rendszerezítve.*

Nem akarjuk a közelmúlt idők emlékeit visszaidézni. Azokét az időkét, mikor a nemzetgazdaságtanból és pénzügytanból négy tanár: Kautz, Kerkápoly, Láng és Földes tartottak főkollegiumokat, mikor a politikát az első kettő és Szilágyi, a jelenlegi igazságügyminister, tanította s a statisztikának két tanszéke volt. Azóta a jogi tanszékek száma szaporított, az államtudományoké kettővel csökkent s beállott az a helyzet, hogy *20 tanszék közül csak 3^{1/2} szolgálja az államtudományokat.*

De talán kevésbé sivár a kép, ha a többi főtanintézetekre fordítjuk tekintetünket.

Valóban Kolozsvárott jobb az arány az államtudományok javára, mint központi egyetemünkön. Ott legalább 3 tanszék szolgálja ezek ügyét a 13 közül. Sőt vidéki akadémiáinkon is bizonynyal van oly jó a viszony a két szak közt, mert az államtudományokra is esik egy vagy másfél tanerő az 5—8 közül. Hogy különben itt mily állapotok fordulhatnak elő, arra elég klasszikus példa az egri érseki joglyceum, hol — a mint a hivatalos »Magyarország tiszti cím- és névtárának« 1894. évi folyama bizonyítja — *a nemzetgazdaság- és pénzügytant egy helyettes tanár, az akadémiai hitszónok adja elő, kinek összes képzettsége a kánonjogtudorság.*

De térjünk át egyéb főiskoláinkra. Közgazdaságunk főbb ágai közül, — a mezőgazdaság az, mely után a népesség három-negyede él, tulajdonkép nincs főiskolával ellátva. Államunk egyik feltűnő mulasztásával van itt kétségtelenül dolgunk. De abban a reményben, hogy e mulasztás nem sokára kellőleg pótolva lesz: nézzük meg a »m. kir. gazdasági felsőbb tanintézet«, a magyar-óvári akadémia értesítőjét. Tény az, hogy ott nemzetgazdaságtan és statisztika taníttatnak; tanárunk azonban e két tárgyon kívül még következőket ad elő: gazdasági üzemtan, kezelés- és becsléstan, továbbá gazdasági kereskedelem. Hogy mennyi ideje marad a fenti két tárgy művelésére, azt nem merjük kutatni.

A kereskedelmi akadémiák tanári személyzetében kétségkívül foglal helyet a nemzetgazdaságtan egy-egy tanára is. Ezek működéséről, sajnos, irodalmi tevékenységükről nem tudván, ép úgy nem mondhatunk véleményt, mint a jogakadémiák szaktanáraitól.

De térjünk át a budapesti, vagyis inkább egyetlen műegyetemünkre. Azt hihetnők, ha valahol, úgy itt virágzik a nemzetgazdaságtan és annak gyakorlati támasza, a gyakorlati üzletember tájékoztatója, a gazdasági statisztika. Ám mit látunk? Van összesen 30 rendes tanszék. *Van állattani és növénytani tanszék stb., de külön nemzetgazdaságtani tanszék nincs.* Van ugyan egy, jelenleg ép üresedésben levő tanszék, melynek tárgyai: nemzetgazdaságtan, jog- és törvényisme, tehát valami olyan egyveleg, mely alatt az egész jog- és államtudományok körét lehetne érteni, ha nem volna még egy külön tanszék a közigazgatási és magánjog számára. A mi ez utóbbin kívül esik, az tartozik tehát az előbbihez s ha visszaemlékezünk arra, hogy e tanszék boldogult betöltője tényleg adott elő váltójogot, azt kell kérdenünk, miért nem adják elő a kereskedelmi jogot, melyre tán csak volna szüksége a technikai pályára menőnek? Erre és hasonló egyéb kérdésekre ugyan azt felelhetné valaki, hogy ám ott a szomszédban az egyetem. De e felelet a viszonyok nem ismerésének volna jele. Az egyetem szaktanára — eltekintve attól, hogy túlon-túl elég neki a saját hallgatósága — nem rendezheti be előadásait úgy, mint azt a műegyetem tanrendje kívánja és a mi még szembeszökőbb, nem mehet el a műegyetemre a vizsgákra. Következik ebből, hogy mindazt, mit a technikusként tudnia kell, a műegyetemnek a saját erejéből kell nyújtania. Az irányzat e részben meg is van. Így látjuk, hogy u. n. meghívott szakférfiak adják elő e műegyetemen a »számtartást«, a »közegészségtant«, a »művelődéstörténetet, irodalmat s aesthetikát«. Mindez ellen semmi kifogásunk, de az már mégis érthetetlen, hogy a statisztikára nincs sem tanszék, de még csak meghívott szakember sem. Avagy a statisztika vesztett azóta fontosságában, mióta a *statisztikának egy rendes tanszékét megszüntették?*

De tán hosszasan is időztünk főiskoláink tanszékeinél. Azonban szükség volt arra, hogy előkészítsük a talajt a most mondandókra.

A következő kérdés ugyanis az: minő államtudományi képzettség tanusítása képesíti a jogvégzett ifjakat a hivatalnoki pályára?

A nélkül, hogy az egyetemi stb. vizsgarendszer utvesztőjébe bele kellene mennünk, elég a köztudomásra hivatkoz-

nunk, mikor azt állítjuk, hogy a hivatalnoki pályára menők azon része, mely magasabb képzettséggel, t. i. doktori oklevéllel bír, az esetek túlnyomó nagy többségében más államtudományi képzettséget nem igazol, mint azt, hogy a nemzetgazdaságtanból és pénzügytanból, tehát két tárgyból — másodéves jogász korában — 15 perczig felelt az alapvizsgán s aztán a politikából szigorlatozott.

Igy volt ez eddig s tán meg van engedve nekünk az a vallomás, hogy bizton hittük, mikép a készülődő reform — a kötelező doktorság oly régóta vajudó eltörlése — javulást fog hozni és pedig gyökeres javulást. Annál nagyobb sajnálattal kell bevallanunk, hogy csalódtunk.

A törvényjavaslat legtöbb pontjára nem óhajtunk reflektálni. Nem óhajtunk különösen arról szólni, hogy a minden pályára minősítő államvizsgálat elvi meghonosítása az akadémiákon minő veszélyekkel járhat. Lelki szemeink előtt megjelenik ugyan kísértetkép egy turóc-szentmártoni panszláv akadémia, egy nagyváradi oláh g. kath. akadémia, egy lugosi oláh g. keleti akadémia stb. stb. réme; ámde azt gondoljuk magunkban: videant consules, ne quid detrimenti respublica capiat. A mi feladatunk szerényebb. A kérdés az, minő államtudományi képzettséget fog megkívánni az új törvény a jövő hivatalnokaitól és politikusaitól?

Olvassuk tehát a törvényjavaslat 1. §-át. Ez így hangzik:

»Az eddig fennállott jogtudományi és államtudományi doktori szigorlatok, mint a gyakorlati jogi, illetve *közigazgatási pályákra* előfeltételül szabott minősítő vizsgálatok megszűnván, ezek helyett az elméleti *jogi államvizsgálat* létesítettik.«

Ez ugyan még magában keveset mond, de joggal feltűnhetik, hogy az új vizsga neve csak *jogról* szól, az *államtudományokat* hallgatással mellőzi. A következő szakaszban azonban előfordul e szó s már-már megnyugódhatnánk a dologban, ha az indokolás 7. bekezdése nem hangzanék következőképen:

»Az egységes jogi államvizsgálat két szóbeli és egy írásbeli vizsgálatból álland s az előbbieken a vizsgálati tárgyak olyképen fognak csoportosíttatni, hogy az első szóbeli vizsgálatnak tárgyait az anyagi jogok, a másodikét pedig az alaki jogok képezzék.«

Ha jól értelmezzük e mondatot, úgy a jövő államvizsgáin, melyek minden közigazgatási és jogi pályára képesítő legmagasabb elméleti képzettséget lesznek hivatva bizonyítani, a tulajdonképi u. n. államtudományoknak, melyek sem anyagi, sem alaki jogot nem tartalmaznak, helyök nem lesz.

Nem akarjuk e helyzet visszaszólását azokra nézve bizonyítani, kik a közigazgatási pályára készülnek. Elképzelni sem lehet, hogy tudományos czélt szolgáló tanintézet megadja az utlevelet az állami s más köz hivatalnoki pályára államtudományi, nevezetesen nemzetgazdaságtani, pénzügytani, politikai és statisztikai alapos képzettség igazolása nélkül. Mert vagy van szükség itt elméleti képzettségre, vagy nincs. Ha van, akkor annak veleje a fentnevezett tanszakok átértékeléséből áll s így ennek kimerítő igazolása a képesítés sine qua non-ja. Ha nincs, akkor felesleges az egész jogi tanfolyam, mert hisz az érvényben álló közigazgatási törvények és rendeletek ismeretének igazolására valóban nincs szükség sem négy évi előkészülésre, sem anyagi és alaki jogi államvizsgákra.

De nézetünk szerint nemcsak a közigazgatási pályán, hanem a jogi pályákon is elengedhetlen szükség van az u. n. államtudományokra. Ezek nélkül a jogi képzettség alakilag bármely tökéletes lehet, de tartalmilag üres.

Ez állításunk bizonyítására — úgy érezzük, — tulajdonképen nincs is szükség. Mindenki tudja, hogy a jog feladata a fontosabb társadalmi életviszonyok rendezése. Már most, a ki valamit rendezni akar, vagy valaminek elrendezését meg akarja érteni, először is tudnia kell, milyen az anyag, melyről szó van. A jogi ismeretek előfeltétele a társadalmi élet ismerete. Ezt nyújtani volna hivatva a társadalmi élet tudománya, a sociologia, vagy mivel az még kellőképen felépítve nincs, hivatva van a gazdasági élet tudománya, a nemzetgazdaságtan s a társadalmi és állami élet nagy jövőjű elemzője, a statisztika s ezek mellett még az állami életműködések elmélete, a politika tudománya.

A kinek nincs alkalmja a jogtudomány fejlődését tüzetes figyelemmel kísérni, az is átérezheti, hogy a létező jogot, valamint annak fejlődését megérteni teljességgel lehetetlen a megfelelő gazdasági viszonyok ismerete nélkül. Nem képzelenséggel határos kísérlet volna-e a középkori jogéletet fel-

tüntetni akarni a középkori gazdasági viszonyok ismerete nélkül? Jogtörténet gazdaságtörténet nélkül olyan volna, mint földművelés tudománya chemia és növényphysiologia nélkül. S áll ez a római jogra is, mely végre sem egyéb, mint a jogfejlődés egy — elismerjük — fényes fejezete, de érthetetlen az ókori gazdasági élet ismerete nélkül. Avagy, hogy csak egyet mondjunk, az adás-vevés azon ősi polgári alakja, melyet *mancipationak* neveztek, nem megfoghatlan jogi szörnyeteg volna-e, ha nem tudnók, hogy az a forgalmat csak alig ismerő natural-gazdaság korának gyermeke?

De nem szükséges tovább fenni ez eszmemenetet. Nem szükség azt mondani, hogy váltójog és kereskedelmi jog megértése a váltó és kereskedelem közgazdasági funkciójának ismerete nélkül nem lehetséges. Vagy képzelhetni-e a biztosítási ügyet, a vasuti szállítást, a közraktárakat szabályozó jogtételek helyes felfogását a megfelelő nemzetgazdasági ismeretek nélkül?

Tovább is mehetnénk még. Utalhatnánk a törvénytárunkban is rohamosan szaporodó azon törvényczikkekre, melyek szociálpolitikai törvényhozás neve alatt foglalhatók össze. Avagy képzelhető-e ezek megértése a jogász részéről, ha szociálpolitikai ismeretei hiányosak?

Utalhatnánk arra is, hogy egyik nagy kedveltségnek örvendő jogi tanszak, a büntetőjog, már erősen fejlődik abban az irányban, hogy az alkalmazott sociologia, a kriminálstatisztika tanulságainak felhasználása legyen. Csak egy frapáns példával több ez arra, hogy mily gyümölcsöket terem a jogászra nézve a társadalmi élet törvényeinek tudománya.

Bátran letehetnök immár a tollat, ha nem volnánk Magyarországon. *Abban a Magyarországon, melyben szabad nép tartja kezei közt sorsát s melynek politikai életében — a rendezett tanácsú város zöld asztalától fel a bársonyszékig és a parlamentig — az az elem uralkodik, melyet egyetemeink jog- és államtudományi karai, illetve jogakadémiáink nevelnek.*

Ha szabad államban a politikai érettség tulajdonkép minden egyes állampolgár műveltségének alkotó részét kellene, hogy képezze, úgy jogászainktól ennél sokkal többet kell kívánnunk. *Társadalmi és állami életünk egészséges fejlődése követeli meg, hogy jogászaink a politikai műveltség lehető legmagasabb színvonalán álljanak.*

E műveltség megkívánja mindenekelőtt azt, hogy a jogász társadalmunknak, államunknak erejéről, műveltségi állapotainkról tiszta képet nyerjen. Tudnia kell, hol áll hazánk a népek nagy areopagjában, minő helyet foglalunk el népeségre, gazdasági és szellemi fejlettségre Európa államai közt. S tudnia kell, hogy a Kárpátoktól az Adriáig terjedő szép hazának különböző részei a haladás vagy hanyatlás útján állanak-e, hogy egészséges-e a népesség fizikai, gazdasági és társadalmi élete? S tulajdonképp mindazt elő kellene sorolnunk, mint nélkülözhetlen ismeretet, a mit a statisztika csak nyújthat. A társadalmi élet tudományának ez a propedeutikája és módszere, a politikai műveltség ez alphája kell, hogy képezze a jogász tanulmányainak egyik legfontosabb bevezető tagját.

Következik az édes mindnyájunk életének legtöbb óráját igénybevevő gazdasági élet ismerete. A mint a jog által szabályozott életviszonyokból talán 99% gazdasági, úgy hazánk haladásának, politikai súlyának legbiztosabb alapja kétségkívül a közgazdasági felvirágzás és a sociális béke. Mindkettő körül egyre nagyobb feladatok háramlanak az államra s így a jogásznemzedék kiképzésének második, az elsőnél nem kisebb fontosságú tagját az alapos közgazdasági tanultság képezi. Hogy ez, a tanszak mai fejlettsége mellett nemcsak a közgazdaság elméletének, hanem a gazdaság történetének, az u. n. közgazdasági politikának és a sociálpolitika nagy jövőjű és nagy terjedelmű tanágazatának alapos ismeretét kell, hogy jelentse, azt alig szükség kiemelnünk.

Az épület betetőzését azután a politika és pénzügytan képezné. Mindegyik nagy jelentőségű ág, mely a közjog, közigazgatási jog és pénzügyi jog megértésének épp úgy előfeltételét képezi, mint a hogy a politikai műveltség elengedhetlen eleméül tekintendő.

Nem lehet kicsinyleni az itt fölvetett tárgy fontosságát. Nem kevesebbről van szó, mint hogy felső oktatásunk helyes szervezése által adminisztrációnk nagy gépezete, sőt maga a társadalom a kellő közgazdasági és statisztikai ismereteket és érzéket elsajátítsa s komolyabb, mélyebb értelmi és erkölcsi tartalommal bírjon, mint eddigelé. A mint említettük, a politikai érettségnek is mulhatatlan előfeltétele ez. Ha hiányzik társadalmunk művelt osztályainál, melyek a köz-

vélemény vezetésére hivatvák, a kellő közgazdasági és statisztikai képesség, minden oda dobott hazug frázis, mely csillogva jelenik meg, tömegesen szerzi magának a híveket, a közérdek s gyakran a legvitálisabb nemzeti érdekek kiszámíthatatlan kárára. De ha alaposan ismerjük hazai viszonyainkat, ismerjük erőinket úgy önmagukban, mint más államokéhoz viszonyítva s ismerjük a gazdasági és népességi törvényeket, bizonyára nem fogunk hamis jelszavak után indulni, hanem tántoríthatatlanul követjük azt az ösvényt, mely hazánk anyagi felvirágoztatásához s nemzeti létünk biztosításához vezet.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

AZ EGYENES ADÓK REFORMJA.

I.

Wekerle Sándor miniszterelnök, mint pénzügyminiszter többször tett ígéretet az egyenes adók reformjára nézve. Ha jól emlékszünk, az idei költségvetésnek a házban való tárgyalásánál jelentette ki először, hogy a reformra vonatkozó terveit az illető adatokkal együtt még az 1894-ik évi költségvetés tárgyalása előtt fogja közzétenni, hogy úgy a házban, mint a házon kívül a nyilvánosság terén mindenki megtehesse észrevételeit, előadhassa kifogásait és javaslatait. A miniszterelnök beváltotta szavát s részletes, bő adatokkal felszerelt emlékiratban fejtette ki az egyenes adók reformjára vonatkozó terveit.

Mondjuk meg mindjárt, hogy valódi reformról, az egyenes adóknak gyökeres és a modern elveknek megfelelő átalakításáról a javaslatokban szó sincs. Figyelmen kívül hagyva a vadászati és fegyveradót, a hadmentességi díjat, a nyereményadót és végre a szállítási adót, mely adók szorosan véve nem is egyenes adók és a melyeknek módosítása nem is terveztetik, az összes mai egyenes adók minden hibáikkal fentartatnak és az ezekre nézve ajánlt módosítások és változtatások nem érintik lényegüket, nem másítják meg jellegüket. Reformnak tulajdonkép csakis azt az egyet lehet tekinteni, hogy az általános jövedelmi pótagó helyébe valóságos jövedelmi, jobban mondva személyes adó terveztetik. De ez az adó sincs akképp tervezve, legalább sehol sem fejeztetik ki nyíltan és határozottan még annak szándéka sem, hogy ez az adó egykoron a többi egyenes adók helyébe lépjen és abban a mérvben, a mint az új adó meghonosul és átmegy ugyszólva az emberek vérébe, a hozadéki adók apasztatni, esetleg

teljesen megszüntettetni fognak. A kilátásba helyezett adó-könnyítések, melyek részben az új adóra is vonatkoznak, nem eshetnek a jelzett tekintet alá.

Nem szándékunk azonban a reformtervnek minden egyes részletére kiterjeszkedni, miután főleg a pénzügyi eredményeket akarjuk vizsgálat tárgyává tenni. A reformnak erre az oldalára kell, nézetünk szerint, a fősúlyt fektetni, mert ez tulajdonkép a legfontosabb. Teljesen egyetérthetünk azzal a szándékkal, hogy a reform ne hozzon az eddigieknél nagyobb bevételeket, természetesen feltételezve, hogy egyéb bevételi forrásainknál bizton lehet várni, hogy azok emelés nélkül is elegendő fedezetet fognak nyújtani a folytonosan szaporodó kiadások fedezetére, de másrészt még átmenetileg se apaszsza az eddigi bevételeket.

II.

Az emlékirat szerint a miniszterelnök az egyenes adókból nem a ma tényleg eredő bevételeket, hanem csakis a költségvetésileg előirányzott 97½ milliónyi hozadékot, továbbá természetes növekedés címén évi 200.000 frtnyi szaporulatot akar biztosítani. Az ezen túl elérendő többlet további adó-könnyítésekre fogna fordíttatni, u. m.:

a) a bérbeadott földbirtokok után szedett II. osztályú kereseti adó, továbbá a II. osztályú kereseti adó 1 és 2 frtos új tételeinek teljes eltörlésére;

b) a III. osztályú keresetadó kezdőleges tételeinek leszálítására olyformán, hogy a progressiv adókulcs ne a ma tervezett 5⁰/₀-ból kiindulva, hanem 3⁰/₀-ból kiindulva 500 frtig állandóan 3⁰/₀ legyen, azon túl pedig minden következő száz forinttra a progressió oly módon alkalmaztassék, hogy a tényleges adókulcs 1.000 frtnál 3½⁰/₀, 1.500 frtnál 4⁰/₀, 2.000 frtnál 4½⁰/₀, 2.500 frtnál 5⁰/₀, 3.000 frtnál pedig a ma tervezett 6⁰/₀ legyen, honnét azután a ma javasolt adókulcs mindvégig továbbra is megtartható és alkalmazható lenne, és végre a többlet

c) az új jövedelmi adónál, a létminimumnak 300 frtról 400 frtra, majd 500 frtra való emelésére lenne fordítandó.

De a miniszterelnök abban a véleményben van, hogy a reform után az egyenes adókból folyó bevételek csökkenni

fognak. Az emlékiratban felállított mérleg szerint kevesebb bevétel lesz:

1. a földadónál	3,571.595 frt. 38 kr.
2. a III. osztályú keresetadónál	898.560 » 37 »
3. a jövedelemadónál (a mai általános jövedelmi pótdadóval szemben)	10,334.807 » 76 »
összesen	14,804.963 frt. 51 kr.
Ellenben több bevétel lesz a II. osztályú keresetadónál	1,636.459 » — »
Hiány	13,168.504 frt. 51 kr.

E mérleg ellenében az emlékirat felemlíti, hogy vannak vagy általában még meg nem adóztatott, vagy legalább teljesen meg nem adóztatott jövedelmek, melyeket 220 millió forintba lehet tenni. Ezek a jövedelemadónál megadóztatás alá fognak kerülni és 4·4 milliónyi bevételt fognak eredményezni. A III. osztályú keresetadó is a számítotttnál vagy 800.000 frttal lesz nagyobb és így a valóságos hiányt csak 8 millióra lehet tenni; de szigorúbb intézkedések idővel ezt a hiányt is el fogják enyésztetni.

Hogy az emlékiratban kiszámított jövedelmek be fognak folyni, nem kétes, de igen is még nagy kérdés, hogy a számított hiány általában elő fog-e állani.

III.

Mint a fentebbi mérlegből láttuk, a *földadó*-nál 3,571 595 forint 38 krnyi kevesebb bevétel irányoztatik elő. Ezt a bevételi csökkenést azonban korántsem tekinthetjük valóságosnak. Igazolására még csak számításokba sem kellene ugyan bocsátkoznunk, teljesen elégséges lenne hivatkoznunk az emlékiratnak a földadóról szóló részére, hol is (a 11. lapon) világosan és határozottan mondatik, hogy a földadó-kulcsnak 25⁰/₀-ban, illetőleg a földtehermentesítést nem fizető országrészekben (a volt katonai határőrvidéken) 18⁰/₀-ban való megállapítása és az adóleírásoknak, elengedéseknek és adómentességeknek az állam számlájára való átvétele a *tényleg fizetett földadónak 0·5⁰/₀-kal való leszállítását* jelenti. Az 1892. évi zárszámadások szerint volt a földadó-bevétel 35,704.247 frt., melynek fél százaléka a krajczárok elhagyásával 178.521 frt.

Ezen összeg igen távol esik a kerek összegben 3⁵⁷ millióban számított keveslettől.

A 3⁵⁷ millió forintnyi hiányt az emlékirat akkép hozza ki, hogy párhuzamot von a földadónak és a földtehermentesítési járadéknak kerek számban 37⁸¹ millióval contingentált teljes összege és a javaslatba hozott adószázalékok alapján kivethető, de már a különböző leírásokkal rövidített összege, vagyis 34²⁴ millió forint közt. A javaslatba hozott adószázalékok alapján, tekintettel az 1891-re megállapított kataszteri tiszta jövedelemre, ki lehet vetni 37¹³ millió forintot, melyből azonban különböző címeken kerek összegben 2⁸⁹ millió forintot kell leírni.

De ez a számítás nem helyes, mert nézetünk szerint a törvényesen megállapított contingentst nem lehet akként értelmezni, hogy ez az összeg egészben behajtassék, vagyis, hogy az adószázalék úgy állapíttassék meg, hogy a törvények értelmében foganatosítandó leírások után a contingentált összeg tisztán megmaradjon. A contingentált összeg megállapításának csak azt az értelmet lehet tulajdonítani, hogy általában csakis ily összegű földadót szabad kivetni, vagyis minthogy az adót a kataszteri tiszta jövedelem százalékaiban kell kiróni, a contingensnek a megállapított kataszteri tiszta jövedelemhez való arányából állapíttassék meg az adószázalék. Az 1881: XL. t.-cz., mely első állapított meg contingentst, nem azt mondja, hogy a pénzügyminiszter a földadót és a földtehermentési járulékot oly százaléokban állapíthassa meg, hogy abból 29 millió, illetőleg 11 millió befolyjon, hanem ellenkezőleg azt mondja, hogy a pénzügyminiszter oly százaléokban vethesse ki a földadót, illetőleg a földtehermentesítési járulékot, hogy annak összege a 29 milliót (ma természetesen 26 milliót), illetőleg 11 milliót meg ne haladja; tehát az adókivetés nem haladhatta meg a contingentált összeget. Különben hogy ez a törvénynek helyes értelmezése, az ellenkező a törvénynek félremagyarázása, következik a contingens megállapításának egész céljából. A törvényhozás a contingens megállapításával azt akarta elérni, hogy tisztában lévén hozva a kivethető adómennyiség, a tiszta jövedelemnek a valóságnak megfelelő megállapítása megkönnyíttassék. Ezt a bizonyosságot azonban megszűntnek lehet tekinteni, ha a contingens nem a kivethető, hanem a beszédhető adómennyiséget jelenti. Különben

maga a pénzügyi kormányzat is a contingenszt nem a *beszedhető*, hanem csakis *kivethető* adómennyiségnek tekintette. Az 1887—91. évek átlagában a földadó 37.72 millióban, 1891-ben 37.75 millió forintban vettetett ki, mely ellenében volt a tényleges befizetési alapul szolgáló tiszta előírás az 1887—91. évek átlagában 34.61 millió, az 1891-ik évben 34.83 millió.

Különben a contingens értelmezésének kérdése mellékes. A tény az, hogy a reform pénzügyi eredményeinek kiszámításánál nem egy feltételezett állapotból, hanem a tényleges viszonyokból kell kiindulni. Össze kell tehát hasonlítani a tényleg elért eredményeket a várható eredménnyel. Az 1891-ik évben kivettetett 37.75 millió, a javasolt adószázalékok mellett, feltételezve az 1891-ik évre megállapított, kataszteri tiszta jövedelem változhatlanságát, ki lehet róni 37.13 milliót, az apadás lenne tehát 0.62 millió forint. A tiszta kivetést nézve, az 1891-ben kivetett 34.83 millió ellenében ki fogna rovatni 34.24 millió s e szerint volna a csökkenés 0.59 millió forint. Az 1892-ik évre volt a tiszta előírás 35.78 millió forint, mert valószínűleg kevesebbet kellett leírni. De ezzel az összeggel szemben is az előírányzott tiszta előírás csak 1.54 milliónyi csökkenést jelent.

Szó sincs tehát arról, hogy a reform a földadónál 3.57 milliónyi bevételi csökkenést okozzon. A 3 milliót bátran törölhetjük, annál is inkább, mert az 1891-re megállapított kataszteri jövedelmet nem lehet változatlannak tekinteni. Már a törvényben előre látott kiigazítások folytán is emelkedik ez a jövedelem, mint ezt az 1887—1891. évekre közzétett adatok is bizonyítják. A kataszteri tiszta jövedelem volt:

1887-ben	151,532.769 frt.
1888-ban	151,880.282 »
1889-ben	151,842.512 »
1890-ben	151,789.704 »
1891-ben	151,904,106 »

Még inkább fogna emelkedni ez a jövedelem, ha a műveléságakban előállított változásoknak 10—15 évenként való általános kiigazítására nézve tett javaslat elfogadtatnék.

A földadónál fontos kérdés merül fel abban, hogy az arányos teherviselés elvére való tekintettel el lehet-e fogadni a tervezett kétféle adószázalékot, vagyis 25°/o-ot az országnak

abban a részében, mely eddig is fizetett földtehermentesítési járulékot és 18⁰/₀-ot az országnak abban a részében, mely eddig földtehermentesítési járulékot nem fizetett. Ebbe a kérdésbe az arányos teherviselés elvén kívül belejátszik az a tény is, hogy a földtehermentesítési adósság ez idő szerint már csak 9 millió forintot igényel s ezzel a szükséglettel szemben a 7⁰/₀-nyi különbözet valóban sok, nézve azt, hogy a földtehermentesítési járulékokkal terhelt birtokoknak 140·17 milliónyi kataszteri tiszta jövedelmére ezen az alapon 9·81 millió fogna kivettetni. Lehetne ugyan érvelni a mellett is, hogy az egész országra nézve egy adószázalék állapíttassék meg, hiszen a földtehermentesítést viselő országrészben is vannak vidékek, melyeknek földtehermentesítésre nem volt szükségök, de azt véljük, hogy ezt az érvet ellensúlyozza az a tény, hogy ha az egész országban egyforma adószázalék vettetnék ki, a volt határőrvidéken az adószázalékot tetemesen kellene emelni. A most kivetett adóösszegnek az egész országban egyforma százalék alapján való kiosztása 24·5⁰/₀ megállapítását igényelné. Ily adószázalék pedig az eddigi adókulcsnak (17·1⁰/₀) 7·4⁰/₀-kal való emelését jelentené. De azt hisszük, hogy egyáltalán nem történnék semmi igazságtalanság, ha a határőrvidéki részekben a földadó 20⁰/₀-ban állapítatnék meg s így egyrészt kevesbítették a földadónál mutatkozó hiány, másrészt a különbözet is közelebb hozatnék a földtehermentesítési tényleges szükséglethez. Az arányos teherviselés elvének a földadónál való megvalósítására ki lehetne mondani, hogy az adókönnyítésekre szánt bevételi többletnek azt a részét, melyet idővel a földadó-százalék apasztására kellend fordítani, első sorban a különbözet megszüntetésére fog felhasználtatni.

Igaz, hogy az emlékirat szerint a közel jövőben nem is gondolhatunk a földadó százalékának leszállítására, mert az emlékirat szerint 8 millióval kevesebbet fogunk bevenni. Igen, de 3 millióról már kimutattuk, hogy ez csak képzelt, de egyáltalában nem tényleges hiány s e szerint a kiszámított kisebb bevétel leolvadt 5 millióra.

IV.

Jelentékenyen kisebb bevételre számít az emlékirathoz csatolt mérleg a III. osztályú kereseti adónál. Előidézni fogná

ezt a 11.000 frton alul maradó keresetekre nézve javasolt adóláb-leszállítás. A mai adóláb 10°/_o, az új adóláb lenne 1000 frtig 5°/_o, mely után fokozatosan emelkednék, míg a 11.000 frtos keresetnél ismét a mai adóláb érvényesül.

A mai 10°/_o-os adóláb mellett az 1890-ik

évi adókiivetés eredményezett . . . 9,175.343 frt. 22 krt.

Az új alapon való adókiivetés szerint az

adó összege lesz . . . . . 8,276.782 » 85 kr.

E szerint tehát az összádó csökkenne 898.560 frt. 37 krral.

Őszintén szólva nagyon bajos ezt a számítást ellenőrizni és alaposságára nézve a rendelkezésre álló adatokból kellő tájékozást szerezni. A számítás ugyanis, mint ez a vonatkozó táblázatnak előrebocsátott megjegyzéséből kitűnik, az 1—11.000 forintig, tehát a terv szerint a mainál *kisebb* adószázalék alá eső keresetekre nézve a *vélelmezett*, vagyis a pénzügyi hatóságok által kiszámított jövedelmek alapján, a 11.000 frtos és ezt meghaladó, tehát a terv szerint a *mai* adószázalék alá eső keresetekre nézve az adókiivető bizottság által *megállapított* jövedelmek alapján eszközöltetett.

Már most csakis a számítást nézve, helyességének vagy helytelenségének megállapítása két nagy nehézségbe ütközik. Az első nehézség abban merül fel, hogy ha minden további vizsgálat és kutatás nélkül is bátran elismerhetjük, hogy az adókiivető bizottságok a jövedelmeket alacsonyra szabták, kérdés, hogy vajjon a pénzügyi hatóságok inkább megközelítették-e a valót vagy esetleg nem számítottak-e ki a ténylegeseknél sokkal nagyobb jövedelmeket. A számítási alapok ismerete nélkül ez iránt határozott ítéletet alkotni nem lehet. S az alapok bemutatása annál inkább szükséges lett volna, mert az adókiivető bizottságok által megállapított és a pénzügyi hatóságok által vélelmezett jövedelmek közt, mint ez az alábbi adatokból kitetszik, lényeges a különbség. Ehhez még hozzájárul az is, hogy a kétféle jövedelem közt vidékek szerint lényegesen eltérő különbözeteket láthatunk, mint ezt az alábbi adatok is kimutatják. Látjuk p. o., hogy Budapesten a vélelmezett jövedelem csaknem kétszer oly nagy, mint a megállapított jövedelem, holott Horvát-Szlavonorságokban a feltételezett jövedelem csak 37⁹³/_o-al haladja meg a megállapított jövedelmet. S ezt az aránytalanságot, ha rész-

letekbe mennénk, vidékenként is fel lehetne tüntetni s így a tulajdonképeni kiszámítási alapok ismerete nélkül nem lehet tudni, hogy vajon ezek az aránytalanságok nem az adókivető bizottságoknak különös kegyességében vagy a pénzügyi közegeknek, hogy a közönséges szólási módot használjuk, érdemszerzési vágyában gyökeredzenek-e?!

A III. osztályú kereseti adó 1890. évi kivetésének alapul szolgált jövedelmek összege.

	Megállapított frt.	Feltételezett frt.	Különbözet általában frt.	%
Budapest	21,271.765	41,683.862	20,412.097	95.96
Magyarország egyéb részei . .	63,550.492	96,524.745	32,974.253	51.89
Horvát-Szlavon- országok	7,778.105	10,731.478	2,953.373	37.93
Összesen	92,600.362	148,940.085	56,339.723	60.84

További nehézséget okoz az a tény, hogy részletes és bő adatok közöltetnek ugyan úgy a megállapított, mint a feltételezett jövedelemre vonatkozólag az egyes jövedelmi osztályokba tartozó adókról, de már nem mutattatik ki az egyes jövedelmi osztályokba tartozóknak összjövedelme. A számítási tabellában olvashatjuk, hogy Magyarországon az 1—1000 frtig terjedő jövedelmet bíró 341.947 adózónak feltételezett összjövedelme 58,556.980 frt., Horvát és Szlavonországokban pedig az ugyanabba a kategoriába tartozó 20.575 adózónak feltételezett összjövedelme 4,303.730 frt.; igen, de ez ellenében nem tudjuk, hogy mennyi volt ugyanezeknek az adózóknak az adókivető bizottságok által megállapított összjövedelme. Ugyanott kitüntettetik, hogy a 11.000 frtos vagy nagyobb jövedelmet élvező 254 magyarországi adózónak összes megállapított jövedelme 9,260.000 frt., a horvát-szlavonországi 32 hason kategoriába eső adózónak összes megállapított jövedelme 797.500 frt., de már arról, hogy ezen adózókkal szemben a pénzügyi hatóságok mennyivel nagyobb összegű jövedelmet hoztak javaslatba, már nem kapunk felvilágosítást.

Ezeket a hiányzó adatokat nem pótolhatja, hogy megállapíthatjuk az adózók számában előforduló különbözeteket. Ha tudjuk is azt, hogy a megállapított jövedelem szerint az 1000 frtig terjedő jövedelemmel rendelkező magyar adózók száma 353.318, holott a feltételezett jövedelem alapján számuk 341.947-re csökken, tulajdonkép nem tudunk semmit s tudomásunk nem igen bővül, ha ezeket az adózókat a részletes kategóriák szerint egymással szembe is állítjuk, mert ebből csak azt látjuk, hogy az adókiivető bizottságok számos adózót alacsonyabb osztályba helyeztek át.

A III. osztályú kereseti adó alá tartozó egyének száma.

Jövedelem	Az adókiivető bizottságok megállapítása szerint	A pénzügyi hatóság javaslatai szerint
50 frtig	147.485	127.330
100 »	66.215	55.092
150 »	39.533	30.730
200 »	26.689	26.967
250 »	15.230	12.583
300 »	13.799	20.699
400 »	15.762	20.939
500 »	10.106	14.174
600 »	6.405	11.326
700 »	4.014	5.708
800 »	3.622	7.266
900 »	2.133	3.255
1000 »	2.325	5.878
Összesen	353.318	341.947

Még több zavart okoznak a legfelsőbb kategóriába helyezett adózók, kik közül a magyar adózók számát az emlékirathoz csatolt tabella 254-re teszi. Ha a pénzügyi hatóságok javaslata alapján készített táblázatot nézzük, abban 695 adózó fordul elő, kinek jövedelme eléri, illetőleg meghaladja a 11.000 frtot, ha pedig a megállapított jövedelmeken alapuló táblázatot vizsgáljuk, abban 386 oly adózó fordul elő, kinek jövedelme meghaladja a 11.000 frtot. A részletes összehasonlító adatok a következők:

Jövedelmi osztály	Vélelmezett jövedelem alapján	Megállapított jövedelem alapján
11.000 frt.	17	?
15.000 frtig	251	180
20.000 »	150	67
25.000 »	64	35
30.000 »	68	30
40.000 »	50	24
50.000 »	21	13
60.000 »	17	10
70.000 »	9	3
80.000 »	16	6
90.000 »	1	3
100.000 »	7	—
100.000 frton felül . . .	24	15
	695	386

A kiszámítási táblázat végén megjegyeztetik, hogy a sorozatból 441 hiányzik azért, mert a 11.000 frtos és ezt meghaladó jövedelem a tényleg megállapított jövedelem szerint vétetett.

Habár nehézségekbe ütközik is, mégis meg kell kísérlünk a mérleg helyességét bonczolni s tisztába jönni azzal, hogy tényleg elő fog állni és általában előállhat-e a 900.000 forintnyi hiány. S kezdhetjük azon, hogy a táblázatból kihagyatott 441 magyar és 16 horvát-szlavon és 3 határőrvidéki, összesen tehát 460 adózó. Mindezek az adózók a legmagasabb osztályból hagyattak ki. Jövedelmüket átlag csak 11.000 frtban véve, 5 milliónyi jövedelemhez jutunk, melynek adója 500.000 forint. — Még sokkal nagyobb jövedelemmel állunk szemben, ha elfogadjuk a tabellának azt a számítását, hogy a 254 magyar adózónak tényleges jövedelme 9,260.000 forint vala, mert akkor ezeknek átlagos jövedelme kerek összegben 36.500 frt. A hiányzó 441 magyar adózónak jövedelme ezen átlag szerint 16 millió forint, adója pedig 1,6 millió, mely kerek összegben 700.000 frttal haladja meg a feltételezett hiányt vagy más szóval az 1890-ik évi adókivetést. De a valósághoz sokkal közelebb kívánunk jutni. A 9,260.000 frt. az adókivető bizottságok által 386 oly magyar adózóra nézve állapított meg, kinek jövedelme meghaladta

a 11.000 frtot és bizonyos számú oly adózóra, kinek jövedelme csak 11.000 frtra tétetett. Az utóbbiak számát a pénzügyi hatóságok javaslatára való tekintettel 17-re tesszük. E szerint a 9,260.000 frt. 403 adózó közt elosztva egy-egy adózóra átlag és kerek összegben 22,980 frt. esik. A legmagasabb osztályba tartozó 695 adózónak jövedelme lenne tehát 9,260.000 forint helyett kerek összegben 15,951.000 és ezektől a 926.000 frtnyi adó helyett be kell folynia 1,595.000 forintnak vagyis 669.000 forinttal többnek s így teljesen elfogadva a számítási alapokat, már csak 230.000 frtnyi hiány mutatkozik.

S ezt a 230.000 frtnyi hiányt egy kis pairsubbal vagy tárgyunknál maradva, az adózók egy részének felsőbb jövedelmi fokozatba való áthelyezésével könnyen el lehet enyésztetni. A végeredmény az, hogy az adó végösszege nemcsak hogy kisebbedni nem, hanem igenis nagy mérvben fog emelkedni. Már az adó hozadékanak kiszámításából is világos, hogy egyáltalában nem czéloztatik az összeredmény csökkentése és ezért a valószínű hozadék kiszámítása nem is az adóalapul tényleg szolgált jövedelmen, hanem az adóalapul javasolt vagy feltételezett jövedelmen alapszik. S ezt a czélt a tervezet igyekszik is igen szigorú rendszabályokkal biztosítani. Alkalmaztatni fog 1. a bevallási, tanuzási és adótszolgáltatási kényszer; 2. a minimumnak tüzetesebb körülírása és 3. az adóeltitkolásnak szigorúbb büntetése.

Hiszi vagy csak képzelheti-e is bárki, hogy a jelzett rendszabályok szigoruan alkalmazva, a III. osztályú kereseti adó összegét éppen csak a mai mérvben fogják fentartani és nem fogják azt igen messze a mai mérven felül emelni.

Magyarországon 364.993, Horvát-Szlavonországekban 22.405, összesen 387.398 egyénre vettetett ki III. osztályú kereseti adó. Az adóalapul tényleg megállapított jövedelemhez mérve egy-egy egyénre átlag kerekösszegben 240 frt., a javaslatba hozott jövedelemhez viszonyítva pedig 385 frt. esik. Igaz, hogy az adózók közt vannak olyanok, kik különböző helyeken adóztattak meg, valamint olyanok is, kik csak igazgatói, napibiztosi, stb. minőségekben terheltettek III. osztályú kereseti adóval. Az utóbbiak száma Magyarországon 15.109, Horvát- és Szlavonországekban számukat nem tudjuk. Az ily jövedelmet élvezők közt sok olyan van, ki máskülönben nem tartozik III. osztályú keresetadó alá. Ezek ellenben az adózók

közt fordulnak elő társas cégek. Tegyük fel, bár kissé merészen, hogy a kereskedelmet, ipart és értelmiséget képező osztálynak csak 360.000 III. osztályú keresetadó alá tartozó tagja van. Ezek mindegyikére tehát átlag 257 frt., illetőleg 414 forint fogna esni, vagyis oly jövedelem, melyből egy átlagos 5 tagból álló család még faluhelyen is alig élhet meg. A faluhelyre dajkaságba adott szopós gyermek pusztá ellátásáért havonként 6 forintot szokás fizetni, a mellékköltséget, szappant, czukrot, ruhát, stb. szintén csak egy forintba számítva, a szopós gyermek tartása kerül havonként 7 forintba vagyis évenként 96 forintba. Öt szopós gyermek évi tartása tehát 480 frtot, vagyis oly összeget igényel, mely jelentékenyen meghaladja a kereskedelmi, ipar és értelmiségi osztályokhoz tartozó családoknak átlagos jövedelmét. Mindenki előtt, azt hiszszük, tisztán és világosan kell állnia, hogy az egész kimutatott jövedelem úgy a megállapított, mint a feltételezett, a képzelhető legnagyobb képtelenség s az egésznek semmi tényleges alapja nincs.

Megengedjük, hogy akadhat ember, ki érvelésünket gyengének fogja tartani s elhiszi a 414 frtnyi átlagos jövedelem lehetőségét. De már nem képzelhetünk embert, ki elhiggye, hogy a legalsóbb fokozatba (1—1000 frt. jövedelemmel) tartozó 341.947 adózónak csak 58,556.980 forintnyi feltételezett jövedelme volt. Mert a ki ezt elhiszi, annak elhinnie kell azt is, hogy egy átlagos, a kereskedő, iparos és az értelmiséghez tartozó család évi 171 frt. 25 krból megélhet, mert csak ennyi az illetőknek átlagos jövedelme. Ellent lehetne vetni ugyan ugyanannak az egyénnek többszörös megadóztatását, bár ezt éppen az ez osztályba tartozókat illetőleg a legkevésbé lehet feltenni. Szállítsuk azonban le az adózók számát 300.000-re. De e nagy és talán tulzott leszállítás daczára az átlagos jövedelem nem éri el a 200 frtot. Vegyük ehhez, hogy 213.152 adózónak, vagyis az összes ide tartozó adózók 62³³/₁₀₀-ának évi jövedelme csak 1-től 150 frtig terjed.

Ha képtelenség úgy a megállapított, mint a feltételezett jövedelem az országra nézve, hogy állanak a viszonyok a székes fővárost illetőleg? Budapesten 23.497 egyénre rovatott ki III. osztályú kereseti adó. Ezek közt van 2.106 olyan adózó, ki a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok mérlegéből kihasított 1,409.310 frt. 26 kr. alapján adóztatott meg, kire

tehát inkább csak mellékfoglalkozás után rovatott ki az adó. Viszont azonban társas cégek is terheltettek III. osztályú keresetadóval. Az adózók számából mégis leszámítjuk mind a 2.106 adózót s e szerint marad 21.391 oly adózó, ki a kereskedelemből, iparból és értelmiségi keresetből él. Ezeknek összjövedelme a fent közlött adatok szerint tenne 21.27, illetőleg 41.68 millió forintot, átlagos jövedelme pedig 994 frt. 43 kr., illetőleg 1.948 frt. 46 kr. Az első jövedelem éppen csak arra elég, hogy abból egy átlagos, 5 tagból álló család tengesse életét, a másik, csaknem kétszer oly nagy jövedelem már némi kényelmet enged, de távolról sem oly nagy, hogy abból egy átlagos család egy a kor műveltsége és haladása által igényelt életmódot folytathasson.

Ez az állítás tulzásnak látszhatik. Pedig a dolog tényleg úgy áll. S ha nálunk az írók behatóbban foglalkoztak volna társadalmi kérdésekkel és habár csak néhány polgári családnak budgetjét mutatták volna is be, az ily állítás igazolására még csak szót se kellett volna vesztegetni, mert egyszerűen reá lehetett volna mutatni az illető háztartási számlákra.

Őszintén szólva, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy egy minden részleteiben pontos háztartási könyvet mutassunk be. De az általunk alább közlött két családi budget az életből van véve s arról mindenki, ki az életet csak felületesen is ismeri, el fogja ismerni, hogyha nem is az utolsó krajczárig pontos, nagyban és egészben a való életet tünteti fel.

Első sorban egy 5 tagú polgári család háztartási kiadásait mutatjuk be. A gyermekek még kicsinyek és nem járnak iskolába.

1. Lakbér	300 frt. — kr.
2. Hús 365 kg. à 70 kr.	255 » 50 »
3. Liszt és sütemény a péktől napon- kint 20 kr.	73 » — »
4. Zsir, vaj, főzelék, kávé, czukor, stb. naponkint 30 kr.	109 » 50 »
5. Tej naponkint 1½ liter à 12 kr. .	65 » 70 »
6. Ruha, fehérnemű, czipő	100 » — »
7. Orvos és gyógyszer	50 » — »
8. Fűtés és világítás	60 » — »
Összesen	1.013 frt. 70 kr.

Két tételt lehetne talán a kiadások közt sokalni, t. i. a lakbért és a húst s ebből kiindulva, családunkra rá lehetne fogni, hogy préda család, hiszen két szobából és konyhából álló udvari lakást, jobban mondva lyukat a külvárosok távoli részén egy mellékutczában 200—220 frton is lehet kapni. Mindennap 1 kilogramm húst se kellett volna hozatnia, hiszen a fele is elég. E szerint 207 frt. 75, illetőleg 187 frt. 75 krral kevesebb is elég lett volna. Igen, de ezzel szemben feltétlenül emelkednének legalább is a 3—5. alatti kiadások, mert egy fél kiló hús ebédre ugyan elég, de a dolgos ember egy kis vacsorát is akar enni. S ne feledjük, hogy ez a család egy fillért sem költött italra, cselédre, mosónéra, vasalónőre, vásárnapi vagy ünnepi szórakozásra. Ha a család csak takarítónőt, mosónőt és vasalónőt tart, ez a három rendbeli költség a legalacsonyabban számítva már 100 frttal emeli évi kiadásait.

Nézzük a második családot, melynél a 3 gyermek már középiskolába jár.

1. Lakbér	432 frt. — kr.
2. Cselédbér	120 » — »
3. Tandíj, könyv, íróeszközök . . .	100 » — »
4. Hús, szalonna, vaj és zsír, napon-	
kint átlag 1 frt. 40 kr.	511 » — »
5. Tej naponkint 3 liter à 12 kr. .	131 » 40 »
6. Liszt és fűszer havi átlag 20 frt. .	240 » — »
7. Péktől sütemény naponkint 15 kr.	54 » 75 »
8. Ruhamosás és vasalás	60 » — »
9. Fűtés, világítás	100 » — »
10. Ruha, fehérnemű és cipő	180 » — »
11. Orvos és gyógyszer	80 » — »
12. Apró kiadás naponkint 25 kr. . .	91 » 25 »
Összesen	2.100 frt. 40 kr.

Ez az utóbbi család, mint a költségvetésből is kitűnik, már meglehetősen kényelemben él, de azért semmit sem költ olyanra, mit igazi művelődési vagy műveltségi kiadásoknak mondhatunk. Az ily budgetből csak nagy ünnepnapokon telik egy pohár borra vagy sörre, de egy fillér sem jut kávéházra, vendéglőre, színházra, hangversenyre, hirlapra, folyóíratra vagy könyvre. A családnak sem nagyja, sem apraja nem igen öltözködhetik divatosan és a ruhára, fehérneműre és cipőre

számított költség csak azért elegendő, mert az asszony maga varrja meg úgy a saját, mint a gyermekek ruháit és a család fehér- és ágyneműjét s mindezekhez csak néha vesz a házba segítséget. S a gyermekek nem részesülnek abban a nevelésben, melyet a már csak némileg is jobb polgári családban a gyermekeknek meg szoktak adni. Nem szólunk az idegen nyelvekről. A három gyermeknek zenei taníttatása, feltéve, hogy zeneiskolába járnak, legalább is évi 200 frt. költséget okoz. S a második családnak aránylag szűken kimért kiadásai kerek összegben 150 frttal haladják meg azt a jövedelmet, mely a székes fővárosnak szorosan vett polgárságát alkotó adózóira átlag esik.

Ha már a 2.100 frtos jövedelmet nem tarthatjuk nagy-nak, még mérsékeltebbnek kell tartanunk az 1.950 frtos jövedelmet, különösen akkor, ha abból még vagy 215 frtnyi adót is kell fizetni, a midőn is a háztartási kiadásokra csak 1.735 forint marad. Ezért nem tarthatjuk sem az adó kivető bizottságok által megállapított, sem az adófelügyelőség által kiszámított jövedelmet a tényleges jövedelmet csak távolról is megközelítőnek.

De 2.000 frtnyi jövedelme sincs, vagy éppen csak 2.000 forintnyi jövedelme van a 23.497 adózó közül az adó kivető bizottságok megállapítása szerint 21.684-nek, vagyis 92·28⁰/0-nak, az adófelügyelőség számítása szerint pedig 19.747-nek, vagyis 84·04⁰/0-nak. Érdekes lesz magukat az illető, a 2.000 forintig terjedő jövedelemmel rendelkező adózókra vonatkozó adatokat egymással szembeállítva bemutatni.

Budapesten III. osztályú kereseti adóval terheltek:

Jövedelem	Az adó kivető bizottság megállapítása szerint		Az adófelügyelőség javaslata szerint	
	általában	%	általában	%
50 frtig	491	2·27	387	1·96
100 »	1.353	6·24	575	2·91
150 »	2.611	12·05	817	4·14
200 »	2.825	13·03	858	4·34
250 »	1.880	8·67	648	3·28
300 »	1.848	8·53	1.313	6·65
400 »	2.696	12·43	2.455	12·43
500 »	1.946	8·97	1.838	9·31

Jövedelem	Az adókiivető bizottság megállapítása szerint		Az alófelügyelőség javaslata szerint	
	általában	%	általában	%
600 frtig	1.352	6.23	2.023	10.25
700 »	850	3.92	1.209	6.12
800 »	800	3.69	1.517	7.68
900 »	556	2.56	1.042	5.28
1.000 »	521	2.40	1.099	5.56
1.300 »	872	4.02	1.375	6.97
1.600 »	562	2.59	1.463	7.41
2.000 »	521	2.40	1.128	5.71
Összesen	21.684	100	19.747	100

A most közölt táblázatban kimutatott adózók 50.78⁰/₀-ának, illetőleg 23.28⁰/₀-ának még 300 frtnyi jövedelme sincs. Ezek közt az adózók közt sok van olyan, ki csak tantième s hason jövedelme alapján terhelhetett III. osztályú kereseti adóval. De a legtöbb mégis egyedüli megélési forrását alkotó keresete folytán került a III. osztályú kereseti adót fizetők sorába. Már most elhiszi-e valaki, hogy az 50.100, stb. vagy bár a legmagasabb 300 frtos jövedelemből, nem szólva családról, hanem csak a magánosan élő férfi vagy nő is megélhet. A legolcsóbb megélési mód, mit magános fiatal emberre nézve ismerünk s a mely egy szegény deák életéből van merítve, a következő tételeket mutatja:

1. Lakbér havonkint 5 frt. = . . .	60 frt. — kr.
2. Ebéd naponkint 30 kr.	109 » 50 »
3. Reggeli egy pohár kávé egy zsem- lével à 8 kr.	29 » 20 »
4. Vacsora naponkint 8 kr.	29 » 20 »
5. Mosóné havonkint 1 frt. 47 kr. .	17 » 64 »
6. Czipő és ruha átlag	40 » — »
	285 frt. 54 kr.

Azt hiszszük, hogy mondanunk sem kell, hogy sem a lakás, sem az ellátás nem tartoznak a fényesek közé s a 300 frtból még annyi sem marad, hogy abból az ily jövedelemre rótt adót meg lehessen fizetni. S a 300 frt. keresetért fizetendő adó, magánemberről lévén szó, 33 frt. A IV. osztályú kereseti adó alá tartozók közül ily adót Budapesten az fizet, kinek a lakbér leszámításával 1.800 frt. az évi fizetése.

Hosszan, sőt talán túlhosszan is időztünk ezeknek az adatoknak fejtegetésénél, hogy kimutassuk az azokkal kitüntetett jövedelmek képtelenségét. S biztosak lehetünk abban, hogy az adókiivető bizottságok éppen oly kevésbé voltak meggyőződve, hogy az általuk megállapított kereset az illető adózónak tényleges keresete, mint maguk a pénzügyi közegek. Az adókiivető bizottságok nem is szokták az adózók keresetét megállapítani, ennek a vizsgálatával nem is sokat bajlódnak, hanem rendszerint csakis arra fektetnek súlyt, hogy az illető megfizetheti-e a javasolt adót vagy sem. S a vita a kincstári képviselő s a fél közt rendszerint nem is a kereset mennyisége, hanem a törvényben előírt minimumoknak fokozata körül forog s ha a fél a kincstári képviselő javaslata ellen elegendő érvet és bizonyítékot hozhat fel, az adókiivető bizottság lemegy az alkalmazható legalsóbb fokozatig. Természetesen elesik ott a törvényben előírt minimumok fokozata felett való vita, a hol a kereset egész mennyisége ismeretes. Az ily esetekben az adókiivető bizottság egyszerűen alkalmazza a törvényt s ily esetekben megtörténik, hogy a ki keresetével alig képes fedezni családja legszorgosabb szükségleteit, oly adóösszeggel terheltetik, mint az, a ki hozzá képest fényesen él, kinek tényleg háromszor-négyszer annyi jövedelme van. Hiszen nem titok, tehát el lehet mondani. Régebben Budapesten az u. n. helyi szerző ügynökök jutalékot kaptak. Mióta azonban a biztosító társaságok kötelesek az ügynöki díjakat évenként bevallani, nem akad ember, ki provisio mellett ily ügynökséget vállalna és az alkalmazottak is mind sorba leköszöntek, úgy, hogy most a társaságok ily szolgálatra kénytelenek rendes fizetéssel ellátott egyéneket alkalmazni, kikben természetesen hiányzik az az inger, mely megvolt a régi ügynökökben.

Azok a nevetségesen kis jövedelmek, melyeket az adatok mutatnak, forrásukat az aránytalan adólábban találják. Vajjon a tervezett új, a 11.000 frton alúl levő jövedelmek tekintetében leszállított különböző fokú adólábat mérsékeltnek és elviselhetőnek és általában olyannak lehet-e tekinteni, mely feljogosít arra, hogy mindenkitől el lehessen várni, meg lehessen követelni, hogy a haszonhajtó foglalkozásból eredő keresetét őszintén bevallja. Követelhetjük-e azt, hogy az, a ki Budapesten, mondjuk, 1.000 frtot keres, ezt a keresetét egész

összegében bevallja, hogy azután a III. osztályú kereseti adóban 50 frtot, jövedelmi adóban pedig 13 frtot, I. osztályú keresetadóban 1 frtot, községi póttadóban, feltéve, hogy a jövedelmi adóra nem lesz szabad községi póttadót kivetni, pedig 12 frt. 75 krt, összesen tehát 76 frt. 75 krt fizessen, tehát egy oly adóösszeget, a minő a 2.300 frtos fizetésre rovatik. A fizetés hozzá biztos, a kereset bizonytalan. A fizetés esetleg nyugdíjigénnyel kapcsolatos, a kereset semmiféle ellátási vagy nyugdíjigénnyel nem jár és ha az illető családjáról gondoskodni akar, abból a keresetből valamit félre is kell tennie. A 76 frt. 75 kros adó egy öt tagú családnál azt jelenti, hogy a házban naponta csakugyan nem szabad fél kilogramm húsnál többet fogyasztani.

S vajon lehet-e az életmód csökkentése, a tőkegyűjtés, a családról való gondoskodás apasztása nélkül a tényleg már nagynak mondható, 11.000 frtot elérő, illetőleg meghaladó jövedelmeknek körülbelül egy ötödrészét egyenes adóban igénybe venni!? Midőn e kérdésre válaszolunk, tegyük kezünket a szívünkre s legyünk igazságosak.

Mi lesz tehát a tervezett kényszernek az eredménye? Túlzottan meg fognak terheltetni azok, kik lelkiismeretükkel nem tudják összeegyeztetni, hogy hamis bevallást tegyenek, úgy azok is, kik a hamis bevallás következményeitől való félelmükben lesznek őszinték, de különösen azok, kiknek egész keresetét a kényszer adatszolgáltatás folytán meg lehet állapítani. Ne áltassuk magunkat. Kevés ember fogja jövedelmét őszintén bevallani. A legtöbb semmi különös lelkiismereti dolgot sem fog magának csinálni a hamis bevallásból s gondolni fogja magában, hogy a családom mégis csak közelebb áll hozzám, mint az állam és az egész bevallást szükség-hazugságnak fogja tekinteni. Igaz és hű vallomást csak kis adólábnál lehet várni, de az ily adólábnál azt meg is lehet követelni, valamint az ez ellen cselekvőt szigorúan meg lehet büntetni. De egy oly adólábnál, mely a keresetnek, mindent számítva, 8—20 % -át, sőt egyes helyeken még sokkal magasabb százalékát veszi igénybe, mindezt nem szabad tenni. Az állam magasabb feladatával ellenkezik, hogy az állampolgároknak tekintélyes részét hitszegőkké tegye.

S talán a tervezett kényszer-rendszabályokra nincs is szükség, hogy a III-ik osztályú keresetadóból folyó jövedelem

nemcsak a mai mérvén fentartassék, hanem még fokoztassék. Biztosítja ezt a czélt a minimumoknak tüzetesebb szabályozása.

V.

A többi fentartatni szándékolt hozadékadókat illetőleg sokkal rövidebbek lehetünk.

A *házadó* változatlanul fentartatik. A pénzügyi eredmények tehát változást nem szenvednek s az abban tervezett módosítás, hogy a házbéradó ismét évenként fog kivettetni, csakis az igazságnak és a méltányosságnak felel meg.

A *kereseti* adókat nézve, az I. osztályú kereseti adó jövedelmét apasztani fogja ugyan, hogy a segéddel dolgozó falusi kézműiparosok a III-ik osztályú kereseti adó alá fognak tartozni, de ez nem az adójövedelem csökkenését, hanem inkább fokozását jelenti. Egyenesen az I. osztályú kereseti adónak tényleges jövedelmét fogja szaporítani a szavatosságnak tervezett kiterjesztése. Esetleg még inkább fokozná az itt kérdéses adónak tényleges jövedelmét, ha a törvényhozás elfogadná azt az indítványt, hogy a lerovás elmulasztása bizonyos jogositványok, mint p. o. a betegápolásra való igény elvesztését vonja maga után. De hiszszük, hogy a törvényhozás ezt a minden méltányossággal ellenkező indítványt nem fogja elfogadni s nem fog az adó befolyásának biztosítása végett szerzett jogokat sérteni. Különben a humanizmussal össze sem lehet egyeztetni, hogy a szegény munkás azért essék el a betegség esetén való gyámolítástól és jusson esetleg családjával együtt nyomorba és inségbe, mert nem fizette meg adóját.

Változatlanul érvényben maradnak a IV. osztályú kereseti adó tételei, de a reform különbséget szándékozik tenni az állami és a magánhivatalnokok közt. Az állami hivatalnokok lakbére tovább is adómentes marad, a magánhivatalnokoknak azonban egész fizetése, beleértve a lakbért is, adó alá fog vonatni. Ez tulajdonkép egyértelmű a magánhivatalnokok adójának jelentékeny emelésével, melyet indokoltnak egyáltalában nem tarthatunk. Nem akarjuk vitatni, hogy vajjon a magán, vagy az állami hivatalnokok fizetése nagyobb-e, de bizonyos az, hogy a magánhivatalnokok túlnyomó részének vagy általában nincs, vagy legalább nincs teljesen biztos

nyugdíja és ha a hivatalnok maga nem gondoskodik családjáról és öreg napjaira, más mindezekről bizonyára nem gondoskodik. Másrészt míg az állami hivatalnoknak állása biztos, a magánhivatalnoké teljesen bizonytalan, könnyen elvesztheti azt tőle nem függő körülmények folytán. Tönkremegy az intézet, a cég, melynél alkalmazva volt. Az új alkalmazás és kereset nagyon is kétes. Szorosan véve a magánhivatalnokok némi kiméletet érdemelnének; de az igazsággal semmi esetre sem lehet összeegyeztetni, hogy nagyobb terheket viseljenek és pedig annak feltételezése alatt, hogy nem vallják be összes fizetésüket és járulmányukat. Az ellen természetesen semmi kifogásunk sem lehet, hogy az állam derítse ki a magánhivatalnokoknak egész fizetését és esetleg szabályozza azt a részt, melyet abból lakbér czímén le lehet vonni, de azt semmi esetben sem lehet megtenni, hogy adó tekintetében a jövőben a mainál még hátrányosabb helyzetbe juttassanak. A IV. osztályú kereseti adó tekintetében az egyenes adók statisztikájából csakis annyit tudunk, hogy Magyarországon 1,284.444 forint 57 kr. IV. osztályú kereseti adó és 138.145 frt. 89 kr. általános jövedelmi pótagó, Horvát-Szlavonországokban pedig 103.903 frt. 41 kr., illetőleg 10.610 frt. 82 kr. vettettet ki, de hogy ez az adó mennyi fizetés után rovatott ki s hogy e fizetésekből mennyi esik az állami és hatósági hivatalnokokra, mennyi a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyleteknél alkalmazottakra és mennyi egyéb állandó fizetéses egyénekre, már nem tudjuk. Nem mint biztos dolgot állítjuk, de igen valószínűnek tartjuk, hogy ezt az adójövedelmet határozottan lehet gyarapítani, ha az összes főnökök az 1875: XXIX. t.-cz. 31. §-a értelmében köteleztetnek alkalmazottaik összes fizetésének bevallására s a pénzügyi hatóságok a valóságok valódiságáról maguknak felülvizsgálatok által meggyőződést szereznek. De míg a III. osztályú kereseti adók tekintetében az a túlzottan magas adóláb fennáll, a jelzett eljáráshoz nem is lehet folyamodni, mert könnyen megeshetnék, hogy az üzletsegéd, az iparossegéd nagyobb jövedelem után fogna megadóztatni, mint a mennyiért megadóztatik maga a főnök. Tény az, hogy szigorúbb eljárással ennek az adónemnek a hozadékát fokozni lehet.

A II. osztályú kereseti adó hozadéka egyenesen emeltetni czéloztatik. Az adóbevétel a számítás szerint 1,636.459

forinttal fog emelkedni. Jegyezzük azonban meg, hogy ennek az adónak a jövedelmi adó behozatalával minden létjogosultsága megszűnt. Létjogosultsága volt annyiban, a mennyiben a földadó érintetlenül hagyta a gazda nyereségét és munkabérét. Mihelyt azonban a jövedelmi adó a gazda jövedelmét is adó alá veszi, akkor tulajdonkép a gazdának ugyanabból a forrásból eredő jövedelme egy változatlan és egy, a jövedelem mérve szerint változó adóval terheltetik. Nem javasolhatnók azonban ezen adónak eltörlését, mielőtt a jövedelmi adónak tényleges eredményeit nem ismerjük, sőt ennek arányosabb tételét is alig lehet határozottan ellenezni, abban az esetben, ha ténynek kellene tartani, hogy ezt az adót a maga egészében nem lehet rövid idő múlva eltörlőni. Különbözik nemcsak a II-od osztályú adó, hanem a családtagokra rótt és általában az I. osztályú kereseti adó igazságtalan. Mindezek az adók tulajdonképeni fejadók és ezeket mielőbb meg kell szüntetni, mihelyt a jövedelmi adó meggyökeredzett.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adóját a tervezett reform érintetlenül hagyja. Ez adó hozadéka tehát a reform által változást nem szenvedhet.

Már határozott emelkedést várhatunk a tőkekamattól és járadékadónál, melyre 1891-ben:

10 ⁰ /o-os adólabbal	1,536.338 frt.
és 5 ⁰ /o-os adólabbal	22.055 »

iratott elő, daczára annak, hogy egyes adómérséklések tervezetnek. Előidézni fogja ezt a szigorúbb eljárás és a vallomási kényszer. Sajnálunk kell minden esetben, hogy ki nem mutattatott, hogy az adó alá vont kamattól és járadékjövedelemnek mely része volt kamattól és mely része járadék és hogy e jövedelmekből mennyi volt bekebelezve és mennyi nem volt bekebelezéssel biztosítva, mert akkor a dologhoz határozottabban lehetne hozzászólni. De a szándékolt mérséklésekre, különösen a 2⁰/o-os mérséklésekre meg akarnók jegyezni, hogy azokat mérsékléseknek alig tarthatjuk, mert alig fordulhatott elő az az eset, hogy a rokonok által nyújtott tartási segélyek bevallattak és adózás alá kerültek. A tiszta tartási segélyek, melyek rokonok közt gyakoriak, 2⁰/o-al is tulzottan vannak megadóztatva, sőt megadóztatásukat nem is lehet helyeselni. Ezek az ingyenes tartási és kegydíjak, melyek a szülők gyermekeiknek és viszont, testvérek testvéreiknek,

rokonok rokonaiknak juttatnak, az illetőknek egyáltalában nem biztosítanak fényes ellátást, hanem csak azt eszközlik, hogy szegényesen élélhetnek. Ezek a segélyek tulajdonkép könyöradomány számba mennek. Más tekintet alá esnek a szerződésileg rendszerint a házassági szerződésben biztosított segélyek (apanageok), melyeknek mérsékelt adó alá vonását alig lehet helyteleníteni, mert itt nem tulajdonképi segélyről, hanem valódi járadékról van szó, mely ugyyszólva a hozományt pótolja és a melyet nem lehet az illetők egyedüli megélhetési forrásának tekinteni s egyáltalán nem is esik össze azzal a segélylyel, melyet a gazdag szülők, testvérek, stb. rokonok tönkrement gyermekeiknek, testvéreiknek, vagy rokonaiknak szoktak adni, hogy megélhessenek és ne kénytelenitessenek kéregetni vagy nyomorogni.

VI.

Az általános jövedelmi pótdadó helyébe léptetendő jövedelmi adónak pénzügyi eredményeit az emlékirat a következőkben számítja ki. Az általános jövedelmi pótdadó előírása eredményezett . . . . . 16,947.517 frtot.
 A jövedelmi adó hozna . . . . . 6,612.709 »
 E szerint a bevételi visszamaradás . . . . . 10,334.808 frt.

Később ez a hiány a meg nem adóztatott 220 millióra tett jövedelmekre való tekintettel 44 millióval leszállittatik ugyan, de e szerint még mindig közel 6 milliónyi fedezetlen hiány maradna.

De a jövedelmi adó kulcsot tartalmazó táblázattal és az említett táblázatnak alapul szolgáló jövedelem-statisztikával éppen úgy vagyunk, mint a III. osztályú kereseti adóra vonatkozó táblázattal, hogy az adatokat és a számítás helyességét teljes lehetetlen ellenőrizni.

Egy minden esetben bizonyos, hogy a Magyarországon 221.272-re és a Horvát-Szlavonországokban 20.125-re tett adózók száma a gyakorlatban tetemesen meg fog szaporodni, már csak arra való tekintettel is, hogy a 4377 millióra számított összes tiszta jövedelem a feltevés szerint 220 millióval fog gyarapodni. Ebből a 220 millióból olyanokra is fog jutni, kiknek jövedelme a mai adó alapul vett jövedelmet nézve 300 frtot sem éri el, vagy éppen csak 300 frt. E szerint

adó alá fog kerülni nemcsak a 220 millió forint, hanem az adómentesnek tekintett jövedelemnek jelentékeny része s ezt annál inkább mondhatjuk, mert nemcsak a tényleges kereset, hanem a kiadásban való megtakarítás is számba jön. Például az egy szobás falusi lakház bérértéke (adó 80 kr., vagyis 40 frt.=30⁰/o) 28 frttal, a már nagyobb 2 szobás lakás 70 frttal jön számításba.

Az emlékirat a föld- és házbirtokra nézve minimumot akar megállapítani és kijelenti, hogy senkinek jövedelmi adója a tulajdonában levő föld és ház után fizetett adó 30⁰/o-ánál kevesebb nem lehet. A föld- és házbirtokra az 1890-ik évre 51,459.281 frtnyi adó alapján 13,201.536 frt. rovatott ki általános jövedelmi pótdadóban, mely a jelzett adóösszegnek 25⁶⁵0/o-át teszi. Figyelman kívül hagyhatjuk azt, hogy a külföldieknek a jövedelemadó a föld, ház, bánya- és kereseti adónak 35⁰/o-a lenne és hogy ez a javaslat a külföldiek kezén levő földbirtok után fizetendő 557.844 frt. földadónál, feltéve, hogy az illető birtokokon semmiféle kamatterher nincs; a maihoz képest 5⁰/o-nyi adóemelést jelent, hogy tehát a jövedelemnek némi szaporodását már e rendelkezés folytán is várni lehet. Súlyt csakis arra a kérdésre fektetünk, hogy a föld- és házbirtokra megszabott minimális adó minő pénzügyi eredménynyel fog járni. Minden esetben figyelembe kell venni, hogy a 300 frtos és azon alól levő jövedelmek nem fognak megadóztatni, továbbá hogy ezen adó alól mentes lesz az állam, szintugy a törvényhatóságok és a községek s végre, hogy bizonyos mérvig a földadó is leszállittatik. A föld- és házadónak bizonyos részét tehát okvetlenül számításán kívül kell hagyni. Minő részét? Erről a statisztikai adatok már nem adnak felvilágosítást. De azt hisszük, hogy inkább tulzunk, semmint a valóságnak teszünk eleget, ha azt mondjuk, hogy a jövedelmi adó megállapításánál a fentebb említett adónak egy harmada figyelman kívül marad. Számítási alapul fogná tehát szolgálni 34,306.187 frt. Ennek 30⁰/o-a 10,291.856 frt. E szerint tehát a föld- és házbirtokra kivetett általános jövedelmi pótdadó csökkenni fogna ugyan mintegy 2⁹ millióval, de az emlékirat szerint összesen 11 millióval előirányzott bevételt 700.000 frt. hiányával már a föld- és házbirtokot terhelő minimális jövedelemadó fedezni fogja. Sőt bátran állithatjuk, hogy a 700.000 frtnyi hiány már a

föld- és házbirtokból eredő jövedelem megadóztatásával sem fog felmerülni, mert egész biztosra vehetjük, hogy a 300 frt. létminimum nem fogja az adóalapot az általunk feltételezett mérvben apasztani.

Némi hanyatlás állhat ugyan elő a III-ik osztályú keresetadó alá tartozó jövedelmeknél, melyekre az 1890-ik évben 2,390,571 frt. rovatott ki pótadóban, de ez sem lesz valami nagy, mert tekintetbe kell venni azt, hogy már a 7.000 frtos jövedelmeknél az új jövedelmi adó meg fogja haladni a mai általános jövedelmi pótadót, a mennyiben már erre a mai 3 $\frac{5}{10}$ % helyett 3 $\frac{57}{100}$ % fog kirovatni és a III-ik osztályú keresetadó alá tartozó jövedelmek megállapításánál gondoskodva lesz arról, hogy minél kevesebb legyen a 300 forint és azon alul levő jövedelem.

De az itt előálló bevételi hiányt bőven ki fogják pótolni a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek, melyeknek általános jövedelmi pótadója eddigelé volt az adó 30%-a, vagy az adóalapul szolgáló tiszta jövedelem 3%-a. A reform után az adóalapul szolgáló jövedelem, mely 1890-ben tett Magyarországon, figyelmen kívül hagyva a volt osztrák-magyar vasuttársaság jövedelmét 25,875.774 frtot és a hitelintézeteknél 14,119.220 frtot, Horvát-Szlavonországokban pedig 419.595 frtot, illetőleg 87.976 frtot, tetemesen emelkedni fog, mert az adó kivétel a valóságos tiszta jövedelem alapján fog eszközöltetni. Az adóalapul szolgáló jövedelem emelkedéséhez még járul az adó lábnak emelése is. Már 5.700 frtnál az adótétel 172 frt., vagyis közel 3%. A magyar 1.246 intézet közül 6.000 frtig terjedő jövedelme van 660-nak s így figyelmen kívül hagyva a jövedelem emelkedését, már az adótétel emelése az intézetek körülbelül felénél jelentékeny adószaporodást jelent. Az 1890-ik évben 576.693 frt. rovatott ki pótadóban a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletekre. A reform után legalább is a kétszeres összegre számíthatunk.

A jövedelmi adónál is hátrányban lennének a magánhivatalnokok a közhivatalnokokkal szemben s természetesen nem más alapon, minthogy feltételeztetik róluk, hogy nem fogják bevallani összjövedelmüket. A magánhivatalnokot illetőleg a jövedelmi adó behozatala adó-, még pedig igen jelentékeny adóemelést jelent, a mennyiben már a 400 frtos fizetés

jövedelmi adó alá esik, holott általános jövedelmi pótdadóval eddigelé csak a 2.000, illetőleg 1.500 frtos fizetés terheltetett. De a jövedelemadó még a pótdóra köteleseket illetőleg is jelentékeny pótdóemelést jelent. Az 1.600 frtos fizetésnél az emelkedés 18 frt. 20 kr., a 2.000 frt. fizetésűnél 26 frt. — A 10.000 frttal fizetett egyénnél 155 frt. — De hogy a jövedelmi adó behozatala és a lakbérmentességnek czélba vett megszüntetése mennyire emelkedik a magánhivatalnokok adója, arra egy példát akarunk felhozni. A Budapesten a lakbérrel együtt 2.000 frt. fizetéssel alkalmazott egyén, 20% a lakbérre számíttatván, fizetett eddig 28 frtot, a reform után fizetni fogna 80 frtot s e szerint 52 frttal többet. S az ily reform mozdítsa elő a becsületességet.

Tekintetbe kell venni azt is, hogy az általános jövedelmi pótdadó alul mentesek valának az összes I. osztályú kereseti adó alá tartozók. A tervezet szerint ezek is bevonatnak a jövedelemadóba, a mennyiben évi jövedelmük a 300 frtot meghaladja. Pedig ezek közt is fordulnak elő olyanok, kiknek jövedelme a 300 frtot meghaladja. A kereseti adó I. osztályába tartoznak p. o. gyárakban, kereskedelmi és ipari üzletekben és vállalatokban alkalmazott segédek és segédmunkások, ha 40 frtnál több havidijt nem huznak, vagy ha darabszámra dolgoznak. Az adózóknak egész hosszú sorozata fog az általános jövedelmi pótdadó helyébe lépő jövedelmi adó alá kerülni, a nélkül, hogy ezeknek más kilátásuk lenne, mint hogy esetleg ezen adó alul mentesítettnek fognak.

VII.

Az emlékirat szerint a miniszterelnök az egyenes adókból és az ezekhez számított adókból 97½ milliót és ezen túl természetes szaporulat gyanánt minden évben 200.000 frtnyi többletet akar elérni. Ezzel szemben okvetlenül vizsgálnunk kell azt, hogy mit eredményeztek eddigelé kérdéses adóink, mert azzal feltétlenül tisztába kell jönnünk, hogy ezt a követelést lehet-e vagy sem teljesíteni. Ebből a czélból bemutatjuk az emlékiratban foglalt adatok közül az 1887—1891. évek eredményeiből kiszámított, az egész birodalomra vonatkozó átlagokat, összehasonlítva ezeket az 1892. évi eredményekkel.

Egyenes adók eredményei.

	Előírás		Előirányzat		Tényleges bevétel	
	1887—91	1892	1887—91	1892	1887—91	1892
	évek átlaga	évek átlaga	évek átlaga	évek átlaga	évek átlaga	évek átlaga
	ezer frt.	ezer frt.	ezer frt.	ezer frt.	ezer frt.	ezer frt.
Földadó	34.606	35.781	35.060	35.803	34.750	35.704
Házadó	10.497	11.046	10.040	10.780	10.497	11.118
Keresetadó	19.086	21.760	18.440	19.160	19.079	20.685
Nyilv. számad. köt. vállalatok és egyletek adója	2.987	2.855	2.920	2.813	3.010	2.944
Bányaadó	134	215	98	100	131	197
Tőkekamat és járadékadó	2.174	1.739	2.361	1.760	2.252	1.577
Ált. jövedelmi pótdadó .	16.587	16.575	16.515	16.200	16.796	16.459
Pénzint. elh. tőkék adója	2.395	2.793	1.962	2.265	2.453	2.973
Szállítási adó	6.033	7.143	5.320	5.600	6.059	7.133
Nyeremény adó	197	196	210	200	211	205
Fegyver és vadászati adó	446	467	500	450	438	507
Hadmentességi díj . . .	2.630	2.570	2.900	2.700	2.624	2.309
Összesen	97.722	103.140	96.326	97.334	98.290	101.816
Le ált. jöv. pótdadó . . .	16.587	16.575	16.515	16.200	16.796	16.459
Egyéb egyenes adók össz.	81.135	86.565	79.811	81.134	81.494	85.357

Nézve a most közölt adatokat, határozottan mondhatjuk, hogy a kitűzött célzott könnyű lesz elérnünk és a miniszterelnök által tett követelést nemcsak túlzottnak, hanem szerénynek is kell mondanunk, hiszen egyenes adóink már 1892-ben a tényleges eredményt nézve, mely az előírásnál kisebb, kerek összegben 4³ millióval haladták meg a 97⁵ millió forintot. Ugyancsak az 1892. évi tényleges bevételeket nézve a jövedelmi adónak kerek összegben csak 12¹⁵ millió forintot kell eredményeznie, sőt ha tekintetbe vesszük a II. osztályú kereseti adónál célba vett emelést, a jövedelmi adóból kerek összegben csak 11³⁵ milliónak kell befolynia. Pedig hogy ennél sokkal több fog befolyjni, ez minden kétségen felül áll. Hiszen ennél az összegnél számításunk szerint már a föld és házbirtokból, továbbá a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek jövedelméből is több fog befolyjni, feltéve, hogy a föld és házbirtok tekintetében fenntartatik a minimum, melynek meg vannak a maga előnyei és hátrányai. A minimumnak meg van az a határozott előnye, hogy biztosít bizonyos jövedelmet, de azzal a hátránnyal is jár, hogy szabálylá is válik és akadályozza a tényleges jövedelemnek kiderítését s megghiusítja azt a célzt, hogy minden egyén összes tiszta jövedelme alapján adóztassék meg,

különösen meghiusítja az adóssági kamatoknak kiderítését és megállapítását.

Midőn a pénzügyi kormányzat tulajdonkép mérsékelt követelést támaszt, akkor azt hisszük, hogy a reform gyökeresebb is lehetne s határozott végcélul tűzhetné ki, hogy fokozatosan a jövedelmi adó lépjen az összes hozadéki adók helyébe és hogy míg az állam bevételeit a jövedelmi adóból veszi, addig a községek és törvényhatóságok bevételi forrásául szolgáljanak az állami adóterhektől felszabaduló hozadéki adók.

Ha a reform az emlékiratban megjelölt határok közt mozog, akkor tulajdonkép nem adóleszállításról, vagy az adónak egyenletesebb megoszlásáról, hanem határozottan csakis adóemelésről szólhatunk. Látszólag könnyítettnek ugyan az adóterhek, tényleg azonban emeltetnek. Világosan láttuk ezt a III. osztályú kereseti adónál, a IV. osztályú kereseti adónál, a magánhivatalnokokat illetőleg. Kimutattuk ezt világosan a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyesületek tekintetében. Hogy a kisbirtokosok, ide nem értve a zselléreket és a törpe birtokosokat, szabadulnának az általános jövedelmi pótdó terhe alól, ezt is bajos elhinnünk. Könnyű lesz kisütni, hogy ezeknek összes tiszta jövedelme meghaladja a 300 frtot. A termés értéke becsültetett az 1888—92 évek átlagában 853⁴⁹ millió forintra. Az átlag learatott területet kerek összegben 22 millió kataszteri holdra téve, egy hold átlagos nyers hozadéka 38⁸ frt., melyből kisbirtokosnál aránylag csak kevés költség jön levonásba, mivel maga munkálja birtokát. Most vegyük a kisbirtokosnak házáat, mellékjövedelmét fuvarozásból, gazdasági mellékterményekből s tisztában leszünk azzal, hogy igen kevés 5—20 holdas kisgazda fog a minimum czímén a jövedelmi adó alól mentes maradni s adója nem hogy apadna, ellenkezőleg emelkedni fog. Kimutattuk azt is, hogy számos egyén, egyszerű munkás és üzletsegéd, ki eddig nem tartozott az általános jövedelmi adó alá, ezután jövedelmi adó alá fog tartozni és fizethet 4—5 frt. jövedelmi adót.

S ez ellenében kilátásba helyeztetik 1-ször: hogy a gazdagok és a törpe birtokosok felszabadulnak a II. osztályú adó alól. A szegény és vagyonos osztályokból, ha csak a birtok nem árvaké és gondnokoltaké, senki sem szokta birtokát bérbe adni.

2-szor: hogy a III-ik osztályú kereseti adónál az adóláb a 3.000 frtnál kisebb keresetekre nézve le fog szállíttatni természetesen olyaténkép, mint ez ez idő szerint terveztetik, hogy az adóalapul szolgáló jövedelmek fognak megfelelő arányban emeltetni. Az eredmény csakis az lesz, hogy a még alacsonyabb adóláb indokul fog szolgálni olyasféle állításokra, hogy az ingó vagyon nálunk aránytalanul csekély mérvben van megadóztatva, holott a földbirtok túlzottan van terhelve, mert a birtokos a kataszteri tiszta jövedelemtől 25⁰/o-ot fizet. Ez ellenében ugyan ellent lehetne vetni, hogy a kereseti adó nem annyira a tőkét, mint inkább a munkabért terheli, holott a földadó a munkabért teljesen adóztatlanul hagyja. De ez az ellenvetés éppen oly kevésbé indokolt, mint a fentebb említett állítás, mert tény az, hogy sem az egyik, sem a másik adó nem érinti teljes mérvben a valódi jövedelmet s az adóláb csak névleg magas. De szabad és általában lehet-e egy 500 frtos keresettől 15 frtnyi III. osztályú kereseti, 5 frt. jövedelmi, stb. adót követelni, akkor midőn az államhivatalnok 500 frtos fizetésnél csakis 5 frtot, az állandó fizetéssel alkalmazott ugyancsak 500 frtnyi fizetés mellett 5 frt. IV. osztályú, 5 frt. jövedelmi s egyéb adót, a 480 frt. évi fizetéssel alkalmazott üzletsegéd 5 frtot, 4 frt. 50 krt, 4 frtot vagy 3 frtot fizet I. osztályú kereset adóban, 4 frtot, esetleg 5 frtot póttadóban és egyéb adókat. Van-e ezek közt a különböző adók közt egyáltalában bárminő arány és nem szolgálnak-e már ezen aránytalanságok önmagukban indokul arra, hogy senki se vallja be őszintén tényleges jövedelmét.

3-szor: a létminimumnak 300 forintról 400 frtra, majd 500 frtra való emelését. Az egész létminimum nagy mérvben fictiv akkor, midőn a jövedelem tulajdonkép nem a beválláson, hanem lényegileg még is csak külső ismérveken alapszik és a minimumokat lehet ugyan fokozni, a nélkül, hogy hatálya többekre terjedne ki. Részünkről nem helyeselhetjük a minimumot, mert ebben semminemű arányosságot sem látunk. A 300—500 frtos minimum fiatal embernél, elhagyott vidéken sok, családos embernek különösen a székes fővárosban feltétlenül kevés, a legszorgosabb szükségek kielégítésére sem elég. Állampénzügyi szempontból azzal a hátránnyal jár, hogy a vallomások tekintettel vannak a minimumra. Angolországban köztudomású, hogy számosan úgy vallják be jöve-

delmőket, hogy éppen 1 fonttal maradjon a minimum alatt, hogy így a jövedelmi adót kikerüljék. Igen bajos ellenőrizni, hogy valakinek 299 frt. vagy 300 frt. jövedelme van-e.

S a minimumnak még van és lehet értelme egy oly adórendszerben, mely nem ismeri a fejadókat, minőknek kétségtelenül tekintenünk kell azon családtagokra rótt kereseti adókat, kiknek semmiféle keresetük sincs s csak az apa vagy anya vagy férj keresetét és jövedelmét segítik elfogyasztani és a II. osztályú adókat akkor, midőn a föld- és házbirtokosnak összes, tehát a mezei iparból eredő jövedelme is jövedelmi adóval terheltetik.

Igaz, még egy adókedvezmény van kilátásba helyezve vagy legalább szándékoltatik kilátásba helyezettetni, a pénzintézeteknél elhelyezett tőkék adójának leszállítása. Ezt őszintén szólva sokkal kevésbé tartjuk sürgős feladatnak, mint a fejadók eltörlését. A pénzintézeteknél elhelyezett tőkék többnyire nem állandó befektetések és a mint nálunk a művelődés még nagyobb mérvben fog fejlődni, annál kevésbé lesznek azok. A pénzintézeteknél tehát csak ideiglenesen és átmenetileg elhelyezett tőkék gyarapodását a kisebb vagy nagyobb adó egyáltalán sem nem akadályozhatja, sem elő nem mozdíthatja.

Az adóreform, úgy a mint az tervezve van, nemcsak hogy nem jelenti az adóterheknek elviselhetőbbé tételét, hanem igenis távol áll az egyenes adóknak összjövedelmét illetőleg kitűzött programmtól, távol áll természetesen attól a céltől is, hogy valaha szakítsunk a mai adórendszerrel, annak minden vizsássaival és elérhessük azt, hogy az adóknak tényleg arányosabb megoszlását eszközölhessük. Fentartjuk a nevetéségesen magas adólábakat s ezzel kényszerítjük az adózókat valódi jövedelmeik eltitkolására.

Kényszerít akarunk gyakorolni valódi jövedelmeik bevallására, de lépten-nyomon bizonyítékot szolgáltatunk a mellett, hogy vallomásaikba nem bizunk és egy és ugyanazt a jövedelmi forrást megadóztatjuk először egy névleg súlyos adóval, hogy azután ismét u. n. kiegyenlítő s szintén névleg súlyos adóval terheljük.

Természetes következménye lesz ennek az egész rendszernek, hogy a maiaknál nagyobb jövedelmet fog kimutatni az adóstatisztika. Nem fogja ugyan kimutatni a birodalom

föld- és házbirtokosainak, kereskedőinek, iparosainak, értelmiségének, szóval a népesség jobb módú osztályainak összes tiszta jövedelmét 437·7 millió és miután adóik is levonattak, mondjuk kerek összegben 520 millió forinttal, hanem sokkal magasabb összegben, mondjuk 800 millióval. Hát elhiszi-e azt valaki, hogy a módosabb osztályoknak csakis 800 millió forintnyi jövedelme van s fedezhetik ebből az állami kiadásokat, melyek túlnyomó részben még is csak a módosabb osztályokat terhelik és saját szükségleteiket. A jövedelmi statisztika 3,868.379-el mutatja ki a módosabb adózókat, t. i. azokat, ki föld-, ház, III. és IV. osztályú kereseti, tőkekamat és járadék-, bányaadóval és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójával vannak terhelve. Ha az adózók száma a több helyütt való megadóztatás folytán, nem lenne túlzott, a 800 millió forintnyi jövedelem körülbelül 207 frtnyi átlag jövedelmet eredményezne, tehát a tervbe vett 300 forintos minimumnak csak közel $\frac{2}{3}$ részét. De szállítsuk le jelentékenyen az adózók számát. Szállítsuk le az ide tartozó adózókat 2,578.919-re, a mely szám pedig a tényleges adózók száma mögött marad, különös tekintettel arra is, hogy a 100 frtnál több adót fizetők egyénileg vétettek fel a jövedelmi kimutatásba, a 800 milliónyi tiszta jövedelemből átlag csak 310 forint esik egy adózóra. Hazánk határozottan nem tartozik a vagyonos nemzetek közé, de a módosabb osztályok átlagos jövedelmét 500 forintnál kevesebbre már nem tehetjük s ezen számítás alapján közel 1.300 milliónyi évi jövedelmet kell, mint minimumot számitanunk. S ezt a jövedelmet teljes joggal számíthatjuk, ha arra vagyunk tekintettel, hogy hazánkban a lakberek 65·41 millió és a lakbéregyenértékek 123·91 milliót, összesen tehát 189·32 milliót tesznek. Ez a lakbér az 1.300 millióval feltételezett jövedelemnek mintegy 14·56%-a lenne.

Ha ma azt mondjuk, hogy 220 milliónyi jövedelem kikerüli ki a megadóztatást, akkor, ha az új alapon készülő jövedelmi statisztika 800 millió jövedelmet fog kimutatni, legalább is 500 millió oly egyéni jövedelemről beszélhetünk, mely az adózást kikerüli s ez tartani fog és a tényleges jövedelmet megközelítő jövedelmi összegeket nem fogjuk elérni mindaddig, míg a tulhajtott adóláb érvényben fenn fog állani.

VIII.

Szükségtelennek tartjuk, hogy az előttünk fekvő javaslatok ellenében saját javaslatainkat adjuk elő. Kifejtettük azokat már e folyóirat múlt évi juniusi füzetében. Mi az egyenes adók összeredményében többet követeltünk, mint a mennyivel a miniszterelnök megelégszik. Ezt a tulajdonképi adóleszállítást szívesen vesszük, mert annál biztosabban lehet czélt érni és annál biztosabban lehet számítani arra, hogy egyenes adóink modern alakot fognak öltetni. De a hozandó törvényben világos kifejezést kell annak adni, hogy az összes egyenes adók évi 97½ millió forintban és további évenkénti 200.000 vagy akár 300.000 frtnyi szaporulatban állapittatnak meg és hogy az ennél nagyobb összegű bevételek a fentartott hozadéki adó apasztására és végleges megszüntetésére fognak fordittatni.

A dolog természetéből folyólag kell helyeselnünk, hogy a mostani egyenes adók és ezek közt különösen a hozadéki, a tulajdonképi egyenes adók érvényben fentartassanak és csak az általános jövedelmi pótagó helyébe lépjen a jövedelmi vagy személyes adó.

Mi a jövedelmi vagy személyes adót illeti, mi ezt csak azokra az osztályokra terveztük, melyek ez idő szerint általános jövedelmi pótagó alá tartoztak. De ha a keret kitágítatik és a jövedelmi adó már kezdettől fogva az összes lakosságra kiterjesztetik, ez ellen nincs kifogásunk. De ez ellenében elejtenők ugy az életfentartási, mint az adóminimumot, kivéve mégis a külföldiekre nézve tervbe vett minimumot. Az 500 frtig terjedő jövedelmekre 0½%-ot kellene alkalmazni, mely fokozatosan emelkedhetnék 5%-ig. Az 5%-ot ugyan még a legnagyobb jövedelmekre nézve is soknak tartjuk, de végre nem tarthatjuk elviselhetlennek. Ennél az adónál azután bátran lehet alkalmazni a bevallási, a tanuzási kényszert és ugy a bevallás be nem adása vagy a jövedelem eltitkolása esetén a legszigorúbb eljárást. Ha az adó be nem fizetése a választói jog elvesztésével sujtatik, bátran sujtathatik ezzel az is, ki a jövedelmet be nem vallja vagy a valósághoz hüen be nem mondja. Ezen kívül még alkalmaztathatik ugy erős birságolás, mint fogság, mely alól kegyelem egyáltalán nem mentesithetne.

Ha ekkép járunk el és a különféle egyenes adók contingéntáltatnak, a contingenst meghaladó összeg első sorban

az I. és II. osztályú kereseti adók leszállítására és megszüntetésére fordítandók s ebben az esetben különösen a II. osztályú kereseti adó tételeinek megváltoztatására alig van szükség. Az I. és II. osztályú kereseti adók az 1891-ik évre Magyarországon 9,719.921 frttal irattak elő. Mennyivel irattak elő Horvát- és Szlavonorságokban, nem tudjuk. Összegük körülbelül 890.000 frt. lehet, számítási alapul véve azt az arányt, melyben Magyarországon ezen adók az összes kereseti adók közt előfordulnak. Szó van tehát 10⁶ millió forintnyi adó megszüntetéséről, melynek egy része különben sem szokott befolyjni, egy része még azért is elesik, mivel a segéddel dolgozó iparosok áthelyeztetnek a III-ik osztályú kereseti adóba. S ez a 10⁶ millió forint, nézetünk szerint, rövid idő múlva nélkülözhetővé lesz, mert az 1892. évi bevételek szerint a jövedelemadónak csak 12¹⁵ milliót kell eredményeznie, hogy a contingentált 97⁵ millió adó befolyjon. Ha ehhez hozzáadjuk a földadónál előálló hiányt. és az eltörölni szándékolt I. és II. osztályú kereseti adókat, a jövedelmi adónak mintegy 23 milliót kellene eredményeznie. S ennyit, sőt ennél még többet az új adó már az első évben is be fog hozni, miután adómentesség nincs és az I. és II. osztályú kereseti adók megszüntetése nem jelenti, hogy az összes, ezek az adók alá tartozók ne fizessenek semmiféle adót, hanem hogy tényleges jövedelmük arányában adózzanak s ki lesz zárva az, hogy a munkásosztályokhoz tartozók fejadót meg jövedelmi adót is fizessenek.

Másodszorban a főlőleg a többi hozadéki adók apasztására s teljes megszüntetésére lenne felhasználandó s pedig akár az általunk javasolt módon, akár akkép, hogy a főlőleg a hozadéki adók összege arányában osztatik meg. Ki kell emelnünk, hogy a fix fizetések, sőt tovább menve, az egyéneknek, de nem a jogi személyeknek mindazon jövedelmei, melyeknek mennyisége vallomással és tanuzási kényszerrel pontosan megállapíthatatik, csakis jövedelmi adó alá esnének.

Határozottan ellene vagyunk azonban annak, hogy más adónemre a kényszerbevallás, tanuzási kényszer és mindezeknek következményei alkalmaztassanak. A III. osztályú kereseti adóra nézve a minimumokat úgy lehet megállapítani, hogy mai hozadéka, sőt ennél magasabb hozadék is teljesen biztosítható.

Bizunk abban, hogy kellő szigorral és óvatossággal sikerülni fog az ország lakosainak valódi jövedelmét meg-

állapítani s nálunk is mérsékelt adóláb mellett tekintélyes jövedelmet elérni. Midőn e czélt biztosítottuk, foghatunk tulajdonkép hozzá az egyenes adóknak valódi reformjához. A szigor természetesen nem az alsóbb és kevésbbé értelmes osztályoknál szabad és lehet kezdeni. Ezeknél az osztályoknál a szigor tulajdonkép czéltévesztett eszköz s oly eredményekre vezethet, melyek az adóztatásnál egyáltalában nem czéloztattak. A kis emberek, különösen a kisgazdák összjövedelmének kutatásánál csak a legnagyobb óvatossággal szabad és kell eljárni. Ha a kis gazdáknál egyenesen neki megyünk aprólékos mellékkereseteik, gazdasági mellékterményeik jövedelmének kutatásába, ezek képesek az ország gazdaságának hátrányára azokról lemondani, mert fogalmaik szerint azok csak adóterhüket növelik. Ebben is rejlik a jövedelmi adó elé tornyosuló nehézségek egyik legfőbbike s ezért lehet nálunk a jövedelmi adót csak fokozatosan s eleintén csak a legnagyobb kimélettel és óvatossággal keresztül vinni.

Megszűnik azonban a kimélet szüksége a műveltebb és értelmesebb osztályokkal szemben, kiknél fel lehet tételezni azt is, hogy jövedelmüket számon tartják. S ha ezekkel szemben a törvény egész szigora gyakoroltatik, meg vagyunk róla győződve, hogy csakhamar meg fognak szűnni a jövedelemeltitkolások, legalább feltehetjük, hogy a vallomások túlnyomó része őszinte lesz.

Ha elértük azt, hogy az értelmesebb és műveltebb osztályokat megszektattuk az őszinte vallomásokhoz, a kevésbé művelteket jövedelmeiknek számon tartásához és nyílt bevallásához, akkor fog csak előállani — mint már is mondtuk — az egyenes adók valódi reformjának időszaka, midőn azután különbségeket tehetünk a család részére állandóknak és biztosaknak tartható jövedelmek és az oly jövedelmek közt, melyeket mulékonyaknak és kéteseknek lehet és kell tekinteni. Akkor következhetik be a minimális jövedelmeknek az adó alul való mentesítése, de ma, hogy az érzékelhető személyeket és dolgokat súlyos adóval terheljük s az egyének jövedelme túlnyomólag nem saját vallomásaik alapján, hanem külső jelek és becslések alapján állapittatik meg, a minimumnak semmi gyakorlati értelme nincs s pedig annál kevésbbé, mert a törvényhozásnak és a közigazgatásnak módjában áll a minimumokat a gyakorlatban hatálytalanítani.

ADATOK A KÖZSÉGEK RENDEZÉSÉHEZ, KIVÁLÓ TEKINTETTEL AZ ÁLLAMKINCSTÁRI TELEPEKRE.

— Első közlemény. —

I.

Alig van nehezebb feladat, mint Magyarország közigazgatásának tényleges állapotáról helyes és igazságos ítéletet mondani.

Azok, a kik magas paripáról szólva, készek a kárhoztatás ítéletét harsogtatni személyek és intézmények felett, rendszeren három osztályba sorozhatók. Vagy elfogult pártemberek, a kik az állapotok festésében rendszerint túlságosan sötét színeket használnak; vagy valamely megállapított elméletnek hívei, a kik a máselvűek nézetét feltétlenül elítélik; vagy végre olyanok, a kik a külföldi előrehaladottabb államok példájára szeretnek hivatkozni, s azokból vonják le a reánk nézve leszujtó ítéletet.

Már pedig alig kell bizonyítani, hogy a ki a közigazgatás nagyfontosságú kérdését pártszempontból itéli meg, az nem képes a tényleges állapotokról igaz képet szerezní magának, s valódi fogalmat nyujtani másoknak. A kik a magyar közigazgatás »ázsiai« állapotairól szeretnek beszélni, azok rendszeren keveset tanultak az »európai« állapotokról, mert különben meggyőződtek volna, hogy az ellenzék Angliában, Francia- és Németországban is ilyen hangon szokott beszélni.

Kétségen kívül az ilyen sötét szemüveg ép oly hamis világításba helyezi a valódi állapotokat, mint az üres dicséret rózsaszínt mutató szemüvege. Mind a kettő túlzásokra ragadja az író és zavarba hozza az olvasót.

Az elmélet rideg emberei szenvedélyesen vitatkoznak az állami centralisáció és a törvényhatósági autonomia előnyei

felett; sokszor megfélelkezve az élet törvényeiről, egyes jel-szavak után indulnak és szembeállítják a kinevezett és választott tisztviselőknak működését, majd az egyiknek, majd a másiknak előnyére. Pedig valamint a tisztviselőknél a lényeg nem az alkalmazás módjában, hanem a képzettség és szorgalom, a jellem és szellem erényeiben rejlik; úgy az elméletek jóságának megállapításánál is a gyakorlati jó eredmény dönt.

A külföldre való hivatkozások és a más nemzetek állapotából levont következtetések többnyire helytelenek; mert valamint helytelen eljárás lenne saját nemzetünk elavult intézményeinek változatlan alakban való fentartása és a haladás követelményeinek mellőzése, éppoly helytelen a más viszonyok között fejlődött és nálunknál sokkal előrehaladottabb és gazdagabb nemzetek intézményeinek egyszerű átültetése és utánzása. Az előrehaladott nagy nemzetek példái csak arra valók, hogy felvilágosítsák a gyengébbeket és hogy összehasonlítások alapján az előre való törekvést felébreszszék és előmozdítsák.

Azért azt hiszem, hogy mikor Magyarország közigazgatásának javításáról van szó, nem szabad sem egyoldalú pártszempontból, sem előre megállapított teoriából, sem pedig külföldi példákból kiindulni, mert az ilyen eljárás mellett okvetlenül helytelen következtetésre fogunk jutni.

Egyedül hazánk közállapotának sajátos fejlődése és haladása jelöli ki a helyes irányt és azt a rendszert, melyet követnünk kell.

A ki például a magyar vármegyei rendszert ridegen elítéli, az megfélelkezik arról, hogy e rendszer történelmünknek viszontagságteljes multjából fejlett ki, és hogy az nehéz válságos időkben jónak bizonyult be. Nem egyszer alkotmányunkat és nemzetünket mentette meg az enyészettől. A ki városainknak hajdani kiváltságait és előjogait kárhoztatja, nem gondolja meg, hogy e városok egykor a kultúrának egyedüli terjesztői és fentartói voltak e hazában. És így vagyunk más történeti fejleményeinkkel, intézményeinkkel is.

A nemesi kiváltságok uralmának korszakában más volt a közigazgatás, mint a jogegyenlőség újabb korában. A dolog természeténél fogva másnak is kellett lennie, mert a földesúrnak más céljai, más érdekei voltak, mint a jobbágnak.

Nem volt közös érdekük, közös céljuk. A nemzeti közakarat nem érvényesülhetett a fennállott osztályok és kiváltságos rendeknek külön érdekei miatt.

Mikor a haladás útjára tért nemzet ezeket az állapotokat 1848-ban megváltoztatta; mikor a jobbágy, a föld, a sajtó, a munkás kéz és ész felszabadult s mindezekhez képest akarta a nemzet a közigazgatást is átalakítani; jött a reactió, ezzel a forradalom, majd az ugynevezett Bach-korszak, mely a nemzetnek ugyszólván minden erejét elnyomta, minden ösintézményeit elseperte.

Csak a kiegyezés után vált lehetővé ismét a nemzet szabad mozgása és rendezkedése. A törvényhozást azonban az alkotmány visszaállítása után is eleinte a közjogi viták foglalták el és a visszaállított vármegyék kormányzásában egy ideig részint az 1848. előtti, részint a provisoriumi intézkedések voltak érvényben, míg végre 1871-ben arra kerülhetett a sor, hogy az ország közigazgatása az újabb kor változott viszonyaihoz képest reformáltassék.

Semmi sem igaztalanabb és alaptalanabb, mint az a vád, hogy a magyar közigazgatás »ázsiai« állapotokat *teremtett* és hogy az 1871-ki törvények nem feleltek meg az akkori állapotoknak. A ki igazságosan akar itélni, az kénytelen bevallani, hogy ezen törvények óriási haladást jeleznek nemcsak azért, mert először foglalták rendszerbe a változott viszonyok közigazgatását, hanem azért is, mert ezekkel lett először különválasztva a közigazgatás a törvénykezéstől.

Ez pedig a multakhoz képest nagy lépés volt előre.

Az a körülmény, hogy az 1871-ki törvények nem sokáig feleltek meg a viszonyoknak, nem azt mutatja, hogy e törvények rosszak voltak, hanem azt bizonyítja, hogy a nemzet társadalma rövid idő alatt óriási haladást tett; hogy a tevékenység az anyagi és szellemi téren roppant életerővel felpezsdült; az igények gyorsan felszaporodtak, úgy, hogy azon törvények többé nem voltak képesek a jogosult új igényeknek megfelelni. A gyermekből férfi lett; a gyermek ruháját nem használhatta a gyorsan növe férfiú. Szükség volt tehát új ruháról gondoskodni.

Már ekkor emelkedtek hangok, hogy közigazgatásunkat a többi európai államok színvonalára kell emelni; hogy el kell térnünk a régi vármegyei rendszer kopott szervezetétől;

hogy az új feladatokhoz képest »modern« közigazgatást kell behoznunk. Figyelemre méltó röpiratok és könyvek jelentek meg, melyek a magyar állameszme megerősödését és az állam consolidációját egyedül ettől tették függővé.

Az akkori kormány azonban nem volt hajlandó egyszerre szakítani a nemzet régi intézményével. Elismerte, hogy az újabb fejlemények alapján sok hiány és visszasság fordul elő; elismerte, hogy az elfajult választási szabadság sok helyen tarthatatlan állapotokat teremtett, elismerte azt is, hogy a nemzet egysége, az alkotmány megszilárdulása lényegesen a közigazgatás helyes szervezetétől és a hivatali személyzet képzettségétől és buzgalmától függ; mindazáltal nem akart gyökeres reformokat behozni; nem akart szakítani a nemzet multjában mélyen gyökerező oly intézményekkel, melyekhez a nép és az intelligentiának még igen tekintélyes része kegyeleletesen ragaszkodik.

Ez volt a főoka annak, hogy az 1886-ki közigazgatási törvények nem a modern, sok felül sürgetett államosítás alapján, hanem a történelmi fejlődés alapján lettek megalkotva. Ez az oka, hogy lényegileg kevés eltérés van az 1871-ki és 1886-ki törvények között. A kormánynak akkori feje ismételve kifejezte, hogy meg akar győződni a felől, vajjon a nemzet csakugyan nem képes-e magát autonom közigazgatási szervezettel és választott közegek által kormányozni és csak ha erről ez új törvények életbeléptetése után valóban meggyőződnék, akkor lenne hajlandó a történelmi fejlődés útjáról letérni és a modern állami közigazgatás rendszeréhez képest a kinevezett tisztviselőkkel ellátandó apparatus életbeléptetését kezdeményezni.

Hogy az akkori kormánynak aggodalmai nem voltak alaptalanok, azt az 1890-ki parlamenti viták kelleténél bővebben igazolták. Az ország értelmiségének egy jelentékeny része ma is erőlyesen tiltakozik a modernizálás ellen. A régi municipiumoknak még hatalmas védői akadnak. Senki sem tudná megmondani, hogy a közigazgatásnak célba vett államosítása a nemzet fennállásának évezredes ünnepe előtt megalkotható lesz-e.

De az eszmék forrongása nőttön nő. Az egymással szemben álló rendszerek jelszavai: államosítás és municipális rendszer; centralisáció és önkormányzat; a tisztviselők

kinevezése és választása mindenütt hallhatók. A hangulatsínálásnak minden módja megkiséreltetett; tetszetős doktrinák és népszerű példák, a multnak és jövőnek emberei és elvei küzdenek egymással. Csak abban értenek egyet a küzdő felek, hogy a mostani állapot tarthatatlan, hogy tehát a közigazgatást reformálni kell. Ez a mai helyzetnek röviden összefoglalt képe.

A kormány és vele a művelt közönség nagyobb része az államosítandó modern közigazgatás mellett foglalt állást, mert valóban az óriási léptekkel haladó nemzet igényeinek ez felel meg leginkább.

Csak helyeselni lehet, hogy a kormány a leendő szervezet minél tökéletesebb megalkothatása céljából lelkiismeretes és alapos tanulmányokat tesz; hogy megkülönbözteti az állami adminisztratív feladatait, az önkormányzat körébe eső teendőktől; hogy figyelembe veszi a megyék, járások, városok és községek területi beosztását, népességi, műveltségi, gazdasági, közlekedési, nemzetiségi és egyéb hatósági viszonyait s mindezeknek figyelembe vételével akarja megoldani e nagy horderejű kérdést.

Magyarország oly különböző viszonyokat tüntet fel, melyek teljesen kizárják a külföldi mintáknak sablonszerű alkalmazását. Itt oly viszonyok fejlődtek ki, melyeket egy általános egyenlősítő törvényjavaslattal megjavítani nem lehet. Vannak életerős községeink, melyek a modern haladásnak minden feltételeivel rendelkeznek; de vannak olyanok is, melyek még a középkor elfeledett jobbágyi állapotában sínlódnak.

Ez utóbbiakra óhajtánám az illetékes körök figyelmét felhívni jelen soraim által, mert meg vagyok róla győződve, hogy csak a tényleges helyzetnek nem ismerése tarthatta fenn a lejjebb tárgyalandó községi és telepítvényi állapotokat.

A megalkotandó új községi törvény volna hivatva arra, hogy a régi visszasságokat megszüntesse, és a hazának néhány ezer elfeledett munkásából tevékeny szabad polgárokat teremtsen.

II.

A vármegyék közigazgatásának reformjavaslata felett néhány év előtt kifejtett mérges vita többek között vilá-

gossá tette azt a közóhajt, hogy a közigazgatás reformálása alulról, a *községek rendezésénél* kezdessék meg.

Egészen helyes óhajtás ez, mert bármit mondjanak az elmélet emberei, a közigazgatás reformjának helyességét a községek rendezésének czélszerűsége fogja eldönteni.

Ha ez nem sikerül, akkor hiábavalóvá lesz minden törekvés, mely a jó, pontos és gyors közigazgatást tűzte ki czéljául.

Az eddigi törvények végrehajtásának legnagyobb akadályát az apró és rendetlen községek nagy számában lehet feltalálni. Hiába való minden közigazgatási, kulturális közegészségügyi és rendőri intézkedés ott, a hol se pénzbeli erő, se egyéni képesség nem található. Hiába való a legfelsőbb hatóságoknak felügyeleti joga és kötelessége ott, a hol minden czélszerű rendeletre és sürgetésre az a felelet: nem lehet.

Erdélyben és a Királyhágón inneni Magyarország felső vidékén százakra, sőt ezerekre megy az olyan községek száma, melyekben se jegyző, se orvos, se rendes bába, se halottkém nincs; birónak való embert kötéllel sem lehet fogni; kézbesítések szinte lehetetlenekké válnak.

Az 1886-ki községi törvény kevésbé volt figyelemmel az ilyen állapotokra; majdnem egy kalap alá szorította a nagy alföldi életerős községeket és a felvidéki nyomorúságos kis községeket. Sem szervezet, sem hatáskör tekintetében nem tette meg a szükséges megkülönböztetéseket, miből végtelen sok baj keletkezett.

A községi élet és közigazgatás különféleségét és a viszonyok egyenlőtlenségét legvilágosabban tüntetik fel a statisztikai adatok; melyekből azt látjuk, hogy a Magyarországon létező 12.679 polgári község között vannak oly apró községek, melynek lakossági száma alig üti meg a százat és vannak olyanok, melyekben 30—35 ezer lélek lakik együtt.

Semmi sem érdekesebb és tanulságosabb, mint az e végletek között mozgó csoportszámok és az azokban kifejezésre jutó állapotok.

Olyan polgári község, melyben a lakosság száma nem üti meg a százat, van 168.

Olyan polgári község, melyben a lakosság száma 100 és 200 között változik, van 821.

Olyan polgári község pedig, melyekben a lakosság száma 200—300-ig terjed, már több van ezernél, míg az 500 lakoson alóli községek száma meghaladja a harmadfél ezeret.

Tehát az ország községeinek *majdnem fele* oly gyenge, hogy sem kellő anyagi eszközökkel, sem kellő szellemi tényezőkkel nem bírnak arra, hogy megfelelhessenek mindazon közigazgatási és kulturális feladatoknak, melyek a törvény értelmében a községekre hárulnak.

A közoktatásügyi kormány már 1890/91-iki hivatalos jelentésében (I. kötet, 2-ik fejezet) rámutatott az ilyen községek egyesítésének szükséges voltára, okadatolván ezt az egyenes adó képességét mutató következő adatokkal:

Magyarország 12.679 polgárai községe közül

22-nek	az állami egyenes adója	18 és 99	frt. közt hullámszik.
120-nak	»	»	» 100 » 199 » » »
182-nek	»	»	» 200 » 299 » » »
237-nek	»	»	» 300 » 399 » » »
253-nak	»	»	» 400 » 499 » » »
266-nak	»	»	» 500 » 599 » » »
381-nek	»	»	» 600 » 699 » » »
398-nak	»	»	» 700 » 799 » » »
342-nek	»	»	» 800 » 899 » » »
493-nak	»	»	» 900 » 999 » » »

Ezek a számok teljesen igazolják, hogy az ilyen erőtlenség, a közteherviselésre önmagában alkalmatlan községek — mint ilyenek — fenn nem tarthatók. Ideje volna kimondani, hogy ezek nem községek, hanem csak tanyacsoportok, olyanok, mint például az alföldi tanyák, melyek nem bírnak községi szervezettel, hanem valamely közel fekvő községnek kiegészítő részei.

Ki kellene ezt mondani már csak azon oknál fogva is, hogy a statisztikában ne szerepeljenek mint olyan községek, melyekben iskola nincs, mert ott rendes iskola nem is lehet. A nép nem képes se papot, se tanítót, se jegyzőt eltartani.

A belügyi kormány valóban üdvös dolgot cselekedett akkor, midőn a felvidéki vármegyéket felhívta arra, hogy az ily apró és életképtelen községek *egyesíthetésére* nézve javaslatot tegyenek. Mert valóban alig foroghat fenn elfogadható ok az ellen, hogy egyes völgyekben, egymáshoz közel fekvő,

gyakran csak egy patak által elválasztott községek egyesíttessenek.

Nézetünk szerint nemcsak a fenforgó vagyoni és felekezeti érdekek kiegyenlíthetők, sőt egyes apróbb községek okkal-móddal arra is kényszeríthetők, hogy lassan, fokozatosan *áttelepíttessenek* s az életerős községek alapítását elősegítsék. Mert mi haszna van abból az államnak és a kultúrának, ha csak névleg van sok község, de a községi élet fejlődésének feltételei nincsenek meg? Mire való az olyan községi törvény, melynek követelményeit a községeknek fele sem képes teljesíteni?

Valljuk be, hogy ez igen nagy baj; és hogy azon nem lehet könnyen segíteni.

Mégis kötelességünk keresni a módot és az eszközöket, melyek a cél elérésére alkalmasaknak mutatkoznak.

Az egyik alkalmas mód a földrajzilag egymáshoz közel fekvő kis községeknek *egyesítése*, melyet a belügyi kormány is fogantatba kíván venni. A másik mód lenne a *telepítés*, illetőleg az *áttelepítés* oly vidékeken, a hol az államkincstár földdel és erdőségekkel rendelkezik. Erre nézve alább részletebben fogunk nyilatkozni; különös tekintettel azon telepes községekre, melyek az államkincstár által gyári, bányai és erdőüzem érdekében még évszázadok előtt alapítottak és melyek a bekövetkezett új viszonyok következtében eddigi állapotukban meg nem maradhatnak.

Addig is a meglevő községek szervezete és hatásköre akként volna osztályozható, hogy a lakosság közigazgatási költségekkel erején túl ne terheltezzék. Mert valóban visszaállapot az, hogy az alföldi nagyközségek, mint például Békés-Csaba (36 ezer lakossal), Szarvas (24 ezer l.), Csongrád (20 ezer l.) csak oly hatáskörrel bírnak, mint a felvidéki néhány száz lélekkel bíró községek és nem helyeselhető, hogy ez utóbbiak olyan közigazgatási apparátos előállítására kényszeríttessenek, mely erejüket túlhaladja.

Az alföldi nagyközségekből lehetőleg *városokat* kell teremteni. A városokat pedig mindenütt, hol kellő szellemi és anyagi tehetség összehangban áll, fel kellene szabadítani a vármegyei gyámság alól. A városi elem a kultúrának legbiztosabb terjesztője; eunek tehát módot kell nyújtani arra, hogy

önállóan fejlődhessék. A felvidék hajdan virágzó szabad királyi és bányavárosai a multban rendkívüli szolgálatokat tettek a magyar államnak s ezt az állam méltányolta is azzal, hogy külön követküldési joggal és egyéb kiváltságokkal ruházta fel őket.

Ma ez a városi elem erős küzdelmet folytat a puszta létért. Mindenki érzi, hogy a felvidéken a régi városi jólét fogytán van és hogy az anyagi erő kifogyhatlannak látszó forrásai a hajdan puszta és műveletlen *Alföldön* fakadnak, hol az életpezsgés tünetei gyakran ferdeségekben is, de mindig erőteljesen nyilvánulnak.

Ez a nagy változás kiváló figyelmet érdemel. Egy kis jóakarattal, bölcs tapintattal és erélylyel az alföldi ugynevezett nagyközségekből hatalmas városokat lehetne elővarázsolni. Hogy milyen nagy jelentősége van annak egy ország közművelődésére és haladására nézve, ha az ország minden vidékén életerős városok fejlődnek, azt világosan mutatják azon országok, melyekben a történelmi fejlődés következtében sok nagy városi központ létezik.

Ilyen például Németország, melynek történelmi fejlődése sok tartományra, királyságra és fejedelemségre való feldaraboltsága természet szerint sok városi központot teremtetett. E városok között nemes verseny fejlődött, mely jótékony hatást gyakorolt a haladásra.

Ugyanazt tapasztaljuk Olasz- és Franciaországokban, sőt Angliában is, a hol a földrajzi fekvés és történelmi fejlődés szerint nagy ipari, gyári és kereskedelmi városok keletkeztek és a közigazgatás decentralisációját hozták létre.

Nálunk sem lehet a közigazgatásnak más célja, mint hogy a községi és személyes fejlődés feltételeit, akár a szellemi és természeti, akár a gazdasági és társadalmi téren biztosítsa és elhárítsa mindazon akadályokat, melyek a községek, városok és polgárok haladását gátolhatnák.

Mikor az állam törvényhozása egyes községek, városok és polgárok jólétének előmozdítására törekszik, ugyanakkor az ország erejét és tekintélyét gyarapítja. Csak olyan állam lehet erős, hatalmas és tekintélyes, melynek virágzó községei és városai vannak. Viszont csak olyan városok és községek lehetnek virágzók, melyeknek lakosai műveltek és gazdagok.

Ezt kell előmozditanunk mindenütt.

De mit csináljunk azon községekkel, melyeknek helyzete kedvezőtlen, melyeknek se lakossága nem művelt, se vidéke nem gazdag, sőt a hol a nyomor ijesztő réme néz ki minden egyes kunyhóból?

Ilyenekről is kell még néhány szót mondanunk, feltüntetve a viszonyokat úgy, a mint azok valóban vannak.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

1893. Deczember hó.

1.-én. Az országos gazdatanács ülést tartott, melyben az *állatbiztosításról és a marhavész következtében beállott veszteség pótlásáról* szóló törvényjavaslatok kerültek tárgyalás alá.

3.-án. A Magyar gyapotipar-részvénytársaság közgyűlése.

Az Országos irodalmi részvénytársaság 60.000 korona részvénytőkével megalakult. Az alaptőke 300 darab 200 koronás részvényben van elhelyezve. A részvénytársaság az »Ország-Világ« című képes hetilapot szerzi meg.

5.-én. Az *Osztrák-magyar bank* nov. 30-ki kimutatása szerint az adómentes bankjegy-tartalék 41,273.000 frtot tesz ki a múlt évi 31.1 millióval szemben. A magyar üzletben 90 millió frt. van elhelyezve.

A *szesztermelés* az 1892. szept. 1-jétől 1893. aug. hó végeig terjedő időszakban 105,615.740 hektoliterfok volt, az összes szeszadó 31,833.072 forintra rúgott.

A *szlapon helyi érdekű vasut eszék-krasiczi vonala* átadatik a forgalomnak.

6.-án. A *vaskartell* ügyében Bécsben folytatott tanácskozások eredménytelenségének következménye jelentékeny árleszállítások alakjában válik érezhetővé. Ha újabb megegyezés nem jön létre, úgy a verseny nagy mérveket fog öltetni.

A *borbehozatal Olaszországból* ez év első tiz hónapjában 913.401 métermázsára emelkedett.

7.-én. A *helyi hajóközlekedés* szabályozása céljából a kereskedelmi miniszteriumban szaktanács tartatott, melyben azon módozatok fölött tanácskoztak, a melyek mellett a Duna-gőzhajózási társaság a Budapesten és környékén általa eddig fentartott személyszállítást továbbra is folytatni tartozik.

Magyar falap és asztalos kelendőséggyár-részvénytársaság megalakulása. Részvénytőke 180.000 frt.

8.-án. A nagyobb fakeskedő czégek küldöttsége kéri a kereskedelemügyi minisztertől, hogy a *faraktárak iparhatósági engedélyezésére* vonatkozó rendeletnek az átviteli raktárakra történt téves kiterjesztése orvosoltassék. A miniszter a felszólalásoknak megfelelő elintézését megígéri.

11.-én. A *budapesti giro- és leszámítoló egyesület* megalakulása. Részvénytőke egy millió korona, mely 500 darab 2000 koronás részvényben van elhelyezve.

Bjelinában (Boszniában) új *takarékpénztár* létesítettett 80.000 frt. részvénytőkével.

15.-én. A *köztünk és Szerbia között felmerült kereskedelempolitikai viszályok elintézése* Kálnoky gróf külügyminiszter erélyes magatartása következtében remélhető. Nevezetesen az obrtadó kérdése kormányunk felszólalásai értelmében fog rendeztetni.

A *magyar gőztégla-, cement és gipszgyár-részvénytársaság* megalakulása. Részvénytőke 2 millió frt. A részvénytársaság megszerezte a köbányai és újhelyi téglagyárat, a lábatlani cementgyárat és egy erdélyi gyps- és műtrágyagyárat és 600.000 frt. készpénz felett rendelkezik.

16.-án. A *Romániával tervezett kereskedelmi szerződés* megkötését jelentik.

A *tengerészeti jog reformálására* vonatkozó előterjesztés elkészült és legközelebb közzé fog tétetni.

17.-én. Az *első magyar mezőgazdasági gépgyár-részvénytársaság* részvényei nagyobbára egy Hagenmacher Károly vezetése alatt álló konzorcium birtokába mentek át. A gyár megnagyobbítása és a részvénytőke emelése legközelebbre várható.

18.-án. A *magyar kereskedelmi részvénytársaság* déli gyümölcs-vásárt rendez.

A *hidegkut-tamásii helyi érdekű vasut* részvénytársaság alakuló közgyűlése. Részvénytőke 862.000 korona. Az igazgatóság és a felügyelő bizottság megválasztása.

20.-án. A magyar államvasutak igazgatósága a *fiumei raktarak túltömöttsége* következtében a fiumei fedett helyiségekbe való raktározásra szánt kocsirakományok felvételét, kivéve gabonát à la rinfusa és a Braziliába szánt lisztküldeményeket, beszünteti.

Küldöttség a kereskedelmi miniszternél azon intézkedés megváltoztatása tárgyában, hogy a *szárnyasok szállítására* vonatkozó díj-kedvezmény csak egy czégnak engedélyeztetett.

21.-én. A *kolozsvári pénzintézetek segélyezése* a hitelbank, kereskedelmi bank és az első hazai takarékpénztár által, melyek egyelőre egy negyedmillió forintot folyósítanak és a kormány közbelépését fölöslegessé teszik.

Tanácskozások a kereskedelmi miniszteriumban a *kereskedelmi muzeum újjászervezése tárgyában.*

22.-én. Az *állam aranykészlete* november 30-ikán 1657 millió korona, melyből 134,229.000 korona valutaszabályozási czélokra van szánva, marad tehát rendelkezésre 31,471.000 korona.

A »*Vulkán*« *gépgyár-részvénytársaság*, (azelőtt Gutjahr és Müller, Reinhard Fernan és Társa) megalakul. Alaptőke négy millió korona. Tizenöt évi állami kedvezmények.

23.-án. A *Lujza gőzmalom részvénytársaság* január 8-ára rendkívüli közgyűlést hív össze. Tervbe van véve a malom őrlési képességének fokozása naponként 3000 métermázsáig és a részvénytőke megfelelő emelése.

24.-én. Az *arad-csanádi vasutak igazgatósága* meg fogja kísérelni *villamos mozgó erőnek* alkalmazását vonalainak egy részén.

27.-én. A kereskedelmi miniszteriumban értekezlet volt a *hajós iskola és kormányos tanfolyam* életbeléptetésére vonatkozó javaslatok megvitatása céljából. A Dunagőzhajózási társulat megtagadta a költségekhez való hozzájárulást.

28-án. »Elektra« m. akkumulátor gyár r. t. közgyűlése. Az első üzletév nyereség nélkül zárult.

A *kemenes-aljai gőzmalom r. t.* megalakult Kis-Czellen 160.000 korona tőkével.

29.-én. A *bornagykereskedők* azt határozták, hogy a műbortörvénnyel járó zaklatások kikerülése céljából a borokat egyáltalában nem fogják a vidék nevével megjelölni.

A pénzügyminiszter elrendelte, hogy az italmérési adóra és annak végrehajtására vonatkozó törvényes intézkedések a *műborra* nézve hatályon kívül helyeztetnek.

A m. kereskedelmi csarnok az adóreform tárgyában értekezletet tartott.

30-án. A *szabadalmi ügyet érintő változásai az o.-m. vám- és kereskedelmi szövetkezésnek* közhirrre tétetnek.

A *bihar-szilágyi olajipar r. t.* alapszabályait módosította és az igazgatóságot újból szervezte.

»Corvina« irodalmi és könyvnyomda r. t. alakulása 500.000 korona tőkével. A részvénytársaság átveszi a Schlesinger-féle nyomdát, a »N. Pol. Volksblatt« és a »Honvéd« napilapokkal.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 1892. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest 1893.

Évről-évre vaskosabb kötet az a jelentés, melyet a kereskedelmi miniszter a törvényhozás elé terjeszt, a mi már külsőleg is jelzi, hogy a vezetése alatt álló miniszteriumnak tevékenysége mindegyre gyarapszik. E jelentés nem csupán a tárgyalt év alatt kifejtett munkásságnak ismertetése, hanem Magyarország gazdasági élete legnagyobb szakaszának rajza. A hazai közgazdaság állami vezetése és fejlesztése, mint tudjuk, két miniszteriumnak: a földművelésinek és a kereskedelmének feladata; de az is ismeretes, hogy a teendők a kettő között nincsenek arányosan megosztva. Mert az 1889: XVIII. törvénycikk, mely a két miniszterium ügykörét újra csoportosította, a földművelési miniszterium alá csak a földművelést és az ezzel szoros kapcsolatban levő igazgatási ágakat, így az állattenyésztésre való felügyeletet, a kulturmérnökséget rendelte, míg a kereskedelmi miniszterium alá utalta a gazdasági élet minden egyéb nyilvánulására való felügyeletet és az ezekből folyó állami teendőket. Nemcsak az tartozik tehát hozzá, a mit a miniszterium neve jelez: a kereskedelem, hanem az ipar, a közmunka, a közlekedés. Ép az e jelentésben feltüntetett eredmények bizonyítják ékesszólóan, hogy a kereskedelmi miniszter, daczára a munkakör ily nagy terjedelmének, minden egyes igazgatási ágra egyenlő gondot és figyelmet fordít és nem marad hátra egyik ügykör sem a másik rovására, hanem valamennyinél öröndetes fejlődés, haladás észlelhető.

A jelentés, mint a megelőzők, 9 főrésztre oszlik és pedig: I. Ut-, hid- és középítéset, II. posta, távirda és távbeszélő, III. m. kir. postatakarékpénztár, IV. ipar és belkereskedelem, V. külkereskedelem és vámügyek, VI. vasutügy és hajózás, VII. tengerészeti ügyek és az aldunai Vaskapu-szabályozás, VIII. országos statisztika, IX. tisztképző intézetek.

Az ut-, hid- és középítéset tekintetében nevezetes az 1892-ik év. Ezen évre esik a közutakról és vámokról szóló 1890. évi I. t.-cz. végrehajtásának oroszlánrésze; az előző évekre inkább csak a szükséges előkészítés és utasítások kidolgozása esett. A miniszter számos rendeletet bocsátott ki a községi, közlekedési, továbbá községi közdülő közutak, nemkülönb a kompok és hajóhidak engedélyezése és a vámszedési jogok tárgyában. Az állami és törvényhatósági utak összes hossza ugyanez évben nemcsak nem növekedett, de csökkent is; ez azonban az uthálózat helyesebb megállapításának és osztályo-

zásának tulajdonítható. Viszont minőség tekintetében javult az utak állapota a hengereltetési eljárás alkalmazása folytán, valamint fejlődést látunk a műtárgyak építésénél, a mi körül az állam áldozatkész példája a törvényhatóságoknál nemes utánzásra talált. Mint az év egyik nevezetesebb építkezését, felemlítjük a Komárom és Uj-Szöny között köpilléreken vasfelszerkezettel épült Erzsébet királyné hidat.

A posta és távirdánál nevezetes újítások és javítások léptek életbe az 1891-iki nemzetközi postakongresszus határozatainak végrehajtásaképen, melyek a közönség részére számos tarifaleszállítást és forgalmi könnyítést eredményeztek. A postai intézmény általában véve fejlődést mutat; a postahivatalok száma 4.400, ez évi szaporodás 29, melyek 4 kivételével postatakarékpénztári teendőket is végeznek. Mint különleges szolgálatot, vasuti menetjegy-elárusítást 185 hivatal teljesített, váltó felülbélyegzést 12, külföldről eredő küldemények elvámolását 29, csapadékmérést 135 és vizállásjelzést 38 postahivatal. A postán kezelt küldemények összes száma megközelítette a 300 milliót, tehát 20 millióval haladta meg a múlt évi számot.

A távirdánál az ezen évben életbelépett tarifa-leszállítás a forgalom növekedését eredményezte és ha csökkent is a bevétel az előző évhez képest, ez a kevesebbet elviselhető áldozat azért, hogy ez intézmény mind többek számára hozzáférhetővé vált. A távirda nálunk különben soha se volt alkalmas jövedelmi forrás, sőt épen költségessége és a költségek hiányos megtérülése volt egyik főindok a postával való egyesítésre. Sok befektetést igényel még mai nap is és e szükségnek tett eleget a miniszter, midőn az e czímen rendelkezésre állott összeg segítségével a távirdahálózatot ez évben továbbfejlesztette. Felépült 679 kilométer hosszúságú új távirdavonal, továbbá a fennálló távirdavonalak 9.495 kilométernyi huzal hozzáfeszítésével munkaképesebbé tettek. A távirdahálózat vonalhossza 1892-ben 23.601 km. volt, szaporodás az előző évhez képest 3°/_o, a huzalok hossza 90.215 km., szaporodás 9°/_o. A távirdahivatalok száma 154-gyel, vagyis 7°/_o-al, a gépek száma 177-el, vagyis 6°/_o-al szaporodott. Közvetítettett 5,671.579 távirat, vagyis 15°/_o-al több, mint a múlt évben.

Nevezetes fejlődést látunk a nagyobb városokban manap jóformán nélkülözhetetlen intézménynél: a távbeszélőnél. A hálózatok száma 1892-ben már 38, az előző évben csak 28 volt, az előfizetők száma pedig 28°/_o-al növekedett; a lebonyolított beszélgetések száma 8,160.000-ről 9,011.000-re emelkedett, tehát mintegy 21°/_o-al.

Fokozatos haladást mutat a postatakarékpénztár, emelkedvén forgalma úgy az összeg nagyságát, mint a betevők számát tekintve. S hogy hivatását, a népnek takarékosagra nevelését betölti, bizonyítják ez évben is az adatok, a mennyiben nemcsak hogy a betevők nagy része azon osztályból kerül ki, melynek anyagi helyzete sürgősen követeli a jövőről való gondoskodást, de egyszersmind pótolja a nálunk sajnosan nélkülözött iskolai takarékpénztárakat. Élénken illusztrálja ezt a gyermekek magas aránya a betevők számában. A cheque- és clearing-forgalom szinte rohamos fejlődése pedig nyilvánvalóvá teszi, hogy a két üzletágnak a postával való kapcsolatba hozatala mily fontos és égető szükségletnek felel meg s hogy ezek mennyire hozzájárulnak az üzleti élet élénkítéséhez. A cheque-üzlet berendezése óta 1892. végéig több mint 2.100 cheque-számla nyitta-

tott; a clearing-forgalom az összforgalomnak egy ötödrészét tette és fejlődését lényegesen elősegítette az osztrák-magyar bankkal kötött egyezmény, melynek értelmében lehetővé vált a két intézet számlatulajdonosai között az átutalási forgalom.

Áttérünk most az iparügy 1892. évi állásának méltatására. Ez a tér az, melyen a kormány igazi állami tevékenységre van utalva, a mennyiben csupán felügyeletre, szervezésre, fejlesztésre és támogatásra szorítkozik működése, míg magától a vállalkozástól tartózkodik. Első sorban figyelembe jön itt az ipari nevelés, kapcsolatban az alsóbb kereskedelmi pályára való előkészítéssel, a tanonczokra való felügyelet, az alkalmazottaknak munkaadóikkal való viszonyának rendezése. Iparügyi kormányzatunk ez évben is kellő figyelmet fordított az ipari szakoktatásra, mely hazánkra, tekintettel a képzett iparosok eddig tapasztalt elégtelenségére, oly nagy fontosságú. Nem kevésbé fontos ellenőrzési teendő a gyárvizsgálat és felügyelet, úgy a munkás védelem, mint az ipari törvények végrehajtása szempontjából, de sajnos, a jelenleg rendelkezésre álló gyárfelügyelői személyzet ennek elvégzésére alig képes. Mert kétséges, hogy lelkiismeretesen és tüzetesen történhet-e a vizsgálat akkor, ha hat iparfelügyelő egy évben 1.096 gyárat és ipartelepet vizsgál meg több, mint 90.000 munkással, a többi között egy iparfelügyelő 386 gyárat vizsgált meg ez évben. Szükségesnek tartjuk, hogy évenként lehetőleg minden ipartelep megvizsgáltassék, az újonnan felállított gyáraknál, valamint olyanoknál, melyeknek fokozottabb ellenőrzése ajánlatos a fentebb említett két indokból, különös figyelemmel menjen végbe a vizsgálat. Természetes, hogy a jelenlegi létszámmal, mely különben irodai munkával is foglalatoskodik, a feladat meg nem oldható. A jelentés is megemlíti, hogy számos kifogásolás volt a vizsgálatok eredménye, de hogy megtétettek-e a szükséges intézkedések, pótolattak-e a megállapított hiányok, egyáltalában foganatosítottak-e a rendellenességek elhárítására követelt javítások, arról az iparfelügyelőség csak hosszabb idő, esetleg évek után szerezhethet meggyőződést.

A végrehajtott gyárvizsgálatok eredményéről részletes jelentést és kimutatásokat tesz közé a miniszter, melyek már is gazdag anyagot szolgáltatnak hazánk ipari és munkaviszonyainak megismeréséhez. Itt csak amaz örvendetes jelenséget akarjuk felemlíteni, hogy a megvizsgált 1.096 gyárban egyetlen 12 éven aluli munkás sem volt alkalmazva.

A jelentés érdekes programot nyújt a munkások helyzetének javítását célzó törvényhozási és igazgatási intézkedésekről, melyeknek szüksége iparunk fejlődése és az iparos népességnek evvel kapcsolatos szaporodása folytán mindinkább előtérbe nyomul. Ilyenek: »az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőről« szóló törvényjavaslat, mely már törvényerőre emelkedett. Ilyen továbbá a munkások szellemi színvonala emelésének előmozdítása, buzdítólag hatni fogyasztási egyletek, hitelszövetkezetek, munkáslakások létesítésére. Foglalkozik a miniszter a munkaközvetítés kérdésének megoldásával, a németországi Arbeiterin-Hauswirtschaft-Schulen meghonosításának eszméjével, végre egy rendes és pontos statisztika vezetését tervezi a munkabékekről, a munkások rendelkezésére álló házakról és lakásokról, a fogyasztási egyletekről és az élelmi cikkek áráiról vidékenként.

Az iparfejlesztésről szóló fejezet a társadalmi tevékenység ha-

ladását mutatja az iparügyi kormány figyelmes vezetése mellett. A kereskedelmi és iparkamarák munkássága évről-évre növekszik, mindinkább szaporodik a szakiskolák száma s terjed, habár lassan, az anyagbeszerző szövetkezők létesítése. A miniszter különben ez évben is sokat tett a kisipar és háziipar fejlesztésére, szaktanfolyamok rendezése, a közszállításokban való részesítés, utazási ösztöndíjak adományozása által. Sajnos azonban, hogy az eddig alkalmazott eszközök nem sok sikerre vezettek és nem tartóztatták fel a házi ipar hanyatlását, a miért is a miniszter a házi ipar országos szervezésének kérdésével tüzetesen foglalkozik. Egészséges fejlődést tüntet fel gyár-
iparunk, 3.386 gyár lévén már működésben, melyből 292 ez évben (1892-ben) létesítettett, míg a megszűnt gyárak száma: 16, aránylag csekély. Az ezen ujonnan alapított gyárakba befektetett tőke 12 millió frtra megy s pedig, a mi elég örvendetes, nagyrészt hazai tőke ez.

A külkereskedelmi politikának ez évi egyik fontos eredménye a Szerbiával kötött szerződés volt. A Romániával való egyezkedés folyamatba vétetett ugyan, de a szerződés mai nap sincs még megkötve. A fumei szabad kikötőnek megszüntetése számos módosító intézkedést igényelt a forgalom egyszerűsítése céljából. Kedvező fordulat állott be állatkivitelünkben; számos németországi város, Románia, Belgium megnyitották egy ideig elzárt piaczaikat, valamint orvosoltattak kormányunk közbenlépésére az Olaszországba vitt bor- és sör-küldemények késedelmes vámkezelése okozta sérelmek. A kereskedelmi összeköttetések ápolásában és árúczikkeink számára külföldi piacok megszerzésében a kereskedelmi muzeum és a kereskedelmi részvénytársaság ez évben is tevékenyen közreműködtek. Mindennek daczára kereskedelmi mérlegünk az 1891. évhez képest romlott, mit legfontosabb kiviteli czikkeink kedvezőtlen áralakulása magyaráz meg.

Az ipar fejezetével érdekességben vetekszik a vasutügyről szóló rész, melynek részletes táblázatai a vasutak fejlődését szavaknál ékebben vázolják. A hálózat ez évben 179 km.-el növekedett, úgy, hogy az üzletben állott közforgalmú vasutak építési hossza 1892-ben 12.143 km.-t tett. Ebből a szaporodásból 176 km. a helyi érdekű vasutakra esik. A szaporodási arány 1892-ben 1·50/o, 1891-ben 6·40/o; de míg 1891-ben csak 193 km. volt építés alatt, addig 1892-ben 600 km., közte 87 km.-rel az államköltségen épülő mármaros-sziget—körösmező-határszéli vasut, mely úgy hadászati, mint közgazdasági szempontból nagyfontosságú vonal és az államosított északkeleti vasutnak szükségszerű és természetes folytatása. A vállalkozási kedv növekedését mutatja az engedélyezési tárgyalás alatt állott vonalkilométerek emelkedése 3.112 km.-ről (1891) 3.706 km.-re. A forgalmi eszközök arányszáma az üzleti kilométerekhez a múlt évvel szemben javult, a mennyiben a mozdonyok száma 4·50/o-kal, a személykocsiké 4·70/o-kal, a teherkocsiké pedig 90/o-kal növekedett. A szaporulat nagy része természetesen a m. kir. államvasutakra esik. A mi pedig a forgalmi eszközök teljesítményeit illeti, a mozdonyoké körülbelül ugyanaz maradt, mint az előző évben, a teherkocsiké csökkent, a személykocsiké pedig emelkedett. Növekedett a szállított utasok száma és pedig úgy absolute, mint pályakilométerenkint, jeléül a forgalom nagyobb sűrűségének; a növekedés leginkább a helyi érdekű vasutaknál észlelhető, bizonyágául annak,

mily fontos érdeket elégitenek ki e vasutak és mily nevezetes gazdasági és kulturális feladatot hivatvák teljesíteni. Hasonlókép emelkedést mutat az államvasutak és a helyi érdekű vasutak teherforgalma az árúknak mind a három főcsoportjánál úgy absolute, mint relative. Csupán a társasági fővasutakon csökkent a gyors- és teherárúk forgalma, mi az összes vasutak szállítmányának egy-egy pályakilométerre eső arányszámát természetsszerűleg kedvezőtlenebbé teszi.

Az anyagbeszerzés fejezete arról az éppen nem épületes dologról világosít fel, hogy a külföldi beszerzések arányszáma az előző évhez képest növekedett, minek folytán az egész e czímen kiadott összegnek $\frac{1}{5}$ része a külföldre fizettetett ki. Igaz, hogy ez összegben tekintélyes számban szerepelnek a társasági fővasutak, mindazonáltal jóval nagyobb a csökkenés az államvasutak belföldi beszerzése tételénél. Ennek oka a jelentés szerint az, hogy a hazai gyárak még nem képesek a szükséglett cikkeknek kellő mennyiségben gyártani s ezért a veszteségért gyöngye kárpótlás az, hogy a helyi érdekű vasutaknál e részben örvendetes javulás észlelhető, valamint az, hogy az 1892-ben beszerzett mozdonyok 94.40/o-a belföldön készült.

A balesetek táblázatán növekvést látunk ugyan a sérüléseknél, de a szaporulat oka: a cyclon emberileg nem volt elhárítható, vagyis vis maior. A kisiklások, összeütközések és nekimenések száma is szaporodott, noha már az eddigi szám is aránylag nagy volt; csakhogy különösen az államvasutak igen gondosan és lelkiismeretesen számba veszik még az oly eseteket is, melyeknél sem emberben, sem tárgyban kár nem történt. Még kevésbé írható a vasutak terhére a sok forgalmi zavar, melyet ez évben hófúvás okozott.

Még egy érdekes fejezettel: a vasuti pénzügygyel óhajtunk bővebben foglalkozni. A nemzetvagyon egy tekintélyes részének értékét tudjuk ebből meg; az összes vasutakba tényleg befektetett tőkét, mely az 1892-iki 15.6 millió frtot tevő szaporulattal immár 962 millió forintra megy. A kilométerenkinti befektetési tőke mintegy 100.000 frt. volt. Az 1892-ik évi összbevétel 93.7 millió frt., az összkiadás 51.4 millió frt. volt, az üzleti fölösleg tehát 42.3 millió forint, ebből az államvasutakra 32.3 millió frt. esik. A múlt évhez képest az összes vasutak üzleti fölöslege 3.90/o-al, az államvasutaké 20/o-al növekedett. Az üzleti hányad lényegesen javult, a helyi érdekű vasutaknál 57.90/o-ról (1891) 54.70/o-ra szállván le, valamint a társasági fővasutaknál 54.30/o-ról 53.50/o-ra, az államvasutaknál emelkedett ugyan egy kevésbé 54.30/o-ról 55.10/o-ra, de még ez is igen kedvező, mert a külföldi vasutak közül csupán a francia vasutak mutatnak fel kisebb számot, 53.90/o-ot, míg a többi országokéi mind erősen meghaladják e számot. Evvel kapcsolatos a jövedelmességnek kedvező volta, a tényleges befektetési tőke százalékarányában kifejezve, mely tekintetben szintén lépést tartunk a külföldi vasutakkal.

A folyamhajózás terén a személyforgalom tetemes emelkedését constatáljuk. Szól a jelentés ezután az államvasutakról igen részletesen, de az anyag bősége nehezíti a választást, mely részeket tegyük az ismertetés tárgyává; a főbb momentumok az előzőkben ugyis ki lévén emelve, a fejezet tárgyalásába nem is ereszkedünk. Érdekes részei: az új üzletszabályzatnak a berni conferentia határozmányai értelmében való kidolgozása, valamint az új díjszabásnak és alkalmazása eredményének ismertetése.

A tengerészeti ügyekről szóló fejezetnek különös érdekességet kölcsönöz az, hogy ez évben léptek érvénybe az Ádria és a horvát tengeri gőzhajózási részvénytársasággal kötött szerződések, melyekben a magyar kereskedelmi tengerészet függetlenítésére irányuló politika teljes mértékben kifejezésre jut. A fellendülés tengeri kereskedelmünkben már ez évben is észlelhető. Fiume árúforgalma ugyan az előző évhez képest csökkent, — a miben része van a kolerajárvány forgalmat akasztó hatásának is, — de a csökkenés a kivitelre esik, bárha az értékbeli eltérés a múlt évhez képest jelentéktelen és ennek elegendő magyarázatát találjuk a gyenge termésben, másrészt a francia piacok elvesztésében. Tetemes növekedést mutat evvel szemben a behozatal, melyben főszerepet az olasz bor játszik. Fontos új összeköttetés létesítettett Fiume és Marseille között, mely a gyümölcskereskedés szempontjából a jövőben nagy jelentőséggel bír. A fentebb említett szerződésnek megfelelőleg az Adria r. t., hajóraját 9 gőzessel gyarapította, úgy, hogy az ez évi hajóállomány 21 gőzből állott, jelenleg pedig további 3 van építés alatt. A hajóáratok száma is 49-el növekedett. Hasonlóképen eleget tett szerződésbeli kötelezettségeinek a magyar-horvát tengeri gőzhajózási r. t. úgy a hajók beszerzésében, mint a járatok fentartásában. Emelkedett a nem segélyezett gőzhajók száma is 59-el, tonnataralmuk apadása főleg a borszállitmányok nagy számának és ezek átlagos alacsony súlyának tudható be.

A jelentés szól ezután a Vaskapu szabályozási munkálatokról, melyek a felmerült nehézségek daczára a megállapított program szerint folytatottak és nevezetes előrehaladást mutatnak. Szól azután az orsz. m. kir. statisztikai hivatal működéséről, ennek számos értékes kiadványáról és azon reformokról, melyek az adatgyűjtés és feldolgozás körül szükségessé váltak és előkészítés alatt állottak. A jelentést a tisztképző intézetek 1892-ik évi állapotának ismertetése zárja be.

Nagy vonásokban óhajtottuk rajzolni a kereskedelmi miniszternek 1892-ben kifejtett tevékenységét. Minden fejezetben kitűnik a tervszerű folytonos haladás, mely a számos nehezítő körülmény s a rendelkezésre álló anyagi eszközök csekélyisége, az előbbre haladott külföld erős versenye daczára tényleg érvényesül. Meggyőződést szerezhettünk a jelentésből, hogy szilárd, biztos kezekbe van letéve gazdasági fejlődésünk vezetése, oly férfiú kezébe, ki elődjétől nemcsak a felelősségteljes magas állást kapta örökségül, hanem a nemzet javának előmozdítására irányuló fáradhatatlan törekvést is.

Dr. Fenyvessy József.

Guillaume Vautier. La Hongrie économique. Paris 1893.

Mindig sajnosan éreztük, hogy Nyugot-Európa nagy nemzetei, kikhez bennünket a kultura kapcsa s a gazdasági érdekek ezer szála fűz, oly kevéssé ismerik honunkat és hazai viszonyainkat. Nyelvünket, mint kis nemzet nyelvét, a mely azonkívül teljesen idegen az európai népcsaládok nyelvétől, nem értvén: a magyar nemzeti irodalom — kivéve némileg az egy szépirodalmat — meglehetősen ismeretlen előttük; az pedig, a mit rólunk külföldiek irtak, csekély kivétellel, vagy rosszakarattal, vagy tájékozatlansággal íratott.

Kétséggel sok alapos készütségű s komoly gondolkodású külföldi megfordult már hazánkban, kik meglepetéssel látták haladásunkat s meleg sympathiákat vittek magukkal, de azért otthon, legalább nagyobb körben, ritkán igyekeztek eloszlatni a rólunk elterjedt hamis felfogást, ferde nézeteket; nagyobb hatással voltak a külföldi közvéleményre a többnyire nemzetiségi gyűlöletből inspirált tendenciós hazugságok, vagy azok a felületes úti rajzok, melyek hazánkat még mindig a cigány- és betyár-romantika klasszikus földjének festik.

Ily körülmények közt nagy fontosságot kell tulajdonitanunk a kereskedelemügyi miniszter úr amaz elhatározásának, hogy az országos magyar kir. statisztikai hivatal évkönyvét, mely tömören a hazai népességi, gazdasági, kulturális, stb. állapotoknak teljes képét mutatja, jövőre német, esetleg francia nyelven is kiadatja s gondoskodik róla, hogy ne csak a külföldi statisztikai hivatalok kapják meg, hanem a külföldi egyetemek s közgazdasági és statisztikai szemináriumok is, hogy a külföldi főiskolák ifjúságának alkalmá nyiljék helyes világításban ismerni meg hazánkat, hogy így legalább az újabb nemzedékben szűnjenek meg a balítéletek.

De e czélszerű intézkedés mellett is örömmel kell üdvözlönnünk azoknak a külföldi szakembereknek munkáját, kik saját nemzetük előtt hazánkat kellő alapossággal megismertetni óhajtják.

1885-ben Wirth Miksa, jeles német nemzetgazda, irt hazánkról »Ungarn und seine Bodenschätze« cím alatt egy kimerítő s hiteles adatokon nyugvó munkát. A munka a nagy német közönség számára készült s a Majna melletti Frankfurtban jelent meg, s most ime Vautier úr, egy igen alapos munkában, a francia közönséggel ismerteti meg Magyarországot.

Nem akarunk párhuzamot vonni a két munka között, mit annál kevésbé tehetnénk, mert a két mű alapeszméje egészen más. Wirth Miksa azzal a czéllal ismertette Magyarország természeti kincseit és gazdasági állapotait, hogy a német tőke kedvet kapjon Magyarországra folyni s itt iparvállalatokat létesíteni; Vautier úr ellenben — bár művében nincs oly határozottan kifejezve a tendentia — Franciaországgal való kereskedelmi összeköttetéseink élénkítésén fáradozik. Nemzetünk iránt nyilatkozó meleg rokonszeuvén kívül, innen magyarázható az az erélyes hang, melylyel Magyarországnak Ausztriától való gazdasági függetlenségét, mint elérendő czélt, annyi alkalommal kiemeli.

Vautier úr munkája három részből áll. Az első *Magyarország közgazdaságának anyagi és szellemi eszközeit* ismerteti. Részletes rajzát adja a magyar földnek úgy oro-, mint hydrografikus tekintetben, sőt a geológiai alakulatokkal is kimerítően foglalkozik s ismerteti a hőmérséki és csapadék-viszonyokat. Ugyanitt tárgyalja hazánk népességét, kormányzatát, kereskedelmi politikáját, közlekedési eszközeinket, állami pénzügyünket, a magyarországi hitelintézeteket, közgazdasági törvényhozást, végül röviden közoktatásügyünket. Ez első főfejezet 198 lapot foglal el. A második részben 156 lapon a *termelést* ismerteti, külön a mezőgazdasági és ipari termelés egyes ágait; végre a harmadik rész a magyar *külkereskedelem* beható elemzésének van szentelve. Szerző azt a részt is nagy gonddal és tanulmánynyal irta meg. Miután külforgalmunkat általánosságban jellemzőre, ráter kivitelünk s aztán behozatalunk részletes elemzésére. Az anyagot igen

ügyesen csoportosítja, főbb kiviteli cikkeinket hét, behozatali cikkeinket pedig tizenegy rokonsoportba foglalva. Végre külön-külön ismerteti Ausztriával, a keleti és nyugoti országokkal való forgalmunkat.

Külkereskedelmi forgalmunk tárgyalása alkalmával folyvást mérlegeli a hatást, melyet arra a fennálló vámszerződések gyakorolnak s általában fejtegetései nem egyszerű ismételései a táblázatokban közölt számoknak, hanem a tényleges viszonyok alapos ismeretéről tanuskodó találó megjegyzések.

Az egész munka oly alapos tárgyismerettel készült s oly világos, átlátszó alkotás, hogy ha mint eredeti magyar munka, a magyar közönség tájékozására íratott volna, akkor is teljes elismeréssel szólhatnánk róla. Vautier úr jobban, alaposabban ismeri hazánkat, mint nagyon sokan a magyar közélet emberei közül.

Adatait közvetlen magyar, többnyire hivatalos forrásokból merítette s valóban csodálkoznunk kell, mily nagy tájékozottsággal bír a magyar szakirodalomban. Egyes tévedések azonban fordulnak elő a munkában. A 46. lapon pl. azt mondja, hogy az egykori Erdély nagyfejedelemség 1876-ban kebeleztetett be végleg az országba. Ilyen történeti tévedés továbbá, hogy az oláhok már az avarok után szervezkedni kezdtek Magyarország délkeleti részén, holott ezekkel a mesékkel már rég leszámolt a komoly történettudomány s kétségbevonhatatlanul be van bizonyítva, hogy az oláhok beszivárgása hazánkba sokkal később, már a magyar uralom alatt történt.

Dicsérettel emelhetjük ki, hogy Vautier úr nemcsak közvetlen magyar forrásokból merít, hanem a magyar felfogáshoz is alkalmazkodik s többnyire hamisítatlanul megtartja a magyar elnevezéseket. Mindig azonban nem tudja magát emancipálni a német hatások alól. Magyarország geográfiai megjelölésére gyakran használ Transilvániát s a helyneveknél is többször használja a német elnevezéseket (Pressbourg, Theiss, Wallendorf, stb). Ez annál feltűnőbb, mert a horvát helyneveknél következetesen megtartja a horvát kiejtést, pl. sohasem mond Agramot vagy Zágrábot, hanem mindig Zagrebet.

Ezek azonban kisebb, lényegtelenebb hibák s nem csorbitják lényegesen a munka becsét. Köszönettel tartozunk Vautier úrnak, hogy hazánkat ily alapos munkában ismertette meg a nagy francia nemzet művelt közönségével.

x. y.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A folyó évtől kezdve a *Statisztikai Értesítő* megváltozott alakban foglal helyet e folyóirat hasábjain. Eddig többnyire kisebb értekezések közöltettek itt, melyek tulajdonképen csak annyiban különböztek a többi értekezésektől, hogy több statisztikai adatot tartalmaztak, gyakran egész táblázatokat. Ez azonban nem lényegbe vágó, inkább csak formai különbség s az elválasztó határ a kettő között a legtöbb esetben észrevehetően elmosódott.

De a közönség egy részének szemében az elnevezés nagyon lényeges. Így történt, hogy sok magvas értekezést, mely a Statisztikai Értesítőben jelent meg, nem méltattak értéke szerint, nem képzelvén benne egyebet statisztikai adatok száraz felsorolásánál. Már ez a körülmény is eléggé indokolná, hogy a Statisztikai Értesítőből a valódi értekezések helyeztessenek át az értekezések sorába; de a célba vett változtatás mellett egy még fontosabb indok is szól. Az eddigi módszer szerint egy évfolyamban a hazai és külföldi viszonyokról együttesen legfőlebb 15—20 statisztikai közlés jelenhetett meg. Ez, a statisztikai adatfeldolgozás roppant tömegét és változatosságát tekintve, nagyon sovány eredmény s távolról sem volt alkalmas kellőleg tájékoztatni a hazai közönséget, mindama közgazdasági, népességi, stb. viszonyok felől, melyeket a hivatalos statisztika számaidatai hazánkban és a külföldön nagyon tanulságosan megvilágítanak.

Jövőre tehát a Statisztikai Értesítőben nem egész statisztikai értekezések, hanem rövidebb közlemények jelennek meg, a mely módszer mellett e rovat igen gazdaggá és változatossá válik. Különös gond fordittatik ezenkívül arra is, hogy csak teljesen megbízható, közvetlen hivatalos forrásból meritett hiteles adatok közölteszenek. Ennek ellenőrzéseül mindig megjelöljük a forrást, a honnan meritettünk, a mi a legtöbb esetben arra is szolgál, hogy a kit a tárgy élénkebben érdekel s talán részletesebben, behatóbban óhajtana vele megismerkedni, útbaigazítást nyerjen a további tanulmányozásra.

Még csak a beosztásról kell pár szóval megemlékezni. Tulajdonképen a tárgy természete nem kívánná itt a rendszeres csoportosítást s az is megfelelő volna, ha e kisebb statisztikai közlések abban a sorrendben következnének, a mint a feldolgozó épen hozzájuk jutott. A használhatóságot mégis fokozni véljük, ha előre megállapított sorrendet tartunk meg s az anyagot külön címekkel ellátott

csoportokra tagoljuk. A beosztásra nézve legcélszerűbbnek látszott a Közgazdasági és Statisztikai Évkönyvnek e Szemle olvasói előtt jól ismert beosztását követni s a következő főbb csoportokat állítani fel I. Népeség. II. Östermelés. III. Ipar. IV. Kereskedelem és forgalom. V. Közlekedés. VI. Pénz és hitel. VII. Biztosítás, VIII. Közoktatás. IX. Igazságügy. X. Véderő. XI. Állami pénzügyek. Magától értetődik, hogy a folyóirat minden egyes számában valamennyi csoport nem lesz képviselve s míg egyesek egészen hiányzani fognak, addig egyes csoportban több közleményt is adunk.

I. Népeség.

Magyarország 1892. évi népmozgalma. — Hazánk népének az a szép szaporodása, melyet az 1890. évi népszámlálás a legutóbbi évtizedről, a nagy arányokban megindult kivándorlás dacára is konstataált, azt a reményt keltette föl, hogy a hetvenes évek szomorú népesedési viszonyai többé ismétlődni nem fognak s népeségünk normális fejlődését a járványok pusztítása többé megakasztani nem fogja. A népszámlálás óta eltelt két év, melyről adataink vannak, ezt a reményt nem egészen igazolja, mert bár az egész ország népesége fejlődik, — ha nem abban az arányban is, mint a megelőző tíz év alatt — de mind nagyobb azoknak a törvényhatóságoknak száma (vármegyék és városok egyaránt) melyekben a népeség alig szaporodik vagy éppen csökkenést mutat.

Horvát-Szlavonországról az 1892. évi népmozgalmi adatok még nem állván rendelkezésünkre, ezuttal csak az anyaország főbb eredményeit mutatjuk be. De előbb a mondottak igazolásául ide iktatjuk az utóbbi tizenkét évi szaporodást abszolút- és perzent-számokban.

Év	A magyar anyaország összesen	Termé- szetes nép- szaporodás ‰	Év	A magyar anyaország összesen	Termé- szetes nép- szaporodás ‰
1881-ben . .	111.662	0·81	1887-ben . .	143.696	0·96
1882-ben . .	111.486	0·80	1888-ban . .	171.490	1·14
1883-ban . .	179.347	1·27	1889-ben . .	209.140	1·37
1884-ben . .	210.738	1·46	1890-ben . .	123.549	0·82
1885-ben . .	181.138	1·21	1891-ben . .	131.128	0·92
1886-ban . .	193.806	1·32	1892-ben . .	89.895	0·59

Az egész mult évtizedben nem volt egyetlen év, melyben a születések és halálozások mérlege oly kedvezőtlenül záródott volna le, mint 1892-ben. Még kedvezőtlenebbnek tűnik fel ez az eredmény, ha tekintetbe vesszük, hogy az ország egyes vármegyéiben a szaporodás igen erős volt, miből önként folyik, hogy más vármegyékben viszont, annál rosszabbul alakult a születések és halálozások aránya. A különbség már akkor is kitűnik, ha csak az egyes országrészek adatait tekintjük. Ismétlés elkerülése végett azonban nem szorítunk csak a szaporodásra, hanem kimutatjuk az esketések, születések és halálozások számát is.

Országgrész	Házasságok	Élve szülöttek s z á m a 1892-ben	Meghaltak	Szaporodás, fogyás (—)
I. Duna bal partja .	17.477	75.943	64.870	11.073
II. Duna jobb partja .	22.957	104.820	95.890	8.930
III. Duna-Tisza köze .	25.501	116.853	100.005	16.848
IV. Tisza jobb partja .	14.621	64.251	49.424	14.827
V. Tisza bal partja .	20.782	95.570	72.125	23.445
VI. Tisza-Maros szöge .	18.495	76.795	78.351 (—)	1.556
VII. Erdély	21.226	85.962	69.634	16.328
Összesen . . .	141.059	620.194	530.299	89.895

Egy országgrészben tehát a népesség megfogyott, de csekély a Duna két partjának népszaporodása is, sőt, ha a népességhez viszonyítjuk, a Duna-Tisza közén is, a mint a következő arányszámok világosan mutatják:

Országgrész	A születések és halálozások alapján kiszámított népesség 1892. év közepén	Ezer lélekre esik házasság	élveszületés	halálozás	szaporodás
I. Duna bal partja .	1,901.306	9.19	39.94	34.12	5.82
II. Duna jobb partja .	2,775.504	8.27	37.77	34.55	3.22
III. Duna-Tisza köze .	2,787.325	9.15	41.92	35.88	6.04
IV. Tisza jobb partja .	1,540.728	9.49	41.70	32.07	9.63
V. Tisza bal partja .	2,106.702	9.86	45.36	34.24	11.12
VI. Tisza-Maros szöge	1,922.106	9.62	39.95	40.76	— 0.81
VII. Erdély	2,283.600	9.29	37.64	30.49	7.15
Összesen . . .	15,317.271	9.21	40.49	34.62	5.87

Egy százalékot meghaladó szaporodás csak az egy Tisza bal partján volt, de megközelítette az egy százalékot a Tisza jobb partján is, sőt Erdély népszaporodása is kedvezőnek mondható, ha tekintetbe vesszük az ottani alacsony születési arányt.

A születések száma minden országgrészben tetemesen megfogyott, részben ez okozza a csekély szaporodást; de okozza a nagy halálozás is. 1874. óta, midőn az 1872—73. évi kolera és egyéb járványok folytán óriás nagyra duzzadt halálozás még nem tért vissza a szokott mederbe, annyi ember nem halt meg, mint 1892-ben. Különösen nagy volt a halálozás a Tisza-Maros szögén, hol közel 41 halálozás esett ezer emberre és pedig Temesben 43, Torontálban 44, Aradban és Csanádban 45.

A népesség szaporodását, helyenkint apadását, törvényhatóságok szerint az alábbi kimutatás tünteti fel. Megjegyezzük, hogy az arányszámok kiszámításánál az 1890. évi népszámlálás adatait használtuk, a középnépesség kiszámításának az egyes törvényhatóságokon belül nem tulajdoníthatunk elég értéket, mert a népesség ide-oda vándorlását nem tudjuk figyelembe venni, pedig nemcsak a kivándorlás, hanem a népesség belső hullámozása is nagy mértékben módosítja a születések és halálozások alapján kiszámított népszámot:

Törvényhatóság	Szaporodás		Törvényhatóság	Szaporodás	
	szerint	1.000 lélekre		szerint	1.000 lélekre
<i>I. Duna bal partja.</i>			<i>III. Duna-Tisza köze.</i>		
Árva várm.	215	0.25	Bács-Bodrog várm.	1.817	0.32
Bars »	80	0.52	Baja, thj. felr. v. (—)	236	(—) 1.21
Esztergom várm. ...	505	0.64	Szabadka, sz. k.v. (—)	80	(—) 0.11
Hont »	515	0.49	Ujvidék, sz. k. v. (—)	161	(—) 0.65
Selmecz- és Béla- bánya, sz. k. v. (—)	10	(—) 0.07	Zombor, sz. k. v. (—)	146	(—) 0.55
együtt....	505	0.41	együtt....	1.194	0.17
Liptó várm.	77	0.16	Csongrád várm....	908	0.75
Nógrád »	1.221	0.57	Hódmező-Vásárh., thj. felr. v. .... (—)	126	(—) 0.23
Nyitra »	2.602	0.66	Szeged, sz. k. v. ..	643	0.75
Pozsony »	2.817	1.10	együtt....	1.425	0.55
Pozsony, sz. k. v.	—	—	Heves vm.	2.456	1.05
együtt....	2.817	0.85	Jász-N.-K.-Szolnok várm.	2.490	0.78
Trencsén várm....	1.807	0.72	Pest-Pilis-Solt-Kis- Kun várm.	5.239	0.77
Turóc »	(—) 89	(—) 0.18	Budapest, székes- főváros.	3.665	0.71
Zólyom »	608	0.51	Kecskemét, thj. f.v.	379	0.74
összesen	11.073	0.59	együtt....	9.283	0.76
<i>II. Duna jobb partja.</i>			összesen ..	16.848	0.61
Baranya várm.	(—) 1.405	(—) 0.49	<i>IV. Tisza jobb partja.</i>		
Pécs, sz. k. v.	(—) 264	(—) 0.77	Abauj-Torna várm.	1.418	0.94
együtt....	(—) 1.669	(—) 0.52	Kassa, sz. k. v.	197	0.68
Fejér várm.	1.174	0.60	együtt....	1.615	0.90
Székes-Fejérvár, sz. k. v.	40	0.15	Bereg várm.	2.350	1.31
együtt....	1.214	0.55	Borsod »	1.466	0.68
Győr várm.	579	0.62	Gömör »	(—) 137	(—) 0.08
Győr, sz. k. v.	77	0.34	Sáros »	2.379	1.42
együtt....	656	0.57	Szepes »	1.234	0.76
Komárom várm....	1.263	0.86	Ung »	1.565	1.16
Komárom, sz.k.v.	46	0.35	Zemplén »	4.357	1.46
együtt....	1.309	0.82	összesen ..	14.827	0.98
Moson várm.	565	0.66	<i>V. Tisza bal partja.</i>		
Somogy »	(—) 1.064	(—) 0.33	Bákés várm.	1.428	0.55
Sopron »	2.458	1.06	Bihar »	4.611	0.96
Sopron, sz. k. v.	150	0.55	N.-Várad, thj. f.v. (—)	1	(—) 0.00
együtt....	2.608	1.00	együtt....	4.610	0.89
Tolna várm.	(—) 1.097	(—) 0.44	Hajdú várm.	1.473	1.10
Vas »	2.373	0.61	Debreczen, sz.k.v.	508	0.89
Veszprém várm....	1.032	0.48	együtt....	1.981	1.04
Zala »	3.003	0.74			
összesen	8.930	0.3			

Törvényhatóság	Szaporodás		Törvényhatóság	Szaporodás	
	szám szerint	1.000 lélekre		szám szerint	1.000 lélekre
Máramaros várm.	4.538	1'69	<i>VII. Erdély.</i>		
Szabolcs	4.086	1'67	Alsó-Fehér várm.	897	0'46
Szatmár	3.808	1'26	B.-Naszód	841	0'81
Szatmár-Németi, sz. k. v.	98	0'47	Brassó	609	0'70
együtt....	3.906	1'21	Csik	1.339	1'17
Szilágy várm.	2.640	1'38	Fogarás	511	0'58
Ugocsa	256	0'38	Háromszék	700	0'54
összesen...	23.445	1'18	Hunyad	1.154	0'47
<i>VI. Tisza-Maros szöge.</i>			Kis-Küküllő	703	0'70
Arad várm.	362	0'12	Kolozs	2.215	1'15
Arad, sz. k. v. ...	(—) 79	0'11	Kolozsvár, sz.k.v.	214	0'63
együtt....	283	0'08	együtt....	2.429	1'08
Csanád várm.	169	0'15	Maros-Torda várm.	1.442	0'88
Krassó-Szörény vm.	1.362	0'33	Maros-Vásárhely, sz. k. v.	67	0'47
Temes várm.	(—) 1.381	(—) 0'37	együtt....	1.509	0'83
Temesvár, sz. k. v.	(—) 376	(—) 0'94	Nagy-Küküllő vm.	747	0'55
Versecz, thj. f. v. ...	(—) 47	(—) 0'22	Szeben	859	0'58
együtt...	(—) 1.804	(—) 0'42	Szolnok-Doboka	2.351	1'08
Torontál várm.	(—) 1.573	(—) 0'27	Torda-Aranyos	980	0'65
Pancsova, thj.f.v.	7	0'04	Udvarhely	699	0'63
együtt....	(—) 1.566	(—) 0'26	összesen....	16.328	0'73
összesen....	(—) 1.556	(—) 0'08	Magyarország ösz- szesen.....	89.895	0'59

A 25 törvényhatóságú város közül csak 13 szaporodott, de ezek közül is egy pár alig számbavehetőleg. Egy város népessége változatlanul maradt, 11-é pedig megfogyott. E fogyó népességű városok Selmeczbánya és Pécs kivételével mind az alföldön fekszenek s jellemző, hogy oly városok népessége, melyek korábban igen erőteljesen fejlődtek, mint pl. Szabadka és Hódmező-Vásárhely, szintén az utóbbiak közé tartoznak. Különben Hódmező-Vásárhelyt már három év óta nagyon egészségtelenné váltak a népesedési viszonyok.

De nemcsak városok, hanem egész vármegyék is vannak, hol a népesség szaporodás helyett csökkent. Ezek is többnyire az ország délibb vidékeire esnek. A felvidéken csak Turóc és Gömör mutatnak apadást. Ezenkívül két különálló nagyobb területen tapasztalunk apadást. Az egyik a Duna jobb partjának délkeleti sarka, Tolna, Baranya és Somogy megye, e három megyében — Pécsét is oda számítva — a népesség nem kevesebb, mint 3.830 lélekkel fogyott s a fogyás az összes népesség 0'33–0'52 0/0-a közt váltakozik. A másik sötét terület Torontál és Temes megye, összesen 3.370 népfogyással. E területhez igen gyenge szaporodású területek csatlakoznak, így pl. Arad és Csanád megyében is a népesség jóformán nem növekedett.

Ezt a szomorú eredményt a különféle járványok nagymérvű pusztítása okozta.

Legkedvezőbb a népszaporodás az ország éjszakkeleti karéjában Sároستól Máramarosig s folytatólag Szatmár, Szabolcs, Hajdú, Szilágy, Szolnok-Doboka, Kolozs és Csik megyékben. Az ország nyugoti felében és közepén 27 megye közül mindössze csak három akad (Pozsony, Sopron, Heves), hol az 1892. évi szaporodás meghaladta az egy százaléket.

Idegen honosok Franciaországban¹⁾. — Az a sokszoros gazdasági összeköttetés és kulturális kölcsönhatás, mely a különböző országok között fennáll, nemcsak az árúcsereét teszi mind nagyobbá, hanem a népcserét is igen nagy arányokra emelte. Franciaországban különösen sok az idegen honos, e tekintetben, talán az egész Európában, csak az egy Svájcz mulja felül; mely utóbbi országban a legutóbbi népszámlálás alkalmával a jelenlevő népesség 7·87 0/0-át külföldi honosok képezték. Franciaországban az idegenek száma és számaránya, párhuzamosan a francia eredetű és honosított külföldiek számának fejlődésével, az utóbbi negyven év alatt következőleg alakult:

Év	Született francziák	Honosítottak	I d e g e n e k az összes népesség száza- lékában	
			összesen	száza- lékában
1851-ben . .	35,388.814	13.525	379.289	1·06
1861-ben . .	36,864.673	15.259	506.381	1·35
1866-ban . .	37,415.283	16.286	655.036	1·72
1872-ben . .	35,346.695	15.303	740.668	2·03
1876-ban . .	36,069.524	34.510	801.754	2·17
1881-ben . .	36,327.154	77.046	1,001.090	2·67
1886-ban . .	36,700.342	103.886	1,126.531	2·97
1891-ben . .	36,832.470	170.704	1,130.211	2·97

E kimutatás egészen a legutóbbi évtődig az idegenek tetemes szaporodásáról tanuskodik. Szaporodásuk mindig jóval erősebb volt, mint az összes népességé, úgy, hogy folyvást nagyobb százalékos arányt foglaltak el. 1886. óta azonban abszolút számuk csak alig, arányszámuk éppen nem gyarapodott. Az idegenek bevándorlása tehát éppen akkor akadt meg, midőn a francia nép természetes növekedése ijesztő stagnációt kezd mutatni; igaz, hogy a honosított idegenek száma ez évtőd alatt rohamosan felszökött, nem kevesebb, mint 64·32 0/0-kal szaporodott; de még ha ezt tekintetbe vesszük is, akkor is jelentékenyen leszállt az idegenek bevándorlása.

Az idegenek 1891-ben származásuk szerint következőleg oszlottak meg:

belga . .	465.860	osztrák . . .	9.648	portugál	1.331
olasz . .	286.042	holland . . .	9.078	svéd	1.155
német . .	83.333	éjszakamerikai	7.024	norvég	915
svájcz . .	83.117	délamerikai .	4.828	afrikai	813
spanyol .	77.736	magyar . . .	2.261	dán	741
angol . .	39.687	görög . . .	2.035	chinai, japán, ázsiai	343
luxemburgi	31.248	török . . .	1.851	egyéb nemzetiségű .	1.908
orosz . .	14.357	rom., sz., bulg.	1.677	ismeretlen nemzetiségű	3.223

Jellemző, hogy két oly nagy szomszédos nemzet között, a minő a francia és német, aránylag milyen csekély a népcsere. Ezt jórészt

¹⁾ Dénombrement des étrangers en France, Résultats statistiques du dénombrement de 1891. Paris, 1893.

a nemzeti ellentétek élességének kell tulajdonítanunk; az okozhatta, hogy a Franciaországban tartózkodó németek száma 1885-től 1891-ig 16.781-gyel megfogyott; de minthogy a belgák száma is ugyanazon idő alatt 16.401-gyel fogyott, nem lehetetlen, hogy a honosított idegenek jórésze e két nemzetiségből telt ki.

Legerősebben az olaszok száma szaporodott. Ha az 1891-iki létszámot összehasonlítjuk az 1851. évivel, az olaszok jelenlegi száma 4·52-szeresét, a belgáké 3·64, a svájciaké 3·26, a hollandoké és luxemburgiaké 3·07, a spanyoloké és portugáloké 2·66, az amerikaiaké 2·38, az angoloké 1·95, a németeké 1·54, az oroszoké szintén 1·54-szeresét teszi a negyven év előttinek.

Az idegenek területileg nem egyenlően oszlanak meg, legnagyobb számmal fordulnak elő a határmegyékben s a hol a nagy kikötővárosok előmozdítják a forgalmat az idegen országokkal. Páris természetesen roppant sok idegent von magához, Seine departementben, melyhez Páris tartozik 219.000 idegent vettek számba; pedig ez nem is a maximumot képviseli, a Belgium szomszédságában fekvő iparos Nord departementben az idegenek száma 295.987-re rúgott, azután következett Bouches-du-Rhône 92.361, Alpes-Maritimes 65.220 idegennel. Az összes népességhez képest ez utóbbiban volt legnagyobb az idegenek száma 25·2%, Nord megyében 17·0%, Bouches-de-Rhôneban 14·6, Ardenneben 10·2%.

Franciaország népességi mérlege a külfölddel szemben erősen aktív. Mig Franciaországban 1,130.211 idegen tartózkodott, külföldön csak 517.000 francia honos volt távol. Nagy különbség van azonban e tekintetben Európa és a többi világrészek között. Európa különböző országaiban csak 207.000 francia honos volt távol, mig azokból Franciaországban 1,112.072 lélek; a többi világrészekben ellenben 310.400 francia (Észak-Amerikában 130.000, Dél-Amerikában 101.000), holott azokból csak 18 ezer tartózkodott Franciaországban.

A Franciaországban tartózkodó idegenek között a két nem aránya következő volt:

Év	Férfi	Nő	Száz nőre esik férfi
1861-ben	291.552	214.829	136
1866-ban	373.074	281.962	132
1872-ben	404.344	336.324	120
1876-ban	436.404	365.350	119
1881-ben	556.652	444.438	125
1886-ban	617.586	508.945	121
1891-ben	598.698	531.513	113

Az a körülmény, hogy a női nem aránya mindinkább megközelelti a férfiakét, arra mutat, hogy folyvást szaporodik azoknak az idegeneknek száma, kik végleges letelepülési szándékkal költöznek Franciaországba.

Az 1,130.211 idegen közül 1,064.095-nek volt határozott foglalkozása vagy élt valamely határozott foglalkozás terhére, 66.117 részint foglalkozás nélküli, részint ismeretlen foglalkozású volt. Az előbbi szám a foglalkozások főcsoportjai szerint következőleg oszlik meg:

	Összesen	%		Összesen	%
1. Mezőgazdaság .	236.079	22·70	5. Véderő	1.541	0·14
2. Ipar	510.381	48·00	6. Közigazgatás . .	2.398	0·23
3. Közlekedés . .	34.254	3·20	7. Értelmiségi ker.	38.095	3·60
4. Kereskedelem .	175.687	16·50	8. Jövedelméből élő	65.664	6·20

Természetes, hogy az ipar szolgáltatja a legnagyobb contin-
genst, de igen nagy a mezőgazdasággal foglalkozó idegenek száma
is s csak azután jön a kereskedelem. Aránylag nagyon jelentékeny
a jövedelmükből élők és az ugynevezett szabadfoglalkozásokhoz tar-
tozók száma is.

Az idegenek közt foglalkozási viszonyuk szerint volt
önálló . . . 131.347 munkás . 339.283 házi-cseléd . . 51.786
alkalmazott . 39.379 családtag 502.370

Aránylag igen jelentékeny az önállók száma. Ime egy kis
összehasonlítás a főbb foglalkozási ágakban:

Ö n á l l ó			Ö n á l l ó		
az idegenek		az összes	az idegenek		az összes
		népesség			népesség
		százalékában			százalékában
Mezőgazdaság . .	11.4	22.6	Kereskedelem . .	20.3	22.4
Ipar	5.1	10.7	Értelmis. keres.	41.0	36.0
Közlekedés . . .	25.1	25.2	Járadékosok . .	37.0	42.0

A mezőgazdaságban és az iparban sokkal kedvezőtlenebb az
önálló idegenek aránya, de már a közlekedésben, kereskedésben és
járadékosok közt csaknem oly kedvező, mint az összes népességben
a szabadfoglalkozóknál pedig még kedvezőbb.

Poroszország népessége anyanyelv szerint¹⁾. — A nemzetiség
kutatását a legtöbb állam népszámlálása egészen mellőzi. Egynyelvű or-
szágokban, hol az idegen nyelvek elenyésző töredékét képezik a népes-
ségnek, ez nem is bír fontossággal; de a hol csak kissé kevertebb
a népesség, ott a statisztikai kutatást nagyon megérdemli. Az 1890.
december 1-én végrehajtott népszámlálás alkalmával már Porosz-
ország is kiterjeszkedett ennek az érdekes viszonynak feltüntetésére
és pedig igen nagy gonddal és alaposítással. Nagy elégtételünkre
szolgál Ausztriával szemben, hogy Poroszországban sem tartották
elégnek és célravezetőnek a honos népességre szorítkozni, hanem
az összes jelenlevő népesség nyelvi viszonyait kutatták s ép úgy,
mint mi, az anyanyelvet kérdezték.

Poroszország népessége 1890. december 1-én anyanyelv sze-
rint következőleg oszlott meg:

Anyanyelv	Összesen	%	Anyanyelv	Összesen	%
német	26,367.073	88.02	fries	43.390	0.15
német és egy más			dán és norvég	138.134	0.46
nyelvű	141.428	0.47	orosz	2.436	0.01
littván	117.637	0.39	angol	10.037	0.03
lengyel	2.765.101	9.23	francia	6.345	0.02
másur	102.941	0.34	svéd	5.835	0.02
kassub	54.433	0.18	olasz	5.252	0.02
vend	65.254	0.22	spanyol	682	0.00
morva	57.202	0.19	portugál	245	0.00
cseh	16.867	0.06	egyéb	3.893	0.01
vallon	10.972	0.04	Összesen	29,955.281	100.00
holland	40.124	0.14			

¹⁾ Preussische Statistik 121. Die Endgültigen Ergebnisse der Volkszäh-
lung im preussischen Staate. Berlin, 1893. és Zeitschrift des kön. preus-
sischen statistischen Bureaus 1893. III. Vierteljahrsheft. Die preussische Be-
völkerung nach ihrer Muttersprache und Abstammung. Von A. Freiherr
v. Fircks.

Megjegyzendő, hogy a masurok és kassubok régi szláv törzsek maradványai, az előbbieket Ost-Preussen déli részén, az utóbbiak West-Preussenben Danzigtól nyugatra laknak. A fentebbi adatok Poroszország népességét elég compactnak tüntetik fel, a német nyelvűek túlsúlya nagyon erős. Azonban az idegen ajkúak nem egyenletesen oszlanak el, a régi lengyel tartományokban, vagyis Poroszország keleti részén számos kerületben ezek emelkednek túlsúlyra, Schleswig-Holstein északi felében pedig a dán nyelv az uralkodó. Ha az egész tartományokat tekintjük, a német elem kisebbséget csak az egy Posenben képez, hol 702.357 némettel (ideszámitva azokat is, kik a németen kívül a lengyelt is anyanyelvükül vallották) 1,070.570 egyéb (csaknem kivétel nélkül lengyel) áll szemben; de már az egyes kormánykerületek közül nem egyben meglehetősen háttérbe szorul, így pl. a poseni kormánykerületben 1,126.591 lélek közül csak 388.960 (34 53⁰/₀) volt a német anyanyelvű, Oppelnben 1,577.731 lélek közül csak 600.333 vagyis 38 05⁰/₀, a németekhez számítva mindkét esetben azokat is, kik azon kívül egy más nyelvet vallottak anyanyelv gyanánt. Ha pedig az egyes politikai községekig megyünk le, még a túlnyomólag lengyel népességű poseni és oppelni kormánykerületen kívül is, a brombergi kormánykerületben Gnesenben 42.482 lélek közül csak 14.019 a német, Strelnoban 31.127 közül 6.636, Mogilnoban 40.158 közül 10.423, Wongrowitzban 43.818 közül 9.884, Witkowoban 24.583 közül 4.007, Zninben 31.568 közül csak 5.603; de vannak Ost- és West-Preussenben is politikai községek, a hol a lengyel elem 70—80 százalékát képezi az összes népességnek.

Poroszországban az 1861. decz. 1-én végrehajtott népszámlálás alkalmával is tudakoltatott a népnyelv (Volkssprache), de csak a jelenlevő polgári népességről s némi felvételek és számítások azonkívül is tétettek a nemzetiségekről. Ezeknek teljes megbízhatóságot nem tulajdoníthatunk ugyan, de némi alapot mégis nyújtanak az összehasonlításra.

E szerint:	E z e r l é l e k k ö z t v o l t				
	1858.	1861.	1864.	1867.	1890.
	é v b e n				
Lengyel, masur és kassub . .	95·96	99·82	100·20	101·38	99·40
Vend	4·99	3·68	3·64	3·45	2·27
Cseh, morva	2·51	2·64	2·61	2·11	2·54
Litván	6·40	6·15	6·46	6·11	4·05
Dán	6·55	6·44	6·21	6·08	4·65
Fries	2·59	2·46	2·33	2·22	1·63
Vallon	0·50	0·48	0·47	0·43	0·37
Együtt . . .	119·50	121·67	121·98	121·78	114·91

A legtöbb apró nemzetiség lassankint teljesen assimilálódik a német elemmel. A lengyelek azonban szívósan tartják magukat, sőt 1858-tól 1867-ig határozottan nagy előmenetelt tettek. Arányszámuk a legutóbbi népszámlálás alkalmával már jelentékeny csökkenést mutat, mi kétségkívül a vaserélylyel alkalmazott germanisáció következménye. Némileg az 1886. évi ápril 26-iki törvény is éreztette itt hatását, mely a Posenben és West-Preussenben létesítendő német telepítvényekről intézkedik, habár a telepítések hatása teljes mértékben csak később fog nyilatkozni.

II. Östermelés.

Az 1892. évi bajor állatszámmlálás ¹⁾. — A német szövetség-tanács 1892. júl. 7-iki határozatával a Németbirodalom szövetséges államaiban általános állatszámmlálást rendelt el. E számmlálás előleges eredményét már több államról ismerjük, ezuttal a bajor statisztikai hivatal már a végleges eredményeket tette közzé igen kimerítő feldolgozásban, melynek főbb adatait az alábbiakban közöljük:

	L é t s z á m		
	1873. jan. 10-én	1883. jan. 10-én	1892. decz. 1-én
ló	350.867	356.316	369.035
szarvasmarha	3,066.263	3,037.098	3,337.978
juh	1,342.190	1,178.270	968.414
sertés	872.098	1,038.344	1,358.744
kecskék	193.881	220.818	268.471
méhkasok	338.797	231.374	272.349

	1000 lélekre csik			1 □ kilométerre csik		
	1873. é v b e n	1883. é v b e n	1892. é v b e n	1873. é v b e n	1883. é v b e n	1892. é v b e n
ló	71	65	65	4·6	4·7	4·9
szarvasmarha	621	558	589	40·4	40·0	44·0
juh	272	216	171	17·7	15·5	12·8
sertés	177	190	240	11·5	13·7	17·9
kecskék	39	40	47	2·6	2·9	3·5
méhkasok	69	42	48	4·5	3·0	3·6

Megszakítás nélküli emelkedést csak a lovaknál, sertéseknél és kecskéknél látunk. A lovak szaporodása azonban nagyon mérsékelt volt s számuk a lélekszámhoz viszonyítva 1892-ben jóval kevesebb, mint 20 évvel korábban. A lélekszám felődésével csak a sertések és kecskék száma mutat hasonló arányu emelkedést, e két állatnem, melyhez a szegény ember is legkönnyebben hozzájut. 1883. évhez képest azonban a szarvasmarháknál és méhkasoknál is jelentékeny emelkedést látunk, csak a juhtenyésztés hanyatlik rohamosan, ép úgy, mint minálunk.

A mi a *lovak* korát illeti:

1 éven aluli	5 3 ⁰ / ₀	3—4 éves	5 4 ⁰ / ₀
1—2 éves	5 5 »	4 éves és öregebb	78 9 »
2—3 »	4 9 »		

A négy éves és négy éven felüli 291.359 darab ló közül 839 darab (0 3⁰/₀) mint tenyészmén, 210.292 darab (72 2⁰/₀) mezőgazdasági munkára, 11.003 darab (3 8⁰/₀) katonai, 59.864 (23 8⁰/₀) pedig egyéb célokra használtatott.

Az *öszvérek* és *szamarak* is összeirattak, de az egész bajor királyságban csak 62 öszvér és 128 szamar találtatott.

Bajorország nagyon intenzív *szarvasmarhatenyésztéssel* bír, a területhez arányosítva, jóval több, mint kétszer, a lélekszámhoz viszonyítva közel kétszerannyi szarvasmarhája van, mint Magyarországnak. Kor szerint volt: borjú 1 1/2 éven aluli 365 522 darab, vagyis 11 0⁰/₀, 1/2—2 éves fiatal marha 761.516 darab, vagyis 22 8⁰/₀, 2 éves

¹⁾ Die Ergebnisse der Viehzählung im Königreiche Bayern vom 1. December 1892. München 1893.

és 2 éven felül szarvasmarha 2,210.940 darab, vagyis 66²/₀. A tenyészbikák száma 35.260 darabra rúgott, 1⁰/₀-ára a 2 éven felüli szarvasmarhaállománynak; az egyéb bikák és ökrök 440.653 darabot tettek, vagyis 19⁹/₀-ot a tehenek pedig 1,735.027 darabot, vagyis 78⁵/₀-ot.

A juhok száma 1883-tól 1892-ig 17⁸/₀-kal, 1873 óta pedig 27⁸/₀-kal fogyott s a csökkenés kiterjed Bajorországnak minden egyes kormánykerületére. A hanyatlás okait a mezőgazdasági egyeslet főbizottsága a következőkbe foglalja: intenzivebb gazdálkodás, a nagyobb birtokok folyvást tartó megoszlása, a községi birtokok felosztása, a tiszta ugar csökkenése, a legelők eke alá fogása (»Das Schaf weicht der Kultur«); másrésről a juhhus és gyapjú nyomott ára. A pfalzi értékbecslő bizottság azonkívül megjegyzi, hogy a francia beviteli vámok a húsjuhnak, a német gyapjúvámok mérséklése pedig a finom gyapjas juhok tenyésztését befolyásolta hátrányosan.

A juhoknak 27⁰/₀-ka egy éven aluli bárány, 73⁰/₀-a pedig egy éven felüli juh volt. A juhok fajtáját a legutóbbi számlálás alkalmával nem kutatták, csak a merinókat vették számba. Ezek csak 18.520 darabot tettek, az összes szám 1⁰/₀-át, míg 1883-ban 108.023 darabot, vagyis 91⁰/₀-ot. Legtöbb merinó van Oberbayernben, 51⁰/₀, de itt 1883-ban még 15⁰/₀ volt. A 707.100 darab 1 éven felüli juh között 27.955 darab (4⁰/₀) kos, 505.905 darab (71⁵/₀) anyajuh és 173.240 darab (24⁵/₀) ürü találtatott.

A sertések száma már 1871-től 1883-ig is jelentékenyen emelkedett, de még nagyobb mértékben az utóbbi évtized alatt. Ez emelkedést az imént említett mezőgazdasági egyeslet főbizottsága, főleg az 1892. évi nagy burgonyatermésnek s azzal összefüggő alacsony burgonyaáraknak és a tehenészet fejlődésének tulajdonítja. A sertések tartós jó ára és kelendősége a sertésenyésztést egyik legjövedelmezőbb gazdasági ággá tette s most olyan kerületekben is felkarolták, hol korábban azt hitték, hogy a helyi viszonyok miatt a sertésenyésztés nem lehet eredményes. Az egész bajor királyságban 1892-ben 1,074 022 darab (79³/₀) sertést és malacot találtak, míg az egy éven felüliekre 284.722 darab, 21⁹/₀ esett. Az anyadisznók száma 132.193 darabra, 97⁰/₀-ra rúgott, a tenyészkánoké pedig 10.100 darabra, (0⁸/₀).

A sertések után a kecskék száma szaporodott leginkább. Az oberpfalzi kerületi bizottság jelentése szerint a kecsketejet előszeretettel használják malaczkok és borjuk táplálására. De azonkívül a szegény embernek jellemző háziállata a kecske. A legkisebb földbirtokról sem hiányzik; ott látni minden pályaörnél, napszámosnál s általában kis háztartásnál. Nem ritkán egy-egy kecske egész éven keresztül sok tagból álló családot is ellát tejjel.

A méhkasok száma, bár emelkedett az 1883. évi létszámhoz képest, de hanyatlott az 1873-ikival szemben. Állandó azonban a mozgó szerkezetű kaptárok szaporodása, 1873-ban még csak 37.842 volt, 1883-ban 52.292, 1892-ban pedig 99.982.

A bajor állatszámolás nagy alapossággal kutatta a háziállatok eladási árát is. Itt szintén csak a legfontosabb adatokra kell szorítkoznunk. Az egész állatállomány 1892-ben 945,345.161 márkát képviselt. Minden lélekre tehát átlagosan 167 márka, minden négyszögkilométerre pedig 12.461 márka esik. Az állatállomány értéke 1883-tól 1892-ig 149,746.883 márkával, vagyis 18⁸/₀-kal növekedett. Ez főleg

a szarvasmarha- és sertésállomány növekedésének tulajdonítható; de része van benne az egyes állatnemek nagyobb átlagértékének, így pl. a lovak értéke darabonként 66 márkával, a szarvasmarháké 14 márkával emelkedett. Az értéknek ez az emelkedése főleg az idősebb állatok nagyobb állományára vezethető vissza. Az átlagos értékek darabonként következőleg alakultak:

	1883-ban	1892-ben	1892-ben 1883-mal szemben több kevesebb
lovak	447 márká	513 márká	+ 66 márká
szarvasmarhák .	185 »	199 »	+ 14 »
juhok	18 »	16 »	- 2 »
sertések	48 »	52 »	+ 4 »
kecskék	14 »	14 »	—

Állatnemenként az összes érték volt:

	1883-ban márka	1892-ben márka		1883-ban márka	1892-ben márka
ló	159,199.996	189,262.579	juh .	21,119.268	15,381.569
őszvér, számár	37.310	43.972	sertés	50,339.177	71,281.633
szarvasmarha	561,756.373	665,519.702	kecske	3,146.154	3,855.686

Végre az állatszámolás kiterjeszkedett a szarvasmarhák és egy éven felüli sertések *élő súlyának* összeírására is. Az előbbiekből 1883-ban fejenként 165.19 kg. esett, 1892-ben 183.97 kg., négyszög-kilométerenkint pedig 1883-ban 11.851 kg., 1893-ban 13.737 kg. A sertések élő súlyából egy lélekre átlagosan 1883-ban 5.03 kg., 1892-ben 5.20 kg., négyszög-kilométerenkint 1883-ban 360, 1892-ben 388 kg. esett; mely számok általános javulásról tanuskodnak.

III. Ipar.

Magyarország és Ausztria cukortermelése 1891-ben¹⁾.—A fogyasztási adóeredményekről már évtizedek óta megjelenő pénzügyminis-teri összeállítások a fogyasztási adó alá eső némely tárgyak termeléséről is tartalmaznak adatokat. A cukorgyártásnál azonban korábban csak a feldolgozott nyers anyagot mutatta ki, nem a kész cukrot, mely az adóztatás szempontjából nem birt érdekel. Az 1888 évi XXIII. törvénycikk életbelépte óta azonban, mely többé nem a feldolgozott répat, hanem az előállított cukrot adóztatja meg, a cukortermelés mennyiségéről is vannak adataink, melyek annál érdekesebbek, mert egyik fejlődő iparágunkat világítják meg.

Habár az idézett törvénycikk Magyarországon is lehetővé tette a cukoripar virágzását, adataink még mindig az osztrák cukoripar óriási túlnyomóságát mutatják. Az 1890/91. termelési évben ugyanis Magyarországon 17 cukorgyár működött, Ausztriában 209. A magyar cukorgyárakban volt összesen 186 gőzkazán 698 négyszögméter fűtőfelülettel, az osztrák gyárakban 1.867 gőzkazán, 1.685 négyszögméter fűtőfelülettel. A magyar gyárakban alkalmazott gőzgépek csak 4.164 lóerővel bírtak, az osztrák gyárak gépei 43.286 lóerővel; nálunk 6.276 férfi és 1.996 női munkás lett foglalkozást a cukorgyárakban, Ausztriában 52.953 férfi és 14.161 női munkás.

¹⁾ Az 1891. évi fogyasztási adóeredményeknek statisztikai egybeállítása. Összeállította a magyar kir. pénzügyminiszterium fogyasztási adó szákszámvevősége. Budapest, 1893.

A termelés nagyságát a következő adatok mutatják:

M a g y a r o r s z á g b a n			
	előállított kész eladásra alkalmas cukor		
	legalább 99% polarisátíóval	99%-ön aluli	összesen
	m é t e r m á z s a		
1888/89-ben . .	309.604	185.658	495.262
1889/90-ben . .	491.747	291.519	783.266
1890/91-ben . .	554.977	376.944	931.921

A u s z t r i á b a n			
	előállított kész eladásra alkalmas cukor		
	legalább 99% polarisátíóval	99%-ön aluli	összesen
	m é t e r m á z s a		
1888/89-ben . .	3,193.999	4,081.647	7,275.646
1889/90-ben . .	4,712.820	5,916.871	10,629.691
1890/91-ben . .	4,495.383	6,014.846	10,510.234

Czukoriparunk szép fejlődéséről tanúskodnak e számok, az 1890—91. termelési évben előállított mennyiség csaknem kétszeresét teszi az 1888—89-ben előállítotttnak. A hazai czukorgyár-telepeken 1890—91-ben a megelőző évről készletben maradt 219.128 métermázsa, úgy hogy az az évi termeléssel együtt, a készlet 1,151.050 métermázsa rá rúgott, miből 63,807 métermázsa átdolgoztatott. Az előállított és adózatlanul beszerzett cukor összes mennyisége pedig czukorgyárainkban 1,097.218 métermázsat tett.

A hivatalos kimutatás az 1890—91. évi egész czukortermelésről és forgalomról a következő összefoglaló átnézetet nyújtja:

M a g y a r o r s z á g b a n :

	legalább 99% ⁰ / ₀ polarisátíóval	99% ⁰ / ₀ aluli	összesen
	m é t e r m á z s a		
Az 1889/90. termelési évből maradt készlet	125.657	93.481	219.128
Az 1890/91. term. évben előállított kész eladásra alkalmas cukor .	554.977	376.944	931.921
Ausztriából, illetve Magyarországból, továbbá Bosznia-Hercegovinából adózatlanul beszerzett cukor	—	37.066	37.066
összesen	680.624	507.491	1,188.115
Ebből átdolgozásra került	5.015	256.572	261.587
Maradt	675.609	250.919	926.528
A fogyasztási adó lefizetése mellett elszállított	373.819	4.339	378.158
Adózatlanul elszállított Ausztriába, illetőleg Magyarországba, Bosznia-Hercegovinába	7.720	31.483	39.203
A czukorgyártelepekről és szabad raktárakból a vámvonalon át kitetett	172.694	169.702	342.396
Elszállított összesen	554.233	205.524	759.757
Az 1890/91. trm. időszak végén maradt készlet	121.376	45.395	166.771

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 48. füzet. 1893. december.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. január.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXII. évfolyam. 11. füzet. 1893. november hó.

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. IV. évf., 12. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirth und M. Seydel. XXVII. Jahrg. 1894. Nr. 1.: Die Tabakbesteuerung in Deutschland von Fr. Graf. Das Reichskammergericht von H. Frh. von Reitzenstein. Statistik der Unfälle in der Landwirthschaft von L. Fuld. Die Steuerreform in Preussen.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausgeg. von Georg Schanz. X. Jahrg. II. Band: Die Verpachtung der preuss. Staatsdomänen nebst Vorschlägen zur Reform der allgemeinen Bedingungen von P. Berger. Denkschrift vom 2. November 1892 zu den dem preuss. Landtage vorgelegten Entwürfen der Steuerreformgesetze. Die ersten Resultate der Herabsetzung der Eilgütertarife in Frankreich von A. Raffalovich. Der Steuerertrag von Branntwein, Wein, Bier, Zucker, Salz und Tabak in den wichtigsten Kulturstaaen auf Grund der letzten Rechnung. Preuss. Gesetz wegen Aufhebung direkter Staatssteuern vom Juli 1893; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 8. Nr. 49—52: Die Unterstützung der Handelsmarine von Freih. von Schwegel. Die Textilzölle im deutschrumänischen Handelsvertrage. Spaniens Weinernte und Weinausfuhr. Gold- und Silberproduction 1893. Bulgariens Weinernte. Die Novelle zum österreichischen Unfallsversicherungsgesetze von L. Verkauf. Die Tarifreform in den Vereinigten Staaten. Die Zahlungsbilanz der Monarchie. Deutsch-bulgarischer Waarenverkehr. Berufsgenossenschaften der Landwirthe und Rentengüter in Oesterreich von M. Ertl. Die Lage der österreichischen Montanindustrie in 1893; etc.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatschrift red. von O. Wullschlegler. I. Jahrg. Nr. 9—12: Die Socialgesetzgebung und die wohlerworbenen Rechte von J. Fischer. Zur Frage des Rechts auf Arbeit von O. Wullschlegler. Zur geplanten Kranken- und Unfallversicherung von N. Benziger; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XIX. Jahrgang. (XI—XII) November—December Heft: Die Berufsverhältnisse der Bevölkerung Wiens von H. Rauchsberg; etc.

Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft, Politik und Kulturgeschichte. Herausgeg. von Karl Braun. XXX. Jahrgang. IV. Band. 2. Hälfte: Zur Geschichte der deutschen Gesellenverbände von Chr. Meyer. Der Individualismus von M. Block. Philosophie und Volkswirtschaft von G. Lewinstein; etc.

Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgegeben von Dr. Kuno Frankenstein. II. Band. 1. und 2. Heft: Grundbegriffe und Grundlagen der Volkswirtschaft von A. Schäffle. Die rechtliche Natur der modernen Volksvertretung von Karl Rieker; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 21. année. 1-er volume. Nr. 48—52: Quelques réformes indispensables en matière d'enregistrement. Les finances de l'Empire allemand. La situation financière et politique de l'Italie et les moyens de salut. La loi sur l'hygiène des travailleurs: les conflits d'attributions. La baisse de prix des marchandises en 1892 et ses causes économiques. Le commerce extérieur de la France, le commerce extérieur de l'Angleterre pendant les onze premiers mois de l'année 1893. Un essai de crédit agricole; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 9-e année No. 467—470.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 52-e année. Décembre, 1893: Arnold Toynbee et le mouvement économique en Angleterre par E. Castelot. Un premier essai de socialisme d'état sous Napoléon III: La caisse générale des assurance agricoles par A. Thomereau. A propos de la conférence douanière Russo-Allemande par L. Domansky; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXIV. année. Nr. 12. Décembre, 1893: Décret et arrêté relatifs au Conseil supérieur de statistique. L'impôt du timbre devant la statistique par L. Salefranque; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. No 11. Novembre, 1893: Essai sur la fabrique collective par E. Schwiedland. Les grands magasins tels qu'ils sont par P. du Maroussem. Comment en finir avec le sweating-system? par B. Potter; etc.

Revue générale d'administration. XVI. année. Novembre, 1893.

The Board of Trade Journal. Vol. XV. No 88. November, 1893. The Comparability of Trade Statistics. Public Works and Private Enterprise in Bulgaria. Recent Prosecution under the Merchandise Marks Act. No. 89. December, 1893: The flax Trade of Russia. The Present Condition of the French Wine Industry; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2622—24: Tariff Legislation in the United States. European Commercial Negotiations. The World's Gold Production. The Indian Currency Experiment. Italian Banking Difficulties. Debenture Corporation Finance; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A m. kir. *államvratutak* 1892. évi üzleti és forgalmi eredményei. Budapest 1893.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. XXI. évfolyam. 244. szám. 1893. szeptember hó: Budapesti natalitási tábla, közli Kőrösi József. A budapesti biztosítási, közlekedési és egyéb részvénytársulatok üzleteredményei az 1892. évben. A főváros összes részvénytársulatainak 1892. évi üzleteredményei. Gymnasiumok és reáliskolák statisztikája az 1892/93. tanévben. Havi jelentés augusztus hóról.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XVIII. évf. 99—107. szám.

Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv. 1893. XXI. évfolyam. II. rész: Szövetkezetek, ipar, biztosítási és közlekedési vállalatok, osztrák intézetek. Budapest 1893.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1894. A nagyméltóságú m. kir. kereskedelemügyi minister rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. XIII. évfolyam. Budapest.

Széchenyi Imre gróf (Somogyvári), Telepitési törekvések Németországban. Budapest 1893.

Vízrajzi Évkönyvek. V. kötet. 1890-iki (ötödik) évfolyam. Nagyméltóságú gróf Bethlen András földművelésügyi m. kir. minister ur rendeletéből szerkeszti és közzéteszi Péch József, ministeri osztálytanácsos, a vízrajzi osztály vezetője. Budapest 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Red. und herausgeg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLV. Jahrgang. XI. Heft. Wien 1893.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulat-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXI. Jahrg. IX. 1893. Wien, 1893.

Kaerger, K. Die Arbeiterpacht. Ein Mittel zur Lösung der ländlichen Arbeiterfrage. Berliu 1893.

Landwirthschaftliches Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom Schweizerischen Landwirthschaftsdepartement. VII. Band. 1893. Zürich 1894.

Meyer, G., Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechtes. 2. erheblich umgearbeitete und vermehrte Auflage. Teil I: Allgemeine Lehren. Innere Verwaltung. Leipzig, 1893.

Preussische Statistik. Herausgegeben vom kön. preussischen statistischen Bureau. 104. Statistik der Brände im preussischen Staate für die Jahre 1885, 1886 und 1887. I. Theil: Darstellung der Hauptergebnisse der Statistik der Brände, mit Beifügung von Besonderheiten. II. Theil: Tabellarische Uebersichten zur Statistik der Brände. Berlin, 1893.

Schweizerische Handelsstatistik. Jahresbericht 1892. Herausgegeben vom schweiz. Zolldepartement. Bern, 1893.

Statistik des Warenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1892. Herausgegeben vom Schweiz. Zolldepartement. Bern, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XII. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Monate November 1893. Wien, 1893.

Statistischer Bericht über den Betrieb der königl. bayerischen Verkehrs-Anstalten im Verwaltungsjahre 1892 nebst Nachrichten über den Eisenbahn-Neubau. Herausgeg. von der General-Direction der kgl. bayer. Staats-Eisenbahnen und der Direction der kgl. bayer. Posten und Telegraphen. München.

Statistisches Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom Statistischen Bureau des eidg. Departements des Innern. III. Jahrgang 1893. Bern, 1893.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. XVIII. Jahrgang. Statistik des Jahres 1891. Im Auftrage des Magistrats herausgegeben von R. Böckh, Director der statistischen Amts der Stadt Berlin. Berlin, 1893.

Weilhase, H., Geschichte des Weltpostvereins. Strassburg, 1893.

Wicksell, Knut, Ueber Wert, Kapital und Rente nach den neueren nationalökonomischen Theorien. Jena, 1893.

Wuttke, Robert, Gesindeordnungen und Gesindezwangsdienst in Sachsen bis zum Jahre 1835. Eine wirtschaftsgeschichtliche Studie. (A. G. Schmoller által kiadott Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen XII. kötetének 4. füzete.) Leipzig, 1893.

Annuaire de l'économie politique et de la statistique, par Maur. Block. 50-e année : 1893. Paris, 1893.

Hérissou, Résumé des conférences agricoles, année 1893. Le Puy, 1893.

Naquet, E., Traité des droits de timbre. Paris, 1893.

Statistique du Royaume de Serbie. Tome I. Recensement de la population dans le Royaume de Serbie le 31. Décembre 1890. IV. Partie : Registre alphabétique des villes, bourgs etc dans le Royaume de Serbie. V. Partie : Resultats Généraux du dénombrement. Ministère du commerce, de l'agriculture et de l'Industrie. Division de statistique. Belgrade, 1893.

Stourm, René, Systèmes générales d'impôts. Paris, 1893.

Bowlen, A. L., A short account of England's foreign trade the XIX-th. century ; its economic and social results. London, 1893.

Murfree, W. L., Law of foreign corporations : a discussion of the principles of private international law and local statutory regulations applicable to transactions of foreign companies. St. Louis, 1893.

Osborne Grover Pease, Principles of economics ; the satisfaction of human wants in so far as their satisfaction depends on material resources. Cincinnati, 1893.

Return of Mineral Production in India for 1892. Government of India Revenue and Agricultural Departement. 1893.

Bruni, E., L'imposta sui redditi di ricchezza mobile. Milano, 1893.

Lenzi, O., Delle società cooperative in genera e della cooperativa di produzione in ispecie. Siena, 1893.

Statistica della Emigrazione Italiana avvenuta nell' anno 1892. Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1893.

A GABONA-ELEVÁTOROKRÓL.

— Első közlemény. —

Az a gyökeres átalakulás, melyet a modern technikának a legutóbbi évtizedekben történt bámulatos haladása és fejlődése, ugyyszólván az egész világ életrendjében előidézett, közlekedési eszközeinknek alig képzelt mértékben történt tökélyesbülése és az ennek hatása alatt az okos és rendszeres ténykedésnek indult közgazdasági élet oly követelményeket támaszt, melyeket csakis a legújabb idők elégítenek ki.

Alig vagyunk képesek figyelemmel kísérni a közvetlen irányú műszaki fejlődés temérdek jelenségeit, pedig talán épen oly jelentékeny mindazon befolyás, melyet szakunk fejlődése közvetve előidéz.

Tanulmányom tárgya a modern technikának szintén egyik újabb vívmánya, sőt mint ilyen, különlegesség, a mennyiben nálunk a legutóbbi időkig inkább csak hallomás után ismerve, az északamerikai Egyesült-Államoknak képezte ugy műszaki, mint közgazdasági sajátságát.

Tekintve egyrészt ezen körülményt és ebből kifolyólag azt, hogy a gabona-elevátoroknak közgazdasági jelentőségében ma már hatása által előnyösen ismert intézménye az egész európai szárazföldön mindeddig sem műszaki, sem pedig általános közgazdasági szempontból ismertette nem volt, sőt ez irányban az intézménynek tulajdonképen vett állása és hivatása felől kimerítő felvilágosításokat az Egyesült-Államok műszaki s közgazdasági irodalma sem nyújt és így egyedül a közvetlenség útjára vagyunk terelve, hogy megszerezzük a tárgy felől ismereteinket; tekintve másrészt azt, hogy minden műszaki alkotás, mely a gyakorlati élet szükségleteinek kielégítésére hivatott, célját igazán csak akkor éri el, ha létesítésénél, kutatva a létező viszonyokat és követelményeket, ezeknek

teljes ismeretét birjuk és szakmüködésünket ezek által vezéreltetjük: szükségesnek tartom, hogy kissé kitérjek és a gabona-elevátorok megalkotását előidézett viszonyok fejlődését vázolva, ezeknek útján vezessem el a tisztelt olvasót azon végponthoz, hol a gabona-elevátorok intézményének messzeható és jelentőségteljes állását megítélhetjük. Csak akkor fogjuk e műszaki alkotás különlegességét is igazán méltányolhatni, ha szolgálatának céljait és követelményeit részleteiben ismerni tanultuk.

Az északamerikai Egyesült-Államoknak gabona-elevátor intézménye mai állásában a *forgalmi eszközöknek* egy különlegessége, mint ilyen a közlekedési eszközökkel természetsszerűleg szorosan összefügg és nemcsak mint raktár, mely nagytömegű és kizárólag csak gabonaneműeknek raktározására szolgál, hanem ügyes műszaki szerkezete által, mint speciális forgalmi és közlekedési eszköz is különös kereskedelmi jelentőséggel bír.

Ugy az előzőekben megemlített körülmény, mint a most jelzett kettős szolgálatnak kellő méltányolhatása szempontjából a következőkben rövid történeti ismertetését igyekszem adni a gabona-raktári intézmény fejlődésének.

ELSŐ FEJEZET.

Történelmi rész.

A gabona-raktárak intézményének fejlődése Európa- és Amerikában.

Az általános szempont, mely a régmúlt időktől kezdve, közlekedési eszközeinknek mai fejlettsége koráig, a nagyobb-szabású gabona-raktárak létesítésénél iránytadó volt, főleg abban állt: hogy egyes nagyobb jelentőségű helyeken nagy raktárakba gyűjtessenek a jobb aratások terményfeleslegei, hogy ez által a rosszabb termésű években mutatkozó szükséglet fedeztessék.

Ezen raktárak tehát teljesen passiv természetűek voltak és a rendes kereskedelmi igényeknek csak ritkán és kivételesen szolgáltak, úgy, hogy a régmúlt időkből ismert ilyenmű nagyobb-szabású intézmények közül csakis némely, a rómaiak és karthagóiak által létesített gabonagyűjtők teljesi-

tettek rendszeresebb kereskedelmi szolgálatot, míg a legtöbb ily alkotás úgy azon időben, mint későbben is, katonai szükségletek kielégítése szempontjából egyes táborok ellátására létesítették.

Mikor még tényleg megtörténhetett az, hogy míg egy országban túlnagy volt a bőség, addig a szükséges közlekedési és forgalmi eszközöknek és ezzel kapcsolatosan, a kereskedelmi elevenségnek teljes hiánya mellett, a szomszéd országban éhhalál fenyegetett: az említett gabonagyűjtőktől, daczára felette egyoldalú szolgálatuknak, nem lehet egy bizonyos irányú közgazdaságpolitikai jelentőséget megtagadni.

E mellett, akarva nem akarva, még a passivitás daczára is érezhető volt ezeknek kereskedelmi befolyásuk, a mennyiben a jó és rossz évek esélyei szerint bekövetkezhető és a közlekedési hátramaradottság folytán, nagy szélsőségekig terjedhető gabonaárhullámzásoknak mintegy szabályozói voltak. Jó években védték a termelőt az ár túlságos csökkenésétől, a mennyiben a felesleget a lehetőségig megszerezték, rossz években pedig ellensúlyozói voltak a túlhajtott követeléseknek.

E gabonaraktárak szolgálatának természetét tekintve, könnyen belátható, hogy ezek csakis *közkezelés alatt állhattak*, a mint tényleg a multban kivétel nélkül az államhatalom folyt be, és pedig közvetlenül, ezeknek létesítésébe.

Igy például már a rómaiak némi rendes kereskedelmi jelentőséggel szerveztek nagyobb gabonagyűjtőket, melyeket — főleg a híres gabonaüzér Dardanarius üzelveinek ellensúlyozása és meggátlása czéljából — rendszeres szervezettel láttak el, hogy ezek által utját állják a *dardanariatus*, a nagymértékben elfajult gabonaüzérkedés terjedésének.

E raktárak alapításának közgazdasági jelentőségét tehát mindinkább felismerték. Igaz, hogy nem bírtak a kereskedelmi elevenség által megkövetelt szerkezettel, de mégis, nem ugyan tényleges működésük, illetve forgalmi tevékenységük, hanem állásuk s hatásuk által váltak közgazdasági tényezőkké. Ily hatásokból következtetve, a későbbi időkben főleg Orosz- és Poroszország, valamint Ausztria uralkodói különös gondot fordítottak arra, hogy országaiknak egyes kiválóbb helyein az állam által alapított és kezelt nagy gabonaraktárak létesítsenek.

Ezen törekvések nyomán már rendszeres és az általáno-

sabb közgazdasági szempontból alkotott gabonaraktár-szerve-zettel találkozunk; így főleg, ha azon, igaz csak kezdetleges modorú, de mégis nagyobb szabásban megindított mozgalmat tekintjük, melylyel Nagy Péter cár lépett fel, midőn Orosz-ország jelentékenyebb városaiban rendszeres szervezetű gabona-raktárak felállításának vetette meg alapját. E nagyszabású tervet tényleg nem valósíthatta meg a nagy uralkodó és csak II. Katalin cárnő uralkodása alatt keletkeztek az első nagyobb-szabású gabonaraktárak és pedig előbb a koronabirtokokon, később a nagyobb városokban.

E raktárak jótékony hatása arra ösztönözte Pál czárt, hogy kisebb *falusi takarékmagtárak* keletkezését segítse elő, melynek elérhetése céljából az ilynemű raktárak létesítésére külön rendelettel kötelezte a földbirtokosokat.

1802-ben ezen kötelező rendelet ismételve kiadatott, az ennek hatásához fűzött várákozást azonban a tényleges eredménnyek sehogy sem elégitették ki, mert 1804-ben az ezen raktárak működéséről kiadott hivatalos jelentésben azt olvas-suk, hogy e takarékmagtárak nem gabonát mutatnak fel, hanem csak a hátralékosok kimutatásait és így hivatásuknak épen nem tesznek eleget.

Az itt csak vázlatosan jelzett mozgalom, melynek az újabb időben, mint láttuk, Oroszország volt uttörője, köve-tőkre talált a szomszéd országokban is.

Poroszországban Nagy Frigyes különös gondot fordított a gabonaraktárak rendszeres életbeléptetésére.

Különös közgazdasági jelentőséget kell e nagy király azon felfogásának tulajdonítanunk, hogy ugyanis, mint ő magát, pár héttel trónralépte után Voltairehez írott levelében kifejezi, »a vidéken és pedig országszerte oly mennyiségben óhajtok nagyobb gabonaraktárakat létesíteni, *hogy ezek egyszerre befogad hassanak annyi gabnaneműt, mely az egész lakosság szükségletének fedezésére másfél évig elegendő*«.

És valóban létesültek is ezen raktárak, melyeknek fel-építésére és főleg gabonával való ellátására, mint említve van, *temérdek pénz használtatott fel*.

E raktárak szervezetének főelve volt, hogy ezek a köz-szükségnek országszerte *megnyitattak akkor, ha a gabonárák egy megállapított maximális összegben túl emelkedtek*, valamint viszont a közkinálat számára voltak minden oly esetben biztos vevők,

ha bő termés következtében a gabonaárak a megszabott minimumot el nem érték.

Ily szervezet mellett ezen raktáraknak jótékony közgazdasági hatása könnyen elképzelhető és a nagy vállalkozás sikerére nézve azon idők történeti feljegyzései adnak legilletékesebb választ. *Nagy Frigyes közgazdasági politikájának egyik fénypontját képezte a nagyszabású gabonaraktáraknak sikeres létesítése és ezeknek áldásdús működése.*

Tény, hogy az 1771. és 1772-ik évi nagy inségek alkalmával Poroszországban a gabonaárak *alig voltak felényire oly magasak, mint a szomszéd országokban*, úgy, hogy a történelmi feljegyzések szerint *ezen években mintegy negyvenezer lélek menekült be Poroszországba és nyert ott élélmezést.*

A porosz raktárak működése és hatásuknak ezen fényes eredményei arra ösztönözték Ausztria uralkodóját, II. József császárt, hogy a kormány által intézkedések tétessenek *ily nemű gabonaraktárak létesítésére, és ezzel kapcsolatban még oly vidéki kisebb raktáraknak felállítására és szervezésére is, melyek a földmiveseknek voltak hivatva szolgálatot tenni és ezek által voltak táplálандók.*

Erre vonatkozólag 1788. június 9-én kormányrendelet adatott ki, melylyel minden földműveléssel foglalkozó alattvaló köteleztetett arra, hogy az általa termesztett *négynemű* terményből, — a vetésre szükséges magmennyiségnek levonása után, — az évenként igényelt vetőmagmennyiség $\frac{1}{3}$ -ának megfelelő gabonamennyiséget három éven át szállítson be a községi magtárba.

Célja ennek az volt, hogy a földmiveseknek szükséges vetőmag biztosítva legyen a leginségesebb időkben is; azonkívül, jobb évek után lehetővé vált, hogy ezen kisebb magtárak a közszükséglet kielégítésére is igénybe vétessenek.

Kétségtelen, hogy ezen, itt csak igen kivonatossan ismertetett magtárintézmény útján honosodtak meg hazánkban is a községi, illetve megyei, vagy néhol, részben egyházi czélokra, a felekezeti takarékmagtárak, melyek daczára nehézkes és kicsinyes szervezetüknek legtöbb helyen még mai napig is működésben vannak. Ez irányban némi becsnel bir az a mozgalom, melyet hazánkban az 1863-ik évi nagy inség után a helytartótanács indított meg. — Beszereztettek az összes megyékből a takarékmagtáraknak nagyobb szabású

létesítését célzó tervezetre vonatkozó vélemények, és érdekes, hogy 34 megye közül, melyek részletesebben adtak véleményt, három megye nyilatkozott a »megyei magtárak« létesítése mellett, kilencz megye a »járási magtárakat« vélte czélszerűbbeknek; még 15 megye a »községi magtárak« mellett nyilatkozott, — melyeknek létesíthetésére 12 megye részletes tervezetet terjesztett fel.

Az így beszerzett adatok alapján 1864. július hó 10-én kelt kiadmánynyal a helytartótanács által kidolgozott tervezet küldetett meg az összes megyék-, szabad kerületek- és vidékekhez azon utasítással, hogy a »szabad hozzájárulás« elve mellett a takarékmagtárak létesítésére minden lehető megtétessék.

Történelmi érdekű még az is, hogy e tárgyban az országos magyar gazdasági egyesület 1864. május hó 18-án kelt feliratában *községi takarékmagtárak létesítése mellett* szólalt fel. — A felterjesztésnek zárszavai ugyanis a következőket tartalmazzák: »Az egyesület, a felhozott tekinteteknél fogva a mostanihoz (1863) hasonló inség bekövetkeztetésének elhárítására, a megyei vagy kerületi köztakarékmagtárak állítását, általában nem pártolhatván, — azoknak előreláthatólag kevés eredményre vezető és mégis szerfölött költséges — életbe léptetését hatósági meghagyás, vagy bármily kényszerítő rendszabály alkalmazása mellett, semmi esetre sem javasolhatja; és e részben a magas kormány intézkedését oda óhajtja irányoztatni: hogy a községi élet kellő rendezésével, ott, hol valamely község lakosainak önkéntes osatlakozásával és egyenként vagy együttesen megajánlott kötelezésével, községi takarékmagtárt akarna állítani, ezen üdvös szándékukban az illetők hatóságilag is gyámolittassanak; másrésről azonban, hogy a magas kormány az országos közlekedési eszközök minden iránybani lehető és gyors tökéletesítéséről, valamint az általános pénztelenség orvoslására a földhitel kifejtését s emelését elősegítő intézkedésekről és ezek között minél több takarékpénztárak keletkezéséről gondoskodni méltóztatnék.«

*   *

Az eddigiekben kiterjeszkedtem rövid ismertetésére azon tevékenységnek, mely Európában a mult századok folyamán jelentkezett, a nagyobb szabású gabonaraktáraknak létesítése

és szervezése körül. Már e rövid ismertetésből is megítélhetjük, hogy azok a kísérletek, melyek e tekintetben a különböző országokban, sokszor tetemes pénzáldozattal tétettek, kevésbé vagy egyáltalában nem feleltek meg a kereskedelmi érdekeknek, hanem főkép a közinség meggátlása, illetve enyhítése, és részben a mezőgazdasági érdekek megóvása céljából történtek.

Az első kísérlet, mely Európában főleg kereskedelmi szempontból igényelt gabnaraktárak létesítését tűzte ki feladatául, Franciaország-é.

Colbert, a merkantilista miniszter már 1664-ben, Franciaország tizenegy városában állíttatott gabona- és árúraktárakat, de korántsem a belszükséglet és a behozatal érdekében, hanem főkép azon célból, hogy ezek által a kiviteli és átmereti kereskedelmet emelje és elősegítse. — Az eredmény nem felelt meg a várákozásnak. — Az a sokféle formalitás, melyet a hatóságoknak ilyen kereskedelmi intézményekbe való beavatkozása természetsszerűleg magával hoz, és a melyet a tényleges üzlet elevensége és a körülmények és viszonyok szerint szükséges alkalmazkodása soha meg nem tűrhet, a minthogy meg sem is türt, — oly nehézkessé tették e raktárak működését és ugy elidegenítették a kereskedő világot ez intézménytől, hogy négy évvel később, 1668-ban az egészet meg kellett szüntetni.

Később Angliában indult meg eleven kereskedelmi mozgalom az iránt, hogy a főbb kikötőhelyeken nagy gabona- és árúraktárak létesíttessenek.

Különösen kiemelendő ezen mozgalomnak ama mozzanata, mellyel eddig a raktárak szervezeténél nem találkoztunk és a mely tényleg az angol kereskedelem útján teremtett meg, hogy u. i. ezen gabona- és egyéb árúraktárak *az árúra való hitelezés eszközei lettek.*

Ily célból az első nagyobb gyűjtőraktárak a kikötővárosokban létesíttettek, melyeknek kikötői ez esetben, a »docks« elnevezést nyerték. Az első »dock« 1709-ik évben létesíttetett Liverpoolban, mely 1713-ban a város áldozatkészsége folytán tetemesen kibővítettett. Liverpool városnak kedvező fekvése, melyet lakosai idejekorán felismertek, csakhamar biztosította ezen kikötőhelynek gyors emelkedését, mely főleg a létesített és kereskedelmileg szervezett nagyobbszabású

gabonaraktárak útján mihamar Anglia első gabona-gyűlhelyévé vált.

A Mersey folyónak, főleg Birkenhead városrész oldalán (Birkenhead—Liverpool), úgy fekszenek az ott emelt nagy gabonaraktárak a Mersey mentén, mint Pest és Buda a Duna mellett. — Hid eddig még nem köti össze e két várost. E raktárak mozdították elő a testvérvárosok gyors emelkedését, melyet az alább következő s 1878—1879. évi tanulmányutam alkalmával gyűjtött és hivatalos adatokon alapított számok kellőleg illusztrálnak.

1835-ik évben Liverpool lakossága 250.000 főnyi volt és évi forgalma 1,947.613 tonnát képviselt. Már 1855-ben 400.000 főre szaporodott a lakosság, míg az évi forgalom 4,096.160 tonna volt; az 1877-ben megejtett népszámlálás szerint a lakosság 550.000 főre szaporodott, míg a forgalom közel 8 millió tonnát ért el.

Tanulmányomnak jelen fejezetében nem térek ki a liverpooli nagy gabonaraktáraknak részletesebb ismertetésére, csak még azt említem meg, hogy 1878-ban a birkenheadi gabonatarházakban már 42.000 négyszögméternyi fedett raktárfelület állott a kereskedelem és forgalom rendelkezésére. Ez Európában bizonyára legnagyobb szabású gabonaraktárakat közvetlen tanulmányaim alapján úgy műszaki, mint közgazdasági szempontokból a későbbiekben lehetőleg kimerítően fogom ismertetni.

Hogy a gabonaraktárak jelentőségének fejlődését, főleg kereskedelmi tekintetekben, még néhány tény felsorolásával egészítsem ki, megemlítem még, miszerint az első sorban kereskedelmi igények szempontjából létesített raktárak, az 1750-es évektől fogva rohamosan terjedtek egész Angliában.

Legjelentékenyebb mozzanat volt e téren az ugynevezett »West-India-Docks«-ok kiépítése 1799-ben, mely vállalkozásnak aránylag fényes eredménye mihamar hasonló alkotásokra vezetett.

Igy keletkeztek 1805-ben a »London-Docks«-ok, később az East-India-Docks, Commercial-Dock, Surrey-Dock, Catharine-Dock 1829-ben és a Victoria-Dock 1855-ben.

Ezen, aránylag rövid idő alatt gyorsan keletkezett kereskedelmi gabona- és árúraktáraknak mindinkább fejlesztett és a tényleges igények kielégítésére célzó szervezeteik által

életbe léptettetett egy nagyobb szabású árú-előlegezési tevékenység, mely mihamar a még mai napig is érvényben lévő és fejlődő »Warrant« üzlet megteremtésében nyert kifejezést.

Az árú-előlegezési üzletnek a raktárak útján való létesítése, a tényleges gyakorlatnak volt kifolyása, úgy hogy ennek keletkezéséről, mint rendszerint a gyakorlati élet legtöbb alkotásairól, kevés bizonyosat és részletes adatokat alig tudunk.

A nélkül, hogy e helyen a kérdésnek bővebb fejtegetésébe bocsátkoznám, csak annyit tartok szükségesnek kiemelni, hogy az ily nagy raktárak által kiállított *árú-értékjegy*, — a »Warrant«, — mely lényegesen megkülönböztetendő az *árú-raktárjegytől*, mely később a Franciaországban divott »Cedule« elnevezés alatt vált ismeretessé, tényleg angol eredetű és *mint forgalmi értéket képviselő értékjegy*, a raktárak által *szavatolás mellett állíttatott ki és vált közforgalmi értékpapirossá*.

Később Franciaországban és Belgiumban karolták fel a raktárakkal kapcsolatos árú-előleg-üzletet és pedig kezdetben az ugynevezett szabad-raktárakban — »*Entrepôts*« — *csakis külföldi árukra nézve*. Ez alkalommal az »*Entrepôts*« elnevezésre nézve meg kell emlitenem, miszerint úgy a francia törvények, rendeletek és kereskedelmi intézményeknek felfogásai, illetve értelmezései szerint az »*Entrepôts*« elnevezés alatt *szabadraktárak értettek*. Ezeknél különbség tétetett az »*Entrepôts-réels*« és az »*Entrepôts-fictifs*« raktárak között.

»*Entrepôts-réels*« elnevezés alatt, a törvény *nyilvános szabadraktárakat* ért, melyek az állami vámhivatal és a kereskedők közvetlen felügyelete alatt állottak.

Az »*Entrepôts-fictifs*« e mellett *oly szabadnak nyilvánított raktár volt, mely az árú birtokosának raktáraiban lett ily célra kijelölve*.

Az 1848-iki kereskedelmi válság következtében égető szüksége merült fel Franciaországban annak, hogy a »Warrant« üzletek a belföldi árukra is kiterjesztessenek.

Páris város községtanácsa és kereskedelmi kamarájának sürgős feliratára rendeletileg intézkedett a miniszter az iránt, hogy belföldi áruk is bevonassanak a »Warrant« üzlet körébe. E törekvés ismét egy nagyobb szabású intézkedést hozott létre a raktárak jelentősége és kereskedelmi szolgálata-

tainak körében, mely abból állott, hogy a provisorius kormány 1848 márczius hó 21-én kelt dekretumával elrendelte, hogy Franciaország jelentékenyebb városaiban nagyobb-szabású közraktárak létesíttessenek »*Magasins-généraux*« elnevezés alatt, melyeknek rendszeres szervezését úgy jogi, mint közgazdasági, de legfőképen kereskedelmi szempontokból egy külön törvény szabályozta.

Ujabb időkben ez az első rendszeresebb tevékenység, mely államhatalom részéről, a kérdés nagy jelentőségének teljes felismerése mellett, a közraktárak rendszeres fejlődhetése érdekében kifejtetett.

E rendszabályoknak életbeléptetése után rövid idő alatt *hatvan* »*Magasins-généraux*« létesült és adatott át Franciaországban a tényleges forgalomnak.

Ezeknek keletkezésére nézve lényeges körülmény, hogy a legtöbb ily magasins-généraux, mint magánvállalat, részvény-társaságok útján alakult. Ez volt az európai szárazföldön az első nagyszabású jelenség, hogy ily intézményt a magánvállalkozás felkarolt.

Az 1848-iki nehéz idők befolyása azonban és ebből következőleg a félrendszabályok, melyek túlhajtott gyorsasággal, a tárgy gyakorlati ismeretének hiányában alkottattak, nemkülönben azon nehézkes formákba való szorítás, mely az üzletre különböző irányú hatósági beavatkozás és felügyeleti eljárás alakjában nehezedett, lehetetlenné tették az eleven s mozgékony természetű intézménynek honosulását, erősödését, úgy hogy néhány év után meg kellett ezeknek működését szüntetni, a mennyiben alig vétettek használatba és forgalmuk az utolsó időkben a kezelési költségeket sem volt képes fedezni.

E jelenség azonban kiváló szakférfiakat arra ösztönzött, hogy alapos vizsgálas tárgyává tegyék a kérdést és felderítsék az okokat, melyek az oly sokat ígérő intézmény fejlődésének útját állották.

És tényleg a legkiválóbb erők szellemi vitái kimutatták, hogy a közraktári intézmény, rendszeres gyakorlati szervezet és a kereskedelmi elevenség által kiszabott vezetés mellett felette üdvös szolgálatokra van hivatva és hogy főleg törvényhozási intézkedésnek hiányosságai, illetve félszégei tették az intézményt népszerűtlenné.

Ily nyilatkozatok után, melyek elsőrangú szaktekintélyek részéről tétettek, elhatározta a francia kormány, hogy *kimerítő műszaki és kereskedelmi tanulmányok tétessenek Angliában a közraktári intézmény egész szervezetét illetőleg, melynek alapján, ha a tárgy érdeke úgy kívánja, külön kivételes törvényhozási intézkedések megtétele, már eleve kilátásba helyeztetett.*

Az említett tanulmányokhoz ugyancsak komolyan hozzáláttak a francziák és ezek eredménye az 1858-ik évi törvény. Hogy ez már valóban a gyakorlati élet igényeinek ismeretével és az intézmény egész lényegét felölelve, beható tanulmányok alapján alkottatott, annak legjobb bizonyítéka az, *hogy a közraktárak érdekében hozott ezen törvény, az 1870. évben tett csekély változtatások és pótlások mellett, ma is életben van.*

És e törvényhozási intézkedésnek mihamar foganata is lett. Rövid idő alatt Franciaország előbbkelő városaiban tényleg életbe léptek és pedig rendszeres szervezettel, a kereskedelmi raktárak és 1860-ban már mintegy 36 »magasins-généraux«-ról tétetik említés.

És valóban, mindazon raktárak, melyek kezdetben már oly helyeken alkottattak, hol minden természetes tényező kedvezőleg folyhatott be az intézmény gyámolítására, még ma is léteznek és leginkább csak egyes oly helyek alkotásai szűntek meg, hol a gazdasági, kereskedelmi és forgalmi viszonyok időközben természetszerűleg átalakultak, vagy hol kezdetben inkább csak a hangulat volt kedvező és nem voltak meg a közraktárak természetes létfeltételei.

Ily egyes kivételektől eltekintve, tény az, melyet a francia kormány 1869 és 1870-ben tett hivatalos nyilatkozataiban elismert, *hogy a közraktárak intézménye az 1858-ban hozott törvény hatása következtében, a közgazdaságra felette üdvösnek bizonyult.*

Bár jelen tanulmányomnak tulajdonképeni célja az volna, hogy a közraktári intézménynek a fáradságosan és hosszabb időn át leginkább közvetlenül szerzett ismereteim alapján úgy közgazdasági, mint műszaki részletes ismertetését nyújtsam és pedig annál inkább is, mert ilynemű általánosabb tanulmány tudtommal eddig még a világirodalomban sehol sem létezik, még is kerülni kívánom a bár érdekes, de inkább a külön szakismeret által méltányolható részletek felsorolását, bár arra, épen e helyen, a francia viszonyok rész-

letes ismertetése mintegy felhív. Nehogy azonban a tisztelt olvasó az egyes részletek által tévedésbe ejtessék a nagykeretű és tagadhatlanul sokoldalú, de kevésbé ismert közraktári intézménynek általánosabb ismeretszerzése körül, ez alkalomból a francia viszonyok jelentőségteljes állásának feltüntetésül e helyen csak a következő néhány adatot sorolom még fel:

Párisban az 1858-ik évi törvény hatálya alatt újból élénk működésre ébredtek a »Magasins-généraux«-ok, melyek még 1851—52-ben 15 millió franc részvény-alaptőkével létesítettek.

Hasonlókép hamar emelkedtek jelentőségre a marseilli »entrepôts- és magasins-généraux«-k, melyek Franciaország legnagyobb szabású ilyenmű alkotásait képviselték a múltban és képviselik még a jelenben is; ezek szintén még 1858. előtt alapítottak és pedig kezdetben 40 millió franc alaptőkével, mely mellett később 1859 és 1860-ban mintegy tizenegy és fél millió franc értékű elsőbbségi kötvények bocsájtattak ki.

A jelentékenyebb alkotások köréből, melyek az 1858-ik évben hatályra emelt közraktári törvény alapján léptek életbe, mindenekelőtt megemlítendőek Hâvre, magasins publics és magasins-généraux-i, melyeknek részvénytőkéje kezdetben egy és fél millió franc volt.

Hâvre-nak rohamos kereskedelmi fejlődése szükségessé tette a közraktáraknak kibővítését is és ma azt látjuk, hogy alig két év után megkétszereztetett a közraktári vállalat alaptőkéje, mely később négy és fél millió francra emelkedett és jelenleg már mintegy 10 millió francot képvisel.

A Lyon városi nagy közraktárak kizárólag selyem- és gyapotárúkat fogadnak be.

Később keletkezett Lyonban egy magánvállalati közraktártelep is, a Compagnie des magasins généraux de Lyon et Gare de Vaise, különféle árúk és gabonaneműek céljaira.

Hogy az európai szárazföldön a közraktári intézmény iránt keletkezett érdeklődés és ténykedésnek némileg még teljesebb képét nyújtsam, megemlítem, hogy a kereskedelmi irányú közraktárak keletkezésének előmozdítására Schweizban is tétettek törvényhozási intézkedések, melyek majdnem teljesen a francia ilyenmű alkotások utánzatai voltak.

A Schweizban keletkezett közraktárak mind hatósági

szervezet mellett, *közköltségen* létesítették, így nagyszabásban Bazel és Genfben, stb. Csak a későbbi időkben, a vasutak fejlődésének és kereskedelmi hatásának befolyása alatt keletkeztek Zürich és Romanshornban nagy közraktárak, melyek a schweizi északkeleti vasutársulat által építtettek. *Ujabb időben Európában ez az első eset, hogy vasutársulatok, mint elsőrangú közlekedési vállalatok, ilyen intézmény megalkotásában tényleg részt vettek.*

E vasutársulati raktárak kibővítve még ma is épségben vannak és felette közönséges szerkezetük (közönséges és igen rossz benyomást keltő fabódék) és egyszerű szerkezetük mellett is tudva van, hogy nagy és üdvös szolgálatokat tesznek.

Állítólag kezdetben mintegy 500.000 francot fektettek a zürichi közraktárakba, míg Romanshorn ilyenmő telepe 700.000 francba került.

Legelevenebb mozgalmat Franciaország után Belgium fejtett ki a közraktárak létesítésének érdekében és mintegy párhuzamosan haladt azon különböző tevékenységekkel, melyeket ez irányban, mint az előzőkben röviden megemlítém, Franciaország kifejtett. Már 1846-ból van törvény az Entrepôt-k (szabadraktárak) érdekében. E törvény a többirányú megkülönböztetések szempontjából jelentőséges. Így megkülönbözteti az »*Entrepot franc*« bekerített, tehát *elzárt vámterületet*, mely nyilvános raktárakat és reservált hajókikötőhelyeket foglal magában. Továbbá az *Entrepot public* nevű, szintén nyilvános raktárt avagy közraktárt, melyben csakis elvámolás alá kerülő árúk voltak raktározhatók.

Ezenkívül az »*Entrepot-particuliert*«, mely mint magánraktár jelöltetett ki ugyancsak elvámolandó árúk raktározására, és a mely a hatóság és a tulajdonos közös ellenőrzése alatt állott.

És végre az »*Entrepot-fictif*«-ot, mely szintén magánraktár volt, azonban csakis a tulajdonos felügyeletére bízott és csakis a hatóság által kijelölt és elvámolandó egyes árnemek raktározására szolgált s csak e célra engedtetett meg.

1848. után francia mintán meghozta Belgium is az árúelőlegezést, a »Warrant« üzletet szabályozó törvényt, mely kapcsolatban az előbb említett eredeti Entrepot törvény-nyel, 1862-ben kibővítettett, illetve átalakított.

Belgium legnagyobb árú- és gabonaraktárai Antwerpenben keletkeztek és vannak jelenleg is.

A kép teljessége végett megemlítem még, miszerint Olaszország szintén nagyobb tevékenységet fejtett ki a közraktári intézmény gyámolítása körül és 1866—1867-ben kivétel nélkül mind hatósági kezdeményezés és tevékenység mellett már több nagy telep volt Ancona, Turin, Sinigaglia és más helyeken.

Turinban a közraktárakat a város közönsége 3,200.000 lira költséggel létesítette. Ancona és néhány más városban szintén a város közönsége létesítette a közraktárakat, melyek az államtól egyszersmindenkorra tetemes pénzbeli segélyben részesültek.

Minél inkább közeledünk kelet felé, annál csekélyebb fokú tevékenységgel találkozunk a multban, ezen közraktári intézmény felvirágoztatását illetőleg.

Igy jelesül: Németországban tényleg csak pár év óta kezdenek a kérdéssel komolyabban foglalkozni, a minthogy a legelsőbb rangú német városokban csak alig néhány éve, hogy ily rendszeres közraktárak keletkeztek. — Hasonlót mondhatunk Ausztriáról és hazánkról, nemkülönben Oroszországról is.

Csodálatos tehát, hogy éppen ezen utóbb említett országok, melyek mint jelen fejtegetés elején láttuk, a mezőgazdasági és közlelmezési raktárak alkotásában századokkal megelőzték a nyugatot, a kereskedelmi szervezettebb közraktári intézmény eszméjével csak a legutóbbi időkben kezdenek megbarátkozni.

Természetes, hogy e jelenségnek okai, az említett országok typicus viszonyaiban és némileg az általános kereskedelem kevésbé szervezett állapotaiban leljük bő magyarázatukat.

* * *

Az előzőkben, rövid ismertetését igyekeztem adni azon történelmi fejlődésnek, mely Európában úgy a mezőgazdasági, közlelmezési és a rendszeresebb kereskedelmi közraktárak életbeléptetése körében vázlatosan jelezhető volt. — Tettem ezt leginkább azért, hogy eleve utaljak azon jelentőségre, melyet közgazdasági szempontból a különböző országok kivé-

tel nélkül mind tulajdonítottak és tulajddonítanak ezen újabb keletű intézménynek.

Fejtegetésem végtárgyának, a gabona-elevátorok ismertetésének bevezetéseül azonban, nemkülönben az eddig eszközölt történelmi fejlődés vázolásának szükségképen megkövetelhető kiegészítése az, hogy a kereskedelmi raktáraknak, mint intézménynek jelentősége elől az újvilág, Amerika sem zárkózott el, és ha valahol, úgy az Egyesült-Államokban jutott a kereskedelmi közraktári intézménynek elve a legremekebb gyakorlati megvalósuláshoz, és pedig leginkább a közgazdasági elevenség, a forgalom és kereskedelem legmodernebb tényezője, a vasutak útján és ezek szervezetében.

A közraktári alkotásoknak kiemelhető példáját képezhetik az Egyesült-Államoknak a gabona-forgalomra külön alkotott raktár típusai: »a gabona-elevatorok«, melyek 1838-ban keletkezve, 1849-től fogva, mint rendszeres intézmény fejlesztve, oly tökélyét érték el a közraktárszerű alkotásnak, hogy a mint azt a később elmondandók által igazolva fogjuk látni, ezek egy *önálló, eddig még nem létezett forgalmi közvetítő intézmény alakjában* egy egész új és jelentékeny tényezővel gyarapították a közgazdaságot.

MIKLÓS ÖDÖN.

AZ ÚJ AGRÁR-STATISZTIKA.

Mint a hogy a meleg nyári napokban egyremásra érik a gabona: a földművelésügyi miniszteriumban egymásután érnek meg a gyakorlati megvalósulásra azok az eszmék, vágyak, törekvések, melyek évtizedek óta foglalkoztatják mezőgazdáink és közgazdáink legjobbjait. Népeességünk egyenlőtlen megoszlása, a számos vidéken előforduló egészségtelen birtokviszonyok s a közgazdaságiaknál nem kevésbé fontos nemzeti szempontok régóta égetővé tették a *telepitések* megindítását s már a hetvenes években közgazdáink részéről komoly hangok emelkedtek, melyek a nagy nemzeti feladat megoldását sürgették. Azóta évtizedek multak el, fájdalom, egészen meddőn, mert az időközben létesült néhány új telep község nem igen tesz számot, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az alvidéken feküdt nagy kiterjedésű állami jószágok, melyek a legbecsesebb eszközül kínálkoztak a telepitések ügyének úgy közgazdasági, mint nemzeti szempontból eredményes megoldására, időközben legnagyobb részben elidegenítettettek. Gróf Bethlen András földművelésügyi miniszteré a dicsőség, hogy a telepítés ügyét kiemelte az érthetetlen elhanyagoltatásból s egy törvényjavaslatban — melyet a törvényhozás egyhangúlag szavazott meg — megtörte az utat a nagy közgazdasági actió számára.

A *mezőgazdaságról és mezőrendőrségről* szóló törvényjavaslat éppen most van tárgyalás alatt s az az egyhangúság, melylyel a képviselőház általánosságban elfogadta, tanuskodik róla, mily általánosan érzett szükségnek tesz eleget. Régi mezőrendőri törvényünk több mint egy félszázaddal ezelőtt készült; azóta az ősiség eltöröltetett, a földbirtok felszabadult a jobbágyterhek alól s a gazdálkodási mód gyökeresen meg-

változott. Az új kor új szükségleteket, új igényeket teremtett, s a régi formák közül kinőtt magyar mezőgazdaság lépten-nyomon érezte az elavult törvényhozási intézkedések elégtelenségét; mignem a jelenlegi földművelésügyi miniszter tetterős kézzel ragadta meg a régóta vajúdó kérdés gyökeres megoldását.

Hasonlóképpen egy nagy tanulmánygyal készült törvényjavaslatot dolgozott ki a földművelésügyi ministerium új államtitkára: *a lovak és szarvasmarhák biztosításáról*, valamint a *fertőző betegségek esetén adandó országos kártalanításról*. Ez is régóta érzett szükség s nem lehet elég elismeréssel adóznunk azért a bölcs gondoskodásért, hogy lehetővé válik állattenyésztésünk két legnagyobb akadályát az elhullásoknak a gazdaközönségre nagymértékben elkedvetlenítő hatását s a ragályos betegségek folytán szükségessé vált forgalmi korlátozásokat végrehaláhára megszüntetni, mely utóbbi, főleg egyes vidékeken, oly végzetes súlylyal nehezedetett a különben is ezer bajokkal küzdő mezőgazdaságra.

A felsoroltak azonban távolról sem meritik ki az újabb agrár-kezdemenyezéseket. A földművelésügyi tárca miniszterének és államtitkárának a mezőrendőri törvényjavaslat általános vitájában tartott beszéde, tágas perspectiváját nyitotta meg azoknak a szervesen egymásba fűződő intézkedéseknek, melyek a magyar mezőgazdaság felvirágoztatása érdekében megindítandó nagyszabású actiónak egy-egy lánczszemét képezik. De a miniszter úr arról is gondoskodik, hogy a törvényhozás sanctióját megnyert czélszerű intézkedések ne maradjanak papiroson s felállította a földművelésügyi ministerium kebelében a közgazdasági szakosztályt, mely hivatva van a földművelési érdekeket a magasabb közgazdasági szempontokkal összhangzólag ápolni.

Az új közgazdasági szakosztály működése azonban csak akkor lesz eredményes, ha cselekvésében mezőgazdasági viszonyainknak teljes, alapos ismerete vezeti. Ezt természetesen mindenekelőtt a tényleges állapotok közvetlen szemléléséből és megfigyeléséből kell merítenie; de ez magában nem elég, a gyakorlati élet ezerféle változatainak tarka szövedéke könnyen megtéveszti a legbiztosabb szemet is. Az általános törvények, melyek a cselekvés irányát megszabni hivatvák, csak a jelenségek számszerű összefoglalásából derülnek ki. A mező-

gazdasági kormányzat tehát megfelelő agrár-statisztika nélkül, tétován, iránytalanul tévelyeg, mint a hajós a siktengeren delejtű nélkül. Ez a tudat birta rá a földművelésügyi miniszter urat, hogy a meglehetősen elhanyagolt agrár-statisztikára különös gondot fordítson s a mint értesültünk, tényleg egy nagyszabású adatgyűjtés megindítását határozta el.

Az általános állatszámmlálással kapcsolatos mezőgazdasági statisztika tervezetét, már a múlt év tavaszán az országos gazdatanács elé terjesztette, mely azt beható megvitatás alá vette s föltétlen helyesléssel fogadta. A miniszter ur azonban, hogy a felvétel sikeres végrehajtását minél alaposabban előkészítse s meggyőződjék róla, hogy a minden irányban nagy részletekig menő tervezet a gyakorlati kivitelben nem ütközik-e legyőzhetetlen nehézségekbe, vagy nem kíván-e egy vagy más módosítást, az országos statisztikai hivatal néhány tisztviselője által az ország különböző, egymástól eltérő gazdasági és birtokviszonyokkal bíró vidékein próbafelvételt tartott. E próbafelvételek több tekintetben nagyon hasznos tanulságokat nyújtottak, melyeknek figyelembe vételével egy törvényjavaslat készült s vár a törvényhozás elintézésére. A hazai mezőgazdasági érdekek szempontjából rendkívül fontos ez a törvényjavaslat, s azt hisszük, hasznos munkát végzünk, ha megismertetjük e folyóirat olvasóival.

A törvényjavaslat — a mint fentebb említettük — nem egy kisebb terjedelmű s felületes adatgyűjtést akar keresztülvinni, hanem egy ép oly nagyszabású országos munkálatot, minő az 1890-ben végrehajtott nagy népszámlálás volt; sőt változatosságra, az adatok gazdagságára nézve, a tervezett új adatgyűjtés még jelentékenyen felül is mulná amazt.

A felvétel tulajdonképen két külön részből állna s két külön felvételi iven történnék. Az egyik kérdőív a község általános gazdasági viszonyainak megismertetésére szolgálna, a másik pedig az egyes gazdaságok adatait tartalmazná. Az egész felvétel súlypontja kétségtől az utóbbin nyugodnék s az állatösszeírás is az utóbbinak segélyével történnék, de azért jól kitöltve a községi kérdőív is igen becses adatoknak válnék forrásává.

A *községi kérdőív* a következő főbb kérdőpontokat foglalná magában :

1. A község területét művelési ágak szerint részletezve, a

mívelési ágakban a kataszteri munkálatok óta történt változások pontos keresztülvezetésével. E kérdés az egyes gazdaságokról kiállítandó felvételi mintában is benfoglaltatik, de a községi kérdőívből már csak az egyéni adatok helyességének ellenőrzése szempontjából sem lehetne kihagyni.

2. A községben előforduló *közös erdő, közös legelő* s egyéb osztatlan állapotban levő közbirtok.

3. A fontosabb mezőgazdasági terményeknél az *átlagos vetőmagszükséglet* és az *átlagos szem- és szalmatermés* holdanként. Aratási statisztikáknak eddig egy igen érezhető hiánya, hogy az évenként vetőmagul felhasznált mennyiséget nem tudta kimutatni. Történtek ugyan becslések, de ezek megbízható alappal egyáltalán nem bírtak, minthogy a vetőmag mennyisége, a föld minősége, a helyi szokás s a kézi vagy sorvetőgéppel való vetés folytán oly roppant ingadozásokat mutat, hogy egy önkényesen fölvetett átlag valószínűleg még csak meg sem közelíti a valóságot. A vetőmagnak községenkénti nyomozása már közelebb vezet a valósághoz, de még itt is, hogy kielégítő eredményhez jussunk, különbséget kell tenni a kis és közép, esetleg nagy birtok között. Eleinte tervben volt, hogy a sorvetőgéppel, továbbá a kézzel vagy szórógéppel való vetés magszükséglete külön tudakoltatik; de ez, a kétféle módon elvetett területnek is külön kutatását tette volna szükségessé, a mi azonban — a mint a próbafelvételek alkalmával kitűnt — sok nehézségbe ütköznék s könnyen a bevetett terület megbízhatóságának kockáztatására vezetne. Az átlagos szemtermést a gazdasági tudósítók jelentései alapján jelenlegi aratási statisztikánk is kimutatja, csak hogy sajnos, ez évről-évre megújuló adatgyűjtés pontosságához sok szó fér, nem szabad tehát elmulasztanunk, hogy e census-szerű összeírás alkalmával, mely, mint egy nagy országos művelet, külön törvény alapján, a hazai gazdaközönység érdeklődésének teljes felköltésével s részvételének megnyerésével történik, az eddigi adatgyűjtésnek mintegy ellenpróbáját foganatosítsuk s a további adatgyűjtés számára megteremtsük a biztos összehasonlító és ellenőrző alapot. A szalma-termés kimutatását jelenlegi adatgyűjtésünk egészen mellőzi, pedig ez ugy takarmányozási, mint trágyakészítési szempontból igen nagy fontosságú s nem volna semmi ok, hogy e nagy általános agrár-statisztikai adatgyűjtésből kihagyassék.

4. A községi kérdőív kiterjeszkedik továbbá a *mezőgazdaságilag használt föld örökárának* kimutatására, külön részletezve az egyes művelési ágakat s megkülönböztetve a kicsinyben és nagyban való, az önkéntes és kényszereladást.

5. A *bérletárat és a szokásos bérleti időt* hasonlóképen a kis- és nagybérletek szerint részletezi.

6. Megkísérli a kérdőív a *munkásszükséglet* megvilágítását is; tudakolva, hogy a nagy mezőgazdasági munka idejében kikerül-e magából a községből a szükséges mezőgazdasági munkaerő? Vagy esetleg munkáskézfölösleg van s ekkor a szomszéd községekben, a vármegye távolabbi községeiben, vagy más megyékben, más vidéken keresnek-e foglalkozást? Avagy idegen munkásokra van szükség s ez utóbbi esetben honnan kerülnek, a szomszéd községekből, a vármegye távolabbi községeiből, vagy más megyékből, más vidékről?

7. A községben használt *tenyész-apadllatok* száma és faja, tulajdonosaik jellegének (magán, állami, községi, stb.) megjelölésével.

8. Kiterjeszkedik a kérdőív a gazdasági szempontból mindnagyobb fontosságra emelkedő *gyümölcs-tenyésztésre* is, tudakolván a községben létező s tulajdonosaik szerint részletezett faiskolák területét, az ott található ojtványok darabszámát s hogy évenként hány darab kerül kiültetésre, kiosztásra vagy eladásra. De egyuttal tudakoltatnak a gyümölcs-termelés főbb adatai is.

9. Az utolsó két kérdés: divik-e a községben közös *kötött vetésforgó*, mekkora területen és milyen? Megtörtént-e a községben a *tagosítás* vagy sem s ha megtörtént, a volt úrbéri birtokok egy tagban vagy több dülőben hasítottak-e ki?

E kérdéseken kívül azonban a község *mezőgazdasági népének s gazdasági viszonyainak általános jellemzésére* is maradna üres hely a kérdőíven, hová bejegyeztetnék minden említésre méltó adat az illető község népességének testi és erkölcsi épségéről, szorgalmáról, vagyoni állapotáról, hitelviszonyairól, gazdálkodási módjáról, stb. Mely adatokból, kiegészítve a statisztikai hivatal több tagjának az ország számos vidékére kiterjedő helyszíni tapasztalataival és tanulmányozásával, a hazai gazdasági viszonyokat megvilágító igen becses leíró munka készülhetne, mely különösen akkor,

midőn egyes kormányintézkedéseknek a különböző vidékekre gyakorolható hatása mérlegeltetik, igen becses instruktív szolgálatot tenne.

A tervezett fölvétel súlypontja, a mint már fentebb is kiemeltem, az *egyes gazdaságokról kiállítandó kérdő-íveken* nyugszik.

Nem birtokstatisztikát czéloz ez adatgyűjtés, hanem gazdasági üzemstatisztikát. Nálunk ez irányban eddigelé még kísérlet sem történt, pedig a mezőgazdasági termelés volta-képeni alapegysége nem a tulajdonszerinti birtok, hanem az egységes gazdaságot képező birtoktest vagy birtoktestek complexuma, tekintet nélkül, hogy az tulajdonjog vagy haszonélvezet czímén, vagy mint haszonbérlet van a gazdálkodó személy birtokában. A tervezet tehát minden egyes különálló gazdaságról külön kérdőívet kíván kiállíttatni s mint-hogy valamely gazdasághoz más község határában, vagy esetleg más megye területén is tartozhatik vele együtt kezelt gazdaság, a kérdőíven ez a körülmény is megjelölendő, hogy a központban az egy szerves egésztest képező s csak területileg szétszórt gazdaságokat együtt lehessen feldolgozni.

A kérdőív a gazdaság tulajdonosának (vagy esetleg tulajdonosainak) neve után a *község határában házilag kezelt gazdaság területének kimutatása* számára tartalmaz rovatokat. A részletezés itt is művelési ágak szerint történik, de egyuttal kimutatattatik, hogy a gazdaság területéből mennyi a tulajdonbirtok, a haszonbéres birtok, a feles vagy harmados, végre a haszonélvezet czímén kezelt birtok. A gazdaságoknak ez a tagozata képezi a központi feldolgozásnál az adatok csoportosításának első alapját; a kérdőívek ugyanis először is a szerint osztályoztatnak, hogy a gazdaság tisztán tulajdon, tisztán haszonbérelt, stb. birtokból áll, vagy részben tulajdon, részben haszonbéres, stb. birtokból.

E főcsoportokon belül, a feldolgozás alkalmával, a további csoportosítás a gazdaság területnagysága szerint történik, külön-külön csoportba osztatván az 5 holdnál kisebb, az 5—10, a 10—20 stb. holdas gazdaságok. Csak e második osztályozás után történnék a kérdőívben foglalt adatoknak bevezetése az egyes gazdaságokat összesítő kimutatásokba. Könnyen elképzelhető, hogy az adatoknak mily végtelen gazdagságát nyújtaná e kettős kombináció, a gazdaságok valamennyi kategó-

riájáról külön-külön megtudnók, hogy vidékenkint mily arányban szerepelnek benne a különböző művelési ágak, mely termények mily területen termesztetnek, hogy vannak ellátva emberi munkaerővel, felszerelve gazdasági gépekkel és hasznos házi állatokkal s a gazdaságok különböző kategóriáin belül mily arány van a terület és a felszerelés közt.

Mindezt a kérdőívnek említett kombinatív feldolgozása teszi lehetővé. Maga a kérdőív, a már említetteken kívül, a következő adatokra terjeszkedik még ki:

A gazdaságban foglalkozó egyének kimutatására. Nemcsak az a körülmény teszi indokolttá ezek kimutatását, hogy a legutóbbi népszámlálás éppen a földművelő népességet nem tudta elég megbízhatósággal részletezni, hanem az imént említett kombinatív feldolgozás is, hogy a mezei gazdaságban foglalkozó egyének a gazdaságok jelleg- és nagyságszerinti kategóriáival is összevethetők legyenek. Kimutattatnának a gazdaság tulajdonosai és azok családtagjai s az idegen alkalmazottak, az előbbieknél megkülönböztetve azokat, kik kizárólag csak intézkednek vagy felügyeletet gyakorolnak, azoktól, kik testi munkájokkal is közreműködnek. Az alkalmazottak között külön kimutattatnék a felsőbb gazdasági tanintézetet végzett és nem végzett tiszti személyzet s a földművesiskolát vagy vinczellérképezdét végzett és nem végzett felügyelőszemélyzet. Az éves cselédeken kívül lehetőleg még a gazdaságban foglalkoztatott napszámosokat vagy szakmányosokat is ki kellene mutatni; de ennek ellentéteül azt is, hogy vajjon az állandóan alkalmazott személyzet (beleértve a tulajdonost és annak családtagjait is) egész munkaerejét maga a gazdaság köti-e le, vagy esetleg az illetők napszámba vagy fuvarba is járnak. Szintén érdekes világot vetne a gazdálkodásra a gazdaságban alkalmazott mesterembereknek mesterségük szerinti részletezett feltüntetése.

Némely általános kérdés egyenesen a gazdálkodás intenzitásának illusztrálására szolgál, u. m.: Úznek-e a gazdaságban *mezőgazdasági ipart* és milyent? Készítenek és fogyasztanak-e a gazdaságban *vermelt* vagy *erjesztett takarmányt*? Használnak-e a gazdaságban *műtrágyát*, milyent és évenként mennyit?

A gazdaságban alkalmazott *gépek* és *eszközök* statistikáját is ezuttal fogjuk birni először s a mi fő, szintén a gazdaságok nagyságával és jellegével (tulajdon birtok, haszonbéres

birtok stb.) kombinálva. Ez adatok szolgáltatása semmi nehézséggel nem jár s a felvételi minta a lehető legnagyobb részletességet tartja szem előtt, nemcsak az összes fontosabb gazdasági eszközöket sorolja fel, hanem a hol szükséges, az ugyanazon gazdasági eszköznek eltérő fajait is specificálja, pl. nemcsak azt kutatja, hogy mennyi a henger, hanem azt is, mennyi a sima fahenger, mennyi a fogas henger, mennyi a vashenger.

A gazdasági gépek és eszközök között természetesen helyet foglalnak a szekerek és igáskocsik; de a tervezet azonkívül a gazdaságban használt *igás fogatok* számát is tudakolja, megkülönböztetve az egyes, kettős, hármás, négyes lófogatokat; kettős, négyes, hatos ökör- és bivalyfogatokat; kettős, négyes tehénfogatok és egyes, kettős számárfogatokat.

A gazdaságok kérdőívének, mondhatni legfontosabb részét azok a rovatok képezik, melyek az *állatállomány* kimutatására szolgálnak. Valamennyi állatnem kor és nem szerint részleteztetik. Az egyes állatnemeken belül a különböző fajtaikat természetesen nem lehet mind felsorolni; a mi a különböző fajok meghatározásának nehézsége s a jellegzetes fajták sokszoros keresztezése, keveredése miatt nem is volna lehetséges. A szarvasmarhák között mindössze a következő főbb csoportok részleteztetnének: 1. magyar érdélyi, 2. mokány, 3. pircs tarka, 4. borzderes, 5. egyéb színes, 6. bivaly. A többi állatnemek közül fajtára még csak a juhok osztályoztatnának közönséges gyapjas, nemesített gyapjas és húsjuh szerint. Kiegészítenék ez adatokat az ellésre, legeltetésre, saját nevelésre vonatkozó adatok, valamint a tulajdon jószág, feles vagy harmados és a tisztí vagy cselédjószág megkülönböztetése. A szarvasmarháknál és juhoknál a *fejésre* és a nyert *tejmennyiségre* vonatkozó adatoknak kutatását a próbafelvételek tapasztalatai folytán el kellene ejteni; czélszerűbb volna azt egész járások vagy községesoportokról teljesen tájékozott gazdák által szolgáltatott becslési adatokból számítani ki. Ily járásonként gyűjtendő becslési adatokra volnánk utalva az *állatok értékét és súlyát* illetőleg is, melynek községenkinti gyűjtése végtelen sok zavarra és nehézségre szolgáltatna okot.

Az egyes gazdaságok fölvételére szolgáló kérdőívet a *bevetett területnek* terménynemek szerinti részletezése zárja be s bár jelenlegi aratási statisztikánk is kiterjed erre, mégis alapvető munká-

latra számíthatunk itt. A mezőgazdasági statistikának alig van fontosabb feladata, mint a különböző termények területének pontos megállapítása, minthogy ezen nyugszik magának a termés tényleges mennyiségének kiszámítása. Sajnos, e tekintetben jelenleg nagyon rosszszul állunk. A községi előljáróság a bevett terület kimutatását a legtöbb esetben egészen felületesen végzi, s ha ez adatok netalán megközelítik a valóságot, legfőlebb annak a szerencsés véletlennek tulajdoníthatjuk, hogy az ellentétes hibák tömege az országos összegben kiegészíti egymást. De ez nagyon is ingatag alapon nyugvó föltevés; az adatok jósága iránt egyáltalán semmi garanciánk sincs, pedig mindenki tudja, hogy a terméskimutatások még az árak alakulása szempontjából is mennyire fontosak, s ha esetleg hamisak, mily roppant kárt okozhatnak mezőgazdaságunknak. Minden lehető el kell tehát követnünk, hogy az évi termés kimutatásának alapjául szolgáló területi adatokat, egész pontossággal kinyomozzuk s a célbavett nagy statisztikai művelet éppen a legjobb alkalom, hogy a magyar mezőgazdasági statisztikának ezt a rég sajgó sebét valahára megorvosoljuk.

A fentebbiekben röviden megismertettük a földművelésügyi miniszter úr által tervezett mezőgazdasági statisztika egész körét. A munkát keresztülvitelére és az őszanyag részletes feldolgozására, a mint tudjuk, 300.000 frt. irányoztatott elő. Kétségkívül nagy összeg ez, de alig képzelünk gyümölcsözőbb befektetést, mintha összegyűjtjük azokat az adatokat, melyeknek segítségével megismerhetjük a magyar mezőgazdasági életben nyilatkozó törvényeket és tanulságokat s úgy a mezőgazdasági kormányzat férfiai, valamint azok, a kik hivatva vannak irányt adni a társadalmi öntevékenységnek, mindenkor kellőleg tájékozhatják magukat a cselekvés helyes iránya felől.

Maga a tervezett adatgyűjtés kétségkívül a legnagyobb és legnehezebb statisztikai műveletek egyike leendő, melyek valaha csak végrehajtottak. Száz meg száz akadály és nehézség merül fel, mely a sikert hajótöréssel fenyegeti; de mi mégis bizunk a sikerben, mert erős a hitünk az intelligens magyar gazdaközönség hazafiságában és saját jól felfogott érdekét felismerő józan belátásában. A nagy munkát a gazdaközönség tevékeny közreműködése nélkül kielégítőleg keresztülvinni nem lehet; de nem volna-e ez éppen jó alkalom, hogy a magyar

gazdaközönség, közös érdekeinek tudatára ébredve, társadalmi úton közös cselekvésre szervezkedjék. Nem kasztszerű szervezkedést s a társadalmi osztályok éles különválását értjük ez alatt, hanem a közös érdekek, lelkes, tevékeny együttápolását. A meddő pártpolitika érdekében nem kiméljük a fáradságot, tudunk gyűlölködni, tudunk agitálni, tudunk nagy tevékenységet fejteni ki, nem jobb volna-e ezt az elpazarlott buzgóságot a mezőgazdasági érdekek társadalmi úton való ápolására fordítanunk. Nagy erő rejlik az egyesülésben; a gazdasági egyesületek és mezőgazdasági szövetségek útján, mit nem tehetnénk a középbirtokos-osztály fentartása, megerősítése s a kisbirtokos-osztály felvirágoztatása érdekében! A mit e tekintetben teszünk, teszszük önmagunknak, teszszük a hazának, mert a magyar államnak minden vihar közt ingatatlan, szilárd alapját a hazafias s közügyek iránt melegen érdeklődő nagybirtokosság, az erős középbirtokos-osztály, s a művelt, vagyonos, testileg és lelkileg egyaránt romlatlan kisbirtokos-osztály képezi; ezt azonban csak az intelligens gazdaközönség tevékeny, munkás közszelleme teremtheti meg.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

ADATOK A KÖZSÉGEK RENDEZÉSÉHEZ, KIVÁLÓ TEKINTETTEL AZ ÁLLAMKINCSTÁRI TELEPEKRE.

— Második és befejező közlemény. —

III.

A fentebb idézett statisztikai adatok elég világosan tüntették fel a szomorú tényt, hogy Magyarország községeinek nagy része, mondhatni *nagyobb része* apró, szegény és életképtelen községekből áll. A következő sorokban különösen azon községek helyzetéről és állapotáról kívánunk megemlékezni, melyek az államkincstár vagy egyes városok régi telepítvényei lévén, önálló községi léttel voltaképen nem is bírnak.

Ilyenek nagyobb számban, különösen Máramaros és Zólyom vármegyékben léteznek. Ezuttal csak a zólyom vármegyei telepes községekről kívánunk részletesebben szólni; kiterjeszkedve itt-ott a történeti előzményekre is, hogy legalább némiképen legyen igazolva az eddigi nyomorúságos állapotnak fentartása.

Ismeretes történelmi tény, hogy a bányamívelés Zólyom vármegyében hajdan nemcsak igen nagy mérvben űzetett, hanem hogy ez az államnak dúsan jövedelmező pénzforrását is képezte.

Ez a körülmény a híres Fugger házat arra indította, hogy az itteni kincstári bányászatot még a XVI-ik században kibérelte; s az itt nyert bányaterményekkel világkereskedelmet űzött.

Ezen nagymérvű bányamíveléshez, a kohóművekben való finomításhoz, feldolgozáshoz szükségelt tűzifa és széntermelés biztosítása céljából az állam ezen üzemekben jártas munkásokat telepített le.

A munkástelepek tehát épen oly régiek, mint maga e vidék bányászata.

Minthogy a bányák a régi századokban még többnyire vadon vidékeken lettek felállítva és megnyitva; minthogy a vagyon és személybiztonság akkoron még gyenge lábon állott, — természetes, hogy az illető bánya vagy kohóknál alkalmazott munkások rendszeren ezen művek közelében csoportosulván, telepedtek meg. Lakházaik felépítéséhez díjmentesen nemcsak telket, hanem építési anyagokat is kaptak.

Könnyebb megélhetés céljából, munkabérük kiegészítése gyanánt szabad faizást és bizonyos számú marha részére legeltetési jogot is nyertek.

Igy keletkezett Beszterczebánya határában Urvölgy, Óhegy, Homokhegy, Birótelep, Kánallja, Alsó- és Felső-Török, Alsó- és Felső-Szarvas, Szarvasvölgy, Bálinttelep, Ribó, Parasnyó, Motyók, Stubnyó, Györgyő, Alsó-Bükkös, Mócz, Duvó, Bulló, Palánka, Tajó és Kordéháza, — a Perhátiban Balázs és Kallós, a Szt.-Andrásiban pedig Bükköstelep.

Ezen telepeken a bányászat, kohászat és erdészet munkásai hol elegyesen, hol pedig az egyes üzemi ágak szerint elkülönítve laktak.

Beszterczebányától egész Gömör vármegye határáig terjedő erdőknek tulajdonosa az állami kincstár lévén, természetes, hogy a bányászatot e vidékre is kiterjesztette. A réz mellett a vasipar is kezdett fejlődni. Temérdek tüzelő anyagra volt szükség. Ennek beszerzése és állandó biztosítása céljából tehát itt is telepítések következtek.

Igy keletkezett az olaszcai és breznóbányai határban a XVII-ik század végén és a XVIII-ik század elején a most is ott levő telepeknek legnagyobb része. De kétségtelenül ki lehet mutatni, hogy némelyikük, például Benesháza és Vaczok már a XIV-ik században is létezett, mit bizonyít a Breznóbányához 1389-ik évben intézett királyi leirat, melyben a breznóbányaiaknak terjeszkedése a nevezett két telep határáig megengedtetik.

A telepített munkásoknak nagyobb része eredetileg német volt; de voltak közöttük olaszok is. Idők folytával ezek is eltótosodtak; de eredeti nemzetiségüket a még ma is elferditett német és olasz neveik tanusítják.

Ezeknek a telepéseknek sorsa a bányászat, kohászat és

erdészeti jövedelmezősége és az illető kincstári tisztek humanitási érzéke szerint javult vagy rosszabbodott.

A vármegyei közigazgatás majdnem teljesen megfeledezett róluk.

A harminczas és negyvenes évek politikai eszméi, reformtörekvései, haladási aspirációi teljesen elfoglalták a közpálya embereinek figyelmét. Senki sem törődött azzal, hogy minő községi állapotok vannak az ország különböző részeiben. Magok a telepesek meg voltak elégedve sorsukkal, mivel adót nem fizettek, katonát nem adtak, — sőt még a papi tized alól is fel voltak mentve.

Az 1848-iki katasztrófa után a Bach-korszak emberei hasznos anyagnak találták a munkás népet, s épen azért sorsának javítására szintén nem gondoltak.

Az alkotmány visszaállítása után — a mint tudjuk — közjogi viták foglalták el a törvényhozás figyelmét. Csakis a hetvenes években került a sor a községek rendezésére; vagyis épen abban az időben, mikor az erdészeti és kohászati nagy változáson ment keresztül.

Általában ismeretes tény, hogy a bányaművek rohamosan kezdtek hanyatlani; több helyen a munkát be kellett szüntetni. Ennek következtében a tűzifa és széntermelés is alább szállott.

Mikor pedig a fakeskedés fellendült; mikor az erdőknek hosszabb időre kötött szerződések alapján való kihasználása jött divatba, akkor a régi viszonyok egyszerre megváltoztak, a kincstárnak nem volt többé oly nagy szüksége a munkásokra, mint az előtt. A népnek nagy része kereset nélkül maradt; kénytelen volt más vidéken keresni kenyerét, míg a családját otthon hagyta. Ebből erkölcsi süllyedés következett be, melyről egy hivatalos jelentésben a következő sorokat alig lehet fájdalom nélkül elolvasni:

»Nem mulaszthatjuk el Nagyméltóságodnak becses figyelmét felhívni arra, hogy a telepes lakosság erkölcsileg süllyed, s hogy ezen erkölcsi hanyatlás az elzüllöttség, a nyomor és a koldusbotra való jutás benyomását tesz. A pálinka és szesz élvezése oly általános és annyira elterjedt, mint talán a megye egy községében sem; és ennek következménye nem lehet más, mint hogy a telepesek testileg és erkölcsileg tönkre jutnak, eladósodnak, elszegényednek és el-

zülленек. Nem ritka eset, hogy ünnepnapokon, a telepközség a szó szoros értelmében részeg — nem véve ki a nőket és gyermekeket sem . . .»

Ily viszonyok mellett a telepes községek rendezése égető szükséggé lőn.

A nép erkölcsi süllyedése mellett évről-évre ziláltabbá lettek a birtokviszonyok is. Ez még nehezebbé tette a közgazgatás rendes menetét.

Mikor az 1876: XX. t.-cz. értelmében Besztercebánya, Breznóbánya és Libetbánya sz. kir. városok rendezett tanácsú városokká lettek, az akkori belügyminiszter br. Wenckheim Béla *elrendelte*, hogy az azokhoz tartozott és most felszabadult községek és telepek hovatartozása azon törvény 6. §-a értelmében megoldassék; az említett városok határvonalai pontosan meghatározottassanak, és az elkülönítendő községek és telepeknek gazdasági és birtokviszonyai 14 nap alatt rendeztessenek.

Radvánszky Antal zólyomi főispán sietett a kormányt felvilágosítani arra nézve, hogy ez oly nagy feladat, melyet 14 alatt megoldani nem lehet, mert az illető városok határában fekvő telepeknek természete egészen más, mint a házában levő más telepeseké.

Ezek — ugymond a főispán — századok óta bizonyos pátriarchális bánásmód mellett állanak fel a bányavárosok határában. A telepítvényesek vagy bányamívelők, vagy favágók, vagy szénégetők, — s mint ilyenek kézi munkájuk által keresik kenyerüket. Az illető városok kedvezményképen némi csekély föld- és réthasználatban részesítik őket.

De nemcsak az illető városok területén laknak évszázadok óta ilyen telepesek, hanem a királyi kincstár területein is, hol részint gyári, részint bányai és erdő üzemi érdekből nemzedékről-nemzedékre szált a kincstár részéről adott háztelek és az ahoz tartozó csekély föld haszonélvezete.

Nehezíté e viszonyok rendezését az is, hogy még az illető városok határterülete se volt biztosan meghatározva a kincstári erdők felől; Breznóbánya város éveken át perben állott a kincstárral.

Az idézett törvényt azonban, mindezen nehézségek dacára végrehajtani kellett. A nevezett bányavárosok a vármegye hatósága alá kerültek és a régebben hozzájuk tar-

tozó községek viszonyainak rendezésére egy küldöttség neveztetett ki 1876-ban. De a telepések ügye még sem lett megoldva. A 22 telepen lakó hétezer embernek sorsa egészen a kincstári tisztek szeszélyének lett odadobva.

Az urbéri viszonyok országosan rendezettek 1848-ban; az alföldi telepések ügye a kor követelményeihez rendezve lett az 1873: XXII-ik t.-cz. által; csak a kincstári bánya- és erdőüzem érdekében alapított telepek népéről feledkezett meg eddig a törvényhozás. Ezen népnek sorsa sok tekintetben rosszabb az 1848 előtti jobbágyság állapotánál.

Valóban csodálkozásra méltó dolog, hogy eddig semmi sem történt, e »patriarchális« állapotok megszüntetésére!

Egy kellemetlen incidensnek kellett bekövetkeznie, hogy történjék valami.

Zólyom vármegye törvényhatósága egy kisebb jelentőségű zendülés alkalmából vette volt kezébe ez ügyet 1886-ban. Ugyanis néhány rokkant kincstári telepes munkás 1885-ben méltatlan rossz bánás következtében megtagadta a szolgálatot. Az illető erdőgondnokság a breznóbányai járás szolgabirájához fordult azon kérelemmel, hogy a munkásokat csendőri karhatalommal kényszerítse a munkára. Ezt a kívánságot, mint jogtalant, a szolgabíró nem teljesítette. Az alispán, kihez az ügy felebbezve lőn, hasonló álláspontra helyezkedett. És mivel a kincstári ügyész a járásbíró útján is hiába akarta az illetőket, kiknek ügyét az elkeseredett nép magáévá tette, megbüntetni; a tettlegességek és gyakori veszélyes fenyegetések végre is arra birták a vármegye közönségét, hogy az ügyet, mely a közigazgatás magasabb érdekeit is érintette, a kormány figyelmébe ajánlja.

Valóban érdekes és felette tanulságos az illető főszolgabírónak azon jelentése, melyet az alispán felhívására, ezen nyomorult nép viszonyairól tett

Az ember egy darab középkort vél szemei előtt látni, mikor olvassa, hogy van egy vármegye területén 22 község, melynek lakossága még mindig öröklött jobbágyságban selymődik. A hétezer telepes között¹⁾ alig van egynehány ember,

¹⁾ A telepes községek a következők: Vaczok 1018 lakossal, Benesháza 540, Babos 225, Gáspárd 232, Fülöp 182, Baraczka 546, Havasalj 107, Szerkő 83 lakossal. Ezek a községek Polonka és Breznóbánya között a Garam folyó mentén vannak elszórva. Azonkívül van »a Feketegarami szövetkezett telepek községei«: Balog 476, Karám 444, Völgyes 88, Zavaros 112, Vidrás 87, Jerke 110, Zólyom-Jánosi 359, Fajtő 276, Kamó 401, Latos 73, Pusztás 271 és Dobrocs 860 lakossal.

a kinek valami tulajdon vagyona lenne. A többi valóságos koldus, a kinek semmije sincs, s ennél fogva teljesen a kincstár szolgálatára van utalva.

De milyen szolgálat az! Minden munkás egy méter keményfa vágásáért 24 krt, egy méter puhafa vágásáért 22 krt kap. Ha napszám szerint dolgozik, akkor 20—32 krral díjaztatik. Minden ilyen keresményből egy krajczár az ugynevezett munkáspénztár részére levonatik. Egy jóra való munkás egész éven át alig kereshet többet 30—40 frtnál.

Ezen díjazáson felül minden munkás — ha szakmányos — egy és fél »kilás« földet és egy kaszás rétet kap. Az ugynevezett »rokkantak«, kik nehezebb munkára többé nem alkalmazhatók, ennek felét kapják. Továbbá az illető munkásoknak szabad 2 darab szarvasmarhát legeltetniök a kincstári legelőn. Ha valamelyikök már tíz évig szolgált, az három darab szarvasmarhát és ugyanannyi juhot tarthat. — A ki pedig husz éven fölül szolgált, az 4 darab szarvasmarhát és 5 darab juhot legeltethet; azonfelül faizási jogban részesül, mely szerint tüzelő- és építőfát ingyen kap; — végre betegség esetén orvosi segélyben és gyógyszerben részesül.

A mi a *szolgálati viszonyokat* illeti, erre nézve a kincstári munkások között három osztályt lehet megkülönböztetni. Vannak ugyanis:

1. *szakmányosok*, a kik 8—8 egyénből álló csoportokat képezve, az előirt nehezebb munkát végezik;
2. *szénégetők*, a kik többnyire az erdőn tartózkodnak;
3. *rokkantak*, kik gyengeségüknél fogva nehezebb munkát végezni nem képesek és így néha feleslegesek.

Mind e három osztályhoz tartozó emberek a kir. kincstárnak állandó munkásai és pedig oly munkásai, a kiknek semmi néven nevezendő *joguk nincs*. Ellenben kötelességeik nehezek és számosak.

Első kötelessége minden munkásnak a *feltétlen engedelmesség* a kir. erdőgondnokság tisztjeivel szemben. Ennélfogva tartozik mindenik a kincstári erdőségekben az erdő-üzemhez tartozó minden munkát, válogatás nélkül, feltétlenül és ellenvetés nélkül teljesíteni. Ha a munka elfogy, az erdész engedélye és beleegyezése nélkül mást, mint kincstári munkát nem vállalhat; az ekként engedélylyel vállalt munkát pedig az erdész

első felhívására tartozik abbahagyni és az erdész által kijelölt munkához ellenvetés nélkül fogni.

Még házasodnia is csak a kincstári erdész engedélye mellett szabad.

Természetes, hogy ily viszonyok között a kincstári munkás teljesen az illető erdész önkényének és szeszélyének van kiszolgáltatva; mert az erdésznek hatalmában áll a munkást mindazon »kedvezményektől« megfosztani, melyeket a kincstártól kapott. Sőt hatalmában áll az is, hogy az önköltségén, de a kincstár fájából épített házából bármikor elűzheti!

Könnyen felfogható, hogy az ily önkénynek kitett munkásból az emberi méltóság érzete kiirtatik; és hogy annak szívében urával szemben csak a boszú érzelve támadhat fel, kivált midőn tapasztalja, hogy ily szolgaság mellett sem képes családját eltartani.

A Zólyom vármegyei nép megélhetésének egyik legfőbb feltétele a marhatenyésztés lévén, igen természetes, hogy az ennek alapját képező *legeltetési jog* nagy szerepet játszik nála. E tekintetben különösen nagy panasza volt a telepéseknek, melyet az illető helyen sokszor, de mindig haszontalanul terjesztettek elő. Sérelmeik nem nyertek orvoslást.

Az a papiroson levő »kedvezmény«, mely szerint a kincstári munkás 10 évi szolgálaton alul két darab, azon felül pedig 3 darab, illetve 4 darab szarvasmarhát és megfelelő számú juhot legeltethet, a valóságban úgy érvényesítették, hogy alig tarthat félannyi jószágot, mint a mennyire jogosítva van.

Ez pedig úgy történhetik meg, mondja a szolgabíró, hogy a kincstári tisztek az 1879. évi XXXI. t.-cz. értelmében minden legelőre alkalmas területet tilalom alá vevén, csak ott engednek legeltetni, a hol százados erdők vannak, a hol tehát a jószág néhány fenyőfán kívül zöld galyat és fűvet nem talál. Ennek következménye a tilos legeltetésből eredő számos kihágás, kártérítési büntetés, jószágeladás és — a szegény ember pusztulása.

Egyéb földilletménynyel is hasonlóképen áll a dolog. A községhez közel fekvő termőföldnek egy harmadát a kincstári közegek használják. A telepések illetménye távol fekvő rosszabb földekből hasittatik ki.

Faizási jogánál fogva minden kincstári munkásnak kel-

lene kapnia tüzi és épületfát, de azt is csak azon feltétel alatt kapja, ha egy *nyilatkozatot* ír alá, mely szerint »önkényt« lemond a felépítmény tulajdonjogáról és elismeri, hogy nemcsak a telek, hanem az azon levő minden épület a kincstár tulajdonát képezi. Ennek jogában áll az illető épületeket, az építésre fordított munka értékének megtérítése mellett, bármikor visszavenni! Ezt telekjegyzőkönyvileg is bekebelezteti, még pedig a telepítvényes költségén.

Lehet-e csodálkozni, hogy az a tudatlan ember, a ki másoktól úgy hallja, hogy a ház az övé, ösztönszerűleg védelmezi tulajdonjogát és a végzetes nyilatkozatot aláírni nem akarja? Lehet-e rossz néven venni, hogy mikor a házjavításhoz szükséges fát ki nem kapja, elkeseredésében ott hagyja házát összedűlni és megy rokonához, a ki őt laktársául fogadja?

Azok a romba dőlt házak, melyek azon telepes községekben láthatók, kiáltó jelei az elnyomott nép nyomorának. Azok magyarázzák meg azt a jelenséget is, hogy egy-egy kis házikóban 20—30 lélek szorul össze és hogy az ily zsúfolt lakházak mindenféle betegségeknek és bűnöknek melegágyaivá lesznek.

Világos, hogy itt egyéni szabadságról és szellemi és erkölcsi fejlődésről szó sem lehet. Még az egyszerű megélhetésnek eszközei is többnyire elvonatnak a szerencsétlen emberi lényektől.

Pedig ezek Magyarország polgárai lennének, a kik ép úgy hivatva vannak a honszeretetre és honvédelemre, mint akármely más lakosa e hazának; a kiknek jogos igényük van arra, hogy a törvény és a humanismus oltalma alatt éljenek, szabadon mozogjanak, dolgozzanak és munkájuk jutalmát háborítlanul élvezzék.

Ezer szerencse, hogy ezek az emberek, nyomott helyzetüknél fogva, polgári és emberi jogaiknak tudatával nem bírnak és hogy a külföldi és hazai socialisták veszedelmes tanait nem ismerik. Mert ezek az őserdők és hegyek elzárják őket a nagyvilágtól és a világot mozgató eszmék áramlatától. Itt születvén, megadással tűrik szomorú sorsukat, melyben apáik küzdelmeit folytatják; csak néha-néha, nagyobb méltatlanság elkövetésekor hallani feljajdulásukat.

Ezt a feljajdulást hallania kellene az egész országnak és törvényhozás útján kellene gondoskodnia arról, hogy ily állapotok Magyarország egy zugában se létezzenek.

A fentebbiekben előadtuk az állapotokat úgy, a mint azokat a vármegyének egyik hivatalos közege leírta.

Lehet, hogy itt-ott az egyéni érzelem sötétebb színeket is használt az állapotok lefestésénél; de tagadni nem lehet, hogy a baj régi, elhanyagolt és hogy a közigazgatásnak kötelessége volt arra törekedni, hogy a honpolgárok szabad fejlődhetésének akadályai elháríttassanak.

Zólyom vármegye közönsége régóta fájlalta a fentebb vázolt állapotokat.

Még a negyvenes években utasításul adta követeinek, hogy a bányamunkások viszonyainak rendezését sürgessék.

Ujabban, 1886-ban terjedelmes feliratban fordult a magas kormányhoz, rámutatván az ellentétes érdekek harcából keletkezett elnyomásra és az ebből eredhető veszélyekre is. Rámutatott az erdőkinestár azon eljárására, melyet munkásaival szemben századok óta folytat, hogy az erdők jövedelmét minél jobban kihasználhassa. De rámutatott azon nagy változásra is, melyet a politikai és közgazdasági viszonyok fejlődése természetszerűleg előidézett és a melyekhez képest a szóban levő munkások sorsán is okvetlenül változtatni kell.

Élénk színekkel festette a személyes szabadság és tulajdonjog megsértéséből eredő sérelmeket. Azt mondá, hogy a kincstári telepítvényes nem jogi alany, nem ember, hanem pusztán munkaeszköz, gazdasági tárgy, rabszolga, kit ura kénye-kedve szerint felhasznál. Ennek bebizonyítására a fenti főszolgabírói jelentés alapján, concret eseteket hoz fel és kijelenti, hogy ezen állapot tarthatatlan, mert végeredményében mindazon kötelékek meglazítására vezet, melyek a társadalmi rendet fentartják.

Nem helyes közgazdasági politika odatörekedni, hogy a telepítvényesnek tulajdona ne legyen, hanem az a helyes törekvés, hogy mindegyik egyéniségének megfelelő mértékben vagyonhoz juthasson, hogy azzal, a mit munkája, fáradsága és takaréksága által szerzett, szabadon rendelkezhessék. Csak így lehet a gazdasági fejlődést előmozdítani.

A méltatlan és igazságtalan elbánásban részesített munkástól nem lehet várni, hogy erejét megfeszítse, hogy munkáját buzgalommal és kitartással végezze. A kincstárral való szüntelen küzdelem csak kárára lehet az üzemnek.

Még nagyobb kárára van a hazának. Már az a körül-

mény, hogy az állam ilyen állapotokat megtűr, hogy az egyéni szabadság és tulajdonjog védelmére hivatott állami hatalom a polgárok ezreit az önkénynek áldozatául engedi, méltán megingathatja az állam iránti bizodalmat. Mennyivel inkább nő az elégületlenség annak tudatában, hogy a polgárok szellemi és anyagi jólétének biztosítására hivatott állam, mint birtoktulajdonos, munkásainak boldogulását, társadalmi jólétét, vagyonosodását és haladását megakadályozza.

Bizonyára szomorú jelenség az, hogy a vármegye lakosságának ezrei, nem ismerve a különbséget kincstár és állam között, az állam közegeiben is ellenséget látnak; és az állami intézmények iránt is bizalmatlanságot tanusítanak. Ezt a vármegye nem nézheti összetett kezekkel. Azért azon kérelemmel fordul a belügyminiszterhez, hogy a rend és szabadság uralmát a kincstári munkások között biztosítani és a festett viszonyokat akár törvényhozás útján, akár külön szerződés által szabályozni sziveskedjék.

Tisza Kálmán belügyminiszter meghallgatta a vármegye panaszát, de mielőtt érdemileg intézkedett volna, meghallgatta a vádolt erdőkincstár közegeit is.

És mit feleltek ezek a vármegye feliratának tartalmára?

Azt, hogy a fennálló viszonyok régiak; hogy a bányászat, kohászat és erdészeti, valamint a vasipar fejlesztése céljából szükségglendő tűzanyag biztosítása céljából kellett a telepéseket szerényen díjazni; hogy e munkások tulajdonképpen szegődményes cselédek, a kik a díjmentes faizáson kívül bizonyos mennyiségű marhának legeltetése és bizonyos kiterjedésű föld használata mellett élösködnek. Az udvari kamara még 1811-ben szabályozta béröket és élvezményeiket.

Előadják azt is, hogy a kincstár, mint kegyúr, fentartja az iskolákat, templomot és paplakot, fizeti a papot és tanítót, sőt a munkások testi ápolásáról is gondoskodik, a mennyiben orvosi segélyben és ingyen gyógyszerekben részesíti őket. Szóval az állapot nem oly költségbeejtő, mint azt a vármegye állítja. A szigorú bánásmód a fegyelem fentarthatása céljából szükséges. A kincstár tulajdonjogának bekebelezése és a szokásos »nyilatkozat« kiállítása felmerült visszaélések kikerülése miatt történt. Voltak esetek, hogy egyes telepések eladták a kincstár tulajdonát képező házaikat oly egyéneknek, a kik nem voltak kincstári munkások, a mi a fennálló szabályokba ütközik.

A szolgabíró és alispán vádjait alaptalanoknak és a kincstári tisztek iránti gyűlöletből eredőknek mondja. A gyűlölet arra vezethető vissza, hogy Breznóbánya elvesztette azt a pört, melyet a határában fekvő 36.000 holdnyi erdő miatt a kincstár ellen folytatott. Az erdőhivatalnak ottani beszüntetése is fájdalmat okozott; valamint az erdőtörvény is sok munkát ad.

A munkásokkal nem volt baj, míg a vármegyei közegek által a kincstár ellen fel nem izgattattak. A lakviszonyokra vonatkozó állítások, ugymond, ép oly túlhajtottak, mint Grünwald képviselő úrnak a m. tud. Akadémiában tett azon állítása, hogy Vaczokon egy parasztházban 36 egyén lakik; mert a legzsúfoltabb házban 26 egyén van. Átlag nem rosszabbak itt a lakviszonyok, mint másutt; ezt az összehasonlító statisztika mutatja.

Hogy a munkás feltétlen engedelmességgel tartozik, hogy a munkában nem válogathat, hogy még a nőüléshez is az erdőmester adja az engedélyt, ez nem a személyes szabadság elleni törekvésből, hanem a rendes üzem-vezetéshez szükséges tüzelőanyag folytonos előállításának szükségéből ered. A munkások ellátása sem oly mostoha, mint a vármegye mondja. A telepek közelében 3.462 katasztrális hold van a munkások kezén, mely föld után az összes terheket a kincstár viseli. Egy lélekre átlag 791 □-öl esik. A szorgalmas és takarékos munkás még félre is tesz keresményéből; azért nem is vándorol ki a megyéből.

Ellentmondást lát a kincstári tisztség a vármegye azon állítása, hogy a munkások az előbb tartott szarvasmarhának csak felét tarthatják most, és azon panasza között, hogy a szükséges melléképületek hiányában marháikat lakházaikban tartják. Tagadja azt, mintha a kincstár közegeinek tapintatlansága csökkentené a magyar állameszme iránti ragaszkodást; sőt a közigazgatás közegeit vádolja azzal, »hogy népszerűséget hajhászván, a pánszláv üzelmeket nem akarják látni«. Az állami intézmények iránti bizalmat azok rojtják, a kik hivatalos állásukat a kincstár közegei tekintélyerek lerontására használják. Egyébként beismeri a tisztség, *hogy a jelen állapot tarthatatlan* és a maga részéről is szükségesnek tartja, hogy a kincstári telepítvényeseknek viszonyai, akár megfelelő szerződéskötések, akár pedig törvényhozási új intézkedések által

szabályoztassék s ehhez képest indítványozza, hogy a telepítvényes munkások viszonyainak alapos tanulmányozására egy bizottság küldessék ki, mely aztán kimerítő jelentés alakjában terjesztené elő javaslatait.

A szives olvasó kétségen kívül észreveszi, hogy a vármegye és az erdőkincstár felterjesztései között mi a különbség. Fogadjuk el, hogy a maga szempontjából mind a kettőnek igaza van. De az ellentétes állítások mellett kétségtelenül be van bizonyítva és mind a két fél részéről elismerve, *hogy ez az állapot többé fel nem tartható*, hogy az államnak e tekintetben intézkednie kell.

A belügyminiszterium is ezen conclusióra jutván, 1888. augusztus 31-én 28.531. számú rendeletével tudomására hozza Zólyom vármegye közönségének, hogy a m. kir. belügyminiszter, a földművelési-, ipar- és kereskedelemügyi, valamint a pénzügyminiszter urakkal egyetértőleg, mind ezen, mind az ország más részeiben létező munkástelepek viszonyait rendezni óhajtja. E végből egy bizottságot alakított, melynek feladata egy *megfelelő törvényjavaslat* elkészítéséhez szükséges anyagot összegyűjteni s ennek alapján a rendezés tervét elkészíteni. Felhívja a vármegye közönségét, miszerint a maga részéről e bizottságba egy tagot válasszon. A bizottság elnökétül Scholcz Rezső osztálytanácsos és beszterczebányai erdőigazgató; tagjaiul pedig Veress József selmeczbányai, Vagner Vilmos z.-brezói bányatanácsosok, Tónházy Gyula jogügyi tanácsos, Tomcsányi Gyula zsarnóczai erdőmester és Hoznek János beszterczebányai kincstári ügyész neveztettek ki.

De a vármegye bizalmatlan volt e bizottság tagjai iránt. Lélektani képtelenségnek jelenté ki, hogy a telepések viszonyainak szabályozását megelőző munkálattal épen azon közegek bizatnak meg, kiknek eljárása ellen emeltetett a panasz, a kik tehát, mint érdekelt felek, részrehajlatlanok nem lehetnek. Azon kéréssel járult tehát ismét a belügyminiszterhez, hogy a kincstár közegeitől teljesen független kormánybiztosra bizassék az ügy megvizsgálása és a vármegye részéről az alispán és a helyi viszonyokkal ismerős két járási főszolgabíró is részt vehessen a bizottságban.

A belügyminiszterium figyelmezteté a vármegye közönségét, hogy a földművelési-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter úr e kérelmet ezúttal azért nem hajlandó teljesíteni, mert

a kiküldött bizottságnak feladatát csupán az összes kincstári telepítvényes munkások viszonyainak rendezése céljából alkotandó szabályzat, esetleg törvényjavaslat előkészítéséhez szükséges anyag és *adatok összegyűjtése* képezi, mire leginkább a segédforrásokkal rendelkező és a munkás és kenyéradója közt fennálló viszonyokkal ismerős kincstári szakemberek vannak hivatva. Megjegyeztetett, hogy ha ezen bizottság *előkészítő* munkáját befejezi és annak alapján a szabályozási terv végleges megállapítása céljából szélesebb körű bizottság összehívása fog szükségessé válni, akkor a vármegye közönségének óhajtatását figyelembe fogja venni.

De a vármegye továbbra is bizalmatlankodván, a bizottság annak képviselője nélkül ült össze, a szükséges adatokat összegyűjtötte és azok alapján 1889. végén egy törvényjavaslatot is készített, mely sokféle tényezők közreműködésével, nagy szorgalommal készült, a törvényhozás asztalára azonban nem került.

Sok kifogás emeltetett a benne javasolt hivatalos eljárás részletezése ellen, sőt a szövegezés nehézkessége ellen is. Pedig voltaképen az ügynek bonyolódott és elhanyagolt volta okozta a nehézkességet; mert itt nemcsak egyszerű községi rendezésről, nemcsak telepes munkások anyagi és erkölcsi viszonyainak javításáról, hanem régi összekuszált birtok- és magánjogi viszonyok rendezéséről is van a szó. Minél tovább halasztatik a törvényes megoldás, annál több nehézség fog a rendezés útjában emelkedni.

Az eddigi halogatásnak is egyik főokát részint a bonyolult kérdések megoldásától való idegenkedés, részint a központi kormányzatban időközben bekövetkezett változás idézte elő. A törvényjavaslat, a hozzátartozó indokolással együtt, az ügynek nagy kárára, *ad acta tetetett!*

Alulírott átvevén Zólyom vármegyének kormányzatát, a községeknek első hivatalos látogatása alkalmával csodálkozva és megilletődve szemlélte a szóban levő községeknek állapotát.

Mint alföldi embernek, fogalma sem volt arról a rendetlenségről, anyagi és erkölcsi nyomorúságról, melyet itt tapasztalt. A népnek panaszai, valamint a járási szolgabiráknak felvilágosításai a nyomor bővebb tanulmányozására indították s midőn tisztában volt a fentebb vázolt előzményekkel, köte-

lességszerűleg jelentést tett a belügyminiszteriumnak, sürgetve a tarthatatlan állapotoknak törvényhozás útján való rendezését.

Egyúttal érintkezésbe tette magát az erdőkincstár helyi főhatóságával s annak adatai és véleménye alapján kísérlette meg az ügynek egy új törvényjavaslat alakjában való megoldását.

Főtörekvése volt a viszonyoknak lehető világos feltüntetése és a megoldást előmozditható módzatoknak akképeni szövegezése, hogy a cél minél előbb elérhető legyen. Ezért maradt ki az eljárás részletezése s e helyett az ügy keresztülvitele céljából egy oly kormánybiztosnak kiküldése javaslatatik, a ki »az illető lakosok, a vármegyei hatóság, az államkincstár főtisztviselője, ügyész és mérnök közreműködésével a kataszteri adatok alapján, végrehajtási tervet készít és azt jóváhagyás végett a kormánynak bemutatja«.

Egyébiránt hadd álljon itt maga a törvényjavaslat szövege, melynek nincs egyéb igénye, mint hogy a közfigyelmet és a községi törvényjavaslat készítésével foglalkozóknak figyelmét az illető községek ügyeinek rendezésére fordítsa. Egy hivatott kéz bizonyára meg fogja találni benne a szükséges anyagot, mely kellő formába gyúrva, hasznára és becsületére válhatik Magyarországnak közigazgatásának.

TÖRVÉNYJAVASLAT

A MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMKINCSTÁR GYÁRI, BÁNYA- ÉS ERDŐ-
ÜZEM ÉRDEKÉBEN LÉTESITETT TELEPES KÖZSÉGEKRŐL.

1. §.

Mindazon államkincstári telepes községek, melyeknek lakói gyári-, bánya- és erdőüzem érdekében az államkincstárral — mint munkások — szolgálati viszonyban állanak;

továbbá azon földterületek, melyeknek haszonélvezetét az államkincstár — telektulajdon jogának fentartása mellett vagy a nélkül — a munkásoknak engedte át;

végre azon egyes tulajdonosok földjei, melyek az illető telepes községek közigazgatási határain belől az államkincstár területén szigetekként szétszórva fekszenek, jelen törvény által szabályoztatnak.

2. §.

A telepítvényes községeknek azon lakosai, kik az államkincstár tulajdonát képező földet haszonélvezik, eddig hasz-

nált házaikat, bel- és kültelkeiket örök áron megváltják s azokra vonatkozó tulajdonjogukat telekkönyvileg is biztosítják; de csak oly községekben, melyeknek lakói (legalább 500 lélek) a törvény által megszabott közigazgatási és közművelődési kötelezettségeknek megfelelni képesek.

Csekélyebb számú lakossal bíró telepés községek fokozatosan feloszlattnak, lakóik a legközelebbi életerős községekbe áttelepítettnek.

3. §.

Azt, hogy mely községek lesznek szétosztandók vagy erősítendőek, a kormány és az illető vármegye küldötteiből alakítandó bizottság fogja meghatározni.

Eltérő nézetek esetén a belügyminiszter dönt.

4. §.

Ha valaki a megváltás jogával élni nem akar, az a jelenlegi házának épületanyagát, nyilatkozatától számítandó egy év alatt elhordhatja; azontúl a ház megfelelő kártalanítás mellett, az államkincstár tulajdonába megy át.

Gazdátlanul elhagyott háztelkek az államkincstár tulajdonát képezik.

5. §.

Az államkincstár tartozik minden megváltakozni akaró telepés munkásnak, a lehetőséghez képest 400 □-ölnyi beltelket és az illető község határában a telepések által most is használt vagy használható kültelkeket a családok közt egyenlően felosztva, kihasítani.

Egy-egy háztelkek több család közt fel nem darabolható.

6. §.

A megváltás tárgyát képező bel- és kültelkek ára, illetve váltsága az azon vidéken megállapított földadó, illetve házadónak százszorosából fog állani.

7. §.

A váltságösszeg, kamataival együtt, 20 év alatt, egyenlő évi járulékokban, külön kidolgozandó fizetési kulcs szerint fizetendő a kincstárnak. Az ár teljes kifizetése előtt a telkek csak a kormány engedélyével adhatók el.

A pénzügyminiszter felhatalmaztatik, hogy a váltságösszeg megszerzésére nézve az 1873 : XXII. t.-cz. 13. §-át alkalmazhassa.

8. §.

Utczák, közterek, köztemetők, valamint templomok, iskolák és faiskolák számára szükséges területek megváltás nélkül az illető községek és hitközségek tulajdonává lesznek; s azoknak nevére telekkönyvelendők.

9. §.

Jegyzők, lelkészek és tanítók fizetéséhez a kincstár 10—10 holdnyi földet enged át szabad használatra, úgy azonban, hogy e javadalom az állam ellen elkövetett vétség esetén az illető egyéntől megvonatik és az állomás új betöltéseig esedékes jövedelem a községet, illetve a hitközséget illetendi.

10. §.

A községek fejlődését és terjeszkedését akadályozó magán bel- és kültelkek az államkincstár által más hasonértékű, lehetőleg közelfekvő telkekkel cseréltetnek ki.

A község által megszerzett beltelkek a község közös tulajdonává lesznek és a szükséghez képest készpénzen újra eladhatók.

Új építkezések csak hatóságilag megállapítandó terv és szabályrendelet szerint történhetnek.

11. §.

A kincstári erdőbirtok állagában fekvő oly mezőgazdasági belzetekre nézve, melyek az erdőbirtokot a nemzetgazdaságilag hátrányos szolgálommal terhelik és károsítják, a ki-sajátítási jog az államkincstárnak ezennel megadatik.

12. §.

A község- és birtokrendezés keresztülviteléhez kormány-biztos küldetik ki, a ki az illető lakosok, a vármegyei hatóság, az államkincstár főtisztviselője, ügyész és mérnök közreműködésével, a kataszteri adatok alapján, végrehajtási tervet készít és azt jóváhagyás végett a kormánynak bemutatja.

13. §.

A birtokrendezés törvényszerű keresztülvitelénél az 1871: LIII. t.-cz. határozmányai irányadók.

14. §.

A község- és birtokrendezési eljárás folyamán felmerült ügyletek után, ugyszintén a birói eljárásért és a letétekért bélyeg és illeték nem fizettetik.

15. §.

Az eljárási költségek tekintetében a közigazgatási hatóság költségeit a vármegye, a kincstári tisztviselők és birák költségeit az államkincstár, a napszám költségeit pedig az illető községek fedezik.

16. §.

Jelen törvény végrehajtásával a belügyi, pénzügyi, igazságügyi és földművelésügyi m. kir. miniszterek bizatnak meg.

ZSILINSZKY MIHÁLY.

A MEZŐGAZDASÁGTAN OKTATÁSA A JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KAR KERETÉBEN.

E folyóirat január havi füzetében a szerkesztő felemlítvén, hogy a »mezőgazdaság, mely után a népesség háromnegyede él, tulajdonkép nincs főiskolával ellátva«, ehhez azon megjegyzést fűzi, hogy »államunk egyik feltűnő mulasztásával van itt kétségtelenül dolgunk«. Bár részünkről ezen fel fogásban teljesen osztozunk, ez alkalommal annak hangsúlyozására kívánunk szoritkozni, a mennyire mellőzhetetlen, hogy az államtudományok oktatása nagyobb tért nyerjen. Együttal a mezőgazdaságtannak is újból helyet kell juttatni az universitas litterarum-ban; még pedig a jog- és államtudományi fakultás keretében, tekintettel arra, hogy »abban a Magyarországon, melyben szabad nép tartja kezei közt sorsát s melynek politikai életében — a rendezett tanácsú város zöld asztalától fel a bársonyszékig és a parlamentig — az az elem uralkodik, melyet egyetemeink jog- és államtudományi karai nevelnek.«

Sajátságos, hogy épen nálunk, hol erre a legégetőbb szükség volna, még mindig nem méltányolják azon mély értelmű jelenséget, hogy a mezőgazdaságtan művelése végelemzésben az egyetembe való, a honnan kiindulását vette; mert a modern közgazdák uttörő elődjai éles megfigyelő tehetséggel felismerték, hogy itt a polgárjog méltán megilleti.

Igy történt, hogy Thomasius Kristóf a mezőgazdaságtanból, mint alkalmazott kamarális tudományból már 1630-ban tartott előadásokat a hallei egyetemen.

Az elhintett mag megérlelte gyümölcseit Európaszerte; többi közt I. Frigyes Vilmos 1727-ben állított fel egy oekonomiai és kameralistikai tanszéket Berlinben Gassner, valamint

O. m. Frankfurtban Ditmár részére; 1730-ban a svédországi rintelni egyetemen állítottak tanszéket az oekonomiának; 1752-ben Mária Terézia a Theresianumon hozta be a mezőgazdaságtan oktatását, 1762-ben pedig a bécsi, 1766-ban a prágai és 1777-ben a budai egyetemen állított fel tanszéket a mezőgazdaságtannak. De ezen, az 1777. évi augusztus 22-én 4322. sz. a. kelt királyi leirrattal s 1777. évi szeptember 9-én 4892. sz. a. kelt helytartósági intézménynyel rendszeresített gazdasági tanszék a bölcsészeti kar kebelében létesítettett annak két évi tanfolyama keretében, mely körülménynél fogva nem nyerhette azon nyomatékot, mely méltán megillette volna.

Igaz, hogy a mezőgazdaságnak oly tanára akadt Mitterpacher Lajosban (1734—1814), kiről Fejér György azt írta érdemei ismeretese a külföldön, halhatatlanok a hazában; Pauler Tivadar pedig elnevezhette hazánk Columellája és Bonnet-jának — azonban mint bölcselmi disciplina csakhamar elposványosodott, míg a rationalisták magukhoz ragadták a doktrina fejlesztésével az oktatást is, mely az izolált akadémiákon egy időben diadalokat aratott, mialatt az egyetemeken és egyéb főintézeteken (hazánkban a budai ipariskolánál 1847. óta) tengődő mezőgazdaság-encyklopaediai tanszékek csak túrt existenciában sinylődtek.

Csak egyetlenegy férfiú akadt azon korban — Schulze Frigyes Gottlieb (1795—1860) személyében, ki a mezőgazdaságtan egyes részeinek, egymáshoz való helyes viszonyát éles elmével felismervén, a mezőgazdaságtannak az államtudományi kar keretében való oktatás mellett tört lándzsát, kiadván 1826-ban tervezetét egy az egyetemmel kapcsolatos gazdasági tanintézet felállítását illetőleg. Halála után azonban az általa alapított jenai intézetben is a közgazdasági és államtudományi irányzatok teljesen háttérbe szorultak, mignem Schulze von der Goltz báróban ismét méltó utódra talált.

A közgazdasági alapok elhanyagolása jóformán Liebig fellépésével esik össze, ki világos, gyakorlati és jóformán diktatori módon megmutatta a mezőgazdáknak, hogy földjeiket s haszonállatjaikat meghatározott természeti törvények alapján kell kezelni és tenyészteniök, ha magasabb hozamokra kívánnak szert tenni. Liebig tanait sikeresen követte is a gazdák zöme, mi mellett a nyershozamok lényegesen fokoztattak s velük egy ideig párhuzamosan a tiszta jövedelmek is.

Ily körülmények közt megérthető, hogy Thomasius szellemi hagyatéka lassankint feledésbe ment azon, másik kísérleten kívül, melyet 1832-ben élén ismét Schulzevel tettek Greifswaldeban, egy az ottani egyetemmel kapcsolatos kameralistikai mezőgazdasági akadémia felállítása tárgyában.

De azért a rationalisták izolált akadémiajának sorsa is válságra jutott s nem kisebb ember, mint maga Liebig volt, ki a müncheni tudományos akadémia 1861. márczius 26-án tartott emlékezetes ülésben oda vetette neki a harczy keztyűt; mert a rohamosan fejlődő természettudományokkal lépést haladni nem volt képes.

Liebig akkor többi közt ezeket mondá:

»Die Fortschritte in der Geistesbildung werden in der Zukunft noch weit segensreichere Früchte mit der grössten Sicherheit erwarten lassen; sie haben bereits bewirkt, dass die Wissenschaften einen gewissen, wenn auch beschränkten, aber täglich wachsenden Einfluss auf die Hebung der Gewerbe und der Industrie zum Vorthelle des Landes auszuüben vermögen und sie werden auch auf die Landwirtschaft eine gleich günstige Wirkung äussern, wenn man erkennen wird, dass Absonderung der landwirtschaftlichen Akademien von den allgemeinen Bildungsanstalten eine Ausschliessung von dem intellectuellen Fortschritte bedingt; auch dass der mit der Erlernung des technischen Betriebes verknüpfte, mangelhafte, halbeinseitige wissenschaftliche Unterricht der diesen Akademien eigenthümlich, der nächste Grund ihrer allmählichen Verkümmern, resp. Erfolglosigkeit ihrer Wirksamkeit ist.«

És azóta ugy az önálló gazdasági főiskolák, valamint az egyetemekkel kapcsolatos intézetek, az izolált akadémia és gazdasági tanintézetek jóformán mind azt hangoztatják, hogy a mezőgazdaságtan tulajdonképen alkalmazott természettudomány. S még csak néhány évvel ezelőtt azt mondta egy kiváló német szakember, hogy a mezőgazdaságtan lényeges tartalma a kulturszervezetek élettana és biológiája!

Pedig ennek a végzetes egyoldalú felfogásnak a tények már közel két évtizede, hogy vetot mondanak.

A mezőgazdaság technikai oldalainak fejlesztése u. i. a kívánatos végeredményt nem szolgáltatatta, a mi másképen nem is lehet, mert a mezőgazdasági üzemnek, mint lényegében nemzetgazdasági műveleteknek, czélszerű volta attól függ,

mily módon érvényesültek nála a termelési tényezők. Arra a kérdésre: vajjon valamely mezőgazdasági vállalat mennyiben és meddig jogosult, a gazdasági eredmény adja meg a választ; s nem a nyers hozam nagysága, technikailag kiváló nagy bámulatos volta a határozó, hanem az elért tisztajövedelem, mely pedig a nyersnek sok esetben csak igen csekély, szerény részét teszi.

Nem az a jó gazda kriteriuma, vajjon többé-kevésbbé belterjesen gazdálkodik-e, hanem az, hogy tartósan lehető magas tisztajövedelmeket mutasson föl.

Az Európaszerte érezhető gazdasági krizissel szemben a gazdák egy része a nyers hozamok fokozásában keres segítséget s nem lehet tagadni, hogy e tekintetben a növényi és állati életben uralkodó törvények ismerői előtt még szép távlat nyílik. Ott pedig, a hol e téren haladást nem látunk, sok esetben nem annyira a szakértelem, mint inkább az üzleti tőke hiányában kell az okot keresni, tehát nem technikai hibában, hanem a vállalkozás közgazdasági alapjában rejlő bajban.

Szóval, bár készségesen megengedjük, hogy a növénytermelés és állattenyésztés a mezőgazdasági tudománynak nélkülözhetlen fontos részeit képezik, tartós javulást ma csak attól várhatunk, ha tudományunk általános közgazdasági alapja is kellő méltatásra és kiszélesítésre fog találni. Az üzem rendezése és vezetése lényegben jog- és államtudományi szempontokból kell, hogy történjék s ily értelemben az üzemtan, becsléstan s könyvvitel, mint alkalmazott államtudományok, megfelelőbb méltatást kívánnak, mint a mennyiben rendszerint részesülnek, alig emelkedve fel a receptstudium magaslatára.

Azok, kik mint Stein Lőrincz, Schulze nyomdokaiba lépve a mellett küzdöttek, hogy a mezőgazdaság tudománya az államtudományi fakultásban helyet nyerjen, természetesen nem képzelhették, hogy a XX. század nagy feladatai azokat nálunk oly állapotban fogják találni, melyre e folyóirat szerkesztője oly találóan utalt.

De bizony magam sem képzeltem, hogy egy nagy apparatussal világra hozott memorandum megjelenése után több mint egy évtizeddel egyetlen mezőgazdasági akadémiánkon, egy (még pedig nem is egyetemi képzettségű) tanár fogja tanítani

a nemzetgazdaságtant és statisztikát, együtt a gazdasági vállalat tanával (üzem-kezelés- és becsléstan) és ráadásul azt a furcsa kis studiumot, melylyel Kühn Halle számára fedezett fel egy »grande attraction«-t s melynek neve »gazdasági kereskedelem«.

Egy recept vagy lexicographikai studiummal több vagy kevesebb azon a félszeg irányon nem segíthet, melyből a mi mezőgazdasági oktatásunknak ki kell lábolnia, ha a jövő nagy feladatai s a jelen bajai: külföldi verseny, birtokeladósodás, stb.-vel sikeresen meg akarunk küzdeni.

Technikailag jelesen képzett gazdáknak már hiányunk nincsen, de annál nagyobb olyanokban, kiknek az »oekonomika« a jövő feladataival szemben kellő hasznát vehetné.

S ha a mezőgazdasági politika feladataira tekintünk, akkor látjuk csak igazán, mily kicsiny még annak táborkara s mily kevés a hasznavehető közvitéz.

A ki e tekintetben vérmesebb reményeket táplált, azt azon alacsony színvonal, melyben az országgyűlési viták a telepítési s a mezőgazdaság és mezei rendőrségről szóló törvény tárgyalásánál mozogtak; azon csekély érdeklődés, melylyel ily nagy horderejű kérdések általában fogadtatnak, meggyőzhette arról, hogy az államtudományokban való alapos képzettség elsajátítása nem képezhetette a közelmúlt jelentékenyebb törekvését! Másrészt azonban ezen jelenségek nyomós érvül szolgálhatnának arra nézve, hogy az államtudományok oktatása egyetemeinknél nagyobb felkarolásban részesítenessék s a mezőgazdasági oktatás reorganisátója első sorban azzal inauguráltassék, hogy a gazdasági vállalat tanának, mint a gazdaságtan különleges alkalmazásának, valamint a mezőgazdasági politikának is a jog- és államtudományi kar kebelében tanszékek állitassanak úgy a technikailag képzett gazdák, valamint azon osztály részére, mely a jogi és államtudományi fakultást frequentálva, utóbb politikai életünknek uralkodó elemévé válik, s mely, ha tudományos látkörét a jelzett irányban kibővitendi, nemcsak erkölcsi súlyban fogna nyerni, hanem működésével gazdasági életünknek nagyobb hasznára válnék, mint — minden jóakarata és nemes tradíciói mellett — mai nap.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

1894. Január hó.

1.-én. A magyar petroleum-iparrésztársaság rendes közgyűlésében a mérleg megállapítása, a leírások mérve és a tiszta nyereség felosztása tekintetében nem tudott határozatot hozni, mivel teljes szavazategyenlőség mutatkozott. Ennek következtében a január hó 23-án tartandó rendkívüli közgyűlés fog a felügyelőbizottság javaslata alapján a társaság belső szervezete és működése felett határozni.

2.-án A budapesti villamos városi vasut a múlt évben 12½ millió személyt szállított az előző év 11 milliójával szemben és 919.265 frtot vett be az előző év 766.717 frtjával szemben.

A kereskedelmi miniszter elhatározta, hogy a magyar mű- és rövidárú-ipar minden egyes ága számára *műipari mintalapokat* fog kiadni. E tárgyban az országos iparegyletben szaktanácskozás tartatott.

A magyar kir. államvasutak igazgatósága a *Belgrád és Gradisce közötti hajójaratokat*, valamint a teherforgalmat a jégzajlás következtében beszünteti. A hajóforgalom további intézkedésig csak Sabacz és Mitrovicza közt tartatik fen.

A »*Helios*« mechanikai és electrotechnikai-résztársaság megalakulása 200.000 frt. alaptőkével. Főtelepek Zsolnán és Budapesten.

3.-án. Ausztriában és Magyarországon állítólag tervben van a *dynamit-egyedárúság* behozatala és közös eljárás czéljából az osztrák és a magyar kormány kebelében tanácskozások folynak.

A kereskedelmi miniszter a *cholerát megszüntnek* jelenti ki és a forgalmi korlátozásokat rendeletileg beszünteti.

4.-én. A kolozsvári pénzügyintézetek ügyében a hitelintézetben tanácskozást tartottak, melyen a naszódi erdőüzlet átvételének módzatai kerülnek tárgyalás alá.

A kereskedelmi miniszter 1894-re 7 új városi telefonhálózat létesítését, (Kecskemét, Komárom, Eger, Nagy-Szeben, Pancsova, Zimony és Eszék) továbbá a szegedi és zágrábi városi telefonhálózatok ujjaszervezését és három interurbán telefonhálózat (Sopron-Győr-Kőszeg-Komárom, Szabadka-Szeged, Székes-Fejérvár-Budapest) berendezését tervezi, tervben van még a győri és aradi városi telefon-hálózatok kibővítése és hat telefonhálózat felállítása megyei törvényhatóságok számára, azonkívül új táviróvonalak építése (404 km.), távirósodronyok kiegészítése (3.030 km.), átalakítása (360 km.) és új távirdahivatalok létesítése és kibővítése.

A kereskedelmi miniszter az *élelmi cikkek kivitelének emelése érdekében* elrendeli, hogy ily cikkek a magyar kir. államvasutakon a teherszállítás díjtételei mellett gyorsárúszerűen továbbítandók.

A fővárosi közbádoghid és marhavásár igazgatója hirdetményt tesz közzé az *istállókényyszernek* a fővárosi marhavásáron való alkalmazásáról.

Az ezüst árfolyamának rohamos esése következtében a nagybányai bányakerület egylete *bányakongresszust* hívott egybe.

5.-én. A főszámvevőszék kebelében tanácskozások folynak az *állami könyvvezetésről szóló törvényjavaslat megállapítása* felett.

6.-án. Plener dr. és Wekerle dr. pénzügyminiszterek az államjegyek bevonásáról szóló törvényjavaslat szövegezése felett tanácskoznak.

A vaskartell újból létrejön.

7.-én. A *Walser Ferencz-féle első magyar gép- és tűzoltószergyár-, harang- és fémöntő-részvénytársaság* új gyártelepet épít 7000 négyszög-méternyi területen.

8.-án. A *bányakongresszus* a miniszterelnöknek a magyar ezüsbányászat érdekében memorandumot nyújt át, melyben az ezüsbányászatnak nyújtandó segélyezés időtartamának 9 évre való meghosszabbítása, valamint az illetékmennyiség megállapítása kérelmezetik. A miniszter azonnal tanácskozásba bocsátkozik a kiküldöttekkel, a melynek eredménye, hogy a segélyezési időtartam meg fog hosszabbíttatni, az illetékmennyiség méltányosság szerint fog megállapíttatni és Selmecz- és Nagy-Bányán az ezüstkovácsipar emelésére tanműhelyeket fognak felállítani.

A *Lujza-gőzmalom-részvénytársaság rendkívüli közgyűlést* tart, mely elhatározza, hogy a társaság egy új, naponként 18.000 métermázsa gabnát feldolgozó malmot épít, s a részvénytőkét 560.000 frttól 1.4 millió forintra emeli fel. E célból kibocsátanak 5.250 db. 160 frtos részvényt. A régi részvények birtokosai átvételi jogot nyernek, úgyhogy minden régi részvényre másfél új részvény esik.

A kereskedelmi miniszter elrendeli, hogy a *diósgyőri fegyvergyár lövegek gyártására* is rendeztessék be. A költség csak 25.000 frtot tesz ki s elérjük ez által azt, hogy a közös hadsereg és a tengerészet öntött aczélszükségletének egy része Magyarországon állíttatik elő.

A *magyar tudakozódó és inkasszóegylet* alakuló gyűlését megtartja.

9.-én. A pénzügyminiszterek tanácskozásainak eredményéről jelentik, hogy először az *egyforintosokat fogják bevonni* és azok helyett az állampénztárak ezüstkoronákat, esetleg ezüstforintosokat fognak kiadni. A többi államjegyek 200 millió frtig következőképen fognak bevonatni: A két államkincstár az osztrák-magyar banknak annyi arany mennyiséget ad át, a mennyi államjegyekben bevonaudó. Ez arany mennyiségért a bank alapszabályainak értelmében bankjegyeket ad ki, a melyekkel az államjegyek bevonaatnak. Az aranykészletek egyelőre nem képezik a bank korlátlan birtokát, hanem azok ideiglenesen, a bankkiváltságának megújításáig, illetőleg a készpénzfizetések felvételéig elkülönítve kezeltetnek és értékesíttetnek. Addig tehát a kivert 20- és 10-koronás aranyak sem jönnek forgalomba.

10.-én. A földmívelésügyi miniszter Magyar-Ováron, Keszthelyen, Kassán, Debreczenben és Kolos-Monostoron *gazdasági tanács-*

adó-bizottságokat létesített, melyeknek feladata a gazdáknak gazdasági ügyekben szaktanácsokkal szolgálni.

11.-én. Az *osztrák sóbányajegyek* kamatlábát a hat havi lejáratúaknál 3⁰/o-ról 3⁵⁰/o-ra, a három havi lejáratúaknál 2⁰/o-ról 2⁵⁰/o-ra emelik.

Az *Osztrák-magyar bank* 1893-ik évi zárszámadása 7⁰⁹⁸ milliónyi évi jövedelmet mutat ki, melyből a két államra 694.403 frt. esik, míg a részvényesek 6,657.494 frtot kapnak. Az osztalék tehát 44³⁰ frt. = 7³⁸⁰/o.

Fiumében a *déligyümölcs-vásárok* kedvező eredményeket tüntetnek fel.

12.-én. A kereskedelmi miniszter a *külföldi árúforgalom statisztikájára* vonatkozólag 1894-re kimerítő változásokat hoz be.

13.-án. Az *obrt-adókérdés* Szerbiával a szerb kormány meghatalmazottjának nyilatkozatával el van intézve. A szerb pénzügyminiszter rendeletet bocsátott ki a szerb vámhivatalokhoz, mely szerint az árúértékre vonatkozó mult évi július hó 11-iki rendelet hatályon kívül helyeztetik és annak helyébe oly utasítás lép, melynek értelmében az árúértéket kizárólag az Ausztria-Magyarországgal kötött kereskedelmi szerződés határozatainak értelmében kell megállapítani.

A *kolozsvári pénzügyintézetek* ügyében Wekerle miniszterelnök elnöklete alatt a pénzügyminiszteriumban tanácskozás tartatott, melyen Bethlen gróf földművelésügyi miniszter és az itteni pénzügyintézetek képviselői vettek részt. A földművelésügyi miniszter hajlandó a kolozsvári intézetek terhére a szerződést keresztülvinni. Az összes itteni pénzügyintézetek további pénzeszközök teremtésére elsőbbségi részvények kibocsáttatását javasolják. E tárgyban további értekezleteket fognak tartani.

14.-én. Zichy Ede gróf, mint az árvai uradalom igazgatója, az *árvai birtokközösség* határozata következtében az uradalom erdészeti haszonélvezését a legközelebbi 10 évre a Popper Sándor cégnek 3¹/₂ millió frton eladta.

16.-án. A *zimonyi takarékpénztár* a zimonyi részvény-hitelintézet csödbejutása óta fizetési nehézségekkel küzd. A horvát bán és a horvát jelzálogbank Zágrábban a takarékpénztár érdekében közbenjártak, azonban kell, hogy az újjászerveztessék és tartalékalapja emeltessék.

A belügyminiszter a *nagyvárad* városi vízmű berendezésével a *Walser-féle* első magyar gép- és tűzoltószergyárat bizta meg.

17.-én. Az összes tőzsdéket jelentékeny mérvben jobb hangulatba hozza a *francia* 4¹/₂⁰/o-os *járadék*nak 3¹/₂⁰/o-os *járadék*ra leendő *konvertálására* vonatkozó javaslat.

Az országos iparegylet közgazdasági szakosztályában a kormány *adóreform-javaslatai* tárgyában értekezletek tartatnak.

18.-án. A kereskedelmi miniszter megengedte, hogy *Fiumében* az új fakikötőben *újabb punto franco* létesíttessék és a tengerészeti hatóságot utasította ez intézmény azonnali keresztülvitelére.

A kereskedelmi miniszter a *postatakarékpénztárakról* szóló *törvény módosítására* vonatkozó javaslatot nyújtott be, mely szerint a 3⁶⁰/o-os kamatozás postatakarékpénztári betétek után beszünttetetik, ugyancsak a cheque- és clearing-forgalomban megállapított 3⁰/o-nyi maximális kamatláb ezentúl eltöröltetik s a kamatláb meghatározása a miniszter hatáskörébe utaltatik.

A budapesti VIII., IX. és X. ker. takarékpénztár-részvénytársaság megalakult. A 2 millió koronára rugó részvénytőke 398.000 koronával túl van jegyezve.

19.-én. A »Hungaria« műtrágya, kénsv és vegyészeti ipar részvénytársaság igazgatósága egy másik nagy kénsvgyár emelését határozza el és a budapesti kétszeresre nagyobbított trágyagyártelepet forgalomba helyezi. A szükséges 600.000 frtot egy legközelebb megtartandó közgyűlés fogja megszavazni.

Bedő Albert országos főerdőmester a naszódi erdőüzlet átvételére Kolozsvárra érkezett.

21. én. Egy, a sorsjegytársaságok tárgyában hozzá intézett interpellációra Lukács kereskedelmi miniszter kijelenti, hogy a sorsjegytársaságok alakulásának törvényes rendezése folyamatban van.

22.-én. Lukács kereskedelmi miniszter a legnagyobb hazai gyárak képviselőit tanácskozássra hívta össze, melyen a székelyek kivándorlásának megállításáról fognak értekezni. Elfogadták a szervezési alapszabályokat és 140 székely ifúnak különböző telepekbe való felvétele határozottatott el.

A pesti alagút-részvénytársaság közgyűlése. Tiszta bevétel 48.722 forint, a szelvénybeváltás 9 frttal történik.

23.-án. Az Osztrák-magyar bank igazgató-tanácsának ülésében megállapítják a közgyűlés elé terjesztendő jelentést és felhatalmazzák az igazgató-tanácsot a mindkét állam kormányával folytatandó tárgyalások vezetésére.

Miskolczon keramia-ipar részvénytársaság alakult 130.000 frt. alaptőkével.

A magyar petroleum részvénytársaság a rendkívüli közgyűlés határozata értelmében belső szervezetére vonatkozó alapszabályainak megváltoztatására bizottságot küld ki.

26.-án. Az összes magyar vasutak 1893-ban 97½ millió forintot vettek be, tehát 5½ millióval többet, mint a múlt évben. Ebből esik az államvasutakra 75½ millió (+ 3½ millió), a kamatbiztosítást élvező vasutakra 47 millió (+ 0½ millió), magánvasutakra 8½ millió (+ 0½ millió) és helyi érdekű vasutakra 7½ millió (+ 1½ millió).

A pesti hazai első takarékpénztár mérlege két millió forintnyi tiszta nyereséget mutat ki. Részvénytőke 4 millió, tartalékalap négy millió, különtartalék 8½ millió, nyugdíjalap 0½ millió frt.

27.-én. Az első magyar betűöntőde részvénytársaság mérlege 250.000 forintnyi részvénytőke mellett 27.564 forintnyi tiszta nyereséget mutat ki.

28.-án. A belvárosi takarékpénztár a legközelebb tartandó közgyűlésen a részvénytőkének másfél millió forinttal való emelését fogja elhatározni 15.000 darab 100 frtos részvény kibocsátása által. Minden régi részvény egy újra jogosít 110 frt. árfolyam mellett, 5.000 darab részvény pedig szabad kézből fog eladatni. Ez emelés indokolva van azon törekvés által, hogy a jelzálogüzlet ápoltságát, különösen a fővárosban várható építkezésekre való tekintettel. A mérleg 72.000 frt. nyereséggel záródik, melyből azonban csak 50,0-os osztalék fog fizettetni.

Új részvényeknek az értéktőzsdén való bejegyzésére vonatkozó módoszatok tárgyában hozzá intézett interpellációra a kereskedelmi miniszter azt válaszolja, hogy a kormány beavatkozására semmi szükség.

29.-én. »Európa« irodalmi és nyomda r. t. alakuló közgyűlése. Alaptőke 250.000 korona.

Az *uglaki téglá- és mészégető társulat* igazgatósága a közgyűlésnek 17 frtnyi osztalék kifizetését fogja javasolni.

Magyar forgalmi bank r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 335.000 forint, melyből 4⁰/₀-os osztalék fizettetik.

30.-án. A *dohányjövedék*, mely az 1894. évi költségvetésben 41³ millió frttal volt előirányozva, alkalmasint jóval többet fog jövedelmezni, mivel az 1893. évi bevétel tényleg 44³ millió frtot eredményezett.

A *czeplédi gőzmalom* r. t. igazgatósága a február 15-én tartandó közgyűlésnek 15 frt. (10⁰/₀) osztalék kifizetését és 1.000 darab új 80 frtos részvény kibocsátását fogja javasolni, a forgalmi tőke szaporítása érdekében.

31.-én. Franciaországban a *gabonavámot* 7 francra, a *lisztvámot* 5 francra szándékoznak felemelni, mi által a kivitel Magyarországból majdnem lehetetlenné válna.

Az *első magyar vegyész-ipar* r. t. Bocskón új kénsavgyárat szándékozik berendezni.

A *tőzsde tanács* az új értéktőzsde-szokványokat, valamint az új rendezési szabályzatot, továbbá a budapesti *giro- és pénztáregyletre* vonatkozó intézkedéseket közhirrre teszi és a leszámolási bizottság tagjait kinevezi.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

*Tabellen zur Währungsfrage. Herausgegeben vom k. k. Finanzministerium.
Wien 1893.*

A pénz- és értékviszonyokban világszerte bekövetkezett változás folytán, melyben az ezüst értékcsökkenésének van legnagyobb része, a társadalom mind szélesebb rétegeiben az eddiginél nagyobb érdeklődést észlelhetünk a valutaviszonyok iránt. Nemcsak a sajtó igyekszik nagyobb mértékben és alaposabban kielégíteni az érdeklődést, hanem a kormányok sem zárkoznak el az elől, hogy a nem szakavatottak is világos tudatával birjanak a folyamatban levő változásoknak, reá is lévén utalva erre részben, mert tudják, hogy számolniok kell műveleteiknél a népnek az értéknek iránt tanusított rokon- vagy ellenszenvével és ennél fogva a közvéleményt eleve meg kell nyerniök. A helyzet ismeretének szüksége egyrészt, másrészt az, hogy ugy saját tájékozásul, mint a törvényhozás, valamint a szakférfiak használatára az adatok rendelkezésre álljanak, indította az osztrák és magyar kormányt arra, hogy a valutával kapcsolatban álló körülményekről számszerű felvilágosításokat, vagyis statisztikai adatokat gyűjtsön egybe és bocsásson közre. Így jelentek meg egyéb e tárgyról szóló kiadványokon kívül a »Valutaügyre vonatkozó statisztikai adatok« a magyar pénzügyminiszterium, »Statistische Tabellen zur Währungsfrage« az osztrák pénzügyminiszterium kiadásában. E kiadványok nem részesültek a művelt közönség részéről sem a kellő érdeklődésben s mondhatni, a szakkal hivatásszerűleg foglalkozókon kívül általában véve ismeretlenek maradtak mások előtt. E fontos kiadványok folytatását képezi az osztrák pénzügyminiszterium legújabb kiadványa »*Tabellen zur Währungsstatistik*« czimmel, mely kettős feladatot van hivatva teljesíteni, az egyik: felvilágosítást nyújtani a valutarendezés lefolyásáról és a műveletekről, melyek ennek előbbrevitelére történtek, a másik a tájékoztató adatok közlését évről-évre folytatni, ugyanazon szolgálatot teljesíteni, főleg a monarchia közönségének, a milyent a Report of the director of the mint tesz évek óta ugy az észak-amerikai Egyesült-Államok, mint az egész földkerekség tudományos világának.

Ezekkel elegendően bebizonyítva véljük e kiadvány jelentőségét és azt, hogy mennyire hivatva van általános érdeklődést kelteni. De az utóbbinak bekövetkezését nehezíti a könyv nagymérvű objectivitása, a mennyiben főleg a statisztikai táblázatokból kevés commentárral szolgál és így az olvasóra hagyja a magyarázatot, a következtetések levezetését, az eredmények constatalását. Jelen alakjában

és szerkezetében inkább arra látszik szolgálni, hogy mint segédkönyvhöz forduljunk esetről-esetre adatokért, pedig tulajdonképen összefoglalatja a nemzetközi valutaviszonyoknak úgy, mint a monarchia közgazdaságának és államháztartásának. Ez érdekes könyvhöz akarunk commentárral szolgálni a következőkben.

A valutaviszonyokban a legutóbb felmerült nagy forrongás, úgy mint az időnkint bekövetkezett zavarok a multban a pénzül használt két nemesfém: az arany és ezüst termelési viszonyaira vezethetők vissza. Ezek szabályozzák a két fém közti értékarányt a kereslet és kínálat elemi törvénye alapján. E termelésről Amerika felfedezése, vagyis 1492 óta vannak számszerű adataink, ha nem is oly megbízhatók, mint a mostaniak. Mennyiségileg, azaz kilogrammokban számítva, mindig az ezüst volt a túlnyomó, különösen 1840-ig, midőn 100 kg. termelt nemes fémből nem esett az aranyra több 4 kg.-nál; de 1848-tól fogva a kaliforniai aranybányák felfedezése után rohamosan nő az aranytermelés és már 12–18⁰/₀-át teszi a két fém össztermelésének. A hetvenes években megint csökken az arany-szám és leszáll a régi alacsony fokra, mit nem annyira az aranytermelés csökkenése, mint az ezüstabányászat rohamos növekvése okoz. A legutóbbi évtized első felében emelkedett kevéssé az arany százaléka 5.2-re, második felében, vagyis 1888–1892-ig újra egy egész százalékkal leszállott.

Az egyes államok aranytermelésében az utóbbi években, az általános fokozatos fejlődéstől eltekintve, alig találunk valamely fel-tünőbb változást. A legnagyobb mennyiséget eddig az észak-amerikai Egyesült-Államok és Ausztrália szolgáltatták, noha ezek mostani termelése az ötvenes évekhez képest lényegesen csökkent, több mint egy harmaddal. Utánuk sorban Oroszország következik, nagybárra 30 és 40 ezer kg. között ingadozó mennyiséggel. Rohamosan növekedik Afrika termelése. Mig ugyanis a 80-as évek elején alig mutathat fel annyit, mint az osztrák-magyar monarchia, napjainkban már Oroszország termelését is megközelíti. Különösen 1892-ben emelkedett a termelés az előző év mennyiségének több mint felével, a transvaali gazdag bányák felfedezése és kiaknázása folytán. Nevezetes mennyiséget tesz a dél-amerikai államok termelése: 15.062 kg., mig Ázsia az 1887–1889. években tapasztalt nagy fellendülés után újra visszaesett a kisebb aranytermelő területek közé. Ausztria-Magyarország termelése lassan emelkedik, némi visszaeséssel; a termelt mennyiség jóformán teljesen hazánkból ered.

Az ezüsttermelésben szintén az észak-amerikai Egyesült-Államoké a vezérszerep, már a 70-es évek közepe óta kivétel nélkül a legnagyobb mennyiséget mutatja fel, mai nap pedig az 1.8 millió kg.-t meghaladja. Sorban utána Mexikó következik, melynek ezüstabányászata régibb, mint az Egyesült-Államoké; már az 50-es években a világ ezüsttermelésének felét szolgáltatatta, de az általa előállított mennyiség lassabban emelkedik, mint az Unióé. Tekintélyes mennyiséget produkálnak még a délamerikai államok, azonban csak felét a mexikói-nak; ezt megközelíti Ausztrália, melynek ezüsttermelése aranybányászatához hasonlóan rohamosan növekszik. Európában legtöbb ezüstöt Németország állit elő: 190.600 kg.-ot. Az osztrák magyar monarchia ezüsttermelése alig mutat tiz év óta valami változást, a legutóbbi év eredménye 55.081 kg. volt. Ennek két harmada Ausztriára, egy harmada pedig hazánkra esik.

Az összes aranytermelésnek 25—25⁰/₀-át az Egyesült-Államok és Ausztrália szolgáltatja, vagyis a két terület az összmennyiségnek felét. Oroszország arányszáma csökkenőben, 1885-ben 24⁴/₀, 1892-ben pedig 18⁰/₀, míg Afrika 1881-ben még egy százalékot sem ért el és 1892-ben már 17⁰/₀-ra emelkedett. Monarchiánk az össztermelésben állandóan 1 százalékkal részes úgy az aranyból, mint az ezüstről.

Az ezüsttermelésben, mint említők, az Egyesült-Államokra esik a legnagyobb arányszám: 38⁰/₀, noha ez évtized eleje óta Mexikó is erős versenytársa, mert ennek termelése 30⁰/₀-át teszi az összes ezüsthozamnak. A többi állam százaléakai jelentékenyen kisebbek a két elsőnél; a legnagyobb csökkenést ez évtizedben a dél-amerikai államok mutatják: 22⁴/₀-tól (1883) 11⁹/₀-ra (1892).

Az osztrák örökös tartományokban a legtöbb aranyat Salzburg, az ezüstöt pedig majdnem kizárólag Csehország adja. S míg az ezüsttermelés majd teljesen magánosok kezén van, az aranybányászat az állami vállalkozás tárgya.

Ha a nemes fémtermelés értékét a mennyiséggel kapcsolatban vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a legutóbbi évben az aranytermelés értéke megközelíti az azon időszakban elért összeget, midőn Californiában az arany nagy bőségben találtatott. Ekkor, 1856—60 évek átlagában, ugyanis 281⁵ millió frt. értékű arany termeltetett, a legutóbbi évtizedben pedig: 1888-ban 231⁵, 1889-ben 259², 1890-ben 237⁵, 1891-ben 253⁰, 1892-ben pedig 274⁶ millió frt. értékű volt az aranytermelés. A legutolsó öt év óta tehát fokozatosan emelkedett az arany értéke, párhuzamosan az ezüsttermelés rohamos növekedésével. A nagymérvű értékcsökkenés nem gátolta meg az ezüsttermelés haladását, annyival kevésbé, mert két piacon biztos vevője volt: az észak-amerikai Egyesült-Államokban és Britt-Indiában. Jövőre sem várható az ezüsttermelés nevezetes csökkenése, mert bár valószínű, hogy az Egyesült-Államok termelése alább fog szállni, két nagy termelő terület: Mexikó és Ausztrália nincsenek a legutóbb bekövetkezett események: az ezüstpénzverés beszüntetése Indiában és a Sherman-acta eltörlése által oly közvetlenül érintve, hogy termelésüket lényegesen meg fognák szorítani. Az ezüsttermelés költségei a technikai tökéletesbítések által mindinkább csökkennek, valamint értékesíthetők a feldolgozásánál nyert melléktermények is, úgy, hogy a mai alacsony ár dacára még mindig eléggé nyereséges az ezüsttermelés.

Az ezüstár jelenlegi állása az utóbbi 20 év alatt bekövetkezett folytonos csökkenés eredménye. E század elején az arany és ezüst közti arány még 1:15 volt, a 70-es évek elejéig folytonos hullámzást mutat ugyan, de lényegesen nem változott, 1873-tól kezdve azonban határozottan csökkenő irányzatot mutat az ezüst értéke. Ennek okozója első sorban az amerikai ezüsttermelés fellendülése volt, mely, mint láttuk, egyre tart; ehhez hozzájárultak a Németországban és a skandináv államokban végbement valutaváltoztatások, a tömeges ezüsteladás, valamint az, hogy a Kelet ezüstkereslete is csökkent. Így míg 1872-ben az ezüst unciájának évi átlagos értéke 60⁵/₁₆ d. volt, 1873-ban 59¹/₄ d., 1874-ben 58⁵/₁₆ d., 1875-ben 56⁷/₈ d., 1876. nyarán pedig 46³/₄ d. A következő évben ugyan emelkedett az ezüst ára, de ettől kezdve újra mind alább szállott. Még egy ízben sikerült az ezüst árát magasabbra fölverni, 1890-ben, midőn a Sherman-bill létrejötte után a speculációk folytán 54⁵/₈-ra emelkedett. De e mesterséges ár nem volt soká fenttartható, az ezüst ára

újra esni kezdett és esését csak fokozta a szabad ezüstverés beszüntetése Indiában, úgy, hogy 3 nappal az erre vonatkozó Indian Coinage and Paper Currency Act kihirdetése után, vagyis 1893. június 29-én az ezüst ára Londonban $30\frac{1}{2}$ d. volt, vagyis a hatvanas években elért ezüstárnak fele. Az év folyamán újra lassan emelkedett az ezüstár, decemberben már a 32 d-t meghaladta, 1894. év jan. 6-án pedig $31\frac{1}{2}$ d.-re esett.

Az arany londoni árában az utóbbi két évben (1892. és 1893.) gyakoribb hullámzások észlelhetők, mint az előző években.

Mindazonáltal jelenleg még a bimetallistikus országok többségben vannak, a miért is az ezüst teljes demonetizációjáról egyelőre szó sem lehet. Aranyvaluta a következő országokban áll fenn: Angliában, Egyiptomban, Németországban, a skandináv államokban, Dániában, Finnországban, Portugáliában és — a behozatal stádiumában — az osztrák-magyar monarchiában. Nyugot-India az aranyvalutára való áttérésre készül. Ellenben a bimetallismust fogadták el: a latin unió tagjai, a Balkán-Államok, Spanyolország, Hollandia, az Egyesült-Államok, Japán, Argentína. Legváltozatosabb Oroszország pénzrendszere, hol arany-, ezüst- és papírvaluta van egyszerre érvényben. A tiszta ezüstvaluta is még nagy területeken uralkodik úgy Ázsiában, mint Dél-Amerikában.

A termelt nemes fémmennyiséget szemlélve, önkénytelen fölmerül a kérdés, hogy mennyire rúg a világ összes nemesfém pénzkészlete. Az amerikai pénzverde igazgatójának legújabb jelentése szerint, a mely jelentések világszerte nagy tekintélynek örvendenek, ez a készlet 3.727 millió dollár aranyra és 3.820⁵ millió dollár ezüstre becsülhető; az arany és ezüst tehát körülbelül egyenlő mérvben szolgálnak pénzül. Legnagyobb pénzkészlete Franciaországnak van, melynek tetemes része a Banque de France-nak jegy kibocsátási alapul szolgál, 1892-ben maga az aranykészlet 615⁶ millió frtot tett ki. E kimutatás szerint az osztrák-magyar monarchia nemesfém készlete 269¹ millió frtot tenne ki, de ebben a fémtömbök is bennfoglaltatnak. Ugyanennyit tett ki a monarchia arany- és ezüstpénze összesen 1893. június végén. Ebből 69⁴ millió arany koronaértékben kiverve, miből 48 millió a magyar kincstár, csak 0⁶ millió az osztrák kincstár, 18 millió a Osztrák-magyar bank birtokában és 2⁶ millió a forgalomban van. Az osztrák értékben kiert ezüstpénz 200⁰ milliót tesz ki, ebből a legtöbb: 163⁵ millió az Osztrák-magyar bank, 8² millió az osztrák, 5² millió a magyar kincstár birtokában van, a forgalomban pedig 23¹ millió. Az Osztrák-magyar bank pénzkészlete 1893. június 30-án tehát összesen 181⁶ milliót tett ki, a magyar kincstáré 53¹ milliót, az osztrák kincstáré 8⁸ milliót és a forgalomban 25⁸ millió frt. volt.

Ha azonban a monarchiának pénzkészletéről szólunk, hozzá kell vennünk az államjegyeket, a bankjegyet, mint couranspénzt, továbbá a roppant mennyiségű váltópénzt, mely szintén a forgalom könnyebbitésére szolgál. A papírpénz összege 1893. június 30-án 781⁸ millió volt, ebből 312⁵ millió államjegy és 469² millió bankjegy. Az államjegyből 299³ millió van a forgalomban, 10¹ millió az osztrák kincstár és 3¹ millió a bank birtokában. A bankjegyekből 440⁴ millió a forgalomban, 28⁸ millió az osztrák kincstárban. Vagyis összesen 726⁹ millió van a forgalomban, 39 millió az osztrák, 12⁸ millió a magyar kincstár és 3¹ millió papírpénz van a bank birtokában. A couranspénzek összege tehát 1.051¹ millió frt. volt. A váltópénzből 35 millió

ezüstváltópénz, 14·8 millió rézváltópénz volt osztrák értékben, 5·9 millió egykoronás, 1·7 millió nikkelpénz és 0·2 millió bronzpénz a korona-értékben kiverve, ez utóbbiak mind át voltak adva a forgalomnak. A váltópénzek összege 58·4 millió frt. volt; a monarchia pénzkészlete 1893. június 30-án tehát 1.109·5 milliót tett ki.

Ezen pénzzé vert mennyiségen kívül tekintélyes összeget képvisel a monarchia nyers fémtömegének értéke, melynek évenkénti összege úgy számíttatik ki, hogy az előző évi mennyiséghez hozzáadatik az azon évi termelés, továbbá a nemesfémbevitel összege; viszont ebből levonatik a kivitt nemesfém és az iparilag felhasznált mennyiség. Az 1892. év végén 487·9 millió frtra ment az így kiszámított nemesfémérték. Ebből a kisebb rész: 165·1 millió frt. esik a belföldi termelésre, míg a nagyobb rész 322·8 millió külföldről kerül hozzánk.

A nemesfémbehozatal monarchiánkba 1876-tól kezdve állandóan többletet mutat a kivitellel szemben, az 1882-iki évet kivéve, midőn nagymennyiségű ezüstöt vittünk ki keletre. A két nemesfémeket külön tekintve, az aranynál már 1868. óta állandóan behozatali többletet látunk, a mely jelenség az ezüstnél csak 1886. óta található. Az utóbbi években rendkívüli növekvést mutat az aranyimport, különösen 1890-től kezdve, mikor is 37·0, 1891-ben 27·1, 1892-ben 61·3 és 1893. első felében 130·3 millió frtot tett ki a behozatali többlet. Ennek magyarázatául azon aranybevásárlások szolgálnak, melyeket a kormány és az osztrák-magyar bank a valutaszabályozás keresztülvitele céljából eszközöltek. Ezen behozatal főképp Németországból származott, noha ez az ország inkább csak közvetítő szerepet játszott, a mennyiben leginkább amerikai származású arany folyt be hozzánk, míg Németország aranybirtoka alig csorbult. Nagy mennyiségű aranyat importáltunk még az észak-amerikai Egyesült-Államokból, Angliából és Franciaországból. Másfelől tetemes növekvést mutat az ezüstpénz behozatala az 1892 évben és 1893. első felében. Ennek jelentékeny része az egyesületi tallérok importjára esik, melyeknek 13 millió frtot kitevő összegét a monarchia és Németország közt 1892. február 20-ikán kötött szerződés értelmében három évi (1892., 1893., 1894.) részletben köteles átvenni. Ez azonban csak Ausztriára nézve képez importtöbbletet, minthogy ezek a bécsi pénzverdébe szállíttatnak és forgalmon kívül helyezettvén, beolvasztatnak s így hazánkra nézve csak mint pénzverési célra rendelkezésre álló ezüstkészlet jön számba. Nagyobb összeget képvisel az ezüstfém behozatala, mely most már, minthogy az ezüstbevásárlások pénzverési célokra megszorítottak, főleg iparilag használtatik fel.

A nemesfémbehozatal hazánkba 1892-ben azelőtt el nem ért magasságra emelkedett; a legnagyobb rész az aranyra esik: 17·2 millió frt. értékű arany 2·6 millió frt. értékű ezüsttel szemben, mi a valutarendezés céljából történt aranybeszerzésben találja magyarázatát. 1892-ben a növekvés túlnyomólag a kiveretlen aranyra esik, 10·5 millió frt. értékben, míg az előző évben az aranypénzek képezték a behozatal fő tárgyát. Az ezüstbehozatal 1890-ben nagy mennyiséget ért el, de ezzel szemben áll a jóval nagyobb kivitell, tehát inkább átvitelnek tekinthető ama 6·8 millió értékű ezüstpénz. Az utóbbi két év általában szokatlan nagy kiviteli többletet tüntet fel.

Ha a nemes fémek nemzetközi mozgását az utóbbi években vizsgáljuk, azt látjuk, hogy Angliában, a világ első fémpiacznán,

élénkebb volt a forgalom, mint az előző években. Az arany beviteli többletet mutat fel általában; fő forrásai a behozatalnak 1891-ben az észak-amerikai Egyesült-Államok voltak, hol akkor a Sherman-acta még dicsőségesen uralkodott és az arany bőven folyt ki az országból, helyébe pedig Anglia ezüstöt vitt be. Megközelíti ezt az Ausztráliából származó beviteli többlet az ottani fokozódott aranytermelésből, továbbá Britt-Dél-Afrika is már jelentékeny beviteli többletet mutat fel. Ez utóbbi a következő évben majdnem megkétszereződik a transvaali bányák nagyobb mérvű kiaknázása folytán, mely azonban 1893. évben már jelentékeny visszaesést mutat. 1892-ben az Egyesült-Államok által szolgáltatott beviteli többlet az előző évének $\frac{1}{5}$ -ére apadt, mert az ezüst-bill hátrányos hatásai már teljes nagyságukban mutatkoztak és az emberek az aranyat visszatartani, eldugni igyekeztek. Ez évben is jelentékeny még Ausztrália beviteli többlete, noha lényegesen csökkent az előző évhez képest. Dél-Afrikán kívül, melyről már szólottunk, nevezetes még Britt-India bevitele, melylyel szemben azonban ezt erősen meghaladó ezüst importtöbblet áll, továbbá China 2·2 millió £ beviteli többlete, míg az előző évben 1·1 millió £. E mennyiség fogalmat nyújt China aranytermeléséről, melyről megbízható adataink ugyan nincsenek, de nagyságát eléggé jellemzi összes kivitele, mely 1890-ben 9·4, 1891-ben 18·3 és 1892-ben 27·1 millió márkát tett ki.

Legnagyobb aranykiviteli többlete Angliának Németországgal szemben van mindkét évben; de az arany nagy részét Németország nem tartja meg, hanem csak közvetíti ennek forgalmát ép úgy, mint Anglia. Nagymennyiségű aranyat szolgáltatott Anglia még Franciaországnak, ez utóbbi ezüstexport-többletéért cserében.

Angliát ezüsttel főleg az Egyesült-Államok látják el bő fölöslegükből, továbbá Mexiko és Franciaország. Viszont Anglia úgy 1891-ben, mint 1892-ben növekvő ezüstmennyiséget küld Indiába, mely azt részben saját szükségletére fordítja, részben az ázsiai államokba exportálja. Nagy ezüstmennyiséget Chinába közvetlenül is exportál Anglia, továbbá visz Spanyolországba.

Lényegesen változott az utóbbi években Franciaország nemesfémforgalmának képe. Míg 1886–90-ben nagy aranykiviteli többlet volt 23·6 millió franc, addig már 1891-ben 127·1, 1892-ben 277·4 millió franc beviteli többletet látunk, vagyis a kifolyt arany rohamosan visszaömlik. Általában az egész aranyforgalom kétszeresére növekedett az előbbi évtöd átlagának. Az ezüsből beviteli többlet van ugyan még mindig, de erősen csökkenőben. Olaszország nemesfém forgalmi mérlege is mutatja zavart gazdasági helyzetét; az aragnál állandóan kiviteli többlet, az ezüstnél is csak 1892-ben van beviteli többlet. Belgium aranyban, a latin unió másik állama: Svájc pedig mindkét fémbe nagy importtöbbletet mutat. Németországnak nagy arany beviteli és ezüst kiviteli többlete van, az Egyesült-Államok pedig több aranyat és ezüstöt visz ki, mint a mennyit behoz, mely kivitt mennyiségnek tetemes része saját termeléséből kerül ki.

Lássuk most, hogy az előbbieken feltüntetett arany- és ezüstmennyiség minő alkalmaztatást nyert a népek gazdaságában, vagyis mily arányban és mennyiségben használtatott fel pénzverési és ipari célokra a legutóbbi években. Az amerikai pénzverde igazgatójának jelentése szerint a világ pénzverése 1890-ben 149·1 millió dollár ara-

nyat, 151 millió dollár ezüstöt, 1891-ben 119·3 millió dollár aranyat és 135·5 millió dollár ezüstöt tett. E számokban azonban jelentékeny mennyiséget képviselnek az újjáveretések. Az ezüst tehát nemcsak fentartja egyenranguságát az arannyal, hanem a legutóbbi évben 53 % -át teszi az összes kiverésnek: pedig az Egyesült-Államok ezüst kiverése ez évben csökkent. Legtöbb aranypénzt Angliában vertek, utána Ausztrália és az Egyesült-Államok sorakoznak. Nagy csökkenést mutat Németország aranyverése, 1889-ben 48·1, 1890-ben 23·8, 1891-ben 14 millió dollár értékben, hasonlóképen Oroszországban 1890-ben 21·7, 1891-ben 2·1 millió dollár értékű aranyat vertek ki. Az ezüstverésben 1890-ben első helyen Britt-Indiát látjuk, de 1891-ben erősen megcsökkent mennyiséggel. Ugyanezen folyamatot látjuk egy másik nagy ezüstoffogyasztó államnál, az észak-amerikai köztársaságnál, míg ellenben Mexiko kiverése meglehetősen állandó. Az osztrák-magyar monarchia kiverése nem mutat jelentékeny mérvet egyik fémnél sem.

Visszatekintve a régiebb kiverésekre, egyes államoknál természetesen igen nagy összegeket látunk. Így Angliában 1816-tól 1892-ig 292·6 millió £ arany és 31·0 millió £ ezüst pénzt vertek ki; 1892-ben különösen nagy volt az arany pénzverés, annak folytán, hogy az előző évi veretési törvény értelmében, mely a nagy kopások és csonkitások helyrephátlása végett nagymérvű bevonást és újra verést rendelt el, mintegy 44·8 millió £ aranyat bevontak és 13·9 milliót újra vertek. Ausztráliában 1855-től 1892-ig 119·4 millió £ értékű aranypénzt, Franciaországban 1803-tól 1892-ig 8.770 millió franc aranypénzt, 1789-től 1878-ig 5.060 millió franc ezüstpénzt vertek ki. Az észak-amerikai Egyesült-Államok 1793. óta 2.284 millió dollár értékű pénzt vertek ki, ebből 70·7 % aranypénz, 29·3 % ezüstpénz, a kiverések legnagyobb része 1851-től keletkeződik.

Valutánk folyamatban levő szabályozása szempontjából kiváló érdeklődéssel bírnak reánk a monarchia veretéseit feltűntető adatok 1858-tól 1892-ig, összesen 540·4 millió frt. osztrák értékű pénz veretett ki. Ennek legnagyobb része: 479·8 millió ezüst értékpénz, 45·5 millió ezüst váltópénz, a többi pedig rézpénz. Az ezüst értékpénzből legnagyobb összeget természetesen az 1 frtos teszi ki: 381·9 millió frtot. Tekintélyes összegre megy az egyesületi tallérok értéke: 46·9 millió frt., mely tallérok csak 1868-ig bezárólag verettek, a midőn is Ausztria a német érmeegyesületből kilépett. Ez egyesületi tallérok majdnem teljesen Németországba vándoroltak, 1891-ben azonban a német birodalmi kormány azoknak a forgalmon kívül való helyezését elhatározta, megelőzendő monarchiánknak hasonló irányú intézkedését. A talléroknak a monarchiánkba való visszaözlését meggátolandó, a minek bekövetkezése a valutarendezésnél zavarólag hatott volna, a monarchia két kormánya egyezséget kötött a német kormány nyal oly értelemben, hogy a monarchia — de csak Ausztria terhére — a tallérokból 13 millió frt. értékűt átvesz és azt forgalmon kívül helyezi. Ezüst 1/4 forintost 1875. óta nem vertek, 2 forintost 1892. év vége óta; mindkét pénznem pedig 1893. június 1-je óta forgalmon kívül helyezettett. A váltópénzek közül 5 kros 1867. óta, 20 kros 1872. óta nem veretett, a 4 krosak veretését 1873. óta beszüntették.

1892-ben kezdték meg a koronaérték szerinti kiverést, melynek összege 1893. közepéig 117 millió frtot tett ki. Az osztrák pénzügy-

miniszternek budgetbeszédében tett kijelentése szerint az osztrák kiverés 1893. december 9-ikéig 112 millió frtot ért el. Az első sorban említett összegből legnagyobb részt: 98⁴ millió frtot az arany-pénzek teszik, 96⁶ millió huszkoronás és 1⁸ millió 10 koronás. Jelentékeny még az egykoronások összege is, t. i.: 14³ millió, a további 4³ millió nikkell és bronz váltópénz.

1892. előtt is vertek a monarchiában aranypénzeket, de ezek tudvalevőleg csak kereskedelmi érmék voltak — nem valutapénzek — a melyek a külföldi fizetéseknél nevezetes szerepet vittek. Ezek összértéke 1893. közepéig 215² millió frtra rúgott. Nagyobb részöket: 136⁴ millió frt. értékben, a négyes és egyes aranyok képezik, de nagy összegre megy a 20 és 10 francos aranyok értéke, vagy 72 millió frt., míg a koronáké, melyeknek verését 1866-ban beszüntették, az előbbiekhöz képest csekély, 6⁸ millió frt. Nevezetes mennyiséget tesznek a levantei tallérok, 92² millió frtot, melyek a keleti forgalomban használtatnak csereközvetítő gyanánt.

Magyarországra a monarchia veretéseiből a következő összegek esnek: az osztrák értékben összesen 111 millió frt., ebből 98 millió ezüst frtos, 11¹ millió ezüstváltópénz és 1⁷ millió frt. rézpénz. Az ezüstértékpénz, a csekély mennyiségű egyesületi tallértól eltekintve, mind 1 frtos. Koronaértékben 59⁸ millió frt. veretett ki, ebből 52⁷ millió aranykorona, 5⁸ millió frt. ezüstkoronás, a többi nikkell és bronzpénz. A kereskedelmi érmék kiverésének összértéke 60⁶ millió frt., ebből 56¹ millió frt. aranyfrancos és 4⁵ millió egyes arany; négyszeres arany és levantei tallér nálunk nem veretett.

A mi pedig az újjáveretéseket illeti, ezeknek értéke a monarchiában nagynak nem mondható. Az osztrák érték életbeléptetése óta 1892. végéig beszálittatott 14⁶ millió frt. értékű negyedforintos, melyből 14¹ millió ezüst 1 frtossá, 0⁵ millió pedig koronaértékben újra kiveretett. A 6⁹ millió frt. értékű 20, 10 és 5 kros ezüstváltópénz 10 krajczárosokká veretett át, a 0¹ millió frt. értékű 4, 1 és $\frac{1}{2}$ kros rézváltópénz 1 és $\frac{1}{2}$ krosokká.

Részletesen foglalkozván immár a pénzverésre felhasznált nemesfém mennyiséggel, rátérünk az ipari feldolgozásra. Ennek ismerete világot vet egyszersmind a nemesfémek belföldi forgalmára. Sajnos azonban, hogy e tekintetben pontos adatokkal nem rendelkezhetünk, a mennyiben az iparilag feldolgozott mennyiség nem ellenőrizhető úgy, mint a pénzzé kiverett fém. Megállapítása csupán a fémjelző hivatal és az áruforgalmi statisztika adatai alapján történhetik. De ezek éppen nem nyújtják hű képét sem az ipari feldolgozásnak, sem pedig a nemesfémek belföldi forgalmának, egyrésztől azért, mert az arany- és ezüstrudak bizonyos esetekben a fémjelzés alól felmentettek, így a pénzverdéből vagy a bécsi főpénzverő-hivatalba, az osztrák-magyar bankba szállított mennyiségek, másrésztől azért, mert az arany- és ezüstitörmelékek újra feldolgozása sem ellenőrizhető. Ennélfogva az iparilag feldolgozott mennyiség megállapítása úgy történik, hogy a kimutatott fémjelzett anyagból 10% e törmelékek felhasználásának tekintetik, azért levonatik, a tényleg fémjelzett mennyiségnek 20%-a pedig hozzáadatik, mint a meg nem állapítható, de valószínű felhasználás.

Az így történt megállapítás szerint 119⁷ millió frt. értékűnek vétetik fel az 1868—1892-ig iparilag felhasznált arany és ezüst. A monarchiában ugyanis ezen időszak alatt a két nemesfémből 176³

millió frt. értékű jutott fémjelzés alá: ebből azonban 44·7 millió frt. külföldről jött, a belföldi mennyiség tehát 131·6 millió frt. és pedig 66·8 millió frt. arany és 64·8 millió frt. ezüst. Levonva ez összegből 30⁰/₀-ot, mely a törmelékekből és a régi anyagból való feldolgozásra esik, viszont hozzávéve a fémjelzés nélkül felhasznált mennyiséget, mely az aranyból az osztrák tartományokban 14⁰/₀, a magyar korona országaiban 6·6⁰/₀-ára a fémjelzett összegnek tehető, az arany ipari feldolgozásának értéke 55·1 millió frtra menne. Az ezüstmennyiség felhasználására 10⁰/₀ esnék, mivel szemben a nem fémjelzett feldolgozás Ausztriában 10⁰/₀, Magyarországon 5⁰/₀-ra tehető, vagyis az iparilag felhasznált ezüstmennyiség értéke 64·6 millió frtra tehető. Az aranyból 82⁰/₀ Ausztriára, 18⁰/₀ hazánkra, az ezüstmennyiség 94⁰/₀ Ausztriára, 6⁰/₀ pedig hazánkra esik. Itt az anyag értéke az aranyból aranyforintokban, t. i. ágió nélküli pénzértékében, az ezüstmennyiség pedig ezüstforintokban számíttatik, vagyis 1 kg. arany 1395 frt. és 1 kg. ezüst 90 frt. értékűnek vétetik.

A pénzértékviszonyokról szólva, meg kell emlékeznünk a nemesfémekből készült pénzen kívül a csereforgalomnak más fontos eszközeiről: az államjegyekről és a bankjegyekről. Különösen az államjegyek igényelnek kiváló figyelembevételt a monarchia jelenlegi viszonyai közepette, mert átmeneti stádiumban élünk, elhagyván az ezüst-, vagyis inkább papírvalutát, áttérőben vagyunk az aranyvalutára. S ekkor számolnunk kell az államjegymennyiséggel, ennek megsemmisítése, vagyis a papírpénzgazdaság megszüntetése lévén a készfizetések életbeléptetésének egyik előfeltétele. Minthogy a papírpénzgazdaság zilált pénzügyi viszonyok egy kriteriumának tekintetik, az államjegyek bevonása az első lépés a valuta rendezése terén. Az államjegyek a sőjegyekkel együtt 412 millió frtot tesznek ki, ebből 1894-ben és 1895-ben 200 millió fog bevonatni, úgy, hogy 1895. végével az államjegyek összege 112 millió frt. lesz. E bevont jegyek fejében és helyett a kormányok részben ezüst 1 frtosokat és egykoronásokat, részben bankjegyeket fognak a forgalomba bocsátani. Az utóbbi időben a salinák a megszabott contingens keretében nagy számmal szerepeltek, és minthogy a piacon nyilvánuló keresletet meghaladta számuk, nagy mennyiségben feküdtek az osztrák-magyar banknál.

Ez intézet, melynek üzletmenete domináló állásánál fogva összeforrt az országos pénzügygyel, nevezetes szerepre van hivatva napjainkban a valuta szabályozásánál. A valutarendezés szoros összefüggésben lévén a bankpolitikával, a bank tevékenységének összhangban kell lennie a kormányokéival. Közreműködött a bank már az aranybeszerzésnél is, különösen 1892-ben, ezentúl pedig az államjegyek bevonását fogja elősegíteni. A kormányok ugyanis 160 millió frt. értékű aranyat adnak át a banknak, ennek ellenértékeképen átvesznek a banktól 80 millió frt. ezüstöt és 80 millió frt. bankjegyet és a bevont államjegyek helyett ezek bocsátatnak forgalomba, a hátralevő 40 millió frt. pedig ezüstkoronásokkal fog helyettesíttetni. A bank ez által megszabadul ezüstje felétől, aranytartalmát pedig 293 millió frtra emelkedik. Azonkívül gondoskodtak arról is, hogy a bank a devizaüzlet kitérítésével a kereskedelem pénzügyi szükségletének segélyére lehessen.

A bank érczkészletében az utóbbi két évben nevezetes változások történtek úgy a mennyiséget, mint a két fém közti arányt tekintve. Két esemény eredményezte ezt. Az egyik az, hogy a bank arany-

készletét, mely eddig az $1:15\frac{1}{2}$ értékarány szerint könyveltetett el, 1892. aug. 10-ikétől az $1:18\frac{2}{9}$ arány szerint állapította meg; e növekvés tehát nem valóságos. A bank az így származott többletet megfelelő összegű váltókban kivette az érczkészletből, nehogy e szaporulat folytán a jegycontingens adómentességének határa messzebbre kitolassék és a tartalékalapba helyezte el, mely ez által az alapszabályokban megállapított maximális magasságot meghaladta. A másik esemény az 1892-ik évi aranybeszerzés volt, melynek következtében az aranykészlet 103 millió frtra emelkedett 174 millió forint ezüstkészlettel szemben és ha ehhez az érczkészlethez tartozó 13 s és a tartalékalapban elhelyezett 63 s millió forint értékű aranyváltókat hozzávesszük, az érczfedezetben 1892 végén ugy aránylik az arany az ezüsthöz, mint $42:82:57:18$. Ennél még kedvezőbb az 1893. júl. 15-iki arány, t. i. $44:31:55:69$, míg az előző év augusztus 10-ikén $35:55:64:45$ volt.

A bank jegyforgalma az utóbbi évötödben (1888—1892) a maximumot 1892 október 31-én érte el, mikor a bankjegyek összege 491 s millió forintot tett ki, melyből $56\frac{1}{4}\%$ fémmel volt fedezve. A bankjegy-contingens ekkor maídnem elérte az adómentesség határát, melyet ez évötödben különben csupán kétszer lépett át: 1890 októberében és 1891 novemberében. A törvényben megállapított fedezeti arány jóval meg van haladva 1891 óta; az érczkészlet a bankjegymennyiségnek ugyanis nem kétötödét, hanem majd $\frac{3}{5}$ -ét tette ki.

A valutaváltoztatás céljaira beszerzett arany mennyiség nagyobb részt amerikai eredetű és így alaptalan volt a külföldi bankok azon aggodalma, hogy aranykészletüket az actio megtámadja. Ha az európai államok nevezetesebb bankjai kimutatásait vizsgáljuk, úgy az aranykészlet gyarapodását észleljük az utóbbi években. Az angol bank 1891. október-decemberi aranyállománya 23 s millió £ volt, 1892. április-júniusban 25 s, október-decemberben 25 s, 1893. április-júniusban 26 s millió £ volt. Nagy növekvést mutat a francia bank aranykészlete: 1891 december végén 1.336 s millió frc., következő év végén már 1.704 s, 1893. június végén 1.716 s millió frc. volt és ezzel kapcsolatban emelkedett ezüstkészlete. A fémkészlet ezzel oly magasságot ért el, hogy nem volt messze az idő, midőn a bankjegyek teljesen érczcel fedezettek lettek volna. Ezt kikerülendő, valamint azt, hogy az aranykészlet egy része a forgalomba bocsátassék, a bank törvényhozásilag felemeltette a bankjegykibocsátási határt 3.500 millió freről 4.000 millió frcra.

A német birodalmi bank érczkészletének utolsó évötödi állapotát tekintve, az 1892-iki év mutat legmagasabb számokat, akár az évi átlagot, akár a maximumot és minimumot véve föl. Az aranykészlet állapota az év végén az 1891-iki nagy emelkedés után 1892-ben csökkenést láttat, de még ez összeg is erősen felülmúlja az 1890-ikét. Hasonlókép 1892-ben volt a legnagyobb az összes német jegybankok fémkészletének értéke, dacára a bankok számában beállott jelentékeny csökkenésnek.

A lefolyt év banktörténetében legnevezetesebb esemény az olasz bankkrízis volt, mely már régóta lappangóban volt, a bankok abnormis üzletmenete éppen nem lévén titok, úgy, hogy a kormány szükségét érezte a zilált viszonyok újabb törvényhozási rendezésének. Mindazonáltal meglepetést okozott a válság bekövetkezése, mert a

banktörvényben megállapított szigorú állami ellenőrzés mellett nem volt gondolható oly szabálytalanságok előfordulása, mint a melyek a krizist előidézték. Az amugy is pénzügyi zavarokkal küzdő országban uralkodó kérdés lőn a bankügy rendezése, főleg azon viszonynál fogva, melyben az államkincstár a bankokkal volt. A rendezést czélzó új banktörvény Olaszország bankjainak eddigi létszámát 6-ról 3-ra szállította le, oly módon, hogy az itáliai bank fuzionál a két toscanaival és ezek átveszik a római bank összes passiváit és activáit és teljesítik a fölszámolást. Az így létrejött bank »Olaszország bankja« nevet kap, jegykibocsátási joga, valamint a nápolyi és szicíliai bankoké, 20 évre adatik meg. A kibocsátható jegyek mennyiségét 1.097 millió lirában állapítja meg a törvény, ezenkívül az állam számlájára 170 millió lira értékű bankjegy adható ki. E bankjegymennyiség 40%-a érczczel fedezendő és pedig háromnegyed részben arannyal. A contingensen túl kibocsátott minden bankjegy teljesen érczczel fedezendő. A beváltás módozatait királyi decretum fogja a törvény szerint megállapítani.

Olaszország jelenlegi gazdasági viszonyai között előre látható volt, hogy a bankjegybeváltás jövőben éppen nem fog bekövetkezni és így a bankjegyek, mint az már a 60-as években történt, kényszerforgalommal és időleges beválthatatlansággal fognak felruháztatni. A pénzügyi intézetek körében beállott általános krízis közepette az állammal kapcsolatban álló bankoknak válik kötelességévé a súlyos helyzeten könnyíteni. S így, noha a törvényben megállapított bankjegymennyiség már is roppant nagy volt az ország gazdasági erejéhez képest, a legújabbán, 1894. január 23-án megjelent királyi decretum a bankjegykibocsátás határát további 125 millió lírával kiterjesztette, egyszersmind a jegybeváltást felfüggesztette. E rendszabály a takarékpénztárak bukásának feltartóztatása céljából vált szükségessé, mert az intézetek különben a tömeges betétkiszolgáltatást nem győzték volna. S bármily kényes különben a jegycontingens kiterjesztése, a mostani szorongatott helyzetben ez üdvös intézkedésnek bizonyult.

A bankkamatláb az 1892-ik évben általában minden nagyobb banknál csökkenő irányzatot követ az előző évekhez képest, sőt az utóbbi évtizedben alig akadunk úgy a maximumot, mint a minimumot és az átlagot tekintve oly alacsony leszámítolási százaléokra, a minő volt az 1892-iki. A következő évben, melyről összeállított adataink nincsenek, a kamatláb általában nevezetesen emelkedett. Az 1892-ben legalacsonyabb átlagos diszkontót az angol bank mutatja, közel járnak hozzá a németalföldi, a belga és a francia bank diszkontója. de ezek még mindig lényegesen magasabbak a magánkamatlábnál. A német birodalmi bank, mely az angol bank példáját tartja szem előtt, ezuttal magasabb diszkontót mutat az angolénál, a mi jórészt abból magyarázható meg, hogy féltette aranykészletét. Az osztrák-magyar bank kamatlába kevéssé csökkent az előző évekhez képest és még jóval magasabb az angolnál.

Legmagasabb az olasz nemzeti banké, daczára a váltóleszámitolás oly nagymérvű kiterjedésének, mely, az olasz gazdasági viszonyokat ismerve, már magában beteges jelenségnek tekinthető.

Viszont csekély ez évben a kamatlábváltoztatások száma. Az angol bank, mely felette érzékeny a pénzpiacz momentán szükséglete iránt, ez évben mindössze négy ízben változtatta meg a kamatlábat, a német csak két ízben, a többi csak egy-egy ízben.

Ha a hitelforgalom legújabb adatait vesszük szemügyre, egészséges fejlődést látunk monarchiánkban, a mennyiben a cheque-üzlet, úgy a magyar, mint az osztrák postatakarékpénztárnál növekvést mutat a megnyitotts számlák, mint a teljesített be- és kifizetések tekintetében. Évről-évre növekszik az osztrák-magyar bank giroforgalma is, különösen föllendült 1891- és 1892-ben a magyar intézetek forgalma. E számok azonban össze sem hasonlíthatók ez intézmények angol, német, amerikai társaival, hol ezen fizetés-egyszerősítések már régebben kifejlődtek, mint nálunk; így az osztrák-magyar bank 1892. évi giroforgalma 5.261 millió forintot tett ki, a német birodalmi bank leszámolóhelyein 1891. évben 17.663 millió márkát számoltak le, a London Banker's Clearing-House-ban 1892-ben 6.482 millió font sterlinget, a New-York Clearing-house Association-ban pedig 38.141 millió dollárt.

A valutarendezésnél mint fontos tényező jön számba a külkereskedelmi mérleg alakulása. Monarchiánk külkereskedelmi mérlege 1876. óta állandóan activ, kiviteli többlete, bárha évről-évre hullámzó, általában növekvő irányzatot követ.

Az államadóssági kötvényeknél az utóbbi években fokozott árfolyamemelkedést tapasztalunk s 1892-ben, a valutareform törvénybe iktatásának évében, az árfolyamok a parit megközelítették, legmagasabb állásukat a konverzió keresztülvitele előtt érve el.

Végre megemlékezünk az államháztartás állapotáról az utóbbi években, mint a melynek kedvező volta a valutareform megindítását lehetővé tette. 1889. óta a monarchia mindkét állama fölösleggel zárja le háztartását. Ezen pénzügyi eredmény nevezetesen emeli a monarchia hitelképességét. A fölösleget pedig nem az állami javak szükségyszerű elidegenítése és hitelműveletek útján szerezte meg a két állam, hanem rendes bevételi forrásai révén, a mint ezt a legutóbbi évtöd adatai is bizonyítják. Mig az első sorban említett bevételi forrásokból származó jövedelem ugyanis évről-évre kisebb, s az elidegenítések inkább gazdasági, mintsem fináncziális okokból történnek, addig az adókból, jövedékekből és illetékekből folyó jövedelem egyre tetemesen növekszik.

Most, hogy az osztrák és magyar államadóssági kötvények oly tömegesen özönlöttek a külföldről, nem érdektelenek a külföldön elhelyezett papírok mennyiségét feltüntető adatok. A nevezetesebb osztrák államadóssági papírok után fizetett kamatok 1892-ben 19.3 millió forintot tettek ki aranyban és 138.5 millió forintot ezüstben és papirban. Az aranyban fizetendő kamatok 62.02%-a Németországnak, 19.72%-a Ausztriának és 17.57%-a Franciaországnak jutott. A papirban és ezüstben kamatozó papírok általában osztrák kezekben vannak, a fizetett kamatok 90%-a Ausztriára esik, mintegy 5% Németországra. E címletek közül alig 1% van Magyarországon, az aranyban kamatozók közül semmi. A 4%-os Rudolf koronaherczeg vasuti elsőbbségi kölcsön címleteinek több mint 96%-a van német kezekben. Az 1893-ik évből csupán az első félévben teljesített kamatfizetésekről vannak adataink; ezek még nem mutatnak a kötvénytulajdonosok tekintetében számbajöhető változást.

A magyar államadóssági kamatozó kötvények összege 1892-ben 1887.2 millió forintot tett ki, ebből 814.9 millió aranyban kamatozó. Ez utóbbiak 50.12%. Németországban 27.57%, Franciaországban 4.04%, Ausztriában 11.89% volt elhelyezve, 6.38% pedig az ország-

ban maradt. A 4%-es vasuti aranykölcsönkötvények 58%-a, 4%-os magyar aranyjáradékkötvények 48%-a az 1876-iki vasuti beruházási kölcsön 60.70%-a, az 1888-ik évi vasuti beruházási kölcsönkötvények 86.57%-a német kezekben van. A papirban és ezüstben kamatozó kötvények 51.71%-a hazánkban, 43.84%-a Ausztriában és végre 4.45%-a Németországban van elhelyezve.

Ezek teszik nagyjában a táblázatok s e munka tartalmát, de ezzel távolról sincs kimerítve az anyag ismertetése sem, csak a főbb, érdekesebb és újabb adatokat óhajtottuk feltüntetni. Nagy szolgálatot tett az osztrák pénzügyminiszterium kétségtelenül ez adatok összegyűjtése és rendszeres csoportosítása által az államgazdasági kérdésekkel foglalkozóknak és csak óhajtandó, hogy a magyar pénzügyminiszterium a magyar állami pénzügyi állapot különös tekintetbevételével hasonló munkát bocsásson közre.

Dr. Fenyvessy József.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A francia »Bulletin de l'Office du Travail« ez év kezdete óta, az angol munkáshivatal példáját követve, havi közlőny kiadásába fogott.

Örömmel fogadjuk e tény, mely a munkásstatisztika forrásainak szaporodását jelenti.

Az angol és a francia hivatal ez idő szerint az egyedüli munkásstatisztikai hivatal, mely *állandó*, rövid időközökben megjelenő folyóirattal bír. És bár lényeges különbségeket találhatunk ugy e folyóiratok tartalmában, mint a két szóban forgó hivatal egész szervezetében is — mire kitérni talán más helyütt lesz alkalmam — mégis ez *állandó* közlőnyök megjelenése útján e két hivatal bizonyos tipikus jelleget nyert, mely azokat az összes többi munkáshivataloktól, első sorban pedig a legfejlettebb és legrégebbektől, az amerikai hivataloktól, lényegileg megkülönbözteti.

Az amerikai hivatalok ugyanis, és első sorban áll ez a washingtoni »Labour Department«-ről, csak igen kis körben fejtettek ki rendszeres, *állandó* tevékenységet.¹⁾ Főfeladatukat eddigelé az képezte, hogy *egyes* munkásstatisztikai kérdéseket, az egészről kiragadva, *specziálisan* tanulmányozzanak és hogy a tanulmány eredményéről jelentést tegyenek. Ezzel szemben áll az az eljárás, a melyet az angol hivatal megkezdett és melyet immár a francia hivatal követ, az t. i., hogy a hivatalok *állandó* havi közlőnyt adnak ki, melyben a munkásstatisztika legfontosabb pontjaira nézve a beérkező vagy beszerzett adatokat *folytonosan* közlik. Az amerikai rendszer a *specziál-tanulmányok* rendszere. Az angol-francia rendszer pedig, ha teljesen ki lesz építve, nagyobb mérvben magán hordja majd a *statisztikai hivataloszerű* tevékenység jellegét: az egész körbe tartozó adatoknak folytonos szemmeltartása, egyöntetű feldolgozása képezvén célját.

¹⁾ Csak a strikekről, a munkaidőről és a munkabérről van a hivatalos reportok javarészában állandó évi jelentés; de itt is különböző mértékben, különböző mélyrehatolással.

Mind a két rendszernek meg van előnye, hátránya. Csak az az út, melyen az angol és francia hivatal kezd haladni, vezet oda, hogy a munkásstatisztikából folytonos és az egész anyagot felölelő feleleteket kaphassunk. Viszont csak az amerikai speciál-tanulmányozási rendszer útján lehet a dolgok mélyére hatolni. A két rendszer tehát nem szembe állítandó egymással: kiegészítik azok egymást.

A »Bulletin de l'Office du Travail« előttünk lévő első számában a hivatal igazgatója előrebocsátja azt, hogy bizonyos szerkesztési nehézségeknél fogva a folyóirat az első néhány számban még nem nyújthatja azt, a mit annak tulajdonképeni céljául kitűztek. Különösen az *aktuális* tudósítás még nincs teljesen berendezve és így az első számban is összefoglalásokra, régebbi adatok közlésére találunk.

A jövőben azonban mind az az anyag, mely a közigazgatási hatóságoknál és a minisztériumokban összegyűl és mindamaz adatok, melyeket a munkaadó- és munkásegyletek, továbbá a munkáshivatal vidéki és külföldi levelezői beszolgáltatnak, állandó időszerű tudósítás tárgyát fogják képezni.

Későbbi időpontra tartva tehát fenn magunknak az ítéletmondást, a füzet gazdag tartalmából mégis kiemelünk egyet-mást, mi általános érdeklődés tárgyát alkothatja.

A *szakegyletek* (syndicats professionnels) száma 1893. július 1-jén 4.448 volt, 900.236 taggal. E szakegyletek között volt:

munkaadó szakegylet . . .	1.397	114.176 taggal
munkás » . . .	1.926	402.125 »
vegyes » . . .	173	30.052 »
mezőgazdasági » . . .	952	353.883 »

Bizonyos tehát, hogy a szakegyletekről szóló törvény megalkotása óta (1884. márczius 21.) nagy lendületet vett az egyesülési ügy. Ezt mutatják a következő számok:

1884-ben a szakegyletek száma volt . .	175
1885-ben » » » » . .	549
1886-ban » » » » . .	740
1887-ben » » » » . .	1.358
1888-ban » » » » . .	2.123
1889-ben » » » » . .	2.324
1890-ben » » » » . .	2.755
1891-ben » » » » . .	3.253
1892-ben » » » » . .	3.811
1893-ban » » » » . .	4.448

A fentemlitett törvény értelmében, ugyanazon vagy rokonfoglalkozási ágakra vonatkozó több szakegylet nagyobb egyesületté tömörülhet. E nagyobb köteléket *union*-nak nevezik. 1884-ben csak 20 ily unió volt; 1893. július 1-jén pedig 117. E közül:

29 unió munkaadó szakegyletekből	
61 » munkás »	
11 » vegyes »	
16 » mezőgazdasági »	alakult.

A syndicats professionnellekkel kapcsolatos a francia *munkástőzsdék* szervezete. Ilyen munkástőzsdét 1887. óta 29-et alakítottak

Franciaországban; a párizsit azonban 1893. július 5-én közigazgatási úton bezárták.

Az egyesületek tevékenységét egy felette érdekes táblázat világítja meg, mely a fejezetben az összes biztosítási, segélyezési, közművelődési, munkaközvetítési, élelmezési, stb. intézményeket felsorolja és megmondja, hogy hány szakegyletben létesítettek ily intézményt. E táblázatból csak a legfontosabb adatokat kiragadva, látjuk azt, hogy:

111	munkás szakegylet ad	<i>utazási segélyt,</i>
294	szakegyletnek van	<i>segélypénztára,</i>
67	»	» <i>munkanélküliség esetére való segélypénztára,</i>
38	»	» <i>öregség esetére való segélypénztára,</i>
40	»	» <i>fogyasztási egylete,</i>
158	»	» <i>szakoktatása,</i>
49	»	» <i>könyvtára,</i>
405	»	» <i>közvetítési irodája.</i>

Fölötte érdekes az 1893. évi *strikek* áttekintése. E szerint ez évben összesen 607 strike volt, ezek közül

112	sikeres,
193	részben sikeres vagy egyezkedésre vezető,
223	eredménytelen,
79	esetben a strike kimenetele ismeretlen.

Az utolsó három évben lezajlott strikek száma volt:

1890	1891	1892
313	267	261

E számokkal összehasonlítva, az 1893. évi strikeszám felette nagynak mondható. Ennek egyik okául az 1892. nov. 2-iki törvényt kell tekintenünk, mely a nők és gyermekek foglalkozásáról szól. E törvény ugyanis a munkaidőt leszállítván, a vállalkozók a béreket is megfelelő mértékben csökkenteni akarták. Innét eredt a múlt évben a munkások anna követelése, hogy az órára szóló bérszabásokat revideálják és ez volt az oka gyakori munkabeszüntetésre.

A francia békéltetési törvény (1892. decz. 27.), a mely a munkaadók és munkások viszályairól szól, 104 esetben nyert alkalmazást. 41 esetben a munkaadók, 9 esetben a munkások utasították vissza a békéltetési bizottság megalakítását. A törvény értelmében eldöntött ügyek a következő eredményeket mutatták:

40	esetben a strike véget ért,
21	esetben pedig folytatták azt.

Az előttünk fekvő füzet továbbá még a *caisse nationale d'épargne*, a *caisses d'épargne ordinaires*, a *caisse nationale des retraites pour la vieillesse*, a *caisse nationale d'assurance en cas de décès* és a *caisse nationale d'assurance en cas d'accidents* eredményeit közli, de csak az 1892. évről. A múlt évi eredmények közlése későbbi füzetre marad.

Felette csinos a füzet egyik táblázata, a mely a termelés és fogyasztás emelkedését 1840-től 1890-ig feltünteti és erről nagy előmunkálatok útján igen tetszetős, könnyen áttekinthető képet nyújt.

Az összehasonlítások évtizedenkint történtek s 40 rovatra vonatkoznak.

A *munkanélküliekről* az első számban csak a Szajna-departementből van jelentés. A nyomdaiparban a szakegyletekhez tartozó munkások 25⁰/o-a, a kalapiparban 35⁰/o-a van ez idő szerint munka híjában.

A füzet tartalmából még a következőket kell felemlitenünk: Különböző ipari értesítések czímén igazán francia tetszetősséggel és csinnal készült jelentések felvilágosítást nyújtanak az egyes ipari vidékeknek legutolsó ipari fejlődéséről és a gyári technika változásáról. Természetes, hogy minél nagyobb hálózatból erednek majd az ily értesítések, annál nagyobb lesz az értékek. Németországból a betegség, baleset, rokkant és aggság esetére való biztosítások 1892. évi üzleteredményeit, Angliából a nagy köszénbánya strike történeti ismertetését találjuk a füzetben.

A legujabb francia törvényjavaslatot a *coopératív társaságokról* és a *nyereményben részesedést* megállapító szerződésekről, ugyszintén a *békéltetési* törvény szövegét is közli a füzet.

Felette használható az 1889—1893. években Franciaországban hozott social-politikai törvények részletes áttekintése és érdekes meg tudnunk egy külön összeállításból azt, hogy mily jelentékeny ama törvényjavaslatok és indítványok száma, a melyek 1894. január 1-én a parlament asztalára letéve voltak s elintézésre várnak.

Mandello Gyula.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Őstermelés.

Magyarország szőlőterülete és szüretje 1892-ben. Gazdasági életünknek egyik legkedvezőtlenebb jelensége szőlőművelésünknek rohamos pusztulása és hanyatlása. Ez a pusztulás már a nyolczvanas évek közepén kezdődött, de érezhetővé csak az évtized vége felé vált, a mint ez a szőlőterületet és termelést feltüntető számszerű adatokból is kitűnik, a Magyarbirodalom szőlőterülete és bortermése az utolsó nyolcz évben ugyanis így alakult:

Év	Terület hektárakban			Termett új bor hektoliterben			Termett hektáronként átlag új bor hektoliter		
	Magyar-ország	Horvát-Szlavon-ország	A magyar birodalom	Magyar-ország	Horvát-Szlavon-ország	A magyar birodalom	Magyar-ország	Horvát-Szlavon-ország	A magyar birodalom
1885	367.653	68.057	435.710	5,422.675	1,196.910	6,619.585	14.75	17.59	15.19
1886	363.562	67.763	431.325	3,932.755	1,592.862	5,525.617	10.82	23.51	12.81
1887	352.794	68.251	421.045	4,961.097	1,273.767	6,234.864	14.06	18.66	14.81
1888	342.520	68.035	410.555	3,909.175	1,088.761	4,997.936	11.32	16.00	12.17
1889	333.932	66.930	400.912	4,522.250	617.729	5,139.979	13.54	9.22	12.82
1890	311.120	53.878	364.998	3,443.727	333.085	3,776.812	11.07	6.18	10.35
1891	254.207	60.986	315.193	1,230.626	250.618	1,481.244	4.80	4.11	4.70
1892	248.831	56.805	305.636	796.560	186.818	983.378	3.12	3.29	3.22

Szőlőterületünk 1885. óta folyvást apad s a csökkenés évről-évre nagyobb arányú, úgy, hogy 1892-ben az anyaország szőlőterülete 1885-tel szemben 118.822 hektárral, azaz 32.32%-al a társországoké 11.252 hektárral, azaz 19.81%-al, az egész birodalomé pedig 130.074 hektárral, azaz 29.85%-al, tehát 8 év alatt csaknem egy harmadrésszel csökkent.

A szőlőterületnek ezt a rendkívüli pusztulását a filloxera okozta, a mely szőlőbetegség ma már az ország minden részében elterjedt és közeli végpusztulással fenyegeti összes, nem immunis talajba ültetett szőlőinket; az inficziált területnek az 1892. évről abszolút és relativ nagyságát országgrészenként és megyénként az alábbi táblázat tünteti fel, megjegyezvén, hogy Árva, Brassó, Csik, Háromszék, Liptó, Máramaros, Sáros, Szepes, Túrócz és Zólyom-megyékben nincsen szőlőterület, így azok fel sem soroltatnak.

Országgrész, megye	Összes Filloxeralepett			Országgrész. megye	Összes Filloxeralepett		
	szőlőterület				szőlőterület		
	hektárakban	az összes szőlőterület o/o-ban			hektárakban	az összes szőlőterület o/o-ban	
I. Magyarország.							
<i>a) Duna bal partja.</i>							
Bars várm.	1.681	586	34·84	Szatmár várm.	1.853	399	21·35
Esztergom várm. ...	2.504	595	23·78	Szilágy »	471	285	60·44
Hont » ..	2.277	747	32·79	Ugocsa »	833	28	3·32
Nógrád várm.	1.022	601	58·78	összesen .	15.743	3.464	22·00
Nyitra »	3.899	805	20·65	<i>f) Tisza-Maros szöge.</i>			
Pozsony »	4.828	12	0·25	Arad várm.	3.080	853	27·85
Trencsén várm.	76	—	0·00	Csanád várm.	769	56	7·33
összesen ...	16.287	3.346	20·55	Krassó-Szörény vm.	2.195	700	31·87
<i>b) Duna jobb partja.</i>				Temes várm.	6.487	3.630	55·97
Baranya várm.	24.008	11.157	46·48	Torontál várm.	8.392	1.259	15·00
Fejér »	5.423	2.417	44·56	összesen ...	20.923	6.503	31·08
Győr »	2.548	1.259	49·39	<i>g) Erdély.</i>			
Komárom »	3.223	709	22·00	Alsó-Fehér várm. ...	4.303	—	0·00
Moson » ...	2.177	567	26·06	B.-Naszód » ..	915	—	0·00
Somogy »	13.462	4.533	33·67	Fogarás » ..	88	—	0·00
Sopron »	6.402	647	10·11	Hunyad » ..	1.723	—	0·00
Tolna »	17.630	9.547	54·15	Kis-Küküllő » ..	5.097	14	0·28
Vas »	4.679	32	0·69	Kolozs » ..	1.235	122	9·87
Veszprém »	2.739	521	19·01	Maros-Torda várm.	2.257	—	0·00
Zala » ...	19.661	4.677	23·79	Nagy-Küküllő vm.	4.241	566	13·08
összesen ...	101.952	36.066	35·37	Szeben » ..	2.195	—	0·00
<i>c) Duna-Tisza köze.</i>				Szolnok-Doboka »	1.139	44	3·89
Bács-Bodrog várm.	13.152	686	5·21	Torda-Aranyos »	1.238	115	9·25
Csongrád várm.	8.368	526	6·28	Udvarhely » ..	313	—	0·00
Heves vm.	1.893	423	22·35	összesen ...	24.744	861	3·48
Jász-N.-K.-Szolnok várm.	4.267	507	11·89	Magyarország ösz-			
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun várm.	31.638	987	3·12	szesen	248.331	57.984	23·31
összesen ...	59.318	3.129	5·27	II. Fiume város és területe.			
<i>d) Tisza jobb partja.</i>				Adattal nem rendelkezik.			
Abauj-Torna várm.	953	431	50·42	III. Horvát-Szlavonország.			
Bereg várm.	1.153	600	52·02	Belovár-Kőrös vm.	9.939	369	3·71
Borsod »	2.322	1.553	66·88	Lika-Krbava »	138	—	0·00
Gömör »	410	154	37·50	Modrus-Fiume »	2.335	5	0·21
Ung »	1.243	116	9·35	Pozsega várm.	4.344	—	0·00
Zemplén »	3.778	1.711	45·29	Szerém »	10.644	2.183	20·51
összesen ...	9.859	4.615	46·70	Varasd »	8.379	2.178	25·99
<i>e) Tisza bal partja.</i>				Verőcze »	4.875	—	0·00
Békés várm.	3.313	1.143	34·49	Zágráb »	16.151	3.644	22·56
Bihar »	3.082	682	22·15	Horvát-Szlavonország összesen ..	56.805	8.379	14·77
Hajdú »	2.878	789	27·41	A magyar birodalom összesen	305.636	66.363	22·07
Szabolcs »	3.318	138	4·16				

Az anyaország már igen megcsökkent szőlőterületéből ez idő szerint csaknem egy negyedrészt filloxeralepett; az egész birodaloméból pedig, a társországok kisebb mérvű infekciója mellett, jóval több, mint egy ötödrész. De a filloxera okozta veszteség nagyságát a fentebbi adatok távolról sem mutatják, mert szőlőterületünknek egy jelentékeny részét a filloxera már teljesen elpusztította s az nem szerepel már a fentebbi adatokban 1892-ben.

Mindeddig legjobban Erdély tartotta fenn szőlőterületét, itt hét vármegye még teljesen érintetlen volt és azon öt inficiált közül is csak az egyetlen Nagy-Küküllőben jelentékenyebb a beteg terület, de már 1893-ban Erdély egyik legfontosabb bortermő megyéjében Alsó-Fehérben szintén konstatáltatott a filloxera jelenléte. A Királyhágón innen már csak Trencsén, legkisebb szőlőtermelő vármegyénk ment a filloxerától; kivüle még néhány nyugati vármegye, így Pozsony, Vas, továbbá a sok homoki szőlővel bíró központi megyék: Bács, Csanád, Csongrád, Pest, továbbá a szintén homokos Szabolcs és a kis Ugocsa bírnak aránylag kis filloxeralepett területtel, a mit azonban részben pl. Pest megyében, a már fentebb említett körülmény okoz, hogy t. i. a filloxeralepett szőlők már teljesen elpusztultak. Legtöbb vármegyénk igen magas arányszámokat mutat, a szőlőterületnek felénél több van inficiálva Nógrád, Tolna, Abaúj-Torna, Borsod, Szilágys és Temes vármegyékben, — ezek Tolna kivételével — mind olyan vármegyék, a melyekben a szőlők nagy része már teljesen elpusztult s a meglevők is a romlás szélén állanak.

A társországok aránylag jobban állanak a filloxera tekintetében, de itt szem előtt kell tartanunk, hogy a vész ez országrészben sokkal később lépett fel, mint a Dráván innen.

Szőlőszetünk megmentésére az amerikai vesszők ültetésének költséges, fáradságos és nagy kitartást igénylő módján kívül csak egy eszközzel rendelkezünk és ez: az immunis homokterületeken való szőlőtelepítés. A homoki szőlők termése ugyan a legjobb mindig, a legkiválóbb szőlőfajok felhasználása s a legészszerűbb borkezelés mellett sem fogja hegyi boraink minőségét elérni, de a mindennapi fogyasztás igényeit teljesen kielégíti.

Hazánk igen nagy immunis homoktalajokkal rendelkezik; hogy ezek szőlőmivelésre való felhasználása már folyamatban van, igazolja az alábbi, az immunis talajú szőlők országrészenkénti kiterjedését feltüntető táblázat:

O r s z á g r é s z	Összes	Immunis talajú	
	szőlőterület		
	h e k t á r	az összes szőlő- terület %-a	
a) Duna bal partja	16.287	1.839	11.29
b) Duna jobb partja	101.952	7.473	7.33
c) Duna-Tisza köze	59.318	45.538	76.77
d) Tisza jobb partja	9.859	522	5.29
e) Tisza bal partja	15.748	6.446	40.93
f) Tisza-Maros szöge	20.923	1.550	7.41
g) Erdély	24.744	929	3.75
Magyarország összesen	248.831	61.297	25.61

Szöleinknek tehát immár egy negyedrésze immunis talajú; ez immunis talajú szőlők többnyire a tiszamenti megyékben vannak, így Szabolcsmegye összes szöleinek 89·94 %/o, Pest megyében 88·49 %/o, Csongrádban 75·27 %/o, Bácsban 62·97 %/o, Hajdúban 58·94, Jász-Nagy-Kun-Szolnok-ban 55·92 %/o, Hevesben 45·33 %/o immunis talajú; ezekkel ellentétben állanak az erdélyis a hegyvidéki megyék: Abaúj-Torna, Gömör, Bereg, Ung, Udvarhely megyében egyáltalán nincs immunis talajú szőlő, a többiben is alig néhány hektár. A társországokban csak az egyetlen Belovár-Körös vármegye bir immunis talajú szőlővel, összesen 48 hektárral, míg a többiben ilyen szőlő nincsen.

Az immunis talajoknak felhasználása mindinkább tért nyer; ugyanis az összes szőlőterület 25·61 %/o-nyi arányszámával szemben 35.913 hektárnyi elvényt szőlőterületeinkből csak 5.750 hektár, azaz 16·00 %/o immunis talajú, ellenben az összes teljes termésben levő 131.600 hektár szőlőből már 48.814 hektár, azaz 37·09 %/o. Végül az új ültetésű, teljes termésben még nem lévő 23.334 hektárnyi szőlőterületből 9.733 hektár, azaz 41·71 %/o immunis talajú: sőt az 1892-ben ültetett szőlőknél az arányszám már 44·89 %/o-ra szökik fel.

Szőlőterületeinknek illeten pusztulása mellett természetszerűleg a termésnek is csökkennie kellett; a mint láttuk, 1891-ben 1,230.626, sőt 1892-ben már csak 796.560 hliter borunk termett, hektáronként 3·20 hliter; ily gyöngye termés volt az utolsó két évi, a milyent az alkotmányos korszak visszaállítása óta fennálló szőlőszeti statisztikánk még ki nem mutatott, a mennyiben az 1876. évi igen rossz termés 1,858.034 hliter, is több, mint kétszeresen multa felül a legutolsó évit; mert az utóbbi években egy másik országos csapás is járult a filloxerához, a peronoszpóra.

Országgrészenként így alakult a termés;

O r s z á g r é s z	Termett hektoliter	
	összesen	hektáronként átlag
I. Magyarország.		
a) Duna bal partja	67.750	4·16
b) Duna jobb partja	266.600	2·61
c) Duna-Tisza köze	107.537	1·81
d) Tisza jobb partja	18.958	1·92
e) Tisza bal partja	45.336	2·88
f) Tisza-Maros szöge	88.549	4·23
g) Erdély	201.830	8·16
Magyarország összesen . . .	796.560	3·20
II. Horvát-Szlavonország . . .		
Magyarbirodalom összesen . .	983.378	3·22

Mint látjuk, egyedül Erdély birt közepes terméssel, a többi országgrész, de különösen a Duna-Tisza köze rendkívül silány eredményt mutat fel; egyes vármegyéink azonban elég sikerült termés-sel birtak; így Szebenben hektáronként 17·69, Alsó-Fehérben 12·06, Krassóban 10·38, Pozsonyban 10·32, Nagy-Küküllőben 9·52, Sopronban 9·43 hliter termett; ezekkel ellentétben Esztergom, Hont, Nógrád,

Komárom, Szabolcs hektáronként nem is egész hektolitert, sőt Gömör csak 0·18 hlitert produkáltak. A termelt bor minőségét illetőleg az első helyet a fehér bor foglalta el 512·051 hliter, az összes termés 64·28 0/0-al, azután a siller 159·938 hliter, azaz 20·08 0/0-al és a vörös bor 124·248 hliter, azaz 15·60 0/0-al; aszú borunk már csak 320 hliter 0·04 0/0 termelt, ebből is a Hegyalján csak 80 hliter. Kapcsolatban a rossz terméssel, az eladott szőlő mennyisége is nagyot csökkent; míg 1890-ben annak mennyisége még 65·082 métermázsára rugott, addig 1892-ben már csak 12·089 métermázsára.

E silány termést részben a filloxera, de még inkább a peronoszpóra pusztításai idézték elő. A peronoszpóra ellen egészen biztos védekezési módot ismerünk, de sajnos, szőlőbirtokosaink hitetlensége és indolenciája miatt ez csak kivételesen vétetett alkalmazásba s a hanyagság a következő évek termését is megsemmisíti.

A peronoszpóra elterjedését az alábbi táblázat tünteti fel országrészenként:

O r s z á g r é s z	Peronoszporepelt terület	
	hektár	az összes szőlőterület 0/0-a
I. Magyarország.		
a) Duna bal partja	5.640	34·63
b) Duna jobb partja	86.041	84·39
c) Duna-Tisza köze	40.956	69·04
d) Tisza jobb partja	5.313	53·89
e) Tisza bal partja	11.377	72·24
f) Tisza-Maros szöge	8.340	39·68
g) Erdély	9.163	37·03
Magyarország összesen . . .	166.830	67·05
II. Horvát-Szlavonország . . .	26.849	42·27
Magyarbirodalom összesen . .	193.679	63·37

Ezek szerint szőlőterületünk nagyobbik felében pusztított a peronoszpóra; a termésátlagok és a pernoszpóra-lepettség magas aránya között szembetűnő az összefüggés; így a három legjobb termésű országrész egyúttal legkevesebbet is szenvedett a peronoszpórától és viszont, — kivéve a Duna jobb partját — a mely bár szőlőterületének több mint háromnegyedrésze peronoszporepelt volt, mégis aránylag jobb terméssel birt, mint akár a Duna-Tisza köze, akár a Tisza jobb partja; ezen látszólagos ellenmondás okát abban találhatjuk, hogy e betegség ott bár nagyobb területen, de kisebb erővel lépett fel.

Állatbiztosítás Svájcban. ¹⁾ Hazánkban ugyan már rég felfismerték az állatbiztosítás eszméjének és intézményének üdvös voltát, az annak létesítését célzó mozgalom azonban csak legújabbban öltött határozott formát a földművelésügyi miniszteriumban kidolgozott törvényjavaslatban. Az eszme gyakorlati megvalósulása azonban még hátra van s ily körülmények között talán nem lesz érdek- és tanulság nélküli egy, az állatbiztosítás jótéteményeit már rég élvező államnak, Svájcznak ily célú intézményeit és azok működését röviden ismertetni.

Svájcban az állatbiztosítás részben állami, részben magán (szövetkezeti) jellegű intézmény, egymástól igen eltérő alapon és elkülönített működési körrel szervezve.

Az állami állatbiztosítás szervei a szövetségi és a kantoni állatbiztosítási pénztárak (Viehversicherungskasse, Viehseuchenfond) szám szerint 16 ²⁾; a kantoni állatbiztosítási pénztárak részben régiak, így a zürichi 1803-ban, a berni 1804-ben keletkezett, ezek elejével minden organikus összefüggés hijával jártak el, működésükben csak saját kantonuk területére szorítkozva; idővel azonban mindinkább szükségessé vált egyöntetű elvek alkalmazása s egy központi szerv létesítése, ezen két szükségletnek az 1872-ben hozott szövetségi állategészségügyi törvény és az 1887-ben felállított szövetségi állatbiztosítási pénztár tett eleget.

Az állategészségügyi törvény szabályozza az egészségügyi rendészetet, az eljárási módokat és megszabja, mely betegségeknél és mely állatoknál és mily mértékben fizetendő kárpótlás? Az egyes kantonoknak azonban törvény keretén belül bizonyos mozgathatási szabadság van adva.

A szövetségi törvény értelmében csak járványos jellegű marhavész, ragadós tüdőlob, serczegő üszök, száj- és körömfájás, takonykór (bőrféreg), veszettség, lépfene s rühkór ³⁾ esetében és csak a lovak, a szarvasmarha, a juhok, kecskék és sertésekért fizetendő kárpótlás, hasonlóan mindazon takarmány- és szalmanemüekért, trágyáért, eszközök és gazdasági épületekért is, a melyek a fenti kórok alkalmával fertőtlenítés céljából megsemmisítették, a kárpótlás fizetése azonban mindig a törvény szabványainak (bejelentés, állatorvosi szemle, bizonyos esetekben védő oltás stb.) betartásához van kötve.

Az állatbiztosítási pénztárak fentartásához az állattulajdonosok csak csekély mértékben járulnak hozzá. 1890-ben csak 21.020 frankal, szintugy az állam maga is csak kevéssel, 1890-ben 290 frankkal, illetőleg a kantonok 12.036 frankkal segélyezik, fentartásukra azonban bizonyos jövedelmek szolgálnak, így vagyonuk kamatai, az egészségi bizonyítványok kiadásából, az állategészségügyi bírságokból stb. befolyó jövedelem.

¹⁾ Landwirthschaftliches Jahrbuch der Schweiz. Herausgegeben vom schweizerischen Landwirthschaftsdepartement. Siebenter Band. 1893. Zürich, 1894. Dr. Kummer és Herz tanár felolvasásai.

²⁾ Uri, Obwalden, Nidwalden, Baselstadt, Appenzell, Graubünden, Tessin, Wallis és Genf kantonoknak nincsen állatbiztosítási pénztára.

³⁾ Glarus kantonban a törvény engedélyénél fogva a lovak vérhasa s a tifusz-betegségek esetében is fizetendő kárpótlás.

Vagyoni állományukat, jövedelmüket és kiadásait az 1890-ik évről az alábbi táblázat tünteti fel:

B e v é t e l:

	Szövetségi állat- biztosítási alap	A 16 kantoni állat- biztosítási pénztár	Főösszeg
	f r a n k o k b a n		
Vagyon 1890. évi január 1-én .	121.902 ⁴⁴	4,025.944 ³¹	4,147.846 ⁷⁵
Jövedelem:			
Kamatok	4.200 ⁰⁰	143.029 ³⁸	147.229 ³⁸
Az egészségi bizonyítványokból	202.140 ⁹⁸	166.437 ⁵⁷	368.578 ⁵⁵
Bírságok	100 ⁰⁰	4.267 ⁹³	4.367 ⁹³
Az állattulajdonosok járulécai .	—	21.020 ¹⁶	21.020 ¹⁶
A kamatok járulécai	—	12.036 ⁴⁷	12.036 ⁴⁷
A szövetség járulécai	—	290 ⁴⁰	290 ⁴⁰
Egyéb	—	1.952 ³⁵	1.952 ³⁵
Összes jövedelem	328.343 ⁴²	4,374.978 ⁵⁷	4,703.321 ⁹⁹

K i a d á s:

	Szövetségi állat- biztosítási alap	A 16 kantoni állat- biztosítási pénztár	Főösszeg
	f r a n k o k b a n		
Kifizetett kárpótlások	435 ⁶⁰	88.250 ⁹⁰	88.686 ⁵⁰
Fertőtlenítési költségek	—	512 ⁹⁰	512 ⁹⁰
Nyomtatványok	—	19.714 ⁰⁰	19.714 ⁰⁰
Állategészségügyi rendészet . .	130.000 ⁰⁰	19.828 ⁷⁹	149.828 ⁷⁹
Himlőoltási anyag	—	1.381 ⁸⁰	1.381 ⁸⁰
Állatbiztosító intézetek	—	18.097 ⁴⁵	18.097 ⁴⁵
Igazgatási költségek	—	2.328 ¹⁶	2.328 ¹⁶
Egyéb költségek	60 ⁰⁰	74.439 ²⁸	74.499 ²⁸
Összes kiadás	130.495 ⁶⁰	224.553 ²⁸	355.048 ⁸⁸
Vagyonállomány 1890. év de- cember 31-én	197.847 ⁸²	4,150.425 ²⁹	4,348.273 ¹¹

Mint látjuk, ugy a forgalom, mint a kifizetett kárpótlások összege igen csekély, a mit Svájc rendezett állategészségügyének tulajdoníthatunk, a pénztárak vagyona gyarapodik elannyira, hogy 1890-ben a magán állatbiztosító intézeteket 18.097 frankkal segíthették, továbbá 67.132 frankot, a mely összeg az »Egyéb kiadások« között számoltatott el, állatdíjazásokra fordíthattak, a vagyonállomány szintén igen csekély, nem is egy egész 0/0-a Svájc 448 millió frankra becsült állatállománya értékének.

A magán állatbiztosítás a nem járványosan fellépő állatbetegségekre s a legkülönbözőbb balesetekre terjed ki.

Az állatbiztosításnak ezt az ágát Svájcban részint külföldi, ott engedélyezett állatbiztosító társaságok, részint belföldi szövetkezetek gyakorolják.

Jelenleg 4 külföldi ily állatbiztosító intézet működik Svájcban, u. m. a szász, a berlini állatbiztosító társaság, a karlsruhei lóbiztosító társaság és a párizsi Garantie Fédéral, ezek valamennyien kölcsönösségi szervezettel bírnak, s az 1891. év végén 3,536.426 frank értékű marha volt náluk biztosítva; a díjfizetések a különböző állat-

fajok szerint az érték 0·25—10⁰/o-a között ingadoztak. E társaságok sohasem fizetik ki a teljes kárösszeget, hanem csak annak bizonyos hányadát, 60—80⁰/o-át.

Minthogy e társulatok előre kiszabott díjakat szednek a biztosított felektől, arra az eshetőségre, ha a kártérítési kötelezettség meghaladná az évi díjbevétel összegét, az intézetek kölcsönösségi szervezetéből kifolyólag két intézet — a karlsruhei és berlini — pótdíj szedése jogát tartja fenn magának, amaz korlátlan összegig, emez csak a biztosított érték 1⁰/o-a erejéig, mert tekintélyes tartaléktőkével rendelkezik, a másik két intézet pedig a kártérítés leszállítási jogát tartja fenn magának, vagyis ha az alapszabályszerű kárpótlás nem telik a díjbevételből, a felek kárpótlási igénye a hiányzó összeg arányában leszállíttatik.

Svájcban több ízben kísérlették meg egy ily, működésében akár az egész államba, akár csak egy-egy kantonra kiterjeszkedő biztosító társaság létesítését, de a kísérletek többnyire még a tervezés stádiumában meghiusultak; annál sikeresebb volt a csak egy-egy község, vagy legfeljebb egy-egy völgyvidék marhaállományát biztosító helyi szövetkezetek létesítésére irányuló törekvés.

Jelenleg mintegy 400 ily helyi szövetkezet működik Svájcban, ezek némelyike még a múlt században keletkezett, így Blonay községbeli — Waadt kantonban — 1781-ben, a Walleyeres sous Montagnyi, ugyanott 1793-ban, némelyike tetemes vagyonnal is bír, így a Honayi 1873-ban 46.000 frank alappal birt. A Freiburg és St.-Gallen kantoni szövetkezeteket a kanton állatbiztosító alapjának évi megtakarításából segélyben is részesíti. E helyi biztosító intézetek céljuknak igen jól megfelelnek és működésük kifogástalan.

A biztosítási feltételek általában a következők:

Az intézeti tagság 1—3 évig tart, a biztosított állatnak legalább félévesnek, vagy 40 frank értékűnek kell lenni, minden tagnak összes haszonállományát kell biztosítania; a szabályzatok és az állategészségügyi törvény betartandók, az állategészségügyi szabályok be nem tartásából, hanyagság vagy önhibából eredett kár meg nem téríttetik.

A díjfizetés darabonként 0·10 és 1·50 frank között ingadozik, utánfizetés csak a legritkább esetben követelhető; ha a rendelkezésre álló anyagi eszközök nem elegendők, a fizetendő kárpótlás leszállíttatik.

A kárpótlás magassága a biztosított érték 50—90⁰/o-a között ingadozik, egyes szövetkezetnél igen különleges szabályok is vannak e tekintetben, az esetleg eladott hús és bőr ára e kárpótlás összegéből levonatik.

Ha egy marha megbetegszik, 24—48 óra alatt jelentés teendő az állatorvosnak, ellenesetben a kárpótlásból $\frac{1}{3}$ levonatik. Minden biztosított marha évenként 2—4 ízben megvizsgálandó s újra felbecsülendő. A vásárolt marha a legrövidebb idő alatt bejelentendő stb.

Ismertetésünk befejezéseül bemutatjuk Waadt kanton ily állatbiztosító szövetkezetének 1892. évi számadásait. Waadtban 51 ily községi szövetkezet van, de csak negyvennek számadásai tétettek közzé, az eredmények a következők:

A szövetkezetek száma	Tartalék-alap, frank	A tagok száma	A biztosított állatok száma	A biztosított állatok értéke, frank
40	131.993	1.677	7.126	2,115.435
A levágott vagy elhullott állatok száma	A levágott vagy elhullott állatok értéke, frank	Kifizetett kárpótlás, frank	Kezelési költség	
216	63.497	40.932	2.720	

Az idézett évben a biztosított állatok 3·02% hullott el és a kárösszeg 78·64% fizettetett ki; rendkívül alacsony volt a kezelési költség, a mi onnét van, hogy jobbára a községi előljáráások kezelik a szövetkezetek ügyeit.

Az ingatlan birtok megterhelhetése Bernben.¹⁾ Az ingatlan birtok megterhelhetésére vonatkozó statisztikai adatok gyűjtése rendkívüli nehézségekkel jár, az eredmény rendszerint igen messze áll a valóságtól, a mennyiben a be nem kebelezett, de az ingatlant gyakran nagy mértékben terhelő terhek nem puhatolhatók ki; másrésről pedig az amortizációs jellegű terhek csak fiktív, a tényleges állapotnak meg nem felelő számokkal szerepelnek.

Midőn Bern kanton ily irányú statisztikai adatait bemutatjuk, szükségesnek véljük felemlíteni, hogy ott az ingatlan megterhelhetési adatok nem a szokásos módon, a telekkönyvek útján, hanem az adó bevallások alapján gyűjtettek, ily módszer mellett a be nem kebelezett terhek ugyan itt is figyelmen kívül hagyattak, de az amortizációs terheknél az esetleges töketörlesztés számításba vétetik.

Bern ingatlan birtokának megterhelhetése az utolsó négy évtizedben, az egyes évtizedek középso évét tekintve, így alakult:

Év	Az ingatlan összértéke	A terhek összértéke					Megterhelhetett az összérték %-a
		f	r	a	n	k	
1856	606,387.193						29·9
1866	737,600.442						32·2
1876	949,388.470						36·4
1886	1.004,013.640						41·1
1892	1,039,937.660						40·3

Az ingatlanok összértéke az adó alapján számíttatott ki, ennek következtében mint adómentesek kimaradtak: a nyilvános és állami épületek és egyéb fekvőségek, a vasutak és pályaudvarok, a 100 frank értéken aluli, tehát adómentes ingatlanok, végül a gazdasági épületek értékének adómentes fele.

A terhek kiszámításánál a terhek és járadékok kamatainak 25-szöröse vétetett alapul, mivel Bernben a 4°/o-os kamat szokásos.

Látjuk, hogy 1856. óta úgy az ingatlanok, mint a terhek értékének magassága folyton növekedett, szintúgy a megterhelés arányszáma is, a melynél csak 1892-ben látunk csökkenést. A %/o-os növekedés az ingatlanok és a terhek értékénél következő:

	Az ingatlanok értékének növekedése		A terhek
			értékének növekedése
1866. évben	21·6	%	31·0 %
1876. »	27·7	»	45·3 »
1886. »	5·8	»	19·3 »
1892. »	3·5	»	1·2 »

Az emelkedés tetemes mindkettőnél, de a terhek emelkedése mindig jóval túlhaladja az ingatlanok értékemelkedését, kivéve az

¹⁾ Mittheilungen des bernischen statistischen Bureaus. Jahrgang 1893. Lieferung 1. Bern, 1893. C. Mühlmann, a berni statisztikai hivatal főnökének a kanton kormányához intézett jelentése alapján.

1886—1892. évek közötti időszakot; de ezen hátramaradást csak látszólagosnak kell tekintenünk azért, mert épen erre az időszakra esik a kamatláb nagymértvű csökkenése, 4⁰/o-on alulra, s nagyon valószínű, hogy épen ezen oknál fogva úgy a megterhelhetési arány, mint a tehernövekedés aránya aligha kisebb, mint 1886-ban.

Hogy a teherösszegeből mennyi esik a földbirtok és mennyi a házak és ipartelepek terhére, az ki nem puhatolható; az adó alapján az épületek az összes ingatlanok értékének 45⁰/o-át, a földbirtok pedig 55⁰/o-át képezik; nagyon valószínű, hogy e százalékos arány a terheknél megfordított és a terhek nagyobb felét az épületek és ipartelepek viselik; 1866. óta az ingatlanok értékének növekedése legnagyobb részben az épületek javára esik, így 1866—1876. között az ingatlanok 167 milliónyi értéknövekedéséből mintegy 156 millió esett az új épületek és ipartelepekre: ez értéknövekedésnek megfelelőleg alakult természetszerűleg a tehernövekedés is, az épületek terhére.

Ha közigazgatási járasonként és a községek száma szerint tekintjük az ingatlan érték százalékos megterhelhetését, a következő képet nyerjük:

J á r á s	10 %o-ig	10-20 %o-ig	20-30 %o-ig	30-40 %o-ig	40-50 %o-ig	50-60 %o-ig	60 %o-on felül	Községek összes száma
Oberland	3	3	13	25	16	10	7	82
Emmenthal	—	—	—	—	4	7	8	19
Mittelland	1	8	24	31	33	27	14	138
Oberraargau	—	1	16	13	14	6	2	52
Seeland	—	6	26	22	10	—	1	65
Jura	?	?	?	?	?	?	?	?
Kantoni összeg	4	23	79	91	77	50	32	356

A legkisebb teherarány volt 5·4⁰/o, a legmagasabb 73·1⁰/o, a községeknél, a járásoknál pedig 30·2—55·1⁰/o.

Ezzel kapcsolatosan megemlékezünk az ingatlanok hitelszükségletének kielégítéséről is; Bern kantonnál látjuk azt, hogy lehetséges-e az és mily következtetésekkel jár, ha az állam veszi kezébe a hitelügyet?

Mikor Bernben a negyvenes évek elején a hűbéri terhek megváltattak, a paraszt birtok rendkívül eladósodott, a mely körülmény nagy közgazdasági hátrányokkal járt; ezek megszüntetésére az állami alkotmányba felvétellett egy t.-cikk egy kantoni »Jelzálog- és Teher-törlesztési Pénztár« alapításáról.

E pénztár alapszabályainak főbb elvei: Kölcsönök csak a kanton határain belül lévő ingatlanokra azok értékének két harmadáig engedélyezhetők; az érték a földadó alapján becsültetik fel; kölcsönök községek számára is engedélyezhetők közcélú munkák kivételére vagy régebbi tartozások lefizetésére; a kölcsön maximuma 20, később 50, majd 100 ezer frank, a kamatláb 4⁰/o—5⁰/o, a törlesztés 1¹/₂⁰/o—2⁰/o; a kölcsön csak azon esetben mondható fel, ha az adós akár a kamat, akár a törlesztés fizetésénél 3 hónapig késedelmeskedik, vagy a jelzálogos ingatlan felosztatott, vagy pedig ha az ingat-

lan értéke nagy mértékben csökkent, végül, ha más okból árverés alá került. A becslésért a község felelős.

Ez a hitelintézet 1846-ban létesült, 1849-ben kölcsöneinek összege már közel négy millió frankra rugott; viszonyítva az összes ingatlanok terhéhez:

	az összes terhek	a jelzálogintézet kölcsönei	%
1859. évben .	193,507.843 frk.	15,344.200 frk.	7 ⁹³
1869. » .	266,247.625 »	28,066.400 »	10 ⁵⁴
1879. » .	397,843.630 »	49,505.500 »	12 ⁴⁴
1889. » .	398,812.290 »	84,780.200 »	21 ²⁶

Ez az állami jelzálogbank mind nagyobb aránynyal részesedik az összes terhek állományában; ez még fokozódni fog, ha a 3¹/₂%-ra tervezett kamatleszállítás létesül, mert ez esetben, hozzávéve 1¹/₂% törlesztési hányadot, alig 4% lesz az évi annuitás.

Hajdú László.

II. Kereskedelem és forgalom.

A német vámterület 1892-ik évi külkereskedelme.¹⁾ A német császári statisztikai hivatal kiadványa szerint a német vámterület külkereskedelmének nagyságát súly és érték szerint a legutóbbi nyolcz év alatt úgy a bevitelben, mint a kivitelben a következő táblázat tünteti fel:

Év	Bevitel		Kivitel		Az összértékből esik	
	tonna	1000 márka	tonna	1000 márka	a bevitelre	a kivitelre
					%	
1885	17,867.329 ⁷	2,975.167	18,814.023 ¹	2,911.458	50 ⁵	49 ⁵
1886	16,944.869 ¹	2,940.772	18,924.283 ⁴	3,041.714	49 ²	50 ⁸
1887	19,386.564 ⁹	3,186.388	19,495.689 ²	3,193.023	49 ⁹	50 ¹
1888	21,867.627 ⁴	3,429.403	20,740.384 ³	3,356.429	50 ⁵	49 ⁵
1889	26,611.896 ¹	4,087.060	18,292.587 ¹	3,256.421	55 ⁷	44 ³
1890	28,142.803 ⁴	4,272.910	19,365.080 ⁸	3,409.584	55 ⁶	44 ⁴
1891	29,012.718 ⁸	4,403.404	20,139.375 ⁵	3,389.755	56 ⁹	43 ¹
1892	29,509.912 ³	4,227.004	19,891.614 ⁶	3,150.104	57 ³	42 ⁷

Megjegyzendő, hogy e számok az u. n. specziális kereskedelem adatai, vagyis a transito-forgalom kizárásával csak azon árúk értékét mutatják, melyek a szabadforgalomba bevitetnek vagy onnan kivitelre kerülnek. A legutóbbi évben az előzőhöz képest a bevitt súlynál 497.193⁵ tonna növekvés, az értéknél pedig 176⁴⁰⁰ millió márka csökkenés mutatkozik, a kivitelben a súlynál 247.760 q. tonna, az értéknél 189⁶⁵¹ millió márka csökkenés. Az 1892-iki bevétel a legnagyobb számot mutatja a feltüntetett időszakban, a melynek folyamán évről-évre fokozatos emelkedés észlelhető, a súly tekintetében azonban az 1892-iki kivitt felülmúlja az 1888-iki és 1891-iki. A bevitt mennyiség 1888-tól kezdve mind erősebben meghaladja a kivittet úgy súly, mint érték tekintetében, vagyis a kereskedelmi mérleg

¹⁾ Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1892. Herausg. vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Berlin, 1893.

1888. óta passzív, a mi különben éppen nem kedvezőtlen jelenség, inkább iparos államoknak jellegzetes vonása; azt mutatja, hogy a kivitt árúk értékét meghaladó követeléseik vannak a német vámterületnek, melyek áruküldéssel egyenlítettnek ki.

A bevitt származási helye szerint a következő táblázat tünteti fel:

O r s z á g	1892	1891	1892	1891
	1.000 márka		% a bevételnek	
Nagybrittania	620.971	676.810	14.7	15.4
Észak-amerikai Egyesült- Államok	611.966	456.524	14.5	10.4
Oszták-magyar monarchia .	575.407	598.859	13.6	13.6
Oroszország	333.386	580.396	9.1	13.2
Franciaország	262.297	261.818	6.2	5.9
Németalföld	212.066	232.116	5.0	6.4
Belgium	208.221	251.789	4.9	5.7
Britt-India	149.861	157.001	3.5	3.6
Svájc	141.562	144.895	3.4	3.3
Brazília	135.953	154.609	3.2	3.5
Olaszország	134.572	134.143	3.2	3.0
Argentina	86.916	109.632	2.1	2.5
Britt-Ausztrália	85.494	39.185	2.0	0.9
Egyéb államok	618.332	555.627	14.6	12.6
Összesen	4,227.004	4,403.104	100.0	100.0

A bevételben Anglia áll első helyen; főképen nyers anyagokat és fegyártmányokat szolgáltat a német vámterületnek. E cikkek nagy része tengerentúli eredetű, a melyek körül Anglia közvetítő szerepet játszik. Saját termeléséből a kőszén és a réz adja. Csak másodsorban jönnek tekintetbe a gyártmányok, főleg gépek és posztóárúk. A bevétel az előző évhez képest kisebb, de a tulajdonképeni áruforgalmat véve tekintetbe, a különbség már nem jelentékeny. A nemes ércforgalom ugyanis tett 1892-ben 73.3 millió márkát, 1891-ben 111.6 millió márkát, ennek levonásával tehát az áruforgalom értéke 1892-ben 547.6 millió, 1891-ben pedig 565.1 millió márka volt.

Anglia után az Északamerikai Egyesült-Államok visznek be legtöbbet Németországba és pedig szintén leginkább nyers terményeket. A bevétel értékének több mint $\frac{1}{5}$ -ét, vagyis 125 millió márkát a nyers gyapjú képezi, búzát 97 millió, aranyat 75, disznózsírt 66, kőolajt 54 millió márka értékben visznek be. Mint látjuk, a bevétel értéke 1892-ben az előző évhez képest 155.4 millió márkával emelkedett, mi főleg három árucsoportnál történt növekedésnek tulajdonítható, ezek:

1892-ben 1891-hez képest több
millió márkával

gabona és földművelési termékek .	174.469	113.901
ásványok, érczek és nemes fémek	84.162	27.149
olajok és zsírok	84.363	22.667

míg ellenben a gyapot és gyapotárúknál 13.606 millió márka csökkenés észlelhető. A gabonaneműek közül a búzánál az emelkedés

71 millió, a kukoriczánál 30, a rozsnál 11 millió márka; az arany-bevitel ez évi többlete 36 millió, a zsiré 17 millió márka.

Harmadsorban monarchiánk következik, mint bevivő ország, főleg a földmivelés és az állattenyésztés produktumaival; nevezetes összeget tesz a bányászat, az erdészet, továbbá a tudomány és művészet, valamint némely iparág termékeinek értéke. Legnagyobb összeget a sertésekért kapja a monarchia: 45·6 millió márkát, azután következik az árpa 39·5, a tojás 37·0 a barna szén 25·5, a fa 22·7 és a maláta 17 millió márkával. A bevétel az előző évhez képest mintegy 23 millió márkával csökkent, de a nemes érczek levonásával a különbség 5 millióra száll alá. A nemes érczbevétel értéke volt ugyanis 1892-ben 12 millió 1891-ben 30 millió, márka. Azonkívül a gabona és egyéb mezőgazdasági termékek bevételi értéke 12 millióval csökkent. Míg ellenben nevezetes emelkedést 18·8 millió márkányit mutat a marhabevétel értéke, továbbá az állatok és állati termékek értéke 6·3 millióval. Csökkenést az árpa mutat 10·3 millióval, a gabona 67 millióval, a fegyverek, finom bőrárúk, ólom- és rézérczek 4—4 millióval.

Oroszországból szintén főleg a földmivelés, állattenyésztés és erdészet terményeit kapja a német vámterület. A fabevétel értéke 73 millió márka, a gabonaneműeké 74 millió, kender és len 45 millió, tojás 28·8 millió és lovak 13 millió. A mint látjuk, az 1892-iki orosz bevétel értéke az előző évihez képest 197·0 millió márkával csökkent, minek főoka a gabonabevétel értékének csökkenésében található, ez ugyanis 1892-ben 187·2 millió márkával kisebb az előző évinél.

Franciaország is főképp a földmivelés, állattenyésztés, selyemtenyésztés és selyemipar termékeit viszi be a német vámterületre, csak ezután sorakoznak egyéb iparágak produktumai. Legnagyobb értéket a bor és must képvisel, 20 millió márkát, azután a nyers gyapjú 14·2, a nyers selyem 9·7, a sertés 8·4, a rozs 7·4, az arany 6·0 millió márkát stb. A bevétel az előző évhez képest emelkedett, de alig egy félmillió márkával.

A kivitel a rendeltetési hely szerint a következőképen osztott meg:

O r s z á g	1892	1891	1892	1891
	1.000 márka		% a kivitelnek	
Nagybrittania	639.995	696.066	20·3	20·8
Osztrák-Magyar monarchia .	376.561	347.809	12·0	10·4
Egyesült-Államok	346.662	357.823	11·0	10·7
Oroszország	239.505	262.605	7·6	7·9
Németalföld	233.806	268.404	7·4	8·0
Franciaország	202.868	237.998	6·4	7·1
Svájc	173.757	184.616	5·5	5·5
Belgium	140.728	153.315	4·5	4·6
Olaszország	91.231	83.654	2·9	2·7
Dánia	75.641	73.458	2·4	2·2
Svédország	67.536	73.531	2·1	2·2
Brazília	51.856	55.500	1·6	1·7
Chile	45.206	19.693	1·4	0·6
Spanyolország	40.558	49.260	1·3	1·5
Egyéb államok	424.194	471.023	13·6	14·1
Összesen	3,150.104	3,339.755	100·0	100·0

A kivitelben szintén Anglia áll az első helyen és pedig főleg gyártmányokkal, nyers termények és félgyártmányok alárendelt szerepet játszanak. A cukor maga 124,9, félselyem tárgyak 31,8, gyapjú-, gyapot- és vászon ruházati és díszítési cikkek 24,2 millió márka értékben vitetnek ki. A kivitel az utóbbi évben mintegy 56 millió márkával csökkent, mely csökkenést főleg a már említett főbb kiviteli cikkeknel beállott fogyás okozta.

Az Osztrák-magyar monarchia a kivitelben már második helyre kerül; a kivitel tárgyai a német vámterület földművelési, bányászati nyers termékei, a közvetítő kereskedelem cikkei, főleg textil- és vasipari termékei és számos más iparág produktumai. Így vert arany 41,01, kőszén 32,3, könyvek, térképek és zeneművek 17,8, gyapjúfonál 13,7, ezüst 13,6, nyers gyapot 13,4, gépek (mozdonyok, mozdonyok és varrógépek kivételével) 9,7 millió márka értékben vitetnek ki. A kivitelnek legutóbbi évben észlelhető növekvése a nemes érczek, marhabőrök és gyapjúfonálnál bekövetkezett kiviteli emelkedésnek tulajdonítható.

Az Északamerikai Egyesült-Államok a kivitelnél a harmadik helyre kerülnek, főcikkek: gyártmányok és pedig kötött árúk, keztyűk, cukor, félselyem és szövött árúk. A kivitel a múlt évhez képest csökkent 11 millió márkával, miben a fűszer- és cukorárúknál, a selyem- és selyemárúknál, továbbá az ásványok, érczek és nemes fémeknél tapasztalt kivitel-kevesebbletnek van nagy része. Viszont a kötött árúk kivitele emelkedett 6, az aniliné és más kátrányfestőszereké 4, a színnyomatú képeké és rézmetszeteké 3 millió márkával.

Oroszországba főleg a következő cikkekét viszik ki a német vámterületről: vert aranyat 70,0, nyers aranyat 24,8, nyers ezüstöt 14,7, festetlen nyers selymet 8,6, vasárúkat 6,0, gépeket öntött vasból 5,2, szőrmét 3,3, könyveket, térképeket és zeneműveket 3 millió márka értékben. Mindezek a kivitel összértékének 56,74 %-át teszik. Kisebb mennyiségben kivitel tárgyai: más iparágak terményei és nyerstermékek. A múlt évhez képest a kivitel kisebb, mely csökkenés okaiképen főleg a következő tételek szerepelnek: a nemes fémek 7,6, selyem és selyemárúk 5,2, gyapjú és gyapjúárúk 4,0, vas és vasárúk 3,1, bőrök és prémek 2,8 millió márka kiviteli kevesebblettel a múlt évhez képest.

A Franciaországba irányuló kivitelnek főcikkei: kokszt 13,0, félselyem cikkek 9,0, kőszén 7,3, komló 5,4, len 5,1, gépek öntött vasból 4,7, marhabőrök 4,5, színnyomatok és rézmetszetek 4,1 millió márka értékben. A kivitel csökkent, kevesebbet vittek ki ugyanis a múlt évhez képest fűszer- és cukorárúkból 7,2, gyapjuból és gyapjúárúkból, valamint lenből, fából és faárúkból és rövidárúkból 3—3 millió márkával.

A bevitel és kivitel számait egybeállítva, a német vámterület külkereskedelmi mérlegét illetőleg az 1892-ik évre a következő eredményekhez jutunk a táblázatban megnevezett államokkal szemben: Aktiv volt Németország külkereskedelme Angliával, Svédországgal, Norvégiával, Chinával, Japánnal, Britt-Észak-Amerikával, míg a többi állammal szemben passzív.

Dr. Fenyvessy József.

III. Közlekedés.

Magyarország vasutai 1892-ben. A nyilvános forgalomra szánt vasutak hálózata az 1892. év végén 12.144 kilométert ért el s már alig van vidéke az országnak, mely ne részesülne a vasuti közlekedés áldásdús jótéteményében.

Vasutaink pálya- és üzleti hosszát, nemkülönben beruházási tőkéjét a következő kimutatás tünteti fel:

	Pályahossz az év végén k i l o m é t e r	Üzleti hossz az év végén k i l o m é t e r	hossz évi közép- átlagban k i l o m é t e r	A felhasznált beruházási tőke összesen f o r i n t	pályakilométerenkint
a) M. kir. államvasutak	7.380·9	7.509·3	7.503·9	860,348.918	116.564
b) Magán vasutak :					
Allami kezelés alatt	2.596·1	2.648·5	2.564·6	1) 99,511.645	1) 38.383
Magán kezelés alatt	2.167·4	2.219·3	2.175·6	170,816.141	78.812
Összesen . .	12.144·4	12.377·1	12.244·1	1.130,676.704	93.130

Ezen hosszaságból 10.835·8 km. az anyaországban, 1.302·6 km. Horvát-Szlavonországokban, 6 km. pedig Boszniában fekszik. Az ország minden 100 négyszögkm. területére 3·7 km. és minden 100.000 lakosára 70·0 km. vasuti vonal esik. A kétvágányú vonalak hossza 721·4 kmétert képviselt, vagyis az összes hosszának 5·94⁰/₀, miből a m. kir. államvasutakra 704·0 km., összes hosszaságuknak 9·54⁰/₀, 17·4 km. pedig, összes hosszaságuknak 0·37⁰/₀-a, a magán vasutakra esik.

Kimutatásunk feltünteti az óriási összegeket, melyekbe vasutaink építése és felszerelése úgy abszolúte, mint pályakilométerenkint került. A helyi érdekű vasutak, természetesen, sokkal olcsóbbak.

A vasutak építményeinek fentartása a tárgyalt évben 9,048.965 forintba került, mely összeg következőleg oszlott meg:

	M. kir. államvas- utak és a kezelé- sükben levő magán vasutak	Magán vasutak magán kezelésben	Összesen	Pályakilo- méterenkint
Alépitmény . .	1,036.953	242.621	1,279.574	105
Felépitmény .	5,574.877	1,028.364	6,603.241	544
Magas építmény	1,004.284	161.866	1,166.150	96

A járműállomány 1892. végén a következő volt:

	Mozdonyok		Személykocsi		Podgyász- és teherkocsi	
	db.	km.-kint	db.	km.-kint.	db.	km.-kint
M. kir. államvasutak és a kezelése alatt levő magán vasutak	1.524	0·15	2.870	0·29	36.785	3·69
Magán kezelés alatt álló magán vasutak	334	0·15	620	0·29	7.260	3·35
Összesen . .	1.858	0·15	3.490	0·29	44.045	3·63

Jármű tekintetében vasutaink nincsenek a legjobban felszerelve, de az állapot évről-évre javul, így pl. a m. kir államvasutak járműállománya 1892-ben 63 mozdony-, 132 személy- és 3.033 teherkocsi-val gyarapodott.

¹⁾ A bród-bosznabródi vasut beruházási tőkéje, mely ismeretlen, itt nincs befoglalva.

A meglevő összes mozdonyok beszerzési költsége volt 54,012.185 forint, a személykocsiké 19,790.729 frt., a podgyász- és teherkocsiké pedig 89,302.278 frt.

A mozdonyok összesen 571.288 lóerővel bírtak; az összes személykocsik tengelyeinek száma 7.404 volt, az ülőhelyeké pedig 119.316, a teherkocsiknak 88.798 tengelye és 463.576 tonna hordképessége volt.

A járművek működését illetőleg a mozdonyok teljesítettek:

	Mozdonykilométert		Haszonkilométert	
	összesen	mozdonyonként	összesen	mozdonyonként
M. kir. államvasutak és a kezelése alatt levő magán vasutak	46,388.308	31.578	41,406.240	30.229
Magán kezelés alatt álló magán vasutak	7,717.829	19.295	7,380.913	18.452
Összesen . .	54,106.137	28.949	51,787.153	27.708

A mozdonytüzelési költségek a m. kir. államvasutaknál és a kezelésük alatt álló magán vasutaknál 3,203.494 frtra, a magán kezelés alatt álló magán vasutaknál pedig 662.945 frtra rugtak.

A saját személy- és teherkocsik befutottak saját és idegen pályán:

	Személykocsik tengely kilométert	Podgyász-teherkocsik tengely kilométert
M. kir. államvasutak és a kezelésük alatt levő magánvasutak	338,995.298	1.388,561.277
Magánkezelés alatt álló magánvasutak	46,335.282	248,676.964
Összesen . . .	385,330.580	1.637,238.241

Átlagosan befutott minden személykocsi-tengely 50.069 és minden teherkocsi-tengely 18.578 km-ért.

A forgalom élénkségére a vonatok száma és az általuk megtett út vet világosságot, mit az alábbi kimutatás tár elénk:

	M. kir. államvasutak és a kezelése alatt levő magán vasutak	Magán kezelés alatt álló magán vasutak	Összesen
Gyors- és futárvonatok száma	24.635	2.873	27.508
Általuk megtett út km.-ben	4,380.287	272.754	4,653.041
Személyvonatok száma . .	108.755	47.343	156.098
Általuk megtett út km.-ben	10,629.151	2,778.262	13,407.413
Vegyesvonatok száma . .	166.153	41.317	207.470
Általuk megtett út km.-ben	8,183.495	1,247.264	9,430.759
Tehervonatok száma . . .	237.152	50.073	287.225
Általuk megtett út km.-ben	15,971.850	2,754.853	18,726.703
Az összes vonatok száma .	536.695	141.606	678.301
Általuk megtett út km.-ben	39,164.783	7,053.133	46,217.916

Ezenkívül még munka- és anyagvonatok is közlekedtek, szám szerint 26.998 vonat, melyek 759.372 km. utat tettek.

Az összes vonatok brutto-súlya, a mozdonyok és szerkocsik súlyán kívül, tekintettel az általuk befutott útra, 12.699 millió tonna-kilométerre rugott, melyből esett az üzleti hosszúság egy kilométerére átlagosan 1,037.115.

Az összes személyszállítás következőleg oszlott meg kocsiosztályok szerint:

	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	katonák	Összesen
M. kir. államvasutak és a kez. levő magánvasutak	492.327	6,376.119	27,233.681	872.184	34,974.311
Magán kezelés alatt álló magánvasutak . .	89.596	985.654	4,882.601	147.382	6,105.233
Összesen	581.923	7,361.773	32,116.282	1,019.566	41,079.544

Az összes szállított személyek 1.671,644.793 km. utat tettek meg, miből minden utasra esett átlagosan 40.7 km. Az üzleti hosszúság egy km.-rére eső személy-kilométerek száma volt a m. kir. államvasutaknál és a kezelésükben levő magánvasutaknál 146.067, a magán kezelés alatt álló magánvasutaknál 92,372, az összes vasutaknál pedig 136.527.

Bármennyire érdekes lett volna itt az államvasutakon szállított utasok számának emelkedését — a zóna-rendszer behozatala óta — vonalszakaszonként feltüntetni, el kellett attól tekinteni azon oknál fogva, hogy 1890-ben a magy. északkeleti vasut, 1891-ben pedig az osztr. magy. államvasut magyar vonalai államosítottván, ezen kimutatás nem nyújtana helyes képet; alább a m. kir. államvasutak 1892. évi személyforgalmát mutatjuk ki vonalszakaszok szerint:

1. sz. f. 9,587.657	III. t. f. 1,367.518	VII. t. f. 318.175	XI. t. f. 162.000
2. sz. f. 8,414.759	IV. t. f. 927.656	VIII. t. f. 351.294	XII. t. f. 215.628
I. t. f. 2,409.689	V. t. f. 621.844	IX. t. f. 197.777	XIII. t. f. 366.543
II. t. f. 2,059.463	VI. t. f. 470.405	X. t. f. 172.654	XIV. t. f. 970.630

Az 1892. évi teherszállítást a következő kimutatást részletezi:

	M. kir. államvasutak és a kez. levő magán vasutak	Magán kezelés alatt álló magánvasutak	Összesen
	t o n n á k		
Podgyász	60.535	12.703	73.238
Gyorsjavak	128.830	31.075	159.905
Téherjavak	16,971.292	6,942.432	23,913.724
Önkez. javak	5,219.683	314.196	5,533.879
Kocsi, ló, kutya . .	3.083	924	4.007
Összesen	22,383.423	7,301.330	29,684.753

A téherjavak által megtett út volt 3.669,445.091 tonna-km.; egy-egy tonna átlagban befutott 124 t.-kmt.

A vasutak összes bevétele volt 1892-ben:

	M. k. államvasutak és kez. levő magán vas.	Magán kezelés alatt álló magán vasutak	Összesen	Üzleti hossz km.-kint
	f o r i n t			
Személyszállításból	19,891.460	3,295.309	23,186.769	1.894
Teherszállításból	57,280.509	12,083.906	69,364.415	5.665
Egyebekből	404.180	797.948	1,202.128	91
Összesen	77,576.149	16,177.163	93,753.312	7.650

E roppant bevétellel szemben a vasutak üzlete is óriási összegeket emészt föl. Az összes üzleti kiadások képviseltek a

M. kir. államvasutak és kez. levő magán vasutaknál	Magán kezelésben levő magán vasutaknál	Összes vasutaknál	Üzleti hossz km.-kint
41,155.522 frtot	7,535.977 frtot	48,691.499 frtot,	3.977 frtot.

Ebből esett:

	Általános igazgatásra	Pályafelügyelet és fentartásra	Keresk. és forg. szolgálatra	Vonatmozgósítás és műhelyszolgálatra	Anyagszer és leltárkezelési szolgálatra
M. k. államvasutak és kez. levő mag. vasutaknál . .	3.91 ⁰ / ₀	29.46 ⁰ / ₀	35.45 ⁰ / ₀	29.62 ⁰ / ₀	1.56 ⁰ / ₀
Magán kezelés alatt álló magán vasutaknál . .	6.84 ⁰ / ₀	28.82 ⁰ / ₀	34.21 ⁰ / ₀	29.90 ⁰ / ₀	0.23 ⁰ / ₀
Összes vasutaknál	4.38 ⁰ / ₀	29.35 ⁰ / ₀	35.26 ⁰ / ₀	29.66 ⁰ / ₀	1.35 ⁰ / ₀

Az üzleti kiadások képviseltek az üzleti bevételek arányában (üzleti hányados) a m. kir. államvasutak és a kezelésükben álló magánvasutaknál 52.92, a magán kezelés alatt álló magánutaknál 46.58, az összes vasutaknál pedig 51.83⁰/₀-ot.

A fennebb felsorolt üzleti kiadásokon kívül még nem szorosan üzleti kiadásaik is vannak a vasutaknak, melyek a tárgyalt évben 2,609.233 forintra rugtak és az összes kiadásoknak 5.08⁰/₀-át képviselték.

A vasuti szolgálat ellátása nagy személyzetet igényel, melynek fizetése ismét vagy összegeket emészt fel, mint azt a következő kimutatás mutatja:

	Hivatalnok	Illetmény frt.	Altiszt és szolga	Illetmény frt.	Együtt létszám	Együtt illetmény frt.
M. kir. államvasutak és a kezelésük alatt levő magánvasutak	5.239	6,336.573	18.916	10,547.860	24.155	16,834.433
Magán kezelés alatt álló magánvasutak . .	857	1,097.222	3.485	1,516.917	4.342	2,614.139
Összesen .	6.096	7,433.795	22.401	12,064.777	28.497	19,493.572

Ezenkívül még egész hada a munkásoknak talál alkalmazást a vasutaknál.

A vasuti szolgálat komplikált, fárasztó és veszélyes szolgálata szükségessé teszi, hogy a személyzetnek nyugdíj- és betegsegélyző pénztárai legyenek. Ezeknek vagyonálladéka a következő volt 1892 végén:

	Nyugdíjalap frt.	Betegalap frt.	Egyéb jótékonyági alap frt.
M. kir. államvasutak és a kezelésük alatt levő magán vasutak .	10,646.379	138.215	206.410
Magán kezelés alatt álló magán vasutak	3,964.363	193.185	42.343
Összesen . . .	14,610.742	331.400	248.753

Végre ismertetjük még a vasuti üzemnél 1892-ben előfordult balesetek következményeit a személyek testi épségét illetőleg :

	Megöletett	Megsérült	Összesen szeren- csétlenül járt
Utas	3	43	46
Vasuti alkalmazott . .	48	178	226
Idegen személy	84	71	155
Összesen . .	135	292	427

Esett tehát minden 13,693.181 utasra 1 megöletés és minden 955.338 utasra 1 megsérülés.

Kálmán Gusztáv.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 49. füzet. 1894. január.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. február. A kisázsiai vasutak mentén (I). Kúnos Ignácztól, stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXII. évfolyam. 12. füzet. 1893. deczember hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XII. évf. 1. és 2. füzet.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 1—3. Die Situation der Kranken- und Unfallversicherung in der Schweiz, von F. Berghoff-Ising. — Ueber die Anwendung der Schmalspur für Nebenbahnen, von C. Büchelen. — Zur Frage der Consularreform in Deutschland. — Die Stellung Deutschlands zum Projekte des Donau-Oder-Kanals, von R. Stegemann. — Die sociale Schichtung der Bevölkerung Wiens; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. XVIII. Jahrg. Herausg. v. G. Schmoller. I. Heft: Le Play, von A. v. Wenckstern. — Güterzertrümmerung und Abnahme der Höfe in Oberbayern, von R. Schreiber. — Die Frage der ländlichen Arbeiter und der inneren Kolonisation auf der Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik in Berlin 1893, von K. Rathgen. — Die Organisation des Handwerks nach den Vorschlägen des preussischen Handelsministers, von R. Stegemann; etc.

Zeitschrift des k. sächsischen Statistischen Bureaus. Red. v. V. Böhmert. XXXIX. Jahrg. Heft I. und II. Familienstand und Alter der sächsischen Bevölkerung nach der Volkszählung von 1. Dez. 1890. — Sächsische Einkommensteuerstatistik von 1875—1892., von V. Böhmert; etc.

Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgegeben von K. Frankenstein. II. Band. 3. und 4. Heft: Die Statistik in Italien, von F. Virgili; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausg. von E. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plöner. II. B. 4 H.: Die Convertierung der Hypothekarschulden und das österreichische Civilrecht, (II.) von W. Schiff. — Die Besteuerung ausländischer Gläubiger in Oesterreich, von F. Wieser. — Die Bankfrage in Italien, von F. S. Nitti. — Ueber einige Fabrikationszweige in Oesterreich, von E. Elkan; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1. ann. No. 1. Janvier 1894.

Revue générale d'administration. XVI. ann. Déc. 1893: Les travaux publics en France depuis Henri IV. jusqu'en 1789, par R. Dareste; etc.

Political science Quarterly. Vol. VIII. N. 4. Dec. 1893. The concentration of wealth, by G. K. Holmes. The economic state, by L. M. Keasbey. Private claims against the state, by E. Freund. Villainage in England, by J. S. Leadam. The unseen foundations of society, by E. A. Ross; etc.

The Economist. Vol. LI. No. 2625—2630: The state of public business. The Indian currency experiment. The report of the railway rates committee. The prices of commodities in 1893. The resources of Italy. The work of the mint in 1893. The miners' aspirations. The Russian finance; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évf. 1—5. sz.

Fővárosi statisztika: havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. 1893. október hó: Adatok a budapesti (kőbányai) sertésüzletről 1877—1892-ben. 1893. november hó: A bevándorlás hatása Budapest népességének alakulására, Thirring Gusztávtól; stb.

Hutyra Ferencz dr.: Állategészségügyi évkönyv az 1892-dik évre. Budapest, 1893.

Kereskedelemügyi m. kir. minister. *Távirdaüzleti szabályok és távirda-tarifák*. Érvényesek 1893. évi deczember hó 1-től. Hivatalos kiadás. Budapest, 1893.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XIX. évf. 1—10. sz.

Lukács György dr.: Anyakönyvvezetés külföldön és nálunk. Budapest, 1894.

Tormay B.: Elmélkedés a mezőgazdasági egyensúlyról. Budapest, 1894.

Beiträge zur Statistik des Grossherzogthums Baden: Herausgegeben vom Statistischen Bureau. Neue Folge. Sechtes Heft: Die Volkszählung vom 1. Dezember 1890. I. Theil. Karlsruhe, 1893.

Jahrbuch für Bremische Statistik. Herausgegeben vom Bureau für bremische Statistik. Jahrgang 1892. I. Heft: Zur Statistik des Schiffs- und Waarenverkehrs im Jahre 1892. Bremen 1893.

Jahresbericht über die Eisenbahnen und die Dampfschiffahrt im Grossherzogthum Baden für das Jahr 1892. Im Auftrag des Ministeriums des Grossherzoglichen Hauses und der auswärtigen Angelegenheiten, herausgegeben von der Generaldirektion der badischen Staatseisenbahnen. Karlsruhe, 1893.

Meyer Rud.: Der Capitalismus fin de siècle. Wien, 1893.

Militär-statistisches Jahrbuch für das Jahr 1892. Ueber Anordnung des k. und k. Reichs-Kriegs-Ministeriums bearbeitet und herausgegeben von der III. Section des technischen und administrativen Militär-Comité. Wien, 1893.

Pöhlmann R.: Geschichten des antiken Kommunismus und Sozialismus. 1. B. München, 1893.

A GABONA-ELEVÁTOROKRÓL.

— Második közlemény. —

MÁSODIK FEJEZET.

A modern közgazdaság alapkövetelményei a rendszeres gabonaraktár-intézménynyel szemben.

A következőkben áttérek a rendszeres közraktári szervezetre, valamint ezzel kapcsolatosan a jelenleg ismert, néhány elsőrangú, úgy gyakorlatilag, mint pedig szerkezetileg kiváló műszaki alkotásnak részletes méltatására és lehetőleg kimerítő ismertetésére.

Igyekezni fogok mindenekelőtt a közgazdaság mai igényének szempontjából kimutatni, hogy minő mezőgazdasági, forgalmi és kereskedelmi követelmények fűződnek a rendszeres közraktári intézményhez és oldatnak meg általa és hogy erre tekintettel minő műszaki szerkezet képes ezen kívánalmakat a legmegfelelőbben kielégíteni.

Láttuk a csak igen rövidre szorított történelmi fejlődés vázolásából, hogy régtől fogva és pedig megkezdve már az ókorban a középkoron át folytatva és a jelen időkben buzgón gyámolítva, *minden időben fontos közgazdasági jelentőség tulajdonított a gabonaraktár-intézménynek*, melynek szervezete a változott idők és változott viszonyok folytán tetemes átalakuláson ment keresztül.

Főleg azon időponttól kezdve, hogy a közlekedési eszközöknek méltán leghatalmasabb tényezője, a vasutak, jótékony befolyásukat a közgazdaságban érvényesítették, a termelést, forgalmat és kereskedelmet természetesen átalakították, az egyes országok belviszonyait ismertekké tették, az egyes főbb kereskedelmi piacoknak nagy ki-

terjedésű területekre való kizárólagos hatását megszüntették, vidékeket nyitottak meg és fejlesztettek s nemkülönben ezeknek körében jogos természetű verseny és fejlődés útján jelentékenyebb forgalmi és kereskedelmi góczpontokat alkottak, *ezen időtől kezdve — épen mint minden más jelentékenyebb közgazdasági tényező — úgy a gabonaraktár-intézmény is, egészen más szempontokból esik elbírálás alá, mint a hogy a múltban, vagy még pár évtized előtt is ezeknek állása és hatása megbiráltatott.*

A követelmények, melyeket a közgazdaság ma már azon széles körben, melyben mozog, természetesen igen sokoldalúlag, a gabonaraktárak intézményéhez fűz, igen sokban túlszárnyalják a múltak igényeit. Ma, ha ezen intézménynek nagyobb-szabású közgazdasági jelentőségéről és hatásáról szólani akarunk, majdnem kizárólag csakis az oly irányú gabonaraktár-intézményt tarthatjuk szem előtt, mely a mai forgalmi és kereskedelmi igények alapján van szervezve és ilynemű hatásában van hivatva a köznek szolgálatot teljesíteni. Erre tekintettel a gabonaraktár-intézmény szolgálatának főleg *azon alapelvekre kell alapítva lenni, melyeket a modern gabonaforgalom és kereskedelem megszabnak*, és ezeknek kielégítése mellett *keresni kell azon irányú működésnek biztosságát, mely a mezőgazdaságnak van hivatva lényeges előnyt nyújtani.*

A forgalmi és kereskedelmi érdekeknek helyes irányú kielégítése mellett a mezőgazdasági elsőrangú érdekeknek teendő hasznos szolgálat bizton következik.

Azon körülményre, miszerint a gabonaraktárak intézménye az esetleg bekövetkezhető, felette rossz termésű években mintegy a közinséget enyhítő szerepet játszik, ma már tényleg gondolni sem lehet, de nem is szükséges, mert bár sajnosan érezhető ily esélyeknek csapása, mégis az eleven és ezer közlekedési szálak után szétfutó világkereskedés maga végzi az ily rendkívüli viszonyok közepett a ténykedést, főleg akkor, mikor a világpiaczen állandó versenyben vannak mind az öt világrésznek gabonaterményei.

Igy a legjelentékenyebb gabonanem, a buza, tényleg állandó versenynek van az öt világrész feleslegei által kitéve. Együtt látjuk ma már az import területek egyes góczpontjain, a magyar, az orosz, az indiai, egyiptusi, amerikai és már az ausztráliai búzát is. A termelésnek és a közlekedésnek vagy

általánosságban szólva a gabonaforgalom lehetőségének ilyen körülményei között a nagy gabona-gyűlhelyek alkotásának szüksége, a netalán bekövetkezhető inség enyhítésének szempontjából teljesen szükségtelenné, sőt céltalanná válik.

Már az által, hogy a modern közgazdasági élet fejlődésére utalva megemlítettük azt, miszerint a forgalmi és kereskedelmi érdekek és igények alapján szervezett gabonaraktár-intézményt tarthatjuk csakis oly közgazdasági tényezőnek, mely üdvös szolgálatokra hivatott, könnyen beláthatjuk azt, hogy a mily változatosak az egyes országoknak a külön-külön érdekű forgalmi területeknek saját termelési és kereskedelmi viszonyai, épen olyan változatosak azon szolgálatok is, melyeket a gabonaraktárak intézményének az egyes ily országokban a különérdekű viszonyok között teljesíteni kell.

Ebből viszont természetszerűleg következik, hogy mint minden gyakorlati intézmény, csak akkor teljesíti igazán feladatát, ha a tényleg létező viszonyoknak kielégítésére, a szükségletek ismerete alapján alkottatott, úgy kell, hogy a gabonaraktár-intézmény is minden egyes esetben az egyes kívánalmak, a különleges termelési, a forgalmi és kereskedelmi viszonyok szerint szerveztessék, természetesen azon általános szempontoknak megfigyelése mellett, melyek az egész intézménynek közgazdasági jelentőségét biztosítják, illetve kijelölik.

Mindezekre tekintettel a következőkben röviden csakis azon főbb és általános természetű elveknek ismertetésére szorítokozom, melyek a modern közgazdaságban, a közraktári, vagy hogy e helyen specziálisan szóljak, a gabona raktári intézménynek jelentőséget kölcsönöznek.

Az intézmény jellege, ennek nyilvános állása és a köztekinteteknek alávetett szolgálata bármily viszonyok között is elkerülhetetlenül megköveteli, hogy a gabonaraktáraknak szervezett üzlete lehető biztos célzatú és szabatos törvények által szabályoztassék.

A magánvállalkozás, melynek a gabonaraktár-intézmény tényleges létesítésénél a legszélesebb körű tér nyílik, szükségképen rendszerbe és biztos korlátok közé szorítandó, főleg kezdetben és ott, hol még az intézmény természete nem ismert és nem fejlődhetett a gyakorlati élet viszonyaiból, hanem csakis a jótékonyan ható utánzat kíséreltetével válik legtöbb esetben ismeretessé.

Már az intézmény történeti fejlődésének vázolásánál reá mutattunk arra, hogy mint minden gyakorlati természetű ügynél, úgy a gabonaraktárak szervezésénél is mily lényeges befolyást gyakorol a helyes irányú törvényhozási intézkedés mindenütt, hol a közélet fejlettsége nem képes még magában arra, hogy ily kérdésekkel szemben szükségképen állást foglaljon.

Franciaországban, mint láttuk, majdnem teljesen lehetlenné tette a félszeg törvényhozási intézkedés, a gabonaraktár, illetve közraktár-intézmény meghonosítását és csak hosszabb vajudások után, a kérdésnek gyakorlatban történt tanulmányozása alapján hozatott oly törvény, mely már megszilárdíthatta az intézményt és előmozdította annak megerősödését.

Az európai szárazföldön mindenütt így domborodtak ki azon törvényes intézkedések, melyek a közraktárakat szabályozzák.

Nem hagyhatom e helyen megemlítés nélkül, hogy kereskedelmi törvényünkben a közraktári ügyletre vonatkozó intézkedések az ismert európai legjobb törvényekből vétettek át és mint ilyenek igen szabatosak és célszerűeknek mondhatók.

Különös súly fektetendő a törvény azon intézkedéseire, melyek a 435. §., továbbá a 439. és 441. §-aiban foglaltaknak.

A 435-ik szakasz ugyanis elég szigorúan (és ez célszerű) javasolja, hogy mindazok, kik közraktárakat akarnak nyitni, legalább félmillió forintnyi tényleges alaptőkét tartoznak kimutatni.

Ezen intézkedésben rejlik biztosítéka annak, hogy a közszolgálatra hivatott gabonaraktár-intézmény gyakorlatilag alig alakulhat az egyes és sokszor jogosulatlan magánérdekeknek kizárólagos céljából.

A 439. és 441. szakaszok pedig a közraktári jegyeknek rendszerét szabályozzák, kimondván határozottan és kötelezőleg, hogy a vállalat köteles a nála letett tárgyakról közraktári jegyet kiállítani, mely két részből áll: az árújegyből (cedule) és a zálogjegyből, vagyis az értékjegyből (Warrant).

Törvényhozásunknak ezen intézkedése tehát azon magasabb jelentőség[sz]invonálára emelte a gabonaraktár-intéz-

ményt, melylyel általában az utóbbi években a nyugaton találkozunk.

Ezen 439-ik, továbbá a 441. szakasz, mely szerint lehetővé válik, hogy az értékjegy egyszerű hátirat útján átruházható, kölcsönöznek kiváló kereskedelmi és forgalmi jelentőséget az egész raktárintézménynek, mint ezt a következőkben látni fogjuk.

Térjünk most már át azon gyakorlati alapelvek ismertetésére, melyek elkerülhetlenül figyelembe veendők a cél-szerű gabonaraktár-intézmény megalkotásánál.

Ha egy ily intézmény valamely országban létesítettik, úgy azon mezőgazdasági, forgalmi és kereskedelmi követelményeknek, illetve szükségleteknek kielégítésére kell főtekintetet fordítani, melyek a gabonaraktár-intézmény szolgálatához fűződnek.

Ezen igények olyannyira általános jellegűek, hogy ezek körében csak két irányú megkülönböztetést tehetünk, ugyanis, *ha szétválasztva tárgyaljuk azon országok viszonyait, melyek rendszerint és állandóan gabonát visznek ki, a gabonát behozó országok viszonyaitól.*

Oly országokban, hol a gabonatermények az ország befogyasztásával szemben felesleget mutatnak, mindenekelőtt *a mezőgazdaságnak kell megnyitni a közvetlenség útját a gabonatermények értékesítésénél a gabonaraktárak intézménye által.*

Egységes szervezet mellett az ország saját jellegű vidékei szerint *az egyes közlekedési és oly forgalmi góczpontokon kell rendszeres gabonaraktárakat felállítani, melyek kellő termelési háttérrel bírnak és első természetes megálló helye gyanánt jelezhetők az egyes vidékek gabonafeleslegeinck.*

Az így szétágazólag működő raktár-intézmény van hivatva áthidalni azon utat, mely a kivivő (exportáló) országokban a gabonatermelés és a gabonafogyasztás között létezik.

Jótékony hatása az intézménynek a mezőgazdaságra leginkább abban nyilvánul, hogy a fogyasztó világpiacok conjuncturái a helyi termelésnek a lehető legközvetlenebbül válhatnak javára és nem torzítatnak el azon, legtöbbször harmad- és negyedkezű közvetítők által, kik csak a mellék megterheltetéseket növelik és kiknek személyében a termelővel szemben sohasem jelentkezik a tényleges fogyasztás szüksége, hanem sokszor csak a féktelenül elharapódzott

üzérkedés, melynek legtöbbször önző egyéni céljai a közgazdaságnak vannak tetemes kárára.

Lényeges előnyt élvez továbbá a mezőgazdaság az ily szervezett gabonaraktár-intézmény részéről az által, *hogy ezek útján a terményfelesleg annak tényleges eladása előtt forgalmi értékke válik, mert az ily rendes közraktári szervezettel bíró gabonaraktárak által a kezelés alá vett gaboneműekről szavatolás (jótállás) mellett kiállított árú-zálogjegy, a »warrant«, mint biztos értékpapír helyettesíti az árút azonnal az értékpiacon forgalomban.*

Ez által lehetővé válik, hogy kedvezőtlen árviszonyok mellett nem kénytelen a termelő eladni terményfeleslegét, hanem az időleges szükséglet kielégíti és fedezi az által, hogy a közraktári kezelés alá vett terményről kezénél levő zálogjegy alapján, rendes és közszabályok által biztosított előnyös kölcsönben részesül. Legegyszerűbbé válik ezen ügylet, ha maga a közraktár-intézmény oly szervezettel bír, hogy a beraktározott árúkra az előlegezést teljesíti. Ezen kívül még az ily közraktárakban levő gabonamű — a raktáraknak czélszerű szerkezete mellett — ugyszólván minden pillanatban készen van arra, hogy a világforgalomnak közvetlenül átadassék, mi által ismét nagy előnyök háramlanak a termelőre, ki is a legcsekélyebb világpiaczi árváltozások szerint képes intézkedni terményfeleslegének tényleges értékesítése felől.

Ugyancsak a legtermészetesebbnek jelezhető ezen előnyök biztosítása akkor, ha a bizományban való eladást és a külföldi piacokkal való érintkezést maga a közraktár gyakorolja.

Nem utolsó és nem lényegtelen előnyökben részesül a termelő ezen gabonaraktári intézmény szolgálata által abban is, hogy terményfeleslegét azonnal cséplés után, avagy kedvező időjárásban, jó utakon, mindig akkor szállíthatja be, mikor részére legkényelmesebb és így a közraktári rendszeresebb és — előnyeit méltatva — olcsóbb raktár-kezelésnek adta át gabonáját, mintsem az otthon, sokszor több helyen, nem a legczélszerűbb granáriumokban vagy csűrökben felhalmozva volt és így az eladásig szükséges átlapátolások, rostálások, gabonaférges által okozott, sokszor nagymérvű pusztítások és egyéb ellenőrizhetetlen magtári veszteségektől megkíméltetik és e mellett időközben gabonája értékének tényleges hasznát is vehette és forgathatta azon tőkét, mely saját magtárában valódi nagy érték mellett is egészen holtan feküdt.

Pedig mindazon előnyök, melyek a tőke élénkebb forgalmából — a meddő heverés elhárításából — származnak, fokozott súlylyal esnek latba oly tőkében szűkölködő országban, a milyen hazánk. Ebből a szempontból még egy nagy előnyt várhatunk a gabonaraktári intézmény általános elterjedésétől azt t. i., hogy ez intézmény segédelmével a mezőgazdaságba fektetett épülettőke helyesebb arányba hozatik a telektőkével és a forgó üzleti tőkével. Mezőgazdaságunknak ugyanis nyomasztó terhe, hogy kontinentális éghajlatunk miatt tőkénknek tetemes részét kell a közvetetlen nem jövedelmező sok épületbe fektetni és ezt a sok épületet állandóan jó karban tartani. A mienknél intenzívebben kezelt nyugat-európai gazdaságokban az épületek csekélyebb százalékat kötnek le a telektőkénél, mint nálunk. Angolországban ugyanis (Settegast szerint) az épülettőke csak $5-7\frac{1}{2}\%$ -a a telektőkénél, Németország gazdaságaiban $20-25\%$ -ra¹⁾, nálunk ellenben $20-30-40\%$ -ra²⁾ emelkedik ez az arány.

Ez az oka aztán, hogy míg a nyugati államok jókoraleltári és forgó tőkével gazdaságuk telektőkáját — mely magában meddő és élettelen volna — meg tudják eleveníteni és jövedelmezővé tenni, addig nálunk a legtöbb haladás, javítás a forgó tőke hiányán mulik, vagyis a magyar gazdának soha semmire sincs pénze.

Mindazon intézmény tehát, mely a gazdaság álló tőkáját csökkenteni, forgó tőkáját pedig szaporítani képes, messzeható jelentőséggel bír mezőgazdaságunk emelésére. Erre képesít a gabonaraktári intézmény, még pedig a gazdaság újabb megterhelése nélkül.

A kereskedelemre háramló előnyök szintén nem birnak csekélyebb jelentőséggel, mint azok, melyeket röviden a mezőgazdaság érdekében felemlítettünk.

Sőt a kereskedelem ezen irányban ma már bizonyos és ismert követelésekkel lép fel a közraktár-intézménnyel szemben, a mint ezt az elmondottak által is igazolva látjuk és a melyről később részletesebb képet nyújthatunk. Legnagyobb előnyök az ország belkereskedelmére bizonyára abban rejlenek, *hogy a szerves és rendszeres közraktári intézmény útján forgalmi értékévé változtatnak át a beraktározott árúk és ez által.*

¹⁾ Schönberg: Volkswirtschaft. Tübingen, 1891. II. 50. és köv. l.

²⁾ Sporzon: Mezőgazdasági üzemtan. Budapest, 1890. 97. l.

felelősen tartatni a milliókra menő különben kötött, illetve holt értékek, a mi a warrant-üzletnek törvény által szabályozott könnyedségében nyer gyakorlatilag kifejezést.

Ezen gabona-raktárintézménynek rendszeres szervezete és épen *a sokoldalú követelmények kielégítésére alkalmas szerkezete* által lehetővé válik, hogy azon forgalmi és kezelési mellékköltségek, melyek jelenben a közlekedési eszközöknek, mondhatni, mintegy világjelentősége által előidézett gyors és változatos áruforgalom következtében beállanak, lehetőleg leszállíttassanak vagy elenyésztessenek.

Ezen mellékköltségek csakis rendszer mellett, kellő egyöntetűségben szervezett oly műszaki alkotások útján kímélhetők meg, melyek tényleg nem maradnak passivitásban mindazon kezelési és közvetítési kérdésekkel szemben, melyek a gabonaforgalom és kereskedelem körében felmerülnek, hanem active, saját szerkezetük által megbízhatóan elégítik ki azon követelményeket, melyek sokszor a legváltozatosabb alakban lépnek fel az egyes helyi forgalomban.

Ezen főfontosságú és kereskedelmileg nagy jelentőséggel bíró kérdés lényegesen befolyásolja, illetve határozott alakban szabja meg a hatályos gabonaraktáraknak czélszerű műszaki szerkezetét. Mert valóban ezen említett követelmény, hogy ugyanis a forgalmi kezelési és közvetítési mellékköltségek lehetőleg elenyésztessenek és ezzel kapcsolatban a gyors, központosított és megbízható kezelés, mint olyan, lehetővé tétessék, csakis a gabona-raktárak műszaki szerkezetének helyes és czélszerű megválasztása és alkalmazása által érhető el.

A gabonaraktárak tehát ezen említett lényeges feltételből következően, mint a *forgalmat közvetítő eszközök* hivatva: *mai nap végezni közgazdasági szolgálataikat, melyeknek sikere gyakorlatilag csak czélszerű műszaki szerkezet által válik lehetővé.*

Hogy a felhozott forgalmi közvetítésnek, mint eddig sok tekintetben ismeretlen tényezőnek jelentőségét e helyen csakis a kezelési és mellékköltségeknek leszállítása és lehető megkímélése szempontjából némileg kiemeljem, nem tartom érdektelennek, ha közlöm e helyen azon költségeket, melyek a budapesti piacz gabonaforgalmánál felmerülnek és a melyeket én saját közvetlen tapasztalataim és személyes utánjárásom alapján néhány főbb forgalmi irányban a következőleg állítottam egybe.

Egyike a legjelentékenyebbeknek azon forgalom, mely

a helybeli gőzmalmok és vasutállomások között fennáll és a melynél a szorosabban vett kezelési és forgalmi költségek *egy métermázsza búza után* következőleg részletezhetők:

1. Zsákkölcsönzés, zsineggel és az üres zsákok fuvardíjával	3	kr.
2. Egy métermázsza búza kirakása a vasuti kocsikból	1 ¹ / ₂	»
3. Az eladó átadási költsége	3	»
4. A malom átvételi költsége	3	»
5. Fuvar a malomhoz	3	»
6. Lerakás a malomnál	1 ¹ / ₂	»
7. Kövezeti vám	3	»
Összesen	18	kr.

Egy másik, ugyancsak gyakran előforduló forgalmi iránynál, ha ugyanis a megérkezett búza, valamely városi magánraktárba szállítatik, a legközvetlenebb költségek *egy métermázsza búza után* következők:

1. Zsákkölcsönzés	3	kr.
2. Kirakás vasuti kocsikból	1 ¹ / ₂	»
3. Átvételi költségek	3	»
4. Átlagos fuvardíj a raktárhoz	5	»
5. Lerakás	1 ¹ / ₂	»
6. Kövezeti vám	3	»
Összesen	17	kr.

Ha hajón érkezik a búza és mint ilyen valamely gőzmalomhoz szállítandó, a költségek következők:

1. Zsákkopás, kötőzsineg	1 ¹ / ₂	kr.
2. Az eladó átadási költsége	4	»
3. A vevő átvételi költsége	4 ¹ / ₂	»
4. Fuvar a malomhoz	5	»
5. Lerakás a malomnál	1 ¹ / ₂	»
6. Kövezeti vám	3	»
Összesen	18 ¹ / ₂	kr.

Ugyanennyi a költség, ha a hajón megérkezett búza valamely városi magánraktárba szállítandó.

Sőt tetemesek ezen közvetlen forgalmi kiadások akkor is, (a mi pedig a legegyszerűbb eset,) *ha a helybeli raktárkészlet,*

melyet tehát egyszer már az érkezés alkalmával terheltek ily című kiadások, valamely gőzmalom számára elszállítatik.

1. Zsákkopás, kötőzsineg	$\frac{1}{2}$ kr.
2. Az eladó átadási költsége	4 »
3. A vevő átvételi költsége	$4\frac{1}{2}$ »
4. Fuvar a malomhoz	5 »
5. Lerakás	$1\frac{1}{2}$ »
Összesen	$15\frac{1}{2}$ kr.

Az itt részletezett tételek értéke bizonyára meggyőzőleg kimutatja, *hogy a szervezetlen forgalom mellett* a közvetlen helyi forgalmi költségek oly magasak, hogy ezek egy-egy jelentékenyebb gabonapiacot saját kereskedelmi forgalmában túlságosan megdrágítanak, hogy ez által a helyi kereskedelem előnyös üzhetése teljesen megbéníttatik. Hiszen a közölt költségek szerint csak azon legegyszerűbb esetben is, midőn a megérkezett búza előbb magánraktárakba kerül és csak később jut innen pl. a malmokhoz, egy métermázsa után a helybeli forgalom költsége $17 + 15\frac{1}{2} = 32\frac{1}{2}$ kr.

Pedig ezen részletezett költségek korántsem képezik a helybeli forgalom kiadásainak és veszteségeinek teljes értékét!

Hiszen a rendszertelen, önmagára hagyott forgalomban tetemesek azon veszteségek, melyek a sokszor és felette megbizhatatlanul és különböző viszonyok között végzett lemérlegelések után jelentkeznek, *sőt azon veszteségek, melyek ugyancsak az alig ellenőrizhető átfuvarozásoknál felmerülnek, a tapasztalat szerint, melyről nagy gőzmalmaink bizonyára sokat tudnak mondani, oly tetemesek, hogy évenként a forgalomnak százalékarányában tűnethetők ki.*

Hol vannak mindezek mellett még azon szintén lényeges költségek, melyek a rendszertelen magánraktározás mellett a gabonaneműeknek időközi kezelése, rostálásából és az egyéni közvetítésből származnak és a raktárdíjjal együtt, önmagukban egy tetemes számottevő mellékkiadási és e mellett kevésbé állandó tételt képviselnek.

Nem csekélyek végül azok a veszteségek sem, melyek a raktáron heverő gabona megromlásából némelykor származnak. Czélszerű raktári kezelés mellett nem szabad a gabona megromlásának előfordulni; ha pedig oly gabonával van dol-

gunk, melyen okszerűtlen raktárkezelés káros hatása kezd mutatkozni, a bajnak kevésbé előhaladott fokán még lehet rajta segíteni. De mind a gabonakészlet épségben való fenntartására, mind a kezdődő romlás továbbhaladásának meggátolására semmi sem oly alkalmas, mint a jól szerkesztett és jól kezelt gabona-elevátor.

A gyakorlati életből vett ezen néhány adattal ki akartam emelni *azon általában kevés figyelemre méltatott körülményt, hogy a gabonaforgalomnak ily irányban felszaporodó mellékköltségeit, melyek a termelésre és kereskedelemre tetemes hátránnyal vannak és leginkább a rendszertelenségből erednek, a modern közgazdaság igényeinek megfelelő rendszeres és szervezett gabonaraktár-intézmény van hivatva legelső sorban csökkenteni és a lehető legelőnyösebb állandó, mindig ismert tétellé változtatni, melylyel a kereskedelem a krajczárok utolsó töredékéig biztosan számolhasson.*

A kereskedelem továbbá ma már megköveteli azt, hogy a külföldi kereskedelem üzhetése céljából a meglevő eleven világverseny folytán *intézményszerűleg oly alkotásokkal gyarapítsuk közgazdaságunkat, melyek útján lehetővé válik, hogy az ország gabonafeleslege gyorsan mozgósíttassék és lehetőleg a külföld iránytadó piacainak oly osztályozott minőségekben mutattassék be, hogy ezeknek értékei iránt a közvetlen és ma már alig képzelhető szemle kizárásával egy-egy ily világpiacz mindenkor teljes nyugalommal és biztonsággal tájékozva legyen és így a feleslegekre megbízhatólag számolhasson.*

Ámde a nagy világpiacznak szánt gabonaszállítmányoktól a nagy kereskedelem érdeke azt is megkívánja, hogy a gabona kellően osztályozva legyen és nagy tömegben egyminőségű árú szállíttassék. A helyi fogyasztásra szorító kiskereskedelem ismerte ennek vagy annak a termelőnek eladó készletét, ismerte jól mindegyiknek a minőségét; a mai nagykereskedelem nem bibelődhetik individuális megkülönböztetésekkel, hanem unifikálásra, nagytömegű árúk egyöntetű minőségére törekszik. Csak az ilyen árúnak van világforgalmi jelentősége, csak az ilyennel lehet a minőségének megfelelő mindenkori legjobb árakat elérni. Ily árú szállításra pedig csak a gabona-elevátor segítségével vagyunk képesek.

Gabonaneműeket kivívó országokban továbbá lényegesen

a kereskedelem érdekében van az, ha szétágazva a legkiválóbb gabonatermő vidékeken, nagyobb befogadási képességgel bíró szervezett raktárak intézménye létesíttetik és pedig oly célból, *hogy a terményfeleslegek lehetőleg gyorsan és olcsón gyűjtessenek egybe és e mellett a nagyobb mennyiségeknek úgyszólván minden órában lehető piacra dobása által a kedvező conjuncturák fel legyenek használhatók.*

A terményfeleslegeknek egyes alkalmas csomópontokba való összegyűjtése által az elevátorok lehetővé teszik a közlekedési eszközök czélszerűbb kihasználását és helyesebb megosztását, a mi a közvetítés olcsóbbodását vonja maga után.

Tudjuk, mily gyakoriak aratás és eséplésidő után a vagonhiány miatti panaszok; egyszerre tömérdek gabona lepi el a vasúti állomásokat, melyek ily rendkívüli nagy készlet befogadására nem bírnak elegendő raktárhelyiséggel; az árútorlódás következtében lassú az elszállítás, hosszabb időn át drágább a zsákhasználat, nagyobb az árúban beálló fogyaték (callo). Mindezen hátrányokat tetemesen mérsékeli a gabona-elevátor.

Abban különben, hogy a feleslegeknek nagyobb tömegű, rendszeres és ismert készletben tartása ily intézmények által egy-egy országban biztosítva van, még egy nagyjelentőségű kereskedelmi hatás is gyökerezik, *a mennyiben megkíméltetik az ország attól, hogy feleslegével minden körülmények között a közvetlen piacra dobassék és állást foglalhat a sokszor csak speculativ természetű és nem egészségesen alakult ár hullámzásoknak rögtönös következményeivel szemben.*

Lényeges szolgálatokat tesz a rendszeres közraktári intézmény az által is, hogy a gabonakereskedelem által igénybe vett tőkéket nem forgácsolja szét, hanem vásárló erejüket központilag érvényesíti és így ugyanazon anyagi eszközökkel sokkal jelentékenyebb működést tud kifejtetni, mint a magára hagyott kereskedelem ezen intézmény nélkül.

MIKLÓS ÖDÖN.

GAZDASÁGI HALADÁSUNK ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY.

*(Felolvastatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1894. márczius
hó 12-én tartott ülésében.)*

— Első közlemény. —

Bármilyen magasra tartsuk is a tudományos kutatást, bizonyos az, hogy alapja mindig a kutató szemei előtt lejátszódó jelenségek megfigyelése és többé-kevésbé nyiltan bevalótt czélja az érzett bajok orvoslása.

Talán sehol sem jelentkezik e tétel igazsága szembe-
szökőbben, mint épen a közgazdasági elmélet nemzeti műve-
lésének irányjaiban, illetve irányváltozásaiban. Mert bármily
nemzetközi jelleggel birjon is látszólag a közgazdasági tudo-
mány, annak irodalma országról-országra visszatükrözi az
illető nemzet gazdasági fejlettségét. A régi időkre — ugy az
ókorra, mint a középkorra nézve — egyre világosabbá válik
e tétel igazsága, a mint a gazdaságtörténet jobban felderíti ez
időszakok sajátos viszonyait, s ugy a merkantilizmusról, mint
a physiokratizmusról és Smith iskolájáról rég el van ismerve,
hogy azok koruk, illetve a vezető nemzetek gazdasági életében
találják gyökeröket. Hogy azonban századunkra is áll ez ösz-
szefüggés, azt két feltűnő példán kíséreljük meg beigazolni.

Egy félszázad mult el már azóta, hogy az u. n. klasszikus
angol nemzetgazdaságtan ellenében Németországon megindult
a visszahatás s a történelmi iskola fellépett. Erről a vissza-
hatásról joggal elmondhatjuk azt, hogy az a saját viszonyait
felismerő nemzet önálló eszejárásának megnyilatkozásából
eredt. A német közgazdaság fejlettség dolgában hasonlíthat-
lanul hátrább állott, mint az angol és hátrább, mint a francia.
A francziák nehézség nélkül elfogadták Smith tanait, melyek
velők közel egy gazdasági színvonalon álló nemzet kebeléből

származtak — az öntudatra ébredő német nép — s a mi nem kevésbé jellemző, a magyar is, áhitattal hallgatta List izgató szavait, melyek az angol tudomány és az angol verseny ellen voltak irányítva. És csoda-e, hogy a közgazdaságtan tételeinek relativitásáról szóló tan azon a földön nőtt nagyra, hol szembeszökő volt az ellentét a létező állapotok s az uralkodó tudományos iskola által elméleti alapul felvett viszonyok között. Gyáripar nélkül vagy legfeljebb annak kezdeteivel, csiráival és a régi jobbágyrendszer uralma alatt a Németbirodalom szinte megmérhetlen távolban állott akkor még Anglia mögött. E nagy távolságot észrevenni s arra a közgazdasági élet fejlődésének elméletét ráalkalmazni nem annyira nehéz, mint inkább hálás feladat volt a német tudomány számára.

A félszázad alatt, mely azóta lefolyt, nagyot változott a közgazdasági élet képe. A mi akkor csak Európa nyugati szélén volt megvalósítva: a gazdasági szabadság, az egyes osztályok jogi függetlenítése egymástól, ténynyé vált nemcsak Közép-Európában, ideszámítva hazánkat is, hanem az északi szomszéd, az Oroszbirodalom óriás területén is. E szabadság hozta aztán magával ugyanazokat a nagy társadalmi problémákat, melyek a nyugati nemzetek előtt már egy század óta ismeretesek s melyeket röviden a szocziális kérdések neve alatt szokás egybefoglalni. S itt találjuk a második példát, mely tételünket igazolja.

Semmi sem jellemzőbb a nemzetek közgazdasági életének fejlődésére nézve, mint az a változás, mely a tudomány irodalmában a javak termeléséről s aztán a javak megoszlásáról szóló fejezet jelentősége tekintetében a század folyamán beállott. Még Smith meghatározása szerint — melyet különben Steuart-tól vett át, a közgazdaságtan feladata megtanítani arra, hogyan szerzik meg nemzet és kincstár a szükséges javakat. A nagy skót mester I. könyve azon kezdi, hogyan emelkedik a termelés munkamegosztás útján; a II. könyv előadja, mennyire fontos a termelés bőségének szempontjából a tőke mennyisége s a későbbiek a nemzeti termelés emelésének kérdésével s a vonatkozó rendszerekkel foglalkoznak. Nem mintha a megoszlás problémáit nem ismerné Smith, ki egy helyen¹⁾ — bizonyynyal nem nagy statisztikai

¹⁾ I Book, Chap. VIII. »in every part of Europe, twenty workmen serve under a master for one that is independent«.

ismeretek alapján — azt állítja, hogy Európa minden részében husz munkást látunk dolgozni egy mester alatt, míg egy önállóra akadunk; érinti a munkás osztály helyzetének javulására vonatkozó kérdést, de azt azzal üti el, hogy a munkásokra irányuló kereslet nem emelkedhetik a nemzetvagyon emelkedése nélkül.¹⁾ Ime tehát itt is, a hol a megoszlásról van szó, a termelés szempontja lép előtérbe, *a termelés fokozása az a főcél*, mely a gyakorlati közgazdaság elé tüzetik, s az az a központi problema, melylyel a tudománynak ugyyszólván kizárólag foglalkoznia kell.

Egy emberöltővel utóbb gyökeresen megváltozik a helyzet. Ricardo, a közgazdasági élet törvényeinek tán legélesebb elméjű elemzője, előszavában egyenesen a javak megoszlásának jelenségeit állítja előtérbe, s nem habozik kimondani, hogy »a közgazdaságtan főproblémája az, megállapítani a javak megoszlásának törvényeit«,²⁾ panaszkodva egyuttal, hogy Turgot, Steuart, Smith, Say és Sismondi nagyon kevésse kielégítő tájékoztatást nyújtanak a járadék, a vállalkozói nyereség és munkabér természetszerű alakulásáról.

Mint látjuk tehát, a Csatornán túl már a század elején megérett volt a nemzeti jövedelem megoszlásának kérdése. S a mint a század második felében egész Európa belép a Nyugat gazdasági jogrendjébe s a termelés ugyanazokat az alakokat kezdi felölteni; a mint nevezetesen kiválik a tisztán munkájuk után élők, az igazi modern munkásosztály nagy kategóriája, mely Angliában már a múlt század végén nagyranőtt, az irodalom is visszatükrözi a változást az által, hogy immár nem a termelés, hanem a megoszlás kérdéseit helyezi előtérbe.

A nemzeti termelés fokozásának problémája — a régi nemzetgazdák eme közkedveltségű tárgya — valóban vesztett jelentőségéből. Vesztett pedig nem azért, mintha nem volna ma bő termelésre szükség, mint volt régente. Maga az emberi nem pusztá számbeli emelkedése, mely a jelen században minden valószínűség szerint erősebb volt, mint bármikor, elengedhetlen következményül vonja maga után annak szükségét, hogy a

¹⁾ Lásd ugyanott: The demand for those who live by wages naturally increases with the increase of national wealth, and cannot possibly increase without it.

²⁾ Principles of Political Economy and taxation. 3. ed. London, 1821. Preface, 3. bekezdés.

termelés fokoztassék. Csakhogy ez a fokozás — hála a természettudományok s nyomukban, sőt sokszor megelőzve őket, a technika fejlődésének — ment úgyszólván magától, a nélkül, hogy akár a közgazdasági tudománynak útmutatással, akár az állámnak beavatkozásával támogatnia kellett volna. A mint ma szinte mosolylyal olvassuk azokat a példákat, melyekkel Smith a munkamegosztásnak a termelés fokozása szempontjából való csodás hatását megvilágítani akarta, ugy bizonyynyal nevetségessé válnék az, a ki ma a felett töprengene, hogy mikép biztosittassék az emberiség szükségleteinek fedezése. A mióta a földművelés a hagyományos alap helyébe a vegytan, földtan és növényélettan tudományos igazságait állította vezetőkül, a mióta az európai kivándorlók távol világrészek szűz talaját lefoglalták a termelés céljaira, a mióta az ipar a természet erőivel oly bámulatra méltó eredményeket képes létrehozni, gépeivel oly munkát képes végezni, melyet az egész civilizált emberiség — ha a gyermekek, aggok és nők ugyanolyan erőt fejtenének is ki, mint a javakorabeli férfiak — távolról sem győzne meg: azóta megszűntek az aggodalmak az iránt, hogy a föld nem bírja eltartani azt az embertömeget, mely napról-napra emelkedő számban rajta él. Sőt, mi több, a dolog azt a sajátyszerű látszatot ölti, mintha a termelés túlhaladná az emberi nem szükségletét. Akár a gabnaneműeket vegyük, akár a bányák legfőbb termékeit, a vasat és szenet, akár az ipar czikkeit: a kulturnemzetek évről-évre nagyobb mérvben fokozzák a termelést, semmint a népesség növekedésének megfelel: az egy főre eső termelés kétségkívül évről-évre nagyobb lesz. S mindez így foly már hosszú idő óta, dacára annak, hogy a termelők versenye már két évtizede folyton apadó árakkal jár együtt. Mert ma tudvalevőleg nemcsak a magyar gazda panaszkodik a miatt, hogy buzáját el kell pocsékolnia oly áron, melyre évtizedek óta nem volt példa, hanem hasonló helyzetben van az angol vas- vagy szénbányatulajdonos, a pamutgyáros s az általános árhanyatlás kiterjed az ipar legfontosabb, legtömegesebb fogyasztásra dolgozó nagy ágainak termékeire is. *Nem a termelés elégtelensége, hanem a túltermelés réme az, mely ma kísért.*

Hogy mily változás állott be e tekintetben századunk folyamán, azt a nyugat irodalmából vett három név egymás mellé állítása is jellemzően feltünteti. E nevek közül kettő

régebbi és azt az ellentétet képviseli, a mely a túlnépesedett angol sziget s a fiatal gyarmatállam, az Egyesült-Államok gazdasági élete közt fennáll, illetve részben már csak fennállott: értem Ricardot és Carey-t. A harmadik név egészen modern, a cambridge-i egyetem tudós tanáraé, Marshall-é. A *diminishing return*, a föld csökkenő termékenységéről szóló tan s a földjáradékelmélet nagynevű kifejtője, Ricardo, az őstermékek folytonos drágulásától tart s abban látja azt a határt, mely az emberi nem szaporodásának és jólétének e földön szabva van. Az amerikai író, minden túlzása mellett is az amerikai élet hű visszatükrözője, az *increasing return* tanának apostola, azt tartja, hogy az emberi nem számbeli és szellemi haladásával a termelés minden ága egyre gyümölcsözőbb, egyre jutalmazóbb lesz s a javak szaporodása nemcsak párhuzamos marad a népesség szaporodásával, hanem előreláthatólag meg fogja haladni azt. S lássuk most napjaink íróját, az angol gazdasági élet alapos megfigyelőjét, Marshall-t. Mint felette óvatos és lelkiismeretes tudós, az *increasing* és *diminishing return* eseteit pontosan mérlegelve,¹⁾ arra a végkövetkeztetésre jut,²⁾ hogy a növekvő és csökkenő produktivitás egymást egészen jól ellensúlyozza, más szóval tehát, a termelés a *constant return* törvényének uralma alatt áll, *a munka és tőke mennyiségével arányban emelkedő irányt követ*. Angliát illetőleg pedig határozottan azt tartja, hogy a jelenben a népesség emelkedését a javak több, mint párhuzamos szaporodása kíséri.³⁾

Ime tehát, az irodalom ép úgy elhagyta Ricardo ideje óta a csökkenő termékenység tanát, a mint elhagyták az angol és skót földbirtokosok azoknak a meredek domboldalak-

1) Ld. »Principles of Economics« Vol. I. Second edition. London 1891. IV. Book III. és XIII. fejezeteit.

2) Ld. u. ott a VI. k. 12. fejezetét a 719. lapon: »the actions of the Laws of increasing and diminishing Return appear pretty well balanced, sometimes the one, sometimes the other being the stronger.« S tovább »taking one thing with another, the Law of Production is that of Constant Return«.

3) Ld. u. ott IV. k. 13. f.: »in England at the present time, with easy access to abundant foreign supplies of raw material, an increase of population is accompanied by more than proportionate increase of the means of satisfying human wants other than the need for light, fresh air, etc.«

nak művelését, melyekre a század elején az angol nép táplálására még szükség volt. S ha nézzük napjaink közgazdasági politikáját s látjuk azt a nagy elzárkózási törekvést, vagy — a mennyiben meg van is a hajlam nemzetközi kereskedelmi szerződések kötésére — azt a nagy erőfeszítést, a melylyel a nemzetek egymás piaczat biztosítani, de a magokét magoknak fentartani igyekeznek s ha látjuk, hogy szerződéseket csak azért kötnek, hogy nagyobb előnyöket szerezzenek magoknak, mint a minőket ők a szomszédnak engednek: ha nézzük e nagy harczot, melyben az ügyesebb, a ravaszabb győz, úgy ebben is a termelési képesség igen nagy megnövekedésének egyik jelét kell felismernünk. Mert hiába bizonyítja be a közgazdaságtan, hogy a szabad kereskedelem olcsóbb ellátást biztosít összes szükségleteink részére, mint bármely vámrendszabály: az a tény, hogy a termelés úgyszólván tetszés szerint kiterjeszthető ott, hol az legelőnyösebb, természetszerű védekezésre készíti a nem legolcsóbban termelő ország érdekköreit. Mert csoda-e, ha a francia mezőgazda visszaretten annál a gondolatnál, hogy az amerikai farmerek minden további előnyomulása, a budapesti malmok minden további szaporodása vagy kibővítése óriási mennyiségű olcsó gabonát és olcsó lisztet képes a piacra vinni, melylyel az ő terméke nem tud versenyezni. A minthogy a francia vagy osztrák iparos is jól okoskodik, hogy a pamutgyárak szaporítása Manchester vagy Leeds környékén, avagy a skót és északangliai vasgyárak további terjeszkedése az övénél olcsóbb vagy jobb árukkal birná elárasztani Franciaországot, illetve Ausztriát. A nemzeti piac biztosítása a nemzeti termelés részére lesz tehát a jelszó s bármely viszásgokra vezet is a mindent védeni akarás, egyelőre nehéz belátni azt az időhatárt, a meddig a merkantilizmusra emlékeztető nemzetközi versenyzés a behozatal megnehezítése és a kivitel megkönnyítése körül államaink gazdasági politikájának uralkodó jellemvonása fog maradni.

Folytathatnók az idők jeleinek keresését s utalhatnánk pl. arra, hogy a termelés kiterjesztésének eddig nem tapasztalt könnyűsége s az abból eredt bajok, a túlerős verseny a termelők közt vezetett ép a közelmúltban a kartellek alakulására s idézi elő napjainkban azok nagy terjeszkedését. Ez intézmény, mely eredetileg mentőeszköz színében lépett fel

a nagyipari hallatlan verseny-hajszája korlátozására, tudvalevőleg rég levettközte ebbeli jellegét és támadó fegyverré alakult át, melynek egyik éle a nagy fogyasztó közönség, másika a munkások ellen van irányítva. Veszélyes fegyver, melynek ártalmatlanná tétele még sok gondot fog okozni.

Ide tartozik a munkaidő leszállításának ügye is. A nyolcz órai munkaidő ma Nyugaton annyira nem ijesztő rém, hogy annak általános behozatala ott alig ejtene valakit komoly aggodalomba. Hogy ez lehetséges, az is csak egyik ékesszóló jele a termelési képesség rohamos emelkedésének, mely könnyen nélkülözi a munkások idejének egy-két óráját.

Ha tán kelleténél hosszabban foglalkoztunk annak kimutatásával, hogy a közgazdaságtan tárgyát képező problémák egyik fele, a termelés problémái, jelentőségükből veszítettek: annál rövidebben végezhetünk azzal a köztudomású ténnyel, hogy a javak megoszlásának kérdései ép a legujabb időben nyomultak nagyon előtérbe. Fentebb elmondtuk azt, hogy e kérdések felmerülése Európa közép és keleti részeiben a jogegyenlőség, az egyes jogi önállóságának elismerésével lett lehetségessé. Ma már a dolog úgy áll, hogy a társadalmi osztályok alakulására és sorsára lényegileg ugyanazok a tényezők hatnak be nálunk, mint a melyek Nyugaton már egy százada működésben vannak. Más szóval: a társadalmi kérdés ma nálunk ép azzal a természettel és azzal a jelentőséggel bír, mint amott. S ha hazánkban még eddig édes kevesen foglalkoztak vele s ha sokan vannak különben kiváló tehetségű és műveltségű szakembereink közül is, kik nem tartják időszerűnek e kérdések feszegetését s inkább a strucz közmondásos magatartását vélik követésreméltónak: annak több különleges nemzeti oka van. Az egyik az, s itt a felemlítéssel beérhetjük: hogy a politikai élet¹⁾ hullámainak erős verése köti le a közfigyelmet. A másik az, hogy az ugynevezett szenvedő osztályok jajkiáltásai még nem elég erősek arra, hogy ma-

¹⁾ Politika alatt itt természetesen nem értve a közgazdasági vagy társadalmi politikát. Hogy ezek iránt nálunk mily csekély érzék van, arról meggyőződhetik mindenki, ki parlamentünk tárgyalásait figyelemmel kíséri. Valóban hálás, bár kulturális előrehaladottságunkat nem épen kedvező színben feltűntető párhuzamot lehetne e részben hazánk s a külföld közt vonni, ha kiszámítanánk, idejének hány százalékát tölti parlamentünk e kérdésekkel s összevetnénk a talált arányt a nyugati nagy államokéval vagy akár csak az osztrák parlament működésével.

gukra irányítsák a hatalmi tényezők figyelmét; szervezkedésük, mely Nyugaton már előrehaladt stádiumban van, nálunk még alig lelhető fel csiráiban. A harmadik, az a — szerény nézetünk szerint — határozottan téves hit, hogy az ily kérdésekkel való foglalkozás a szocializmus malmára hajtja a vizet. Bárminő nézeten legyen is valaki a szocialista, vagy, hogy világosabban szóljunk, a Marx-féle szocialdemokrata irány jövője felől: azzal tisztában kell lennünk, hogy ép az uralkodó társadalmi jogrend fentartását óhajtó elemek érdekében áll a létező viszonyok pontos felderítése és a fejlődés folytonos figyelemmel kísérése; mert csak az teszi lehetségessé a létező vagy kifejlődésben levő bajok felismerését és idejekorán való elhárítását. Ha igaz az, hogy a társadalom hasonlít az élő szervezetekhez, úgy bizonynyal igaz az is, hogy a társadalmi test megbetegedését könnyebb addig kezelni, míg a bajnak csak csirái vannak meg, míg csak egyes szervek működése van megzavarva, mint ha a baj már kiterjedt és az egész szervezetet fenyegeti felbomlással. A »principiis obsta« arany szabályában rejlik itt is az államférfiúi bölcsesség netovábbja. S a viszonyok lelkiismeretes kifürkészésének és higgadt megítélésének munkája is, mely a tudni vágyót vezeti, könnyebb és tisztább addig, míg csendes a társadalom vizeinek tükre, mint akkor, mikor a küzdő szenvedélyek hullámverése felkavarta a fenék minden iszapját.

Mikor Magyarországon szociálpolitikai kérdésekhez fordulunk, jól tudjuk, hogy nélkülöznünk kell azt a gazdag hivatalos és nem hivatalos eredetű anyagot, mely külföldön e viszonyok felismerése érdekében felhalmoztatott. Sem a hivatalos statisztika folytonos adatgyűjtései, sem külön parlamenti enquêtes, sem társulatok munkássága nem egyengetik az utat a társadalmi osztályok változatos helyzetének felismerésére. Még egyes osztályaink számbeli erejét sem vagyunk képesek megállapítani, nem hogy azok fejlődését számszerűleg figyelemmel kísérhetnénk. A jobbagyság felszabadítása óta lefolyt évtizedek alatt négy népszámlálásunk adott foglalkozási statisztikát,¹⁾ melyek, ha összehasonlításra alkalmasak

---

¹⁾ Nevezetesen az 1857., az 1869., az 1880. és a legutolsó, 1890. évi népszámlálás.

volnának, felettébb tanulságos képet nyújthatnának már az új gazdasági jogrend következményeiről, kétségtelenül nagy változást, nagyfokú átalakulást mutatnának társadalmunk alkotó elemeiben s jó alapul szolgálhatnának annak megítélésére, hogy minő fejlődést várhatunk a közel jövőben. Azonban nemcsak ez alapot kell sajnosan nélkülöznünk, de hiányában vagyunk oly adatoknak is, melyek egyes osztályaink gazdasági helyzetét s az abban beállott változásokat kétségtelen megbízhatósággal megállapítanak. Igaz, hogy itt a statisztika még nagyobb nehézségekkel kénytelen küzdeni, mint az előbbi feladat megoldásánál. De, ha nem is lehet szó arról, hogy valamennyi osztályunk vagyoni és jövedelmi viszonyait pontosan lemérjük: bizonyos az s a külföld példája elég ékesen szól e tekintetben, hogy lehet biztos támpontokat találni, melyekből e viszonyok menetére következtethetünk. Mindezek azonban hiányoznak nálunk s még a munkabérek fejlődéséről sem tudunk magunknak kellően számot adni.

Ily körülmények közt természetesen be kell érünk jelen szerény tanulmányunkban azzal, hogy összegyűjtve azt, a mi keveset birunk, megkíséreljük feleletet adni társadalmi osztályaink fejlődésének kérdéseire, nevezetesen arra a főkérdésre, mely tulajdonkép minden szociálpolitikai problémának középpontja: hogy t. i. mikép fejlődik társadalmunkban az az osztály, mely tisztán anyagi munkára van utalva, emelkedik, vagy fogy-e annak számaránya az összes népességben s aztán — az adott termelési viszonyok mellett — emelkedik vagy fogy-e a kereslet ez osztály munkája után. Mert — bármennyit okoskodjék is a tudomány a fölött a gazdasági törvény felett, mely a munkabér magasságát meghatározza — bizonyos az, hogy a bér nagysága s ezzel a proletariatus gazdasági helyzete attól a viszonytól függ, mely a munkakeresők által rendelkezésre bocsátott munkaerő s a munkaadók által felajánlott munka-alkalom közt van. A mint Cobden egyszerűen kifejezte: ha két munkás fut egy munkaadó után, a munkaadó győz, ha két munkaadó fut egy munkás után, a munkás szabja meg a feltételeket. A munkabér lecsúszhat a pusztta megélhetés színvonalára, oly színvonalra, mely maga is relativ s a kultura jótéteményeihez szokott egyén szemében az emberhez méltó élet fogalmán esetleg

mélyen alul állhat; igaz, hogy e színvonal elérése előtt ott van a lehetőség a kivándorlásra.

A fentiek után felesleges ismételnünk, hogy hazánkban e kérdésekre csak hozzávetőleges választ adhatunk, csak egyes állításokat kockáztathatunk, a nélkül, hogy azokat a statisztika, a tények mérőjének próbakövére állíthatnók. De ép ezért indokoltnak látszik végül egy külön fejezetet szentelni annak a kérdésnek, hogy miféle eszközökkel, minő adatgyűjtések segélyével lennénk képesek a hiányokat pótolni és kellő statisztikai világosságot deríteni társadalmunk egyes osztályainak számbeli viszonyaira és gazdasági helyzetére.

A föld birtoka képezte kétségkívül a múltban hazánk legszélesebb társadalmi osztályainak alapját. S miután Magyarország lakosságának háromnegyede még ma is közvetlenül a földművelésből él, természetszerűen elsőrangú fontossággal bír az a kérdés: minő arányban áll az ország össznépességéhez az a réteg, melynek gazdasági létét a földbirtok biztosítja. E kérdést úgy is tehetjük fel: mikép van a földbirtok megoszolva s a földművelésből élő népesség minő hányada az, mely föld tulajdonában van és minő hányada az, mely mint birtoktalan munkás keresi kenyerét a földtulajdonosok szolgálatában? S mivel tulajdonkép mindenütt vannak átmenetek s a kis földbirtokosok közt országszerte bizonynyal nem jelentéktelen hányad van arra utalva, hogy földje megmunkálása mellett idegen szolgálatot, napszámot keressen, a mikor azután gazdasági helyzete a szerint viszonylik a birtokos, illetve a napszamos-osztály helyzetéhez, a minő arányban a saját földből folyó jövedelem életszükségleteihez áll, — ez átmenetet képező osztály számarányának ismerete volna hivatva kiegészíteni a földművelésből élő nagy társadalmi osztálycsoportokról való ismereteinket.

Sajnos, hogy statisztikánk feltett kérdéseink egyikére sem képes csak megközelítő választ is adni.

Pedig a ki figyelemmel kíséri napilapjainkat, gyakran olvashat hivatkozásokat népszámlálási eredményekre, melyek állítólag számszerűen bizonyítják a földbirtokos osztály pusztulását. Hogy ez állítások megbízhatóságát megvizsgálhassuk, ki kell egy kissé térnünk népszámlálásaink vonatkozó adataira.

Az 1857. évi népszámlálás, mely a modern Magyarország népességének foglalkozását először tüntette fel, kimutat 1,365,466 férfi- és nő-földbirtokost az egész Magyarbirodalomban. Az 1869. évi népszámlálás a népesség foglalkozását szintén nem mutatja ki külön nemek szerint és így férfi és női földbirtokost egybefoglalva, 1,975.716 birtokosról számol be. Az 1880. népszámlálás a nőket különválasztja ugyan, de a földművelésnél foglalkozókat csak egy összegben adja, tehát birtokost, szolgálatban állót, napszámosnőt együtt. Különben a férfibirtokosok száma a társországok házközösségi birtokosain kívül 1,209.509-nek van kimutatva, ez utóbbiakkal egyetemben vagy 1,385.000-re számítható.¹⁾ A legutóbbi népszámlálás, melynek feldolgozása lelkiismeretesség dolgában messze meghaladta előzőit, nem tartalmaz külön rovatot a földbirtokosok számára, hanem »földbirtokos és földműves« felirat alatt egyesítve vannak mindazok, kik foglalkozásukat ezen nevekkal jelölték meg. A földbirtokosok kiválasztása azért nem bizonyult tanácsosnak, mert — a mint a nép nyelvéről tudjuk — e kifejezés legalább is középbirtokost, az úri osztályhoz tartozó egyént jelöl meg, míg a parasztbirtokos egyszerűen földművesnek nevezi magát. Kérdés azonban, hogy a földműves vagy a vele rokon megjelölések akár a magyarban, akár a szláv vagy oláh nyelvben nem használtattak-e a kis bérlő, feles, sőt esetleg a földművelésből élő pusztá napszámos megjelölésére, stb. A legutolsó népszámlálás feldolgozásánál a feles bérlőket kifejezetten a földművesekhez vették; a többi hibaforrások jelentőségét megítélni nem tudjuk, miért is a talált 1,726.022 férfi és 165.050 nő földbirtokos és földműves, tehát összesen 1,891.072 egyénről nem állíthatjuk biztosan, hogy csakugyan földtulajdonosok-e? Ugyanez áll különben a régibb népszámlálásokra is, hol a földbirtokos kitétel egymagában használtatott, de a földműves megjelölés is kétségkívül gyakran

---

¹⁾ Az 1880. évi népszámlálás ugyanis a Dráván túl házközösségben élő családokról következő kimutatást ad: volt a fennálló házközösségben élők összes száma 149.384, a titokban feloszlott házközösségben élők közt volt a birtokosok száma 92.814. a családi kisegítőké 75.910. Ha a fennálló házközösségek tagjai közül a birtokosokat hasonló arányban választjuk ki, mint a mely a titokban feloszlott házközösségekben számaink szerint uralkodott, vagy 82 ezer ily birtokost kapunk, mi a 92.800-hoz adva, közel 175 ezret ad.

ide vonatott. Igen nagy hibaforrást képez általában a családtagok besorozása. Ha a számlálólapon e minőség megjelölve nem volt, a család nem birtokos tagjai, mint földművelők, a birtokosok közé kerültek. Lehet, sőt valószínű viszont, hogy a pusztá földműves szóval jelölt egyéneket régebbi népszámlálásaink kisebb-nagyobb részben a földművelésből élő munkások közé sorolták. Hogy a számok, melyeket idéztünk, mennyire nem képviselnek összehasonlítható homogén csoportot, azt azok egymás mellé állítása is szembeszökőleg bizonyítja. Ha ugyanis a mindkét nemen levő birtokosokat (1890. a földművelők beleértésével) összeállítjuk s hogy ezt tehessük, az 1880. évi népszámlálás eredményét az 1890. évi számok alapján a női birtokosok bevonásával hozzávetőleg átalakítjuk,¹⁾ következő képet kapunk azok számának változásáról:

1857	1869	1880	1890
1,365.000	1,976.000	1,515.000	1,891.000

E számsorozat magán hordja a valószínűtlenség, megbízhatatlanság bélyegét. Mert ha még elfogadnók is a nagy emelkedést 1857—1869. közt, az óriási csökkenés 1880-ra és ismét felszökés 1890 re teljesen elképzelhetlen. Igaz ugyan, hogy a hetvenes évek hitelválsága nagyon sok önálló földbirtokost tett tönkre s az árverések száma 1880. körül érte el tudvalevőleg maximumát,²⁾ de ily óriás apadás ép úgy nincs igazolva, mint az 1890-re történt emelkedés.

Ki kell tehát jelentenünk, hogy népszámlálásaink a hazai földbirtokos osztály nagyságáról felvilágosítást nem nyújtanak. De különben is, ha volna oly megbízható számunk, mely feltüntetné azt, hány embernek van az ország lakosságából tulajdon földje: még mindig nem tudnók azt, hogy tulajdonkép hányan élnek földbirtokuk után és hányan tekintendők úgy, mint első sorban napszám után élők. A német foglalkozási statisztika kimutatta azokat a földbirtokosokat, kik

¹⁾ Mint jeleztük volt, az 1890-iki népszámlálás 1,726.022 férfi ellenében 165.050 nőbirtokost mutat ki. Feltéve, hogy az arány a két nem közt 1890-ban is ugyanilyen volt, az 1,385.000 férfi birtokoson felül vagy 130 ezer nőbirtokos lehetett. E szám hozzáadásával kapjuk a felvett kerek összeget.

²⁾ L. ezek statisztikai kimutatását: »A földbirtokos osztály hitel-szükséglete s annak kielégítése« című értekezésemben. (L. Nemzetgazdasági Szemle XV. évf. 830. l.)

együttal mint munkások szerepelnek, napszámba szoktak járni; ily kimutatás nálunk nem létezik. A földbirtok megoszlásának statisztikája volna tehát hivatva kulcsul szolgálni annak megítélésére, hogy hány önálló existenciának nyújt alapot a föld s hogy a mezőgazdasági népesség minő hányada birtoktalan, illetve minő hányada bir oly törpe birtokkal, melyből — mellékkereset nélkül — megélni nem lehet.

Sajnos, hogy birtokstatisztikánk nagyon távol áll attól, hogy kielégítőnek lehetne mondani. Két összeállítás eredményét fogjuk szemügyre venni. Egyik Keleti Károly »Hazánk és népe« című nagyhirű művében látott napvilágot és az 1869. évi kataszteri helyreigazítás adataiból áll.¹⁾ E szerint lett volna a szűkebb Magyarországon (Horvát-Szlavonországok és határőrvidék nélkül) létező birtokok száma a nagyság szerint emelkedő egyes csoportokban:

5 holdig	1,444.400	200—	500 holdig	9.246
5— 15 »	643.091	500— 1.000 »		4.502
15— 30 »	260.619	1.000— 3.000 »		3.882
30— 50 »	77.280	3.000— 5.000 »		818
50—100 »	30.336	5.000—10.000 »		495
100—200 »	11.365	10.000 holdon felül		231

E számok, melyekből messzebb menő következtetéseket nem akarunk vonni, arra legalább is alkalmasok, hogy a törpe birtokok nagy számát, a nem önálló földműves existenciák által birt föld jelentékeny arányát, de egyuttal a nagybirtok, a latifundiumok elterjedtségét bizonyítsák.

Keleti számai, bár a korán elhunyt szerző azokból a birtokeloszlás képét meg akarta alkotni s kiszámította az egyes birtokkategóriák részét az összes hazai földbirtokban: e feladatra tulajdonkép nem alkalmasak.

Második forrásunk a következő. A földművelésügyi miniszternek 1890. évi jelentésében a 43. lapon az anyaország birtokviszonyait, bár csak néhány nagy kategóriaszerint, felüntetve találjuk. E szerint tett volna a *régibb kataszteri felvételek szerint* az összes földbirtokból:

a kis parasztbirtokra eső hányad (30 holdig)	. . . .	32·25 ⁰ / ₀
a kis középbirtokra » » (30—200 holdig)	. . . .	14·46 ⁰ / ₀

¹⁾ Ld. a 141. lapon.

a valódi középbirtokra eső hányad (200—1000 holdig)	14 ²⁹ / ₀
az uradalmi birtokra » » (1000—10.000 h.-ig)	30 ⁵⁶ / ₀
az uradalmi latifundiumra eső hányad (10.000 holdon felül)	8 ⁴⁴ / ₀

Ellenben, mint ugyanott olvassuk, az *új felvételek szerint* tett:

a kis parasztbirtokra eső hányad (35 holdig)	33 ²¹ / ₀
a kis középbirtokra » » (35—300 holdig)	15 ¹¹ / ₀
a valódi középbirtokra » » (300—1000 holdig)	12 ⁵¹ / ₀
az uradalmi birtokra » » (1000—10.000 h.-ig)	30 ¹⁷ / ₀
az uradalmi latifundiumra eső hányad (10.000 holdon felül)	9 ⁰⁰ / ₀ ¹⁾

Ha ez adatok forrását keressük, úgy rájövünk, hogy azok sem az összehasonlítást nem engedik meg, sem egyáltalán megbízható alapot nem nyújtanak. Az összehasonlítás nem lehetséges azért, mert a második adatsorozat nem terjed ki az egész anyaországra, hanem annak csak 45 megyéjére. De nem is megbízhatók az adatok, mert azok az egyes birtokkategorikiákba tartozó birtokok önkényesen felvett átlagos nagyságából vezettettek le.

Bár a mondottak után arról szó sem lehet, hogy birtokviszonyaink mai állapotát és különösen azok fejlődését statisztikailag megbízható módon feltüntethessük: az, a mit arról tudunk, határozottan arra vall, hogy azon államok közé kell sorozni hazánkat, melyekben a nagybirtok magas arányban van képviselve. Ha nincs is oly birtoktömrölés nálunk, mint a Csatornán túl: Európa jobban ismert országai közül, Olaszország néhány tartományától eltekintve, csak a Németbirodalomnak az Elbetől keletre fekvő része hasonlítható össze a mi országszerte uralkodó birtokviszonyainkkal. Csehországban, melynek latifundiumait annyit emlegetik, a 200 holdon felüli birtok — tehát még nem is nagybirtok a szó hazai értelmében — csak egyharmadára rúg a földbirtoknak, míg nálunk mintegy felére.

Igaz, hogy minden ily összeállítás, illetve minden összehasonlítás ország és ország közt a földművelés különböző intenzivitása, a különböző művelési ágak miatt többé-kevésbé

¹⁾ A kötetben sajtóhibából 9⁸⁰/₀ áll.

aggályos. Aránylag még extensív gazdálkodást űző országunkban, melynek területéből az erdő közel egyharmadot foglal el, a nagybirtok ugyanazon aránya nem jelent magában véve ugyanannyit, mint Nyugaton. A nagybirtok szerepe a társadalmi szempontból is más és más megítélés alá esik a most érintett viszonyok szerint; a mi viszonyaink közt való szereplésére alább visszatérünk.

A mi a nagybirtok által elfoglalt tér tekintetében mutakozó fejlődést illeti, statisztikai alap hiányában csak annyit mondhatunk, hogy az uralkodó nézet az, hogy e birtokkategoria egészben változatlanul fentartja a század közepén elfoglalt helyét. Itt-ott fogy, megoszlik, részben parasztkézre is kerül, másutt ellenben növekedik. A már említett földművelésügyi miniszteri jelentés így ír e tárgyról (43. l.): »az ötvenes évektől a nyolczvanas évek elejéig a birtokmegoszlás a legkedvezőtlenebb irányt vette, t. i. a középbirtok fogyott s a latifundiumok növekedtek. Azonban aligha csalódom, ha az utolsó tíz év alatt e tekintetben javulást konstatalok, főleg mivel sok állami birtok adatott el a középbirtoknak megfelelő részletekben.« Az utóbbi pont csak annyiban vonatkozik a nagybirtokra, a mennyiben tudvalevőleg az állam a legnagyobb földbirtokosunk. De az állami jószágok eladását körülbelül ellensúlyozhatta a latifundiumoknak az idézett első pontjában jelzett gyarapodása.

Ha a nagybirtok növekvő népesség és növekvő intenzitás mellett fentartja a régi teret, úgy ez minden bizonynyal egymagában is birtoktömörülés jele. De legjellemzőbb e részben a hitbizományok szaporodása. Még 1870-ből eredő adatok szerint¹⁾ e birtokok területe 563.352 holdat tett ki, míg a földművelésügyi miniszterium legújabb adatai, melyek különben az 1885. évi állapotokat tüntetik fel, 2,349.969 holdra teszik a hitbizományokat. Másfél évtized alatt tehát több, mint megnégyszereződtek azok. Az ország területének majd 5⁰/₀-a (pontosan 4⁷/₉) a hitbizományokra esik. Abban az országrészben, mely legrégibb kulturával és legsűrűbb népességgel bír, a Duna jobb partján, e hányad 14¹³/₀-ra megy fel. Vannak itt megyék, hol a területnek egy ötöde hitbizomány,

---

¹⁾ Ld. Pólya J.: »Agrárpolitikai tanulmányok« Budapest, 1886, a 206. lapon.

sőt Sopron megyében több, mint egy negyede az. S a mi tulajdonkép fontos, ép ez országrészben kevés az erdő s a hitbizományi birtokban is kétségkívül a szántóföld a túlnyomó. Nagyon találóan nevezte e viszonyokat egyik kiváló szakemberünk megdöbbenőknek.¹⁾ A Dunántúl bajaira egyébiránt alább visszatérünk.

Általános a panasz a középbirtokos osztály pusztulása felett. A politikai és nemzetiségi tekintetek, melyek nézetünk szerint előtte állanak a gazdaságiaknak, de e helyre nem tartoznak, igazolják e panaszt. A mi fáradhatlan lelkes hazafistatisztikusunk, Fényes szerint $\frac{6}{7}$ -ed részben²⁾ tősgyökeres magyar nemesség gazdasági romlása úgy a felvidéken, mint Erdélyben a legnagyobb csapások egyike, melyeket modern történetünk felmutat: a nemzetiségi áradat ellen véd-bástyául szolgálni hivatott kuriák idegen kézre kerülte — melynél pl. az oláh pénzügyintézetek oly nagy hévvel működnek közre — megannyi veresége a nemzeti eszmének.

Más kérdés azonban az, hogy a középbirtok egyáltalán fogy-e? Új elemek, a mint mondani szokás, tőkések által alapított középbirtokok egy részben — hogy mekkorában, nem tudjuk — kétségkívül pótolták a hézagot; van sok parasztbirtokból kinőtt középbirtok is — utóbbit a gazdasági és nem a mi társadalmi szempontunk szerint nézve, hol a középbirtokos, ellentétben a német terminológiával, urat jelent. Ha a középbirtokot a holdak száma szerint mérjük — mi bizonynyal gyarló mérték — és pl. a 30 vagy 35 holdtól 1000 holdig terjedő birtokot vesszük annak, mint statisztikusaink szokták, úgy valóban nyílt kérdés, hogy az fogyott vagy gyarapodott-e?

Ez átvezet bennünket a kisbirtok kérdésére. Azaz tulajdonkép itt két kérdés is merül fel: az egyik az, hogy egészben mikép változott az e birtokkategória által elfoglalt terület, nőtt vagy fogyott-e? S a másik az, hogy e birtokkategorian belül hogyan fejlődtek a viszonyok, nevezetesen

¹⁾ Ld. György Endre nagyérdekű tanulmányát: »Kötött forgalmú földbirtok és agrárpolitikánk« cím alatt a »Budapesti Szemle« 1893. májusi számában 203. l.

²⁾ Ld. nevezettnek Pesten, 1847-ben megjelent »Magyarország leírása« című művét, hol a 30. lapon azt olvassuk: »az előjogokkal s földbirtokkal felruházott nemesség $\frac{6}{7}$ része gyökeres magyarokból áll.«

a népesség szaporodásával arányban álló fokozatos elaprózás állott-e be, avagy a nagyobb parasztbirtok foglalt-e tért, birtoktömörülés jött-e létre egyfelől, más oldalon természetesen annál nagyobb mérvű birtokelaprózással, esetleg épen a régi birtokosok egy részének birtoktalan proletárrá való lesüllyesztésével?

A legelső kérdésre a fentiek nyomán határozott választ nem birunk adni. A másik kérdésre, illetve a kérdések másik csoportjára is tulajdonképp csak sejtéssel, valószínűségekkel felelhetünk.

A valószínűség, a mely azonban csak nagy átlagra s nem egyes vidékekre vonatkozik, a birtokegyenlőtlenség növekedése mellett szól, azt engedi hinni, hogy egyfelől nőtt, vagy, a mi itt ugyanazt jelenti, változatlanul maradt a nagyobb birtokosok száma és igen megnőtt a legkisebb birtokosoké.

E fejlődést nagyon jellemzően írja le egyik agrikol megyénk ismertetésénél Széchényi Imre gróf, ki egyuttal e nemben egyedül álló statisztikát is közöl a volt urbéres-osztály birtokviszonyainak fejlődéséről. A számok, melyek Somogy megyére vonatkoznak, a következők¹⁾:

	Egész telkes vagy azon $\frac{3}{4}$ telkes felül	$\frac{1}{2}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telken aluli és zsellér	
1861 körül . .	830	849	7.133	9.982	5.939
1883-ban . . .	797	963	4.504	11.886	11.777

A két első osztályt egybefoglava, azt mondhatjuk, hogy a nagy parasztbirtokosok inkább szaporodtak, semhogy fogytak volna, míg ellenben a $\frac{1}{2}$ telkesektől lefelé nagy az elaprózás s az utolsó rovat már megkettőződését mutatja a törpe birtoknak, annak a birtoknak, mely egymagában nem, hanem csakis napszámmunkával kiegészítve képezheti alapját a család megélhetésének.

Bár e statisztikához a szigorú módszer szempontjából természetesen sok kétely férhet s bár egy megye viszonyai nem képeznek oly alapot, melyet az egész országra kiterjeszteni, általánosítani lehetne: mégis a fejlődés menete nagy

¹⁾ Ld.: »Somogy vármegye közgazdasági és közművelődési állapota« cz. tanulmányt e folyóirat XVI. évf. 292. lapján.

valószínűséggel hasonló másutt is. A nagyobb parasztbirtokosnak az a törekvése, sértetlenül fentartani a birtokállományt, nem szoritkozik Somogy megyére, ha nem is szül mindenütt hasonló jelenségeket. Népesedési statisztikánk egyik évről-évre feltűnőbben kidomborodó vonása, a Duna jobb partjának délkeleti megyéiben, a Baranya, Somogy, Tolna, sőt Veszprém megyében is mutatkozó szaporátlanúság, mely az ottani református hitű parasztnépességet jellemzi, de kiterjedőben van a többi felekezetekre is: a birtok együttlátásának vágyából indul ki. A mint Franciaországban általában, úgy e vidéken is ép a jobbmódúak körében jelentkezik e szántsándékos oliganthropia, melynek erkölcsi és büntetőjogi oldala nem tartozik reánk: gazdasági oldaláról pedig elég annyit mondani, hogy az a birtoktömörülés előmozdítója s odahat, hogy ép a nagyobb parasztbirtok maradjon megosztatlanul, míg az alsóbb rétegek szaporasága s ezzel a kisebb birtok további elaprózása halad előre. Nem érdektelen itt megjegyezni, hogy a mesterséges szaporátlanúság a most jelzett területen kívül s az erdélyi szászok szintén köztudomású oliganthropiáján túl is immár jelentékeny szerepet játszik népmozgalmunk fejlődésében. A Tisza mentén fekvő városok, nevezetesen azok, melyekben a református elem nagyobb arányban van képviselve, ép úgy szaporátlanok, mint a felvidéken Hont és Gömör nagyobb része s a Dráván túl Belovár-Körös megye és néhány szomszédos járás.¹⁾

Különben a nagyobb parasztbirtokos-osztály ama törekvését, birtokát megtartani, sőt még növelni is: annyiival könnyebben megvalósíthatja, mert ez az osztály az, melynek leginkább kedvezett gazdasági fejlődésünk. Aránylag igénytelen életmód mellett a föld intenzívebb művelésével azelőtt nem is álmodott bevételekre tett szert s munkája igazán dúsan gyümölcsözött. Ez az osztály az, melyről íróink, teljes joggal, elmondhatják, hogy gazdaságilag legszilárdabban áll s hogy helyzete sohasem volt oly jó, mint a minő ma.²⁾ De e tételt az egész

¹⁾ Ld.: »A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma« című kiadványnak (Magyar statisztikai közlemények. Új folyam. V. kötet.) általános jelentésében a (csak magyar szövegű példány) 33* s köv. lapjait.

²⁾ Ld.: György Endre idézett értekezését a 191. lapon, továbbá Láng Lajos: »A társadalmi deficit« című röpiratában a 41. lapon.

kisbirtokososztályra kiterjeszteni nem szabad. A kisbirtokosoknak az a része, mely épen csak oly birtokkal bir, melyen egy család föntarthatja magát, valamint az a rész, mely e mértéken alul állva, napszámra szorul: különálló réteget képez. A mint a birtok az előbbi esetben további megoszlás alá kerül, vagy egy-egy rossz esztendő megzavarja az amugy is gyenge egyensúlyt bevétel és kiadás közt s megkezdődik az adósságcsinálás: az a kisbirtokos, ki épen csak megélni tudott földjén, illetve annak utódai, lesülyednek egy fokkal: a napszámra utaltak osztályába kerülnek. Innét túl reájuk is áll az, a mi az idegen munka keresésére kényszerülő legkisebb birtokosokra általában: hogy t. i. gazdasági helyzetük kisebb-nagyobb mérvben a napszám alakulásától függ.

Miután birtokmegoszlást említettünk, mely a kisbirtokost lejjebb szállítja, a még földjéből megélni képes gazda gyermekeiből napszámra utalt törpebirtokosokat csinál: nehogy félreértessünk, meg kell jegyeznünk, hogy a birtokmegoszlás, elaprózás e hatása nem mutatkozik szükségszerűen, sőt haladó gazdasági élet mellett mérsékelt elaprózás tulajdonkép változatlan gazdasági helyzetet jelent. Mert természetes, hogy intenzívebb, vagy csak technikailag tökéletesebb gazdálkodás mellett (s ez az, mit a haladó gazdasági élet magával hoz): kisebb föld elég az önálló existenciára, mint extensiv gazdálkodási vagy ősi művelési mód mellett. Ez a mozzanat, melyet jeles agrárpolitikusunk, Pólya J., »Agrárpolitikai tanulmányában«¹⁾ szemben a minimum törekvésekkel kellően kiemel és érvényesít, kétségkívül hazánkban is sokat változtatott a dolgok menetén. Különösen a városok közelében s legnagyobb mértékben épen a városaink közül aránytalanul kimagasodó főváros szükségleteit ellátó hatalmas körön belül igen nagyot emelkedett a föld hozadéka, és ott, a hol azelőtt egy fél telek is alig birta eltartani urát, ma tán annak tizedrésze is elég kenyeret ad a szorgalmas művelőnek. De az országot nagyban és egészben véve, valószínű, hogy a népszaporodással járó elaprózás vagy az örökrészekkel terhelés a kiskgazdát lejjebb szorítja egy társadalmi osztálylyal. S itt van helyén, hogy az e folyamatra nagyban közreműködött országos csapást, szöleink pusztulását, felemlítsük.

---

¹⁾ Ld. különösen a 25—27. l.

Tudvalevőleg a szőlő az a legfontosabb — nálunk egészen a legujabb időkig majd kizárólagos — termelési ág, mely törpebirtokszerű elaprózás mellett is önálló gazdasági existenciát biztosít tulajdonosának; sőt egész természete arra utalja, hogy ily kis gazdák működési terét képezze. A pusztulás tehát, mely földművelésünk ez ágát érte, egyenesen a kis parasztsztyál romlása az illető vidékeken. A tények ismereteseek s itt csak azt tehetjük hozzá, hogy a szőlők rekonstrukcióját csak részben jelenti a szóban forgó osztály restitutio in integrum-át. A homokos talaj más kezekben van, mint a régi szőlők kisbirtokosaié s a hol amerikai vesszőkkel folyik az újraültetés, ott jó részben nem a régi tőkeszegény, sokszor már földje eladásával jobb hazát keresett birtokosnak gyümölcsöznek a vesszők.

A felhozottak valószínűvé tették, hogy a földbirtokosok azon rétege, mely birtoka mellett napszámra van utalva, gyarapodott és valószínű, hogy gyarapodott a birtoktalan mezőgazdasági munkások száma is. Egész általánosságban értjük ezt; mert hisz bármily irányú társadalmi fejlődés mellett vannak ellentétes mozgásban levő elemek, a kérdés csak az, melyik irány a túlnyomó. Azért a birtokszerző napszámosok vagy meggazdagodott zsellérek példáira való hivatkozás — még akkor is, ha egyes kedvező vidékeken (elnézve most a kivándorlás fészkeitől) ez általános jelenség — magában nem bizonyíték feltevésünk ellen. Feltevésről szóltunk, mert, sajnos, számokról, melyek összehasonlítást engednének, itt sem lehet szó. Legutolsó népszámlálásunk alapján legfeljebb csak annyit kísérelhetünk meg, hogy a jelen arányokat feltüntessük.

Az 1890. évi népszámlálás alapján készült foglalkozási statisztika a Magyarbirtadalom egész területére kimutat, őstermeléssel foglalkozó, illetve ott alkalmazott:

	Férfi	Nő	Összesen
szolgát (bérest, pásztort)	552.008	28.209	580.217
napszámost (zsellért)	211.450	123.396	334.846

A napszámosok rovata azonban nyilván nem teljes. Mint foglalkozási statisztikánk nagy gondnal készült és lelkiismeretes feldolgozása ismételten utal rá,¹⁾ a közelebbi megjelölés

¹⁾ Ld. A »Magyar statisztikai közlemények. Új folyam.« II. köt. 48. és 80. lapokon.

nélkül, csupán mint napszámosok összeirt elem túlnyomó nagy része egyenesen a földműveléshez tartozik, annak dolgozik s az után él. Volt pedig ily napszámos közelebbi megjelölés nélkül:

Férfi	Nő	Összesen
655.079	587.205	1,242.284

Ha e számokat hozzáadjuk a fenti rovatokhoz, úgy összesen 2,157.347 egyént találunk. De, *ha biztosság kedvéért csak két milliót veszünk is*, az idegen földön végzett munka után élő elemet földművelő népességünk igen jelentékeny rétegének kell tekintenünk. Jelentőségét legékeesszólóbban mutatja kifejezésre az a tény, hogy *az ország kereső népességének erős negyede az, mely ide tartozik.*

Egyike a legnagyobb társadalompolitikai érdekű kérdéseknek bizonynyal az, hogy mikép oszlik meg e hatalmas osztály az ország különböző vidékei közt s nevezetesen az egyes vidékeken minő arányban áll az az önálló birtokosok létszámához. Jellemző és nagyérdekű továbbá annak kutatása, hogy ez osztályon belül a túlnyomóan a nagy- és középbirtokosok szolgálatában álló szolgák (helyesebben cselédek) hogyan aránylanak a napszámosokhoz. Mindezen irányokban az 1890. évi foglalkozási statisztika — a már ismertetelten érintett hibahatárok közt — törvényhatóságról törvényhatóságra menő felvilágosításokat nyújt, melyekre itt természetesen ki nem terjeszkedhetünk. Csak annyit említünk meg, hogy vannak megyék, melyekben csupán a cselédek száma is a »földbirtokos és földművesekét« igen megközelíti: ilyenek Fejér és Moson megye, sőt egy megyében, Szabolcsban, magasabb is az. A mi a napszámosokat illeti, ha a közelebbi megjelölést nélkülöző napszámosokat a vidéken ide foglaljuk, mi legtöbb megyénkben teljesen jogosult eljárás, azt találjuk, hogy úgy az Alföld legtöbb megyéjében, mint a Dunántúl északi felében, azután főleg a székely földön az össznépesség egy-negyede, vagy annál is több él földműves napszámból; Csongrád, Bács-Bodrog és Moson megyékben 30%-on túl.

Láttuk, hogy mily jelentékeny azok száma, kik földműveléssel, de idegen szolgálatban keresik kenyerüket. Valószínűvé tettük azt is, hogy ezek viszonylagos száma inkább hovatovább növekedik, semhogy fogyna. Említettük, hogy a leszállási folyamat, mely kisbirtokosból lassanként napszámost

csinál, valószínűleg túlnyomó az ellenkező irányú felett. Hozzátehetjük, hogy a napszámos osztály, mint mindenütt a világon, úgy kétségkívül nálunk is, a legszaporábbak közé tartozik. Még születési statisztikánkban is észre lehet venni bizonyos összefüggést a napszámos réteg aránya s a szaporaság közt: dacára annak, hogy ez utóbbi felett annyi sok elemezhetetlen történelmi, gazdasági, faji, stb. tényező érezteti befolyását. Ép a nagy Alföld, a Felső-Duna vidéke, hazánk északkeleti sarka s a székely megyék válnak ki gyermekbőségök által, nagyjában ugyanazok a vidékek, melyeken legmagasabb a napszámosok aránya. Mindebből az következik, hogy a munkakinálat — a vándorlásoktól egyelőre eltekintve — előreláthatólag növekedőben van. S miután a munkásosztály része a nemzeti jövedelemben ennek a kínálatnak a kereslethez való viszonyától függ, a kérdés, a mely ez osztály helyzete felett határoz, az, hogy mikép alakult a kereslet munka után. Csak akkor, ha ez megfelelőleg emelkedik, tarthatjuk valószínűnek, hogy a munka bére nem változott; ha a kereslet nagyobb mérvben emelkedett, mint a kínálat, javulnia kellett a munkás helyzetének, ha kisebb mérvben, vagy épen semmit nem emelkedett, hanem inkább sülyedt, apadnia kellett a munkás jövedelmének.

Sajnos, hogy a mint nem birunk összehasonlítható munkás-statisztikával,¹⁾ úgy még kevésbé tudjuk statisztikai pontossággal megmondani, mikép változott a munkaszükséglet a földművelés körében. Tudjuk ugyan azt, hogy földművelésünk ma sokkal intenzívebb, mint volt a század közepén. A terjedelmes juhlegelők, valamint sok erdő eltűntek s a mi régen szántó volt is, az annak idején sokkal kevesebb megmunkálást kapott, mint ma; nem is szólva egyes intenzív művelést igényelő termékek elterjedéséről. Ámde tudjuk azt is, hogy intenzívebb művelés még nem jelent nagyobb munkakeresletet. A munka helyett ugyanis igába lehet fogni a harmadik termelési tényezőt, a tőkét. S a ki a mezőgazdasági gépek, vagy mondjuk csak, czélszerűbb eszközök elterjedéséről kellő

---

¹⁾ A földművelésügyi m. kir. miniszterium 1891. és 1892. évekre vonatkozó adatai még természetesen nem képezhetik az összehasonlítás alapját. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal vonatkozó és rég óta folyó adatgyűjtése oly lényeges hibákban szenvedett, hogy arra építeni nem lehet.

tudomással bir, az kénytelen beismerni, hogy hazánk mezőgazdasága az utolsó évtizedek alatt igen nagy átalakuláson ment át abban az irányban, hogy a munkát tőkével helyettesitse. Két ellentétes erő hatott tehát itt közre: az intenzívebb termelés fokozta a munkaszükségletet, de viszont a labor-saving machinery, a gépek és tökéletesebb eszközök csökkentették azt. Két ellentétes tényező, melyek hatási irányát igen, de erejét megállapítani s így aztán az erők eredőjét megvonni nem bírjuk, a minthogy azt deduktive egyáltalán nem is, hanem csak induktive, statisztikai úton lehet megvonni. Annyi kétségtelen, hogy ez eredő s ezzel együtt a munkabér alakulása az újabb időkben vidékről-vidékre eltérően alakult. Sőt az is bizonyos, hogy az eltérő alakulásra a birtokmegosztás döntő befolyással birt, mert ez utóbbi mozzanat közvetlenül összefügg a gépek használatával. Nem mintha a kis gazda nem használhatna okkalmóddal még drága gépeket is, de nagyban és egészben bizonynyal a nagy- és középgazdaság vezetője az, ki ezekkel legnagyobb munkamegtakarítást bir elérni és igyekszik s képes is elérni. A mennyiben tehát a nagybirtok egyuttal nagygazdaságot is jelent, deduktive következtethetjük azt, hogy a nagybirtok munkaszükséglete csökkent leginkább. Ezzel szemben nem szabad azt felhozni, hogy a nyári nagy munka idején tán e gazdaságok ma több munkást alkalmaznak, mint valaha s talán jobb béreket is fizetnek. Mert a munkás helyzetének megítélésére az egész évi kereset tekintetbe vétele szükséges. Egy-két hónapi magasabb kereset nem pótolja a többi hónapok megszűnt keresetét.

A nagy birtokról, mint nagygazdaságról áll az, hogy az a mezőgazdasági segéd munkásokra taszítólag hat, a mezőgazdasági népességet s ezzel együtt általában a lakosságot alacsony színvonalon tartja. S e tekintetben nem tesz különbséget az, hogy a birtok házi kezelésben van-e vagy bérbeadva. Az 1890. évi népszámlálás ép azt a tényt derítette ki,¹⁾ hogy az újonan bérbeadott uradalmak kevesebb cselédet alkalmaznak, mint azelőtt, a házi kezelés alatt. Lehet, hogy ez az általános fejlődés következménye, de arra is vallhat, hogy a szorosabban nyereszkeségi irányt követő bérlőosztály a munkának géppel való helyettesítésében előlhalad.

¹⁾ Ld. »Magyar statisztikai közlemények.« Uj folyam. I kötetét, a magyar kiadás 39. lapján.

Mindkét esetben azt kell mondanunk, hogy a jövő fejlődéstől e birtokkategórián inkább az emberi munka keresletének további apasztását várhatjuk.

A nagybirtok népességgyéritő hatásának bizonyítására egyébiránt nem szükség sem a régi világ latifundiumaira, sem az angol mezőgazdasági népesség folytonos apadására, sem a keleti porosz tartományok sorsára utalnunk. Nem is szükség azokra a legújabb adatokra és kutatásokra hivatkoznunk, melyeket a német Verein für Socialpolitik a német mezőgazdasági munkásosztály helyzetének megvilágítása érdekében végzett¹⁾ s melyeknél kitűnt, hogy a nagybirtok már társadalmi okoknál, a társadalmi osztálykülönbségnél fogva is, mely munkaadó és munkás közt fenforog, alkalmas arra, hogy a mezőgazdasági munkást elvándorlásra bírja, ha a munkabér még oly magas is. S ha a székely munkásról áll az, hogy megkivánja gazdájától, hogy, ha vele nem eszik is, jelen legyen ebédjénél, az önérzet e vonása más alakban bizonynyal jelentkezik kisebb-nagyobb mérvben az anyaország magyar munkásainál is. A kivándorlástól, illetve egyes megyéink belső népcsere útján szenvedett veszteségeiről alább összefoglaltan lesz szó: itt csak utalunk arra, hogy népszámlálásunk feldolgozása statisztikai pontossággal beigazolta azt a tételt, hogy a nagybirtokkal a mezőgazdasági népesség ritkasága jár együtt.²⁾ Huszonnégyszáz megyére terjedő kimutatásban feltűntetve látjuk ott azt, hogy azon járáásokban, melyekben egy-egy földbirtokosra, illetve bérlőre nagyobb terület esik, a mezőgazdasággal foglalkozó össznépesség a szántóföld, kert és szőlő összefoglalásával kiszámított mezőgazdasági területhez viszonyítva ritkább, mint a megyei átlagban. A kiválasztott harmincznégy járás közt vannak olyanok is, melyekben a mezőgazdasági népesség □-kmrenként legfeljebb (a közelebbi meghatározás nélküli napszámosok belefoglalásával) 20—25. Ezek Nógrád megye sziráki, Pozsony megye alsó-csallóközi, Fejér megye adonyi és sárbogárdi, Komárom megye gesztesi, Veszprém megye enyingi, Pest-Pilis-Solt-Kis-

¹⁾ Die Verhältnisse der Landarbeiter in Deutschland. Leipzig, 1892. 3. kötet.

²⁾ Ld. Magyar statisztikai közlemények. Új folyam II. kötetében. (A magyar korona országaiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. II. rész. A népesség foglalkozása. Budapest 1893.) 90* s következő lapokon. (Csak magyar szövegű kiadás.)

Kun megye pesti közép, Szabolcs megye nagykállói és Csanád megye battonyai járásai. Szemben az országos átlaggal, mely □-kmenként 42, e járások földmivelő népessége alig fele annak.

Lehet, sőt valószínű, hogy e járásoknál, valamint általában a kimutatásba belevett területeken különös okok is hatnak közre, de annyi valószínű, hogy a nagybirtok munkakereslete egészben nem növekedő. S miután e birtok-kategória oly nagy részt foglal el hazánk területéből, valószínű, hogy a munkaszükséglet kisebbitésére ható tényezők az ország nagy részén túlnyomóak. Állítják e mellett, hogy ép az ország termékenyebb vidékein, hol haladásképes kis gazdák a föld művelésénél nagyobb mérvben alkalmazzák a munkakímélő eszközöket, gépeket, a munkaszükséglet ez oldalról is apadt. Mindez más szóval a munkásosztály helyzetének romlását, a bér csökkenését jelentené.

Miután azonban a földművelés végre is csak egyik, bár igen túlnyomó alkalmazási módja hazánkban a birtoktalan munkás erejének: mielőtt ítéletünket véglegesnek tekinthetnők, meg kell felelni arra a kérdésre, hogy mennyiben változott a többi foglalkozási ágak kereslete munka iránt?

DR. RÁTH ZOLTÁN.

A »CONSEIL DE PRÉFECTURE« MINT KÖZIGAZGATÁSI BIRÓSÁG.

— Első közlemény. —

A közigazgatási biráskodás kérdése a modern államszervezés, szervezeti fejlesztés nagy érdekű és nagyon nehéz problémája. Miután a közigazgatás jogilag szabályozott állami cselekvősséggé lőn, nem kérdés többé, hogy jogszerűnek kell lennie, hogy jogszerűsége az általános jogrend kívánalma és hogy magasabb rendű állami közérdek a közigazgatásban sem lehet, mint hogy a jog fentartassék és ha megsértetett, helyreállíttassék. Mily hatósági szervezettel, mily eljárás mellett történjék a közigazgatási jogsérelmek orvoslása, mily kriteriumai vannak a közigazgatás jogsértő actusainak, és minden közigazgatási jogsérelem megszüntetése azonos orvosló szervezetet igényel-e, ezek képezik elméletben és gyakorlatban legvitásabb pontjait a közigazgatási biráskodás problémájának. Semmi sem alaptalanabb, mint az a gyakran odavetett nézet, hogy a közigazgatási biráskodás kérdését a doctrinarismus vetette föl, vagy legalább ez tette oly nagy fontosságúvá, ez helyezte annyira előtérbe. A közigazgatási tevékenység gyors növekedése, kiterjedése, a kulturállamok életének ma legáltalánosabb jelenségét képezi; személyi és gazdasági életünk új alakulatai, elemi erővel kívánják, hogy a törvényhozások ad acta tegyék a »laissez faire« principiumát és ne habozzanak a közhatalom, közjog alapján oltalomba venni, elősegíteni, kiegészíteni, vagy helyettesíteni az önmagára, magánjogára hagyottan, sikeres működésre nem alkalmas egyéni tevékenységet. A közigazgatás, a közhatósági eljárás, közreműködés mind több érdekünknek válik védelmezőjévé, mind több jogunknak alapjává s a közigazgatás hibái mind na-

gyobb és gyakoribb veszélyt jelentenek jogainkra. Nem kellett-e tehát a dolgok természetéből folyólag felmerülni a gyakorlati élet tapasztalatai alapján oly kívánalmaknak, melyek az eddigieknél több, megfelelőbb, hatályosabb garantiákat tartanak szükségeseknek az iránt, hogy a közigazgatás jól, feladatahoz hiven, igazságosan és egyenlékenyen, de mindenek fölött a működését szabályozó jog követelményeihez képest fejtsék ki és ha erre a közigazgatás történetileg képződött organisatiója nem képes, annak keretében, avagy esetleg azon kívül újabb szervek létesíttessenek.

Magyarországon a tudomány még alig foglalkozott a közigazgatási bíráskodás kérdéseivel, mikor államférfiaink, a kormányzatban szerepelt kiváló egyéniségeink, törvényhatósági képviselőiteink érezték és nyíltan hangoztatták, hogy a közigazgatási működés által érintett jogok nem élveznek megfelelő alapos, gondos védelmet, hogy közigazgatási főhatóságaink és önkormányzati testületeink eljárása nem alkalmas ezt kielégítőleg nyújtani.

Sejtelemszerűleg éreztük azt, hogy nemcsak az egyéni érdek és jog, hanem az objectiv jogrend, a törvénytisztelet, az államélet szoliditása és hitele érzékeny sérelmet szenvednek, ha a közigazgatási formáljog védelmét — quasi mellékesen — azok a hatóságok kezelik, melyek főhivatása a törvény végrehajtása, a közsiker érdekében.

A pénzügyi közigazgatási bírósággal, mely intézmény szerintünk ugyan nem ideálja a teljes közigazgatási jogszolgáltatásnak, elég szerencsés kísérletet tettünk legalább arra, hogy a kételkedőket meggyőzzük, miszerint a közigazgatási bíráskodás nem teszi szükségkép tönkre a közigazgatást, nem veszélyezteti annak menetét és hogy még ezen alakjában is rendkívül javító hatást gyakorolt pénzügyi adminisztrációnkra; kilencztized részben elnémitotta a panaszokat, megnyugtatta a publicumot.

Ezen jól fogadott előhírnök után nagy ideje volt, hogy általánossá tegyük és ha lehet *erőteljesebbé*, hatályosabbá a közigazgatási bíráskodást. A feladat nehézsége teljesen megmagyarázza a késlekedést, melyet kormányaink a megoldás körül tanusítottak; hiszen olyan alkotás ez, melynél inkább néhány évi késedelem, semmint elhirtelenkedett, át nem gondolt, túlmerész vagy túlfélénk lépés.

Hieronymi belügyminiszter nevét dicséri az általános jellegű közigazgatási biráskodás ügyének a törvényjavaslat stádiumára vitele; lesz-e a beterjesztett javaslatból törvény, ma még biztosan nem mondhatja senki; annak eddigi sorsa nem nyújt teljes reményt az iránt. Ha azonban a törvényalkotás nem sikerülne, annyi bizonyos, hogy ennek legfőbb okát abban kellene keresnünk, hogy illetékes köreinkben, úgy látszik, magában a képviselőházban is, nincsenek a részletek iránt szilárdult, meghiggadt, megállapodott nézetek. A mennyire közszájon forgott a közigazgatási biráskodás *neve* — talán alig volt programbeszéd, mely ne ígérte volna azt — annyira kevésbé van tájékozottság az alkotás módozatai iránt; a belügyminiszter javaslatának fogadtatása azt sejteti, hogy az némikép meglepetést hozott; jóformán senki sem elégedett meg vele; mindenki másképp gondolta el magának a közigazgatási reform ezen fontos lánczszemét. Részünkről már más helyütt¹⁾ kifejezést adtunk azon szerény véleményünknek, hogy a miniszteri javaslat kiváló szakemberekre valló mű, mely törekedik a gyakorlatiasságot az elméleti követelményekkel kiegyeztetni s mely alapelveiben az igazságszolgáltatás igényeit épen úgy, mint az önkormányzati eszmét magasra emeli, de a kivitelben nem egy hiányosságot mutat és főleg a hatásköri részben sok kiegészítést igényel. Semmiképen sem csatlakozunk azoknak véleményéhez, kik között pedig közjogászaink egyik legkiválóbbikát is²⁾ látjuk, kik bajnak tartanak, ha a javaslat, alapeszméi fentartásával válnék törvénynyé s azokkal értünk egyet, a kik a javaslat átdolgozását kiindulási szempontjai, főelvei megtartásával tartják kívánatosnak.

Nem lehet tárgyilagosan szemére vetni e törvényjavaslatnak a közigazgatási hatóságok túlságos kimélését; a központi hatóságok hatalmára túlságos féltékenységet; vivmány az az elve, melyet bővebben kellene ugyan alkalmazni, hogy *a felelős miniszter hatósága sincs elvonva a közigazgatási birói ellenőrzés alól*; de túlzott szabadelvűség — nem mondjuk privatisáló irány — az, mely a javaslat azon álláspontját sugalmazta, miszerint a központi főhatóság az alája rendelt ön-

¹⁾ »Nemzet« 1893. decz. 12. sz. »Jogtudományi Közl.« 1894. 3. sz.

²⁾ Dr. Concha Győző.

kormányzati jellegű hatósági testületek hatáskört sértő intézkedései ellen sokszor közigazgatási perútra lépni kénytelenül, holott ilyenkor hivatása szerint *intézkednie* kellene. A szervezésben nagyon szerencsés módozat ugy a justitia, mint a politika szempontjából, az u. n. *néporganum*, a szabad társadalmi elemet képviselő laikus választott bírák alkalmazása és pedig döntő számban. Az eljárásban nem haboz a javaslat acceptálni a modern bűnvádi, illetőleg polgári perben uralkodó nagy elveket és gonddal törekedni arra, hogy az alaposság a rövidséggel és a mi lényeges, az olcsósággal együttesen valósulhasson meg.

A képviselőháznak a javaslat tárgyalására kiküldött 21 tagú — ad hoc — bizottsága előreláthatólag erős nyomot fog hagyni a javaslaton; legalább az eddigi számos jelentős módosítások erre mutatnak. Csakhogy e módosítások, nézetünk szerint, már eddig sem mind szerencsések, nem mind válnak a javaslatnak előnyére. Belügyminiszterünk nemcsak hogy készségesen enged a jól megindokolt módosításoknak, de talán hogy jogtiszteletének teljes bizonyosságát adja, oly változtatásokhoz is járul, melyek a közigazgatási bíráskodás lényegéből nem következő mérvben alterálni alkalmasak a közigazgatás hatalmi állását.

Igy pl. -- ha jól tudjuk — a miniszter úr ellenzése nélkül fogadta el a bizottság azon módosítványt, miszerint contentiósus ügyekben kelt alsó hatósági határozat vagy intézkedés a felsőbb hatóság által nem semmisíthető meg, nem helyezhető hatályon kívül, jog vagy közérdeksérelem okából. Oly jog van itt elvonva a főhatóságtól, mely annak minőségéhez lényegesen tartozik; tudtunkkal külföldön a közigazgatási perútra vitt közigazgatási intézkedések hivatalbóli hatályon kívül helyezésére vonatkozó joga megmaradt a főhatóságoknak. A mi bizottságunk, ugy látszik, e jog meghagyásában és gyakorlásában az egyéni kereseti jog erejének gyengítését vélte. Általában a 21-es bizottságban kifejezett nézetek a magánjogias, az u. n. rendes bíráskodásban domináló elvek felé hajlanak s a közigazgatási és rendes bíráskodás egyenlősítésére törnek. Mi is igen tiszteljük az »*una eademque justitia*« eszméjét; a jogot egyenerejűnek tartjuk köz- és magántevékenységre egyaránt, csakhogy legalább is egy szemernyi igazságot elismerünk azon felfogásban is, hogy az *igazság* megvalósulási útjai s eszközei a köz-, magán- és büntetőjogban eltérők

lehetnek. Miért perhorrescálta a bizottság a miniszterek azon jogát, hogy a reszortjukat illető ügyekben hozott közigazgatási főtörvényszéki döntvények tekintetében megváltoztatási kérelmet, illetve indítványt tehessenek s hogy a főtörvényszék ily esetekben a kérdéses ügyet teljes ülésében köteles legyen újabb tanácskozás és határozás tárgyává tenni? Hiszen a javaslat ezen rendelkezésében nem lehet felfedezni olyat, ami a birói függetlenséggel nem egyeztethető össze; mert semmi kötelezettség az újabb döntés mikéntjét illetőleg abban megállapítva nincsen; hanem hát az bizonyos, hogy ilyen tétel a rendes biráskodásra nem ismeretes.

Igen kedvezőtlen benyomást tettek a bizottságban felhangzott azon bizalmatlankodások és kételkedések, melyek az önkormányzati, jelesen a választott tiszteletbeli elemek arra valóságát illetőleg nyilvánultak s azon töprenkedések, melyeket e laikus birák szolgálati kötelezettsége s teljes fegyelmi és magánjogi felelőssége miatt kifejezni hallottunk. Értjük azt, ha a hivatalnok tagok, alispán, tiszti ügyész kifogások alá estek, mint a kik intézkedőleg, véleményezőleg az activ közigazgatásban oly nagy részt vesznek s kiknél a birói függetlenség, részrehajlatlanság kellékeit nélkülözzük; ezeket *teljes szavazatú* tagok gyanánt mi sem szívesen látjuk s legalább a tiszti ügyészt a votum informativum, consultativumra szorítanók; teljesen méltányoljuk azt is, ha a főispánnak elnökségét elfogadhatlannak tartják sokan, mert a főispán a kormány politikai ágense, bizalmi hivatalnoka, tetszés szerint elbocsátható, kvalifikációval nem szükségképen bíró közigazgatási főnök; de nem hittük, hogy a teljes felelősség mellett választandó, ingyenes vagy tiszteletbeli önkormányzati tagok alkalmazását oly kevés helyeslés kísérendi. Részünkről a folyó közigazgatással szervi kapcsolatban alkotott alsó fokú közigazgatási bíróság működésének főbecsét épen az esküdt bírósági eszme ilynemű bevitelében találjuk. Ha a bureaucrátián kívül álló társadalmat belső kapcsolatba kívánjuk hozni az állami élettel, ha arra valóságos hatósági közreműködést akarunk bizni, ha a biráskodásban ily önkormányzati közreműködés egyáltalán célhoz vezető és kívánatos, ugy mindenesetre a közigazgatási biráskodás terén legelső sorban lesz az valósitandó.

Azoktól, a kik azt mondják, az ily laikus birákban nincs

meg a szakképzettség, azt kérdezhetnők, vajjon a folyó közigazgatás vitelében nem szükséges-e szintén a szakképzettség ma, s vajjon ebből is kizárandóknak vélik-e a laikus, szabad társadalmi elemeket? Ha igen, úgy egyáltalán le kell mondanok az állami végrehajtó hatalomnak az önkormányzati eszme szerint való szervezési módjairól és el kell fogadniok egyedül üdvöztető gyanánt a tiszta hivatalnoki rendszert. Egyébiránt a kik azt állítják, hogy alkalmas, képzett elemek a tiszteletbeli közigazgatási bírák tisztségére nem találkoznak a mi törvényhatóságainkban, azok, azt hiszem, erősen tévednek. Értelmiségünk erősen szaporodik; különösen igen nagy a jogi készségű s *közhivatalt nem viselő egyének* száma általában. Minden törvényhatóságban csak hat közigazgatási tiszteletbeli bíróra lesz szükség, ezen szám a független honorátiórok-ból is bőven kitelik. Különben a gyakorlati szakképzettség igen helyesen biztosítható a választandó elemnél az által, hogy a megválaszthatás előfeltételévé teszünk hosszabb idejű előzetes közigazgatási működést valamely hivatalban vagy közigazgatási hatósági testületben (képviseletben). A 21-es bizottság ily irányban módosította is a miniszteri javaslatot.

Rendkívül terhesnek mondták a megyei vagyonos középosztályra azt, hogy a közigazgatási bíráskodás súlyos felelősség mellett *kényszerítettik!* De hát még mindig azt tartják-e minálunk, hogy az önkormányzat pusztán jogok, hatalmak gyakorlása, befolyások érvényesítése, a terhet tehát el kell háritani a hivatalon kívül álló elemekről; még mindig úgy fogjuk-e föl, hogy igazságtalanság az állami étellel járó terhes munkát megfelelő anyagi ellenszolgáltatás nélkül az arra képes osztályokra háritani; hát a polgári államszolgálatban egyedül a zsoldos rendszer lehet-e uralkodó akkor, a midőn a hadszervezetben már az általános védkötelezettség elve szerint szolgálunk. Azután a teher, a mit a törvényjavaslat az ingyenes közigazgatási bírákra hárit, nem is lesz olyan rendkívüli; hozzávetőleges számítások alapján az egyes alsó fokú közigazgatási bíróságok hetenkint egyszer, legfeljebb kétszer tartandó ülésben elintézhetik teendőjüket; tehát a laikus bírák idejéből marad fenn elég arra, hogy főéletcéljaitkat elhanyagolni ne legyenek kénytelenek. Nálunk is elmondhatjuk ugyan, mint annak idején a porosz önkormányzati törvények tárgyalásánál, hogy minden embernek megvan a

maga foglalkozása s a kinek nincs, az legkevésbé alkalmas arra, hogy a köznek ügyei reá bizassanak, de azért meg vagyunk győződve, hogy a decórum és fáradság mellett hatalmat is nyújtó közigazgatási birói tisztségre készségesen vállalkoznak elegenden a legjobb elemek közül. A magyar társadalomról, mely tradíciói szerint ma is érdeklődéssel és áldozatra készséggel foglalkozik a közügyekkel, ne várhatnánk annyi készséget, mint a külföldön, mint pl. Poroszországban, hol ma kezdik csak az állami közigazgatási életre nevelni az új generációkat?

A teljes fegyelmi felelősség kimondását feltétlenül helyeselnünk és szükségesnek tartanunk kell. A fontos birói tiszt betöltésében pontos köteleességteljesítést kell követelni és biztosítani, a mi csak a hivatalnoki fegyelmi jog elveinek megfelelő alkalmazásával érhető el. Ideje volna, ha az activ közigazgatás önkormányzati testületeiben mutatkozó indifferentismus megszüntetése végett is hasonló gyógymódot alkalmaznánk.

Nagyban elősegíti a miniszteri javaslatunkban contemplált alsófokú közigazgatási bíróságok szervezeti határozmányainak kellő méltatását a külföldi hasonló intézmények beható megismerése s az azokkal való összemérés. Természetesen az egybevetés csak azon államokkal lehető, melyek hasonló alapelvek szerint eszközölték a közigazgatási biráskodás valószínűsítését, nevezetesen a folyó közigazgatási organismussal szerves kapcsolatban több fokozatú közigazgatási bírósági collegiumokat létesítettek. Igen tanulságosnak tartjuk ezért főleg a porosz és francia alsófokú közigazgatási birói szervezetek genetikus megvilágítását. Ez igen alkalmas arra is, hogy szervezeti tekintetben formált magas elvi igényeinket mérsékelje; másrészt bizonyítékot nyújt arra, hogy az alsó fokozatok közigazgatási biráskodásának értékességét a szervezet némely hiányai mellett is biztosítja a gondosan szabályozott birói természetű eljárás.

Ha a modern porosz állam példája tán még mindig nem imponál hazánkban a közszabadsági intézmények tekintetében, azt hisszük, a francia köztársaság által alkotott vagy megtartott jogbiztosítási szervezetekre hivatkozás semmi előítéllettel nem találkozik. Ezért is időszerűnek véljük e nagytekinthető tudományos folyóirat hasábjain az alsófokú francia

közigazgatási bírósági szervezet legjelentékenyebb, legszélesebb hatáskörű tagját a »*Conseil de préfecture*«-t, megyei (Départementalis) közigazgatási törvényszéket, történeti alakulása és jelen állapota szerint bemutatni. Államtudományi, főleg közigazgatási jogi irodalmunk és tudományunk, mint azt épen e becses folyóirat ismételve hangsúlyozta, a kezdet nehézségeivel küzd; közjogi oktatásunk a jog- és államtudományi tanrendszerben teljesen háttérbe van szorítva; de mindennekefelett az összehasonlító közjog tere nincs cultiválva; a külföld legfontosabb intézményeit, reformjait ujságból, meg tendentious brosürökből, vagy lexikonokból ismeri közönségünk szélesebb rétege. Legalább akkor, midőn actualis érdekekkel birnak, foglalkoznia kellene tehát szakirodalmunknak a külfölddel, hogy alaposan és objective tájékozván a közönséget, elősegitse a sokféle téves nézetek kiigazítását, megkönnyitse a hazai törvényhozás munkáját.

I.

A francia közigazgatás történeti fejlődését tárgyzó irodalom minden kétségen felül helyezi azt, hogy az ugynevezett »*Contentieux*« és a »*Jurisdiction administrative*« eszméje és gyakorlata sok százados és hogy egészen a XIII. századig világosan visszanyulnak a főleg közigazgatási jogviták elintézésére rendelt külön hatósági szervek gyökerei, primitiv kezdeményei. A nagy forradalom, mely restaurálta az állami életre vonatkozó szellemet, eszméket úgy, mint az intézményeket, korántsem olyan új, olyan originális alkotásaiban, mint a minőnek első benyomás után ítélnétnők. A »*Séparation des pouvoirs*«, noha lényegesen eltérő módozatok szerint fogantositva volt már szép Fülöp idejétől s Montesquieu nem is annyira az angol alkotmányból vette annak szépen kifejtett tanát, mint inkább saját hazája százados fejlődéséből öntudatlanul meritette. A polgári és büntető jurisdiction és az adminisztráció körében felmerülő igazságszolgáltatás elkülönítésének ténye és ez elkülönítés szükségének érzete, tudata egész határozott kifejezésre talál már a XIV. század végén kiképződött államigazgatási szervezetben. A polgári és büntető igazságszolgáltatásban a királyi hatalom *közvetlen* királyi hatóság nélkül érvényesül, nevezetesen a »*Parlament*«-ek, »*grandes Compagnies judiciaires*« és egyéb »*Cours souveraines de la justice*« által.

Ezen törvényszékek biráskodásában, mely felett a »Conseil de Roi« pusztán csak a legfőbb semmitőszék (Cour de cassation) szerepére volt szorítva, — a »justice déléguée« — nyilvánult, míg a közigazgatás működésében, illetőleg annak folytán felmerülő jogkérdések eldöntésében a fentartott királyi jogszolgáltatás, »justice retenue« érvényesült, mely a király személyes hatóságához, illetőleg a királynak teljes mértékben alárendelt hatóságok hatásköréhez tartozott. »Partout ou le roi commandait directement ou par ses délégués, il considéra l'exécution de ses ordres, et les difficultés auxquelles elle pouvait donner lieu comme relevant de sa propre juridiction, de sa justice retenu et il fit exercer cette juridiction par des conseillers et des agents de la couronne, étrangers aux corps judiciaires«. (Lafferrière. Jurid. admin. 120. l.)

A »justice retenu« nem szorítkozott csak a közhatósági actusokból, a felsőségi intézkedésekből (actes de puissance publ.) eredő jogsérelmek feletti ítélkezésre, de az ugynevezett fiscalis, domanialis perekre is kiterjedt, oly elv szerint, a melynek alapján a mai »contentieux« nagyon jelentékeny mérvben felöleli ezeket — a természetük szerint — polgári biráskodáshoz tartozó pereket. A »parlamentek« ugyan — egy időben — következetesen a maguk hatásköréhez törekedtek ezeket vonni, de a királyi tanács, mint »Cour de cassation«, szintén teljes következetességgel megsemmisítette erre irányuló ítéleteiket. A parlamentek és a király politikai hatóságai között e miatt keletkező conflictusok a XVII. század közepén valóságos politikai összeütközések jelentőségére emelkedtek. Legjellemzőbb a justice retenue terjedelmének értelmezésére az 1641. februárban kiadott s Richelieu által fogalmazott királyi rendelet, mely a párisi parlament állítólagos túlkapásaira így czéloz: »Au lieu de se contenter de cette puissance, qui les rend juges de la vie de l'homme et des fortunes de nos sujets, voulaient entreprendre, sur le gouvernement, qui n'appartient qu'au prince . . . . A ces causes, nous avons déclaré, que notredit Parlement de Paris et toutes nos autres cours n'ont été établies, que pour rendre la justice à nos sujets; leur faisons très expresses inhibitions, non seulement de prendre à l'avenir connaissance d'aucunes affaires, semblables à celles qui sont ci-devant énoncées, mais généralement de toutes celles qui peuvent concerner l'État, administration ou gouvernement. . .«

A »contentieux« az oncién régime korszakában egészen a tizenhatodik század elejéig főleg csak a pénzügyi hatósági igazgatásban fejlődik s a mellett a domaniális és fiscális ügyeket foglalja magában, egyéb körökben csak később, a midőn az ordonnanceok mindinkább szabályozás tárgyává teszik a közigazgatás különféle ágainak működését.

A korona azon tanácsai, hatóságai, kik eme contentieux elintézését eszközölték, a következők voltak:

a) A »*Chambre des comptes*«, mely a pénzügyi igazgatás legfőbb ellenőrzését vitte és a felmerülő *számadási jogvitákban* biráskodott és pedig *végérvényesen*; közigazgatási bírósági hatásköre speciális volt, megközelítőleg az, a mit ma »Juridiction de la comptabilité publique« alatt értenek.

Az adórendszer fejlődésével a XIV. század végén keletkeztek a »*Cour des aides*«, melyek egész a forradalomig fennmaradtak, mint collegiális hatóságok, bizonyos közadók iránti panaszok feletti határozásra. Miután azonban ezek mindinkább közeledtek szervezetükben és eljárásukban a *bíróságokhoz*, a később keletkező adók és illetékek feletti jurisdictiót a bizalmatlankodó királyság nem reájuk, hanem a királyi *intendánsokra* ruházta.

b) A »*Conseil du roi*« a justice retenue általános hatáskörű főhatósága, mely majd első, majd pedig felebbezési forumkép intézte az adminisztrációban támadó jogsérlemi eseteket, azonkívül még a bíróságok és politikai hatóságok között támadó hatásköri összeütközéseknek is legfőbb bírósága volt s végül a »Parlamentek« és egyéb »*Cours judiciaires souveraines*« tekintetében, mint legfőbb semmitőszék, körülbelül oly hatóságot gyakorolt, mint a mai »*Cour de cassation*«. A királyi tanács az adminisztratív jurisdictiót három külön tanácsban és formalis eljárás szerint gyakorolta. E három tanács volt: 1. *Conseil privé ou des parties*, mely előtt a magánfelek contentiosus ügyei folytak; 2. *Conseil de dépêches*; és 3. *Conseil des finances*. XVI. Lajos alatt két speciális tanács lőn még szervezve, ugymint a »*Comité du contentieux des finances*« és a »*Comité du contentieux des départements*«.

c) Az alsófokú s felebbezésileg a királyi tanács elé tartozó közigazgatási biráskodás túlnyomólag az *intendánsok* által gyakoroltatott; kik kerületükben a király nevében az összes közhatósági tevékenységet ellenőrizték, felügyelték,

majd vezették. Hatóságuk rendszeres szabályozását, állásuk állandó hivatali jellegét főleg Richelieu alatt nyerte. Előbb nem is neveztettek intendánsoknak, hanem a király parancsára kirendelt *biztosoknak*. Contentiósus hatáskörük úgy tekintetett, mint *delegációja a királyi tanács hatalmának* s az általánosságban nem volt szabályozva, hanem speciális leiratokon, rendeleteken alapult; kiterjedt az adóilleték, vámügyi sérelmekre, a mennyiben ezek a »cour des aides«-hez nem tartoztak; közmunkaügyek, közútügyek, polgári és katonai államszolgálat; községi ügyek, rendőri ügyek, stb. körében keletkező jogi nehézségek elintézésére.

A nagy forradalom kiméletlenül törölte el a királyság intézményeit. Mindjárt a nagy nemzetgyűlés egészen újonnan organisálta a közhatalmat, kö pontilag úgy, mint a vidéken még a községben is. De az új organisatióban is megmaradt a régi álláspont a birói és végrehajtó hatalmak terjedelme, határai iránt. A »séparation des pouvoirs« nem jelentette a közjogi jogszolgáltatásnak átruházását a birói testületekre. A pouvoir judiciaire, a forradalom tana szerint is csak a polgári és büntető igazságszolgáltatást öleli fel és pedig csupán az alattvalók az egyesek részére. A fiscális jogviták jó része továbbra is marad »contentieux« és a közigazgatás hatósági cselekvőségének köreiben felmerült jogvitákba való beavatkozástól általán szigorúan eltiltattak a bíróságok. A közigazgatási biráskodás az adminisztrációnak lényeges része azon hármas felosztás szerint, mely »administration active, délibérative és contentieuse«-t különböztet meg.

A régi királyság tilalmait ismételve látjuk a forradalom törvényeiben. Az 1789. évi decz. 22-iki törvény azt mondja: »Les administrateurs ne pourront être troublés, dans l'exercice de leurs fonctions administratives, par aucun acte du pouvoir judiciaire« . . . Az 1790. jan. 8-iki törvény így szól: »Az alkotmány szenvedne sérelmet, ha a birói hatalom bármi módon az adminisztráció ügyeibe avatkoznék és zavarná annak működését. A bíróságok mindazon actusa, mely egy előbb hozott közigazgatási határozattal ellenkezik, azok hatálytalanná tételét akarja, semmis és alkotmányellenes.« Az 1790. évi aug. 16—24. és október 7—14-iki törvények ismétlik, hogy a birák elmozdítási büntetés terhe alatt tartózkodjanak a közigazgatás megzavarásától és attól, hogy a közhatósági

személyeket a felsőhatóság intézkedése, engedélye nélkül, hivataloskodásuk miatt maguk elé idézzék», stb.

A forradalom, daczára azon szervezeti elvének, »déliberer et juger est le fait des plusieurs, agir est le fait d'un seul«, nem szervezett a közigazgatás keretén belül külön orgánumokat a »contentieux« számára, noha ez iránt javaslat tétetett (Tribunaux d'administration et d'impôt) ellenkezőleg teljesen egybeolvasztotta az activ és contentiósus közigazgatást, a decentralisatio elve szerint alkotott közigazgatási testületekben, nevezetesen a Departementek és járásaik (Districts) székhelyén állított »igazgatási bizottságokban« (Directoires). A departementi »bizottság« a »Conseil général« — megyei képviselet — által saját kebeléből négy évre választott, nyolcz tagból állott; a kerületi bizottságot pedig szintén a megyei képviselet választotta, a kerületi képviselet (Conseil de district) kebeléből. E választás szintén négy évre szólt; e bizottság tagjainak száma négy volt. Mindkét bizottság mellett egy-egy jogtanácsos »procureur général syndic«, illetve »procureur syndic« volt alkalmazva, kiket a választó polgárok négy évente választottak. E jogtanácsosok feladata volt a törvények alkalmazását ellenőrizni, ez érdeken orvoslatokkal élni és a megyét, illetve kerületet a rendes bíróságok elé tartozó ügyeikben képviselni.

A forradalmi időszámítás harmadik évében (1795. aug. 22-iki törvény) a kerületi igazgatási bizottságok eltöröltettek és a megyei központi bizottságok — Directoires centrales — kezében egyesítettet, a megyének activ és contentiósus administratiója. E központi bizottságok öt évente *választott* öt tagú collegiumok voltak; melléjük a kormány a megye lakosai sorából biztost (commissaire) nevezett ki, kinek hivatása volt »surveiller et réquerir l'exécution des lois«. A megyei igazgatási bizottságok bíráskodása a departementalis igazgatás körében felmerülő jogügyekben *végérvényes* volt; nem létezett appellationalis forum érdemben való hatósággal: »On ne voit fonctionner pendant la révolution aucune juridiction administrative supérieure, qui fasse fonction de juge d'appel, à l'égard de l'administration de département, aucune autorité ayant le pouvoir de réformer leurs décisions, ou tout ou moins de les ramener à l'exacte observation des loi (Lafferrière i. n.). 1791-től 1793-ig a minisztertanács mint akkori

»Conseil d'État«, ezentúl pedig minden egyes miniszter a saját ressortját illető ügyekben csak semmitő hatóságot gyakorolhatott a megyei igazgató bizottmány által contentiósus ügyekben hozott határozatokra, ha incompetencia, hatáskör túllépés »ex cès de pouvoir« és jogszabálysérelem »violation des lois« forgott volna fenn. A miniszter megsemmisítő határozatát a »Directorium« elé kellett terjeszteni megerősítés végett. A directorium különben közvetlenül is — *omisso medio* — gyakorolhatott megsemmisítési jogot. (III. évi alkotm. 193—196. §§.)

Ily nagy decentralisatiót a közigazgatásban és a közigazgatási biráskodásban megtűrhet és jól betölthet egy nemzet, mely hosszú századokon keresztül neveltetik a politikai életre, az adminisztratív szabadságra; elviselhet egy állam a nyugalmas fejlődés és béke korszakaiban, de Franciaországban a kormányzat rendje, sikere, ereje, melyek iránt pedig — épen azon korban — a kül- és belbiztonság érdeke is fokozott igényeket formált, ily nagymérvű hatalmi széttagozás mellett nem volt biztosítható. Nem csoda tehát, ha már a VIII. évben jónak és elengedhetlenül szükségesnek találták visszatérni a régi centralisatióhoz; előképül venni az ancien régime jól kipróbált szervezési módjait.

Az 1799. évi decz. 22-én kelt törvény megalkotja az államtanácsot, a régi »Conseil de Roi« gondolata szerint; az 1807. évi szept. 16-iki törvény és ugyanez év szept. 28-iki rendelet megalkotja a »*cour des comptes*«-t a királyság »*chambre des comptes*«-e mintájára, csak hogy nagyobb függetlenséggel ruhazza fel. 1806-ban az államtanács kebelében szervezik a »*Commission du contentieux*«-t, olyanformán, a mint a »*Comité du contentieux des départements*« és a »*Comité des finances*« alakították a »*Conseil du roi*« kebelében XVI. Lajos alatt. A territorialis igazgatás kerületei gyanánt megtartották ugyan a departementeket, de a folyó, vagyis *activ* közigazgatás hatalmát egy a központi végrehajtó hatalomnak teljesen alárendelt hivatalnokra a Préfet-re ruházták, míg a contentiósus ügyekre egy bureaucraticus collegium a »*Conseil de préfecture*« (főnökségi tanács) szerveztetett, a préfet elnöksége alatt. (VIII. év pluviose 28-án kelt törvény.) A préfet-ben a régi intendáns kel új életre, mindenesetre azon lényeges hatásköri változtatással, hogy biráskodó működését egy oldala

mellé rendelt s egyes tagjaiban neki alárendelt testület közreműködésével gyakorolja. Így született tehát a közigazgatási biráskodásnak egy a »Conseil d'État«, mint közigazgatási főtörvényszék alárendelt alsófokú *collegiális* szerve, a »Conseil de préfecture« egy század előtt.

A VIII. évi pluviose 28-án kelt törvényjavaslatának előadója Roederer referájában így ajánlotta azt elfogadásra: »A közigazgatásból a contentiosus ügyeket egy ily testületre bízni szükséges; mert a préfetnek ezektől való felmentése, a szorosan vett közigazgatás gondos vitele céljából kívánatos; másodszor azért is, hogy a kontencziózus ügyekben az eljárás megfelelő birói formák és szabályok szerint történhessék, továbbá hogy az egyesek érdekeinek úgy, mint a közérdeknek oly biztonság adassék, a minőt egy ember biráskodása nem nyújthat. A préfet egyedül és önállóan fog adminisztrálni, a biráskodás pedig a testület feladata leendő; hasonlóan ahhoz, hogy a központban az activ administráció a minisztereket illeti, a vitás ügyekben való jurisdictiót pedig a »Conseil d'État« gyakorolja. Az idézett törvény szerint a préfectorai tanács tagjait a kormány tetszése szerint nevezte ki és bocsátotta el; a kinevezéshez semmi különös qualificatio nem volt szükséges; ügyészt »ministère public« még nem rendszeresített a tanács mellett e törvény ugyancsak az eljárás nem szabályoztatott abban, a minek következménye számos controversia lőn, melyet a Conseil d'État gyakorlata oldott meg, az újabb törvények megalkotásáig. A hatáskört illetőleg a VIII. évi alaptörvény *felsorolta* azokat az ügyeket, melyekben a conseil de préfecture biráskodik; nem soká új törvények és a joggyakorlat újabb ügyeket csatoltak ezekhez. Sokáig hangoztatott nézet volt a franczia irodalomban, hogy a »Conseil de préfecture« közigazgatási elsőfokú birói hatásköre generalis, általános, hogy minden contentiosus ügy, a mennyiben kifejezetten más hatósághoz utalva nem volna, hozzátartozik és hogy a VIII. évi pluviose 28-án kelt törvény felsorolása csak exemplificatio, nem pedig taxatio lenne. A törvény alkotásának előzményei és körülményei nem igazolják e véleményt s ma már a joggyakorlat és irodalom egyetértése jómódon teljes az iránt, hogy az elsőfokú közigazgatási biráskodás generalis bírósága a »*contenteux de pleine juridiction*« tekintetében is az államtanács.

A »Conseil de préfecture« szervezeti tökélyesítésének, az eljárás rendszeres szabályozásának kérdése a jelen század folyamán többször foglalkoztatta az illetékes tényezőket és a közvéleményt; de az erre irányuló törekvések mindannyiszor hajótörést szenvedtek. Csak a hatvanas években sikerült a szervezet hiányosságát új törvénnyel jelentékenyen megszüntetni, míg az eljárás codexét csak 1889-ben alkotta meg a harmadik köztársaság parlamentje.¹⁾

Már 1831-ben külön bizottságot küldött ki a miniszterium a conseil de préfecture reformja és az eljárás szabályzatának kidolgozása végett; a létrejött tervezet előterjesztését azonban azon okból, hogy előbb az államtanács reformja viendő

¹⁾ Az eljárás általános érdekű elveinek kifejlődésére 1865-ig a Conseil d'État gondos és következetes joggyakorlata, jurisprudentiája volt legbővebb forrás. Ez állapította meg, hogy a contentiózus ügyekben hozott határozatok végrehajthatóságuk tekintetében ép oly erővel bírnak, mint a magán- vagy büntető bíróságokéi; ez emelte érvényre lassankint a Code de procedure civil számos lényeges elvét. Ezenkívül a préfet-k is jogosítva érezték magukat eljárási szabályzatok kibocsátására saját pref. tanácsukhoz. Ily prefecturalis rendeletek tényleges érvényben voltak, noha legalitásukat mindenkor kétségbe vonták (L. Combarieu »La procedure administratif« Paris 1890. 20. lap.) Egyes törvények, melyek újabb contentiózus ügyeket utaltak a pref. tanácsokhoz szintén tartalmaztak némely, de csak az illető ügyekben alkalmazandó eljárási szabályokat, így: a VIII. évi floréal 24. kelt rendelet, egyenes adóügyekben; a X. évi floréal 29. kelt törvény közuti kihágási ügyekben; 1806. évi jul. 12. kelt rendelet az államtanácshoz való felelősséget illetőleg; az 1807. szept. 16. törv. közmunka-ügyekben; 1836. május 21. törv. vicinális útügyekben; 1833. június 22., 1837. július 1^a. és 1855. május 15. törvények községi ügyekben; 1838. április 17. és 1855. július 15. törvények vasutügyekben. Könnyen érthető azonban, hogy sem a joggyakorlat, sem e speciális törvények nem pótolhatták az általános szabályozás hiányát, a mi egyik főoka volt a Conseil de préfecture ellen többször nyilvánuló elégedetlenségnek. A hatáskör általános szempontok szerinti megállapítását, szabályozását a Conseil de préfecture mind a mai napig nem eszközölte a francia törvényhozás s alig is fogja; de a megalkotás óta igen lényegesen tárgult a hozzátartozó ügyek sora. Az imént felsorolt törvényeken kívül új ügyeket utalnak még a Cons. de préf.-hez, főleg a következők: a XI. év floréal 14-én és 1807. szept. 16. kelt törv. a vízjogi igazgatásból; a XIII. év ventose 9. törv. útügyekben; az 1842. jun. 11. és 1845. jul. 15. törv. vasuti ügyekben; az 1865. jun. 21. törv. az addig a »commissions spéciales«-hez tartozó vízügyekben; az 1870. évi aug. 10. törv. départementi ügyekben; az 1875. évi aug. 2. kelt törv. a sénator-választók választási ügyeiben; 1880. jul. 15. törv. patensügyekben; az 1884. municipális törvény községi ügyekben, stb.

keresztül, elhalasztották. Midőn ez a reform 1845-ben megtörtént, a kormány Broglie herczeg elnöklete alatt újabb bizottsággal elkészíttette a Conseil de préf. reformjavaslatát, ezt 1847-ben az államtanács is letárgyalta, a parlament elé terjesztését azonban megakadályozta az 1848-iki forradalom. A 48-iki alkotmányozó nemzetgyűlés behatóan foglalkozott az egész közigazgatási biráskodás ügyével. Ekkor merül fel először az eszme a közigazgatási bíróságoknak az *administratio keretén teljesen kívül leendő szervezésére*.

A kiküldött parlamenti bizottmány is ez ideát tette magáévá és előterjesztésében oda concludál, hogy a préfectorai tanácsok eltörölendők és minden départementben egy alsófokú, a központban pedig egy fő közigazgatási törvényszék szervezendő; s ezeken kívül a hatásköri összeütközések feletti biráskodásra egy külön »Tribunal des conflits«, mely »incompetentia és excès des pouvoirs« eseteiben a közigazgatási főtörvényszék és a »Cour des comptes« határozatai felett is dönthessen, mint semmitőszék. Az államtanács meghagyatnék, mint politikai, administratív és törvényelőkészítő testület.

Az említett előterjesztés az alsófokú közigazgatási bíróságok szervezési módjára azt proponálja, hogy tagjai a conseil général által megállapított névsor alapján a köztársasági elnök által neveztesse ki; ugyanez nevezze ki a főtörvényszék biráit az államtanács jelölése alapján és mind a felső, mind az alsó közigazgatási bíróság tagjaira mondassék ki az elmozdithatlanság. — Bár ezen javaslat nem lőn törvénynyé, annak több szabályát elfogadta az államtanács közigazgatási bírósági osztályára nézve egy 1849. márczius 3-án kelt törvény. A Conseil de prefecture elmaradt reformálását nem adták föl és ujabban kapcsolatosan a megyei és községi szervezet általános reformjával szándékoltak azt eszközölni. Már 1850-ben készült is e tárgyban egy törvénytervezet, melyet az államtanács a hirneves közjogász Boulatignier előadása után szintén elfogadott.

A préfectorai tanácsokra e javaslat igen előnyös és radicalis átalakítást tartalmazott volna, így kimondotta:

1. hogy a préfectorai tanács tagjait és azok helyetteseit a préfet hármas jelölésére az államfő nevezi ki; elbocsátásuk csak a belügyminiszter mellett szervezett commissió meghallgatása után történhetik;

2. csak olyanok nevezhetők ki, kik legalább 25 évesek, jogot végeztek, vagy pedig legalább 3 évig közigazgatási vagy birói functiókat teljesítettek, vagy pedig 6 évig községi előljárók — maire — vagy a megyei képviselőlet tagjai voltak;

3. az államérdek képviselőletére a kormány minden Conseil de préf. mellé egy biztost nevez ki (commissair);

4. a préfet nem elnökölhet a tanács, mint bíróság, üléseiben, hanem őt egy alelnök helyettesíti.

Az eljárást e javaslat részletesen szabályozta és pedig a szóbeli perrend elvei szerint. A hatáskörre nézve Boulatignier indítványba tette, hogy a Conseil de préfecture hatásköre generalisáltassék, vagyis a Collegium rendes elsőfokú közigazgatási bírósággá tétessék; ez indítványt azonban az államtanács nem tette magáévá.

Látható az elősorolt határozmányokból is, hogy ezen tervezet törvényerőre emelése milyen mértékben vitte volna közelébb a préf. tanácsot ahhoz a célhoz, hogy mint igazi bíróság, megfelelhessen feladatának; sajnos, azonban ismét a poliikai események folyamata, t. i. az 1852-iki államcsíny megghiusította ezt; megmaradt a Conseil de préfecture befejezetlen szervezetével; a préfet döntő szavazatával és elnökségével, titkos eljárásával, kezdő és szakképzettség nélküli tagjaival. Hogy a liberális közvélemény elfordult e testület bíráskodásától s hogy nem kevesebbet, mint annak eltörlését kívánta, azt ily körülmények mellett teljesen érthetni. A hatvanas évek végén e közvélemény oly erősen nyilatkozott, hogy a császári kormány nem ugyan a préfeturai tanácsok megszüntetésére, de azok reformjára eltökélte magát. Első lépése volt ezen irányban egy 1862. évben kibocsátott rendelet, mely az eljárást a birói peres eljárás főkivánalmainak szem előtt tartásával szabályozta; a tárgyalásokat nyilvánossákká tette, a szóbeliséget teljessé; jogot adott a feleknek perbeszédék előterjesztésére; a határozatok indokolását kötelezővé tette; szervezte az államügyészi functiót az eljárásban s azt a département főtitkárára, secretair-général bizta, stb. Ámde ezen rendelet törvényességét méltán vonták kétségbe, mert hiszen az törvényhozási felhatalmazás nélkül adatott ki s a VIII. évi törvények által teremtettt állapotot jogilag nem változtathatta meg. A rendelet foganatosítását ezért a kormány nem is eszközölte, hanem egy törvényjavaslatot terjesz-

tett elő a Conseil de préfecture szervezeti reformjáról, mely javaslat 1865. évi június 21-én törvénynyé vált s mai nap is hatályban áll. Az eljárást illetőleg e törvény kilátásba helyezi, hogy az iránt legkésőbb öt év alatt törvény alkottatik, addig is pedig ideiglenesen kormányrendelet fogja szabályozni az eljárás némely kérdéseit; így a felebbviteli határidőket, a nyomozás módját, a szakértők és helyszíni szemle kérdését, a költségek viselését. E provisorius rendelet 1865. július 12-én ki is adatott; de az eljárási törvény öt év alatt nem jöhetett létre, mert épen akkor, midőn annak előmunkálatai befejeztettek, bekövetkezett az 1870. évi nagy katasztrofa.

Az 1865. június 21-iki szervezeti törvény tárgyalásánál igen tekintélyes liberális ellenzék, a Conseil de préfecture contentiosus hatóságának megszüntetését javasolta, olykép, hogy ez elosztassék a juge de paix, az első folyamodású polgári törvényszék és a megyei képviselőlet között. Azonban a kormány javaslatainak védői, főleg Perras és Boulatignier kellő világításba helyezték nehézségeit ilyen elosztásnak; a többség elveté a módosítványt, ragaszkodott a Conseil de préfecture biráskodásainak fentartásához, mint a mely a jogtörténelmi fejlődés által is jól támogatva van.

Az 1870—75-ig terjedő nemzetgyűléseken a »Contentieux« és a közigazgatási biráskodás szervezetének kérdései szintén beható megvitatás alá kerültek, mint olyanok, melyek az alkotmányt, a végrehajtó hatalom működését közvetlenül érdeklik. A nemzetgyűlés nagy hirre emelkedett bizottsága a »*Commission de décentralisation*« a közigazgatási biráskodásnak megszüntetését ujfent javaslatba hozta, egy 1872. június 24-én előterjesztett propositiójában. Onnan indult ki, hogy a »*Séparation des pouvoirs*« elveaz egész justitiára nézve ugyviendő keresztül, hogy a rendes bíróságokra ruháztassék azon részében is, mely eddigelé mint »*juridiction administrative*« szerepel. Egyelőre azonban a nevezett javaslat megelégedett volna a Conseil de préfecture eltörlésével, a mit azonban rövid időn követni kellene az államtanács, mint közigazgatási bíróság megszüntetésének is. Érdekes azonban, hogy bármennyire hangoztatja e bizottság az igazságszolgáltatás egységének és azonosságának elvét és azt, hogy a közigazgatási biráskodásnak teljességgel megfelelhetnek a rendes bíróságok,

azokat — plena jurisdictióval — nem akarja felruházni, hanem olyaténkép, mint a belga és olasz systema, csak a törvényesség kérdésének eldöntésére jogosítaná, a nélkül, hogy hatóságokká tenné a közigazgatási intézkedések és határozatok tekintetében »sans avoir le droit d'en prononcer la nullité, ni d'en modifier les dispositions«. Ily merész kísérletért a nemzetgyűlés nem volt hajlandó feláldozni a történelmi közigazgatási bíróságokat; ellenkezőleg azok erősítését és tökéletesítését tűzte ki célul. Az 1872. évi május 24-iki törvényben az államtanács közigazgatási bírósági czélszerű működésének újabb garantiái lőnek alkotva, úgy, hogy az assemblée és section du contentieux mindjobban kielégítik a jogszolgáltatás elemi követelményeit és jól betöltik a közigazgatási főtörvényszékek szerepét. Ámde a Conseil de préfecture intézményében maradt még az 1865. június 21-iki törvény után javítani való és pedig az igazi decentralisatio értelmében. Az 1871-iki departementális törvényben elhatározottan reá lépett a francia törvényhozás az önkormányzat terére az angol elvek szerinti értelemben; a »Commission départementale«¹⁾ intézménye által a szabad társadalmi elemek részt nyertek a hatósági administrációban, a folyó igazgatás jelentékenyebb határozati ügyeiben. Miért nem tartják czélszerűnek az önkormányzati módust a Conseil de préfecture szervezetében, a közigazgatási alsófokú biráskodásban is érvényesíteni. Ez volna az egyedüli mód, mely által az alsófokú közigazgatási biráskodás bureaucraticus organisatioja a közigazgatási szabadság kívánalma szerint felfrissíthető volna. Majd meg fogjuk látni, hogy a laikus elemek helyettesítő közre-

¹⁾ A »Commission départementale«, a »conseil général« által saját kebeléből évente választott 4—7 tagú bizottság. A tagok mint a megyei képviselők ingyenesen teljesítik tisztüket. A commissio elnöke a legidősebb tag; jegyzőjét maga választja. A préfet az üléseken jelenléti és szólási joggal bír. A bizottság hatásköre ellenőrző, véleményező, javasló, határozó. Eredetére a jogkör kétféle, vagy törvény által átruházott és megállapított; vagy olyan, melyet a Conseil général saját hatásköréből átruház. Határozatai majd véglegesek, majd felelővethetők. Contentiosus ügyekben hozott határozatai ellen mindenkor az államtanács, mint közigazgatási bíróság előtt lehet orvoslást keresni; erre a határidő két hó.

A préfet és a commission départementale között előforduló összeköttetések eseteiben, a conseil général határoz; ugyanennek joga van a commissiót felosztatni és újat választani, ha az hatáskörét túllépte, vagy hivatását teljesíteni nem képes.

működését a jelenlegi jog is megengedi; az első kezdet tehát megvan s a tapasztalat tevés lehetősége is arra nézve, vajjon az önkormányzati elem közreműködése mily előnyökkel jár a közigazgatási biráskodásban

A közigazgatási biráskodás és szervezet, különösen pedig a »Conseil de préfecture« történelmi alakulásának eme vázlatos előrebocsátása után áttérünk most azon jogszabványok és jogelvek fejtegetésére, melyek jelenleg hatályosak a »Conseil de préfecture« mai szervezetét és működését illetőleg. Előzetesen megjegyezzük, hogy a közigazgatási biráskodás meg vagy meg nem szüntetése ma már napirendről lekerült Franciaországban. Itt-ott felhangzik ma is egy óhajtás a »contentieux«-nek a rendes bíróságokra ruházását illetőleg, de az illetékes tényezőknél erre komoly hajlandóság nem mutatkozik. A legviharosabb században, kormány- és uralmi formák változásainak rázkódtatásai dacára, nagyjában bevált közigazgatási biráskodást nem hajlandók *theoriákért* feladni a harmadik köztársaságban sem; sőt azon gondosság, melylyel a »Conseil de préfecture« előtti eljárás törvényét 1889-ben megalkották, azt mutatja, hogy a régi nyomokon haladva kívánnak eleget tenni a jogrend és jogbiztonság követelményeinek.

a) A Conseil de préfecture szervezete.¹⁾

Franciaország és Algier minden départementjének székhelyén működik egy »Conseil de préfecture«, mint testületileg szervezett közhatalóság. Elnöke a megyefőnök, préfet, ki az ülés-

---

¹⁾ A francia közigazgatási bírósági szervezet a következő collégiumokat foglalja magában:

a) Az államtanács, »*Conseil d'État*«, illetőleg ennek kebeléből alkotott két testület, u. m. az »*Assemblée du contentieux*« és a »*Section du contentieux*«. Ez a központi közigazgatási főtörvényszék első, illetőleg felelősségi fórum és semmitőszék. Mint első, illetve egyetlen fórum ez a rendes — generális — közigazgatási bíróság, mely elé mindazon contentiosus ügyek vihetők, melyek más forumhoz kifejezetten nem utasítvák; így pl. a miniszterek által elintézett »contentieux«.

b) A »*Tribunal des conflits*«, a birói és közigazgatási hatóságok — ez utóbbiakhoz számítva a közigazgatási bíróságokat is — között felmerülő hatásköri összeütközések főtörvényszéke, az igazságügyminiszter elnöksége alatt államtanácsosokból és a Cour de Cassation bíráiból alkotva.

sekben döntő szavazattal vesz részt; tagjai a préfectorai tanácsosok — *Conseillers de préfecture*. — Huszonkilencz, a törvényben felsorolt départementben négy, a többiekben pedig három tanácsosból vagy ülnökből áll a prefecturai tanács; csak a párisi — Szajnamegyei — tanácsnak van az 1878. évi márczius 23. törvény értelmében kilencz tanácsosa; ugyanennél azon igen lényeges és pedig a biráskodás kellékei szempontjából előnyös szervezeti eltérés is van, hogy nem elnöke a préfet, hanem külön elnöke van, kit akadályoztatása esetén a kormány által kijelölt két prefecturai tanácsos helyettesít. Másutt a préfet helyettese a kormány által kijelölt pr. tanácsos mint »vice-president«. A párisi *Cons. de préf.* két tanácsra oszolva működik, másutt egyetlen tanácsot képez az egész.

A préf. tanácsosokat a belügyminiszter előterjesztésére a köztársaság elnöke nevezi ki, ugyanez bocsáthatja el hivatalukból. A hivatali kinevezés egyébiránt élethossziglan szól; a kinevezett rendes hivatali fizetést húz. Az alapfizetésnek három fokozata van, megfelelőleg a préfectorák három osztályának. Az első osztályú préfectoráknál a tanácsosok évi fizetése négyezer, a másod osztályuaknál háromezer, a harmadosztályuaknál kétezer francot tesz. Már maga azon csekély mérvű dotáció elárulja, hogy a préf. tanácsosok hivatala kezdő emberek *carrièrejének* első stádiuma. Kivételes helyzetük van a párisi préf. tanács tagjainak, kiknek évi fizetése tizezer frank, az elnöké pedig tizenötezer. (*Décret du 15. avril 1877.*) Ugyanazon départementben betöltöt tiz évi szolgálat után a másod és harmad osztályú fizetésű pr. tanácsosok, szék-

---

c) Alsófokú közigazgatási bíróságok, nem ugyan generális, de az ügyek nagy számát és különböző nemeit felölelő hatáskörrel a »*Conseils des préfectures*«, melyek határozatai mindenkor felelősségteljesek a *Conseil d'État* mint közig. bírósághoz. Hasonló feladatot töltenek be s az államtanácshoz ily viszonyban állanak a coloniákra szervezett »*Conseils du continué des colonies*«. Szervezetük, melyről legutóbbi törvény az 1981. aug. 5-iki, lényegesen eltér a pref. tanácsokétól.

Speciális, vagyis az ügyeknek csak egy nemére vagy kategóriájára szorítkozó hatáskörben gyakorolnak közigazgatási jogszolgáltatást:

d) A főszámszék, *Cour des comptes*, mely a számviteli, számadási vitás ügyekben biráskodik érdemben végérvényesen, *Juridiction de la comptabilité publique*. Majd első, majd másodfokban jár el a *Cour des comptes*. Semmiségi okok fenforgása okából határozatai ellen a *Conseil d'État*-hoz mint semmitőszékhez fordulhatni.

helyükön való meghagyás mellett, a magasabb fizetési fokba léptethetők elő. Ha a préf. tanácsosok hivatalnokoskodása oly időben szűnik meg fegyelmi vagy bűnvádi ok nélküli elbocsátás esetén, mikor még nyugdíjigényük nincsen, a mennyiben mégis legalább hat évi beszámítható állami szolgálatuk van, legfeljebb hat évi időtartamra részesíthetők u. n. szolgálaton kívüli viszonyban járó illetményben — *traitement de non activité*; ennek évi összege azoknál, kik első osztályú préf. tanácsosok voltak, 2000, azok pedig, kik másod vagy harmadosztályú fizetést huztak, 1500 franc.

Az 1865-iki június 21-én kelt törvény előtt semmi különös qualificatio nem volt előszabva a préf. tanácsosokra; elég volt az állampolgárság és az általános közszolgálati kötelek bírása; az idézett törvény értelmében ma csak az nevezhető ki, a ki a jognak licenciátusa (*licencié en droit*), — a mi körülbelül megfelel annak, a mi nálunk a jogvégzettség és egy államvizsga letétele — legalább 25 éves. A jogi licenciátust pótolja valamely bírói vagy közigazgatási hivatalnak, községi előljárói tisztségnek, avagy megyei képviselőségnek legalább tíz éven keresztül viselése. A préf. tanácsos állása incompatibilis az országos képviselőséggel, megyei, kerületi (*arrondissement*), községi képviseleti tagsággal s általában minden közhivatal viselésével vagy más élethivatás betöltésével — *avec l'exercice d'une profession* — mely alatt nemcsak iparüző, hanem honorátiór életpályák, ügyvédség, orvosi, mérnöki gyakorlat folytatása is értendő.

A Conseil de préfecture, mint közigazgatási bíróság előtt

e) A *Conseil de révision* a katonasorozási aktusok jogszerűsége iránt ítélkezik (Mentességek.). Határozatait csakis semmiségi esetekben vizsgálja felül a Conseil d'État mint semmitőszék.

f) A *Conseils de l'instruction publique*. Ezek háromfélék, u. m. a) *Conseil départementale*, mely a népoktatási igazgatás, b) a *Conseil académique*, mely a közép- és felsőoktatás ügyeire vonatkozó jogkörrel működik. Felelősségi fórumuk a *Conseil supérieur de l'instruction publique*. Ez utóbbinak határozatai érdemben véglegesek, ellenük a Conseil d'État-hoz csak semmités végett folyamodhatnak.

A francia irodalom egyes közigazgatási hatósági személyek közigazgatási bíráskodásáról is szól, így pl. a miniszteréről, a préfet-éről; a mi azonban szorosán vett bíráskodást nem képez s ily nevezet csupán arra utal, hogy jogvitás ügyekben, bár nem véglegesen, e közigazgatási fórumok döntenek.

az államügyészi — *ministère publique* — teendőket a megyei főtitkár — *Secrétaire général* — végzi s e minőségében a »kormány biztosa« — *Commissaire du gouvernement* — névvel él. A *secrétaire général*, kinek functiójáról az eljárásnál lesz szó, a préfets alá közvetlenül rendelt közigazgatási, állami hivatalnok s annak első segédje; akadályoztatása, távolléte esetén általa kirendelhető helyettese.

A párisi (szajnai) préf. tanács mellett 1871. óta az államügyészi teendők ellátására, négy »*Commissaire de gouvernement*« van állandóan alkalmazva. Ezek az *activ administratió*ban nem vesznek részt. Az 1881. évi július 28-án kelt rendelet szerint ezen biztosok az államtanácsai auditorok (tanácsjegyzők) közül neveztetnek ki; ilyenek hiányában kinevezhetők más, a prefecturái tanácsosi állásra előszabott képzettségű egyének is.

A jegyzői teendőket a préf. tanács mellett a préfet által a prefectura hivatalnokai közül kinevezett egyén végzi.

A préf. tanács ülései csak akkor határozatképesek, ha az elnökkel együtt legalább három tag van jelen. Ha e szám ki nem telnek a rendes tagok akadályoztatása vagy az állások üresedésben léte esetén, a szükséges szám pótlása helyettesek által eszközöltetik. Helyettes a préfetre — mint már említők — a kormány által kijelölt prefecturái tanácsos mint alelnök. A *sécrétaires généraux* — főtitkár — nem rendelhető ki ezen elnökségben való helyettesítésre a préfet által. Bár ez utóbbit a törvény nem mondja ki s az iránt az írók között nézeteltérés van (Aucoc, Batbie, Ducroque, Lafferrière), az ellenkező nézet már csak azért is alig állhat meg, mert a főtitkár ügyészi szerepe, melyeit a *Conseil de préfecture* ülésein visz, az elnökléssel egybe nem kapcsolható.

Az akadályozott préf. tanácsosokat a szükséges, határozatképes számig a préf. tanács által a *conseil général* tagjaiból meghivottak helyettesítik; a *cooptatió* tehát a helyettesítés módozata. Nem hívhatók meg helyettesekül oly megyei képviselők, a kik valamely birói *collégium*nak — legyen az bár valamely rendkívüli vagy szakbiróság, pl. *Tribunal du commerce* — tagja. Ezt a megszorítást már a IX. évi fructidor 19-én kelt kormányrendelet tartalmazza; oka a »*séparation des pouvoirs*« elvének fentartása.

Ha a préfectorai tanács valamennyi tagja akadályozva lenne, akkor is az előbbi helyettesítési mód foglal helyet, vagyis ilyenkor minden tagja, »conseiller général« lesz, csak-hogy ezeknek meghívása nem történhetvén cooptációval, kijelölésük a belügyminisztert illeti meg. (1808. jun. 16-án kelt décret.) Erre mondja Lafferrière, hogy »On peut donc dire, que les membres du conseil général, sont virtuellement membres des conseils de préfectures« (i. m.). Nagyon figyelemre érdemes ez a helyettesítési szabályozás, szabad-
elvéssége, illetőleg az önkormányzati elv tekintetéből. Meg-történhetik e szerint, hogy a conseil général hivatali minő-séggel nem bíró, tiszteletbelileg functionáló tagjai túlnyomó számmal esetleg a préfet elnöklete alatt kizárólag gyakorolják a közigazgatási bíráskodás hatalmát, úgy, hogy a bureau-craticus collegium helyére esetenként egy önkormányzati testület lép. Ezen helyettesítési mód által a laikus önkor-mányzati, társadalmi elem a qualificált közigazgatási bírákkal egyenlő színvonalra van helyezve. Majdnem csodálatos, hogy már nyolczvan év óta van ily kezdeménye az önkormány-zati elemek közigazgatási birói hatóságának és azóta nem történt egy lépéssel sem előrehaladás ily irányban.

A »Conseil de préfecture« szervezeti szabályainak ezen áttekintése után kérdezzük, mennyiben felelhet meg ezen testület az ő birói joghatóságának s állítsuk szembe a magyar törvényjavaslatban contemplált törvényhatósági közigazgatási bírósággal. A birói functionak három szervezeti főköllékét a szakképzettséget, állandóságot, függetlenséget biztosítja-e itt a franczia jog. A szakképzettség minimális foka mindenesetre biztosítva van a megkívánt elméleti fokozat, illetőleg a/t pótló gyakorlati működés által. E tekintetben 1865 óta alig is emelnek jogosult panaszt. Bizonyos azonban az, hogy a kik a szakképzettséget kiváló és elengedhetlen kölléknek tartják, utalhatnak azon hiányosságra, hogy a préfectorai tanácsosok meghívandó helyetteseinél a szakképzettségnek biztosítéka nincs. Nincs meg a préf. tanácsban a függetlenségnek, álla-dóságnak a birói szervezetben — a szakképzettségnél sze-rintünk sokkal lényegesebben követelhető minimuma sem. Az elnök úgy mint a rendes bírák, egyszerűen közigazgatási fizetett hivatalnokok, a kik akaratauk nélkül előléptethetők áthelyezhetők, fegyelmi, illetve bűnvádi eljárás nélkül tetszés

szerint elbocsáthatók; az időnkinti meghívott bár tiszteletbelileg működő helyetteseknél állandóságról már a dologmivolta szerint nem lehet szó; függetlenségük, részrehajlatlanságuk pedig az által, hogy egy függő bureaucraticus testület által cooptáltatnak esetleg a miniszter által esetenként jelöltetnek ki, legalább is erős kételyeknek enged helyet.

A préfet elnöklése és döntő részvéte már az ötvenes évek óta folytonos támadásnak tárgya Franciaországban is. A fentebb említett 1851-iki tervezet el is ejtette a préfet elnökségét, kimondván, hogy a contentiosus ügyekben tartott üléseken szükségképen a viceprésident elnököl. Ugyancsak hevesen kikeltek a préfet elnöksége ellen az 1865. jun. 21. törvény tárgyalásánál és az 1871-iki assemblée nationale-ban is.

A préfet befolyása ellen emelt aggályok indokoltsága annyira nyilvánvaló, hogy maga a gyakorlat alkalmazkodik azokhoz, olyképen, hogy újabban általánosan átengedik a préfet-k az elnöki tisztelet a viceprésidensnek »... Dans la pratique le viceprésident est le président effectif du conseil« (Combarieu procedure admin.). Kérdés azonban, sokat nyere a biráskodás az alelnök elnöksége által, ki szintén elmozditható közigazgatási hivatalnok s úgy főhivatalától, mint alelnöki minőségétől bármikor megfosztható.

A magyar főispán kétségtelenül alkalmasabb egy alsófokú közigazgatási bíróság élére, mint a préfet, mert reá a folyó közigazgatás terhe oly mérvben korántsem nehezedik; a főispán az egyesek közigazgatási ügyeinek nem intéző hatósága, hanem általában vezérli, irányozza, felügyeli, ellenőrzi az intéző hatóságok működését.

A préfet a folyó igazgatásnak rendkívül tág hatáskörű organuma, benne összpontosul a departementalis állami igazgatás s azontúl oszlopos szerve a megyei autonom igazgatásnak is. A VIII. évi pluviose 28-án kelt törvény mondja: »Le préfet seul sera chargé de l'administration«. A préfet végrehajtja a törvényeket, kormányrendeleteket, foganatosítja a kormányintézkedéseket; a préfet szabályrendeleteket alkot a törvényekben megjelölt számos közviszonyokra; a préfet ellenőríz, felügyel; szervezési hatóságot gyakorol, stb. Hozzájárul ehhez, hogy a préfet első sorban hivatott a fiscus érdekei

oltalmazására, az államnak mint magánjogi személynek a jogügyletek kötésénél és peres, perenkivüli birói eljárásban való képviseletére.

Mint a departement szerve a préfet előkészíti a conseil général és commission départementale hatóságához tartozó ügyeket; foganatosítója ezek határozatainak; képviseli a departementet bíróság előtt, kivételével azon eseteknek, midőn a departement az állammal folytat pert; ellenőrzi az egész departementális működés törvényszerűségét, stb.

Azt mondhatnók, hogy ha a magyar fő- és alispán teendőit összeadjuk, akkor sem egészét kapjuk annak a hatáskörnek, melyet a préfet betölteni hivatott, mert a préfet pl. a pénzügyi folyó adminisztrációban is alaphatóság. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a préfet mint a kormány politikai ágense, épen a francia politikai élet erős és folytonos hullámozása mellett milyen intensive el van foglalva, hozzávesszük, hogy állásának elnyerésére semminemű különös képzettség nem szükséges, »aucune condition particulière d'âge ou de capacité n'est exigée pour sa nomination, la *qualité de citoyen suffit*«, további bizonyítás nélkül is világos lesz előttünk, hogy közigazgatási birói székeknek lelkiismeretes, gondos, részrehajlatlan betöltésére nem lehet alkalmas.

Oly elem, a minőt a mi szándékolt törvényhatósági közigazgatási bíróságainkban az alispán, polgármester és tiszti ügyész képeznének, a Conseil de préfecture-ben egészen hiányzik. Ennek tagjai tisztán burokraták, kiknél a függetlenség relative sincs meg. A magyar alispánt vagy tiszti ügyészt sem fogja az objectiv bíráló mai állásukban birói tisztre jól beválóknak tartani, de 1. először is bizonyos az, hogy elméleti és gyakorlati szakképzettség tekintetében messze felette állanak a kezdő préf. tanácsosoknak; 2. másodszor bizonyos az, hogy a választási rendszerben is nagyobb állandósággal bírnak *tényleg*, mint a mindennap áthelyezhető, elbocsátható préf. tanácsosok, 3. végül függetlenségük már azon okból is inkább biztosított, mert csak formális fegyelmi eljárás vagy birói ítélet alapján mozdíthatók el. Nem szabad végül feledni, hogy a magyar közigazgatási bírósági törvény azon feltevésből indul ki, hogy az alispán és tiszti ügyész rövid időn élethossziglan kinevezett tisztviselőkké válnak

és hogy a fegyelmi jog és eljárás is alapos reformnak néz elébe.

Nagy mértékben alterálja a préf. tanácsos birói minőségét az, hogy személyi ügyeiben a préfetnek teljesen alá van rendelve, továbbá azon körülmény is, hogy a préfet activ közigazgatási hatáskörét, illetőleg annak egy részét, akadályoztatása vagy távolléte esetére tetszés szerint delegálhatja a préf. tanácsosokra és hogy ily delegáció hiányában a préfet-t a hivatalában legidősebb préf. tanácsos törvény szerint helyettesíteni köteles. Nem kevesebbet jelent ez, mint hogy a préf. tanácsosok önkényűleg bevonhatók, illetve bevonvak a préfectorális igazgatás körébe; vagyis oly módon, mint maga a préfet az activ közigazgatás hivatalnokaivá válhatnak. Mit ér e mellett, ha a préf. tanácsos incompatibilitása birói jellegére való tekintettel helyesen szabályoztatott. A préfectorai tanácsosban így két minőségű hatóság kapcsolódik össze, u. m. az *actió* és a *biráskodás* feladata; nem sokat segít ezen, hogy a préf. tanácsosok collegiuma, *mint ilyen* túlnyomólag contentiósus jogkörben működik; a két-féle functió valóságos elkülönzése a tagokban — *mint egyesekben* — megszűnik.

Ennyiből is látható, hogy a préfectorai tanácsosok közigazgatási biráskodásának értékességét nem kereshetjük a szervezet kellő megalkotásában; e szervezet gyengéi nagyon szembeötlők; ha mégis a Ccons. de préf. közigazgatási biráskodásának fentartásához az élénk jogérzetű francia nemzet közvéleménye ragaszkodik, ez kétségtelen bizonyíték arra, hogy e biráskodás jobb, mint a minőt a szervezet után ítélve várhatnánk; jobb különösen azért, mert az organisatio hiányaiból származható bajokat mitigálja, ellensúlyozza az ok-szerű, a jogszolgáltatás természetével jól számoló közigazgatási peres eljárás; a collegiális döntés, contradictorius, nyilvános, szóbeli eljárással kapcsolatosan a birói állással jelleggel nem bíró szervezetet is mintegy készíti és képesíti jó biráskodásra.

Az alsófokú közigazgatási biráskodás súlypontja tehát a francziáknál a birói jellegű *eljárásban* fekszik.

Nem kétes, hogy a Conseil de préfecture szervezete jelen állapotában nem tekinthető megállapodottnak. A jövő fejlődés két irányban haladhat: vagy a független szakbiróság felé,

olykép, hogy a Conseil de préfecture és tagjai izoláltatnak a szorosán vett közigazgatástól, a préfet elnöksége megszűnik; a tagok elmozdithatlansága kimondatik, vagy az önkormányzat (decentralisatió) elve irányában, olykép, hogy a tanács üléseiben nemcsak helyettesek gyanánt, de rendszeresen helyet nyerne a tiszteletbeli, laikus s tiszteletbeliségükénél fogva független közigazgatási bírák. Az előbbi irány ellenkeznék a sok százados fejlődéssel, mely a közigazgatási bíróságokat az administratív szervezet keretében alkotá meg, az utóbbira sok reményt ad a Francziaországban újabban erősen érvényesülő decentralisáló szellem.

DR. KNÉTY KÁROLY.

A SZEMÉLYES JÖVEDELMI ADÓ.¹⁾

I. A személyes jövedelmi adó lényege, fajai és célja.

Végső következményében valamennyi adónem a személyes jövedelem apasztását eredményezi. E tekintetben a tárgyi és személyi, a hozadéki és vagyoni, a jövedelmi, fogyasztási és forgalmi adók között nem forog fenn különbség. Csak-hogy a jövedelmi adón kívül létező adónemek súlya nem a tényleges személyes jövedelemhez igazodik. A *hozadéki adók* az adótárgyak átlagos vagy legfeljebb tényleges hozadékát, a *vagyoni adók* csak bizonyos jövedelmi nemek forrásait sujtják, a *fogyasztási és forgalmi adók* pedig a valóságos adózó képességgel gyakran semmi arányban nem álló, bizonyos fogyasztási, illetőleg forgalmi cselekvényeket terhelnek. Ennélfogva egy oly adónem is szükséges, a mely nemcsak végső hatásában veszi célba a személyes jövedelem megrovását, hanem az adókirovás alapjául is az adózó megbecsült tényleges jövedelmét fogadja el. És ez a *személyes jövedelmi adó*.

A személyes jövedelmi adónak két faja van, u. m. az *általános* és *különös*. Az *általános jövedelmi adó* egy-egy adózónak összes személyes jövedelmét, tekintet nélkül forrásaira, azaz arra, hogy a jövedelem egyes részei ingatlan vagyonból, tőkéből, ipari vállalatból vagy más haszonhajtó foglalkozásból, állandó fizetésből, vagy változás alá eső munkadíjből, a megfelelő hozadéki adóval már megrovott, vagy pedig a hozadéki adók alól kivett adótárgyakból erednek-e, ugyanazzal az adótétellel terheli. Az általános jövedelmi adó, vagy mint *egyetlen adónem* szerepelhet, vagy

---

¹⁾ Szerzőnek sajtó alatt lévő »Az államgazdaságtan kézikönyve« című művéből.

pedig a hozadéki adók mellett állhat fenn, a mely utóbbi esetben rendeltetésének megjelölése végett *kiegyenlítő* (vagy *kiegészítő*) *jövedelmi adónak* szokás azt nevezni. A kiegyenlítő jövedelmi adónak czélja: a többi adó által utól nem ért jövedelmi részeknek megterhelése s a hozadéki adóknál ki nem kerülhető aránytalanságok kiegyenlítése. A kiegyenlítő jövedelmi adót, mivel nem kizárólagos adónem, némelyek *különös jövedelmi adónak* nevezik. Azonban az a körülmény, hogy a jövedelmi adó a többi adó kiegészítésére szolgál, még nem szünteti meg általánosságát. A kiegészítő jövedelmi adó is *általános*, mert ennek is az összes személyes jövedelem képezi alapját. A jövedelmi adó csak akkor *különös*, a midőn csupán bizonyos jövedelmi ágakat ér, a mely esetben a szerint a jövedelmi ág szerint szoktuk megjelölni, a melynek megrovását czélba veszi. Pl. *különös jövedelmi adó* a fizetési adó, vagy a földadó abban az esetben, ha nem a földbirtok kataszteri hozadékanak, hanem a belőle eredő személyes jövedelemnek megterhelésére irányul.

A hozadéki adók túlnyomóan tárgyi ismertető jelekre vannak alapítva, minélfogva az átlagos termelési viszonyoktól eltérő körülményekre nem lehetvén tekintettel, nem a valóságos jövedelmet, hanem csak az adótárgyak átlagos hozadékát terhelik. Minthogy pedig az adófizető képességnek a tényleges jövedelem a főismertető jele, az adók rendezésekor arra kell törekedni, hogy az adóteher a tényleges jövedelemhez igazodjék. Ezt kétféle módon lehet elérni. Vagy úgy, hogy a törvény a merev hozadéki adók helyébe az adózók személyes viszonyait is figyelembe vevő, tehát a jövedelmi adó elveit követő adókat léptet életbe, azaz az egyes adókat nem az adótárgyak hozadékához, hanem a rövidebbidőközökben is változó személyes viszonyok tekintetbe vételével az adókötelesek bevallása alapján meghatározandó személyes jövedelemhez idomítja; vagy pedig olyképen, hogy nem módosítva a hozadéki adók természetét, a törvény ezen adókon kívül a tényleges személyes jövedelem megrovását czélzó *általános jövedelmi adó* szedését is elrendeli. A gyakorlati kivitel könnyebbége érdekében, továbbá a külföldi alattvalók vagyosnába átmenő belföldi hozadékok könnyebb megadóztatása kedvéért a hozadéki adók s az általános jövedelmi adó kapcsolatos alkalmazása látszik tanácsosabbnak.

II. Az általános jövedelmi adó ellen emelt kifogások.

1. Az általános jövedelmi adó ellenzői arra utalnak, hogy elvontan tekintve, bármennyire tökéletes intézmény is a szóban levő adó, az életben épp oly gyarló, mint a hozadéki adók, mert ha az elszigetelt hozadéki adóknál nem lehet a tényleges hozadékot kinyomozni, egy-egy adózó összes személyes jövedelmének kiderítése még több nehézséggel jár. Tagadhatatlan, hogy az önzés alacsony indokát egyik adózási alakkal sem lehet teljesen leküzdeni. Az állam jogos érdekeinek csalárd kijátszásában örömet találó hajlam kiirtására csak egy gyökeres eszköz van, a polgári kötelességérzet nevelése és megerősítése, és sok jövedelem kétségtelenül a személyes jövedelmi adó alól is kibuvik. Azonban, ha kellő hatáskörrel van az adókivető bizottság felruházva s a törvényhozó általában nem riad vissza a tényleges adóalap kipuhatolására szükséges intézkedésektől, a jövedelmi adó annyiban jobban biztosítja a tényleges adófizető képességnek megfelelő adóztatást, a mennyiben benső természeténél fogva az adózó polgár valóságos és teljes szolgáltatási képességének kiderítésére törekszik, az adófizető teljes szolgáltatási képességét pedig az arra befolyással levő valamennyi fontosabb tényező figyelembe vételével a legtöbb esetben könnyebb meghatározni, mint az elemeire bontott gazdaság egyes tárgyainak hozadékát külön-külön kinyomozni. Az összes jövedelemre kiterjedő bevallást az adóközégek jóval hatályosabban ellenőrizhetik, mint azokat a bevallásokat, a melyek csak egyes elszigetelt hozadéki adók alapjára, tehát csupán a személyes jövedelem egy részére szorítkoznak. Ha nincsenek biztosabb támpontok a jövedelem teljes összegének kiderítésére, a becselő bizottság az adózó összes jövedelmét hozzávetőleg az adófizető életmódja és fogyasztásának terjedelme alapján is megítélheti, a míg a jövedelem nem valamennyi részére kiterjedő hozadéki vagy különös jövedelmi adóknál az adókivető hatóság vagy bizottság nem fordulhat ehhez a kisegítő becslési eszközhöz, mivel az adózó azzal védekezhetik, hogy a bevallott jövedelmet jóval meghaladó költségeire egyéb nemű adóval megrovott vagy más adóközségben megadóztatott jövedelmei együttesen képesítik. Figyelmet érdemel továbbá, hogy az általános jövedelmi adónak, mint kiegészítő adónak, mérsékeltnek kell len-

nie és minél mérsékeltebb az adókulcs, annál kevesebb ok forog fenn hamis bevallásra s az adókivető bizottság félrevezetésére. Ezenfelül a jövedelmi adó alapjának kinyomozásakor az adókivető közegek a hozadéki adók kivetésének alapjául szolgáló adólajstromok adatait is felhasználhatják.

2. Felhozzák az általános jövedelmi adó ellen, hogy már annál fogva sem lehet helyesen keresztülvinni, mert a jövedelem fogalma iránt még a tudomány sem jutott megállapodásra. Ez a kifogás alig érdemel komoly czáfolatot. Az elvont fogalmak tudományos kifejtése nem a törvényhozó feladata. A törvény eleget tesz az adóigazgatás követelményének, ha részletesen felsorolja a jövedelmi adó alá eső jövedelmeket és világos intézkedéseket léptet életbe az adóalap meghatározásának módja, névszerint a megengedett levonások iránt.

3. Nyomatékosabb az az ellenvetés, hogy a kiegyenlítő jövedelmi adó kétszeres adóztatásra vezet. A kik ezt gáncsolják a kiegyenlítő jövedelmi adóban, azt állítják, hogy abban az esetben, ha helyesen rendezi a törvényhozó a hozadéki adókat, nem létezik jövedelem, melyet az egyik vagy másik hozadéki adó kellő módon utól nem érne. Szigorúan véve, nem teljesen alapos ez az állítás, mivel a legtöbb hozadéki adó (a földadó, házosztályadó, a külső támpontokra alapított iparadó) az adótárgyak átlagos hozadékát terheli, a jövedelmi adó pedig a személyes jövedelem utólérését célozza. Az adótárgy hozadékának bizonyos és pedig legtöbbször túlnyomó része az adózó jövedelmévé válik ugyan és ha a hozadéki adóval már megrótt hozadéknak ezt a részét a jövedelmi adó is éri, a törvény végfolyamatban ugyanazt a jövedelmi részt kétszer adóztatja meg, azonban ez még nem teszi az általános jövedelmi adót fölöslegessé és igazságtalanná. Az igazságos adóztatásnak ugyanis nem az a feltétele, hogy ugyanaz a jövedelem csak egy adónemnek legyen tárgya, hanem hogy az érvényben levő összes adónemek egymást kiegészítő hatással valósítsák meg az arányos teherviselés elvét. Már pedig ha a törvényhozó ugyanannak a jövedelemnek megadóztatására több módszert használ, összevágó alkalmazásukkal könnyebben kielégítheti az arányosság követelményét, mivel valószínű, hogy az egyik módszer által okozott aránytalanságot a másik kiegyenliti. Ha ugyanannak a jövedelemnek többnemű adóval való megterhelése már magában véve helytelen intéz-

kedés volna, az állam fogyasztási adókat sem szedhetne, mert az adózók a fogyasztási adókat is abból a jövedelmükből viselik, a mely a hozadék is esetleg a forgalmi adókkal is meg van róva.

4. Azzal a kifogással is találkozunk, hogy a személyes jövedelmi adó a tevékeny, ügyes és szorgalmas polgárt bünteti, a kevésbbé törekvő és felületes embert pedig, a ki vagyonát parlagon heverteti, vagy nem kellő módon hasznosítja, kedvezésben részesíti, a mely körülmény a kereseti ösztönre bénítólag hat s a vagyon gyümölcsöztetésének csökkentésére szolgálhat okúl. Azonban ez a kifogás legkevésbbé sem gyengíti a jövedelmi adó jogosultságát. Az adózó képesség terjedelme első sorban a jövedelem nagyságától függ, ennél fogva annak, a ki nagyobb jövedelmet húz, nagyobb összegű adót kell fizetnie. Az adó sem nem ösztöndíj, sem nem pénzbüntetés. Sem a szorgalom jutalmazására, sem a hanyagság büntetésére, hanem az állambevételeknek igazságos uton való szaporítására van rendelve. Attól, hogy a jövedelmi adó a vagyon gyümölcsöztetését akadályozná, éppen nem kell tartani, mivel előrehaladott gazdasági viszonyok közt kevés oly ember van, a kinek kedve volna vagyonát haszon nélkül hevertetni. Egyébaránt a személyes jövedelem fogalma alá nemcsak a csereforgalomban jelenkező s az adózó vagyonába átmenő tiszta hozadék, hanem annak a közvetetlen élvezetnek és használatnak értéke is tartozik, a mely az élvezeti javak és használati vagyontárgyak (műgyűjtemények, fogatok, díszbutorok, ékszerek, díszkertek s egyéb fényűzési tárgyak) használatával vagy pusztá birtoklásával jár, minél fogva a jövedelem megállapítása alkalmával a közönséges értelemben vett jövedelemszerzésre nem fordított vagyonrészek haszonértékére is nygelemmel kellene lenni.

III. Az általános jövedelmi adó előnyei.

Az általános jövedelmi adónak a hozadéki adók irányában az a legnagyobb előnye, hogy jóval ruganyosabb és mozgékonyabb. Ez a tulajdonsága két nagy haszonnal jár. *Először* azzal, hogy eredménye a nemzeti jövedelem emelkedésekor az adótétel súlyosbitása nélkül is szaporodik és *másodszor* azzal, hogy hozadéka rendkívüli viszonyok között az adókulcs megfelelő felemelésével a nélkül nagyobbítható, hogy a bevétel-emelkedés az aránytalanságot tetemesen fokozná s

az adófizetőket a hozadéki adók felemelésével egyenlően megkárosítaná. Ha a szükség úgy kívánja, a hozadéki adókat is fel lehet ugyan emelni, azonban az adózók személyes viszonyaira figyelemmel nem levő és rendszerint az adóssági kamatok levonását is mellőző hozadéki adók súlyosbitásának nagyon egyenlőtlen és nyomasztó hatása van. Ebből kifolyólag a hozadéki adók úgy rendezendők, hogy az adórendszer állandóbb elemét alkossák s a fogyasztási és forgalmi adókkal az állami szükségletek átlagos nagyságának feleljenek meg, az adózó képesség erősebb megfeszítésének eszközéül pedig az általános jövedelmi adót kell felhasználni. Különösen az oly rendkívüli kiadások teljesítésére megkívántató összegek beszerzésére mutatkozik a személyes jövedelmi adó alkalmasnak, a melyek jogossági vagy czélszerűségi szempontból nem az államhitel felhasználásával, hanem adóbevételből fedezendők. Ha a hozadéki adókat alig elviselhető aránytalanságuknál fogva nem lehet már jobban felemelni s az adóbevételnek, névszerint a fogyasztási adók eredményének a nemzeti jólét haladása által okozott többlete magában véve nem elégséges a megnagyobbodott állami szükségletek többletének fedezésére: a kormány személyes jövedelmi adó hiányában azokat a kiadásokat is kölcsönből kénytelen teljesíteni, a melyekről a fedezési eszközök észszerű megválasztásának elvei szerint adóztatás útján kellene gondoskodnia. Ennélfogva nagy igazság van abban az állításban, hogy a mozgékony jellegű jövedelmi adó hiánya egyik főoka az európai államok adósságai rohamos szaporodásának.

Világos, hogy minél jobban előrehalad a nemzet gazdasági műveltsége, a személyes jövedelmi adó annál szükségesebb, mivel a tényleges jövedelem s a tárgyi támpontok nyomán kipuhatolt hozadék között mutatkozó különbség a termelés belterjességének emelkedésével mindig jobban nagyobodik s az idegen tőkék után fizetett kamatok figyelmen kívül hagyása az adóteher felosztásában egyre érezhetőbb egyenlőtlenséget okoz.

Némelyek (*Schäffle, Held, Kaizl* és mások) azt is kiemelik az általános jövedelmi adó előnye gyanánt, hogy teljesen arányos adóztatás mellett nem hárítható át, mert ha a szóban levő adó mindenkit arányosan ér, csakis ezen adónál fogva nem áll senkinek érdekében termékeit vagy szolgálatait

drágábban értékesíteni. Az általános jövedelmi adónak tulajdonított ezt az előnyt nem ismerem el. Az adóztatás arányossága az adóáthárításnak csupán azt a fajtát akadályozza meg, a mely a súlyosabban megadóztatott termelési ágakban elhelyezett tőkéknek és munkaerőknek a kevésbé megterhelt termelési ágakba való vonulása által megy teljesedésbe, azonban a jövedelmi adó átháríthatóságát nem zárja ki. Az, a kinek módjában van, a jövedelmi adót épp úgy áthárítja, mint a hozadéki adókat. Mindazokban az esetekben, a melyekben a gazdasági erő túlsúlya képesíti az adófizetőt a rárótt jövedelmi adónak termékei vagy szolgálatai árába leendő beszámítására, az adóáthárítás teljesen arányos megadóztatás mellett is bekövetkezhetik, mivel az adóteher, vagy legalább egy része áttolásának kívánságát a személyes jövedelmi adó s a teljesen arányos tehermegosztás sem enyésztetik el.

IV. Az általános jövedelmi adó mértéke.

Nyilvánvaló, hogy az általános jövedelmi adónak, mint kiegyenlítő adónak mérsékeltnek kell lennie. Minél mérsékeltebb, kivitele annál tökéletesebb. Ha a törvényhozó súlyos adótételekkel hozza be, a bevétel ugyan nagyobb lesz, azonban a jövedelmi adó nem lesz fejlődőképes. Ha nagyon tetemes pénzügyi eredményre törekszik a kormány, a bevétel nem fog az államkiadások szaporodásával lépést tartani, hanem a bevételelemelkedés bizonyos határnál meg fog állapodni, a melyen túl az adócsavar még oly gyakori és erős megfeszítésével sem lesz mozgásba hozható. Továbbá, minél mérsékeltebb az adókulcs, annál több jövedelem hagyja el rejtékhelyét. A súlyos adótételek nemcsak jövedelemeltitkolásra csábítanak, hanem a becslést is erélytelenné teszik. Súlyos adókulcs mellett az el nem palástolható jövedelem nyomasztó, a többi pedig aránytalanul könnyű vagy éppen semmi terhet nem visel s az általános jövedelmi adó főcélja, az adóteher egyenletesebb megosztása, füstbe megy. Kiváltképen kezdetben kell az adókulcsnak mérsékeltnek lennie, mert a jövedelmek csak lassankint vonulnak a jövedelmi adó alapjába s a becslés csak néhány év múlva közelítheti meg a tényleges állapotot. Ha mérsékelt az adótétel, a jövedelmi adó az életbe lépését követő években mindig több jövedelmet édesget magához; ha pedig súlyos, a könnyen elrejtendő jövedelmeket állandó időre elriasztja. Ezek-

hez járul még, hogy minél mérsékeltebb az adókulcs rendes viszonyok között, szükség esetében a szóban levő adó annál alkalmasabb a nemzet áldozatkészségének bőséges igénybevételére. Szóval az általános jövedelmi adó annál ruganyosabb, viszonylagosan annál többet hoz be s annál szebb jövőnek néz eléje, minél szerényebben kezdi meg pályafutását. Ebben a tekintetben a fogyasztási adók természetével egyez meg.

V. Az általános jövedelmi adó keresztülvitelére vonatkozó irányelvek.

A kiegyenlítő jövedelmi adó igazságossága és célszerűsége kivitelének módjától függ. Erre nézve a következő irányelvek követése mutatkozik szükségesnek:

1. Ha nem akarja a törvényhozó a szóban forgó adóval a tehermegosztást még aránytalanabbá tenni, a kisebb jövedelmeket ki kell alóla venni. Közgazdasági s adópolitikai szempontok azt követelnék ugyan, hogy az állam adóbevételeinek legnagyobb részét a polgárok adózó képességével közvetlen kapcsolatban levő adónemekből szerezzék be, ennél fogva elvontan az volna leghelyesebb, ha a személyes jövedelmi adó a legkisebb jövedelmekre is kiterjedne, mivel azonban a közvetett fogyasztási adók az alsó néprétegekre nyomasztóbb terhet rónak, a kisebb jövedelmeket a pénzügyi helyzet által megengedett összeg határáig legalább a jövedelmi adó alól fel kell menteni. Világos, hogy minél nagyobb bevételt akar az állam a jövedelmi adóból szerezni, annál kisebb összegű jövedelemre kénytelen az adómentesség kedvezményét szorítani. A pénzügyi eredményre nézve az adómentességben részesítendő jövedelmi összegnek nagysága még az adókulcsnál is fontosabb tényező. Az adókulcs emelése nem egyenlő arányban szaporítja a bevételt, mert minél súlyosabb az adó, a nagyobb jövedelmeknek annál tekintélyesebb hányada buvik ki az adóviselés alól. Azonban más oldalról az is kétségtelen, hogy az adómentes jövedelemnek nagyon is csekély összegre való leszállítása a becsülő közegeket a legszegényebb adózó körök irányában részvétre indítja s az adókivető bizottság erélyét megbénítja, minek következtében a kisebb jövedelmek tetemes része tényleg mégis kikerüli az adóterhet. Ezenfelül, ha a törvény nagyobb összegre teszi az adómentes jövedelmet, a jövedelmi adó az adózó képesség rendkívüli megfeszítésére

is alkalmasabb, mivel az adóbevétel nagy pénzügyi szorultság idején nemcsak az adótételek felemelésével, hanem az adózók körének kiszélesítésével is szaporítható.

2. A valóságos adófizető képességhez alkalmazkodni akaró jövedelmi adó természetéből önként következik, hogy kirovásakor a szolgáltatási képességet lényegesen csökkentő s nagyobb nehézség nélkül megállapítható személyes viszonyokat (legalább is a nagy gyermeklétszámot, a családfő vagy a családtagok tartós betegségét s az elszegényedett rokonok eltartásának kötelezettségét) tekintetbe kell venni s azok igazolása esetében legalább a kisebb jövedelemmel bíró adózókra nézve a rendesnél enyhébb adómérték alkalmazását kell megengedni.

3. Minthogy az általános jövedelmi adónak az a főczélja, hogy a hozadéki és fogyasztási adók által okozott aránytalanságot némileg kiegyenlítse, mérsékelt haladvány szerint emelkedő tételekkel hozandó be. Az adófokozás arányára, az adókulcs emelkedésének mely jövedelmi fokon leendő megállapodására s a fokozatos adóskála berendezésére nézve követendő irányelveket kézikönyvünk 30. §-ában már kifejtettük. Az adótarifa mindezen tényezői, valamint a legkisebb s legnagyobb adótétel mértéke iránt a törvény kezdetben csak hozzávető számításra alapuló, a várható bevétel összegére nézve semmi biztos következtetést nem engedő intézkedéseket tehet. A végleges és céltudatos intézkedések ideje csak akkor érkezik el, a mikor a személyes jövedelmi adó néhány évi fennállása után a jövedelem-mennyiségi és jövedelem-megoszlási viszonyokról már biztos adatok állnak a törvényhozó rendelkezésére.

4. A személyes jövedelmi adó kivitele úgy intézendő, hogy a jövedelem valamennyi nemét érje. Az összes személyes jövedelem bizonyos nemeinek vagy részeinek kivétele a jövedelmi adó alól, két irányban állná útját az adóztatás általánosságának s arányosságának. Egyrészt közvetlenül a megfelelő jövedelmi résznek adóztatlanul hagyásával, másrészt pedig azzal, hogy a törvényhozó által megadóztatni szándékolt jövedelmi részek kinyomozását s a tényleges adófizető képesség mérlegelését megnehezítené. Ezenfelül, ha a törvényhozó az általános jövedelmi adót rendeltetéséhez hiven fokozatos adókulccsal lépteti életbe, bizonyos jövedelmi nemek-

nek adómentességben való részesítése még azt is okozhatja, hogy a jövedelmi adó az adóköteles jövedelmet sem fogja az adózó tényleges fizető képességének megfelelő adókulcs szerint terhelni.

Mínt hogy az állandó fizetéssel alkalmazott egyének illetményei teljes pontossággal kideríthetők, tehát ezek az adózók abban az esetben is fizetésük teljes összege után adóznának, ha csakis az állandó fizetésekre vetett hozadéki adóval rovatnának meg, kétségesnek látszhatik, hogy vajjon a jövedelmi adó a köz- és magántisztviselőkre is kiterjesztendő-e. A tisztviselőket már csak abból az okból sem lehet a jövedelmi adó alól kivenni, hogy ennek az adónak általánossága s egyenlősége határozott kifejezést nyerjen. Továbbá sok tisztviselőnek állandó fizetésén kívül egyéb jövedelme is van. Az egyik ingatlan vagyonból, a másik tőkéből, a harmadik irodalmi tevékenységből, vagy másnemű mellékfoglalkozásból is jövedelmet húz. Ha a hivatalnokok csakis az állandó illetményeken kívül szerzett jövedelmeiktől fizetnének jövedelmi adót, fizetésük pedig csupán fizetési adó alá esnék, ez a különyszerű intézkedés az adórendszer egységességét és összhangját zavarná meg. Az általános jövedelmi adó nem egyes jövedelmi nemek, hanem az összes személyes jövedelem megrovására van rendelve. A törvényhozó azt is megtehetné ugyan, hogy az állandó fizetéseket egyedül a jövedelmi adó körébe vonná; ámde ez az intézkedés ismét más irányban bontaná meg az adórendszer egyes részeit összekötő szerves kapcsolatot. Ha a föld- és házbirtok, a tőke, ipari vállalatok s általában a hasznahajtó foglalkozások hozadékai külön hozadéki adók alá esnek s az ezen hozadéki ágakban foglalt jövedelmi részeket még a jövedelmi adó is éri, a teherviselési arányosság elve csupán úgy valósítható meg, ha az állandó illetmények a minden fajú jövedelemre egyenlő mérték szerint nehezülő jövedelmi adón kívül külön hozadéki adóval is megterheltetnek. Igaz ugyan, hogy ebben az esetben kétszer kerülnek a tisztviselők adóztatás alá, de mivel hozadéki adók és kiegyenlítő jövedelmi adó fennállása mellett a többi polgár által húzott jövedelmek egyes részei szintén a megfelelő hozadéki adókkal s egyuttal jövedelmi adóval is megrovatnak, a törvény az egyenlőtlenség elvének csak azzal szerezhet érvényt, ha ezt a két-nemű adóztatási módszert az állandó illetményekre is kiterjeszti.

Az, a mit a hivatalnoki fizetésekről mondtunk, minden

egyébnemű jövedelemre is vonatkozik. Az általános jövedelmi adónak elengedhetetlen kelléke, hogy az adózó polgár összes személyes jövedelmét érje, bármely forrásból szerezze is jövedelmének egyes részeit. Ennélfogva a szóban levő adónak a személyes jövedelem azon részeire is ki kell terjednie, a melyek a hozadéki adók alól kivett hozadéki forrásokból erednek. Ez áll különösen az ideiglenes adómentesség kedvezményében részesített földbirtokból, épületekből s ipari vállalatokból, valamint az adómenteseknek nyilvánított államkötelezvények s a tőkekamatadó alól kivett egyéb értékpapirosok kamataiból eredő jövedelmekre nézve. A bizonyos értékpapirosok részére biztosított adómentesség csak a hozadéki adóra (szelvényadóra) vonatkozik, az ez alól engedélyezett mentesség pedig nem foglalja magában egyuttal a személyes jövedelem adómentességét is. Ebből annak a ráfogásnak auptalansága is kitűnik, hogy a jövedelmi adónak az u. n. adómentes értékpapirosok kamataiból és osztalékaiból folyó jövedelmekre eszközölt kiterjesztése az ezen értékpapirosok birtokosai részére biztosított adómentességet megszünteti. Hogy a jövedelmi adó nem fosztja meg az adómentes szelvények birtokosait a számukra biztosított szelvényadó-mentességtől, abból is kitűnik, hogy a külföldi szelvénybirtokosokat nem éri és hogy abban az esetben, ha a szelvényadótól mentesnek nyilvánított kamat vagy osztalék az értékpapir-birtokosnak többi jövedelmével együtt nem haladja meg a jövedelmi adó alól kivett létminimumot, a jövedelmi adó még a belföldieknek ily szelvényekből eredő jövedelmét sem terheli. Ha a szelvénybirtokos szelvényeit beváltja, az osztalék vagy kamat személyes jövedelmének részévé és mint ilyen egyébnemű jövedelmeivel együtt bevallási s adófizetési kötelezettségének tárgyává válik. A szelvényadó alól mentes kamatoknak és osztalékoknak a jövedelmi adó alapjából való kirekesztése épen azokat ruházná fel a személyes adómentesség kiváltságával, a kik átlag legnagyobb adózó képességgel birnak. Ezenfelül, ha az u. n. adómentes értékpapirosokból folyó jövedelmeket kivenné a törvény a jövedelmi adó alól, oly eszközt adna az adófizetők kezébe, a melylyel egyébnemű jövedelmeiket is elvonhatnák az adó alól, mert ha az adókivető bizottság az adózónak nagy jólétre mutató háztartása és életmódja nyomán észre is venné a jövedelem tetemes részének eltitkolását, az adófizető egyszerűen

arra hivatkoznék, hogy jövedelmének legnagyobb részét adómentes értékpapírosokból húzza.

5. A jövedelmi adó alapjának kinyomozására az adózók vallomása a legtermészetesebb eszköz. Ennélfogva az adófizetőket részletes bevallásra kell kötelezni. Habár a részletes bevallás követelésének inkább csak a tehetősebb adófizetőkkel szemben van gyakorlati fontossága, mert a kisebb jövedelmek egyszerű bevallás alapján is könnyebben meghatározhatók, arra való tekintettel, hogy a kisebb jövedelmeknek a részletes bevallási kényszer alól való felmentése az adó kivetési eljárás egyöntetűségét bolygatná meg s a jövedelem-eltitkolásra ingerlő okokat is szaporítaná, legmegfelelőbb, ha a törvény valamennyi adózót részletes bevallásra kötelezi. A bevallásokban legalább is a földbirtokból, épületekből, ipari vállalatokból, egyéb haszonhajtó foglalkozásokból, tőkekamatból, járadékokból, változás alá eső munkadíjakból, állandó fizetésekből és nyugdíjakból eredő jövedelmi részeket elkülönítve kell feltüntetni. Minthogy az adózók polgári köteleességérzetében a jövedelmi adó kirovásánál sem lehet feltétlenül bízni, az adó kivető bizottságot lehető tág hatáskörrel kell felruházni s az egész adó kivetési eljárást nyilvánossá kell tenni.

Főösleges zaklatásokkal nem szabad ugyan az adófizetőket terhelni, azonban a tényleges adóalap kinyomozására okvetetlenül szükséges intézkedésekről nem mondhat le az állam. Ha a törvényhozó személyes jövedelmi adót akar, ne riadjon vissza azoktól a jogos eszközöktől, a melyek a jövedelem pontos meghatározásának biztosítékait alkotják. Ha az adózó nem terjeszti elő a jövedelme meghatározásához szükséges adatokat, meg kell engedni, hogy az adó kivető bizottság az adó köteles féltől utólagos írásbeli vagy szóbeli felvilágosításokat és kiegészítő kimutatásokat kívánhasson, az adózó jövedelmi viszonyai felől tanukat, állami hatóságokat és községi előljáróságokat hallgathasson ki, sőt közvetlenül vagy kiküldött szakértők által az adófizető üzleti könyveibe is betekinthessen. A jövedelmi adó által célba vett tehermegosztási arányosság, valamint ennek az adónak eredményessége leginkább az adó kivető bizottság részrehajlatlanságától és megingathatatlan erélyétől függ. Minél lanyhábban jár el a becslő bizottság s minél kevésbé zárkózik el a személyes befolyásoktól, annál szélesebb körben s a politikai

erkölcsökre nézve annál veszélyesebb arányban terjednek el a jövedelemeltitkolások. Az üzleti könyvek előmutatásának kötelezettsége ellen azt szokták felvetni, hogy az üzleti viszonyoknak nyilvánosságra hozatala az üzletemberek hitelét ronthatja meg. Azonban az egészséges alapokon nyugvó hitelnek nem árthat a jövedelmi helyzet leplezetlen feltárása, a mesterséges hitel pedig, a mely szédelgéseivel csak kárt okoz a nemzetgazdaságnak, nem érdemel a becsületes adózók rovására állami dédelgetést. A becsületes adófizetők kereseti viszonyaiba nem avatkoznak be az adóközegek, mert ha azt látja az adókivető bizottság, hogy az adózó a tényleges állapotot megközelítő hűséggel vallotta be jövedelmét, nem rendeli el az adókirováshoz megkívántató adatok tüzetesebb kinyomozását; azok ellen pedig, a kik jövedelmük nagy részének elpalástolásával az állam létérdekeit veszélyeztetik, a törvény rendkívüli eszközökkel is védekezhetik. Az adókijátszások megakadályozására ajánlkozó jogos intézkedésekre az állam annyival inkább felhatalmazva érezheti magát, mert a jövedelmi adónak azt a részét, a melyet egyesek jövedelmük eltitkolásával visszatartanak, a becsületes adófizetőknek kell pótolniok.

A mondottaknál fogva nem eshetik kifogás alá, ha a törvény az üzleti könyveiket be nem mutató adózókat felszólalási joguktól megfosztja. A kincstártól elvont adók az elévülési határidőn belül utólagosan is kivetendők. Az adófizetési kötelezettséget az örökösökre is ki kell terjeszteni. A jövedelemeltitkolások és valótlan közlések által elkövetett adókihágások a megrövidített, illetőleg a megrövidítés veszélyének kitett adóösszeg többszörösével büntetendők.

Ha a törvényhozó egyrészt nem bizik a polgárok őszinteségében és kötelességérzetében, másrészt pedig a szigorú becslés biztosítására szükséges eszközöktől visszariad, sokkal helyesebb a jövedelmi adó életbeléptetését meg sem kísérleni. Az olyféle intézkedés, a minőt a magyar egyenes adók reformja tárgyában legújabbán előterjesztett miniszteri emlékirat a kormány által tervezett jövedelmi adó pénzügyi eredményének biztosítására hoz javaslatba, hogy bizonyos esetekben minimumok gyanánt a mostani általános jövedelmi pótdó tételei nyerjenek alkalmazást, jelesül, hogy senkinek jövedelmi adója ne lehessen kevesebb, mint a tulajdonában levő föld és ház után fizetett hozadéki adónak 30%-a, a jöve-

delmi adót lényegéből vetköztetné ki. Ily intézkedés mellett az új adó csak névleg volna jövedelmi adó, tényleg a hozadéki adók közönséges pótlékává fajulna. A törvény által előírt minimális tételek alapján kirótt III. osztályú kereseti adónknál szerzett tapasztalatok után előre látható, hogy mire vezetne a jövedelmi adó minimális összegének megállapítása. Arra, hogy a legkevesebb adózó vallana be a minimális adóösszegnek megfelelő adóalapnál nagyobb jövedelmet s az adókivető bizottság a helyett, hogy kellő erélylyel látna hozzá a tényleges adóalap kipuhatolásához, oly esetekben is a kényelmesebb adóztatási módhoz, a minimális adóösszeg kirovásához fordulna, a midőn az adóalapot az annak kinyomozásához szükséges adatok beszerzése után a tényleges jövedelmet jobban megközelítve határozhatná meg.

6. Hogy a jövedelmi adó alapját az adókivető bizottságok az ország minden részében egységes elvek szerint határozzák meg s ne az adóközegek önkényes belátása, hanem a törvényhozó akarata döntsön, a törvénynek az adóalap kinyomozásának módjára nézve határozott, világos, lehetőleg kimerítő s minden félremagyarázást kizáró szabályokat kell felállítania. A személyes jövedelem mindazon részeit, a melyek a törvényhozó szándéka szerint a jövedelmi adó alapjába befoglalandók, a törvényben lehetőleg részletesen kell felsorolni. A jövedelembecslési művelet helyességének biztosítására mellőzhetetlen, hogy a törvény az egyes jövedelmi ágakra nézve külön állapítsa meg azokat az irányelveket, a melyeket az adózó fél összes jövedelmének kiszámításakor az adókivető bizottságok követni tartoznak. Ezeknek az irányelveknek megállapítása alkalomával arra kell figyelmet fordítani, hogy a kivető közegek csak azt vonhassák be az adóalapba, a mi valósággal a személyes jövedelem körébe tartozik és hogy a mennyire az adatszerzés gyakorlati nehézségei megengedik, az adó alól a tényleges jövedelem egy része sem bújhasson ki.

Az egyes jövedelmi forrásokból, névszerint a házilag kezelt földbirtokból, haszonbérleti kezelés alatt álló jószágtestekből, a földbirtokkal kapcsolatban levő gyártási ágakból és vállalatokból, épületekből, ipari vállalatokból, szellemi és művészi keresetekből, egyéb haszonhajtó foglalkozásokból, továbbá a szolgálati viszonyból, kölcsöntőkékből, értékpapírokból, idő- és életjáradékokból, valamint az állandó fize-

tésekből és nyugdíjakból folyó jövedelmeket külön-külön kell megállapítani. Az adóalapba az adózó által termelt s maga vagy családja által elfogyasztott termékek értéke, nemkülönben az adófizető birtokában levő és saját maga által lakott háznak vagy épületrésznek haszonértéke is bevonandó. Az ellenszolgáltatás nélkül szerzett rendkívüli bevételek, például a sorsjátéki nyeremények, ajándékok, örökségek stb. nem számíthatók az adóalaphoz, mivel nem a jövedelem alkotórészei, hanem az adófizető törzsvagyonát szaporítják. A törvény által engedélyezett és kimerítően felsorolandó levonások az összes jövedelmi részek összeadásából keletkező főösszegeből számítandók le. Leszámítandók névszerint: *a)* a jövedelem szerzésére fordított költségek, jelesül a földbirtok, lakóházak, üzemi épületek s üzleti felszerelések jókarban tartására tett kiadások, a folyó üzleti s igazgatási költségek, továbbá a mezőgazdaságban, épületekben, üzleti felszerelésekben stb. fekvő állótőkék értékfogyási részletei; *b)* a biztosítási díjak az életbiztosítási díjak kivételével, a mely utóbbiak tőkemegtakarítást foglalnak magukban s a jövedelem körébe tartoznak; *c)* az adózó által a megfelelő időszakban fizetett egyenes állami, törvényhatósági, községi, iskolai s egyházi adók a jövedelmi adó kivételével; *d)* az összes igazolt üzleti és személyes adósságok után fizetett kamatok s a magánjogi czímen alapuló egyébnemű terhek, még pedig akár be vannak kebelezve, akár nincsenek. Ellenben nem vonhatók le az alaptőke felemelésére, birtokszerzésre, földjavításokra vagy másnemű tőkeberuházásra, adósságtörlesztésre, az üzem kiterjesztésére, valamint az adózó és családjának élelmezésére, lakására s egyéb személyes kiadásaira fordított összegek, mivel mindezek a tételek a jövedelem körébe tartoznak.

7. Az adókivető bizottság arra is feljogosítandó, hogy abban az esetben, ha az adóköteles fél nem nyújt be bevallást, vagy pedig vonakodik a hiányos bevallásának kiegészítésére szolgáló s az adóalap meghatározásánál felhasználható adatokat az adóbizottság felhívására utólagosan előterjeszteni, az adóalapot a kideríthető körülményeknek, jelesül az adózó általános gazdasági helyzetének, a különböző jövedelmi források egymás közötti viszonyának s az adózó életmódjának figyelembe vételével saját belátása szerint állapíthassa meg. A fogyasztás terjedelme nem teljesen megbízható fokmérője

ugyan a jövedelem nagyságának, de a tényleges adózó képeség mértékére még is némi következtetést enged. A tőke aránylag ritkán kerül fogyasztás alá s a pazarlók, a kik jövedelmükön kívül tőkéjüket is fogyasztják, nem érdemelnek kiméletet. Ha az adókivető bizottság az adóalap meghatározása alkalmával az adófizető fogyasztását is tekintetbe veheti, annak is módját találhatja, hogy a jövedelmi adó az értékes használati vagyontárgyak birtoklásával összekötött élvezeteket s élvezetlehetőségeket is érje.

8. A jövedelmi adó évről-évre vetendő ki. A jövedelmi adó lényege és célja azt kívánná, hogy az adókivető bizottság a folyó adóévben szerzett jövedelmet venné adóalapúl. Minthogy azonban az adókirovás idején még nem lehet a folyó adóévben elérendő jövedelmet kellő megbízhatósággal meghatározni, az adóévet megelőző esztendő eredményének megadóztatása látszik legmegfelelőbbnek. A több esztendőben szerzett jövedelem átlagos összege alapján több évre eszközölt adómegállapítás a polgárokat megkiméli ugyan a minden évben megújuló adókirovással járó kényelmetlenségtől és bizonytalanságtól, azonban a jövedelmi adó lényeges természetével ellenkezik. A több évre terjedő adókivetési időszak lehetlenné teszi, hogy a jövedelmi adó a valóságos jövedelemhez simúljon, már pedig a jövedelmi adó a tényleges jövedelem megterhelését veszi célba. A tényleges jövedelem a legtöbb adózónál tetemesen eltér a megelőző több évi eredmény átlagától. Ennélfogva több évre érvényes adókivetés mellett a legtöbb adózó majd többet, majd kevesebbet köteles adó fejében fizetni, mint a mennyit tényleges jövedelmük után követelhetne a kincstár. Ezenfelül az átlagos összeg mindig az önkényszerűség és megbizhatatlanság jellegét viseli magán. Végre könnyebb egy évi, mint több évi jövedelemnek összegét kinyomozni.

A magyar adóreform tárgyában legújabbán közzétett miniszteri emlékirat a jövedelmi adót több évi átlagnak megfelelő jövedelem alapján *három évre* véli megállapítandónak úgy, hogy az adóösszeg a három évi kivetési időszakon belül csakis a bevételi források egyikének vagy másikának megszűnése esetén volna megváltoztatható. Ez a javaslat annál meglepőbb, mert az adókezelési törvény azt az intézkedését, hogy a házbéradó a három évi kivetési időszak első évét meg-

előző esztendőben húzott bérösszeg után három évre állapítandó meg, az időközi bérváltozásoknak az adózásban leendő érvényesíthetése kedvéért ugyancsak ez az emlékirat oda kívánja módosíttatni, hogy a házadó nem három év tartamára, hanem a tényleges jövedelemnek megfelelően *évről-évre* állapíttassék meg. Figyelembe sem véve, hogy a házbérváltozás a háztulajdonos személyes jövedelmében is kifejezésre jut, ugyanaz az ok, a mely kívánatossá teszi, hogy a házadó évről-évre rovassék ki, a jövedelmi adónak évenként megújuló kivetése mellett is szól. Sőt ha az adókivetés érvényének tartama tekintetében a házadó és jövedelmi adó közt minden áron különbséget akarunk tenni, épen a házadó az, a melynek természetével a hosszabb időre szóló kivetés jobban összefér, mivel a házadó mint hozadéki adó nem a házbirtokból eredő tényleges jövedelmet, hanem csak az épület hozadékát, illetőleg a házosztályadó alá eső lakóházaknál a törvény által vélelmezett átlagos haszonértéket terheli, holott a személyes jövedelmi adó a tényleges jövedelem utólérését veszi czélba.

9. A jövedelmi adó tarifájára nézve kétféle rendszer közül választhat a törvényhozó. Vagy az adóköteles jövedelem minden száz forintját veheti figyelembe, vagy pedig jövedelmi osztályokat állíthat fel s az egy-egy osztályon belül előforduló valamennyi jövedelemre nézve egységes adótételt állapíthat meg. Az előbbi módszer jobban megfelel a jövedelmi adó eszményének. Az osztályrendszer alkalmazása mellett az ugyanabba az osztályba sorozott nagyobb jövedelmek kedvezésben részesülnek. Az ez által okozott aránytalanság természetesen annál jobban érezhető, minél nagyobb különbséget mutatkozik ugyanazon jövedelmi osztály alsó és felső határa között. Az osztályokra alapított adótarifa más szempontból is akadálya azon czél megvalósításának, a melyet a törvényhozó a jövedelmi adóval elérni akar. A jövedelmi adó csak úgy felelhet meg rendeltetésének, ha a törvény pontos és lehetőleg részletes bevallásokat követel. Az osztályrendszerrel pedig elárulja a törvényhozó, hogy felületes bevallásokkal is megelégszik. Végre nagyszámú oly jövedelmek vannak, a melyek nagyságát teljes, vagy legalább a valóságot nagyon megközelítő pontossággal lehet meghatározni. Nehéz belátni, hogy ezeknél a jövedelmeknél miért mondjon le az állam az ugyanazon osztályba sorozott nagyobb összegek többletének

megadóztatásáról, mivel mindig igazságtalanság marad, ha az állam a kisebb jövedelem után ugyanoly adóösszeget szed, mint a nagyobb után.

Az osztálytarifa szószólóinak az az érvük, hogy a becslő közegek nem ismerhetik annyira az adózók jövedelmi viszonyait, hogy az adóval megrovandó jövedelmeket az utolsó száz forintig teljes pontossággal állapíthatnák meg. Azt talán jó lelkiismerettel kimondhatja a becslő bizottság, hogy az adózó fél jövedelme 2.800 és 3.200 vagy 10.000 és 12.000 frt. között keresendő, de annyira már nem terjedhet tudomása, hogy az egyik adóköteles jövedelmét 10.000, a másikat pedig 10.100 forintban állapíthatná meg. Felhozzák továbbá, hogy az adóalap minden száz forintját figyelembe vevő adókirovás a kisebb jövedelmek súlyosabb megterhelését vonja maga után, mivel a kisebb jövedelmeket pontosabban meg lehet határozni. Végre az osztályrendszer kiváló előnye gyanánt a bevallás könnyebbségét emelik ki, mert a kevésbbé művelt osztályok legjobb akarata daczára sem képesek jövedelmüket az utolsó forintig bevallani s a műveltebb osztályoktól nagyobb valószínűséggel lehet hű bevallást várni, ha a törvény a megfelelő jövedelmi osztály megjelölésével is megelégszik.

Ha a törvényhozó a jövedelembecslés nehézségeinek csökkentése okából az osztálytarifa életbeléptetésére szánja magát, legalább ezen tarifa fogyatékokosságának enyhítésére törekedjék. Erre nézve elengedhetetlen követelmény, hogy az egyes jövedelmi osztályok alsó és felső határa közötti különbözet ne legyen túlságosan nagy. A tényleg érvényben levő osztálytarifáknak az a legnagyobb hibájuk, hogy a jövedelmi osztályokat a felső fokokon túlságosan szélesre alakítják. Kétségtelenül való dolog, hogy a nagy jövedelmeket nem lehet az utolsó száz, sőt sok esetben az utolsó ezer forintig megbecsülni, de az sem áll, hogy a nagy (pl. a 40.000 forintot meghaladó) jövedelmeknél a becslés már csak 10.000 forintot tartalmazó fokozatok szerint volna lehetséges. Világos, hogy minél szélesebb határokkal bírnak az egyes jövedelmi osztályok, annál több jövedelem s annál nagyobb összegek élvezik a részben való adómentesség kedvezményét.

A legtöbb német állam (*Poroszország, Szászország, Hesszen, Anhalt* stb.) jövedelmi adótörvénye az osztályrendszert követi. *Bádenben, Szász-Meiningenben, Hamburgban* és

Brémában az adókiivetésnél a jövedelem minden száz márkája figyelembe jön.

Valóságos *általános jövedelmi adó* áll fenn: *Poroszországban, Bádenben, Hesszenben, Szász-Weimárban, Oldenburgban, Braunschweigban, Szász-Meiningenben* s a többi legtöbb német államban. Legtökéletesebbnek tartják a porosz és szászországi jövedelmi adókat, a miért érdemesnek tekintem ennek a két adónemnek ismertetését.

Poroszországban az 1891. évi június 24-ki törvényen alapuló jövedelmi adó az ottani egyenes adók rendszerének törzse. Egyes jövedelmi ágak a jövedelmi adón kívül még a föld-, ház- és iparadóban találják megrovásukat. Jövedelmi adó alá tartoznak: 1. a porosz alattvalók azok kivételével: a) a kik a nélkül, hogy Poroszországban lakóhelylyel bírnának, Németország más részében tartózkodnak, b) a kik Poroszországban levő lakóhelyükön kívül Németország más részében szolgálati lakóhelylyel bírnak, c) a kik a nélkül, hogy Poroszországban lakóhelylyel bírnának, két évnél hosszabb idő óta külföldön állandóan tartózkodnak. A c) alatti kivétel nem terjed ki azokra a birodalmi s állami hivatalnokokra, a kiknek szolgálati lakóhelye külföldön fekszik s a kik ott nincsenek a megfelelő egyenes állami adóval megterhelve; 2. más német állam alattvalói, ha a nélkül, hogy saját államukban lakóhelylyel bírnának, Poroszországban laknak, vagy a nélkül, hogy a Német Birodalomban állandó lakóhelylyel bírnának, Poroszországban tartózkodnak, végre, ha Poroszországban szolgálati lakóhelylyel bírnak; 3. azon külföldiek, a kik Poroszországban lakóhelylyel bírnak, vagy itt kereset céljából vagy egy évnél hosszabb ideig tartózkodnak; 4. tekintet nélkül az államhoz való tartozóságra, a lakás vagy tartózkodás helyére, mindazok a személyek, a kik a porosz állampénztárból fizetést, nyugdíjt vagy várakozási illetményt húznak, porosz földbirtokból és porosz ipari vagy kereskedelmi vállalatból jövedelmet szereznek, e nemű jövedelmükre nézve. Az *alanyi adófizetési kötelesség* nemcsak fizikai személyekre, hanem részvénytársulatokra, részvényekre alapított betéti társaságokra, bányatársulatokra, az üzletüket a nem tagokra is kiterjesztő, bejegyzett szövetkezetekre s a jogi személyiség jogával felruházott, nyílt elárusító helyiséget tartó fogyasztási egyesületekre is kiterjed. — *A tárgyi adózási kö-*

telesség a 900 márkát meghaladó jövedelemmel veszi kezdetét. Ki vannak véve az adó alól: 1. a más német állam területén fekvő ingatlanokból vagy ott gyakorolt iparból eredő jövedelem s azok a fizetések, nyugdíjak és várakozási illetmények, a melyeket német katonai személyek és polgári állású hivatalnokok, valamint özvegyeik s árvaik más német állam pénztárából húznak; 2. az adóköteles külföldieknek külföldi ingatlanból vagy iparvállalatból eredő jövedelme, a mennyiben nem tartózkodnak keresetszerzés céljából Poroszországban; 3. a hadsereg s a hadi tengerrészlet legénységének katonai jövedelme. A külföldön állomásozó birodalmi s állami hivatalnokoknál és katonatiszteknel a szolgálati jövedelemből csupán a személyes, nyugdíjra jogot adó fizetés és ez is csak abban az esetben adóköteles, ha azt a külföldi állam a megfelelő egyenes adóval meg nem terheli.

Az adóköteles jövedelem fogalmát a törvény nem határozza meg, de kiszámításának módja iránt részletesen intézkedik. Az évi jövedelmeket forrásaik szerint négy osztályba csoportosítja és pedig: 1. a tőkevagyonból; 2. az ingatlan vagyonból, haszonbérletekből s bérletekből (ide értve a saját házban birt lakás becsértékét is); 3. a kereskedelemből s iparból (ide számítva a bányaipart is); 4. egyéb haszonhajtó foglalkozásokból és jogosítványokból eredő jövedelmek osztályait állítja fel. Az örökségekből, ajándékokból, életbiztosításokból, továbbá ingatlanoknak nem iparszerű, vagy nem üzérkedés céljából eszközölt eladásából s egyéb hasonló szerzésekből származó rendkívüli bevételeket nem adóköteles jövedelemnek, hanem a törzsvagyon szaporodásának tekinti. A jövedelemből levonásba hozandók: 1. a jövedelem szerzésére, biztosítására és fentartására fordított kiadások; 2. az adóköteles által fizetendő adóssági kamatok s járadékok, a mennyiben nem oly bevételi forrásokat terhelnek, a melyek az adókivetés alkalmával tekinteten kívül hagyandók; 3. a különös jogcímeneken alapuló, állandó terhek; 4. az ingatlan vagyon, bányamívelés s iparüzlet után fizetendő egyenes állami adók (az egyenes községi, kerületi és tartományi adók nem vonhatók le), valamint azok a közvetett adózások, a melyek az üzleti költségekhez számítandók; 5. az épületek, gépek, üzleti felszerelés stb. elhasználása által okozott évi értékcsökkenés; 6. az adóköteles által a betegség, balesetek, aggság és rok-

kantság ellen védelmet nyújtó biztosító pénztárakba, továbbá az özvegyi, árva- és nyugdíj-pénztárakba törvény vagy szerződés alapján fizetendő hozzájárulások; 7. az adókötelesnek halál vagy élet esetére történő biztosítása céljából fizetett biztosítási díjak, a mennyiben évi összegük 600 márkát meg nem halad. A részvénytársulatoknál, betéti társaságoknál, valamint a fogyasztási szövetkezeteknél megadóztatandó jövedelemül szolgál a tagok között felosztott fölösleg, hozzászámítva azokat az összegeket, a melyek az alaptőke, vagy az adósságok törlesztésére, valamint javításokra és üzletkiterjesztésre, vagy tartalékalapok alakítására fordíttatnak, azonban a befizetett részvénytőke, a befizetett üzleti részek, illetőleg bányatársulatoknál az alaptőke, vagy esetleg az adóköteles választása szerint az utolsó négy esztendőben átlag felosztott üzleti eredmény huszszoros összege $3\frac{1}{2}\%$ -ának levonása után.

A fokozatos adókulcs szerint emelkedő adótételeket az adótarifa következőleg állapítja meg. Az adó

900 márkát meghaladó jövedelem után 1050 m.-ig bezárólag 6 m.							
1050	»	»	»	»	1200	»	9 »
1200	»	»	»	»	1350	»	12 »
1350	»	»	»	»	1500	»	16 »
1500	»	»	»	»	1650	»	21 »
1650	»	»	»	»	1800	»	26 »
1800	»	»	»	»	2100	»	31 »
2100	»	»	»	»	2400	»	36 »
2400	»	»	»	»	2700	»	44 »
2700	»	»	»	»	3000	»	52 »
3000	»	»	»	»	3300	»	60 »
3300	»	»	»	»	3600	»	70 »
3600	»	»	»	»	3900	»	80 »
3900	»	»	»	»	4200	»	92 »
4200	»	»	»	»	4500	»	104 »
4500	»	»	»	»	5000	»	118 »
5000	»	»	»	»	5500	»	132 »
5500	»	»	»	»	6000	»	146 »
6000	»	»	»	»	6500	»	160 »
6500	»	»	»	»	7000	»	176 »
7000	»	»	»	»	7500	»	192 »
7500	»	»	»	»	8000	»	212 »

8000	márkát meghaladó jövedelem után	8500 m.-ig	bezár.	232 m.
8500	»	»	»	9000 »
9000	»	»	»	9500 »
9500	»	»	»	10.500 »

A nagyobb jövedelmeknél az adó

10.500	márkán felül	30.500 m.-ig	1000 m. fokok szerint	30 m.-val
30.500	»	»	32.000 »	1500 »
32.000	»	»	78.000 »	2000 »
78.000	»	»	100.000 »	2000 »

emelkedik. A 100.000 márkat meghaladó jövedelem után 105.000 márkaig bezárólag 4000 márka az adó s a nagyobb jövedelmeknél 5000 márkat tartalmazó fokok szerint 200 márkával emelkedik. Ehhez képest az adókulcs haladványa a legalsó fok középjövedelménél 0.62^o/o-kal veszi kezdetét, a 9501 márkatól 10.500 márkaig terjedő fokon 3°/o-ra emelkedik; innen kezdve 30.500 márkaig az adótétel állandóan 3°/o marad, 30.501 márka jövedelmen felül ismét emelkedik, a míg a 100.000 márkat meghaladó jövedelmek után valamennyi fok alsó határának 4°/o-át teszi.

Az állandó összegű bevételek a folyó évi állapot szerint, a bizonytalan vagy változó bevételek pedig az adókimutatást megelőző három évnél átlaga szerint veendőek fel. Az adókimutatás háztartások szerint történik. Ennélfogva a feleség s gyermekek jövedelme rendszerint a családfő jövedelméhez hozzáadandó. Azonban önállóan adóznak: a férjtől tartósan elkülönítve élő feleség, gyermekek s a háztartáshoz tartozó egyéb személyek, ha saját keresetből, vagy más forrásból a családfő rendelkezése alá nem eső jövedelmet szereznek. Ha a családfő jövedelme 3000 márkat meg nem halad, a családfő adóköteles jövedelméből minden egyes, nem önállóan adózó s 14-ik életévét be nem töltött családtag után 50 márka levonásba hozandó; ha pedig három vagy több ily családtag van, az adó legalább egy fokkal mérsékelendő. 9500 márkaig terjedő jövedelemnél megengedi a törvény, hogy az adózó képességet lényegesen csökkentő viszonyok (ilyenekül csakis a gyermekek eltartása és nevelése által okozott rendkívüli megterhelés, szegény rokonok eltartásának kötelezettsége, tartós betegség, eladósodás és rendkívüli balesetek tekinthetők)

az adókivetés alkalmával olyképen figyelembe vétessenek, hogy a tarifaszerű adótétel legfeljebb három fokkal mérsékeltebbé legyen.

Minden oly adóköteles, a ki már a megelőző évben 3000 márkát meghaladó jövedelem után volt megadóztatva, adóbevallást tartozik benyújtani; más adókötelesek csak az adókivető bizottság elnökének különös felhívására tartoznak bevallást adni. Önkéntes bevallásra mindenki jogosítva van. A részvénytársulatok, betéti társaságok stb. ezen kívül üzleti jelentéseiket, évi mérlegüket s a közgyűlésnek ezekre vonatkozó határozatait is benyújtani kötelesek. A ki adóbevallását a kitűzött határidőben be nem adja, elveszíti az illető adóévre felebbezési jogát, hacsak nem mutat ki oly körülményeket, a melyek mulasztását menthetővé teszik. A ki a bevallást a hozzá ismételve intézett különös felhívás daczára sem adja be, a kivetett adón kívül 25⁰/₀ pótlékot tartozik fizetni. A bevallásnak a négy fő bevételi osztály szerint elkülönítve az összes évi jövedelemre kell kiterjeszkednie s az adóköteles fél az adóssági kamatokat s azon egyéb terheket is bejelenteni tartozik, a melyeknek levonását kívánja. Az adókivetési eljárásban közreműködő közegek: a községi előljáróság, az adókivetés előkészítését teljesítő bizottság, tulajdonképi adókivető bizottság, felszólamlási bizottság. A bizottságok részint a kormány által kinevezett, részint az önzigazgatási (községi és tartományi) képviselőlet által választott tagokból alakulnak. A kinevezett tagok száma, az elnököt is beleértve, a választott tagok fele részét meg nem haladhatja. A felszólamlási bizottság határozata ellen az adózó fél, valamint a felszólamlási bizottság elnöke a felsőfokú közigazgatási bíróság előtt panaszt emelhet, a mely panasz azonban csakis az érvényben levő törvények s a törvényes hatáskörben kibocsátott kormányrendeletek alkalmazásának mellőzésére vagy helytelen alkalmazására s az eljárás lényeges hiányaira támaszkodhatik. Ha a közigazgatási bíróság a panaszt alaposnak találja, a felszólamlási bizottságot újabb határozat hozatalára utasítja, vagy az adót maga állapítja meg.

Az adókivetés csak *egy év* tartamára érvényes. Az adóéven belül bekövetkezett jövedelememelkedés czímén rendszert nincsen utólagos adókirovásnak helye. De ha a jövedelem örökösödés következtében szaporodik, az örökösök a jövedel-

mük többletének megfelelő adót az örökség birtokba vételét követő hónap elejétől kezdve lefizetni tartoznak. Ha az adózó kimutatja, hogy jövedelme valamely bevételi forrásának megszűnése vagy rendkívüli szerencsétlenség következtében a folyó adóév alatt többel, mint annak egy negyed részével csökkent, vagy a reá nézve elenyészett jövedelem másutt kerül megadóztatás alá: a jövedelemcsökkenést követő hónap elejétől számítva, az adóösszegnek megfelelő arányban leendő mérséklését kívánhatja. — A valótlan bemondásoknak s az adóköteles jövedelem eltitkolásának pénzbüntetése 4—10-szer annyi, mint az az összeg, a melylyel a kincstár megkárosított, illetőleg ha megrövidítés nem történt, azon évi adóösszegnek 4—10-szerese, a melytől az adózó törvényellenesen szabadulni kívánt. A legkisebb pénzbüntetés 100 márka. Ha a valótlan bemondás vagy eltitkolás tudatosan ugyan, de nem adómegrövidítési szándékból történt: a pénzbüntetés 20—100 márka. A kincstártól elvont adó utólagos befizetésének kötelezettsége 10 év alatt évül el s örökrészük erejéig az örökösöket is terheli, azonban az elévülési határidő az örökösökre nézve 5 évben van megállapítva. Az utólagosan fizetendő adót a pénzügyi hatóság rója ki, a melynek határozata ellen a fél csak a pénzügyministernél kereshet orvoslást.

Szászországban az általános jövedelmi adón kívül mint egyenes adók csak a nagyon mérsékelt földadó s a vándoriparüzletekre rótt adó állnak fenn. Az általános jövedelmi adó a jogi személyekre, részvénytársulatokra és szövetkezetekre is kiterjed. Az alanyi adófizetési kötelességre nézve lényegileg ugyanoly határozatok állnak fenn, mint Poroszországban. A 300 márkán alóli jövedelem adómentes. A 16-ik életévüket még be nem töltött személyekre nézve az adómentes jövedelem összege 400 márkáig terjed. A részvénytársulatoknál, részvényekre alapított betéti társaságoknál és bányatársulatoknál a tagok közt felosztott vagy tartalékalapok alakítására s adósságtörlesztésre fordított üzleti fölöslegek szolgálnak adóalapul. A községek s egyéb közjogi személyiségek, a vagyonszerzés jogával felruházott alapítványok, intézetek s egyesületek a birtokukban levő ingatlanok, ipari vállalatok vagy jövedelemszerzésre használt egyéb nemű vagyontárgyak tiszta hozadékanak azon része után adóznak, mely az őket terhelő adósságok kamatainak levonása után fenmarad.

Az adó kivetés jövedelmi osztályokra alapított következő tarifa szerint történik:

Osztály	Jövedelem márkákban	Normális adó	Osztály	Jövedelem márkákban	Normális adó
1	300 — 400	0,5 m.	14	2.500 — 2.800	48 m.
2	400 — 500	1 »	15	2.800 — 3.300	59 »
3	500 — 600	2 »	16	3.300 — 3.800	76 »
4	600 — 700	3 »	17	3.800 — 4.300	94 »
5	700 — 800	4 »	18	4.300 — 4.800	114 »
6	800 — 950	6 »	19	4.800 — 5.400	136 »
7	950 — 1.100	8 »	20	5.400 — 6.300	162 »
8	1.100 — 1.250	11 »	21	6.300 — 7.200	189 »
9	1.250 — 1.400	14 »	22	7.200 — 8.400	216 »
10	1.400 — 1.600	17 »	26	12.000 — 14.000	300 »
11	1.600 — 1.900	22 »	35	30.000 — 33.000	900 »
12	1.900 — 2.200	30 »			
13	2.200 — 2.500	38 »		stb.	

Ehhez képest a normális adó a 19-ik osztálytól kezdve lefelé 2^s0/0-ról 0^o17^o/0-ra száll le; a 20-ik osztálytól kezdve mindegyik jövedelmi osztályban annak alsó határa után számítva 3°/0-ot tesz. A normális adó csak az adófokozás arányát és nem a minden évben tényleg kirótt adóösszeget mutatja. A tényleg fizetendő adóösszeg a fenforgó szükség szerint változik, mert ha az államszükségletnek az egyenes adók által fedezendő része a földadó, a vándor-iparüzletekre vetett adó s a normális jövedelmi adó eredményében nem talál teljes kielégítést, a hiányzó összeget a pénzügyi törvény a jövedelmi adóra rótt pótlékkal fedezi; ha pedig a mutatkozó szükséglet az egyenes adók leszállítását teszi lehetővé, a földadó és jövedelmi adó a normális adó egyenlő százaléktételeivel mérsékeltetnek.

A kisebb jövedelmeknél a szász jövedelmi adótörvény is megengedi az adófizető képességet lényegesen apasztó viszonyok figyelembe vételét. A 3.300 márkán alóli jövedelmi osztályba tartozó adóköteles tartós betegség, szegény rokonok segítése, nagy gyermeklétszám, vagy rendkívüli szerencsétlenség esetében a legközelebbi alsóbb osztályba helyezhető, az első osztályban pedig ily viszonyok között a rendes adóösszegnek fele része fizetendő. Az 1600 márkánál kisebb jövedelemmel bíró adózóknál az adóalapot a becslő bizottságok az

adókötelesek bevallása nélkül állapítják meg; a többi adózóra nézve a felszólalási jog elvesztésével szentesített bevallási kényszer áll fenn. A bevallásban kitüntetendők: 1. az adóköteles jövedelem összege elkülönítve a következő osztályok szerint: a) a földbirtokok haszonbérbe adásából, az épületek bérbe adásából és használatából, valamint a saját földbirtokon üzött mező- és erdőgazdaságból eredő jövedelmek; b) a tőkekamatok, járadékok stb.; c) munkabér, fizetés, nyugdíj, vára-kozási illetmény; d) az ipari és kereskedelmi vállalatokból, a mások tulajdonában levő földbirtokokon üzött mező- és erdő-gazdaságból s egyéb haszonhajtó foglalkozásokból eredő jöve-delmek; 2. az adóköteles birtokában levő azok az ingatlanok s ipartelepek, a melyek Szászországban az adózó lakóhelyén kívül fekszenek; 3. az adóssági kamatok s egyéb levonásba hozható terhek. Ha a jövedelmet csak hozzávetőleg lehet meg-határozni, a bevallásban azoknak a tényeknek megjelölése is elégséges, a melyek nyomán a jövedelem megbecsülhető.

A két évre alakuló becselő bizottság a járási adófelügyelő elnöklete alatt 2—6 tagból áll, kik közül egyet a járási bizottság s a többit a községi képviselet választja. A pénzügyminister felügyeleti jogának gyakorlására a becselő bizott-ságokba állami közegeket rendelhet, kik azonban csak tanács-adó szavazattal bírnak. Ha a bizottság hiányosnak találja a bevallást, az adóköteles féltől felvilágosítást kívánhat, esetleg az adóalapot saját belátása szerint állapíthatja meg. Az első fokú adókivetés ellen a becselő bizottság elnöke, valamint a fél jogorvoslattal élhet. A fél által benyújtandó felszólamlás-nak a jövedelmi és levonási összegek pontos megjelölését kell tartalmaznia. A becselő bizottság végzése ellen benyújtott jog-orvoslat felett első sorban maga a becselő bizottság határoz, kivéven, ha a rendelkezésére álló becselő eszközöket nem tartja az igazság kiderítésére elégségeseknek, mely esetben az ügyet a felszólamlási bizottság elé terjeszti. A két évre alakuló fel-szólamlási bizottság a pénzügyminister által kinevezett adó-hivatalnokból mint elnökből és hat tagból áll, kik közül ket-tőt a pénzügyminister nevez ki, négyet pedig a kerület adó-zói sorából a kerületi képviselet választ. A felszólamlási bizottság határozata ellen, de csakis a törvények vagy tör-vényesített szabályok megsértése czímén, a fél, valamint a felszólamlási bizottság elnöke panaszirattal a pénzügyminisz-

terhez fordulhat. A becselő bizottság elnökének következő becselő eszközök állnak rendelkezésére: *a)* az adóköteles jövedelmi viszonyaira befolyással levő tények felől a bíróságoktól és közigazgatási hatóságoktól felvilágosítást kívánhat; *b)* a jelzálogi és földkönyvekbe, gyámsági és hagyatéki okiratokba, földadói és községi kataszterekbe szabadon betekinthet; *c)* az adókötelesektől a vagyoni és kereseti viszonyaik iránt hozzájuk intézett határozott kérdésekre felvilágosítást kérhet. Az érdekllett feleket a becselő bizottság szóbeli kihallgatásra maga elé idézheti. A ki a bizottság meghívásának nem tesz eleget, vagy a hozzá intézett kérdésekre nem felel, felszólalási jogát elveszti. Továbbá a bizottság tárgyalásaira szakértőket és más oly személyeket is meghívhat, a kiktől felvilágosítást remélhet. A felszólalási bizottság jogosítva van: *a)* tanukat és szakértőket szükség esetében a bíróság által hit alatt is kihallgattatni; *b)* az adózó féltől felvilágosításokat kérni; *c)* az adóköteles üzleti könyveibe s okirataiba betekinteni; *d)* az adózót szükség esetében állításainak eskü helyetti nyilatkozattal leendő megerősítésére felhívni. Ha az adózó fél üzleti könyveit be nem mutatja, vagy a hozzá intézett felhívásnak eleget nem tesz, felszólalása elutasítandó.

A kincstártól bármely okból elvont adók utólagosan is kivethetők. Az adófizetési kötelezettség öt év alatt évül el s az örökösökre is átmegy. A jövedelem-eltitkolások és valótlan bemondások által elkövetett adókihágások pénzbüntetése: annak az összegnek 4—10-szerese, a melylyel az érdekllett fél a kincstárt megkárosította vagy annak megkárosítását megkísérllette.

MARISKA VILMOS.

»A KÖZIGAZGATÁSI BIRÓSÁGOKRÓL« SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT A KÉPVISELŐHÁZI BIZOTTSÁG ELŐTT.

A belügyminiszter ur a mult év őszén letette a ház asztalára »A közigazgatási bíróságokról« szóló törvényjavaslatot, mely közigazgatásunk célbavett korszakalkotó reformjának első láncszemét, vagy helyesebben első alapkövét képezi.

Rár a közigazgatási reform 1891-ben szerencsétlen auspicziu-mok között indult meg, mert mint a part közelében léket kapott hajó, sietve volt kénytelen visszafordulni a kikötőbe; de azért nem szenved kétséget, hogy most, midőn ismét sik tengerre szállt, csakugyan el fogja érni a kitűzött célt.

A közvélemény ma már, mondhatni teljesen elő van készítve a reformokra s az a hosszú fejlődési processzus, melyen az eszme a nemzet tudatában keresztülment, jelenleg már befejezéséhez közelg. Azok az eszmék, melyek a nemzeti életből szervesen fakadnak, eleinte többnyire lassan terjednek, de bizonyos időponton túl gyorsan mennek át az egész nemzet vérébe; olyanok, mint a gyümölcs, melynek az elvirágzás után hosszú idő kell a fejlődésre, de ha teljesen kifejlett, az érés aránylag igen rövid idő munkája.

A kormány — a mint tudva van — a közigazgatás reformját a közigazgatási bíróság szervezésével akarja megkezdeni. Ezt a sorrendet nem kívánja ugyan a tárgy természetében fekvő logikai szükségyszerűség, de minthogy a közszabadság garantiai épen itt rakatnak le s így a közvéleménynek azt a részét is megnyugtathatja, mely épen a közszabadság szempontjából némi aggálylyal tekintette a reformokat: politikai tekintetből e sorrend megállapítását csakis helyeselni lehet.

A belügyminiszter ur »A közigazgatási bíróságokról« egy nagy tanulmánynyal és alapos tudással készült törvényjavaslatot dolgozott ki, melynek indokolása valódi mintadarabja a törvényjavaslat-indokolásoknak. A törvényjavaslat tárgyalását f. évi január 9-én kezdte meg az e célra kiküldött képviselőházi bizottság s e bizottság tár-

gyalásai oly magas tudományos színvonalon mozognak, hogy úgy a szaktudománynak, mint a nagyközönségnek szolgálatot vélünk tenni vele, ha egész terjedelmében közöljük a szakminiszternek s a bizottság tagjainak ott elmondott beszédeit. Végül megjegyezni kívánjuk, hogy e közlemény külön lenyomatban is meg fog jelenni, hogy az érdeklődőknek minél nagyobb köre hozzájuthasson.

I. ülés. 1894. január 9.

Perczel Dezső elnök az ülést megnyitván, a törvényjavaslat feletti általános vita az előadói beszéddel kezdődik.

Latkóczy Imre előadó a törvényjavaslat főbb elvi fontosságú rendelkezésével szemben aggályt táplál ugyan, de általánosságban elfogadja azt. Nemcsak azért, mert a közszabadság biztosítékát, a jogigényeknek birói védelemben részesítését látja benne, de azért is, mert közigazgatásunknak rég észlelt és érzett hiányát pótolja s abba rendet és biztonságot hoz be. Reményét fejezi ki, hogy a javaslattal szemben a párttekintetek háttérbe fognak szorulni s kizárólag a tudomány és a gyakorlati élet szempontjai lesznek a bírálatnál irányadók.

A jogállam eszméjének kiindulási pontját az képezi, hogy az állam mindenkivel szemben egyaránt igazságos kíván lenni. A modern felfogás az igazgatás körén belül is különbséget tesz végrehajtás és törvény alkalmazás közt. A modern irány követésére célzó első lépés hazánkban az 1848: III. t.-cz. 19. §-ában nyilvánul, mely az államtanács létesítését mondja ki. Közigazgatási rendszerünkben tényleg is vannak különböző ügybiróságok (így a központi, az igazoló választmány; a bíráló, a közigazgatási, a regale-kártalanítási bizottság), de ezek mind abban a közös hibában szenvednek, hogy az általok elbírált ügyek felső fokban többnyire oly helyre kerülnek, a hol lehet ugyan jóakaratot és szakértelmet látni, de a hol az állandóság hiányzik s a teljes pártatlan döntés nem tételeztetik fel. Bármily tárgyilagos legyen is a felső fokon döntő miniszter, a közvélemény az elfogulatlan birót soha nem látja benne. A tudomány és a közfelfogás mindig több biztosítékot lát a szakbiróságban, mint a miniszterben. Elkerülhetlen tehát a bírósági jogintézmény felállítása.

A javaslat egészben véve megfelel céljának, mert a közigazgatás köréből az ügyek egy részét bírósághoz viszi, azokat valódi jogvédelemben részesíti. Kérdés azonban: nem lehetne-e az illetékeségi kört tágítani s az eljárási szabályokat egyszerűsíteni? Ezek igen fontos kérdések; de még fontosabb ezeknél az: vajjon a bíráskodás a preventív, vagy pedig az orvoslati rendszer alapjára fektetessék-e? Az első rendszer arra törekszik, hogy magában az adminisztrációban az alsó fokokon célszerű eljárási szabályok által kellő biztosítékok teremtetvén, a sérelmek lehetőleg megelőztessenek s ha ilyenek mégis támadnának, azok orvoslására legyen egy egyetlen fokú felső közigazgatási bíróság. Hátrányai e rendszernek: hogy alsó fokokon ugyanazon hatóságok közigazgatási és birói functiót teljesítenek és hogy tulajdonképen három rendbeli különféle eljárási

szabályzat létezik, a szerint, a mint az ügyek vagy teljesen adminisztratív természetűek, vagy természetüknél fogva vitások, vagy pedig az eljárás folyamán vitássá válnak. Célyszerűbb ennél az a másik rendszer, mely a közigazgatási hatóságok eljárása által okozott sérelmek utólagos orvoslását tűzi ki feladatul.

E rendszer követelményei, hogy az alsóbb bíróságok megközelíthetők, könnyen hozzáférhetők legyenek s hogy az alsóbb fokú tagozatok felett egy egységes főforum legyen. A javaslat, mely minden törvényhatóság részére egy-egy alsóbb forum s az egész országra egy egységes főforum felállítását javasolja, megfelel a tudomány s gyakorlati élet igényeinek.

Azt, hogy a közigazgatási vitás ügyek esetleg a rendes bíróságokhoz tereltessenek, fejtegetései sorából egészen kihagyja, mert ily megoldás az 1869: IV. t.-cikkben a törvényhozás által elfoglalt állásponttal ellenkeznék s mert ennek szakembereink túlnyomó része ellene nyilatkozott.

Szólo őszinte elismerését fejezi ki a *felső közigazgatási bíróság* sikerült szervezete felett, mely felerészben bírói, másik felerészben közigazgatási minőségű, a kuriai bírókkal egyenlő rangú, jellegű, javadalmazású bírákból alkottatik össze. A törvényjavaslatba fölvetett dispositiók a felső bíróságnak nemcsak szakszerűségét, de teljes egyéni és politikai függetlenségét is biztosítják. A pénzügyi közigazgatási bíróság beolvasztása is indokolt.

Ellenben az *elsőfokú bíróságok* szervezetére nézve némi aggályt táplál.

Az elsőfokú bíróságok szervezeti kérdése szerfelett controvers. Csak aziránt van megegyezés, hogy az elsőfokú bíróságba célszerű a közigazgatási embereket is bevonni; de hogy a többiek milyenek legyenek? hogy az összeállításnál a függetlenség vagy a szakszerűség legyen-e irányadó? — felette vitás.

A törvényjavaslat célyszerűségi alapon épül fel, a főszűly az ugynevezett közigazgatási érzék teljes mértékben kifejlődésére van fektetve. Szólónak első sorban a tagok nagy száma ellen van aggálya, mert minél számosabb tagú valamely bíróság, annál nehezkesebben mozog. A rendes bíróságok, mikor élet-halál felett döntenek, akkor is csak hármas tanácsban határoznak. Ismeri az ellenvetéseket, de azok daczára az elsőfokú bíróság tagjai számát háromra leszállítandónak vélné.

Továbbá kérdés, hogy az elsőfokú bíróság kikből álljon? Szóló a laikus elemen kívül óhajtaná a kvalifikált bírói elem bevonását, de ezt pénzügyi nehézségek miatt javaslatba hozni sem meri. Azonban a célt nézete szerint szerényebb anyagi eszközökkel is meg lehetne közelíteni.

Az alispánt és tiszti ügyészt nem tartja alkalmasnak a bíróságban való közreműködésre. Az alispán a közigazgatási imperium gyakorlója, kinek kezében a középfokú közigazgatás szálai összefutnak, ki jóformán minden törvényhatósági és községi ügyre befolyik, preoccupálva van; tevékenysége, ideje annyira igénybe van véve a rendes administrációban, hogy ez utóbbi elhanyagolása nélkül a bíróságban közreműködésre nem képes. Még kevésbé alkalmas tag a tiszti ügyész, ki a magán ügyvédi praxistól törvényileg eltiltva nincs; a bíróságban közreműködése ellen nem ritkán érdekelt ségi kifogás támadna. A tiszti ügyész jogi képviselője a törvény-

hatóságnak, községnek, kincstárnak; ily sokoldalú foglalkozása mellett könnyen collisio officiorum esete állhat be. A bírói és ügyészi functió közt oly nagy a különbség, hogy az előbbire az ügyész disqualifikálva van.

A főispánnak bírósági elnökké kell lennie a javaslati indokolásban felhozott érveken felül azért is, mert az újabb kinevezések bizonyítják, a közönség is megbarátkozik az eszmével, hogy a főispán is közhivatalnok, kinek munkaereje és ideje kellően kihasználva még nincs.

A bíróság második tagjául ajánlana egy a jogi és közigazgatási szakban egyaránt képzett, az elsőfokú rendes bíróságok bíráival egyenrangú, a korona által kinevezett és a felső közigazgatási bíróság fegyelmi hatósága alá helyezendő valóságos bírót, ki egyuttal előadóként is szerepelne. E megoldás évente csak mintegy 120.000 forint költséget tenne ki.

Harmadik tagja lenne a bíróságnak a közig. bizottság által választott 2–3 tagnak turnus szerint behívandó egyike. Ez a harmadik bírósági tag képviselné a gyakorlati tapasztalatot és a helyi szakismeretet.

A *hatáskör* megállapítása szoros kapcsolatban áll azzal, mennyire kívánjuk a kormány discrecionális hatáskörét korlátozni? Itt kétségen kívül a legnagyobb mérvű óvatosságra van szükség. Némely ügyek minden aggály nélkül bírósághoz utalhatók, másoknak oda-utalása a legfőbb érdeket, az államérdeket veszélyeztetné. Szólv az adminisztrációnak lehető tág körét kívánja bírói kontroll alá helyezni, mivel magára a kormányra is csak kedvező, ha controvers érdekek felett döntení nem ő kénytelen.

És a midőn a bíró ítéletileg decretálja, hogy a közig. hatóságok helyesen jártak el: az adminisztráció tekintélyét emeli a bírói döntés. Ellenben a kormányzati hatáskör egész más tekintet alá esik. Itt két garancia létezik: egyik a korona s a közbizalom által a miniszteri székbe emelt egyén, miután a miniszterről legalább annyi feltételezhető, hogy a salus reipublicae iránt érzékkel viseltetik; másik garancia a közvélemény, a szabad sajtó éber őrködése és a parlamenti felelősség. A hatáskör megállapítása egészben véve azt a benyomást teszi, hogy a kormányt nem a hatalom megtartásának vágya, de szüksége vezette. Nézete szerint azonban a kellő elővigyázat bizonyos tekintetben túl lett hajtva, mert a javaslat csupán a törvényen, miniszteri rendeleten és szabályrendeleten alapuló jogokat védi, ellenben a gyakorlaton, uzuson alapulókat nem. Magánjogunk sincs egészen codificálva s a rendes bíróság gyakran ítéí uzus alapján is. A javaslat csak a jogsértéseket karolja fel, az érdeksértéseket csupán akkor, ha a jogsértésekkel elválaszthatlan kapcsolatban állanak; pedig tagadhatatlan, hogy az érdekséríelmek, melyek bírói védelemben részesítve nincsenek, sokszor még fontosabbak. Felveti szólv, nem lehetne-e például az iparügyi engedélyeket a felső közig. bíróság kontrolja alá helyezni?

A hatáskör megállapításának tudvalevőleg két módozata van: a generalisáció és a specificáció. Általánosítás csak declaratív hatáskör mellett lehet, ellenben a hol — mint nálunk is — a közig. bíróság érdemben döntő hatáskörrel lesz felruházva, e rendszernél az ügyek taxatív felsorolása elkerülhetlen.

A taxatio hézagosságát a külföldön azzal pótolták, hogy a

kormányt a hatáskör terjesztésére felhatalmazták. Itt is megvan a lehetőség közvetlenül a miniszteri, közvetve pedig a törvényhatósági statutumokat illetőleg. Felsorolja a törvényjavaslat tizenöt címét, mely az igazgatásnak jelentékeny körét öleli föl. De vajjon nem lenne-e czélszerű ezenfelül míg a *gyám gondnoksági* ügyeket is a felső bírósághoz utalni, valamint a *fegyelmi ügyekből* is a hivatalvesztési eseteket.

Hiszen a gyámügyek 48 előtt rendes bíróságokhoz tartoztak, Ausztriában most is oda tartoznak. A fegyelmi ügyek túlnyomó részét a kormánynál hagyná, mert ez az exekutiva és a felügyeleti jog gyakorlása szempontjából feltétlenül szükséges. A tisztviselőknek bizonyos mértékig kétségen kívül kell a minisztertől függeniök; de viszont a hivatali tekintély emelésének és az existentia biztosításának szempontja megköveteli, hogy a midőn létérdekekről van szó, a bírói védelmet ne nélkülözzék.

Az *eljárási részt* illetőleg megjegyzi, hogy azon államokban, melyekben a közig. bíráskodás be van hozva, főfontosságú a bírói szervezet, az eljárási rész pedig csak másodrendű fontosságú, mert a közig. hatóságok előtti eljárás maga is megbízható. Így Franciaországban a bíróságra nézve külön eljárási szabályok tulajdonképen nincsenek és Ausztriában is annyira megbíztak a közig. eljárásban, hogy a Verwaltungs-Gerichtshof a tényállást nem is vizsgálja. Nálunk meglehetősen primitívek még a közig. eljárási állapotok. Ahány ága az igazgatásnak, annyiféle eljárási szabály. Nem ritkán kizárólag magoktól az eljáró hatóságokról függ az eljárás mikéntje. A felek igen sokszor azt panaszolják, hogy a tényállás hibásan lett megállapítva, a mikor aztán természetesen a jogkérdésben döntés sem lehet jó. Nagyra becsüli, hogy a javaslatban kiváló gond lett fordítva az eljárási szabályok kidolgozására s bár az egyes rendelkezések tekintetében egyszerűsíthető lenne is az eljárás (határidők rövidítése, stb. tekintetében), el kell ismerni, hogy az teljesen modern alapokon nyugszik. Az elsőfokú eljárás mindkét bíróságnál szóbeli, közvetlen lehet, mindkét fokon kötelezően nyilvános. A felek kezdeményezési joga nincs korlátolva; a bíróság hivatalból bizonyíttat; a nyomozási és indítványi eljárás van kombinálva. A bizonyítási eljárás perrendszerű; a bíróság szabadon mérlegeli a bizonyítékokat. A feleknek nemcsak a panaszjog, de a jogorvoslatok mindenikének igénybe vétele biztosítva. Végül helyesli, hogy a belügyminiszter a törvényjavaslat szerint a végrehajtási eljárás rendeleti uton szabályozására felhatalmaztatik, s hogy a legfőbb illetékességügyi bíróság felállítása kilátásba van helyezve.

A javaslatot általánosságban elfogadásra ajánlja.

Wlassics Gyula csupán azon kérdésekre szorítkozik, melyekre vonatkozó eszmecsere egy általános vita keretében haszonnal értékesíthető. A javaslat három főrészből áll: szervezet, hatáskör, eljárás. Mind a három részre észrevételeket kíván tenni, de sorrend tekintetében először a leglényegesebbel, t. i. a *hatáskörrel* foglalkozik.

A törvényjavaslat a hatáskört taxatió útján határozza meg. A mennyiben nem az egész közigazgatást akarjuk bírói ellenőrzés alá vonni és ha az érdeksértéseket ki akarjuk a bírói hatáskörből zárni, akkor mindenesetre helyesebb a taxatió, mely minden elvi általánosításnál szabatosabban huzza meg a választvonalat. Általános formula mellett a bíróság vagy túlsokat vagy túlkeveset von hatás-

körébe. Ott van rá az osztrák példa: a törvény csak az alanyi jogok megsértésére terjeszti ki a jogvédelmet s a bíróság mégis döntvényt hozott, mely szerint a bíróság discretionális ügyeknél is, az eljárás törvényszerűsége kérdésébe beavatkozhatik. Helyes tehát a taxatió, még pedig nem az általános csoportosítás szerint való, hanem épen a részletes taxatió. De aztán a taxationak kimerítőnek kell lennie s mindent fel kell ölelnie, a hol csak alanyi jogsértése merülhet fel. Azonban csupán a jogsértéseket lehet bírósághoz utalni, az érdeksértések a bírói hatáskorból teljességgel kizárandók. Revidálni kell az egész közig. jogot s a hol csak egy alanyi jogsértés található, az bírói védelem nélkül nem hagyható. Így a *gyámügyeket* kár lenne mellőzni, bár hiszi, hogy az új gyámügyi törvényben ez irányban bizonyosan lesz gondoskodás. Az *egyesülési és gyülekezeti* jog védelme iránt is intézkedést kell tenni, mert hiszen léteznek ide vonatkozó jogszabályok, melyek megsértése bírói védelemre szorul. A *rendőri intézkedések* sem mellőzhetők, mert az, hogy a rendes gyakorlattól történt-e eltérés vagy sem: bíróilag constatálható. Kiterjesztené továbbá a jogvédelmet az *önkormányzati szervek közjogaira* is, nemkülönben az *állampolgársági ügyekre* és az *iparjogokra*, mely utóbbiakat a javaslat Horvát-Szlavonországgal való közjogi helyzetünkre való tekintettel mellőzött.

A horvát kérdésre nem kíván részletesebben kiterjeszkedni, csak annyit említ, hogy a magyar-horvát közjogi kapcsolatot nem tartja akadálnak a tekintetben, hogy a közös törvényeken alapuló vitás kérdések valamiképen bírósághoz utalhatók ne legyenek. Szerinte még annak sincsen közjogi akadálya, hogy például az ipartörvény végrehajtása Horvátországot illetőleg is bírói ellenőrzés alá vettessék, bár tudja, hogy mi a társországokkal szemben soha nem a merev jog álláspontjára szoktunk helyezkedni. De annak már absolute semmi közjogi akadálya nincs, hogy csupán a szorosabb értelemben vett Magyarországot illetőleg mindennemű jogvitáknak bírósághoz terelése tekintetében tetszésünk és belátásunk szerint intézkedhessünk.

Helyteleníti továbbá szülő azt, hogy a felső bíróság hatásköre a *kis kriminálisok*ra (kihágásokra) is kiterjesztessék akkor, midőn a Curiához sokkal fontosabb büntető ügyek sem felebbezhetők. A felső bíróságoknak kihágási ügyekben való közreműködése legfeljebb a szoros értelemben vett revisio in jure legyen, a rendes felebbezés teljes kizárása mellett.

Ellenben helyesli, hogy a javaslat nem teszi át a közig. bíróságokhoz azon ügyeket, melyek jelenleg rendes bírói utra tartoznak.

Két erős kifogást szoktak a *taxatió ellen* felhozni: 1. Hogy minden későbbi törvény kénytelen ennek kiegészítésével foglalkozni. Ez elkerülhetetlen valóban, együtt jár a fejlődéssel. A közigazgatás sehol nincs úgy codificálva, mint a magán- vagy a büntető jog: a közigazgatás mindig fejlődik, nálunk is, következőleg evvel kapcsolatosan a bírói hatáskör fejlesztése is a törvényhozásra vár. Poroszországban is mennyi új törvény van, mely a bírói hatáskör fejlesztéséről intézkedik. Ez magában véve még nem baj. 2. Hogy a miniszteri és törvényhatósági szabályrendeletek taxativ felsorolása lehetetlen lévén, a szabályrendelet alkotójának kell megadni a megjelölés, az activ-adás jogát, a mit sokan anomáliának tartanak. Ámde ha e megjelölési jog helytelenül gyakoroltatik: ott van még mindig a kormányfelelősség, a törvényhozási ellenőrzés, a mi nem megvetendő

garantia. Ha vannak is hátrányai a taxationak, előnyei minden-
esetre sokkal nagyobbak, mintsem hogy a hátrányok miatt az elvi
általánosítás útjára kellene lépünk.

A *szervezeti* garantiákra nagy súlyt helyez, mert a szervezet
az eljárásnál fontosabb. Egészben véve rokonszenvez a szervezeti
részszel. Helyesli az érdemben döntő kétfokú bíróság rendszerét, mely
mellett az indokolás oly meggyőzően érvel.

A felső bíróság szervezete ellen alig lehet kifogás, mert az a
teljes bírói függetlenség attribútumaival bír és mert a legmagasabb
rendes bírói forummal egyenrangú.

Vitásabb az alsófok szervezete. Hogy ez is teljesen bírói jellegű
legyen, kívánni sem lehet, mert ott, a hol a közig. vitás ügyek nem
a rendes bíróságok, de külön közig. bíróságok elé tartoznak, az alsó
fok valóságos bírói szervezettel sehol sem bír, hanem csaknem min-
denütt (így Baden, Porosz, Bajorországban) a közigazgatás keretébe
van illesztve. Poroszország tett ugyan kísérletet a független szak-
bírákból alkotott Bezirksverwaltungsgericht-tel, de eredménytelenül.
Külföldön többnyire magok a rendes közigazgatási hatóságok járnak
el alsó fokon bírói ügyekben is, csak az eljárásban van különbség.
Az a kérdés most már: van-e nekünk jelenleg bírói functióra is
alkalmas kész szervezetünk? Mert ha igen: úgy erre kellene bízni
az alsófokú bíráskodást. Ámde ily szervünk nincs, a közig. bizottság
e célra nem alkalmas. Külön új szervet kell tehát teremtenünk,
melynek construálásánál nagy súly helyezendő az önkormányzati ele-
mekre, kikben az elsőfokú bíróság függetlensége megtestesül.

A *főispáni* elnöklést annyival inkább helyesli, mert a főispáni
állás bizonyára már a közel jövőben qualificációhoz lesz kötve. Kül-
földön is hasonló hivatali állású egyének (Franciaországban a pre-
fet, Poroszországban a Landrath és a Bezirkspräsident) elnökölnek
az alsófokú bíróságokban. Az *alispánt*, mint tagot kihagyná, mert
ennek tágkörű intézkedő hatásköre van; csak mint elnök-helyettest
tartaná meg. A *tiszti ügyészt*, mint a jogász elem képviselőjét, az
esetben hagyja meg, ha külön bírót nem állíthatunk be az elsőfokú
bírószágba. Ő is állandó előadó közig. bírót szeretne, ki a közigazgatás
kapcsolatába lenne beillesztendő. Az önkormányzati elemre nagy
súlyt helyezvén, a 3 választott tagot feltétlenül szükségesnek tartja.

Ha a tiszti ügyész is benmarad, az alsófokú bíróságok felügye-
lete feltétlenül a felső bíróságra ruházandó.

Az *eljárási* részre nézve apróbb ellenvetéseket a részletes vitá-
nál teend. Alapelveit helyesli. Felebbviteli fokon a fakultatív szó-
beliséget ügyvédi kényszerrel szeretné, mert az a modern pörben
nélkülözhetlen. A közérdek képviselőtére vonatkozó azon intézkedést,
hogy a nem egységes szervezetre, hanem az illető közig. szakot értő
organumokra van bízva: helyesli.

A *hatásköri összeütközési bíróságra* vonatkozó törvényjavaslat
mielőbbi benyújtását sürgeti, mely bíróság felállítása valahára véget
fog vetni azon alkotmányunkra nézve sértő állapotnak, hogy hatá-
sköri összeütközési ügyekben a minisztertanács dönt. Az ide vonat-
kozó törvényjavaslatnak kilátásba helyezéseért teljes elismerését
fejezi ki a belügyi kormány iránt, de még inkább azért, hogy a
közig. bíráskodásra vonatkozó rég sürgetett tervezet immár és pedig
ily sikerült alakban tárgyalhailó.

Szederkényi Nándor sajnálja, hogy a belügyminiszternek

törvényjavaslataival nincs szerencséje. Az elmúlt nyáron anyakönyvi javaslatához sem járulhatott, mely — a mint a szóló akkor is állította — ma már túlhaladott. A mostani javaslathoz szintén nem járulhat hozzá, mert bármennyire óhajtja is a közig. birói intézmény meghonosítását, ily javaslatot tárgyalási alapul el nem fogadhat. Kifogásolja azt is, hogy e nagyfontosságú javaslat ily rohamosan tárgyalatik. Alig néhány hete nyújtatott be ezen 209 §-os javaslat, melylyel a közvélemény még alig ismerkedhetett meg s immár napirenden van. Nem szeret elfogadni oly javaslatot, mely rövid idő múlva — az anyakönyvi javaslathoz hasonlóan — túlhaladva lesz, mielőtt a közig. reform bekövetkezik. Wlassics már a jövőre való tekintettel fogadja el a javaslatot, de ő csak a mai alapon bírálhatja meg.

Nem ily alakban kívánja az intézményt meghonosítani. Helytelen volt 1872-ben a bíraskodás és adminisztráció elválasztása: meg kellett volna óvnunk az egységet úgy, mint az angoloknak, kiknek külön bíróságokra nincs szükségük. A multban a hiba megtörténvén, azt most már helyrehozni bajos. A kettéválasztás befejezett tény lévén: nincs más mód, mint az adminisztrációba bevinni a bíró ellenőrzést.

A hatalmi elemnek az adminisztrációban való határtalan uralma tette sürgössé a birói intézményt. Az uralkodó párt, habár szorongatottságában már 1887-ben ígéretet tett a javaslat benyújtására, az ígéret beváltását elodázni törekedett. Most végre előttünk a javaslat, de nincs köszönet benne. A tervezet birói intézménynek neveztetik, de minden egyéb, mint birói tervezet; nem más, mint bizonyos birói funkciónak bevonása a hatalmi érdek további szolgálatába. Az elsőfokú bíróság szervezete valóságos paródiája a birói fogalomnak. A megyei adminisztráció feje, vezetője, ellenőre, jogtanácsosa: a fő- és alispán s az ügyész képezik a döntő elemet. A felsőbíróság szervezete jó, de nehogy ez teljesen éreztethesse jó hatását: az ügyek egy része ide nem kerülhet.

A hatáskör megállapításánál bámulat fogja el. A gyarló törvényeink köréből kiszedett, részben túlhaladott, részben módosult vitásügyi esetek képezik a bíróság szűk hatáskörét, az adminisztráció többi nagy része a hatalmi érdek korlátlan gondolkodása alatt marad.

Akár a hatáskört, akár a szervezetet vizsgálja, a törvényjavaslat úgy, a mint van, el nem fogadható, részleteiben át sem dolgozható. Egészen új munkálatra van szükség, mely kielégítse a közvéleményt s az intézményt megnyugtatóan alkossa meg. Az előtte szólók, főleg az előadó lényeges kifogásai és indítványai után azt hitte, hogy ők is arra az eredményre jutnak, hogy az egész javaslat ujonnan átdolgozandó, mert alig képzelheti, hogy a bizottsági tárgyalás során a gyökeres átalakítás foganatosítható lenne. Általános tárgyalás alapjául sem fogadja el a javaslatot.

Görgey Béla: A parlamentáris államok legtöbbje állást foglalt már a közigazgatási bíraskodás meghonosítása mellett. A magyar közvélemény szerint is állami életünk fejlődésének iránya nem lehet más, mint a jogállam kiépítése. Az intézményt nálunk is meg kell honosítani. Sürgősen szükségessé teszi a bíróság felállítását az a körülmény, hogy közigazgatási reformok küszöbén állunk s egyesek és testületek szabadságát a kormánynak adandó intenzívebb hatalommal szemben oltalmazni kell. Nálunk az intézmény még egészen

novum, a hazai talajba át kell ültetni, traditióinkhoz simítani. Dicséretes munkát végzett a belügyi kormány, midőn javaslatában a külföld példáját és tapasztalatait felhasználva, saját viszonyaink szemmel tartása mellett kívánja az intézményt felépíteni. Helyesen csak úgy járhatunk el, ha nem egyoldalú álláspontra helyezkedünk, hanem az egyesek jogainak oltalmazása mellett, a közérdek védelméről is gondoskodunk.

A javaslattal szemben közszájon forognak bizonyos kifogások és aggályok, melyek egy részét ő is magáévá teszi, de ezek nem cardinális természetűek és nem is eloszlathatlanok.

Kifogásolják, hogy a vitás ügyek egy nagy csoportja bírói oltalom alá nem helyeztetik, különösen hogy a *közös ügyekből* folyó vitás kérdések a közigazgatási bíróságok hatásköréből elvonatnak. Erre az indokolás kimerítően megfelel. Lehetetlen oly ügyeket, melyekben a közösügyi intézmények szerveinek befolyása van, bírósághoz utalni. Így a katonai igazgatás körébe tartozó vitás kérdések bírói útra terelésének az az akadályja van, hogy a honvédelmi miniszter nem mindig utolsó fórum, hanem határozatát igen sok esetben a közös hadügyminiszterrel egyetértőleg hozza meg. Ellenben a véderő-kihágások teljesen autonom ügykörünkbe tartozván, minden aggodalom nélkül közigazgatási bírósághoz utalhatók.

Kifogásolják azt is, hogy a *szóbeli és közvetlen eljárás* kihágási ügyekben és bírósági felelővétel esetén ki van zárva. Ő ezt egészben véve helyesli, mert kihágási ügyekben a gyorsaság a fő; a többi vitás ügyek pedig a felső forum előtti szóbeli eljárás nagy költségét nem bírnák el; másfelől a felső bíróságra oly óriási munkahalmaz nehezednék, hogy ez a bírák számának nagymértékű szaporítását elkerülhetlenné tenné. Mégis örülne, ha mód nyujtatnék arra, hogy oly esetekben, midőn költségei megtérítéséről a fél lemond, a felelővitelnél is megengedtetnék a szóbeli eljárás, mivel számos bonyolult ügy van, melynél csak a szóbeli tárgyalás nyújt kellő garantiát.

A *bírói szervezet* kérdésére áttérve, a *felső közigazgatási bíróság* ellen alig lehet kifogás, mindössze azt jegyzi meg, hogy ez idő szerint sajnosan nélkülözni vagyunk kénytelenek a felső közigazgatási bírósághoz szükséges bírói anyagot. A bírói és közigazgatási szakértelem a tagokban külön-külön kívántatván meg: a felső bíróságnál a jogegység egyelőre esetleg veszélyeztetve lesz. A szervezet akkor lesz majd teljesen kifogástalan, ha itt is egy ugyanazon bírói személyben jelentkezik — hosszas bírói szolgálat után — úgy a bírói, mint a közigazgatási szellem. Szükségünk van egy iskolára, a közigazgatási bírák iskolájára. Bár a pót-bírói intézményt a rendes bíróságoknál helyteleníti, a felső közigazgatási bíróságnál bizonyos korlátolt mértékben alkalmazná s az alsó fokon is bírói közeget szervezne, kiből idővel a legjobb felső bírósági tag válhatik.

Az *elsőfokú bíróságról* véleménye az, hogy ha a javasolt módon alkottatik meg, arra alig van szükség, mert ennek teendőit a közigazgatási bizottság is ép úgy elvégezhetné. Hogy az elsőfok szervezete így kevésbe kerül, kétségtelen; az is helyes, hogy oly különböző elemekből alkottatik a testület. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a közvélemény az annyira exponált főispánt pártatlannak nem látja s iránta bizalommal nem viseltetik. Mindazonáltal belátja, hogy a főispán elnöksége nélkülözhetlen, de döntő, diruvialó szavazatot neki semmi esetre nem adna. A tiszti ügyészt kiküszöbölné a bíróságból

mert ezt egész tevékenysége alkalmatlanná teszi a bíráskodásra. Pótolná ezt vagy egy állandóan alkalmazott szakelőadóval, vagy egy kirendelt törvényszéki bíróval, mely utóbbi esetben az alispán végezhetné az előadói teendőt, ki erre képes s a ki kellő segédszeméllyel is rendelkezik. Kivált törvényszéki bírák szívesen vállalkoznának arra, hogy havonként 1—2—3 ülésben részt vegyenek, érezve, hogy ezzel bírói hatáskörük is tágul. A tiszti ügyészt más funkció kösse: az állami érdek képviselőjére és a kihágási ügyeknél közreműködésre utalná. Sokszor megtörténik ugyanis, hogy lazán eljáró kihágási hatóságok indokolatlan felmentő határozatot hoznak. Ha a terhelt elmarasztaltatik, persze felebbez, ámde ha visszaélés követtetik el s az illető felmentetik, nincs tényező, ki a felmentő ítéletet megfelebbezné. A bíróságoknál ott a királyi ügyész, kinek tudomása nélkül a hivatalból üldözendő bűnügyekben semminemű lépés nem történhetik. Ily szerepet kellene a kihágási eljárásban a tiszti ügyésznek adni, kívül az elsőfokú kihágási ítéletek rövid táblázatos kivonatban közlendők lennének s ki a kihágási pénzbüntetések ellenőrzésére is felügyelne.

A törvényjavaslat irányával, lényeges dispositióival meg lévén elégedve, általános tárgyalás alapjául elfogadja azt.

Pulszky Ágost *általánosságban elfogadja a törvényjavaslatot*, miután ma már mellőzhetlenül szükséges, hogy nemcsak a magán- és büntetőjog, de a közigazgatás körébe vágó jogsérelmek is bírói orvoslást nyerjenek. A törvényjavaslat alapját képező *kettős forum rendszert s a taxátió elvét is helyesli*; megjegyzi azonban, hogy *a törvényjavaslatbeli taxátió tüzetes átdolgozás*, vagyis bizonyos elvi csoportosításra átalakítás nélkül *alig lesz elfogadható*.

Elsőben is arra reflektál, vajjon *jelenlegi közigazgatási viszonyaink között egyáltalán lehet-e megfelelő közigazgatási bíráskodást meghonosítani?* Az útban álló nehézségek igen nagyok, melyekkel a törvényjavaslatnak is meg kellett küzdenie; *igen sok olyan előfeltétel hiányzik*, a min ez idő szerint lehetetlen segíteni.

Különösen nehéz a hatáskör megállapítása. A törvényjavaslatban e tekintetben a következő eljárás követettett. A fennálló törvények át lettek nézve, ezek köréből kiszedettek a bennök külön kiemelt jogsérelmek esetei, melyek elbírálására fokozatos adminisztratív hatóságok voltak megjelölve, s ez ügyek tétettek át közigazgatási bírói útra. Ellenben ott, a hol eddig rendes bírói eljárás volt, (pl. választói jog kérdések) a talált állapot változatlanul hagyatott. Így kerestettek össze, vétettek ki s vétettek át a contentiósus ügyek azon véletlen szerint, a mint fennálló törvényeinkben előfordulnak. Csakhogy az a nagy baj, hogy *törvényeinkben az illető ügyek néha csak exemplificative foglalvák* s egész hasonló természetű ügyek teljesen mellőzve vannak. Így az *esetek szerinti taxátió természetesen hiányos* kell hogy legyen.

Másik baj, hogy *a törvény nem a legbővebb jogforrás*; a miniszteri rendeletek és különböző statutumok jelenleg még bővebb jogforrást képeznek. A *rendeleti s szabályrendeleti anyag* tömege oly nagy s oly rendezetlen, hogy erre nézve a törvénybeni taxátió lehetetlen. A törvényjavaslat szerint *öt év alatt* kell kikeresni ezek köréből a bírói védelemben részesítendő jogvitákat (nem világos a 33. §. szerint, hogy a törvényhatósági statutumokra nézve kiteljesíti ezt!) s *öt évig a rendeleti (szabályrendeleti) joganyag bírói védelem nélkül marad*.

Végül számos oly tere van a közigazgatásnak, hol a jogforrást a *szokás* képezi, melynek védelméről esetenkénti *taxatio* mellett ismét nem lehet szó. Pedig *épen e téren fordulhatnak elő a legérzékenyebb jogsérelmek*. (Pl. közigazgatási és rendőri végrehajtásból folyó jogsérelmek, közbiztonsági rendészet, egyleti gyülekezési jog terén előforduló sérelmek. Ott van a mezőrendőri ügy, melynél mindjárt úgy áll a dolog, hogy vagy a legközelebb már megalkotandó mezőrendőri törvényben előre meg kell jelölni a csak később felállítandó közigazgatási bíróságok elé utalandó ügyeket, vagy a közigazgatási bírósági törvényben kell módosítani a mezőrendőri törvényt, mindjárt ez utóbbi életbelépte után.)

Ezek mind oly nehézségek, melyek *közigazgatásunk fejletlenségével* függenek össze s melyek eléggé indokolják azt, hogy a közigazgatási bíráskodás behozatala mindeddig elmaradt. E nehézségek okozzák, hogy még ha most állítjuk is fel a közigazgatási bíróságokat, hiányosan felelhetünk meg a közigazgatási bíráskodással szemben támasztható igényeknek, a mennyiben felállításukkor nem adhatunk még nekik olyan hatáskört, melynek a közönség jelentőséget tulajdonít, hanem csupán a viszonylag alárendeltebb ügyeket bízhatjuk rájuk. Mikor pedig majd a lényegesebb jogsérelmeknek birói védelme is lehetővé váland: akkor meg a most megállapított birói szervezet nem lesz többé megfelelő.

De a leküzdhetlen nehézségektől eltekintve sem elégíti öt ki a hatásköri rész. A javaslatban elfogadott *esetenkénti taxatio folytán minden megalkotandó új törvélynél újra fellerül a kérdés*; mily ügyek hagyassanak admin. uton, melyek tétessenek át a bíróságokhoz? Ily alkalmakkor mindig két ellentétes nézet, a birói vagy admin. hatalmi kör tágitására irányuló törekvés fog küzdelemre kelni, a helyes középút eltalálása mindig nehéz lesz. Miniszterek, törvényhozási többségek változnak, változik ezzel együtt a felfogás, minden egyes alkalommal más mértékkel fognak mérni s igen nehéz, majdnem lehetetlen lesz megóvni az országban a kormány azon hatalmát, mely multhatatlanul szükséges arra, hogy magyarnak építsük ki a magyar államot. Igen veszedelmes következménye ez az esetenkénti *taxationak*.

Közelebbről nézve a törvényjavaslatbeli *taxatiót*, sok nincs benne, mi oda tartoznék; viszont olyan dolgok is akadnak, mik nem oda valók.

Felveendők a *honossági vitás kérdések*: a Horvátországgal való közjogi viszony a kínálkozó két megoldási mód egyikének elfogadására semmiképen nem akadály.

Ott vannak a *katonai kötelezettségi kérdések*. Világos, hogy mindaz, a mi ezekből a polgári jogokkal összefügg, nem közösügy, de saját önálló rendelkezésünk alá esik. Disztinguálni kell a disztinkcionális természetű kérdések, a jogsérelmek között. Az első körbe tartozik pl. a hadkötelesek fizikai képességének elbírálása, a katonai szolgálaton belüli viszonyok. Ellenben a második osztályba tartoznak: 1. a védkötelezettség különböző kategóriáiba tartozás, 2. az egyikből vagy másikkól elbocsátás.

A *gyámsági és gondnoksági ügyek* szintén a közig. bíráskodáshoz (felső közig. bíróság elé) volnának utalandók. ha csak a juridikus részt rendes bírósághoz nem kívánjuk áttenni.

A *tisztviselői fizetésekre* vonatkozó vitás kérdések is közig.

birói védelemre szorulnak (nemcsak a nyugdíjügyek). A kormány az 1893: IV. t.-cz. 16. §-a tárgyalásakor ez irányban kötelező nyilatkozatot is tett.

Ellenben a hatáskör javaslatbeli tervezete a szükséges határokon túlterjed, midőn például az *iskolázási, körorvosi s más egyéb költségeknek felosztását* is birói útra tereli, holott ez ügyek eldöntésénél nem kizárólag jogelvek, hanem inkább méltányossági és discret tekintetek irányadók. Nem tartozhatnak közig. bíróságokhoz a *kihágási ügyek* sem. A mi ezekből jelenleg közig. uton van, részben maradjon ott, részben menjen a rendes bíróságokhoz. Az pedig lehetetlen, hogy ez apró-cseprő ügyek a Curiával egyenrangú felső bírósághoz juthassanak. A felső bíróság túlterhelését vonná ez maga után, a mi már a javaslatbeli conceptió elfogadása esetén ugy is meg lesz. Ha egyszer a felső bíróság restantiákba merül, a kibontakozás lehetetlen lesz.

A *szervezeti* részben is lát hibákat.

A *felső bíróságnál* helyteleníti, hogy a *két osztály csak mechanice van egymás mellé állítva*. Az adó- és illetékügyekben egész más az eljárás, mások a forumok, egyenesen a felső bíróság ítél; betetőzi e különválasztást a felső bíróságnak két teljesen önálló osztályra elkülönítése, melyek körében egészen más szellem, birói eljárás fejlődik ki, melyek a döntvényeket is egészen külön fogják hozni a nélkül, hogy a pénzügyek s a többi közig. ügyek közt fenforgó különbség ily mértékű külön választást indokoltta tenne.

Még több kifogása van az *elsőfokú bíróságok* szervezete ellen. Ezek szervezése szorosan összefügg azzal a kérdéssel, hogy a bíráskodást a közig. reformok előtt vagy után hozzuk-e be? Ha várnánk: jobban lehetne az elsőfokú bíróság szervezeti kérdését megoldani, mert a megyei, különösen községi reform szerencsés keresztülvitele esetén az ügyek legnagyobb részét az elsőfokú bírósághoz lehetne utalni végleges döntés végett, mivel jól elkészítve kerülnének oda. *Jelenleg sok okból nem lehet egy erős elsőfokú bírósági szervezetet alkotni*. Ha pedig majd nemcsak a főispán, de az alispán s tiszti ügyész is kinevezett admin. közeg leend, akkor valóban nem nélkülözhetni az elsőfokú bíróságnál egy állandó, független, valóságos birói tagot. Az *önkormányzati elemek* részvételére vonatkozó dispositiók sem kifogástalanok. Nagy teher hárul arra a 3 évre választott 3 tagra, kik rendkívüli áldozatot hoznának minden különösebb előny nélkül. A kiszemelendő választott tagok körét szűkítené. *Kizárná egészen az ügyvédeket*, a kiknek birói működésénél a legtöbb esetben előállana az incompatibilitás s attól félne, hogy épen nem a legkiválóbb ügyvédeket választanák be. Ellenben a választandóktól *bizonyos qualificatiót* kívánna, mert különben képtelen emberek kerülhetnek be, vagy pedig választásuknál politikai vagy más tekintetek szerepelhetnek. A laikus elemet nem kényszerítné 3 évi kelleetlen szolgálatra.

Ugy látja, hogy a hatáskör megállapításánál a taxationak minimumra redukálása, az *első forumnak* pedig *nem önálló birói forumként, de inkább az adminisztráció könnyítésére szervezése volt a főczél*. Ő szerinte a bíróság oly becses intézmény, hogy annak önálló célja van, nem pedig az, hogy admin. érdeknek szolgáljon. Miután most sok kérdés az alsófokú közig. hatóságok által nem készíthető elő kellőleg a felsőbíróság előtti döntésre: kíván a javaslat kisegítőről

gondoskodni, épen a csekélyebb fontosságú ügyeket utalja fokozatos bírói eljárás alá. Mig ha majd a közigazgatási reform megvan: nem lesz ok, hogy az elsőfokú bíróságot tulajdonképi céljától elvonva, előkészítő admin. foknak tekintsük. Ekkor majd úgy lehet és kell szervezni, hogy a kisebb ügyek nagy része végleg itt dőlhesse el.

Az *eljárási részre* megjegyezi, kifogás alá esik az, hogy némely kisebb ügyekben magánérdekből nem felelbezzhetni az alsófokú bíróságtól a felső bírósághoz, míg közérdekből igen. Nagyon elasztikus ez a közérdek fogalma, de a kincstári közérdeket kár úgy kidomborítani. Kifogásolható az, hogy például betegápolási vagy iskolaköltségnél, ha az illető elmarasztaltatott, apellátája nincs; míg ha felmentetett: közérdekből apellálható! *Víszonosságot óhajt*: vagy mindkét irányban korlátozandó a felebbvitel vagy egyikben sem. Ez áll egyáltalán mindazon esetekre, midőn a törvényjavaslat szerint az elmarasztalt magánfél felebbviteli joga korlátoztatik.

A *felebbezési eljárás* lényeges módosításra szorul. Hiba, hogy a felső bíróság tulságosan el lenne halmozva; hiba, hogy egész jelentéktelen ügyek elintézése úgy elhúzódna, hogy a közvélemény a bíróságoktól elfordulna, látva, hogy az itteni eljárás a mostaninál terhesebb; hiba, hogy a hatósági intézkedés végrehajtása sokszor megakasztatnék, holott a restituczió in integrum nagyon nehéz. Még addig sem menne el a közíg. határozat végrehajtásának felfüggesztése tekintetében, mint a törvényjavaslat elment, mert a közíg. hatálya veszélyeztetik.

Álláspontját a részleteknél fogja részletesebben indokolni. A részletes vitának tüzetesnek kell lenni, hogy a törvényjavaslat átdolgozásával sikeres eredménnyel legyen elérhető.

Oda konkludál, hogy *jelenleg csak a felső bíróság szervezetét s hatáskörét lehet megnyugtatóan megállapítani*, míg az első fokúé, a többi közíg. reformok keresztülvitele előtt valószínűleg csak sikertelen kísérlet leend.

A törvényjavaslat felőli végleges véleményét a részletek megállapításától teszi függővé. Különben a javaslatot részletes tárgyalás alapjául elfogadja.

Hieronymy Károly belügyminiszter az összes felszólalásokra reflectálni kíván. Kezdi a *Szederkényi* felszólalásán, ki általánosságban sem fogadta el a törvényjavaslatot, mert nem akar úgy járni, mint az anyakönyvi javaslattal, mely mire a plenum tárgyalása alá kerül, már túl is van haladva! Nem tudja szóló, hogy Szederkényi e feltevését mire állapítja? Hiszen világosan meg volt mondva az *anyakönyvi javaslat* bizottsági tárgyalásakor, hogy a házasságok anyakönyvezésére vonatkozó dispositiók a később benyújtandó házassági törvényből az elsőbe át fognak helyezettetni, a mi meg is történik. Hogy az anyakönyvi javaslatnak micsoda más lényeges módosításon kellene keresztülmennie? különösen, hogy a kormány minő más irányban kívánná azt módosítani, ennek megmondásával Szederkényi adós maradt. Szederkényinek második kifogása az a felett való sajnálkozás volt, hogy a bíráskodás a közigazgatástól 1869-ben elválasztatott. Most épen e bajon lesz lehetőleg segítve, midőn a közigazgatás egy része bírói ellenőrzés s eljárás alá kerül.

Szólo nem volt képes kivenni, hogy Szederkényi tulajdonkép mit kifogásol a törvényjavaslaton? Elismeri ugyan szólo a kritika korlátlan jogát s azt, hogy a kritizálók nem tartoznak részletes új tervezettel állani elő; de nagyjában csak mégis körvonalazni kell, hogy a bíráló mit akar, mert különben a kritika gyümölcstelen. Hallotta, hogy a főispán nem lehet bírósági elnök, alispán s tiszti ügyész bírósági tagoknak nem valók, de hogy Szederkényi mit kontemplál, távolról sem hallotta. Kétfokú bíróságot-e? érdemben döntöt vagy csak cassatoriust? ez irányban felszólalása homályt hagyott. Szederkényi magát az intézményt szükségesnek, sőt sürgősnek tartja; az előző kormányoknak az intézmény meg nem valósítása miatt szemrehányást is tett; de hogy milyen szervezetet kíván, hozzávetőleg sem mondotta meg. Az ilyen negatív kritika meddő: csupán e szempontból kifogásolja azt. A hatáskörre nézve megint csak annyit mondott Szederkényi, hogy az mit sem bizonyít, hogy a külföldi bírói intézmények nagyrésze a taxatiót fogadta el. De saját irányát itt sem jelölte meg, mert a taxatio negálása még nem irányjelölés.

Attér ezután a *többi, melyrehatóbb bírálatokra.*

Először is konstatálja, hogy az elsőfokú bíróságok szervezetét illetőleg a vélemények annyira divergálnak, hogy e tekintetben kettő sem ért egyet.

A *hatáskör* megállapításának módozatára nézve nincs véleményeltérés. Senki nem kifogásolja elvileg a taxatiót; mindenki elismeri, hogy speciális helyzetünkben az általános elvi formulázás lehetetlen, aggályos, veszedelmes.

Kiemeltek egyes hézagokat, szaporítandónak vélve a taxatiót. Az *általános vita keretében tökéletesen elég annyit tisztába hozni, hogy alapnak a taxatio helyes-e?* Szederkényit kivéve, mindenki elfogadja a taxatiót, mint elvet. Hogy aztán még egyes ügycsoportokat felvegyünk-e vagy sem? megvitatható a részletes tárgyalásnál. A felsorolandó ügyek száma s minősége nem képez cardinális kérdést; indokolt indítványok elfogadásától nem tér ki, esetről-esetre fenntartva magának a határozást.

Az ügyeknek különösen 3 csoportja az, melyekre nyilatkozni a további tárgyalás megkönnyítése érdekében czélszerűnek tartja.

Majd minden felszólaló felemlíté a *honossági és iparügyeket.* Az indokolásban meg van mondva az indok, a miért a magyar-horvát közös, oly törvényeken alapuló vitás kérdések — mely közös törvényeknek Horvát-Szlavonországban végrehajtását nem a közös kormánynak alárendelt hatóságok, hanem az autonóm horvát közegek, végső fokon a bán teljesítik — ezuttal nem bolygattatnak, mint-hogy e megbolygatást politikai indokok nem teszik kívánatossá. Nyílt kérdésnek hagyatott ez mindaddig, míg vagy megegyezésre jutunk Horvátországgal az iránt, hogy a végrehajtás bírói ellenőrzése a horvát területre is jogát képezi a magyar államnak vagy míg a megegyezés sikertelensége esetén külön, a szoros értelemben vett Magyarországot illetőleg dispoálhatunk.

A *fegyelmi ügyeket* jelenleg figyelmen kívül hagyni kéri, mert a fegyelmi ügy egységes szabályozása iránt legközelebb törvényjavaslatot kíván benyújtani, véget vetendő ama hátrányos állapotnak, hogy a fegyelmi dispositiók jelenleg szét vannak szórva a különböző törvényekben.

A *gyámsági törvény* is általános meggyőződés szerint átdolgozásra szorul. Végrehajtásánál lépten-nyomon merülnek fel vitás kérdések a miatt, mert a bíróság s közigazgatás hatásköre benne precisirova nincs. A gyámsági vitás ügyek a bírósági törvényjavaslat egyik tárgyalási stádiumában bent voltak, a később kihagyott rész reproducálása tehát nem lesz nehéz. De most, midőn a gyámügyek egyrésze rendes birói, másik közigazgatási utra tartozik, még egy harmadik megkülönböztetést is tenni, a közigazgatási biráskodási eljárásnak is utat nyitni: kérdés, célszerű-e? Ez tehát csupán opportunitási és nem kardinális kérdés. Egyéni nézete szerint a gyámügyek ellátását helyesebb lenne a rendes bíróságokra bízni s csupán a vagyonkezelést hagyni admin. uton, de az ily irányú megoldásnak rendes bíróságaink túlterheltsége akadályát képezi.

A mi a *szervezeti kérdést* illeti, a felszólalók általában megelégedésüket fejezték ki a felső bíróság javasolt szervezete iránt.

Csak Pulszky helyteleníti a felső bíróságnak *két osztályra* elkülönítését, mely két osztály Pulszky nézete szerint csak mechanikusan lesz egymás mellé. Ámde nem egészen így áll a dolog, mert hiszen a 24. §. szerint a tanácselnököket és ítélőbirákat az elnök sorozza a két osztályba. A külföldi bíróságoknál szerzett tapasztalás mutatja, hogy az ügyek természetök szerint külön osztályokban tárgyalandók. A felső bíróságnál összefutó ügyek elintézésénél ugyanis a különböző szakismereteknek oly mennyisége kívántatik, hogy oly birákat, kik mindenhez értenek, találni nem lehet. Nálunk a közigazgatási biráskodás szervezésénél nem tabula rasa van, de létezik egy pénzügyi bíróság, melynek működése kifogás alá nem esik; minek bolygatnók meg tehát ezt? miért ne tartanánk fenn a közig. bíróság külön osztályaként? Később bizonyára még a másik, a közigazgatási osztályt is alosztályokra kell bontani, u. m.: a) anyagi (vasut-, vizügy stb.) és b) egyéb admin. ügyek osztályára, mely felosztás ma még szükségesnek nem mutatkozik.

De a most szervezendő két osztály *azért sem csupán mechanikusan függ össze*, mert elnöke közös, segédhivatala közös, a birák áthelyezhetők, bizonyos esetekben van együttes ülés is.

Kevésbé egyértelmű elbirálásra talált az *elsőfokú bíróságok* szervezete, bár constatálja, hogy két főelvben, u. m.: 1. kétfokú bíróság, 2. érdemben döntő bíróságok szervezése tekintetében nincs nézeteltérés. Annak, hogy az elsőfokú bíróság összetétele tekintetében a nézetek oly ijesztően szétágaznak, *több oka van*.

1. Egész új intézményt szervezünk, melyhez hasonló szervezésnél mindenütt nagyon különbözők a nézetek. 2. A *közigazgatási reform előre vetve irányát*, sokan az intézmény creálásánál már a jövő képére néznek, a mi nem egészen helyes. A helyes megítélés érdekében kívánatos, hogy egyelőre csak a mostani állapotnál maradjunk, ne gondoljunk a jövővel, mely bizonytalan addig, míg a közig. reform konkrét alakbau nincs előttünk. 3. Harmadik és legfőbb ok, hogy *sokan talán nagyon is sokat kívánnak a felállítandó intézménytől*, azt t. i. hogy minden panasz, mely most joggal vagy jogtalanul az administráció ellen felhozatik, egyszerre orvosolva legyen. Ebben sok fallátio van, mert a közig. biráskodás csak ott

s annyiban érvényesülhet, hol s a mennyiben a hatáskört törvények és szabályok állapítják meg s jogtalomról van szó. Ott, a hol csak belátás, jóakarát az irányadó: bírói döntés ki van zárva. Az egész közigazgatásunkban hiányzó jogi elemet e törvényjavaslatban pótolni nem lehet; de igenis, a hol most a hatósági eljárásnak korlát van vetve, egyeseknek jog van biztosítva, e korlát megtartása, e jog biztosítása bírói védelemre talál.

Ha helyesen akarjuk az elsőfokú bíróságot szervezni, akkor csakis a közigazgatás keretében, a létező közigazgatási szervek bevonásával lehet azt összeállítani. Ugyanis azzal a gyakorlati közigazgatási ismerettel és érzékkel, mely egy alsóbbfokú közig. bíróság működésében nélkülözhetlen, csakis oly egyének bírhatnak, kik a mindennapi adminisztrációval gyakorlatilag foglalkoznak; viszont, ha az elsőfokú közig. bíraskodásból a tényleges gyakorlati közegek kizártnak, akkor a rendes administratio menete lépten-nyomon megakasztatik s a két hatalmi kör közt zsibbasztó antagonizmus fejlődik ki.

De van egy más igen fontos szempont is, annak előmozdítása tudniillik, hogy közigazgatásunk a maga egészében (és nem csupán a bírósághoz utalt részében) lehetőleg jogi alapra állíttassék. Gondoskodni kell egy oly intézményről, melyben a közig. közegek ily szellemben beleneveltessenek. Az összadminisztráció érdekében igen kíváncsok, hogy az imperiumot gyakorló alispán a jogszolgáltatásban részt vegyen, mely utóbbi működése egyéb hivatalos eljárására is előnyös hatással lesz.

A főispáni elnöklés ellen emelt kifogásokat nem fogadhatja el, mert a főispán csak kivételesen válik pártorgánummá, mely kivételt általánosítani nem lehet. Újabb törvényeink a főispánnal annyi ellenőrzési és intézkedési jogot adnak, hogy pusztá kormányágensnek ma már nem tekinthető.

Az alispán részvétele ellen sem lehet komoly nehézség. A mostani eljáráshoz képest, midőn az alispán, mint másodfokú hatóság, a hatáskörébe utalt ügyeket aljegyzőjével, zárt falak közt végezteti el: mégis csak nagy haladás lesz az, hogy az ügyek az alispán részvételével bár, de testületileg nyilvánosan, contradictárius eljárás mellett intéztetnek el másodfokon. És a ki közigazgatási vitás ügyekkel foglalkozik, egyetért szövelővel, hogy a felebb zett ügyek $\frac{9}{10}$ részében a tényállás az elsőfokon tévesen lett megállapítva, minek természetes következményekép a másodfokú döntés a jogkérdésben sem lehet megnyugtató. Jelenleg a tényállás szabatos megállapítására sincs megadva a lehetőség a másodfokú eljárásban. Míg a javaslat által kontemplált eljárásban az elsőfokú bíróságnál (mely a mostani középfokú admin. hatóságot helyettesíti) nyilvános, contradictárius eljárás, felek jelenléte, a fogyatékos tényállás kiegészítése, nyomozás elrendelése mellett mégis csak több lesz a jogvédelmi garancia!

A tisztí ügyész ellen tett észrevételek már súlyosabbak, bár egészben nem áll az, mintha az ügyész magánügyködéssel általában foglalkoznék, a mennyiben ez törvhat. statutumokkal jobbra el van tiltva. E tilalom jövőre még általánosabb leend. Itt a kérdés lényegét az képezi: egészen a közig. activ közegek keretéből akarjuk-e kiemelni az elsőfokú bíróságokbeli hivatásszerű elemet? Ha igen: ugy a tisztí ügyésznél alkalmasabb második tag nincs a tisztviselők között.

Latkóczy előadó felhozta, hogy az elsőfokú bíróság tagjainak javaslatba hozott száma sok, hogy a rendes bíróság *3 tagu szenátusban* ítélkezik. Ámde a rendes bíróság más helyzetben van, tagjai hivatásszerű egyének, kiknek más dolguk nincsen is. Az *elsőfokú bíróság tagjai számának leszállítása szorosan összefügg avval a kérdéssel: független hivatali kötelekben nem álló közegek bevonásával szervezzük-e vagy nem?* Ha igen: úgy a szám le nem szállítható; ha pedig leszállítjuk: tényleg egy állandó bírói egyént kell beállítanunk. De ő ez utóbbi megoldást határozottan ellenzi. Ily bírónak való embereket nem kapunk, mert nincsenek oly egyének, kik a közigazgatás minden ágában otthon legyenek. A tisztí ügyész sem érthet mindenhez, de a 12. §. szövegezése correctivumáról gondoskodik.

A kérdés az: actualis tisztviselők bevonásával, vagy teljesen bírói alapon, a közigazgatáson kívül álló, független bírákból szervezzük-e az első fokot? Az utóbbi megoldás az adminisztráció érzékeny megakasztásával lenne összekötve.

Az *eljárási részre* kevés az ellenvetés. Görgey hiányosságnak tartja, hogy a felső bíróság előtt soha nem lehet szóbeli eljárás. Ez az ellenvetés azonban félreértésen alapul, mert a szóbeliség a 160. §. szerint csupán a felebbviteli fokozatban van kizárva, míg az elsőfokú eljárásban (tehát a felsőbíró előtt is) facultativ. A felebbezési eljárásból czélszerűségi szempontból lőn kizárva a szóbeliség. Elvileg lehet jobb a szóbeli eljárás itten is, ámde nem tévesztendő szem elől, hogy a szóbeli eljárás a sok tanu megidézése, szakértők meghallgatása stb. folytán szerfelett költségessé válhatik.

Fentartva magának, hogy a részletekhez a vita folyamán még hozzászólhasson, ezuttal csupán arra kéri a bizottságot, hogy a javaslat alapelveit (érdemben döntő két fokozat, első fok az admin. közegek bevonásával, taxativ hatáskör megállapítás) magáévá tévén, a javaslatot általános tárgyalás alapjául fogadja el.

II. ülés: január 10-én.

Beksics Gusztáv lehetőleg rövid kívánva lenni, nem tér ki a részletekre, hanem csupán bizonyos eszmecsoporthoz szorítkozik.

Felhozott, hogy 1. jelenleg még nem lehet életképes bírói szervezetet alkotni, 2. minden új törvény megalkotásánál szőnyegre kerül a bírósági, illetőleg közig. hatáskör kérdése.

A mi az első ellenvetést illeti, szóló is örülne, ha a közig. reform már kész volna, ha a kifogástalan bírói rendszer megállapításának minden szükséges előfeltétele meglenne. Ámde ha közig. bíráskodást a közigazgatás rendezetlen állapotában nem lehetne szervezni, akkor Európának egyetlen állama sem alkothatta volna meg azt. Nem kivétel e tekintetben Poroszország sem, ott sem volt befejezett codificáció, midőn a közig. bíráskodás életbelépett. A francia közig. bíráskodás megalkotásakor sem volt befejezett organi-

sáció. Itt először csak 7 ügy utaltatott a közig. bíraskodáshoz, ebből fejlődött ki a mai tekintélyes hatáskör. Nem korai tehát ez intézmény nálunk sem, sőt azt hiszi, hogy ennek megalkotása csak egygyel több okot képez közigazgatásunk továbbfejlesztésére.

A második ellenvetésre megjegyzi, hogy az nem releváns, mert mindenütt előfordul a taxationak új törvényekben bővítése, a mely alkalommal a közigazgatási, különösen a ministerialis hatáskör mindig discussió alá kerül.

Attér a felmerült *közjogi kérdésekre*. Elismerését fejezi ki a belügyminiszter, illetőleg a kormány iránt, hogy megtették az első lépést a magyar birodalmi eszmének intézményszerű kidomborítására, a mennyiben 3 ügycsoport tekintetében (a pénzügyek, vasuti és nyugdíj ügyekben) a felső bíróság hatásköre a magyar állam egész területére kiterjed, tehát a felsőbíróság valóságos magyar birodalmi bíróság lesz. E 3 ügycsoporton felül több nem vétetett fel a felsőbírósági hatáskör kiegészítése gyanánt. A javaslat álláspontját nemcsak helyesli, de közjogi sérelemnek tartaná, ha honossági s iparügyek tekintetében a sokak által kívánt módon meghonosítanánk a bírói védelmet. Az 1868: XXX. t.-cz. e két ügykört törvényhozássilag ugyan közös ügynek ismeri el, de a végrehajtás külön-külön, Horvátországra az ottani országos hatóságok által eszközöltetik. Nem kíván most közjogi vitát támasztani az anyaország s a társországok között, csak a különválasztást nem helyeselné semmiképen sem s nem nyugodhatnék bele, hogy az esetleg felállítandó horvát közig. bíróság a magyar keresk. miniszter ténykedése felett ítéljen. Ily megoldás érzékeny sérelem lenne a közjog ellen. Más irányban azonban tágabb keretben concipiálná a magyar állami bíróságot. Botrány, hogy legfőbb illetékességügyi forumunk maig nincs, hogy a magyar és horvát közig. hatóságok közti összeütközésnek egyáltalán hiányzik a döntő foruma. Ő a hatásköri összeütközési viták eldöntését egyáltalán a felső közig. bíróságra ruházná, a mire meg van a francia példa

Az *organismus* kérdését tekintve a törvényjavaslat álláspontjára áll.

Az első fok szervezése nehéz, nagy divergentiák vannak. 3-féle megoldás lehet: 1. vagy az elsőfokú bíróság egyuttal legfőbb bíróság és 2. vagy a közig. forum képezi az első fokot 3) a közigazgatástól elkülönítve ugyan, de francia minta szerint közig. közegekből alkottatik. Ez utóbbi a leghelyesebb. A porosz mixtum compositum nem váltotta be a hozzá fűzött igényeket.

Az egyetlen tudományos, elmozdithatlan, független bíró beállítása az elsőfokú bíróságot még nem teheti függetlenné. Utal a francia példára, a Conseil d'État tagjai nem elmozdithatlanok s a bíróság mégis függetlenebb, mint a rendes, mert a legkiválóbb férfiak siettek ebbe belépni; a mi hatalmas bizonyíték arra, hogy életfogytig alkalmazás és elmozdithatlanság nélkül is lehet független bíróságot alkotni. Ha egyetlen bírót állítanánk be: nagy ellentétek támadnának az elsőfokú bíróság körében. Megjegyzi még, hogy az elsőfokú közig. bíróságra sehol nincs fektetve a súlypont, épen megfordítva, mint a rendes bíróságoknál. Az első fok kifejlesztését egy állam sem tartá szükségesnek, a minek bizonyára valami természetes oka van. Ebből kifolyólag aztán a felelőzéseket nagyon meg-

szorítani nem lehet, hogy lehetőleg minden ügy a felsőbiróságig felvihető legyen, melyen a súlypont nyugszik.

A *hatáskör* tekintetében egyetért azokkal, kik a javaslatbeli taxátiót szűknek tartják, de ebből más consequentiát von le, mint legtöbben. Ő ugyanis a javaslat indokolását egészen magáévá teszi, mely szerint: 1. a közjogi akadályok a tágitást lehetetlenítik, 2. közigazgatásunk fejletlensége is nagy akadály. Jogszokás és törv. gyakorlatra alapított taxáció alig lehet; az elvi általánosítás meg örökös hatásköri összeütközést, tulterjeszkedést eredményez. A francia közigazgatási bíróság annyira fejleszté hatáskörét, hogy a Conseil d'État jogszokás és gyakorlatra támaszkodva absorbeálta a rendes bíróság hatáskörének egy részét is, 3. a discret. döntés tultengése is akadályozza a bírói hatáskör kiépítését. Jogállamok sorában egy sincs, hol a kormánynak annyi discret. joga lenne, mint nálunk, de egy sincs, mely oly kevéssé élt volna vissza azzal, mint a mienk. A kormányhatalom a mi fejlődésünk és különleges viszonyainkhoz képest épen az állami, részben még a magán érdeknek is legbiztosabb őret képezi. Elég, ha a bíróságoknak annyit megengedünk, hogy a kormány egyes tényeit törvényesség szempontjából bírálat alá vegyék, de ezen túl nem menne. Így a *gyülekezési* jogot is csak bizonyos tekintetben részesitené bírói védelemben, még akkor is, ha törvény által szabályoztatik; csak a törvénysértést védené bíróilag, ellenben például valamely gyűlés meg nem engedése ellen nem adna bíróság előtt érvényesíthető panaszjogot, elég garantiát látva a kormány politikai felelősségében. O minden körülmények közt sok mindent hagyna tisztán a kormány politikai felelősségének szárnyai alatt s valami nagyon nem ültetné a bíróságot a kormány nyakára.

Idővel némely ügyeket a rendes bíróságoktól a közigazgatási bíróságokhoz vinne, de csak lassankint, egymásután. A Curia ugyanis oly nagy tekintélyt s bizalmat vívott ki maga iránt, hogy a felső közigazgatási bíróságnak azt elébb ki kell érdemelnie, a mikor aztán majd némely, jelenleg rendes bíróság elé tartozó ügyeket megnyugvással lehet rábizni. Az idők szelleme mind több ügyet fog a közigazgatási bíróságokhoz utalni s a szerény magból nálunk is erős fa lesz. Teljes megnyugvással elfogadja a törvényjavaslatot.

Tisza István általánosságban elfogadja a javaslatot, daczára annak, hogy a közigazgatási anyagi és alaki jogunk mai állapotában tökéletes alkotást létesíteni nem lehet. De e szempont a halasztásra nem ok. Minden nagy reform-kérdésnek elodázója, sokszor átka a sorrendi vita és a junctimhoz kötés. Bele kell kezdenünk halogatás nélkül a munkába, még ha fél munkát csinálunk is, majd javítható. Csak óvakodjunk az illusiótól, hogy az egész közigazgatási reform könnyen s hamar megoldható. Nekünk egy nagy chaosból kell rendezett állapotot teremteni, évtizedek következetes munkájával.

A *szervezetet* elfogadja: az érdemben döntő, kettős forumot, bár ez utóbbit nem minden habozás nélkül. Sok érvet találna arra, hogy a pénzügyi bíróság szervezetét precedensül elfogadjuk. A főgarancia a felső bíróságban van. A pénzügyi bíróságnál elfogadott rendszer a félre előnyösebb, mert ha csak a közigazgatási másod foktól fordul bírósághoz, sok költségtől, zaklatástól megszabadul, hamarabb célzt ér. De elismeri, hogy a jelen közigazgatási szervezetben az ügyek oly hiányos felszerelés mellett kérülnének a felső bírósághoz, hogy a pótlás igen nehéz, majdnem lehetetlen lenne. Belemegy

tehát abba, hogy alsófokú bíróságot is szervezzünk. Pár ügynél, így pl: törvényhatósági és községi adóügyeknél még így is megfontolná. hogy nem lenne-e célszerűbb az ügyet közigazgatási uton másodfokig vinni? Az alsófokú bíróság szervezésére szót sem veszteget a belügyminister tegnapi meggyőző előadása után. Közigazgatási tisztviselőkből s önkormányzati elemekből kell ezt alkotni, kikre egyaránt jó iskola lesz a bíróságban való részvétel.

A *hatáskörnél* csak elvi szempontokat érint. Nem csupán közigazgatási érdek, de egyuttal a közönségé, sőt az új intézményé is, hogy oly ügyeket, melyek bíróság elé nem valók, ne vigyünk oda, mely utóbbi eljárással magát a bíróságot kivetkőztetjük jellegéből, korcsesá teszszük, ha nemcsak mint bíróságot, de mint érdekeket mérlegelő forumot szervezzük.

Főszempontok legyenek, hogy: 1. csak jogsérelmek s 2. ezek köréből is csak azok utaltassanak bírósághoz, melyekre világos, tételes intézkedések vannak. Örömmel látja, hogy a javaslat ily alapokon épül föl. Nem osztozhatik Pulszky aggályában, hogy majd a taxatio terjesztésére irányuló jövőbeni követelményeknek útját állni nem lehet. Ellenkezőleg, a követelmények talán épen ma vannak tetőpontra s a niusus a jövőben hanyatlani fog, mert a bíraskodással összekötött pénz- s időveszteség folytán az intézmény nimbuszából előreláthatólag sokat fog veszíteni. Többször láttuk már, hogy jelszavakért lelkesülünk, de hamar lehülünk, mikor a jelszavak testet öltvén, arra a tudatra ébredünk, hogy az új állapot a réginél költségesebb s fáradságosabb: 3. a közigazgatás hatályát, tekintélyét semmikép nem szabad veszélyeztetnünk, a mire nálunk nagyobb szükség van, mint másutt.

Különösen meggondolandó a miniszteri intézkedések elleni jogvédelem-nyújtás, a mi mindig a szükséges kormánytekinély rovására vezet. Disztinguálni szeretne oly ügyek közt, melyekben a miniszter csupán határozó forum s a melyekben egyik érdekelt fél (pl. kereskedelmi miniszter s vasuti társulatok közti vitákban a miniszter egyik szerződő fél). Az utóbbiakban helyesen ítélhet bíróság, míg az előbbi ügyek körébe inkább oly módon kellene a jogvédelmet bevinni, hogy ez ügyek a miniszteri hatáskörből decentralizáltatnának. Előre jelzi, hogy az érdeksértéseket birói védelemben egyáltalán nem kívánván részesíteni, több vizjogi vitás kérdés kihagyását fogja indítványozni.

Mi sem áll útjában annak, hogy *magyar-horvát* közös törvényen alapuló vitás kérdéseket birói védelemben részesítsük. Beksics aggályaira nézve azt mondja, ha egyszer nem a miniszteri, de az alsóbbfokú határozatot bírálja a horvát bíróság, elenyészik minden komoly scrupulus.

A jelenleg *rendes birói védelemben részesülő közigazgatási vitás ügyekre* nézve véleménye ez: A vagyoni jogi maradjanak a rendes bíróságoknál, a közjogiak, melyek csak azért mentek át, mert közigazgatási bíraskodás nem volt (pl. választói kérdések), vétessenek át ide. Hisz a felső közigazgatási bíróság függetlenség, szakértelem, látkör tekintetében a Curiával egyenrangú lesz, azonfelül a közigazgatási érzék itt jobban meglesz. De ez áthelyezés ma nem szükséges, csak a jövő irányára kell, hogy legyen.

Az *eljárás részre* megjegyzi, hogy a jogvédelem biztosítása mellett ne téveszszük szem elől a többi tekinteteket sem. A jog-

kereső feleket aránytalan, elviselhetlen költségekkel ne terheljük, mert ez esetben, ha lesz is jogintézmény, az emberek nem élnek vele, a kisebb jogsérelmeket inkább eltűrjük, mintsem költségesnek.

Általánossá tenné a félnek azt a jogát, hogy panaszát jegyzőkönyvbe mondhassa s hogy minden további lépés a bíró dolga legyen.

A javaslat szerint ha a közigazgatási perben magánfél nem magánféllel áll szemben, a perköltségeket előlegezni és viselni köteles. Rendszerint nem magánfél, de hatóság az ellenfél s így a magánfél az összes költségeket fedezi, még ha neki lenne is igaza. Ma jóformán ingyenes az eljárás; ha csak helyszíni tárgyalási költségek nem merültek fel, alig van kiadás; míg jövőre meglehetősen költséges lesz. Aggálya van az ellen is, hogy a szóbeli közvetlen eljárást panaszos s bepanaszolt egyaránt kívánhatja. A paritás érdekében történik ez, ámde a költségek fedezésénél a paritás megszűnik, mert a költségeket csak a panaszló viselvén, a bepanaszolt nagyon megszekirozhatja ezt. Talán legjobb lenne, ha egyik fél sem követelhetné a szóbeli közvetlen eljárást, hanem annak elrendelése kizárólag a bíróságra bíztnék.

Észrevételei sarkalatos alapelveket nem érintvén, általánosságban elfogadja a törvényjavaslatot

Chorin Ferencz. A mai állapot tarthatatlan, ez iránt nincs véleményeltérés, mert a közigazgatási hatóságok intézkedései ellen, az általuk jogaikban sértetteknek, mindnyájunk nézete szerint közjogi oltalmat kell nyújtani. Eltérés mutatkozik azonban a közigazgatási jog területére nézve, a melyre a jogoltalmat ki kell terjeszteni s azon szervezet iránt, a melylyel e cél elérendő lesz. Neki is vannak a javaslattól eltérő nézetei, mindazonáltal örömmel üdvözli a javaslatot, mint a jogállam kiépítésére irányuló első kísérletet s nem fél attól, hogy a hozzáfűzött remények beváltatlanul maradjanak. Az intézmény jótékony hatása nem csupán abban fog nyilatkozni, hogy a bírósághoz utalt ügyekre jogvédelmet terem, de az egész közigazgatás szellemére előnyös kihatással leend; a felső közigazgatási bíróság határozataival jogi irányt hoz be, a mint a pénzügyi bíróság döntvényei is általában javító hatással voltak.

Elfogadja érdemben a döntő két fokozatú bíróságot s a *taxátiót*, az ez utóbbival járó inconvenientiák daczára. Bármily kimerítően intézkedjünk is, sok minden kimarad s a hatáskör csak analogia útján leend kiterjeszthető. Elfogadja azt is, hogy közj. keresetnek csak ott legyen helye, a hol egyes jogköre a közigazgatási hatalommal szemben jogszabály által biztosítva van. Ezen elvből kifolyólag ki lennének zárva a közigazgatási bíráskodásköréből mindazonközj. intézkedések, a melyek *discretionális természetűek*, a melyekben a közj. hatalom jogszabály által megkötve nincsen, melyeknél tehát fordulhatnak elő érdeksértések, de jogsértések nem. Ellenben lényegesen eltér a javaslat azon álláspontjától, mely a jogszabály alapjául csakis a tételes törvényt vagy rendeletet ismeri el, mert e szerint a közigazgatási jogterület jelentékeny része közjogi oltalom nélkül maradna. E rendszer, mely szerint az egyének jogai csak ott vannak biztosítva, a hol azokat írott törvény vagy rendelet védi, veszélyes következményekre vezetne. Alkotmányos jogaink jelentékeny része a jogszokáson alapszik; igen fontos közjogaink az írott törvény hiányában a gyakorlatból fejlődnek és a törvényhozás enuncziációi, a kormány

és közigazgatási hatóságok folytonos és állandó ténykedései által szentesítve, a nemzet élő joga gyanánt jelentkeznek. És ha a nem írott törvényen és rendeleten alapuló jogokkal nem törődünk, akkor a legfontosabb jogokat zárjuk ki a bírói védelem köréből. Elfogadva tehát, hogy a keresethez jogszabály szükséges, tagadja azt, hogy csupán írott törvény vagy rendeletben lefektetett jogszabály képezhesse az egyetlen és kizárólagos kereseti jogalapot. Ott van, hogy egyebekről ne szóljon, a *gyülekezési és az egyesületi jog*. A gyülekezési jog alapját a 48-iki alkotmányos kormány szabályrendelete képezi, de a folytonos joggyakorlat által megerősítve, kétségen kívül, mint az egyesek oly joga jelentkezik, melyet a közigazgatási hatóságok ellen közjogi oltalomban kell részesíteni. Az egyesületi jog feltételei sincsenek fixírozva, de ki merné azért azt állítani, hogy nincs egyesületi jog? Ide tartozik több más, alkotmányunk szelleméből folyó jogositvány is, mely mint létező jog, oltalmat igényel. Okvetlenül szükséges tehát a közigazgatási bíráskodást ezen jogviszonyokból fejlődő vitás ügyekre is kiterjeszteni, s minden oly jogot bírói védelemben részesíteni, melyet a tudomány s gyakorlat már rég elismert.

Az *ipar- s honossági ügyek* tekintetében nem akar közjogi vitát kezdeni, de képzel utat s módot, hogy e téren is bírói oltalom lehessen, a nélkül, hogy magyar miniszter felett horvát bíró ítélne, mert itt többnyire alsóbb fokú hatóságok tényeiről van szó, melyekre nézve Horvátország ma is önállóan, saját közegei által intézkedik, a melyekben tehát a magyar közös kormány a legritkább esetben határoz érdemileg.

A *gyámügyeket* is okvetlenül közigazgatási bírói oltalomban kell részesíteni, mert nem várhatunk addig, míg eldül, hogy rendes bíróságokhoz menjenek-e? Nem szolgálhat akadályul az, hogy a gyámügyi törvény revíziója terveztetik, miután a törvény kiindulási pontja csak a jelenleg fennálló jogállapot lehet. Az így kiegészített hatáskör első lépésnek teljesen elég lesz s a mai állapothoz képest lényeges haladást fog képezni.

A *szervezet* kérdésére nézve elismeri, hogy a *felső bíróságot* nagyobb függetlenséggel már nem is lehet alakítani. De nem járul ahhoz, hogy az elvi döntvények a kormány felhívására változtathatók legyenek s a hármass ötös tanácsban eldöntendő ügyeket a miniszter jelölje ki, mert az utóbbi bírói szervezeti kérdés, melyre nézve törvényben kell intézkedni az ügyek belső természete szerint.

Vitás az *alsó fok*. Szólónak is aggályai vannak a javasolt szervezet ellen, de az aggályok nem szolgálhatnak kellő indokul a javaslat el nem fogadására, miután e kérdést döntő súlyúnak nem tekinti. A helyes kiindulási pont: oly hatáskört kell ráruházni, hogy a hozzá utalt ügyek nagy részének végérvényes elintézésére képes legyen, miután közigazgatási ügyeknél általában gyors elintézés kell, az ügyek elintézésének elhúzása veszélyes. Ugy kellene szervezni az elsőfokú bíróságot, hogy például a községi életből felmerülő apróbb jelentőségű jogsérelmek itt megnyugvással elintézhettek legyenek és csak jogsértés indokából engedtessek meg a jogorvoslat a legfelsőbb közigazgatási törvényszékhez, mert különben ez utóbbi működése a restánsiák özönében fog fennakadni. De ehhez aztán garantiák kellenek. A főispán elnöklése ellen nincs észrevétele. Az alispánt azonban nem látja odavalónak, mert hisz ez saját személyében min-

denbe befolyik; a tiszti ügyész disqualificációja eléggé ki volt mutatva. Az a kérdés, hogy a tiszti ügyész helyett beállítandó, életfogytig kinevezett állandó szakközeg alterálja-e a szervezetet? Szerinte **nem**. Szakképzett elem nélkülözhetetlen. Nem kapunk a főügyésznél alkalmasabbat, mondják! Ámde, míg az ügyész sok elfoglaltatása miatt az ügyek mélyére hatolni nem tud, az állandó bírói közeg erre képes. Költség-kérdés itt nem számít, a mennyivel többet költünk az elsőfokú bíróságra, megtakarítjuk azt a felső fokon.

Az *eljárási részre* fő kifogásként azt hozzák fel, hogy a felső bíróságnál nem lesz mindig szóbeli eljárás. De e kifogás nem alapos, a törvényjavaslat álláspontja helyes. Nem *theoria*, de gyakorlati szükség vezetí; ha szóbeliség lenne minden fokon, a felső bíróság nem tudna megbirkózni a munkahalmazzal.

Az eljárásban a közérdek védelmére lett fektetve a fösúly s a közigazgatás nevében eljáró közegeknek ott is jog lett biztosítva, hol az egyeseknek meg nem adatott. Ez nem teljesen indokolt s csak a kísérlet újdonsága magyarázza meg a kormány aggályait. Különben helyesen van megállapítva a perrend.

Általánosságban elfogadja a törvényjavaslatot.

Mülek Lajos Sok tekintetben igazat ad Szederkényinek. Hiba, hogy a törvényhozási tárgyalás előtt a nagyközönség s szakkritika nem szólhatott hozzá kellően a törvényjavaslathoz.

Szükséges lett volna, hogy előbb a szolgálati pragmatika, a fegyelmi eljárás tisztviselői nyugdíj kérdése megoldassék. De szóló nem lévén a junctimok barátja, ennek daczára sem riad vissza a törvényjavaslat tárgyalásától.

Üdvözli a *két forumot*. Az érdemben döntés ellen aggályai voltak, de a felsőnek sikerült szervezete eloszlatta ez irányú aggályait. Magáért a felső forum szerencsés szervezéseért is hajlandó lett volna a javaslatot, ha az egyébként lényeges hiányokban nem szenved, általánosságban elfogadni. Ámde sajnálkozással látja az önkormányzati működésnek majdnem egész hiányát, ellenben a hatalom megerősítésének eszközét az elsőfokon. Midőn a felsőbíróság függetlenségének megteremtése oly szépen sikerült, egy kis jóakarattal sikerülne a függetlenség megteremtése az alsófokon is. Hibás a főispáni elnökség. A főispáni állás ma nincs qualificációhoz kötve, a főispán hatalma körvonalozva nincs, a viszonyoktól, pártpolitikától függ; nem képzel oly főispánt, ki a kormány befolyásától emancipálja magát; mert a mely perczben megkísérli ezt: a kormány bizalmát azonnal elveszti. Az alispán s polgármester nem jó tag; minden közíg. ügy az ő kezükön megy át, objectivitas tőlük nem várható. A főügyész nem más, mint jogi tanácsadó, megbízott ügyvéd. Hogy ez megbízójával szemben ellentállást fejtessen ki: elképzelhetetlen. Maradnak a választott tagok, kiknek már megválasztása tényéhez is aggály fér.

Tervezete szerint: az elnök legyen egy ő Felsége által kinevezett egyén, legfőbb bírói minősültséggel, szabályozott hatáskörrel; a többi összes tagok választassanak, de qualificáltak legyenek. Előadói teendőket csak referens tisztviselők teljesítsék.

Hatáskör megszabására nem helyes a taxáció, mely vagy szűk, vagy tág. Rendszerint szűk. A mennyiben a taxáció elfogadtatnék is, nem helyes, hogy csupán vagyonjogi ügyek szerepeljenek,

okvetlenül ki kell terjeszteni a hatáskört az egyéni s politikai szabadságot érintő kérdésekre is.

Nem helyes a *felelősségi jog* megszorítása sem. Ha alsófokon nem tudunk független bíróságot alkotni, akkor minden kérdés a felsőhöz vihető legyen.

Egyes irányokban haladást várna ugyan a javaslattól, de miután az ellen több elvi aggálya van, általános tárgyalás alapjául sem fogadható el.

Zay Adolf. Általánosságban elfogadja a javaslatot, melynek sarkalatos alapelveivel egyetért.

Nem osztozik azok aggályaiban, kik a bírósági törvény megalkotását a közigazgatás újjászervezése előtt korainak tartják, mert ellenkezőleg nem tudnók az önkormányzati és hatósági közigazgatási közegek hatáskörét kellőleg megszabni és az anyagi közig. jogot helyesen megalkotni, ha nem tudnók, hogy ezen hatáskör s ez a jog mennyiben részesül jogi oltalomban? E törvényjavaslatnak nem az a rendeltetése van, hogy századokra teremtsen egy változatlan közig. jogrendet, hanem csak az, hogy a jogrend megvalósítására megtegye az első lépést. Ha majd tapasztalat álland rendelkezésünkre revideálhatjuk a hatáskört, megváltoztathatjuk a szervezetet. Végleges valamit most persze nem alkothatunk. Minden más állam a mienkhez hasonló viszonyok közt kezdte meg közig. bírósága építését s szerzett tapasztalataihoz képest építette ki. Nem tennénk jó szolgálatot, ha doctrinár álláspontból elméleti tökélyre igyekezve, az első lépést halogatnánk.

A *felső bíróság* szervezete kifogástalan.

Az *alsó fokot* helyes közig. tisztviselők s önkormányzati elemek bevonásával szervezni. Latkóczy s Wlassics propositiója tetszetős, de az általuk javasolt megoldás a mily kívánatos lehetne a közig. jogvédelem szempontjából, ép oly kevésbé a közig. és közérdekből. A tisztviselő tagok kizárásával meghiúsulna a javaslatnak azon nagyon becses intentiója, hogy a közig. bíróságnak fogékonysága legyen a közigazgatás gyakorlati igényei iránt és hogy a közig. bíróság a közig. tisztviselőkre nézve hatályos iskola legyen.

A *két fokozatot* egyelőre helyesli, majd bejön idővel a középfok is, melynél az apróbb viták végelintézését nyernek.

A *taxáció* helyes; bőven igazolják ezt a külföldi példák. Az osztrák elvi általánosítás kudarcot vallott, mint ezt Wlasics kimutatta. Sokkal megbízhatóbb a taxáció; mindig tágítható.

Az *eljárési rész* a legsikerültebb, bár az olcsóság szempontjából némi kifogás alá esik (pl. az újrafelvétel s igazolás megszorítható lenne) a 132., 164., 181. §. alapján (illetékességi kifogás esetén) a bíróság jogköre könnyen kiforgatható, az ügy eldöntése sokáig függőben marad, a mi sok közig. hátránnyal jár.

Az összeütközési legfőbb bíróság nélkülözhetlen; felerészben a kuria, másik felerészben a felső közig. bíróság bíráiból kell állnia.

Sok érv szól a javaslat elfogadása mellett, kevés az ellen. A mi van is, a részletes tárgyalás során nagyobbára eloszlatható.

Általánosságban elfogadja a javaslatot.

Tomcsányi László. A kettős forum alapján áll. A felső bíróság nagyon sikerült: pártolja Chorinnak két észrevételét (miniszter által provocálható döntés elvetése; 3—5 tagú tanácsban elintézés eseteinek

nem a miniszterre ruházása. A 25. §-nak azt a rendelkezését, hogy törvényben kimondassék, hogy a határozathoz felerészben bírói, felelő részben közig. minősültségű bíró szükséges, nem pártolja.

Az *elsőfok* szervezetét, a főispáni elnöklés kivételével, helyesli. Állandó bírói előadó alkalmazása nem lenne opportunus. Nagy súlyt helyez a létszám fentartására. A főispáni elnöklést difficultálja, mert a főispán nem qualificált, nincs meg a pártatlanság, állandóság, felelősség benne, a javaslat 8. és 9. §-ai sem terjesztetnek ki rá.

Ha a jogvédelem némileg hiányos lesz is, a mostani állapothoz képest jelentékeny haladás.

Taxátiót helyesli, mely a hatásköri vitákat meglehetősen kizárja. A miniszter lojális nyilatkozata folytán a taxátió bővítése nem lévén kizárva, ide irányuló tevékenység lesz legértékesebb munkája a bizottságnak.

Az első kísérletet halasztás nélkül meg kell tennünk a közszabadság biztosítása érdekében. A tapasztalat megmutatja majd a stabilitás útját.

Általánosságban elfogadja a javaslatot.

Földváry Miklós. E javaslattal nagy lépést teszünk előre, csatlakozva Európa művelt államaihoz, melyek mind belátták, hogy pártkorm. ny. kezében nem lehet hagyni a contentiosus ügyek intézését.

A közig. bíráskodást nálunk 1871. óta sürgetik. Hogy nem sürgették jobban, egyik oka talán az, hogy választott tisztviselők intézik az adminisztrátiót, holott ép azért szükséges, mert ezek sohasem mentesíthetik egészen magukat a helyi és személyi befolyás alul.

Nagy és nehéz a megoldandó probléma. A közig. bíráskodás kérdése a tudományban még nagyon controvers kérdés. Az a törekvés, hogy az állam önmagát is vesse alá a jog uralmának, csak legújabb keletű. Hogy a mindnyájunk által helyeselt cél mennyiben érjük el, attól függ, hogy mily szervezetet adunk a bíróságnak s mikép állapítjuk meg hatáskörét?

A *első bíróságra* meg egyzi, hogy a közig. minősültségű bírák qualificációjá nem szabatos, mert mit jelent a 18. §-ban az az 5 évből töltendő 3 évi *magasabb* hivatalos szolgálat?

Nem törvénybe való kimondani azt, hogy a bírák fele ilyen, fele amolyan minősültségű legyen. (18., 25. §§.) Egy testület tagjai közt ily különbséget tenni s azt így állandósítani, nem helyes, mert ez ártel egyes tagoknak, végeredményben az egész testületnek tekintélye szenved. Attól tart, hogy a nem bírói tagok fognak kevésbé respectáltatni és pedig indokolatlanul, mert jó közig. tisztviselő nem képzelhető jogi ismeret nélkül, míg jó bíró közigazgatási tudás nélkül igen.

Az *első fokú* bíróságba kellő számú független tagok nem fognak akadni. Előbb-utóbb más elemek kellenek. Jobb szeretné a közigazgatási bizottság egyik albizottságát tenni alsófokú bírósággá, a tagok kényszerítése s díjazása nélkül, mert csak az ambitió lehet az egyetlen komoly rugó.

A *hatáskörrel* előzetesen azt hitte, hogy elvi általánosítással lesz megállapítva, a hatáskörből kivett ügyek felsorolása mellett. De megnyugszik a taxátióban is, bár némileg szűk. Tágítandó: önkormányzati, alkotmányjogok védelmével, rendeletek érvénye felett döntéssel, rendészettel, oktatásügygyel.

Általánosságban elfogadja a javaslatot.

Issekutz Győző: A javaslatot ált. tárgyalás alapjául csupán azon szempontból fogadja el, mert a párturalom helyén joguralom meghonosítására célzó irányzat kiinduláspontját képezi. Elfogadja azon feltevés alapján, hogy a javaslatból a párturalom fentartására célzó elvek mind kihagyatnak.

Aggályai:

A *taxatiót* nem fogadja el, a casuisticus felsorolást nem helyesli. Legfelebb akkor volna ez védhető, ha codexünk lenne már. De a midőn törvény, rendeletek, statutumok, patensek, usus alapján kell még ma kinlódnunk: a törvényre alapított taxatio nem egyéb, mint a jogvédelemnek a legszűkebbkörre szorítása, csupán vagyoni érdekek védeése, a közjogi érdek körnek védetlenül hagyása. Ne sértsük Horvátország autonóm jogkörét, de ne is hagyjuk védetlenül a közös ügyeket! A hosszú párturalom alatt a tisztviselők egyoldali eljárása fejlődött ki, a mi a legtagabb jogvédelmet, annak még az érdeksértésekre is kiterjesztését indokolja. Nem szól ez ellen nemzeti szempont, mert az a legfőbb irányadó szempont: hogy sérelem ne maradjon orvosulatlanul.

Még taxatio esetén is kell némi elvi általánosítás.

Már most be kell igtatni a *fegyelmi* ügyeket, még ha kilátás van is új fegyelmi törvényre, hasonlóképen a *gyámsági* és *rendőri* ügyeket.

A *szervezeti* kérdésre nézve elismeri, hogy egyetlen állandó s független tag nem ad az első foknak bírói jelleget, de a consequentia az, hogy valamennyi tag csupa elmozdithatlan, qualificált legyen.

Az elsőfoknak javaslatba hozott módon szervezése a párturalmat biztosítaná, a jogvédelemnek nem sok garantiát nyújtana. A *főispán* nem qualificált, bizalmi közeg, kormány expositura, párturalom változván, ő is változik; pártatlanság, elfogulatlanság tőle nem várható, állandóság nincs benne. Pedig a bíróság irányát az elnök adja meg s a gyakori elnökváltozással mindig a következetesség van veszélyeztetve.

Elnök legyen: egy Ő Felsége által kinevezett, curiai bírói jellegű egyén, teljesen független, fegyelmileg saját organumának alávetve; legyen két kinevezett bíró, hogy a felső bíróság számára succrescentiat teremtsünk, mert különben ennek kellő nivója és tekintélye nem lehet. Pedig kell, hogy ennek döntvényei a közig. egész területére kihatással legyenek.

Az *eljárási* rész tekintetében elvi ellenvetése nincs.

Általánosságban elfogadja a javaslatot, jogi aggályait a részleteknél fejt ki s ezek elfogadásától teszi függővé végleges állásfoglalását.

Terényi Lajos örömmel üdvözli a javaslatot, mely ha nem is éri el a szoktudosok által kívánt ideált, de messzire menő javulást jelent. Különösen megnyugvással megy bele a tárgyalásba a miniszter nyilatkozata után.

Nagyon nehéz egy jó javaslatot készíteni, mely az élettel számol, jogvédelmet biztosít, a közigazgatást, kormányhatalmat még sem békózza meg. Különösen nehéz nálunk, hol az ősi intézményeket féltékenyen őrzik, sőt még a régit is visszasíratják, mindent pártszempontból critisálnak. Nem veszik észre, hogy épen e javaslat nem szakít régi traditiókkal.

Az *első bírósági szervezetet* elfogadja, bár teljesen kielégítőnek nem tartja, de jelenleg más szervezetet el sem képzel. Számolni kell az étellel, a viszonyokkal. Nem a diploma adja meg az egyetlen qualificációt, de az élet ismerete is. Mindkét szempontnak elég van téve a tisztviselők s választott tagok bevonása által. Más elnök, mint a főispán nem is lehet, akár a bírósági tekintély fentartását, akár a kormányzati érdek szempontját tekintjük; 3 választmányi tag mindig jelen lehetvén, a választott elem túlsúlya biztosítva van. A főispán, mint bíró pártoskodva nem járhat el; különben a felebezésnek is a legtöbb tér biztosítható.

Egy rendes bíró beállítását nem helyeselné, mert ez idegen elem ott, kedvezőtlen processust eredményezne. Ha a súlypont azon lenne: féltékenységre tenné iránta az összes közigazgatási közegeket.

A *taxációt* elfogadja, nálunk más nem is lehet. Tételes szabványaink hiánya, államunk poliglott volta a kormánynak adandó nagyobb hatalom mellett szólnak.

Gyámügyeket bevinné, a *katonai ügyek* köréből is némely dolgokat. A fegyelmi ügyek tekintetében megnyugszik a miniszter nyilatkozatában.

Semmi veszélyt nem lát a statutumok mellőzésében, illetőleg az ezeken alapuló jogviták körül a bírói utra terelendők megjelölésének a statutum alkotóira bizásában. Az, hogy mind e statutumok miniszteri jóváhagyásra szorulnak, az egyöntetű eljárást biztosítja.

Apáthy Péter általánosságban elfogadja a javaslatot.

Az elsőfokú bíróságnál gyakorlati aggálya van a tiszti ügyészek előadói működése ellen. Csak úgy képesek megfelelni, ha a magánügyvédekkel felhagynak, a mi nagy áldozat, mert nagy jövedelemtől esnek el; sokan elhagyják állásukat. Helyettes előadó a *tiszti ügyészi helyettes*, a ki néha a központtól távol lakik; hogy lehessen ettől azt kívánni, hogy irodáját több napra elhagyja, ingyen? Díjazásáról gondoskodni kellene.

Taxációt helyesli, a mi most is bővithető, a jövőbeli törvényekben is.

Nemcsak elfogadja a javaslatot, de melegen üdvözli a belügyminisztert, a ki rövid belügyministersége alatt ily munkát producált.

Lits Gyula évtizedek óta sürgeti a parlamenti ellenzék s a közvélemény, a közigazgatási bíróság intézményét, a mely úgy az állami, mint az egyéni érdekeknek biztosítékot szerezzen.

A *felső bíróság* szervezetében teljesen megnyugszik.

Az *elsőfokú bíróság* szervezetét nem aggály nélkül látja. Élén a főispán, a ki iránt a közvéleményben nagy a bizalmatlanság, mert kormány expositura. Az elnöklésre a jelenlegi főispáni kart nem is tartja alkalmasnak. Az se nyugtatja meg, hogy a működvelő elemeké a túlsúly. Az is kérdés: akad-e elég tag? Közigazgatási tagot is nehéz kapni. A napidíjas javadalmazás alig lesz ösztönző épen a tekintélyesebbekre. Nem helyesli az alispán és tiszti ügyész részvételét sem. Legalább egy bírói tagot kíván.

Bár sok fogyatkozása van a javaslatnak, mint lényeges haldást, az előnyökre való tekintettel általánosságban elfogadja.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Február.

1-én. Az iparosok és nagybirtokosok egy csoportja Arad megyében *vasutat és vasöntőgyárat* fog létesíteni.

3-án. A *200 millió forint államjegyek bevonására* vonatkozó törvényjavaslat a pénzügyminiszteriumban *letárgyaltatott és megállapítottatott.*

Az országos ipartanács a *házi iparnak* megfelelő alapon való fejlesztése tárgyában ülést tartott.

4-én. Az *értékpapírok* tőzsdén való jegyzésére vonatkozó új szabályzat kidolgozására kiküldött tőzsdetanács-bizottság munkálatait befejezte és javaslatait a teljes ülés elé terjeszti.

A *magyar országos takarékpénztár* igazgatósága 38 frtnyi osztalékot hoz javaslatba, a múlt évi 34 frttal szemben és az *alaptőkének* 2000 db. új részvény kibocsátása által leendő *felemelése* iránt tesz előterjesztést.

A *budapesti gőzmalom* igazgatósága 125 frtnyi osztalékot hoz javaslatba.

5-én. A *Pesti hazai első takarékpénztár* közgyűlése elfogadja a 2,001.372 frtnyi tiszta nyeresmény oly felosztását, hogy 1,605.000 frt. (400 frt. részvényenkint) osztalékokra, 31.000 frt. jótékony czélokra, 25.000 frt. a hivatalnokok jutalmazására, 15.000 frt. a bizottság dotációjára fordíttassék és 127.400 frt. új számlára vitessék át.

A *magyar kereskedelmi csarnok évi közgyűlése.*

A *magyar keramiai gyár* közgyűlése 9 frtnyi osztalék fizetését határozza el.

A *Csillaghegyi kő- és kőszénbánya r.-t.* vesztesége 23.000 frt. ; a közgyűlés elhatározza a felszámolást.

A *magyar dohány-kereskedelmi társaság* mérlege 77.000 frt. tiszta jövedelmet mutat, melyből 40% az államra esik és 8%-nyi osztalék kerül szétosztásra.

6-án. Az *Osztr.-magyar bank* közgyűlése felhatalmazást ad az igazgatóságnak, hogy a bankprivilegium megújítása és esetleges megváltoztatása tárgyában a kormányokkal tárgyalásokat folytathasson.

A *felsőmagyarországi bánya- és kohó r.-t.* 8 frt. (8%-nyi) osztalék fizetését határozza el.

A *fővárosi bank r.-t.* mérlege 35.996 frtnyi tiszta jövedelmet mutat, melyből 6½ frt. (6½%) osztalék kifizetése fog javaslatba hozatni.

A *Pesti könyvnyomda r.-t.* mérlege 46.323 frtnyi tiszta jövedelmet mutat.

7-én. A *valutaszabályozási műveletekre felügyelő bizottság* a megtörtént ellenőrzésről tesz jelentést, mely szerint 109,507.370 koronát találtak az állampénztárban elhelyezve.

A *Magyar általános takarékpénztár r.-t.* mérlege 93.061 frtnyi tiszta jövedelmet mutat. Az igazgatóság javasolja, hogy minden részvény-szelvény 7 frttal, alapítójegy-szelvény 0.95 frttal váltassék be.

A *Magyar általános kőszénbánya r.-t.* termelését 1894-ben $2\frac{1}{4}$ millió mmázsára fogja emelni, 1895-ben pedig 3 millióra.

Rózsahegyi szövő- és fonógyár tervezése. A város Mauthner Izidor bécsi nagykereskedő cégnek eladja a ribarpoli birtokot, melyen ezen cég 1.2 millió frt. költséggel gyárat létesít.

8-án. A *Magyar h. é. vasút r.-t.* 1,064.100 korona értékű $4\frac{1}{2}\%$ -os $50\frac{1}{2}$ év alatt visszafizetendő kötvények kibocsátását határozza el 99% árfolyammal.

Magyar ipar- és kereskedelmi bank Tiszta nyeresmény 721.254 frt, mi megfelel $9\frac{1}{2}\%$ -os kamatozásnak. Az igazgatóság 7 frt (7% -nyi) osztalékot javasol, továbbá a tartalékalapnak 50.000 frttal való emelését óhajtja.

A *német-orsz kereskedelmi szerződés megkötése*, melyet előre láthatólag a legtöbb kedvezményt biztosító szerződés fog követni közöttünk és Oroszország közt.

9-én. Az *Első magyar iparbank mérlege* 114.540 frt. tiszta jövedelmet mutat ki, melyből 12 frt. = 8% -nyi osztalékot fizetnek. Tervben van 6.667 új részvény kibocsátása, mi által a részvénytőke 2.1 millióra emeltetnék.

Az *Első magyar gazdasági gépgyár r.-t.* tiszta nyeresége 131.177 forint. Az igazgatóság 14 frt. = 7% osztalék fizetését javasolja. A nyereségből 50.000 frt. a tartalékalapra fordítatik, továbbá elhatározzák a részvénytőke felemelését 1000 db. 200 frtos részvény kibocsátása által 220 frtnyi árfolyam mellett.

10-én. Az *Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár* mérlege 750.083 frt. tiszta jövedelmet mutat, melyből 550.000 frtot osztalékfizetésre fordítanak.

Az *Első magyar betüöntő r.-t.* tiszta nyeresége 27.564 frt., melyből 7 frt. = 8% -nyi osztalékot fizet.

A *Kolozsvári fakereskedő r.-t. közgyűlése* nem veszi tudomásul a zárszámadásokat és nem adja meg a felmentvényt, mert azon négy kolozsvári pénztintézet, mely a részvények legnagyobb részét bírta, jogait csak ez év január 9-én ruházta át a földművelésügyi minisztériumra.

11-én. A *Ganz és társa vasöntő r.-t.* szorosabb viszonyba lép a magyar ált. hitelbankhoz.

Nemzetközi waggonkölcsönző r.-t. tiszta nyeresége 265.933 frt., melyből 22 frt. osztalékot fizet és 65.555 frtot új számlára ir. Elhatároztatik 500 teherkocsi beszerzése, melyek már hosszabb időre ki vannak bérelve.

A »Pannonia« *gőzmalom r.-t.* tiszta jövedelme 29.988 frt., melyet új számlára ir.

Az *Urban S. L. szénkereskedő-cég bukása* 390.000 frt. passzívával, az aktívák csak 110.000 frtot tesznek.

13-án. A *Salgó-tarjáni kőszénbánya r.-t.* 28 frt. osztalékot fizet. Tiszta nyereség 892.112 frt.

14-én. A Magyar ált. szénbánya r.-t. tiszta jövedelme 101.296 frt., miből 15.194 frt. a tartalékra, 24.805 frt. a külön tartalékra, 48.000 forint pedig 8⁰/o-os osztalékra fordíttatik.

15-én. A Magyar szövö- és kézműipar r.-t. tiszta jövedelme 7.732 forint, miből 5⁰/o-os osztalékot fizet. Elhatározza részvénytőkéjének 200.000 frtra való felemelését.

16 án. A magyar villamossági r.-t. (Ganz és társa rendszere) részvényei 118¹/₂ árfolyammal forgalomba hozatnak.

A Pesti hengermalom r.-t. igazgatósága 32 frtnyi osztalékot fog javaslatba hozni.

A Belvárosi takarékpénztár tiszta nyeresége 78.052 forint, miből 50.000 frtot osztalékfizetésre fordít, a többi jutalmakra és a tartalék-alapra. Az igazgatóság a részvénytőke felemelését javasolja egy millió forintról 2¹/₂ millió forintra 15.000 darab 110⁰/o árfolyamu részvény kibocsátása útján.

Az Egyesült tégl- és cémentgyár r.-t. tiszta nyeresége 157.553 frt. (részvénytőke 1,500.000 frt.)

A kereskedelmi miniszter munkagépek kiállítását határozza el villamos motorokkal. Megnyitása május 27-én.

A Lujza-gőzmalom r.-t. közgyűlése: tiszta nyereség 100.317 frt., miből 70 frt. osztalékot, azaz 20⁰/o-ot fizet a társaság.

18 án. A budapesti bankegylet r.-t. tiszta nyeresége 344.252 frt. (Részvénytőke 3,000.000 frt.)

A budapesti Terézvárosi takarékpénztár tiszta nyeresége 58.374 frt., a mely az intézet kilencz havi működését tekintve, 6²/₁₀ ⁰/o-os kamatozásnak felel meg.

A Schöneichen-Hartmann-féle hajó-, gép- és kazánépítő intézet tiszta nyeresége 171.309 frt. A magyar leszámítoló- és váltóbank e vállalatát legközelebb részvénytársasággá alakítják át.

20-án. A magyar általános hitelbank a csukor-r.-t. elsőbbségi részvényeit teljesen eladta.

A herendi porcellángyár felszámolási bizottsága jelenti, hogy minden részvényére 83 frt. esik, mely összeg márczius elsején fog kifizettetni.

21-én. A Pesti hazai első takarékpénztár az első ausztriai leszámítoló társasággal Budapesten új bankot alapít »Hazai bank-részvénytársaság« czime alatt öt millió forint részvény-tőkével. A Hazai takarékpénztár részvényeseinek az új részvényekre előjegyzési joga van.

22-én. Az Erzsébet-gőzmalom tiszta nyeresége 123.477 forint. (Részv.-tőke 900.000 frt.)

23-án. Kereskedelmi szerződési tárgyalások folynak Oroszországgal.

A kereskedelmi miniszter a képviselőházban benyújtja a Spanyolországgal és Romániával kötött kereskedelmi szerződéseket.

Az Osztr.-magyar bank közgyűlése elfogadja a szerződést, melynek értelmében a bank a két kormánytól 20 koronásokban kivert aranyat fog átvenni és ennek ellenében ezüstöt és bankjegyeket tartozik átadni.

A »Concordia«-gőzmalom r.-t. tiszta nyeresége 53.005 frt., fizet 20 frt. = 5⁰/o-nyi osztalékot.

A Magyar országos központi takarékpénztár r.-t. közgyűlése. Tiszta nyereség 538.604 frt. Osztalék 380 frt., azaz 38 frt. részvényenkint. Átvitel új számlára 31.295 frt. Az igazgatóság javasolja a részvénytőke felemelését 2000 db. új 300 frtos részvény kibocsátása által.

A *Jordán-féle bőrgyár r.-t.* az elsőbbségi részvényeseknek szelvényenkint 5 frtot fizet. Tiszta nyereség 72.911 frt.

A *Központi váltóház r.-t.* 5⁰/₀ = 50 frtnyi osztalékot ad; tiszta nyeresége 20.928 frt.

26-án. Az államjegyek bevonására vonatkozó törvényjavaslat be-
terjesztése.

A *kisbirtokosok orsz. földhitelintézete* 183.667 frt. tiszta nyere-
séget mutat fel.

27-én. Az osztrák kormány előterjesztése az államjegyek be-
váltásáról megfelel a magyarnak; indítványozza továbbá a *sóbánya-
jegyforgalomnak 70 millióra való apasztását és 4⁰/₀-os adómentes ka-
matozó járadék-adósságnak felvételét a beváltási művelet keresztül
vitele végett.*

Az *osztrák hitelintézet mérlege*; osztalék 19 frt., tiszta jövedelem
5.3 millió, tartalék 131.000, átvitel 113.000 frt.

A *kolozsvári közuti vasut eladása*, minek folytán a kolozsvári
pénzügyintézetek helyzete tetemesen javul.

A *magyar vörös kereszt-sorsjegy ellenőrző bizottsága* elhatározza,
hogy a törzsalapban összegyűlt összeget (3¹/₂ millió frtot) 4⁰/₀-os
magyar koronajáradék beszerzésére fordítja.

A *magyar jég- és vízbiztosító társulat közgyűlése.* Tiszta nyereség
a múlt évi átvittel együtt 124.055 frt., melyből a tartalékalapra
10.737 frt., az igazgatóság és a hivatalnokok járulékaire 12.884 frt.
fordítatik, 80.000 frt., azaz részvényenkint 8 frt. mint osztalék fizet-
tetik ki.

Az *országos ipartanács a mintalapok szétoztását és az 1891:
XIII. t.-cz. kedvezményeinek a kisiparosokra való alkalmazását* hozza
javaslatba.

28-án. A *Pesti Viktoria-gőzmalom r.-t. közgyűlése.* Tiszta nyereség
146.138 frt., osztalék 108.000 frt., azaz részvényenkint 18 frt., tar-
talékalapra 20.000 frt., új számlára 9.445 frt. kerül. A részvény-
tőkének 900 000 frtról 1¹/₂ millióra való emelése céljából 2000 db.
új részvény kibocsátását határozzák el. Az új részvények névértéke 150
forint, árfolyam 222 frt. A felpénz a tartalékalapra fordítandó, mely
ez által 570.000 frtra rüg.

A *Budapesti közuti vaspálya-társulat* tiszta nyeresége 235.368 frt.,
melyből 205.855 frt. kerülne felosztásra.

A »*Könyves Kálmán*« *szépirodalmi r.-t.* rendkívüli közgyűlése a
részvénytőkének 50.000 frtról 100.000 frtra való felemelését s e vég-
ből 500 új részvény kibocsátását 100 frt. névértékkel és 125 forint
árfolyammal határozza el.

A *Felső-Duna szabályozási munkálatainak költségvetése az 1894.
évre* megállapított, e szerint az összes költségek ez évre 1.7 millió
forintot tesznek.

Lr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Bizottsági jelentés idegen nyelvű régi magyar közgazdasági művek lefordítása és kiadása tárgyában.

A magyar tudományos Akadémia kebelében fennálló »Nemzetgazdasági és statisztikai bizottság« a »Nemzetgazdasági Írók Tára«-val, az u. n. klasszikus nemzetgazdaságtan irodalmát mutatta be magyar fordításban hazánk művelt közönségének. A kiadványsorozat Malthus nagyhirű népesedéstani művének már megkezdett átültetésével befejezést fog nyerni. A bizottság e téren befejezván feladatát, tevékenységét hasonló irányban kívánja folytatni. Az a nagymérvű érdeklődés ugyanis, mely nemzetünk honfoglalásának ezredéves ünnepe alkalmából minden iránt, mi a multat illeti, fellángolt: indokolja, hogy a legjelesebb régi magyar közgazdasági művek, melyek az irodalom akkori nyelvén, a latin vagy német nyelven láttak napvilágot, magyarra átültetve, újra kiadassanak. Az e terv megvalósítása érdekében kiküldött albizottság jelentése következőleg hangzik:

»Tisztelt bizottság! Alólirottak, a nemzetgazdasági bizottság 1893. novemberi üléséből azon megbízást nyerték, hogy a régi magyar nemzetgazdák tárának előkészítésére javaslatot tegyenek. E megtisztelő megbízásnak kívánunk megfelelni, midőn a következő jelentést előterjesztjük.

Azon nevezetesebb munkák sorozata, melyek a mult század második felében a közgazdasági irodalom terén megjelentek, következő:

1. Merze: Observationes commerciales et media regulandi navigationem in Tibisco. (1785.)

2. Lucius Pannonius: Epistola circa diminutionem vectigalis. (1781.)

3. Névtelen: Brevis delucidatio commercii. (Széchényi-könyvtár, 2. lat. 251 a.)

4. Tapolay: Considerationes de statu commerciali Hungariae. (1790.)

5. Névtelen: Dissertatio de industria nationali Hungarorum. Viennae (1793.)

6. Névtelen: Beschwerden und Vorschläge, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre. (Pester Handelsstand, 1790.)

7. Névtelen: Beitrag zur Geschichte des ungarischen Dreissigstwesens (Grellmann Aufklärungen).

8. Névtelen: Vorschläge zur Aufhilfe der ungarischen Handlung. (1790.)

9. Wuchetich: Scientia rei aerariae. (1790.)

10. Miller: De statu praesenti fabricarum etc. (1793.)

11. Almásy: Considerationes super statu commerciali Ungariae. (1793.)

E munkák jellemzésére megjegyezzük, hogy azok tudományos szempontból nagyobbára igen szerény jelentőséggel bírnak. A szerzők csak a sorok között engedik sejteni, milyen gazdasági nézeteknek hódoltak. Munkáik inkább az államisme, a statisztika körébe tartoznak, azon gyakorlati iránynyal, hogy gazdasági állapotaink javítására javaslatokat tesznek. A XVIII. század második felében a nemzetgazdaságtan terén megindult mozgalom nálunk az eszméknek csak igen gyenge hullámozását idézte elő. Hazánkiai bizonyára ismerték ez eszmemozgalom főbb elveit, mint ezt az akkor megjelent munkákból és a törvényhozás működéséből láthatni; de tudományos kutatásra alig serkentette az elméket. Hozzájárult, hogy a múlt század végén az uralkodó társadalmi osztályt, mely egyuttal a magyar értelmiséget képviselte, a nemzetgazdaságtan által ujabban felvetett kérdések nem érdekelték; érdeke és érdeklődése egészen más irányba terelte figyelmét. Így tehát e kornak tudományos eredményei igen szerények. Mutatja ezt azon körülmény is, hogy Kautz terjedelmes munkájában »A nemzetgazdasági eszmék fejlődéséről Magyarországon« az egész XVIII. század irodalmát 6 lapon tárgyalja le; a napvilágot látott munkákat pedig »első, habár szerény, de még sem jelentéktelen kísérleteknek« jellemzi.

Megjegyezzük továbbá, hogy az akkor megjelent munkák némelyike, mint pl. Tessediké, magyar nyelvre már régebben lefordítottatott, mások pedig, mint pl. Batthiányi érdekes levelei, úgy látszik, magyar nyelven is megjelentek, mert Kautz munkájában e mű magyar czímén idéztetik. Kötelességünk továbbá a tisztelt bizottságot arra figyelmeztetni, hogy az említett korban számos jelesünk külföldi, osztrák és német tudományos folyóiratokban közölte tudományos dolgozatait, miért is a régi nemzetgazdasági munkák kiadása előtt mindenesetre eme folyóiratokat is át kell kutatni. Ezek közé tartoznak:

Schlözer: Staatsanzeiger,
Neue Annalen v. österr. Literatur,
Göttinger Magazin,
Hörmayr Archiv,
Grellmann: »Statistische Aufklärungen«,
Weimarisches Magazin des Handels,
Bibliothek für Denker und Männer von Geschmack.
Későbbi időből pedig:
Schedius: Zeitschrift von und für Ungarn.

Ezek alapján javaslatunk a következő: A régi magyar nemzetgazdák tára egyelőre két kötetre terveztessek; az első kötetben tétessenek közzé a múlt század második felében megjelent, többnyire rövidebb dolgozatok. A második kötetben a két legjelesebb író, Merletz és Berzeviczy dolgozatai közöltessenek.

Azonkívül a kiküldött bizottságban azon nézet merült fel, hogy igen hálás feladat volna Schwartner kitünő statisztikai munkájának magyar nyelvre áttétele. A munka ugyan zamatos nyelvéből sokat veszítene, de e mű a hazai statisztikai irodalomnak oly kiváló terméke, mely ezen, bár késő elismerést méltán megérdemelné.

Budapest, 1894. jan. 10.

Tisztelettel

Földes Béla, s. k.

Acsády Ignác, s. k.

Ráth Zoltán, s. k.

A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Irta Sismondi János. Fordította Enyedy Lukács és Pólya Jakab. 2 kötet. Kiadja a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Ára 5 frt.

Az előttünk fekvő munka a m. t. Akadémia támogatásával az Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága által kiadott »Nemzetgazdasági Írók Tára« VI. és VIII. kötetét képezi. Az Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága csak régi mulasztást pótol, midőn a nemzetgazdasági irodalom klasszikusait hivatott szak-erők által lefordíttatta s megvetette az alapot arra, hogy nemzetgazdasági irodalmunk magyar szellemben és irányban s egyszersmind önállóan fejlődjék. A jelzett gyűjteményben a nemzetgazdaság alapvető munkái jelennek meg, melyeket művelt ember, ki a gazdasági élet és ezen alapuló tudomány fejlődéséről alapos tájékozást akar szerezni, nem mellőzhet s a melyeket mindenkinek ismernie kell, ki a gazdasági kérdésekhez s az ezekben gyökerező társadalmi kérdésekhez hozzászólni, azok elintézésébe befolyni akar. A klasszikus nemzetgazdasági irodalomhoz tartozónak kell tekintenünk az előttünk fekvő művet is, melynek francia nyelvű eredetije először 1819-ben, másodszor pedig 1827-ben adatott ki. A fordítás a dolgozat második kiadását mutatja be a magyar közönségnek. Sismondi műve magán viseli a napoleoni háborúk lezajlását követett nagy gazdasági fellendülést felváltott nagy gazdasági válság befolyását s ezen tünetények is indították arra, hogy bár első nemzetgazdasági dolgozatában egészen a Smith-féle elvekhez csatlakozott, jelen művében azokkal sokban ellentétes álláspontot foglaljon el. Sismondit tulajdonkép az első szocialisztikus nemzetgazdasági írónak kell tekintenünk. Elismeri a termelés fontosságát, de súlyt fektet a fogyasztásra s a vagyon és jövedelemnek igazságosabb felosztására. Hangsúlyozza annak szükségét, hogy az állam védelmezze az erősebbek ellen a gyengébbeket, kik önmagukat meg nem védhetik. Bár a munka megjelenése óta félszázadnál több idő telt is le s azóta a gazdasági élet s vele együtt a tudomány is sokat haladt, a munka még is az időszerűség és a közvetlenség melegevel hat. Melegen ajánljuk az egész gyűjteményt és az előttünk fekvő munkát is olvasóink figyelmébe. Z.—

*Elmélkedés a mezőgazdasági egyensúlyról. Irta: Tormay Béla.
Budapest 1894.*

Vannak igazságok, melyeket nem lehet eleget ismételni. Ilyen igazság az is, hogy ha folytonos termeléssel elvonjuk a talajtól a becsesebb növényi tápanyagokat, a nélkül, hogy azok visszapótlása-

ról gondoskodnánk, a talaj lassanként kimerül s először a termés minősége, majd később mennyisége is nagy mértékben csökkenni fog, a mi maga után vonja a földmivelő népesség pusztulását.

Ennek a fontos igazságnak, mondhatni ad oculos demonstrálása képezi az érdekes füzet tulajdonképeni tartalmát. A teljesített vegybontások alapján kimutatja, hogy a három legfontosabb növényi tápanyagból, a foszforsavból, káliból és nitrogénből, mennyi van a mezőgazdasági művelés alatt álló talajban; azután kimutatja, hogy az előállított mezőgazdasági termények e három fontos talajalkatrészből évenként mennyit vonnak el; végre hogy az elvont tápanyagokból mennyit adunk vissza a talajnak.

Az eredmények valóban megdöbbentők; Tormay számításai szerint a Magyar anyaországban, vagyis Horvát-Szlavonországok nélkül:

	Évenként elvonatik	Évenként pótoltatik	Évenként helyreépítolatla- nul marad, tehát tényleges fogyás
foszforsav . .	259,590.710 kg.	185,027.000 kg.	74,563.714 kg.
káli	628,544.736 »	319.710.700 »	308,834.036 »
nitrogén . .	639,947.674 »	320,012.700 »	319,934.974 »

Még súlyosbitja a helyzetet, hogy ez a veszteség vidékenként és birtokkategóriák szerint nem egyenletesen oszlik meg; sokkal jobban sújtja a soványabb feltalajú s áteresztő altalajjal bíró felvidéki birtokokat; sokkal erősebben a kisbirtokot, mint a nagybirtokot, hol több a szakértelem s az anyagi képesség az elvont tápanyagok visszapótlására. Szerző több példában mutatja ki, hogy mily nagy az anyagveszteség a kisbirtokosság kezén lévő földbirtoknál s ha nem szakítunk az eddigi oktan eljárással, nem egy vidéken, milyen közel jövőben be fog következni a katasztrófa. Nagyon érdekes itt, a mint a hazánkban divatos különböző gazdálkodási rendszereket ismerteti.

A mű második felében szerző arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy a bajok egyáltalán orvosolhatók-e, másodszor miben állhat orvoslásuk? Az első kérdésre adott válaszában constátálja, hogy a baj még nem mérgesült el annyira, hogy jelenlegi gazdasági viszonyaink mellett is segíteni ne lehetne rajta; bár utal a nehézségekre, melyek főleg a tagosítatlan községekben, a kisbirtokosok előtt állanak. A mezőgazdasági és mezőrendőri törvény nagy fontossága első sorban épen ezen a téren nyilatkozik. De — a mint szerző helyesen megjegyzi — »a törvény magában nem elégséges, annak okszerűen kell alkalmaztatni, hogy sikere legyen, szükséges a szakértelem is, melyet minden úton, minden rendelkezésre álló és fogamatba vehető eszközzel terjeszteni kell, hogy a kisköz is megismerje e bajt s egyuttal az orvoslás módjára is megtanítottassék«. Az orvoslásnak ezeket a módjait fejtegeti szerző, munkájának hátralevő részében. Melegen ajánlja a takarmánynövények nagyobb arányú termesztését s ezzel karöltve a nagyobb állatlétszám tartását s a nagyobb trágya-productiót, a helyes trágyakezelést s kimerítően foglalkozik egy eléggé nem méltányolható fontos kérdéssel, az emberi ürüléknek megmentésével a mezőgazdaság céljára. Sok figyelemre méltót mond el a zöld trágyázásról, valamint a műtrágyákról is. Óhajtjuk, hogy jó

tanácsait megszívleljék az érdekelt magyar gazdák, de szükségesnek tartunk egy észrevételt tenni, nem czáfolatul, hanem a magyar gazdaközönség azon részének némi meentségeül, mely a szaktudomány útmutatásait még mindig nem akarja elég készségesen alkalmazni a gyakorlati életben. Egyik legnagyobb horderejű kérdés az istállótrágya conserválásának kérdése, mert itt épen a legbecsesebb anyagok elillanása következtében milliókra menő értékek mennek veszendőbe. Az a nagyszabású könyv, melyet az országos gazdasági egyesület megbízásából nagynevű gazdasági tanáraink és szakíróink, Cserhádi Imre és dr. Kossutányi Tamás írtak, egyik kiváló trágyaconserváló szerül a gipszet ajánlja a következő szavakkal: »Azon ideig, míg a superphosphat-gipsz olcsón kapható nem lesz, a *gipsz* lesz a mi viszonyaink közt a legmegfelelőbb trágyaconserváló szer. A gipsz chemiai összetétele kénsavas mész, ha ez a trágyából képződő szénsavas ammoniákkal érintkezik, cserebomlás folytán szénsavas mész és kénsavas ammoniák képződnek, mely utóbbi nem illó s így a trágyában marad.« Ugyanezen munkában hátrább még a következőket olvassuk: »Hogy a gipsz az istállótrágya minőségének javítására kitűnő, többnyire igen olcsó anyagot képez, arról már fentebb volt szó és e tekintetben a gipsz használatát nem lehet eléggé ajánlani.«

De ezzel szemben szintén a két említett kiváló szakírónak szerkesztésében megjelenő »Mezőgazdasági Szemle« 1891. évfolyama (420. lapon), a trágya korhadásánál előálló nitrogén-veszteség csökkentése tárgyában Krause beható kísérleteit a gipszre vonatkozólag, minden legkisebb czáfolat vagy helyreigazító megjegyzés nélkül, következőleg adja elő: »A tett kísérletek szerint a gipsz inkább elősegíti, semmint hátráltatja a trágya erjedését és ez által a nitrogén anyagok elillanását; s habár a gipsz képes a benne foglalt kénsavnak megfelelő mennyiségű ammoniákat lekötni, mégis a kísérletek azt mutatják, hogy a gipsznek, mint trágyaconserváló szernek, alkalmazása egyáltalán nem igazolt, mert alkalmazása mellett a trágya erősebben erjedvén, nagyobb mennyiségű szabad nitrogén keletkezik és illan el. A gipsz tehát a trágya conserválására egyáltalán nem alkalmas anyag.«

Ha most ezt is, azt is elolvassa a tanulni szerető és okulni kívánó gazda, mit tegyen? Vádolhatjuk-e indolentiával, ha kételkedéssel fogadja az egymásnak ellentmondó szaktanácsokat s marad a régi gyakorlat mellett s tétlenül nézi azt a folytonos veszteséget, melyet talán könnyen meggátolhatott volna?

—a —a.

L'Office du Travail: Salaires et durée du travail dans l'industrie française. Tome I.: Département de la Seine. Paris 1893.

Régóta érzett szükségnek óhajt eleget tenni az Office du Travail legújabb kiadványa, mely a munkabérek állásáról és a munkaidő tartamáról a Seine-département-ban szól. A gazdag anyagu, részletes jelentés nemcsak a munkások helyzetének megismertetését célozza, de adatokat szolgáltat a munkások sorsának javítására irányuló tevékenység számára, s főleg a munkásbiztosítási törvények megalkotásánál nevezetes segédeszközül szolgálhat. E kiadvány a czimben megnevezett munkatényezőkön kívül számos oly adatot

iparkodik csoportosítani, melyek ezekkel, t. i. a bérrel és a napi munka időtartamával kapcsolatosak és a munkások életviszonyait megvilágítják.

Igy első sorban az évi munkabér megállapításával foglalkozik, továbbá az alkalmazott munkások számával, nem ismertetve a nem alkalmazott és így munkanélküli munkások számát; majd reátér az óránkénti és 10 órára eső munkabérre, miből viszont az órák azon számának megállapítására törekszik, melyet a normális évi bérjövdelem előteremtésére a munkásnak munkában eltöltenie kell. Közli ezután az évi munka- és szünetnapok számát és a naponkénti munka tartamát. Kimutatja a munkások minden osztályára az átlagos napi bért, ennek maximumát és minimumát. Kiegészítésül ez adatoknak feltünteteti az ipar eloszlását a nagy központokban, a kis városokban és a vidéken; a nők és gyermekek arányát a különböző iparágakban és ennek befolyását a munkabérre, a munkabér kiszolgáltatásának módját, vajjon hónaponként, naponként, óránként vagy darabszám fizettetik-e és végre a segélyezésre szolgáló intézeteket.

A munkáshivatal ezuttal, 1891-ben, eltért az adatfelvétel régebben gyakorolt módjától, mely abban állott, hogy az iparosok adatszolgáltatását helyi bizottságok felülbirálták. Mindenesetre legmegbízhatóbb adatok akkor volnának nyerhetők, ha azokat munkásokból és munkaadókból vegyesen összeállított testületek bírálnák felül, de ilyen testületek Franciaországban kevés helyen lévén, más módhoz kellett fordulni. Az adatgyűjtést pártatlan kiküldöttek eszközölték a munkaadóknál, összehasonlítva a vallomásokat az üzleti könyvek megfelelő adataival. A kiküldöttek utasítottak, hogy kellőképen megértessék a munkaadókkal azt, hogy e felvétel célja a munkások viszonyainak kipuhatolása, sértetlenül hagyván és nem is bolygatván az üzleti titkokat; az adatok szigorúan bizalmi természetűek, és másra mint a munkásstatisztika céljaira nem fognak felhasználtatni.

A kérdőív első sorban a vállalat neve, faja, üzletviteli módja, az előállított termelvények, a mozgató erő neme és annak nagysága, valamint a lefolyt év üzemnapjainak száma iránt tartalmaz kérdéseket. Ezután kérdeztetik a naponta alkalmazott munkások átlagos, maximális és minimális száma, honosság, kor és nem szerint részletezve és elkülönítve a szerint, a mint az ipartelepen vagy otthon dolgoznak a vállalkozó megbízásából. Ehhez hozzákapcsolandó az ipartelepen egész évben foglalkoztatott munkások száma és alkalmaztatásuk tartama. Az otthon dolgozó munkásokra nézve megjegyzendő, vajjon használtattak-e kisegítőképen a gyárban, vagy dolgoztak-e más ipartelepen?

Ezt követik a bérre vonatkozó kérdések. Itt az alkalmaztatás minősége szerint kitüntetendő az évben átlagosan alkalmazott munkások, az év összes munkanapjainak száma, az év folyamán kifizetett bérek összege, a napi bér minimuma és maximuma; minden elkülönítve kor és nem szerint. Megjegyzendő itt az, hogy a kitüntetett összegek teljesen vagy levonásokkal fizettettek-e ki? Következnek ezután a bér kiszolgáltatásának módjáról szóló kérdések, hogy hónaponként, kéthetenként, hetenként, naponként, óránként fizettetik-e ki a bér, a díjszabásszerinti egységösszeg kitüntetésével, nem, kor és az alkalmaztatás minősége szerint részletezve. A mennyiben darabszám, akkordban vagy megvétel útján fizettetik a munkás, a fizetés alap-

jául szolgáló egység, az átlagos és valóságos egységösszeg kitüntendő a fentebbi részletezéssel. Ehhez megjegyzendő még: a pót-munkaórák díjszabása; mely napon és hol történik a fizetés?

Az ötödik táblázat a munka tartamára vonatkozó kérdéseket foglalja magában. Itt a rendes, a maximális és a minimális munkanap kezdésének és bevégezésének órája, a szünetek száma, kezdete és vége tüntetendő fel, mind a három csoportban tényleg alkalmazott munkások száma külön-külön kimutatva. Kiegészítésül megjegyzendő, meddig volt érvényben a rendes maximális és minimális munkanap és mely időszakokban miként történt a munkáscsoportok (équipes) kölcsönös felváltása, mennyiben van alkalmazásban a pót munkaórák rendszere, kötelező-e, a munkások mily százaléka vesz ebben részt, mely időszakokban és mily tartammal?

Bezárja a kérdőívet a táblázat, mely felvilágosítást kér az iránt, köteleztetik-e a munkás felszerelések beszerzésére és pedig melyekére, kapnak-e a munkások jutalmakat, bérpótlékot (sursalaires) és milyen czímen, történnek-elevonások a bérből, alkalmazásban van-e a részesedési rendszer és mily alapon, mekkora a részesedők száma munkáosztályok szerint részletezve, a legutóbb elosztott összeg. Juttatnak-e a vállalatok természetbeni segélyt a munkásoknak, le-szállított áron vagy ingyenesen és milyeneket? Van-e segély-pénztár a vállalatnál, ha nem, miként történik a segélyzés baleset, betegség stb. esetén, mily arányban járulnak ehhez a munkások és munkaadók; a segélyösszeg nagysága és nemei. Van-e nyugdíjalap a vállalatnál, miként van szervezve, az eltávozó munkás elveszti-e a befizetett díjakat vagy magával viszi-e?

Ily részletes kérdéseket tartalmazván a kérdőív, fontossággal birt a kitöltéssel megbízottak megválogatása. Párisban és a Seine département-ban a felvételt a l'Office du Travail személyzete végezte. a többi departement-okban pedig a közmunka-miniszter rendelete folytán a híd- és útépitészeti és a bányamérnökök. A kérdőívek szét-osztása, foglalkozási statisztika hiányában, a következőképen történt: minden département-ban szétosztottak 3.000 kérdőívet a munkaadóknak és a munkásoknak a népszámlálási 15 ipari csoportban létező arányához képest. A kitöltött kérdőívek a l'Office du Travail-ba küldettek, a melynek első osztálya azokat feldolgozta.

Ezenkívül a nyert adatok helyességének ellenőrzéséül kérdő-íveket küldtek 700 munkaadói és 1200 munkás, tehát összesen 1900 ipari szindikátusnak, melyeknek főkérdései a következők: a rendes munkabér a különböző iparágakban, a munkaidő tartama, a pót-munkaórákról, a pihenőkről, a periodikus szünetekről stb. Továbbá más kérdőív ment a departement székhelyeinek és bizonyos iparos városok polgármestereihez, melyben a kisiparos munkásnak 13 meg-nevezett kisiparágban szerzett béreit és bizonyos minőségű kenyér és hús árát tudakolják.

A jelentés ezután ismerteti az adatok közzétételének módját, a mint ez a megjelent első kötetben alkalmaztatott is. Az összes vállalatok felvételi lapjai bizonyos számsorrendben, 11 iparcsoport szerint osztályozva közöltetnek, mely lapok következő 17 rovattal birnak: 1. A vállalat sorszáma, neme, lőerő száma; 2. székhelye; 3. üzem-napjainak száma; 4. a munkások osztályozása nem, kor, alkalmaztatásának minősége és a szerint, a mint otthon vagy a gyárban dolgoznak; 5. a munkások száma minden osztályzatban; 6. a fizetés módja;

7. a napibér minimuma; 8. maximuma; 9. átlagos napi; 10. 10 órai; 11. évi bér; 12. a munkások száma nagyobb csoportonként, (hét ilyen csoportot állítanak fel: *a*) munkavezető, *b*) munkavezetőnő, *c*) munkás, *d*) munkásnő, *e*) segédmunkás, *f*) segédmunkásnő, *g*) tanonczok és gyermekek mindkét nemből); 13. az évi létszám hullámozása számszerűleg; 14. a nagyobb csoportok átlagos napi; 15. évi bére; 16. a munkanap normális tartama levonva a szüneteket; 17. megjegyzések.

A nyers anyag feldolgozása után nyert ezen adatokat a jelentés azután csoportosítja és levonja belőlük az eredményeket a 11 iparcsoportra vonatkozólag. E táblázatok tömegéből érdekesnek látjuk közölni néhányat, melyek azonban csupán a Szajna-kerületre vonatkoznak. Így először a munkanap normális tartamának és a fő szünet-időnek kimutatását iparcsoportok szerint:

Az ipartelepek száma, a hol								
Iparcsoportok	a munkanap normális tartama (beleértve a pihenő időt)						főszünet tartama	
	9 óra v. annál kevesebb	9-10 óra	10-11 óra	11-12 óra	12-13 óra	12 óránál több	1 óra	1-2 óra
Élelmezési ipar	—	1	8	17	6	2	31	3
Vegyészeti ipar	—	—	7	17	4	—	23	5
Papir-, kaucsuk- stb. ipar	—	1	5 ¹ / ₂	14 ¹ / ₂	—	—	17	4
Nyomdászat és könyv- kötészet	—	1	18 ¹ / ₂	7	¹ / ₂	—	24	3
Bőripar és timárság . . .	—	—	12	19	2	—	28	5
Tulajdonképeni fonóipar	¹ / ₂	1	2 ¹ / ₂	8	—	—	15	6
Szövőipar	1	1	13	10	—	—	20	8
Durva faipar	—	—	4	16	2	—	22	—
Finom faipar	—	—	26 ¹ / ₂	10	2 ¹ / ₂	—	36	3
Kovácsolt-, sodrony- és bádogvasipar	—	—	15	12	6	1	33	1
Kazánkészítés, vasöntés, gépgyártás	—	—	27	17	5	—	42	7
Különböző fémek feldol- gozása	—	1	28 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂	5	—	42	2
Nemes fémek feldolgo- zása	—	—	16	3	1	—	18	2
Kőcsiszolás	—	—	3	—	—	—	3	—
Csatornázás, földmunkák és építőipar	—	1	13	6	1	—	20	1
Kerámia-ipar	—	—	9 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	4	—	16	2
Szállítás és kezelés	2	1	1	1	1	—	4	2
Összesen	3 ¹ / ₂	8	210	171 ¹ / ₂	40	3	394	54

A mint látható, a 8 órai munkaidő, a melynek oly gyakori előfordulását tapasztaljuk az angol és amerikai iparban, itt a Seine-département-ben ritkaság számba megy. Leggyakoribb a 10-12 órai munkatartam; 448 gyár közül 380-ban találunk ilyen, elég nagy a 12-13 óráig dolgoztató vállalatok száma is, az összesnek majdnem 100%-a. A pihenő idő tekintetében is a kedvezőtlenebb el-

bánást nyújtó vagyis rövidebb ideig tartó szünetet juttató vállalatok vannak erős többségben. Még jobban megvilágítja ezt a kimutatás, mely a pihenő időt leszámítva mutatja a magántulajdonosok ipartelepei normális munkanapjának tartamát. E szerint dolgozik:

				az összes munkások közül az ipartelepekre esik
— 8 óráig	2 ⁵⁰ / ₀ -a	az ipartelepeknek		2 ⁰ / ₀
8 ¹ / ₂ vagy 9 óráig	3 ⁰ / ₀	az ipartelepeknek		1 ⁰ / ₀
9 ¹ / ₂ » 10 »	57 ⁰ / ₀	» »		59 ⁰ / ₀
10 ¹ / ₂ » 11 »	31 ⁰ / ₀	» »		30 ⁰ / ₀
12 óráig	6 ⁰ / ₀	» »		8 ⁰ / ₀

Tehát az ipartelepek 88⁰/₀-nak normális munkatartama 10 vagy 11 óra, a 9¹/₂ és 10¹/₂ órai munkatartamok kivételesek lévén. A leg-rövidebb a munkanap az állami vállalatoknál: 8 óra vagy ennél kevesebb; 8 egész 9 óra a nemesfémiparban; leghosszabb: 11–12 óra az élelmezési iparban. A munkások átlagos száma volt:

— 8 óráig dolgoztató iparvállalatokban	95
8—9 » » » »	50
9—10 » » » »	140
10—11 » » » »	133
11—12 » » » »	163

Az átlagot körülbelül a 9—11 óráig dolgoztató vállalatok mutatják, ennél kevesebb időig a kisebb jelentőségűek, hosszabb ideig a nagyobb jelentőségűek dolgoztatnak.

Érdekes a táblázat, mely a munkaidőt Párisban és a környékben egymással szembe állítja:

Az iparcsoporthoz megjelölése	Párisban	Páris környékén
	ó r a	
Élelmezési ipar	11	11
Vegyészeti ipar	10 ¹ / ₂	10 ³ / ₄
Papiripar	10 ¹ / ₄	10 ³ / ₄
Nyomdászat és könyvkötészet	10	10 ¹ / ₄
Bőripar és timárság	10 ¹ / ₄	10 ¹ / ₂
Tulajdonképeni fonóipar	10 ³ / ₄	10 ¹ / ₂
Szövőipar	10 ¹ / ₂	10 ³ / ₄
Durva faipar	10	10 ¹ / ₄
Finom faipar	10	10
Kovácsipar	10 ¹ / ₄	10 ¹ / ₂
Gépgyártás	10 ³ / ₄	10 ³ / ₄
Közönséges fémipar	10 ¹ / ₄	10 ¹ / ₂
Nemes fémipar	10	10 ¹ / ₄
Kőcsiszolás	10	—
Csatornázás, földmunkák és építőipar	10 ¹ / ₂	10 ³ / ₄
Kerámia-ipar	10	10 ¹ / ₂
Szállítás és kezelés	9 ¹ / ₄	—
Állami ipartelepek	10	9 ³ / ₄
Átlagos munkatartam	10 ¹ / ₃	10 ¹ / ₂

A mint látjuk, a munkanap átlagos tartama nagyobb a környéken, mint a központban, noha nem lényeges a különbség, csupán $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ óra az egyes csoportoknál. Csak az állami vállalatoknál látnunk a környéken alacsonyabb számot a párisinál egy negyedórával.

De a munkanap tartama évközben változik az egyes gyárakban 1, 2, 3 némelykor 4, sőt annál is több órával, mint ezt a következő táblázat mutatja:

Iparcsoport megjelölése	A megfigyelt vállalatok száma	A rendes napi munkatartam (leszámítva a pihenő időt) változott					
		semmit	0—1 órával	1—2 órával	2—3 órával	3—4 órával	4 vagy több órával
Élelmezési ipar	36	8	1	12	8	2	5
Vegyészeti ipar	28	14	8	2	2	2	—
Papir, kaucsuk stb. ipar . .	21	13	3	5	—	—	—
Nyomdászat és könyvkötészet	27	14	4	7	—	2	—
Bőripar és timárság	33	18	8	4	1	1	1
Tulajdonképeni fonóipar . .	15	7	1	3	3	1	—
Szövőipar	25	14	4	1	1	3	2
Durva faipar	21	8	—	9	3	1	—
Finom faipar	38	14	7	15	1	1	—
Kovácsipar stb.	34	10	11	8	3	2	—
Kazánkészítés, vasöntés stb.	49	28	9	10	—	2	—
Közönségesfémekfeldolgozása	44	20	9	10	3	2	—
Nemes fémek feldolgozása .	20	12	2	4	1	1	—
Kőcsiszolás	3	2	1	—	—	—	—
Csatornázás, földmunkák stb.	21	4	1	6	8	2	—
Kerámiai ipar	18	12	3	2	1	—	—
Szállítás és kezelés	7	4	—	2	1	—	—
Az összes magánipar .	440	202	72	100	36	22	8
Állami v. községi ipartelepek	23	15	—	3	4	—	1
Összesen	463	217	72	103	40	22	9

A mint látjuk a magán ipartelepek mintegy felében az egész évben ugyanazon munkatartam van életben az összes személyzetre vonatkozólag, $\frac{1}{6}$ része egy órával változtatta munkanapjának tartamát, majd egy negyede 2 órával s $\frac{1}{7}$ -e körülbelül 2 óránál többel. A 4 órát meghaladó változások az ipartelepek csak $\frac{1}{50}$ -énél fordulnak elő.

Számos ipartelepen rendszeresen vagy esetlegesen a munka éjjel is folytatódik, mint azt a következő táblázat mutatja:

Iparcsoport megjelölése	Ipartelepek, a hol éjjel sohasem dolgoznak		Ipartelepek, a hol a termelés sza- kadatlanul folyik		Ipartelepek, a hol éjjeli munka divik, a nélkül, hogy a termelés szaka- datlanul folyék			
	az ipar- telepek száma	a munká- sok átlagos száma	az ipar- telepek száma	a munká- sok átlagos száma	az egész sze- mélyzet vagy egy része a termelés egész ideje vagy egy része alatt		csupán pót- munkások által előide- zett éjjeli munka	
					az ipar- telepek száma	a munká- sok átlagos száma	az ipar- telepek száma	a munká- sok átlagos száma
Élelmezési ipar	17	1960	4	1180	5	1940	10	720
Vegyészeti ipar	21	1650	6	620	1	280	—	—
Papir-, kaucsuk stb. ipar	20	2810	—	—	—	—	1	390
Nyomdászat és könyv- kötészet	23	2310	—	—	1	90	3	2500
Bőripar és timárság . . .	31	3350	—	—	—	—	2	350
Tulajdonképenifonó-ipar	21	2850	—	—	—	—	—	—
Szövőipar	19	3750	—	—	—	—	9	600
Durva faipar	18	1080	—	—	1	50	3	220
Finom faipar	35	2540	—	—	—	—	4	310
Kovácsipar	28	2900	—	—	4	380	2	120
Kazánkészítés, vasöntés, gépgyártás	32	3820	—	—	1	30	16	4300
Különböző fémek feldol- gozása	39	4000	—	—	1	60	4	190
Nemes fémek feldolgozása	14	1350	—	—	—	—	6	200
Kőcsiszolás	3	130	—	—	—	—	—	—
Városi munkálatok	—	—	2	500	—	—	—	—
Csatornázás, építkezések	12	1910	—	—	2	30	5	210
Kerámiai ipar	7	470	4	1310	4	1200	3	90
Szállítás és kezelés	6	980	—	—	—	—	1	170
Magán ipartelepek ösz- szesen	346	37860	16	3610	20	4060	69	10370
Állami vagy községi vál- latok	16	4820	3	150	—	—	4	3630
Összesen	362	42680	19	3760	20	4060	73	14000

A mint látjuk 19 ipartelepen 3760 munkás folytat rendszeresen éjjeli munkát, azonkívül tekintélyes a gyárak száma, melyekben a pótmunkaórák folytán éjjeli munka alkalmazásba jut, 15%-ában az összes megfigyelt ipartelepeknek. A gyárak nagy többségében, több mint $\frac{3}{4}$ részében éjjeli munka nem foglaltatik.

Hasonlóképen érdekesek a munkabérre vonatkozó adatok. Az összes felvett magán ipartelepekre az egyesre kiszámított átlagos munkabér 10 munkaórára körülbelül 5 frcs, egy munkanapra pedig 5 frcs 30 cent. az állami ipartelepekre 10 órai munkanapért 4 frcs 85, annak folytán, hogy ez utóbbiaknál a munkások között a gyermekek és nők nagyobb arányban vannak, mint a magánipartelepeken. Összevéve mindkét féle ipartelepeket, az átlagos munkabér 10 munkaórára 5 frcs, egy munkanapra 5 frcs 25. Párisban 5 frcs 30, a környéken 5 frcs; a párisi munkások helyzete tehát e tekintetben is kedvezőbb a vidékinél. A férfi munkás átlagos napibére 6 frcs 15 cent. a magán,

6 frcs 30 az állami ipartelepeken. Iparcsoportok szerint: legalacsonyabbak a bérek a vegyészeti, az élelmezési, fonó-, papir- és a kerámiai iparágaknál, mi arra mutat, hogy itt a legnagyobb a segéd munkások aránya. Az ügyesebb és a segéd munkások egyforma arányban látszanak lenni a bőriparnál és timárságnál. Legmagasabb béreket a drágakőcsiszolás, a márványfaragás és a finom faipar mutatnak, míg a legtágabb határok között a gépgyártásnál mozog a bér. A nők átlagos munkabére 3 frcs 10 munkára után és pedig 3 frcsnál kevesebb a magán és 3 frcs 45 az állami ipartelepeken.

A munkások a munkabér nagysága szerint következőleg csoportosíthatók. A munkásoknak:

1 ³⁰ / ₀ -a kap 2 ⁵⁰ frcsot vagy ennél kevesebbet	11 ⁰⁰ / ₀ -a kap 7 ⁰⁰ frcsot
1 ⁰⁰ / ₀ -a » 3 ⁰⁰ »	10 ⁰⁰ / ₀ -a » 7 ⁵⁰ »
3 ⁰⁰ / ₀ -a » 3 ⁵⁰ »	4 ⁰⁰ / ₀ -a » 8 ⁰⁰ »
9 ⁰⁰ / ₀ -a » 4 ⁰⁰ »	2 ⁰⁰ / ₀ -a » 8 ⁵⁰ »
9 ⁰⁰ / ₀ -a » 4 ⁵⁰ »	1 ⁰⁰ / ₀ -a » 9 ⁰⁰ »
16 ⁰⁰ / ₀ -a » 5 ⁰⁰ »	0 ⁵⁰ / ₀ -a » 9 ⁵⁰ »
10 ⁰⁰ / ₀ -a » 5 ⁵⁰ »	1 ⁰⁰ / ₀ -a » 10 ⁰⁰ »
11 ⁰⁰ / ₀ -a » 6 ⁰⁰ »	0 ¹⁰ / ₀ -a » 11 ⁰⁰ »
10 ⁰⁰ / ₀ -a » 6 ⁵⁰ »	0 ¹⁰ / ₀ -a » 12 ⁰⁰ »

vagy többet.

A mint látjuk a munkások nagy tömege a közepes nagyságú bérek körül csoportosul.

A fizetés módozatait a következő táblázat mutatja:

Iparcsoport megjelölése	A megfigyelt ipartelepek száma	Az átlagosan alkalmazott munkások száma	Fizetését kapta					
			hónaponként, kéthetenként vagy hetenként				naponként vagy óránként	darab szerint
			Munkavezető	munkás és munkásnő	gyermek és tanoncz	Összesen		
Élelmezési ipar	36	5.800	152	517	1	670	2.740	2.390
Vegyészeti ipar	28	2.550	77	357	6	440	1.830	280
Kaucsuk és papir	21	3.200	84	146	—	230	2.370	600
Nyomdászat	27	4.900	64	87	9	160	3.390	1.350
Bőripar és timárság	33	3.700	102	107	61	270	2.280	1.150
Tulajdonképeni fonóipar	21	9.850	100	60	—	160	1.510	1.180
Szővőipar	27	3.310	75	64	11	150	1.040	2.120
Durva faipar	22	1.350	22	35	3	60	1.060	230
Finom faipar	39	2.950	65	67	18	150	1.260	1.440
Kovácsipar	34	3.400	58	32	—	90	2.240	1.070
Gépgyártás	48	6.960	103	35	22	160	3.540	3.260
Különböző fémek feldolgozása	44	4.250	114	38	42	194	2.716	1.340
Nemes fémek feldolgozása	20	1.550	68	156	56	280	670	600
Kőcsiszolás	3	130	3	7	—	10	40	80
Építkezések	21	2.650	46	295	9	350	2.230	70
Kerámiai ipar	18	3.070	59	256	85	400	1.770	900
Szállítás és kezelés	7	1.150	4	226	—	230	920	—
Magánipartelepek összesen	449	53.670	1.196	2.485	323	4.004	31.606	18.060
Állami ipartelepek	23	8.600	372	1.000	8	1.380	2.200	5.020
Állami és magánipartelepek összesen	472	62.270	1.568	3.485	331	5.384	33.806	23.080

A magánipartelepek személyzetének 70/o-a tehát hónaponként, hetenként vagy kéthetenként, 690/o-a óránként vagy naponként és 340/o-a darabszám után kapja fizetését. Az állami ipartelepeknél 160/o-a kapja az első sorban említett határidőkben, 260/o naponként vagy óránként és 580/o darabszám szerint. Ez utóbbi tehát lényegesen nagyobb mérvben van alkalmazásban az állami vállalatoknál, mint a magániparban. A munkások osztályozása szerint darabszám után kapja fizetését a munkások 300/o, a munkásnők 700/o-a és a gyermekek 220/o-a.

Különös érdeklődéssel bir e könyv, annyival inkább, mert közel szomszédságunkban, Ausztriában törvényhozási kezdeményezést látunk a munkásokra vonatkozó adatok gyűjtése tárgyában. Most fogja benyújtani ugyanis az osztrák kereskedelemügyi miniszter a statisztikai munkáshivatalra vonatkozó törvényjavaslatot a parlamenthez, követvén a többi kulturnemzet ez irányban nyújtott üdvös példáit. Magyarország mindeddig sajnosan nélkülözi ily hivatal és általában a munkásstatisztika létezését, melynek fontosságára utalnunk felesleges. Pedig ilyennek megteremtése csekélyebb ipari fejlettségünk folytán kisebb nehézségekkel járna nálunk, mint más erősen meggyökeresedett iparral bíró országban és alkalmas előkészítő iskola volna a jövőre, midőn az anyag nagyobbá és szövevényesebbé válik.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Népeség.

Anglia és Wales 1891-iki népszámlálása. Az egyesült királyság egyes alkatrészei tudvalevőleg egymástól függetlenül hajtják végre népszámlálásaikat és teszik közzé az anyag feldolgozás eredményeit. Angliára és Walesre vonatkozólag immár előttünk fekszik a népszámlálási általános jelentés,¹⁾ mely tömör összefoglalásban számol be a művelet eredményeiről.

A mű azonban külön részben a szigetállam egészére is kiterjeszkedik s ezzel sok tekintetben lehetővé teszi a többi államrészekkel párhuzamban ismertetni a szűkebb körű népszámlálás főbb tényeit.

A Szemle olvasói előtt ismeretes az az éles különbség, mely a népesség fejlődése tekintetében Nagy-Británia egyes állami alkatrészei között fennáll.²⁾ Mindazonáltal nem látszik érdektelennek a folytatólagos fejlődés képét az alábbi táblázatban újból feltüntetni.

Volt ugyanis az egyes népszámlálások szerint a népesség száma :

	1831-ben	1841-ben	1851-ben
Angliában és Walesben	13,896.797	15,914.148	17,927.609
Skóciában	2,364.386	2,620.184	2,888.742
Irországbán	7,767.401	8,175.124	6,552.385
Az egyesült királyságban . . .	24,028.584	26,709.456	27,368.736

	1861-ben	1871-ben	1881-ben	1891-ben
Angliában és Walesben	20,066.224	22,712.266	25,974.439	29,002.525
Skóciában	3,062.294	3,360.018	3,735.573	4,025.647
Irországbán	5,798.967	5,412.377	5,174.836	4,704.750
Az egyesült királyságban . . .	28,927.485	31,484.661	34,884.848	37,732.922

vagyis a népszaporodás volt ‰-okban :

	15·8	14·5	12·7	11·9	13·2	14·4	11·7
Angliában és Walesben	13·0	10·8	10·2	6·0	9·7	11·2	7·8
Skóciában	14·2	5·2	—19·8	—11·5	—6·7	—4·4	—9·1
Irországbán	15·6	11·2	2·5	5·7	8·8	10·8	8·2
Az egyesült királyságban . . .							

Anglia és Wales hatalmas, Skócia eléggé tekintélyes szaporodásával szemben Irország népe állandóan pusztul. E pusztulás, mely

¹⁾ Census of England and Wales. 1891. Volume IV. General Report with Summary Tables and Appendices.

²⁾ L. e folyóirat m. évi júniusi számának Statisztikai értesítőjében Vargha Gyula »Európa népessége« című cikkét.

az 1847-iki rettenetes éhínség nyomása alatt indult meg, a múlt évtizedig állandóan apadt, leszálva ijesztően magas arányáról 19·8⁰/o-ról 4·4⁰/o-ra, a legutóbbi évtized alatt azonban újabb erővel látszik megindulni. Skótország népszaporodása jelentékeny ingadozást mutat, a legutóbbi népszámlálás az előzővel szemben nagymérvű csökkenést konstatált. Hasonló áll magára Angliára és Walesre, a legutóbb talált 11·65⁰/o-os száporodási arány csekélyebb, mint bármely előző évtizedben. A hanyatlás a 80-as években hatalmasan fellendült kivándorlásnak tulajdonítható, mely lényegesen megrontotta a természetes szaporodás után várható eredményt. A kivándorlás szerepét a természetes szaporodással szemben különben a következőkben illusztráljuk:

	természetes szaporodás alapján vár- ható nép- szaporodás aránya	a tényleges népszapo- rodás aránya	a kivándor- lás rovására eső külön- ség	a kivándor- lás abszolút számokban
1861	12·61	11·93	0·68	122.111
1871	13·58	13·19	0·39	78.968
1881	15·09	14·36	0·73	164.307
1891	13·97	11·66	2·31	601.388

A kivándorlás nélkül tehát Anglia és Wales népszaporodása 2·31⁰/o-kal nagyobb lett volna a lefolyt évtizedben, mint a minőnek tényleg találtatott. A természetes szaporodás kedvező aránya figyelmet érdemel különösen abból az okból, mivel a születési arányszám jelentékeny csökkenése daczára állt elő, a halandóság még nagyobb mérvű gyengülése folytán.

A népszaporodás s illetve a népesség alakulása tekintetében többé-kevésbé éles különbségeket találunk a királyság egyes részei között. Mellőzve az egyéb — nevezetesen a közigazgatási beosztás szerinti — területi csoportosításokat, csupán arra terjeszkedünk ki, mely világot vet a gazdasági okok szerepére a népességi viszonyok alakulásában. Az a világszerte észlelt folyamat: a népességnek a városok- és ipari központokba való tömörülése, természetesen fokozott mérvben kell, hogy folyjon az oly fejlett iparral bíró Angliában. És valóban azt találjuk, hogy míg a mezei népesség — 1881-től 1891-ig 7,872.702 lélekről 8,107.021 lélekre — csupán 3⁰/o-kal szaporodott, addig a városi kerületeké 18,101.737 lélekről 20,895.504 lélekre, vagyis 15·4⁰/o-kal emelkedett. Nem igen változnak az arányszámok, ha a kisebb (5—10.000 lélekszámig terjedő) városi kerületeket a mezei népességhez számítjuk is.

A városi kerületek egyes kategóriái között a legerősebben a 20—50 és 50—100 ezer lakossal bíró városi kerületek szaporodtak, 22·1, illetve 22·8⁰/o-kal. A tulajdonképi nagyvárosi elem ellenben — az 50 ezeren felüli lélekszámmal bíró városok — jóval mérsékeltebb szaporodást mutatnak. A 62 városnak, mely e kategóriába esik, lakossága tett

	1881-ben		1891-ben	
	abszolút számban	az össz- népesség %o-ában	abszolút számban	az össz- népesség %o-ában
	10,371.813	39·96	11,872.684	40·92
ebből London . .	3,834.194	14·69	4,232.118	14·52

vagyis népességek mindössze 14⁵, Londoné magáé csupán 10⁴⁰/₀-kal szaporodott. Az egyes városok között is jelentékeny eltérések vannak, míg London közelében fekvő néhány városnak lakossága meg is kétszereződött, addig több más csak igen gyenge szaporodást ért el, sőt Liverpoolnak, Anglia nagyságra második városának, lakossága 6²⁰/₀-kal meg is fogyott.

A 29,002.525 léleknyi népességben 14,052.901 férfi és 14,949.624 nő találtatott, a nők száma tehát 896.723-mal, vagy — a hadsereg, hadi tengerészet és tengeri közlekedés kötelékében levők beszámításával — mintegy 700.000-rel haladta meg a férfiakét. A női nem túlsúlya állandó, de míg 1801 óta 1851-ig állandóan csökkent, ez óta folytatólagosan emelkedik; és pedig találtatott 1000 férfira

1851-ben . . .	1.042 nő	1881-ben . . .	1.055 nő
1861-ben . . .	1.053 »	1891-ben . . .	1.064 »
1871-ben . . .	1.054 »		

Jelentékeny a különbség e tekintetben is a városi és vidéki kerületek között, az előbbiekben 1.090, az utóbbiakban 1.010 nő jut 1.000 férfira.

Az egyesült királyság egészére vonatkozólag a női nem szám-aránya a férfi nemhez 1891-ben a következő volt:

	esett 1.000 férfira
Angliában és Walesben	1.064 nő.
Skóciában	1.072 »
Irországbán	1.029 »
Az egyesült királyságban . . .	1.060 »

Mindenesetre feltűnők az Írországra vonatkozó adatok, tekintve erős kivándorlását, mely pedig rendesen első sorban a férfiak számát apasztja.

A családi állapot tekintetében a népesség megoszlása úgyszólván állandó maradt, daczára annak, hogy a házassági arányszám 1881. és 1891. között jelentékenyen csekélyebb volt, mint az előző évtizedben. Az ellensúlyozó okok között kétségtelenül számot tesznek a kivándorlás és a kevesebb házasságkötések nyomán a születési szám tekintetében előálló hanyatlás. Volt pedig Angliában és Walesben :

	1.000 férfi között			1.000 nő között		
	nőtlen	házas	özvegy	hajadon	házas	özvegy
1881-ben	620	346	34	592	333	75
1891-ben	620	345	35	596	329	75

A hármias királyság egyes részei között e viszonyszámok tekintetében figyelemreméltó eltéréseket találunk, ugyanis volt :

	Angliában és Walesben		Skóciában	
	1.000 férfi között	1.000 nő között	1.000 férfi között	1.000 nő között
Nőtlen ill. hajadon	620	596	663	631
Házas	345	329	304	290
Özvegy	35	75	33	79
	Írországbán		A hármias királyságban	
	1.000 férfi között	1.000 nő között	1.000 férfi között	1.000 nő között
Nőtlen ill. hajadon	696	641	634	605
Házas	265	262	331	317
Özvegy	39	97	35	78

Hasonlóképen nagy állandóságot mutat a népesség korösszetétele. A születési szám csökkenő irányzata azonban, mely az utóbbi évtizedben Anglia népmozgalmának egy feltűnő jelensége, jellemzően jut kifejezésre a legalsóbb korosztályok hanyatló arányszámaiban. A kormegoszlást gazdasági vonatkozásában az alábbi táblázat tünteti fel.

Az egyes korcsoportokra esett ‰

	Angliában és Walesben	A hármaskirályságban
0—15 . . .	35·07	34·81
15—45 . . .	45·87	45·57
45—65 . . .	14·32	14·65
65— . . .	4·73	4·97

Sajnos, hogy Írországra és Skóciára vonatkozólag e tekintetben nem állnak adatok rendelkezésre. Kiválóan érdekes volna pedig éppen Írországra vonatkozólag látni a kivándorlás visszahatását népességének a gazdasági erő tekintetében fontos korösszetételére. A vándormozgalomnak a kormegoszlásra gyakorolt e befolyását érdekesen mutatja különben Angliára és Walesre vonatkozólag a városi és vidéki népesség eltérő korösszetétele. Esett ugyanis az egyes korcsoportokra:

	a városi népességben ‰	a vidéki
0—15	34·73	36·97
15—45	47·41	41·90
45—65	13·84	15·55
65—	4·02	6·58

Nagy-Británia népességének a foglalkozási főágak szerinti tagozatát az alábbi számok tüntetik fel:

	A b s z o l u t s z á m o k b a n			
	Anglia és Wales	Skócia	Írország	A hármaskirályság
Értelmiségi ker.	926.132	111.319	207.831	1,245.282
Háztartás . . .	1,900.328	203.153	238.215	2,341.690
Kereskedelem .	1,399.735	180.952	95.446	1,676.133
Földművelés és halászat . . .	1,336.945	249.124	940.621	2,526.690
Ipar	7,336.344	1,032.404	657.154	9,025.902
Foglalk. nélk. .	16,103.041	2,248.695	2,565.483	20,917.219

	‰ o k b a n			
	Anglia és Wales	Skócia	Írország	Hármaskirályság
Értelmiségi ker. . .	3·19	2·76	4·42	3·30
Háztartás	6·55	5·05	5·06	6·21
Kereskedelem . . .	4·83	4·49	2·03	4·44
Földmív. és halászat .	4·61	6·19	19·99	6·70
Ipar	25·30	25·65	13·96	23·92
Foglalk. nélküliek . .	55·52	55·86	54·53	55·43

Anglia, Wales és Skócia viszonyai igen közel állanak egymáshoz, annál nagyobb eltéréseket mutat ezekkel szemben Írország. Legélesebb az ellentét az ipar és földművelés tekintetében.

Míg Angliában és Skóciában az össznépességnek több mint negyede, a kereső népességnek jóval több mint fele az ipari terme-

lésre jut, úgy, hogy a többi foglalkozási ágak külön-külön egészen eltörpülnek mellette s nevezetesen eltörpül a földmivelés, alig téve ki egy ötödét s illetve egy negyedét az ipari népességnek, addig Irországbán a földmivelés a főfoglalkozás s az össznéesség egy ötöde, a kereső népességnek mintegy fele esik reája. Feltűnő Irország magas aránya az értelmiségi keresetek tekintetében. A jelentés ezt az Irországbán nagyobb számmal állomásozó katonasággal, valamint a 15 éven felüli tanulók feltűnően nagy számával magyarázza. Alább közöljük a legfőbb iparágakra vonatkozó adatokat a foglalkoztatottak száma szerinti sorrendben.

	Angliában és Walesben	Skóciában	Irországbán	Az egyesült királyságban
Ásványipar	1,703.225	216.110	41.420	1,760.755
ebből bányászat	561.637	87.406	1.382	650 425
Fonó- és szövő ipar .	1,128.589	206.550	129.884	1,465.023
ebből pamutipar	629.184	36.728	4.279	670.191
Ruhaipar	1,099.833	123.064	153.429	1,376.326
Élelmezési és szállá- solási ipar	797.989	108.661	70.502	977.152
ebből élelmezési ipar	597.868	90.982	53.111	741.961
Építési ipar	680.886	87.068	47.349	815.303

A legáltalánosabban tehát a ruhaipar és a fonó-szövőipar van elterjedve Nagy-Británia egyes részeiben, a mint a len- és kenderipar az egyedüli iparág, melyben Irország praeponderál. A pamutipar és a bányászat tekintetében azonban valóban minimális számokat találunk Irországnál.

Tekintve végül Anglia népességének születési hely szerinti megoszlását, úgy látjuk, hogy a népcsere meglehetősen állandó szerepet játszik Anglia és Wales népesedési viszonyaiban. A helyben született népesség aránya csekély eltérésekkel 96% körül ingadozik. A 4—4.5%-ból, mely az idegen születésű lakosságra esik, 1% jut Skótországra, 2—3% Irországra, alig 1% a külföldi születésűekre. Az ir bevándorlás kivételével azonban, mely az 50-es évek óta állandóan fogy, a bevándorlás egyéb irányai kivétel nélkül emelkedő irányzatot követnek. A külföldi születésűek között legnagyobb számmal szerepelnek a németek, azután oroszok és lengyelek, jóval csekélyebbel a francziák és végül az Észak-Amerikai egyesült államokból valók. Magyarországból és Ausztriából jelentéktelen számmal vannak (1891-ben együtt 5.673).

Dr. Kovács Aladár.

II. Őstermelés.

Magyarország 1893. évi aratása. A mult év tavaszának abnormis időjárása gazdáink reményeit kemény próbára tette; a tavasz végén oly kétségbeejtő volt a helyzet, hogy országos rossz termésre, sőt inségre lehattunk elkészülve; az aratást közvetlen megelőző időszak azonban oly kedvező volt a vetésekre, hogy az 1893. évi aratás egészen jól ütött ki.

Az 1892/3. gazdasági év alatt a Dráván innen 12,138.086 hektár szántóföld állott mívelés alatt, 120.801 hektárral, 1.01%-al több, mint

az előző évben; a szántóföld terjeszkedése tehát ez évben is jelentékeny volt.

Az összes szántóföldből 10,488.927 hektár, 86.42% volt bevetve, 1,649.159 hektár, 13.58% pedig ugarnak maradt; 1891/2-ben az összes szántóföld 14.96%-a, 1890/1-ben pedig 15.33%-a volt ugar, tehát a haladás ez irányban is igen jelentékeny, mondhatni ugrásszerű, nemcsak az egész országban, hanem az egyes országrészekben is, mint azt az alábbi összeállítás tanúsítja:

Ország rész:	Ugarnak maradt az összes szántóföld % -a		
	1890/1-ben	1891/2-ben	1892/93-ban
a) Duna bal partján	17.12	16.61	15.31
b) Duna jobb partján	12.46	11.69	10.40
c) Duna-Tisza közén	11.01	11.45	9.87
d) Tisza jobb partján	19.61	19.98	17.87
e) Tisza bal partján	18.80	17.76	16.43
f) Tisza-Maros szögén	4.05	3.73	3.29
g) Erdélyben	29.58	28.72	27.15
Az egész országban	15.33	14.96	13.58

Nincs egyetlen országrész sem, a mely jelentékeny haladásra ne mutatna, a legjelentékenyebbet a Tisza jobb partja.

Az összes bevetett területből 4,529.046 hektár, azaz 43.18% volt őszi vel, 5,959.881 hektár, azaz 56.82% tavaszival bevetve; ezen vetésekből, az elemi csapások 108.991 hektárt, vagyis 1.04%-ot semmisítették meg teljesen, sokkal kevesebbet mint az előző évek bármelyikében, a mennyiben 1891/2-ben a vetések 2.24%-a, 1890/1-ben pedig 1.81% pusztult el teljesen.

A lefolyt év teljesen elpusztult vetéseiből 51.323 hektár, 47.27% esett az őszi, 57.668 hektár 52.73% a tavaszi vetésekre. Az őszi vetéseknek 1.13%-a, a tavasziaknak pedig csak 0.97%-a pusztult el teljesen.

Az elemi csapások által megsemmisített vetésekből legtöbb esik a búzára, 38.822 hektár, az összes búzaterület 1.18%-a, a tengerire 23.990 hektár, azaz 1.15%, a zabra 10.382 hektár, 1.07%, az árpára 10.316 hektár, 0.98%, a rozsra 7.073 hektár, 0.58%, a repczére 5.303 hektár, 5.91% és a burgonyára 4.056 hektár, 0.88%.

A vetések egy részének teljes elpusztításán kívül még kisebb-nagyobb mértékben meg is károsították azokat az elemi csapások, a lefolyt gazdasági évben összesen 543.915 hektáron, az összes bevetett terület 5.18%-án és pedig 231.995 hektáron, 5.12%-on az őszi s 311.920 hektáron, 5.23%-on a tavaszi vetéseket; a tavaszi vetések e szerint nagyobb arányban károsították meg, mint az őszi, míg a teljesen elpusztult vetések aránya az utóbbiaknál magasabb.

A legnagyobb területen termesztett termények természetesen a legnagyobb területen károsították is meg, így a buza 177.254 hektáron, összes területe 5.41%-án, a tengeri 128.846 hektáron, 6.29%-on, a zab 73.159 hektáron, 7.54%-on, a rozs 51.764 hektáron, 4.23%-on, az árpa 42.106 hektáron, 4.02%-on, a burgonya 26.041 hektáron, 5.73%-on; aránylag kis területen károsodott legérzékenyebb növényünk a repce: összesen 3.844 hektáron, területe 4.53%-án.

A csapások neveit illetőleg az alábbi táblázat a kártételek abszolút területét és a százalékos arányt tünteti fel:

	Teljesen megsemmisített		Csak megkárosított	
	hektárt	az összes kár- tétel %o-a	hektárt	az összes kár- tétel %o-a
Árvíz	49.317	45.25	113.645	20.89
Aszály	10.006	9.10	141.053	25.93
Fagy	10.930	10.03	45.799	8.42
Jég	15.846	14.54	127.199	23.39
Köd	434	0.40	12.574	2.31
Rozsda	2.121	1.94	50.208	9.23
Egerek	4.307	3.95	7.235	1.33
Férgek	11.274	10.34	33.112	6.09
Egyéb	4.756	4.45	13.090	2.41

Összesen 108.991 100.00 543.915 100.00

Ez a táblázat mutatja, hogy az elemi csapások mely nemei inkább teljesen megsemmisítő s melyek inkább csak károsító jellegűek.

Az összesen learatott 10,379.936 hektár termése a következő volt:

	Learatott terület		T e r m e t t		összesen	
	hektár	hektáronként átlag	hliter	mm.	hektoliter	métermázsa
Őszi buza	2,995.908	17.28	13.58	51,778.075	40,674.686	
Tavaszi buza	281.874	14.37	10.77	4,049.827	3,037.046	
Buza összesen	3,277.782	17.03	13.34	55,827.902	43,711.732	
Tönköly	10.073	17.27	11.32	173.967	114.063	
Kétszeres	169.443	15.96	11.63	2,704.372	1,970.873	
Őszi rozs	1,136.450	16.14	11.59	18,340.789	13,169.197	
Tavaszi rozs	87.688	15.03	10.56	1,318.122	925.928	
Rosz összesen	1,224.138	16.06	11.51	19,658.911	14,095.125	
Kenyértermény ösz-						
szesen	4,681.436	16.74	12.79	78,365.152	59,891.793	
Őszi árpa	93.281	20.45	13.11	1,907.572	1,222.965	
Tavaszi árpa	952.955	20.73	13.51	19,754.833	12,876.258	
Árpa összesen	1,046.236	20.71	13.48	21,662.405	14,099.223	
Zab	969.830	24.58	10.88	24,037.369	10,553.475	
Tengeri	2,049.173	23.30	17.13	47,653.946	35,120.301	
Köles	31.923	17.80	12.35	571.189	394.375	
Tatárka	12.651	13.60	7.99	172.056	100.929	
Magbükköny	90.246	15.56	11.88	1,404.108	1,071.896	
Borsó, lencse, bab	52.651	13.17	10.24	693.546	539.398	
Őszi repce	72.568	8.65	5.86	627.392	425.577	
Tavaszi repce	11.796	9.67	6.59	114.019	77.755	
Repce összesen	84.364	8.79	5.97	741.411	503.332	
Lenmag	13.370	10.25	7.28	137.069	97.358	
Lenfonal	—	—	4.37	—	58.440	
Kendermag	67.023	14.86	8.33	995.847	558.374	
Kenderfonal	—	—	7.28	—	487.778	
Dohány	39.956	—	14.38	—	574.391	
Czukorrépa	82.288	—	187.56	—	15,434.050	
Burgonya	454.367	102.84	71.95	46,726.490	32,693.149	
Takarmányrépa	132.023	—	263.94	—	34,846.271	
Luczerna, lóhere, stb.	296.298	—	35.81	—	10,609.607	
Bükkönyk., muhar stb.	276.101	—	32.11	—	8,864.348	
Mest. kaszálók ösz-						
szesen	572.399	—	34.02	—	19,473.955	
Ter. kaszálók	2,446.650	—	23.81	—	58,269.072	
Kaszálók összesen	3,019.049	—	25.75	—	77,743.027	

1893. évi termésünk kenyérterményekben az előző évinél tetemesen jobb; 1892-ben kenyérterményben hektáronként 15·97, összesen 68·9 millió hektolitert, 1893-ban pedig hektáronként 16·74, összesen 78·4 millió hektolitert arattunk.

Legfontosabb terményünk, az őszi búza termése országrészenként következőleg alakult:

Ország rész	Learatott terület hektár	T e r m e t t			
		hekt.-kint	átlag	összesen	méter-
		hecto- liter	méter- mázsa	hecto- liter	méter- mázsa
a) Duna bal partja .	203.372	18·07	14·21	3,675.321	2,889.385
b) Duna jobb partja	555.206	20·25	15·98	11,242.216	8,872.285
c) Duna-Tisza köze	681.434	16·44	13·01	11,202.002	8,864.605
d) Tisza jobb partja	197.403	18·21	14·20	3,593.938	2,800.643
e) Tisza bal partja	406.693	16·74	13·07	6,809.817	5,314.731
f) Tisza-Maros szöge	730.389	16·52	13·04	12,065.763	9,525.686
g) Erdély	221.411	14·40	10·87	3,189.018	2,407.351
Összesen 1893-ban .	2,995.908	17·28	13·58	51,778.075	40,674.686
» 1892-ben .	2,923.282	16·57	12·75	48,435.640	37,293.741
» 1891-ben .	2,869.323	16·46	12·75	47,238.103	36,380.022

Utolsó évi búzatermésünk jóval nagyobb volt az előző két évinél abszolút és viszonylag véve is; és pedig legjobb a Duna jobb partján, azután a két felvidéki országrészben, a melyek vetései legjobban birták ki a mult évi nagy szárazságot.

Legjobb őszi búzatermése volt 1893-ban Győr vármegyének, hektáronként 26·17 hektoliter, Sopronnak 25·07, Trencsénnek 23·42, Nyitrának 21·85, Csanádnak 21·78, Ugocsának 21·64, Fejérnek 21·32 hektoliter, legkisebb az északi vagy az igen hegyes megyéknek, így Árvának csak 8·67, Liptónak 9·90, Udvarhelynek 11·80, Torda-Aranyos-12·45, Turócnak 12·74, Sárosnak 12·79 hektoliter hektáronként.

Másik fontos kenyérterményünk, az őszi rozs, csaknem oly magas termést adott, mint 1890-ben, a mely évi rozssaratásunk pedig a legjobb volt 1868 óta: országrészenként ilyen volt az őszi rozstermés:

Ország rész	Learatott terület hektár	T e r m e t t			
		hekt.-kint	átlag	összesen	méter-
		hecto- liter	méter- mázsa	hecto- liter	méter- mázsa
a) Duna bal partján	168.074	16·03	11·57	2,694.403	1,943.866
b) Duna jobb partján	319.649	17·61	12·74	5,629.396	4,072.565
c) Duna-Tisza közén	213.750	15·03	10·81	3,213.062	2,310.094
d) Tisza jobb partján	130.851	14·03	9·94	1,835.456	1,300.635
e) Tisza bal partján	180.450	16·18	11·53	2,921.797	2,079.930
f) Tisza-Maros szögén	25.677	16·39	11·69	420.888	300.178
g) Erdélyben . . .	97.999	16·59	11·86	1,625.787	1,161.929
Összesen 1893-ban .	1,136.450	16·14	11·59	18,340.789	13,169.197
» 1892-ben .	1,073.008	14·86	10·62	15,941.485	11,398.461
» 1891-ben .	1,000.195	12·74	9·01	12,746.883	9,008.582

A rozstermés sokkal egyenletesebb volt, mint a búzáé, a melyben az egyes országrészek között alig mutatkozik számbavehető különbség.

Megyéink közül hektáronként legtöbb őszi rozsot aratott: Szeben 23⁹², Brassó 23⁶⁰, Sopron 22¹⁴, Máramaros 21⁵⁴, Csik 20⁵⁴, Bereg 19⁶⁵, Somogy 19⁴⁶, Trencsén 19⁴³ hektoliter, ellenben Sáros csak 10²⁸, Baranya 11³², Nógrád 11⁶⁸, Krassó-Szörény 11⁷⁹ hektoliter.

Árpatermésünk, őszi és tavaszi, szintén olyan jó volt, a milyen az 1882-ik áldott esztendő óta nem; ugyanis termett tavaszi árpa:

Országgrész	Learatott terület hektár	T e r m e t t			
		hekt.-kint	átlag	összesen	méter-
		hekto-	méter-	hekto-	mázsa
		liter	mázsa	liter	
a) Duna bal partján	245.041	20 ⁰⁰	13 ⁰²	4,901.828	3,191.169
b) Duna jobb partján	243.266	23 ⁹⁸	15 ⁸⁵	5,834.527	3,856.956
c) Duna-Tisza közén	153.005	19 ⁴⁶	12 ⁵⁷	2,977.320	1,923.723
d) Tisza jobb partján	126.188	16 ⁶⁴	10 ⁶⁸	2,100.280	1,347.004
e) Tisza bal partján	97.036	22 ³²	14 ⁵⁷	2,166.208	1,413.457
f) Tisza-Maros szögén	51.705	19 ⁵⁸	12 ⁵⁰	1,012.486	646.136
g) Erdélyben . . .	36.714	20 ⁷⁶	13 ⁵⁶	762.184	497.813
Összesen 1893-ban .	952.955	20 ⁷³	13 ⁵¹	19,754.833	12,876.258
» 1892-ben .	961.805	17 ³⁴	11 ⁰⁰	16,669.895	10,578.141
» 1891-ben .	957.438	18 ³²	11 ⁵⁰	17,542.704	11,006.313

Ismét a nedvesebb klímájú országrészeket találjuk legelől, ellenben az ország szárazabb közepe láthatólag megsínylette a tavaszi aszályt.

Legjobb tavaszi árpatermése volt hektáronként: Sopronnak 28⁵⁹, Vasnak 27⁷⁸, Győrnek 26⁹⁸, Besztercze-Naszódnak 26⁸³, Szebennek 26⁷⁹, Fejérnek 25⁹³, Veszprémnek 25⁴⁹. Udvarhelynek 25²⁴, Brassónak 25²⁴; ellenben leggyengébb: Fogarasnak, hektáronként 10⁷³, Kis-Küküllőnek 11³⁴, Liptónak 12⁴⁹, Sárosnak 12⁶⁸, Esztergomnak 13⁷⁵, Szilágynak 13⁹⁸ hektoliter.

Zabtermésünk a hivatalos statisztikai adatgyűjtés kezdete, 1869 óta a legjobb a múlt évben volt; 1893-ban ország részenként így alakult a termelés:

Országgrész	Learatott terület hektár	T e r m e t t			
		hektáronként	átlag	összesen	méter-
		hektoliter	mázsa	hektoliter	mázsa
a) Duna bal partja	124.934	19 ²⁶	8 ²⁸	2,405.881	1,034.939
b) Duna jobb partja	173.057	30 ⁰⁵	13 ¹⁶	5,200.969	2,278.152
c) Duna-Tisza köze	171.575	21 ⁶³	9 ⁷⁸	3,711.287	1,677.469
d) Tisza jobb partja	151.823	23 ³⁵	10 ²¹	3,545.167	1,550.048
e) Tisza bal partja	110.281	27 ³⁰	11 ⁶¹	3,010.840	1,280.095
f) Tisza-Maros szöge	104.058	23 ⁰⁸	10 ²⁴	2,402.146	1,065.545
g) Erdély	134.102	28 ⁰⁵	12 ⁴³	3,761.079	1,667.227
Összesen 1893-ban	969.830	24 ⁹⁰	10 ⁹²	24,037.369	10,553.475
» 1892-ben	1,004.033	21 ⁹¹	9 ⁷⁵	21,997.778	9,787.146
» 1891-ben	1,006.767	22 ⁷²	9 ⁷⁹	22,872.809	9,857.989

A Duna bal partján, a mely 1893-ban különben egész jó terméssel bírt, e táblázatnál már nyilatkozik a legfelsőbb zabtermelő megyéinek hatása.

A megyéket tekintve, legtöbbet aratott egy hektárról: Csanád 43¹⁹, Brassó 42²⁵, Máramaros 38⁵⁵, Csik 37⁶³, Bereg 36⁹⁹, Besz-

tercze-Naszód 36·45, Békés 36·37, Győr 34·86, Fejér 34·52, Szeged 34·33 hektolitert, ellenben Turóc csak 11·72, Árva 14·67, Liptó 15·71 hektolitert.

Viszonylag még tengeri termésünk volt a leggyengébb, kisebb mint a két év előtti, de nagyobb, mint ez egy évin kívül 1869 óta bármelyik; országrészenként termett:

Ország-rész	Leárított terület hektár	hektáronként átlag htliter	T e r m e s t t mmázsa	összesen hektoliter	összesen métermázsa
a) Duna bal partja	57.389	20·85	14·77	1,196.404	847.371
b) Duna jobb partja	251.799	25·88	18·89	6,517.672	4,755.355
c) Duna-Tisza köze	403.415	25·68	19·19	10,360.795	7,739.907
d) Tisza jobb partja	62.924	18·69	13·48	1,176.010	848.389
e) Tisza bal partja	403.225	22·79	16·88	9,191.063	6,804.588
f) Tisza-Maros szöge	512.169	24·83	18·34	12,718.278	9,395.359
g) Erdély	358.252	18·13	13·20	6,493.724	4,729.332
Összesen 1893-ban	2,049.173	23·30	17·13	47,653.946	35,120.301
» 1892-ben	2,089.290	19·65	14·49	41,054.514	30,257.379
» 1891-ben	2,012.043	25·56	18·84	51,428.483	37,924.377

A legnagyobbak voltak a termésátlagok: Békésben hektáronként 37·01 hektoliter, Fejérben 32·62, Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 32·07, Hevesben 31·40, Temesben 31·19, Aradban 30·52, Baranyában 29·57, ellenben legalacsonyabb a legészakibb megyékben, így Szepesben 10·50, Sárosban 12·04, (mely két megyében azonban egyáltalán nem bír jelentőséggel), Ungban 12·14, azután Esztergomban 12·18 és Fogarasban 12·31 hektoliter hektáronként.

Igen fontos termésünk még a burgonya, a mely szintén igen jó termést adott, 1883 óta a legjobbat:

Ország-rész	Leárított terület hektár	hektáronként átlag htliter	T e r m e s t t mmázsa	összesen hektoliter	összesen métermázsa
a) Duna bal partja	106.300	110·86	74·24	11,783.887	7,891.666
b) Duna jobb partja	105.132	142·15	99·41	14,964.016	10,450.806
c) Duna-Tisza köze	54.248	81·20	59·11	4,404.806	3,206.791
d) Tisza jobb partja	93.623	67·72	49·35	6,304.185	4,620.910
e) Tisza bal partja	50.143	89·46	62·10	4,486.091	3,114.060
f) Tisza-Maros szöge	15.588	103·41	75·46	1,611.953	1,176.230
g) Erdély	29.333	108·12	76·12	3,171.552	2,232.686
Összesen 1893-ban	454.367	102·84	71·95	46,726.490	32,693.149
» 1892-ben	457.513	87·66	60·64	40,104.529	27,742.137
» 1891-ben	431.628	71·47	48·19	30,843.566	20,794.843

Itt ismét az ország közepét látjuk elmaradni, ellenben a nyugati s keleti országrészek állanak elől.

A termésvégletek így alakultak; legjobb termés volt: Brassó vármegyében hektáronként 259·69 hektoliter, Kolozs 230·03, Veszprém 210·09, Komárom 172·48, Zala 148·35, Moson 147·12, ezekkel szemben a minimumot képviselik: Ugocsa 23·17, Ung 29·02, Szolnok-Doboka 54·39, Árva 59·82, Sáros és Szepes 61·11, Csanád 63·54 hektoliterrel hektáronként; a mint látjuk tehát, egyetlen fontosabb termésünk sem mutat akkora végleteket, mint éppen a burgonya.

A mi többi termésünket illeti, azoknál csak az országos termésátlagokat hasonlítjuk össze az előző két éviékel.

Termény	Termett hektáronként átlag					
	hektoliter			métermázsá		
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Tavaszi buza . . .	12·92	12·83	14·37	9·73	9·65	10·77
Kétszeres	15·09	15·62	15·96	10·97	11·31	11·63
Tavaszi rozs . . .	12·34	13·58	15·03	8·63	9·47	10·56
Őszi árpa	20·54	19·96	20·45	12·98	12·71	13·11
Magbüköny . . .	14·01	13·79	15·56	10·88	10·64	11·88
Borsó, lencse stb.	13·45	12·48	12·17	10·52	9·76	10·24
Őszi repce . . .	11·42	10·45	8·65	7·96	7·11	5·86
Tavaszi repce . .	11·71	8·97	9·67	8·07	6·05	6·59
Len { mag	7·95	9·12	10·25	5·41	6·31	7·28
{ fonal	—	—	—	5·12	5·03	4·37
Kender { mag . . .	11·75	11·40	14·86	6·13	6·51	8·33
{ fonal . . .	—	—	—	6·94	7·01	7·28
Dohány	—	—	—	15·52	13·24	14·38
Czukorrépa . . .	—	—	—	192·99	184·34	187·56
Takarmányrépa .	—	—	—	259·00	229·46	263·94
Lóherfélék . . .	—	—	—	43·41	39·57	35·81
Büköny-keverék, mohar stb. . .	—	—	—	37·58	33·98	32·11
Term. kaszálók .	—	—	—	27·91	25·69	23·81

A kaszálókat kivéve, a melyek első kaszálása még az országos aszály idejére esett, alig van terményünk, a mely az előző két évvel szemben gyengébb aratást mutatna.

Ha az összes termést vesszük, úgy az ország egész nyugati részének igen jó, helyenkint kitünő aratása volt 1893-ban, hasonlóképen Erdélynek és a Királyhágon inneni északkeleti megyéknek, ellenben az Alföld déli részében, ha nem is gyenge, de legfeljebb közepes termés volt, minden esetre leggyengébb a Duna-Tisza közén.

Hajdu László.

III. Ipar.

Magyarország bánya- és kohóiparának 1892-iki állapotára vonatkozó adatok az előbbi évekével összehasonlítva, a magánbányászat fokozatos fejlődését mutatják a kincstári csökkenésével kapcsolatban. Az adományozott kincstári vájnatelkek nagysága volt 8.098, (1891-ben 7.998) hektár; ebből esik arany-ezüst-rézre 4.504, vasérczre 548, kőszénre 2.826, egyéb ásványokra 220 hektár. A magánosoknak adományoztatott 56.335 (1891-ben 54.335) hektár; ebből arany-ezüst-rézre 7.478, vasérczre 10.071, kőszénre 35.575 és egyéb ásványokra 3.211. A kültelkeket hozzávéve adományozva volt összesen 65.847 hektár (1891-ben 63.660); ebből a kincstár számára 8.278, a magánosoknak 57.569 hektár. A magánbirtokosok száma 1.294 volt. 1891-ben 1.237. A szabadkutatások száma 21.476 (1891-ben 18.213; ebből kincstári 602, magán 20.874. Lévéen pedig 1.293 magán szabadkutató, esett egyre 16·14 szabadkutatás.

A magyarországi ércbányáknál és kohóknál kőszén- és barnaszénbányászatnál 53.775 munkás foglalkozott, ebből 8.823 a kincstári és 44.952 a magánvállalatoknál. A múlt évhez képest a munkások száma általában emelkedett, de ez a növekvés csupán a magánbányákra esik, míg a kincstáriaknál csökkenés észlelhető, immár

1887 óta. A munkások közül 87·44⁰/₀ férfi, 4·20⁰/₀ nő és 8·36⁰/₀ gyermek. A férfimunkások száma nevezetes növekvést mutat a gyermekmunkások rovasára, míg ellenben elég sajnos módon emelkedett a nőmunkások száma is, 1.296-ról (1891) 2.262-re. A sóbányászatnál és a sófőzésnél a munkások száma, kevesebb gyermek alkalmaztatása folytán csökkent. A gyermekvédelem tekintetében tehát előnyös jelenségekkel találkozunk. Még kedvezőbbek Horvát-Szlavonországra vonatkozó adatok, itt 997 (1891-ben 906) munkás közül csak 11 nő és 19 gyermekmunkás van.

A munkások napi bére tekintetében nevezetes változást nem észlelhetünk ez évben; a férfimunkásoknál a maximum 1 frt 80 kr., ép úgy, mint az előző évben, bárha ez magasabb az 1886—1890. évtizedben fizetettnél, a minimum 35 kr. 1891-ben 40 kr. volt. A nők maximális bére emelkedett 70-ről (1891) 80-ra, a minimális csökkent 25-ről (1891) 20-ra; a gyermekek legnagyobb bére 68 kr., (1891-ben 60). Legkisebb bére mindkét évben 10 kr.

Balesetek tekintetében elég örömdetes csökkenést mutatnak a számok. Összesen előfordult 459 baleset (1891-ben 514), ebből 27 a kincstári, 432 a magánbányáknál. Az összes balesetekből könnyű sérülés volt 232 (285), súlyos 146 (156), halálos 81 (70). Növekedést csupán ez utolsó számnál látunk, ezt a budapesti bányakapitányság területén előfordult halálos balesetek szöktették fel. A sótermelésnél a balesetek száma 146 volt (1891-ben 147), ebből 107 könnyű sérülés, 39 súlyos, halálos egy sem.

A bányatársládák állapotánál nevezetesebb változás nem észlelhető, a vagyonállapot az év végén 8,388.593 frt. volt (1891-ben 8,538.740 frt.), a bevételek tettek 2,867.129 frtot (1891-ben 2,843.385 forintot), a kiadások 3,017.652 frtot (1891-ben 3,389.675 frtot), meg kell azonban jegyeznünk, hogy a bevételekben és kiadásokban átfutó tételek is ki vannak mutatva s így a társládák jövedelmi viszonyairól tiszta képet nem nyerünk. A sótermelésnél a társládák vagyonállapota az 1892. év végén 490.790 frt. volt (1891-ben 468.395 frt.).

A bánya- és kohótermelés eredményeit a termékek részletezésével az 1891-ik és az 1892-ik évekről a következő táblázatok mutatják:

A bányá és kohó- termék megnevezése	A termelés mennyisége mmázsák- ban az ösz- szes bányá- és kohó- műveknél	Pénzértéke forintok- ban	Középár mmá- zsánként a ter- melés helyén forintokban	A termelés mennyisége mmázsák- ban az ösz- szes bányá- és kohó- műveknél	Pénzértéke forintok- ban	Középár mmá- zsánként a ter- melés helyén forintokban
	1891			1892		
a) Kész árúk.						
Arany.....	15'09	2,102.433	1,399	16'08	2,246.177	1,395
Ezüst.....	166'76	1,486.170	89	181'57	1,634.586	90
Réz.....	2.410	141.822	59	3.163	164.260	52
Ólom.....	21.729	350.230	16	23.353	412.559	18
Higany.....	86	19.385	225	79	15.641	200
Dárdanyércz.....	15.349	140.478	9	8.676	73.474	9
Nyers dárdany és dárdanyfém.....	3.404	135.595	40	3.049	128.054	42
Álany- és kékleny- ércz.....	3.467	42.076	12	3.403	29.249	9

A bánya és kohó- termék megnevezése	A termelés mennyisége mmázsák- ban az öz- szes bánya- és kohó- műveknél	Pénzürtéke forintok- ban	Középár mmá- zsáknál a ter- més helyén forintokban	A termelés mennyisége mmázsák- ban az öz- szes bánya- és kohó- műveknél	Pénzürtéke forintok- ban	Középár mmá- zsáknál a ter- més helyén forintokban
	1891			1892		
Álany- és kékleny- keverék.....	585	29.241	50	579	20.272	35
Szinitendő nyersvas	2,906.036	10,447.712	4	2,953.776	10,651.150	4
Öntött nyersvas ..	140.973	1,077.645	8	144.789	1,099.856	8
Fekete kőszén.....	10,193.522	4,990.357	0.49	10,522.136	5,165.772	0.49
Barna kőszén.....	24,279.263	7,716.643	0.32	25,543.646	8,085.417	0.32
Köszéngyurma ...	354.456	275.085	0.78	348.821	232.663	0.77
Földszurok.....	9.293	70.961	8	—	—	—
Ásványolaj.....	7.262	23.807	3	202	690	3
Rézgálicz.....	193	10.098	52	53	1.870	36
Ólomgelét.....	1.383	24.803	18	2.689	53.424	20
Keverő olaj.....	593	3.558	6	—	—	—
Kén.....	401	3.392	8	418	3.773	9
Asfalt-kenőcs.....	583	5.832	10	—	—	—
Barna kő.....	1.377	2.397	2	13.042	8.339	0.64
Realgár.....	2	11	5	—	—	—
Vaskéneg.....	577.148	246.792	0.43	560.501	236.097	0.42
Vasgálicz.....	511.292	102.118	20	5.953	10.233	1.72
Szénkéneg.....	1.741	31.329	18	1.156	20.808	18
Ásványfesték.....	2.205	8.820	4	2.627	10.508	4
b) <i>Nyers termékek.</i>						
Aranyos ezüstércz ..	5.098	37.154	7	7.991	71.262	9
Arany-, ezüst-, réz- és ólomtartalmú érczek és marák ..	31.732	312.011	10	33.085	250.142	7.62
Arany-, ezüst-, réz- és ólomtartalmú zúzárczek.....	969.041	401.048	0.41	1,218.000	535.437	0.44
Arany-, ezüst-, réz- és ólomtartalmú érczek.....	43.217	527.082	12	42.040	579.190	13.77
Aranyos mara.....	37.354	301.528	8	55.161	351.675	6
Ezüstércz.....	48.464	237.125	5	34.112	304.929	9
Ezüstös mara.....	23.837	96.245	4	3.679	22.298	6
Ezüst- és higanytar- talmú rézércz ..	4.087	20.194	5	4.391	19.504	4
Ezüsttartalmú réz- ércz.....	988	5.246	5	715	5.655	8
Rézércz.....	20.463	26.840	1	22.777	20.795	0.91
Czementréz.....	64	9.730	152	7	954	14
Arany- és ezüsttar- talmú ólomérczés mara.....	4.079	36.069	9	7.915	89.653	4
Ólmos mara.....	17.178	175.984	10	24.140	200.584	8
Vasércz.....	8,755.632	2,177.127	0.25	9,205.410	2,164.947	0.23
Timkő és timsófold	14.071	2.060	0.14	10.688	1.560	0.15
Higanyércz.....	520	4.056	8	272	1.251	5
Cselércz.....	22.331	3.513	0.15	7.861	883	0.11
Galmájércz.....	70	250	4	—	—	—
Nyers aszfaltföld ..	75.312	128	0.03	214	200.096	—

Termeltetett továbbá 1892-ben 1,763.675 mm. só (1891-ben 1,628.908), ebből kősó 1,646.049 mm., iparsó 56.514 mm., főttsó 61.112 mm.; ezeknek összértéke volt 15,706.027 frt. (1891-ben 14,169.212 frt.). A bánya- és kohótermelés által előállított kész árúk összes értéke 30,419.000 frt. volt, mi a megelőző évvel szemben 412 frtnyi emelkedést képvisel.

Dr. Fenyvessy József.

IV. Közigazgatás.

A bajor községek pénzügyi viszonyai 1890-ben.¹⁾ A bajor statisztikai hivatal részletes adatokat gyűjt és közöl az ország községeinek pénzügyéről; a főbb eredmények a következők:

a) Jövedelmező vagyon:

Összes cselekvő vagyon	1889. év végén m á r k a	1890. év végén	Növekedés v. fogyás + —	o/o	Az összes va- gyon o/o-a	
1. Tőkéek . .	44,216.780	46,321.614	+ 2,104.834	+ 4.76	8.49	8.60
2. Földbirtok	242,127.478	248,810.702	+ 6,683.224	+ 2.76	46.41	46.19
3. Jövedelme- ző jogok (ha- szonvételek)	4,816.386	4,500.585	— 315.801	— 6.56	0.92	0.54
4. Épületek	71,584.918	76,295.287	+ 4,710.369	+ 6.58	13.72	14.16
Összesen .	362,745.562	375,928.188	+ 13,182.626	+ 3.63	69.54	69.79

b) Jövedelmet nem hozó vagyon:

1. Tőkéek . .	6,659.071	6,641.007	— 18.064	— 0.27	1.28	1.23
2. Földbirtok	32,306.955	32,296.991	— 9.964	— 0.03	6.19	6.00
3. Épületek	117,605.690	121,050.699	+ 3,445.009	+ 2.93	22.54	22.47
4. Jogok (szol- galmak) .	2,346.844	2,740.134	+ 393.290	+ 16.76	0.45	0.51
Összesen .	158,918.560	162,728.831	+ 3,810.271	+ 2.40	30.46	30.21
Összes vagyon	521,664,122	538,657.019	+ 16,992.897	+ 3.26	100.00	100.00

Mindkét kategoriájú vagyonban az oroszlánrész az ingatlanokra esik, 1890-ben az összes vagyon 88.82^o/o-a, míg a tőkékre csak 9.83^o/o-a, jövedelmező jogokra (vámok stb.) és egyéb jogokra (szolgalmak) csak 1.05^o/o. 1890-ben legnagyobb volt az abszolút növekedés az ingatlanok értékénél; viszonylag azonban a tőkepénzek leltári értéke emelkedett leginkább, 4.10^o/o-kal, míg az ingatlanoké csak 3.20^o/o-kal, a jogoké és haszonvételeké pedig 1.08^o/o-kal, az összes vagyon 3.26^o/o-nyi növekedésével szemben. Az ingatlanoknál ismét az épületek leltári értéke növekedett erősebben, mint a földbirtoké, az előbbi 4.31^o/o-kal, az utóbbi 2.44^o/o-a ellenében. Az épületek tőkeértékének ily nagy mérvű növekedése a számos községi épületek emelésének tulajdonítandó, a melyek tetemes része azonban közczéloknak szolgálván, jövedelmet nem hoz.

A vagyon a községek között, azok közigazgatási jellegéhez képest, a következőleg oszlott el 1890-ben:

¹⁾ Zeitschrift des königl. bayerischen statistischen Bureau. 1893. No. 1. u. 2

a) Jövedelmező vagyon :

	Városok Pfalzban 2500 lakón		Városi igazgatással bíró községek		Falusi községek. Pfalzban 2500 lakón	
	felüli községek márka	%	márka	%	aluli községek márka	%
Tőkéek	19,209.465	41.47	9,472.029	20.45	17,640.120	38.08
Földbirtok	58,875.794	23.66	26,821.726	10.78	163,113.182	35.56
Épületek	58,963.829	77.28	7,192.215	9.43	10,139.243	13.29
Jövedelmező jogok . .	299.991	6.65	319.984	7.11	3,880.610	86.24
Összesen .	137,349.079	36.54	43,805.954	11.65	194,773.155	51.81

b) Jövedelmet nem hozó vagyon :

Tőkéek	5,150.479	77.59	202.739	3.05	1,297.789	19.36
Földbirtok	8,469.891	26.23	2,549.278	7.89	21,277.822	63.88
Épületek	55,386.354	45.75	10,264.412	8.48	55,399,933	45.77
Jogok	97.588	3.57	244.002	8.91	2,398.544	87.52
Összesen .	69,104.312	42.46	13,260.431	8.15	80,364.088	49.39
Főösszeg .	206,453.391	38.33	57,066.385	10.59	275,137.243	51.08

A különféle jellegű községek között a jövedelmező és nem jövedelmező vagyon nem ugyanazon arány szerint oszlik el; a városok nagyobb arányban részesednek a nem jövedelmező, a többi község a jövedelmező vagyonban, noha lényeges különbséget nem látunk; ha ellenben a részleteket tekintjük, úgy a városi jellegű községek a tőkéekben s az épületekben, a falusi jellegűek pedig a földbirtokban és a jogok és haszonvételekben részesednek aránytalanul magasabban; a városi igazgatással bíró községek körülbelül a középhelyet foglalják el.

A községi vagyon legjelentékenyebb részét a földbirtok képezi; az 1890. év végén ez 585.802 hektárra rugott, a melyből 417.005 hektár, 71.19%, jövedelmet hozott, 168.797 hektár, azaz 28.81% pedig nem; a jövedelmet hozó földbirtokból 307.032 hektár erdő volt.

Az egész terület a községek jellege szerint így oszlott meg:

	Jövedelmező földbirtok			Nem jövedelmező földbirtok	
	erdő	egyéb földbirtok	összesen	összesen	
			h e k t á r		
Városok . . .	30.937	8.352	39.289	3.994	43.273
Városi igazgatás. bíró községek	30.245	11.424	41.669	9.144	50.813
Falvak . . .	245.851	90.195	336.046	155.671	491.717

Az összes cselekvő vagyonból 1889-ben egy fejre 96.17 márka esett, 1890-ben a hányad 96.27 márka volt, tehát valamivel növekedett; a vagyon-kategóriák szerint a jövedelmet hozó vagyonból esett egy-egy lakóra 67.19, a nem jövedelmezőből pedig 29.08 márka; ha pedig a községek jellegét tekintjük, akkor a városokban egy-egy főre 186.77, a többi községben pedig csak 88.32 márka vagyon esett.

A fent ismertetett vagyonból eredő jövedelem 1890-ben 17,006.803 márkára rugott, tehát 4.53%-nyi járadékot hozott, míg az előző évben csak 4.33%-ot, a növekedés tehát elég jelentékeny.

A községek jellege s a vagyonalap szerint a jövedelem így oszlott meg :

	Városokban		Városi igazgatással bíró községekben		Falvakban		Az egész királyságban	
	márka	%	márka	%	márka	%	márka	%
Tőkék .	749.084	12.44	369.022	17.76	699.411	7.86	1,817.517	10.69
Földb.	2,030.125	34.35	1,411.705	67.96	6,961.953	78.13	10,453.783	61.45
Épületek	2,911.550	48.57	194.533	9.36	227.057	2.55	3,333.145	19.61
Haszonvételek	279.694	4.64	102.281	4.92	1,020.383	11.46	1,402.353	8.25
Összesen	6,020.453	100.00	2,077.546	100.00	8,903.804	100.00	17,006.803	100.00

Az ingatlanok képezvén a cselekvő vagyon túlnyomó részét, természetszerűleg a jövedelem legnagyobb része is belőlök ered; az ingatlanok két osztályát (földbirtok és épület) illetőleg azt látjuk, hogy míg a városoknál — a vagyon legnagyobb részét az épületek képezvén — az azokból folyó jövedelem a legnagyobb, addig a falvaknál a földbirtok adja a túlnyomó jövedelmet. A tőkékből eredő jövedelem a közép nagyságú községekben dominál, a haszonvételekből eredő pedig a falvaknál.

A vagyonállapottal szemben áll a teherállapot; ez szinten tetemes, mint az az alábbi táblázatból kitűnik:

A községjellege	Te h e r á l l a p o t 1880-ban 1890-ben m á r k a		Növekedés fogyás	vagy %	A teher aránya az összes va gyonhoz %	
Városok (Pfalzban 2500 lakón felüli községek)	124,854.257	134,093.214	+	9,238.957	+ 7.40	64.94
Városi igazgatással bíró községek . . .	18,840.692	19,959.713	+	1,119.021	+ 5.94	34.98
Falusi községek (Pfalzban 2500 lakón aluli községek)	27,720.407	29,369.616	+	1,649.209	+ 5.95	10.68
Az egész királyság	171,415.356	183,422.543	+	12,007.187	+ 7.00	34.05

A teherállapot 1890-ben 7%-kal növekedett; abszolút számban ugyan jóval kisebb az emelkedés, mint a vagyonállományé, de viszonylag több, mint kétszer akkora; a teher természetszerűleg leginkább a városoknál emelkedett, a hol a forgalmi s kulturális szükségletek jobbra kölcsönpénzekből fedeztetnek; ugyanez okból legnagyobb ott a vagyon megterhelhetési aránya is; csaknem kétharmadrésze az összes vagyonnak, míg a nagyobb községeknél csak egy harmadrésze, a falvaknál csak egytized része van a vagyonnak megterhelve.

Egyébként a tehernövekedés tulajdonképen nagyobb, mint a fent kimutatott 12 millió марка, a mennyiben 1890-ben közel 8 millió марка teher törlesztetett, így az új terhek összege csaknem 20 millió márkára, mintegy tizenegy és fél százalékra rug.

Az összes tartozás évi kamatja 1890-ben 6,772.646 márkát tett, a mi körülbelül 3.96%-nak felel meg; ugyanez évben tőketörlesztésképen 7,853.932 марка fizettetett ki.

Fejenként esett egy-egy lakóra 1890-ben az egész királyságban 32.78 марка községi adósság, míg 1889-ben csak 31.01 марка; tehát a növekedés elég jelentékeny; ha a községek jellegét tekintjük,

ugy a városokban egy-egy főre 121·31 márka, míg a többi községben csak 13·12 márka esett.

A községi adó összege az egész királyságban 1890-ben 29,029.089 márkára rugott, az előző évvel szemben 3·27⁰/₀-ra emelkedve. Az állami adó 85⁰/₀-a fizettetett községi pótlék gyanánt; ha a községek szerint tekintjük a pótlék nagyságát, úgy Pfalzban az állami adó 160⁰/₀-a (1889-ben 146·9), a Rajnán innen a városokban 96·7⁰/₀-a (1889-ben 93·0⁰/₀), a többi községben pedig 63·6⁰/₀-a (1889-ben 62·0⁰/₀); Pfalzban fejenként 5·69, a közvetlen városokban 8·92, a többi rajnáninnen községben 2·67 márka községi adót fizetnek a lakók.

Ha a községek számát és a községi adópótléket szembeállítjuk a következő igen érdekes képet nyerjük; Bajorországban 1890-ben — a városokat is beszámítva — 8.025 község volt, ezekből:

	községek száma	az összes köz- ségek % -a
községi pótléket nem fizetett	638	7·95
1— 50 ⁰ / ₀ pótléket fizetett	2.160	26·92
51—100 » »	3.080	38·38
101—250 » »	1.881	23·44
251—500 » »	249	3·10
500 felüli » »	17	0·21

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 50. füzet. 1894. február.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. márczius.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1. füzet. 1894. január hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XII. évf. 3. és 4. füzet.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirth und M. Seydel. XXVII. Jahrg. 1894. Nr. 2: Die Steuerreform in Preussen. Die verwaltungsrechtliche Bedeutung der Fabriksordnung von H. Rehm; etc. Nr. 3: Die Steuerreform in Preussen (Forts.). Die preussische Steuerreform von Strutz; etc.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahrsschrift, herausg. von Heinrich Braun. VI. Band. 3. und 4. Heft: Die Entwicklung der Arbeiterschutzgesetzgebung in der Schweiz von F. Schuler. Die Forderungen der Kriminalpolitik und der Vorentwurf eines schweizerischen Strafgesetzbuches von Fr. v. Liszt. Umlegung und Zonenenteignung als Mittel rationeller Städteerweiterung von F. Adickes. Die österreichische Gewerbeinspection mit besonderer Rücksicht auf den Bericht vom Jahre 1892 von E. Mischler. Zur Lage der deutschen Sozialdemokratie, von H. Braun.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 4—8: Handwerk und Grossindustrie von H. Herkner. Industrie und Protectionismus in Russland. Der Handel Frankreichs mit Bulgarien. Ausländische Unternehmungen in Russland. Die Ergebnisse der deutschen Börsenenquête von H. Hatschek. Die Arbeitslosen und ihre Beschäftigung von N. Brückner. Die Erhöhung der Getreidezölle in Frankreich. Die Edelmetallproduction 1893. Russlands Goldgewinnung. Der deutsch-russische Handelsvertrag von Al. v. Matlekovits.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VI. Band. 5. und 6. Heft: Das Rentenprincip im Dienste des Anerbenguts von Baron. Zur Agrarfrage von F. H. Geffcken. Die Ertragnisse der sog. »Börsensteuer«; etc.

Vierteljahrshäfte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom kaiserlichen statistischen Amt. Jahrgang 1893. 4. Heft: Statistik der Reichstagswahlen von 1893. Bergwerke, Salinen und Hütten während des Jahres 1892. Bierbrauerei und Bierbesteuerung während des Etatsjahres 1892/93. Jahrgang 1894. 1. Heft: Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen in den Jahren 1872 bis 1892. Der Tabak im deutschen Zollgebiet. Die überseeische Auswanderung im Jahre 1893; etc.

Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle, L. Jahrgang. 2. Heft: Untersuchung über die Grundlagen des Tarifwesens der Seeschifffahrt. (II.) von Freih. v. Weichs. Das englische Volkserziehungswesen von A. Winter; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No. 2. Février 1894.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22-e année. 1-er volume. No. 1—7: L'évaluation des valeurs en douane en France et à l'étranger. La production des vins et des cidres en 1893. De la possibilité d'un temps d'arrêt dans la baisse du taux de l'intérêt. La reconstitution du vignoble français et l'intervention financière de l'État. Les importations de la Tunisie en France. Le mouvement de la population de la France pendant l'année 1892. Les frais généraux de la marine; etc.

Le Journal de la chambre de commerce de Constantinople. 10-e année. No. 471—479.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Janvier 1894: 1893, par G. de Molinari. Le marché financier en 1893 par A. Raffalovich. Crédit populaire industriel ou agricole par A. de Malarce. Trente années de libre échange en Angleterre par G. François. Février 1894: Les chemins de fer de l'état en France et à l'étranger par E. Ratoïn. Crédit populaire industriel ou agricole (suite et fin) par de Malarce. Le mouvement agricole par G. Fouquet. Anomalies Chinoises: La presse. La politique par Meyners d'Estrey. La composition de la population des États-Unis par Daniel Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV-e année. No. 1. Janvier 1894: Le département du travail et les bureaux de statistique du travail aux États-Unis par E. Levasseur. Les anomalies dans les statistiques du commerce extérieur par de Cassano; etc. No. 2. Février 1894: Les sociétés de secours mutuels par A. Vannacque et Herconet. Les origines de la société de statistique de Paris par A. de Malarce; etc.

Revue d'économie politique. 7-e année. No. 12. Décembre 1893: Les principales causes d'économie politique par A. A. Issaïew. Le crédit agricole par François; etc. 8-e année. No. 1. Janvier 1894: De la tendance au monopole dans le mouvement économique actuel par Ch. Bodin. Le conflit de la souveraineté fédérale et de la souveraineté locale aux États-Unis d'Amérique par L. Duguit; etc.

Revue générale d'administration. XVII-e année. Janvier 1894.

The Economist. Vol. LI. No. 2631—33: Our Foreign and Colonial Trade of Last Year Compared in Quantity and Value with that of 1892. Trading Companies and Their Creditors. Re-Organization of Rail-roads in the United-States. European Colonisation. The Monetary Stringency in India. The Proposed Russo-German Commercial Treaty; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVI. Part. IV. December 1893: Life and Labour of the People in London: First Results of an Inquiry based on the 1891 Census by Charles Booth. The Reaction in favour of the Classical Political Economy by Prof. J. S. Nicholson; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VIII. No. 2. January 1894: Analysis of the phenomena of the panic in the United States in 1893, by Al. C. Stevens. The nature and mechanism of credit by S. Sherwood.

The unemployed in American cities by C. C. Closson. Pain-cost and opportunity-cost by D. J. Green. Social and economic legislation of the states in 1893 by W. B. Shaw; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évf. 6—9. sz.

Fővárosi statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. 1893. december hó: Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1892-ben. A budapesti házbérjövedelem 1892-ben. Budapest főváros fogyasztása és fogyasztási adóbevétele 1892-ben; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XIX. évf. 11—17. sz.

A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Irta Sismondi János. Fordította Enyedi Lukács. 2. kötet. Nemzetgazdasági írók tára VI. és VIII. kötet. Budapest, 1893.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. 1. Heft. Wien, 1894.

Beiträge zur Statistik des Grossherzogthums Hessen. Herausg. von der grossherzoglichen Centralstelle für die Landesstatistik. 37. Band, 3. Heft. Darmstadt, 1893.

v. Mayr, G. Zur Reichsfinanzreform. Stuttgart, 1893.

Mittheilungen des statistischen Bureaus des herzoglichen Staats-Ministeriums in Gotha. Jahrgang 1893.

Schöffle, A. Deutsche Kern- und Zeitfragen. Berlin, 1894.

Schweizerische Statistik. Herausgegeben vom statistischen Bureau des eidgenössischen Departements des Innern. 92. Lieferung: Schweizerische Gefängniss-Statistik. Bern, 1893.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. I. Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Januar 1894. Wien, 1894.

Wirth, Max. Die Notenbankfrage in Beziehung zur Währungsreform in Oesterreich-Ungarn. Frankfurt a/M., 1894.

Crédit foncier de France. Statuts et législation. Paris, 1893.

Delapierrierre, E. La France économique. Limoges et Paris, 1893.

Joubert, A. Les finances de la France: La rente et l'impôt, leur origine, leur histoire. Paris, 1893.

Du Maroussem, P. La question ouvrière: Partie III. Paris, 1893.

Mastier. La situation financière des communes de France et d'Algérie en 1892, présentée à Ch. Dupuy, Ministre de l'intérieur. Melun, 1893.

Statistique de la Belgique. Population. Recensement général du 31. Décembre 1890. Publié par le Ministre de l'intérieur et de l'instruction publique. Bruxelles, 1893. 2 kötet.

GAZDASÁGI HALADÁSUNK ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY.

— Második közlemény. —

Az ipar fejlődése, melyet a gazdaságtörténet főbb vonalaiban immár kellő világításba helyezett, csak egy különös érvényesülési esete annak az általános társadalmi törvénynek, mely szerint minden haladás az elkülönülésben, az emberi cselekvés ágainak szétválásában áll. Az ipari foglalkozás, mint önálló hivatás, sokkal későbbi fejlemény, mintsem az ipari munka, az ipari technika. A kezdetleges állapotban a termelés egész folyamata egyesítve volt minden gazdaságban: a nyers anyagok előállítása s azok feldolgozása otthon történt, munkamegosztással ugyan, de csak a családon belül, férfiak és nők, gyermekek, aggok és felnőttek között. A földmives népeknél az eszközök készítése, fonás-szövés, ruhák varrása, építkezés, tehát az ipari munka legrégibb nemei, többnyire a téli időszak foglalatosságát képezik, mert az év többi része alatt a mezei munka köti le az erőket. Ilyen értelemben az ipar mint mellékfoglalkozás kezd először jelentkezni, de ott, hol a talaj hálátlan vagy a népesség túlsűrűvé válik, nagyobb fontosságra tesz szert és a házi szükségleten túl eladásra is dolgozik: ez a háziipar a szó hazai értelmében, melyet megkülönböztetésül a szó nyugati értelmétől, népiparnak volna czélszerű nevezni; ez elnevezés különben már is elég kiterjedt használatnak örvend. Az 1890. évi népszámlálás foglalkozási statisztikája, mely az ipari viszonyok személyi részét tudtunkkal külföldön utól nem ért tökélylyel mutatta be, számot ad e népipar földrajzi elterjedtségéről. Iparstatisztikánk e része oly jellemző, hogy indokoltnak látszik arra néhány sorban kitérni. Ha a népiparban foglalkozók számát

az összes kereső iparos népességhez viszonyítjuk, úgy oly hányadost kapunk, mely az ipar kezdetlegességét juttatja kifejezésre. Látjuk akkor, hogy Erdély áll itt legelöl. Az iparos népesség több mint 13⁰/₀-a tartozik ez országrészben a népiparhoz. Az egyes megyék közül Torda-Aranyos több mint 30⁰/₀-kal, Fogaras 26⁰/₀-kal, Maros-Torda, Kolozs 20—25⁰/₀ közt, Udvarhely, Szeben, Kis-Küküllő és Hunyad 15—20⁰/₀ közt szerepelnek. E területhez csatlakozik Szilágy megye 18⁰/₀, továbbá Bihar, Szatmár és Ugocsa 15⁰/₀ körül járó népipari elemmel.¹⁾ Az ország többi részeiben nincs egyetlen egy megye sem, melyben ez elem az iparos népesség 12⁰/₀-át megütné.

Különben az ipar kezdetlegességének a fentiek szerint egy másik fokmérője is van s ez az arány, melyben az ipari tevékenység csak mellékfoglalkozást képez. Ha el tudnók különíteni azokat az eseteket, mikor kisgazdák, kiknek főfoglalkozása a földművelés, magok, illetve családtagjaik mellékesen ipari munkát is végeznek, akkor tulajdonkép még kezdetlegesebb alakulatra mehetnénk vissza, mint a népipar feltüntetésénél. Az ipari mellékfoglalkozás esetei azonban a mondott kört jóval meghaladják és így csak arról lehet szó, hogy e mellékfoglalkozások statisztikája nagyban és egészben tájékoztasson az ipar kezdetleges voltáról és támogassa, illetve kiegészítse a népipar statisztikáját. Mert a hol a föld birtoka általános, mint a házközösségi intézménynyel bíró részeken, vagy a hol a föld elég bő kenyeret ad, ott az ipari munka megmarad mellékfoglalkozásnak s így nem kerül a népipar rovatába, holott voltaképp annak csiráját képezi. Azért látjuk legújabb foglalkozási statisztikánkban, hogy ép a népipari ágaknál a főfoglalkozáshoz viszonyítva igen hatalmas arányt képvisel a mellékfoglalkozás. Így pl. a fonás-szövés, mint népipari főfoglalkozás csak 2.729 egyénnél fordul elő, mint mellékfoglalkozás azonban 21.285 esetben, tehát vagy nyolcszor annyi egyénnél. Itt többnyire a házi szükségletre dolgozó családtagok forognak szóban, kiknek száma a valóságban kétségtelenül még magasabb, mint a látott szám, bár e kezdetleges technikájú házi ipari munka ép úgy, mint a

¹⁾ Az a körülmény, hogy az u. n. cigányipart (cigánykovácsok!) a népipar körébe sorozta a feldolgozás, czélunk szempontjából nem idéz elő zavart.

népipari, mihelyt a modern nagyiparral jut összeütközésbe, a lassú elsorvadás végzetére van kárhoztatva.

Nézve az ország azon vidékeit, melyeken az ipari mellékfoglalkozás a főfoglalkozáshoz viszonyítva jelentékeny arányt képvisel, a legnagyobb számokra a Dráván túl és Erdélyben akadunk. Lika-Krbava megyében majdnem 90°%, Kolozsban 71°% s még Varasdban is közel 58°%-át teszik az iparban, mint főfoglalkozási ágban alkalmazottaknak azok, kik e kereseti ágat mellékesen üzik. A Királyhágón túl Torda-Aranyos jön 57°%-kal, mely megyét a népiparnál legelső helyen volt alkalmunk szemlélni; Udvarhely, Kis-Küküllő, Alsó-Fehér, Maros-Torda, Hunyad és Csik jönnek ezután 30 - 46°% közti hányaddal, ezekhez csatlakozik itt is Szilágy. Északon is van néhány szegény talajú megyénk, u. m. Árva, Trencsén és Gömör, hol az ipari mellékfoglalkozás igen jelentékeny, nevezetesen 25°%-ot meghaladó arányt képvisel. A földrajzi kép, melyet adtunk, elég világos arra, hogy feltevésünket támogassa s a jelzett viszonyt az ipar kezdetlegességének egyik fokmérőül fogadtassa el velünk. S ha itt úgy, mint a népiparnál Erdély egészben előbbre áll, mint Horvát-Szlavonország: nem szabad feledni, hogy utóbbi helyen a régi kezdetleges háziiparral szemben erősebb, bár egyoldalú, nagy ipar fejlődött ki. Az ellentét e részben a Dráván túl sokkal élesebb, mint az anyaországban s a két kategória egybefoglalása, mint az az összes iparosságra vonatkozó számításoknál történik, eltakarja a viszonyok jellegzetességét s azt a benyomást kelti, mintha a Dráván túl ipara inkább nagyipari jelleggel bírna, mint a szorosabb értelemben vett Magyarországé.¹⁾ A dolog a valóságban úgy áll, hogy Horvát-Szlavonország ipara két szélsőség közt mozog: a népies elem fölé, mely régebben a család szükségletét ellátta, új borítékkép a nagyipar helyezkedett el s az átmenetet képező kézműipar ott még gyengébb, mint nálunk.

¹⁾ 1890. évi népszámlálásunk feldolgozása az ipar körén belül tudvalevőleg négy csoportot különböztetett meg. Ezek közül az u. n. tulajdonképi iparnál, mely az anyagátalakító munkával foglalkozók zömét öleli fel, a segédszemélyzet az anyaországban az összes keresők 56°%-át tette, a Dráván túl ellenben 58°%-át, mi a fent említett szint adja a viszonyoknak. Ld. egyébiránt e tények elemzését a »Magyar statisztikai közlemények«, új folyam II. köt. (tisztá magyar szöveg) a 107. s következő lapokon.

A felhozottak arra a célra kívánnak szolgálni, hogy az iparos-osztály számszerű nagyságára vonatkozó adataink megértését lehetségessé tegyék. Mert kétségtelen, hogy a régebbi népszámlálások idején az iparos népességnek csak egyik és pedig akkor még jelentéktelenebb része vétetett számba. A József-féle népszámlálás 1785-ben 83.811 városi polgárt és vidéki iparost (mint a hivatalos nyelv mondta: Professionisten) számlált együttvéve. Ehhez hozzátehetjük azt, hogy a városi céhek 1777-ben 30.921 kézművesre terjesztették¹⁾ ki hatáskörüket, kik közül 13.934 mester, 12.316 legény és 4.671 tanuló. Nyilvánvaló, hogy itt csakis a már külön vált hivatást képező kézműipar képviselőiről van szó: a népipar, mely akkortájt kétségkívül nemcsak viszonylag, hanem abszolút is jelentékenyebb volt, mint ma,²⁾ kimaradt a számlálásból. Ugyanez áll az 1805. évi népszámlálásra, mely 88.422 iparost talált, kikről Schwartner azt állítja, hogy több, mint felerészben mezőgazdaságból élnek.³⁾ A modern Magyarország első népszámlálásaira, bár kisebb mérvben, kétségtelenül ugyanez áll s talán csak a legutolsó felvételtől mondhatjuk el, hogy az »aggódó gondossággal« felkereste mindazokat, kik akár mint vezetők, akár mint munkások az ipar mezején működnek. E tények az alább következő összehasonlításoknál figyelmen kívül nem hagyhatók.

Semmi kétség, hogy a nemzeti termelés ágai közül az iparnak vált legnagyobb hasznára a technika századunkban elért nagy haladása. Nemcsak hogy az iparcikkek fogyasztása óriási mértékben emelkedett, ép azok árának csökkenése és — tegyük hozzá — a jólét emelkedése folytán, hanem a másik nagy termelési ág, a földművelés is fogyasztójává lett az iparcikkeknek; mert eszközeit attól veszi. Mig azelőtt a földműves egyuttal a maga házi iparosa is volt, addig most

¹⁾ Ld. Schwartner M. »Statistik des Königreichs Ungarn«. II. kiadás, I. k. 201. l.

²⁾ Nagyon jellemző e részben Schwartner egy idézete. Fuker D. »Versuch einer Beschreibung des Tokayer Weingebirges« című, Bécsben, 1890-ben megjelent munkájából, melyben szerző elbeszéli, hogy ismer egy falut, hol ép annyi a csizmalia, mint az egyéb foglalkozású ember. E tételt Schwartner kérdőjellel látja el; holott éppen nem valószínűtlen, hogy itt a népipar (parasztipar) egy feltünőbb példájával van dolgunk.

³⁾ A fentidézett mű 202. l.

az iparos közvetve részt kap a földműves munkájából, a mennyiben a mezőgazdasági gépek, a melyeket ő állít elő, megrövidítik, részben feleslegessé teszik a földműves népesség munkáját.

Az iparcikkek e térfoglalásából azonban még távolról sem következik, hogy az ipari munka s ezzel az ipari munkásokra irányuló kereslet megfelelő arányban emelkedett volna hazánkban. Elnézünk most attól a tényről, hogy a külföldről behozott iparcikkek még mindig igen nagy szerepet játszanak nálunk, bár e szerepet számszerűleg szabatosan megállapítani képesek nem vagyunk: áruforgalmi statisztikánk e tekintetben csak nagyon nagy óvatossággal használható. Ha mégis építeni akarunk rá, úgy azt mondhatjuk, hogy az u. n. gyártmányok behozatala a legújabb időben nem emelkedett jelentékenyen, valószínűleg nem oly mérvben, hogy az a megnövekedett belfogyasztással lépést tartana, más szóval tehát a hazai ipar nemcsak absolute, hanem viszonylag is terjeszkedett.¹⁾ De bármikép álljon is a dolog a külföldi behozatallal: az ipar technikai haladása és nevezetesen a nagyipar előrenyomulása ellensúlyozólag hat a munkásszükséglet növekedésére. Nem akarjuk azokat a csodás számokat idézni, melyek külföldön egyes iparágakra vonatkozólag forgalomban vannak s azt az arányt fejezik ki, melyben a termelés egy-egy munkásra eső mennyisége a régi kézi ipari technika ideje óta megnövekedett²⁾. Csak egy-két számítást fogunk megkísérteni alább arra nézve, hogy mikép változott a munkásszükséglet termelésünk haladásával s hogy minő mérveket képes nálunk tényleg ölteni a munkának gépekkel való pótlása.

Az iparban foglalkozók összeállítását megelőzőleg meg

¹⁾ Az első teljesnek mondható áruforgalmi kimutatásunk, az 1884. évre vonatkozó, gyártmányokból való behozatalunkat 392 millió frt. értékre teszi, mely szám azóta következőleg alakult: 1885-ben 350 m., 1886-ban 341 m., 1887-ben 355 m., 1888-ban 368 m., 1889-ben 374 m., 1890-ben 388 m., 1891-ben 393 m., 1892-ben 408 m. frt. *A behozatali többlet számai:* 1884-ben 240 m., 1885-ben 209 m., 1886-ban 196 m., 1887-ben 209 m., 1888-ban 208 m., 1889-ben 203 m., 1890-ben 212 m., 1891-ben 205 m., 1892-ben 235 m. frt.; itt tehát nem is lehet határozott emelkedésről szólni. Nem szabad azonban feledni, hogy az irányadó cikkek ára időközben leszállt s így itt ugyanazon összeg újabban több árút képvisel.

²⁾ Lásd például Losch H.: *Nationale Produktion und nationale Berufsgliederung*. Leipzig, 1892. V. szakaszát.

kell jegyeznünk, hogy a bányászat a kohászattal való összefüggésénél fogva az iparral szoros kapcsolatban áll és foglalkozási statisztikánk a különböző népszámlálások alkalmával különböző osztályozást fogantatosítván, a hibákat csak úgy kerülhetjük ki, ha az egész termelési ágat az iparival egy kalap alá foglaljuk. A bányászatban és kohászatban alkalmazott munkaerő s a termelés azonban a közigazgatási hatóságok által nyilvántartva lévén, a vonatkozó adatok egymás mellé állítása nem lesz érdektelen. Volt a munkások, illetve a főbb termékek mennyisége egyes években:

	munkások száma	arany termelés	ezüst	nyersvas métermázákban	köszén
1869	45.336	15 ⁵⁷	260 ⁰⁷	1,270.000	10,558.000
1873	49.007	12 ³³	185 ⁷⁷	1,635.000	16,343.000
1875	42.391	15 ⁷⁷	212 ²⁴	1,592.000	14,511.000
1880	41.799	16 ⁰⁴	174 ⁴⁴	1,439.000	18,184.000
1885	47.851	17 ¹⁹	166 ⁷²	2,157.000	25,427.000
1890	51.532	21 ³¹	170 ⁵⁰	2,991.000	32,439.000
1892	54.772	16 ⁰⁸	181 ⁵⁷	3,098.565	36,065.782

Meg kell jegyeznünk, hogy e munkások összetétele — a férfi-, nő- és gyermekmunkások aránya — számbavehető változáson nem ment át. Sajnos, hogy a munkásokat az egyes termékek szerint, melyek előállításával foglalkoznak, elkülöníteni nem bírjuk. Ennek daczára azonban számsorunk kétségtelenné teszi azt, hogy a munkások és a termelt mennyiség között fennálló arány a szóban forgó 23 év alatt igen nagy változáson ment át, a munkakimélő technika igen nagy előrehaladást tett. Mig ugyanis az arany- és ezüstabányászat változatlansága mellett a vas és széntermelés egyremásra megháromszorozódott, addig a munkások száma a 23 év alatt alig 20%-kal emelkedett. Még világosabb a fejlődés menete, ha 1873-mal hasonlítjuk össze az 1892-iki állapotokat. Az 1873. évi eredményekkel szemben a vas- és széntermelés 1892-re megkötszereződött, az aranybányák hozama is jelentékenyen emelkedett, csak az ezüstnél nincs változás: a munkások számában az emelkedés mégis csak 12%. Nem kevésbé jellemző képet kapunk, ha 1873. számait az 1885. évekkel mérjük össze s így tovább.

Hogy bányászatunk két legfőbb ága, a vas- és szénbányászat a mai technikai fejlettségében csakis mint nagyüzem képzelhető s hogy e tekintetben az átalakulás csakugyan gyorsan megy végbe, arra nézve a magán bányabirtokok átlagos nagyságának emelkedésén kívül¹⁾ jó bizonyíték a vaskohók statisztikája és a foglalkozási statisztika. A működésben állott magas kemenczék száma ugyanis volt;

1874	1875	1880	1885	1890	1892
86	81	68	64	60	56

Daczára vasproductionk rohamos emelkedésének, a tömörülés nemcsak viszonylagos, hanem abszolút csökkenést eredményezett.

Foglalkozási statisztikánk még 1890-ben is egybefoglalta az ércbányászatot és kohászatot minden nemében, továbbá a szénbányászatot. Még így is feltűnő azonban az a tény, hogy az egész állam területén csupán 812 önálló vállalkozó találtatott, míg a segédszemélyzet 43.738 főre rúgott, tehát 1000 ide tartozó kereső közt csak 18 volt az önálló. Ez arány még kisebb volna, ha csak a vas- és kőszénbányászatra szorítkozó számokkal rendelkezénk. Felhozhatjuk erre a német foglalkozási statisztika példáját, hol ezer ide tartozó keresőre a szénbányászatnál csak négy, a kohászatnál általában tíz önálló számláltatott.

Az iparosok létszámát már most népszámlálásaink alapján, a bányászat és kohászat beleértésével, következőleg állit-

¹⁾ A hatvanas évek végén az összes adományozott bányatelekből egy-egy magánbirtokosra nem egészen 20 hektár esett, 1892-ben ellenben már 44¹/₂. Az állandó emelkedést különben a következő számok világítják meg:

	Magánbirtokosok száma	Egy birt. eső terület hekt.
1869	1096	19.45
1873	1202	27.90
1875	1244	33.99
1880	1222	39.87
1885	1265	40.59
1890	1271	42.40
1892	1294	44.50

hatjuk össze.¹⁾ Megkülönböztetve az önállókat és nem önállókat, tett e szám:

	1869	1880	1890
önálló	292.380	380.959	425.500 ²⁾
nem önálló . .	404.727	434.002	535.500 ²⁾
összesen . .	697.107	814.961	961.000

E számok összehasonlíthatósága ellen természetesen sok aggály merülhet fel. Bizonyos az, hogy egyes népszámlálások közt az ipari foglalkozás határvonalai tekintetében nagy eltérések fordulhatnak elő, melyeket ma már nem vagyunk képesek ellenőrizni. Az 1890. évi foglalkozási statisztikánk is nagyon sok oly hivatást vett bele az ipar körébe, mely az ipartörvény alá esik ugyan, de a szó közgazdasági fogalma alá, mely az anyagátalakítást tekintti lényeges ismertető jelnek, nem tartozik. A kertészekről és halászokról kezdve a szállodások, fuvarosok, borbélyok, bérkocsisok és hordárok csoportjáig egy csomó oly foglalkozást látunk itt, mely nagyon messze esik az ipar tulajdonképi körétől. A korcsmárosok, vendéglősök, kifőzők, stb. szintén csak nagyon laza összefüggéssel bírnak e körrel és — külföldi minták szerint a kereskedésnél — vagy szerintünk még czélszerűbben külön lettek volna elhelyezendők. Nagyban és egészben azonban elfogadhatjuk a felhozott számokat, miután a zöm, mely az iparos elemet alkotja s mely kétségkívül valamennyi népszámlálásnál ide vonatott, sokkal nagyobb számbeli túlsúlyban van, semhogy azt egyes kisebb számban képviselt foglalkozások eltérő elhelyezése lényegesen megváltoztatná.

Nagyobb hibaforrást képez az a különböző pontosság és

¹⁾ Az 1857. évi adatokat mellőzzük, miután ott a bányatulajdonosok a földbirtokosok közé soroztattak (az utasítás g) pontja értelmében) s a személyzet valószínűleg szintén odakerült a földmivesnépesség közé. Ehhez járul az a körülmény, hogy e népszámlálás nagyon sok foglalkozás nélkül mutatott ki, miért is az iparosok állítólagos létszáma — 409.616 fő — bizonynyal túlalacsony.

²⁾ Foglalkozási statisztikánk feldolgozása a vándoriparnál és házi-, ill. népiparnál nem mutatja ki számszerűen az önállók és a segédszemélyzet számát, csak az arányt adja, mely szerint mindkét ágnál 80% az önállókra esik. Ez alapon kiszámítva, tett e két ágnál az önállók száma 8.800, a segédszemélyzeté 35.400 egyént. Hozzáadva e számokat a többi ágakéhoz, megközelítő számokul kapjuk a fent bevezetetteket. Legkevesebb az önálló, mint láttuk, a tulajdonképi bányászatnál.

lelkiismeretesség, melylyel az ipari foglalkozásban levők a különböző népszámlálások alkalmával kipuhatóltattak. Azt hisszük, hogy az utolsó népszámlálás ment e tekintetben legmesszebbre s a pótlás végett visszaküldött lapok nagy mennyiségéből igen jelentékeny rész esett olyan egyénekre, kiknek foglalkozása kellőleg megjelölve nem volt, de kiket illetőleg valamely gyanu merült fel az iránt, hogy az iparos osztályhoz tartozhatnak. Jellemző és feltevésünk mellett szól az a nagy szaporodás is, mely az iparral foglalkozó nők soraiban 1880-ról 1890-re jelentkezik. Az előbbi időpontban — a bányászatot is ideértve, csak 75.638 nőt találunk kimutatva, mint iparral foglalkozó keresőt, az utóbbiban már 135.763 nőt. Mig tehát a férfi iparosok egy évtized alatt nem egészen 12⁰/o-al szaporodtak, a nőknél az emelkedés majdnem 80⁰/o. S nehogy ez eredményt valaki csupán csak a nőemancipáció haladásának rójja fel, megjegyezzük, hogy a legnagyobb emelkedés a családi kisegítőknél van, kik közül a nők száma 1880-ban 14.958 volt, ellenben 1890-ben csak az u. n. tulajdonképi, továbbá a személyes szolgálati és élvezeti iparnál s a bányászatnál 27.324 női kisegítő számláltatott, pedig a házi és népiparnál szereplő 14.560 nő is egy részben kétségtelenül ide tartozik. E körülmény is a mellett szól, hogy utolsó népszámlálásunk az iparos népesség kipuhatóltásában messzebb ment, mint előzői. Ha tehát a három népszámlálás számaiban mutatkozó emelkedést nézzük, azt úgy tekinthetjük, mint maximumát a növekedésnek, mely tényleg jelentkezhetett. Százalékokban kifejezve tett pedig az emelkedés 1869—1880. közt vagy 17⁰/o-ot, 1880-ról 1890-re majd 18⁰/o-ot, a 21 évi időtartamot egybefoglalva közel 38⁰/o-ot. Összehasonlítva a magyar állam lakosságának 21 évi növekedésével, mely 12⁵⁰/o-ot tesz, a különbség még mindig 25⁰/o. De az utolsó évtized már lassudást mutat, a mennyiben itt a közel 11⁰/o-os népszaporodással szemben csak 7⁰/o-al nagyobb emelkedés mutatkozik, mely különbség maga is kisebb-nagyobb részben, vagy tán épen egészen a pontosabb számbavételnek róható fel.¹⁾

¹⁾ Ha egészen szabatosak akarunk lenni, úgy csakis a kereső korosztályok lélekszámában beállott emelkedéseket kellene tekintetbe venni. Ezek, mint a »Magyar statisztikai Közlemények« új folyama I. köt. (tisztá magyar szöveg) 85.* lapján feltüntetve van, valamivel csekélyebbek, mint az összes népességé.

Sajnos, hogy az egyes ipari foglalkozások üzőinek számbeli változásáról messzebb visszamenőleg képet nem adhatunk. Csak 1880-ról vannak adataink, melyeket némi óvatosság mellett összemérhetünk az 1890. éviékkal. Az utolsó népszámlálás feldolgozása ugyanis nem a mesterség, hanem a vállalat neme szerint való csoportosítást vette alapul, miért is az egyes foglalkozási nemek (pl. kovács, asztalos, stb.), csak a legkülönbözőbb vállalatokban képviselt mesterségek szétbontása útján egészíthetők ki teljessé. A következőkben tehát nem csak az illető iparágban számláltakat, hanem a megfelelő jellegű szakmunkásokat is egy tételbe fogjuk összefoglalni, hogy az egybevetést a két népszámlálás közt megejthessük.

Először is néhány fogyásnak indult iparos mesterséget akarunk kiválasztani, hogy kisiparunk pathológiájához adatokat szolgáltatassunk. Volt ugyanis összesen és csak a segéd-személyzetet véve:

	1880		1890	
	összesen	segéd-személyzet	összesen	segéd-személyzet
csizmadia . .	48.474 ¹⁾	19.180 ¹⁾	47.862	18.236
takács . . .	20.922	5.523	15.425	3.487
szűcs	12.659	4.013	10.462	3.506
fazekas . . .	11.447	4.158	8.811	3.100 ²⁾
timár	7.073	3.337	6.362 ³⁾	2.986

Ez öt kisipari üzletág 1880-ban 100.575 egyénnek adott foglalkozást, 1890-ben már csak 88.923 egyénnek. A segéd-személyzet apadása, mely tulajdonkép legelső jele a hanyatlásnak, mert a pályaválasztásra hivatott ifjúság természet-szerűleg elfordul azoktól a foglalkozásoktól, melyek nem ígérnek jövőt, míg a meglett ember csak nehezen mond le megszokott munkájáról — a segédszemélyzet apadása, mond-

¹⁾ Az 1880-ban megtartott népszámlálás feldolgozása a vargákat (3337) külön tételben adja, míg ezek 1890-ben beosztattak a cipészek, illetve csizmadiaák közé, miért is az 1880. év iszámok az összehasonlítás szempontjából valamivel kisebbek kelleténél.

²⁾ Megközelítő szám, miután a házi és népiparban kitüntetett 1126 fazekast csak az egész iparnemre érvényes kulcs szerint (segédszemélyzet 20%) állíthattuk be.

³⁾ A börgyártásnál s rokon gyári üzemekben alkalmazott segédszemélyzet (szakmunkások) nélkül, kik 1880-ban is külön foglalvák egybe.

juk, még feltűnőbb és nagyon jellemző ez iparágak kisipari jellegére, hogy 100 idetartozó iparos közül vagy 65 az önálló és csak 35 a segédszemély, máskép szólva 100 mesterre csak 54 segéd, tanuló, stb. esik.

Az egy-egy iparágban foglalkozók apadása természetesen nem jelenti szükségkép az ipari termelés illető ágának, vagy bár csak illető alakjának benrejlő okok hatásakép előállott hanyatlását. Így a csizmadiák számának apadása nem jelenti még a lábbeli-ipar hanyatlását, hanem jelentheti az izlés, a divat átalakulását és hasonló áll a szűcsiparra is. Ámde e változás végeredményekép igenis jelentheti a kis-üzem veszteségét, ha az az iparág, mely a hanyatló helyébe lép, inkább nagyipari jellegű, mint amaz. Így a cipészipar, mint az 1890. évi foglalkozási statisztika bizonyítja, sokkal inkább nagyüzem, mint a csizmadiaság: benne 100 önállóra 90 segédszemély jut, míg a csizmadiáknál csak 61. Míg továbbá egyetlenegy csizmadia sincs, kinek vállalata 20 személyt foglalkoztatna, addig a cipészek között 31 ily vállalkozót számoltak, sőt az egyik ily gyár 233 személyt alkalmazott. Jellemző különben az, hogy az egész lábbeli ipar 1880-ban 103.602 egyént foglalkoztatott,¹⁾ 1890-ben ellenben²⁾ 113.733-ot, vagyis a szaporodás épen csak 10⁰/₀, mi a népesség emelkedésének valamicskével még alatta marad. Semmi kétség, hogy a lábbeligyártásnak u. n. amerikai módszere, melylyel már nálunk is tétettek kísérletek, elterjedése esetén rendkívüli apadást vonna maga után a munkáskezekben s ha nem fogadjuk is el a Losch által a Németbirodalomra kiszámított arányt,³⁾ mely szerint a hazánknál háromszorta nagyobb népességű birodalom 429.000 cipészének munkáját elvégezhetné 103.000 ember: annyi bizonyos, hogy ez iparág, mely ma iparos népességünk egynyolczadát foglalkoztatja, igen nagy arányokban szaporitaná a munkától megfosztottak tömegét.

A kisipar pusztulásának klaszszikus példáit egyébiránt a takács és timáriparosok vannak hivatva nyújtani. Az előbbieket illetőleg feltűnő, hogy azok ép hazánk leghaladottabb részén, a Duna jobb partján vannak legszámosabban,

¹⁾ Beleértve a cipészeket, csizmadiákat és vargákat.

²⁾ A cipészek, csizmadiák és bocskorosok összefoglalásával, miután az utóbbiak 1880-ban, úgy látszik, nem választottak külön.

³⁾ Ld. a jelzett munka 173. l.

ugy, hogy több mint fele ez iparosoknak a mondott ország-részre jut. A magyarázat csak az lehet, hogy e vidék volt az, hol e foglalkozás a családi szükségletre dolgozó háziipartól leginkább különvált, önálló hivatássá nőtt ki, míg a többi részén az országnak e fejlődési fokot sem érte el. A pusztulás itt ez ország-rész amugy is lassan haladó és nagyipari átalakulást csak kis mértékben mutató iparának egyik fájdalmas pontja.

A timárság pusztulása mellett annyival nagyobb érdekel bir a börgyárak emelkedése. Ha az 1880. évi, eléggé meg nem rostált adatokra építeni akarnánk, a következő párhuzamot állithatnók fel. Volt a börgyártásnál foglalkozó:

	1880	1890
önálló vállalkozó . . .	127	78
segédszemélyzet . . .	355	1.728
összesen .	482	1.806

E számokból annyi minden bizonynyal kitűnik, hogy az ipar ez ága központosulási irányzatot mutat; néhány nagygyár válik ki és ragadja magához a termelést. Ha összefoglaljuk a börgyárakat a timárokkal, ugy volt a két időpontban:

	1880	1890
önálló vállalkozó . .	3.863	3.454
segédszemélyzet . .	3.692	4.714
összesen . .	7.555	8 168

Ime a nagyipirrá való átalakulás képe: az önálló vállalkozók fogyása erős 10⁰/₀-al, a segédszemélyzet növekedése közel 30⁰/₀-kal.

A nagyüzemi átalakulás és velejáró technikai haladás mértékét két iparágban kísérhetjük nyomon. Az egyik a cukoripar, mely adóztatási célra hivatalos ellenőrzés alatt állván, némileg összehasonlítható adatokat szolgáltat kérdésünkhöz. Statisztikánk szerint a cukorgyárakban 1874—78. évtöd alatt átlag 5.899 munkás dolgozott s a felhasznált répa mennyisége alig haladta meg évente az 1 millió métermázsát (1,090.000 mm.). Ellenben a legutolsó üzletévben, melyről kimutatásaink vannak, 1890/91. évben, 8.272 munkás mellett a feldolgozott répa közel hétszeres mennyiségre rúgott (7,038.511 mm.). S a mi nem kevésbé jellemző, a gyárak

száma a két időszakban egy és ugyanaz volt (17). Egy-egy gyárra tehát mostanában már vagy 40%-al több munkás s egyidejűleg hétakkora répafigyasztság esik, mint másfél évtizeddel ezelőtt. Az egy-egy munkásra eső répamennyiség pedig egyre-másra megötszöröződött.

A másik iparág a malomipar. Itt az 1885. évi iparstatisztika az, mely ép e részében képes messzemenő kívánalmakat is kielégíteni.¹⁾ E felvétel szerint a malomiparban foglalkozó összes keresők száma a csak időnként használt munkások beleértésével 44.118, ezek kihagyásával 42.724. E számból az u. n. nagyobb berendezésű gőzmalmokra,²⁾ melyek száma 1885. elején 122 volt, jutott 7.308, illetve 7.288 egyén. Tényleg megőröltek pedig malmaink az 1884. év folyamán 22⁴⁵ millió métermázsa gabnát, miből a nagyobb berendezésű gőzmalmokra esik 9⁵⁷ millió mm. Más szóval ezen, a modern technika magaslatán álló műmalmok az összes őrlött mennyiség 42⁶³ %-át szolgáltatták, holott az emberi munkaerő, melylyel működtek, az összes malmokban foglalkozást talált keresőknek csak 17%-át képezi. Kiszámíthatjuk ez adatok nyomán, hogy az esetre, ha ily tökéletes berendezésű malmok látnák el az egész munkát, melyet a malomipar végezett, úgy vagy 17.000 ember elég volna arra a célra, mely 1884-ben közel 43.000 egyénnek adott dolgot.

Vannak statisztikai adataink arról, hogy mikép terjedtek el a gőzmalmok és hogyan pusztulnak a vizimalmok és szárazmalmok, mint kezdetlegesebb technikájú, versenyképteleneknek bizonyult üzemek. Ide igtatjuk az anyaországra Erdély nélkül vonatkozó számokat:³⁾

	1863	1873	1885
gőzmalom . .	147	482	877
vizimalom .	13.206	12.835	9.355
száraz malom	7.966	6.354	3.196
szélmalom .	475	842	649
együtt .	21.794	20.513	14.077

¹⁾ Ld. a vonatkozó iparstatisztika e fejezetét a jelen folyóirat X. évfolyamában: Magyarország malomipara, dr. Jekelfalussy Józseftől.

²⁾ Ilyenekül azok tekintettek, melyek 7 számú különböző finomságú őrleményt állítottak elő.

³⁾ Ld. a jelen folyóirat X. évf. 53. lapját.

Ha újabb adatokkal rendelkeznenk, a további fejlődés a malmok mennyiségének további apadását és a gőzmalmok további szaporodását tüntetné fel. Így tudjuk, hogy 1885-ben 24, 1891-ben 94, 1892-ben 130 gőzmalom keletkezett, a megszűnt vízi és egyéb kezdetleges malmokról azonban nincs tudomásunk. A két utolsó népszámlálás feldolgozása a malomipar személyi statisztikáját következően adja:

	1880	1890
önálló iparos .. .	23.425	19.114
nem önálló . . .	19.731	26.245
együtt .	43.156	45.359

Íme tehát már itt is élesen jelentkezik a nagyiparra fejlődés irányzata: az önállók száma majd 20°/_o-kal apadt, a segédszemélyzet ellenben több, mint 30°/_o-kal emelkedett: az egész iparág pedig csak 2.203 egyénnel, vagyis 5°/_o-kal több keresőt mutat fel, mint 10 év előtt, mi tehát a népesség növekedésével összevetve hanyatlást jelent és összehasonlítva a termelés kétségtelen hatalmas erősödésével, a munkásszükséglet nagymérvű apadásáról tesz tanubizonyyságot.

A felhozott példák csak megerősítései annak az általános ismert ténynek, hogy nagyiparunk örvendetes fejlődésben van, ellenben a kisipar helyzete a nagyipar versenyének nyomása alatt épen nem kedvező. Az eredmény az önálló iparosok számarányának fokozatos csökkenése, az ipari munkáshad növekedése, mindez a technikai haladás, a munkakímélő gépek következtében oly hatással, hogy az előállított iparczikkék mennyiségének növekedésével épen nem tart lépést az iparban foglalkozók számának növekedése. Mint a mezőgazdaságnál, úgy az iparnál is két ellentétes erő működik egymással szemben: a termelés növekedése és többoldalúvá fejlődése emeli a munkára irányuló keresletet, de a munka helyettesítése tőkével viszont apasztja azt. Az eredő alakulását előre megjövedölni itt sincs módunkban, bár ipari viszonyaink alakulását egy s más pontban sejteni bírjuk is. Valószínűnek látszik az, hogy a háziipar általánosítása a nyugati módra, vállalkozókra épített rendszerében, ha egyáltalában fog is gyümölcsöket teremni, azok fanyarok lesznek; ¹⁾ társa-

¹⁾ A roppant terjedelmű irodalomból, mely ez ipari alakzatra vonatkozik, legyen elég két új munkára utalnunk, u. m. Taylor Wh. C. »The modern factory system,« London, 1891. és Sombart tanulmányára a Jahrbücher für Nationalökonomie u. Statistik. III. F. 6. kötetében.

dalompolitikai szempontból az ipari foglalkozás e módon való kiterjesztése nem kívánatos. A kis kézműipar számára az elvesztettek vagy veszni indultak helyett kínálkozhatnak új mezők; a szatócssággal egyesített javító munka egyfelől, az egyéniesítő műipar czikkei iránti kereslet emelkedése másfelől azonban csak enyhítheti, de meg nem szüntetheti az átmenet bajait. Az u. n. motorok elterjedése jó lehet arra, hogy egy csomó értelmesebb kisiparost kiemelve a szorosan vett kézműipar köréből, tulajdonkép középiparossá tegyen: de, mint a munkakímélés eszköze, az iparban foglalkozó kezek növekedésének egyenes akadálya. A szövetkezés, mely eddig inkább csak a szász földön mutat fel eredményeket, végtelen nagy horderejű alap ugyan és a legszellemesebb eszköz arra, hogy a kisiparnak megadja a nagy üzem technikai és kereskedelmi előnyeit; de kisiparosainktól ez irányú iskolázottság hiányában egyelőre csak édes-keveset várhatunk. A gyáripár, támogatva az állami adó, stb. kedvezmények által, előreláthatólag több-több kézre fog ugyan szorulni: de minél gyorsabban megy végbe az átalakulás, annyival nagyobb a veszély, hogy a munkásszükséglet emelkedése e telepeken nem lesz elég a feleslegessé vált kisipari munkáskezek apadásának ellensúlyozására. Az 1880. és 1890. évi foglalkozási statisztika számainak egybevetése azt a sejtelmet kelti fel, hogy az iparosok száma nem nő oly mérvben, mely a népesség szaporodási mérvét meghaladná, hogy e szerint az ipari foglalkozás nem lesz képes magába foglalni a többi foglalkozások fölöslegét. E helyzeten csak új, vagy legalább jelenleg igen jelentéktelen mérvben üzött iparok meghonosítása és felnövelése volna képes segíteni: ha magában véve mérsékelte, de egyre növekvő ipari fogyasztásuk ellátását a hazai termelés tudná egészen magához ragadni, akkor remélhetnénk csak iparos népességünk arányának, az ipar felszívó képességének további jelentékeny emelkedését.

Hátra van még a kereskedelem és szállítás körében foglalkozók számbavétele. Az utóbbi téren természetesen az utolsó négy évtized oly forradalmat hozott létre, mely még az ipari technika átalakulását is meghaladja fontosságában. Sajnos, hogy ez átalakulás hatását a munkásszükséglet szempontjából megmérni nem tudjuk. Csak annyit tehetünk, hogy a két nagy foglalkozási ág keresőinek együttes összegét állítjuk

egymás mellé a négy népszámlálás időpontjára. Volt azok száma:

1857 ¹⁾	1869	1880	1890
66.788	133.582	185.591	249.051

A naturalgazdaság korából való kibontakozás képét mutatják e számok: a javak közvetlen átmenetele a termelőtől a fogyasztóhoz, mely a különben is csekély forgalmat a multban jellemezte, helyet engedett a közvetítők nagy táborát foglalkoztató kereskedésnek s a szállítás, mely egykor a termelő munkájának képezte befejező szakát, elkülönült a többi termelési ágtól s a vasutak és hajók a posta és távirdával 1890-ben már vagy 50.000 embernek adtak állandó keresetet. Semmi kétség, hogy a folyamat, mely a nemzeti termelés majd minden egyes termékét áruvá teszi, sokszor igen nagy utat tétetve meg vele rendeltetése végcéljáig: hazai közgazdaságunkban még távolról sincs befejezve s a mint vasuti statisztikánk elég meggyőzően bizonyítja, a forgalom méretei még igen erős növekedésben vannak, mely növekedésnek határát megállapítani természetesen teljesen lehetetlen. Következik ebből, hogy a kereskedelem és szállítás még egyre több ember munkáját képes, sőt kénytelen igénybe venni. Ámde itt is vannak működésben igen jelentékeny tényezők, melyek a munkakereslet csökkentésére hatnak. Ezek a nagy szállítási vállalatoknál eléggé ismeretesek: sem a vasut, sem a gőzhajó, sem a posta személyzete nem nő abban az arányban, melyben a szállított egyének, illetve árúk, stb. emelkednek: nem is szólva arról a megtakarításról, melyet magok e szállítási eszközök az emberi munka szempontjából a régi szállítási eszközökkel szemben jelentenek. Bár a forgalom növekedésével a szükséglet itt az emberi munkában még előreláthatólag jelentékenyen fog növekedni, különösen ha az itt-ott jelentkező over-working, mely nem méltó a modern társadalomhoz s különösen az államhoz, orvosoltatni fog: e növekedés az össznépesség gyarapodását valami jelentékenyen alig fogja meghaladni. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a gyárakba bevezetett sínek, a különvágányok nagyobb földbirtokosok részére sok fuvaros-

¹⁾ Ide tartozik még egy részben a 7.394 hajós és halász csoportja, de ezek hozzávétele sem változtatja meg jelentékenyen a fenti számot, mely különben valószínűleg túlalacsony.

munkát tesznek feleslegessé s többé-kevésbé ellensúlyozzák a vasutakhoz vezető utakon kifejlett forgalom tagadhatlan megélénkülését.

A kereskedelemben foglalkozást találók számát illetőleg tudjuk, hogy arra a nyugati államokban a nagy raktárak, melyek nyomai fővárosunkban is fellelhetők, erőst befolyást gyakorolnak apasztó irányban. Valószínű, hogy e hatás nálunk is fog jelentkezni, de egyelőre csak kisebb mérvben. Ellenben a központosító irány, mely forgalmunkat jellemzi, egyes, nem rég igen élénk kereskedelemmel birt vidékeken csökkentheti e foglalkozás esélyeit, mi pl. a Dunántúl több fontos városára áll¹⁾, bár régebbi foglalkozási statisztikánk adatainak hiányossága miatt számszerűen meg nem állapítható. Kereskedelmünk — az e foglalkozásban keresők számát nézve — nincs ugyan annyira központosítva Budapesten, mint pl. a nagyipar, melynek személyzetéből 33°/_o van egyetve az ország ez egyetlen pontján²⁾, de a 15°/_o körül járó hányad, melylyel fővárosunk kereskedői az ország összes kereskedői közt szerepelnek, mégis nagyfokú tömörülést képvisel, melyet eléggé megvilágíthat az, hogy a Duna jobb partját kivéve, nincs egy országrészünk sem a nyolcz közül, mely annyi kereskedőt mutatna fel, mint Budapest egymagában. Hogy különben a kereskedelem terén már itt-ott túltengéssel is találkozunk, azt bizonyítják az u. n. közvetítő kereskedelem ellen intézett épen nem jogosulatlan támadások.

A kereskedő-osztály s vele a szállítási vállalatok alkalmazottainak számában várható emelkedéssel csak egy másik foglalkozási ág előrelátható gyarapodása állítható párhuzamba s ez az értelmiségi kereset. Bár számszerű összeállítás készítése az eltérő statisztikai alap hiányában nem mutatko-

¹⁾ Nagyon valószínű, hogy e ténnyel áll kapcsolatban az a feltűnő jelenség, hogy ez országrészben a zsidók szaporodása oly csekély. Az 1880—90. évtizedben ugyanis a zsidók száma csak 2°/_o-kal emelkedett, míg az összes lakosság 7°/_o-kal gyarapodott, miért is viszonylagosan véve fogytak, a népességnek már kisebb hányadát képviselik, mint 1880-ban és pedig 3°/_o-át, szemben az 1880. évi 3°/_o-kal. Az 1890. évi arány tulajdonképp alacsonyabb a 21 év előttinél is, mely 3°/_o volt. Ugyanez áll különben a Duna balpartjára is.

²⁾ Ha a 20 személynél többet foglalkoztató vállalatokat vesszük, úgy ezek száma az egész birodalomban 1244, Budapesten 367, tehát 30°/_o; ha a személyzetet vesszük, úgy a birodalmi összegnek, 112.345, nem kevesebb, mint 33°/_o-a jut a fővárosra.

zik tanácsosnak: annyi bizonyos, hogy a hivatalnokok, az irodalom munkásai s a közoktatás szolgálatában állók száma természetszerű és pedig nagyfokú emelkedésben van. Az állam és annak alárendelt tagjai, a törvényhatóság és község mind több és több tenni valót vesznek vállalkra s a kultura természetes haladása nagyranöveli az olvasás és tanulás szükségét. S ezek a terek azok, hol nagyüzem, emberi munka helyettesítése tőke által nem lehetséges, habár van példa itt-ott a nagy üzemhez való hajlásra is. (Ld. pl. a budapesti egyetem legnagyobb látogatottságnak örvendő fakultásán az egy tanárra eső hallgatók számát.) Joggal számíthatunk azért arra, hogy e foglalkozási csoport, mely amugy is igen nagy vonzerőt gyakorol a társadalom legtöbb rétegére¹⁾, a népesség növekedési mérvét jóval meghaladó arányokban fog erősödni.

Nem szabad azonban feledni, hogy a most sorra vett foglalkozási csoportok, bármily expansiv képességgel bírnak is, végre is csak kis hányadát képviselik a keresők tömegének. Az 1890. évi adatokat véve alapul, azt látjuk, hogy a kereskedelem és szállítás, továbbá az értelmiségi kereset együttvéve csak 5⁰/₀-át foglalkoztatják hazánk 7·275 millióra menő kereső népességének. Csak természetes tehát, hogy igen nagy emelkedésnek kellene annak lenni, mely a többi 95⁰/₀-ot tevő rész munkakereseti viszonyaira érezhető befolyást gyakorolna, nem is szólva arról, hogy esetleg azok jelentékenyebb feleslegének elhelyezést biztosítani képes lenne. Sőt tovább mehetünk s azt mondhatjuk, hogy a nem földmívelő népességet egybevéve is a kereseti alkalmak várható emelkedése nem oly nagy, hogy a nép természetes szaporodását magába felvenni bírná. Tehetünk e részben egy kis számítási kísérletet. Ha a népesség szaporodását nagyon mérsékelt becsléssel évi félszázalékra vesszük fel,²⁾ úgy — ceteris paribus — kereső népességünk tíz éves szaporodása kö-

¹⁾ Jellemző az a vonzerő, melyet e pályák a zsidókra gyakorolnak. Mig e vallás hívei az anyaország összes népességéből (1890.) 4·55⁰/₀-ot képeznek, addig középiskoláink népességének 20⁰/₀-a (1892/3. 20·7, 1891/2. 20·4⁰/₀) zsidó, tudományegyetemeink és jogakadémiáink hallgatóságában együttvéve (1892/3. téli félév) 24⁰/₀, a budapesti egyetemen épen jó 30⁰/₀, a műegyetemen pedig vagy 43⁰/₀ a zsidó.

²⁾ A legutolsó évtizedben az évi tényleges szaporodás 1·03⁰/₀ volt, daczára a jelentékeny kivándorlásnak. Az 1891. évi természetes szaporodás 0·93⁰/₀ volt.

rülbelül ¹⁾ 370.000 főre számítható. Már most láttuk, hogy a bányászat, ipar, forgalom és értelmiségi kereset együtt 1890-ben 1,339.136 egyénnek adott foglalkozást. Ha az egész szaporulat, mely 10 év alatt várható, e foglalkozásokban birna elhelyezkedni, ugy 1900-ban e hivatások 1,710.000 embert foglalnának magokban, mi majd 28°/o os szaporodásnak felel meg. Ily arányú emelkedést még a kereskedelem és szállítás terén sem tarthatunk valószínűnek, míg az iparnál a fentiek szerint már 10°/o-os emelkedés is magasnak látszik. Alig tévedünk, ha azt mondjuk, hogy e 370.000 főnyi új pályakereső legjobb esetben is csak felerészben helyezkedhetik el a most egybefoglalt foglalkozásokban, a többi a mezőgazdaságra marad. Ez a termelési ág lesz kénytelen, nézetünk szerint, még sokáig, nemcsak fentartani a reá jelenleg eső népességet, hanem az abból előkerülő természetes szaporodás jó részét is. E perspektiva az, mely fokozott fontosságot kölcsönöz mezőgazdasági viszonyaink, nevezetesen a birtokviszonyok további fejlődése kérdésének.

---

¹⁾ A polgári népesség keresőit az 1890. évi népszámlálás 7.275.000-re teszi.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

A MEZŐGAZDASÁGRÓL ÉS MEZŐ- RENDŐRSÉGRŐL SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT.

I.

Mire e sorok napvilágot látnak, a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat már valószínűleg törvény lesz. Abból, hogy a javaslat tárgyalásánál a törvényhozás mindkét házában igen élénk érdeklődés mutatkozott, látható, hogy mennyire közszükség ezen törvénynek létesítése s hogy mennyire érezte minden tényező egy ilyen törvénynek hiányát.

Az 1840:IX. t.-cz. a mezei rendőrségről az azóta átalakult viszonyok között már csak mint egy emléke a multnak élt, de a gyakorlati életben alig volt alkalmazható, a mihez nemcsak a változott viszonyok és felfogások, hanem még az a körülmény is hozzájárult, hogy ez a törvény sem az erdélyi vármegyékre, sem a volt katonai határőrvidékre nem terjedvén ki, ezekre a területekre nézve külön miniszteri rendeletek által kellett megfelelő szabályokat alkotni s miután e szabályok az újabb viszonyoknak jobban megfeleltek, mint az 1840:IX. t.-cz., hatóságaink az egész országban inkább e szabályokhoz alkalmazkodtak, mint az idézett törvényhez. A korábbi földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterek érezték is egy mezőrendőri törvény hiányát, mert rendeletekkel a gazdasági élet sokoldalú követelményeinek eleget tenni nem lehetett, sőt foglalkoztak is a törvényjavaslat elkészítésével, de a véletlen úgy akarta, hogy a törvényjavaslat akkor jusson a törvényhozás elé, mikor az ipari és kereskedelmi ügyek a földművelési tárczából más tárczába helyezték át.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, mintha a korábbi földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterek a mezőgazdasági kérdésekben a törvényalkotás terén semmit se tettek volna, mert több kisebb gazdasági természetű törvényen kívül abban az időben alkottattak meg az erdő-, vízjogi- és állategészségügyi nagyfontosságú törvények, a melyeknek alapján azután ezek a gazdasági ágak a legszebben haladnak is.

Feltűnő, hogy földműveléssel foglalkozó népünk nagyobb súlylyal és hathatósabban nem követelte épen a mezőgazdasági szakok körébe vágó törvények megalkotását. Nálunk még a gazdasági szakoktatás ügye sincsen törvény által rendezve és csak az utóbbi négy évben foglalkozik a jelenlegi miniszter e kérdéssel behatóbban, a minek üdvös eredménye remélhetőleg épen úgy meg lesz, a mint más téren, a hol most már vagy kész törvényt (így több rendbeli vízszabályozási és telepítési törvényt), vagy kész munkálattal, mint a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslattal állunk szemben. A földművelésügyi miniszter tehát valóban hivatásának és elnevezésének akar megfelelni, mert minden irányban a tevékenység és alkotás jellemzik működését, a melynek eredményei nemcsak a törvényalkotás terén, de más irányokban is nyilvánulnak.

A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat más alakban ugyan és kisebb keretben már egyszer (1889-ben) volt a törvényhozás előtt, akkor azonban bizottsági tárgyalás alá sem került, mert azt gróf Szapáry Gyula akkori miniszter átdolgozás végett visszavette, de az átdolgozás feladatát utódjára, gróf Bethlen Andrássra hagyta, a ki e feladatnak, mint az eredmények mutatják, meg is felelt. Ezen feladatnak korábban is meg lehetett volna felelni, ha a miniszteren kívül fekvő okok nem állják útját; így pár évvel ezelőtt meg kellett várni a vármegyei közigazgatási törvényjavaslat sorsát, azután pedig időt kellett engedni, hogy a parlamenti helyzet tisztább legyen. Ezért várt a már mintegy három éve kész törvényjavaslat is a miniszternél, a míg a képviselőház asztalára letehető volt.

A javaslat olyan számos gazdasági kérdést ölel fel, hogy nincsen a continensen gazdasági törvény, még a francia Code ruralt sem véve ki, a mely egymaga annyi kér-

dést tárgyaljon, mint éppen a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat, mert annak XII. fejezetéből — a mint azt a javaslat tárgyalására kiküldött képviselőházi bizottságban is helyesen jegyezték meg — legalább tíz külön törvényt lehetett volna alkotni. A mezőrendőrökről és kihágásokról szóló rész tényleg mint önálló törvény lett volna alkotandó, ámbár a végrehajtás így sem fog nehézségekbe ütközni; a külön törvény alkotásától azonban, tekintettel törvényhozási gyakorlatunkra, a miniszter nyugodtan elállhatott, mert számos törvényünk rendelkezik egyidejűleg az anyagi és a rendőri kérdésekről. Az erdő, vízjogi, ipari, halászati törvényekben az anyagi intézkedéseken felül a rendőri intézkedések is benfoglaltatnak.

Törvényeink alkotásánál ezen rendszer éppen abban találja indokát, hogy hiányzik egy egységes közigazgatási törvényünk, melyben a hatóságok jogköre és illetékessége egyszer s mindenkorra és kellő körülírással meg volna határozva. Ezen a hiányon tehát minden külön törvénynek magában a külön törvényben kell segíteni és nemcsak a hatóságot, hanem annak hatáskörét is magában a külön törvényben meghatározni. Természetesen, hogy a hány miniszter, ugyanannyi képen fogja fel a hatóságok hatáskörét és azok illetékességét és törvényjavaslatainak szerkesztésével a maga felfogásának abban az értelemben ad kifejezést. Államtanács vagy egységes codificáló bizottság hiányában a törvényhozásnak volna hivatása az egységet és egyöntetűséget megóvni, de hosszú időközben alkotott törvényeknél ez nem lehetséges. Az adminisztratív tisztviselőnek helyzete ilyen körülmények között valóban igen terhes, mert nem képes a sok törvény által reá bízott különböző hatásköröket könyv nélkül megtanulni s minden egyes esetben magából a törvényből kell azt felkutatnia. Mindezen hiányok tehát nagyban hozzájárulnak adminisztratióink hiányosságához, a mennyiben az adminisztratív tisztviselő — még a legjobbakat sem véve ki — a sok törvény között alig tud eligazodni s néha azok ellentmondó határozmányai közt el sem igazodhatik.

A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslatnak a képviselőház elé terjesztett szövegében a hatósági illetékesség szabatosan volt meghatározva s főleg a hatósági fokozatok ugyanazok voltak, a melyeket újabb törvé-

nyeink a vizjogi törvény alapján elfogadtak, t. i. első fokban a főszolgabíró vagy a városokban az ennek megfelelő hatóság s csak kihágásoknál a tíz koronát meg nem haladó károknál a községi előljáró; másodfokban az alispán (polgármester), kihágásoknál az elsőfokú közigazgatási bíróság és harmadfokban a földművelésügyi miniszter, kihágásoknál pedig a felső közigazgatási bíróság. A képviselőház bizottságában és magában a képviselőházban azonban ezen egyszerű, az administratív életbe átment hatósági hatáskör és fokozat tetemes módosításon ment át s ez a része a törvényjavaslatnak az, a mely a módosítások által legtöbbet szenvedett. A képviselőház által elfogadott javaslat szerint most illetékes lesz:

Közös gazdálkodási kérdésekben, melyekről a javaslat 2—7. szakaszai rendelkeznek, első fokon a birtokossági közgyűlés, másodfokon a közigazgatási bizottság, végső fokon a földművelésügyi miniszter.

A korlátolt forgalmú birtokokon létező kopár területek befásítása felett első fokon a közigazgatási bizottság, másod- és utolsó fokon a földművelésügyi miniszter.

Kihágási ügyekben, ha a kár 40 koronát meg nem halad, első fokon a községi előljáróságból alakított háromtagú bíróság, másodfokon a főszolgabíró, harmadfokon a közigazgatási bizottság.

Kihágási ügyekben, ha a kár 40 koronát meghalad, első fokon a főszolgabíró vagy városokban az ennek megfelelő hatóság, másodfokban a közigazgatási bizottság, harmadfokban a földművelésügyi miniszter.

Más, a törvényben felsorolt ügyekben első fokon a főszolgabíró, vagy városokban az ennek megfelelő hatóság, másodfokon az alispán, vagy városokban az ennek megfelelő hatóság és harmadfokban a földművelésügyi miniszter.

Ezek szerint a közigazgatási bizottság bizonyos ügyekben mint elsőfokú, bizonyos ügyekben mint másodfokú és kihágási ügyekben, ha a kár 40 koronát meg nem halad, mint harmadfokú hatóság határoz, illetve ítél, elsőfokú hatóságként pedig bizonyos ügyekben eljár a birtokossági közgyűlés, a községi előljáróság, a községi előljáróságnak birói hatáskörrel felruházott három tagja, a főszolgabíró vagy ugyanazon hatáskörrel bíró városi tisztviselő és végül a közigazgatási bizottság.

Magának a hatóságnak is egész tanulmány az, hogy

mikor és miben illetékes, hogyan kívánhatjuk tehát, hogy mind-ezen eltéréseket az illetékességben a közönség ismerje. Hányszor fog az a gazda, a ki rendszerint csak a maga községi előljáróságát s legfőlebb főszolgabíráját ismeri, Pétertől Pálhoz utasíttatni, addig, a míg az a maga illetékes fórumát megtalálja. Reméljük azonban, hogy ez az állapot nem fog soká tartani, mert a közigazgatási bíróságokról szóló törvény megalkotása után a kihágási ügyek és mindazon ügyek, a melyek a hozzájárulási kérdésekre vonatkoznak, a közigazgatási bíróságok illetékességi körébe utaltatnak, ezekre nézve tehát az egységes eljárás biztosítva lesz, másrészt pedig azt is reméljük, hogy a közigazgatás rendezéséről szóló törvény nem fog soká magára várakozni, a melyben az a különböző hatósági illetékesség, a mi most fenáll, meg fog szüntettetni és minden közigazgatási ügyben ugyanazon hatóságok és hatósági fokozatok fognak illetékesek lenni s a jövőben hozandó törvényekben ép úgy, mint Ausztriában vagy Németországban, elég lesz a szövegben csak egyszerűen azt mondani, hogy ebben vagy abban a kérdésben a hatóság határoz. Míg ezt el nem érjük, ne várjuk a jó adminisztrációt.

Tényleg sok kérdést ölel fel a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat, de a miniszter kénytelen volt ezt tenni, mert valamennyi kérdés, mit a javaslat felölel, teljesen érett arra, hogy a törvénybe felvétsék s elodázása tetemes kárral és hátránnyal járt volna és mégis többen azt hangoztatták, hogy az, a mi a javaslatban van, nem elég; hogy abba még számos kérdést kell megoldani s hogy ezeknek rendezése végett a törvényjavaslatot a képviselőház adja vissza átdolgozás végett. A képviselőház nagyon helyesen tett azonban, midőn azt nem adta vissza, hanem elfogadta, mert jobb, ha már van egy gazdasági törvényünk, a mely számos kérdést szabályoz, mintha épen semmi sincs és a miniszter is könnyebben fog új törvényjavaslatokat alkotni, ha már egy törvénynyé vált, minthogy folyton javaslatokkal foglalkozzék s azokhoz mások tetszése szerint újabb fejezeteket tegyen, vagy a meglévőkből elvegyen.

De ama nagy kérdések, a melyek még rendezésre várnak, milyenek a gazdasági adminisztrációnak rendezése, az állatbiztosítás, a tűz- és jégbiztosítás, a tagosítási törvények revidiója s még számos más kérdések, már tárgyuk fontosa-

gánál és különlegességénél fogva sem rendezhetők egy általános törvény keretében, hanem külön törvények alkotandók azokról akkor, a mikor azok a kérdések a törvény általi rendezésre megértek.

A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslatnak, úgy, a mint az a törvényhozásnak előterjesztve lett, feladata volt, hogy azokat a kérdéseket, a melyek a mindennapi gazdasági élet által előtérbe tolattak és kényszerítették a földmívelésügyi minisztert, hogy addig is, a míg törvény készül, legalább ideiglenesen rendeletek által intézkedjék — egy egységes törvényben szabályozza, nem lett volna azonban gazdasági életünkre üdvös, hogy a javaslat olyan kérdéseket, a melyek még tanulmányozást igényelnek, felöljeljen és azok miatt ezen legsürgősebb törvény létrejöttét még tovább is elodázza.

II.

Maga a törvényjavaslat, a mely többszöri átdolgozás után került a képviselőház elé, mint már előbb is említettük, az egész anyagot XII. fejezetben öleli fel, melyek közül az első nyolcz fejezet különböző, alább tüzetesebben tárgyalandó gazdasági ágazatot ölel fel, a IX., X. és XI. fejezet pedig a tulajdonképeni mezei rendőrségről, a kihágásokról és büntetésekről és végül a hatóságokról és eljárásról intézkedik.

Kétségtelenül legfontosabb a javaslatnak *első fejezete*, a földbirtok gazdasági használatáról, már csak azért is, mert ebben vannak ama korlátozó rendelkezések is, a melyek úgy a javaslat előleges tárgyalásánál, mint később a képviselőház bizottságában és magában a képviselőházban is oly lényeges vélemény-eltérésekre adtak okot. De fontos ez a fejezet még azért is, mert a legkülönbözőbb határozmányok, a melyek a többi meghatározott kérdéseket tárgyzó fejezetekbe beilleszthetők nem voltak, ebbe a fejezetbe vétettek fel s azért ez a fejezet a törvényhozó szigorú birálatát a dolgok egymásutánjának szempontjából nem állhatná ki, miután abban egymás mellett van szó a földbirtok gazdasági használatáról, a birtokossági közgyűlés hatásköréről, az osztatlan közös legelők használatáról, a legelők felosztásáról, a vizmosásos és kopár területek befásításáról, a községi birtokokon való gazdálkodásról és végül a kenderáztatásról. A legkülönbözőbb dolgok-

ról szól tehát e fejezet s ha az ellen a logika szempontjából kifogásokat lehet is tenni, magukat a határozmányokat csak üdvözölhetjük, mint olyanokat, a melyek által igen fontos és lényeges gazdasági kérdések oldatnak meg.

Az első fejezetnek legfontosabb része az, a mely a nyomásos gazdálkodási rendszernek további fenttarthatásáról intézkedik (2—7.). Igen sok megtámadásnak volt ez az intézkedés kitéve már, mielőtt az a képviselőház elé terjesztetett volna, de sokan voltak annak ellene a képviselőház földművelésügyi bizottságában, magában a képviselőházban és végül a főrendiházban is. Az országos gazdasági egyesület is tiltakozott az ellen és a jogászok között is sokan voltak, a kik nem barátkoztak meg azzal az eszmével, hogy valaki földbirtokának használatában korlátoztassék. És mindennek daczára a javaslat erre vonatkozó rendelkezése, habár némi módosításokkal, de magán az alapelven való minden változtatás nélkül fogadtatott el a törvényhozás által, mert mindenkinek be kelle látni, hogy a tagosítások lassú haladása mellett még évtizedekig lesznek tagosítottatlan határok, hol sokkal czélszerűbb az eddig ott szokásos kettős, hármas vagy négyes, sőt több nyomásos rendszert megtartani, mint a lakosokat a tulajdon korlátlan használata feletti magasztos elvnek fentartása mellett megszokott gazdasági rendszerükből kiközköztetni.

A mai tételes jogunk szerint tényleg úgy áll a dolog, hogy földbirtokát mindenki tetszése szerint mivelheti, mihez képest egy községben a többségnek a nyomásos gazdálkodásra vonatkozó határozata a kisebbségre nézve nem kötelező és ennek daczára számtalan községben, még ha annak határa tagosítva volt is, de a volt úrbéreseket birtokai több dűlőben osztattak ki, a nyomásos gazdálkodási rendszer ma is fennáll; fennáll pedig azért, mert a nép vagy nem elég érett, vagy nem elég tőkegazdag a belterjesebb gazdálkodás folytatására s fennáll azért, mert sok helyen a talajviszonyok, de főképen a tagosítottatlan állapot miatt a szabad gazdálkodásra átmenni nem is lehet. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy a nyomásos gazdálkodási rendszer nem volt mindenütt fenttartható, a hol az a viszonyok által egyébként indokolt lett volna, mert egyeseknek a törvény által biztosított ellenállásán a többség akaratára megtörött és a többség akarva nem akarva más gazdálkodási rendszerbe sodortatva, magasabb képzett-

ségnek és kellő tőkének hiányában, rablógazdaságot űzött, a mi végül is romlására vezetett és így többnyire áldozata lett annak az egynek, a ki a haladó irányt követte.

Hiszen szép és helyes elv az, hogy az államnak nem szabad a haladást megakadályozni és az is áll, hogy a szabad cselekvést gátolni nem szabad, de ezen elvek túlhajtsága, főleg gazdasági téren, a nép egy nagy rétegének romlásával boszulja meg magát. A most élő nemzedék még igen élénken emlékezhetik, hogy a jobbágyok felszabadítása és az osztrák polgári törvénykönyv behozatala által máról holnapra teremtetett új jogviszony minő áldozatokat követelt a birtokos osztályból s hány vagyonos családnak sarjadékai tengődnek ma, kik lassabb átmenet mellett talán megtarthatták volna vagyonukat. Mennyivel veszélyesebb közgazdasági szempontból, ha nem csak egyesek, mint az a nemesség egy részével történt, hanem egész tömegek mennek tönkre, mint ez eddig is egyes helyeken, hol a szabad gazdálkodás örve alatt a népet megszokott gazdálkodási módjából egyes élelmes emberek úgyszólván máról holnapra kiforgatták, megtörtént. Ennek a gyors átmenetnek akarja útját vágni a törvényjavaslat, nem czélja azonban a haladást megkötni, sőt módot nyújt arra, hogy a szabad gazdálkodásra át lehessen menni, s ha egyszer az átmenetel megtörtént, arról többé a visszatérésnek ne legyen helye.

Tényleg mindig kisebb térre szorul a nyomásos gazdálkodás rendszere. Nyugatról kelet felé halad a magasabb képzettséggel és tőkeszerzéssel karöltve az intensivebb gazdálkodási rendszer is, mely a nyomásos gazdálkodást megszünteti, de ma még Máramaros, Ugocsa, Bereg, Szatmár, Szilágy, Bihar vármegyékben és az összes erdélyi vármegyékben a nagyobb rész a nyomásos rendszer szerint gazdálkodik, ámbár itt és főleg ott, hol a tagosítások ujabbán fogatosítottak, a melyeknél már a volt jobbágyok is egy tagban vették ki illetőségeiket, a fordulós gazdálkodási rendszer megszűnt, azonban még egy igen jelentékeny része az országnak arra van utalva, hogy a törvény védelme alatt álljon és polgárainak idő engedjék, hogy a jobbra és hasznosabbra áttérhessenek.

A főrendiház ezen czélt tartva szem előtt, a nyomásos gazdálkodási rendszert a törvény életbeléptetésétől számítandó

hat évre szorítja. Szerintünk ez az idő rövid és hat év múlva valószínűleg novelláris uton kell majd a határidőt meghosszabbítani.

Igen sok idő telik még addig el, míg a gazdasági kultúra hazánk minden részében annyira halad, hogy a teljesen szabad gazdálkodás magának mindenütt utat tör. Más államokban sem alakultak át a viszonyok máról holnapra, Francia- és Németországban is évtizedek kellettek ahhoz, lehet-e tehát azon csodálkozni, ha nálunk, hol sem a tőke, sem a képzettség terén nem vetélkedhetünk ezen államokkal, a szabad gazdálkodásra való átmenetel lassúbb arányokban halad.

A közös gazdálkodásnak egy másik neméről is megemlékszik a javaslat első fejezete, az úgynevezett közös legelőről (6. és 7. §§.), a melyeknek jogi természete azonban lényegesen eltér a fordulás gazdálkodásnak alávetett területek jogi természetétől. Ez utóbbinál meghatározott és természetben is elhatárolt tulajdonoknak közös legeltetése és a művelési mód egyöntetűsége határoztatik meg az érdekelteknek többsége által, az előbbieknél azonban természetben osztatlan és csak hányadok szerint meghatározott tulajdon arányában való közös használatnak van helye. Amott a tulajdonos bizonyos korlátok között szabadon művelheti tulajdonát, emitt azonban a hányad szerinti tulajdonos, saját hányadára nézve, miután az a természetben elkülönítve nincsen, semmiféle rendelkezési joggal nem bír s mindaddig nem is fog birni, a míg a közös tulajdon fel nem osztatott.

Ezek a közös tulajdont képező legelők, mert többnyire ezekről lehet szó, miután a hasonló jogi természettel bíró erdőkről az erdőtörvény rendelkezik, legnagyobb részt még ma is rendezésre várnak. Tagosítási törvényeink, t. i. az 1871. LIII. és 1880. XL. t.-cz. rendelkeznek az arányosításról, legelő elkülönítésről, legelő felosztásról stb. és évenként ezeknek a közös birtokoknak egy része csakugyan felosztás alá is kerül, mindamellett azonban ma is óriási nagy területek vannak részint mint közbirtokossági, részint pedig mint községi területek osztatlan állapotban. Ezek a területek összesen, ide értve az erdőket is, 8,829.214 kat. holdat, az ország összes területének 18⁰/₀-át teszik, nem ok nélkül foglalkozik tehát a javaslat ezen területek gazdasági ügyének rendezésével.

A mint e területek kétféle természetűek, t. i. osztatlan közös tulajdont és községi vagyont képező területek, úgy a törvényjavaslat is két szakaszban rendelkezik ezek felett. Az osztatlan közös tulajdont képező területek felosztását a földművelésügyi miniszter előleges engedélyétől teszi függővé, a községek tulajdonát képező földbirtokoknál pedig a hatóságoknak kötelességévé teszi, hogy azoknak használati és művelési módját is megbirálják és rendelkezhessenek, hogy e területek mindig a legjövedelmezőbb módon műveltessenek. Gazdasági szempontból mindkét rendelkezés igen fontos, mert első esetben a közös tulajdont képező legelőterületek csak akkor lesznek feloszthatók, ha azok gazdaságilag más művelési módokra is alkalmasak, második esetben pedig a községi vagyonnak igen sokszor kívánatos jobb gyümölcsöztetése fog eléretni.

A közös legelők felosztásának korlátozása főleg havasi legelőink megtartása által indokolható, ámbár alföldi szikes legelőink felosztásának korlátozását is szem előtt tartotta a földművelésügyi miniszter, mert mindkét természetű talaj alig alkalmas másnemű értékesítésre. Havasi legelőink felosztása és szántás általi művelése óriási károkkal járhat az által, hogy a termőtalaj néhány év alatt eltűnik s akkor a felosztott legelő többé legelőnek sem lesz alkalmas, holott mint osztatlan legelő állattenyésztésünk fejlesztése érdekében igen nagy szerepet játszana; — szikes legelőink sem értékesíthetők jobban más művelés által, mint legelők pedig, ha nem is kiválók, állattenyésztési szempontból mégis többet nyujtanak, mintha feltöretnének és más művelési módokra használtatnának.

A jogállapot rendezésére is jelentékeny befolyással lesz a javaslatnak az a rendelkezése, hogy a közös legelőknél, melyeknél a használati arány még meghatározva nem volna, azt ideiglenesen, addig t. i., míg azt a bíró meg nem határozza, a közigazgatási hatóság illetékes meghatározni. Évtizedekig húzódnak ilyen perek s az alatt a közlegelőn valóságos rablógazdálkodás folyik. Jövőre ez ki van zárva, mert a közigazgatási hatóság, mely a helyi viszonyokat többnyire ismeri, az arányt ideiglenesen rendezi s ezen az alapon az érdekeltek többsége a vagyon rendes kezeléséről gondoskodhat s hozzá adhatjuk még azt is, hogy az ideiglenes rendezésnek sok esetben vég-

leges kiegyezés lesz a következménye, a javaslat ezen intézkedése tehát a bíróságokat is sok nehéz és kellemetlen perlekedéstől fogja megmenteni.

Midőn fentebb a községi vagyonról tettünk említést, annak egyik különös válfaját, a községi tulajdont képező legelőket nem emeltük ki, pedig ezek ügye megérdemli, hogy arról néhány szót itt is szóljunk. Hazánkban főleg az alföldön és Erdély több vármegyéjében s különösen a volt királyföldön csaknem minden községnek van saját tulajdonát képező legelője, a melynek az a rendeltetése, hogy a község lakosai bizonyos minimális legelődíj fizetése mellett jogosítva vannak, — többnyire adóalapon meghatározott számu állatot a községi legelőn legeltetni. Igen sok az ilyen községi vagyon, a mely, ámbár községi tulajdont képez, még is megkülönböztetendő más községi vagyontól, mint pl. házaktól, szántóföldektől, kertektől, tőkéktől stb., mert kérdés fér hozzá, hogy azzal a területtel a község ép oly szabadon rendelkezik-e, mint más községi vagyonnal. Bármiként álljon azonban jogilag a kérdés, a községi legelőterületek mindaddig, a míg azok más módon nem értékesíttetnek, a százados gyakorlat alapján első sorban a községi marhaállomány legeltetésére szolgálnak. Azonban véleményünk szerint a hatóságnak e legelőterületekre is előbb-később ki kell terjeszteni a figyelmét és ott, a hol a legelő területe olyan, hogy az más mivélésre is alkalmas, oda kell törekedni, hogy azok akár eladás, akár bérbeadás útján értékesíttessenek. Legalkalmasabbnak látszik a kisebb 5—10 holdas parcellákban a hosszabb idejű bérlet útján való értékesítés, hogy ilyen módon épen a szegényebb néposztálynak legyen alkalma földbérletekhez jutni, másrészt pedig a község lakossága is ez uton növekedjék.

A képviselőház mezőgazdasági bizottsága az első fejezetet még egy lényeges határozmánynyal egészítette ki, midőn kimondta azt, hogy kender és lent áztatni csak a hatóság által e célra kijelölt helyeken és megállapított módozatok mellett szabad. Kender- és lentermelésünk ma még nem áll elég magas fokon s mind a két termény inkább csak a házi ipar céljaira termesztetik. Épen ezért nagyon megfontolandó és a bizottság tárgyalásai közben is hangsúlyoztatott az, hogy ha a vízjogi törvény szigorú rendelkezéseihez alkalmazva, a folyó vizekben a kender- és lenáztatást végképen

minden átmenet nélkül eltiltjuk, egy csapással tönkre teszszük évszázados háziiparunkat s nemcsak hogy elveszszük a néptől, különösen az asszonyoktól a megszokott téli foglalkozást, hanem miután azoknak e helyett más keresetforrást nem nyújthatunk, az ilyen családoknak még a tisztességes ruházódást is lehetetlenné teszszük.

Hol bővebb és jobb keresetforrások nyílnak, ennek a háziiparnak folytatásával a nép amugy is felhagy, mert alig értékesítheti munkáját számbavehető módon, addig azonban, míg ezek a viszonyok be nem állanak, nem volna tanácsos a kender- és lentermelést egy csapással tönkre tenni. A hatóságnak tehát jog adatott mindezen viszonyokat mérlegelni és ott, a hol más módon segíteni nem lehet, a kender- és lentermelést még a folyó vizekben is megengedni.

Az első fejezethez a képviselőházban egy új szakasz vétetett fel, a melyik arról rendelkezett volna, hogy a korlátozott forgalmú (egyházi, községi, hitbizományi és állami) birtokok birtokosai olyan birtokaikon, a mely után legalább 1000 frt egyenes állami adót fizetnek, köteleztettek volna gazdasági szakképzettséggel bíró gazdatiszteket alkalmazni. Ezt a rendelkezést a főrendiház a javaslatból kihagyta. Nézetünk szerint kívánatos volna a gazdaságilag képzett egyének alkalmazását nagyobb mérvben biztosítani, mint eddig volt és ezért bizonyos törvényes intézkedésekről is kellene gondoskodni, az a szakasz azonban, a melyet a képviselőház elfogadott, alig lett volna alkalmas az eddigieknél kedvezőbb állapotokat teremteni, mert a hatóságoknak nem adatott mód, hogy azt, ki a törvény követelményeinek megfelelő képesítéssel nem bíró gazdatisztet alkalmaz, megfelelő képesítéssel bíró gazdatiszt alkalmazására kényszeríthesse és valóban nem is tudjuk, hogy micsoda mód lenne arra alkalmas, hogy valakit, ha különben igen kiváló gazda és főnökének bizalmasa, a főnöktől hatóságilag elszakíthassanak azért, hogy a főnök más tisztet keressen, ki gazdasági akadémiát végzett.

Ez az eszme a javaslat szerkesztése alkalmával és több ízben felmerült, de mindannyiszor elvettetett azon egyszerű okból, mert a sanctiót megtalálni alig lehet, sanctio nélkül pedig akár felvétetik a határozat, akár nem. Egyébként sem bír a dolog igen nagy fontossággal, mert az állami birtokokon, a mennyiben azok nincsenek haszonbérben, a gazdasági

alkalmazottaktól az elméleti képesítés már évek óta megkivántatik, a községeket van mód erre kötelezni, habár nagy szükség arra nincsen, mert a legnagyobb része ezeknek a birtokoknak, ha nem legelők, haszonbérlet útján értékesítettik. Az egyházi és hitbizományi birtokoknál volna ez tehát némileg indokolt, azonban ezeknél is a bérlet útján való értékesítés mindig nagyobb tért hódít, legnagyobb hitbizománysaink pedig már régóta leginkább csak olyan gazdatiszteket alkalmaznak, a kik valamely gazdasági akadémiát vagy tanintézetet végeztek.

A *második* és *harmadik* fejezet a legeltetésről és állattenyésztésről intézkedik. Mi ennek a két fejezetnek, a mely elég kimerítőleg rendelkezik a legeltetés módozatairól, az apaállatok beszerzéséről, megvizsgálásáról és tartásáról, csak két igen fontos rendelkezéséről emlékezünk meg.

Az első az, a mely szerint a községbeli haszonállatok létszáma faj és kor szerint évenként akkor irandó össze, a midőn azok a közlegelőre kihajtatnak, ha pedig közös legelő nincsen, az összeírás márczius hóban teljesítendő. Célja ezen intézkedésnek, hogy az ország marhaállománya legalább megközelítőleg mindig tudva legyen. Az ily módon összeírás nem fog ugyan teljesen hiteles adatokat nyújtani és nem is ment fel attól, hogy időnkint pontosan össze ne irassuk és számba ne vétessük állatállományunkat, de évenként ismételve, mégis tájékoztat fog nyújtani haszonállatállományunk szaporodása vagy csökkenése tekintetében és a földművelési kormányoknak a nagyobb időszakokban történni szokott pontos összeírások bevárása nélkül is módjában álland a csökkenés megakadályozása érdekében a szükségeseket megteenni és a mutatkozó nehézségeket elhárítani.

A második igen fontos rendelkezése a javaslatnak az, a mely a szarvasmarhára nézve a tenyészkörletek meghatározása iránt intézkedik. Az egész törvényjavaslaton átvonuló azon elv, hogy bizonyos kivételes korlátozásoktól eltekintve, mindenki szabadon gazdálkodhat, az állattenyésztésnél is érvényesül, a mennyiben minden önálló állattenyésztő, a ki saját apaállatot is tart, szabadon határozhatja meg azon állatfajtát, a melyet tenyésztetni akar s ebbe sem a hatóságnak, sem bárki másnak beavatkozási joga nincsen. A törvény tehát nem azért ismeri a tenyészkörleteket, hogy azokon be-

löl mindenkit ugyanazonos állatfajták tenyésztésére kötelezen, hanem csak azért, hogy a kisebb tenyésztőknél, kik önállóan apaállatot tartani nem képesek, a fajta egyöntetűségét megőrizve, azokat azon fajták tenyésztésére irányítsa, a melyek az illető vidék éghajli és talaj-viszonyai mellett a legjobban és legtöbb haszonnal tenyészthetők.

Ezt is csupán a lóra és a szarvasmarhára akarja kimondani a törvény, ellenben a disznóra és juhra nézve semmi korlátot sem szab, mert hisz ezeknek az állatoknak tenyésztése nem kíván nagyobb tőkét és hosszabb időt, ezeknél tehát a kis gazdára sem jár nagyobb veszélylyel a tapasztalatszerzés, holott a lónál és szarvasmarhánál a hibás tenyésztési irány alkalmazása anyagilag is érzékenyen megbosszulja magát. Véglegesen a tenyészkerületeket a törvényben meghatározni nem lehetett, sőt a szarvasmarha tenyészkerületeinek meghatározását, illetve a jelenlegi tenyészkerületeken teendő módosításokat és változtatásokat sem tartotta a földművelésügyi miniszter magának fenn, hanem átengedte azt a törvényhatóságoknak s csak befolyását biztosította az által, hogy a törvényhatóság által alkotott szabályrendeletet a miniszter hagyja jóvá, a ki e nélkül is, főleg a lónál a tenyésztés irányára nézve, (ha el is tekintünk attól, hogy a tenyészkerületek megállapítását lovaknál a törvény a földművelésügyi miniszternek tartotta fenn) annál az oknál fogva is döntő befolyást gyakorol, mert az apaállotokat elenyésző kis kivétellel egyedül az állam adja. De határozott befolyást gyakorol a szarvasmarhánál is az által, hogy több bikanévelő telepet állított fel, a melyekből kifejlett példányokat olcsón, sőt részletfizetés mellett bocsát a községek rendelkezésére.

A szarvasmarhára vonatkozólag már 1880-ban az orsz. gazdasági egyesület és más érdekeltek kérésére a földművelésügyi miniszter szakértőket hívott össze és az egyes érdekelt vidékek véleményeit meghallgatván, megjelölte azon szarvasmarha fajtákat, melyek az országban tenyésztendőek lesznek és az ország azon vidékeit, melyekben a kijelölt fajták tenyésztendőek.

A megjelölt fajták voltak: a hazai (magyar-erdélyi) a simmenthali (berni), a kuhlandi, a pinzgau, a borzderes jellegek és a karintiai fakó tájfaj. Ezeknek megfelelően határozattak meg a tenyészkerületek is.

Természetes, hogy e megállapítás véglegesnek nem volt tekinthető; s a tenyésztési határok sem törvény, sem pedig rendelet által nem voltak meghatározhatók, mert a gyakorlati élet által nyújtott tapasztalati eredményeket kellett előbb bevárni, a miért a megállapodások egyelőre csak a földművelési kormány által követendő irányelvnek tekintettek.

Azóta 13 év alatt a mezőgazdasági viszonyok változásával párhuzamban a kijelölt tenyészfajták s a tenyészkerületek beosztása is lényegesen változott.

Ma az ország egyes vidékein helyesen tenyésztendő szarvasmarha-fajták a következők:

1. a magyar erdélyi fajta;
2. a pirostarka hegyi fajták (simmenthali, berni és az ezek után keletkezett tájfajták: pinzgau-i és kuhlandi);
3. a borzderesek.

Az ugynevezett »mariahofi« vagy karintiai fakó szőrű tájfajta tenyésztése nem vált be.

Az 1880-ban az egyes marhafajták tenyésztésére készült területi beosztás, vagyis az ugynevezett tenyésztési kerületek szintén módosultak.

Egyes tenyésztési kerületek határvonalainak kibővítése, illetve szűkítése a nyugoti fajták, vagyis a színes marhának felszaporodását és hazai marháknak azokkal üzőtt keresztezése folytán beállott tarkítását önként követte.

Mig tehát az 1880-ban kijelölt beosztással szemben, dacára, hogy időközben a színes marha egyik tenyésztési javasolt tájfajtája, a máriahofi elmaradt, a nyugoti fajták tenyésztési területe nagyobbodott, hazai marhák tenyésztése mindinkább kelet felé és szűkebb körre szorult.

Az ország ma az egyes szarvasmarha-fajták tenyésztése szerint tényleg következőkép van felosztva:

1. A hazai, vagyis a magyar erdélyi szarvasmarha nagy tenyésztési területét képezi a pinzgau-i fajta által a délkeleti határon elhódított terület és a nagyobb városok körül tejtermelésre dolgozó községek, valamint egyes nagybirtokosok kivételével az országnak keleti része, melyet alulról felfelé a Duna balpartja Zimonytól a Csepel-szigetig, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye északnyugoti egy harmada, Heves és Borsodnak körülbelül fele, Zemplénnek déli, valamint Ung és Bereg

sík része, végre Máramaros megyében a Tisza völgye határol.

2. Ezen nagy területben találjuk ma a pinzgaui fajta piros-tarka hegyi marhát már tekintélyes számban elterjedve: Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben, Nagy-Küküllő, Brassó és Besztercze-Naszód megyékben, ezenfelül a Maros mentén Arad megyében.

3. A borzderes fajták tenyésztési területe Máramaros, Bereg és Ung megyék hegyes és dombos része.

4. Az országnak ezenfelül fenmaradó nyugoti része képezi a piros-tarka hegyi fajták által ellepett azon területet, melyen ma bár még sok, de egymástól elkülönített kisebb helyen kizárólag a hazai marhát tenyésztik, de azt a nyugoti marha mindinkább felszaporodó tenyésztésével szemben sokáig fentartani alig lehetséges.

A magyar marhát nagyobb mérvben tenyésztik még Dunántul Smogy, Zala, Veszprém, Esztergom és Fejér megyék nagyobb, Komárom, Tolna és Baranya megyék kisebb részében, továbbá pedig a Duna balpartján és a Csallóközben.

A nagyobb városok és környékeik a tenyészkerületekből kihagyattak, a mi természetes, mert azok környékén nem a szarvasmarha-tenyésztés, hanem inkább a tejtermelés az irányadó.

Ezen az alapon haladva most már minden törvényhatóság meg fogja szabályrendeletileg a területén követendő tenyészirányt határozni és ehhez fognak alkalmazkodni a földművelési kormánynak, a törvényhatóságnak és a gazdasági egyleteknek működési iránya. A szabályrendeleti alakot helyesen választotta a törvényjavaslat, mert az mindennap nem lévén módosítható, nagyobb körültekintéssel és megfontolással alkottatik, mint egy közönséges rendelet, a mihez még az is hozzájárul, hogy a szabályrendeletet a miniszter hagyván jóvá, az is mérlegelni fogja az indokokat és a körülményeket, a melyek a tenyészkerületek meghatározásánál mérvadók voltak. A szabályrendeleti alaknak további előnye még az, hogy azt még is könnyebben és kisebb formaságok mellett lehet módosítani, mintha törvény határozza meg a tenyészkerületeket, a mint az némely államban történik. Nálunk még igen sok tapasztalatot kell e téren szerezni addig, a míg a tenyészkerületeket törvény által végleg meghatároz-

hatjuk, miért is bizonyos könnyebb mozgást okszerű fejlődésünk érdekében fen kelle hagyni, mert nap-nap után hódít tért az ugynevezett nyugati fajta marha a mi eredeti keleti fajunknak a rovására s bárminő törvényes intézkedésekkel óhajtanók is ezt megakadályozni, az lehetetlen volna és a hazai faj akkor is oda szorulna vissza, a hova így fog visszaszorulni, tudniillik a tágas legelőkre, hol a föld eke és kapa által már előnyösen többé nem művelhető és továbbá oda, hol a talaj és égalji viszonyok a nyugati faj marhatenyésztésére nem alkalmasak, míg ellenben az ország többi részében a nyugati faj fog mindig nagyobb tért foglalni.

Ez az átalakulás épen most van folyamatban, a tenyészerületek ennél fogva még jó ideig gyakori változásoknak lesznek alávetve s csak ha pár évtized múlva bizonyos megállapodást észlelünk, lehet azokat az állandóság jellegével meghatározni.

Tény az, hogy a kijelölt iránynak megfelelő szarvasmarha évről-évre mindinkább jellegződik és tekintettel arra, hogy az utóbbi években a szarvasmarha ára is jelentékenyen emelkedett és a gazdák is működésük és fáradságuk jutalmát megtalálják, bizton remélhető, hogy szarvasmarha-tenyésztünk évről-évre nemcsak minőségre javulni, hanem mennyiségre is emelkedni fog.

Az 1880-ban megállapított és azóta is többszörös módosítás után a fentebb már felsorolt területeken fennálló tenyészerületek változtathatatlanoknak jövőre sem tekinthetők, mert gazdasági fejlődésünk s azon körülmény, hogy a legelőn való tenyésztésről mindig több és több gazda kénytelen részint a tagosítások, részint pedig a legelő-felosztások következtében az istállótenyésztésre átmenni, önként hozza magával a más tenyésztési irányra való áttérés szükségét.

Másként áll a helyzet a lóra és a ló tenyészerületeinek megalakítására nézve, mert az több körülménynél fogva a földművelésügyi miniszterre bizandó, a ki ez irányban a törvényhatóság meghallgatásával intézkedik.

A lótenyésztésre ugyanis annak honvédelmi fontosságánál fogva, az állam nagyobb, közvetlenebb befolyást gyakorol az által, hogy tetemes számú mént tart országos tenyésztési czélokra a méntelepekben, továbbá a községek számára is kedvezményekkel ad el községi méneket, jutalom díjosztá-

sokat rendez, stb. Mig tehát egyrészt a honvédelmi szempont megkívánja, hogy az állam jövőre is megtartsa az országos tenyésztés irányítására a befolyásnak legalább azt a mérvét, a melyet ezen szempont kellő érvényesíthetése megkövetel, — már pedig az országos tenyészirány s a tenyészkerületek megállapítása egymástól elválaszthatatlanok, — addig másrészt az állam épen a rendelkezésére álló tetemes ménlétszám folytán leginkább képes arra, hogy a különböző fajtájú méneknek megfelelő elhelyezése által a tenyészkerületek és tájfajták megállapítására és létesítésére a helyzetet előkészítse s annak idején a tenyészkerületeket tényleg életbe is léptesse. Figyelembe veendő továbbá még azon ide vonatkozó körülmény is, hogy miután a tenyészkerületek czélszerűen csak úgy állapíthatók meg, ha azok nem szoríttatnak az egyes törvényhatóságok határai közé, hanem oly összefüggő nagyobb területeket ölelnek fel, a melyeket tenyésztési és gazdasági viszonyaik azonos tenyésztési célok követésére utalnak, az ide vonatkozó elhatározást nem lehet az egyes törvényhatóságokra hagyni, hanem a földművelésügyi miniszterre kell bízni, ki azonban természetesen az érdekelt törvényhatóságok meghallgatásával jár el.

Az által, hogy a tenyészkerületek megállapítása, az illető vidékeknek ezen szempontból való előkészítése s a szorosabban meghatározott kerületenkinti tenyésztés életbeléptetésének időpontja a földművelésügyi miniszterre bízatik, egyuttal legczélszerűbben, rázkódás és zavarok nélkül előkészíthetőnek látszik az átmenet is, a kerületenkint való tenyésztésre azonnali állapotról, melyben az országnak még nagyon sok vidékén a kanczaanyag igen vegyes s a hol ugyanazon, sokszor aránylag kis területeken nagy- és kisgazdák, különböző vagyoni viszonyok között, különböző célokkal, sőt nagyon eltérő szakértelemmel, hajlamokkal és szokásokkal tenyésztenek. Ez az állapot a tenyészkerületek határozott kitzűzését, s az azokhoz való merevebb ragaszkodást ma még igen sok helyen úgyszólván kizárja, de nem akadályozza azt, hogy oly vidékeken, a hol a kanczaanyag nagyobb egyöntetűsége megengedi, ez a cél már most is szem előtt tartassék.

Mig továbbá az oly átmenettel, hogy minden vidékre a lehetőséghez képest oly állami ménnek adatnak, a melyek fajtája a kanczaanyag minőségének megfelel, de vére már nemesített,

a kanczaanyag javításában meg van a kellő fokozatosság, másrészt a bár különböző fajtákhoz tartozó, de egyaránt nemes vérű anyagnak keverése által nem szenved érezhetőbb hátrányt a népies tenyésztésben legfontosabb szerepet játszó és legtömegesebb árúnak, a jó katonalónak előállítása sem.

Kivételt képez itt azonban a hidegvérű nóri, s esetleg más oly fajták tenyésztése, a melyeket a divat hosszabb-rövidebb időre felkap. Különösebben a nóri fajtára nézve már most szorosabban megállapítandó lesz a tenyészkerület azért, mert ennek tenyésztése rohamosabban terjed, s mert ott, a hol a nóri ló vére nemesebb lovakéval összekeveredik, az ivadék nemcsak hogy a katonai szolgálatra válik alkalmatlanná, de egyuttal az illető vidék egész tenyésztése is diszcreditáltatik, a mi azután úgy honvédelmi, mint közgazdasági szempontból hátrányos. Ez okból a nóri ló tenyésztését a nagybirtokokra, a melyeken azt a marhatenyésztésünkben és forgalmunkban beállt változások mindinkább szükségessé teszik s azokra a vidékekre kell szorítani, a melyeken ennek a tenyésztésnek összes előfeltételei adva vannak, de ezeken a vidékeken egyidejűleg a nemes ló tenyésztésének támogatásával fel is kell hagyni.

Az állattenyésztésről szóló fejezet még két lényeges rendelkezést tartalmaz, t. i. hogy milyen időpont alatt legyen köteles minden község a törvényhatóság által meghatározott számú apaállatot megszerezni (26. §.) és hogy az apaállatok megvizsgálása ki által és milyen eljárás mellett történjék (28. §.) A törvény lovakra nézve 10, szarvasmarhákra nézve 4, juh és sertésre nézve pedig 2 évet határoz meg, mely idő alatt a szükséges számú apaállatok beszerzendők. Az idő főleg a szarvasmarhára nézve rövidnek látszik, de tudva azt, hogy a földművelésügyi miniszter már évek óta külön bikanévelő telepek berendezése által főleg a hazai fajnak kellő apaállatokkal való ellátása körül a gazdaközönségnek már eddig is tetemes szolgáltatásokat tett és tudva azt, hogy a számos gazdasági tanintézet és földműves iskola évenként jelentékeny mennyiségű különböző nyugati fajta apaállatot bocsát a tenyésztők rendelkezésére és végül azt is számításba véve, hogy igen sok nagy tenyésztő vállalkozik már most is tisztavérű apaállatok tenyésztésére, nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy 4 év alatt az ország valamennyi községe a kellő számú és az ottani tenyésztési iránynak megfelelő apaállatokkal ellátható legyen.

Jóval fontosabb ennél az apaállatok megvizsgálása iránti rendelkezés. A földművelésügyi miniszter a törvényjavaslat beterjesztése alkalmával nem akart e tekintetben új szervezettel alkotni, hanem ideiglenesen fenn akarta tartani a járási állattenyésztési bizottságokat azon szervezettel és hatáskörrel, a mint azok eddig is több vármegyében szokásosak voltak, miután az ugynevezett járási gazdabizottságokat akkor akarta szervezni és jóval tágabb hatáskörrel felruházni, a mikor a gazdasági képviselőtestület és ezzel kapcsolatban a gazdasági adminisztrációt megalkotja, tehát csak ideiglenesnek és átmenetinek tekintette a járási állattenyésztési bizottságokat. A képviselőház azonban már a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvény keretében gondoskodott a gazdasági adminisztráció ezen legalsóbb szervezetéről, midőn az »állattenyésztési« bizottság helyett a »járási gazdabizottság« elnevezést fogadta el és egyuttal arról is rendelkezett, hogy ezen bizottságok megalakítása és működési körük meghatározása iránt a földművelésügyi miniszter rendeletileg intézkedjék. E szerint a végrehajtási utasításban ezen bizottságnak nagyobb hatáskört kell adni és jogkörét a járásbeli összes gazdasági ügyekre ki kell terjeszteni, a mennyiben e bizottságok a fősolgabíróknak nemcsak gazdasági szaktanácsadói lesznek, hanem bizonyos gazdasági ügyekben, mint pl. az apaállatok megvizsgálásánál felmerülő kérdésekben az egyes tagok szavazatjoggal, tehát határozathozatali jogkörrel is fognak birni. Ez utóbbi jogkörrel most már a törvény által ruháztatnak fel.

A *negyedik fejezet*, mely a birtokhatár megjelöléséről és az *ötödik fejezet*, a mely a mezei dűllőutakról szól, különösen fontos rendelkezéseket nem tartalmazván, azokról külön is megemlékezni itt feleslegesnek tartjuk.

A *hatodik fejezet a faiskolákról és fásításokról* rendelkezik. Már a törvényt megelőzőleg kezébe fogta a földművelésügyi miniszter a faiskolák és fásítás ügyét és azt mondhatnók, hogy ez az igen fontos gazdasági ág évről-évre óriási léptekkel halad előre. Ma már az évenként ingyen, vagy igen olcsó áron erdősítési célokból kiosztott vadcsemeték száma a pár milliót, az ugyanily módon kiosztott vadonczok és gyümölcsfa-oltványok száma pedig évenként a 300.000 darabot meghaladja és ez csak az állami csemetekertekből kikerülő mennyiség. Ezeken kívül a magánosok is nagy mértékben foglalkoznak különféle cseme-

ték és oltványok előállításával és ezeknek csemetekertjei is évenként megürülnek. Ki az ország különböző vidékeit beutazta és ismeri, tapasztalja azt a lázas tevékenységet, mely az ország lakosait most már a fásítás terén is vezeti. Ma már az ország minden zugában láthatni a haladást vagy a törekvést haladni minden gazdasági téren s ezzel karöltve a fásítás és a gyümölcsstermelés terén is. Hozzájárul mindehhez, hogy most már sok községnek és azonkívül még igen sok községi és felekezeti iskolának is van faiskolája, a melyek az arra alkalmas területek befásítására már is igen jótékony befolyással vannak.

Ilyen tevékenység mellett méltán kérdezheti valaki, hogy akkor mire kellett a faiskolákról és fásításokról a törvényben intézkedni, a mikor a kitűzött cél felé amugy is erős léptekkel haladunk. A haladásnak azonban ma még csak a kezdetén vagyunk, mert alig van annak 10—15 éve, hogy a közönségben felébredt a fásítások iránti vágy és századok mulasztásait kellvén e téren is helyreépítozni, valóban az összes faktorok közreműködése évtizedek alatt sem elegendő arra, hogy az e téren mindig fokozódó szükségletet kielégíthesse. A fásításoknak soha sem lesz vége, mert hisz a fa sem él örökké és legnagyobb része épen azért ültettetik, hogy az mint tüzi vagy műfa tegyen szolgálatot, a gyümölcsfáknak egy része pedig rövid életű és folytonosan újítást igényel. Azonban ezen, mondhatnók szükségbeli okon kívül, jelentékeny hatása van a faiskoláknak épen a népnek értelmi és izlésbeli fejlesztése szempontjából, mert előbb a nép izlésének és értelmének kell oda fejlődni, hogy a fát megbecsülje s csak azután lehet eredménynyel fásítani, addig pedig, a mezőrendőri törvény szigorú intézkedéseinek daczára, sok ültetés, főleg ha az védtelen helyen van, milyenek az útszéli ültetések, fog a kísérletezőnek boszuságot és kárt okozni.

Nagyon helyesen gondoskodott e szerint a javaslatban a földművelésügyi miniszter a faiskolák létesítéséről és fentartásáról. Nehogy azonban az e téren tanusított törekvés a czélon túllőjön és a törvény merev intézkedései által odajussunk, hogy egy községben 4—5 faiskola is legyen, a törvényhatóságot fel kellett hatalmazni arra, hogy egyes községeket bizonyos körülmények között a faiskola létesítésének és fentartásának kötelezettsége alól felmenthessen. Ilyen okok lehetnek,

ha a község talajviszonyai olyanok, hogy a fatenyésztés csaknem lehetetlen, ha a községben faiskola már van, vagy ha a község olyan kicsiny és olyan szegény, hogy abban faiskolát létesíteni csak a lakosok aránytalan megterhelhetése mellett volna lehetséges. A törvény ezt a jogot a törvényhatóságnak biztosította, a mely bizonyára mindig csak az általános jóllét és haladás szem előtt tartásával fog rendelkezni.

Hogy egy alkotandó törvénynek mennyire kell az élet követelményeivel számolni, mutatja az 1890 : I. t.cz. az utakról, melynek az utak befásításáról rendelkező 134. §-át már a törvény életbeléptének első évében módosítani kellett volna s miután a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat csak most lehet törvénytényé, az utakról szóló törvény említett szakasza mostanig végrehajtatlan maradt, azaz az utak befásítása körül csak igen kevés történhetett, minthogy az utakról szóló törvény kivihetetlen határozatokat tartalmaz, a midőn megrendelte, hogy a fa az utak külső szélétől fél méter távolságra ültetendő, tehát se közelebb, se távolabb nem ültethető. Miután pedig a törvény nem rendelkezett arról, hogy a birtokos a fa ültetését saját földjén kártérítés nélkül tűrni tartozik, — a mit különben el sem rendelhetett volna, mert az tulajdonrablás lett volna — ott is, a hol a faültetést a kincstár megkezdte, pörökot vont maga után, a melyekben a kincstár lett vesztes, miért a kincstár kénytelen volt a további ültetéseket abban hagyni és cselekvésének nagyobb szabadsága érdekében az utakról szóló törvénynek említett szakaszát a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényben módosíttatni, a mi a javaslat 47. §-ában meg is történt. Most már a kereskedelemügyi miniszter sem abban a tekintetben, hogy a fákat hova, sem pedig abban a tekintetben, hogy a fákat egymástól milyen távolságra ültesse, korlátozva nem lesz.

Ámbár a törvény az útmenti faültetéseknek most már semmi irányban sem fog többé korlátokat szabni, nézetünk szerint nálunk a viszonyok egyelőre még nem érettek arra, hogy gyümölcsfákkal szegélyezzük utainkat. Előbb készüljünk el az alföldi széles utak befásításával és itt sem annyira gyümölcsfákkal fásítsunk, hanem inkább vadfákkal, a melyek megmaradnak és az árnyékon kívül nagy alföldi rónák befásítását is előmozdítjuk s csak azután fogjunk hozzá

a gyümölcsfákkal való fásításhoz, a melynek egyébiránt nézetem szerint igen kétes értéke van és ha kivételesen egyes helyeken ma szép eredményeket mutat is, aligha csalódunk abban, hogy az utaknak gyümölcsfákkal befásítása most még tetemes áldozat mellett igen kevés haszonnal, hogy ne mondjuk, kárral járna. A külföldön szerzett tapasztalatok sem nagyon kecsegtetők, dacára annak, hogy ott a nép a fák iránt nagyobb előszeretettel van.

A *hetedik fejezet a kártékony állatok és növények irtásáról és a hasznos állatok oltalmazásáról* szól és igen üdvös határozatokat tartalmaz a hernyók, az aranka, a gyomok, a szerb tövis stb. irtásáról, továbbá a hasznos madarak oltalmáról, remélhető tehát, hogy mindezen határozatoknak üdvös hatását néhány év alatt már is érezni fogjuk. Különösen kedvező hatása lesz a kártékony állatok és növények irtására vonatkozó rendelkezéseknek azért, mert a javaslat az e tekintetbeni mulasztást nemcsak kihágásnak minősíti és arra büntetést szab, hanem egyuttal a községi előljáráságnak is kötelességévé teszi, hogy az irtást a mulasztó költségére végezze, ha az az irtást a kitűzött határidőben nem teljesitené. A javaslat célja, hogy a kártékony állatok és növények kiirtásának, nem elégedhetett meg tehát a földművelésügyi miniszter csak a mulasztásnak büntetésével, hanem biztosítani kellett azt, hogy ha a tulajdonos az irtást elmulasztja, a hatóság legyen köteles az irtást a mulasztó költségére foganatosítani.

Hazai magtermelésünk emelése érdekében a javaslat két üdvös rendelkezést tartalmaz az aranka pusztítását illetőleg. Az egyik szerint minden birtokos köteles az arankát megjelenése után azonnal irtani, a másik szerint pedig lóhere és és luczerna magvakat, ha azok nem teljesen arankamentesek, termesztés céljából forgalomba hozni tilos.

Főleg lóheremagunk, mely az országnak hegyesebb és csapadékdusabb területén termeltetik, ma már — azt lehet mondani — európai hírnévre tett szert s ezt nemcsak a kitűnő minőségnek, hanem annak is tulajdoníthatjuk, hogy az utóbbi években e magvaknak arankától való mentesítése tetemes arányokban emelkedett és a vevő biztos lehet arról, hogy az állami magvizsgáló állomások által plombozott zsákokban vett árú csakugyan arankamentes. A földművelésügyi kormány

igen helyesen fogta fel hivatását, midőn az ország különböző városaiban, legtöbbször a gazdasági tanintézetekkel kapcsolatosan s azonkívül Budapesten, magvizsgáló állomásokat állított fel, a melyek a kereskedők által eladni szándékolt lóher és luczerna magvakat megvizsgálják és ha arankamenteseknek találják, hivatalos plombbal látják el. Alig lehet mérlegelni azt a hatást, a mi ezeknek az állomásoknak néhány évi működése után tapasztalható volt. Eleinte a belföldi termelő sem méltatta eléggé a plombozott árút, később, a mikor látta, hogy milyen nagy a különbség a plombozott mag és a nem plombozott mag terméseredménye és arankamentessége között, nagyobb figyelemmel fordult a plombozott mag felé s ma csak plombozott árút keres, annyira, hogy a nem plombozott árú csak igen nyomott árakon és ekkor is csak tapasztalatlan gazdáknak adható el, sőt a külföld is meggyőződve plombozott lóhere és luczerna magvainknak teljes arankamentességéről, ma már előszeretettel veszi a plombozott árút.

Kereskedőink e szerint mintegy utalva vannak arra, hogy arankától tisztított magvakat adjanak el, a mit jövőre nagyon meg fog könnyíteni a javaslatnak az a rendelkezése is, hogy az arankafoltok irtandók, kereskedőink tehát könnyebben teljesíthetik a törvény azon rendelkezését, mely szerint csak arankamentes magvak hozhatók forgalomba. A törvénynek fentebb is már idézett ezen rendelkezését mi úgy értelmezzük, hogy ha egy kereskedő nem teljesen arankamentes magot termesztés céljából, tehát nem kereskedőnek, hanem termelőnek elad, azért a termelőnek kártérítéssel tartozik s azon felül kihágásban is elmarasztalendő. Előleges ellenőrzést a kereskedővel szemben gyakorolni nem lehet, mert a kereskedő előre nem tudja, hogy a magot termelőnek vagy kereskedőnek adja-e el és a mi üzletében ma nem arankamentes, az holnap az lehet, tehát nincs fogantyuja az ellenőrző közegnek, másrészt pedig a reális kereskedőt felesleges zaklatásoknak teszi ki, az insolid kereskedő ellenben a legjobb ellenőrzést is képes kijátszani. Hozzájárul ehhez még egy igen fontos körülmény és ez az, hogy ma Magyarországnak mondhatnók csaknem fele része Bécsből, Gráczból, Triesztből, Laibachból, Brünnből, Lembergől, stb. látja el magát vetőmagvakkal, a mely helyek a mi hatáságaink ellen-

őrzése alatt nem állanak és ha mi, kereskedőink praeventiv ellenőrzése által belföldön a vetőmagvakat megdrágítjuk, másfelől előmozdítjuk azt, hogy a külföldi kereskedők olcsóbb vetőmagvai nagyobb térre özönlenének hazánkba, mint eddig, hogy esetleg hazai solid kereskedőink üzletükkel felhagynának és tért adnának kevésbé solid elemeknek, a melyek a hatósági ellenőrzést lépten-nyomon kijátszva, versenyezhetnének a külföldi kereskedőkkel.

Az az ut leghelyesebb tehát, a melyet a földmivelésiügyi kormány választott és a javaslatban kifejezésre juttatott. Ha ehhez hozzávesszük még a magvizsgáló állomások üdvös működését, a közönségnek ugyyszólva állandó felvilágosítását és a hatóságok közreműködését, akkor úgy véljük, hogy ez idő szerint mindazt megtette a földmivelési kormány, a mi kötelességében állott és reméljük, hogy magtermelésünk fejlődése a megkezdett uton biztosan fog haladni.

A mint a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat többi fejezetei, úgy a *hegyközségekről* szóló *nyolczadik fejezet* sem tartalmaznak új, eddig a hazai életben szokatlan határozmányokat. A hegyközségek intézménye fennállott a phylloxera pusztításai előtt hazánkigen sok vidékein és több helyen fennáll ma is ott, hol a phylloxera szőlőinket még el nem pusztította. A javaslatnak célja tehát, hogy a különböző hegyközségi intézmények közül azoknak alakulási és szervezeti módozatait, a melyek legjobban beváltak és a legtermészetesebbek, törvényesítse és általánosítsa s ez által módot nyújtson arra, hogy elpusztult szőlőink az érdekelt és szorgalmasabb szőlőbirtokosok egyesült erejével felújithatók legyenek s a hanyag birtokosoknak ezt meggátolni módjukban ne álljon.

A javaslatnak lényeges intézkedése, hogy egy összefüggő szőlőterületen, legyen az szőlővel beültetve vagy nem, ha különben az korábban szőlőterület volt, vagy új szőlő telepítésére alkalmas, az érdekelteknek birtokosság szerint számítandó egyharmadrésze a hegyközséget a többség akarata ellenére is megalakithatja, ha az egész terület száz kataszteri holdnál nem kisebb. Száz kataszteri holdnál kisebb területen a hegyközséget, csak a hegyközségi kötelekbe bevonható összes terület tulajdonosainak beleegyezése mellett lehet megalakítani. A hegyközségnek kötelező feladatát csak a közös

őrzés és a hegyrendészeti szervezkedés képezi, de intézkedhetik az elpusztult szőlők felújítása vagy új szőlők ültetése, valamint a szőlőbetegségek ellen való közös védekezés előmozdítása tárgyában és mindezen intézkedései, a melyekre nézve a birtokosság birtokarány szerinti többsége határoz, a hegyközségbeli összes birtokosokra mérvadó. Egyébként a javaslat a hegyközségeknek szabad kezét és jogot ad arra, hogy a járulékokat maguk vethessék ki és hajthassák be, hogy új tagokat vehessenek fel, vagy régieket kötelékükből kibocsáthassanak, valamint arra, hogy feloszolhassanak, ez utóbbit azonban ahhoz a megszorító feltételhez köti, hogy a felosztást száz holdon vagy azon felül alakult hegyközségeknél a birtokosok birtok és számszerint háromnegyednél több, a kisebb területen alakult hegyközségeknél pedig az egyszerű többség mondja ki.

Ugy hiszszük, hogy a javaslat ezen rendelkezésekkel eltalálta azon legjobb középutat, a mely szőlőtermelésünk további fellendüléséhez fog vezetni és az e téren is megindult üdvös mozgalmat éleszteni fogja.

III.

A javaslatnak utolsó három fejezete tartalmazza tulajdonképen mindazt, a mit egy mezőrendőri törvénynek tartalmaznia kell s hogy ha azoknak kívánsága teljesül, a kik a mezőrendőri részt külön akarták választani s abból minél gyorsabban törvényt csinálni, a többit pedig az előzőleg ismertetett kérdéseken felül még más kérdéssel együttesen szintén mint külön törvényjavaslatot beterjeszteni, akkor csakugyan ezen három fejezetből kellett volna egy törvényt csinálni. Szerencse azonban, hogy ezek kisebbségben maradtak, mert ellenkező esetben kétes, hogy a kihagyott fejezetekből egy évtized alatt lett volna-e törvény, tudva azt, hogy a napirendről letett javaslatok nem egyhamar szoktak a poros iratok közül ismét napfényre kerülni.

A mezei rendnek első és főkelléke az, hogy legyen, a ki arra felügyeljen, a *kilenczedik fejezetben tehát a mezei rendőrök* szervezetét, jogkörét és képességét kelle szabályozni. Volt ugyan erre vonatkozólag Magyarországra az 1840: IX. törvényczikkben, Erdélyre és a polgárosított határőrvidékre nézve a belügyminiszter által kiadott rendeletben hézagos rendelkezés,

de az első, mint már említettük, túlélte magát, a második pedig csak miniszteri rendelet lévén, hatályossága nem volt elég erős, a minek következménye a mezei rendőri felügyelet gyarlósága volt. A felügyelet hatályosságának első feltétele, hogy a felügyelet alkalmas egyénre bizassék s hogy a felügyelő díjazása olyan legyen, a mely annak a tisztességes megélhetést biztosítsa, ez pedig csak akkor lehetséges, ha nem mindenki tart külön mezőört, hanem a mezőőr tartása végett több-kisebb terület tulajdonosai egyesülnek. A törvényjavaslat ennél fogva helyesen kötelezi a községet, hogy mezőőröket fogadjon fel s azoknak költségeit a község összes birtokosaira rója ki, külön mezőört csak az tarthatván, a kinek legalább 100 kat. hold, vagy ennél nagyobb terület a birtoka, továbbá a bekerített helyek, kertek és gyümölcsösök tulajdonosai, a kik azután ezen területek után a községi mezőőr költségeihez hozzájárulni nem tartoznak, az ennél kisebb területek tulajdonosai ellenben a községi mezőőr költségeihez akkor is hozzájárulnak, ha a maguk részére külön pásztort tartanak, a ki a mezőőr jogait és bizonyítási képességét különben sem fogja gyakorolhatni.

Ausztriában is körülbelül ugyanekkora terület tulajdonosa tarthat külön mezőört, jöllehet ott a birtoktestek kisebbek, mint nálunk. A javaslatnak ezen rendelkezése a 100 holdnál kisebb birtokosoknak nem fog ugyan tetszeni, mert a jelenlegi gyakorlattól, mely szerint minden önálló taggal bíró kisebb birtokosnak is meg volt a maga külön mezőőre, eltér, de végre nálunk is hozzá kell szokni ahoz, hogy ne legyen mindenkinek külön mezőőre (csősze) s remélhetőleg a biztonsági állapotok javulni fognak, mert talán a sok külön mezőőr is az oka azoknak a számtalan kisebb mezei kártételeknek, a melyek felett lépten-nyomon panaszt hallunk.

Jövőre lesz minden község, vagy több kis község határában, kivéve azon 100 holdas birtokokat, a melyeken a tulajdonos külön mezőört tart — egy, a község előljárósága által fel fogadott és egyedül annak felelős mezőőr, a ki mellé szükség esetén állandóan vagy ideiglenesen egy vagy több mezőőr adható. Felelős tehát egy ember lesz és felelősséggel csak a községi előljárónak tartozik. Ez a mezőőr azután, ha jelvényt hordja, fegyvert viselhet, zálogolhat, sőt bizonyos körülmények között mást letartóztathat és teljes bizonyítási

képességgel bír. Remélhető tehát, hogy a biztonsági állapotok ezek mellett az intézmények mellett tetemesen fognak javulni, mert mindig nagyobb a biztonság, ha egy nagyobb területen egyetlen ember felelős, mintha ugyanazon területen több ember a biztonság őre, főleg ha azok több külön ember szolgálatában állanak. A javaslat egyébként azon általános emberi jogot, hogy önmagát és vagyonát mindenkinek joga van védeni, nemcsak mint önként érthető jogot tekinti, hanem annak — valószínűleg, hogy ahhoz senki részéről kétely ne férjen — határozott kifejezést is ad, a midőn kimondja, hogy a földbirtokosnak, családtagjainak vagy alkalmazottjainak joguk van a mezei lopáson vagy a mezei vagyon rongálásán ért egyéntől a lopott tárgyakat és a lopás vagy rongálás elkövetésére használt eszközöket lefoglalni vagy a tilosban talált állatokat behajtani és a község előljárójának átadni. Ezek azonban a mezőőröknek adott zálogolási, bizonyítási és becslési joggal felruházhatók nem voltak.

A *kihágások és azok büntetései* a javaslatnak *tizedik fejezetében* vannak meghatározva. E fejezet határozmányai némileg eltérők a büntető törvénykönyv határozmányaitól, a mennyiben például a lopás, ha az érték 60 koronát meg nem halad és nem képez minősített bűntényt, kisebb büntetéssel sujtatik a javaslat szerint, mint a büntető törvények szerint. Ez az intézkedés csak jelentékeny jogi nehézségek legyőzése után volt a javaslatba felvehető, de mindazoknak helyeslését megnyerte, a kik a büntető törvénykönyv idevágó határozatait változatlannak nem találják és a kik a gyakorlati életet ismerik. Egyébként a büntetőjogászok is tulzottnak találják a büntető törvénykönyvnek a lopás büntetésére vonatkozó határozmányait, miért is az igazságügyminister ezen határozmányok módosítása iránt törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé. A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat tehát csak arra az elvi álláspontra helyezkedett, a melyet a lopás büntetésének enyhítése tárgyában az igazságügyminister is elfogadott és a mely az ezelőtt 25 évvel alkotott erdőtörvényben az erdei lopásokra nézve törvénybe iktatott.

A kihágások legmagasabb büntetése 200 korona lehet s csak visszaesés esetében emelkedhetik ennek kétszeresére. Ez a pénzbüntetés minden esetre jelentékenyen kisebb összeg,

mint a büntető törvényekben és más kihágási törvényekben a hasonló beszámítás alá eső kihágásokra meghatározott maximális büntetés, azonban miután a képviselőház itt is, eltérőleg a kihágásokról szóló törvénynek attól az elvi határozatától, hogy tíz forintért egy napi elzárás állapítandó meg, öt koronáért állapított meg egy napi elzárást, a büntetés eléggé elrettentő, mert a mezei kihágásokat legtöbbszörre olyanok követik el, a kik fizetni alig képesek és így ellenük legtöbb esetben az elzárás lesz alkalmazandó. Ez az intézkedése a javaslatnak azonban még is nagyon üdvös, ha annak további rendelkezését is szemügyre vesszük, mert akkor meggyőződünk arról, hogy a törvényhozó a büntetést nem fizetés esetén nem annyira elzárás, mint inkább közmunka teljesítése által kívánja lerovatni. Ezen elv miatt nem lett volna célszerű az elzárást magasabb pénzüsszeggel párhuzamba állítani, mert akkor a megbüntetett inkább elzáratná magát, semhogy a büntetést közmunkával szolgálja le, minthogy a törvény a közmunka teljesítést kötelezőleg nem írhatta elő, hanem a megbüntetett tetszésére bízta, hogy a büntetést elzárás által, vagy közmunka teljesítése által kívánja-e leszolgálni. Akként kellett tehát a büntetést megállapítani, hogy egy napi elzárás egy napi közmunkának feleljen meg s miután a büntetést a bírónak mindenkor pénzben kell meghatározni, a törvényhozó nem tehetett különbséget a szerint, a mint a megbüntetett a büntetést elzárás vagy közmunka leszolgálása által akarja kiállani, vagyis nem mondhatja a törvény azt, hogy egy napi elzárás 20 koronának, egy napi közmunka pedig 5 koronának felel meg, hanem ugyanazon pénzüsszeget kellett az eljárásnál is és a közmunka általi leszolgálásnál is alapul venni és itt megint tekintettel kellett lenni arra, hogy a közmunka értéke az országban divó napszámбérekkel szemben ne legyen tulságosan magas. Azért fogadta el a javaslat tehát az öt koronát a napi munka egységárául, mert habár az magasabb is az országban divó átlagos napszámбéreknel, de nem magasabb az ország egyes vidékein, különösen pedig a főváros és annak környékén a kiválóbb képesítéssel bíró jó munkás egy napi keresményénél. Ezen felül azonban számolni kellett még azzal is, hogy egy törvény nemcsak néhány évre hozatik, hanem az még, ha hiányai is volnának, évtizedekig marad érvényben, a mely idő alatt a napszámбérek is

bizonyára emelkedni fognak, nem volna tehát helyes a törvényben szigorúan csak a mai napszámberéket alapul venni.

Ez az intézkedése a javaslatnak a gyakorlati életben bizonyára üdvös hatású lesz, büntető jogrendszerünkben pedig határozott haladásnak találjuk és reméljük, hogy ha a gyakorlati élet feltevésünknek csakugyan igazat adand, kihágási törvényünk revisiójánál legalább a kisebb beszámítás alá eső másnemű kihágások büntetésénél ezen elvet lehet érvényesíteni.

A büntetéspénzek felerészben az országos közgazdasági alapot, felerészben pedig azt a községet fogják illetni, a melynek területén a kihágás elkövettetett. Az országos közgazdasági alapnak rendeltetése lévén az ország gazdasági ügyeinek támogatása, az ide befolyt büntetéspénzek is közvetve visszafolynak oda, a honnan bevételeztettek, t. i. az ország különböző vidékein a mezőgazdaság fejlesztésére. Hogy pedig a községet megillető büntetéspénzek a községben előforduló közös gazdasági célra fognak fordíttatni, annak megint biztosítéka lesz az, hogy ezeknek a pénzeknek hovafordítása iránt a földművelésügyi miniszter lesz hivatva rendelkezni, a kinek első sorban feladata a gazdasági ügyek előmozdítása.

A javaslat szerint illetékességgel felruházott hatóságokról már a bevezető sorokban megemlékeztünk s itt csak azt emeljük még ki, hogy a községi előljáróságnak jelentékeny hatáskört biztosít a javaslat. Nevezetesen a községi előljáróság van hivatva a nyomásos gazdálkodás és közös legeltetés ügyeit vezetni, a mennyiben azt a birtokosság maga nem vezetné, a községi előljáróság szerzi be az apaállatokat, felvigyáz a határjelzésekre, gondoskodik a mezei közdülő utakról, a faiskolákról, ugyancsak az vigyáz fel a káros rovarok és növények irtására, fogadja fel és díjazza a mezőőröket és végül annak három tagja első fokban ítél kihágási ügyekben, ha a kár 40 koronát meg nem halad. Ha tehát a javaslatban a hatóságok hatásköreinek megosztása nem is mondható egészen szerencsésnek, annak mégis mindenesetre nagy előnye az, hogy a községi előljáróságot azokban az ügyekben, a melyek a kisgazdát első sorban érdeklik, hatósági hatáskörrel ruházza fel, a mi által a törvény végrehajtása nagyban előmozdittatik.

Befejezéseül meg kell még emlitenünk, hogy a törvény végrehajtása és a törvény alapjáni fejlődés biztosítása érdeké-

ben a földművelésügyi minisztert messze menő hatáskörrel ruházza fel a javaslat, a mennyiben felhatalmazza a nevezett minisztert, hogy a törvény végrehajtására vonatkozó rendeleteket kiadhassa, azokat hatályon kívül helyezhesse vagy módosíthassa; egy szóval a miniszter kezét a szabad fejlődés érdekében nem kötven meg, biztosan feltehetjük, hogy a földművelésügyi miniszter, a ki mezőgazdaságunk haladása érdekében már is annyit tett, az életbelépendő törvény alapján gazdasági haladásunk érdekében fokozottabb tevékenységet fejthet ki, mint eddig és így a szép és gazdag talajon hazánk népe folytonosan haladva mindig jobban boldogulhat.

KOVÁCSY SÁNDOR.

A »CONSEIL DE PRÉFECTURE« MINT KÖZIGAZGATÁSI BIRÓSÁG.

— Második és befejező közlemény. —

II.

A préfectorai tanács szervezetének vizsgálatánál is feltűnt egy-egy vonás, mely méltó figyelmet érdemelne a magyar közigazgatási birósági törvényjavaslat módosításánál, kiegészítésénél, de e szempontból sokkal tanúságosabbak a hatásköri és eljárási elvek és rendelkezések. Majd egy százados lelkiismeretes jogtudomány és tapasztalat gyümölcsei ezek, melyeken talán kissé könnyen is átsiklottak a magyar javaslat codificatorai.

Legelső, a mit a préfectorai tanács hatóságáról jeleznünk kell, hogy az nem szoritkozik a »contentieux« terére, hanem a biráskodó közigazgatás (admin. contentieuse) mellett, mely kétségkívül túlnyomólag veszi igénybe, része van a francziák által ugynevezett »activ« és »consultativ« közigazgatásban is. A közigazgatási biráskodásnak tehát a szorosan vett folyó administratióval való szervi kapcsolata a Conseil de préfecture intézményében teljes kifejezésre jut, mert nemcsak annak elemei, elnöke, tagjai, a tagok helyettesei »egyéniileg« látnak el administratív teendőket vagy működnek más igazgatási bizottságokban, hanem maga a préfectorai tanács is, mint collegialis szerv. Elemezzük igen röviden a préf. tanács eme szorosan administratív funkcióját.

a) A véleményező hatáskörben a préfet hatóságának *segédszerve* a Conseil de préfecture; rendeltetése a préfet tájékozása, felvilágosítása, nézet-nyilvánítás a sürgős, a helyes elintézés módja iránt. A véleményezés feladatát az alkotó törvény — VIII. évi pluviôse 28. — ruházta a préf. tanácsra, a melynek alapeszméje volt, hogy a milyen szerepet a központi kormány hatóságai mellett az államtanács betölt, olyan legyen a préfet, mint a territorialis igazgatás

alaphatósága mellett ezen testület. Az idézett törvény óta számos igazgatási törvény és rendelet szól a préf. tanács véleményező jogáról. A préfetre nézve a véleményezés igénykövetése majd egészen tetszés szerinti — facultativ, majd pedig szükségképi, kötelező; az előbbi általános t. i. a préfetnek bármely administratív teendőjére nézve helyet foglalhat, az utóbbi csak a törvényekben, rendeletekben kifejezetten felsorolt ügyekre vonatkozik, így pl. meghallgatandó a préf. tanács, ha a préfet egy községi képviselőnek hatáskörén kívül hozott határozatát megsemmisíteni akarja; ha a községi költségvetésbe hivatalból akar oly hiányzó kiadási tételeket felvenni, melyek szerinte a községre kötelezők; etc. Ha ily esetekben a préfet a tanács meghallgatása nélkül intézkednék, úgy határozatai, mint lényeges hiányban szenvedők, az államtanács mint közigazgatási bíróság előtt megtámadhatók s illetőleg az által — pour excès de pouvoir, vice de forme — megsemmisítendőek. A Conseil de préf. a préfet felhívására mindenkor köteles véleményt adni, véleményéhez azonban a préfet sohasem köteles magát tartani s az által semmikép kötve nincs, hanem szabadon és egyedül saját felelősségére hozza a határozatait, melyek mégis tekintettel keletkezésük módjára, »*arrêté du préfet en conseil de préfecture*« névvel jelöltnek.

b) A Conseil de préfecture szorosan administratív hatóságának második körében önálló hatalommal bir, saját hatalma alapján intézkedik, határoz, — attribution administrative avec pouvoir propre —. Ezen hatóság tárgyi terjedelme azonban igen szűk, igen specialis, nevezetesen az u. n. »*administrativ tutela*« gyakorlásában áll a községek és közigazgatási intézetek (établissements publics)¹⁾ pereskedését illetőleg. A községekre

¹⁾ Az »Établissements publics« közintézetek nem tévesztendőek össze az »établissements d'utilité publique« »közhasznú intézményekkel«; ez utóbbiak is közhatósági jóváhagyás, esetleg közreműködés mellett keletkeznek, jogi személyiséggel birnak, de a közintézetek egyenesen a közigazgatási szervezethez tartoznak, mint Ducroque mondja »font partie intégrante de l'organisation administrative ou s'y rattachent intimement. En dehors des départements et des communes, on range au nombre des établissements publics: les hopitaux, les hospices (menedékházak); les fabriques (egyházi testületek), les menses curiales et épiscopales; les chapitres, les séminaires, les consistoires protestantes et israelites, les bureaux de bienfaisance« Boeuf: Résumé de droit administratif. Paris 1890.

már az VIII. évi pluv. 28-án kelt törvény adja a Conseil de préfecture-nek e jogkört, míg az egyes közintézetekre nézve későbbi törvények ruházták azt reá. Ha a község vagy közintézet felperesként kíván föllépni, ezt jogérvényesen csak a préf. tanács engedélye mellett teheti; az erre vonatkozó kérelem fölött annak benyújtásától két hó alatt kell határozni, a mennyiben a határozat ezen terminusban meg nem hozatik, a perlési engedély megadottnak vélelmeztetik. Ha a község nem akarván pert indítani, valamelyik községi adózó polgár kívánja perúton megvédeni a községi vagyont, ennek is szüksége van a Conseil de préf. előzetes felhatalmazására.

Ha a községet vagy közintézetet akarja beperelni valaki, köteles erről az ügyállás leírása mellett a préfet-t előzetesen értesíteni. A préfet erre felhívja a község vagy közintézet képviselőjét, hogy a mennyiben a dolog érett megfontolása után perbebocsájtkozni kíván, ennek engedélyezéseért forduljon a préf. tanácshoz.

A mennyiben a préf. tanács határozata akár a perindítást akár a per elfogadását illetőleg tagadólag hangzanék, a község vagy közintézet az ellen az államtanácshoz felebbezhet az államtanács a felebbezés felett administratív formában, belügyi osztályában (Section de l'intérieur) határoz. Possessorius perekben, továbbá a közigazgatási bíróságok elé tartozó perekben, és a perorvoslati eszközök használatára általában, nem szükséges a Conseil de préf. felhatalmazása.

A francia jogtudomány a Conseil de préfecture ép jellemzett administratív működését nem tartja lényegesen hátrányosnak a közigazgatási bíráskodás szempontjából. A mi az u. n. tutelarís hatóságot illeti, teljesen igaza is van; ennek gyakorlását akár a rendes bíróságokra is ruházhatni, azok jellegének sérelme nélkül, de a véleményezési feladatról már részünkről azt tartjuk, hogy az a közigazgatási bíróságot képező collegiumnak sem méltóságával, sem működésének követelményeivel nem fér meg. Eltekintve pl. attól, hogy a préf. tanács ezen szerepében mint alárendelt segédorganum az activ közigazgatás minden ágába bevonathatik, minő inconvenientiákra vezethet azon körülmény, hogy a préfet oly határozatok hozatalánál, melyek a »Conseil de préfecture« mint közigazgatási bíróság előtt megtámadhatók, igénybe vette ennek véleményezését, s esetleg ezen véleményt alkalmazta is.

Hogy mennyiszer fordul elő ily eset, természetesen ki nem számítható, de hogy előfordulhat sokszor, az következik onnan, hogy a préfet minden intézkedésénél kívánhatja a préf. tanács véleményadását és hogy jelentékeny számmal vannak oly préfectoralis határozatok, melyek contentiosus uton a préf. tanács mint bíróság előtt támadandók meg. Elvi ellenvetésünk erejét nem rontja le azon tény, hogy főleg azóta, mióta a »Commission Départementale« szerveztetett, tanácsadásért a préfet tényleg ritkábban fordul a préf. tanácshoz.

Ezek előrebecsajjtása után lássuk már most a Conseil de préfecture birói hatóságát és pedig először az általánosan jellemző vonások szerint, majd az egyes contentiosus ügyek illetőleg ügycsoportokban.

I. A Conseil de préfecture *első fokúlag gyakorolja a közigazgatási biráskodást*; a hozzátartozó ügyek előtte vannak először biráskodás alatt. Nincs azonban általában kizárva az, hogy a vitakérdésben előbb közigazgatási forum (pl. a préfet) intézkedjék, döntsön. A »contentieux« fogalmához elvszerűleg szükséges, hogy legyen adminisztratív actus, melynek alapján keletkezik »*l'existence d'un acte administratif, qui lui sert de base*«, (Combarieu La procedure contentieuse Paris 1890.) csak egy kivétel van ezen szabály alól, nevezetesen a *kihágások* természetével bíró contentieux-nél [Cont. de la répression]. Azon esetekben, mikor a közigazgatási biráskodás feladata csak a magyarázás, értelmezés (Cont. de l'interprétation. L. alább) szintén adminisztratív actus képezi annak tárgyát. Nem kell azonban felednünk, hogy az adminisztratív actus itt tág értelmében vétetik, vagyis alatta a közigazgatási szerveknek nem csak hatósági felsőségi tényei, intézkedései, határozatai [actes de commandement], hanem szerződési, jogügyleti eljárásai [actes de gestion] is értendők, mely utóbbiaknál a szervek nem közhatalomkép [Comme puissance publique], hanem — bár szintén közigazgatási érdekből — a magánjogi forgalomba bocsájtkozott alanyonként lépnek föl. Midőn egy adminisztratív, pl. közmunkát illető szerződés közvetlenül közigazgatási peruttra vitetik, annál van előzetes adminisztratív actus, mely felett biráskodni kell, t. i. a szerződéskötés a közigazgatási szerv által.

II. A Conseil de préfecture az előtte folytatott ügyek eldöntésénél a hatályban levő jogot alkalmazza s e tekintet-

ben nincs szorítva az administratív jogszabályokra, hanem a mennyiben az illető viszonyok a code civil által szabályozvák, ennek rendelkezéseit is alkalmazni jogosult, illetőleg köteles. Ámde a birói és közigazgatási hatalmi körök elválasztásának principiumából folyólag a statuskérdések [D'état civil], így a jogképesség, törvényes vagy törvénytelen minőség, név, honosság, örökös minőség, rokonsági, sógorsági viszony és fok iránti viták, továbbá a tulajdonjog, tulajdonosság, magánosok közötti szerződések léte, érvénye, tartalma feletti viták praejudicialis eldöntésére, a Conseil de préfecture, a mint általában a közigazgatási bíraskodás, nem illetékes, hanem a mennyiben annak szüksége felmerül, a közig. per folyamata felfüggesztendő és határozathozatal végett a felek az illető rendes birói utra utalandók. Ez áll rendszerint a kártérítési igényekről is, kivéven a közmunkák végrehajtása által és a közmunkát végrehajtó közigazgatás vagy vállalkozó hibája által okozott károsításokat, melyek a Conseil de préf. hatáskörébe advák.

Büntető hatalomnak *incidentalis* gyakorlására — nem tekintve a bíróság méltósága és a tárgyalások rendje érdekében gyakorlott disciplináris hatóságot — a Conseil de préfecture hatáskörrel nem bír.

III. A Conseil de préfecture bíraskodása *érdemben döntő*, az ügyet érdemileg elintéző — *pleine juridiction* — a mennyiben t. i. a vita az ügy érdemére nézve merül föl és foly. Miként a rendes bíróságok az ő jogügyeiket, úgy a Conseil de préfecture az ő contentiosus eseteit teljes mérvű birói hatósággal itéli el, nem szorítkozik nézetkijelentésre; avagy semmitésre, legyen bár a szóban forgó contentiosus ügyben a közigazgatás mint felsőségi hatalom érintve, panaszolva. Nem következik azonban ebből az, hogy nem gyakorolhat semmitési jogot, oly hatósági actusokra nézve, melyek a hatáskör túllépésével, a törvényes formák megsértésével hozattak. A »*pouvoir de l'annulation*« azon ügyekben, melyek érdemben a Conseil de préfecture-hoz utasítvák, ezt és nem közvetlenül — *omisso medio* — a Conseil d'État-t illeti meg.

IV. Jellemző vonása a préf. tanács közigazgatási bíraskodásának a *tárgyalási elv*. E bíróság hivatalból nem jár el soha, hanem bevárja a fél, illetve az érdeklett administratio keresetét, panaszát, vádemelését (kihágási ügyeknél). Ítéleté-

ben annyiban a felek kérelméhez van kötve, hogy »ultra petita« nem ítéltet. »Le conseil ne pent se saisir spontanément, mais doit être mise en mouvement par les intéressés; une foi saisi il doit se borner à trancher le litige qui lui est soumis«, mondja Combarieu (i. m. 70. l.).

V. A Conseil de préf. nemesak első, de mindenkor alsó fokú közigazgatási bíróság is, azaz határozatai — és pedig nem csupán az ügydöntők — mindenkor felelbevezhetők, nem végérvényesek, »La juridiction de conseil de préfecture n'est jamais de dernier ressort« (1806. jul. 22. décret 1838. jul. 18. loi). Felelbevezési forum az államtanács; a számadási perek érdemére pedig a főszámszék — Courdes comptes —. Hason szabályozás a magyar törvényjavaslat tekintetéből is nagyon ajánlatos volna, a törvényhatósági közigazgatási törvényszékek ítéleteinek felelbevithetőségére; elég volna kivenni a rendőri kihágási ügyeket. A miniszter által beterjesztett szövegezés szerint a törvényhatósági közig. bíróság számos nagyjelentőségű és nehéz közigazgatási perügyben véglegesen ítél, illetőleg a felelbevezés joga igazságtalanul csak a közigazgatásnak van fentartva. Az, hogy a jogkérdésben való revisió általában kérhető, nem pótolhatja a felelbevezés hiányát. Hatályos és megnyugtató közigazgatási birói védelmet a különben is szervezeti hiányokkal küzdő alsó bíróság nem nyújt, a két fokúságot teljesebbé kell tenni az általános felelbevezhetőséggel s azontul az által is, hogy a középhatóságok contentiosus intézkedései első fokúlag a törvényhatósági közigazgatási bíróság elé utaltatnak.

VI. A *Conseil de préfecture* birói ügyköre az enumerativ (taxtativ, felsoroló) mód szerint van megállapítva, vagyis kizárólag csak azon ügyekben bíraskodik, melyeket a törvények, jogalkotó rendeletek, kifejezetten, egyenkint vagy nemek, csoportok, categoriánként hozzáutasítanak.

A hatósági tárgykör meghatározása d'ordre publique, a felek akaratával sem nem csökkenthető, sem nem növelhető, a törvényes hatáskör hiánya az eljárás bármely stádiumán, a felelbevezési forum előtt is érvényesíthető kifogás, illetőleg hivatalból is észlelendő semmiségi ok. Oly szabályt azonban nem találtunk a franczia jogban, hogy a jog és törvényhasonlosság alkalmazásával a közigazgatási bíróságok hatáskörét kiterjeszteni nem lehet. (L. magyar belügymin. javaslat

37. §.). Ily szabály kifejezése először is nem szükséges következménye a taxativ rendszernek, a mennyiben tökéletesen magától értetődő, hogy a felsorolás kimerítő, másodszor meg félreértést szül olykép, hogy a bíróság az ügyeknek hozzátartozósága vizsgálatánál az analogiától, a törvényt magyarázatnak ezen eszközétől el lenne tiltva. Az analógia, mint magyarázati mód, mint a törvény valódi értelmének kiderítése nem vehető el semmi törvény alkalmazó hatalomtól; a közigazgatási bíróságoktól sem. Nem tulajdonítunk ilyen szándékot a magyar javaslatnak sem; de mégis törülnénk érintett szakaszát.

Egy ideig tartotta magát azon vélemény, hogy a VIII. évi pluviose 28-án kelt törvény nem kívánta kimerítőleg felsorolni a préf. tanácshoz tartozó »contentieux«-t. Egy időben a Conseil d'État joggyakorlata is ingadozást mutatott e kérdésben, de újabban ez szilárd következetességgel hatásköri hiányt constatál azon alapon, hogy »aucune disposition de loi n'a attribué au conseil de préf. la connaissance de la contestation«. Az első közleményben láttuk, hogy Boulatignier egy időben indítványba tette, hogy a préf. tanács közigazgatási birói hatásköre generalisáltassék, úgy, hogy minden contentiosus ügynek ez legyen első fokú bírósága, ha csak a törvények világosan mást nem rendelnek; ámde már az államtanács elvetette ezen indítványát.

Daczára tehát annak, hogy a préf. tanács ügyköre igen igen számos (alább), a legkülönbözőbb közigazgatási ágakat illető contentiosus esetekre kiterjed, hatásköre a szó juridikai értelmében véve mégis csak *specialis*, mert a fel nem sorolt, *de azért közigazgatási perútra vihető eseteknek első fokú és egyetlen* bírósága az államtanács.¹⁾

¹⁾ Értjük itt a fel nem sorolt, de természetük szerint contentiosus, alanyi jogok sérelmével járó eseteket (Cont. de pleine juridiction), mert a francia »contentieux« körét nemcsak a felsorolt közigazgatási birói ügyek képezik, de mindazok is, melyek mint jogot sértő közigazgatási hatósági intézkedések, mivoltuk szerint contentiosusok. A felsorolt »contentieux« körében vannak számosan, olyanok, melyek természetük szerint magánjogi bíráskodás tárgyát képeznék; vannak viszont a rendes bíróságokhoz utalva nyilvánjogi, közigazgatási jogi kérdések, pl. az indirect adókra vonatkozók; de a francia jogtudomány és joggyakorlat követi azon elvet, hogy a jogot sértő hatósági actusok — ha rájuk ezt törvény ki nem fejezi is — a közigazgatási forumok döntése után mindig az állam-

VII. A Conseil de préfecture területi hatásköre (illetékessége) »ratione loci« határozott meg. Nem a felek lakhelye — ratio personae — nem is az illető adminisztratív szerveknek székhelye, működési területe — circonscription administrative — hanem az az irányadó, hol érvényesül a pert okozó körülmény. A dolog természete szerint ez legtöbbszörre az érdekelt adminisztratív szervek székhelyével, területével esik össze. A francia contentiosus ügyek eltérő természetéből következik, hogy oly szabály, minőt a magyar javaslat a területi hatáskörre nézve tartalmaz (135. §.) nem leendő kielégítő. A magyar javaslat, midőn általános elvként tűzi ki, hogy a közigazgatási bíróság elé csak oly ügy kerülhet, melyben előzőleg »közhatósági« intézkedés történt, teljesen megfelelőleg állítja föl a szabályt, miszerint illetékes azon törvényhatósági közigazgatási bíróság, melynek területén a közigazgatási folyamatban eljáró hatóságnak székhelye van.

A peres felek az illetékes Conseil de préfecture birói hatósága alól közös egyetértéssel sem vonhatják el az ügyet; van azonban kivétel oly közmunka-szerződések és engedélyek iránt felmerülhető perekre, a melyek több megye területére kiterjednek; ily esetekben a felek jogát képezi, hogy a szer-

tanács, mint közig. bíróság elé vihetők. Tehát nemcsak a semmitő közigazgatási bíráskodás (cont. de l'annulation), de az érdemleges is egyetemes jellegű; az államtanács plena jurisdictionnal teljesíti a közigazgatás jogi ellenőrzését. Nincsenek kivéve az államfő és miniszterek actusai sem.

Megkísérlették a francziáknál is a »contentieux«-nek kimerítő felsorolását ajánlani a törvényhozásnak, más oldalról ismét principialis, általános elvszerű definitiót kívántak törvénybe iktatni (Lafferrière 1. m. bevezetés), de siker nélkül. Vivien »Etudes administratives« című művében egyenes lehetetlenségnek tartja a contentieux kimerítő felsorolását, azt mondja a többek közt: »Elles sont innombrables, mobiles, incessantes; ce ne point en vertu d'un texte de loi, parce qu'il aura — pour ainsi dire — plu à un législateur d'en disposer ainsi, — qu'elles ressortissent au contentieux, mais bien par leur nature propre«. Odillon-Barrot, Dufaure-nak a contentieux szabatos fogalmának törvénybe foglalását célzó indítványára így felelt:

»Avez-vous la prétention de déterminer par une disposition de loi, ce qui s'appelle contentieux dans notre législation, régler cette limite entre ce qui est administratif et ce qui est contentieux, de résoudre le plus vaste problème, qui se soit peut-être présenté non seulement à l'égard des légistes, mais des publicistes, un problème, qui se ne résout que par les questions mêmes, par le sens intime du juge, par la nature, qui se modifie à l'infini des contestations et des litiges administratifs.«

zódásban, illetőleg az engedélyezési okmányban úgy intézkedjenek, hogy a netán felmerülő összes viták felett egyetlen Conseil de préfecture bíraskodjék.

VIII. A hol a közigazgatási bíraskodás ügyköre elvi, lényegi mivolta szerint van meghatározva, vagyis a hol annak hivatása a közigazgatás jogsértő — *hatalmi* — eljárása ellen jogvédelmet nyújtani, ott a közigazgatási perben csak az alperes szerepe illeti az administratiót. A *hatóságot* perút igénybevételére utalni ellenkezik ennek minden körülmények között megóvandó köztekintélyével.

A francziáknál két körülmény indokolja, ha a contentiosus eljárásban gyakorta a közigazgatás a panaszló fél: jelesül az, hogy az administratív szerződések jórésze felett közigazgatási peruton döntenek s ezeknél természetesen igen sokszor a vállalkozó, az engedélyes szolgáltató közigazgatási uton nem orvosolható sérelmi okot a perre, másodsor pedig az, hogy a közigazgatási bíraskodásban ők a közigazgatáshoz tartozó működést látnak s a közigazgatás hatóságára nézve nem tartják bajnak, ha az az »administration contentieuse«-ben mint jogkereső fél lép föl. Annyira azonban nem mennek a francziák, hogy hatósági hatáskör sérelmek esetében a felső hatóságot (felügyeleti hatóságot) az orvosló intézkedés jogától megfosztanák és kényszeritenék arra, hogy contentiosus uton perelje ki a hatósági hatáskör orvoslását, mint a hogy tervezi ezt a magyar javaslat. Még kevésbé kívánják Franciaországban azt a furcsaságot, hogy az önkormányzat »közérdekellenes« *túllapásai* ellen közigazgatási bírósági úton a kormány, illetőleg annak szerve legyen kénytelen védelmet keresni.¹⁾

A Conseil de préfecture contentiosus ügyeinek felsorolására és azok rövid elemzésére térünk át.

A VIII. évi pluviose 28-án kelt törvény épen úgy, mint azon későbbi számos törvények, melyek a Conseil de préfecture-höz újabb contentiosus ügyeket utaltak, ezeknek meghatározásánál bizonyos elvi szempontok szerint következetesen nem jártak el; maga Lafférière elismeri, hogy inkább opportunistikusan, sőt némileg ötletesen történt az ügyeknek a préf. tanács ügykörébe sorolása. Általán tekintve mégis a

¹⁾ Lásd a magyar javaslat 113. §-át és az indokolás., 101–102. lapjait.

Conseil de préfecture ügykörének súlypontja, az állami és községi pénzügyigazgatás vitás ügyeire, nevezetesen az egyenes adókra, ezek módjára kivetett s az állam, községek, közigazgatási intézetek és közérdekű syndicalis társulatok javára beszédett illetékek, díjak és járulékokra vonatkozik s azontúl a közmunkák feletti szerződéseket és engedélyeket illető contentieux-ra. Ezekre majdnem egyetemes a Conseil de préfecture jogköre; de ezek mellett jelentékeny számban szerepelnek a közlekedési és egyéb közgazdasági igazgatási körben, közigazgatási választási és számadási ügyekben felmerülő jogvitás kérdések is. Azon administratív szervek, melyeknek actusai a préfectorai tanács bíraskodása elé utalvák, legfőbb részt a községi képviselő, a községi előljáró — maire — az alpréfet és a préfet.

A) *Egyenes adóügyek.* A Conseil de préfecture az adóügyekben a közigazgatásnak valóságos hatósági actusai felett ítélkezik, hozzá lehet folyamodni: 1. a jogtalanul kivetett adó *törlése*, vagy jogellenesen megszabott mérvének *leszállítása iránt*; — *Démandes des particuliers en dégrèvement*, qui tendent à obtenir la décharge, ou la réduction d'une contribution direct.« Ez jogügyi kereset mivolta szerint s nem rokon a kegyelmi, kedvezményi úton — *voie gracieuse* — a pénzügyminiszterhez intézendő adóelengedési vagy mérséklési kérelemmel, — *Démande en remise ou en modération*, — itt a méltányosságra, amott a törvényes jogra támaszkodik a folyamodó. 2. A préf. tanács határoz az ingatlanok után kivetett adóknak, az időközben eladott ingatlanok új birtokosaira leendő átírását célzó kérelmek felett, — *Démandes en mutation de cote*. 3. Hasonlólag az iparadónak az üzlet átruházása folytán az új vállalat tulajdonosra leendő kivetése iránt, — »*Démandes en transfert de patente*« — ha a felek a préfet vonatkozó határozatait jogsérelmesnek tartják. 4. A közigazgatás tagadó határozatával szemben az adózó, az adókivetési lajstromba való fölvétele is közigazgatási peruton követelheti a préf. tanács előtt — *Démandes d'inscription au rôle ou en réintégration*. Ezen jognak nagy gyakorlati jelentősége volt, különösen az activ választói jogoknak censushoz kötöttsége idején, de fontos ma is a választási képességnek s bizonyos nyilvánjogositványoknak adófizetéshez kötöttsége folytán.

4. A földadó-katasteri műveletek törvénytelenége miatt

altalán az adó kivetése elleni reclamatiokkal együttesen kell és lehet orvoslást keresni a Conseil de préfecture előtt, de önálló keresetnek is helye van a becslési díjszabás — tarif des évalnutions — és a birtok osztályozása — classement -- ellen. (1821. okt. 3. kir. rend.)

5. Az adóvégrehajtási eljárásban a végrehajtás megszüntetése iránt azon alapon, hogy a végrehajtást szenvedő nincs kötelezve a fizetésre, a Conseil de préfecture-hoz fordulhatni, — »Démarche en cessation de poursuite«, — ép így a már megtörtént törvénytelen adóvégrehajtás ellen is.¹⁾
6. Végül figyelemre méltó, hogy az adóügyi igazgatás szervei, jelesen az adószedők is contentiosus uton kérhetik a törvényellenesen kirótt adóknak törlését — Démarche en décharge de cotes indument imposées —; a jogszerűen kiszabott, de behajthatlan adók törlése azonban közigazgatási határozattal történik.

B) *Taxes assimilées.* Így nevezik gyűjtő kifejezéssel mindazon nyilvánjogi kötelezettség alapján teljesítendő vagyoni (pénzbeli) szolgáltatásokat,²⁾ melyek a közigazgatási, respective közérdekű czélt tekintve az egyenes adók módjára vettettek ki és hajtattak be. Már csak annál fogva is fontos a préfectorai tanács ezekre kiterjedő biráskodása, mert ezen taksáknak igen sok neme van. Azt mondja Ducroque: »Indépendamment des grandes contributions directes, il y a une foule d'impôts moins généraux, qui leur sont assimilés au point de vue du mode de perception, à l'aide d'une rôle nominatif et de la Compétence du Conseil de préfecture.« A magyar közigazgatási birói hatáskörnek analog kiterjesztése ellenében semmi nyomatékos ellenérv nem szólna.

Az assimilált taksák jövedelme majd az állam, majd a községi pénztárba foly, majd a közintézetek — établissements

¹⁾ Az adóelévülés körül támadó jogviták, valamint az illetéktelenül befizetett egyenes adók visszafizetése iránti keresetek a rendes bíróság elé tartoznak. Többször így döntött már a Tribunal des Conflits.

²⁾ Pótlékok, illetékek, szolgálmányok, díjak, etc., nem számítva természetesen az indirect adókat, mely utóbbiakhoz tartoznak a szorosan vett fogyasztási adók, határvámok, lajstromozási, bélyeg, jelzálog-illetékek s a községek pénztára javára szedett kapuadó, út, vám és helypénzilletékek. — Boeuf i. m. 381. l.

publics — majd pedig a közérdekű társulatok — associations syndicales autoriées — jövedelme. Csak példázólag soroljuk fel a legfontosabb assimilált taksákat. Az államkincstár jövedelmét képezik: Bányaadományozási illetékek; holtkézi vagyon után fizetendő évi illetékek; mértékhiteljesítési, alkoholmérő hiteljesítési díjak; gyógyszerészek, droguisták, egyletek, társulatok és gyűléstermek tulajdonosai által a rendészeti felügyeletért fizetendő illetékek; fogat és lóadó; magán vagy nyilvános használatú tekeasztalok adója; városokat védő állami gátművek költségeihez való járulékok, fürdők, gyárakra, ásványvizi vállalatokra vetett felügyeleti illetékek; tőzsdék és kereskedelmi kamarák tagjai által fizetendő illetékek, etc. A községi pénztárba folynak: a község által, a törvények vagy törvények által elismert helyi szokásjog értelmében a községi lakosokra vetett közszolgálmányok, így a faizási, legeltetési, tőzegvágási illetékek; a kormány által elrendelt közegészségi művek költségeire szolgáló járulékok; közhasználatú járdák, sétányok létesítése és fentartására szolgáló, azután a kormány által jóváhagyott utcázseprési, kövezési járulékok, kutyaadó, vicinalis útadó, etc.

A közintézetek és közérdekű szövetkezetek céljaira szolgáló adózások annyifélék, a hányféle a cél, melyet ezen közintézetek és szövetkezetek működésük által szolgálnak. A mi a közérdekű syndicalis szövetkezeteket illeti — assoc. synd. autorisées — azok alatt az érdekelt tulajdonosoknak collectiv érdekű és közhasznosságú művek létesítésére, hatóságilag alkotott, vagy a hatóság közreműködésével, respective jóváhagyásával alakult, jogi személyiséggel bíró szövetkezéseit értjük. Ilyenek keletkezhetnek különösen a tenger és folyóvizek elleni gátvédelemre, mederrendezés, belvizlevezetésre, mocsár-kiszáritásra; egészségtelen talaj egészségessé tételére (assainissement), közutak létesítésére, kiszélesítésére, kövezésére, bányák vízmentesítésére, továbbá a mennyiben az államtanácsban hozott kormányrendelettel közhasznúságuk elismertetett, dülő utak létesítésére, öntözésre, sankolásra, alagcsövezésre.

Az assimilált adózásokra vonatkozó contentieux tekintetében ép oly terjedelemben, oly kérdésekre s oly elvek szerint gyakorol közigazgatási biráskodást a préfectorai tanács, mint

az egyenes adóknál, itt tehát csak a fentebb előadottakra kell utalnunk.¹⁾

C) *Közmunkaügyek.* A közmunkát illető vitás ügyeket és pedig a közmunkák minden categoriájára nézve már a VIII. évi pluviôse 28-iki törvény a prefecturai tanács biráskodásához utalta. Közmunkák — travaux publics — alatt nemcsak az állam, hanem a département, község, közintézet és minden autorisált syndicalis szövetkezet közczélú, közérdekű, közhasznú munkálatait, építkezéseit értik. A közmunka a minőség criteriumát nem a tárgy mivolta, hanem a cél képezi, . . . sont destiné à satisfaire l'intérêt général . . . C'est de leur but et non de l'objet sur lequel il s'exécutent, qu'ils tirent leur caractère.

A közmunkaügyi contentieux-höz tartoznak mindenek előtt azon viták, melyek a közigazgatás és a vállalkozó között, a közművet illetőleg kötött szerződés, vagy concessio értelme és végrehajtása tekintetében felmerülnek. A vállalkozó vagy engedélyes és ezek alvállalkozói között létrejött contractusok azonban már a rendes bíróságok elé viendők. (VIII. évi pluv. 28. törv.) Az államtanács gyakorlata a közigazgatási biráskodás előnyére kiterjesztőleg magyarázta a törvényt, úgy, hogy e szerint az építészek (architectes) a közmunkák körüli működésükben való felelősségük s azon működésért járó remuneratiojuk tekintetében, a Conseil de préfecture jurisdictionjának vetvék alá (Boeuf i. m. 182. l.); ugyancsak azon birtokosok is, a kik a közmű létrejövetele által érdekelve lévén, annak elősegítése czéljából ahhoz ingóban vagy ingatlanban bizonyos hozzájárulást ajánlottak föl (offres), ennek teljesítésére nézve a Conseil de préfecture előtt perelhetők, illetve perelhetnek (U. o.). Megemlítendő a közmunka-vállalkozók azon kötelessége, miszerint a kereset megindítása előtt kíváncsalomukat formulázva az illető administratív főhatósághoz

¹⁾ Kivételesen néhány, az indirect adókat tárgyzó contentiosus eset is foglaltatik a Conseil de préf. ügykörében; ez itél nevezetesen a) azon perekben, melyek a községi kapuadó — octroi — bérlője és a község között, a bérleti szerződés feltételeinek értelmezése és végrehajtása tekintetében támadnak (1809. évi máj. 17. Décret); b) az italadók kezelősége és az italkereshető között az italok eladási ára iránti bevallás hűségét illetőleg támadt vitákban. (1816. ápril. 23. törv.) Ezen vitásügyek az 1865. évi június 21-iki törvény hatályba lépte előtt a préfet hatáskörébe tartoztak.

kötelesek beterjeszteni »pour éclairer l'administration supérieure sur la valeur d'une réclamation« (Lafférière i. m. 130).

A préfectorai tanácshoz tartoznak a közművek létesítése alkalmával ideiglenesen elfoglalt területekért (occupation temporaire) és a közműhöz azokból felhasznált építési anyagokért járó *kártalanítási* keresetek. A területnek elfoglalása csak közhatósági előzetes engedély mellett szabad; ha az iránt merülnek föl eltérések a közhatóság és a vállalkozó, vagy a telekbirtosok között, hogy van-e törvényszerű jog a telek elfoglalására, anyagai felhasználására,¹⁾ ezek eldöntése szintén a préf. tanács, mint közigazgatási bíróság elé tartozik. Ha a telek elfoglalása hatósági engedély nélkül történt, úgy az elfoglalásért és felhasznált anyagokért járó kártalanítás iránt a rendes bíróságok illetékesek itélni. A közigazgatási peruton a kártalanítás összegének megállapítása előtt kötelező a szakértői becsü elrendelése; a kártalanításnál mindig csak a közön-séges forgalmi érték vehető alapul.

A közmunkák létesítése által, valamint a közmunka kivitelénél és vezetésénél az administratív szervek, vagy vállalkozó hibája, mulasztása folytán származotti *valóságos károk* (Dommage directe et matérielle actuelle et certaine) megtérítendőek. A *kártérítésre* irányuló kérelmek a Conseil de préfecture elé tartoznak. Controvers a kérdés, vajjon a közmunka végre nem hajtásából, a közmű rossz állapotban tartásából magánosokat érő károk miatti igények a Conseil de préfecture elé, vagy egyáltalán a közigazgatási perutra tartoznak-e, valamint az is, hogy ha ugyanazon közmunka valakinek hasznot és kárt is okozott, mennyiben van beszámításnak helye. Egyébiránt az előbb szóban volt károsítások alatt nemcsak a dolgokon okozott károsítások, hanem a személyeknek káros sérelmei is értendőek. Több fenforgott esetben így értelmezte a »Tribunal des conflits« és a Conseil d'État a VIII. évi pluviôse 28-án kelt törvényt.¹⁾

¹⁾ Erről a jogról s a kártalanításról az 1755. évi sept. 7. ordonnance; 1807. sept. 16. törv. és a Code civile 650. §-a rendelkeznek.

¹⁾ A hatásköri főtörvényszék 1836. évi aug. 7-én kelt határozatában erre nézre így szól: »La loi de pluv. an VIII. prévoit les dommages aux personnes, comme les dommages aux propriétés . . . les demandes d'indemnité des ouvriers, contre les entrepreneurs ou les concessionnaires comme celles des tiers sont soumises de plein droit à cette loi. . .

D) Az államvagyonról illető administratív jogügyleti actusok tekintetében a közigazgatási bíráskodás csak kivételes, nevezetesen az államvagyon eladását tárgyzó szerződések feletti perekre szorítkozik. A Conseil de préfecture ítél az állam, mint eladó s a vevők közötti s a szerződés értelmét és fogantatását tárgyzó vitás ügyekben. Az állam által eladott vagyonra vonatkozó s harmadik személyek által indított tulajdoni perek a rendes bíróság elé tartoznak. Általán a »pouvoir judiciaire« illetékes az államvagyonra vonatkozó bérleti, haszonbéri szerződések feletti bíráskodásra is, néhány kivétel azonban van, így: a) a Conseil de préfecture, mint közigazgatási bíróság ítél az állam tulajdonát képező ásványforrások és azok berendezései bérletét tárgyzó vitás ügyekben (VIII. évi floreal 3. décr. és az 1856. júl. 14. törv.); b) a hajózható vagy tutajozható vizeken gyakorlott kincstári révjog bérleti szerződéseivel felett. Itt említendő még fel, hogy egy 1878. szept. 30-án kelt rendelet úgy intézkedik, hogy Algírban az állam által a telepések részére történő föld engedélyezéseknél (concessions de terres), az engedély értelme és végrehajtása iránt az igazgatás és az engedélyes között felmerülő nehézségek, az ottani Conseils de pref. közigazgatási bíráskodása alá tartoznak.

E) *Közütek ügyei.* A préfectorai tanács birói hatóságát csak azon közütek itt következő ügyei igénylik, a melyek a »grande voirie«-hez tartoznak.

A *Grande voirie* magában foglalja az országos és département, stratégiai utakat; ezen utak folytatását képező községi belső utakat; a vasutakat, Páris város minden utcáját, a belvizi közlekedés összes vonalait, a mesterségeseket is. A *petite voirie*-hoz tartoznak a helységek utcái az előbbi kivételekkel, a községi viczinális és mezei utak. A Conseil de préfecture a *grande voirie* vonalain elkövetett »contraventionok« eseteiben bíráskodik. A »contravention« elnevezés alá foglaltatnak azon tények, melyek a közút állagát sértik, karbantartását, jogszerű használatát gátolják, veszélyeztetik. Ilyenek pl. az út vagy úttartozék elfoglalása, azokon oly művelet végzése, melyet csak engedéllyel vagy egyáltalán nem szabad fogantatni, rombolások az úttesten, az úttanyag elhordása; az utak karban maradása érdekében fennálló korlátozások (Servitudes) be nem tartása, pl. ásás, fűrés, építés

a tilalmas távolságban; megtagadása a hajóvontató útnak a parti tulajdonos által, etc. és az úthasználati rendszabályzat — police de roulage — megszegése.

A Conseil de préfecture feladata a közút sérelmeinek megszüntetése, a repressio és restitutio in integrum, azután büntetés kiszabása a sérelmes cselekmények elkövetői, illetőleg azokért felelős személyek ellen. A kiszabható büntetés a pénzbírság — amendes — a törvény szerint ily esetekben elzárás is alkalmazható lenne, de a Conseil d'État joggyakorlata szerint a préf. tanács elzárási büntetést nem mondhat ki. (L. Combarien.) Azon kérdésben, vajjon valamely terület közút-e vagy a magántulajdon része, hogy hol van a közút és magánbirtok határa, a Conseil de préf. az illetékes közigazgatási hatóság határozatához köteles magát tartani; birói útra térésnek nincs helye, a végből, hogy a hatóságilag közöttá nyilvánított terület magántulajdonnak nyilváníttassék, hanem esetleg a magántulajdon elfoglalása alapján kártalanítási igénynek van helye.

A VIII. évi pluviôse 28-iki törvény után alkotott többrendbeli törvény és jogalkotó rendelet, a Conseil de préfecture-nak a grande voirie-ra vonatkozó jelzett hatósági védelmét más közművekre is kiterjesztették, így: a) A petite voirie alkatrészét képező viczinális utakon a beültetés, bevetés által elkövetett contraventiók felett, a préf. tanács ítél, de a penalis hatóság a juge de paix-t illeti (XIII. év ventôse 9. törv.); b) a tengeri kereskedelmi kikötők és más tengerparti középítmények (1812. április 10. rend.); c) vasutak és lóvasúti vonalak (1845. jul. 15.; 1865. jul. 12. 1880. jun. törv.); távirda- és telephonhálózat (1851. decz. 27., 1885. jul. 28. törv.); közérdekű gátvédelmi, vízlevezetési, mocsárkiszáritási építmények (1807. szept. 16. törv., 1812. ápr. 10. rend.) elleni contraventiók a Conseil de préf. közigazgatási birói ügykörébe tartoznak.

F) Választási ügyek. A végrehajtó hatalmi szervezet körébe tartozó választások jogszerűségének biztosítása végett általában helye van birói védelem igénybevételének Franciaországban. Ezt a birói védelmet kivételesen a rendes bíróság gyakorolja, így a kereskedelmi törvényszékek választott tagjainak választása felett az illető főtörvényszék ítél, szabály szerint azonban a választási vitás ügyek a közigazgatási bíráskodás alá tartoznak és akár első fokon, akár igazgatási forumok közbeeső

döntése után ¹⁾ contentiosus útra vihetők. (Contentieux électoral.)

A préfectorai tanács biráskodása kiterjed: *a)* a megyei kerületek — arrondissements — képviselőtársaságába történő választásokra (1893. jan. 22. törv.); *b)* a községi képviselőtársaság tagjainak, továbbá az előljárónak és tanácsstagoknak — maire et adjoints — a község egyes negyedek (sections) képviselői szövetsége tagjainak választására, a község képviselőtársasága által a közintézetek igazgatására, felügyeletére vagy bizonyos igazgatási ügyekre kiküldött bizottságok (commissions administratives des hospices, hôpitaux, scolaires, bureaux de bienfaisance, etc.) választására (1884. ápr. 5. közs. törv.); *c)* a községi képviselőtestület által delegálható szenátor választók választására — 1875. aug. 2. törv. — és végül *d)* az iparosok békéltető bizottságaiba — Conseils des prudhommes — történő választásokra, 1848. ápr. 5. törv. Az új megyei törvény — 1871. aug. 10. — előtt a départementalis képviselők választási ügyeiben is a préf. tanácsok biráskodtak, de e törvény ezen ügyeket közvetlenül az államtanács contentiosus ügyei közé sorozta.

A választási contentieux terjedelmét illetőleg ki kell emelnünk, hogy a választási eljárás, mód, idő, eszközök törvényessége, a választás érvényessége és a választást előkészítő, azt megelőző és az eredményre közvetlen kihatással bíró administratív actusok és a választhatóság kérdései tartoznak a közigazgatási bíróság döntése alá; ellenben az activ egyéni választói jog feletti biráskodás a juge de paix hatáskörébe tartozik, a mennyiben ez egyedül hivatott a választók lajstromába való felvétel iránt ítélni; kivétel csupán a Conseil de prudhommes tagjainak választási ügyeinél van, a mennyiben az 1853. jun. 1. törvény szerint a választó-lajstromokba való felvétel is ezen választásokat illetőleg a Conseil de préf. mint közigazgatási bíróság előtt követelhető.

A választási lajstromok előkészítését illető közigazgatási eljárásra annyiban terjed ki a közigazgatási birói ellen-

¹⁾ Így pl. közvetlenül, elsőfokúlag az illető miniszter határoz a közoktatási tanácsok — Conseil supérieur, académique et départemental, egyházi önkormányzati és hatósági testületek — fabriques, conseils, presbytériens, consistoires; községi kamarák, közérdekű syndicalis szervezetek választmánya tagjainak választása felett....

őrzés, hogy a préfetnek, ha azt véli, hogy azon eljárásnál a törvényes alakiságok, határidők, etc. meg nem tartattak, joga van orvoslás végett a Conseil de préfecture-hez fordulni.

A választási joggal szorosan kapcsolatos az u. n. »droit d'option« t. i. a két vagy több helyen megválasztottnak azon jogosultsága, hogy bizonyos időhatáron belül maga határozzon arról, hogy a reá eső választások közül melyiket fogadja el, miután csak egyet fogadhat el; ha a megválasztott, a meghatározott terminusban e jogával nem él, a sors vagy hatósági határozat állapítja meg, hogy melyik választása hatályosuljon. A Conseil de préfecture, mint bíróság előtt megtámadhatók a préfetnek minden oly határozatai, mely által a községi vagy arrondissementi képviselőbe, több helyen megválasztott egyénnek az érintett optióra való jogát megsérti. Végül ugyancsak a préf. tanács előtt contentiosus uton kereshetni orvoslást, azon administratív határozatok ellen: a) melyek a községi vagy arrondissementi képviselő és a »Conseil de prudhommes« tagját választási képességének utóbb történt elvesztése, vagy incompatibilitása okából lemondottnak nyilvánítják, b) melyek valamely községi képviselőt képviselői tisztének elhanyagolása czímén képviselői minőségétől megfosztanak. (1884. ápril 5. törv.)

G) A fenti hat csoportba tartozó contentiosus ügyek képezik a Conseil de préfecture bírói ügykörének jelentősebb részét, de nagy számmal vannak még ama categoriákba mivoltuk, tárgyuk szerint be nem osztható jogvitás kérdések, melyekben a közigazgatási perút nyitva áll. Tekintve szerény ismertetésemnek már is erős terjedelmét, ezeknek csak futólagos felsorolását adom.

A Conseil de préfecture itél:

a) az érdekelt szomszédos birtokosok és lakosok azon felszólamlásai felett, melyeket az egészségtelen, köznyugalmat zavaró vagy közbiztonságellenes vállalatoknak (ipartelepeknek) hatósági engedélyezése ellen emelhetnek (1810. okt. 15. Décret); b) a vállalkozónak az épen érintett jelleggel bíró ipartelepek engedélyezését megtagadó hatósági határozat elleni folyamodásai felett¹⁾; c) a Conseil municipal azon határozatai

¹⁾ A mennyiben az 1810. okt. 15. Décret-ben meghatározott III. osztályú telepekről van szó; I. és II. osztályba tartozó telepek megtagadása esetén a hatósági határozat közvetlenül az államtanács előtt peresíthető.

felett, melyek egészségtelen lakhelyek lakhatóvá tételére bizonyos munkálatok foganatosítását, illetőleg a lakások kiürítését rendelik el (1850. ápril 13. törv.); a perindítás az utóbbi esetekben a lakás tulajdonosát vagy usufructuariusát illeti; *d)* a községi javak felosztása körül támadható s a felosztás érvényességét, az osztálynak a községre, az osztozkodókra s harmadik személyekre vonatkozó jogi következményeit, valamint a községi vagyon jövedelmének szétosztását, az osztatlan vagyon használatában való részesedést, ennek módját, arányát tárgyzó vitákban, respective ezekre nézve hozott közigazgatási határozatok felett a prefecturai tanács per uton határoz (XII. év ventôse 9. törv.); *e)* a pénzügyi hatóság által a dohánytermelőkre kirovott bizonyos megtérítések ellen az 1816. ápril 24. törvény értelmében a megterheltek a pref. tanács előtt reclamálhatnak; *f)* a préfet azon intézkedései, melyek a telektulajdonosokat területükön való ásásoktól, furásoktól, földalatti munkálatoktól eltiltják, azon indokból, hogy az ily munkálatok közhasznúnak nyilvánított gyógyforrásoknak ártanak, a pref. tanács előtt perúton megtámadhatók (1856. jul. 14. törv.); *g)* a belvizi haltenyészet érdekében kiméleti tereket megállapító, hallépcsők (haláteresztők) létesítését elrendelő hatósági intézkedések folytán keletkező károsodásuk megtérítését az érdekeltek a Conseil de pref. mint bíróság előtt követelhetik; az érintett hatósági rendelkezések jog- és célszerűségének vizsgálatába a közigazgatási bíróság ily esetekben nem bocsátkozhatik (1865. máj. 31. törv.); *h)* a temetések rendezése iránt a temetkezési vállalat és az egyházi, esetleg világi község között kötött szerződések értelmezése és foganatosítása tekintetében felmerülő viták bírósága első fokon a Conseil de préfecture (XII. év prairial 23. Décret.); *i)* az u. n. »marchés de fournitures«, mely kifejezés alatt általában a közigazgatás, közszolgálat menete érdekében anyagszállítás, vétel, munkateljesítés iránt kötött admin. szerződéseket értik, szabályszerűleg a Conseil d'Etat közigazgatási bíraskodása alá tartoznak, a mennyiben az állam hatóságai által az állami igazgatás céljára lőnek kötve; míg a département, község, közigazgatási intézet által kötött ilyenemű contractusokból eredő perek a rendes bíróságok előtt folytatandók; *j)* a községi vagyon és haszonvételek tárgyában kötött administratív szerződések felett támadó peres kérdések szintén

szabályszerűleg a pouvoir judiciaire köréhez tartoznak, de némely kivételekkel, így: a községek és a vásárcsarnokok, árúraktárak bérlői között a bérleti viszonyra vonatkozólag támadt perek (márcz. 15—28. törv. 1790. és 1836. évi államtan. hat.), a község és a kapuadó — octroi — a helypénzszedési jog, mérési, mértékhitelítési, köbözési, illetékszédési jog bérlője között támadó viták, a Conseil de préfecture elé utalvák (1809. máj. 17. Décret.); *k*) a pref. tanács bíraskodik a bányaadományosok által az adományozás előtti időben eszközölt kutatásokért a földbirtokost illető kártalanítási igények fölött; ugyancsak a felett is, tartozik-e a bányaadományos harmadik személy által eszközölt és reája hasznos kutató munkálatok költségeihez s ha igen, mily mértékben járulni (1810. ápril 21. törv.); *l*) a hatóságilag elrendelt és az érdekelt bányabirtokosok szövetkezete (társulata) által foganatosítandó, bányakiszarítási, bányaegészségügyi munkálatok költségeinek fedezése végett kirovandó járulékok aránya, mérve felett támadt jogviták a sértettek által a Conseil de préf. elé vihetők.

Ezekén túl még az erdőtörvény Code forestière 50., 64., 65., 67. §§. erdőigazgatási jogkérdésekben, az 1851. évi jul. 10. törv. u. n. katonai, honvédelmi szolgalmak megállapítását, fennállását illető s a katonai igazgatás és a terhelt ingatlanok birtokosai között felmerülő vitákban, az 1854. jun. 22. törvény a lőpor és egyéb robbanóanyag raktárak közelében megszbott kényszer korlátozások ügyeiben ruháznak birói hatóságot a préfectorai tanácsra.

Még meg kell emlékeznünk néhány szóval a számadási perekben gyakorlott és a közigazgatási actusok hiteles magyarázatára czélzó közigazgatási bíraskodásáról a préf. tanácsnak.

A közigazgatási számadási ügyekben, a mennyiben a számadásra kötelezett és a számadást kívánó igazgatási szerv vagy testület — közintézet, közérdekű syndicalis szövetkezet — között azokra vonatkozólag jogi vita természetét öltő eltérések merülnek föl, szabályszerűleg a számvevőszék (Cour des comptes¹) bíraskodik, mint egyetlen fokon s érdemben

¹) E hatóság elnökén kívül 3 tanácselnökből, 18 előadó tanácsosból, főállamügyészből és segéd s kezelő személyzetből áll. Tagjai birói elmozdíthatatlansággal bírnak. Ezen közigazgatási bíróság birói függetlensége tehát sokkal teljesebb, mint akár a Coonseil de préfecture-é, akár az államtanácsé, vagy bármely specialis közig. bíróságé.

végérvényesen döntő hatóság; oly községek, közintézetek és közérdekű syndicalis szövetkezetek számadási pereiben azonban, melyeknek évi jövedelme 30 ezer francot túl nem halad, a bíráskodást elsőfokon s minden esetben a számszékhez felebbezhetőleg, a Conseil de préfecture gyakorolja.

A számadási bíróság ítélete a számadás helyességére és következkép a számadó felmentésére, vagy hiányosságára és kapcsolatosan a számadónak marasztalására szól; a számadónak a közigazgatással, közintézettel szemben támasztott igényei felett szintén ítél a bíróság, de a közigazgatásra, közintézetre marasztaló határozatot nem hozhat, hanem a megítélt követelést a számadó az arra illetékes hatósághoz intézett kérelemmel érvényesítheti.

A Conseil de préfecture ülései számadási perügyekben nem nyilvánosak.

A mi végül a prof. tanács, mint a közigazgatási bíróságnak a *magyarázati vitás ügyekre »contentieux de l'interprétation«* vonatkozó hatóságát illeti, ez kiterjed:

1. általánosan mindazon hatósági actusokra, melyek a Conseil de préf. mint közigazgatási és közigazgatási bírósági collegiumtól származnak;

2. más közigazgatási szerveknek a törvények vagy rendeletek által kifejezetten a Conseil de préf. bíráskodásához utalt ténykedéseire, pl.: a közmunkák iránti szerződésekre, concessiókra, a telek ideiglenes elfoglalhatására adott hatósági felhatalmazásokra; az államvagyon eladását, állami gyógyforrások, községi kapuadó, helypénzszedési jog bérbeadását illető szerződésekre, etc.

Az interpretatíot megtagadó határozat ellen épen úgy, mint az interpretáló határozat ellen mindenkor felebbezésnek van helye, az államtanácshoz a számadási ügyeknél pedig a számszékhez.¹⁾

¹⁾ Lafferrière i. m. II. köt. 574. lapján a »Contentieux de l'interprétation« mivoltát így határozza meg: »Comprend les demandes et contestations, qui ont pour objet soit l'interprétation d'actes ou des contrats administratifs, soit l'interprétation de leur légalité« Az interpretationalis vitaügy önállólag nem merülhet föl, hanem mindig egy más, már *hatósági eljárás tárgyát képező ügyben*, olyankép, hogy ezen ügynek eldöntésére releváns, előzetes hatósági tény minősége, értelme, terjedelme iránt a felek között nincs egyetértés. A bíróság a »séparation des pouvoirs« elvénél fogva saját hatáskörében a közigazgatási actus magyarázatába nem bocsájtko-

III.

Az eljárás.

A közigazgatással szerves kapcsolatban álló közigazgatási bíróságok jogvédő működésének különösen fontos előfeltétele és garantiája a *jogügy* természete által kívánt peres eljárás. A szervezetében nem elég határozottan, nem elég tökéletesen birói jellegű hatóság hiányosságából eredhető bajok, veszélyek, ha nem is szüntethetők meg egészen, de jelentékenyen csökkennek és enyhülnek az eljárás birói formái folytán. Érezték és érzik ezt jól a francziák az ő közigazgatási biráskodásuk tekintetében, azért törekedtek és törekednek a közigazgatási perrendtartásban, a jogi per főkövetelményeinek érvényt szerezni.

A történeti vázlatban említettük azt, hogy ép a Conseil de préfecture közigazgatási peres eljárása tekintetében történt a legújabb időben, egy lényegesen javító, illetve hiánytpótló alkotás az 1889. július 22-iki törvény és ahhoz kibocsátott 1890. jan. 18-án kelt rendelet által. A szóbeliség, közvetlenség, gyorsaság ez alaposságot biztosító formák mellőzése nélkül, olcsóság az ügy szakszerű kifejtését lehetségesítő módok kellő felhasználásával; a bizonyítás eszközeinek szabadsága, a bizonyítékok erejének szabad mérlegelése; a közigazgatási perügynél felesleges vagy oktalan formalismus kikerülése és végül azon szempont méltánylása, hogy a közigazgatási perügy jogszerű elintézése nemcsak a felek, de az objectiv közjogi rendnek is postulatuma, — jellemzik az említett törvényt.

---

hatik, hanem köteles az ügy felfüggesztésével az iránt a feleket az illetékes közigazgatási hatósághoz, közig. bírósághoz utasítani.

A magyarázatra illetékes hatóságok első fokúlag rendszerint azok, a melyektől a vitás értelmű, terjedelmű, érvényű actus származik, ezen elv szerint: »ejus est interpretari, ejus est condere«. Kivétel van azonban annyiban, hogy bizonyos hatósági actusok első fokúlag is a közigazgatási perútra vannak utalva magyarázatuk végett. A magyarázati kérdésekben a Conseil de préfecture és az államtanács is mindig közig. peres úton határoznak.

Az államtanács a magyarázati vitás ügyeknek szintén egyetemes bírósága, a mennyiben, ha a magyarázatra nem közvetlenül hivatott is mindenkor, felebbvitelben akár »omisso medio«, akár a közigazgatási felsőbb forumokon keresztül minden prejudicialis magyarázati kérdés hozzájuthat.

»La loi a pour but faciliter la procédure, de la rendre simple, économique, mais aussi de donner à la propriété toutes les garanties qu'elle avait de les lui maintenir sans en rien diminuer« mond a javaslati indokolás.

Egyes perbeli cselekmények tekintetében sok hivatkozást tesz a törvény a polgári perrend — Code de la procédure civile — határozmányaira, melyekre azonban az alábbiakban nem terjeszkedünk ki, csupán utalunk.

A contentiosus ügynek a préfectorai tanács előtti megindítása rendszerint *keresetlevéllel* — requête introductive — történik,¹⁾ melyet a Conseil iktatójában kell benyújtani. E határozmány alól csak annyiban van kivétel, a mennyiben azt hatályban maradt specialis törvények állapítják meg. A keresetlevél bélyegköteles.²⁾

A keresetnek a felperes (requérant, demandeur) nevét és lakhelyét, foglalkozását, továbbá az alperes (défendeur) nevét és lakhelyét, a kérelem tárgyát és a per folyamában a felperes által felhasználni kívánt és mellékelt iratok felsorolását kell tartalmaznia.

E kellékek hiánya azonban nem okoz semmisséget olykép, mint a polgári pernél. »La loi ne prononce pas ses prescriptions à peine de nullité. Cela tient au caractère non formaliste de notre procédure. Aucune forme sacramentelle n'est imposée par la loi devant les tribunaux administratifs« (1890. jan. 18. Décret.)

A keresethez, *annak* megfelelő számú bélyegmentes másolatai melléklendők az alpereseknek azokon hátirati végzéssel való értesítése végett. E másolatok esetleges pótlására az irodavezető titkár (secr. greffier) 15 napi határidőt enged.

A kereset beadása után az elnök haladéktalanul előadót jelöl ki az ügynek, kinek az iratok *24 óra alatt* kézbesítendők. Az előadó kijelölésében az elnöknek szabályok által meg nem kötött szabad keze van; gyakorlatban az ügyek vagy a szakok szerint, vagy a département kerületei szerint (arrondissements) osztatnak szét a préf. tanácsosok között.

Az ügyiratoknak az előadó részére történt kézbesítésé-

¹⁾ Egyenes adók, kihágások, választások eseteiben az eltérésről alább van szó.

²⁾ Választási ügyek, 30 frtot meg nem haladó egyenes adóügyek bélyegmentesek. L. alább.

től számított 8 napon belül, a préf. tanács az előadó meghallgatása után, végzést hoz az alperes értesítése iránt (notification) s a végzésben határidőt is tűz ki az ellenirat (védelem) beadására. E határidő tartamát az *ügy körülményeire tekintettel* a bíróság állapítja meg.

Az előadó az ügyet általában a Conseil tekintélye, vezetése, ellenőrzése alatt intézi; minden végzés ettől ered: »Le conseil dirige l'affaire« az ügy instruálását; az eljárás menetét illető u. n. preparatorius végzések azonban nem nyilvános tanácsulésekben és contradictorius eljárás nélkül hozatnak.

A védirat beadását elrendelő végzés és a kereseti másolat administratív úton vevény, illetőleg kézbesítési jegyzőkönyv felvétele mellett történik. Általán ez a szabály a contentiosus eljárásban a felek részére történő kézbesítésekre. A vevények vagy kézbesítési jegyzőkönyvek beérkezésük után az ügyiratokhoz csatoltatnak.

A kereset- vagy védirathoz csatolt irományokat, okmányokat a felek vagy megbizottaik a bírósági irodában megtekinthetik, de magukkal nem vihetik. Esetenkint az elnök a feleket képviselő ügyvédeknek (avocats, avoués) megengedheti, hogy az általa megszabott időtartamra az ellenfél okiratait magukkal vihessék.

A felek megbizottjukat *nem kötelesek az ügyvédek közül választani*; a választásban csak annyiban vannak korlátozva, hogy oly egyént, ki a »Code pénale« 42., 43. §§. értelmében tanuskodásra nem bocsátható, nem választhatnak és hogy a départementben nem lakó fél megbizottját a département székhelyén lakók közül köteles választani.

Az ügyvédek meghatalmazásukat saját szó vagy írásbeli nyilatkozatukkal, illetőleg a keresetre vezetett signaturájukkal igazolják, *más igazolásra szükségük nincs*, míg a nem ügyvéd megbizottak közhatósági okirattal, vagy a megbizónak a maire által hitelesített és sajátkezűleg aláírott iratával kötelesek bizonyítani.

A véd- vagy ellenirat — memoire en défense réplique, — benyújtásának helyére, annak a felperessel való közlésére ugyanoly szabályok vannak, minők a keresetnél.

Mielőtt az eljárás további folyamát kísérnők, kitérést kell tennünk arra, miként indul meg a Conseil de préf. con-

tentiosus eljárása a keresetlevéllel meg nem indítható kihágási, választási és adóügyekben.

A kihágások esetén általában ¹⁾ szükséges feltétele az eljárásnak, hogy azokról az illetékes közhatósági személy által lehetőleg azonnal és a helyszínen jegyzőkönyv vétessék föl és az affirmáltassék.²⁾

A kihágási jegyzőkönyv a préfethez terjesztendő föl, ki annak hivatalból készített másolatán értesíti a kihágót, hogy ügye a Conseil de préfecture előtt van s határidőt tűz ki (egy hónapon belül) a megjelenésre; egyuttal figyelmezteti őt arra is, hogy az idéző végzés kézbesítésétől számított 15 napon belül joga van írásbeli védelmét a »Conseil de préfecture« irodájában benyújtani s e beadványban nyilatkozni az iránt, hogy kíván-e ügyében nyilvános, szóbeli tárgyalást. A jegyzőkönyv eredeti példánya a pref. tanácshoz megy, ott iktatva lesz és az ügy számára szintén előadó jelöltetik ki. A prefet hivatott tehát a contentiosus útra tartozó kihágási ügyekben az eljárás folyamatba tételére; ő itt a közérdek és a törvény őre, ő a quasi közvádó, más közhatóság a Conseil de préfecture-höz nem fordulhat a repressionalis hatalom működésének megindítása végett. Mennyire össze nem fér a prefet ezen szerepe az ítélő közigazgatási bíróságban való elnökségével!

A jegyzőkönyvnek hozzá áttételével a préf. tanács veszi kezébe az ügy instruálását, rendelkezik az iránt, hogy a kihágást constatált hatósággal a vádlottnak a jegyzőkönyvre tett nyilatkozata közöltessék s ennek viszont a hatóság válasza tudomására hozassék.

A választási és egyenes adóügyi contentieux-re nézve az 1889. évi július 22-iki eljárási törvény egészben hatályban

¹⁾ Egyes specialis kihágási ügyekben ismét vannak eltérések különös törvények értelmében, minők pl. az útrendőri kihágásokra az 1851. május 30-iki; katonai szolgalmak (l. fentebb) elleni contraventiókra az 1819. jul. 17-én, 1853. aug. 10-én, 1858. máj. 25-én kelt törvény; lőpor és robbanó anyagraktárak körüli korlátozások megszegéseire az 1854. jun. 22-ki törv.; határszéli védelmi építmények elleni kihágásokra az 1851. ápr. 7. törv., etc.

²⁾ Affirmatio a jegyzőkönyv felvevőjének eskü alatt, vagy hivatali esküjére hivatkozással, a juge de paix vagy maire, esetleg ennek helyettese előtt tett s a jegyzőkönyv tartalmának valódiságát megerősítő nyilatkozata.

hagyja a régibb szabályoknak az eljárás megnyitását tárgyzó rendelkezéseit.

A mi először is az adózási ügyeket illeti, ezeknél a keresetet — *réclamation* — mely itt inkább felfolyamodás, felfszólamlás jellegével bír a sértett, t. i. az adóval illetéktelenül megrovott, túlterhelt, adólajstromból kihagyott fél, illetőleg az adóbeszedő administratio, — az adókivetési lajstrom közzétételétől számított három hó alatt a préfetnél vagy a sous-préfetnél adhatja be, honnan azt iktatás után haladéktalanul közlik az egyenes adók igazgatóságával a végből, hogy a reclamatióban említett ténykörülmények iránt véleményes nyilatkozatot tegyen (*verification des faits enoncés dans la réclamation*). Ha a tényállás előadását az adóigazgatás nem verificálhatná, akkor ez előbb administratív eljárással tisztáztatik és csak azután bocsáttatik az ügy a préf. tanács, mint birói forum elé. Ezen előzetes eljárás azonban ezen birói forum teljes biráskodási szabadságának nem prejudicial.

A választási ügyekben a contentiosus orvoslát a választás ellen emelt folyamodással — *recours* — tétetik folyamatba. Ezt, a mennyiben a választási actus színhelyén be nem jelentetik, községi választások ellen a választás megajtásától számított öt nap alatt, a községi előljáróságnál, az alpréfet-nél vagy a préfetnél, az arrondissementi választások ellen öt nap alatt az alpréfetnél, a senátor választók választása ellen három nap alatt a préfetnél, a Conseil de prudhommes választása ellen öt nap alatt a községi előljáróságnál lehet benyújtani.

A folyamodás joga következőleg van szabályozva: a községi képviselők, a maire és adjoints választása ellen az illető község minden választója, a jelöltek és minden képviselővé választható is (1884. ápr. 5. törv.) az arrondissement-i választások ellen, minden választó, a senator választók választása ellen, a község minden választója a Conseil de prudhommes választása ellen minden választó és választható élhet a közigazgatási perre folyamodás jogával. A jelöltek folyamodási jogát már az 1865-ben jan. 20-án kelt döntvényével általánosságban elismerte az államtanács »Le droit de recours du candidat non électeur résulte de sa qualité de partie intéressée«. Lafferrière azt mondja: »Sous le régime du suffrage universel, la droit de réclamer contre les élections doit être largement

accordé à tout le corps électoral et la procedure doit être simple, rapide et gratuit« (i. m. II. köt. 325. l.). A préfet mint közhatóság mindezen választási ügyeket szintén a Conseil de préfecture biráskodása elé viheti u. n. »protest« emelés által. Ámde a préfet óvásának csakis azon esetben, illetve indokból van helye, hogy a választás törvényes alakiságai és feltételei megsértettek »ne peut fonder que sur l'observation des conditions et formalités prescrites par les lois«. (1833. jun. 22., 1831. márcz. 21., 1853. jun. 1., 1884. ápril 5. törvények.)

A választási contentieux eseteiben sem bélyeg, sem eljárási költségek viselése nem kötelező.

A per folyamatba tétele után a választási ügyekben való contentiosus eljárás általában azon elvek és szabályok szerint történik, melyeket az 1889. évi július 22-iki törvény előszab. Leglényegesebb eltérést képez azon határozmány, miszerint a Conseil de préfecture választási ügyekben az iratoknak hozzáérkezésétől számított egy hó alatt határoz; ha pedig ezen terminusban nem határozná, a folyamodás elvetettnek tekinthető a fél által s a Conseil d'Etat-hoz intézett felebbezés benyújtható. Az egy havi elintézési határidő meghosszabbítást szenved, ha valamely prejudicialis kérdést eldöntés végett a rendes bírósághoz kellett áttenni.

Visszatérve az eljárás általános szabályaihoz, mindenekelőtt kiemelendő, hogy az előzetes írásbeli contradictorius tárgyalásban az *iratváltások száma törvényileg szabályozva, illetőleg megkoritva nincs*; a bíróság annyi iratváltást engedhet, a mennyit az ügy teljes instruálása, előkészítése érdekében szükségesnek, jónak lát, azonkívül hivatalból is kiegészítés végett újabb iratváltásokat rendelhet el, egészen az érdelemleges döntésig az eljárás minden stádiumában. »Le Conseil de préf. a toute latitude pour provoquer des nouvelles répliques, ou les arrêter, en prenant soin, que le dernier mot reste au défendeur.« (Combarieu, i. m. 170. l.) »Le Conseil peut toujours s'il le juge nécessaire r'ouvrir l'instruction écrite, tant qu'il n'a pas rendu de décision sur le fond. (Cons. d'Etat 1869. ápril 1.)

Az iratváltások befejezése után az előadó az ítélethozatal, ha pedig bizonyítási eljárás látszik szükségesnek, ennek elrendelése iránt előterjesztést tesz a bíróságnak, melyet

az irodavezető útján haladéktalanul közölni köteles a kormány ügyészével — Commissaire du Gouvernement. Megjegyzendő, hogy az előadó ma nem terjeszt *ítélet-tervezetet* a bíróság elé, mint azt az 1865. évi ideiglenes eljárási rendelet köteleességévé tette.

A bizonyítási eszközök és módok tekintetében a közigazgatási bíróság józan belátásának van nagy szabadság engedve, úgy hogy e tekintetben a birói gyakorlat az élet által igazolt követelményekhez nehézség nélkül alkalmazkodhatik, azt mondja ugyanis a törvény, hogy a Conseil de préfecture hivatalból vagy a felek kérelme folytán elrendelhet szakértői véleményezést, tarthat helyszini szemlét, a feleket és tanuikat kihallgathatja, okiratokkal való bizonyítást fogadhat el és általában *más, ezekhez hasonló módozatokat* (autres mesures analogues) és bizonytságot tevő eszközöket alkalmazhat és tekintetbe vehet. A törvénynek nem egészen konkrét tartalmú kifejezése folytán controversiák merültek fel egy és más bizonyítási eszköz, különösen az eskünek elrendelhetése tekintetében. Az irodalom és az államtanács eddigi joggyakorlata szerint főeskünek a közigazgatási bírósági ügyekben egyáltalában — tehát esetlegesen magánfelek között — folyó contentieux eseteiben sincs helye. Serrigny, a hirneves jogtudós így nyilatkozik: »Devant le« Conseil de préfecture« toutes les affaires présentent *un intérêt d'ordre public* puisque toutes sont sujettes à communication au commissaire du gouvernement.« Nincs egyetértés a pótesküre nézve — serment supplétoire. — Combarieu azt tartja, hogy oly ügyekben, hol az administratio nem ügyfél, elrendelhető, mert egyfelől itt az ügy természete által nincs kizárva, másrészt a törvény nem köti meg a bíróság kezét a nézete szerint a körülményekhez képest alkalmas bizonyítási eszközök választásában (i. m. 203. l.).

Egyes bizonyítási eszközök alkalmazása módjairól az 1889. évi jul. 22-iki törvény részletesen rendelkezik, míg mások tekintetében általában a polgári perrend elvei tekinthetők irányt szabókul.

A szakértők meghallgatását a Conseil de préf. az általa végzésileg precísírozandó tények tekintetében a felek kérésére vagy a nélkül is elrendelheti. Azonban az elrendelés még

sem általában facultativ, mert némely ügyekben,¹⁾ ha a felek szakvéleményezést kívánnak, a bíróság annak helyt adni köteles, csak az esetben nem, ha a szakvélemény oly tényt illetőleg kéretnék, mely az ügyre lényegtelen, irreleváns, a döntésre ki nem ható. A szakvéleményezés három szakértőre bizatik, kik közül egyet-egyet al- és felperes fél vagy ily felek együtt választanak, egyet pedig a bíróság nevez ki; ha azonban a felek az iránt megegyeznek, elég egy általuk közösen választandó s ha választani egyetértéssel nem tudnának, a bíróság által meghívandó szakértő véleményezése is.

A Conseil de préfecture a szakértői véleményezést elrendelő végzésben megjelöli azon hatóságot, mely előtt a szakértők esküt tenni kötelesek,²⁾ továbbá meghatározza azon határidőt, mely alatt a szakvélemény hozzá beterjesztendő. Az egyenes adókat tárgyzó ügyek kivételével a préf. tanács a felek beleegyezése mellett a szakértőket az eskütétel alul fölmentheti.

Oly hivatali alkalmazottak, kik véleményükkel már előbb befolytak a peressé vált ügybe, szakértőkül nem szerepelhetnek. A hatóság által kinevezett szakértő ellen a felek mindazon okokból, melyek folytán a polgári perben annak helye³⁾ van, visszautasítással — récusation — élhetnek, holott egymás szakértőit ily alapon nem kifogásolhatják. Szakértő gyanánt egyébként nők, kiskorúak, külföldiek is választhatók, illetőleg kinevezhetők.

A szakértői tisztet elfogadni senki sem köteles ugyan, de a mennyiben azt elfogadta, köteles annak eleget tenni, szakvéleményét a kitűzött határidő alatt benyújtani, ellenkező esetben, ha csak alapos mentsége nincs (betegség, vis major, etc.) az okozott költségek, esetleg károk megtérítésében elmarasztalandó.

A felek a szakértők által esetleg tartandó szemlék, ér-

¹⁾ Így ha az ügy tárgya a közmunkálatok által okozott károk megtérítése; a vicinalis utak és mezei utaknál u. n. degradatio eseteiben nyújtandó specialis subventio (1836. máj 21. és 1881. aug. 20. törv.); egyenes adóügyekben a meghatározott körülmények fenforgása esetén...

²⁾ Az esküt kivevő hatóság lehet a maire, a souprefet, préfet, juge de paix, de leggyakrabban maga a Conseil de préfecture.

³⁾ Code de procedure civile 283., 303--314. §§.

tekezések helyéről és idejéről értesítendő, azokon megjelenni jogosultak és kívánhatják, hogy észrevételeik a szakértői jelentésbe foglaltassanak. A szakvéleménynek a bírósághoz történt beterjesztése után a felek felhivatnak, hogy esetleges megjegyzéseiket 15 nap alatt tegyék meg; kérelem folytán e terminus meghosszabbításának hely adható.

A bíróság, ha a szakvéleményt nem találja elég világosnak, teljesnek, elrendelheti annak pótlását írásban vagy pedig azt, hogy a szakértők előtte megjelenvén, a szükséges felvilágosításokat szóbelileg adják meg. A szakértők véleményét a bíróság *sohasem köteles* magáévá tenni sem egészben, sem részben.

A szakértők költségeit és díjait kérelmükre és felszámításuk alapján a fennálló díjszabás¹⁾ értelmében, a Conseil de préf. elnöke állapítja meg; ennek határozata ellen a szakértők és a felek is 3 nap alatt előterjesztéssel élhetnek (opposition) a Conseil de préfecture-höz.

A formalis szakértői véleményezés helyett, midőn az a felek kérelme folytán sem obligat, a bíróságnak joga van egyszerűen valamely általa kiküldött, felhívott hivatali személytől szerezni be a szükséges felvilágosításokat, tájékozást — *Verification simple administrative, référé administrative*. Sürgős esetekben pedig a fél kérelmére a préf. tanács elnöke utóbb nem constatálható, relevans tények felvétele végett egy általa kinevezett szakértőt küldhet ki és erről a másik peres felet haladéktalanul értesíti.

A szakértői szemlétől jól megkülönböztetendő a helyszini szemle, mely bizonyítási mód a bíróság tájékoztatására szolgál bizonyos történt tények, létező állapotokról, közvetlen megfigyelés alapján. A Conseil de préfecture akár testületileg, akár egy vagy több tagja által tarthat helyszini szemlét a hozzátartozó ügyekben, de annak tartása a felek kérelme folytán sem kötelező reá egyetlen esetben sem. A szemlén a bíróság kihallgatásokat eszközölhet, a szemle eredményességéhez szükséges műveleteket végezheti vagy végeztetheti. A helyszini szemléről a felek értesítést nyernek, azon megjelenhetnek. A szemléről jegyzőkönyv veendő föl; a felmerülő költségek az ügy költségeihez számíttatnak.

¹⁾ 1890. jan. 18-iki rendelet: »Tarif des frais et dépenses en mat. administr.«

A tanukihallgatás elrendelése mindenkor a bíróság *discretionarius* hatáskörébe tartozik, vagyis azt szabály kötelezőleg nem állapítja meg. A tanukról azonban hivatalból inquisitorius módon a bíróság sohasem gondoskodik; mindenkor a fél által bejelentett tanukról lehet szó. A tanuhallgatás a bíróság nyílt tanácsülésében, vagy a helyszínére kiküldött bírósági tag előtt fogantatosítandó. Nem tanuskodhatnak a pref. tanács előtt folyó contentiosus eljárásban a felek egyes ágon fel- vagy lemenő rokonai és sógorai, ezek hitvesei, továbbá azon személyek, kiket a tanuskodásból a perrendtartás kizár. (Az »incapables« a Code de procedure 35., 268., 283., 287. §-aiban jelölve meg.)

A tanuk előbb egyenként hallgatandók, azután a bíróság elhatározásához képest szembesíthetők; a bíróság elhatározásától függ a felek jelenlétének meg-, vagy meg nem engedése is. A tanuk vallomásuk előtt kötelesek a bíróság előtt esküt tenni; 15 éven aluli személyek esküre nem bocsájthatók ugyan, de tanuk gyanánt kihallgathatók. A tanuvallomás jegyzőkönyvbe vétetik. Ha a tanu díjat kíván, azt részére a bíróság elnöke, illetőleg a tanuhallgatásra kiküldött bírósági tag — Commissaire enquêteur — a díjszabási idézett rendelet értelmében megállapítja. Választási ügyeknél tanúdíj nem jár. Ha a felek a tanúkihallgatásnál nem voltak jelen, értesítendőök arról, hogy a tanúvallomási jegyzőkönyvet a bíróság irodájában megtekinthetik.

A peres fél kihallgatását a bíróság akár kérelemre, akár hivatalból, de mindenkor szabad elhatározása szerint rendeli el. A bíróság állapítja meg, hogy e kihallgatás nyilvános ülésben vagy zárt ülésben — en chambre du conseil — történjék; a fél kihallgatásánál az ellenfél minden esetben jelen lehet.

Az okiratok általi bizonyítás — preuve litterale — tekintetében külön rendelkezések nem foglaltatnak az eljárási törvényben, e részben a polg. perrend 1317. és 1340. szakaszai szolgálnak útmutatásul, a köz- és magánokiratokra egyaránt. A pref. tanácsnak jogában áll a bizonyítás végett használni kívánt okmányok valódiságának megállapítására szakértői szemlét is — vérification d'écriture par expertise — elrendelni, mely általában a fent érintett szabályok értelmében fogantatosítandó (Combarieu 295. lap.). Midőn azonban az ily okirat

hamisnak vagy hamisítotttnak állittatik, akkor ez iránt szakértői szemlének nincs helye, hanem két eset lehetséges; ha az okirat tartalma szerint a contentiosus ügyre relevans, úgy ennek tárgyalása felfüggesztetik, míg az illetékes büntető bíróság az okirat valódisága vagy hamissága felett jogerősen dönt, ha pedig az okirat irrelevans, a contentiosus kérdésre nézve, úgy büntető eljárásra való tekintet nélkül a tárgyalás tovább foly és befejezhető.

Az úgynevezett incidenseknek, vagyis a perfolyamatra befolyást gyakorló közbejövő, közbeeső körülményeknek három esetéről emlékezik meg az 1889. júl. 22-iki törvény, u. m. az avatkozásról — intervention, — a bírósági tagok kifogásolásáról — récusation — és a per letételről — désistement. Beavatkozásra joga van mindazoknak, kik a folyamatban levő közigazgatási perben hozandó határozat által érdekeltvők; mindazoknak, a kiknek, ha az ügy nem folynék még, azt keresettel megindítani is jogában állana; a beavatkozás szenvedőleges neméről pedig a perbehivatásról az áll, hogy perbe állani köteles, perbe hívható mindaz, a ki ellen körülményeinél fogva a per szintén indítható volna. Controvers a kérdés, vajjon a Conseil de préfecture hivatalból perbe idézheti-e a szerinte érdekeltnek látszó harmadik személyeket. 1889. nov. 5-éről van egy államtanácsi döntvény, mely erre tagadólagosan felelt.

A bíróság vagy egyes tagok recusatioját illetőleg a Conseil de préfecture, mint közigazgatási bíróságra nézve is hatályosak a Code de procedure civile 378—389 §-ai. Az egyes tag recusatiojának törvényszerűsége felett a Conseil de pref. dönt.

A perletétel a fél vagy meghatalmazottja által aláírott beadványban, vagy pedig a nyilvános tárgyaláson tett szóbeli nyilatkozattal történhetik. A perletételnek, hogy perszüntető hatással birjon — pure et simple, — feltétlenül, fentartás nélkül kell történnie és azonkívül az ellenfél által is el kell fogadtatnia. »Le procès n'appartient pas à une partie mais aux deux; le désistement est un contrat qui n'est valable que par l'accord des deux volontés.« (Combarieu i. m.)

Ha a contentiosus ügy természete szerint olyan, hogy annak tárgya felett a felek szabadon rendelkeznek, peregyezségnek is helye van.

A határozathozatal és a perorvoslatok. Minden nyilvános ülés kitűzése az elnök joga; az ülésről az államügyész értesítendő és az a tárgyalási terem ajtaján is kifüggesztés által kihirdetendő; a felek értesítésének a tárgyalás napját legalább négy nappal megelőzőleg kell történnie. Egyenes adó, választási és kihágási contentiosus esetekben a felek csak akkor értesítendők, ha kívánták a szóbeli nyilvános tárgyalás tartását és illetőleg kinyilváníták, hogy azon szóbeli előterjesztéssel kívánnak élni (*observation orale*).

A nyilvános ülés az ügy előadásával veszi kezdetét, mely után a felek vagy meghatalmazottaik emelhetnek szót az írásbeli tárgyalás folyamán előadott okaik támogatása, kifejtése végett. A felekhez hasonlóan a bíróság az illetékes közigazgatás hivatalnokait, alkalmazottait is meghallgathatja, illetőleg azokat e végből a tárgyalásra megidézheti. Ha a szóbeli nyilvános tárgyaláson a felek új bizonyságokra hivatkoznak, az eredeti kérelmet módosítják, vagy általán egy relevans oly körülmény merül föl, mely eddig felhozva, ismerve nem volt, a bíróság, ha szükségesnek látja, az előzetes írásbeli tárgyalásnak folytatását, újrafölvételét, kiegészítését rendelheti el — *Supplément d'instruction*.

A felek után az államügyészt illeti a szó s ezután a bíróság határozata következik. A határozatképességhez, mint már említők, legalább három tag jelenléte szükséges. Az 1889. jul. 22. törvény még azon fentebb általunk nem érintett rendelkezést tartalmazza, hogy a határozathoz mindenkor páratlan számú tagok jelenléte szükséges. Ennek célja egész világosan az, hogy a préfetnek preponderans szavazatát ne kelljen érvényesíteni, a szavazatok egyenlőségének esetei lehetőleg elkerültesse. A bíróság tanácskozása és határozathozatala nem nyilvános, de a hozott határozat nyilvános ülésben hirdetendő ki.

A határozat három részből áll, bevezető, rendelkező és okadatoló részből. A bevezető részben fel kell említeni: 1) hogy az ítélet nyilvános tárgyalás alapján hozatott; 2) a felek kérelme mi volt; 3) mely törvényes rendelkezés alkalmaztatott; kihágási ügyben az alkalmazott szabály szó szerint felveendő; 4) hogy a felek és az államügyész szólási jogukat gyakorolták, vagy gyakorolhatták volna; 5) hogy kik voltak a bírói tanács tagjai. Az indokolás semmiség terhe alatt szükséges.

A Conseil de préfecture közig. birói határozatai végrehajthatók, azok alapján jelzálogjogi bejegyzések is foganatosítandók. Azonban maga a végrehajtás foganatosítása, ez iránti rendelkezés, a rendes bírósági hatáskörbe tartozik; irányuljon bár a végrehajtás személy vagy vagyon ellen. Ez a körülmény a Conseil de préfecture birói teljes hatalmi állását elég jelentékenyen csökkenti, birói tekintélyét sérti. Csakis oly végrehajtások, melyek a fennálló jog szerint közigazgatási úton eszközözlendők, vannak ama szabály alól kivéve (pl. egy hatósági engedélyt szükségűlő, de önkényűleg létesített épület lerontása). Nem szükséges megjegyeznünk, hogy a végrehajtás körül a közig. birói határozat értelme iránt támadó vitás kérdések — mint *contentieux de l'interprétation* — a Conseil de préfecture döntése alá terjesztendők.

A Conseil de préfecture elnöke a nyilvános tárgyalás rendjének fentartásában, a felek, ügyvédek, hallgatóság felett gyakorolható disciplinaris hatalom tekintetében, általában azon szabályok szerint járhat el, mint a rendes bírósági ítélő tanácsok elnökei, vezetői (Code de proc. civile, 85., 88—92. §§. és az 1881. jul. 29. törv. 41. §.), csak két kivételes szabály, illetve megszorításnak van alávetve, így: a) ha a tárgyaláson szóval, vagy az iratokban elkövetett becsületsértés, rágalmozás alapján a sértett fél kártérítési igényt is emelne, ez iránt a rendes bírósághoz utasítandó; b) ha az ügyvédek és közhivatalnoki minőségükben a tárgyaláson részt vevő személyek ellen általa kiszabható rendbüntetésen felül, más büntetést is szükségesnek tart, az illetékes közhatalósághoz kell e végett fordulnia.

A Conseil de préf. határozatai a felek részére lakásukon administratív formában kézbesítendők, de a kézbesítés részletes szabályozásában eltérés van az egyenes adó, kihágási, választási és más ügyek szerint.¹⁾

A perorvoslatok két neme alkalmazható a Cons. de préf. határozatai ellenében, u. m. az igazolás — *opposition* — és a felebbezés, — *appelation* —.

Az igazolás ismét kétféle: a perben álló felek igazolási orvoslata, ez a tulajdonképeni *oppositio* és a perben nem

¹⁾ Az 1889. jul. 22. választási, kihágási és egyenes adóügyi *contentieux* eseteinél a véghatározat kézbesítését illetőleg az előbbi szabályokat fentartja.

szerepelt személyek oppositíója, ez a *tierce-opposition*.¹⁾ Translatorius hatása csak az appellationnak van, míg az oppositio felett a Conseil de préfecture határoz.

Egyszerű oppositiónak van helye oly határozatok ellen, melyek védekezés nélkül, védekezés elmulasztásával nem contradictorius uton jöttek létre, oly kérdésekben, melyek szabályszerűleg az ellenfél meghallgatása, nyilatkozása, felelete után döntendők el. A védekezés elmulasztása mellett kelt határozatok — arrétés par défaut — neveztetnek. Nem te kintendő védekezési hiánynak, ha a felek a nyilvános tárgyaláson nem élnek szólási jogukkal, vagy ha itt meg sem is jelennek, ha már írásban nyilatkoztak, védíratot terjesztettek elő. Ha több alperes van és egy részük nem védekezik, a bíróság elhalasztja a határozathozatalt és elrendeli a mulasztó értesítését és figyelmeztetését védekezésének az ujabban kitűzendő határidő alatti beterjesztésére. Ha ennek daczára a védekezés elmarad, a hozandó határozat az ismételten figyelmeztetettnek részéről oppositíóval meg nem támadható.

Az igazolásnak a határozat végrehajtását elhalasztó hatálya van; kivételt képeznek azon esetek, melyeknél a bíróság magában a határozatban kifejezetten másképp rendelkezik. A contentiosus ügyeknek a közigazgatás érdekével gyakran szoros összefüggése teljesen indokolhatja a közig. bíróság azon hatalmát, hogy igazolással megtámadott határozatának végrehajthatóságát mondhatja ki. Ha az oppositiónak a bíróság vagy felső bíróság — Conseil d'État — helyet ad, a hozott határozat nem létezőnek tekintetik, az ügy a nyilvános tárgyalás előtti instructionalis stadiumába helyeztetik vissza s újabb lefolytatása a rendes szabályok szerint megy végbe. Az igazolási kérelemnek formalitásai egyébként a keresetlevéllel azonosok.

A »*Tierce-opposition*« orvoslátával a perügy kimenetele által érdekelt oly személyek élhetnek, kikre a hozott határozat sérelmes és kik sem személyesen, sem képviselőik által nem voltak képviselve a lefolyt perben, nem vettek abban részt sem mint fel- vagy alperesek, sem mint avatkozók vagy perbe hivatottak.

¹⁾ Választási cont. ügyekben sem egyszerű, sem tierce-oppositiónak nincs helye.

Ilyen orvoslattal élhet például egy adófizető, kinek terhére egy előbb más egyénre vetett adóösszeg, ennek reclamatiója folytán contentiosus uton hozott préf. tanácsi határozattal átíratott, ama helyett ő mondatott ki az illető adóösszeg fizetésére kötelesnek. A tierce — oppositio tehát meglehetősen közel rokon egy önállólag formált keresethez és formái is azonosok a requête introductive kellékeivel, tárgyalása is hasonlóan történik, mint ezé. Általános szabály, hogy ha valakinek módjában áll a tierce-oppositio orvoslatával élni, nem formálhat egyenes felebbezést a sérelmes határozat ellen, nem kerülheti ki az alsó forum biráskodását »Le principe de deux degré de la juridiction administrative est respecté«. A tierce-opposition formálásának határidejét az eljárási törvény nem szabályozza, a commentáló irodalom egyező véleménye, hogy annak határideje egyenlő a kereseti jog elévülési idejével, tehát harmincz év. A tierce-opposition és azon határozat, mely annak helyt ad, csakis az azzal élő személy javára hatályosul; a »*res inter alios judicata aliis non nocet*« elve, melyen a tierce-opposition nyugszik, viszont kívánja, hogy annak eredménye ne használjon azoknak, kikre nézve az ügy már »*judicata*«. Csak egy esetben kell eltérést engedni, t. i. a midőn »*absolut-indivisibilitas*« forog fenn az ügy tárgyára, vagyis az ügyben minden érdekeltre szükségkép érvényes egy határozat hozható csak, illetve hajtható végre.

Az *appellatio* egyetemes jellegű perorvoslat, annyiban, hogy vele minden határozat által okozott, illetőleg vélt sérelem orvoslása eszközölhető,¹⁾ csakhogy a perdöntő határozatok és minden oly közbeszóló végzések ellen, melyek az ügy ki menetelére lényeges befolyást gyakorolhatnak, külön-külön felebbezés foglalhat helyet, holott más — préparatorius — természetű végzések ellen csak a véghatározat — ítélet elleni felebbezésben lehet orvoslást kérni. Az appellatio határideje a határozat kézbesítésétől számított két hó; védekezés hiányával hozott határozatoknál a felebbezési időszak, az oppositio emelés terminusának leteltével kezdődik. A határidő meghosszabbítást szenved az európai Franciaország területén kívül lakó vagy tartózkodó felekre, valamint azon okoknál

¹⁾ Kivétel mindenesetre, hogy azon sértett fél, ki tierce-oppositióval élhet, mert ennek felebbezési joga nincs.

lfogva is, melyek a felebbezési határidő prorogatióját okozzák a Code de procedure civile 446—448. §§. értelmében.¹⁾ Az államkincstár, továbbá a préfet mint közhatóság ellen, a felebbezési határidő — a határozatnak a préfet részére történt kézbesítésétől, vagy — a mennyiben a felek részére a Conseil de préfecture birói határozatát a préfet tartozik kézbesíttetni, ezen kézbesítés időpontjától kezdve folyik. Appellatioval élni lehet az oppositio vagy tierce-oppositio emelhetése iránt hozott határozatok ellenében is.

Az appellatióknak a felebbezett határozat végrehajtását gátló hatása nincsen; de a Conseil d'État mint appellationalis forum az 1872. évi máj. 24. törvény értelmében jogosult az első forum határozatai végrehajtásának felfüggesztését elrendelni.

A Conseil d'État, mint felebbezési forum, teljes birói hatóságot gyakorol a Conseil de préf. határozatai felett; úgy hogy a Cons. de préf. contentiosus ügykörére nézve a *két foku bírászkodás* mind a jog, mind a tény, mind az érdem, mind az alak tekintetében meg van valósítva. Ha már most meggondoljuk, hogy az újabb törvényhozás elég sikeresen törekedik arra, hogy az államtanács közigazgatási bírászkodásában az elfogulatlanság, alaposság és minden irányban a jogok komoly védelmének kellékei érvenyesüljenek, hozzáveszszük az államtanács magas tekintélyét, magas tudományos színvonalát, minutiositásig terjedő gondosságát a közjog fejlesztésében, nem kell haboznunk annak elismerésében, hogy a Conseil de préfecture hatásköréhez tartozó, contentiosus esetekben, az objectiv jogi rend kívánalmai, úgy mint az egyéni jogoké kielégítőleg biztosítva vannak és hogy semmi sem indokolatlanabb, mint azon szánalmas hang, melyen a német irodalom a francia közigazgatási bírászkodás e részéről is gyakorta szól.

Végezetül még pár szóval az eljárási költségek fedezésének szabályait adjuk. Első szabályul áll ide vonatkozólag, hogy a cont. eljárás költségeit a vesztes fél viseli; a körülményekhez képest azonban joga van a bíróságnak a felmerült költségeknek kölcsönös megszüntetését, illetőleg mindkét fél által bizonyos arányban leendő viselését kimondani. A költ-

¹⁾ 1889. júl. 22. törv. 58. §-a és az államtanács 1882. decz. 22-iki és számos más döntvényei szerint.

ségviselés iránt az ügydöntő végső határozatban kell rendelkezni. A költségek közé nem számíthatók föl és ha felszámíttatnának, nem állapíthatók meg a meghatalmazottnak, ügyvédnek munkadíjai, hanem csupán a bélyeg és lajstromozási (enrégistrement) költségek, a kereset másolatainak költségei, a bizonyítási eljárás, jelesen a tanukihallgatás, helyszini szemle, szakértői véleményezés által okozott költségek. A választási ügyekben a költségekben a folyamodó felek el nem marasztalhatók, azok mindig az állam által viselendők; ugyanigy a kihágási ügyekben felmentés esetén, mert itt a felmentett felet a költségekben sem egészben, sem részben nem lehet marasztalni.

Megjegyzendő még, hogy 1862-ig az állandó gyakorlat szerint az administratio nem volt elmarasztalható a költségek viselésében, még pervesztesége esetére sem, az említett idő óta azonban az admin. ezen elég igazságtalan kedvezményezését ellenkező judicatura megszüntette. (Dallos 1872. I. köt. 392. lap.)

DR. KMETY KÁROLY.

»A KÖZIGAZGATÁSI BIRÓSÁGOKRÓL« SZÓLÓ TÖRVÉNYJAVASLAT A KÉPVISELŐHÁZI BIZOTTSÁG ELŐTT.

III. ülés jan. 11.

Pogrányi József. A mióta a közigazgatási biráskodás kérdésével nemcsak a szakirodalom foglalkozik, de az iránt szélesebb körökben is érdeklődés támadt, a hozzáfűzött kívánalmak kezdik túllépni a kellő határt. Ennek tulajdonítható, hogy sok tekintetben csalódásra ébredtünk. Uralkodó nézetté vált, hogy a közigazgatási biráskodás hivatva lesz a jogsérelmek valamennyi neme ellenében általános védszert szolgáltatni; a közvélemény e téves irányban fejlődött ki. A kik a teljes birói függetlenségben vélik a garantiát feltalálhatni, a szomszéd Ausztriára tekintettek, mely csak egyetlen fokú bíróságot alkotott s az alsófokú bíróságot, a mi javaslatunknak Achilles-sarkát teljesen mellőzte. De az osztrák minta elfogadására nálunk gondolni sem lehet, mert a bíróság felállításánál első sorban a gyakorlati célravezetőség a főszempont. Hiába állítanánk mi fel egyetlen központi törvényszéket, nem lenne ennek semmi haszna. A contradictorius szóbeli eljárás a fődolog, de arra, hogy a központba jöjjön a panaszos, nem számhatja rá magát; így a bíróság a szegény emberre értéktelenné válnék. A tétel egyszerűen így áll: vagy lenne egyetlen független bíróság a gyakorlati élet követelményeinek feláldozásával; vagy a gyakorlati szempontokra kell gondolni, mikor aztán az első fok függetlenségét részben fel kell adnunk. Örömmel látja, hogy a javaslat az utóbbi álláspontra helyezkedett.

A *felső fok* szervezete kifogástalan. Az *alsó fok* körül folyhatik a vita.

Ő az egyetlen szakbíró felállítását szükségtelennek tartja, a mit nem is igen érdemelnének meg az ügyek. A javaslat két activ tisztviselő bevonásával kívánja az első fokot szervezni. A 134. §. megmondván, hogy mely hatóság határozatával szemben, melyik bíróságnál emelendő a panasz s az alispáni határozat ellen minden esetben közvetlenül a felső bíróság előtti eljárásnak lévén helye, az *alispán* birói működése e szempontból nem aggályos. Van azonban egy más észrevétele. A 132. §. szerint az alispán feljogosítottik, sőt köteleztetik bizonyos esetben a magán panasz ellenében kifogást

emelni. Ha az alispán e jogával él, nem lesz az ügy elfogulatlan bírāja. Az alispánnak ezen kettős szerepét ezért nem pártolhatja.

A *tiszti ügyész* ellen két fontos körülmény hozatott fel: 1. hogy magán ügyekkel is foglalkozván, könnyen collisio officiorum támadhat, 2. hogy nem lakik mindig helyben. Ha az állított collisio elenyészthető, neki a tiszti ügyész biráskodása ellen kifogása nincs.

A *választott bírósági tagok* ellen a legfőbb kifogás, hogy ezeknek qualificációja nincs, melynek hiányában nem szerepelhetnek sikeresen. A miniszter őszinte meggyőződéssel viszi be a bíróságba az autonóm elemet, nem pusztá formai szempontból, de hogy a lényegnek is eleget tegyen; mert ha nem a lényeg lenne előtte a cél, elment volna a porosz szervezetig, hol 1 tisztviselő mellett 4—6 junker tag szerepel. A választmányi tagok egy részére legalább a jog képzettséget megkíváná.

A mi a *főispáni elnöklést* illeti, ha minden megyének qualificált, a hatalom körein kívül álló főispánja lenne, kétségen kívül ez lenne elnöknek a legalkalmasabb. De a legtöbb vármegye nincs ilyen szerencsés helyzetben. Ha pénzügyi akadály nem gátolna, ő is jobb szeretne elnökül egy kinevezett bírói egyént. De a főispáni elnöklést nem perhorrescálja, miután a javaslat szerint csupán szavazategyenlőség esetén dönt.

A *hatáskörre* térve, viszonyaink közt a taxatiót pártolja, abban a formájában, mint a javaslatban látható. Az elvi általánosítást még a fejlettebb államok sem találták mindnyájan czélszerűnek; az osztrák példa pedig azért nem talál, mert az osztrák bíróság egyetlen fokú és csupán semmitő hatáskörrel bír. Nézete szerint is csak oly ügyek vehetők föl, melyek tekintetében jog s kötelesség szabatosan van biztosítva, fődolog lévén, hogy a bíróságnál a tételes jog legyen a vezérfonal. Inkább erős alapra, mint ingoványra építsünk.

De a törvényjavaslat nem maradt mindig következetes. Kizárta a hatáskörből a *községi átalakulásokat, átsatolásokat*, holott az ügyek a törvényben elég részletesen vannak szabályozva. Épen itt követtetik el sok jogsértés. Nem tudja a törvényjavaslat honnan vette a példát, mert Poroszország e tekintetben tág tért biztosít a bírói eljárásnak. A *fegyelmi ügyekre* is kiterjesztené a bíróság hatáskörét, mert a midőn a fegyelmi vizsgálat alatt levő tisztviselő élet-existenciája forog szönyegen, a bírói védelem ki nem zárható. A leendő fegyelmi törvényről is szeretne egy kis felvilágosítást. A *védkötelesség* köréből az ideiglenes mentességet, az elbocsátást és nősülési kérdéseket vélné bírósághoz utalhatónak. A Horvátországgal közös ügyekre nézve elfogadja a javaslat álláspontját, kormányzati politikai indokokból.

Az *eljárási* részben megoldva lát két szempontot: a teljes bírói oltalom nyújtását s a panasznak szegény polgárookra is lehetővé tételét.

Őszinte örömmel üdvözli a javaslatot, mely egy rég óhajtott közszabadsági intézményt valósít meg. Minél előbbi életbeléptetését kívánja, hogy a közigazgatási tisztviselők tevékenységének ellenőrzésére s a jogi szempontból való helyes kezelés előmozdítására mód nyujtassék.

Holló Lajos általánosságban elfogadja a javaslatot, régi vágya lévén az ország közönségének, hogy legyen valahára egy felső köz-

igazgatási bíróság. Ez úgy kidomborodik a javaslatból, hogy maga ezen nagy tény miatt elfogadja a javaslatot, egyébként bárminő aggályai is legyenek az ellen.

Tényleges viszonyaink alapján kell megbirálni a szervezetet. S így fogva fel a dolgot, aggályosnak látja az *elsőfokú bíróságot*, mely három elemből áll: az önkormányzat képviselőiből, tényleges tisztviselőkből, és a főispánból. Egyik elemben sincs bírói biztosíték, bármelyik válják döntővé, kifogása van ellene.

Az *önkormányzati elemek* a nagy munka és a szükséges szak-képzettség hiánya folytán a nehéz feladatra nem alkalmasak. A *tényleges tisztviselők* sem valók a bírói szervezetbe; mert bár értenek is a közigazgatásához s bár a bíróságban nem közvetlenül saját tényeiket bírálják is felül, mégis érdekeltek, mert azon alárendelt tisztviselők tényei felett bíráskodnak, a kik az ügyek intézésének szellemét felülről, tőlük kapják. A tisztviselők bíráskodása így teljesen pártatlan még sem lehet. S hogy a két elem közt a *főispán* legyen döntő súlyú, a mai közigazgatás szempontjából a legaggályosabb. A qualificációval és felelősséggel nem bíró, bármikor elmozditható főispán a legaggályosabb bírói tag. E három elemből való összeállítás szerencsétlen, nem lehet rá bírói hatáskört bízni. Legrosszabb a hamis forma, a közönség rájön csakhamar, hogy ugyanaz ez, mint a mai állapot; egy nagy kiábrándulás következik be, a mi az egész intézményt diszcreditálja.

Az ő nézete szerint alsó fokon nem kell hivatásszerű bíróság, de egy olyan szervezet, mely folytonos érintkezésben legyen a köz-élettel. Ha ettől elszakad, nem tudja kellően méltatni sem a köz-, sem a magánérdeket. *Önkormányzati elemekből* alkotná ugyan össze az első fokot, de akként, hogy eljárhasson, szakszerűen s függetlenül. Nem kötné le a tagokat évekre, hanem csak hónapokra, hetekre. Aztán bizonyos tagozatot, munkamegosztást, szakszerűséget hozna be az összadminisztrációba. A mai cumulatiót az alispán kezében tagozná (utügy, gazdasági, kulturális, többi közigazgatás) s úgy keresné ki a szakügyekhez a hozzáértő embereket. Ha kevesebb munka esik egy emberre, szakszerűbb lesz az eljárás. Több önkormányzati elem bevonásával s munkamegosztás mellett lehet sikerült szervezetet alkotni. Ámde ez a tagolás ma nem lévén meg a közigazgatási szervezetben, mit tegyünk? A bíróságba nem hozhatni be a tagoltságot mindaddig, míg az magában a közigazgatásban keresztülville nincs.

Ily körülmények közt, mivel a javaslat álláspontját semmiképen nem fogadhatja el, legcélszerűbb lenne a közigazgatás szervezéseiig megelégednünk magában a felső bíróságban levő nagy biztosítékkal s az első fokú bíróság szervezését függőben kellene tartanunk.

De ha minden áron első fokút is akarunk, akkor *hivatásszerű szakbíróságot* teremtsünk. Minden gondolatot, mely ezt megközelíti, elfogad. Leginkább szakbíróságot akar, de ha ez nem lehet, legalább vagy az elnököt, vagy az egyik tagot tegyük bíróvá, hogy a bírói jelleg lehetőleg megközelítve legyen.

A *hatáskör* tekintetében radikális állásponton áll. Az elvi megállapítást tartja szükségesnek. Micsoda indokok szólnak a taxatio mellett? 1. hogy teendőkkel túl ne legyen halmozva a bíróság, 2. hogy a hatásköri összeütközések elkerültesse, 3. hogy a hatás-

körnek elvi általánosítás mellett meghatározása nehéz. Hát lehetnek ezek irányadó szempontok? Nem-e az a főczél, hogy minden jogsérelem ellen orvoslást nyujtsunk? A leggondosabb taxatio sem lehet kimerítő. Csak akkor érjük el a kitűzött czélt, ha minden jogsértés ellen megnyitjuk a birói utat. Bárki által, bárminő jogsérelem követtetett el: birói védelem kell. Elvi általánosítás mellett sem olyan sok az illetékességi összeütközés, de ha megannyi támad is, nem baj. Egy pár évi birói praxis és a tudomány majd megvonja a helyes határvonalat. A discretionális döntésnél is megbíráható a törvényszerűség kérdése; a kivételeket praecise meghatározhatja a törvényhozás. Legszerencsétlenebb védelem pedig a restantiákra, a bíróság elhalmazottságára való hivatkozás. Minél több a jogsérelem, annál több bíró kell; nem szabad azt mondani, mivel oly sok bírót nem állíthatunk be: a jogsérelmek egyrészét védelem nélkül hagyjuk.

A külföldi példák történelmi szemüvegen át nézendők. A hol az alkotmányosság küzdött absolutizmussal: leginkább ott állott elő a taxatio. A hol nem volt ily küzdelem, ott nem tett a törvényhozás kivételt, ott minden jogsérelem birói védelem alá került. Egész jogfejlődésünk Angliával rokon. Allítsuk helyre az egyensúlyt, a mi egy alkotmányos államban szükséges és lehető.

Általánosságban elfogadja a javaslatot a felső bíróság létesítése miatt. Ez maga, mint nagy vívmány elegendő arra, hogy kifejezetten üdvözljük a javaslatot. *Az elsőfokú bíróság szervezésével várjunk addig, míg a közigazgatás szervezete szakszerűbb és munkafelosztásra alapított lesz.* De ha nem várhatunk: az első fok már most is legyen a szervezettől szakszerűbb. *A hatáskör minden jogsértésre terjedjen ki.* Ekkor is kivehetjük a köz- vagy államérdekből kiveendő ügyeket; kivehetjük, ha úgy tetszik: a gyámsági, az ipar, a honossági, a katonai, a közjogi természetű ügyeket.

Gr. Andrássy Gyula államtitkár. Nem czélja minden egyes kifogásra reflectálni, a mi messzire vezetne s a mi részben szükségtelen is, mert egy részökre már válasz adatott. Tudatában van annak, hogy e javaslattal szemben kifogások emelhetők, ha azzal a magas mértékkel mérünk, hogy minden jogsérelem orvoslásra találjon. Azonban sehol nem létezik oly szervezet, mely e követelménynek teljesen megfelelne, mert egy sem nyújtja az alsó fokon a teljes birói függetlenségnek minden biztosítékát.

Nem is ez a tulajdonképeni kérdés, hanem az, hogy megfelel-e a javaslat a közigazgatási bíráskodással szemben nálunk emelhető igényeknek? Így fellállítva a kérdést, már megnyugtatóbb a felelet. Még ez alapon is lehetnek gyengéi a javaslatnak, de vajjon a mai közigazgatási viszonyok közt lehet-e egyáltalán ennél jobb szervezetet létesíteni, jobb javaslatot alkotni? Az e tekintetben felmerülő kifogások közül csak azokra szorítkozik, melyek egyuttal pozitív javaslatokkal is álltak elő s igyekszik kimutatni, hogy a javaslattal szemben felhozott tervezetek nem jobbak, de rosszabbak.

Az első ellenjavaslatot az *előadó* tette, ki nagy körvonalakban oda állítja eszméjét: elnök a főispán, tagok: egy állandó s egy választott tag. Az elsőfokú bíróság ily szervezetben nem lenne oly szakértelemmel ellátva s oly függetlenséggel felruházva, mint a törvényjavaslat szerint. Szakértelem tekintetében alantabb állana, mert

nem lenne benne az az alispán, ki a legjobban ismeri a közigazgatást, az életet, a háttérét, az egész ügyet, úgy, a mint az életben nyilvánul; ezt semmiféle külön szakember kellőleg nem pótolhatná. A függetlenség tekintetében pedig azért lenne az előadó szerinti bíróság hátrányban, mert két kinevezett és egy választott tag lenne, tehát kinevezett tagok alkotnák a többséget; a választott tag is a közigazgatási bizottság útján, közvetett választással, erősebb főispáni befolyás mellett kapná mandátumát, tehát a választás módja folytán még az egy választott tag egyéni függetlensége is csekélyebb lenne.

A másik kifogás inkább negatív természetű és abban áll, hogy a *főispán* ne legyen elnök, más felszólalás szerint, hogy ha elnök lehet is: legalább ne szavazzon. Kétségen kívül vitatható, hogy a főispáni állás fenttartható-e úgy, a mint ma van? De azt absolute nem tartja elfogadhatónak, hogy a míg a főispán tényleg az első hivatalnok a megyében, a legnagyobb tekintélylyel és ranggal: addig a bírósági elnökségnél mellőzhető legyen. És a ki azt akarja, hogy a főispán ne legyen kortes, hanem a magasabb állami érdeknek képviselője, vajjon épen az miként kívánhatja, hogy mintegy bélyeg sütéssék rá a kizáratással.

Különben igazságtalanok is a felhangzott vádak, mert tényleg akárhány megyében még a kormány nyal szemben is a főispán a legfüggetlenebb ember, sociális és vagyoni állása, felelősség-mentessége miatt. Nem felelős senkinek, csak annak a veszélynek van kitéve, hogy állásától bármikor felmenthető, a miért különben némelyik csak hálás. A mi közéletünknek egyik jellemző sajátsága, hogy a főispán, ki ellen folytonos támadásokat intéztek, mihelyt lemondott s főleg a kormány nyal jött ellentétbe, azonnal dicsőíttetik, a mi őt függetlenségre csábítja. A bíróságban a nyilvánosság előtt működik; teljesen lejárja magát, ha erőszakoskodik; a felső bíróság kérlelhetlenül desavouálja. Ma lehet rá eset, hogy a közigazgatási bizottságban erőszakoskodik, bizva benne, hogy a kormány nem ejti el. Szükséges a főispán elnöksége azért is, mert egy gyöngéje tagadhatlanul van az első bíróság összeállításának, az t. i., hogy a két elem u. a. kotteria, u. a. klikk, u. a. többség kifolyását képezi, melylyel szemben szükséges egy lefele teljesen független, a magasabb érdeket képviselő elem; e feladatra pedig a főispánnak alkalmasabb közeg nem kínálkozik. Ha az alispánnal helyettesítenők, a bíróság tekintélye szenvedne a közigazgatási bizottsággal szemben; egy aranyvalutás és egy papírvalutás testület lenne. A két hatóság tekintély egyenlősége nagyon is kívánatos. Lehetne a *főispán helyett egy független közig. bírót* beállítani, de ennek a megoldásnak igen nagy hátrányai lennének. Már ma is nehéz fentartani a dualismust a fő- és alispán között; a viszály mesterséges beoltásával egyenlő lenne pedig egy oly hármasszövetséget alkotni, mely mellett a bíró azt vindicálná magának, hogy a többiekkel szemben ő képviseli a justiciát.

A *tiszti ügyésznek* más szakképzett egyénnel helyettesítése nem képez ugyan cardinális kérdést. Ámde e megoldás többbe kerül s egy idegen elem beállítása a harmónikus működést is veszélyeztetheti.

A harmadik megoldás (a Pulszky és Holló-féle) a legradikálisabb. Mondják, olyan rossz a javasolt elsőfokú szerv, *ejtsük el az egész elsőfokot*. Minden lehető megoldás közt ez lenne a legrosszabb, a gyógyszer ez esetben rosszabb lenne magánál a betegségnél. Olyas valami eljárás lenne ez, mintha az éles szemű ember meglátva a vízben

a baktériumokat, egészen lemondana a vizivásról. Elismeri, hogy minden megoldási módozatnak van gyengéje, de ebből nem az következik, hogy ejtsük el magát a megoldást, hanem, hogy azt válaszszuk, a melyiknek legkevesebb a gyöngye oldala. Ha elejtenők az elsőbírószék szervezését, 12 különböző fórum bíráskodnék az itt taxative felsorolt ügyekben. A jogkereső közönségnek már az is óriás előnye lesz, ha e 12 fórum helyére egy lép, meghatározott eljárási módozatokkal, szóbeli nyilvános tárgyalással. Vagy talán az eddigi eljárás mellett nagyobb a pártatlanság a meglevő 12 forumban s nem lesz-e e szempontból is nagy előny az ügyeknek ezen új bírói fórumhoz terelése? A mostani chaosz fentartásával határozottan rosszabbul járna úgy a felsőbírószék, mint a nagyközönség.

Ezt az elejtését az első fórumnak különben úgy Pulszky, mint Holló csak ideiglenesen contemplanták s a végleges megoldást Holló az önkormányzati elemekből alkotandó szakszabványokban keresi. Gyakorlati tapasztalatok bizonyítják (így Budapesten is), hogy ez a rendszer az ügyek fennakadására vezet. Olykor azt sem tudják az egyes bizottságok, hogy valamely ismert ügy melyikhez tartozik! Minden bizottságnak külön álláspontja lenne s az elsőbírószék működéséből ekként hiányzanék az egység; eldaraboltság, ellentétes nézetek, különböző mértékkel mérés támadna, a gyorsaság lehetetlenné válnék.

A javaslatbeli szervezet minden más szervezetenél jobb, gyengéi daczára is. E hibában osztozik minden más elsőfokú bíróság szervezete, de öntudatosan. Az elsőfok főfeladata: a tényállás tisztázása, a közigazgatási érdek hatályos védelme. Ne legyünk egyszerre túl radikálisok, megoldani kívánva oly dolgokat, melyek megoldására másutt nem is gondolnak. S ne feledjük el, hogy nálunk még nagyobb elővigyázattal kell e téren eljárni, mint egyébként.

A *hatáskör* tekintetében az a főkérdés, taxatió útján állapíttassék-e meg, vagy általános szabálylyal? Az utóbbinak Holló volt a legnagyobb híve. Azt, hogy teljes jogvédelem ily általánosítás nélkül nem lehetséges: mindenki elismeri. De még sem fogadható el az elv, mert nincs szabatos definitiója a közigazgatás által elkövethető jogsérelemnek. Érezték ezt mind a külföldi államok. Nem áll az, mintha az alkotmányos államok az általánosítást, az absolutisták a taxatiót fogadták volna el. Egyfelől Franciaország, másfelől Ausztria példája ellenkezőt bizonyít. A legtöbb állam a taxatió útjára lépett; a melyik az elvi általánosítást fogadta el, lemondott az érdemben döntésről s az ítélkezést nem meri bíróságára ruházni. Ez egyszerű megsemmisítéssel pedig teljes jogvédelmet nyújtani nem lehet, mert a bíró által felállított elvet mindig a közigazgatási hatóság alkalmazza s az alkalmazásban nem egyszer eltérhet magától az elvtől.

Az osztrák példa is eléggé bizonyítja, hogy a definitio mennyire nem lehet szabatos. Ott jogvédelmet az kereshet, a ki magát sértettnek *véli*. S sértettnek ki nem véli magát? Mindenki véli, még akkor is, ha absolute semmi sérelme nincs. Azért hiányzik a megnyugtató definitio, mert minden czélszerűtlen intézkedés vagy határozat egyuttal jogsértő is; egyéni szabadság van sértve mindig, mikor valami tiltatik vagy parancsoltatik. Ezért nem tudták a szabatos definitiót megtalálni tudósok és törvényhozók. Ne próbáljuk meg mi sem. Nálunk nehezebb a helyzet, mint Franciaországban. Ott a nemzet elősegíti a munkát, a bíróságok helyzetét megkönnyíti,

jobbnál jobb magyarázó művek jelennek meg. Nálunk egy magyarázó törvény-collectio sem létezik s a mi bíróságaink egészen külföldi forrásokra lennének utalva. A felebbezési mánia is igen nagy minálunk. Már Szent István kénytelen volt megbüntetni azokat, kik főispánjai ellen alaptalanul panaszkodtak. Ott, hol a felebbezés annyira ritka, mint Angliában, s csupán flagrants jogsértéseknél fordul elő (különben az eljárás ott elég drága is): lehetséges az elvi általánosítás; de nálunk a temérdek felebbezésből a felső bíróságnak oly tulhalmozása következne be, hogy egyáltalán nem bírná meg a munkát.

Másik nehézség az, hogy közig. törvényeink nem szabatosak; szerkesztésüknél nem fordítottatott kellő gond annak megállapítására, hogy mihez adatik positiv jog, mihez nem, mert nem volt közig. bíróság, mely azokat alkalmazza. Bezzeg szabatosak az angol törvények, ezek alapján minden jogsértés constatálható, mert tudták, hogy bíróság alkalmazza, mely bíróság régibb, mint az összes létező törvények.

Pulszky szerint, ha nem lehetséges az összes ügyekre kiterjedő általános definitio, az *egyes ügycsoportokon* kellene általános meghatározást alkalmazni. Így egy nem szabatos általános szabály helyére 8—9 ugyanolyan lépne, a mi nagyon kerülendő. Minden közig. törvénynek természete a taxatio. Az általánosítást beerőszakolni visszaesség. A fogalmak tisztázva nincsenek, minden tudós más értelmet ad, a gyakorlat is megint mást ugyanannak a kifejezésnek. Ugyanazon gyűnév alatt mást ért a porosz, a francia, sőt ugyanazon állam is különféle időben. A közigazgatás még kezdetleges tudomány, mely majd eléri tökéletességi fokát, a mi előny lesz a törvényhozó számára a közönségre. De míg a kellő előfeltételek nincsennek meg, a kísérlet fiascora vezet.

Egyes felszólalók a *szokásjogot* is be akarnák venni a taxatio körébe. De ezzel szemben is taxatio kellene, mert ha a törvénytől ez mellőzhetlen, még inkább a szokásjognál. Ha valaki tud e téren oly jogokat felsorolni, melyek elég precisek arra, hogy bírói jogvédelem tárgyát képezhessék, a felvétel ellen nincs elvi kifogás. De a felhozott példák aggályosak. Felemlítették az egyesülési, gyűlékezési jogot. Nem hiszi, hogy a szokásjog eléggé precisírozta volna ezeket arra, hogy bírói jogvédelem tárgyaiul szolgálhassanak. Az ide vonatkozó rendeletek mellett számtalan, egymástól eltérő lokális szokás van, úgy, hogy a szabályok, melyek e jogot korlátozzák, fixírozva nem lévén, a bíróság a maga döntésénél csupán csak a természeti jogra helyezkedhetnék, a mi hazánkban igen veszedelmes kísérlet lenne. Ha törvény fogja szabályozni a határokat, akkor lesz helyén e téren is a jogvédelem.

Elfogadásra ajánlja a javaslatot.

Gyurkovics György a tjavaslatot általánosságban elfogadja, bár nincs egészen tisztában a javaslat természete felől. Némely intézkedései arra mutatnak, hogy magyar autonom törvény akar lenni, másrészt azonban Horvátországgal közös törvény jellegével bir. Leginkább óhajtottja volna, hogy a közig. bíráskodásra nézve magyar autonom törvény alkottatván, a pénzügyi bíróság külön megmaradt volna s horvát autonom törvény is alkottatik; mert ezen eljárás mellett a vitában felmerült nehézségek is kikerülhetők lettek volna. Miután azonban a javaslat más álláspontra állott, az övé immár tulhaladottnak tekintendő. Az ügyek természetük szerint háromfélék: 1. vannak

tisztán autonom horvát ügyek, melyekre nézve úgy a törvényhozás, mint a végrehajtás tisztán a tartománygyűlést illeti, melyekre tehát a közig. bíróság hatásköre semmiképen nem terjedhet ki; 2. teljesen közös ügyek, melyekben ugyancsak a törvényhozás, de a végrehajtás is közös lévén, a végrehajtás ellenőrzése közös bíróság elé tartható; 3. törvényhozásilag közös, de végrehajtásilag nem közös ügyek, melyek végrehajtása vagy a horvát tartománygyűlésnek, vagy az executivának van átadva. Ily ügyekbe Horvátországot illetőleg közös bíróság be nem folyhatik, mert hiszen némelyik ily közös törvénynek végrehajtását illetőleg külön autonom horvát törvény létezik. Az ellen, hogy az ily ügyek (honossági iparügyek), mint magyarországi autonom ügyek, helyeztessenek a bíróság hatáskörébe, természetesen horvát szempontból sem lehet kifogás. Felmenti aztán a felső bíróság költségei tekintetében való leszámolás kérdését, valamint azt, vajon nem lehetne-e az alsóbb közegek kinevezésével a belügyminiszter helyett a miniszterelnököt bízni meg s a költségvetést is ennek tárczájához utalni?

Hieronymy Károly belügyminiszter. A kormányt nem lehet azzal vádolni, mintha a törvényjavaslattal *Horvátország* autonom jogait bármily irányban is érinteni akarta volna s a felső közig. bíróság jellege iránt bárminő kételyt hagyott volna fenn. A mi viszonyunk a társországokhoz úgy áll, hogy Horvát-Szlavon-Dalmátország a magyar korona kiegészítő részét képezi. Ugy a törvényhozás, mint az igazgatás körében vannak közös és autonom ügyek. Némely ügyekben (így vasuti, nyugdíjazási, pénzügyek) nemcsak a törvényhozás, de a végrehajtás is közös, melyet Horvátországban is az illető miniszternek közvetlenül alá rendelt közegek teljesítenek. Ennek megfelelően úgy van contemplálva a felső bíróság, hogy eljár a Horvátországgal közös s a magyar kormánynak alárendelt hatóságok által végrehajtott ügyekben is. Ellenben a közös törvények alapján horvát autonom hatóságok által végrehajtott ügyek nincsenek bevonva a felállítandó felső bíróság hatáskörébe. Tétetett ugyan indítvány, hogy Magyarországra nézve terjesztessék ki a bíróság hatásköre ezen ügyekre is, melynek megvitatása elől elvileg ő sem zárkózik ki. De a vita tulajdonképeni tárgyát most csak a javaslat álláspontja képezheti, melyben szabatosan ki van fejezve, hogy a közös törvényeken alapuló, de nem közös közegek és hatóságok által végrehajtott ügyek a bíróság körébe nem vonatnak be.

Gyurkovics többi aggályai is tulzottak, könnyen elháríthatók. A felső bíróság elnökét s bírait nem a belügyminiszternek, de a miniszteriumnak előterjesztésére nevezi ki ő Felsege; a felső bíróságnak csupán segéd és kezelő személyzetét nevezi ki a belügyminiszter, a miben a csak horvát autonomiára nézve sérelem és veszély nem rejthetik. A tekintetben is megnyugtathatja Gyurkovicsot, hogy a felső bíróság az összes kormányzat ügyeivel foglalkozván, költségei nem a belügyi tárczánál fognak szerepelni, hanem az állami költségvetés külön fejezetét fogják képezni, ép úgy, mint az állami számvéköszék kiadásai. A költségek tekintetében való leszámolás a teljes méltányosság alapján bizonyára semmi nagyobb nehézségbe nem fog ütközni. Ismétli, hogy egyetlen kifogásnak: a felső bíróság segéd- és kezelő személyzetének a nem közös belügyminiszter által való kinevezésnek van horvát szempontból némi alapja. Ámde ez alárendelt kérdés, a horvát autonomiára aggályos semmiképen nem lehet; a do-

log természete szerint azonban a kérdésben — melyre vonatkozó aggályról most értesült — véglegesen csak a minisztertársaival történt értekezés után nyilatkozhatnak.

Miután már felszólalt, észrevételeket tesz egyuttal a vita folyamán mások által mondottakra is. Örömmel constatalja, hogy két tag kivételével valamennyi elfogadta általános tárgyalás alapjául a javaslatot. Nagy megnyugvásul szolgál ez, mint biztosítéka annak, hogy a javaslat mielőbb törvényerőre lesz emelhető.

A támadók közt sincs megegyezés. *Műlek* nem fogadja el ugyan általánosságban a javaslatot, de a hatáskör részletezésére nézve annak álláspontjával megegyezik. *Issekutz* viszont általánosságban elfogadja, de a hatáskörre nézve oly kifogást tesz, hogy e két felfogást kell a javaslatból legtávolabb állónak tekinteni. *Issekutz* nemcsak a jog- de az *érdeksérelmeket* is birói védelemben kívánja részesíteni. Ily széles birói hatáskör az érdemben döntő birósági szervezet elfogadása mellett a hatáskörök olynemű összezavarására vezetne, mely teljes anarchiát eredményezne. Példákkal mutatja ki, hogy ha az elsőfokú hatóságnak érdeksértő intézkedései ellenében bírósághoz lehetne fordulni, elenyésznek az elsőfokú hatóságok felügyeletére hivatott felsőbb hatóságoknak ez irányú hatásköre. Hová vezetne az, ha például a járvány ügyben hozott, sokszor felsőbb hatósági általános rendelkezésen alapuló, elsőfokú érdeksértő határozat vagy intézkedés ellenében megadatnék a panaszjog s tér nyitnatnék a bíróság ellenkező felfogásának? Vagy vegyük az építésrendőri ügyeket, melyek nem törvénnyel, hanem szabályrendelettel szabályozvák. A mennyiben a statutum határozott rendelkezéseinek végrehajtásáról, például szobák, ablakok magasságainak meghatározásáról van szó, igenis nyújtható jogvédelem. Ellenben már a szabályozási vonal megállapításából támadó érdeksértésnek bírósághoz utalása nem lenne helyes. Ezen ügyeknek bíróság elé terelésével csak tökéletlenül s kerülő uton is alig érnők el azt, a mit az egyenes uton kellend elérni: közigazgatási materiális jogszabályok megalkotását.

Igaz, hogy *Angliában* majdnem minden közig. határozat ellen meg van adva a birói védelem, legalább is a revisio in jure. Ámde az angol intézmény egész más alapon indult, fejlődött, nem lehet azt egyszerűen átültetni. Az angol közjog szerint a királynak meg volt az a joga, hogy bármit elvehetett a helyhatósági bíróságoktól s magához ragadhatta az ügyet.

A *szokásjog* felvétele elől elvileg ugyan nem tér ki, de határozott állást csak konkrét formulázással szemben foglalhat.

Tisza István azon felfogásában, hogy a miniszteri intézkedések, melyek törvénysértés szempontjából utaltattak a bíróságokhoz, ott feltétlenül meghagyandók — osztozik; valamint abban is, hogy a kormánynak érdeksértéseket érintő intézkedéseit az államhatalom tekintélye szempontjából nem lenne helyes a bíróság elé terelni s a bíróságot ily ügyekben ellentétbe helyezni a kormánnyal. Az érdeksértéseket, hol a különböző felfogás gyakori s jogosult, birói forum elé vinni nem lenne czélszerű. Más szempont alá esnek a szerződési jellegű, például vasuti engedélyezési ügyek, még akkor is, ha érdeksértésekkel állnak kapcsolatban. A miniszter ily ügyek

elbirálásánál kétféle szerepet visz; az engedélyokmány privilegium természetű ugyan, de egyuttal bilaterális szerződés is; midőn a miniszter ennek ellenőrzését teljesíti, egyuttal érdekelt fél is, a két funktió tehát itt elválasztható nem lévén, a birói beavatkozásnak igenis helye van.

Egyéb hatásköri kérdésekre a multkor már jelezvén álláspontját, most azokkal foglalkozni nem kíván.

Áttér a *szervezetre* mondottakra.

A *felső bíróság* szervezetét mindenki helyeselte, csak Chorin tett ide vonatkozólag két kifogást. 1. Az egyik az, hogy ne a miniszter határozza meg azt, hogy mely ügyek intéztessenek el hármas s melyek az ötös tanácsban? Mindenesetre czélszerűbb lenne ezt magában a törvényben határozni meg s nincs kifogása az ellen, hogy ezt a bizottság kísérelje meg, miután a kormány e jog meg nem adása esetén csak teherből szabadul meg; ha helyes megállapodás sikerül: szívesen hozzájárul ehhez, de megjegyzi, hogy ez nagy nehézségbe fog kerülni. 2. A mi a döntvényekre vonatkozó másik kifogást illeti, a javaslatban csak az van kimondva, hogy a miniszternek joga legyen az osztálydöntvényt a teljes ülésben megapellálni, a mit nyomós indokok tesznek szükségessé s a mi a birói függetlenséget a legtávolabbról sem érinti. A pénzügyi bíróság elnöke nagy súlyt helyezett arra, hogy a pénzügyi döntvények önállóan alkottassanak, mert kiváló állami érdekek forognak itt kockán s egy egy döntvényből jelentékeny megterhelés és kár támadhat; viszont meg kellett adni a lehetőséget arra, hogy az esetleg egyoldalú döntés a plenum által felülvizsgálható legyen. Ennek és nem többnek a lehetőségét kívánja a javaslat megadni. És ha a javaslat illető §-ának szövegezése ezt a gondolatot nem fejezné ki világosan, nincs kifogása a szabatosabb szövegezés ellen.

Felemlítettett Földváry által az is, hogy nem kellene a törvényben kimondani azt, hogy a felső bíróságnak, meg a tanácsuléseknek tagjai fele részben magasabb birói qualificációval bíró egyének legyenek. Ez a jogszolgáltatás szempontjából egy nem épen jelentéktelen biztosíték, melynek meghagyása azonban a részleteknél lesz megvitatható.

Az *elsőfokú bíróság* szervezete már nem találkozott ily egyértelmű helyesléssel. Szólv ezuttal csupán annak principiális szükségét emeli ki, hogy az első fokon actualis tisztviselők is részt vegyenek. A főispáni elnökségre, mire az államtitkár bőven megadta a választ, ezuttal nem terjeszkedik ki.

A mi az *alispánt* illeti, valóságos kalamitásnak tartaná, ha egy ily birói intézmény létesítésekor a törvényhatóság első, legtöbb discretionális joggal felruházott tisztviselőjére nézve eleve kimondatnék, hogy a midőn igazságszolgáltatás forog kérdésben: szóba sem jöhet. Kifogásolják az alispánt, mint tagját, fejét azon tisztikarnak, melynek intézkedései az elsőbíróságnál megbíráltatnak. A testületi szellemnek meg vannak ugyan a maga kinövései, de a testületi szellem egyuttal a felmerült bajok ellensúlyozására is leginkább alkalmas. Az alispán szakképzettsége semmi mással nem volna pótolható, a kinevezett bíró az alispánt semmi esetre nem pótolhatná!

A *tiszti ügyészre* megjegyzi, hogy semmikép nem helyes, miszerint

magánpraxissal is foglalkozzék, a mi ott, hol még gyakorlatban van, mielőbb megszüntetendő; ezen esetben nem fog itélni oly ügyekben, melyekben mint magánfél képviselője, érdekelve van. Az incompatibilitási kifogás legfeljebb akkor bírna tartalommal, ha a gyámügyek is az elsőfokú közigazgatási bírósághoz mennének. Ámde ez ügyek, ha közigazgatási bírósághoz utaltatnak is, csupán a felső elé tartozhatnak.

Azt is mondják, hogy *három választott tag* azért a csekély napidíjért nem lesz található. Ha ez a kifogás alaposnak bizonyul: a napidíjat fel kell emelni! Különben az általa közelebbről ismert törvényhatóságokban egyáltalán nem aggódik, hogy három egyén ne akadna, ki készségesen fog vállalkozni s ebben ambícióját is leli. Szívesebben fognak választott elemek a bíróságba, mint a közigazgatási bizottságba jönni.

Mondják továbbá, hogy az elsőfokú bíróság *heterogen elemekből* fog állani. Ő épen azt látja, hogy homogen elemekből áll, mert hisz tagjai olyanok lesznek, kik a főispánt kivéve mind választás útján nyerik mandatumukat s a kik más téren is együttműködésre vannak utalva és szokva is.

Az *elsőfok bírói jellegének hiányai* ellen emelt kifogásokra egy általános megjegyzést tesz. Gyakran olvasta, hogy a francia elsőfokú bíróság nem megfelelő, mert nem bírói jellegű, mert tagjaiban az állandóság, a kellő qualificáció nincs meg. S mikor elment Franciaországba, úgy találta, hogy a közigazgatási bíróság működésében jobban megnyugosznak ott, mint a rendes bíróságban. Oka ennek az, mert a francia elsőfokú közigazgatási bíróság gyorsan jár el, kevés formákhoz köti eljárását, minélfogva olyanforma hire van, mint a mi börténbíróságunknak. Pedig a prefet inkább pártagens, mint a mi főispánunk; a tagok pedig, a prefectura tagjai mindig revokálhatók. És a bírói jelleg nélküli bíróság kitünő, működésével meg vannak elégedve az emberek, mert az élet nem mindig a theoria szerint alakul.

Az *eljárési rész* ellen felhozott, hogy a közérdek képviselőinek tág tért nyit. De az adminisztráció hatálya nálunk nem oly nagy, hogy gyengítésére sokat tehetnénk. A felmerült kifogások különben helyesen a részleteknél lesznek megvitathatók.

Megengedi, hogy a javaslatnak nagy fogyatkozásai lehetnek, de a legjobb meggyőződés szerint és a legjobb akarattal lett e javaslat megállapítva. Megítélésénél a feuforgott nehézségek tekintetbe veendők. Mentől mélyebben hatol valaki a javaslat tanulmányozásába, annál inkább látni fogja a nehézségeket. Tárgyilagos indokokkal támogatott módosítások elől — ismétli — elzárkózni nem fog, a mennyiben azok a javaslat sarkalatos elveit nem érintik; de kéri, alkossuk meg a törvényt mielőbb, mert ha elméleti szempontból emelhetők is ellene kifogások, azt senki nem tagadhatja el, hogy a mai viszonyokhoz képest nagy haladást jelent.

Beksics Gusztáv és Tisza István reflektálnak Gyurkovics szavaira. Az első ismételten fejtegeti, hogy a honossági és iparügyek bifurkálása s csupán a szorosán vett magyarországi ily ügyeknek a felső bírósághoz utalása, Horvátországban pedig egy külön szervezendő bíróságra ruházása nagyon veszélyes lenne.

Tisza István ellenben a kérdés ilyen megoldásában a Beksics argumentációja daczára semminemű veszélyt nem lát.

Issekutz Győző a miniszternek válaszolja, hogy ő ugyan a taxativ felsorolást feltétlenül helytelennek mondotta, de a javaslat el vagy el nem fogadását nem ennek fentartásához vagy fen nem tartásához és nem az érdeksérelmek védelméhez kötötte, hanem ahhoz, hogy a fegyelmi ügyek a közigazgatási bírósághoz tétessenek s hogy a mai főispán ne legyen elnöke az elsőfokú bíróságnak.

Iatkóczy Imre előadó a miniszter és államtitkár beható nyilatkozatai után felmentve érzi magát a kérdések hosszadalmas fejtegetésének kötelessége alól. A maga részéről is kiemeli, hogy a *felső-bíróság befolyásolását*, függetlenségének érintését egyáltalán nem czélozza a javaslat akkor, midőn a miniszternek döntvény megváltoztatási kívánság-kifejezést biztosít. A bíróság befolyásolása úgy a miniszter nyilatkozata, mint az indokolás szerint soha nem volt célba véve. E jog csupán előterjesztésben, a decisio revisiójára vonatkozó jogorvoslat megadásában nyilatkozik. Közelebbről szabályozni is lehet akként, hogy ha a bíróság fentartja az előbbi döntvényt, a miniszter felszólalási jogát ugyanazon decisióra nézve kétszer nem veheti igénybe.

A miniszter politikai felelősségét nem általában, hanem csupán az administratio controlja szempontjából mondá hatálytalannak.

A *jogszokás, joggyakorlat* fontosságát rajta kívül mások is hangsúlyozták. Szabad alkotmányos államokban a politikai jogok oly természetűek, hogy azokat a törvényhozás tulajdonképen nem tághatja, nem szűkítheti, hanem csak szabályozhatja. Ezek biztosítása tekintetében a bírói döntés az administratiónál mindenestre többet ér. A bírósági oltalomnak erre kiterjesztését — mondják — magasabb államérdekek kizárnák. Gondos taxatióval az államérdek védelméről is lehet gondoskodni.

Az *érdeksértések* védelmezését Tisza és Holló megtámadták. Az értelmezésre nézve van nézeteltérés. Ők mindazt, a minél bármilyen csekély discretionális vonás érvényesül, elzárják a bíróságtól; ő pedig demarcationális vonalat húz s megkülönböztetve azon ügyeket, melyek kizárólag discretionális döntés alá tartoznak s azokat, melyek elintézésénél a törvény megszabja a formát s csupán a helyes, igazságos mérték alkalmazásáról van szó, ez utóbbiakat is a bírósághoz vinné.

Az *első bíróság* szervezetét illetőleg ő a főszólyt a külön qualificált bíró, mint előadó bevonására fektette. A tekintetben, hogy 3, 5, 7-es tanács legyen-e? nézetét a többségének alárendeli. Ha az alispán mellőzhetlen tagnak tekintetik: ez irányban is fejet hajt. Csak a külön bíróra vonatkozó javaslatot kéri el nem ejteni, mert ha a contemplált tervezet nem válik be, később csak megrázkódások árán lehetne a bajon segíteni. Ez pedig okvetlenül bekövetkezik; ha minden tag dilettáns lesz, legyen legalább egy, ki az előadói tisztet jól teljesítheti, kinek jelentése jótékonyan hat a közigazgatásra, a közigazgatási visszaélések megbélyegzésére. Nem kell félni, hogy e tisztre nem akad elég jelentkező. Sok fog akadni a minisztériumok, törvényhatóságok köréből. Az előadó bíró s a közigazgatás egymásra lesznek utalva, nem lesz ellentét, féltékenység. Ez irányban definitive most ne döntsünk. A javaslat mai állapotában is oly haladást jelent, hogy készségesen elfogadja s elfogadásra ajánlja azt.

Pulszky Ágost megjegyzi, hogy ő nem junctimot kívánt, nem halasztani akarja a dolgot, de csupán aggályait fejtette ki az első-

foknak már most szervezése ellen. Ezért javasolta, hogy elégedjünk meg most a felső fok rendezésével, első foknak hagyjuk meg a köz-igazgatási bizottságot. Ez esetben is reducálható lenne a 12 forum!

De ha egyszer első fokút szervezünk, főispán, alispán ott nélkülözhetlen; egyuttal nélkülözhetlen egy szakelőadó bíró is. Ennek beállításával nem jár semmi inconvenientia; a tiszti ügyészre pedig más szerep vár a javaslatból válandó törvény életbeléptetésekor.

A hatáskörre nézve a részletes tárgyalásnál fogja a csoportos taxatio és jogszokás alapul vételét gyakorlatilag igazolni s kimutatni, hogy a közérdek megsértésétől nem kell azért aggódni. Veszedelemes principiumnak tartaná annak kimondását, hogy a hol megszűnik a positiv jog, a jognak törvényben formulázása, ott egyuttal megszűnik a bírói védelemben részesíthető jogositvány. A jognak nem codificált része így elvesztené azt a hatályát, a mivel régebben birt. E veszélyt meg kell előzni, valamint meg kell előzni azt is, hogy a felső bíróság túlterheltetvén, reménytelen restáncziáknak, az ország kiszámíthatatlan pénzügyi tehernek nézzen elé; a felső bíróság pedig hitelét, hatását könnyen elveszithetné. Ha ezt el nem kerüljük, hiába való munkát végezünk.

Holló Lajos a miniszter s államtitkárral szemben rectificálja néhány állításának értelmét.

A bizottság ezután általánosságban és részletes tárgyalás alapjául szótöbbséggel elfogadta a törvényjavaslatot.

II. RÉSZLETES TÁRGYALÁS.

IV. ülés. 1894. január 16-ikán.

A törvényjavaslat czíme.

Perczel Dezső elnök indítványozza, hogy az általánosan követni szokott gyakorlathoz képest a *törvényjavaslat czíme az egész javaslat részletes letárgyalása és elfogadása után* állapittassék meg.

Issekutz Győző indítványozza, hogy a *részletes tárgyalás függesztésével* albizottság küldessék ki a javaslatnak oly értelemben való átdolgozására, hogy az első fokú bíróság szervezete, a főispáni elnöklés mellőzésével, megfelelően átalakíttassék s hogy a hatásköri részbe a fegyelmi ügyek, az egyesülési és gyülekezési jog, a gyámsági, mezőrendőrségi s a védtörvényben szabályozott és az 1867: XII. törvény-cikkkel egybefüggő azon kérdések, melyek a katonai szolgálattal kapcsolatban nem állanak, — bevonassanak.

Indítványát következőkkel okolja meg.

Az államtitkár azt mondotta, hogy a felett lehet vitatkozni, hogy a főispáni állás fentartandó-e vagy sem, de az nem vitatható, hogy a mig fennáll: elnök legyen-e vagy sem? Ha a főispáni állás qualificációhoz kötött és jogi felelősséggel járó állás lesz: akkor a főispáni elnöklés nem aggályos. De ma még nem ilyen az állás, a mai főispán tehát elnök nem lehet. Mi most csupán a jelenlegi helyzetet vehetjük kiindulás-pontul, a jövővel ma nem törődhetünk. A főispán állítólagos függetlenségét sem fogadhatja el, mert ez ma legfeljebb egyéni, nem pedig intézményszerű biztosíték. A főispáni elnökség tehát egyik nyomós indok, hogy a javaslat teljesen átdol-

goztassék. Egyszerű indítványokkal vagy módosításokkal segíteni a bajon nem lehet.

Másik indok: a *fegyelmi ügyek* kérdése. Egy előttünk még ismeretlen törvényre tekintettel ez ügyeket nem tartja mellőzhetőnek. A köztisztviselő s nagyközönség érdeke egyaránt megkívánja a független fegyelmi bíráskodás azonnali életbeléptetését.

Ilyen: az *egyleti és gyülekezési jog* mellőzése. Épen azért, mert nincs ide vonatkozó pozitív törvény: mellőzhetlen a jogvédelem. Ezzel szemben az állami érdek hangsúlyozása nem komoly indok. A midőn e téren visszaélés követtetik el, az rendszerint nem a nemzeti állameszme érdekében, de az ellenzék ellen történik. Nem képzel egy olyan bíróságot, melynek kezében az állameszme veszélyeztetve lehetne.

A *gyámügyek, mezőrendőri ügyek* felvételének szüksége eléggé ki lett fejtve, ez ellen a kormánynak kifogása alig lehet.

Ott vannak aztán az *állampolgársági, az ipar és a katonai ügyek*. Az 1867: XII. t.-cz. 11–14. §-ai szerint világos, hogy a magyar állampolgárok azon jogai és kötelességei felett, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, szabadon rendelkezhetünk. A katonai szempont csak attól kezdve s addig dominál, míg valaki tényleg a véderő kötelékében áll. De a midőn jogok s kötelességek érvényesülése van szönyegen, a bírói védelem mellőzhetlen. Az 1886: XX., 1889: VI. törvénycikken s véderőutasításokon alapuló fontos ilyennemű kérdéseket ki kell venni a katonai adminisztráció kezéből s független bíróságra kell bízni. Nem akar mindent felsorolni, csak példaként hozza fel a következő, bírói védelemben részesítendő kérdéseket: 1. az *önkéntesi jog* megadása vagy megtagadása, mert e jog nem a katonának, de az állampolgárnak van megadva, 2. *póttartalékba helyezés*, 3. *jelentkezés elmulasztása által elkövetett kihágás*, 4. *sorozás, felülvizsgálatról elmaradás*, 5. a végrehajtási utasításokban foglalt számos oly kérdés, melyeknek végleges elintézése a honvédelmi miniszter kezébe van letéve s a melyeknél sokkal kisebb fontosságú kérdések bírói védelméről gondoskodunk.

Gr. Andrássy Gyula államtitkár: Miután az általános vita már bezárult, Issekutz példáját nem követi. Egyszerűen tiltakozik az ellen, mintha ő az általános vita folyamán azt mondotta volna, hogy a főispáni állás esetleg el is törölhető. Ő egyszerűen csak azt mondá, hogy a felett vitatkozhatni, hogy a főispán *mai* állása, hatásköre fentartandó-e vagy sem.

Iatkóczy Imre előadó az indítványt gyakorlatinak nem tartja, mert albizottság kiküldésének legfeljebb a hatáskör megállapításánál lehetne helye. A *törvényjavaslat címére* nézve megjegyzi, hogy a törvényjavaslat tartalmának jobban megfelelne »a *közigazgatási bíráskodásról*« elnevezés, miután a javaslatban nem csupán a bíróságok szervezetéről, de azok hatásköréről s az eljárásról is szó van.

Tisza István: Végül döntsünk a cím felett.

Szederkényi Nándor: A tett indítványt nem tekinti halasztási indítványnak és hozzájárul. A javaslatot általában sem fogadta el, mert azt nézete szerint átdolgozni nem lehet. Feltevése alaposságát mutatja az Issekutz példája, ki mihelyt a részletek átdolgozására tesz indítványt: az elhalasztásnak jeleztetik. A belügyminiszter az ő felszólalása ellen két kifogást tett: főként azt, hogy nem mondotta meg, mit akar? Ő bírált és programot adni nem tartozott. De a

miniszter kívánságára most jelzi álláspontját. Ő a kétféle birói statusnak nem barátja. *Ő egyetlen bíróságot szeretne, mely mindennemű magán és közjogi sérelmek ügyében ítélkezzék*; ha a választói jog kérdésében a Curia ítélhet, a rendes bíróság ítélhetne mindennemű közigazgatási vitás ügyekben is. Bíróságaink igaz némileg egyoldalú irányban fejlődtek, de vannak azért külön szakosztályaik, be lehetne ott rendezni a közigazgatási osztályt is. Eljön az idő, midőn a helytelen bifurcatió megszűnik, egységes biráskodás lesz, a mi a jogvédelemnek teljes biztosítékát képezi. Hisz lépten nyomon látjuk a bifurcatió hátrányait. A kihágási, a gyámügyekkel nem tudjuk: mitevők legyünk? Idestova három hatalmi kör közt kell ezeket megosztanunk. A magyar jogfejlődés egységes bíróságot ismert, minden jogsérelem oda tartozott. A kényszer-helyzetben a bírósági javaslat egyes eszméit helyesli ugyan, de az egésztől nagy mértékben idegenkedik. Issekutz indítványát, melynek elfogadásától javulást vár, elfogadja.

Hieronymy Károly belügyminiszter utalván arra, hogy a múlt ülésben a javaslat általánosságban már elfogadtatott, Issekutz indítványát egész más világításban látja. Lojálisan kíván vitatkozni s az Issekutz álláspontjára helyezkedik, bár nem helyesli azt. Issekutz csak egyéni nézetének adott kifejezést, midőn a főispáni elnöklést helyteleníti, midőn a hatáskörbe több ügycsoport felvételét kívánja, a miből még nem következik az, mintha a bizottság is elejtendőnek vélné a főispáni elnöklést s felveendőnek tartaná a mellőzött ügyeket. Az indítvány azonban nemcsak korai, de szükségtelen is. Ha a bizottság ugyanis azt határozná: hogy a *honossági vagy iparügyek* felvétessenek: Ő concret indítványokkal tudna előállani, mert nála készen van az, a minek kidolgozásával Issekutz egy albizottságot akar terhelni.

Szederkényi fejtegetései az általános vitába tartoztak volna, de röviden mégis reflectál azokra. *Az az eszme, hogy az összes közigazgatási jogsérelmek rendes bírósághoz menjenek, gyakorlatilag kivihetetlen*, mert egész más irányban fejlődött a rendes bírósági szervezet, semhogy e functióra képes lehetne; mert a bíróság s közigazgatás közt létezett régi összeköttetés teljesen megszakadt s mert rendes bíróságoknak érdemben döntő hatáskör nem adható. Ha a történelmi fejlődésnek fonala meg nem szakad: talán gyakorlatilag fel lehetne ily eszmét vetni, így azonban nem.

A javaslat címét szoló is a vita végén kéri megállapítani.

Pulszky Ágost. Az általános vita befejezte után az albizottság kiküldését teljesen indokolatlannak tartja. A hatásköri rész ezt talán majd szükségessé teszi, de nem a tárgyalás előtt, hanem után, *revisio* céljából; habár esetleg erre sem lesz szükség, mert az indítványok már itt a bizottságban formulázva lesznek. A bizottság Issekutz indítványának elfogadásakor már meghozott határozatával jönne ellentétbe. A törvényjavaslat címe végül lesz megállapítandó.

Gullner Gyula *célszerűségi kérdésnek* tekinti az indítvány el vagy el nem fogadását, mivel a javaslatnak általánosságban történt elfogadásából az még korántsem következik, hogy ezzel a javaslat összes lényeges intézkedései elfogadtattak volna. Ha ő az általános tárgyalásban részt vehet: szintén elfogadta volna azt, a nélkül, hogy minden intézkedésével meg lenne elégedve. Mivel ő is sok részt lényegesen átdolgozandónak vél, csupán *célszerűségi kérdésnek*

látja azt, hogy ez átdolgozás bizottságilag vagy albizottságilag eszközöltessék-e? Az a kérdés, melyik módozat mellett érünk hamarabb célra? Legcélszerűbb lenne sorra venni a cardinális kérdéseket s azok eldöntése szerint az átalakításhoz fogni.

Tisza István szintén *célszerűségi kérdésnek* tekinti s épen e szempontból helytelenitené, most 7—8 egymástól eltérő elvi kérdésnek egy kalap alá vonását, a mi egy zürzavaros vitára vezetne. Az egyes részeknél majd megvitathatjuk az általános kérdéseket. Mindenki kész indítványokkal állhat elő s legfeljebb a tárgyalás befejeztével lesz szükség szövegező bizottságra.

A bizottság szótöbbséggel mellőzi Issekutz indítványát s a javaslat címét a tárgyalás befejeztéig függőben hagyja.

Latkóczy Imre előadó némi pleonasmust lát az 1. §. a) pontjánál, a mennyiben a vármegyei és a városi törvényhatóságok külön megnevezése talán felesleges.

Tisza István világosabbnak tartja az eredeti szöveget, melyből tisztán kivehető, hogy egy ugyanazon városban két (megyei és városi) bíróság lehet. Az első bekezdésben előforduló »sérelmek« szót azonban »jogsérelmek« kifejezéssel cserélné fel, mely indítvány, ha akadémikus természetűnek látszik is, indokolt azért, mert egy új intézmény célja körülírásánál a szabatosság a fő.

Wlassics Gyula az első bekezdést érdemileg tartja nem szabatosnak, mert a hatóságok által okozott jogsérelmek orvoslására (a mennyiben culpa vagy dolus forog fenn), a civil és büntető bíróságok előtti eljárásnak is van helye. A törvényben semminemű doctrinair meghatározásnak nem barátja. Épen azért *teljesen elhagyná a definitiót* s csak annyit mondana ki az 1. §-ban, hogy első fokú bíróságok és felső bíróság szerveztetnek. (Tisza a Wlassics indítványához hozzájárul.)

Szederkényi Nándor. Mindjárt a javaslat megindulása erőltetett és hibás. Nem mindig sérelem az, a mi felett a bíróság ítél, hanem sokszor csak egyszerű vita. Szabatosabban úgy lenne tehát az 1. §. szövegezhető, hogy a bíróságok a »felmerülő közigazgatási vitás kérdések elbírálására« szerveztetnek.

Gullner Gyula megtartaná a szöveget, úgy, a mint van. Jó megmondani a célt, a törvényt magyarázattól nem fél. Mindössze azt jegyzi meg, hogy nem következetes dolog »első fokú« és »felső« bíróságról beszélni. Az első fokot egyszerűen »közigazgatási bíróság«-nak lehetne nevezni.

Issekutz Győző Wlassics indítványát elfogadja. Szerinte az első fokot talán »első fokú« bíróságnak lehetne nevezni.

Pulszky Ágost. Wlassics indítványa annyival inkább helyes, mert a törvényjavaslatban tulajdonképp három különböző §. (u. m. az 1., 32. és 113. §.) szólnak a bíróságok feladatáról. Miután e három §. közt eltérés van, a tudomány mindenikből más magyarázatot fog levonni. Jobb itt általános definitióba nem bocsátkozni, a mi által elkerülhetjük a jog- és érdeksérelem felett való, jelenleg még meddő vitát is. Bár az »első fokú« megjelölés azért nem egészen szabatos, mert néha a felső bíróság is első fokon jár el: nem változtatná meg, mert megfelelőbb kifejezést nem találhatunk.

Mülek Lajos Wlassics indítványát helyesli.

Beksics Gusztáv szerint úgy lehetne megmenteni az első bekezdést, ha beszuratnék: »a II. rész II. fejezetében foglalt hatáskörben«.

Hieronymi Károly belügyminiszter az előadói nézet el vagy el nem fogadására nagy súlyt nem helyez, de a hallottak arról győzték meg, hogy az eredeti szöveg jobb s világosabb, mert kifejezi, hogy *némelyik törvényhatóságú városban két bíróság is lesz.*

Wlassics indítványára megjegyzi, hogy igaz ugyan, hogy a *definíciónak* szorosan véve itt nincs helye, mégis *célszerűnek* vélte annak felvételét azért, *mert új intézménnyel állunk szemben.* A javaslathoz legközelebb áll Beksics definíciója, de ez azért rossz, mert nem kimerítő, a rendeletekre vonatkozó hatáskör a II. rész I. fejezetében lévén körvonaloza.

Azt, hogy az 1. §. szövegezéséből félreértés támadhatna, azért nem fogadhatja el, mert itt nincs kimondva, hogy *minden* sérelemre *kizárólag* közigazgatási bíróság előtt nyílne meg a jogvédelem útja. Az 1. és 32. §-ok közt sincs ellentét, mert itt minden, a 32. §-ban pedig csupán a törvényre alapított sérelmekről van szó. A 113. §-beli definíció sem bővebb az 1. §-énál, mert a 113. §-ban előforduló *»bármely«* kifejezés csak azt jelenti, hogy a magánpanasz a közérdek sérelmére is kiterjedhet. Fentartaná a szöveget, mert új institutió nál a cél megmondása nem felesleges, de ha ez nem fogadhatnák el, úgy a Wlassics indítványához járul. A **jogsérelem** hangsúlyozásával ugyanis mit sem praecisiroznánk, mert a jog- és érdeksértés közti határvonalat nem tudjuk majd szabatosan megvonni, sőt érdeksérelmeket is kénytelenek leszünk bírósághoz utalni.

Pulszky Ágost szerint a javaslati szöveg csak úgy volna fenttartható, ha az mondatnák, a közigazgatási sérelmek orvoslására közigazgatási bíróságok is szerveztetnek, de így definiálni nem lehet.

Chorin Ferencz szerint a körülírás ritkán lehet praecis. A mostaninál két akadály van, 1. hogy kérdés, milyen sérelmeket (jogiakat vagy érdeksérelmeket is) utaljunk-e bírósághoz? (az általános vita eredménye szerint csak a jogiakat); 2. hogy az közigazgatási sérelmek orvoslása nem csupán közigazgatási, de rendes és büntető bíróságok előtt is történik. Legfelebb *negatív meghatározással* lehetne boldogulni, vagyis ha a mostani első bekezdéshez hozzátétenék *»a mennyiben a sérelem orvoslása nem a rendes vagy büntető bíróságokhoz tartozik«.*

Lits Gyula szerint a *szöveg fenttartható*, mert így legalább a laicus is, ki kezébe veszi a törvényt, mindjárt látná, mire vonatkozik. Az nem vonható kétségbe, hogy a közigazgatási bíróságok hatósági sérelmek orvoslására szerveztetnek, félreértés pedig ki van zárva.

Gyurkovics György elfogadja az 1. §-t.

Tisza István. Ő érdeksértéseket egyáltalán nem akar bírósághoz utalni. Megjegyzi továbbá, hogy ha az első bekezdésben nincs is a *»minden«* és *»kizárólag«* kifejezés, megszorítás nem lévén, általános értelme van.

Wlassics indítványa elfogadtatván, az 1. §. következő szövegezéssel állapittatik meg:

1. §.

Minden vármegye székhelyén s minden törvényhatósági joggal felruházott városban egy-egy »első fokú közigazgatási bíróság« és Budapesten »királyi felső közigazgatási bíróság« állittatik fel.

Gullner Gyula. Az egész javaslatnak egyik leglényegesebb §-át képezi ezen, az első fokú bíróság szervezetét megállapító §. Az

indokolás szerint a szervezetet maga a miniszter sem tartja szerencsésnek, de ennél jobbat alkotni nem tud. Szerinte *ennél rosszabb szervezet nem lehet*. Csodálkozik a legpraktikusabb államférfiúnak tartott belügyminiszteren, hogy csak ilyet tud alkotni. Ily szervezetű első fokú bíróságra semminemű szükség nincsen; ha csak ilyet akarunk szervezni, akkor bátran bizhatjuk a közigazgatási bizottságnak egy albizottságára az első fokú bíraskodást.

Az elnök a testületet mindig rendkívül befolyásolhatja. Ő úgy gondolta előbb az 1. §. szövegéből, hogy a miniszter az elnökkel együtt 5 tagú bíróságot akar (2 választott taggal). Ámde most azt hallja, hogy a testület 6 tagból is állhat. Ez esetben páros számú lévén a tagok száma, a főispán votum Minervaeval él, vagy pedig egyáltalán soha nem szavaz. Egyiket sem helyesli. Es a politikai személy elnöklete alatt s túlnyomó befolyásával működő alsó fokú bíróság határozatainak egy része a felső bírósághoz nem felelbezhető!

Mellé van aztán adva az alispán és tisztí ügyész, mindkettőt a főispán candidálta. Legalkalmasabb mód egy *pártbíráskodás* megteremtésére.

Ha egyszer komoly a cél: akarjunk s merjünk valóságos bíróságot teremteni. *A bíróság céljával ellenkezik, hogy a tisztviselők által elkövetett jogsérelmek orvoslását ugyanazon tisztviselők főnökeire bizzuk.*

A főispáni karban van sok tevékeny, politikailag hasznos tag; de van másnemű is. Hivatásuk egészen alkalmatlanná teszi őket a bíraskodásra. Maga a szervezet utasítja őket egyoldalúságra, a parlamentáris kormányzat mindig pártkormányzat, ők pedig ezen pártkormányzat organumai. A főispánnak qualificációja sincs. Ha bíróságot akarunk alkotni, függetlent alkossunk. Független elemekből kell összeállítani s birói attributumokkal felruházni.

Az ő tervezete szerint az első fokú közigazgatási bíróságot képezné:

»egy elnök, a kir. ítélőtábla birájával egyenlő ranggal és jelleggel;

egy előadó bíró, a kir. törvényszék birájával egyenlő ranggal és jelleggel;

vármegyékben az alispán (illetőleg helyettese), törvényhatóságú városokban a polgármester, illetőleg helyettese;

a törvényhatósági bizottság által saját kebeléből *titkos* szavazattal 3 évenként választandó 3 rendes és 3 póttag;

köztisztviselők a bíróság tagjaivá nem választhatók;

az elnököt és az előadó bíró a miniszterium előterjesztésére ő Felsége a király nevezi ki.«

Hieronymy Károly belügyminiszter: Miután Gullner az általános vitában nem vett részt s csak most mondotta el nézetét, kénytelen némely általános természetű reflexiókat tenni azokra. Gullner szerint a javaslatbeli megoldás a legrosszabb megoldás, holott ez az egyedül helyes. Az *első fokot actualis tisztviselők bevonásával kell megalkotni; az első fokú bíróságot nem szabad a közigazgatással ellentétbe helyezni*. Gullner javaslatának elfogadásával oly helyrehozhatlan ellentét teremtetnék a közigazgatást tényleg vezető hatóságok és a bíróságok közt, mely a közigazgatást teljesen megbénítaná.

A bíróság főczélja: megakadályozni azt, hogy a tisztviselők a törvénybiztosította jogokat megsérthessék. Ez pedig az első fok javasolt szervezetével is el lesz érve. Azonfelül minden ügy felebbezhető a felső bírósághoz.

A kormánynak semmi indoka sincs, hogy azon politikai jogok tekintetében, melyek e bírósághoz utaltatnak, a főispánt bármely irányban befolyásolja. De a főispánra nézve egyéni lehetetlenség is, hogy a bírósági ügyeket pártszempontból kezelje, hiszen nem titkon ítél, de nyilvánosan, contradictorius eljárás mellett.

Ha a bíróságot nem alakítjuk az actualis közigazgatási tisztviselőkből, oly *antagonismust* hozunk be a két hatalmi kör között, mely a közigazgatást megbénítaná. Mire lenne ez jó?

Az alispánt Gullner is bent hagyja a bíróságban, ezt bizonyára azért teszi, hogy a közigazgatási érdek képviselőtét ő is szükségesnek tartja, de tényleg úgy képviselteti, hogy ez a *közigazgatási érdek ott elenyészszék*. Az különben *nem áll, hogy az alispán annyira függene a főispántól*, sőt sok esetben az a baj, hogy nagy az eltérés és harc a kettő között.

A *tiszti ügyész*, ha a magán ügyvédekéstől eltiltjuk, meg tud felelni bírói hivatásának; ha nincs ideje, úgy a tiszti ügyészi hivatalt meg kell erősíteni. *Az alispán a tiszti ügyésznél elfoglaltabb s mégis Gullner is benhagyja a bíróságban.*

A *választott elem túlsúlya* is bizonyítja, hogy itt hatalmi érdek előmozdítása nem czéloztatott. Két tisztviselő taggal szemben három választott áll.

Nagy súlyt helyez arra, hogy a közigazgatástól a bíróság ne szakittassék el teljesen. *Igyekezünk inkább azon, hogy a közigazgatás igazságos s kifogástalan legyen, törvényes formák közt mozogjon s hogy az önkény minél szűkebb térre szoríttassék.*

Ugy látszik, a bíróság szó csinál sok zavart. A felállítandó közigazgatási bíráskodásnak nem az a feladata, mint a rendes bíróságoknak, hogy magánjogot védjen, hanem az, hogy biztosítsa a jogokat. Épen ennél fogva az elsőfokot a közigazgatási szervezettől elkülöníteni s idegen elemekből alakítani nem lehet.

Földváry Miklós szerint az elsőfok szervezete az általános vitában bőven meg volt vitatva. Az életben nem áll az az éles ellentét főispán és autonóm elemek között. *A bírósági elnökként ő a főispánt meghagyja*, de ismerve jól a megyei életet, mondhatja, hogy az *elsőfok szervezése csak kísérletkép fog sikerülni s előbb-utóbb szükséges lesz állandó elemek alkalmazása is. Nem bizik abban, hogy önkormányzati elemek vállalkozzanak*, mert nálunk — fájdalom — nincs önkormányzati szellem, de nincs is meg jelenleg Magyarországon az önkormányzati feladatokra vállalkozni képes osztály. A meny nyiben pedig mégis akad, a ki vállalkozik, *nem kényszerből s nem napidíjért* vállalkozik, minél fogva ő mindkettőre vonatkozó intézkedéseket kihagyná, mert a vállalkozóknak *csupán ambíciójában* bizik. A közigazgatási bizottság bevált, az emberek ambicionálják az itteni tagságot, úgy a hogy eljárnak ülésekre.

A választott bírósági tagok választását nem a közgyűlésre, (mert ez politikai vonatkozású választást végezne), de a közig. bizottságra bizná. A választmányi tagok mandátumát 3 évről 1 évre szállítaná, napidíj, kényszerintézkedések, fegyelmi felelősség elhagyásával.

Mülek Lajos *első fokon is független, pártatlan bíróságot szeretne, úgy, mint a felső fokon. A mostani javaslatban nem látja a szükséges biztosítékokat. A főispán párturalom képviselője, felelősség nélkül. Ily hatalom kezébe, mely culturállamban pártatlan, nem teszi le a jogvédelmet. Kifogásolja, hogy a második tanácsban a tisztviselők helyetteseinek megjelölése a miniszterre bízatik; hogy tisztviselő mindig három vesz részt, önkormányzati elem pedig néha csak kettő. Kisebb ügyekben három tagú tanács is terveztetik, a hol talán választott tag egyáltalán nem vesz részt.*

Miután tehát a főispánban nincs semmi garancia, az alispán megválaszthatósága perczétől kezdve a főispán embere, a tiszti ügyész pedig szintén nem független, a javaslati szervezetet nem fogadhatja el, hanem a szakaszt következőleg ajánlja elfogadásra:

»Az első fokú közigazgatási bíróság elnökét és elnökhelyettesét a miniszterium előterjesztésére — kir. táblai birói ranggal — O Felsége a király nevezi ki.

Tagjai a bíróságnak: a törvényhatósági közgyűlés által saját kebeléből három évenként választandó és alább megnevezendő qualificációval bíró hat rendes és három pótag.

Köztisztviselők a bíróság tagjaivá nem választhatók.

Előadója a bíróságnak a megfelelő érdektelen köztisztviselő.«

Tisza István szerint *a közigazgatási bizottság mai szervezetében az önkormányzati körből veendő tagok megválasztására nem alkalmas, mivel a tisztviselők száma a bizottságban túlnyomó.*

A helyzet, melyet Földváry festett, nem mindenütt oly sötét. Némileg a választási rendszerben van az önkormányzat veszedelme. Az érdeklődés a tisztviselők választásában culminál, a választott tisztviselőkben a közönség a maga embereit látja, nem tartja szükségesnek azok ellenőrzését. Más lesz a helyzet a kinevezési rendszer behozatala után, akkor majd az ellenőrzési kedv, az autonomikus jogok iránti féltékenység, az egészséges és hasznos surlódás kifejlik.

Főprincipium: hogy az alsó fokot is függetlennek szervezzük-e, a közigazgatástól teljesen elszakítva, vagy pedig azzal nexusban? Azon ügyeket tekintve, melyek *az alsó fok* hatáskörébe tartoznak, *nem a bírósági szervezeten, de a contradictorius eljáráson fekszik a főszűl.* Nem teszünk jó szolgálatot a közügynek, ha azt mondjuk, hogy a zsarnok közigazgatási szervezetben működő emberek nem alkalmasak a jurisdictióra, ez a discreditálás nem volna helyén való. *A főszűl* arra helyezendő, hogy *a közigazgatás minden irányban objectiv legyen, nem pedig azt kell hangoztatni, hogy a közigazgatás és bíraskodás egészen ellentétes valami. A közigazgatási tisztviselőknek a jurisdictióval foglalkozása meg fog látszani a discr. hatáskörben is. Ne kicsinyeljük az eljárási formákban rejlő biztosítékokat s azt, hogy az első fokú bíróságok a felső bíróság felügyelete alatt állanak.*

A mennyiben pedig egyes esetekben a *felebbezési jog kiterjesztése* válnék szükségessé: belemegy ebbe, csak aztán *a felső bíróság túlterhelve ne legyen.*

A fenti általános elvekből folyik a tett módosítások el nem fogadhatása. *Attól különösen, hogy egy bírót vigyünk be a szervezetbe, semmi javulást nem vár.*

Az összhangra, a közigazgatási elemek belenevelésére helyezve a súlyt és a kellő garantiákat megtalálva a contradictorius eljárásban és a felsőbírósághoz való felebbezhetetésben, elfogadja a szakaszt.

Tomesányi László úgy érzi, hogy az *alsó fokon teljesen kielégítő organumot teremteni nem lehet*. Ahányan vagyunk, majdnem annyi-féleképen kívánjuk szervezni az alsó fokot. Az, hogy a sérelmek ily alakban reconsideráció tárgyává tétethetnek: magában véve tagadhatlan előny.

A főispáni állásban jelenleg intézményszerű biztosítékot nem látván, inkább odahajlik, hogy az *alispán legyen az elnök*, ki a javaslat szerint különben is elnökhelyettes. *Előadóként egy bírót bevenni újabb kerékkötő lenne*. Ha a *tiszti ügyészt* beviszszük, érzi, hogy előbb-utóbb szaporítani kell a személyzetet. A bíróság szervezése okvetlenül maga után vonja, hogy *a magistrátust egy taggal szaporítsuk*. Talán *egy új jegyzői állást* kell szerveznünk, e functióért külön javadalmazással.

Tervezete szerint elnök: az alispán.

Tagok: tiszti ügyész és előadó jegyző.

A választmányi tagokat a közgyűlés által választatná.

Egyébként minden oly módosítványhoz hozzájárul, a mely szerint az elnök más, mint a főispán legyen.

Zay Adolf szerint az általános vita folyamán lényegileg eldőlt nemcsak az a kérdés, hogy érdemben döntő két fokozatú külön bíróság legyen, de az is, hogy az alsó fok tényleges tisztviselők bevonásával szerveztessék. Ezek közreműködése befolyik arra, hogy az adminisztráció egész intézésében jog legyen.

A *főispánra is kiterjesztendőnek véli a jogi és fegyelmi felelősséget*, a mi a 8. és 9. §. szerint nem világos.

A *választott tagok* többségét nem látja egészen biztosítva. A javaslat — úgy látszik — arra gondol, hogy a választott tagok hárman soha nem lesznek jelen. A többség létrehozására ő *négy rendes és négy póttagot* szeretne (a porosz bíróságnál is 2 tisztviselővel szemben 4 választmányi tag).

A *választott tagok mandátumát túlhosszúnak tartja*. Az esküdtektől sem kívánjuk, hogy mindig szolgáljanak. E célból a 2. §. negyedik bekezdését következőleg ajánlja elfogadásra:

»Tagjai ezeken kívül még mindkét rendű törvényhatóságban a törvényhatósági bizottság által saját kebeléből választandó 4 rendes és 4 póttag.

E célból a törvényhatósági bizottság három évenként saját kebeléből választ 16 rendes és 16 póttagot, melyek egymást 4—4 tagonként minden negyedévben váltásák fel.«

Szederkényi Nándor elvi álláspontjából kifolyólag a *törvényszékeket delegálná* első fokú közigazgatási bíróságokul. De ettől oly messze áll a javaslat egész rendszere, hogy ezt még csak indítványba hozni sem meri. Hisz a miniszter még az elnök-bírótól is fél s úgy látszik, első fokon nem is kíván bírói szervezetet, valóságos jogszolgáltatást.

Teljesen ki van zárva az, hogy a mai főispán egy komolyan vett bírói szervezet élén állhasson. Egy ember, ki helyét minden perczen elhagyhatja vagy elhagyni köteles, hogy lehet bíró? Olyan lesz ez a főispáni elnökség alatt működő bíróság, mint a mostani közigazgatási bizottság, hol ha a főispán véleményét elmondá, a tisztviselő, sőt néha még a választott tag sem mer megszólalni, mert ellenkező nézetnyilvánítással miért tegye ki magát kellemetlenségnek, üldözésnek.

Nem lehet érteni valóban, hogy az első fokon miért nem merik megteremteni a független bíróságot. A miniszter büszkén mutat rá a felső fok sikerült szervezetére, miért nem teszi ugyanezt az alsó fokkal is? Vagy talán ezeket az alsó fokhoz utalt jelentéktelen ügyeket nem meri független bírói döntés alá bocsátani? Sőt még a felső bírósághoz felebbezhetését sem engedi meg minden ügyben. Attól félnek, hogy a jogérzet nagyon kifejlődnék a közönség és tisztviselők körében.

Legközelebb áll Múlek indítványához, azután Gullneréhez.

Pulszky Ágost. A 2. §. a leglényegesebb szervezeti kérdést tartalmazza; oly különféle fontos intézkedéseket, hogy az itt foglalt kérdések felett külön-külön kell szavazni.

A főispáni kérdés minden oldalról meg lett vitatva. A jelenlegi szervezetben az egyedüli elnök, más nem is lehet.

Az alispán, mint a közigazgatási szakszempont képviselője s mint elnökhelyettes mellőzhetlen.

Ellenben a tiszti ügyész egész működése és jellege ellenkezik azzal, hogy bírói tag legyen. A tiszti ügyész képviseli a vármegyét, ellenőrzi, indítványoz, magán praxist folytat; a bíróság felállítása után pedig a közérdek képviselője vár rá. A hatósági panasznak jogi elemre kell bízva lenni; közérdek szempontjából felebbezni is kell, mely felebbezés megszerkesztésére a legkiválóbb fő- és alispán sem alkalmas, hanem csupán a tiszti ügyész. Ő tehát egész más állást szán a jövő szervezetben a tiszti ügyésznek, mint a javaslat.

A tiszti ügyész helyett azonban ő nem egy teljes bírói attribútumokkal felruházott és bírói statusba tartozó bírót kíván, mert ha ide egy más statusba tartozó, bírói előmenetelre számító, fegyelmileg másúvé tartozó tagot állítanánk be, akkor csakugyan előállna az ellentét közte s az első bíróság többi tagja közt. Ő egy közigazgatási tisztviselőt kíván, ki állandóan ezen ügyekkel foglalkozzék, a többi tagokkal összhangban, azokkal egyenlő felelősség mellett. Fődolog, hogy állandó legyen s egy oly kéz, mely egészen a bíróságé. Az elnökváltozás hátrányait is ellensúlyozhatja, a felső bíróság legjobb tagja lesz. Ennek beállításában nem látja csiráját annak az ellentétnek, a minek kifejlődésétől a miniszter és Tisza I. tartanak. Intézkedő hatalommal ez nem fog bírni, tehát ellentét nem támadhat; jogi qualificációja lesz (mind ezentúl minden közigazgatási tisztviselőnek, az új vizsgarendszer folytán). Némi véleménykülönbség támadhat közte s az alispán közt, de ez csak az egészséges surlódásig fog terjedni; nem oly ellentét támad, mintha egy valóságos bírót vinnénk be. Nagy előnyt látna ennek beállításában: elejét látná véve a felebbezések felburjánzásának; biztosítva látná a felső bíróság elé kerülő ítéletek jogi indokolását. Annál szükségesebb pedig, mert a választott tagoktól sok jót nem vár. Csökkentené az önkormányzati elemnek a bírói határozatokban részvételi számát, mert a hatból bajosan lesz ott mindig kettő. A rendes eljárás hármassal történhetné, ha bejönne egy állandó szakember. A választott tagokra bizonyos qualificációt tűzne ki, az ügyvédek kizárná. Oly súlyos teherről van itt szó, hogy egy független ember fegyelmi eljárásnak vessen alá magát, hogy két hetenkint napokat töltsön el oly ügyekkel, melyek szorosan véve nem érintik azt a kört, mely iránt érdeklődik. Ily terhes functióra másutt sem igen akadna ember, hisz még Angliában s Amerikában is nehéz esküdtet fogni.

V-ik ülés január 22-én.

Lits Gyula. A főispánnak az első fokú bíróságban elnöklése ellen felhozott aggályokat osztja s e tekintetben utal a főispánok túlkapásai ellen úgy a parlamentben, mint azon kívül hangoztatott panaszokra. E panaszoknak most újabb táp lesz nyújtva, mert ha az administratív főispán iránt sincs bizalom, még kevesebb lesz a bíró-főispán iránt. A főispáni elnöklést tehát mellőztetni kéri.

A többi tagokat illetőleg sem Mülek, sem Gullner indítványához nem csatlakozhatik. Mülekéhez azért nem, mert a bíraskodást tisztán választott elemekre bízni veszedelmes kísérlet lenne. Nagy kérdés: minden vármegyében akad-e elég s arra való elem? A bíraskodást tisztán dilettáns testületre bízni lelkiismeretesen nem tudná. Gullner indítványához pedig azért nem csatlakozhatik, mert az elnöklő birónak elég dolga nem lenne s ha a kísérlet — mit most teszünk — be nem válik: elhelyezéséről bajos volna gondoskodni. Egész más kérdés azonban az állandó szakreferens. Ez a minimuma annak valóban, a mit a felállítandó bíróságtól megkövetelhetünk. A tiszti ügyész vagy egyik, vagy másik funkcióját hanyagolná el. Pedig a ki a bíróságban előadással foglalkozik: kell, hogy e foglalkozás kizárólagos, vagy legalább főfunkciója legyen.

Ő az *első fokú bíróság élére egy független, választott tagot* tenne. A többi tag pedig lenne: az alispán (polgármester), egy bírói minősítéssel bíró kinevezett szakreferens és két választott tag.

Wlassics Gyula. Az első fok függetlensége alatt nem szakbíróságot ért, hanem azt érti, hogy autonom elemekre fektetessék a főszűly. Mivel pedig nem szeretné, hogy az első fok minden határozata a felső bírósághoz felebbeztessék, eredetileg ő is egy állandó előadót kívánt, mint Gullner és Mülek is. Legmesszebb ment Szederkényi, ki rendes bíróságokhoz utalná a contentiósus közigazgatási ügyeket. Ez lenne a legrosszabb megoldás, mely a judicatura egész irányát megrontaná.

Egy dolog van azonban, a mit ő nagyon megfontolt s a bizottság beható megfontolásába ajánl. Ez pedig az, hogy most a törvényhatósági reform előtt *állandó jellegű bíróság alig alkotható*. Bárminth szervezzük is most, a közigazgatási reformkor hozzá kellend nyulnunk; tehát még ha már most mindjárt állandó szervezetet kívánnánk is alkotni, az valószínűleg ideiglenes jellegű lenne. Nagy kérdés tehát: nem helyesebb-e most az állandó szervezet igényéről teljesen lemondani s egy kizárólag a mai keretbe bele illő szervezetet alkotni? A provisorium alatt majd az állandó szervezet mikéntje tekintetében gazdag tapasztalatokat gyűjthetünk. Oly szervezetet kell most alkotnunk, melyben sem a bíróság és közigazgatás közt, sem magában a bíróság kebelében antagonismus ne fejlődjék ki. E szempontból aggályai vannak Pulszky azon indítványa ellen, hogy a most még választott tisztviselői elemek közé egy *kinevezett tagot* vigyünk be. A választott alispán s a kinevezett előadó közt könnyen antagonismus támadhat. A kinevezett előadó elmozditható, áthelyezhető, fegyelmi felelőssége külön szabályozandó, mechanice lenne a szervezetbe beillesztve, felső bírósági bírónak nem lenne egyenesen előléptethető. Helyetteséről is kellene gondoskodni. Ügyköre zárt jén, nem mindenik törvényhatóságban akadna elég dolga; hiszen

külföldön némelyik első fokú bíróság csak havonként tart ülést. Azt sem szeretné, ha más előadó egyáltalán nem lehetne.

A tiszti ügyész ellen felhozott aggályok nem mind nyomósak. A tiszti ügyész nem ügyfél, de jogi tanácsos. Megvan a teljes jogi qualificációja; az alispán mindig ettől kér jogi tanácsot. A provisoriumban van-e most igazán arra való ember, ki az ügyész helyére léphet? Privát agentióktól a legtöbb helyen úgy is el van tiltva a tiszti ügyész, a hol pedig nincs eltiltva, ott a bírói vagy ügyvédi képesítettséggel bíró főjegyző vagy jegyző lehet a tiszti ügyész helyett tag.

Provisorius szervezetként tehát minden komolyabb aggály nélkül elfogadható a javaslat. Tagjai mind választott elemek lesznek, a külbizalom helyezi őket oda, tehát a kik alsó fokon a függetlenségre fektetik a súlyt, megnyugodhatnak e szervezetben; a mostani állapothoz képest úgy is nagy haladást jelent. A bírói eljárás, a nyilvánosság, a felelősségi jog a főispáni túlkapaszkodásokat gátolja. Más országokban végleges szervezetül is bevált ilyféle szervezet; lehet, nálunk is oly bizalmat s megnyugvást fog kelteni, hogy állandó szervezetnek is megmaradhat.

Issekutz Győző nézete szerint elsőben is a felett kell dönten, hogy a főispán legyen-e az elnök? A főispán kétféle functióját összeegyeztethetetlennek tartja és ha a főispán tétetné elnökké, ebben csak a közigazgatási hatalmaskodás továbbterjesztését látná s az egész javaslattal szemben opponáló állást volna kénytelen elfoglalni.

A főispáni állás qualificációhoz kötve nincs, a pártatlanságot, függetlenséget nélkülözi. Ettől eltekintve a főispáni elnöklést épen az érdekében felhozott indokokból elfogadhatatlannak tartja! Az összhangot keresik közigazgatás és bíraskodás közt. Az összhangot inkább abban kell keresni, hogy a polgároknak törvény által védett jogai tényleg védve legyenek. Felhozott a főispánok érdekében, hogy ezek nem rosszul töltik be hivatásukat, hogy magas állami érdeket képviselnek, stb. A felhozott indokok legfeljebb azt mutatják, hogy milvennek kellene a főispánnak lennie. De épen az a baj, nem olyan a főispán, mint lennie kellene; a nép meggyőződése, tisztelete, elismerése nem környezi. Működését mindenütt látjuk, a hol polgárjogok sértéséről van szó.

A belügyminiszter azt mondotta: vajjon mi érdeke lehetne a kormánynak abban, hogy a főispánokat munitiósus ügyekben befolyásolja? Ő a kormány működését bírálva s a belügyi kormányzatot támadva, nem a jelenlegi belügyminisztert támadja. Most nincs veszély, de jöhetnek nehéz idők, mikor a bíróság reactionárius irányban is felhasználható lesz. Garantiákat kell tehát szerezni a jövőre, hosszú időkre, akkorra, midőn a közszabadságnak több biztosítékra lesz szüksége. A községi képviselőválasztás s bíróválasztás például nem olyan csekélység. Ha jön olyan kormány; a milyen már volt, a főispán a községi választások meghamisítására közrehat, mert a községek politikai magatartása a községi előjáráságtól és képviselőtestülettől függ. Nem oly lényegtelen kérdés tehát ez, hogy idevonatkozó első fokú bírósági határozatok ellenében a felelősséget ne legyen érdemes biztosítani.

Wlassics szerint az első fok szervezete ideiglenes, átmeneti intézkedés lesz. Ő ellenkezőleg egy mintaszervezetet szeretne teremteni,

mely a közigazgatási reformkor se szoruljon módosításra, bármily irányú legyen ez a reform. Alsó fokon is független szakbizottságot óhajt. Nem látja be, hogy az elnöknek és előadónak dolga ne lenne. Az előadó, ha lelkiismeretes, elég dolgot talál; az elnöknek pedig (mint a törvényszéki elnöknek) akad adminisztratív teendője elég. Hetenkint bizonyára több gyűlésre lesz szükség. Attól sem tart, hogy az alispán és a kinevezett bíró közt *conflictus* támadna, mert más a teendőjük. Az adminisztráció és jogorvoslat ép úgy nem antagonizmus, mint a hogy a büntető bíróság a közigazgatással nem jön antagonizmusba akkor, midőn a közigazgatási tisztviselőt bünteti. Ha pedig egyéni antagonizmus támad: abból sokszor a közügynek haszna lesz. Azért is szükséges a független nem tisztviselő tagokból álló bíróság, mert egy ember csak egy állást tud jól betölteni, szelleme csak egy irányban tud helyesen mozogni. Az alispán s tisztí ügyésznek, ha a mai adminisztrációban pontosan, szakszerűen s nem tendenciósusan akarnak eljárni: van dolguk elég, további tanulmányra nincsen idejük. Gullner indítványához járul.

Terényi Lajos a javaslat irányelvét elfogadja. A két hatalmi kört mereven elválasztani nem lehet, a közigazgatás tekintélyét inkább emelni, mint csökkenteni kell. Ugy hiszi, hogy az ideiglenesnek tervezett szervezet megerősödik s idővel megnyugvással fogadott intézmény lesz.

Némelyek a *főispánt* oly tógában látják az elnöki székekben ülni, mely tóga alatt párttekintet tüze lángol. Azt már csak mégis feltételezhetni a főispánról, hogy a midőn a bírói székekben ül, nyilvános ellenőrzés alatt áll s felette független bíróság van, magát pártoskodással blamirozni, egyéniségét tönkretenni csak nem fogja.

A bíróság — a tervezet szerint — egészében független tagokból áll, a választott tagok függetlenségéhez — a kik túlnyomó számában vannak — kérdés sem fér; az alispán és tisztí ügyész is független, nem pedig a főispán vasallusa.

A legnagyobb nézeteltérés a körül forog, hogy az *előadó* a tisztí ügyész, vagy pedig egy állandó bíró legyen? A kik állandó előadó bíró akarnak, azzal érvelnek, hogy egy teljesen qualificált s független egyénre van szükség, a ki magát teljesen az előadói teendőknek szentelhesse. De hiszen a tisztí ügyészben teljes mértékben meg van a szükséges elméleti és gyakorlati minősültség. Ha egyébként nem ér rá: a személyzetet kell szaporítani. Különben nem is kell nagyon félni attól, hogy az első fokú bíróságnak valami tömeges ügyforgalma lesz. Ha pedig szaporodik a bírósági agenda, ugyanannyival fogy az alispáné és az ügyészé.

Apáthy Péter a főispáni elnöklést, mint ez idő szerint leghelyesebb megoldást elfogadja, mert a főispán ez által az adminisztrációs ellenőrzést annál jobban gyakorolhatja. A külön szakközegek bevonásával nem kíván folytonos antagonizmust teremteni a bíróság körében. A tisztí ügyésznek előnye, hogy helyettese is van. A választott tagok számát sokalja. A hol csak egy bíróság kell, elég két rendes tag, hadd jöjjön be mind. A hol két tanács szükséges: választásának a tagok duplán.

Morzsányi Károly párhuzamot von a két fok közt. A bíráskodás lényege: orvosolni a közigazgatási sérelmeket, a mihez közigazgatási szakismeret kívántatik. A felső bíróságban minden tekintetben meg van a teljes garancia. Az alsóban nincs meg minden biztosíték, itt

tehát a főispán, alispán s tiszti ügyésznek kell a laikus elem hiányosságait, hátrányait pótolnia s az előbbieknél kell az utóbbiak ellen-súlyozásáról gondoskodniok. Wlassics nyomosan fejtette ki, hogy a főispáni terrorisálástól nem lehet félni; önérvényes s művelt férfiak oda nem vetemedhetnek, hogy a bíráskodást melléktekintetektől vezetve gyakorolják s a joguralmat veszélyeztessék.

Hieronymi Károly belügyminiszter egy cseppet sem csodálkozik a hosszú és sok tekintetben szétágazó vitán. Külföldön is láthatjuk, hogy az alsó fok szervezete képezi a legkevésbé tisztázott részt, hogy e tekintetben a legnagyobb eltérésekkel és időnkinti változtatásokkal találkozunk. Ha egy albizottságot küldünk ki s ez más tervvel áll elő, talán ugyanennyi ellenvetés támad.

Ugy látja, a nagy többség át van hatva attól a tudattól, hogy ha érdemben döntő bíróságot akarunk, nem lehet azt a közigazgatástól egészen elkülöníteni. De némelyek azért még sem képesek a külön bírói szervezet reminiscenciáitól egészen emancipálni magukat és különböző módokon mégis be akarnak hozni egy állandó elemet.

A legtöbb ellenvetés a *főispáni* elnökség ellen van, a mire szóló teljesen el volt készülve, mert tudja, hogy a legtöbb ellenzéki ember a főispánt esküdt ellenségének tartja, miből kifolyólag a főispán bírósági elnökségét is természetesen perhorreskálja. De a felhozott argumentumokból csak azt az egy komoly következtetést vonhatja le, hogy az illető bizottsági tagok a mai főispáni állást nem tartják helyesnek s át kívánják azt alakítani. Érvényesítsék e kívánságokat akkor, mikor majd a közigazgatási reformban a főispáni állás mikéntjéről lesz szó. Ámde a felhozott kifogások semmiképen nem képezhetnek argumentumot az irányban, hogy a meglévő főispánt mellőzzük. A kormány épen az ellenzék részéről hangoztatott kívánságoknak megfelelően kívánja a közigazgatási bíráskodást a közigazgatási reform előtt felállítani. És a midőn a bíráskodást alkotjuk, a létező főispán előtt szemet hunyni nem lehet. Az ellenzéki aggodalmak egyáltalán nem képezhetnek indokot a főispán kihagyása mellett. Ellenkezőleg, épen az ellenzék álláspontjára helyezkedve, ha az a főispán csakugyan olyan hatalmas ember, kitől az alispán és mindenki léte függ, ki nem ismer törvényt, jogot, hanem minden módon csak hatalmi eszközeit szaporítja; ha a főispán a kormánynak csakugyan olyan hatalmi vak eszköze; ha a főispán oly hatalmasság, ki a bíróság összes tagjainak szavazatát kezében tartja és pártossá teszi: akkor okvetlenül a bíróság elnökévé kell tenni, mert különben ezt a nagy hatalmát nem a nyilvánosság ítélőszéke előtt és nem a jog- és törvényesség tiszteletben tartásával, hanem titokban felelősség nélkül gyakorolná ugyanazon tisztviselőké felett, a kiknek a bíróságba bevonása ellen kifogás nem tétel. Épen ellenzéki szempontból kellene leginkább követelni, hogy a főispán legyen az első fokú bíróság elnöke, mert ha van egyáltalán mód és szükség a főispánt a jogosság és törvényesség tiszteletben tartására tanítani, akkor épen ez a legalkalmasabb mód.

Az *alispán* ellen jóformán nem volt érdemleges észrevétel.

A *tiszti ügyész* ellen sok kifogás van. Az 1886: XXI. t.-cz. 70. §-ának egyes pontjaiból mutatja ki, hogy a tiszti ügyész adminisztratív funkciói a bírósági működéssel nem incompatibilisok, mert adminisztratív funkciói az elsőbírósági működéssel soha nem

függenek össze. Szakképzettsége ellen sem lehet semminemű kifogás. Ellenben az állandó szakreferens ellen többrendbeli aggálya van: 1. némelyik törvényhatóságban nem lesz elég dolga, sinecura lesz. Nincs az az ember ma, ki az első fokú bíróság munkakörét csak hozzávetőlegesen is meghatározni tudná. De az meglehetősen határozottsággal állitható, hogy a kisebb törvényhatóságokban az előadónak elég dolga nem lenne. 2. Egy idegen elemet teremtenénk a vármegyében, egy kinevezett tisztviselőt, kinek ma pragmatikája nem lenne, fegyelmi törvénye nincs, egy szóval bedobnánk egy bizonytalan elemet, kinek jövőbeni miként elhelyezésével tisztában nem vagyunk. 3. Ha beteg vagy akadályozva van, vagy szabadságon van: ki helyettesíti? S ha más pótolni tudja, mi szükség van rá? 4. Nagyobb qualificatio, a semmi esetre nem lesz, mint a tiszti ügyésznek, sőt inkább kevesebb. 5. Függetlensége sem lesz nagyobb a tiszti ügyésznél. Sőt ellenzéki szempontból épen figyelembe veendő, hogy a választott tiszti ügyész még függetlenebb, mint a kormány által kinevezett referens. Egy szóval egy állandó kinevezett szakreferens beállításával beugranánk egy oly kísérletbe, melyről semmi egyebet nem tudunk, mint hogy sokba kerül.

Mindenki tisztában van azzal, hogy a közigazgatás a mai állapotban nem maradhat. De az irány, a reform mikéntje ma még nem bizonyos. Ennélfogva első fokú bíróságként a dolog természete szerint jelenleg csupán provisorium alkotható; már pedig ha ezt tesszük, teljes meggyőződése szerint az általa proponált megoldás felel meg leginkább az ország mai viszonyainak, mely a közigazgatás egész területén az eddiginél jobb szellemet fog meghonosítani.

Holló Lajos elismeri, hogy a mai viszonyok közt rendkívül nehéz az első fokot helyesen szervezni s hogy bárki kísérletét meg, nem tudna kifogástalanul alkotni. De mégis a lehető megnyugvást kell kelteni az ellenzéki és jogi scrupulusokkal szemben. Ha egyszer anticipáljuk a közigazgatás rendezését, ki nem elégitő szervezetet alkotni nem szabad. Fél, hogy most semmi egyebet nem teszünk, mint hogy bírói tekintéllyel felruházzunk egy olyan szervet vagy működést, a mi teljesen a mostani administratio slendriájával fog bővelkedni. S a rossz szervezetnek az a nagy ártalma lesz, hogy a közönség bizalmát a reformok iránt nem tudjuk megnyerni. A felső bíróság rendkívül üdvös, minden közigazgatási szervezetbe beilleszthető, korszakalkotó nagy alkotás. Egyelőre elég lenne beérnünk ennyivel. Igaz, hogy az egyetlen fokú bírósági szervezetnek nagy hátránya az, hogy a tényállás elibe nem megbízhatóan kerül. De e tekintetben a most felállítandó első fok sem elég biztosíték, a tényálladékot ez sem tudja megnyugtatóan tisztázni.

Bíróul hogy ültethetjük be a főispánt, épen azt, a kinek kezéből ki akarunk venni minden hatalmat? A javaslat állandósítani akarja a főispán hatalmát.

A közigazgatási bíráskodáshoz szakértelem kell. Ezt absolute nem látja biztosítva az alsó fok szervezetében. Az önkormányzati elemek nem szakértők. A tisztviselőket pedig annyira elfoglalja a közigazgatás, hogy nem lehetnek szakszerű bírók; azonkívül függetlenségük is hiányzik.

Az alsó fokot szóló egész másképen szervezné. De mivel most helyes szervezetet nem alkothatunk, inkább egészen mellőzné egyelőre

az alsó fokú bíróság létesítését, semhogy oly szervezet állíttassék fel, mely az intézmény iránt való bizalmatlanság felkeltésére alkalmas.

Latkóczy Imre előadó. A *főispán* ellen részint politikai, részint szakszerűségi aggályok és kifogások hozattak fel. Első tekintetben az ellentétek áthidalhatlanok, itt tehát minden vita meddő. A mi pedig a szakképzettséget illeti, ha a főispán ma tüzetes eljárási szabályok nélkül képes a közgyűlésen s más bizottságokban elnökölni: nem látja be szóló, miért ne legyen képes a főispán a bíróságban is elnökölni, hol minden lépés, az egész eljárás szabályozva lesz.

Alispán ellen kifogást tenni alig lehet, mert ha külön bíróság van, az alispán ki nem hagyható.

A *tiszti ügyészre* nézve fentartja nézetét, mert ha bíróságnak hívjuk az alsó fokot is, legyen legalább egy ígazi bíró tagja. De miután a miniszter rendkívüli súlyt helyez arra, hogy az első fok kizárólag közigazgatási tisztviselők és önkormányzati elemekből alkottassék, alárendeli nézetét a miniszterének azon határozott feltevésben, hogy e szervezet nem lesz végleges s hogy a tiszti ügyészek a magángyakorlattól el fognak tiltatni.

A *választott elemek* a közigazgatási bizottság köréből már csak azért sem vehetők, mert a közigazgatási bizottság választott tagjainak nagy része ügyvédek közül áll, kiket pedig ő a bíraskodáskól teljesen kizárandónak vél.

A választott tagok szolgálati kényszerét méltányossági okból két évre leszállítandónak vélné.

Ellenben kifogása van az ellen, hogy a 2. §. végpontja szerint a *köztisztviselők* bírósági tagokul egyáltalán nem választhatók. Ez így általánosságban kimondva nem helyes; ne kövessük el ugyan azt a hibát, a mit az 1876: VI. t.-cz. elkövetett. Ugyanis a *tiszteletbeli tisztviselők* egy része olyan, kik ingyenesen, buzgóságból vállalkoznak bizonyos functiók ellátására, de semminemű hivatalra nem vágyakoznak. (Rendezett tanácsú városokban vannak tiszteletbeli tanácsosok is.) Igen hasznavehető elemet vinnénk be a közigazgatási bíróságba, ha a tiszteletbeli tisztviselőnek ott helyet adnánk.

A 2. §. utolsó bekezdését következőleg ajánlja módosíttatni:

»Tényleges szolgálatban lévő köztisztviselők és ügyvédek a bíróság tagjaivá nem választhatók.«

A 2. §. feletti elvi vita ekként befejeztetvén, annak egyes pontjai egyenként szavazás alá kerülnek. Ugy a főispáni (főpolgármesteri) elnöklés, mint az alispán (polgármester) és tiszti ügyész bírói tagsága, végül az, hogy 3 választott tag legyen, ezek 3 évre és a törvényhatósági bizottság által választassanak: szótöbbséggel elfogadtatik.

A 2. §. utolsó pontja feletti vita tovább folyik.

Hieronymy Károly belügyminiszternek a nyugalmazott tisztviselők bírói tagsága ellen semmi kifogása nincs. A tiszteletbeli tisztviselőket már mindenesetre meg kell különböztetni a szerint, a mint ezek tényleges szolgálatot teljesítenek, avagy nem? Az előbbieket kizárandók. Az ügyvédek bírói tagságának kettős oldala van s figyelembe veendő, hogy ha az ügyvédet a bíróságból kizártuk, egy igen erős

qualificatiót kizártunk s nagyon megszorítjuk azt a kört, melyből a választott bírák vehetők.

Tomesányi László helyesli Latkóczy distinctióját s a rendszeres fizetéssel nem bíró tiszteletbeli tisztviselőket nem zárna ki.

Földvály Miklós. A tényleges functiót nem teljesítő tisztviselőt ő sem zárna ki, mert nem helyes kizárni épen azt az elemet, mely akar is, tud is szolgálni. Az ügyvédek kizárását sem helyeselné, mert már is szűk a kör. Az ügyvéd, mint érdekelt, ugy sem vehet részt.

Terényi Lajos. Leghelyesebb a szöveg. A tiszteletbeli tisztviselő, ha bevélasztatik, lemond, nincs tehát semmi veszély. A tiszteletbeli tisztviselő a szükséghez képest mindig tartozik működni is. A nyugalmazott pedig nem tartozik a köztisztviselő fogalma alá. Az ügyvédek néhol a legintelligensebb elem, kár volna ezeket nélkülözni, bízzuk e kérdést egészen a törvényhat. bizottság érzékére.

Szederkényi Nándor csatlakozik Terényihez. A tiszteletbeli tisztviselői cím vagy hiuság vagy szükség. Az elsőnek nem barátja, az utóbbi kényszer. Ha tiszteletbeliek is: beosztatnak, dolgoznak. A tiszteletbeli tisztviselő aztán bíróságba bevélasztatván, okvetlenül lemond, mert mint tiszteletbeli szolgabíró a bíróságban csak nem télhet a szolgabíró tényei felett.

Latkóczy Imre. Ha az eredeti szöveg megmarad, előbb kell a tiszteletbeli tisztviselőnek lemondania, különben törvénytelen lesz a választás.

Issekutz Győző a kérdéses pontot így módosítaná: »Köztisztviselők a bíróság választott tagjai nem lehetnek.« A tiszteletbeli tisztviselőket nem vinné be.

Hieronymi Károly belügyminiszter ugy látja, hogy a dolog érdemét nézve teljes egyetértés van. A kérdéses pont talán így lenne szövegezzethető: »a bíróság választott tagja közhivatalt nem viselhet«.

Görgey Béla. Az 5. §. szerint a megválasztott a választást tartozik elfogadni. Így a tiszteletbeli tisztviselő a tisztviselői állásról lemondásra kényszerítettetik!

Latkóczy Imre. Ha nem distingválunk, magunk mutatjuk meg az utját, hogy lehet a bírói szolgálati kényszert kikerülni. A vonakodó egyszerűen kinevezteteti magát tiszteletbeli tisztviselővé.

Szederkényi Nándor. Ne gondoljunk mindig csak arra, hogy a bírót fogni kell, nem lesz szükség kényszerre.

Issekutz Győző az eredeti szöveget fentartani kéri az 5. §-ra való tekintettel. Méltányos, hogy a tiszteletbeli állás megvédjen a bírói szolgálati kötelezettségtől.

Mülek Lajos. Minél többet akarunk betenni, annál több a complicatio. A tiszt. tisztviselői cím nem mindig hiuság kielégítésére, de néha elismerésül adatik. Ezt az elemet kizárni nem szeretné. Egyszerűen azzal pótolná a szöveget, hogy »a tiszt. tisztviselői cím kizárási okot nem képez«.

Wlassics Gyula. Ne kerülgessük a dolgot, hanem világosan mondjuk ki, hogy sem a nyugdíjazott, sem a nem fungáló tiszt. tisztviselő nincs kizárva.

Wlassics indítványának elfogadásával:

a 2. §. végső pontja következőleg szövegezzetük:

»Köztisztviselő a bíróság választott tagja nem lehet; e szabály nem terjed ki a nyugdíjazott vagy a tényleges szolgálatot nem teljesítő tiszteletbeli köztisztviselőre«.

Itt említi fel *Wlassics* azt is, hogy a főispán a 2. §-ban a bíróság elnökének s nem tagjának lévén nevezve, a 8. és 10. §-ban pedig csak a tagok jogi felelősségéről és rendbirságoltatásáról lévén szó, ebből az következne, hogy a főispán jogi felelősséggel nem tartozik s bárminő rendellenesség esetén nem birságolható. Ennélfogva az egész 2-ik §-t szabatosabban így lehetne szövegezni: »a bíróság tagjai: a főispán mint elnök, stb. stb. Megemlíti továbbá, hogy a helyettesekről itt nem szólna, mert a 3. §-ban úgy is szó van ezekről.

Hieronymi Károly belügyminiszter a jogi felelősség és a rendbirságoltatás tekintetében az elnök-főispán a bírósági tagokkal teljesen egy tekintet alá esik; a jelenlegi fegyelmi törvény azonban a főispánra semmi esetre nem terjeszthető ki. E nyilatkozat a kérdés meritumára nézve minden kétséget kizár; az azonban, hogy ez elvi álláspontnak kifejezés mikép adassék, tisztán czélszerűségi és szövegezési kérdést képez. Akár e 2. §-ban kimondható, hogy a főispán is valóságos bírósági tag s a kivétel (midőn a főispán a többi tagokkal nem egy szempont alá esik) az egyes §-okban esetről-esetre tüntethető föl, akár marad a 2. §. úgy, a mint van s az egyes §-oknál külön mondatik meg, hogy a tagokra vonatkozó dispositió a főispánra is kiterjed.

A 2. §. szövegéből a *helyettesek* megnevezése kihagyatik, a főispán tagsági minőségének körvonalozása pedig szövegezési kérdésnek hagyatik fenn.

VI. ülés január 24.

3. §.

Szederkényi Nándor. E §. a bírósági tagok számát bővíti, a mennyiben a rendes tagokként szereplő tisztviselők (alispán, tiszti főügyész) helyetteseit (főjegyzőt, alügyészt) is beviszi a bíróságba. Az alispán referensét: a főjegyzőt ő bírói tagul el nem fogadhatja, mert a főjegyző nem viszi az adminisztrációban ugyan azt a szerepet, mint az alispán; még kevésbé fogadja el az alügyészt közig. bíróként.

Latkóczy Imre előadó: E §-t a 2. §. természetes következőjének tekint. Megjegyzi, hogy oly törvényhatóságokban is, a hol alügyészi állás nincs rendszeresítve, a helyettesítés azért nem ütközik akadályba, mert az 1876: VI. t.-cz. 55. §-a szerint ily esetben a hatóság a gyakorló ügyvédek sorából helyettes ügyészt választ.

Terényi Lajos. Az igazat megvallva, Szederkényi aggodalmának indokát nem látja. A főjegyző az alispánnak törvényszerű helyettese; qualificációja, közig. ismerete ugyanaz, mint az alispáné; ép úgy választott tisztviselő, mint az alispán. Az 1876: VI. t.-cz. alapján választott tiszti ügyészi helyettes hatásköre csupán csak a közig. bizottságban előadandó fegyelmi ügyeknél közreműködésre terjed ki. Nem ez fogja a tiszti ügyészt a bíróságban helyettesíteni, hanem (ott, a hol rendszeresített alügyész nincs) a tiszteletbeli ügyész, mely mindenütt van.

Hieronymi Károly belügyminiszter: A szakasz kihagyása sok esetben a bíróság működését lehetetlenítené. Mihelyt a bíróság oly elemekből alakittatik, melyeknek egyéb functiójuk is van, okvetlenül gondoskodni kell helyettesítésükről. Rendes bíróságokban nem kell he-

lyettesről gondoskodni, mert a bírának az ítélkezésen kívül más feladatuk nincs. De az alispán s tiszti ügyész nemcsak olyan okokból, mint a rendes bíró, de egyéb admin. teendői miatt is gátolva lehet, mely akadályoztatás sokszor előrelátható nem lévén, megeshetnék, hogy a már kitűzött tárgyalást, melyre a felek, tanuk megjelentek, az utolsó pillanatban kellene elhalasztani. A helyettesítésről tehát feltétlenül gondoskodni kell, az pedig természetes, hogy az alispán és tiszti ügyésznek bírósági helyettesei azok legyenek, kik őket a rendes közíg. functiókban törvény szerint helyettesítik.

A 3. §. változatlanul elfogadtatik.

4. §.

Hieronym Károly belügyminiszter előzetesen megjegyzi, hogy parallel tanácsok alakítására Budapestet kivéve alig lesz szükség. Mindamellett helyesebb általános dispositiót venni fel, mely a szükség esetén parallel tanácsnak más nagyobb thatóságokban is létesítését lehetővé teszi.

Mülek Lajos a szakasz kihagyását hozza javaslatba. Az első fokú bíróság csak gyakorlatban bizonyíthatja be a hozzá kötött várakozások jogosult vagy jogosulatlan voltát. Sokan egyáltalán nem kívánnak elsőfokú bíróságot felállítani. Állandó bírót azért nem állítottunk be, mert azt mondták, ennek az állandó előadónak nem akadna mindenütt elég teendője. Most maga a belügyminiszter mondja, hogy Budapestet kivéve parallel tanácsra alig lehet szükség. Ha a törvényileg határozottan megjelölt tisztviselő tagokban sem tudott a bizottság teljesen megnyugodni: még kevésbé lehetne megnyugodni abban, hogy a parallel tanácsba a főispán előterjesztésére a miniszter nevezhessen ki oly tagokat, kiknek kilétéről és minőségéről fogalmunk sincs. E jog megadását nem helyeselheti, mert nem látja annak kiterjedését, de szükségét sem. Ha a szerzendő tapasztalatok szerint valóban szükség lenne rá, a miniszter bármikor felhatalmazást kérhet a törvényhozástól.

Szederkényi Nándor ugyanily értelemben nyilatkozik.

Lits Gyula szintén magáévá teszi Mülek álláspontját. Helyteleníti a parallel tanácsot azért is, mert ez esetben az alispán vagy főjegyző akadályoztatása esetén az aljegyző menne be tagként a bíróságba, a mit igazán helytelenítene. Budapestet illetőleg tehető e §-ban kivételes intézkedés, de általános rendelkezésre semmi szükség, novelláris törvénynek hagyassék fenn ez.

Zay Adolf szerint nemcsak Budapesten, de más nagyobb törvényhatóságokban (Pest, Krassó-Szörény, Bihar vármegyében, stb.) is beállhat a parallel tanács szüksége. Ezt nem vonják kétségbe, csak a parallel tanácsban közreműködhető alkalmas tisztviselőkben kételkednek. Az alispán a főjegyző akadályoztatása esetén nem az aljegyző, de az árvaszéki elnök vagy ülnök jöhet be, e szerint alkalmas tisztviselőben nincs hiány. Ha tehát elismerjük, hogy a parallel tanácsra másutt is szükség lehet s hogy közreműködésre alkalmas tisztviselő van: miért töröljük a §-t? A szakaszt, mint kivételes esetekben alkalmazandó rendszabályt tartalmazó §-t elfogadja.

Issekutz Győző nem elvi álláspontjából, de a törvényjavaslat álláspontjából kifolyólag elfogadja a §-t. Csak az itt előforduló »közíg. szak« új kifejezést vélné megmagyarázandónak, kimondván, hogy ennek képviselői alatt alispán és tiszti ügyész értetik.

Gullner Gyula szerint a dispositió nem helytelen. A novelláris törvény hozatala mindig csak hosszabb időtartamú tapasztalat után indokolt s parallel tanácsra addig is szükség lehet. A második senátust tehát helyesli, csak azt szeretné, hogy maga a törvényhozás nevezné meg a helyetteseket. Nem pusztán ellenzéki álláspontból kifolyólag kifogásolja a miniszternek e tekintetben megadandó discr. jogot, de elvi szempontból kívánja, hogy a parallel tanács összeállítása mindenütt egyöntetű legyen. Fel kell tehát sorolni magában a törvényben a tagokat, olyanformán, hogy az I. tanács tagjai lennének: főispán, főjegyző, főügyész, 3 választott rendes tag; a II. tanács tagjai: alispán (polgármester), első aljegyző, tiszti ügyész, 3 választott póttag.

Hieronymy Károly belügyminiszter nem a miniszter számára kíván discr. jogot biztosítani, de a törvénybe veendő enumerációt czélszerűtlennek vélné, mert a speciális viszonyokhoz képest az általános szabálytól eltérés szüksége állhat be. Budapesten legkönnyebb a megoldás, mivel több polgármester és tiszti ügyész van; itt a tanácsok így néznének ki: I. főpolgármester, első alpolgármester, tiszti főügyész. II. polgármester, második alpolgármester, tiszti ügyész.

Chorin Ferencz az eszmét magát helyesli, mert más nagyobb törvényhatóságban is szükség lehet második tanácsra. Aggálya csak az iránt van, hogy a második bekezdés nagyobb jogot ad a miniszternek, mint a mennyi szükséges. Az első bekezdés világos, a második nem az, de egyáltalán szükségtelennek is tartja, sőt némi ellentétet lát a két bekezdés között.

Latkóczy Imre előadó a második tanács tagjait specificálhatónak nem tartja. Az egyes tisztviselők qualificációjában nagy különbség van, mert esetleg a legutolsó aljegyző lehet a legügyesebb és legarravalóbb. A legtöbb aggályra talán az ad okot, hogy a főispán ajánlhatja a töle esetleg leginkább függő tisztviselőket. Az 1886. évi XXI. t.-czikk 45. §. analogiájára a *közgyűlésre* bizhatnók a helyettesek kijelölése iránt teendő előterjesztés jogát.

Hieronymy Károly belügyminiszter: A szakasz két bekezdése megáll egymás mellett, mert van oly eset, midőn a rendszerinti helyettesekből nem telik ki a tanács. A főjegyző helyettesét a törvény nem jelöli meg, pedig ennek helyettesére szükség van. Az 1886. évi XXI. t.-cz. 45. §. dispositiója gyakorlatilag helytelen. Ennél még az is praktikusabb eljárás lenne, ha az első tanács maga jelölné meg a főjegyzőt helyettesítő tagot.

Chorin Ferencz: Esetleg a miniszter általános rendeletben jelölhetné meg a helyetteseket.

Görgey Béla nem akarja rendeletre bízni azt, a mi törvényileg megoldható.

Terényi Lajos elfogadja a §-t úgy, a mint van. A §. két bekezdése első olvasásra nehezen érthetőnek látszik, pedig az intentió világos. Lehetetlenség törvényben praecisirozni a tagokat, mert ha egyik kidül, megint ki lesz a helyettes? Kész a chaos. Az első bekezdés világos. De ennyi még nem elég, mert a főjegyző helyettese törvényeinkben nincs megjelölve. A főispán ismeri legjobban a tisztviselők arravalóságát; a belügyminiszternek adott jog pedig igen csekély. A szövegbe azonban a főispán után a főpolgármester szó mindenestre beszurandó.

Földváry Miklós: A kifejlődött hosszas discussió bizonyítja leg-

jobban, hogy a §. úgy van jól, a mint van, csak az alkalmazható minden körülmények között. Ahhoz, hogy a törvényhatóság jelölje meg a helyetteseket, nem járulhatna hozzá, mert az arravalóságot a főispán ismeri legjobban.

Issekutz Győző ismétli, hogy az eredeti szöveg jó, csak a »közig. szak« után szúrassék be (alispán, főjegyző, tisztii ügyész), mert csak ezek helyettesítéséről lehet szó. Helyesebb, hogy a belügyminiszter, nem pedig a törvény állapítsa meg a helyetteseket, mert a megjelölésnél inkább az egyéniség, mint az állás legyen döntő.

Gullner Gyula úgy látja, hogy a törvénybeni megjelölés ellen egyetlen argumentum az, hogy nem egyforma fejű a magistrátus. De ebből az következnek, hogy az első tanács tagjait is ne a törvény, de a miniszter jelölje meg. Ha az első tanács tagjait meg tudtuk a törvényben jelölni, a második tagjait is meg lehet.

Görgey Béla nem hiszi ugyan, hogy sok törvényhatóság szorulna parallel tanácsra. Előfordulhat mégis, hogy a két tanács egyszerre működik. Attól tart, hogy ha Gullner indítványához képest szabatosan megjelöljük a tanácsok tagjait, azok igen gyakran nem lesznek megalakíthatók, illetőleg a megalakulás a felebbezésben kifogásoltatnék.

Hieronymy Károly belügyminiszter utal arra, hogy a francia bíróságoknak a mienknél nagyobb a hatásköre s mégis Párist kivéve sehol nincs parallel tanács. Tehát egy oly dolgon törjük a fejünket, a minek gyakorlati értéke igen kevés.

Latkóczy Imre előadó: A principium le van fektetve a törvényben, a gyakorlati megoldás azonban törvényben nem foglalhat helyet. Gullner indítványának hiánya az is, hogy a helyettesek helyetteseiről nincs gondoskodás.

Wlassics Gyula: A §. úgy van jól, a mint van, a commentár nem magába a törvénybe való.

Múlek Lajos kérdésére, hogy a »helyettes tisztviselő tag« alatt tiszteletbeli tisztviselő is értetik-e? a belügyminiszter kijelenti, hogy csak tényleges tisztviselőről lehet szó.

A 4. §. a főpolgármester szó beszúrásával elfogadtatik.

5. §.

Földváry Miklós az egész szakaszt elhagyná. Vagy bizunk az önkormányzati szellemben s akkor kényszer nélkül is akad ember; vagy ha nem bizunk s csak kényszereszközökkel vélünk czélt érhetni, akkor inkább autonom elemekre ne baziroszuk a szervezetet. Még a látszatát is kerülni szeretné annak, hogy önkormányzati elemek kényszer mellett vesznek részt a biráskodásban.

Lits Gyula. Ha autonom elemekre fektetjük a biráskodást, módot is kell találni arra, hogy ezek a közreműködésre ösztönöztesenek, sőt a kényszer szelidebb nemével rá is szoríttassanak. Elismeri a közkötelesség súlyát és helyesli például a hivatalt elfogadni nem akaró községi bírónak megbírságotatását. De odáig menni, hogy a közigazgatási biráskodásba bemenni nem akaró törvényhatósági bizottsági tagokat fegyelmi eljárás alá vonjuk: sok egy kicsit. Ne feledjük el, hogy a törvényhatósági bizottság tagjai fele részben virilisták, a kik tagok, akár akarnak lenni, akár nem. Különös dolognak tartaná, ha ezeket fegyelmi uton köteleznők a kötelességtelje-

sítésre. Odáig még elmenne, hogy a vonakodók 400 koronáig terjedhető rendbirsággal sujtassanak; azonban hogy tisztviselők módjára fegyelem alá vonassanak, nem jogosult, de nem is sokat ér, nem sokat vár ettől.

Latkóczy Imre előadó: Két kifogás van a §. ellen, egyik, hogy szolgálati kényszer egyáltalán ne mondassék ki; másik, hogy ha kimondatik is, ne ily szigorú legyen. A szolgálati kényszer eszméje egész modern elv, mely abból indul ki, hogy a mint az állampolgároktól adó- és védkötelezettség teljesítése követelhető, ép úgy az is, hogy szellemi képességeiket az állam rendelkezésére bocsássák. Elvileg helyesli a szolgálati kényszert, a §. dispositióit és a fegyelmi eljárás alkalmazását is. Ha a fegyelmi eljárás során elzárás-büntetés is alkalmazható volna: akkor még értené az aggályt. Ámde mikor a fegyelmi uton kiszabható maximális büntetés ugyis csak pénzbüntetés (mert a hivatalvesztés alkalmazásáról itt a dolog természete szerint szó sem lehet!) akkor az aggályt meglehetősen tárgytalannak látja. Attól sem kell tartani, mintha a kényszer tényleges alkalmazására gyakran lehetne szükség. Külföldön sokkal súlyosabb kényszereszközök is szoktak foganatba vétetni: így az évi adónak kétszeresre felemelése, politikai jogvesztés. A fegyelmi eljárás meghatározott formák közt mozogván: azokban éppen még garancia rejlik, hogy a büntetés önkényes nem lehet.

Issekutz Győző: Az egész §-t elhagyná, mert bár joga van az államnak a köztevékenységet igénybe venni, ez csupán azon körre terjedhet ki, melyben az illető közreműködni tényleg hivatva van. Ámde a bíráskodás a törvényjavaslat szerint semminemű qualificációhoz nincsen kötve. Most már kimondani azt, hogy oly emberek, kik semminemű szakképzettséggel nem bírnak, büntetés terhe alatt elfogadni tartoznak oly állást, melynek teljesítése közben elkövetett hibák vagy mulasztások a 8—10. §. szerint érzékeny büntetéssel vannak sujtva: drákói szigor. De a köztevékenységet Magyarországon annyira buzgónak még képzei, hogy kényszer alkalmazása nélkül is felállítható a bíróság. Kerülné azt, hogy a bírósági szolgálat gyűlöletes tehernek láttassék. Különben is kibújhat az illető úgy, hogy a bizottsági tagságról lemond. Ha a szolgálati kényszer egészen elejthető még sem lenne, akkor legfeljebb a bírságolásig menjünk el, mert az már mégis csak komikus dolog lenne, hogy a vonakodó hivatalvesztéssel sujtatván, jutalmazva legyen s fegyelmileg eredményében az mondassék ki rá, a mit különben is akart. Annyit minden körülmények közt világosan ki kellene mondani, hogy a vonakodó fegyelmi uton el nem mozdítható.

Gullner Gyula a kényszert szintén egészen mellőzné; de legfeljebb a bírságolásig menne el. Azt érti, hogy az alkalmazás közben elkövetett mulasztásokért fegyelmi büntetés szabható ki, de azt fegyelmileg büntetni, a ki még nem tag, nem is akar az lenni, elvileg elfogadhatlan dispositió. Rabulistikával lehet csak ráfogni az illetőre, hogy akarva nem akarva bírósági tag, tehát a kötelesség nem teljesítéseért fegyelmi büntetéssel sujtatik. Aztán a végeredmény akár bíróság, akár fegyelmi büntetés alkalmazása esetén úgy is csak pénzbüntetés lehet; a nagy különbség azonban abban rejlik, hogy a fegyelmi uton elítéltetés megbélyegző büntetés, a mi semmi esetre nem eléggé indokolt. Ehhez hasonló intézkedés czéloztatott a közigazgatási bizottságokra vonatkozó törvényjavaslatban is, de akkor is

elejtetett. Eddigi törvényeinkben a szolgálati kényszer oly enyhe erkölcsi pressió alakjában talált kifejezést, hogy most egyszerre nagyon is eltérünk az eddigi iránytól. De czélt sem érünk ezzel, vagy ha ily szigort kívánunk alkalmazni, akkor mindenesetre a mentségi okok körét kell terjeszteni.

Szederkényi Nándor azt a kérdést veti fel, vajjon bírósági tag maradhat-e az, ki időközben törvényhatósági bizottsági tag lenni megszűnt? A közigazgatósági bizottsági tagság az 1876: VI. t.-cz. értelmében a törvényhatósági bizottsági tagság megszűnésével szintén megszűnik. Erről itt is gondoskodni kell, mert az „ellenkező megoldás eddigi alkotmányos gyakorlatunkba ütköznék. Ő indítványozni fogja, hogy ez itt is világosan kimondassék. S ha ez így lesz, a minthogy így kell lennie, akkor az 5. §. egészen tárgytalan, mert a ki bíró nem akar lenni, egyszerűen lemond a törvényhatósági bizottsági tagságról.

Mülek Lajos az önkormányzat hive lévén, nem fél attól, hogy kényszer alkalmazására legyen szükség. Az egész §-t kihagyni szeretné, a fegyelmi eljárást pedig minden körülmények közt mellőzné, mert a közönséges bíróság is tökéletesen elég. Nincs szükség a fegyelmi eljárásban rejlő jogi garantiákra, mert a szükséges eljárási forma már abban megvan, hogy a felmentés kérdésében végérvényesen a felső közigazgatási bíróság határoz az 5 §. szerint. Csupán annyit kellene kimondani, hogy a felső bíróság felmentést megtagadó határozata ellenére vonakodó tag a törvényhatósági bizottság által minden további eljárás mellőzésével 400 koronáig terjedő pénzbírsággal büntetetik.

Wlassics Gyula azt a kifogást, hogy az állását elfogadni vonakodó tag fegyelmileg nem büntethető, in thesi sem fogadhatja el, mert azzal szemben, a ki egyszer bírónak meg lett választva, a közhatalomnak követelése van; büntethető is. A fegyelmi eljárás épen az illető érdekében sok garantiát tartalmaz, mert a vonakodás okai ismét megvizsgálás és mérlegelés tárgyát képezik. A kényszer mellőzhetlen, mert a bíróság megalakulhatását minden esetre biztosítani kell. A kényszer eszközök semmi esetre nem fognak sűrűn alkalmaztatni, mert maga az, hogy a törvényben ki van mondva a fenyegetés, elég erkölcsi hatással fog lenni. Más államokban az önkormányzati kötelesség jobban igénybe van véve s a kényszer alkalmazása tényleg mégis ritkán szükséges. Arról szó sem lehet, mintha a törvényhatósági bizottsági tagság megszűnése a bírósági tagság megszűnését is maga után vonná. Csupán a passiv választási képesség van a törvényhatósági bizottsági tagsághoz kötve, de ha egyszer valaki bírónak bevélasztatott, három évig szolgálnia kell, még ha törvényhatósági bizottsági tag lenni megszűnik is. Nem albizottsága lesz a bíróság a törvényhatósági bizottságnak, hogy a bizottsági tagság elvesztése a bírósági tagságét is maga után vonja. Ő azt hiszi, hogy a bírósági tagság elnyerése még épen nemes verseny tárgyát fogja képezni, de a sanctió még sem mellőzhető, annak bizonyosságául, hogy a törvény a dolgot komolyan veszi.

Pogrányi József a kényszerszert elvileg helyesli, attól pedig, hogy sokszor kelljen ezt alkalmazni, egyáltalán nem tart. A fegyelmi büntetést elhagyná; a pénzbírság elég. A bíró mandatumára szerinte is minden körülmények közt három évig tart, mert országgyűlési képviselőnél

is megszűnhetik időközben az activ választói képesség s mandatumát még sem veszíti el.

Görgey Béla egészben Wlassics felfogásához járul. A törvényjavaslatba oly dispositiót venne fel, hogy a bíró mandatumának tartama alatt eo ipso tagja maradjon a törvényhatósági bizottságnak, épen úgy, mint a hogy a tisztviselők az 1886: XXI. t. cz. 51. §-a szerint, a törvényhatósági bizottságnak hivatalból tagjai. Az iránt is dispositiót venne fel a törvényjavaslatba, hogy az időközben megüresedett bírói állomások betöltendők s hogy az időközben választott tag mandatumá addig tart, mint elődjéé tartott volna.

Zay Adolf. A felső bíróság elnöki fegyelmi eljárásában több garantiát lát, mint a pénzbírság egyszerű kiszabásában. A felső bíróság a felmentési kérdésben határozás alkalmával, a mennyiben az illető mentségi indokait már kifejtette, egyuttal az esetleges fegyelmi büntetés iránt is határozhatna. A §-t elfogadja, a mentességi okok kiterjesztését kívánva

Hieronymi Károly belügyminiszter: A kik a szakasz kihagyását kívánják, abból indulnak ki, hogy maga a jóakarat, a közügy iránti érdeklődés, a nobile officium elég arra, hogy a bíróságnak autonom elemekre fektetését biztosítsa. Ő más felfogásban van. Önkormányzati tevékenységünk meglehetősen fogyatékos és gyarló s ha a törvény állami functiót választott polgárookra ruház, feltétlenül ki kell mondani azt is, hogy a választás elfogadása kötelesség. Az önkormányzat classzikus hazájában, Angliában egyetlen oly választás útján betöltött hivatal sem létezik, melynek el nem fogadása büntetéshez kötve ne lenne. Az 5. §. felvétele nem annak kifejezését képezi még, mintha a választott tagokat erővel kellene fogni s mintha a kényszereszközöket sűrűn kellene alkalmazni. A közgyűlésekről alig lehet feltételezni, hogy oly tagokat válasszanak, a kik egyáltalán nem akarnak szolgálni. Az 5. §-ban foglalt mentségi okok is oly tágkörűek, hogy a kényszer alkalmazásáról tényleg csak a legritkább esetben lehet szó. De a sanctió fentartására mégis rendkívüli súlyt helyez, mert épen a közigazgatási bizottságok példája bizonyítja, hogy ott is kár volt a sanctiót mellőzni. A kire a választás esik, biztosítva lehet a felől, hogy vele erőszakos jogtalanság nem történhetik, mert a fölmentés kérdésében közgyűlés és felső bíróság határoz. Inkább ethikai, mint praktikus indokokból fentartandó a §.

Mondják: hogy a választást elfogadni nem akaró tagok ellenében fegyelmi eljárás alkalmazása elvileg jogosulatlan! Nem így áll a dolog. A ki egyszer szabályszerűen meg lett választva s jogérvényesen felmentve nincs: valóságos bírósági tag, ki ha kötelességet nem teljesíti, a fegyelmi eljárást megérdemli. A ki közkötelességet sért: bűnös és fegyelmi büntetést érdemel. Az egyszerű pénzbírság itt nem alkalmas eszköz, mert a *pénzbírság inkább csak pénzváltás, nem pedig büntetés jellegével bír, pedig itt okvetlenül valóságos büntetést kell alkalmazni.* A bírság ellen más kifogása is van. A *bírság* mindenesetre *fix összeg* kell, hogy legyen; a fix összeg az eset természete szerint néha túlenyhe, néha túlsúlyos. Azonfelül a bírsággal sokszor az illető nem sokat gondol s sokkal sujtóbb rá nézve, ha fegyelmi eljárás során rosszalás mondatik ki rá.

A bíró mandatumá három évig tart akkor is, ha törvényhatósági bizottsági tagságát időközben elveszíti. A dolog természetéből

folyik ez s alkotmányos fejlődésünkkel s felfogásunkkal semminemű ellentétben sincs. Oly természetes ez, hogy törvényben kimondása sem szükséges; az ellenkező elv kimondása pedig csakugyan kibuvó ajtót képezne. A közigazgatási bizottságra hivatkozás egyáltalán nem talál, mert az szoros kapcsolatban áll a törvényhatósági bizottsággal, míg a bíróság a választott tagoknak a bizottság által választatása tényét leszámítva, semmi nexusban nincs. *Időközi választások*ról pedig azért *nem szükséges gondoskodni*, mert a póttagok épen arra valók, hogy szükség esetén a rendes tagok helyébe lépjenek.

Latkóczy Imre előadó úgy látja, hogy a szolgálati kényszer ellen elvileg alig hozható föl komoly kifogás s kérdés tárgyát csupán csak az képezi, hogy a sanctió egyszerű bírság vagy fegyelmi büntetés alakjában nyilvánuljon-e? Mondják, hogy a fegyelmi büntetés lealázó! Önérzetes emberre egyaránt súlyos, akármelyik módon büntettedik is. A kérdés inkább az, melyik módozat nyújt az illetőre több garantiát, hogy méltánytalanság vagy erőszak rajta ne essék: a fegyelmi eljárás-e vagy csupán a személyi „sympathiák vagy antipathiák, jóformán a közgyűlés szeszélye? Ő az első módozat mellett van. Megjegyzi továbbá, hogy a törvény szerint csak a megválasztatáskor kívántatik meg a törvényhatósági bizottsági tagság, ép úgy, mint például az 1874: XXXIII. t.-cz. szerint a központi választmányi tag megválaszthatóságához is megkívántatik az a kellék, melynek később megszűnése a választmányi tagsági jog megszűnését nem vonja maga után.

Szederkényi Nándor szerint minden kiküldetésnek meg kell szűnnie a megbízási jogcím megszűnésével. Mért szorítjuk akkor a törvényhatósági bizottságot arra, hogy csupán saját kebeléből választ-hasson bírósági tagot? Ha pedig az a kiindulási pont, hogy a bizottság a bíróságban képviselve legyen, akkor olyan ember a bizottságot nem képviselheti, ki annak nem is tagja.

Az 5. §. változatlanul elfogadtatik.

VII. ülés január 25.

6. §.

Földváry Miklós a választott tagokat sem részesitené semminemű javadalmazásban, hanem e §-ban egyszerűen azt mondaná ki, hogy az összes tagok díjtalanul szolgálnak. A díjazás — úgy hiszi — egyáltalán nem lesz csábító, de a §-ban foglalt csekély díjazás semmi esetre nem. Ha pedig egyáltalán meghagyjuk a díjazást, akkor emeljük, hogy valami célzt elérhessünk.

Wlassics Gyula az első bekezdésre kimondaná, hogy a tisztviselő tagokra vonatkozó dispositió a főispánra is kiterjed.

Műlek Lajos a díjazást egyáltalán mellőzné, mert alig hiheti, hogy valaki azért az évi 150 ft. díjazásért fogadná el a tagságot, hanem inkább ambícióból s azért, hogy polgártársait az önkénytől megvédje.

Lits Gyula úgy hiszi, hogy a legtekintélyesebb elemek fognak tagokul vállalkozni, kikre a napidíj jóformán sértő. Az autonom elemek idáig pusztán közügy iránti érdeklődésből szolgálnak. Azon elemek, kikre számítanunk kell, a díjazásra nem reflectálnak; a kik pedig díjazásért jönnek be, épen olyanok lesznek, a kiket nem szeret bírói

székben látni, mert ezekben a megkívánt függetlenség hiányozni fog. Ha a közig. bizottságokba eddig meg tudtuk nyerni a legarravalóbb elemeket, úgy lesz itt is. Az állás nimbuszát ne vegyük el a díjazással.

Szederkényi Nándor még ha ily rossz alapon szervezzük is a bíróságot, óvakodni kell attól, hogy oly színben tüntessük fel a dolgot, mintha a bíraskodás kenyérkereseti pálya lenne. Ha már egyszer kényszerűt alkalmazunk, nem vagyunk következetesek, mert a kényszer álláspontjára helyezkedve, minden ellenszolgáltatás nélkül megkívánható a közszolgálat. A díjazás inkább lealázó, mint megtisztelő.

Hieronymi Károly belügyminiszter: Az 5. és 6. §-ok okozati összefüggésben állanak. Miután itt nem jogok biztosítatnak, de kötelezettségek állítatnak fel, melyek teljesítése kényszereszközökkel is követelhető, a díjazás mellözhetlen. Ez a díjazás lealázó senkire nem lehet. Elismeri, hogy az illetők nem szorulnak rá, de nem is az képezi az intézkedés indokát, hogy a díjazásra szoruló elemek közreműködése lehetővé tétessek. Ha ez lenne a cél: nem ily csekély díjazást adnánk. A 6 vagy 10 korona inkább csak remuneráció akar lenni, melyet közcélra adhat az, ki felvenni nem akarja. Meglehető tapasztalata van a tekintetben, hogy a midőn fizetéses egyének nem fizetésesekkel működnek, ez utóbbiakra nézve a díjazás hiánya sokszor demoralizáló hatással van. Az ingyen szolgáló szigorú kötelesség teljesítésre soha nem szorítható; míg a fizetéses nem állhat elő azzal, hogy ő töle munkát követelni nem lehet! A közszolgálat kötelesség lévén, melynek teljesítése alul kibujni nem lehet: természetes következmény, hogy a kötelesség-teljesítés némi remunerációban részesíttessék. Nem a díjazás mértékére helyezi a súlyt, mert ő sem hiszi, hogy valaki csupán a 6—10 korona napidíj miatt pályázzon bírói állásra; elismeri, hogy a ki pusztán ezért pályázik, megérdemli, hogy kihagyassék. De *súlyt helyez arra, hogy a kötelesség-teljesítés követelésének alapja meglegyen.*

Zay Adolf a díjazást a kész költségek, nem pedig a szellemi és időbeli áldozat megtérítésének tekinti. Különösen a vidéki tagok érdekében tartja a remunerációt feltétlenül szükségesnek, kik különben esetleg nem jönnének be, a mi pedig nagy kár lenne. Nem akarja ő, hogy a tagok e czímen valami anyagi előnyhöz jussanak, csupán azt kívánja, hogy költségeik megtéríttessenek. Nincs ebben semmi lealázó, így van ez egyházi gyűléseknél is.

Gullner Gyula: Ha kártérítést akarunk adni, valóságos legyen. A javaslatbeli csekély összeg nem megfelelő.

Wlassics Gyula elfogadja a §-t, mert a díjazásban nincs semmi sértő. Az esküdtzéki szolgálatért még kisebb díjazás van megállapítva s mégis felveszik azt tekintélyes urak is.

Szederkényi Nándor: Az esküdtzéknél másképp van a dolog, ott nem napidíj, de fuvardíj adatik; az állam fogatot ad, a mi sokkal nobilisabb eljárás. A napidíjról lemondás megengedése a legrosszabb, mert ezzel elismerjük azt, hogy lesznek tagok, kiknek méltóságuk a napidíj felvételét meg nem engedi!

Latkóczy Imre előadó elvben az ingyen szolgálat híve, mert a díjazás a közönség szemében a függetlenség nimbuszát kétségen kívül leszállítja. Adókievő bizottságoknál természetes a díjazás, mert e bizottságban közreműködés minden egyéb, mint népszerű. Ellenben

a közig. bíróságba minden esetre szívesen vállalkoznak tagok. A díjazásnak szerény mértéke épen az, a mi azt elfogadhatóvá teszi. A kötelesség-teljesítés megkivánható a tagoktól, de az már nem, hogy a kötelesség teljesítése közben még költsékezzenek is; a díjazás csupán e kész kiadások aequivalense akar lenni.

Földváry Miklós felveti még, hogy nem lehetne-e úgy szövegezni a §-t, hogy vidéki tagok utiszamláik bemutatására feljogosíttassanak?

A 6. § elfogadtatik azzal, hogy a tisztviselő tagokkal a főispán is egy tekintet alá esik.

Wlassics Gyula e §-nál említi fel, hogy a javaslatban sehol nem látja kimondva azt, hogy a *tisztviselő tagok semmi utasításhoz kötve nincsenek*. Valahol kimondatni szeretné tehát, hogy »az elsőfokú bíróság tisztviselő tagjainak egyes ügyek birói elintézésére nézve a fellettes közig. hatóságok utasítást nem adhatnak«.

Hieronymy Károly belügyminiszter azt oly természetesnek tartja, hogy ily rendelkezés felvételét feleslegesnek látta; ha azonban szükségesnek látszik, semmi kifogása nincs ellene, hogy ennek expressis verbis kifejezés adassék. Talán czélszerűbb volna azt mondani ki, hogy »az ügyrendben foglalt utasításokon felül semmi utasítás nem adható«.

Gullner Gyula szintén feleslegesnek tartja a kérdéses rendelkezést, teljesen kizártnak gondolván azt, hogy egyes concret ügyek intézésénél a felső hatóság ingerentiát akarjon gyakorolni a bíróság tagjaira. Ha egyáltalán szükség van ily dispositióra, az leginkább a 8. §-ban lenne helyén, a hol az 1886: XXI. t.-cz. VII. fejezet 90. §-a kivételvén, az elérni kívánt cél elérésére talán ez maga elegendő lenne.

Latkóczy Imre előadó is feleslegesnek tartja, de ha egyáltalán kimondatik, a 28. §-ban volna helye.

Wlassics Gyula is egész természetesnek véli az utasítás kizárását, de annak kifejezetten kimondása még sem felesleges, mert subordináció alatt álló tisztviselő tagoknál különben még sem lenne egészen kizárva az, hogy például az alispán átnézve az ügy actáit, azt mondaná a főjegyző vagy tiszti ügyésznek: ez a véleményem, így meg így kellene elintézni az ügyet.

Szederkényi Nándor a birói lelkiismeret megszólalását látja az indítványban. Mikor tisztviselőket viszünk be a bíróságba, ilynemű aggály teljesen indokolt és alapos. Az indítvány elfogadását tehát feltétlenül szükségesnek véli. De van még más baj is. Az alispán bizonyos ügyekben rendeleteket ad ki a főszolgabíráknak, hogy mi módon kell az ügyeket elintézni. A főszolgabíró aztán egyes concret ügyekben az alispáni általános rendelet szerint intézkedik s a sérelmesnek talált intézkedés az első fokú bíróság elé kerül, melynek tagja az alispán is. Jön most a nehéz kérdés: az alispán bíraskodik ugyan az ügyben, melynek elintézésére vonatkozó utasítást ő adta ki. Azt mondhatni, vegye igénybe az érdekeltségi kifogást és ne vegyen részt a tárgyalásban. Ámde utasítása kötelező lévén, a tiszti ügyész is érdekelve van. Ily anomáliák támadnak a tisztviselő tagok bíraskodásából. A legnagyobb óvatosság szükséges tehát, hogy legalább a mennyire lehet, mentsük meg a bírót a közigazgatás nyomása alól. A Wlassics indítványának elfogadása nem sokat fog

ugyan segíteni, de mégis valami s ő szívesen ragad meg minden javító eszközt.

Hieronymi Károly belügyminiszter Szederkényi aggályát alaptalannak tartja. Indokoltabb lenne ez akkor, ha a hatáskör nem taxation alapulna s minden valóságos vagy vélt sérelem ellen biztosítva volna a panaszjog. De a midőn törvény ad jogokat s ezeket védjük, az alispán törvénytelen rendeletet jóformán nem is adhat ki. A bíróság a jog érvényesülését keresi, minden törvénytelen ellenkező rendeletet és utasítást kizár a bírósági törvény; a bíróságnak egyik jó hatása éppen az lesz, hogy törvénytelen rendeletek kiadásának lehetőségét kizárja.

A bizottság elvileg hozzájárul a Wlassics indítványában foglalt rendelkezés felvevéséhez, de későbbre tartja fenn annak meghatározását, hogy a rendelkezés melyik §-ba illesztessék.

7. §.

Wlassics Gyula kérdi, hogy a tisztviselőkre vonatkozó dispositió a főispánokra is kiterjesztetik-e?

Hieronymi Károly belügyminiszter: A főispán semmi functiójáért nem kap napi vagy fuvardíjat, talán a birói functiókért sem kellene adni.

Szederkényi Nándor. A tisztviselőknak sok helyen fuvarátalányuk van, talán az ilyenek a birói functiókért külön fuvardíjat ne kapjanak.

Hieronymi Károly belügyminiszter: Ez nem volna méltányos, mert a jelenlegi fuvarátalány az eddigi functiók fejében van megállapítva, mely fuvarátalány megszabásánál a birói működésre még nem lehetett gondolni. Már az eddigi functiókhoz arányitva is kevés az alispánok 4–600 frtos fuvarátalánya.

Terényi Lajos A tisztviselőknak okvetlenül meg kell a fuvardíjat adni, mert egészen új szervezetről s nem a rendes közigazgatási teendők szaporításáról, de egész új munkakörrel van mostan szó.

Wlassics Gyula kiküldetések esetén az elnököt is ép úgy részesítené napi s fuvardíjban, mint a többi tagokat, mert az különös lenne, hogy a midőn birói szemlére az egész bizottság kivonul, az elnök és tagok között különbség tétessék.

Latkóczy Imre előadó: Praecisirozni kellene, hogy a választott tagok minő fuvardíjat kapnak, mert az egyes közigazgatási tisztviselőknak különösen a vasuton utazás tekintetében különböző mérvű fuvardíjigényei lévén, az általános dispositió nem szabatos.

A 7. §. azon módosítással fogadtatik el, hogy a választott tagok részére az alispánéval egyenlő fuvardíj biztosittatik s hogy a §. rendelkezése elvileg az elnökre is kiterjed.

8. §.

Wlassics Gyula. E §. hatálya, a mint azt a belügyminiszter is jelezte már, a bíróság elnökére is okvetlenül kiterjesztendő. De a megoldás nem éppen egyszerű. A bíróság tisztviselő tagjai (alispán, tiszti ügyész s ezek helyettesei) ugyanis egészben véve állhatnak az 1886: XXI. t.-cz. VII. fejezet rendelkezései alatt, ellenben a főispánra e fejezet minden dispositiója nem alkalmazható. A 89. §. úgy a főispánra,

mint a tisztviselő tagokra alkalmazható. A 90. §. bírósági tagokra egyáltalán nem alkalmazható, teljesen kizáratván az, hogy a tisztviselő, mint bíró felsőbb meghagyás értelmében járhasson el. A 91. §. a tisztviselő tagokra, mint bírákra is teljes mértékben alkalmazható, ellenben a főispánra csupán elvileg, mert a főispán vagyontalansága esetén a törvényhatóság kártérítési kötelezettséggel nem tartozhatik. A 92. §. idézése nem szükséges, mert az obligatio in delicto-hoz kérdés sem fér, ennek külön hangsúlyozása felesleges; felesleges volt már az 1886: XXI. törvényczikkben is. A 93–94. §-ok ismét a bírósági tagokra nem vonatkoznak. Indítványozza tehát, hogy a javaslat 8. §-a akként alakíttassék át, hogy a bíróság összes tagjaira nézve nem az 1886: XXI. t.-cikk egész VII. fejezete, hanem annak csupán 89. és 91. §-ai idéztessenek, az elnök főispánra (főpolgármester) pedig külön kimondassék, hogy

»Vagyoni felelősség tekintetében az 1886: XXI. t.-cz. 89. és 91. §-ainak hatálya értelem szerint a bíróság elnökére is kiterjed azon különbséggel, hogy a törvényhatóság megtérítési kötelezettsége az elmarasztalt elnök vagyontalansága esetén az államra hárul«.

Gullner Gyula Wlassics indítványát elfogadja, kijelentvén, hogy az 1886: XXI. t.-cikk 90. §. idézésének elhagyása nézete szerint annak külön kimondását, hogy a tisztviselő tagok, mint bírák utasítást nem fogadhatnak el, feleslegessé teszi.

A törvényjavaslat 8. §-a következőleg módosul:

8. §.

Jogi felelősség tekintetében az első fokú közigazgatási bíróság összes tagjai az 1886: XXI. t.-cz. 89., 91. és 92. §-ainak hatálya alatt állanak.

Vagyoni felelősség tekintetében az 1886: XXI. t.-cz. 89. és 91. §-aiban foglalt rendelkezések hatálya a bíróság elnökére is kiterjed, azzal a különbséggel, hogy a törvényhatóságnak a 91. §-ban megállapított kártérítési kötelezettsége az elnök vagyontalansága esetén az államot terheli.

9. §.

Zay Adolf. E §-ban különbség van téve a bíróság tisztviselő és választott tagjai közt, mert míg az utóbbiak teljesen a felső bíróság fegyelmi hatósága alatt állanak, addig az utóbbiak ellenében csupán a fegyelmi vizsgálatot rendeli el a bíróság, a fegyelmi eljárás s ítélet pedig admin. utra tartozik. E megkülönböztetést helyteleníti. Az 1886: XXIII. t.-cz. már mindenki meggyőződése szerint túlhaladott; jelenleg azonban a bírósági törvényben még másra nem hivatkozhatunk. De azt még most, a jelenlegi fegyelmi törvény fennállása alatt sem helyeselheti, hogy a bíróságnak tisztviselő és nem tisztviselő tagja közt különbség tétessék. A bírósági tagok mindannyian a felső bíróság fegyelmi hatalma alá lennének helyezendők. A főispánt is be kell venni a fegyelmi felelősség alá; örül, hogy a belügyminiszter erről az új fegyelmi törvényjavaslatban gondoskodni fog. A 9. §. első bekezdését elhagyná, a másodikat a bíróság összes tagjaira kiterjesztené, úgy, hogy anyagi jogként egyelőre az 1886: XXIII. törvényczikk alkalmaztatik, de a forumot mindenképpen a felső bíróság képezi.

Hieronymi Károly belügyminiszter Zaynak felvilágosításképp megjegyzi, hogy ő azt soha nem mondotta, mintha a főispán fegyelmi felelősségének szabályozását mindjárt az új fegyelmi törvénybe felvenné; csak azt mondotta, hogy a jelenlegi fegyelmi törvény alapján a főispánnak fegyelmi felelősség alá vonásáról szó sem lehet. A főispán fegyelmi felelőssége a közig. reform keresztülvitele előtt alig lesz megoldható.

Wlassics Gyula helyesli, hogy a felső bíróságnak a tisztviselő tagok ellenében csupán a fegyelmi vizsgálat elrendelhetésének joga adatik meg. Nem fogadhatná el azt, hogy a felső bíróság ezek fegyelmi ügyében érdemileg is dönthessen s elmozdithassa az alispánt (bírói állásától? vagy az alispánságtól is?). A 9. §-ban foglalt megoldás nem mintaszerű, de a dolog természete által indokolt.

Szederkényi Nándor kérdi: Hát ha az alispán közigazgatásilag felfüggesztve van, bíraskodhatik-e? (Hieronymi: nem.) Szerinte, ha világosan kimondva nincs, bíraskodhatik. A közigazgatás hogyan avatkozhatik az alispán bírói tisztébe? Valami kapcsolatot kell itt létesíteni, mert különben zavar és anomália támad.

Beksics Gusztáv. Elvi s doctrinair szempontból is a javaslat álláspontjára helyezkedik. Egész doctrinája, nagy elvi fontossága van ennek az álláspontnak. A hatalmi körök elválasztása képezi ennek létalapját. Kiindulási pont volt, hogy a közigazgatási tisztviselőket védelmezni kell a bíróságok beavatkozásától. A theória kicsucsosodását Franciaországban érte el, hol egész a legújabb időkig a közigazgatási tisztviselő még anyagi felelősség tekintetében sem tartozott bíróság elé. Az európai törvényhozások szerint a közigazgatási tisztviselő mint közigazgatási bíró is egy u. a. fegyelmi elbánás alá esik. Poroszország képezte az egyetlen kivételt, természetes kifolyásul annak, hogy a közigazgatási bíróságokba állandó bírókat vitt be. Elfogadja a javaslat álláspontját, lehetetlennek tartva, hogy a tisztviselő, habár u. a. törvény alapján is két minőségében kétféle fegyelmi forma alatt álljon.

A 9. §. változatlanul elfogadtatik.

10. §.

Terényi Lajos a rendbíróság maximumát (400 korona) soknak tartja, mert rendbíróság kiszabásánál formászerű eljárás nincs s a rendbíróságolási határozat nem felelbezhető.

Lits Gyula szerint is elég a rendbíróság maximumát 200 koronában állapítani meg. A csekélyebb fokú mulasztás s rendellenesség megtorlásaként elég a 200 korona maximum, ha súlyosabb természetű a mulasztás: fegyelminek van helye.

Wlassics Gyula indítványozza, hogy az 1891: XVII. t.-cz. 13. §-ának analógiájára a rendbíróság a terhelt meghallgatása után külön indokolt határozatban legyen kimondandó, nem pedig a konkrét ügyre vonatkozó ítélet végén, melyet minden magánfél olvas. Indítványozza továbbá (ugyancsak az 1891: XVII. törvényczikk 13. §. mintájára), hogy a rendbíróságolási határozat az elnökkel közvetlenül, a bírósági tagokkal pedig az elnök útján legyen közlendő (hogy ne olvassa az igazgató és egész segéd-kezelő személyzet a rendbíróságolási ítéletet), végül hogy erről a felettes közig. hatóság is értesítettessék.

Hieronymi Károly belügyminiszter Wlassics indítványát egészen elfogadja.

Terényi Lajos a mai főispánt nem tartja rendbirságot tartónak. A főispán bizalmi közeg, ki fegyelmi felelősséggel nem tartozik, ki állásától a hatalom tetszése szerint bármikor elmozdítható. A rendbirságot a főispáni állás jelenlegi természete egészen kizárja.

Hieronymi Károly belügyminiszter: A főispán most új funkciót kap, melynek teljesítése tekintetében a régi mértékkel nem mérhető. A rendbirságolás különben is nem compromittál.

Lits Gyula: Terényi a főispán tekintélyét félti. Ámde ha egyszer a választott, független, tekintélyes elemek is jogi, fegyelmi felelősség és rendbirságolás alá vonatnak, midőn továbbá a szintén tekintélyes curiai bírák is megrendbirságot tartók: a főispánt kivenni nem lehet.

A 10. §. első bekezdése következőleg módosítatik:

Fegyelmi vétséget nem képező csekélyebb fokú mulasztás vagy más rendellenesség esetében a felső közigazgatási bíróság az első fokú közigazgatási bíróság elnöke és tagjai ellen külön indokolt határozatban 20—200 koronáig terjedhető rendbirságot alkalmazhat. A határozat az elnökkel közvetlenül, a bírósági tagokkal pedig az elnök útján közlendő. A határozatról a felettes közigazgatási hatóság is értesítendő.

11. §.

Latkóczy Imre előadó: E §-ban különböző elvi jelentőségű intézkedések vannak. A §. szerint a bírósági tanács 5 vagy 6 tagból állhat. Az a cél, hogy a választott elem túlsúlya biztosítva legyen. Ez elv ellen kifogást tenni nem lehet, külföldön is így van; Gneist, mások is nagy súlyt helyeznek rá. Az a kérdés csak, hogy a szövegezés szerint tényleg elérhető-e az elérni kívánt cél? Az utolsó bekezdést módosítandónak tartja, mert e szerint, ha 6 tagú a bíróság, az elnök kettős szavazattal, votum Minervaevel bír. Helyesebb, hogy a 6-os tanácsban az elnök ne szavazzon. A 3. bekezdés helyett tehát azt ajánlja, hogy »az elnök csak a szavazatok egyenlő megoszlása esetében szavaz«.

A hármas tanácsot célszerűségi kérdésnek tekinti, mely egyelőre végre nem hajtható, míg az iránt, mely ügyek utaltassanak a kisebb tanácshoz, kellő tapasztalat nem áll rendelkezésre. Egyelőre csak apróbb rendőri ügyek lennének a kisebb tanácshoz vihetők, de itt sem hamarkodná el a dolgot, mert az első fokú határozat néha végérvényes.

Görgey Béla kimondaná, hogy a nagy tanácsban érvényes határozathoz mindig 3 választott tag jelenléte szükséges. A kis tanácsot az alispán elnöklete alatt a tiszti ügyészből s egy választott tagból szerveznék. Az első fokú bíróságnál a főispán elnöksége ellen volt a legtöbb aggály, mert a főispán befolyása nagy, minősítése, fegyelmi felelőssége nincs. A főispán elnökségét ő helyesli, de a közönség megnyugtatóására minden lehetőt meg kell tenni. A főispánnak a dupla szavazati jogot nem adná meg, de viszont nem vonná el kifejezetten az elnöktől a szavazati jogot. Egész megnyugtató megoldás lenne elérhető, ha egyfelől a 3 választott tag jelenléte kötelezően megkivántatik, másfelől az elnöknek szavazati jog csak a szá-

vazatok egyenlő megoszlása esetére biztosittatik. Így aztán a hatos tanácsban (hol a főispán elnököl) elnöki szavazat gyakorlására nincs is szükség, ellenben az ötös tanácsban (hol az alispán elnököl) a dirimáló szavazat az elnöknek minden aggodalom nélkül megadható. Ily megoldás talán unicum, de unicum maga a 6 tagú tanács is. A kis (3-as) tanács mielőbb megalkotandó és pedig maga a törvény által.

Pogrányi József a főispáni elnökség ellen felmerült aggodalmakat némileg csztván, Görgey javaslatát nagyon helyesli. Az elnöknek ő is csak a szavazatok egyenlő megoszlása esetén adna szavazati jogot. Ellenben a határozatképességet 3 választott tag jelenlétéhez nem kötné, mert fél, hogy ezek nem mindig jönnek be. A 3 tagú tanácsot oly általánosságban, mint a javaslat tervezi, nem fogadhatja el. A csekélyebb jelentőségű ügyek is igen fontosak lehetnek az érdekeltekre nézve s ha nem törvény jelöli meg a kis tanács tagjait, csupa tisztviselőkből is alakulhatnak.

Zay Adolf: A törvényjavaslat a választott tagok számszerű többségét kívánja ugyan biztosítani, de a cél e §. szerint nem lesz elérve, mert attól tart, az válik rendszerré, hogy csak két választott tag lesz jelen, kikkel szemben áll két tisztviselő tag s az elnök. A candidáló választmányéhoz hasonló szervezet lenne ez, hol a három választott tagot ellensúlyozza a három kinevezett tag, a főispán mint elnök pedig dirimáló szavazattal bír. A candidáló választmány nem nyerhette meg a közönség bizalmát; ne alkossunk bíróságként ehhez hasonló szervezetet. Nem is érti a logikát, hogy a midőn a 2. §-ban kimondtuk, hogy 3 választott tag van, a 11. §. első bekezdésében most másképp rendelkezünk. Minden körülmények közt megkívánná a 3 választott tag kötelező jelenlétét, mert különben a főispán soha nem gondoskodik az akadályozott rendes tag helyett póttag behívásáról, mindig beéri két taggal. Az egész első bekezdést elhagyná: a harmadik bekezdésre nézve pedig elfogadja az előadói indítványt.

Gullner Gyula szerint abból folyik minden inconvenientia, hogy páros számú tagból álló bíróságot, hatos tanácsot szervezünk. Az volna a helyes megoldás, ha páratlan számú tagból álló bíróságot alkotnánk, az autonóm elemek túlsúlyának mindenkor biztosítása mellett. Ha 7 tagú bíróságot szerveznénk, minden aggodalom nélkül megoldható lenne az elnöki szavazat kérdése is, az elnök így mindig szavazhatna; míg a mostani szervezet mellett helyteleníti azt is, ha az elnök nem szavaz, azt is, ha duplán szavaz. Belátja azonban, hogy bár a 7-es senatus mellett sok inconvenientia eselnék, túlságos nagy számú lenne ez a 7-es tanács. Ennélfogva bár a páros számú bíróság unicum, inkább elfogadja a 6-os tanácsot, 3 választott tag kötelező részvétele mellett és az elnöki dupla szavazati jog kizárásával; az 5-ös tanácsot azonban teljesen elejtendőnek tartja. A 3-as tanácsot kisebb ügyekre ő is helyesli, egy választott tag kötelező részvétele mellett.

Terényi Lajos is jól tudja, hogy rendes birói testületeknél a tanács tagok száma praecise meg van határozva. Ámde ő az első fokú közigazgatási bíróságot rendes bíróságnak már csak azért sem tarthatja, mert a tagok nem mind laknak helyben. Az első bekezdést tehát változatlanul elfogadja.

Ellenben a második bekezdést és a 3-as tanácsot egészen

elejtendőnek véli. A bíróság hatásköre taxative van meghatározva; egy második taxatiót is csinálni, vagy épen a miniszterre bízni azt, hogy mely ügyek tartoznak 3-as, melyek 5-ös tanácsba, helytelenítendő. Az ügyek fontossága nagyon relativ valami és miután az első bekezdés szerint úgy is meg van adva az 5-ös tanács lehetősége, kisebb tanácsot már nem szeretne.

A 3. bekezdésre nézve elfogadja az előadó szövegezését, mely teljesen megfelel annak az intencionak, mely a javaslatot vezette. A javaslat is így értette az elnöki dirimáló szavazatot, de a szabadság azért szükséges feltétlenül, mert a főispáni elnökség ellen úgy is sok a panasz.

Hieronimi Károly belügyminiszter elfogadja az előadói szövegezését, hogy az elnök csak szavazategyenlőség esetén szavaz.

Zay aggodalmát tárgytalannak tartja, mert az ülésre mind a 3 tag meghívandó, tehát nem az elnöktől függ, hogy 2-öt vagy 3-at hívjon be. Mind a 3 választott tagnak joga lévén megjelenni, tőlük függ, hogy az elnök jóformán soha ne szavazhasson. A 3 választott tag kötelező jelenlétének kimondásától félne, mert sokszor előállna a határozatképtelenség esete. A mostani szerkezet a tényleges viszonyoknak egészen megfelel, megadva a módot, hogy a tagok mind bejöhessenek, ha bennük a kellő érdeklődés megvan.

A második bekezdés megtartására nagy súlyt nem helyez, az bátran el is hagyható. Rögtön úgy sem leszünk abban a helyzetben, hogy az ügyeket az 5-ös és 3-as tanács közt sortírozhassuk. Előbb tapasztalatokat kell gyűjteni, a dolog tehát most nem sürgős. A tapasztalat idővel kimutatja, hogy némely ügyekre a nagy tanács valóban luxus. A 3-as tanács tagjai azért nem lettek a §-ban meghatározva, mert e meghatározás igazán bajos. A felmerült aggályokra tekintettel a második bekezdést szívesen visszavonja.

A 11. §. első bekezdése változatlanul hagyatván, a második bekezdés kimarad, a harmadik pedig így szövegeztetik: »Az elnök csak a szavazatok egyenlő megoszlása esetén szavaz.«

12. §.

Terényi Lajos kérdi, hogy rendkívüli esetekben ki bizza meg az illetőket előadói teendővel?

Hieronimi Károly belügyminiszter: Ennek eldöntése az ügyrend feladatát képezi.

A 12—14 §-ok változatlanul elfogadtatnak, a 15. §. pedig — mint ügyrendbe tartozó dispositió — kihagyatik.

16. §.

Wlassics Gyula a helyes terminologia szempontjából javasolja, hogy a felső bíróság összes bírói tagjai (elnök, alelnök, tanácselnökök, bírák) az *ítélőbírók* gyűneve alá foglaltassanak, mely esetben aztán feleslegessé válik a következő §-okban az összes bírókat névszerint újra meg újra felsorolni.

Gyurkovics György szerint az utolsó bekezdés, mely szerint az elnököt akadályoztatása esetén az alelnök helyettesíti, vagy felesleges, vagy pedig nem helyes.

A 16. §. elvileg elfogadtatván, annak a felsőbb bíróságokról szóló törvények terminológiájával összeegyeztetése szövegezési kérdésnek hagyatik fenn.

17. §.

A 17. §. változatlanul elfogadtatik.

18. §.

Hieronymi Károly belügyminiszter a negyedik bekezdésnek egyelőre függőben tartását kéri. Eredetileg ugyanis úgy volt tervezve, hogy a bíróság segéd- és kezelő személyzete kineveztetik. Ámde azt, hogy a segéd-személyzet tagjai (titkárok, fogalmazók) oda végleg kineveztesse-e, vagy pedig az egyes minisztériumok létszámában hagyassanak, a kormány újabb megfontolás tárgyává kívánja tenni, mert ezek a bíróságnál előmenetelre nem számíthatnak. Az ítélőbírák s a kezelő személyzet természetesen a bíróság külön státusában fog maradni.

Gyurkovics György kéri, hogy a kezelő személyzetet valamelyik közös miniszter (miniszterelnök vagy pénzügyminiszter) nevezze ki.

Hieronymi Károly belügyminiszter: E kérdést is függőben hagyatni kéri.

Gullner Gyula. Egy ruganyos kifejezést lát e §-ban, »a magasabb közig. hivatal« kifejezést, mely az 1883: I. t.-cikkben elő nem fordul.

Wlassics Gyula. Szintén nem kíván ily korlátlan felhatalmazást adni a közig. minőségű bírák kinevezése tekintetében akkor, midőn az 1891: XVII. t.-cz. 23. §-a szerint curiai bírónak csak a legalább 10 évig szolgált bíró nevezhető ki.

Hieronymi Károly belügyminiszter nem tartja szükségesnek megkötni a minisztérium kezét, mert bárki hajtsa végre a törvényt, lehetetlen, hogy mást, mint tényleg magasabb közig. szolgálatban álló tisztviselőt (miniszteri és osztálytanácsost, alispánt, polgármestert s legfeljebb kivételesen még a főjegyzőt vagy főügyészt) nevezzen ki a felső bíróság tagjává.

Latkóczy Imre előadó: A §. szövegéből teljes megnyugvással kihagyható a »magasabb« kifejezés, mert a kinevezés mindig csak kormányzati discretio tárgyát képezheti s bárhogy megkötni akarnók is a kormány kezét, nincsen az a szöveg, a mi kijátszható ne lenne.

Lits Gyula kérdi, hogy vajjon a közig. bizottságban bizonyos időt szolgált egyének nem lennének-e bírákúl kinevezhetők?

Gullner Gyula taxative felsorolni szeretné, hogy mily állású tisztviselők nevezhetők ki. A főszolgabíróból — szerinte — jobb bíró válhatnék, mint a főjegyzőből.

Gyurkovics György hangsúlyozza, hogy a bírák kinevezésénél, különösen a pénzügyi dolgokra való tekintettel, Horvátország is figyelembe veendő lesz.

Wlassics Gyula nem tudja, hogy a 18. §-ban körülírt qualificatio az elnök, alelnök, tanácselnökökre is kiterjesztetik-e?

Hieronymi Károly belügyminiszter: Az elnök és alelnökre a qualificatio kiterjesztése nem volt czélozva. Gyurkovicsot pedig megnyugtatta, hogy a dolog természete szerint a bíróságnak horvát tagja is lesz.

Beksics Gusztáv: Az 1883: I. t.-cz. 31. §-át, mely szerint a szolgálat érdekében a szakirodalom vagy a gyakorlati téren kitünő egyéniségekre nézve az alaki képzettség hiányától való felmentés Ö Felségénél kieszközölhető, a bíróság közigazgatási minősítésű tagjaira is kiterjesztendőnek tartja.

Hieronymi Károly belügyminiszter: Legyünk tisztában, mit akarunk. Miután az 1883: I. t.-czikre a maga egészében utalás van a törvényjavaslat 18. §-ában, a ki már egyszer közigazgatási szolgálatban van, bíróvá kinevezhető, ha az előirt 5 évi szolgálattal bír. Feltéve, hogy a felmentés a bírákra nézve szükséges, talán inkább az 5 évi szolgálat kimutatásának kötelessége alól felmentésről kellene intézkedni.

Latkóczy Imre előadó: Az is kérdés, vajjon a bíróság első szervezése idejére vagy általában intézkedjünk-e?

Gyurkovics György: Legyünk óvatosak, a gyakorlati képzettség épen a bíráknál oly kellék, a mely alól felmentés nem kívánatos.

Zay Adolf: Beksics indítványát elvileg helyesli, mert lehetővé kell tenni azt, hogy kitünő erők alaki képzettség és szolgálati idő hiányában is bírakul alkalmazhatók legyenek.

Boncza Miklós: A §-ra vonatkozó intézkedésének változatlan fentartását kéri. A felső bíróságnál az elméleti és gyakorlati megfelelő képzettség egyaránt elengedhetlenül szükséges. Az, a kinek különösen kellő gyakorlata nincs, jó bíró nem lehet. A gyakorlat hiányát semminemű tanulmány nem pótolhatja teljesen. Csak ha a közigazgatási minősítésű bírák is megfelelő elméleti s gyakorlati képzettséggel bírnak, lesz olyan bíróságunk, a melyet kívánunk.

Morzsányi Károly: Beksics indítványát pártolja. A fővárosban például több olyan kitünő tanácsnok van, a ki az 1883: I. t.-cz.-ben megszabott minősítéssel nem bír, mert a minősítési törvény életbe lépte előtt lépett közszolgálatba. Ezek kizárása magára a bíróságra hátrányos lenne.

Hieronymi Károly belügyminiszter ismétli, hogy a javaslatban az 1883: I. t.-czikre a maga egészében történvén hivatkozás, a törvény 34 §-a is beleértetik; tehát kétségtelen, hogy a ki most közigazgatási hivatalban van, bírói hivatalra is minősítve lesz. A kérdés így csak az lehet, hogy vajjon a javaslat 18. §-ában előirt szolgálati időtől is eltekinthetni-e vagy sem?

Latkóczy Imre előadó: Az alaki képzettség hiánya alól való felmentés lehetősége a pénzügyi közigazgatási bíróságról szóló 1883: XLIII. t.-cz. 3 §-ában is kifejezésre talált. Erre vonatkozik Beksics indítványa, melyet azzal kellene megtoldani, hogy a gyakorlati képzettség hiányától való felmentésnek is helye van.

Hieronymi Károly belügyminiszter: Ha már valamit akarunk, azt is ki kell határozottan fejezni, hogy a javaslat 18. §-ában előirt szolgálati idő tekintetében is felmentés adható.

Wlassics Gyula a belügyminiszter álláspontját tartja helyesnek, magától értetvén, hogy a felmentésnek csak rendkívüli körülmények közt lehet helye.

A tjavaslat 18. §. következő módon fogadtatik el:

A harmadik bekezdés második sorából a »magasabb« kifejezés töröltetik. E bekezdés pótlásaként kimondandó lenne: A kormány felhatalmaztatik, hogy az előirt közigazgatási elméleti és gyakorlati képzettség, valamint a megkívánt szolgálati idő hiányá-

tól a szakirodalom vagy gyakorlat terén kitűnő egyénekre nézve Ő Felségénél előlegesen felmentést eszközölhessen.

A 18. §. eredeti negyedik bekezdése pedig egyelőre függőben hagyatik.

19. §.

Wlassics Gyula. Az 1869: IV. 17. §-a törlendő, mivel e helyett az 1892: XXX. 1. §. van érvényben. Felveendő volna továbbá az 1891: XVII. t.-cikknek a belső incompatibilitásra (bírák egymás közötti rokonságának kizárására) vonatkozó intézkedése is.

Gyurkovics György kifogásolja, hogy egy közös bíróságnál a nem közös belügyminiszternek ingerentia adatik.

A 19. §. azzal fogadtatik el, hogy az 1869: IV. 17. §. helyett az 1892: XXX. 1. §-ra hivatkozás lesz felveendő s hogy a végleges szövegezés alkalmával az 1891: XVII. t.-cz. 41. §-ában említett belső incompatibilitás iránt is intézkedés teendő.

20. §.

Latkóczy Imre felemliti, hogy a Curiánál nem 6 hét, de 2 hónap a szünet.

Hieronymi Károly belügyminiszter: A közig. bíróságnál 2 hónapos szünetről nem lehet szó.

Chorin Ferencz. Annyival kevésbé, mert a Curiánál sincs tulajdonképeni szünet (vannak szüneti tanácsok is). Szabadság időt elnök adja meg.

A 20—22. §-ok változatlanul elfogadtatnak; a 23. §-ban pedig az 1869: IV. t.-cikkre hivatkozás töröltetvén, az 1892: XXX. t.-cz. idézendő lesz.

24. §.

Gullner Gyula a felső bíróságnak két osztályra választását nem helyesli.

Hieronymi Károly belügyminiszter: A külföldön is mindenütt osztályai vannak a felső bíróságnak. Nálunk különösen indokolt a két osztály, midőn egy már meglevő kész szervezetet, a pénzügyi bíróságot kell beolvasztani. Sőt meg van győződve, hogy az osztályozás itt még nem áll meg, de rövid időn 3 osztály kell: 1. politikai ügyek; 2. anyagi jogszolgáltatás (vizjogi, ut, stb.); 3. pénzügyek.

A 24. §. változatlanul, a 25. §. pedig a második bekezdés kihagyásával fogadtatik el.

26. §.

Gullner Gyula. Az érdekeltségi kizárás esete az első fokú bíróság elnökére is kiterjesztendő.

Hieronymi Károly belügyminiszter az indítványt elfogadja.

Wlassics Gyula kérdezi, vajjon a delegálás jogát nem lehetne-e a miniszter helyett a felső bíróságra bízni?

Hieronymi Károly belügyminiszter az intézkedést csupán mint praktikusabbnak látszó megoldási módozatot vette fel; elvileg azonban legkisebb kifogása sincs az ellen, ha e jog — melynek elvételevel a miniszter csak kellemetlenségtől szabadul — a felső bíróságra ruháztatik.

A 26. §. első bekezdésének intézkedése az első fokú bíróság elnökére is kiterjesztetvén, e bekezdés így fog szólni:

»Az első fokú közigazgatási bíróságok elnökei és tagjainak, valamint a felső közigazgatási bíróság valamely ítélőbírájának, stb. stb.

A második bekezdésből pedig az *is* szó töröltetik s a delegálás joga a belügyminiszter helyett a *felső bíróságra* ruháztatik.

27. §.

Latkóczy Imre előadó kérdi, hogy a pénzügyi bírák is újra esketendők-e? (Hieronymi: igen.) Megjegyzi továbbá, hogy a regale-kártalanítási bíróságban eskü helyett ünnepélyes nyilatkozatot, fogadalmat is lehet tenni. Nem lehetne-e itt is hasonló dispositiót venni fel?

Chorin Ferencz. A bíró esküdjék!

A 27. §. az intézkedésnek az elsőfokú bíróság elnökére is kiterjesztése mellett elfogadtatik.

28. §.

Wlassics Gyula itt indítványozza második bekezdésként, hogy az első fokú bíróság tagjainak egyes ügyek miként intézésére nézve a felettes közig. hatóságok és hivatalfőnökök utasítást nem adhatnak.

Terényi Lajos különösnek tartja, hogy a bírói lelkiismeretet §-ba akarjuk foglalni. Semmiféle bírói törvényben nincs ily lealázó intézkedés. A 167. §-nak az a határozománya, mely szerint a bíróság a határozatok hozatalánál a bizonyítékokat szabadon mérlegeli s meggyőződésének egész benyomása alapján ítél, a javasolt intézkedést még inkább feleslegessé teszi. De ha a bizottság mégis szükségesnek látná, az intézkedést nem a szervezeti, de a tárgyalási részbe kellene bevenni a 167. §. kiegészítésekép.

Wlassics Gyula. A rendes bíróságokra nézve természetesen nem kell ilyenmő rendelkezést kimondani, mert a bírósági törvény (1869: IV.) azzal kezdődik, hogy »az igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik«, míg a közig. bíráskodás a közigazgatástól egyáltalán nincs elkülönítve. Formához ő nem köti magát s mindegy neki, az elv akár itt, akár a 167. §-ban mondassék ki, de szerinte ennek mégis inkább a szervezeti részben van helye, hol a bírói függetlenség garanciáinak megteremtéséről van szó. Különben is a kimondatni kívánt elv nem csupán a határozatokra és eljárásra, de a bíró minden lépésére vonatkozik.

Hieronymi Károly belügyminister azt, hogy a tisztviselők, mint bírósági tagok, a bírói functió tekintetében semmi irányban utasítással nem köthetők meg, vagy legtávolabbról sem befolyásolhatók, oly természetesennek gondolta, hogy ez irányban bárminő intézkedés felvételét feleslegesnek vélte. Miután azonban az aggály felmerült, azt okvetlenül alaposan el kell osztatni s a magától értetődő elvet a leghatározottabban ki kell fejezni. Semmi kifogása nincs, hogy az ide vonatkozó rendelkezés a 28. §-nál vétessék fel.

»A 28. §. első bekezdése változatlanul elfogadtatván, annak második bekezdése kép következő dispositió vétetik fel:

»Az elsőfokú közig. bíróságok tagjainak egyes ügyek elintézésére hatóságok és hivatalfőnökök utasítást nem adhatnak.«

A 29—30. §-ok változatlanul elfogadtatnak.

A 31. §. pedig (a belügyminiszter javaslatára) következőleg állapittatik meg:

Az első fokú bíróságok szervezeti viszonyait a *belügyminiszter*, a felső közigazgatási bíróság szervezeti viszonyait pedig a *miniszterium* által kibocsátandó részletes ügyrend szabályozza.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Márczius.

1.-én. A budapesti nagykereskedők és nagyiparosok testülete közgyűlést tart.

A *Danubius magyar hajó-építési és gépgyár-részvénytársaság* mérlege: tiszta nyereség 82.571 frt., osztalék hat frt. azaz 6°/_o. Tartalék-alaphoz 11.128 frtot csatolnak, új számlára pedig 12.543 forintot visznek át.

A *Magyar ipar- és kereskedelmi részvénytársaság* közgyűlése. Tiszta nyereség 67.127 frt. Osztalék gyanánt kifizet 560.000 forintot (részvényenkint 7 frtot). Tartalék-alaphoz 60.000 frtot csatol és új számlára 65.588 frtot visz át.

Az *Ujlaki mészégető és téglagyár-részvénytársaság* mérlege megállapittatik. Tiszta nyereség 97.468 frt.

2.-án. A pénzügyminiszter elrendeli, hogy ama *dézsma-váltság-hátralékok*, melyek elpusztult szőlőterületeket terhelnek, az esetben, ha az illető terület más művelésre alkalmatlan, töröltessenek, ha pedig más művelésre alkalmas, akkor leszállíttassék a váltság, minden esetben pedig a végrehajtás beszüntetendő.

3.-án. Az országos valuta-bizottság megállapítja, hogy a tényleges aranykészlet 2¹/₂ millió forinttal emelkedett, mely emelkedés nagyobb vámösszegeknek aranyban történt lefizetése által jött létre. A készlet összesen 168,303.092 korona, melyből a valutaszabályozás céljaira 134,229.307 korona van külön választva, úgy, hogy pénztárkészletül 34,073.784 korona maradt fenn.

Az *Osztrák-magyar bankkal* megindulnak a tárgyalások a bankszabadalom megújítása iránt.

Az *Első magyar szállítási részvénytársaság* közgyűlése elfogadja a mérleget, mely 44.382 frt. tiszta nyereséggel zárul, miből 32.010 frt. osztalékra és pedig részvényenkint 22 frt., azaz 10°/_o-os osztalék fizetésére fordíttatik.

4.-én. A *Magyar általános hitelintézet* mérlege megállapittatik; a tiszta nyereség 1,979.853 frt. Az igazgatóság 24 frt., azaz 12°/_o-os osztalék fizetését fogja javaslatba hozni; 20.000 frtot a külön díj-alaphoz és 57.363 frtot új számlára óhajt átvinni. E tiszta nyereséghez nincs hozzászámítva a magyar konverzió műveletek által elért nyereség.

Az *Első budapesti gőzmalom-részvénytársaság* közgyűlése 125 frt. osztalék fizetésében állapodik meg.

A *Gschwindt-féle szesz, élesztő, likőr és rumgyár* részvénytársaság 84.222 frt. tiszta nyereséget mutat ki.

Az *Országgyűlési Értesítő kő- és könyvnyomda-részvénytársaság* mérlege 25.299 frt. tiszta nyereséggel zárul. Az igazgatóság 12 frtnyi, azaz 6⁰/₀ osztalék fizetését hozza javaslatba és egyuttal indítványozza, hogy a részvénytőke 600.000 koronáról egy millóra emeltessék.

Magyar pipa- és övgyár részvénytársaságot fognak létesíteni, a mely egy fém gőzcsiszolót fog berendezni, mely célra a Fodor-féle telepet megszerzik s annak szabadalmát megvásárolják.

6.-án. A *Pesti magyar kereskedelmi bank* tiszta nyeresége 2,101.229 forint, a mi 21⁰/₀-nyi kamatozásnak felel meg. Az igazgatóság 60 forintnyi, azaz 12⁰/₀ osztalék fizetését javasolja. A rendkívüli tartalékhoz 362.000 frtot csatolnak és 318.026 frtot új számlára visznek át. Az összes tartalékalap 4¹/₄ millióra (a részvénytőke 44⁰/₀-ra) emelkedik.

A *Magyar ipar és kereskedelmi bank* a »Danubius« magyar hajó és gépgyár-részvénytársaság 5000 db. 100 frt. névértékű részvényét hozza piacra és prospektusában arra utal, hogy az összes nyereség 1893-ban 11⁰/₀-ot, a tiszta nyereség 9³/₀-ot, azaz osztalék pedig 6⁰/₀-ot tett ki.

A *Pannonia gőzmalom részvénytársaság* közgyűlése.

A *Kereskedelmi takaré- és hitelintézet* közgyűlése. Osztalék 3¹/₂ forint, azaz 7⁰/₀. Az alaptőke emelését illetőleg elhatározzák, hogy minden részvény birtokosa egy új részvény jegyzésére van jogosítva, azonban minden részvény után a telekalap javára két forintot kell lefizetni.

A »*Farina*« és *chemiai termények gyára részvénytársaság* mérlege 7194 forint veszteséggel zárul. Elhatározzák a veszteségnek a részvénytőke ¹/₃-át tevő leszállítása által való lleírását. A részvénytőke ez által 66.666²/₃ forintra apad, melyet azonban később 150.000 frtra fognak kiegészíteni.

A *budapesti értéktőzsdén* az új szabályzat következtében azon változás lép életbe, hogy az összes üzletek csak a leszámolási árfolyam mellett vehetők tekintetbe.

Fiumében az uszó-dock emelésének munkálatai gyorsan haladnak előre.

7.-én. Az *Észak-magyar kőbánya részvénytársaság* igazgatósága a részvénytökének 4000 darab 100 frtos részvény kibocsátása által 400.000 frttal való felemelését javasolja. Minden 4 régi részvény egy új részvényre ad előjegyzési jogot 60 frt. árfolyam mellett.

A *Budapesti bankegylet részvénytársaság* közgyűlése. Az egyesület 25-ik évfordulója. A mérleg 344.251 frt. tiszta nyereséget mutat ki. Osztalék 270.000 frt, azaz részvényenkint 9 frt. = 9⁰/₀.

Az »*István*« *tégla- és téglagyár részvénytársaság* tiszta nyeresége 37.564 frt. Az igazgatóság 9 forintnyi, azaz 9⁰/₀-nyi osztalékot fog javaslatba hozni.

8.-án. A *hazai bank részvénytársaság megalakulása*. Működési köréből ki van zárva a könyvetét üzlet és a jelzálog kölcsön. A részvénytőke 10,000.000 korona, mely összeg 250.000 db. 200 korona névértékű részvényben van elhelyezve.

A Magyar országos kölcsönös biztosító szövetkezet, mely a mezőgazdasági és közgazdasági érdekeket akarja előmozdítani, megalkul.

Az antwerpeni kiállítás magyar osztálya külön osztályt fog szervezni, mely az ország főbb kiviteli cikkeit fogja tartalmazni.

9.-én. Wekerle miniszterelnök Mecenceffyvel, az Osztrák-magyar bank titkárával tárgyalásokat folytat 96,000.000 korona átadásának módzatai tárgyában, mely művelet a Magyarországra eső államjegyek beváltására szükséges. A tárgyalások a bankprivilegium megújítására is vonatkoznak.

10.-én. A Pesti molnárók és sütők gőzmalma részvénytársaság mérlege 90.022 frt. nyereséggel zárul, melyből 20 frtnyi, azaz 10⁰/o osztalék fizetését fogja javaslatba hozni az igazgatóság.

11.-én. A Magyar leszámítoló és pénzváltó bank tiszta nyeresége 1,798.149 frt. Osztalék 15 frt., azaz 7¹/₂⁰/o. A tartalékalaphoz 100.000 frtot csatolnak, mely ez által 961.309 frtra emelkedik, új számlára 109.183 frtot visznek át. Az összes tartalékalap 1,340.952 frtra rúg. A konverzió-műveleten elért nyereség még nincs leszámolva.

Stein P. a Gellérthegyen át építendő alagutra kér engedélyt, mely Kelenföldre vezetne s úgy létesítenék, hogy közuti vasut is közlekedhessék benne.

A Pester Lloyd társaság közgyűlése.

Az Egyesült téglá- és cementgyár részvénytársaság közgyűlése elfogadja a mérleget, mely 157.815 frt. nyereséggel zárul. Osztalék 135.000 frt. azaz, 9 frt. = 9⁰/o részvényenkint.

A »Pannonia« viszontbiztosító intézet igazgatósága 50 frtnyi osztaléknak javaslatba hozatalát határozza el.

A Schlick-féle vasöntő és gépgyár részvénytársaság közgyűlése 25 évi fennállásra tekint vissza, mely idő alatt a tőke 500.000 frtról 1.600,000 frtra emelkedett. Elfogadja a mérleget, mely 171.893 frt. tiszta nyereséggel zárul és 14 frt. osztalékot fog részvényenkint fizetni.

Az első katona-szolgálat biztosítási intézet közgyűlése elfogadja a mérleget.

A Jordán Viktor-féle bőrgyár részvénytársaság tiszta nyeresége 16.850 frt. Osztalék 5 frt. = 5⁰/o. Az 1892. évi 81.637 frtra rúgó veszteség pótlására az elhunyt Jordán Viktor igazgatónak eladásra került részvényeiből származott 50.000 frt. bevétel fordíttatik.

13.-án. A Közép-Duna szabályozásának ügyét a nagy műszaki tanács letárgyalta.

14.-én. A Magyar kereskedelmi részvénytársaság 10 frt., azaz 5⁰/o osztalékot fog fizetni. Tiszta nyeresége 94.892 frt.

A Magyar aszfalt részvénytársaság igazgatósága megállapítja mérlegét, mely 150.512 frt. tiszta nyereséget mutat és 16 frt., azaz 16⁰/o osztalék fizetését javasolja. A részvénytőkét 3.500 darab új részvény kibocsátása által 1,000.000-ra kívánja felemeltetni. Két régi részvény birtoka egy újra adna előjegyzési jogot.

A Vaskapu Orsován aluli négy csatornája elkészült, mi által az egész szabályozási mű legnehezebb része szerencsésen befejeztetett.

Pancsova város az Alsó-Temes szabályozását veszi tervbe, mely célra a kereskedelemügyi minisztériumtól segílyt kér.

A *nagyvárad*i »*László*« gőzmalom részv.-társ. tiszta nyeresége 29.965 frt., mely összeg a tartalékalaphoz csatoltatik.

A 15.-én. *Magyar jelzőlogbank* tiszta nyeresége 1,565.392 frt. Az igazgatóság 40 francnyi osztalék fizetését javasolja. A tartalékalap 245.469 frttal, a nyugdíjalap 15.000 frttal volna nagyobbítandó és 10.163 frt. új számlára átvendő. A konverzió műveletből származott nyereség nincs elszámolva.

16.-án. Az »*Erzsébet*« gőzmalom r.-t. közgyűlése 22 frt. = 110/o-nyi osztalékban állapodik meg.

A *Magyar len- és kenderipar* r.-t. igazgatósága javasolja, hogy a tiszta nyereség az üzleti eszközök szaporítására fordíttassék és 26.900 frt. új számlára vitessék át.

Dubiczában (Boszniában) új *czukorgyárat* létesítenek.

17.-én. A tőzsdetanács összes ülése a *hajóközlekedés* megkezdését hivatalosan márcz. 17-ére tűzi ki és beszünteti a szesz hivatalos árjegyzéseit.

18.-án. A *Pesti magyar kereskedelmi bank* közgyűlése elfogadja az igazgatóság javaslatait.

19.-én. A *Magyar általános hitelintézet* közgyűlése az igazgatóság javaslatait elfogadja.

20.-án. Az *Oroszországgal folyó tárgyalások a kereskedelmi szerződés megkötése tárgyában kedvező fordulatot vesznek*, de a monarchia a roszvám további leszállításába bele nem egyezhet, hanem más engedményeket ajánl.

A *budapesti árú- és értéktőzsde* képesített ügynökeinek közgyűlése.

A *Pesti hengermalom* részv.-társ. 74.659 frt. tiszta nyereséget mutat ki és 80/o-nyi osztalékot fizet. A jelentés kiemeli, hogy a r.-t. a váczi hengermalom r.-t. által jelentékeny veszteséget szenvedett.

21.-én. *József vásár* Budapesten. Rövidárúüzlet jelentéktelen, termékekben a vásár kielégítő.

A *törvényes kamalláb leszállítására* vonatkozó törvényjavaslat elkészült és a husvéti szünet után a képviselőház elé kerül.

Az »*Adria*« tiszta nyeresége 307.260 frt.

A *budapesti közúti vasút* fölöslege 238.368 frt. Az igazgatóság 22 frtnyi osztalék kiosztását javálja. A társaság a hálózatnak elektromos erőre való berendezését tervezi.

Az *Első magyar gazdasági gépgyár* r.-t. 1000 drb 200 frt. névértékű részvényt bocsát ki 220 frt. árfolyam mellett.

A pénzügyminiszter rendeletet bocsát ki a hivatalból részben törlendő *italmérési illeték tárgyában*.

22.-én. *Magyarország 1893. évi hivatalos aratási adatai* megjelennek.

23.-án. A *Magyar h. é. vasút* r.-t. igazgatósága a 150.188 frtra rúgó tiszta nyereségből 120.000 frt., azaz részvényenkint 6 frt. osztalék fizetését hozza javaslatba.

25.-én. Az *Első magyar általános biztosító társaság* 230 frtnyi osztalékot fizet, a mi 1880. óta a legnagyobb eredmény.

27.-én. A *budapesti III. ker. takarékpénztár* közgyűlése elfogadja a 19.190 frt. tiszta jövedelmet kimutató mérleget és 7 frt. = 14⁰/₀-nyi osztalék fizetésben állapodik meg.

28.-án. A *Magyar kereskedelmi r.-t.* elfogadja az igazgatósági javaslatokat.

29.-én. Kőbányán új *serfőző* létesül 2 millió frt. alaptőkével.

Az *Első magy. csavargár r.-t.* a bécsi Urbán és Preville cég tulajdonába megy át.

Az »*Országgyűlési Értesítő*« *kő- és könyvnyomda r.-t.* közgyűlése elfogadja az igazgatóság javaslatait.

A *Dunántúli gazdasági egyesületek szövetkezete* megalakul.

Az »*Athenaeum*« közgyűlése. Tiszta nyereség 57.873 frt., osztalék 20 frt. = 20⁰/₀. Az igazgatóság felhatalmaztatik, hogy a r.-t. föld-birtokaiból némelyeket eladjon, esetleg másokat szerezzen.

30.-án. A *Magyar Jelzálog-hitelbank* közgyűlése.

Az »*Adria*« közgyűlése 10 frtnyi osztalékban állapodik meg.

A *Magyar leszámítoló és pénzváltó bank* közgyűlése elfogadja az igazgatóság javaslatait.

31.-én. A *Horvát-Szlavon országos jelzálogbank* közgyűlése. Tiszta nyeresége 1,888.229 frt., miből részvényenkint 7¹/₂ frt. osztalék fog kifizettetni.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Telepítési törekvések Németországban. Írta Széchenyi Imre gróf, Budapest 1893.

A ki azt a nagyszabású telepítési actiót megismerni kívánja, melyet Németország 1886-ban megindított, nem fordulhat jobb kalauzshoz, mint gróf Széchenyi Imre könyvéhez. Szerző az 1892. év nyarán a helyszínen tanulmányozta a német telepítéseket s műve hangosan tanuskodik róla, hogy mily, behatóan, mily szeretettel foglalkozott a kérdéssel s mennyire megismerkedett annak minden legkisebb részletével.

A mű négy részből áll. Az első a közvetlen állami telepítésről szól; a második az állam támogatásával eszközölt telepítéseket ismer-teti; a harmadik részben szerző »tanulságok« cím alatt egyéni véleményét mondja el a megelőző fejezetekben teljes objectivitással előadott telepítési rendszerről és eljárásról. Végre a negyedik fejezetben melléklet gyanánt közli a Posenben és West-Preussenben német telepítvények létesítéséről szóló 1886. évi ápril 26-ki törvény, a járadékbirtokokról szóló 1890. június 27-ki és a járadékbirtokok alakításának előmozdításáról szóló 1891. július 7-iki törvény teljes szövegét.

A telepítések 1886-ban határozottan nemzetiségi tendenciával indultak meg, nyíltan bevallott céljuk az volt, hogy a lengyel többségű keleti tartományokban az ottani német elemet megerősítsék, biztosítsák az ellengyelesedéstől, sőt mint államfentartó elemet, a birodalmi egység szempontjából nem a legmegbízhatóbb lengyel elemmel szemben túlsúlyra emeljék.

Időközben azonban mindjobban előtérbe nyomult a telepítéseknek közgazdasági és sociális fontossága is s mind általánosabbá vált a meggyőződés, hogy azok helyesen vezetve, sok fontos államcél együttes megoldására alkalmasak. Belátták, hogyha az eladásra kerülő nagybirtokokból életerős parasztbirtokok alakíttatnak, a birtokviszonyok illetén javulása egyik leghathatósabb gyógyszer leend a szociális bajoknak s nagy mértékben közre fog hatni a kivándorlás mérséklésére is. A telepítések, melyek többnyire a gazdasági kultúra magasabb fokán álló nyugoti tartományokból ujonczozott telepésekkel létesíttetnek, a gazdaságilag elmaradt keleti tartományok általános gazdasági föllendülésének válhatnak eszközévé, mert semmi sem hat oly közvetlenül, mint az élő példa. A nagybirtokok munkás-kéz-szükségletén is hivatva vannak segíteni ezek a telepítvények, a nagy kiterjedésű lápterületeken pedig, melyeknek termővé tételét a gazdasági tudomány szerencsésen megfejtette, a terméketlen pusztaságok helyén egész virágzó kulturát fognak kétségkívül teremteni.

Mikor a telepítések ügyét a hatalmas vaskanczellár 1886-ban megindította, a törvényjavaslat a porosz képviselőházban a legheve-

sebb ellenzésre talált. A lengyel képviselők fajuk embertelen kiirtását, a centrum a katholicismusnak a protestantismus által való elnyomatását látták benne, a Freisinnigek pártja pedig az igazságosság szempontjából támadta meg hevesen. És most, midőn a telepítések javában folynak, senki sem lát benne semmi sérelmet, még a lengyel urak sem, kik örülnek, hogy ha adósságaikban elmerülnek, nem kénytelenek birtokukat dobra ütve potom áron eladni, hanem mindig készfizető jó vevőt találnak az állami telepítő bizottságban, mely a birtokosok nem csekély hasznára ugyancsak fölverte a földárát.

A telepítésekre megszavazott 100 millió márkából 1892. végéig 45·7 millió adatott ki, miből időközben visszatért 2·4 millió. A künnlevő 43·3 millióból 37·4 millió földvásárlásban és felszerelésben nyugszik, 2·8 millió melioratiókra fordított, 0·7 millió pedig kölcsönök gyanánt adatott ki. Ez a 40·9 millió márka idővel visszatérülhet, csak 2·4 millió forint az, mely örökre kiadatott s az államnak tulajdonképeni pénzbeli áldozatát képviseli.

Az új német telepítések alkalmával a modern agrarjognak egy igen becses képződménye nyert életet: a járadékbirtok, melynek szerencsés szabályozása egyaránt javára szolgál a telepesnek és annak a célnak, melyet az állam a telepítés által el akar érni.

Szerző behatólag ismerteti a járadékszerződést. A birtoknak, sőt mondhatni az egyéni szabadságnak sok oly korlátozása foglaltatik ebben, mely a jelenlegi szabadelvű jogfelfogással nem egészen egyezik; de a járadékbirtok eszméjét megvalósító porosz törvényhozás nem az elmélet, hanem a gyakorlati élet számára akart alkotni s azok a megszorítások, melyek a szabadelvűség szempontjából nem egészen állják ki a kritikát, részint a telepesek állandósítása, részint a gazdasági prosperálás, részint a nemzetiségi kérdés szempontjából teljesen igazoltak és szükségesek.

Szűk terünk nem engedi, hogy gróf Széchenyi Imre munkájának tartalmát, habár kivonatossan is, ismertessük. Olvasóinkat magára a munkára utaljuk. A tanulságoknak mily gazdag tárháza rejlik ebben, mennyi útmutatás ránk nézve is, hogy mit hogyan kell, vagy hogyan nem kell csinálni! Megtanuljuk belőle, hogy alig van nehezebb és kényesebb feladat, mint nagyobb szabású telepítések célszerű keresztülvitele, megtanuljuk, hogy mily nagy erőfeszítést, áldozatot vaskövetkezetességet, de a mellett aprólékos gondosságot igényel. Részünkről a sok tanulság dacára fájdalmas érzéssel tettük le kezünkől a könyvet. Fájt látnunk, hogy mire képesek mások, elgondolván, hogy mit mulasztottunk mi az alatt az örökre elveszett békés negyed század alatt, melyet a gondviselés kegyelme nemzeti-ségünk megerősítésére ajándékozott ennek a nemzedéknek.

X.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A »*Journal des Économistes*« februári számában Ratoïn Emmanuel »*Les chemins de fer de l'État en France et à l'étranger*« cím alatt a vasutállamosítási irányzattal foglalkozik és annak káros voltát igyekszik bebizonyítani.

A cikknek bennünket leginkább érdeklő részét óhajtjuk e helyen taglalni, azt, a mely a magyar állam vasuti politikájáról szól.

Az államosítást egyáltalában kárhoztatván, tételének bizonyítására a cikkíró első sorban hazánk példáját hozza fel. Tárgyilagosan épen nem nevezhető módon említ fel némely összefüggésben nem álló részletet. Valamint a cikkíró kerüli az elvi fejtegetést, úgy mi sem akarunk itt az államosításnak általánosságban védelmére kelni, hisz mondhatni, hogy sem a magán, sem az államvasuti rendszer absolute nem helyes, hanem országok szerint a fenforgó különféle körülmények között hol az egyik, hol a másik a megfelelőbb; ez a gyakorlati politika és nem is csupán a közgazdaság kérdése. Nem fejtegetjük bővebben, mennyire szükségessé vált hazánkban az államosítás, hogy utóbb már csak a magánvállalkozás megfogyatkozása is mennyire az államnak tette feladatává az elsőrendű vasutak hálózatának fejlesztését. Csupán az itt említett cikk főbb állításait szándékozunk a valódi tények világánál feltüntetni.

Azt mondja a cikkíró, hogy alig van vasutársulati igazgatóság, mely hivatásának oly kevéssé felelne meg, mint a magyar államvasutak igazgatósága. Mert nemcsak felemelte az egyidőre leszállított díjszabásokat, amelyeket oly reklámmal bocsátott világgá, de újabb terheket is rótt a forgalomra. A reklám vádja egészen alaptalan, mert a tarifareform annyi nagy érdeknek vált javára, hogy a lelkesedés országszerte önkénytelenül felfakadt, de a külföldön is, a hol nincs ok a magyar reform dicsőítésére, nemcsak magasztalták, hanem sokban utánozták is a magyar új vasuti díjszabást. A mi pedig a leszállított díjszabások újra felemelését illeti, ez a személyszállításra semmikép sem vonatkozhatik; a mi tarifaemelés pedig az áruszállításnál valóban történt, az a berni nemzetközi egyezmény határozatainak végrehajtása következtében vált szükségessé. Igaz, e díjszabás egyben-másban terhesebb, mint a reform alkalmával megállapított díjtételek, de a szállítási díj számos esetben jelentékenyen olcsóbb lett és hogy a változás mily kevéssé vált a forgalomnak kárára, kitűnik abból is, hogy az 1892-ik évi árúforgalom 451.188 tonnával volt nagyobb az előző évinél, dacára annak, hogy több körülmény, így a kolera, a gyöngébb termés, károsan hatott a forgalomra.

A cikkíró hol az utazók, hol az árúforgalom érdekeit hozza előtérbe. Kifogása van az olcsó személyszállítás ellen. Hibáztatja különösen azt, hogy a díjszabás a 13-ik zónát alkalmazza ott, a hol már a 14-ik lenne helyén. Kárhoztatja pedig ezt azért, mert az államvasutak állítólag a velök versenyző osztrák-magyar államvasutak akartak ezzel ártani. Együtt említi meg a magánvasutak között az osztrák-magyar államvasutat és a déli vasutat, mint a melyek kedvezőbb díjszabásukkal majdnem párhuzamos vonalaikon elvonták az államvasutak regioiba tartozó közönség nagy részét. De hisz a déli vasut személydíjszabása most is, bár némi mérséklést hosszas vonakodás után életbeléptetett, még mindig tetemesen drágább, mint a magyar államvasutaké.

De Ratoín nem helyeselheti, hogy a személyszállítás olcsóbbá lön és megütközik azon, hogy Baross miniszter nem riadt vissza semmi rendszabálytól, hogy reformja sikerét biztosítsa. Már pedig a zóna életbeléptetését eléggé igazolta a pénzügyi és közgazdasági siker és azért helyeslendő a szándék, az eredményes rendszernek egységes és teljes keresztülvitelére. Azért jogosulatlan a francia ironnak panasza a miatt, hogy Baross a déli vasut által eredetileg

tervezett tarifaszabályozást helytelenítette. Kicsinyes továbbá szerzőnek azon már előbb érintett kifogása, hogy a 13-ik zónának alkalmazása a 14-ik helyett a budapest-brucki vonalon csak azért történt, hogy az az osztrák-magyar államvasut párhuzamos vonulának erősebb versenyt keltsen. Merőben üres vád az is, hogy számos iparágban, mely a leszállított tarifába vetett hit alapján létesült, az 1892-ben létesített új díjszabás érzékeny károkat okozott volna.

A cikkíró ezután a Poroszországban történt államosításokról szól. A 25.000 kilométernyi hálózat beváltása alkalmával fényes ígéreteket tett a kormány úgy a forgalmi eszközök javítása, mint az utasok és a szállítók számára előnyösebb díjszabások iránt, de ezen ígéreteket nem váltotta be. A befolyt tiszta jövedelem nem a vasutaknál szükséges befektetésekre fordított, hanem mint egyéb állami bevételek, a közszükségletek fedezésére általában. Ámde ez a pénzügyi politika nem szükségképi folyománya a vasutak államosításának. Az államvasuti helyes politika azt ajánlotta volna, hogy az üzleti feleslegek újabb forgalmi felszerelésekre s a vasuti kölcsönök nagyobb mérvű törlesztésére fordíttassanak. Ha a porosz kormány más irányt követett, ez nem irható az államvasuti rendszer terhére.

Franciaországban az államvasutak tiszta jövedelme 9,589.000 franc volt, de ebből majd 3 millió franc az orleansi társaságnak fizettetett ki évjáradékul. Hozzávéve még, hogy több, mint 24 milliót fizettek ki régibb beváltási összegek törlesztésére és kamatoztatására, a 9½ millió franc többlet helyett 18½ millió franc hiány áll elő. Hasonló kedezőtlen pénzügyi eredményeket látni a bajor, a dán, a svéd és norvég államvasutaknál. De a midőn a szerző ezen pénzügyi eredményeket tünteti fel, semmikép sem igazolja, hogy társulati kezelésben az eredmény kedvezőbb lenne; pedig az ellenkezőt, hogy t. i. az államosítás olcsóbb kezelésre, jobb pénzügyi eredményre vezet, hangosan szóló tények bizonyítják.

Felhozza továbbá Ratoín, hogy a belga államvasutak üzemi hányada jóval nagyobb az ottani magánvasutakéinál, hogy a canadai államvasut költségvetése 1888-ban 455.336 dollár hiányt tüntet fel, hogy az ausztráliai államvasutak üzeme is állandóan nagy veszteségekkel jár, 1890-ben 5,525.000, 1891-ben 8,300.000, 1892-ben 10 millió franc volt a veszteség s említi, hogy midőn ennek a jövőben megszüntetésére bizottságot küldtek ki, ez a személyzet fizetésének és illetményeinek leszállítását, a folyamatban levő munkák felfüggesztését és tarifaemelést javasolt a miniszternek.

Ámde mivel bizonyítja szerző, hogy ugyanezen vasutak részvénytársasági kezelésben jobb eredményeket mutatnának fel. Hiszen hogy mást ne említsünk, a francia fővasutak, a melyek társasági kezelés alatt állanak, 1892-ben 3.75 0/0-ot, a svájcziaiak 3.21 0/0-ot jövedelmeztek, míg akárhány németországi állami vasuti hálózat 4 0/0-on fölül jóval nagyobb tiszta jövedelmet mutat fel. Semmivel sem bizonyítja a szerző, hogy akár a belga, akár a canadai vagy ausztráliai vasutak társulati üzemben jobb eredményt érnének el, holott tények tanuszkodnak a mellett és pedig nem utolsó sorban a magyarországi eredmények, hogy az állami kezelés módot nyújt jobb pénzügyi és jobb közgazdasági kihasználásra.

És szerző még az északamerikai vasuti eredményekkel akar a magánvasutak rendszere mellett kardoskodni. Említi, hogy a díjszabás olcsó, bár tagadhatlan, hogy gyakran változik a szabad

verseny folytán, de ez a hullámozás — ugymond — az államvasuti rendszer mellett sincs kizárva, mint ez Ausztriában és Németországban tapasztalható. És bár gyakran leszállítják az északamerikai vasutaknál a viteldíjakat, a tőke mégis megtalálja kamatozását, minthogy az összes vasutak 1892-ben 3.10 % -ot jövedelmeztek. Azt azonban szerző nem hallgathatja el, hogy a tarifaharcz mellett és egyáltalában az amerikai vasutak alapítása s kezelése következtében mennyi tőke pusztul el és hogy a szállítási díjak mily szélsőségek közt hullámozanak. Kiszámítja, hogy a francia államvasuti vonalak jövedelmének elégtelensége mekkora terhet ró fejenként minden adózóra és ezt érzékeny szavakkal ecseteli; másrészt azonban elég közömbösen veszi azon ezer meg ezer kis és nagy tőkés károsodását, a kik vagyonukat amerikai vasutakba fektették és ott el is veszítették. Szerzőnek elég az az eredmény, hogy épült az Egyesült-Államokban vagy 170.000 mértföld vasut, a mibe 10 milliárd dollár van fektetve, 600 magántársulat versenyez egymással és versenyök folytán alacsony a díjszabás, az utazók és a kereskedelmi forgalom előnyére; alacsony mindaddig, míg módját nem ejtik a társaságok a versenyzés legyűrése után a szállítási díjak tetszés szerinti fokozásának. Csak úgy melleleg említi szerző, hogy vannak a túlhajtott versenynek rossz hatásai is, hogy számos társaság a bevételek elégtelensége folytán megbukik, hogy a pályafentartásra nem fordítanak mindig elég gondot, hogy a hivatalnokok létszámát gyakran leszállítják, stb.

Mindezek mellett az amerikai vasutak együttvéve tekintélyes tiszta jövedelmet mutatnak fel: 1892-ben 392,651.276 dollárt. Az összes bevételek (személy-, áruszállítás és egyebek után) 1.205 millió dollárt tettek ki, az üzemi kiadások 846 millió dollárt.

Ratoin végezetül határozottan vallja azt a reményét, hogy az államvasutaknál bekövetkezett eredmények mihamarább győzelemre fogják juttatni a magánvasuti rendszert.

A »*Revue des deux mondes*« január 15-iki számában Charles Roux képviselő »*La question du blé*« cím alatt a gabona-vámokkal foglalkozik.

Bevezetésül szól a gabonakérdés mibenlétéről a régi francia császárság alatt, a midőn a külforgalom csekélyebb jelentőséggel bírt és a főgondot arra fordították, hogy az ország egyes vidékein az éhínséget, a gabnaszükséget elhárítsák. Az első császárság korának végén már foglalkozniok kellett a kérdéssel, miképen bánjanak el a külföldi gabnával, mert ekkor jelentek meg az odesszai gabnaszállító hajók a francia kikötőkben és eddig nem ismert alacsony árakon kínálták árújukat. Ekkor alkalmazták a mozgó léptéket, hogy így a gabna árát a 19–20 fr. átlagos magasságon megtarthassák. Ez azonban nem vezetett sikerre, az árhanyatlás nem állott meg; ehhez járult még, hogy a mozgó lépték szerinti vámot föl kellett függesztetni három ízben, 1846-ban, 1853-ban és 1860-ban. Pár hónap múlva teljesen meg is szüntették és 1861. június 15-étől kezdve statisztikai illeték czímén csupán 0.60 frcot szedtek a gabna métermázsa után. Érdekes jelenség, hogy ezen újabb rendszer uralma alatt az árak meglehetősen állandók voltak. Mindannak dacára folyton növekedett a szabadelvű elbánás ellenzőinek száma és 1885-ben csakugyan 3 frnyi vámot léptettek életbe, majd 1887-ben ezt 5 frcra emelték. Így akarták megvédeni a mezőgazdaságot

Amerikából, Indiából, Ausztráliából és Oroszországból való gabna-behozatal ellen, mely világrészek és államok kisebb termelési költségeik folytán félelmes versenytársai lettek Franciaországnak.

A francia földművelés tényleg kedvezőtlen viszonyok között van a mostani alacsony árak mellett. Sokan, Anglia példáját idézve, a bajok orvoslására a gabnatermelés megszorítását ajánlják. De Franciaországban az ipar és kereskedelem nem érte el a fejlettség oly fokát, mint Angliában és azért nem nélkülözheti a mezőgazdaságból eredő nemzeti jövedelmet. A parlament több tagja ennél fogva behatóan foglalkozott a kérdéssel, kutatta a hanyatlást előidéző okokat és orvoslási módokat keresett.

Első sorban a valuta depreciációja díjt biztosít az aranyban fizető vevőnek, mely díj a gabnavám egy részét ellensúlyozza. Másodszorban Amerika gabnájával szemben nem szolgál elég védelmül a vám, mert e világrész oly olcsón termel, hogy a vámot is meg a szállítási költségeket is elbírja. Harmadszorban a gabnaközraktárak (elevátorok) intézménye nehezíti meg a francia mezőgazdák helyzetét. Az azokban betározott gabna csak akkor fizet vámot, ha az ország belsejébe vitetik, de akkor nem, ha újra kiviszik. A felhalmozott gabonamennyiség dominálja a piacot, teljesen tetszése szerint alakítja az árt. Ha hausse-t akar, kimegy a külföldre, ha baisse-t, bemegy az országba. Viszont a már meglevő árakat kihasználhatja; ha elég alacsonynak találja az importáló, beviszi, ha magasnak, vagy kívárja az árleszállást vagy kiviszi más országba. Így a vám hatása megint ellensúlyozva lesz.

Negyedszorban visszaélnék az időleges beengedés (admission temporaire) intézményével, minthogy nehézségekkel járt a liszté feldolgozott gabna mennyisége ugyanazonosságának megállapítása, minél fogva a molnárok vámmentes lisztmennyiséget hoznak forgalomba. S végre hozzájárulnak a vasutitársaságok is a francia mezőgazdák megkárosításához, midőn az idegeneknek kedvezményes szállítási díjakat engednek a gabonának a kikötőkből való behozatalára.

Ezek azon vizzásságok, melyeket most orvosolni kellene. Némelyek ennél fogva a hagyományhoz való ragaszkodást ajánlják és a vámnak felemelését 8—10 frcra tartják szükségesnek; mások a mozgó léptéknek újból életbeléptetését óhajtanák. Legújabbán egy párt a vámok emelését a fogyasztókra nézve károsnak találván, módokat keres az említett viszálések megszüntetésére. A gabnaraktárak intézményénél lényeges változtatásokat tartanak szükségesnek: a magánraktárak megszüntetendők, a hatóságiakban 1 hónapig volna tartható a gabona. Vagy még tovább menve, a közraktárak költségei a kereskedőkre hárítandók és a betározási díjak növekednének a hónapok száma szerint, a meddig az árú a raktárban marad. A molnárok igazolni tartoznak, hogy a külföldre küldött liszt valóban az időleges beengedés kedvezményével behozott gabonából ered és a kivitt liszt nem csupán a 60 centime illetéket fogja fizetni, hanem a mennyiséggel arányosan növekedő díjat. A vasutak kedvezményes tarifái megszűnnek és a vasuti igazgatótanácsok alakítása ezentul akkép történjék, hogy tagjai a mezőgazdaság érdekei iránt érzékkel bíró emberek legyenek.

A cikkíró ezek után kritika alá veszi a parlamentben nyilvánított véleményeket. Constatálja mindenekelőtt, hogy a gabnaárak

a szabadelvűbb vámtörvényhozás idejében állandók és jövedelmezők voltak, azért meggondolandó, vajjon ajánlatos-e a jelenlegi vámot emelni.

Tényleg az előbbieken felhozott okok idézték elő a mezőgazdaságnál beállott kedvezőtlen változást. De a pénzérték csökkenésével járó kár általános, ép úgy sújtja az ipart, mint a mezőgazdaságot és így a gabnavám emelését csakhamar szükségszerűen az egész vámtarifa emelése követné, a mi a külfölddel, kiváltkép a kedvezményezés záradékával bíró szerződéses államokkal szemben több nehézséget okozna.

Különben a külföldi verseny okozta árcsökkenés még elviselhető, mert ha összehasonlítjuk a párizsi gabnaárakat az európai más nagy városokban fennálló árakkal, azt látjuk, hogy az előbbieket még jóval magasabbak, mint bárhol másutt és a többlet megfelel körülbelül a behozatali vámnak. 100 kiló gabna ára ugyanis 1893. december 8. és 10-ike között Berlinben volt 17 frc., 875, Bécsben 16⁰⁰, Londonban és Antwerpenben 15 frc., Párisban pedig 20⁷⁵ frc.

A francia gabnatermelés évi átlagos mennyisége 1883—1892. közötti időszakban 105,848.782 hl. volt, a bevitt idegen buza pedig 19 millió hl.-re, tehát az évi termelés ötödére emelkedett. A bevitel tehát nevezetes mennyiséget képvisel; a külföldet ily körülmények közt aligha fogja a vám visszatartani. Amerika gabona-termelése csekély költségei mellett egyre gyarapodik és a többi országok is mind arra törekeshetnek, hogy termelési költségeiket apaszzák, míg ezek Franciaországban állandóan magasak maradnak.

Ezen körülmények gondolkodóba ejtették a védvám hiveit, kiket azonfelül jogosan érhet a vád a vám emelése esetén, hogy megnehezítik a francia fogyasztók helyzetét a gazdák kedvéért; mert a jelenleginél súlyosabb vám arra készítheti a pékeket, hogy a kenyér árát emeljék. E veszélyeket előre látván, oly kombinációt kerestek, mely mind a fogyasztó, mind a termelő érdekeinek leginkább megfelel és ezt megtalálták a mozgó lépték egy újabb alakjában. A védvámosok tiltakoznak ugyan ez elnevezés és összehasonlítás ellen, mindamellett kétségtelenül osztozik az új rendszer, bármi neve legyen is, a mozgó lépték minden előnyében és hátrányában.

Már 1885-ben hasonló javaslat került a parlamenti tárgyalás alá, mely alkalommal Develle, akkori földművelési miniszter úgy nyilatkozott, hogy a rendszer elméletileg genialis, de gyakorlatilag ki nem vihető, mert az országos átlagos gabnár igen bajosan állapítható meg és sehogy sem volna megbízható. Azonkívül előmozdítaná a szerencsejátékszerű speculációt, mely a folyton váltázó vámokat kihasználhatná, és megnehezítené a tisztességes kereskedelem működését. Hisz épen avval vádolták mindig a francia törvényhozást, hogy a gyakori vámváltoztatásokkal módot nyújt a nyereséges üzérkedésre.

Különben elsőrangú tekintélyek szerint a gabonaárak alacsony voltát épen a földművelők okozzák. Korlátolt hitelük lévén, mindent készpénzre kell fizetniök s hogy ehhez juthassanak, sietnek gabonájukat a piacra hozni s így saját versenyökkel már a campagne megnyitásakor lenyomják az árakat. Így történik ez, ha gyenge a termés. Ha pedig jól sikerült, akkor a gazda visszatartja gabonáját, várja az árak emelkedését, vagyis ő is speculál és a nagy mennyiségű kész-

let megint csak rontja az árakat. Ezt igyekezik bebizonyítani Grandeau, a jeles mezőgazdasági író, tanulmányával, melyben összehasonlítva Franciaország gabnatermelését az évenkénti behozatallal és az ország fogyasztásával, azon eredményre jut, hogy az országban gabonabőség van. Tehát maga az áldozat tulajdonképpen a bűnös és ők mégis a hasznos kereskedelmi intézménynek, az elevátoroknak és a kikészítési eljárás kedvezményének eltörlését kívánják.

Pedig ha ezeket közelebbről szemügyre vesszük, akkor látjuk csak, hogy mily hasznot hoznak az egész nemzetnek és az államnak. A hajó, mely a gabonát az elevátorba hozza, szállítási díjának legkevesebb egy harmadát megérkezése helyén költi el. Ebből különböző iparágak huznak hasznot és az állam is az adó útján. A gabonát francia munkások szállítják a raktárakba, a raktári díj is növeli a nemzeti jövedelmet, az elevator intézménye kenyeret ad az őrzést végző munkásoknak. Ha a belföldre vitetik a gabona, a francia ipar vagy a francia fogyasztók rendelkezése alá kerül. Ha kivitetik a gabna, a kihordást megint a nemzeti munkáskezek teljesítik, a szállítási díjat is nagyobbára a francia hajók vagy vasutak kapják.

A mi az időleges beengedést illeti, ott a kezelésnél és a szállításnál nyert jövedelmen kívül nevezetes nyeresége van a francia munkának, a mennyiben a liszté őrlés a már létező malmokat foglalkoztatja, újak létesítését teszi szükségessé; az államnak adójövedelme növekszik, ugyszintén a bélyegilletékből eredő bevétele is.

Hatvan év óta először foglalkoznak most újra két intézménnyel, de nem azért, hogy a szükséges javításokat eszközöljék rajtuk, hanem hogy eltörljék azokat, a miből kétségtelenül a versenytárs országok fognak legtöbbet nyerni.

Egy javaslat 3⁰⁰ francos vámtöbbletet ajánl szedni minden 100 kgr. behozott gabona után, mely a határon keresztül az országba nem eredeti származási helyéről érkezett. Ez intézkedés a francia kereskedőt károsítaná a más nemzetiségű kereskedőkkel szemben. Az elinduló hajók $\frac{9}{10}$ -ed része ugyanis bizonyos kikötőkbe utaltatik, a honnan azután a hajó elindíttatik oda, a hová az árú eladatott, vagy oda, a hol a tulajdonos jobb keletet remél. Míg tehát más nemzetiségű kereskedő az esélyek számbavételével eredeti elhatárolását az árú rendeltetését illetőleg megmásíthatja a kikötőbe érkezés napjáig, addig a francia kereskedőnek egyenesen kellene árúját irányítani, tekintet nélkül a veszteségekre, melyeket eredeti szándéka megváltoztatásával elkerülhetne.

Hasonlóképpen helytelen azon javaslat, hogy a raktári díj a raktározási tartam növekedésével fokozatosan emelkedjék, mert a raktározó gabona idegen területen levőnek tekintetik, mely a hosszabb vagy rövidebb ideig ott fekvésén kívül egyéb előnyt nem élvez. A legkisebb raktári díj tönkretenné az elevátor intézményét, a mivel pedig nem a külföld, hanem az úgy is sok megpróbáltatást átélt francia tengerészet károsulna.

Az időleges beengedés tárgyában tett javaslat pedig a francia iparnak ártana, mert lehetetlenné tenné a hazai lisztnek a külföldivel való keverését, a melynek segélyével a lisztnek a fogyasztók által óhajtott minősége elérhető. Különbben is a legügyesebb vámigazgatási közegek sem bírják megállapítani valamely liszt elporlási fokát, valamint a behozott gabnának a kivitt liszttel való identitását

sem. Hiszen ez intézmény jelenlegi szabályzása is elég szigorú, a mennyiben a jelenleg életben levő 1873-iki szabályzat azt mondja, hogy a liszt kivitele csak azon vámigazgatóság területén történhetik, a melyen a buza bevitetett. Sokkal helyesebb volna minden újabb megszorító intézkedés helyett visszaállítani a régebbi 1861-iki szabályzatot, mely terület tekintetében nem korlátozza a kivitelt, hanem az egész országhatáron megengedi azt.

Panaszkodnak továbbá a mezőgazdák azon visszaélés ellen, hogy a bevivők összezúzott korpát hoznak be, melybe lisztet kevernek és ez a keverék a 5 francos vám helyett csak a korpa után járó vámot fizeti. De ez oly vastag csalás, hogy ezt a legjáratlanabb vámhivatalnokok is észre veszik, ha csak összenem játszanak az importálókkal, a mi mindenesetre igen szomorú világot vetne a francia vámigazgatásra, de annak kifogástalan becsületessége ismeretes.

Az időleges bebocsátással járó visszaélések, melyeket a malmok és az árpagyönggyárak elkövetnek, nem valami nagy horderejűek. A parlament 1893. december 14-én tartott ülésében Viger földművelésügyi miniszter részletes adatokkal kimutatta, hogy az így vámmentesen behozott gabona sokkal kisebb mennyiséget tesz ki, minthogy képes volna a piacot befolyásolni, valamint a kincstárra nézve sem képez az elmaradt vámösszeg számbajöhető veszteséget.

A mi pedig a vasutak kedvezményes tarifáit illeti, itt tulajdonképpen csak ama leszállított tarifáról volna szó, a mely Dünkirchen és Nancy között volt alkalmazva a célból, hogy a nyugati vidékek ne közvetlenül Antwerpenből láttassanak el. Ez igen fontos érdeket elégített ki. A közmunkaminiszter ugyan a panaszokra hallgatván, kijelentette, hogy e tarifát megszünteti, de ez elhatározását még remélhetőleg meg fogja változtatni.

Ha tehát a mezőgazdaságban válság állott be, nem a vámtörvényhozás útján kell azt megszüntetni, hanem a tudomány segítségével. A mezőgazdaság mainap már az ipar jellegét vette fel, melynél, ép úgy, mint más iparnál, az előállítási költségek csökkentésével, az üzem javításával, a befektetések növelésével kell a nyereséget előteremteni. Ehhez járulna még a közlekedés eszközeinek és a szállítási díjszabásoknak javítása, a mezőgazdaság számára nyújtandó hitelnek szervezése, mely a befektetéseket lehetővé tenné és a földbirtok nagyobb mérvű mobilizálása.

Sajnos azonban, a francia törvényhozás hajlandóságot mutat a védvamosok kívánságainak teljesítésére, a mi igen veszedelmes praecedens, mert ezt a védelmet azután az ipar is meg fogja követelni és akkor ez is megkapja a francia nemzeti iparnak és a nemzeti vagyonosságnak nagy kárára.

A »*Contemporary Review*« áprilisi számában Mulhall »*The financial crisis of Italy*« cím alatt Olaszország pénzügyi válságával foglalkozik.

A cikkíró az olasz államháztartásnak az utolsó 20 év alatt kifejlődött viszonyait taglalja és a következő négy tételt vonja le, mint vizsgálódásának eredményeit: 1. hogy az állami kiadások túlnagyok voltak, 2. hogy az államadósság ijesztő módon halmozódott föl; 3. hogy a hadseregre és tengerészetre fordított kiadások meghaladják az ország

pénzügyi erejét; 4 hogy a bevételek adózás útján már tovább nem növelhetők. Szerző mindegyik tételnek külön-külön fejezetet szán.

I. Olaszország sokkal korlátozottabb anyagi eszközökkel rendelkezik, mint Anglia és Franciaország s azért évről-évre mindinkább belemerül az adósságokba. Az 1873—1892-iki időszakban Itália kiadásai 30.650 millió lirát tettek, a melyek a következő bevételekből fedeztettek:

Állami bevételforrásból . .	26.330	millió	lira
Kölesönökből	3.700	»	»
Egyházi javakból	620	»	»
	<hr/>		
	30.650	millió	lira

A kiadások a következőképen oszlottak meg:

	1873—1882-ben	1883—1892-ben	1873—1892-ben Összesen
	m i l l i ó l i r a		
Állami adósságokra	6.220	6.370	12.590
Katonai kiadások . .	2.370	3.620	5.990
Vasutak és közmunkák	940	1.840	2.780
Közigazgatás	3.910	5.380	9.290
Összesen	13.440	17.210	30.650

Az olasz királyság megalakulásakor nagy feladat várt a kormányra: az addig elhanyagolt és fejletlen intézmények helyreállítása. Sok költséget vett ez igénybe, de tagadhatatlan a javulás, főleg a népnevelés és közlekedés terén. 1871-ben az összeírt ujoncoknak csak 43⁰/₀-a tudott olvasni, 1892-ben már 59⁰/₀. Igaz, hogy a déli tartományokban még ma is tekintélyes az analphabeták száma, Calabriában és Sziciliában 63⁰/₀-a a férfiaknak, míg Piemontban csak 16⁰/₀. A közutaknál is nevezetes a fejlődés, 1870-ben 39.000, 1891-ben 50.000 mértföld volt az összes hosszúságuk. Más államokhoz képest aránylag még most is hátra van Olaszország, a népességi számhoz és az ország területéhez viszonyítva az utak hosszát:

Ország	Az utak hossza mértföld	100 négyszög mértföldre esik mértföld út	10.000 lakosra
Olaszország .	50.000	45	17
Anglia . . .	111.000	55	37
Németország .	265.000	125	53
Franciaország	320.000	155	84

Az olasz vasuti hálózat jelenleg 8.800 angol mértföldet tesz (ebből csupán 800 mértföld magánvasut), melybe 3.175 millió lira van befektetve. Habár kétségtelen a vasutak haszna, mégis az állam az építést átengedhette volna magánvállalkozóknak, kik bizonyára olcsóbban létesítették volna a vasutakat, fenmaradván e mellett az államnak a feladat, hogy az építést segélyével előmozdítsa. Az államvasutak 1892-ben csak 2⁰/₀ tiszta jövedelmet hoztak.

A pénzügyi zavart mindazonáltal nem ezen kiadások okozták, hanem a hadseregre fordított nagy költségek, különösen az 1883—1892-ik években. Ez évtized kiadásai általában jóval, 30⁰/₀-al nagyobbak az előző évtizedénél, míg a lakosság az alatt csak 10⁰/₀-al

növekedett. A bevételek a források szerint a következőképen oszlanak meg:

	1873.	M i l l i ó 1882.	1892.	l i r a 1873—1882. átlagában	1883—1892. átlagában
Közvetett adók . . .	273	333	352	316	355 .
Vámok	97	159	225	119	220
Bélyegilletékek . .	142	169	220	155	204
Egyenes adók . . .	345	382	425	357	399
Egyebek	192	259	309	230	278
Összesen . . .	1.049	1.302	1.531	1.177	1.456

A lakosság számához viszonyítva az összes bevételeket:

	millió lira		lira
1873-ban	1.049	ebből egy lakosra esett	38
1882-ben	1.302	» » » »	46
1892-ben	1.531	» » » »	50

Noha az adózók ennyire meg voltak terhelve, mégis állandóan deficizzel küzdött az államháztartás, az utóbbi évötödben évente átlag 99 millió lira volt a hiány, mint ezt a következő táblázatból láthatjuk:

Év	Bevétel	M i l l i ó l i r a Kiadás	Hiány
1888	1.500	1.573	73
1889	1.501	1.735	234
1890	1.563	1.637	74
1891	1.540	1.615	75
1892	1.531	1.569	38
1888—1892 összesen	7.635	8.129	494

Es ezen 494 millióhoz járul még a vasutépítésből ez évötödre eső rendkívüli kiadás: 880 millió lira. Így érthető, hogy az 1894-iki költségvetés 177 millió lira hiányt irányoz elő.

II. Olaszország államadósságának nagyságát, a kamatösszeget és a lakosokra fejenként eső kamatot a következő táblázat mutatja:

Év	millió lira az államadósság	az adóssági kamat	1 lakosra esik az adóssági kamatból lira
1872	8.426	382	14
1882	11.174	508	18
1892	12.123	571	19

Az évi adóssági teher fejenként körülbelül 375 lira, majdnem annyi, mint Angliában; csak hogy az angol lakos gazdagabb az olasznál, ennek átlagos vagyona úgy aránylik az angoléhoz, mint 40 a 100-hoz. Az állami adósságokhoz csatlakoznak a községiéek, melyek szintén rohamosan növekednek, összegük 1882-ben 901 millió lira volt, 1889-ben pedig már 1208 millió lira.

Egyidejűleg az ingatlanokat terhelő adósságok is 35⁰/₀-kal növekedtek 11 év alatt. Volt ugyanis jelzálogos adósság:

Évben	millió lira	fejenként lira
1881	11.755	413
1892	15.948	515

Egy szóval, Olaszország a legnagyobb takarékosagra van utalva, valamint arra, hogy állam adósságait ne szaporítsa.

III. Egy ország sem szaporította haderejét az utóbbi évtizedben annyira, mint Itália. Tengerészetében van 10 a világ legnagyobb hadi hajóiból és ezek 210 millió lirában kerültek. Hadihajóinak 530.000 lóereje van, holott Olaszország összes gyáraiban, bányáiban és műhelyeiben mindössze 152.000 lóerő működik. A flotta 10 év alatt megháromszorosodott; most 329 hadihajó s 21.000 vitorlás, míg 1882-ben volt 117 hadihajó s 9.400 vitorlás. A szárazföldi haderő:

Szárazföldi haderő	1882-ben	1892-ben
A békeállomány	174.000	244.000
Első tartalék	541.000	600.000
Második tartalék	1,271.000	2,183.000
Összesen	1,986.000	3,027.000

Az állandó hadsereg 40%-al szaporodott, a mely szaporítás roppant költséget igényelt. E kiadás a legutóbbi évötödben évenként átlag 431 millió lirát, vagyis a királyság bevételeinek 28%-át nyelte el, míg Franciaországban e kiadások csak 22%-át teszik az összesnek, Angliában pedig 33 millió £-t, vagyis körülbelül 825 millió lirát fordítanak e czélokra. Igaz, hogy fejenként a hadi kiadásokból Itáliában esik 14, Angliában 22, Franciaországban 32 lira, mindazonáltal a vagyonság aránya szerint Olaszországban csak 9 liranak volna szabad egy lakosra esni. A hadseregre fordított költség tehát csakugyan meghaladja Olaszország vagyoni erejét.

IV. De súlyos katonai kiadások szükségessé teszik időről-időre a kényszerárfolyamú papirpénz kibocsátását vagy az adók emelését. Az első eszköz oly gyakran alkalmaztatott már, hogy az arany 160%-nyi agiót ért el és annak ismételt alkalmazása a kereskedelmet végveszélylyel fenyegeti.

A nép adózási képességének megítélésére rendszeren az elsőrendű szükségleti tárgyaknak egy fejre eső fogyasztási mennyisége szolgál, így pl. a sóé és a dohányé. Olaszországban e tekintetben az utóbbi évtizedben csökkenést látunk. Fogyasztottak ugyanis

	angol tonna		1 lélekre esett	
	1888-ban	1892-ben	1888-ban	1892-ben
dohányt	17.500	16.900	18 oz	17 oz
sót	312.000	208.000	22 lbs	14 lbs

Crispi első rendszabályainak egyike az volt, hogy a só árát 350 liráról 400-ra emelte tonnánként. Ugyanakkor 40%-al magasabb lön a gabnavám is, a buza tehát 70, a liszt 115 lirát fizet tonnánként, minek folytán természetesen a kenyér ára is emelkedni fog. Ez adóemelések első sorban a munkásnépet nyomják, míg a közép osztály a jövedelmi adónak 13%-ról 20%-ra való emelését fogja keservesen megérezni. Hozzájárul ehhez a községi adók évről-évre való növekvése, 1881-ben 606 millió, 1891-ben 769 millió lirát tett ezek összege, a növekedés tehát 27%. Egyes tartományokban megháromszorosodott a községi adó, Flórenczben 6-szor annyi most, mint 20 évvel ezelőtt.

Ily körülmények között az eszéyes államférfiu más módját kénytelen keresni a pénzügyi egyensúly helyreállításának, mint az adók emelését; aligha van oly kiadási tétel az olasz államháztartásban, mely valamennyire nem volna csökkenthető.

V. Ha összehasonlítjuk az 1891 és 1892-iki évek mezőgazdasági termelését az 1879—1883-as évek átlagos évi termésével, minden termelési ágban csökkenést észlelünk:

	1879—83	1891—92
gabna millió bushel . . .	221	201
bor » gallon . . .	810	770
olaj » » . . .	75	47
gesztenye tonnákban . . .	390.000	245.000
burgonya » . . .	880.000	750.000

Kétségtelenül nagy része van e hanyatlásban a növekedő kivándorlásnak. A kivándorlottak száma volt ugyanis a hivatalos kimutatások szerint:

1882-ben	162.000
1892-ben	224.000

De az Annuario Statistico adatai szerint a kivándorlás tényleg sokkal nagyobb mérvűnek tartható, mint a milyennek azt a hivatalos adatok mutatják. Volt ugyanis Bodio szerint olasz:

	1881-ben	1891-ben
az Egyesült-Államokban	170.000	287.000
Argentiniában	254.000	452.000
Brasiliában	82.000	554.000
Más országokban . . .	74.000	137.000
Összesen .	580.000	1,430.000

Az egyéb országokra vonatkozó adatok nem egészen megbízhatók, Argentiniáról pedig ismeretes, hogy az ott tartózkodó olaszok száma meghaladja a hétszáztezret.

Az olasz kereskedelemről a következő számok nyújtanak képet:

	1881	1892
Hajózás tonnákban .	990.000	812.000
Bevitel	1.330 millió lira	1.270 millió lira
Kivitel	1.255 » »	1.062,5 » »

A hanyatlás csak látszólagos, mert tekintetbe véve, hogy az árak az egész világban e 11 év alatt 16 % al estek, az 1892-iki bevitel és kivitel értéke körülbelül megfelel az 1881-ikinek. Az olasz kereskedelmi hajóraj 1881-ben 1,270.000 tonna szállítóképességgel bírt; azóta a vitorlások helyébe minél több gőzös lépett, úgy, hogy most a szállítási képesség 1,430.000 tonnát tesz ki.

De örömdetes fejlődést látunk más téren is az ismertett hanyatlási tünetekkel szemben; így a hitelforgalom, a gazdasági szervezkedés és a takarékosági intézetek terén. A részvénytársaságok száma volt:

	száma	befizetett részvénytőke millió lírában
1883	436	1.068
1890	657	1.790

Szövetkezet volt:

1883	291	53
1890	1.322	107

A takarékbetétek tettek:

	millió lirát	
	1881-ben	1891-ben
a közönséges takarékpénztárakban . .	715	1.177
szövetkezeteknél	198	309
postatakarékpénztáraknál	67	334
Összesen .	980	1.820

Továbbá szabadságvesztés büntetése alatt állott 1880-ban 81.000, 1891-ben 68.000. A jótékonycélú hagyományok száma e 11 év alatt 13.200 volt, 210 millió lira értékben.

Az olasz népfaj számos kiváló tulajdonságai, az egészséges éghajlat és előnyös földrajzi helyzet nagy jövőt biztosítanak Olaszországnak, de nagyon nagy szükség van arra, hogy az ország pénzügyeinek rendezetlensége e fejlődést ne hátráltassa.

dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Népeség.

Ausztria, Németország és Franciaország 1892. évi népesedési mozgalma. E folyóirat január havi füzetében ismertettük hazánk 1892. évi népesedési mozgalmának főbb eredményeit s rámutattunk azokra a kedvezőtlen jelenségekre, melyek számos vidéken a népesség fejlődésének rendes menetét oly veszélyesen megzavarták. Most ugyanazon évről három nagy középeurópai állam népmozgalmi adatai kerültek nyilvánosságra.¹⁾ Sietünk ezeket is bemutatni, mert hazánkra nézve is sok tekintetben tanulságos, ha a népesség fejlődésének újabb irányát a külföldön is folytonos figyelemmel kísérjük.

Az utóbbi évtized alatt a fent említett három államban a házasságkötések abszolút és viszonylagos száma következőleg alakult:

Év	Ausztriában	Összes házasságkötés a Német- birodalomban	Franciaországban	1000 lélekre esett házasságkötés Ausztriában	a Német- birod.-ban	Franciaországban
1883 . .	176.016	352.999	284.519	7·82	7·67	7·51
1884 . .	179.171	362.596	289.555	7·89	7·83	7·63
1885 . .	175.233	368.619	283.170	7·66	7·89	7·42
1886 . .	180.191	372.326	283.208	7·81	7·90	7·41
1887 . .	182.088	370.659	277.060	7·82	7·78	7·24
1888 . .	185.991	376.654	276.848	7·92	7·82	7·23
1889 . .	177.771	389.339	272.934	7·49	7·99	7·12
1890 . .	178.906	396.356	269.332	7·55	8·03	7·02
1891 . .	186.418	399.398	285.458	7·72	8·03	7·44
1892 . .	187.707	398.775	290.319	7·79	7·93	7·58

Ha a házasság gyakoriságát tekintjük, nagy különbséget a három állam adatai közt nem látunk, bár kétségtelen, hogy az összes népességhez viszonyítva Németországban legtöbb, Franciaországban ellenben legkevesebb házasság kötött. Az is kétségtelen, hogy ha a házasságkötéseket nem az összes, hanem a házasuló korban levő népességhez hasonlítanók, Franciaországra az arány még tetemesen rosszabb volna, mert ott

¹⁾ Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Stat. Central-Commission XX. Jahrgang. Jänner-Heft. Wien, 1894.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Jahrgang 1894. Erste Heft.

Journal de la société de Statistique de Paris No. 3. 1894. Rapport sur le mouvement de la population de la France en 1892.

a gyermekek kis száma s az abszolút népességhez viszonyítva is kevesebb házasság miatt, sokkal nagyobb a házasságkötésre alkalmas korban nőtlenül vagy hajadonul élő egyének száma.

Franciaországban a házasságkötések számaránya egész 1890-ig határozottan csökkenő volt, a két utóbbi évben azonban javulás mutatkozik. A Németbirodalomban és Ausztriában a házasságkötések aránya folyvást hullámzik, de az előbbinél általában inkább emelkedő irányt mutat. Mindhárom állam egyes részei közt nagy eltéréseket látunk. Ausztriában 1892-ben 1000 lélekre Bukovinában 8·75, Dalmáciában 8·66, Galicziában 8·32 esketés esett; Karinthiában ellenben csak 5·34, Vorarlbergben 6·25, Tirolban 6·12. A Németbirodalom egyes államai közt is látunk hasonló — bár nem egészen oly nagy — ellentéteket. pl. Szászországban ugyancsak 1892-ben 9·1 esketés esett 1000 lélekre, Württembergben és Elzász-Lotharingiában ellenben csak 6·6. Természetesen, hogy egyes francia departementoknál — minthogy kisebb területek állanak egymással szemben — még nagyobbak a végletek, Nord és Pas-de-Calais megyékben 8·2, illetőleg 8·3 házasság esett 1000 lélekre, Alsó- és Felső-Pyrenéében ellenben csak 5·5, illetőleg 5·2 esketés.

A születések számát ugyancsak egy évtizedről a következő kis táblázaton mutatjuk be:

Év	Összes élve születések			1000 lélekre esik élveszületés		
	Ausztria- ban	a Németbiro- dalomban	Francia- országban	Ausztria- ban	a Németbi- rodalomban	Francia- országban
1883 . .	858.832	1,683.699	937.944	38·18	36·59	24·76
1884 . .	878 321	1,725.583	937.758	38·68	37·24	24·71
1885 . .	860.663	1,729.927	924.558	37·62	37·04	24·23
1886 . .	876.063	1,746.133	912.838	37·97	37·07	23·88
1887 . .	889.478	1,757.079	899.333	38·20	36·96	23·50
1888 . .	889 901	1,761.407	882.639	37·89	36·68	23·04
1889 . .	898.350	1,772.568	880 579	37·85	36·54	22·97
1890 . .	868.935	1,759.250	838.059	36·65	35·73	21·85
1891 . .	919.503	1,840.172	865.377	38·11	36·97	22·60
1892 . .	871 278	1,795.971	855.847	36·11	35·70	22·33

A fősúlyt itt szintén a relativ számokra kell fektetnünk, bár az abszolút számok is nagyon érdekesek; mert fölötte jellemző, hogy Franciaországban 1892-ben már félmillió gyermek sem született, mint a Németbirodalomban s a csak 24 millió lélekkel bíró Ausztriában is több gyermek jött világra, mint a 38 millió lélekkel bíró Franciaországban.

A francia népnek már régóta észlelt s folyvást hanyatló gyér születési aránya okozza ezt, mely egy nagy nemzeti katasztrófa félelmével tölti el Franciaország komoly tudósait és államférfiait. A lefolyt évtized alatt, egyetlen egy év kivételével, a születési arány fokozatosan, folyvást hanyatlott. Különösen Franciaország déli részében nagyon gyenge a születés, Gers departementben 1000 lélekre már csak 13·9 születés esett, Lot-et-Garonneban 14·4, Lot és Tarn-et-Garonneban 16·7, Haute-Garonneban 16·5. Legkedvezőbb — bár ott is elég mérsékelt — a születési arány az ország északi megyéiben; Morbihan, Finistère, Pas-de-Calais és Nord departementekben, 1000 lélekre számítva meghaladja a 28-at.

Míg az eszetések aránya a Németbirodalomban volt nagyobb, a születési arány Ausztriában kedvezőbb valamivel. Az 1892. év mindkét országban oly kedvezőtlen volt, minőre példát az egész évtized alatt nem találunk. Bár a csökkenő irányzat e két ország születési arányánál nem domborodik ki egész határozottsággal, mégis úgy látszik, hogy az a számos országban észlelt tünemény, hogy a nép szociális és morális felfogásában véghez menő nagy változás a születések csökkenését vonja maga után e két középeurópai államnál is kezd mutatkozni.

Jellemző, hogy az egyes osztrák tartományokban hogyan alakult 1892-ben a születési arány:

	1000 lélekre esik élveszületés		1000 lélekre esik élveszületés
Alsó-Ausztria	32·54	Tirol	28·67
Felső-Ausztria	31 00	Vorarlberg	26·74
Salzburg	30·17	Csehország	35·05
Stájerország	29·98	Morvaország	35·10
Karinthia	31·09	Szilézia	37·07
Krajna	34·76	Galiczia	41·19
Trieszt és kerülete	30·14	Bukovina	44·46
Görz és Gradiska	35·17	Dalmácia	40·45
Isztria	36·52		

Leggyengébb a születés az alpesi tartományokban, legnagyobb ellenben a lengyel tartományokban és Dalmáciában.

A halálozás nagyságát a tárgyalt három államban a következő számok mutatják:

Év	H a l á l o z á s o k			1000 lélekre esik halálozás		
	Ausztriá- ban	a Németbiro- dalomban	Francia- országban	Ausztriá- ban	a Németbi- rodalomban	Francia- országban
1883 .	677.337	1,190.002	841.141	30·11	25·36	22·21
1884 .	666.523	1,203.500	858.784	29·35	25·97	22·08
1885 .	689.493	1,199.742	836.897	30·14	25·65	21·94
1886 .	678.458	1,233.707	860.222	29·41	26·19	22·51
1887 .	672.302	1,151.924	842.797	28·87	24·23	22·02
1888 .	686.573	1,142.726	837.867	29·23	23·79	21·86
1889 .	646.787	1,153.085	794.933	27·25	23·77	20·74
1890 .	696.342	1,199.003	876.505	29 37	24·35	22·85
1891 .	673.315	1,164.421	876.882	27·91	23·40	22·87
1892 .	693.421	1,211.402	875 888	28·76	24·10	22·86

A halálozás általánosságban a születések száma szerint igazodik; Ausztriában, hol legnagyobb a születési arány, a halandóság is legnagyobb, a leggyéresebb születésű Franciaország ellenben a legcsekélyebb halálozást mutatja; csak hogy a halálozás nagysága épen nem arányos a születések nagyságával; Ausztriában a halálozás aránytalanul magasabb Németországgal szemben, mint a születés, Franciaországban pedig nem oly mértékben kisebb. Az is érdekes tünemény, hogy míg a halandóság Ausztriában, de különösen Németországban, némileg csökkenő irányt mutat, Franciaországban az utolsó három évben határozottan emelkedett. A francia kormány, nem lévén módjában, azt a társadalmi bajt megorvosolni, mely az abnormisan alacsony születésekben nyilatkozik, az egészségügyi viszonyok javítására igyekszik fordítani figyelmét s többek közt a járványok meggátolására az ingyenes orvosi segély nyújtását szándékozik életbeléptetni.

Végül bemutatjuk a születések és halálozások különbözetében nyilatkozó népszaporodást, esetleg fogyást:

Év	Összes természetes szaporodás			1000 lélekre esik szaporodás		
	Ausztriában	a Németbirodalomban	Franciaországban	Ausztriában	a Németbirodalomban	Franciaországban
1883 .	181.495	493.697	96.803	8.07	10.73	2.55
1884 .	211.798	522.083	78.974	9.33	11.27	2.63
1885 .	171.170	530.185	87.661	7.48	11.35	2.29
1886 .	197.605	512.396	52.616	8.56	10.87	1.37
1887 .	217.176	605.155	56.536	9.33	12.71	1.48
1888 .	203.328	618.581	44.772	8.66	12.84	1.18
1889 .	251.563	619.483	85.646	10.60	12.72	2.23
1890 .	172.593	560.247 (—)	38.446	7.28	11.38 (—)	1.00
1891 .	246.188	675.751 (—)	10.505	10.20	13.58 (—)	0.27
1892 .	177.857	584.569 (—)	20.041	7.39	11.62 (—)	0.52

E kimutatás szembeszökőleg mutatja, hogy legerőteljesebb s legegészségesebb a Németbirodalom népességének fejlődése. Nemcsak jóval nagyobb Ausztria népszaporodásánál (Franciaországról nem is szólva), hanem egyenletesebb is. A különbség maximuma az egyes évek szaporodása közt, 1000 lélek után számítva, a Németbirodalomban csak 2.85, Ausztriában ellenben 3.32.

Franciaország népessége az utóbbi évek alatt nemcsak hogy teljesen megszűnt szaporodni, hanem határozottan fogyásnak indult. Az eredmény még kedvezőtlenebb volna, ha a francia nép fogyását némileg ellen nem súlyozná a Franciaországban tartózkodó idegenek szaporodása; míg ugyanis a francia honosok 1892-ben 27.658 lélekkel megfogytak, az idegenek között a születés a halálozást 7.788-czal multa felül, miből az olaszokra 4.176, a belgákra 2.975 esett. Franciaországban a 87 departement közül a népesség 1892-ben már csak 29-ben szaporodott, 58-ban ellenben megfogyott. A 29 megye összes szaporodása 49 911 lelket tesz, melynek több mint fele (25.392 lélek) négy departementre esik: Nord, Pas-de-Calais, Finistère és Morbihanra. Mind a négy két-két szomszédos megye, az előbbieket éjszakon a belga határ mellett, az utóbbiak pedig Bretagneban fekszenek. Az 59 hanyatló megye összes fogyása 69.952 lelket tesz s minthogy a fogyás már évek hosszú sora óta ugyanazon vidékeket sújtja, sok departementnek lassú elnéptelenedése fog bekövetkezni.

Dr. Vargha Gyula.

II. Östermelés.

Ausztria aratása 1893-ban.¹⁾ Ausztria mult évi aratási eredményeiből eddigelé csak a gabonaműekét ismerjük. Ezek szerint:

	Learatott terület hektár	T e r m e n t összesen hliter	m é t t métermázsa	Egy hliter hekt.-kint átlag hliter mmázsa	súlya kg.
Búza . .	1,119.577	15,385.610	11,594.110	13.7 10.3	75.3
Rozs . .	1,943.284	27,817.820	19,504.930	14.3 10.1	70.1
Árpa . .	1,123.976	18,599.540	11,774.360	16.5 10.4	63.3
Zab . .	1,840.991	31,513.550	13,895.480	17.1 7.5	44.0
Tengeri .	358.444	5,463.460	3,980.010	15.2 11.1	72.8

Az előző évekkel szemben a learatott terület nagysága alig módosult, a mennyiben ez az öt termény 1893-ben 6,386.272 hektár-

¹⁾ »Ernteergebnisse der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1893.«

•Separat-Abdruck aus der »Statistischen Monatsschrift«. 1894.

ról, 1892-ben 6,446.548, 1891-ben pedig 6,459.289 hektárról arattott; a terület tehát inkább csökken.

A termés közepes, sőt a rozsot kivéve valamivel középen aluli volt; kitűnik ez, ha az előző két évi, továbbá az előző kilencz éves átlagterméseket szembeállítjuk; e szerint:

	Termett hektáronként átlag		1884-1892. évek átlagában		1893-ban		1884-1892. évek átlagában	
	1893-ban	1892-ben	1891-ben	1890-ban	1893-ban	1892-ben	1891-ben	1890-ban
Buza . .	13.7	15.7	13.0	14.2	10.3	11.9	9.6	10.7
Rozs . .	14.0	15.0	12.6	14.0	10.1	10.7	8.8	9.8
Árpa . .	16.5	19.6	17.1	17.0	10.4	12.7	10.8	10.9
Zab . .	17.1	21.1	20.3	19.5	7.5	9.6	9.2	8.9
Tengeri .	15.2	18.4	18.1	17.3	11.1	13.6	13.3	12.6

Az egyes tartományok tetemes eltéréseket mutatnak a termés-átlagok nagysága tekintetében; így búzából Alsó-Ausztria 15.7, Felső-Ausztria 14.7, Csehország 13.5, Vorarlberg 13.3 métermázsát arattott hektáronként, ellenben Isztria csak 5.6, nyugati Gácsország 6.0, keleti Gácsország 7.6, Dalmátország 7.8 métermázsát; rozsából Felső-Ausztria 14.3, Alsó-Ausztria 14.1, Vorarlberg 13.2 métermázsát; ellenben nyugati Gácsország és Isztria csak 5.8, Trieszt és vidéke 6.0, keleti Gácsország 7.1 métermázsát; árpából: a két Ausztria 13.8, Vorarlberg 12.2, Karintia 12.0 métermázsát, Isztria csak 4.4, Salzburg 6.5, Trieszt 7.4 métermázsát; zabból: Felső-Ausztria 11.8, Karintia 11.7, Vorarlberg 11.5, Stájerország 10.9, ellenben Isztria csak 3.4, Trieszt 4.8, Szilézia 5.6, keleti Gácsország 6.3 métermázsát; végül tengeriből: Karintia 19.9, Stájerország 19.0, Észak-Tirol 18.0 métermázsát, míg keleti Gácsország csak 7.3, Isztria s Dalmátország 8.9 métermázsát.

Nagy-Británia és Írország mezőgazdasága az utolsó 20 évben.¹⁾ Az egyesült királyságok mezőgazdasága a kontinens államaiéval szemben egészen ellentétes irányban fejlődik; míg az utóbbiak — Németalföldet kivéve — a fősúlyt leginkább a gabona-, illetőleg a szemtermelésre fektetik és ezzel párhuzamosan a mesterséges takarmánynövények termelésének fokozásával iparkodnak marhaállományuk takarmányszükségletét kielégíteni, addig a szigetországban a mezőgazdaság súlypontja a természetes kaszálók és legelőkön, azok folytonos terjeszkedésén nyugszik, míg a szem- és mesterséges takarmánytermelés csak alárendelt, folyvást csökkenő jelentőségű szerepet visz; szembeötlő ez az irány, ha a mezőgazdasági művelés alatt álló, továbbá a szántóföld és a rét és legelőterület abszolút és relatív kiterjedését tekintjük 10—10 évi időközökben:

	Összes terület, hektár			Az összes mezőgazdasági művelés alatt álló terület %-a					Növekedés % +	Csökkenés % -
	1873	1883	1893	1873	1883	1893	1883	1893		
Összes szántóföld	9,542.986	9,063.396	8,213.123	50.2	46.9	42.3	—5.0	—9.4		
Összes rét és legelő	9,462.415	10,241.850	11,218.655	49.8	53.1	57.7	+7.6	+8.7		
A mezőgazdasági művelés alatt álló összes terület	19,005.401	19,305.246	19,431.778	100.00	100.00	100.00	+1.6	+0.7		

¹⁾ »Agricultural Returns of Great Britain stb.« 1873., 1883., 1893.

A mezőgazdasági művelés alatt álló terület 20 év alatt 426.377 hektárral, 2·2⁰/₀-al növekedett és jelenleg az ország összes területének 61·3⁰/₀-át foglalja el, míg 20 év előtt csak 60·3⁰/₀-át képezte; vele egyidejűleg, de sokkal nagyobb mértékben, növekedett a természetes kaszálók és legelők területe a szántóföld rovására, összesen 1,756.240 hektárral, azaz 18·6⁰/₀-al, ellenben a szántóföld területe 1,329.863 hektárral, tehát 13·9⁰/₀-al csökkent; husz év előtt még a szántóföld volt túlsúlyban, ma már a rétek és legelők területe több, mint egy harmaddal nagyobb!

A művelési ágaknak ez az átalakulása az egyesült királyságok nem mindegyik részénél jelentkezik egyenlő mértékben, mint ez az alábbi összeállításból is kiviláglik.

a) Szántóföld.

	H e k t á r			Az összes mező gazdasági terület % - a			Növekedés % + Csökkenés % -	
	1873	1883	1893	1873	1883	1893	1883	1893
Anglia	5,530.576	5,177,487	4,766.519	57·2	51·6	47·3	— 6·4	— 7·9
Wales	431.525	378.503	347.314	40·3	33·4	30·0	— 12·3	— 8·2
Skócia	1,403.508	1,457.491	1,427.378	76·0	75·2	72·1	+ 3·9	— 2·1
Irország	2,139.873	2,008.845	1,633.190	33·6	32·8	26·5	— 6·1	— 18·8
Manszigete	23.941	31.755	30.008	79·7	76·6	76·4	+ 9·8	— 5·5
Csatorna-szigetek	8.563	9.310	8.714	69·9	72·7	70·3	+ 8·7	— 6·4

b) Rét és legelő.

Anglia	4,146.314	4,863.515	5,316.993	42·8	48·4	52·7	+ 17·3	+ 9·3
Wales	630.542	755.489	809.354	59·7	66·6	70·0	+ 19·8	+ 7·0
Skócia	444.095	482.471	553.142	24·0	24·3	27·9	+ 0·9	+ 1·5
Irország	4,230.381	4,127.403	4,526.217	66·4	67·2	73·5	— 2·4	+ 12·1
Manszigete	7.389	9.409	9.256	20·3	23·4	23·6	+ 27·3	— 9·0
Csatorna-szigetek	3.694	3.563	3.693	30·1	27·3	29·7	— 3·5	+ 3·6

Anglia, Wales és Írországban állandó s nagy arányú a szántóföld területi csökkenése úgy abszolút, mint relatív számokban, a mennyiben ott 1893-ban 764.057, 84.211 és 506.683 hektárral, illetőleg 13·8, 19·5 és 23·7⁰/₀-al kisebb a szántóföld területe, mint volt husz év előtt. Skócia s a szigeteken 1873—1883. között kisebb-nagyobb növekedést, ellenben 1883—1893. közt jelentékeny csökkenést látunk, jelölül annak, hogy ez országrészek is simulni kezdenek az uralkodó gazdasági rendszerhez, csak hogy ott, különösen Skócia sziklás, zordon hegyvidékén nehezebb ennek az iránynak az érvényesülése.

A szántóföld területi csökkenésénél jóval nagyobb arányú volt a rét és legelőterület terjeszkedése, mivel a mezőgazdasági kultúra alá vont terület is ennek a művelési ágnak a javára esik; viszonylag Angliában növekedett 1873—1893. között leginkább a rét és legelőterület, 28·2⁰/₀-al, azután Walesben 26·4, Man szigetén 25·8, Skóciában 24·5, Írországban 7·2⁰/₀-al; ez utolsó országrész kevésbé kedvező aránya annak tulajdonítandó, hogy itt a mezőgazdasági terület 20 év alatt 210.847 hektárral csökkent, valószínűleg az ott uralkodó zavaros politikai és gazdasági viszonyok miatt. A Csatorna-szigetek jóformán semmi változást sem tüntetnek fel.

Áttérve már most a mezőgazdaság termékeire, első sorban a szántóföld csökkenésének azt a természetes következtetését látjuk, hogy

a szántóföldön művelt termények csaknem valamennyiének területe csökken, szemes terményé ép úgy, mint takarmánynövényé; másod-sorban pedig azt, hogy a szemes termények nagy mértékben veszi-tenek tért a takarmányfélék javára, azaz a szántóföld mindenkori összes területéhez viszonyítva csak a szemes termények területe csökken, a takarmányneműeké azonban növekedik, mint azt az alábbi összeállítás tanúsítja:

	T e r m e l t e t e t t			az összes szántóföld			20 év alatt nö-	
	hektáron	hektáron	hektáron	1873.	1883.	1893.	vekedés % +	20 év alatt csök-
	1873-ban	1883-ban	1893-ban	1873.	1883.	1893.	kenés % —	
Buza	1.486.465	1,098.919	791.861	15·7	12·1	9·6	—	46·6
Árpa	1,042.684	1.006.886	911.774	10·9	11·1	11·2	—	12·6
Zab	1,700.380	1,769.881	1,796.557	17·8	19·6	21·9	+	5·6
Rozs	24.349	23.523	28.158	0·2	0·3	0·3	+	13·6
Bab	242.239	185.668	100.563	2·5	2·0	1·2	—	58·5
Borsó	130.008	97.403	85.415	1·4	1·1	1·1	—	34·3
Szemes termé-								
nyek összege	4,626.125	4,182.280	3,714.328	48·5	46·2	45·3	—	19·7
Burgonya . . .	577.417	550.689	511.383	6·1	6·1	6·2	—	11·4
Répa-félék . . .	1,160.037	1,106.545	1.085.812	12·2	12·2	13·2	—	6·4
Káposzta-félék .	85.992	76.013	82.324	0·9	0·8	1·0	—	4·3
Bükköny, luczer-								
na s egyéb zöld-								
takarmány lóhe-								
rét kivéve) .	189.854	173.871	127.897	1·9	1·9	1·6	—	32·6
Lóhere-félék . .	2,527.564	2,580.579	2,396.121	26·5	28·5	29·2	—	5·2
Összes mestersé-								
ges takarmány	4,540.864	4,487.697	4,203.537	47·6	49·5	51·2	—	7·6
Egyéb termé-								
nyek	83.997	68.113	77.811	0·9	0·7	0·9	—	7·4
Ugar	292.000	325.306	217.447	0·0	3·6	2·6	—	25·5

1873-ban még a szemes termények voltak túlsúlyban, de már 1883-ban jóval elmaradtak a takarmányneműek mögött; a husz év alatti csökkenés 911.797 hektárra rug; a jelentéktelen rozstól kivéve egyedül a zab tüntet fel folytonos abszolút és relatív növekedést, a mint az természetes is ott, a hol a nagy arányú marhatenyésztés roppant mennyiségű erőtakarmányt igényel.

Sajátságos, hogy a burgonya is folytonos területi csökkenést mutat, mert hisz ez a növény északon, a munkás és szegény ember lakta vidéken a legszükségesebb élelmi cikk; a csökkenés különben egészen Írországra, e gazdasági és kulturai dekadenciában levő országra esik, a hol a burgonyaterület 20 év alatt 108.647 hektárral csökkent, a mi ott a népesség nagymérvű csökkenésének is lehet következménye.

A takarmánynövényeknél is elég jelentékeny, bár az előbbinél sokkal csekélyebb, az abszolút csökkenés, 20 év alatt 337.327 hektár, azaz 7·4%, relative azonban, a szemes terményekhez képest — mint az a táblázatból is kitűnik — igen jelentékeny az emelkedés.

Érdekes volna még egész az egyes országrészekig menni s úgy vizsgálni a 20 év alatti átalakulást, de ezt a hely szűke miatt mellőzzük.

A gazdálkodásnak itt feltüntetett iránya, eltekintve a szintén nagy jelentőségű klimatikus és kereskedelmi viszonyoktól, részben oka, részben pedig következménye az egyesült királyságok hirneves és rendkívül intenzív marhatenyésztésének, a mely kevésbé a számra, mint inkább a minőségre fekteti a főszűlyt.

Az alábbi táblázat az 1873., 1883. és 1893. évi marhalétszámot, továbbá annak az összes mezőgazdasági és a szántóföld területéhez viszonyított arányát tünteti fel:

	Az összes létszám, darab		
	1873-ban	1883-ban	1893-ban
Ló	1,817.831	1,898.745	2,079.587
Szarvasmarha	10,153.670	10,097.943	11,207.554
Juh	33,982.404	28,347.560	31,774.824
Sertés	3,562.532	3,986.427	3,278.030

	Esik 1000 hektár mezőgazdasági területre darab			Esik 1000 hektári szántóföldre darab		
	1873-ban	1883-ban	1893-ban	1873-ban	1883-ban	1893-ban
Ló	95·7	98·4	108·8	190·5	209·6	253·6
Szarvasmarha	534·4	523·2	577·2	1.064·3	1.114·5	1.366·8
Juh	1.783·3	1.468·4	1.637·8	3.562·1	3.128·9	3.875·0
Sertés	187·6	206·5	169·0	373·4	440·0	399·8

Csak a ló és szarvasmarhalétszám emelkedett több mint 10⁰/o-kal, ellenben a juhoké és sertéseké csökkent; tekintettel azonban a szigetország állatainak folyton tökéletesülő minőségére, amely javulás valamennyi állatnemre kiterjed, az utóbbi két állatnemnek számbeli visszaesése jelentőséggel épen nem bír, mert hisz azt bőven pótolja a minőségbeli javulás.

A mezőgazdasági területhez viszonyítva csak a lovak és a szarvasmarhák létszáma emelkedett, a szántóföldhöz viszonyítva azonban, különösen annak területi csökkenése miatt, 1893-ban 1000 hektarra minden állatnemből jóval több esik, mint 20 év előtt.

Románia aratása 1891-ben. Románia mezőgazdasági termelési viszonyait mindeddig nem közvetlen hivatalos forrásból, hanem csak konzuli jelentésekből, vagy az egyes folyóiratok közleményeiből ismertük, a hol sohasem neveztetett meg a forrás, a melyből az adatok merítették; újabban ¹⁾ rendes hivatalos román statisztikai közlemények jelennek meg, melyek a hivatalos statisztikai adatgyűjtés eredményét bár kissé későn, de legalább hiteles számokban közlik.

1893-ban az 1891. évi aratás adatai közöltetnek; tekintettel Románia mezőgazdasági termelésének jelentőségére s arra, hogy nyers terményeivel hazánk gazdáinak nemcsak a világpiaczon, hanem újabban a belföldön is érzékeny versenyt támaszt, tanulságosnak véljük közölni az 1891. évről a főbb eredményeket:

Termény neve	Learatott terület hektár	Termett hektoliter összesen	átlag egy hktron	Termény neve	Learatott terület hektár	Termett méterm. összesen	átl. egy hektáron
Buza . . .	1,541.051	17,088.117	11·09	Bab	61.067	271.050	4·44
Tengeri .	1,693.392	21,137.331	12·48	Lencse . . .	1.871	6.302	3·27
Tönköly .	1.434	7.835	5·46	Borsó	1.783	23.236	13·03
Rozs . . .	121.913	1,363.259	11·22	Kömény . . .	166	1.454	8·76
Árpa . . .	525.909	7,811.854	14·85	Komló	304	1.231	4·05
Zab	184.940	2,719.720	14·71	Dohány . . .	4.376	30.776	7·03
Köles . . .	102.679	812.766	7·92	Burgonya . .	11.444	446.320	39·00
Tatárka . .	1.747	20.227	11·58	Czukorrépa .	1.382	227.578	164·67
Repcze . .	183.451	1.203.215	6·56	Mest. kaszáló	19.533	371.045	19·00
Kender . .	9.654	90.362	9·39	Természetes			
Len	72.043	261.171	3·63	kaszáló . . .	495.379	7,924.554	16·00

¹⁾ 1892 óta, »Bulletin statistic General al Romaniei« cím alatt.

Ez adatok szerint a mezőgazdaság jellegét a szemtermelés képezi, míg a gumós és takarmánynövények igen alárendelt szerepet visznek.

Legfontosabb terménye Romániának a tengeri s a buza; ez a két gabonanövény az összes learatott területnek 71·20/0-át foglalja el; az elsőnek termeltetése, úgy látszik, csökkenő irányzatú, a mennyiben 1889-ben még 1,795.096 hektáron, 1890-ben pedig 1,781.516 hektárról arattatott; vele ellentétben a buzaterület nagy mértékben emelkedik, ugyanis 1889-ben még csak 1,339.928 hektárról aratták, a három év alatti emelkedés tehát igen nagy, csaknem 150/0-nyi.

A búzán kívül növekedni látszik még — bár kis mértékben — az árpa, a burgonya, a kereskedelmi növények és a mesterséges takarmányfélék területe, ellenben határozottan csökken a rozs, a zab, a hüvelyesek és a dohányé. Növekszik a természetes kaszálók területe is, 1889. óta 71.967 hektárral, azaz 170/0-kal.

Egyébként Románia mezőgazdasága az extensiv, de rohamos fejlődés képét mutatja és évről-évre nagyobb területek vonatnak mezőgazdasági művelés alá; így 1889-ben — a természetes kaszálókat is beszámítva — csak 4,759.106 hektár, 1890-ben már 5,003.769 hektár, 1891-ben pedig 5,035.518 hektár arattatott le; valószínű azonban, hogy az adatok becslésen alapulván, nem egészen megbízhatók.

Az 1891. évi aratás mennyiségileg közepes volt, mindamellett a termésátlagok igen alacsonyak, alacsonyabbak, mint a nyugat bármely államai; az utolsó négy év (1888—1891.) átlaga szintén alacsony volt; így termett a négy év átlagában hektáronként hektoliter:

Buza	11·43	. . . . .
Kukoricza	12·38	. . . . .
Roszs	11·10	. . . . .
Árpa	13·05	. . . . .
Zab	14·84	. . . . .

tehát az eltérés igen csekély 1891-el szemben. Ha figyelembe vesszük Románia talaja legnagyobb részének kitűnő minőségét, — hisz a Kárpátok alját kivéve jóformán tiszta alluvium az —, e feltűnő jelenség okát egyedül a népesség csekély műveltségében s ennek megfelelőleg a kezdetleges művelési módban és a birtokviszonyok kedvezőtlen alakulásában találhatjuk.

III. Kereskedelem és forgalom.

Nagy-Británia és Írország behozatala mezőgazdasági termékekből az 1892 és 1893-ik évben. ¹⁾ A mezőgazdasági termékek bevitele Nagy-Británia és Írországra az 1892. és 1893. évek alatt így alakult:

Árú neve	Egység	Mennyiség		Érték, arany forint	
		1892	1893	1892	1893
I. Állatok.					
Ló	darab	20.994	13.719	4,254.010	3,769.540
Ökör	»	490.281	337.063	90,615.420	62,134.470
Tehén	»	10.506	2.908	1,568.000	489.960
Borju	»	1.450	74	56.990	3.180
Juh és bárány ..	»	79.048	62.682	1,256.590	885.300
Sertés	»	3.826	138	124.650	4.130
Összesen..		606.105	416.584	97,875.660	67,286.580
II. Gabona és ürle- mények.					
Búza	mmázsa	32.970.113	33,231.992	248,579.020	211,936.480
Búzaliszt	»	11,229.853	10,367.349	122,674.530	97,615.100
Árpa	»	7,252.889	11,603.866	43,139.020	57,723.130
Zab	»	7,955.988	7,100.307	50,135.450	43,062.890
Borsó	»	1,270.758	1,169.641	8,632.350	7,282.940
Bab	»	1,364.426	2,005.068	13,652.210	11,275.610
Tengeri.....	»	17,973.662	16,703.041	94,252.110	78,846.130
Tengeri-liszt...	»	88.221	36.282	704.260	377.480
Egyéb gabona és liszt.....	»			5,561.970	4,878.260
Összesen..		80,105.910	82,217.546	587,330.920	512,998.020
III. Friss- és sózott hús.					
Szalonna.....	mmázsa	1,971.740	1,625.034	79,301.210	84,798.150
Sózott marhahús	»	139.900	101.861	3,885.880	2,789.970
Friss marhahús	»	1,056.456	918.490	44,135.480	38,305.990
Sonka- és füstölt hús	»	636.591	502.112	29,637.120	28,902.520
Konzervehús...	»	482.637	390.869	22,967.100	19,451.190
Juhhús	»	863.582	1,001.512	34,471.020	38,738.630
Sertéshús (friss és sózott)....	»	183.114	187.966	6,164.270	7,451.210
Házi nyúl.....	»	54.673	52.742	3,032.620	2,877.370
Vadhús és szár- nyas.....	»			5,834.300	5,789.590
Összesen..		5,388.693	4,780.586	229,429.000	229,104.620

¹⁾ The Economist. 1894. Nro 2.633. Vol. V. 11.

Árú neve	Egység	Mennyiség		Érték, arany forint	
		1892	1893	1892	1893
IV. Állati termékek.					
Tej.....	mmázsa	244.538	254.510	9,302.880	10,088.550
Vaj.....	»	1,108.969	1,182.386	119,651.900	127,542.330
Sajt.....	»	1,134.271	1.055.331	54,167.840	51,609.180
Tojás.....	»	11,139.419	11,025.908	37,947.180	38,756.390
Zsir.....	100 db.	629.437	567.998	22,230.110	28,085.490
Margarin.....	»	663.118	660.417	37,128.840	36,562.240
Faggyú és stea- rin.....	mmázsa	698.844	792.120	17,479.680	21,635.090
Összesen..		—	—	297,908.430	314,279.270
V. Egyéb magvak és termények.					
Repcze.....	hliter	707.649	732.324	3,154.840	3,434.240
Lóher és fűmag	mmázsa	151.064	169.373	6,351.350	7,900.610
Len- és kender- mag.....	hliter	5,516.230	4,928.332	37,303.410	34,731.120
Komló.....	mmázsa	95.253	103.932	9,602.800	11,412.940
Hagyma.....	hliter	1,591.299	1,682.535	7,240.400	7,833.990
Burgonya.....	mmázsa	1,218.348	1,145.391	9,503.320	9,069.520
Rizs.....	»	2,540.038	2,207.087	27,886.750	21,396.480
Dohány.....	»	275.334	278.928	20,925.460	19,661.890
Összesen..		—	—	121,968.330	115,440.790
VI. Fonó- s szövő ipari nyersanyag.					
Gyapot, nyers..	mmázsa	6,419.381	5,123.178	378,883.560	306,849.420
Len.....	»	866.560	722.660	27,433.050	25,179.530
Kender.....	»	928.520	814.370	24,635.410	21,043.510
Juta.....	»	2,555.600	2,786.340	38,906.880	14,637.310
Gyapjú.....	»	3,432.733	3,134.228	279,486.650	256,421.330
Gyapjú-hulladék	»	254.338	332.489	5,018.070	6,614.190
Selyem (nyers)	»	6.764	10.129	9,840.540	14,637.310
Selyemgubó...	»	209	256	5,288.220	5,727.530
Összesen..		14,464.105	12,923.650	769,492.380	651,110.130
VII. Bor.....	hliter	658.107	637.415	50,674.240	50,993.200

A felsorolt termények összes bevitele 1892-ben 2,154.678.960 forintra, 1893-ban pedig 1,941.230.610 forintra rúgott, a mely összeg az összes bevételnek 50's, illetőleg 48⁴/₁₀-át teszi.

Az egyesült királyságok kereskedelmi forgalma az utóbbi években egyáltalán nem mutat kedvező képet; az iparcikkek árában a nagy verseny folytán beállott árcsökkenés az ipari termelés csökkentését vonta maga után különösen a fonó- s szövő ipar terén, a mit a bevitt nyersanyag mennyiségének csökkenése is igazol, a mely 1892-ről 1893-ra a jutát és selymet kivéve igen jelentékeny.

Az élelmi cikkek bevitele s fogyasztása azonban évről-évre

növekszik; itt alig látunk visszaesést, csak az állatoknál és a husneműek egy részénél, a mit azonban az ország folyton fejlődő állattenyésztése igazol.

A kenyértermények bevitele jelentékenyen emelkedett, mintegy két millió métermázsával. Ezek közül a legfontosabbnak, a búzának és a buzalisztnek bevitele az országok szerint következőleg osztott meg:

	Buza		Buzaliszt	
	1892	1893	1892	1893
	m é t e r m á z s á			
Franciaország . . .	13.080	737	20.301	26.597
Magyarorsz. és Ausztria	—	—	496.654	558.604
Ész.-Am. Egy.-Államok	17,214.465	16,389.528	9,889.436	9,141.765
Brit-Észak-Amerika .	1,968.492	1,604.126	690.808	549.141
Németország	308.027	210.010	82.974	59.011
Törökország	251.045	51.604		
Románia	374.797	45.350		
Chili	1,162.078	1,310.715		
Argentina	1,760.777	3,934.758		
Brit-Kelet-India . .	6,347.685	3,141.222	49.680	32.231
Ausztrália	1,024.558	1,348.836		
Oroszország	2,216.397	5,111.490		
Egyéb államok . . .	328.712	83.616		
Összesen . .	32,970.113	33,231.992	11,229.853	10,367.349

A buza bevitele valamivel emelkedett, a buzaliszté azonban jóval csökkent; úgy buza, mint lisztbevétel tekintetében az Észak-amerikai Egyesült-Államok állanak legelől, azután Kelet-India s Oroszország váltakoznak az elsőbbségben; a többi brit gyarmatok szintén jelentékeny részt vesznek Nagy-Britannia buzabevitelében, míg hazánk, illetőleg a közös vámterület buzát egyáltalán nem visz be; lisztbevétel tekintetében azonban — bár a nyolczvanas évekkel szemben igen elmaradtunk — még most is a második helyet foglaljuk el.

Ugy az állat, mint husbevétel tekintetében az Egyesült-Államok állanak legelől, mellette Dánia.

Gyapotot az Egyesült-Államok, Egyptom és Kelet-India, 1893-ban Brazília is, lent Oroszország és Belgium, kender a Philippini szigetek, Olasz- és Németország, selymet China, Japán és Kelet-India, gyapjút a brit gyarmatok, de különösen Ausztrália visznek be legtöbbet.

A borbevételben Franciaország dominál, utána Portugália és Spanyolország sorakoznak; hazánk borbevitele, a mely különben is igen csekély, nincs külön kimutatva.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 51. füzet. 1894. márczius.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. április.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam 2. füzet. 1894. február hó. 3. füzet, márczius hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XII. évf. 4. füzet (április.)

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István V. évf. 1—3. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausg. von G. Hirth und M. Seydel. XXVII. Jahrg. 1894. Nr. 4: Die patentrechtlichen Bestimmungen des deutsch-österreichischen Uebereinkommens über den gegenseitigen Patent-, Muster- und Markenschutz vom 6. Dec. 1891. von Schanze.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 9—13: Die Novelle zum deutschen Gesetz über den Unterstützungswohnsitz von Freih. v. Reitzenstein. Die Reform des Hausirgesetzes. Socialpolitische Publicität von E. Loew. Zur Cartellbewegung in Österreich. Der Gesetzentwurf betreffend die Arbeitsstatistik von B. Karpes. Die Ergebnisse der deutschen Börsenenquête (II.) von H. Hatschek. Frauenarbeit in Grossbritannien von Prof. W. Stieda. Die Neuorganisation des Checkverkehrs in Deutschland. Der Aussenhandel Bulgariens im Jahre 1893.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatschrift red. von O. Wullschlegel. II. Jahrgang Nr. 1—7: Die britische Genossenschaftsbewegung von A. Mülberger. Zum Capitel der Frauenarbeit. Ein eidgenössisches Arbeitsamt. Die Weinkrizis in Frankreich. Verstaatlichung des Grundbesitzes. Die Weizenproduktion in den Vereinigten Staaten Amerikas im Jahre 1893. Französische Getreidepreise; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XX. Jahrgang. (1) Januar Heft: Ernteergebniss der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1893. Die Bewegung der Bevölkerung im Solarjahre 1892 von Fr. Probst. Hauptergebnisse der Feuer- und Hagelschäden und deren Entschädigung in Österreich im Jahre 1890 im Vergleiche mit den Vorjahren von K. Kraft; etc. (2) Februar Heft: Die vierte Session des Internationalen Statistischen Institutes von J. Singer. Die Naturalverpflegsstationen in Österreich von Fr. Probst. Erhebungen über die Zertrümmerung bäuerlicher Anwesen in Bayern. Die Sterblichkeit in den grösseren Städten Österreichs im Jahre 1893 von Bratassevič; etc.

Zeitschrift des kön. bayerischen statistischen Bureau. XXV. Jahrgang. No. 4: Die Bewegung der Bevölkerung im Königreich Bayern während

des Jahres 1892. Die Hauptergebnisse der Unterreichsstatistik im Königreich Bayern für das Schuljahr 1891/92. Statistik der öffentlichen Stiftungen im Königreich Bayern für das Jahr 1891; etc.

Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgegeben von K. Frankenstein. II. Band 5. Heft: Die neuesten Fortschritte auf dem Gebiete des Kriege Rechts von K. Triepel. Der Inkastaat von Freih. O. v. Boenigk; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No. 3. Mars 1894: Mouvement social en France. Mouvement social à l'étranger; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu 22-e année. 1-er volume No 8—13: La propriété rurale en Russie: grande enquête officielle sur les industries ou forces productives de la Russie. Les sociétés de crédit et les projets de loi d'initiative parlementaire. Une enquête sur la population rurale en Russie. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: Quel rapport et quelle différence y a-t-il entre le salaire nominal, le salaire réel et le degré de bien-être des ouvriers. Une esquisse du budget de 1895. Le mouvement économique et social en Allemagne. Le mouvement économique et social aux États-Unis; etc.

Le Journal de la chambre de commerce de Constantinople. 10-e année. No. 480—463.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Mars 1894: Les droits sur les blés par G. de Molinari. La crise économique et financière de l'Italie par E. Fournier de Flaix. La crise en Sicile par Vic. Combes de Lestrade. Le mouvement scientifique et industriel par D. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV-e année. No. 3. Mars, 1894: Le mouvement de la population en France pendant l'année 1892. Le régime fiscal des effets de commerce par L. Salefranque. Chronique semestrielle de statistique judiciaire par É. Yvernès; etc.

Revue internationale de sociologie. Dir. R. Worms. 2-e année. No. 1: Les causes sociales du pessimisme par C. Dobrogeano-Gherea. La série historique des états logiques par G. Tarde; etc. No. 2: Les populations agricoles de la France; etc.

The Board of Trade Journal. 1894. January: Summary of Agricultural Produce Statistics in Great Britain for 1893. The Railway Development in Asia Minor; etc. February: Increased Production of Cotton in Central Asia. The Agricultural Machinery Trade in Russia. Pig Iron Production of the United States in 1893; etc. March: The Foreign Trade of Germany in 1893. The Use of Crude Petroleum as Fuel in the United States; etc.

The Economic Journal. Edited by F. Y. Edgeworth. Vol. III. No. 12 December 1893: The Agricultural Problem (Part II.) by W. E. Bear. The industrial residuum by H. Dendy. Some objections to bimetallism viewed in connexion with the report of the indian currency committee by L. L. Price. India and the report of the committee on currency by F. E. Steele. The lock-out in the coaltrade by El. Edwards; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2634—2638: The Production of Silver in the United States. British Shipbuildings in 1893. Indian Finance. Irish

Agriculture in 1893. English Coal in France. Gold in British Guiana. The Money Market. The Bank of England. The Indian Import Duties, Iron and Steel; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A debreczeni m. kir. gazdasági tanintézet *évkönyve* az 1893-dik évről. Szerkesztette Domokos Kálmán igazgató. Debreczen, 1894.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évf. 10—13. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XIX. évf. 18—26. sz.

Magyar statisztikai közlemények. Új folyam. A kereskedelemügyi m. kir. minister rendeletéből szerkeszti és kiadja az országos m. kir. statisztikai hivatal. Budapest, 1893.

III. kötet. A magyar korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. III. rész. Épület-statisztika.

V. kötet. A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma.

VI. kötet. A magyar korona országainak 1891. és 1892. évi mezőgazdasági termelése.

Pisztory Mór, dr., Nemzetgazdaságtan, tekintettel az államháztartásra és hazai viszonyainkra. 2-ik javított kiadás. Pozsony és Budapest, 1894.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schiffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. 1. Heft. Wien, 1894.

Beiträge zur Statistik Mecklenburgs vom grossherz. statistischen Amt zu Schwerin. XII. Band. 2. Heft: Die Ergebnisse der Viehzählung vom 1. December 1892 im Grossherzogtum Mecklenburg-Schwerin. Schwerin, 1893.

Österreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission. Wien, 1894.

XXXIII. Band. Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890. in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern.

2. Heft: Nieder-Österreich.

3. Heft: Ober-Österreich und Salzburg.

4. Heft: Steiermark.

XXXVII. Band. 3. Heft: Statistik der Banken in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1890. und 1891.

Schweizerische Handelsstatistik. Ein- und Ausfuhr der wichtigsten Waren. IV. Quartal und Jahr 1893. Herausgeg. vom schweizerischen Zolldepartement. Ausgegeben am 27. März 1894.

Schweizerische Statistik. 94. Lieferung: Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im Jahre 1892. Herausg. vom Statistischen Bureau des eidgenössischen Departemens des Innern. Bern, 1894.

Statistisches Handbuch der königl. Hauptstadt Prag und der Vororte Karolinenthal, Smichow, Kgl. Weinberge und Žizkow für das Jahr 1891.

Herausgegeben von der statistischen Commission der kgl. Hauptstadt Prag unter Redaction des Directors Jos. Erben. Prag, 1894.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1892. 2. Heft. Der Bergwerksbetrieb Österreichs im Jahre 1892. 2. Lieferung. Wien, 1893.

Statistisches Jahrbuch der Schweiz. Herausgeg. vom Statistische Bureau des eidg. Departemens des Innern. III. Jahrgang. 1893. Bern, 1893.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Heft. Waaren Ein- und Ausfuhr im Februar 1894. Wien. 1894.

Verwaltungs-Bericht der kön. Württembergischen Verkehrsanstalten für das Rechnungsjahr 1892/93. Herausgeg. von dem kön. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten, Abtheilung für die Verkehrsanstalten. Stuttgart. 1894.

Réglement définitif du Budget de l'Empire pour l'exercice 1892, Rapport présenté au Conseil de l'Empire par S. Exc. M. le Contrôleur de l'Empire. St.-Petersbourg, 1893.

Annual Report, the 39—th, of the Registrar-General on the Births, Deaths and Marriages registered in Scotland during the year 1893. Edinburgh, 1894.

Annual Report of the Secretary of the Interior for the fiscal year ending June 30. 1893. Washington 1893.

Census of England und Wales. Volume IV. General Report with Summary Tables and Appendices. London, 1893.

Census of India, 1891. Volume I., II. General Tables. London, 1892. Volume III. General Report. London, 1893.

Annali di Agricoltura. 1893. Consiglio di Agricoltura. Sessione 1893. Ministero di Agricoltura, Industria e Commercio. Roma, 1894.

Lebrecht, V. Il malthusianismo e i problemi sociali: saggi critici. Torino, 1893.

Anuario Estadístico de la Ciudad de Buenos-Aires. Anno II. 1892. Buenos-Aires, 1893.

Recenseamento do Estado do Rio de Janeiro, Rio de Janeiro, 1893.

Anuario da direcção geral de administração politica e civil. 5º anno. Lisboa, 1893.

Collecção de legislação industrial coordenada pelo primeiro official do ministerio das obras publicas, commercio e industria Gaspar Candido da Graça Corrêa Tino. Lisboa, 1893.

Manual práctico del registro del estado civil dedicado á la administración pública, Montevideo, 1894.

Orçamento geral e proposta de lei das receitas e das despesas geraes do estado na metropole rectificadas para o exercicio de 1893—94. Lisboa, 1893.

Relatorio sobre a proposta de lei de receitas e despesas do estado rectificadas para o exercicio de 1893—94. Lisboa, 1893.

Serviços de inspecção ás vinhas em 1890. Relatorios apresentados á direcção geral de agricultura. Lisboa, 1892.

Raport general despre Igiena publica și despre serviciul sanitar ale regatului Romaniei pe anul 1892. Bucuresci, 1893.

ÉRTELMISÉGÜNK ÉS A MAGYARSÁG.

(Akadémiai székfoglaló, felolvastatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1894. évi ápril hó 16-án tartott ülésében.)

Négy éve immár, tisztelt Akadémia, hogy ezen a helyen az akkor még előttünk állott nagy népszámlálásról felolvasást tartottam. Kimutatni igyekeztem, hogy a hazai érdekek szempontjából népünknek mely életviszonyait s mi módon kell kutatnunk, ha azt akarjuk, hogy rendelkezésünkre álljanak azok az adatok, melyek gazdasági és nemzeti törekvéseinknek a helyes irányt megadni hivatvák. Most, midőn a nagy népszámlálási munkálat teljesen befejeztetett s a roppant mennyiségű őszanyagból feldolgozott nagy terjedelmű forrásműnek utolsó kötete is napvilágot látott, örömmel és megnyugvással mondhatom, hogy eszméim és javaslataim, melyeket az említett értekezésben fölvettem, csaknem mind gyakorlati alkalmazást leltek s a sikerben teljes igazolásukat találták.

Ennyit talán szerénytelenség nélkül is elmondhatok, másokra bizván, hogy a nagy népszámlálási mű sikerét részletesen méltassák s kimutassák, hogy miben mutatkozik haladás a korábbi népszámlálásokkal vagy a külföld hasonló munkálataival szemben.

A mint említém, a legutóbbi népszámlálásnak részint táblázatos alakban, részint tudományos feldolgozásban közzétett eredménye immár közkezen forog s Akadémiánkban is több értekező mutatott be abból egyes részeket. Az egyéni laprendszer azonban, melynek alapján népszámlálásunk végrehajtatott, kimerithetetlen bányává tette a begyűlt őszanyagot, melyből újabb és újabb combinációk szerint történő feldolgozással, mindig újabb, értékes kincseket lehet napfényre hozni. Így történt, az egész nagy munkálat befejezése után,

a hazai értelmiségi osztály egyéni számlálólappjainak új részletes feldolgozása, mely eddig teljesen ismeretlen oldalról világítja meg népességünknek ezt az igen fontos, nemzeti, kulturális és politikai szempontból pedig kétségkívül legfontosabb rétegét.

Az értelmiséghez tartozók számát, sőt az értelmiségi keresetek főbb csoportjainak létszámát is már a korábbi népszámlálások adatai alapján is ösmertük; a jelen feldolgozás azonban jóval tovább ment s az egyes főcsoportokon belül nemcsak pusztá száma derítettett ki az egy-egy értelmiségi osztályhoz tartozó összes egyéneknek, hanem a feldolgozás kiterjedt mindazon fontosabb életviszonyaikra, melyek a népszámlálás alkalmával egyáltalán tudakoltattak, minő az anyanyelv és nyelvismeret, a hitfelekezeti viszonyok, a kor és családi állapot, a születési és illetőségi hely. Mindezen viszonyok az értelmiségnek minden egyes elemére külön-külön, sokszoros kombinációkban állítottak össze s a nyert érdekes eredményekből hazánk értelmiségének teljes, részletes, monographiaszerű képét alkothatjuk meg.

Hogy a tisztelt Akadémia szíves figyelmével vissza ne éljek, előadásomat ezuttal lehető rövidre fogom összevonni s a most említett munkának csakis egy kis részét ragadva ki: a hazai értelmiségnek nemzetiségi és nyelvi viszonyait fogom néhány főbb vonással ecsetelni.

Az 1890. évi népszámlálás a Magyarbirodalomban az értelmiségi keresettel foglalkozók számát 128.663-mal állapította meg, mely szám az összes népességnek 0.74⁰/0-át, csupán a keresőknek pedig 1.77⁰/0-át képezi. Ebből azonban távolról sem következik, hogy hazánk intelligentiája a népességnek még ily csekély százalékát teszi. Az értelmiségi kereset alá, csak a régebben »artes liberales« néven nevezett, vagy azokkal rokon foglalkozásokat soroztuk, ellenben az őstermelés, ipar és forgalom különböző ágaiban működő szakképzett s sok esetben magasabb classicus műveltséggel bíró intelligentiát, a foglalkozási statisztika természete szerint, itt egészen mellőztük.¹⁾

¹⁾ A különböző gazdasági foglalkozásoknál alkalmazott értelmiségnek számát az 1890. évi népszámlálás alapján 53.979-ben állapíthatjuk meg, mely számból 12.745 esik az őstermelésnél, 41.234 egyén pedig a bányászat-, ipar- és forgalom különböző ágaiban alkalmazott értelmiségi egyénekre.

Az értelmi keresetből élőket kilencz főcsoport szerint osztályoztuk, a melyek az anyaországban, Fiumében és a társországokban a következő számokkal voltak képviselve:

	Magyar- ország	Fiume	Horvát- Slavonország	Együtt
1. Törvényhozás	226	—	2	228
2. Közigazgatási szolgálat	25.353	171	3.350	28.874
3. Igazságszolgáltatás . .	15.317	60	1.585	16.962
4. Közegészségügyi szol- gálat	16.738	72	1.009	17.819
5. Tanügy	34.188	158	2.793	37.139
6. Egyházi szolgálat . .	19.184	100	2.189	21.473
7. Tudományos és egyéb közérdekű társulatok és intézetek	441	6	19	466
8. Irodalom és művészet .	2.205	18	260	2.483
9. Egyéb értelmiség . .	2.810	36	373	3.219
Összesen .	116.462	621	11.580	128.663

Az értelmiség főcsoportjai közül legnépesebb tehát a tanügy, mely több mint 37.000 egyént foglalkoztat, azután következik a közigazgatási szolgálat, közel 29.000 fővel. Egyházi szolgálatban 21.473 egyén találtatott; a közegészségügyi szolgálatban közel 18.000, az igazságszolgáltatásnál közel 17.000 lélek működött. A kevésbé népes csoportokat mellőzve, megemlítjük, hogy az irodalmat vagy művészetet 2.483 egyén vallotta főfoglalkozásának, mely számból 2.205 az anyaországra, 18 Fiuméra, 260 pedig Horvát-Szlavonországra esik. Látható ebből, hogy aránylag fiatal kulturánk daczára, az irodalom és művészet, mint önálló életpálya, már is sokakat vonz magához.

Az értelmiségre vonatkozó főbb számokat bemutatván az egész Magyarbirodalomról, további fejtegetésünkben csak a magyar anyaországra leszünk tekintettel, minthogy a magyar államnyelv és a magyar kultúra határa csak a Drávaig terjed. Mielőtt azonban a nemzetiségi és nyelvi viszonyok ismertetésébe fognánk, az alább elmondandók helyes mérlegelése szempontjából, egy futó tekintetet kell vetnünk az értelmiség

helyi eloszlására. A magyar anyaországban talált 116.462 értelmiségi keresettel foglalkozó egyén közül összeíratott:

1. kis-és nagyközségekben	66.620 lélek, a népességnek	0.52 ⁰ /0-a,
2. rendezett tanácsú vá- rosokban	20.260 » » »	1.81 ⁰ /0-a,
3. szab. kir. és thj. bíró városokban (Buda- pest nélkül)	15.941 » » »	1.90 ⁰ /0-a,
4. Budapesten	13.641 » » »	2.77 ⁰ /0-a.

Az értelmiségnek tehát több mint fele a kis- és nagyközségekre esik, de egészen más arányokat kapunk, ha a népesség számával hasonlítjuk össze. Ekkor azt látjuk, hogy értelmiségi keresethez tartozó egyén a rendezett tanácsú városokban aránylag több mint háromszor, a törvényhatósági városokban közel négyszer, a fő- és székvárosban több mint ötször annyi van, mint a kis- és nagyközségekben. Ha tehát az értelmiséget, mint társadalmi vagy politikai faktort tekintjük, hatását eme percentszámok figyelembevételével kell mérlegelnünk.

A magyar anyaországnak 116.462 lelket tevő összes értelmisége közül, melybe a mint említettük, nincsenek befoglalva a különböző közigazdasági ágakban foglalkozó intelligens elemek, 81.628 vallotta magát magyar anyanyelvűnek, németnek 14.576, oláhnak 10.018, tótnak 4.904, szerbnek 2.105, ruthénnek 1.034, horvátnak 422, egyébnek: külföldinek, csehnek, morvának stb. 1.775. Ha pedig az egyes nemzetiségeknek az értelmiségben való részesülését az összes népességben elfoglalt arányszámával hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy csakis a magyar anyanyelvűek mutatnak fel kedvezőbb eredményt, ezek ugyanis az összes népességben csak 48.81, az értelmiségben ellenben 70.09⁰/0-kal szerepelnek. Legközelebb állnak hozzájuk a németajkúak, kik az összes népességben 13.14⁰/0-kal, de az értelmiség között is 12.52⁰/0-kal fordulnak elő. A többi nemzetiség az értelmiségben mind sokkal gyengébben van képviselve: a tótok az összes népességben 12.53, az értelmiségben 4.21⁰/0-kal, az oláhok az összes népességben 17.11, az értelmiségben 8.60, a ruthének az összes népességben 2.51, az értelmiségben 0.89, a horvátok az összes népességben 1.21, az értelmiségben 0.36, a szerbek az összes népességben 3.27, az értelmiségben 1.81⁰/0-kal. Elég kedvező azonban az »egyéb« alá foglalt kisebb

nemzetiségek aránya, melyek az összes népességben 1·62⁰/0-kal szerepelnek s az értelmiségben szintén 1·52⁰/0-ra rugnak.¹⁾

Az értelmiségnél ugyanazt a tüneményt látjuk, mint az összes népességnél, hogy t. i. a városokban sokkal erősebb a magyarság, mint a vidéken. A kis- és nagy községekben csak 64·46⁰/0-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a rendezett tanácsú városokban már 75·52, a szab. kir. városokban 76·20, Budapesten pedig 82·38⁰/0. A német elem a rendezett tanácsú városok értelmiségében foglal el legnagyobb tért (15·10⁰/0-ot) s közel annyit a szab. kir. városokban, de már Budapesten, hol a magyarosodás a legerősebb, nem szerepelnek nagyobb arányban, mint a kis- és nagyközségekben. Az oláhok, tótok és ruthének arányszáma hasonlíthatlanul legnagyobb a kis- és nagyközségek értelmiségében s fokozatosan fogy, a mint a városok magasabb kategóriáiba lépünk s a fő- és székvárosban minimumra száll le. A horvát ajkúakról már nem mondhatjuk ezt, még kevésbé a szerbekről, kik épen a szab. kir. városok értelmiségében szerepelnek legerősebben, nagyobb mértékben, mint akár az összes népességben. Az »egyéb« anyanyelvűek arányszáma viszont Budapesten szökik fel, mit különösen a külföldiek jelentékeny térfoglalása, főképen a külföldi nevelőnők nagy száma okoz, de talán a régi cseh hivatalnokok maradványa is előmozdit.

Az egyes nemzetiségeknek a hazai értelmiségi osztályban való részesüléséről közölt adatok természetesen nem mutatják azt, hogy hazánk különböző nemzetiségei közül melyek mily arányban szolgáltatják az értelmiséget, mert épen az értelmiségnél sűrűn előforduló eset, hogy az eredetileg idegen származású egyén, a ki az értelmiségbe küzdötte fel magát, a magyar társadalom által assimiláltatik, nyelvben és érzés-

¹⁾ A gazdasági foglalkozásokban alkalmazott értelmiség, a fent kimutatott 53.979 egyén nemzetiség szerint következőleg oszolt meg:

	Az őstermelésnél	A bányászat-, ipar- és forgalomnál	Az összes gazdasági foglalkozásoknál
	alkalmazott értelmiség		
Magyar	76·55 %	73·89 %	74·5 %
Német	16·11 »	20·40 »	19·32 »
Tót	3·17 »	1·57 »	1·97 »
Oláh	1·09 »	0·96 »	0·99 »
Ruthén	0·10 »	0·08 »	0·09 »
Horvát	0·09 »	0·30 »	0·24 »
Szerb	0·63 »	0·86 »	0·80 »
Egyéb	2·26 »	1·94 »	2·04 »
Összesen . .	100·00	100·00	100·00

ben magyarra válik s így a népszámlálás alkalmával is magyar-
nak vallja magát. Áll ez különösen a német nemzetiségre, a
mely kétség kívül sokkal nagyobb arányban szolgáltatja az
értelmiséget, mint a mily arányra a fenti számokból követ-
keztetni lehetne, csakhogy épen a német származásuakkal
szemben érvényesül legnagyobb mértékben a magyar társa-
dalom felszívó, beolvasztó ereje. Áll ez kisebb mértékben a
többi nemzetiségekre is, de köztapasztalat szerint leg-
kevésbé mondható az oláhokról. A köztapasztalatot a statisztika
is igazolja, mert ha az oláh intelligentiára is kiterjedne
a magyar társadalomnak beolvasztó ereje, az oláh anyanyelvűek
gyanánt kimutatottak száma, miután az általános műveltség,
még az irni-olvasni tudás is, az oláhok közt igen kis mérték-
ben van elterjedve, nem lehetne oly feltűnően magas, a mely nem
nagyon sokkal marad a német anyanyelvűek mögött és jóval
megelőzi a tót anyanyelvűeket, a kik között az általános műveltség
tudvalevőleg sokkal inkább van elterjedve, mint az oláhoknál.

Ha felteszszük azt, hogy az egyes nemzetiségek tagjai
közül ép oly arányban lépnek az értelmiségi pályára, mint a
mily arányban az általános műveltség alapja, az irni-olvasni
tudás a nemzetiségek között el van terjedve — s ez a fel-
tevés elég plausibilisnek látszik — az a különbség, a mely
az egyes nemzetiségeknél az irni-olvasni tudók és az értelmi-
ség arányszámai közt tapasztalható, mutatja azt, hogy mily
mérvű az értelmiség átoltvasztó ereje a magyarság javára. E
szerint a különböző nemzetiségek a következő arányban sze-
repeltek az irni-olvasni tudók és az értelmiség között:

			Az irni- olvasni tu- dók közül 0/0	Az értel- miség- ből 0/0	Külön- bőzet
Magyar anyanyelvűnek vallotta magát			58·64	70·09	+ 11·45
Német	»	»	18·62	12·52	— 6·10
Tót	»	»	12·20	4·21	-- 7·99
Oláh	»	»	5·42	8·60	+ 3·18
Ruthén	»	»	0·54	0·89	+ 0·35
Horvát	»	»	1·15	0·36	— 0·79
Szerb	»	»	2·27	1·81	— 0·46
Egyéb	»	»	1·16	1·52	+ 0·36
Összesen . . .			100·00	100·00	—

A magyar anyanyelvűeken kívül az oláhoknál, ruthéneknél és az »egyéb« nyelvűeknél tapasztalható az értelmiségben magasabb arány mint az irni-olvasni tudásban. A ruthéneknél, a hol a különbség egyébiránt igen csekély; kétségkívül a ruthén nemzetiségnek a tóttal való összefüggése magyarázza meg a magasabb arányt, talán számos, különben tót származású és az értelmiséghez tartozó egyén pánszláv érzelmeinél fogva orosznak vallotta magát. Az »egyéb« nyelvűek közé soroztattak a külföldiek, csehek, morvák is; ezeknél az értelmiségnek magasabb aránya azt jelentheti, hogy az értelmiséghez tartozó külföldi elemek beözönlése nagyobb mérvű, mint azok beolvadása a magyarságba. A többi nemzetiségeknél, különösen a tótoknál és németeknél, de a horvátoknál és szerbeknél is, sokkal magasabb arányt látunk az irni-olvasni tudásnál, mint az értelmiségnél. Csak az oláhnál tapasztalunk ellenkezőt, azt, hogy a mig az irni-olvasni tudásban csak 5.42⁰/0-kal szerepel, az értelmiségben 8.60⁰/0-kal van képviselve, egyrészt jelöl annak, hogy az intelligencia az oláhság körében már jobban el van terjedve, mint a hogy az ezen nemzetiség általános műveltségének megfelelően, másrészt biztos jelöl annak, hogy a mig az értelmiséghez tartozók minden más nemzetiség körében a magyarsággal összeolvadnak, egyedül az oláh az, a mely — még ha tud is magyarul — érzületre nem válik magyarrá s faji különállását makacsul megőrzi a magyar társadalmi és kulturhatások ellen.

Az értelmiséghez tartozók számlálólapjainak feldolgozása nemcsak az anyanyelvet, hanem a beszélt más nyelveket s különösen az idegen ajkúak magyarul tudását is figyelembe vette. Mint sajnos tényt kell konstatálnunk, hogy a hazai értelmiségből közel 10.000, az összes számnak több mint 8⁰/0-a, még csak nem is beszél magyarul; ha pedig az idegen ajkúakat külön vesszük, azok 72⁰/0-a beszéli s 28⁰/0-a nem beszéli az állami nyelvet. Legkedvezőtlenebb az arány az egyebek alá foglalt kisebb nemzetiségeknél, ezeknek 52⁰/0-a nem érti nyelvünket, a mit az a körülmény magyaráz, hogy itt nemcsak a hazai kisebb nemzetiségekről van szó, hanem még inkább az itt tartózkodó külföldiekről, kiknek részben még idejük sem volt magyarul megtanulni.

Első tekintetre meglepő tünemény, hogy az egyebek után a német ajkúak állnak legrosszabbul a magyar nyelv

ismeretében, kiknek alig 70⁰/₀-a birja nyelvünket, míg a szerbeknek, kik a maximumot képviselik, közel 82⁰/₀-a s még az oláhoknak is 76⁰/₀-a. Ennek a feltűnő jelenségnek azonban megvan a maga, épen nem kedvezőtlen magyarázata, a mire már fentebb is rámutattunk, hogy épen a német elem assimilálódik legkönnyebben a magyarsággal s a német származású intelligencia egy igen jelentékeny része magát teljesen magyarnak érzi és vallja s nem a magyarul is beszélő németek, hanem a magyar anyanyelvűek számát szaporítja.

Fölötte érdekes, hogy nemcsak az összes értelmiségben, hanem azon belül az egyes kereseti ágakban miképen vannak képviselve a különböző nemzetiségek; mert itt igen nagy különbségekre akadunk. Legmagyarabb a törvényhozás, igazságszolgáltatás, közigazgatás, az irodalom és művészet, végre a tudományos és egyéb közérdekű társulatok és intézetek csoportja, ezekben a magyar anyanyelvűek arányszáma 93 és 79⁰/₀ között váltakozik; a közegészségügyi szolgálatban 68, a tanügyben 64⁰/₀-ra száll le, míg az egyházi szolgálatban csak 52²⁴/₀-ot foglal el, alig többet mint az általános népességben. Ime ez az egy pár adat mily világosan rámutat nemzetiségi bajainknak legfőbb forrására s nemzeti consolidationnk legnagyobb akadályára. Nemzeti egységünk munkája azért megy oly lassan előre, azért látszik oly sisiphusi munkának, mert az egyházakat nem lengi mind át a magyar hazafiság szelleme, sőt ellenkezőleg erős bástyái a széthuzó nemzetiségi törekvéseknek s az egyházak kezében nyugvó közoktatás ugyanezt az irányt követi.

Természetesen nem minden felekezetre s nem minden nemzetiségre áll ez. Legnagyobb és teljes mértékben a görögkeleti egyházra és az oláhságra. Az egyházi szolgálatban több mint négy ezer egyén, az összes számnak 22⁰/₀-a vallotta magát oláhnak. A tanügy szolgálatában is 3.206 oláht látunk s arányszámuk itt szintén jóval nagyobb, közel kétszer oly magas, mint az irni-olvasni tudó népesség közt általában.

Ez adatok azonban még más tanulságot is nyújtanak, azt, hogy mennyire alaptalan az a folyvást nagy hangon hirdetett frázis, hogy az oláh intelligencia hazánkban háttérbe szoríttatik s nem nyer hivatalos alkalmazást. Arra már fentebb utaltunk, hogy az értelmiségi osztályban való részesülést nem szabad egy nemzetiségnek nyers absolut száma szerint

mérni meg; ha a megengedhető legkedvezőbb összehasonlító alapot alkalmazzuk, akkor is legalább az írni-olvasni tudást kell alapul vennük, noha még helyesebb — minthogy az értelmiségi keresetekre csak a magasabb készség nyújt kvalifikációt — a közép- és főiskolákban tanuló ifjúság százalékos arányait fogadni el az összehasonlítás mértékeül. És ekkor mily egészen más arányokat nyerünk. A magyar anyaország összes népességében az oláhok 17·11⁰/0-kal szerepelnek, ellenben az írni-olvasni tudók közt 5·42⁰/0-kal, a középiskolai tanulók közt — noha számuk újabban jelentékenyen emelkedik — 6·5⁰/0-kal, a két tudomány-egyetem jogi karán és a jogakadémiákon pedig csak 3·39⁰/0-kal. Főleg a jogi képzettség képesítvén a hivatalviselésre, hogy lehet igazságosan szó az oláh intelligencia mellőztetéséről, midőn a közigazgatási szolgálatban 4·64⁰/0-kal (szám szerint 1.177-tel) s az igazságügyiben is 4·32⁰/0-kal (szám szerint 662-vel) szerepel, holott az összes hazai joghallgatók között csak 3·39⁰/0-kal részesül. De vannak más bizonyítékaink is, hogy itt mellőztetésről egyáltalán nem lehet szó. Csak azt kell szemügyre vennünk, hogy mily tért foglal el az oláh elem azokban az értelmiségi kereseti ágakban, a melyekben tehetségük érvényesülésének az általuk képzelt okok közül egy sem áll útjában. Az irodalom és művészettel foglalkozóknak egy fél százalékat sem tesz az oláhok, az orvosoknak csak 1·70 s még az ügyvédeknek is, mely pálya felé előszeretettel fordulnak, csak 4·32⁰/0-át. Hol van akkor a méltánytalanság, ha az államtisztviselők sorában ugyan csak 1·32, de a vármegyei tisztikar közt már 3·52, a birák között 4⁰/0, a községi és körjegyzők között pedig 10·75⁰/0 esik rájuk? Ha tekintetbe vesszük még azt a merev magatartást, melyet az oláh elem s különösen az oláh intelligencia a magyar nemzeti és állameszmével szemben tanusít, inkább beszélhetünk a hagyományos magyar nagylelkűségről és türelmességről, mint erőszakosságról vagy elnyomásról. Azt, hogy az oláhságot a magyar és a hozzánk simuló más nyelvű intelligencia rovására megkülönböztetett előnyökben részesítsük, józanul senki sem kívánhatja.

Ha most a felsorolt adatokban a jellemző, mintegy a törvényszerűséget képviselő vonásokat összefoglalni próbáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azoknak az értelmiségi foglalkozások-

nak magyarsága áll leggyengébb lábön, a melyek a néppel legközvetlenebbül érintkeznek s a melyek a nép nagy tömegeinek vezetésére a legnagyobb hatást gyakorolják, ezek a községi és körjegyzők, a néptanítók és lelkészek. Mindhárom kategória olyannyira fontos, hogy szükségesnek látom velük külön-külön kissé részletesebben is foglalkozni.

A községi és körjegyzők összes számát, valamint nemzetiségi megoszlását törvényhatóságunkint az alábbi táblázat mutatja :

V á r m e g y e	A községi és körjegyzők összes száma	A községi és körjegyzők között volt								Összes nem magyar anyanyelvű községi és körjegyzők közül hányan			
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű							beszéltek	nem beszéltek	magyarul	
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb				összesen
a) Duna bal partja.													
Árva vármegye .	18	5	—	13	—	—	—	—	—	13	12	1	
Bars » .	51	48	2	1	—	—	—	—	—	3	3	—	
Esztergom » .	39	37	1	1	—	—	—	—	—	2	2	—	
Hont » .	88	33	2	3	—	—	—	—	—	5	5	—	
Liptó » .	22	10	1	11	—	—	—	—	—	12	12	—	
Nógrád » .	73	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Nyitra » .	113	95	1	17	—	—	—	—	—	18	18	—	
Pozsony » .	103	88	6	9	—	—	—	—	—	15	15	—	
Trencsén » .	55	33	1	21	—	—	—	—	—	22	22	—	
Turóc » .	9	4	—	5	—	—	—	—	—	5	5	—	
Zólyom » .	28	17	1	10	—	—	—	—	—	11	11	—	
Összesen . .	549	443	15	91	—	—	—	—	—	106	105	1	
b) Duna jobb partja													
Baranya vármegye .	77	77	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Fejér » .	86	85	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
Győr » .	37	37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Komárom » .	65	65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Moson » .	40	29	9	—	—	—	2	—	—	11	11	—	
Somogy » .	90	90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Sopron » .	72	57	12	—	—	—	3	—	—	15	15	—	
Tolna » .	109	107	2	—	—	—	—	—	—	2	2	—	
Vas » .	100	81	15	—	—	—	—	—	4	19	18	1	
Veszprém » .	73	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Zala » .	122	120	1	—	—	—	1	—	—	2	2	—	
Összesen . .	871	821	40	—	—	—	6	—	4	50	49	1	

Vármegye	A községi és körjegyzők összes száma	A községi és körjegyzők között volt										Összes nem magyar anyanyelvű községi és körjegyzők közül hányan		
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								összesen	beszéltek	nem beszéltek	
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb					
magyarul														
c) Duna-Tisza köze.														
Bács-Bodrog várm.	132	98	5	—	—	—	1	27	1	34	34	—	—	
Csongrád »	20	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Heves »	94	94	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Jász-N.-K.-Szolnok »	54	53	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	
Pest-P.-S.-Kis-Kun »	229	223	3	1	—	—	1	1	—	6	6	—	—	
Összesen . .	529	488	8	2	—	—	2	28	1	41	41	—	—	
d) Tisza jobb partja.														
Abauj-Torna várm.	61	59	2	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	
Bereg »	37	37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Borsod »	99	99	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Gömör »	55	52	—	3	—	—	—	—	—	3	3	—	—	
Sáros »	35	21	3	9	—	1	—	—	1	14	14	—	—	
Szepes »	46	15	22	9	—	—	—	—	—	31	31	—	—	
Ung »	22	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Zemplén »	91	90	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	
Összesen . .	446	395	27	21	—	1	—	—	2	51	51	—	—	
e) Tisza bal partja.														
Békés vármegye	56	55	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	
Bihar »	201	162	1	—	38	—	—	—	—	39	39	—	—	
Hajdú »	26	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Máramaros »	60	43	—	1	15	1	—	—	—	17	17	—	—	
Szabolcs »	87	87	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Szatmár »	97	81	—	—	16	—	—	—	—	16	15	1	—	
Szilágy »	69	47	—	—	22	—	—	—	—	22	22	—	—	
Ugocsa »	22	19	1	—	1	1	—	—	—	3	3	—	—	
Összesen . .	616	520	2	1	93	2	—	—	—	98	97	1	—	
f) Tisza-Maros szöge.														
Arad vármegye	96	50	1	—	45	—	—	—	—	46	45	1	—	
Csanád »	32	28	—	2	1	—	—	1	—	4	4	—	—	
Krassó-Szörény »	98	35	6	—	53	—	—	3	1	63	62	1	—	
Temes »	185	72	15	—	35	—	—	12	1	63	61	2	—	
Torontál »	191	93	35	—	13	—	1	49	—	98	98	—	—	
Összesen . .	552	278	57	2	147	—	1	65	2	274	270	4	—	

Vármegye	A községi és körjegyzők összes száma	A községi és körjegyzők között volt										Összes nem magyar anyanyelvű községi és körjegyzők közül hányan		
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								összesen	beszéltek	nem beszéltek	
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb					
magyarul														
g) Erdély.														
Alsó-Fehér várm.	49	29	1	—	19	—	—	—	—	20	19	—	1	
Besztercze-Naszód »	39	10	7	—	22	—	—	—	—	29	29	—		
Brassó . »	27	7	19	—	1	—	—	—	—	20	20	—		
Csik »	30	27	—	—	3	—	—	—	—	3	3	—		
Fogarás »	32	3	1	—	28	—	—	—	—	29	29	—		
Háromszék »	49	48	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—		
Hunyad »	86	44	2	—	39	—	—	—	1	42	41	—	1	
Kis-Küküllő »	30	20	6	—	4	—	—	—	—	10	10	—		
Kolozs »	59	38	3	—	18	—	—	—	—	21	21	—		
Maros-Torda »	50	42	—	—	8	—	—	—	—	8	8	—		
Nagy-Küküllő »	68	18	43	—	7	—	—	—	—	50	50	—		
Szeben »	66	—	30	—	36	—	—	—	—	66	58	—	8	
Szolnok-Doboka »	82	57	2	—	23	—	—	—	—	25	25	—		
Torda-Aranyos »	33	20	—	—	12	—	—	—	1	13	13	—		
Udvarhely »	33	31	2	—	—	—	—	—	—	2	2	—		
Összesen . .	733	394	116	—	221	—	—	—	2	339	329	—	10	
Magyarország összes.	4.298	3.339	265	117	461	3	9	93	11	959	942	—	17	

A községi és körjegyzők közül 77·73⁰/o-a vallotta magát magyarnak, 10·75 oláhnak, 6·12 németnek, 2·70 tótnak és 2·16 szerbnek, nem említve a kisebb töredékeket. Különösen feltűnő itt az oláhok nagy részesülése, kik több mint 5⁰/o-kal magasabban szerepelnek a községi és körjegyzők között, mint az összes írni-olvasni tudó népességben, más szóval, miután az írni-olvasni tudók között csak 5·42⁰/o esik rájuk, a községi és körjegyzők között majdnem kétszer oly magas arányban vannak képviselve, mint a mekkora általános műveltségüknek megfelelően.

Érdekes a földrajzi fekvés szerinti megoszlás is. Összesen 10 oly vármegye van, hol a községi és körjegyzők közt a magyar ajkúak 50⁰/o-ra sem rugnak s ezek közül csak 2 esik a Tiszától nyugotra, 8 ellenben hazánknak délkeleti és keleti részében fekszik. Még hazánk északnyugoti félkörében is a népesség erős tót többsége dacára elég jól állunk, Árva megyében igaz, 5 magyar községi és körjegyző mellett 13 tót ajkú van, de már Trencsénben 21 tót ajkúval 33 magyar áll szemben s az arányok még jobbak a többi vármegyékben; ellenben Erdélyben Szeben megyében egyetlenegy magyar ajkú

községi vagy körjegyző sincs, hanem van 30 német és 36 oláh, s Fogarasban 3 magyar mellett 1 németet és 28 oláht találunk s hasonlóképen nagyon rosszak az arányok Besztercze-Naszód, Nagy-Küküllő és különösen Brassó megyében, a hol 27 községi jegyző közül csak 7 volt magyar, azaz 25·9⁰/₀, holott a magyarság ezen vármegyének összes népességében is kedvezőbb arányban, több mint 30¹/₀-kal volt képviselve. A 462 oláh jegyző közül Krassó-Szörény megyében volt 53, Aradban 45, Hunyadban 39, Biharban 38, Szebenben 36, Temesben 35, Fogarasban 28, Szolnok-Dobokában 23, Besztercze-Naszódban és Szilágyban 22, stb. Azon vármegyék száma, a melyekben legalább 12 oláh jegyző találtatott, 16 volt.

Leplezetlenül rámutattunk a sötét pontokra, de azért távolról sem akarjuk állítani, hogy általánosságban a községi és körjegyzők között a magyarság gyengén állna. Csaknem négyötöd részük vallja magát magyarnak; ha pedig nyelv-ismeretüket tekintjük, az idegen ajkúaknak is több mint 98⁰/₀-a beszéli nyelvünket, úgy hogy csak egy igen kis töredék, a 4.298-ra rugó létszámból mindössze csak 17 nem bírja az államnyelvet. Mennyivel jobb ez az állapot, mint a minőt a tanítóknál és lelkészeknél látunk, kik közül 1.200, illetőleg 1.243 még csak nem is beszél magyarul!

A lelkészek nemzetiségi viszonyait a dolog természete szerint a hitfelekezettel kapcsolatban kell vizsgálnunk. Ily kombinatív adatokat foglal magában a következő táblázat, a mely minden egyes hitfelekezeten és nemzetiségen belül egy-uttal a magyarul tudók és nem tudók számát is feltünteti:

Hitfelekezet és anyanyelv	A lelkészek közül				Hitfelekezet és anyanyelv	A lelkészek közül			
	ma- gyarul tud	ma- gyarul nem tud	együtt			ma- gyarul tud	ma- gyarul nem tud	együtt	
	szám szerint		%o-ban			szám szerint		%o-ban	
1. Róm. kath.					2. Gör. kath.				
Magyar . .	2.427	—	2.427	76·04	Magyar . .	372	—	372	17·78
Német . .	274	9	283	8·87	Német . .	1	—	1	0·05
Tót . . .	390	7	397	12·43	Tót . . .	14	—	14	0·67
Oláh . . .	—	—	—	—	Oláh . . .	1.200	281	1.481	70·79
Ruthén . .	1	—	1	0·03	Ruthén . .	215	4	219	10·47
Horvát . .	57	1	58	1·82	Horvát . .	—	1	1	0·05
Szerb . . .	9	—	9	0·28	Szerb . . .	—	—	—	—
Egyéb . .	17	—	17	0·53	Egyéb . .	4	—	4	0·19
Összesen	3.175	17	3.192	100·00	Összesen	1.806	286	2.092	100·00

Hitfelekezet és anyanyelv	A lelkészek közül				Hitfelekezet és anyanyelv	A lelkészek közül			
	ma- gyarul tud	ma- gyarul nem tud	együtt			ma- gyarul tud	ma- gyarul nem tud	együtt	
	szám szerint		‰-ban			szám szerint		‰-ban	
3. Görög keleti.					6. Unitárius.				
Magyar . .	6	—	6	0·27	Magyar . .	104	—	104	—
Német . .	—	—	—	—	7. Zsidó.				
Tót . . .	—	—	—	—	Magyar . .	279	—	279	60·26
Oláh . . .	1.266	620	1.886	85·65	Német . .	114	63	177	33·24
Ruthén . .	—	—	—	—	Tót . . .	1	5	6	1·30
Horvát . .	1	—	1	0·05	Ruthén . .	1	—	1	0·20
Szerb . . .	209	98	307	13·94	Összesen	395	68	463	100·00
Egyéb . .	1	1	2	0·09	8. Baptista.				
Összesen	1.483	719	2.202	100·00	Német . .	1	1	2	—
4. Ágostai.					Valamennyi hitfelekezet együtt.				
Magyar . .	403	—	403	40·46	Magyar . .	5.568	—	5.568	50·46
Német . .	276	150	426	42·77	Német . .	668	224	892	8·08
Tót . . .	166	1	167	16·77	Tót . . .	571	13	584	5·29
Oláh . . .	—	—	—	—	Oláh . . .	2.466	901	3.367	30·51
Ruthén . .	—	—	—	—	Ruthén . .	217	4	221	2·00
Horvát . .	—	—	—	—	Horvát . .	58	2	60	0·57
Szerb . . .	—	—	—	—	Szerb . . .	218	98	316	2·86
Egyéb . .	—	—	—	—	Egyéb . .	25	1	26	0·23
Összesen	845	151	996	100·00	Összesen	9.791	1.243	11.034	100·00
5. Református.									
Magyar . .	1.977	—	1.977	99·70					
Német . .	2	1	3	0·15					
Egyéb . .	3	—	3	0·15					
Összesen	1.932	1	1.933	100·00					

Valamennyi értelmiségi foglalkozás közül, sajnos, épen a lelkészek sorában van leggyengébben képviselve a magyar elem. Összes számuknak csakis fele vallotta magát magyarnak. Ezt a kedvezőtlen arányt az oláh nemzetiségű lelkészek roppant nagy számának tulajdoníthatjuk. 3.367 oláh lelkészt talált a legutóbbi népszámlálás, mely szám az összes lelkészeknek közel egy harmadát teszi. Két oka van ennek, egyik az, hogy a görög katolikus és görög keleti egyházakban aránytalanul sok a lelkész, a másik pedig, hogy épen ez az elem az, mely egyáltalán nem assimilálódik a magyarsággal. Adataink, sajnos, nem tudják megkülönböztetni a görög katolikus egyház keretén belül a balázsfalvi érsekség alá

tartozó oláh görög katolikus egyházakat, az esztergomi érsekség főhatósága alá tartozó ungvári és eperjesi püspökségektől s így számszerűleg nem konstatálhatjuk azt a különbséget, ami a ruthén és az oláh papság között magyarság tekintetében tényleg fenforog; némi kombináció segélyével azonban elég biztos következtetést vonhatunk; míg ugyanis a görög katolikus hitű népességnek általában, az oláh ajkúak 58·6⁰/0-át képezik, a görög katolikus lelkészek közül 70·79⁰/0 vallotta magát oláhnak; ezzel ellentétben ruthénnek vagy tótnak a lelkészeknek 11·14⁰/0-a, holott az utóbbi két népelem a görög katolikus hitűeknek 28·6⁰/0-át képezi. A különbség jó része a magyarság javára esik, a mennyiben a görög katolikus lelkészeknek közel 18⁰/0-a érzi és vallja magát magyarnak, míg a görög katolikus népességnek csak 10·83⁰/0-a magyar ajkú. A közoktatásügyi adatokból tudjuk, hogy az ungvári s kisebb részben az eperjesi püspöki hittani intézet papnövendékei közül egy tekintélyes szám évről-évre magyarnak vallja magát; de nem volt még rá eset — a mint ez már más alkalommal hangsúlyoztatott, hogy az oláh hittani intézetek növendékei közül csak egyetlenegy is magyarnak vallotta volna magát, holott tudjuk, hogy a nagyváradai görög katolikus oláh püspökség alá egész sora tartozik a tősgyökeres magyarajkú egyházaknak, melyek ennél fogva szükségkép oláh nemzetiségű papokkal árasztatnak el. De még a magyar nyelv tudása tekintetében is roppant különbség van a görög katolikus ruthén és oláh papok között, mert dacára, hogy az előbbieket jelentékeny része hazafias érzületénél fogva magyarnak vallotta magát, még azok közül is, kik ruthén anyanyelvűnek jegyezték be magukat, a népszámlálás alkalmával, mindössze csak 4, nem egészen 2⁰/0, nem beszélt magyarul, ellenben az oláh ajkúak közül 281, vagyis 19⁰/0. Persze a görög keletieknél még nagyobb a magyarul nem tudó lelkészek aránya, ezeknek egy harmada nem beszél nyelvünket, számszerint 719 s az arány alig kedvezőbb valamivel a szerbeknél, mint az oláhoknál. A nemzetiségi viszonyok az ágostai hitű lelkészeknél sem mondhatók valami kedvezőknek, közülök csak 40·46⁰/0 magyar nyelvű, 42·77⁰/0 ellenben német, 16·77⁰/0 tót s a németek közül 35·21⁰/0, szám szerint 150-en nem beszéltek magyarul, a kik 2 kivételével valamennyien az erdélyi részekből valók. Ugyanezt mondhatjuk

a zsidó hitűekről, habár e felekezet magyarsága általában az utóbbi időben oly örvendetes előhaladást tett, egyházi életük magyarosodása nem látszik azzal lépést tartani, a zsidó rabbik között ugyanis 60·26⁰/o magyar ajkú mellett, 38·24⁰/o német és 1·30⁰/o tót volt s a német ajkúakból 35·60⁰/o egyáltalán nem is beszélt magyarul.

Az unitárius lelkészek egytől egyig magyarok s az 1983 reform. lelkész között is csak 3 német ajkú és 3 külföldi akadt; de sajnos, a római katolikus egyház, e legősibb, a királysággal egy korú magyar intézmény távolról sem annyira magyar, mint a mennyire óhajtanók. A római kath. lelkészek közül 765, az összes számnak egy negyed-része nem tartja magát magyarnak, közel 9⁰/o német, több mint 12⁰/o-a pedig tót.

De ezek csak az országos eredmények, még sokkal kedvezőtlenebb állapotokat tapasztalhatunk, ha a lelkészek nemzetiségi viszonyait és magyarul tudását vármegyénként tekintjük. Itt azonban a különböző felekezetű lelkészeknek összefoglalása szükséges, hogy az egyes vármegyékről egymással összehasonlítható képet nyerjünk. Az összes felekezeteket összefoglaló, de vármegyénként részletezett adatokat a következő kimutatás állítja szem elé:

Vármegye	A lelkészek összes száma	A lelkészek között volt									Összes nem magyaranyelvű lelkészek közül hányan	
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								nem beszélt magyarul	beszélt magyarul
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen		
a) Duna bal partja.												
Árva várm.	48	6	5	37	—	—	—	—	—	42	38	4
Bars »	107	68	12	31	—	—	—	—	1	44	41	3
Esztergom »	45	37	3	4	—	—	—	1	—	8	8	—
Hont »	112	75	6	31	—	—	—	—	—	37	37	—
Liptó »	52	8	6	38	—	—	—	—	—	44	41	3
Nógrád »	138	122	5	11	—	—	—	—	—	16	16	—
Nyitra »	224	110	32	82	—	—	—	—	—	114	105	9
Pozsony »	187	110	38	33	—	—	—	—	1	77	72	5
Trencsén »	135	33	11	90	—	—	—	1	—	102	100	2
Turóc »	27	7	5	15	—	—	—	—	—	20	20	—
Zólyom »	61	19	5	37	—	—	—	—	—	42	42	—
Összesen..	1.136	590	128	414	—	—	—	2	2	546	520	26

Vármegye	A lelkészek összes száma	A lelkészek között volt										Összes nem magyar anyanyelvű lelkészek közül hányan	
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								összesen	beszéltek magyarul	nem beszéltek magyarul
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb				
b) <i>Duna jobb partja.</i>													
Baranya várm.	211	183	10	—	—	—	5	13	—	28	28	—	
Fejér »	135	130	1	1	—	—	—	3	—	5	5	—	
Győr »	80	76	4	—	—	—	—	—	—	4	4	—	
Komárom »	106	101	4	1	—	—	—	—	—	5	4	1	
Moson »	61	35	16	—	—	—	10	—	—	26	24	2	
Somogy »	180	178	2	—	—	—	—	—	—	2	1	1	
Sopron »	169	107	43	—	—	—	19	—	—	62	60	2	
Tolna »	138	122	9	1	—	—	—	5	1	16	13	3	
Vas »	213	167	31	—	—	—	5	—	10	46	43	3	
Veszprém »	157	153	2	1	—	—	1	—	—	4	4	—	
Zala »	170	151	5	1	—	—	12	1	—	19	17	2	
Összesen...	1.620	1.403	127	5	—	—	52	22	11	217	203	14	
c) <i>Duna-Tisza köze.</i>													
Bács-Bodrog vm.	255	121	23	11	—	3	2	95	—	134	105	29	
Csongrád »	39	37	—	—	—	—	—	2	—	2	1	1	
Heves »	95	90	3	1	—	—	—	1	—	5	2	3	
Jász-N.-K.-Sz. »	79	78	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	
Pest-P.-S.-K.-Kun vm.	328	278	27	7	1	—	1	10	4	50	42	8	
Összesen...	796	604	54	19	1	3	3	108	4	192	151	41	
d) <i>Tisza jobb partja.</i>													
Abauj-Tornavm.	195	172	13	5	—	5	—	—	—	23	21	2	
Bereg »	160	130	4	—	—	26	—	—	—	30	26	4	
Borsod »	173	163	6	—	1	3	—	—	—	10	10	—	
Gömör »	157	123	7	26	—	1	—	—	—	34	32	2	
Sáros »	178	72	20	35	—	51	—	—	—	106	95	11	
Szepes »	154	31	64	44	—	15	—	—	—	123	117	6	
Ung »	124	95	2	3	—	24	—	—	—	29	29	—	
Zemplén »	310	240	14	15	—	40	—	—	1	70	61	9	
Összesen...	1.451	1.026	130	128	1	165	—	—	1	425	391	34	

Vármegye	A lelkészek összes száma	A lelkészek között volt									Összes nem magyaranyanyelvű lelkészek közül hányan	
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								beszéltek magyarul	nem beszéltek magyarul
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	összesen		
e) <i>Tisza bal partja.</i>												
Békés várm.	67	56	1	2	8	—	—	—	—	11	11	—
Bihar »	484	197	3	2	281	1	—	—	—	287	281	6
Hajdú »	46	44	2	—	—	—	—	—	—	2	1	1
Máramaros »	185	96	11	1	53	24	—	—	—	89	77	12
Szabolcs »	198	190	1	—	2	5	—	—	—	8	8	—
Szatmár »	358	224	4	1	128	1	—	—	—	134	134	—
Szilágy »	236	78	2	—	155	1	—	—	—	158	150	8
Ugocsa »	80	56	—	—	6	18	—	—	—	24	24	—
Összesen...	1.654	941	24	6	633	50	—	—	—	719	686	27
f) <i>Tisza-Maros szöge.</i>												
Arad várm.	263	40	5	3	211	—	1	2	1	223	203	20
Csanád »	45	24	1	4	12	—	—	4	—	21	21	—
Krassó-Ször. »	425	24	14	3	373	—	—	9	2	401	197	204
Temes »	312	49	25	2	186	—	1	49	—	263	183	80
Torontál »	277	72	22	5	58	—	1	118	1	205	153	52
Összesen...	1.322	209	67	17	840	—	3	182	4	1.113	757	356
g) <i>Erdély.</i>												
Alsó-Fehér várm.	308	55	18	—	234	—	—	—	1	253	169	84
B.-Naszód »	137	12	38	—	87	—	—	—	—	125	70	55
Brassó »	88	16	35	—	37	—	—	—	—	72	57	15
Csik »	64	44	1	—	18	—	—	—	1	20	18	2
Fogarás »	127	6	4	—	117	—	—	—	—	121	58	63
Háromszék »	131	98	1	—	32	—	—	—	—	33	33	—
Hunyad »	352	36	5	—	311	—	—	—	—	316	175	141
Kis-Küküllő »	204	49	37	—	116	—	—	—	2	155	112	43
Kolozs »	276	85	10	—	181	—	—	—	—	191	166	25
Maros-Torda »	234	126	6	—	102	—	—	—	—	108	100	8
N.-Küküllő »	269	20	121	—	128	—	—	—	—	249	144	105
Szeben »	222	9	75	—	138	—	—	—	—	213	60	153
Szolnok-Doboka várm.	305	60	8	—	235	—	—	—	2	245	223	22
Torda-Aranyos »	208	54	1	—	153	—	—	—	—	154	125	29
Udvarhely »	130	118	4	—	8	—	—	—	—	12	12	—
Összesen...	3.055	788	364	—	1.897	—	—	—	6	2.267	1.522	745
Magyarország összesen	11034	5.561	894	589	3.372	218	58	314	28	5.473	4.230	1.243

A 63 megye közül 25-ben a magyar ajkúak felét sem teszik az összes lelkészeknek, a legtöbb ilyen vármegye, összesen 11 van Erdélyben, 6 a Duna bal partján, 2—2 a Tisza jobb és bal partján, 4 pedig a Tisza-Maros szögében. Vannak azonban oly vármegyék is, hol a lelkészek közül egy rengeteg szám még csak nem is beszél magyarul, így például Krassó-Szörény megyében 204, Szeben megyében 153, Hunyadban 141, Nagy-Küküllőben 105 lelkész egyáltalán nem bírja, nem érti az államnyelvet.

Még fontosabbak a néptanítók, kiknek kezébe van téve a fiatal nemzedék szívének, lelkének képzése s első sorban tőlük függ, hogy azok hazafias érzelmeket szívnak-e magukba, vagy pedig veszélyes nemzetiségi álmok mótelyezik meg a minden benyomásra fogékony ifjú kedélyeket. Hogy e tekintetben nem állunk valami jól, azt már a közoktatásügyi minister úr évi jelentéseiből is tudtuk, a melyből láttuk, hogy még ma is, másfél évtizeddel a magyar nyelv kötelező oktatásáról szóló törvény meghozatala után, mily tekintélyes ama néptanítók száma, kik magyarul még csak nem is beszélnek. Adataink szerint a 20.533 elemi iskolai férfi-néptanító közül kerekszám 1.200, vagyis közel 6⁰/₀-a nem beszélt nyelvünket, pedig e feltűnő nagy szám inkább alatta marad a valóságnak, semmint azt meghaladná; mert valószínűleg nem egy tanító — tudván azokat a kellemetlen következményeket, melyek a magyar nyelv nem tudásából reá hárulhatnak — a magyar nyelv ismeretét még akkor is bevallotta, ha csak egy pár szót tudott is magyarul.

Ha nem a nyelvismeretet, hanem az anyanyelvet tekintjük, a magyarok után mindjárt az oláhajkúak következnek 14·30⁰/₀-kal, holott az írni-olvasni tudó népességben, a mint ismételve kiemeltük, csak 5·42⁰/₀-ot foglalnak el. Az összes néptanítók közt a német anyanyelvűek 12·14⁰/₀-kal, a tótok 7·81, a ruthének 2·11, a szerbek 2·08⁰/₀-kal szerepelnek. Igen nagy azonban a különbség, ha az egyes hitfelekezeteken belül vizsgáljuk a néptanítók nemzetiségi viszonyait. Miután hazai népoktatásunk ügye még nagyrészt az egyes felekezetek kezében van, a néptanítók nemzetiségének felekezetek szerint való részletezése, a melyet a következő táblázat foglal magában, ugyanoly jelentőségű, mint a milyennel a nemzetiségek a hitfelekezettel való összefüggése a lelkészeknél bir:

Hitfelekezet és anyanyelv	Az összes elemi férfi-néptanítók közül				Hitfelekezet és anyanyelv	Az összes elemi férfi-néptanítók közül			
	ma- gyarul tud	ma- gyarul nem tud	együtt			ma- gyarul tud	ma- gyarul nem tud	együtt	
	szám szerint		‰-ban			szám szerint		‰-ban	
1. Róm. kath.					4. Ágostai.				
Magyar . .	6.570	—	6.570	72·94	Magyar . .	890	—	890	41·63
Német . .	1.105	53	1.158	12·86	Német . .	689	124	813	38·03
Tót . . .	962	133	1.095	12·16	Tót . . .	397	34	431	20·16
Oláh . . .	—	—	—	—	Oláh . . .	—	1	1	0·04
Ruthén . .	1	—	1	0·01	Egyéb . .	3	—	3	0·14
Horvát . .	102	2	104	1·15	Összesen	1.979	159	2.138	100·00
Szerb . .	18	—	18	0·20	5. Református.				
Egyéb . .	51	10	61	0·68	Magyar . .	3.244	—	3.244	99·54
Összesen	8.809	198	9.007	100·00	Német . .	14	—	14	0·43
2. Görög. kath.					Egyéb . .	1	—	1	0·03
Magyar . .	435	—	435	20·10	Összesen	3.259	—	3.259	100·00
Német . .	7	1	8	0·36	6. Unitárius.				
Tót . . .	45	10	55	2·54	Magyar . .	125	—	125	100·00
Oláh . . .	1.073	177	1.250	57·77	7. Zsidók.				
Ruthén . .	377	37	414	19·14	Magyar . .	1.189	—	1.189	68·61
Horvát . .	—	—	—	—	Német . .	348	150	498	28·74
Szerb . . .	—	—	—	—	Tót . . .	20	3	23	1·33
Egyéb . .	2	—	2	0·09	Ruthén . .	5	13	18	1·04
Összesen	1.939	225	2.164	100·00	Horvát . .	1	—	1	0·06
3. Görög keleti.					Egyéb . .	2	2	4	0·22
Magyar . .	9	—	9	0·43	Összesen	1.565	168	1.733	100·00
Német . .	1	—	1	0·04	Valamennyi hitfelekezet együtt.				
Oláh . . .	1.316	370	1.686	80·03	Magyar . .	12462	—	12462	60·69
Horvát . .	—	1	1	0·04	Német . .	2.164	328	2.492	12·14
Szerb . . .	330	79	409	19·42	Tót . . .	1.424	180	1.604	7·81
Egyéb . .	1	—	1	0·04	Oláh . . .	2.389	548	2.937	14·30
Összesen	1.657	450	2.107	100·00	Ruthén . .	383	50	433	2·11
					Horvát . .	103	3	106	0·52
					Szerb . . .	348	79	427	2·08
					Egyéb . .	60	12	72	0·35
					Összesen	19383	1.200	20583	100·00

Az unitárius vallású néptanítók, az utolsó emberig, magyar anyanyelvűek s a reformátusok között is egy félszázad százalékra sem rug az idegen ajkú néptanítók száma. Erős többséget képeznek a magyarajkúak a római katolikus néptanítók közt is, 72·94%-ot, valamint a zsidóknál is, hol 68·61%-ra rugnak. Jellemző azonban, hogy míg az általános népességben a zsidó

hitfelekezetben több mint 6⁰/₀-kal magasabb a magyarság arányszáma, mint a katolikus egyház hívei közt, addig a néptanítók közt 4⁰/₀-kal gyengébb, a mi arra mutat, hogy a zsidó népoktatás ügye nem nyugszik eléggé nemzeti alapon. Még rosszabbul áll a magyarság a többi eddig nem említett egyházak néptanítói közt. Az ágostai hitű néptanítók közül csak 41·63⁰/₀ vallotta magát magyarnak, 38·03⁰/₀ ellenben németnek, 20·16⁰/₀ pedig tótnak; a görög katolikusok közül 20·10⁰/₀ magyarnak, 57·77⁰/₀ oláhnak, 19·14⁰/₀ ruthénnek; végre a görög keletiek közül magyarnak csupán csak 0·43⁰/₀, oláhnak ellenben 80·03, szerbnek 19·42⁰/₀.

Nagyon érdekesek a két görög egyház adatai. A 2107 keleti hitű tanító között számszerint mindössze csak 9 akadt, a ki magyarnak vallotta magát, oly kis szám ez, hogy még a csekélyszámú óhitű magyarság szükségletét sem képes kielégíteni, a miből természetesen az következik, hogy görög keleti hitű véreink jórészt is oláh tanítók tanítják.

Sokkal erősebben áll a görög katolikus egyház tanítóinak magyarsága; itt a tanítók közt közel kétszer oly erős a magyar anyanyelvűek részesülése, mint az általános népesség közt; ezt azonban csakis a ruthén-tót elem hazafias érzületének s könnyen assimilálódó hajlamának köszönhetjük, a mi kitűnik onnan, hogy még a görög katolikus népességből általában 29⁰/₀ esik a tót-ruthén elemre, addig a görög katolikus néptanítók között csak 22⁰/₀, míg ellenben az oláhajkúak itt és ott csaknem teljesen azonos arányszámokkal szerepelnek.

A mi a tanítók magyar nyelvismeretét illeti, ott — noha lényeges módosulással — ugyanazt az irányt látjuk, mint az anyanyelvénél. A református és unitárius vallású néptanítók közül nincs egyetlen egy sem, a ki magyarul ne beszélne; a római katolikus tanítóknak is csak 2·19⁰/₀-a nem beszél magyarul, az ágostai hitűeknek azonban már 7·43, a zsidóknak 9·69, a görög katolikusoknak 10·40, a görög keletieknek pedig 21·36⁰/₀-a. E percentszámok kiszámításánál az összes néptanítókat, tehát a magyar és idegen anyanyelvűeket együttesen vettük. Ha ellenben azt nézzük, hogy az idegen ajkú tanítók közül hány százalék nem bírja a magyar nyelvet, természetesen még rosszabb eredményre jutunk. Ekkor azt látjuk, hogy legrosszabb az arány a németajkú zsidó tanítóknál, kiknek

30·12⁰/₀-a, vagyis közel egyharmada nem beszéli nyelvünket. Azután következnek a görög keleti oláh és görög keleti szerb tanítók, az előbbieknél 21·95, az utóbbiaknak 19·32⁰/₀-a nem érti nyelvünket. A görög katolikus oláhok közt kedvezőbb a magyar nyelv tudása, azoknak csak 14·16⁰/₀-a nem tud magyarul, de itt is élesen kidomborodik a ruthének előnye, mert azoknak csak 8·94⁰/₀-a nem beszél magyarul, dacára, hogy a mint említettük, tekintélyes részük teljesen assimilálódik a magyarsággal s a magyar anyanyelvűek között fordul elő. Az ágostaiaknál a tótajkúak között kedvezőbb a magyar nyelv elterjedése, mint a német ajkúak között; amazoknál 7·89, az utóbbiaknál pedig 15·25⁰/₀ nem beszéli a magyar nyelvet, szám szerint 124, melyből 117 az erdélyi részekre esik, a hol a szász nemzetiségű ágostai hitfelekezetű néptanítóknak 22·81⁰/₀-a, tehát közel ¹/₄-e nem beszéli nyelvünket.

Nem kevésbé tanulságosak a néptanítók nemzetiségi viszonyai az egyes vármegyék szerint. Az adatokat itt is, mint a lelkészeknél, a különböző hitfelekezetekről összefoglalva mutatjuk ki:

Vármegye	A néptanítók összes száma	A néptanítók között volt										Összes nem magyar anya- nyelvű nép- tanítók közül hányan	
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								össze- sen	beszéltek magyarul	nem beszéltek
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb				
a) <i>Duna bal partja.</i>													
Árva várm.	117	13	7	95	—	—	—	—	2	104	89	15	
Bars »	245	162	25	56	—	—	—	—	2	83	76	7	
Esztergom »	110	99	8	2	—	—	—	—	1	11	10	1	
Hont »	217	154	13	50	—	—	—	—	—	63	62	1	
Lipró »	117	22	8	87	—	—	—	—	—	95	90	5	
Nógrád »	365	306	3	53	—	—	—	—	3	59	57	2	
Nyitra »	562	280	61	218	—	—	—	—	3	282	244	38	
Pozsony »	494	269	108	117	—	—	—	—	—	225	218	7	
Trencsén »	373	79	42	249	—	—	—	—	3	294	230	64	
Turóc »	87	16	10	61	—	—	—	—	—	71	57	14	
Zólyom »	184	54	11	119	—	—	—	—	—	130	115	12	
Összesen...	2.871	1.454	296	1.107	—	—	—	—	14	1.417	1.251	166	

Vármegye	A néptanítók összes száma	A néptanítók között volt										Összes nem magyar anya- nyelvű nép- tanítók közül hányan	
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								össze- sen	beszéltek	nem beszéltek
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb				
magyarul													
b) <i>Duna jobb partja.</i>													
Baranya várm.	482	378	75	1	—	—	3	25	—	104	95	9	
Fejér »	328	315	8	2	—	—	—	3	—	13	13	—	
Győr »	180	177	3	—	—	—	—	—	—	3	1	2	
Komárom »	257	248	8	1	—	—	—	—	—	9	9	—	
Moson »	120	41	65	1	—	—	13	—	—	79	78	1	
Somogy »	504	481	21	2	—	—	—	—	—	23	23	—	
Sopron »	386	188	158	—	—	—	40	—	—	198	193	5	
Tolna »	341	293	44	—	—	—	—	4	—	48	46	2	
Vas »	596	396	172	2	—	—	17	—	9	200	183	17	
Veszprém »	375	350	24	1	—	—	—	—	—	25	24	1	
Zala »	524	487	9	—	—	—	24	—	4	37	37	—	
Összesen . .	4.093	3.354	587	10	—	—	97	32	13	739	702	37	
c) <i>Duna-Tisza köze.</i>													
Bács-Bodrog vm.	746	439	129	24	—	10	—	141	3	307	288	19	
Csongrád »	256	252	1	1	—	—	—	2	—	4	4	—	
Heves »	303	294	8	1	—	—	—	—	—	9	8	1	
Jász.-N.-K.-Sz.»	331	326	2	3	—	—	—	—	—	5	5	—	
Pest-P.-S.-K.- Kun vm.	1.231	1.139	70	9	—	—	2	10	1	92	90	2	
Összesen . .	2.867	2.450	210	38	—	10	2	153	4	417	395	22	
d) <i>Tisza jobb partja.</i>													
Abauj-Torna vm.	310	263	20	25	—	2	—	—	—	47	46	1	
Bereg »	319	187	25	1	—	106	—	—	—	132	103	29	
Borsod »	339	323	9	3	—	4	—	—	—	16	16	—	
Gömör »	336	255	7	72	—	1	—	—	1	81	80	1	
Sáros »	282	69	37	116	—	60	—	—	—	213	162	51	
Szepes »	312	55	131	103	—	21	—	—	2	257	242	15	
Ung »	255	165	13	14	—	63	—	—	—	90	81	9	
Zemplén »	476	336	26	51	—	63	—	—	—	140	115	25	
Összesen . .	2.629	1.653	268	385	—	320	—	—	3	976	845	131	

Vármegye	A néptanítók összes száma	A néptanítók között volt									Összes nem magyar anya- nyelvű nép- tanítók közül hányan	
		magyar anyanyelvű	nem magyar anyanyelvű								beszéltek	nem beszéltek
			német	tót	oláh	ruthén	horvát	szerb	egyéb	össze- sen		
e) <i>Tisza bal partja.</i>												
Békés várm.	299	262	6	23	8	—	—	—	—	37	36	1
Bihar »	664	385	5	—	270	2	—	—	2	279	264	15
Hajdú »	206	204	2	—	—	—	—	—	—	2	2	—
Máramaros »	291	106	71	1	40	72	—	—	1	185	121	64
Szabolcs »	340	321	16	—	2	1	—	—	—	19	16	3
Szatmár »	474	294	26	—	152	2	—	—	—	180	172	8
Szilágy »	303	124	3	1	175	—	—	—	—	179	169	10
Ugocsa »	137	79	15	—	9	34	—	—	—	58	53	5
Összesen . . .	2.714	1.775	144	25	656	111	—	—	3	939	833	106
f) <i>Tisza-Maros szöge.</i>												
Arad várm.	365	125	29	1	207	—	—	3	—	240	223	17
Csanád »	145	113	4	7	17	—	—	4	—	32	31	1
Krassó-Ször. »	425	38	46	4	310	—	4	14	9	387	251	136
Temes »	467	83	141	4	164	—	—	67	8	384	311	73
Torontál »	603	170	184	13	67	—	2	152	15	438	388	45
Összesen . . .	2.005	529	404	29	765	—	6	240	32	1.476	1.204	272
g) <i>Erdély.</i>												
Alsó-Fehér vm.	231	68	18	—	145	—	—	—	—	163	122	41
B.-Naszód »	207	20	80	—	107	—	—	—	—	187	145	42
Brassó »	177	47	77	—	52	—	—	—	1	130	116	14
Csik »	137	122	2	—	13	—	—	—	—	15	12	3
Fogarás »	134	13	9	—	112	—	—	—	—	121	96	25
Háromszék »	208	182	1	—	25	—	—	—	—	26	25	1
Hunyad »	288	53	8	—	227	—	—	—	—	235	170	65
Kis-Küküllő »	183	62	55	—	66	—	—	—	—	121	92	29
Kolozs »	317	124	21	—	171	—	—	—	1	193	164	29
Maros-Torda »	286	179	19	—	88	—	—	—	—	107	103	4
Nagy-Küküllő »	271	81	153	—	87	—	—	—	—	240	171	69
Szeben »	253	12	101	—	140	—	—	—	—	241	162	79
Szolnok- Doboka »	306	74	28	—	202	—	—	—	2	232	180	52
Torda- Aranyos »	167	69	2	—	96	—	—	—	—	98	86	12
Udvarhely »	189	175	7	—	7	—	—	—	—	14	13	1
Összesen . . .	3.354	1.231	581	—	1.538	—	—	—	4	2.123	1.657	466
Magyarország összesen	20.533	12.446	2.490	1.594	2.959	441	105	425	73	8.087	6.887	1.200

A 63 vármegye között — a területükön fekvő törvényhatóságú városokat is odafigyalva — 27-et találunk, hol a magyarajkúak felét sem teszik a néptanítóknak. Különösen kedvezőtlenek az állapotok a Maros-Tisza szögében és Erdélyben, az előbbinél csak az egy Csanádban, az utóbbinál csak a négy székely megyében képeznek abszolút többséget a magyarajkú néptanítók. Még tanulságosabb, ha a magyarul nem is beszélő tanítókat vesszük megyénként szemügyre. 15 vármegyében az összes tanítóknak több, mint 10⁰/₀-a egyáltalán nem is beszél magyarul és pedig Krassó-Szörény megyében 32⁰⁰/₀, Szebenben 31²³, Nagy-Küküllőben 25⁴⁶, Hunyadban 22⁵⁷, Máramarosban 22⁰⁰, Besztercze-Naszódban 20²⁹, Fogarasban 18⁶⁵, Alsó-Fehérben, Kis-Küküllőben, Sárosban több mint 17, Szolnok-Dobokában Trecsénben, Turócban több mint 16, Temesben több mint 15, Árvában közel 13⁰/₀.

Ezek volnának, tisztelt Akadémia, a rendkívül tanulságos adatok nagy tömegéből inkább csak kikapott, mint szervesen összefoglalt jellemzőbb adatok, a rendszeres tárgyalás sokkal több időt igényelne, mint a mennyi ezuttal szives engedelmükből rendelkezésemre áll. Készséggel bevallom, tisztelt Akadémia, hogy ezek az adatok akkor volnának valóban tanulságosak, ha hasonló felvételek a multban is történtek volna; mert csak az összehasonlításból látnók meg, hogy a hazai értelmiség idők folytán magyarabbá vált-e, vagy ellenkezőleg, a nemzetiségi izgatások mind nagyobb erőre kapásával megcsökkent az értelmiségi osztálylyal szemben nemzetünk assimiláló ereje. Nagyon fontos kérdés ez, mert a nép nagy és magában mozdulatlan tömegének mozgató erejét az értelmiség képezi, ez dob belé vágyakat, eszméket, ez szabja meg az irányt, melyen haladjon. Hogy hazánk népességének az államalkotó magyar faj felét sem képezi egészen, kétségkívül baj, a mely számtalan nehézségeket s kisebb-nagyobb kellemetlenségeket okoz, de nem végzetes szerencsétlenség, az volna a fatum, ha a hazai értelmiségben vesztene el tulnyomóságát a magyarság. Természetesen nem a faji kizárólagosságra czélozok, mert a ki a magyar cultura szellemét szívta magába s érzületre magyarra vált, származott légyen akármilyen fajból, ép oly magyar, mint a sok százados családfával dicsekedő törzsökös magyar nemzetségek fiai.

Nagy és megkapó küzdelem folyik szemünk előtt. A magyar kultúra és folyvást erősödő nemzeti szellem harczra kelt a hamis próféták által felköltött oktalan faji gyűlölettel és elfogultsággal. Békés küzdelemmel, mely nem sebez, hanem gyógyít, nem foszt ki, hanem gazdagít, igyekszik megteremteni a haza összes népeinek javára a nemzeti egységet és összetartozás érzetét. Ebben a küzdelemben nagy szerepe jut a magyar tudománynak és irodalomnak is s nem szabad felednünk, hogy az az apostoli küldetés, melyet a múlt század vége óta a magyar írók oly hiven és dicsőn betöltöttek, még mindig nem járt le s úgy a mai, mint a jövő nemzedékeknek szintén szent kötelessége maradt.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

A GABONA-ELEVÁTOROKRÓL.

— Harmadik közlemény. —

Az előbbiekben ismertettük a rendszeres gabonaraktári intézménynek az exportáló államok mezőgazdaságára gyakorolt hatását. Egészen más azonban a gabonaraktári szervezet az importáló országokban.

Oly országokban ugyanis, melyek népük élelmezésére saját gabonatermésükön felül rendszerint más országok termésfölöslegére vannak utalva, elsőrangú feladat az, hogy egyes kiválóbb kereskedelmi és forgalmi góczpontokon létesítsenek nagyobb árúházak, illetőleg gabonaraktárak, melyek a kereslet nyilvánulása szerint aránylag rövid idő alatt képesek a szükséges gabonamennyiséget a fogyasztók rendelkezésére bocsájtani. A jelentékenyebb forgalmi góczpontokon lévő ily nagy gabonaraktárak teljesen ki tudják elégíteni a fogyasztók igényét, ezért importáló országokban nincsen szükség az árúházak egymásközti kapcsolatára, sem a gabonaraktári intézménynek a legvégső izekig terjedő oly szervezetére, mint az exportáló államokban.

A történelmi fejlődés nyomán tényleg ki lehet mutatni, mint keletkeztek a jelentékenyebb forgalmi helyeken nagy gabonaraktárak, melyek az importnak állandó közvetítői maradtak.

Ekkép az import útja is meglehetősen állandó, az importra szoruló országok lehetőleg ugyanazon egy helyről szerzik be mindig gabonaszükségletüket, az import útja mentén a nevezetesebb kereskedelmi góczpontokon állítván fel árúházaikat. Az összeköttetés állandóságát előmozdítja az újabb időben az, hogy az egyes államok hosszabb időre kötik egymással kereskedelmi- és vámszerződéseiket.

Mennyire ragaszkodnak az importáló államok az egyszer megkezdett és megszokott beszerzési forrásokhoz, érdekesen mutatja az angol-orosz kereskedelmi összeköttetésnek néhány jelensége.

Az angol kormány ugyanis közzé szokta tenni konzulainak Angolország és az illető külföldi állam közti kereskedelmi viszonyairól szóló jelentéseit. E jelentésekben az oroszai angol konzul kiemeli abbéli észrevételét, hogy midőn az orosz kormány 1853-ban a krími háború kitörése idején megtiltotta a gabonakivitelt, Oroszország gabonafőlöslegének egyik fő fogyasztója Angolország más beszerzési források után nézett és az angol-orosz gabonakereskedés sohasem érte el többé előbbi jelentőségét.

Importáló országokban tehát a gabonaforgalom módja és a közraktári intézmény szervezete lényegesen különbözik azon gabonaraktári szervezettől, melyet az exportáló országokban látunk. Itt a gabonaraktári intézmény egészen az egyes termelőkig lenyúló és szétágazó szervezet, mely a termésfőlösleg gyors összpontosítására és nagy gabonakészletek mozgatására, nagy tömegek egyesítésére van hivatva, a minek legfényesebb példáját mutatja a világversenyben oly hirnévre jutott északamerikai államok ilyenmű szervezkedése.

Az importáló országok közraktári intézménye nem annyira szerteágazó, nem nyulik egész a fogyasztóig, mert itt a nagy raktárak gabonakészletét a fogyasztást közvetítő ipari telepek — a malmok — veszik át és továbbítják végső rendeltetése helyére.

Bármily eltérő azonban a közraktári intézmény célja és rendszere a gabonát exportáló és az importáló országokban, e kétféle rendszer kölcsönösen kiegészíti egymást és együttvéve egységes szervezetet alkot. Mint a föld legtávolabbi rétegeiből kiszivárgó vízcseppek, erek egyesülnek patakka, majd nagy és hatalmas folyóvá, mely így számos kulturának szolgálatára áll, úgy egyesíti a rendszeres közraktári szervezet a legtávolabbi termelők kicsiny gabonafőlöslegét a termelők keresetmódjának s a fogyasztó népek élelmezésének hathatós eszközévé.

A gabonaraktári intézménynek ez a szerves összefüggése megkiméli az importáló államokat azon tehertől, melylyel a

gabona osztályozása jár. Így a hulli, liverpooli, hamburgi és egyéb nevezetesebb piacok ismerik és elfogadják az amerikai gabonaosztályozást, melyet az ottani közraktári intézmény meghonosított és immár több évtizedes gyakorlattal kipróbált.

Röviden összefoglalva tehát a rendszeres gabnaraktári intézmény közgazdasági előnyei a következők:

a *termelő* országokra nézve:

a fölöslegnek már az egyes termelőktől biztos központokba való gyors egybegyűjtése:

a minőségnek egyöntetűvé és a világforgalomba való alkalmassá tétele;

a gazdasági kezelési költségek és az épülettőke csökkentése;

a warrant üzlet által a terménybeli holt tőkék elevenné tétele, ezzel a tőkeheverésből származó veszteségek mérséklése;

a kezelési költség apasztása;

a *fogyasztó* országokra nézve:

a beszerzési források szállító képességének nyilvántartása;

az árú minőségének biztosabb ismerete;

az áruosztályozással járó munka megkiméltése;

mindkettőre nézve:

a közvetítés gyorsasága és olcsósága;

a forgalom gyors és biztosabb lebonyolítása; továbbá a forgalmi eszközök, vasutak, járművek stb. hathatósabb és jobb kihasználása;

a gabonakereskedésre szükséges csekélyebb tőke és a tőkének csekélyebb lekötöttsége, előnyösebb kihasználása és nagyobb biztonsága a központosított gyűlhelyek útján.

Ezek a közgazdaság követelményei a gabonaraktár intézményével szemben. Hogy pedig e közgazdasági követelmények megvalósíthatók legyenek, azt kell kutatnunk, minő műszaki alkotások segítségével lehet ezen előnyöket megszerezni.

III. FEJEZET.

A közraktárak körében lévő jelentékenyebb műszaki alkotások.

A helyes műszaki alkotástól megkivánjuk, hogy az árú természetének, a gazdaság és forgalom érdekeinek megfelelő legyen.

Az első követelmény tehát az árú természeti sajátságaihoz való alkalmazkodás. Itt az a kérdés merül fel, mik a gabona eltartásának feltételei?

A gabona eltartásának módjairól már évezredek tapasztalataink vannak, melyek eredményét megmagyarázzák és igazolják azon tudományos buvárlatok, melyek a jelen században a gabonaszem élettanának megismerésére tétettek.

A gabonaszem — a mint tudjuk — érésével nem fejezi be életműködését, hanem arra van hivatva, hogy a faj fenntartására szolgáljon és kedvező körülmények közé jutva szaporodjék. Az egészséges gabonaszem tehát nem hever teljesen élettelenül a magtárban, hanem — míg nincsen megromolva — annyi életműködést folytat, a mi a csira életképességének megóvására szükséges.

Hogy ez az életműködés tényleg meg van, azt a heverő gabonában beálló súlyvesztés (önleélés) tanúsítja, mi a levegő behatásából származó anyagfogyasztás eredménye.

A levegőtől való elzárás ezt az anyagfogyasztást tetemesen mérsékeli. Ezt valósítja meg a gabonaeltartás legrégibb módja, a bevermelés, mely ha a levegőtől és nedvességtől jól elzárja a gabonát, a leélési processusnak ugyyszólván elejét veszi, sőt a verem falaival érintkező gabonaréteg kivételével elég jól konzerválja is. Példa erre az assyriai és egyiptomi sirokból talált gabonaszemek, melyek ezer és ezer évi heverés daczára konzervált állapotban jutottak napvilágra.

Gazdatársaink némelyike emlékezik még a gabonavermek készítésére, sőt egynémely paraszt gazdánál elvétve még ma is láthatni, a mint partos helyen, a honnan az esővíz hamar lefolyik, a kemény, összeálló talajban felül szűk, lefelé palaczk alakjára kiöblösödő vermet ásnek és szalmával, rőzsével kiégetvén, a falát keményebbé és szárazabbá teszik. A hamutól kisöpört verem fenekére szalmát terítvén, oldalfalait abroncsok és faszögek segítségével szalmával vagy náddal bélelvén, színig töltik gabonával, mindig elegyengetve és jól megnyomkodva, hogy légüregek a mennyre lehet ne maradjanak közte; tetejére ismét szalmakévéket raknak és megtapossák, azután deszkával vagy kővel befedvén, kúpalakban földet hánynak rá, hogy az esővíz bele ne szivárogjon.

A gabonaeltartásnak ez a módja még ókori találmány. A Középtengert környező forró égövi tájakon ugyanis csak a

föld alatt lehet a gabona részére az eltartásához szükséges állandó és enyhébb hőmérsékletet megszerezni és minthogy e tájakon nyáron át ritkán van eső, a gabona, melyet cséplés-időben 40–50 C. fokú lég jár át, teljesen száraz állapotban jutván a verembe, ha talajviz nem hatol hozzá, huza-mos ideig jól eláll. E vermek biztosságot nyújtanak tűz- és rovarkárok ellen is.

A rómaiak, mint minden intézményüket, ugy ezt is elterjesztették birodalmuk messzeható területén. Hazánk föld-jének régi lakói is a római uralom idején ismerkedtek meg a gabonavermek intézményével, mint az ásatások bizonyít-ják. E vermek a spanyol eredetű *silos* név alatt voltak ismeretesekek.

A mórok és spanyolok is vermet használtak a gabona eltartására, eleinte csak egyszerű ásott, később épített vermeket, honnét a spanyol eredetű *silos* (verem) név terjedt el a legkülönbözőbb gabonatárak megjelölésére.

Dúsabb gabonatermő vidékeken nagyobb vermekre lévén szükség, építettek falazott vermeket is, melyek a mult század végén s a jelen század elején — a gabonatermelés nagyobb mérvű felkarolásával — terjedtek el hazánkban. Igy pl. gróf Dessewffy József szentmihályi (szabolcsmegyei) birtokának egy kötöttebb talajú dombos részén építettett ily nagyobb szabású vermet, melyet földalatti folyosók szeltek keresztül, fölötte pedig falazott és födeles rakodóhelyiség volt, melyben a gabonahordás és elszállítás szélben, esőben sem volt gátolva.

Ugyancsak a légmentes elzárás elve szerint épültek a keskeny, falazott gabonatornyok is (az ugynevezett *Fagottitubusok*), de nagyon kevésbé terjedtek el.

A mig tehát a gabonatermesztés nem vált oly intenzív, s a kereskedelem oly élénkké, mint a jelen században, hanem főleg csak a helyi fogyasztás szükségleteire szorítkozott, addig a gabona bevermelése — az eltartásnak e kezdetleges módja — évszázadokon, sőt évezredekken keresztül kielégítő volt.

Csak midőn a kereskedelem a termelő és fogyasztó országok készleteinek kiegyenlítésére nagy tömegű kenyérterményeket kezdett forgalomba hozni s így a termésfölösleg értékesítésére jó alkalom nyilott, kezdték gazdáink a

buzatermelést nagyobb mértékben fejleszteni s ez vétette észre a gabonavermek sulyos hátrányait.

A veremnek ugyanis párában dús levegőjéből a hygro-skopikus gabonahéj nedvességet vesz magába, s e miatt a veremben tartott gabona kevésbbé értékesíthető, ha csak huzamos ideig át nem szellőztetjük, a mi viszont kétszeres helyiséget tenne szükségessé. További hátránya a veremnek az, hogy ha egyszer felbontjuk, rövid idő alatt ki kell üresíteni, különben megromlik benne a maradék gabona. Lényeges hátránya e gabonaeltartási módnak a nehéz rakodás, lassú közlekedés, a mi a közgazdaság mai követelményei között nem állja meg helyét.¹⁾

E verem-rendszernek e hátrányait falazás által minden-
esetre mérsékelhetjük, de ezzel a gabonaeltartásnak e kezdet-
leges módját a legnagyobb előnyétől, az olcsóságtól fosztván
meg, a gabonatermelés folytonos terjeszkedésével egyre ége-
tőbb szükséggé vált, hogy a kereskedés követelményeihez
jobban alkalmazkodó és általában czélszerűbb eltartási módról
gondoskodjunk.

Az újabb eltartási módok fölfedezéseiben és kísérleteiben
a jelen évszázad eleje volt különösen találékony. Nem birna
érdekkel valamennyi ismert kísérlet részletes leírása, csupán
egy-két rendszert akarunk megemlíteni, mely nagyobb elter-
jedtségre birt szert tenni.

Ezek az újabb eltartási módok a veremnek azt a hátrá-
nyát igyekeztek főleg legyőzni, mely a gabona párasúritó tu-
lajdonságából származott és vigyázatlan bevermelésnél köny-
nyen előidézte a gabona dohosságát. Ennek elhárítása végett
a régi eltartási móddal éppen ellenkezően a gabonának a
levegővel való minél teljesebb érintkezését tüzték ki czélul.

E rendszer megvalósítását látjuk a hambárokban és
hazánk legtöbb magtárában. A gabonát csekély rétegben —

¹⁾ Bujanovics Ede a magtárakról az 1845. évben irt rövid értekezé-
sében említi, hogy a hazánkat az 1830. évben első ízben ért kolerajárvány
alkalmával minden községben veszteg-intézetek felállítását rendelve el a
főlöttes hatóság, Hajdu-Böszörmény város tanácsa legpraktikusabbnak ta-
lálta a nyári időben ugysis jobbadán üres gabonavermeket használni vesz-
teglő helyül; a gyanús vidékről érkező embereket egyenkint egy ily ve-
rembe eregették s élelemmel ellátván a megfigyelés ideje alatt így elkü-
lönítve ott tartották.

Ez az adat is a gabonavermek nagyszámú elterjelettségét mutatja.

80—120 centiméter vastagságban — kiöntik, az egyes gabonanemeket rekeszenként elkülönítik. A száraz állapotban beraktározott gabona ilyen vastagságú rétegben havonként egyszeri lapátolással jól eltartható. Ekkora réteg elég behatást enged a levegőnek, a mellett a havonkinti forgatással átszellőződik a gabona annyira, hogy a romlástól meg legyen óva.

De ha a gabona nem elég száraz, vagy túlságos vastag rétegben hever, vagy pedig nem forgatjuk eléggé, oly gyors fermentálás áll be, hogy először nagy súlyvesztést szenved az élénk anyagfogyasztás következtében, azután meg is dohosodhatik.

A fölmelegedés és dohosodás a friss levegővel érintkező legfelső réteg kivételével, melyet a folytonos légáramlat megóv a romlástól, a garmada alsóbb rétegeiben nyilvánul. Így például 12 méter magas garmadában szellőztetés nélkül 3—4 nap alatt 12—15 foknyi hőkülönbség is beáll a felső és alsó réteg közt.

Különös óvatosságot kívánnak a hygroskopikus magvak, milyen pl. a repcze, mely forgatás nélkül keskeny rétegben is hamar dohosodik; vagy az árpa, melynek (a csupasz fajták kivételével) a magra szorosan rátapadó polyvája oly módon magába sűriti a levegő páratartalmát, hogy vigyázatlan kezelés mellett még a száraznak látszó árpa is egy pár hét alatt megromlik a magtárban.

Mindez azt bizonyítja, hogy a gabonaraktár műszaki szerkezetének megállapításánál súlyos következményekkel járhat a gabonaeltartás élettani föltételeinek figyelmen kívül hagyása.

Hazánkban az emeletes magtárak vannak leginkább elterjedve, melyek minden oldalon ablakkal lévén ellátva, folyton légjáratnak vannak kitéve; a gabona forgatása lapátolással teljesíthető, s így e magtárak a gabonaeltartás élettani föltételeit kielégítik, annyival inkább, mivel nagyon hosszú ideig nem szoktuk benne hevertetni a gabonát. Ha előbb nem, aratásra igyekszik a gazda kiüresíteni magtárját, hogy az új termésnek helye legyen. Mert a gabonaeltartásnak ez a módja oly nagy területet vesz igénybe, hogy e rendszernél nagyobbára szükében vagyunk a helynek.

E magtárak ugyanis egészen kézi munkára lévén be-

rendezve, az egyes padlásoknak a zsákhordók és lapátolók szabad mozgása céljából legalább $2\frac{1}{2}$ méter magasaknak kell lenniök; sokat elfoglal még a lépcsőkre és egyéb közlekedésre szükséges tér. Azért az ily rendszerű magtárépület köbtartalmának kihasználási aránya nagyon csekély, a mennyiben az épület köbtartalmának mintegy nyolczadrészét lehet csak a raktározás tényleges céljaira fordítani.

Ezen építési mód csupán a meglevő magtárak fenntartására szorítkozik, minthogy sem a mezőgazdaság, sem a kereskedelem igényeit már nem elégíti ki.

Az újabb kor műszaki alkotásai nemcsak a gabonaélet-tani követelményeihez igyekeznek a lehető legjobban alkalmazkodni, hanem a kereskedelem érdekei, a forgalom gyorsasága, a kézi erőszükséglet csökkentése, az építési tőke csekélyebbé tétele és a beépített terület kedvezőbb kihasználása szempontjából is törekszenek feladatukat előnyösebben megoldani.

Az építési tőke tehát igen rosszul használható ki e rendszernél, a mi annál nagyobb hátrány, mert az épület magassága miatt költséges alapozás, erős ászok és oszlopperendák, drága vastartók, vasajtók, az ablakokhoz vastáblák és kőfoglatat, mindezekhez igen szilárd és költséges földélszerkezet szükséges, ez építési mód a befektetési tőkét fölötté nagygyá duzzasztja, mégis oly hiányos kihasználását teszi lehetővé.

A magtározás e módjának költséges voltát növeli még az a körülmény, hogy a gabonakezelés munkája kézi erőre van benne bízva.

E rendszer tehát tetemes javításra szorul. A javításra való törekvés főleg két irányban nyilvánul: a terület jobb kihasználásában és a kézi erőnek mechanikai munkával való helyettesítésében.

A terület jobb kihasználására való törekvést látjuk Deveaux és Doyers francia mérnökök és Sinclair angol gazdasági író által ajánlott magtári szerkezeteknél.

Deveaux magas függőleges irányban igyekezett a gabonát felhalmozni, a gabonatömegek lyukas pléhcsövek szelték keresztül, hogy levegő jusson rajtuk át folyton a gabonához. E kísérlet sikertelensége szembetűnő, a gabonaszemek a pléhcső falához szorulva, úgy elzárnak minden nyílást, hogy azon át

semmi szellőzés sem lehetséges; s így a tervező leírása szerint a levegővel való legteljesebb érintkezés célzata megoldatlan maradt.

Doyérs szintén magas rétegben igyekezett a gabonát eltartani, légmentes vasedényekben, melyek tetejét és oldalát oltott mésszel vette körül, hogy az lekötve a levegő páratartalmát, a magnak hygroskopikus természetéből származó hátránynak elejét vegye. Ez a kísérlet sem vezetett eredményre.

A francia találékonyság igen sokféle magtári szerkezet tervét hozott létre, melyek azonban mind igen rövid életű próbálkozások voltak, a gyakorlat terén nem váltak be. Ezek leírását tehát méltán mellőzhetjük, csupán a tervezet különösége — mondhatni merészsége — miatt legyen itt a Vallery-féle forgatható magtár (*grenier mobile*) röviden megemlítve.

E készülék egymásba illesztett, közös tengelylyel bíró és vízszintesen fekvő két hengerből áll, a belső kisebb henger üres, a külső nagyobb henger pedig a gabona befogadására való. E szerkezet a henger tengelyére erősített kerék közvetítésével forgásba hozható. Mind a nagyobb, mind a kisebb henger palástsíkja egymást föl váltó vas és farudakból van összeállítva; e rudak közt azonban keskeny hézagok hagyatnak, melyeket sodronyrácsok apró nyílásokra osztanak. A levegő tehát a gabonatömeget jól átjárhatja és forgatás által a gabona meg is rostáltatik.

Hogy e szerkezet gabonaeltartásra használtassék, igen nagy méretűnek kell lennie; a tervező a hengereket 9 méter hosszúakra, a külső hengert 4.76 méter, a belsőt 1 méter átmérőjűre készítette, és rekesztő korongokkal 8 részre osztotta különböző gabonafajok számára.

E forgatható magtár befogadó képessége számítás szerint a következő volna:

a külső és a belső henger átmérője közti különbség $\frac{3.76}{2}$
 $\pi \cdot 9 \text{ m. (a hengerek hossza)} = 99.882144 \text{ m}^3$ vagyis 999 hektoliter. Minthogy azonban a belső henger palástja és a rekesztő korongok térfogata valamennyire szűkítik a henger űrtartalmát, egy-egy ily magtár mintegy 950 hektoliter gabona befogadására lett volna alkalmas.

Szembetűnő, hogy ilynemű szerkezettel ekkora tömeget csak olyan mechanikai alkotással lehet mozgásba hozni, a mi

nemcsak a készüléket magát drágítja meg, hanem a kezelését is bizonytalanná és oly költségessé teszi, hogy nem áll arányban az elérendő haszonnal, mert a gyakori romlás miatt minduntalan gépészre volna mellette a gazdának szüksége. Elterjedést ez a készülék sem nyert.

A gyakorlati szükség számára mindezeknél sokkal alkalmasabb raktári szerkezetet ajánlott e század elején Sinclair, ki szintén a gabona folytonos szellőztetését tartotta szem előtt.

A Sinclair-féle magtár szabályos négyszögű területen 10—12 méter magas négy téglafalból épített és felül beboltozott torony, melynek szemközti két oldalán minden méternyi magasságban egymásba tekintő szelelőlyukak vannak a légjárat biztosítására. A toronynak — egymással szintén szembe néző — másik két falán hasonlóképp minden méternyi magasságban vannak ily szelelő lyukak, de ezek nincsenek a másik két fal szelelő lyukaival ugyanazon vízszintes síkban, hanem mindig fél méterrel magasabban. A szelelő lyukak által előidézett légjárat iránya tehát minden fél méter magasságban váltokozva keresztezi egymást. Az egymással szemközt fekvő szelelő lyukakat facsatornák kötik össze. Minden egyes facsatorna hosszirányba fektetett két szál deszkából készül, a deszkák felső élei hegyes szögbe egymásba vannak róva, alsó élei tehát divergáló irányban távolodván egymástól, a két szál deszka közt üreg támad. A facsatornák alsó végei a szelelő lyukakra támaszkodván, öblüket folytonos légáramlat járja át.

Az egy vízszintes síkban levő szelelő lyukak egy-egy méternyi távolságban vannak egymástól; az egy falon lévő szelelő lyukak sorozata szintén egy méternyi magasságban ismétlődik, minden két sorozatnak pedig épen közepére esik a másik két fal szelelő lyukainak sorozata: ekkép a facsatornában keletkező légáramlat minden irányban fél méternyi gabonaréteg szellőztetésére van hivatva. E méretet Sinclair azon tapasztalás alapján állapította meg, hogy az addig használatban volt padlásos magtárakban a fél méter magas garmadát tartották a romlás veszélyétől megóvottnak.

A mi a Sinclair-féle magtorony többi kellékeit illeti, ezeket röviden felsorolhatjuk. A torony egyik falán egy földszintes ajtó van a szabad közlekedésre, ugyanozen falnak felső végén egy padlásajtó; e mellett pedig egy forgatható állvány emelő csigával a gabonás zsákok felhuzására. A közlekedés a

padlásra csak kívülről a fal mellé támasztott hosszú létrán át volt lehetséges.

Az emelő csigával felhuzott gabonás zsák a csigatartó állvány befelé fordításával a padlásra vonatván, tartalma a padlás nyiladékan át a toronyba üresítették. A lehulló gabona a torony alján deszka garatba ömlött, melyből egy toló zár segítségével ismét el lehetett távolítani.

Igy tehát tetszés szerinti mennyiségű gabonát ki lehet a magtoronyból venni és néhány hektoliternyi gabona leeresztésével az egész tömeget kevés erővel és rövid idő alatt mozgásba lehet hozni. A szellőzés maga pedig ezen építési rendszernél kitűnő.

Sinclair a gabonának egyenletes leömlése végett szükségesnek tartotta, hogy a gabonát a torony alsó részén alkalmazott és éleikkel egymáshoz fekvő, egy-egy négyszög-méternyi öblű apróbb deszka garatok fogják fel és e kisebb garatok alsó nyílásán át folyjon a gabona egy közös nagy garatba. A későbbi tapasztalatok azonban e közvetítő kisebb garatokat fölöslegeseknek ismervén, mellőzte.

Sinclair továbbá, hogy a hideg fallal érintkező gabona össze ne csomósodjék, azt ajánlotta, hogy a magtorony falai belülről deszkával boríttassanak be; a későbbi gyakorlat azonban a deszkaborítékot nemcsak fölöslegesnek tapasztalta — a mennyiben a folyton levegő járta fal mentve lévén a nedvességtől, nem csomósodik meg rajta a gabona — hanem még károsnak is, mivel a deszka száradás közben repedezvén, megvetemedvén, rovarok és penészgombák tanyájául szolgáló hézagok támadnak közte. Sokkal jobb a simára vakolt fal.

A szelelő lyukak a madarak ellen berácsolandók, téli időben, ha a hó beverődésétől lehet tartani, az észak felőli fal szelelő lyukait szalmával betömhetjük.

Hazánkban a Sinclair-féle magtoronyok a jelen század második negyedében meglehetősen elterjedtek, az első ily tornyot gr. Keglevich építtette 1822-ben nógrádmegyei nagy-oroszi birtokán. A magtorony czélszerűnek bizonyulván, az első példának csakhamar számos követője akadt.

A magyarországi ily rendszerű magtoronyok Sinclair eredeti tervétől annyiban tértek el, hogy az apró garatokat és a torony deszka bélését mellőzték; továbbá a magtorony belső világosságának felszín területét a Sinclair ajánlotta

9 m² helyett 16 m²-re készítették, mi által egy negyed részszer több gabona befogadására tették alkalmassá, végül a magtorony beboltozását is — a mi a 16 m²-re bővített épületnél nehezebb munka, 10—12 méter magasságban pedig tűzveszély elleni védelem szempontjából pedig fölösleges — egyszerűbb és könnyebb tető szerkezetekkel helyettesítették.

A Sinclair-féle magtoronynak azonban még mindig megvolt az a nagy hátránya, hogy egyszerre csupán egy gabonafaj és csak egy minőség befogadására lehetett használni. E hátrányon hazánkfiának Bujanovics Edének — a jelen század közepén a külföldi szakemberek előtt jó hírnévnek örvendő gazdának — sikerült legelőbb segíteni.

Ő a Sinclair-féle magtoronynak mindenik oldalhosszát a szokásos méretek kétszeresére és így az alapterületet négyszer oly nagyra készítette, a vékony téglafalon belül száraz tölgyfa padlókból négy magtornyot emeltetett, úgy hogy a négy torony közt az épület közepén alulról fölfelé egész végig kéményszerű üreg maradt. Ezen üregben alkalmazta a gabona fölemelésére szolgáló felhúzó szerkezetet. E felhúzó szerkezet a torony padlásán megerősített függő csigából és az ennek vájátába illesztett hosszú kötélből állt, a kötel egyik vége merőlegesen az üregbe lóg és alul egy négyszögletes deszkalap volt hozzá erősítve, melyre a felhuzandó zsákokat rakják, a kötel másik vége az épület mellé ragasztott kis mellékhelyiségek egyikébe nyult le, egy hengerkerékre tekerőzve, melynek segítségével az emelő deszkát és terhét kézi erővel föl lehetett huzni, és fönt az emelő csiga elfordításával a gabonát egyik vagy másik rekeszbe lehetett önteni. Hogy az emelő deszka ne lóbálódzék, négy függélyesen álló tölgyfaoszlop közt haladt fölfelé, a surlódás mérséklése végett pedig az emelő deszka két érczhengerrel volt ellátva, a tölgyfa oszlopokba pedig belső felszínükön egy-egy vassín volt felülről végig beeresztve.

Az első ily rendszerű magtárt az 1844. évben építtette a magyar fölfedező fehérpataki zemplénmegyei birtokán.

A régi gabonaraktározási rendszer tehát lényeges javításokon ment már keresztül; itt még a javításra való törekvésnek azon másik irányáról kell röviden megemlékeznünk, mely a magtárkezelésben eddigelé kizárólag alkalmazott kézi erőnek mechanikai munkával való helyettesítését tűzte ki czélul.

A gabonatömegnek mechanikailag való mozgatására irányuló egy kísérletről már megemlékeztünk a francia Vallery-féle forgatós magtár leírásánál. A mechanikai munkának másféle alkalmazását látjuk a Franciaországban még ma is meglevő nagy gabonaraktárakban, melyekben a gabona fölemelése gőzdarúk segítségével történik. Kiterjedtebb és ügyesebb alkalmazást nyertek a különféle mechanikai szerkezetek az angol tengerpart nagy dockjai mentén épített gabonaraktárakban.

E mechanikai szerkezetek eleinte csak a gabonatömeg könnyebb fölemelésére és szétosztására voltak czélozva, később azonban a gabona szellőztetése, a fenyegető vagy kezdődő romlás feltartóztatására és a gabonaminőség egalizálására is mechanikai szerkezeteket igyekeztek alkalmazni.

A czélszerű magtári szerkezetnek a gabona — mint forgalmú árú — minőségére gyakorolt hatását akkor kezdték kiválóbb figyelemre méltatni, midőn a magtárak az árú minőségéért szavatolni kezdtek s ekkép a warrant üzlet eszközei lettek.

Az első ilyenemű szerkezet a gabona függélyes irányu emelésére szolgáló paternoster volt, vagyis két henger közt kifeszített végnélküli szalag, rajta emelő vedrek, melyek alul a gabona felső rétegébe merülve megtelnek és a szalag forgása közben a felső hengerhez érve tartalmukat a szétosztó cső nyílásába öntik.

Később vízszintes irányban fekvő végnélküli szalagot alkalmaztak a magtárakban, melyen a gabona ugyanazon padlásnak másik részére továbbított. Ezen szalag kenderből vagy kaucsukkal impregnált szövetből készült, rendesen 30—40 centiméter széles volt és a kifeszítésére szolgáló két öntött vashenger gyors forgása közben a gabonát oly nagy eleven erővel ragadta tova magával, hogy a gabonaszemek nem potyogtak le a szalag szélein, hanem félkenyér alakban mintegy oda tapadtak. Maga az út szalad itt a terhével.

Két ily végtelen szalag által egy garmadába szállított gabona tökéletesen egalizálódik, szem szemmel érintkezik, a mellett jól át is szellőződik, a mi hibás minőségű gabona konzerválásánál kiválóan fontos.

MIKLÓS ÖDÖN.

GAZDASÁGI HALADÁSUNK ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY.

— Harmadik és befejező közlemény. —

Miután már sorra vettük a nagy foglalkozási csoportok számarányát és szólottunk ez arány várható alakulásáról a közel jövőben: hátra van még a felelet arra a kérdésre, minő hányadot képez népességünkben a tulajdonképeni munkásosztály, társadalmunknak az a nagy osztálya, melynek sorsa a munkára irányuló kereslet esélyeitől függ. E hányad meghatározása kétségkívül alapvető feladata a társadalmi statisztikának.

Sajnálattal kell bevallanunk, hogy még legutolsó, nagyobb körütekintéssel készült foglalkozási statisztikánk sem ad kielégítő feleletet e kérdésre, nem hogy régebbi népszámlálásaink adatainak felhasználására s így régebbi állapotokkal való összehasonlításra gondolhatnánk.

Szoros határvonalat a tisztán munkája után élő, idegen munkaadó szolgálatára utalt elem s a vagyonnal bírók közt a meglévő adatok alapján épen nem vonhatunk. Megközelítőleg azonban a következő számítást állithatjuk fel. Volt idegen szolgálatban álló, illetve ilyen szolgálat keresésére utalt egyén a következő rovatok alatt:

napszámos az összes termelési ágakban	1,637.109
szolga, hivatalokban s az értelmiség szolgálatában	36.426
házi cseléd	376.270
földmívelésnél alkalmazott szolga	580.217
bányászat, ipar, kereskedelem és közlekedésnél alkalmazott munkás és szolga	234.040
bányászat, ipar és kereskedelemnél alkalmazott segéd és tanonc	297.493
összesen	3,161.555

Ez összeg az 1890. évi népszámlálás által talált kereső népességnek¹⁾ kerekszámban 40⁰/o-át (pontosabban a kereső polgári népesség 41³/o-át) teszi. Ha e csoportokat az ország össznépességéhez akarjuk viszonyítani, a gyermekeket s általában a hozzátartozókat is számításba kell venni, a mikor is a fentínél valamivel alacsonyabb arányt kapunk, miután a szóban forgó rétegekben a keresők az eltartottakhoz viszonyítva az átlagosnál magasabb arányt képviselnek és pedig daczára annak, hogy ép e rétegek szaporasága kétségtelenül magas. Ez onnét van, hogy a szegény ember hozzátartozói, neje és gyermekei reá vannak kényszerítve az önálló keresetre. Mig a többi osztályok aszszonyai és leányai jó részben a háztartással foglalkoznak s így a nem keresők rovatába tartoznak, addig a napszámos felesége legtöbbször maga is napszámba jár; gyermeke, a mint munkaképes, szintén mint napszámos vagy gyári munkás, esetleg házi cseléd, keresi kenyerét. Következik ebből, hogy a most kiszámított proletár-osztály az össznépességben nem foglal el egészen oly magas hányadot, mint kereső tagjai az összes kereső népesség közt.²⁾

Daczára e körülménynek, melyet azért hoztunk fel, hogy a nagyításnak látszatát is kerüljük: mondjuk, e körülmény tekintetbe vételével is elmondhatjuk, hogy megközelítő számításunk a proletár-osztályt hozzátartozóival az összes népesség erős harmadára teszi. Már most meg kell engednünk, hogy számításunk sokféle kifogás alá esik. Tudjuk jól, hogy a falusi napszámosoknak, kik magukat ilyeneknek vallották be, gyakran van egy kis darab földjük vagy legalább házuk. Ugyanez áll a mezőgazdasági cselédekről — sőt a házi cselédekre is sokszor vár otthon egy kis örökség. Az iparos-segédek — bár azoknak nem jelentéktelen hányada t. i. 14² százaléka volt a népszámlálás időpontjában munka nélkül — leg-

¹⁾ Itt a házi cselédeket is beleértve, kiket népszámlálásunk feldolgozása az eltartottakhoz sorolt, minek ott meg van a maga értelme.

²⁾ Számszerűleg az arányokat keresők és eltartottak közt csak a közelebb meg nem jelölt napszámosoknál és az értelmiségi szolgáknál különíthetjük el. Amott 1,242.284 keresőre 1,196.155 eltartott esik, emitt 36.426 keresőre 49.702 eltartott. A birodalmi arány az összes foglalkozásoknál, a házi cselédeket is keresőknek véve, 7,766.184 a 9,697.605-höz, tehát az eltartottak az összes foglalkozások átlagában sokkal nagyobb arányt képviselnek, mint a napszámosoknál, hol még több a kereső, mint az eltartott.

alább is némi kilátással bírnak arra, hogy előbb-utóbb önálló iparosokká lehetnek s így csak átmenetileg tekinthetők idegen munka után élőknek. Az utóbbi pontot illetőleg azonban nem szabad feledni, hogy az önállóvá lett segédek a dolgok természetes folyama szerint új munkakereső segédek pótolják s így ez osztály egyedeiben ugyan változik, de tömegében állandóan megmarad, ha ugyan nem apasztja azt — mint minden valószínűség szerint apasztja — a gyáripár versenye, mely esetben természetesen e csökkenést a proletár nagyipari munkáshad megfelelő emelkedése kíséri.

De a többi kifogást illetőleg sem szabad feledni, hogy az illetéktelenül a munkásosztályba sorolt egyénnel szemben állanak azok, kik csoportosításunkból kimaradtak, daczára annak, hogy tisztán munkájuk után élnek, akár idegen szolgálatban, akár nem. Ki számlálhatja meg például a szellemi proletariátust, melynek magasabb minősítése csak arra jó, hogy annyival érzékenyebben sujtásák a megélhetés gondjai.¹⁾ Az anyagi munka mellett maradva: több mint valószínű, hogy a magukat földműveseknek vallott falusi lakók és családtagjaik nem jelentéktelen részben, bár némi földdel bírnak is, annyira idegen munkára vannak utalva, hogy csak egy hajszál választja el őket a tulajdonképi proletároktól. S a vagy negyedmillió saját számlájára dolgozó kisiparos közt is hány van, ki napszámba jár, kinek helyzete csak annyiban különbözik a gyármunkásától, hogy munkahiány esetén elszigeteltebben áll, mint amaz!

Egyébiránt akár elfogadható a felvettük szám, akár nem, a lényegesebb kérdés minden bizonynyal az, hogy mikép fejlődik e szám, emelkedik, stagnál avagy apad-e? Nem a statikai, hanem a dinamikai szempont érdekel bennünket első sorban, a minthogy nem a tényleges létszám, hanem annak mozgása az, mely ez osztály anyagi helyzetének változására befolyással bír.

E kérdésre szintén nem tudtunk statisztikailag megbízhatóan válaszolni. A jelek azonban azt mutatták, hogy a termelés majd minden ágában növekedőben van az idegen munka keresésére utalt egyének aránya. A földbirtoknál valószínű, hogy tömörülés van folyamatban s a nagyobb birtok megtartja a tért, míg a másik félen a földelaprózás szaporítja a

¹⁾ Az 1890. évi népszámlálás pl. a díjnokok számát 5.137-re teszi.

saját gazdaságuk után megélni már nem tudók arányát. Az iparnál a nagyüzem hódításai előreláthatólag nagy mérveket fognak ölteni nálunk is és az önálló aránya a függőkkel szemben egyre kisebb lesz: ugyanez áll a természeténél fogva nagyüzemet képező vas- és szénbányászatra, bányászatunk ezen legfontosabb ágaira s a modern közlekedési eszközök is ide hatnak közre: a szállítás szervezete ez irányban halad.

Elfogadva tehát, hogy a proletárosztály növekedőben van, hogy tehát más szóval a számbavehető saját vagyonnal vagy saját vállalattal nem bírók, vagyis a szoros értelemben vett munkásosztály tagjai a népesség növekedését meghaladó mértékben szaporodtak: nyilvánvaló, hogy a népesség mind nagyobb hányadának sorsa azon fordul meg, hogy mikép alakul a munkabér, mi viszont attól függ, hogy a munkakereslet hogyan fog aránylani a növekedőben levő munkakindálathoz.

Ez utóbbi kérdésre szintén nem adhattunk biztos választ s csak arra a két nagy ellentétes erőre utalhattunk, mely itt kétségkívül működésben van s melyek eredőjétől függ a változás iránya: értjük a termelés fokozódását, intenzívebbé tételét egyfelől és a munkakímélő eszközök, gépek egyre terjedő alkalmazását másfelől. A nélkül, hogy ismételni akarnók a mondottakat, hivatkozunk arra, hogy láttunk termelési ágakat, melyekben a munkásszükséglet — viszonylag legalább — apadóban van és láttuk azt is, hogy vannak erősen növekedő számú kezek, illetve főt igényelő pályák. Láttuk, hogy a kérdés súlypontja viszonyaink közt mindenestre a földmivelés munkásszükségletén nyugszik: csak akkor, ha itt a népesség növekedésével nő a kereslet munka iránt, csak akkor várhatjuk a munka jutalmának kielégítő alakulását.

Sajnos, hogy a munkabérek fejlődésmenetéről tudomásunk nincs. Ha azonban volna is oly statisztikánk, mely a napszám nagyságáról s az abban beállott változásokról tájékoztat: nem szabad feledni, hogy a munkás anyagi helyzetének fejlődését igazán jól csak az évi keresménynek az évi fogyasztással való összevetése, tehát a tudományban ugynevezett reál munkabér vagy a munkásbudget tükrözi vissza. Évi keresményt kell mondanunk, mert mit használ például a mezőgazdasági napszámosnak, ha aratás idején a bér kétszer oly magas is, mint annak előtte, de a nyári munka rövid időszaka után hamarosan beáll a munkaszünet, míg régebben

késő őszi, vagy még télen is tartott a mezőgazdasági termékek piacszarvitelét megelőző munka? Könnyű kiszámítani, hogy például a munkanapok 40%-kal való csökkenését a napszám 65%-os emelkedése sem pótolhatja.

De az évi keresmény pénzértéke sem ad megbízható képet a munkás helyzetéről, míg azt a munkás kiadásaihoz nem viszonyítjuk. S ha igaz is, hogy az elsőrendű élelmi cikkek s aztán, illetve még fokozottabb mérvben, az ipar termékei ujabban olcsóbbakká váltak: nem szabad feledni, hogy a munkás a pénzgazdaságra való átmenetelt, mely szemünk előtt folyamatban van, pénzbeli kiadásai nagy növekedésével éli át. Ha az arató a maga részét — rendesen jó olcsón — eladja gazdájának vagy a korcsmárosnak és pénzen vesz lisztet, többet veszít a réven, mint a mennyit a vámon nyert. S tudjuk azt is, hogy a közösök felosztása éppen a szegény elem gazdaságának vált csapásává s elütötte azt azoktól a forrásoktól, melyek azelőtt készpénz kiadásait oly alacsony színvonalon engedték tartani.

Bár nem kételkedünk abban, hogy vannak hazánkban oly vidékei, hol a munkás helyzete az utolsó évtizedek alatt örvendatosan javult, több, mint kétséges, hogy e javulás az általános szabályt képezte volna. A kivándorlás növekedésétől, melyre alább visszatérünk, eltekintve, a népesség satnyulása, mint az az ujonezozási lajstromokból kitűnik s a pálinkaivás terjedése, melyről az általános tapasztalat szól: oly jelek, melyek éppen nem mutatnak a munkásnépesség sorsának javulására. Nem akarunk az alföldi munkásmozgalomra kitérni: ámde az ott kiderített tények különleges okokon (vizszabályozási munkálatok megszűnte) kívül általános természetű tényezőkre is utalnak. A törpebirtokok terjedése az alföldön és a növekvő haszonberek, melyeket ott a munkaerejét érvényesíteni kívánó törpebirtokos vagy proletár fizet, szintén azt bizonyítják, hogy e részen, melynek népessége a folyó században valóban óriási méretekben emelkedett, az adott birtokviszonyok mellett már a túlnépesedés veszélye állott elő s a munkásosztály sorsa határozottan megromlott. Ugyancsak a túlnépesedés tünetei jelentkeznek a Dunántúl, a hitbizományok s egyházi birtok e klasszikus hazájában, hol a szőlők pusztulása is legerősebben hatott s a hol a munkásosztály kedvezőtlen helyzetére az alább említendő nagy kivándorlás vet erős vi-

lágot. A felvidék népessége már csak lassan emelkedik, s a nép általános szegénysége és igénytelensége mellett tán a munkások viszonyai nem tűnnek fel oly rosszaknak, mint a milyeneknek azokat elfogulatlanul tekintenünk kell.

Mielőtt a kivándorlás nagy kérdésére térnénk át, vessünk egy pillantást a gazdagokra. Semmi kétség, hogy a század második fele, hogy ép napjaink nagyon sok példáját mutatják a rohamosan nagyra nőtt vagyonoknak. A vagyon azelőtt úgyszólván egyetlen alakja, a földbirtok, melyhez azután a kereskedői vagyon járult, ma már igen erős vetélytársra talál a sokkal nagyobb expansiv képességgel bíró ingó vagyonban. Az ipari nagyüzem mellett az u. n. liberalis foglalkozások is, bár ez utóbbiak csak kivételesen, alkalmul szolgálnak nagy vagyonok felhalmozására, míg az üzérkedés, a bankok szolgálata, esetleg halmozottan is, rendkívül magas nyereségeket juttat néhány szerencsés üzleti szellemű egyénnek. Még rohamosabb volna e folyamat, ha a nagy vagyonok felgyűjtését nem korlátozná a jövedelemmel párhuzamban hihetetlen mérvben emelkedő kiadás, mely aztán a kevésbé szerencsések által is utánoztatva, oda vezet, hogy a nem rég még igen magasnak tartott bevétellel bírók ma már nem tudnak semmit félretenni. Sajnos, hogy a nagy jövedelmek alakulásáról ép úgy nem birunk statisztikai felvilágosítást nyújtani, mint az osztálymozgalomról. A legújabb adóstatistika¹⁾, bár távolról sem elégíti ki a szociálstatisztikus igényeit, mint a maga nemében első, megérdemli, hogy egy pillanatra megállapodjunk nála és szemügyre vegyük azon adatait, melyek a nagy jövedelmekre vonatkoznak. A »jövedelem statisztika« feliratú táblázat²⁾, mely a csupán I. o. keresetadót fizetőkre, úgy látszik, nem terjed ki: a Dráván innen 3,391.045, azon túl 477.734 adózó jövedelméről számol be, már a mint e jövedelem az adókivetés segítségével megközelíthető, jobban mondva, tényleg megközelítettett. A 10.000 forintot meghaladó jövedelemmel bírók száma a Dráván innen 1864, azon túl 122. Sajnos, hogy e számok úgy a természeti, mint a jogi személyeket, nevezetesen a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokat is magokba foglalják, miért is azok

¹⁾ »Egyenes adó statisztika.« Kiadja: a m. kir. pénzügyminiszterium. Budapest. 1893.

²⁾ Ld. a 267. l.

csak úgy volnának céljainkra használhatók, ha ez utóbbiakat levonhatnánk. Más kimutatások szerint, melyek — melleleg mondvá — nem igen állanak összhangban a fentemlitettel ¹⁾, a Dráván innen 419, azon túl 11 oly vállalat van, mely 10.000 forintnál nagyobb jövedelem után adózik. Ezek levonásával számaink 1.445-re, illetve 111-re apadnak, tehát a szóban forgó adózók összegéből csak gyenge fél-ezredrészt, illetve — a Dráván túl — csak egynegyed-ezredrészt képeznek. Már most igaz ugyan, hogy a jövedelem nem mindig vagyonból ered, de adózási viszonyaink ismerői el fogják fogadni feltevésünket, hogy az itt szóban forgó nagy jövedelmek, ha nem kivétel nélkül is, de legalább jelentékeny kivétel nélkül ingatlan vagyonból vagy tőkéből erednek. ²⁾ Ha e jövedelmeket tőkésíteni akarnók, úgy legalább is 200.000 frt., de a valóságban átlag tán félmillió frt. is volna az a minimális vagyon, melylyel a szóban levő adózók birnak.

Sajnos, hogy a mint e számok megbízhatósága maga is kételyekre ad okot ³⁾, úgy még rosszabbul, mert teljesen sta-

---

¹⁾ Ld. a »Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója» című táblázatot a 173 s köv. lapon, továbbá a »Bányaadó» kimutatásánál a 171. lapon a részvénytársulati bányákat. Feltűnő, hogy míg a 273. l. az 1890. évi alapon az anyaországban csak 1 százezer forinton felüli jövedelemről szól s azon felül nem ismer megadózás alá került jövedelmet, addig a nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál 2 százezeren felüli, egy 200.000 frton, s egy 400.000 frton felüli jövedelmi vállalat szerepel 1891-ben. Alig hihető, hogy egy év alatt ily változások állottak volna be.

²⁾ A többször hivatkozott statisztikai füzet a III. oszt. keresetadóra vonatkozó kimutatásaiban az adókvető bizottságok által 1890—92. évekre kivetett adónál ugyan Budapes'ten 205 s a vidéken 181 oly keresetről szól, mely 10.000 forintot meghalad, tehát a Dráván innen csupán a III. o. keresetadó alá tartozó jövedelmek számát közel négyszázra teszi; de tekintve azt, hogy ép a legmagasabb jövedelmi összegek még magasabb számban fordulnak elő, mint az 1890-re vonatkozó jövedelmi táblázatnál, mely az összes jövedelmet volna hivatva feltüntetni: azt kell hinnünk, hogy az utóbbiakban sokkal kevesebb nagy kereset szerepel, mint a kereseti adó kimutatásokban. Az eltérés azonban oly feltűnő — itt 15 adózó 100.000 frton felüli keresettel, ott csak 1 —, hogy az egész adatgyűjtés megbízhatóságát kétes színben tünteti fel.

³⁾ Ld. az előző jegyzetet. Minden bizonynyal pótolhatlan kár, hogy a szociálstatisztika szempontjából is oly rendkívüli jelentőségű adatgyűjtés, minő az egyenes adók statisztikája, nem készült kellő körültekintéssel és megbízhatósággal.

tisztikai támasz nélkül állunk annak megítélése szempontjából, hogy a nagy vagyonok felhalmozódása minő mérvben halad előre. Bizonyos azonban annyi, hogy a termelés több ágának elég gyors áttérése a nagy üzemi alakra természetszerűen fokozza a nagy jövedelmeket és feltartóztathatlanul előidézi a vagyonegyenlőtlenség növelését, s ezzel mindazon erkölcsi és politikai bajokat, melyek a vagyon extrém megoszlásával járnak.

A kivándorlásra áttérve jelezhetjük, hogy itt szilárdabb statisztikai talajra jutottunk. Különböző források, különböző adatgyűjtések egybevetése közel hason eredményekre vezet, melyeket azért czéljainkra teljesen megbízhatóknak tekinthetünk. Ezuttal különben kevés adattal beérhetjük.

Egyik fontos kivándorlási irány tudvalevőleg az amerikai. Ennek képét az Egyesült-Államok hivatalos jelentése alapján következőkben lehet egybefoglalni. A nyolczvanas években az évi kivándorlás több hullámvonallal birt ugyan, de 18.000 főt csak egy évben ért el. A visszaköltözések tekintetbe vételével egész veszteségünket az 1890. évi népszámlálás időpontjáig e révén 80.000 főre becsülhetjük.¹⁾ Az utolsó években — daczára a sokat emlegetett védrendszabályoknak, melyeket az Egyesült-Államok törvényhozása az idegen munkások versenyének kizárására alkotott — nem hogy apadt volna, hanem rohamosan felszökött a magyar kivándorlás. 1890-ben 24.994, 1891-ben 27.548, 1892-ben 32.683 és 1893-ban az első félév alatt 16.476, vagyis negyedfél év alatt összesen 101.701 magyar kivándorlót találunk kimutatva. Tudva van, hogy legujabban a magyar vidékekről, a Duna jobb partjáról s az ország más részeiből is nagyobb mérvű kivándorlás indult meg az Oczeánon túlra. Számszerű adataink azonban ez újabb mozgalomról nincsenek.

A másik kivándorlási irány Románia. Itt a székely kivándorlás ősrégi: a hegyei közt túlszaporodott nép megy át a határon. Nem akarjuk itt az erdélyi nemesség bűnét feszegetni s arról a lassú, de következményeiben oly kimérhetetlen horderejű folyamatról szólni, melylyel az oláh jobbágy, mint igénytelenebb, meghunyászkodóbb faj, elfoglalta a magyar helyét, míg most aztán, mint a nemezis különös játéka,

¹⁾ Ld. a »Magyar statisztikai közlemények« új folyama I. kötetében a tiszta magyar szövegű kiadás 71. lapját.

a régi szolga turja ki urát ősei örökéből, a nemzetiségi pénz-intézetek kölcsöneivel vásárolva meg a földet. Tény az, hogy a székely kivándorlás tart egyre s a székely ifjak gyári alkalmazása, bármily szép szándékból indult is ki, mint orvos-ság csak egy csepp a tenger vizéhez képest. A kívándorlás nagyságát számszerűleg megállapítani, daczára többrendbeli kísérletnek, nem vagyunk képesek; némi vigasztalással szolgálhat azonban az a tény, hogy az Erdély déli részéből Romániába vonult oláh kivándorlók száma minden valószínűség szerint meghaladja a székely kivándorlókét.

De térjünk át az ország másik szélére és nézzük a Dunántúl vándorlási mérlegét. A mellett a nagy zaj mellett, melyet a felvidéken az amerikai kivándorlás okozott, alig fogja valaki is sejteni, hogy az ország gyöngye, a Duna jobb partja, 1880—90. közt több embert vesztett el vándorlás folytán, hogy többen ragadták ott meg a vándorbotot, mint a Tisza jobb partján. Mig ez ország rész vesztesége az 1880—90. évtized alatt 94.714 főre rúgott, a Dunántúl ugyanazon idő alatt 100 ezeret is meghaladó fogyással¹⁾ zárta le vándorlási mérlegét. Hat megye van itt, mely 10 év alatt népességének több, mint 5⁰/o-át veszté el vándorlások révén: ezek emelkedő sorrendben: Sopron, Vas (mindkettő 5¹/o veszteséggel), Fejér (5⁶/o veszt.) Veszprém (5⁹/o), Somogy (6²/o) és végül a latifundiumok egyik klasszikus megyéje Moson, hol a veszteség egészen közel áll a 10⁰/o-hoz (9⁸/o), vagyis a népességet egyenesen megtizedelte az elvándorlás. Hasonló arányokat csak a felvidék egypár megyéjében találunk.²⁾

Tudjuk jól, hogy a Duna jobb partjának vándorlási vesztesége részben a többi részek nyeresége. Budapest felszívó ereje mellett a Horvát-Szlavonországba irányuló kivándorlás játszik nem csekély szerepet. Mindkettőnek közös vonása az, hogy a magyar állam népességében nem idéz elő fogyást, bár a Dráván túlra való költözés az ethnografailag vett magyar nemzetre nézve, sajnos, biztos veszteséget képez.

¹⁾ A születések többlete a halálozások fölött tett 1881—1890. évtizedben 291.169 lelket, a jelenlevők száma azonban tíz év alatt csak 187.020-al szaporodott, a vándorlási veszteség tehát 104.149 főre rúgott.

²⁾ Nevezetesen Sáros megye 13¹/o, Szepes megye 12⁸ és Abauj-Torna 9⁹/o veszteséget mutat tíz év alatt.

Ámde e mellett nagy az a tömeg is, mely a Magyarbirodalom határait átlépi. Nem is említve a csak legujabban fellendült amerikai kivándorlást, a kereset végett Ausztriába kivándorlók száma az országrész 104 ezer főnyi veszteségéhez kétségekivül nagy contingenssel járul.

Jellemző bizonynyal az, hogy a magyar anyaország mérlege Ausztriával szemben 89 ezer fővel, Horvát-Szlavonországgal szemben pedig 71 ezer fővel passzív áll. Ennyivel több a nevezett országokban távollevő magyar, mint az onnét hozzánk került egyén. S ha végezetül a tíz év vándorlási főeredményét tekintjük át, azt látjuk, hogy a Magyarbirodalom vesztesége 200 ezer főt meghalad s miután a Dráván túli rész bevándorlási többlettel bír, az anyaország vesztesége 227.800 fő.

E veszteség még nagyobb volna, ha a kivándorló áram mellett más, bár sokkal gyengébb, ellenáram nem haladna. Értjük a galicziai bevándorlást. A galicziai honosok száma hazánkban 1880-ról 1890-re megkétszereződött. Hogy e mozgalom nemcsak nem képez ellenértéket a kivándorlókért, hanem gazdaságilag egyenesen káros hatású, arról északkeleti megyéink állapotainak ismerői eleget tudnának beszélni.

Ám azt lehet felhozni a mondottakra, hogy a kivándorlás gazdasági hatása ép a szociálpolitikai szempontból csak jó lehet: a proletariatus levezetése mint valami biztonsági szellentyű működik; a kivándorlottak egy része pénzt küld haza, az otthonmaradtak keresete pedig — néha igen szembeszökő módon — javul. Mindez igaz és ha nem tekintjük a nemzetiségi szempontot, hogy t. i. a kivándorlók jelentékeny része — a túl a dunai és székely kivándorlók — magyar s a távozó Tisza balparti tótok legalább is mint csendes, nemzetiségi szempontból közönyös elem ismereteseke mondjuk, ha nem tekintjük a kérdés ezen oldalát, úgy a kivándorlásban csakugyan nem láthatunk mást, mint az alsó osztályok nyomorult helyzetének egyik jelét, vagy ha úgy tetszik, jelét annak, hogy ez osztályok jobb sors után vágyódnak s annak kedvéért hazát cserélni képesek. De mi lenne akkor, ha, mi épen nincs kizárva, e vágy és az azt követő tett, általánosulni talál? Ha az a pár millió földműves munkás, kit nem köt a hazához egy darabka föld, igazán tömegesen megindul kifelé?

Bezárhatjuk immár fejtegetéseinket, vagy, hogy igazabban szóljunk, találgatásainkat. Az eredmény nem volt kedvező, az eszmények, a melyek a társadalmi élet tanában a szociálpolitikai fejlődést illetőleg ma uralkodnak: *a társadalom összhangzatos haladásának eszménye*, s nevezetesen az az eszmény, mely az alsóbb osztályok jövedelmének legalább is a nemzeti termelés emelkedésével arányos emelkedését kívánja: nálunk, legalább az ország igen sok vidékén, nem közeledni, hanem távolodni látszik a megvalósulástól.

S ki mondja meg, hogy a munkának az a nagymérvű helyettesítése tőkével, mely szemeink előtt folyik, meddig fog túlerős nyomást gyakorolni a munkás keresetére; hogy az átmeneti állapot, melyben vagyunk, meddig fog tartani, s mikor áll be a fordulat, melyre Leroy-Beaulieu ismert tana a vagyonegyenlőtlenség csökkenési tendenciájáról — melyet Goschen, a volt angol pénzügyminiszter, Angliára vonatkozólag is érvényesnek talált — alapítva van? A két nyugati kulturállam helyzete, azt hisszük, ma még kivételes. Franciaországban a stagnáló népességnek Mill által annyira dicsért képe, nagy birtokmegoszlással, nagy gazdasági érzékkel minden osztályban és demokrata, a vagyonfelosztást a családban kikényszerítő jogintézményekkel: ez országban a növekedő termelés a munkakinálat változatlanságával természet-szerűleg maga után vonja a munkások helyzetének fokról-fokra való emelkedését. Emitt az angol ipar fölénye, mely jó részben az angol munkás rendkívüli munkaképességén alapul, foglalkozást és pedig jól fizető foglalkozást biztosít a munkások folyton növekedő hadának s az a kitűnő szervezet, mely az egység erejét kölcsönzi oda a tömeg súlyának, igaz, rossz idők hosszú évtizedei után, növekvő részesedést szerzett a munkásosztálynak a nemzeti jövedelemből. Ezek hiányzanak nálunk és hiányozni fognak még soká. Ha tán a vagyonegyenlőtlenség nem is fog oly mérveket ölteni hazánkban, mint azt az Egyesült Államokra nézve a Census adatai alapján egyik jeles szakember legujabban kiszámította,¹⁾ hogy t. i. a nemzeti vagyon 70%-ka a népesség 9%-ának kezei közt van: a tendentia, úgy látszik, meg van ez irányban.

¹⁾ Ld. Holmes G. K. értekezését a »Political Science Quarterly« 1893. évi deczemberi számában: »The Concentration of wealth« czím alatt

Igaz, hogy a modern államnak hatalmas eszközök állnak rendelkezésére e folyamat ellensúlyozására s igaz az is, hogy a mai államok nem riadnak vissza erős szerek alkalmazásától, ha a szociálpolitikai fejlődés szabályozásáról van szó.

Nem kételkedünk abban, hogy a magyar állam és társadalom is — viszonylag már közel jövőben — kénytelen lesz mélyreható szociálpolitikai reformok kérdésével foglalkozni. E helyen nem lehet feladatunk ezekre kitérni: a felhozottak után azonban annyit, azt hisszük, bátran elmondhatunk, hogy hazánkban a szociálpolitikai reformok súlypontja a mezőgazdasági téren, a földbirtok viszonyok megváltoztatásában keresendő.

Célunk, jelen szerény tanulmányukban, tulajdonképp csak az volt: felhívni a figyelmet társadalmi viszonyainkra vonatkozó ismereteink rendkívüli hiányosságára. Abban, azt hisszük, nem lehet kétség, hogy mielőtt valamely reformról beszélni lehetne: kell, hogy a létező viszonyok s azok menete alaposan felderítettessenek. *Minden észszerű emberi cselekvésnek legfőbb szabálya az, hogy a megismerésnek meg kell előznie az akarást. Áll ez az államra is. Ezért van szükségünk e téren mielebb és minél több világosságra!*

Befejezésül a társadalmi statisztika terén céljaink érdekében szükségesnek látszó adatgyűjtésekről, illetve a létező adatgyűjtéseken belül kíváncsúnak mutatkozó ujitásokról akarván röviden szólni, a fentiek nyomán először is azzal a kérdéssel foglalkozunk: mikép lehetne az egyes társadalmi osztályok tagjainak számát szabatosan megállapítani s ilykép egyuttal a bekövetkező változásokról megbízható képet szerezni.

Mindjárt e helyen megjegyezhetjük, hogy ez a kérdés nemcsak a legszorosabb szociálpolitikai szempontból érdekli a társadalmi tudományok művelőit, hanem ugyyszólván minden társadalmi ismeretágnak foglalkoznia kell vele. A mily arányban a szociológia fejlődik, oly arányban jó annak tudatára, hogy nem a Quetelet átlag-embere, hanem az egyes embercsoportok, melyeket közös nevelés, közös foglalkozás, stb. tett egyneműekké, képezik a társadalmi élet ismeretének helyes

kiindulási pontját¹⁾ s e csoportok különválasztása nélkül úgy nem hatolhatunk be a népek életének titkaiba, mint a hogy a szervetlen világ kutatója nem ismerheti meg az egyes érczek természetét, a nélkül, hogy azokat elemekre ne bontaná, a szerves lények tanulmányozója nem ítélhet az egész test életműködése felett, ha az egyes szervek működését nem ismeri. Azért látjuk, hogy a demografus külön-külön kutatja az alsó, közép és felső osztályok szaporaságát, az egyes foglalkozási nemekkel járó halandóságot, betegedési arányt, stb.²⁾ a morálstatisztikus az egyes vagyoni osztályok kriminalitását, az öngyilkosságok arányát a különböző élethivatásokban, az elválásokét a gazdagoknál és szegényeknél s így tovább.

Igy állván a dolog, természetesen rendkívüli nagy fontossággal bírna a társadalmi osztályok szigorú különválasztása, sőt meggyőződésünk az, hogy *e különválasztás szabatos és egyöntetű keresztülvitele a társadalmi statisztika összes ágaiban, képezi az egyetlen szilárd alapot, melyre a társadalmi tudományoknak építeni lehet* — már a mennyiben a statisztikai induktív módszer egyáltalán e tudományokat előbbre viheti.

Hogy a társadalmi osztályok egyöntetű és szabatos elkülönítése lehetséges legyen s hogy e művelet — a mint felettébb kívánatos — a nemzetközi statisztikára is kiterjesztesség: szükség van oly osztályozási alapra, mely az összes társadalmi jelenségek tekintetében irányadó lényeges ismérvekre épít. A számos vonás közül, mely szerint az embereket egymástól megkülönböztetni s egyuttal csoportokba egybefoglalni lehet, azt hisszük, a szociologia legtöbb ágában a gazdasági helyzet az, mely fontosság tekintetében legjobban kiemelkedik. Sem az értelmi niveau, sem a test állapota nem játszik oly döntő szerepet az emberek egész életének, vagy, — hogy úgy mondjuk — egész szociológiai maga-

¹⁾ Ez a felfogás nyilatkozik meg a kiváló angol nemzetgazda, Marshall, fent idézett könyvében, mikor (a 83. lapon) a társadalmi törvényt következőleg határozza meg: »a social law is a statement that a certain course of action may be expected under certain conditions *from the members of a social group.*«

²⁾ E körülmény teljes mérvben tekintetbe vétetett a folyó évben Budapesten tartandó VIII. nemzetközi közegészségi és demografiai congresszus program-tervezetének elkészítésekor, mikor is az egyes demografiai szakosztályok ez alapon állapították meg.

tartásának alakítása körül, mint a gazdasági helyzet.¹⁾ Következik abból, hogy a társadalmi tudományok céljaira általában legalkalmasabb az a kiindulási pont, mely a szociálpolitikai kutatások sajátja: az embereknek, illetve családoknak a gazdasági helyzet, a jólét foka szerint való osztályozása.

E célra a szokásos adatgyűjtések közül még leginkább a foglalkozási statisztika volna hivatva megadni a felvilágosításokat. Miután azonban a foglalkozás csak nagy általánosságban tájékoztat az egyén gazdasági helyzetéről: szempon-tunkból szükségesnek mutatkozik e statisztikának oly átala-kitása, illetve oly gazdagítása, mely e tájékozást a szükséges pontossággal megadja.

Nagy részletezést, a jólét sok fokának megkülönbözte-tését kívánni, sajnos, nem lehet. Mert könnyű a közgazda-sági tankönyvben egy csomó fokozatot az inséges állapottól a dúsgazdagig felsorolni: de a statisztikus fogható jeleket kíván, melyeket nagyobb utánjárás és különös bírálat nélkül meg lehet állapítani.

Nézetünk szerint elég volna a következő osztályok megkülönböztetése — kezdve legalul:

1. Az idegen segély nélkül önmagukat fentartani nem képesek osztálya: hol tulajdonkép csak a közjótékony-ság által — hatóságilag vagy testületileg segélyezettek vehetők fel; a magán jótékony-ság által segélyezettek csak annyiban, a mennyiben e segélyezés nyilvános (utczai koldusok).

2. A tisztán anyagi munkájuk után élők osztálya, tehát mindazok, kik ingatlannal nem bírnak és akár mint napszá-mosok, akár mint állandó munkások (cselédek a mezőgazda-ságnál, ipari szakmunkások) idegen munkaadó szolgálatában szoktak állani — habár ideiglen munka nélkül vannak is. A napszámosok és az állandó munkások között megkülönböz-

¹⁾ Nagyon szépen mondja mindjárt könyve elején Marshall: »man's character has been moulded by his every-day work, and by the material resources which he thereby procures« és valamivel alább: »the business by which a person earns his livelihood generally fills his thoughts during by far the greater part of those hours in which his mind is at its best; during them his character is being formed by the way in which he uses his faculties in his work, by the thoughts and the feelings which it suggests, and by his relations to his associates in work, his employers or his employés. (Principles of Economics. Vol I. 2. ed. 1. lap.)

tetést lehet tenni, mi szociálpolitikai szempontból nagyon nagy érdekű, míg a közönséges és tanult munkás közt különbséget azért nem tehetünk, mert a szabatos kivitel elháríthatatlan nehézségekbe ütköznék. Hozzátehetjük még, hogy itt a három vagy négy nagy termelési ág (földművelés, ipar, kereskedés és szállítás) különválasztható, természetesen egy vegyes, illetve közelebbi meghatározást nem engedő osztály felállításával. A gazdaságilag nem termelők — házi cselédek, hivatalszolgák, stb. megkülönböztetése is érdekekkel birna.

3. Az idegen munkaadó szolgálatára utalt, de saját ingatlannal is bíró egyének osztálya, hova a napszámra is járó törpe birtokos, a házas zsellér, az aratni járó falusi kisiparos, stb. foglaltatnék.

4. Az idegen munkaadó szolgálatára nem utalt, de idegen munkást épen nem, vagy csak kivételesen alkalmazó kisbirtokos.

5. Az idegen munkást rendszeresen alkalmazó, de azért az anyagi munkában résztvevő földbirtokos.

6. Az ingatlannal nem bíró önálló vállalkozó vagy értelmiségi, vagy bármi egyéb kereső foglalkozású.

7. Az ingatlannal bíró önálló vállalkozó vagy értelmiségi, vagy bármi egyéb kereső foglalkozású.

8. Az anyagi munkában részt nem vevő földbirtokosok osztálya, kik főfoglalkozásra a 6. vagy 7. osztályba nem tartoznak.

9. A kereső foglalkozás nélkül saját vagyonból élők osztálya és pedig:

a) ingatlannal nem bírók;

b) ingatlannal bírók.

A további részletezés természetesen a foglalkozási statisztika feladata marad.

Semmi kétség, hogy ez osztályozás értéke ellen ép úgy, mint szabatos keresztülvitele ellen aggályok merülhetnek fel. Nevezetesen azt fogják mondani, hogy bármily jelentőséggel birjon az ingatlan birtoka, arra osztályozást építeni nem lehet, miután az a gazdasági helyzet megítélésére mindaddig hasznavehetetlen, míg a földbirtok hozamáról vagy értékéről tájékoztatva nem vagyunk. Ehhez járul az, hogy, kivéve a legalsóbb osztályokat, egy-egy osztály igen különböző jóléti fokokat foglal magában, így pl. a 6., 7. vagy 9. osztályok-

ban milliomosok ép úgy foglalhatnak helyet, mint szegény emberek, kiknek csak épen a megélhetésre telik.

Mindkét érdembeli kifogás teljesen jogosult, de nézetünk szerint a szóban forgó bajon egyszerű foglalkozási statisztika nem segíthet. Mert hiába használnók pl. a kisiparos vagy gyáros, szatócs vagy nagykereskedő kitételt, melyek szabatos statisztikára alkalmas alapul úgy sem szolgálhatnának: az illetők gazdasági helyzetéről kellő tájékozást így sem kapnánk. E célra — egész általánosságban — csak egy mód volna s ez az osztálystatisztikának egyenesadó-statisztikával való kibővítése. A legnagyobb tömeget felölelő 1., 2., 3., 4. és 5. osztályban e támaszra szükségünk nincs, a többiekben ellenben csakis annak, természetesen a minden egyenesadó-statisztikával szemben indokolt óvatossággal való felhasználása nyújthat megközelítő képet a jólét mérve felől s alapot arra, hogy pl. a középosztályt a felsőtől megkülönböztessük. Ha továbbá lehetséges lenne az egyenes adóknál az ingatlan hozadékát a jövedelem egyéb részeitől elkülöníteni, úgy a fentebb első helyen említett kifogás is érvényét veszítené s az ingatlan vagyon megoszlásáról is megbecsülhetetlen felvilágosítást szerezhetnénk.

Ha a szociálpolitikai szempontból egymástól külön választandó osztályok számarányáról s annak változásairól tájékozva vagyunk: hátra van még a feladat ezen osztályok gazdasági helyzetéről is tudomást szerezni s az abban beálló változásokat észlelhetővé tenni.

Közvetlen és tökéletes eszköz erre csak egy van: értjük a megbízható háztartás-statisztikát. Természetesen nem egy-két példányát a családi budgeteknek s még csak nem is az u. n. típusokat, mert hisz ép a típus megállapítása feltételezi az egyesek nagy tömegének előleges megfigyelését: hanem a nagy számban és a legkülönbözőbb osztályokról és alosztályokról készített háztartási kimutatásokat értjük. Mig ilyenekkel nem rendelkezünk, csak kisegítő módozatokról lehet szó, csak egy csomó jelet halmozhatunk fel, a nélkül, hogy az egyes osztályok gazdasági helyzetéről teljes képet kaphatnánk.

Ilyen jelekül másokat kell a felsőbb osztályok szempontjából, meg az alsók szempontjából is kiválasztanunk. Így pl. amott a nagy lakások (pl. 5 szobás s azon fölül) száma, az

élvezeti cikkek azon nemeinek fogyasztása, melyeket csak a gazdagok szerezhetnek meg, a házi cselédek száma, a parkok, vadaskertek területében beállott változások, nagy alapítványok s hasonló jelenségek egész felszámolhatatlan sorozata kisebb-nagyobb mérvben enged következtetni ez osztályok helyzetére, a nélkül, hogy legjobb esetben is pontosan megmérni engedné annak változásait. Nagy óvatossággal és nevezetesen több ily jel összetalálkozása esetén azonban bizonyos fokú meggyőződést szerezhetünk a dolgok folyásáról. Legjobb, mert legteljesebb mérvvessző volna az ez osztályok egész jövedelmét, illetve vagyonát feltüntető egyenesadó-, illetve örökösödési - adóstatisztika. A földbirtokosokat illetőleg a teher-statisztika, a meghatározott fizetést élvezőknél, nevezetesen a hivatalnokoknál az évi fizetés (beleértve a járulékokat) változásai adnak további tájékoztatást. A mennyiben itt pénzben kifejezett jövedelemről, vagyonról van szó, természetesen az »index-number« tekintetbe vétele is megkívánatik.

Az alsóbb osztályoknál a fogyasztási statisztika mellett, illetve előtt, a munkabérstatisztika az, a mely hivatva volna a szükséges felvilágosításokat megadni. Mint említők, nem a napszám, hanem az évi kereset nagysága az, a mi bennünket a munkás helyzetéről — az ő saját külön index-numbere segélyével — tájékoztatni egyedül képes. E statisztika készítése azonban nagy nehézségekkel jár. Ott, a hol a kötelező munkás-biztosítás be van hozva, e nehézségeket jól-rosszul le kellett győzni s így ez adatok értékesítésének mi sem áll utjában, feltéve, hogy azok összeállítása céljainknak megfelelő. Ennek biztosítása azonban, valamint általában a nagy munkásosztály állapotának folytonos nyilvántartása a mai művelt államokban már a hivatalos statisztikának külön önálló ágává nőtte ki magát s külön szervet képzett ki magának. Ez az oka, a miért a vonatkozó problémákkal e szűk helyen foglalkozni meg sem kíséreljük. Azzal a kívánsággal zárjuk le ez áttekintést, hogy a szociális viszonyok statisztikája, mely, sajnos, mostoha gyermekét képezi ma már sok téren eléggé kifejlett hivatalos statisztikáinknak, mielőbb arra a magaslatra emeltessék, mely azt fontosságánál fogva megilleti.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

A JEGYBANK KÉRDÉSE.

Kevés politikai természetű előterjesztés részesedett még abban a kiváló szerencsében, hogy oly osztatlan elítéléssel találkozzék, mint a hogy ez az osztrák-magyar banknak a jegykibocsátási privilégiumra vonatkozó, e napokban ismertessé vált propositiójával történt. Nem akadt se politikus, se publicista, a ki védelmezte volna a banknak azt a lehetetlenségében szinte humoros kívánság-lajstromát, a mely csodálatosan gazdag a kérdésben és csodálatosan szegény az ígéretekben.

Mintha a bank vezetői még mindig a régi jó időket élnék, a mikor még oly vidáman lehetett uzsoráskodni a magyar állammal is, de Ausztriával is; mintha még mindig virágoznék az a kor, a melyben oly szépen lehetett leonin szerződéseket kötni az országgal, az ő tehetetlenségében, az ő pénzügyi szegénységében. S azt hiszem, ezeknek az időknek az emléke jelent meg a közvélemény előtt, a mikor mélységes felháborodással utasította vissza a bank álláspontját, a mikor — biz ez szokatlan minálunk — egyáltalán oly élénken foglalkozott a kérdéssel.

Helyén való dolog, hogy a »Közgazdasági és Közigazgatási Szemle« is foglalkozzék e kérdéssel, politikai szenvedélyesség nélkül, higgadtan és a praktikus nemzetgazdasági tudomány világánál. Mindazáltal nem lehet mellőzni a politikai szempontokat sem, mert a bank problémája minálunk erősen politikai kérdés is, mivelhogy annak első részletkérdése az, hogy fentartassék-e Ausztriával a bank közössége, vagy nem.

Ki kell jelentenem egész határozottsággal, hogy ha lehet, fenn kell tartani a közös jegybank intézményét. Nem azért, mintha az volna a nézetem, hogy a bank közösségének a

kérdése része a dualismusnak; nem azért, mintha az 1867-iki kiegyezésnek szüksége volna ilyen, első sorban nem nagy-politikai támasztékokra, vagy mintha most meglevő közös gazdasági institutiók kettéválasztása a kiegyezést megrendíthetné. A dualismus életereje sokkal mélyebben gyökerezik, mint akár ha a legfontosabb gazdasági intézményen volnának megvetve annak alapjai. S nemcsak ebből a szempontból lehet ma már felállítani azt a tételt, hogy a dualismusnak nincs szüksége gazdasági intézményekre, hogy a ki akarja a fennálló közjogi alapot, annak nem kell szükségkép akarnia a közös gazdasági institutiókat is. El lehet fogadni ezt a a thesist azért is, mert manapság sokkal világosabbak már a dualismus tényei, mint hogy az azt fentartó hatalmi tényezők ragaszkodni akarnának oly intézményekhez, a melyeknek az úgynevezett nagy-politikához semmi közük.

Megszűnt a Lloyd közössége, — ugyan ki veszi észre, hogy annak akár a legkisebb hatása is lett volna a két állam egymáshoz való viszonyának alakulására? Megszűnt három vasutnak a tényleges közössége, — ugyan ki keresne a mögött politikai indokokat? S ha a még meglevő közös vasutak megfelelő részének az egyik vagy másik állam részéről való államosítása kerülne szóba, ki akarna politikai motívumokra helyezkedni a megváltási tárgyalásoknál? Az 1878. évi vám- és kereskedelmi szövetség XII. cikke még azt mondja, hogy: »A jelenleg fennálló ausztriai érték, míg törvényesen meg nem változtatik, közös érték marad, azonban mindkét törvényhozó testület elé mielőbb oly egyforma javaslatok fognak terjesztetni, melyek folytán az érczforgalom helyreállítása eszközölhető lesz.« S 1892-ben pénz-szövetséget kötöttünk Ausztriával, a mi jogi értelemben tökéletesen megszüntette a pénzrendszer közösségét. Valamikép Franciaországnak és Belgiumnak nem közös a pénzrendszere, azonképen nem közös az most már közöttünk és Ausztria között sem, de azért senki se tud arról, hogy a dualismus ereje meggyengült volna. Ha a Dunán való gőzhajózás kérdésében a két állam kapcsolatánál fogva mutatkoznak is nehézségek, azok — tudvalevő — nem institutiókban, hanem személyi érdekekben gyökerezzenek. Az a tétel, a melynek bizonyítására itt néhány tényt említettem, ma már oly nyilvánvaló, hogy nem kell emlékeztetni Bismarck politikájára sem, a

melynek egyik elve az volt, hogy még a gazdasági háború is megfér a legbelsőbb politikai barátsággal.

De mert a dolgok így állanak, a politika parancsa az is, hogy egy-egy közös institutió megítélésénél nem szabad abból a gondolatból kiindulni, hogy a közös intézményeknek egész rendszerével áll szemközt az ország. Megvan ez a gazdasági közösség, megvan amaz a közösség, de nincs a közösségeknek rendszere, a melyben az egyik tag politikailag azért szükséges, vagy azért vetendő el, mert a másik tag szintén létezik, vagy nem létezik. Kétségtelen dolog, hogy van a közös intézményekben is bizonyos következetesség, melynél fogva az egyik maga után vonja a másikat. De ezt a következetességet mindig csak a közgazdasági érdekek szempontjából kell megítélni és ennek a következetességnek az eseteitől eltekintve, minden kérdést külön-külön kell meg-
bírálni abban az irányban is, hogy czélszerű-e, szükséges-e annak közössége?

Abból, hogy Ausztriával vám- és kereskedelmi szövetségben élünk, még a pénzrendszer uniformitása sem következik, nem hogy annak közössége volna kényszerítő parancs. És sem ebből a szövetségből, sem a pénzrendszer egyformaságából nem következik az, hogy a jegybank közös legyen. Nagyon jól fennállhat mindkettő akkor is, ha Bécsben is, Budapesten is külön bank teljesíti a jegykibocsátás funkciót. Megfordítva a tételt: azt kell mondani, hogy a közös bank se tételezi föl a vám- és kereskedelmi szövetséget, de viszont igenis föltételezi a két állam pénzrendszerének egyformaságát.

Van azonban az itt kifejtett tételnek még egy követke-
zése is, az, hogy a közös intézmények megalkotásánál, vagy azok megszerkesztési módjánál ügyelni kell arra, nehogy olyan ténybeli praejudicium teremtsék, a mely azután egy másik kérdésnél a teljesen szabad elhatározást leköti; nem szabad olyan helyzeteket létesíteni, a melyekből szükségkép következik vagy a másiknak is közössége, vagy a másiknak is ilyen vagy olyan megszerkesztési módja, avagy végezetül az, hogy egy másik kérdés eldöntésénél a két állam egyike akár erejénél, akár a már főnálló közös intézmény logikájánál fogva a másik országnak parancsolhasson.

Mindezeket pedig nem azért említettem föl, hogy egy

gazdaság-politikai tételt fejtegetsek és illusztráljak, de azért, mert mindezekre a szempontokra közvetlenül szükség van a jegybank kérdésének megítélésénél is.

Az osztrák-magyar bank szabadalma az 1887: XXVI. törvényczikk szerint 1897 végén lejár, a mi annyit is jelent, hogy 1897 végén jogilag megszűnik a bank közösségére vonatkozó kényszer is. Magyarország tehát 1897 végétől kezdve szabadon elhatározhatja, ha vajon Ausztriával közös bankot akar-e, meddig akarja és mily körülmények között akarja. Negyedfél évig biztosítva van tehát a mai állapot, ha nem akar azon változtatni se a két állam, se a bank. De mégis inkább azt kell mondani, hogy elkésett a kérdés fölvetése, mint azt, hogy azzal a két kormány túlságosan sietett. Franciaország egyáltalán nem akarja bolygatni a valutáját, a mi értelmünkben nem áll nagy pénzrendszer-kérdések előtt s a francia kormány mégis már 1891-ben tett előterjesztést a francia bank privilégiumáról, a mely 1898-ig van biztosítva. Senki sem fogja kétségbe vonni, hogy még ez a jóval nagyobb időköz is teljesen jogosult, sőt szükséges; oly fontos ez a kérdés, annyira meg kell fontolni annak minden legkisebb részletét. Hiszen a jegybank kérdése: kérdése az egész pénzforgalomnak, azt pedig nem hogy zavarnak, de még nyugtalanságnak se szabad kintenni. Nálunk kétszeresen fontos, hogy a kérdés már most megvitattassék. A valuta-rendezés közepén vagyunk, sok olyan kérdés előtt, a mely a legszorosabban összefügg a bank-actával, a bank-politikával. Minél előbb hozzá kell látni a függő kérdések tisztázásához, a bank helyzetének szabályozásához. Nemcsak azért, hogy esetleg más bank után nézzünk. Hiszen tudvalevő, hogy tavaly az ágió egyik oka épen a rossz bank-politika volt, már pedig az ágió súlyos compromittálása az egész pénz-reformnak. A kérdésnek már most való tárgyalása tehát helyes is, szükséges is.

Helyes és szükséges — ismétlem — az is, hogy a mostani bank, illetve a jegybank közössége fentartassék, ha az áldozatok nélkül, elfogadható föltételek mellett lehetséges.

A mi a bank megtartását illeti, kézen fekvő dolog, hogy arra törekedni kell, már csak azért is, mert egy ilyen nagy pénzügyi intézetnek a liquidálása szerfelett bonyodalmas helyzeteket hozna létre; esetleg igen nagy terheket róna

Ausztriára, a melynek érdeke e kérdés körül sok tekintetben összevág a mieinkkel; és különben is bajos volna rövid idő alatt — jóval 1897 előtt — olyan jegybankot teremteni, a mely már most szolgáltatába álljon a valuta-rendezésnek, teljesen el is tekintve attól, hogy 1897 előtt nem lehet új jegybankot létesíteni és addig a bank rosszakarata igen sok bajt okozhatna.

A másik elvi kérdést nézve, azt, hogy a jegybank közösségéhez a lehetőség határain belül való ragaszkodásból induljunk-e ki, mondom, ezt a kérdést tekintve, megint csak határozott igennel kell felelni. Ha csak lehetséges, maradjon meg a jegybank osztrák-magyar banknak.

Nem akarok itt azzal az odiósus témával foglalkozni, hogy mennyiben célszerű a jegybank közössége Magyarország fizetési mérlegének szempontjából, ámbar, úgy hiszem, hogy nem lehet ezzel a kérdéssel bujósdit játszani, annyira nyilvánvalók az adatok, a melyekből azt megítélni lehet és annyira elkerülhetetlen az adatok megtekintése mindenkire nézve, a ki a bank ügyével egyáltalán komolyan foglalkozik. Ha csak a legszembeötlőbb számokat tekintjük is, azt találjuk, hogy kereskedelmi mérlegünk az 1892-vel végződő öt évi cyklus mindegyik esztendejében átlag 42·2 millió forinttal volt passiv Ausztria irányában, a valuta-ankét elé terjesztett adatokból pedig azt látjuk, hogy a magyar államadósságokból 1890-ben körülbelül 595·6 millió forint volt odaát elhelyezve, 95,971.800 frt. aranyban és 500,715.230 frt. papirban vagy ezüstben. Valószínű, hogy azóta megváltozott javunkra a helyzet, de semmi esetre se változott meg annyira, hogy ne kellene évenként nagyon sok milliót fizetni Ausztriának állami adósságaink kamatoztatására. Pedig itt nem is szólhatni arról a ki nem mutatható, de kétségkívül igen jelentékeny összegekről, a melyekkel osztrák állampolgárok magyar magánvállalkozások révén hitelezői az országnak s a melyek fejében szintén igen nagy összegeket visznek ki évente Magyarországból. Kétségtelen dolog, hogy a két ország együttes fizetési mérlege normális időkben activ, talán erősen is activ; hogy Magyarországé Ausztriával szemben nem az, arról beszélni se lehet. S az itt említett számok ellenében bizony nem esik valami súlyosan a latba, hogy Magyarország egész kereskedelmi mérlege az említett cyclusban évenként 15·2 millióval activ volt.

Nem mondom, hogy ez kellemes tény, nem mondom, hogy szívesen irtam le csak azt is, a mit itt megírtam, de ha kellemetlen is, be kell ismerni, hogy a helyzet valósággal olyan, a milyennek itt rajzoltam. Fel lehet ugyan hozni, hogy az ezzel a ténnyel kapcsolatos bajok megszűnnek, ha a két jegybank a két kormány aegise alatt olyanforma szövetségre lép, mint a milyent a két állam a pénzrendszerre vonatkozólag kötött. De ki áll jót azért, hogy valósággal lehet majd a két banknak ilyen szövetséget kötnie? Ki áll jót azért, hogy ilyen szövetséget egyáltalán lehet kötni? Ki áll jót azokért a zavarokért, a melyekkel egy ilyen szövetségnek a liquidációja járna? Nem is akarok szólni arról, hogy az ország reputációjának szempontjából is sokkal kellemetlenebb dolog egy ilyen szövetség megkötésének szükséges volta, mint az, ha a magunk jószántából ráállunk a bank-közösség principiumára. Csak arra akarok még rámutatni, hogy sokkal előnyösebb ránk nézve az olyan helyzet, a melyben mi is parancsolunk az egész banknak, mint az, a mikor mi a másikkal, alkalmasint hatalmasabbal, egyáltalán nem rendelkezünk.

Még egy szempontra akarok itt rámutatni, a mely nemcsak a bankra, hanem más közös intézményekre is vonatkozik. Ismeretes az a felfogás, hogy Ausztria kiszívja Magyarország zsirját a közös intézmények révén. Ne kérdezzük most, hogy ez a felfogás mennyire jogosult, de azt be kell ismerni mindenkinek, hogy utolsó időkben Magyarország súlya Ausztriával szemben erősen gyarapodott. Nem tudom tehát belátni, hogy miért menjünk ki a közös intézményekből, melyek eddig kárunkra voltak, mondom, miért hagyjuk el azokat most, a mikor az ország súlyának növekedésével kilátásunk van arra, hogy ugyancsak a közös intézmények révén visszaszerezhetünk sok egyet-mást abból, a mi eddig tőlünk igazságtalanul elvétellett?

Czéltalan volna tovább fejtegetni ezt a nézetet, de az említett kellemetlen őszinteségekkel szemben föltétlenül és kellő nyomatékkal ki akarom emelni, hogy ha a mi szempontunkból üdvös a jegybank közössége, parancsoló szükségesség az Ausztriára nézve is. Több okból. Első sorban is Ausztria tudja nagyon jól, hogy minden egyébtől eltekintve, már a pénzszövetségnél fogva is az ő valuta-érdekei közösek a mienkkel; ha a mi valutánk rendje megbomlik, akkor oda van az

övé is. Ausztriára nézve is nagyfontosságú gazdaság-politikai szükség tehát, hogy Magyarországon kifogástalanul működjék a pénzforgalmat szabályozó bank. Másodsorban a két ország együttes fizetési mérlege szempontjából se közömbös Magyarország ezen fizetési mérlegének 15² millió frtnyi fölöslege és illetve nagyon is fontos Ausztria érdekeire nézve is, hogy Magyarország pl. 1892-ben 31¹ millió frttal többet exportált az Ausztrián kívül eső külföldre, mint a mennyit onnan behozott. Csak harmadsorban akarom emliteni azt a nehézséget, a melylyel egybe volna kapcsolva egy olyan banknak az alapítása, a melynek hatásköre csak Ausztriára terjedne ki. Hiszen 1893-ban az osztrák-magyar banknak 6,372.178 frtnyi leszámítolási kamat-bevételéből 2,968.199 frt. Magyarországból folyt be; a kézi zálogokra adott kölcsönök kamataiból 373.112 frtot, a jelzálog-üzletnek összesen 1,122.147 frtnyi jövedelméből pedig 905.949 frtot juttatott Magyarország a banknak. A jegybank tekintélye is valami, már pedig az menthetetlenül elveszne Magyarország hozzájárulása nélkül. Utolsó helyen akarom megemlíteni, hogy a bank közösségének megszűnésével Ausztriának vissza kellene fizetnie a nyolczvan milliós adósságát és egy olyan bankból, a mely csak odaát dolgozik, semmi esetre sem kaphatna olyan előnyöket, a melyek ellensúlyozzák a visszafizetéssel járó terheket.

Igy állanak a tények, a melyek logikája az, hogy a két államra nézve szerfölött czélszerű, ha ebben a kérdésben egymásra támaszkodnak. A mivel azonban egyáltalán nem törtem le az élet annak az argumentumnak, a melyet egy más helyen említettem, hogy t. i. 1878-ban az önálló magyar jegybank azért is nem valósulhatott meg, mert nem volt rendezett valutánk, annak hiányában pedig a külföldi tőke foglalkozni se akart a magyar jegybank eszméjével.

Ezekben mondtam el az indokolást arra az állításomra, hogy a jegybank közösségét, ha csak lehet, fön kell tartani. Lehetni pedig lehet: nem áll útjában egyik állam törvényhozása sem, egyik állam kormánya sem. A bankot, ha exorbitans követeléseivel botorul útjába állana e törekvésnek, a bankot meg lehet fékezni. Utóvégre is 7,108.629 frt. nagyon szép pénz; nagyon megtanulja az okosságot a leghatalmasabb pénzintézet is, mikor annak elvesztéséről, vagy legalább igen tetemes részének elvesztéséről van szó. 7³⁸/₁₀₀ osztalék nagyon

szép pénz. Biztos dolog, hogy az osztrák-magyar bank sokkal okosabb lesz — euphonice szólva — a tárgyalások alatt, mint a milyen követeléseinek előterjesztésénél mostan volt.

Az osztrák-magyar bank privilegiumát tehát meg kell hosszabbítani. Mielőtt azonban a szabadalom újabb megadásának áráról beszélnék, szólni kell egy politikai követelményről, a mely fölött nem lehet alkudozni, a mely elengedhetetlen, ha a bank még annyit akarna is fizetni a privilegium meghosszabbításáért. Ez a követelmény a monarchia két államának teljes és tökéletes paritása a banknak minden ténykedésben, teljes szervezetében. Azt nem szabad megengedni, hogy a szervezet megállapításánál Magyarország a legkisebb mértékben is hátrahelyeztessék Ausztria mögött. Szükséges mindenekelőtt, hogy a főtanács magyar tagjainak száma ép akkora legyen, mint az osztrákoké; szükséges, hogy a hivatali apparatus ép akkora és ugyanoly kvalitású legyen Budapesten, mint a milyen az Bécsben és megszűnjék az a hallatlan állapot, hogy például Bécsben 316 hivatalnoka van a banknak, Budapesten pedig csak 53. Szükséges, hogy a bank magyar intézeteinél a magyar nyelv kizárólagos használata követeltessék. De szükséges mindenekfelett, hogy az egyik főintézet ne legyen alávetve semmiben a másiknak és a központi vezetés egyforma mértékkel mérjen mind a kétőnek. Akárhányszor megtörtént, hogy a budapesti főintézetnek nem volt megengedve a nyílt piacon való leszámítolás, míg a bécsi főintézet gyakorolta azt; akárhányszor megtörtént, hogy Bécsben megállapított egy bizonyos kamatláb, a melyen alul Budapest nem escompteálhatott a nyílt piacon, hacsak Béctől külön engedélyt nem kapott, Bécsnek pedig általános felhatalmazása volt a központi vezéstől, hogy a Budapest számára megállapítottnál jóval olcsóbban is vehet váltókat. A mi azután nemcsak a paritás durva megsértését jelenti, hanem azt is, hogy a bécsi pénzügyintézetek jogosulatlan haszonhoz jutottak a budapestiek rovására s illetve a magyar kereskedelem rovására. Ezt az állapotot gyökeresen meg kell változtatni és a paritás elvét keresztül kell vinni nemcsak a bank mostani szervezetében, nemcsak abban, hogy pl. a főtanács egyszer Budapesten és egyszer Bécsben tartsa meg az ülését, hanem a bank szervezetének esetleges új részeinél is és a bank egész üzletében is.

Az üzletvitel egész szellemében is. Nem azt értem, hogy a banknak ugyanannyi váltót kelljen leszámítolnia Budapesten, mint Bécsben, ugyanannyi fiókja és mellékhelye legyen Magyarországon, mint ahány Ausztriában van, de értem azt, hogy a bank Budapesten és Bécsben is egyforma szabályok szerint járjon el az escompte-hitel nyújtásában, mindenütt annyi fiókot és mellékhelyet létesítsen, a hány szükséges, egyforma kamatlábbal dolgozzék a nyílt piacon itt és ott is és kamatláb-politikájában ne áldozza föl a magyar mezőgazdaság érdekeit az osztrák ipar érdekeinek. Arra czélozok itt, hogy az osztrák-magyar bank a multban mindig olyankor emelte föl a discount-tételt, a mikor ez a magyar gabonakereskedelemre a legkárosabb volt. Jól tudom, hogy az ily értelemben vett paritás nem biztosítható csupán az új bankactának helyes megszerkesztése által, de kell, hogy a bank ez irányban állandóan a magyar pénzügyminister ellenőrzése és nyomása alatt legyen, és ez új szervezet aként legyen megállapítva, hogy a kormány ebbeli törekvésének még a bank esetleges rosszakaratával szemben is, már a bank keretén belül is érvényt szerezhessen.

Bécsi lapokból az a vád hallatszik, mintha a magyar kormány a paritás érdekében külön pactumokat csinálna a bankkal és a paritás elérhetése végett biztatná a bankot ama követeléseiben, a melyek éle Ausztia ellen van irányítva. Nem szükség bővebben foglalkozni az ilyen ráfogásokkal, csak azt akarom kiemelni, hogy a paritás elve ma már annyira tiszta dolog, hogy annak érdekében igazán nincs szükség semmiféle kedveskedésekre. Az magától értetik s míg az nincsen teljes mértékben biztosítva, addig a bankkal szóba se lehet állani.

Csak azután lehet és kell a privilegium ára fölött alku-dozni, már a mennyiben t. i. a többi kérdések nem olyan természetűek, hogy a bank biztosságát és üzleti soliditását érinthetnék. Csakhogy az ily irányú kérdések körül pusztán theoreticus ellenvetések lehetségesek és kétségtelen, hogy azok megítélésénél egyforma okok vezetnek, vagy legalább egyforma szándékok vezetnek a bankot is és a két kormányt is. Általában véve e kérdések fölött lehet discussió, de nem lehet alkudozás.

Mindössze egy van az ily természetű problémák között, a mely alku tárgya is lehet. A jelzálogüzlet ügyét értem.

1893 végén az osztrák-magyar bank jelzálogos követeléseinek összege 125,262.484 frt. volt, forgalomban levő zálogleveleiknek értéke 120,569.200 frt., míg a bank által tőzsdészerűen megvett zálogleveleinek összege 6,283,909 frt. s a jelzálogüzlet egész az évi jövedelme 1,122.147 frt. volt, a melyből 216.198 frtot. Ausztria és 905,949 frtot. Magyarország juttatott a banknak, míg a fennálló jelzálogos kölcsönökből Ausztriára 24,133.652 frt., Magyarországra 101,128.832 frt. esik. A helyes banktudomány elvei szerint kétségtelen, hogy jegybanknak az ő tőkéit immobilisálnia nem szabad; hiszen csak nemrégiben láttuk, mily veszedelem származott abból az olasz bankokra. És a mintaszerű nagy jegybankok valósággal nem is folytatják ezt az üzletágat. De az osztrák magyar bank különleges viszonyai mellett, ha e bank vagyón-mérlegét tekintjük, azt kell mondani, hogy az osztrák-magyar bank veszedelem nélkül foglalkozhatik a jelzálogüzlettel, noha szivesebben látnók, ha átadná ezt egy oly intézetnek, a mely csak a hypothekárius üzletből él, a melynek csak ez a hivatása. Csakhogy ha a két kormány megengedi azt, nem teheti ingyen, de megfelelő árt kell azért követelnie. Ez az ár pedig nem lehet valami sallang, a mint a bank propositionokban tervezi; ez az ár nem állhat abban, hogy a bank Budapesten külön osztályt szervez ügyviteli keretén belül a jelzálogüzlet számára. Hiszen a fölött nem lehet eltérés, hogy ezt az üzlet-ágat is a helyes paritás elvei szerint kell kezelni, a külön magyar osztály tehát nem valami nagylelkű ajánlat, hanem oly dolog, a melyet a magyar kormánynak a paritás elvénél fogva ugyis kellene követelnie. A jelzálogüzlet ára csak pénz lehet, pénz, a mely a bank-haszonban való részesedésben találja kifejezését.

Pénz az ára a jelzálogüzlet folytathatásának, a mint hogy pénz az ára az egész bank-szabadalomnak. Erről a pénzről akarok két előzetes megjegyzést tenni, mielőtt a bank propositionnak részletes tárgyalásába fognék.

Az első az, hogy ebben a pénzben mily arányban részesedjék Magyarország és mily arányban Ausztria. A mostani arány az, hogy 30%-ot kap Magyarország és 70 percentet kap Ausztria. De jól meg kell jegyezni, hogy ez csak a közvetlenül pénzben kifejezett részesedés aránya. Ezen a részesedésen felül pedig Ausztria még azt is kapja,

hogy nem fizet a banknak kamatot a 80 milliós adósság után. Ezzel a 80 millióval mi nem tartozunk a banknak, de kötelesek vagyunk ötven évi részletben megfizetni Ausztriának — a kölcsön felmondása esetén — ez adósság 30⁰/o-át. Így, kerülő uton mi is részesedünk tehát bizonyos fokú kamatmentességben, t. i. azért, mert még nem kell ennek a 30 percentnek évi részleteit fizetnünk s illetve az ezzel járó kamatokat fizetnünk. Csakhogy ez a kamatmentesség aránytalanul kisebb értékű, mint az, a melyet Ausztria élvez. Ha tehát együvé vesszük, hogy a két állam összesen mennyi árat kap a jegykibocsátási privilégiumért, azt kell mondani, hogy a részesedés aránya még csak nem is 30⁰/o és 70⁰/o, hanem Magyarországra nézve ennél jóval kedvezőtlenebb. Jól tudom, milyen classicus jelentősége van nálunk a 30⁰/o-os részesedési kulcsnak, de viszont tudom azt is, hogy ez a kulcs gazdasági téren nem jogosult, sőt bizonyos mértékig elavulttá lett az a politika terén is, a mikor Magyarország ráállott arra, hogy a közös költségekből a 30⁰/o-on felül még 2 percent praecipiumot is fizet. A közös politikai terhekből is 31⁴/o jut Magyarországra, a mi már egymagában is indokolttá tehetné azt, hogy a banktól nyert előnyök ezentul is az ismert kulcs szerint osztassanak fel a két ország között. Nem úgy értem ezt, hogy mert politikai téren annyi a teher, tehát ugyanannyi legyen gazdasági téren is egyik-másik kérdésnél az előny; ebben a tekintetben is teljes érvényt kívánok annak a tételnek, hogy a politikai dualismust tökéletesen el kell választani a gazdasági közösségek ügyétől. Csak azért említettem föl a politikai terhek részesedésének kulcsát, hogy rámutassak arra: Ime, már a politikai tények is jelzik, hogy Magyarországnak az előnyökben nagyobb arányokban kell részesednie. De ha ez csak jelzi a situációt, a bank üzletéből merithető adatok világosan bebizonyítják, hogy ennek így kell lennie. A leszámítolásból, a lombardból és a jelzálogüzletből — tehát az országok szerint csoportosítható üzletágakból — a banknak 1893-ban 8,855.360 frt. brutto jövedelme volt s ebből 4,247.260 frt., vagyis 45⁷¹/o származott a Magyarországon kötött üzletektől. A mikor pedig Magyarország a haszonnak 45⁷¹ percentjét szolgáltatja, akkor igazán bajos volna indokolni, hogy miért kapja Magyarország csak 30⁰/o-át az előnyöknek. Nyilván-

való, hogy Magyarország, a midőn a bank-közösséget megállapítja, társasüzletet köt Ausztriával, már pedig evidens dolog, hogy a társasüzlet hasznából mindegyik társ oly arányban részesedjék, a mily arányban hozzájárul az üzleti haszon eléréséhez. Nem lehet erre azt mondani, hogy hiszen acceptáltuk a 30⁰/o-os kulcsot a valuta-törvényekben is; nem lehet azt mondani először azért, mert a valuta rendezése és a bank-haszonban való részesedés ezer mértföldnyire fekszenek egymástól; nem lehet ezt mondani, mert a valuta-törvényekben az, a mi jó a 30⁰/o-os kulcsban, tökéletesen recompensáltatik azzal, a mi abban rossz; és nem lehet végül mondani azért sem, mert a valuta-törvényekben befejezett tényekkel állunk szemközt. De nem lehet hivatkozni az 1878: XXVI. t.-cikkekre sem, mert hiszen az kijelenti, hogy a 80 milliós adósság az 1867: XII. t.-cz. 53. §-ának világos rendelkezése szerint a magyar korona országait jogilag nem terhelheti és így Magyarország annak törlesztéséhez nem volna köteles hozzájárulni. Ha tehát az 1878: XXVI. t.-cz. méltányossági s illetve opportunitási okokból elfogadta ez adósság törlesztéséhez való hozzájárulást és azt 30⁰/o-ban állapította meg: ebből az opportunitási tényből egyáltalán nem következik az, hogy 30⁰/o legyen a bank-kamatban való részesedés aránya, a mely arány megállapításánál — nyilvánvaló — csak üzleti szempontok lehetnek irányadók.

Nem azt akarom mondani, hogy éppen 45⁰/o és 54²⁹/o legyen a részesedés mértéke a két országra nézve, ámbátor azt hiszem, hogy a jövőben a bank üzletének olyan alakulása várható, a melynek alapján Magyarország számára még magasabb részesedési kulcsot lehetne követelni. Csak azt mondom, hogy a részesedési quótát Magyarország javára okvetlenül revideálni kell.

Természetes, hogy a revisio kérdésébe a banknak semmi beleszólása nincs, az kizáróan a két kormány dolga. A banknak csak ahoz van köze, hogy mekkora legyen a két állam együttes részesedése, a rész felosztása egészen külön dolog. De ahoz is, ehhez is a két kormánynak teljes egyetértése szükséges. Ez az egyetértés pedig el lesz érhető akkor, ha mindkettőt az igazság vezeti és az a tudat, hogy érdekeik nem ellentétesek, de azonosak. Mert tisztára így van a dolog.

Magyarországnak egyáltalán nem lehet érdeke, hogy

Ausztria a jegybank kérdésének megoldásánál olyan terheket vegyen magára, a melyek csökkentenék a valuta-rendezésre való actió-képességét; Magyarországnak nem érdeke, hogy a bank a másik állam rovására olyan előnyöket érjen el, a melyek azt nem illetik meg. A kölcsönös finaciális erők fönmaradása egyaránt érdeke most mind a két államnak. De meg aztán kölcsönösek az érdekek azért is, mert hiszen minél nagyobb előnyöket tudnak elérni, annál többet ér egy-egy állam részesedési quótája is. De természetes épen ezért, hogy az előnyök számszerű megállapításánál tekintetbe kell venni a privilégium árának minden componensét, hogy azután ahoz képest legyen megállapítható a két ország részesedési hányada.

Mostan pedig tekintsük meg közelebbről a bank propositióit, első sorban azt, hogy mit ígér, másodsorban azt, hogy mit kér.

Felajánlja a bank mindenekelőtt azt, hogy — ha megkapja a privilégiumot, — folytatni fogja a bankjegy-kibocsátást s a mi ezzel kapcsolatos, mindazokat az üzletágakat, a melyek a jegykibocsátással összefüggenek, a melyek révén a bankjegyek a publikum kezébe kerülnek. A fedezet kérdéseiről, tudtommal nincs semmi új a bank propositióiban. Ezzel az ajánlattal nem kellene hosszasabban foglalkozni, csak egyet akarok kiemelni, a minek figyelembevétele a fedezet megállapításánál is fontossággal bír. A banknak előreláthatóan az lesz a törekvése, hogy az államjegyek beváltása útján forgalomba kerülő aranyból minél többet vonjon magához, egyrészt azért, hogy erősítse magát, másrészt azért, hogy megszabaduljon az érczpenz concurrentiájától s így annál feltétlenebbül dominálhassa a pénzpiacot, annál nagyobb üzleteket csinálhasson. Kétségtelen pedig, hogy ez igen egészségtelen dolog s megint csak az olasz példa mutatja, milyen képtelen vállalkozás az, hogy valamely ország rendezett valutát akar, de a nélkül, hogy arany legyen a közönség kezében. Szükséges tehát, hogy egyfelől a fedezeti viszony megszabásánál csökkentessék a banknak erre való ingere, másfelől pedig a bankszabályok helyes construálása után is lehetetlenné tétessék e törekvés megvalósítása. Azután meg nagyon természetes gondoskodni kell arról — s ez erős összefüggésben áll a most elmondottakkal, — hogy

a bank inflatiót ne idézhessen elő. Hiszen a valuta-rendezésnek egyik sarkalatos tétele, hogy az által az ország pénzkészletének csak összetételében szabad változásnak történnie, de nem volna megengedhető, hogy a pénzkészlet mennyisége is megváltozzék.

A második ajánlat a bank tiszta jövedelmében való osztozkodásra vonatkozik. Ez a kérdés most úgy van szabályozva, hogy a bank üzleteinek és vagyonának évi tiszta hozadékból a részvényeseket legelőbb is a befizetett részvénytőkének 5⁰/₀-a illeti meg; a még fenmaradó tiszta hozadékból 8⁰/₀ a tartalékalap és 2⁰/₀ a nyugdíj-alap javára helyeztetik el s a maradványból legelőbb az osztalékot a befizetett részvénytőke 7⁰/₀ ára kell kiegészíteni; a tiszta hozadék még azután fenmaradó részének fele a részvényesek, másik fele a két állam javára esik. Ezt azután a jegyadóval együtt a 80 milliós adósság törlesztésére fordítják. Ime tehát egy 90 milliós részvénytársaság számára biztosítva van a 7⁰/₀-os osztalék állami privilégium alapján. A legfelsőbb biztosságot élvező részvényesek oly kamatozást élveznek a két állam jóvoltából, a mely ma már meghaladott dolog mindenütt s a mely ma holnap még az uzsoránál is ritkaság lesz. Ez intézkedés alapján 1893-ban így történt a 7,098.336 frt. tiszta jövedelem felosztása: 4,500.000 frtot kaptak első sorban a részvényesek; a tartalékalap ma már nem dotáltatik s így a nyugdíj-alap kapott 4⁰/₀-ot, vagyis 103.933 frtot; maradt 2,494.403 frt., a melyből megint a részvényesek kapták a befizetett tőke 2⁰/₀-át, hogy az osztalék 7⁰/₀ lehessen, kaptak tehát 1,800.000 forintot s megmaradt 694.404 frt., a melyen a részvényesek és a két állam osztozkodhatott, úgy, hogy az 1892-ről felosztatlanul maradt 10.292 frt. nyereséggel együtt a részvényesek kaptak 6,657.494 forintot s a két állam kapott 347.202 frtot, illetve a jegyadóval együtt 363.897 forintot. A mi annyit jelent, hogy Magyarország 1893-ban a bankjegy privilegium megadásaért 109.169 frtot élvezett. Ez csak elég csinos summa a részvényesek 6,657.494 forintjával szemben, a mely 6,657.494 frt. megkeresésére a két állam adta meg a leghatalmasabb eszközöket.

A német birodalmi banknál ez a kérdés az 1875. évi márczius 14-iki bankkötvénynyel úgy volt szabályozva, hogy a tiszta haszonból első sorban a részvényesek kaptak 4¹/₂⁰/₀-ot,

a fenmaradó összeg 20⁰/₀-át a tartalék-alaphoz kellett csatolni s a még fenmaradó összeget felezni kellett a részvényesek és a Németbirodalom között; a 8⁰/₀ osztalékon túli összegből azonban a részvényesek csak egy negyedét kaptak s három negyedrész az államot illette meg. Már ezek is horroribilis viszonyok a mienkhez képest. Pedig az 1889. évi december 18-iki banktörvény-novella még ezen is változtatott és most a német birodalmi bank részvényesei első sorban csak 3¹/₂⁰/₀-ot kapnak a tiszta jövedelemből; a maradékból 20⁰/₀-ot fordítanak a tartalék-alapra, a mi azonban most már tárgytalan, minthogy a bank tartalékalapja elérte a 120 millió márka alaptőke negyedrészét, úgy, hogy most már a 3¹/₂⁰/₀ dividenda után fenmaradó összeget felezik az állam és a részvényesek, de ha az osztalék ilyformán eléri a 6⁰/₀-ot, akkor az azt meghaladó összegből a részvényesek csak egy negyedét kapnak, míg az államnak három negyedrész jut. Mit szólna az osztrák-magyar bank a tiszta jövedelemnek illetően felosztásához? A német birodalmi bank részvényesei meg vannak azzal elégedve.

Csak egy példát hoztam fel s nem akarom itt részletesebben fejtegetni, hogy mily terheket visel a francia bank, milyeneket akar reá róni az 1891-iki javaslat; nem akarok foglalkozni a belga bankkal, a mely súlyos terheket visel az állami pénzügyi szolgálat körül s a mely a tiszta jövedelemnek 3⁰/₀-ot meghaladó részéből ad 25⁰/₀-ot az államnak, de a nélkül, hogy a maradékot is teljes összegében magának tarthatná meg; a hollandiai banknál viszont a részesedés 5⁰/₀-nál kezdődik. Mindezek a számok nem fejezik ki kellőképen a bankok terheit, de mégis nagyjából mutatják a fejlődés irányát. Ha kifejtetnék részletesen, hogy mennyit visel egy-egy bank, akkor látszanék csak, mily lehetetlen dolog az, hogy az osztrák-magyar banknál a részesedés csak 7⁰/₀-nál kezdődik s mily képtelenség az, a mikor a bank azt kívánja, hogy jövőre a részesedés határa 6⁰/₀ legyen.

Hát hiszen kétségtelen az, hogy a 7⁰/₀-kal kezdődő állami részesedés is csak kisebb része amaz előnyöknek, a melyeket a két állam a banktól a privilegium fejében nyer. A bank terheinek súlyosabb része az, hogy nem kap kamatokat a 80 millió adósság után.

Fura dolog ez a 80 millió. A bank egyre sir utána s

valósággal olyan ez az adósság, mintha sohse lett volna a bank tulajdonában, valósággal már régen lemondott a bank arról, hogy azzal valaha még találkozók ebben az életben. De azért madárijesztőnek jó volt ez az adósság mindenkor. Nagyon jó eszköz volt a privilégium igen előnyös meghosszabbításának kicsikarására. A mit azonban most tesznek vele, az valósággal humoros dolog. Tessék megadni a privilégiumot, tessék visszafizetni a 80 milliót, tessék körülbelül semmivel megelégedni a bankhaszonban való részesedés tekintetében: csak ezt követeli a bank mostanság. Meg akar szabadulni a 80 milliós adósság kamatmentességének amugy is csak ideális terhétől, hanem azért olyan nyereségrészesedést ígér az államoknak, mintha megmaradna ez a régi teher, mintha lehetne még most is azzal ijesztgetni valakit. Szólani fogok még erről a követelések során bővebben.

Tehát elégedjünk meg a 6°/o-on túl való felezéssel! A mikor az osztrák-magyar bank, a mely pedig nem adja olcsón a pénzét, maga se kér többet 5°/o-nál az adósaitól. Mi okon tarthatnának számat a részvényesek arra, hogy pénzöknek nagyobb legyen az ára, mint az, a melyet átlagban a bank követel azoktól, a kik a pénzét kölcsön kérik. Micsoda joga követelnek a részvényesek nagyobb osztalékot, mint a mekkorát a legtöbb bank vagy ipari részvénytársaság fizet, a mely bankoknál és ipari részvénytársaságoknál pedig aránytalanul nagyobb a kockázat s a melyek különösebb állami segítség nélkül dolgoznak és egyáltalán nem az állam beavatkozásának köszönik jövedelmeiket? Mi joga ajánlhat a bank 6°/o-ot a jövedelemben való részesedés határául, a mikor egyben egész sereg olyan concessiót kér az államtól, a mi ha megadatnék, igen tetemes mértékben fokozná a bank hasznát, úgy hogy az osztalék — a részesedési határnak 1°/o-kal való leszállítása daczára is — igen jelentékenyen emelkednék?

Ha a bank azt mondta volna, hogy a két állam részesedése a 4°/o-os osztaléknál kezdődjék, akkor lehetne vele beszélni. De 6°/o csak arra jó, hogy a két kormány jót nevéssen rajta s aztán megmondja a banknak a maga propositióit.

Még egy harmadik ajánlatot kell fölemlíteni. A bank forma szerint erősebbé akarja tenni a két kormány ellenőrzé-

sét, felügyeletét s ajánl egy bank-curatoriumot, a melynek tagja volna a két pénzügyminiszter s azonfelül még két-két tagja volna mindegyik állam részéről; ez a curatorium aztán hónaponként üléseket tartana, azokon felvilágítást kapna a bank egész ügyviteléről — de befolyásnak semmi befolyása sem volna. Kétségtelen, hogy az osztrák-magyar bank ezt a felügyelő bizottságot a német birodalmi bank mintájára tervezte, a melynél szintén működik egy ilyen curatorium — azzal a különbséggel, hogy ott annak valóságos befolyása és hatásköre van, míg nálunk az osztrák-magyar bank ezzel a curatoriummal csak egy olyan organumot akar létesíteni, a mely megszüntesse a kormánybiztosok működését s a mely olyan czifra sallang legyen, hogy tökéletesen meghiusítson mindennemű állami beavatkozást. Mi nem akarjuk azt, hogy az osztrák-magyar bank dolgába az államnak annyi beavatkozása legyen, mint a mennyit a német birodalmi banknál, vagy a belga banknál látunk. Lehet talán beszélni állami bankról, mi nem tartjuk kívánatosnak egy csöppet sem, de az mégis lehetne esetleg discussió tárgya, persze csak a közösség megszüntetése esetén, de már arról egyáltalán nem lehet még beszélni sem, hogy teremtsünk egy magán-bankot az állami bank minden attributumával, a mely azután nem mutathatná fel se az állami bank, se a magán-bank előnyeit. De viszont nem akarjuk azt sem, hogy a bank jövőre mindennemű állami felügyelet nélkül legyen. Sőt igen erős felügyeletet akarunk és hatalmat a kormány kezében arra, hogy az esetleges bajok orvoslásával ne kelljen addig várni, míg a privilegium megújításakor új szabályok lesznek megalkothatók.

Ebben az irányban a legfontosabbnak tartom az alapszabályok helyes megszerkesztését, a mely provideál mindarra, a mit eddig kifogásolni lehetett a bank működésében. Azután jönnek a személyi kérdések, a melyek helyes elvi megoldásától függ az, hogy a bank jövőre a két ország intentióinak megfelelően működjék. A főkormányzóra vonatkozó eddigi megállapodások fenttarthatók, a két alkormányzó kinevezésébe nem szabad befolyást engedni a banknak, azok közvetlenül a két kormány előterjesztésére nevezendők ki a király által, a főtanácsosok választására viszont befolyást kell adni külön-külön a két kormánynak s a két kormány bizto-

sainak némely kérdésekre vonatkozólag meg kell adni az indítványozás jogát és meg kell adni a veto jogát. Ha ezen felül még a forma kedvéért valami curatoriumot is akarnának, hát isten neki.

Ezek voltak a bank ajánlatai. Bizony nagyon szegények, nagyon keveset ígérők azok. A propositióknak még egy pontjáról akarok itt szólni, a mely formája szerint ajánlat ugyan, de tartalmánál fogva valóságos követelés. A bank azt kívánja, hogy a két állam pénzügyministere adja át neki kezelés végett a pénztári fölöslegeket, a melyeket most a többi pénzintézeteknél szokott elhelyezni. Nem tudjuk, hogy kínál-e a bank valamely árat e pénzek elhelyezéseért, mert a nyilvánosságra jutott előterjesztések szerint, csak azzal indokolta ebbeli kérelmét, hogy nem dirigálhatja a pénzpiacz kamatlábát, ha ki van téve annak, hogy a két pénzügyminister az ő politikáját, a pénztári készletek elocálásával vagy visszavonásával keresztülhasogatja. De ha kínált is a bank valamelyes kamatozást e készletekért, semmi esetre se lehet az oly magas, a minőre ezek az összegek akkor számíthatnak, ha másképen helyeztetnek el. Hát hiszen kétségtelen dolog az, hogy a banknak van némi igazsága, a midőn azt mondja, hogy e készletek segítségével meg lehet akasztani az ő politikáját, de viszont még bizonyosabb, hogy a bank nagyon is rászorult arra, hogy az ő tényei esetleg ellensúlyozhatók legyenek. Nemcsak a pénzpolitika szempontjából, de a bank helyes vezetése érdekében se tartanám célszerűnek, hogy a pénzügyministerek kiadják a kezükből a pénztári készleteket, a melyekkel esetleg oly hathatós pressiót gyakorolhatnak a bankra. Ez a nézetem még arra az esetre is, ha a bank különben teljesen megfelelő árat kínálna és adna meg a privilégiumért. Természetes, hogy csak megerősítheti ezt a nézetet a szűkkeblűség, a mely a bank propositióiban nyilatkozik. Hogy az esetleges kamatoztatáson felül vagy annak teljes hiányában a bank micsoda ellenszolgálatokat akar tenni a pénzügyi közigazgatásnak, arról nem tudunk semmit. Alkalmasint nem is akar tenni semmit.

Erre vall nemcsak az a szellem, a mely a bank ajánlatain vonul keresztül, hanem az is, a mely a bank követeléseiben található fel.

Oh, ezek a követelések, ezeknél képtelenebb lajstrommal talán még sohse indítottak meg tárgyalásokat. Pedig úgy tartják, hogy a bank legalább nagyjából informálva lehetett volna, hogy a két kormány mit akar s így nem kellett volna a kérdésben annyi és akkora baklövést elkövetnie, mint a mennyit tényleg elkövetett. Hogy pedig megcselekedte azokat, az most már pusztán az ő baja, mert a két ország követeléseinek jó részét épen azok a képtelen túlzások hozták felszínre, a melyekben a bank propositiói annyira jeleskednek. Ha azt hitte a bank, hogy az ő követeléseinek a nyelvén lehet beszélni a két állammal, akkor nagyon tévedett, de téved akkor is, ha azt hiszi, hogy a paritás acceptálásával meg fog szabadulni a különben teljesen jogosult pénzbeli áldozatoktól. A mint már egyszer mondtam: a paritásról nem lehet beszélni, a fölött nem lehet alkudozni, azért nem lehet semmiféle bért megszabni. A követeléseknek, ha vannak, pusztán azon szabad alapulniok, hogy a bank ezt és ezt a szolgálatot teszi az országoknak, de semmi egyében.

Legfontosabb a bank új követelései között az, hogy fizettségéért vissza neki a 80 millió adósság, a melynek összege ez idő szerint 76,986.975 frt. Nyilvánvaló dolog, hogy ez az összeg a bankot megilleti; nyilvánvaló, hogy Ausztriának ezt a summát meg kell fizetnie, ha nem sikerül a bank-privilegium meghosszabbítása. Nyilvánvaló végül, hogy ennek a 77 milliónak kamatmentessége igen nagy előny, a melyet túlnyomó részben Ausztria élvez. A dolog tehát úgy áll, hogy ha visszafizeti Ausztria ezt az adósságot és a bank azután teljes bért ad a szabadalomért, akkor — ha csak a mostani aránynyal részesedünk is a haszonban, — mi jelentékeny hasznot húznánk a helyzet ilyen változásából. S ha csak ebből a szempontból akarnánk a dolgokat vizsgálni, azt kellene mondanunk, hogy hadd fizessen Ausztria, legalább hasznunk lesz belőle. Igaz ugyan, hogy a kölcsön visszafizetése évenként 461.922 frt. fizetésére kényszeríti Magyarországot, de hát még a mai részesedési arány mellett is tavaly 109.169 frtot kaptunk a banktól, a még megmaradó 352.753 frtot pedig már csak könnyen elérhetjük majd a banktól az új részesedési viszonyok szabályozásával. Hadd fizessen tehát Ausztria, mi — summa summarum — új terhet nem vállalunk magunkra,

a 80 milliós adósságnak Ausztriával szemben minket terhelő részétől megszabadulunk és esetleg még nyerünk is.

De nem szabad a kérdést csak erről az oldaláról megítélni, mert nekünk nem lehet célunk, hogy Ausztria olyan terheket vállaljon magára, a melyek súlya alatt akár Ausztriának általános finansziális kapacitása, akár pedig a valuta-rendezésre való képessége szenvedne. A 80 milliós adósság visszafizetésének kérdése olyan, hogy annak tárgyalásánál mi egészen à part állhatunk; ha Ausztria abban meg tud egyezni a bankkal, bizonyosan tudja, hogy teheti s akkor mi bátran belenyugodhatunk. Ha nem, akkor — hát akkor is kell, hogy a magunk számára le tudjuk vonni a consequentiákat. Ebben az irányban Ausztriának kell tisztáznia a helyzetet, a mi szerepünk csak azután kezdődik — valamint, hogy mi ezzel a 80 millióval, vagy annak csak egy részével is, mi a banknak adósai nem vagyunk.

Ha majd tisztázva lesz ez a situáció, akkor figyelembe kell azt venni s akkor ahoz képest szabhatjuk majd meg a privilégiumnak azt az árát, a mely a mi érdekünkben kívánatos.

Tisztázni kell előbb — habár ez a legfontosabb, — a többi követeléseket is, a melyeket a bank támaszt.

Hogy a kisebbel kezdjem, szólok először a bank ama kivánságáról, hogy érczkészletébe 50 millió értékű arany-váltót számíthasson be. Most 30 millió frt. metallique beszámítására van a banknak joga az alapszabályok szerint, de tényleg a múlt évben átlag csak 14² millió frt. ilyen váltója volt. Az arany persze gyümölcsözés nélkül fekszik a bank pinczéiben, de az arany-váltó kamatot is hoz természetesen és a jegyfedezet dolgát is nagyon jól ellátja, persze csak addig, a míg azok összege nem aránytalanul nagy része az érczfedezetnek és a míg normális időkkel van dolga a banknak. S ezek az idegen váltók tavaly 257.140 frt. jövedelmet hoztak. Nagyon érthető tehát, ha a bank az érczváltó-contingenst nagyobbítani akarja s alkalmasint teljesen ki is fogja használni. Bizonyos mértékig a fedezeti kérdések megállapításától függ, hogy a banknak ez a kérése teljesíthető-e; de ha teljesíthető, akkor is ára van, mivelhogy a privilégium összes értéke a szerint nő, vagy csökken, a mint a banknak előre-láthatóan több, vagy kevesebb jövedelme van. Az ércz-

váltók gyarapítása pedig egyik eszköze a jövedelem fokozásának.

A bank másik kívánsága az, hogy alaptőkéjét 15 millióval reducálhassa, természetesen azért, hogy a tiszta hasznót csak kevesebb részvényes között kelljen szétosztania. E tény ellen önmagában véve alig lehet panaszt emelni, föltéve, hogy az nem csökkentené a bank vagyonát. De ha teljesítetik e kérés, az is egyik eleme a bank által fizetendő ár fokozásának. De — a méltányosság megkívánja ennek fel-
említését, — nem szabad elfelejteni, hogy ha kisebb az alaptőke, akkor, egyforma maradván a részesedésnek percentuális határa, valósággal sokkal korábban kezdődik az állam részesége és az nagyobb is lehet, ceteris paribus, ha kisebb az alaptőke, mint hogyha az nagyobb.

Ez tehát a dolgok facitja:

A valuta rendezésével a bank meg fog szabadulni az államjegyek concurrentiájától, még pedig már jóval a valuta tényleges helyreállítása előtt, mert hiszen már legközelebb megkezdődik az államjegyek egy részének beváltása s illetve ezüstforintokkal való kicserélése. A forgalomba hozandó arany egy része is kétségkívül a bankhoz fog vándorolni, úgy, hogy a bankjegyforgalom már ebből az okból is nagyobbodni fog. S ezzel együtt természetesen nagyobbodni fog a bank jövedelme is. A bank mostani aranykészletének értéke a relációnak az ismert módon való megállapítása révén 13,525.166 frttal növekedett, a mi szintén nem maradhat meg ezentul is kizárólag a bank javára és nem maradhat örökké a tartalékalap értékei között elkönyvelve. A bank aranya az egy- és ötven-forintosok beváltása útján is gyarapodni fog, úgy a bank már ezért is igen nagy hasznót fog húzni a valutarendezésből. Azután növelni akarja a bank tőkéjét a 80 milliós adósság visszakövetelésével, az érczváltók összegének emelésével és nagyobbítani akarja az osztalékot az alaptőke leszállításával.

Mindezek megfelelő árát kell a magyar kormánynak is, az osztrák kormánynak is követelnie. És nem mindezekért, de még az ez idő szerinti állapotok élvezeteért se elég az a fizetség, a melyet a bank a kormányokhoz intézett memorandumában ígért.

Nem is volt ez írásom célja, hogy a propositiók tartatatlanságát, vagy elégtelenségét mutassam ki. Azt akartam, hogy rámutassak egynehány olyan szempontjára a jegybank kérdésének, a mely eddig a publicistikában nem talált figyelemre. Azt hiszem, mindenki megtalálja ezt a szempontot, ha ezt a cikket elolvassa, a nélkül, hogy itt újra recapituláljam azokat.

DR. KOHN DÁVID.

A MAGYAR ÁRÚFORGALMI STATISZTIKA KÉSZITÉSI MÓDSZERÉRŐL,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÁRÚÉRTÉKEK MEGÁLLAPÍTÁSÁRA.¹⁾

Azon államokban, melyek önálló vámterületet képeznek, az áruforgalmi statisztika igen egyszerű módon, t. i. a vámhivatalok kimutatásai vagy az azok által gyűjtött árúnyilatkozatok alapján készül. Magyarországnak azonban, minthogy 1850 óta Ausztriával közös vámterületet képez s így a külön magyar áruforgalmi statisztika céljaira a vámhivatalok közreműködését és följegyzéseit igénybe nem vehette, hogy Ausztriával és a vámkülfölddel való forgalmáról adatokat nyerhessen, ezen adatok beszerzéséről más módon kellett gondoskodni.

A magyar alkotmánynak 1867-ben történt visszaállítása után a szükséges intézkedések erre nézve csakhamar meg is történtek s az országos magyar kir. statisztikai hivatal 1868-tól 1874-ig egy évről-évre kiadott füzetben közzé is tette a szállítási vállalatok áruforgalmi kimutatásai alapján Magyarország

---

¹⁾ E rövid ismertetés a hazai áruforgalmi statisztika multját és jelenlegi szervezetét kívánja a hazai közönséggel megismertetni. Mai nap-ság, midőn a nemzetközi verseny s a kereskedelmi összeköttetések köz-gazdasági hatása oly élenken foglalkoztatja a közvéleményt: a szak-köröket, sőt a nagy közönséget is bizonyára érdekelni fogja annak meg-ismertetése, hogy mily alapon s mily gondossággal készül a magyar áruforgalmi statisztika, melynek adatai ama kérdésekben döntő súlylyal bírnak. Ez ismertetés annál időszerűbb, mert a kereskedelemügyi miniszter úr ő Nagyméltósága, ki teljesen méltányolva az áruforgalmi statisztika fontosságát, a czélszerű intézkedéseknek egész sorával igyekezett már eddig is ezt teljesen megbízhatóvá s minél tökéletesebbé tenni: még e nyár folytán újabb, szilárdabb törvényes alapra kívánja fektetni árufor-galmi statisztikánk ügyét.

A szerkesztő.

behozatalát és kivitelét az egyes szállító vállalatok és a fontosabb árúk és azok értéke szerint.

Miután azonban az így nyert adatok hézagosságuknál fogva nemcsak hogy megközelítően sem tükröztették vissza az ország külforgalmának alakulását, hanem egyenesen téves következtetésekre is nyújtottak lehetőséget, az adatgyűjtés ez alapon már az 1875. évben beszünttetetett.

Ugyanakkor kerülven azonban napirendre a tárgyalások az Ausztriával 1867-ben 10 évre megkötött vám- és kereskedelmi szövetség megújítása iránt, úgy a kormány, mint a törvényhozás fájdalmasan érezte az áruforgalmi statisztikai adatok teljes hiányát, miért is a képviselőház határozatilag utasította az akkori földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztert, hogy pontos áruforgalmi statisztikai adatok beszerzéséről mielőbb gondoskodjék.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter az erre vonatkozó javaslatok kidolgozásával az országos m. kir. statisztikai hivatalt bizván meg, az az áruforgalmi statisztikai adatok beszerzését úgy a szállítási vállalatok, mint a kereskedelmi világ megkimélése kedvéért a szállító vállalatok rovatlapjai útján akarta eszközölni. Minthogy azonban a tárgyalások folyamán kitűnt, hogy a rovatlapok nem tartalmazzák egyrészt mindazon adatokat, melyek a pontos áruforgalmi statisztika készítéséhez okvetlenül szükségesek, másrészt több példányban, mint a mennyiben akkor és most is kiállítatnak, technikai okoknál fogva ki nem állithatók, a rovatlapok felhasználása elejtetett s a szükséges adatok beszerzésére egy új okmány — az árúnyilatkozat — létesítése határoztatott el.

Ennek alapul vételével készült az áruforgalmi statisztikáról szóló törvényjavaslat, mely mint 1881. évi XIII. t.-cz. ezen év május 1-én lépett életbe s máig is érvényben van.

Az árúnyilatkozatok.

Az árúnyilatkozatokon a vasuti és hajózási, valamint a tengeri forgalomban a következő rovatok töltendők ki: az állomás neve, a hol a küldemény föladataik, valamint a hová a küldemény szól, továbbá az árú megnevezése, mennyisége és értéke.

A postai forgalomban kiállított árúnyilatkozatokon az árú megnevezésén és mennyiségén kívül a kiviteli árúnyilatkoza-

tokon a fölvevő postahivatal és a rendeltetési ország, a behozatali árúnyilatkozatokon pedig a leadó postahivatal és a származási ország megnevezése kívántatik.

A magyar árúforgalmi statisztika szervezése alkalmával kereskedelmi politikai szempontokból arra helyeztetvén a fő-súly, hogy az az ország kereskedelmi összeköttetései felől nyújtson tájékoztatást, valamint arra való tekintettel, hogy az árúnyilatkozatok a vasuti és hajózási forgalomban a fuvarlevelek és rovatlapok adatai alapján állítandók ki, melyek csakis a földadási és leadási állomások neveit tartalmazzák, a nyilatkozatok útján a külforgalom zömét kitevő vasuti és hajózási forgalomban nem a származási és rendeltetési országok kutattattak, hanem azon helyek, a honnan Magyarország szükségleteit közvetlenül fedezi, illetve a hová termelésének fölöslegét közvetlenül kiszállítja.

Az árúknak megnevezése eleinte egy az osztrák-magyar monarchia vámtarifájához simuló s a vasuti és gőzhajó állomásoknak kiadott árúlajstrom szerint történt, miután azonban ezen eljárás sok visszásságra vezetett, az árúlajstromok használata utóbb hatályon kívül helyeztetett s elrendeltetett, hogy az árúk a maguk szokásos köznapi nevükön neveztessenek meg olykép, hogy ezen megnevezésből az árú anyaga is megállapítható legyen.

Az árúk mennyisége a nyilatkozatokon rendszerint súlyban és pedig kilogrammokban vagy métermázsákban fejezendő ki. Kivételt képeznek ezen szabály alól a vágó és ígás marhák, juhok, kecskék, lovak, kutyák s egyéb tenyésztésre szolgáló állatok, továbbá a zongorák, szekerek, hintók, stb., melyek mennyisége darabszám szerint tüntetendő ki, míg a gépek darabszám és súly szerint, a leölt vagy eleven vadak és szárnyasok pedig, valamint a donga mennyisége darabszám vagy súly szerint fejezhető ki. A súly megállapításánál az árú teljes súlya, tehát az árú göngyöletével együtt irányadó.

Az árúnyilatkozatok utolsó rovata a küldemény értékének föltüntetésére szolgál. Ezen rovat a nyilatkozatokba oly célzattal vétetett föl, hogy az ez úton nyert adatok alapján az ország behozatalának és kivitelének értéke számíttassék ki. Miután azonban már az első évek tapasztalatai nyilvánvalóvá tették, hogy az egyes felek árúnyilatkozataiban foglalt érték-

bevallás teljesen megbizhatatlan, ezen adatok az érték kiszámítására már az 1883. évtől kezdve többé föl nem használtattak, hanem a behozott és kivitt árúk értékének megállapítására egy szakférfiakból álló állandó bizottság szervezetett, mely 11 csoportba osztva az áruforgalmi statisztikában szereplő árúk értékét legjobb tudomása és meggyőződése szerint minden év első negyedében az előző évre vonatkozólag megállapítja.

Az áruforgalmi statisztikai adatszolgáltatás a postai forgalomra csak az 1884. évben terjesztetvén ki, az ezen forgalom bejelentésére szolgáló űrlapokon az imént jelzett körülménynél fogva az értékrovat nem is szerepel.

Az árúnyilatkozatok a vasuti és hajózási forgalomban 2 krajczáros bélyegű, a postai forgalomban ellenben bélyegtelen űrlapokon állittatnak ki. Az árúnyilatkozatok földolgozása ugyanis tetemes költséget okozván, szükségesnek mutatkozott, hogy ezen költségek fedezéséről is történjék gondoskodás. Ez okból állapította meg a törvényhozás, hogy a nyilatkozatok 2 kros bélyegű űrlapokon állittassanak ki, azon fölfogásból indulva ki, hogy a kereskedő világ, mely első sorban veszi hasznát az intézménynek, viselje annak terheit is. Mivel azonban a postai forgalomban kizárólag kisebb és rendszerint csekély értékű küldemények szerepelnek, melyek értékével és szállítási költségeivel a 2 kros bélyegilleték arányban nem állana, ezen forgalom a statisztikai illeték fizetése alól felmentetett s a bélyegköteles nyilatkozatok használata csakis a vasuti és hajózási forgalomra rendeltetett el.

Az adatgyűjtés.

Az 1881. évi XIII. t.-cz. rendelkezése szerint mindazon áruküldeményekről, melyek a vasuti és hajózási vállalatoknál, valamint a postán a magyar korona országainak területéről való kivitel céljából adatnak föl, vagy a magyar korona országainak területére mint behozatali cikkek érkeznek meg, az áruforgalmi statisztika készítése céljából külön nyilatkozatok állítandók ki.

Arra való tekintettel, hogy az áruforgalmi statisztika csakis az ország külkereskedelmi forgalmának föltüntetésére van hivatva, a podgyász-küldemények, a visszküldeményt képező göngytárgyak, továbbá a katonai kincstár bizonyos

szállítmányai és a szállítási vállalatoknak mindazon regieküldeményei után, melyek nem képezik új beszerzés tárgyát, árúnyilatkozatok nem állítandók ki.

A törvény életbeléptekor árúnyilatkozatokat csakis a vasúton és gőzhajókon, valamint a tengeren szállított küldeményekről kellett kiállítani, a postai forgalomra az áruforgalmi statisztika csak az 1884. év elején terjesztetett ki s ugyanazon év második fele óta a szerb és román határ felé eső vámhivatalok némely kimutatásai is fölvétettek az áruforgalmi statisztika körébe, az ugyanezen határszállomások pedig köteleztettek, hogy a határforgalomban nagyobb mennyiségben szereplő egyes árukról, mint élő állatok és állati termékek, havi kimutatásokat küljenek be az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz.

Az árúnyilatkozatokat a vasúti és hajózási forgalomban a földadásnál a földadó, a leadásnál pedig a címzett tartozik a szállítási vállalatnak beszolgáltatni, melynek valamely küldeményt továbbítás végett, illetve valamely érkezett küldeményt kiadni mindaddig nem szabad, míg a földadó, illetőleg a címzett ebbeli köteletségének eleget nem tett.

Egynemű árúról, mely egy fuvarlevéllel küldetik vagy érkezik ugyanazon rendeltetési helyre, mindig csak egy árúnyilatkozat állítandó ki, álljon a küldemény akárhány csomagolt vagy csomagolatlan darabból. Egy csomagból álló küldeményről még akkor is csak egy árúnyilatkozat állítandó ki, ha az többféle árút tartalmaz, ez esetben azonban a különböző árúk a nyilatkozatokon egyenkint megnevezendők s azok súlya is külön-külön feltüntetendő. Ha ellenben egy küldemény többféle árút tartalmazó több csomagból áll, annyi árúnyilatkozat állítandó ki, a hány árú van a küldeményben.

Az adatgyűjtéssel megbízott vasúti és hajózási alkalmazottak tartoznak az árúnyilatkozatok adatait minden egyes földadásnál vagy leadásnál az eredeti fuvarlevelekkel és a rovatlapokkal összehasonlítani és eltérés constatalása esetén a küldemény fölvétele vagy kiadása előtt az árúnyilatkozat téves vagy hiányos adatait kiigazítani vagy a földadónak, illetve címzettnek a szükséges helyesbítés vagy pótlás végett visszaadni.

Ha a nyilatkozatot kifogásoló vasúti vagy hajózási alkal-

mazott és a földadó vagy átvevő közt a küldemény tartalmát illetőleg nézetkülönbség merül föl, az illető alkalmazott jogosítva van a nyilatkozat adatait a küldeménynyel tartalom tekintetében annak fölbontása útján a földadó vagy címzett avagy ezek meghatalmazottjának, szükség esetén két tanu jelenlétében összehasonlítani és az eljárás eredményéhez képest a hamisnak talált nyilatkozat kiigazítása iránt intézkedni.

Azon czélból, hogy az állomások adatszolgáltatása biztosabban ellenőrizhető legyen, az állomások kötelesek minden egyes árúnyilatkozatot az állomás napi bélyegzőjének lenyomatával ellátni és a földadásnál az illető fuvarlevél számát, a leadásnál pedig a pénztári bevételi számot az árúnyilatkozatokra reávezetni. Az árúnyilatkozatok az állomások által föl- és leadás szerint elkülönítve, fuvarlevél, illetve pénztári bevételi számok szerint rendezve tartandók együtt s azonkívül minden állomás tartozik a bevont föl- és leadási árúnyilatkozatokról egy-egy nyilvántartást vezetni, melyekbe a naponként bevont árúnyilatkozatok darabszáma bevezetendő. Ezen két nyilvántartás minden naptári hó végén lezárandó s az így nyert összegeknek egyezniök kell az állomás birtokában lévő árúnyilatkozatok darabszámával.

Az egyes hónapok folyamán bevont árúnyilatkozatokat az állomások föl- és leadás szerint elkülönítve egy kimutatás kíséretében, mely a behozatali és kiviteli árúnyilatkozatok számát külön-külön és azok összegét, valamint az állomás nevét tünteti föl, a következő hó elsején, legkésőbb másodikán az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz tartoznak beküldeni, ha pedig valamely állomáson a hó folyamán egyetlen nyilatkozat-köteles küldemény sem fordult volna elő, az imént említett kimutatás üresen küldendő be a megállapított időben az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz.

A postai forgalomban minden egyes küldemény után, mely egy szállító levéllel adatik föl vagy érkezik meg, egy árúnyilatkozat állítandó ki még akkor is, ha az egy szállító levelen két vagy három csomag foglaltatik.

A földadásnál az árúnyilatkozatot a földadó, a leadásnál ellenben a kézbesítő postahivatal tartozik a szállító levél alapján kiállítani. A mennyiben azonban a szállító levél a küldemény tartalma és az abban esetleg foglalt különböző

árúk mennyisége iránt pontos tájékozást nem nyújtana, a nyilatkozat megfelelő rovatai a címzett által töltendő ki. A leadási árúnyilatkozatokat a címzettek, akár a postahivatal töltötte ki azokat, akár a szállító levél hiányos adatai folytán maga a címzett írta volna abba be a szükséges adatokat, annak jelöl, hogy a nyilatkozatokon foglaltak a küldemény tartalmának tényleg megfelelnek, aláírásukkal ellátni kötelesek.

A postahivataloknak valamely küldeményt továbbítás végett átvenni mindaddig nem szabad, míg a föladó azt megfelelően kiállított árúnyilatkozattal föl nem szerelte s az érkezett küldeményeket mindaddig ki nem adhatják, míg a címzett a postahivatal által kiállított árúnyilatkozatot aláírásával el nem látta, illetve míg abba a hiányzó adatokat be nem írta.

Az árúnyilatkozatok kiállítására egyrészt a postahivatalok munkájának megkönnyítése, másrészt az anyag könnyebb feldolgozása érdekében különböző színű űrlapok használatnak. Az Ausztriából érkezett küldemények után ugyanis fehér színű árúnyilatkozatok állittatnak ki, a melyeken a származási ország már elő van nyomtatva, a megszállott tartományokból és a vámkülföldről érkező küldemények statisztikai bejelentésére ellenben világos sárga színű űrlapok használatnak, míg a föl adott küldemények után, tekintet nélkül a rendeltetési országra, kék színű árúnyilatkozatok állittatnak ki.

A postahivatalok kötelesek, hogy adatszolgáltatásuk biztosabban ellenőrizhető legyen, minden egyes árúnyilatkozatot helyi és kelti bélyegzőjük lenyomatával ellátni s a leadási árúnyilatkozatokra a raktárkönyv számát följegyezni, a föl adási nyilatkozatokra pedig a csomag ragszámát rávezetni.

A leadási árúnyilatkozatokat a postahivatalok tartoznak naponkint a hivatalos órák leteltével hátoldalukon másodszor is lebetüzni, összerakni és meggyőződni arról, vajjon a bevont árúnyilatkozatok száma megegyezik-e az aznap kiszolgáltattott ausztriai, megszállott tartományokbeli és vámkülföldi csomagok szállító leveleinek számával? Ha netalán valamelyik szállító levélhez árúnyilatkozat nem találtatnék, az a postahivatal által nyomban pótolandó. A hó végével vagy a következő hó elsején, legkésőbb másodikán az így összegyűjtött árúnyilatkozatok egy kimutatás kíséretében, mely a postahivatal nevét és a bevont leadási árúnyilatkozatok darabszámát tün-

teti föl, az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz Budapestre fölterjesztendők, ha pedig valamely postahivatalnál a hó folyamán egy nyilatkozat-köteles küldemény sem fordult volna elő, ennek jeléül az illető postahivatal által az imént említett kimutatás üresen küldendő be az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz.

A földadó által kiállított kiviteli árúnyilatkozatokat a fölvevő postahivatalok érczkapocscsal a szállító levelekhez tartoznak csatolni, a honnan azokat az Ausztriába, a megszállott tartományokba és a vámkülföldre elrovatoló stabil és mozgó postahivatalok veszik le, meggyőződven egyúttal arról, hogy az árúnyilatkozatok szabályszerűen vannak-e kiállítva? A hiányosan kiállított árúnyilatkozatokat az elrovatoló postahivatalok a szállító levelek adatai alapján helyesbiteni, a hiányokat pedig pótolni kötelesek.

A mozgó postafőnökségek és stabil kicserélő postahivatalok a begyűlt árúnyilatkozatokat nap-nap után rendezve összekötik s a hó utolsó napján vagy a következő hó 1-én, legkésőbb másodikán egy kimutatás kíséretében, mely ugy, mint a kézbesítő postahivataloké, a hivatal nevét és az árúnyilatkozatok darabszámát tünteti föl, az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz terjesztik föl.

Az adatszolgáltatás ellenőrzése.

A vasuti és gőzhajó-állomások, valamint a postahivatalok adatgyűjtési szolgálatának ellenőrzése egyrészt a vasuti és gőzhajózási vállalatoknak, valamint a posta- és távirdaigazgatóságoknak közegei által a helyszínen, másrészt az országos m. kir. statisztikai hivatal által eszközöltetik.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal az ellenőrzést az áruforgalmi statisztikai adatokat szolgáltató állomások és postahivatalok fölött részben a központban, részben pedig kiküldött tisztviselői által a helyszínen ejti meg, mely utóbbi hatályos ellenőrzési mód a kereskedelemügyi miniszter úr által újabb időben léptettetett életbe.

Annak ellenőrzése czéljából, hogy az összes állomások és postahivatalok a hó folyamán begyűlt árúnyilatkozatokat, illetve ürkimutatásaikat beküldötték, a beérkezett anyag az országos m. kir. statisztikai hivatalban egy az összes vasuti és gőzhajó-állomásokat és postahivatalokat alfabetikus rendben

fölsoroló nyilvántartási kimutatásba vezettetik be, melynek lezárása után mindazon állomások és postahivatalok, melyek az árúnyilatkozatokat vagy ürkimutatásokat addig föl nem terjesztették volna, az anyag beküldése iránt megsürgettetnek.

Az adatszolgáltatás ellenőrzése a helyszínén az országos m. kir. statisztikai hivatal kiküldött tisztviselői által a vasuti és gőzhajó-állomásokon a rovatlapok, a postahivataloknál pedig a szállító levelek alapján történik. A vasuti és gőzhajó-állomások, nemkülönb a postahivatalok tartoznaktehátugy ezen, valamint a vizsgálat sikeres megejtéséhez szükséges minden egyéb okmányokat a statisztikai hivatal kiküldött tisztviselőinek rendelkezésükre bocsátani s nekik minden az áruforgalmi statisztikára nézve kívánt fölvilágosításokat készséggel megadni; kötelesek továbbá a statisztikai hivatal kiküldött tisztviselői által az áruforgalmi statisztika helyes készítésére adott útmutatásokat minden tekintetben pontosan követni s e részben, valamint a tapasztalt hiányok pótlására nézve nyilvánított kívánságuknak késedelem nélkül eleget tenni.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal ezen vizsgálatok eredményéről a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek havonként jelentést tesz, a tapasztalt rendetlenségek és szabálytalanságok megszüntetése, valamint a hanyag és mulasztó közegek megbüntetése végett pedig az illető állomások és postahivatalok fölöttes hatóságait közvetlenül megkeresi.

Az anyag földolgozása.

A vasuti és gőzhajó-állomások, valamint a tengerészeti hatóság és a postahivatalok által gyűjtött árúnyilatkozatok, nemkülönb a belépő állomások által beküldött kimutatásokban foglalt adatok földolgozását az osztrák-magyar monarchia vámtarifájának alapul vétele mellett az országos m. kir. statisztikai hivatal végzi és pedig a munkának oly beosztásával, hogy minden egyes hónap eredményei már a következő hó végén közzétehetők.

Az árúnyilatkozatok földolgozása behozatal és kivitel, valamint a szállító eszközök szerint elkülönítve a következőkép történik:

Az anyag mindenek előtt a vámtarifa 50 főcsoportjai szerint osztályoztatik, ennek megtörténtével az egyes főcsoportokon belül árúnemek szerint csoportosittatnak az árúnyi-

latkozatok, az egyes árúnemek csoportjai pedig országok szerint osztályoztatnak.

Az országosítás után az egyes árúnyilatkozatokon föltüntetett mennyiségek szalagokra vezettetnek be, azokból az összegelés útján nyert eredmények a vámtarifa 50 főcsoportjának megfelelő táblázatokba vitetnek át árúnemek és országok szerint részletezve, ezen táblázatokból pedig főkimutatók készülnek, melyek a behozatal és kivitel mennyiségét ismét országok, de már csak a vámtarifa 50 főcsoportja szerint tüntetik fel.

Az évi eredmények a havi táblázatoknak teljesen megfelelő évi táblázatokban, az előbbieik eredményeinek összevonása útján mutattatnak ki.

Az árúnyilatkozatok csoportosítása közben külön helyeztetnek azok, melyek hiányos vagy meg nem felelő adatokat tartalmaznak.

Ezek az árúnyilatkozatok összegyűjtetvén s a szükséges észrevételekkel elláttatván, az illető állomásoknak és postahivataloknak helyesbítés vagy kiegészítés végett rövid határidő kitűzése mellett visszaküldetnek s visszaérkezésük után még az illető hónap anyagával együtt dolgoztatnak föl.

Az árúnyilatkozatok feldolgozását és az eredmények összeállítását az országos m. kir. statisztikai hivatalnak egy külön osztálya végzi és pedig 9 csoportban, melyek mindegyikének élén egy tisztviselő áll, ki mellé megfelelő számú segédmunkás van beosztva.

A segédmunkások csoportosítják az árúnyilatkozatokat az előbb leírt módszer szerint és vezetik be az eredményeket a táblázatokba, az ellenőrzést és fölülvizsgálást pedig a csoportok élén álló tisztviselők gyakorolják.

Érték-megállapítás.

Az értékek kiszámítása, mint már említve volt, eleinte a felek által beszolgáltatott árúnyilatkozatokon foglalt bevallás alapján történt. Minthogy azonban az így nyert adatok már az első évben egészen megbízhatatlanoknak ismertettek föl, az érték-kiszámítás ez alapon beszünttetett s az áruforgalmi statisztikában szereplő árúk kereskedelmi értéke 1883. óta egy szakemberekből összeállított állandó bizottság által állapittatik meg.

Ezen bizottság közvetlenül a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek van alárendelve s áll az elnökségen, továbbá az egyes szakminiszteriumok, szaktestületek és szakegyesületek képviselőin kívül a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által kinevezett kellő számú fő- és székvárosi és vidéki bizottsági tagokból.

A bizottság elnöke az országos m. kir. statisztikai hivatal igazgatója, helyettes elnöke ugyanezen hivatal aligazgatója, titkára pedig egy a kereskedelemügyi miniszter által az orsz. m. kir. statisztikai hivatal tisztikarának létszámából kinevezett tisztviselő.

A kinevezett bizottsági tagok rokon árúnemek szerint csoportosított 11 szakosztályba vannak beosztva, melyek mindegyikének élén egy elnök áll, ki mellé az előadói és jegyzői teendők vitelére az orsz. m. kir. statisztikai hivatalnak egy tisztviselője van kirendelve.

Az érték-megállapítás szakosztályonként évenként egyszer az év első negyedében az előző évre vonatkozólag történik a bizottság elnökségének részvétele mellett az országos m. kir. statisztikai hivatalban.

A szakosztályok jogosítva vannak üléseikre külön szakértőket is meghívni.

A szakosztályilag megállapított értékek fölülvizsgálata és jóváhagyása a bizottság összülésének van föntartva, mely az elnökségen kívül a három szakminiszterium (kereskedelem, földművelés és pénzügyi miniszteriumok) kiküldötteiből, a budapesti m. kir. fővámgazgatóból, továbbá m. kir. államasutak igazgatóságának, a kereskedelmi és iparkamarák, az országos magyar gazdasági egyesület, az orsz. ipar egyesület, az orsz. magyar malom-egyesület, a magyar kereskedelmi csarnok, a magyar szesztermelők orsz. egyesülete és a budapesti árú- és értéktőzsde képviselőiből, valamint a szakosztályok elnökeiből és előadóiból áll.

Az érték-megállapítás külön történik a behozott és kivitt árúkra nézve s minden árúnak az az értéke vétetik föl, melylyel akkor bir, a midőn a magyar állam határát átlépi, vagyis a melyet érte a belföld a külföldnek, illetőleg a külföld a belföldnek fizet, figyelem fordittatván az év közben történt árhullámozásokra, továbbá az egyes árúk behozott és kivitt mennyiségében szereplő különböző fajták és minőségek ará-

nyára, ugyszintén a származási és rendeltetési országok különböző volta szerint alakuló árkülönbségekre.

Az eredmények közzététele.

Az áruforgalmi statisztikai eredmények

1. havi kimutatásokban és

2. egy évi főjelentésben tételnek az országos m. kir. statisztikai hivatal által közzé.

A havi kimutatások minden hó végével jelennek meg és tartalmazzák az előző hó behozatalának és kivitelének mennyiségét, még pedig:

1. a vámtarifa főcsoportjai,

2. származási és rendeltetési országok,

3. az összes árúnemek szerint és végül

4. némely az ország közgazdasága szempontjából fontosabb árúnemek forgalmának részletezését származási és rendeltetési országok szerint.

Az évi főjelentés két részre oszlik, úgy mint egy bevezetésre és a táblás kimutatásokra, melyeknek elseje Magyarország áruforgalmának mennyiségét és értékét a vámtarifa főcsoportjai, másodika pedig az árualcsoportok és származási és rendeltetési országok szerint mutatja ki.

A bevezetésben részletesen ismertetve van a korábbi évek megfelelő adatainak szembeállításával az ország áruforgalmának mennyisége és értéke általában, továbbá a vámtarifa 50 főcsoportja szerint, a szállító eszközök megkülönböztetésével, nyers anyagok és gyártmányok, nemkülönben a fontosabb behozatali és kiviteli árúk, végül a származási és rendeltetési országok szerint. Ugyanott ismertetve van még az érték megállapítása és az adatgyűjtés.

DR. HEGYESHALMY LAJOS.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Április.

1-én. *A Dunagőzhajózási társaság 1893. évi zárszámadása* $1\frac{3}{10}$ millió frt. tiszta jövedelmet mutat. Levonva azt a $2\frac{2}{10}$ milliónyi veszteségből, marad még átvitt veszteség 1894-re 0 $\frac{6}{10}$ millió frt.

A Magyar aszfalt részvénytársaság közgyűlése. Jelzik az üzlet fellendülését, a mi a sok építkezés következtében még fokozásra enged kilátást. A közgyűlés elhatározza a részvénytőkének 3500 darab 200 frt. névértékű részvény kibocsátása által 1,000.000 frtra emelését és 350.000 frtnak a tartalékalaphoz csatolását. Az 1893. évi szelvény 16 frttal azaz 16 $\frac{0}{10}$ -kal váltatik be.

A budapesti árú- és értéktőzsde közgyűlése.

3-án. *A Bulgária részéről kiírt arany- és ezüstérme-szállítási pályázaton a legkedvezőbb ajánlat 3,000.000 franknyi aranyéremre és 12 millió frank ezüst éremre a magyar ipar- és kereskedelmi bank részéről tétetett és pedig 104 $\frac{3}{4}$ franknyi árfolyammal aranyérmére és 49 $\frac{7}{16}$ frank árfolyammal ezüstérmére.*

A péterhegyi téglaiipar - részvénytársaság megalakulása $1\frac{2}{10}$ millió korona részvénytőkével. A társaság két millió koronáért megszerzi az Ó-Buda melletti péterhegyi téglagyárat, mely 25,000.000 téglá évi termelésre van berendezve.

4-én. A magyar kiküldöttek Szerbiának 150.000 franknyi kárpótlást biztosítottak *a Vaskapu szabályozása által csorbitott halászati jogért.* Ellenben Szerbia díjtalanul átengedi azon területet, a mely a csatorna forgalmára szükséges.

5-én. Az Ausztriával közös szabadalmi jog érvényen kívül helyezése folytán szükségessé vált *új szabadalmi törvényjavaslat* a kereskedelmi miniszteriumban elkészült s annak tárgyalására a miniszterium kebelében szaktanácskozmány fog egybehivatni.

A Budapest városi vasút-részvénytársaság igazgatósága 389.428 frtnyi tiszta jövedelemből az 1893-iki szelvényt 8 frttal javasolja beváltani és 25.350 frtot új számlára kíván átírni.

6-án. A keleti forgalom szabályozására *a Conférence à quatre*, melynek utóbbi tanácskozásai eredménytelenek voltak, újra összeült.

Belgrádból *a szerb gőzhajózási vállalat* újjászervezését jelentik. A Gagarin-féle orosz hajózási társaság képviselőjével a Dunán való szállítás ügyében tárgyalások folynak.

7-én. A *Budapesti általános villamos részvénytársaság* rendkívüli közgyűlése elhatározza, hogy a részvénytőkéket három millió koronáról öt millió koronára emeli 10.000 darab új 200 koronás részvény kibocsátása által.

A *Ganz és társa vasöntőde és gépgyár részvénytársaság* mérlege 822.160 frtnyi tiszta jövedelmet mutat. Az igazgatóság 85 forintnyi osztalékot javasol. A részvénytársaság 25 éves fennállása alkalmából 100.000 forintot a személyzet és a munkások jutalmazására, valamint közhasznú célokra fordít, 150.000 frtot a tartalékalaphoz, 20.000 forintot a nyugdíjalaphoz, 50.000 frtot az építési alaphoz, 25.000 frtot a munkásalaphoz csatol és 156.455 frtot új számlára ír át.

8-án. A *magyar kir. államvasutak személyforgalma* lényegesen kedik. Ez év első három hónapjában $6\frac{7}{10}$ millió fizető utast és 192.500 darab podgyászt szállítottak, a mi az előző évhez képest 643.300 utassal és 8.900 podgyász-darabbal több. A bevételek e három hónapban a múlt év ugyanezen időszakához viszonyítva 680.700 forint emelkedést mutatnak.

Az *első magyar általános biztosító társaság* közgyűlése elfogadja a javaslatba hozott 230 forint osztalékot részvényenkint és a tartalékalapnak 156.684 forinttal való dotálását.

A *Lukácsfürdő részvénytársaság* közgyűlése. Tiszta nyereség 59.128 frt; miből 50.000 frtot 5 forintos osztalék fizetésére fordítanak, 1.500 forintot a tartalékalaphoz csatolnak, 6,715 frtot új számlára visznek át.

9-én. A *Budapesti hitelező védegylet* közgyűlése.

10-én. *Csillárgyár-részvénytársaság* alakul 125.000 frt. részvénytőkével.

A *magyar len- és kenderipar-részvénytársaság* közgyűlése. Tiszta nyereség 47.543 frt., miből 20.643 frtot leírásra fordítanak, 6.500 frtot a tartalékalaphoz csatolnak és 19.055 frtot új számlára visznek át.

11-én. A *kolozsvári hitelbank* közgyűlése elhatározza, hogy 14 frt. osztalékot fizet és elfogadja az igazgatóságnak javaslatát a részvénytőkének két millió frtra való emelése iránt. Továbbá kimondják a naszódi erdőüzletben részes három pénzintézettel való egyesülést az esetre, ha azok készek a megállapított feltételeknek eleget tenni.

A főváros feliratban felszólítja az itteni pénzintézeteket 3,179.000 frt. névértékű $4\frac{1}{2}\%$ -os elsőbbségi részvény átvételére.

A *zágrábi Poversanovics és Fröhlich-féle szappangyár* 120.000 korona tőkével részvénytársasággá alakul át. Termesztményének biztos kelete van Boszniában és Hercegovinában, valamint a keleti országokban.

A *budapesti terézvárosi takarékpénztár* közgyűlése elhatározza a részvénytőkének $2\frac{1}{2}$ millióról 5 millió koronára való emelését 12.500 darab 200 korona névértékű részvény kibocsátása által. Minden régi részvénynek elsőbbségi joga van egy új részvényhez.

12-én. A *budapesti villamos városi vasut-részvénytársaság* igazgatósága bejelenti, hogy a budapesti városi vasuttal egyetemlegesen kérvényt adott be az Andrássy-úti földalatti villamos vasut engedélyezése tárgyában és felhatalmazást kér arra nézve, hogy az engedély elnyerése iránt lépéseket tegyen; felhatalmazást kér továbbá a

dunaparti villamos vasut engedélyezésének megnyerésére, a népligeti és budai fővonalnak meghosszabbítására s arra, hogy az e célra szükséges pénzt beszerezhesse. Mult évben a személyforgalomban 919.000 frt. bevételt érték el. Az összesbevétel 975.961 frt., a forgalmi kiadások 539.978 frtot, a tiszta nyereség 359.183 frtot tettek ki, mi a mult évi nyereségi átvittel együtt 389.428 frtot tesz. Az igazgatóság a szelvénynek nyolcz forinttal beváltását javasolja.

13-án. Az önálló magyar gőzhajózási vállalat létesítése iránt folyó tárgyalásokról jelentik, hogy egy ily vállalat függetlenül és önállóan fog Budapesten létesíttetni. A kereskedelmi miniszter erre vonatkozólag előreláthatólag még ez időszak folyama alatt fog előterjesztést tenni.

A magyar kir. államvasutak végleges leszámolója az 1893. évre $3\frac{1}{10}$ millióval kedvezőbb eredményt mutat, mint az előirányzat. A bevétel összesen $81\frac{2}{10}$ millió volt az előirányzat $73\frac{1}{2}$ milliójával szemben; a kiadások $46\frac{3}{10}$ milliót tettek, 42 millióval szemben. A forgalmi felesleg tehát $34\frac{9}{10}$ millió az előirányzott $31\frac{5}{10}$ millió helyett. A felesleg egy része beszerzésekre fordítatik és pedig úgy, hogy a pénztárkészletekből veendő $7\frac{1}{2}$ millióval együtt összesen 10 milliót fognak a vágányok szaporítására, állomások kibővítésére és forgalmi eszközök nagyobbítására fordítani.

Varasdon a városi villamos világítás berendezéséhez hozzáfognak, továbbá egy czukorgyár létesítésén dolgoznak.

A fővárosi kölcsönre beadott ajánlatok közül legkedvezőbb a budapesti bankkegyesület és a belvárosi takarékpénztár ajánlata, melyek elfogadtatnak.

14-én. A Foncière pesti biztosító intézet igazgatósága elhatározza, hogy a szelvényt 7 frttal fogja beváltani.

15-én. A kőbánya és téglagyár részvénytársaság mérlege 308.898 forint tiszta bevételt mutat. Részvénytőke $17\frac{1}{10}$ millió frt.

16-án. Az alföldi magyar transverzális közút közigazgatási bejárása. A költség körülbelül 3 millió frtra rúg. Az út 301 kilométer hosszú és Bajáról Félégyháza, Csanád, Szentes, Gyula és Erdőhegyig vezet.

A budapesti elektromos vasúttársaság közgyűlése elfogadja az igazgatóság javaslatait.

Torontál megye részt vesz a nagybecskereki szövőgyár létesítésében. Eddig 666 darab 100 frt. névértékű részvényt jegyeztek.

17-én. A magyar általános hitelbank megszerzi a banképülettel szomszédos Kovács-féle házat és irodahelyiségeit megnagyobbitja.

A szesztermelők memorandumot tesznek közzé a képviselőházhoz való benyújtás végett a hanyatló szesziparnak adandó kedvezmények tárgyában.

18-án. A képviselőház közgazdasági bizottsága a Romániával kötendő kereskedelmi szerződés tárgyalása alkalmával kimondja, hogy helytelen az a felfogás, mintha a malomipar, mely a mi mezőgazdasági czikkeinket feldolgozza, a mezőgazdaság érdekeivel ellentétben álló érdekekkel birna.

A horvát-szlavon jelzáloghitelbank közgyűlése $7\frac{1}{2}$ frtnyi, azaz 50/0 osztalékot állapít meg másfél évre.

Az országnak sok vidékén beáll a várva várt eső.

19-én. A pénzügyminiszter beterjeszti a *szeszadó biztosítása iránti törvényjavaslatot.*

21-én. A *téglaiparnak* a főváros részéről történendő *külön megadóztatása* ellen a fővárosi tanácshoz külön beadványt intéznek, mivel ez adót törvényellenesnek mondják és kimutatják, hogy a fővárosi téglagyárak a vidékkel szemben amugy is hátrányban vannak.

Esztergomban új táblaüvegyárt létesítenek. Az első magyar üvegyár-részvénytársaság, mely e vállalatot támogatja, részvénytőkéjét 150.000 frtról 600.000 frtra fogja felemelni.

Az egyesült magyarhoni üvegyárak részvénytársaság mérlege 119.646 frt. tiszta bevételt mutat. (Részvénytőke 1 és fél millió frt.)

22-én. A *Fonciére pesti biztosító intézet* zárszámadása 5,768.455 forint tiszta jövedelmet mutat.

Az Első magyar üvegyár-részvénytársaság közgyűlése 25 forint osztalék fizetésében állapodik meg.

24-én. A *Brassói bánya- és kohóegylet* 374.864 frt. tiszta jövedelmet mutat ki a múlt évi 325.435 frttal szemben. Osztalék 10 frt.

A magyar kir. államvasutak igazgatósága elrendeli a *gyors romlásnak kitett árúknak a külföldre való közvetlen szállítását.*

25-én. A pénzpiaczon *Páris városának* kölcsönére történt előjegyzések eredményéből kifolyólag mindenütt jó hangulat észlelhető.

26-án. A *Ganz és társa vasöntőde és gépgyár-részvénytársaság közgyűlése.* A vállalat félszázados évfordulójának, illetőleg a részvénytársaság 25. évfordulójának megünneplése. A közgyűlés az igazgatóság javaslatait elfogadja.

A faipar részvénytársaság 60 forint osztalék fizetésében állapodik meg.

A Budapest-erzsébetvárosi takarékpénztár tiszta jövedelme 50.556 forint. Részvénytőke 1,000.000 frt. Az üzlet hat hónap óta van folyamatban.

27-én. A Rothschild-hitelintézet konzorciuma elhatározza, hogy a valutaszabályozási kölcsön 12,000.000 forintnyi maradék összegére az optiót gyakorolja. A magyar állam e művelet után több mint 100 millió forint felett fog aranyban rendelkezni.

A Budapesti általános villamossági részvénytársaság a részvénytőkét 10.000 darab 20 korona névértékű részvény kibocsátása által fogja emelni, miből csak 8.500 darabot fog piacra hozni, mivel 1.500 darab részvény már el van helyezve.

Külön magyar Dunagőzhajózási vállalat létesítése iránt a kereskedelmi miniszteriumba három ajánlat érkezett be és pedig a magyar leszámítoló és pénzváltó bank részéről, az osztrák dunagőzhajózási társaság és a győri magyar gőzhajózási társaság részéről.

A békési helyi érdekű vasut elsőbbségi részvényeit a pesti magyar kereskedelmi bank külföldön adja el.

Az Egyesült hírlapkiadó-vállalat részvénytársaság alakuló közgyűlése. Részvénytőke egy millió korona, mely később két millióra emelhető.

A magyar kiviteli és csomagszállítási részvénytársaság közgyűlése. Tiszta jövedelem 574 frt. (Részvénytőke 350.000 frt.)

Haraszt-rácskeve-váczi vasut részvénytársaság közgyűlése.

Első magyar papíripar részvénytársaság. Tiszta nyereség 23.248 forint. (Részvénytőke 1¹/₄ millió.)

28.-án. *A balatoni gőzhajózási részvénytársaság* közgyűlése. Tiszta nyereség 14.135 frt., osztalék 14 frt. Kis-Czellől Lajta melletti Bruckig egy a dunántuli h. é. vasutakat kiegészítő vasutvonalat terveznek Ukk és Bobajánosházán át.

A Kassa-oderbergi vasuton a zóna-tarifa eredményeként 1893-ban 1,134.379 személyt szállítottak az 1890. évi 774.461 személylyel szemben; a bevételek 9⁹/₁₀-kal emelkedtek.

A Fiumei első magyar rizshántoló és rizskeményítő gyár r.-t. 70 forintnyi osztalékot fizet, azaz a részvénytőke 14⁰/₁₀-át.

29.-én. *Az Első magyar visszbiztosítási r.-t.* 1893. évi tiszta nyeresége 4.341 frt. Az összmérleg 195.644 frtnyi veszteséget mutat. Az igazgatóság 250.000 frtnak részvényenként 50 frt. lebélyegzése által való leírását javasolja, mi által a részvénytőke 750.000 frtról 500.000 forintra szállíttatnék le.

A magyar takarékpénztárak központi jelzálog-bankjának nyeresége 63.627 frt., miből 50.000 frtot a tartalékalaphoz csatolnak, a maradékot új számlára írják át.

Az »Electra« magyar accumulator-gyár r.-t. 4000 forint veszteséget mutat.

Alföldi iparvasut r.-t. alakul 100.000 frt. alaptőkével. Az arad-csanádmegyei nagybirtokosok az arad-csanádi vasut-részvénytársasággal együtt vesznek benne részt. A vasut Kovácsházától Kunágotáig épülne.

A kassai közraktárak a hajdan jelentékeny gyapjúvásár újból való behozatalát tervezik, mire junius hóban történik az első kísérlet.

30.-án. *A »Foncière« pesti biztosítási r.-t.* közgyűlése elfogadja a 7 frtnyi osztalékot.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Somogyi Manó: A munkásosztalék. Társadalom gazdasági tanulmány. Budapest, 1894.

A munkást a vállalatban érdekelni, illetőleg felkeltett érdeke útján megtakarításokat végezni, nagyobb eredményt elérni, ez a cél az, a melyre a legkülönbözőbb fizetési módok törekednek.

A *napszám idő-munkabér*; a munkaerőnek bizonyos időre történt átengedéseért járó jutalom.

De hogy a munkás ne csak *dolgozzék* bizonyos időn át, de mennél *többet* termeljen is, bérét összefüggésbe hozzák a termelt mennyiséggel.

A *darab szerinti* bér egy specificált munkaerő mennyiség átengedéseért járó jutalom, mely nem függ attól, hogy mily időt igényel e munka elvégzése.

Napszám és darab szerinti bér kombinálásából ered a *progressív* bér. Határozott időre történő munkaerő átengedése jutalmaztatik itt, oly különös kikötéssel, hogy bizonyos minimumon felül végzett munka külön jutalomban részesül.

De darab szerinti és progressív bér csak a termelés *mennyisége* iránt keltik fel a munkás érdekét. Hogy ha az előállítandó cikk minősége is szóba kerül, vagy ha az anyagnak takarékos felhasználása az eszközök kimélése stb. céloztatik, ez iránt külön jutalmakat kell ígérni és adni.

Időmunkabér, darab szerinti bér, progresszív bér és különböző jutalmazási rendszerek, ezek az u. n. *mai* bérrendszernek alkatelemei. E mai bérrendszerrel szemben áll azután a *cooperatív termelési* rendszer, a hol a munkás és a vállalkozó közti különbség megszűnik, nincs is tehát munkabér és vállalkozói nyereség, hanem a cooperatív tagjai a termelés eredményén maguk osztozkodnak, előzetes megállapodás és méltányosság szerint.

A mai bérrendszer és a cooperatív termelés között áll a nyereségben részesedés.¹⁾ A munkás munkabérén felül részt kap a nyereségből is.

Történetileg két ok vezethetett e rendszer alkalmazására. Az első ok nagyjában azonos azzal, mely az idő munkabérrel szemben a darab szerinti, a szakmány bér alkalmazását és általában a jutalmazási rendszerek alkalmazását is javasolja.

---

¹⁾ L. Wirminghaus Handwörterbuch der Staatswissenschaften. IV. 50. l. 1892.

Ez, t. i. a munkásnak érdekeltetése a termelés eredményében, a nyereséget előidéző, kitevő eljárásokban.

A másik ok az, hogy századunk gazdasági fejlődése a vállalkozói nyereségnek abszolút emelkedését mutatta. A vállalkozók nagy nyeresége pedig rossz vért szülhetett a munkásokban: maguknak is nagyobb részt követeltek a munka eredményéből, béremelésre törekedtek; innét e csatakiáltás, hogy »*fair wages!*«, »méltányos bért követelünk!«

Részint czélszerűségi szempontok, részint pedig ily pszichológiai történeti fejlődés vezethettek arra, hogy a munkásokat a nyereségben részesítették.

Első látszatra e rendszer már magában véve is csábítónak mutatkozik. A munkás megszűnik egyszerűen fizetett bérszolgája lenni urának, mintegy résztulajdonosa lesz a vállalatnak, annak ügyeit szíven hordja, hozzá csatoltatik és nemcsak reá hárulnak jótétemények az által, hogy a nyereségben részesedik, de a vállalkozó is megtalálja a hasznát, mert a munkásnak nagyobb gondossága, érdeklődése kárpótolja bőven azt, a mit ő a nyereségből munkásának átenged. Könnyen érthetjük, hogy így nagy irodalom fejlődött e tárgyban, a mely részint folyton éber figyelemmel kísérte azokat a vállalatokat, a melyek e rendszert alkalmazták és annak módozatairól, eredményeiről, az azzal tett tapasztalatokról beszámolt, másrészt pedig agitációs uton a rendszer terjesztése iránt, mindinkább nagyobb körben való elfogadásáért harczolt. Franciaországban és Amerikában még külön társaságok is keletkeztek, melyek a nyereségben részesedés terjesztését czélul kitűzték és a melyek kiadványaikban, folyóirataikban bő anyagot gyűjtöttek.

A tudományos elemzés szempontjából azonban kevés történt. Vagy csak puszta leírásokat tartalmazott ezen irodalom, vagy épen agitációs jellegénél fogva egyoldalúan csak a rendszer előnyeit igyekezett feltüntetni; de annak mérlegelése, hogy a tudomány szempontjából első sorban mit kell tulajdonképen igazán nyereségben részesedésnek nevezni, továbbá hogy azon különböző morphológiai jelenségekből, melyeket az élet mutat, mikép lehet a nyereségben részesedés egyes tipikus alakzatait kihámozni és végre hogy az egész rendszernek mi a szerepe és jelentősége a mai bérrendszerrel és a cooperáció rendszerével szemben, mindez kisebb mérvben és tökéletlenül képezte csak tudományos fejtegetés tárgyát.

Valóban befejező munkát végzett e téren *D. F. Schloss*, ki könyvének ¹⁾ öt fejezetében foglalkozik a nyereségben részesedéssel.

Mellékesen megjegyezzük, hogy e könyvet egészben véve is az újabb angol irodalom legkitünőbb monographiájának kell tekintenünk és hogy a nyereségben részesedésről szóló fejtegetései szabatoságukban és éles elemzésükkel felülmulhatlanok. Schloss érdeme, hogy a nyereségben részesedést élesen elválasztotta minden egyéb complex bérfizetési módozattól, melyet a nyereségben részesedés nevével felruháztak, a nélkül, hogy annak tudományos kriteriumait bírná. Így első sorban a terményben részesedéstől kellett a nyereségben részesedést elválasztani. Mélyre ható különbségek vannak ugyanis azon eljárás között, a mely szerint a munkás vagy

¹⁾ *Methods of industrial remuneration* by D. F. Schloss New-York et London 1892.

bére mellett, vagy bére helyett a termelt mennyiség bizonyos hányadában részesedik és azon eljárás közt, a mikor az év végével megállapított tiszta nyereségben részesedik. A dolog természetéből folyik, hogy a terményben részesedést csak oly termelési ágakban lehet alkalmazni, a hol a munkás az előállított terményt vagy közvetlenül elfogyasztja, vagy azon könnyű szerrel veszteség nélkül túladhát.

De el kellett választani a nyereségben részesedéstől mindazokat az eseteket is, a hol, mint azt különösen részvénytársaságok és nagyobb vállalatok mutatják, az alkalmazottak bizonytalan összegű jutalmazásokban részesülnek, a melyre jogigényt nem támaszthatnak, a melynek felosztási aránya előre meghatározva nincs, vagy a hol az ily jutalmi összegek nem közvetlenül az egyes munkásoknak járnak, hanem ajándék alakjában a munkásoknak közös érdekét előmozdító intézmények javadalmazására fordíttatnak.

Schlosst illeti meg az az érdem is, hogy feltüntette azokat a különböző elemeket, a melyek a nyereségben részesedés alkalmazására vezetnek. Különösen három ily alakzatot mutat be, igen helyes megkülönböztetéssel. Szerinte a »buzdító« nyereségben részesedés olyan rendszer, a melynek célja az alkalmazottak szorgalmát és munkájuk hathatóságát növelni. A »vesztegetési« nyereségben részesedés az a rendszer, a melynek célja az, hogy a vállalkozó ily módon a munkásokat távol tartsa valamely *Trade Union*-tól, vagy egyáltalában a munkás mozgalomtól, azok részvételét munkaszünetelésekben előre is megakadályozva.

Oly vállalatoknál, a hol a gyártási titok nagy szerepet játszik, és így kívánatos, hogy az alkalmazottak soká maradjanak a vállalat szolgálatában, a nyereségben részesedés útján könnyen elérhető a munkásoknak a vállalat érdekeihez való szoros fűzése. Ez esetben ugyanis csak oly alkalmazottak részesíttetnek a nyereségben, kik már hosszú időn át a vállalatot szolgálják és ezek részeit is a nyereségben bizonyos alapokra (nyugdíjalap stb.) való fordítás útján lekötik. E rendszert »elhalasztó« nyereségben részesedésnek lehet nevezni.

A nyereségben részesedésről immár egy magyar tanulmány is van. Örömmel üdvözlöttük ennek megjelenését, hisz közgazdasági irodalmunkban monografiák amugy is gyéren vannak. A könyv címét azonban a magyarság szempontjából szerencsétlennek tartjuk. Ugy Földes, mint Somogyi »munkásosztalék«-nak nevezik azt, a mit az angol »*profit sharing*«-nek, a francia »*participation aux bénéfices*«-nek, a németek »*Gewinnbetheiligung*«-nak neveznek. De a munkásosztalék szó, eltekintve attól, hogy az ily fajta szófüzés a magyar nyelv szellemével ellenkezik, épen séggel másra igyekszik a figyelmet terelni, mint a mit az idézett idegen nyelvű kifejezések jelentenek. A régi magyar irodalom a »*procentuáció*«, a »*száztóli*« szót használja. Helyesnek tartanám azt, ha az »*osztály*« szót alkalmaznók és a mint beszélünk örökségosztályról, lehetne beszélni nyereségosztályról is. De a legajánlatosabbnak tetszik az a kifejezés, a melyet ez ismertetés során is alkalmazunk: a »*nyereségben részesedés*«.

Mondjuk el mindenekeelőtt Somogyi könyvéről, hogy felette szorgalmasan készült, használható tanulmány ez, a mely tárgyát nagyjában, minden szempontból megvilágítja. Mint olvasmány is igen érdekes és csak a stílus, a névirások, a tárgyalási rend bizonyos pongyolasága hat némelykor zavarólag.

A könyv elméleti és leíró részre oszlik, az elsőben a nyereségben részesedés fogalma, irodalma kerül tárgyalásra, majd a munkásoknak, a vállalkozóknak, a szövetkezeteknek, az államnak állásfoglalása e kérdéssel szemben. A leíró rész pedig bő anyaggyűjteményt foglal magában.

Az elméleti részben igaz, Somogyi Schloss után épenséggel újat alig mondhatott, mert a mi e téren végzendő volt, azt Schloss elvégezte.

Nem szerencsés azonban Somogyi bevezető része, a hol a munkabérről dogmatörténeti módon ír a nélkül, hogy a kérdésbe belemélyedne. Szerencsétlennek tartjuk azt is, hogy Somogyi több helyütt azt a kérdést vegyítette tanulmányába, hogy vajjon a munkásnak van-e egyáltalában valamely igénye a vállalkozók nyereségének egy részére.

Nem értünk egyet a szerzővel akkor, ha ő *a limine* visszatartja a törvényhozás beavatkozását e téren, mert nem tudjuk belátni azt, hogy épen e téren a társadalmi és gazdasági életnek, mért ne fejthesse ki az állam ugyanazt a rendező tevékenységét, a melyet más téren neki concedálunk.

Helyeseljük azt, mit a szerző mond, hogy t. i. túlzó várakozásokat fűznek az osztalékrendszerhez; sőt mi több, még tovább megyünk nálánál és Schloss álláspontjára helyezkedve, azt hisszük, hogy alig van oly előny a nyereségben részesedés rendszerében, a melyet a mai bérendszerben rendelkezésre álló módok után el nem lehetne érni; de hogy a munkásosztály önálló fejlődése szempontjából mégis bizonyos veszedelmeket kell e rendszerben látni.

Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy lehetnek oly országok, a melyek oly fejletlen, egyszerű bérendszerei viszonyokkal bírnak, hogy ott a nyereségben részesedés alkalmazását már is haladásnak kellene tekinteni.

Tévesnek véljük azt is, ha szerző azt hiszi, hogy a munkásosztály csak azért ellenzi e rendszert, mert elvakulva a socialdemocratia tanaitól, meg nem elégszik a nyereségből számára kijutó részzel és folytonosan továbbra követeli majd az egész »értéktöbbletet«. Azt hisszük, hogy épen a munkások érzik a veszedelmet leginkább, a mely a nyereségben részesedés alkalmazása után őket fenyegetheti és inkább meg akarnak maradni a szabad bérküzdelem terén, semhogy csekély előnyökért lemondjanak arról, a mit organizációjuk után elérhetnek.

A könyv nagy részét az anyaggyűjtés foglalja el. Részletes történeti fejtegetés alapján ama vállalatokat ismerteti itt a szerző, a melyeket a nyereségben részesedés legkitünőbb példáinak kell tekinteni. (*Leclaire, Godin, Angoulêmei papírgyár, Briggs-féle kísérlet.*)

Majd Böhmert, Gilmann anyaggyűjtő munkálatai és a francia társaság folyóirata alapján számos vállalatot említ fel a szerző, megjelölve röviden egyszersmind, hogy mily módokkal alkalmazzák ezekben a nyereségben részesedést. Ez anyaggyűjteményt igen tökéletesnek mondhatjuk: legfőlebb az angol *Royal Commission on Labour* kiadványaiban lehetne kiegészítő adatokra bukanni, de e kiadványok a könyv megírása után jelentek csak meg. A szerző a nagy szorgalomért, a melylyel e nagy anyagot összeállította, különös elismerést érdemel.

De a miért határozottan szemrehányást kell tennünk a szerző-

nek az az, hogy a *hazai* viszonyokat és irodalmat teljesen figyelmen kívül hagyta. Pedig egyáltalában kötelessége minden magyar írónak, különösen akkor, ha a fiatalabb nemzedék tagja, hogy bármely tárggyal foglalkozzék is, ne csak a külföldi anyagot vegye szemügyre, de itthon is körültekintsen. Legnagyobb mérvben áll ez azonban oly dolgozatról, mely a *leíró* módszert alkalmazza a célból, hogy a történeti és statisztikai anyaggyűjtés után, inductió útján jusson eredményhez.

Maga az, hogy e leíró módszer a társadalmi tudományok terén mindinkább nagyobb mértékben nyer alkalmazást, a tudománynak *nemzetivé* tételét maga után vonja.

És épen ezért kell rosszalnunk, hogy Somogyi az angol, francia, amerikai, német stb. nyereségben részesedés számos példáját bemutatta, de saját hazai viszonyainkkal nem törődött.

Azt hiszszük, hogy nem teljesítünk háládatlan feladatot, ha e bírálat során a hazai irodalomról és anyagról elmondunk egyetmást, mire rövid kutatás után akadtunk.

Már *Klauzál Imre*¹⁾ 1837-ben a gazdatisztról általában azt írta, hogy az: »nem a közös haszon, t. i. *száztóli* (*procentuáció*) által, mely minden iparbeli szövetkezésnek első eleme, hanem egy nyomorult öt csalásra kényszerítő fizetéssel, sorsa bizonytalanságával, vagyis az elbocsátási félelemmel s durva megvető bánással szövetetik a tulajdonos érdekeihez«.

Majd a haszonbér-rendszerről szólva felemlíti, hogy addig míg az általánosabban elterjedhetne, azon sok tulajdonos, ki részben vagy egészben nem maga gazdálkodhatik: »a *száztóliak* által iparkodjék magán segíteni, de az u. n. *brutto száztóli*val igen keveset fog a célhoz közelíteni és gyakran érzékenyen csalódni, bár egyébiránt ezen tökéletlen száztóli is sok esetben tetemesebben foganatosabb az egyszerű fizetés módjánál.«

Végre felemlíti az osztrák Fürstenberg hg. csehországi uradalmát, a hol a tiszta nyereségben részesednek az alkalmazottak.

Klauzál Imre egy másik dolgozatában²⁾ részletesen foglalkozik a nyereségben részesedéssel, s lelkes előharczosa e rendszernek; annak alkalmazását nemcsak a mezőgazdaság, de az ipar terén is követeli, sőt azt a gondolatot is pedzi, hogy a mezőgazdasági *nap-számosokat* is a nyereségben részesíteni lehetne.

E dolgozatban Klauzál továbbá egész rendszerét állítja fel a jószág kezelésnek: *tiszti kezelés száztóli nélkül, tisztí kezelés száztólival, haszonbér, részes művelés* (tulajdonos és munkás között). E kategoriákat megkülönböztetve hivatkozik a *száztóli*val *házánkban tett próbákra*, a miből világosan kitűnik, hogy nálunk már 1841-ben vagy már azelőtt is alkalmazták a nyereségben részesedést.

Megelőztük tehát határozottan Németországot, a hol Somogyi szerint, *Thünen* 1847-ben honosította meg e rendszert.

Érdekes, hogy Klauzál nemcsak azért kívánja az alkalmazottak nyereségben részesedését, mert ez a tulajdonosra előnyös, tehát nemcsak a hasznossági szempont vezeti őt, hanem *méltányossági* indokokból is e rendszer mellett nyilatkozik, a mikor így szól: »De mit

¹⁾ »Néhány tekintet Magyarország földművelésére.« Gazdasági tudósítások 1837. II. évfolyam 128 lap.

²⁾ Saját jószág kezelés, haszonbér és *tisztí száztóli*. Gazd. tud. 1841. II. kötet, 25—57. lap.

kiván ekkor a méltányosság? Véleményem szerint azt kívánja, hogy először a tisztnek azért, a mit középszerű szorgalom és elmebeli tehetség által eszközölt, *illő fizetése*, másodszor pedig, hogy attól, a mit jelesebb szorgalma és tehetségi által idézett elő, *arányos része* legyen; ez utóbbi szabály képezi jelesen súly egyenét az elbocsátásnak, melynek következnie kell, ha szorgalma vagy tehetsége hiánya miatt a közönséges jövedelem el nem éretik.«¹⁾

A nyereségben részesedés mellett nyilatkozik ez időben *Egan Eduárd* is,²⁾ midőn a következőket mondja: »... sokkal jövedelmezőbbek oly gazdaságok, hol a tisztek megállapított fizetésükön kívül *száztóliákban* is kapják díjakat, melyeket majd a tiszta jövedelemből, majd a főágaknak, p. o. juhászatnak, pálinkafőzésnek stb. jövedelméből huznak.

Mind a két mód az utóbbi kitünőleg ott, hol a nevesebb ágak saját személyzet alatt a többiektől elválasztvák, jótékony hatását nyilvánítja mindenütt, hol azokat — fájdalom! — még csak *egyes példákban* találjuk.«

Egan e dolgozatában érdekes adatokat találhatunk még az u. n. »*bonificatiós*« rendszerről is.

Az a bonificatiós rendszer ez, melyről a munkabérről író angol nemzetgazdák büszkén említik, hogy mily sikerrel alkalmazzák azt az angol gazdaságban s mely immár már 1839-től fogva gróf Károlyi Lajos surány-megyeri uradalmán gyakorlatban volt: szerszámok, kocsik stb. jókarban tartásaért előre megállapított évi jutalom járván kovácsoknak, kerékgyártóknak.

E régibb magyar gazdasági iratokat egyáltalában csak a legnagyobb örömmel lehet olvasni. Mily józan gondolkodás, mily kitünő ítélő képesség nyilvánul bennök! Valóban nagy irodalmi kincs vár itt még feldolgozásra.

Ujabban *Korizmics László* foglalkozott a nyereségben részesedéssel. Egy tiszai uradalomról szólva így ír: »Ezen uradalomban egy szóval a *procentuatió* áll fenn már rég időtől fogva és ezen emeltyű, mely az illető tiszteket érdeklődésben a tulajdonossal egy színvonalra állítván, ellátja őket azon soha meg nem szünő tevékenységgel és gondoskodással, mely egyrészt a lehető legmagasabb eredmények előállításához vezet, másrészt pedig szakadatlanul lehető takarékosagra buzdít és ösztönöz.«³⁾

Mindezekből kitűnik, hogy íróink határozottan foglalkoztak a nyereségben részesedéssel, de az is, hogy hazánkban nem egy esetben alkalmazták már e rendszert. Különben vannak részletesebb forrásaink is, melyekből ez iránt felvilágosítást nyerhetünk. Így a magyar gazdasági egyesület kiadásában megjelent »*Jószág ismertetések*« elseje⁴⁾ a *mágocsi* uradalomról jelenti, hogy ott a tiszt személyzet

¹⁾ L. előbbi dolgozat 56. lap. »A juhászati tisztek és némely juhászati viszonyok gr. Károlyi Lajos uradalmában« című értekezésben. (Gazd. tud. 1838. II. évfoly. 47. lap stb.) Klauzál Imre arról is tesz említést, hogy az állattenyésztéssel foglalkozó tisztek mennyiben részesíthetők a nyereségben.

²⁾ »Az ember anyagi és szellemi erejének használatáról a mezőgazdaságnál és azok sikerét emelő eszközökről.« Gazd. tud. 1841. évfoly. 8–9. lap.

³⁾ Levelek Lónyai Gáborhoz. Budapest, 1881. 82 lap.

⁴⁾ I. 1860-ból I. a 89. lapot.

procentuatiót is kap, »mely természetesen az évenkénti tiszta nyereség szerint, hol több hol kevesebb.« A tiszta jövedelem 60.000 pengő forintban volt megállapítva: ¹⁾ »csak abból, a mit a tisztek ezen alapösszegezen felül tisztán szolgáltatottak kaptak részt és pedig mindannyian 20%-ot« . . . — »egészben véve az összeg 16 osztóval tagoltatott szét« . . . »a Mágocsra tett eddigi tapasztalások igen előnyösen szólnak a procentuáció mellett, nevezetesen kérdésen kívül helyezik, hogy a szorgalom értelmiség, fáradozás megjutalmazásának legokoszerűbb módja a procentuációban fekszik.«

A bajna-biai uradalomról szóló jószág ismertetéseiből ²⁾ kitűnik, hogy nemcsak az évi tiszta jövedelemben részesedtek az alkalmazottak, hanem még egy »*fokozatos száztólít*« is alkalmaztak 10 évi átlag szerint.

A *Fekete Ferencz kossuthi* uradalmáról szóló jószágismertetésben felemlített procentuáció nem igazi nyereségben részesedés, hanem terményben részesedés.

Galgóczy ³⁾ könyvében a következő birtokokat sorolja fel, mint olyanokat, a hol a tisztek a nyereségben részesedtek:

Gróf Károlyi György aldebrői uradalma (1853. óta).

Czindery László uradalma.

Gróf Széchenyi István uradalma (»régóta«).

Gróf Hunyady József uradalma. (Ez téves; mert nem a nyereségben részesedtek a tisztek, hanem az eladás után nyertek bizonyos %ban megállapított jutalmakat.)

Gróf Forgách Alajosné uradalma. (Ez uradalmon először az eladás alapján részesedtek az alkalmazottak. De csakhamar azt tapasztalták, hogy az eladás oly mérveket öltött, hogy az uradalomnak kétakkora áron kellett azután a terményeket visszavásárolnia saját szükségletének fedezésére. Ezért aztán a tiszta jövedelemben részesítették a tiszteket.)

Gróf Károlyi Lajos surány-megyeri, vásárhelyi, erdődi és surány-patyi uradalmai. (Galgóczy a részletes tervet közli, melyből az is kitűnik, hogy az örökösöket is kötelezték ennek fentartására.)

A *Zichy örökösök* nagy-lángi uradalma. (Ez uradalmon a tisztek az első évben 6000 forinton, de már a harmadik évben, hogy a nyereségben részesedést alkalmazták, 50.000 forinton osztozkodtak.)

A báró *Sina* uradalmain is az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején — magánértéssel szerint — nyereségben részesültek az alkalmazottak.

A legtekélyesebb rendszert azonban Albrecht főherczeg bélyei uradalmán találhatjuk. Ennek szabályzatát ime szóról-szóra közlöm: ⁴⁾

»A tisztek osztalékban részesítésének kiszámítása az illető év kezdetétől számított tiszta jövedelemen és összes tőkebefektetés kamatozásán alapszik.

Szabályszerű jövedelemként, melynek mérvén belül osztalék nem jár, az összes tőkebefektetés 4%-os kamatozása vétetett fel.

A 4%-ot meghaladó jövedelem-többletből 12% lesz osztalékra fordítva, de csakis a 150.000 frtot meg nem haladó jövedelemi-

¹⁾ u. o. 169—170. l.

²⁾ IV. 1875-ből l. a 130—131. lapot.

³⁾ Galgóczy Károly: Magyarország, a Szerb vajdaság s Temesi Bánság mezőgazdasági statisztikája. Pest, 1855.

⁴⁾ A bélyei uradalom leírása. Bécs, 1885. 105—107. lap.

többség után számítva, úgy, hogy egy üzleti évben osztalékokra legfeljebb 18.000 forint fordítható. Az esetleges még nagyobb jövedelemnek ez összeget meghaladó része a következő év javára lesz írva.

A 4%-on aluli kamatozásnál a tiszta jövedelemben mutatkozó hiány a »tartozik« rovatba iratik elő.

A kamatozás alapját — mint említve volt — az egész uradalom összes tőkeértéke képezi a folyó üzleti év elejétől számítva és a földértéken kívül, mely állandó marad, s a készleteken kívül, melynek értéke minden évben újra állapittatik meg, az épületek, állatteltár, ingó és ingatlan leltár és az üzletberendezések értékei megfelelő amortiszió alá esnek.

A számtartói hivatal pénztárháza a tartozási hátralékok s az összes termény- és anyagkészletek a kamatozó tőkeösszegbe bevonatnak.

Az összes osztalékból jár:

a) a mezőgazdaságnak	63%
b) az erdésznek	15 »
c) a központi ágaknak	22 »

A mezőgazdaságnak jutó fenti osztalékból kap:

a) a gazdasági felügyelő	10%-ot
b) a többi tisztviselő	78 »
c) a szolgálati személyzet	12 »

Az erdésznek jutó 15%-ból esik:

a) a tisztekre	92%
b) a szolga személyzetre	8 «

A központi ágaknak jutó 22%-ból esik:

a) a tisztekre	97%
b) a szolgaszemélyzetre	3 »

A mezőgazdaságot illető (63%) osztalék után mezőgazdasági tiszteknek járó 78%, a tisztviselők között az általuk kezelt tőkeösszegnek arányában osztatik szét.

Osztalék élvezetében nem részesülnek a jószágigazgató, jogtanácsos és orvos.

Valóban teljesebb és részletesebb mezőgazdasági nyereségben részesedést a külföld példái sem mutatnak!

A földművelési miniszternek 1892. évi működéséről szóló jelentésében *Hensch Árpád* tanár magyarországi tanulmányútjáról téve jelentést, annak VII. fejezetében (994—995. lap) a munkabérekéről, tekintettel a szakmánybérre és *osztályrendszerre* szól. A *gyomai, bialai, billyei* és *magyaróvári* uradalmakon alkalmazásban levő nyereségben részesedés elvét részletesen ismerteti.

Ime, már csak ily futólagos felhasználása a hazai anyagnak is, meghozza gyümölcsét. Téves tehát Somogyi állítása, hogy »Ausztriában és Magyarországon nem ismerünk egyetlenegy vállalatot, melynél igazi munkásosztalékról lehetne beszélni«. (34. lap.) Magyarországon a mezőgazdaság terén határozottan nyereségben is részesednek egyes uradalmakon az alkalmazottak; Ausztriából pedig példaképpen felemlithetem a »*Steyrermühl*« r. társaságot, melynek

papírgyárai a munkások nagy részét előre megállapított kulcs szerint nyereségben részesítik.¹⁾

Socialpolitikai szempontból természetesen az ipari nyereségben részesedés nagyobb jelentőséggel bír mint a mezőgazdasági, különösen akkor, ha csak a tisztek és nem a munkásszemélyzet is részesedik a nyereségben.

Somogyi könyve végén, függelékben, e kérdés irodalmának összeállítását közli. Ugy hiszszük, hogy e függelék nemcsak a dolgozat megírására felhasznált forrásokat akarja bemutatni, hanem tényleg a nyereségben részesedés kérdésének teljes bibliographiájaként jelentkezik. Épen ezért nem vélünk fölösleges munkát teljesíteni, ha e jegyzéket kiegészítjük, csak általában megjegyezvén még azt, hogy a kérdéstről *folyóiratokban, lapokban* is igen sokat irtak.

Íme ama könyvek jegyzéke, melyekkel Somogyi bibliographiája kiegészítendő:

T. W. *Bushill*. Profit Sharing and the Labour Question 1893. London.

A. *Dolge*. Just distribution of Earnings. New-York, 1889 (Somogyi csak a német fordítását idézi).

Scheffler. Betheiligung am Gewinn und Nationalversorgung. Braunschweig, 1876.

Schulz. Betheiligung der ländlichen Arbeitnehmer an dem Gutsertrage.

Steinbrenner. Betheiligung der Arbeiter am Unternehmergewinn. Ihre Vorzüge, Nachtheile und Anwendbarkeit. Heidelberg.²⁾

Felemlitem végül e helyen azt, hogy 1893. nyarán *Chicagóban* kongresszust is tartottak a nyereségben részesedés tárgyában. E kongresszuson *Caroll D. Wright*, a washingtoni munkahivatal főnöke és az amerikai »Profit Sharing Association« elnöke, továbbá *G. J. Holyake*, a hirneves angol szövetkezeti író tartottak megnyitó beszédek. A bemutatásra, illetőleg felolvasásra került munkálatok pedig a következők voltak:

N. P. *Gilman*. The present position of the Profit Sharing Movement.

J. *Johnston*. Cooperation and Profit Sharing in England.

Edw. E. *Hale*. »Leclair«.

E. *Levasseur*. Profit Sharing in France.

N. O. *Nelson*. Profit Sharing from the Employer's standpoint.

¹⁾ *Katscher*, Gilman fordítója (N. P. Gilman: Die Theilung des Geschäftsgewinns zwischen Unternehmern und Angestellten . . . . . umgearbeitet und ergänzt von L. Katscher. Leipzig, 1891), a »*Magyar-francia*« biztosító társaságról is azt állítja, hogy annak hivatalnokai a nyereségben részesednek. Tényleg e vállalat alapszabályai értelmében a tiszta haszon 4%-a a hivatalnokokat illeti. De miután ez összeg felosztása az egyes alkalmazottak közt az igazgatóságra bízott, e rendszert igazi nyereségben részesedésnek nevezni nem lehet.

²⁾ *Orejon*. Capital y trabajo című kis 32 oldalos munkája, melyet Somogyi idéz, nem 1893-ban, hanem 1892-ben jelent meg. 1893-ban adta ki *Orejon* nagy munkájának I. kötetét, melynek teljes címe így hangzik: »Capital y trabajo, la participacion en los beneficios como solucion del conflicto entre patronas y oberos.«

Mandello Gyula.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Kereskedelem.

Olaszország 1892. és 1893. évi áruforgalma.¹⁾ Az 1891. évben kötött olasz vám- és kereskedelmi szerződés fennállása óta mindinkább fokozódó jelentőséggel bír reánk nézve az olasz piac úgy a behozatal, mint a kivitel tekintetében.

Olaszország külforgalmának alakulása az újabb időben a pénzügyi krízis és a Franciaországgal folytatott vámháború befolyása alatt nem mutat kedvező képet, bár a legutolsó két év, leginkább a Németország és az Ausztria és Magyarországgal megkötött kereskedelmi szerződés hatása alatt, nem jelentéktelen javulást tüntet fel.

Olaszország külforgalma nagy mértékben passzív; a kivitel kevesbblete a bevittel szemben folyton növekszik, mint azt az alábbi táblázat, a mely a bevitt, a kivitt és az összforgalmat ezer lirában, továbbá azoknak százalékos részesülését az összforgalomban az utolsó két és az ezeket megelőző évekről feltünteti, tanúsítja.

Év	Bevitel e z e r l i r a	Kivitel e z e r l i r a	Összforgalom	Az összforgalom %-ában	
				Bevitel	Kivitel
1863-ban	901.975	633.457	1,535.432	58.74	41.26
1868-ban	895.111	785.628	1,680.739	53.26	46.74
1873-ban	1 261.171	1,131.395	2,392.566	52.71	47.29
1878-ban	1,062.345	1,021.331	2,083.676	50.98	49.02
1883-ban	1,288.079	1,186.465	2,474.544	52.05	47.95
1888-ban	1,174.602	891.934	2,066.536	56.84	43.16
1892-ben	1,173.392	958.187	2,131.579	55.48	44.52
1893-ban	1.190.148	964.124	2,154.272	55.25	44.75

E táblázatból kitűnik, hogy az áruforgalom az utolsó 20 évben már nem fejlődött, sem a bevittelnél, sem a kivittelnél, sőt az utóbbinál határozott csökkenést látunk, még az utolsó két év tetemes javulása mellett is.

A forgalom tárgyát képezett áruk értéke minőségük szerint így oszlott meg az utolsó két évben:

a) <i>Bevitelben</i>			
	1893-ban e z e r l i r a	1892-ben e z e r l i r a	az összes bevitel %-ában 1893-ban 1892-ben
Ipari nyersanyagok . . .	430.677	408.452	36.19 34.81
Félgyártmányok	200.326	196.965	16.83 16.79
Gyártmányok	267.625	270.313	22.49 23.04
Élelmi szerek	291.520	297.662	24.49 25.36

¹⁾ Statistica del Commercio speciale di importazione e di esportazione 1893. Movimento Commerciale del Regno d' Italia 1892.

b) *Kivitelben*

	1893-ban e z e r l i r a	1892-ben e z e r l i r a	az összes kivitel ‰-ában 1893-ban 1892-ben	
Ipari nyersanyagok . . .	196.471	181.073	20.38	18.90
Félgyármányok	322.328	361.437	33.43	37.72
Gyártmányok	152.389	131.132	15.81	13.69
Élelmi szerek	292.936	284.545	30.38	29.69

Az egyes árucsoportok szerint így alakult a forgalom :

a) *Bevitel*

	1893-ban e z e r l i r a	1892-ben e z e r l i r a	1893-ban több kevesebb	
I. Italok, szesz, olajok . . .	27.621	24.552	3.069	—
II. Fűszerek és gyarmatárak, dohány	84.652	85.525	—	873
III. Vegyi készítmények, gyógy- és illatszerek	45.027	43.909	1.118	—
IV. Festő- és cserző-anyagok .	24.652	24.656	—	4
V. Kender, len, juta és egyéb növényi fonó- s szövőipari anyagok és áruk (pamut ki- vételével)	26.122	22.428	3.694	—
VI. Pamut és pamutárak . . .	146.809	132.673	14.136	—
VII. Gyapju, szőr és prémek és ily áruk	79.850	78.322	1.528	—
VIII. Selyem és selyemárak . .	119.020	124.442	—	5.422
IX. Fa, tűzifa, parafa és faárak	38.193	37.108	1.085	—
X. Papir, papíráruk, könyvek .	12.747	12.281	466	—
XI. Nyers- és kikészített bőrök	44.536	44.322	214	—
XII. Ásványok, érczek, fémek és fémárak	126.906	121.349	5.557	—
XIII. Kővek, föld és agyag, üveg, kőszén	117.819	118.279	460	—
XIV. Kenyértermények, liszt és egyéb növényi eledetek . .	188.434	192.081	—	3.647
XV. Állatok, állati termékek .	90.750	93.347	—	2.597
XVI. Egyéb, elő nem sorolt áruk	17.009	18.118	—	1.109

b) *Kivitel*

I. Italok, szesz, olajok . . .	116.280	128.586	—	12.306
II. Fűszerek és gyarmatárak, dohány	6.110	5.649	461	—
III. Vegyi készítmények, gyógy- és illatszerek	37.252	36.010	1.242	—
IV. Festő- s cserző anyagok .	14.309	10.514	3.795	—
V. Kender, len, juta s egyéb növényi fonó s szövő ipari nyers anyagok és áruk (a pamut kivételével)	47.123	43.563	3.560	—
VI. Nyers pamut és pamutárak	35.630	29.468	6.162	—
VII. Gyapju, szőr, prémek és ily áruk	12.318	11.644	674	—

	1893-ban	1892-ben	1893-ban több kevesebb e z e r l i r a	
VIII. Selyem és selyemárúk . .	307.668	343.371	—	35.703
IX. Fa, tűzifa, parafa és faárúk	33.362	29.624	3.738	—
X. Papír, papíráruk és könyvek	8.729	7.515	1.214	—
XI. Nyers- és kikészített bőrök	21.364	18.849	2.515	—
XII. Ásványok, érczek, fémek és fémárúk	31.514	36.695	—	5.181
XIII. Közetek, föld, agyag, üveg, kőszén	54.471	54.996	—	3.524
XIV. Kenyértermények, liszt és egyéb növényi eledetek . .	115.666	92.845	22.821	—
XV. Állatok és állati termékek .	110.309	96.919	13.390	—
XVI. Egyéb, elő nem sorolt áruk	15.020	11.941	3.079	—

Végül a nemes fémek (arany és ezüst) bevitele volt: 1892-ben 43.971^s, 1893-ban 43.014^s ezer lira értékű, kivitele pedig 53.907¹, illetőleg 94.173⁹ ezer lira értékű.

A bevitelben a legnagyobb értéket a kenyértermények képviselik, ezek között különösen a buza, mindkét évben 146 millió értékben; a bevivő országok szerint az utolsó öt évben így alakult a buzabehozatal:

	1889.	1890.	1891.	1892.	1893.
	m é t e r m á z s a				
Oroszország . .	6,330.180	4,630.450	3,097.920	5,247.750	7,187.890
Románia . . .	1,010.200	619.080	300.290	428.540	517.660
Törökország . .	701.800	878.230	650.480	546.020	453.210
Brit-Kelet-India	323.760	120.310	442.090	378.230	228.570
Amerika	—	26.180	46.730	119.490	114.370
Afrika	113.860	64.780	20.350	28.420	16.280
Egyéb államok .	247.630	110.830	85.810	222.980	96.200
Összesen . . .	8,727.430	6,449.860	4,643.670	6,971.430	8,614.180

Látnivaló, hogy Magyarország, illetőleg a magyar-osztrák vámterület bevitele búzából oly csekély, hogy az külön még csak nem is részleteztetik.

A lisztbevétel jelentéktelen; 1892-ben 7^s, 1893-ban 8^s ezer métermázsá, a mely mennyiségből a magyar-osztrák vámterület 7°, illetőleg 7⁶ ezer métermázsát vitt be.

Tengeriből 1892-ben 596⁵, 1893-ban 251° ezer, árpából 153⁵, illetőleg 137¹ ezer, zabból 143⁹, illetőleg 18¹ ezer métermázsá volt a bevétel; korpá 1892-ben 34⁹, 1893-ban 8⁵ ezer métermázsá vitétt be, a mely mennyiségből vámterületünkre 14⁵, illetőleg 8⁹ ezer métermázsá esik.

A pamut és pamutárúk beviteléből 1892-ben 92⁶, 1893-ban 108⁶ millió lira értékű esik a nyers pamutra, a többi félgyártmányokra és készárúkra. Az ásványok bevitelénél a kőszén 38⁸, illetőleg 37² millió métermázsá s 95°, illetőleg 93¹ millió lira értékkel részesedett; nyers selyemből 21⁵, illetőleg 18⁴ millió, selyemfonalakból pedig 80⁴, illetőleg 78⁷ millió értékű vitétt be.

Jelentékeny az állatok és állati termékek bevitele: élő állat

1892-ben 20·6, 1893-ban 19·4 millió lira értékű vitetett be; állatnem szerint az utolsó 5 évben így alakult a bevétel:

	1889.	1890. d	1891. a r a	1892. b	1893.
Ló összesen	27.705	22.227	15.668	13.781	12.559
ebből Ausztriából és Ma- gyarországból	21.611	16.204	9.904	8.593	8.053
Szarvasmarha összesen	42.896	52.391	24.235	29.796	26.456
Ausztriából és Magyar- országból	30.270	31.152	10.793	10.512	8.003
Juh és kecske összesen	10.908	8.051	16.762	24.325	13.735
Ausztriából és Magyar- országból	9.527	7.705	9.336	23.110	13.359
Sertés összesen	12.002	3.334	1.522	3.971	30.098
Ausztriából és Magyar- országból	7.046	2.117	863	3.255	18.058

Az élő állatok bevétele csökkenőben van; a magyar-osztrák vámterületről vitetik be a legtöbb élő állat, azután Franciaországból ló és sertés, Svájcából szarvasmarha.

Az állati termékekből legjelentékenyebb a sajt bevétele, 1892-ben 80·4, 1893-ban 69·2 ezer métermázsa, 13·7, illetőleg 11·4 millió lira értékben, legnagyobb részt Svájcából, 1893-ban 57·9 ezer métermázsa, míg a közös vámterületről ugyanabban az évben csak 2.342 métermázsa vitetett be.

A kivitelben az első helyet a selyem és a selyemárúk foglalják el, 1892-ben 343·4, 1893-ban 307·7 millió lira értékben: ezen értékekből 4·3, illetőleg 6·7 millió esik a nyers anyagra és 321·2, illetőleg 282·1 millió a félgyártmányokra, mint egész gyártmány csak 17·9, illetőleg 18·9 millió értékű vitetett ki.

Az italok, szesz stb. kiviteli értékének mintegy fele, 1892-ben 60·2, 1893-ban 58·9 millió lira értékű a borra esik; érdekes az ország utolsó 5 évi borkivitelének a rendeltetési ország és mennyiség szerinti kimutatása:

	Kivitetett bor, 1000 hektoliter				
	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Ausztriába és Magyarországra . .	35·7	21·4	35·8	634·3	972·9
Svájcba	336·7	274·0	445·9	553·9	407·3
Közép- és Dél-Amerikába	370·9	263·0	214·3	369·6	357·6
Németországba	137·9	100·1	147·5	260·5	160·8
Máltába	116·1	98·4	126·5	131·5	124·0
Afrikába	76·3	55·4	65·9	81·2	92·3
Franciaországba	172·3	19·6	28·0	281·7	90·7
Észak-Amerikába	122·5	58·0	63·4	57·3	83·6
Nagy-Britanniába	30·0	22·8	24·1	26·7	33·0
Egyéb államokba	40·2	23·1	37·8	52·4	40·5
Összesen	1.438·6	935·8	1.189·2	2.449·1	2.362·7

Olaszország borkivitele tehát igen jelentékeny és ujabban emelkedő irányú, az Ausztria és Magyarország, továbbá Németországgal kötött kereskedelmi szerződés hatása alatt; az elmúlt évtizedben azonban jóval nagyobb volt borkivitele, így 1887-ben 3.603 ezer hektoliter vitetett ki, mintegy 100 millió lira értékben. Az említett kereskedelmi szerződések hatása leginkább a magyar-osztrák vámterület behozatalánál nyilatkozik, a hol rendkívüli volt

az emelkedés. Jelentékeny még a faolaj kivitele, 1892-ben 575 ezer métermázsa 60.3 millió lira értékben, 1893-ban pedig 432 ezer métermázsa 47.5 millió lira értékben; a legnagyobb mennyiség Franciaországba és Nagy-Britanniába megy.

Az élelmi szerek főcsoportjában a legnagyobb értéket a narancs és citrom képezi, 1892-ben 1.699 ezer mmázsa 30.6 millió lira értékben, 1893-ban 1.973 ezer mmázsa 29.6 millió lira értékben; e cikkek közül Észak-Amerika a főfogyasztó, 1892-ben 912, 1893-ban 1.123 ezer métermázssával, ezután Nagy-Britannia s a közös vámterület. A magyar-osztrák vámterületre 1892-ben 240.6 1893-ban 272.1 ezer métermázsa hozatott be, 4.331 ezer, illetőleg 4.082 ezer lira értékben.

Az állatok és állati termékeknél a legfőbb kiviteli cikket a tojás képezi, 1892-ben 178 ezer mmázsa 23.2 millió lira értékben, 1893-ban 237 ezer mmázsa 30.7 millió értékben; e cikk kivitele igen nagy arányokban fejlődik, így 1889-ben még csak 141 ezer, 1890-ben 153 ezer, 1891-ben 175 ezer mmázsa vitetett csak ki; a rendeltetési országok: Nagy-Britannia, Németország és Belgium. Jelentékeny a korall kivitel is, 1892-ben 18.6, 1893-ban 19.2 millió értékben, elsősorban Brit-Keletindia; sajt 1892-ben 58 ezer, 1893-ban 66 ezer métermázsa vitetett ki 10.0 illetőleg 11.0 millió értékben leginkább Nagy-Britannia, Amerika s a magyar-osztrák vámterületre: vaj 43 ezer illetőleg 50 ezer mmázsa 9.7 illetőleg 11.9 millió lira értékben leginkább Nagy-Britannia és Franciaországba; baromfi 65, illetőleg 75 ezer mmázsa 9.1 és 10.6 millió lira értékben Franciaország, Németország és Svájcba.

A többi árucikkek közül jelentékeny még a földszurok kivitele, 1892-ben 29.1, 1893-ban 24.9 millió értékben, borkő 187.9 és 192.1 ezer métermázsa 15.0 és 15.4 millió lira értékben, kiválóan Amerika s Nagy-Britanniába, nyers kender 1892-ben 367.8 ezer mmázsa 27.9 millió értékben, 1893-ban 350.5 ezer mmázsa 29.4 millió értékben Nagy-Britannia, Franciaország és Németországba.

A származási s rendeltetési országokat illetőleg, csak az 1892. évi adatokkal rendelkezünk; ezek szerint a forgalom így oszlott meg:

	Bevitel	Kivitel	Összes	Bevitel	Kivitel	Összes
	millió lira			%-ban		
Nagy-Britannia s						
Írország . . .	244.6	113.2	357.8	20.83	11.81	16.78
Franciaország .	168.5	147.1	315.6	14.34	15.34	14.81
Németbirodalom	143.9	145.9	289.8	12.26	15.22	13.59
Ausztria és						
Magyarország	122.3	105.8	228.1	10.40	11.04	10.70
Svájc	49.5	173.2	222.7	4.21	18.07	10.45
Éjsz.-Am. Egy. Államok és Kanada	78.8	100.1	178.9	6.71	10.43	8.39
Oroszország . .	124.2	10.2	134.4	10.58	1.05	6.30
Brit-Kel.-India .	66.3	14.6	80.9	5.64	1.52	3.80
Törökország . .	31.6	17.3	48.9	2.67	1.80	2.29
Argentína . . .	20.5	25.9	46.4	1.82	2.80	2.18
Spanyolország .	9.2	11.0	20.2	0.78	1.14	0.95
Brazília	5.3	8.7	14.0	0.44	0.90	0.66
Egyéb államok .	108.7	85.2	193.9	9.32	8.88	9.10
Összesen .	1.173.4	958.2	2.131.6	100.00	100.00	100.00

A vámháború előtt Franciaországgal volt a legnagyobb forgalom, így 1886-ban onnan 310·8 millió lira értékű árú vitetett be s 445·7 millió értékű vitetett ki, tehát az összes forgalom 756·5 millió lirára az összes külforgalomnak több mint 30⁰/₀-ára rugott, míg most csak 14·81⁰/₀-ra, a Nagy-Britanniával való forgalom már meghaladja, a Németországgal való forgalom pedig csaknem megközelíti; 1886-ban Németország bevitele Olaszországba 129 3, kivitele onnan 107 9 volt. Nagy-Britannia 274·7 millió értékű árút vitt be s 71·2 millió értékűt vitt ki, a magyar-osztrák vámterület áruforgalma Olaszországgal 1886-ban 316·1 millió lirára rugott, a melyből a bevételre 222·7, a kivételre 93·4 millió lira esett; ezek szerint 6 év óta a Németországgal való forgalom erősen, a Nagy-Britanniába való kevéssé növekedett, a Franciaország és a magyar-osztrák vámterülettel való forgalom pedig rendkívül csökkent. Az osztrák-magyar vámterület forgalmánál ez a csökkenés egészen a monarchiánkból Olaszországba irányuló bevételre esik, a vámszerződés tehát kivitelünknek remélt föllendülését épen nem idézte elő.

Spanyolország külforgalma az 1891., 1892. és 1893. évben.¹⁾

Spanyolorzággal csak az imént köttetvén meg a vám- és a kereskedelmi szerződés, nem lesz érdektelen ez ország külforgalmával részletesebben megismerkedni.

Az utolsó tíz év forgalmának²⁾ értéke ezer pesetában (frank) így alakult:

Év	Bevitel	Kivitel	Összforgalom	Bevitel az összforgalom %-ában	Kivitel
1884	779.644	619.193	1,398.837	55·74	44·26
1885	764.758	698.003	1,462.761	52·21	47·79
1886	855.207	727.350	1,582.557	54·04	45·96
1887	811.212	722.182	1,533.394	52·90	47·10
1888	683.346	763.104	1,446.450	47·37	52·63
1889	781.955	826.917	1,608.872	48·32	51·68
1890	851.196	867.982	1,719.178	49·54	50·46
1891	915.532	847.448	1,762.980	51·93	48·07
1892	794 976	708.966	1,503.942	52·74	47·26
1893 ³⁾	684.825	626.631	1,311.456	52·21	47·79

Mint látjuk, az ország külforgalma nagy mértékben passiv, három évben azonban jelentékeny volt a kiviteli többlet, a mely többlet első sorban az akkori nagy borkivitelnek tulajdonítandó. A kereskedelmi mérlegnek ez a passivitása annál kevésbé mondható kedvező jelenségnek, mert Spanyolország köztudomásúlag töke szegény és rendkívül eladósodott ország.

A külforgalom folyton fejlődött egész 1891-ig, a mikor a maximumot érte el, ekkor azonban kitört a vámháború Franciaországgal, a melynek következtében a legfőbb kiviteli cikk, a bor forgalma tetemesen csökkent, de a bevétel is részben a fogyaszt-

¹⁾ Resúmenes mensuales de la Estadística de Comercio exterior de España 1893. — Estadística general del Comercio exterior de España, 1892.

²⁾ A nemes érczforgalmat is beszámítva.

³⁾ A havi kimutatások alapján, tehát a mennyiség és az érték csak approximativ.

tási képesség csökkenése, részben a francia származású árucikkek bevitelének megakadályozása folytán; ez a csökkenő irány 1892-ben folytatódott.

Spanyolország kiválóan őstermelő állam és különösen bányamívelése nagy jelentőségű, kenyérterményekből azonban nem képes szükségletét fedezni. Spanyolország a világ három legnagyobb bortermelő országainak egyike, bortermelését azonban újabban érzékenyen sújtotta a filloxa s megkárosították a francia prohibitív vámok.

Az áruforgalmi adatok tanúsága szerint az ország textil ipara nemcsak teljesen fedezi a honi szükségletet, hanem folyton fokozódó mennyiségben exportál is, különösen a pamut- és gyapju-árúknál látjuk azt.

Ugy a kivitel, mint a bevitel nagyobb részét nyers termények képezik, míg az iparcikkek forgalma jelentéktelen, mint azt az alábbi összeállítás is tanúsítja, a mely a jelentékenyebb árucikkek három évi forgalmát tünteti fel.

a) *Bevitel.*

	Mennyiség		Érték 1000 peseta			
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Búza 1000 mmázsa	1.551.0	1.388.0	4.151.7	31.020	27.761	83.035
Nyers pamut »	607.3	614.5	539.1	85.022	86.034	75.478
Köszén és koks »	18.633.2	18.699.5	17.523.0	50.305	50.489	47.121
Dohány »	199.7	181.0	200.4	31.105	31.711	33.801
Száritott hal »	435.8	420.5	437.2	28.326	25.229	26.232
Deszka s parkéta 1000 köbméter	577.6	499.2	458.2	28.879	25.522	23.434
Kávé 1000 mmázsa	57.1	56.2	61.3	12.562	14.670	15.935
Donga 1000 darab .	13.431	18.104	15.818	12.759	18.104	15.818
Czukor 1000 mmázsa	503.2	764.9	250.7	30.228	42.232	13.918
Kakao »	50.0	67.9	57.4	10.582	15.628	13.551
Nyers gyapju »	26.0	29.1	29.4	10.632	11.455	13.436
Nyers állatbőr 1000 métermázsa . . .	83.9	91.9	88.8	11.743	12.867	12.432
Kő- s egyéb nyers ásványolaj 1000 mm.	601.7	502.6	576.4	12.030	9.046	10.362
Nyers juta »	100.4	100.9	169.6	4.820	4.542	7.830
Nyers selyem »	1.2	1.3	1.5	4.833	5.279	6.194
Száritottfőzelék »	499.9	269.8	213.2	12.998	7.015	5.544
Baromfi s vadhús 1000 métermázsa .	25.1	17.8	21.1	5.018	3.568	4.221
Állati faggyu 1000 métermázsa . . .	179.4	117.4	54.7	11.660	7.636	3.540
Gabonanemű (búzátkivéve) 1000 mm.	683.4	270.1	189.2	10.935	3.782	2.649
Búzaliszt »	42.0	50.6	71.3	1.387	1.668	2.353
Szesz 1000 hektoliter	462.9	201.2	57.4	21.617	7.820	2.074
Disznózsir 1000 mm.	47.9	37.6	8.8	5.266	4.133	972
Nemes fém { arany kg.	1.922	9.298	2.203	5.982	28.843	6.834
{ ezüst »	544.901	97.467	394	111.420	22.547	19.207

b) *Kivitel.*

	Mennyiség			Érték 1000 peseta		
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Bor 1000 hliter .	11.350.4	6.759.4	5.199.8	310.244	142.838	110.120
Faolaj 1000 mm.	220.0	314.2	525.2	20.453	30.162	50.411
Pamutszövet . »	53.3	78.1	92.1	28.020	40.233	48.671
Vasércz . . . »	43.438.9	47.966.4	46.408.8	43.439	43.197	42.822
Ólomezüst . . »	723.9	753.1	831.5	39.813	30.125	33.261
Kikészített						
állatbőr . . »	13.3	16.1	16.5	21.208	25.696	26.331
Parafa . . . »	—	—	—	26.846	25.015	22.705
Rézércz . . . »	6.617.6	5.111.5	17.493.4	25.147	19.422	21.957
Ólom . . . . »	733.6	779.8	710.0	22.007	21.835	19.881
Réz . . . . »	325.7	374.2	296.6	21.495	25.525	17.995
Nyers gyapju »	43.8	58.0	86.9	7.537	10.076	15.267
Narancs . . »	651.1	891.2	914.0	10.417	14.260	14.624
Mazsola-szőlő »	289.2	372.8	272.9	14.459	18.641	13.645
Nyers »	224.2	167.5	269.3	10.539	8.373	13.464
Aszalt és befőtt						
gyümölcs . »	58.9	70.7	79.8	8.841	10.603	11.973
Élő állat . . »	—	—	—	14.924	6.554	10.508
Borkő . . . »	61.6	57.4	59.4	12.321	10.042	10.394
Mandola . . »	63.1	57.4	64.3	10.494	10.751	10.243
Higany . . . »	18.9	16.4	15.6	10.561	9.205	8.734
Szappan . . »	81.5	92.2	95.9	4.889	9.164	5.430
Gyapjuszövet »	1.1	2.7	2.8	1.970	4.923	5.128
Hagyma . . »	156.6	173.5	427.2	1.879	2.082	5.127
Ezüstércz . . »	73.3	131.9	117.2	3.153	5.671	5.020
Reketye . . »	477.4	443.7	441.1	5.251	4.880	4.852

A bevétel cikkei közül reánk nézve a legfontosabb a gabona s a liszt. Az előbbi bevitele jelentékeny, az utóbbié azonban nagyon csekély, mert Spanyolország saját lisztiparát magas vámokkal és egyéb kedvezményekkel védi; a búza, az egyéb gabonanemű s a lisztbevétel a bevivő országok szerint így alakult:

a) *Búza.*

	1891-ben	1892-ben	1893-ban
	m é t e r m á z s a		
Oroszország . . .	988.369	392.772	1,266.388
Törökország . . .	224.178	277.086	628.362
Am. Egy. Államok	204	210.870	518.113
Franciaország . .	95.557	152.339	324.254
Egyéb államok . .	242.716	354.958	1,414.633

b) *Egyéb gabonanemű.*

Románia	47.016	16.521	83.766
Marokkó	84.840	39.246	40.061
Törökország . . .	101.986	43.030	21.719
Oroszország . . .	88.315	5.921	7.562
Franciaország . .	102.852	12.622	6.995

c) *Liszt.*

	1891-ben	1892-ben	1893-ban
	m é t e r m á z s a		
Francziaország . .	37.062	44.102	42.781
Ausztria és			
Magyarország .	462	17	178
Németország . . .	—	201	91
Belgium	297	—	16
Egyéb államok . .	4.211	6.230	38.244

A magyar-osztrák vámterület bevitelét a spanyol vámhatóság csak a lisztnél mutatja ki; hazai áruforgalmi adatainkból tudjuk különben, hogy Spanyolországba irányuló kenyértermény kivitelünk egészen jelentéktelen.

A mi a bevitel többi cikkét illeti, igen erős a szeszbevitel csökkenése, a mi Spanyolország hanyatló borkivitelével áll kapcsolatban, mivel a szeszt a spanyol borok szeszezésére vitték be oly nagy mennyiségben, különösen német burgonyaszeszt. Tetemesen csökkent a cukorbevitel is, a mely különben csaknem egészen a spanyol gyarmatokból történik, továbbá csökkent az állati fagygyú, a disznózsir és a szárított főzelék bevitele; a bevitel értékének fokozatos csökkenése a felsorolt cikkek, továbbá a nemes fémek beviteli csökkenésére vezethető vissza.

A kivitelnél feltűnik az a körülmény, hogy a fonó- s szövőipar gyártmányainak kivitele évről-évre nagyobb, hasonlóan fejlődik a bányászati termékek kivitele csaknem valamennyi ásványnemnél, továbbá a déli gyümölcs és a faolaj kivitele. Hogy mindezek dacára a kivitel értéke az újabb időben folytonosan csökken, annak okát, t. i. a Francziaországba való borbevitel megakadályozását fentebb már érintettük; nem lesz érdektelen ez alkalommal Spanyolország borkivitelét rendeltetési országok szerint is feltüntetni:

	Kivitetett ezer hektoliter		
	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Francziaországba . . .	10.029·2	5.451·5	3.705·8
Amerikai spanyol gyarmatokba	506·8	558·8	615·4
Amerika egyéb részeibe	392·0	375·0	459·0
Angliába	196·6	188·3	171·1
Európa egyéb államaiba			
s Afrikába	190·9	154·1	211·2
Ázsia s Océániába . .	34·9	31·7	37·3
Összesen . . .	11.350·4	6.759·4	5.199·8

A Francziaországba való kivitel mennyiségileg egy harmadára csökkent, értékben 262·1 millió pesetáról 1891-ben 70·7 millió pesetára 1893-ban; ezt a csökkenést nem volt képes még csak megközelítőleg sem kiegyenlíteni a más államokba való borkivitelnek elég jelentékeny, 1·32 millió hektoliterről 1·49 millió hektoliterre való emelkedése sem.

Az áruk származása s rendeltetését illetőleg 1893-tól még nem rendelkezünk adatokkal, ennél fogva tájékoztatásul az 1892. évi adatokat közöljük:

	Bevitetett	Kivitetett	Összesen	Bevitte- tett az összes bevitel	Kivitte- tett az összes kivitel	Az összes for- galom
	ezer peseta			%-ban		
Franciaország . .	186.234	220.677	406.911	23.43	31.11	27.06
Nagy-Británia és Írország	193.483	172.975	366.458	24.34	24.39	24.37
Amerikai spanyol gyarmatok . . .	72.512	165.665	238.177	9.12	23.36	15.84
Philippini szigetek és egyéb gyar- matok	26.021	26.732	52.753	3.27	3.77	3.51
Éjszak-Amerikai Egyesült Államok	91.471	15.968	107.439	11.51	2.25	7.14
Németország . . .	22.236	11.338	33.574	2.80	1.59	2.23
Portugália	16.251	16.448	32.699	2.04	2.33	2.18
Olaszország . . .	17.713	7.970	25.683	2.23	1.13	1.71
Argentína	13.576	9.745	23.321	1.71	1.38	1.55
Hollandia	6.777	13.565	20.342	0.85	1.92	1.35
Norvégia	18.331	1.369	19.700	2.31	0.19	1.30
Oroszország . . .	14.180	708	14.883	1.78	0.11	0.99
Egyéb államok . .	116.191	45.811	162.002	14.61	6.47	10.77
	794.976	708.966	1,503.942	100.00	100.00	100.00

E kimutatásból látszik, mily fontossággal bírnak Spanyolországra nézve a gyarmatok, különösen iparcikkeinek fogyasztása tekintetében, a mennyiben összes kivitelének több mint negyed-része oda, de különösen régi amerikai nagy gyarmatbirodalmának most már csekély maradványaiba irányul.

II. Tűzkárok és biztosításügy.

A tűzkárok Magyarországon az 1889., 1890. és 1891. években. E folyóirat hasábjain egy ízben¹⁾ már kimerítően tárgyalattott a tűzkár-statisztika összes hiányai s gyengéivel együtt; ez ismer-tetés kiegészítéseül közöljük a folytatólagos újabb adatok főbb ered-ményeit az 1889., 1890. és 1891. évekről:

Év	Tűzesetek száma	Károsult községek száma	E s e t t		t ű z e s e t		Megkáro- sult az ország ösz- ses köz- ségeinek %-a
			100 sége	100 községre	10.000 lélekre	1.000 kilo- méterre	
1884—1888. évek átlagában . .	10.094	4.727	79	214	70	33	36.92
1889-ben . . .	10.331	4.882	81	212	68	37	38.48
1890-ben . . .	12.369	5.251	98	236	82	44	41.39
1891-ben . . .	10.966	5.006	87	202	72	39	39.46
1889—1891. évek átlagában . .	11.222	5.046	88	222	74	40	39.78

¹⁾ »Nemzetgazdasági Szemle« 1891. évi (XV.) folyama, október. .

A tüzesetek és a tűz által megkárosított községek számának folytonos növekedését látjuk, a mely növekedés természetszerűleg a viszonyszámok növekedését is maga után vonja. A tüzesetek számának növekedésével azonban nem jár karöltve a károk nagyságának hasonló arányú növekedése, mint azt alább is látandjuk.

Igen fontos és érdekes a tüzesetek keletkezési oka; az erre vonatkozó adatok azonban tűzkárstatisztikáinknak egyik leggyengébb oldalát képezik, különösen azért, mivel az adatszolgáltatás idejében, eltekintve a villámcsapás-okozta tűzvésznél, a legtöbb esetben még egyáltalán, vagy legalább határozottsággal nincs kiderítve a keletkezési ok, az esetleges vizsgálat eredménye pedig a feldolgozásnál már nem jön figyelembe.

Év	A gyűjtö- gátás	tűz v é s z t gondat- lanság	el ő i d é z t e villám- csapás	ismeretlen ok
1884—1888 évek átlagában	1.986	1.178	244	6.686
1889	1.997	1.396	258	6.680
1890	1.806	1.676	264	8.623
1891	1.665	1.506	302	7.493
1889—1891. évek átlagában	1.823	1.526	275	7.598

Év	A z ö s s z e s gyűjtö- gátás	tű z e s e t e k gondat- lanság	%-b a n villám- csapás	ismeretlen ok
1884—1888. évek átlagában	19.77	11.67	2.42	66.14
1889	19.33	13.51	2.50	66.66
1890	14.60	13.55	2.13	69.72
1891	15.18	13.73	2.75	68.34
1889—1891. évek átlagában	16.24	13.60	2.45	67.71

Az »ismeretlen okból« keletkezett tüzesetek nagy része tulajdonképen a két első kategória alá esik, mint azt fentebb említettük, ez okból nem sok értéket tulajdoníthatunk annak a táblázatunkból kitűnő jelenségnek, hogy a gyűjtogatás okozta tüzek száma abszolúte s relative is csökkenőben van.

Mint már említettük, a tüzesetek számának növekedésével nem tart lépést a kár értékének növekedése; elpusztult ugyanis tűz folytán:

Év	A kárösszeg	E s i k k á r egy-egy tüzesetre	100 □-kméterre	1000 lélekre
1884—1888. évek átlagában	13,651.617	1.352	4.880	946
1889	10,551.790	1.021	3.768	699
1890	18,824.853	1.522	6.723	1.247
1891	11,433.708	1.043	4.083	757
1889—1891. évek átlagában	13,603.450	1.212	4.858	900

Év	K i f i z e t e t t k á r t é r i t é s összesen	egy-egy tűz- esetnél átlag	az összes kár %-a
1884—1888. évek átlagában . . .	5,299.391	525	38.8
1889	4,484.036	434	42.5
1890	7,470.002	604	39.7
1891	4,601.523	420	40.2
1889—1891. évek átlagában . . .	5,518.320	492	40.6

Daczára az 1890-ik év abnormitásának, a mely tűzkárstatisztikánk fennállása óta a legmagasabb kárösszeget tünteti fel, ez évre

esnek ugyanis a zemplén- és csanádmegyei nagy tűzvészek, egyenkint másfél milliónyi kárösszeggel, Sopron megye több mint egy millió, Pest közel egy millió, Nyitra és Somogy hetedfélszáz-, Gömör hatodfélszázezer forint kárral, a tüzek által megsemmisített vagyon értékének lassú csökkenésével találkozunk, különösen feltűnik ez a csökkenés, ha az egy-egy tüzesetre eső kárösszeget tekintjük, természetesen figyelmen kívül hagyva az abnormis 1890-iki esztendőt.

Kedvező jelenség továbbá a tűzkárbiztosításnak adatainkból kitűnő terjedése; az abszolút szám hanyatlott ugyan némileg, a mit azonban bőven megmagyaráz az egy-egy tüzesetre eső kárösszeg jelentékeny, aránytalanul nagyobb csökkenése, de jóval növekedett a kártérítési hányad, a mely növekedés és javulás még az 1890. év rendkívüli nagy kárainál sem tüntet fel visszaesést.

E két jelenség, a károk viszonylagos csökkenése és a kártérítések emelkedése, mindenesetre kedvező világításban tünteti fel egyfelől a tűzrendészeti intézkedések fokozatos fejlődését és életbe léptetését, másrészt pedig a tűzkárbiztosítás eszméjének mindinkább terjedő térfoglalását.

A mi már most a tűz által elpusztított értékek állagát illeti, adatainkban nincsen elkülönítve az ingó s ingatlan vagyon, így tehát még csak megközelítőleg sem tudjuk megmondani, mennyi kár esik az egyik vagy a másik vagyonkategorióra; mindenesetre magas aránynyal kell képviselve lennie az elpusztult ingó vagyonnak, mert hisz a tüzesetek és károk zöme a nyári s őszi hónapokra a termények betakarítása idejére esik; az elpusztult marhalétszámra azonban vannak adataink, ezek szerint megégett:

Év	Ló	Ökör	Tehén	Borjú	Juh	Sertés	Szárnycs	Összesen
1884—1888 évek								
átlagában . .	242	643	376	289	5.239	2.145	13.924	22.858
1889	254	381	308	343	5.266	1.974	12.012	20.538
1890	266	576	371	351	2.872	3.252	25.785	33.473
1891	227	492	275	243	4.231	2.164	12.792	20.424
1889—1891. évek								
átlagában . .	249	483	318	312	4.123	2.463	16.863	24.811

A tűzvészek által elpusztított épületek számára nézve szintén rendelkezünk adatokkal; ezek szerint leégett:

Év	Lakóház egészen	Lakóház részben	Összesen	Gazd. épület egészen	Gazd. épület részben	Összesen	Összesen épület
1884—1888. évek							
átlagában . .	8.660	2.974	11.634	11.430	1.399	12.829	24.463
1889	8.319	2.705	11.024	9.657	1.509	11.166	22.190
1890	13.081	2.970	16.051	13.722	1.554	15.276	31.327
1891	8.116	2.600	10.716	9.619	1.306	10.925	21.641
1889—1891 évek							
átlagában . .	9.839	2.758	12.597	10.999	1.456	12.455	25.052

Év	100 tűzvészre esik lakóház	Az egészben vagy részben leégett lakóházak száma az összes lakóházak %-ában
1884—1888. évek átlagában . .	115	0.47
1889	107	0.42
1890	130	0.61
1891	98	0.41
1889—1891. évek átlagában . .	112	0.48

A megsemmisült értékekkel ellentétben az elégett házak száma ujabban növekedést mutat, de csak a három utolsó év átlagában, míg az 1889. és 1891. évek e tekintetben is javulást tüntetnek fel.

A tüzeseteknél történt emberéletbeni veszteség elég jelentékeny: az 1884–1888. évek átlagában 119 ember égett el, 1889-ben 103, 1890-ben 145, 1891-ben pedig 104 ember.

A mi végül a tüzesetek és tűzkárok hónapok szerinti megoszlását és értékét illeti, az utolsó három év továbbá az azt megelőző öt év átlagában a következő állapotot látjuk:

H ó n a p	A z 1884–1888. évek átlagában			
	tüzesetek száma szám szerint	%-ban	az elégett tárgyak értéke forint	%-ban
Január	572	5·67	407.657	2·99
Február	571	5·66	417.798	3·06
Márczius	722	7·15	821.487	6·02
Április	833	8·25	1,532.112	11·22
Május	737	7·30	1,380.399	10·11
Junius	664	6·58	787.784	5·77
Julius	938	9·30	1,365.192	10·00
Augusztus	1.346	13·34	2,476.214	18·14
Szeptember	1.283	12·71	1,995.334	14·61
Október	914	9·06	1,154.447	8·46
November	898	8·90	851.901	6·24
Deczember	614	6·08	461.290	3·38
	10.092	100·00	13,651.615	100·00

H ó n a p	A z 1889–1891. évek átlagában			
	tüzesetek száma szám szerint	%-ban	az elégett tárgyak értéke forint	%-ban
Január	577	5·14	423.220	3·11
Február	595	5·30	442.922	3·26
Márczius	750	6·68	577.007	4·24
Április	750	6·68	1,123.589	8·26
Május	887	7·91	1,006.729	7·40
Junius	822	7·33	895.786	6·59
Julius	1.148	10·23	1,350.502	9·93
Augusztus	1.764	15·72	3,347.839	24·61
Szeptember	1.236	11·01	1,611.198	11·84
Október	1.268	11·30	1,629.944	11·98
November	833	7·42	730.516	5·37
Deczember	592	5·28	464.198	3·41
	11.222	100·00	13,603.450	100·00

A tüzesetek és az elpusztult értékek nagyobb része a száraz nyári s őszi hónapokra esik, így az utolsó három év átlagában a július, augusztus, szeptember hónapokra a tüzeseteknek 48 százaléka, az elpusztult értékeknek pedig 58 százaléka esett, jeléül annak, hogy a nyári tűzvészek sokkal hevesebben pusztítottak, mint a téli vagy tavasziak.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 52. füzet. 1894. április.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. május: Baross Gábor rendszere és művei. (I.) Szabó Jenőtől; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 4. füzet, április hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XII. évf. V. füzet (május).

Szövetkezés. Közgazdasági folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. V. évf. 4. szám.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. Seydel. XXVII. Jahrg. 1894. Nr. 5: Die Reichssteuergesetz-Entwürfe von 1893. (Fortsetz.); etc. Nr. 6: Die Preussische Steuerreform von Strutz. Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1892. Bericht über die Thätigkeit des Reichskommissärs für das Auswanderungswesen während des Jahres 1893. Die Vorschläge der Börsen-Enquête-Commission; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 14—17: Die deutsche Silbercommission von W. Lexis. Zum Export nach Russland. Der Handelsvertrag Österreich-Ungarns mit Russland. Die Bekämpfung der Arbeitslosigkeit in England von H. Herkner. Griechisch-serbischer Handelsvertrag. Die Ausfuhr italienischer Weine. Die Organisation der landwirthschaftlichen Interessenvertretung in Preussen von R. Stegemann. Die bulgarische Seidenindustrie. Die neuen Valuta. vorlagen von Wieser; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VII. Band. 1. Heft: Die Syndikatsbestrebungen im niederrheinisch-westfälischen Steinkohlenbezirke von Fr. Sarter; etc. 2. Heft: Der deutsche Getreidehandel (II.) von K. Wiedenfeld; etc. 3. Heft: Die Lehre vom Ursprunge des Geldes von W. Lotz. Der deutsche Getreidehandel (III.) von K. Wiedenfeld. Zur Münz- und Währungsfrage von W. Lexis; etc. 4. Heft: Die unehelichen

Kinder in Berlin und ihr Schutz. China und die Silberkrise von J. Grunzel. Produktion und Konsumtion der Wolle in Europa und Nordamerika; etc.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift Red. von O. Wullschleger. II. Jahrgang. Nr. 8. Die Unfallfolgen in Bezug auf die Unfall-Gesetzgebung II. von C. Kaufmann. Das System der Gewinnbetheiligung in französischer und englischer Beleuchtung; etc.

Zeitschrift für Litteratur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgegeben von K. Frankenstein. II. Band. VI. Heft: Zur Geschichte und Statistik des Studiums an den italienischen Universitäten von K. Frankenstein; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No. 4. Avril 1894: Le chômage professionnel. Le »Labour departement« Anglais; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 1-er volume No. 14—18: La Propriété foncière et l'agriculture en Sibérie. L'enquête sur les Bourses en Allemagne. Les contributions indirectes en France en 1893 et 1892. La protection des femmes et des enfants dans les manufactures: la loi de dix heures. Une enquête sur les conditions de l'habitation dans la France rurale. L'avenir économique et financier en Italie et en Espagne; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année No. 484—488.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Avril 1894: Les finances italiennes par V. Pareto. La crise en Sicile par vicomte Combes de Lestrade. La caisse des retraites et le projet de la commission par E. Rochetin. De la durée de la garantie d'intérêt accordée aux chemins de fer français par R. G. Lévy. Les statistiques commerciales par G. François; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV. année. Nr. 4. Avril 1894: Statistique du commerce des États-Unis de 1790—1890. La crise des changes par P. des Essars. Chronique semestrielle de statistique sur les questions ouvrières et les assurances sur la vie par M. Beliom; etc.

Revue d'économie politique. 8-e année. No. 2. Février, 1894: L'économie politique, sa théorie et sa méthode par G. Smoller. De la réforme des caisses d'épargne par M. Mongin. Sur l'organisation de l'industrie de la soie à Venise dans le moyen-âge par R. Broglio d'Ajano; stb.

Revue générale d'administration. XVII. année. Février, Mars 1894: Les concessionnaires de travaux publics devant l'impôt foncier par P. Gallot; etc.

La Science Sociale. Dir. Edm. Demolins. 9-e année. Tome XVII. 1—4 livraisons. Questions du jour: Le mouvement ouvrier en France. La crise monétaire; etc.

The Board of Trade Journal. Avril, 1894. The Russo-German Commercial Treaty. Commercial Enterprise in Germany. Comparative Import-

tance of the Mexican Gulf Ports. The Foreign Trade of British India. Regulations for the Navigation of the Suez Canal; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2639—2643: The Money Market. The Budget Prospect. The Education of the Country. The Financial Position. Bulgarian finance. Egypt and Turkish Debt Conversions. The Budget. The Death Duties. Reduction of Capital by Purchase of Shares. The Increase in Savings Bank Deposits. The Grand Trunk Report; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVII. Part. I. March 1894: The Perils and Protection of Infant Life by H. R. Jones. Ocean Highways: their bearing on the Food and Wages of Great Britain by (lord) G. Hamilton. Ocean Highways; Approaches to the United-Kingdom by Rawson W. Rawson; etc.

Political Science Quarterly. Volume IX. Nr. 1. March 1894: Ideas of Constitutional Revision of J. B. Uhle. The Banks and the Panic of 1893 by A. D. Noyes. British Local Finance by G. H. Blunden. The Village in India by W. J. Ashley; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VIII. No. 3. April 1894: A universal law of economic variation by J. B. Clark. The English railway rate question by J. Mavor. The bimetallist committee of Boston and New England by E. Benj. Andrews. Alexander Hamilton and Adam Smith by Edw. G. Bourne. The Anglo-Saxon »township« by W. J. Ashley; etc.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. New series, No. 24 Vol. III. December 1893: Papers read at Sessions of the International Statistical Institute, Chicago, September 1893: Statistical Data for the Study of the Assimilation of Races and Nationalities in the United-States by R. Mayo-Smith. Character and Volume of the Money of the United States by M. L. Muhleman. Results of Recent Investigations on Prices in the United-States; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

A földművelésügyi m. kir. minister *birtokstatisztikai* kiadványai. A hitbizományi valamint a községi és közbirtokossági birtokok területének és művelési ágak szerinti megoszlásának kimutatása. Budapest, 1894.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. ministerium. V. évf. 14—18. sz.

Fővárosi Statisztikai Havi Füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. 1894. január hó: A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételei 1893-ban. Az 1893. évi idegenforgalom. A gabonaárak és gabonakereskedelem a budapesti tőzsdén 1892-ben és 1893-ban. A magyar kir. zálogházak forgalma 1892-ben és 1893-ban; etc.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XIX. évf. 27—34. sz.

Anton, G. K. Französische Agrarpolitik in Algerien. Leipzig, 1898.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI Jahrgang. II. és III. Heft.

v. Bazant, J. Die Handelspolitik Oesterreich-Ungarns 1875 bis 1892 in ihrem Verhältniss zum Deutschen Reiche und zu dem westlichen Europa. Leipzig, 1894.

Grünberg, K. Die Bauernbefreiung und die Auflösung des gutsherrlich-bauerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. 2 kötet. Leipzig, 1893—94.

Lehr, J. Grundbegriffe und Grundlagen der Volkswirtschaft. Zur Einführung in das Studium der Staatswissenschaften. Leipzig, 1893.

Mandello, Dr. Karl, Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1898. Budapest, 1894.

Meyer, G. Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechtes. 2. kiadás. Leipzig, 1894.

v. Schilgen, Fr., Das kirchliche Vermögensrecht und die Vermögensverwaltung in den katholischen Kirchengemeinden der gesammten preussischen Monarchie. 2. kiadás. 3. kötet: Das Geltungsgebiet des preuss. Allgemeinen Landrechts. Paderborn, 1894.

Schweizerische Statistik. Herausgeg. vom statistischen Bureau des eidgenössischen Departemens des Innern. Bern, 1894.

95. Lieferung: Ergebnisse der schweizerischen Unfallzählung vom 1. April 1888 bis zum 31. März 1891.

96. Lieferung: Ergebnisse der Aerztlichen Rekrutenuntersuchung im Herbste 1891.

Statistische Übersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. III. Heft. Waaren Ein- und Ausfuhr im März 1894. Wien, 1894.

Tabellen zur Statistik des österreichischen Tabak-Monopoles (der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder) für das Jahr 1892. Von der k. k. General-Direction der Tabak-Regie. Wien, 1893.

v. Waltershausen, Frh. A. Sartorius, Die Arbeitsverfassung der englischen Kolonien in Nordamerika. Strassburg, 1894.

Carpentier, A. et Maury G., Traité des chemins de fer. 3. vol. Bar-le-Duc, 1894.

Dessolliers, F., Organisation politique de l'Algérie. Exposé. Critiques et réformes. Paris, 1894.

États du Danube et des Balkans. Rédigé par L. Rousset. 2 kötet. Paris, 1893.

Mandello, Jules, Le mouvement social en Hongrie. (Extrait de la Revue Internationale de Sociologie.) Paris, 1894.

Administration Report on the Railways in India for 1892—93 by the Director-General of Railways. London, 1893.

Agricultural Produce Statistics of Great Britain showing the estimated total produce and average yield per acre of the principal crops with abstract returns of the United-Kingdom. 1893. Board of Agriculture. London, 1894.

Agricultural Returns of Great Britain with Abstract Returns for the United Kingdom, British Possessions and Foreign Countries. 1893. London, 1893.

Twenty-minth detailed *Annual Report* of the Registrar-General (Ireland), containing a General Abstract of the Numbers of Marriages, Births and Deaths registered in Ireland during the Year 1892. Dublin, 1893.

The 37-th detailed *Annual Report* of the Registrar-General on the Births, Deaths und Marriages in Scotland. Abstracts of 1891. Edingburgh, 1893.

Annual Statement of the Navigation and Schipping of the United-Kingdom for the Year 1892. London, 1893.

Annual Statement of the Trade of the United-Kingdom with Foreign Countries and British Possessions for the Year 1892. London, 1893.

Finance-Accounts of the United Kingdom of Great Britain and Ireland for the Financial Year 1892—93 ended 31st March 1893. London 1893.

General-Report of the Board of Trade upon the Accidents, that have ocured on the Railways of the United-Kingdom during the Year 1892. London, 1893.

General Report to the Board of Trade in regard to the Share and Loan-Capital, Traffic in Passengers and Goods etc. of the Railway Companies of the United Kingdom for tho Year 1892. London, 1893.

Immigration and Passenger Movement at the United States Ports during the Year ending June 30, 1893. Report of the Chief of the Bureau of Statistics. Treasury Departmens. Washington, 1894.

Jalkson, Lowis, Ten centuries of European progress. London, 1893.

Judicial Statistics 1892. England and Wales. Part I. Police—Criminal Proceedings—Prisons. Part II. Equity—Common Law—Civil and Canon Law. London, 1893.

Railway>Returns for England and Wales, Scotland and Ireland, for the Year 1892. London, 1893.

Report on the Criminal and Judicial Statistics of Ireland for the Year 1892. Dublin, 1893.

Thirty-seventh, *Report* of the Commissioners of her Majesty's Custom's on the Customs (for the Year ended 31-st March 1893). London, 1893.

Thirty-sixth *Report* of the Commissioners of her Majesty's Inland Revenue for the Year ended 31-st March 1893 with Appendix. London, 1893.

Twenty-fifth, *Report* on the Judicial Statistics of Scotland for the Year 1892. Edinburgh, 1893.

Thirty-ninth, *Report* of the Postmaster General on the Post-Office. London, 1893.

Statement of the Trade of British India with British Possessions and Foreign Countries for the five Years 1888—89 to 1892—93. London, 1893.

Statistical Abstract relating to British India from 1882—83 to 1891—92. Twenty-seventh number. London, 1893.

Wool and manufactures of wool by Worthington C. Ford, Chief of the Bureau of Statistics, Treasury Department. Washington, 1894.

Annali di statistica. Atti della commissione per la statistica giudiziaria civile e penale. Sessione ordinaria, giugno 1893. Roma, 1894.

Cause di morte. Statistica degli anni 1891 e 1892. Ministero di Agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma. 1894.

Monzilli, A., *La legislazione delle imprese di assicurazioni in Italia*. Roma, 1893.

A MAGYAR SZÖVETKEZETI ÜGY.

I.

Mult hó 24-én a »Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyei hitel-szövetkezet« rendkívüli közgyűlést tartott, melyen tetemesen felemelte alaptőkéjét és egyszersmind »Hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet« czég alatt ujjaalakult. Nézetünk szerint ez a tény esemény számba megy és sokkal fontosabb és nagyobb jelentőségű, sem hogy egyszerűen csak a krónikába jegyeztessék fel.

Kiváló súlyt kell fektetnünk a szövetkezeti ügynek fejlődésére, különösen pedig egészséges fejlődésére. A szövetkezetek nem pusztá humanisztikus intézetek. Sokkal magasabb feladatot kell teljesíteniök, sem a minőt követelhetünk felebaráti intézményektől. A szövetkezetek, ha megfelelő alapon nyugosznak, társadalmi intézmények, melyek emelik az alsóbb osztályoknak gazdasági és erkölcsi értékét és kibékíteni segítik éppen azokat az osztályokat a mai társadalmi rendnek alapeszméivel.

Távol állunk azoktól, kik a szövetkezetekben panacsaát látnak, mely minden sebet behegeszt és megoldja a társadalmi kérdést. Ezt éppen oly ábrándnak tekintjük, mint akármelyet azok az eszmék közül, melyeket egyesek hirdettek és hirdetnek és a melyek megvalósításától már is szebb jövőt, minden nyomornak és inségnek megszüntét remélték és remélik. Az efféle általános gyógyszerekben nem bizunk, sőt általában még azt sem vagyunk hajlandók elhinni, hogy emberi ész és erő képes lenne minden bajt, minden nyomort és inséget elhárítani és megszüntetni. Az emberi hatalom csakis arra képes, hogy a bajokat enyhítse, nagyobb általános jólétet idézzon elő és enyhítse a társadalmi összeütközé-

seket és gyűlölködéseket. De ezt a célt is csak az összes tényezők: törvényhozás, társadalom és egyesek vállvetett közreműködésével lehet megvalósítani.

Nem érthetünk azokkal sem egyet, kik a szövetkezetekben átmeneti fokozatot látnak, mely a mai társadalmi szervezet teljes és gyökeres átalakításához vezet, melyben az egyén megsemmisül. Az individualizmus sokkal mélyebben gyökeredzik az emberi természetben, semhogy azt kiirtani lehessen. S mi azt tartjuk, hogy az individualizmust, melyen végeredményben haladásunk és fejlődésünk nyugszik, teljesen kinyesni nem is szabad, mert végeredményben az emberiségnek magasabb érdekei is vannak, mint a pusztá anyagi jólét. Igenis meg lehet, sőt meg kell nyesni, lehetőleg meg is szüntetni az individualizmusban rejlő visszaéléseket és hátrányokat, de ez korántsem azonos az individualizmus teljes eltörlésével. Igenis egyetérthetünk azonban azzal, hogy a szövetkezetek megszoktatják az alsóbb osztályokat az önkormányzatra és képesekké teszik az államhatalomban való tényleges részesedésre, de ezt a hatalmat, mi legalább hinni akarjuk, nem fogják a mai társadalmi rend felfogatására felhasználni.

Tény, hogy kiváló érdekek fűződnek a szövetkezetekhez, természetesen nem pusztá nevökhöz, hanem lényegökhöz, azokhoz az alap gondolatokhoz és eszmékhez, melyeknek létüket és felvirágzásukat köszönhetik.

S ha most ebből a magasabb szempontból vizsgáljuk hazánk szövetkezeteit, egész bátran mondhatjuk, hogy nagy számmal keletkeztek és szüntek meg nálunk az oly társaságok, melyek magukat szövetkezeteknek nevezték, de a melyekben — egyes kivételeket leszámítva — semmi, de semmi sem volt és nincs meg a szövetkezeti eszméből, a melyek a gazdasági célnak alig, a társadalmi célnak pedig semmiben, de semmiben sem feleltek meg, sőt ezzel homlok-egyenest ellenkező célt vallottak és követtek. A szövetkezeteknek egyik nagy feladata, hogy összeforraszzák, vagy legalább kibékítsék a társadalom különböző osztályait és rétegeit. Ez ellen a feladat ellen bizonyára vétkeztek a nemzeti-ségi és felekezeti jelleggel keletkezett szövetkezetek, melyek csak szították és fokozták az egyenlenségeket és torzsalakodásokat. Ki vizályt és gyűlölködést vet, vizályt és gyűlölködést fog is aratni.

Szövetkezeteink különben is elszigetelten keletkeztek és elszigetelten maradtak. Nem volt köztük semmi kapocs, sem anyagi s bátran mondhatjuk, sem szellemi. Alakultak a nélkül, hogy egyik a másikáról tudott volna és alapítottak számos esetben hangzatos szavakkal ugyan, de egyeseknek önző céljaira. Nem csak szervezetőkben, de az anyagi és szellemi kapocs hiányában rejlett is annak oka, hogy évről-évre annyi szövetkezet tűnt el ismét a láthatárról.

Lényeges változást idézett elő szövetkezeti ügyünk fejlődésében a postmegyei hitelszövetkezet alapítása. Ha a külföldi szövetkezetek fejlődéstörténetét tanulmányozzuk, erre az intézetre rá fogjuk sütni a filius ante patrem-féle jelleget. A külföldön, különösen Angliában és Németországban, előbb alakultak a szövetkezetek és csak később tömörültek a szövetkezetek és alakítottak maguknak szellemi és anyagi központokat. Az angol fogyasztási szövetkezetek szellemi vezetősökre létesítettek congressusokat és e congressusok végrehajtó bizottságait, majdan a nagyban bevásárló és eladó szövetkezetet. A német szövetkezeteknél látjuk a szövetségeket, ügyviselőseget (Anwaltschaft), az évi congressusokat és a központi bankokat. De egyről nem feledkezhetünk meg, hogy úgy Angliában mint Németországban a szövetkezés elevenen élt a nép tudatában, míg nálunk ennek jóformán semmi nyoma. Hogy miért a nevezett államokban, igen, nálunk pedig nem, kiderítése részletes történelmi tanulmányokat feltételez. Magyarán talán meg lehet kockáztatni, hogy ezredéves történetet élünk ugyan e haza földjén, de a magyar nemzet újjáalakulása, sőt egy új magyar nemzet keletkezése csak a török uralom után kezdődik. A pusztító török uralom után foglaltuk el és szálltuk meg újra azokat a térségeket, melyeken díszlik az igazi magyarság. De a külföldről, különösen Angliáról és Németországról sem mondhatjuk, hogy egészen az alsóbb osztályokból indult ki a szövetkezeti mozgalom. Résztvettek abban és előmozdították a szellemileg képzetesebb elemek, sőt határozottan támogatták egyesek a vagyonosabb és felsőbb osztályokból.

Kétségtelen, hogy egészségesebb lett volna a fejlődés, ha az alulról felfelé történik, ha a szövetkezetek az érdekelt köréből indulnak ki, ha a szövetkezeteknek haladásukért és fejlődésükért küzdeniök kell, de azért nem szükségképpen követ-

kezik, hogy az oly szövetségek üvegházi növények, melyeknek az alakulás, az anyagi haladás nem csak szellemi, hanem anyagi támogatással is megkönnyítettett. Az ily szövetségekben talán nem oly erős és szilárd a szövetségi érzet, mint azokban, melyeknek a szövetségi ügyért erős küzdelmet kellett folytatniok, de ez a végzett még sem veszélyeztetheti, sőt meg sem gyöngítheti.

Egyébként azt hisszük, hogy az ily vita teljesen meddő. Határozottan szükséges volt a szövetségi ügyet helyes irányban fejleszteni. S csak az lehet a kérdés, hogy ez történt-e vagy sem.

A pestmegyei hitelszövetkezet vezetése alatt és támogatása mellett alakult községi hitelszövetkezetek tagadhatlanul nem felelnek meg mindenkben a német mintának, a Raiffeisen-féle községi pénztáraknak, melyek szerint szerveztettek. Viszont azonban kétségtelen, hogy fölöttébb állanak addig működött hitelszövetségeinknek, melyek legtöbbjében tulajdonképen hiányzott az életképesség. A Schulze-Delitzsch-féle első mintára alapított betétegyleteinkben, a bizonyos számú évekre alakult vagy évcsoportok szerint alakított szövetségeinkben nem volt meg a hitelképesség és különösen ezekre illik és vonatkozik is, mit Vargha Gyula szövetségeinkről mondott, hogy »ezek tagjai közt sokkal több az, a ki tőkáját gyümölcsözőleg akarja elhelyezni, mint a befizetett törzsbetét által hitelforrást akar nyitni«. S e jellemzésnek csak folyománya, midőn továbbá előadja, »hogy hitelszövetségeink nagy része messze távozva a humanisticus iránytól, mint nyereszkező vállalat működik s kölcsöneit a jó magas kamaton kívül írásdíj, kezelési költség s egyéb címeken szedett mellékilletékek által is drágítja s minden törekvése oda irányul, hogy tőkéit minél gyümölcsözőbben forgassa«.

Községi hitelszövetségeinket jellemzi a kis működési terület. Egy-két község határán túl nem terjeszkedik. Továbbá kizárja a nyereszkezdést az alapszabályoknak az a rendelkezése, hogy az osztalék nagyságát a közgyűlés állapítja ugyan meg, de az *osztalék az adósoktól szedett közepes kamatnál nagyobb nem lehet*. A busás osztalékoknak korlátokat szab az az alapszabályi intézkedés is, hogy a tiszta nyereségből mindenke-előtt le kell írni 20⁰/o-ot a tartalékalap javára és 10⁰/o-ot a szövetségek külön biztosítási alapjára. De a számadá-

sok után indulva, ez a 10⁰/₀ is a tartalékalaphoz csatoltatik. Ebbe a tartalékalapba folynak továbbá a belépési díjak, valamint a nyereségnek azon összegei, melyek a szabályszerű osztalék fizetéséhez nem igényeltetnek.

A tartalékalap külön jelentőségre emelkedik. Ez tulajdonkép a szilárd alap, a melyen a szövetkezetek hitele nyugszik. Az üzletrészek és az üzletrész-befizetések kilépések által csökkenthetők, de a tartalékalapot csak veszteségek támadhatják meg. Igen, de a tartalékalaphoz csak akkor szabad nyulni, ha az év veszteségeit az év nyeresége nem fedezné.

S az alapszabályok azt a rigorozitást is gyakorolják, hogy az év nyereségei által nem fedezhető veszteségek esetén a tényleg befizetett üzletrésztőke öt százalékának megfelelő tartalékalapot a veszteségek kiegyenlítésére csak kivételes esetben szabad igénybe venni. A kivételes eset akkor áll elő, ha az évi veszteség fedezésére a tagokat terhelő kezességi összegen felül a befizetett üzletrészeknek öt százaléka már felhasználtatott. Különben az alapszabályok 49. §-a következőleg intézkedik: »A tartalékalap a szövetkezet oly tulajdonát képezi, melyhez az egyes tagok semminemű joggal nem bírnak. A szövetkezet felosztása esetében a létező tartalékalap kamatozó magyar állampapírokból egy a jövőben ugyanily célból létesítendő szövetkezet számára helyezendő el a megyei hitelszövetkezetnél, vagy ennek jóváhagyása mellett a szövetkezet községének közczéljaira ajánlandó fel.« S ezt az alapszabályi határozatot még a közgyűlés egyhangú szavazattal sem változtathatja meg s így eleje is vétetik annak, hogy a felszaporodott tartalékalap megoszthatása szolgáljon ösztönül a szövetkezet felosztására.

Nem csak a nyereszkesedés kizárása, hanem a szolgálat ingyenessége, sem az igazgatóság, sem a felügyelő bizottság nem igényelhet díjazást, továbbá az üzletkör korlátolt-sága, a kezelés egyszerűsége, de még az az alapszabályi intézkedés is, hogy »a szövetkezet által szedett kamatláb legfeljebb 2⁰/₀-kal lehet magasabb, mint a minőt a szövetkezet a megyei hitelszövetkezetnek fizet« okozza, hogy a szövetkezet aránylag igen olcsó hitelekkel ad tagjainak. Az olcsó hitelnyújtás, sőt a kamatmaximum állandóságát előmozdítja a megyei hitelszövetkezetnek az a gyakorlata, hogy a kamatlábat még akkor sem emeli, midőn az minden irányban

emelkedik. Gyakorlat, mely a humanizmus szempontjából mindon dicséretet érdemel, de a melyet, nézve a szövetkezeteknek gazdaság-nevelési feladatát, már koránt sem lehet egészen helyeselni.

Már az említett alapszabályi rendelkezésekből kiténik, hogy a községi szövetkezetek bizonyos függőségi viszonyban állanak a megyei hitelszövetkezetekhez. A megyei hitelszövetkezetnek széleskörű ellenőrzési jog van biztosítva. Ellenőrzés nélkül a szövetkezeteket hagyni nem lehet. Tagjaik túlnyomó része oly egyénekből áll, kik ha értik is az írás, olvasás, sőt a számadás mesterségét, bizonyynyal nem értik a könyvvitelt, tehát a szövetkezetek az üzletnek ebben az irányban való ellenőrzésére alig képesek. Alkalmaznak ugyan könyvvivőt, de ezt sem tekinthetjük igazán szakértő könyvvivőnek. Ilyennek alkalmazása meghaladja anyagi erejüket és képtelenné tenné őket arra, hogy olcsó kölcsönöket adhassanak. A könyvvizsgálatok a szövetkezeteknél feltétlenül szükségesek. Az ily vizsgálatok csak előnyére vannak a szövetkezeteknek, emeli biztosságukat s hitelüket. A megyei hitelszövetkezet azonban egyenes befolyást is gyakorol a községi hitelszövetkezetek üzletvitelére, melyet már nem a feltétlen szükség, hanem a czélszerűség indokol és a melyet abban a mérvben lehet enyhíteni és teljesen is megszüntetni, a mely mérvben a szövetkezeteknél a szövetkezeti eszme megerősödik és a tagok magukat az ügyvitelbe jobban beleélik.

Különben minden függőségi viszony csak addig és annyiban terhes, a mennyiben ez kívülről és nem az önkormányzat körében gyakoroltatik. Talán senkinek sem fogna eszébe jutni függőségi viszonyt keresni és találni a községi hitelszövetkezeteknél, ha a megyei hitelszövetkezetet vagy mondjuk röviden megyei központot maguk a szövetkezetek alapították volna meg s így egészen a saját intézetük volna.

A megyei központot Pest megye és, nemes keblű alapítók létesítették. Az alapításnál nem követtek önző célokat, hanem csakis abból a törekvésből indultak ki, hogy előmozdítsák a szövetkezeti ügy fejlődését. Nemcsak hogy lemondtak minden haszonról, ilyennek csak nem tekinthetjük az alapítványi tőke után fizethető 4%-nyi osztalékot, hanem határozottan és világosan úgy intézkedtek, hogy az általuk megállapított intézet idő folytán a hitelszövetkezetek birtokába és kezelésébe menjen át.

Ebben az irányban nem eléggé hatályosan rendelkeztek az alapszabályok és ezt lehet főhibájuknak is felróni. A 13. §. ugyanis mondja: »A befizetett alapítványok a hitelszövetkezetek tartalékalapjából az eredeti jegyzések 10%-os részleteiben visszafizettetnek, mielőtt a tartalékalapnak 50.000 frton felüli felszaporodása megengedi. A részletes visszatizedés az egyes alapítóknak csak kamatélvezeti jogukat és ezt is csupán azon mértékben szállítja le, a mely mértékben eszközöltetik a visszafizetés. Az egyes alapítványok teljes visszafizetése befejeztével az egyes alapítók minden jogai megszűnnek. Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyének összes az alapszabályokban foglalt jogai, valamint a községi hitelszövetkezetek jogai azonban a hitelszövetkezet fennállásáig érvényben maradnak.« Az alapítványok visszafizetése tehát csak azután veheti kezdetét, ha a tartalékalap már meghaladja az 50.000 frtot. Helyesebb lett volna az oly intézkedés, mely a hitelszövetkezeteket alapítványok jegyzésére és befizetésére kötelezi és az alapítók által tett alapítványok s pedig első sorban a magánosoké abban a mérvben fizetettek volna vissza, a mely mérvben a községi hitelszövetkezetek alapítványai által pótolattak volna. E helyett azonban az alapszabályok 12. §-a akkép rendelkezett, hogy a »hitelszövetkezettel hitelviszonyban levő vagy leendő községi szövetkezetnek elsőbbségi joga van megürült alapítványokat, illetőleg még üresedésben levő alapítványi összegből egy vagy több alapítványi részt átvállalni, illetőleg jegyezni. Ezen jog gyakorlásától, a mennyiben a szövetkezet 500 frtnyi összeget meg nem haladható alapítvány jegyzésére akar szorítkozni, csupán az összes igazgatóság egyhangú határozata tilthatja el. Az 500 frton felüli jegyzésekre nézve az igazgatóság határoz.«

Kötelező rendelkezés hiányában, sőt ezzel homlokegyenest ellenkező intézkedés mellett a községi hitelszövetkezetek nem is nagyon siettek alapítványokat jegyezni és befizetni. Mindegyik pestmegyei községi hitelszövetkezet jegyzett ugyan alapítványt, de többnyire csak 100 frtosat, néhány 200 frtot és ennél magasabbat csak egy, nevezetesen a lajos-mizsei 500 frttal jegyzett.

II.

Hét évi, tehát aránylag rövid idejű működésre tekintet vissza a pestmegyei hitelszövetkezet. De működésére, azt

hiszszük, méltó büszkeséggel tekinthet vissza. Rövid idő alatt aránylag csekély tőkével, mert 100.000 frt. alaptőkét egyáltalában kicsinek kell tekintenünk, aránylag nagy eredményeket ért el. S ezeket a sikereket nemcsak az általa tényleg megalapított községi hitelszövetkezetek tüntetik fel, hanem azokat kiegészíti, hogy az egészséges szövetkezésnek eszméjét hazánknak minden részére kiterjesztette és a szövetkezési hajlam általánossá vált, sőt bizonyos mérvben még korlátozni is kellett. Eredményes működéséhez kell számitanunk, hogy a szövetkezésnek a Bernát István által szerkesztett folyóiratban közlőnyt és ezzel kapcsolatban szövetkezeti irodalmat teremtett.

Eredményeit és sikereit főleg azoknak a férfiaknak köszönheti, kik élén állanak, kiknek ügybuzgósága, áldozatkészsége, fáradhatlan tevékenysége határt nem ismer. E férfiak közt különösen kiemelkedik gróf Károlyi Sándor, Hajós József és György Endre, kik nemcsak a megyei szövetkezet ügyeit látták és látják el minden díj nélkül, hiszen ennél a szövetkezetnél is a szolgálat ingyenes, hanem felkeresik úgy az alakulóban levő mint a már megalakult községi hitelszövetkezeteket.

Az 1893-ik évre vonatkozó kimutatás szerint Pest megyében 79, Borsodban 12, Ungban 2, Gömörben 1, Abaujban 3, Szatmárban 1, Zemplénben 1, Erdélyben 12 és legujabban Komáromban 32, Jász-Nagy-Kun-Szolnokban 1, Szomogyban 1, Tolnában 1, összesen tehát 146 községi hitelszövetkezet köszöni alapítását a pestmegyei hitelszövetkezetnek. Mindezeket a községi hitelszövetkezeteket alakulásuknál nemcsak tanácsával, nemcsak előleggel (az alapítási költségeket előlegezi) hanem kölcsönrel is támogatta.

De a megyei hitelszövetkezetnek anyagi eszközei végre is sokkal korlátozottabbak, hogy sem kellő mérvben láthassa el hitellel a már megalakult szövetkezeteket és még azon sokkal számosabbakat, melyek alakulóban vannak. Anyagi eszközei gyarapításáról kellett gondoskodnia és ebben segédelmére volt az annak idején Pest megye pártfogásával létesült és hatalmas hitelintézetté fejlődött »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület.« Minden dicséretet érdemel hazánknak legnagyobb takarékpénztára azért a hathatós pártfogásért, melyben a szövetkezeti ügyet a Pestmegyei hitelszövetkezet átalakítása által önzetlenül részesíteni készül.

A »Hazai szövetkezetek központi hitelintézete mint szövetkezet« alakulását említett takarékpénztárunknak köszönheti és hogy önzetlenül jár el, ez az alapszabályok rendelkezéséből kétségtelen.

Az új, már most országosnak tekinthető központi hitel-szövetkezet 5000 darab egyenkint 200 koronára szóló, összesen tehát 1 millió koronát vagy 500.000 frtot képviselő teljesen befizetett alapítványi üzletrészszer alakult meg. Az alapítványi tőkéből 400.000 frtot a pesti hazai első takarékpénztár egyesület vesz át, 100.000 frtot pedig az eddigi alapítók. A mennyiben ezek nem vennék át az egész 100.000 frtot, a hiányzó összeget szintén a takarékpénztár veszi át. A takarékpénztár tehát minden esetben az alaptőkének $\frac{4}{5}$ részét szolgáltatja, esetleg azonban még többel is hozzá fog járulni az alaptőkéhez.

Megelégszik azonban, hogy befizetett alaptőkéje osztalék fejében csakis 4°/o-ot kapjon és a gyűjtendő tartaléktőke felé neki akár készpénzben, akár alapítványi üzletrészekben kiszolgáltatassék akkor, ha az intézet neki visszafizette az általa befizetett alaptőkét. A közgyűlésen az összes szavazatok felét gyakorolja. Az igazgatóságba 7, a felügyelő bizottságba 3 tagot, tehát a tagoknak felét küldi ki. Előrebocsátva még azt, hogy az igazgatóságba 1 tagot Pest megye küld ki, 6 tagot pedig a szövetkezeti congressus fog választani, ki kell emelni, hogy az alapszabályok szerint »valahányszor a szövetkezetek által befizetett üzletrészek 1000 drb. értékig emelkednek s ennek folytán ugyanannyi üzletrész a pesti hazai első takarékpénztári egyesülettől visszaváltatik, utóbbi egy igazgatósági taggal kevesebbet s a szövetkezeti congressus egygyel többet jelölhet«. Az igazgatásban való részesedése tehát folytonosan csökken és a dolog természetéből folyik, hogy az általa befizetett alapítványi üzletrészek teljes visszafizetése után az intézet-hez való minden joga megszűnik.

Már az előadottakból kitetszik, hogy a pesti hazai első takarékpénztár lényegileg csak előlegezi az alapítványi tőkét. Tényleg az alapítványi üzletrészek jegyzésére és befizetésére a községi hitelszövetkezetek vannak hivatva és ebben a tekintetben már az új intézet alapszabályai határozottan czélszerűbben és hatályosabban is intézkednek.

Az alapszabályok 7. §-a megállapítja: »Az előbbi szakasz-

ban említett alapítványi üzletrészeken (5000 drb. à 200 korona) felül minden az intézet által alapított, vagy az intézet kötelekébe lépett szövetkezet tartozik legalább egy üzletrészt jegyezni és 5 éven belül teljesen befizetni. Ha azonban valamely szövetkezetkezetről a jegyzett üzletrészek összege 4000 koronát meghaladna, tartozik minden megkezdett 4000 korona után egy további üzletrészt jegyezni és befizetni. A szövetkezeteknek ily üzletrészekre tett részletfizetései a teljes részletek befizetéséig alapítványi üzletrészeknek nem tekintetnek, osztalékban nem részesülnek és közgyűlési szavazati jogot sem adnak.«

Ennek a most említett szakasznak kiegészítését képezi és a már előadottak felvilágosítására is szolgál a 8 §., mely így szól: »Ha a szövetkezetek által jegyzett üzletrészek befizetései 1000 drb. üzletrész értéke erejéig emelkednek, köteles a központi hitelintézet a pesti hazai első takarékpénztár egyesület alapítványi üzletrészeiből 1000 drbot névértékben készpénzben kifizetni és átvenni. Ezen eljárás ismétlődik mindannyiszor, a hányszor a szövetkezetek által jegyzett üzletrészekre teljesített befizetések újabb 1000 üzletrész értéke erejéig emelkednek, mindaddig, a míg a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület alapítványi üzletrészeiből 4000 drb. átvétetett. A mennyiben a pesti hazai első takarékpénztár-egyesület a 6. §. rendelkezéseiből kifolyólag 4000 drbnál több alapítványi üzletrésszel bírna, a többletet a központi hitelintézet, mint utolsó részletet, egyszerre köteles átvenni.«

A pestmegyei községi hitelszövetkezetek a megyei hitelszövetkezetek alapítói közt szerepelnek s így kétes, hogy vajjon ezek fognak-e köteleztetni új alapítványi üzletrészek jegyzésére, illetőleg alapítványi üzletrészeik kiegészítésére. A pestmegyei hitelszövetkezetek által jegyzett üzletrészek értéke 1,269.777 frt. és ezt az összeget véve alapul, már csak a pestmegyeiek 600-nál több üzletrészt tartoznának jegyezni. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek fogják átvenni az alapítók által átveendő 100.000 frtnak ha nem is egész összegét, minden esetben nagyobb részét.

Nem szerepelnek azonban az alapítók közt a többi megyékben létesített községi hitelszövetkezetek, melyeknek száma 67. Ezek jegyzett üzletrészeinek értéke 269.167 frt. és ezen számot véve alapul, 135 alapítványi üzletrészt tartoznának jegyezni, tényleg azonban jegyezni tartoznak 168 alapít-

ványi üzletrészt. Mindezek a szövetkezetek az utóbbi 2—3 év alatt keletkeztek. Ha a szövetkezetek csak az eddigi arányban fognának létesülni, sok év telnék le, míg a központi intézet a községi hitelszövetkezetek birtokába jutna, de várni lehet, hogy a fejlődés sokkal gyorsabb leend és azt hisszük, hogy bátran feltételezhetjük, hogy az új központ sokkal hamarabb leend a hitelszövetkezetek sajátja, semmint lett volna a pestmegyei hitelszövetkezet. S nemcsak ebben a részben áll fölötte az új szervezet a régi szervezet fölött. A pestmegyei hitelszövetkezet tulajdonkép megcsökkent tőkével, tehát lényegileg kisebb hitelképességgel ment volna át a hitelszövetkezetek birtokába, holott az újonnan szervezett központ nem csak alapítványi üzletrész tőkéjét, hanem tartaléktőkéjét is éppen megtarthatja és hogy ezt elérje legfőlebb csak azt lesz kénytelen megtenni, hogy a tartalékalap felét a pesti hazai első takarékpénztárnak nem készpénzben, hanem alapítványi üzletrészekben szolgáltatja ki.

A pestmegyei hitelszövetkezetnél a szolgálat ingyenes vala. Az új szövetkezetnél a szolgálat ingyenessége megszűnik. Díjazásban részesülnek úgy az igazgatóság, mint a felügyelő bizottság és a választmány tagjai.

A pestmegyei hitelszövetkezetnél a tartalékalapba folyt az alapítványok 4⁰/₀-át meghaladó egész tiszta nyereség. Az új intézetnél a tartalékalaphoz a jelzett tiszta nyereségnek, illetőleg az osztalékot meghaladó fölöslegnek már csak 75⁰/₀-a csatoltatik, 25⁰/₀-a pedig a közgyűlés rendelkezésére marad azzal a korlátozással, hogy ezt felülosztaléokra fel nem használhatja. A tartalékalapot illetőleg a pestmegyei hitelszövetkezet alapszabályai akkép intézkedtek, hogy azokat az intézet felosztása esetén jótékony célra kell fordítani. Az új alapszabályok szerint már a tartaléktőkét a tagok közt, természetesen a pesti hazai első takarékpénztár igényeinek fentartásával, alapítványi üzletrészeik arányában fel kell osztani. Hinni akarjuk azonban, hogy ezek a rendelkezések nem lesznek visszahatással a községi hitelszövetkezetek szervezetére és hogy ezeknél tovább is épségben maradnak az ingyenes szolgálatra és a tartalékalapra vonatkozó intézkedések.

Említettük a választmányt, mint az új központnak egyik közegét. Ezt a közeget a szövetkezeti congressus azon megyei törvényhatóságok köréből választja, a melyeknek területén a

kötelékbe tartozó szövetkezetek székelnek. Feladata, hogy az igazgatóságot az illető megyék gazdasági és hitelviszonyairól tájékoztassa és közönségükkel az érintkezést közvetítse.

A congressus a központ kötelékében álló szövetkezetek kiküldöttjeiből alakul és évenként a központ közgyűlését megelőző napon tartja üléseit. Nemcsak az intézet közgeinek megválasztásánál működik közre, hanem jogosítva van a szövetkezeti érdekeket általánosan megbeszélés tárgyává tenni s javaslatait s előterjesztéseit az intézet közgyűlésének elbírálás alá terjesztetni. -- Ebből a congressusból idővel szellemi központ fejlődhetik ki, mely teljesen önálló működési hatáskörrel fog birni.

Még csak azt akarjuk kiemelni, hogy az új központ czélul tűzi ki az ország közzgazdasági érdekeinek előmozdítását és a kisbirtokosok és kézművesek hitelének fejlesztését mezőgazdasági és ipari célokra alakult szövetkezetek létesítése és támogatása által. A célja elérésére szolgáló módokat és eszközöket a következőkben állapítja meg: 1. szövetkezetek létesítése és működésüknek ellenőrzése, 2. előlegek nyújtása oly gazdasági vagy ipari beruházásokra, beszerzésekre és vállalkozásokra, melyek szövetkezeti alakban és megfelelő biztosíték nyújtása mellett foganatosíthatók; 3. váltók, utalványok, kötvények és más követelések leszámítolása és váltó-visszleszámítolás; 4. folyó számla-hitelek és kölcsönök engedélyezése; 5. folyószámla és takarékbetétek közvetítése a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnél leendő elhelyezés céljából; 6. kamatozó kötvények kibocsátása az intézet azon követelései erejéig, melyek az egyenes adósok tartozásán alapulva, ezen adósok kötelezettségein kívül egyszersmind a kötelékébe tartozó egyes szövetkezetek tagjainak együttes szavatosságában vagy törvényhatósági, községi és testületi javadalmak lekötésében találják fedezetüket; 7. élet- és járadék biztosítások kötése, a mennyiben az ezen üzletág életbeléptetését czélzó igazgatósági javaslatot a közgyűlés elfogadja és a törvényes feltételek teljesítését elhatározza; 8. ingó és ingatlan dolgok vétele, követelése erejéig és ezek értékesítése.

Azt hiszszük, hogy meglehetősen bő részletességgel adtuk elő az új központnak szervezetét. Lehetőleg tartózkodtunk és tartózkodunk ezuttal is minden bírálattól. S még csakis azt akarjuk megjegyezni, hogy a pestmegyei hitelszövetkezet

maga folytatta a takarékpénztári üzletet, míg erről az új szövetkezet lemond s így lényegileg a saját tőkére és a váltó-visszleszámitolásra szorítkozik. A kamatozó kötvények kibocsátása és még inkább az élet- és járadékbiztosítás folytatása a jövő zenéje és a közel jövőben semmi esetben sem fog bő tőkét az intézetnek beszerezni. A kamatozó kötvények kibocsátása az intézetnek feltétlenül előnyére lesz, mert ez okvetlenül eredményezni fogja, hogy hitele és a kamatláb függetlenítettik a pénzpiacz változó esélyeitől. De az ily kibocsátások rendkívüli óvatosságot igényelnek és azokhoz az értékpiacon hozzá kell szoktatni. Kelendőségnek pedig tényleg csak akkor örvendenek, midőn bennük már sok van forgalomban. Az intézetnek minden esetben előnyére van a pesti hazai első takarékpénztárhoz és ennek révén a »Haza« bankhoz való szoros viszonya.

III.

Minden esetben tény az, hogy a szövetkezeti ügy fejlődése új stádiumba lépett. Pusztán ezért is érdemes behatóbban vizsgálni a pestmegyei hitelszövetkezet által az anyagi téren elért eredményeket, illetőleg az említett központ által alapított községi hitelszövetkezetek viszonyait.

A pestmegyei szövetkezetről magáról nem igen kell szólnunk. Róla elég annyit megemlítenünk, hogy 1893. évi zárszámadásai szerint 100.000 frtnyi alaptőke mellett 1,805.506 forintnyi tőkét bocsátott váltó-leszámitolás által a községi hitelszövetkezetek rendelkezésére. Az erre szükséges üzleti tőkét a saját alaptőkéjén és 14.597 frtnyi tartaléktőkéjén felül részint visszleszámitolás által (1,552.596 frt.), részint pedig takarékbetétek (240.418 frt.) által szerezte be.

Részletesebb és behatóbb ismertetést igényelnek a községi hitelszövetkezetek, melyeknek vagyoni állapotáról 1889 óta, tehát máig 5 évről részletes kimutatások közöltettek. — Ismertetésünkben el kell választanunk a pestmegyei községi hitelszövetkezeteket a többi megyékben alapított községi hitelszövetkezetektől. Első sorban tehát a *pestmegyei szövetkezetekre* vonatkozó összadatokat mutatjuk be:

	1889	1890	1891	1892	1893
Községek száma . .	60	77	80	85	89
Szövetkezetek száma	54	68	70	75	79
Tagok száma . . .	9.507	14.023	16.752	18.927	21.758
Üzletrészek száma .	22 366	31.759	36.198	40.558	45.300
Üzletrészek értéke frt.	631.180	885.860	1,011.795	1,111.773	1,269.777
Váltókölcson frt.	554.361	971.575	1,344.310	1,762.628	2,021.340
Kötvénykölcson »	192.570	358.167	613.068	923.726	1,144.872
Felszerelés »	3.829	12.058	6.416	10.724	13.661
Megyei alapítv. »	2.210	6.893	9.170	9.500	9.800
Különb.követelések»	8.148	14.690	53.414	49.584	54.866
Pénztárkészlet »	11.068	16.226	24.074	23.972	38.350
Tartalékalap frt.	6.828 ¹⁾	11.254	17.610	27.342	39.775
Üzletr. befizetések »	177.921	307.869	462.280	611.730	729.784
Betét »	112.934	269.483	467.261	594.994	696.431
Közp. hitel »	451.938	756.212	1,042.948	1,470.497	1,718.964
Elölleg »	3.176	5.887	6.515	2.233	1.718
Átmeneti kamat »	4.949	8.935	12.409	18.407	21.468
Különb. tartozások »	1.084	3.370	5.482	7.618	13.846
Nyereség »	13.358	23.409	35.944	47.312	60.903

Összes vagyon, ille-

tőleg teher frt. 772.187 1,379.610 2,050.451 2,780.133 3,282.889

Hogy jobban megértsük a fentebbi adatok jelentőségét, azokhoz még hozzá kell tennünk, hogy 1889-ben egész éven át tényleg csak 42 községben 39, 1890-ben 69 községben 61, 1891-ben 76 községben 67, 1892-ben 81 községben 72 és végre 1893-ban 84 községben 74 szövetkezet működött. Meg kellett ezt főleg azért jegyeznünk, mert a vagyon és teher-tételek csakis az egész éven át működött szövetkezetekre vonatkoznak és ha ezeket a tagok számához mérjük s ezt, ha magunknak kellő tájékoztatást akarunk szerezni, határozottan meg kell tennünk, a végeredmény némileg kedvezőtlenebb.

Magukat a számadatokat nézve, minden behatóbb vizsgálat nélkül is folytonos haladást látunk. Az áttekintést azonban lényegesen megkönnyítik a viszonyszámok, melyek első pillanatra is képet nyújtanak a haladás és fejlődés fokáról és irányáról. Szükségtelennek tartjuk, hogy az összes abszolút számokat átváltoztassuk viszonyszámokká, elég, ha ezt meg-

¹⁾ Beleértve a 229 frtnyi biztosító alapot, melynek alakítása a későbbi években megszűnt.

teszszük a fontosabb adatokat illetőleg, melyekre különös súlyt kell fektetnünk. Ennek a czélnek akar megfelelni az alábbi táblázat, mely az 1889-ik évet kiindulási alapul veszi.

	1889	1890	1891	1892	1893
Tagok száma	100	148	176	199	229
Üzletrész-befizetés . .	100	173	260	344	410
Tartaléktőke	100	171	267	414	583
Betét	100	239	314	527	617
Központi hitel	100	167	231	325	380
Váltókölcsön	100	175	242	318	365
Kötvénykölcsön	100	186	319	480	595
Nyereség	100	175	270	354	456

Nem szándékozunk mindezeket az adatokat részletesen elemezni és azokból levonni mindazokat a következtetéseket, melyeket azokból levonni lehet. Csakis a fontosabbakra kívánjuk a figyelmet felhívni. Rövid négy év alatt a tagok száma 129⁰/o-al emelkedett. Része van ebben a külterjes fejlődésnek, új szövetkezetek alakulásának, de befolyt arra a belterjes fejlődés is, a szövetkezetek maguknak működési területükön toborzottak új hiveket. A szövetkezetnek új hivei határozottan a népnek szegényebb rétegeiből kerülnek ki.

Erre a következtetésre kell jutnunk, ha meggondoljuk, hogy 1889-ben átlag egy-egy tagra 2³⁵, ellenben 1893-ban már csak 2⁰⁸ üzletrész jutott. De ugyanezt a következtetést kell levonnunk, hogy ha nézzük a váltókölcsönök és a kötvénykölcsönök gyarapodását. Nemcsak azt kell néznünk, hogy a kötvénykölcsönök sokkal nagyobb mérvben emelkedtek, mint a váltókölcsönök, hanem figyelemmel kell lennünk a kétféle kölcsön közt való arányra. Még 1889-ben a kötvény-kölcsönök az összes kölcsönök 30⁰/o-át sem tették, 1893-ban pedig már 36⁰/o-át is meghaladják. S a szövetkezeteknek éppen az egyik főfeladata, hogy a legalsóbb néposztályok anyagi helyzetét javítsák. Az egyesek által birt üzletrészek apadását még azért is szívesen kell látnunk, mert zálogul szolgál arra, hogy kizárva fog maradni a nyereszkesedés vagy és épen fenn fog tartatni a szövetkezeti szellem. Sőt nézetünk szerint a szövetkezetek, különösen a megerősödött szövetkezetek arra súlyt is tartoznának fektetni, hogy a tagoknak csak egy-egy üzletrészek legyen. S ha az üzletrész-tőkét gyarapítani akarják,

alkalmazták a Schulze-Delitzsch-féle módozatot, hogy t. i. az üzletrészek névértékét emelik és így az összes tagokat további befizetésre, vagy mondjuk megtakarításra kényszerítik.

A kötvény-kölcsönök nagyobb arányú gyarapodását arra a tényre is lehetne ugyan visszavezetni, hogy a hitelszövetkezetek megerősödve hosszabb időre adnak kölcsönöket, mint a milyen időre a váltókölcsönök szólnak. Ezt a tényt is csak mint haladást kellene üdvözlőnünk, tekintettel különösen arra, hogy itt lényegileg mezőgazdasági szövetkezetekről van szó. A mezőgazdák hiteligényeit kétségtelenül nem elégíthetik ki a váltóhitelek s pedig főleg azért nem, mert az ily hitel esedékessége rendszerint nem esik össze a gazda fizetés-teljesítési képességével. A váltóhosszabbítást pedig nem tarthatjuk helyes eszköznek a gazdálkodási képesség emelésére. A fizetési határidő kitolhatása nem szoktatja az embereket a rendhez és pontossághoz, a rendes gazdálkodásnak ehhez az első alapkövetelményéhez.

Kétség sem férhet ahhoz, hogy a hitelszövetkezetek megerősödtek. Saját és a helyben beszerzett anyagi eszközök a központi hitelnél sokkal nagyobb arányban emelkedtek. Különösen nagy arányban emelkedtek a náluk eszközölt takarékbetétek, melyekre nézve azonban meg kell jegyeznünk, hogy viszonylag némi hanyatlás állt be. A betétek 1891-ben, habár csekély mérvben is, meghaladták az üzletrész-tőkét, holott az utóbbi két évben az üzletrésztőkén alul maradtak. Ha ez a tény a betételfogadás esetleges korlátozásának lenne eredménye, az ily korlátozásokat feltétlenül sajnálni kell. Az ily korlátozások helyesen gyakoroltatnak elszigetelt szövetkezeteknél, de nem azoknál, melyeknek központjuk van, melynél tehát az általuk fel nem használható fölöslegeket elhelyezhetik. Különben is a szövetkezeteknek oda kell hatniok, hogy helyben találják meg működésüknek segédforrásait, nemcsak azért, mert ezzel lehetővé teszik, hogy a központ működési területét tágítsa és terjeszsze, hanem azért is, mert így inkább függetleníthetik magukat az általános pénzügyi helyzettől és esélyeitől. A takarékbetevők vagy maguk a szövetkezetnek tagjai vagy családtagjaik és közel rokonaik. S az a tény különösen fontos válságos időkben. Az ilyen betevők nem szokták az intézetet megrohanni, melynek fennállásában és felvirágzásában mindannyian érdekelve vannak.

Még a tartaléktőke nagyarányú gyarapodását különösen kiemelnünk és hangsúlyoznunk. Ez tulajdonképpen és szilárd alap, melyen a hitelszövetkezetek nyugszanak, az alapot sem elvonni, sem megrövidíteni nem lehet. A szövetkezetek hitelképességének abban a mérvben tétlenül emelkednie, a mely mérvben ez az alap gyarapodik, mert ez teljesen biztos és megingathatlan. S éppen miatt a tartalékalapra különös súlyt fektetünk, kell örvendetesnünk a nyereségnek folytonos gyarapodását, melynek legkegyesebb része úgy is a tartalékalap erősítésére fordítható.

Sok dicséretet kellett a szövetkezetekről mondani. Szabad talán oly tényre is figyelmeztetnünk, melyet részünkről hibának találunk. Ez az aránylag nagy készlet, melyet a szövetkezetek tartanak. S ez a készlet tűnik fel annyira, ha a végadatokat nézzük, mint a föltöltővé válik, ha magukat a kimutatásokat vesszük. Itt látunk egyes szövetkezeteket nemcsak százakra, hanem ezerre, sőt már ezrekbe menő készpénzzel szerepelni. A 1893-ik kimutatásban egy szövetkezet 73.600 frtnál nagyobb vagyonnal 8.464 frt. 11 kr. készpénzt mutat ki. Ezek a százakra menő készpénzösszegek is nagyok, de az említett készpénz fölötté nagy. A szövetkezeteket főleg szükséges bizonyos üzleti szellemhez szoktatni s ideértve első sorban az is, hogy fölösleges készpénzt egy pillanatra ne tartsanak pénztárjukban. A megyei központ összeköttetésben áll a postatakarékpénztárral s ez lehetővé teszi, hogy a fölösleges pénzt azonnal beküldjenek a központba s ha szükségesnek szorulnak, maguknak idejekorán küldessenek a központba. Most, hogy az új központ a betétüzletről lemondott, a mód kínálkozik, hogy minden egyes szövetkezetnek a központtól mondanók, fedezett folyószámla-hitel nyittatik. A fedezett folyószámla-hitel a legelőnyösebb váltók képezik. A folyószámla-hitel nemcsak a szövetkezetek részére, hanem minden vállalkozás részére is nyitandó.

	1889.	1890.	1891.
	frt.	frt.	frt.
Tartalékálap	0·69	0·80	1·05
Befizetett üzletrész . .	18·71	21·95	27·60
Saját tőke	19·40	22·75	28·65
Betét	11·88	19·22	27·85
Központi hitel	48·50	53·93	62·20
Idegen tőke	60·38	73·15	90·15
Saját és idegen tőke .	79·78	95·90	118·80
Kölcsön	78·75	94·83	116·84

Első sorban is szembe kell ötlenie a tagok gyarapodásának. Az 1889. évi hitelt még csekély fogyasztási célra szolgálónak tarthatjuk, ha egészben. Már az 1892. és 1893. évi hitelt korántsem tehetjük s nem azonosíthatjuk azzal a hitellel, mely a zsellér, a kisgazda tavasz felé igénybe veszik, kép a háztartási költségeket nem fedezheti. forintnyi kölcsönt már a gazdaságban is lehet. Tényleg felhasználják-e a gazdák a hitelt gazdasági birtokaik javítására és jobb felszerelésére, erről másunk. Csak azt tudjuk, hogy egyes szövetkezők hitelt birtokvásárlásra, tűzkár által megsemmisült épületeik helyreállítására használták fel. Vagy és általában rövid lejáratú hiteleket birtokvásárlásra építésre igénybe venni, kissé merész dolog. Különösen kár által szenvedett veszteségek pótlására a munkönyöradományhoz, se hitelhez nem kell fordulni. Pest megyében nem, hol a tűzbiztosítási díj bizonyos. Birtokszerzésre igenis kell a szövetkezeteknek. teszik ezt a német szövetkezetek is. De az ily hitelt váltóra, hanem 6—10 évi törlesztésre adják. Hitel...

és 1893 közt már bizonyos stagnatio látszik. Az átlagos hitel nem igen emelkedik, mintha a hitelszükséglet elérte volna legmagasabb fokát. Ez a tény is különben a mellett látszik bizonyítani, hogy a szövetkezeteknek szükségök van gazdákörökre, melyek értelmiségüket emeljék, melyek őket haladásra, a hitel helyes felhasználására ösztönözzék. Távolról sem hiszszük ugyan, hogy a pestmegyei hitelszövetkezetekre alkalmazni lehetne s csak mint jellemző ténynt említjük fel egy szövetkezeti elnök azt a dicsekedését, hogy községében hitelszövetkezetet alakított, mely nemcsak az uzsorát kiirtotta, hanem már oly nagy összeget gyűjtött, hogy a tagok nem is használhatják és így a szövetkezetnek már a takarékpénztárban is van pénze. Egy kis gondolkozással pedig az elnök úr rá jöhetett volna, hogy a szövetkezetnek nemcsak az a célja, hogy az uzsorát kiirtsa, hanem hogy a tagoknak gazdasági értelmét emelje és e módon gyarapítsa jövedelmüket és jólétüket.

Másod sorban fel kell tűnnie a központi hitel aránylagos hanyatlásának. Míg a kiindulási évben a hitelszövetkezetek saját tőkéje úgy állt a központiól nyert hitelhez, mint 1:2⁵, már az 1893-ik évben az arany 1:2²³. Különös figyelmet érdemel azonban az a tény, hogy míg 1889-ben a takarékbetéteket is befoglalva, hiszen azok többnyire maguknak a tagoknak, vagy családtagjaiknak betétei, az egy-egy tagra eső tőke 41 frt. 28 kr., négy év múlva ez a tőke már 67 frt. 38 kr-ra emelkedett. Magában véve nem valami nagy tőke, de nézve azt, hogy itt kisemberekkel van dolgunk, bizonyára tekintélyes összeg. Minden esetben takarékosagra vall, habár mi őszintén szólva, a gazdák takarékoságát nem a tőkegyűjtésben, hanem gazdaságaik értékének és jövedelmének gyarapításában keressük és találjuk.

Ismertetésünkben azonban szerepet visz a külterjes gyarapodás és mi legalább több súlyt fektetünk a belterjes haladásra, vagyis arra a tényre, hogy minő vonzerőt gyakoroltak a szövetkezetek működési területeiken és minő fejlődést vettek. Ebből az érdekből bemutatjuk az arra a 39 szövetkezetre vonatkozó adatokat, melyek 1889-ben [már az egész éven át működtek. Nem fogunk igen hosszú lajstromot összeállítani, hanem szorítkozunk csakis a nézetünk szerint fontosabb adatok közlésére.

	1889	1890	1891	1892	1893
Tagok száma	8.101	9.654	10.828	11.768	12.785
Üzletr. száma	18.455	20.226	21.932	23.586	25.079
Befiz. üzletr. frt.	177.921	268.096	360.371	439.858	472.862
Tartalékalap »	6.599	10.369	15.286	22.011	30.472
Betét »	112.934	225.389	364.420	458.032	506.830
Központi hitel »	451.938	582.689	674.877	838.063	984.292
Váltókölcsön »	554.361	806.863	978.758	1,197.474	1,327.672
Kötvénykölcsön»	192.570	276.495	421.783	565.862	669.922

Mielőtt tovább mennénk éppen azért, hogy szembe-
tűnőbben álljanak előttünk a most közölt adatok által
nyújtott kép, az abszolút számokat átváltoztatjuk viszony-
számokra.

	1889	1890	1891	1892	1893
	%	%	%	%	%
Tagok száma . . 100	119	134	145	158	
Üzletrészek száma 100	110	119	128	136	
Befiz. üzletrészek 100 frt.	151 frt.	201 frt.	247 frt.	266 frt.	
Tartalékalap . . 100 »	157 »	232 »	333 »	445 »	
Betét . . . . . 100 »	200 »	323 »	406 »	449 »	
Központi hitel . 100 »	129 »	149 »	185 »	218 »	
Váltókölcsön . . 100 »	146 »	177 »	216 »	239 »	
Kötvénykölcsön 100 »	144 »	219 »	294 »	347 »	

Ha a most közölt táblázatot nézzük, világosan áll előttünk,
hogy ha a belterjes fejlődés a dolog természetéből folyólag nem
is oly nagyarányú, mint a szövetkezetek fejlődése általában,
mégis határozottan öröndetes. E számadatokban látjuk még
inkább kifejezve, hogy mint csoportosul a falu népe szövet-
kezete körül, melybe beviszi takarékköltségeit és a mely kise-
gíti, ha megszorul, pénzre van szüksége. Évről-évre újabb és
újabb tagok csatlakoznak a szövetkezetekhez, nem a módosab-
bak, hanem a szegényebbek közül, mire vall éppen az átlag-
os üzletrészbirtok hanyatlása. Még 1889-ben egy-egy tagra
átlag kettőnél több üzletrész esett. Az arány mindig kiseb-
bedett, 1893-ban átlag egy-egy tagra már nem jut két üzlet-
rész. E régieknek mondható szövetkezeteknél a takarékbetétek
1891. óta mind nagyobb mérvben kezdik meghaladni az üzlet-
résztőkét.

De azt hiszszük, hogy a belső fejlődés még világosabban fog kidomborodni, ha a közlött adatokat a tagok számához viszonyítjuk.

	1889	1890	1891	1892	1893
	frt.	frt.	frt.	frt.	frt.
Üzletrész tőke	21 ⁹⁶	27 ⁷⁷	33 ²⁸	37 ³⁸	36 ⁹⁰
Tartalékalap	0 ³¹	1 ⁰⁷	1 ⁴¹	1 ³⁷	2 ³⁹
Saját tőke	22 ⁷⁷	28 ⁸⁴	34 ⁶⁹	39 ²⁵	39 ³⁸
Betét	13 ⁹⁴	23 ³⁵	33 ⁶⁶	38 ⁹²	39 ⁶⁴
Központi hitel	55 ⁷⁹	63 ⁵⁷	62 ³²	71 ²²	76 ⁹⁶
Idegen tőke	69 ⁷³	86 ⁹²	95 ⁹⁸	110 ¹⁴	116 ⁶⁰
Kölcsön	92 ²⁰	114 ¹⁹	129 ³³	149 ⁸⁴	156 ²⁴

Ha az 1893-ik évi adatokat az 1892-iekkel hasonlítjuk össze, az üzletrész-befizetésekben némi hanyatlást látunk, melynek kulcsa abban van, hogy a jegyzett üzletrészeknek nagy része már befizettetett s a befizetést inkább már csak az ujonnan belépő tagoknak kell teljesíteniök. Egyébként minden irányban haladást, sőt jelentékeny haladást is látunk, különösen a tartalékalapnál. S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a tagok száma 1893-ban nagyobb mérvben szaporodott, semmint 1892-ben s hogy ennek a ténynek is némileg csökkentőleg kell hatnia az átlagszámokra. Minden esetben jelentékeny eredmény az, hogy míg egy-egy tagnak, a takarékbetétet is beleértve, 1889-ben 36 frt. 71 kr. tőkéje vala, négy évre rá már 79 frt. 02 krt mondhat a sajátjának. A központi hitel is emelkedett, de távolról sem abban az arányban, a melyben a hitelszövetkezetek saját tőkéi és helyben beszerzett tőkéi gyarapodtak.

Befejezésül még röviden megemlítjük a Pest vármegyén kívül alapított községi hitelszövetkezetekre vonatkozó főbb adatokat s csak azt jegyezzük még meg, hogy ezeknek a szövetkezeteknek működési területe csak egy-egy községre terjed ki.

	1892.	1893.
Szövetkezetek száma	32 ¹⁾	67
Mérleget készített szövetkezetek száma . .	15	30

¹⁾ Meg kell jegyezni, hogy Borsod vármegye az 1892-ik évi kimutatásban 15 szövetkezettel fordul elő, az 1893-ik évben azonban csak 12-vel. Ez szolgál annak magyarázatára, hogy 1893-ban csak 30 oly szövetkezet fordul elő, mely 1893-ra már mérleget készített.

	1892.	1893.
Tagok száma	2.247	4.814
Üzletrészek száma	5.396	10.483
Üzletrészek értéke	140.200 frt.	269.167 frt.
Üzletrész befizetés	15.653 »	49.038 »
Tartaléktőke	637 »	1.683 »
Betét	8.386 »	29.254 »
Központi hitel	74.168 »	137.774 »
Előleg szerv. költségre . . .	1.510 »	2.718 »
Váltókölcson	80.885 »	180.427 »
Kötvénykölcson	18.222 »	50.583 »
Nyereség	987 »	3.901 »
Összes vagyon, illetőleg teher	104.900 frt.	237.838 frt.

Még határozottan kezdetleges és kicsiny szövetkezetekről van szó, de a fejlődés kétségtelen. Főlegesen lenne az adatokat részletezni. Elég annyit felemlíteni, hogy 1892-ben egy-egy számadását lezárt szövetkezetnek átlag 6993 frt., 1893-ban pedig 7928 frt. áll rendelkezésére. Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy a szövetkezeti eszme oly vidékeken honosított meg, melyeken a nép szegény, a hitel szükségének tudata nem igen ébredt fel, de kielégítése sem oly könnyű, mint Pest vármegyében, mely végre is bővében van a hitelintézeteknek. Ha Pest vármegyében hódíthatott a szövetkezeti eszme, még inkább kell hódítania a szegényebb vidékeken. S a hitelszövetkezetek alakulásának az ily vidéken való előmozdításához nem is kívántatik valami igen nagy tőke. A pestmegyei hitelszövetkezet egy-egy ily községi szövetkezetnek 1892-ben átlag 4945 frtnyi, 1893-ban pedig 4592 frtnyi hitelt adott. A hiteligények kielégítésére még szükséges összegeket a saját körükben igyekeztek előteremteni. Ezek a szövetkezetek egyelőre csak az uzsora kiirtásán és a takarékoság előmozdításán működnek. Gazdasági hitelről nálunk még alig lehet szó, ezt fejleszteni kell és ez lesz a jövő feladata.

De ezek az adatok azt is bizonyítják, hogy az országos központ jelentékenyen nagyobb tőkéjével számos apró szövetkezetet alapíthat és áldásosan működhetik már akkor is, ha egyelőre csakis az uzsora kiirtására törekszik.

Az évi congressusoknak lesz egyik kiváló feladata, hogy

módokról és eszközökről gondoskodják, melyek által a népben a gazdasági hitel tudatát felébreszti.

Ha a nép erre a magaslatra felemelkedett, ha továbbá a szövetségi eszme erős gyökereket vert, be fog állani, mert be kell állania a kisebb megyei és vidéki központok alakításának és akkor természetesen fel fog merülni annak a szüksége is, hogy az új intézet a megyei és vidéki központok országos központjává alakíttassék át. A második átalakulás idejében veszi tulajdonkép kezdetét a szövetségek virágzó kora.

De miután már szoltunk a szövetségekről, nem fojthatjuk el, hogy e helyütt is meg ne említsük a szövetségi törvény reformjának szükségét és különösen annak a szükségét, hogy a törvényben a betétegyleteknek megadott adókedvezmény ezekre a szövetségekre is kiterjesztessék, sőt ezeket a szövetségeket bátran lehetne egyéb adó-, bélyeg- és illetékkedvezményekben is részesíteni. Megteszik ezt más államokban, így Ausztriában is. Nekünk sem kell ezen a téren visszamaradnunk.

PÓLYA JAKAB.

ADÓK REFORMJÁRÓL.

— Első közlemény. —

Hát igenis a magyar egyenes adók rendszerét meg kell reformálni, hát igenis, meg kell szokni azt a gondolatot, a multa nézve végtelenül fölháborító gondolatot, mely benne van az adóreform eszméjében, hogy a magyar közvetlen közszolgáltatások rendszere korhadt, igazságtalan, erkölcstelen. El kell fogadni azt a tudatot, hogy az állam rossz, igazságtalan, erkölcstelen elvek szerint vesz el évenként mintegy száz millió forintot polgárainak keserves keresetéből; meg kell szokni azt a tudatot, hogy az állam, valahány polgárát felszólítja, kényszeríti adójának megfizetésére, annyi igazságtalanságot követ el, annyszor sérti meg azt a nagy elvet, hogy az államnak egyforma, méltányos mértékkel kell mérnie; kimélnie kell a szegény embert, a ki az összevetett erők nagy tömegével hordozza az államot és többet követelhet a gazdagtól, a kinek számára többet biztosít, többet oltalmaz meg a rend hatalmával; követelnie kell a becsületességet, de ki is kell köveznie a becsület utjait.

A bölcselkedés hűvös magaslatairól nézve, mily bántó gondolat, hogy ilyen igazságtalanság megtörténhetik s megtörténhetik tudatosan, mindenki által ismerve hosszú éveken keresztül. De meg kell alkudni a gyakorlati élet könyörtelen tényeivel s a politikus feladata, hogy megállapítsa, ha létezik-e bajok és igazságtalanságok, ha az adott időben lehetséges-e azok megorvoslása s ha lehet, milyen eszközökkel lehet.

Az adóreform célja, hogy belevigye az igazság, a méltányosság, a becsület elvét abba a száz millió forintba, a melyet az állam évről-évre elvesz polgáraitól, hogy annak segítségével is a maga hivatásának megfelelhessen.

Nem igaz, hogy csak ebbe a száz millióba kell új, becsületes, igazságos életet önteni. Ez a száz millió alapja egy-uttal újabb közszolgáltatásoknak, a községi és törvényhatósági pótdadóknak, a melyek az állami adók percentjeiben vettettek ki, tehát maguk is igazságtalanok, mert igazságtalan alapokra vannak fektetve, de sőt azok is fokozzák az állami adók bűneit, mert hamis alapok percentuális fokozása okvetlenül nagyobbítja az alap bűnös eredményeit.

S mindezek mellett ott vannak a polgároknak a felekezetek céljaira szolgáló adózásai, a melyek vagy vannak valaminő kapcsolatban ez állami adókkal, vagy pedig azoktól teljesen függetlenül szedettek, ősrégi időkben megállapított kulcsok szerint, avagy csaknem teljesen rendszertelenül. S a mit szintén nem szabad elfeledni: szedettek jórészt oly elvek alapján, a melyekről az állam hivatalosan semmit se tud.

A pénzügyminiszter körülbelül most két éve ígérte meg határozott alakban az adók reformját s a közvélemény hangos helyesléssel fogadta ezt az ígéretét és azóta egyre sürgeti annak beváltását.

Az ígéret óta közbejött a III. osztályú kereseti adónak újabb hároméves ciklusra való kivetése, a mely a legerősebben emlékezetébe juttatta ismét a közvéleménynek az adórendszer összes bűneit, hogy annál erősebb legyen a vágyakozás e bűnök megszüntetése után.

Hogy az adóreform alapos munka lehessen s úgy az államfinanciák, mint az adófizetők érdekeinek veszélyeztetése nélkül történhessék meg, a pénzügyminiszter adóstatisztika készítését rendelte el s megígérte annak közzétételét, valamint egy oly memorandumnak a nyilvánosság elé terjesztését is, a mely megismertesse a kövéleménynyel a kormánynak az adóreformra vonatkozó terveit. Megígérte a miniszter, hogy mindezeket oly időben fogja a nyilvánosság elé terjeszteni, hogy a közvéleménynek módja legyen azokkal foglalkozni, azokhoz hozzászólni s az új reform elveit már előre is percipálni.

Az adóstatisztika hatalmas kötete megjelent s abból sokféle irányban lehet betekintést nyerni közszolgáltatásainknak eddigelé meglehetősen homályos járataiba. E statisztika alapján — noha az egyáltalán nem nyújt minden kérdésre felvilágosítást és sok tekintetben ezentúl is csak többé-kevésbé megbízható kombinációkra van utalva az ember —

most már konkrét formában lehet és kell hozzászólni az egyenes adók reformjához.

A pénzügyminiszter megígérte azt is, hogy ankét elé terjeszti a reform ügyét. Mielőtt összeülne ez a szakértekezőlet s mielőtt a közvélemény bármily irányban engageálna magát a nagy probléma körül, helyén való dolog az adóreform ügyét részletesen megvilágítani.

Engedtessek meg nekem, hogy mielőtt hozzáfognék a kérdések taglalásához, megmondjam, mit akarok megírni s milyen rendszerben akarom elmondani azt, a minek elmondását ép ez idő szerint hasznosnak, aktuálisnak tartom.

Irni akarok a magyar egyenes adók reformjáról, ennek a reformnak az érdekében. Irni akarok arról, hogy kell-e változtatni s ha kell, mily irányban kell az egyenes adószolgáltatások egész rendszerén, avagy pedig e rendszernek csak egy-egy darabját kell-e megreformálni. Irni akarok e reformnak nemcsak nagy elveiről, de részleteiről is s nemcsak a kívánatos anyagi adójogról, de az adókivetés és az adóbehajtás szükséges berendezéséről is. Irni akarok róla konkrét, practikus módon a mi pénzügyi és gazdasági viszonyaink alapján, a statisztika minden utmutatásának fölhasználásával, az eddig fölmerült positiv panaszoknak lehetően teljes figyelembe vételével.

El akarom mondani a véleményemet arról, hogy mely államfinanciális és gazdasági elveknek kell az új adórendszerben érvényesülniök, miként kell ezt az új adórendszert megalkotni; a mostani adók közül melyeknek fentartását tartom kívánatosnak, melyeket kell teljesen eltörölni, melyeket kell összeolvasztani s melyeket kell a követendő financiális és gazdasági principiumoknak megfelelően átalakítani. Még pedig el akarom mondani mindezeket úgy, hogy előbb az új rendszerre vonatkozóan akarom előadni a mondani valómat s azután e rendszer egyes darabjairól.

De nem akarok pusztán csak az állami egyenes adók ügyére visszavonulni, hanem szólni fogok — habár rövidebben — a törvényhatósági, községi, valamint az egyházi adózásról is.

A mint már említettem, mindenütt szorosan a mi practikus viszonyaink alapján fogok maradni. De azért mindenütt kellő figyelemmel leszek a külföld dologára s kivált a külföldi

legujabb adóreformokra, első sorban Poroszországhéra, azután Ausztriának utolsó, szerencsétlenül járt adóreform-tervezetére.

Ezt megelőzően ki kell fejteni teljes részletességgel a mai adók minden kérdését. Nem azért, hogy a mostani viszonyok kritikájából a reform szükségessége deríttessék ki, mert hiszen azt e nélkül is elismeri mindenki. Hanem azért, hogy e kritika megadja a biztos alapot a reform fölépítésére.

Munkámnak ez első, bírálattal foglalkozó részénél a mai adórendszer egyes darabjaiból fogok kiindulni; azután tárgyalom majd azokat az elveket, amelyek az összes darabokon, vagy legalább azok főcsoportjain keresztül vonulnak s végezetül foglalkozom majd a mai rendszer egészével. Ebben a részben sem feledkezvén meg a törvényhatósági, községi és egyházi adózás mostani rendszeréről.

Természetes dolog, hogy ebben a részben fogom leginkább fölhasználni az adóstatisztika számait; de nemcsak azokat fogom fölhasználni, de constatálom majd a népességi és gazdasági statisztika minden ismeretes adatát s összevetem azokat a pénzügyminiszter által most kibocsátott kötet bizonyásaival, hogy a helyzet igaz képe s a fölépitendő reform alapjai annál biztosabban legyenek megállapíthatók. Nyilvánvaló, hogy ennél az eljárásnál a statisztikai anyag bősége daczára is sokszor kell majd combinációkhoz folyamodnom, de ily esetben tölem telhetően azon leszek, hogy a combinációk megbízhatóságát lehetőleg a kétségbevonhatatlan tények minél nagyobb számával biztosítsam.

Az egyes adók, majd az egész adórendszer bírálata után, azt a kérdést fogom taglalni, hogy az államfinanciák és politikai motívumok megengedik-e és mily mértékben az egyenes adók reformját. E részben szólnom kell majd, ha röviden is, az államháztartás eddigi eredményeiről és kilátásairól, valamint azokról a politikai jogokról s az azokkal járó politikai mozgalmakról, amelyek az adófizetéssel kapcsolatosak. Ez lesz aztán az átmenet munkámnak ama részére, amely közvetlenül foglalkozik magával a reformmal.

Nem rideg számcsoportokat, nem is egyoldalú adó-teorémákat, vagy pozitív adó-fejtegetéseket akarok nyújtani, hanem mindennemű szociális és politikai kapcsolataival egyetemben akarom tárgyalni a témát, hogy feltüntethessem az adóreform összes gazdasági, politikai és szociális következmé-

nyeit, valamint szükséges gazdasági, politikai és sociális corolláriumait, a melyek vagy minden külső ok nélkül járnak majd az adóreform nyomában, vagy a melyeket a törvényhozásnak kell majd az adóreform nyomába küldeni.

Ime, a tervem, hogy mikép akarom ezt a könyvet megírni.

Kezdem az adórendszernek úgy az állami pénzügyek, mint a közgazdaság szempontjából legfontosabb részével, a földadóval, még pedig egyelőre csak a földadót magát fogom tárgyalni, azután rátérek majd a földbirtokot terhelő összes adó-tartozásokra.

A földadó hozadéka — s illetve az utolsó két évben előirányzata — a következő volt:

1885-ben . .	35,341.208 frt.	1890-ben . .	34,780.339 frt.
1886-ban . .	32,847.510 »	1891-ben . .	37,280.551 »
1887-ben . .	33,861.573 »	1892-ben . .	35,704.246 »
1888-ban . .	34,581.212 »	1893-ban . .	35,806.000 »
1889-ben . .	34,247.651 »	1894-ben . .	35,806.000 »

Tíz év alatt tehát a hozadék összege csak kevésbé változott, habár a befizetés körül némi javulás látszik. A rendkívüli 1886. és 1891. évektől eltekintve, azt látjuk, hogy — a mi különben nagyon érthető — a földadónak összege meglehetősen változatlan maradt az egymást követő évek folyamán. Mivel pedig az egyenes adók összege se változott nagyobb mértékben, mondható az is, hogy a földadó súlya az összes adók keretében szintén alig változott s a mennyiben mégis beállott valami módosulás, az olyan természetű, hogy a földadó jelentősége ma kisebb az adókhoz és jóval kisebb az összes állami bevételekhez képest, mint tíz évvel ezelőtt volt. Volt ugyanis a földadó

az összes adóknak   az összes bevételeknek

1885-ben	36 ⁰ / ₀ -a	11 ⁰ / ₀ -a
1886-ban	35 ⁰ / ₀ -a	10 ⁸ / ₀ -a
1887-ben	35 ¹ / ₀ -a	10 ⁶ / ₀ -a
1888-ban	34 ² / ₀ -a	10 ² / ₀ -a
1889-ben	34 ⁶ / ₀ -a	9 ⁹ / ₀ -a
1890-ben	34 ⁴ / ₀ -a	8 ³ / ₀ -a
1891-ben	35 ² / ₀ -a	9 ² / ₀ -a
1892-ben	34 ⁵ / ₀ -a	8 ⁵ / ₀ -a

De azért ma is a földadó legtekintélyesebb része az egyenes adók rendszerének s azért ma sincsen az állam bevételi forrásai között egy sem, a melynek netto hozadéka a földadót elérné.

A pénzügyminiszter statisztikája nem nyújt felvilágosítást a felől, hogy ezt az adót hányan fizetik, de egyéb adatokból megközelítő pontossággal ki lehet azt deríteni.

A foglalkozási statisztika szerint 1890 végén a szorosabb értelemben vett Magyarországon 1,602.928 birtokos volt s ezek a zárszámadás szerint összesen 31,893.563 frt. földadót fizettek. Az 1893. elején megjelent »Magyarország földbirtokosai« című névtár szerint a magyar birtokosok száma 1,779.971 lett volna, a mi kétségtől nagyobb szám, mint a mennyi a valóságnak megfelel; nagyobb még akkor is, hogyha figyelembe vesszük a népszámlálás óta lefolyt harmadfél esztendő, valamint feltételezzük azt is, hogy e számban azok a birtokosok is benfoglaltatnak, a melyek nem physikai személyek s a melyekre tehát a népszámlálás nem terjedt ki.

A II. osztályú kereseti adó alá tudvalevően a föld- és házbirtokosok és a házközösségek fejei, valamint azok tartoznak, a kik tőkekamat- és járadékadóval vannak meg róva. Az adóstatisztika 1890-ben 2,024.197-re teszi a II. osztályú kereseti adó alanyainak a számát. Hogy ebből a földbirtokosok száma megállapítható legyen, mindenekelőtt le kell vonni azon tőkekamat- és járadékadóval megrovottak számát, a kik más adót nem fizetnek. Az adóstatisztika a járadék- és tőkekamatadóval terhelt adófizetők számát 158.036-ra becsüli, míg a foglalkozások statisztikája szerint Magyarország kereső népességének számában 120.418 a járadékosok összege. Le kell továbbá vonni azoknak a számát, a kik pusztán házadó alapján fizetnek II. o. kereseti adót. Mivelhogy azonban az adóstatisztika erre vonatkozólag nem ad felvilágosítást, megközelítően se lehet tudni, hány épület fizet házbéradót Magyarországnak 2,631.889 háza közül: le kell mondani a törekvésről, hogy ily módon állapítsuk meg a földadót fizetők számát. De figyelembe véve a községek számát, a melyek maguk is a legtöbbször birtokosok; figyelembe véve, hogy a felekezetek vagy testületeikben, vagy a községekben szintén nagyon számos esetben szerepelnek mint földbirtok urai; figyelembe véve, hogy külföldiek mintegy 488.000 frt. földadót fizetnek

Magyarországon: azt hiszem, bátran lehet mondani, hogy a földadót fizető magyar adófizetők száma legalább is 1,675.000 s ennyi a magyar birtokos, physikai és jogi személy együtvéve.

1,675.000 adózó fizetett tehát 1890-ben 31,893.563 frtot s illetve az adóvisszatérítések levonása nélkül 34,009.810 frtot s a termő földterület, mely után az adó-összeget fizették, 46,317.364 hold volt. A fizetett harmincznégy millióból tehát egy-egy birtokra 20 frt. 90 kr. s egy-egy hold termőterületre 74 kr. esik.

Hogy azután a' gazdálkodók különböző csoportjai és az egyes földterületek művelési ágak szerint miként participálnak az adó fizetésében, azt nem tudjuk. A magyar föld összes területe 49,020.156 hold, melyből 2,597.451 hold a földadó alá nem eső terméketlen terület. A termő területből viszont 20,270.700 hold szántóföld, 602.882 hold kert, 5,157.324 hold rét, 6,477.874 hold legelő, 154.046 hold nádas, 597.557 hold szőlő és 13,162.318 hold erdő. Hogy e művelési ágak között ez idő szerint a földadó miként oszlik meg, nem tudjuk; csak azt lehet ténynek tekinteni, hogy az egyes kulturális ágak hozadéka s így adóképessége nagyon különböző, de a kataszter a művelési ágak változására csak nagyon kevés esetben van tekintettel s így a földadó egyáltalán nem felel meg a különböző művelési ágak által föltételezett különböző productivitási fokozatoknak. A kataszter különbözőképen állapítja meg művelési ágak szerint a tiszta hozadékot, de a művelési ágat, a melyre annak idején a ma is fennálló tiszta hozadék tételszámát ráhúzták, már régen másik, harmadik és negyedik váltotta föl, úgy, hogy mostanában kataszter és valóság már csak azért sem fedezik egymást.

Nagyon üdvös lett volna, ha az adóstatisztika feltűnteti, hogy a földadó-kataszterben mekkora területek szerepelnek az egyes művelési ágak rubrikái alatt s mennyivel szerepel az így osztályozott területek tiszta hozadéka. De a földadó statisztikája erősen el van nagyolva s így kénytelenek vagyunk megelégedni azzal a nagyon kevésé használható átlagszámmal, a melyet az imént kerestünk ki, hogy t. i. egy-egy holdra 74 kr. földadó esik, vagy mondjuk csak 73 kr., minthogy a 34,009.810 frtból le van már vonva 52.640 frt. elengedett, mentességek czimén elengedett földadó.

Nyilvánvaló, hogy ezzel az átlagszámmal nem lehet tenni semmit, vagy legalább is nagyon keveset a földadó-viszonyok megértésére és megértetésére. De hogy ez teljesen haszontalan volna, azért még sem lehet mondani. A mint azt alább majd megmutatom.

Épen így vagyunk azzal a másik adattal is, hogy egy-egy birtokra átlag 20⁹⁰/₁₀₀ frt. földadó jut. Kaptuk e számot azon az alapon, hogy a 34,009.810 frt. földadót 1,675.000 birtokos fizeti. Csakhogy ez a földadó az egész földterület után jár; a 49,020.156 holdból pedig 16,939.474 hold kötött forgalmú birtok, míg 11,818.787 hold olyan 20.262 birtokos között oszlik meg, a kik mindegyikének nagyobb 100 holdnál a birtoka. 20,261.895 hold jut tehát mindössze kerek számban olyan 1,600.000 birtokosra, a kik mindegyikének csak 100 holdnál kevesebb birtoka van. De hibás volna minden olyan számítás is, a mely ezek alapján azt mondaná, hogy a birtokok átlaga 12⁶⁶/₁₀₀ hold s a földadó átlaga ennek megfelelően — a 73 kr. alapján — 9 frt. 24 kr.; hibás volna, mert hiszen a száz holdnál kisebb birtokok között is van arisztokrácia s az ily birtokok complexumát kitevő 20,261.895 hold jó nagy részét is oly birtokok foglalják el, a melyek igen erősen meghaladják a 12⁶⁶/₁₀₀ holdas átlagot.

De nem lehet mondani azt sem, hogy pl. 12,365.814 frt. a kötött forgalmú birtok földadója s a földadó többi része a szabad birtokra esik, mert hiszen az egyes művelési ágakat tekintve más a szabad birtok compositiója és más a kötött forgalmú birtokok összetétele; mert míg pl. az összes szántó a föld összes területének 41³⁵/₁₀₀-a s az összes erdő az összes területnek 26⁸⁴/₁₀₀-a, addig a kötött forgalmú szántó 13⁸⁷/₁₀₀-a s a kötött forgalmú erdő 48⁸⁸/₁₀₀-a az összes kötött forgalmú birtokok területének.

Egy-egy birtokosnak földadóval való megterhelését tehát a hivatalos adó-statisztikából megítélni nem lehet, de nagyon bajos arra következtetést vonni egyéb adatokból is, mert hiszen más adatok se állanak valami böven rendelkezésünkre és azoknak a többi adatoknak a földadóval való kombinálása sem mindig lehetséges.

Nem lévén adataink az egyes birtokos megterheletésének megítélésére, precisebb módon nem lehet megállapítani

azt sem, hogy a meglevő megterheltetés mennyire igazságos vagy mennyire igazságtalan.

Tény az, hogy a kataszteri tiszta hozadék a földbirtok valóságos hozadékával nincs semmiféle nexusban; az esetek túlnyomó részében a kataszteri hozadék mélyen alatta marad a valóságos hozadéknak, de azért vannak olyan esetek is, a melyekben ez a kétfoldó összeesik. Kezdve ezeken az eseteken s végezve azokon, a melyeknél kataszteri tiszta hozadék és valóságos tiszta hozadék egymástól a legtávolabb állanak: a két érték közötti viszonyoknak a legnagyobb változandóságát lehet constataálni — nyilván nem a földadó igazságosságának nagyobb dicsőségére. Bármekkora is a valóságos hozadék, az nem gyakorol a földadó összegére semmi hatást; ha nagyobb a valóságos hozadék a kataszteri tiszta hozadékhoz képest, az a birtokos szerencséje, ha kisebb, az az ő baja.

S ezt a változandóságot nemcsak akkor találjuk meg, hogyha az ország különböző vidékeit hasonlítjuk össze, hanem megtaláljuk azt ugyanazon vidék körén belül is s nagyobbára természetesen úgy, hogy a kis birtok kataszteri tiszta hozadéka rendszerint közelebb jár a valósághoz, mint a nagy birtoké.

Nyilvánvaló, hogy ez csak úgy lehetséges, ha a kataszter megállapításánál nem tisztán technikai szempontok voltak mérvadók, a minthogy köztudomás szerint tényleg belezajátszottak annak szerkesztésébe politikai és mindennemű egyéb momentumok is. Nyilvánvaló, hogy a tagosítások és birtokrendezések kapcsán készülő új kataszteri munkálatok is szenvednek e bajokban, mert hiszen azok a régi munkálatok mintájára, azok adatainak, minta-tereinek felhasználásával készülnek.

A pénzügyminiszternek az adóreformra vonatkozó memorandumuma is elismeri, hogy a földadó-kataszternek nálunk két nagy hibája van. »Az egyik, hogy a kataszterileg kinyomozott tiszta jövedelem nem felel meg a valóságnak; a másik pedig, hogy ez a jövedelem az ország különböző részeiben, sőt egyes közelebb fekvő vidékeken nem mondható kifogástalanul arányosnak«.

A. és B. földje teljesen egyenlő, teljesen egyforma a hozadéka is, de azért a földadójuk nagyon különböző, mert A. földje kétszer akkora tiszta hozadékkal szerepel a katasz-

terben, mint *B.* birtoka. Épenséggel nem szükséges, hogy *A.* az ország egyik szélén lakják, *B.* pedig a másikon; lehet, hogy egymással szomszédos járásokban laknak. Van akárhány olyan eset is, hogy *A.* birtoktest megoszlik több apró birtokos között s így együttesen fizet kétannyi földadót, mint *B.* birtok, a mely különben teljesen egyenlő vele.

Az új kataszter elkészítése tíz évbe és 21,691.591 forintba került, de az nem akadályozza meg legkevésbé sem azt a tényt, hogy a földadó igazságtalan, méltánytalan alapokon nyugszik, a mikor arra van alapítva.

Az igazságtalanságok és aránytalanságok idővel kisebbeknek ugyan, a mint a valóságos hozadék egyre inkább eltávolodik a kataszteri tiszta hozadéktól. De nem szabad elfeledni, hogy a mint az a processus fejlődik, egyre nagyobbá lesz az aránytalanság a nagybirtok és a kis ember földadója között, mert hiszen a gazdálkodás a nagyobb birtokon válik egyre intenzívebbé, azok használják a gazdálkodás legjobb eszközeit, úgy hogy a valóságos hozadék általános emelkedése mellett is a nagybirtok valóságos tiszta hozadéka sokkal gyorsabb tempóban emelkedik a kataszteri tiszta hozadék fölé, mint a kisbirtoké.

A ma meglevő igazságtalanság és méltánytalanság tehát idővel kisebbedik ugyan a gazdag emberre nézve, de változatlan marad, vagy csak alig változik a kis emberre nézve. Különösen arra a kis emberre nézve, a kinek nincs haszna se a földbirtok értékének általános emelkedéséből, sem pedig a nyers-termények világpiacznán uralkodó kedvező conjuncturákról; nincsen haszna, mert kizárólag a maga számára termel.

S a mellett még eddig egy szóval sem emlékeztem meg arról, hogy a magyar földadó a levegőben lóg. A levegőben függ most is s fog még inkább függeni a jövőben.

A magyar föld kataszteri tiszta hozadéka — az adómentességek levonása után — 134,827.920 frt. A kataszter tehát azt akarja elhitetni, hogy 134's millió frt. tiszta jövedelme van az egész magyar gazdavilágnak a földdel szorosán összefüggő össztermelésből.

Tekintsünk most el egy perczre attól, hogy a földnek vannak olyan gazdái is s annak gyümölcsét élvezik olyanok is, a kik nem physikai, hanem jogi személyek. Tegyük fel, hogy az egész földterület azé az 1,602.928 birtokosé, a kit a

népszámlálás talált az országban. Akkor egy-egy birtokosra évenként 84 frt. 10 kr. tiszta hozadék jutna. Már ez is lehetetlen szám. Milyen kicsiny lehet még a valóságos átlag, a mely számol a kötött forgalmú birtokokkal s számol a 100 holdnál nagyobb birtokok összegével! 58⁶⁶/₁₀₀-a levén az egész földterületnek a kötött birtokok s a 100 holdnál nagyobb jószágok összege, tegyük fel, hogy ennyit kell ezek javára biztosítani a kataszteri tiszta hozadékból is. Akkor pedig arra az eredményre jutunk, hogy a 100 holdnál kisebb birtokok kataszteri tiszta hozadéka összesen 55,733.862 frt. s ezen kell összesen 1,600.000 birtokosnak megosztoznia, úgy hogy a magyar birtokosok 41³⁴/₁₀₀-ának évenként átlag csak 34⁸³ frt. tiszta jövedelme volna; 34⁸³ frttól kellene megélnie, ruházkodnia gyerekeivel együtt; de sőt ebből kell kitelnie a gazdasági beruházásoknak, adók, kölcsönök fizetésének. Csak a kötött birtokok hozadékát ütvé le a 134⁸ millióból, azt találjuk, hogy a szabad birtok számára 88² millió tiszta hozadék marad s abból a szabad birtokosok és bérlők mind-egyikére évente 54 frt. 74 kr. jutna. Természetes dolog, hogy ezek a számítások igen messze járnak a valóságtól, de arra tökéletesen elegendők és megbízhatók, hogy kimutassák, mennyire képtelen dolog a kataszternek az az állítása, hogy a magyar föld összes tiszta hozadéka évente 134,827.920 frt.

Ebből élne meg az összes magyarországi népesség 59³⁶/₁₀₀-a! Ebből élne meg 1,602.928 birtokos, 8.827 bérlő, jórészen 279.360 zsellér — feleségeikkel és gyermekeikkel egyetemben, teljesen eltekintve azoktól, a kik valamelyes bérviszonyban állanak az önálló birtokosokkal.

De ki lehet mutatni más oldalról is, mily absurdumot kíván a kataszter, a mikor el akarja hitetni, hogy 134⁸ millió a föld összes tiszta hozadéka.

A magyar állam erdői holdanként az elmúlt évben 1 frt. 17 kr. tiszta jövedelmet hoztak. Hát ha a magyar állam egész területe csak ilyen jövedelmezőségű erdő volna, akkor is meghozná majdnem a felét a kataszterben kitüntetett tiszta hozadéknak.

Aztán meg tekintsük csak tovább is a dolgot. A magyar földbirtok — a mint azt később ki fogom mutatni — évenként összesen, kerek számban 52 millió frt. adót fizet. A jelzálogos kölcsönök évikamatát nyugodtan lehet 48 mil-

lióra tenni, úgy, hogy már állami adó és kölcsön-kamatok czímén is 100 millió forintot fizet a magyar mezőgazdaság. 34 s milliója maradna tehát elköltsékre a magyar gazdák tömegének. Azaz dehogy maradna ennyi. 488.750 frt. földadót idegenek fizetnek Magyarországon, olyanok tehát, a kik után a föld jövedelmét ki kell küldeni a külföldre. Ezen a czímen 1⁹ milliót kell leütnei, úgy, hogy már csak 32⁹ millió frt. maradna a gazdának. De még így sem láthat hozzá a gazda a kataszteri tiszta jövedelem elfogyasztásához, mert abból mintegy 6¹ millió forintot a vizszabályozási társulatok emésztének meg védműveikre, úgy, hogy már csak 26⁸ millió frt. maradna a gazdának. S jönnek végezetül a községi, törvényhatóságú pótadók, valamint az utadó, a melyek összege 34²⁵ millióra becsülhető (20⁶¹ millió a pótadó a kis- és nagy községekben, 1⁸ millió a rendezett tanácsú városokban, 2⁰¹ millió a törvényhatóságú városokban Budapest nélkül, 2³⁹ a megyei pótadó és 7⁴⁵ millió frt. az utadó) s a mely 34²⁵ milliónak körülbelül fele a földbirtokot terheli. Mindezeknek lerovása után pedig 9⁷ millió forint maradna a magyar gazdavilág rendelkezésére, hogy azokból: 1. az egyházak szolgáinak adja meg a maguk járandóságát, 2. egyék, ruházkodjék és imitt-amott eleget tegyen egyik-másik kulturális szükségletének is. Ha ugyan telik.

Úgy látom, fölsőleges munkát is végeztem, a midőn ilyen részletességgel bebizonyítottam, hogy a kataszter a levegőben függ, a kataszteri tiszta hozadék nincs valóságos kapcsolatban a föld tényleges tiszta hozadékával. Sokkal egyszerűbben rámutathattam volna arra, hogy a kataszterből úgy tűnik ki, mintha 2⁹¹ frt. volna egy-egy hold magyar földnek a tiszta hozadéka, holott — mint már megírtam — egy hold állami erdő is 1¹⁷ forintot hoz évenként. De még erre nincs szükség; annyira igaz és elfogadott tétel az, hogy a kataszteri tiszta hozadék jóval mögötte marad a föld valóságos tiszta jövedelmének.

De kétségtelen s elvitathatatlan dolog az is, hogy ez a hozadék nemcsak jóval kisebb a valóságosnál, de azzal az egyes konkrét esetekben alig is áll valamelyes konkrét kapcsolatban s több konkrét esetet tekintve: alig áll arányban.

Összesítsük csak a földadót az ország egyes vidékei szerint s állítsuk csak szembe a földadót, illetve a kataszteri

tiszta hozadékot a termés brutto eredményére vonatkozó adatokkal. Volt pedig 1890-ben:

	a termés forint	a kat. hozadék forint	a földadó forint
I. Duna bal partján	93,992.070	14,823.551	3,780.008
II. Duna jobb partján	191,312.029	31,898.267	8,188.964
III. Duna-Tisza közén	161,375.034	30,031.550	7,581.674
IV. Tisza jobb partján	67,438.477	9,299.230	2,321.107
V. Tisza bal partján	102,392.035	15,870.716	4,047.028
VI. Tisza-Maros szögén	130,386.138	22,356.846	5,403.483
VII. Erdélyben	105,875.435	10,175.372	2,593.954
Összesen:	852,771.218	134,827.920	34,009.810

Szemközt állítva, hogy az egyes vidékek mily arányban participálnak a termésben és a földadóban, a következő az eredmény, az 1890-iki adatok szerint:

	Termés	Földadó
I. Duna bal partján	11.02 ⁰ / ₀	11.12 ⁰ / ₀
II. Duna jobb partján	22.44 »	24.06 »
III. Duna-Tisza közén	18.92 »	22.29 »
IV. Tisza jobb partján	7.91 »	6.82 »
V. Tisza bal partján	12.01 »	11.89 »
VI. Tisza-Maros szögén	15.29 »	15.88 »
VII. Erdélyben	12.41 »	7.94 »
Összesen:	100.00 ⁰ / ₀	100.00 ⁰ / ₀

Noha tehát nagyjából összevágának a termésnek és a kataszternek ezek a nagy számai, mégis elég nagy eltérések vannak a kettő között, a mik ismét csak azt igazolják, hogy a föld valóságos jövedelme és a kataszteri tiszta hozadék között még ilyen vonatkozásokban tekintve is csak nagyon laza az összefüggés.

Hogy az egyes esetekben nincs a kettő között összefüggés, nincsen arányosság, arról beszéltem már.

A kataszterben kimutatott 134-s millió forintnak a magyar őstermelés egész eredményét kellene representálnia. Hogy nem representálja, azt bebizonyítottam már. Kérdés, mekkora lehet tehát a magyar mezőgazdaság évi tiszta jövedelme? Mekkora volt az pl. 1890-ben, a mely év alapjául szolgál az egész adó-statisztikának s az adóra vonatkozó összes, itt elmondott fejtegetéseknek?

Nyilvánvaló, hogy exact módon ezt a tiszta jövedelmet kiszámítani nem lehet s az arra vonatkozó számnak csak approximativ értéke lehet.

A földmívelési miniszterium statisztikája a termés brutto értékét 852^s millióval tünteti föl. A bortermés értéke 1891-re 24^s millióval, 1892-re pedig 15^s millióval szerepel; összevetve ezt a két adatot és figyelembevéve azt a tényt, hogy 1890-ben 540.702 hold volt a bortermő terület, 1892-ben pedig csak 432.447 hold: az 1890-iki bortermés összegét 32 millióra lehet becsülni. A gyümölcsfélék netto-kivitele ez évben 7^s millió frt. értéket képviselt s így az ország egész gyümölcstermelésének értékét minimális számítással 24 millióra lehet tenni. A fatermékek netto-exportja 18^s millió frt. Tekintetbe véve a fa szállítási viszonyait, valamint annak értékesítési módját, a 18^s millió netto-export alapján a fatermelés évi értékét 100 millióra lehet becsülni. Az állatok és állati termékek tiszta kivitele 62^s millió, 169^s millió frt. lévén ez árúk összes kivitelének az értéke és 107^s millió az összes behozatalé; az állattenyésztés 1890. évi brutto jövedelmét ezek alapján legalább is 450 millióra lehet tenni.

Az eddigiekből arra az eredményre jutottunk volna, hogy 1.458^s millió frt. a magyar őstermelés évi brutto jövedelme. Mindenféle kisebb jövedelmi forrásokat is figyelembe véve, ezt a brutto jövedelmet kerek számmal 1.500 millió forintnak mondhatjuk.

Akkor pedig a valóságos tiszta hozadék 1890-ben legalább is 800 millió forint volt, mintegy hatszor — 5^s₉₃-szor — akkora, mint a kataszteri tiszta hozadék; oly szám, a melylyel már lehet szóba állani, a mely alkalmasint kisebb a valószínűságnál, de a mely már nem absurdum. 800 millióból már fizethet a magyar gazdaközönség 123^s millió frt. mindenféle egyenes adót és kölcsönkamatot és törlesztést, abból már fizetheti a fogyasztási adóknak reá eső jelentékeny részét, viselheti a jövedékeknek és az állami üzemeknek reá eső terheit; abból már megélhet, sőt abból már meg lehet magyarázni azt a tényt is, hogy a vidéki takarékpénztárak betétei rohamosan emelkednek, a mi nyilvánvalóan a vidéki kisgazdák vagyonosodásával, a vidéki kis gazdák megtakarított nénzecskéjének gyarapodásával függ össze.

800 millió frt. mellett 19⁴³ frt. egy holdnak és 477 frt. egy-egy birtokosnak az évi tiszta jövedelme, s figyelembe véve a kötött birtokot, valamint a 100 holdnál nagyobb birtokokat, még akkor is 206⁷⁰ frt. az évi tiszta jövedelme egy-egy birtokosnak.

800 millió és 134³ millió: így állanak egymással szemben valóságos tiszta hozadék és kataszteri tiszta hozadék. 665² millió frt. mezőgazdasági tiszta jövedelem vonná ki magát az adó alól, ha a földadónak az volna a célja, hogy valósággal 25³ forintot vonjon el a gazdától a föld valóságos tiszta hozadékának minden 100 forintja után.

Ez a viszony a kettő között, a legrigorosusabb a földbirtokos érdekeit szem előtt tartó számítások szerint. Ezzel a viszonygyal kell számolni egyfelől a földbirtok terheinek megbirálásánál, másfelől a földadó reformjának kérdésénél.

A pénzügyminiszteri memorandum ezeket írja a kataszteri tiszta hozadék és a valóságos hozadék egymáshoz való viszonyáról:

»Azt tapasztaljuk a földadónál, hogy a kataszteri jövedelem sokkal kisebb a tényleges jövedelemnél, úgy, hogy ha a gazdasági mellékhaszonvételeket is figyelembe vesszük, a megejtett kísérleti számítások szerint a földtehermentesítést pótlékkal együtt 25⁵⁰/₀-ot tevő adó a jövedelemnek legfeljebb 15⁰/₀-át teszi. Ennélfogva magánál a földbirtoknál és a gazdasági mellékhaszonvételeknél 100 millió forint olyan jövedelemhez jutunk, a mely eddig megadóztatva még nincs«.

A pénzügyminiszter memorandumja érthető géneben van, a mikor ezt a kérdést tárgyalja s ép azért sok helyen csak jelzi a tényeket, de nem meri azokból a teljes consequentiákat levonni. A memorandum e tények érintésénél méltán attól tart, hogy adóemelés szándékával fogják meggyanúsítani, ha a kataszter viszonyait a maguk teljes valóságában tüntetné föl. Ha tehát hivatalosan az mondatik, hogy a valóságos hozadék 100 millióval meghaladja a kataszteri tiszta hozadékot, akkor ez esetben legalább is e 100 millió különbségnek feltüntetetését kell indokoltnak tartani.

A jelzálogkölcsönt adó intézetek formáserint a kataszteri tiszta hozadék husz-huszonötszörösét veszik az ingatlanok becslésének alapjául, a mi 4—5⁰/₀-os kamatozást tételez föl. De tudvalevő dolog, hogy ez csak fictió, a pénzintéze-

tek egyáltalán nem veszik komolyan a birtokok megbecslésénél se a kataszteri tiszta hozadékot, se a földadót. Se az egyikre, se a másikra nem adnak semmit, mert tudják, hogy nem adhatnak rá, mert egyáltalán nincsenek azok kapcsolatban se a föld értékével, se a föld jövedelmezőségével.

Arról nem is szólok, hogy a magyar földadó tökéletesen figyelmen kívül hagyja a gazda ember adófizetési képességét. Pedig igazán bajos belátni, hogy miért ne lehetne ezt az adót is közelébb hozni a modern adó-igazságossági elvekhez.

Ha kereskedő vagyok és évenként 10.000 forint jövedelem van, mindenki természetesnek fogja manapság találni, hogy magasabb kulcs szerint vettessék ki reám az adó, mint arra a szatócsra, a ki évenként csak 500 forintot keres. De ha földbirtokos vagyok és 1000 holdam van, akkor senki se ütközik meg azon, hogy én épp úgy csak 25%-ot fizessek a kataszteri tiszta hozadék után, mint az a szegény paraszt ember, a kinek csak 20 hold földje van. Pedig ha kereskedő vagyok, akkor az én tízezer forintomból 500 forint csak annyit ér, mint a szatócs 500 forintja, míg a nagybirtokos ezer holdjából husz hold többet jövedelmez, mint a kis gazdának mindössze husz holdas birtoka.

Nem azért említettem ezt, hogy elmondhassam: ime, ez a modern elv nincs meg a magyar földadónál, de felhoztam azért, hogy kellőképen kitüntethessem azt az igazságtalanságot, hogy Magyarországon a kis gazda több adót fizet, mint a nagybirtokos. Nemcsak hogy nem kisebb kulcs szerint adózik a kis ember, mint a nagy, de még nagyobb kulcs szerint rójják reá a földdel kapcsolatos közszolgáltatások összegét.

Hogy ezt megmutathassam, fel kell tüntetni e szolgáltatások egész complexumát.

A földadón kívül fizet a gazda házadót, rendszerint házosztály-adót; fizet másodosztályú kereseti adót saját maga és családtagjai után; fizet általános jövedelmi pótagadót.

A hivatalos kimutatás szerint 1890-ben 3,298.443 frt. volt a házosztályadó összege. Nyilvánvaló, hogy ezt az összeget nem kizárólag földes gazdák fizetik, de nyilvánvaló az is, hogy a 7,313.669 frtnyi házbéradónak jórésze viszont ismét a gazdákat terheli. S így ha figyelembe vesszük, hogy

mentességek czímén az említett házosztály-adóból 180.303 frtot le kell ütni, a gazdák által fizetett házadó összegét legalább is 3 millió forintra kell becsülni.

II. osztályú kereseti adót fizetnek *a)* a föld- és házbirtokosok és a házközösségek fejei; *b)* azok, a kik tőkekamat- és járadék-adóval vannak megróva. Ez adónak összege 1890-ben 7,070.134 frt. volt. Mivel pedig ebből mindössze csak 1,180.111 frtot fizetnek 50, illetve 40 frtnál több alapadó után s mivel a foglalkozási statisztika szerint 224.269 a járadékból élők száma s ezekre a legmagasabb II. osztályú adókulcs szerint is csak 689.374 frt. jut; s mivel továbbá a tőkekamat- és járadék-adót fizető 158.036 adóalany közül csak 2.183 fizeti az adóját 50 forintot meghaladó kamat s illetve 1000 frtot meghaladó tőke után: bátran mondhatjuk, hogy a II. osztályú kereseti adóból 6 $\frac{1}{2}$ millió frtot a gazdák fizetnek.

A mi végezetül az általános jövedelmi pótadót illeti, annak összege a földbirtok terhére 10 $\frac{1}{2}$ millió frt. volt; 9,568.068 forint a földadó után és 1 $\frac{1}{2}$ millió a házosztályadó után.

Összegezve mindezeket a földadóval, azt találjuk, hogy a magyar gazdavilág évenként 52 $\frac{1}{2}$ millió frt. állami egyenes adót fizet.

Ez aztán azt is mutatja, hogy ha a magyar föld hozadéka valósággal csak 134 $\frac{1}{2}$ millió volna, akkor a földbirtokos tiszta jövedelmének 40 $\frac{1}{10}$ -át fizetné oda egyenes adóba.

A mi igen csinos dolog volna.

De nem azért említem meg mindezeket, hogy kimutassam, mily absurdum a 25 $\frac{5}{10}$ -os földadó-kulcs, hanem azért, hogy feltüntessem a földbirtok megterheltetésének azt az absurdumát, a mely abban áll, hogy a kis ember aránylag több terhet visel, mint a nagybirtokos.

Ime két adószámla, a mely ezt egészen kézzel foghatóvá teszi. Állítsunk egymással szembe két adószámlát: egy kisbirtokosét, a kinek 100 frt. a kataszteri tiszta hozadékâ és egy nagybirtokosét, a kinek földjei a kataszter szerint évenként netto 1000 forintot hoznak. Tegyük fel, hogy mindkét esetben a kataszter azonos és egymáshoz képest igazságos alapon készült; mindkettőnek van felesége és két, 16 évnél idősebb gyermeke; az első három szobás házikóban, a másik tiz szobás kastélyban lakik; ezenkívül az elsőnek földjeire évi

50 frt., a másodikéra 500 frt. kamatteher van bekebelezve. Ez esetben a két adószámla így alakul:

	A kisbirtokosé	A nagybirtokosé
Földadó	25 frt. 50 kr.	255 frt. — kr.
Jövedelmi pótdadó . .	7 » 65 »	76 » 50 »
Házosztályadó . . .	4 » — »	24 » — »
Ez után jövedelmi pótdó	1 » 60 »	9 » 60 »
II. osztályú kereseti adó	2 » — »	4 » — »
Családtagok után . .	3 » — »	6 » — »
Összesen . . .	43 frt. 75 kr.	375 frt. 10 kr.
Levonandó a kamat-teher czímén . . .	5 » — »	50 » — »
Marad . . .	38 frt. 75 kr.	325 frt. 10 kr.

Eddig tehát az volna az eredmény, hogy a kisbirtokos 38⁷⁵/₁₀₀-ot fizet adó fejében, míg a nagybirtokostól csak 32⁵⁰ percentet követel az állam. A mi már önmagában is kedves dolog.

De ezzel még nincs vége a komédiának. A községben, ahol mindketten laknak, 25⁰/₁₀₀ községi pótdadó van kivetve. Ezzel együtt a kisbirtokos összesen 47³⁸ frtot fizet, a nagybirtokos pedig 398⁵⁰ frtot. Mivel pedig a valóságos tiszta hozadék az én számításom szerint 5⁹³-szor akkora, mint a kataszteri hozadék, kiderül, hogy a kisbirtokos 7⁹⁹ frtot fizet tiszta jövedelmének minden 100 forintja után, míg ellenben a nagybirtokos adója minden 100 forint után csak 6⁷² forint.

Ez a magyar gazdák adójának az igazságossága. A szegény ember többet fizet, mint a gazdag.

Sőt még itt sincs vége az igazságtalanságok hosszú sorának.

A nagybirtokos gazdasági épületei, gazdasági cseléd-lakjai mentesek a házadó alól, míg a kis ember, a kinek háza teljesen olyan characterű, mint a nagybirtokos cselédházai, a kisbirtokos az igenis fizet házosztályadót.

Aztán meg a föld- és házbirtoknak a törvényben meghatározott mód szerint kiszámított általános jövedelmi pótdójából levonandó az illető tulajdonost bekebelezés által is terhelő kölcsön után az adóévet megelőző év végeig tényleg

le nem rovott tőkemaradék egy évi kamatainak 10 százaléka; feltéve, hogy a tőkével kamatok is vannak bekebelezve.

A statisztikai évkönyv szerint 1890. végén a magyar pénzügyintézetek jelzálogos kölcsöneinek összege 469,330.000 frt. volt. Ennek egy évi kamatát pedig bátran lehet — 9°/o-kal — 42,240.700 frtra tenni. Hiszen köztudomású dolog, hogy a vidéki takarékpénztárak mily nagyszabású uzsorát folytatnak s hogy attól a fővárosi pénzügyintézetek se riadnak vissza. A földbirtokon fekvő összes terhekről nincs kimutatóásunk, de bizonyos, hogy a többi, nem pénzügyintézetek javára fennálló terhek igen nagyok, úgy hogy ha azok évi kamatát csak 10 millióval veszem föl, hát bizony nagyon messze járok a valóságtól.

Ilyformán, mondjuk, 52 milló forint évi bekebelezett kamatterhet visel a magyar gazdaközönség. Joga volna tehát ahhoz, hogy általános jövedelmi pótdadjából 5¹/₂ millió forint évenként leirassék. S valósággal csak 2,640.324 frt. van ezen a czímen elengedve, vagyis 2¹/₆ millióval kevesebb, mint a mennyinek levonását az 1883 : XLVI. t.-cz. 13. §-a megengedné. Már pedig kétségtelen dolog, hogy a szegény ember nem ismeri a törvényt, az nem tud annak engedményeivel élni. A nagyobb birtokosok igenis levonják évi kamatterhük 10°/o-át az általános jövedelmi pótdadjából, a szegény ember nem vonja le: és ilyformán is nagyobbodik a kettőnek közteherviselése között fennálló igazságtalan differentia.

De menjünk tovább.

Az 1883. évi XLVI. t.-cz. 11. §-a azt mondja, hogy az általános jövedelmi pótdadó kivetésének alapjául szolgáló állami adónak és földtehermentesítési járuléknak összege az adókirovás foganatosítása előtt adónemenként oly módon kerekítendő ki, hogy a forinton aluli összegek teljes forintnak veendők.

E törvényszakasznak megfelelően 1890-ben 35,178.210 forint földadó után történt a jövedelmi pótdadónak a kivetése, holott a valósággal előírt földadó csak 34,113.993 frt. volt. A kikerekítési összeg tehát 1,064.217 frt. s az annak megfelelő általános jövedelmi pótdadó összege 319.265 frt. Kétségtelen, hogy ez a kikerekítés a kis embert sújtja leginkább, a kinek például valami kis kertcskéje van s azután pl. 1¹/₂₀ frt.

földadót s e földadó után 60 kr. pótagót fizet. Ugyanez áll a házosztály-adónál, a hol a 3-ik fokozat szerinti I. és II. osztályú, tehát a legkisebb házaknál a házadó az általános jövedelmi pótagó kiszámításánál kikerekítettetik, a többi osztályú házaknál pedig nem, mivelhogy ezek adója egész forintokban vettetik ki.

Immár felsoroltam a gazdaember adójának legfőbb igazságtalanságait. Szólhatnék még azokról a terhekről, a melyek az új kataszteri munkálatok kapcsán állanak elő; szólhatnék arról az abszurdumról, hogy ezek az új munkálatok olyan adatok alapján készülnek, a melyek helytelenségéről ma már mindenki meg van győződve; szólhatnék arról a fáradságos össze-vissza útról, a melyet a földadó számos eseteiben az adómentesség elérése végett tenni kell. És itt megint lehetne bosszankodni azon, hogy nyilván az eljárásnak bonyodalmas, sokak előtt ismeretlen mivolta okozta azt, ha a magyar gazdavilág — a mint kiszámítottam — évenként fizet olyan 2½ millió forintot, a melyet törvény szerint nem kellene fizetnie. De elég volt már a földadó keserveiből, most nézzük meg egy kissé közelebbről azt az adót, a melyet a magyar ember a háza után fizet.

A házadó összege a miniszteri statisztika szerint 1890-ben 10,431.739 forint volt. A törvény szerint kipuhatolt tiszta házbérjövedelem után kiszabott házbéradó 9,464.617 forint és a kirótt házosztály-adó összege 3,298.443 forint volt ugyan s így a házadó összege 12,763.060 forint lett volna, de ebből 2,331.321 forint ideiglenes adómentesség czímén esik, úgy, hogy a házadó összege tényleg az, a mit az imént említettem.

A mint látszik, a földadó összege már nem oly nyomatékos se az egyenes adók rendszerében, se az összes állami bevételek között, de azért mégis elég fontos tényező, mert hiszen mintegy tíz percentjét adja az összes állami egyenes adóknak. De meg aztán fontos a házadó azért is, mert számos esetben ez teszi csak lehetővé, hogy a gazdasággal foglalkozók közül akárhányan, a kiknek földjük nincsen, II. osztályú keresetadóval megróhatók legyenek. Van egész sereg olyan zsellér ember, olyan mezei munkás, a kinek nincs egy talpalatnyi földje sem s a kit azért bajos volna mással megróni, mint I. osztályú keresetadóval, de a kinek van egy kis házikója, a mely után valamelyes házadót fizet és házadót fizet-

vén, megterhelhető a súlyosabb másodosztályú keresetadóval. Hogy ez így van, számokkal is igazolható. A földbirtokosok számát keresve, azt találtuk, hogy az 1,675.000, a másodosztályú kereseti adót fizető családfők száma pedig 2,027.197. Nyilván való, hogy a földbirtokosok egy része házbéradót fizet, de úgy tetszik az is, hogy a házbéradót fizetők száma nincsen 352.197; egybevetve ezt a tényt azzal, hogy a járadékosok száma és a házbéradót fizető földbirtokosoké ellensúlyozza egymást: világos, hogy a II. osztályú kereseti azót fizetőknek egy része olyanokból áll, a kik pusztán csak házadót, illetve házosztály-adót fizetnek, a kik tehát az embereknek abba az osztályába tartoznak, a melyről az előbb szóltam.

A házadónak kettős hivatása van; egyfelől az, hogy az állam számára lefoglalja egy önálló jövedelmi forrásnak bizonyos részét; másfelől az, hogy meg fogja azt a jövedelmet, a melyet a földadó, vagy esetleg valamely más adó nem tudott megfogni. Innen van az, hogy a házadó kétféle: házbéradó és házosztályadó.

Nyilvánvaló, hogy ezért a házosztályadó kulcsának alacsonyabbnak kell lennie, mint a milyen a házbéradó kulcsa. A magyar házadó berendezése ennek úgy nagyjából meg is felel, mert a házosztályadó fix tételei tényleg semmi relációban nincsenek a házbéradó percentuális kulcsával. Nem akarom most azt keresni, hogy vajjon ez így helyes-e, hogy vajjon a fix tételek hibásak-e, avagy pedig a percentuális kulcsok helytelenek-e? Csak azt kérdem, mi értelme van a házadóra vonatkozó általános jövedelmi pótdadó kétféle megállapításának, hogy t. i. házbéradó után 30 percent és házosztályadó után 40% az általános jövedelmi pótdadó? Mert vagy kisebb terhet akart a törvényhozás a birtokos által lakott házra róni és akkor miért magasbitotta az ily házak pótdadját, avagy pedig azt akarta a törvényhozás, hogy az ilyen házak csak annyit fizessenek, mint a kibérlettek és akkor miért nem állapította meg magasabban azok adófizetési tételét? Vagy — vagy, de az semmi esetre sem helyes, hogy a mi kedvezményt a jobb kéz megad, ugyanazt a bal visszavonja. Hiszen lehetnek esetek, a mikor a házosztályadó nemcsak eléri, de még meg is haladja a házbéradót.

Aztán meg vagy van értelme a kétféle házadó megkülönböztetésének vagy nincsen. Ha van, akkor tessék az

egész vonalon fentartani ezt a különbséget és mindenütt a törvény strikt szabályait alkalmazni; ha pedig nincsen, e megkülönböztetésnek se joga, se czélszerűsége, akkor meg kell azt tökéletesen szüntetni. De az már igazán nem engedhető meg, hogy egyes helyeknek házbéradó alá vonása ne csak olyan szempontoktól tétessék függővé, a melyek az adótörvényekben gyökereznek. Nemrégiben a pénzügyminiszter egy küldöttségnek kérelmére megengedte, hogy egyik városunknak az általános házbéradó-fizetés alá leendő sorozása egy évvel elhalasztassék. Lehet, hogy méltányos volt a miniszter elhatározása, de nyilvánvaló, hogy gyenge az olyan adótörvény, de biztos, hogy ki kellene törülni a törvénytárból az olyan adótörvényt, a mely az efféle méltányosságot megengedi. Mert az bizonyos, hogy nem szabad miniszteri elhatározástól függővé tenni, ha vajjon egy egész nagy város súlyosabb vagy könnyebb adókeret alá vonassók-e.

De a tényeknek még egy harmadik sorozatát is lehet felsorolni annak igazolására, hogy a házadóról szóló magyar törvények a házbéradó és házosztályadó közti, önmagában véve nagyon helyes és igazságos megkülönböztetést nem viszik következetesen keresztül. Ha helyes ez a megkülönböztetés, ha helyes az időleges adómentességek engedélyezése, akkor nincsen rá ok, hogy ezek a mentességek miért ne adassanak meg ép úgy a házosztályadó alá eső házaknak, mint a házbéradó alá tartozóknak. Tiszta dolog, hogy a házosztályadó alá eső ház, ha üresen áll, ép úgy nem hajt hasznót a gazdának, mint a hogy nem hoz semmit a házbéradót fizető ház, ha nincsen lakója. Igazságtalan dolog azt mondani, hogy mert a házosztályadót fizető házadó kulcsa alacsonyabb, tehát ne legyünk tekintettel annak hasznosítási viszonyaira, mikor pedig az 1868: XXII. t.-cz. 1. §-a kimondja azt az elvet, hogy a házadó tárgya a házak évi tiszta haszonértéke. Annál igazságtalanabb ez, mert hiszen a házosztályadó alacsony tételeinek megállapításánál a törvényhozót kétségkívül az az intentió is vezette, hogy elősegítse, könnyítse a házépítést.

Ha ugyan egyáltalán szabad a magyar adók intentiójaként egyebet is felvenni, mint azt, hogy az adó minél többet hozzon az állam pénztáraiba.

Az épület-statisztika szerint Magyarországon 1880-ban 2,299,366 ház volt, 1890-ben pedig 2,631,889, úgy, hogy a

szaporodás $14\frac{46}{100}$. A házadó összege szintén emelkedik ugyan, de valamivel nagyobb arányban, mert 1885-ben az 9,032.083 frt. volt s így ez évtől 1890-ig $15\frac{49}{100}$ a gyarapodás. Ugy látszik ebből, mintha a házosztályadó alá eső házak szaporodása valamivel kisebb mértékben történéne, mint a többieké. De mert a lakások száma kisebb arányban növekedett — 2,964.347-ről 3,063.384-re — világos, hogy a kis házak szaporodtak erősebb mértékben, a melyek rendszerint házosztályadó alá esnek. Ebből viszont arra lehet következtetni, hogy a házadónál csak igen mérsékelt emelkedés várható.

A pénzügyminiszteri statisztika szerint 2,221.523 ház fizet házosztályadót. Tekintetbe véve a 73.962 állandóan adómentes házat, azt találjuk, hogy legfőljebb 336.404 ház van házbéradónak alávetve. Hogy ez utóbbiak száma az adóhivatalok könyveiben mily összeggel szerepel, azt nem tudjuk, de tudjuk azt, hogy a házadónak összesen csak $29\frac{89}{100}$ -a jut házosztályadóra, míg annak $70\frac{11}{100}$ -a házbéradó alakjában folyik be. A viszony tehát az, hogy a házak $84\frac{40}{100}$ -a fizeti a házadó $29\frac{89}{100}$ -át, a házosztályadót, és a házak $15\frac{60}{100}$ -a fizeti a házadó $70\frac{11}{100}$ -át, a házbéradót. A mi megint csak azt bizonyítja, hogy ennél az adónál valami nagy emelkedésre nem lehet számítani.

A házosztályadó három fokozat szerint vettetik ki; az I. fokozatba a kis- és nagyközségek tartoznak, a II. fokozatba a rendezett tanácsú városok és a III. fokozatba a többi helyek, a mennyiben házbéradó alá nem esnek. Már most a pénzügyminiszter statisztikája szerint 2,028.198 ház tartozik az I. fokozatba, 89.299 a másodikba és 106.026 ház tartozik a III. fokozatba. E házak $91\frac{29}{100}$ -a tehát a legkisebb adót fizető fokozatba tartozik és csak $8\frac{71}{100}$ fizeti az adót a felsőbb fokozatok tételei szerint. Mindhárom fokozatban pedig 1,524.243 olyan ház van, a mely a legalsó házosztályba tartozik, a mely tehát 0³⁰—1⁰⁰—1²⁰ frt. adót fizet, vagyis $68\frac{61}{100}$ a legalsóbb rendű házak száma. A mi ismét azt bizonyítja, hogy a házadó igen conservatív természetű dolog.

De abból, hogy a csekély kvalitású házak száma ily nagy, még egy fontos tényt lehet deducálni. Az I. és II. fokozat szerinti első és második osztályú házak száma 1,969.888, tehát mintegy négyszázezerrel haladja meg a földbirtokosok számát, illetve a kisbirtokosokét, a kik a kis- és nagyközsé-

gekben, valamint a rendezett tanácsú városokban laknak és kétségtől a legkisebb házakat lakják. Ez a tény mutatja azt, hogy a házadó révén mily sokan fizetnek II. osztályú kereseti adót olyan mezőgazdasággal foglalkozó egyének, a kiknek semmi földjük sincsen és ez a tény mutatja azt is, hogy a legszegényebb ember háza mennyivel több adót fizet, mint az aránylag gazdagabbé. Az a módosabb birtokos, a ki — mondjuk — 40 frt. földadót fizet, de a kinek aztán földje is van, sokkal könnyebben elbirja a házadó 2 frtját és a II. osztályú kereseti adó 2 frtját, mint az a zsellér, a kinek földje nincs s a háza révén 80 krajczár házadót és 2 frt. II. osztályú kereseti adót fizet, ha ugyan nem fizet még 1 frt. I. osztályú kereseti adót.

A házosztályadó alacsony tételei alá tartozó házak nagy száma mutatja azt is, hogy sikerül kereseti adó alá vonni nagyon sok olyan napszámost, a kinek különben az 1885. évi X. t.-cz. szerint nem kellene adót fizetnie. Ez pedig se nem igazság, se nem méltányosság, de nem is sociális politika.

Igaz ugyan, hogy a legutóbb említett törvény a napszámosokat csak technikai okokból menti föl az adó alól, azért, mert úgy is igen nehéz volna azt tőlük behajtani, de világos, hogy ennek az adómentességnek ennél sokkal erősebb jogosultsága van és ezért nem volna szabad megengedni, hogy a mit a törvény az egyik jogcímen elenged, ugyanezt valami más úton ismét megkövetelje. Nem volna különösen szabad megengedni, hogy a házadó legyen ez az út, mert hiszen a házadónak a dolog természete szerint olyannak kell lennie, hogy teljesen kimerítse a ház haszonértékének adóra elvehető részét.

A földdel vannak kapcsolatban olyan keresetágak, a melyek magával a talajjal nincsenek összenöve, de azért adó alá nem vonhatók. De a házzal semmiféle ilyen kereset nincs összefoglalva.

Azzal a ténnyel, hogy a házadó II. osztályú kereseti adóval is össze van kapcsolva, logikai ellentmondásban van az a másik, hogy a gazdasági épületek adómentesek. De maga ez az adómentesség helyes, czélszerű, okos dolog. Ellenben igazságtalan dolog az, hogy a cselédlakok szintén adómentesek. 80.345 cselédlakás részesül állandóan ebben a kedvezményben. Kisebbitvén a kicsinyek rovására a nagybirtokosok terheit.

Az épület-statisztika szerint a gyári vagy más ipari épületek, templomok, iskolák, kórházak száma 69.967; a pénzügyminiszteri statisztika szerint az állandóan adómentes házak száma 73.475, úgy, hogy a két adat körülbelül összevág.

Az adóreform céljaira kiadott statisztika hézagosságot is, hogy az ideiglenesen adómentes házak számát nem tünteti föl. Az erre vonatkozó adatokból, ha megvolnának, következtetni lehetne arra, hogy a mentességek megszűnésével a házadónak milyen emelkedése várható.

Kiválóan fontos volna azt tudni a házbéradónál, a melyre vonatkozólag pedig épp úgy csak az ideiglenes adómentesség czimén leírt adóösszeget ismerjük, mint a házosztályadónál.

A huszonöt törvényhatóságú városban — az épület-statisztika szerint — 116.315 ház van, a melyből azonban 59.130 házosztályadó alá esik, úgy, hogy ezekben is csak 57.185 ház esik házbéradó alá. És ezeknek a házaknak a házbérlőjvédelme 42,452,504 forint, a melyből le kell ütni 9,215.249 forintot épületfentartási költség és értékcsökkenés fejében, úgy, hogy e házaknak kipuhított tiszta házbérlőjvédelme 33,237.255 frt., a mely összeg után 6,978.206 frt. van előírva. De ebből elesik 1,933.456 frt. az ideiglenes mentességek czimén, úgy hogy a huszonöt törvényhatóságú város mindössze 5,044.750 frt. házbéradót fizet. A házbéradónak 68⁰/₀-a tehát a törvényhatóságú városokból kerül ki. S mivel tudva van az is, hogy a házadónak 70⁰/₀-a a házbéradó alakjában folyik be, kitűnik, hogy a városi építkezéseknek a házadóra mily nagy befolyásuk van.

A statisztikából megtudjuk, hogy ez idő szerint 2,331.321 forint házadó ideiglenes adómentesség czimén nincs előírva, még pedig 2,150.948 frt. a házbéradónál és 180.373 frt. a házosztályadónál. A mi azt is jelenti, hogy legföljebb 15 év alatt a házadó ezzel az összeggel emelkedni fog. Hogy ez az emelkedés mily arányban fog történni, nem tudjuk, mert nincsen feltüntetve, hogy az ideiglenes adómentesség mennyiben alapul az 1868 : XXII. t.-cz. 23., 24., illetve az 1875. évi XXIII. t.-cz. 3. §-ain, avagy az 1868 : XII. t.-cz. 26. §-án. Fontos a házadó szempontjából az a tény is, hogy az ideiglenes adómentesség czimén elengedett összeg túlnyomó része a házbéradóra esik.

Ha valaki megtenné azt, hogy sorba kérdezzen több

pénzügyi tisztviselőt, mi az a »lakosztály«, bizonyosan nagyon különböző feleleteket kapna, a mi aligha bizonyítja azt, hogy a házadó kivetése körül nagy az egyöntetőség. De nagyon különböző feleleteket kapna a kérdezősködő a felől is, hogy melyik ház melyik házosztályadó fokozat alá tartozik, noha itt már striktebbek a törvény intézkedései. Talán furcsán hangzik, de tény az, hogy a házadó casuistikája, a mint az a pénzügyi bíróság elvi jelentőségű határozataiban található, a gazdagabbak közé tartozik. Sőt azt sem lehet mondani, hogy ez a casuistika ment az ellenmondásoktól. Így például a gyár tulajdonát képező oly raktárak, melyek az illető gyártól elkülönítve, más épületekben vannak, az esetben sem adómentesek, ha azokban kizárólag az illető gyár saját gyártmányait tartják, ellenben szeszgyárosoknál az adómentesség a marhahizláló épületekre is kiterjed és pedig még akkor is, ha ezek az épületek a tulajdonképeni gyárpépülettel nincsenek egybeépítve, hanem attól távolabb, esetleg más telken fekszenek, de a bekötött marhát az illető gyár termelvényén hizlalják. Az a szoba, a mely műhelyül is szolgál, lakrész és adót fizet, de a műhely, melyben laknak is, nem lakrész és nem esik házadó alá; már most ki tud a kettő között pontos különbséget?

De nem helyes az sem, hogy a házadót három év tartamára vetik ki és a kivetés alapjául a három évi kivetési időszak első évét megelőző évre megállapított hasznérték szolgál. Egyáltalán nem lehet helyeselni, hogy az adó hosszabb időre vettessék ki, mert hiszen akkor nagyon könnyen teljesen eltávozik az a tényleges viszonyoktól. Még kevésbé helyeselhető az a házadónál, a melynek igazgatása csak kisebb pénzügyi apparátust vett igénybe. Kimutattam, hogy a házosztályadó alá eső házak szaporodnak nagyobb mértékben, hogy mégis oly kicsiny a házosztályadónál az ideiglenes adómentesség, annak alkalmasint oka a három éves kivetési ciklus is.

A földadó és a házadó: csendes adók, azok nagyritkán jelennek meg a közvélemény előtt valami konkrét panasszal, azok csak általánosságban jajveszékelnék. Legtöbbször és leghangosabban a kereseti adók szerepelnek a nyilvánosság előtt, mostan tehát legyen szó a kereseti adókról, még pedig először mind a négyről s csak azután egyes tagjairól ennek az annyira compromittált társaságnak.

Akarják pedig ezek az adók azt a keresetet megtámadni, mely se földhöz, se házhoz nincsen kötve, hanem pusztán csak a dolgozó ember személyiségével áll kapcsolatban. Ez az az adó, a mely minálunk magában foglalja a külföldi »Gewerbsteuereket, Einkommensteuereket« meg mindazokat a fejlettebb adónemeket, a melyek a személyes adók csoportjába tartoznak s máshol már szétiben el vannak fogadva; magában foglalja mindazokat és szerencsésen megfojtja mindazt, a mi azokban jó, méltányos, igazságos.

A kereseti adók egyik része valóságos fejadó, a mely semmi tekintettel nincsen az adózási képességre; másik része pedig olyan magas kulcsú proportionális adó, a mely önönmagát teszi lehetetlenné. Nyilvánvaló, hogy nincs meg egyikben se semmi a modern adózási elvekből. Az adóknak ez a csoportja még osztályozza az embereket, a foglalkozásokat a kereseteket, nem hogy azt mondaná: a kinek ennyi meg ennyi jövedelme van, az ennyi adót fizet, tekintet nélkül arra, hogy miből származott az a kereset. Az adóknak ez a csoportja még nem ismeri azokat a mentességeket, a melyeket a külföldön sociálpolitikai okokból már mindenütt megadtak a nép amaz osztályainak, a melyek arra rászorultak. Az adóknak ez a csoportja még nem tud semmit arról, hogy a polgárnak őszinteséggel, becsületességgel kell lennie az állam iránt, — pénz dolgokban is.

És aztán a sok között van ennek az adócsoportnak még egy nagy bűne, az az ugynevezett családtagok adója, maradéka a legsötétebb adózási elveknek, a legprimitívabb fejadónak.

A kereseti adók rendszere olyan, hogy kiterjed mindenkire ebben az országban, a kinek adót kell fizetnie. Kereseti adót, már t. i. a kereseti adóknak valamilyen fajtáját minden ember fizet széles Magyarországon, ha egyáltalán fizet adót. Olyan mindenre ránehezető teher ez a kereseti adók systemája, mely alól nincs menekvés. Hiszen az 1885: X. t.-cz. egyenesen kimondja a napszámosok adómentességét s azok egy része mégis fizet — a mint láttuk — kereseti adót, a II. osztályú kereseti adónak olyan berendezése következtében.

A kereseti adók természete ennek megfelelően kétféle; az I., III. és IV. osztályú kereseti adó önálló, nem tételez

föl más adónemet, a II. osztályú ez csak járulék, azt azért fizeti az ember, mert más adót is fizet — a mi nyilván rettentően erős jogczím az adófizetés követelésére. Igazában csak az első csoportot volna szabad a kereseti adók nevével illetni s a második osztályú kereseti adó egyszerű pótlék nevén is szerepelhetne, ha ugyan a decorum meg nem kívánná, hogy az is valaminek elkereszteltessék. De azért még nem akarom azt mondani, hogy amazok valami nagyon megérdemelnék a nevüket.

E név mögött önkénytelen is valami arányosságot keres az ember, arányt a kereset és az adófizetés között, arányt az egyes kereseti ágak adófizetési kötelezettsége között s a magyar kereseti adók rendszere e helyett egyszerűen csak ürügynek veszi a foglalkozást arra, hogy a polgárt az adóvégrehajtóval megfoghassa. Isten őrizz attól, hogy akadjon pénzügyminisztere az országnak, a ki akarja és tudja is valósággal végrehajtani a kereseti adóra vonatkozó törvényeket. Olyan örült össze-visszaság támadna abból, hogy ahhoz képest csekélység még az az állapot is, a mely ezen a téren most — a törvények kijátszása révén — valósággal létezik.

Levegőt szivni és kereseti adót fizetni mindenkinek kell ebben az országban, a mi nem utolsó oka annak, hogy ezek az adók oly gyakran scandalisálják a nyilvánosságot, nem utolsó oka annak, hogy minálunk oly végtelenül kevés a tisztességérzet az állammal szemben fennálló köteleességek teljesítése körül. Hogy is ne, mikor a legfontosabb adótörvények egyáltalán nincsenek végrehajtva s a mikor az, a ki le akarná azokból vonni magára nézve a consequentiákat, csak a törvényt kijátszók malmára hajtáná a vizet, lehetetlenné tenné, hogy azokkal megállhassa a versenyt és még gúnynak is kitenné magát.

Nem szükséges itt hosszabban magyarázgatni mindezeket a calamitásokat, meglehetősen ismeretesek azok és különben is rá kell térni azokra az egyes kereseti adók tárgyalásakor. Lássuk tehát az egyes kereseti adó részeket.

A kereseti adóknak számokkal való megjelölése ugy emelkedik, a mint egyre erősebb mértékben akarta a törvényhozó adó alá vonni az állam polgárait, legkisebb lévén az I. osztályú és legsúlyosabb a IV. osztályú kereseti adó. Az I. osztályút munkások, a II. osztályút földbirtokosok és tőke-

pénzesek, a IV. osztályút az állandó fizetést húzó alkalmazot-
tak fizetik s végül III. osztályú kereseti adót fizet mindenki,
a ki a többi három osztályba nem tartozik.

Ez az 1875: XXIX. t.-cz. nyilvánvaló intentiója. Sche-
matikus beosztását kívánja ez a törvény a foglalkozásoknak,
nem törődve azzal, hogy ilyen beosztás merőben lehetetlen s
még az ő keretén belül se valósítható meg egyszerűen azért,
mert az emberek nem schémák szerint keresik a kenyerüket,
hanem úgy, a hogy tudják. Nem törődik az a törvény azzal
se egy csöppet sem, hogy classificálása mellett az adóalanyok
egész sorát többféle adó alá is kell vonnia, ha csak nem akarja
azt, hogy az egy ember kezében összpontosuló kereseti ágak
egyike-másika az adó alól teljesen kibújjék. Akárhány olyan
polgár van, a ki II., III. és IV. osztályú kereseti adót fizet
egyszerre és azonfelül I. osztályút is a cselédjei után és azon-
felül még egy sereg adót — nem ütközvén meg a mi adó-
törvényeink egy hajszálnyira sem azon, hogy egy embert
akár hétféle elvek szerint is adóztassanak meg. Pedig tiszta
dolog, hogy ez absurdum, de tiszta sor az is, hogy mindez elkerül-
hetetlen, ha a törvényhozó a kereseti ágakat adóztatja meg s
nem az adófizetésnek egyetlen igazságos alapját: a jövedelmet.

Ebből származik az a tény is, hogy a kereseti adók
egyes részei egymás között teljességgel aránytalanok. Száz
forint az száz forint marad, bárhol keresik is azt s arról igenis
lehet szó, hogy egyforma adót fizessen akármilyen száz forintnyi
jövedelem, de már azt lehetetlen előre kikalkulálni, hogy
mennyi pl. egy béres keresete, tehát milyen adótételt kell az
ő számára változtatlanul megállapítani.

Legnagyobb részt ilyen fix, változhatatlan tételeket szab
meg az I. osztályú kereseti adó, a melyre az imént tett egyéb
megjegyzések is mind ráillenek. Ez az adó, a mint már emli-
tettem, a cselédeket akarja megterhelni, még pedig fix téte-
lekkel. De nem tudja keresztülvinni egyik elvét sem s így
az I. osztályú kereseti adó a legkisebb emberek adójává lesz.
Máshol a legkisebb ember egyáltalán nem fizet adót, nálunk
ő is classificálva van, hét osztályba; sőt az első öt osztály
ezen felül még csoportokba van osztva a szerint, hogy az adó-
fizető hol fizeti adóját. Lehet tehát válogatni huszonkét osztály
között, a szerint, hogy mit akar a véletlen, avagy az ezt az
adót kivető községi közegek.

Mert az csak természetes, hogy ennyi osztály mellett önkényeskedés nélkül nem lehet meglegni. Ki tudja például megmondani — a praxisban és nem theoretice — hogy mi különbség van a »gyárakban cselédként alkalmazott egyének« és a »gyárakban alkalmazott segédek« között? Pedig az elsők Budapesten 2 frtot, az utóbbiak 5 frtot fizetnek. Vagy például ki tudja a vidéken pontosan megkülönböztetni a mezőgazdaságban alkalmazott cselédet, a ki az a) alosztályba tartozik és 1 frtot fizet a házi cselédtől, a ki a b) alosztály szerint fizeti a maga két forintját?

Tévedtem, a mikor föntebb azt irtam, hogy az I. osztályú kereseti adónak huszonkét alosztálya van, mert huszonhat van, a mennyiben a b) alosztály különbséget tesz férfi és nő cselédek között, emezekre kisebb adót róván. Szerencse, hogy itt nem lehet az osztályozást összezavarni, de már az mégis kérdés, hogy a nagyobb fizetésű nőcseléd miért fizessen kevesebb adót, mint a kisebb fizetésű férfi cseléd.

Nem akarok szólni arról, hogy nálunk a mezőgazdasági cselédek jó részt naturáliákban kapják a bérüket s így egyáltalán nincs semmi alap arra, hogy őket tartózkodási helyük szerint különböző adótételekkel terheljük meg, csak azt kérdem, méltányos-e, hogy ép a legszegényebb embereknel ne legyünk semmi tekintettel arra, hogy mennyit keresnek? A c) alosztályba az olyan segédek és segédmunkások tartoznak, a kik 40 frtnál több havi díjat nem húznak, vagy darabszámba dolgoznak; már pedig tudva van, hogy ezek nem hónapszámra kapják a fizetésüket, mikép lehet tehát azokat ezen adó alá vonni? Vagy tegyük fel, hogy ide tartozik — a mint hogy ide tartozik — az olyan munkás, a ki hetenként 10 frtot keres; de mi reátiója van annak, hogy az a munkás, a ki hetenként 12 frtot keres, az már a III. osztályú kereseti adó szerint fizesse az adóját? Lehetséges-e az adó-adminisztrációra nézve, hogy ezt a különbséget pontosan keresztülvigye, az adókimutatási eljárásban, az adó megszabásában, mindenképen? Bizony nem lehetséges és nem is teszi meg.

Pedig nem lehet mondani azt sem, hogy mindeme körülmények figyelembe vételétől el lehet tekinteni, oly alacsonyok a fix tételek egyáltalán. 12 frtig emelkednek ezek az adótételek, sőt azon túl is, tehát egyáltalán nem lehet szó

azok alacsonyágáról, tekintve különösen azt, hogy 364.993 adófizető között, a ki III. osztályú kereseti adót fizet, 147.485 van olyan, a kinek az adója mindössze csak 50 frtig terjedő jövedelem után van kiszabva, a ki tehát szintén csak legfeljebb 5 frt. adót fizet.

Már itt is látszik, hogy az I. osztályú kereseti adó súlyos és aránytalan a III. osztályúval szemben, a mely alá pedig a jobbmódúak tartoznak. Még inkább kitetszik ez, hogyha ez adónak *f)* alosztályát vesszük tekintetbe. Ebbe ugyanis a kis- és nagyközségekben segédekkel dolgozó kézműiparosok tartoznak s fizetnek 5—12 frtot és azonfelül 2—4 frtot minden segéd után. Nyilvánvaló, hogy az ilyen kisiparosokra nézve előny, ha a III. osztály szerint tudják magukat megadóztatni, noha a törvénynek, a mikor ide sorozta őket, az volt a szándéka, hogy kisebbitse az adó-terhüket.

Humoros a *d)* alosztály, a melybe az alkalmazás nélküli alkalmazottak soroztatnak, a kik t. i. nem huznak állandó fizetést, vagy a kiket egyáltalán nem lehet sehová máshová tenni. Ember legyen, a ki megmondja, hogy ezek miért fizetnek 5—12 frtot. Valamint hogy okos fej legyen az is, a ki kideríti, hogy a *c)* alosztályba tartozó, 40 frtnál több havidíjat nem huzó munkások miért fizetnek Budapesten 5 frtot, mikor az 500 forinttal fizetett, állandóan alkalmazott egyének a IV. osztály szerint szintén csak 5 frtot fizetnek.

Nagy kérdés, hogy a mikor az I. osztályú kereseti adónak *d)*, *e)* és *f)* alosztályai a kivetés körül meglehetősen latitude-öt engednek, lehet-e a községi közegekre bízni azok kiszabását. Kétségtelen dolog, hogy nemcsak itt, de az I. osztályú kereseti adó egész terén nagy rendetlenség uralkodik és nem azok javára, a kik meg is fizetik azt az adót. Hiszen csak nemrégiben láttuk, hogy még Budapesten is rá kellett írnia az adófelügyelőnek az előljáróságokra, hogy tartsák magukat az 1875 : XXIX. t.-cz. 11. §-ához, a mely megállapítja, hogy a cselédek, továbbá a gyári, kereskedői és iparos segédek és segédmunkások keresetadóját a munkaadók fizetik, de jogukban áll az általuk lefizetett adót az illetők béréből levonni. Tiszta és világos a törvény intézkedése és mégis milyen felháborodást okozott, a midőn annak végrehajtását követelték, nyilván nem azért, mert a községi közegek azt a §-t eddig is szem előtt tartották. Sőt most husz évvel a törvény

életbelépte után derült csak ki, hogy ez a szakasz végrehajthatatlan, vagy legalább a méltányosság elvei szerint nem lehet azt végrehajtani. A javaslatot támogató egyéb intézkedéseknek pedig már egyáltalán nem lehet foganatot szerezni. A pénzügyi bíróság 721—1886. sorszámú elvi határozata szerint a föld-haszonbérlet utolsó évében a földbérleten alkalmazott gazdasági cselédek I. oszt. keresetadójából a bérlő csak ama részért felelős, a mely a bérlet fennállásának idejére esik. Nagyon helyes; de tudják-e ezt az elvet keresztülvinni? Az 1893: XLIV. t.-cz. 40. §-a szerint az, a ki a reá kivetett I. oszt. keresetadó esedékességének lejárta előtt abból a községből, a hol adóval megrovatott, végleg elköltözni kíván, tartozik az adóját egyszerre lefizetni. Következése ez azon elvnek, hogy az I. osztálybeliek keresetadója azon községben rovatik ki és szedetik be, a hol az adóköteles lakik, vagy a hol rendesen tartózkodik. De hol vannak e §-nak a sanctiói, ki merné mondani, hogy az valósággal átment az adóügyi administratio praxisába, vagy hogy az egyáltalán praxissá lehet?

Számokkal is lehet felhozni akárhány bizonyítékot annak igazolására, hogy mennyire nem mentek át a gyakorlatba, mennyire nincsenek megvalósítva az I. osztályú keresetadó intézkedései. A pénzügyminiszter memorandumna csak egy adatot említ meg, a mely erre mutat; Budapesten 1890-ben 219.360 frt. iratot elő az olyan I. oszt. keresetadó-kötelesek terhére, kik adójukat szavatosság híján maguk tartoznak fizetni és ebből az összegből valósággal befizettek 30.510 frtot, tehát mindössze hetedrészét az előirt summának. Pedig Budapesten az ilyen I. oszt. adókötelesek adója sokkal nagyobb, mint azoké, a kikért a munkaadó fizet. Ez az egy példa is eléggé illusztrálja a helyzetet, de még inkább meg lehet azt világítani azokkal az adatokkal, a melyek az I. osztályú kereseti adó egész területére vonatkoznak.

A pénzügyminiszteri statisztika szerint az I. oszt. keresetadó első hat osztálya alá — tehát a házalókat nem véve tekintetbe — 920.282 családfő tartozott s azok összes előirt adója 1,594.562 frt. volt. Hogy ebből valósággal mennyi folyt be, azt nem tudjuk, mivelhogy a befizetési eredmények a dolog természete szerint nincsenek kimutatva. De a közölt adatokból is következtethetni az itt fölemlített tényekre. A fog-

lalkozási statisztika szerint csak a mezőgazdaságnál alkalmazott cselédek száma 525.940, míg az I. osztályú keresetadó a) alosztályába — a hová pedig a gyárakban, kereskedelmi és ipari üzletekben alkalmazott cselédek is tartoznak — 327.048 egyén van besorozva. Már itt is legalább 198.892 olyan egyén van, a ki valósággal nem fizet adót. Ugyancsak az iparstatisztika szerint 356.516 a tulajdonképeni házi cselédek száma, míg az I. oszt. kereseti adó b) alosztályába csak 288.449 egyén tartozik, úgy, hogy itt a hiány 68.067. A segéd nélkül dolgozó önálló kisiparosok száma a foglalkozási statisztika szerint 181.163, míg adót ezen a czímen csak 132.811 fizet, úgy, hogy 48.352 ilyen kisiparos adózatlanul marad, avagy — esetleg — nem az I. osztályban fizeti az adóját. Már eddig is 315.311 esetet hoztam föl, a melyekben a törvény akarata a papíron marad, pedig csak három alosztályt vettem figyelembe. Ha lehetséges volna az adóstatisztikát még részletesebben összehasonlítani, még sokkal erősebben kimutathatnám, mennyire sántítanak a törvénynek az I. oszt. kereseti adóra vonatkozó intézkedései. A pénzügyminiszter memoranduma is elismeri, hogy a helyzet tarthatatlan és az állapotot »elijesztőnek« mondja, de mégis azt tételezi föl, hogy a vidéken nem oly rosszak az állapotok, mint Budapesten. Hogy min alapszik ez a föltételezés, azt bajos volna megmondani. Kétségtelen, hogy a vidéken a munkaadók szavatossága sokkal kisebb s ott még inkább kijátszszák az 1875: XXIX. t.-cz. 11. §-át s hogy az ilyen szavatossággal meg nem támasztott I. oszt. kereseti adónak milyen a sorsa a vidéken is, annak bemutatására — azt hiszem — elég az a néhány példa, a melyet felhoztam.

Az ugynevezett családtagok adójának összege ennél az adónemnél 308.805 frt. s a családtagok száma 116.111. De egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy hátha az adótörvény »családtagjai« okozzák a foglalkozási statisztika és az adóstatisztika között lévő óriási különbségeket; először azért nem, mert a családtagok száma nem egyenliti ki még az itt felsorolt esetekben sem e differentiákat, másodszer pedig azért nem, mert e családtagok túlnyomó részben az eltartottak között szerepelnek a foglalkozási statisztikában is. A lehetetlen állapotokat ennek a ténynek a fölemlítésével se lehet tehát kedvezőbb színben föltüntetni.

Az asszonyokkal szemben a keresetadó-törvény feltűnően udvarias, a mennyiben 9. §-a azt mondja, hogy ha a keresetadó I. osztálya alá eső családfő a nőnemhez tartozik, akkor a családfőre kivetett adótétel felét fizeti. Kissé fura ez a sentimentalismus ép annál az adótörvéynél, a mely olyan kevésbé tartja szem előtt a szegény ember érdekeit. De valami nagy fontosságot nem lehet annak tulajdonítani, mert ez az intézkedés — a mennyiben a statisztika kimutatja — mindössze 207.568 nőre vonatkozik, a kik 259.546 forint adót fizetnek.

Nem akarok tovább időzni annak az adónemnek a részleteinél; azt hiszem, eddig is eléggé kimutattam, hogy ez az adó mennyire igazságtalan, mennyire keresztülvihetetlen. Csak egy pontjára akarok még rámutatni az 1875 : XXIX. t.-czikknék, az 5. §-ra, a mely *f)* és *g)* pontjaiban kimondja, hogy a testi vagy lelki fogyatkozás miatt keresetképtelenek és a közsegélyre, vagy alamizsnára szorulóknak, a koldusoknak nem fizetnek adót.

És ezt ki kellett mondani. Hogy a törvény szükségesnek tartotta ezt külön kiemelni: ennél erősebb kritikát nem mondhatna róla senki sem.

A II. osztályú keresetadóról már többször tettem említést, a földadóval és a házadóval kapcsolatban. Már ott rámutattam annak teljes képtelenségére, de csak az adótételek számát és nagyságát érintettem. Most akarok ezzel az adónemmel tüzetesen foglalkozni.

Miért fizetjük azt, miért fizetjük azt a 4,253.487 frtot, a mely 1890-ben ez adóból csak a családfők révén folyt be? A pénzügyminiszteri memorandum azt állítja, hogy annak meg van az elvi jogosultsága, mert »a II. oszt. keresetadó minálunk az ugynevezett földiparadót helyettesíti, vagyis azt a hozadékot érinti, melyet a földtulajdonos a földbirtok reálhozadékán túlterjedőleg saját közreműködése által producál«.

Nem lehet elképzelni felfogást, a mely erősebben ellenkeznék a mai adó-elvekkel, mint ez. Mert az következik ebből az állításból, hogy nálunk a földadó és a házadó a földet és a házat rója meg és nem azok tulajdonosát, illetve nem azok tulajdonosának a jövedelmét. De hát kérдем, mit producál a föld a munka hozzájárulása nélkül? Bizony csak gatz

és dudvát. Tessék megvonni tőle az emberi kezét, a melyet a II. oszt. keresetadóval akarnak terhelni és azután tessék megvenni a földön az adót, a melyet — az említett theoria szerint — ő rá magára vetnek ki. Vagy mi az a reálhozadék, a melyet csak a földadó terhel? Helyesen nézve a dolgokat, belátja mindenki, hogy reálhozadék mindaz, a mit a mezőgazdaság producál. Vagy talán pl. az állattenyésztés az a reálhozadékon túlterjedő productió? De itt még nyilvánvaló, hogy ez a túlproductió egyfelől annak a reálhozadéknak a létesítésére szükséges, másfelől pedig abból a reálhozadékból áll elő, a mely a memorandum teoriája szerint már meg van terhelve adóval. Ha tehát erre alapittatik a II. osztályú kereseti adó, vagy a mezőgazdaságnak bármely másik ágára, mindenképen kettős megadóztatását jelenti az ugynevezett reálhozadéknak. A földbirtok termékei oly szoros kapcsolatban állanak egymással, másfelől pedig az emberi kéz munkája oly szoros nexusban áll ezekkel a termékekkel, hogy lehetetlen itt valami kettéválasztást tenni akármilyen adótheoriák kedvéért is.

Vagy talán a házbirtokra nézve van jogosultsága a II. oszt. keresetadónak? Hát ott mit producál az a személyes tevékenység, a mely a házadóval állítólag még nincsen teljesen megadóztatva? Karban tartja az épületet? Hiszen a nélkül elpusztulna a házadó tárgya. Gondoskodik a jó drágán való bérbeadásról? Hiszen ez a gondosság az adóztatási oldalon teljes aequivalensét találja a házbér-adó magasságában. Vagy — a mint a memorandum tartja — utána jár annak, hogy az épületfentartási költségek kisebbek legyenek, mint a mily összegnek ezen a czímen a házbérből való levonását a törvény megengedi? Csakhogy az államnak az adóképeség szempontjából egyáltalán nem érdeke az, hogy az épület-fentartási költségek megrövidíttessenek, az államnak nem lehet érdeke, hogy ezt valamely külön adóval is elősegítse.

És a tőkekamat adónál, miben áll ez a különös tevékenység? A tőke elhelyezésében? A nélkül egyáltalán nincs tőkekamat-adó. Vagy a magasabb kamatozás elérésében? Minél magasabb a kamat, annál nagyobb összeget ér el az állam a tőkekamat-adóból magából.

Ilyen a II. oszt. keresetadónak elvi jogosultsága. Hogy különböen ez a jogosultság mily erős, ezt az említetteknel is

jobban bizonyítja az a tény, hogy a felhozott elv szerint éppen a leggazdagabb embereknek nem kellene ezt az adót fizetniök, azoknak, a kik birtokukat bérbeadják, vagy a házukat egészben egy vállalkozónak engedik át. Már ez a szociál-politikai momentum is tanúsítja, hogy a II. oszt. keresetadó milyen belső lehetetlenségben szenved. De még tovább lehet menni ennek a gondolatnak a fonálán. Bérlet esetén a földadó, illetve a házbéradó nem változik s a bérlő a dolog természete szerint III. osztályú kereseti adót fog fizetni. De hát ebben az esetben nem szerepel az a személyes tevékenység? Illetve nagyobb-e az a személyes tevékenység, mert hiszen ez esetben a III. oszt. keresetadó jóval nagyobb lesz a II. osztályúnál, a melynek az elv szerint ily esetben el kellene maradnia?

Még csak egy kis dologra akarok rámutatni, a mely élesen illusztrálja ezt az egész theoriát. A pénzügyi bíróságnak 1660—1891. sorszámú elvi határozata szerint az olyan csekély földbirtokkal bíró földművesek, a kik időnként mellékesen és igen csekély mérvben házi iparként fazékkészítéssel is foglalkoznak, ebből eredő jövedelmük után I. oszt. keresetadóval nem róvhatók meg. A pénzügyi adminisztráció tehát még ezt a silány keresetet is adó alá akarta vonni. De azért beszélnek arról, hogy a reálhozadékon tulmenő productiót II. osztályú kereseti adóval kell terhelni. Sőt ugyancsak a pénzügyi bíróságnak 472—1885 számú elvi határozata kimondja azt, hogy a házi ipart űző földművesek, ha a házi ipart csak mellékfoglalkozásként és csak családtagjaikkal s nem fogadott segédekkel folytatják: ezen ipar üzése után az 1875: XXIX. t. cz. 2. §. I. e) pontja értelmében I. oszt. keresetadó alá tartoznak. Ha tehát van némi productiója a földművesnek, a mi nem függ össze szorosan a földmíveléssel, az után I. oszt. keresetadóval róják meg, de azért föntartatik az a theoria, a mely a II. osztályú keresetadó jogosultságát látja ebben a fölös termelésben. Már pedig ha van a világon kettős megadóztatás, akkor ez bizonyosan az.

A II. osztályú keresetadónak az elvi jogosultsága tehát ilyen alapokon áll. Pedig ez adó constructiójának a lehetetlenségei még százszorosan meghaladják az »elvi jogosultság« abszurditásait is.

Az 1875: XLVII. t.-cz. 13. §-a, a mely a II. osztályú keresetadó mértékéről intézkedik, a következőket mondja:

»A keresetadó II. osztályába tartozó föld- és házbirtokosok s a házközösségek fejei, továbbá azok, kik tőkekamat- és járadékadóval vannak megterhelve, kereseti adó fejében fizetnek a reájuk a megelőző évben azon községben, a hol az általános összeírás szerint rendes lakásukat tartják, kivetett összes egyenesadók és földtehermentesítési járulék összege alapján: 2 frtot, a mennyiben az adóalap 50 frtnál nem nagyobb; 3 forintot, a mennyiben az adóalap 50 forintot; 4 forintot, a mennyiben az adóalap 100 forintot meghalad.«

Az adónak tehát mindössze három fokozata van, a mi annyit jelent, hogy a szegény ember, a kinek mindössze 1—2 hold földje van, az 2 frt. II. oszt. keresetadót fizet, míg a gazdag ember, a kinek pl. 10.000 holdja van, az 4 forintot kegyeskedik az államnak átengedni. Lehetséges tehát — és számtalan esetben úgy is van — hogy a II. oszt. keresetadó nagyobb a földadónál, vagy a házadónál az egyik adózóra nézve, ellenben alig érinti annak összegét, a másik adófizető szempontjából. A ki 1 frt. 20 kr. földadót fizet, vagy a ki például 2 frt. házosztályadót fizet a maga kis kunyhója után, az nagyon megérzi, hogy ezeken felül még 2 frt. II. oszt. keresetadót is kell fizetnie, de a gazdag emberre nézve igazán közömbös, hogy 1000 frt. földadót fizet-e, vagy 1004 forintot.

A mint mondtam, számtalan esetben úgy áll a dolog, hogy a II. oszt. keresetadó meghaladja a földadó összegét. Ez így van, noha számokkal nem is lehet igazolni. A házadónál már jelezni lehet az esetek számát is, a melyekben a II. oszt. keresetadó meghaladja az alapadó összegét. Ez az eset a házosztályadó I. osztályában, a hol 80 kr. — 1 frt., 1 frt. 20 krajczáros adótételek vannak. Az ebbe az osztályba tartozó házak száma pedig 1,524.243. Igaz ugyan, hogy az e házak után járó házadó az esetek legnagyobb részében földadóval van összekötve, a melynek összegét nem ismerjük, de azért kétségtelen, hogy a II. osztályú keresetadó, a pótlék gyanánt szereplő adó ugyan sok esetben haladja meg itt magát az adóalapot, a melyhez pedig legfölbbe csak valami arányban szabadna állania. Ugyanezt lehet mondani a tőkekamat-

adóról, a mely — a statisztika szerint — 34.067 esetben csak 50 forintig terjedő tőkeösszeg után van kivetve.

Az I. osztályu keresetadó mellett fel lehet hozni enyhítő körülményül, hogy annak czímén mindössze 1,594,562 frt. van előírva, de a II. oszt. keresetadó mellett, a mely szintén a legszegényebb embereket sújtja, még ezt sem lehet fölemlíteni, mert hiszen annak összege 4,253,487 frt. (csak a családfők adója után) s ebből 3,694,928 frt. folyik be 2 frtos tételekben, csak 299.853 frt. származik a 3 frtos és 258.706 frt. a 4 frtos adótételekből. Már ez is eléggé mutatja az adónak minden igazsággal ellenkező berendezését. Még inkább kitűnik ez, ha a részletes kimutatást tekintjük, a mely 1892-re vonatkozik s a melyből kitűnik, hogy ez évben 2,256.545 volt a II. oszt. keresetadó alá tartozók száma s ezek közül 1.193.908 fizette ezt az adót 10 frtig terjedő alapadó után és 729.313 fizette 30 frtig terjedő alapadó után. Ki kellett volna mutatni, hogy az alapadó hány esetben nem éri el a 2 frtot sem, s akkor látszott volna ennek az adónak az egész nyomorúsága. Természetes, hogy a mikor itt a 2 frtig sem terjedő alapadóról szólok, azt úgy értem, hogy nem gondolok az általános jövedelmi pótagóra, a mely maga is igazságtalan s a mely sok esetben szintén egészen megközelíti az alapadót. Így az általános jövedelmi pótagó nélkül tekintve a statisztikát, azt találjuk, hogy a 2,256.545 egyén közül, a ki II. oszt. keresetadót fizet, 1,365.686-nak az alapadója terjed csak 10 frtig és 628.576-é terjed csak 30 frtig. Az 1890-re vonatkozó adatokból pedig kitűnik, hogy ez évben 2,027.197 alany fizetett II. oszt. keresetadót, még pedig 1,860.463 fizette ezt a 2 frtos, 101.501 a 3 frtos és 65.233 a 4 frtos adótétel alapján.

Valóságos szegényadó tehát ez a II. oszt. keresetadó, olyan adó, a melynek terhe csaknem kizárólag a szegényemberen nyugszik. S annál inkább kell azt szegényadónak mondani, mert — a mint már említettem — a házadó révén nagyon sokan fizetik azt olyanok, a kik mint mezeicselédek csak I. oszt. keresetadó alá esnének, de fizetik a 2 frtot is, mert valami rongyos viskójuk van. A földbirtok fejadója ez a II. oszt. keresetadó, a mely nem azért fizettetik, mert a föld hozadéka még azt is elbirja, hanem fizettetik azért, mert a föld van, vagy mert a ház van. Olyan adó ez, a mely csak

arra jó, hogy rikitóan kimutassa az ingatlanok adózási rendszerének képtelenségeit. Mit ér az, hogy a házosztály-adó az I. osztályban csak 80 kr., ha ehhez még okvetlenül hozzájárul 2 frt., a mely aztán teljesen megszünteti ezt az arányosságot, a melyet a törvényhozó a házosztály-adónál pl. az I. és II. osztály között contemplált? A törvényhozó azt akarta, hogy ez az arány 4:10 legyen s az arány valósággal 7:10, vagyis az I. osztály körülbelül kétszerette rosszabb helyzetben van — az általános jövedelmi pótagótól teljesen el is tekintve — a II. osztálylyal szemben, mint a hogy azt a törvényhozó a házadóról szóló törvény alkotásakor tervezte.

És a II. oszt. keresetadóról még azt se lehet mondani, hogy az, hál' istennek, nincsen végrehajtva. A tőkekamat-adóval kapcsolatos kis részétől eltekintve végre van az hajtvá nagyon alaposan, minthogy az ingatlannak tisztára lehetetlen az adó alól kibujni, a II. oszt. keresetadó pedig az ingatlan adójának pótléka gyanánt kezelhető. Sőt a mennyiben talán nincs pontosan keresztülvive, annyiban is hátrányára van a szegény embernek. A keresetadó II. osztálya alá tartozó adókötelesek csak egyszer és ott fizetik ezt az adót, a hol rendes lakásukat tartják és az adótétel megszabásánál nem vonják össze egy-egy adófizetőnek több adóhivatal területében, illetőleg több községben fizetett adóját. Ha tehát valakinek 10.000 hold földje van, abból még nem következik, hogy az illető 4 frtokat fizessen II. oszt. keresetadó gyanánt, mert meglehet, hogy az illető oly községben tartja a lakását, a hol csak kis birtoka van s a hol nem fizet többet, mondjuk, 30 forint földadónál. Ez a dúsgazdag ember tehát 2 frt. II. oszt. keresetadót fog fizetni, ugyanannyit, mint az a szegény ember, a kinek mindössze 5 hold földje van. Hát még ha Budapesten lakik állandóan az a nagy úr, a hol semmi adót nem fizet, akkor megteheti azt a tréfát is, hogy egyszerűen kibúvik a II. oszt. keresetadó alól. Az a szegény ember persze mindezt nem teheti, ő fizet.

De elég is volt már a II. osztályú kereseti adó fejtegetéséből. A mit elmondtam, azt se azért tettem, hogy a közismeretű abszurdításokat újra felsoroljam, hanem azért, hogy megtaláljam az alapot, a melyből kiindulva meglehet itélni a pénzügyminiszternek arra vonatkozó reform-szándékát.

Ezek után pedig szóljunk a legtöbbször megtámadott, a

leginkább vitatott, a nyilvánosság előtt legtöbbször szereplő adóról, a III. oszt. kereseti adóról.

Fizetik azt bérlők, gyárosok, iparosok, kereskedők s a nem állandó fizetésből élő honoratiorok, vagy negatív formában: fizeti ezt mindenki, a ki nem földje, háza után él és nem a keresetadóknak valamely más nemét fizeti. Nem is oly könnyű megmondani, hogy ki fizet III. oszt. keresetadót: a törvényes intézkedések és döntvények egész sorozata kellett ahhoz, hogy ez a kérdés csak nagyjából is tisztáztassék s a döntvények is inkább érzéseken alapulnak, mint strikt törvényes elveken. Természetes dolog és nem is lehet másképp a magyar kereseti adónak skatulyázási rendszere mellett, a mely örökösen classifical; nyilvánvaló dolog, hogy ennek a rendszernek épen a legterjedelmesebb keresetadó-nemnél kellett magát legerősebben megboszulnia. És tényleg a III. oszt. keresetadó állandó összeütközésben van minden egyéb adó-nemmel, a II. oszt. keresetadótól eltekintve, a mely nem a legspeciálisabb viszonyokra vonatkozik.

Érintkezik a földadóval, a melytől a bérlet választja el, de nem úgy, hogy néha össze ne zavartatnék vele. Így ki kellett mondani, hogy a műkertészek III. osztályú keresetadót fizetnek; ugyancsak azt fizetik az olyan felesek is, a kik a feles föld megművelésére napszámosokat, cselédeket, vagy idegen igaerőt is használnak. A pénzügyi bíróság 1648—1881. sorszámú elvi határozata szerint a mezőgazdasági célra tenyésztett juhokból eredő jövedelem után a mezőgazda keresetadóval meg nem róható, de ki tudná megmondani, hogy milyen az a nem mezőgazdasági célra tenyésztett juh? Feles juhászok fizetik ezt az adót minden körülmények között, de feles föld után csak bizonyos feltételek mellett kell azt fizetni, a mint épen most említettem.

Érintkezik a III. oszt. keresetadó ugyanily határozatlan vonalakban a házadóval is. A házak főbérlői természetesen fizetnek III. oszt. keresetadót, ellenben egyes lakrészek albérbe adása után, ha az nem üzletszerűen történik, nem jár ez az adó. Ideiglenesen felállított sátrak vagy bódék után nem kell házadót fizetni, de az azok bérbeadásából, vagy másnemű használatából eredő jövedelmek már III. oszt. keresetadó alá esnek. A minek jogosultságát bizony csak nagyon szőrszál-hasogató logicával lehet kideríteni.

Természetes, hogy összeütközik ez az adó a IV. oszt. keresetadóval. Már az 1875: XXIX. t.-cz. 24. §-a szükségesnek tartja kimondani, hogy azok az iparosok, a kik meghatározott és 40 firtot meghaladó havi díj mellett állandóan vannak egyeseknél, vagy vállalatoknál alkalmazva s kizárólag csak azok számára dolgozhatnak, a IV. osztály szerint rovandók meg keresetadóval; ha azonban ily iparosok másoknak is dolgoznak, a III. osztály alá esnek. Fix fizetések tudvalevően IV. oszt. keresetadó alá esnek, de azért a pénzügyi bíróság 731—1886. sorszámú elvi határozata kimondja, hogy hogy ha nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknál és egyleteknél az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai részére minimális összegben, de nem fizetésként megállapított évi összegben felül az alapszabályok, vagy közgyűlési határozat folytán a vállalatnak bizonyos meghatározott nyereményét meghaladó összegből még tantième is jár: az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjainak az évi minimális összegben megállapított díjazása a tantième-mel együtt III. osztályú keresetadóval rovandó meg. A pénzügyi bíróságnak 21. számú döntvénye viszont azt rendeli, hogy ez a minimális összeg a IV. osztály szerint rovasse meg adóval. Már most azután tessék embert találni, a ki megmondja, hogy ez a minimális összeg fizetésképen adatik-e, vagy nem fizetésképen. Vagy ki van mondva pl., hogy pinczérek III. oszt. keresetadóval meg nem róhatók, holott pedig tudva van, hogy azok a legtöbb esetben nem kapnak fix-fizetést.

Összeütközik a III. oszt. keresetadó még az illetékkel is, mert ingatlanoknak tüzletszerűen való eladása ilyen kereseti adó alá esik. De legfontosabbak azok az összeütközések, melyek az I. és III. osztályú kereseti adó között fordulnak elő. Így külön-külön ki kellett mondani, hogy III. osztályú keresetadót fizetnek: a kenyérsütők és pékek; kéményseprők, akár segédekkel, akár segédek nélkül gyakorolják az iparukat; oly kézműiparosok, kik bár kis- vagy nagyközségben folytatják üzletüket; de iparukat vállalatszerűleg üzik s egyes munkarészeket más iparosoknak adnak ki feldolgozás végett; a molnárok. Nyilvánvaló, hogy ezek a döntések jórészt önkényes természetűek és sokban figyelmen kívül hagyják azt az elvet, a mely a kisiparosok adójának megállapításánál a törvényhozót vezette.

Felhozhatnék még egy sereg példát annak kimutatására, hogy gyakran mily spintizálásra van szükség annak kiderítésénél, ha vajjon valamely jövedelem III. oszt. keresetadó alá esik-e. De csak egy ténytet akarok még megemlíteni, azt, hogy a III. oszt. keresetadó beleütközik a járadék- és tőkekamatadóba is. III. oszt. keresetadó alá esik ugyanis az a jövedelem, a melyet valaki telekkönyvileg nem biztosított adólevelekre, váltókra vagy a nélkül kiadott, kézi záloggal vagy jótállással biztosított vagy másképen gyümölcsözőleg elhelyezett kölcsöntőkék után akár készpénz-kamatokban, akár másnemű kikötményekben élvez.

Nem akarom mindezeket túlságos tragicusan venni. Lehetne biz ez nagy baj is, ha a törvény és a döntvények valósággal végrehajthatnának. De hát kételkedik-e abban valaki, hogy az olyan adórendszert, a mely efféle szörszálhasogatásokat kíván meg, nem lehet keresztülvinni? Az a községi közeg tudja, hogy az ő helységében a kézműiparosok I. oszt. keresetadó alá esnek, már most aztán tessék vele megértetni, hogy utasítsa ő az adókiivető bizottság elé az olyan kisiparost, a ki például a kiszabott cipőt másnak adja ki megvarrás végett. Vagy tessék elhitetni vele még egy sereg ilyen finom distinctiót. Csakhogy aztán törvény-e az olyan törvény, a melynek végrehajtása a priori lehetetlen?

Mondom, nem akarok ezeknek több fontosságot tulajdonítani, mint a mennyivel azok practicusan bírnak. Csak constataálni kívánom, hogy adótörvényeink skatulyázási rendszere, a mely nem a jövedelmet tekinti, hanem a foglalkozásokat akarja megadóztatni, csütörtököt mond itt is, valamint hogy — ki fogom mutatni — lehetetlen az a IV. osztályú keresetadónál is. Csak constataálni kívánom, hogy a keresetadó-törvénynek az adó-alanyokra vonatkozó része végrehajthatatlan és végrehajthatatlan.

Az adóalanyok illetén meghatározása alapján — a statisztika szerint — 364.993-an fizetnek III. oszt. keresetadót. Megoszlik pedig ez a szám a következőképen:

50 firtig terjedő jövedelem után 147.485 adófizető.

100	»	»	»	66.215	»
150	»	»	»	39.533	»
200	»	»	»	26.689	»
250	»	»	»	15.230	»

300	frtig	terjedő	jövedelem	után	13.799	adófizető.
400	»	»	»	»	15.762	»
500	»	»	»	»	10.106	»
600	»	»	»	»	6.405	»
700	»	»	»	»	4.014	»
800	»	»	»	»	3.622	»
900	»	»	»	»	2.133	»
1.000	»	»	»	»	2.325	»
1.300	»	»	»	»	3.259	»
1.600	»	»	»	»	2.183	»
2.000	»	»	»	»	1.786	»
2.500	»	»	»	»	1.169	»
3.000	»	»	»	»	834	»
3.500	»	»	»	»	441	»
4.000	»	»	»	»	403	»
4.500	»	»	»	»	236	»
5.000	»	»	»	»	235	»
5.500	»	»	»	»	122	»
6.000	»	»	»	»	151	»
7.000	»	»	»	»	167	»
8.000	»	»	»	»	143	»
9.000	»	»	»	»	96	»
10.000	»	»	»	»	64	»
15.000	»	»	»	»	180	»
20.000	»	»	»	»	67	»
25.000	»	»	»	»	35	»
30.000	»	»	»	»	30	»
40.000	»	»	»	»	24	»
50.000	»	»	»	»	13	»
60.000	»	»	»	»	10	»
70.000	»	»	»	»	3	»
80.000	»	»	»	»	6	»
90.000	»	»	»	»	3	»
100.000	»	»	»	»	—	»
100.000	frton	túl	terjedő	»	15	»

Összesen . . . 364.993 adófizető.

Első tekintetre, úgy látszik, hogy ez a szám — egybevetve azt a föld- és házadót fizetők számával — igen alacsony. Magyarország agricultur állam ugyan, de azért csekélynek

látszik, a III. oszt. keresetadó természete mellett, az azt fizető alanyok száma. Másfelől pedig az igen alacsony jövedelem után megadóztatott adófizetőknek aránylag igen nagy száma után ítélve, azt lehetne következtetni, hogy valósággal végrehajthatnak azok a szőrszálhasogató megkülönböztetések, a melyeket pl. a kisiparosokra vonatkozólag említettem.

Az adóstatisztika nem egyéni összeírás alapján készült ugyan, hanem a pénzügyigazgatóságok adatai alapján; az elvei is egészen mások s így bajos azt egybevetni a foglalkozások statisztikájával. De ha nem is lehet ez az összehasonlítás pontos, valami értéke mégis van, kivált ha azt keresi az ember, hogy fizetnek-e adót mindazok, a kiknek a törvény szerint ezt fizetniök kellene, mert hiszen az adóstatisztika a foglalkozások statisztikájával szemben, csak annyiban lehet hibás illetve eltérő, hogy kiterjed a jogi személyekre is és többszörösen számít valakit, ha az a valaki több pénzügyigazgatóság területén fizet adót. Mivelhogy azonban az összeírás annyira különböző alapokon történt, nem készíthető számszerű összehasonlítás, hanem meg kell elégedni a nagyon általános egybevetéssel, a melyből kitűnik, hogy bizony a III. oszt. keresetadó alól kibujni nem igen lehet s alkalmasint a kisiparosoknak nagy száma is III. osztályú kereseti adót fizet, vagyis elesik attól a beneficiumtól, a melyet a törvény az I. oszt. keresetadóban akart nekik biztosítani. A min különben a legtöbbször talán nincs is okuk busulni.

Kimutattam, hogy mily ingadozók a keresetadó-törvénynek az adóalanyok megállapítására vonatkozó intézkedései s a statisztika adatai azt bizonyítják, hogy ez az ingadozás semmi esetre sincs hátrányára ez adó hozadékanak, hanem legföljebb az adófizetőknek van kárára. Már pedig ez nem szól az ingatagság föntartása mellett.

A III. oszt. keresetadó mértékére nézve az 1875: XXIX. t.-cz. 15. §-a azt állapítja meg, hogy az évi tiszta nyeresmény minden 100 forintja után 10 frt. jár keresetadó fejében. Evi tiszta nyeresmény pedig az üzletből vagy foglalkozásból eredő összes jövedelemnek az a része, mely az üzlet vagy foglalkozás folytatásához szükséges kiadások levonása után fenmarad. A keresetadó-törvény tehát azt kívánja, hogy a polgár keresetének 10%-át adóba adja, nem is szólva a

többi állami és egyéb terhekről, a melyek a III. oszt. kereset-adóval össze vannak kapcsolva.

Nem akarok hosszasan foglalkozni ezzel a hirhedett 10 percenttel s azért csak a memorandum szavait idézem, melyek szerint »az az adótétel, mely a kereset 10⁰/₀-át veszi el adó fejében s a mihez még 10, illetőleg 35⁰/₀-os jövedelmi pótdadó, jelentékeny községi, törvényhatósági s egyéb szolgáltatások járulnak, oly nevezetes részét absorbeálja az üzleti és kereseti nyeresémenynek, hogy a gyakorlatban alig vihető keresztül«. Hivatalosan is beismerik tehát, hogy ez az adókulcs képtelen dolog — pedig a pénzügyminiszteri memorandum nem is a 10⁰/₀ bírálatával kapcsolatban mondja el, hogy a III. osztályú kereseti adó nem ismer adómentes lét-minimumot, nem ismeri a progressivitás elvét.

Tíz percentet akar elvenni maga a keresetadó az ugynevezett nem fundált jövedelemből, holott pedig a földbirtok megadóztatása minden adóteher tekintetbe vételével is csak 4¹/₂⁰/₀, a mint azt részletesen kimutattam. Már pedig nyilvánvaló dolog, hogy ez a bizonytalan kereset nem bír el olyan terhet, mint a földnek csak a peripheriák körül bizonytalan hozadéka. »Elvégre sem lehet azt felednünk — így szól a pénzügyminiszteri memorandum — hogy a személyes tevékenységre alapított, változatlanul legföljebb néhány évig maradó, de állandó jelleggel semmi esetre nem bíró bevételek nem bírják el azt a magas adótételt, a melyet a reáladóknál minden kár és visszahatás nélkül alkalmazhatunk.« Fokozza még ennek az adókulcsnak a képtelenségét, hogy a III. osztályú keresetadót három évre előre vetik ki s így ki van zárva, hogy az adóztatásban is keresztülvitessenek azok a correcturák, a melyeket a sors a jövedelem mértékén gyakorol.

A törvény intézkedése pedig határozott, abból a 10 percentből lealkudni nem lehet. A gyakorlatnak kell tehát segitenie magán, hogy kisebbitse az adó-törvény súlyát. S mivel a kulcs változhatatlan, nyilvánvaló, hogy a gyakorlati életnek azt az alapot kell megváltoztatnia, a melyre ez a kulcs vonatkozik. Ez igen euphonicus körülírása annak, hogy az adóvallomásoknál is, az adóalap megszabásánál is teljes és tökéletes önkény uralkodik. E tényről a pénzügyi memorandum a következőket mondja:

»Az a bevétel, a mely minden pillanatban változhatik

és kevesbedhetnek, sőt az adózók személyes viszonyaiban beálló körülmények folytán egészben is megsemmisülhet, minden áron szabadulni igyekszik a magas adótehertől. Ennek folyományaképen látjuk, hogy a III. oszt. kereseti adó kivetésénél alapul vett kereseti nyeresemény azt lehet mondani, csak mintegy felét képezi a tényleges kereseti nyereseménynek. Vagyis ott, a hol az átlagos kereseti nyeresemény minden valószínűség szerint 2000 frt., alig veszünk fel adóalapul 1000 forintnál valamivel többet s erre alkalmazzuk azután a 10⁰/₀-os adótételt. Ez az eljárás a pótlékokból s az általános jövedelmi pótdától eltekintve tulajdonképen mintegy 5⁰/₀-os adóztatásnak felel meg. Ez az anomália az adóztatásban a legnagyobb aránytalanságokat idézi elő. Ily nagy latitude mellett, a hol a megadóztatott és a tényleges üzleti nyereség között 100⁰/₀-ig menő különbséget tudva alkalmaztatik: tág tere nyílik a legnagyobb egyenlőtlenségnek.»

Ezzel hivatalosan is be van ismerve, hogy a III. oszt. keresetadó alapjának eltitkolása körül a legnagyobb buzgalom s annak megállapítása körül a legnagyobb önkény grasszál. Azt hiszem, hogy az eltitkolás és az önkény még annál is jóval nagyobb terjedelmű, a melyet a pénzügyminiszter beismer. Tanusítják ezt az adatok, a melyekből kitetszik, hogy az adókötelesek mily adóalap után vannak megadóztatva. Az egész országra vonatkozólag bemutattam már ezeket az adatokat, most az adóstatisztika nyomán részletesebben akarom azokat idézni, külön választván egyfelől a Budapestre, másfelől a Budapest kivételével az egész országra vonatkozó statisztikát. Volt tehát a jövedelem határa s az adófizetők száma:

A jövedelem határa	Budapesten	Budapest kivételével az egész országban
50 frt.	491	146.994
100 »	1.353	64.862
150 »	2.611	36.922
200 »	2.825	23.864
250 »	1.880	13.350
300 »	1.848	11.951
400 »	2.696	13.066
500 »	1.946	8.160
600 »	1.352	5.053

A jövedelem határa	Budapesten	Budapest kivételével az egész országban
700 frt.	850	3.164
800 »	800	2.822
900 »	556	1.577
1000 »	521	1.804
1300 »	872	2.387
1600 »	565	1.618
2000 »	521	1.265
2500 »	407	762
3000 »	341	493
3500 »	158	283
4000 »	162	241
4500 »	99	137
5000 »	121	114
5500 »	49	73
6000 »	79	72
7000 »	63	104
8000 »	62	81
9000 »	32	64
10.000 »	32	32
15.000 »	93	87
20.000 »	36	31
25.000 »	17	18
30.000 »	20	10
40.000 »	11	13
50.000 »	8	5
60.000 »	5	5
70.000 »	2	1
80.000 »	2	4
90.000 »	2	1
100.000 »	—	—
100.000 frtnál több	9	6
Összesen . .	23.497	341.496

A megadóztatott jövedelem pedig az egész országban 84,822,256 frt., a melyből Budapestre 21,271.764 frt. esik.

Már ezekből a számokból is lehet hozzávetőleges képet alkotni a felől, hogy mily nagy mértékben folyik az adóalap eltitkolása. Ha semmi egyéb adat nem állana rendelkezésünkre, akkor is kétségtelen módon ki lehetne mutatni, hogy

az adóalap megszabása körül ma uralkodó állapotokat fenntartani nem lehet.

23.497 olyan budapesti polgár közül, a ki III. oszt. keresetadót fizet, 7.280-nak a jövedelme állítólag nem terjed túl 200 forinton. A ki pedig csak hozzávetőlegesen is ismeri a viszonyokat, az tudja, hogy az ide tartozók között talán egyetlen egy sincsen, a ki 200 forintból egy évben meg tudna élni. Hát még a vidéken; ott 211.856 adófizetőnek nincs több jövedelme 100 forintnál, pedig hát arra mérget lehet venni, hogy 100 forintból a vidéken se tud senki megélni, már tudniillik azok közül senki, a kik ez adó alá tartoznak. És még hozzá 146.994 olyan egyén szerepel e statisztikában, a kinek állítólag csak 50 forintja van. Ez az 50 forintos polgár fizet 5 forint III. oszt. keresetadót, 50 kr. általános jövedelmi pótadót, legalább 1 frt. 25 kr. községi adót, mondjuk csak 2 forintot a családja tagjai után és vannak még mi minden közszolgáltatásai, úgy, hogy neki körülbelül 40 forintja maradna, hogy abból megéljen. Ki hiszi, hogy ez a statisztika a valóságnak megfelel? Ki nem látja, hogy ezek a számok igen messze elmaradnak az igazi állapotok mögött? Hiszen Magyarország volna a civilisált világban a nyomor hazája, ha az adófizetők egyik elite-csapatának — és a III. osztályú keresetadót fizetők kétséggel kivül ilyenek — ez volna a jövedelme.

Az adókievető bizottságok a III. oszt. keresetadó alá eső jövedelmet 84,822.256 forinttal állapították meg, a pénzügyi hatóságok puhatolódzása szerint pedig ugyanazon 364.993 egyén keresete 139,208.607 frt., úgy, hogy a különbözet, a pénzügyi hatóságok véleménye szerint adózatlan jövedelem 54,386.350 frt. Mikor pedig már itt is 64% különbség mutatkozik s a mikor a pénzügyminiszteri memorandum azt állítja, hogy a pénzügyi hatóságok az adókievetés alapjául csak felét veszik a valószínű jövedelemnek, ki merné akkor azt mondani, hogy nálunk valami komoly bázisa van a III. osztályú keresetadó kivetésének? Kétségtelen dolog, hogy az adókievető bizottságok által megszabott jövedelem és a valóság között még sokkal nagyobb differentia van, mint amaz és a pénzügyi hatóságok által kipuhított keresetek között. Csak nem vagyunk olyan szegény ország, a melyben mindössze 4.487 bérlőnek, nagyiparosnak, kereskedőnek, orvosnak, ügyvédnek

van 2000 forintot meghaladó keresete. A IV. oszt. keresetadó összege 1,284.444 forint, átlagos kulcsa pedig körülbelül 2⁵/₁₀%, úgy hogy az adó 51,377.760 frt. fix fizetésnek felel meg. Már pedig olyan hivatalnok-ország csak nem vagyunk, hogy a szabad kereset összege csak körülbelül két akkora legyen, mint a fix fizetéseké. Mindezekkel pedig nem azt akartam bizonyítani, hogy a III. oszt. keresetadóra vonatkozó vallomások hamisak, ez úgy is nyilvánvaló, hanem azt, hogy téves az a felfogás, mely azt hirdeti, hogy a vallomások csak felét tagadják el a valódnak. Dehogy csak felét, nagyon sok esetben háromnegyed részénél is többet.

Tisztességes adó-bevallás nincsen tisztességes adó-kulcs nélkül s 10 percentes adókulcs nem tisztességes, az sokkal több, mint a mennyit a polgár normális időkben odaadhat a keresetéből az államnak. A hol pedig lehetetlen a tisztesség s az állam is kénytelen szemet hunyni a törvények megszegése előtt, ott csak egy mértéke van az elhatározásoknak: az önkény; ebben az esetben az adófizetők önkénye és az adó-kivető bizottságok önkénye. Ki minél többet tud eltagadni a jövedelméből, annál több chance-a van, hogy minél kevesebb adót fog fizetni. Hiszen általánosan ismeretesek az adó-kivető bizottsági kabátok, a melyek mentől rongyosabbak s a melyek hivatása, hogy mentől jobban megesésék a szive a kivető bizottságnak a szegény adófizetők. És azután meg mentül jobb viszony van a pénzügyi hatóság képviselői, illetve a bizottság tagjai és a polgárok között, ismét annál kisebb lesz az adó összege. Mindezek nagyon is ismeretes tények; hiszen nemrég egy kereskedelmi kamara is felpanaszolta, hogy mily nagy pajtáskodás folyik a III. oszt. keresetadó megállapításánál. A pénzügyminiszteri memorandum mondja, hogy: »Többször előfordul, hogy éppen az a becsületes honpolgár, a ki egész őszinteséggel egész keresetét vallja be adó alá, elviselhetetlenül sujtatik az adóval; míg azok, a kik kereseti nyereményüket el nem tudják palástolni, aránytalan könnyebbséggel esnek túl az adószolgáltatáson.« Csak egy adatot akarok felhozni mindezek mellett. Budapesten 96% a különbség a pénzügyi közegek által kipuhatolt és az adó-kivető bizottság által kiszabott jövedelmek között, annyiival nagyobb tudniillik az emennél, míg az ország egyéb részeiben csak 53% ez a különbség, a minek egyik oka két-

ségkívül az, hogy Budapesten az adó megszabására hivatott közegek még kevésbé ismerik az elébök járuló adófizetőket, mint egyébütt. Az egyes esetekben ez a differentia kétségkívül még aránytalanul nagyobb.

Ilyformán a III. oszt. keresetadó kivetése egy nagy szerencsejátékká válik, olyan szerencsejátékká, a mely minden harmadik évben nagy közbotrány mellett folyik le. A pénzügyi közegek megpróbálják az adót felcsigázni, a publicum nem enged, tüzet kiabál, deputációzik s a vége a dolognak mégis az, hogy az adó szépen emelkedik, akár változott annak tényleges alapja, akár nem.

Ha pedig valaki ilyen körülmények között arányosságot akarna keresni az egyes adófizetők adója között, azzal csak azt bizonyítaná be, hogy nemcsak a III. oszt. keresetadó kivetésének módja felől nincsen tisztában, de a mi III. oszt. keresetadónk természetét se ismeri.

A III. oszt. kereseti adót három évre vetik ki. Három éven belül annak mértékén változtatni nem lehet; azt kell fizetni akkor is, ha a jövedelem harmadára apad és akkor is, ha háromszorosára emelkedik. Kivetik pedig azt az előző három évi kereset átlaga alapján. Hát ez lehet kényelmes dolog az adókivetési statisztika szempontjából, de semmi esetre se igazságos és vagy az államot, vagy az adófizetőket károsítja meg. A három éves cyclus egyik magyarázata annak is, hogy a kivetés miért jár mindig olyan scandalummal. Ilyen időszakos kivetés mellett minden adóemelésnek az a feltételezése, hogy az állam az előző három évben becsapott, a pénzügyi közegek tehát sietnek regresszálni ezt a szegény államot s az adófizetők viszont nem akarják beismerni, hogy ők csalást követtek el. Megemlítem még, hogy a törvény szerint anomália a kivető bizottságoknak az az eljárása, hogy gyakran más-más adót rónak ki egy-egy adófizetőre a három év mindegyik esztendejére. Ez helyes volna akkor, ha az adót a remélhető jövedelem szerint kellene kivetni, de a mikor annak alapja csakis az elmúlt átlag lehet, akkor nem szabad változó tételeket föllőllítani, mert az átlag csak egy lehet.

Az adóbevallás kötelező, de azért vannak szabályok arra is, hogy mi tekintendő minimális jövedelemnek, mi tehát az a legkisebb adóösszeg, a melyet valakire kivetni lehet. A.

bevallásban azután nincs rendszeresség s a minimumok alkalmazása a rendszeres dolog, a minimumok összes igazságtalanságaival együtt. A mely minimumok semmiféle igazságtalan maximumokat ki nem zárnak.

És mennyi méltánytalanság lehet azok alkalmazásában, mennyi képtelen finomság a »kereseti nyeresemény« megállapításában. Hogy csütörtököt mondanak ezek a minimumok, a midőn valakinek többféle foglalkozása van. Micsoda lehetetlen situáció áll elő, a mikor a minimumok előfeltételei hiányzanak. Nem is szólva arról, hogy a jövedelemből megengedhető levonásokra nézve ma egészen mások az elvek, mint voltak a keresetadó-törvény szerkesztésekor. Nagyon részletesen kellene kifejteni mindezeket annak, a ki minden absurdumra külön-külön akarná felhívni a figyelmet. De hát az fölösleges dolog, úgy is nyilvánvaló, hogy annak az adónak a rendszerét gyökerestül kell felforgatni, kipusztítani.

Beismerik hivatalosan azt a nagy hibáját is a III. oszt. keresetadónak, hogy nincsen adómentes létminimuma és nincs meg benne a progressivitás elve. Az I. osztályú kereseti adó mellett nagyon érthető, ha adómentes létminimum nincs megállapítva. Hiszen ha azt akarta volna a törvényhozó, akkor első sorban az I. oszt. keresetadót kellett volna majdnem teljes egészében kilöknie. Hogy ez a hiány milyen górcsóban hiba általában, arról ma már nem kell beszélni, de hogy milyen nagy hiba az éppen a mi III. oszt. keresetadónk természete mellett, az abból tűnik ki, hogy nálunk csak az üzlet fentartásához legszorosabban szükséges kiadásokat szabad levonni a keresetből az adóbevallásnál, de a személyes kiadásokat nem szabad levonni, már pedig ezek — mint a pénzügyminiszteri memorandum is állítja — a kisebb kereseteket majdnem teljesen kimerítik. Az a kereskedő, a ki segédekert tart, az évi keresetből levonja a segédeknek kitizedt bért, de az a kereskedő, a ki egymaga segéd is, ezen a czímen nem vonhat le semmit; már pedig az ő egész keresete nem nagyobb annál az összegnél, a mely után a nagy kereskedő nem fizet adót, a szatócs ellenben igenis fizet. Ez is mutatja, hogy az adómentes létminimum hiánya milyen igazságtalanság s mily aránytalanságot is okoz a szegény ember terhére az adófizetésben.

Nem akarok szólni a progressivitás elvének hiányából származó igazságtalanságról sem. Ma már általános a felfogás, hogy az adókulcsnak progressiv módon emelkednie kell, mert a nagyobb jövedelem aránylag nagyobb adóterhet bír el, mint a kicsiny. A pénzügyminiszteri memorandum nagyon helyesen azzal is indokolja a progressiv adókulcsok szükségességét, hogy nálunk a tiszta évi jövedelem megállapításánál nem lehet levonni a keresetből a személyes kiadásokat.

Ezek a III. oszt. keresetadó legfőbb bajai, ezeken kell az adóreformnak segíteni. A reform pedig könnyű, mert ez irányban nagyon ki vannak már jegeczesedve a vélemények. Hogy e reform még milyen irányú kell, hogy legyen, arra nézve útmutatás lehet az a tény is, hogy a III. oszt. keresetadó semmiféle arányban nincsen a többi adókkal s illetve a többi keresetadókkal. Nyilvánvaló, hogy annak nem kell tekintettel lenni a II. oszt. keresetadóra, a melynek egész természete más s a mely igazában nem is adó. De valamiféle arányban kell állania az I. osztályú keresetadóval, már pedig ennek tárgyalásakor kimutattam, hogy ez az arány nincs meg. De nincsen semmiféle józan relációja a IV. oszt. keresetadóval sem. A törvényhozó úgy akarta, hogy a IV. oszt. keresetadó kulcsa alacsonyabb legyen, mint a III. osztályúé s a valóságban úgy áll a dolog, hogy a IV. oszt. keresetadó a súlyosabb. Annál sokkal nehezebb az eltitkolás, úgy hogy a ki IV. oszt. kereseti adót fizet, az megfizeti az alacsonyabb kulcsot az egész fizetése után, míg a ki III. oszt. keresetadóval tartozik, az igen jelentékenyen megcsónkitott, eltitkolt adóalap után fizeti meg a 10⁰/₀-os kulcsot. A kinek 2000 frt. fizetése van, annak a IV. oszt. keresetadója 40 frt., de a mely kereskedő vagy ügyvéd 40 frt. III. oszt. keresetadót fizet, annak a jövedelme biztosan jóval meghaladja a 2000 forintot. Ilyformán nemcsak kijátszatott a törvényhozó szándéka, de a gyakorlatban éppen az ellenkezője valósult meg annak, a mit a törvényhozó akart.

Majd ki fogom fejteni, hogy ez a tény is ugyanoly irányban jelöli meg a reform útját, mint az a másik, a melyet szintén a III. oszt. keresetadónál lehet legerősebben constátálni, az, hogy a foglalkozások, a keresetek strikt osztályozása lehetetlen. A III. oszt. keresetadó a foglalkozásokat akarja sujtani, abból származik a legtöbb vissza ssága. De

viszont ha le akar mondani arról az osztályozásról, megszűnik a jogosultsága egyáltalán. Ez a legegyszerűbb argumentum annak kimutatására, hogy a III. osztályú keresetadó absurdum. Nemcsak a vele kapcsolatos tömértelen igazságtalanság, immoralitás, végrehajthatatlanság teszi azzá: de olyan az már gyökereiben is. Ezt akartam erősebben kiemelni, azért időztem csak kevesebbet az amúgy is nagyon ismeretes egyéb abszurdítások fejtegetéseinél. Mert ez egyuttal az alapja annak is, hogy a reform-tervezetet meg lehessen ítélni.

A keresetadók között a IV. osztályú kereseti adó ellen van a legkevesebb panasz s ez mindenképen nagyon érthető. Ez az adó fix fizetésekből vonatván le, olybá jelentkezik, mintha a fizetés volna kevesebb s így a panasz mindig az, hogy a fizetés kicsiny. Azután meg ezt az adót gyakran a munkaadó fizeti a sajátjából, a nélkül, hogy azt a fizetésből levonná. Nem a legkisebb oka az elégedettségnek az, hogy a IV. oszt. keresetadó észszerű progressiv adókulcsokkal dolgozik, kezdődvén annak kulcsa 1%-nál és 6000 frt. fizetés után is 5%-kal lévén az megállapítva. S van végül még egy oka annak, hogy ez adó ellen kevesebb a panasz s ez az ok az, hogy a IV. oszt. keresetadó kivetése csöndben történik; adókulcsa nincs alávetve semmiféle okoskodásnak, de strikt módon van a törvényben előírva; az alája tartozók nagy része nem is tudja, hogy adót fizet, egy másik nagy része pedig — igen könnyen kibújik az adó alól.

A IV. oszt. keresetadó-vallomások blancettáján is ott van ez a passzus: »Eskü helyett állampolgári becsületszavammal bizonyítom, hogy a fentebbi adatokat legjobb hitem és tudomásom szerint lelkiismeretesen jegyeztem fel.« Csak-hogy ennél azt a becsületszót komolyan is lehet venni, itt lehet annak megtartását is követelni. De azért nagy tévedés volna azt hinni, hogy a IV. oszt. keresetadó valami ideális dolog, a melyhez gyanú hozzá nem férhet. Mert — eltekintve attól, hogy a gyakorlat tapasztalatai szerint könnyű az alól kibujni — a IV. oszt. keresetadó is szenved azokban a bajokban; a melyek a más adóink osztályozási rendszerével egyáltalán kapcsolatosak. A IV. osztályú keresetadó is beleütközik az I. osztályúba, a mely összeütközésnek azután gyakran az az eredménye, hogy se az I., se a IV. osztályút nem fizetik; beleütközik még gyakrabban a III. oszt. keresetadóba, a

minek még gyakran az az eredménye, hogy kibújik az adó alól vagy a III., vagy a IV. oszt. keresetadó alá tartozó jövedelem. De nemcsak ez a következménye, hanem velejár az osztályozással az is, hogy sok esetben se az egyik, se a másik adónak az elvét nem lehet keresztülvinni. Így például ki van mondva, hogy uradalmi gazdatiszteknek, ha állandó illetményeiken felül még jutalék van nekik biztosítva a gazdaság eredményéből, ezt a jutalékát a fizetéssel együtt IV. osztályú keresetadóval kell megróni. Már pedig a keresetadó-törvény elve az, hogy csak a fix fizetés után jár IV. osztályú kereseti adó, míg a változó jövedelem után III. osztályút kell fizetni, úgy hogy a pénzügyi bíróságnak az imént említett elvi határozata a törvény elvének nem felel meg. Ugyancsak ebből a szempontból kell kifogásolni azt a határozatot, hogy például a községi jegyzőknek írásbeli magánfoglalkozásából eredő jövedelme szintén IV. oszt. keresetadóval rovandó meg. Viszont maga a törvény is keresztültöri a saját elvét, a mikor az 1875: XXIX. t.-czikk 29. §-a kimondja, hogy a nem állami vagy községi szolgálatban álló ügyvédek, mérnökök és orvosok, ha nem kizárólag egy üzletnél vagy vállalatnál van alkalmazva, habár egy vagy több helyről fix évi fizetést húznak is, összes jövedelmük után III. oszt. keresetadót fizetnek. Egyáltalán száz meg százféle kombinációja lehet a gyakorlati életben a két adó elvének s a helyes adónem megválasztása gyakran igen szörszálhasogató logikát kíván meg a theoriában, a praxisban pedig a legtöbbször lehetetlen, avagy csakis merő önkény útján történik.

Egy másik nagy baj az adómentes létminimum hiánya. A keresetadó-törvény 26. §-a a 100 frt. évi fizetés után járó adót is megrovatja s nem törődik azzal, hogy a 2. és 7. §-ok szerint az állandó fizetést élvezők nagy része csak akkor tartozik a IV. oszt. keresetadó alá, ha fizetése egy-egy hónapra 40 frtnál több. Hát hiszen nem sok az az 1⁰/₀, a melyet 500 forint fizetésig az állam követel, de viszont az 500 frtig terjedő fizetés még kevesebb a megélhetésre. Azt hiszem különben is, hogy gondosabb adókivetés mellett az állam nagyon könnyen nélkülözhetné azt az adóösszeget, a mely most olyan jövedelmek után folyik be, a melyeket mint létminimumot az adófizetés alól föl kellene menteni.

A pénzügyminiszteri memorandum két kifogást emel

különösebben az adó ellen. Az egyik az, hogy az állandó illetményeknek onerosus része nem vétetik mindig megfelelő figyelembe s viszont oly onerosus kiadások, a melyek nem emésztetnek teljesen föl, az adó alól elvonatnak; a másik az, hogy némely helyeken a lakpénzekre számított rész az adó alól elvonatik, másutt e czímen levonásnak helye nincsen. E bajokon csupán a helyesebb adminisztrációval akarnak segíteni és a helyes adminisztráció kétségkívül sokat tehet, de nem tehet meg mindent.

A végeredménye az itt elmondottaknak az, hogy ha a IV. oszt. keresetadó ma tűrhetőbb is a többi adónemeknél, ha az ellen mindenféle — sokrészt nem is az adórendszerben fekvő — okokból kevesebb is a panasz, azért még sem lehet azt állítani, hogy ez az adó a nagy reformban sérthetetlenül maradhat meg, sőt nem lehet mondani azt sem, hogy egyáltalán megmaradhat. Ha helyesebb is a kulcsa, de azért osztozik a többféle adónemek által szükségkép föltételezett hibákban és sok megkárosodásra vezethet az állam oldalán is és az adófizetők oldalán is. És nem lehet mondani, hogy ez az adó elkerülheti a reformot, azért sem, mert ennek az adónak a hozadékára, ennek az adónak 1,284.444 forintjára lehet a reform után is legbiztosabban számítani. Sőt itt csak haszonnal járhat a reform az államra nézve, míg a IV. oszt. keresetadónak megkimélése pusztán csak azért, mert ellene most kevesebb a panasz, nemcsak kellemetlen szépségbeli hibát okozna a jövő adórendszer ábrázatán, de lehetetlenné tenné azt a nagy reformot is, a melyre egész mostani adózási systémánk nemcsak az adó-tudomány szempontjából, de az állami pénzügyek és az adófizetők érdekében is mulhatlanul rászorul.

DR. KOHN DÁVID.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Május.

1-én. A budapesti általános villamossági részvénytársaság által aláírásra bocsátott 8500 darab részvényt túl jegyezték.

A kolozsvári közúti vasút-részvénytársaság 325.000 frt. alaptőkével megakult.

A »Hunyady« gőzmalom-ipar részvénytársaság Nagyváradon 300.000 frt. alaptőkével megalakult. A gőzmalom 400 lóerőre van berendezve és naponként 800 mm. liszt őrlésére képes.

2-án. Az országos magyar kölcsönös biztosító szövetkezet megkezdli működését.

Az első billéi takarékpénztár-részvénytársaság megalakulása 80.000 korona részvénytőkével.

A Mechwart-féle gőzkaszáló kipróbálása Mezőberényen jól sikerült.

3-án. A Dugoselo-Nowskai vasút terve megvalósulásához közeledik. E vonal által a szlapon és a délmagyar forgalom egy nagy része Fiume felé irányíthatnék.

5-én. A budapest-terézvárosi takarékpénztár által aláírásra bocsátott 12.500 darab új részvényt túl jegyezték.

6-án. Tárgyalások a kereskedelmi miniszteriumban a székely vasutak és a Vörös-Torony és a Dimes szorosnál Romániával létesítendő vasúti csatlakozás tárgyában. A tőkét a magyar általános hitelbank szolgáltatja, a forgalmat a magyar államvasutak igazgatósága fogja ellátni. Építkezési tőke 25 millió forint, befejezés 1897-re tervezve.

A kőbányai királyserfőzde részvénytársaság részvényeire 4 millió koronát irtak alá.

Az első magyar papíripar részvénytársaság közgyűlése. Tiszta nyereség 23.248 forint, mely részben a tartalékalaphoz csatoltatik, részben pedig új számlára iratik át.

A magyar fémárú- és lámpagyár-részvénytársaság tiszta nyeresége három év alatt 4994 forint. (Részvénytőke 300.000 forint).

A nemzeti baleset és munkás-biztosítási részvénytársaság tiszta nyeresége 57.696 korona, miből 12.000 korona az életbiztosítási szak kibővítésére fordíttatik.

7-én. A Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság közgyűlése elfogadja a 33.522 forintnyi tiszta nyereséget mutató mérleget és részvényenkint 12 forint, azaz 6%-os osztalékot állapít meg.

8-án. A *Hungária magyar vajkiviteli részvénytársaság* megalakulása egy millió korona részvénytőkével.

A földmivelésügyi minisztérium a *hitbizományok*, a községi és közbirtokossági kötött forgalmú birtokoknak terület és művelési ágak szerint való részletes kimutatását közli.

10-én. Budapesten *maláta-gyár részvénytársaság* fog egy millió forint részvénytőkével alakulni.

Földvály Lajos nagybirtokos kezdeményezésére Pest megyében *hortermelési részvénytársaság* fog alakulni 13.000 darab 100 forintos részvényre elhelyezett 1.300.000 forint alaptőkével.

A *kisczell brucki vonal kiépítésére* Vas megye törvényhatósági testülete 78 000 forintot szavazott meg. Moson megye e tárgyban legközelebb fog határozni.

A *nyitrai helyi érdekű vasútvonalak építése* tárgyában tartott értekezlet a *léva-holicsi* vonal kiépítése, a tótmegyer-béliczi vonalnak Znióváráljáig terjedő meghosszabbítása és a surány-érsekújvár-komáromi vonal kiépítése mellett nyilatkozott.

11-én. A földmivelésügyi minisztérium közzéteszi az 1894. évi *termési kilátásokról* szóló jelentését.

12-én. A *magyar földhitelintézet* először engedélyez *kölcsönöket koronaértékre* szóló záloglevelekben 50 évi törlesztési kötelezettség mellett.

A *«Triesti Assicurazioni Generali részvénytársaság» közgyűlése.* Mérlege kimutatja, hogy 54,990.000 forintnyi biztosítéki alapjából több, mint 15 millió van *magyar értékpapírokból* elhelyezve. Tiszta nyeresége 812.185 forint, osztalék 120 forint aranyban vagy 300 frank részvényenként.

13-án. Az *állampénztári kimutatás január 1-től márczius végéig* 106² millió forint bevételt és 126³⁶ millió forint kiadást mutat. E kimutatás 10% millióval jobb, mint a múlt évi.

14-én. A *magyar általános hitelbank* megczáfolja a részvénytőkéjének emeléséről szóló híreket.

A *zalatölgyi vasút* ügyében a kereskedelemügyi miniszternél küldöttség tiszteleg. A miniszter a vállalatnak támogatását igéri.

16-án. A *»Lloyd magyar visszbiztosító részvénytársaság«* tiszta nyeresége 4341 forint. Az igazgatóság 250.000 forintnak lebélyegzés útján a részvénytőkéből való leírását javasolja, mi által az alaptőke 750.000 forintról 500.000 forintra leszall, a megmaradó 54.355⁸⁹ frt. pedig a tartalékalap erősítésére fordítható. A közgyűlés e javaslatokat elfogadja.

17-én. A *győr-veszprém-dombóvári vasút engedélyezése* tárgyában tárgyalások folynak a kereskedelemügyi minisztériumban. A forgalmat a magyar államvasutak igazgatósága vezetné a zónatarifa alkalmazásával.

A *kőbányai gőztéglagyár részvénytársaság* tiszta nyeresége 122.460 forint, melyből részvényenként 50 forint osztalékot fizet.

18-án. *Törvényjavaslat* némely a *magyar államvasutakon szükséges munkákat* költségeinek fedezetéről. A 2 milliót igénybe vevő munkálatokkal a győri, szabadkai, budapest-ferenczvárosi, szolnoki és hatvani állomások bővítettnek ki, a vágvölgyi vonal átalakíttatik és néhány vasuti hid kijavíttatik.

A képviselőház pénzügyi bizottsága elfogadja a 200 millió forint *államjegy részleges bevonásáról* szóló törvényjavaslatot.

A brassói bánya- és kohó részvénytársaság közgyűlése. Tiszta nyereség 374.861 frt., miből 5%-os osztalékot fizetnek.

19.-én. Budapest fő- és székváros törvényhatósága a fővárosi pénzügyintézeteket másfél milliónyi 4½%-os kölcsön nyújtása iránt pályázatra hívja fel. Az árfolyam alsó határa al pari.

Az Első magyar üveggyár-részvénytársaság rendkívüli közgyűlése telepének kiterjesztése céljából elhatározza a részvénytőkének 150.000 forintból 600.000 frtra való emelését.

20.-án. A kereskedelmi miniszter az új vasuti forgalmi szabályzat tárgyában hozott berni egyezmény tárgyalására nagy szaktanácskozmányt hívott egybe, melyen különösen jogtudósok és kereskedelmi kamarák vesznek részt.

21.-én. A főváros másfél milliónyi 4½%-os kölcsönére 46 milliót, esetleg 61 milliót ajánlottak fel. A kölcsönösszeg a bejelentések aránya szerint fog felosztatni.

A magyar fémárú- és lámpagyár-részvénytársaság elhatározza részvénytőkéjének 300.000 frtről 400.000 frtra való felemelését 1000 db. 100 ftos részvény kibocsátása által.

A kaposvár-mocsoládi h. é. vasut részvénytársaság megalakul. Részvénytőke 2,006.400 korona. A vonal öszzsel adandó át a forgalomnak.

A tőzsdetanács összes ülése a tőzsde hivatalos közlönyének átalakítását határozza el, nevezetesen elrendeli, hogy az oláh, szerb és bolgár búza ára, továbbá a rozs első és második minőség szerint külön-külön jegyeztessék. Az értéküzletben az összes ügynökök köteleztetnek, hogy a megkötött üzleteknél elért árfolyamokat naponként írásban az árfolyamot jegyző bizottságnál bejelentésük.

Az osztrák kereskedelmi miniszter a birodalmi tanácsban bejelenti az osztrák postatakarékpénztárnak a magyar kir. postatakarékpénztárral tervezett összeköttetését.

A kassa-oderbergi vasut igazgatósága jelentésében kiemeli, hogy először van azon helyzetben, hogy az egész kamatozási összeget az ezüstben megállapított alaptőkére fennálló állami biztosítás igénybevétele nélkül a bevételi többletből fedezheti.

A »Kosmos« műintézet, kő- és könyvnyomda-részvénytársaság igazgatósága 7 frtnyi = 7%-nyi osztalékot javasol. Tiszta nyereség 35.919 frt..

23.-án. A magyar gőzhajózási társaság közgyűlése a részvénytőkének 500.000 frtről 1 millió forintba való emelését határozza el 5.000 db. 100 ftos új részvény kibocsátása által.

A »Grand Hotel Royal« részvénytársaság megalakulása 1,440.000 korona részvénytőkével és elsőbbségi és jelzálogkölcsönnel. Célja szálloda és lakóház építése egy 1.825 m² területű telken az Erzsébet-körúton.

A földmivelésügyi miniszter elrendeli, hogy az eladásra kerülő famennyiségek és azok árai minden évben nyilvántartassanak és az összes adatok közzététessenek. 1894-re ily kimutatás már elkészült és a magyar fakereskedők és faiparosok országos egyesületének átnyújtatott.

26.-án. A kereskedelemügyi miniszter a monarchiánk és Oroszország közt kötendő kereskedelmi szerződést a képviselőházban benyújtja. A szerződés a legtöbb kedvezményt biztosító záradékon alapszik és az állategészségügyi viszonyokra nem terjeszkedik ki.

27.-én. *A budapesti kereskedelmi kamara a bankkérdést tárgyalja és azon pontokat, melyek a kötendő egyezményben új elvek alapján szabályozandók (a részvény- és tartalékalap nagysága, a bankkészlet elhelyezése, az értéktárolás módja és dotációja, a bank vezetője, az állami pénzkészlet elhelyezése, a privilegium időtartama) tárgyalás alá fogja bocsátani.*

28.-án. *A kőbányai gőztégla- és téglagyár közgyűlése jóváhagyja a mérleget, mely 122.460 frt. tiszta nyereséggel zárul. Osztalék részvényenként 50 frt.*

29.-én. *A szt.-endrei téglagyár-részvénytársaság igazgatósága a mérleget és az évi jelentést előterjesztette. Tiszta nyereség 31.023 forint, osztalék 10.000 frt. (5%). A gyár kibővítésére 150.000 frtot fordítanak. Az igazgatóság a részvénytőke felemelését javasolja 1.500 darab száz forintos részvény kibocsátása által.*

30.-án. *Az eszék-nasici vonal (a szlavoniai vasutak vonalrészze) a m. államvasutak igazgatósága által állami üzembe átvétetett.*

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

A munkásosztalék. Válasz dr. Mandello Gyula bírálatára.

A »Közgazdasági és Közigazgatási Szemle« május havi füzetében dr. Mandello Károly úr szíves volt »A munkásosztalék« című társadalomgazdasági tanulmányomat bírálat alá venni, a melyre nézve a következőkben bátorodom észrevételeimet megteüni.

1. Bíráló úr szerencsétlennek tartja könyvem címét, még pedig két oknál fogva. Szerinte ugyanis a munkásosztalékkéféle szófűzés a magyar nyelv szellemével ellenkezik, másrészt másra igyekszik a figyelmet terelni, mint a mit a német Gewinnbetheiligung, a franczia participation aux bénéfices jelent. Én a »munkásosztalék« szót sokkal magyarosabbnak tartom a bíráló úr által ajánlott és használt »nyereségben részesedés«-nél. Azon szófűzés, melynek mintájára a munkásosztalék készült, igen elterjedt és szokásos. Hogy egynéhány példát említsek: szófűzés, nemzetgazdaság, munkaerő, munkáskérdés, könyvnyomda, részvénytársaság, jegybank, stb., stb. E mellett a munkásosztalék sokkal jobban fejezi ki a fogalom lényegét, mint a »nyereségben részesedés« (helyesebben: nyereségben való részesedés), mert az utóbbiban nincs kifejezve az, hogy kik részesednek a nyereségben. Azt hiszem, hogy fogalomjelzők képzésénél nem arra kell törekedni, hogy az idegen kifejezés szolgálai módon lefordíttassék, hanem inkább arra, hogy a fogalom lényege kifejezésre jusson.

2. A bíráló úr nem tartja szerencsésnek könyvem bevezető részét, a melyben állítólag a munkabérről dogmatörténeti módon írok, a nélkül, hogy a kérdésbe belemélyednék. Erre nézve csak azt bátorodom megjegyezni, hogy nekem nem volt s nem is lehetett célom a munkabér kérdését dogmatörténeti módon tárgyalni, mert ha azt akartam volna, úgy erről egy, tanulmányomnál sokkal terjedelmesebb külön könyvet kellett volna írnom. A bevezetésem célja pusztán az volt, hogy egynéhány vonással vázoljam a munkáskérdés háttérét, a munkások követeléseit az »igazságos munkabér« tárgyában s utaljak arra, hogy utóbbit elméleti uton megállapítani nem lehet. Ha erre nézve Thünen-re és Mithoff-ra hivatkoztam, azért még nem lehet mondani, hogy a tárgyalás dogmatörténeti, de nem eléggé beható. Valamint két fecske még nem jelent nyarat, úgy két idézet nem jelent dogmatörténetet.

3. A bíráló úr szerencsétlennek tartja azt is, hogy azon kérdéssel foglalkoztam, vajjon a munkásnak van-e egyáltalában valamely igénye a vállalkozók nyereségének egy részére. Bármily meleg hive legyen is valaki az inductio módszernek, szerény nézetem sze-

rint, bátran megengedheti azt, hogy az inductio mellett, annak mintegy próbájaként a deductiot is alkalmazzuk. Már pedig nekem akkor, midőn a kérdést felvettem, czéлом az volt, hogy levezető uton kimutassam azt, vajjon megegyeznek-e és mennyiben a leíró módszerrel nyert eredmények az elmélet tanaival.

4. A bíráló úr határozottan téved, ha azt hiszi, hogy én a limine visszaautasítom a törvényhozás beavatkozását a munkásosztalék kérdésében. Sőt ellenkezőleg! Tanulmányom 126—127. lapján a következőket írom: »A munkásosztalékkal szemben az államnak és a törvényhozásnak is kétségtelenül meg vannak a maguk feladatai. Ha a rendszer majd általánosabbá válik, szükséges lesz, hogy a törvényhozás annak jogi természetével tüzetesebben foglalkozzék. Szükséges lesz továbbá, hogy olyan esetekben, midőn a munkásosztalék segítségével magánvállalatoknak termelési szövetkezetekké való átalakítása eszközöltetik, az állam bizonyos ellenőrzést gyakoroljon oly irányban, hogy a munkások rosszhiszemű vállalkozók által meg ne károsíttassanak. Szükséges, hogy ily esetekben állami közegek megbecsüljék a vállalat értékét s így megakadályoztassák az, hogy a munkások azt túlfizessék... Az állam feladatát fogja továbbá képezni, hogy azon esetekben, hol az elhalasztott osztalékrendszer alkalmaztatik, közegei által ellenőrzést gyakoroltasson, hogy az osztalékokból alakított alapok a munkások számára biztosíttassanak; czélszerű lesz annak kimondása, hogy csőd esetén ezen alapok a csődtőmegből kihatíttassanak, vagy ha a munkások osztalékai külön nem kezeltek, az a címen eredő követeléseik a többi követelésekkel szemben elsőbbségben részesíttessenek«. En tehát a törvényhozás közbelépését egyenesen követelem, csak két dolgot ellenzek, azt, hogy az osztalékrendszer az állami vállalatokban általánosan alkalmaztassék s azt, hogy a munkásosztalék meghonosítása az állammal szerződéses viszonyban álló, vagy az állami, megyei, illetőleg községi engedélyektől függő vállalatokra nézve kötelezővé tétessék, a mint azt Franciaországban tervezik. Nem vélek csalatkozni, ha azt hiszem, hogy ezt Mandello úr sem akarja.

5. Téves bíráló úrnak azon állítása, hogy én azon nézetben vagyok, hogy a munkásosztály csak azért ellenzi a rendszert, mert elvakulva a socialdemocratia tanaitól, meg nem elégszik a nyereségből számára kijutó részzel és folytonosan továbbra követeli majd az egész értéktöbbséget. En ezt a munkások ellenszenvének csupán *egyik* okának tartom, hisz hozzáteszem: »s az ő szemükben az osztalék mindig csak alamizsna, vagy vesztegetés színében fog feltűnni« (145. l.)

6. A bíráló úr szememre lobbantja, hogy a hazai viszonyokat és irodalmat teljesen figyelmen kívül hagytam, mindenek előtt megjegyzem, hogy a hazai irodalmat figyelembe vettem, a mennyiben Kautz Gyula és Földes Béla idevonatkozó fejtegetéseit közöltém. A Klauzál, Egan s Korizmic munkáiból vett helyek, melyekre bíráló úr »rövid kutatás után« bukkan s melyekre diadalmasan utal, nem vonatkoznak a munkásosztalék kérdésre, hanem mind azzal foglalkoznak, hogy mennyiben czélszerű az, hogy a gazdatisztek bonificatio-ban, percentuáció-ban és tantième-ben részesíttessenek. Már pedig a gazdatiszteknek a nyereségben való részesítése és a munkásosztalék között különbség van. A bíráló úr felsorol egynéhány uradalmat, hol a gazdatisztek a nyereségben részesíttetnek, de egyet

sem, hol a munkások is élveznék a nyereség egy részét. A felsorolt eseteknek egyáltalán nem tulajdonítok socialpolitikai jelentőséget, ép oly kevéssé, mint azon ipari részvénytársaságoknak, vagy bankoknak, hol az igazgatók, vagy magasabb tisztviselők tantiémet huznak.

7. A bíráló úr szerint az osztrák Steyrermühl r. t. papírgyáraiban alkalmazták a munkáosztalékokot. En ezen czéget a munkáosztalékok alkalmazó vállalatok sorában hiába kerestem. Talán összetéveszti Mandello úr a schlöglmühli papírgyárral, melyet könyvem 13. lapján a jegyzetben említettem, a melyet vizsgálódásaimból kirekesztettem, mert ott a nyereségnek kiosztásra kerülő része majd kisebb, majd nagyobb százalékban állapittatik meg. Továbbra is fentartom azon állításomat, hogy: »Ausztriában és Magyarországon nem ismerünk egyetlenegy vállalatot, melynél *igazi* munkáosztalékról lehet beszélni.«

Dr. Somogyi Manó.

Lukács György dr.: A francia közigazgatás szervezete. Budapest, 1894. 102 l.

A mikor a hazai közigazgatás reformját minden illetékes tényező szükségesnek tartja s csak az ujjaalakítás mikéntje képezheti vita tárgyát: természetesen nagyon időszerű minden oly munka, mely a külföldön érvényben álló közigazgatási jogot tünteti fel. Fokozott mértékben áll ez oly munkára, mely a közigazgatás tökélyének, sokak szemében épen a közigazgatás mintaállamának hírében álló ország jogát a maga egészében mutatja be.

Lukács az előttünk fekvő füzetben arra szorítkozik, hogy a Franciaországban jelenleg érvényben álló közigazgatási jogot adja elő, rendszeresen ugyan, de, úgyszólván, minden commentár, minden egyéni észrevétel, bírálat nélkül. Néha összehasonlítást tesz a mi közigazgatási intézményeink s a francia jog közt, de csak azért, hogy a különbséget kiemelje és nem azért, hogy itéletet mondjon.

A könyv főérdeme a rendszeresség. Kezdi alant, a községnél, folytatja a megyénél és végzi fent, a szoros értelemben vett állami közigazgatáson. Beszámol az autonóm testek megalakulásáról, tisztviselők jogköréről, azok választásának módjáról, az önkormányzat testületi szerveiről, azok jogköréről s így tovább. Különösen sok helyet szentel a községi vagyona vonatkozó jogszabályok előadásának, sorra veszi a községek bevételeit és kiadásait, a pénzkezelési szabályokat. Kiemelendőnek tartjuk még azt, hogy szerző az állami közigazgatást tárgyaló fejezetben a közigazgatási és bírói hatóságok hatásköri összeütközéseiről is megemlékezik, közölve az u. n. hatásköri viták elintézésére vonatkozólag érvényben álló szabályokat. A műhöz sem előszó, sem tartalomjegyzék nincs csatolva. x.

Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan alsó végtagállások fejlődéséről a gyermekkorban. Irta: Dr. Högyes Ferencz. Budapest 1894.

Az 1892. évi sorozási adatok szerint a magyar korona országaiban a katonai mértéket megütött s orvosilag megvizsgált egyének között minden ezer közül átlagosan 341 találtatott izületi bajok, a térd vagy láb ferdüléses alakja miatt katonai szolgálatra alkalmatlannak, mely számnak közel fele a gacsos térdre (katonaorvosi műnyelven térdslóokra), közel egyharmada pedig a lúdtalpra esik.

E szám már magában is nagyon jelentékeny, pedig csak azokat a feltűnőbb eseteket foglalja magában, midőn a ferdülés nagy foka miatt a katonai szolgálat teljesítése egyenesen ki van zárva. Sokkal gyakoribb azonban az alsó végtagoknak kisebb fokú ferdülése, melyet nem igen szokás figyelembe venni, holott az emberi test tartósságát és munkaképességét ez is nem kis mértékben csökkenti. Az emberi test, ez a mechanika törvényei szerint bámulatatos tökélyvel megalkotott gép, csak úgy működik kifogástalanul, ha szervezetében rendellenességek nem fordulnak elő. Ha valamelyik részében hibás alakulat jelentkezik, vagy több erőt kell kifejteni ugyanazon munka teljesítése alkalmával, melyet a normális szervezet könnyen végez, vagy a gép erősebben kopik, vagy mind a két hátrányos körülmény egyidejűleg érvényesül.

A testi erőfeszítést igénylő munka végzésekor különösen az alsó végtagok vétetnek erősen igénybe, a melyekre nemcsak az egész test súlya nehezül, hanem a melyek végelemzésben az izmok által különböző irányban kifejtett erőfeszítésnek is bázisát képezik. A statika törvényei szerint az egyenes végtagok hordozzák legkönnyebben s legtermészeteszerűbben testünk súlyát s minden ferdülés fokozatosan az izmoknak nagyobb erőfeszítését igényli s az alsó végtagoknak aránytalanul nagyobb megterheltetését jelenti. Világos ebből, hogy az alsó végtagok alakulása roppant fontossággal bír s az emberi test munkaképességét nagy mértékben befolyásolja s az, aki a ferdülések okait nemcsak felderíteni, hanem azokat egyszerű eszközökkel ellensúlyozni képes, közegészségügyi és közgazdasági szempontból egyaránt nagy szolgálatot tesz fölfedezésével.

Az alsó végtagok ferdülésének kérdésével az orvosi körök már régóta sokat foglalkoznak, de csak a feltűnőbb alakokkal s a ferdülést rendszeren helyi okokból, főleg az angol-kór azon hatásából magyarázzák, hogy az a csontokat egyes helyeken puhává, elferdülésre hajlandóvá teszi. Egy fiatal magyar tudós, a magyar tudom. akadémia egyik ülésén bemutatott dolgozatában, vette a kérdést először a maga egészében tudományos vizsgálat alá s kimutatta, hogy a ferdüléseket nem lehet, nem szabad locais okokból itélni meg, hanem az egész alsó végtag staticai viszonyait kell figyelembe vennünk, mert a térd- és lábferdülések szoros összefüggésben állnak egymással.

Högyes gazdag statisztikai alapon építi fel következtetését. Közel 5000, különböző korú és foglalkozású egyént vizsgált meg, főszólt fektetve természetesen a gyermekkor, hogy megfigyelhesse a fejlődés menetét s a különböző okok érvényesülését. Kutatásai valóban meglepő eredményre vezettek. A megvizsgált 5000 egyén közül csak 44.5% bir *egyenes* végtaggal (összeérő térdek, összeérő bokák), *gacsos* végtagút (összeérő térdek, szétálló bokák) 34.4%-ot talált, *donga* végtagút pedig (szétálló térdek, összeálló bokák) 21.1%-ot. Az egyenes, vagyis normális alakulat tehát felét sem teszi az összes számnak.

A mi a lábállást illeti, itt a normális a talpállás, ferdüléses ellenben a belső és külső talpszélállás, midőn a láb a belső vagy külső szélére nehezedik. Az egyenes végtagnál a talpállás is csaknem kivétel nélkül normális, vagyis talpállás volt (95.3%), ellenben a gacsos végtagnál szerző 60.6% talpállást, 35.3% belső s 5.9% külső

talpszélállást talált; a donga végtagnál pedig 48¹⁰/₁₀₀ talpállást, 34⁰/₁₀₀ belső s 17³⁰/₁₀₀ külső talpállást.

Érdekesen mutatja ki Högyes az életkor és a foglalkozás alakító hatását s az alsó végtag csontváz-szerkezetének figyelembevételével megmagyarázza, hogy miként keletkeznek a különböző végtagállások. Különösen érdekesek s gyakorlati szempontból is becsesek azok a megfigyelések, melyeket a csecsemők és kis gyermekek mozgás-műveletéről elmond s azok a módok, melyekre, mint a ferdüléses végtagállásokat megjavító eszközökre rámutat.

Megdönthetetlen statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy minden gyermek dongalábbal születik, de ez a természetes fejlődés szabálya szerint minden esetben kiegyenesedik s ha mégis megmarad, vagy az egyenes végtagállás gacsossá változik, az csakis a hibás ápolási eljárás következménye. De még a későbbi gyermekkorban is meg lehet javítani a ferdüléses alakokat a tornázás czélzerű alkalmazásával s a szerző továbbá figyelembe ajánlja, hogy a foglalkozásmód megváltoztatásánál is tekintettel kell lenni a végtag szabályos vagy szabálytalan állására s ez utóbbi esetben kerülni kell az olyan foglalkozási módot, mely az illető ferdülést a tapasztalat szerint még inkább fokozza.

Kíváncsok, hogy abban az irányban, a melyben Högyes megindult, a kutatás tovább folyjon s lehetőleg az összes tanulókról és iparos tanoncokról s sorozás alkalmával az összes hadköteles fiatal-ságról gyűjtsenek be a kérdéses adatok; a tornáztatban pedig, a mely a testi nevelés fontosságát érvényre juttató újabb irány mellett nagyobb lendületet kezd venni, tétessenek minél szakavatottabb kísérletek arra nézve, hogy az alsó végtagok különböző ferdüléseinek megjavítására mily gyakorlatok volnának legalkalmasabbak.

A kérdés nagyon fontos, megérdemli a hivatott körök teljes figyelmét s nem csekély elismerés illeti szerzőt, hogy fáradságos kutatásával és alapos, mondhatni úttörő tanulmányával oly szépen előkészítette azt a gyakorlati megoldásra.

dr.

Ueber geistige Arbeit von Dr. Emil Kraepelin. Jena, 1894.

Kraepelin, a heidelbergi egyetemen a pszichiatria tanára, a múlt év végén egy népszerű felolvasásban a *szellemi munkaképességről* rendkívül becses tanulmányt mutatott be, mely általános érdekénél fogva méltó rá, hogy e folyóirat hasábjain röviden megismertessük.

A szellemi képesség megmérése, bármily fontos volna még az állami igazgatás szempontjából is, csaknem legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik. A munkaerőt kellő pontossággal csakis az egészen egyszerű szellemi munka teljesítésénél mérhetjük meg. Mértékül a kisebb, hasonnemű egyes feladatok tömegét használhatjuk, melyet bizonyos idő alatt meg kell oldani, minő pl. az olvasás, szám- vagy szótagsorok könyvnélkül tanulása, egyjegyű számok folytatólagos összeadása, stb. Kraepelin mindezen mérőeszközökkel beható kísérleteket tett, alapul azonban csakis az utóbbit vette felolvasásában.

A kísérlet — úgymond — oly módon történik, hogy a kísérleti személy e célra nyomtatott füzetben, megszakítás nélkül, hosszabb ideig — a körülményekhez képest órákig — egymás alatt álló számjegyeket összegez. Ha az összeg eléri a százat, a százások egyszerűen elhagyandók s a maradványhoz adva, az egyesek tovább

összegeltetnek. Minden öt perczben csengettyű-jel hangzik s ekkor a kísérleti egyén a legutóbb összeadott számjegy alá egy jelet huz. A kísérlet végén könnyen meg lehet állapítani, hogy az egyes egyének 5 perczenkint hány számjegyet összegeltek.

A kísérlettel első sorban a különböző gyorsaságot lehet megmérni s e tekintetben bámulatos különbségek mutatkoznak; hasonló műveltségi fokon álló egyének között volt, a ki $2\frac{1}{2}$ -szer annyit végzett ugyanazon idő alatt, mint egy másik. A munkagyorsaság azonban ugyanazon egyénnél is a különböző feladatok szerint nagyon eltérő, pl. a ki nagyon gyorsan tud összegelni, lehet, hogy nehezen tanul könyv nélkül, vagy lassan olvas, stb.

Nagyon érdekes az a megfigyelés is, melyet Kraepelin a gyorsaságnak a gyakorlat folytán való fokozódására vonatkozólag tett. A gyorsaság a gyakorlat folytán körülbelül $1\frac{1}{2}$ -szeressel emelkedhetik, de a növekedés nem fokozatos. Az illetőnél, a kinél a maximális növekedést tapasztalta, az első kísérlettől a másodikig a munkateljesítmény 25%-kal emelkedett, a másodikától a harmadikig 15% s a harmadiktól a negyedikig csak 6%-kal. Az emelkedés határát tehát nagyon hamar el lehet érni.

A gyakorlat által szereshető képesség nagysága, úgy látszik, hogy az egyes embereknek általános tulajdonsága s a ki a gyakorlat által egyik téren hirtelen emelkedő munkagyorsaságot ér el, valószínűleg más feladatoknál épen úgy, és megfordítva. Ugyanezt látjuk a gyakorlat által elsajátított gyorsaság tartósságára nézve.

Még érdekesebbek azok az észleletek, melyeket Kraepelin az elfáradás folytán beálló munkacsökkenésre vonatkozólag tett, mely erősen ellensúlyozza a gyakorlat által szerzett gyorsaságot. A kifáradásra való hajlam lényegesen befolyásolja az egyes emberek munkateljesítményét; vannak, a kik már az első negyedórától kezdve fokozatosan hanyatlanak s jellemző, hogy az elfáradás nem mindig függ össze a munka gyorsaságával, vannak lassan dolgozó személyek, kik nagyon gyorsan fáradnak s viszont, a kik magas munkateljesítményt hozamosabb időn keresztül jelentékeny hanyatlás nélkül képesek felmutatni.

Hasonlóképen fontos tárgya a megfigyelésnek, hogy a külső és belső zavaró körülmények mennyire befolyásolják a munka gyorsaságát s hogy az egyén mily rugalmassággal bír a fáradság s egyéb zavaró körülmények hatásának kiegyenlítésére.

Nagy gyakorlati fontossággal bír a szellemi munkabírás mértékének megismerése a tanuló ifjúságnál. Kraepelin idézi Burgerstein bécsi főreáliskolai tanárnak észleletét, ki 11–13 éves gyermekekkel tett, egyszerű összeadási és szorzási feladatokkal, próbát. A gyermekeknek 5 percznyi szünetekkel négyszer kellett 10 perczig számolniok s az így eltelt 55 percz végén kitünt, hogy a munkaképesség az utolsó negyedben 40%-kal volt nagyobb, mint az elsőben, a javítások ellenben 162%-kal, a hibák 177%-kal szaporodtak. Hasonló eredményekre jutottak más megfigyelők is s az eredmény még kedvezőtlenebb lett volna, ha a közbeeső szünetek nem mérsékeltek volna a kifáradás hatását, mert a kifáradás aránylag gyorsan tűnik, míg a gyakorlat hatása hetek, sőt hónapok mulva is megmarad. Eleinte kisebb szünetek is teljes kipihenést nyújtanak, de a munka hosszabb folytatása mellett már nagyobb szünetekre van szükség, ha a munkaképesség teljes hanyatlását meg akarjuk akadályozni.

A kép — ugymond Kraepelin — melyet a rendelkezésre álló tapasztalatok alapján az iskolás gyermekek állapotáról festhetünk, kétségbeejtő. Minthogy 12 éves gyermekeknél már egy egyszerű munka alig negyed óra múlva a kifradás első jeleit mutatja: több órai s csak egészen rövid szünetekkel megszakított oktatásnak mihamar a teljes szellemi kimerüléshez kell vezetnie. A figyelem megfeszítése nagyon hosszú ideig tart, a pihenési szünetek pedig sokkal rövidebbek, semmint távolról is elégségesek volnának az egészséges munkaképesség fentartására. Ép e miatt Kraepelin a figyelemtelenséget, miut a jóságos természet által a serdülő ifjuság javára adott biztonsági szelepet tekinti. Megezáfolhatatlanul bebizonyítotttnak látja, hogy az ifjuság szükségkép szellemi sorvadásba esnék, ha az előirt órák mindenikében legalább 40 perczig volna kénytelen feszült figyelemmel dolgozni. Az oktatás mai kiterjelésénél — mondja tovább — az unalmas tanítók egyenesen szükségesek. Ha valamennyi tanító értené a módját, hogy kell a tárgy iránt érdeket költeni s azt ébren tartani, akkor a gyermekek a gyorsan beálló elfradás daczára tartós szellemi erőfeszítésre kényszerítetténeek, melynek be sem tudjuk látni következményeit.

Hogy a szellemi tulterheltetést megakadályozzák, ujabban a figyelemfárasztóbb tantárgyak közé, mintegy ellensúlyozásul, tornát, kézi ügyességeket, éneket és rajtot szurtak közbe. Kraepelin bár teljesen méltányolja a testi gyakorlatok becsét az egyéniség kiképzésében, határozottan hibásnak állítja azt a felfogást, hogy a testi erőfeszítések bármiképen czélszerű előkészítői lennének a szellemi munkának. Az értekező személyes vezetése alatt végrehajtott kísérletek mutatják, hogy egyszerű egy-két órai séta felnőtteknél, a szellemi munkaképességet legalább is oly mértékben leszállítja, mint körülbelül egy órai összegeles.

A fáradság megszüntetésére legjobb eszköz az álom. Az agyvelő működése minél teljesebben szünetel, annál gyorsabb és teljesebb a megújulás. Kísérletek mutatják, hogy a kipihenés akkor legteljesebb, ha elalvás után azonnal mély álom lepi meg az embert. A ki ellenben nehezen alszik el, álma általában ritkán mély, de reggel felé aránylag mélyen alszik s ébredéskor is fáradt, nincs jól kinyugodva. Világos ebből, hogy mily fontossága van az álomnak a szellemi munkával foglalkozó embereknek s még inkább a serdülő ifjuságnál, minthogy a fiatal agyvelő könnyebben fárad s így sokkal több álomra van szüksége. A különböző egyéneknek, különböző tartamú álomra van szükségük, a mi nagy mértékben függ az álom mélységétől is.

Kiterjeszkedik Kraepelin a táplálkozás hatására is s értekezése végén összefoglalva az eredményeket hangsúlyozza, hogy gyermekeink a mai tanrendszer következtében szellemi és testi fejlődésük tekintetében nagy veszélynek vannak kitéve. Határozottan követeli az iskolai munkaidő leszállítását, ki nem fáradt éber figyelem mellett fél annyi idő alatt többet és jobbat lehet producálni, mint fokozódó kimerülés mellett két annyi idő alatt. Arra kell tehát törekedni, hogy a gyermekek szellemi frissesége fentartassék, e czélból főleg a fiatalabb gyermekeknél a tanórát meg kell rövidíteni. A házi feladatokat lehetőleg korlátozni kell, a legnagyobb bűn, ha ezekkel annyira terhelik a tanulókat, hogy álomra sem marad elég idejük.

Kraepelin a leghatározotabban elítéli az emlékezetnek túlságos megterhelését, mert a gépileg elsajátított s meg nem emésztett tananyag nemcsak hogy teljesen értéktelen, hanem egyenesen akadály a magasabb szellemi kiképeztetésnek; s épen a könyv nélkül tanulásnak mellőzésében vagy megszorításában látja a legfőbb eszközt a tanulási idő leszállítására. De ajánlja azonkívül a tanulóknak munkaképesség szerinti csoportosítását is, mert a különböző képességű gyermekek együttes oktatása végtelen sok hiábavaló időpazarlással s így a tanórák számának szükségképeni szaporításával jár.

Az értekezés lendületes szavakkal ecseteli az egyre nagyobb feladatokat melyek az iskolára várnak, hogy a kornak és a mai élet követelményeinek megfelelő erőteljes nemzedéket neveljen. a.—a.

Wolf H. W.: Les banques populaires au point de vue coopératif. Conférence faite au VIe congrès des banques populaires françaises tenu à Bordeaux en 1894. Bordeaux, 1894.

A szövetkezés eszméjének népszerűsítésére célzó kis füzetnek sajátzerű jelleget kölcsönöz az a körülmény, hogy szerzője, helyesebben a felolvasó, angol ember s a hely, hol a felolvasás történt, a francia népbankok összejövetelének helye. Sem a szigetország, sem a francia föld nem hazája a szövetkezés elvén alapuló hitelintézeteknek: a francziák a kezdet nehézségein alig vannak túl s ép azért követnek el mindent, hogy az eszmét népszerűsítsék. Wolff, ki erre a feladatra ezuttal vállalkozott, nem hazája intézményeiből, hanem a külföldön s nevezetesen Németországban és Olaszországban tett tanulmányutjaiból meríti tapasztalatait. Innét aztán az a különös látvány, hogy egy angol szakember francia társaság előtt a neuwiedi apostol, a német Raiffeisen alkotását magasztalja szinte az égig s nem legyezi másban a két szomszéd nemzet feltékenységének szellemét, mint abban a figyelemztetésben, melyet a francia tőkének ad, hogy a keleti Poroszországban a lengyelek által felállított, a német telepítések ellen irányuló hitelszövetkezetek elégtelen erőit gazdagítsák.

Wolff, ki a füzet végén nagy önmegelégedéssel beszél el a hazája földjén folytatott agitációjának eredményét, a korlátlan felelősség mellett alakuló szövetkezetek és pedig a Raiffeisen-féle minta hive. Nagyon találóan jellemzi a Raiffeisen-féle pénztárak feltétlen előnyeit a falvakban, hol azok hasonszőrű embereket, egymást tetőtől talpig ismerő, ellenőrző kis-gazdákat kötnek össze. Itt, de csakis itt működik kifogástalanul a szövetkezés azon szoros alakja, melyet a neuwiedi apostol megteremtett. S abban csak igazat adhatunk az értekezőnek, hogy a szövetkezés nevelő hatását, a pillanatnyi gazdasági célzt, a hitelszerzést messze meghaladó erkölcsi feladatot az ily szövetkezés képes legjobban megoldani. E szempontból azonban a korlátlan felelősség nem képezi a lényegét, mint azt értekező hiszi, ki ép e jelleg hiánya miatt kicsinyli (a 15 lapon) a hazai pest-megyei szövetkezetek szerepét. Megnehezíteni ily intézmények keletkezését ennek a különben sok előnnyel járó elvnek kierőszakolása által szerintünk nem volna célszerű: épp erkölcsi czállal bíró intézménynél kell szem előtt tartani, hogy újításokat mindig az emberek nevelésén, szoktatásán kell kezdeni. Ugyanez okból nem helyeselhetjük Wolffnak a központi intézetekkel szemben egész általánosságban táplált ellenszenvét sem.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A *Revue d'économie politique* februári számában *Mongin* tanár »*De la réforme des caisses d'épargne*« cím alatt a francia takarékpénztárak ügyeivel foglalkozik.

A francia takarékpénztárakat jelenleg az állam vezeti, az összes vidéki intézetek csak mintegy fiókjai a Caisse des dépôts et consignations-nak, hová a betéteket beküldik; ezen központi intézet feladata a pénz gyümölcsöztetése, a kamatok fizetése, a betéteknek készentartása felmondás esetére. Az állam szerepe kezdetben nem állott másból, mint az alapszabályok megerősítéséből, majd a közönység bizalmának emelése céljából kénytelen volt némely intézetnek szolgálatait felajánlani s midőn működése sikerrel járt, majdnem valannyi takarékpénztár igénybevette segítségét. Az állami kezelés alatt az intézetek száma rohamosan növekedett és így csak a közkivánságnak tett eleget a törvényhozás, midőn az állami kezelést törvényben kötelezőnek mondotta ki.

Nehéz feladat hárult ezzel az állami igazgatásra, melyet a Caisse des dépôts képviselt: a betétek oly elhelyezésének feladata, mely magas kamatot biztosít s e mellett gondoskodnia kellett arról, hogy visszafizetések követelése esetén kellő mennyiségű pénz álljon rendelkezésre a nélkül, hogy a tőkepiacz megzavartatnék. A Caisse des dépôts kénytelen volt a betéteket majdnem kizárólag állami papirokba fektetni; első sorban folyószámlát nyitott a kincstár számára, a mely 1883-ban 959 millió francot ért el, 1887. óta azonban törvényes maximum állapított meg, 100 millió a helyi takarékpénztáraknál és 150 millió a nemzeti takarékpénztárnál, a fenmaradó összeg pedig állami járadékkötvényekben helyeztetett el. Az elhelyezés e módja kétségtelenül megkönnyítette a betétek mozgósítását visszafizetések követelésének esetére, de növelte az állami befolyást a takarékpénztáraknál és ezek sorsát szorosan egybefűzte az állami pénzügyek, a francia államhitel, a járadékarfolyam sorsával.

Sokáig nem hallatszott semmi kifogás az intézmény illetén berendezése ellen; a törvényhozást sem aggasztotta a takarékpénztárakba befolyó összegek nagysága, sőt egy könyvre eső betétek maximumát 1000 francról 2000-re emelni is jónak találták, 1881-ben pedig felállították a nemzeti, vagyis postatakarékpénztárt, mely hivatva lön a takarékpénztári intézménynek a legfélreesebb helyeken való meghonosítására.

Ujabbán azonban lényegesen megváltozott a helyzet: az állam is érezte már a nagy pénzügyi felelősséget, melyet magára vállalt s melynek súlya napról-napra növekszik, a betevőknek sem tetszett az, hogy a kamat folyton leszállittatik és így napirendre került a kérdés, nem volna-e ajánlatos a takarékpénztáraknak esetleg gyökeres reformja. Különösen az olasz takarékpénztárak példája csalogatott utánzásra, melyek minden állami befolyástól menten teljes autonóm igazgatással bírnak. Az irodalom is a szabadság mellett harczol, ezt hangoztatta már 10 év előtt Léon Say és ujabbán Rostand, a marseillei takarékpénztár igazgatója s ehhez csatlakozik a törvényhozás felhőgása. A parlament hosszabb tanácskozás után el is fogadott egy reformjavaslatot, mely tárgyalás céljából most a senatus előtt fekszik.

A takarékpénztárak jelenlegi szervezete tényleg számos veszélyt rejt magában az államra nézve. Az állam pénzügyi felelőssége nagy, oly horderejű, milyent egy bank sem vállalna magára. Mert melyik bank fogadna el látra fizetendő betéteket s kötelezné magát a melletti még oly magas kamatok fizetésére? A bankok az ilyen magas betéteket korlátozzák az által, hogy vagy igen alacsony, vagy általában semmiféle kamatot nem fizetnek érte. Az állam pedig 8 millió betevőnek bankárja, kik 3800 millió francot fizetnek érte s pár nap alatt kérhetik a visszafizetést; azonkívül növekedik a veszély a járadékokban való elhelyezés által, melyek kritikus pillanatokban egészen elárasszák a tőzsdét. Nagyon kevés kell pedig ahhoz, hogy a betevők megijedjenek esetleg valamely félreértett jelenségtől és tömegesen követeljék vissza pénzüket. Már békés időben, 1893-ban is alkalma volt meggyőződni a Caisse des dépôtsnak, mily terhes felelősséget vett magára, a midőn pár hét alatt 200 millió francot kellett mozgósítania s még milyen nagy lesz a veszély, ha tényleg valamely komolyabb válság állana be.

1881-ben a törvényhozás a Caisse d. d. feladatának megkönnyítésére törvénybe foglalta azon felmentő záradékot, hogy válságok esetén az állam egy-egy könyvre kéthetenként nem köteles 50 francnál többet kifizetni. De ez még mindig igen jelentéktelen könnyítés, mert így is roppant összegeket vesz igénybe a kifizetés, az első hónapban mintegy 477 milliót, a másodikban 369, a harmadikban 345 milliót. És tennie kellene ezt az államnak éppen azon időkben, a midőn az államhitel meginog, midőn az állam összes bevételi forrásaira és a rendelkezésére álló anyagi erőre legnagyobb mértékben rá van utalva.

Ily aggodalmak merülnek fel a jelenleg életben levő kezelés iránt; ez aggodalmak, ha alaposak is, de bizonyára túlzottak. Már a zavartalan béke idejében szerzett tapasztalatok mutatták, hogy az ok nélkül támadt run-okat a takarékpénztárak fényesen kiállották, különben is a betevők zöme elejétől kezdve nagy bizalommal viseltetett az állami kezelés iránt és zavaros időkben is benhagyták a pénztárakban betéteiket és a takarékpénztár fizetési készségével igazolta mindig e bizalmat. A tőzsdén sem okozott mindeddig zavart a járadékok eladása nagyobb mennyiségben; kismérvű, rövidebb tartamú baisse után újra visszatért a járadék régi magasságára. Mindazonáltal kétségtelenül beállhatnak oly válságos idők, midőn az állam egyáltalán képtelen a betevőkkel szemben elvállalt kötelezettségeinek teljesítésére; de ezen válságok esetén a polgárok érdekei nem óvhatók meg úgy, mint normális időkben és a közvélemény is elnézéssel viseltetik ily végszükség alkalmával a kormány iránt, mintegy viszonzásul annak a normális időkben teljesített szolgálataiért. S azonkívül nem csekély becse van az 1881-iki megszorító záradéknak, mert a mult nem igazolta a már előbb említett számítások helyességét. Az 1870-iki katasztrófa alkalmával július 16-ika és szeptember 3-ika közti időszakban a párisi takarékpénztárból annak 250.000 betevője közül csupán 9.769 vett ki 7,754 000 francot, az 54 milliót tevő összbetétből. A takarékpénztár iránti bizalom tehát még háborus időben sem ingott meg erősen.

De az állam érdekeit fenyegető veszélyen kívül még más érveket is hoznak fel a jelenlegi rendszer ellen. A takarékpénztárak nagy feladatai vannak a helyi érdekek fejlesztése és a munkáskérdések

megoldása terén. így: kölcsönök adása városoknak, megyéknek, kis-kereskedőknek, kisiparosoknak és földmivelőknek. Elősegíthetnek kölcsönökkel a phylloxera által elpusztított szőlőterületek helyreállítását, munkáslakások építését, stb. Ezen program végrehajtása azonban a jelen kezelés mellett lehetetlen, mert a központosítás folytán ki van zárva a helyi érdekek érvényesíthetése és felhasználása a begyűlt összegnek éppen azok javára, a kik azt összehordták. Jelenleg a tőkék csak látszólag egyesíttetnek, mert az összeg csak addig képez egy tömeget, a míg a központi pénztárban marad, de csakhamar igen sok kézben folyik szét, azokéba, kik kötvényeiket a börzén a takarékpénztárnak eladták. Így a cooperatio előnyei, melyeket a takarékpénztár nyújthatna. semmivé lesznek.

Viszont a betevők érdekei sem sértetnének a betétek változatos elhelyezése által. A département-oknak, városoknak adott kölcsönök, az óvatosan alkalmazott jelzáloghitel nem kevésbé biztos befektetési mód, mint az állampapírok vásárlása. A biztosító társaságok is különböző módon helyezik el tartalékaikat, hasonlóképen az olasz takarékpénztárak, melyek az általános pénzügyi zilatság közepette szilárdan megállották helyüket. Továbbá valószínű, hogy az elhelyezés nagyobb szabadsága mellett magasabb kamat biztosítható a betevőknek, mint jelenleg, midőn a járadékok mind magasabb árfolyamon vásároltatnak és így a kamat is folyton csökken. Felmerülhet a gyanu is, hogy a jelen kezelés első sorban az állam érdekeinek szolgál, midőn a gyakori vásárlások a járadék árfolyamát emelik. Felhozzák végre, hogy jelenleg a takarékpénztárak vezetői teljes tételeuségre vannak kárhoztatva, tehetségeiket, tapasztalataikat nem értékesíthetik az intézetek érdekében, az egyöntetű, szorosan körülírt kezelés elnyomja náluk az egyéni kezdeményezést, míg nagyobb szabadság mellett érvényre juttathatnák a tevékenységüket az intézetek hasznára.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy teljes szakítás az eddigi rendszerrel, szabadság megadása a takarékpénztáraknak nehezen volna megvalósítható, mert az intézményt sok kötelék fűzi az államhoz és a betevők nagy bizalommal viseltettek az állam irányában. Valamint szükségesnek látszik érintetlenül hagyni a postatakarékpénztárt, mert ez fontos és oly különleges szolgálatokat tesz, melyeket a helyi takarékpénztárak nem teljesíthetnek. Továbbá fentartandó volna a jelenlegi rendszer az ugynevezett megyei takarékpénztáraknál, melyek a megyék támogatásával létesültek, élükön a polgármesterrel és a megyei tanács által kinevezett igazgatókkal. 1892-ben 541 francia takarékpénztár közül 458 volt ilyen, 55, mely teljesen független volt a megyei hatóságoktól és a többi 28-nál e kettőből vegyített rendszer uralkodott. Így a reform csupán kis térre szorulna.

A szabadság rendszere kétféle reformnak szolgálhat alapjául: 1. a független takarékpénztáraknak nagyobb mérvű kezdeményezés engedésének, 2. a takarékpénztár saját vagyonának szabad elhelyezéseinek.

1. A megyétől független takarékpénztárakra nézve sem volna kedvező a teljes szabadság megadása, mert a betevők bizalma az állam iránt képezi a takarékpénztárak iránti bizalom alapját. A teljes szabadság rendszerének életbeléptetése tehát megingatná az intézmény iránti bizalmat és azért káros következmények kikerülése céljából ajánlatos egyelőre az igazgatók szabad intézkedési jogát a

betétek egy részére, legfeljebb egy negyedére korlátozni. Igaz, hogy ez csekély mérvű reform, szemben a nagy mozgalommal, mely ez irányban megindult, de kezdetnek elég és így módja nyílik, ha az újítás kedvező eredményekre vezet, a teljes szabadságra való áttérésnek. Sőt valószínű, hogy ha ezen új kezelési rendszernek előnyei kitűnnek, a megyei takarékpénztárak is igyekezni fognak lerázni magukról a megyei gyámkodás nyűgét és lassankint át fognak alakulni független takarékpénztárakká.

A parlament azonban 1892-ben és 1893-ban a törvényjavaslat 12. §-át, mely az előbbieken ismertetett elvet tartalmazta, nagy többséggel elvetette. Az állam és takarékpénztárak érdekeinek megóvásával indokolta ezt, mert ugymond, ha az új kezelés következtében a bizalom néhány takarékpénztárral szemben meginog, a bizalmatlanság lassankint áterjed több és több intézetre, végre magára az egész intézményre. A takarékpénztárak többsége maga sem kívánja a reformot. Az egyéni kezdeményező tehetségeknek a törvényhozás másképen is nyújt módot az érvényesülésre. A földmivelők és az alsóbb osztályok hitelszükségletének kielégítésére létesíthetők különleges intézetek, míg a takarékpénztárak eredeti rendeltetésüknek, a kisebb betétek veszélytelen és gyümölcsöző elhelyezésének továbbra is megtartandók.

2. A takarékpénztár saját vagyonának szabad elhelyezése. Ezt sokan veszélyesnek tartják, a mennyiben attól félnek, hogy az igazgatók gyakorta helyi befolyásoknak kényszerülnek engedni és kevésbé megbízható feleknek is adnának kölcsönöket, így pl. munkásházak építésére. Ezen aggodalommal szemben a takarékpénztárak congressusa 1890-ben azon kívánságnak adott kifejezést, hogy az elhelyezésben nagyobb szabadság adassék meg. A kamarák méltányolták e kívánságot, csak bizonyos megszorításokat követeltek, így a munkásházak építésére kölcsön csupán ministeri jóváhagyás után adható, sem franczia, sem idegen váltóra kölcsön nem adandó, stb.

A teljes szabadság rendszere nem tudott diadalra jutni a kamarákban, mindazonáltal számos intézkedést javasoltak az irányban, hogy az állam felelőssége csökkentessék és a kisebb betevők számára bizonyos előnyök biztosíttassanak. Első sorban ezental nem csupán járadékkötvényeket fognak vásárolni, hanem más biztos papirokat is, váltótárczát fognak létesíteni, de kizárólag francia váltókból. A járadékkötvények azonban a jövőben is kétségtelenül nevezetes részt fogják képezni az elhelyezésnek. A kisebb betétek nagyobb kamatban részesíttetnek, mi azonban munkaszaporítással, tehát a kezelési költség növekedésével fog járni. Továbbá le akarják szállítani a betéti összeg jelenlegi maximumát, mely 1881 óta van érvényben és 2000 francot tesz. Mindazonáltal ez igen kényes dolog, mert 1000 francra egyszerre leszállani, mintegy 1 milliárd készpénzzé változtatását tenné szükségessé és ez különben is ellenkeznék a takarékpénztárak ama hivatásával, hogy a kisiparosnak és a földmivelőnek lehetségessé tegyék időleges tartalék képzését, melyek gyakran meghaladják az 1000 francot. Azért 1500 franc maximumban állapodtak meg, a betevőknek halasztást engedvén magasabb betéteiknek e határig való leszállítására. Ez utóbbit azonkívül úgy szándékoznak elősegíteni, hogy megkönyítik nekik járadékkötvények megszerzését. Betéteiknek megfelelő értékű papirokat ajánlanak a borzei áron alul, megakadályozván lebélyegzés által a papirok újból rögtön

eladását. De ez a módszer számos visszaélést idézne elő, a kedvezményes ár üzérkedésre csábítana, a senátus, belátván ezt, nem fogadta el a tervet.

A képviselőház ezenkívül javaslatot tett a betevők bizonyos osztályának kirekesztésére. Kereskedőknél szokás volt eddig ugyanis, hogy családjuk több tagja nevére könyveket váltottak, melyek összegbetétei nevezetes összegeket képviseltek és e tartalékokat folvószámla gyanánt használták. A folytonos kivéssel és betevéssel oly kezelési terhet róttak a takarékpénztárra, mely ezt meg nem illeti és a bankok versenytársává tették az intézetet. A képviselőház ennek elhárítására kimondotta, hogy az összes befizetések évente 1500 francot meg nem haladhatnak és 15 napon belül 300 francnál többre nem mehetnek. A senátus azonban csak az első megszorítást fogadta el.

A ciklikiró fölöslegesnek tartja ez intézkedést, mert ez a takarékpénztárra csak munkaszaporítást ró, a veszély pedig, melyet elhárítani akar, nem jelentős, mert e kereskedői folyószámlák aránylag csekély részét képezik az összes betéteknek és a betétek szaporodása általában nem oly rohamos, hogy ok volna az ilyenmű befizetések kizárására.

Mint láthatjuk, alapiában véve kevés változtatás történik a takarékpénztári intézmény körül és a szabadabb felfogás nem nagyon jut érvényre. Az állam megmarad abban a szerepben, melyet eddig vitt a felelősség terhével egyetemben, melyet a csekély horderejű újítások alig fognak mérsékelni. De nem is ajánlatos megbolygatni a régi, kipróbált rendszert, midőn azt semmi közeli veszély nem fenyegeti.

Az »*Economic Journal*« márcziusi számában *Higg H.* a feles bérleti rendszerrel foglalkozik »*Métayage in Western France*« cím alatt.

A régibb angol és francia nemzetgazdasági irodalom nem épen előnyösen emlékezik meg a feles bérletről. Ugy Teissier abbé, Mirabeau, Turgot, Hyppolite Passy, mint Young, Mac Culoch, Jones kárhoztatják a gazdálkodás ezen módját, csupán J. S. Mill helyesli. Ujabbán mindazonáltal azon eszmével foglalkoznak, hogy a métayaget Angliában meghonosítsák. Rogers Thorold tanúsága szerint e rendszer már alkalmazásban volt régebben Angliában, noha szerinte ez abban állott, hogy a bérlő bizonyos megállapított pénz- vagy terménymennyiséget szolgáltatott be a földes úrnak a bérben birt föld használatáért, míg a métayage abban áll, hogy a bérlő nem bizonyos előre megállapított mennyiséget, hanem a termés bizonyos meghatározott részét fizeti haszonbér gyanánt.

A »métayage« római eredete iránt nézeteltérés uralkodik, de kifejlődése időpontja és színhelye egybeesik a római jog tanításának felújítása idejével és színhelyével. Ezen időtől, vagyis a XIV-ik századtól a mult század végéig folytonos alkalmazásban volt Franciaországban a feles bérlet. A forradalom után a papi javak elkobása és a kiűzöttek birtokainak eladása következtében a kisbirtokok száma hirtelen nagyon megnövekedett, a feles bérlőké pedig megfogyott. Legujabbán azonban újra nagy kiterjedést vett e rendszer, mint ezt az 1886-iki francia mezőgazdasági statisztikából vett adatok bizonyítják. Volt ugyanis 1882-ben:

4,324.917 a tulajdonos által művelt birtok átlag .	4.8 hekt. terjedelemmel	= 19,830.089 hekt.
347.858 felesbérlet átlag . . . 13.04 »	»	= 4,589.322 »
749.559 bérlet átlag . . . 11.94 »	»	= 8,953.118 »
össz. 5,422.334 birtok		32,372.529 hekt.

Tehát Franciaország művelhető területének $\frac{1}{7}$ része feles bérlet tárgya volt. A 87 département közül csupán a szajnaiban nem találunk egy ily bérletet sem miután 12.030 birtokkal szemben, melyet a gazda maga művel, csupán 266 közönséges bérletre adott birtok volt. Míg ellenben igen elterjedt a feles bérlet Közép- és Dél-Franciaországban, nyugaton Mayenne-départementben.

A métayage alapjában véve a bérlet oly neme, melynél a bérlő szolgáltatja a munkát és a szerszámokat, a földbirtokos pedig az ingatlanokat: földet, épületeket, stb. mindketten együtt az állatállományt, azután a termelvényeken osztozkodnak. Az osztozkodási arány a birtok minősége szerint eltérő. A bérleti szerződések részletei vidékek szerint változnak, de legnagyobb részt a helyi szokások irányadók, melyek jelenleg a »Recueil des usages ruraux de l'arrondissement«-ben foglalvák. E könyvecske általános intézkedéseket tartalmaz majd minden előfordulható feles bérleti kérdésekben, a gazdasági kezelés, a művelésmód tekintetében. E szokásjogi szabályokat 1858-ban adta ki egy bizottság, mely a laval-i mezőgazdasági társaság kiküldöttjeiből, békebirákból, jegyzőkből, ügyészekből és szakértőkből alakult és e könyvecske bíróságilag elismertettet a helyi szokásjog irányadó gyűjteményének, de csak akkor van kötelező ereje, ha a bérleti szerződés nem foglal magában ellenkező intézkedéseket.

A métayage tehát mezőgazdasági részes vállalat, melynél elég tétetik azon követelménynek, hogy a tagok a nyereségben és veszteségben egyaránt osztozkodjanak. Magán viseli ezen rendszernek ugy előnyeit, mint hátrányait. Smith Ádám főleg azt hozta fel e bérleti mód ellen, hogy a métayernek nincs érdeke saját tőkéjét a földbe fektetni, mert a birtokos, ki semmit sem költött a birtokra, a termelés felét kapja, e szolgáltatás tehát visszatartóztatja a bérlőt a befektetésektől. E kifogás nem illetheti a mai feles gazdaságot, ha mindkét fél egyenlő tőkerészséssel járul a befektetésekhez. A bérlő mindig az óvatosabb a kettő közül s ha ő nyereségesnek tart valamely befektetést, nem kerül fáradságába a birtokost erről meggyőzni és hasonló összegű hozzájárulásra bírni. Sőt a métayage utján könnyebben létesíthetők és terjeszthetők a földművelés terén a javítások, mert ha a birtokos maga kezeli földjét és kísérletez, ez nem csábít utánzásra, míg ha ezt a feles bérlővel együtt teszi, már követésre talál a többi birtokos és bérlő részéről. E tekintetben számos helyen üdvös eredmény észlelhető. A köztársasági uralom óta az arisztokraták a közszolgáltatott birtokaikra visszavonulni kényszerülvén, többet foglalkoznak a gazdasággal, szakismereteikkel járulnak a feles bérlő munkájához. Viszont ezekről elmondhatni Teissier abbéval szemben, hogy kifogástalan a becsületük.

Felhozzák továbbá a métayage ellen, hogy a bérlő fogyasztása és a termésnek a birtokossal való megfelezése felemésztí az egész hozadékot s így neki az esetleges áremelkedés hasznát nem hoz. Ezzel szemben áll a métayer azon előnye a közönséges bérlő felett, hogy a termékek áremelkedése esetén sem növekszik megterhelhetése, míg a bérlőktől ilyenkor magasabb bért kérnek. Hasonlóképen nem érzik a feles bérlő a bimetalismus által okozott árokat, mert termésének aránylag csekély része jut a piacra és így kevesebb is a vesztesége. Innen van, hogy Mayenne-ban mind több bérlő feles bérlővé lesz.

Kétséges azonban, vajjon a métayage meghonosítható-e eredményre Angliában, hol nagy bérletekhez és nagy tőkével bíró bérlőkhöz vannak szokva s a hol az abszintismus oly erősen ki van fejlődve. Valószínű, hogy sem a birtokok, sem a bérlő nem fogadná szívesen ez intézmény átültetését, az elsőnek az ellenőrzéssel való bajlódás és a jövedelem bizonytalansága ellen volna kifogása, a másodiknak pedig az ellen, hogy gazdálkodásába beleavatkozzanak. Hasonlóképen akadályokat gördítene az angol talajnak és éghajlatnak az olasz és francia földtől eltérő volta és végre az angol társadalmi viszonyok. Mindazonáltal, ha az angol bérlők állapota meg nem javul, ha a birtokokosok továbbra is, bérlők hiányában, hivatalnokokat kénytelenek alkalmazni, kiknek érdeklődését jutalmazásokkal kell előmozdítani, akkor mégis meg fogják kísértetni a métayage átültetését. Már a valuta problémája is a természetben való szolgáltatásokra utal. Bizonyos, az eltérő viszonyokhoz alkalmazott változtatásokkal átültetve az intézményt, hasonló körülmények között a franciaországiakhoz hasonló eredmények volnának elérhetők Angliában is. Azonkívül ez újítás megjavítaná a társadalmi viszonyt a birtokokosok és bérlők között és lassankint egy kisbirtokos osztály képződésére vezethetne.

A cikkíró függelékül egy Laval közelében fekvő feles bérlet részletes leírását és gazdasági számláját közli.

A »*Journal des Économistes*« márcziusi és áprilisi számaiban *Combes de Lestrale* »*La crise en Sicile*« czím alatt a legutóbbi szicíliai zavargások okait kutatja, vajjon azokat socialista összeesküvés idézte-e elő, melyre a nagybirtokosok türhetetlen zsarnoksága készítette a parasztokat, vagy mélyebb oka van-e azoknak, nevezetesen igaz-e, hogy a jelenlegi szicíliai gazdasági viszonyok a megélést lehetetlenné teszik?

A socialista összeesküvés gyanuja első sorban onnan eredt, hogy Felice cataniai képviselőről és társairól azt a hírt terjesztették, hogy ők lázították fel a népet, mely vád alól azonban a palermói törvényszék Felicet felmentette; másodsorban a kormány rendszabályaiból következtetett erre a közvélemény. Jelenleg azonban már kétségelátnak vehető, hogy a lázadás nem socialista összeesküvésből eredt.

De nem is a földbirtokosok ellen irányult a mozgalom, mint állították. A tömeg az adók eltörlését hangoztatta és az adóhivatalokat, az adószedő házáat és a polgármesteri hivaltal égette fel és rombolta le. Hisz a földbirtokosok sorsa sem kielégítő, nekik is van panaszra elég okuk. A közös baj három főforrásra vezethető vissza: először is az általános gazdasági pangásra, másodsorban a kormány mulasztásaira és harmadszor azon rendszerre, mely szerint Olaszország Szcíliát igazgatja.

A nagybirtokosok jövedelme lényegesen megcsappant, részben a szükséges javítások elmulasztása, részben a gabona és szőlő árában beallott csökkenés folytán. A gabonánál a csökkenést az amerikai versenynek szokták tulajdonítani, de ez ellen sikeresen küzdhetne Szcília, ha közlekedési viszonyai és gabonájának minősége megfelelőbb volna. De az úthálózat hiányossága megnehezíti a különböző termésű vidékek között a kiegyenlítést és míg egy helyen bőségben van gabona, a másikon, főleg a primitív gazdaság folytán, hiány tapasztalható, melyet azután az amerikai bevétel tölt ki. A tiszta-

ságra sem nagyon ügyelnek és azért a fogyasztó inkább a valamivel drágább, de tisztább külföldi gabonát veszi meg.

A bor sokáig fő jövedelmi forrása volt Sziciliának, különösen a mikor Franciaország szőlőterületeit a phylloxera pusztította. Ekkor nagy volt a kereslet olasz bor iránt, de a sziciliaiak az így befolyt jövedelmet könnyedén elköltötték, sőt a termelés fokozására szükséges befektetésekre kölcsönöket vettek fel. De ide is eljutott a phylloxera — és az előbbi gazdaságból csak az adósságok maradtak meg.

A mezőgazdasági művelés terén Szicilia messze elmaradt a többi kulturorságoktól; Ausztráliát kivéve, itt terem hektáronként legkevesebb bor, míg a földadó nagyobb, mint bárhol, régebben a jövedelem 45—60%-ára, újabban már 55—70%-ra is megy.

A földbirtokosok alig értenek a földműveléshez, földjeiket jószágigazgatóik által kezeltetik, kik azt főbérlőknek adják ki, ezek pedig újabb albérlőknek vagy feles bérlőknek. Másutt, Franciaországban, Lombárdiában feles bérlet esetén a bérelő s birtokos osztzkodnak a jövedelmen, míg itt, Sziciliában kapnia kell ebből: a birtokosnak, a tisztviselő személyzetnek, a főbérlőknek, a kincstárnak adó címén és végre meg kell belőle élni a feles bérlőknek is.

A sziciliai bajok tanulmányozására kiküldött bizottság megszüntetendőnek nyilvánította e közvetett bérleti rendszert, de ez óhajlás kevésbé valószínű meg, mert ez a szervezet megfelel a különleges sziciliai viszonyoknak, a lakosság szokásaival leginkább megegyező. A nagybirtokos nem tud elbánni a sok kisbérlővel és a parasztok nem tudnak megegyezni mással, mint a főbérlővel, kinek társadalmi helyzete, műveltségi foka közelebb áll az övékhez.

A földbirtokosok jövedelme tehát lényegesen megcsökkent és nem pótolhatik a gyümölcsösökből eredő bevétel útján sem, mert egyrészt nagy pusztítást vitt véghez a gyümölcsökben a gummi-betegség, másrészt nagyon leszálltak az árak. 1000 db. gyümölcs, melynek ára 15 év előtt 50 lira volt, most 3—6 liráért adatik el. Nevetséges tehát azt állítani, hogy a nagybirtokosok a zsellérek rovására meggazdagodnának, sőt mondhatni, ezek megelőzték a munkásosztályt a tönkremenetelben.

Az események természetes egymásutánja juttatta e keserves helyzetbe a nagybirtokot. 1860-ban még megélhetett a nagybirtokos jövedelméből, sőt félre is tehetett belőle, ha elég takarékos volt. De ez időtől rosszabbodott helyzetük: minden, a mit vennie kellett, megdrágult, annak pedig, a mit eladott, leszállott az ára. A gazdasági élet hullámozása megnehezítette a dohány- és gyapjútermelést. A papi javak eladása alkalmával folyó tőkéjét felemésztették a birtok kikerekítését célzó telekvásárlások, az adóteher folyton növekedett és válság állott be a kereskedelembe. A háztartási kiadásokat ezzel szemben alig bírták csökkenteni, az adót kölcsönpénzből fizették. Ekkor aztán beütött a szőlőművelési láz, újabb adósságok járultak a régiekhez annyival könnyebben, mert a bankok készségesen adtak pénzt. Megemlékeztünk már az ekkor bekövetkezett válságról és következményeiről. Az adósszedők azonban az azelőtt fizetni képes osztálylyal szemben szigorúan jártak el, a határidő elmulasztását 4%-os birsággal, majd foglalással büntették. A birtokosok már mindent megkísérlenének az egyensúly helyreállítására, de siker

nélkül: mindjobban belemerülnek az adósságokba és helyzetük mai nap már kétségbejuttó.

Kétségtelenül vannak kivételek, de a legnagyobb része a szicíliai nagybirtokosoknak teljesen elszegényedett, részben saját hanyagsága, részben a kedvezőtlen gazdasági viszonyok és a nyomasztó adóteher folytán. A tönkrejutásban nevezetes szerep jutott a vis majornak, a phylloxera pusztítása képében, de a károkat nagyon hatványozták az ez időszakot megelőzőleg tett túlzott befektetések. A termelők elhibázták a számítást, megelégedkezvén arról, hogy ők tulajdonképpen nem bort termelnek, hanem annak csak nyers anyagát, melyből azután Franciaországban készítik a bort. De a válság többi oka elhárítható lett volna.

Igy a földbirtokosoknak a modern földművelésről fogalmuk sincsen, a nagybirtokosság a középkorias állapoton nem emelkedett fölül s e tekintetben a mulasztás vádjá az államot is illeti, mely semmiféle eszközt nem ragadott meg a szakértelem fejlesztésére. Különben a mostani bérrendszer mellett, ha a földbirtokosoknak volnának szakismereteik is, úgy sem értékesíthetnék azokat. A válság további oka, hogy nem veszik maguk kezökbe birtokuk művelését, mi által a gazdaság elhanyagolását megakadályoznák és a jövedelem nem aprózódna fel annyi közvetítő egyén között. S végre nagy súlylyal esik a mérlegbe a roppant adóteher. Tudvalevő, hogy az összes európai államok között Olaszországban legnyomasztóbbak az adók és Szicília 1891-ig, bevételi forrásaihoz viszonyítva, négyszer annyit fizetett, mint akarmely más olasz tartomány. Jelenleg ez a tartomány ugyszólván egészen ki van merítve.

A szicíliai lázadás tehát nem irányulhatott a nagybirtokosok ellen, de a kisbirtokosok ellen sem, kiket pedig a lakosság csakugyan kevéssé szeret. Inkább megvetésnek nevezhető az irántok tanusított érzelem, mintsem gyűlöletnek. A szicíliai hazaszeretete általában nem terjed azon a vidéken, azon a városban túl, melyben ő és apái tartózkodtak, ehhez azonban erősen vonzódik. Megszokta és a világon legtermészetesebb dolognak tartja, hogy ebben a városban néhány előkelő család éljen, mely őseinek parancsolt és neki is parancsol és ő engedelmeskedik nekik és tisztelettel viselkedik irántok. Annál kevesebbre becsüli a kisbirtokost, kinek földbirtoka újabb keletű, kinek apja még kereskedő, hivatalnok vagy uzsorás volt (ez utóbbi rendesen velejár a két előbbi foglalkozással). Ezek atyjuktól örökölt pénzükön földbirtokot vásárolnak és az uri osztályba igyekeznek bejutni. Hogy vagyonukat tovább szaporítsák, kevés bért sok munkát követelnek, még ezt a keveset is mindenféle úton-módon megkurtítani igyekeznek, albréteket közvetítenek, uzsoráskodnak. Egy időben fellazadt ugyan ellenök a parasztság, de azóta már más nagyobb ellenségekre talált és azok ellen fordult.

E kisbirtokosok különben idővel nemességet szereznek, a mivel azután a parasztság szemében az arisztokráciába bejutottak és ép oly tiszteletben részesülnek, mint a régi nagybirtokosok. Ez új birtokososztály már sokkal jobban gazdálkodik a réginél, mert tőkélrel rendelkezik és maga vezeti jószágai igazgatását. Ők a sziget kizárólagos tőkései, de tőkéjüket másként nem hasznosíthaták, mert ott biztos elhelyezést nem találnak. Hasonlóképpen nagy kárt okoz nekik a közlekedés hiányossága, mely a gabonakereskedést meg-

nehezíti. Általában, ha nem is mennek tönkre, de helyzetök, mely különben sem valami kitűnő, nem javul.

Teljesen hiányzik Sziciliában a tőkések osztálya, pedig, hogy itt a vállalkozások sikert ígérnek, bizonyítja a Sziciliába jött angol vállalkozók példája, kik itt rövid idő alatt nagy vagyont szereztek. Ennélfogva itt alig is létezik ipar; a borgyártás három cég kezében van központosítva, a gyapjúszövést és fonást tönkretette az amerikai behozatal, a szeszgyártást, még mielőtt kifejlődhetett volna, elnyomta a kincstár. Kereskedelme sincs kedvezőbb helyzetben. A szép fekvésű messinai öbölben alig fordul meg évente egy pár hajó, a magánhajósokat tönkretette a segélyezett hajózási társaság; a kivivők nem találnak kivinnivalót. A belkereskedelmet kiskereskedők és a kontinens nagy cégeinek fiókjai képviselik.

Az ipar és kereskedelem helyzete itt általában szoros összefüggésben van a földművelés mindenkori állapotával, mert Szicília mindenek fölött agricol ország. Midőn még a földművelés virágzott, fellendült a kül- úgy, mint belkereskedelem; hiszen a természettől úgy van teremve a sziget, hogy lerakódó helyül szolgáljon az európai kikötőknek. De földművelés hanyatlásával mind az ipar, mind a kereskedelem szinte egészen eltűnt Sziciliából.

A cikkíró ezek után áttér a parasztoknak és ezek helyzetének jellemzésére. A szicíliai parasztok nagyobbára városokban laktak, földjeiktől meglehetősen távolságban, az utak pedig rosszak, számos vidéken a malária pusztít, így napjában vagy hetenkint egyszer jutnak ki oda, minek következtében a földek nagyon elhanyagolva. Műveltség tekintetében mélyen alatta állanak a francia parasztoknak, függetlenségi érzésük csekély, erős munkához, szorgalomhoz nincsenek szokva, mert földjük csekély fáradtságért is eredménynyel jutalmazza őket. Különben takarékos, mértékletes, alázatos és önfejű nép, mely nem törődik magasabb eszmékkel és egyéb óhajta nincsen, mint, hogy meg legyen a mindennapi kenyeré és békében élhessen az egyházzal. Meggazdagodni nem kíván; erkölcei romlatlanok, de gyöngye lábön állanak. Általában véve békés emberek addig, míg nem éheznek. Ez azonban, sajnos, gyakran előfordul.

A parasztok között az előkelőséget a »massari« képviselik. Ezekből kerülnek ki a főbérlők, kik azonkívül gabna- és sajt-kereskedelemmel foglalkoznak, saját házukban laknak, mely rendszeren két szobából áll, feleségeik segítségükre vannak a bérlet kezelésében és az arra való felügyeletben.

Utánok következnek az albérlők, vagyis inkább évi munkások osztálya, melhez csatlakoznak azon ipari munkások, kik mezei munkát vállalnak, ha a bérek ott magasak, vagy ha mesterségükből meg nem tudnak élni.

Végül a »braccianti«, a napszámosok, kik kapálással, kőfal-építéssel foglalkoztatnak. Ez utóbbi három csoportbeliek szintén saját házaikban laknak, de csak egy szobájuk van kályha nélkül.

A birtokos két részre osztja földjét, az egyiket bérbe adja, a másikon maga gazdálkodik; ez utóbbit a *fattore* vezeti, a ki a munkásokat felfogad a és reájuk felügyel. A napszámosok minden hétfőn reggel szamarak hátán kijönnek a városból a birtokra, hol dolgozniok kell. Nagyobb birtokokon számos »mezei ház« áll, mely három részre osztva: a »*fattore*« a vetőmag, a szerszámok és a munkások befogadására szolgál. Továbbá van istállója a szamaraknak, melyek

szombat estéig ott maradnak, a mikor is gazdáik rajtuk a városba visszameennek.

A munkabér rendszeren 1 vagy 1²⁵ lira, továbbá bizonyos mennyiségű bab vagy makaróni. Ez ugyan nem sok, de a szicíliai szűkölködés nélkül megélne ebből, ha állandóan megkapná ezt a bért, ha a cikkeknek, melyekre szüksége van, ára mesterségesen meg nem drágíttatnék és ha felesége gazdálkodni tudna. De a szántás és vetés nem tart két hónapnál tovább, az aratás és cséplés szintén csak két hónapig. A szőlőművelés sem ad oly tartós munkát, a mióta a bor nem oly kelendő, mint azelőtt, a dologidő nem tart 100 napnál tovább. Így az egész évben naponta átlagosan csak 50—60 centesimot keres a munkás.

Azelőtt, midőn a birtokos több gondot, költséget fordított földjére, javításokat tett, kertet, utakat csináltatott, a bérek is jobbak voltak. Jelenleg azonban a legszükségesebb munkákat végezteti, csak hogy kevesebbet költsön. A lakásviszonyok javulása csökkenthetné a bajt, a nő részt vehetne férje munkájában, nemcsak fogyasztásban, mint most. A házastársak különélése azonkívül erkölcsi tekintetben sem üdvös.

Említtettük már, hogy a birtokos földje másik részét, mely elkülönítve kezelhető, bérebe adja a »massari«, vagy a kisbirtokosok osztályából kikerülő bérlőnek. Ezt a birtokrészt több tagba osztja, mindegyiket ellátja felszereléssel, marhaállománnyal és szerszámokkal és kiadja feles vagy albérletbe. A főbérlőnek így elvállalt koczkázata nagy, a mennyiben felelős érte a birtokosnak, költsége is tetemes, a felszerelésekre hektáronként átlag 60 lirát kell fordítania, gondja és vesződsége is van elég a husz vagy harmincz feles vagy albérllővel, kiket először előteremteni, másodszor alkalmasságukat kikutatni, majd alkudozni, vezetni, rájuk felügyelni és őket tápálni kell. Ennek folytán a bérletek magasak, a feles bérlet feltétele szigorúak.

A métayernek nem lévén magra pénze, a főbérlőnek kell ezt saját koczkázatára előlegezni. Az osztzkodás azután ennek fejében éppen nem méltányos. Első sorban a termésnek körülbelül felét bérlet fejében kapja a főbérlő, a megmaradt részen osztzkodnak mindketten, azonkívül a métayer megfizetni tartozik az előlegezett magot és egyéb előlegeket és ezeknek 25%-os kamatját.

A feles bérlő tehát, ha családtagjai dolgoznak számára, még csak megél a bérletből, de éppenséggel nem akkor, ha napszámokkal dolgoztat. Ekkor adósa marad a főbérlőnek s a következő évben alig bír megélni; de a főbérlő is veszít ezzel. Különben a paraszt gyakran kifog a főbérlőn: ha látja, hogy termése alig fedezi adosságát, új előleget vesz fel és fizetése képtelen lesz. A főbérlők enyhíthetnének a bérleti feltételeken, akkor talán kisebb is volna veszteségük: így lehetne legalább theoretice okoskodni. De a gyakorlat azt mutatja, hogy kiméletes bánásmód és engedékenység a főbérlők részéről csak arra ösztönzi a parasztokat, hogy kellőleg visszaéljenek vele.

Vannak ugyan némely vidéken becsületes parasztok, kik csak akkor vállallnak feles bérletet, ha az nekik legalább a napszámuk egyenértékét biztosítja. De ezek osztálya napról-napra fogy és a kisbérlők mindinkább tisztán napszámosokká válnak, főleg a régi

feles bérlők és a foglalkozás nélküli ipari munkások concurrentiája folytán.

A legnagyobb visszásság Sziciliában a parasztok összetömrölése a városban. Ennek számtalan káros következménye van, de a legveszedelmesebb jelenleg a földmivelőknek alávetése a községi igazgatás despotismusa alá. Ők áldozatai a városokban kifejllett párturalomnak. Sziciliában ugyanis már a lakóknak községükhöz való ragaszkodása következtében minden városban számos politikai párt keletkezik. A párt közlegényei önzetlenül harcolnak a párt érdekeiért, a vezetők kevésbé, mert ők az uralomrajutásért, a befolyások megszerzéseért küzdenek. A hatalmat elnyerve, visszaélnak azzal. Megválasztják a kormánypárti képviselőt és így befolyást nyernek reá, kitől viszont a miniszterium függ, a ki viszont a prefectusokkal rendelkezik és így kölcsönösen összekapcsolvák az érdekek. A szicíliai képviselők vita nélkül megszavazzák a kormánynak Sziciliára új terheket róvó javaslatait, minek fejében a kormány a képviselő kívánságára készségesen felosztatja a városi tanácsot, vagy vissza hívja ezt vagy azt a hivatalnokot. A község s a tanács mindent megszavaz a kormánynak, ezért viszont a prefectus nem vizsgálja meg a községi háztartást. A miniszterium bukása esetén a kisebbség ugyan diadalt ül és felosztatja a községtanácsot, de csak rövid időre, mert csakhamar ott terem a prefectus és helyreállítja a régi rendet.

Különben bármely párt van az uralmon, mindegyik arra törekszik, hogy a terhek lehető legnagyobb részét a parasztszállyra — melynek a tanácsban képviselője nincsen — hárítsa. Szicília különben is aránytalanul több községi adót fizet más tartományoknál, a florenczi *Economista* szerint 22 milliót, míg Velence tartomány csak 7-et, noha lakosságuk száma kevésbé tér el egymástól. A szicíliai városok legnagyobb részének adóajztromából pedig kiderül, hogy ott a paraszt 5–6-szor annyi adót fizet, mint a velencei. Azonkívül még hallatlan arányú családi, állat- és kocsiadót is kell fizetnie.

Meg kellene a bajt gyökerében támadni; a parasztokat a városokból való elvonulásban elősegíteni, mezei házakat, utakat építeni, a közbiztonságot helyreállítani, a maláriát megszüntetni. De mindez különösen az utóbbi, roppant pénzálldozatokat igényel és ha tekintetbe vesszük, hogy Olaszország 200 milliót költött 20 év alatt az egészségügy javítására, a nélkül, hogy Sziciliára egy lírát fordított volna, nem várhatjuk, hogy jelenlegi pénzügyi viszonyai között ily hosszú lélegzetű munkába fogjon.

Következményeiben szintén lehetne a bajt orvosolni, de az is költséges volna és sok érdeket sértene, melyeket megóvni a kormánynak önfentartási szüksége. Ki kellene venni az adóügyet a községi önkény alól; méltányosabb elosztás mellett több adó folyna be. De leszállítani is kellene az adókat, mert így jöhet létre az, a mire Sziciliában leginkább szükség van: a mozgó tőke, melynek keletkezése most, midőn az állam a fölösleget adóban elszedi, lehetetlenne válna vége.

Az új olasz kormány, Crispivel élén, a ki maga is szicíliai, nagy igyekezetet tanusít a válságos helyzet orvoslásában. De az ez irányban tett javaslatok, mint a pénzügyek rendezése tárgyában készített tervezet, nem biztatnak sikerrel.

Az adók leszállítását, az adóügynek a község kezeléséből való elvételét várták, de mindez nem következett be. A bizottság orvosszerei: a feles bérleti rendszer kötelezővé tétele, a műveletlen földek elkobzása éppen nem vezetnek célhoz. A főbérleti intézmény eltörlesztésével csak ártanak, mert ez teszi egyedül hozzáférhetővé a vagyontalan munkásnak a feles- és albérletet, és a főbérlok képezik Sziciliában egyedül a tőkés osztályt. A meg nem művelt földek súlyosabb megadóztatása is igazságtalan volna, mert hisz a birtokosok nem hagynák azokat parlagon heverni, ha alkalmasak lennének a művelésre s ha meg volna reá a szükséges anyagi erő. Az adótól feltételekben ugyan művelni fogja akkor ezeket is, de a többi, eddig művelt földjei rovására; el is adná szívesen, de ha nem akad reá vevő, a ki tőkét alávetné az itteni súlyos feltételeknek.

Pedig Szicília, noha jelenleg erősen ki van szipolyozva, nem tekinthető elveszettnek. Az eredmények, melyeket itt a vállalkozó tőke mindig elért, eléggé mutatják, hogy mi hiányzik itt leginkább. A helyett, hogy a kincstár a még megmaradt erőt kiszívni iparkodnék, arra kellene törekednie, hogy a tőkések figyelme a szigetre fordíttassék.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Őstermelés.

Magyarország szőlőszete 1893-ban. E folyóirat február havi füzetében röviden ismertettük szőlőszetünk állapotát 1892-ben; feltártuk ez alkalommal azt a nagy pusztulást és annak okait, a melyek szőlőtermelésünket végveszéllyel fenyegetik; ma már rendelkezésünkre állanak az 1893. évi adatok is, a melyek általánosságban még kedvezőtlénebb képet mutatnak, a pusztulás rohamos terjedését jelezzik, de — bár csak szórványosan — egy-egy kedvezőbb jelenséget is tüntetnek fel.

Az egész Magyarbirodalomban ¹⁾ 1892-ben összesen 305.636 hektár többé-kevésbé termő szőlő terület találtatott, és pedig 248.831 hektár a Dráváninnen, 56.805 hektár a Drávántul; 1893-ban már csak 278.784 hektár szőlőt találunk az egész birodalomban, tehát rövid egy év alatt 26.852 hektárral, 8.78 % -al lett kisebb a még szőlőnek nevezhető terület; ez évben a Dráváninnen már csak 226.135 hektár szőlő volt, az egy év alatti csökkenés tehát 22.696 hektár, 9.11 %, a Drávántul pedig 52.649 hektár szőlő, a csökkenés 4.156 hektár, azaz 7.32 %; ez adatok szerint tehát a Drávántul a pusztulás jóval lassabb ütemben halad, mint azon innen.

Országrészek szerint, összehasonlítva az 1892. és 1893. évek szőlőterületét, így alakul a területi csökkenés:

<i>I. Magyarország:</i>	szőlőterület hektár		+ növekedés - csökkenés	
	1892-ben	1893-ban	hektár	%
a) Duna bal partján	16.287	14.820	— 1.467	— 9.00
b) Duna jobb partján	101.952	86.681	— 15.271	— 14.97
c) Duna-Tisza közén	59.318	60.967	+ 1.649	+ 2.78
d) Tisza jobb partján	9.859	5.573	— 4.286	— 43.47
e) Tisza bal partján	15.748	15.513	— 235	— 1.50
f) Tisza-Maros szögén	20.923	18.145	— 2.778	— 13.29
g) Erdélyben	24.744	24.436	— 308	— 1.25
Magyarországban összesen: .	248.831	226.135	— 22.696	— 9.11
<i>II. Horvát-Szlavonországban .</i>	<i>56.805</i>	<i>52.649</i>	<i>— 4.156</i>	<i>— 7.32</i>
Az egész Magyarbirodalomban	305.636	278.784	— 26.852	— 8.78

Az országos arányszámmal szemben igen nagyok az eltérések országrészenként; így látjuk, hogy a Duna-Tisza közén jelentékeny a szőlőterület emelkedése s a Tisza bal partján is alig számvehető a területi csökkenés; ez öröndetes jelenség egyedüli oka az ez országrészekben bőven rendelkezésre álló immunis talaj felhasználásában rejlik; igen csekély még ebben az évben is Erdélynek a

¹⁾ Fiumét kivéve.

területi vesztesége, rendkívül nagy azonban a Duna s a Tisza jobb partjáé s a Tisza-Maros szögéé, különösen a Tisza jobb partjának szőlőszete, épen legbecsesebb borvidékünkkel, a hegyaljával, jóformán a megsemmisülés szélén áll.

Az egyes megyéket tekintve legnagyobb területi veszteséget szenvedett:

Megye	szőlőterület hektár		csökkenés	
	1892-ben	1893-ban	hektár	%
Baranya	24.008	17.007	7.001	29'17
Tolna	17.630	13.731	3.899	22'12
Somogy	13.462	11.362	2.100	15'60
Zemplén	3.778	1.939	1.839	48'67
Temes	6.487	4.959	1.528	23'54
Borsod	2.322	1.106	1.216	52'84
Zala	19.661	18.518	1.143	5'83

Az ország összes szőlőterülete csökkenésének csaknem egy harmadrésze magára Baranya vármegyére esik, a mely megyének szőlői különben is a legkétségteljesebb képet mutatják; viszonylag legtöbbet szenvedett azonban a két Tisza jobbparti megye, Zemplén és Borsod, a hegyalja utolsó szőlői ez évben irtattak ki s ez okozta a rendkívüli területi csökkenést.

A pusztulás főoka — a mint azt mindenki tudja — a phylloxera, a mely még mindig terjedőben van, ugyanis 1891-ben még 8, 1892-ben 7, 1893-ban már csak 5 intact vármegyénk volt, tudniillik Trencsén, Besztercze-Naszód, Fogaras, Szeben és Udvarhely, szőlőtermelés tekintetében valamennyi egészen jelentéktelen vármegye, a Drávántul Lika-Krbava, Pozsega és Verőcze megyék tudták területüket a vésztől mindeddig megőrizni.

A phylloxera elterjedéséről csak három év óta vannak területi adataink; ebben a három évben országrészenként így alakult a beteg terület:

	Phylloxeralepott terület hektár			Az összes földterület %-a		
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
<i>I. Magyarország.</i>						
a) Duna bal partján .	3.669	3.346	3.564	21'26	20'55	24'05
b) Duna jobb partján	30.599	36.066	35.941	29'64	35'37	41'46
c) Duna-Tisza közén	3.226	3.129	3.495	5'62	5'27	5'73
d) Tisza jobb partján	3.420	4.615	3.030	42'99	46'70	54'37
e) Tisza bal partján .	3.515	3.464	3.775	20'13	22'00	24'33
f) Tisza-Maros szög.	6.781	6.503	4.949	28'71	31'08	27'27
g) Erdélyben . . .	453	861	1.148	1'82	3'48	4'70
Magyarországban összesen	51.663	57.984	55.902	20'32	23'31	24'72
<i>II. Horvát - Szlavonországban . . . . .</i>						
	9.092	8.379	24.789	14'91	14'77	47'05
Az egész Magyarbirodalomban . . .	60.755	66.363	80.691	19'27	22'67	34'05

A phylloxeralepott terület az egész birodalomban évről-évre növekedett, az anyaországban azonban 1893-ra jelentéktelen csökkenést látunk, különösen a Duna bal és a Tisza jobb partján, továbbá a Tisza-Maros szögén, következéskéül annak, hogy ebben az évben

rendkívül sok beteg szőlő teljesen elpusztult, a mint azt fentebb már láttuk; a Drávántul azonban ez évre rendkívül nagy az emelkedés, csaknem megháromszorozódott az előző évi beteg terület. Ezt a jelenséget aligha tulajdoníthatjuk a vész rohamos terjedésének, hanem inkább annak, hogy az előző évben a beteg terület nagy része nem mondatott be annak.

Az arányszámok jobbra minden országrészben emelkedést tüntetnek fel és ez által az abszolút számokkal némileg ellentétbe jönnek; ezen látszólagos ellenmondás oka azonban abban rejlik, hogy a szőlőterület erősebben csökken, mint az inficiált, de még ki nem irtott terület.

Érdekes a phylloxera terjedését a szőlőtalajjal állítani párhuzamba; arra ugyanis vannak adataink, immunis-e a talaj vagy sem?

	Nem immunis talaj 1892-ben 1893-ban hektár		Filloxeralepett az összes nem immunis talaj % 1892-ben 1893-ban		Egészséges talaj % 1892-ben 1893-ban	
a) Duna bal partján .	14.448	13.072	23.07	27.18	76.93	72.82
b) Duna jobb partján .	94.479	79.143	38.17	45.49	61.83	54.51
c) Duna-Tisza közén .	13.780	13.018	22.71	26.88	77.29	73.12
d) Tisza jobb partján .	9.337	4.960	49.41	60.59	50.59	39.41
e) Tisza bal partján .	9.302	8.934	37.25	42.27	62.75	57.73
f) Tisza-Maros szög.	19.373	16.108	33.52	30.74	66.48	69.26
g) Erdélyben	23.815	23.522	3.62	4.88	96.38	95.12
Összesen . .	184.534	158.757	31.43	35.21	68.57	64.79

Mindenekelőtt azt látjuk, hogy míg az összes szőlőterület egy év alatt 9.11%-al csökkent, addig a nem immunis talajú szőlők területe 13.97%-al fogyott, ami természetes is, mert hisz a phylloxerapusztítás egészen ezek rovására megy; különösen szembetűnő ez a Duna s Tisza jobb partján s a Tisza-Maros szögén. De feltűnő a phylloxerás terület arányszámainak rohamos növekedése is, a melyet az országos összegben némileg mérsékel az, hogy Erdélyben nem terjed igen gyorsan a kór. Végeredményben az tűnik ki, hogy míg az anyaország összes szőlőterületének az idő szerint csak egy negyedrészre phylloxerás, addig a phylloxerának kitett szőlőkből már jóval több mint egy harmadrész beteg, sőt a Tisza jobb partján a nem immunis területnek sokkal több mint fele. Az alábbi táblázat megvénytelteti fel az összes, a phylloxeralepett és az immunis szőlőterület abszolút és viszonylagos számait 1893-ból:

Ország-rész Megye ¹⁾	összesen	phylloxeralepett szőlőterület hektárokbán	E a	b t	b l	δ a	l u	immunis phyll.-lepett az összes földterület % ^a	immunis
<i>I. Magyarország:</i>									
<i>a) Duna bal partja:</i>									
Bars vármegye	1.635	771			5		47.16		0.31
Esztergom »	1.821	544			995		29.87		54.63
Hont »	1.670	693			71		41.50		4.25
Nógrád »	917	576			117		62.81		12.76
Nyitra »	3.860	785			403		20.34		10.44
Pozsony »	4.840	195			154		4.03		3.18
Trencsén »	77	—			3		—		3.90
Összesen . .	14.820	3.564			1.748		24.05		11.78

¹⁾ Csak a szőlőterülettel bíró vármegyék soroltatnak fel.

Országgrész Megye ¹⁾	összesen	phyll. szőlőterület hektárokban	oxera- l a	lepett b l a	immunis b δ j ü	phyll.-lepett az összes földterület %-a
b) Duna jobb partja:						
Baranya vármegye	17.007	12.010		52	70.62	0.31
Fejér »	4.638	2.078		1.138	44.80	24.54
Győr »	2.387	1.448		167	60.66	7.00
Komárom »	3.156	835		1.272	26.46	40.30
Moson »	2.026	843		40	41.61	1.97
Somogy »	11.362	3.753		1.076	33.03	9.47
Sopron »	6.579	1.207		81	18.35	1.23
Tolna »	13.731	8.217		2.257	59.84	16.44
Vas »	4.538	26		125	0.57	2.75
Veszprém »	2.739	557		519	20.34	18.95
Zala »	18.518	4.967		811	26.82	4.38
Összesen . .	86.681	35.941		7.538	41.46	8.70

c) Duna-Tisza köze:						
Bács - Bodrog vár- megye	13.616	767		8.319	5.63	61.10
Csongrád vármegye	8.478	370		6.948	4.38	81.95
Heves »	1 714	275		857	16.04	50.00
Jász-Nagy-Kun-Szol- nok vármegye .	4.269	697		2.897	16.33	67.86
Pest-Pilis-Solt-Kis- Kun vármegye .	32.890	1.386		28.928	4.21	87.95
Összesen . .	60.967	3.495		47.949	5.73	78.65

d) Tisza jobb partja:						
Abauj-Torna várme- gye	272	186		4	68.38	1.47
Bereg vármegye	821	449		6	54.69	0.73
Borsod »	1.106	615		316	55.61	28.37
Gömör »	352	183		3	51.99	0.85
Sáros »	1	—		—	—	—
Ung »	1.082	383		5	35.40	0.46
Zemplén »	1.939	1.214		279	62.61	14.39
Összesen . .	5.573	3.030		613	54.37	11.00

e) Tisza bal partja:						
Békés vármegye	3.171	1.347		22	42.48	0.69
Bihar »	3.061	690		811	22.54	26.49
Hajdú »	2.815	712		1.678	25.29	59.61
Máramaros »	1	—		—	—	—
Szabolcs »	3.361	148		3.026	4.40	90.93
Szatmár »	1.871	376		1.034	20.10	55.26
Szilágys »	369	268		1	72.63	0.27
Ugocsa »	864	234		7	27.08	0.81
Összesen . .	15.513	3.775		6.579	24.33	42.41

¹⁾ Csak a szőlőterülettel bíró vármegyék soroltatnak fel.

Országgrész Megye ¹⁾	összesen	E b b δ l t a l a j ü szőlőterület hektárookban az összes földterület %-a			
		phylloxera	lepelt	immunis	phylloxera
f) Tisza-Maros szöge:					
Arad vármegye	2.597	703	12	27'07	0'46
Csanád »	810	47	64	5'80	7'90
Krassó-Szörény vár- megye	1.776	303	18	17'06	1'01
Temes vármegye	4.959	2.717	967	54'79	19'51
Torontál »	8.003	1.179	976	14'73	12'20
Összesen . .	18.145	4.949	2.037	27'27	11'23
g) Erdély :					
Alsó-Fejér vármegye	4.333	14	255	0'32	5'88
Besztercze - Naszód vármegye . . .	891	—	49	—	5'50
Fogarás vármegye	124	—	—	—	—
Hunyad »	1.733	5	98	0'29	5'65
Kis-Küküllő »	5.048	30	76	0'59	1'51
Kolozs »	1.172	121	13	10'32	1'11
Maros-Torda »	2.213	10	2	0'45	0'09
Nagy-Küküllő vár- megye	4.065	834	269	20'52	6'62
Szeben vármegye .	2.209	—	120	—	5'43
Szolnok-Doboka vár- megye	1.089	40	31	3'67	2'85
Torda-Aranyos vár- megye	1.256	94	1	7'48	0'08
Udvarhely vármegye	303	—	—	—	—
Összesen . .	24.436	1.148	914	4'70	3'74
Magyarország össze- sen	226.135	55.902	67.378	24'72	29'80
II. Horvát - Szlavo- ország :					
Belovár-Kőrös vár- megye	9.623	2.598	18	27'01	0'18
Lika - Krbava vár- megye	140	—	—	—	—
Modrus-Fiume vár- megye	2.270	81	—	3'13	—
Pozsega vármegye	4.272	—	—	—	—
Szerém »	10.043	7.970	—	79'36	—
Varasd »	6.749	4.978	—	73'75	—
Verőcze »	4.895	—	—	—	—
Zágráb »	14.657	9.162	—	62'50	—
Horvát-Szlavonorsz. összesen	52.649	24.789	18	47'05	0'03
Az egész Magyarbi- rodalomban . . .	278.784	80.691	67.396	34'05	24'18

¹⁾ Csak a szőlőterülettel bíró vármegyék soroltatnak fel.

Ha a táblázatnak a phylloxera állását feltüntető adatain végig tekintünk, látjuk, hogy 14 vármegyénkben a még létező szőlőterületnek több mint fele, hatban több mint egyharmadrésze beteg; súlyosbitja e jelenséget az, hogy e vármegyék között vannak legnagyobb bortermelő megyéink: Baranya, Fejér, Tolna, Temes, a Drávántul pedig Szerém, Varasd, Zágráb, a melyek szőlőterületének jelentékeny része különben is egészen elpusztult már; viszont az egészséges vagy kis arányban beteg szőlőterületű vármegyék jobbára olyanok, a hol a bortermelés csekély jelentőségű; kivételt képeznek azonban az erdélyi, továbbá az ország nyugoti részén fekvő vármegyék, a melyek szőlőterületüket még mindig sikerrel óvják a veszedelemtől, hasonlóan a homoktalajú vármegyék is, a melyekről egyébként alább lesz szó.

A phylloxera elleni védekezésnek háromféle módja közül a mi viszonyaink között legkevesebb fontossággal bír a szénkénneggeligyeztetés, különösen abból az okból, mivel költséges, tetemes intelligenciát igényel és csak palliatív hatású; nem is képes ez a védekezési mód a közhasználatba átmenni, hisz 1893-ban az anyaországban csak 1.098 hektáron, tehát az összes beteg területnek nem is egész két százalékán, 1.98%-a vétetett alkalmazásba, míg 1891-ben 2.058 hektáron, a phylloxerás szőlők 3.98%-án alkalmaztatott.

A másik két védekezési mód preventív; ezek: az amerikai vesszők ültetése s a homoktalajok felhasználása; ez utóbbi az országnak csakis homokos vidékein, míg az első hegyvidékeinken is alkalmazható, sajnos azonban, hogy csak kivételesen alkalmazzák, pedig a régi, hírneves borokat termelő vidékeken ez a regeneráció egyetlen, némi sikerrel biztató módja.

Az amerikai vesszők ültetéséről 1891-ből is vannak adataink és így összehasonlítás céljából szembeállítjuk azokat az 1893. évekkel:

	Amerikai vessző elültetett					
	direct termő	1891-ig csak ojtó alanyul használható	összesen	direct termő	1893-ig csak ojtó alanyul használható	összesen
a) Duna bal partján .	122	127	249	91	383	474
b) Dunna jobb partján	141	274	415	230	816	1.046
c) Duna-Tisza közén .	160	136	296	146	327	473
d) Tisza jobb partján	59	133	192	68	287	355
e) Tisza bal partján .	50	143	193	205	414	619
f) Tisza-Maros szögén	70	362	432	112	587	699
g) Erdélyben	27	6	33	14	7	21
Az egész országban .	629	1.181	1.810	866	2.821	3.687
Az összes amerikai ültetvény %-a . . .	36.75	63.25	100.00	23.49	76.51	100.00

A mennyiben az adatoknak hitelt lehet adni, az ültetvények területe örvendtes növekedést mutat fel. Két év alatt több mint megkétszereződött a terület. Különösen az ojtó alanyoknál látunk jelentékeny növekedést, a mi szintén kedvező jelenség, mert hisz régi jó szőlőfajtáink csak az ellenálló alanyba való ojtás által tarthatók fenn; legtöbb amerikai vesszőt ültettek a következő megyék:

Bihar . .	422 hektáron	Temes . .	251 hektáron
Arad . .	385 »	Tolna . .	228 »
Zala . .	306 »	Fejér . .	178 »
Hont . .	275 »	Baranya .	167 »

Zemplén	162 hektáron	Borsod .	95 hektáron
Heves .	137 »	Nógrád	90 »

tehát mind oly vármegyékben, a melyek jelentékeny jó hírű bortermeléssel bírtak.

Szőlőink regenerálása szempontjából azonban legbiztatóbb az immunis homoktalajok beültetése. Ilyen talaj hazánkban igen nagy területeket foglal el és felhasználását többé-kevésbbé mindenütt megkezdtek már, tanúsítja ezt homoki szőlőink folytonos terjedése; ugyanis azok kiterjedése volt: az anyaországban:

1891-ben	52.057 hektár, az összes szőlőterület 20.480/0-a.
1892-ben	64.297 » » » » 25.610/0-a.
1893-ban	67.378 » » » » 29.800/0-a.

Az 1891. és 1892. évek közötti nagy különbszet abban találja magyarázatát, hogy 1891-ben tetetett először a szőlőterület talajának kiderítése adatgyűjtés tárgyává; az 1892. és 1893. évek adatai a valóságtól már nem nagyon térhet el és mindenestre igen örvedetes képet tüntet fel.

Fentebb már közöltük meggyénkint az immunis talajú szőlők kiterjedését, azok eloszlását maga a táblázat mutatja meg, továbbá azt a jelenséget is, hogy a hol elegendő immunis talaj áll rendelkezésre, ott a szőlőknek területi csökkenése vagy már a növekedésnek engedett helyet, így a Duna-Tisza közén, a hol az összes szőlőtalajnak több mint háromnegyedrészre immunis, vagy pedig a területi csökkenés a minimumra szállott le, így a Tisza bal partján, a hol több kétötöd rész immunis talaj; e tényekből kifolyólag kétségtelen, hogy szőlőink regenerálásának legtöbb sikerrel biztató eszköze a homoktalajok minél szélesebb körű felhasználása.

Hogy a szőlők felujtása mily arányban halad, az kitűnik abból, ha az évenkénti új ültetvények területét vesszük szemügyre, ugyanis ültetett új szőlő az anyaországban:

	immunis talajba	nem immunis talajba	összesen	immunis talajba	nem immunis talajba
	he	k	t	az összes új ültetések	%-a
	a	r		%-a	
1888-ban	2.124	3.213	5.337	39.80	60.20
1889-ben	2.050	3.257	5.307	38.63	61.37
1890-ben	2.465	3.147	5.612	43.92	56.08
1891-ben	2.016	2.418	4.434	45.47	54.53
1892-ben	3.016	3.702	6.718	44.89	55.11

átlag 1888--

1892-ben	2.334	3.147	5.481	42.58	57.42
1893-ban	2.154	3.109	5.263	40.93	49.07

Az utolsó év egy kissé elmaradt az új ültetések tekintetében, de viszont az arány javult az immunis talaj felhasználása tekintetében.

A mi a szőlőcategoriákat illeti, azok kiterjedése az utolsó két évben így alakult az anyaországban:

	1892-ben	%	1893-ban	%
	hektár		hektár	
új ültetésű, még teljes termésben				
nem lévő	23.334	9.38	24.251	10.72
teljes termésben lévő	131.600	52.89	119.911	53.03
elvényt	35.913	14.42	26.071	11.53
phylloxeralepett	57.984	23.31	55.902	24.72

Az elvénült szőlők területe absolute s relative is jóval, a phylloxeras és a teljes termésben lévő szőlőké csak absolute csökkent, relative azonban emelkedett, az új ültetésűeké szintén emelkedett és pedig mindkét szempontból; főfontosságú ez utóbbi, mert azt jelenti, hogy a természetes elvénüléssel és pusztitással szemben az új ültetés nagyobb arányú s ha a phylloxera nem okozna oly rendkívüli pusztításokat, constans lenne a területi emelkedés.

Ha talajnemek szerint vizsgáljuk a szőlőcategoriókat, akkor is megerősítve látjuk azt az állításunkat, hogy szőlőtermelésünk súlypontja mindinkább a homokterületekre helyezkedik át; ugyanis immunis talajú volt:

	1892-ben		1893-ban	
	hektár	%	hektár	%
az új ültetésű szőlőkből . .	9.733	41.71	10.886	44.89
a teljes termésű » . .	48.814	37.09	49.785	41.49
az elvénült » . .	5.750	16.00	6.707	25.79

mentül fiatalabb a szőlőcategoría, annál nagyobb hányada immunis talajú s ez a hányad évről-évre növekedni látszik.

A fentebb előadottaknál a Drávántul szőlőterületét figyelmen kívül hagytuk; a szőlőtalajnál azért, mert kivéve Belovár-Kőrös megyében 18 hektárt, immunis talajú szőlő nincsen, a szőlőcategorióknál pedig azon okból, mivel az adatgyűjtés egészen eltérő elvek szerint történik.

Az 1893. évi bortermést illetőleg az valamivel jobb volt, mint az előző évi, de gyengébb, mint azelőtt bármikor; termett ugyanis új bor:

	Magyarországban		Horvát-Szlavonországban		Az egész birodalomban	
	összesen	hekt.-ként	összesen	hekt.-ként	összesen	hekt.-ként
	h e k t o l i t e r					
1885-ben	5,422.675	14.75	1,196.910	17.59	6,619.585	15.19
1886-ban	3,932.755	10.82	1,592.862	23.51	5,525.617	12.81
1887-ben	4,961.097	14.06	1,273.767	18.66	6,234.864	14.81
1888-ban	3,909.175	11.32	1,088.761	16.00	4,997.936	12.17
1889-ben	4,522.250	13.54	617.729	9.22	5,139.979	12.82
1890-ben	3,443.727	11.07	333.085	6.18	3,776.812	10.35
1891-ben	1,230.626	4.80	250.618	4.11	1,481.244	4.70
1892-ben	796.560	3.20	186.818	3.29	983.378	3.22
1893-ban	939.987	4.16	170.225	3.23	1,110.212	3.98

Az anyaország egyes részei szerint pedig:

	Termett összesen			Termett hektáronként		
	h e k t o l i t e r					
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
a) Duna bal partján .	52.628	67.750	123.756	3'05	4'16	8'35
b) Duna jobb partján	391.176	266.600	279.724	3'79	2'61	3'23
c) Duna-Tisza közén	257.614	107.537	281.800	4'49	1'81	4'62
d) Tisza jobb partján	47.515	18.958	6.572	4'62	1'92	1'18
e) Tisza bal partján .	94.365	45.336	49.522	5'40	2'88	3'19
f) Tisza-Maros szög.	155.118	88.549	96.987	6'57	4'23	5'35
g) Erdélyben . . .	232.210	201.830	101.626	9'31	8'16	4'16

Az utolsó évben a Királyhágóntúl volt igen rossz a termés, legalább az előző évekhez viszonyítva, ellenben a Duna bal partján jó; a többi országrész termése az előző évhez képest többé-kevésbé sikerült, kivéve a Tisza jobb partját, a melynek szőlőszete, mint ezt előbb már bőven láttuk, a végenyészet szélén van.

Egyes megyéinknek jó termésük volt; termett hektáronként hektoliter:

Pozsony vármegyében .	18 ⁵⁴	Csanád vármegyében . .	7 ⁷²
Sopron » .	15 ⁸⁶	Torontál » . .	6 ⁸⁹
Szeben » .	11 ²³	Arad » . .	6 ²²
Moson » .	8 ⁴¹	Nyitra » . .	6 ⁰⁶

ellenben hektáronként egy hektoliter sem termett: Trencsén, Abauj, Gömör, Ung, Zemplén, Szabolcs, Szilágy, Ugocsa, Fogaras és Udvarhely megyékben.

Az utolsó évben termett új borból volt az anyaországban:

közönséges fehér bor	569.104
» vörös bor	138.804
fehér csemege bor	19.549
vörös » »	9.822
schiller bor	201.588
aszú bor	1.120

Eladatott szőlő az anyaországban 31.755, a Drávántul 837 métermázsa, tehát az egész birodalomban 32.592 mmázsa, tehát jóval több, mint az előző két évben.

Az összes szőlőszeti termelés értéke az anyaországban 19.905.851 forintra, a társországokban 2.841.879 forintra, az egész birodalomban 22.747.730 forintra rúgott, tehát egy hektár nyers jövedelme volt: 81⁵⁹ forint, míg:

1892-ben	16,974.568	frt.	értékű	termelés	mellett	hekt.-ként	55 ⁵⁴	frt.
1891-ben	26,553.047	»	»	»	»	»	84 ²²	»
1890-ben	49,643.675	»	»	»	»	»	136 ⁰¹	»
1889-ben	52,627.111	»	»	»	»	»	131 ²⁷	»
1888-ban	46,489.527	»	»	»	»	»	113 ²⁴	»
1887-ben	56,452.827	»	»	»	»	»	131 ⁷⁰	»
1886-ban	58,743.425	»	»	»	»	»	126 ¹⁹	»
1885-ben	62,966.277	»	»	»	»	»	144 ⁵¹	»

A folytonos rossz termésnek többféle oka van: első sorban a phylloxera az, a mely a termőképességet csökkenti; jóval nagyobb befolyással birt erre az utolsó három évben a peronoszpóra pusztítása, a mely sok helyütt évekre teszi tönkre a szőlők termőképességét; súlyosan érzik a szőlők az elemi csapások pusztításait is, bár ezek kevésbé jöhetnek tekintetbe, mert hisz évről-évre ismétlődnek: végül számba veendő a rossz, hanyag művelés is, a szőlőgazda pessimismusában czéltalanul véli a küzdelmet annyi csapással szemben, szőlőjét vagy egészen parlagon hagyja, vagy csak igen rosszul műveli meg; mindezen okoknak együttes, igaz, nagyon sajnálatos eredménye a folyton ismétlődő rossz termés.

A peronoszpóra elterjedésére vonatkozólag csak a főbb adatokat közöljük, el volt ugyanis terjedve:

<i>I. Magyarorszáiban:</i>	1891-ben hektáron	1892-ben hektáron	1893-ban hektáron	1891-ben az összes szőlőterület %-a	1892-ben az összes szőlőterület %-a	1893-ban az összes szőlőterület %-a
a) a Duna bal partján	9.258	5.640	7.215	53 ⁶³	34 ⁶³	48 ⁶⁸
b) a Duna jobb partján	70.309	86.041	58.011	68 ¹⁰	84 ³⁹	66 ⁹²
c) a Duna-Tisza közén	38.662	40.956	45.281	67 ³⁴	69 ⁰⁴	74 ²⁷
d) a Tisza jobb partján	4.861	5.313	3.289	47 ²⁸	53 ⁸⁹	59 ⁴⁸
e) a Tisza bal partján	10.894	11.377	12.512	62 ⁴⁰	72 ²⁴	80 ⁷²
f) a Tisza-Maros szög.	4.257	8.340	12.751	18 ⁰²	39 ⁶⁸	70 ⁴⁵
g) Erdélyben	6.617	9.163	14.731	26 ⁵²	37 ⁰³	60 ²⁸
Magyarországon összesen	144.858	166.830	153.790	56 ⁹⁸	67 ⁰⁵	68 ⁰¹

II. Horvát-Szlavonországban . . . . .

orszáiban	24.988	26.849	23.444	40 ⁹⁷	47 ²⁷	44 ⁵³
Az egész birodalom-ban	169.846	193.679	177.234	53 ⁸⁹	63 ³⁷	63 ⁵⁷

A Duna s a Tisza jobb partját, továbbá a Drávántúlt kivéve a kór mindinkább terjed, de különösen Erdélyben, a hol ennek következtében, mint azt már láttuk, a termés évről-évre kisebb lesz.

Az elemi csapások 1893-ban 81.191 hektáron tettek károkat az anyaországban, azaz az összes szőlőterület 35⁹⁰/o-án, míg az előző évhez csak 61.646 hektáron, 24⁷⁷/o-on, a múlt év tehát igen kedvezőtlen volt.

A legtöbb kárt a fagy okozta, összesen 64.855 hektáron, míg a jég csak 11.633, az aszály 3.424, a többi elemi csapások összesen csak 1.279 hektáron.

A társországok adatai csak a fagy és a jégkárokról szólnak; itt a fagy 3.668, a jégverés 615 hektáron okozott kisebb-nagyobb károkat.

Horvát-Szlavonországok 1893. évi aratása. A társországok mezőgazdasága fejlődöttség tekintetében jóval az anyaországé megett áll, bár a haladás ott is szembetűnő; eddig parlagon heverő területek telkesítettnek, a termelés mindinkább terjeszkedik és az ézszerű gazdálkodási mód lassan tért nyer, különösen a szlavin vármegyékben, a fejlődöttebb gazdasági culturával bíró dunántúli magyar és a bácskai sváb lakosság letelepülése következtében.

A fejlődés első jelensége az eke alá vont terület növekedésében jelentkezik, a szántóföld volt:

a kataszter szerint	1,303.304 hektár
az 1885—1888. évek átlagában . . .	1,309.066 »
az 1889—1892. » »	1,328.299 »
1893-ban	1,360.948 »

A szántóföld területi növekedése ugyan nem felette nagy arányú, de a valóságban nagyobb, mint az itt feltüntetett, a mennyiben a statisztikai adatgyűjtés több, elég nagy területen miveltnövényt figyelmen kívül hagy.

A szántóföld területi növekedésével párhuzamosan fejlődik annak kihasználása is és pedig igen gyors ütemben, — mint azt a

bevetett és ugarinak maradt terület abszolút és relatív számai szembe-
tűnően tanúsítják ; ugyanis :

	bevetetett hektár	az összes szántó %-a	ugarinak maradt hektár	az összes szántó %-a
1885—1888. évek átlagában	1,042.551	79.65	266.615	20.35
1889—1892. » »	1,107.457	83.40	220.842	16.60
1893-ban	1,180.679	86.75	180.269	13.25

Kilencz év alatt a bevetett terület mintegy 13%-al növekedett, az ugarterület ellenben mintegy egy harmaddal csökkent. Az ugarterület arányszáma a Drávántul ma már valamivel kisebb, mint az anyaországban, a hol 1893-ban a szántóföldnek 13.58%-a maradt ugarinak ; az ugarterület relatív csökkenése is nagyobb a Drávántul, mint azon innen ; az 1885—1888. évek átlagában az anyaországban 17.14% volt az ugarterület, tehát az arányszám azóta csak 3.56%, az előbbi országrészben azonban 7.10%-al kisebb ; az ugarterület alacsony arányszáma azonban nem feltétlen érvényű jelensége az intenzív a gazdálkodásnak, a mennyiben az néhol a rablógazdálkodásnak, másutt a sűrű népesség miatti szántóföldhiánynak, stb. tünete ; a drávántuli viszonyokat tekintve, az ugarterület rendkívül nagy csökkenését kevésbé a rohamos fejlődésben, mint inkább a nagy arányú tengeri termelésben véljük találni : ez a növény ott ép úgy, mint Alföldünk tengeri termelő részeiben némileg helyettesíti az ugart.

Az összes bevetett területből bevetetett :

	őszivel hektár	%	tavaszzal hektár	%
1884—1888. évek átlagában	384.399	36.87	658.152	63.13
1889—1892. » »	404.582	36.53	702.875	63.17
1893-ban	430.242	36.46	750.437	63.54

A Dráváninnen is a tavaszi vetés dominál, de még sem oly nagy a túlsúlya, mint azontul : ez a túlsúly lassan bár, de folyton növekszik, e túlsúly és növekedés oka is, — mint azt alább is látjuk, — a tengeri termelés terjeszkedésében található.

A mult évben a vetéseknek csak csekély része esett az elemi csapásoknak áldozatul, 8.223 hektár, az összes bevetett területnek alig 0.70%-a szemben az anyaország 1.04%-ával ; legnagyobb területen károsult a legnagyobb mértékben termesztett növény, a tengeri, összesen 2.034 hektáron, bevetett területe 0.57%-án, azután a búkköny és mohar, 962 hektáron, területe 2.34%-án, továbbá a szintén kisebb mértékben termesztett köles, 934 hektáron, területe 1.92%-án ; a buza, rozs, zab csak ezek után jönnek.

Kisebb-nagyobb mértékben megkárosított, vagyis nem semmisült meg egészen az elemi csapások által 80.376 hektár, az összes terület 6.81%-a, szemben a Dráváninnen 5.18%-nyi megkárosított területével, tehát amott aránylag jóval több ; a csak megkárosított terület tekintetében szintén a tengeri áll legelől 29.357 hektárral, területe 7.63%-ával, azután a buza 16.728, a zab 9.348 hektárral, területük 7.00, illetőleg 9.16%-ával.

A vetések teljes elpusztítása tekintetében 1893-ban első helyen állt az árvíz 2.305 hektárral, az összes megsemmisített vetések 28.04%-ával, a jég 2.199 hektárral, 26.74%-ával, az aszály 1.846 hek-

tárral, 22⁴⁵/₀-al, a károsítás tekintetében azonban az aszály kerül első helyre, 44.020 hektár, azaz 54⁸²/₀-al; ez volt különben a múlt év általános érvényű elemi csapása; ezután jön a jég 12.555 hektárral, 15⁶⁰/₀-al; a többi elemi csapás kisebb jelentőségű.

Ezek után a learatott terület nagysága s a termés így alakult:

Termény neve	Learatott terület hektár	T e r m e s t			
		hektáronként	átlag	összesen	összesen
		hliter	mmásza	hektoliter	métermásza
Őszi búza	213.407	13 ¹¹	10 ¹¹	2,797.369	2,157.884
Tavaszi búza . .	8.783	11 ⁴⁴	8 ⁴⁵	100.464	74.234
Búza összesen . .	222.190	13 ⁰⁴	10 ⁰⁵	2,897.833	2,232.118
Tönköly	5.653	12 ¹⁶	5 ⁶⁵	68.742	31.957
Kétszeres	60.732	12 ³⁶	8 ⁶⁰	750.784	522.171
Őszi rozs	94.091	10 ⁹⁵	7 ⁶⁶	1,030.264	720.694
Tavaszi rozs . . .	4.860	10 ⁶²	7 ²⁷	51.607	35.327
Rozs összesen . .	98.951	10 ⁹³	7 ⁶⁴	1,081.871	756.021
Kenyértermény					
összesen	387.526	12 ³⁸	9 ¹⁴	4,799.230	3,542.267
Őszi árpa	48.004	12 ⁶⁵	7 ⁵⁸	607.403	363.712
Tavaszi árpa . . .	18.494	14 ⁴⁸	8 ⁸⁶	267.782	163.574
Árpa összesen . .	66.498	13 ¹⁶	7 ⁹³	875.185	527.286
Zab	92.643	13 ⁴⁴	6 ⁰⁸	1,244.710	563.284
Tengeri	355.267	15 ⁰⁰	11 ⁰⁸	5,329.677	4,028.779
Köles	47.724	8 ⁸⁷	6 ²⁵	423.567	298.466
Tatárka	13.257	7 ⁰⁴	4 ⁴⁷	93.315	59.262
Borsó, lencse, bab .	33.457	10 ⁹⁰	8 ⁶⁵	364.765	289.484
Őszi repce	6.339	15 ³⁸	11 ¹⁶	97.492	70.767
Tavaszi repce . .	130	18 ¹²	12 ⁴⁵	2.355	1.618
Repce összesen .	6.469	15 ⁴³	11 ¹⁹	99.847	72.385
Lenfonal	6.721	—	4 ⁴¹	—	29.624
Kenderfonal . . .	8.690	—	7 ⁴³	—	64.556
Dohány	51	—	8 ⁶⁷	—	442
Czukorrépa	1.560	—	82 ⁸⁹	—	129.393
Burgonya	57.956	—	51 ⁹⁰	—	3,007.818
Takarmányrépa . .	11.043	—	71 ⁴¹	—	788.578
Luczerna, lóhere, stb.	43.133	—	32 ⁹⁵	—	1,421.323
Bükkönykeverék, muhar, stb. . . .	40.066	—	16 ⁰⁵	—	643.113
Mesterséges kaszálók					
összesen	83.196	—	24 ⁸¹	—	2,064.436
Természetes kaszálók	448.920	—	22 ⁸⁶	—	10,260.796
Kaszálók összesen .	532.116	—	23 ¹⁰	—	12,325.232

A társországok mezőgazdaságának elmaradottságát az anyaországgal szemben leginkább a termés-átlagok alacsonysága mutatja: jellemző ez annál is inkább, mivel a Karst vidékét kivéve, talaja

jobbára egyenlő, sőt általában jobb minőségű, mint az anyaországé: ez a hátramaradás ebben az évben is nyilvánul.

Ugy, mint az anyaország, a Drávántul is az utolsó évit a leg-sikerültebb aratásai közé számíthatja. Kitünik ez, ha a fontosabb terményeknek a legutolsó öt évben kimutatott hektáronkénti átlagos terméseit szembeállítjuk:

		1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Őszi búza	hliter	9·69	12·75	12·01	12·05	13·11
Őszi rozs	»	8·97	10·41	7·74	9·12	10·95
Kétszeres	»	11·56	14·89	13·05	13·54	12·36
Őszi árpa	»	10·45	13·30	11·86	11·97	12·65
Zab	»	8·77	13·02	13·77	12·98	13·44
Tengeri	»	13·49	13·60	15·74	15·54	15·00
Borsó, bab, lencse	»	9·12	8·02	9·18	8·65	10·90
Burgonya	mmázsa	54·74	42·06	39·77	40·21	51·90
Mest. kaszálók	»	24·86	25·08	28·28	26·99	24·81
Term. kaszálók	»	19·46	19·08	22·45	21·38	22·86

Különösen sikerült az őszi búza, az őszi rozs, a hüvelyesek és a természetes kaszálók termése, de igen jó volt a többi terménye is: a tavaly nagy aggodalmakat okozott aszály csak a mesterséges takarmányneműeknél, különösen a búkkönykeveréknél éreztette hatását.

Az egyes megyéket tekintve ismeretes, hogy a szlapon vármegyék talaja általában sokkal jobb, mint a horvát megyéké, ehhez képest a keleti rész mindig jóval magasabb terméssel bírt, mint a nyugati; 1893-ban azonban ez az ellentét nem volt szembetűnő s nem is érvényesült minden terménynél, úgy, hogy csak a legfontosabb terményeknél tekintsük a maximumot és a minimumot:

Őszi búzából: legtöbbet aratott	Verőcze megye, hekt.-ként	13·77 hliter
» » legkevesebbet	» Modrus-Fiume » »	10·64 »
» rozsból: legtöbbet	» Szerém » »	13·16 »
» » legkevesebbet	» Zágráb » »	10·15 »
Kétszeresből: legtöbbet	» Pozsega » »	15·22 »
» » legkevesebbet	» Belovár-Körös » »	8·62 »
Őszi árpából legtöbbet	» Varasd » »	14·71 »
» » legkevesebbet	» Belovár-Körös » »	10·23 »
Zabból: legtöbbet	» Varasd » »	18·58 »
» » legkevesebbet	» Modrus-Fiume » »	11·09 »
Tengeriből: legtöbbet	» Verőcze » »	16·12 »
» » legkevesebbet	» Modrus-Fiume » »	12·36 »
Burgonyából: legtöbbet	» Varasd » »	60·95 mmázsa
» » legkevesebbet	» Verőcze » »	45·02 »

A sűrű népességű horvát megye, Varasd, több ízben a maximális terméssel szerepel; egyébként azonban a szlapon megyék állanak elől, míg a két tengerparti horvát megye hátul.

II. Ipar.

Nagy-Británia s Írország bányászata. 1) A szigetország tudvalevőleg a világ legvirágzóbb bányászatával bir, kevésbé a bányászati termékek sokféleségét, mint inkább a termelt mennyiséget tekintve. Az utolsó három év termelése így alakult:

	1893-ban	1892-ben angol tonna	1891-ben (1016 kgr.)
Köszén	164,325.795	181,786.871	185,479.126
Vasércz	11,203.476	11,312.675	12,777.689
Agyag és porcellanföld	3,065.208	3,103.852	3,222.035
Bitumen	1,956.520	2,089.937	2,361.119
Só	1,924.029	1,956.524	2,043.571
Pala	438.993	418.241	415.029
Gypsz	143.486	147.540	151.708
Ólomércz	40.808	40.024	43.859
Ónércz	23.754	26.880	22.216
Baryt	22.343	24.247	26.876
Vaskovand	15.837	13.967	15.463
Czinn	13.689	14.329	14.488
Okerföld	10.534	12.131	13.602
Aluminum	8.740	7.322	10.763
Arzenik	5.976	5.114	6.048
Stróncziumkéneg	5.812	5.066	8.061
Rézércz	5.346	5.995	8.836
Aranyércz	4.489	9.990	14.117
Foszfátok	3.300	12.200	10.000
Arzénikkovand	3.036	4.497	5.095
Manganércz	1.336	6.078	9.476
Gálicz	230	270	322
Fluor	215	171	141

A termelés kétségtelenül hanyatlóban van részint a túlermelés okozta alacsony árak, részint a gyakori s hosszabb időig tartó munkabeszüntetések következtében; különösen számottevő a széntermelés csökkenése, kevésbé a vas és a többi érczeké.

A bányászattal 1893-ban 718.747 egyén foglalkozott, és pedig: az érczbányászattal 35.739, a szénbányászattal 683.008 egyén: az összes munkáslétszámban csak 5.760 volt nő.

Daczára a termelés csökkenésének, a munkáslétszám folyton emelkedik; így 1889-ben a munkások összes száma 625.229, 1890-ben 674.434, 1891-ben 707.411, 1892-ben 721.808-ra rügott, tehát némi csökkenés csak az utolsó évben állott be.

A bányászok közül foglalkozásának évenként átlag 1.125 ember esik halálos baleset folytán áldozatul, tehát 10.000 közül mintegy 16 ember.

1) The Economist, 1891. vol LII. No. 2.642.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 53. füzet. 1894. május.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. június: Baross Gábor rendszere és művei. (II.) Szabó Jenőtől; stb.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 4. füzet, április hó.

Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Szerk. Paikert Alajos. 1. évfolyam 1894. jan.—febr. (1.) füzet: Adalékok Magyarország mezőgazdasági tarténetéhez Galgóczy Károlytól. A hármass nyomású rendszer behozatala Erdélyben Tagányi Károlytól; stb. márcz.—ápr. (2.) füzet: A magyar gazdasági élet 1720-ban Acsády Ignácztól. A magyar birtok- és örökjog fejlődése dr. Pólya Jakabtól; stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XII. évf. VI. füzet (június).

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. V. évfolyam 5. szám: A római agrár kongresszus Zigány Árpádtól; stb.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. v. Seydel. XXVII. Jahrg. 1894. Nr. 7: Die vertragsmässigen Handelsbeziehungen der europäischen Staaten von J. Kahn. Geschäftsbericht des Reichs-Versicherungsamts für das Jahr 1893; etc,

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 18—22: Bemerkungen zum Entwurfe eines österreichischen Patentgesetzes. Zur Hebung des russischen Mehlexports. Die Lage des Getreideweltmarktes. Bemerkungen zum Entwurfe eines österreichischen Gebrauchsmusterschutzgesetzes. Oesterreichischen Industriestatistik. Industrielle Gründungen in Ungarn im Jahre 1893. Das schweizerische Branntweinmonopol von J. Wolf. Zollerhöhungen in Bulgarien. Der Arendt'sche Vorschlag zur Lösung der Währungsfrage von W. Lexis. Der fünfte internationale Bergarbeiter-Congress von H. Lux; etc.

Finanz Archiv. Zeitschrift für das gesammte Finanzwesen. Herausgegeben von G. Schanz. XI. Jahrg. I. Band: Die Reform der direkten Staatsbesteuerung in Preussen im Jahre 1891 von Ad. Wagner. Geschichte des italienischen Zwangscurses und der Wiederherstellung der Valuta von M. Grunwald. Der preussische Staatshaushalt von 1886—93 von C. Sattler; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XVIII. Jahrg. Herausg. von G. Schmoller. 2. Heft: Die Centralisirung des gewerblichen Arbeitsnachweises im Deutschen Reich von K. Möller. Die Entwürfe für eine neue Agrargesetzgebung in Oesterreich und Preussen. Die internationalen Goldbewegungen, ihre Ursachen, ihre Richtungen und die Stellung der Bankpolitik ihnen gegenüber von C. Heiligenstadt; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VII. Band. 5. Heft: Die wirtschaftliche Thätigkeit der Kirche im mittelalterlichen Deutschland von Th. Sommerlad. Die Schwankungen des Geldwertes und die juristische Lehre von dem Inhalte der Geldschulden von E. Seidler. Die zweite Lesung eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich (Fortsetzung) von Greiff; etc.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift Red. von O. Wullschleger. II. Jahrgang. Nr. 9 u. 10: Die Bevölkerungsfrage der Gegenwart von N. Reichesberg. Zur Universitäts-Ausdehnung in der Schweiz von K. G. Zur gegenwärtigen Lohnbewegung in der Schweiz; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgeg. von der k. k. Statistischen Central-Commission. XX. Jahrgang. März—April-Heft: Die Hauptergebnisse der österreichischen Berufsstatistik von H. Rauchberg. Die ausserordentliche Viehzählung im Deutschen Reiche vom 1. December 1893 von J. Oesterreichs Bank- und Creditwesen im Jahre 1892 von H. Ehrenberger; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgegeben von A. Schäffle. L. Jahrgang. III. Heft: Gesetz und Budget von Friker. Ueber die weitere Entwicklung des Gemeindesteuерwesens auf Grund des preuss. Kommunalabgabengesetzes vom 14. Juli 1893 von F. Adickes. Zur Errichtung der Handwerks- und Landwirtschaftskammern von A. Schäffle. Die selbständige Entstehung des deutschen Konsulates von L. Wirrer; etc.

Zeitschrift des kön. preussischen statistischen Bureaus. Herausgeg. von dessen Director E. Blenck. XXXIV. Jahg. 1894. I. Vierteljahrsheft: Die neuen Handelsverträge Deutschlands mit Oesterreich-Ungarn, Italien, der Schweiz und Belgien und die Aeusserungen der deutschen Handelskammern über deren Wirkungen von L. Francke. Die Bäder und Heilquellen im preussischen Staate während der Jahre 1886 bis 1890 bearbeitet von A. Freih. von Fircks. Die Hypothekenbewegung im preussischen Staate während des Rechnungsjahres 1892/3 mit Rückblicken auf die Vorjahre; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1e année. Mai 1894: Production houillère et métallurgique dans le monde. Les conclusions de la commission royale du travail en Grand-Bretagne—Les Trade Unions en 1892; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 1er volume. No. 19—21: Les sociétés coopératives et le droit commun. Dangers actuels et la recherche de nouveaux impôts. Le crédit et les banques populaires en France. Les contributions directes; le projet ministériel et l'impôt sur les revenus. Asiles de nuit et Workhouses. Un essai de la journée de huit heures. Une enquête sur les conditions de l'habitation dans la France rurale; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10e année. No. 489—492.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53e année. Mai 1894: Le sénat et l'Algérie (de loi sur la propriété foncière) par Ch. Rousse. Le Socialisme en Angleterre par E. Lamé-Fleury. La caisse des retraites ouvrières et le projet de la commission (suite et fin) par E. Rochetin. Le mouvement agricole par G. Fouquet. Les placements en Angleterre par A. Raffalovich; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV. année. Nr. 5. Mai 1894: Résultats statistiques de neuf années de divorces per V. Turquan. L'exportation industrielle des grands États par A. Raffalovich. Chronique des transport par Beaurin-Gressier. Chronique des banques, changes et métaux précieux par P. des Essars; etc.

Revue d'économie politique. 8e année. No. 3. Mars, 1894: Les deux directions de la sociologie contemporaine par M. Bernès. La protection des intérêts économiques de la femme mariée par P. Cauwès. La mesure des transformations de la valeur de la monnaie par R. Zuckerkandl. La loi d'égalité et les magasins généraux par L. Koch. L'industrie minérale et les appareils à vapeur en France en 1892 par Edm. Villey; etc. Avril, 1894: L'Organisation du travail par les syndicats professionnels par R. Jay. L'Économie politique, sa théorie et sa méthode (suite) par G. Schmoller. Une grande cité et son marché central, le carreau des halles de Paris et sa réglementation traditionnelle par P. du Marousssem; etc.

La Science Sociale. Dir. Edm. Demolins. 9e année. Tome XVII. 5e livraison. Le mouvement sociale: La journée de huit heures par H. La Bourdonnière. La France sociale. Notre Enquête par Am. Gouraud; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVI, No. 94. May 1894: State of the Skilled Labour Market. Foreign Exhibitions and Commercial Museums. The Silk Industry in Bulgaria. Foreign Import Duties on Corn and Flour; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2644—2646: The Money Market. The Budget Discussion. Cable Questions. New Principles in American Railway Reorganisations. The New Zealand Loan Company; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évf. 19—22. sz.

Földrosi Statisztikai Havi Füzetek. Kiadja Budapest fő- és székváros statisztikai hivatala. 1891. február hó: Élve születettek statisztikája az 1893. évről. Halva születettek és elvetélések statisztikája az 1893. évről. Személyforgalom vasutak és gőzhajókon 1893-ban. Budapest árforgalma 1893-ban; stb.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. ministerium. XIX. évf. 35—43. sz.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. II. és III. Heft.

Beer Ad., Studien zur Geschichte der österreichischen Volkswirtschaft unter Maria Theresia. I.: Die österreichische Industriepolitik. Wien, 1894.

Haase, F. H., Leitfaden für Patent- und Musterschutz aller Staaten. Berlin, 1894.

Haupt-Etat der *Militär-Verwaltung* des Königreiches Bayern für das Etatsjahr 1894/95.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt von Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrg. 1894. I. Wien, 1894.

Mayer, Sigm. Die Aufhebung des Befähigungsnachweises in Oesterreich. Leipzig, 1894.

Meyer, G. Handbuch des deutschen Verwaltungsrechtes. 2. Aufl. Leipzig, 1891.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XXXIII. Band. Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. December 1890 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern.

5. Heft. Kärnten und Krain.

6. » Triest und Gebiet, Görz und Gradisca, Istrien.

10. » Schlesien.

12. » Bukowina.

13. » Dalmatien.

XXXVI. Band. 2. Heft: Die Ergebnisse der Concursverfahrens in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1889.

Roscher, W., Grundlagen der Nationalökonomie. 21. Aufl. Stuttgart, 1891.

Schweizerische Eisenbahn-Statistik für das Jahr 1892. XX. Band. Herausgegeben vom Schweizerischen Post- und Eisenbahndepartement. Bern, 1894.

Statistische Uebersichten betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. III. Heft. Waaren Ein- und Ausfuhr im April 1894. Wien, 1894.

Desjardins, A., De la liberté politique dans l'État moderne. Paris, 1894.

Gallois, E., La poste et les moyens de communication des peuples à travers les siècles.

Mouvement de la population dans la principauté de Bulgarie pendant l'année 1890. Publié par le Bureau de statistique. Sophia, 1894.

Résumé statistique de l'Empire du Japon. 8-e année. Cabinet Impérial. Section de la statistique générale. Tokio, 1894.

Statistique du Danemark. 4-e série. L. A. N°. 8. a. Résultats généraux du recensement en Danemark le 1-er février 1890, avec deux cartes démographiques. Publié par le Bureau de Statistique. Kjobenhavn, 1894.

Williams, H., The steam navy of England, past, present and future. London, 1894.

Wood, H., The political economy of natural law. Boston, 1894.

Risultati delle coltivazioni sperimentali del frumento. (Anni 1889—92). Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell'agricoltura. Roma, 1894.

Meddelelser fra det Statistiske Centralbureau. Ellefte Band. 1893. Kristiania, 1894.

Norges officielle statistik. Tredie Raekke

No. 185: (a franczia szöveggel) Rapport sur l'état sanitaire et médical pour l'année 1891. Kristiania 1893.

No. 186: Statistique de la justice civile pour l'année 1891. Kristiania, 1894.

No. 187: Les chemins de fer publics de la Norvège de 1. Juillet 1892 à 30 Juin 1893. Kristiania. 1894.

No. 188: Statistique de la justice criminelle pour l'année 1891. Kristiania, 1894.

Statistisk Aarbog for Kongeriget Norge. Trettende Aargang. 1893. Udgivet af det Statistiske Centralbureau. (Annuaire statistique de la Norvège. XIII. année 1893.) Kristiania, 1893.

Statistik Tidskrift. Utgiven af kungl. Statistiske Centralbyran 1894. No. 1. Sammandrag. Stockholm, 1894.

KÜLKERESKEDELEM ÉS VÁLTÓ-ÁRFOLYAM.

Mióta a relatio meghatározása és a folyamatban lévő valutareform ágióink növekedését általános megfigyelés tárgyává tették, törekvésünk ezen jelenség magyarázatára irányul. Az okot megtalálva, talán a bajt is orvosolhatjuk.

Legelterjedtebb azon nézet, mely ágióinkat külkereskedelmünk kedvezőtlen alakulatával hozza kapcsolatba. Miután az elmúlt években onarchiánk kiviteli többlete csökkent, a kereskedelmi mérleg kedvezőtlenebb lett reánk nézve; ennek következménye az, hogy a belföldre szóló váltók száma nagyobb azoknál, melyeket mi intézvényezhetünk külföldre; ma tehát a belföldre szóló váltók árfolyama nagyobb kínálat folytán olcsóbb, a külföldre szólóké nagyobb kereslet folytán drágább, ennek hatása pedig valutánk ágiónövekedésében mutatkozik. Miután ugyanez években állítólag nagyobb összegű értékpapírt váltottunk vissza a külföldről, a belföldre szóló váltók száma még inkább szaporodott s így ágióink még jobban növekedett.

Egyszóval export-csökkenés és értékpapír import-növekedés voltak a tényezők, melyekkel ágióinkat első sorban magyarázták.

Elvitázhatatlan, hogy külkereskedelem és váltó-árfolyam szoros kapcsolatban vannak egymással; az is lehetséges — bizonyos esetekben — hogy az említett két tényező ágiónövekedést előidézzon. Hogy azonban mostani ágióink, melynek eredete másfél évre megy vissza, tényleg ily körülményekkel magyarázandó-e vagy sem, azt már bővebb vizsgálódás nélkül el nem dönthetjük. Hiszen úgy a külkereskedelem, mint a váltó-árfolyam több más gazdasági tényezőtől is függ, melyek mindkettőt eltérő arányokban befolyásolhatják. Mielőtt tehát ágióink magyarázatát ily módon megkísértenők, nézzük *először*, mitől függ a váltó-árfolyam és annak ingadozása egyáltalában; *másodszor* mi idézi elő a kereskedelmi mérleg meg-

változtát, *harmadszor* mikép van váltó-árfolyam és külkereskedelem egymással kapcsolatban. Ha ezen kérdéseket elvileg tisztáztuk, áttérhetünk a tényleges adatok magyarázatára, a midőn statisztikai adatok fognak meggyőzni a felől, vajjon helyesek-e elvi fejtegetéseink vagy sem.

I.

Tudjuk, hogy a külkereskedelem részben árucikkek, részben nemes fémek kicserélése által jön létre. Miután a pénzzé vert nemes fémek is rögtön áruvá süllyednek, mihelyt átlépik a határt, röviden mondhatjuk, hogy a külkereskedelmi mérleg általában árúk kivitelét és behozatalát tünteti fel. Ezen mérleg tehát csak akkor teljes, ha felállításánál a nemes fém forgalmát is az árúk összegéhez hozzászámítjuk. A kifizetés mindkét fél részéről rendszeren váltók által történik, melyek a mennyiben egyenértékűek, egymással kicseréltetnek. Ezen váltók összege képezi a fizetési mérleget.

Első pillanatra azt hihetnők, hogy úgy a kereskedelmi, mint a fizetési mérleg mindenkor egyensúlyban kell, hogy legyen, azaz a bevitel értéke átlag egyenlő a kivitel értékével és így a váltók összege is egymást kiegyenlítő, készpénzfizetés nem is lesz szükséges.

Hiszen világos, hogy London évente átlag csak oly értékű árucikket és fémet szerezhet be külföldön, mint a milyet a külföldön eladott. Ugy a magán, mint a nemzetközi forgalomban csak az vehet, ki a vétel fejében hason értéket adhat, legyen az akár áru, akár fém. Ha ez feltétlenül igaz, London évente csak oly összegű váltókat intézvényezhetne külföldre, mint az utóbbi Londonra és így a váltó-árfolyamok átlaga London és a külföld közt mindenkor al pari állana. Ha azonban tényleges adatokat veszünk eléinkbe, alig találunk országot, melynek kereskedelmi mérlege egyensúlyban volna; továbbá látjuk, hogy az aranyra szóló váltók is ingadoznak értékben, a miből következtethetjük, hogy a fizetési mérleg sincs mindenkor egyensúlyban. De a míg a kereskedelmi egyenleg milliányi összegekre szól, addig a váltó-árfolyam — legalább aranyvalutával bíró országokban — bizonyos szűk határok között ingadozik. Ha tehát van is összefüggés a kettő között, okvetlenül más tényezők is közrejátszanak, melyek ezek mindegyikét külön-külön eltérő arányokban befolyásolják.

Nézzük ezen tényezőket.

Mindenekelőtt kérdem: *mi okozza az aranyvalutával bíró országokban a váltó-árfolyam ingadozását?*

Ily országokban a váltóárfolyam változik azért, mert az arany értéke nem mindenütt és mindenkor egyenlő. Ennek értékét, mint minden árucikkét, egyrészt a termelési költségek, másrészt a kereslet és kínálat viszonya szabályozzák. Ezen tényezők országok szerint eltérő arányokban változhatnak. Minden ily változás azonban nem az arany, de az összes többi árucikk áraiban fog mutatkozni, miután az előbbi a standard, melyhez az utóbbiakat viszonyítjuk. Ha tehát például Londonban helyi tényezők következtében az arany értéke növekszik, az arany sovereign látszólag nem változik, de az összes árucikk ára olcsóbb lesz, mint volt azelőtt.

Ezen általános árcsökkenés befolyásolni fogja a külkereskedelmet. Mert — feltéve, hogy ezen változás csak Angliában állott elő — minden külföldi a londoni piacon rosszabb árak mellett lesz kénytelen árúit eladni, míg az angol kereskedő külföldön nagyobb haszonra fog szert tenni, mint hazájában. Ez serkenteni fogja az utóbbit kivitelre és vissza fogja tartani a külföldit attól, hogy a londoni piacon nagyobb értéket eladjon. Az angol kivitel nőni fog, míg a bevétel csökken. Ez által rövid idő alatt kiviteli többlet keletkezik Anglia javára. Egyidejűleg Anglia nagyobb összegű váltókat fog a külföldre intézvényezhetni, mint a külföldi Londonra és így a Londonra szóló váltó megdrágul.

Ez utóbbi drágul mindaddig, míg a külföldi előnyösebbnek fogja vélni Londonban váltó helyett aranyban fizetni. Elkezdődik az aranyimport külföldről Angliába és ezentúl ezen aranybevétel fogja egyenlegét képezni az említett angol árúkiviteli többletnek. Ily módon Angliában az aranymenyiség szaporodni és annak értéke csökkenni fog mindaddig, míg ugyanott az aranszaporulás következtében az árak növekedni, külföldön aranyelvonás által esni fognak. Lassankint az arany visszanyeri nemzetközi értékszinvonalát úgy Angliában, mint külföldön és ekkor meg fog szűnni azon ok, mely az angol árúkiviteli többletet előidézte; ezzel kapcsolatban az aranyimport is véget ér.

Megfordítva állana a dolog, ha Londonban az arany értéke süllyedne, avagy kizárólag külföldön növekedne. Ez

esetben Angliának volna beviteli többlete, melyet arannyal fizetne meg mindaddig, míg Londonban és a külföldön az arany értéke újból kiegyenledik. *

Mindkét esetben az árfolyamok elérik a »gold-point« határát egyszer Anglia, másszor a külföld javára, a mi szintén jelzi azt, hogy a jelenség oka kizárólag az arany helyi értékváltozásában keresendő. Ez idézi elő az árak megváltozását és az árúmérleg egyenlegét. De viszont ép a mérleg ezen megváltozása azon körülmény, mely az arany értékét mindkét helyt újra azon színvonalra helyezi, mely a nemzetközi kereskedelmi viszonyoknak megfelel. Tehát ezen árfolyam-ingadozásnak nemcsak határai vannak megszabva, de egyzersmind időtartama is, mely hosszas nem lehet. Továbbá nem fér kétség ahhoz, hogy ily árfolyamváltozás a kereskedelmi mérleget összeségében nem érintheti. Igaz, hogy az árúmérlegnél első esetben kiviteli, második esetben beviteli többlet fog mutatkozni; azonban ezen többletek az arany behozatala, illetőleg kivitele által ellensúlyoztatnak. Ha ily módon hozzáadjuk a nemes fémforgalmat az árúmérleghez, kereskedelmi mérlegünk mindenkor teljes egyensúlyt fog feltüntetni.

Az arany értékváltozása csakis az árúmérleget zavarja meg azért, hogy az aránylag drágább árút arannyal helyettesítse avagy megfordítva, addig a míg az arany értéke újból nem nivellálódott. Ez azonban a kereskedelmi mérleget a maga teljességében egyáltalában nem érinti. Az utóbbi tehát független az arany értékváltozásától, míg a váltó-árfolyam teljesen annak befolyása alatt áll.

Ha mindez igaz aranyvalutával bíró országokra nézve, *kérdéses még, nem változtatja-e meg a kényszerforgalmú papírpénz e viszonyokat?* Hiszen ily országban az aranypénzek nem lévén többé mindennapi forgalomban, nem könnyen exportálhatók és ennek folytán az aranykivitel szükség esetén nem ellensúlyozhatja az árúmérleg egyenlegét. Tegyük fel például, hogy saját valutánk bármi oknál fogva — legyen az túlságos jegy kibocsátás, avagy forgalomcsökkenés következtében — veszít értékében. Ez esetben összes áraink növekedni fognak, mert mi nem az aranyhoz viszonyítjuk árúczikkeink értékét, hanem a fictiv papírforinthez, melynek értékét az határozza meg, mily viszonyban van a papírpénz mennyisége a forgalom

szükségletéhez. Nálunk tehát a nyers arany és külföldi arany-pénzek szintén mint árúk és nem mint pénzek lévén forgalomban, papirforintunk értékcsökkenése összes árúcikkeink árnövekedésében fog mutatkozni. Az aranyvalutánál láttuk, miként idézi elő ily áremelkedés a beviteli többletet — ott, a hol az árúczikkek aránylag drágábbak, mint az arany — s miként hagyja el az arany ez országot. Ez minálunk nem lehetséges, mert papirforintunk depreciációja egyaránt mutatkozik az árúczikkek és az arany árnövekedésében úgy, hogy ez által a viszony a két utóbbi közt nem változhat. Ha tehát a külföldi kereskedő látszólag magas áraink mellett nagyobb mennyiségű árú eladását megkísértené, hamar belátná, hogy ezekért ugyan nagyobb számú papirforintot, de csak ugyanazon mennyiségű aranyat kaphat, mint kapott a depreciatio előtt. Miután az arany s nem a papirforint az, melyet a külföldi hazájában közvetlenül értékesíthet, eszik lehetősége annak, hogy ez által behozatali többlet keletkezzék. A papirvaluta értékcsökkenése tehát nem érinti közvetlenül sem az árumérleget, sem a kereskedelmi mérleget. Ugyanekkor a papirforintra szóló váltókövetelések összege — magasabb áraink következtében — nagyobb lesz, mint volt azelőtt; de miután egyidejűleg az arany papirforintban kifejezett ára szintén növekedett, ezen nagyobb összegű papirforintra szóló váltó kicserélhető lesz az aránylag kisebb összegű arany váltókkal. A fizetési mérleg tehát itt is egyensúlyban marad. Valutánk depreciációját közvetlenül a papírpénz elszaporodása okozza, de váltó-árfolyamunk ágiója közvetve az aranynak ezen helybeli appreciációja által keletkezik. Tehát az árfolyam attól függ, mily viszonyban van belföldön az arany és papírpénz értéke egymáshoz.

Lehet azonban az ágiónak egy másik oka is. Ez pedig akkor áll elő, ha a papirvaluta-forgalom minálunk változatlan marad ugyan, de az arany értéke külföldön termelési avagy forgalmi okoknál fogva növekszik. Ha ez beáll, az arany értéke minálunk is növekedni fog, mert máskülönben haszonnal vitetik ki, mindaddig, míg kisebb kínálat folytán aranyunk ezen nemzetközi értéknövekedést nem követi.

Ilyenkor árúczikkeink nem változhatnak árban, mert a papírpénzmenyiség ugyanaz marad.

De aranyunk papirforintért becserélve újra többlet fog

érni. Ez esetben tehát papirvalutánk ágiója az arany általános appreciációja által magyarázandó; a külföld az aranyat használván standard-ul, ezen növekedést valutánknak tudj. be, mint csökkenést.

Összefoglalva tehát e két tényezőt, röviden mondhatjuk, hogy a papirvaluta-árfolyam függ úgy a külföld, mint a belföld viszonylagos aranyértékétől a papirpénzzel szemben. Minden a mi fokozza külföldön az arany értékét, fokozza ágiónkat; minden a mi növeli belföldön az arany névértékét, ugyanily hatással bír és megfordítva az arany minden ily értékcsökkenése kisebbiti ágiónkat. Ebből látjuk, hogy nemcsak az aranyra szóló váltó-árfolyam, de hasonlólag a papirpénz-árfolyam is az arany nemzetközi értékével van összefüggésben.

A különbség e kettő közt az, hogy a míg az aranyvaluta hamar követi az arany értékingadozását, addig a papirvaluta attól eltér és ennek folytán kiszámíthatlan ágióhulámzásoknak lehet mindenkor kitéve, a mi bénítólag hat a külkereskedelemre. Azonban a kereskedelmi mérleg egyensúlyát ezen váltóárfolyam-ingadozás sem az egyik, sem a másik esetben meg nem zavarhatja.

Nézzük most *mitől függ a külkereskedelem és annak mérlege?* Tudvalevőleg első sorban a kül- és belföld viszonylagos termelési költségeitől. Minél nagyobb bizonyos árúczikkek száma, melyeket mi olcsóbban vagy jobban állithatunk elő, mint a külföld és minél nagyobb más árúk száma, melyeket a külföld termelhet olcsóbban vagy jobb minőségben, annál több ok lesz cserére és annál nagyobb terjedelmű lesz külkereskedelmünk. Ily tényezőkkel a ki- és bevétel értéke szükségkép kiegyenlítik egymást, ha a mérleghez a nemesfém forgalmat is hozzászámítjuk. E törvényt, mint említettük, csak igen ritka esetben igazolják a tényleges viszonyok. Ha ily módon például az 1888-tól 1892-ig terjedő időszakra szóló kereskedelmi mérlegek átlagát kiszámítjuk, következő fizetetlen egyenlegekre akadunk: Anglia ezen 5 év alatt átlag 112 millió font sterlig értékkel importált többet, mint a mennyit cserébe adott; ugyanigy Németország évi 40 millió font, Franciaország évi 30 millió font beviteli többletet mutathat fel. Megfordítva áll a dolog Ausztria-Magyarország és Oroszországnál. Ez első ugyanazon időszakban évente átlag $10\frac{1}{2}$

millió fonttal, az utóbbi átlag $25\frac{1}{2}$ millió font értékkel vitt ki többet, mint a mennyit külföldi árúban és fémekben behozott. Ily összegeket lehetetlen a statisztikai adatok hiányos voltával magyarázni. Ismeretes ugyan, hogy teljesen lehetetlen a ki- és bevitt árúk értékét esetről-esetre megállapítani. A statisztika csakis azok évi átlag értékét veheti figyelembe; lehet hogy ez sokszor a tényleges forgalomnak hiányos képét nyújtja. — Továbbá tudjuk, hogy legtöbb ország csakis bevitelét vámolja meg. Ennek folytán ezt jóval pontosabban fogják feltüntetni, mint a kivitelt, melyet tisztán theoretikus érdekből becsülnek meg. Ily körülmény talán megmagyarázhatná az első 3 birodalom beviteli többletét, de ekkor saját monarchiánk és Oroszország kiviteli többlete még kevésbé érthető. Fenti példáinkban 5 évi átlagokról lévén szó, az sem hozható fel, hogy az egyik év hiányát kipótolja a következő év többlete. De mindettől eltekintve az évi egyenlegek is oly magas összegek, melyeket mellékes körülményekkel magyarázni lehetetlen.

Ezen egyenlegek magyarázatát a nemzetközi hitelviszonyokban kereshetjük. Mint a hogy a magángazdaságban a vevő árúczikket csak akkor kaphat fizetés nélkül, ha azt hitelben veszi vagy pedig elfogadja fizetésül egy előbbi követelése fejében: úgy áll a dolog a világgazdaságban is. Ha egy országnak kiviteli többlete van, ez vagy azt jelenti, hogy az ezen többlettel adósságát fizeti, vagy pedig azt, hogy a külföldnek hitelt nyújt. Ha a többlet évek hosszú során át állandó, valószínű, hogy az kamatfizetésül szolgál oly kölcsönökért, melyeket az ország a külföldtől előzőleg kieszközölt, miután nem valószínű, hogy hitelezés ily hosszú ideig folytatódjék. Megfordítva *állandó* beviteli többlet kamatkövetelések lefizetését fogja jelezni. Ily többlet magyarázatát tehát a körülmények megfontolása után fogjuk csak megadhatni. Miután a fenti példáknál tudjuk, hogy az említett három nyugoti állam a két keletinél jóval gazdagabb és miután az egyenlegek is 5 évi átlagok: aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az első három beviteli többletével külföldi követelését vagy annak kamatját fizetteti meg magának évről-évre, míg a két utóbbi kiviteli többletével külföldi tartozását vagy annak kamatját törleszti.

Most az a kérdés, minő befolyást gyakorol ez a váltó-árfo-

lyamokra? Példakép vegyük Angliát és egyelőre tegyük fel, hogy azon évi 112 millió font sterling értékű beviteli többlet kizárólag kamatfizetésre szolgál. Ezen kamatokat a külföld vagy árukban, vagy aranyban fizetheti meg. Más lehetőség el nem képzelhető. (Mert ha közvetve talán váltókkal fog is fizetni, valamikor ezeket is be kell váltania.) Ha az egyenleg áruból áll, ez esetben a külföldi kereskedő ezen többletért váltókat intézvényezhet Londonra; ezek hason értékű és külföldre intézvényezett váltókkal nem lesznek kicserélhetők. De igenis felcserélhetők azon értékpapírok szelvényeivel, melyek angol kezekben lesznek esedékesek. Miután, mint láttuk, ily árutöbblet kizárólag a hitelviszonyok szüleménye, annak értéke nem lehet nagyobb vagy kisebb, mint a milyen ez esetben a szelvények azaz kamatok értéke; tehát az egyes külföldi kereskedők követelése, melyek még ily váltók alakjában függőben vannak, egyenlők lesznek az említett szelvények értékével; az utóbbiakat elszámolás után ezen kereskedők kapják, és azokat saját hazájukban folyósíthatják. Ily beviteli árutöbblet tehát, mely megfelel a kamatkövetelés összegének, egyáltalán nem fogja befolyásolhatni a váltó-árfolyamokat, mert a fizetési mérleg az árutöbblet daczára egyensúlyban van.

Ha másrészt a külföld nem árucikkkel, de *aranyban* fizetné meg Anglia esedékes kamatkövetelését, ez évben az angol piac aranykészlete 112 millió font sterlinggel szaporodnék. Ily hirtelen szaporulás csökkentené az arany értékét Angliában, míg külföldön az elvonás ugyanazt növelné. Rögtön beállna tehát azon körülmény, mely előidézi, mint előbb láttuk, a váltó-árfolyam ingadozását és az aranyexportot Angliából külföldre. Egyuttal a külföldnek ezen aranyért árucikkeket kellene Angliába bevinni, mindaddig, míg az arany értéke nem nivellálódott. Feltéve, hogy más körülmények nem változnak, ez akkor állana be, ha 112 millió font sterlinget érő arany Angliát elhagyta s helyette ugyanily értékű árucikk ment oda be. Az aranyban történő fizetés így tényleg befolyásolhatná a váltó-árfolyamokat mindaddig, a míg az aranyat árucikknek nem helyettesítették. De először ezen ingadozás csakis a gold-point-on belül történhet; másodszor pedig valóságban így sem fog okvetlenül mutatkozni. És pedig azért nem, mert a külkereskedelem előre tudja azt, hogy hiába

fizeti meg Londonban az összes kamatot aranyban, ha az onnét visszajön. Ennek viteldíja oda és vissza kétszeres veszteséget okozna. Ha tehát elő is fordul egy részlet arany fizetés, ezen fém onnét rögtön vissza fog jönni, mielőtt még ennél nagyobb mennyiség az angol piacon megjelenhet. Lehetséges, hogy ily módon kisebb arany mennyiségek fognak ide-tova menni az év folyamában London és a külföld között; azonban az év végével a kamatok túlnyomó része árúczikkék által lesz kifizetve. A 112 millió beviteli többletből csak annyiban fog egy kis rész az aranyra is esni, a mennyiben termelési avagy forgalmi okoknál fogva az angol aranykészlet szaporításának szüksége előállott, hogy ilykép az arany megtartsa nemzetközi egyenértékét. Ugyanazon 5 évben (1888—1892), a midőn Anglia külkereskedelme ezen nagy többletet mutatja, aranyra ebből csak $5\frac{1}{3}$ millió font érték esik; tehát összesen $106\frac{2}{3}$ millió font értékű kamat lett árúbevétel által megfizetve, a mi eléggé bizonyít állításunk mellett, miszerint ily nemzetközi követelések túlnyomó részét árúkkal egyenlítettnek ki.

Ekként most általánosságban mondhatjuk aranyvalutával bíró országokra nézve, hogy ott minden állandó beviteli többlet, mely kamatköveteléseknek megfelel, egyáltalán nem, vagy alig észrevehetően fog hatni a váltó-árfolyamokra. Természetesen ugyanezt mondhatjuk a kiviteli többletre ott, ahol az illető ország nem hitelező, hanem adós, mert mind kettőnél a fizetési mérleg az árútöbblet daczára mindenkor egyensúlyban marad.

De nézzük tovább: nem befolyásolja-e a váltó-árfolyamokat ilyen állandó különbözet, ha az *illető országban kizárólag papirvaluta van forgalomban?*

Imént említettük, hogy saját monarchiánk 1888—92-ig átlag körülbelül 128 millió forint értékkel vitt ki többlet, mint a mennyit behozott. Feltéve, hogy ezen érték megfelel külföldön elhelyezett értékpapirjaink kamatjának, ezt másként, mint árúkkal vagy arannyal nem fizethetjük meg. Ez években tényleg árúkkal fizettünk, mert a nemesfém forgalom ugyanekkor nem hogy kiviteli, de ellenkezőleg beviteli többletet mutat fel, jele annak, hogy saját nemesfém-termésünk nem elegendő még azon kereslet kielégítésére sem, melyet évenként ipari czélokra támasztunk. Kereskedőink, kik ezen

árutöbbletet külföldre exportálták, saját követelésük fejében a külföldön esedékessé vált szelvényeket kaphatták és így váltó-árfolyamunk mit sem változhatott. De tegyük fel, hogy ezen szelvények külföldön mind aranyban lettek kifizetve. Ez esetben mi nekünk ezen aranyat először be kellett szereznünk, miután az nálunk kellő mennyiségben nem található. Mással, mint árukivitellel ezt meg nem vehettük. Ha tehát a külföld ezen aranyért mi hozzánk váltókat intézvénnyez, ezek ellenértékét fogják képezni azon váltóknak, melyeket kereskedőink az árukiviteli többletért külföldre küldhetnek. Ha tehát kamatainkat közvetve aranyban fizetjük is meg, ezen fizetés végelemzésben mindig csak áruczikkok által történik. Hiszen másképp a dolog el sem képzelhető, ha szem előtt tartjuk azt, miszerint nekünk ily fölös arany mennyiség nem áll rendelkezésünkre. Hogy ezen árukiviteli többlet értéke megfelel a kamatkövetelés értékének, az szintén nem lehet kétséges. Mert ily többlet csak annyiban és akkor lehetséges, a mennyiben a hitelviszonyok folytán a külföld ellenszolgáltatás nélkül követelhet tőlünk valamit. Így a papírvaluta-árfolyamot sem fogja ezen körülmény megzavarhatni, mert minden egyéni, belföldi váltókövetelés megtalálja a külföldi váltó- vagy kamatkövetelésben ellenértékét, azaz: a fizetési mérleg az árúegyenleg daczára itt is egyensúlyban marad.

Mindeddig csak azon esetet tételeztük fel, hogy az ilyen többlet megfelel az illető ország kamatfizetési kötelezettségének, illetőleg követelésének. Ha ez az egyedüli lehetőség, az egyes országok kiviteli vagy beviteli többlete meglehetősen állandó lesz vagy legalább is csak fokozatosan fog változni, mert el nem képzelhető oly lehetőség, hogy valamely ország adósságát egyik évről a másikra sok milliónyi kamatösszegeknek megfelelő tőkével szaporítaná avagy csökkentené. Tény azonban, hogy ezen összegek rendkívüli széles határok közt változnak.

Van eset arra, hogy ugyanazon országban egyik évben kiviteli, a másikkban beviteli többlet van. Tehát fenti magyarázatunk nem lehet kimerítő — és pedig azért nem, mert a kamatfizetésen kívül a mérleg még magát a tőkekölcsonzést és visszafizetést is feltünteti. Tegyük fel, hogy oly állam, melynek eddig semmiféle tartozása nem volt külföldön, egy évben 100 millió forintot kölcsönöz, legyen az akár magán-

vállalkozási, akár állami célokra, kérdem: miként hozhatja be az illető ország ezen tőkét, melynek fejében értékpapirjait külföldre küldi? Erre két mód van: vagy az által, hogy a tőkét áruczikké vagy arany alakjában behozza, vagy ugyan-ezeket belföldön szerzi be és helyette ki nem egyenlíti külföldről származott bevitelének egy részét. Első esetben a bevitel növekszik 100 millióval, a második esetben a kivitel kisebbedik ugyanily összeggel. Mindkét esetben a kereskedelmi mérleg 100 millió beviteli többletet fog felmutatni. Fizetés gyanánt szerepel azon 100 millió értékpapir, melyet a külföld tőlünk ily módon megvett. Ha a következő évben újabb kölcsönt nem veszünk fel, ezen bevételi többlet elesik. Helyette 4—5 milliónyi kiviteli többlet fog mutatkozni, mely az előző évben felvett kölcsönnek kamatját képezi. Ezen kiviteli többlet most már állandó lesz mindaddig, míg a tőkét a külföldnek vissza nem térítjük. Azon évben, midőn ez megtörténik, 4 millió forint helyett 100 millió forint értékű kiviteli többlet fog mutatkozni, mert ezen tőkét újból csak áruczikk vagy arany-export által fizethetjük vissza. A következő években a kereskedelmi mérleg teljes egyensúlyban lesz.

Ebből láthatjuk, hogy nemcsak a kamatfizetések zavarják meg a kereskedelmi mérleget, de maga a kölcsön felvétele vagy visszafizetése is; és pedig a míg a kamatfizetés aránylag kicsiny, de állandó különbözetet idéz elő, addig a kölcsön lebonyolítása időleges, de nagymérvű változásnak lehet okozója. Miután tudjuk, hogy a mai kifejtett hitelviszonyok mellett az értékpapírok folyton vándorolnak ide-oda, nem csodálkozhatunk, ha a rendes kamat összegét ily tőke megtérítések, illetőleg új kölcsönzések annyira megzavarják, hogy a kereskedelmi mérlegből egyedül nem tudjuk soha biztosan megállapítani, mennyi esik az adós ország kiviteli többletéből kamatra, mennyi a visszafizetett tőkére, avagy nem-e nagyobb a rendes kamat ez évi kiviteli többletnél. Hasonló kételeyeink lehetnek hitelező országok kereskedelmi mérlegére vonatkozólag.

Sőt mi több, nemcsak a kamat fizetése vagy tőkevándorlás zavarja meg a kereskedelmi mérleget, hanem egyáltalában minden követelés, melyért ellenszolgáltatást nem teljesítünk. Így bizonyos országok, mint Anglia, Németország, évente nagy nyereségre tesznek szert az által, hogy más külföldi országok számára árukat szállítanak a tengeren; ezekért

a külföldnek szintén fizetnie kell. Továbbá Anglia bankárja az egész világnak; megbízás folytán fizetéseket teljesít és elfogad; rovataiban azokat az egyes országok javára elszámolja. Ezért a többi országok évente szintén bizonyos provisiót fizetnek. Miután ezen szolgálatok fejében kisebb vagy szegényebb országok hasonmértű ellenszolgálatokat nem teljesíthetnek, az utóbbiak arany vagy árúk kivitele által rójják le tartozásaikat, a mi szintén kiviteli többletet fog előidézni. Tehátröviden mondva: *tőkeátruházás, kamatfizetés és szolgálatok teljesítése* képezik okát annak, hogy a kereskedelmi mérleg nincs mindenütt egyensúlyban és hogy annak egyenlege évről-évre változik.

Mindezek daczára állíthatjuk, hogy semminemű ily változás nem fog hatni a váltó-árfolyamok átlagára, mert ép úgy, mint a kamatfizetéseknél ezen tőkeátruházások vagy szolgálatok teljesítésénél minden többlet megtalálja ellenértékét azon értékpapírok avagy követelések értékében, melyeket külföldön eladunk avagy veszünk. Ma napság az értékpapírok és azok szelvényei ép oly tényleges eladás vagy vétel tárgyat képezik, mint az árucikkek. De miután ezen értékpapírforgalmat e kereskedelmi mérleg nem tünteti fel közvetlenül, látszólag előáll ily fizetetlen kiviteli vagy beviteli többlet. Tehát nem a kereskedelmi mérleg okozza azt, hogy követeléseink vagy tartozásaink a külfölddel szemben évről-évre változnak — mint azok feltételezni látszanak, kik a kereskedelmi mérlegnek a váltó-árfolyamokra való nagy hatását hirdetik — de ellenkezőleg külföldi követeléseink vagy tartozásaink módosulása változtatja meg kereskedelmi mérlegünk egyenlegét és pedig oly módon, hogy ilykép a fizetési mérleg átlag véve egyensúlyban maradjon. Ha ez igaz, a váltó-árfolyamokra ezen körülmények hatást nem gyakorolhatnak.

Mindez, úgy hiszem, föltétlenül elismerendő a váltó-árfolyam és kereskedelmi egyenleg *átlagára* vonatkozólag. Azonban elképzelhető oly eset, melyben a *külkereskedelmi mérleg tényleg befolyásolni fogja a váltóárfolyamot*. Elismerve azt, hogy a fizetési mérleg, hosszabb időközöket véve, nem lehet más mint egyenlő, ez nem lesz szükségszerűleg igaz bármely adott időpontra vonatkozólag. Feltehető és tényleg előfordul ugyanis oly körülmény, hogy a külföld követelése már lejárt és a belföld kiviteli többlete, mely ezt fedezné, még nem

exportáltatott. Ez esetben a belföldre szóló követelés szege nagyobb lesz a külföldre szólók összegénél s folytán a belföldre szóló váltó-árfolyam alacsony, a külföldre szóló magas lesz. Lehet a különbség oly nagy fokú, hogy az arany export szükségeltetik. De nézzük, mi lesz ily váltó-árfolyam különbözetnek következménye? Az, hogy a kereskedő látván, hogyha ily pillanatban exportál, külföldi intézvényezett váltóját magasabb áron adhatja el, mint otthon időben, s így a rendesnél nagyobb haszonra tehet szert. Így fog ezen áruczikk kivitelével, hogy ezen hasznot még korán zsebre tegye. Ha ilykép a fizetési mérleg folytán a váltó-árfolyam is megváltozik, az árumérleg nem fog megváltozni annak helyreállításával. Ha időközben arany exportálódik a nélkül, hogy az arany nemzetközi értéke megváltozna, ez, mint már fentebb láttuk, hasonlólag csak úgy fogja a belföldi árú kivitelét mindaddig, míg a fém belföldre vissza nem jött.

A mennyiben időközben a belföldre szóló váltó-árfolyam alacsonyak voltak, annyiban most parin fölül lesznek. Így hogy az év folyamában előállhat ugyan különbözet a fizetési mérlegben azon körülmény folytán, mert az árú kivitelések nem cseréltetnek ki egyidejűleg, illetőleg nem egy időben esedékesek, továbbá azért, mert a nemzetközi kereskedelemben az értékpapir sokkal gyorsabban mozoghat, mint az áruczikk és ennek folytán megelőzheti ennek importját az áruczikk kivitelét — de mindezek daczára ily váltó-árfolyam ingadozás nem lehet más, mint időleges jelenség, mely a kereskedelmi árumérleg megváltozta állítja ujra helyre a fizetési mérleg egyensúlyát. Ugyanigy papirvalutás országokban természetü jelenségek ágiönövekedést fognak előidézni, mely ágió ezen foka azonban nem lehet állandó, mert a külföldi kereskedelem ezen időleges kiviteli praemium folytán itt is meg kellene növekedni az esedékes követelést.

nemzetközi értékének, az árumérleg megváltozta idézi elő közvetve a szükséges aranykivitelt vagy bevitelt. Ezen két jelenség az, melyet a mindennapi kereskedelmi életben megfigyelhetünk. Most már tisztán látjuk: ez korántsem jelenti azt, hogy külkereskedelem és váltóárfolyam egymástól függ, hanem azt, hogy a kettő oly összefüggésben van, miszerint kölcsönösen egymást azon egyensúlyban tartják, mely az arany nemzetközi értékének és a nemzetközi hitelviszonyoknak megfelelő. Ezen kölcsönös hatás csak időleges ingadozásban jelentkezhetik, míg az állandó értéket, illetőleg egyenleget, mely körül a kettő ilyformán mozog, a váltó-árfolyamra nézve az arany nemzetközi értéke, a kereskedelmi egyenlegre nézve a nemzetközi hitelviszonyok szabják meg.

Ezen általános tételeket szem előtt tartva, nézzük, mennyire igazolhatjuk azokat statisztikai adatokkal.

II.

Miután kutatásunk végcélja papírvalutánk jelenlegi ágiójának magyarázata, figyelmünket ezentúl kizárólag azon esetekre szoríthatjuk, melyek azzal rokon természetűek. A nagyhatalmak közt tudvalevőleg Oroszország az, mely saját monarchiánkhoz hasonlóan, évek hosszú során át ágióval bajlódik és jelenleg ép úgy mint mi, ezen baj orvoslására törekszik. Hasonlítsuk tehát össze a forint és rubel átlag évi cursusát és keressük, találunk-e némi összefüggést e kettő és az arany nemzetközi értékingadozása között. Továbbá vegyük ugyanezen két ország kereskedelmi mérlegét; nézzük, miként változik annak egyenlege, mily körülményekkel magyarázható és vajjon észlelhető-e összefüggés a váltó-árfolyam és külkereskedelem között akár az egyik, akár a másik országban. Ezután könnyen áttérhetünk jelenlegi ágióink magyarázatára.

A mi a váltó-árfolyam és az arany összefüggését illeti, némi nehézséggel kell küzdenünk annak kimutatásánál. Ugyanis az arany értéke látszólag soha nem változik s helyette csak árúczikkék áraiban mutatkozik reflex módon annak ingadozása. Már pedig ez utóbbiak ára nemcsak az aranytól, de az egyes árúczikk termelési költségétől, a kereslet és kínálat esélyétől függ, mely évről-évre hirtelen változhat.

Ha tehát bizonyos éveket átlagul véve kiszámítjuk százalékokban az illető árúczikk értékváltozását, ily esetben nem-

csak az arany, de hasonlólag az árú speciális értékváltozását is nyerjük. Némileg segíthetünk a dolgon, ha nemcsak egy ilyen árucikk változását figyeljük meg, de 20, 30 vagy több különféle árucikkét, mert az egyik sajátos értékváltozása kiegyenlítheti a másikat, mely ellenkező irányú lehet. Ha a nyert százalékokat összeadjuk és ezen összeget az árúk számával elosztjuk, kapjuk ezen árucikkek értékváltozásának átlagos százalékát, azaz az áruindexet, a mely nagyjában feltünteti az arany értékváltozását, feltéve, hogy az egyes áringadozások kiegyenlítik egymást. Tehát az áruindex feltétlen bizalmat soha nem igényelhet.

Forint- és rubel-váltók árfolyama, német áru-index

Berlinben 1879—93-ig.

(Pótlólag a Sauerbeck-féle angol áru-index.)

É v	100 forint Berlinben átlag márka	100 rubel Berlinben átlag márka	33 német áruindex átlag 79—83 = 100	Sauerbeck-féle angol áruindex átlag 67—77 = 100
1879	171'34	205'30	} 100	88
1880	173'35	212'36		89
1881	173'45	213'09		85
1882	170'81	203'84		84
1883	170'44	200'58		82
1884	167'57	206'00	93'55	76
1885	163'28	203'56	88'42	72
1886	161'98	197'35	79'40	69
1887	161'00	180'57	89'10	68
1888	164'25	191'16	92'94	70
1889	171'07	214'76	96'67	72
1890	175'50	235'76	100'61	72
1891	174'30	222'77	93'40	72
1892	170'92	204'68	90'79	63
1893	164'66	213'21	87'12	67

Lásd Conrad Jahrb. f. N. O. u. Statistik Bd. 60. S. 120—123., 289. Bd. 62., S. 133, 303.

(Az 1887-re szóló áruindex, ugy látszik, ott tévesen lett mint 93'82 feltüntetve; számításom szerint e 33 áru arithm. átlaga 89'10.)

A mellékelt táblázat feltünteti 33 áru indexét, mely a »Statistik des deutschen Reichs« adataira van alapítva. Mellette látható 100 frtos és 100 rubeles váltók évi átlag-értéke a berlini tőzsde jegyzései alapján; végül a Sauerbeck-féle angol indexet is mellékelem, melynél az 1867—77-iki átlag és az angol piacz árai vannak alapul véve. Ezen táblázat világosan kimutatja, hogy ugy a papirforint, mint a papirrubel nagyjában követi az áruindexet. Rubel, forint és index együtt

esnek és emelkednek. Egyedüli kivétel az 1887-iki év, melynél a forint és rubel értéke ugyan esik, de az árúk ára emelkedik. A magyarázat nem nehéz. Németországban ezen évben a gyarmati árúk ára kivételesen növekedett s ennek folytán befolyásuk még az átlagból sem tűnik el. Így például a gabona és lisztneműek nem növekednek, de visszamennek árban. (7 árú átlag-indexe 79.37) Az összes 33 árú közül 19 esett és csak 14 növekedett árban. Kitűnik tehát, hogy az átlagos index árnövekedése nem az arannyak, de néhány árucikk magas és hirtelen növekedésének tulajdonítandó. Ezen évre például az angol áruindex esése összhangban van a váltó-árfolyamokéval. A mennyire tehát az áruindex megbízható, teljesen igazolja fenti tételeinket. El nem tagadható ugyan, hogy az értékváltozás foka csak ritka esetben egyenlő mindháromra nézve. A mondottak után ez nem lephet meg senkit, mert egyrészt az áruindex nem nyújtja tiszta képét az arany értékingadozásának, másrészt a papírvaluta sem függ kizárólag az arany külföldi értékétől. Az elsőnél, mint láttuk, az arany értékváltozásán kívül az egyes áruk termelési költségei, a kereslet és kínálat esélyei is többé-kevésbé benn foglalvák. A másodiknál, mint láttuk, az arany külföldi értékén kívül, annak belföldi értéke is közrejátszik a váltó-árfolyamok megváltoztatásában. Így, ha az arany külföldön változatlan marad értékben, de belföldön a papírpénz újabb kibocsátás által szaporodik, szükségszerűleg ez utóbbi veszt értékben, tehát az arany localis ára — ezen valutában kifejezve — nagyobb lesz. De ha nem is bocsátunk ki újabb jegyeket és csak a belföldi áruforgalom csökken úgy annyira, hogy kevesebb papírpénz segélyével lehet azt eszközölni, mint annak előtte, ez esetben szintén áremelkedés fog mutatkozni.

Miután az arany belföldi ára ezen okoknál fogva széles határok között és az egyes országokban, melyek papír-valutával bírnak, eltérő időben és mértékben változhat, továbbá miután az áruindex sem teljesen pontos, nem várhatjuk sem azt, hogy rubel és forint egyforma arányban változzanak, sem azt, hogy ezek aránya megfeleljen az áruindex ingadozásának. Így például 1891-ről 1892-re a forint 2°/o-al, az áruindex 3°/o-al esik, míg a rubel több mint 8°/o-al veszt értékben. Már most tudjuk, hogy 1891. második felében az orosz kormány egyszerre 50 millió rubellel növelte papírforgalmát.

Ennek következtében a rubel ára ezen év vége felé 194 márkaig süllyedt és igen alacsony maradt a következő évben is. Ily nagymérvű jegykibocsátás nálunk nem történvén, papírpénzünk csak az arany külföldi értéknövekedése következtében esett 2 százalékot, míg a rubel ezen 2 százalékon kívül 6 százalékot vesztett jegykibocsátás következtében. Valószínűleg az orosz jegyek 1893-ban újra be lettek vonva, mert a rubel átlagértéke ezen évben növekedett, míg a forint tovább hanyatlott; ugyanigy az áruindex is kisebb lesz. Ha azonban nem ezen, de a következő 1893-iki évet hasonlítjuk össze az 1891-iki árfolyamokkal, itt már teljes egyöntetűségre találunk, mert 1891-ről 1893-ra az esés a forintnál $5\frac{1}{2}\%$, a rubelnél $4\frac{1}{2}\%$, az áruindexnél $6\frac{3}{4}\%$; ez bizonyítja, hogy a rubel-árfolyam 1892-ben belföldi, helyi tényezők hatása alatt állott és hogy annak növekedése 1893-ban csak látszólagos kivétel. Mindezen adatok, remélem, elegendően bizonyítják azt, a mit általános fejtegetésekből következtettünk: hogy a papírvaluta-árfolyamok az arany nemzetközi értékével vannak kapcsolatban. Most nézzük ugyanazon két ország kereskedelmi mérlegét és hasonlítsuk azt össze a váltóárfolyamokkal.

Oroszország külkereskedelme

Európa, Ázsia és Finnországgal

[+ = kiviteli többlet; — = beviteli többlet.]

É v	Áru-bevitel	Áru-kivitel	Áru-többlet	Nemes-fém-többlet	Kereskedelmi egyenleg	Rubelárfolyam a berlini tőzsdén
	millió rubelekben					márka
1882 . . .	566·8	617·8	+ 51·0	+ 70·7	+ 121·7	203·84
1883 . . .	557·3	640·3	+ 83·0	+ 13·3	+ 96·3	200·58
1884 . . .	538·0	589·9	+ 51·9	— 1·8	+ 50·1	206·00
1885 . . .	434·2	588·7	+ 104·5	+ 1·7	+ 106·2	203·56
1886 . . .	438·2	488·5	+ 50·3	+ 8·5	+ 58·8	197·35
1882—86 .	506·9	575·0	+ 68·1	+ 18·5	+ 85·6	202·27
1887 . . .	893·2	623·0	+ 229·9	+ 13·6	+ 243·4	180·57
1888 . . .	890·7	793·9	+ 403·2	+ 5·0	+ 403·2	191·16
1889 . . .	437·0	766·3	+ 329·3	+ 8·1	+ 337·4	214·76
1890 . . .	416·1	704·0	+ 287·9	— 2·2	+ 285·7	235·76
1891 . . .	378·5	720·9	+ 342·4	— 77·3	+ 265·1	222·77
1887—91 .	403·1	721·6	+ 318·5	— 10·5	+ 308·0	209·00
1892 . . .	403·9	489·4	+ 85·5	— 110·3	— 24·8	204·68

Az adatokat úgy Oroszország külkereskedelmére, mint államadósságára vonatkozólag a Statesman's Yearbook 1888., 1892., 1894. kötetéből vettem. A nemesfém forgalom 1882-től 1884-ig Soetbeer »Materialien zur Währungsfrage« czimű összeállítása nyomán van feltüntetve.

A mellékelt táblázat Oroszország külkereskedelmét tünteti fel 1882-től 1892-ig. Mindenekelőtt feltűnő, hogy Oroszország kereskedelmi mérlege, beleértve a nemesfém-forgalmat is, az utolsó év kivételével mindig kiviteli többletet mutat. Oroszország tehát az egész idő alatt, mint különben is tudjuk, oly ország volt, mely a külföldnek tőkével tartozott. Kiviteli többletével fizette tartozásának kamatját. Öt évi átlagot véve, látjuk, hogy ezen kiviteli többlet 1882—1886-ig 86⁶ millió rubel, 1887—1891-ig 308 millió rubel értékű. Ez annyit jelent, hogy a birodalom az első öt évben legfeljebb csak kamatját fizette külföldi tartozásának, míg a következő öt évben a kölcsön egy része visszafizetve lőn. Hogy mennyi esett az utóbbiból kamatra és mennyi tőkére, a következő tényekből következtethetjük.

Tudjuk, hogy az orosz állami adósság, a függő papírpénz-adósságon kívül, 1893. jan. 1-én körülbelül 5100 millió papírrubel értékű volt. Ebből külföldi kölcsönökre, melyek aranyban lettek felvéve és melynek kamatai aranyban fizetendőek, több mint 2000 millió papírrubel érték esik. Valószínű, hogy ezen tartozás teljesen külföldi kezekben van. Hogy a papírrubelre szóló kölcsönökből mennyi ment ki külföldre, bajos megállapítani; hasonlólag nem tudni, mennyi orosz vasuti és iparvállalati értékpapír van külföldi kezekben. Tekintettel azon körülményre, hogy Oroszország fejlődő állam, melyben még aránylag kevés a tőke, de előnyös termelési viszonyoknál fogva kedvezően kamatoztatható, feltehetjük, hogy már előbbi évtizedekben a magasabb kamatláb sok idegen tőkét vonzott az országba, melynek ellenértéke gyanánt az orosz értékpapírok manapság külföldön találhatók. Tegyük fel továbbá, hogy a fejlődő magángazdaságnak közel annyi tőkére volt szüksége, mint a szűkebb körű államgazdaságnak. Tekintettel mindezen körülményekre, talán nem csatkozunk, ha az Oroszbirodalom külföldi adósságát úgy arany- és papírértékű állampapírokban, mint iparvállalati értékpapírokban, 4 vagy 5 millió rubel értékre becsüljük. Ennek évi átlagos kamatját 200 millió rubelre tehetjük.

Ezzel szemben látjuk, hogy az első öt évi kiviteli többlet 86⁶ millió, az utolsó 5 évi 308 millió rubel értékű. Tehát az első években adóssága évente átlag 113⁴ millióval szaporodott; ellenkezőleg, 1887—1892-ig ugyanigy évi 108 millióval

apadt. Nézzük, mennyiben tudjuk ezen feltevéseket tényekkel igazolni.

Az iparvállalati értékpapírok forgalma, mint mondtuk, nehezen hozzáférhető. Ezzel szemben az állami kölcsönök felvétele vagy visszafizetése tüzetesen ismeretes. Ez utóbbiakat tehát igazolásra használhatjuk annyiban, a mennyiben tudvalevő, hogy azok külföldön helyeztettek el. Ezen körülmény annál inkább előnyös, mert ép az állampapírok azok, melyek egyszerre nagy mennyiségben kerülnek piacra és ennek folytán ezek forgalma lesz leginkább észlelhető a kereskedelmi mérlegben, míg az új iparvállalati értékpapírok kibocsátása a gazdasági viszonyok fokenkénti fejlődése következtében lassú és folytatódólagos. Az orosz kormány kimutatásából tudjuk, hogy ezen évek alatt következő, nem conversióra szánt, új kölcsönök lettek kibocsátva:

1883-ban 50 millió aranyrubel (akkori értéke krbl. 80 millió p. rub.).

1884-ben 20 millió papirrubel (aranykölcsön).

1886-ban 100 » » } összesen 199¹/₂ mill. papirrubel.

1887-ben 99¹/₂ » » }

1892-ben 150 » aranyban (akkori értéke krbl. 232 millió papirrubel).

Hogy azonban az 1887-iki kölcsön, ha más alakban is, már előző évben fel volt véve, kitűnik a budget azon tételéből, mely a kamatfizetésnél — leszámítva az ágionövekedést — már 1886-ról 1887-re 12 millió kamatszaporodást tárelénkbe. Tényleg tehát 1883, 1884, 1886 és 1892 azon évek, melyekben nagyobb összegű új kölcsönt vettek fel; és valóban ugyanezen évek azok, melyeknél a birodalom kiviteli többlete kisebb, mint a többi években, sőt 1892-ben — megfelelőleg az aranykölcsön nagy összegének — behozatali többlet mutatkozik. Tehát Oroszország ezen új kölcsönök felvételét végelemzésben akként eszközölte, hogy a rendes kamatok összegével részben vagy egészben adós maradt; azaz árúcikkek helyett értékpapírral váltotta be esedékes szelvényeinek egy részét.

Ide menjünk tovább. 1883. és 1884-ben az orosz kormány összesen 100 millió papirrubel értékű új aranykölcsönt bocsátott ki. Ezzel szemben az ország kiviteli többlete 1883-ban 96³/₃ millió, 1884-ben 50¹/₁ millió rubel; fentebb az ország

kamatkötelezettségét évi átlag 200 millió rubelra becsültük; ezen számítás szerint a kivitel 1883-ban 103⁴ millióval, 1884-ben 149⁹ millióval kevesebb, mint a kamatkötelezettség összege, azaz e két év alatt az ország külföldi tartozása 253³ millió rubel tökével szaporodott.

Ebből valószínűleg közel 100 millió esik az említett állami aranykölcsönre; a maradék (153³ millió) tehát azt mutatja, hogy ugyanekkor még más orosz értékpapír is ment át külföldi kezekbe.¹⁾

1886-ban különféle alakban 199¹/₂ millió rubel új kölcsönt bocsátott ki a kormány, ebből 100 millió vasuti kötvény, a maradék ugynevezett belföldi kölcsön; valószínűleg csak egy része ezen összegnek került külföldre. A kiviteli többlet tehát jóval kevesebb, mint 199¹/₂ millióval csökkent. A fenti táblázatból és előbbi fejtegetéseinkből kitűnik, hogy a kivitel *tényleg csökkent* (200—58⁸ =) 141² millióval.

1892-ben 232 millió papírrubel értékű aranykölcsön lett felvéve; ha ezt a külföld teljesen magához vonta volna, kiviteli többlet helyett (232—200 =) 32 millió beviteli többletnek kellene mutatkoznia. *Tényleg 1892-ben beviteli többlet van és pedig 24⁸ millió rubel.* Tehát egyrészt a kereskedelmi mérleg, más részt ismeretes pénzügyi műveletek meglehetősen igazolják azon feltevésünket, hogy Oroszország kamatfizetési kötelezettsége a külfölddel szemben 1882-től 92-ig 200 millió rubel körül váltakozott.

Most nézzük a kereskedelmi mérleg kedvező éveit. 1889-től fogva mai napig nagy conversionális műveletek folytak le; kimutatás szerint 1892 végéig 1800 millió papírrubel értékű állampapír alakítottatott ily módon át. 1886-tól fogva kezdődik a feszült politikai viszony Oroszország és Németország között, mely utóbbi mindig sok orosz értékpapírnak volt birtokosa. Ezen években a német birodalmi

---

¹⁾ Mindezen számításoknál tekinteten kívül hagyom azt, hogy a kölcsön névértéken alul lett eladva; továbbá nem veszem tekintetbe sem a kamat-fluctuatiót, mely osztalékoknál felmerülhet, sem azt, hogy a birodalom külföldi szolgálatokért is fizethetett; mert mindezek aránylag csekélyebb összegekre rúgnak és hatásukban egymást némileg kiegyenlíthetik. Általában, mondtuk, ily számítások a statisztikai adatok hiányos volta mellett úgy sem igényelhetnek feltétlen bizalmat; ez összegeket csak megközelítő értékeknek tekinthetjük.

bank ezen papirokat fedezet gyanánt el nem fogadhatta. Másrészt 1887 és 1888-ban Oroszországnak oly kedvező gabónatermése volt, mint soha az előző években; egyidejűleg a nyugat gabonatermése igen közepszerű volt. Ha tehát a conversiót, a politikai és gazdasági viszonyokat kellő tekintetbe vesszük, már előre gondolhatjuk, hogy Oroszország, ha valamikor, ezen években válthatta vissza a külföldről tartozásának egy részét. Ezt csakis a kiviteli többlet fokozása által tehetette. És valóban látjuk, hogy a kiviteli többlet 1887—91-ig 200 milliót mindig meghalad és különösen magas azon években, melyek a kedvező gabonatermésekre következtek. Ha tehát ez idő alatt a kamatkötelezettség 200 millióra rúgott, a birodalom évente $(308 - 200 =)$ 108 millió tőkét válthatott vissza; tehát összesen 540 millió rubel értékű orosz értékpapir jöhetett be az országba. Hogy ez megfelel-e a tényeknek vagy sem, azt nem tudom számokkal kimutatni. Azonban hivatkozom azon köztudomású tényre, hogy ezen évek alatt sok értékpapir özönlött vissza Oroszországba a berlini piacz ellenséges hangulata következtében.

Ha most ezzel szemben a váltó-árfolyamokat hasonlítjuk össze a kiviteli többlettel, azt találjuk, hogy 1882-ről 1883-ra a többlet csökken — az ágió növekszik; 1883-ról 1884-re a többlet újból csökken, de az ágió kisebb lesz; 1884-ről 1885-re a többlet növekszik — az ágió szintén növekszik és így tovább. Mindebből látjuk a kiviteli többlet és az ágió-növekedés teljesen független egymástól; másrészt bebizonyul az, hogy a kereskedelmi többlet magas vagy alacsony volta a hitelviszonyok alakulatától függ Oroszország és a külföld között.

Ha most — a mellékelt táblázaton — saját monarchiánk kereskedelmi mérlegét vesszük szemügyre, ott hasonló tényeket fogunk megfigyelhetni. Majd minden év kiviteli többletet mutat és pedig átlag növekvő arányban. Beviteli többletre azon években találunk (1871—75), melyekben, mint tudjuk, a birodalom nagyobb összegű kölcsönöket vett fel. Mindez arra vall, hogy monarchiáknak sok állami és magán értékpapirja van külföldön elhelyezve. Jelenleg az összes állami adósságok $6\frac{1}{4}$ milliárd forintra rúgnak.

Ausztria-Magyarország külkereskedelme

1861—1893.

(+ = kiviteli többlet; — = beviteli többlet.)

É v	Árú-bevitel	Árú-kivitel	Árú-többlet	Nemes-fémtöbblet	Kereskedelmi egyenleg	A forint berlini árfolyama
	millió forintokban					márka
1861—65 .	249·7	305·8	+ 56·1	+ 4·1	+ 60·2	167·86
1866—70 .	350·1	399·9	+ 49·8	+ 4·5	+ 54·3	167·90
1871—75 .	582·9	466·6	— 116·3	+ 3·5	— 112·8	180·54
1876—80 .	562·4	655·3	+ 92·9	— 24·1	+ 68·8	171·40
1881 . . .	641·8	731·5	+ 89·7	— 30·6	+ 59·1	173·45
1882 . . .	654·2	781·9	+ 127·7	+ 26·3	+ 154·0	170·81
1883 . . .	624·9	749·9	+ 125·0	— 17·6	+ 107·4	170·44
1884 . . .	612·6	691·5	+ 78·9	— 2·8	+ 76·1	167·57
1885 . . .	557·9	672·1	+ 114·2	— 3·6	+ 110·6	163·28
1881—85 .	618·3	725·4	+ 107·1	— 5·5	+ 101·6	169·11
1886 . . .	589·2	698·6	+ 159·4	— 8·8	+ 150·6	161·98
1887 . . .	568·6	672·9	+ 104·3	— 5·9	+ 93·4	161·00
1888 . . .	533·1	728·8	+ 195·7	— 14·9	+ 180·8	164·25
1889 . . .	589·2	766·2	+ 177·0	— 17·4	+ 159·6	171·07
1890 . . .	610·7	771·4	+ 160·8	— 39·2	+ 121·5	175·50
1886—90 .	568·2	727·6	+ 159·4	— 17·3	+ 142·1	166·76
1891 . . .	612·9	786·7	+ 173·8	— 28·3	+ 145·5	174·30
1892 . . .	621·8	722·7	+ 100·9	— 66·1	+ 34·8	170·92
1893 . . .	683·2	804·2	+ 121·0	— 130·8	— 9·8	164·66

L.: Jekelfalussy és Vargha, Statisztikai évkönyv 1892—93; a váltóárfolyamok Soetbeer Materialien és Conrad Jahrbücher nyomán, a 93-iki év adatai a londoni Economist becslése szerint vannak feltüntetve.

Ezek után 1892-ben körülbelül 65 millió forintot fizetünk kamat fejében külföldön. Ez azonban nem szükségképp a külföldön elhelyezett értékpapírok összes kamatja. Hiszen ismeretes, hogy nagy számban léteznek nálunk francia és német tőkepezések vállalatai, melyek osztalékaikat szintén jórészt külföldre küldik; másrészt nálunk levő külföldi értékpapírok ennél kisebb értéket képviselhetnek. Ily számítások alapján Lexis¹⁾ a monarchia külföldi kamatkötelezettségét több mint 66 millió forintra becsüli. Sax tanár²⁾ ugyanazt

¹⁾ Conrad Jahrb. f. N.-O. u. St. Bd. 62. 1894. S. 472.

²⁾ Említve a londoni »Economist« 1894. febr. 10-iki számában.

évi 125—130 millió forintra teszi. Kisértjük meg ezen fizetési kötelezettség összegét a kereskedelmi mérleg 5 évi átlagai után megbecsülni.

Kiindulási pontul vegyük az 1861—65-ig terjedő éveket és tegyük fel, hogy az akkori átlag kiviteli többlet (60²/₂ millió forint) megfelel az akkori külföldi tartozás kamatjának. A következő öt évben (1866—70) a kiviteli többlet 54³/₂ millió lévén, a külföldi tartozás tőkéje ezen évi hiánynak megfelelően szaporodott volna (5 × 6 millió) kerek 30 millió forinttal. Ennek folytán 1870 végével az esedékes évi kamat 61¹/₂ millió forintra tehető. 1871-től 75-ig nemcsak nem mutatkozik kiviteli többlet, de ellenkezőleg a beviteli többlet magas értéket képvisel (112³/₂ millió). Ez annyit jelent, hogy monarchiánk nemcsak nem fizette meg ez idő alatt a külföldnek a rendes évi kamatot, melynek 5 évi összege (61³/₂ × 5) 307³/₂ millió forintra tehető, hanem inkább szaporította tartozását a beviteli többlet 5 évi összegével, azaz 564 millió forinttal. Külföldi tartozásunk tehát akár állami, akár magán vállalati értékpapirokban 871³/₂ millió forint tőkével szaporodott, minek folytán 1875 végével a régi és újabb tartozás kamatja 105 millió forintra becsülhető. Ezen összeg szintén nagyobb, mint a következő 1875—80-ig terjedő kiviteli többlet átlaga (68³/₂ millió) és pedig évi 36²/₂ millió forinttal. Így tőketartozásunk ismét növekszik (36²/₂ × 5) 181 millió forinttal és 1880 végével kamatkötelezettségünk 114 millióra becsülhető. Ugyanigy szaporodott tartozásunk 1881—85-ig 67¹/₂ millióval; évi esedékes kamatunk tehát 1885 végével 117 millió forint. Ez utóbbi összeget az 1886—90-ig terjedő kiviteli többlet meghaladja 25¹/₂ millióval; ezen évek alatt tehát monarchiánk külföldi tartozását 125¹/₂ millió forint erejéig visszaválthatta és így 1890 végével az évi kamattartozás 5 millióval kisebbedvén, *nem haladja meg a 112 millió forintot.*

Nem akarom állítani, hogy ezen számítás föltétlenül helyes, mert úgy ismereteink, mint statisztikai adataink ezen tekintetben hiányosak. Mindazonáltal az eredmény, melyhez ily számítások alapján jutunk és mely megfelel idegen számítások középértékének, legalább is oly bizalmat igényelhet, mint amazok. A mi azonban ezen számítások alapján újból bebizonyul: ez azon körülmény, hogy a kereskedelmi mérleg ingadozása a nemzetközi hitelviszonyok megváltozásának

következménye. Tudjuk, hogy monarchiánk külföldi tartozása az utolsó 30 év alatt tetemesen szaporodott: ezt a kereskedelmi mérleg igazolja. Tudjuk, hogy csak az utóbbi években tűnt el a monarchia két háztartásának deficitje és csakis az utóbbi években javultak pénzügyi viszonyaink. Ez statisztikai adatok által szintén bebizonyul.

Tudjuk, hogy az utolsó két évben újabb kölcsönöket vetünk fel valutánk rendezése érdekében és tényleg kiviteli többletünk 1892-ben nagyot csökken, sőt úgy látszik, 1893-ban beviteli többlet mutatkozik. Másrészt hasonlítsuk össze ezen adatokkal a váltó-árfolyamokat. 1881-ről 1882-re kiviteli többletünk növekszik, valutánk értéke csökken; 1882-ről 1883-ra kivitelünk csökken, ágióink alig növekszik. 1883-ról 1884-re kivitelünk csökken, ágióink növekszik. 1884-ről 1885-re kivitelünk többlete növekszik, de árfolyamunk tovább hanyatlik és így tovább. Vegyük elő akár az egy évi, akár az öt évi átlagot, mindig azt fogjuk találni, hogy a kivitel csökkenése nem idéz elő szükségszerűleg ágiónövekedést és megfordítva: a kivitel növekedése nincs kapcsolatban ágióink kisebbedésével.

Továbbá látjuk, hogy a monarchia valutája a 70-es évek óta átlag vesztit értékben, noha ez idő óta újabb jelentékeny papírpénz-kibocsátások nem fordultak elő és kereskedelmünk egyidejűleg fejlődött. Ezt mással nem magyarázhatjuk, mint az arany általános appreciációjával, mely szintén a 70-es évekkel veszi kezdetét. Az árfolyam a 70-es évek óta öt évi periodusokban változik és pedig az évtizedek elején többnyire maximum értékét éri el, a mi megint a 10 éves kereskedelmi cyclosokkal látszik kapcsolatban lenni, melyek az arany értékét ellenkező irányban befolyásolják.

Ezzel szemben a kiviteli többlet átlaga növekszik és semmi periodikus változást nem mutat fel. Tehát statisztikai adataink is teljesen bizonyítják mindazt, a mit elvi fejtegetésekből következtettünk.

III.

Ezen általános fejtegetések után áttérhetünk tulajdonképeni célunkra: ágióink magyarázatára. Mindannyian tudjuk, hogy az a lefolyt másfél év alatt állandó jelenség volt és némelykor az 5 százalékot is jóval meghaladta — annak dacára, hogy az arany és papírforintunk relációja törvénybe

van iktatva. Mindazok után, a miket fentebb mondtunk és tényekkel bizonyítottunk, aligha tehető fel, hogy ily fokú és ily hosszantartó ágiót akár a kereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulatával, akár értékpapirjaink tömeges visszaváltásával magyarázhatnók. Felelnünk kell tehát e kérdésre: *mi volt ágióink igazi oka és miért tart az mai napig?*

Előzőleg azonban még az értékpapir visszaváltásra vonatkozólag akarok egy tényt felhozni. Ugyanis a folyó év elején a »Neue Freie Presse« című napilap kimutatta azt, hogy magán értesülések szerint csupán a bécsi bankárok 115 millió forinttal nagyobb értékű papirokat vettek meg belföldi szám-lára 1893. folyamában, mint a mennyit ugyanekkor külföldre eladtak. Az említett lap feltételezi, hogy ugyanaz történt más piacokon is — noha kisebb mértékben — úgy, hogy az egész monarchia ily nemű vétele 150 millió forintra volna becsülhető.

Lehetséges, hogy ez megtörtént. Azonban a következtetést, melyet abból vonnak — mintha ez magyarázná meg ágióink mult évi növekedését — még elvi indokoktól eltekintve sem oszthatom és pedig következő okoknál fogva. Először, ha igaz az, hogy monarchiánk ily összegű értékpapirokat a külföldtől visszaváltott, ezt ki kellett fizetnie. Már pedig ngyan-akkor, mint láttuk, a birodalom kamatfizetési kötelezettsége 112 millió forintra becsülhető; ha a birodalom 1893-ban 150 milliónyi kölcsönt visszaváltani akart, ezen évi kiviteli többletnek körülbelül 262 millió forint értékre kellene emelkedni. Tényleg azonban 1893-ban nem kiviteli, de 9-s millió behozatali többlet van. Tehát ez évben nemcsak nem vált-hattunk vissza ily összegű értékpapirokat, de még a rendes kamatértéken felül vettünk fel a külföldtől újabb kölcsöntökét. Ez ellen felhozható ugyan az, hogy a birodalom ezen 150 milliót csak hitelben vehette meg és azt a következő években fogja csak kifizetni. Ez lehetséges. Ekkor azonban biztos az, hogy ily művelettel tulajdonkép kölcsönt nem vált-hattunk vissza, hanem csak értékjegyeink követelése fejében nyújtunk bizonyos más természetű követelést, melyért ép ugy kamatot kell fizetnünk, mint az értékpapirokért. Ez tehát egy neme volna a conversiónak, mely 1893-ban sem a kereskedelmi, sem a fizetési mérleg egyensúlyát nem zavarhatta.

Elképzelhető azonban még egy második magyarázat.

Lehetséges ugyanis, hogy a birodalom már előző években vitt ki többet, mint a mennyi évi fizetési kötelezettségének megfelelt. Ha feltételezzük, hogy ezen követelését nem vonta be azon években, melyekben a kivitel történt, hanem azt külföldön javára iratta, úgy lehetséges lett volna ezen összeg erejéig a külföldtől a következő években értékpapirokat visszaváltani. Láttuk, hogy tényleg 1886-tól 1891-ig a kiviteli többlet átlaga meghaladja az évi esedékes kamatot, úgy, hogy ez idő alatt összesen 150 milliónyi értékpapír lett volna visszaváltható. 1892-ben ugyan a kivitel megint kisebb, mint a kamat, de ekkor is 1892. végével követelés állhatna fenn a birodalom javára 106 millió forint erejéig. Ily módon tehát az 1893-iki visszaváltás részben lehetséges lett volna. Hogy ezen összeg teljesen ezen célra fordítottatott-e, vagy csak részben, arra nézve szintén vannak adataink. Ugyanis a monarchia két államának 1893. végével krlbl. 200 millió frtnyi arany állott rendelkezésére érczpenz avagy aranyváltók alakjában. 1892. és 1893-ban a nemesfém-import összesen 196⁹/₁₀ millió forint értékű volt, a melynek egy részét az ipar saját céljaira fordithatta. Már most azon tény, hogy a fenti 200 millió forint arany fém avagy aranyra szóló váltó körülbelül 124 millió aranyjáradék kibocsátása által lett beszerezve, arra vall, hogy a monarchia egyik vagy másik állama már előző években külföldi tőkét saját nevére iratott és azt az utóbbi években ércz alakjában bevonta, avagy váltói által legközelebb bevonni készül. Tehát az előző évek magas kiviteli többlete talán részben egyik vagy másik kormány előrelátó intézkedésének következménye, úgy, hogy e többlet csak kis részben szerepelhet, mint olyan tőkeelhelyezés a külföldön, melyet magánosok honi értékpapír későbbi visszaváltása céljából eszközöltek volna. De akár mint álljon is ezen dolog, az biztos, hogy a monarchia sem 1892-ben, sem 1893-ban ily összegű értékpapirokat *ki nem fizetett*, de ellenkezőleg, ép ezen években fokozta külföldi tartozását. Már most, akár megtörtént egy bizonyos mérvű visszaváltás előzőleg a multban, akár meg fog történni az a jövőben, tény az, hogy ily visszaváltás az 1883-iki váltó-árfolyamokat semmikép nem befolyásolhatta.

Most nézzük a váltó-árfolyamokat. A mellékelt táblá-

zaton láthatjuk azok havi átlagát a londoni »Economist« heti kimutatásai alapján.

10 font sterling árfolyama Londonra (Tratte.)

(Havi átlag a londoni »Economist« heti kimutatásai alapján.)

Év, hó	Olasz- országban pari = 252 ^m lira	Bécsben pari = 120 forint	Szt.- Pétervárott pari = ? rubel ¹⁾	Madridban pari = 252 ^m peseta	Lissabonban 1 Milreis pari = 53 ¹ / ₄ angol pence
1893. január . .	261'50(min.)	120'66(min.)	98'26	296'4	42 ² / ₈
február . .	262'00	121'05	96'36	295'5	42 ⁴ / ₈
márczius . .	262'20	121'24	94'50(min.)	292'7	42 ² / ₈
április . .	262'18	122'50	95'81	290'2(min.)	43 ⁴ / ₈
május . .	264'60	123'58	95'51	294'4	43 ⁶ / ₈ (min.)
június . .	263'50	123'13	94'44	293'9	43 ⁴ / ₈
július . .	267'92	124'20	94'60	302'1	43 ³ / ₈ d
augusztus	277'72	125'92	96'57(max)	305'3	42 ⁴ / ₈ d
szeptember	281'80	126'01	95'71	304'0	42 ⁴ / ₈ d
október . .	283'30	126'50	95'46	304'8	41 ³ / ₈ d
november	290'00(max.)	126'80(max.)	95'10	310'9(max.)	40 ⁶ / ₈ d (max.)
december	285'36	124'93	94'35	309'7	40 ⁷ / ₈ d
1894. január . .	286'50	124'65	92'21	307'9	40 ⁴ / ₈ d
február . .	289'00	125'55	93'16	309'1	40 ⁷ / ₈ d
márczius . .	288'05	124'70	93'56	305'1	40 ² / ₈ d
április . .	284'65	124'66	93'12	305'2	40 ⁴ / ₈ d
május . .	280'80	125'16	93'14	305'7	40 ¹ / ₈ d

A váltók — Lissabon kivételével — mind ugyanazon összegre és Londonra szólnak oly országokban, melyek tényleg vagy törvényesen papirvalutával bírnak. Első pillantásra meggyőződhetünk a felől, hogy 1893. folyamában ágió nemcsak minálunk, de az összes többi papirvalutás országokban is többé-kevésbé mutatkozik; úgy Olaszországban és Ausztria-Magyarországban, mint Spanyolhon- és Portugálban egyaránt fokozatosan növekszik és pedig az első két monarchiában következetesen az év elejétől kezdve.

¹⁾ Az orosz valutánál új relatio még nem lévén meghatározva és a régi használhatatlan lévén, a pari bizonytalan.

1891-ben az árfolyam Londonra körülbelül 90 rubel, 92-ben átlag 100 rubel volt.

Mind a négy országban *egyidejűleg november havában éri el ezen év maximum értékét.* A törvényes parihoz hasonlítva Olaszországban e hóban 15⁰/₀, minálunk 5⁶/₀, Madridban 23⁰/₀, Lissabonban 30⁰/₀-os ágió mutatkozik. Oroszország valutája látszólag kivételt képez. De már előbb említettük, hogy ennek valutája 1891. vége felé és 1892-ben nagyobb papírpénz-kibocsátás miatt eltért a többi országok arányától és csak 1893. elején kezd újra közeledni az 1891-ik év árfolyamához. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy 1891-ben a Londonra szóló váltó átlag csak 90 rubelt ért, míg 1892-ben átlag 100 rubellel kellett azt megfizetni; egyidejűleg ily mérvű ágió-növekedés a többi országokban nem észlelhető. Ugy látszik, ezen folyamat 1893. márczius havában bevégeződik, mert az árfolyam ekkor 94⁷/₁₀ rubelre esik vissza. Márcziustól fogva *újbol növekedik az orosz ágió és ez meggyezik a többi országok ágió-növekedésével.*

Ha tehát az ágió 1893-ik évi százalékát akarjuk egész Európára nézve megállapítani, számításunk alapjául nem azon árfolyamot kell vennünk, mely a törvényes parinak megfelelő — mert hiszen ez az előbbi évek hatását is mutatná, a mely sokszor tisztán belföldi tényezőkre vihető vissza és az 1893-iki árfolyamnak mint ágió-növekedés be nem tudható — hanem azon árfolyamot, mely az *illető év elején* az egyes országokra nézve legkedvezőbb volt.

Ez pedig, mint látjuk, Olaszországban és nálunk a januári havi, Oroszországban a márcziusi, Spanyolországban az áprilisi, Portugálban a májusi árfolyam. Ezzel szemben 1893 második felében az ágió-növekedés *általános*: Olaszországban (ugyan-ezen év kedvező árfolyamához hasonlítva) 10⁸/₀, Ausztria-Magyarországban 5¹/₀, Oroszországban 2²/₀, Spanyolhonban 7³/₀, Portugálban 7³/₀.

Láttuk, hogy Oroszországot kivéve, melynél az augusztusi árfolyam az aránylag legkedvezőtlenebb, a többi országok mind egyszerre november hóban érik el az ezen évi ágió maximumát.

Ha tehát ily különböző papírvaluta egymástól messze fekvő országokban egy irányú ingadozásokat mutatott, kell, hogy mindannyinak értéke oly tényezőtől függött legyen, mely az összes országokban egyaránt feltalálható, vagy teljesen ezek határán kívül keresendő. Hiszen ily parallel mozgál-

mat nem magyarázhatjuk sem azzal, hogy a kereskedelmi mérleg mind az öt országban *egy időben* és *ugyanazon arányban* megváltozott volna, sem azzal, hogy mind az öt birodalom ez évben értékpapírokat váltott volna vissza a külföldről. Így például ép azon ország, melynek valutája leginkább szenvedett (Olaszország), ugyanez időben oly gazdasági válságon ment keresztül, melynél fel nem tételezhető, hogy az általános tökehiány közepette még értékpapírokat váltott volna vissza, akármily olcsó lett volna is azok ára külföldön.

Ily általános jelenséget tehát általános okokra kell visszavezetnünk; ez pedig nem lehet más, mint az *arany külföldi értékének megváltozta*, mely körülmény teljesen független az egyes országok helyi viszonyaitól és melynek hatása mégis mindannyit egyaránt érinti. Miután azonban el nem képzelhetjük, hogy az arany termelési költsége ily rövid idő alatt megváltozott, a fenti körülményt általános gazdasági válságok által kell megmagyaráznunk. Köztudomású tény, hogy ez utóbbiak mult évben elterjedtek és nagy mérvűek voltak az egész világon: az amerikai Unio, Ausztrália, Olaszország különösen érezhették annak súlyát. Tudjuk, hogy az első két birodalom nagyszabású kereskedelmi összeköttetésben lévén a londoni világpiaczczal, azt kedvezőtlen irányban befolyásolta, a mi megint visszahatott egész Európára. Ily válságok közepette a hitelintézetek óvatosabbak lesznek kölcsöneikkal, a kereskedő gyorsabb készpénzfizetést követel, mindenki lehetőleg bevonja vagy biztosítja követelését, azaz: a hitel általánosságban megszorittatik. Ezen megszorítás következtében sok olyan kereskedelmi művelet, mely azelőtt — hosszabb idő lefolyása alatt — készpénz nélkül volt lebonyolítható, most tényleges fizetés által vihető csak keresztül. Így egyszerre nagyobb mennyiségű készpénzre lesz szükség, mint volt annak előtte a válság előtt; de miután ily válságok többé-kevésbbé az egész kereskedelmi világra kihatnak, a szükségelt többlet be nem szerezhető. Következménye ennek az, hogy a folyó pénz, azaz az arany megdrágul és az összes árak esnek. Ezzel együtt a papírpénz külföldi ára is esik, a mi belföldön ágió-növekedésben leli nyilvánulását.

Hogy tehát az említett országokban a papírpénz ágiója általánosan növekedett, mindenekelőtt az arany appreciatiója által magyarázandó, mely a gazdasági válság következtében állott elő.

A fenti táblázat azonban ennél többet mutat, mert nemcsak azt tünteti fel, hogy az ágiönövekedés általános, de azt is, hogy ezen növekedés országok szerint különböző fokú volt. Ha tehát sikerült is megfejtenünk az első jelenséget, a másodiknak még nem adtuk magyarázatát. Hiszen ha csak az arany külföldi értékétől függött volna az árfolyam, ennek mindenütt egyaránt kellett volna növekednie.

Olaszországra nézve rögtön megadhatjuk a választ. Itt a papírpénzösszeg bankjegyek kibocsátása által évről-évre növekedett hiányos banktörvények következtében. Míg 1893 első harmadában 14 millió lírával szaporodott a papírpénz mennyiség azon 341 millió líra államjegy és 1138 millió líra bankjegyen felül, mely 1892 végével forgalomban volt.¹⁾ Ugyanez évben azon bankok egyike, mely jegykibocsátásra jogosítva volt, beszüntette fizetéseit; hasonlólag több más bank és vállalat megbukott. Olaszországban tehát egyrészt a papírpénz túlságos kibocsátása határozott inflációt idézett elő, másrészt a gazdasági válság élesen kifejlődött volna a hitelt tetemesen megszorította. Ennek következtében az arany ára olasz földön is növekedett. Miután pedig, mint láttuk, a papírvaluta az arany viszonylagos értékétől függ kül- és belföldön, az ágió nemcsak az arany külföldi, de annak belföldi appreciációja arányában is növekedett. E két ok együttes hatása szülte azon nagy fokú ágiót, mely táblázatunkon 1893 második felében látható.

Ugyanekkor Oroszországban — mint a mellékelt táblázat mutatja — a papírpénz-forgalom október haváig majdnem változatlan marad. Gazdasági válság nem volt érezhető, a mi fejletlen ipari viszonyaival könnyen indokolható. Ennek folytán a rubel értéke nem csökkent annyira, mint Olaszországban, miután csakis az arany külföldi appreciációja befolyásolta annak árfolyamát. Ha a papírforgalom — mint látjuk — az év végével növekszik, ez megfelel a tényleges szükségnek, mert újabb ágió-növekedés nem kíséri. Az osztrák-magyar valuta jobban csökken értékben, mint a rubel, de kevesebbet mint az olasz, spanyol vagy portugáli valuta.

---

¹⁾ Az olasz bankjegy-forgalomra nézve sem későbbi, sem részletes havi adataim nincsenek. A fenti adatok megtalálhatók: Rel. della Commissione sul disegno di legge riordinamento degli Instit. d'emissione 1893.

Bankjegyforgalom millió font sterlingben,

havi átlag a londoni »Economist« heti kimutatásai alapján.

(£ 1 = 20 márka = 25 frank = 25 peseta = 10 frt = 10 rub.)

Év, hó	Angol bank	Francia bank	Német bank	Osztrák-magyar			Orosz bank	Spanyol bank
				bank	államj.	összesen		
1893. január .	43·6	136·2	51·2	41·9	34·4	79·3	109·8	35·8
február .	41·5	129·7	46·0	43·8	33·6	77·4	103·9	35·9
márczius .	41·6	138·3	47·8	44·9	32·3	77·2	107·1	35·4
április .	40·2	139·5	50·9	45·5	31·4	76·9	108·3	35·9
május .	39·2	133·3	48·0	45·8	31·3	77·1		36·4
június .	43·8	137·8	49·2	46·6	31·3	77·9	107·9	36·1
július .	44·3	138·9	50·5	46·3	31·3	77·6	108·0	36·7
augusztus .	40·4	137·0	47·4	47·1	31·3	78·4	107·2	37·2
szeptemb.	41·6	136·1	48·9	49·5	31·6	81·1	108·9	36·9
október .	41·0	139·2	51·5	50·2	34·9	85·1	112·5	37·2
november .	40·0	140·2	48·9	49·3	35·8	85·1	114·5	37·4
deczemb.	39·7	138·2	50·1	49·7	37·7	87·4	114·4	36·8
1894. január .	40·5	143·8	50·0	47·7	37·2	84·4	107·2	37·6
február .	43·3	141·6	45·7	41·8	36·7	78·5	103·5	37·6
márczius .	44·9	139·7	47·3	41·8	35·1	76·9	105·9	36·9
április .	45·6	140·2	50·0	43·6	33·1	76·7	106·3	37·4

Ha összehasonlítjuk a mellékelt táblázaton külföldi államok bankjegyforgalmát a miénkkel, szintén érteni fogjuk ezt. Az angol, francia és német birodalmi bankok forgalma 1893 folyamán vagy általában kisebb, mint az év elején, vagy ennél legalább nem sokkal nagyobb. Mellette a papirvalutával bíró országok bankjegyei kivétel nélkül szaporodnak. Így az Osztrák-magyar bank januártól október haváig következetesen 53 millió forinttal növeli forgalmát. Egyidejűleg az államjegyforgalom szeptemberig meglehetősen változatlan (áprilistól szeptemberig átlag 314 millió körül mozog), de októberben 349 millióra, sőt decemberben 377 millió forintra növekszik. Tehát a *forgalom maximuma körülbelül egyidejű az árfolyam legnagyobb ágiójával*. Ugyanigy a spanyol bank forgalma is növekszik november haváig és annak legkisebb összege 2–3 millió font sterlinggel nagyobb, mint volt az előző évben. Nem következtethetünk másképp, minthogy a papírpénz ez időben mindkét országban nagyobb mennyiségben volt forgalomban, mint az az összes kereskedelmi viszonyoknak megfelelt. 1894. első felében az ágió — Portugal kivételével — mindezen országokban kisebb lett és pedig annál inkább, minél nagyobb volt az illető ország ágiója az előző évben; jele annak, hogy az illető országok ez idő alatt lehetőleg azon belföldi tényezők elhárítására töre-

kedtek, melyek az agiónak a rendesnél nagyobb fokát előidézték. Hogy azonban ez még ma sem tűnt el, sem nálunk, sem a többi országokban, ez annak a jele, hogy az arany nemzetközi appreciatioja állandó természetű.

Az eredményeket összefoglalva, azt mondhatjuk, hogy 1893-ban — és különösen ez év második felében — a papírpénz általános ágiönövekedésnek volt kitéve. A jelenség első sorban az arany nemzetközi értéknövekedésének tulajdonítandó, mely gazdasági válságok következtében keletkezett. Ezenkívül néhány országban a papírpénz túlságos kibocsátása és a gazdasági válság érezhetőbb volta eredményezte azt, hogy ezen növekedés ott nagyobb fokú volt, mint az első tényezőnek megfelelt.¹⁾

A mondottak után könnyű kitalálni, miként lehet ily bajokat orvosolni. Egyszerűen az által, hogy oly években, midőn az arany drágul, saját papírvalutánk értékét bevonás által emeljük, a helyett, hogy ép ezen évben nagyobb kibocsátás által az ágiót még fokozzuk. A legbiztosabb és leggyorsabb eszköz erre nézve nem más, mint a készpénzfizetések megkezdése. Ez által oly években, midőn az arany külföldön drágul, oly mennyiség fog kivetetni, mely a forgalom szükségelt csökkentésének megfelel. Egyidejűleg a bevonás által papírpénzünk értéke növekedni fog; tehát hamar be fog állani az időpont, midőn az arany és papírpénz újra

¹⁾ Utólag a »Times« f. évi június 5-iki számában a következő »Indian affairs« című rovatban foglalt sorokat olvastam: »Az indiai verdék elzárása tehát nemcsak nem eredményezte azt, hogy a rupia értéke 1 s 2 $\frac{1}{2}$ d-ről 1 s 4 d-re emeljék, de még annak további hanyatlását sem tudta megakadályozni. A jelenség oka részben az arany appreciatiojában keresendő. 1893. júniusban a Sauerbeck-féle áru-index 67 $\frac{1}{4}$ volt, az egész év átlaga 63; 1894. áprilisban ugyanaz 63 $\frac{3}{8}$, azaz 4 $\frac{2}{10}$ % esést jelez. Ez utóbbi tehát 4 hó lefolyása alatt nagyobb volt, mint a megelőző 6 év hanyatlásának összes értéke. E százalék a rupia árfolyamában körülbelül 2 $\frac{1}{2}$ farthing árcsökkenésnek felel meg, azon időtől számítva a midőn a verdék bezárattak, s egyedül ennek alapján a rupia cursusa 1 s 2 d és 1 s 1 $\frac{3}{4}$ d körül váltakozna. Tényleg majdnem 1 s $\frac{3}{4}$ d-re hanyatlott, tehát 1 d-el nagyobb árcsökkenést tüntet fel, mint a mennyi az arany appreciatiojának megfelel. Ezt magyarázhatjuk egyrészt azon rupia többlet által, mely 1893. június óta az őrzött kincsekből forgalomba hozatott, másrészt azon nem használt rupia mennyiség által, mely az indiai verdékben összegyűlt.«

Tekintettel azon körülményre, hogy India valutája a mult évben felfelé biztosított papírvaluta jellegét magára öltötte, ezen sorokból meggyőződhetünk, hogy úgy ezen jelenség, mint annak magyarázata a mi viszonyainkkal teljesen megegyezik, sőt magyarázatunkat még jobban megerősíti.

megfelelnek a törvényes standard-nak és ekkor az aranykivitel is önként megszűnik. Több oldalról ily eljárás ellen azt szokták felhozni, hogy ez által újból elveszítjük az aranyat, melyet eddig beszereznünk sikerült. Ezek azonban, úgy látszik, megfelelnek azon tényről, hogy a mennyi arany kimegy, annnyival kevesebb beváltandó államjegy marad hátra; a bank pedig aranykészletét helyes kamatláb-politikával mindenkor védheti. Az eshetőség, melylyel készpénzfizetés esetében szembenézhetünk, csakis az lehet, hogy egy része a kibocsátott aranykivétel kimegy mindaddig, míg a bevonások következtében a pari-árfolyam újból előáll. Már pedig ezen lehetőség ép az, mely minden valutareformnak fő célja; mást, mint ezt, a valutareformmal el sem érhetünk; sőt minél könnyebb ez, annál kedvezőbb a kereskedelemre nézve, mely nem lesz többé bizonytalan ágió által zaklatva.

Addig, míg ezen lehetőség nincs megadva, a valutareform sem kezdődött el tényleg; mihielyt ez megtörtént és annak lehetősége a jövőben is biztosítva van, a reform további keresztülvitele már mellékes dolog az előbbihez képest.

Hiszen lesznek még oly évek, a midőn az arany külföldön veszítvén értékben, mi hozzánk fog beözönlenni, akár akarjuk ezt, akár nem.

Ily készpénzfizetés megkezdésére még az sem szükséges, hogy a kellő mennyiségű új arany pénz ki legyen verve avagy forgalomba hozva, sem az, hogy minden összegű állam vagy bankjegy kívánatra beváltassék. Elég, ha nagyobb összegű papírpénzre volna ily beváltás lehetősége kimondva, akár érmékben, akár aranyrudakban, akár aranyra szóló rövid lejáratú váltókban. Így tartották fenn a múlt században Skóciában a papírvaluta értékét aranyra szóló váltók által, noha ekkor a kereskedelmi viszonyok távolról sem voltak a mostanihoz képest kifejlődve; így biztosította az angol bank 1819-től kezdve aranyrudak által jegyeinek értékét. Az utóbbi esetben tudjuk, hogy mihielyt ezen beváltás lehetősége ki lett mondva, az ágió eltűnt és ennek dacára alig követeltek a banktól fizeteskép néhány rudat.¹⁾

Az utóbbi mód elfogadása által két előnyt biztosítunk magunknak. *Először*: papírpénzünk — az 1 forintosok kivéte-

¹⁾ Lásd: Tooke-Newmarch-Asher Geschichte der Preise. Dresden, 1853. Bd. I. S. 260.

lével — egyelőre még forgalomban fog maradni és csak kívánatra, szükség szerint lesz helyettesítve arannyal. Így kereskedelmünk lassan hozzá szokhat a fémvalutához és a bankok fokozatosan kifejleszthetik a check-intézményt, mely manapság minden fémvaluta mellőzhetlen kísérője. Már pedig az utóbbinak még ma teljesen hijával lévén, a papírpénz kényszerbevonása által megzavarhatnók a kereskedelmet, míg emigy az átmenet fokozatos volna. Talán ép ezen kényszerbevonás fogalma az, mely sokakat még ma is a valuta-reform tényleges megkezdésétől elriaszt; talán ép azért kívánják sokan azt elodáztatni, hogy ezen kényelmetlenséget elkerüljék. Az említett mód tehát valószínűleg ezen jogosult félelmek megszüntetésére fog vezetni, mert ekkor a kényszerbevonást akármily időre elhalaszthatjuk. *Másodszor:* a papírpénz-forgalom daczára az ágió ily módon már *ma* egyszer s mindenkorra eltűnnék és már mától fogva részesülnénk a stabil valuta előnyében, a mire tényleges beváltás esetében még több ideig várunk kellene.

Ez annál is inkább kívánatos, mert alig várhatjuk a közel jövőben azt, hogy ágióink magától meg fog szűnni. Az áruindex ugyanis, évek hosszú során át megfigyelve, bizonyos periodikus változásokat tüntet fel, melyekből több oknál fogva következtetjük, hogy annak hanyatlása legalább is 1896. vagy 1897-ig állandó jelenség lesz, feltéve, hogy az arany termelési viszonyai előreláthatlan okoknál fogva (pl. új bányák felfedezése által) hirtelen meg nem változnak. Tehát az arany jelenlegi appreciációja valószínűleg még a következő években is állandó lesz és ha valutánk forgalma ugyanaz marad, fenn fogja tartani, sőt talán fokozni ágióinkat, ha nem gondoskodunk arról, hogy ily facultativ bevonás lehetősége által forgalmi eszközeink az arany értéknövekedésével fokozódjanak értékben.

De továbbá a beváltatóság elvének kijelentése még inkább sürgős akkor, ha már ma ezüst forintosaink *nagyobb részét*, avagy újabb veretű koronáinkat forgalomba akarjuk hozni. Hogy ez utóbbi kívánatos, sőt szükséges, azt senki nem fogja tagadni.

Hiszen mással egyforintos jegyeinket úgy sem vonhatnók be; továbbá előre láthatjuk azt, hogy jóval nagyobb ezüstmennyiségre lesz szükségünk, mint a mennyi papír egy-

forintos ma forgalomban van, lévén e fém lassúbb forgalmi eszköz, mint az utóbbi, melyet könnyen küldhetünk ide-tova. Mégis azon törekvést, hogy forgalmunkat ezüsttel telítsük és csak annak megtörténte után térjünk át az arany készpénzfizetésre, veszedelmes eljárásnak tartom. Az ezüst egyforintos belértéke ma jóval kisebb a papirforint névértékénél, mely utóbbi a 80-as évek óta teljesen elvált az előbbtől az ezüst szabad kiveretésének beszüntetése következtében. Ha már most egyszerre nagymennyiségű ezüstöt bocsátunk ki, ezt az agiotage szükség esetén nem fogja külföldre exportálhatni. Egyidejűleg a belföldi nagykereskedelem sem fogja azt fizetésekre használni, mert ez a rendesnél nagyobb költséget okozna; következménye ennek vagy az lesz, hogy a nagy bankok nagyobb értékű pénzek hiányában más hiteleszközökhöz fognak fordulni, hogy fizetéseiket teljesítsék, vagy pedig az osztrák-magyar bank jegyeit fogják nagyobb mértékben igénybe venni. Ez utóbbi körülményt tartom valószínűnek. Így majd minden 50 ftos államjegy helyett, melyet *ezüsttel beváltottunk*, bankjegyek fognak forgalomba kerülni. Miután pedig az Osztrák-magyar banknak valódi kamatláb-politikája nem lehet mindaddig, míg nincs arra kényszerítve, hogy kívánatra jegyeit aranyban is beváltsa, adómentes, sőt talán adóköteles jegyeinek tartalékát lesz kénytelen igénybe venni.

Lehetséges, hogy e bankjegyek helyett a kibocsátott ezüst egy része pénztáraiba fog folyni. Legkedvezőbb esetben tehát csak azt érjük el, hogy az ezüsttel beváltott államjegyeink egy része bankjegyekkel lesz helyettesítve és az ezüst a bankhoz visszatér, a honnét eredetileg kijött. A különbség ekkor csak az lesz, hogy a míg ma a két állam takarította meg forgalma által a kamatot, ezen hasznát jövőben a bank fogja zsebre tenni. A közönség már fizetni fogja a függő államadósság egy részének kamatját, de azért az ágió eltűnni nem fog. Az egész eljárás hasznát a bank fogja húzni. És valóban ez utóbbi ily viszonyok mellett, ha félig-meddig tekintetbe veszi a kereskedelmi igényeket, másképp nem is fog eljárhatni; ezért még megrovás sem fogja illelhetni.

Másrészt, ha mégis sikerülne mesterséges úton az ezüstöt nagyobb mennyiségben forgalomban megtartani, ez még károsabb következményekkel járna. Ugyanis, fenti okoknál fogva a nagyobb összegekre szóló bankjegyforgalomnak így is

növekedni kellene és ezzel egyidejűleg az összes államjegyek vagy ezüsttel volnának helyettesítve, vagy pedig, mint olyanok, forgalomban maradnának. Ez nem jelentene mást, mint a forgalmi eszközök szaporítását, a mi bizton inflációt és a mainál még nagyobb ágiót idézhetne elő. Ezért mondtam azt, hogy a jelen viszonyok mellett veszedelmes kísérlet, a forgalmat ezüsttel telíteni akarni. Kétsegtelenül igaz, hogy az ezüstöt bármikor újra bevonhatjuk és így segíthetünk a bajon, ha szükséges. Igenis, de már csak akkor, midőn a baj megvan és a midőn az ágió-növekedésből felismertük azt, hogy az ezüst és papírpénz nagyobb mennyiségben bocsáttatik ki, mint a tényleges szükséglet megkívánja. Már pedig jelenlegi valutareformunknak ép az a célja, hogy az ágió lehetőségének egyszer s mindenkorra elejét vegyük!

Másképp hat ily kísérletezés az esetben, ha úgy az állam, mint a bank nagyobb összegeket kitévő (pld. 10.000 ftos) jegycsomagok beválthatóságát az arany bármely alakjában kimondotta. Ez esetben bátran hozzáláthatnánk az ezüst-pénzek nagyobb mérvű forgalomba hozatalához. Ha többet bocsátanánk ki, mint a mennyit a tényleges forgalom a papírpénz mellett megkíván, úgyannyira, hogy infláció előjelei volnának érezhetők, az agiotage törekedni fog annyi aranyat beváltani a fölös jegyekért, a mennyi a forgalom csökkentéséhez szükséges. A bank kénytelen volna rögtön kamatlábat emelni és forgalmát szűkebb határok közé szorítani. Miután egyidejűleg az ezüst visszajönne a kibocsátó pénztárakba, világos volna, hogy több ezüst forgalomba hozatala nem kívánatos. Ily módon tehát szintén bizton felismerhetnők, mily mértékben telithetjük a forgalmat ezüsttel és pedig a nélkül, hogy ez által ágió-növekedést előidéznenk; egyuttal az arany-exportnak is elejét vehetjük, ha az ezüst további kibocsátását beszüntetjük.

Mindebből, úgy hiszem, eléggé kitűnik, hogy a beszerzett arany kiszivárgása mi reánk és valutareformunkra nézve nem lehet félelmetes. Ellenkezőleg, ez az egyik lehetőség, melyet reformunkkal elérni akarunk; ha ezt biztosítottuk, szükség esetén magától előáll a második, a mely aranyat fog hozni a monarchiába. Már most csak az a kérdés: van-e már elegendő aranyunk, hogy ily facultativ jegybevonást biztosíthassunk? Erre nézve három előfeltétel szükségeltetik:

először az, hogy a »Salinenschein« nevű osztrák államadósság végleg megszűnjék közös valutánkkal bármilyen összefüggésben lenni és kizárólag osztrák államadóssággá alakuljon át, mint-hogy az most tényleg folyamatban van;

másodszor: hogy legyen rendelkezésünkre annyi arany, a mennyi az 1 és 50 frtos államjegyek összegének megfelel, mert az 5 forintos jegyeket ezentúl is bátran forgalomban hagyhatjuk, mint azt Németország valutareformja idejében 120 millió márka »Reichskassenschein« nevű 5 márkas jegyekkel tette. A mennyire tudom, ezen előfeltétel is megvan;

harmadszor: hogy az osztrák-magyar bank képesítve legyen rendes bankjegyforgalmát mindenkor legalább is $\frac{1}{3}$ részben tisztán aranyban fedezni. Ezen arány megfelel a rendes és tapasztalatbeli szükségletnek; ha ezen felül bankjegyeinek egy része courans ezüst pénzben van fedezve, a mi ma elkerülhetetlen, egyszersmind eleget teszünk azon szokásnak, mely megkívánja egy birodalmi banktól, hogy a rendesnél nagyobb ércfedezetet tartson. Ugyanily természetű és arányú fedezettel tudta a német birodalmi bank saját bankjegyeit 1879. óta, a mióta a német valuta-reform hirtelen véget ért, biztosítani, a nélkül, hogy akár neki, akár a közönségnek kára lett volna belőle. Sőt mi több, a washingtoni állampénztár évek óta $\frac{1}{7}$ arany fedezettel tudja összes jegyeinek értékét az arany színvonalán fentartani. Ha tehát ma az Osztrák-magyar banktól 100 millió forintot érő ezüstpénzt megveszünk, a melyre többé-kevésbbé a két államnak a kis forgalom kielégítésére szüksége lesz, az rögtön azon helyzetbe jut, hogy a fenti követelményeknek eleget tehessen és még a monarchiával szemben fennálló követelését sem kívánja indokoltan vissza, mert kárpótlásul ezen kölcsönért, már ma is azon előnyt bírja, hogy a monarchia vele a nyereségben jóval magasabb tételeknél osztozik, mint az pl. Németországban történik.

Ugy hiszem, ma mindhárom előfeltétel már vagy megvan vagy igen közel járunk azokhoz. Remélhetjük tehát, hogy valuta-reformunk nemsokára eléri azon pontot, mely első és utolsó lépés minden ágió megszüntetésére: t. i. az aranybevéltás lehetőségének időpontját. Ekkor nem lesz többé szükséges ágiónkat oly körülményekkel magyarázni, melyek azzal jelen esetben nincsenek összefüggésben.

DR. JANKOVICH BÉLA.

ADÓK REFORMJÁRÓL.

— Második közlemény. —

A bányaadóról nem akarok szólni; ez olyan speciális dolog, a mely meglehetősen a határszélein van a tervezett adóreformnak s a mely már összegénél fogva sem olyan, hogy a részletesebb kritikát követelné. Az e czímen megállapított jövedelem 2,660.452 frt. s a kivetett adó 158.826 frt., a melyből csak 25.605 frt. esik a magánbányákra. Az adózók száma mindössze 314, a melyből 206-nak csak 500 frtig terjedő jövedelme van. Az 5—7 és 10³/o-os adókulcs — mely utóbbi csak négy esetben jó alkalmazásba — itt nem mondható túlmagasnak s a kivetés módozataira, illetve az adóalap meghatározására vonatkozó szabályok is itt meglehetősen kimerítőek és helyesek. S már maga az a tény, hogy ennek az adónak alig van casuisticája, bizonyítja azt, hogy a mai adórendszerben ez az adó változatlanul fenttartható lenne.

Csak röviden akarok foglalkozni a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójával s ezt a keveset is inkább csak azért teszem, hogy megemlitsem, hogy a magam részéről is helyeslem a pénzügyminiszteri memorandumnak azt az állítását, mely szerint ez adónak 10³/o-os kulcsa nem magas s illetve méltányos, meri az összehalmozott tőkében rejlő nagyobb keresetképességet érinti. Ezenfelül rá akarok még mutatni arra, hogy az adónak három évre való kivetése épp itt a leghelytelenebb, a hol a jövedelem évről-évre aránylag könnyen konstatalható. Ez az adó a legnagyobb casuisticával bírók közé tartozik, a mi talán nem teszi fölöslegessé, hogy a revisió gondolata itt is végrehajtassék s alkalmaztassék különösen annak a kérdésnek egyfelől precisebb, másfelől az új adórendszernek megfelelő szabályozására, hogy a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek jöve-

delméből mi az, a mi adó alá esik. Ha ezek a szabályok módosíttatnak és parificáltatnak az egyéb adózókra vonatkozó adóbevallási elvekkel, akkor igen jelentékeny mértékben emelkednék a most 25,875.773 frtnyi adóköteles jövedelem s akkor a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokra és egyletekre nézve is keresztül lehet vinni az egy adó elvét.

Mielőtt bővebben foglalkoznám az általános jövedelmi pótagóval, a mely betetőzése a mi egész adórendszerünknek, itt szólni akarok még a tőkekamat- és járadékadóról. Nemcsak azért hagytam azt utoljára, mert néhány szóval többet akarok róla írni, hanem azért is, mert az kiegészítő köve az egyenes adók rendszerének, olyan nevezetes töltelék-féle, a melylyel be akarták tömni a hézagokat, a melyeket az eddigi adók a jövedelemnek állami megsarczolásában — ezt a szót nem rossz értelmében véve — hagytak.

A neve is mutatja, hogy ez az adó valami olyan »minden egyéb«, de a törvényes meghatározása is ez, a mikor az 1875: XXII. t.-cz. 1. §-a szerint »Tőkekamat- és járadékadó tárgyát képezi mindazon vagyon, mely a föld-, ház- és kereseti adó, valamint a nyilvános számadásra kötelezett társulatok és egyletek adója által közvetve vagy közvetlenül nem érintetik«.

Azt mondtam följebb, hogy keresetedót fizetni és levegőt szívní: mindenkinek kell ebben az országban. Nem egészen igaz ez az állítás; a mikor azt leírtam, nem tartottam egészen szem előtt azt az óriási osztályozási rendszert, a mely adóinkon végigvonul; megfeledeztem egy kissé arról, hogy ez a rendszer megijedhet önmagától, önmaga belátja a képtelenségét és mert nem bizik magában, de nem is tud önmagától szabadulni: tehát keres egy olyan panaceát, a mely meggyógyítja majd az ő bajait, a mely segítsen ő rajta, a hol megszűnik nem az ő akarata, de a tehetősége. A keresetadónak igenis intentioja, hogy fizesse azt minden halandó lélek, elve is az, de a gyakorlatban itt is, ott is elakad ez az elv, itt így, ott amúgy lehet magyarázni annak taxativ felsorolásait s a dolog vége az, hogy keresni kell olyan törvényt, olyan adót, a melyet nem lehet magyarázni, hogy az a boldogító szó legyen, a mely mindig helyt áll, a hol az adó-fogalom hiányzik a mi adótörvényeinkből. Világos, hogy ha ez az elv a maga teljességében végrehajtatik, akkor okvetlenül meg-

emésztí a keresetadókat, okvetlenül elvezet egy olyan általános adóhoz, a mely minden más adót lehetetlenné tesz, mert hiszen, ha durván is, de magában foglalja a helyes adóelvet, hogy a jövedelem adóztassék meg és nem a foglalkozás. Világos, hogy ha az 1875:XXII. t.-cz. 1. §-a megmaradt volna ennél a definitiónál, a melyet ide leirtam, akkor egy olyan adót alkotott volna, a mely örökös összeütközéseket producált volna minden más adónemmel, a mely kiegészítő characterere daczára helyettesíteni akart volna minden mást. Ha megmaradt volna így ez a definitio, akkor a magyar pénzügyi tudomány szempontjából ma már nagyon furcsa tartalma lenne a »járadék«-fogalomnak és a keresetadók alkalmazása sokkal kevésbbé volna általános, mint a milyen. Nem maradt tehát más expediens, mint újból ahhoz a félszeg elvhez folyamodni, a melynek reparálását akarta a tőkekamat- és járadékadó és megtörtént az, hogy ez az adó, mely a classificálás ellen alkottatott, maga is classificál; a tőkekamat- és járadékadó, mely a jövedelmek és foglalkozások taxativ felsorolásából származó bajok ellen alkottatott, maga is kénytelen valamiféle taxativ felsoroláshoz nyúlni, csak hogy olyan orvossággá ne legyen, a mely nemcsak a bajt akadályozza meg, de az egész rendszert is lehetetlenné teszi. És az idézett 1. §. tényleg hét pontban nyújt ilyen részletes felsorolást.

Azért foglalkoztam hosszasan ezzel a themával, hogy kimutassam, mennyire kiderül már az adótörvények szelleméből annak az elvnek a lehetetlensége, a melyre azok felépítve vannak s illetve milyen circulus vitiosust alkot minden olyan adórendszer, a mely egy sereg adót ismer, a mely osztályozza a polgárokat, a mely a foglalkozásokat akarja megróni és nem a jövedelmet. Nemcsak hogy helyesen adó alá vonni nem lehet a foglalkozásokat, de azokat adóztatási célokra osztályozva felsorolni is merő lehetetlenség, úgy, hogy okvetlenül hajótörést kell szenvedni annak az adórendszernek, a mely ezt akarja. A tőkekamat- és járadékadó a bizonyossága, hogy nálunk ez a hajótörés nemcsak a gyakorlatban, de már magában a rendszer megalkotásában megtörtént.

Nagyon természetes dolog, hogy a tőkekamat- és járadékadó nemcsak az osztályozás bűnében osztozik a magyar adórendszer egyéb darabjaival, de abban is, hogy az osztályozás strict keresztülvitele lehetetlen lévén, ez az adó is

folytonos collisióban van a többi adónemekkel, még pedig vagy úgy, hogy bizonyos, önmagukban egységes jövedelmi források megadóztatásában azokkal osztozik, vagy úgy, hogy azokat ki akarja szorítani. Így pl. — a pénzügyi bizottság elvi határozataiból veszek egynéhányat — a gőzfürdők bérbeadásából a tulajdonos által húzott jövedelem részben házbéradó, részben pedig járadékadó alá esik; ha a földtulajdonosa bérlő által emelt épületekért külön bérjövődelemben részesül, ez a jövedelem járadékadó tárgyát képezi; gőzmalomok bérbeadásánál a házbéradó csakis az épületekre eső bérösszeg alapján vethető ki, a felszerelések bérbeadásából eredő jövedelem pedig járadékadó alá esik; ha IV. oszt. kereseti adót fizetni köteles személy dologi jogositványokat, kisebb kir. haszonvételeket évi járandóságai fejében úgy élvez, hogy a dologi jogositványok után járó adónak fizetésére is törvény szerint köteleztetik, akkor a dologi jogositványokból húzott jövedelme után terhére járadékadó vettetik ki és nem IV. oszt. keresetadó, avagy mindkettő. Nyilvánvaló, hogy nagyon gyakran lámpával kell keresni valamely adott esetből ennek az adónak az elvét is s a keresés bizony nem mindig történik sikerrel. Így pl., ha valamely vállalatnak több tulajdonosa van s e tulajdonosok egyike vagy másika a saját üzleti betétén felül a közös cégnek kölcsönt nyújt s a cég e kölcsön után az üzlettulajdonos-társnak kamatokat fizet, e kamatok után tőkekamat-adó jár, ellenben közkereseti társaságok tagjainak betéteik után szerződésileg biztosított kamatjövedelme és jutalma nem róható meg tőkekamat-adóval. De a legsajátosabb kamatjövedelem se tartozik mindig ez adó alá. Az Egyenesadó-törvények és szabályok hivatalos összeállítása I. k. V. R. 9. §-a tisztán kimondja, hogy tőkekamat-adó tárgyát csak a biztos adatok alapján szám szerint határozottan megállapítható kamatjövedelem képezi, másrészt pedig az adóztatás alá be nem vallott és adóslevélre, váltóra vagy a nélkül kiadott, kézi záloggal vagy jótállással biztosított, vagy a nélkül gyümölcsözőleg elhelyezett tőkék kamatjövedelmei, esetleg a kamatok fejében kikötött munka vagy egyéb haszon a IV. oszt. keresetadó alá tartoznak.

Egyáltalán roppantul controvers dolog az, hogy mi tartozik tőkekamatadó alá és egyáltalán csak az biztos egészen, hogy az úgynevezett betéti adót kell fizetni, vagyis, hogy a pénzintézeteknél elhelyezett tőkék után az 1883 : VII.

törvényczikk szerint föltétlenül jár a tőkekam-at-adó. Gazdasági szempontból ez az adó igen súlyos kifogás alá eshetik, mert például az is hozzájárul ahhoz, hogy a magyar pénzintézetek helyzete a bécsiekkel szemben megnehezítettessék. De adminisztratív szempontból ezzel az adóval szemben meg lehetőségen könnyű a helyzet és ahhoz csak kevés kétség fér. Annál bizonytalanabb azonban a situatio ott, a hol a tőkekam-atadó az üzleti életet érinti.

A »Pénzügyi Közlöny« 1876. évi 34-ik száma megállapítja, hogy adó tárgyat azok a váltók képezik, melyek a rendes kamatozó kölcsönökről kiállított adóslevelek helyett oly kölcsönökről állíttatnak ki, melyek után a kölcsönző le- vagy hozzászámítolás útján kamatot vesz, de nem veendő k adó- tárgyul azok az üzleti és forgalmi váltók, melyek az iparosok és kereskedők viszonyaiból származó hitelek közvetítésére szolgálnak. A pénzügyi bíróság 27. számú döntvénye meg kimondja azt, hogy »Pénzváltással és leszámítolással foglalkozó üzletek, melyek ebbeli üzletük után III. oszt. kereset- adóval már megróva vannak, az üzletükből kölcsön adott és meghatározott időtől járó kamatláb mellett zálogjogilag be- kebelezett tőkék kamatai után tőkekam-atadót tartoznak fizetni, ha üzletök után a III. oszt. keresetadó nem üzleti mérlegek alapján vettetett ki«. Szó sem fér hozzá, hogy az első hatá- rozat helyes, valamint hogy kétségtelen az is, hogy ez a döntvény helytelen és merőben ellenkezik nemcsak a forgalom érdekeivel, de a III. oszt. keresetadó és a tőkekam-atadó alap- elveivel is. Az escompteurnek üzlete az, hogy kamatok fejében pénzt kölcsön adjon, az üzlet után pedig III. oszt. keresetadó jár s így nem lehet helyes, hogy az üzletnek egy része más adó alá vonassék. A mi pedig az adónak nem üzleti mérleg alapján való kivetését illeti, az még nem jogczím a kétszeres megadóztatásra; tessékezt a III. oszt. keresetadót alaposan kivetni. És e körül a két határozat körül forog a tőkekam-at-adónak az üzleti élettel való kapcsolata, ennek a két határozatnak van alávetve az az óriási közgazdasági érdek, melynek az üzleti váltók szolgálnak. Sőt még csak nem is így áll egészen a dolog. A kereskedelem sok ágában általános és szükséges szokás az üzleti váltók betáblázása valamely ingatlanra s az ilyen váltók után a legtöbb pénzügyigazgatóság megveszi a tőke- kam-at-adót, a mi nyilvánvaló igazságtalanság. Dolgoznak is

ellene a kereskedelmi kamarák folyton-folyvást, de siker nélkül: nem tudnak egyöntetű eljárást biztosítani. Meg kell azonban vallani, hogy ez nagyon nehéz is, mert a pénzügyi administratio szempontjából sokszor szinte lehetetlen megállapítani, hogy hol végződik az üzleti váltó és hol kezdődik az a másik, a melyet már meg kell róni a tőkekamat-adóval, a melynek hozadéka nem fizet III. oszt. keresetadót. Azt hiszem, nem szükséges kiemelni, ez is mennyire a mellett tanusodik, hogy adóink osztályozási rendszere képtelenség.

És éppen a járadékadónál lehet constatalni ennek az osztályozási rendszernek egy valósággal humoros kihajtását. Az 1875: XXII. t.-cz. 1. §-ának 3. pontja szerint ez adó alá esik a belföldi földbirtokkal összekötött, a földadó tárgyát nem képező dologi jogositványokból származó jövedelem s az Egyenesadó Törvények és Szabályok hivatalos összeállításának I. K. V. R. 18. §. szerint a földadó tárgyát nem képező s így járadékadó alá tartozó jogositványok a következők: a korcsmáltatási jog, mézárszék-, malom-, vám-, rév- és vásár-jog, a vadászati és halászati jog, továbbá a városoknak és községeknek piaczi és helypénzszedési joga. Már most e jogositványok közül a korcsmáltatási jog a regálék megváltásával megszűnt és ezzel eltűnt a járadékadónak egyik legfőbb forrása. De bedugult a két utolsó conversio következtében számos egyéb forrása is ez adónemnek, a mennyiben az új papirok adómentesek. Így tehát előállott az a helyzet, hogy vannak adófizetési szabályok olyan adózókra nézve, a kik nem léteznek s a tőkekamat- és járadékadó hozadéka egyre csökken és még inkább apadna, ha az úgynevezett betéti adó nem szolgáltatna az államnak egyre nagyobb összegeket.

Arról nem is akarok szólni, hogy a tőkekamat- és járadékadó nagyon sok esetben nincs végrehajtva, hiszen ez szinte önmagától értetik, ha figyelembe veszi az ember, hogy ez az adó hányféle situatióban ütközik össze más adónemekkel, mennyi mindenféle spintisálásra van szükség, hogy annak kivethetősége iránt nemcsak az adófizetők, de a pénzügyi közegek is tájékozassák magukat. Körülbelül el lehet mondani, hogy csak azok a jövedelmek fizetik ma már a tőkekamat- és járadékadót, a melyek valami közhitelt érdemlő módon ki vannak mutatva, a melyek annyira a nyilvánosság előtt szerepelnek, hogy ezért lehetetlen az adó alól kibújniok.

Bizonyítja ezt az adóstatisztika is, mely szerint 158.036 egyén fizet összesen 1,418.098 frt. tőkekamat-adót s azok közt 93.502 adófizető legföljebb 200 frtig terjedő tőkeösszeg után van megadóztatva. Az 5⁰/₀-os járadékadót fizetők száma 450 s a rájuk kivetett adó 21.554 frt., míg az úgynevezett betéti adó összege 2,645.471 frt.

A tőkekamat- és járadékadó sarkköve a magyar adórendszernek, az általános jövedelmi pótdadó annak betetőzése. S a milyen a ház, olyan a tető.

Külön adó talán ez az általános jövedelmi pótdadó? Külön adó, a melynek talán külön kivetési alapjai is vannak? Nem az, hanem egyszerű percentuális pótlék, a melynek alapja nem a jövedelem, nem a vagyon, hanem valamely más adó: a földadó, házadó, keresetadó, tőkekamat- és járadékadó, bányaadó, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója. A ki ezeket az adókat fizeti, az — a törvényben megállapított kivételektől eltekintve — fizet általános jövedelmi pótdadót is, még pedig az alapadónak 10, 30, 35 vagy 40⁰/₀-át. Micsoda alapon és miért? Azért, mert az államnak szüksége van az általános jövedelmi pótdadó czímén előírt 15,758.860 frtra. Ez kétségkívül elég erős jogcím s meg kell vallani, hogy az általános jövedelmi pótdadó nem is hirdet semmiféle magasabb intentiókat. Valami szégyenlős igazság után való törekvés látszik ugyan rajta, de különben nagyon szerény ennek az adónak a titulusa; állami bevételi forrás akar lenni és semmi egyéb és ezt a hivatását be is tölti.

A helyett, hogy azt mondaná a törvény: a földadó kulcsa 33¹⁵/₀%, vagy a 300 frtot meghaladó jövedelem III. oszt. kereseti adó kulcsa 13⁵/₀%, e helyett azt mondja, hogy a földbirtokosnak fizetnie kell 25⁵/₀ földadót és az alapadó 30⁰/₀-át általános jövedelmi pótdadóként, a kereskedő pedig fizet 10⁰/₀ III. oszt. keresetadót és azután még 35⁰/₀ általános jövedelmi pótdadót. Ha egy és más, részint helyes, részint helytelen intézkedés közbe nem játszanék, azt lehetne mondani, hogy az általános jövedelmi pótdadó egyszerű szólásmód; odiosus volt a meglevő adókulcsok emelése, tehát alkottak egy új adót, lehetőleg kényelmes formában, a mely ugyanazzal az eredménnyel jár.

És mert az alapadók jórészt igazságtalanok, nyilvánvaló,

hogy az alapok percentuális fokozása egyértelmű az igazságtalanságok percentuális fokozásával. Tegyük fel, hogy két egyforma nagyságú birtoknak tiszta hozadéka helytelenül van feltüntetve az illető catasterekben; *A.* birtok valósággal 500 frtot hoz s annak catasteri tiszta hozadéka 100 frttal szerepel, *B.* birtok tényleg 1000 frtot hoz, de a catasterben szintén csak 100 frt. tiszta hozadékkal szerepel; mindkettő 25⁵⁰ frt. földadót fizet, holott *B.*-nek igazság szerint 51 frtot kellene fizetnie, vagyis *A.* 5¹⁰/0-ot ad oda a valóságos hozadékból, *B.* pedig csak 2⁵⁵/0-ot. Mindkettő 7⁶⁵ frt. általános jövedelmi pótdadót fizet, pedig *B.*-nek 15³⁰ frtot kellene fizetnie s az összes adója mindkettőnek 33¹⁵ frt., pedig *B.*-nek összesen 66³⁰ frtot kellene fizetnie, vagyis *A.* összesen 6⁶³/0-ot juttat a valóságos hozadékból az államnak, *B.* pedig csak 3³¹/0-ot. Pusztán a földadónál tehát *B.* csak 25⁵⁰ frttal áll kedvezőbben az állammal szemközt, mint *A.*, de már ha a kettőt együtt vesszük, akkor *B.*-nek a helyzete 33¹⁵ frttal kedvezőbb, mint *A.*-é. Vagy tegyük fel, hogy két kereskedőnek egyformán 3000 frt. jövedelme van s az egyiknek azt sikerül elhitetni az adókvető bizottsággal, hogy az ő jövedelme 2000 frt., míg a másiknak adóját csak 1000 frt. után vetik ki. Mindenki tudja, hogy az ilyen esetek igen gyakoriak. *A.* fizet 200 frtot, *B.* csak 100 frtot, vagyis *A.* valósággal 6⁶⁶/0 adót fizet, *B.* pedig csak 3³³/0-ot; az általános jövedelmi pótdadóval együtt. *A.* 270 frtot, vagyis 9⁰/0-ot, *B.* pedig 135 frtot, vagyis 4⁵/0-ot. Csupán a kereseti adónál *B.*-nek a helyzete 100 frttal volt kedvezőbb, míg az általános jövedelmi pótdadóval együtt *B.*-nek az adóterhe már 135 frttal kedvezőtlenebb, mint *A.*-é, pedig az igazság az volna, hogy mindketten egyformán fizessenek. Sőt a keresetadónál vehettem volna még rikitőbb példát is azon az alapon, hogy pl. két egyforma keresettel bíró iparos közül az egyik kétszer annyi jövedelem után fizet III. oszt. keresetadót, mint a másik. Tegyük fel, hogy két ilyen iparosnak egyformán 1000 frt. jövedelme van, de az egyik 500, a másik 250 frt. után fizet adót. Péter 50 frtot fizet, Pál csak 25 frtot, vagyis az első 5 perzentet, a második csak 2⁵⁰/0-ot; Péter fizet 35⁰/0 általános jövedelmi pótdadót, vagyis 17⁵⁰ frtot, Pál csak 10⁰/0-ot, vagyis 2⁵⁰ frtot; Péter összes adója 67⁵⁰ frt, vagyis a valóságos jövedelmének 6⁷⁵/0-a, Pálé pedig 27⁵⁰ frt., vagyis

valóságos jövedelmének 2⁷⁵/₀-a. Csupán a III. oszt. keresetadónál Pálnak 25 frttal kedvezőbb a helyzete, együttevve a két adónál Pál már 40 frttal van kedvezőbb helyzetben, Péter viszont az első esetben csak 100 perczenttel fizetne többet, mint Pál, de a póttadóval együtt az ő összes adója már 145 százalékkal haladja meg Pál összes adóját. A kinek kedve van hozzá, az még ezerszeresen kombinálghatja ezeket a példákat, vagy egyáltalán azokat, a melyek a mi adóügyi praxisunkból összeállithatók. Kiszámíthatja például azt is, hogy hány perczenttel kedvezőbb A. helyzete B.-vel szemben, ha mindkettőnek egyforma járadékos jövedelme van s az után B. fizet tőkekamat-adót és általános jövedelmi póttadót, A. pedig azt a jövedelmet a megadóztatás alól egyszerűen egészen elvonta.

És hozzá milyen magas ez adónak a kulcsa. A keresetadó alá eső és 300, illetve Budapesten 400 frtot meg nem haladó jövedelem után járó 10⁰/₀-tól eltekintve, 30—35—40⁰/₀ a jövedelmi póttadó kulcsa, tehát majdnem a felét éri el az alapadónak. Még nagy méltánylással kell kiemelni a keresetadónál megállapított 10⁰/₀-ot, annyival is inkább, mivel 23.497 budapesti III. oszt. keresetadót fizető egyén közül 13.704 fizeti ezt az aránylag alacsony póttadót és a vidéken 341.496 III. oszt. keresetadó-köteles közül 311.009 fizeti azt. Ellenben a III. oszt. keresetadó ismert berendezése mellett annál súlyosabban esik a latba, hogy arra vonatkozólag az általános jövedelmi póttadó se ismer adómentes minimumot. A IV. oszt. keresetadóra vonatkozólag igenis van ilyen minimum, még pedig elég magas összeggel, a fővárosban 2000 s a vidéken 1500 frttal, de ott meg az általános jövedelmi póttadónak egyenletes kulcsa meglehetősen elnyomja magának a IV. oszt. keresetadó kulcsának progressivitását. Még szerencse, hogy az I. oszt. keresetadó és a családtagok adója ki vannak véve az általános jövedelmi póttadó alól. Ily képen az általános jövedelmi póttadó összege az egyes adónemeknél a következő:

A földadónál	10,553.463 frt.
A házbéradónál	2,215.244 »
A házosztályadónál	1,287.106 »
III. oszt. keresetadónál 10 ⁰ / ₀ -kal .	254.868 »
III. » » 35 ⁰ / ₀ -kal .	2,196.431 »

IV. oszt. keresetadónál	138.145	frt.
A bányaadónál	41.590	»
Tőkekamat- és járadékadónál . . .	537.393	»
A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok adójánál	560.535	»
Összesen	17,784.775	frt.

Csakhogy ebből le kell vonni a föld- és házadónál adósság terhek címén 2,640.324 frtot, valamint figyelembe kell venni a különböző adómentességeket és az azokkal kapcsolatos 20%-os kulcsot, úgy, hogy az általános jövedelmi pótdadó összege így alakul:

Föld- és házadó után	11,896.819	frt.
III. oszt. keresetadó után	2,196.432	»
IV. » » »	138.146	»
Bányaadó után	41.590	»
Tőkekamat- és járadékadó után . .	537.393	»
A nyilvános számadásra kötelezett társulatok és egyletek adója után	560.536	»
Összesen	15,370.916	frt.

Az 1883:XLVI. t.-cz. 11. §-a megállapítja, hogy az általános jövedelmi pótdadó kivetésének alapjául szolgáló állami adónak és földtehermentesítési járuléknak összege az adókivetés foganatosítása előtt adónemenként oly módon kerekítendő ki, hogy a forinton aluli összegek teljes forintnak veendőek; de ha a pótdadó alapjául szolgáló adóösszeg egy forintot meg nem halad, a kikerekítésnek helye nincs. Látni való, hogy ez az intézkedés igen kellemetlen a legkisebb emberekre nézve, a kiknek a földadója pl. 1 frt 20 kr., vagy a kiknek ugyanannyi a házadója. S nem is lehet azt mondani, hogy ezek a kikerekítések igen csekély összeget tesznek ki. A kikerekítések révén járó jövedelmi pótdadónak összege az egyes adónemeknél a következő:

A földadónál	319.265	frt.
A házbéradónál	38.595	»
A házosztályadónál	30.300	»
A III. oszt. keresetadónál	13.500	»
A bányaadónál	33	»
A tőkekamatadónál	17.122	»
A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójánál	492	»

A IV. oszt. keresetadó után járó kikerekítésekkel együtt körülbelül 425.000 frt. az olyan jövedelmi pótagó, a melynek tulajdonképen semmi alapja nincs. Nemcsak a jövedelemben nincsen, hanem olyan alapja sincs, a minőre a többi jövedelmi pótagó van fektetve. S hogy ez a 425.000 frt. éppen a legszegényebb embereket sújtja, mutatja az a tény, hogy annak túlnyomó része a föld- és házadóból kerül ki.

Az adó-theoriák szerint a jövedelmi pótagóknak az volna a hivatásuk, hogy ott, a hol a jövedelem az egyes forrásainál van megadóztatva, legyen egy adónem, a mely az egész jövedelmet ragadja meg, a mely megfogja a jövedelemnek azt a részét, a melyet az egyes részekre vonatkozó adók nem tudnak elérni. Hogy a mi általános jövedelmi pótagónk még ilyen — egyébként is precarius — alappal se dicsekedhetik, az látni való.

Egyéb bajairól, egyéb igazságtalanságairól szóltam már a többi egyes adónemnek tárgyalása közben. Azokról tehát most hallgathatok s csak ismételni lehet, hogy az általános jövedelmi pótagó méltó betetőzése annak az adóépületnek, a melyre helyezve van.

Ha lehetne, még mindezeknél is szőgyenletesebb volna a leplezetlen fejadók csoportja. Ilyen silány fejadó — amint kimutattam — a II. osztályú kereseti adó, de még annál is csőfosabb az úgynevezett családtagok adója.

Modern szemmel nézve, szinte érthetetlen, hogy miért fizessen adót a feleség, miért fizessenek a 16 évnél idősebb gyermekek. Mert vagy van külön keresetük a családtagoknak és akkor — a mennyiben az ő keresetük teljesen önálló forrásokból ered — tessék őket külön-külön saját személyükben és keresetük mértékéhez képest a megfelelő adó alá vonni; vagy nincs önálló keresetük és akkor meg mi értelme van annak, hogy ő utánuk is adó fizetessék. Vagy a másik oldalról argumentálva: vagy több adót fizethet a polgár és akkor tessék a családtagokra kirótt néhány forintot ő rá magára kivetni; vagy fizeti már ő maga mindazt, a mit az ő jövedelme után fizetni lehet és akkor meg semmi ok arra, hogy annál még többet fizessen, akármilyen jogcímen is. Utóvégre is az, hogy az embernek felesége van, meg gyermekei vannak, igazán nem jogcím arra, hogy az állam adót követeljen az ő polgáraitól. Az adó alapja az adózási képesség és nem a

családtagok száma. A mai adótörvényhozásokban a családtagok száma mindenütt kisebbiti az adó mértékét és nagyon helyesen, nálunk pedig minél több a gyermek, annál több az adó.

Pedig még az sem lehet mentség, hogy ez a családtagok adója olyanok révén vettetik ki, a kik már maguk is keresnek valamit. Nem lehet ez mentség, mert hiszen fizeti ezt a fejadót a feleség is, a kinek a keresete, a dolog természete szerint kell, hogy összefoglaltassék az ő uráéval. És nem lehet ez mentség kiváltképen azért, mert hiszen ennek a családtagok adójának mindenütt csak két fokozata van. Az a szegény ember, a kinek mindössze annyi jövedelme van, hogy évenként csak 10 forint adót fizet, az családtagjai után egy-egy forintot fizet, a milliomos pedig fizet 2 forintot. Nyilvánvaló dolog, hogy még ezzel sincs vége a tréfának; az a szegény ember, a kinek, mondjuk, négy gyereke van, — és szegény embereknek tudvalevően sok gyerekük van — az 5 forintot fizet összesen családja tagjai után, a milliomos pedig, a kinek csak egy fia van — és a gazdag embernek tudvalevőleg rendesen kevés gyermeke van — az 4 forintot fizet. Sőt lehet a dolog még czifrább is; a szegény ember valamiféle nyomorúságos keresete után fizet, mondjuk, 4 forint III. osztályú kereseti adót, de mert felesége és négy gyermeke van, hát azok után fizet még 5 forintot: vagyis az állam többet követel tőle azért, mert családja van, mint azért, mert jövedelme van.

És nincs senki, a ki ettől a fejadótól szabadulni tudna. A kik valamilyen kereseti adót fizetnek, azok ezért fizetik azt; már pedig a kereseti adók rendszere minálunk olyan, hogy annak egyik vagy másik ága okvetlenül megfog mindenkit, a kiből adót egyáltalán lehet kipréselni. A kereskedő, az ügyvéd, az orvos fizeti a III. osztályú, a hivatalnok a IV. osztályú, a földbirtokos a II. osztályú, sőt még a szegény munkás is fizeti az I. osztályú kereseti adó révén. Csak egy osztály mentes alóla: a napszámos, a ki egyáltalán nem fizet adót.

Még csak egy-két absurdumára akarok rámutatni ennek a fejadó-fizetésnek, a mely ellenkezik még az adótörvényeknek egyes más intézkedéseivel is. Például: ki van, mondva általánosságban, hogy a III. osztályú kereseti adó megállapításánál a gyermekek nagyobb száma csökkéntőleg, kisebb száma pedig öregbitően hat; sőt az adókimutatás alapjául szolgáló jövedelem-megállapításnál is az 1875. évi XXIX.

t.-cz. 19. §-a szerint figyelembe vétetik az adót apasztó módon a gyermekek száma; ez az adótörvények egyik ténye és a másik tény: ez a családtagok adója. Azaz adó, melyet a családfőnek még a katonaságnál levő fia után is kell fizetnie.

A fejadóknak ez a rendszere végigvonul a kereseti adók egész rendszerén. Ott van az az I. osztályú kereseti adónál 60 krajczár — 1 forint 20 krajczáros tételeivel, a melyek néha szinte botrányos disharmóniában vannak a főadóval, már mint a családfő adójával. Ime egy bolti szolgál, a ki Budapesten a maga keresete után 2 forintot és családja tagjai után fejenként 1 frtot fizet; de azért majdnem ugyanennyit, — 1 forint 20 krajczárt — fizet családtagjai után a gyári munkás is, a kinek alapadója pedig 5 forint. Megeshetik azután, hogy a szegény cseléd fejadóban többet fizet, mint a mennyit az alapadó összege tesz ki.

Az I. osztályú kereseti adó összege 1891-ben 2,389.334 forint volt. Ebből 308.805 forint esik a családtagok adójára, vagyis az összes I. osztályú kereseti adónak $12\cdot92\%$ -a. Már ez önmagában véve is képtelen eredmény és mutatja ennek a fejadónak az igazságtalanságát. Még inkább kitetszik ez akkor, ha ennek az adónemnek a) alosztályát tekintjük; itt ugyanis az adó összege 511.458 forint, melyből 148.165 jut a családtagokra, úgy, hogy itt a feleség és a gyermekek után az összes adónak $28\cdot97\%$ -át, vagyis a családfő alapadójának $40\cdot78\%$ -át kell fizetni. A mi minden egyébtől eltekintve, már azért is kárhozatos, mert erkölcstelenségre csábít, arra, hogy az adófizetők gyermekeiket az adókivetés elől eltitkolják.

A II. osztályú kereseti adónál a családtagok adója úgy van megállapítva, hogy azok egy-egy forintot fizetnek, ha a családfő azon községben, a hol az általános összeírás szerint rendes lakását tartja, a megelőző évben 40 forintnál több egyenes adót nem fizetett és 2—2 forintot, ha a családfő 40 forintnál többet fizetett. Mivel pedig a II. osztályú kereseti adó is más adóalap szerint vettetik ki, olyképen, hogy ez az adó 2 forintot tesz ki, ha a többi adóalap 50 forintot meg nem halad: ennél fogva megtörténhetik az az önmagában véve is nevetséges dolog, hogy a II. osztályú kereseti adónál a családtagok adója épp akkora, mint a családfőé. A mi már önmagában véve is elég képtelen dolog. Még nagyobb az abszurdum, ha látjuk, hogy milliomos nagybirtokos csak

kétszer annyi adót fizet családja tagjai után, mint a legszegényebb ember; még nagyobb az abszurdum, ha látjuk, hogy a 40 forint házadóval terhelt, tehát elég jómódú gazda csak annyit fizet felesége és gyermekei után, mint a legszegényebb béres.

A II. osztályú kereseti adónál a családtagok adójának összege 2,816.647 forint, a melyet összesen 2,547.466 családtag fizet. Mivel pedig a II. osztályú kereseti adó összege 7,070.134 forint, kiderül, hogy a II. osztályú kereseti adónál az adó 39^{sz} perzentjét a családtagok fizetik, a kik pedig a II. osztályú kereseti adót fizetőknek 55^{sz} 72°/0-át teszik ki. Hogy ezek az arányok ily nagyok, az annál helytelenebb, mert hiszen itt nagyon sok esetben ez a mellékes adó eléri a II. osztályú kereseti adó főösszegét. Hogy pedig ennek a súlyos 39^{sz} perzentnek legnagyobb része éppen a legszegényebb embereket terheli, mutatja egyfelől az a körülmény, hogy 1,193.908 azoknak a száma, a kik mindössze 10 forintig terjedő alapadó után vannak II. osztályú kereseti adóval meg róva, másfelől pedig az a tény, hogy a II. osztályú kereseti adónak ebből a fejadójából 2,195.095 forint folyik be 1 forintos tételekben és csak 621.552 forint jön be 2 forintos tételekben.

A III. osztályú kereseti adónál a családtagok adója ugyanoly szabályok szerint vettetik ki, mint a II. osztályú kereseti adónál, a mi annál nagyobb anomália, mert itten az alapadó maga igen változó és az annak alapjául szolgáló jövedelem is a lehető legnagyobb változatosságot tünteti fel, sőt még a hivatalos statisztikai kimutatásban és a pénzügyigazgatóságok könyveiben is a lehető legnagyobb változatossággal szerepel. Az adóstatistika szerint a III. osztályú keresetadónál a családtagokra eső adónak összege 131.512 frt., a mi feltűnően kevés, ha tudjuk, hogy az adófizető családfelek száma 364.913 sz azok adója 8,482.225 forint. Adatok nélkül is lehetett tudni, hogy itt a családtagok adójának 0/0-a nem lesz oly magas, mint a többi adónemnél, mert hiszen itt az adózók 89 perzentjének adója nem éri el azt a 40 frt. alapadót, a melynél a családtagok 2 forintos adója kezdődik. De azért mégis nagyon kevés itten a családtagok adója, a mi arra enged következtetni, hogy itt azok eltitkolása még sokkal nagyobb mértékben folyik, mint más adóknál. A mi különben teljesen megegyezik a III. oszt. keresetadónak egész moráljával.

A IV. osztályú keresetadóra vonatkozólag nincsenek adatok, hogy ott mennyi a családtagok adója, a melynek kivétele egyébként itt ugyanúgy történik, mint a III. osztályú keresetadónál. De meg kell említeni, hogy az 1875: XXIX. t.-cz. 5. §-a szerint a tényleges szolgálatban álló, vagy nyugalmazott állami és törvényhatósági tisztviselők hitvesei és gyermekei ezt az adót fizetik.

A családfők adója czímén tehát 3,266.964 forintot lehet kimutatni. Rettenetes összeg ez, ha tudjuk, hogy fejadó fejében, legtöbbször nagyon szegény emberek keresetéből származik, s ha szembeállítjuk annak hozadékát az I. és a III. oszt. keresetadóéval; ott 2,080.529 frt. alapadó után folyik be 308.805 frt. a családtagok czímén, itt pedig 131,512 forint 8,482.225 frt. alapadó után.

Bizony borzasztó szegényadó ez a családtagok adója; igazságtalan és immoralis.

A fegyveradóról és a vadászati adóról, a nyereségyadóról, a szállítási adóról, valamint a hadmentességi díjról nem akarok beszélni, azok tulajdonképen vagy illetékek, vagy közvetett adók, a melyeket csak a mi törvényhozási technikánk számít az egyenes adók közé s a melyeknek csak a kezelése olyan, mint az egyenes adóké. Azokról nem szólok, mivelhogy azok nem tartoznak az egyenes adók reformjának keretébe.

De mielőtt az előadott részletekből összefoglalnám a magyar adórendszer képét, szólni akarok néhány szót a községi és törvényhozási adókról, valamint az egyházaknak járó szolgáltatásokról.

A belügyminiszter az 1893-iki költségvetés előterjesztése alkalmával adatokat tett közzé a községi pótagókról. Ez adatok szerint 9.743 községnek 1890-ben összesen 24,454.150 frt. bevétele és 22,053.748 frt. kiadása volt; 10.117 község törzsvagyonának az értéke 134,351.081 forint, 1.918 községnek nincs törzsvagyon és 391 községből hiányzanak az erre vonatkozó adatok. Magára a pótagó nagyságára nézve 10.705 községből vannak közölve az adatok s ezek szerint a községi pótagó terjed:

5 ⁰ / ₀ -ig	129 községben	45 ⁰ / ₀ -ig	657 községben
8 »	181 »	50 »	564 »
10 »	318 »	60 »	705 »

15 ^o /o-ig	932 községben	70 ^o /o-ig	357 községben
20 »	1.439 »	80 »	199 »
25 »	1.503 »	90 »	119 »
30 »	1.356 »	100 »	64 »
35 »	1.086 »	120 »	49 »
40 »	978 »	120 ^o /o-on túl	69 »

Össz.: 40°/o-ig 7.922 községben 40°/o-nál több 2.783 községben.

Ezzel szemben 1.139 községnek nincs pótdója és 582-re vonatkozólag nincsenek idevágó adataink. A községeknek legalább 88 perczentjében a községi adó az állami egyenes adók kétötödrésze körül mozog. A községi adók nagyságára lehet következtetni abból a tényből is, hogy 7.144 községben az 1884—1889. évi községi pótdó-hátralék 5,648,810 forint, ilyen hátralék csak 3.742 községben nincs, míg az arra vonatkozó adatok 401 községből hiányzanak. Azt lehet mondani, hogy a községi pótdó átlag az egész országban 30°/o-át éri el az állami egyenes adóknak.

106 rendezett tanácsú városban a városi adóból befolyó összeg 1,892.747 forint, úgy azonban, hogy 31 városban nincs ily adó s az említett összeg 75 város között oszlik meg, míg az adótétel 2—86°/o közt változik és a városi adó mértéke terjed:

5 ^o /o-ig	4 városban	40 ^o /o-ig	7 városban
10 »	9 »	45 »	7 »
15 »	5 »	50 »	3 »
20 »	8 »	55 »	2 »
25 »	5 »	60 »	3 »
30 »	6 »	65 »	2 »
35 »	10 »	65 ^o /o-on túl	4 »

Összesen: 35°/o-ig 47 városban 35°/o-on túl 28 városban.

Pedig ezek az adatok nem meritik ki a városi adók egész összegét, mivel csak az összesség érdekében levő városi adókra vonatkoznak. Azt lehet mondani, hogy a városi adó átlag 25°/o-át éri el az állami egyenes adóknak.

Hogy a községben nyugvó helyi érdekű teher egészében megítélhető legyen, a már említett két összeghez hozzá kell adni a vármegyei pótdót, az útdót és az iskolaadót.

A vármegyei pótdó összege 2,299.380 frt. volt 1893-ban

s annak minimális kulcsa 0,3⁰/₀ Bács-Bodrog megyében, maximális kulcsa az állami adók 17⁵⁵/₁₀₀ perczentje Nyitra megyében. Terjed pedig a vármegyei pótdadó:

2 ⁰ / ₀ -ig	12	megyében	7 ⁰ / ₀ -ig	3	megyében
3 »	10	»	8 »	4	»
4 »	7	»	9 »	2	»
5 »	10	»	10 »	3	»
6 »	11	»	10 ⁰ / ₀ -on túl	1	»

Az útdadó 1892-ben 7,454,128 forint volt, még pedig úgy, hogy a 63 megye közül 40 a törvényben megengedett maximális 10⁰/₀-os kulcs szerint szedi azt. Az iskolai adó összege 908 községben 149.778 forint volt.

A 26 törvényhatósági város városi adója 4,139.566 frt. és az terjed

20 ⁰ / ₀ -ig	4	városban	50 ⁰ / ₀ -ig	5	városban
30 »	5	»	60 »	4	»
40 »	5	»	60 ⁰ / ₀ -on túl	2	»

Csak egy törvényhatósági városnak, Debreczennek nincs városi adója; a legnagyobb: 82⁰/₀ Szatmár-Németi, a legkisebb: 7⁰/₀ Maros-Vásárhely.

Mintegy 20 millióra becsülve a községi pótdadók összegét, azt találjuk, hogy a községi kötelék révén még mintegy 36 millió terheli az ország polgárait. És ez a 36 millió frt. is osztozik az állami egyenes adók összes igazságtalanságai-ban, mert hiszen azt nem valamely külön alap szerint vetik ki, hanem az állami adók perczentjeiben állapítják meg, vagyis ezeknek a közszolgáltatásoknak az adófizetőre ugyanoly hatásuk van, mint az általános jövedelmi pótdadónak. Sőt még rosszabb azoknak a hatása, mert az általános jövedelmi pótdadó legalább egységesen van kivetve, a jövedelemre való tekintet nélkül, míg a községi, városi és törvényhatósági pótdadók a legkülönbözőbb kulcsok szerint szedetnek az ország különböző részeiben, ugyancsak a jövedelemre való tekintet nélkül. Vegyünk két példát. Péter és Pál földbirtokosoknak egyforma birtokuk és egyforma jövedelmük is van, mindkettő 100 forint kataszteri tiszta hozadék után van földadóval meg-róva és mindkettő kétszobás házban, nagyközségben lakik; és így mindkettőnek állami egyenes adója 37⁹⁵/₁₀₀ forintot tesz

és mindkettőnek az az adója, a mely után pótagót kivetni lehet, 27⁵⁰ frt. Csakhogy Péter Gömör megyében lakik s ott 10⁰/₀ községi pótagót és 2⁰/₀ vármegyei adót fizet, Pál ellenben Nyitrában lakik és fizet 70⁰/₀ községi pótagót és 17⁵⁵/₀ megyei adót, Péter tehát 41²⁵ forintot fog összesen adóba fizetni, Pál pedig 62⁰² forintot és a jövedelmük teljesen egyforma. Vagy a másik példa. *A.* és *B.* kereskedők, egyforma a keresetük és mindkettő 500 forint után van megadóztatva, vagyis mindkettő összesen 67⁵⁰ forint állami adót fizet s ebből 50 forint után lehet pótagót kivetni; csakhogy *A.* Szabadkán lakik, a hol 20⁰/₀ a városi adó, *B.* pedig Halason, a hol 77⁴¹/₀ a városi adó és 5⁸⁷/₀ a megyei adó; *A.*-nak az egész adótartozása tehát 77⁵⁰ forint lesz, *B.*-é pedig 109¹⁴ forint, pedig egyforma a jövedelmük. Ha tehát az említett két birtokosnak egyformán 600 forint a valóságos jövedelme, akkor abból Péter valósággal 6⁸⁷/₀-ot fizet adóba, Pál pedig 10³⁴/₀-ot; s ha a két kereskedőnek valóságos jövedelme 1000 forint, akkor *A.* 7⁷⁵ perczent adót fizet, *B.* pedig 10⁹¹/₀-ot. És éppenséggel nem lehet mondani, hogy az itt felhozott két példa valami nagyon keresett volna. Ha nagyon keresném az ellentéteket — hát keressük például a két első földbirtokosra nézve. Tegyük fel, hogy Pál Békés megyének abban a községében lakik, a hol 300⁰/₀ a pótagó s a hol 2⁵⁴/₀ a megyei adó, Péter ellenben Temes megyének abban a helységében lakik, a hol 5⁰/₀ a községi pótagó és 1²/₀ a megyei adó; akkor Pál 121¹⁴ forintot fog fizetni, Péter pedig mindössze 39⁶⁵ forintot: Pál 20¹⁹/₀-ot, Péter 6⁶¹/₀-ot. És még lehetne ennél is erősebben élükre állítani a pótagók nyomán az adófizetők között beálló situatiókat.

Hát igen: ezeket a szinte hihetetlen tényeket mindennaposakká teszi a mi pótagóink rendszere, a mely ismer — Árva megyének egy helységében — 700⁰/₀-os községi pótagót, a mely nincs és most nem is lehet semmi tekintettel a a polgárok jövedelmére, a polgárok adófizetési képességére, a melyre az államnak arányosítás létrehozatala céljából semminemű ingerentiaja nincs. Már most tessék elképzelni, hogy a gyakorlatban milyen eredményeket produkál az az önmagában is képtelen magyar adórendszer, a melyhez még ily örületes alapokon tapad hozzá 36 millió forint. Hiszen ha a magyar állami egyenes adók rendszere az egész világon a

legjobb, a legigazságosabb volna, akkor is agyonütné azt a pótagadók tömege. És még hozzá a községi törvény meglehetősen önkényes tesz lehetővé e tekintetben, hogy ennek a 36 milliónak jónagy része kiket terheljen, milyen foglalkozású polgárokat.

Kár volna sok szót vesztegetni annak kimutatására, hogy ez az állapot így nem maradhat, hogy ezt tovább tűrni nem lehet, mert a míg a mai pótagadók fennmaradnak, addig haszon-talan minden kísérlet, a mely az állami egyenes adókat reformálni akarja. Mire is való akkor az egész reform? Arra, hogy ha az aztán életbelép, eltorzítottassék a pótagadók által és ott legyünk, a hol a reform előtt állottak az ország adófizető polgárai? Az állam a maga hivatalnokait, a községi jegyzőket és a lelkészeket kivonta a pótagadók nyúga alól, de mit ér az, ha az ország többi polgárai csak annál inkább görnyednek alatta?

Nem mondom azt, hogy valamiféle junctim szükséges az állami egyenes adók és a pótagadók reformja között. De igenis állítom azt, hogy az előbbi emennek okvetlenül követnie kell s illetve már az állami adók reformjánál nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a pótagadókat is reformálni kell, még pedig oly irányban, hogy az azokkal való gazdálkodás a községek kezéből kivétessék. Nyilvánvaló, hogy a pótagadók reformja előtt be kell várni a közigazgatás reformját, mert hiszen az gyökerestül meg fogja változtatni az egész helyi administratiót és csak akkor lehet majd megítélni, mennyi teher marad azontúl is annak vállain, tehát mennyi erőre lesz szüksége, hogy azt elviselhesse. Viszont azonban az állami közigazgatással kapcsolatos erős centralisatio fogja megadni az alapját annak, hogy a pótagadók a községek kezéből kivehetők legyenek.

Időelőtti dolog volna most arról beszélni, hogy ez a reform miként hajtassék végre; porosz mintára-e, úgy, hogy az állami jövedelmi források valamely része teljesen a helyi kormányzat rendelkezésére bocsáttassék; avagy úgy, hogy a helyi kormányzat költségei egyszerűen az állami jövedelmekből fedeztessenek, avagy valamely más módon. Most tökéletesen elegendő, ha kellőképen hangsúlyozzuk és az állami egyenes adók reformjánál kellőképen szem előtt tartjuk azt az elvet, hogy a pótagadókkal üződött mai gazdálkodásnak véget

kell vetni. Ha figyelemmel leszünk arra a tényre, helyi kiadások nem tisztán magánjellegűek az állam szemben, akkor a közigazgatási reform meg fogja nyitni ennek a reformnak az útjait.

Kelletlen téma az, a melyről most akarok szólni, de lehetetlen mindenkép, de kivált ezekben a napokban. Igen kell emlékezni az egyházak szolgálóinak járó fizetségekre, azoknak sok tekintetben ugyanolyan a hatásuk, mint a köztársasági képviselőké.

Adataink nincsenek arra nézve, hogy az egyházi kiadásból mily összegek folynak be. Az adó szedésének el kell tudnia, mikor állapították meg; ki tudná, mikép illene az a mai viszonyokba: hiszen azok teljesen ki vannak szolgáltatva az állami beavatkozás vagy felügyelet alól — noha az állam segédkezet nyújt ez adók behajtására.

Kétségtelen az, hogy az egyházi szolgáltatások igen jelentékeny összegek vétetnek el a nép kéréseire, valamint kétségtelen az is, hogy az államnak joga és kötelessége ellenőrizni, mily módon és principiumok szerinti módon vették el oly jelentékeny összeg az ő polgáraitól évről évre. Egyáltalán nem annyit jelent ez, hogy az állam fogja megfizetni ezeket a jövedelmeket s azután fizesse a saját pénzével az egyházak szolgálóit. Hanem jelenti azt, hogy az államnak van megismerni ez adók kivetésének és beszedésének módját, ha azokat helyteleneknek találja, joga van azt követelni, hogy azok helyesbítettessenek és modern viszonyokhoz alkalmazkodjanak; joga van követelni, hogy azok az állami adókkal egyenlő olyan relatióban legyenek, a mely arányosságukat, igazságukat biztosítja.

Az egyházi szolgáltatások kérdése különben is nemcsak actualissá lesz. Az 1848: XX. t. cz. végrehajtása alkalmán az egyházpolitikai reformok következtében a lelki

Nem azért említettem ezeket, mintha az egyházi adók szabályozását az adóreform kiegészítő részének tartanám, hanem azért, hogy lehetőleg a maguk teljességében tüntessem föl az ország népére nehezedő terheket, hogy rámutassak a közszolgáltatásoknak egy anachronismusára és végre mert az egyházi adók is képesek befolyásolni az alkotandó adórendszer hatását, elhomályosítani képesek annak reputációját. Azt hiszem egyébiránt, hogy az ügy szabályozása érdeke volna az egyházak lelkészeinek is, a kiknek megélhetése így biztosabb alapokon nyugodnék.

A congruához különben ennek a kérdésnek semmi köze, mert a szabályozásnak nem lehet célja sem az, hogy növelje, sem az, hogy kisebbitse a lelkészek mostani jövedelmeit.

Mielőtt a kapott eredmények összefoglalására térnék át, még egy megjegyzést akarok tenni az adóstatistikára; olyant, a mely nem annak ismeretes mostani összeállítására, nem is annak hiányaira vagy jó oldalaira vonatkozik, hanem egyáltalán arra, hogy lehetséges-e nálunk megbízható adóstatistikát szerkeszteni.

Az évi zárszámadások constatalják, hogy befolyt ennyi és ennyi földadó, házadó, kereseti adó, kimutatják külön-külön mindegyik adónemnek a hozadékát, hátralékát; az adóstatistika ezen jóval túlmegegy és feltünteteti az adónemek egyes részleteit is. Már pedig tudvalevő dolog, hogy az ember nem szokott kereseti adót fizetni, hanem fizet adót, fizet x forintot az állam iránt fennálló tartozásának rovására a az adóhivatalok is együtt könyvelik éppen a legfőbb adónemeket. Ezért igenis lehet mondani azt, hogy befolyt ennyi és ennyi hadmentességi díj, tőkekamat-adó, de már nagyon bajos azt mondani a földadóról, házadóról, kereseti adóról. Mikor az ember ezeket az adónemeket fizeti, tisztán az adóhivatalnoktól függ, hogy a lefizetett összegből mennyit ír ennek, mennyit amannak az adónemnek a javára. Felosztja a lefizetett összeget egy bizonyos kulcs szerint — de az a kulcs mindig önkényes. Önkényes, tehát bizonyos mértékig az a statistika is, a mely erre van alapítva.

Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az adóstatistika megbízhatatlan és használhatatlan, hanem csak azt, hogy jórészen erőszakos alapokra van fektetve, mert sok esetben nem is lehetséges, hogy ez az alap más módon legyen. Elég

a szegény embertől, ha fizet, már azt igazán nem lehet tőle megkivánni, hogy mondja meg pontosan, melyik adónemre akarja fordíttatni a pénzét. A mi ő előtte meglehetősen közömbös is.

Ilyen önkényes adatok szerepelnek az egész adóstatisztikában, vegyesen olyanokkal, a melyek egészen praecisek. A földadónál, házadónál és II. osztályú kereseti adónál teljesen ki van zárva ez a praecisítás, mert hiszen az első kétadónem mindig össze van kötve a II. oszt. kereseti adóval; az I., III. és IV. osztályú kereseti adónál lehetségesek, sőt igen nagy számmal vannak az ilyen teljesen praecis adatok, de azért itt is meglehetősen bőven vannak kétségtelenül az olyan számok, a melyek az említett önkényen alapulnak.

Az adóstatistika megbízhatóságát ezek a tények nem alterálják, mert hiszen annak számai így is, úgy is feltüntetik azt, a mit az adózók számáról, az adóelőírás mértékéről és az adólerovás arányairól tudni lehet és tudni kell. Nem alterálják e tények kivált az előírásra vonatkozó statistikát, már pedig az adóreform szempontjából ennek van a legnagyobb fontossága.

Mostan pedig tekintsük azokat az általános jellemvonásokat, a melyek az egész magyar állami adórendszeren keresztülvonulnak.

Az első az, hogy régi ez a rendszer, sokkal régiebb, mint hogy ma már megállhatna még akkor is, ha alkotása idején az akkori viszonyokhoz képest a legtokéletesebb lett volna. A házadó 1868-ból való; a keresetadó 1875-ből, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, a bányaadó, a tőkekamat- és járadékadó, az általánosjövedelmi pótagó: mind 1875-ben alkottattak s részben 1883-ban mentek keresztül némi változáson. A mikor ezeket a törvényeket szerkesztették, pénzügyi téren csak nagyon elemi fogalmakkal rendelkezett a magyar törvényhozás, hisz merőben új volt előtte az egész materia. Máshol is kezdetleges volt még a pénzügyi tudomány a mai viszonyokhoz képest, máshol se szerepeltek még se a pénzügyi tudományban, se a pénzügyi praxisban azok az elvek, a melyek ma már általánosságban el vannak fogadva. Hiányzott mindenekfölött az a szociálpolitikai szempont, a melynek ma — és nagyon méltán — oly kiváló fontossága van. A fiscalitás elve uralkodott

mindenfelé és az a felfogás, hogy a polgár a priori rossz polgár, a kitől csak erőszakkal, csak furfanggal veheti el az állam, a mi az államé. A mi gazdasági viszonyaink pedig éppen küszöbén állottak a nagy átalakulásnak, a mely napjainkig oly nagy haladásokat tett már, de a mely még most sem jutott el a delelőre. Ipara egyáltalán nem volt az országnak, mezőgazdaságában a natural-gazdálkodás volt az általános és kereskedelme is szatócskodás volt. Tőkében meg sokkal szegényebb volt az ország, mint manapság; a mostaninál is sokkal fogyatékosabb volt a közigazgatása és fejletlen volt a köz- és magánhivatalnoki intézmény, a melynek hova-tovább mind nagyobb a jelentősége. És nem utolsó dolog, hogy az ország népe épp az időtájt menekült meg oly politikai és administrationalis állapottól, a melyben a polgár méltán ellensége volt az államhatalomnak, abban nem oltalmát, hanem zsarnokát és zsarolóját látva.

Világos dolog, hogy azok az adótörvények, a melyek ilyen körülmények között jöttek létre, a mai, minden tekintetben fejlettebb viszonyoknak akkor se tudnának eleget tenni, ha alkotásukkor a törvényhozó a legnagyobb nyugalommal és gondossággal járt volna el, ha csak azon szempontok által vezettette volna magát, a melyeknek adótörvényekben érvényesülniök kell. De tudvalevő dolog, hogy ez nem volt így. Az absolut kormánytól átvettük az ő adórendszerét és ezt a rendszert meg kellett tartani, mert magyar adótörvényeink nem voltak, az adók hozadékára pedig szüksége volt az államnak. Törvényesítették tehát az absolut rendszerből átvett adósereget évről-évre szóló provizoriumokkal — abban a tudatban, hogy ez a provisorium már csak az ország politikai reputatiója érdekében se tarthat soká és abban a tudatban, hogy az állam bevételeit se szabad kockáztatni. Ha az alkotmányos magyar állam mindjárt magyar adótörvényekkel lépett volna polgárai elé, akkor most alkalmasint jobb lábon állana az adó-tisztesség. De megtörtént az, hogy az igazságos, a törvényes államhatalom ugyanazokkal a törvényekkel kérte fennállásának finansziális biztosítékait, mint előbb a gyűlölt hatalom, a melynek rendelkezéseit kijátszani, parancsait megszegni, közégeit megcsalni hazafiúi virtus volt. És megtörtént ezért az, hogy a régi morál szépen átszármazott az új állapotokra és annak hatásait érezni lehet még ma is.

Igy megrögződtek már a bajok, a mikor elég hosszú előtanulmányozás után a törvényhozó hozzálátott, hogy magyar adórendszert teremtsen. Előbb is történt már egy és más, de a munka javát 1875-ben végezték.

És igaz, enyhítették a régi adók legfőbb igazságtalanságait, de meghagyták, illetve producálták mindazt, a miről az előzőkben egynéhányat kifejtettem. Talán tudtak volna a husz év előtti állapotokhoz képest sokkal jobbat, talán egészen jót is létesíteni, a mi azonban ma már így is alig ütné meg a mértéket, de nem alkothatták meg azt sem, mert hiszen nem volt szabad csak gazdasági és adóügyi szempontokra figyelniök, hanem az kellett, hogy a vezető elvük legyen, hogy megőrizték, helyesebben: fokozzák az állam bevételeit. Már pedig ott, a hol ez a legfőbb szempont, ott jó adótörvényeket szerkeszteni nem lehet. Aztán sietni is kellett. Az eredmény pedig az, hogy az állam bevételei fokozódtak ugyan, de az adótörvények ellen szóló panaszok csak oly régiek, mint maguk ezek az adótörvények. Hozzájárultak mindezekhez még az adótörvények életbeléptetésével kapcsolatos calamitások, a melyek legfőként a földadónál voltak végzetes hatással.

A mikor pedig utóbb módosították e törvényeket, akkor is az volt a főczél, hogy az állam bevételei növeltenessenek: akár bevallották azt a czélt, akár nem. Módosításokra pedig nagy szükség volt és ilyeneket egyre-másra készítettek is, leginkább 1883-ban, az adóemelések emlékezetes évében. Így történt azután, hogy mindegyik adónemről egy sereg törvény intézkedik; a földadóról öt, a házadóról huszonegy, a kereseti adóról nyolcz, a tőkekamat- és járadékadóról három, az általános jövedelmi pótagóról kettő. S ez a tény viszont nagyon megnehezíti a magyar adótörvények áttekintését és kezelését is. Pedig a törvények mellett a döntvények, a pénzügyi bírósági elvi határozatok, a pénzügyministeri rendeletek egész halmazát kell ismernie annak, a ki az adózás terén tájékozódni akar, vagy valamely fölmerült concret esetről véleményt akar mondani. A törvények anyagi dispoziói felül aztán még ez is fokozza a pénzügyi hatóságok önkényét, az adófizetők fejtelenségét s a mi ezzel kapcsolatos, az adótörvények mindenféle kijátszását.

A magyar adótörvények eredete keservesen megboszulja magát az adófizetés egész rendszerén.

Az alkotásukkor uralkodó általános felfogásnak megfelelően, a magyar adók mind hozadék-adók s nem személyes adók. Még az általános jövedelmi pótdadó is az, pedig annak »jövedelmi« adó a neve; de hát az, a mint kimutattam, egyszerű fokozása a meglevő hozadék-adók kulcsának. Mint hozadék-adók, a keresetet forrásainál akarják megragadni és azután egyáltalán nem törődnek azzal, hogy az a forrás milyen malmot fog hajtani, mit bir majd el a fogyasztás körében. Csak azt tekintik, hogy az a forrás van-e. Mivel pedig ily forrással mindenkinek kell bírnia, a ki önállóan megélni akar, tehát odaáll a magyar adótörvény mindegyik elé és egyforma vedrekkal veszi ki mindegyikből az állam tizedét, valóságos tizedet nagyon sok esetben.

Természetes dolog, hogy ezzel kapcsolatban adótörvényeinknek egyre osztályozniok kell az embereket foglalkozásuk szerint, bele kell azokat erőszakolni valamilyen kézzelfogható classisba, hogy azután a pénzügyi állam az illető classis számára megszabott mértékkel előállhasson s azzal a maga részét kivehesse. A hol az adótörvények a jövedelmet keresik, ott csak az adózó személye után kell járniok, csak az adózó jövedelmét kell kipuhatolniok, de teljesen közömbös lehet előttük az adófizetőnek a foglalkozása. De a mi adótörvényeink szempontjából a jövedelem létezése a közömbös, azok multhatatlanul megrónak, ha valami foglalkozásod van, habár csak olyan is, mint az egyszeri kofáé, a ki két almát vett krajczárjával, ötöt adott két krajczárért s fiának, a ki öt ezért — szégyelvén anyja foglalkozását — kérdőre vonta, azt felelte, hogy: Hát csak kell valamiből élni. Hogy azután ennek az osztályozásnak a keresztülvitele lehetetlen, az evidens dolog; valamint hogy tiszta sor az is, hogy a classificálás mellett nem lehet megakadályozni sok jövedelemnek az adó alól való kibújását.

A hozadék-adókkal és az osztályozási rendszerrel kapcsolatos az is, hogy roppant gyakran darabokra kell szedni önmagukban véve egységes jövedelmeket, hogy azután azok a darabok külön-külön megadóztathatók legyenek, mert az egész jövedelmet nem lehet az adótörvényeknek egy classisa alá húzni és a szerint megadóztatni. A »Magyar Hirlap«-ban

megpróbáltam egyszer egy adóról szóló cikkben egy humoros figurát rajzolni, a kinek az a büszkesége, hogy ő vagy tizenkilencféle adót fizet és az a kétségbeesése, hogy miért nem lehet ő soha »nyilvános számadásra kötelezett vállalat és egyesület«, miért nem fizetheti ő soha azok adóját. S az a nevezetese, hogy ez az alak tizezrével szaladgál az országban mindenfelé, csak hogy nem humoros alak, hanem rendesen igen szomorú figura, a ki nem tudja megérteni, miért kell ő neki hetvenhétféle adót fizetni; mit miért kell fizetnie; örökösen veszekedik a pénzügyi hatóságokkal, mert nem káptalan a feje, hogy az összes magyar adótörvényeket ismerje; és a végén belenyugszik mindenbe, a mit a szintén confusus pénzügyi hatóságok kirónak rá, mert beleunt az örökös hercze-hurczába, a rendszerint úgylis hasztalan recurrálgatásba.

Szorosan összefügg a hozadék-adók természetével, hogy azok nem ismernek se adómentes létminimumot, se progressiv megadóztatást, a mik pedig manapság már elengedhetetlen föltételei a helyes adórendszernek. Az általános jövedelmi pótdadó az I. és IV. osztályú keresetadóra nézve megállapít ugyan adómentes minimumokat, de természetesen csak a pótdadó alól való mentességeket enged, vagyis csak másodszor nem ró meg adóval bizonyos jövedelmeket. A progressivitás elve pedig megtalálható ugyan a IV. oszt. keresetadónál, de az a többi adónemekhez képest oly csekély terjedelmű, hogy számbavenni is alig lehet.

Elkerülhetetlen a hozadék-adók mellett a gyakori kétszeres vagy többszörös megadóztatás is. A fiú keres 5000 frtot, az után fizet III. oszt. keresetadót, 1000 frtot apjának ad belőle, hogy az megélhessen s az apa az ezer forint után járadékadót fizet. A földbirtokos bérbe adja földjét s a megkapott bérösszeget takarékpénztárba teszi: fizet földadót és fizet betéti adót. X. kereskedő évi jövedelme 5000 frt., de vannak részvényei, a melyek osztaléka együttvéve szintén 5000 frt., úgy, hogy ő olyan lábon él, mint a kinek 10.000 frt. a jövedelme; a kivétő bizottság kénytelen alkalmazkodni a törvényben megszabott minimumokhoz s mivel azok 10.000 forint jövedelemre mutatnak, kiveti a III. oszt. keresetadót az egész 10.000 frt. után, pedig az 5000 frt. után járó adót a részvénytársaságok már megtizedték. És fel lehetne hozni még nem tudom hányféle esetet annak igazolására, hogy

nálunk gyakori dolog a többszörös megadóztatás. Kevésbé gyakori, mint az, hogy bizonyos jövedelmek teljesen kivonják magukat az adó alól, de mégis elég sűrűn fordul elő.

Az adó alól való kibújás: ez az egyik főbaja a magyar adózási rendszernek. A II. osztályú kivételével bőven gyakorolják azt mindenfelé a kereseti adóknál, valamint a tőkekamat-adónál is. Egyfelől elég könnyen megy a dolog, másfelől meg túlságosan nagy az inger annak megcselekvésére. A névszerinti adótételek és adókulcsok magassága adja meg a hozzá való buzditást és egyrészt az adótörvények bonyolodottsága, másrészt az adókezelésnek nem eléggé körültekintő eljárása adja meg annak lehetőségét. Az adótörvények kizárják az adó-administratio pontosságát, hiszen maga a pénzügyi kormány se akarja azt, mert itt érvényesülne csak igazán az az axioma, hogy: *Summum jus summa injuria*. Ez azután lazává teszi az egész kezelést és elősegíti, hogy megszabaduljanak az adótól olyan jövedelmek, a melyeket a legnagyobb méltányosság szerint is meg kellene azzal róni. Történik pedig az adó alól való kibújás kétféle módon, vagy úgy, hogy egész adó-alanyok rejtőznek el, vagy úgy, hogy csak jövedelmük egy részét bújtatták el az adókivetés elől. És legnagyobb mértékben hivatalos úton történik ez az elrejtés: a földadó-cataster által.

Részint ennek következményekép, de részint az adótörvények intentióinak is megfelelően beállott az a helyzet, — a mely a hozadék-adókat különben is mindig fenyegeti — hogy az egyes foglalkozások adófizetése között semmiféle arányosság nincsen. Egyik foglalkozás több publicitással dolgozik, a másik kevesebbel: az egyiknek a keresete e szerint erősebben adó alá vonható, mint a másiké. Vagyis nincs meg az arányosság ugyanazon az adónemen belül. Még kevésbé van az meg a különböző adónemek között. Kimutattam már s így itt csak hivatkoznom kell arra, hogy nincs arányosság egyfelől az I. oszt. keresetadó, másfelől a III. és IV. osztályú között; nincs arányosság, sőt tökéletességgel viasz állapot van a III. és a IV. oszt. keresetadó között. De nincs meg az arányosság kiváltképen a fundált és a nem fundált jövedelemre nehezedő adózás között.

Kimutattam, hogy a földbirtokot terhelő összes állami adók körülbelül 6½%-át absorbeálják a birtokos igazi tiszta

jövedelmének. Nyilvánvaló dolog, hogy a föld több terhet képes elviselni, mint a bizonytalan s egyre inkább kimerülő személyes kereset, a melyet a III. oszt. keresetadó érint. És tényleg a látszat szerint azt hihetné az ember, hogy ez a követelmény meg van valósítva, mert amannak a kulcsa 25⁵/₀, emezé 10⁰/₀. De a gyakorlatban, az adótörvények praktikus végrehajtásában egészen más viszony áll elő. A földet terhelő összes adók kulcsa 6⁵/₀, a III. oszt. keresetadó kulcsa pedig az azzal kapcsolatos egyéb közszolgáltatásokkal együtt legalább is ugyanakkora, de az esetek igen nagy számában bátran tehető 7—8⁰/₀-ra. Beállt tehát az az eset, hogy a bizonytalan kereset erősebben van megadóztatva, mint a biztos föld.

Nagy baj a hároméves hivatási ciklus is, a mely a legtöbb adónál szerepel. Három év manapság sokkal több idő, mint valamikor tizenöt esztendő volt; három év manapság olyan változásokat hozhat, a melyeket semmiesetre se lehet az előre történő adókiivetéssel escomptálni. A három évben rejlő nagy átlagosság azután vagy az adózókat, vagy az államot károsítja, de semmiesetre se igazságos.

Még egy tényről akarok itt bővebben megemlékezni, az úgynevezett határörvidékek helyzetéről.

Ha valakire nálunk kivetnek 10 frt. adót, akkor abból 7 frt. állami adó és 3 frt. földtehermentesítési pótlék. S valami halavány felfogás tényleg létezik is arról, hogy az állami adók 30⁰/₀-a a földtehermentesítéssel kapcsolatos terhek viselésére, illetve a földtehermentesítési adósság gestiójára szolgál. De a valóságban úgy áll a dolog, hogy az adók osztatlan egészsként vettetnek ki, osztatlan egészsként folynak be s a földtehermentesítés is csak olyan államadósság, mint bármely más állami kölcsön, a melynek törlesztésére, vagy kamatoztatására semmiféle külön alap nem szükséges. Az a fictio azonban, hogy földtehermentesítési pótlék gyanánt jár az adók 30⁰/₀-a, az megmaradt máig is és sok adónemnél kellemetlen practious következményekkel jár. A volt határörvidéki részekre vonatkozólag ugyanis nem kellett földtehermentesítési adósságot contrahálni s így azokra nézve kimondatott a törvényekben az az elv is, hogy nem tartoznak földtehermentesítési járulékot fizetni, vagyis az adótételeknek és adókulcsoknak csak 70⁰/₀-át fizetik, azt a részt, a mely az adótörvényekben »állami adó«

néven szerepel. És elég tekintélyes összegek azok, amelyeket az állam ezen a révén elveszít, a melyeket a határőrvidék lakói ezen a czímen nem fizetnek. Így a földadója a volt magyar határőrvidéknek 755.929 frt., úgy, hogy itt a veszteség 431.333 forint, mivel a catasteri tiszta jövedelem 4,420.636 frt.; a házadónál 50.019 frt. a veszteség; az I. oszt. keresetadónál 11.544 frt.; a II. oszt. keresetadónál 39.921 frt.; a föld- és házadó általános jövedelmi pótagójánál mintegy 97.906 frt. (Az általános jövedelmi pótagó egész összegében állami adó ugyan s annak kulcsa is forma szerint akkora ugyan, mint az ország egyéb részeiben, de tényleg az is meg van rövidítve 30 perczenttel, mert csak az úgynevezett állami adó szolgál annak alapjául.) Az összes veszteség tehát pusztán a volt magyarországi határőrvidéken mintegy 590.802 frt, Horvát-Szlavonországban persze aránylag még sokkal nagyobb. Már pedig ennek semmi értelme nincsen; hisz a földtehermentesítési adósság nem az úgynevezett földtehermentesítési járulékból kapja az ellátását, hanem az ország általános jövedelmeiből s a földtehermentesítési járulékok összege jóval nagyobb, mint a mennyi a földtehermentesítési adósság évi szükséglete. Nincs semmi értelme annak, hogy adózás tekintetében a volt határőrvidék különállása ezentúl is föntartassék. Ha a volt határőrvidék valami kiméletre vagy segélyre szorul, tessék azt megadni neki más téren, de az adófizetés tekintetében szükséges egyformaságot megbontani nem szabad.

Elég egyenlőtlenséget, elég aránytalanságot ismer a magyar adórendszer a nélkül is. A legkirívóbbakat felsoroltam, a kevésbé nagyok egy részét is főlemlitettem az egyes adónemek birálatánál.

Munkámnak ezzel az első birálatos részével, a melynek az volt a célja, hogy megadja az adóreform fölépítésére az alapokat, elkészültem. Lehetett volna ez az első rész sokkal bővebb is, de egyrészt amúgy is eléggé ismereteselek adórendszerünk bűnei és fogyatékosságai, másrészt pedig nem akartam túlsok részletnek felsorolásával az áttekinthetőséget megzavarni. Most az következik, hogy magáról a reformról szójak, általánosságban is és részleteiben is.

DR. KOHN DÁVID.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Junius.

1-én. A budapesti kereskedelmi és iparkamara szaktanácskozmányt tart, melyen az osztrák-magyar bank szabadalmának lejárata alkalmából a kereskedelmi és ipari körökben e tárgyban felmerülő összes kívánságokat tárgyalás alá veszi.

2-án. A vasuti üzleti szabályzat módosítása tárgyában összehívott szaktanácskozmány több ülést tart és nagyjában az osztrák szaktanácskozmány véleményeihez csatlakozik.

3-án. A budapesti pénzpiacra pénzhiány van.

4-én. Lukács kereskedelemügyi miniszter tárgyalásai a magyar ált. hitelbankkal és a magyar leszámítoló bankkal egy magyar hajózási társaság létesítése ügyében befejeztettek és a szerződés aláíratott. A két bank 10 millió forint tőkével hajózási társaságot alapít, mely tőke félig részvényekben, félig elsőbbségekben van biztosítva. Az állam 20 évi tartamra évenkénti 400.000 forintnyi segélyezést nyújt, mely különös esetekben 450.000 forintra felemlhető.

A *fiumei punto franco* révrendőrségét az ottani rossz biztonsági viszonyok miatt szaporítják.

5-én. A zalamegyei h. é. vasutak közül leginkább a keszthely-sümegi vonal kiépítése remélhető. Községek és nagybirtokosok e célra közel 80.000 forintot jegyeztek.

A budapest-esztergomi vasút építésnél Ujpesten vasuti összekötőhid építtetik, mely az újpesti sziget közepén lesz elhelyezve.

6-án. A pesti Medardnapi vásár úgy hazai termékekben, mint rövidárúkbán kedvezőtlen volt.

Heller M. és társa cég vezetése alatt július hóban Budapesten nagyszabású gyapot árverezés tartatik.

Az első magyar kártyagyár-részvénytársaság közgyűlése. Osztalék 12 forint, összesen 6000 forint.

7-én. A dunai gőzhajózási társaság a szerb helyi forgalomban díjait jelentékenyen leszállította, miáltal a szerb állami hajózás és a magyar államvasutak hajózási vállalata jelentékenyen megkárosul.

8-án. A magyar malmok segélyezési szövetségének közgyűlése. 1893. végeig a szövethez 24 malom tartozik 4452 munkással. A három évi átlagos jutalék 2⁰⁰/₁₀₀%.

9-én. A Zakalj-féle fiumei malom részvénytársaság leszámolási közgyűlése. A moratorium lejártá előtt a malom elárverezendő. A kiáltási ár 100.000 forint.

10-én. A somogy-szob-barcsi helyi érdekű vasút közgyűlése. Osztalék 2⁹⁵/₁₀₀ forint.

11-én. A Ferencz-csatorna részvénytársaság közgyűlése. Tiszta nyereség 61.967 forint. Türr István igazgatósági elnök újból megválasztatott.

12-én. A *versecz-kubini vasut alakuló közgyűlése*. Alaptőke: 6,935.000 korona, mely 3390 darab törzsrészcsevényben és 9880 darab 500 koronás elsőbbségi részvényben van elhelyezve.

A »Kosmos« könyvnyomdái részvénytársaság közgyűlése. Osztalék 7 frt. = 7%. Elhatározzák a részvénytőkének 400.000 forintról 550.000 forintra való emelését 1500 darab 100 forintos részvény kibocsátása által.

13-án. Az általános bank részvénytársaság megalakulása 400.000 korona jegyzett és harmadrészcben befizetett részvénytőkével.

14-én. A pénzügyminiszter az országos valutabizottság elé terjeszti a magyar államkincstár aranykészletének kimutatását. Készletben van 210⁵ millió korona, melyből 160⁹ millió valutaszabályozásra fordítható. Miután az államjegyek bevonására 270 millió szükséges, melyhez Magyarország 80 millióval járul, a pénzügyminiszter máris a teljes összeg felett rendelkezik és azonkívül még megmarad 49⁶ millió korona rendelkezésre álló összeg.

Budapesten megindul az agitáció a bécsi magvásár ellen.

15-én. A koronák kiveretésének május 26-iki kimutatása szerint kiveretett Magyarországon: 166¹⁶ millió korona aranyban, 32²⁴ millió ezüstben, 11⁴⁵ millió nickel éremben és 0⁶⁹ millió bronzéremben, forgalomból kivonatot: 1¹ millió ezüstforintos, 4⁷ millió negyedforintos, 1⁹ millió 20 krajczáros és 1⁶ millió egyforintos államjegy.

A Magyar petróleumfinomító részvénytársaság 175 forintnyi osztalékot fizet.

A szent-endrei téglagyár-részvénytársaság tiszta nyeresége 16.080 forint, miből 5 forintnyi osztalékot fizet. A részvénytőkét 200.000-ról 350.000 forintra emeli 1500 darab 100 forintos részvény kibocsátása által.

16-án. A Tarnóczy-féle tűzoltószer és gépgyár-részvénytársaság aláírási felhívása. Az aláírás az ország 140 helyén történik.

A vinkovcze-barcsi helyiérdekű vasut 10 forint = 5% osztalékot fizet. Tiszta nyeresége: 71.770 forint.

17-én. A fiumei ásványolaj-finomító részvénytársaság részvény-tőkéjét 11.000 darab 100 forintos új részvény kibocsátása által 2² millióra emeli és a fölösleges 1¹ milliónyi biztosítéki alapot a részvénytőkére akarja fordítani. Részvényes csak a magyar hitelbank, az osztrák hitelintézet, a Rothschild-ház és Deutsch Henrik Berlinben.

A szlovén h. é. vasut részvénytársaság közgyűlése.

Az eszék-nasice-felek-fogarasi helyiérdekű vasut egy részének elkészítése.

A Dunántúli helyiérdekű vasut tiszta jövedelme 323.545 frt., miből 284.088 frt. osztalékra fordítatik.

19-én. A bécsi gabonavásár elleni actio mind nagyobb mérvet ölt.

A magy. biztosító társaságok Jekelfalussy József, az országos statisztikai hivatal igazgatójának elnökelete alatt értekezletet tartanak a biztosítási statisztika tárgyában.

20-án. A Konkordia kémiai termény részvénytársaság alakulása Budapesten 1 millió koronával, a Krausz Izidor dr. és Feith Sándor dr. féle kémiai gyárak egyesítése céljából.

21-én. A budapesti kereskedők határozata a bécsi gabonavásár látogatása ellen és a nagy végrehajtó bizottság megválasztása.

Árviz a Vág völgyben.

Egerben 100.000 frttal egy serfőző részvénytársaság alakul.

22.-én. Az *alvincz-nagyszeben-vöröstoronyi vasutvonal* érdekeltjeinek küldöttsége tiszteleg a miniszterelnöknél, ki támogatását igéri.

A *léva-nyitra-galgócalipótvári vasutra* építési engedélyt kérnek.

24.-én. A *székely vasutakról* szóló törvényjavaslat a képviselőház őszi ülészekén kerül csak tárgyalás alá.

28.-ára *általános vasutigazgató tanácskozmányt* hívtak össze Táttra-Füredre.

A *magyar fakeskedők és faiparosok országos egylete* a kereskedelmi miniszternél tisztelegni fog a Turell által Párisban javasolt favámfelemelés tárgyában.

Az *Eszterházy cognacyár részvénytársaság közgyűlése*. Osztalék 7 frt. = 8⁰/₀.

25.-én. Megjelenik az *ezüstváltópénznek*, a 20 krajczárosoknak és 4 krajczárosoknak a forgalomból való kivonására vonatkozó *rendelet*.

A *Fischer-féle porcellán- és majolikagyár részvénytársaság közgyűlése*. Vesztesége 36.868 frt.

27.-én. Az *esztergom-almás-füzitői h. é. vasut* közgyűlése. Tiszta nyeresemény 70.872 frt. az elsőbbségi részvények osztaléka 3¹/₄ frt.

28.-án. Szaktanácskozmány a földmívelésügyi miniszteriumban Miklós Ödön államtitkár elnökelete alatt, a *mezőrendőrségi törvény végrehajtásáról* szóló *rendelet* tárgyában.

Rendelet a Romániával kötött kereskedelmi szerződés végrehajtása tárgyában. (Állategészségi és rendőri intézkedések).

Debreczenben *hitelező-védegylet* alakul.

A *székely vasutak* tárgyában a minisztertanács felhatalmazta a kereskedelmi minisztert, hogy az építkezés foganatosíthatásához szükséges előmunkálatokat megtehesse úgy, hogy még nyáron hozzá lehessen fogni az építkezéshez.

A *gölniczvölgyi vasut* közgyűlése. Tiszta nyeresemény 81.900 frt.

A *bács-bodrogi h. é. vasut* közgyűlése. Az elsőbbségi részvények osztaléka 3¹/₁₀ ⁰/₀.

A *magyar-francia biztosító társaság* közgyűlése. A közvetített üzletből 195.076 frt. veszteség háramlik a társulatra, mely a tartalék-alapból fedezendő.

29.-én. *Gaal Jenő min. tan.*, a kereskedelmi miniszterium ipari osztály vezetője, kilép a miniszteriumból és műegyetemi tanár lesz.

A *magyar dunagőzhajózási társulat* új vashajókat épített a »Danubius« hajógyárnál.

Az *erdélyi erdőipar részvénytársaság közgyűlése*, 73.340 frt. tiszta nyeresemény. Osztalék 5⁰/₀.

30.-án. Az egész országban a múlt évinél átlag 16⁰/₀-al gyengébb búzatermést várnak. Az átlagtermés alkalmasint közepszerű vagy középén alóli lesz.

A *valutatörvény* a képviselőházban eloadtatván, annak végrehajtásáról az osztrák és a magyar pénzügyminiszterium szakelőadói tanácskoztak. Julius közepén közlirré tétetnek a törvények, a rendeletekkel egyidejűleg.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Viszonzás dr. Somogyi Manó úrnak.

Dr. Somogyi Manó úr »A munkásosztalék« című társadalom-gazdasági tanulmány szerzője, a könyvről írt bírálatomnak¹⁾ hét pontja ellen kifogást tett. Miután azonban válasza engem meg nem győzött, észrevételeire ime a következőkben felelek.

1. »Nyereségben részesedés«, »nyereség-osztály«, vagy »munkás-osztalék«? Ez az első kérdés. Szerintem e szó: »munkásosztalék« nyelvileg is, tárgyilag is rossz; de a nyelvi szempontból szívesen átengedem a döntést az arra illetékes köröknek. Megjegyzem azonban, hogy mielőtt magam említettem azt, a mit állítottam, nem egy jeles nyelvészünknek kértem tanácsát.

A szöfűzést illetőleg köszönettel tartozom szerzőnek azért, hogy felvilágosított az iránt, hogy a magyarban vannak olyan szók is, mint »munkaerő«, »részvénytársaság« . . . vagy talán »órákules« is. De nem csak arról van szó, hogy *mint* fűzi össze az ember a szavakat, hanem arról is, hogy *mit* fűz össze. Különbözik ha szerző úr csak azért választotta e szót, mert az idegen kifejezéseknek *szolgái* lefordításától tartott, akkor célját elérte. Mert mutassuk be a »munkásosztalék« szót fordításban, bármily nyelven, idegen embernek, vagy említsük csak fel e szót oly magyar ember előtt, ki Somogyi úr könyvét nem olvasta és nehezen hiszem, hogy az e szó hallatára képződő fogalom megközelítse azt, a mit azon értünk.

Helytelen dolog, rendszer megjelölésére nem *azt* az eljárást nevezni meg, a mely a rendszert jellemzi, hanem az ez eljárással kapcsolatos eredményt. Ez eljárás pedig itt a részesedés, az osztozkodás, az osztály. De ha már szóképzésről van szó, úgy azt hiszem: nem csak az egyéni önkényre, de a történeti fejlődésre is kell tekintettel lennünk. Már pedig bizonyos, hogy fogalmilag az a rendszer, melyet »*Gewinnbetheiligung*«-nak nevez a német, »*participation aux bénéfices*«-nek a francia és »*profitsharing*«-nek az angol, hogy ez a rendszer gyökerezik a mezőgazdasági bérrendszer ama formájában, a melyet szerteszét e hazában is *részes* gazdálkodásnak nevezünk. Miért ne használjuk fel tehát azt a szót, a mely már megközelítőleg megjelöli a fogalmat, vagy a mely fejlődésileg is rokon dolog megnevezésére szolgál.

Vagy, ha nem tetszik a »részesedés« kifejezése, ám itt van az »osztály« szó, a melylyel a hagyatékban osztozkodó örökösök eljárá-

¹⁾ L. a Közg. és Közig. Szemle május havi füzetét.

sát jelöljük meg és ha van »örökség osztály« miért ne mondanók azt, hogy »nyereségosztály«?

És kérдем, vajjon akad-e oly ember, kinek tetszenék az, ha az osztozkodó örökösök eljárását, nem örökségosztálynak, hanem »örökös-osztalékrendszernek« hívnök?

Már pedig csak ily szöfűzés, csak ily gondolkodási processus eredménye a munkás-osztalék szó is.

A 2. és 3. pontra együttesen felelhetek. Megjegyzésem, melyet mindakét pontban Somogyi úr kifogásol, a következő volt: »*Nem szerencsés* azonban Somogyi bevezető része, a hol a munkaberről dogmatörténeti módon ír a nélkül, hogy a kérdésbe belemélyedne. *Szerencsétlennek* tartjuk azt is, hogy több helyütt azt a kérdést vegyítette tanulmányába, hogy vajjon a munkásoknak van-e egyáltalában valamely igénye a vállalkozók nyereségének egy részére.«

A szerző úr válaszában azt mondja, hogy ő nem is akart dogmatörténeti módon írni.

Kijelentését elfogadom, de ez mitsem változtat álláspontomon.

Vagy elhatározta szerző úr azt, hogy ír az említett két témáról, mely szoros kapcsolatban áll egymással, és ekkor egyrészt a *munkabér* elméletének, másrészt a socialismusnak a munkaberről kifejtett criticájának elemzésébe kellett volna fognia, vagy pedig egyáltalában nem kellett volna e témákat érintenie. De néhány nevet oda dobni, jegyzetben egy matematikai formulát idézni, de az e formulából képezett törvényt fel sem említeni, egy socialista könyvből egy idézetet kiragadni, — ez *nem* megfejtése kell kérdésnek. Épenséggel nem vagyok ellensége az inductió melletti deductiónak, mint a hogy azt szerző úr gondolja; de ha deductió útján akar haladni a szerző, akkor arra a kérdésre, vajjon *van-e joga a munkásnak a nyereség egy részéhez*, alaposabb módon kell felelni. Épen azért én nem is mondtam a szerző ebbeli fejtegetéseit *hibásoknak*, vagy *téveseknek*, hanem csak szerencsétleneknek. Oda nem valóknak és az olvasóra kellemetlen hatást gyakorlóknak tartom azokat most is.

4. Birálatomban azt mondtam, hogy nem értek egyet a szerzővel akkor, ha ő a *límene* visszautasítja a törvényhozás beavatkozását e téren.

Ezzel szemben szerző úr saját könyvéből idéz, bizonyítandó, hogy ez állításom téves. De nézzük a szerző e bizonyító idézetének kezdetét. Így hangzik ez: »A munkásosztalékkal szemben az államnak és a törvényhozásnak is kétségtelenül meg vannak a maguk feladatai. *Ha a rendszer majd általánosabbá válik, szükséges lesz, hogy a törvényhozás annak jogi természetével tüzetesebben foglalkozzék . . .*«

Mind a mi e kezdet után következik, vonatkozik tehát egy későbbi időre, miután az idézetben ritkán szedett sor szerint szerző az állam tevékenységét a rendszer általánosabbá válásától teszi függővé.

De ha szerző úr idéz, hadd idézzek én is könyvéből. A 124. lapon ez áll: »A mi álláspontunk e törvényjavaslattal szemben az, hogy a munkásosztalék meghonosításának előmozdítására az állam *minden közvetlen vagy közvetett pressziótól* tartózkodjék . . .« A munkásosztaléknak az állami gyárakban és üzemekben való meghonosítását szintén nem ajánlhatjuk, azt időelőttinek tartjuk. Ime azok a helyek, a melyek a birálatomban tett megjegyzést előidéztek.

A mi pedig a dolog meritumát illeti, hadd jegyezzem meg még azt, hogy Somogyi úr a bírálatban is téved, a mikor azt mondja, hogy nem vél csatlakozni, ha azt hiszi, hogy *én* se kívánom azt, hogy az államtól vagy a községekől függő vállalatokra kötelezővé tétessék a munkásoknak részesítése a nyereségben.

Igen is, *én hiszem*, hogy az egész szociálpolitikai fejlődésnek az lesz a menete, hogy az állam és a községek először is saját vállalataikban megfogják teremteni, majd a tőlük függő vagy velük szerződési viszonyban álló vállalatokban ki fogják kényszeríteni a munkásvédelem legmagasabb mérvét és mindazokat az intézményeket, a melyek a szociális békét előmozdithatják; példát nyújtván így a magánvállalkozóknak s előljárván a reformok terén. És ha, a mit eldönteni nem akarok, a nyereségben részesedés oly eszköznek mutatkozik, mely a szociális béke fenntartására alkalmas, akkor igen is kívánni fogom, hogy az állam is, a községek is a velük szerződő vállalkozókat kötelezzék arra, hogy e rendszert alkalmazzák ép úgy, mint a hogy a politikai és a társadalmi cultura két vezető állama, Anglia és az Egyesült-Államok már ma is kényszerítik a tőlük függő, velük szerződő vállalkozókat, hogy megszabott *bérmínimumot* és *munkaidőmaximumot* garantáljanak munkásaiknak.

De hiszen nem arról van szó, hogy mily szerepet szánnék *én* az államnak a nyereségben részesedés kérdésében, hanem arról, fel voltam-e jogosítva arra, hogy a fentebbi idézet alapján azt állítsam, hogy szerző úr az állam beavatkozását visszautasítja. *Én* azt hiszem, hogy objectiv megfigyelő erre csak *igen*-nel válaszolhat. És ha az az idézet, melyre *én* támaszkodom, bizonyos mérvig ellenkezik a szerző könyvének egy másik helyével, az csak arra taníthat, hogy gyakorlati kérdésekben felette kényelmes, de veszedelmes is egyszersmind az oly politika, mely mindenre *igent* is, *nem*-et is mond, szint valani óvakodik és azt akarja, hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon.

Az 5. pontot illetőleg a szerző úr idézetével szemben, ismét szembe kell állitanom egy oly idézetet, a mely bírálati megjegyzősemre okot adott. A 106. lapon ez áll: »A (munkás)-egyletek legnagyobb része; úgy látjuk, a szociáldemocrátia hatása alatt áll mely elvi okokból idegenkedik attól (a nyereségben részesedéstől t. i.), mert benne a capitalistikus gazdasági rend intézményét látja s fél, hogy azt megerősítse. A ki a termelés egész gyümölcsére vágyik, nem éri be a nyereség egy részével, a ki a munkabér eltörlésére törekszik, annak nem kell munkás-osztalék...«

Hát nem imputálja-e itt határozottan szerző úr a munkásoknak azt, a mit bírálatomban mondtam, hogy t. i. szerinte »a munkás-osztály csak azért ellenzi e rendszert, mert elvakítva a szociáldemocrátia tanaitól, meg nem elégszik a nyereségből számára kijutó részzel és folytonosan továbbra követeli majd az *értéktöbbletet*«.

Ugyan mi különbség van az *én* állításom és szerző úr szavai közt?

Elvégre bírálatra adandó válasz nem perirat, a hol egyszerűen tagadni kell!

És bona fidesem sem jöhet kétségbe ez idézet fölhasználásával. Mert meg kell jegyeznem, hogy ez idézet abból a fejezetből való, a melynek czíme így hangzik: *a munkások és az osztalék-rendszer*. Tehát itt tárgyalatik igazán e kérdés.

Somogyi úr idézete azonban könyvének végéről való! És ezzel ismét ráakadunk a látszólagos ellentmondás valódi okára. A már fentebb említett »kecskéről és káposztáról« szóló közmondás szerint a könyvek végén úgy szokás írni, hogy az ellentétek kiegyenlítés-senek. Ezt az elvet követte, úgy látszik, Somogyi úr is.

De a 6. pont a döntő. Itt azonban a tárgy fejtegetése előtt egy személyes megjegyzést kell tennem. Somogyi úr azt írja, hogy én »rövid kutatás« után bukkantam magyarországi adatokra, és hogy én ezekre *diadalmasan* utalok. Igenis, diadalmasan utaltam arra, hogy a magyar mezőgazdaságban már régen alkalmazták a nyereségben részesedés bizonyos nemét. A mi pedig a *kutatás rövidségét* illeti, csak azt jegyzem meg, hogy ez az egyéni felfogástól függ. Rövid kutatásnak tűnhetik fel egynek-másnak az, a mi Somogyi úrnak felette hosszú időnek tetszhetik.

Az a körülmény, hogy az általam felsorolt mezőgazdasági vállalatokban nem az összes alkalmazottak és munkások részesednek a nyereségben, nem lehet ok arra, hogy teljesen figyelmen kívül hagyjuk azokat. Hogy »szociálpolitikai szempontból az ipari nyereségben részesedés nagyobb jelentőséggel bír, mint a mezőgazdasági, különösen akkor, ha csak a tisztek és nem a munkásszemélyzet is részesedik a nyereségben« — ezt már bírálatomban is mondtam.

De az Albrecht főherczeg béklyei uradalmán levő részesedési szabályzatból, a melyet bírálatomban szóról-szóra közöltem, kitűnik, hogy ott nemcsak a gazdasági felügyelő és a tisztviselők részesednek a nyereségben, hanem a szolgálati személyzet is. Hasonlóképen van sok ipari vállalat (s ezeket Somogyi úr a külföldi forrásmunkák alapján felemlítette), a hol nem az összes munkásság, de igen gyakran csak egy része részesedik a nyereségben. Napszámosokra a nyereségrészesedés rendszerét alkalmazni felette nehéz dolog. De bár állana úgy a dolog, hogy a magyarországi régi tiszti procentuáció nem is teljesen olyan, mint a modern ipari nyereségben részesedés, mégis bizonyos, hogy e mezőgazdasági részesedésből eredt, ennek mintájára alakult az ipari nyereségben részesedés.

És ha Magyarországon gazdasági fejlődésünk természete szerint épen csak a *mezőgazdaság* terén észlelhetjük a bérrendszer fejlődését, szerény nézetem szerint igazolatlan mulasztást követ el az a magyar író, ki a nyereségben részesedésről ír és könyvének ama fejezetében, melynek címe »Az osztalék-rendszer a mezőgazdaságban«, hazai viszonyainkról meg sem emlékezik. Igaz, hogy könnyebb kész, külföldi anyaggyűjteményekből idézni száz meg száz vállalatot, mint a hazai anyagból kikeresni csak *egy*et is.

A bírálatomban azonban nem *egynéhány* uradalmat — a mint a szerző mondja — sorolok fel, a hol a tisztek a nyereségben részesedtek vagy részesítettnek, hanem igenis 13 ily uradalmat említek fel névleg. És ha szerző úr e jegyzékemet ki fogja egészíteni, hálás leszek érte.

A 7. pont és Somogyi úr kifogásainak utolsója, kissé naivan arra figyelmeztet, hogy talán összetévesztem a »*Schlögmühl*« és »*Steyrermühl*« neveket viselő társaságokat, mert Somogyi úr a Steyrermühl özeget hiába kereste.

Épenséggel nem a »Schlögmühlre« vonatkozott azonban megjegyzésem, hanem igen is a »Steyrermühlre«. E társaság (melynek mel-

lesleg mondva a »Neues Wiener Tagblatt« a tulajdonosa), papirgyárában a nyereségben részesedést nagy sikerrel alkalmazta. Részletes információim a társaság elnökétől, báró Poche-tól erednek.

A szerző úr kötelessége volt, a mikor könyve megírásába fogott, kutatni azt, van-e Magyarországon, van-e Ausztriában nyereségben részesedés? Ő e kérdésre *nem*-mel válaszolt.

A bíráló feladata volt ez állítást ellenőrizni. Ha sikerült Magyarországon is, Ausztriában is oly vállalatot kimutatnunk, a hol az alkalmazottak részesednek a nyereségben (Béllyei uradalom—»Steyrermühl«!) úgy szerző úr állítása téves, még ha úgy is fejezi be válaszát hogy »Továbbra is fentartom állításomat«.

Dukán, 1894. július 3-án.

Mandello Gyula.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Őstermelés.

Franciaország szőlőszete 1893-ban.¹⁾ Általánosan ismeretes az a nagyarányú, — a közgazdaság történelmében mondhatni páratlan — küzdelem, a melyet Franciaországban az állam és a társadalom karöltve vivott a phylloxerapusztítás folytán a tönk szélére jutott szőlőszete megmentése és megújítása körül. Minthogy hazánk szőlőszete jelenleg ugyanabban a veszélyben forog, a melytől a francia szőlőszet már megmenekedett, érdekesnek véljük az ottani viszonyok fejlődését röviden vázolni.

Franciaország szőlőterülete 1873-ban érte el legnagyobb kiterjedését, 2,428.737 hektárral; a phylloxera ekkor ugyan már szélteben el volt terjedve, de számbavehető pusztításokat még nem tett, sőt azokat bőven pótolta az évenkénti új ültetések nagysága; 1883-ban, tíz évvel később, már csak 2,095.927 hektár volt az összes szőlőterület, tehát a csökkenés igen nagy; azóta így alakult a terület és a termés:

	hektár	hektoliter	hektáronként átlag hektoliter
1883-ban	2,095.927	36,029.000	17.2
1884-ben	2,040.759	34,781.000	17.0
1885-ben	1,990.586	28,536.000	14.3
1886-ban	1,959.102	25,063.000	12.7
1887-ben	1,944.150	24,333.000	12.5
1888-ban	1,843.580	30,102.000	16.3
1889-ben	1,817.787	23,224.000	12.8
1890-ben	1,816.544	27,416.000	15.1
1891-ben	1,763.374	30,140.000	17.1
1892-ben	1,782.588	29,082.000	16.3
átlag 1883—1892-ben . .	1,905.440	28,871.000	15.2
1893-ban	1,793.299	50,070.000	27.9

A területi hanyatlás rohamos egész 1892-ig; ekkor azonban minden átmenet nélkül jelentékeny javulás mutatkozik, a mely a reákövetkező évben folytatódván, immár egész határozottsággal azt

¹⁾ L'Economiste francais. 1894. Année 22. Vol. I. No. 2. 3.

lehet mondani, hogy Franciaország szőlőszete nemcsak meg van mentve, hanem a rekonstruálás nagy munkájának legnagyobb nehézségein túl van.

Franciaország szőlőszetének megmentését az 1887. év decemberében hozott törvénynek lehet leginkább tulajdonítani, a mely az új szőlők adómentességét mondja ki egész a 4-ik évig, tehát a termőképesség bekövetkeztéig; ennek a törvénynek hatálya 1888-ban 108.523 hektárra terjedt ki; 1889-ben 46.805, 1890-ben 42.914, 1891-ben 38.232, 1892-ben 34.608 hektár az évi új ültetésű szőlő vette igénybe a törvény jótéteményeit, tehát 5 év alatt 271.000 hektár, összesen 11,238.000 franc adóleengedéssel.

Az új ültetések leginkább amerikai vesszővel történtek. 1887-ig összesen 165 000 hektár ültetett be amerikai vesszővel, 1888—1892. között pedig 116.000 hektár, így tehát az amerikai ültetvények kiterjedése 1892. végével 281.000 hektárra, az összes akkori szőlőterületnek 15⁸⁰/o-ára rúgott.

Csökkenvén a szőlőterület, természetesen csökkent a termés is és pedig úgy az abszolút, mint a relatív, mert hisz az 1873—1882. évek átlagában hektáronként 20³, az 1883—1892. évek átlagában csak 15² hektoliter termett; az átlagtermések csökkenését a phylloxera mellett a peronospora pusztításainak is tulajdoníthatjuk, mint a melyek a meglévő szőlők termőképességét jelentékenyen kisebitették; 1893-ban azután először látunk egy teljes, azaz inkább egy igen jó termést, hektáronként 27⁹ hektoliter átlaggal; oly bőséges ez, a milyennel Franciaország 1875. óta nem birt! A termés összértéke 1.256⁵ millió francra rúgott, a mely értékből 1.107⁰ millió franc a közönséges, 49⁵ millió franc a finom borokra esett. Ez óriási bortermés következménye a bor árának nagymérvű csökkenése volt, a mennyiben az 1892. évi 31¹ francról 25 francra esett egy hektoliter újbor átlagára.

A megcsökkent bortermés nem volt képes az ország borszükegletét fedezni, annál kevésbé, mivel Franciaország a bornemesítést iparszerűleg üzi s a legkiterjedtebb borkereskedelemmel bír; a mutatózó hiányt pótolni kellett; ez a pótlás mesterséges borok és gyümölcsbor készítése, továbbá a nagyarányú borbevitel által történt.

A tulajdonképeni műborgyártás nem jelentékeny: 1893-ban csak 326.520 hektoliter ilyen bor készült; sokkal jelentékenyebb a cukorból és a mazsolaszőlőből készített bor mennyisége; az előbbiből 1892-ben 1 853¹, 1893-ban 1.210⁰ ezer hektoliter, az utóbbiból 1892-ben 1.055², 1893-ban pedig 834² ezer hektoliter bor készült; e mesterséges borok termelésének csökkenése az 1893. évi rendkívül nagy bortermésben keresendő.

Legjelentékenyebb a gyümölcsbor készítése; az 1883—1892. évek átlagában évenként átlag 12,608.000 hektoliter gyümölcsbor készítettett és a készített mennyiség ez időszakban a borterméshez képest évenként 3⁷—20⁰ hektoliter között váltakozott; 1893-ban azután — az előző évi rossz bortermés következtében — 31,609.000 hektoliter gyümölcsbor készült, oly nagy mennyiség, a mely nem kevésbé járult hozzá a bor árának nagy depressiójához.

Pótoltatott végül a hiány idegen borok bevitelével; 1876-ban még csak 676.000, 1880-ban már 2,938.000 hektoliter bor vitetett be; 1883 óta így alakult a borforgalom:

	Bevitel ezer	Kivitel hektoliter	+ Bevitel
1883-ban	8.980	3.093	5.887
1884-ben	8.115	2.470	5.645
1885-ben	8.182	2.580	5.602
1886-ban	11.011	2.701	8.307
1887-ben	11.277	2.402	8.875
1888-ban	12.064	2.118	9.946
1889-ben	10.470	2.166	8.304
1890-ben	10.830	2.162	8.668
1891-ben	12.280	2.043	10.237
1892-ben	9.400	1.845	7.555
átlag 1883—1892-ben . . .	10.360	2.358	8.002
1893-ban	5.893	1.560	4.333

Az 1870—1890. évek átlagában, a mely időszakban a szőlőszet nagy hanyatlásban volt, a borkivitel még mindig meghaladta a bevitt évenként 792 ezer hektoliterrel, ezzel szemben az 1883—1892. évek átlagában évenként 8.002 ezer hektoliter bevitt többletet látunk; igaz, hogy e kedvezőtlen jelenséget jóval enyhítette az a körülmény, hogy olcsó borok vitettek be s az országban forgalomképesé tétetvén, magas áron kivittettek, de ha számbaveszünk, hogy még az 1870—1880. évek átlagában is a kivitt borok értéke mintegy 100 millió frankkal haladta meg a borbevitt értékét, addig az utolsó öt évben

	Bevittetett ezer frank értékű bor	Kivittetett ezer frank értékű bor	+ Bevitel
1888-ban	383.742	251.035	132.707
1889-ben	349.846	268.841	81.005
1891-ben	401.119	245.712	155.407
1892-ben	305.627	213.573	92.054
1893-ban	196.748	187.888	8.860
átlag 1888—1893-ban . . .	327.416	233.410	94.006

az arány tehát teljesen megfordult és most körülbelül ugyanannyit fizet Franciaország a külföldnek, mint a mennyit azelőtt attól bevett.

Borral Franciaországot leginkább Spanyol- és Olaszországok, továbbá Algír látják el; ezek bevitelére így alakult:

	1891-ben	1892-ben	1893-ban
	hektoliter		
Spanyolországból	9,717.431	5,594.517	3,598.654
Olaszországból	10.678	333.726	118.398
Algírból	1,845.319	2,821.386	1,813.335
Tuniszból	11.821	47.322	42.604
Egyéb államokból	700.469	597.750	311.409

Az utolsó két évben a borbevitt jelentékenyen csökkent azon okból, mivel Franciaország prohibítív vámokkal kezdi védeni nyers és ipari termelését, és ez által az olasz borokat jóformán teljesen, a spanyol borokat pedig tetemes részben kiszorította a francia piacokról.

Egészben véve a francia szőlőszet jövője kedvező világításban látszik, de egyuttal példaképül is szolgál arra nézve, hogy az emberi iparkodás és szorgalom a természet legpusztítóbb erőit is meg tudja fékezni s legyőzni, ha teljes készséggel, kellő eszközökkel és tervszerűen jár el velük szemben.

II. Hitelügy.

Az ingatlan birtok megterhelhetése Poroszországban.¹⁾ A közelmúltban Poroszországban nagyérdekű enquête tartatott, a mely minden oldalról megvitatta azt a kétségbevonhatlan veszedelmet, a mely a porosz ingatlan birtok nagymérvű eladósodásával nemcsak az ingatlanok tulajdonosait, hanem magát az államot is, a legbiztosabb adóalap illetén veszélyeztettsége által fenyegeti. Ezeknek a tárgyalásoknak az alapját a birtokmegterhelhetési statisztika adatai szolgáltatták, a melyek főbb tételeit alább közöljük.

A statisztikai adatgyűjtésnél Poroszországban különbséget tesznek a város és a vidék ingatlanai között; az előbbieket túlnyomó részét házas és gyártelepek, az utóbbiakét pedig mezőgazdasági birtok képezik; az adatok ismertetésénél tehát mi is fentartjuk ezt a megkülönböztetést. Ime, az eredmények:

a) A városi ingatlanoknál:

Év	bekebelezett teher millió	töröltetett márka	töröltetett az új teher ²⁾ -a
1886/7-ben	1.004 ⁸¹	570 ⁵²	56 ⁸
1887/8-ban	1.128 ⁰⁵	561 ²⁷	49 ⁸
1888/9-ben	1.348 ⁴⁰	624 ⁴¹	46 ³
1889/90-ben	1.484 ⁵⁹	670 ⁰¹	45 ¹
1890/1-ben	1.380 ³⁶	670 ⁵⁹	48 ⁶
1891/2-ben	1.445 ²⁶	685 ⁸⁷	47 ⁵
1892/3-ban	1.486 ⁵⁷	736 ⁰⁹	49 ⁵
Összesen	9.278 ⁰⁴	4.518 ⁷⁶	48 ⁷

b) A vidéki ingatlanoknál:

1886/7-ben	624 ¹⁶	491 ⁰⁰	78 ⁷
1887/8-ban	567 ⁶²	479 ⁵⁹	84 ⁵
1888/9-ben	583 ¹²	462 ¹⁰	79 ²
1889/90-ben	651 ⁹³	472 ⁸⁰	72 ⁵
1890/1-ben	621 ⁶⁴	465 ²⁷	74 ⁸
1891/2-ben	641 ⁸¹	435 ¹⁶	67 ⁸
1892/3-ban	670 ¹¹	461 ⁴³	68 ⁹
Összesen	4.360 ³⁹	3.267 ³⁵	74 ⁹
Az összes ingatlano- knál	13.638 ⁴²	7.786 ¹⁰	57 ⁰⁹

Ez adatok szerint az összes porosz ingatlan birtok hét év alatt 5.852³² millió márka tiszta tehernövekedést tüntet fel, egy-egy évre tehát átlag 836⁰⁵ millió tehernövekedés esik.

Meitzen számítása szerint 1882/3-ban a poroszországi ingatlanokon mintegy 9 és fél milliárd márka teher volt bekebelezve; 1882/3. és 1885/6. között a tehernövekedés mintegy másfél milliárd márkára mehet s hozzászámítva még 1886/7. óta az 5⁸ milliárdnyi növekedést, 1892/3-ban összesen körülbelül 16⁸ milliárd márkára rúgna az ingatlanok összes terhe.

Az új terhek nagy része a városi ingatlanokra esik; így a hét év előtti új terhekből 68⁰³/₁₀₀ esik a városokra és csak 31⁹⁷/₁₀₀ a

¹⁾ Zeitschrift des kön. preuss. stat. Bureau. XXXII. Jahrg. I. und II. Heft és XXXIV. Jahrg. I. Heft.

vidékre; ennek megfelelőleg a teherbírlésekben is nagyobb arányban részesednek a városok, 58³⁶/₁₀₀-kal, a vidék pedig 41⁶⁴/₁₀₀-kal; ez utóbbi arányszámokból az világlik ki, a mit különben a két ingatlan kategóriánál a teherbírléseknek az új terhekhez aránya is igazol, hogy a városok eladósodása sokkal gyorsabb ütemben halad, mint a vidéké, mert hisz a városokban az új terhekkel szemben nem is 50⁰/₁₀₀-nyi a bírlések összege, a vidéken azonban csaknem 75⁰/₁₀₀.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a városok nagy emelkedését; a tehernövekedés ezzel szorosan összefügg nemcsak az által, hogy a jelzálogi biztosíték szaporodik, hanem az által is, hogy az új építkezéseknek egy igen tekintélyes része kölcsönpenzen törént, a mi, ha a befolyó házbérekben kellő fedezete van az annuitásoknak, gazdasági bajnak éppen nem tekinthető.

Kedvezőtlen jelenség ellenben a vidéki ingatlan teherbírlésénél az a körülmény, hogy a törölt terhek abszolút összege évről-évre kisebbedik, a mi azután az arányszámokban is kifejezést talál, a mennyiben a városoknál a teherbírlések arányszáma hét év alatt csak 7⁰/₁₀₀-kal, ellenben a vidéki ingatlanoknál 10⁰/₁₀₀-kal esett.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a statisztikai adatok által feltüntetett teherbírlések összege sokkal nagyobb a papíron, mint a valóságban; Poroszországban ugyanis most van folyamatban a telekkönyvek átalakítása, a mely alkalommal a még bekebelezett, de tényleg már rég kifizetett terhek hivatalból töröltetnek, tehát a valóságos teherbírlés jóval kisebb.

Az eladósodás nem egyenlő mérvű az ország minden részében, a városoknál a bírlések összege soha sem éri el vagy közelíti meg az új terhek összegét, ellenben a vidéken igen gyakran; így az utóbbiaknál látjuk, hogy a kaszszeli főbírlényszék területén 7 év alatt 117 millió márka új teherrel szemben 122 millió márka bírlés, Posenben 295 millió új teherrel szemben 287 milliónyi bírlés, majnai Frankfurtban 134 millió teherrel szemben 122 millió bírlés, Marienwerderben 223 millió új teher, 193 millió bírlés, Kölnben 585 millió új teher, 520 millió bírlés állanak szemben; a városoknál ellenben csak Königsberg, Marienwerder, Posen, Kassel, majnai Frankfurt és Köln főbírlényszékeknél éri el a bírlések összege az új terhek 50⁰/₁₀₀-át, a többiben mindenütt jóval azon alul marad, így például Kielben 301 millió új teherrel csak 105 millió márka bírlés áll szemben.

Fontos körülmény az, hogy úgy a bekebelezéseknél, mint a bírléseknél mennyiben játszik az árverés szerepet? Csak a két utolsó évet véve szemügyre, a következő képet nyerjük.

I. Bekebeleztetett új teher.

a) A városi ingatlanoknál:

	összesen	végrehajtás után	az összes új teher % ₁₀₀ -a
	m i l l i ó	m á r k a	
1891/2-ben	1.455 ³	4 ⁶	0 ³²
1892/3-ban	1.486 ⁶	8 ⁴	0 ⁵⁶

b) A vidéki ingatlanoknál:

1891/2-ben	640 ⁸	2 ²	0 ³¹
1892/3-ban	670 ¹	2 ⁴	0 ³⁶

II. Törültetett teher.

a) A városi ingatlanoknál:

	összesen	végrehajtás utján	az összes törlések % - a
	m i l l i ó	m á r k a	
1891/2-ben	685·9	79·2	11·55
1892/3-ban	736·1	114·7	15·58

b) A vidéki ingatlanoknál:

1891/2-ben	435·1	42·8	9·83
1892/3-ban	461·4	53·7	11·63

Az új terheknél az árverések folytán való megterhelhetetés nagysága alig vehető figyelembe s jelentéktelen, ellenben a törléseknél igen nagy szerepet játszik; a végrehajtás utjánai törléseknek az a magas abszolút és arányszáma, a melyet az ingatlanok mindkét kategóriájánál látunk, annál is inkább kedvezőtlen jelenség, mivel az amugy is kis arányú teher-törlések értékét jóval leszállítja az a körülmény, hogy a törlések egy nagy része nem annak a jele, hogy az ingatlan tulajdonosát akár saját birtokának jövedelme, akár saját szorgalma abba a helyzetbe juttatta, hogy terheit részben vagy egészen kifizesse, hanem inkább annak, hogy a tulajdonos — fizetési képtelenség folytán — tulajdonát árverésre kénytelen bocsájtani; hogy a legutolsó évben az árverések utjánai törlés összege abszolút s viszonylag is oly magas lett, kétségbevonhatlanul tanúsíthatja annak a nagy közgazdasági krízisnek létezését, a melyet annyian hangoztatnak, de ugyanannyian tagadnak.

Hajdú László.

III. Közművelődés.

A közművelődési eszközök forgalma. A kulturhatásokat nem lehet mázsával mérni, mert bár többnyire anyagi javak szolgálnak közvetítő eszközül, ez anyagi javak mennyiségével nem áll szükségképen arányban a bennük rejlő szellemi érték. Ez utóbbit az illető javak forgalmi értéke sem fejezi ki. Hiába ismerem én a külföldről behozott könyvek vagy más közművelődési eszközök kereskedelmi értékét, abból távolról sem tudom megítélni azt a hasznot, melylyel a behozott könyvek a nemzet szellemi tőkéjét gyarapították; sőt lehet, hogy nem is hasznot, hanem egyenesen kárt okoz a behozott idegen könyv. Mégis, bizonyos fentartással, szabad következtetést vonnunk a közművelődési eszközök külforgalmából, mert nagyjából megmutatja más államokkal a kulturális összefüggést s esetleg annak mérvét is.

Alább a magyar áruforgalmi statisztika alapján az utóbbi tíz évről feltüntetjük behozatalunkat könyvekből s nyomtatványok, nap-tárak, hírlapok és folyóiratokból; térképek- és földtekékből; hang-jegyekből, végre papirosra nyomott képekből, színynyomatokból és fényképekből. Az olajfestményeket — bár közművelődési fontosságukat teljesen méltányoljuk — mellőzzük, részint mert ezek jó része csak kiállításra jön be s rövid idő múlva ismét kivitetik; részint pedig mert ezek közül nagyon sok külföldön élő honfitársaink műve s így

egészen más megítélés alá esik, mint a külföldi irodalmi termékek behozatala.

Behozatalunk könyvekből, nyomtatványok, naptárak, hírlapok és folyóiratokból az utóbbi évtized alatt következőleg alakult:

Származási hely	1881	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893
m é t e r m á z s a										
Ausztria	7.120	7.894	8.782	7.945	8.149	9.428	9.141	9.478	8.875	9.475
Németország . .	1.751	2.263	2.193	2.313	2.699	2.609	2.850	3.103	3.851	4.002
Franciaország . .	21	46	47	80	62	69	60	26	66	100
Olaszország . . .	19	20	42	27	26	104	29	44	49	62
Oroszország . . .	7	7	6	12	22	23	22	9	38	46
Szerbia	32	26	24	35	18	25	27	22	25	55
Románia	11	12	14	12	6	17	13	17	19	24
Bosznia és Hercegov.	7	8	18	13	10	9	11	16	18	23
Bulgária és Keletromélia . .	0	0	1	1	—	—	1	—	16	3
Balkán félsz. többi részei . . .	13	20	14	15	14	19	10	19	15	16
Svájc	2	3	7	11	12	9	7	16	11	22
N.-Británia . . .	6	9	6	8	15	7	4	9	11	14
Belgium és Holland	—	—	—	—	—	5	1	2	—	—
Spanyolorsz. . .	0	2	0	—	—	—	—	—	2	3
Más államok . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	8.989	10310	11104	10474	11033	12329	12176	12765	13017	13845

Előre meg kell jegyeznünk, hogy a fentebbi számokban a hírlapoknak csak egy része szerepel, a csomagokban szállított mennyiség. A számonkiuti hírlapszállítás nem képezi az áruforgalmi statisztika tárgyát s e hézagot alább, más forrásból meritett adatokkal próbáljuk kitölteni.

Ha az 1893. év adatait tekintjük, az összes behozott könyveknek, nyomtatványoknak 68⁴/₁₀-a Ausztriából s 28⁹/₁₀-a Németországból jön, behozatalunknak tehát 97³/₁₀-a e két német jellegű államra esik. Az arány a lefolyt évtized alatt lényegesen nem változott, 1884-ben 98⁷/₁₀-o esett a nevezett két államra, tíz év alatt tehát alig másfél százalékos hanyatlást látunk. Annyiban azonban szembeszökő a változás, hogy 1884-ben Ausztriára még 79³/₁₀-o esett, Németországra pedig csak 19⁵/₁₀-o, 1893-ban ellenben Ausztriára már csak 68⁴/₁₀-o, míg Németországra 28⁹/₁₀-o. Ez a változás állandó irányzatúnak látszik, de részben az is okozhatja, hogy újabb időben Németországgal való forgalmunk az osztrák forgalomtól pontosabban elkülönítettik.

Könyvbehozatalunk a többi országokból egészen eltörpül; a Franciaországból behozott mennyiség egy százalékát, az Olaszországból behozott félszázalékát sem teszi összes behozatalunknak. Késztelen ugyan, hogy Nyugat-Európából a könyveknek és folyóiratoknak tekintélyes részét osztrák és német könyvtárak közvetítésével kapjuk, de ha azt a körülményt kellőleg méltányoljuk is, mégis megdönhető tény gyanánt áll, hogy hazánk csaknem kizárólag a német művelődés forrásaiból merit.

Ez nemcsak jelenleg van így; így volt ez azóta folyvást, hogy a magyar nemzet az európai keresztény államok családjába belépett. Nemzetünk művelődésében világosan kimutatható a szláv, a bizánczi, az olasz hatás, sőt a francia hatás is, de kétségtelen, hogy legtöbbet a német szellemtől tanultunk. Ezt éppen nem kell szégyenelnünk, a nemzeti művelődés mondhatni mindenütt idegen magból csirázott; hazánkban szintén, de az áthasonító erő mindig meg volt a magyar nemzeti szellemben s a más nemzetektől kölcsönzött kulturára saját géniusának bélyegét nyomta. Nem hiszszük, hogy ez az erő ujabban annyira megcsökkent volna, hogy félnünk kellene az idegen kulturhatásoktól. Minél többet meritünk a külföldi szellemi kincsek gazdag bányájából, annál gazdagabbá tesszük a nemzeti szellemet, mert hiszen a művelődésnek a különböző nemzetek önálló egyénisége és faji sajátossága dacára meg van a maga egyetemes emberi jellege, mely bizonyos közösséget teremt.

A német szellemnek kiváló szerep jut az emberi polgárosodás történetében, a legnagyobb hiba volna, ha ridegen elzárkóznánk tőle; mégis a fentebb közölt adatok, kiegészítve a mindennapi életből vett tapasztalatainkkal, nem mondhatók örvedeteseknek. Nagyon is a német szellem egyoldalú hatása alatt állunk s oly nagy mértékben vagyunk fogyasztói a német irodalmi termékeknek, hogy az már egyenesen a hazai irodalom felvirágzásának rovására történik. Nagy baj, hogy nemcsak a német szellem kiváló alkotásai jönnek be hozzánk, hanem az izlés, sőt erkölcsrontó selejtes német irodalmi termékek roppant tömege is. Az is nagy baj, hogy a többi nemzetek irodalma hasonlóképen jórészt a német irodalom közvetítésével, német fordításban kerül hozzánk, a mi meggátolja, hogy a magyar szellem a külföldi nagy nemzetek szellemi kincseit áthasonítsa. Különben is gyakran nagyon rossz tolmácsa a német fordítás a külföldi munkának, nemcsak az eredeti irányának szépségeit törli le, hanem az eredetit meg is csönkítja, meg is hamisítja. Gombamódra teremnek a tisztán üzletre számított, gyárilag készített olcsó német fordítások, melyeknek lelkiismeretlensége, sőt vakmerősége szinte hihetetlen. Ott van pl. Daudet Alfonsnak egy cifra, izléstelen borítékú gyűjteményes német fordítása, legalább fordításnak van nevezve, habár voltaképp nem egyéb lelkiismeretlen kivonatnál.¹⁾

Az ilyen silány német kiadványok rendkívüli olcsóságuknál fogva széltére el vannak terjedve a hazai olvasóközönség között.

Többször hallottam vádult említettetni, hogy a Kisfaludy-Társaság miért ad ki oly külföldi regényeket, melyek német fordításban ilyen és ilyen olcsón kaphatók. Az e fajta vád a magyar nemzeti érdek teljes félreismerésén alapszik. Ellenkezőleg! Bár abban a helyzetben volnának irodalmi társulataink, hogy a külföldi irodalmak minden valóban becses termékét kifogástalan fordításban lefordíthatnánk magyar nyelvre. Helyes, ha a magyar művelt osztály idegen nyelveket tanul; de azért arra kell törekednünk, hogy a külföldi irodalom színe-javát magyar nyelven olvashassa és élvezhesse a hazai közönség. Még a német irodalommal sem szabad kivételt tennünk, azon ürügy

¹⁾ A ki a mondottakról személyesen is meg akar győződni, hasonlítsa össze például Daudet »Les rois en exil« című regényét a következő német fordítással: Die Könige in der Verbannung von Alphonse Daudet. Übersetzt v. H. Brandt. Berlin und Leipzig. Alfred H. Fried et Cie.

alatt, hogy hiszen németül mindenki tud, mert ezzel megpecsételnők örökös függésünket.

Könyv- és egyéb nyomtatványbehozatalunkkal szembe kell állítani *kivitelünket* ugyanezen czikkekből:

Rendeltetési hely	1894-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Ausztria . . .	1.224	1.169	1.307	1.502	1.224	1.345	1.434	1.400	1.604	1.546
Németország	378	412	407	477	458	406	518	332	389	334
Románia . . .	249	241	267	287	368	351	368	247	131	47
Szerbia . . .	60	56	70	70	66	82	76	86	87	74
Bulgária és Keletrumélia Balkán félsz. többi részei	52	8	7	8	17	15	11	14	59	102
N.-Británia	1	1	1	2	—	—	—	—	57	—
Bosznia és Hercegov.	74	55	54	61	66	68	61	62	41	42
Oroszország.	12	11	4	13	24	17	10	9	8	13
Belgium és Holland . .	1	5	3	6	10	1	6	2	6	1
Svájc	3	7	4	5	8	7	5	3	4	4
Franciaország.	9	13	16	22	15	11	11	5	4	5
Olaszország.	2	7	4	32	7	4	5	3	3	11
Spanyolorsz.	1	2	1	3	6	3	2	2	4	—
Más államok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen.	2.066	1.987	2.145	2.488	2.271	2.315	2.518	2.172	2.397	2.230

Ez adatok szerint Ausztriába könyvekből nagyon jelentékeny kivitelünk van. Ez azonban nem mind tiszta kivitel, van benne sok visszküldemény is, sőt meglehetősen sok könyvet szoktunk kivinni Csehországba bekötés végett, mely aztán hozzánk ismét visszajő. A könyvek, hírlapok és egyéb nyomtatványok kivitele Németországba nem emelkedik, inkább csökken, hasonlólt mondhatunk a többi országokról is, Bulgária kivételével, hová az utolsó pár évben már jelentékeny mennyiségű könyvet és nyomtatványt szállítottunk. Ezzel ellentétben kivitelünk Romániába az utolsó pár év alatt rendkívül lehanyaglott, mit azonban valami nagyon nem sajnálhatunk, mert a mi könyv, hírlap hazánkból Romániába kerül, az teljességgel nem a magyar kultúra terjesztője; valamint a Szerbiába kivitt könyvek is nem magyar, hanem csak magyarországi szerbeiktől származó szerb nyelvű munkák. Adataink, sajnos, nyelv szerint nem képesek részletezni sem a behozatalt, sem a kivittet, így fentebbi megjegyzéseinkben csak a köztudomású tényekre támaszkodtunk. A nyelvre vonatkozólag a postán szállított hírlapok nyújtanak érdekes tájékoztatást, úgy, hogy az áruforgalmi statisztikai adatok kiegészítésül ezeket is szükségesnek látjuk bemutatni.

A Magyarbirodalom területén 1892-ben a posta 2425 különböző hírlapot szállított, ebből csak 783 volt magyarországi, 927 Ausztriában jelenik meg, 715 pedig egyéb külföldön. Valóban meglepő számok ezek, szinte hihetetlen, hogy milyen sok külföldi lap jött, több-kevesebb példányban Magyarországra. Nyelv szerint a lapok következőleg oszlottak meg:

Sorszám	Nyelv szerint	Belfogyasztásra postán szállított			
		magyar-országi	ausztriai	más külföldi	összes
		hírlapok 1892-ben			
		számszerint			
1	Magyar	526	3	1	530
2	Magyar-német	39	—	—	39
3	Magyar-horvát	2	—	—	2
4	Német	112	718	422	1,252
5	Horvát	50	11	—	61
6	Szerb	22	1	10	33
7	Tót	13	—	1	14
8	Orosz	1	1	11	13
9	Cseh	—	109	—	109
10	Lengyel	—	22	1	23
11	Szlovén	—	26	—	26
12	Bolgár	—	—	2	2
	Szláv lapok együtt 5-12.	86	170	25	231
13	Oláh	13	1	8	22
14	Olasz	3	31	27	61
15	Francia	1	1	186	138
16	Angol	—	1	96	97
17	Héber	1	2	—	3

Ezenkívül magyar-latin, magyar-francia-német, magyar-francia-német-angol, magyar-német-héber, német-francia, horvát-szerb, horvát-latin, bunyevác, francia-angol-német, görög, spanyol, hollandi és norvég nyelven 1—1 lap jelent meg, illetőleg járt hazánkban.

Az összes lapoknak tehát, melyek hazánkban többé-kevésbé el vannak terjedve, több mint fele németnyelvű, a magyar nyelvűek egynegyed részét sem teszik. Egészen más arányokat nyerünk azonban, ha a hírlapokat nem egyénileg, hanem a postán szétküldött lapok darabszámát tekintjük:

Sorszám	Nyelv szerint	Belfogyasztásra postán szállított 1892-ben			
		magyar-országi	ausztriai	más külföldi	összes
		hírlapok			
		hány darab			
		számszerint			
1	Magyar	43,554,518	4.608	144	43,559,270
2	Magyar-német	636,402	—	—	636,402
3	Magyar-horvát	38,155	—	—	38,155
4	Magyar-latin	723	—	—	723
5	Magyar-francia-német	3,726	—	—	3,726
6	Magyar-francia-német-angol	708	—	—	708
7	Magy.-német-héber	3,315	—	—	3,315
	1—7 összesen	44,237,547	4.608	144	44,242,299

‰-ban

61'04

0'89

0'05

0'00

0'01

0'00

0'01

62'00

Sorszám	Nyelv szerint	Belfogyasztásra postán szállított 1892-ben			
		magyar- országi	ausztriai	más külföldi	összes
		h i r l a p o k			
		hány darab			
		sz á m s z e r i n t			
					%-ban
	Áthozat.	14,237.547	4.608	141 44,242.299	62'00
8	Német	15,683.827	5,340.566	341.943 21,374.236	29'95
9	Német-francia . . .	13.468	—	— 13.468	0'02
10	Horvát	2,488.781	30.280	— 2,519.061	3'53
11	Horvát-szerb	1.896	—	— 1.896	0'00
12	Horvát-latin	7.242	—	— 7.242	0'01
13	Szerb	918.427	3.250	2.456 924.163	1'30
14	Bunyevác	3.018	—	— 3.018	0'01
15	Tót	535.249	—	52 535.301	0'76
16	Orosz	7.824	1.560	3.390 12.774	0'02
17	Cseh	—	242.050	— 242.050	0'34
18	Lengyel	—	58.952	480 59.432	0'08
19	Szlovén	—	29.498	— 29.498	0'04
20	Bolgár	—	—	450 450	0'00
	10—20 összesen.	3,962.437	365.590	6.858 4,334.835	6'08
21	Oláh	916.874	3.800	3.644 924.318	1'30
22	Olasz	35.174	121.806	9.983 166.968	0'23
23	Francia	33.984	378	49.112 83.424	0'12
24	Francia-angol- német	—	—	576 576	0'00
25	Görög	—	—	180 180	0'00
26	Spanyol	—	—	180 180	0'00
27	Angol	—	54	22.696 22.750	0'03
28	Hollandi	—	—	150 150	0'00
29	Norvég	—	—	360 360	0'00
30	Héber	588	1.260	— 1.848	0'00
	Hírlapelárusítóknak csomagban	—	190.918	— 190.918	0'27
	Összesen	64,888.849	6,028.980	438.731 71,856.560	100'00

A hazai hírlapfogyasztás egész nagyságát azonban a fentebbi számok korántsem mutatják. A postaintézet igénybevétele nélkül kihordott lapok tömege, a mely főleg a fővárosban, tudjuk, mily óriás nagy, egészen hiányzik kimutatásunkból.

A postán szétküldött hírlapoknak jóval több, mint fele magyar nyelvű; a német nyelvűek egyharmadát sem teszik, bár számuk így is túlságos nagy, jóformán fele a magyar nyelvű lapok számának. A fogyasztott német lapoknak közel háromnegyed része Magyarországon jelenik meg, egynegyed része pedig — több mint öt millió darab — Ausztriából jön be. A német nyelvűek után legnagyobb a horvát lapok fogyasztása, azután következnek az oláh és szerb lapok egészen egyenlő számmal, ezek megközelítik az egy milliót, míg a tót nyelvű lapok darabszáma csak a fél milliót haladja meg; azonban — és ez nagyon figyelemreméltó — jelentékeny nálunk a cseh lapok fogyasztása is.

A hirlapfogyasztás hazánkban egy évtized alatt jóformán megkétszereződött, 1881-ben a postán szétküldött hirlapok száma még csak 36·7 millió volt, 1892-ben pedig már 71·4 millió. Ez az emelkedés kizárólag a belföldi hirlapok javára esik; a külföldiek száma adataink szerint inkább hanyatlak, a mint a következő kimutatás igazolja:

É v	Belföldi hirlapfogyasztás						
	Magyar-birodalomban		külföldön				összesen
			Ausztriában		más országokban		
	megjelent hirlapokból						
	ezrekben	%-ban	ezrekben	%-ban	ezrekben	%-ban	ezrekben
1881	28.426	77 ³⁶	7.437	20 ²⁴	8 ⁵⁴	2 ⁴⁰	36.747
1882	32.816	79 ⁴⁴	7.582	18 ³⁵	912	2 ²¹	41.310
1883	34.766	80 ⁶³	7.421	17 ²¹	931	2 ¹⁶	43.118
1884	38.006	82 ⁶⁴	6.947	15 ¹¹	1.034	2 ²⁵	45.937
1885	39.137	83 ²²	6.871	14 ⁶¹	1.023	2 ¹⁷	47.031
Átlag 1881-1885	34.630	80 ⁸⁴	7.252	16 ⁹³	957	2 ²³	42.839
1886	42.793	84 ⁷⁰	6.712	13 ²⁸	1.020	2 ⁰²	50.530
1887	40.966	87 ⁹⁴	4.927	10 ³⁸	689	1 ⁴⁸	46.582
1888	42.155	87 ⁵⁴	5.216	10 ⁸³	784	1 ⁶³	48.155
1889	44.140	87 ⁶¹	5.381	10 ⁶⁸	860	1 ⁷¹	50.381
1890	56.303	89 ⁷³	5.932	9 ⁴⁵	516	0 ⁸²	62.751
Átlag 1886-1890	45.272	87 ⁶⁰	5.634	10 ⁹⁰	774	1 ⁵⁰	51.680
1891	58.674	89 ⁸⁸	6.037	9 ²⁵	569	0 ⁸⁷	65.280
1892	64.889	90 ⁹⁴	6.029	8 ⁴⁵	439	0 ⁶¹	71.357

A belföldi hirlapok arányszáma tehát 12 év alatt az összes fogyasztásban 77·36%-ról 90·94%-ra emelkedett, az osztrák hirlapoké pedig 20·24%-ról 8·45%-ra, az egyéb külföldieké 2·40%-ról 0·61%-ra szállt le; míg a könyvek és egyéb nyomtatványok behozatala — a mint egy korábbi kimutatásunkból látható — jóformán évről-évre emelkedik. Ez arra mutat, hogy a hazai hirlapirodalom elég erős a külföldi hirlapok beöznlését megakadályozni, de a könyvirodalom képtelen erre.

Térképek és földtekékből következő mennyiséget hoztunk be:

Ország	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Ausztria . . .	29	40	51	43	43	52	47	75	102	70
Németország	26	60	20	38	26	39	39	10	11	21
Franciaország	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—
Más államok	—	—	2	—	—	1	—	—	—	—
Összesen.	55	100	73	81	69	92	86	85	118	91

Behozatalunk jóformán csak Ausztriára és Németországra szorítkozik, az utóbbi azonban mindinkább tért veszt. Ellenkezőt tapasztalunk a *hangjegyek* behozatalánál:

Ország	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Ausztria . . .	173	174	214	238	241	272	248	178	155	189
Németország	80	127	127	136	118	116	111	111	184	162
Olaszország .	—	1	1	—	2	—	2	6	7	2
Svájc	—	1	—	—	—	—	1	—	1	—
Franciaország	1	1	1	1	—	—	1	1	—	—
Belgium és Holland . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Más államok	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	255	305	344	375	361	338	363	296	297	354

Az utóbbi évek alatt hangjegyekből már csaknem annyit hoztunk be Németországból, mint Ausztriából.

Végre papirosra nyomott *képekből*, *színnymatokról* és *fényképekből* a következő mennyiséget hoztuk be:

Ország	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Ausztria . . .	3.942	2.846	2.766	2.624	2.392	2.790	2.925	2.417	2.329	2.870
Németország	132	122	128	108	174	142	137	113	210	332
Franciaország	17	19	23	30	17	16	11	8	12	16
Bosznia és Hercegov.	6	6	6	4	8	3	6	6	7	7
Svájc	5	3	5	7	8	7	5	1	5	3
Olaszország	2	6	2	1	1	1	4	1	2	9
N.-Británia	1	1	1	1	—	—	—	1	2	1
Belgium és Holland . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18
Más országok	1	1	7	—	1	1	3	—	—	1
Románia . . .	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Összesen.	4.106	3.004	2.938	2.775	2.601	2.960	3.091	2.547	2.567	3.258

Az árúknak e csoportja az egyes évek szerint roppant ingadozást mutat. 1891. és 1892-ben behozatalunk rendkívül alacsony volt, 1893-ban jelentékeny az emelkedés, de még mindig távol áll az 1884. évi behozataltól.

Adataink némi kiegészítéseül bemutatjuk még a behozott köz-művelődési eszközök kereskedelmi értékét:

Az áru megnevezése	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban
a behozatal értéke 1.000 forintokban										
Könyvek, nyomtatvá- nyok, stb. .	3.146	3.608	3.886	3.666	3.862	4.315	4.262	4.468	4.556	4.174
Térképek, földtekék .	45	81	59	65	55	74	69	68	94	55
Hangjegyek.	89	107	120	131	126	136	127	104	104	124
Képek papi- roson	6.159	4.507	4.407	4.162	3.902	4.440	4.637	3.821	3.851	4.889
Összesen.	9.439	8.303	8.472	8.024	7.945	8.965	9.095	8.461	8.605	9.242

Az irodalom körébe tartozó, vagy azzal rokon közművelődési eszközökből való behozatalunk pénzürtéke évenként nyolcz millió frt. körül mozog; csak egy évben süllyedt ez alá, ellenben 10 év közül háromban a kilencz millió forintot is meghaladta. A külföldnek tehát ezen a czímen is elég sokat fizetünk; hogy nyerünk-e érte szellemi egyenértéket, részünkről nem mernők eldönteni.

Dr. Vargha Gyula.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkárr. 54. füzet. 1894. június.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. július.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 5. füzet, május hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XII. évf. VII. füzet. 1894. július.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. V. évfolyam 6. szám. 1894. június. Az új korszak. A »Hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet« alapszabályai. A »hazai szövetkezetek kötelékének« alapszabályai; stb.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. v. Seydel. 1894. Nr. 8: Die Reichssteuergesetz-Entwürfe von 1893 (Fortsetzung). Der Entwurf eines preussischen Wassergesetzes von Zeller. Denkschrift betr. Umgestaltung der preussischen Eisenbahnbehörden. Denkschrift über das Patentgesetz vom 7. April 1891 und das Gesetz betr. den Schutz von Gebrauchsmustern vom 1. Juni 1891.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahrsschrift, herausgeg. von H. Braun. VII. Band. 1. und 2. Heft: Die Reform der Unfallversicherung in Österreich von L. Verkauf. Die preussische Steuerreform. Ihre Stellung in der Allgem. Verwaltungs- und Sozialpolitik von J. Jastrow. Das deutsche Reichsgesetz über die Abzahlungsgeschäfte von H. Jastrow. Der Entwurf eines Gesetzes betr. die Arbeitsstatistik (für Österreich) von H. Braun; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 28—26: Die österreichische Gewerbinspection im Jahre 1893 vom E. Mischler. Bundesgesetzentwurf über den Viehhandel in der Schweiz. Der Bericht der Royal Labour Commission über Österreich. Unser Schafexport nach Frankreich. Die Forderungen der Handwerker in Deutschland von Cl. Neuburg. Rückgang der Landwirtschaft in Russland. Die Arbeiten des Steuerausschusses von L. Munk; etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatschrift redig. von O. Wullschleger. II. Jahrg. II. Band. Nr. 11: Zur Arbeiterversicherung in der Schweiz von E. Lange. Die Getreideernte in der Schweiz. Die Versicherungskasse gegen Arbeitslosigkeit in Bern; etc. Nr. 12: Zur Monopolisierung der Wasserkräfte in der Schweiz von O. Wullschleger. Staatliche Unterstützung der Landwirtschaft im Kanton Zürich Zur gegenwärtigen Lohnbewegung in der Schweiz; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XX. Jahrgang (V—VI.) Mai—Juni-Heft: Die Vermögensgebarung der katholischen und der griechisch-orientalischen Kirche in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1890 von Ferd. Schmid. Über die Construction von Mortalitätstafeln von E. Blaschke. Die Statistik der Realexecutionen in Österreich im Jahre 1891. Österreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1893 von J. Pizzala. Der Wildabschuss in Österreich im Jahre 1892 von R. v. Tomaschek.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Jahrgang 1894. II. Heft: Die Ausländer im Deutschen Reich am 1. Dezember 1890. Produktion der Bergwerke, Salinen und Hütten 1893. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1893. Schiffsunfälle an der deutschen Küste in den Jahren 1883 bis 1892. Überseeische Auswanderung im ersten Vierteljahr 1894. Viehhaltung im deutschen Reich nach der Zählung vom 1. Dezember 1892. Branntwein-Brennerei und Besteuerung 1892/93.

Zeitschrift für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften. Herausgegeben von K. Frankenstein. III. Band 1. und 2. Heft: Auf dem Wege zur Gewerbefreiheit in Preussen von K. von Rohrscheidt. Lehrsätze über die ökonomischen Kategorien von Cort van der Linden; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausgegeben von Eugen v. Böhm-Bawerk, K. Th v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. III. Band, II. Heft: Der letzte Maasstab des Güterwertes von E. Böhm-Bawerk. Über die Lage der italienischen Finanzen von R. Benini. Die ungarische Volkszählung von H. Rauchberg. Die Reform der directen Besteuerung in Holland von R. Reisch; etc.

Bulletin de l'office du travail. 1-re année. No. 6. Juin 1894: Le Congrès international des mineurs. Allemagne: Les Caisses des associations minières. Decret sur les sociétés de secours mutuels (France); etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 1-er volume. Les grands mouvements de l'or comme marchandise et comme monnaie. La question de la durée des garanties d'intérêts aux Compagnies de chemin de fer. La colonisation française en Afrique: nos droits et nos obligations. L'instabilité fiscale et les droits proposés sur les successions. Une réforme ajournée: les Caisses d'épargne et les Banques d'épargne ou Caisses mutuelles. Le Budget de la Marine: les constructions les escadres et les états-majors; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. No. 493—496.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Juin 1894 : L'état et la société, le socialisme et l'individualisme par M. Block. La question des vins par J. Charles-Roux. Mouvement scientifique et industriel par D. Bellet. Commerce de la France avec la Suisse en 1893 par M. Zablet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV. année. No. 6. Juin 1894 : Étude comparative du mandat de poste français et du mandat de poste en Suisse, en Belgique, en Allemagne et en Autriche par Van-nacque. Chronique de statistique générale (Grande Bretagne, Tunisie, États-Unis d'Amérique) par D. Bellet; etc.

Revue des Deux Mondes. Le Tome CXXIII. 3-e livraison. 1-er Juin 1894 : Le règne de l'argent III. Le capitalisme et la féodalité industrielle et financière par A. Leroy-Beaulieu. L'exposition de Chicago et la science Américaine par J. Violle.

Revue d'économie politique. 8-e année. No. 5. Mai 1894 : Le néo-collectivisme par Ch. Gide. Quelques réflexions sur l'income-tax par J. Dumas. L'économie politique, sa théorie et sa méthode (fin) par G. Schmoller; etc.

Revue générale d'administration. XVII-e année. Avril 1894 : L'Ami-ranté française par M. R. du Verdier. Procédure devant les conseils de préfecture; des visites de lieux par A. Nectoux; etc. Mai 1894 : De la gestion d'affaires appliquée aux services publics par L. Michoud; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVI. No. 95. June 1894 : State of the Skilled Labour Market. Foreign Exhibitions and Commercial Museums. Russia's foreign Trade in 1893. Crisis in the Caucasian Petroleum Trade. French Industrial and Commercial Legislation in 1893. The Lyons Silk Industry; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Asso-ciation. Ed. F. Y. Edgeworth. Vol IV. No. 14. June 1894 : Results of the Retail Liquor Fraffik without private Profits by J. Graham Brooks. Ban-king in Canada by B. E. Walker. The Indian Currency by F. C. Har-ri-son; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2647—2651 : The Money Market. The Renewal of our Gold Coinage. Home Banking Statistics. Agricultural Depression in Great-Britain. The New Indian Loan. General Average Reform. The Life Assurance Returns for 1893. Government Loans to Russian Agriculturists. The Accumulation of Gold. The Turkish Debt Conversion. The United States Treasury. The Exploitation of Western Australia. The Spanish Budget for 1894/95; etc.

Political Science Quarterly. Ed. by the University Faculty of Political Science of Columbia College. Vol IX. Nr. 2. June 1894 : The Pacific Rail-road Telegraphs by L. C. Merriam Giffen's Case Against Bimetallism by Rowl. Hazard and Ch. B. Spahr. The Railway Gross Receipts Tax by F. J. Goodnow. Origin of Standing Committees by J. F. Jameson. British Local Finance (II.) G. H. Blunden; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. Kiadja Budapest székes főváros statisztikai hivatala. 1891. márczius hó: Az 1892. évi építkezések statisztikája. Hevenyfertőző betegedések az 1893. évben. A központi fertőtlenítő intézet működése 1893-ban; etc.

Földes Béla dr. A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Budapest, 1894.

A pécsi kereskedelmi és iparkamarának *jelentése* a kerületnek közgazdasági viszonyairól az 1892. évben. Pécs, 1893.

A magyar állam jelentékenyebb folyóiban észlelt *vízállások*. VII k. A Duna, Tisza és mellékfolyóiban, a Balaton és Fertő tavakban s ezek vízvidékein észlelt vízállások és csapadékok 1892. évben. A földmívelési minister rendelete alapján kialsja Péch József osztálytanácsos, a vizrajzi osztály vezetője. 1893. Budapest.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausg. vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. IV. Heft. V. Heft.

Bericht des eidg. Versicherungsamts über die privaten Versicherungs-Unternehmungen in der Schweiz im Jahre 1892. Bern, 1894.

v. Bernwitz. Die Brandversicherungsgesetzgebung des Königreichs Sachsen. 2. Auflage. Dresden, 1894.

Entscheidungen des k. preussischen Oberverwaltungsgerichts. Band XXV. Berlin, 1894.

Friedmann F. Das Reichswuchergesetz in der Fassung der Wuchergesetzesnovelle vom 19. Juni 1893. Berlin, 1894.

Hüntschke H. Die gewerblichen Productivgenossenschaften in Deutschland. Charlottenburg, 1894.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt von Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrg. 1894. II. Wien, 1894.

Kriminalstatistik für das Jahr 1892. Bearbeitet vom Reichs-Justiz-Amt und im Kaiserlichen Statistischen Amt. Statistik des Deutschen Reichs. Neue folge, Band 71. Heft 1: Tabellenwerk. Berlin, 1894.

Mittheilungen des bernischen statistischen Bureau's. Jahrgang 1894. Lieferung 1: Die gewerblichen Verhältnisse im Kt. Bern nach der Gewerbe- und Berufsstatistik.

Mueller, Traugott, Die amerikanische Bewässerungswirtschaft und andere landwirtschaftliche Reisebeobachtungen aus Nordamerika. Berlin, 1894.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. IV. Heft: Waaren Ein- und Ausfuhr im April 1894. V. Heft. Waaren Ein- und Ausfuhr im Mai 1894. Wien, 1894.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1893. Erstes Heft: Statistik der Ernte des Jahres 1893. Wien, 1894.

Waldhecker, P., Die preussischen Rentengutsgesetze nach Theorie und Praxis. Berlin, 1894.

zu Weichs-Glon, frh. F., Das finanzielle und soziale Wesen der modernen Verkehrsmittel. Tübingen, 1894.

Weyl, R., Lehrbuch des Versicherungsrechts, Kranken-, Unfall-, Invaliditäts- und Altersversicherungsrecht. Leipzig, 1894.

Bonzon, J., La législation de l'enfance 1789—1894. Paris, 1894.

Bulletin du Ministère de l'Agriculture. Direction de l'Agriculture. Paris, 1894. XIII. année No. 3: De l'enseignement agricole en France par M. Tisserand. Troisième mémoire sur l'influence des éclaircies par C. Claudot; etc.

Cypres, J., L'assurance sur la vie et les caisses de retraites. Paris, 1894.

Du Maroussem, P., La question ouvrière. III: le jouet parisien. Grands magasins, sweating-systems. Paris, 1894.

Grandidier, E., La céramique chinoise. Porcelaine orientale; date de sa découverte; explication des sujets de décor; les usages divers; etc. Paris, 1894.

Guichard, P., L'eau dans l'industrie: purification, filtration stérilisation. Paris, 1894.

Pic, P., Traité élémentaire de législation industrielle. I. partie: Législation du travail industriel. Paris, 1894.

Rodocanachi, E., Les corporations ouvrières à Rome depuis la chute de l'empire romain. 2 vols. Paris, 1894.

Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with foreign Countries and British Possessions for the Year 1893. London, 1894.

Annual Summary of births, deaths and causes of death in London and other great towns, 1893. London, 1894.

Brough, W., The natural law of money, the successive steps in the growth of money traced from the days of Barter to the introduction of the modern Clearing-House, and monetary principles examined in their relation to past and present legislation. New-York and London, 1894

Cunynghame, H., English patent practice. With cuts, rules, forms and precedents. London, 1894.

Rae, J., Eight hours for work. London, 1894.

Returns of Agricultural Statistics of British India and the Native State of Mysore for 1892—1893 with Appendices. Government of India. Department of Revenue and Agriculture. Calcutta, 1894.

Wright, C. D., The relation of economic conditions to the causes of crime. Philadelphia, 1893.

Wynn, W., Social inequalities. London, 1894.

Annali di agricoltura. 1894. Considerazioni e proposte dei consigli didattici e dei comitati amministrativi sull'ordinamento delle scuole pratiche, speciali e superiori di Agricoltura. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell'agricoltura. Roma, 1894.

Della Volta, R., Le forme del salario. Firenze, 1893.

Notizie sulle *Condizioni demografiche, edilizie ed amministrative* di alcune grandi città italiane ed estere nel 1891. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale della statistica. Roma, 1893.

Pipia, U., Il contratto di noleggio e la polizza di carico: dottrina, legislazione, giurisprudenza comparate. Torino, 1893.

Relazione statistica intorno ai servizi postale e telegrafico per l'esercizio 1892—1893 ed ai servizi delle casse postali di risparmio per l'anno 1892. Roma, 1894.

Saggio dei *Resultati Antropometrici* ottenuti dallo spoglio dei fogli sanitari delle classi 1859—1863. Eseguito all'ispettorato di sanità militare sotto la direzione del dott. Ridolfu Livi. Roma, 1894.

Anuario Estadístico de la Ciudad de Buenos Aires. Anno III.—1893. Municipalidad de la Capital. Direccion general de estadística municipal. Buenos Aires, 1894.

Bidrag till Sveriges Officiela Statistik.

A) Befolkningsstatistik. Ny följd. XXXII: 2. Statistiska Centralbyråns underdaniga berättelse för år 1890.

A) Befolkningsstatistik. Ny följd. XXXIII. Statistiska Centralbyråns underdaniga berättelse för år 1891.

ADÓK REFORMJÁRÓL.

— Harmadik közlemény. —

A magyar egyenes adók reformjának két nagy elven kell felépülnie. Az egyik az, hogy az állam bevételeit kockáztatni nem szabad s a másik elv, hogy az új adórendszerből ki kell küszöbölni a mostani igazságtalanságokat mind s belé kell vinni az új rendszerbe mindazt, a mit a gyakorlatban kipróbált pénzügyi tudomány helyesnek, igazságosnak, keresztülvihetőnek elismert.

Nem két frázist akarok ideírni, a mikor ezt a két elvet így kiemelem, nem azt akartam csak czifrán megmondani, hogy az új rendszernek jónak kell lennie. Komoly tartalma van annak, a mit irtam s iparkodni fogok, hogy kifejtsem, milyennek gondolom én ezt a tartalmat.

Hogy az állam financiáit a reformnak érintenie nem szabad, az oly igazság, a mely mellett hosszabban kardoskodni teljesen fölösleges. Az államháztartási egyensúly olyan érdek, hogy annak kedvéért még évek hosszú során is el kellene tűrni a mai adórendszert is, ha úgy állana a dolog, hogy azt csak ezzel lehet föntartani. Az utolsó évekből körülbelül száz millió forintnyi fölösleg halmozódott fel az állam pénztáraiban s még mindig lehet számítani az állam bevételeinek növekedésére. De nem szabad elfelejteni, hogy a fölösleg jó része olyan rendkívüli bevételekből származik, a melyek sohse térnek vissza többé s a melyeket tehát egészen figyelmen kívül kell hagyni annak megítélésénél, hogy az államháztartás mit bir meg. Mégis azt kell mondani, hogy budgetünk bevételi oldala sokkal biztosabb, sokkal megbízhatóbb, mint a másik, a kiadások oldala. Micsoda nagy megterheltetések várnak arra a legközelebbi jövőben! Az egyházpolitikai reformok

végrehajtása sok pénzbe fog kerülni, ha igaz is, hogy megér akár tíz annyit, mint a mennyibe kerülni fog. A jogszolgáltatás reformja is sok költséggel jár majd és nem lehet elutasítani és a sommás eljárásról szóló új törvény teljes kivitelekor is csak egy része fog kitünni az új kiadásoknak, a melyeket az igazságügy követel. A tanügy expansiv törekvéseit egyre nehezebben lehet fékezni. Egyre kisebbek a hadügyi követelések korlátozásai. S a mi talán még súlyosabban esik majd a fontra: jön a közigazgatás reformja, a melynek terheit ugyancsak nem lehet elodázni.

És azt kell mondani minderre a kiadásra, hogy azok föltétlenül szükségesek s ha csak úgy teremthetők elő, hogy a magyar adófizető polgár még tovább is szenved a mai adórendszer igazságtalanságai alatt, akkor bizony csak szenvedjen tovább, mert ezek az ügyek előbbre valók az adóreformnál is. Ha attól kell tartani, hogy az adóreform után a budget nem bírná meg e terheket, akkor bizony azt kellene mondani, hogy várjon az adóreform, a míg ezek az újabb kiadások úgy elhelyezkedtek már az államháztartásban, hogy nem fenyegetik annak kereteit.

Szerencsére úgy állanak a dolgok, hogy ezt az alternatívát: vagy reformok vagy igazság az adózásban, ezt az alternatívát nem kell felállítani. Az államháztartás fölöslegei olyanok, hogy elbirják a várható kiadásokat és elbírának még valami deficitet is az adószolgáltatás körül, ha az föltétlenül szükséges volna is, vagy attól tartani lehetne. Nem akarom azt itten számokkal bebizonyítani, mert arra egy újabb tanulmány volna hivatva, a mely a budget minden kérdését alaposan megvilágítaná. De a tényt magát ki kell emelnie annak, a ki az adóreform mellett emeli föl a szavát.

Szerencsére úgy állanak a dolgok, hogy az új adórendszerben meg lehet valósítani az igazság és méltányosság összes elveit a nélkül, hogy az adó-bevételek kisebbedésétől kellene tartani. Adórendszerünk szerencsére annyira rossz, hogy visszaágainak rendbe hozatala nem fog a jövedelmezőség csorbitásával járni. Szerencsére — és ezt egész őszinteséggel ki kell emelni — az adók terhe nem az egész országra nézve súlyos, nem az összességre tűrhetetlen, hanem csak az összesség egyes tagjaira külön-külön. Az ország elbirja az adó-terhet, habár annak öregbítését perhorrescálni kell is,

hanem az egyes adófizetők, a kiket annak képtelenségei sújtanak, azok nem bírják el.

Az állami pénzügyek szempontjából tehát nem lehet kifogást tenni az ellen, hogy az adóreform most hajtassék végre. Más kérdés az, ha vajjon a gazdasági helyzet javasolja-e a mostani időpontot. Az ország közgazdasága nagy átalakulásban van. A földművelés rohamos lépésekkel megy át a teljes pénzgazdálkodásra, a földbirtok értéke erősen emelkedik, a gazdálkodás intensivitása terjed, bizonytalan a munkabér és bizonytalan a termés ára, mert a gabonapiacson még egyre uralkodnak a nagy véletlenek. Az ipar erősen kezd nőni, erősödik, de küzködik is. A kereskedelem most kénytelen hozzászokni az új gazdasági viszonyokhoz. A pénzüzet nagy erővel meghonosodni készül. Forr minden.

Hogy ilyen viszonyok között tanácsos-e olyan reformot létesíteni, a melynek alapjai a gazdasági viszonyokra kell, hogy lerakva legyenek, azt föltétlenül tagadni kell, de csak az államfinanciák szempontjából. A gazdaság egyes ágaira nézve az az előnyösebb, ha megadóztatásuk elvei akkor állapíttatnak meg, a mikor ők még gyöngyösek s a mikor tehát az állam még nem mer tőlük annyit követelni, a mennyit például husz év multán követelne. Az ő gyöngeségük most védelem nekik az adóztató állammal szemben, úgy, hogy nem panaszkodhatnak a reform időpontja ellen. A közgazdaság szempontjából tehát nem lehet okot találni arra, hogy a mai igazságtalanságok még egy darab ideig perpetuáltassanak. Az állami pénzügyek igenis mondhatnák azt, mi várhatunk még, hogy aztán a megerősödött közgazdaság erszényeibe annál nyiltabb kézzel markoljunk belé. De ennek a felfogásnak a jogosultságát nem szabad elismerni, a mikor a pénzügyek nincsenek rászorulva s a mikor ezer meg ezer igazságtalanság követeli a reformot.

De a mikor ezeket írom, nem arra gondolok, hogy 1897. január 1-én az új adórendszer csakugyan életbe léphet. Tavaly történt a III. oszt. keresetadónak újabb három éves ciklusra való kivetése, most 1894 nyarának a derekán vagyunk s így a három évből egy már majdnem teljesen eltűnt a nélkül, hogy az adóreform a kezdet kezdeténél tovább állana. Megjelent az adóstatisztika, ismeretes a pénzügyminister reformtervezete, de egyfelől ez még nagyon kevés, másrészt meg

erről a tervezetről első tekintetre meglátszik, hogy a pénzügyminister azt nem veszi túlságos komolyan, de enged belőle nagyon sokat, akár az egészet is. Olyan időkben készült e terv, a mikor ezer más dologgal, sokkal imminensebb dolgokkal volt elfoglalva s ezért azt alig lehet a reform kiindulójának tekinteni. De még ha ez nem így volna is, akkor is szakemberek tanácskozása alá kell azt bocsátani, meg kell kérdezni gazdasági egyletek, kereskedelmi kamarák s más egyéb gazdasági testületek véleményét, még mielőtt a reform a törvényhozás elé kerül. S ha már ott lesz a Ház előtt, akkor is hány nagyszabású kérdéssel fog találkozni, a mely a prioritást követeli a maga számára a bizottságokban és a plenumban egyaránt, hány olyan kérdés, a melynek előbb való megoldása a kormánynak becsületbeli kötelessége. Közigazgatási reform, parlamenti reform, budget-viták és egymás után a valuta-rendezés egyes sürgős törvényei. Lehetetlennek látszik, hogy két év alatt megalkottassanak az adóreform törvényei s előkészíttessenek a practicus végrehajtás keze alá. Azt se tartom azonban megengedhetőnek, hogy várjunk a legközelebbi három éves ciklus lejártáig, 1900 január 1-ig. Valami provisoriumot kell majd létesíteni, hogy a reform ügye ne szenvedjen majd indokolatlan halasztást, de ne is kelljen azt elsietni.

Mert elsietni nem szabad már azért sem, mivelhogy az előkészítés hibáit a parlamentben nem lehetne jóvátenni s nem lehetne meg az elhamarkodásból még az a haszon se, hogy az új rendszer két év múlva életbe léphessen. Évtizedekre fognak kihatni az új adótörvények, hát nagyon meg kell azokat fontolni, nagyon gondosan kell kitanulni minden részletüket, hatásuk minden egyes előrelátható nyilatkozását. Inkább el lehet szivelni még egy-két évig a mai rosszat, mint hogy évtizedek számára teremtsünk valami kontár-művet. A pénzügyminiszter 1892 őszétől kezdve ígéreti ugyan a reformmú megkezdését, de azért szívesen ad majd neki idő-halasztást bármelyik politikai párt, ha tudja, hogy annak fejében jó munkát kap s ha látja — a mit látnia kell — hogy a kormány ezt a halasztást nem dologtalanságból kéri, hanem azért, mert időközben más nagyfontosságú problémákkal kell foglalkoznia.

Nemcsak azért szükséges az alapos előkészítés, hogy a reform jó legyen; nemcsak azért kell idő annak megalkotá-

sára, hogy ahhoz minden érdekelt kör hozzászólhasson; nem csak azért, hogy a publikum a nyilvánosság útján azt teljesen megismerje. De szükséges más okokból is.

Valami olyan áramlat kezd mutatkozni, a mely éppen-séggel nem kedvező a reform igazságosságára. Olyan törekvések dolgoznak, a melyekről föl lehet tenni, hogy annak idején megpróbálnak majd mindent az új adórendszer igazságossága, arányossága ellen. Olyan törekvések dolgoznak, a melyekről föltehetni, hogy nemcsak a mai rendszerben rájuk nézve végtelenül kellemes állapotok föntartásáért küzdenek majd, de követelik azt is, hogy e tények rájuk még kedvezőbbekké, a kis emberekre még terhesebbekké tétessenek.

Már pedig e törekvéseknek sikerre vezetniök nem szabad s hogy ne legyen diadaluk, annak legerősebb eszköze az, hogy már jó előre megszereztessek a közvélemény amaz elvek számára, a melyek ellen azok dolgozni fognak. S itt jutottam el ahhoz, hogy a reform második sarkalatos parancsáról szóljak.

Az új rendszerből ki kell küszöbölni a mostaninak valamennyi igazságtalanságát s belé kell vinni az új rendszerbe mindazt, a mit a gyakorlatban kipróbált pénzügyi tudomány helyesnek, igazságosnak, keresztülvihetőnek elismert.

Meg kell szüntetni a hozadék-adók rendszerét.

A mennyire rázkódtatás nélkül lehetséges, személyi adókat kell juttatni azok helyébe.

El kell törölni, hogy ugyanaz a jövedelem többféle adót is fizessen.

Meg kell szüntetni a foglalkozások nagyszerű skatulyázását.

El kell törölni a fejadókat.

Ki kell küszöbölni a több évre szóló kivetést.

Meg kell valósítani a progressió elvét.

Meg kell adni a létminimumnak az adómentességet.

A legszigorúbb eszközökkel kell követelni a polgároktól az állam irányában a becsületességet.

Észszerű adókulcsokkal kell lehetővé tenni az adózási tisztességet.

Jövedelem és jövedelem között csak ott szabad különbséget tenni, a hol ezt a jövedelem természete vagy az adófizető természete megengedi, követeli s a hol ez a megkülönböztetés félreismerhetetlen külső jelekből megítélhető.

Az új adótörvényeket úgy kell megszerkeszteni, hogy azokat mindenki megérthesse s ne legyen utóbb kötetekre menő casuistikájuk, mint a mostaniaknak van.

Ezek az új rendszer elvei, ha azt helyesen akarjuk megvalósítani. Ezeket kell megoltalmazni mindenféle reactionárius törekvések ellen, ezek mellett kell a közvéleménynek mint egy embernek sikra szállania.

Meg kell szüntetni a hozadék-adók rendszerét.

Az adózás alapja nem lehet a foglalkozás, nem lehet a jövedelmi forrás tekintet nélkül arra, hogy az a foglalkozás igazán hoz-e valamit, abból a forrásból igazán folyik-e valami. Az ember a foglalkozás eredményéből él, ez az eredmény képes őt eltartani, az államot eltartani. Ebből az eredményből kell az államnak kivenni a magáét, a mi annyit jelent, hogy át kell térni a személyi adók rendszerére. Nem akarok hosszú teoriákat írni a hozadék-adók károságáról, a személyi adók helyességéről, csak — mert practicus akarok maradni — arra utalok, hogy a hozadék-adók elve a magyar adórendszerben is hajótörést szenvedett. Csak azt kérdem, ki akarná komolyan fentartani azt az állítást, hogy a foglalkozást, a hozadékot jobban ki lehet puhatolni, mint a jövedelmet? Hogy az állam ahhoz jobban hozzá tud férni, mint ehhez? Ki biznék magában, hogy ő meg tudja találni a criteriumokat, a melyek alapján a hozadék nagysága megítélhető? Az osztrák adóreform-javaslat erre volt alapítva s fel akarta sorolni az összes foglalkozásokat, meg még azok osztályait is, hogy aztán így megszabja mindegyik hozadékát, illetve adótételét. De ki nem látja be ennek absurd mivoltát? Ki nem látja azt, hogy a foglalkozásból a keresetre nem lehet következtetni s hogy minden ilyféle következtetésnek százszorta problematicusabb az értéke, mint a jövedelem-bevallásnak, még ha az lelkiismeretlenül folyik is? A hozadéknak ilyenén megállapítása csak arra jó, hogy elaltassa az adófizetők lelkiismeretét. Minek tegyenek ők őszinte bevallást, ha az állam ugyis meg tudja találni, — ő mondja — a mit keres? Miért foszszak meg magukat a pénzügyi hatóságok tévedésének előnyeitől, a mikor ugyis viselniök kell a tévedés hátrányait?

A földadótól és házadótól eltekintve, egy hozadék-adó se nélkülözheti a személyi adók elveit és önkéntelenül is azok szerint kell eljárni akarnia. Az eredmény aztán az, hogy

mindkét adózási principium lehetetlen. A hozadékit nem lehet keresztülvinni, a személyinek keresztülvitelére a törvény nem ad felhatalmazást és dönt az önkény és a jó szerencse.

Arra is méltán kíváncsi lehet az ember, miként lehetne igazságosan keresztülvinni a hozadék-adókat ott, a hol egy egyén kezében több foglalkozás van. Hogy a magyar adórendszer ezzel az esettel szemben mily siralmasan vergődik, azt többszörösen kimutattam, de nyilvánvaló az is, hogy siralmasan kell vergődnie minden más adórendszernek is, a mely nem az egységes jövedelmet akarja megadóztatni.

A hozadék-adók rendszere mellett elkerülhetetlen az, hogy ugyanaz a jövedelem, egy és ugyanazon polgár jövedelme többféle adót fizessen. Megmutattam, hogy nálunk ez milyen képtelenségekre vezet. De megint csak ki kell emelnem, hogy abszurdumok annak következményei mindenütt. S hogy is ne! Mondtam már, hogy a leghozadékbabb hozadék-adó se nélkülözheti a praxisban a személyi adók elvét, de már annak kiderítésére igazán nincs eszköz, hogy a jövedelem melyik része származik ebből, melyik amabból a foglalkozásból, melyiket kell tehát ilyen, melyiket amolyan adó alá húzni. Nem is szólva arról, hogy a ki egy foglalkozás után már meg van adóztatva, az nyugodt lelkiismerettel és könnyen eltagadhatja egyéb foglalkozásait, mert hiszen ő már fizet adót. És nem szólva arról sem, hogy ez a többféle adó mennyire megnehezíti az adminisztrációt, mennyire megzavarja a polgároknak az adózás felől való nézeteit.

Nincs semmi értelme annak se, hogy többféle, mondjuk két adó legyen ott, a hol csak egy foglalkozás van. Mert vagy ugyanaz a két adó alapja s akkor fölösleges a két adó, mert annak összegét egyszerre is meg lehet szabni; vagy nem ugyanaz az alap s akkor meg az a kérdés, hogy hát melyik alap az igazi? Miért nem keresik meg az igazi alapot, az igazi adófizetési képességet, hogy aztán mind a kettőt egyszerre a szerint vettetnék ki? Mert kétféle adózási képessége: az egyik az egyik, a másik a másik adó számára — senkinek sincs.

A hozadék-adók rendszerével föltétlen kapcsolatban áll a többféle adó, de nemcsak a többféle adó egyáltalán, hanem az is, hogy ugyanazon polgár fizessen többféle adót. Kapcsol-

latban van vele azért, mert a hozadék-adók az emberek és a foglalkozás nagyszerű skatulyázását teszik szükségessé. A jövedelmet nem kell osztályozni, az csak kétféle természetű lehet s az a kétfélesége is olyan, hogy azonnal felismerhető. A jövedelem vagy fundált, vagy nem az; vagy ingatlanon alapszik, vagy nem azon alapszik. Ezen a megkülönböztetésen belül aztán tökéletesen egyforma, úgy, hogy nem szorul semmiféle classificációra az adófizetés szempontjából, de nem is tűri meg. A foglalkozások ellenben százezer félék s a ki valami módon osztályozta mind a százezret, az rá fog jönni, hogy még elfelejtett vagy százezret. De nemcsak százezer foglalkozást felejtett ki a skatulyázásból, hanem nem tudja adóval megróni az azok után elért jövedelmet se. Hiába van jövedelmed, ha a foglalkozásodat nem lehet az adótörvények valamelyik osztályába sorozni, nem fizethetsz utána adót, ha még úgy akarnál is; a pénzügyi hatóságok nem fogadhatják el tőled, mert nincs rubrikájuk, a hol azt elszámolhatnák. És megtörténik az, hogy az egyik jövedelem többféle adót fizet, mert több skatulyába helyezhető el, a másik jövedelem pedig nem fizet semmit, mert annak élvezőjét nem lehet semelyik rubrikába beilleszteni.

De tegyük fel, hogy ez a beillesztés már megtörtént; a rubrikák szépen tele vannak, nem maradt ki senki. Mit történik akkor?

Akkor meg kell keresni mindegyik rubrika számára a saját adózási elveit és különösen a saját adókulcsát. Mert hiszen ha ily saját elvek és kulcsok nincsenek, mire való akkor az egész osztályozás? Igenis, megkeresik tehát azokat; ki tudná megmondani, hogyan. És akkor aztán ez elvek a skatulyák szerint alkalmaztatnak és egy csöppet se a szerint, hogy ez vagy az a jövedelem mit bír meg. Az egyik rubrika könnyíteni akar a hozzátartozókon, a másik több terhet akar rakni az övéire s az eredmény akárhányszor a megfordítottja annak, a mit szándékoltak. Az intentió egészen helyes volt, de helytelen uton keresték, mert helytelenül osztályozták. Mert egyáltalán osztályozunk.

A jövedelem vagy fundált jövedelem, vagy nem fundált jövedelem: mindössze ennyi megkülönböztetést lehet józanul tenni s ezt is csak az adókulcsok nagysága kedvéért, illetve azért, mert ez a megkülönböztetés csálhatatlan külső jelen

alapszik, a melyre az adótörvény már igenis támaszkodhatik a nélkül, hogy botlástól tartania kellene. Van aztán még egy osztályozás, a mely egyformán kiterjed mind kettőre, de ez nem is classificatio, hanem csak a jövedelemnek nagyság szerint való megmérése; quantitativ dolog, a mely merőben különbözik a mi adótörvényeink qualitativ osztályozási rendszerétől.

Mindezeknek az eredménye pedig az, hogy a hozadék-adók rendszerét el kell törölni. Egyrészt azért, mert abszurdum ez a rendszer maga, másrészt azért, mert abszurdomokra vezet. Azok közül egynehányat már felsoroltam, egynehányat még később fogok felemlíteni.

Azonban bizonyos az is, hogy e rendszernek történelmi multja van, hogy az erősen meggyökerezett a közzelfogásban és sok olyan támasztékja is van, hogy azok erejénél fogva egyik-másik darabja még fenttartható, míg többi darabjait föltétlenül el kell pusztítani, hogy személyi adók jöhessenek a helyükbe. Világos, hogy a fenttartható darabok alatt a föld-adót és házadót értem. De nem úgy, mintha azok fönmaradása ideális dolog volna; nem úgy, mintha azokat azért kellene megtartani, mert nem szorulnak a személyi adók által való helyettesítésre.

A kívánatos célznak, a mely felé törekedni kell, igenis azt tartom, hogy a hozadék-adók az ingatlanokból származó jövedelemre nézve is megszűnjenek s az országnak csak egyetlen, egységes adója legyen. És ha Magyarországon a nem fundált jövedelmekre nézve már keresztül volna vive a személyes adók rendszere, ha az, itt már meggyökeresedett volna, a közzelfogásba átment volna s annak végrehajtása a pénzügyi hatóságoknál se találkozónék már semmiféle nehézséggel: akkor egész nyugodtan merném mondani, hogy szüntessük meg a földadót és házadót mai alakjában és adóztassuk meg az ingatlanokból származó jövedelmet is úgy, mint a többit, a személyi adók elvei szerint.

De hát nem így állanak a dolgok, hanem úgy, hogy most kell egyáltalán átültetni hozzánk a személyi adók rendszerét, most kell ahhoz egyáltalán hozzánevelni a közönséget is és a pénzügyi hatóságokat is. Nem volna tehát czélszerű, hogy az adózás egész vonalán megbontaná az adófizetés mai rendjét és az eredményeket minden terén kitegyük bizonyos

ingadozásnak. Azt tartom tehát, hogy a földre és házra nézve fönn kell tartani a hozadéki adózást s csak a nem fundált jövedelemre szabad ezuttal a személyi adózást rendszeresíteni.

Nem annyit jelent ez, hogy a földadó és a házadó maradjanak meg változatlanul úgy, a mint vannak. Hisz ez lehetetlen is, ha a többi jövedelmi forrásokra nézve az adózás rendszerét megváltoztatjuk. Hanem jelent annyit, hogy az ingatlanokból származó jövedelem tekintetében egyelőre maradjanak meg az adózás mai elvei, de kiigazítva azokkal a módosításokkal, a melyek az egyebüktől szükséges rendszer-változtatással össze vannak kapcsolva.

Ez az egyik, a mit szükségesnek tartok. A másik az, hogy a nem fundált jövedelemre nézve — egyetlen kivételtől eltekintve — korlátozás nélkül keresztülvitessék a személyi adók rendszere, a mely csak egyetlen egységes adót tűr meg.

Ebben az egyetlen, egységes adóban meg kell valósítani a modern adótörvényhozás összes elveit, itt kell teljes összegükben érvényt szerezni az igazságosság principiumainak, a melyek egy része azután az új földadóban és az új házadóban is megvalósítandó lesz.

Ennek az új adónak nem szabad ismernie a mai magyar adórendszer fejadóit. Hogy a II. oszt. keresetadó elesik, az nyilvánvaló abból, hogy az ingatlanok adója teljesen külön választandó az ingó jövedelem adójától, a mi az új rendszernek — az én nézetem szerint — elsőrendű postulatuma. De el kell pusztulnia a családtagok adójának is, a melynek bántó igazságtalanságait az előzőekben részletesen kifejtettem. A személyi adók rendszere legbelsőbb természeténél fogva nem tűr olyan adót, a mely a jövedelemmel nincs arányban.

Nem tűri azt, hogy adót fizessen oly jövedelem, mely az adó fizetésére nem képes. Ezért megköveteli a létminimum adómentességét. Főlősleges volna most hosszabb teoretikus fejtegetésekbe bocsátkozni e minimum adómentességének jogosultsága fölött. Az új adótörvényhozás belátja azt már mindenfelé s különben is annak megadása minálunk a mostani állapotokhoz képest áldozattal se járna. Legföljebb azt eredményezné, hogy azok szabadulnának az adó alól, a kik erre rászorultak s nem azok, a kik igenis tudnak fizetni.

Meg kell valósítani a progressió elvét, hogy a kisebb jövedelmek adókulcsa alacsonyabb, a nagyobbaké magasabb legyen. Hogy milyen legyen a progressió mértéke, az a konkrét viszonyoktól függ, mert itt sem szabad szem elől tévesztetni azt az elvet, hogy az állam bevételeit kockáztatni nem szabad. A progressió elve már a mi adórendszerünkben se ismeretlen, de annak teljes kifejlesztése az új adórendszernek a feladata.

A személyi adók természetével a legszorosabban összefügg, hogy az államnak az adózás körül is becsületességet kell követelnie polgáraitól. A személyi adóknak egyik támasza az, hogy az állam bizik az ő polgáraiban. Ezt a bizalmat megcsalni nem szabad, mert akkor az egész adózás alapja megrendül. Ha ez a bizalom lehetetlen, akkor az állam kénytelen a hozadék-adókat megtartani, kénytelen ismét vaktában kivetni az adót a polgárookra. A legszigorúbb eszközöktől se szabad tehát visszariadni, hogy ez a becsület biztosítható.

A legjobb eszköz mindenesetre az észszerű adókulcs. Hiába volna minden fenyegetődzés, ha a polgár azt látná, hogy létalapjait kockáztatja, ha becsületes. A kulcsnak progresszívnek kell lennie, de nem szabad semmi megkülönböztetést tenni a nem fundált jövedelem egyes forrásai tekintetében.

Csak egy distinctiót szabad és kell fentartani az adóalanyok között. Speciális okokból, a melyeket más helyen fogok kifejteni, különbség teendő a physikai személyek és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek között. Emezekre nézve valami revisióval fenn kell tartani az 1875: XXIV. t.-cz. határozmányait, kivált azért, hogy megmaradjon rájuk vonatkozóan a 10¹/₆-os adókulcs, a melyről physikai személyeknél természetesen szó sem lehet.

Végezetül pedig föltétlenül szükséges és a személyi adók rendszeréből szinte önként következik, hogy az adó kivetése ne cyclusokra, hanem csak egy évre történjék. A hol egészen meg akarjuk és meg kell közelíteni a valóságos jövedelmet, ott nem volna értelme, ha a hosszú időre való kivetés által tudatosan kitennők az államot is és a polgárokat is a helytelenül való megadóztatásnak.

Még csak egy kérdést akarok itt érinteni.

Az új adótörvények nagyon helyesen abból az elvből

indulnak ki, hogy nem akarják az adóterhet fokozni, nem akarják az adóbevételeket a normális gyarapodásnál erősebb mértékben nagyobbitani. Ez mind nagyon helyes. Csakhogy e törvények nem tulajdonképeni intézkedéseikben keresik e szándék garanciáit, hanem — csupa prude-ségből — más, külső eszközökben. Megállapítják, hogy ha az új törvény hatása következtében az adóbevétel ezt s ezt a határt túllépné, akkor a plus az adókulcs leszállítására, vagy valamelyik adónem megszüntetésére, vagy kulturális czélokra fordittas-sék. Ezt az eljárást nem tartom helyesnek. Tessék az adó-törvényt úgy megszerkeszteni, hogy annak tartalmában legyenek meg hatásának a garantái, de előre nem látott körülményektől függővé tenni újabb adóreformokat, vagy kulturális czélokat: nem lehet. Ha jó az az adótörvény, akkor jó ugyis, ha egy-két millióval többet hoz; ha pedig rossz, akkor rossz annak daczára, hogy nem hoz többet a mostani adóbevételeknél. Ezért én semmiféle ilyen eszközt proponálni nem fogok.

Elmondottam általánosságban a nézeteimet arról, hogy az új adórendszert miként kell megteremteni. Mielőtt áttér-nék a részletek kifejtésére, indokolására és az egésznek szám-szerű igazolására — már a mennyiben ez egyáltalán lehetsé-ges — az áttekinthetőség kedvéért összefoglalom a rendszert, a mint a szemem előtt lebeg.

Az új magyar adórendszer tagjai volnának:

I. A földadó, a mi alatt én a földbirtokból eredő összes jövedelemnek összes, egységes adóterhét értem.

II. A házadó, ugyancsak a házbirtokból eredő összes jöve-delem alapján, egységes összegben megszabva.

III. A jövedelmi adó, a melyet fizetne minden nem fundált jövedelem, minden nem ingatlanból származó jövedelem, a mennyi-ben azt physikai személy húzza.

IV. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója.

Az új adótörvény mindegyik tagjának úgy kell megszerkesztve lennie, hogy az önmagában megálló egész legyen, a melynek se ki-egészítésre nincs szüksége, se arra, hogy a másik darabtól vala-melyik intézkedését kölcsönkérje. Különösen ki akarom ezt emelni a földadóra és házadóra nézve, a melyeknek nem szabad semmi-féle külön jövedelmi adóval összekötve lenniök.

Ilyennek gondolom én a jövő magyar adórendszerének a várát; azt hiszem, e felé kell az adóreformnak törekednie. Iparkodni fogok, hogy elfogadható módon indokoljam ezt a tervezetet, már a mennyiben annak szüksége nem derül ki azokból, a miket eddig mondtam.

En azt hiszem, hogy ez a terv nem túlmerész, nem lehetetlen, de practicus is, szükséges is.

Szólók az így proponált új rendszer első tagjáról, a földadóról. De a mikor így itt szólók róla s a mikor azt mondom, hogy a földadót fenn kell tartani, nem úgy értem azt, hogy a mai földadónak kell megmaradnia. A véleményem az, hogy a földadót mai alakjában épp úgy meg kell szüntetni, mint a mai adórendszer egyéb nemeit s a helyett alkotni kell egy új adót, a mely magában foglalja a földbirtokkal kapcsolatos összes mai adószolgáltatásokat, úgy, hogy a jövőben a földbirtokos nem fizetne csak egy adót, az új földadót, a mely e szerint össze volna téve:

a) a mai földadóból;

b) a mai II. oszt. keresetadónak a földbirtokra és a földdel kapcsolatos házosztályadóra eső részéből, valamint a családtagok adójának a II. oszt. keresetadó révén a földbirtokra eső részéből;

c) a mai házosztályadónak a földbirtokkal kapcsolatos részéből;

d) a mai földadó és házosztályadó után járó általános jövedelmi pótdadóból.

A mai adóösszeg, a melyet az új földadónak is biztosítania kell, a melyet attól föltétlenül meg kell követelni, az előbb közölt számítások szerint a következő:

a) 31,893.563 frt földadó;

b) 6,500.000 » II. oszt. keresetadó;

c) 3,000.000 » házosztályadó;

d) 10,800.000 » jövedelmi pótdadó;

Összesen . . . 52,193.563 frt.

Az új földadónak tehát úgy kell megszerkesztve lenni, hogy legalább 52² millió forintot hozzon, ugyanannyit, a mennyi adóteher a földbirtokon most nyugszik. Illetve ennél valamivel többet, mert hiszen — a mint kifejtettem — igazságtalan dolog az, hogy a határőrvidék megtartsa az úgy-

nevezett földtehermentesítési járulék nem fizetésének a privilégiumát. Mivel pedig a határőrvidék által e czímen nem fizetett összeg 590.802 frt. s annak túlnyomó része az ingatlanra, a földadó és a házosztályadó s az ezekkel kapcsolatos adók javára esik, még mintegy 550.000 frtot kell az imént kimutatott összeghez csatolni, úgy, hogy az új földadó bevételeinek 52,743.563 frtot, kerek összegben: ötvenkét és fél milliót kell elérniök.

Ha tudja az ember, hogy a földadó tiszta hozadéka most körülbelül harminczkét millió, képtelenségnek látszik az a követelés, hogy a jövőben a földadó ötvenkét és fél milliót hozzon. (Természetesen csak a szorosabb értelemben vett Magyarországon, mert összes fejtegetéseim csak erre vonatkoznak és nem terjednek ki Horvát-Szlavonországra is.) De ha előállana valaki ezzel az ellenvetéssel, nem is kellene védekezni ellene, oly annyira tartalmatlan az. Mert igaz az, hogy most csak 31⁹ milliót hoz a földadó, de most is 52² millió forint állami egyenes adóteher nyugszik a földbirtokon, a földbirtokosok összeségén, úgy, hogy ha az új földadó 52⁷⁵ milliót követelne, abból most 0⁵⁵ millió volna a novum s az is csak a birtokosok kis részére nézve volna új teher.

52⁷⁵ millió frtot kellene tehát szétoztani 134,827.920 forint kataszteri tiszta jövedelem után, úgy, hogy az adókulcs 39¹²⁰/₀, vagy egész pontosan 39¹¹⁹⁰/₀ volna. És most 25⁵⁰/₀-a volna, de csak a földadónak. Együttesen véve a földbirtok összes terheit, ma is 38⁷¹⁰/₀ s az a csekély 0⁴¹⁰/₀ plus csak abból származik, hogy a volt magyar határőrvidéken 4,420.636 frt katasztrális tiszta jövedelemnek nem 25⁵⁰/₀ az adókulcsa, ha nem csak 17¹⁰/₀, a mi nyilvánvaló igazságtalanság azzal a többi 130,407.284 frt kataszteri tiszta jövedelemmel szemben.

39¹²⁰/₀ — horribilisen magas adókulcs ez, de csak a papiroson. Mert valaminthogy kimutattam — eddig körülbelül 6⁵⁰/₀ a valóságos adókulcs, úgy ezentúl is csak így magas lenne az. Hogy a kataszterben a magyar föld összes tiszta jövedelme csak 134⁸ millió forinttal szerepel, az lehet bosszantó nevetségesség, de éppenséggel nem lehet elhárító ok, a melynek alapján a földadó illetén szabályozását megtámadni lehetne. Ámbátor azok számára, a kik csak a számok látszata után indulnak, lehet szolgálni a 39¹²-nél

magasabbakkal is a földadó mai törvényeiből. A földadó kulcsa 25⁵/₀, általános jövedelmi pótagója 30⁰/₀, úgy, hogy már e kettő együtt is 33¹⁵/₀-os terhet ad. Hát még a ház- osztályadó pótagója! Az 40⁰/₀. Még a külső látszat ellen is lehet tehát felhozni más »látszatokat«, a melyekből kitűnik az ilyen ellenvetés tarthatatlansága.

Föl lehet hozni egy ennél jóval komolyabb ellenvetést, de az se tartható. Kimutattam részletesen, hogy a kataszter mily abszurdumokat tartalmaz s mennyire nincs összefüggésben a valósággal a földadó, a mely a kataszterre van alapítva. Ha tehát súlyosan lehet panaszkodni azon, hogy 31⁹ millió forintot ily lehetetlen alapon követel az állam, mikép lehet most azt mondani, hogy fektessük erre az alapra 52⁷⁵ millió forint követelését? De mondom, ez az ellenvetés is tarthatatlan. Mert hiszen ma is nemcsak a földadó van a kataszterre fektetve, hanem az azzal kapcsolatos általános jövedelmi pótagó is és az azzal kapcsolatos II. oszt. keresetadó is. Ma is úgy van, hogy nemcsak 31⁹ millió kivetésének alapja a kataszter, hanem az az alapja a 6⁷⁵ millió frt. II. oszt. keresetadónak, az az alapja a földbirtok után járó 9⁶ milliónak, úgy, hogy ma is 48 millió forint adó kivetésének az alapjai vannak a kataszterben. Így tehát a plus, a melyet én a kataszterre akarok alapítani, csak 4⁷⁵ millió s mondhatnám, hogy már fizetünk 48 milliót igazságtalan alapokon, fizethetünk még 4⁷⁵ milliót is. De a ki egy kicsit jobban megnézi a dolgokat, láthatja, hogy ez a többlet is, ma is összefügg a kataszterrel. A kinek 1000 frt kataszteri tiszta jövedelme van, az nem lakik kétszobás kunyhóban s a kinek meg 20 forint a kataszteri tiszta hozadéka, az nem lakik tizszobás kastélyban. Valósággal szoros kapcsolat van a házosztályadó és a földadó között, mert megvan az arányosság a földbirtok és a lakóház között. Azt kell tehát mondani, hogy ha a jövőben a földbirtok egész adó-tartozása a kataszterre alapítatik, nem lesz az máshova fektetve, mint a hol eddig nyugodott és az adó kivetés alapjai egy cöppet se lesznek rosszabbak, mint a mily rosszak eddig voltak.

Az igaz, hogy jobbak se lesznek, mert a kataszter egy hajszálnyival se lesz jobb az által, hogy most több adónak lesz közvetlenül az alapja, mint a mennyié eddig volt.

Nagy baj ez, de nincs más orvossága, mint hogyha a

kataszter mint adóalap teljesen eltöröltetnék s a földadót is úgy vetnék ki, mint hogy az a III. oszt. keresetadóval most történik. Egy csöppet se tartom ideális állapotoknak, a mik a keresetadó kivetésénél most végbemennek, de ennek az oka nem abban van, mintha az adókivetésnek ez az elve nem volna jó, de oka az, hogy a törvény anyagi dispositíói rosszak és nem helyes a kivetés módja sem. De azt hiszem, még úgy is jobban megközelítik a valót az adókivető bizottságok, mint a kataszter. Kérdés, lehetne-e a gazdaembereket ilyen bizottságok elé küldeni és kívánni tőlük, hogy vallják be a tiszta jövedelmüket. Bizonyos, hogy igen nehezen menne a dolog, kivált eleinte. De bizonyosnak látszik az is, hogy legalább annyira meg lehetne közelíteni az igazságot, mint most a kataszter útján. Nem látom be, miért tulajdonítsunk a kisiparosnak vagy a kiskereskedőnek több intelligenciát, mint a kisgazdának s miért ne legyen ez képes arra, a mit azok már jóideje gyakorolnak. Kivált mikor az iparos vagy a kereskedő jövedelme sokkal kevésbé nyilvános, mint a gazdáé. Ha alakíttatnék adókivető bizottság a gazdák számára, az tudná pontosan, mennyi mindegyiknek a földje; kikérdezhetné, hány és milyen állatot tart, milyen a háza, hány szobás s a mi ennél jóval fontosabb, meglehetősen pontosan tudná mennyi termés lehetett azon a birtokon átlagosan meg tudná állapítani az árak ismerete alapján a termés értékét; tudna vagy legalább nagyon könnyen megszerezhetne egy sereg olyan adatot, a min eligazodhatnék s a mit a III. oszt. keresetadót kivető bizottságba nem tudnak megszerezni. Igaz, hogy szokatlan volna a gazdákra nézve ez az eljárás de majd beletanulnának, az írni-olvasni nem tudáson pedig segíthetne a jegyző, a kinek úgy is vannak most is functiói a földadó behajtása körül.

Nagyon kérdéses tehát, nem lehetne-e megkoczkáztatni a kataszter eltörlését. Föltétlenül biztos, hogy ilyen adókivető bizottságok kevesebb absurdumot producálnának, mint a kataszter.

Azt mindenesetre szükségesnek tartanám, hogy erre a próba megtéessék. A kormány a törvényhozástól fölhatalmazást kérhetne ily kísérlet megtételére valamely olyan pénzügyigazgatóság területén, a hol a birtok minden neme képviselve van. A próba eredményeit azután össze lehetne

hasonlítani a kataszterrel s illetve a mostani állapotokkal s én azt hiszem, hogy a kísérlet sikerülne is.

De most nem lehet javasolni, hogy térjünk át erre a rendszerre; nem lehet kívánni, hogy az egész adórendszer egy csapásra gyökerestül megváltoztattassék. Ha a proponált jövedelmi adónál beleéli majd magát a nép a személyi adók rendszerébe s itt már kifogástalan lesz az eljárás, akkor lehet majd szó erről a nagy ujitásról. Addig meg kell maradni a mostani rossz mellett, addig bele kell törődni, hogy a föld-birtok adójának kivetési alapja a jövőben se lesz jobb, mint eddig volt.

A pénzügyminiszter felpanaszolja, hogy az 1875-ben megindított kataszteri művelet tíz évnél hosszabb időt vett igénybe és 21,691.591 frtba került, pedig ebbe még nincs beleszámítva az a folytatólagos művelet, mely az eredeti munka rectificálásából áll. Hozzáteszi, hogy ilyen körülmények között gondolni sem lehet újabb kataszter kidolgozására. A miniszter felfogásához szó sem férhet, újabb katasztert készíteni nem lehet. De szükséges az, hogy — a mit a memorandum mint megfontolandó dolgot említ — a föld művelési ágaiban történt változásokat időről-időre az egész országban figyelembe vegyük. Azt hiszem, gyakrabban is meg lehet azt tenni, mint 10—15 évenként, a hogy a memorandum gondolja. Nem kellene valami nagy hivatali apparatust mozgásba hozni, meg lehetne elégedni nem egészen strikt eredményekkel is, mert hisz az adatok a kataszter alapján úgy is ellenőrizhetők volnának. Az időnkint való reambulatio alapján — még ha az nem volna is egészen kifogástalan — biztosan jobb alapokat kapnánk a földadó kivetéséhez, mint a milyenek fölött most rendelkezünk.

Ha már nem lehet ezt az alapot megváltoztatni, gondoskodni kell legalább annak korrigálásáról, hogy a mennyire lehet, mégis tűrhető legyen. Gondoskodni kell arról, hogy a kataszteri nyilvántartás pontos és megbízható legyen és mielőbb megtörténjék az, a mit a pénzügyminiszter memorandumában ígér, hogy t. i. a még folyamatban levő munkálatok mielőbb teljesen befejeztessenek. Mert ha már a kataszter is rossz alap, mennyivel rosszabbak azok a kisegítő eszközök, a melyekkel a kataszter hiányát pótolják ott, a hol a részletes fölmérés még nem történt meg és állandó kataszter

nincsen. Már ezért is sietni kell a még hátra levő tagosításokkal és birtokrendezésekkel is.

Az volna az igazi földadó-reform, a mely a kivetés alapjait tudná megváltoztatni. Ha az megtörténnék, úgy, hogy a kivetés alapja egyenletes, igazságos, a valónak megfelelő volna, akkor be lehetne érni a földadó-kulcs egyszerű megállapításával és készen volna az egész reform. De mert az legalább ez idő szerint nem lehetséges, hát keresni kell egyéb garantiákat. A földadónál is meg kell valósítani azokat a modern elveket, a miknek jogosultságát ott nem ingatlanokból származó jövedelemre nézve ma már mindenki elismeri, de természetesen csak akkor, ha a földadó természete azokat vissza nem utasítja.

A földadó nem ismerhet adómentes létminimumot, mert hiszen ha a föld által támogatott emberi munka eredményének egy részét kiveszszük az adófizetés alól, milyen részt mentesítsünk akkor annak a munkának az eredményéből, a melyet ilyen természeti factor nem támogat? Akkor az igazság azt követelné, hogy például az iparos létminimuma legalább kétszer akkora összegben állapíttassék meg, a mi vagy arra vezetne, hogy másutt megengedhetlenül nagy legyen az adómentes létminimum, vagy hogy a földadónál nevetségesen kicsiny legyen. Meg aztán a földadó alapja a tiszta hozadék, úgy, hogy az eredményből már le van vonva a gazdának személyes munkakeresete, míg ellenben másutt ép ez a személyes kereset van adó alá vonva. Ily értelemben a létminimum adómentessége már úgy is megvan a földadónál a nélkül, hogy azt külön megállapítani kellene.

De teljes terjedelmében kell megvalósítani itt is a progressivitás elvét, hogy a nagyobb jövedelemnek magasabb, a kisebbnek alacsonyabb adókulcsa legyen. A pénzügyminiszter a földadóra nézve merőben lehetetlennek tartja a progressiv adó alkalmazását s azt kérdi: »Mi jogosultsággal bírhatna, ha egy földbirtoknak 10.000 frtot tevő hozadékát, a mely azonban 100 tulajdonos között oszlik meg, fokozottabb adóval óhajtanók terhelni, mint egy más birtoknak csak 2.000 frtot tevő, de egy egyént illető hozadékát! Ugy a létminimumot, valamint a fokozatos adóztatást teljes jogosultsággal csak ott alkalmazhatjuk, a hol minden tárgyi támponttól eltekintve, egyéni vonatkozásaiban érintjük a jövedelmet s egy egyének

bármely forrásból eredő összes jövedelmét vesszük az adó alapjául.« Hát én ezt sehogy se tudom megérteni. Hisz a progressív elvnek az alapja nem az adókivetés módjában, vagy az adórendszerben van, hanem abban, hogy a nagyobb jövedelemnek nagyobb az adófizetési képessége. Ez a nagyobb képesség pedig megvan, akármiből ered is az a nagyobb jövedelem, akármilyen módon történik is annak megadóztatása. Ha a memorandum ezt az elvet csak a létminimum adómentességére vonatkozóan emlitené, akkor lehetne róla beszélni. Itt csakugyan technikai akadály az, hogy többféle adó is van s így ha valakinek több foglalkozásból eredő külön-külön minimális jövedelmét adó nélkül hagyjuk, akkor megeshetik az, hogy kibujik az adó alól valami jelentékeny jövedelem is. De a progressivitás ellen ez se lehet argumentum. Ott igenis lehet alkalmazni progressív kulcsot mindegyik külön jövedelem-forrásra is és csak az a sajnálatos, hogy a progressió nem lesz majd olyan erős, mint hogyha az egész jövedelmet a maga összességében lehetne megróni. Már pedig a földadó ellen még ezt az ellenvetést se lehet fölhozni. Hisz a földből származó jövedelem egységes dolog. De ha megtörténik is az, hogy valaki az új rendszerben fizetne földadót és jövedelmi adót, nem látom be, hogy miért ne fizethesse mindkét adóját progressív kulcs szerint. Ha együvé lehetne fogni a kétféle jövedelmet erősebb lehetne a progressió, de mert az így csak gyöngébb lehet, az nem ok arra, hogy a fokozatos adókulcsokról teljesen lemondjunk.

Vagy vegyük a másik argumentumot, azt a földbirtokot, a melynek hozadékán százan osztoznak. Ha nem jogosult az, hogy magasabb kulccsal rójuk meg egy földbirtoknak 10.000 frtot tevő hozadékát, a mely azonban például 100 tulajdonos közt oszlik meg, mint egy más birtoknak csak 2.000 frtot tevő, de egy egyént illető hozadékát, mondom, ha ez jogosulatlan, jogosulatlan-e az is, hogy ugyanolyan kulccsal illessük egy földbirtoknak egy egyént illető, de csak 100 frtig terjedő hozadékát? A memorandum okoskodását elfogadva, azt is kellene mondani, hogy például minél nagyobb valamely részvénytársaság, annál kisebb kulcs szerint szabassék meg az adója, mert annál több részvényes közt oszlik meg a jövedelme. A mi pedig evidens képtelenség. Különben is az ilyen 10.000 frtot hozó birtokok, a melyekben százan osztoz-

nak, nem bizonyítanak semmit, mert először is ők nagyon ritkán vannak, másodszor pedig nagyon könnyen konstataíható, hogy hol oszlik részekre a jövedelem, hol kell tehát olyan kulcsot alkalmazni, mint ha az egyes jövedelmi részeket külön-külön kellene megadóztatni. De még ha nem lehetne is ezt keresztülvinni, akkor se lehet ezeknek a száz felé szakadó 10.000 holdas birtokoknak akkora nyomatékuk, hogy azok kedvéért lemondjunk a progressió elvéről, a melynek pedig épen a földönál van legnagyobb jogosultsága.

Bizonyos az, hogy egy ezer holdas birtok többet termel, mint a száz holdas birtok termésének a tízszeresét. Többet termel azért, mert aránytalanul jobban lehet azt megművelni és mert foglalkozhatik olyan productióval is, a melyre a kisbirtok még csak nem is gondolhat.

Bizonyos az, hogy az ezer holdas birtok gazdája mindenféle okoknál fogva olcsóbban termel, mint a kisbirtokos.

Bizonyos az, hogy az ezer holdas birtok ura jobban tudja értékesíteni a termését, mint az ő szegény szomszédja.

Bizonyos az, hogy a kataszter sokkal inkább követ el hibákat a kisbirtokos kárára, mint a nagybirtokos hátrányára, a mint ezt fentebb bőven kifejtettem.

Bizonyos az, hogy a kisbirtokos aránylag sokkal nagyobb mértékben viseli a fogyasztási adók terhét, mint az ezer holdak ura.

Végezetül pedig bizonyos az, hogy a nagybirtokosnak a kisbirtokos fölött való előnyei a kataszternek a tiszta hozadékot feltüntető adataiban egyáltalában nem jutnak érvényre, úgy, hogy a mai rendszer mellett a földadó még csak nem is proportionális adó, hanem valóságos degressiv adó a nagyon javára. A progressiv kulcs tehát már azért is szükséges, hogy helyreállíttassék az arányosság és jó erős lehet a progresszió, ha azt akarjuk, hogy a nagyobb jövedelemnek az adókulcsa valósággal magasabb legyen, mint a kicsinyé.

A földbirtok megosztásának nálunk adott viszonyai mellett én föltétlenül szükségesnek tartom nemcsak a progressivitas, de az erős progressivitas megalkotását; szükségesnek tartom pedig azért, hogy a kisbirtokosok terhei a mennyire lehet könnyebbíthetők legyenek s a nagyok elessenek az előnyöktől, a melyeket most a kis emberek rovására élveznek. A mai földadót bírálva, közöltem két adószámlát, a melyből

kitűnik, hogy nálunk, ha a földbirtok terheit összeségükben tekintjük, nagyobb a kisbirtokos terheinek a kulcsa még formászerint is, mint a nagybirtokosé. Most elősoroltam az okokat, a melyekből látható, hogy a gazdálkodás körülményei ezt az igazságtalanságot még súlyosbitják. Már pedig se ezt, se a formászerű igazságtalanságot nem lehet megszüntetni a földön nyugvó adóterhek összesítésével és egyszerre való megszabásával, hanem csak erős progressióval. Az összesítés már magában is enyhíti ugyan egy kissé a bajt, de nem szünteti meg egészen. A most említett számla szerint a kisbirtokos, a kinek 100 frt. a kataszteri tiszta hozadéka, 38 frt. 75 kr. adót fizet, az 1000 frt. tiszta hozadék fölött rendelkező és pedig 325 frt. 10 krt., az elsőnek adójából 5 frt., a másodikéból pedig 50 frt. kamatteher vonatván le. Ha az adó egy összegben, 39 $\frac{12}{100}$ kulccsal vettetik ki, akkor ugyanoly körülmények között a kis ember 34 frt. 12 krt fizetne, a nagy pedig 341 frt. 20 krt, mind a kettő adójának 34 $\frac{12}{100}$ volna tehát a valóságos kulcsa és nem 38 $\frac{75}{100}$ a kis gazda és 32 $\frac{50}{100}$ a gazdag ember számára. S az állam még nyerne is, mert most a kettőtől együtt 363 frt. 85 krt kap, ezentúl pedig 375 frt. 32 krt kapna, pedig 4 frt. 63 krt engedett el a kis embernek, a ki arra úgy rá van szorulva.

De azért nem szűnnének meg teljesen az igazságtalanságok, habár jelentékenyen kisebbednének is. Fönmaradna még ezután is sok akadály a arányosságnak, a mely akadályok csak a progressióval küzdhetők le.

Hogy az említett példánál maradjak és a mostani adótörvények dispositióit vegyem tekintetbe, igaz ugyan, hogy az adókulcs egységes szabályozása után, de még mindig fennmarad az, hogy pl. az egyforma kulcs daczára az egyik gazda kastélyban, a másik pedig kunyhóban lakik. De nem akarom ezt tovább részletezni, mert azt hiszem, nem szorult további bizonyításra az a tétel, hogy a progressió elvét a földadónál is meg kell valósítani.

Sajnálatos dolog, hogy a progressió mértékére nézve nem lehet javaslatot tenni, mert jövedelmi statisztikánk nincs a földbirtokról és így nem tudjuk, hogy hányan mily kataszteri tiszta hozadék után vannak megadóztatva. Ilyen statisztika híján persze csak tapogatódzás minden, a mit az adókulcsokról mondani lehet. Mégis annyit lehet mondani, hogy

az új földadó legkisebb kulcsa 35°/_o lehetne és innen kezdve emelkedhetnék úgy, hogy az átlag 39°/_o körül legyen. Az emelkedés mértékére azt tartanám a leghelyesebbnek, ha az a 39°/_o eléréséig gyöngébb, azontúl pedig erősebb volna. A pénzügyminiszterium nagyon könnyen összeállíttathatná az ide vonatkozó adatokat, azok alapján pedig könnyű volna a kulcsokat ez elvek szerint megállapítani. A legmagasabb kulcs talán 45°/_o lehetne.

Ilyen szabályozás mellett biztosítani lehetne a földbirtokból most befolyó adók teljes összegét és a mellett jelentékenyen lehetne kisebbiteni azok terheit, a kik arra rászorultak. Ha például az előző két adószámlában említett kisebb gazdára nézve a kulcs 35°/_o, a nagyobbra 40°/_o volna s az elsőnek adójától 5 frt., a másiktól 50 frt. adósság terhet kellene levonni, akkor az első 30 frt., a második 350 frt. adót fizetne 38 frt. 75 krt s illetve 325 frt. 10 kr. helyett; az első 8 frt. 75 kr. könnyebbülést kapna, a gazdag ember 24 frt. 90 krral többet fizetne s az állami pénzügyek a két számlán 16 frt. 15 krt nyernének. Biztosítva lenne a financiák érdeke és biztosítva lenne az igazságosság minden követelése.

Biztosítva lenne a pénzügyi érdek. Hisz első föltételnek azt jelöltem meg, hogy az új földadó éppen annyit hozzon, a mennyit a földbirtokból eredő jövedelem eddig hozott. Azt pedig könnyű volna elérni még akkor is, ha a kivetés alapja változnék, hát még akkor, ha a kataszter változatlanul marad. Azt föltétlenül biztosítani lehet az adókulcsok helyes megállapításával. Azt lehetne felhozni, hogy mi történik akkor, ha a birtokok erősen felaprózódnak s így az alacsony adókulcsot sokkal több esetben kell alkalmazni mint a mennyire a törvényhozó gondolt. Hát erre nagyon egyszerűen az a felelet, hogy sajnos sokkal erősebben történik a kis birtokok tömörülése, mint a nagyok széttöredezése s belátható időn belül az ellenkező mozgalommal nem kell számolni, sőt biztosan lehet számítani a földadónak e révén való emelkedésére. De meg aztán a mai földadó se olyan változhatatlan valami, a minőnek azt némelyek hiszik; így például 1892-ben az előző évhez képest 1,576.305 frt. a minus és 1891-ben 1890-hez viszonyítva 2,500.212 frt. a plus. Az ingadozások megvannak tehát most is s ha most nem kell azok miatt félni, a jövőben se lennének félelmetesebbek. Különben pedig nagy haszon

volna már az is, hogy a kezelés sokkal egyszerűbb lehetne, mint most, mert öt adó helyett csak egygyel kellene foglalkozni és mert fölöslegessé válnék a családtagok nyilvántartása, a házak ő-szeirása. Nem utolsó előnye volna az ilyen adónak az is, hogy teljesen befejezett, önmagában egész volna.

De biztosítva volnának az igazság összes követélesei is, egyrészt az adókulcsnak egységes megszabása s illetve az adók összevonása által, másrészt a progressió elvének keresztvitele által. Az egységesítés, a mint azt egy példán már megmutattam, meghozná az arányosságot a mostani egyenlőtlenségek helyébe s a progressió megállapítaná a kapcsolatot a teherviselési képességgel. Már az is micsoda előny volna, hogy megszűnnék az a képtelen II. oszt. keresetadó, a melyet semmiféle más módon helyesen szabályozni nem lehet, ha csak nem akarja az ember 1 krajczárra tenni legkisebb és 100 frtra a legnagyobb tételét. Megszűnnék a családtagok adója a mely annyira abszurdum és ugyancsak a kis embereket szorítja a legerősebben. A ma uralkodó egyenlőtlenségek megszűnnének és lehetetlen volna, hogy a II. oszt. keresetadó és a családtagok adója meg a házadó következtében majdnem egyforma legyen a legszegényebb emberek adója és azoké, a kiknek mégis van valamijük. Megszűnnék az általános jövedelmi pótagó kikerekítéséből származó kellemetlenség is, a melynek legnagyobb részét most ugyancsak a kis ember kiserüli meg. A progressió aztán enyhítené a kataszterrel összekötött igazságtalanságokat is.

És mindeerre nem lehetne azt mondani, hogy csak valami nagy erőlködés árán érhető el. A mai viszonyokhoz képest a legnagyobb reformot még a kataszter megtartása mellett is éppen a földbirtok adójánál lehetne elérni és hozzá minden nagyobb szabású újítás, minden radikalismus nélkül. Mert az csak nem radikális dolog, ha a mostani sokféle adókulcsot és adótételt összevonják egybe? Manapság már a progressió se olyan dolog, a mit radikálisnak lehetne mondani.

Vagy nézzük csak még egyszer azt a 35—45%-os kulcsot. Igazán oly borzasztó-e az, a milyennek látszik. Nem akarok megint arra hivatkozni, hogy ma is 38.71% a földbirtok összes terheinek általános kulcsa, de nézni akarom a valóságot. A földbirtokos ma összes tiszta jövedelmének körülbelül 6.5%-át adja oda egyenes állami adóba, vagy egész

pontosán: 6⁵²⁴ perczentet s a jövőben adna 6⁵⁰³ perczentet. De jól meg kell jegyezni két dolgot; az egyik az, hogy a 6⁶⁹₀-ot a volt határőrvidék fizetné; a másik pedig az, hogy jövőre a legkisebb adókulcs nem is 6⁵²⁴₀ volna, hanem a formális 35₀-nak megfelelően csak 5⁹⁰³ perczent és a legmagasabb is formális 45₀ mellett, csak 7⁵⁸⁸₀ volna. Hát ettől olyan rémségesen megijedni nem kell és nem lehet. A fundált jövedelem pedig nem ennyit bir meg, de ennél jóval többet; a mivel egyáltalán nem akartam szót emelni az adó emelhetése mellett.

A legerősebben perhorrescálnék minden törekvést, a mely a földbirtok terhére nagyobbítani akarná, de bocsánatot kérek, én azt a rettenetes túlterhelést, a melyről beszélni szokás, nem látom, sőt úgy látom, — s azt hiszem, ez világosan kiderül az eddig mondottakból is — hogy a földbirtokos helyzete az adófizetés szempontjából sokkal előnyösebb, mint akár az iparosé, akár a kereskedőé.

Még egy nagyon fontos dolgot kell itt kiemelni. A pénzügyminiszteri memorandum azt mondja, hogy a földadó összegét azért sem akarja korlátozni, nehogy az azon, mint egyik törzsadón is nyugvó helyhatósági és egyéb adók is korlátoztassanak. Ez olyan argumentum, a melyet ma napok: a községi adók reformjáig föltétlenül el kell fogadni. De a községi és egyéb ilyen adók szabályozatlansága nem állhatja útját annak, hogy a földadó az itt tervezett módon állapíttassék meg. Természetesen az lehet, hogy a községi, törvényhatósági adók kulcsa ezután az egész földadón nyugodjék, a mikor eddig a pótagadókra és a II. oszt. kereseti adóra nem lehetett fektetve. Nagyon könnyen el lehet intézni ezt a kérdést. Az átmeneti intézkedések között ki kell mondani, hogy a községi és törvényhatósági adók más szabályozásáig, a mennyiben azok törzsadója a földadó volna, az új földadónak csak 65 perczentje vehető a községi és törvényhatósági adók alapjául. Ily szabály mellett a községi adók rendezetlensége nem állhatná útját ennek a reformnak és másfelől érintetlenül maradna a községi adók mai rendszere is és a polgárookra se háramlanék semmiféle újabb teher a községi adók útján a földadónak ilyen szabályozásából.

Ezzel be is fejezhetem, a mit a földbirtok adójának az én nézetem szerint kívánatos reformjáról elmondani akartam.

Azt hiszem, az ilyen irányú reform megfelelne akár a practicus, akár a theoreticus igényeknek; nagy változás volna a mostani állapotokhoz képest, óriás nagy javulás és a mellett nagyon egyszerű nagyon sima. Azt hiszem, hogy propositionim előterjesztésében számoltam mindazokkal a szükségekkel, a melyeket a magyar adóreform iránt támasztani lehet. Ilyformán biztosítva lenne az állam pénzügyi érdeke, az adózók fizetési erejének respectálása, az igazságosság, az egyszerű kezelés, az új rendszerre való könnyű átmenetel.

A ki komolyan óhajtja a reformot, abban kell lennie legalább is annyi bátorságnak, a mennyi ehhez a tervhez szükséges. Mert igazán kevés kell hozzá.

Az itt javasolt új adó-rendszernek második tagja a házadó. Mostan tehát arról akarok beszélni, annak reformjáról s annak az új rendszerbe való beillesztéséről.

Előbb azonban azt kell megkeresni, milyen házak azok, a melyek után még nincs adó fizetve, a melyek adója nincs benne az új földadóban, mert kétségtelen dolog, hogy csak ezekre szólhat az új házadó.

Ilyenek mindazok a házak, a melyek gazdája nem földbirtokos, vagy a mostani adórendszer nyelvén szólva, ilyenek azok a házak, a melyek:

a) házbéradó alá esnek, a mennyiben azok tulajdonosa nem fizeti az új földadót;

b) házosztályadó alá eső házak, a mennyiben azok tulajdonosa nem fizeti az új földadót.

De ha azt mondaná az ember, hogy az új házadó csak ezekre az épületekre terjedjen ki, nagy igazságtalanságot követne el és a gazdag földbirtokosoknak olyan privilégiumot akarna adni, a melyre azok egyáltalán nem szorultak rá.

Hogy a földbirtokosoknak most házbéradó alá eső házai, a mennyiben azok valósággal bérbe vannak adva, nem tarthatnak az új földadó alá, ez természetes dolog, mert hiszen jövedelme valami teljesen különálló dolog, a mi a földdel semminemű kapcsolatban nincs. Ezeknek tehát az új házadó alá kell tartozniok, de megint nyilvánvaló, hogy nem mindig és nem mindig egész terjedelmükben.

A földbirtokos házai között distingválni kell; más az, a melyben állandóan lakik, vagy az a lakrész, a melyben állandóan lakik s a honnan a birtokát igazgatja és más az a

ház, a mely csak mulatságra, fényüzésre szolgál, vagy a mely bérbe van adva. Az a ház, vagy az a lakás, a mely az ő állandó tartózkodási helye, föltétlenül az új földadó alá esik, vagyis az után nem kellene semmi más új házadót fizetni, de adó alá kell vonni azt a házát, a mely vagy bérbe van adva, vagy neki szolgál ugyan lakásul, de csak időszakosan s nem a birtok székhelyén van.

Hogy mit kell tenni a bérbeadott házzal, illetve annak nem a birtokos által lakott részével, feltéve, hogy az ilyen ház a birtok székhelyén áll s a birtokosnak abban levő lakása a jószág vezetésének a helye, ez tiszta dolog, ezt okvetlenül adó alá kell vonni a bérösszeg szerint. De mi történjék az olyan házzal, a mely nincs bérbeadva s a mely nem székhelye a birtok vezetésének. Itt megint különbséget kell tenni a szerint, hogy a ház most házbéradó, vagy házosztályadó alá eső helyeken van-e? Ha az első eset áll, akkor nagyon egyszerű lehet az eljárás ezután is: e ház fizet ezentúl is házbéradót, ha ugyan a házadónak ez a formája fenttartható. Ki kell keresni a ház évi haszonértékét épugy, mint a hogy ez most történik s ezzel az ügy el van intézve. De mi történjék akkor, ha a ház oly helyen van, a mely most házosztályadó alá esik?

Ez a kérdés egyuttal annak is kérdése, hogy fentartás-e jövőre is a ház-osztályadó, vagy sem? S a felelet erre a kérdésre az, hogy a ház-osztályadót fentartani nem lehet és nem kell. Az új adórendszernek csak egy házadót lehet ismerni, azt, a mely összeesik a mostani házbéradóval.

Mert a tervezett új földadó megalkotása után mi maradna meg, hogy ház-osztályadó alá vonassék? Megmaradnának a zsellérek házai, a kik nem fizetnek III. vagy IV. osztályú keresetadót, a leggyakrabban kibujnak az I. osztályú keresetadó alól is és csak ház-osztályadót, meg ezzel kapcsolatban II. oszt. keresetadót fizetnek. Megmaradnának az iparosok, kereskedők, tisztviselők házai, a mennyiben nem esnek most házbéradó alá. És megmaradnak a földbirtokosok házai, a mennyiben nem a birtok székhelyén vannak, nincsenek bérbeadva és nem is oly helyen vannak, a mely most házbéradót fizet. Az tehát a kérdés, hogy ezeknek a házaknak megadóztatása végett kell-e, érdemes-e a házadó két formáját fentartani? A felelet az, hogy nem kell, nem érdemes. Ime az okai.

A ház-osztályadó összege 1890-ben 3,298.443 frt. volt, a miből azonban mentességek czímén le kell ütni 180.303 forintot, úgy, hogy a tényleges összeg 3,118.140 frt. Ebből pedig 3,000.000 frt. összeolvasztatnék az én propositióm szerint az új földadóval, úgy, hogy csak 118.140 frt. maradna belőle fedezetlenül. S kik fizetik most ezt az összeget? Két-ségkívül túlnyomó részében a legszegényebb emberek, a kiknek egyebük sincs, csak a legrongyosabb kunyhójuk. Másik részét fizetik iparosok, kereskedők, hivatalnokok. Tudom, hogy az itt szóba kerülő összeg nagyobb 118.140 frtnál, mert hisz a ház-osztályadóhoz került még annak 40%-os általános jövedelmi pótagója, a mi 47.256 frt., annak révén jár még II. oszt. keresetadó, a minek az összegét körülbelül 250.000 frtra lehet tenni, úgy, hogy itt valósággal 415.396 frt. sorsáról kellene gondoskodni. Ennyitől esnék el az állam, ha a mai ház-osztályadó nyomtalanul eltűnnék.

Ezzel a ténynyel szemben mindenekelőtt hivatkozom arra, hogy a tervezett új földadó 550.000 frt. pluszt hozna, úgy, hogy a két adónak együttes eredménye — ha a házbéradó összege biztosíthatnák — még mindig 135.000 forinttal többet tenne ki, mint a mennyit most kitesz. Az állami pénzügyek szempontjából tehát eunek az összegnek az elvesztése egy cseppel se volna aggályos. Más kérdés, hogy egyéb szempontokból ez összegekről le kell és le lehet-e mondani.

Egyik részéről feltétlenül igen, másik részéről feltétlenül nem.

Le kell mondani arról a részéről a 415.000 forintnak, a melyet most a legszegényebb emberek fizetnek s a melyet körülbelül 285.000 frtra lehet tenni. (75.000 frt. ház-osztályadó, azután 30.000 frt. általános jövedelmi pótagó és 180.000 forint II. oszt. keresetadó.) Oly földhöz ragadt szegények ezek az emberek, hogy az állam valóságos bünt követ el velük szemben. a midőn megadóztatja őket házuk után. Ezt a 285.000 frtot az ő adómentes létminimumjának lehet tekinteni és mint olyant kell azt nekik elengedni. Ugyis tudvalevő dolog, hogy most ezt a 285.000 frtot mily rettentően igazságtalan elvek szerint szedik. Nem tekintem ezzel kimerítettnek a nekik, most az I. oszt. keresetadó alá tartozóknak adandó létminimum-adómentességet, de majd számításba lehet venni ezt is annak megállapításánál.

Maradna még 130.000 frt., mint a kisiparosoknak, kiskereskedőknek és nagybirtokosoknak a része. Erről nem kell lemondani, ezt házbéradó formájában kell behajtani. Mivelhogy azonban egyfelől a kisiparost és kiskereskedőt nem lehet rosszabb helyzetbe juttatni, mint a milyenben a kis földész van s mivel másrésről talán bajos is volna a két categoria között a házadó céljaira a határvonalat meghúzni, azért ezeknek a házaknak adózási kötelességét úgy lehetne megszabni, hogy ez csak akkor következik be, ha a tulajdonos jövedelme bizonyos határt túllép, ha az új jövedelmi adóban megszabott adóminimumot meghaladja. Ilyen meghatározás mellett fölösleges volna aztán a háztulajdonosoknak foglalkozás szerint való megjelölése és teljesen fölösleges volna a házosztályadó fentartása.

Az új házadót fizetné tehát:

1. minden bérbeadott ház, belefoglalva a tulajdonos által lakott lakrészeket is, ha a tulajdonos nem fizet földadót, vagy fizet ugyan földadót, de a ház nem a birtok székhelyén van:

2. minden a tulajdonos által lakott ház, ha

a) a tulajdonos földadót fizet és a ház nem a jószág székhelyén van;

b) a tulajdonosnak jövedelmi adó alá eső jövedelme pl. 300 frtot meghalad.

Azt hiszem, ez elég egyszerű és mégis elég minutiósus meghatározás, a melynek administrálása egy csöpp nehézséggel se járna. Azt, hogy melyik ház van bérbeadva, meg kell tudni most is, azt pedig szintén nagyon könnyű volna meghatározni, hogy melyik háznak a tulajdonosa fizet és hol fizet föld-, vagy fizet jövedelemadót. Attól tehát egy csöppet se kellene tartani, hogy ez a meghatározás valami complicált, vagy hogy annak keresztülvitele valami nehézséggel jár.

Ellenben roppant nagy előny volna már az adminisztráció szempontjából is a ház-osztályadó megszüntetése, a mikor nem kellene a helységeket osztályozni, hogy azokban a két házadó fizetessék-e, vagy csak a házbéradó; nem kellene a házakat így osztályozni; nem kellene örökösen azzal bajlódni, hogy mi az a lakosztály; nem volna gond arra, hogy mi az a gazdasági épület vagy cselédlak, hogy valamely különálló ház melyik községhez tartozónak tekintessék a házadó szempontjából. Megszünnék mind az a kellemetlenség, a melyet a ház-osztályadó az administrationnak most okoz.

S a mi ennél aránytalanul fontosabb, megszűnnék a ház-osztályadó és házbéradónak egymáshoz való aránytalanságából származó igazságtalanság. A helységek a ház-osztályadó céljaira most három csoportba vannak osztva, de ha igazi arányosságot akarna az ember csak megközelíteni és elérni, akkor legalább tíz csoportot kellene megállapítani s a tíz csoportra külön-külön megállapítani osztályok szerint a ház-osztályadót, hogy a házak hasznértéke legalább némileg parifikáltassék és az adó ezzel a hasznértékkel legalább némi kapcsolatban legyen. Már pedig világos, hogy ez lehetetlen s így lehetetlen a helyes ház-osztályadó is. S hát még a két házadó-fajta között levő aránytalanságok, azokról lehetne csak igazán sokat írni s a melyeket csak enyhíteni is egyedül úgy lehetne, ha emeltetnék a ház-osztályadót, ha tehát megint csak súlyosbítottának a szegény ember terhei.

Mindezek az igazságtalanságok egy csapásra eltűnnének, mert megszűnnék majd a ház-osztályadó. Igaz, hogy annak mostani összege befoglaltatnék ez új földadóban, de ezentúl a tehetősebbek viselnék annak terhét, mert a kivetés alapja nem a ház volna, hanem a birtok nagysága s kataszteri tiszta hozadéka. A nagybirtokok meg se éreznék, hogy ők most nagyobb részt viselnek a földbirtokra eső 3 millióból, míg a szegény emberre nézve ez a könnyítés jelentékeny dolog volna. A legszegényebb embert, a kiknek egyebük sincs csak házuk, megszabadulnának a házadótól, míg azok terhei, a kik eddig ház-osztályadót fizettek s ezentúl a házbéradó mintájára kiszabott új házadót fizetnék, nem emelkedhetnének tetemesebben, mert az új házadóba belefoglalandó jövedelmi pótagóssága összege természetesen csak 30% volna, a mennyi most a házbéradó után, míg most az ő pótagósságuk 40%. Ezek különben is kevesen vannak, a mint láttuk s ez új adót csak akkor fizetnék, ha jövedelmük nem minimális, hanem a létminimumot meghaladja.

Az összeg, a melyet az új házadónak biztosítani kellene, a következő részekből állana:

I. a mostani házbéradóból, a melynek összege 7,313.669 forint;

II. az ez után járó 30% általános jövedelmi pótagósság 2,194.100 frt. és a kikerekítésekből származó 38.595 frt., vagyis összesen 2,232.695 frt.;

III. A II. osztályú kereseti adónak a házbéradóra eső részéből, a mely mintegy 200.000 frt. lehet, figyelembe véve a házbéradó alá eső házak számát.

Összesen tehát 9,746.364 frtot, vagy kerek összegben 9·7 millió frtot kell az új házadónak hoznia. A házak nyers jövedelme alapján a házbéradó-kulcsa az 1883: XLVI. t.-cz. 6. §-a szerint, Budapesten — az ó-budai rész kivételével — $18\frac{3}{10}\%$; Ó-Budán, valamint az oly helységeken, a hol a tényleg bérbeadott lakrészek száma legalább fele a létező lakrészek összes számának, $16\frac{0}{10}\%$; másutt $12\frac{3}{10}\%$. Ehhez járul 30% általános jövedelmi pótdadó, úgy, hogy a kettő kulcsa együttvéve $23\frac{3}{10}$ — $20\frac{3}{10}$ — $16\frac{0}{10}\%$. Azt tudom érteni, hogy épület-fenntartási költség és értéktörlesztés fejében az egyes helyeken különböző összegek vonassanak le az adó kiszámítása előtt a nyers hozadékból, de az nem egészen világos előttem, hogy az így kiszámított hozadék tiszta adókulcsa miért legyen helységek szerint különböző. Különböző ugyan a házak haszonértéke, de ez a különbözőség kifejezésre jut már a bérösszegben, tehát az adó alapjában s így nem kell annak érvényesülését még az adókulcsokkal is elősegíteni.

Az új házadónak is több kulccsal kell birnia, de azoknak nem a helységek szerint kell változniok, hanem a házból származó tiszta jövedelem nagysága szerint. Az új házadóban is meg kell valósítani a progressiót, a melynek az általános okokon kívül itt is meg van a külön jogosultsága. Épület-fenntartás és értéktörlesztés czímén a nyers hozadékból egyforma arányösszeget kell levonni, bármily nagy is a ház; már pedig tudvalevő dolog, hogy a nagy ház tulajdonosa olcsóbban gondoskodhatik az épület fentartásáról, mint a kis ház gazdája s így a fentartási költségek amannál kisebbek, ennél nagyobbak, úgy, hogy a tényleges tiszta jövedelem a nagy háznál aránylag nagyobb, mint a kicsinél. Ha tehát mindkettő nyers hozadékából 20% -ot kell levonni, hogy az adóalapot megkapjuk és az adókulcs egyforma, akkor a valóság az, hogy a kis ház gazdája tényleg nagyobb kulcs szerint fizeti az adót, mint a nagyé. Ez az a külön szempont, a mely a házadónál a progressiót megköveteli.

A házbér összege a pénzügyminiszter statisztikája szerint Magyarországon 1891-ben 62,219.850 frt. volt, a melyből épület-fenntartási költség és értéktörlesztés czímén 14,932.948 frtot

kell levonni, úgy, hogy a házbéradó alapja 47,286.902 frt. Hogy a tiszta házbérjövedelemből az ideiglenes adómentességek címén mennyit kell levonni, azt nem tudjuk, de tudjuk azt, hogy a 9,464.617 frt. házbéradóból e címen 2,150.948 forint esik el, úgy, hogy a házbéradó az, a mit már említettem. Az előírt házbéradó után 2,829.385 frt. pótagó járna, úgy, hogy a házbéradó s a pótagó együttvéve a tiszta házbérjövedelem 26 percentjének felel meg. Ez a 26 percent lehetne jövőben az új házbér átlagos kulcsa s a legalacsonyabb percent például 24, a legmagasabb pedig 30 lehetne. Hogy a progressió scáláját itt nem proponálok oly nagynak, mint a földadónál, annak természetes magyarázata az, hogy a házból eredő jövedelmek nagysága nem lehet oly változatos, mint a földből származóé, mivelhogy annak meg vannak a természetes határai. A progressió berendezéséről itt se lehet szólni, mert az ahhoz szükséges adatok itt is hiányzanak. Az adókulcsok helyes megszabásával kellene ügyelni arra is, hogy biztosíttassék a II. oszt. keresetadónak a házbéradóval kapcsolatban elért összege, a mely nem olyan nagy, hogy azzal mint külön tényezővel foglalkoznom kellett volna. Még csak azt említem meg, hogy a volt határörvidék ismeretes privilégiumát természetesen itt is meg kell szüntetni. Akkor — 26⁰/₀ átlagos kulcs mellett — már a házbéradónál 70.521 frt. jogos bevételi plushoz jutna az állam s a pótagónál további 21.156 forinthez, úgy, hogy a házbér e címen 91.677 frttal hozhatna többet, mint a mennyit most hoz.

A földadónál a különböző adókulcsok és tételek összesítése hozza meg az arányosságot, itt a ház-osztályadó megszüntetése s mindkettőbe a progressióval lehet belevinni az igazságosságot.

Se a földadónál, se itt nem szólottam a legkisebb részletekről — így például a kamatterhek bevonásáról sem, a mit itt is és ott is föntartandónak gondolok — mert a részletek megvilágítása és a rendszerrel összefüggésbe hozása nem az én feladatomban, hanem azé, a ki az új adótörvényeket szerkeszteni fogja. Az én feladatomban csak az lehet, hogy a nagy elveket jelöljem ki s azokról a tényekről szóljak, a melyeknek elhatározó befolyásuk van az egész reform arculatára.

DR. KOHN DÁVID.

A FŐVÁROSI SZEGÉNY NÉPOSZTÁLYOK LAKÁSAI.

ADALÉK A NAGYVÁROSI HÁZTARTÁSOK ÖSSZETÉTELÉNEK ISMERETÉHEZ.

A mióta a statisztika a társadalmi tudományok között foglalt helyet, azóta egyik főtörekvése közvetlen felvételek alapján bepillantást nyerni a társadalom életviszonyainak alakulásába. Csakis azóta — mindössze tehát alig néhány évtized óta — tekinti egyik feladatául a népesség összetételének vizsgálatát, azaz kutatását annak, minő és honnan eredt elmekből alakult az együvé tömörült városi népesség a maga egészében, és mily életviszonyok közt élnek, miként keverődnek a különféle elemek a családon, a háztartáson belül. Mindkét kérdés egyaránt fontos úgy társadalmi, mint közgazdasági tekintetben. Ez alkalommal csak az utóbbival szándékozunk foglalkozni, de a rendelkezésünkre álló térre való tekintettel ezt a kérdést sem vizsgálhatjuk egész terjedelmében, hanem csak ama komor fejezetét vesszük szemügyre, mely arról szól, hogy ezen viszonyok miként alakulnak a nagyvárosok szegény néposztályainak körében. Bátran címezhetjük volna ezért értekezésünket »A nyomor statisztikájának« is, mert valóban a nyomor, az inség elszomorító képe lesz az, a mit tisztelt olvasóink előtt feltárni fogunk. »A fővárosi szegény néposztályok lakásai«-nak címeztük mégis, mert a dolog természetéből folyólag kutatásaink alapjául nem a szegény néposztályok, hanem ezeknek lakásai szolgálnak. Még eddig nem eszközöltetett oly statisztikai felvétel, mely a lakosságot vagyoni állapota iránt közvetlenül megkérdezte volna; erre csakis másodlagos ismérvekből vonhatni következtetést és ezek közt a *lakás* egyike a legjellemzőbbeknek. Mert ha valamiben, úgy a lakásban tükröződik vissza szembetűnően a népesség vagyoni állapota, rendszerint oly élesen, hogy azt eltitkolni vagy szépíteni nem lehet.

Alábbi vizsgálataink alapjául szolgálnak az 1891. évi népszámlálásnak Budapestre vonatkozó eredményei közül azok, melyeket a szegény néposztályok lakásai nyújtottak. A szegény-

ség ismérveitől szolgálhatnak a pinczelakások, a konyha nélküli lakások, a csak egy szobából álló lakások, a túlnépes lakások, a cseléd nélküli háztartások, a sok albérlőt vagy ágyrajárót magukban foglaló lakások stb. Én a szegénység ismérveitől elfogadtam a *lakások túlnépességét*, a mennyiben az statisztikailag kimutatható. Ebből önként következik, hogy megfigyeléseim nem vonatkoznak a főváros *összes* szegény néprétegeire, mert világos, hogy nem minden szegény embernek kell túlnépes lakásban élnie; de kétségtelen, hogy az egész néptömeg, melyről itt szólni fogunk, szegénynek tekinthető, mert joggal feltehető, hogy csakis a szegénység kényszeríti az embereket arra, hogy túlszűfolva lakjanak s hogy abban az arányban válik a lakás kényelmesebbé, azaz csökken a zsúfoltság, a mint a jólét emelkedik. Az 1891. évi népszámlálás alkalmával túlnépesnek tekintett minden oly lakás, melyben egy lakható részre (szoba, konyha, kamara vagy vakszoba) négynél több egyén jutott. Ezen lakások felvételére különös gond fordított, a mennyiben minden ily lakás után külön *bárcza* töltetett ki, mely a lakás fekvése és alkotó részei mellett a benlakók nemét, korát, egymáshoz való viszonyát és foglalkozását tüntette fel. Ezen bárcza a következő volt:

1891-diki főv. népszámlálás.

Túlnépes lakás jegye.

(1 lakhelyiségre több mint 4 lakó).

kerület

utca

házsám.

	Kor:	Mi czímen laknak:
Lakház vagy mi?	— 5	Család, rokon ..... férfi ..... nő
Ila nem szoba, mi más?	— 10	Cseléd ..... » ..... »
Szoba ..... előszoba ..... , konyha ..... , összesen	— 20	Iparossegéd . . . . . » ..... »
Lakás fekvése	— 60	Albérlő ..... » ..... »
Rendes lakó, férfi ..... nő ..... ; együtt	60 f.	Ágyrajáró . . . . . » ..... »
		Egyéb ..... » ..... »

Foglalkozás .....

Csak egy szobából álló lakásnál: Hány idegen 15 éven felüli férfi ..... , nő .....

Ezen bárczák alapján történt a túlnépes lakások feldolgozása s a vonatkozó eredmények a népszámlálási mű I. kötetében¹⁾ közöltettek. Az ezen bárczákból foglalt becses anyagot most több szempont szerint új és tüzetesebb feldolgozás alá véve, ezen újbóli feldolgozás eredményeit, melyek a háztartások összetételét egészen új világításban mutatják be, van szerencsénk a következőkben előterjeszteni. A feldolgozás főszempontjai voltak a háztartások összetétele, illetve az egy háztartásban élőknek egymáshoz való viszonya, a lakás nagyságának és alkató részeinek erre való befolyása, az egy háztartásban élő kétnembeliek keverődése különösen a csak egy helyiségből álló lakásokban és végül a túlnépes lakások abnormitásai és szélsőségei. Vizsgálatunk anyaga 6.599 lakásra terjed ki, melyekben összesen 59.723 lakó találtatott.²⁾

I.

Az első szempont, mint említém, a háztartások összetétele, azaz azon viszony, mely a háztartás feje és a vele együtt élő személyek között fennáll. Ezen kérdés fontosságát nem kell bizonyítani. Ha a statisztika, mai fejlettsége mellett, már általában elengedhetetlennek tartja, hogy a háztartások szerkezetébe bepillantson, úgy ezen szükség nagyvárosokban, a hol a legkülönbözőbb társadalmi és gazdasági okok befolyása érvényesül, annál határozottabban lép fel. Kézzel fogható, hogy a háztartásnak legtisztább és úgy társadalmi, mint erkölcsi és egészségügyi tekintetben legkívánatosabb formája az volna, mely — a háztartáshoz okvetlenül szükséges cselédségen kívül — idegen elemeket nem foglal magában. A háztartás ezen alakját azon néprétegek közt találhatni meg, melyeknek életviszonyaik megengedik, hogy otthonukat kizárólag maguknak őrizték meg. Minél kisebb a jólét, annál nagyobb annak a szüksége, hogy a házbér terne befogadott idegen elemeknek hozzájárulása által megkönnyíttessék.

¹⁾ *Kőrösi József és Thirring Gusztáv*: Budapest főváros 1891-ben. A népleírás és népszámlálás eredményei. I. kötet 77—94. lap.

²⁾ A népszámlálási munka szerint mindössze 7.178 túlnépes lakás iratott össze 64.106 lakóval. Jelen vizsgálatunk eredményei azért maradnak ezen szám mögött, mivel a sokféle tüzetes combináció következtében a bárczák egy részét (579-et), melynek kitöltése hézagossá volt, figyelmen kívül kellett hagynunk.

A mennyiben ez a lakás egy önálló részének átengedése — *albérletbe* adása — által történik, ez oly körülmény, melyet a legtöbb esetben kifogásolni alig lehet, sőt a mely a legvagyonosabb osztályokban is igen gyakran fordul elő; annál aggasztóbb, ha az idegen elemek — akár *iparos tanoncok* minőségében, kik egészen a családban élnek, akár *ágyrajárok* minőségben kik csak éjjeli fekhelyt találnak a lakásban — egészen a családba vegyülnek a nélkül, hogy részükre a lakásnak egy elkülönített része volna átengedhető. A túlnépességnek legtöbbszöyre ebből eredő közegészségügyi bajai mellett még a kétnembeli felnőtt egyének együttéléséből eredő erkölcsi hátrányok is súlyosan nyomnak a latban.

Ha ez általában véve áll, úgy fokozott mértékben alkalmazható a túlnépes, azaz a szegényes lakásokra, a hol a lakosság rendszerint nem áll oly értelmi és erkölcsi magaslaton, mely az ezen életviszonyokból folyó ártalmaktól megóvhatná. Sajnos tapasztalat, hogy a háztartások összetétele annál kedvezőtlenebb, minél szegényebb a lakosság s hogy a lakások annál inkább vannak idegen elemekkel keverve, minél kevésbbé alkalmasok ilyenek befogadására. Ez a tapasztalati tény a túlnépes lakások statisztikájában új bizonyítékot nyer. E lakásokat ugyanis a családtagok' és cselédek csekély aránya s ezzel szemben az idegen elemek nagyobb hányada jellemzi.

A népszámlálási felvétel a háztartások összetételében megkülönböztette a családhoz tartozó egyénektől (és a velök egy rovatba foglalt — mert tőlük nehezen elkülöníthető — rokonoktól) a cselédeket, a keresetüknél fogva a családban lakó iparossegédeket, az albérlőket, az ágyrajárokat és az egyéb czímen (mint házi tanító, vendég, kosztos stb.) benlakó egyéneket. Ezen megkülönböztetés szerint találtatott a tárgyalásunk alapjául szolgáló 6.599 lakásban:

	férfi	nő	együtt
családtag	15.808	16.225	32.033
cseléd	733	988	1.721
iparossegéd	2.124	74	2.198
albérelő	6.520	5.843	12.363
ágyrajáró	6.229	3.557	9.786
egyéb	1.121	501	1.622
összesen	32.535	27.188	59.723

Az egyes kategoriák százalékos eloszlása tehát, szembeállítva a nem túlnépesen élő, azaz jobbmódú családok lakásaival, a következő:

	túlnépes	nem túlnépes lakásokban
családtag	53·6	74·4
cseléd	2·9	9·7
iparossegéd	3·7	2·6
albérlő	20·7	6·0
ágyrajáró	16·4	5·1
egyéb	2·7	2·2

Ezen adatokból máris kitűnik, hogy a túlnépes lakások háztartásainak összetétele a jobb módú lakosságéitól lényegesen eltér; a családtagok száma jó harmadrésszel kisebb s átlag a lakosságnak alig több mint fele tartozik magához a családhoz, míg annak másik felét idegen elemek alkotják, melyek befogadását a kölcsönös nyomor — a lakásadóé és az albérlőé — parancsolja. Így albérlők és ágyrajárók ezen szegényes lakásokban több mint háromszor oly gyakoriak mint a jómódúakban és az iparossegédek tartásának — ma különben már mindinkább ritkuló — szokása is erősebben divik itt, mint a vagyonosabb lakosság körében. A cselédtartás fényűzését ellenben ezen lakásokban csak kevesen engedhetik meg maguknak: 5.600 lakásban csak 1.721 cseléd találtatott, de ha tekintetbe vesszük, hogy ezeknek legnagyobb része is mezőgazdasági cseléd (béres, kocsis stb.), ki a gazdánál csoportosan is szokott együtt lakni, úgy elképzelhetjük, hogy olyan család, mely személyes szolgálatára tart cselédet, csak igen kevés lehet.

Az egyes városrészekben ezen arány nagy mértékben módosul. A jobbparton (Budán) oly állapotok uralkodnak, melyek a normális viszonyokhoz közelednek; annál rosszabb a helyzet a pesti oldalon. Összefoglalva egyfelől a családtagokat és a cselédséget, — mint a normális háztartás volta-képeni alkotó részeit, — másfelől az összes egyéb lakókat — mint a családhoz nem tartozó idegen elemeket — azt találjuk, hogy a jobbparton az idegen lakótársak aránya 30⁰o, a balparton ellenben közel 46⁰o-ra rúg.

Ezen viszonyok áttekinthető szemléltetésére e helyen a kerületeket azon arány nagysága szerint soroljuk fel, melyet a családtagok és cselédek a túlnépes lakásokban képviselnek:

	családtag és cseléd	idegen lakótárs
I. kerület	72'4	27'6
III. »	72'0	28'0
II. »	63'8	36'2
IV. »	62'5	37'5
VI. »	57'7	42'3
VII. »	57'0	43'0
VIII. »	53'7	46'3
IX. »	49'9	50'1
V. »	48'9	51'1
X. »	48'2	51'8

A nemek elosztását illetőleg feltűnő a *finem jelentékeny túlsúlya*: a túlnépes lakásokban ugyanis száz lakos közt 54'5 férfi és csak 45'3 nő van, ellenben a többi lakásokban 46'7 férfira 53'3 nő jut. Ennek oka a finemnek az iparossegédek és ágyrajárók körében való nagy túlsúlyában keresendő, kik közt ugyanis 8000 férfi és csak 4000 nő található.

Ezen adatok már egymagukban is igen érdekes bepillantást engednek a háztartások összetételébe. Ámde a kérdés valódi jelentőségét csak akkor ismerjük fel, ha a háztartás elemeinek *egymáshoz való viszonyát* vizsgálhatjuk. A lényeges ugyan nem az egyes népelemek abszolút száma, hanem azoknak egymással való vegyülése, vagyis kimutatása annak, hány esetben és mily mértékig kénytelenek *az egyes családok* háztartásukba — a könnyebb megélhetés kedvéért — idegen elemeket felvenni. Ezen szempontból tekintve tiszta vagy *homogén háztartások* azok, melyekben csak családtagok vagy legfeljebb még cselédek is laknak, míg minden más háztartás két vagy többféle elemből állván, *heterogénnek* nevezhető. A homogén háztartások közt ismét megkülönböztethetünk csak családtagokból álló és családtagok híján csak más — de maguk közt homogén elemekből (p. o. csak cselédekből, csak albérlőkből stb.) — álló háztartásokat¹⁾; a heterogén háztartásokban lehetnek olyanok, melyek a családtagokon kívül még egy vagy több idegen elemből állanak, végül olyanok,

¹⁾ Csak cselédekből álló háztartások vannak p. o. gazláknál, a hol ennek (mezőgazdasági) cselédsége lakik együtt; csak albérlőkből vagy ágyrajárókból áll a háztartás, ha a főbérlő maga nem lakik velök. Ez esetben homogén, de még sem együvé tartozó (nem egy családot alkotó) elemekből áll a háztartás.

melyekben családtagok nincsenek, de több elem keverődik. E megkülönböztetés a következő csoportosításra vezet:

		háztartás	lélekszám
a) homogén	csak családtagokból álló háztartások	1.412	9.762
	homogén elemekből (de nem családtagokból) álló háztartások	213	2.344
b) heterogén	kétféle elemből (családtagból és valamely idegen elemből álló) háztart.	3.263	29.119
	többféle elemből álló háztartások .	1.669	18.044
	idegen elemek keverődése (családtagok nélkül)	42	454

Mint hogy azonban a cselédséget a háztartás nélkülözhetetlen kellékének kell tekintenünk, homogénnek tekintjük azon háztartásokat is, melyekben családtag és cseléd él együtt. Ennek szemmeltartásával és a családtagok létezésének vagy hiányának felosztási alapul vételével következőképen oszlnak meg a háztartások:

	háztartás	lélekszám
1. Családi háztartások:		
a) homogén háztartások	1.681	12.090
b) kevert (heterogén) háztartások .	4.668	44.835
2. Agglomerált háztartások: ¹⁾		
a) homogén elemekből álló . . .	213	2.344
b) heterogén » » . . .	42	454

Ebből kitűnik, hogy a háztartásoknak csak negyedrésze (1.681=25[·]0/0) tekinthető tisztának s ezekben a lakosságnak egy ötödrésze (12.090 lélek=20[·]2/0) él, míg a fenmaradó háromnegyed, illetve négyötödrész csupa kevert háztartásból áll. Ime tehát a lakosságnak csakis egyötöde van oly anyagi helyzetben, hogy otthonát egyedül magának s családjának tarthassa fenn. Ellenben négyötödrésze csak úgy képes existálni, ha lakását idegen elemekkel osztja meg, melyek a házbér elviselhetetlen magasságához gyakran nem jelentéktelen összeggel járulnak hozzá.

A nagyvárosi lakviszonyok legtöbb baja erre vezethető vissza: alig tételezhető fel, hogy e szegény emberben ne volna meg a kívánság, hogy jobb, kedvesebb otthont teremtsen magának, a melyet ne legyen kénytelen másokkal — hozzá idegenekkel — megosztani. Legtöbbnyire csakis a nyomor

¹⁾ Így nevezzük azokat, melyeknek tagjai nem képeznek egy családot, hanem csak a hasonló foglalkozás (p. cselédek, iparossegédek stb.) következtében laknak együtt.

parancsoló szava bírja őt is rá, hogy amúgy is szerény lakását másokkal is ossza meg. Keresetéből nem bírja a túl magas lakbért fedezni, ezért keres albérlőt, ágyrajárót, hogy legalább részben segítse őt a létérti küzdelemben. A szűk lakásnak idegenekkel való megosztása idézi elő a túlnépességnek közegészségügyi tekintetben veszélyes állapotát, mely ellen a hatóság rendőri szigorral, lakások kiürítésével, lakók kiköltöztetésével igyekszik küzdeni. Hiába itt minden szigor: a szegény embert kitehetjük az utcára, de ezzel még nem nyertünk semmit. Teremtsünk először egészséges és olcsó lakásokat: akkor a lakáskérdés egy csapásra meg lesz oldva. Helyesen jegyezte meg egy német író: »Die Wohnfrage kann auch eine Lohnfrage sein.« A kinek módjában áll, maga is fog jobb, kényelmesebb, egészségesebb lakás után nézni: a koldust nem lehet kényszeríteni, hogy palotában lakjék.

Az idegen elemekkel kevert háztartásokat közelebből tekintve, úgy találjuk, hogy a családok leginkább albérlőkkel és ágyrajárókkal vannak vegyítve. 1.489 háztartást találunk, melyben családtag albérlővel, 1.282-őt melyben családtag ágyrajáróval él együtt; a lakók száma azokban 13.927 ezekben 11.100 lélek. Elenyésző csekély az iparossegédekkel és egyéb idegenekkel kevert lakások száma, viszont jelentékeny számmal vannak oly lakások, melyekben a családba *többféle* idegen elem vegyül. És minél szegényesebb a lakás, — sajnos — annál több az idegen lakó. Ezt látjuk abból, hogy míg többféle idegen elemmel kevert olyan háztartás, melyben cseléd is van, csak 490 találtatott 5.491 lakóval, addig a cselédnélküli, tehát okvetlenül még szegényebb néprétegektől lakott ugyanily összetételű háztartások száma 1.179, nem kevesebb mint 12.553 lakóval. Az inség egyesíti a nélkülözőket: talán, hogy az együttes vívódás könnyebb a magános küzdelemnél. . .

Ide vonatkozó adataink a következők:

	háztartás	lélekszám
családtag és iparossegéd	148	1.200
családtag és albérlő	1.489	13.927
családtag és ágyrajáró	1.282	11.100
családtag és egyéb	75	564
családtag és több idegen elem, cseléddel	490	5.491
családtag és több idegen elem, cseléd nélkül . .	1.179	12.553

II.

Átterhetünk immár arra a kérdésre, hogy *minők* a szegény néposztályok lakásai, milyen és hány alkotó részből állanak? A válasz erre igen könnyű, hiszen a tapasztalatból tudjuk, hogy ezen néprétegek lakásai többnyire csak szobából és konyhából állanak s csak kivételesek azon esetek, midőn a lakás több helyiségből áll. Jóval gyakoribb az eset, hogy ezen szegényes lakások konyhával sem rendelkeznek. A statisztika a konyhák hiányát alsóbbrendű életmód és határozott szegénység jeléül tekinti és így a konyhanélküli lakások számából a népesség vagyoni állapotára von következtetést. Abban az esetben azonban, a mint a szagtalan tűzhelyeknek szobákban való felállítása (a mint az Páris és London munkáslakásaiban dívik) gyakoribbá válik, ezen kritérium jelentősége folyton gyengülni fog.

Hogy e tekintetben milyenek a viszonyok a túlnépes lakásokban, kitűnik az alábbi felsorolásból. Az észlelt 6.599 lakás közt volt:

	lakás	benne lakott
1 szobából ¹⁾ álló (konyha nélkül)	2.817	18.935
2 » » » »	68	795
több » » » »	10	234
1 szobából álló (konyhával)	3.242	34.009
2 » » »	267	3.946
több » » »	34	825
csak konyhából álló lakás	161	979

E szerint a lakásoknak több mint kétötöde (43⁹/₁₀) nélküli a háztartás legfontosabb kellékét, a konyhát és közel fele (45¹/₁₀) csak egyetlenegy helyiségből áll; ámde még ez az egy helyiség sem mindig szoba: 161 esetben csak konyha képezte az egész lakást, 18 esetben pinczehelyiség és 194 esetben más — szobának nem minősíthető — helyiség, mint istálló, pajta, raktár, földalatti üreg stb. Leggyakoribbak tehát, mint láttuk, a csak *egy* helyiségből és az *egy* helyiségből és konyhából álló lakások, mindkét kategória kerek számmal háromezer; két szobás lakást már csak 68-at, több szobásat csak tizet találunk és konyhával ellátott is csak 267, illetve

¹⁾ Szoba alatt itt általában helyiség értendő.

34 ilyen akad a túlnépes lakások között. Aránylag nagyon csekély e szerint azon szegény családok száma, melyek *egy* szobánál többet nevezhetnek magukénak, de mint látni fogjuk, e családok sem tekintik a több szobát luxusnak vagy kényelmi eszköznek, hanem azt is telerakják lakókkal a zsúfoltságig. És mit szóljunk még azon húszezer szegény lakóról, ki még konyhával sem rendelkezik? Nem a fővárosi népesség legeslegszegényebbjének kell-e lennie, a ki ily sa-nyarú viszonyok közt kénytelen tengődni?

Itt is azonban nem annyira a lakás minőségére, mint inkább a különféle népelemek keverődésére fektetjük a súlyt. Ezen szempont is igazolja fentebbi állításunkat; adatainkból ugyanis kiderül, hogy a homogén elemekből álló családok aránylag leggyakoribbak a csak *egy* helyiségből álló, tehát legkisebb lakásokban, míg a lakások nagyobbodásával az idegen elemek befogadásának lehetősége fokozódván, a tiszta háztartások a keverték mellett mindinkább háttérbe szorulnak. Homogén elemekből áll az egyszobás lakásokban a háztartásoknak jó harmada, a kétszobásokban már csak hatoda, a többszobásokban alig $\frac{1}{16}$ része. A kétféle elemekből álló háztartások az egy- és kéthelyiségű lakásoknak egyaránt felét teszik, a nagyobb lakásoknál egyharmadra sem rúgnak. Ellenkezőleg a többféle elemekből összetett háztartások aránya a legkisebb lakásoktól felfelé $12\frac{0}{100}$ -ról 63-ig emelkedik. Ezek után már semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy ha a szegény néprétegek nagyobb lakást bérelnek, ez nem a nagyobb kényelem kedvéért, hanem csakis azért történik, mivel a nagyobb lakás — mely több egyént fogad be — a kicsinyeknél *aránylag* olcsóbb s így a megélhetés terhe némileg könnyebbedik.

Fentebbiek igazolására szolgálnak a következő adatok:

az egy helyiségből álló
lakások között van

homogén elemektől lakott	1.088 lakás,	6.679 lakóval,
kétféle elemektől lakott	1.493	» 10.016 »
többféle elemektől lakott (cseléddel)	100	» 699 »
többféle elemektől lakott (csel. nélk.) . . .	266	» 2.248 »
idegen elemek keveredéséből	31	» 272 »

	a két helyiségből álló lakások között van		a több helyiségből álló lakások között van	
homogén elemektől lakott	517 lakás,	4.941 lakóval,	20 lakás,	486 lakóval,
kétféle elemektől lakott	1.679 »	17.792 »	91 »	1.311 »
többféle elemektől lakott (cseléddel) .	286 »	3.024 »	104 »	1.768 »
többféle elemektől lakott (csel. nélk.)	820 »	8.909 »	93 »	1.396 »
idegen elemek keveredéséből . .	8 »	138 »	3 »	44 »
vagyis száz-száz				

	egy helyiségből álló lakás	két helyiségből álló lakás	több helyiségből álló lakás
homogén elemektől lakott .	36·5	15·6	6·4
kétféle » » .	50·1	50·7	29·3
többféle » » .	12·3	33·4	63·3

Teljesen megfelelő a háztartás egyes alkotó elemeinek részvétele a különböző nagyságú lakásokban. Itt csak az eredmények közlésére szorítkozunk. Találatotott ugyanis:

	az egy helyiségből álló lakásokban	a két helyiségből álló lakásokban	a több helyiségből álló lakásokban	vagyis 100–100 helyiségből álló lakásokban		
családtag	12.032	18.249	1.705	60·7	52·4	34·1
cseléd	616	720	385	3·1	2·1	7·6
iparossegéd	786	897	515	3·9	2·6	10·3
albérlő	3.202	7.883	1.278	16·1	22·6	25·5
ágyrajáró	2.608	6.330	843	13·1	18·2	16·9
egyéb	620	725	277	3·1	2·1	5·6

Szembeállítva pedig a családtagokat és cselédeket a többi idegen lakótársakkal, kiderül, hogy száz-száz lakos közt volt:

	családtag és cseléd	idegen elem
az egy helyiségből álló lakásokban . .	63·8	36·3
a két » » » . .	54·5	45·5
a több » » » . .	41·7	58·3

III.

A milyen jótétemény lehet a szegény emberekre nézve, ha a lakásbér terhét albérlők vagy más czímen fizető lakótársak befogadása által megosztják, olyan káros hatásúvá válhatik az ekként keverődő lakosság egyik-másik tagjára, és sok esetben az albérletből eredő anyagi haszon nem éri fel az erkölcsi életben ejtett sebeket. Mint már említettük, a

kedvezőtlen állapot ott kezdődik, a hol egymáshoz teljesen idegen elemek élnek *ugyanazon* egy helyiségben tarka keverékben egymás mellett. Ha ezen idegen elemek vegyülése ugyanazon nemen belül történnék, erkölcsi szempontból kisebb volna a veszély; ámde mint látni fogjuk, nagyon ritka az az eset, hogy ily keverődésben csak férfiak, vagy csak nők kerüljenek össze, mivel a családban magában rendszerint mindkét nem van képviselve s így, még ha az idegen elemek csak egyneműek is, a kétnembeliek együtt lakása már ki nem kerülhető. Elképzelhető már most, milyen káros hatással lehet a serdületlen gyermekek erkölcsi fejlődésére, ha velük *egy* szobában szüleiken kívül mindkét nembeli idegenek, felnőttek és gyermekek, sokszor tizen, huszan, együtt tanyáznak, idegenek kik gyakran változnak s a legjobb esetben semmit sem törődnek lakásadóikkal. Mily könnyen hullhatnak a serdületlen gyermekek szívébe az erkölcsi romlottság magvai és mily káros hatással lehet rájuk ezen idegenek erkölcsi magaviselete, esetleg szellemi és testi elkorcsosultsága! Miként láttuk, a túlnépes lakások közt ötezernél több van, melyekben idegen elemek a család körébe vegyülnek s e lakásokban nem kevesebb, mint 50.000 egyén él. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy azon lakásokban, melyek *több* — akár csak két — helyiségből állanak, az idegen elemeknek együttélése statisztikailag nem mutatható ki, miután megvan a lehetőség, hogy az idegen lakótársak a családtól elkülönítve vannak az egyik helyiségben elhelyezve. Ekként jelen vizsgálat alapjául csakis az *egy* szobából (illetve helyiségből) álló lakásokat fogadhatjuk el, összesen közel háromezret, melyekben 12.000 családtag mellett még nyolczezer idegen él, közte kétezezernél több tizenöt éven aluli gyermek. Leszámítva ebből azon lakásokat, melyekben idegenek nincsenek, vagy a hol csak homogén elemek (p. o. csak cselédek stb.) laknak, még 1.859 lakás marad, melyben családtagok és idegen lakótársak tarka egyvelegben élnek együtt.

Ezeknek lakossága 12.963 főre rúg, közte 6.667 családtag — közel egyenlő számban férfi és nő — és 6.296 idegen, u. m. 2.933 férfi, 1.875 nő, 756 fiú és 732 leány. Ezen lakásokat is több kategóriára bonthatjuk szét. Morális szempontból kevésbé kifogásolhatók az olyan lakások, melyekben csak fineműekből álló családokba csak férfiak léptek be lakótársul,

vagy a hol ily összetétel csak nők közt jött létre. Ilyen lakás azonban oly kevés van, hogy számba is alig jöhet. Ritka, de már rosszabb az az eset is, a hol csak férfitagokból álló családban az idegen elem csak nő, vagy megfordítva. A fennmaradó 1.797 lakás olyan, a melyben családtagok és idegének, férfiak és nők, felnőttek és gyermekek vegyesen együtt laknak a család tulajdonát képező egyetlen szobában. Ezen lakásokban van úgy a közerkölcsiség, mint a közegészségügye a legtöbb veszélynek kitéve, pedig 12.614 egyén él bennök. E lakások már a bennök élő családtagok nagy száma (6.551) folytán túlnépesek, de közéjük keverődik még 6.063 idegen, megkészterezve ezen legszegényebb és legsanyarúbb lakások népsűrűségét. A nyomor törvényt bont: a közerkölcsiség és közegészségügy követelményeinek az életért vívott harc mellett háttérbe kell szorulniok.

IV.

Szólnunk kell még a túlnépes lakások abnormitásairól és szélsőségeiről. Több ízben említettük már, hogy a lakásviszonyok a népesség jólétével járnak párhuzamosan: minél szegényebb a népesség, annál rosszabbak a lakásviszonyok. A szegénység hatása két irányban nyilvánul: egyrészt abban, hogy a lakások sűrűsége — nevezetesen a nagyon elharpódzott albérlet következtében — magas fokra száll, másfelől abban, hogy a népesség oly helyiségeket is használ lakásul, melyek e célra rendelve nincsenek és nem is alkalmasak. A lakott vakszobák és kamarák száma oly nagy a fővárosban, hogy rendellenességnek alig tekinthetjük. Az istállókat is sűrűn használják lakásul s 37 találtatott túlszűfoltnak. Tévednénk, ha azt hinnők, hogy ilyenekben csak kocsisok laknak; tarka egyvelegben akad bennök tehenész, zöldségkertész, házmester, napszámos, majoros, cseléd, vendéglős, juhász stb., lakóik zömét azonban természetesen a kocsisok és fuvarosok teszik, a legnépesebbekben 10, 11, 13, sőt egyben 16 egyén tanyázott. A m. kir. államvasut kőbányái uti fűtőházának mozdonyszínében 15 férfi-napszámos huzta meg magát, ugyanott egy másik színben 12 szénrakó munkás találtatott. Inkább csak kuriozum gyanánt említjük, hogy a Ferencz-József laktanya lovardájában egy ezredszabó nyolcz tagú családja húzódott meg két szabósegéddel együtt. A Külső-

Soroksári-úton levő u. n. szemétbányában két fabódé s egy istálló van, melyben napszámosok laknak tömegesen, a Promontori-úton egy földbe épített deszkafödelű gunyhóban 11 kertészsegéd találtatott. Figyelmet érdemelnek a Jászberényi-úton talált sátorlakások; hat ilyen vétetett fel, 5, 7, 11, 14, 17 és 20 lakossal, mind gyári munkás és napszámos a kőszénbánya és téglagyár telkén. Egy másik érdekes példára a Maglódi-úton akadunk; itt a gőztéglagyár körkémenczében 26 férfi és 4 nő tanyázott, kettő kivételével mind felnőtt. Kőbányán figyelmet érdemelnek az ottani mészkőbe vájt sziklapinczék; a Maglódi-úton 19 ilyen találtatott túlnépesnek, 182 egyénnel, majdnem kizárólag napszámosok. Több helyen földalatti üregekben is akadtak emberekre, így a Külső-Jászberényi-úti szántóföldeken és a Pékerdőben. Végül Rákosfalvában egy napszámos-család veremben találtatott, a Lőportárdulón pedig egy vasuti kocsiban akadtak öt emberre, a kinek más lakása nem volt. Kétségtelen, hogy még jóval több az ilyen abnormis lakások száma, hiszen mi csak néhány esetet hoztunk fel például, a melyek mind csak a túlnépeseknek jelzett lakásokból valók. Már csak ezekben is 764 egyén tengette életét, az egész főváros területén pedig két ezernél több ember iratott össze oly helyiségekben, melyeket a statisztika elég jellemzően »nem-lakások«-nak nevez.

Ha így a lakosság egy része kénytelen a legnyomorúságosabb helyeken is menedéket keresni, csakhogy egyáltalában valami hajléka legyen, úgy nem lehet csodálni, hogy az a része, melynek rendes lakás jutott osztályrészül, azt a lehetőségig kihasználni igyekszik. És abban, hogy sok albérlőt s ágyrajárót fogad magához, az életfentartás könnyítésére irányuló törekvése mellett talán némi részvét is nyilvánul azon nálánál még sanyarúbb viszonyok közt élő embertársai iránt, kik talán egyáltalában nem tehetnének szert rendes lakásra, ha ő némi csekély bér mellett meg nem osztaná vele lakását. Ez által fokozódik a lakások sűrűsége, gyakran oly mértékig, mely valóban tűrhetetlennek tekintendő.

Általánosságban megjegyezhetjük, hogy minél kevertebb a háztartás, annál népesebb is; egy háztartásban, mely csak családtagokból áll, átlag 6,9 egyén él; olyanban, mely kétféle elemből áll, már 8,9; a háromféle elemből összealkotott háztartás tagjainak száma 10,7, míg a négy vagy többféle

elemből összehalmazódott háztartásban átlag már 11,2 lakót találunk. Ezen átlagszámoknál azonban jóval nagyobb sűrűségeket is találunk. Így, hogy csak néhány példát említsünk, a csak egy helyiségből álló lakások közt volt:

1.130 lakás	5 lakóval	4 lakás	20 lakóval
776 »	6 »	1 »	21 »
434 »	7 »	1 »	22 »
264 »	8 »	2 »	23 »
123 »	9 »	1 »	24 »
77 »	10 »	2 »	26 »
53 »	11 »	2 »	27 »
32 »	12 »	1 »	29 »
21 »	13 »	1 »	30 »
12 »	14 »	1 »	31 »
13 »	15 »	2 »	35 »
6 »	16 »	2 »	39 »
10 »	17 »	1 »	41 »
3 »	18 »	1 »	44 »
2 »	19 »		

A túlnépesség ezen szélsőségeit mindig az idegen elemek nagy száma idézi elő; a legnépesebb családi háztartás 16 tagból állott, de egészben véve 8-nál több családtagból álló háztartás már csak nagyon elvétve fordul elő. Az idegen lakótársak száma ellenben felmegy egészen 44-ig. Jellemző, hogy oly családok is, melyek már saját tagjaiknál fogva is igen népeseek, még mennyire engednek tért az idegen elemek invasiójának. Például említem, hogy azon háztartások közül, melyekben már 6 tagból álló családok éltek, találtatott:

57-ben még 1	3-ban még 8
28-ban » 2	1-ben » 9
15-ben » 3	2-ben » 11
5-ben » 4	1-ben » 13
6-ban » 5	1-ben » 14
4-ben » 6	1-ben » 21
3-ban » 7	idegen lakótárs.

A népesebb családokban ily esetek — már ezen családok csekély számánál fogva is, ritkábbak, de hogy csak néhány szélsőséget említsék, egy 9 és egy 10 családtagból álló háztartásban még 7—7 idegen, egy 13 és egy 14 tagú családban még 2—2 és egy 15 tagú háztartásban még 3 lakótárs észleltetett — természetesen mind oly lakásokban, melyek csak *egy* helyiségből állottak.

Kétségtelenül nagyfontosságú volna, ha a legkedvezőtlenebb viszonyú lakások állandóan a hatóság felügyelete alatt állanának és ha e célból ezen lakásoknak hollétéről állandó nyilvántartás vezetették. Tudtunkkal ilyen eddig nem létezik, azért e helyen akartuk a legszembetűnőbb eseteket — a hol egy szobára 10-nél több lakos jut — összeállítani. Ámde egyrészt ezen lakások nagy száma — kétszáznál többet kellett volna feljegyeznem, — másrészt az a körülmény, hogy a négy évvel ezelőtt foganatosított felvétel eredményei ma közigazgatási célokra felhasználhatók már nem volnának: szándékom elejtését parancsolta. Például említek tehát csak néhány kirívó esetet, a midőn 20-nál több egyén jut egy szobára. Összesen 29 ilyen lakás találtatott és ezeknek legnagyobb része Kőbányán van, a hol a napszámosok és gyári munkások nagy része valóban kétségbeejtő viszonyok közt él; a két legrosszabb esetet egyébiránt a m. kir. államvasutak kelenföldi munkáslaktanyája és a közúti vaspálya-társaság kocsisainak külső-soroksári-úti lakása szolgáltatja, 41, illetve 41 lélekkel egy szobára, az utóbbi esetben közöttük 17 nő és 8 gyermek.

V.

Végig pillantottunk a szegény néprétegek lakviszonyain s immár mindezekhez néhány megjegyzést akarunk fűzni az e téren mutatkozó társadalmi baj okairól.¹⁾ A szakirodalom sokat foglalkozott e jelenségekkel, melyek nemcsak Budapesten, de minden nagyobb városban felléptek s a hatóságok és a társadalom közreműködését felkeltették. Általában tapasztaltatott, hogy e bajok leginkább oly nagyvárosokban lépnek fel, a melyeknek lakossága erősen emelkedik, a rendelkezésre álló telek pedig nagyon kevés. A még üresen álló telek lassanként nagy bérházakkal épül be, melyek nagy lakásokra vannak berendezve, hogy minél jobban és biztosabban jövedelmezzenek. A telek és az építkezés drágasága mellett a magasba való építkezés mindinkább terjed s a lakások bére folyton emelkedik. Ott, a hol az építkezés üres telken foganatosittatik, a szegény lakosság legalább ez által nem károsodik; de

¹⁾ Részben azon adatok alapján, melyeket szerző a lakásügyi bizottság elnöke, Gerlóczy Károly alpolgármester úr részére 1893-ban összeállított.

ha az új építkezés kedvéért régi, olcsó lakásokból álló ház lebontatik — a mint ez Budapesten is történik — a benne lakott szegény néprétegek, melyek az új palota költséges lakásaiba nem költözködhetnek be, lakástalanná válnak s rosszabb, kevésbé megfelelő lakásokra szorúlnak. Az új építkezések s nevezetesen új utcák áttörése, melyek gyakran egész háztömböket söpörnek el, e szerint — a mint egyfelől a modern követelményeknek megfelelő lakások létesítése által a lakásügyet javítják — úgy viszont a kisebb s olcsóbb lakások számának csökkentése által a szegényebb sorsú lakosság lakviszonyait hátróztottan súlyosbitják. E körülmény eddig alig képezte megfontolás tárgyát, pedig bizonyos, hogy ebben rejlik a lakásbaj egyik főoka. Mindössze Londonban mondotta ki a kormány, hogy új utcák építését csak akkor engedélyezi, ha az ez által netalán lakástalanná vált szegény néposztály másutt kárpótlást nyer. Legujabban ugyanily intézkedés terveztetik Párisban is; arról, hogy nálunk ez irányban történt volna valami, tudomásunk nincsen; holott most, a midőn ismét egész utcák lebontása áll küszöbön, ezen kérdést nem volna szabad figyelmen kívül hagyni.

E körülményekkel kapcsolatosak a lakások bérviszonyai. A hol bizonyos lakásnemből (p. o. a kis lakásokból) csak kevés áll rendelkezésre s így a kereslet nagy, ott a lakbérnek természetszerűleg fel kell szöknie; a sűrű kereslet felcsigázza a lakbéreket, a nélkül, hogy a magas bérnek jobb vagy nagyobb lakás felelne meg. A lakásszükséglet kielégítése az embernek egyik elsőrendű kívánsága, de a táplálkozás és ruházkodás még ennél is fontosabb. Ez okból a lakbér a jövedelemnek csak egy bizonyos részét emésztheti fel s e hányadot az alsóbb osztályoknál a jövedelem $\frac{1}{6}$, vagy legfeljebb $\frac{1}{5}$ -ének szokták számítani. De nagyon gyakori az eset, hogy a jövedelem ezen hányada nem elegendő a lakbér fedezésére s az egész jövedelemnek jóval nagyobb része megy rá. Ez az eset, mely Budapesten is tapasztalható, okozza azután, hogy a bérlő, ki maga nem képes az egész lakbért megfizetni, lakását bizonyos bér mellett megosztja másokkal. Ebben rejlik a lakáskérdés leglényegesebb baja, azért minden orvoslás az albérleti üzelmek orvoslására, illetve megszüntetésére törekszik első sorban. A meddig azonban a bér oly

magas marad, a minő jelenleg Budapesten, addig e baj gyökeres orvoslása alig remélhető.

Mennyire fontos e kérdés fővárosunkra nézve, azt megítélhetni azon becses adatokból, melyeket a fővárosban létező túlnépes lakások egy jelentékeny részének 1893. márczius havában történt összeírása kiderített. Ez alkalommal a bérviszonyok is felvételtek s ezekből kitűnt, hogy a fővárosban egy egyszobás (konyha nélküli) lakás átlag 84 forintba, 1 szobából és konyhából álló lakás átlag 123 forintba, 2 szobából és konyhából álló lakás átlag 172 forintba kerül évenként. Ezen átlagok körül természetesen nagy ingadozások tapasztalhatók, melyekbe itt bocsátkoznunk nem lehet. Annyi azonban kétségtelen, hogy a midőn egy szobából és konyhából álló, tehát csak a *legszerényebb igényeknek megfelelő* lakás 123 forintba kerül, a szegény napszámos, kinek napibére gyakran az *egy* forintot sem haladja meg, egyedül képtelen e magas bért előteremteni. Hiszen ezen esetben jövedelmének teljes harmadát kellene a lakásra fordítania! És mivel aránylag legdrágábbak éppen a legkisebb lakások, ezért — mint láttuk — a túlnépesedés is majdnem kizárólag a kis lakásokra szorítkozik. E mellett azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a háztulajdonosok mindig szívesebben adják ki kis lakásaikat kisebb családoknak vagy gyermektelen házaspároknak, minélfogva a gyermekbőséggel megáldott szegény családok a legrosszabb lakásokba szorulnak.

A gyakori lakásváltoztatás végül szintén egyik oka a lakásbajoknak. A szegényebb, több gyermekkel bíró család sehol sem szívesen látott lakófél, a háztulajdonos mindig igyekszik helyébe kisebb családot beköltöztetni. Innen a lakásváltoztatások gyakorisága, mely Budapesten egy év alatt a lakosságnak több mint fele részét hozza mozgalmába. A szegény család már azzal a tudattal költözködik be, hogy új lakásában soká nem fog maradhatni; természetes, hogy nincs érdekében lakását kényelmesen berendezni, arra valamit költeni. Ily lakásokban a szegény munkás, ki egész héten át keserves munkával kereste meg kenyerét, nem találja meg a kellemes családias otthont s ennek következményei úgy közérköcsi, mint közgazdasági szempontból messzehatók lehetnek. Annál kevésbé találja meg benne a kellemes családias otthont, ha lakása a legprimitívebb közegészségügyi és

kényelmi igényeket sem tudja kielégíteni. A lakások nagy része nedves, sötét, egészségtelen, egy-egy főre a szükségelt 10 köbméter levegő helyett igen sok esetben csak 6—7, néha csak 2—3 köbméter levegő jut, a lakóknak mintegy harmadrésze ágygyal sem rendelkezik, hanem ágyon kívül valamely más fekhelyen, vagy a pusztá padlón kénytelen meghuzódni, a kiknek ágy jutott, azoknak is csak egy tizede használhatja azt egyedül, a többiek másod-, harmad- vagy még többedmagukkal hálnak egy ágyban.¹⁾ Mindezek oly jelenségek, melyek az uralkodó nyomorra mint minden baj okára utalnak, ez ellen pedig pusztán csak rideg rendszabályokkal küzdeni nem lehet.

Az 1893. évi lakásügyi bizottság *Hieronymi* belügy-minister kezdeményezése folytán behatóan foglalkozott a szükséges és a lehetséges teendőkkel s több üdvös határozatot hozott. Kimondotta többek közt, hogy a családi házak építése mindenképen előmozdítandó, hogy tömeges szállók csak hatósági engedéllyel tarthatók fenn s állandóan a kerületi orvos felügyelete alatt állanak, hogy pinczelakások csak akkor lakhatók, ha bizonyos közegészségügyi követelményeknek megfelelnek, hogy a csak egy szobából álló lakásokba albérlők vagy ágyrajárók csak hatósági engedéllyel fogadhatók be s hogy a túlszufaltság harmadizbeni megállapítása oly érzékeny pénzbírsággal büntetessék, mely a lakás bérletében vagy albérlésében megszerezhető ne legyen. Kíváncsnak mondotta ki továbbá egy közhasznú építő-társaság alakítását, melynek a hatóság részéről való támogatását is kilátásba helyezte. Ez utóbbi társulat létesítése azonban, úgy látszik, egyelőre a napirendről levétetett. De arról sincs tudomásunk, hogy a túlnépes lakások összeírásán kívül is történt-e valami? Az olcsó lakások ügyében 1889. évben Párisban tartott nemzetközi congressus is foglalkozott e kérdésekkel. Határozatai közt találjuk többek közt, hogy mindenütt, a hol a viszonyok megengedik, az elkülönített lakásoknak előny adandó; ha egy házban több lakás épül,

¹⁾ Az 1893. évi összeírás szerint hált: ágyban 14.537, ágyon kívüli fekhelyen 3871, pusztá padlón 244, egyebütt vagy ismeretlen módon 1833. A 14.537 személy csak 7068 ágy fölött rendelkezett és csak 746 ágyban hált *egy* személy, 5462-ben kettő, 778-ban három, 82-ben még ennél is több.

arra kell törekedni, hogy az egyes családok minél kevésbé érintkezessenek: a házban semminemű sötét folyosónak vagy helyiségnek lennie nem szabad; *különböző nemű gyermekekkel bíró családoknál a lakásnak három részre való osztása elkerülhetetlen, hogy a nemek elkülöníthetessenek*; minden tömörülés, mely a lakó és családjának teljes függetlenségét érintené, eltiltandó; stb. Mindezek igen szép és üdvös eszmék, de megvalósításuk ma még — nálunk legalább — lehetetlen. Ma csak attól várhatjuk a szegény néprétegek lakásviszonyainak javulását, ha kereseti forrásaik emelkednek és ha az élet, leginkább pedig a lakás olcsóbbá válik.

E két irányban kellene a törvényhozás, a hatóságok és a társadalom útján hatni, hogy a lakásviszonyokban némi javulás álljon be. A kérdés, mely a közgazdaság, legsarkalatosabb feladataival, a jövedelem, a munkabér kérdésével, a munkások socialis törekvéseivel szorosan összefügg, egykönnyen nem oldható meg s a statisztika bizonyára még sokáig lesz kénytelen népszámlálási munkáiban ezen legszomorúbb fejezetet fentartani. E szomorú fejezet néhány pontját óhajtottam újabb statisztikai megfigyelésekkel megvilágítani, némi fényt deríteni a szegény néprétegek társadalmi viszonyainak szövevényességére, mert az a meggyőződés, hogy ha a bajt orvosolni akarjuk, azt minél alaposabban ismerünk kell.

DR. THIRRING GUSZTÁV.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Julius.

1-én. A hivatalos *aratási jelentésekből* kitűnik, hogy ezidén mennyiségileg csak közepszerű termésre számíthatunk.

A *bécsi nemzetközi magvásár ellen* indított mozgalomhoz Nagy-Kanizsa, Zenta, Nagy-Becskerek, Ó-Becse, Martonvásár és Kula csatlakoztak. A cseh gabnakereskedők központi egylete szinte oda nyilatkozott, hogy a magvásártól távol maradand.

A »Hungária« *műtrágya-, kénsv- és vegyészeti-ipar részvénytársaság közgyűlése.* Tiszta nyeresmény 35.630 forint, melyből 32.000 forint leírásokra fordítandó. A maradvány új számlára átvezetendő.

A *nagy-károly-somkúti helyi érdekű vasut részvénytársaság I. rendes közgyűlése.* Tiszta bevétel 33.166 korona, melyből 3.800 korona 19 darab elsőbbségi részvény beváltására, 28.176 korona az elsőbbségi szelvények (5%) kifizetésére fordítatik és a maradvány (1.191 korona) új számlára átvitetik.

2-án. A *bécsi nemzetközi magvásár ellen* újabban Baja, Kecske-mét, Nagy-Palánka, Versecz és Vukovár nyilatkoztak.

Az *ezredéves ünnepély* tárgyában kiküldött bizottság megtartotta alakuló ülését, melyen Wekerle miniszterelnök is részt vett. A bizottság Széll Kálmánt és Andrássy Aladár grófot elnökökké, Dokus Ernőt és Zay Miklós grófot titkárokká választotta. Az érdemleges tárgyalások szeptember havában veszik kezdetüket.

3-án. *Nagy értekezlet a szabadalmi törvényhozás tárgyában* a kereskedelemügyi miniszteriumban, melyen résztvettek úgy az egyes miniszteriumok, mint a kereskedelmi és iparkamarák, a budapesti ügyvédi kamara, az országos iparegyesület, a Pesti Lloyd társulat és számos szakférfiu.

A pénzügyminiszter közli az *aranykészletek* ellenőrzésére kiküldött országos bizottság *kimutatását* június 30-áról. Az összes készlet 160,892.532 korona aranyban. Ebből kiverve 124,428.519 korona. Kamatozólag elhelyezve 36,464.012 korona. A készlet tehát kivert értékben a mult hóval szemben 10,941.000 koronával szaporodott.

Állami előlegül a Kassa-Oderbergi vasut az 1893. üzletévben igénybe vett július 1-én 130.000 forintot ezüstben és 313.491 forint 41½ krt aranyban. Mind a két tétel kedvezőbb a mult évinél. A pécsbarcsi vasut állami előleget igénybe nem vett.

A *budapesti érték- és árutőzsde az árfolyamlapot* új javított alakban teszi közzé.

Kassa, Csurog és Pancsova a *bécsi nemzetközi magvásár ellen* nyilatkoznak.

Pozsonyban egy téli kikötő létesülése terveztetik.

A szombathely-rumi helyi érdekű vasút építése megkezdett. A tényleges tőke 550.000 frttal állapítottatott meg.

A bolgár vasutak a kivételes díjszabások tervben volt felmondásától elállottak. A fennálló díjszabásokat augusztus 1-ig érvényben tartják és javaslatokat tettek továbbra.

4-én. Az összes hazai gabnacsarnokok kivétel nélkül a bécsi nemzetközi magvásár ellen nyilatkoztak.

A budapesti gőzmalmok összes őrlése 1893-ban 7¹/₂ millió métermázsa búzát tett, a múlt évben őrlött 6¹/₂ millió métermázssával szemben. A liszttermelés volt: 5³/₄ millió métermázsa, a korpatermelés 1⁶/₈ millió métermázsa (szemben 4⁵/₈ millió métermázsa liszt és 1³/₈ millió métermázsa korpával 1892-ben).

5-én. Végre létrejött a kolozsvári négy tekintélyesebb pénzintézet és a kolozsvári fakereskedők társulata közt a *naszódai erdőüzletre* nézve a szerződéses megállapodás. Ennek kapcsán a négy pénzintézet fusiójára a szükséges intézkedések nemsokára megtételnek.

6-án. Az aratási eredményre nézve a statisztikai becslések következők: buza 38⁰/₆, rozs 15⁶/₆, árpa 15⁶/₂, zab 10⁰/₆ millió métermázsa (1893-ban volt buza 43⁷/₁, rozs 16⁰/₆, árpa 14¹/₁₀, zab 10⁶/₇ millió métermázsa).

7-én. Az »Osztrák-magyar bank« közgyűlése egyhangulag jóváhagyta a két kormány nyal, a két kormány által letéteményezendő arany ellen kiadandó bankjegyek és ezüst érmék tárgyában kötött egyezményt. A kormányzó egyuttal jelentést tett a *szabadalom megújítása* tárgyában eddig tett lépésekről és bemutatta a bank azon jegyzékét, melylyel ez a két kormány elé terjesztette az új alapszabálytervezet vázlatát.

8-án. A két kormány az Osztrák-magyar bank tegnapi közgyűlése határozatait a legközelebbi napokban jóvá fogja hagyni, a 200 millió forint beváltására vonatkozó törvényeket ki fogja hirdettetni és a végrehajtási rendeleteket jövő hét végén fogja kibocsátani. Az államjegyek beváltásához rögtön hozzáfognak és az arany letéteményezése fokonkint a szükséghez mérten úgy Bécsben, mint Budapesten fogamatba vétetik.

A bihar-szilágyi olaj-ipar részvénytársaság I. közgyűlése. 14.296 frt. veszteség.

9-én. Hatnapi tárgyalás után Reiszig államtitkár befejezi a *szabadalmi törvényhozási ügyben összehívott értekezlet* tanácskozásait.

10-én. A budapesti kereskedelmi és iparkamara kebeléből kiküldött bizottság a *bankszabadalom tárgyában szerkesztett emlékiratát* befejezte.

Pozsony és Budapest között a vasuti összeköttetést a *pozsonydunaszerdahely-komáromi összeköttetés* által 20 kilométerrel rövidíteni tervezik és pedig az érdekelt megyék költségén.

12-én. A pénzügyminiszter azon idegen és osztrák kereskedelmi utazóknak *harmadosztályú kereseti adóvali megterhelését* rendelte el, kik nemcsak megrendeléseket gyűjtenek minták alapján, hanem kész árukat visznek magukkal és azokon vendéglőkben és házalás útján túladsanak.

A kereskedelemügyi miniszter az első *budapesti gyapjúárverezés* alkalmából felhalmozott 5.700 bál gyapjút megsemlélte.

13-án. A miniszteriumokban jelenleg az 1895. évi állami költségvetések véglegesítettnek. A megállapodás augusztus második felében a minisztertanács elé kerül.

A magyar conversionális műveletek végelszámolása a Rothschild-csoport és a magyar kormány között folyamatban van és nemsokára befejeztetik. Az érdekelt bankok között az elért haszon legközelebb szét fog osztatni.

A budapesti gyapjúárverezés megnyitása.

A Brcska melletti Száva-híd, valamint a sunja-brcskai vasutvonal építkezésének bevégezte. A megnyitás július második felére várható.

A pancsova-petrovoszellői vasutvonal műszaki bejárása 26-ikán veszi kezdetét.

Galgócson augusztus 24-én a nyitrai gazdasági egyesület árpavásárt rendez.

14-én. Az 1893. évi állami zárszámlának eredménye 30 millió többlet leend. (1890-ben 28 millió, 1891-ben 30 millió, 1892-ben 19 millió). A magyar aranyjáradék és koronajáradék árfolyamai a külföldi tőzsdéken ennek folytán tetemesen emelkedtek.

A két kormány között az osztrák pénzügyminiszteriumban a 200 millió államjegyek beváltása felett folytatott megbeszélések következtében az állampénztárak a szükséges ezüstpénz-készletekkel el lesznek látva, mely célból a két kormány az Osztrák-magyar banknál 20 millió aranyat fog letenni a mivelet megkezdhetése céljából és annak fejében ezüstpénzt fog átvenni. Az egyforintos államjegyek forgalomban levő összegét 50 millióra becsülik.

A kereskedelemügyi miniszter a vasutársaságokat a havonta ezüstárfolyam közszétele alól felmentette.

15-én. Az első magyar malátagyár részvénytársaság alakuló közgyűlése Josipovich Géza orsz. képviselő elnöklete alatt. Részvénytőke 2½ millió korona. Elnök Josipovich Géza, alelnök dr. Kohner Adolf.

A honvédség cipőszükségletének beszerzésénél a kisiparosok ezen túl úgy biztosíték letétele, mint szerződéskötés alól fel vannak mentve és a versenytárgyaláson részt vehetnek egy, az illetékes kereskedelmi és iparkamara előtt általuk alakított szövetkezet által aláírandó nyilatkozat alapján, hogy a nekik odaitélt mennyiségeket a versenyletelételek szerint szállítandják.

16-án. A gyulafehérvár-zalatnai helyi érdekű vasut részvénytársaság alakuló közgyűlése 980.000 frt. elsőbbségi és 550.000 frt. törzsrészvénytétel.

Az Első magyar délmagyarországi gépgyár és fémöntőde részvénytársaság Nagy-Becsereken 125.000 frt. részvénytőkével megalakult.

17-én. A kereskedelemügyi miniszteriumban Reiszig államtitkár elnöklete alatt a zalavölgyi 43 kilométer hosszú vasutvonal engedélyének feltételei megállapítottak. A müncheni helyi érdekű vasutak építő társasága ezen vonal építését elvállalta és az új vonal a dunántúli vasutakba olvasztatik be. Az építkezés f. évi szeptemberben meg fog kezdetni.

A magyar kir. államvasutaknál Ludwigh igazg. elnök elnöklete alatt a minden évben szokásos értekezlet a kiviteli kültások és az azzal kapcsolatos netaláni szállítási intézkedések megbeszélése végett megtartott. Elnöklő előterjeszti, hogy ez idén 2.200 teherkocsival több áll rendelkezésre, mint tavaly, mi köszönettel tudomásul vétetett.

18-án. A magyar ipar és kereskedelmi bank részvénytársaság és a Ganz és társa vasöntőde és gépgyár részvénytársaság egyrészt és Bodendorfer és társai, mint a budapest-ujpest-rákospalotai villamos vasút engedélyesei között másrészt egy egyezmény jött létre, melynek alapján az előbbieket a vasuti engedélyt és a Budapest fővárossal kötött szerződést megvették. A vasut kiépítése és üzembevétele céljából külön részvénytársaság fog alakítani.

A »Magyar Hírlap« kiadó részvénytársaság alakuló közgyűlése 250.000 forint teljesen befizetett tőkével.

19-én. A jégkárbiztosítási üzlet a lefolyt első félévben a társulatokra nézve kárral végződött. A tűzkár elleni és az életbiztosítási üzlet eredményei kielégítőek. A szállítási biztosítási osztály eredménye még kérdéses.

21-én. A valuta-árfolyam csökkenése kedvezően hat értékpapirjaink kelendőségére.

A verőcze-kapronczai vasut finanszírozására az érdekeltség 700.000 forint törzsrésztvényt jegyzett. Vonal hossza 64 kilométer.

A nagy-szűnyár-aranyosmaróti vasútvonal (Zsitvavölgy vasut része) nemsokára átadatik a közforgalomnak.

A Haagai nemzetközi hajózási congressuson képviselve lesznek a kereskedelemügyi miniszterium, a Duna-gőzhajózási társulat, a magyar hajósok egylete és a magyar kir. államvasutak hajózási vállalata. A congressus július 23—30-ig tart.

Romániában a kormány szintén egy önálló hajózási vállalatot készül létesíteni.

22-én. A Budapest terézvárosi takarékpénztár részvénytársaság félévi mérlege 108.883 frnyti tiszta nyereseménnyel záródik, mi *pro rata temporis* 6 $\frac{1}{2}$ -ot tesz.

Az osztrák-magyar nyers-cukor gyárosok egyesülete Prágában, egy, a nyerscukor-termelők érdekeit óvó egylet alakítását határozta el, az előterjesztett alapszabályok alapján.

24-én. A hivatalos közlöny a függő államadósság részbeni beváltását 200 millió forint erejéig tárgyaló rendeletet közli és pedig az egyforintos államjegyek kiadása mai naptól beszünttetetik, az állampénztárak és hivatalok kötelesek a hozzájuk érkező egyforintos államjegyeket bevonni és többé ki nem adni. A közforgalomban 1895. december 31-én szűnik meg az elfogadásra való kötelezettség. Az állampénztárak és hivatalok ezen jegyeket még 1896. június 30-ig elfogadni kötelesek, a beváltási pénztárak pedig egészen 1899. decz. 31-ig. Ezen napon túl az állam minden néven nevezendő kötelezettsége ezen jegyek beváltására elenyészik.

A budapesti gőzmalmoknak és számos gabnakereskedő cégeknek beadványa a m. kir. államvasutak nyugoti pályaudvarán levő közraktárak szándékolt bérbeadása ellen.

26-án. Új törvényjavaslatok, melyek tárgyalásra a kereskedelmi és iparkamaráknak és más szakköröknek szétküldettek: 1. Törvényjavaslat ingóságoknak részletfizetés mellett való eladása tárgyában. 2. Előadói törvényjavaslat a tengeri magánjog tárgyában.

Tizennégy magyar cukorgyár belépése az osztrák-magyar nyerscukorgyárosok érdekei megóvására létesült egyletbe.

27-én. A »Hungária« levélboríték gyártási részvénytársaság alakulása. Részvénytőke 200.000 korona.

28-án. A *budapesti bankegylet részvénytársaság félévi mérlege.* Nyereség 199.862 forint, mi 11⁴/₁₀-os kamatozást tesz, pro rata temporis.

A magyar *szesztermelés* az első öt hónap alatt 84⁴ millió hektoliter fok volt, az összes *adó* 23⁸ millió frtot tett.

A *magyar vasutak bevételei* az első félévben 48,725.496 forintot tettek, mely összegből a m. kir. államvasutakra 37,935.873 forint, a pécs-barcsi vasutra 246.475 frt., a kassa-oderbergire 1,953.878 frt., a mohács-pécsire 286.670 frt., a déli vasutra 3,604.387 frt., a győrsopron-ebenfurti vasutra 464.824 frt. és az összes helyi érdekű vasutakra 4,293.389 frt. esik. A múlt év első felével szemben az összes bevétel 2,954.227 frttal emelkedett.

29-én. *Körmöcbányán* a koronaérték behozatala óta 1894. július 21-éig 160,020.680 korona húszkoronás darabokban, 20,723.160 korona tiz koronás darabokban, 33,275.032 korona egy koronás ezüst darabokban, 9,036.749⁴/₁₀ korona húszfilléreseken, 3,685.053⁷/₁₀ korona tizfilléreseken, 735.612²/₁₀ korona kétfilléreseken és 135.244⁹/₁₀ korona egyfilléreseken verettek ki, tehát *összesen* 227,612.536 koronát, melyek közt 180,743.840 korona aranyban (a bécsi kivere-tést ez 51 millió koronával felülmúlja).

A *belvárosi takarékpénztár részvénytársaság félévi mérlege.* Tiszta nyereség 98.376 frt. (részvénytőke 2¹/₂ millió forint).

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Schweizerische Blätter für Wirthschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift red. von dr. Otto Wullschleger. II. Jahrgang.

A folyóirat 9. és 10-ik számában dr. Naum Reichesberg »Die Bevölkerungsfrage der Gegenwart« cím alatt a túlnépesedéssel, mint a pauperismus egyik okozójával foglalkozik és bírálja Malthus tételének igazságát. Történeti példákkal bizonyítja, hogy az államok mindig szükségesnek tartották azt, hogy a népesség száma az ország jólétével bizonyos arányban maradjon. A görögöknél a házasságkötés állami ellenőrzés alatt állott és a mennyiben az hivatását be nem töltötte, ha ugyanis magtalan volt, a törvény értelmében érvénytelennek nyilvánították és a házasfeleket elválasztották. Némely görög államban a házasságból származó gyermekek száma meg volt állapítva; az e számon fölöttieket nem tekintették állampolgároknak. Hasonlóképen Róma is igyekezett a népesség számát bizonyos színvonalon fentartani; így a császárság idejében, az erkölcstelenség elterjedésével, kedvezésben részesítették a házasodókat és a gyermekkel bíró szülőket, míg az agglagényeket és a magtalan házaspárokat köz- és magánjogi hátrányokkal sújtották.

A középkorban azonban a szerző már nem talál példát tételének igazolására sem a törvényhozási intézkedésekben, sem az irodalomban. Az újkorban a merkantilista írókra hivatkozik, kik műveikben kifejtették, hogy a gazdagság emelkedése és csökkenése a népesség számbeli növekedésével és csökkenésével egyenes arányban áll, a mennyiben a népesség a gazdagság forrása. Ezen nézetet követték nagyobbára a kormányok is és különféle módon igyekeztek elősegíteni a népesség szaporodását. Még nagyobb mértékben vallották e tant a physiocráták, kik a népesedés előmozdítását az állam egyik főfeladatának jelezték és erre szolgáló eszközök keresésében fáradoztak.

Fordulatot idézett elő és korszakot alkotott a népesedéstan tekintetében Malthus fellépése, névtelenül megjelent »Essay on the principles of population« című művével. E könyv előzményeül a francia mathematicus és bölcseztudós: Condorcet »Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain« című munkája szolgált, melyben a szerző határtalannak állítja az embernek úgy szellemi, mint szervi tökéletesedhetését, de ennek mellőzhetetlen feltételeül az egyenlőség eszméjének megvalósítását tűzi ki. Az e munkában kifejtett eszméket Godwin átültette Angliába, a hol azok, az ott már kifejlett gyárilpar következtében nagy hatást tettek. Godwin a tömegnyomort és inséget az akkori politikai és társadalmi intézmények hatásának tudja be és a tulajdon rendjének megváltoztatását követeli.

Ezen eszmék ellen vette fel a harczot Malthus; ő a tömegnyomor magyarázatául felállítja hires törvényét, hogy: az emberek mértani, a fentartásukra szolgáló eszközök csak számtani arányban szaporodnak, minek természetes következménye, hogy bizonyos idő lefolytával az emberek fentartására szolgáló eszközök messzire elmaradnak a szükséglettől és ebből ered az emberiség nyomora. Ez természeti törvény, melynek hatásait megszüntetni nem lehet, csupán enyhíteni az által, hogy az emberiség elszaporodását lehetőleg korlátozni igyekezzünk. E célból Malthus a szegény sorsúaknak erkölcsi tartózkodást ajánl és hogy ezek az ő tanácsát megfogadni kényszerüljenek, azt javasolja, hogy a szegények istápolására szolgáló intézmények eltöröltesse. E tanak, minden inhumanitása daczára, nagy hatása volt; a kormányok változtatásokat tettek úgy a házaságok, mint a szegénységélyzés ügye körül. De nemsokára bekövetkezett a reactió; a szegény sorsú nép ügyének képviselői élesen megtámadták Malthus kegyetlen tanát, minek folytán a tudományos világ emberei is kényszerültek ebbeli nézeteiket bizonyos fokig megváltoztatni.

Jelenleg a tudományos irodalomban Rodbertus véleménye tekinthető uralkodónak, ki Malthus okoskodásának több hiányát világosan feltárta. A cikk szerzője sem fogadja el a Malthus-féle tant egészében, hanem azt állítja, hogy túlnépesedés van az alsóbb osztályokban, de ezt nem a természet, hanem a jelenlegi társadalomrend hozta létre. A jelen termelési rendszer a javak roppant tömegét állítja elő, a vásárolni képes közönség pedig mind kisebb lesz; beáll tehát a túltermelés, összes veszedelmes következményeivel. Így a túlnépesedés kérdése azonossá válik a szociális kérdéssel.

A második cikk K. G. tanártól »*Zur Universitäts-Ausdehnung in der Schweiz*« a svájci főiskoláknak angol mintára való továbbfejlesztésére tesz javaslatokat. E tárgy nem tartozván szorosan folyóiratunk tárgyköréhez, a cikkel részletesen nem foglalkozunk.

»*Zur nationalbrüthlichen Socialpolitik*« czim alatt a szerkesztő a svájci szövetségtanács tavaszi ülészakának ama tárgyalásairól szól, melyek a gyufa-egyedárúság létesítése és a munkára való jog iránti kezdeményezés ügyében folytak. A gyufa-egyedárúság létesítése már régóta sürgős szükség volt, mert ez iparágat magánvállalkozók kezében hagyni már a munkások érdekében sem lehetett. A sárga foszfor alkalmazása a gyártásban nagymérvű megbetegedéseket okozott a munkások közt, a mennyiben az egyes iparvállalatok a mérgezés ellenében nem voltak képesek kellő elhárító intézkedéseket tenni. A nagy verseny következtében azon kívül alacsony béreket voltak kénytelenek fizetni, sok helyen pedig árúban adták ki a bért. Minden elővigyázati szabály elrendelése hiába való, legfeljebb a kisebb ipartelepek tönkretételére vezet. Így a leghelyesebb rendszabály a gyufagyártást az állam kezébe venni, mert csak ez létesítheti a kellő óvintézkedéseket, csak ez szüntetheti meg az eddig uralkodott viszázságokat. Viszont nem sértene a monopolium ez esetben semmi érdeket; a gyárosok kellő kárpótlási összegért szívesen beszüntetnék eddig veszteséggel járó üzemüket, a munkások sorsa pedig hasonlíthatatlanul jobb volna, mint eddig.

Mindezen nyomós érvek erőteljes hangoztatása daczára a monopolium terve egy szótöbbséggel leszavaztatott, 62 szóval 61 ellen.

Még mostohábban bánt el a szövetségtanács a másik javaslat-

tal a munkára való jog iránti kezdeményezés tárgyában, sőt ez alkalommal egy szónok sem találkozott, a ki a tárggyal érdemlegesen foglalkozott volna. Pedig, mint ezt Wullschleger bővebben kifejteni iparkodik, e követelés jogosultságát bizonyos mértékig el kell ismerni, ennek teljesítése a szociális béke alapfeltétele, mely nem veszélyezteti a jelen tulajdonrendet, sőt ennek biztositékául szolgálna. A szövetségtanácsban a helyett, hogy közelebbről foglalkoztak volna a kérdéssel, egyszerűen szociálistikus követelésnek jelentették ki, melynek csak a termelés államosításával lehetne eleget tenni. Pedig ez téves felfogás, mert ez alatt csak az értendő, hogy az állam oly szociális jogrendet létesíthessen, mely a társadalom összes tagjainak érdekét egyenlően szem előtt tartja. A szövetségtanács természetesen a javaslat elvetését ajánlotta. Előadása végén a szerkesztő erősen kifakad a szövetségtanács ellen, mely nem a nép javát tartja szem előtt, hanem a pártérdekeket.

»*Zum Achtstundentag*« című közlemény a nyolcz órai munkanap meghonosítása körül Angliában és Morvaországban történt kísérleteket és azok eredményeit ismerteti. Az angol Mather és Howard P. és T. gyárosok ezentúl 48 óráig hetente, az osztrák Faber pedig 7²/₁₀ óráig naponta dolgoztatják ezentúl munkásaikat és üzemiük eredménye alig marad hátra az azelőtti hosszabb munkanap melletti eredményektől. Nem első ők ezen a téren, számos gyáros és az állam is több vállalatában létesítette ez újítást már régebben, hasonlókép kedvező eredménnyel. De azért még nagy a nyolczórás munkanap ellenzőinek száma, kik ez újítás által Angliának kereskedelmi suprematiáját veszélyeztetve látják. Sőt 1889-ben még a trades-union-kongresszus alkalmával 67.000 munkás a nyolczórás munkaidő ellen nyilatkozott. De a számos példa, melyet ugy Brentano: »*Arbeitslohn und Arbeitszeit*« és Schönhof: »*The Economy of High Wages*« művében felhoz, ékesszólóan bizonyítja, hogy a rövidebb munkanap és a magasabb bérek éppen nem hátráltatják az ipari fejlődést. Mindkét nemét a reformnak azonban fokozatosan kell életbeléptetni, ha üdvös eredményeket óhajtunk elérni. A cikkíró végezetül örömmel konstatálja az angol kormány hajlandóságát munkásvédő törvények kezdeményezésére, mint ennek jelét legújabbán a munkásvitákban közbenjárók és választott bíróságok alkalmazásáról szóló törvényjavaslat benyújtásával adta.

Egy rövidebb közlemény a *mezőgazdasági kamarák felállításáról* Poroszországban emlékezik, egy másik meg az előbb említett angol törvényjavaslatot »*a munkásviták megoldásáról*« közli.

A »*Wirtschaftschronik*« rovatban a legutóbbi hónapokban Svájc különböző helyein lefolyt strikeokról értesülünk. A sort ez évben az órák nyitották meg; ez kisebb jelentőségű strike volt és csakhamar elnyomatott. Ezeket követte a sörfőzdei munkások strikeja, mely sikerre is vezetett, a mennyiben a sörfőzdetulajdonosok nevezetes engedményeket tettek a munkásoknak; 10 órai munkaidő, minden második vasárnap szabad, a munkabér fölemeltetett stb. Hasonlóképen folyt le a kovácsok és bognárok egy hónapnál tovább tartott strikeja Lausanneban. Ugyanezen időben Zürichben a festők szüntették be a munkát; főkövetelésük 9 órai munkaidő volt. 14 mester rövid idő alatt eleget tett a munkások kívánságának, később még 10-nél szünt meg a strike, de 47 czégnél még most is folyik. A nőtlen munkások elhagyják a várost, a házások pedig szövetkezetet alapítottak, mely kedvező eredménnyel működik.

Még erősebb és elkeseredettebb volt a küzdelem a berni szabólegények és munkaadók között. A munkások magasabb bérdíjszabást követeltek, a mesterek azonban kevésbé akarták az eddigi béreket megváltoztatni és mindazokat, kik ezt bizonyos határidőig el nem fogadták, elbocsátották. Minthogy azonban a többi városok szabólegényei a berni évadmunkákat elvállalni nem akarták, a mesterek mégis engedni voltak kénytelenek. Ugyanezen idő alatt Zürichben egymásután törtek ki a strikeok, először az építőmunkásoké, kik 9 órai munkaidőt követeltek, majd az asztalosoké ugyanezen és más egyéb követeléssel. Az első megtört a mesterek solidaritásán, a másik még folyamatban van. Nem sok eredménnyel járt a többi munkások: az ácsok, kőművesek, kovácsok és kocsigyártók, bádogosok, gipszszők, nyergesek és cipészek strikeja sem.

A füzetet több apró közlemény zárja be, melyek közül mint érdekesebbeket felelmitjük a következőket: Az angol bánya-munkásviszonyok, St. Gallen kanton által a munkanélküliség elleni biztosítástól szóló törvényjavaslat, a svájci börtönügyi és baleseti statisztika eredményeinek ismertetése.

A 11-dik füzetben dr. *Lange a svájci betegség és baleset elleni biztosítási törvényjavaslatokat* bírálja. Első sorban kifogásolja a szakértő bizottság ama határozatát, hogy a betegsegélyzés állami költségén történjék, melynek fedezetéül a dohánymonopolium szolgáljon. Mert ha a dohány ez által meg sem drágíttatnék, mégis a biztosítás költségét a nép tömege viselné és így a munkaadók elég vagyonos osztályáról, a teher nagyrésze elháríttatnék. Különben is igyekezni kell arra, hogy az egyes biztosítási ágak szerves összefüggésben tartassanak és együttesen kezeltessenek, nehogy úgy járjanak, mint Németországban, hol a szervezés hibái oly nagy költségtöbbletet okoznak. Pedig hasonló szándéokra engednek következtetni a munkásgyűlések határozatai és ezek képviselőinek nyilatkozatai a szakbizottságban, melyek szerint a betegsegélyzés élesen elválasztandó volna a baleset elleni biztosítástól, úgy, hogy az elsőnek költségeit a munkások, a másodikét pedig a munkaadók viseljék.

Kétségtelen, hogy a jelen törvényjavaslatok megszavazásával a munkás-biztosítási törvényhozás feladatát még nem oldotta meg, hanem ki kell ezeket idővel egészíteni, az aggkor, a munkaképtenség elleni, az özvegyek és árvák biztosításával. Sőt csatlakoznia kell ehhez a munkahiány esetén való ellátásnak is, melynek gondolatától Svájc nem látszik idegenkedni, a mit azzal bizonyított, hogy a munkára való jog érvényesítésének kifejezésre juttatásával már is foglalkozott. Ugy kell tehát a betegség és baleset elleni biztosításról szóló törvényeket megalkotni, hogy azok könnyen beleilleszthetők legyenek a biztosítás többi ágait magába foglaló szervezetébe.

A Forrer-féle törvényjavaslatok eléggé figyelnek ezen követelményre, noha a szerző, tekintettel a bizottságban nyilvánult számos kívánságra, ezt teljesen nem érvényesíthette. Szigorúan territorialis és decentralisált szervezetet óhajt adni a biztosításnak, melyben a foglalkozás neme szerinti csoportoknak csak másodlagos szerepet juttat, noha a szakbizottságban többen ez utóbbiaknak a szervezetbe bevonását óhajtották.

A biztosítás költségeinek fedezését illetőleg a cikkíró helyesli Forrer javaslatának ama cikkeit, melyek szerint a kantonoknak és községeknek tetszésére hagyandó, vajjon a községi betegpénztárnak

fizetendő járulékot egészben vagy csak részben ők viseljék-e. Lange különben ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy a törvényhozás terén hamarabb fog uralomra jutni az az elv, hogy a munkásbiztosítás költségeit ne a közvetlenül érdekeltnek, hanem a nép összessége viselje, vagyis adókból fedeztessék. Az ez irányban felmerülő javaslatok ellenében a költségek elérhetlen magasságát hozzák fel. Pedig ez téves állítás; ha az akarat meg van a keresztülvitelre, az összeg nagysága nem képezhet akadályt. Mai nap is nagy összeget vesz igénybe a szegénységélyezés, mely ez esetben nélkülözhetővé válnék és a biztosításra történt állami kiadások sokféleképpen megtérülnének, a mennyiben a fogyasztani képes egyének száma növekednék és a termelés is emelkedne. Ez állításának, hogy t. i. nem minden újabb kiadás ró több terhet a népre, igazolására az állandó hadsereget hozza fel például és annak a gazdasági egyensúly fentartására szükséges voltát igyekezik bizonyítani.

»Zu einem neuen Buche« czim alatt dr. Adler baseli tanár *Plattner*nak »Kritische Beiträge zur Erkenntnis unserer sozialen Zustände und Theorien« czim alatt megjelent értekezéseit dicsérőleg méltatja.

A »*Sozialpolitische Rundschau*« rovatban W. az egész Svájcra kiterjedő, központilag kezelendő munkaközvetítő hivatal felállításának és ezzel kapcsolatban a munkanélküliek statisztikájának eszméjével foglalkozik. Eddig is volt már egyes nagyobb városban: Bernben, Baselban ilyen hivatal, de ezek működése nem járt elég eredménnyel és szükségesnek látszik ennek országos szervezése. A munkások szövetezése szűk körökre terjed ki, azok a feladatot: a munka szerzését a munkanélkülieknek meg nem oldhatják, így ez az államnak válik kötelességévé. Az aránylag kis területű Svájcban ez könnyebben meg is valósítható, mint más nagyobb országokban. De ekkor nélkülözhetlenné válik a munkanélküliek statisztikája is, mert csak úgy lehet a bajon segíteni, ha azt minden viszonylatában alaposan ismerjük.

A közlemény írója dr. Möllernek e tárgyról a Schmöller-féle folyóiratban megjelent cikkéből ad kivonatot. Möller elégtelennek tartja a Németországban jelenleg fennálló munkaközvetítő hivatalokat, mert nem teljesítik feladatukat és szűk körre terjedők. Azt ajánlja, hogy minden nagy és közép nagyságú iparos városban állítsanak fel a községek ilyen hivatalokat, melyek önállólag, munkásokból és munkaadókból alakult előjáróság által igazgattassanak és tudakozó intézetekkel kapcsolatosak legyenek és statisztikát vezessenek. Szükséges volna ezenkívül egy birodalmi központi hivatal is, mely állandó összeköttetésben lenne a községi hivatalokkal, hivatalos értesítőt adna ki és országos statisztikát vezetne. Előnyei eme szervezetnek a következők: 1. a munkanélküliséggel járó csavargás, részegeskedés megszűnése; 2. a munkások távoltartása a prostitúciótól; 3. az ipar decentralizációja; 4. elhárítása a munkanélküliek elszaporodásának; 5. a szociális béke előmozdítása; 6. jogosulatlan strikeok megakadályozása; 7. az erkölcsiség emelése, a munkaeredmény fokozása; 8. a szegénységélyezés igazságosabb kezelhetése.

Tekintettel mindezen előnyökre, W. üdvösnök tartaná Möller tervezete szerint a munkaközvetítő hivatalt Svájcban mihamarabb felállítani, mint a mely intézmény az állami szociálpolitika feladatainak megoldását elősegítené.

Ugyanezen rovatban Keller Gottfried, Brentano Lujo »Über

das Verhältnis von Arbeitslohn und Arbeitszeit zur Arbeitsleistung» munkájának rövid tartalmát közli, mely mű különben a »Közigazgatási és Közigazgatási Szemlé«-ben már bővebben ismertetve volt.

A »Wirtschaftschronik« rovatban dr. Geering Th. a francia-svájci vámháborúról szól; közli a »Temps«-nek erről szóló cikkét és végezetül konstatálja, hogy a vámháboru csupán Franciaország-nak válik kárára. A többi kisebb közlemények közül, mint érdekesebbeket, megemlítjük a berni munkanélküliség elleni biztosító-pénztár jelentésének, továbbá nyugati Svájc gazdasági állapotáról az 1893-ik évről szóló jelentésnek ismertetését.

A 12-ik füzet »Zur Monopolisierung der Wasserkräfte in der Schweiz« czímmel dr. Wullschlegertől hoz cikket. Bevezetésében a szerző kikel a Svájcban uralkodó magánvasuti rendszer ellen; a vasutak a közérdeknek szolgálni hivatvák és azért nem hagyhatók magánosok kezében; a vasuti magánvállalkozók állami fenségsjogokat bitorolnak és nagy jogi ellenmondás az, hogy magánosok vasutaknak valóságos és kizárólagos tulajdonosai lehessenek. Legujabban pedig arról van szó, hogy a svájci vízi erők használatának magánosok egyedáruságába jutását megakadályozzák. A Freiland-egyesület hívta fel erre a szövetségtanács figyelmét kérvényével, melyben kimondatni óhajtja, hogy a jelenleg használatban levő vizierők a szövetség tulajdonát képezik és ez van jogositva a vizek használata felett intézkedni. Indokolja pedig ezt avval, hogy a technika legujabb vívmányai folytán a vízi erő a villamosság és a légnyomás segítségével történő erőátvitel terén nagy fontosságot nyert. Annnyival is inkább bir ez Svájczra jelentőséggel, mert az ország kösznetet nem produkálván, mintegy 28—30 millió frank értékű szemet hoz be a külföldről, mely összegnek egy része a víznek, mint mozgóerőnek használata mellett megtakarítható lesz. Svájcznak számos vizesése hozzájárul ezentúl az ország gazdagságának emeléséhez. De ez ujonnan nyert kincset veszély fenyegeti, a magánvállalkozás részéről; naponkint érkeznek kérvények a vízi erő használhatásáért. A víz pedig Svájczban jóformán uratlan jószág; a községek, a kantonok könnyelműen adogatják ki az engedélyeket a magánvállalkozóknak, kik mögött külföldi tőkepénzesek állanak. A köztársaságnak azonban nem szabad kibocsátania kezéből e kincset képező jogot és annak kezelését magának kell fentartania, mert az a jelenlegi kezekben nincsen az összeség érdekében biztosítva.

A szövetségtanács, e kérvény által indítatva, elhatározta a fennálló vízi jogi viszonyok megvizsgálását. E célból a kantonokhoz kérdéseket intézett a létező jogállapot iránt, valamint véleményöket kérte a vízi erőknek a jövőben való használata tárgyában. A kantonoktól beérkezett vélemények alapján a szövetségi kormány belügyi osztálya részletes jelentést dolgoztatott ki, mely a Freiland kérvényére elutasító feleletet adott. A jelentés beismeri, hogy a jelenlegi kantonális vízijog hiányos s azért abba a következő alapelveket ajánlja felvételre és keresztülvitelre: 1. a víziművek létesítése megkönnyítendő; 2. kijelentendő, hogy a vizesések kihasználásának szaporítása és javítása a közjólét érdekében fekszik; 3. a vízi erők jobb felhasználására célzó szövetkezések előmozdítandók; 4. az új művek gazdasági jelentőségének elbírálása a kantonális közigazgatási hatóságba tartozik; 5. a közérdekből szükségessé váló javítások a vízhasználati jog élvezői költségén történjenek; 6. az

engedély csak bizonyos időtartamra és bizonyos korlátozások mellett adatik; 7. kantonális vízi kataszterek állítandók fel. Az interkantónális vízi jogi viszonyok rendezése érdekében azt ajánlja a jelentés szerzője, hogy a kantonok, valamint az engedményesek között felmerülő nézeteltérések felett a szövetség döntsön. A villamos erő átvitelével dolgozó telepek engedélyezése pedig szövetségi törvény által megállapított engedéllyel történjék. Végül a felhasznált vízi erők tökéletes statisztikájának megalkotását óhajtja az előadó.

A »Freiland« társaság kérvénye tehát, mint említettük, elutasított, a mit Wullschleger nagyon hibáztat. Annak bizonyítására, hogy szabályzásra szükség van és hogy a vízjog Svájcban milyen rendezetlen, sorra vizsgálat alá veszi az egyes kantonok vízi jogra vonatkozó intézkedéseit.

Schwyz és Wallis kantonokban nincsenek semmiféle törvényes szabályok a vízjogról, hasonlóképen nincsen szabályzat a vízi erők ipari felhasználásáról a következő kantonokban: Baselstadt, Appenzell I. Rh., Appenzell A. Rh., Graubünden, Unterwalden nid dem Wald és Tessin. Továbbá speciális vízjogi törvénye nincsen: Bern, Zug, Freiburg és Thurgau kantonoknak. 11 kantonnak van speciális vízjogi törvénye és kettőnek: St. Gallennak és Glarusnak a víznek ipari felhasználásáról is van törvénye.

Majd valamennyi kantonban azonban el van ismerve a nagyobb vizek nyilvános jellege, hogy azok általános használatra valók és csak ennek biztosítása mellett használhatják magánosok is bizonyos czélokra. A tulajdonképeni rendelkezési jog az államé, magánjog azokra nem keletkezhetik. Mindazonáltal a vízjog egyes kantonokban tisztán magánjogilag van rendezve.

Mindeddig, a vízi erők kezdetleges kihasználási módja mellett, csekély jelentőséggel bírt az, hogy a vízjog ily kevéssé van kifejlesztve, de más megítélés alá esik ez ezentúl, ha a vízierők kihasználása a technika újításai folytán az ország gazdasági fejlődését van hivatva előmozdítani. Ekkor a vízierő nagy becsrel fog birni és ki kezkeszkedik arról, hogy ezek az összesség érdekében lesznek felhasználhatók. A jelenlegi vízjogi szabályok nem nyújtanak erre biztosítékot, a jelentés maga is beismeri azok hiányosságát. De a jelentés nem tartja ezt egyelőre veszedelmesnek, mert a vízi erők felhasználása jelenleg nem olcsóbb más mozgató erőknél. A technika azonban gyorsan halad, s ha beáll a vízi erő felhasználásának ideje, addigra a nagyobb vizeket egyes magánszemélyek és társaságok megszerezték maguknak. Ezek monopolizálni fogják ekkor a mozgató erőket és ők szabják meg az egyes iparosoknak a használat árát és így az egész ipar lassankint ki lesz szolgáltatva egyesek, valószínűleg külföldiek önkényének.

Mit tegyen tehát a szövetség ennek elhárítására? A »Freiland« társaság által javasolt törvénycikk tényleg elhibázott, mert nem volna helyes a vizeket bárkinek, akár a szövetségnek tulajdonává tenni. Wullschleger javaslata szerint a vizek a közhasználatnak továbbra is fentartandók, de hogy a kantonok a vízjog terén a svájci nép érdekeit sértő intézkedéseket ne tehessenek, a szövetségnek meg kell szereznie a svájci vizek feletti felségjogot és azt a kantonális közegek segélyével gyakorolja. Hasonlóképen felveendő az alkotandó törvénybe az a tétel, hogy a szövetség bármikor jogosítva van a villamosság és a légnyomás segélyével történő erőátvitelt

bármikor saját kezelésébe átvenni. A szövetség ugyan osztozathatna engedélyeket e célokra, de fenn kell tartani jogát, hogy az engedélyt a beruházási költségek visszatérítése mellett bármikor visszavonhatja.

A cikket a szerző avval fejezi be, hogy okvetlenül szükségesnek tartja az alkotmány megváltoztatását oly irányban, hogy a törvényhozási felségjog a nyilvános vizek felett a szövetségre ruháztassék.

»*Bastiat redivivus*« czim alatt dr. Mühlberger Arthur dr. Lange az imént ismertett cikkének »a munkás-biztosításról Svájcban« befejező soraival foglalkozik, mely az állandó hadsereg feloszlatása folytán előálló gazdasági zavarokról szól. A következtetést, hogy ez esetben a bérek hanyatlani fognak és evvel a népesség vásárlási ereje is és hogy roppant válságnak kell ekkor beállani, sophismának mondja és cáfolásául Bastiat »Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas« cikkéből idéz egy részt. B. ebben kifejti, hogy 100.000 katonának elbocsátása nem 100 millió frank megsemmisítése, hanem ez összegnek az adózók kezeibe való visszatérítése. S ha a hadsereg szaporítása, mint állítani szokták, nemzeti nyereség, miért nem hívják az ország egész férfi népességét zászló alá?

A »*Socialpolitische Rundschau*«-ban »*Staatliche Unterstützung der Landwirthschaft im Kanton Zürich*« a zürichi Kantonalbank működését ismerteti és közli a banktanácsnak a földbirtokosok ama kérésére adott elutasító válaszát, hogy az adósságokkal terhelt földbirtokokat átvegye, mert a bank más uton-módon igyekezik a gazdák helyzetén önnnyíteni.

A »*Wirthschaftschronik*« rovat befejezi a legújabb svájci bérmozgalmak ismertetését. Az előző számban említett zürichi strikeokhoz csatlakozott a cipészlegényeké. Továbbá Winterthurban a kőművesek, a festők követeltek nagyobb béreket, de legjelentékenyebb a kovácsok és kocsigyártók mozgalma volt, mely egész hónapon át tartott, a nélkül, hogy a felek megegyezésre tudtak volna jönni. Megemlíti még a bognárok strikeját Rheinfeldenban, mely bérfelemeléssel végződött, az öntőmunkásokét Genfben és a cipészekét Oltenban. Végül szomorúan konstatálja a munkaadók és a közönség makacsságát és értelmetlenségét a munkásoknak gyakorta jogosult követeléseivel szemben.

A kisebb közlemények közül még megemlítjük a statisztikai kimutatásokat az olasz selyemparról az »*Economista*« nyomán, a svájci iparoségylet jelentésének ismertetését és Adler tanárnak bírálatát Ruhland »*Leitfaden zur Einführung in das Studium der Agrarpolitik*« című könyvéről.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Őstermelés.

Ausztria mezőgazdasága s 1893. évi aratása. ¹⁾ A szomszéd állam összes mezőgazdasági területe a kataszteri adatok szerint 30,002.438 hektár; ez a terület művelési ágak szerint így oszlik meg:

	hektár	az összes terület %
szántóföld	10,636.872	35.45
rét	3,078.172	10.26
kert	372.060	1.24
szőlő	248.326	0.83
legelő	2,663.908	8.88
alpes	1,399.780	4.67
erdő	9,777.414	32.59
tó s mocsár	114.124	0.38
beltelek és egyéb terméketlen és adómentes terület	1,711.782	5.70
Összesen	30,002.438	100.00

A hazai viszonyokkal szemben ott a nem termő terület, továbbá a kert és rét, tó és mocsár (nagyjából a nádasnak felel meg) az összterületből körülbelül ugyanazon arányban részesedik, mint nálunk, ellenben a szántóföld és szőlő kisebb, a legelő, a melyhez természetesen az alpesek is hozzá kell számítanunk, — pedig nagyobb arányban.

Az egyes koronatarományokban igen nagyok a művelési ágak területi aránya közötti eltérések, a mit nem is lehet csodálni, mert hisz ebben az államban a legváltozatosabb, a legkülönbözőbb oro- és hydrographiai alakulatok, geológiai, talaj- és climaticus viszonyok vannak; csak a legfeltűnőbb ellentéteket és a fontosabb művelési ágakat véve szemügyre, látjuk:

Viszonylag legtöbb a szántóföld			Viszonylag legkevesebb a szántóföld		
hektár	az %	összes terület	hektár	%	
Morvaországban 1,217.533	54.79	Vorarlbergben .	7.864	3.02	
Csehországban 2,625.402	50.54	Tirolban . . .	141.296	5.29	
Sziléziában . . 255.335	49.61	Salzburgban . .	65.621	9.18	
Gácsországban 3,803.543	48.45	A tengerparton	101.632	12.76	

¹⁾ Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums von 1893. I. Heft.

	Viszonylag legnagyobb		a r é t t e r ü l e t	Viszonylag legkisebb	
	hektár	%		hektár	%
F.-Ausztriában	222.251	18·54	Dalmátországban	10.492	0·82
Krajinában . . .	171.200	17·20	Sziléziában . . .	30.124	5·85
Vorarlbergben .	34.839	13·39	Tirolban	161.604	6·06

	Viszonylag legnagyobb		a l e g e l ő t e r ü l e t	Viszonylag legkisebb	
	hektár	%		hektár	%
Dalmátországban	593.900	46·28	Felső-Ausztriában	22.522	1·88
A tengerparton .	223.865	28·10	Alsó-Ausztriában	63.307	3·19
Krajinában . . .	156.341	15·70	Tirolban	112.472	4·21

	Viszonylag legnagyobb		a z a l p e s t e r ü l e t	Viszonylag legkisebb	
	hektár	%		hektár	%
Vorarlbergben .	90.783	34·88	Alsó-Ausztriában	8.242	0·42
Salzburgban . .	207.306	28·99	Gácsországban .	33.446	0·43
Tirolban	687.067	25·75	Felső-Ausztriában	7.287	0·61

Csehország, Morvaország, Szilézia és Dalmátországban alpesi terület egyáltalán nincsen.

A rét, a legelő és az alpesi területnél figyelembe veendő az a körülmény, hogy az Alpesek egy része mint kaszáló rét, másik része mint legelő használtatik, bár természeti sajátóságainál fogva mint külön művelési ág véteztett fel a kataszter által.

	Viszonylag legnagyobb		a s z ő l ő t e r ü l e t	Viszonylag legkisebb	
	hektár	%		hektár	%
A tengerpart . .	55.280	6·94	Karinthiában . .	53	0·01
Dalmátországban	81.853	6·38	Csehországban .	802	0·01
Alsó-Ausztriában	39.713	2·10	Vorarlbergben .	244	0·09
Stájerországban .	34.056	1·52	Tirolban	12.575	0·47

Felső-Ausztria, Salzburg, Szilézia, Gácsország és Bukovinában szőlők nincsenek.

	Viszonylag legnagyobb		a z e r d ő t e r ü l e t	Viszonylag legkisebb	
	hektár	%		hektár	%
Stájerországban	1,075.141	47·94	Gácsországban .	2,021.828	25·76
Krajinában . .	442.309	44·43	Vorarlbergben .	67.675	26·01
Karinthiában .	456.871	44·24	Csehországban .	1,507.325	29·01

A többi művelési ág aránya is ily változó; így pl.: a kertnél a maximum Dalmátországban van, 37.024 hektár, az összterület 2·39%, a minimum Salzburgban 1.827 hektár, 0·26%; a tavak és mocsaraknál a maximum szintén Dalmátországban van, 13.383 hektár, 1·04%; a minimum Sziléziában 88 hektár, 0·02%. A művelési -ágak között a kataszteri felvétel óta bekövetkezett eltolódások az évi területfelvételeknél nyilvántartatnak; ezek szerint jelenleg csak 10,622.757 hektár szántóföld, 3,068.966 hektár rét, 332.721 hektár kert, 2,662.869 legelő, ellenben 251.499 hektár szőlő s 9,781.966 hektár erdő van; a különbözet oka egészen abban található, hogy az évi felvételek az olaj-, eper-, gesztenye- s babérültetvényeket, továbbá a rizsföldeket elkülönítik; ezek összes területe 1893-ban 55.974 hektárra rügott.

Ausztriában az összes szántóföldnek mintegy 7–8°/_o-a marad ugarnak, azaz 800–830.000 hektár; 1893-ban az egyes termények által elfoglalt terület, a hektáronkénti átlag termés és az össztermés így alakult:

Termény	Learatott terület hektár	Termett hektáronként hliter mmázsa		Termett hektoliter	Összesen métermázsa
Buza	1,119.577	13 ⁷²	10 ³⁷	15,385.610	11,608.290
Tönköly	5,468	12 ⁹⁴	7 ³⁷	70.760	40.310
Rozs	1,941.159	14 ³³	10 ⁰¹	27,813.610	19,437.630
Árpa	1,123.980	16 ⁴⁶	10 ⁴⁴	18,501.780	11,729.210
Zab	1,841.992	17 ¹⁶	7 ⁵²	31,502.610	13,853.270
Tengeri	355.960	15 ³⁶	11 ²⁵	5,468.010	4,005.583
Köles	65.511	13 ⁴²	—	878.990	—
Hüvelyes	249.241	10 ⁸⁵	—	2,703.694	—
Kétszeres	21.275	21 ²⁶	—	452.400	—
Tatárka	80.628	15 ⁸²	—	1,275.140	—
Rizs	598	—	26 ⁰⁰	—	15.550
Burgonya	1,108.492	—	75 ²⁶	—	83,428.240
Czukorrépa	268.760	—	183 ¹⁹	—	49,233.920
Karó- s tarlórépa	104.632	—	221 ⁷⁵	—	23,202.310
Káposzta	77.830	—	94 ⁶⁸	—	7,369.030
Repcze	27.685	—	7 ⁷⁹	—	215.680
Mák	4.103	—	5 ⁶⁹	—	23.327
Anizs	660	—	5 ⁰⁶	—	3.340
Lenfonal	83.934	—	4 ⁴²	—	370.569
Kenderfonal	43.580	—	5 ⁵³	—	240.842
Dohány	4.341	—	13 ⁸⁶	—	60.187
Chrysantemum	622	—	12 ⁸⁵	—	7.990
Komló	15.233	—	4 ⁰²	—	61.308
Lóhere { takarmány	864.059	—	27 ³⁰	—	23,591.640
{ mag	1.127	—	75 ⁵⁵	—	85.130
Bükkönykeverék	159.525	—	24 ⁸⁵	—	3,964.920

Ezenkívül termeltetett még — többnyire mint melléktermény — tök 5,260.040 métermázsa, cikória 256.400 mmázsa stb.

A természetes kaszálókon összesen 69,016.230 métermázsa széna s sarjú termett, tehát hektáronként 22⁴² métermázsa.

Mig nálunk a buza s a tengeri termelése van rendkívüli túlsúlyban, addig Ausztriában a rozs és a zab. A buza, árpa s burgonya csaknem egyenlő területen termeltetik, a tengeri ezek mindegyikének alig egy harmadán: oly nagy aránytalanság azonban nincsen az egyes termények által elfoglalt terület között, mint hazánkban.

A tavaszi vetés itt egyáltalán szokásosabb, mint nálunk; mentül inkább északnak fekszik, vagy mentül hegyesebb valamelyik koronartomány, annál nagyobb a tavaszi vetés aránya; némi kivételt képez e tekintetben Gácsország.

Az 1893. évi termés általában jóval gyengébb volt az előző évinél.

Ausztria bortermelése.^{1) 2)} A mióta a phylloxera s a peronospora hazánk szőlőszetére oly végzetes csapásokat mért, a monarchia bortermelésének súlypontja Ausztriára ment át.

¹⁾ Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums von 1893, I. Heft.

²⁾ Bericht über die Weinernte Oesterreichs im Jahre 1883 von Prof. Dr. Leopold Weigert.

Ausztriában a kataszter szerint 1883-ban összesen 248.326 hektár szőlő találtatott; azóta azonban a szőlők egy csekély részét a phylloxera itt is elpusztította, ellenben tetemes területen új szőlőket ültettek: 1893-ban az összes szőlőterület — koronaországokként összehasonlítva a kataszter adataival — így alakult:

	a kataszter szerint h e k t á r	a legújabb felvétel szerint	
Alsó-Ausztria	39.713	39.713	— %
Stájerország	34.056	34.056	—
Karinthia	53	44	—
Krajna	11.631	11.631	— 16'98
Tirol	12.575	20.158	+ 60'30
Vorarlberg	244	146	— 40'16
Görz és Gradiska . .	6.976	9.882	+ 41'68
Trieszt	1.244	1.087	— 12'62
Isztria	47.060	43.736	— 7'06
Dalmátország	81.853	77.794	— 4'96
Csehország	802	860	+ 7'23
Morvaország	12.119	12.392	+ 2'25
Összesen	248.326	251.499	+ 1'28

Az összes szőlőterület 10 év alatt valami csekélységgel még növekedett is s jelenleg 25 ezer hektárral nagyobb, mint a magyar anyaország szőlőterülete s csaknem megközelíti az összes magyar birodalomét.

Tirol, Görz és Gradiska a múlt évi és a 11 év előtti szőlőterülete között igen jelentékeny a különbözet; az előbbi helyen a hivatalos adatok szerint 7.759 hektár szántóföld és 81 hektár rét telepítettett be szőlővel, hasonlóan Görzben 5.730 hektár szántóföld.

Isztria s Dalmátországban a phylloxera már jelentékeny károkat tett és ez okozta az elég jelentékeny területi csökkenést.

Ausztriában az utolsó évtized alatt a következő volt a termés mennyisége:

	Új bor, hektoliter	Szőlő, métermázsza
1884-ben	3,285.980	1.480
1885-ben	4,000.850	1.400
1886-ban	3,722.135	1.120
1887-ben	4,701.933	1.120
1888-ban	4,154.760	20.530
1889-ben	4,106.370	2.660
1890-ben	3,623.360	28.793
1891-ben	2,998.130	9.016
1892-ben	3,459.936	9.780
1893-ban	4,535.085	17.732

Egészen 1890-ig a magyar birodalom bortermése mindig nagyobb volt, mint Ausztriáé. 1891-ben azonban Ausztria előnkbe került s ezt az előnyét, tekintettel arra, hogy a phylloxera nálunk még mindig terjedőben van s hogy a peronospora nálunk erősebben pusztít, mint Ausztriában, végül, hogy Ausztria szőlőterülete valószínűleg már a folyó évben felül fogja mulni a magyar birodalomét, kétséggel az évek hosszú sorára megtartandja, azaz mindaddig,

mig hazánkban a homokterületek beültetése az eddiginél sokkal nagyobb arányokban meg nem indul.

Az 1893. évi termésből 1,824.164 hektoliter volt fehér bor, 2,608.691 hektoliter vörös és 102.230 hektoliter schiller bor; a vörös bor termeltetése tehát a túlnyomó és pedig különösen a déli tartományokban. Triesztben Isztriában s Dalmátországban, hol fehér bort alig termesztettek, ellenben az északiakban a fehér bor a túlnyomó; s például Morvaország tisztán csak fehér bort termel; schiller bort csak Stájerországban és Krajnában termesztettek.

A bortermés viszonylagos nagysága az egyes tartományokban különböző volt; így termett 1893-ban:

	legtöbb hektáronként	legkevesebb hektoliter	átlag hektoliter	Összesen
Alsó-Ausztriában	31.7	10.8	23.59	936.800
Stájerországban	11.5	6.9	10.36	352.660
Karinthiában	5.2	—	1.52	45
Krajnában	29.5	5.8	9.00	104.710
Tirolban	22.2	4.0	21.61	435.580
Vorarlbergben	21.0	16.3	20.82	3.040
Görz és Gradiskában	22.6	9.2	19.83	196.000
Triesztben		30.3	30.30	32.940
Isztriában	21.6	8.3	16.39	717.010
Dalmátországban	21.3	14.4	20.03	1,557.930
Csehországban	11.0	3.6	10.40	8.940
Morvaországban	16.6	14.5	15.29	189.430
Az egész birodalomban . .	31.7	4.0	18.03	4,535.085

Általában az egész Ausztriában, kivéve az egészen jelentéktelen szőlőtermeléssel bíró Karinthiát, igen jó volt a bortermés, mindamellett a maximális és minimális, továbbá az átlagos termések közötti eltérések tetemesek.

Az egyes tartományok borainak minősége is igen ingadozó; 1893-ban próbamérések történtek a borok sav- és cukortartalmára nézve; bár e mérések eredménye igen problematikus értékű, a főbb bortermelő tartományokban történt mérések eredményeit közöljük:

	Cukortartalom ‰-a	Savtartalom
Alsó-Ausztriában	13.6 — 22.0	5.0 — 12.7
Stájerországban	12.0 — 22.0	7.0 — 15.0
Krajnában	10.0 — 22.0	7.0 — 18.0
Tirolban	12.0 — 22.0	5.0 — 10.5
Görz- és Gradiskában . . .	14.0 — 19.5	5.5 — 12.0
Isztriában	12.0 — 21.0	— —
Dalmátországban	8.0 — 22.0	6.0 — 12.0
Morvaországban	12.0 — 22.0	5.0 — 10.0

A maximális és minimális cukor- és savtartalom közötti különbség igen jelentékeny; különösen magas savtartalmat mutatnak fel Stájerország és Krajna borai, ellenben igen kevés cukortartalmat az utóbbi és Dalmátországnak könnyű borfajtái.

A borok minőségéhez képest az árak is rendkívül hullámzanak. Egy hektoliter must ára 1893-ban:

Alsó-Ausztriában	17.00	40.00
Stájerországban	14.00	38.00

Karinthiában	—	—
Krajnában	10 ⁰⁰	24 ⁰⁰
Tirolban	8 ⁶⁰	24 ⁰⁰
Vorarlbergben	26 ⁰⁰	37 ⁰⁰
Görz és Gradiskában . . .	9 ⁰⁰	32 ⁰⁰
Triesztben	18 ⁰⁰	26 ⁰⁰
Isztriában	5 ¹⁰	22 ⁰⁰
Dalmátországban	4 ⁵⁰	11 ⁸⁰
Csehországban	27 ⁰⁰	50 ⁰⁰
Morvaországban	10 ⁰⁰	30 ⁰⁰ forint között

ingadozott a termelés helyén; kivételes esetekben fajboroknál magasabb árak is fizetettek, így: Csehország lobositzai kerületében egy-egy hektoliter csemegeborért 100 frtot is megadtak; Isztriában — szintén csemegeboroknál — egész 80 frtig szőkött fel egy-egy hektoliter átlagára; ezek azonban szórványos esetek csak. Mindamellet az lehet mondani, hogy az átlagárak általánosságban igen magasak és hogy a bortermelés jóformán mindenütt igen magas jövedelmet hoz a termelőnek; kivételt képeznek e tekintetben a déli tartományok könnyű bor termelési helyei, itt azonban a termelési költségek is kisebbek az olasz rendszerű termelés mellett.

Az előadottakból láthatni, hogy Ausztria szőlőszete igen kedvező, hazánkéval szemben irigylésre méltó helyzetben van; a nálunk pusztító betegségek ott a termelésnek csak javára váltak és a termelő jövedelmét fokozzák a bor árak bekövetkezett emelkedése által.

II. Kereskedelem.

Franciaország külforgalma 1891., 1892. és 1893-ban.¹⁾

Franciaország külkereskedelme válságos korszakot él át; a túlsúlyra jutott prohibitív kereskedelmi rendszer erősen kezdi éreztetni hatását a forgalom átalakulásában. Habár most még nem lehet végleges ítéletet mondani az új korszakot irányító elvek helyessége felett, nagyon valószínű, hogy az új rendszerhez fűzött remények aligha fognak teljesülni.

A külforgalom összértéke — a nemes érczforgalmat nem számítva — így alakult az utolsó kilencz évben:

	Bevitel millió frank	Kivitel frank	Összforgalom	Az összforgalomból bevitel ‰	kivitel ‰
1885-ben	4.088 ⁵	3.088 ¹	7.176 ⁶	56 ⁹⁷	43 ⁰³
1886-ban	4.208 ¹	3.248 ⁸	7.456 ⁹	56 ⁴³	43 ⁵⁷
1887-ben	4.026 ⁰	3.246 ⁵	7.272 ⁵	55 ³⁶	44 ⁶⁴
1888-ban	4.107 ⁰	3.246 ⁷	7.353 ⁷	55 ⁸⁵	44 ¹⁵
1889-ben	4.316 ⁸	3.703 ⁰	8.020 ⁸	53 ⁸³	46 ¹⁷
1890-ben	4.436 ⁹	3.753 ⁵	8.190 ⁴	54 ¹⁷	45 ⁸³
1891-ben	4.767 ⁹	3.569 ⁷	8.337 ⁶	57 ¹⁹	42 ⁸¹
1892-ben	4.188 ¹	3.460 ⁷	7.648 ⁸	54 ⁷⁵	45 ²⁵
1893-ban	3.936 ⁷	3.209 ⁶	7.146 ³	55 ⁰⁹	44 ⁹¹

Egész 1892-ig, tehát a maximális és minimális vámtarifa életbe léptetéseig úgy a bevitel, mint a kivitel értéke mérsékelten növekedik, daczára annak, hogy a nyolczvanas évek végén az Olasz-

¹⁾ Economist francais. 1894. Année 22. Vol. I. Nro 3., 4., 6., 11., 12

országgal való kereskedelem a minimumra csökkent. 1892-ben, az új vámtarifa folytán, jelentékeny visszaesés állott be a forgalom mindkét neménél, a mely csökkenés a következő évben folytatódott úgy, hogy 1893-ban az összforgalom értéke már jóval kisebb volt, mint 1885-ben.

Ha az 1885., 1892. és 1893. évi forgalmi eredményeket árucsoportok szerint állítjuk szembe, a következő képet nyerjük:

a) *Bevitel*

	1885-ben	1892-ben	1893-ban	1885-ben	1892-ben	1893-ban
	millió frank			az összbevitel %-a		
Élelmi cikkek . . .	1.455.3	1.400.4	1.214.0	35.6	33.4	28.3
Nyers anyagok . . .	2.040.7	2.172.7	2.153.7	49.0	51.9	54.7
Gyártmányok . . .	592.5	615.0	569.0	14.5	14.7	17.0
Összesen . . .	4.088.5	4.188.1	3.936.7	100.0	100.0	100.0

b) *Kivitel.*

	1885-ben	1892-ben	1893-ban	1885-ben	1892-ben	1893-ban
	millió frank			az összbevétel %-a		
Élelmi cikkek . . .	749.8	759.3	699.8	24.3	21.9	21.8
Nyers anyagok . . .	710.2	822.6	777.0	23.0	23.8	24.2
Gyártmányok . . .	1.608.6	1.820.7	1.660.3	52.1	52.7	51.7
Postacsomagok . . .	19.5	58.1	72.5	0.6	1.6	2.3
Összesen . . .	3.088.1	3.460.7	3.209.6	100.0	100.0	100.0

A bevitel 1893-ban jóval kisebb volt, mint 1885-ben; a csökkenés legnagyobb része az élelmi cikkekre esik, első sorban azért, mivel a gabonaneműek ára igen alacsonyra szállott le, másodsorban pedig, mivel a borbevitel értéke 388 millió frankról 196 millióra szállott le; a kivitel értéke 1893-ban még magasabb ugyan, mint volt 1885-ben, de a csökkenő irány itt is uralkodó.

A forgalomban a legnagyobb értéket képviselik a következő áruk:

a) *a bevitelben:*

	1891-ben	1892-ben	1893-ban
	millió frank		
Gabona és liszt	532.0	487.9	359.6
Nyers gyapjú	353.6	332.7	353.9
Nyers selyem és selyemfonal	248.9	257.7	237.7
Bor	401.1	305.6	196.7
Olajos magvak	200.3	153.5	194.5
Nyers olaj	189.8	184.6	182.3
Pamut	203.7	207.1	167.4
Nyers bőrök és prémek . .	214.8	146.6	154.3
Kávé	149.1	144.8	139.0

b) *a kivitelben:*

	1891-ben	1892-ben	1893-ban
	millió frank		
Gyapjuszövetek	329.6	328.5	290.5
Selyemszövetek	245.7	249.2	212.1
Bor	245.7	213.6	187.9
»Párizsi iparcikkek« (articles de Paris)	111.8	125.5	129.1

	1891-ben	1892-ben	1893-ban
	m i l l i ó f r a n k		
Nyers gyapjú	109·1	119·5	119·0
Nyers selyem	110·1	139·3	119·0
Bőrgyártmányok	139·3	111·7	111·5
Pamutgyártmányok	101·9	95·5	99·5
Kikészített bőrök	107·1	114·1	97·7
Fémárúk	89·3	81·1	69·5
Vaj	84·4	80·7	66·9
Hölgypipereczikkek	67·8	73·4	66·7
Nyers bőrök és prémekek	79·0	73·7	62·6
Szesz és likőr	75·1	66·2	61·5

Nemcsak az összforgalomban, hanem az egyes cikkek forgalmában is szembeötlő a folytonos értéksökkenés, a mely körülmény, mint azt fentebb már említettük, leginkább a prohibítív vámokban találja forrását, de hozzájárult jelentékeny mérvben úgy az östermelés mint az ipar cikkeinek folytonos árhanyatlása is.

Bennünket leginkább a mezőgazdasági termékek forgalma érdekel; ezek legjelentékenyebbjének forgalma így alakult:

Egység	B e v i t e l			K i v i t e l		
	1891-ben	1892-ben	1893-ban	1891-ben	1892-ben	1893-ban
Ló és csikó . . ezer db.	16·0	14·3	15·2	24·1	21·7	24·1
Szarvasmarha . . » »	82·7	36·7	20·3	47·4	55·0	54·6
Juh . . . . . » »	1.150·9	1.400·1	1.192·4	8·3	9·6	12·1
Sertés és malacz . . » »	50·4	21·4	4·0	52·5	174·8	201·2
Szárnycs . . . » mm.	18·9	21·1	23·3	61·2	54·6	56·5
Mindenféle hús . . » »	342·4	109·8	57·2	37·1	37·7	57·3
Gyapjú . . . . . » »	1.950·8	2.089·6	2.218·8	414·1	484·1	484·0
Sajt . . . . . » »	137·5	123·9	126·3	56·5	67·1	56·0
Vaj . . . . . » »	73·0	54·8	52·2	363·6	351·4	293·7
Faggyú . . . . . » »	506·8	404·2	283·4	210·5	178·5	157·2
Buza . . . . . » »	19.601·8	18.842·4	10.031·6	7·4	8·4	13·3
Zab . . . . . » »	978·7	395·3	3.076·7	181·3	802·6	33·9
Árpa . . . . . » »	2.368·3	1.084·1	2.464·8	1.227·9	1.198·3	139·1
Rozs . . . . . » »	3·0	0·7	8·0	405·4	810·9	111·0
Tengeri . . . . . » »	629·1	2.063·5	2.727·3	9·4	4·6	18·6
Buzaliszt . . . . . » »	742·0	425·6	159·1	60·2	127·6	196·7
Burgonya . . . . . » »	223·0	128·2	260·5	2.205·6	1.825·3	1.190·6
Repcze . . . . . » »	198·4	324·9	341·9	24·0	33·1	46·4
Donga . . . . . » »	792·1	808·0	1.093·3	42·1	78·4	48·0
Len nyers . . . . . » »	13·2	17·2	12·1	94·8	102·6	61·5
Kender nyers . . . . . » »	135·9	133·4	138·5	47·6	53·2	41·8
Friss főzelék . . . . . » »	249·8	119·9	108·6	376·7	382·4	422·5
Répa . . . . . » »	521·8	163·7	129·0	—	—	—
Bor . . . . . » hliter	12.280·6	9.400·6	5.893·2	2.043·5	1.845·3	1.560·2

Daczára annak, hogy Franciaország első sorban iparos állam, s népsűrűsége jelentékeny, virágzó földművelése azon helyzetbe hozza, hogy sok mezőgazdasági terményből nemcsak saját szükségletét fedezi, hanem jelentékeny kivitele is van; így a juhokat kivéve valamennyi állatnemenél, a vaj, a rozs, burgonya, len és friss főzeléknél a kiviteli többlet jelentékeny, míg némely cikkből, így a buza, tengeri, gyapjú, juh és a borból a beviteli többlet rendkívül nagy.

Végül közöljük azon államok sorozatát, a melyek Franciaországgal 1893-ban a legélénkebb kereskedelmi összeköttetésekkel bírtak:

	Bevitel e z e r	Kivitel f r a n k	Összesen	Az össz- forgalom%
Nagy-Britannia és Írorsz.	510.626	965.517	1,476.143	20 ⁶⁶
Belgium	401.329	499.529	900.858	12 ⁶⁰
Németország	334.362	334.439	668.801	9 ³⁶
Amer. Egy.-Államok . .	335.154	203.471	538.625	7 ⁵⁴
Spanyolország	222.947	113.641	336.588	4 ⁷¹
Olaszország	139.452	123.056	262.508	3 ⁶⁷
Argentina	174.807	59.710	234.517	3 ²⁸
Svájc	65.946	150.327	216.273	3 ⁰³
Törökország	106.867	54.795	161.662	2 ²⁶
Brazília	68.568	76.648	145.216	2 ⁶³
Egyéb államok	1,576.662	628.486	2,205.148	30 ⁸⁶
Összesen . .	3,936.720	3,209.619	7,146.339	100 ⁰⁰

Franciaország kereskedelmi mérlege az iparos államokkal forgalmában jobbra aktiv, a nyers termelőkkal forgalomban pedig mindig passzív.

A kereskedelmi forgalom a közös vámterület és Franciaország között csekély, legalább a hivatalos kimutatások szerint; nem szabad azonban felednünk, hogy sok közös vámterületi származású árucikk, — korlátozottak lévén kereskedelmi összeköttetéseink — olasz vagy német közvetítés útján jut Franciaországba s viszont ugyanazon úton francia árucikk hozzáuk.

III. Tűzkár és biztosítás.

A tűzkárok Horvát-Szlavonországban az 1882—1891. években. E folyóirat május havi füzetében ismertettük a hazai tűzkárstatisztikai adatgyűjtés eredményeit; folytatólag közöljük a magyar birodalom kiegészítő részének, Horvát-Szlavonországnak ez irányú adatait az 1882—1892. évekről.

Év	Tűzesetek száma	Esett tűzeset 10.000 lélekre	1.000 km.-re	Év	Tűzesetek száma	Esett tűzeset 10.000 lélekre	1.000 km.-re
1882-ben	1.076	5 ⁵⁴	25	1887-ben	865	4 ¹¹	20
1883-ban	885	4 ⁴⁹	21	1888-ban	1.038	4 ⁸⁶	24
1884-ben	900	4 ⁵⁷	21	1889-ben	876	4 ⁰³	21
1885-ben	922	4 ⁵⁴	22	1890-ben	1.061	4 ⁸⁵	25
1886-ban	887	4 ²⁸	21	1891-ben	919	4 ²³	21
átlag 1882— 1886-ban	934	4 ⁶⁸	22	átlag 1887— 1891-ben	952	4 ⁴⁰	22

Az anyaországban a legújabb adatok szerint 10.000 lélekre átlag 7¹⁰, 1.000 kilométerre pedig 39 tűzeset esik; a társországok

arányaszámai tehát jóval kisebbek, ez a különbség jórészt abban rejlik, hogy a társországek adatai csak azokra a tüzesetekre vonatkoznak, a hol épületek égtek el egészben, vagy részben, míg az anyaország adataiban az ingó- és terménytüzek is befigyaltatnak; a tüzesetek száma itt is — bár alig számbavehető mértékben — növekedni látszik, ez a csekély növekedés azonban nem tart lépést a népesség növekedésével.

A tüzesetek keletkezési okát illetőleg a társországek adatai valamivel részletesebbek, mint az anyaországéi, a mennyiben itt megkülönböztetik a beigazolt és a csak vélelmezett gyujtogatást; a tüzesetek okai különben így alakultak:

A tüzvész elöidézte:

Év	G y u j t o g a t á s beigazolt	vélel- mezett	összesen	Góndat- lanság	Villám- csapás	Egyéb ok	Ismeret- len ok
1882-ben	259	233	492	179	37	—	368
1883-ban	189	238	427	216	40	—	202
1884-ben	165	280	445	222	19	2	212
1885-ben	189	268	457	265	28	1	171
1886-ban	150	313	463	241	42	6	135
átlag 1882—1886-ban	190	267	457	225	33	2	217
1887-ben	81	291	372	300	28	4	161
1888-ban	91	346	437	322	28	3	248
1889-ben	111	219	330	347	58	4	137
1890-ben	105	237	342	381	40	26	272
1891-ben	113	226	339	330	24	13	213
átlag 1887—1891-ben	100	264	364	336	36	10	206
1882-ben	24·07	21·65	45·72	16·64	3·44	—	34·20
1883-ban	21·36	26·66	48·02	24·41	4·52	—	23·05
1884-ben	18·33	31·11	49·44	24·67	2·11	0·22	23·56
1885-ben	20·50	39·07	49·57	28·74	3·04	0·11	18·54
1886-ban	16·91	35·29	52·20	27·14	4·74	0·68	15·24
átlag 1882—1886-ban	20·34	28·59	48·93	24·09	3·53	0·21	23·24
1887-ben	9·36	33·65	43·01	34·68	3·24	0·46	18·61
1888-ban	8·76	33·31	42·10	31·02	2·70	0·29	23·89
1889-ben	12·67	25·00	37·67	39·61	6·62	0·46	15·64
1890-ben	9·90	22·33	32·23	35·91	3·77	2·45	25·64
1891-ben	12·30	21·32	33·62	35·91	2·61	1·41	27·65
átlag 1887—1891-ben	10·50	27·74	38·24	35·29	3·78	1·05	21·64

Feltűnő a gyujtogatás okozta tüzek rendkívüli arányaszámá; igaz, hogy a nagyobb rész csak vélelmezett gyujtogatásnak, de e vélelmezett gyujtogatások nagyobb része mindenesetre alapos gyanúok folytán jelentetett olyannak; örvendetes azonban az e kategóriánál mutatózó javulás. Igen nagy a gondatlanság okozta tüzvészek száma; az irány nagy mértékben növekedő.

Az anyaországnál kimutattuk, hogy a tüzek által okozott károk nagysága nem növekszik, a társországeknek azonban a növekedés tetemes, mint azt az alábbi táblázat mutatja, a mely az évenkénti kárösszeget és a kifizetett kártérítést tünteti fel:

Év	Kárösszeg forint	Esik kárösszeg egy tüzesetre	forint 10.000 lélekre	Kifizetett kártérítés összesen	forint az összes kár %-a
1882-ben	962.634	894	496	212.854	22.01
1883-ban	695.034	785	353	123.433	17.76
1884-ben	723.318	803	362	120.812	16.70
1885-ben	943.734	1.023	465	150.473	15.94
1886-ban	616.328	695	297	117.452	19.05
átlag 1882—1886-ban	788.210	844	388	145.005	18.40
1887-ben	850.138	982	404	167.489	19.70
1888-ban	813.857	784	381	178.983	21.99
1889-ben	1,156.708	1.320	533	623.377	53.89
1890-ben	1,076.636	1.015	492	249.972	23.21
1891-ben	744.244	809	337	226.224	30.39
átlag 1887—1891-ben	928.317	975	429	289.209	31.15

A kárösszeg jelentékeny mérvben növekszik és pedig nemcsak az abszolút szám, hanem az egy-egy tüzesetre, továbbá a lélek-számra eső hányad is; a mennyiben a hányadok növekedését nem lehet az adatok és a kárbecslés lelkiismeretesebb megejtésének tulajdonítani, ez a körülmény meglehetősen kedvezőtlen képet tár fel; ellenben kedvező a biztosító intézetek által fizetett kártérítések alakulása úgy abszolút, mint relatív véve is; az anyaországgal szemben ugyan — a hol a károk 40°/o-áért fizetetik kártérítési díj — még hátra van a Drávántúl, de a javulás szinte rohamos; feltűnő az 1889. év rendkívül magas kártérítési hányada, a mely körülmény magyarázatát azonban a rendelkezésünkre álló adatokban fel nem találjuk.

Mint már említettük, az adataink csak az ingatlanokban (házakban) szenvedett károkat tüntetik fel; a részleteket az alábbi számok mutatják:

Év	Elégett lakóház egészen részben összesen			Elégett gazd. épület egészen részben összesen			Összesen épület
1882-ben	755	102	857	1.313	48	1.361	2.218
1883-ban	502	108	610	1.001	59	1.060	1.670
1884-ben	546	107	653	1.231	47	1.278	1.931
1885-ben	857	146	1.003	1.599	65	1.664	2.667
1886-ban	474	135	609	884	64	948	1.557
átlag 1882—1886-ban	627	119	746	1.206	56	1.262	2.008
1887-ben	553	147	700	1.125	59	1.184	1.884
1888-ban	656	193	849	1.207	61	1.268	2.117
1889-ben	447	158	605	981	63	1.044	1.649
1890-ben	924	204	1.128	1.557	110	1.667	2.795
1891-ben	564	160	724	1.248	99	1.347	2.071
átlag 1887—1891-ben	629	172	801	1.224	78	1.302	2.103

Sem az elégett lakóházak, sem a gazd. épületek számában nem mutatkozik változás; összevetve ezt a körülményt a kárértéknek folytonos növekedésével, azt kell következtetnünk, hogy az építkezés szilárdabb, költségesebb kezd lenni s egyáltalán az épületek abszolút értéke növekedik.

A tüzeseteknek a társországokban a tíz év alatt évenként átlag 16 ember és 593 darab marha esett áldozatul, tehát a veszteség, különösen emberáldozatban, igen jelentékeny.

A mi a tüzeseteknek és a tűzkároknak hónapok szerinti megoszlását illeti, azt az utolsó tíz év átlagában az alábbi táblázat tünteti fel:

Hónap	Az 1882., 1891. évek átlagában			
	Tüzesetek száma szám szerint ‰-ban		Az elégett tárgyak értéke forint ‰-ban	
Január	54	5.73	30.914	3.60
Február	61	6.47	37.774	4.40
Márczius	70	7.42	49.384	5.75
Április	70	7.42	55.417	6.46
Május	65	6.89	51.423	5.99
Junius	63	6.68	64.262	7.49
Julius	80	8.49	106.066	12.36
Augusztus	107	11.35	127.671	14.88
Szeptember	91	9.65	144.555	16.84
Október	109	11.56	89.891	10.47
November	96	10.18	63.152	7.36
Deczember	77	8.16	37.754	4.40

A társországoznál is ugyanazt a jelenséget tapasztaljuk, a melyet az anyaországnál, hogy t. i. a tüzesetek és a kárösszeg legnagyobb része a nyári s az őszi hónapokra esik.

A társországozok adatgyűjtése felőleli a mezei s erdei tűzkárokat is; ezek szerint volt:

mezei tüzeset erdei tüzeset				mezei tüzeset erdei tüzeset			
1882-ben .	600	47	1887-ben .	442	30		
1883-ban .	523	10	1888-ban .	361	10		
1884-ben .	463	33	1889-ben .	306	7		
1885-ben .	505	28	1890-ben .	379	68		
1886-ban .	371	32	1891-ben .	342	17		
átlag 1882—86.	492	30	átlag 1887—91.	366	26		

A mezei s erdei tüzek abszolút száma jóval kisebb, mint az épülettüzeké; különösen az erdei tüzek tüntetnek fel csekély számot, míg a mezei tüzek, habár az abszolútszám jóformán évről-évre alább száll, aránytalanul sűrűbben fordulnak elő, mint az előbbiek.

A tüzesetek okát az alábbi táblázat tünteti fel az utolsó két évről:

	mezei tüzeknél				erdei tüzeknél			
	1890. összesen	1891. összesen	1890. ‰-ban	1891. ‰-ban	1890. összesen	1891. összesen	1890. ‰-ban	1891. ‰-ban
Gyújtó- (bebizonyított gátás (vélelmezett	162	155	42.72	45.32	2	5	2.94	29.41
Gondatlanság	57	52	15.94	15.20	12	—	17.65	—
Villámcsapás	51	50	13.46	14.62	13	6	19.12	35.30
Egyéb	5	4	1.34	1.17	1	—	1.47	—
Ismeretlen	11	7	2.90	2.05	5	2	7.35	11.76
Összesen	93	74	24.54	21.64	35	4	51.47	23.53
Összesen	379	342	100.00	—	68	17	100.00	100.00

A mezei tüzeknél feltűnő a gyújtogatás okozta tüzek rendkívül magas arányszáma, ez szomorú világot vetne a népnek morális állapotára, ha a gyújtogatást bosszúból tennék; a beérkezett jelentések szerint azonban a gyújtogatás tulajdonképeni oka pajkosság; a marhát legeltető gyerekek csupa tréfából gyújtják meg a földön künn maradt életet vagy takarmányt.

Daczára annak, hogy az erdei tüzek száma a mezei tüzekével szemben elenyésző csekély, az e tüzek által okozott károk nagysága megközelíti, sőt pl. 1890-ben túl is haladja az utóbbiak által okozott kár értékét; így 1890-ben a mezei tüzek által okozott károk értéke 92.755 frtot, 1891-ben pedig 57.119 frtra rúgott; az erdei tüzek által okozott kár értéke 1890-ben 255.174, 1891-ben pedig 33.470 forint volt; esett átlag egy-egy tüzesetre a mezei tüzeknél 245, illetőleg 167 forint, az erdei tüzeknél pedig 3.753, illetőleg 1.969 frt.; ez utóbbi körülmény kétségtelenül tanúsítja, hogy az erdei tüzek aránytalanul nagyobb pusztítást okoznak, mint akár az épület, akár pedig a mezei tüzek.

Érdekes adat az, mily nagy területen pusztítottak az erdei tüzek? 1890-ben 3.800, 1891-ben pedig csak 531 hektáron, esett egy-egy tüzesetre 56, illetőleg 31 hektár.

Az e tüzkategóriáknál a biztosító intézetek által fizetett kártérítések absolute és viszonylag is igen csekélyek; az erdei tüzeknél 1891-ben egyáltalán semmiféle kártérítés sem fizettetett. 1890-ben pedig csak 1840 forint, tehát az összes kárnak 0.72%-a; a mi különben igen természetes, mert hisz ott legfeljebb az őlfa biztosítható.

A mezei tüzeknél 1890-ben 14.375, 1891-ben pedig 1.269 forint kártérítést fizetett, a kárösszegnek 15.50, illetőleg 2.22%-a; tehát a kártérítési hányad itt is csekély. A hányad ezen alacsonysága onnan magyarázható, hogy a határban künn maradt szalma s takarmányfélék csak a legritkább esetben biztosíthatnak.

A mi végül a mezei s erdei tüzeknek a hónapok szerinti megszámlálását illeti, mindkét kategóriánál a nyári száraz hónapokra, továbbá az első kategóriánál az őszi hónapokra esik a legtöbb tüzeset különösen azon okból, mivel ezen időszakban a megszokásosabb a marhának éjjel-nappal való legeltetése, a szabadban való tüzrakás, a tüzeknek leggyakoribb szülőke!

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. 55. füzet. 1894. július.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. augusztus.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 6. füzet. június hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XII. évf. VIII. füzet. 1894. augusztus.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. V. évfolyam 7. szám. 1894. július: Az új francia szövetkezeti törvény. Az angol szövetkezeti kongresszus. Belga törvény a mezőgazdasági hitel érdekében; stb.

Annalen des Deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. v. Seydel. XXVII. Jahrgang. 1894. Nr. 9: Die Regelung der Abzahlungsgeschäfte von L. Fuld. Verwaltungsbericht der Reichsbank für das Jahr 1893. Nachweisung der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten für das Jahr 1892; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 27—30: Aus den Berichten der Schweizerischen Fabriksinspectoren von J. Wolf. Arbeiterzählung in Leipzig. Der Eisenbahnarbeiterstrike und die Unruhen in den Vereinigten Staaten von A. v. Palitschek. Die serbische Teppichindustrie. Der Entwurf eines österreichischen Checkgesetzes von G. Cohn. Die italienische Weinernte 1894. Internationale Arbeiterschutzgesetzgebung; etc.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. XVIII. Jahrgang. Herausg. von G. Schmoller. 3. Heft. I. Abtheilung: Die Lage der deutschen Seefischerei von L. Bartels. Die Kleinbahnen und die Mittel ihrer Förderung. Die geschichtlichen Ursachen der irischen Agrarverfassung von M. Jaffé. Die amtliche Arbeiterstatistik des Deutschen Reichs v. H. von Schöel; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VII. Band. 6. Heft: Depocitenbildung in England und in Deutschland von O. Glanert. Das Familienfideikommis in Ungarn von B. Földes. Die zweite Lesung des Entwurfes eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich (Fortsetzung) von Greiff. Zur Agrarfrage von G. Ruhland; etc.

Statistische Monatschrift. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XX. Jahrgang VII. (Juli-Heft): Kritische Bemerkungen über Statistik der landwirthschaftlichen Bodenbenützung und der Ernten von J. Lorenz v. Liburnau. Anbauflächen der Zuckerrüben nach dem Stande vom 1. Juni 1894; etc.

Zeitschrift des kön. bayerischen statistischen Bureau. Red. von dessen Vorstand Carl Rasp. XXVI. Jahrgang 1894 Nr. 1: Die Ergebnisse der am

1. December 1898 im Königreiche Bayern vorgehen. Revision der Viehzählung vom 1. December 1892. Die öffentlichen Sparkassen im Königreiche Bayern im Jahre 1892. Die Hagelschläge des Jahres 1895 in Bayern. Die Ergebnisse der Anbauerhebung des Jahres 1893 in Bayern. Waldbrände in den Jahren 1892 und 1893. Geburts und Sterblichkeitsverhältnisse in einer Anzahl bayerischer Städte im ersten Vierteljahre 1894; etc.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 2-e volume. Nos 27—30: La situation; les vote des contributions directes. De la comparaison des systèmes fiscaux des divers pays. La métallurgie moderne et ses instruments. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: Convient il de dénoncer l'Union monétaire latine le 31 décembre prochain? Finances avariées: Italie, Espagne, Portugal, Grèce, République Argentine, Brésil. La propriété des mines et les mines inexploitées en France et en Belgique. L'application des lois nouvelles sur l'hygiène dans l'industrie; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. No. 497—500.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Juillet 1894: Les banques aux États-Unis par G. François. Le développement d'une colonie française: la Guyane par D. Bellet. L'Algérie appréciée par un Anglais par D. B.; etc.

Journal de la société de statistique de Paris XXXV. année. No. 7. Juillet 1894: Impôt sur les revenus. Rapport et décrets relatifs à l'institution d'une commission extraparlamentaire. La statistique du travail en Allemagne par A. Liégeard; etc.

Revue des Deux Mondes. LXIV-e année. Tome CXXIV. 2-e livraison. 15 Juillet 1894: La science et l'agriculture. 1. Les engrais (I partie) par P.—P. Dehérain; etc.

Revue d'économie politique. 8-e année. No. 6. Juin 1894: Essai sur la valeur par E. de Böhm-Bawerk. La mutualité et l'assistance sociale par E. Fournier de Flaix. Étude sur la durée de la garantie d'intérêts promise par l'État aux Compagnies des chemins de fer d'Orléans et du Midi par H. St. Marc; etc.

Revue générale d'administration. XVII-e année. Juin 1894: de la gestion d'affaires appliquée aux services publics (suite) par L. Michoud; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVII. No. 96. July 1894: Foreign Exhibitions. The French Sugar Duties. Proposed Establishment of a Department of Commerce in the United States. Florida as a Field for Emigration. New Gold Mining Law of Mexico. The Foreign Trade of China in 1893. General Trade Notes; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2652—2655: The World's Production on Gold and Silver. Our Foreign and Colonial Trade in 1893. The American Cotton Crop. Indian Oheat. The United States Government and the Trade Unions. The Indian Currency Experiment. Greek Finance. The Harvest Prospect; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVII. Part. II. June, 1894: Statistics of Pauperism in Old Age by Ch. Booth. Conditions and Prospects of Popular Education in India by J. A. Baines. Modes of

Census-Taking in the British Dominions by R. H. Hooker. Tables of the Production of Gold and Silver in the World since the Discovery of America. Comparability of Trade Statistics of various Countries by A. E. Bateman; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. VIII. No. 4. July 1894: The Theory of Wages adjusted de recent Theories of Value by T. N. Carver. The English Railway Rate Question by J. Mavor. The Civil War Income Tax by J. A. Hill. Unemployed in American Cities by C. C. Closson; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. Kiadja Budapest székes főváros statisztikai hivatala. XXII. évf. 251. szám. 1894. április hó: A főváros halandósága az 1893. évben. A budapesti malomipar 1893-ban. Adatok a budapesti (kőbányai) sertésüzletről 1870—1893-ban; stb. május hó: Az 1893-ik évi esketések. A marhavásár és közvágóhid forgalma és a marhavásári árak 1893-ban. A budapesti heti és országos lóvásárok eredménye 1893-ban.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évfolyam. 23—30. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XIX. évfolyam. 44—60. sz.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium. XLVI. Jahrgang. VI. Heft. Wien, 1894.

Beiträge zur Statistik des Grossherzogthums Hessen. Herausgegeben von der Grossherzoglichen Centralstelle für die Landesstatistik. 38. Band. 2. Heft. Statistik der Straf- und Gefangen-Anstalten im Grossherzogthum Hessen, für das Jahr vom 1. April 1892 bis 31. März 1893. Darmstadt, 1894.

Beiträge zur Statistik Mecklenburgs. Vom Grossherzoglichen Statistischen Bureau zu Schwerin. XII. Band. 3. Heft, 1. Abtheilung: Die Flächenverhältnisse der mecklenburgischen Flussgebiete. Schwerin, 1894.

Jahresbericht des kön. Commerz-Collegiums zu Altona für 1893. Altona, 1894.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt von Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrg. 1894. III. Wien, 1894.

Juraschek, Dr. Franz v., Weltproduction und Welthandel (Sonderabdruck aus Scobel, Geogr. Handb. zu Andreass Handatlas). Bielefeld és Leipzig, 1894.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XXXIX. Band. 1. Heft: Die Ergebnisse der Civilrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1890. I. Heft der »Statistik der Rechtspflege« in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1890. Wien, 1894.

ADÓK REFORMJÁRÓL.

— Negyedik, befejező közlemény. —

Utolsó tagja ugyan az itt proponált adórendszernek a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, de mégis arról akarok írni előbb, mert azzal gyorsabban végezhetek.

Indokolnom kell mindenekelőtt ennek az adónak a fentartását. Szükségesnek tartom azt legelső sorban azért, mert meg kell tartani a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokra kiszabott adókulcsot, illetve adóterhet, a mi nyilvánvalóan lehetetlen volna, hogyha ezek a vállalatok egyenlőknek tekintetnének a phisicai személyekkel. A phisicai személyek adója nem lehet 10⁰/₀ s illetve az általános jövedelmi pótdóval együtt 13⁰/₀, mert hiszen ez az adókulcs okozza most a III. oszt. keresetadó legnagyobb visszásságait. De a nyilvános számadásra kötelezett vállalatokra vonatkozóan meg kell és meg is lehet azt tartani minden scrupulus nélkül.

Meg kell tartani, mert az összehalmozott és körülbelül impersonálissá lett tőke megbirja, mivelhogy annak kereső ereje nagyobb és másfelől kevesebb gyümölcscsel elégszik meg, mint az a tőke, a mely egy ember kezében dolgozik. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójának tizenkilencz éves praxisa is bizonyíték a mellett, hogy ez az adó egyáltalán nem volt akadály a újabb ilyen vállalatok létesítésének, de nem lesz az a jövőben sem, mert a részvényekbe fektetett tőke azt quasi reáltehernek nézi, a melylyel előre számol. De fönnt kell tartani ezt az adót azért is, mert annak alanyai merőben különböznek a fisikai személyektől az adóbehajtás tekintetében is. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója nem szorult

olyan adminisztrációra, a milyen nélkül az új jövedelmi adót elképzelni se lehet, az beéri merőben burokratikus elintézésel is s nem szorul az adóalanyok hozzájárulására, a mi emezeknél elmaradhatatlan. Legfőképpen nyilatkozik ez az adóalap bevallásánál, a mi itt strict módon lehetséges a nélkül, hogy ezért valami kegyetlen ellenőrzési szabályok kellenének. A részvénytársaság előterjeszti mérlegét s a pénzügyigazgatóság egyszerű perczent számítás segítségével megállapíthatja az adót. Contraversiák pedig csak a tekintetben lehetségesek, hogy a mérleg helyesen van-e szerkesztve.

Azért nem mondom azt, hogy az 1875: XXIV. törvény-czikket változatlanul fönn kell tartani. Lehetetlen ez már azért is, mert hisz a pótadót itt is össze kell olvasztani az alapadóval s így újra meg kell állapítani az adókulcsot. Új kulcs segítségével kell gondoskodni arról, hogy biztosíttassék a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójából most származó 1,867.146 frt., valamint az ezzel kapcsolatos 560.535 frt., összesen tehát 2,427.671 frt. s illetve az üzletüket a monarchia mindkét államára kiterjesztő vállalatok adójával együtt 2,587.577 frt. s ennek 30⁰/₀-a, 776.173 frt., összesen tehát 3,363.750 frt. Az összesen 25,875.773 frttal most megszabott adóköteles jövedelem után ez 12⁹⁷, illetve kerek számban 13⁰/₀-os kulcsnak felel meg, úgy hogy a jövőben is 13 perzentosnak kell az adókulcsnak lennie.

De ez a 13⁰/₀ csak a legkisebb kulcs lehet, mert a progressió elvét itt is meg kell valósítani. S itt is meg van a saját külön indokoltsága. Minél nagyobb tőke van összehalmozva, annál nagyobb lesz annak kereső képessége, nem proportionális, hanem progressiv mértékben. Minél nagyobb tehát a tőke, illetve az azzal elért haszon, annál nagyobb annak adózási képessége is. A progressió valószínűsítésével az itt szóban levő vállalatok versenyképességét is közelebb juttatnánk egymáshoz, a mi önmagában is előny volna. Adómentes létminimumról itt természetesen nem lehet szó, mert a szóban levő vállalatok mindig kapitalisták, a fizikai személyekhez képest mindig tehetős individuumok.

A progressió mértékének megítélésére itt már van néhány adatunk, de éppenséggel nem elegendő, mivel azt tudjuk ugyan, hogy hány ily vállalat van, a melynek jövedelme például 10.000 frtig terjed, de azt nem tudjuk, hogy

az e kategóriába tartozó vállalatok összes jövedelme mennyi. Az adókulcs kezdődhetnék 13 perczenttel és 18¹/₂ lehetne annak legnagyobb foka, de úgy, hogy a 13¹/₂-os kulcs például az 5000 frtig terjedő jövedelemmel bíró vállalatokra szólnon, hogy az az 544 vállalat, a mely ebbe a kategóriába tartozik, meg ne károsíttassék; a 18¹/₂-ot viszont a 100.000 forintnál többet hozó vállalatokra lehetne alkalmazni, úgy, hogy ez a kulcs csak 28 vállalatra terjedne ki. Ez elég jelentékeny bevételi többletet idézne elő a mai állapotok fentartása mellett s a vállalatokra nézve nem járna súlyosabb megterheléssel.

Nem járna különösen azért, mert egy másik irányban viszont nagy könnyítést kellene adni e vállalatoknak. Az 1883: XLIV. t.-cz. 8. §-a szerint a részvénytársaságok adója mindig az adóévet megelőző három évi mérleg alapján határoztatik meg s adóköteles jövedelemnek az adóévet megelőző három évi üzleteredmény átlaga vétetik. Az adó meg szabása tehát itt is cyclusokra s itt is átlagok szerint történik, habár e kettőnek épp itt van a legkevesebb alapja. Az adókimutatás itt helyesen csak évről-évre történhetik, még pedig utólagosan, a már előterjesztett mérleg alapján. A társaságok előre fizetnék az adót az elmúlt évi eredmények szerint, de a leszámolás utólagosan történnék, úgy, hogy a tényleges adó lerovás tekintetében vége volna minden önkénynek és minden megközelítő számítgatásnak. Az igazság követeli, hogy ez így legyen és azt hiszem, semmi adminisztratív akadály nem állaná ennek útját. A társaságokra nézve pedig ez nagy könnyebbség volna, mert ily formán nem kellene attól tartaniok, hogy esetleg három jó üzletév adóterhét kell majd viselniök három rossz esztendőben. Azt hiszem, ez compensatio volna azért is, hogy az adóterhük valami kevéssel emelkednék.

És még egy előnyt lehetne ennek fejében a társulatoknak nyújtani s ez az előny aztán általános gazdasági szempontból is fontos volna. Meg lehetne engedni, hogy a társaságok, a mennyiben szükségbeli tartalékot alkotnak, annak céljaira az üzleti haszon egy részét a megadóztatás előtt levonhassák. Az így levonható rész 10 perczent lehetne s ez a 10 perczent természetesen enyhítené a progressió súlyát és élességét.

Kétségtelen dolog, hogy gazdasági szempontból nagy haszon volna ilyen szükségbeli tartalékok alakítása, a melyeknek az volna a hivatása, hogy veszteség esetén az alaptőke pótlására, avagy osztalék fedezésére szolgáljanak. Csak fokozná a részvénytársaságokba vetett bizalmat, ha azok évenként 2,587.577 frtot ilyen szükség eseteire félretennének. Hogy pedig félretegyék, arra erős ok volna az adótörvény intézkedése, a mely ezt az összeget az adó alól fölmenti. A mint mondtam, ez enyhítené a progressió élességét is, de egyáltalán nem veszélyeztetné a pénzügyi bevételt. A nyilvánosságra kötelezett vállalatok és egyletek összes évi adóköteles jövedelme 1890-ben 25,875.773 frt.; ha ebből 10°/o a tartalékokra levonatik, akkor 23,288.196 frt. marad az adózás alapjául; s ha ebből 3,363.750 frt. adót akarunk nyerni, a mennyit most kapunk, akkor az adókulcsokat úgy kell megállapítani, hogy azok átlaga körülbelül 14^o5^o/o, pontosan 14^o45^o/o legyen, míg ha a kulcsok átlaga 15°/o, akkor az eredmény 3,493.231 frt., vagyis 129.380 frttal több, mint ez idő szerint. Az egyedül Magyarországon működő intézeteket tekintve, a melyek adóterhe most 2,427.671 frt., következő az eredmény: A 10 perczentes tartalék 1,859.676 frt., úgy, hogy az adóalap 16,737.092 frt., ennek 15°/o-a pedig 2,510.563 forint, vagyis a mostani adóbevételnél 82.892 forinttal több. Mikor pedig ennek a 10 perczentnek a levonása után az adókulcs most is 14^o5^o/o, akkor a pénzintézetek egyáltalán nem panaszkodhatnak olyan progressió ellen, a melynek átlagos kulcsa csak fél perczenttel magasabb a mostaninál.

Ezekon kívül még arra van szüksége ennek az adónak, hogy szabályai precise állapittassanak meg, nevezetesen, hogy szabatosan körülírássék, miként kell az adóztatás céljaira a mérleget szerkeszteni és mit szabad a nyers jövedelemből levonni a megadóztatás előtt. Most e szabályokat az 1875: XXIV. t.-cz. 4. §-a és az 1880: LX. t.-cz. 1. §-a foglalják össze, de nem elég precis módon, a mint az a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójának terjedelmes casuisticájából is kitűnik.

Megint csak azzal fejezhetem be, a mit a proponált adórendszer harmadik tagjáról irtam, hogy nem ajánlottam semmiféle kalandos históriákat, semmiféle kockáztatott vállalkozást. Ennél az adónemnél is sikerült — azt hiszem -- olyan

módokat ajánlanom, a melyek mellett teljesen meg vannak óva az állam pénzügyi érdekei, a közigazgatás igényei s a mellett nem súlyosbodott az adózók helyzete, de több igazságosság került azok közteherviselési kötelezettségeibe. Ugy tudom, hogy elég conservatív maradtam propositiómban s nem feledkeztem meg arról, hogy absurdum volna a legfényesebb adóügyi eszmék serege is, ha lehetetlen volna azok gyakorlati keresztülvitele.

Ez a conservativismus sokkal kevésbé lesz már megvalósítható az új adórendszernek harmadik, s a reform szempontjából legfontosabb részénél, az új jövedelmi adónál. Mert ennek az adónak szükségképp újnak kell lennie minden ízében. Újak az alanyai, új az alapja, új a kulcsa, új a kivetése, új az egész adminisztrálása. Ennek az adónak ki kell terjednie mind arra, a mit az előző három adónem ki nem meritett, meg kell fognia minden jövedelmet, a mely nem házból vagy földbirtokból származik s a másik oldalon minden jövedelmet, a melynek közvetlen élvezője nem nyilvános számadásra kötelezett vállalat vagy egyesület. Ennek az adónak tehát fel kell vennie magába az I., III. és IV. osztályú kereseti adót; a II. osztályú kereseti adó egy részét; a bányaadót; a tőkekamat- és járadékadót; a pénzügyintézeteknél elhelyezett tőkék után járó adót s végezetül az általános jövedelmi pótagadónak mindezekre vonatkozó részét. Nyolczféle adó fajtát kell tehát magába olvasztania; nyolcz adófajtát, a mely most minden részében a legheterogenebb természetű. Igazságot kell tennie mind a nyolcznak; át kell vennie mindtől azt, a mi jó; meg kell corrigálnia valamennyit. Vegyük sorra egyes igényeit, hogy aztán felsorolhassuk a módokat, a melyekkel ez igényeknek megfelelni tudna.

Mekkora az összeg, a melyet hoznia kell?

A zárszámadás szerint az egyenes adókból származó bevételek összege 1890-ben 92,346.420 frt. volt. Mivel azonban a szállítási adó, a nyereségyadó, fegyver- és vadászati adó és a hadmentességi díj tulajdonképen nem adók, vagy nem egyenes adók és nem is tartozhatnak az egyenes adók reformjának a keretébe s ezek összege 9,058.192 frt. ezért 83,288.228 frt. adóbevétel az, a melyre az új reform kiterjedhet. Ismételve a már kifejtett általános szabályt, még egyszer constatalni kell, hogy az új rendszernek is 83,288.228

torintot kell hoznia, mert az állam bevételeit még az adó-reform kedvéért se szabad kockáztatni. Minthogy pedig propositióim szerint az új földadó 52,743.563 frtot, az új házadó 9,746.364 frtot és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek új adója 2,510.563 frtot hozna s így a három adónemnek együttes eredménye 65,000,490 frtot tenne ki; azt találjuk, hogy az új jövedelmi adónak 18,287.738 frtot kellene hoznia s illetve csak 17,497.684 forintot, mivel az 1890-iki zárszámadásban a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adójában benfoglaltatik az osztrák-magyar államvasutttársaság adója is, a mely azóta elesett, úgy, hogy ennek figyelembevételével a reform alá kerülő adók összege 82,598.174 frt. volt s ebből kell a három első adónem által biztosított 65,000.490 frtot levonni, hogy megkapjuk az összeget, a melyet az új jövedelmi adónak kell biztosítania.

Ebből a sommás egybevetésből tehát az tűnik ki, hogy az új jövedelmi adót úgy kell szerkeszteni, hogy az 17½ millió frtot hozzon s akkor aztán el lehet törölni az említett nyolcz adó-fajtát, mert hiszen az állam megkapta azokért a teljes sequivalenst. De nézzük részletesen is, ha vajjon csak-ugyan ennyit kell-e az új adónak hoznia. E czélból külön-külön kell venni az egyes adónemeket, azok hozadékát, valamint e hozadéknak az új három adó által nem érintett részét.

Az I. oszt. keresetadó hozadéka a ministeri statisztika szerint 1891-ben 2,389.334 frt volt. 1890-ről nem lévén adataink, mondjuk, hogy ez évben is 2,389.334 frt volt ennek az adónak az előírása. Ezt az adót teljességgel az új jövedéki adónak kell fedeznie.

A II. oszt. keresetadó összege 1890-ben 7,070.134 frt volt. Ebből absorbeált az új földadó 6,500.000 frtot, az új házadó 200.000 frtot; azonfelül pedig a házadónak az adómentes létminimummal való kapcsolata révén elvész 185.000 frt, úgy hogy a II. oszt. keresetadóból mindössze 185.134 frtot kell a jövedelmi adóval biztosítani.

A III. oszt. keresetadó 8,888.084 frt, a miből a visszahatólagos megadóztatásokra 274.347 frt jut, úgy hogy itt sajátképpen 8,613.737 frt a biztosítandó összeg.

Ezt, valamint a IV. oszt. keresetadó eredményét 1 millió 284.444 frtot teljes összegében az új jövedelmi adónak kell behoznia.

Itt konstatálni kell azt, hogy a zárszámadásnak és a statisztikai kimutatásnak az adatai nem egyeznek. A zárszámadás szerint 18,347.372 frt volt a keresetadók hozadéka, míg a statisztika 19,631.996 frtot tüntet fel, a mi abból származik, hogy itt nincsenek tekintetbe véve a leírások, mentességek stb. Az összehasonlításhoz a statisztika adatait fogom használni s a mérleg megszerkesztésénél majd leirom az adatokat, a melyekkel az összehasonlítást tenni kell. De most menjünk tovább.

A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója 1890-ben 3,424.816 frt volt, a mi azonban a Staatsbahn államosítása következtében a statisztika szerint 1,867.146 frtra reducálendő. Ezzel szemben az ugyanilyen nevű új adó 2 millió 510.563 frtot hozna, tudvalevően azért, mert abban már az új pótdadó is benne van.

A bányaadó összege 158.826 frt. Ez teljesen az új jövedelmi adó terhére esik.

A tőkekamat- és járadékadó 1,418.098 frtot hozott. Erről, valamint a betéti adónak 2,487.563 frtjáról is ugyanaz áll a fedezés tekintetében, mint a bányaadóról.

Az általános jövedelmi pótdadó összege 15,370.916 frt volt. Ebből absorbeál az új földadó 10,800.000 frtot, az új házadó 2,232.695 frtot s az új házadónak berendezése révén elvész 30.000 frt. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek új adójában foglaltatik 560.535 frt. Fedezve volna tehát 13.623.230 frt, úgy hogy a még biztosítandó összeg 1,647.686 frtnak látszik. Valósággal azonban ennél jóval nagyobb, nevezetesen 2,913.559 frt, mert a III. oszt. keresetadó után 2,196.431 frt, a IV. oszt. keresetadó után 138.145 forint, a bányadó után 41.590 s végül a tőkekamat- és járadékadó után 537.393 forint általános jövedelmi pótdadó jár. A különbözet onnan származik, hogy a már előadott három új adónemnél többszörösen változott a mostani állapothoz képest az új adóba belefoglalt törzsadó, míg az új adókulcs kiszámításához az általános jövedelmi pótdadó mostani kulcsait használtam; de ez csak kisebb részét igazolja az eltérésnek; a nagyobb rész onnan származik, hogy úgy vettem fel e munkámban mindvégig minden számításnál, mintha a jövedelmi pótdadó a teljes kulcsok szerint fizettetnék, holott a kamatterher tizedrésze a föld- és házadónál abból levonható, mely

czímen 2,640.324 frt esik el, úgy hogy a mostani föld- és házadónál a valóságos általánosjövedelmi pótdadó jóval kisebb mint a milyennek én azt az új föld- és házadó kiszámításánál fölvettem és fölvehettem, mert hiszen kifejezést adtam annak, hogy e két adónemből jövőre is le lehessen vonni a kamatteher tizedrészét; az eltérésnek egy kis része a 20°/o-os jövedelmi pótdadó kulcsokból is származik, a melyeket nem vettem figyelembe, mert az e czímen befolyt összeg a kamat levonása nélkül is midőssze 481.322 frt. Szóval az általános jövedelmi pótdadóból még 2,913.559 frtot kell biztosítani.

A földadó összege 31,893.563 frt volt, míg az új földadónak 52,743.563 frtot kell hoznia.

A házadóból 10,431.739 frt bevétele volt az államnak, az új házadóból 9,746.364 frtja lesz.

Összegezve az elmondottakat, a következő eredményt találjuk. A biztosítandó összeg, a melyet az új jövedelmi adóból kell előteremteni a következő:

I. oszt. kereseti adónál	2,389.334 frt.
II. » » »	185.000 »
III. » » »	8,613.737 »
IV. » » »	1,284.444 »
Bányaadónól	158.826 »
Tőkekamat- és járadékadónál . .	1,418.098 »
Betéti adónál	2,487.563 »
Jövedelmi pótdadónál	2,913.559 »
Összesen . .	19,448.561 frt,

az az összeg, a melynek sorsáról gondoskodni kell, illetve a melyet az új jövedelmi adóval kell behozni. Ha az új jövedelmi adó ezt valósággal meghozza, akkor így alakulna a jövő adóbevételek képe:

földadóból	52,743.563 frt,
házadóból	9,746.364 »
jövedelmi adóból	19,448.561 »
nyilv. számadásra kötelezett vállalatok adójából	2,510.563 »
Összes adóbevétel . .	83,449.051 frt.

A mostani kép pedig ez:

földadóból	31,893.563 frt,
ház-osztályadóból	3,298.443 »

házbéradóból	7,313.669	frt.
I. oszt. kereseti adóból	2,389.334	»
II. » » »	7,070.134	»
III. » » »	8,613.737	»
IV. » » »	1,284.444	»
nyilvános számadásra köt. vállala-		
tok adójából	1,867.146	»
bányaadóból	158.826	»
tőkekamat adóból	1,418.098	»
betéti adóból	2,487.563	»
jövedelmi pótagóból	15,370.916	»
Osszes adóbevétel . .	83,165.473	frt.

Az eltérés a két eredmény között nagyon kevés és abból származik, hogy mind a három új adónemnél valami kevés differentia van az azok alapjául szolgáltat mostani adók eredményével szemben. De ezen az eltérésen nem volna szabad megakadni egy csöppet se, még akkor se, ha az jóval nagyobb volna a mutatkozó 283.578 frtnál, mert valamely adóreform eredményeit krajczárookra előre kiszámítani nem lehet.

Sokkal fontosabb az, hogy a teherviselés körül nem történt semmi eltolódás; az új adókat is csak azok viselnék, a kiknek vállára azok eddig nehezedtek. A földbirtokosok viselnék ezentúl is azt, a mit eddig hordottak, ugyanúgy volna az a háztulajdonosokkal és se ők nem vennének át semmit az ingó jövedelem terheiből, se ez semmit az övékből. Hogy a közterhek viselésében ilyen eltolódások ne történjenek, azt az adóreform fontos parancsának tekintem s azt hiszem, nem is véttem eddig ellene. Más dolog az, hogyha az egyes jövedelmi ágakon belül történik változás a terhek hordozása tekintetében a tehetősök rovására és a gyöngék előnyére. Ez megint, hogy t. i. ez igenis megtörténjék, első parancsa a reformnak s azért ettől eltérni nem szabad.

Abból a szempontból, hogy a terhek eltolódása ne következzék be, de egyéb okokból is fontos kérdés, hogy az adóreform kiterjedjen-e a betéti adóra s illetve, hogy a betéti adó is beleolvassassék-e az új jövedelmi adóba. Sok érv szól mellette, sok érv szól ellene. A beolvasztás mellett szól az, hogy a takarékbetétekből származó jövedelem is ingó jövedelem s így azt csak úgy kell megadóztatni, mint az ingó jöve-

delem egyéb elemeit. A beolvasztás, illetve a betéti adó megszüntetése mellett szól, hogy ez az a pénzüzet fejlődésére káros hatással van, mert most azt a pénzintézetek fizetik, úgy hogy most a náluk levő pénz ára: a betéti kamat + betéti adó. De ellene szól, hogy a betéti adó megszüntetése esetén az állam elvesztené az abból származó bevétel nagyobb részét s a betevek alkalmasint nem kapnának abból semmit, mert azért a kamatláb nem emelkednék. Ellene szól, hogy ennek az adónak más formában való behajtása szinte lehetetlen volna, mint a hogyan most történik. S ellene szól végül az, hogy beolvasztás esetén az ingó jövedelem viselné azt egészen, míg a valóságban most annak jó részét azok fizetik, a kik föld- vagy házadót fizetnek. Beszedése különben is az illetékek módjára történik s azért talán tanácsos volna ezt is azok közé az adók közé tenni, a melyekre a reform nem terjed ki. Nélküle csak 16,960.994 frtot kellene a jövedelmi adótól követelni, 80,677.906 frt volna az az egyenes adó összeg, a melyre a reform kiterjedne. Az alábbiakban úgy fogom tárgyalni a jövedelmi adó kérdését, mintha a betéti adó arra nem tartoznék, mintha az egyáltalán nem tartoznék a reform keretébe. Azt hiszem, ezzel csak nyerhet az új adó tárgyalásának a szabatosága.

16,960.994 frt tehát az a minimalis összeg, a melyet ettől az adótól megkövetelni lehet és megkövetelni kell, hogy a pénzüzet érdeke csorbát ne szenvedjen, de azért is, mert ezt az adóterhet kétségkívül elbirják az elemek, a melyekre azok hordozása vár, a melyek azt eddig viselték, nem a törvény erejénél fogva, — mert az sokkal többet követelt tőlük — de valósággal, ha mindenféle törvénytelenések révén is.

Az a jövedelem, a mely jövőre jövedelmi adó alá esnék, ugyanaz, mint a mely most az I., III. és IV. oszt. keresetadót, a bányadót, a tőkeamat és járadékadót teljes összegében fizeti s a mely most az általános jövedelmi pótagó egy részét viseli s a II. oszt. keresetadóból is fizet valami keveset. Vegyük sorra ezeket a jövedelmeket.

A pénzügyminister jövedelem-statisztikája az I. oszt. keresetadóval nem törődik, de figyelembe kell venni azt is, ha azt akarjuk, hogy az új jövedelmi adó helyes berendezéséről képet lehessen adni.

A statisztika szerint az I. oszt. keresetadó alá — a házalók

nélkül — 920.282 családfő tartozott, míg a házalók száma 3.604 volt s így összesen 923.886 önálló keresettel bíró egyén tartozott ez alá. Milyen nagynak lehet fölvenni ezek átlagos jövedelmét? A keresetadó-törvény körülbelül 500 frt fizetésnél keresi az I. és a IV. oszt. keresetadó között a határt, de nyilvánvaló, hogy képtelenség 500 frt jövedelmet tételezni föl azoknál, a kik az I. oszt. keresetadó alá tartoznak. Átlag 100 frtnak már nyugodtan föl lehetne azt venni, de bántja az embert, hogy ilyformán 92,388.600 frt jövedelmet találna, míg a III. oszt. keresetadó alá tartozók összes jövedelmét csak 84,822.256 frttal állapították meg az adókievítő bizottságok. Igaz, hogy a III. osztály alá csak 364.993 egyén tartozik, az I. osztályba pedig 923.886, de viszont tény az is, hogy a III. osztályba a jobbmódúak tartoznak. Ha tehát azt veszem is föl, hogy a III. osztályban valósággal átlag háromszor akkora a jövedelem, mint a mennyit az adókievítő bizottságok fölvettek, még akkor is soknak látszik az I. osztályúak 92,388.600 frt jövedelme a III. osztályúaknak 254,466.768 frtjával szemben. Mondjuk tehát, hogy az I. osztályban az évi átlagos jövedelem 75 frt, vagyis az ide tartozó adózók összes jövedelme 68,291.450 frt.

A keresetadó III. osztályába tartozók összes jövedelmét az adókievítő bizottságok 84,825.256 frtnak vették föl. Maradjunk egyelőre ennél a számnál.

A IV. osztálynak a jövedelmét e munkának egy másik helyén 51,337.760 frtra becsültem.

A bányaadó alá tartozó jövedelme a kivető bizottságok 1891-re 2,660.452 frttal állapították meg. Tegyük föl, hogy az 1890-ben is ekkora volt.

A tőkekamat és járadékadó alá vont jövedelem ugyancsak 1891-ben 14,612.060 frt volt, vegyük ezt is 1890-re is ugyanakkorának.

A II. oszt. keresetadó és az általános jövedelmi pótdadó nem tételeznek fel külön jövedelmet. Az eddig kimutatott jövedelem tehát, a melyre az új jövedelmi adó vonatkoznék, 221,743.978 frt volna. Az új jövedelmi adó által biztosítandó összeg pedig ennek 7.65%-a. De csak forma szerint annyi, a valóságban kisebb a perczentje, mert e jövedelmek a valóságban jóval nagyobbak, mint a mekkoráknak itt föl vannak tűntetve. Ha csak a pénzügyigazgatóságoknak a III. oszt. kereset-

adóra vonatkozó adatait tekintjük is, akkor is 276,130.328 forintnak látszik e jövedelem s az a 16,960.994 frt ennek az összegnek már csak 6^o7 perczentje. Pedig nem áll az, hogy az itt szóban levő jövedelem csak 276,130.328 frt.

A pénzügyminiszter statisztikája szerint az ország egész jövedelme, az I. osztályú keresetadó fizetők kivételével és az egy évi adó levonása után, 398,347.874 frt. Ebben a földbirtok jövedelme 134,827.920 frt.; házbérijövedelem 47,286.901 frt.; az osztályadó alá eső házak tiszta haszonértéke mintegy 103,000.000 frt-; 84,622.256 frt a III. oszt. kereseti adó alá eső jövedelem; 2,660.452 frt. bánya-jövedelem; 14,712.060 frt. tőkekammat és járadék s végül 18,671.464 frt. mint a részvénytársaságok adója. Ez összesen 404,781.053 frt., a melyből a miniszteri jövedelem-statisztika utasítása szerint le kell írni 73,706.005 frt. adót és 26,403.242 frt. kamatterhet, összesen tehát 100,109.247 frtot s illetve a betéti adóval együtt 102,596.810 frtot, akkor aztán az egész jövedelem 429,656.633 forintot mutat. Levonva az adót és a kamatterhet, 327,059.873 forint összes jövedelem mutatkozik. A IV. oszt. keresetadó itt szándékosan nem említettem, mert épp azt akarom megtudni, hogy ily módon akkora összeget, 51,337.760 frtot fogok-e kapni jövedelmi pótdadó alá eső összegül. De a két adat nem találkozik, mert a miniszteri statisztikából az tűnik ki, mintha a IV. oszt. keresetadó alá eső jövedelem 71,288.001 frt. volna. Azonban ez tulságosan magas összeg, mert ha ez való volna, akkor a IV. oszt. keresetadó kulcsa mindössze 1·8°/10 lenne, a mi a tényekkel nyilvánvalóan ellenkezik. Megmaradok tehát az előbb kimutatott számmal és — tekintetbe véve az adó'alól kibujt jelentékeny fizetéseket is — vegyük 54 millió forintnak a fix fizetéseket.

A bányamívelésből eredő jövedelem nem oly nagy, hogy a számításokat alterálhatná, fogadjuk tehát el, hogy az valósággal 2·7 millió frt. A részvénytársaságok jövedelme itt nem érdekel bennünket, valamint a takarékbetétekből származó jövedelem sem.

A tőkekammat- és járadékadó alá vont jövedelem állítólag 14·6 millió, de az ide tartozó jövedelmet bátran lehet ennek kétszeresére tenni, oly alaposan kibujik most ez a jövedelem a megadóztatás alól. A miniszteri memorandum épp itt hangsúlyozza legjobban a vallomási kényszer szigorúságát s a

gyakorlatból mindenki láthatja, hogy itt mily óriási eltítkolás folyik. A tőkekamat-adót majdnem kizárólag csak az olyan kamatjövedelem fizeti meg, a mely jelzáloggal van biztosítva. Pedig a mellett óriás összegeket tesznek ki az olyan kölcsönök, a melyek a telekkönyvből nem tűnnek ki. Eltítkolnak az adóztatás elől mindenféle apanage-okat, tartási összeget is, úgy hogy egyáltalán nem nagyítok, ha ezt az összeget 29·2 millióra becsülöm.

Hátra van még, hogy a most III. oszt. keresetadó alá eső jövedelemről szóljak. Az adókievítő bizottságok azt összesen 84,822.256 frttal állapították meg, míg a pénzügyigazgatóság-nak a kivető bizottság elé terjesztett javaslatai szerint ez a jövedelem 139,208.607 frt. A memorandum viszont azt mondja, hogy a pénzügyi közegek a valószínű jövedelem felét veszik az adókievítés alapjául. Ezt figyelembe véve, 278,417.214 frtra kellene tenni az ide tartozó jövedelmet, vagyis körülbelül annyira, a mennyire én tettem az imént, vaktából, az I. oszt. keresetadót fizetők jövedelméről szólván. Azt hiszem, körülbelül ez a szám az, a mely megfelel a valóságnak, körülbelül 280 millióra tehetni az itt szóban forgó összegeket. Az adókievítő bizottságok megállapításaira nem lehet adni semmit, hisz azok tudvalevően nem azt keresik, hogy kinek mennyi a jövedelme, hanem azt keresik, hogy ha X. 50 frtot fizet, mennyit fizessen akkor Y. És — nagyon helyesen — erősen tartóztatják magukat, mert úgy gondolkoznak, hogy ha mi 10 frttal több adót rovunk erre az emberre, az igazában nem 10, hanem 15·50 frt. a plus, mert hozzájárul még a 30% pótdó és a pl. 25%-nyi községi adó. A pénzügyigazgatóságok se keresik valami alaposan a jövedelmet, hanem így kalkulálnak: Ez az ember most 50 frtot fizet, de jobb ruhában szokott járni, mint az utolsó kivetéskor, tehát fizessen most 75 frtot. De talán mégis több alapja van az ő ajánlataiknak, mint a kivető bizottságok megállapításainak.

Vagy nézzük a III. oszt. kereseti statisztika részleteit. 364.993 polgár fizet III. oszt. keresetadót s azok között állítólag 213.700 van olyan, a kinek jövedelme nem haladja meg a 100 frtot s ezek között is 1.844 fővárosi. Ki hiszi ezt? Ki nem tudná, hogy e között a 213.700 polgár között talán egy sincs, a ki 300 frtnál kevesebből meg tudna élni? Ha pedig ezek mindegyikének legalább 300 frtja van, akkor már

maga ezeknek a jövedelme 64,110.000 frt. A mi annyit jelentene, hogy a többi 151.293 adófizetőnek mindössze csak 20,712.256 frt. jövedelme van, átlagosan tehát 137 frtja — a mikor a föltevés az, hogy mindegyiknek többje van 300 frtnál s a mikor közülök 111.760 adófizetőnek a hivatalos statisztika szerint, a kivető bizottságok szerint is többje van 150 frtnál. Vagy ki hiszi azt el, hogy széles Magyarországon nincs több 15 nagyiparosnál vagy kereskedőnél, a kinek 100.000 frtnál több jövedelme volna? Vagy hogy ez országban az összes iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok, bérlők között mindössze 386-nak volna 10.000 frtnál nagyobb évi jövedelme? Ez a statisztika például egész Budapest városában csak egy ügyvédet ismer, a kinek 9000 frt. jövedelme van, öt orvost 5000 frtnál nagyobb jövedelemmel s köztük a legelsőnek is csak 15.000 frt. a jövedelme. Akárki fel tud sorolni 25 ügyvédet és 50 orvost, a kinek 10.000, illetve 5000 frtnál nagyobb a jövedelme — csak a statisztika nem. Bátran el lehet mondani, hogy minél nagyobb valakinek a jövedelme, annál többet titkol el belőle s ez az eltitkolás a leggazdagabbaknál eléri a bevallott jövedelem tízszeresét is. Ezeknél és a legszegényebbeknél legerősebb az eltitkolás. Talán nem tévedek erőbben, ha azt hiszem, hogy a 150, 200, 250 frt. után megadóztatottak jövedelmük háromszorosát, a 300 frttól 2000 frtig megadóztatottak annak kétszeresét, 2000-től 4000 forintig terjedő jövedelem után megadóztatottak háromszorosát, innen 10.000 frtig négyszeresét s azontúl átlag ötszörösét keresik meg évente annak, a mit jövedelmükül bevallanak s a mi után adót fizetnek. Ha pedig fölveszszük, hogy a kiről a statisztika azt állítja, hogy a jövedelme 300 és 400 frt. között van, annak a bevallott jövedelme 330 frt s illetve például az 1000 és 1300 frt. között megadóztatott jövedelem 1100 frttal szerepel, akkor a III. oszt. keresetadó alá tartozók jövedelem-statisztikáját így szerkeszthetjük meg:

A jövedelem határa:	Az adófizetők száma:	Összes jövedelmük:
300 frtig	213.700	64,110.000 frt.
525 »	39.533	20,744.825 »
645 »	26.689	17,214.405 »
795 »	15.230	12,107.850 »
860 »	29.561	22,662.660 »

A jövedelem határa:	Az adófizetők száma:	Összes jövedelmük:
1.060 frt.	10.106	10,712.360 frt.
1.260 »	6.405	8,070.300 »
1.460 »	4.014	5,860.440 »
1.660 »	3.622	6,012.520 »
1.860 »	2.133	3,967.380 »
2.200 »	2.325	5,115.000 »
2.800 »	3.259	9,125.200 »
3.400 »	2.183	7,422.200 »
6.450 »	1.786	10,519.700 »
7.950 »	1.169	9,293.550 »
9.450 »	834	7,881.300 »
10.950 »	441	4,828.950 »
16.600 »	403	6,689.800 »
18.600 »	236	4,389.600 »
20.600 »	235	4,841.000 »
22.600 »	122	2,757.200 »
25.200 »	151	3,805.200 »
29.200 »	167	4,876.400 »
33.200 »	143	4,747.600 »
37.200 »	96	3,631.200 »
57.500 »	64	3,680.000 »
82.500 »	180	14,850.000 »
107.500 »	67	7,201.500 »
132.500 »	35	4,637.500 »
165.000 »	30	4,950.000 »
215.000 »	24	5,160.000 »
265.000 »	13	3,445.000 »
315.000 »	10	3,150.000 »
365.000 »	3	1,095.000 »
415.000 »	6	2,490.000 »
465.000 »	3	1,455.000 »
750.000 »	15	11,250.000 »
Összesen . . .	364.993	323,440.240 frt.

E számítás szerint tehát 323,440.240 frt. volna a most III. oszt. keresetadó alá eső jövedelem, a mi az előbb említett 278,417.214 frtnál 45,023.026 frttal több. Természetes dolog, hogy az ilyen hypothesiseken nyugvó számításnak nincs túl sok reális értéke s az csak nagyon approximativ dolog lehet.

Nem is az volt vele a célom, hogy pontosan kiszámítsam a III. oszt. keresetadó alá tartozók jövedelmét — hisz az lehetetlen — hanem csak az, hogy úgy nagyjából támpontot találjak az előbb említett összeg igazolására, feltüntetve egyuttal azt is számokban, hogy most mily nagy erővel történik — nagyon helyesen — az adóalapok eltitkolása.

De nem akarok tovább időzni ezeknél a nagyon ingatag alapon nyugvó számítgatásoknál. Azt, úgy gondolom, lehet acceptálni, hogy a most III. oszt. keresetadót fizetők jövedelme körülbelül 275 millió frt.

Most már meg lévén ez az adat is, konstatálható, hogy mekkora az a jövedelem, a melyet az új jövedelmi adónak majd megérnie kell. Ez a jövedelem 68·3 millió a most I. oszt. keresetadót fizetőknek, 275 millió a most III. oszt. keresetadó alá tartozóknál, 54 millió a IV. oszt. keresetadóval megrovottaknál, 2·7 millió a bányamívelésnél és 28·9 millió a mostani tőkeamat- és járadékadónál, összesen 428·9 millió forint. Hozzáadva ehhez a földművelésből származó 800 milliót, 61·5 millió frt. nyers házbérjövedelmet, a takarékbetétek után járó 26·4 milliót és a részvénytársaságok 18·3 millióját, azt találjuk, hogy az egész ország jövedelme évenként 1.335·1 millió frt. Ebből levonva az egész évi adót és a kamatterhet, — a miniszteri statisztika szerint — 1232·5 millió marad. A mi aránytalanul közelebb jár az igazsághoz, mint a pénzügyminiszteri statisztikának 398·3 milliója, a melyről roppant könnyen ki lehetne mutatni, hogy abszurdum s a melynek egy részéről, arról, mely a földművelés jövedelmét mutatja ki, ezt már ki is mutattam. De hát ezt csak úgy melleleg akartam megjegyezni, mert hiszen nem az a célom, hogy az ország jövedelmét számítsam ki.

Tehát 428·9 millió frt jövedelemnek kellene a jövőben 16,960.994 frt. jövedelmi adót hoznia. Mielőtt tovább mennénk, elemezni kell ezt a 428·9 milliót, hogy azon most mily adóteher nyugszik.

68·3 millió fizet I. oszt. keresetadót, 2,389.334 frtot, úgy hogy 68·3 milliónak most 3·5% az adókulcsa.

275 millió fizet most 8,613.737 frt. III. oszt. keresetadót és azzal kapcsolatosan 2,196.431 frt. általános jövedelmi pótagót, összesen 10,810.168 frtot, úgy hogy 275 milliónak most 3·93% a valóságos adókulcsa.

54 millió fizet I. oszt. keresetadót 1,284.444 frtot és azzal kapcsolatban 138.145 frt. általános jövedelmi pótagót, összesen tehát 1,422.589 frtot, úgy hogy 54 milliónak most 2·62⁰/₀ a valószínű adókulcsa.

2·7 millió fizet 158.826 frt bányaadót és 41.590 frt. általános jövedelmi pótagót, összesen tehát 200.416 frtot, úgy hogy 2·7 milliónak most 7·42⁰/₀ a valószínű adókulcsa.

28·9 millió fizet 1.418.098 frt tőkekamat- és járadékadót és 537.393 frt. általános jövedelmi pótagót, összesen tehát 1,955.483 frtot, vagyis 28·9 milliónak most 6·76⁰/₀ a valószínű adókulcsa.

Az egész 428·9 millió pedig 16,960.994 frtot fizet, vagyis az egész 428·9 millió frtnak most valószínű 3·955⁰/₀ az adókulcsa.

Tehát 3·955⁰/₀ lehetne annak átlagos adókulcsa a jövőben is, ha ezt az egész jövedelmet adóval terhelni lehetne.

Ime ezek az elemek, a melyekből az új jövedelmi adónak létesülnie kell; ezek az oszlopok, a melyeken annak fölépülnie kell.

Mielőtt tovább mennék, egy állításomat kell megmagyaráznom. Azt mondtam, hogy a föld jövedelme 800 millió frt. s azután jár 52·2 millió adó, úgy hogy a kulcs 6·5 perczent. Meg akarom tehát jegyezni, hogy se a jövedelem megszabásánál, se az adókulcs kiszámításánál nem voltam tekintettel a házbirtokra, mert a ház használata jövedelem-forrásul nem is tekinthető a földbirtokosnál. De ha ezt is, az osztályadó alá eső házak haszonértékét is tekintetbe vesszük, akkor a földbirtok teljes jövedelme körülbelül 900 millió frt. (100 milliót véve a 103 millióból a földbirtok javára) s akkor a teljes kulcs 5·8⁰/₀. Másfelől meg ha tekintetbe vesszük, hogy a házbér-jövedelem előnye s a házadó terhe túlnyomóan azokat az osztályokat illeti, a melyek a jövőben jövedelmi adót fizetnének, azt találjuk, hogy ez osztályok jövedelme 428·9 + 47·3 millió, összesen tehát 476·2 millió, adója pedig 16·9 + 9·7 millió, összesen tehát 26·6 millió, úgy hogy a teljes kulcs 5·6 perczent.

De ezt csak azért kívántam megjegyezni, nehogy a 6·5⁰/₀ és a 3·955⁰/₀ szembeállítását utján valaki arra a téves következtetésre juthasson, hogy nálunk a földbirtok súlyosabban van megadóztatva, mint az ingó jövedelem. A további

fejtegetésekre ezeknek a megjegyzéseknek nem lehet semmi befolyásuk.

Az új jövedelemadó szempontjából már most az a fontos, ha vajjon ez a 428⁹ millió az adót gazdasági és adótechnikai okokból teljes összegében elbirja-e? A felelet az, hogy igenis nem birja el, de a kitűzött adójövedelem elérhetése végett nincs is rá szükség, hogy az állam ezt az egész jövedelmet meg akarja adóztatni.

Nem birja el az adót mindenekelőtt ama 68³ milliónak nagy része, a mely most I. oszt. keresetadó alá esik. Cselédek, munkások, házalók jövedelme ez összeg legnagyobb része, hát nem kell tovább fejtegetni, hogy a 68³ milliónak legnagyobb része olyan jövedelem, a melyet mint létminimumot adómentesen kell hagyni. Annál inkább, mert az jórészt adómentes marad ma is, akárhogy iparkodik is az állam, hogy azt megadóztassa. Nem akarok fölösleges munkát végezni ez adómentes létminimum jogosultságának fejtegetésével; nem akarok hivatkozni arra, hogy ezek az osztályok mily nagy részét viselik a fogyasztási adók terhének. Csak azt kérdem, akarhatunk-e perpetuálni oly állapotot, a melyben az előirt adónak legnagyobb részét behajthatlanság miatt törölni kell? 1889-ben, 1890-ben és 1891-ben Budapesten az I. oszt. keresetadó alá tartozó és szavatossággal nem bíró adókötelesek terhére 701.997 frt. adót irtak elő s abból mindössze 100.003 frtot fizettek meg, úgy, hogy a hátralék az 1888. végével fönmaradt hátralékkal együtt 1,175.593 frt. volt, a miből aztán még az évben 625.710 forintot töröltek, 1892. január hónapjában behajthatlanság miatt újabb 128.180 forintot töröltek, úgy, hogy a hátralék, a melyet ugyancsak nem fog senki megfizetni, 421.702 frt. maradt. És hozzá a szavatossággal biztosított I. oszt. keresetadóból is csak 80⁰/₀ szokott befolyjni. És milyen ez a szavatosság! Sehogyz tudják megtalálni annak helyes útját, Budapesten most is veszezszenek rajta a munkaadók és az adófelügyelőség. Pedig azok, a kiknek terhére az I. oszt. keresetadót sikerült valahogy előírni, — nem behajtani, csak előírni — csak egyik részét teszik azoknak, a kiknek ezt az adót fizetniök kellene. A másik rész egyszerűen kibujik még az előírás alól is. S ez nem is lehet másképp, ha azt tekintjük, hogy kikre terjed ki ez az adó.

Mégis van az ide tartozóknak egy csoportja, a mely méltán fizethet adót s a melytől hiba volna azt nem követelni, értem a kis- és nagyközségekben segédekkel dolgozó kézműiparosokat, a kiknek száma 4341 és a kik összesen 13.784 frt adót fizetnek. Ha már most ezek adója 2⁵/₀-os adukulcsnak felel meg, akkor jövedelmük 551.360 frt s azt — a mennyiben az adómentes létminimum határát meghaladja — már igenis adó alá kell vonni, mert hisz a mostani keresetadó-törvény is ezeket csak azért helyezte az I. osztályba, hogy ne kelljen a 10⁰/₀-os III. oszt. keresetadót fizetniök. Ugyanezt kell mondani a segédek nélkül dolgozó önálló kézműiparosokról, a kiknek a száma 16.659, adója 45.067 frt s jövedelme 1,802.680 frt., ugyancsak 2⁵/₀-os kulcs mellett.

Kétségtelen dolog, hogy az itt említett 2,354.040 frtnak nagyobb része már elbírja az adót, az ebbe a kategóriába tartozó polgárok adófizetésének pedig administratív szempontból sem állhatja semmi az útját, úgy, hogy a föltétlen adómentességet ezekre már nem kell kiterjesztetni s csak az 1875: XXIX. t.-cz. 2. §. I. a), b) és g) pontjaiban említett egyéneknek kell azt általánosságban megadni. Ezek: cselédek, napszámosok, házalók. A házalás kérdése, azt hiszem, nem az adótörvényhozás körébe tartozik s annak szabályozását nem adótörvényekkel lehet elérni. A c) és a d) pontokat nem említem fel itt, mert a »segédek« és »segédmunkások« fogalma oly tág, hogy abba olyanok is beleillenek, a kiknek igenis van adóképes jövedelmük, az adminisztrálást pedig ezekre nézve lehetővé tenné a főnökre kiszabott bevallási kényszer. Ezek adómentességét is csak abban az esetben tartanám tehát megengedhetőnek, ha jövedelmök a létminimumot meg nem haladja. Ugyanez áll a d) pontban említett napidíjasokra, vagy állandó fizetést nem húzó alkalmazottakra.

Ki kellene tehát mondani, hogy a cselédek, akár mezőgazdasági, akár házi cselédek, akár üzletben vagy vállalatnál szolgálnak, a napszámosok, a házalók: jövedelmi adót nem fizetnek. Azt hiszem, ezzel nem vétettem amaz elvem ellen, hogy a polgárokat nem szabad foglalkozásuk szerint klasszifikálni. Nem vétettem azért, mert ez a felsorolás evidens tényeken alapulna s kivált azért nem, mert ez az osztályozás nem azért történnék, hogy különféle adókulcsok kirovásának a bázisa legyen. Figyelembevée az itt elmondottakat, azt

lehet állítani, hogy a most az I. oszt. keresetadó alá tartozók jövedelméből körülbelül 2½ millió frt. el fogja birni a jövőben a megadóztatást.

A IV. oszt. keresetadó alá esők jövedelme teljes összegében adóképes. Ezek között talán egy sincs olyan, a kinek jövedelme például 300 frtnál kisebb volna. Nem mintha ennél kisebb évi fizetések nem volnának, de azok most teljesen kivonják magukat az adó alul. Kisebb fizetésük van a nevelőknek, a kik azonban a fizetésen felül ellátást is szoktak kapni; tanulóknak, a kik órák adásával foglalkoznak, üzletekben alkalmazott gyakornokoknak. De ezek most egyáltalán nem fizetnek adót, a mint azt mindenki jól tudja s ha a jövőben törvényszerint nem fognak fizetni, a mint hogy most a törvény ellenére tényleg nem fizetnek: az nem fog semmitse változtatni az adó alapjául szolgáló jövedelem összegén. A IV. osztályú keresetadó összege 1,274.006 frt. (a határörvidék nélkül) s annak jövedelmi pótagója 137.676 forint. A IV. oszt. keresetadó után csak akkor jár pótagó, ha a fizetés összege Budapesten 2000, másutt 1500 forintot elér. Mivel pedig a pótagó kulcsa itt 35⁰/₀ s így 445.902 frt. pótagó járna, ha azt minden ide tartozó jövedelem fizetné, de tényleg csak 137.676 frtot fizetnek, látni való, hogy az 54 millió frtnyi összes jövedelemnek csak 30^{ss}⁰/₀-a származik 1500, illetve 2000 frtot meghaladó fizetésektől. De ez most. az adóképes jövedelem meghatározása szempontjából nem fontos, ezzel majd akkor kell foglalkozni, ha a progressió mértékének megszabásáról lesz szó.

A 14,612.060 frttal kimutatott tőkekamat- és járadék-jövedelem túlnyomó részében adó alá lesz vonható. Mert igaz ugyan, hogy — 158.486 lévén az adózók száma — csak 92 frtnak látszik az átlagos jövedelem, de nem szabad elfelejteni, hogy ez a jövedelem rendszerint nem önálló és nem összes keresete egy egyénnek, hanem rendszeren csak mellékkereset. Bizonyítja ezt az is, hogy a statisztika csak 3483 olyan egyént ismer, a kinek 300 frtnál nagyobb tőkekamat- vagy járadékjövedelme van. De adó alá vonható túlnyomó része annak az összes 28⁹ milliónak, a melyet ily jövedelemképp fölvettem, mert hiszen ez az egész összeg is rendszeren csak accessorius természetű. Természetes dolog azért, hogy a hol csak ez a jövedelem van meg s ez a jövedelme egy bizonyos mini-

mumot meg nem halad, ott adókivetésnek helye nem lehet. Az adóképes összeg itt 27 millió lehet.

A bányamivelésből származó 2,660.452 frt. jövedelem, a mely tudniillik bányaadó alá esik, 314 adófizető között oszlik meg, de úgy, hogy csak 137 adózó van, a kinek jövedelme 3000 frtnál nagyobb. Figyelembe véve, hogy ennek a jövedelemnek egyrésze szintén nem önálló, hanem más jövedelemadó alá eső keresettel van összekapcsolva, azt kell mondani, hogy itt körülbelül 1.5 millió adóképes jövedelem van.

Utoljára hagytam, mert legfontosabb, azt a jövedelmet, a mely most a III. oszt keresetadó alá esik s a melyet 275 millióra becsültem. Az a kérdés, hogy ebből milyen összeg birja el az adót?

S ezzel eljutottunk az adómentes létminimum nagyságának fejtegetéséhez. Mert arról, hogy bizonyos létminimumnak adómentesnek kell lennie, nem is szólok, mert az vitatkozás tárgya nem lehet. Azt hiszem tiszta sor az is, hogy nem kell minden jövedelemből levonni valamely adómentes részt, hogy azután csak a többire rovassek ki az adó. A létminimum adómentességének az a jogosultsága, hogy az föltétlenül kell a megélhetésre, nem volna tehát értelme annak, hogy ez az összeg adómentes maradjon ott is, a hol a megélhetés alapjai nem azon nyugszanak. Azoknak a szempontoknak pedig, a melyekért azt mégis javasolhatnók, teljesen eleget lehet tenni a progresszio helyes beosztása által. Nagyon természetes dolog végül, hogy a létminimum adómentességét csak ott lehet megadni, a hol valakinek összes jövedelme nem ér el bizonyos összeget, de nem ott, a hol csak az egyes foglalkozásokból nem származik a minimumot meghaladó összeg. Természetes ez azért is, mert hisz az új jövedelemadó csak egységes jövedelmet ismer és egyáltalán nem tekinti annak forrásait.

A pénzügyminiszteri memorandum az ott tervezett — az enyémtől teljesen eltérő — jövedelemadó czéljaira a létminimumnak 300 frtban való megállapítását ajánlja s ezt mondja: »Igaz ugyan, hogy a létminimum a legtöbb európai rendszerben sokkal nagyobb összegben van az egyévi megadóztatásnál megállapítva, csakhogy azok pénzgazdagabb és a pénzgazdaságban előbbre haladottabb államok. Nálunk azonban a 300 frt. viszonylag még mindig olyan jelentékeny összeg, hogy az ország lakosságának túlnyomó része ezen mini-

mumot meg nem haladó összegből él meg.« Nagyon messzire vezetne, ha itt a külföldön megadott adómentes létminimumokat felsorolni akarnám, mert ahhoz legalább nagyjából ismertetni kellene az adórendszereket is, a melyek ismerete nélkül az adómentes minimum horderejét megítélni nem lehet. De fölöslegesnek tartom ezt azért is, mert a magam részéről is elfogadom a miniszter álláspontját és helyesnek tartom, hogy az adómentes létminimum határa 300 frt. legyen. Azt hiszem, hogy ezzel megadnánk a szükséges könnyebbséget azoknak, a kik rá vannak szorulva, de azért nem kockáztatnánk az új jövedelmi adó finansziális eredményeit. A 300 forintos minimum körülbelül harmóniában volna azzal a ténnyel, hogy a cselédek, napszámosak, házalók egyáltalán nem fizetnének adót, valamint azzal is, hogy a 300 frtnál kisebb fizetések valósággal most is kivonják magukat a IV. oszt. keresetadó fizetése alól.

Az adókívető bizottságok összeállítsa szerint a III. oszt. keresetadó alá tartozó 364.993 adófizető közül 308.951 adófizetőnek nincs 300 frtnál nagyobb jövedelme, vagyis csak 56.042-nek van azontúl terjedő keresete. A pénzügyigazgatóságok előterjesztése szerint csak 273.381 a minimumosak száma, ellenben 71.612 polgárnak volna 300 frtnál nagyobb keresete. A differentia tehát 35.570 adófizető, a mi egyáltalán nem szolgálhat okul arra, hogy egyik állítás valóságán se merjünk kételkedni.

Ha figyelembe vesszük a pénzügyminiszter előadását, hogy t. i. a pénzügyi hatóságok a valószínű jövedelemnek csak felét veszik előterjesztéseik alapjául s azt az adófizetők számára is vonatkoztatjuk, akkor azt kell mondani, hogy a minimumosak száma 213.155 és a most III. oszt. keresetadót fizetők közül 151.838 adófizető az új jövedelemadóval is tartoznék. A pénzügyigazgatóságok adójavaslatai szerint ugyanis 127.330 adózó jövedelme terjed 50 frtig, 55.092 adófizetőé 100 frtig és 30.730 polgáré 150 frtig, a mely 150 frt — a pénzügyminister előadása szerint — a valóságban 300 frtnak, tehát az adómentes létminimum nagyságának felel meg.

Az imént megpróbáltam összeállítani egy jövedelmi-kimutatást azokról, a kik mos III. oszt. keresetadót fizetnek és abban 213.700 azoknak a száma, a kik jövedelme csak 300 forintig terjed. Mondtam ezt ott azon az alapon, hogy leg-

alább 300 frt jövedelmük van azoknak, a kik a kivető bizottságok előtt csak 50 és 100 frt. jövedelemmel szerepelnek. Ott tehát 213.700-nak mondtam azok számát s ime most egy másik számítás szerint is 213.155-re kell tenni azok számát. Nem mondom, hogy lehetetlen itt a tévedés pár ezer fővel jobbra vagy balra, de azt hiszem, a két adat föltönő találkozásából következtetni lehet arra, hogy alkalmasint nagyon közel járunk az igazsághoz, a midőn azt mondom, hogy a most III. oszt. keresetadót fizetők közül körülbelül 200.000 polgár nem fizetné az új jövedelemadót, mert csak a létminimumot tudja megkeresni.

Ennek a kétféle számítási eredménynek a találkozása még egy célra lehet eléggé megbízható támpont. Arra, hogy megkeressük, mekkora lehet a létminimum címén adómentes jövedelmek összege s mekkora tehát az az összjövedelem, a melyet az új adóval majd megróni lehet. Mert a kimutatások csak az egyes jövedelmi kategóriákat közlik, illetve az egyes kategóriába tartozó adófizetők számát, de nem mondják meg, hogy mennyi az egyes kategóriákba tartozó jövedelmek összege. Már pedig ennek approximativ tudása fontos első sorban a létminimum és az átlagos adókulcs meghatározhatása céljából.

Főntebb, az említett jövedelmi kimutatásban C4.1 millióra tettem ennek a 213.700 polgárnak a jövedelmét, de ez talán sok, tekintetbe véve azt, hogy az I. osztályú keresetadó alá tartozó 923.886 egyén jövedelmét 68.3 millióra becsültem. Való igaz, hogy a most III. oszt. keresetadó tartozók legalsóbb rétegeinek is jobb az életmódja, mint az I. oszt. keresetadót fizetőké, de talán mégis nagyítás, ha amazok jövedelmét átlag négyszer akkorának veszem, mint ezekét. De 250 frt átlagos jövedelmet föl lehet tételezni a létminimumos 200.000 adófizetőnél, úgy, hogy azok összes jövedelme 50 millió volna. Ha föltesszük, hogy valósággal 200 frtjuk van azoknak, a kik a pénzügyigazgatóságok statisztikájában 50 frttal szerepelnek — és 200 frtnál kevesebb keresetből az ide tartozók nem tudnak megélni — valósággal 250 frtja van a 100 frtosoknak és 300 frtja annak a 17.575 embernek, a kit még fel kell venni a minimumok közé, akkor azt találjuk, hogy ez a jövedelem 43,853.750 frt vagy átlagos 225 frt kereset mellett 45 millió. Azt hiszem, ez a 45 millió jár legközelebb a

valóságához. Azért a következőkben azt fogom venni a számítások alapjául. Levonva ezt a 45 milliót a III. oszt. keresetadó alá tartozó 275 millióból, 230 millió forint marad, a melyre az új jövedelmi adó kiterjeszkeszkedhetik.

Az adó alá vonható összegek tehát következők:

2·5	millió	frt	a	mostani	I. oszt.	keresetadóról
230·—	»	»	a	»	III.	»
58·—	»	»	a	»	IV.	»
27·—	»	»	a	tőkekamatadónál		
1·5	»	»	a	bányaadónál.		

315·0 millió forint az összes megróható jövedelem.

Az létminimum címén az adó alól fölmentett vagy fölmenthető összegek pedig a következők:

65·8	millió	frt	a	mostani	I. oszt.	keresetadónál
45·—	»	»	a	»	III.	»
1·9	»	»	a	»	tőkekamatadónál	
1·1	»	»	a	»	bányaadónál	

116·8 millió forint az adómentes jövedelem.

Ez a második alapkő, a melyre a jövedelmi adót föl kell építeni. Most már konstatalható az is, hogy a jövedelmi adó átlagos kulcsának 5·38 perczentnek kell lennie, hogy az abból származó bevétel 16,960.994 forint lehessen. 5·38⁰/₀ és nem 3·955⁰/₀, a mennyinek az első megtekintésre látszott. Figyelembe véve a tiszta házbérjövedelemet és az új házadót, azt találjuk, hogy az itt szóban levő osztályok átlagos adókulcsa 7·31⁰/₀, míg a földbirtok terheinek teljes kulcsa 5·8⁰/₀ és még a házak haszonértéke nélkül is 6·5 perczent. Igaz, hogy ez osztályok legszegényebb részének elég jelentékeny létminimuma számára adómentesség volna biztosítva.

Tehát az eredmény átlagos 5·38⁰/₀. Kétségtelen dolog, hogy biz ez nem valami alacsony kulcs, tekintetbe véve különösen azt, hogy e kulcsot nem fundált jövedelemnek kell fizetnie. De hát egyfelől áll az a tény, hogy az állam financiai ezt a kulcsot föltétlenül megkövetelik, másfelől pedig az, hogy az új jövedelmadó alá eső keresetek eddig is nagyjából e szerint a kulcs szerint fizették valósággal az adójukat.

Az I. oszt. kereseti adó kulcsa az igaz, átlag csak 3·5 perczent volt, de nem szabad elfelejteni, hogy ez a jövedelem a jövőben legnagyobb részt adómentes lesz. S az a

rész, a mely ezután is fizetne adót, most nagyobb tételekkel van terhelve, mint a mennyi a jövőben reá esnék. Hiszen a segédek nélkül dolgozó iparosok közül azok, a kik jövedelemadót fizetnének, most 3—10 frtot fizetnek és azonfelül minden család tagjuk után 60 krt — 120 frtot, a kis- és nagyközségekben segédekkel dolgozó kézműiparosok pedig, a kik az új adó alá esnének, most 12 frtot, családjuk tagjai után 1 frtot s azonkívül mindenik oseléd után 4 frtot fizetnek, úgy hogy az adójuk felmegy 18 frtra, esetleg többre is, már pedig jövőben ennyi semmiesetre se lehetne.

A III. oszt. keresetadó formális teljes kulcsa 11⁰/₁₀₀—13⁵/₁₀₀. Ezt a határt pedig a jövőben a legerősebb progressió se érné el. Igaz ugyan, hogy most körülbelül 4⁰/₁₀₀ az átlag, de ez egyfelől igazságtalanság, másrészt pedig nagyon precarius értékű, mert folyton attól kell rettegni, hogy ez a 4⁰/₁₀₀ 13⁵ percentre emelkedhetik.

A IV. oszt. keresetadó tételei járnak legközelebb az új jövedelemadó kulcsához, a mennyiben a IV. oszt. keresetadó kulcsa pl. 300 frt fizetés mellett 3³⁷/₁₀₀. De itt is igazságos dolog, hogy a jobbmódúak valami terhet magukra vállaljanak, hogy a társadalom nyomorékjainak helyzetét könnyebbítsék. Azonfelül pedig itt 5000 frt fizetésnél már 5⁵³/₁₀₀ a kulcs és 6000 frt fizetésnél 6⁷⁵/₁₀₀, úgy hogy az új teher semmiesetre se lehetne valami jelentékeny.

A tőkekamatból és járadékból származó jövedelem egyfelől könnyebbséget nyerne, mert most 13⁵/₁₀₀ és 6⁷⁵/₁₀₀ annak kulcsa, másfelől pedig ennek a jövedelemnek meg volna az az elégtétele, épp úgy mint a többinek is, hogy minden jövedelem megérezné az adót és nemcsak az, a mely ügyetlen, a mely nem tud elég jól elbujni.

A bányaadónak ma szintén 13⁵/₁₀₀ a kulcsa, úgy hogy az új rendszer itt nagy könnyítésekkel volna összekapcsolva.

Egyáltalán két tényt nem szabad szem elől tévesztetni. Az egyik az, hogy az új jövedelemadót ugyanazok az elemek fizetnék, a melyek azt most viselik. A másik tény pedig az, hogy az új jövedelmi adóból nem szabad többet követelni, mint a mennyit annak egyes alkatrészei most tesznek. A terhek fokozásáról tehát egyáltalán nem lehet szó, hanem csak arról, hogy a terhek arányosabban oszoljanak meg; kevesebbet fizessen, a ki kevesebbet bír el, és többet fizessen, a ki

többet tud fizetni. A most többféle adónak, többféle kulcsnak egyesítése is ezt a célt szolgálja, de ezt a célt teljesen megvalósítani a helyesen berendezett progressió feladata lesz.

Ezen fordul meg az új adó sorsa, hogy lehet-e, tudnak-e igazságos progressiót létesíteni, a melynek feladata volna az is, hogy elkerültessék a mostani viszonyokkal szemben a gyöngyébb osztályok nagyobb megadóztatása. Hogy erre precíz adatok nincsenek, az természetes, mert hiszen magáról a jövedelemről sincsenek megbízható adataink. Természetes, hogy a progressióra vonatkozó javaslatok se lehetnek olyanok, a melyeket korrigálni ne lehetne és ne kellene.

Tekintve azt, hogy az átlagos kulcsnak 5³⁸ perczentnek kell lennie, talán 3⁵⁰/₀ lehetne a legalacsonyabb kulcs és 10⁰/₀ a legmagasabb. Nézzük előbb a most III. oszt. keresetadó alá eső jövedelmet a feljebb közölt kimutatás szerint és állítsuk össze azt, valamint annak adó hozadékát az ajánlható kulcsok szerint:

A jövedelem határa	A jövedelem összege	Kulcs	Adó összeg
525 frt.	20,744.825 frt.	3 ⁵ ⁰ / ₀	726,068 frt.
645 »	17,214.405 »	3 ⁵ ⁰ / ₀	602.504 »
795 »	12,107.850 »	3 ⁵ ⁰ / ₀	423.774 »
860 »	22,662.660 »	3 ⁵ ⁰ / ₀	793.193 »
1.060 »	10,712.360 »	4 [—] ⁰ / ₀	421.494 »
1.260 »	8,070.300 »	4 [—] ⁰ / ₀	322.812 »
1.460 »	5,860.440 »	4 [—] ⁰ / ₀	234.417 »
1.660 »	6,012.520 »	4 ⁵ ⁰ / ₀	270.573 »
1.860 »	3,967.380 »	4 ⁵ ⁰ / ₀	175.532 »
2.200 »	5,115.000 »	5 [—] ⁰ / ₀	255.750 »
2.800 »	9,125.200 »	5 [—] ⁰ / ₀	456.260 »
3.400 »	7,422.200 »	5 [—] ⁰ / ₀	371.110 »
6.450 »	10,519.700 »	6 [—] ⁰ / ₀	631.182 »
7.950 »	9,293.550 »	6 [—] ⁰ / ₀	557.613 »
9.450 »	7,881.300 »	6 [—] ⁰ / ₀	479.478 »
10.950 »	4,828.950 »	7 [—] ⁰ / ₀	338.026 »
16.600 »	6,689.600 »	7 [—] ⁰ / ₀	468.272 »
18.600 »	4,389.600 »	7 [—] ⁰ / ₀	307.272 »
20.600 »	4,841.000 »	7 [—] ⁰ / ₀	338.870 »
22.600 »	2,757.200 »	8 [—] ⁰ / ₀	220.576 »
25.200 »	3,805.200 »	8 [—] ⁰ / ₀	304.416 »

A jövedelem határa	A jövedelem összege	Kulcs	Adó összeg
29.200 frt.	4,876.400 frt.	8 — 0/0	350.112 frt.
33.200 »	4,747.600 »	9 — 0/0	427.284 »
37.200 »	3,631.200 »	9 — 0/0	326.898 »
57.500 »	3,680.000 »	9 — 0/0	331.200 »
82.500 »	14,850.000 »	10 — 0/0	1,485.000 »
107.500 »	7,201.500 »	10 — 0/0	720.150 »
132.500 »	4,637.500 »	10 — 0/0	463.750 »
165.000 »	4,950.000 »	10 — 0/0	495.000 »
215.000 »	5,160.000 »	10 — 0/0	516.000 »
265.000 »	3,445.000 »	10 — 0/0	344.500 »
315.000 »	3,150.000 »	10 — 0/0	315.000 »
365.000 »	1,095.000 »	10 — 0/0	109.500 »
415.000 »	2,490.000 »	10 — 0/0	249.000 »
465.000 »	1,455.000 »	10 — 0/0	145.500 »
750.000 »	11,250.000 »	10 — 0/0	1,125.000 »
Összesen 259,330.240 frt.		—	16,402.996 frt.

Ha tehát ezek az adatok mind helyesek volnának, akkor ily progressió mellett a most III. oszt. keresetadó alá eső jövedelem egymaga 16½ millió adót nyújthatna. De magam is concedáltam, hogy a jövedelem összege e kimutatásban 5 millióval nagyobb a valószínűnél, a mely 45 millióból 25½ millió az adóképes jövedelemre esik. Föltéve már most, hogy ez a tévedés arra a jövedelemre vonatkozik, a mely átlag 9½ adót fizetne, 2½ milliót kellene leutni a 16½ millióból s akkor a most III. oszt. keresetadót fizető jövedelem összes adója 14½ millió volna, vagyis az összesen 16,960.994 frt jövedelmi adóból a többi jövedelmi ágakra csak 2,889.970 frtnak a megfizetésére várna. Mivel pedig ez a többi jövedelem 85 millió, tehát annak a többi jövedelemnek az adófizetése 3¼ perczentnek felelne meg. Igaz ugyan, hogy e 85 milliónak egy része nevezetesen a tőkekamat-adónak egy része tényleg a most III. osztályú keresetadót fizető jövedelemmel egy helyre folyik, sőt a IV. oszt. keresetadóval megrovott jövedelemnek egy része is azzal egyesül, de azért mégis igazságtalanság volna, ha attóla 85 milliótól a jövőben csak 2 millió 889.970 frtot kérnénk, holott mostan 3,578.488 frtot fizet abból 82½ millió frt. Szükségesnek látszanék tehát, hogy a kulcsok enyhíttessenek, illetve a progressió lassúbbá tétessék.

De mert ez irányban megbízható adatok nincsenek és épp a legfontosabb, a most III. oszt. keresetadót fizető jövedelemre nézve nem is lehet pontos adatokat megszerezni, azt hiszem meg lehet tartani ezeket a perczenteket, de csak úgy, hogy az első egy-két év tapasztalatai nyomán a törvényhozás újból egész megfelelően szabályozná azokat. Az adókulcsok tehát ezek volnának:

300 frtig terjedő jövedelem után	0% 0/0
1.000 » » » »	3% 0/0
1.500 » » » »	4% 0/0
2.000 » » » »	4% 5 0/0
5.000 » » » »	5% 0/0
10.000 » » » »	6% 0/0
20.000 » » » »	7% 0/0
30.000 » » » »	8% 0/0
50.000 » » » »	9% 0/0
50.000 frtnál nagyobb » »	10% 0/0

Egy nehézsége van az adókulcsok illetén meghatározásának, az, hogy akkor az állami tisztviselők adóterhe nagyobbíttatnék, de ezen is lehetne segíteni annak kimondásával, hogy állami tisztviselők lakpénze nem esik jövedelemadó alá, de segíteni lehetne, ha az egyébként lehetségesnek tünnék ki, az 1500 frtig terjedő jövedelmek kulcsának leszállítása által.

De tekintsünk most egy néhány példát, a melyből az új jövedelmi adónak a mostani állapotokhoz való viszonyát megítélni lehet.

Egy nagyközségben két segéddel dolgozó iparos, a kinek felesége és egy 16 évnél idősebb gyermeke van s a kinek 600 frt jövedelme van, most $12 + 2 + 8$ frtot, összesen 22 frtot fizet, jövőre 21 frtot fizetne.

Az a kereskedő, a kinek ugyancsak felesége és egy 16 évnél idősebb gyermeke van s a kinek jövedelme 1000 frt., a melyből azonban 500 frtot eltagad, most $50 + 17 \cdot 50 + 4$ forintot, összesen 71.50 frtot fizet, jövőben csak 35 frtot fizetne. Ha ugyanily körülmények között 600 frt a jövedelme, s most csak 300 után fizet adót, akkor most $30 + 2 + 3 = 35$ forintot fizet, míg a jövőben csak 21 frtot fizetne. Ha 2000 frt. a jövedelme s ebből 1000 frtot eltagadott, most $100 + 35 + 4 = 139$ frtot fizetett, ezental pedig 90 frtot fizetne. Ha 3000 frt.

a jövedelme s 1500 után fizet adót, akkor most $150 + 4 + 45 \cdot 50 = 149 \cdot 50$ frtot fizet, míg jövedelmi adója 150 frt. volna. Ha 5000 frtból tagadta el a felét, akkor $250 + 4 + 87 \cdot 50 = 341$ frtot fizet, míg a jövőben 250 frtot fizetne; 10.000 frt. mellett a viszonyok így alakulnak: egyfelől van $500 + 4 + 175 = 679$ frt., a másik oldalon 700 frt. Ha 50.000 frtból tagadott el 25.000 frtot, akkor most $2 \cdot 500 + 4 + 875 = 3 \cdot 379$ forintot fizet, míg jövőre 4.500 frtot fizetne. Látható ebből a néhány példából is, hogy a kicsinyek helyzete könnyebbednék s a gazdagok többet fizetnének. Valósággal a könnyebbités kisebb és az új megterhelés erősebb, mert most nem felét tagadják el a jövedelemnek, hanem átlag három ötödét. Ha tehát valamely iparosnak 1000 frtja van s 400 frt. után fizet adót, az most $40 + 4 + 14 = 58$ frtot fizet, míg jövőre 35 frtot fizetne. A nagy gyáros viszont, a ki 100.000 frt. jövedelemből tagad el 60.000 frtot, most $4 \cdot 000 + 1 \cdot 400 + 4 = 5 \cdot 404$ frtot fizet s jövőre 10.000 frtot fizetne, tehát 4.596 forinttal többet, míg ha jövedelmének csak felét tagadná most el, akkor az új terhe csak 3.246 frt. volna.

Tekintsük most a hivatalnokok viszonyait. Ha a vidéki hivatalnoknak felesége, egy 16 évnél idősebb gyermeke és 1.800 frt. fizetése van, akkor most $34 + 11 \cdot 90 + 4 = 49 \cdot 90$ forintot fizet, míg jövedelemadója 81 frt volna. Igaz, hogy ez 31 frt. 10 kr. újabb teher, de kétségtlenül igazságtalan helyzet az, hogy ő most csak 49·90 frtot fizet, míg a kereskedő, a kinek ugyanannyi a jövedelme, de annak három ötödét eltagadja, $72 + 4 + 25 \cdot 20 = 101 \cdot 20$ frttal tartozik, tehát kétfelvált. Tény az, hogy a fix fizetésből élők adója az én tervezetem szerint valamivel súlyosbodnék, de csak azért, mert a mai állapotok aránytalanságait ki kell egyenliteni. Talán általánosságban ki lehetne mondani, hogy a fix fizetésből élő adófizetők fizetésük egy részét lakáspénz címén az adóköteles jövedelemből levonhatják.

Az állami tisztviselők helyzete alig változnék. A kinek most 2.500 frt. fizetése és 800 frt. lakáspénze van s azonfelül felesége és egy adóköteles gyermeke, az most $90 + 31 \cdot 50 + 4 = 125 \cdot 50$ frtot fizet, míg jövőre 125 frtot fizetne. A legkisebb fizetéssel bírók valamivel többet fizetnének ugyan, mint most — de hát ezen is lehetne segíteni. Az állami tisztviselők adófizetése úgy is csak forma dolog, mert az állam

az egyik kézzel ugyanazt veszi el tőlük, a mit másik kezével ő maga adott.

A tőkekamat- és járadékadónál, valamint a bányaadónál oly evidensek a könnyítések, hogy azokat külön kiemelni fölösleges volna.

Egyáltalán nem akarok tovább részletekkel foglalkozni s nem akarom tovább vonni a párhuzamot a mai adórendszer s az itt proponált szisztéma között. Még csak két dolgot akarok megemlíteni. Gondoskodni kell itt is arról, a mit a földadónál elmondtam, hogy a községi és törvényhatósági adók ne nehezedhessenek az új adószolgáltatások egészére, hanem csak azok egy részén nyugodhassanak, azon a részén, a mely eddig is alapja volt ez adók kivetésének. Ez az egyik. A másik az, hogy az adó kivetésének évről-évre kell történnie, a kivetést megelőző két év jövedelmének átlaga alapján és egyfelől minden megszerezhető hiteles adat fölhasználásával, másfelől pedig úgy, hogy az adókivető bizottságokban lehetően képviselve legyen minden főbb foglalkozásnem, mert csak így várható, hogy a jövedelmek kipuhatólása alapos és az adók kivetése igazságos lesz.

Arról nem is szólok, hogy a polgárokat súlyos bírságokkal is kényszeríteni kell őszinte vallomások megtételére. Igazságos, méltányos adórendszer nem tűri meg a kijátszatást és csak jogával él, ha keményen sújtja azokat, a kik azt mégis megkísérlenék. Elfogadhatónak tartom azt is, hogy a szándékos rosszakarat pénzügyi kihágássá minősíttessék s hogy a vétkezőkre ne csak pénzbírságot lehessen kiróni, de meg lehessen őket fosztani hosszabb-rövidebb időre a polgári jogok gyakorlásától is. Természetes azonban az is, hogy a pénzügyi hatóságoknak administratív uton meg kell tenniök mindent a megszerezhető adatok megszerzése által arra, hogy az adótörvények kijátszását megelőzzék.

Elmondottam, hogy az én véleményem szerint miként kellene megalkotni a jövő adórendszerét. Elmondtam e rendszer alapelveit s előadtam, a mit e rendszer igazolására előadni tudtam. Főlsleges volna, hogy ez elveket itt még egyszer felsoroljam: azt hiszem, eléggé kivehetők azok még az lemondott részletek körében is.

Jól tudom, hogy nem irtam teljes munkát. Ha négy akkora volna is ez az írás, mint a milyen, akkor se lehetett

volna előadni benne azt a tengersok részletkérdést indokolásával, kapcsolataival egyetemben, a melyre az adóreformnál figyelni kell. De hát ez nem is volt a célom; ez azok feladata, a kik majd az új törvények redigálására lesznek hivatva.

Se elég idő, se elég megbízható adat nem állott rendelkezésemre, már azért se írhattam olyan könyvet, a melyhez kifogás nem fér. A pénzügyigazgatóságok aktáinak sokkal alaposabb, sok részletesebb feldolgozására volna szükség, mint a hogy az a közzétett adó-statisztikában feltalálható, hogy az adóreform minden kérdése teljesen szilárd alapokon legyen megítélhető. Ez is egyik oka annak, hogy miért nem foglalkoztam bővebben a részletkérdésekkel. A ki a hivatalos adatok fölött nem rendelkezik, az itt oly sok kérdésre nem talál feleletet, hogy jobban teszi, ha egyáltalán kitér e kérdések elől és csak a nagy elvek kiczölöpözésére szorítkozik.

Tudom végezetül azt is, hogy a proponált elvek részletei fölött, a közzétett számítások fölött nagyon sokat lehet vitatkozni. De azt mondhatom, hogy teljesen a levegőben lógó kombinációkhoz sohse folyamodtam és mindig kerestem az igaz alapokat.

A pénzügyminiszteri memorandum terveiről nem szóltam, nem is akarok szólni. Az a memorandum a fennálló adótörvények stiláris módosítására törekszik s a rendszert nagyjából megakarja tartani. Én pedig a rendszer megváltoztatását akarom, új organicus törvényeket akarok. Azért meddő dolog lett volna arról beszélni, hogy az ajánlott módosítások helyesek-e, helytelenek-e. Sok köztük a helyes, sok a helytelen, de úgy hiszem, a legkitünőbb módosítások is keveset érnek, ha a rendszer megmarad. Azok az örült visszasságok, a melyekkel ez a szisztema össze van kapcsolva, nem változtathatók meg a szisztema megváltoztatása nélkül s úgy gondolom, inkább várjunk a reformmal még egy évig, mint hogy teremtsünk egy novelláris törvényt, a mely aztán hosszú időre elzárná a reform utját. A pénzügyminiszter szándéka, hogy ez a novella 1895. január 1-én életbelépjen, ugyis meg-hiusult már.

Kimutattam, hogy a rendszer reformja szükséges, de lehetséges is. Mert hiszen kitűnik ez írásomból az is, hogy a rendszer megváltoztatása egyáltalán nem jár olyan radikális

rombolással, a mely az állam finánciáit veszélyeztetné. Én se akarok kalandos adóügyi vállalkozásokat, én se akarom fantazmák valóítását, a melyek következményeit belátni nem lehet. Az a véleményem, hogy a miket proponáltam, egy hajszállal se kockáztatják erősebben az állam finánciáit, vagy az adófizetők érdekeit, mint azok a novelláris módosítások, a melyeket a pénzügyminiszteri memorandum ajánl.

Az ősszel talán egybehívja a pénzügyminiszter az adó-reform ügyében a megigért szaktanácskozást. Akkor majd kiderül, hogy a dologhoz értők megelégszenek-e egyik-másik részletkérdés megváltoztatásával, vagy magának a fennálló adórendszernek a megváltoztatását tartják-e szükségesnek.

Én azt hiszem, a rendszer reformját fogják kívánni.

DR. KOHN DÁVID.

A TÖRLESZTÉSI TERVEKRŐL.

A pénzüintézetek nyújtotta jelzálogos kölcsönök túlnyomóan nagy részben, ma már nálunk is egyenlő annuitásokkal törlesztetnek. A pénzüintézet a kölcsönnyújtás feltételeiben megállapítja a félévi annuitást és a törlesztési félévek számát. Az adós a megszabott befizetésekkel kiegyenlíti kölcsönének kamatját és visszafizeti magát a tőkét is.

A kölcsön folyósításakor az adós fizetési könyvecskét, kap mely tartalmazza a *törlesztési tervet is*: egy összeállítást, mely feltünteti, hogy minden egyes annuitásból mennyi esik kamatra, mennyi tőke-törlesztésre s melyből kiolvasható, hogy az egyes félévek végén mennyire rüg még a tartozás maradéka.

A vonatkozó törlesztési tervek két főcsoportra oszlanak, a szerint, a mint a számítás alapjául utólagos vagy előleges kamatlábat vettek. Magyarországon, valamint Ausztriában még mindig az előleges kamatláb alapján készített törlesztési tervek vannak túlsúlyban. Két intézetünk tudott eddigelé szakítani a hagyományos multtal; a Magyar Földhitelintézet és az Osztrák-Magyar Bank, melyek újabb kölcsöneiknél már utólagos kamatlábbal számolnak.

Az előleges kamatláb kiküszöbölése kívánatos már csak azért is, mert kiváló pénzüintézetek még ma is hibás tervezetet használnak. *E hibára rámutatni, jelen soraimnak egyik célja.*

Az annuitás két részből áll: a kamatra eső részből és a tőke törlesztésére fordítható részből. Sok pénzüintézet az annuitást azonban három részre bontja. Az első részt a kamat kiegyenlítésére számítják, a második részt a tőketartozás csökkentésére fordítják és a harmadik részt költség, nyereség, tartalékalapra, jutalék cím alatt számolják el.

E három részre való szétbontásnál a harmadik rész tűnneti fel a bank nyereségét, a mennyiben a kamatlábat összeegyeztetik a záloglevelek kamatlábjával, melyet tehát az intézet adósaitól beszed és a záloglevelek birtokosainak megint kifizet. A bankok és a takarékpénztárak e szétbontásnak előnyt adnak azért is, mert kamatlábmérséklés vagy öregbítés esetében nem kell az egész törlesztési tervet újból számítani, hanem csakis a jutalékra eső részt módosítják.

Elkészítik a törlesztési tervet mondjuk 2°/_o-os kamat

számításba vételével, s változatlanul fentartva a kamatra és a törlesztésre eső részt, jutalék bevonásával emelik a kamatlábat. 1000 frtos 2⁰/₀-os kölcsönnek 20 félév alatt való törlesztésére szükséges annuitás 61¹⁶ frt. Ha most ezen annuitáshoz minden félévben hozzácsatolunk 2⁹⁹ forintot jutalék czímen, akkor a kamatláb 2¹/₂⁰/₀, ha pedig a jutalék 6⁰⁸ forint, akkor a kamatláb 3⁰/₀.

Vagy például a nevezett kölcsön 100 félév alatt 2⁰/₀ mellett 23²⁰ frtos annuitásokkal törlesztetnék, ha a kamatra és törlesztésre eső rész változatlansága mellett, minden félévben még jutaléokra külön felszámítunk 8⁴⁵ frtot, akkor a kamatláb 3⁰/₀.

Szokás ezen szétosztást egyszerűen könyvelési problémának tekinteni, mely a kölcsönvevőt éppenséggel nem érdekli. Az adós azt kérdezi, hogy mekkora az annuitás, hányszor fizetendő, de közönyös reá, hogy az intézet az annuitást szétbontja-e, egy tételben könyveli-e, vagy három számlára vezeti.

S ez csakugyan igaz, de csakis azon esetben, ha a kölcsönvevő vagy jogutódja az összes annuitást szakadatlanul, változás nélkül fizeti. De jól tudjuk, hogy intézeteink felmondással vagy a nélkül, kárpótlási díjjal vagy díj nélkül engedélyeznek *rendkívüli törlesztést*. E joggal az adós élni fog, ha valamely körülménynél fogva tartozásának maradékát egy tételben kívánja visszaszolgáltatni, ha más intézetnél előnyösebb feltételek mellett kaphat újabb kölcsönt. Most felmerül a kérdés: mennyivel is tartozunk. E kérdésre való válasz megadásánál pedig nem mellékes, hogy miképen könyvelt a hitelező intézet, hogy az annuitást két vagy három részre bontotta-e. *E tény taglalása e közleménynek másik feladata.*

A dolgok megértésére és tisztázására szükségünk van magukra a törlesztési tervekre.

Kölcsönveszünk 1000 frtot 3⁰/₀ félévi utólagos kamatláb mellett. A tartozást 20 félév alatt egyenlő utólagos annuitásokkal törlesztjük. Az annuitás értéke 67²² forint, pontosan 67²¹⁵⁷ frt.

Az első félév elején megkapjuk az 1000 frtot, a félév végén meg kell fizetnünk az 1000 frt. 3⁰/₀ kamatját 30 frtot és vissza kellene szolgáltatnunk az 1000 frtot, mi azonban 67²² frtot fizetünk, ebből a kamat levonása után törlesztésre marad 37²² frt s adósok maradunk még 1000 — 37²² = 962⁷⁸ forinttal. A második félév végén meg kell fizetnünk a 962⁷⁸ forintnak 3⁰/₀-os kamatját 28⁸⁸ frtot s vissza kellene adnunk a 962⁷⁸ frtot, mi azonban összesen 67²² frtot fizetünk, ebből

a kamat levonása után törlesztésre marad 38.34 frt. s tartozásunkból fenmarad $962.78 - 38.34 = 924.44$ frt. stb.

Ezek alapján a törlesztési terv lesz:

a) Törlesztési terv.

Tőke 1000 frt., félévi utólagos kamatláb 3% , félévi részletek száma 20, félévi utólagos annuitás 67.22 frt.

Félév	Tőketartozás a félév elején		Az annuitásból esik				Tartozás az annuitás lefizetése után	
			3%-os kamatra		törlesztésre			
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
1	1.000	—	30	—	37	22	962	78
2	962	78	28	88	33	34	924	44
3	924	44	27	73	39	49	884	95
4	884	95	26	55	40	67	844	28
5	844	28	25	33	41	89	802	39
6	802	39	24	07	43	15	759	24
7	759	24	22	78	44	44	714	80
8	714	80	21	44	45	78	669	02
9	669	02	20	07	47	15	621	87
10	621	87	18	66	48	56	573	31
11	573	31	17	20	50	02	523	29
12	523	29	15	71	51	51	471	78
13	471	78	14	15	53	07	418	71
14	418	71	12	56	54	66	364	05
15	364	05	10	92	56	30	307	75
16	307	75	9	23	57	99	249	76
17	249	76	7	49	59	73	190	03
18	190	03	5	70	61	52	128	51
19	123	51	3	86	63	36	65	15
20	65	15	1	96	65	26	—	11
					1.000	11		

A 11 krnyi túlfizetés onnét ered, hogy az annuitást nem lehet egészen pontosan felhasználni, kénytelenek voltunk a harmadik tizedesből javítást venni. A gyakorlati életben szokás, az ilyen különbözetet az által eltüntetni, hogy 11 kamatot egy-egy krajczárral nagyobboknak vesznek.

E számításnál az annuitást két részre bontottuk: kamatra és törlesztő részre. Osszuk most három részre. Kamat fejében számítottunk csak 2% -ot és a hiányzó 1% -ot jutalékkal pótoljuk.

1000 frtos kölcsönnek 2% utólagos kamatláb mellett 20 félév alatt való törlesztésére szükséges annuitás 61.16 frt.

3⁰/₀ mellett az annuitás . . . 67²² frt.

2⁰/₀ » » » . . . 61¹⁶ »

jutalékra marad . . . . . 6⁰⁶ frt.

A törlesztési tervet 2⁰/₀-kal 61¹⁶ frt. annuitás alapján számítják és minden egyes félévben külön szednek jutalék címén 6⁰⁶ frtot. A félévi részlet most is csak annyi, mintvolt előbb.

A törlesztési terv lesz:

b) Törlesztési terv.

Félév	Tartozás a félév elején		Félévi annuitás		Jutalék		Marad törlesztésre és kamatra		2 ⁰ / ₀ -os kamat		Törlesztésre esik		Tartozás az annuitás lefizetése után	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
1	1.000	—	67	22	6	06	61	16	20	—	41	16	958	84
2	958	84	67	22	6	06	61	16	19	18	41	98	916	86
3	916	86	67	22	6	06	61	16	18	34	42	82	874	04
4	874	04	67	22	6	06	61	16	17	48	43	68	830	36
5	830	36	67	22	6	06	61	16	16	61	44	55	785	81
6	785	81	67	22	6	06	61	16	15	72	45	44	740	37
7	740	37	67	22	6	06	61	16	14	81	46	35	694	02
8	694	02	67	22	6	06	61	16	13	88	47	28	646	74
9	646	74	67	22	6	06	61	16	12	94	48	22	598	52
10	598	52	67	22	6	06	61	16	11	97	49	19	549	33
11	549	33	67	22	6	06	61	16	10	99	50	17	499	16
12	499	16	67	22	6	06	61	16	9	98	51	18	447	98
13	447	98	67	22	6	06	61	16	8	96	52	20	395	78
14	395	78	67	22	6	06	61	16	7	92	53	24	342	54
15	342	54	67	22	6	06	61	16	6	85	54	31	288	23
16	288	23	67	22	6	06	61	16	5	77	55	39	232	84
17	232	84	67	22	6	06	61	16	4	66	56	50	176	34
18	176	34	67	22	6	06	61	16	3	53	57	63	118	71
19	118	71	67	22	6	06	61	16	2	38	58	78	59	93
20	59	93	67	22	6	06	61	16	1	20	59	96	—	03
											1.000	03		

Ha a két törlesztési tervet egybevetjük, észreveszszük, hogy a tartozás maradéka minden félév végén kisebb a második esetben, mint az első esetben, annak dacára, hogy az adós által viselendő teher nem változott.

A különbség az első félév végén 3⁹⁴ frt., mely félévről félévre nagyobbodik, a maximumot eléri a 11-ik félév végén,

mikor is a differencia 24¹³ frt., ettől kezdve a különbség megint csökkenik, de még a 19-ik félév végén is 5²² frtra rug.

Vegyük a kamatlábat 2^{1/2}₀-nak és csakis a 1^{1/2}₀-ot pótoljuk jutalékkal. Számításunk lesz: 1000 frtos 2^{1/2}₀-os kölcsön 20 félév alatt törleszthető 64¹⁵ frtos annuitással, 3₀ mellett pedig az annuitás 67²² frt., s így a 1^{1/2}₀ pótlására a félévenként szedhető jutalék

$$67^{22} - 64^{15} = 3^{07} \text{ frt.,}$$

ezen alapján törlesztési tervünk lesz:

c) Törlesztési terv.

Kölcsöntőke 1000 frt., félévi utólagos kamatláb 3%, félévi utólagos annuitás 67²² frt., kamatra számítunk 2^{1/2}₀-ot, ekkor az annuitás 65¹⁵ frt, a 1^{1/2}₀ helyett veszünk minden félévben 3⁰⁷ frtnyi jutalékot.

Félév	Tartozás a félév elején		2 ⁰ -os kamat		Törlesztés		Tartozás a félév végén	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
1	1.000	—	25	—	39	15	960	85
2	960	85	24	02	40	13	920	72
3	920	72	23	02	41	13	879	59
4	879	59	21	94	42	21	837	38
5	837	38	20	93	43	22	794	16
6	794	16	19	85	44	30	749	86
7	749	86	18	75	45	40	704	46
8	704	46	17	61	46	54	657	92
9	657	92	16	45	47	70	610	22
10	610	22	15	26	48	89	561	33
11	561	33	14	04	50	11	511	22
12	511	22	12	78	51	37	459	85
13	459	85	11	50	52	65	407	20
14	407	20	10	18	53	97	353	23
15	353	23	8	83	55	32	297	91
16	297	91	7	45	56	70	241	21
17	241	21	6	03	58	12	183	09
18	183	09	4	58	59	57	123	52
19	123	53	3	09	61	06	62	46
20	62	46	1	56	62	59	—	13
					1.000	13		

Ha ezen törlesztési tervet egybevetjük az első kettővel, látjuk, hogy a tartozás maradéka most is kisebb, mint az első esetben, de az eltérés kisebb, mint a második terv-

nél volt. Az adósra legcélszerűbb volna a *b)* alatti törlesztés, hol a kamatláb legkisebb és a jutalék legnagyobb.

Még világosabban látjuk a dolgok állását, ha felteszszük, hogy a bank kamatra semmit sem számít, s az egész 3°/o-ért jutalékkal kárpótolja magát. Ezen esetnek gyakorlati értéke nincsen, de az elmélet szempontjából megállja helyét.

Ha kamatra semmit sem számítunk, akkor a kölcsön törlesztésére szükséges annuitás $1000:20 = 50$ frt., 3°/o felszámítása mellett az annuitás 67²² frt., s így a 3°/o-ot pótoló jutalékra marad $67^{22} - 50 = 17^{22}$ frt.

A fél ezen kombinációban sem fizet egy krajczárral sem kevesebbet, mint az előzőkben, csakis az annuitás megoszlása lényegesen más. A terv ezen esetben lesz:

d) Törlesztési terv.

Kölcsöntőke 1000 frt., kamatláb 3°/o, annuitás 67²² frt., de a kamat helyett a vele egyenértékű 17²² frtnyi jutalékot vesszük számításba.

Féltv	Tőke		Kamat		Törlesztés		Jutalék		Maradék	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
1	1.000	—	—	—	50	—	17	22	950	—
2	950	—	—	—	50	—	17	22	900	—
3	900	—	—	—	50	—	17	22	850	—
4	850	—	—	—	50	—	17	22	800	—
5	800	—	—	—	50	—	17	22	750	—
6	750	—	—	—	50	—	17	22	700	—
7	700	—	—	—	50	—	17	22	650	—
8	650	—	—	—	50	—	17	22	600	—
9	600	—	—	—	50	—	17	22	550	—
10	550	—	—	—	50	—	17	22	500	—
11	500	—	—	—	50	—	17	22	450	—
12	450	—	—	—	50	—	17	22	400	—
13	400	—	—	—	50	—	17	22	350	—
14	350	—	—	—	50	—	17	22	300	—
15	300	—	—	—	50	—	17	22	250	—
16	250	—	—	—	50	—	17	22	200	—
17	200	—	—	—	50	—	17	22	150	—
18	150	—	—	—	50	—	17	22	100	—
19	100	—	—	—	50	—	17	22	50	—
20	50	—	—	—	50	—	17	22	—	—
					1.000	—				

A rendkívüli törlesztés szempontjából ezen kombináció volna az adósra a legelőnyösebb, mert van félév, mikor is a tartozás maradékában mutatkozó eltérés 73[·]31 frt. Természetesen, ha az adós az összes annuitást megszakítás nélkül végig fizeti, akkor mind a négy eset teljesen egyenértékű.

Hogy e fejtegetéseknek van gyakorlati értékük, azt majd alább látjuk, hol a tényleg alkalmazásban levő törlesztési terveket tárgyaljuk. Előbb azonban az előleges kamatláb alapján készített törlesztési tervekről kell szólnunk.

Az előleges kamat mibenlétét egy példa mutatja meg legvilágosabban. Kölcsön veszünk 1000 frtot hat hóra, 6°/_o mellett. Két eset lehetséges: 1. kapunk készpénzben 1000 frtot és hat hó múlva visszafizetjük az 1000 frtot és annak hat havi kamatját, összesen tehát 1030 frtot; 2. a kamatot mindjárt a kölcsön folyósításakor levonják, készpénzben kapunk csakis 970 frtot és a félév végén visszafizetünk 1000 frtot, vagyis a kapott 970 frtot és még 30 frtnyi kamatot. Az első esetben a kamatot *utólagosan*, a másodikban pedig *előlegesen* fizettük.

Minden számítás nélkül is láthatjuk, hogy a második esetben drágább volt a kölcsön, mert itt 970 frtért fizettünk ugyanannyi kamatot, mint az első esetben 1000 frtért.

Az egyenlő számban kifejezett előleges és utólagos kamatláb közül az előleges kamatláb a drágább.

Készítsük el most a törlesztési tervet azon módosítással, hogy a kialakított 3°/_o, félévi előleges kamatláb. Az 1000 frtos kölcsönnek 20 félév alatt való törlesztésére szükséges annuitás ezen esetben 65[·]76 frt., utólagos kamatfizetésnél volt pedig 67[·]22 frt.

Az annuitás tehát utólagos kamatláb mellett nagyobb, holott fentebb kimutattuk, hogy az előleges kamatláb drágább, mint a vele egyenlő számértékű utólagos kamatláb. Az ellenmondás azonban csak látszólagos. Előleges kamatláb mellett kisebb az annuitás, de készpénzben is kevesebbet kapunk és az egész tartozást hat hónappal korábban fizetjük vissza, hisz az utolsó részlet az utolsó félév elején válik már esedékessé.

Az összehasonlítás céljából következőkép számolunk. Előleges kamatláb kikötése mellett készpénzben csakis 1000—65[·]76 = 934[·]24 frtot kapunk, s ennek törlesztésére fizetjük 19-szer (az elsőt már levonták) a megszabott annuitást. Ha azonban kölcsön veszünk 934[·]24 frtot 3°/_o utólagos félévi kamatláb mellett, akkor a 19-szer fizetendő félévi annuitás értéke csakis 65[·]22 frt., a különbözet az előleges kamatláb terhére minden félévben 0[·]54 frt.

Vagy például: 1000 frtos kölcsön törlesztésére fizetendő 3% félévi előleges kamatláb mellett, 60 félévén át 35.75 frtnyi előleges annuitás. Készpénzben kapunk tehát $1000 - 35.75 = 964.25$ frtot, melyért az annuitást még 59-szer fizetjük. Ha a 3% utólagos volna, akkor csakis 964.25 frtról adnánk kötelezvényt, ennek 59 félév alatt való törlesztésére szükséges annuitás értéke 35.06 frt. Különbözet az előleges kamatláb terhére minden annuitásnál 0.69 frt.

A törlesztési terv készítésénél szem előtt kell tartanunk, hogy mindjárt a kölcsön leolvasásakor levonják az első részletet. Az első annuitás lefizetésekor magából a tőkéből is törlesztünk egy részt, ezen letörlesztett részt tehát meg sem kapjuk, érette kamat még az első időszakra sem szedhető. Csakugyan helyesen az első félévre eső kamatot nem 1000 frt után számítjuk, hanem 1000 frt, és a törlesztésre eső rész különbségéből.

Természetesen az is helytelen eljárás volna, ha a kamatot az 1000 frt, és az annuitás közötti különbséget után számitanók, helytelen, mert nem az egész annuitás esik tőke törlesztésre. Ha 1000 frtból levonjuk az annuitást, akkor levontuk a törlesztő részletet de a kamatot is. A nyert érték tehát éppen a kamattal kisebb, mint a visszafizetendő tőke, az ilyen összeget *kisebbitett összegnek* nevezzük, ennek nem minden 100 egysége után jár a kialkudott $p\%$, hanem $100-p$ egysége után. A kamatot tehát következőkép számítjuk, ha a kisebbített összeget τ -val jelöljük:

$$\begin{array}{rcccccc} 100-p \text{ frt után a kamat} & & & & & p \text{ frt,} \\ & & & & & p \\ 1 & \gg & \gg & \gg & \gg & 100-p \\ & & & & & \tau \times p \\ \tau & \gg & \gg & \gg & \gg & 100-p \end{array}$$

A mi példánkban $1000 - 65.76 = 934.24$ frt, ez a kisebbített összeg.

$$\text{A kamat lesz: } \frac{934.24 \times 3}{97} = \frac{2802.72}{97} = 28.89 \text{ frt.}$$

Kamatra esik 28.89 frt., törlesztésre marad $65.76 - 28.89 = 36.87$ frt. Tartozásunk tehát tesz $1000 - 36.87 = 963.13$ frt. Próba; ezen 963.13 frtnak 3%-a 28.89 frt, mi egyezik a fentebb kimutatott kamattal, a számítás helyes.

A dolog tehát így áll. Az 1000 frt. névleges értékből rögtön visszafizettünk 36.87 frtot, maradt 963.13 frt., ezen tőkének 3%-os kamatját (28.89) előlegesen levonták, a félév végén fizetendő volna 963.13 frt. Mi azonban csakis 65.76 frtot

fizetünk, ezen összeggel törlesztünk tartozásunkból egy részt s kiegyenlítjük a maradék félévi kamatját. Kamat nem szedhető 963¹³ frt; után; hanem előbb levonandó a törlesztő rész, mi egyelőre még ismeretlen. Mi levonjuk az egész annuitást, a nyert tétel 963¹³—65⁷⁶ = 897³⁷, a kamattal kisebb a visszafizetendő összegnél, tehát

$$\frac{897^{37}}{97} \times 3 = 27^{75} \text{ frt.}$$

a kamat, törlesztésre marad 65⁷⁶—27⁷⁵=38⁰¹ frt. A tartozás maradéka 897³⁷—38⁰¹=925¹² frt, ennek 3⁰/₁₀₀-os kamatja csakugyan 27⁷⁵ frt., mint fentebb.

Igy folytatva a terv lesz:

e) Törlesztési terv.

Kölcsöntőke 1000 frt. Félévi előleges k 1 3⁰/₁₀₀. Félévi részletek száma 20. Félévi állandó előleges annuitás 65⁷⁶ frt.

Félév	Tőketartozás a félév elején		Tőketörlesztési részlet		Kamat a tartozás mara- déka után		Tartozás a félév végén	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
1	1.000	—	36	87	28	89	963	13
2	963	13	38	01	27	75	925	12
3	925	12	39	18	26	58	885	94
4	885	94	40	39	25	37	845	55
5	845	55	41	64	24	12	803	91
6	803	91	42	93	22	83	760	98
7	760	98	44	26	21	50	716	72
8	716	72	45	63	20	18	671	09
9	671	09	47	04	18	72	624	05
10	624	05	48	49	17	27	575	56
11	575	56	49	99	15	77	525	57
12	525	57	51	54	14	23	474	03
13	474	03	53	13	12	63	420	90
14	420	90	54	77	10	99	366	13
15	366	13	56	47	9	29	309	66
16	309	66	58	22	7	54	251	44
17	251	44	60	02	5	74	191	43
18	191	43	61	87	3	89	129	55
19	129	55	63	79	1	97	65	76
20	65	76	65	76	—	—	—	—
			1.000	—				

A 19-dik félév elején tartozásunk tesz 129⁵⁵ frtot, ekkor törlesztünk a tőkéből 63⁷⁹ frtot és adósok maradunk még 65⁷⁶ frttal, ennek 3⁰/0-os kamatja fejében megfizetjük a 19-dik félév elején az 1⁹⁷ frtnyi kamatot. A tartozás maradéka esedékes a 19-dik félév végén, vagyis a 20-dik félév elején. Ezen időpontban letörlesztjük az utolsó részletet, tartozás fenn nem marad, előleges kamatot nem kell fizetnünk. *Előleges kamatfizetés esetében az utolsó annuitásból kamatra semmit sem kell fordítani, az egész annuitás marad tőketörlesztésre.*

E tény két szempontból érdemel figyelmet. Először, hogy előleges kamatláb alapján készített olyan törlesztési tervről, melyben az utolsó annuitás egy részét kamatra fordítják, minden további számítás nélkül kimondhatjuk, hogy rossz. Másodszor figyelmet érdemel a fenti tétel azért, mert ennek alapján a tervet az utolsó soron megkezdve, visszafelé menve, sokkal egyszerűbben készíthetjük el.

Hisz eleve tudjuk, hogy tartozásunk maradéka az utolsó félévben egyenlő az annuitással, ezen tőkéért kell az utolsó előtti félévben kamatot fizetni, a kamatot levonva az annuitásból nyerjük a törlesztő részletet, melyet hozzáadunk a maradékhoz megkapjuk a tartozás állagát az utolsó előtti félév elején stb.

Ilyen alapon számított törlesztési terveket tényleg nálunk is használnak. Itt-ott annyiban módosítják, hogy az annuitást a tőke kerek százalékában szabják meg, minek folyománya, hogy az utolsó részlet rendszerint kisebb az annuitásnál. Így például az Osztrák-Magyar Bank számít félévi kamatra 2³/8⁰/0-ot, törlesztésre 3⁰/8⁰/0-ot, a félévi annuitás tehát 2³/4⁰/0, mely összeg fizetendő 82-szer és a 83-dik félév elejére marad még 2⁴⁵⁵/0-0-s részlet.

Pénzüntézeink gyakran akkép járnak el, hogy a kölcsön leolvasásakor csak a félévi előleges kamatot vonják le s az első annuitás 6 hó múlva esedékes. Ezen körülmény a számítást nem változtatja, csakis az egész ügyletet 1/2 évvel prolongálja. A mi számításunk kezdődik az első annuitás lefizetésével.

Fentebb részletesen tárgyalt példákat tartva szem előtt, ha a kölcsön folyósításakor csakis kamat fejében 30 frtot vonnának le, akkor is egész törlesztési tervünk változatlanul

érvényben marad, használata kezdődik az első annuitás beszolgáltatásakor.

Még az sem változtatna a dolgon, ha pl. 10 féléven át mindig csak a kamatot fizetnék és csak a 11-ik félév elején kellene az első annuitást beszolgáltatni. Ezen esetben az első annuitás fizetéséig az adósság marad ugyanannyi, mint volt az első félév elején s a törlesztési terv igénybe vétele a 11-iki félévben kezdődne. A törlesztés szempontjából ezen félév volna az első, s ettől kezdve az egész terv változatlanul használatná.

Hogy az itt vázolt elvek ellen vétettek és vétének, annak igazolására ide iktatom: A »*Hypotheken-Bank des Königreichs Böhmen*« tervezetének egy részét.

Kölcsönösszeg 1.000 frt, előleges kamatláb 4°/o, előleges annuitás 5°/o.

Félév	A félév elején fizetendő		Ebből esik				Fennmaradó tartozás	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
—	20	—	20	—	—	—	1.000	—
1	25	—	20	—	5	—	995	—
2	25	—	19	90	5	10	989	90
36	25	—	15	01	9	99	740	26
60	25	—	8	93	16	07	430	29
79	25	—	1	59	23	41	55	92
80	25	—	1	12	23	88	32	04
81	25	—	—	65	24	35	7	69
82	7	85	85	16	7	69	—	—

Teljesen egyező törlesztési tervet használ a »*Galizischer Boden-Credit-Verein*«.

Hogy a terv rossz az a fentebb elmondottakból világos. Az utolsó félév elején, mikor lefizetjük a tartozás maradékát, még előleges kamatot is szednek, ezt indokolni nem lehet.

Teljes bizonyításra idézem a »*Niederösterreichische Landes-Hypothekenanstalt*« egyik tervezetének vonatkozó részét.

Kölcsöntőke 1.000 frt., előleges kamatláb 4°/o, előleges annuitás 5°/o.

Félév	A félév elején		Ebből esik				Fennmaradó	
	fizetendő		2 ⁰ / ₀ -os kamatra		törlesztésre		tartozás	
	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.	frt.	kr.
—	20	—	20	—	—	—	1,000	—
1	25	—	19	90	5	10	994	90
2	25	—	19	80	5	20	989	70
36	25	—	14	66	10	34	732	89
60	25	—	8	21	16	79	410	40
79	25	—	—	36	24	64	17	65
80	17	65	—	—	17	65	—	—

Egészen egyező tervet használ az »*Oberösterreichische Landes-Hypothekenanstalt*«.

Ezen tervben az utolsó sorban kamattétel nincsen. S míg a cseh és a galicziai intézeteknél a 4⁰/₀-os kölcsön, 5⁰/₀-os annuitásokkal 82 félév alatt törleszthető, addig az alsó ausztriai és a felső ausztriai intézeteknél hasonló feltételek mellett 80 ráta is legendő.

A két módozat közül csakis az egyik lehet jó, s csakugyan a »*Böhmische Hypothekenbank*« és a »*Galizische Bodencreditverein*« törlesztési terve rossz.

Nem vonom kétségbe az alku szabadságát, de igenis kétségbe vonom, hogy szabad volna az intézetnek önmaga alkotta feltételeit számítási hibával súlyosbitani.

A mi hazánkat illeti, nálunk is voltak téves és helytelen törlesztési tervek alkalmazásban, melyek hibáit másutt mutattam ki. Örömmel konstatalhatom, hogy a kifogásoltam törlesztési terveket ma már helyesekkel cserélték fel.

A nálunk alkalmazásban levő törlesztési tervek típusait a következőkben mutathatjuk be:

Magyar Földhitelintézet. A 4⁰/₀-os záloglevelekben engedélyezett kölcsönei után szed 2¹/₂⁰/₀-os félévi előleges annuitást, mely 82-szer fizetendő. Az utolsó részlet 0·32⁰/₀-kal nagyobb a többinél. Az annuitásból számitanak 2⁰/₀-ot kamatra, 0·47⁰/₀-ot törlesztésre és 0·03⁰/₀-ot állandóan minden félévben, mindig az eredetileg felvett kölcsön után a tartalékra. A törlesztési terv elkészítésénél számításba vett annuitás tehát 2·47⁰/₀. A 0·03⁰/₀ pótlék emeli egy csekéllyel a kamatlábat.

A talajjavítási kölcsönök 100 féléven át fizetendő egyenlő utólagos annuitásokkal törlesztetnek. Az annuitás $2\frac{3}{8}\%$, miből $2\frac{0}{10}$ -ot számitanak kamatra és $\frac{3}{8}\%$ -ot szétbontják törlesztő részre és kezelési költség címén szedett részre. E pótlék a $2\frac{0}{10}$ -os kamatlábat $2\cdot07\frac{0}{10}$ -ra emeli.

2. *Osztrák-Magyar Bank.* A $41\frac{1}{2}$ év alatt törlesztendő kölcsöneihez tartozó törlesztési tervet $4\frac{3}{4}\%$ előleges kamatláb és $\frac{3}{4}\%$ törlesztő rész alapján számitották. A bank a kölcsönöket $4\frac{0}{10}$ -os záloglevelekben engedélyezi, a $\frac{3}{4}\%$ többlet képezi a bank nyereségét. Az annuitást itt két részre bontották. Ha az intézet a tervet $4\frac{0}{10}$ előleges kamatláb alapján számitaná és a $\frac{3}{4}\%$ nyereséget jutalék alakjában szedné, akkor 1000 frtos kölcsönnél:

$2\frac{3}{8}\%$ félévi előleges kamatláb mellett	
az annuitás	27 ⁵⁰ frt.,
$2\frac{0}{10}$ félévi előleges kamatláb mellett az	
annuitás	24 ⁶⁰ frt.,
a $\frac{3}{8}\%$ -ot pótoló állandó tétel	2 ⁹⁰ frt.

Vagyis a bank az általa szedett 27⁵⁰ frtnyi annuitásból minden félévben 2⁹⁰ frtot jutaléokra számitana és a törlesztési tervet 24⁶⁰ frtos annuitás alapján jutalékkal készítené el. A fél ezen esetben sem fizetne többlet, a bank nem kapna kevesebbet, de a tartozás maradéka más volna, mi a rendkívüli törlesztés szempontjából felette fontos. Ugyanis 1000 forintos kölcsönnél a tartozás maradéka

félévben	törlesztési terv szerint	jutalék felszámitásával	különbség
1	996 ¹⁶ frt.	995 ³¹ frt.	0 ⁸⁵ frt.
10	957 ¹⁰ »	948 ⁵¹ »	8 ⁵⁹ »
30	833 ¹⁵ »	808 ³⁵ »	24 ⁸⁰ »
42	724 ⁵⁸ »	692 ⁶⁹ »	31 ⁸⁹ »
43	714 ⁰⁴ »	681 ⁷² »	32 ³² »
44	703 ²⁴ »	670 ⁵² »	32 ⁷² »
45	692 ¹⁸ »	659 ¹¹ »	33 ⁰⁷ »
46	680 ⁵⁰ »	647 ⁴⁶ »	33 ⁰⁴ »
80	77 ⁷⁵ »	72 ¹⁸ »	5 ⁵⁷ »

A tartozás maradékában mutatkozó eltérés legnagyobb a 45-ik félév végén, de a maradék jutalék számitásba vételével mindig kisebb, mint jutalék nélkül, daczára, hogy a bank bevétele mindkét esetben egyenlő.

Az 50 év alatt törlesztendő kölcsönöknél az utólagos annuitás $5\frac{1}{4}\%$, miből utólagos kamatra $4\frac{3}{4}\%$ -ot és törlesztésre $1\frac{1}{2}\%$ -ot számítanak. Világos, hogy az adósra e második módozat az előnyösebb, mert $4\frac{3}{4}\%$ utólagos kamatláb olcsóbb, mint $4\frac{3}{4}\%$ előleges.

A félévi annuitás 1000 frtos kölcsönnél 26²⁵ frt., ha 2% -ot számítanak kamatra, akkor a félévi annuitás csakis 23²⁰ frt. s így a $3\frac{1}{4}\%$ pótoló jutaléokra esnék

$$26^{25} - 23^{20} = 3^{05} \text{ frt.}$$

Ha tehát a tényleg fizetendő annuitást három részre bontanók, a bank nem kapna kevesebbet, de a tartozás maradáékában lényeges eltérés mutatkoznék, még pedig a kölcsön állománya az illető annuitás lefizetése után

	a terv szerint	jutalék felszámításával	különbség
1	997 ⁵⁰ frt.	996 ⁸⁰ frt.	0 ⁷⁰ frt.
50	764 ⁸⁸ »	729 ³⁵ »	35 ⁵³ »
58	694 ⁵⁷ »	655 ⁴² »	39 ¹⁵ »
59	684 ⁸² »	645 ³³ »	39 ⁴⁹ »
60	674 ⁸³ »	635 ⁰³ »	39 ⁸⁰ »
80	416 ⁹⁵ »	381 ⁷³ »	35 ²² »

Az annuitásnak három részre való bontását érvényesíti a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*; ugyanis a 4% -os záloglevelekben engedélyezett kölcsönöknél a félévi előleges részletekben 100 féléven át fizetendő annuitás 5% , miből kamatra számítanak 4% -ot, de 2% félévi előleges kamatláb mellett az annuitás $2^{3058}\%$, jutalékra marad $2\frac{1}{2} - 2^{3058} = 0^{1942}\%$. Például 1000 frtos kölcsönnél a 25 frtos annuitásból jutalékra (illeték) számítanak minden félévben 1⁹⁴ frtot és a törlesztési tervet 2% kamat és 23⁰⁶ frtnyi annuitás alapján készítik.

A 2% -os előleges kamatlábat a jutalék természetesen nagyobbítja, ennek figyelembe vételével a kamatláb valamivel kisebb $2\frac{1}{4}\%$ félévi előleges kamatlábnál. Ugyanis $2\frac{1}{4}\%$ előleges kamatláb mellett az annuitás értéke $2^{5076}\%$.

A tőketartozás maradéka a jutalék számításba vételével kisebb, mint a nélkül. A bank kárpótolja is magát az által, hogy rendkívüli törlesztésnél kárpótlási díjat szed, mi az első 50 félévben 3% -ot, a következő 25 félévben $2\frac{1}{2}\%$ -ot és az utolsó 25 félévben 2% -ot tesz.

Több intézetünk törlesztési terve a felvett típusok valamelyikét utánozza. Kivételt képez a *Temesvári Első Takaréks-*

pénztár legújabb törlesztési tervével, mely szerint az annuitások negyedévenként előlegesen fizetendők. A megszabotti évi kamatláb $5\frac{1}{2}\%$, törlesztő részlet 1% , annuitás $6\frac{1}{2}\%$, miből minden negyedév elején $1\frac{5}{8}\%$ fizetendő.

Jegyezzük meg, hogy a $\frac{1}{4}$ évi részletekben való fizetés utólagos kamatlábnál öregsíti a terhet, de előleges kamatlábnál csökkenti.

Czélyszerűbb 1000 frtos kölcsönért az év végén 60 frtnyi kamatot fizetni, mint kétszer a félév végén 30—30 forintot, vagy mint négyszer a negyedév végén 15—15 frtot. Megfordítva terhesebb az 1000 frtos kölcsön után az év elején 60 frtnyi kamatot fizetni, mint kétszer a félév elején 30—30 forintot vagy négyszer a negyedév elején 15—15 frtot. Első esetben az adós a kisebb időközökben való fizetésnél elveszti a kamatok kamatját, míg a második esetben a bank veszíti azt el. Egy rövid összeállítás jobban megvilágítja a kérdést:

6% utólagos évi k.l. = 6% utólagos évi k.l.

3% » félévi » = 6.09% » » »

$1\frac{1}{2}\%$ » $\frac{1}{4}$ évi » = 6.14% » » »

$\frac{1}{2}\%$ » havi » = 6.17% » » »

6% előleges évi k.l. = 6% elől. évi k.l. = 6.38% évi utólagos k.l.

3% » félévi » = 5.91% » » » = 6.38% » » »

$1\frac{1}{2}\%$ » $\frac{1}{4}$ évi » = 5.87% » » » = 6.24% » » »

$\frac{1}{2}\%$ » havi » = 5.84% » » » = 6.22% » » »

A Temesvári Első Takarékpénztár a megszabott $5\frac{1}{2}\%$ -ból az által, hogy az nem félévi, hanem negyedévi részletekben fizetendő, elenged 0.038% -ot, mert $5\frac{1}{2}\%$ negyedévi előleges részletekben fizetendő kamat egyenlő 5.462% félévi előleges részletekben fizetendő kamattal.

Felfogásom szerint már nagyon is itt volna az ideje hogy pénzügyeink szakítsanak az előleges kamatlábbal. Kíváncsnak és czélyszerűnek vélelmezem ezt még az esetre is, ha abból a gazdaközönségre pénzbeli haszon nem is hármlik. Az utólagos kamatláb alapján készített törlesztési terv olyan egyszerű, hogy abban minden intelligens földbirtokos el tud igazodni, míg az előleges kamatláb alapján számítottat meg nem érti. A mit nem értünk, abban kételkedünk, igazán csakis azt hiszszük el, mit alaposan megértettünk. A megértés csökkentené a kétkedők bizalmatlanságát és fokozná a hívók bizodalját, miből az intézetekre legalább is erkölcsi előny háramolnék.

HAVAS MIKSA.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNIKA.

Augusztus.

1-én. A *dohányjövedék bevételei* az első félévben emelkedtek. A fogyasztás 243⁹ millió darab szivarra és 2915 millió darab szivarkára rugott. A múlt évvel szemben tehát 16⁹ millió darab szivarral és 32⁵ millió darab szivarkával emelkedett. A bevétel tett 22,586.018 forintot múlt évi első félévben elért 21,460.198 forint bevétellel szemben.

A magyar általános hitelbank egyesült gőzmalmanuk félévi mérlege 14,600 frtnyi veszteséggel záródik.

Budapest Erzsébetvárosi takarékpénztár részvénytársaság évi mérlege 55,460 frt. tiszta nyereség. (Részvénytőke egy millió.)

3-án. Baja-zombor-újvidéki helyi érdekű vasut részvénytársaság alakuló közgyűlése Schmausz Endre alispán elnöklete alatt. Pálya-hossza 145 kilométer. Részvénytőke 1,449.000 frt. törzsrészvényben és 3,534.700 frt. elsőbbségi részvény.

Szt. Lőrincz-szlatina-našic-i helyi érdekű vasut részvénytársaság alakuló közgyűlése. Részvénytőke 4,891.000 frt. (14.070 darab törzsrészvény, 34.840 darab elsőbbségi részvény.

4-én. Körmöczbányán az első évnegyedben 29,337.378 koronát, a második évnegyedben pedig 3,937.674 koronát vertek ki. Forgalomba helyeztetett 28,764.363 s készletben maradt 4,510.669 korona.

5-én. I. magyar varró-gépgyár részvénytársaság rendkívüli közgyűlése dr. Van Koolwyk urat, a berlini Frister & Rotmann részvénytársaság elnökét az igazgatóság tagjává választotta.

7-én. A miniszterelnök Nagybányán kijelentette, hogy a bányatörvényjavaslat még e tél folyamán a képviselőház elé fog terjesztetni.

A budapest-esztergomi vasútvonal beágazása tárgyában elhatározott, hogy csak Tokodig, illetőleg Tátig épül ki és hogy onnan a Fűzitő-Esztergomi vonalra fog beágazni, melynek használata e vonalszakaszon a Peage-szerződéssel biztosítottaték.

8-án. Julius végén a hivatalos kimutatás szerint az államjegy-forgalom 328,430.659 forint volt. A sóbányajegyekből 80,144.050 frt. volt forgalomban, ebből, összehasonlítva a június végén közölt kimutatással, kiderül, hogy az egy forintos államjegyek forgalma 4⁶ millióval csökkent, az 5 forintos államjegyeké 1⁵ millióval szaporodott, míg az esedékes sóbányajegyek beváltására 10⁵ millió forint 50 forintos államjegyekben kibocsátatott, úgy, hogy az összes forgalom 7⁴ millióval szaporodott.

8-án. *Első magyar iparbank részvénytársaság félévi mérlege* 102,707 forint tiszta nyereség. (Részvénytőke 2,000.100 frt.) tehát pro rata temporis 10¹/₁₀ kamatozás.

9-én. *Oroszországban* december 1-én a magyar zóna-tarifa mintája szerint alkotott új személyszállító díjszabás lépett életbe.

10-én. A mező-rendőri törvényjavaslatához a végrehajtási rendelet közzétételt.

Villamos hegypálya részvénytársaság alakulása Budapestről Lipótmezőn át Budakeszig, tervezik 800,000 frt. részvénytőkével.

Magyar forgalmi bank részvénytársaság félévi mérlege. Tiszta nyereség 4893 forint. (Részvénytőke 92,325 frt.)

11-én. *Nagy-váradi »László« gőzhengermalom részvénytársaság rendkívüli közgyűlése.* A részvénytőkét 400,000 forintról 500,000 frtra való emelését 5⁰/₁₀ elsőbbségi részvények kibocsátása által határozták el.

12-én. *Budapesti villamos földalatti pálya részvénytársaság alakuló közgyűlése* Balázs Mór elnöklete alatt. Lukács József elnökké választott. Ezen az Andrássy-út alatt a városligetbe tervezett földalatti pálya engedélyesei a Budapesti villamos városi vasut és Budapesti közúti vaspálya társulat.

14-én. A második évnegyed az állampénztári bevételek és kiadások kimutatása közzétételt. Összes bevételek 106,110.035 forint (+ 1,464.055), kiadások 96,144.738 frt. (+ 16.903), tehát a mérleg 1,447.153 forinttal kedvezőbb az 1893. év második évnegyedénél.

A versecz-gattajai vasutvonal engedélyezése tárgyában a kereskedelmi miniszteriumban megállapodás jött létre. Engedélyes Stojanovics György báró. Az építkezéshez októberben fognak hozzá, a pálya elnevezése Versecz-Lugos-Maros-Illyei pálya.

16-án. Október 5-től 9-ig Budapesten a »Tattersall« részvénytársaság helyiségeiben az országos gazdasági egyesület őszi lóvásárt rendez.

17-én. A versecz-lugos-maros-illyei vasut egyelőre kiépítendő szakasza 1,490.000 forint költséggel kiépítették és pedig Verseczről Nagy-Szredistyén át Gattajáig. Az üzem átvétele tárgyában a magyar kir. államvasutak igazgatóságával folynak a tárgyalások.

18-án. Az osztrák hitelintézet félévi mérlege 2,633.982 frt. nyereséggel záródik. A mi pro rata temporis 13¹⁶/₁₀ ot tesz. 14⁹/₁₀ -kal szemben 1893 első félévében.

Az egyforintos államjegyek beváltása nagyon lassan megy végbe. Augusztus első két hetében a két állam követelése az osztr. magyar banknál csak 598,000 forinttal csökkent.

A kereskedelmi miniszterium államtitkara Reiszig Ede hason minőségben a belügyminiszteriumba nevezetett ki.

19-én. A magyar általános hitelbank félévi mérlege 936,512 frt. nyereséggel záródik. (Az előző négy évben ezen nyereség volt 900.995, 801.178, 879.184, 849.986) a mi pro rata temporis 13³⁵/₁₀ ot tesz ki. Ezen nyeresémben foglaltatik a magyar aranykötvényeknek a véglegesen elszámolt konverziója, a magyar kormánytól átvett 24 millió magyar aranyjáradék és a pénzügyi csoport által az osztrák pénzügyéségtől átvett 40 millió aranyjáradék, valamint a czukoripartársulat részvényein elért haszon. Ellenben még elszámolva nincsen az 1062 millió koronára terjedő magyar konverzió, valamint az osztrák konverzióknak egy csekély része és végtére a fiumei köölajipartársulat részvényei után elért haszon.

21-én. Minthogy a magyar államvasutak a jövő évre a *Duna gőzhajó-társulat közszállítási* ajánlatát el nem fogadták, a nevezett társulat igazgatósága számos bányászt elbocsátott.

23-án. *Mecenseffy*, az o. magy. bank vezértitkára *tanulmányt* tesz közzé, melyben a bankszabadalom értékét és árát meghatározni iparkodik. A magyar sajtó érvelése ellen nyilatkozik.

24-én. A *bécsi magvásár elleni mozgalom* teljes sikert ígér és nemcsak magyar czégek maradnak el, hanem számos külföldi czég is kijelenti távolmaradását.

Budapesti III. kerületi takarékpénztár félévi mérlege. Tiszta nyere-mény 11.222 frt. (Részvénytőke 49.600 forint. Tartalékalap 42.000 forint, betétek 1,034.483 frt.)

Új veszély a szőlőhegyekben, »*gomose bacillaire*« név alatt a fában rejlő betegség (bacteriumok vagy bacillusok által ered-e, még nem bizonyos). Franciaországban már roppant nagy kárt okoz.

25-én. A *pesti magyar kereskedelmi bank félévi mérlege*: nyere-mény 929.203 forint, elővitel 318.027, összesen 1,277.230 frt. A félévi nyere-mény 19.18% pro rata temporis (mult évi 17.82%-al szemben); rendkívüli jó eredmény, minthogy még a felsőmagyarországi kohó-részvények, a budapesti villamossági részvénytársasági részvé-nyek és a magyar konverzió-miveletből eredő nyereség nincsen beszámolva.

Roppant nagy tűz a *fiumei kikötőben*. A raktárakban minden törekvésnek daczára nem képesek a tüzet oltani.

A *galgóczy árpavásár*, melyet a nyitrai gazdasági egyesület kezde-ményezett, jó sikerrel ment végbe. Minden évben ilyen vásárt Galgócson tartani határozták.

26-án. A *pesti magyar kereskedelmi bank félévi mérlege kitünő benyomást* tett a tőzsdén. Minden budapesti bankok részvényeinek árfolyama tetemesen emelkedett.

A *bécsi magvásárt* Wurmbrand miniszter nyitja meg. Kevés látogató, csekély üzlet.

28-án. A *n. szeben-dísnódi h. é. vasut közigazgatási bejárása*.

29-én. A *pesti János fejtételi vásár* terményekben és kézmű-árúkban nem elégitette ki a kereskedőket.

A két kormány közegei a bankszabadalom meghosszabbítása ellen támasztott követelésekről okiratot dolgoznak ki.

A *magyar ipar- és kereskedelmi bank részvénytársaság* által *Bulgáriába* szállítandó 4½ millió frank ezüst Kőrmöcsbányából (16.000 kilo súlyban) ideszállított és a Dunagőzhajózási társulat által Rusztsukba továbbított.

30-án. A *magyar államvasutak bevételei* az első négy hónap alatt 346 millió forinttal felülmulják a mult évi bevételt és 2616 millió forint-ra rughat.

A *magyar államvasutak igazgatósága a Fiuméra szánt árpaszállítást* soronkívül továbbítani elhatározta.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Eton and the Labour Question. By Geoffrey Drage. (Eton. 1894.)

Az angol Royal Commission on Labour kiváló titkára, *Drage* G. ez év május havában a híres Eton-iskolában nagyérdekű felolvasást tartott a munkáskérdésről; ez értekezése most külön is megjelent s erről szól a következő rövid ismertetés. Hogy a munkáskérdésnek egyáltalán valami nagy köze volna az egyetemekhez, arról a magyar olvasó alig hallott valamit, dr. *Földes* Bélának, az angol egyetemek és a munkásügyről szóló (1892.) értekezéséig; s bizonyosan nem gyanítaná, hogy ennek az ősi Eton collegének is külön munkásügyi missziója van London Keletén, Hackney Wichben. Mert a dolog úgy áll, hogy hozzá vagyunk szokva ahhoz, hogy az egyetem körül legyen árkolva, betakargatva, mint valami üvegház és annyira eltérve a valólélettől, hogy még az se történjék meg, a mi Németországon általános, hogy a ki csak szerét teheti, egy-egy érdekes előadásra eljár tanulni, akármilyen korú vagy foglalkozású legyen is; a min pedig talán nem is volna nagyon nehéz segíteni, mindössze az kell hozzá, hogy az u. n. rendkívüli hallgatók tandíja alacsony legyen, ne úgy, mint mostan.

Drage tehát szölt az etoni növendékek előtt a munkáskérdésről és előadásának a sommája a következő. Azzal kezdi, hogy felállítja a párhuzamot az angol munkásügy mostani állása s az ötven év előtti helyzet között, mikor Engel járt Angliában. Ugy látja, hogy óriási a haladás. Azelőtt elnyomva, rongy lakásban, nyomoruságos bér mellett tengődött a munkás, nyakán a hirhedt truck rendszerrel s minden jel oda mutatott, mintha társadalmi forradalom szélén állana az ország. Ma mindez a sötétség világosra változott. Kinek a munkája által? — kérdi *Drage* s ezt a feleletet adja rá: »E változás főleg a munkásosztály maga munkáiának és a munkás-mozgalom nagy sectióinak tulajdonítandó, minők a trade uniók, segélyező szövetségek (friendly societies) és szövetkezetek.«

Ezután a szerző sorra ellépteti előttünk e társulatokat, szövetségeket eszményeikkel, szervezetükkel és küzdelmeikkel. A »friendly society«-kről elég, ha annyit jegyzek ide, hogy kis jótékony egyletekből nagy biztosítási intézetekké nőttek ki magukat; Angliában jelenleg 28.400 működik, összesen 22,095.000 font tőkével. A szövetkezetekről sem szölok bővebben, melyeknek áldásos munkáját *Beatrice Potter* pompás kis munkájából és híres agitátorok irataiból ismeri az olvasó. 1891-ben 1.624 angol szövetkezet létezett, 1,191.369 taggal és 17,042.104 font tőkével; nyereségük, melyet 48,571.786

fontot érő árumennyiség eladásával értek el, körülbelül 57 millió forintot tett ki. Utoljára hagytam a trade uniókat, melyek a legfontosabb mozgató elemét képezik a munkásmozgalomnak s melyekről néhány szóval többet szeretnék mondani.

Drage ezeket írja róluk: az uniók első törekvése, hogy a munkabér magasságát fõntartsák, a mi azt jelenti, hogy olyan bért kívánnak, a miből fizikai szükségleteiket kielégíthetik, magukat és családjukat tisztességesen táplálhatják, ruházhatják és erős nemzedéket hagyhatnak maguk után. A munkások csak szövetkezve érhetik el azt, »a mi abszolút joga minden angolnak, hogy derék napi munkájáért jó bért is kapjon«. A többi céljaik — mint ismeretes — a munkaidő megrövidítése, tagjaik nevelése, a törvények végrehajtásának a munkások érdekében való biztosítása stb. Ezek a célok, a melyekért dolgoznak, izgatnak és strikeolnak. Így megy előre a munkásosztály emelkedése.

Itt álljunk meg egy pillanatra, hogy egy kérdést közbevethecsünk. Hogy a munkásosztály emelkedik, azt valloim és aláírom s azt hiszem, hogy ezt a tûneményt többször és hangosabban kellene ismételni a középosztály előtt, mely igen hajlandó behunyni a szemét a jövendõk előtt, melyek a lába alól kelnek elõ. Csak az a kérdés, hogy az az emelkedés, a melyet így várunk, olyan simán megy-e végbe, mint *Drage* gondolja és nem-e surlódások, gyulasztó surlódások között? *Drage* is különbséget tesz régi és új Uniók között s különbségeket abban találja, hogy míg az elõbbieik jótékonycélokra költötték pénzüket, addig az utóbbiak *strickokra* fizetnek óriási összegeket. Talán szabad az olvasót arra figyelmeztetnem, hogy »*A munkás hadseregek*« címû dolgozatomban (Nemzet 1894. április 1-én) is nemcsak hogy erre az eredményre jutottam, de lépésről-lépésre igyekeztem kimutatni, hogy évrõl-évre hogy duzzad nagyobbra eme »harczó uniók« ereje és zsugorodik össze mellettük a régi, jótékony szövetségek jelentõsége. Kiemeltem, hogy itt valósággal a tõke elleni fordulás van, mely párhuzamosan megy a nem-uniónisták elleni küzdelemmel, (melytõl *Drage* szintén nem vár semmi rosszat) s azért most is azt kell mondanom, hogy itt valóságos harcról van szó, melyben éppen annyi lesz a kegyetlenség, mint a mennyi volt más osztályok küzdelmeiben.

Azért s éppen azért, mert ezt kikerülhetlennek tartom. nem tudok oly nyugodt elégedettséggel nézni a válság elé, mint *Drage* teszi, a ki ezután magokra a mozgalom intézõire tér át és a mily nemesen, épp oly határozottan hirdeti az angol munkások vezéreibereknek, Burt, Mann, Mitchell és Maxwellnek érdemeit és dicsõségét. Az õ soraikból várja a jövendõ embereit s nem félti tõlük sem az angol politikát, sem magát az angol birodalmat. Szépséges fölfogás ez, nemes minden ízében, mely nagyobb lendületet ad *Drage* szavainak, mint akármicsoda szónoki czikornya is adhatna nekik.

Ezzel végzõdik a munkának minket érdeklõ része, melybõl felénk száll az irigylésre méltó angol levegõ, annak a nagy földnek a levegõje, melynek a munkáskérdése is tisztára — *angol*, nem mint a mienk s melynek a munkáskérdésrõl szóló irodalma mindig csak *angol* mértékkel méri az angol viszonyokat, nem mint a miénk.

Hegedûs Loránt.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahresschrift zur Erforschung der gesellschaftlichen Zustände aller Länder. Herausgegeben von Dr. Heinrich Braun. Siebenter Band. Erstes und zweites Heft.

Az első cikkben Weber Miksa »Entwicklungstendenzen in der Lage der ostelbischen Landarbeiter« czimmel a kelet-németországi földbirtokosok és az azoknál alkalmazott mezei munkások helyzetét rajzolja a »Verein für Socialpolitik« erről szóló terjedelmes kiadványa alapján.

A kelet-elbai földbirtokosság a más német birtokososztálytól lényegesen elütő jellegű. Ezek képezték ugyanis azelőtt a politikailag uralkodó osztályt Poroszországban, ellensúlyozva a városi polgárságot s bár intenzív gazdaságot nem űztek, elég vagyonosak voltak arra, hogy az akkori társadalmi igényeknek megfelelő életmódot folytathassanak. Jelenleg azonban az élet igényei már nagyobbak, melyeket a kelet-elbai földbirtok, ha gazdája politikai uralkodó szerepét meg akarja tartani, kielégíteni már nem tud. Az élet drágulását csak fokozza a külföldi verseny, melynek ellenében a védvámot annyira követelik.

Mindehhez hozzájárul az, hogy lényeges változáson ment át az a társadalmi osztály, a mely fölött a földbirtokosok első sorban uralkodtak és a mely osztály hatalmuknak támasztát képezte. A földbirtokos nem munkaadója, hanem politikai ura volt a munkásoknak, kiknek ő földet adott, nem bért és kik a termelés egy részét neki beszolgáltatták. Így szorosabb is volt a viszony köztük, nagyobb volt az alávetettség, de a munkások sem használtattak ki annyira, mint jelenleg és érdekeik is szorosabb összefüggésben voltak egymással, minél fogva érintkezésük is sokkal patriarchalisabb volt, mint mai nap.

De a birtokosok helyzetének változása kihatott a mezei munkásokéra is; mely habár átalakult, nem vetközött azért ki egészen a patriarchalis gazdálkodás jellegéből. Az első fejlődési stádiumnak a természetben való fizetéstől a bérfizetésre való fokozatos áttérés tekinthető; az elsőbb említett fizetési mód ugyanis a tökehiány kifolyása volt, de ez a gazdálkodásnak vállalatyszerű vitele mellett tovább fenn nem volt tartható. Ezen változtatás nagy jelentőségű a mezőgazdaságban annál fogva, hogy itt állandó és időszakai munkaerők alkalmaztatnak és az elsőket eddig természetben, az utóbbiakat pedig napi bérrel fizették. A földesurnak közvetlenül alávetett, birtokán lakó zsellérek végezték az állandó munkát: a legeltetést, szántást, vetést, minden munkaszerződés és rendszeres munkabér nélkül, az aratás idején pedig a szomszédos falvakból fogadott fel a birtokos munkásokat napi bér fizetése mellett.

Félszázad óta e tekintetben annyiban látunk változást, hogy most az állandó szerződéses munkás, az u. n. deputans az egész éven át dolgozni köteles családjával együtt, ezért pedig a birtokon lakást kap ingyen vagy csekély bérért, továbbá alacsony bért készpénzben és végre élelmi szereket a maga és családja részére. A nőtlenek szintén természetben élelmeztek. Legelőnyösebb lenne tehát ezek munkásul fogadása, de ezek jelenleg nehezen kaphatók.

A munkások díjazásának ezen módja első sorban annyiban jár haszonnal a birtokosra, mert a munkás családtagjait is dolgoztathatja ugyanegy bérért, másodsorban nyer a természetben kiszolgáltatót bérnél is.

Ellentétben ugyanis Sziléziával, hol kész- vagy félgyártmányok képezik a természetbeni bért, Kelet-Poroszországban nyers állapotban adják ki a naturalékat. A deputansnak kell azt feldolgoznia, élelmezésére alkalmassá tenni; a birtokos reá hárítja a termelést és átalakítást, így ő kisebb költséggel szerzi meg a munkaerőt, mint sziléziai társai.

De a kelet-elbai munkásra nézve is kedvező ez átalakulás. Először is, mert megállapított deputatumot kap, másodsor, mert kilépvén az eddigi gazdasági közösségből, a kockázatban részt nem vesz és végre bizonyos fokú önállóságra is tesz szert a birtokossal szemben. Ebből kifolyólag mindinkább csökken az érdekkapcsolat a munkások és a földbirtokosok között; a parasztok nem érzik magukat kötve egy bizonyos urasághoz és hajlandók a szolgálatot változtatni. Viszont a földbirtokosok is kénytelenek a nekik előnyös naturalbérrel a készpénzbérre áttérni és lassankint ők is átalakulnak kapitalisztikus vállalkozókká. A munkások az önállóság megszerzéseért ott hagyják eddigi, talán előnyösebb helyzetüket, de minthogy önálló vállalkozókká magukat felküzdeni éppen olyan kevés esélyük van, mint az ipari munkásoknak, előáll e téren is az osztályharcz. Már most az a kérdés, vajjon ez a harcz időleges fegyverszünetre fog-e vezetni vagy oly állapot áll-e be, mely a szociális és gazdasági életkörülményeknek bizonyos állandóságot biztosít?

A szerző e kérdésre megfelelni óhajtván, megállapítani igyekszik a hatást, melyet az üzem nagysága és gazdasági intensitása a munkások helyzetére gyakorol és úgy találja, hogy ez kisebb, mint az öröklött munkaszervezetnek és a munkások ezen alapuló hagyományos életmódjának befolyása. Továbbá részletesen fejtegeti a szerző az üzem belterjességének a munkásokra gyakorolt hatásait.

Végül Weber azon eredményre jut, hogy a kelet-elbai munkások helyzete a jövőben nem kevésbé komolynak látszik, mint az ipari munkásoké és azért szükségesnek látja az állam beavatkozást: gyökeres reformokat óhajtat a birtokeloszlási viszonyok tekintetében, annyiaval inkább, mert e nélkül a munkásszervezet sem alakítható át a munkásokra kedvező módon.

A második cikkben Dr. Verkauf Leo »Die Reform der Unfallversicherung in Oesterreich« czimmel a legújabb osztrák balesetbiztosítási törvényről foglalkozik. Az osztrák kormány ugyanis már régen belátta az eddigi balesetbiztosítási törvény elégtelen voltát és azért azt újabb törvénnyel kiszélesíteni iparkodik. E lépése csekély fejlődést jelez még mindig és messzire elmarad a német törvényhozástól, mely a biztosítást újabb törvényében a baleseten kívül más eshetőségre is életbelépteti. Az osztrákok munkája még csak fél-munka, de a régibb törvényhez képest mégis lényeges haladást mutat, mint azt a szerző a következőkben kimutatja.

Igy első sorban az 1887-iki törvény a baleset elleni biztosítást a gyárakban, kohókban, bányákban, építéseknel, robbanó szerek gyártásánál alkalmazott, a mezőgazdaságban azonban csupán a gépeknél elfoglalt munkásokra korlátozza. Ennélfogva míg Németországban a törvény hatályba léptekor mindjárt körülbelül 3 millió emberre terjedt ki, Ausztriában csak 957.525 ipari és 412.238 mezőgazdasági és erdőzeti munkásra szólt a törvény, az utóbbiakra átlag csak 18 napi időre.

De az ipari munkásokat se vette mind be a törvény a bizto-

sítás keretébe, annál fogva, hogy a gyár fogalmát egy kereskedelmi ministeri rendelet úgy állapította meg, hogy »oly vállalat, melynél legalább 20 munkás dolgozik« stb. Evvel ellentétben a német törvény beéri a gyár fogalmának meghatározásánál 10 munkással, így a törvény már is tágabb keretű. Kívül maradtak eunélfogva az osztrák törvény keretén a gyári munkások egy része, a napszámosok, a kisiparosok teljesen; ez utóbbiaknál nem látta az osztrák törvényhozás a biztosítás égető szükségét, másrészt nem akarta a kis mesterembereket megterhelni. Kimaradtak az előbb említetteken kívül a tengerészetnél alkalmazottak, az erdészek, a mezei munkások viszonyaik eltérő voltával indokolva. A vasuti munkások kihagyását a régibb törvény hatálya alól avval igazolták, hogy a vasutvállalatok az 1869-iki törvény értelmében baleset alkalmával ugyis kártérítésre kötelezvék. Azonkívül nehézségeket okoz az, hogy a vasuti munkások nincsenek állandóan ugyanegy helyen alkalmazva, továbbá, hogy a vasutvonalak külföldi területre is kinyulnak.

A kormány a novellában csak önkéntes biztosítást akart a vasuti alkalmazottakra életbeléptetni, de a képviselőház ipari bizottsága ennek erőlesen ellene szegült, minek folytán a II. cikkben a kötelező biztosítás kimondatott és az előbb említett nehézségek is elhárítottak. A vasuti alkalmazottaknak nem volt a kötelező biztosítás ellen kifogásuk, csupán azt óhajtották, hogy baleset alkalmával oly kártérítést kapjanak, mint eddig, t. i. a gyógyítási költségek és a keresménybeli veszteség megtérítését és a fájdalomdíjat. A novella pedig a járadék maximumát az évi keresmény 60%-ában, özvegyeknek 20% és gyermekeknek 10–12%-ban állapítja meg s ez csak abban az esetben lehet magasabb, ha a balesetet a vállalkozó vagy annak megbízottja idézte elő. A kötelező biztosítás eddig 28.700 alkalmazottra terjedt ki, a novella újabb 85.000-et von belé.

Ugyanazon indoklással, mint a vasutiakat, hagyta ki az 1887-iki törvény a tengerészeti és belvízhajózási alkalmazottakat. A novella kiterjeszti a biztosítási kötelezettséget a belvízi hajósokra, mi által mintegy 6000 alkalmazott vonatik újabban a törvény hatálya alá, míg a mintegy ugyanannyi tengerészre, valószínűleg a trieszti Lloyd-társaság ellenkezése folytán, a kötelezettség ki nem terjed. Hasonlóképp kötelezvék a szárazföldi szállításnál elfoglaltak a biztosításra, továbbá a kotrási, utcák és épületek tisztításánál, árulerakodókban, fa-, szén- és egyéb raktárakban, színházakban alkalmazottak, végre a hivatásos tűzoltók, kőfaragók, kúcsinálók, csatornatisztítók és kéményseprők. A képviselőházi ipari bizottság szóba hozta a távirdánál és postánál alkalmazottak biztosítási kötelezettségét, de a kormánynak ez ellen aggályai voltak.

A kisiparosok biztosítása ügyében szintén csak fél munkát mutat fel a törvény. Ezeknek helyzete sokszor alig különbözik a munkásokétól, gyakran éppen annyira ki vannak téve a baleseteknek, mint emezek; a német törvényhozás tekintettel is volt az 1883. július 6-iki és az 1887. július 11-iki törvényben, midőn a fakultatív biztosítási kötelezettséget rászükre megállapította. Az osztrák novella nem követi teljesen a német törvényhozást, de helyt ad az önálló vállalkozók önkéntes biztosításának, kimondván az V. cikkben, hogy azok, a mennyiben azon iparágra a biztosítási kötelezettség fennáll, magukat és munkásszemélyzetüket baleset ellen biztosíthatják. A VI. cikk megengedi ezt oly iparvállalatoknak is, melyekre

nézve különben nem állapít meg a törvény biztosítási kötelezettséget és megengedi a vállalkozónak, hogy a fizetett biztosítási összegből bizonyos hányadot a munkásokra átháríthasson. A kormány ellenzése daczára ezt a biztosításhoz való önkéntes csatlakozást az ipari bizottság javaslatára a tüzőltó-egyleteknek is megengedték. Sajnos csupán, hogy a bizottság nem ment e tekintetben tovább és nem léptette életbe a fakultatív biztosítási kötelezettséget, a községeket is hozzájárulásra kényszerítvén.

A novella így mintegy 150.000 egyént vont újból a biztosítás keretébe; a növekvés tehát nem nagy arányú és két fontos hivatási ág: a mezőgazdaság és a kisipar kívül maradt. Ugy a parlament, mint a kormány fölöslegesnek tartotta a mezőgazdasági munkások biztosítását, azt csupán a gépeknél alkalmazottakra terjesztvén ki. Pedig az ezek körében előforduló balesetek csak kis részét képezik a mezőgazdaságnál előfordulható összes szerencsétlenségeknek. Így a német mezőgazdasági baleseti statisztika szerint a baleseteknek csak 14⁰/₀-a esik a gépeknél előfordultakra, a többit egyéb okok idézték elő; és amazok nem is a legveszélyesebbek, mert míg a gépeknél, motoroknál stb. történő baleseteknek csak 4.99⁰/₀-a halálos, a többi okból előfordultnak 12.24⁰/₀-a járt halállal. Ajánlatos volna tehát a biztosítást e balesetekre is kiterjeszteni; az osztrák képviselőházban nem rég javaslatba is hozták, de csak a nagyüzemű mezőgazdaságnál. E megkorlátás ellen első sorban a gazdaságoknak nagy és kis üzeműre való elkülönítésének nehézsége szól, továbbá az, hogy a kisebb üzemű gazdaságokon is elég nagy számmal fordulnak elő balesetek, noha kétségtelenül a nagyobb birtokon ezek sokkal gyakoribbak.

A biztosítási kötelezettségnek a gépeknél alkalmazottakra való szorítása a pénzügyi megoldást is hátrányossá teszi, a mennyiben jelenleg a kiadások majd háromszorosát teszik a díjbevételeknek, nem véve számba az adminisztrációs költségeket. Azonkívül jelenleg a vállalkozóra hagyatik a gépmunkanapok számának és az ott kiérdemelt bérnek bejelentése, mi visszaélésekre vezet, melyek ugy a biztosító társaságra, mint a biztosítottakra hátrányosak. Ezek csak az összes mezőgazdasági alkalmazottaknak a kötelező biztosítás keretébe való bevonása által háríthatók el.

Ugy Németországban, mint Ausztriában a kisiparosokat a munkástörvényhozás kimélni óhajtja, evvel akarván ellensúlyozni a nagyipar által a kisiparnak okozott károkat; de evvel egyszersmind ezek segédmunkásainak helyzetét tekinteten kívül hagyja. Az 1891-iki osztrák népszámlálás alapján megállapított 2,463,886 munkásból és napszámából csak 957,525 volt biztosítva, tehát mintegy 1¹/₂ millió nem, kiknek nagyobb része a kisiparra esik. Az osztrák kormány fölöslegesnek tartotta a gondoskodást ezekről, most is azon feltevésből indulva ki, hogy kevesebb gép levén alkalmazva a kisiparban, nem képez égető szükséglet ott a biztosítás. Pedig a bécsi betegsegélyző-szövetkezetek statisztikája szerint, mely egyletekben a tagok főleg a kisiparos munkások, a gépeknél előidézett balesetek az összesnek csak 15⁰/₀-át képezik, míg elég nagy számot adnak az egyéb okok folytán előfordult szerencsétlenségek. Az osztrák balesetstatisztika szerint pedig 21⁰/₀-ot tesznek a gépek által okozott balesetek. Ugyancsak nem kevésbé súlyosak a kisiparban előfordulók, a mennyiben az előbb említett bécsi adatok szerint csak 75⁰/₀-a a

sérüléseknek gyógyult meg 4 hét lefolyása előtt, míg az osztrák baleset statistika szerint 88·10/o-a.

Igaz, hogy a kisiparosok gazdasági helyzete éppen nem rózsás és hogy a mesterek is kiveszik részüket a munkásaikat fenyegető veszedelmekből, de ez mind nem zárja ki annak szükségességét, hogy ugy azok a mesterek, kik legalább 3 munkással dolgoznak, e munkásokat, azok pedig, a kik ennél kevesebbet foglalkoztatnak, magukat biztosítani ne köteleztessenek. A betegsegélyzés nagyobb teherrel jár, a kormány mégis megkövetelte azt a kisiparosoktól. Az ipari bizottság belátta ezt, de választóikra való tekintettel mégis ez irányban halasztást javasolt. Az 1887-iki törvény az építő kisiparosokat mégis bevonta a biztosítás keretébe, de végrehajtó rendeletében e cikket úgy magyarázta, hogy ez csakis az építő- és nem a műhelymunkákra vonatkozik. Ez a magyarázat ugyanoly eredményeket szült, mint e mezőgazdasági munkásokra vonatkozó cikk: finanszialis hátrányokat a megoldás terén és a munkások kárát.

A szervezési mód tekintetében az osztrák törvény igen helyesen választott, midőn a helyi szervezésre határozta el magát. Németországban a hivatáscsoportok szerint való szervezést fogadták el ugyan, de a tapasztalatok meggyőzték a kormányt e rendszer meg nem felelő voltáról és a rokkantak és aggok biztosításánál már el is ejtették. Az 1887-iki osztrák törvény értelmében minden tartományi fővárosban biztosító intézet állittatik fel, melynek tagjai a biztosításra kötelezett ipartelepek tulajdonosai és személyzete. Kivételesen helyt ad a törvény a foglalkozás alapján való szervezkedésnek, melyet esetről-esetre a belügyministerium engedélyez annak szorgos megvizsgálása után, vajjon képes-e az ilyen szervezet hivatásának megfélelni.

A mi viszont a biztosítás eddigi eredményeit illeti, ezek nem felelnek meg a hozzája fűzött várakozásoknak. A kormány a nyereszkedési szempontnak a biztosításból való kizárása céljából a magán biztosító intézeteket mellőzte, de a nyilvános biztosítási szervezetnél ennek daczára mindinkább uralkodóva válik a magángazdasági vonás. Az intézetek ugyanis nyereség helyett kedvező mérleg elérésére törekednek, minek eszközéül nem a díjtételek emelése, hanem a járadékok csökkentése szolgál, mi egyértelmű a biztosítottak igényeinek megrövidítésével.

Hasonlóképen nem felel meg a követelményeknek a törvényben kimondott önkormányzásnak a gyakorlatban való végrehajtása sem. Az 1887-iki törvény szerint a biztosítóintézeteket ugyanis egy, hárommal osztható számú tagból alakult collegium vezeti, mely egy harmadában a vállalkozókból, másik harmadában a biztosítottakból és végre a kormány által kinevezett, helyi közgazdasági viszonyok iránt érdeklődő egyénekből alakittatik. A munkások befolyása így már a törvény tervezése értelmében sem nagy, a gyakorlatban pedig éppen nem érvényesül, mert a kinevezettek viszik a döntő tanácsban a döntő szerepet. Egyes intézetekben, így az alsó-ausztriában a legfontosabb ügyekben nem a collegium, hanem az intézeti igazgató hoz határozatot. Pedig a munkásbiztosítás egy nemében sem oly káros a burokratikus igazgatás, mint a baleset-biztosításban, hol az egyes esetek individualisabb felfogást és elbírálást követelnek, mint az egyéb ágakban.

Vizsont a biztosításnak territorialis szervezési módja teljesen bevált, a mint másrésről újabb tapasztalatokat szereztek Ausztriában

a foglalkozás szerinti szervezkedés czélszerűtlensége felől. Mindössze 4 iparcsoport volt képes ily intézetet felállítani az egész országra kiterjedőleg, de ez is csak úgy, hogy kevésé összetartozó és homogén foglalkozásokat erőszakosan sorozott egy csoportba. Ezen rendszer azonkívül megnehezíti az ellenőrzést s így történhetett Ausztriában is, hogy számos vállalkozó kivonhatta magát a biztosítási kötelezettség alól; továbbá az intézetek nagyobb száma az igazgatási költségeket is szaporítja. Ez utóbbi körülményt az osztrák és német baleseti statisztika adatai igazolják, a mennyiben a biztosítottakra fejenként eső igazgatási kiadás sokkal alacsonyabb az osztrák territorialis rendszer mellett, mint a német foglalkozás szerintinél. Még nagyobb az eltérés az osztrák vasuti alkalmazottak intézetének és az egyéb osztrák intézetek igazgatási költségei között. Ez intézettel általában nincsenek megelégedve a vasuti alkalmazottak, nagy bizalmatlanságot tanúsítanak és panaszos állításaiknak egy részét igazolja is a baleseti statisztika.

Igy 1891-ben a vasuti intézetnél a bejelentett balesetek 22·6%-ában adatott kárpótlás, az egyéb intézeteknél 41·4%-ban; a vasuti intézetnél 86·7%-a a kárpótlást igénylő baleseteknek volt átmeneti keresetképtelenséget okozó, egyéb intézetnél 69·7%. Az elsőnél tehát nagy a hajlandóság a rövidebb időre szóló kártalanításra. A kifizetett kárpótlási összegek a vasuti intézetnél a biztosítási járulékok 81%-át tették, az egyéb intézeteknél 15·3%-ot. Viszont a vasuti intézet magasabb járulékokat szed, a bérösszegnek 1·82%-át, mint a többi intézetek, melyeknél a díjtétel 1·26—1·76% között mozog. Az így beszedett járulékoknak 43·03%-t fizette ki kárpótlás képen a vasuti intézet, a territorialis intézetek 71·27—115·78%-ot.

A mezőgazdaságban és a kisiparban foglalkoztatott munkásoknak a kötelező biztosításba való bevonása esetén az a kérdés merülhet fel, hogyan történjék ennek szervezése. Itt sem ajánlatos az egész országra kiterjedőleg hivatás szerinti szervezés, de kétséges, vajjon helyes volna-e a meglevő szervezethez való csatlakozás, dacára az így elérhető megtakarításoknak az igazgatási kiadásokban és nem volna-e jobb külön a mezőgazdasági és külön a kisipari alkalmazottakat helyileg elhatárolt hivatási szövethozetekbe csoportosítani. A kisiparosok csoportosítása hivatás szerint már az ipari rendtartás megváltoztatásáról szóló 1883. márczius 15-iki törvény végrehajtása alkalmával nagy nehézségekkel járt és az így elért eredmény a célzott követelményeknek éppen nem volt megfelelő; még kevésbé felelne ez meg a biztosítási szervezet szempontjából. A kisiparosokat a nagyiparostól elkülöníteni a mesterek nagyobb megterhelhetőségével járna, különben is a választóvonal a két iparfaj között egykönnyen meg nem állapítható. A fizetendő járulékok megállapítása, nem lévén napi bér, egyenlő nehézségekkel járna bármely szervezési rendszer mellett. A kis mesterembereknek a tanoncok évi keresménye bizonyos fix összegnek volna felveendő, ennek alapján vettetnének ki a járulékok, melyek a kereseti adóval együtt szedetnének be a mestereknek. Ezek lassanként beleszoknának ebbe a hozzájárulásba; bizonyítja elegendő ezt a bécsi betegsegélyző pénztárak példája, melyek jelenleg nagyobb részt kedvező helyzetben vannak.

A mezőgazdasági és erdészeti alkalmazottak biztosításának eszméjével foglalkozik az osztrák kormány ama törvényjavaslatban, melyet a földmívelési miniszterium a gazdák foglalkozási szövethoz-

zeteiről készített, mely szövetkezetek a törvényjavaslat értelmében a mezőgazdasági cselédek és munkások beteg-, rokkant- és aggkór-segélyezésének közvetítését is végeznék. A munkásoknak azonban a szövetkezetek vezetésére semmi befolyásuk nem lenne, mert ebben a javaslat szerint csupán a gazdák foglalhatnák helyet. Sőt a javaslatban kontemplált szervezési mód szerint a kisgazdák is teljesen ki volnának szolgáltatva a nagybirtokosok önkényének. Ily szervezet nem képezheti alapját egy hatásosan működő biztosítási intézménynek. Nem felel meg továbbá az organismus a szükségnek azért, mert a gazdák gyakran egyszersmind mezőgazdasági ipari vállalkozók, úgy hogy egy gazdának egyszerre két intézethez kellene tartoznia, mi nagy megterheléssel járna s nehéz volna a munkásoknak ipari és mezőgazdaságra való elkülönítése és így vége-hossza sem volna az illetékességi vitáknak. Ez utóbbiak egy részét elhárítaná a mezőgazdasági iparnak a mezőgazdasági szövetkezetekhez való utalása, de ez viszont számos territorialis intézet fennmaradását veszélyeztetné. A cikkíró azért a mezőgazdaságra és az erdőészetre nézve is a territorialis szervezethez való csatlakozást ajánlja.

A kártérítési igények körül felmerülhető vitákban az 5 tagból álló választott bíróság dönt. Ilyen bíróság minden intézet vidékére állíttatik fel; elnöke az állami bírói karnak a kormány által kinevezett tagja, két ülnököt szintén a kormány nevez ki, azután a vállalkozók és a biztosított munkások választanak egy-egy ülnököt. Az eddigi rövid időről szóló tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a bíróságok egy része nem felel meg hivatásának. Nincs elég szakértelműk, felületesek és az ítélet fellebbezhetetlensége az alaposságnak válik kárára. Az ítélet majd a biztosítottak, majd az intézetek érdekeit sérti, miért is ez utóbbiak a kormányhoz fordultak az eljárás módosítását kérelmezvén, minek szükségét a kormány is elismerte.

Hasonlóképen a szakértelem hiányáról tanuskodnak az igazgatási természetű határozatok a biztosítás terén. A megtámadott igazgatási intézkedések ugyanis a közigazgatási bíróság elbírálása alá kerülnek, melynek működése azonban sokkal szélesebb terjedelmű, semhogy a biztosítási ügyek elbírálására szükséges szakértelem megkövetelhető volna tőle s a mely bíróság különben túl van halmozva teendőikkel. A belügyminister mellé rendelt biztosítási tanács pedig tisztán tanácsadó testület, ügykörénél fogva inkább átmeneti feladatokra látszik hivatva lenni. Nem is tartott 5 év alatt több, mint 12 ülést; összeállítása sem felel meg hivatásának, mert úgy a munkások képviselői, mint tulajdonképi szakemberek hiányoznak belőle. Részben segítene a hiányon egy másodfokú választott bíróság felállítása, valamint igen ajánlatos volna a német példát követve egy országos biztosító hivatalt (Reichsversicherungsamt) létesíteni.

A törvény, belátván, hogy számos kisebb szervezetnek fennállása a munkásbiztosításnál hátrányokkal jár, a balesetbiztosító intézeteket a betegségélyező pénztárakkal kapcsolatba hozni törekszik. E célból elrendelte, hogy a kerületi betegpénztárak minden balesetbiztosító intézet területén egy kötelelkebe egyesítenek és e pénztárak kezelése a baleset-biztosító intézetekre bízassék.

De e rendszabály a gyakorlatban éppen nem vált be. A baleset-biztosító intézetek előljárásiágában a betegpénztár tagjai nem voltak képviselve, minél fogva az előljárásiág a betegpénztár érdekei iránt szükséges szakértelemmel nem bírt. Másrészt nagy volt a hajlandó-

ság ez egyesítés esetén a baleset-biztosításból eredő deficitek fedezésének egy részét a betegpénztárakra hárítani. Ez ellen a betegpénztárak természetesen tiltakoztak, annyival is inkább, mert több pénztár helyzete éppen nem mondható fényesnek.

Az ellentét a kétféle intézet között rövid idő alatt mind élesebbé vált, már csak a természet szerű érdekellentétnél fogva is. A jelenlegi törvényes szabályok értelmében ugyanis a betegpénztár az első 4 hétig köteles a balesetből kifolyó minden terhet viselni, azontul csupán a gyógyítási hitelezettség hárul rája, egyéb költségeit a balesetbiztosító intézet köteles visszatéríteni. De a betegpénztárak e négy heti kötelezettségnek megszüntetését, a balesetbiztosító intézetek pedig ennek 13 óra való kiterjesztését óhajtanák. Ez utóbbi kíváncsi teljesítése a biztosítottak érdekét sértené, mert a baleseti járadék magasabb, mint a betegsegély, noha még az sem mondható elegendőnek. Igazságtalan volna továbbá azért is, mert a betegpénztáraknak vannak kisiparos tagjai, kik a baleset-biztosításból ki vannak zárva és mégis viselnék annak költségeit. Ez intézetek eredménynyel tehát nem működhetnek együtt, de ez alkalommal még inkább kitűnik szükségessége a betegpénztárak között létesítendő köteléki viszonyoknak.

A politikai hatóságokra nevezetes feladatokat bíz a törvény: így a biztosításba belevonását az arra kötelezett vállalatoknak, a balesetek felvételét, a veszélyosztályozást, a járulékok megállapítását stb. Bármily buzgóságot fejtenének is ki, feladatukat meg nem oldanák, mert hiányzik bennök a kellő szakértelem és túlságosan igénybe is vannak véve egyéb közigazgatási funktiók által. Így magyarázható meg, hogy annyi vállalat vonja ki magát a biztosítási kötelezettség alól és hogy a balesetek felvétele és az igények megállapítása oly felületesen történik és annyira elhúzódik. A kormány is szükségét látta e téren az orvoslásnak és az intézetek véleményét kérte ki arra nézve, nem volna-e jobb a baleseteket egyenesen az intézeteknek bejelenteni és mely változtatások volnának az eddigi eljárásnál szükségesek? Az intézetek válaszai közül kiemelendő a bécsié, mely a jelentéseket az intézetekhez utalja; ezek vennék fel a baleseteket szükség esetén a politikai hatóság közbenjárása mellett és esetleg megeskettett tanuk igénybe vételével.

Ez eljárási mód éppen nem gyorsítaná a felvételt, másrésről elfoglalt fél: az intézet kezébe juttatná azt, míg a politikai hatóságok anyagilag egyáltalában nincsenek érdekelve és így nem sértik annyira a munkások érdekeit, mint az intézetek, melyek kedvező mérleg elérésére törekednek. A megeskettett tanuk igénybevétele pedig könnyen visszaélésekre vezethet. A jelenlegi eljárás tehát még a felületesség daczára is előnyösebb, mint a bécsi intézet által ajánlott, mert az első ellenében orvoslásra gyakran nyújt alkalmat a választott bíróság.

Lássuk most még az érdekeltek magatartását a biztosítási kötelezettséggel szemben. A vállalkozók mindig azt erősítgetik, hogy nekik a törvény ellen nem, csak annak egyes részletei ellen vannak kifogásaik, mindazonáltal annak legkisebb hézagait felhasználják, hogy kibújjanak a kötelezettségek alól. Immár 4 éve van életben a törvény és Bécsben, még inkább a vidéken még mindig egész sorozata van a vállalatoknak, melyek a kötelezettségnek eleget nem tesznek. A törvény 21. §-a értelmében a vállalkozók 14 nappal a

szabályrendeletileg megállapított üzemidőszak lefolyása után a biztosítási járulékok magasságának kiszámítását betérjesztelni kötelesek. A mennyiben ezt elmulasztanak, az intézet állapítja meg a díjtételt. A vállalkozók e teendőt az intézetekre hagyják, mi az igazgatási költségek szaporítását vonja maga után és helyes eredményre még sem vezet. Az intézet megbízottjai jogosítva vannak a vállalkozó bérfeljegyzéseibe beletekinteni, a mint ezt eddig meg is tették és meglepő tapasztalatokat nyertek az iránt, mily nagy volt eddig a fizetett bérek valódi összegének eltérése. E betekintési jog csak egy bírt értékkel, ha a vállalkozó bérlajstromot vezet, a mire eddig kötelezve nem volt. De ha ez kötelezővé is tétetnék, akkor sincs kizárva lehetősége annak, hogy az intézetek félre ne vezetessenek.

Szükséges volna továbbá, hogy a biztosítási intézet feladatait megoldhassa, a biztosítási kötelezettségnek, a veszélyosztálynak és a balesetek okainak megállapítása, a szükséges elővigyázati rendszabályok létesítése céljából megbízottjait a vállalatok megtekintésére kiküldhesse. A kormánynak ily irányú javaslatát azonban az osztrák parlament nem fogadta el, hanem a törvény értelmében csak az illetékes iparfelügyelőt küldheti ki az intézet saját költségén valamely üzem megvizsgálására.

A munkások számos szempontból nincsenek a balesetbiztosítással megelégedve. Első sorban — úgy mondják — nem elegendő, másodsorban drága, harmadsorban túlságosan burokratikus és végre a biztosítottak befolyása az intézet vezetésére csekély. Szükségesnek vélik a baleset fogalmának meghatározását, valamint az évi keresmény kiszámítási módjának kétséget kizáró megállapítását. Egyes intézetek ugyanis az átlagos napi munkabér 300-szorosát, mások az egyévi tényleges keresményt veszik fel évi keresménynek. Pedig a különbség a kettő között lényeges, ha tekintetbe vesszük, hogy a statisztika szerint a biztosítottak átlagos foglalkoztatási ideje a 8 intézet vidéken 215 és 272 nap között mozog. Az előbb említett két számítás mód közül bármelyiket fogadja el a törvényhozás, a munkások bizonyos részének érdekét sérti. Ajánlatos volna azonban a balesetbiztosításról szóló törvény 6. §-ának 3. és 5. pontjában kifejezésre jutott elvet, hogy a fiktív bér egy bizonyos minimum alá ne süllyedjen, az összes üzemekre alkalmazni. Ezen pontok így szólanak: »Ha az üzem természete folytán a munka nem az egész éven át, hanem csak egy bizonyos üzemidőig tart, akkor az átlagos napi munkakeresmény 300-szorosa képezi az évi keresményt.«

A balesetbiztosítás életbelépte előtt általában magasnak vélték a munkakeresmény 600/0-ában megállapított járadékot, később azonban kitunt annak csekélyisége. Mindazonáltal nem vonták le ebből a következményt: a járadékmaximum emelését; a kormány csak abban az esetben találja ezt szükségesnek, ha a sérült életének fentartására ápolást igényel. A bécsi intézet ez esetben is 800/0-ban véli a maximumot megállapítandónak. Teljesen indokolt továbbá azon óhajlás, hogy a 100/0-on aluli járadékok, mint túlságosan alacsony, fizetése megszüntetessék, míg ellenben veszedelmes volna azon kívánság teljesítése, hogy kis járadékok esetén az egész fedezeti tőke ki-fizetessék.

A balesetbiztosító intézetek mindeme „felvetett kérdésekkel szemben nagyon szűkkeblű állást foglaltak el. Ok az 1887-iki törvényt általában úgy értelmezik, hogy csak akkor fizetnek járadékot, ha a

munkás keresménye a multhoz képest csökkent. Ha a munkás a baleset után ugyanolyan bérviszonyok közé jut, mint a baleset előtt, akkor járadékra számot nem tarthat, valamint akkor sem, ha betegség alatt bérét tovább is megkapja. Szerintük tehát nem a baleset, hanem a bér elmaradása idézi elő a keresetképtelenséget és ez nyújt a munkásnak igényt a járadékra. Ezen értelmezés azután furcsa következményekre vezethet, így pl. a kik mint tanoncok súlyosan megsérültek s azután újra bérüket megkapják, a járadék élvezetéből ki vannak zárva és nem tekintetnek keresetképteleneknek, noha korukkal megfelelően növekedő jövedelmet el nem érhetnek. Vagy pl. a munkás, ki karjának amputációja előtt áll, az intézet által keresetképesnek tekintetik, ha bérét betegsége alatt megkapja.

Jelentősséggel bír még a munkások ama követelése, hogy a járadék megállapításánál törvényes és törvénytelen gyermekek között ne tétessék különbség, mert a balesetbiztosításnak nem lehet hivatása és hiábavaló kísérlet is volna, a törvénytelen szülések számát csökkenteni. A baleset folytán meghalt munkás felmenői eddig csak akkor részesültek járadékban, ha a fiu a szülők egyedüli fentartója volt. A jövőben e kedvezmény kiterjesztendő volna azon esetekben is, midőn a fiu szüleinek fentartásához csak hozzájárult. Végül ajánlatos volna a munkások érdekében a panasz jogának elévülési idejét meghosszabbítani. A német törvény szerint ez két év, de ha a baleset következményei ez idő lefolyása után tűnnek elő, később is érvényesíthető a kártérítési igény; az osztrák törvény szerint egy év az elévülési idő.

Ezek után a cikkíró röviden összegezi az osztrák balesetbiztosítás kritikájának eredményeit, kiemeli a hiányokat és hangsúlyozza azok pótlásának szükségességét, noha ennek megtörténteiben nem nagyon bizik.

»Die gewerkschaftliche Bewegung unter den englischen Arbeiterinnen« című cikkben *Dyhrenfurth Gertrud* az angol munkásnők szövetkezési mozgalmait ismerteti. Bevezetéskép részletesen ecseteli a munkásnők helyzetét főleg a kötélfonó-, a jute- és a cukoriparban. Alacsony bérek, rossz bánásmód, az egészségügyi elhárító intézkedések elhanyagolása, hosszú munkanap, szigorú büntetések, jelentékeny bérelvonások a betegsegélyezés céljaira, melynek fejében a kórházi ápolásban csak nagy nehézségekkel részesülhetnek: ezek fővonásai a női kenyérkeresők életének. Ugyanily visszasságokat látunk itt, mint a melyek a férfimunkásokat szövetkezésre indították. Számos kísérlet tettek a nők is már erre, de nem nagy sikerrel; a munkaadók rossz szemmel nézték a szövetkezéshez csatlakozó munkásnőket, a miért is sokan óvakodtak ily lépéstől, melylyel kenyerüket koczkáztatnák. A bérmozgalmak szintén nem sok sikerrel biztattak; roppant nagy lévén a munkásnőkinálat, a munkabeszüntetők helyett bármikor fölös számmal kaphatók új munkásnők, kik, a munka egyszerű volta miatt rövid idő alatt teljesen pótolják az előbbieket. Mindazonáltal volt néhány strike, mely a munkásnők követeléseinek teljesítésével végződött.

Már ezen század első felében oly nyomorúságosak voltak az angol munkásnők kereseti viszonyai, hogy az állami közbelépésnek szükségét élenként érezték. A gyári törvényhozás és iparfelügyelet útján vélték ezeken segíthetni. Ezek azonban kevésbé valának képesek a visszaéléseket elhárítani. Az állam által szabályzott munkafeltételek érvényesítésénél szükséges a munkásnők szövetkezetének közreműködése.

Csak ily szövetkezés adhat kellő felvilágosításokat, megfelelő képet a munkásnők helyzetéről; ez irányíthatja a gyárfelügyelők eljárását helyes irányban; ez adhat útmutatást a törvényhozásnak a kezdeményezés tekintetében; végre ez támogatja a munkásnői igényeinek érvényesítésében ott és akkor, a hol és a mikor az érdekeinek megvédésére fellépni nem mer vagy nem képes.

Ily szövetkezés létesítésére az első lökést Patterson asszony körirata adta meg. Patterson asszony munkásnő volt, ki megtakarított keresményéből Amerikában élt egy ideig és ott a munkásnői egyleteket tanulmányozta. Ezeket óhajtotta mintául venni az összes iparágakra kiterjedő munkásnői szövetkezet alapításánál Angliában. A körirat oly nagy hatást tett az ezen ügy iránt érdeklődők között, hogy ezeknek rövid idő múlva megtartott gyűlekezete elhatározta egy bizottság megalakítását: »Women's Protective and Provident Committee« czímmel, mely a munkásnői szövetségek és betegsegélyző pénztárak létesítésének előmozdítását tűzte ki feladatának. A bizottság Patterson asszony eszméjét lényegesen megváltoztatta, a mennyiben nem egy, hanem több szövetség alakítását tartotta szükségesnek, Ennek keresztülvitelére széles programot dolgozott ki, de főelve gyanánt kimondta, hogy segítségük ne akadályozza a szövetségek önálló fejlődését; a pénzsegélyek csakis a szervezés céljaira szolgálnak.

A szövetség első sorban a könyvkötőnőkhöz fordult, kik a legutóbbi válság idejében keservesen nélkülözték ily szövetkezés hiányát. Mindazonáltal az első meetingen mindössze 12 nő jelent meg; ezek a meeting céljáról felvilágosítottván, társaik körében propagandát csináltak az eszme érdekében, úgy, hogy a második gyűlésen mintegy 300-an voltak jelen és a szövetség megalakulhatott. Ezután egymásután létesültek: a szabónők, piperekészítőnők és köpenygyártóknők közös szövetsége, a férfikalapkészítőnők, ing- és gallérvarrónők és a kárpitosnők szövetsége. Összesen tehát 5 szövetség alakult meg az első évben és 23 meetinget tartott a liga.

Ezen egyletek közül a könyvkötőnőké és kárpitosnőké virágzásnak indult, mi a többiekről éppen nem mondható el. Az öltözéki ipar sajátossága oka ennek főleg, mert itt az elfoglaltság nagyon változó, a keresmény szerfölött ingadozó, valamint nagy mértékben van alkalmazásban a sweating-system.

Föltétlen sikerrel járt a ligának a Half Penny Saving Bank alapítása 1878-ban: e takarékpénztár a munkásnők legkisebb betéteit elfogadja és kölcsönöket ad a szövetkezeti tagoknak 5%-ra, másoknak 10%-ra. Erélyesen folyik a liga irodájában a munkaközvetítés is. A liga általában üdvös tevékenységet fejtett ki minden irányban, de sokat kellett eleinte küzdenie a munkásnők részvétlenségével. Létesített a munkásnők számára összejövetei helyet, közös kirándulásokat rendezett, gondoskodott a munkásnők szórakozásáról, fürdőintézetet, uszóclubbót, könyvtárt alapított és lehetővé tette egyeseknek nyaranta a tenger melletti üdülést.

De nevezetes győzelmet aratott tulajdonképeni hivatása terén 1879-ben, midőn a Pimlico-i hadseregfelruházási gyár munkásnőinek ügyére a parlament figyelmét sikerült agitációjával felhívnia, minek következtében vizsgáló bizottságot küldtek ki a parlamentből, a mire a gyár tervezett bérleszállítással felhagyott. A mozgalomból kiindult szervezkedés még egy ízben sikeresen megakadályozta, a parlament

közelbélését megnyerve, a darab szerinti bér leszállítását és biztosítékokat nyert a jövőben ilyennek ismétlődése ellen. A következő években megemlítettő a liga (1875 óta Women's Protective and Provident League névvel) működéséből a kísérlet az elárúsítónők szövetkezésének szervezésére és a női iparfelügyelők alkalmazására irányuló mozgalom. 1886-ban súlyos csapás érte a ligát, alapítónője és legbuzgóbb munkatársa: Patterson asszony halálával. Emlékére a Patterson-Fonds-ot alapították, mely immár tekintélyes összeget ért el és rendeltetése egy klubhelyiség építése. Az 1880-as években különben mind több szövetkezés jött létre, így a szivarkamunkásnőké, a szabónőké London keleti részében, a Scientific Dressmaker's Union, hol a belépők korától függött a tagsági díj magassága, a Society of Chelsea Seamstresses (varrónők), mely több specialis munkaágat foglalt egybe, ugyanily tendenciájú a nemrég alakult Society of London Laudress and General Working-Women Amalgamated Association.

Mindazonáltal ez ideig a liga csupán az ipari érdekeknek szolgálhatott, t. i. a bérek lenyomását bizonyos színvonalon alul iparkodott megakadályozni, míg másik célját: a munkásnők biztosítását az erre szükséges anyagi erő hiányában nem érthette el. Kedvező fordulatot eredményezett reája is az általános rokonszenv, melyet a londoni dockmunkások strikeja a munkások helyzete iránt ébresztett, a mennyiben az angol középosztály támogatását nyerte meg, melyet higgadt magatartásával igyekezett mindig meghálálni.

A liga tevékenységét a vidékre is kiterjesztette; már fennállásának második évében létrehozta Glasgowban a varrónők egyletét és a különböző iparágak munkásnőinek Benefit Society-jét, Manchesterben a gépvarrónőké. 1879—85-ben Oxfordban, Manchesterben és Liverpoolban jönnek varrónőszövetkezések létre. Leedsben 8.000 varrónő alakít egyletet külső segélylyel, mert a túlhosszú munkanapoktól ők maguk nehezen jutnak hozzá. Aberdeen-ben ugyanez időben létesül a Protective and Benefit-Society of Workwomen, mely nemsokára teljesen önállóságra vergődik. 1883-ban Portsmouth-ban a mellfűző munkásnők alakítanak egyletet; 1885-ben Skócziában a Dundee Mill and Factory Operatives 2000 munkásnőt és munkást egyesít, mely szövetkezet békés úton a bérek 20—30%-nyi emelését viszi keresztül. A liga 17-ik évi jelentésében már a mozgalom rohamos terjedéséről tudósít, egyszersmind konstataálja a kívülállóknak érdeklődésének növekedését. Majd Írországba is áthelyezi működési terét a liga; kiküldöttjeinek jelenlétében 1891-ben 3 egylet alakult: az áruházi, a szövő- és a fonó munkásnőké, 1893-ban a fazekas-kerületben 3 egylet létesült, a szivarka-osztályozónők, a tárcza- és zsebkönyvkészítőnők a férfiakkal együtt szervezkedtek. Trowbridge-ban 1200 posztómunkásnő egyesült, Leek-ben pedig a selyemmunkásnők alapítottak szövetkezetet. A liga meeting-jei iránt az érdeklődés általában nagyobb.

Ujabbban a liga főförekvése összeköttetéseket létrehozni az egyletek között. Lady Dilke rendszere szerint: minden törvényesen bejegyzett egyesület, mely nőtagokat is felvesz, bizonyos évi járulék fizetése mellett jogosítva van a ligához csatlakozni. A liga ez affiliált egyesületekre kiterjeszti közbenjáró, elősegítő és ellenőrző tevékenységét. Ily összeköttetésbe már több egylet lépett, legnevezetesebb a körülbelül 45.000 vegyesen férfi- és nőtagokból álló textil munkás-

egylet. A szövetezés előnyei e kapcsolatok folytán fokozódnak, a gyöngébb egyletek támogatót, buzdító találnak erősebb társaikban és a ligában. Mert ez utóbbi mindannyinak központja, ehhez fordulnak valamennyien, úgy, hogy a kiterjedt körű tevékenység a ligának nemcsak munkaerejét, de anyagi eszközeit is ugyancsak igénybe veszi.

A vállalkozók természetesen ellenséges szemmel nézik a liga működését, strike-committeenek nevezik és azzal vádolják, hogy ők vittek a munkásnőket a gazdasági harcába. A vád persze alaptalan, mert a liga fennállása óta sem növekedett a strikeok száma aránylag, csak észszerűbben és tudatosabban vezetik azokat, mint azelőtt. A munkaadók kénytelenek számolni a ligával, sőt félnek is tőle; volt eset reá, hogy kedvezményekkel iparkodtak a munkásnőket unió alakításától eltéríteni. Minden ellenszenvök dacára kénytelenek nem egyszer tárgyalni a szövetségekkel, a mi különben előnyösebb reájuk nézve, mint az egyes munkásnőkkel alkudozásba bocsátkozni és a ligával még előnyösebb, mint a szövetségekkel. A törvényhozásra annyiban gyakorolt befolyást a liga, hogy részben megoldotta a női iparfelügyelőség kérdését, a mennyiben két iparfelügyelőnői állásnak kísérletképen való rendszeresítését kivitte.

Tisztán nőket foglalkoztató iparág alkalmazottjai csak egy ízben iparkodtak befolylni a törvényhozásra: ez a londoni mosónők egyletének agitációja volt. Sikerre ugyan ez nem vezetett, de az egylet iránt a mozgalom nagy rokonszenvet ébresztett. Megemlítendő még, hogy ujabban a liga mindinkább keresi a csatlakozást a Trades-Councils-al; ezek megnyitják ajtaikat a nőtagok előtt, a női egyesületek ezidőtől kezdve már a nemzetközi munkáscongressusokon képviselvék, hol a nőmunkásoknak a férfiakkal való egyenjogúságát elismerték.

A férfimunkások általában nagy ellenszenvvel viseltettek nőmunkások iránt e század elején, midőn a női munka mindinkább tért foglalni kezdett. Nem ismerték el az ő keresetre való jogukat és mindenünnen kiszorítani igyekeztek őket. De a női munkások száma erősebben szaporodott, mint a férfiaké s minthogy csekélyebb bérért is vállaltak munkát, ők szorították ki a férfiakat oly munkanemeknél, melyek elvégzésére a nőket azelőtt általában alkalmatlannak találták. Még nagyobb baj volt, hogy a munkabér színvonalát hihetetlen alacsonyságra nyomták le, a vállalkozók pedig örömet alkalmazták az olcsóbban dolgozó munkásnőket. A nők így a férfi-szövetségek nehezen kiküzdött vívmányait megsemmisítették és az újabb harcok eredménytelenségét idézték elő.

Rendesen a fiatal leányok munkavállalása indítja meg e processust; ezek bére lenyomja az atyáét, úgy, hogy az anya is kénytelen a gyárba menni, majd a gyermekek is munkához fognak, természetesen alacsony díjazás mellett és az egész család bére alig teszi ki egymagának a felnőtt férfinak azelőtti bérét. Minthogy a nőket az ipari keresettől elterelni nem lehet, arra kell törekedni, hogy a nőmunkás bére a férfiéval egyenlő magasságra emelkedjék, a midőn is a vállalkozók a nőmunkások alkalmazásában semmi előnyt nem találnának azokat lassankint elbocsátának s így a férfiak e veszedelmes concurrentiától megszabadulnának. Ezt belátván és tapasztalván a női szervezkedések gyöngye voltát: elhatározták, hogy egyszerűen támogatni fogják a női szövetségeket és az ő mozgalmait,

másrésről megengedik a munkásnőknek a férfiegyletekbe való belépést. E tekintetben jó példával járt elől a cipészek nemzeti uniója, mely 11 000 tagból és 30 fiókegyletből állott, midőn kimondta, hogy nőket is felvesz tagokul. Mai nap 3.216 munkásnő tagja van az uniónak. A példát követte a többi szövetség és valamennyihez számos női tag csatlakozott. Legnagyobb számban a textil-munkásnők özőnlóttek a férfiegyletekbe. S ott, hol technikai okok a nők tagul felvételét akadályozták, a nők mozgalma a férfiegyletek részéről lelkes támogatásra talált.

A szervezkedés általában ott fejlődött leginkább, a hol a férfiak és nők vállvetve működtek, legkedvezőtlenebbul a tisztán női iparban. Minden erőmegfeszítés daczára a női egyletek tagjainak száma 8700-ra emelkedett, míg az egyébként szervezkedett vagyis a férfiegyletekhez tartozó nők száma 90.000-re becsülhető. A tisztán nőket foglalkoztató iparágakban még mindig nagy az union kívül állók száma, miért is nevezetes anyagi eredményeket alig bírnak az egyletek elérni.

Hogy a nők szövetkezése lassúbb fejlődést mutat, annak okai: a nőnek a férjétől eltérő életviszonyai. A munkásnőknek nincs annyi idejük egyleti ügyekkel bibelődni, mint a férfiaknak, mert a gyármunkából hazatérve, a házi teendőket kell ellátniok. Igaz, hogy kitartó strikeolók, de a strike lefolyása után a közös ügy iránt tanusított hevők lelohad. Nincs meg a szervezkedéshez a kellő gyakorlatuk, tapasztalataik, administratív ügyességük. Annak folytán, hogy kisebb terjedelmű iparágakban dolgoznak, továbbá, hogy nagyban szokásos a házi, darabszám szerinti munka, kevesebbet jönnek össze társnőikkel, az érintkezés rövidebb ideig tartó, kevésbbé benső, mint a férfiak között. Végre nevezetes tényező a szövetkezés hátráltatására a nők csekélyebb bére. Ez viszont többféle okra vezethető vissza: először a női munkának kisebb előállítási költségére, másodsor a női munkapiacz túltömöttségére. A női munkás nincs úgy kiképezve valamely munkaágban, mint a férfi, mert nem számít arra, hogy létét ily módon fogja fentartani. Azért hiányzik a női munka körében a tanonczrendszer is; a fiatal leányok a gyakorlottabb munkások vezetésére bizatnak, kik azonban nem nagyon vesződnek az ő kitanításukkal, mert nem szívesen nevelik maguknak a concurrentiát. A női munkapiacson a keresletet és kínálatot nem szabályozza a kívándorlás és vándorlási segély; a nő ott fogad el munkát, a hol csatládja, melyhez tartozik, foglalkozik.

Nehéz is ez okoknál fogva a női szövetségek küzdelme a nő bérének a férfiéval való egyenlősítéseért, mert hisz a női munka csakis olcsósága miatt kerestetik. A szervezkedési kérdés általában szoros összefüggésben van a nőkérdéssel; bármily javítás a nő helyzetén úgy társadalmi, mint jogi tekinteteből előmozdítja a nők szervezkedését. A szerzőnő végül az Angliában fennálló női szövetségek lajstromát közli az 1893. októberi állapot szerint.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Népeség.

A népeség foglalkozási viszonyai Ausztriában.¹⁾ ²⁾ A népszámlálások által nyújtott gazdag adattömegnek egyik legerdekesebb részét azok az adatok képezik, a melyek a népességnek az egyes foglalkozási-, kereseti ágak közötti megoszlását tüntetik fel.

E viszonyok kutatása csak újabb keltű s még mindig kétesek és vitások azok a szempontok, azok az elvek, a melyek alapján és szemmeltartásával e kutatások eszközrendő és végrehajtandók lennének; ez a körülmény ugyan nem csökkenti az eddig nyert adatok abszolút becstét, de nagy mértékben megnehezíti a hosszabb időközökről összegyűjtött adatok összehasonlítását, a mely összehasonlítás nélkül sem a fejlődés folyamata nem észlelhető, sem a tanulságok nem vonhatók le apodiktikus biztossággal.

A foglalkozási viszonyoknak ez a kutatása a három utolsó népszámlálás alkalmával — 1869-ben, 1880-ban és 1890-ben — Ausztriában szintén igen eltérő elvek szerint történt, így 1869-ben csak a keresettel bíró népeség foglalkozása kérdezettett, az ezek által eltartottak száma pedig nem; 1880-ban a napszámosok közül azok, a kik nem foglalkoznak folytonosan ugyanazon kereseti ágban, mint külön kereseti ág mutattattak ki, holott ugyanezek ugy 1869-ben, mint 1890-ben ahhoz a kereseti ághoz soroztattak, a melyben a számlálás időpontjában foglalkoztak.

De nemcsak a számlálás műveleténél, hanem a nyert anyag feldolgozásánál is több tekintetben eltérők voltak az irányadó elvek: így pl. a felnőtt családtagok, a családi kisegítők, a hazi cselédek hol mint keresők, hol mint eltartottak mutattattak ki stb.; mindezek a körülmények tehát nagy mértékben nehezítik az összehasonlítást, különösen áll ez az 1880. évi népszámlálásról, a melynek adatait a legtöbb esetben teljesen figyelmen kívül hagyjuk, mint azt Rauchberg Henrik is tette az osztrák foglalkozási statisztika eredményeit ³⁾ feltüntető nagybecsű munkájában.

¹⁾ Statistische Monatschrift, XX. Jahrg. III—IV. Heft. Dr. H. Rauchberg: Die Hauptergebnisse der österreichischen Berufstatistik.

²⁾ Oesterreichische Statistik; XXXIII. Band. Berufstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung im Jahre 1890.

³⁾ Die Hauptergebnisse der österreichischen Berufstatistik: Dr. Heinrich Rauchberg. Statistische Monatschrift. XX. Jahrg. III—IV. Wien, 1894.

Ausztria összes népessége az egyes kereseti és foglalkozási főágak között a három utolsó népszámlálás alkalmával így oszlott meg:

	1869-ben	1890-ban	1890-ben
	l	é	k
Földművelés	7,506.395	6,161.246	8,469.223
Ipar	2,198.816	2,281.061	2,880.897
Kereskedelem és forgalom	576.486	549.651	845.073
Egyéb foglalkozás	891.385	1,744.729	1,374.094
Összes kereső	11,173.082	10,736.687	13,569.287
Összes nem kereső	9,221.898	11,407.557	10,326.126
Összes népesség	20,394.980	22,144.244	23,895.413

ezer lakó között volt

Kereső	548	485	568
Nem kereső	452	515	432
1.000 keresőre esett eltartott	825	1.062	761

Ez a táblázat is tanúsítja, hogy a népszámlálási anyag feldolgozásánál követett eltérő elvek a végeredményben mily nagy, — az összehasonlítást egyáltalán lehetetlenné tevő, — eltéréseket okoztak! Míg ugyanis 1869-ben és 1890-ben a kereső népesség volt tetemes túlsúlyban, addig 1880-ban a nem keresők jutottak többségre; e nagy eltérés oka fentebb már említettett, hogy t. i. a családi kisegítők 1880-ban nem keresőknek, — az illető foglalkozási ág terhére, — vették fel, a mit egyébként az a körülmény is igazol, hogy a keresők számának legnagyobb abszolút és viszonylagos csökkenése a földművelőkre esik, tehát arra a kereseti ágra, a melynél a családi kisegítők a legnagyobb szerepet viszik!

Ausztria összes népessége 1869 és 1890 között 3,500.433 fővel, 17³/₁₀-al emelkedett, ezzel szemben az összes kereső népesség 2,396.205 fővel, 21¹/₁₀-al növekedett; a kereső népesség viszonylagos növekedése tehát jóval jelentékenyebb, mint az össznépességé; nem szabad azonban felednünk, hogy az 1869. népszámlálásnál az önálló foglalkozás nélküliek nem tüntettek ki külön kereseti ág gyanánt, hanem egészen figyelmen kívül hagytak; e kategóriában 1890-ben 310.857 egyént mutatott ki; ha e számot a keresők számából növekedéséből levonjuk, a tulajdonképeni növekedés csak 2,085.348 lélek, tehát 18⁶/₁₀-al lesz; az össznépesség 17²/₁₀-nyi növekedésével szemben tehát csak 1⁴/₁₀-al többet mutatkozik. Ezek szerint a produktív munkában való részvétel némi csekély mértékben növekedőben van.

A mi az egyes foglalkozási ágakat illeti, számra a legjelentékenyebb a földművelők csoportja; ez a csoport 21 év alatt 962.828 fővel, 12⁸/₁₀-al gyarapodott; a növekedési arány tehát jóval elmaradt ugy az összes, mint a kereső népesség relatív növekedésével szemben, habár az abszolút számbeli növekedés e csoportnál még most is a legjelentékenyebb.

Az iparral foglalkozók száma 21 év alatt 682.081 fővel, 31⁰/₁₀-al gyarapodott, a kereskedelem és forgalomhoz tartozóké 268.578 fővel, 46⁶/₁₀-al, végül az egyéb foglalkozásúaké 482.709 fővel, 54¹/₁₀-al növekedett; ha azonban a legutolsó kategóriánál levonjuk a fentebb említett 310.857 egyént, mint a kik az 1869. népszámlálásnál figyelembe nem vettek, úgy az egyéb foglalkozásúak főcsoportjára csak

171.852 főnyi, tehát 19³⁰/₀-nyi növekedés esik, alig valamivel több, mint a mennyivel az össznépeség szaporodott.

Hogy az egyes foglalkozási kategóriák számbeli növekedésének arányát még inkább feltüntessük, az alábbi táblázatban kimutatjuk, hogy 1.000 keresőből mennyi esett egy-egy kategóriára 1869-ben és 1890-ben.

	1869-ben ezer keresőből	1890-ben ezer keresőből
Földmivelő	671 ^s	624 ¹
Iparos	196 ^s	212 ³
Kereskedelem és forgalommal foglalkozó	51 ^e	62 ³
Egyéb foglalkozású	79 ^s	101 ³

A földmivelő népeség, dacára abszolút és relatív számbeli növekedésének, a többi foglalkozásúakkal szemben határozottan tért vesztett az utolsó 21 évben; ezer kereső foglalkozású ember között 1890-ben csaknem 50 emberrel kevesebb földmivelő volt, mint 21 évvel azelőtt!

A fentebbi számok az országos arányt tüntetik fel; ezzel szemben az egyes tartományok, különleges viszonyaikhoz képest, lényeges eltéréseket mutatnak fel; ugyanis volt 1.000 keresőből:

	1869-ben				1890-ben			
	föld- mivelő	iparos	kereskedő s forga- lommal foglalkozó	egyéb fog- lalko- zású	föld- mivelő	iparos	kereskedő s forga- lommal foglalkozó	egyéb fog- lalko- zású
Alsó-Ausztriában	392 ⁹	346 ³	112 ⁷	148 ¹	294 ⁹	393 ²	134 ⁸	177 ¹
Felső-Ausztriában	633 ⁸	207 ⁰	49 ¹	105 ¹	590 ¹	220 ⁴	51 ³	138 ²
Salzburgban	629 ¹	163 ⁶	49 ⁷	158 ⁶	548 ¹	184 ⁰	71 ⁶	196 ³
Stájerországban	764 ⁸	128 ⁸	32 ⁰	74 ⁴	674 ⁹	159 ⁶	41 ⁰	124 ⁶
Karinthiában	761 ⁰	147 ⁹	32 ⁶	58 ³	676 ³	152 ¹	36 ⁵	135 ¹
Krajnában	811 ⁸	105 ⁵	25 ⁸	56 ⁹	746 ⁸	118 ⁸	32 ⁸	101 ⁶
Triesztben					107 ⁶	374 ⁰	323 ⁷	194 ⁷
Görz és Gradiškában	614 ⁸	151 ⁰	112 ⁰	122 ²	757 ¹	145 ⁸	36 ³	60 ⁶
Isztriában					778 ⁸	86 ⁸	53 ⁵	80 ⁹
Tirolban					701 ³	142 ⁰	45 ²	111 ⁵
Vorarlbergben	691 ⁷	181 ⁶	42 ⁶	84 ¹	460 ⁶	384 ⁹	50 ²	104 ²
Csehországban	514 ⁴	316 ²	48 ³	91 ¹	468 ⁵	347 ⁷	65 ⁸	118 ⁰
Morvaországban	614 ³	257 ⁷	43 ⁸	84 ²	562 ¹	276 ²	50 ⁹	110 ⁸
Sziléziában	553 ⁹	320 ⁰	37 ³	88 ⁸	478 ⁹	363 ¹	50 ⁸	107 ²
Gácsországban	869 ⁷	52 ¹	42 ³	35 ⁹	838 ⁸	62 ⁶	49 ⁹	48 ⁷
Bukovinában	880 ³	54 ⁵	32 ⁷	32 ⁶	880 ²	73 ⁹	44 ¹	51 ⁸
Dalmátországban	788 ⁴	50 ⁶	45 ⁴	115 ⁶	891 ⁴	34 ¹	26 ¹	48 ⁴
Az egész országban	671 ⁸	196 ⁸	51 ⁶	79 ⁸	624 ¹	212 ³	62 ³	101 ³

Alsó-Ausztriának és Trieszt városának különleges helyzete van, a mennyiben amott Bécs az ő nagy népsége, ipara, forgalma s hivatalnokseregével befolyásolja az arányt, emitt pedig, annak ki-kötőváros jellegénél fogva, az egyes foglalkozási ágak közül a földmivelés egészen elveszti jelentőségét a többi három javára.

Az északkeleti tartományok-, (Gácsország- és Bukovinában a földmivelés lép rendkívüli túlsúlyba; a három északnyugati tartományban, Cseh-, Morvaország és Sziléziában viszont az iparos jelleg lép előtérbe, amhár a földmivelő népeség többé-kevésbé túlnyomó, a többi tartomány közül a központiak az országos átlag körül, a többi pedig azon

alul van; ez utóbbiaknál a földmivelő jelleg szintén nagy mértékben lép előtérbe.

Dalmátország adatainál igen szembeeső a két számlálás közötti ellentét; itt valószínűleg az 1890. évi adatok a hitelesek, míg az 1869. éviéek, az akkori zavaros politikai viszonyok miatt a valóságot aligha közelítették meg.

A két népszámlálás adatait szembeállítva, szembeeső az, hogy a földmivelő népesség, Dalmátországot kivéve, mindenütt tért vesztett kisebb-nagyobb mértékben, ellenben a többi foglalkozási ág jelentékeny növekedést mutat, de különösen az iparosoké; az iparos állammá való alakulási tendencia tehát egészen határozott.

Ha már most az egyes foglalkozási csoportokat vizsgáljuk, tekintet nélkül az egyes tartományokra, a két népszámlálás adatai között ismét nevezetes eltéréseket találunk; meg kell azonban jegyeznünk, hogy az összehasonlításnál ismét zavarólag fog hatni az a körülmény, hogy az 1869. évi népszámlálás az önálló foglalkozás nélküli egyéneket nem vette számba.

	Kereső egyén 1869-ben	Kereső egyén 1890-ben	Növekedés abszolút	Növekedés %	1.000 kereső között volt 1869- ben	1.000 kereső között volt 1890- ben
Földmivelés és erdő- szetnél	7,506.395	8,469.223	+962.828	+ 12 ⁸²	671 ⁸	624 ²
Bánya- s kohóiparnál	104.342	144.212	+ 39.870	+ 38 ²¹	9 ³	10 ⁶
Építési s művészeti iparnál	235.510	319.445	+ 83.935	+ 35 ⁶³	21 ¹	23 ⁶
Érez-, fém-, kő- és faiparnál	505.772	677.038	+171.266	+ 33 ⁸⁶	45 ³	49 ⁹
Fonó-, szövő- s ruhá- zati iparnál	797.398	1,052.019	+254.621	+ 31 ⁹⁶	71 ⁴	77 ³
Élelmezési s vegyi iparnál	248.000	485.569	+237.569	+ 95 ⁷⁹	22 ²	35 ⁸
Egyéb iparnál	307.794	202.614	-105.180	- 34 ¹⁷	27 ³	14 ⁹
Árúkereskedelemtől	295.542	325.546	+ 30.004	+ 10 ¹⁵	26 ⁵	24 ⁰
Pénz- és hitelügyle- teknél	7.163	15.945	+ 8.782	+122 ⁶⁰	0 ⁷	1 ²
Szállítási iparnál	94.939	195.969	+101.030	+106 ⁴¹	8 ⁴	14 ⁴
Egyéb kereskedelem- nél	178.842	307.613	+128.771	+ 72 ⁰⁰	16 ⁰	22 ⁷
Háztulajdonosok és járadékosok	435.285	563.701	+128.416	+ 29 ⁰⁰	39 ⁰	41 ³
Tisztviselők, értelmi- ség	270.950	312.029	+ 41.079	+ 15 ¹⁶	24 ²	23 ⁰
Katonaság	185.150	187.507	+ 2.357	+ 1 ²⁷	16 ⁶	13 ⁸
Foglalkozás nélküli önállók	—	310.857	—	—	—	—

A földmivelők rovására jóformán valamennyi egyéb foglalkozási ág többé-kevésbé jelentékeny tért nyert; jelentkeznek azonban az ipar, kereskedelem és a forgalom egyes ágainál visszaesések, ezek azonban nem a tényleges visszaesésnek tanujelei, hanem inkább annak, hogy a két népszámlálás alkalmával az egyes foglalkozási csoportok elhatárolása nem azonos elvek szerint történt; innen magyarázható például az »egyéb iparágaknál« vagy az »árúkereskedelemtől« mutatózó visszaesés. Visszaesés mutatkozik továbbá a katonaságnál, de ez csak kedvező jelenségnek tekinthető, továbbá az értelmiségi foglalkozásnál, a mi azonban abban lelheti okát, hogy az ipar, keres-

kedelem vagy forgalomban alkalmazott tisztí személyzet 1869-ben mint értelmiség mutatott ki, 1890-ben azonban az illető foglalkozási ághoz soroztatott.

Igen érdekes képet nyerünk, ha az egyes foglalkozási ágakon belül az önállók és az alkalmazottak abszolút és viszonylagos számát állítjuk szembe, az 1890. évi népszámlálás adataira szorítkozva; ezek szerint:

	Önálló	Alkal- mazott	Munkás	Napszá- mos	1000 kereső közül volt			
					abszolút számokban	ön- álló	alkal- ma- zott	munkás
Mezőgazdaság, állattenyésztés és kertészet.....	2.008.462	12.090	5.567.438	811.647	238.7	1.4	663.2	96.7
Erdészet.....	1.824	10.306	44.891	12.864	26.1	147.5	642.3	184.1
Halászat.....	1.477	36	2.804	383	314.2	7.7	596.6	81.5
A) Mezőgazdaság és annak mellékágai általában.....	2.006.764	22.432	5.625.133	824.894	237.0	2.6	663.2	97.4
Bányászat és kohászat.....	1.446	2.997	128.129	11.640	10.0	20.8	888.5	80.7
Agyagipar.....	13.002	1.934	106.897	13.007	96.4	14.3	792.4	96.9
Fémipar (a vas kivételével).....	5.313	631	26.705	374	160.6	19.1	809.0	11.3
Vas és aczéipar.....	45.661	1.355	160.070	3.312	217.0	6.4	760.9	15.7
Gép és eszközipar.....	20.938	2.800	53.310	1.192	269.3	29.6	685.8	15.3
Vegyipar.....	5.036	3.510	16.563	2.747	180.8	126.0	594.6	98.6
Építési ipar.....	35.926	4.753	235.075	17.825	122.4	16.2	800.7	60.7
Sokszorosító ipar.....	3.090	1.401	21.157	218	119.5	54.2	817.9	8.4
Fonó s szövőipar.....	43.001	5.263	393.474	6.464	95.9	11.7	878.0	14.4
Papír és bőripar.....	15.003	1.379	54.773	2.638	203.3	18.7	742.3	35.7
Faipar.....	56.033	1.474	156.619	6.781	253.7	6.7	708.9	30.7
Élelmiszerek gyártása.....	62.717	3.595	161.477	8.326	265.6	15.2	683.9	35.3
Élelmezési s szállásolási ipar.....	69.495	4.304	143.535	4.262	318.6	19.4	647.8	19.2
Ruházati ipar.....	218.706	1.772	379.070	4.269	362.2	2.9	627.8	7.1
Egyéb meg nem nevezett iparos.....	2.480	2.648	107.690	16.003	19.3	20.6	835.9	124.2
B) Ipar.....	597.847	39.316	2.144.606	99.123	207.5	13.6	744.5	84.4
Árúkereskedelem.....	184.773	51.184	84.701	4.888	567.6	157.2	260.2	15.0
Pénz és hitel, biztosítás.....	2.872	10.566	2.888	169	148.8	662.6	178.0	10.6
Szállítás a száraz földön.....	17.211	40.162	112.215	10.103	95.8	223.6	624.5	56.2
Szállítás a tengeren.....	2.709	2.024	10.628	917	166.4	124.4	652.9	56.3
Egyéb kereskedelem és forgalom.....	107.507	2.407	38.145	159.554	349.5	7.8	124.0	518.7
C) Kereskedelem és forgalom.....	314.577	106.349	248.527	175.626	372.2	125.8	294.2	207.8

	Önálló	Alkal- mazott	Munkás	Napszá- mos	1000 kereső közül volt				1000 önálló- ra esett segéd- személyzet
	abszolút számokban				ön- álló	alkal- ma- zott	mun- kás	nap- szá- mos	
Tényleges szolgál- latban álló katoná-	—	187.507	—	—	—	1.000 ^o	—	—	—
Köz- és egyéb szol- gálat	40.615	165.451	55.846	1.632	154 ¹	627 ⁸	211 ⁹	6 ²	519
Egyéb foglalkozás.	20.841	16.662	10.835	147	429 ⁹	343 ⁶	223 ⁵	3 ⁰	133
Járadékos és segé- lyezésből élő	551.139	1.466	9.867	1.229	977 ⁷	2 ⁶	17 ⁵	2 ²	2
Intézetekben lévők	241.084	—	—	—	1.000 ^o	—	—	—	—
Önállóak, a foglalkozás megjelölése nélkül	69.773	—	—	—	1.000 ^o	—	—	—	—
D) Nyilvános, katonai s egyéb szol- gálat, egyéb foglalkozások	923.452	371.086	76.548	3.008	672 ⁰	270 ¹	55 ⁷	2 ²	49
Az egész országban	3.842.640	539.177	8.084.814	1.102.656	283 ²	39 ⁷	595 ⁸	81 ³	253

Az önállóak az egyes foglalkozási kategóriákhoz képest igen különböző magasságú arányszámokat tüntetnek fel; a legmagasabb arányszám, eltekintve a számba nem igen vehető járadékosoktól és segélyezésből élőkötől, továbbá az intézetekben lévő s a foglalkozás nélküliektől, nem az őstermelőknél van, hanem inkább azon iparágaknál, a hol a kisipar uralkodik, így: a ruházati, élelmezési s elszállásolási, a gép- és az eszköz-, az élelmiszergyártási s a faiparnál, továbbá a kereskedelemmel foglalkozóknál egyáltalán, míg a kis arányszám az erdészetnél, továbbá azon ipari és forgalmi ágaknál dominál, a melyeknél a nagy vállalatok szokásosabbak; az alkalmazottak száma ott a legnagyobb, a hol az alkalmazottaktól bizonyos előképzettség kívántatik, így: az erdészetnél, a vegyi s a sokszorosító iparnál, a kereskedelem és forgalom valamennyi ágában, míg például a tulajdonképeni mezőgazdálkodásnál a minimumra csökken; a munkások magas arányszáma szintén inkább a nagy iparhoz tartozó iparágaknál jellegzetes, míg a kereskedelemnél ez az arányszám igen csekély; végül a napszamosok leginkább az őstermelésnél mutatnak fel, — de nem túlságosan magas, — arányszámot: némely iparág azonban e tekintetben is megelőzi, így az agyag- és a vegyi ipar.

Ha ugyanezeket a viszonyokat tartományonként — eltekintve az egyes foglalkozási ágaktól — vizsgáljuk, a következő képet nyerjük:

Tartomány	Önálló	Alkal- mazott	Munkás	Napszá- mos	1000 kereső közül volt				1.000 önállóra esett segéd- munkás
	abszolút számokban			ön- álló	alkal- ma- zott	munkás	napszá- mos		
Alsó-Ausztria . .	452.184	121.692	783.473	87.398	313.0	84.3	542.3	60.8	2.195
Felső-Ausztria . .	145.672	16.189	286.139	38.876	299.3	33.2	587.7	79.9	2.342
Salzburg	37.115	5.166	63.503	7.196	328.5	45.7	562.1	63.7	2.044
Stajerszág	237.865	26.060	521.878	49.915	224.6	31.2	624.5	59.7	2.513
Karinthia	63.229	8.340	137.414	26.034	269.0	35.5	584.7	110.8	2.717
Krajna	94.019	6.862	189.143	18.113	305.1	22.3	613.8	58.8	2.277
Trieszt és vidéke	27.575	10.318	34.945	3.028	363.5	136.0	450.0	39.9	1.751
Görz és Gradiska	34.159	3.715	91.451	1.806	260.5	28.3	697.4	18.8	2.839
Iztria	50.100	11.908	132.611	2.278	254.4	60.5	673.5	11.6	2.930
Tirol	154.061	22.755	322.027	21.545	295.9	43.7	618.4	42.0	2.880
Vorarlberg	24.066	2.714	41.278	4.582	331.3	37.3	568.3	61.1	2.018
Csehország	822.481	122.735	1,863.765	272.150	266.9	39.9	604.9	88.3	2.746
Morvaország . . .	340.087	44.907	677.814	193.052	270.9	35.7	539.7	153.7	2.693
Szilézia	79.237	10.971	192.172	44.871	242.1	33.5	537.3	137.1	3.130
Gácsország	1,087.536	104.311	2,332.493	284.967	285.5	27.4	612.3	74.8	2.503
Bukovina	112.044	9.823	184.769	44.270	319.3	28.0	526.8	126.2	2.182
Dalmátország . .	81.210	10.711	229.939	2.275	250.6	33.0	709.4	7.0	2.991
Az egész ország	3,842.640	539.177	8,084.814	1,102.656	283.2	39.7	595.8	81.3	2.531

Önállók tekintetében, — a kivételes viszonyokkal bíró Alsó-Ausztriától és Trieszttől eltekintve, — a három iparos tartomány: Cseh- és Morvaország és Szilézia áll legelől, míg a földmivelő jellegű Gácsország alacsony, Bukovina pedig magas arányszámot tüntet fel; az alkalmazottak tekintetében a földmivelő országrészek hátul állanak, bár a Gácsországban nagy számban elhelyezett katonaság ott az arányszámot lényegesen felszöktette; munkások tekintetében a három legdélőbb koronartomány áll legelől, itt talán a szállítási ipar szöktette fel az arányszámot; napszámosok tekintetében az északi tartományok, iparosok és földmivelők vegyest, állanak legfelül, míg a dél leghátul.

Ha ezekkel az adatokkal az 1869. évi népszámlás adatait vetjük egybe, az arányszámok tekintetében igen csekély a módosulás; ugyanis volt

	1869-ben	1890-ben
önálló	241	239
alkalmazott . .	10	14
munkás	749	656
napszámos . . }		91

Csak az alkalmazottak tekintetében mutatkozik némi, viszonylag jelentékeny javulás, míg a többiekénél relative is igen jelentéktelen a csökkenés.

A nemet illetőleg az összes kereső foglalkozással bírók között volt: 7,748.601 férfi s 5,820.686 nő, azaz 57.1 és 42.9/o: a férfiak tehát jóval nagyobb arányban vesznek részt a produktív munkában, mint a nők; ha az egyes főfoglalkozási főcsoportokat tekintjük, az arány így alakul:

	férfi abszolút szám	nő abszolút szám	férfi ‰	nő ‰
Mezőgazdaság stb.	4,164.642	4,304.581	49.2	50.8
Ipar	2,155.860	725.037	74.8	25.2
Kereskedelem és forgalom	596.355	248.718	70.6	29.4
Egyéb foglalkozás	831.744	542.350	60.5	39.5
Összesen	7,748.601	5,820.686	57.1	42.9

A mezőgazdaságnál és a rokon foglalkozási ágaknál a nők túlsúlyban vannak, de csak a tulajdonképeni mezőgazdaságnál, míg a többiekénél nem, a mennyiben az erdészetenél 62.2 ezer férfira csak 7.7 ezer nő, a halászatnál 3.7 ezer férfira 1.0 ezer nő esik; a többi foglalkozási főcsoportnál a nők mindenütt a háttérbe szorulnak és a férfiak számát csak a fonó és szövő, az élelmezési s elszállásolási, a ruházati iparnál és némileg a kereskedelemnél közelítik meg; a járadékból és segélyezésből élőkénél azonban 234.124 e csoportba tartozó férfira 329.577 nő esik, tehát a nők száma jelentékenyen felülmulja a férfiakét.

Eddigelé csak a kereső népességet kísértük figyelemmel; az alábbiakban már most a nem kereső, az eltartott népességet ismergetjük; e tekintetben az 1890. évi népszámlálás adatai nem hasonlíthatók össze az előző népszámláláséival, mert 1869-ben, — mint az már említettett, — az egyes foglalkozási ágakhoz tartozók által eltartott nem kereső népesség nem mutattatott ki, az 1880. évi népszámlálásnál pedig a családi kisegítők nagy része nem keresőnek vétetvén, ez által ezen osztály létszáma nagy mértékben megnövekedett.

1869-ben az összes népességből nem kereső volt 9,221.898 egyén, esett tehát 1.000 keresőre 825 eltartott; 1890-ben nem kereső volt összesen 10,326.126 egyén, esett 1.000 keresőre 761, tehát a nem keresők aránya jóval kedvezőbb; a főbb iparágak szerint ez az arány 1890-ben így alakult:

	nem kereső	esik 1.000 keresőre eltartott
Mezőgazdaság, állattenyésztés és kertészet	4,754.562	567
Erdészet	120.065	1.718
Halászat	7.529	1.601
A) Mezőgazdaság és annak mellékágai	4,882.156	651
Bányászat és kohászat	237.048	1.644
Agyagipar	169.317	1.255
Fémipar (a vas kivételével)	36.635	1.107
Vas- és aczézipar	275.094	1.308
Gép- és eszközipar	112.612	1.449
Vegyipar	41.257	1.481
Építési ipar	445.533	1.518
Sokszorosító ipar	25.623	990
Fonó- és szövőipar	362.868	809
Papír- és bőripar	87.734	1.189
Faipar	271.560	1.229
Élelmiszerek gyártása	291.796	1.236
Élelmezési s szállásolási ipar	258.336	1.168
Ruházati ipar	551.166	913
Egyéb, meg nem nevezett iparág	108.034	839
B) Ipar	3,274.613	1.137

	nem kereső	esik 1.000 keresőre eltartott
Árúkereskedelem	528.210	1.623
Pénz, hitel és biztosítás . .	31.733	1.990
Szállítás a szárazföldön . .	361.007	2.009
Szállítás a tengeren	28.205	1.733
Egyéb kereskedelem és for- galom	321.085	1.044
C) Kereskedelem és forgalom	1,270.240	1.503
Tényleges szolgálatban álló		
katona	24.126	129
Köz- és egyéb szolgálat . .	433.019	1.643
Egyéb foglalkozás	60.312	1.244
Járadékos és segélyezésből élő	325.680	578
Intézetekben lévő	—	—
Önálló, a foglalkozás megjelö- lése nélkül	55.980	802
D) Nyilvános, katonai és egyéb szolgálat, egyéb foglalkozások	899.117	654
Az egész országban	10,326.126	761

A mezőgazdasággal foglalkozó népességnél a családtagok legnagyobb része, mielőtt munkaképessé válik, a mezői munkában részt vesz, ez okból ezen foglalkozási ágban a nem keresők, a produktív munkával nem foglalkozók arányszáma igen csekély; ugyanez a jelenség mutatkozik mindazon foglalkozási ágaknál, ahol a családtagok a családfőnek segédkezhetnek vagy pedig a munkában már fiatal koru egyének vagy nők is résztvehetnek, ilyen foglalkozási ágak például: a ruházati, fonó és szövő, továbbá a sokszorosító ipar; már a kereskedelem egyes ágainál sokkal nagyobb a nem keresők száma, legnagyobb pedig az erdészetenél, továbbá a közlekedés egyes ágaiban; egyáltalán azon foglalkozási ágaknál, ahol a nők számára is nyílik munkakör, az eltartottak arányszáma alacsony, a hol pedig nem, ott magas; kivételt e tekintetben csak a tényleges szolgálatban álló katonaságnál, továbbá a járadékból és segélyezésből élőknél látunk; az elsőknél azért, mert a katonaságnál aránylag igen kevés nő és családtag van, az utóbbiaknál pedig, mivel a segélyezésből élők családtagjai többnyire mint önálló segélyezettek mutatnak ki.

Egyes koronatarományok szerint így alakul az eltartottak abszolút és arányszáma:

	eltartottak, szám szerint	esik 1.000 keresőre eltartott
Alsó-Ausztriában	1,217.052	842
Felső-Ausztriában	298.955	614
Salzburgban	60.530	536
Stájerországban	446.990	535
Karinthiában	125.991	536
Krajnában	190.821	619
Triesztben	81.600	1.076
Görz és Gradiskában . .	89.177	680
Isztriában	120.713	613
Tirolban	292.008	561

	eltartattak. szám szerint	esik 1.000 ke. esőre eltartott
Vorarlbergben	43.433	598
Csehországban	2,761.963	896
Morvaországban	1,021.010	813
Sziléziában	278.398	851
Gácsországban	2,798.509	734
Bukovinában	295.695	842
Dalmátországban	203.291	627
Az egész országban	10,326.126	761

Sajátságos, hogy nem a két kiválóan földmivelő koronataromány tünteti fel az eltartottak legkisebb arányszámát, mint azt azon körülmény után, hogy a földmivelőkre esik az eltartottak legcsekélyebb száma, hinni lehetne, sőt ellenkezőleg; ezek egyike, Bukovina, igen magas arányszámmal bír ép úgy, mint a kiválóan iparos tartományok; rendkívül magas arányszámmal bír Trieszt, a hol a kereskedelmi s szállítási foglalkozás az uralkodó, ennél pedig a nők számára tevékenységi tér nem nyílik; ellenben alacsony valamennyi hegyvidéki koronatarományban, a hol a családfe mellett, úgy látszik, a családtagok is, mihelyt munkaképes kort érnek el, tevékeny részt vesznek a produktív munkában.

A kereső népességnél láttuk, hogy a férfiak erős túlsúlyban vannak, a mennyiben 1.000 kereső között volt 571 férfi s csak 429 nő; a nem kereső népességnél természetesen az ellenkező állapot szemlélhető; itt ugyanis 1.000 nem kereső között csak 382 férfi s 618 nő van; abszolút számokban: 3,940.528 férfi s 6,385.598 nő.

Az egyes foglalkozási főágakra eső nem kereső népességet a nem szerint tekintve, a következő kép mutatkozik:

	szám szerint		1.000 nem kereső közül	
	férfi	nő	férfi	nő
Földmivelés	2,275.763	2,606.393	466	534
Ipar	1,050.653	2,223.960	321	679
Kereskedelem és forgalom	386.503	883.737	304	696
Egyéb foglalkozás	227.609	671.508	253	747
Összesen:	3,940.628	6,385.598	382	618

A földmivelésnél jobbra csak a teljesen munkaképtelen egyének, fi- és nőneműek egyaránt, nem vesznek részt a produktív munkában, ez okból itt a nem kereső népesség nem szerinti arányában nem nagy a különbség, melyet részben a nőknek a népességben való nagyobb aránya is előidéz; a többi foglalkozási ágnál a különbségek igen nagyok és pedig a legjelentékenyebb az egyéb foglalkozásúaknál, a hol a női munka számára a legkevesebb tér nyílik.

A nem kereső népességből 9,869.849 fő esik a tulajdonképeni nem keresőkre, 456.277 fő pedig a házi cselédekre, 1.000 nem kereső közül tehát 44 egyén házi cseléd; a házi cselédek jobbra nők, a mennyiben az összes cselédségből csak 31.890 egyén volt férfi s 424.387 egyén nő; míg az összes nem kereső népességnek 1.000 közül 382 volt férfi s 618 nő, addig a cselédségnél ezer egyén közül csak 70 férfi s 930 nő, a mi igen természetes, mivel a »házi cseléd« czime alatt csak oly egyének mutattattak ki, a kik a háztartásban foglaltatkoznak.

II. Őstermelés.

Az amerikai Egyesült-Államok állattenyésztése.¹⁾ Az Egyesült Államok közgazdaságának egyik jellemvonása a tömeges termelés; a gazdasági élet bármely ágát tekintjük, mindenütt a mennyiség lép előtérbe, míg a minőség a legtöbb esetben csak másodsorban jő figyelembe; ugyanezt a jelenséget látjuk Amerika állattenyésztésénél is, a melynek számbeli fejlődését az alábbiakban röviden vázoljuk.

Az Egyesült-Államokban az állatok száma s értéke évről-évre felbecsültetik; öt-öt éves időszakokban így alakult az állatlétszám és annak értéke:

Év	darab	érték. dollár	egy darab értéke, dollár
a) <i>lő</i>			
1869	6,332.793	533,024.787	84.17
1874	9,333.800	666,927.406	71.45
1879	10,938.700	573,254.808	52.41
1884	11,169.683	833,734.400	74.64
1889	13,663.294	982,194.827	71.89
1894	16,081.139	769,224.799	47.84
b) <i>őszvér</i>			
1869	921.662	98,386.359	106.75
1874	1,339.350	119,501.859	89.37
1879	1,713.100	96,033.971	56.06
1884	1,914.126	161,214.976	84.22
1889	2,257.574	179,444.481	79.57
1894	2,352.231	146,232.811	62.17
c) <i>fejős tehén</i>			
1869	9,247.714	361,752.676	39.12
1874	10,705.300	299,609.309	27.99
1879	11,826.400	256,953.928	21.73
1884	13,501.206	423,486.649	31.37
1889	15,289.625	366,226.376	23.95
1894	16,487.400	358,998.661	21.77
d) <i>ökör és egyéb szarvasmarha</i>			
1869	12,185.385	306,211.473	25.13
1874	16,218.100	310,649.803	19.18
1879	21,408.100	329,543.327	15.39
1884	29,046.101	683,229.054	23.52
1889	35,032.417	597,236.812	17.05
1894	36,608.168	536,789.747	14.66
e) <i>juh és bika</i>			
1869	37,724.279	82,139.979	2.18
1874	33,928.200	88,690.569	2.35
1879	38,123.800	79,023.984	2.07
1884	50,626.626	119,902.706	2.37
1889	42,599.079	90,640.369	2.13
1894	45,048.017	89,186.110	1.98

¹⁾ U. S. Department of Agriculture, Division of Statistic, Report of the Statistician, 1894. Január—Február.

Év	darab	érték, dollár	egy darab értéke, dollár
f) <i>sértés</i>			
1869	23,316.476	146,188.755	6.27
1874	30 860.900	134,565.526	4.36
1879	34,766.100	110,613.044	3.18
1884	44,200.893	246,301.139	5.57
1889	50,301.592	291,307.193	5.79
1894	45,206.498	270,384.626	5.98

az állatok összértéke:

1869-ben .	1.527,704.029	dollár	1884-ben .	2.467,868.924	dollár
1874-ben .	1.619,944.472	»	1889-ben .	2.507,050.058	»
1879-ben .	1.445,423.062	»	1894-ben .	2.170,816.754	»

A 25 év alatt az állatok létszáma rendkívüli arányokban emelkedett, így: a lovaké 9,748.346 darabbal, azaz 154⁰/o-al, az öszvéreké 1,430.569 darabbal, 155⁰/o-al, a fejős teheneké 7,239.686 darabbal, 78⁰/o-al, az egyéb szarvasmarháé 24,422.783 darabbal, 200⁰/o-al, a juhoké 7,323.738 darabbal, 19⁰/o-al, végül a sertéseké 21,890.022 darabbal, tehát 94⁰/o-al; a juhokat kivéve, a melyeknek tenyésztése — úgy látszik — már nem bírja ki többé Ausztrália s Argentína versenyét, az állatlétszám aránytalanul erősebb ütemben növekedett, mint a népesség.

Már a 25 év alatti értékbeli növekedés sokkal kisebb arányú; így a lovaknál 44.3⁰/o, az öszvéreknél 48⁰/o, az egyéb szarvasmarhánál 75.3⁰/o, a juhoknál 8⁰/o, a sertéseknél 84.9⁰/o; sőt a fejős teheneknél 0.3⁰/o csökkenés mutatkozik; az összes állatlétszám összértéke 25 év alatt csak 42⁰/o-al emelkedett.

Hogy az abszolút értéknövekedés nem tartott lépést a számbeli növekedéssel, annak egyedüli oka az a körülmény, hogy az állatok darabonkénti átlagos értéke nagy mértékben csökkent, dacára annak, hogy az amerikai tenyésztők rendszeresen és nagy kitartással iparkodtak arra, hogy haszonállataik minőségét és anyagát okszerű fajkiválasztással és drága pénzen importált tenyészanyaggal megjavítsák; a darabonkénti átlagértékcsökkenés — a juhokat és sertéseket kivéve — valamennyi állatnemnél igen jelentékeny; az elsőknél is csökkent ugyan némileg, de csak igen jelentéktelenül, az érték.

Az egyes állatfajokon belül, azok kora szerint, az átlagérték igen különböző volt 1894-ben; így:

a lovaknál:

1 éven alul	20.19	dollár
1—2 év között	30.20	»
2—3 év között	43.63	»
3 éven felül	61.42	»
az összes állományé	47.84	»

az öszvéreknél:

1 éven alul	26.79	dollár
1—2 év között	39.11	»
2—3 év között	56.61	»
az összes állományé	62.17	»

az enyéb szarvasmarhánál:

1 éven alul	6 ¹⁶ dollár
1—2 év között	10 ⁵⁶ »
2—3 év között	16 ⁰⁵ »
3 éven felül	21 ⁵⁵ »
az összes állományé	14 ⁶⁶ »

a juhoké:

1 éven alul	1 ⁴⁹ dollár
1 éven felül	2 ²⁰ »
az egész állományé	1 ⁹⁸ »

a sertéséké:

1 éven alul	4 ⁷⁰ dollár
1 éven felül	8 ⁸⁵ »
az egész állományé	5 ⁹⁸ »

De nemcsak az állatok kora, hanem az egyes államok szerint is nagy mértékben ingadoztak az átlagos értékek; így csak a legmagasabb és legalacsonyabb értéket tekintve, volt:

legmagasabb   legalacsonyabb
érték   érték dollárokban

1 éven aluli lóé	39 ²⁰	8 ⁵⁰
1—2 év közötti »	60 ⁰⁰	10 ⁰⁰
2—3 » » »	80 ⁰⁰	14 ⁹²
3 éven felüli »	102 ²⁵	20 ³³
1 éven aluli öszvére	40 ⁰⁰	7 ⁷⁵
1—2 év közötti »	55 ⁰⁰	12 ⁰⁰
2—3 » » »	92 ⁵⁰	26 ³³
3 éven felüli »	106 ⁸⁴	37 ¹⁷
fejős tehéné általában	35 ²⁰	10 ⁷⁶
1 éven aluli szarvasmarháé	12 ⁹²	2 ⁸³
1—2 év közötti »	19 ⁵⁸	4 ⁴⁸
2—3 » » »	26 ⁷⁵	6 ⁷³
3 éven felüli »	40 ²⁰	9 ⁹²
1 » aluli juhnál	3 ⁹⁰	0 ⁶⁸
1 » felüli »	4 ¹⁵	1 ³³
1 » aluli sertésnél	9 ⁵⁰	1 ⁶³
1 » felüli »	18 ⁴⁰	3 ⁷²

A maximum és a minimum közötti különbségek tehát igen jelentékenyek. A keleti és északkeleti államok, a melyek már régen benépesültek, intensív földmíveléssel és marhatenyésztéssel bírnak; a külföldről, különösen Angliából kitünő tenyésztanyagot importálván állataik nemesítése céljából, általában értékes marhát nevelnek ellenben a nyugati, de különösen a délnyugati államok Texas, Arizona, Új-Mexiko stb. marhája minimális értékű!

Fentebb említettük, hogy az állatlétszám sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint az Egyesült-Államok népessége; ugyanis:

	növekedett, 1870-1880 között	fogyott 1881-1890 között	%	(+ -) 1871-1890 között
a népesség száma	+ 30'3	+ 24'6		+ 62'4
a lovak »	+ 31'3	+ 22'9		+ 61'5
az öszvérek »	+ 38'5	+ 33'5		+ 84'9
a fejős tehenek száma	+ 23'4	+ 29'5		+ 59'9
az egyéb szarvasmarha száma	+ 29'1	+ 76'1		+ 127'5
a juhok »	+ 36'8	— 0'3		+ 36'4
a sertések »	+ 23'1	+ 39'7		+ 71'8

Az összehasonlításhoz az 1871, 1881 és 1891 évi állatlétszámot vettük, hogy az az időben foganatosított cenzussal egyidejű legyen.

Mint már fentebb is mondtuk és kimutattuk, a juhoknál a növekedés a legkisebb arányú volt; ez állatnemnél ugyanis a létszám csak egész 1884-ig növekedett, a mikor 50,626.626 darabra rúgott; ez időponttól kezdve a folyó évig a hanyatlás hatodfél millió darabra rúg; e csökkenés a fenti kis táblázatban is nyilvánul, a mennyiben 1881-ről 1890-re már 0'3%-nyi relatív csökkenést tapasztalunk, úgy hogy a husz éves időszak alatt szaporulat relative alig több mint felét teszi ki a husz év alatti népnövekedésnek; hasonlóan kisebb arányú volt a fejős tehenek és a lovak szaporodási aránya is, mint a népességé, ellenben a többi állaté, de különösen az egyéb szarvasmarháé sokkal erősebb arányú ez utóbbié több mint kétszerese a népnövekedésnek; ez a példátlan nagy számbeli növekedés a legutolsó évtizedre esett, a mikor a délnyugoti nagy államok kezdtek benépesülni, a melyekben az új telepítők, jobbára vagyonosabb emberek, óriási kiterjedésű, csak állattenyésztésre berendezett farmokat létesítettek, a melyekben ezer meg ezer darabra rúgó nyájak és marhagulyák találhatók, míg gabonatermelés csak szórányosan fordul elő.

Az Egyesült Államoknak 1870-ben 38,567.617, 1880-ban 50,267.519, 1890-ben pedig 62,622.250 főnyi lakossága volt, esett tehát ezer lélekre darab:

	1870-ben	1880-ban	1890-ben
ló	226	227	225
öszvér	32	34	37
fejős tehen	260	246	256
egyéb szarvasmarha	420	416	589
juh	826	867	694
sertés	764	721	808

A fejenkinti hányad általában minden állatnemnél igen magas a hányad csökkenése vagy növekedését illetőleg azon állatnemeknél növekedést látunk, a hol az állatlétszám viszonylag erősebb mértékben növekedett, mint a lélekszám, ellenben csökkenést azoknál, a hol az állatlétszám növekedése kisebb arányú volt.

Daczára annak, hogy az állatlétszám oly nagy mértékben növekedett, az összérték emelkedése viszonylag csekély az átlagos értékek folytonos csökkenése következtében; az átlagos értéknek ez a csökkenése különösen 1893-ról 1894-re volt igen nagy, mint az az alábbi táblázatból is kitűnik:

	darabonkinti átlag érték, dollár		+ növekedés - csökkenés % egy év alatt
	1893-ban	1894-ben	
a lovaknál	61.22	47.84	— 21.9
az öszvéreknél	70.68	62.17	— 12.0
a fejős teheneknél	21.73	21.77	+ 0.4
az egyéb szarvasmarhánál	15.24	14.66	— 3.8
a sertéseknél	6.41	5.98	— 6.7
a juhoknál	2.66	1.98	— 25.6

Az egyéb szarvasmarhánál valami csekély növekedés jelentkezik, a többi állatnemnél azonban nagy, a lovak és a juhoknál rendkívüli az átlagértékcsökkenés; a hivatalos jelentés ezt az értékcsökkenést a juhoknál a juhhus árcsökkenésének tulajdonítja, a mennyiben 100 angol font juhhus ára 1893-ban 3.00—5.45 dollár, 1894-ben pedig 1.25—3.75 dollár között ingadozott; ez a körülmény eléggé indokolja az értékcsökkenést; ugyanez a jelentés a lovak értékcsökkenését abban véli találni, hogy a városokban a ló, mint vonó erő mindinkább tért veszít a gőz, de különösen a villamossággal szemben.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

4) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. 56. füzet. 1894. augusztus.

Budapesti Szemle. A magyar tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. szeptember.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 7. füzet. július hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XII. évf. IX. füzet. 1894. szeptember.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat a szövetkezetek terjesztésére. Szerkeszti Bernát István. V. évfolyam 8. szám. 1894. augusztus: Az Egyesült-Államoknak a bevándorlást korlátozó törvényei. A homestead Franciaországban. Az állattenyésztési szövetkezetekről; stb.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 31—34: Die Regelung des Ratenhandels von O. Lecher. Die Zollreform in den Vereinigten Staaten. Die Zukunft des amerikanischen Weizenbaues. Die Enquête des Office du travail. Der gewerbliche Edelmetallconsum. Argentinien's heurige Weizenerte. Der erste internationale Textilarbeiter-Congress von B. Karpeles. Ausdehnung der Unfallversicherung in Oesterreich. Der internationale Congress für Zollgesetzgebung und Arbeiterfrage in Antwerpen von A. v. Matlekovits; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VIII. Band. 1. Heft: Vor- und Rückblicke auf Zunftzwang und Gewerbefreiheit von K. v. Rohrscheidt. Die zweite Lesung eines bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich von Greiff. Die Beschränkungen der Parzellierungsfreiheit in Sachsen, Sachsen-Altenburg und Württemberg von K. Mamroth. Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Dec. 1890 im Königreiche Preussen; etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatsschrift red. von O. Wullschlegler. II. Jahrg. Nr. 13—17. Die Bodenverschuldung im Kanton Luzern von J. Schwendimann. Tirolische Bauernnot von J. Platter. Zur eidgen. Verwaltungsreform von J. Litschi. Die Leistungen des schweiz. Arbeitersekretariats von H. Müller. Das Recht auf Arbeit und die allgemeine Volksversicherung von A. Drexler; etc.

Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. Herausg. von Eug. v. Böhm-Bawerk, K. Th. v. Inama-Sternegg, E. v. Plener. III. Band: III. Heft: Zur englisch-schottischen Genossenschaftsbewegung von V. John. Die Gebührenerleichterung bei der Convertierung von Hypothekarschulden von W. Schiff; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No. 7. Juillet 1894. No. 8. Août 1894.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 2-er volume. Nos 31—35: Définition des principes financiers de la revolution française. La situation des honillères en France. L'Enquête sur les bourses en Allemagne: les affaires à terme et le jeu de Bourse. De la baisse des marchandises en gros, depuis trois quarts de siècle. La question monétaire: les prétensions du bimétallisme. La vendange de 1894: de la consommation des vins, cidres, bières et alcools dans les principales villes de France; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. No. 501—504.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Août 1894: L'état et la société. Le socialisme et l'individualisme par M. Block. La questions des noirs aux Etats-Unis par G. Tricoche. Le mouvement agricole par G. Fouquet. Des dettes publiques Russes de 1862 à 1894 par L. Winiarsky; etc.

Journal de la société de statistique de Paris XXXV. année. No. 8. Août 1894: Répartition de la propriété non bâtie en France par Ives Guyot. La productivité de l'administration de l'enregistrement, des domaines et du timbre par L. Salefranque; etc.

Revue d'économie politique. 8-e année. No. 6—8. Juillet—Août 1894: Travail des femmes et des enfants à New-York par A. S. Daniel. Réformes fiscales en Angleterre par E. Fournier de Flaix. L'enseignement technique par G. François. L'économie politique et la question sociale par I. E. Blondel; etc.

Revue des Deux Mondes. LXIV-e année. Tome CXXIV. 2-e livraison. 15 Août 1894: La science et l'agriculture. 1. Les engrais (II partie). Amendements et engrais minéraux par P. P. Dehérain; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVII. No. 97. August 1894: The Coal Production of the World. Critical Condition of the French Woollen Industry. The Industries of Persia. The Coal Fields of Mexico. Coffee Culture in Honduras; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2656—2660: The Progress of Submarine Telegraphy. The Finances of the United States. The Mineral Produce of the United Kingdom. The Financial Dishonesty of Greece. The Appreciation of Second Class Securities. The Eight Hours Bill. The Harvest. The United States Tariff. The Railway Returns for 1893; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Földművelési Értesítő. Kiadja a földművelésügyi m. kir. ministerium. V. évfolyam. 31—37. sz.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XIX. évfolyam. 61—69. sz.

Achepohl, L., Das niederrheinisch-westfälische Bergwerks-Industriegebiet. 2. Aufl. Berlin, 1894.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium. XLVI. Jahrgang. VII. Heft. Wien, 1894.

Blumenstock, A. H., Entstehung des deutschen Immobiliareigentums Band I., Grundlagen. Innsbruck, 1894.

Die *Fabrikgesetzgebung* des russischen Reiches. Übersetzt nach der Ausgabe der Gewerbeordnung von 1837 und nach den Fortsetzungen von 1890, 1891 und 1893. Riga, 1894.

Fesca, M., Beiträge zur Kenntniss der japanischen Landwirtschaft. II. spezieller Teil. Berlin, 1893.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt von Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrg. 1894. IV. Wien, 1894.

Oesterreichisches Statistisches Handbuch für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Nebst einem Anhang für die gemeinsamen Angelegenheiten der österr.-ungarischen Monarchie. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. XII. Jahrgang, 1893. Wien, 1894.

Pfeiffer, F. B., Volkswirtschaftliches Jahrbuch des Königreichs Serbien. 2. Teile. Berlin, 1894.

Rachfahl, Dr. Felix, Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege. Leipzig, 1894. Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen. Herausgegeben von Gustav Schmoller. Band XIII. Heft 1.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. VI. Heft: Waaren-Ein- und Ausfuhr im Juni 1894. VII. Heft: Waaren-Ein- und Ausfuhr im Juli 1894. Wien, 1894.

Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich. Herausgegeben vom kaiserlichen Statistischen Amt. XV. Jahrgang. 1894. Berlin, 1894.

Wagner, Adolph, Grundlegung der politischen Oekonomie. 3. Auflage. Teil II. Volkswirtschaft und Recht, besonders Vermögensrecht, oder Freiheit und Eigentum in volkswirtschaftlicher Betrachtung. Buch 1—3. Leipzig, 1894.

La législation et l'administration sanitaire en Italie et les institutions scientifiques, annexées à la Direction de la santé publique. Rome 1894.

Raffalovich, A. Le marché financier en 1893—1894. Paris, 1884.

Newsholme, A., The elements of vital statistics. 3. edition. London, 1892.

A TÁRSADALMI KÉRDÉS.¹⁾

Nem mondok sem újat, sem merészet, midőn állítom, hogy társadalmunk a különböző foglalkozási ágak szerint osztályokra és ezek ismét a vagyoni állapotok szerint különböző rétegekre vannak széttagolva. Kétségtelen, hogy az osztályok és ezeken belül a különböző rétegek közt vannak ellentétes érdekek, melyek többé-kevésbbé heves küzdelmekre adnak alkalmat. De ezek az ellentétek, bármily éleseknek látszassanak is, korántsem kiegyenlíthetetlenek és a mi fő, nem fenyegetik mai társadalmi rendünk alapelveit, különösen pedig nem a társadalmi békét. A vagyonos osztályokat vagyoni érdekeik sokkal inkább fűzik mai társadalmi rendünkhöz, semhogy küzdelmeiket a végletekig hajtanák.

Eles és csaknem kiegyenlíthetlenné látszó ellentét mutatkozik azonban a vagyonosak és a vagyontalanok közt. A tőke és munka közt folyó harc nemcsak hogy a jelenben okoz zavarokat, hanem elnyeléssel fenyegeti nemcsak mai társadalmi rendünket, hanem a mai államokat is, feltéve, hogy nem találjuk meg a megoldására vezető utat, vagyis megoldását az erőszakra és osztályharczra bizzuk.

Szorosan véve a tőke és a munka közt folyó érdekharcot nevezik társadalmi kérdésnek, mely a velejáró törekvéseknél fogva izgatottságban tartja az egész művelt világot az ezt alkotó egyes államoknak politikai szervezetére való minden tekintet nélkül, tehát úgy a különböző alkatú monarchiákat, mint a köztársaságokat. Már ebből is világos, hogy a társadalmi kérdés nem szoros értelemben vett politikai, hanem főleg társadalom-szervezeti és közgazdasági feladat.

Tanulmányozása megköveteli, hogy ne csak indokait, úgy szólva gyökérszárait, hanem az alkalmazott fegyvereket

¹⁾ Székfoglaló értekezés; felolvasztatott a Magyar tud. Akadémia II. osztályának okt. 15-diki ülésén.

és a kibonyolódásra vivő eszközöket is behatóan ismerjük. Mondanom sem kell, hogy egy szűkre mért felolvasás keretén belül nem lehet a bonyolult kérdésnek minden részletét felölelni, különösen behatóan indokolni és igazolni, sokat kell pusztán csak érinteni, minden bírálat nélkül hagyni. Igénytelen dolgozatomnak hiányaiért kegyes elnézésöket kell kérnem, de a hiányokat igyekezni fogok később pótolni, ha bírom erre nézve kegyes engedelmségüket.

Midőn a kérdést itt az Akadémiában, a tudomány csarnokában tárgyalom, csakis a tudomány érdekei és követelményei lebegnek előttem és talán nem veszi tőlem senki rossz néven, ha nem hazánknek különös viszonyaiból indulok ki és nem ezekre alapítom és vonatkoztatom következtetéseimet, hanem általánosságok közt mozgok.

Mai társadalmunk nem forradalomnak, hanem évszázadok, sőt mondhatjuk évezredek fejlődésének eredménye. Igenis, évezredek fejlődését és haladását kell tanulmányoznunk, ha kutatjuk azoknak az alapelveknek eredetét, melyeken jelenlegi társadalmunk nyugszik. A magántulajdont jelen alakjában és terjedelmében megtalálhatjuk már az ó-korban. Fogalmának és az általa biztosított jogkörnek meghatározásánál a római jog szolgál mintául. Az egynejséget és az ezen alapuló családot, mai társadalmi szervezetünknek ezt a második sarkelvét, ha nem is a kereszténység létesítette, bizonyára a kereszténység általánosította és tette bensőbbé, szorosabb erkölcsi kapcsolattá. A kereszténység már keletkezésének első idejében hirdette és tanította az emberek egyenlőségét. Még is tűrte, mert tűrnie kellett a rabszolgaságot, mely az embereket dolgokká, a tulajdonos korlátlan rendelkezése alatt álló munkaeszközökké és gépekké alacsonyította. Törekvése csakis odairányulhatott, hogy a rabszolgaságot enyhítse, az emberi méltóságnak inkább megfelelő alárendeltségi viszonyná, jobbágysággá változtassa át. S ezt a működését változott gazdasági viszonyok befolyása alatt siker is koronázta. -

A gazdasági fejlődést kellene ecsetelnem, ha vázolni akarnám, miként váltak a jobbágyi kötelékek mind enyhébbé és lazultak meg teljesen. A francia forradalom és a nyomán haladt forradalmak continensünkön csak befejezték a fejlődés művét, midőn megoldották a függőségi kötelékeket és a napjainkat is uraló politikai jelszavak: szabadság és

egyenlőség lobogója alatt lerombolták a földesuraságot éppen úgy, mint a czéhrendszert, általában a középkori társadalmat.

S századunk politikai jelszavai társadalmi és gazdasági rendünknek is alkatelemeivé, sarkpontjaivá lettek. Mai társadalmi rendünk tényleg az egynejlőségen, az egyéni tulajdonon, a szabad szerződési jogon és a jogegyenlőségen, mint sarkelveken nyugszik. A gazdasági rendben a szabadság és egyenlőség mint pályaválasztási és versenyszabadság jelentkezik. Előtérben tehát különösen a gazdasági életben az egyén saját önös érdekeivel áll, melyek forrását éppen nem kell pusztán az önszeretetben keresni, feltalálhatjuk azt egy sokkal mélyebb érzelemben: a saját családhoz való ragaszkodásban. Mai társadalmi és gazdasági rendszerünket éppen ezért individualistikusnak is mondják. Ez a rendszer a maga szélsőségében (manchesterismus) a »laissez faire, laissez passer«-féle elvet vallja, vagyis az államtól megköveteli, hogy semmi tekintetben se avatkozzék a gazdasági ügyekbe, különösen pedig a magángazdaságok kezelésébe, hanem bízza a gazdasági ügyeket és a gazdasági érdekeknek megóvását az egyesekre, kik a midőn saját érdekükben cselekszenek is, a közérdeket mozdítják elő. Ez a rendszer az állam feladatát lényegileg a külvédelemre és az élet- és vagyónbiztosság megszerzésére korlátozza. Ezt a szélső rendszert, melynek kinövéseit főleg gyermekek és nem éppen csak a már felnőtt, hanem még apró 6—7 éves gyermekek és nők agyondolgoztatásában, a felnőtt férfiak munkájának lehető mellőzésében, az ember egészségének, testi épségének és életének semmibevevésében találhadjuk meg, a maga egész teljességében egy állam sem követte. Minden állam törvényhozásában és kormányzatában megtalálhatjuk a gazdasági rendbe való avatkozást, mely azonban nem mindig a közérdekben, sőt ellenkezőleg, a legtöbbször az uralkodó osztály vagy osztályok érdekében történt. A legtöbb törvényhozás határozottan bűnös abban, hogy kiélesítette a társadalmi ellentéteket.

Midőn a franczia forradalom a continensen lerombolni kezdte a középkori társadalmat, akkor már egy másik a civilisatio élén haladó államban, nevezetesen Angliában rég megindult vala az a másik nagy forradalom, melyet gazdasági forradalomnak nevezhetünk, mely azonban kiváló befolyást gyakorolt a társadalmi viszonyok alakulására és a

melyről bizvást mondhatjuk, hogy tulajdonképen forgatta fel a régi társadalmi tagolatot. Ez a forradalom még ma sincs befejezve. A találékony ész még mindig újabb és újabb, vagy bár csak tökéletesebb gépeket talál fel, melyek mindinkább nélkülözhetővé teszik az emberi munkát. Főleg a gépek tették lehetővé a nagyban való termelést és szorították és szorítják még mindig szűkebb határok közé a kis- és középgazdaságokat. A munkát megtakarító gépekhez járultak azok a találmányok, melyek úgyszólván megszüntették a távolságokat, lehetővé tették különösen a tömegárúknak gyors és olcsó szállítását. Ezek a találmányok halomra döntötték a nemzetgazdaságokat és létesítették a világ gazdaságot.

Ez a gazdasági forradalom természetesen megszüntette a régi kicsinyes viszonyokat. A gazdasági termelés s vele együtt a vagyonosodás is óriási mérvekben növekedett. S ez a régihez képest óriási bőség elégedettebbé tette-e az embereket? Bátran mondhatjuk, hogy nem, mert a létfenntartásért való küzdelem nem hogy csökkent volna, ellenkezőleg, még fokozódott részben kétségtelenül a szaporodott életigények befolyása alatt, de főleg mégis a jelen gazdasági viszonyok következtében. S a mire itt különös súlyt kell fektetnünk, a jelen gazdasági viszonyokban határozottan megvan az az irányzat, hogy a független elemek, vagy a közgazdaság nyelvén szólva a kis- és középgazdaságok éppen úgy az ipar, mint a mezőgazdaság terén eltűnjenek és a tért egészen a nagy gazdaságok, vállalatok foglalják el. Ha ez a gazdasági irány teljes kifejlődésre jutna, akkor az óriás vagyon szemben találná magát a szegénységgel, nyomorral és inséggel, közép fokozat általában nem léteznék, vagy legalább számba sem jöhetne.

Anglia gazdasági viszonyai határozottan a legfejlettebbek és leginkább felelnek meg a modern iránynak. S azok minő képet tárnak fel előttünk? Kevesen rendkívül gazdagok. Több él jó módon. A nagy többség szegény. Rendkívül sokan nyomorognak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a viszonyoknak ilyenén alakulását nem egyedül a mai társadalmi és gazdasági rend idézte elő. Nagy, sőt tetemes része van ebben az agrár-törvényhozásnak és pedig nemcsak aristocraticus jellegének, hanem annak a módnak is, melylyel a régi közösségek megszüntetettek. A közös legelőket, erdőket és

turfaföldeket a földesurak szabályos törvénnyel és törvényes eljárással a maguk javára foglalták le, a megfosztott kisbirtokosok pedig mehettek a városokba vagy külföldre. A saját birtokán élő földmíves-osztály kipusztítása már a XVII-ik században, tehát oly időben indult meg, midőn Anglia ipara még egészen magán viselte a kis- és a háziipar jellegét, a midőn tehát az emberek még csak távolról sem gyanithatták a gépek, a gőzhajók, a vasutak által előidézett forradalmat. Anglia híres cancellárját: Morus Tamást bizonyára nem a mai, általa előre sem láthatott gazdasági állapotok birták utópiája megírására, pedig híres művének szerkesztésére indító okul az az ország szolgált, melyben »a juhok, e fenevadak, felfalják az embereket«. Ha korunkban él, láthatta volna nem ugyan Angliában, hanem Skóciában, hogy az embereket a juhok, ezeket pedig a szarvasok falják fel. Az angol kedveli a vadászsportot, a vadászterületet tehát jól megfizeti. A pusztításnak és irtásnak ez a műve (clearing the estates, mond az angol műszó) napjainkig tartott és csak újabb időben igyekszik az angol törvényhozás évszázadok bűneit és hibáit jóvá tenni.

Ezeket a szélsőségeket, melyek lord Beaconsfield szavai szerint az angol népet »két nemzetre« választják el, nem találjuk meg a continensen, szabatosabban szólva a continensen azon államaiban, melyekben van a saját birtokán gazdálkodó földmíves-osztály, hol a birtokok nincsenek egyesek kezén összehalmozva, hanem földbirtok, különösen a mezőgazdasági birtok arányosan oszlik meg a nagy-, közép- és kisbirtok közt. Igen, de a világgazdaság, az ez által okozott alacsony árak és az ebből folyó járadék-hanyatlás, kapcsolatban a túlhajtott vételárakkal és növekedő adóssági terhekkkel fenyegeti a földmíves-osztályok létét, különösen pedig a középbirtokos osztályok fenmaradását. Természetes, hogy ez a veszély a legnagyobb azokban az államokban, a melyekben az adóssági terheket az örökösödési osztály az egyéni (allag) örökösödési rendnél fogva növelni segíti. Máskülönb is a birtokviszonyok fejlődésében, különösen ott, hol hitbizományok alkalmas csomópontokul szolgálnak, megvan az az irány, hogy a nagybirtokok a közép- és kisbirtokok rovására növekedjenek, a kisbirtokok pedig eltörpüljenek. Napjainkban az életigények növekedése folytán kevésbé kell tartanunk a birtok-

kok eltörpülésétől, sokkal inkább kell félnünk attól, hogy nagybirtokok és latifundiumok keletkeznek. A mezőgazdaságban az emberi munkát kimélő gépek csaknem oly erőlyesen működnek, mint az iparban.

Nem szólok a fonó- és szövőiparról, melyet már rég megszoktunk a nagyipar körébe tartozónak tekinteni. Kevésbé tudják nálunk, hogy az ezzel rokon ruházati iparban is a gyári ipar kezdi kiszorítani a kézműipart. Amerikában Massachusettsban állították fel az első cipőgyárakat, melyekben a nagyarányú munkamegosztás folytán átlag minden munkás minden órában egy pár cipőt készít. Hason gyárak ez idő szerint már Németországban és talán nálunk is vannak már. Angliában a ruhákat szabásgépek alkalmazásával már gyárilag készítik. Leeds város ennek az iparnak központja. Az itt emelt ruhagyárak terjedelmeket illetőleg vetekednek a lancashirei legnagyobb szövőgyárakkal. Egy ily gyárban Schulze-Gaevernitz szerint 1.350 nő és 300 férfi volt alkalmazva. A szabásgép egyszerre 40 szél posztót szabott ki. Egy heti munka eredménye 10—13.000 darab öltözet.

Tényleg a kézműipar terén úgy állanak a viszonyok, hogy bajos lenne egész biztos megmondani, hogy melyikök nem fog a gyári iparnak áldozatul esni, vagy legalább hogy mely ágát nem fogják a nagy vállalatok maguknak elhódítani. Az ipar terén nemcsak a gépek, hanem a gép nélkül dolgozó és fokozatosan keletkező nagy vállalatok is tönkre teszik a kis vállalatokat. A foglalkozási statisztikában igen sokat találunk mint önálló kisiparost feljegyezve, ki tényleg nem az, hanem csak valamely nagyobb vállalatnak a saját lakásán vagy műhelyében darabszámba dolgozó munkása. A budapesti szabók, cipészek, asztalosok legtöbbje ezen a módon keresi kenyerét.

Megszoktuk, hogy a nagy kereskedéseket a gyárak vagy termelők és a fogyasztási kereskedelem közt közvetítőknak tekintsük. Napjainkban óriási üzletek keletkeznek, melyek czikkeiket közvetlenül a fogyasztóknak adják el és leszorítják a térről a fogyasztást szolgáló közép- és kiskereskedelmet. Ugyancsak ebben az irányban hatnak a jól szervezett fogyasztási egyletek. Különben is mind általánosabbá válik a közvetítők vagy fölsőleges közvetítők mellőzése, a termelők és

fogyasztók közvetlen összeköttetése. A közvetítők mellőzésének előhaladásával természetesen csökken az önálló egyének száma.

Tekintsük a gazdasági viszonyokat egy más oldalról. Minél inkább halad a műveltség, annál nagyobb mérvben szaporodnak az életigények úgy anyagiakban, mint szellemiekben. A növekedett életigények létszükségletté válnak, melynek csorbitása már a hiány érzetét szüli. Nem kell a létfentartási és a társadalmi létminimum közt való különbséget fejtegetnem, elég erre reámutatnom, hogy rögtön rájövünk, hogy a létfentartási küzdelem miért terhesebb napjainkban, mint vala régebben, ha különösen még tekintetbe vesszük a kamatlábnak folytonos csökkenését. Ez a két tényező nagy szerepet visz a saját magáról és a családról való gondoskodásban. Mennyivel több tőkét kell ma összegyűjteni, hogy abból valaki öreg napjaira, vagy idő előtt való elhalálozása esetén családja, mint mondani szokás, tisztességesen megélhessen, semmint 20 vagy bár csak 10 évvel ezelőtt is. A kamatlábnak ez a folytonos hanyatlása az embereket kényszeríti, hogy míg csak bírják a munkát, munkás életet is folytassanak. A hanyatló kamatláb a munkától visszavonuló kis járadékélvezőket, kik családjukról gondoskodva, fáradságos életüknek hátralevő részét nyugalomban akarnák élvezni, mind szűkebb korlátok közé szorítják.

Vegyük mindezekhez a válságokat. A multban a gazdasági válságok csak időszakonként léptek fel. Ma a gazdasági válságok úgy szólva állandók, majd hitel, majd termelési, majd tőzsde, majd ipari, majd mezőgazdasági válságoknak, majd gyengébb néven üzletpangásnak stb. nevezzük azokat, majd kisebb, majd nagyobb arányokat öltenek, de súlyát végelemezésben az összes, a világforgalomba bevont nemzetgazdaságok érzik. Minden ily válság számos független embert ingat meg vagy tesz örökre tönkre, de még számosabb munkást foszt meg hosszabb-rövidebb időre kenyerétől. De még ha semmiféle válság sincs, mindig egy egész nagy embertömeget láthatunk munka és kereset nélkül, lesve minden munkaalkalmat. A munka nélkül levőket az ipar tartalékseregének szokták nevezni és ez a hadsereg folyton szaporodik.

Napjainknak még egy különös tünetét kell felemlitenem, mely szoros kapcsolatban áll mai gazdasági viszonyainkkal. Nemcsak a vállalatok nagyobbodnak, hanem a nép is mind-

inkább tömörül. Óriás városok, kereskedelmi és ipari központok keletkeznek. Vonzerőt főleg a kínálkozó munkaalkalmak gyakorolnak. De éppen az ily nagy városokban és nagy központokon találkozik és ütközik folytonosan össze a pazar fény a véghetetlen nyomorral és inséggel. A nagy városban gyakoriabbak, sőt bizonyos határig állandóbbak is a munkaalkalmak, nagyobb a kereset és a munkabér, de nehezebb is a megélés és éppen ezért a nyomornak és inségnek is valódi fészkei és gyűlhelyei.

Mai gazdasági rendünknek kétségtelenül meg van az az irányzata, hogy elsöpörje a kis és közepes vagyonú független elemeket és összetömörítse a szegénységet, nyomort és inséget. Tegyük fel, hogy ez az irányzat valóban létesül és gondoljuk meg, hogy az élelmi szerekben való bőség és olcsóság megszűnik és ismét érvényesül a nyersterményeket illetőleg az az irányzat, hogy áruk folytonosan emelkedik, vagyis következzenek be inséges évek, vajjon nem fog-e kitérésre jutni a társadalmi forradalom, melyről sokan tartják, hogy szükségkép be kell következnie.

Az az optimista felfogás, mely azt tartja vala, hogy a gabonabőség évszázadokra van biztosítva, már rég helyet adott a józanabb nézetnek, mely hirdette, hogy a mezőgazdasági termelés nagyobb terjedelme daczára korántsem oly bő és éppen úgy mint a multban, a jelenben sincsenek kizárva a fogyatékos évek, természetesen a különösen kedvező évek sem a szükségleteket messze túlhaladó fölöslegekkel és hogy a jelen a multtal szemben csak azt eredményezte, hogy az inséges évek, inséges vidékek ha nem is évszázadokra, de évek hosszú sorára kizártnak tekintethetnek és így kizártnak tekintethetik az is, hogy az egyes nemzetgazdaságok a rossz termésért az árban találjanak kárpótlást. Ujabban már kezd tért foglalni a pessimisticus vélemény, mely annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy Európa népei nem éppen hosszú idő múlva kenyérszükséget fognak látni és nem lesznek képesek a mindinkább szaporodó gabonahiányt a tengerentúli országokból pótolni.

Ha földrészünkön — erről sem szabad megfeledkezni — a szegénység és nyomor a maiaknál nagyobb arányokat nem öltött, ezt határozottan a kivándorlásnak lehet előnyére írni. Igen, de a kivándorlás lehetősége is korlátolt. Korlátokat

nemcsak a lakatlan területek nagysága, természeti minősége szab, hanem emberi törvények is. A gyarmatok, az új államok szívesen látják a bevándorlást, míg hasznukra van, de kancsal szemmel nézik, mihelyt fenyegeti a közjólétet. Az Egyesült-Államok máris igyekeznek a népáradatot partjaiktól távol tartani, mindinkább akadályozzák a szegényebbek bevándorlását. A munkás-osztályok pedig a legjobban szeretnék, ha a bevándorlás általában eltiltatnék. Ausztrália egyelőre a kínai munkások letelepedését gátolja.

Éppen úgy, mint nem vitattam, hogy mai gazdasági rendünk feltétlenül előidézi a vagyon és jövedelemnek összetömörítését, a nagy többség elszegényedését, azt sem állítom, hogy napjainknak társadalmi kérdése okvetlenül társadalmi forradalomra fog vinni. Csak az irányzatot és lehetőséget nem vontam kétségbe. A társadalmi forradalom lehetőségét megengedve, bizonyos az, hogy ha a kérdés elintézését az éhes és nyers tömegek veszik kezökbe, az nemcsak óriás véráldozatokat fog követelni, hanem nyomába a valódi chaos lép. Századunk forradalmi csak a függőségi viszonyokat szüntették meg, de érintetlenül hagyták az egyes osztályok vagyoni viszonyait és a vagyoni rendet csak a szabadság és jogegyenlőség elve szerint alakították át. A socialis forradalom éppen a vagyoni viszonyokat, a vagyoni rendet, a kapitalizmust, mely a socialisták nézete szerint kiszívja, rabszolgákká teszi, sőt a rabszolgaságnál is rosszabb állapotba hozza a munkás-osztályokat, fogná megtámadni. Ennek magában véve talán még nem volna a chaos az eredménye, de igenis eredményezni fogná ezt az a tény, hogy míg az összes socialista pártok és irányok egyetértének abban, hogy a mai társadalmi és gazdasági rend rossz, az emberi méltóságnak meg nem felelő, jogtalan és észszerűtlen, már a jövő társadalmi és gazdasági rend szervezetére nézve semmiféle egyetértés nincs, sőt a szervezetet illetőleg még az azonos nevű pártok és irányok közt sem találunk egyetértést, hanem igenis határozottan ellentétes nézeteket és elveket. A leggyakrabban megelégszenek a mai társadalmi és gazdasági rendnek bírálatával és mélyen hallgatnak a mai helyébe léptetendő új rendről, az egyenes felhívást azzal ütik el, hogy a jövő, a tapasztalat fog útmutatással szolgálni. Forradalmak egyáltalán nem alkalmasak szervezeti kérdések, különösen pedig oly mélyreható

szervezeti kérdések megoldására, minőket egy egészen új társadalmi és gazdasági rend létesítése okvetlenül felszínre hoz.

Anarchisták, communisták, félsocialisták, social-democraták egyetértenek abban, hogy a mai társadalmi állapotok visszaszak és ezeket fel kell forgatni, de ezentúl már nem áll fenn köztük semminemű fegyverbarátság és egymást éppen oly hevesen támadják, mint az individualisták és socialisták.

Nem foglalkozom most sem az anarchismussal, sem a communismussal, sem a félsocialista tanokkal, melyekről csak azt jegyzem meg, hogy a földbirtok magántulajdonát akarják megszüntetni, illetőleg a földbirtoknak u. n. közgazdasági vagy Ricardo-féle járadékát akarják a közösség javára igénybe venni, hanem csak a social-democratismust — és pedig ezt is a lassalianismusként mellőzésével — emlitem meg röviden. A social-democratismusra pedig azért szorítkozom, mert elvei körül politikai pártok sorakoznak, melyeknek részök van az államhatalomban, a melyről tehát általában nem lehet állítani, hogy ábránd, és a melynek tehát még leginkább van kilátása arra, hogy közelebbi vagy távolabbi jövőben megvalósíttassék. Mondhatjuk-e azonban, hogy a social-democrata elvek tiszták és világosak és különösen állíthatja-e bárki is, hogy a szervezeti kérdésekre nézve a social-democratismusban megvan az összhang, az egyértelműség? Igen, megvan addig a határvonalig, hogy a mai gazdasági rend felforgatásával közössé kell tenni a földbirtokot és a tőkét. Már arra nézve, hogy miként kell szervezni a termelést, a jövedelem-megosztást és a forgalmat, hiába keresnők az azonos elveket.

Lássuk közelebbről a német socialista-munkáspárt 1875. évi programját. Tudtommal ez a pártnak a jövőt illetőleg ma is változatlan credója.

»A munka a vagyonosságnak és művelődésnek forrása és minthogy hasznos munka csak a társadalomban lehetséges, a társadalmat, vagyis minden tagját illetik is meg az összes munkatermelvények általános munkakötelezettség mellett *egyenlő jogon, mindenkit józan szükséglete szerint.*

A mai társadalomban a munkaeszközök a tőkés-osztály egyedárúságát alkotják, a munkás-osztálynak ebből folyó függősége oka a mindenféle nyomornak és inségnek.

A munka felszabadítása megköveteli a munkaeszközöknek a társadalom közös tulajdonává való tételét, az összmun-

kának szövetkezeti alapon való szervezését, a munkahozadéknak közhasznú felhasználásával és igazságos felosztásával.»

Meglehetős szűkszavú a program és éppen a szervezeti kérdésekre és a jövedelem megosztására nézve nem ad világos és határozott felvilágosítást és csak hangzatos, sőt részben ellentmondó szólamokkal él. Én legalább ellentmondást látok abban, midőn a program egyrészt hangsúlyozza, hogy a munka hozadéka, vagy a saját nevére nevezve a gyermeket, a társadalomnak tiszta jövedelme *igazságosan*, másrészt pedig azt mondja, hogy *mindenkinck józan szükséglete szerint* fog felosztatni. Igazságos felosztás alatt pedig s különösen akkor, ha halljuk, hogy a mai gazdasági rend azért sérelmes, mert a munka, mely egyedül teremt értéket, csak a tőke javára történt tetemes levonással kapja meg az általa előállított értéket, nem érthetünk egyebet, minthogy minden munkás megkapja a saját munkájának termelvényét s minthogy ez a valóságban lehetetlen, munkája termékének ellenértékét, levonva természetesen abból annyit, a mennyi közczélokra feltétlenül szükséges. Más és talán világosabb kifejezéssel ez annyit is jelent, hogy mindenki a közös jövedelemben abban a mérvben részesíttessék, a mely mérvben munkájával hozzájárult a közös jövedelem előállításához. Ebben az esetben azonban hol marad az egyenlőség?! De hagyjuk ezt vitatlanul és menjünk tovább. Mindenki el fogja ismerni, hogy a második jövedelem-megosztási elv, mely szerint is mindenki józan szükséglete szerint részesíttessék a közös jövedelemben, az elsővel semmi tekintetben sem azonos, mert ennek semmi köze a munka által a társadalomnak nyújtott haszonhoz, hanem tisztán csak az egyeseknek józan szükségleteit nézi. Az emberek józan szükségletei — még azonos életigények feltételezése mellett is — végtelenül változnak kor, nem, foglalkozás, testalkat, éghajlati viszonyok, stb. szerint. Szemben áll tehát egyrészt a munka igazságos díjazása és a józan szükséglet, másrészt a józan szükséglet és a józan szükségletek változatossága. Mely mérték fogna végelemezésben alkalmaztatni?! Mennyi gyúanyag van már ebben a programban is a czivakodásra és mennyivel több lenne még a való életben. Igen, de azok a socialista jó urak azt hiszik, hogy a social-democrata államok a millenniumot fogják előidézni és megszüntetik a munkabeszüntetéseket. Strikeok talán nem lesznek, hanem valószínűleg folyto-

nos zendülések és lázadások, előidézve a kényszermunka és a jövedelem megosztásánál elkövetett eljárások által.

Az angol social-democratismus s itt a Fabian-egyletre gondolok, mely nem tisztán a munkás-osztályokra támaszkodik, hanem a műveltebb elemeket igyekszik működésének megnyerni, sokkal részletesebben foglalkozik a szervezeti kérdésekkel és a jövedelem-megosztás elveivel és módozataival. Törekvésének végcélja szintén a földbirtok és tőke közössége, de ezt csak fokozatosan akarja megvalósítani. A munka szövetkezeti szervezetét mellőzi. Munkaadó lenne az állam, hatóságok, községek, sőt korlátozott mérvben magánosok. A munka igazságos díjazásának kérdését, mely végre is a legfontosabb, bátran mondhatom, a fabianista írók csúrik, csavarják és ebben a tekintetben éppen nem vallanak azonos elveket. Wallace Grace abban találná a végmegoldást, hogy ha a fogyasztás is közössé tétetné és megszűnnének a külön családi tűzhelyek. Csak végig kell ezt a gondolatot gondolkunk és eljutunk a legszélsőbb communismusba, mely a nő-közösséget, a családi életnek megszüntetését követeli. A társadalmi kérdés egyetlen egy megoldási módjául tehát végelemezésben az az út kínálkozik, melyet az emberiségnek meg kellene tenni, hogy visszajusszon bölcsőkoráig.

Szükségtelen folytatnom. Az emberiség nem visszafelé kíván haladni, hanem előre tör. Ez is a feladata. Ezt a feladatot végezte évezredekig és kell még évezredekig betöltenie.

A társadalmi kérdés — ez talán az adott vázlatokból is világos — több a puszta munkás-kérdésnél, mint ez a munkabér-harczokban a munkást védő és biztosító törvényekben, békebíróságokban, munkahivatalokban jut kifejezésre, nem szorítkozik pusztán a nyomor és inség enyhítésére, a szegényügyre, hanem felöleli az egész társadalmi szervezetet.

De világos az is, hogy ezt a kérdést békésen kell megoldani és pedig a mai társadalmi és gazdasági renden belül, jobban mondva az ezt uraló alapelveknek épségben fentartásával és érvényre juttatásával. Ez természetesen nem jelenti, hogy megengedjük, hogy a szabadság szabadossággá, anarchismussá fajuljon, az egyéni és osztályérdekek legyenek a mérvadók, sőt ellenkezőleg, az ilyes érdekeknek a közérdekkel

szemben háttérbe kell vonulniok. Kétségtelen, hogy ennek a kérdésnek megoldásánál, vagyis a társadalmi béke létesítésénél az összes tényezőknek: az államnak, társadalomnak és az egyeseknek is közre kell működniök.

Kétségtelen, legalább előttem kétségtelennek látszik, hogy egyes felkapott eszmék nem vezetnek célhoz éppen oly kevéssé, mint a mikor ezerszer ismételjük, hogy az ajánlt új társadalmi szervezetek megvalósíthatlan ábrándok, az emberek legbensőbb érzelmeivel ellenkeznek, nem a haladást, hanem a hanyatlást fognák előidézni, a szabadság helyett az önkénnyt és szolgaságot, az általános jólét helyett az általános nyomort fognák létesíteni. Az emberek az ilyes állításokat egyszerűen nem hiszik el, vagy legalább nem sokat adnak rájuk. Sennek megvan e maga jogos indoka. Az emberek kebelében mélyen be van vésve a jelennek nyomorából való szabadulás, a haladásnak és emelkedésnek vágya. Anyagias világot élünk, habár nem is oly mérvben és abban az értelemben, mint ezt egy-némely túlzó hirdeti, mert hiszen a szellemi és erkölcsi haladásnak alapfeltétele az anyagi jólét. Kétségtelen azonban az, hogy a túlvilágban való hit, mely a múltban kárpótlást ígért és vigasztalást nyújtott a jelen nyomoraiért, ha nem is halt ki tökéletesen az emberek szívében, erős kétségekkel találkozik. Az emberek már e földön akarnak boldogulni, emberhez illő módon élni. Az ismeretlen pedig az emberek vágyaiban és képzeleteiben mindig szebbnek, jobbnak látszik és már ezért is vonzza az embereket. S bizonynyal az ismeretlentől a szegényeket, nyomorultakat és inségeseket nem riaszthatja vissza, hogy abban általános lesz a szegénység, nyomor és inség, különösen akkor nem, mikor az az ismeretlen abban a fényes mezben jelentkezik, melybe párthivei öltöztetik, mely hirdeti, hogy védpaizsa alatt az emberek anyagilag és szellemileg emberi módon fognak élni.

Nem fogok mindazokon a tanokon végig menni, melyek mint megváltó eszmék hirdettettek. Első sorban látjuk Malthus tanát, mely az emberek túlszaporodásában kereste a társadalmi bajok okát és az önmegtartóztatásban orvoslásukat. Nem teljes joggal lehetne erre válaszolni, hogy p. o. Franciaországban már rég követik tanácsát és habár ennek az országnak társadalmi viszonyai kétségtelenül egészségesebbek, mint p. o. Anglia vagy az Egyesült-Államok társadalmi viszo-

nyai, de azért korunk társadalmi bajait ott is megtalálhatjuk.

Chevalier a társadalmi bajok okát a szükséglethez képest csekély termelésben találta. Napjainkban folytonosan a túltermelést, vagyis a szükségleteket meghaladó termelést emlegetik és kétségtelen, hogy napjainkban nagyobb is a bőség és az emberek általában jobban és bőségesebben is élnek. De ez a viszonylagos bőség megszüntette-e a nyomort és inséget? Nem, sőt bizvást mondhatjuk, hogy új zavaroknak vált forrásává, számosakat ingatott meg, számosoknak létét tette bizonytalanná és kétséssé.

Angliában századunk kezdetén és később a continensen is a takarékpénztárakat, századunk közepe felé a szövetkezeteket karolták fel, mint oly intézményeket, melyek alkalmasak az alsóbb osztályok sorsát javítani, sőt a társadalmi kérdést megoldani. Megfeleltek-e az utóbbi feladatnak? Határozottan sok jót és hasznost eszközöltek, sőt a társadalmi ellentéteket is enyhítették, de magát a társadalmi kérdést nem oldották meg.

Napjainkban a biztosítást karolták fel és állították oda, mint oly tényezőt, mely alkalmas a társadalmi egyenetlenségeket megszüntetni és a társadalmi osztályok közt a békés egyetértést létesíteni. A biztosítás kétségtelenül igen hasznos és valóban áldásos intézmény, de az ábrándok országában élnek azok, kik azt hiszik, hogy ezzel egyedül meg lehet oldani a társadalmi kérdést, a munkás-osztályokat ki lehet békíteni a mai társadalmi és gazdasági renddel. Egyelőre azt látjuk, hogy Németországban, mely a biztosítás terén a legtöbbet tett és a biztosítás áldásait a legalsóbb osztályoknak is megszerezte, a social-demokrata párt folytonosan szaporodik és nemcsak a munkások, hanem már a birtokosok körében is hódít.

Még egyet akarok felemlíteni. A gyári, illetőleg munkás-törvények, bármennyire törjék is meg a túlzó individualismust, önmagukban még nem fogják a társadalmi békét létesíteni éppen oly kevéssé, mint a 8 órai általános munkaidő nem fogná a kívánt eredményt, a munkanélküliség megszüntetését, vagy bár csak a munka nélkül levők számának apasztását biztosítani. A 8 órai munkaidő általános behozatala valószínű-

leg csak azzal az eredménnyel fog járni, hogy a 8 óra alatt fog annyi, sőt több is termeltetni, mint a mennyi ma a sokkal hosszabb idő alatt előállítatik.

A bajok okát sokkal mélyebben kell keresnünk, sem-hogy azt egyoldalú, magukban véve hasznos, sőt feltétlenül szükséges eszközökkel kiirtani és megorvosolni lehessen. Meg-találjuk pedig a vagyon és jövedelem aránytalan megoszlá-sában, mely részben a múlt hagyománya, részben a mai gaz-dasági rendnek folyománya, részben pedig visszas törvények-nek eredménye. A helytelen, egyes s pedig nem éppen a szegény osztályok érdekeit legyezőtő törvényeket fokozato-san el lehet s kell is törölni, hirtelen eltörlésük csak zavaró-lag hatna. De ezek hatályon kívül helyezésével még teljes épség-ben fenmarad a mai gazdasági rendben meglevő általános irányzat és a multak öröke. A »laissez faire, laissez passer«-féle gazdasági politika ezen nem segíthet.

Bizonyos az, hogy minden törvényhozásnak oda kell hatnia, hogy a nélkül, hogy a haladást akadályozza, hogy a vagyontömörülési irányzat ne érvényesülhessen, sőt ellenkező-leg, a vagyon és jövedelem arányosabb megoszlása létesítte-sék. Minden törvény, különösen pedig minden a gazdasági életet befolyásoló törvény hozatalánál, minden állami intéz-kedésnél erre az elvre különös súlyt kell fektetni és vizs-gálni, hogy miként fog hatni éppen a vagyon és jövedelem megoszlására. Éppen erre voltak a törvényhozások a leg-kevésbé tekintettel.

Éppen úgy, mint józanul nem akarhatjuk a társada-lomban az egyenlőség elvét, vissza kell riadnunk a társa-dalomban való aránytalanságtól. Mindkét társadalmi rendben megszűnik a haladás vágya és ingere. Abban a társadalom-ban, melyben a vagyon és jövedelem aránytalanul oszlik meg, fent pazar bőséget és élvágyat látunk, lent pedig csak nyo-morral és inséggel, pusztá állati ösztönökkel, állati tengélettel találkozunk. A haladás, az anyagi éppen úgy, mint az erkölcsi megköveteli, hogy a társadalomban fokozatok legye-nek, melyek úgy az egyesekben, mint magában az egész társadalomban folyton ébren tartsák a haladási, a magasabb fokra való emelkedési vágyat.

Shaw Bernát zenetanár és műbíráló, mint gazdasági író, social-democrata elbeszéli az angol »Sweating Commission«

elnöke és egy kihallgatott munkás közt lefolyt párbeszédet. Midőn az illető munkás előadta, hogy hazájában, Oroszországban csak 10 órát dolgozott, holott Angliában 16 órát kell dolgoznia, hogy megélhessen, a bizottság elnöke megjegyezte, hogy miért vándorolt tehát ki hazájából és miért nem megy oda vissza. Erre a munkás válaszolta: Angliában szabadság van, Oroszországban ellenben önkény és szolgaság. Ennek a munkásnak nyilatkozatában sokkal mélyebb értelem rejlik, mint a minőt annak Shaw Bernát tulajdonít. Jelenti, hogy a munkás szívesebben dolgozik az oly országban sokkal többet is, melyben az egyéni szabadság feljogosítja arra a reményre, hogy ha már maga nem is, gyermeke vagy unokája magasabb társadalmi állásba emelkedhetik és nem kell örökké nyomorognia, a puszta létfenntartásért magát ölnie.

S tényleg a társadalmi rendben az emelkedés lehetőségének kell az irányadó eszmének lennie. Kell lenniök fokozatoknak, melyeknek azonban nem szabad egymástól oly távol esniök, hogy az emelkedési vágyak és törekvések elé áthághatlan akadályokat gördítenek. Szükséges, hogy legyenek felső-, közép- és alsóosztályok és rétegek, melyek közül a társadalomnak zömét éppen a középosztályoknak kell alkotniök.

Azt hiszem, hogy itt nem szabad megállapodnom és világosabb, határozottabb képet kell nyújtanom a társadalomnak kívánatos, a jelen igényeinek megfelelő tagolatáról. Mert hogy a jelen követelményei a divatos osztályozásoknak nem felelnek meg, kétséget sem szenved. Korunkban a társadalmat nem választják el a születésen alapuló rangfokozatok, vagy mint mondani szokás: rendek. Korunk társadalma szorosan véve egységes. Minden tagja egy és ugyanazokat a jogokat és kötelességeket élvezi. A politikai hatalomban a társadalomnak minden tagja egyformán részes és a hol ebben a tekintetben a vagyon és jövedelem, egy szóval a census alapján még különbségek tétetnek, ezek a különbségek rövidebb-hosszabb idő múlva meg fognak szűnni. Az általános szavazati jog megadását a társadalmi béke érdekei is megkövetelik. Törvény előtt pedig az emberek közt általában nincs különbség, vagy legalább nem szabadna lennie. A mai társadalomban különbségeket csak a vagyon, a munka és a műveltség okoz.

Midőn manapság a társadalom tagolatáról szólunk, tehát csakis a vagyon és jövedelem megoszlását, a társadalom munkájában való részesedés minőségét és a műveltség fokát vehetjük tekintetbe. Mai társadalmi szervezetünk szorosan véve megköveteli, hogy mindenkinek ne csak a társadalom vagyonában és jövedelmében, hanem munkájában és műveltségében is része legyen.

Ezekből kiindulva, az osztályszervezetnek akkép kell alkotva lennie, hogy a felsőosztályok bizonyos józan határok közt teljes mértékben élvezhessék ugyan az életnek minden kényelmét, a művelődésnek minden vívmányát, de mégis kénytelenek legyenek a társadalom munkájában mint szellemi munkások részt venni, vagyis ne folytathassanak sivár, pusztán csak élvezeteknek és élvezeknek szentelt henye életet. Viszont azonban az alsóosztályok vagy legalább nagyobb része ne legyen a puszta állati tengéletre korlátozva, hanem emberhez méltóan élhessen, vagyis részesüljön a kor művelődésében és haladásában. A felső, és alsóosztályok ezen jellemzéséből már képet alkothatunk magunknak a középosztályokról. De különös súlyt kell fektetnünk a középosztályoknak azon elemeire, melyek vagyonuknál fogva tartoznak a középső osztályokba, a melyeknek vagyona ugyan mérsékelt, de mégis elegendő arra, hogy nekik némileg kényelmes életet biztosítson és különösen mentesítse őket a mindennapi kenyérgondoktól és képesítse őket arra, hogy a nehéz viszonyoknak ellentállhassanak. Már ezeknek a vagyonos osztályoknak a társadalom munkájában mint testi munkásoknak is részt kell venniök és éppen testi munkájuk egyesíti őket az alsóbb osztályokkal.

De ezek a vagyonos osztályok és különösen magasabb rétegeik nem lehetnek tisztán testi munkások, működnek mint munkavezetők, igazgatók. Kell tehát szakképzettségöknek, természetes általános műveltségöknek is lenniök. S éppen ezek a tulajdonaik hozzák őket közelebb a felső osztályokhoz. A vagyonos középosztályokhoz tartoznak különösen a földmívesek, ide nem értve a törpebirtokosokat, kik napszámra szorúlnak, továbbá az iparosok és kereskedők azon rétegei, melyek maguknak tényleg önálló és független helyzetet biztosítottak.

A társadalmi kérdésben a főúlyt éppen a közepes vagyonú, de egyszersmind szakképzett és művelt osztályokra kell fektetnünk. Ha létesíttethetnek és fentartathatnak ilyen osztályok, akkor, nézetem szerint, biztosíthatjuk mai társadalmi rendünket, ha nem, a kétes jövőnek nézünk elébe. Az emberiség újra megkezdheti a körbenforgást és csakis arra számíthatunk, hogy mai művelődésünk romjain egy, az egész emberiséget átható új eszme egy új civilisatiót fog teremteni.

DR. PÓLYA JAKAB.

A JELZÁLOGLEVELEK BIZTOSÍTÁSA.¹⁾

Abból a nyugodt állapotból, a melybe bennünket a néhány éven át európaszerte mutatkozott pénzűrség helyezett, nagyon kellemetlenül ráztak fel a tőkegazdag országokban sorra keletkezett válságok, a melyek az eddig rózsás színben mutatott viszonyokat és az általánossá vált bizalmat, a melyben már mint dogmában hittünk és biztunk, egyszerre szürke homályba borították, elénk varázsolván lángírásban a mene telkel intő szavait, a melyek gyorsabban és nyomatékosabban hatottak reánk, mint talán az ítéletnapok rettentő kúrtharso gásai; erőt vett rajtunk ama kedvtelenség és félelem, a melyet a sötétség rendesen okozni szokott, az ellentétek csakhamar érintkezének és egy ugrással a legnagyobb optimismusból a legnagyobb pessimismusba mentünk át. Pedig már-már azt kezd tük hinni, hogy mi is gazdagok vagyunk, hogy nekünk is magas már a 4%-os kamatláb, a melyet a nagy betéti pénz intézetek leszállítani meg is kezdettek, hogy rövid pár hó mulva megint abbahagyják és visszavonulva szűk határainkba, ismét a régi magasabb kamatlábat alkalmazzák, mely a kölcsön üzletben, kivált az utolsó hónapokban, a rendes mederből nagyon is kitért. Azt azonban nem tagadhatjuk, hogy az utolsó év tizedben Európában a tömérdek sok vasut építése és a gép iparnak bámulatos haladásából az iparnak majdnem minden ágában óriási mérvekben keletkezett fejlődése következtében oly nagy mennyiségű tőkék halmozottak fel, hogy a pénznek értéke tényleg alábbszállott, melynek reflexióit nekünk is, mint a világi pénzszervezetnek igaz csak kisrészének, szintén megérezni, kellett és ha Dél- és Nyugat-Európában válság nem áll be, India és Amerika nem vetik fel az ezüstkérdést, valószínű,

¹⁾ Felolvastam a pesti Lloyd-társaság nemzetgazdasági szakosztá lyában, 1898. december 29-én.

hogy még ma is pénzbőségben szenvedünk, mert tényleg szenvedünk, de mely után ma, mint a sivatagban utazó, enyhítő árnyék után sóvárgunk és mire nagy szükségünk is volna, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a jelenlegi — és ezt teljes meggyőződéssel mondom — mi által sem igazolt rendkívüli kedvezőtlen pénzviszonyok hazánk gazdasági viszonyainak fejlődésére mily kártékonyan hatnak és melyből, ha még huza-mosabb időn át fennállanak, mondhatnám, hogy fentartatnak, a vidéken veszedelmes consequentiák fejlődhetnének, a melyeknek megakadályozása azután túlesnék akaratumkon és hatalmunkon.

Nem akarok különben Cassandra-szerepre vállalkozni és minthogy ezen kérdés úgy sem célja előadásomnak, vele tovább nem foglalkozom.

Azt mondtam, hogy a felhalmozott sok tőke folytán alábbszállott a pénz értéke, ez azonban — sajnos — reánk nem vonatkozhatik és bennünket csak közvetve érint, de mig nyugaton az azt jelenti, hogy ott a tőkés még az olcsóbb kamatláb mellett is — hiszen tudjuk, hogy Angliában például néha 1⁰/₀-ra nem lehet pénzt elhelyezni ¹⁾ — tisztességesen megélhet, nekünk az legfeljebb komoly figyelmeztetésül szolgálhatna, hogy minden irányban intensív munkát fejtünk ki, hogy igényeinkhez képest, a melyek kereseti viszonyainkkal jelenleg összhangzásban nem állanak, mi is munkánk után annyi tőkét vagy vagyont gyűjthessünk, hogy abból magunknak a kamatlábnak alábbszállása mellett is kényelmes létet biztosíthassunk.

A pénznek, mint csereértéknek csökkenésével megdrágul természetesen minden tőkeképzésre alkalmas érték és a mit csak mellékesen kívánok itt érinteni, ebben rejlik egyik leg-hatalmasabb argumentum a sárga ércznek önuralkodásra szóló jogosultsága mellett, mi ellen a bimetallisták az ellenérvek egész fegyvertárával hiába küzdenek.

A tőkeképző értékek tulajdonosa azon csekély jövedelem mellett, a melyet neki tőkéje hoz, csak akkor fog azokon túl-adni, ha érette egy meghatározott vagy legalább kevésbé változókéony értéket kap, mit jelenleg csak az arany képez, mely az egész világon minden értékek elismert és szívesen látott

¹⁾ Ma még kisebb kamatláb mellett sem.

helyettesítője. Bizonyos ennél fogva az, hogy abban a mérvben, a melyben az ingatlanok értékének, a tőkének csekélyebb jövedelmezése folytán emelkednie kell, azon mérvben fognak olyan befektetésre alkalmas értékek, a melyeknek benső értéke a hosszabb időre biztosított és állandó jövedelem következtében alig változik, keresettebbek és könnyen eladhatók lenni.

Egyelőre az igaz, egész más képet látunk. Nekünk, mert tőkeszegény országnak kell magunkat vallani, nincsenek bár annyi rentierseink, mint Franciaországban, Hollandiában vagy Belgrában vannak, nem birunk annyi nagy tőkessel, mint Anglia, Németország vagy akár Ausztria és mégis alig van másutt a betétintézetekben aránylag annyi készpénzbeli betét felhalmozva, mint nálunk, mi legjobban igazolja azt, hogy a tőke a legjobban kamatozó, a tőkeértéken nem változtató és könnyen visszavonható befektetést präferálja, illetve keresi fel, mit mai napság kétségkívül legjobban a betétintézeteknél talál fel, a melyek ennél fogva pénztáraiknál időnként jelentkező betéteket alig képesek elhelyezni.

Támogatást nyernek még e betétintézetek azonkívül azon szomorú körülményben, hogy nálunk a tőke visszavonul minden iparvállalat létesítésétől, a melynél a jövedelmezőség és pedig a gazdag jövedelmezőség már eleve biztosítva nincsen.

Mihelyt azonban közeledni fogunk megint a nyugateurópai kamatlábhoz, a melyhez Ausztria, mit minden rivalizálás mellett elismernünk kell, úgy sem áll már messze és mi a valuta szabályozása után majdnem biztosra vehető, hogy nálunk is bekövetkezik, hogy a betéti intézetek kényszerítve lesznek a kamatlábat leszállítani, akkor nem marad majd a tőkének más alternatívája, mint iparvállalatokat létesíteni, vagy ha aggályait ezek iránt nem küzdheti le biztos értékpapirokba való befektetést keresni, mire *leginkább a záloglevél alkalmas*. Alkalmas pedig azért, mert a lehető legnagyobb biztosítékot nyújtja, az árfolyam tekintetében alig variál és aránylag legjobban jövedelmez. Ebből joggal azt lehet következtetni, hogy a jelzálogintézetek, a melyeknek Magyarországon különben is nagy tere és jövője van még, nemcsak hazai, hanem külföldi tőke útján nagyobb számban keletkezni fognak, kivált akkor, ha valutánk már biztos fedélzet alatt lesz

és sárga csikóink nemcsak átkelni tudnak határunkon, hanem az utat haza ismét megtalálják, de a többi aranyvalutás államok aranyai akadály nélkül és bizalommal jönnek át hozzánk és nálunk szívesen tartózkodnak, illetve mi még fontosabb, tartózkodhatnak.

Mert meg kell engednünk, hogy nálunk nagy szükség van még ma is olcsó és kisebb kölcsönöket engedélyezendő jelzálogintézetekre és pedig főleg azért, mert a magyar ember még mindig idegenkedik birtokának jelzáloggal való megterhelésétől és inkább a drágább nyílt hitelhez fordul, noha annak rövid idő alatt való visszafizetése gyakran kellemetlenséget is okoz neki, semhogy birtokára bekebelezést engedjen.

Pedig a magyar gazdának ezen tartózkodása a jelzálogkölcsön használatából hazánk mezőgazdasági viszonyainak fejlődésére nagyon káros befolyással jár az által, hogy a kis, de részben középbirtokosok is, földmivelő ország jellegünk daczára nem teljesítenek intensív culturát, nem investálnak eleget és nem fejlesztik a mezőgazdaságnak folyton pénzt produkáló mellékágait, rettegven a nagyobb befektetéssel járó pénzkidástól, mely a pusztá vetés-aratásból vajmi ritkán telik.

Minthogy azonban, mint már említettem, elvárható, hogy a valuta szabályozása, megnyitja majd előttünk is az olcsó pénzzel telt szekrényeket és minthogy az olcsó pénz állandósításával a jövedelem leszállítása is járul, kényszerítve lesz a földmivelő, ha magának mérsékelt jövedelmet biztosítani akar, hogy investitiókat teljesítsen, mi csak hosszú lejáratú és olcsó kölcsön útján lehetséges, ez pedig csak a *jelzálogkölcsön lehet*.

Ebben a körülményben rejlik aztán a biztosíték arra nézve is, hogy a jelzálogintézetek, ha még szaporodnak is, hosszú időn át haszonnal járó üzletekre számíthatnak, és ez elég jogczím a tekintetben, hogy a külföldi tőke e célra engagirozható legyen. Azonban ha sok jelzálogintézet fog keletkezni, némiképen magától érthetőnek vehető, hogy részben előidézve a verseny által, melynek joga minden esetre fentartandó, de részint a mi a statisztika törvénye által ugyszólván szentesítettett, hogy emberi gyarlóságok, fogyatkozások és hibák következtében különféle visszaélések keletkezhetnének, a melyek esetleg egyik vagy másik jelzálogintézetnek bukását vonhatná maguk után, mi által egyrészt kimondhatatlan kárt szenvednének az egyes jelzáloglevél-tulajdonosok, de más-

részt veszélyeztetnének nemcsak a jelenleg *fennálló jóhírű és szolid jelzálogintézeteinket*, hanem az egész intézményt magát is.

Tapasztalatból tudjuk, hogy intézetek, a melyek rossz gazdálkodás folytán tönkrementek, üzletöket többnyire mindaddig folytatják, míg a víz a nyakig nem ér, de rendszeren csak akkor declarálják fizetési képtelenségöket, ha már a bünyefenyítő törvénnyel collisióba jöttek.

Nem lehetetlen tehát, hogy egyik vagy másik intézet, a melynek szénája nem éppen jól áll, a törvény tilalma ellenére arra a gondolatra jöhetne, mint ezt a rövid elmúlt időben más formában ugyan Olaszországban is láttuk, hol egy bank több bankjegyet adott ki, mint neki szabad lett volna, hogy *jelzálogleveleket ad ki, a melyek semminemű jelzálogi fedezettel nem bírnak*, kezdetben talán csak rangirozási szempontból és azzal a szándékkal, hogy a viszonyok javulása vagy a kétes helyzetnek tisztulása után azokat ismét bevonja, később azonban, minthogy csak a pokolba vezető ut van tele jó szándékkal és minthogy a meglevő betegség csillapító szerekkel már nem gyógyítható, állandósodik ezen bünyös eljárás, míg a véletlenség vagy a kényszerhelyzet által nyilvánvalóvá nem válik.

Az ilyen operatio, azaz fedezet nélküli záloglevelek kibocsátása különben annál könnyebben eszközölhető, és *pedig Ausztriában éppen úgy, mint nálunk*, a mennyiben e tekintetben sem ott, sem itt semmiféle ellenőrzés nem létezik, a jelzáloglevelek biztosítására törvényszabta fedezet pedig, mely ilyen alkalommal az intézet egyéb actíváival úgy is elvész, különben sem volna elegendő.

Azért azt hiszem, hogy kötelességünk volna ezen lehetőség megakadályozásáról gondoskodni és e célból a törvényhozás útján prophylacticus intézkedéseket létesíteni, intézkedéseket, a melyek a nélkül, hogy az intézetek ügyvezetését megnehezítsék, vagy a nélkül, hogy az ellenőrző közegekre nagy felelősséget rónának, alkalmasak volnának arra, hogy az általam jelzett vétkes és bünyös, de éppen olyan káros eljárásokat vagy cselekedeteket hathatósan megakadályozzák, hiszen az 1876: XXXVI. t.-cz. is a jelzáloglevelek biztosítása céljából hozzattatott, mely javaslataim által még nagyobb, lehetne mondani, hogy emberi felfogás szerint a lehető legjobb biztosítékot alkothatná.

Ezen intézkedések a következők volnának :

1. A jelzáloglevél-ürlapot az állam árúsítja el, mint a bélyeget és levéljegyet, megengedhető volna azonban, hogy a nyomtatványok az egyes jelzálogintézetek igényeihez képest alkalmazhatók legyenek.

2. Az ürlapokat elárúsító közeg, mely csak állami hivatal vagy pénztár lehetne, a jelzálogbanknak csak akkor fogná az ürlapokat kiszolgáltatni, ha a telekkönyvtől végzés útján értesítést nyert az iránt, hogy a megfelelő összeg betáblázott és ha a záloglevelek egyenként a telekkönyv azon adataival, a melyek az illető jelzálogkölcsonre vonatkoznak, mint telekkönyvszám, kelet stb. elláttattak.

3. Jelzálogkölcson-törlésre csak akkor adatik az engedély, ha az illető jelzálogintézet a vonatkozó vagy a megfelelő összegre szóló záloglevelet a telekkönyvi hivatalnak megsemmisítés végett beszállított.

4. A kibocsátott, valamint beszállított jelzáloglevelekről a telekkönyvnnél lajstrom vezetendő és a beszállított záloglevelek a telekkönyvnek és a törvényszéknek e célra kiküldendő tagjai, valamint az illető intézet közegének jelenlétében azonnal megsemmisítendőek.

Czél szerűnek tartom itt végül az azóta kezeimhez jutott Elzász-Lotharingiában fennálló, szintén a záloglevelek biztosítására vonatkozó *újabb időben alkotott törvényt* bemutatni, ugyyszólván igazolásul annak, hogy a jelzáloglevelek biztosítására, előhaladott államokban is, szigorú intézkedések létesítése által, kellő figyelemmel vannak.

Ezen törvény, mely valószínűleg a Németbirodalom mintája után készült, 1893. május 22-én keletkezett és így szól:

1. §.

Az állam által jelzálogkötvények kiadására engedélyezett társaságok által kiadott oly kötvényekre, a melyek a társaságok által szerzett jelzálogok alapján adatnak ki, a tulajdonosok a jelzálog alapjául szolgáló követelésekre a csődtörvény 40. §-a értelmében kézi zálogot nyerne az által, hogy a kötvények összes tulajdonosai a társasággal együttesen a kötvények birlalására közös képviselőt rendelnek, kinek a kötvények átadandók.

Ezen intézkedés akkor is érvényes, ha a társaság adósa

nem Elzász-Lotharingiában lakik, vagy ha a kézi zálogul szolgáló követelésekre oly földbirtok nyujt biztosítékot, a mely nem Elzász-Lotharingiában fekszik.

2. §.

A kézi zálog megalakulása által az oly fizetések vagy törlesztések, melyeket a társaság adósa ezen jog nem tudatában eszközöl, érvényeseknek tekintendők.

3. §.

A földhitelintézet a kézi zálog által nem gátoltatik abban a jogában, hogy önállóan felmondásokat eszközöljön, vagy pedig kamatokat és fizetéseket bekövetelhessen, melyek összege és esedékessége a követelésről felvett okmányba megállapítva van.

4. §.

Ha követelések helyett bemutatóra szóló értékpapírok, készpénz vagy más értéktárgyak szolgálnak a kötvények kiadásának alapjául, akkor a hitelezők érdekében szükséges őrizet szintén a közös gondnok által eszközöltetik.

Ezen zálogjog megalapítása céljából okmány kiállítása nem szükséges.

5. §.

A kézi zálog valamennyi, az 1. §-ban meghatározott kötvények érdekében megállapítottak tekintendő, ha csak ki nem nyilvánittatik, hogy a kézi zálog a záloglevelek csak egy bizonyos nemeért biztosítékul szolgál.

Ugyanazon nemű kötvények az általuk képviselt összeg erejéig az összes elzálogosított követelésekre egyenlő jogot nyujtanak, kiállítottatott legyen a kötvény akár az elzálogosítás előtt, vagy annak utána.

6. §.

A közös képviselő a miniszterium által rendeltetik ki, annak ellenőrzése alatt áll és állásáról elmozditható.

7. §.

A közös képviselő képviseli a kötvénybirtokosok összegét a zálogjog megszerzése, fentartása és gyakorlása tekintetében és fel van jogositva különösen a zálogjogról le is mondani.

8. §.

A közös képviselő tartozik a lezálogosított követelést, avagy a 4. §. szerint zálogjoggal terhelt más tárgyakat a zálog alól feloldani, ha a társaság által neki más, hasonlósszegű és természetű követelés zálogul adatik át vagy különben a törvény által a forgalomban levő jelzálogkötvények és az elzálogosított követelések között előírt arány meg nem változtatik.

9. §.

A közös képviselő tartozik gondoskodni:

a) az iránt, hogy a törvényben előírt biztosíték követelésekben meglegyen;

b) a kézi zálogról könyvet vezetni, a melyből az elzálogosított követelések teljes összege mindenkor látható legyen;

c) azokat az intézkedéseket tenni, a melyek a kötvények tulajdonosainak biztosítása érdekében a 2. §. határozmányai szerint kívánatosak, tartozik különösen a társaság adósait, a mennyiben már a kötelezvényben a követelések elzálogolására utalás nem történik, arról értesíteni és a szükséghez képest arról is gondoskodni, hogy az elzálogolás a telekkönyvben feljegyeztessék.

BECK DÉNES.

KÖZGAZDASÁGI HAVIKRÓNIKA.

I. Szeptember.

1-én. A magyar vasutak két havi bevétele 57⁰⁶⁴ millió forintot tett, mely összegből 52⁴⁶⁹ millió frt. a fővonalakra, 5⁰⁹⁶ millió a helyi érdekű vasutakra esik.

7-én. Az államjegyek forgalma augusztus végén 319³²⁵ millió forint volt (39²⁰⁰ egyesekben, 139⁷⁸⁴ ötösökben, 140³³² millió ötvenesekben.) Az előző hó végével szemben az egyesek forgalma 15² millió forinttal csökkent.

A kőbányai polgári serfözde részvényei a budapesti tőzsdén jegyeztettek.

8-án. Kőrmös állatok behozatala Horvát-Szlavonországba megtiltatik.

10-én. A dugoselo-novszkai vasut engedélyezése szárnyvonallal Pakráczba.

11-én. »Könyves Kálmán« m. irodalmi és könyvkereskedési részvénytársaság nyeresége 42.650 frt., osztalék 18 frt. = 18⁰/₀.

A keresk. muzeum a magyar kivitelre gyártó czégek lajstromát nyolcz nyelven közrebocsátotta.

A magyar 4⁰/₀-os aranyjárdék a berlini tőzsdén elérte a pari árfolyamot. (Budapestén e járdék árfolyama 1883-ban 85¹⁵ volt, 1883. végén 87²⁵, most 122²⁵).

13-án. A takarmányhiány mibenlétének kiderítése céljából az orsz. gazdasági egyeslet a gazdákhöz nyílt kérdést intézett. A tilalom mellett 435, a tilalom ellen 303 jelentéstevő nyilatkozott, 38 határozatlanul felelt, 29 nem adott feleletet.

15-én. Nyitra-Egerszegen gazdasági hitelszövetkezetet alakítottak.

Az antwerpeni kiállításon 7 nagy díszdíjazás, 6 díszokmány, 16 nagy arany érem, 8 ezüst érem jutott a magyar kiállítóknak.

A kőbányai takarékpénztár elhatározta, hogy a részvénytőkéket 500.000 koronára emeli.

16-án. Az osztrák és a magyar kereskedelemügyi miniszterek a Dunagőzhajózás tárgyában fontos tanácskozást tartanak, a déli vasut államosítását is bevonják a tárgyalásba.

A magyar leszámítoló és pénzváltó bank féleri mérlege. Tiszta nyereség 701.796 frt. (109.183 frt. elővitellel) = 12²¹/₀ pro rata temporis (vagy 9⁴⁶/₀ elővitel nélkül). A conversióból eredő haszon a kőbányai serfözde részvényei és a magyar papiripar r. t. részvényei utáni nyereség nincs még beszámítva.

17-én. A *sopron-pozsonyi vasut* törzsrészevényeiből az érdekeltek 500.000 frtot jegyeztek, állandó bizottságot alakítottak és a kormányhoz folyamodnak rendkívüli államsegélyért.

19-én. Az *osztrák Dunagőzhajózási társaság* és az új magyar *tengeri és folyamhajózási társulat* közt kartelt terveznek. A tanácskozások folyamatban vannak. Az értekezleteken a magyar-galicziai illetőleg magyar-orosz forgalom, a németországi forgalom, végre a budapest és bécsi (Marcheggen át való) szállítás könnyebbitése is tárgyalatott. A déli vasut államosítása esetén a személyforgalomban a zónatarifa és a magyar kir. államvasutak olcsó teherszállítási díjtételei alkalmazásba jönnek.

»Hermes« magyar általános pénzváltóbank részvénytársaság évi mérlege 45.326 frt. tiszta nyereséggel zárul, osztalék 6 frt.

20-án. Plener osztrák pénzügyminiszter és Wekerle magyar miniszterelnök közt tárgyalások folynak a *valutarendezés* folytatása tárgyában.

A *budapesti gyapju árverésen* 5.601 bálból 4.002-öt eladtak.

A magyar északkeleti vasut felszámolásának bevégezése.

21-én. Budapestre első ízben érkezett *beszarábiai árpa* és eladtak 16.000 m.-mázsát.

22-én A *Kőbányába szállítandó sertések tárgyában* a földművelésügyi miniszter a múlt évi december 16-án kibocsátott rendeletet megszüntette és a száj- és körömbetegség által megfertőzött vidékről való szállítását szigorú rendelettel szabályozta.

23-án. A magyar jelzálogbank *félévi mérlege* 895.771 frt. nyereséget mutat a múlt évről 101.604 frtnyi elővitellel együtt, a mi pro rata temporis 15 $\frac{1}{2}$ %-nak felel meg (mult esztendőben 14 $\frac{1}{2}$ %). A conversió-míveletből eredő haszon nincs beszámítva.

A *rimamurány-salgótarjáni vasmű részvénytársaság mérlege* (1893/94). A 214.838 frtnyi elővitellel 1,821.072 frt. nyereséget mutat. Az igazgatóság 12 frtnyi (12 $\frac{1}{2}$ %) osztalék kifizetését, 200.000 forint külön tartalékba tételét és 22.044 forint átvitelét fogja javasolni a közgyűlésnek.

A magyar jelzálogbank 35 millió frt. 3 $\frac{1}{2}$ %-os *nyeremény-kötvény* kibocsátását határozza el.

Az *eszék-djakovári vasut kiépítését* és a m. kir. államvasutakkal való csatlakozást Vrpoljén elhatározták, az építkezés 1895-ben veszi kezdetét.

24-én. *Fiumében* raktári értekezlet a *punto franco*-ban létező és még létesítendő raktárak tárgyában.

25-én. Az *Osztrák-magyar bank* nyílt piacon beszüntette a *leszámitolást*. A fővárosban kevés a pénzsükséglet, a vidéken meg jelentékeny.

Az *árpa kivétel Fiumén át* nagyobb mérveket ölt. Augusztus elsejétől szeptember 15-ikéig 2.230 waggon érkezett oda, melyből 74.350 m.-mázsa már hajón továbbított.

Dolnji-Miholácsban iparvágányt (11 $\frac{1}{2}$ kilométer hosszában) raknak le, minthogy a Majláthi uradalom nagy fűrészművet állít fel.

26-án. A *kőörsvölgyi vasutnak Nagy-Halmágyig való meghosszabbítására* az engedélyt megadták. Tőke 1,150.000 frt.

Új *vasuti bank felállításával* foglalkozik a bécsi bankegylet s a Banque de Paris, több belga tőkessel és a magyar Ipar- és

keresk. bankkal. 25 millió franc tőkéről van szó. Helyi érdekű vasutak részvényeinek elhelyezése lesz a főczél. Már három ilyen bank foglalkozik magyarországi műveletekkel, t. i. a magyar vasut-bank egy frankfurti és egy baseli bank.

A *Hortobágy öntözésének* kérdésével foglalkoznak az érdekeltek.

27-én. Az osztrák és a magyar kormány újból 3·3 millió forint aranyat tesz le a banknál. Az ellenértéket bankjegyekben vették fel azon czélból, hogy *ötös és ötvenes államjegyeket* beváltsanak.

28-án. A *Törökországgal kötendő kereskedelmi szerződésre* vonatkozó tárgyalásoknál az apróbb alaki kérdések eldöntésére alkalmasint annyi idő szükséges, hogy ez évben a befejezés nem várható.

Zágrábban *Horvát hitelbank* alakult egy millió korona rész-vénytőkével.

A *Körös-belovári h. é. vasut közgyűlése.* A vasut a forgalomnak átadatott.

29-én. Az *osztrák-magyar államvasut-társulat* megvette *Nikolovics* és társainak Karánsebes és Orsova közt fekvő *szénbányáját.*

30-án. A *magyar kir. államvasutak* igazgatósága ez év első kilencz hónapjában 6 millió frttal többet szállított az állampénztárba, mint a múlt esztendőben.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Block M.: L'Europe politique et sociale. Deuxième édition. Paris, 1893. 586 l.

A fáradhatlan francia nemzetgazda és statisztikus, ki csak pár éve adta ki két testes kötetben »Progrès de la science économique depuis A. Smith« cím alatt nagy dogmatörténeti háttérrel felszerelt közgazdaságtanát, ismét egy vaskos kötettel lép elénk, melyben nem kevesebbet akar, mint a mai Európát összes társadalmi és politikai életével lefényképezni. Merész vállalat, mely csak oly írótól telik, kinek volt bátorsága fentidézett művében a közgazdaságtan több, mint egy évszázados fejlődését átkarolni s a mérleget e fejlődés megítélésére felállítani.

Block jelen műve, mely egészen új munka s csak névleg mondható az 1869-iki hasonló című mű második kiadásának, három részre oszlik. Az első »L'Europe politique« cím alatt a politikai, népesedési és főleg az államháztartási viszonyokkal foglalkozik. A második rész Európa gazdasági életét festi, míg a harmadik a társadalmi kérdéseknek, vagy, hogy szabatosabban fejezzük ki magunkat, a szociálpolitikai kérdéseknek van szentelve. Legerősebb — terjedelemre nézve — az utolsó, mi magában véve is egyik *jele az időknek*. Azért hangsúlyozzuk ezt, mert szerzőnk a bevezetésben maga emeli ki, hogy az »idők jeleit« akarja összegyűjteni.

A nélkül, hogy egy ismertetés szűkre szabott keretében csak távolról is leltározni akarnók szerzőnk tételeit, megkíséreljük főbb vonásokban visszaadni azt az eszmemenetet, mely őt a mai társadalmi és állami élet megítélésében vezérli.

Mindjárt a bevezetésben, hol a közel jövő nagy társadalmi kérdésére, a szocializmus előrenyomulására fordítja a szót, különösen hangsúlyozza szerzőnk a kor demokrata irányát. A demokrácia egyre kizárólagosabb uralmát tekinti Block korunk egyik legjellemzőbb vonásának, úgy határozva meg azt, hogy a demokrácia jelenti »a tömeg érdekeinek mindegyre erősebb támogatását« (le régime »dans lequel on favorise surtout les intérêts des masses«). Nem tehetünk róla, de részünkről e meghatározást félrevezetőnek tartjuk. A tömeg érdekeinek előrenyomulása jelentkezhetik a nélkül, hogy a tömeg uralma az államban — s a demokrácia végre is ily uralmat jelent — megvalósulna. Sőt éppen abban látjuk a közel jövő legnagyobb politikai feladatát: ápolni ez érdekeket, de a nélkül, hogy a társadalom és állam jelen vezető elemei leszorulnának és helyet adnának a nem

érett tömeg választottainak. A békés fejlődés és a forradalom nélkül való kibontakozás előfeltétele ez: nem népuralom alulról, hanem népvédelem felülről. Hogy a népuralom is előnyomulóban van s hogy épp ez előrenyomulás kényszeríti a felülállókat, hogy törődjenek az alant levőkkel: ez kétségtelen; csak az a kívánatos, hogy az előrenyomulás fokozatos és oly méretű legyen, mely időt enged a hatalomhoz jutott elemek politikai megérésére. Ellenkező esetben csakugyan félni kell a szocializmus rombolásaitól, még ha szerzőnkkel egyetértve azt tartjuk is, hogy a szociáldemokrata eszmék megvalósításának első nagyobb szabású kísérlete ez eszmék csődjét vonná maga után.

E helyen nem foglalkozhatunk azzal, mit Block az államok politikai szervezetről, vagyis alkotmányáról mond, bár készséggel elismerjük, hogy sok szellemes észrevételt fűz a parlamenti kormányzás veszélyeihez, hogy néhány keserű igazságot mond lajtántúli szomszédainknak, kiknél aztán meg is áll, Magyarországról, melyet a birodalom egyik felének nevez, milyen hallgatva. Sajnos, hogy a Lajtha még ma is oly sok külföldi tudósra nézve az a határ, melyen túl a »terra incognita« kezdődik.

A népességről szóló rész, mely statisztikai adataiban nem egy helyt tartalmaz hibákat, nagy általánosságokban mozog. A mi egy francia irónál természetszerűleg leginkább érdekel bennünket: a francia nép oliganthropiájáról táplált felfogás, az szerzőknél elég eredeti. Bár nem élesen, de elég határozottan szemére veti nemzetének, hogy nincs elég vállalkozási szelleme, hogy megmarad a járt utakon, túltömve a pályákat, de nem teremtve újakat. Egyébiránt jelzi Block, mit a francziák általában szeretnek emlegetni (példa rá Levasseur előadása a legközelebb fővárosunkban lezajlott nemzetközi közegészségügyi és demografiai kongresszuson), hogy a népesség növekedése, szaporasága általánosan csökkenő irányt követ. E csökkenést általános okra kell visszavezetni és szerzőnk ez okot egészen helyesen az igények és az előregondolás növekedésében, terjedésében keresi s távol attól, hogy e fejleményben — még hazájára nézve is — bajt látna, azzal a jóslattal áll elénk, hogy »Európa népességének növekedése valószínűleg nem sok idő múlva meg fog bennünk lepni lassúságával, a nélkül, hogy elszomorítana«. Nos, kétségtelen, hogy e lassubbodás be fog állni s hogy annak meg lesz az a jó hatása, hogy a létért folyó elkeseredett küzdelmet, mely eddigelé napról-napra élesedni látszott, mérsékelni fogja s ez által a társadalmi feszültség enyhítésére hat közre. Ámde más kérdés, hogy e lassubbodás minő hatással lesz az emberi nem fejlődésére. Csak arra az egy tényre utalok a sok közt, hogy a szaporaság csökkenése a jobb elemeknél kezdődik és következképp oda vezet, hogy a rosszabb elemek számbeli ereje emelkedik a jobbak rovására. Egyiránt áll ez a nemzetek közti versenyre, mint az osztályok közt folyó küzdelemre. A »competition of the cradle«, mint az angol írók nevezik, a bölcső versenyé a társadalmi természetes kiválás egyik igen nagyfontosságú eleme, melyet nem szabad oly könnyen venni, mint azt Block teszi s vele, kevés kivétellel, a francia írók.¹⁾

¹⁾ Az örvendetes kivételek közül legyen szabad itt Dumont-t felemlíteni, kinek »Dépopulation et civilisation« című művét e folyóirat XV. folyama ismertette (ld. 371 s. k. l.).

A tér szűke nem engedi, hogy azokkal a szakaszokkal foglalkozunk, a melyekben szerző a vándorlásokról, az állami pénzügyekről és a hadseregről beszél, bár különösen az utóbbi két fejezet nagyon sok helyet foglal el Block könyvében, míg az előbbi tárgyak csak nagyon felületesen érintetnek. Sőt azt az egész részt is, mely Európa gazdasági viszonyairól beszél, átugorhatjuk, miután itt csak nagy vonásokkal és általánosan ismert statisztikai adatokkal dolgozik szerzőnk. A szabadelvű közgazda szól belőle, mint mindenütt, itt is: ezért bánik el például könnyedén a kisiparral, melynek pusztulását jól látja (163. l.), ezért korholja az állami beavatkozást a termelés vagy a munkaszervezet fejlődésébe s még a nagy foglalkozási ágak arányosságát is nem gazdasági, hanem társadalmi szempontokból tartja kívánatosnak. A szellemes francia azonban mindenütt megnyilatkozik benne s vágásai, melyeket a protekcionista vagy államcsináló irányra mér, rendszeresen olyan találók, a milyen élesek.

Valamivel több tért kell szentelnünk annak a résznek, mely a társadalmi kérdéssel foglalkozik, e szó ismert szűkebb értelmében. Block itt ki-kicsap ugyan más tárgyakra is, nevezetesen a közérkölciség ügyét is érinti, egy külön fejezetben csoportosítva a bűnügyi statisztika adatait, továbbá a törvénytelen magzatokra, az elválásokra, öngyilkosságokra stb. vonatkozó számokat. Azonban a tulajdonképeni tárgy, mely körül a számos fejezetre osztott, terjedelemre a könyv felét képező rész forog, az alsó osztályok ügye, a munkáskérdés. A vagyonmegoszlásra vonatkozólag rendelkezésünkre álló tudvalevőleg felettebb fogyatékos adatokat állítja össze szerzőnk mindjárt az első fejezetben, melynek címe: »Les classes sociales« (A társadalmi osztályok). A francia adóstatisztika alapján azt véli állíthatni, hogy a jövedelmek egyenlőtlensége csökkenőben van; tekintve azonban, hogy itt csak pár egymásután következő évről van szó, az egész következtetés több, mint kétes értékű. Különben a következő fejezet ugyanazon tárgyat folytatja, újabb számokkal, de majd kivétel nélkül szintén csak a három nagy nyugati országra, Nagy-Britanniára, Franciaországra és Németországra szorítkozva. Csak a cím változik: bien-être, luxe et misère (jólét, fényűzés és nyomor). A következő fejezet a munkabérek, árak és a fogyasztás statisztikáját adja. Szerzőnk helyesen emeli ki, hogy a »standard of life« általános emelkedésben van s hogy éppen nem a legrosszabb helyzetben levők azok, kik leghangosabban jajgatnak. L'appétit vient en mangeant: e nagyon találó mondást alkalmazza szerzőnk a munkásosztály követeléseivel szemben is. S ha látjuk, hogy az angol trade-union-ok idei közgyűlésén Norwichban épp a szövők s a bányászok, Anglia legjobban fizetett munkásai szavaztak a föld és tőke nacionalizációjára vonatkozó indítvány mellett: valóban azt kell mondanunk, hogy a szocializmus veszélyeit, a rázkódtatások lehetőségét az államok munkásbarát politikája egymagában nem fogja csökkenteni, mi minden bizonynyal megzavirlendő tanulság a jelen társadalmi rend hiveire nézve.

Átugorva a jótékonyaságról, biztosításról és szövetkezéssről szóló fejezetet, valamint az erre következő fejezeteket, melyeket fentebb már jeleztünk, néhány szót szentelünk még a két utolsó szakasznak, melyek egyenesen a szocializmusra és a szociálpolitikai reformokra vonatkoznak. Miután leírta volt a mozgalom történetét — s különösen a legújabb francia szocializmus leírása nem érdektelen, — bírálja Marx

elméletét és megkísérli rajzolni a megvalósított szocialisztikus államot, hogy annak képtelenségét kimutassa. A bizonyítás éle, kétségkívül helyesen, az ellen a tétel ellen van fordítva, mely szerint a munkást illeti a munkája által előállított jószág a maga egészében, levonások nélkül. Ha a tőke és a föld köztulajdon volna is, a munkás még sem kaphatná meg munkája termékének egész értékét, mert a munkafelügyelőt vagy vezetőt illető jutalmon kívül s a közszükségletekre okvetlen megkivánt fedezeten túl levonást kellene foganatosítani a munkaeszközök elhasználása czimén (sőt a föld termőanyagának apadása, illetve helyreépítése czimén is). A kérdés már most — elnézve minden egyéb, nem pusztán gazdasági szemponttól — szerintünk az, hogy e levonások nem lennének-e nagyobbak szocialisztikus államban, mint a társadalom mai állapotában? Azt hinni, hogy nem, körülbelül annyi, mint hinni azt, hogy az üzletvezető vagy gazdatiszt jobban gazdálkodik ura javára, mint gazdálkodnék a maga javára, ha tulajdonos volna.

Block végül sorra veszi azokat a reformokat, melyeket vagy magok a munkások, vagy munkaadók, vagy az állam, illetve községek létesítettek a munkásosztály érdekében. Nem kísérhetjük őt végig fejtegetésein; különben is kevés új az, a mit olvashatunk. De mint az egész műben, itt is kellemes dolog Block szellemes megjegyzéseit, nem mindig alapos és igazán megokolt, azonban a gyakorlott gondolkozót, a kritikus főt mindig eláruló következtetéseit olvasni. Azért, a ki Block e könyvét kezébe veszi, bármily felfogáson legyen is a tárgyalt nagy kérdések fölül: igazi élvezetet, hogy úgy mondjuk, üdülést fog találni a hamisítatlan francia szelleme eme termékében.

Hozzátehetjük még, hogy a könyvet számos színezett térkép disziti. Csakhogy e térképek, melyeken Ausztria és hazánk (bár pontozott vonallal úgy a hogy elválasztva) mindenkor egy árnyalattal van feltüntetve, mint egy magasabb egész, — csupán nagyon durva képet adnak a jelzett viszonyokról, miután egységgént csak egész birodalmak szerepelnek. Csak az lehet céljuk, hogy igen általános tájékozást nyújtsanak s mi megengedjük, hogy többre szerző sem gondolt.

— u.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A Schmoller-féle *»Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft«* harmadik füzeté Scheel H.-tól a német birodalmi statisztikai hivatal jeles igazgatójától közöl cikket: *»Die amtliche Arbeiterstatistik des Deutschen Reichs«* czímmel.

A német kormány átlátta ugyanis, hogy munkás-törvényhozási intézkedések sikeresen csak úgy kezdeményezhetők, ha a munkások különböző szabályozást igénylő viszonyai kellőleg ismeretesek s azért megtette az első lépést a munkás-statisztika szervezésének útján. 1892-ben felállította a munkás-statisztikai bizottságot, melynek ügyviteli szabályzata 1894. január 16-án módosított; ez ügyviteli szabályzatot Scheel, az cikke elején közli. A bizottság hivatása tulajdonképen az, hogy az ipari rendtartásban nyitva hagyott és szabályozást váró kérdések megoldására anyagot szolgáltatson, azt feldolgoztassa és úgy készítse elő, hogy az így gyűjtött adatok felvilágosítást, út-

mutatást adjanak a kormánynak a törvényhozói intézkedések kezdeményezésében.

Németországban eddig tulajdonképi munkás-statisztikával foglalkozó hivatal nem létezett s így nem volt valóságos munkás-statisztika sem; mindazonáltal több felvételt és adatgyűjtést eszközöltek már, mely a munkásviszonyok egy részére világot vet: így a gyár-felügyelők jelentései, az 1882-iki népszámlálás, mely a foglalkozási ágak eloszlását szorgosan kutatta, figyelemmel lévén a rokkant munkásokra és az özvegyekre. E térre tartozik továbbá a betegbiztosítás statisztikája, melyet a császári statisztikai hivatal dolgozott fel és a birodalmi biztosítási hivatal által a baleset, a rokkantság és öregkor esetén történő biztosításról szolgáltatott statisztika és végre ezekhez sorakoznak a törvények előkészítésére szolgáló, a munkások különböző viszonyainak kipuhatolásával foglalkozó gyakran tartott enquétek.

Mindez azonban lényegesen kevesebb annál, a mi külföldön: Franciaországban, Angliában és az Egyesült-Államokban a munkás-statisztika terén eddig történt, hol e célra külön hivatalok állanak fenn. Németország nem követhette vakon ezek példáját, főleg azért, mert ott csak azon munkálatok ígérnek sikeres keresztülvitelt, melynek valamely szempontból gyakorlati hasznát az adatszolgáltatók belátják. (Mennyi sikert ígérne az adózás egyenletessége és igazságossága tételét célzó statisztika, melynek praktikus célzata pedig elég szembevetendő.) Külön munkás-statisztikai hivatal felállítása Németországban a birodalmi szervezet folytán is nehézségekkel járna, mert e hivatalnak kétségtelenül az egész birodalomra kiterjedőnek kellene lennie, melynek az egyes államok közigazgatási közegei rendelkezésére állanának. Azért ajánlatosnak látszott egyelőre ily statisztikai bizottságnak felállítása, mely alapjául szolgál majd a munkás-statisztika kifejlesztésének.

A bizottság első sorban a munkaidő megállapítását vette programjába és pedig először a pék- és czukrásziparban, majd a nyílt üzletek segédeinek, továbbá a malmok munkásainak és tanoncainak és végre a pincérek munkaidejére vonatkozó adatok gyűjtését. Munkája négy részre oszlott: 1. a statisztikai adatok gyűjtése és megvizsgálása, 2. ez adatok kiegészítése, részben az által, hogy az adatszolgáltatókhoz fordulnak a kellőleg nem tisztázott kérdések tárgyában újabb felvilágosításokért, részben pedig az iparos testületek véleményét kéri ki, 3. ezen anyag feldolgozása után bizonyos számú szakértőt a tanács szóbelileg kihallgat, 4. ezen vizsgálódások alapján javaslatok formulázása a törvényhozás számára.

A munka első része: az adatok gyűjtése kérdőívek szétküldése útján történt. Itt fölmerült a kérdés, kikhez küldessenek ezen kérdőívek a pékek munkaidejére vonatkozólag? A népszámlálás szerint 80.117 péküzlet volt 1882-ben, ezek közül legény nélkül dolgozott 26.442, ezeknek ívet küldeni fölösleges. A fennmaradó 53.675 üzletben 148.198 egyén volt alkalmazva, mint üzletvezető és munkás. A bizottság úgy vélte, hogy valamennyi péknek megkérdezése a munkálatot megnehezítené és késleltetné, azért elhatározta, hogy csupán az üzletek egy tizedét országrészek, a helységek és üzletek nagysága szerint kellőleg elosztva, fogja vizsgálni és csak 5.700 kérdőívet küldött ki.

A bizottság ez eljárását Mayr György a jeles német statisztikus élesen megtámadta, azt mondván, hogy ez a statisztika köve-

telményének: a tények kimerítő tömegvizsgálatának nem felel meg. Scheel visszautasítja e támadást, mert ő nem abban találja a statisztika kimerítő voltát, hogy az illető ország összes egyéneiről tartalmazzon adatokat, hanem abban, hogy a gyűjtött anyagból a symptomatikus jelenségek meglehetősen bizonyossággal felismerhetők legyenek. Ámde e »meglehetősen bizonyosság« a mi nem más, mint a valószínűség magas foka, csak növekszik, ha az adatok lehető nagy számával rendelkezünk, nem véve számba ama sok becses tanulságot, melyet a tágabb körre kiterjesztett vizsgálódással nyerni kilátásunk van. Igaz, hogy e felvétel első sorban a törvényelőkészítésre volt hivatva anyagot nyújtani és e hivatásának eleget is tett, de maga Scheel is azt vallja e cikkének végén, hogy kétségtelen, hogy a hivatalos statisztika nemcsak az előbb említett célt tartja feladatának, hanem a nép állapotának megismerését is hivatva van előmozdítani.

A második kérdés az volt: mely üzleteknek adassék ez a 5700 kérdőív? E tekintetben úgy határoztak, hogy minden ország-részben különböző kategóriájú helyiségeknek küldenek és pedig a kisebb helyiségekben valamennyi ott létező üzleteknek, a nagyobb városokban oly utcákba, hol szegény és jómódú lakosság képviselve van és pedig az ottani valamennyi üzletbe. A harmadik kérdés az volt: mely személyek kérdeztessenek meg? Kétségtelennek látszott, hogy úgy a munkásokat, mint a munkaadókat meg kell hallgatni, mely esetben azonban egymástól eltérő, sőt ellenkező nyilatkozatokra számíthatni. Elhatározták tehát, hogy egyenlő számban kérdezik ki mindkét félt, de minden üzletben csak az egyiket, mert máskép az ellentétes nyilatkozatokból a valódi tényállás kipuhatólása oly eljárást igényelne, mely a két fél között fennálló antagonizmust csak növelné. A megkérdezendő üzletekről betűrendes lajstromot csináltak, ennek első felében a mestereknek, másik felében a legényeknek küldendők a kérdőívek.

A kézbesítés módja tekintetében nem találta ajánlatosnak a bizottság a levél útján való szétküldést, mert ez nem nyújt biztosítékot a kérdőíveknek általában vagy kitöltve visszakerülésére, hanem az egyes helyiségek rendőrközegeire bízta azt. Az illető közeg nincs hivatva ugyan ellenőrizni a kérdőív kitöltésének módját és az adatok helyességét, hanem csak azt, hogy a kérdőív tényleg kitöltetik és az illető fél által aláíratik. Az eljárás helyességét igazolta az eredmény: 5709 kiküldött ívből 5613 kitöltve érkezett be. Ezek átadattak a császári statisztikai hivatalnak az anyag átvizsgálása céljából. A hiányos ívek visszaküldettek pótlás végett, a használhatatlanok kiselejteztettek, a táblázatok elkészítették és kinyomattattak.

Ezután az előadó előterjesztette a bizottságnak az eredményeket, mire ez a feltünőbb momentumok okai iránt az illető adatszolgáltatóknál kérdést tett, továbbá javaslatokat kért több ipartestülettől és munkától folytán kiderült visszasságok orvoslására és végre a betegpénztíráktól adatokat szerzett a betegségek nemeiről, tartamáról és a halálozási arányról. Ez utóbbi anyagot a császári egészségügyi, a többi a császári statisztikai hivatalnak adták át feldolgozás végett. Ezután következett a szakértőknek: 24 péknek és 16 czukrásnak — felében munkaadók, felében munkások — kikérdezése a bizottság által a munkaidő és az ezzel összefüggő kérdések iránt. A sajtóban megtámadták a bizottságot, hogy miért nem al-

kalmazta vizsgálódásában kizárólag a szóbeli tárgyalást angol mintára. Először is ilyen angol minta nem létezik, mert az angolok is vegyesen alkalmazzák a szóbeli és írásbeli kutatást a szükséghez képest, ez esetben pedig esztelen időpazarlás lett volna a szóbeli kikérdezést az adatgyűjtés egész terjedelmében alkalmazni. A sajtónak annyira kifejtett hozzáférhetősége különben is lehetővé teszi úgy a munkaadók, mint a munkások véleményének nyilvánulását és így a bizottság munkálkodásának nyilvános volta mellett alkalma volt az érdekelteknek részleteiket ez irányban kifejezni.

A szakértőkkel kiegészített bizottság főleg olyan iparosokat hallgatott ki, kiktől előző írásbeli feleleteik után ítélve értelmes és tiszta szóbeli felvilágosításokat is várhattak. A kikérdezést bizonyos előre megállapított terv szerint az elnök vezette, de valamennyi bizottsági tag tetszése szerint intézhettek kérdéseket a kihallgatottakhoz. Az így szerzett felvilágosítások kellően kiegészítették a bizottságnak az írásbeli anyagból előzetesen nyert tanulságait, úgy hogy ezek segítségével már megadhatta a kérdéses viszonyok szabályozására a javaslatok alapvonásait. E javaslatok kidolgozásával egy előadó bizott meg és ennek jelentését a bizottság megvitatta. Ez már a munka negyedik stádiuma volt.

A munkás-statisztikai bizottság működésének ismertetése után Scheel a birodalmi munkáshivatal és munkásstatisztikai hivatal felállításának lehetőségét bírálja. Birodalmi munkáshivatal felállítása nagy nehézségekkel járna, mert ez politikai hatóság volna, a birodalomnak pedig az egyes államokban eddig politikai közegei nem voltak. Egyszerűbb a munkásstatisztikai hivatal ügye. A császári statisztikai hivatal ugyanis nemcsak a szövetséges államok hasonló hivatalaival, hanem számos ügyben azok különböző hatóságaival is közvetlenül érintkezett. Itt már el van készítve az út és csak a célszerűség kérdése az, hogy e célra külön hivatal szerveztessék, vagy már a meglevő birodalom egyikére ruháztassék-e a munkásstatisztika? Mayr György a birodalmi biztosítási hivatalt munkáshivatallá ajánlja átalakítani, de tekintettel arra, hogy a munkásstatisztika alapját az általános foglalkozási és iparstatisztika képezi, a császári statisztikai hivatal, mely különben is szociális élet feltételeivel foglalkozik, képes volna ez újabb feladatnak is megfelelni.

Ezután fölmerül a kérdés: mi lenne ezen statisztikának feladata? Általában azt óhajtják, hogy a munkásstatisztika minden meghatározott cél nélkül létesíttessék, csupán a munkások élethelyeinek leírására, mert ezek megismerése teszi lehetővé a reformok létesítését. De itt tekintetbe kell venni két dolgot: az egyik, hogy a statisztika csak a munkásetet jellemző vonását képező bizonytalanság fokát tudja föltüntetni, másodszor, hogy a leginkább óhajtott két statisztikai ág: a bér és a munkanélküliek statisztikája az élettől lépést nem tarthat és így adatai nagyjából történeti érdekűek. Ezeket ajánlja megfontolásra Scheel azoknak, kik a munkásstatisztikát annyira sürgetik.

Ugyanezen tárgyról, t. i. a munkás-statisztikáról, Ausztriában az »Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik«-ban Braun Henriktől találunk cikket: »Der Entwurf eines Gesetzes, betreffend die Arbeitsstatistik« czim alatt.

Ausztriában is, úgy mint másutt, régen sürgetik a munkásstatisztikát és 1894 tavaszán végre be is nyújtott a kormány a kép-

viselőházhoz erről szóló törvényjavaslatot. A munkás-statisztikai hivatal a kereskedelmi miniszteriumba illesztetnék be és feladata volna a munkások különböző élet- és termelési viszonyairól rendszeres felvételeket eszközölni és azokat feldolgozni, de alkalmazkodni akarván, úgy látszik, a balesetbiztosítási törvényhez, nem terjesztik ki e felvételeket a mezőgazdasági és erdészeti munkásokra. E munkálatok természetesen a szociális törvényhozásnak és igazgatásnak volnának hivatva anyagot szolgáltatni. A törvényjavaslat fontos jogokkal ruházta fel a hivatalt; feladata teljesíthetése céljából bármikor felkereshetik az ipartelepeket, betekinthetnek a munkás-lajstromokba, a munkakönyvekbe, a munka-szabályzatokba: az ipari termelés körében működő hatóságok, testületek támogatni kötelezvék munkájában a hivatalt és végre bírságolási jogot ad 100 frtig terjedőleg a hivatal kívánságait nem teljesítők ellenében. Viszont a legnagyobb mérvű titoktartásra kötelezvék az adatgyűjtő hivatalnokok és az üzleti titkok elárulása vagy azok felhasználásával való visszaélés három hónaptól két évig terjedhető fogházzal sújtatik.

A szerző első sorban a hivatalnak a törvényjavaslatban megjelölt célját helyteleníti. A munkás-statisztikának alapkövetelménye, hogy önmagában találja meg főcélját s ne rendeltessék alá más külső: törvényhozási és igazgatási céloknak. Ebből folyik azon másik helytelenség is, hogy a munkás-statisztika számára nem teremtenek önálló, külön hivatalt, hanem a kereskedelmi miniszterium függelékévé teszik. Ez meggátolja a statisztika szabad kifejlődését, akadályozza a hivatalnak élénk közvetlen érintkezését ama sok hatósággal, hivatallal, hivatalos közzeggel; saját kezdeményezéséből induló munkálatait sokkal sikeresebben oldhatja meg, mint önálló hivatal.

A miniszteri indokolás erre vonatkozólag többek között azt mondja, hogy e módon alkalmasan lehet a munkás-statisztikából a heterogen elemeket: a mezőgazdasági, erdészeti és a bányamunkásokra vonatkozó statisztikát kiválasztani és azokat a megillető hatósághoz: a földmívelési miniszteriumhoz átutalni. Az érvelés gyöngye, mert téves az, hogy a felsorolt munkásokra vonatkozó statisztika heterogen elemet képezne. E munkások kihagyása helytelen, mert nem a tudományos felfogás kívánja ezt, hanem a politikai, hatalmi viszonyok. Nem hivatkozhatni továbbá itt, mint analog példára, az angol Board of Trade Labour Department-jére, mert ott már eleve más felfogás uralkodott a munkás viszonyok tekintetében, több érzék volt ezek iránt az ottani hivatalnokokban, mint Ausztriában.

A törvényjavaslat általában több eszmét vett át a külföldi törvényhozásból, de alkalmazásában nem követte hiven a mintát. Így az adatkutatás terén bírságolási jogot ad a hivatalnak, de e bírság maximuma sokkal alacsonyabb, mint az amerikaié s így nem is képez érzékeny és hatásos büntetést. És még e bírság ellen is felebbezés engedtetik a kereskedelmi miniszteriumhoz, mely már a javaslat indoklásában igéri, hogy enyhén fog eljárni, csak hogy a munkás-statisztika népszerűségét ne veszélyeztesse. Ezzel pedig sajátágosan szemben áll a hivatalnokok büntetésének szigorúsága a titoktartás megsértése esetén.

Mindazonáltal a törvényjavaslat nagy haladást jelent a multhoz képest, természetesen sok hiányzik belőle, hogy feladatának üdvösen megtegye. Így szükséges a munkások egyéni és testületi közreműködésének igénybevétele, továbbá a hivatalnak nagyobb összeggel

való dotálása, Hogy a jelenleg megállapított 60.000 frt. a szakkörök szemében is csekélynek tűnik fel, mutatja a prágai kereskedelmi és iparkamara ama kérelme, hogy a központi hivatal mellett minden tartományban külön hivatal állíttassék fel. Szükséges továbbá, hogy a hivatal munkálatairól időnkint olcsó kiadványokban adjon a nyilvánosságnak számot.

Braun végre azon reményének ad kifejezést, hogy a törvényhozás a javaslaton az ügy érdekében szükséges módosításokat megfogja ejteni és közli záradécul teljes szövegében az ismertetett törvényt.

Dr. Fenyvessy József.

A »*Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs*« című folyóiratban *Richter Ottó* »Die amtliche Arbeiterstatistik in England« cím alatt az angol hivatalos munkásstatisztika eredetét és mai szervezetét ismerteti.

Ma, midőn a szociál-politikai feladatok a modern állam feladatkörében mindinkább előtérbe lépnek, fokozódó tevékenységre utalva azt a munkásügy törvényes szabályozása terén, rendszeres munkásstatisztika szervezése hovatovább elodázhatatlan követelmény gyanánt jelentkezik. Ép ez okból a cikk, mely a modern indusztriálizmus hazájának példáját, tehát kétségtől a legtanulságosabb példák egyikét tárgyazza, szerény nézetünk szerint bővebb figyelmet érdemel s ezért azt lehető részletességgel óhajtjuk bemutatni.

A mint a modern iparviszonyok tekintetében Anglia minden többi államot megelőzött, úgy ott hamarabb is, mint a kontinens bármely más kulturálmában, állott elő munkáskérdés és ennek folyamánként szükségére annak, hogy törvényhozási intézkedések előkészítése érdekében a munkás-népesség helyzetét illetőleg felvételek eszközöltessenek. E felvételek elsősorban parlamenti választmányokra (Select Committees), majd ezek mellett királyi bizottságokra (Royal Commissions) bízattak, s e két organizáció tényleg számos kutatást végzett az ipari viszonyok felderítése érdekében. A munkálatok nagyobb s illetve jelentősebb része a királyi bizottságokra esik, így az angol munkástörvényhozás fejlődésében annyira számot tevő vizsgálatok (1840-ben és 1863/7-ben) a gyermekmunka, (1867/9-ben) a munkásszövetkezetek, (1870/2-ben) a truckrendszer és (1870/4-ben) a friendly societies tárgyában, a mi bizonyynyal jórészt a Royal Commission állandóbb és szakszerűbb szervezetének tulajdonítandó, ugyanis a munkálat egész tartamára és bármely állású szakfőriakból szervezhető az, míg a parlamenti választmány munkássága minden ülészak végével önként megszűnik és csupán a parlament tagjaiból állítható össze.

Minde szervek azonban csupán alkalmilag, midőn egy bizonyos irányban való adatgyűjtés szükségessége merült fel, léptek működésbe, állandó munkásstatisztikai szerv csak 1886-ban létesített.

Az alsóház ez év elején határozta el a rendszeres munkásstatisztikai adatgyűjtés haladéktalan megindítását, s e feladattal a Board of Trade-nek Giffen Róbert alatt álló kereskedelmi osztálya bízott meg, mely e célból egy hivatalnokkal és egy munkásügyi titkárral (Labour Correspondent) bővített ki. A felvételek, melyeket a Board of Trade, — e minőségben Labour Bureau-nak is nevezetve, a parlament elé terjesztett részletes munkatervében tervbe vett, a munkabérvizonyok, a munkások általános helyzetének, háztar-

tási költségeinek, fogyasztási cikkeik árvizonyainak, megtakarításainak, az általános termelési viszonyoknak stb. vizsgálatára s illetve számbavételére irányulnak. Az eredeti munkaterv azonban idők folytán a gyakorlati szükséghez képest többrendbeli változtatást szenvedett. Egészen véve mindazonáltal a Labour Bureau közleményei immár tekintélyes számú kötetre rugnak és a munkásstatisztika legkülönbözőbb irányait ölelik fel.

A Labours Bureau munkálkodásaiban azonban számos nehézségekkel is találkozott. Az érdekeltek a felvilágosítások megadásában eleinte igen csekély készséget tanúsítottak s csak idővel növekedett előzékenységök, a mi különösen az időszaki statisztikában határozottan észlelhető. Másfelől bénítólag hatott a hivatal működésére a munkaerők csekély száma. A munkaerők elégtelensége állandó panasza volt a Board of Trade-nek, ezzel indokolja az 1886-iki bérstatisztikai felvételnek máig sem teljes közzétételét is. E körülményeknek, a mihez a hivatalos munkásstatisztika iránt való újabb kíváncsiság járultak, tulajdonítható kétségkívül első sorban a Board of Trade-nek, mint munkásstatisztikai szervnek 1893. elején történt újjászervezése. Ennek értelmében a munkásviszonyokra vonatkozó statisztikai adatoknak és egyéb felvilágosításoknak gyűjtése, rendezése és közzététele a Board of Trade egy külön osztályára ruháztatott. Ez osztály átvette az előbbi kereskedelmi osztály teendőit és három: kereskedelmi, munkaügyi és statisztikai alosztályra oszlak; egészében egy »General Controller« (ez idő szerint Giffer R.) vezetése alatt áll. Az így létesített munkaügyi hivatal (Labour Departement) viszont egy Comissioner for Labour vezetése alá van helyezve, s áll főnkén kívül egy munkaügyi főtítkárból (Chief Labour Correspondent), három titkárból — ez állások egyike nőnek van fentartva — s mintegy 30 különböző állású hivatalnokból. E rendszer személyzetén kívül azonban, külön vizsgálatok számára időlegesen más szakférfiak is alkalmaztatnak és kiegészítőleg még a statisztikai alosztály segítsége is igénybe vétetik, melynek személyzete különben a munkabérstatisztika elkészítésén dolgozik.

Azon célból, hogy minél teljesebb tájékoztatást nyerjenek az ország legfontosabb kerületeinek munkásviszonyairól, kísérletet tettek arra nézve, hogy ipari egyesületeknek (sőt kereskedelmi kamaráknak, Trades Councils-nek és más hasonló testületeknek) alkalmazottjait és más, az ügyhöz értő egyéneket tudósítások elvállalására bírjanak. Az egyéneknek, kik erre vállalkoztak, egy része szorosabb viszonyba lépett a Labour Departementhez; ezek, mint a legjelentékenyebb iparvidéken lakó helyi tudósítók (Labour Correspondents) fizetést húznak, míg a többiek díjtalanul működnek közre és lazább viszonyban is állanak a központi hivatalhoz.

A helyi tudósítók tartoznak kerületük bizonyos fontosabb eseményeiről, minők pl. munkabeszüntetések, bértváltoztatások stb. a központi hivatalt azonnal értesíteni és azonkívül minden hó végével a lefolyt hónapra vonatkozólag a munkaviszonyok állásáról jelentést tenni. A helyi tudósítóknak számára vonatkozólag, a kik különben lehetőleg a gyárfelügyelőségekhez hasonlóan vannak hivatva behálózni az országot, a Labour Departementnek egy szervezete és működése tárgyában 1893. április 28-án kelt memorandumja tartalmaz adatokat.

Ezek szerint a fizetett tudósítók száma 25. ezekhez a munka-

adók egyesületei vagy keresk. kamarák részéről 42 és a munkások fogyasztási egyesületei (Cooperative Union) titkárai közül 24 díjtalan tudósító járul.

A Labour departmenti hatóságok részéről is részesül támogatásban, a fontosabb külállamokban a követségek és a konzuli hivatalok utasítva vannak, hogy a helybeli munkáviszonyokról bizonyos irányban (fontosabb érdekharczokat, a munkástörvényhozásban való változtatásokat, a munkabéreket, a munkaidőt, a munkaviszonyokat, egyesületeket és közvetítő hivatalokat illetőleg) rendszeresen küldjenek tudósításokat; a gyarmatügyi hivatal közvetítésével hasonló tudósításokat nyer a britt gyarmatokban létező munkáviszonyokról; a Home Office havonként küld kimutatásokat a munkástörvények keretén belül végbemenő üzemi balesetekről és bűncselekményekről; a Chief Registrar of Friendly Societies a hatáskörébe eső egyesületek alakulására és megszűnésére, a Local Government Board egy némely kerület szegényügyére vonatkozólag szolgáltatnak kimutatásokat.

A nevezett memorandum szerint a Labour Department feladatai nem szorítkoznak csupán a Labour-Bureau által megkezdett munkálatok folytatására és kiterjesztésére, hanem még egész sorára az ujonnan foganatosítandó munkálatoknak. A memorandum kilátásba helyezi egy munkáslapnak kiadását, mely időközben 1893. május hava óta Labour Gazette címen tényleg megjelent, továbbá egész sorát újabb alkalmi felvételeknek, mint pl. az időleges (saison) üzemekben létező munkáviszonyokat, a bel- és külföldön inségmunkálatokkal folytatott kísérleteket, a gyermekmunka némely kérdését, az egészségtelen ipari munkában való foglalkozást, az idegen munkások bevándorlását, a bérrendszereket, női munkát, életfentartási költségeket, munkaórákat, a rendes munkaidőn túl való munkát stb. illetőleg.

Mindezekon kívül a Labour Department hivatva van a parlamentnek rendelkezésre állnia, a mennyiben az munkáskérdésekben külön nyomozásokat tartana szükségességeknek.

A hivatal végül működéséről évenként jelentéseket szándékozik kiadni, munkásoknak szánt kézikönyv alakjában, mely azoknak a lefolyt évben tárgyalt fontosabb munkáskérdésekre vonatkozólag tájékoztatást szolgáltatna.

Az előadottakból kitűnik, hogy a Labour Department működésének a munkásstatisztika terén egyáltalán nincs határ szabva és feltételezhető, hogy e nemű munkálatok a jövőben rendszeresen e hivatalra fognak bízni. Nincs kizárva azonban azon eshetőség sem, hogy külön — akár parlamenti, akár királyi — bizottságok küldsenek ki ily célra, a minthogy ily bizottságok ma is vannak működésben. A legjelentékenyebb a Royal Commission on Labour, melynek feladata megvizsgálni az utóbbi években előtérbe lépett munkáskérdéseket.

A jelzett organizációk mellett azonban, melyek kétséggel a legfőbb szervei az angol munkásstatistikának, a munkásstatistikai anyaghoz más hatóságok is szolgáltatnak adalékokat, minők pl. a Chief Registrar of Friendly Societies időszaki jelentései, a Factory Returns és más hasonló, mindezek azonban csak alárendelt jelentőséggel bírnak.

Bővebb figyelmet érdemel azonban az angol munkásstatistikában követett eljárás. E tekintetben határozott különbséget kell tenni a parlamenti választmányok és királyi bizottságok munkálkodása és

az 1886. óta létesült állandó munkásstatistikai szervek tevékenysége között.

Az előző szervek által eszközölt felvételeknél, a sokat emlegetett angol enqueteknél, esetről-esetre rendkívüli eltéréseket találunk, úgy, hogy egységes eljárási módról s ezzel az angol szaktanácskozmányok állandó mintaszerűségéről tulajdonképen nem is lehet szó. A Royal Commission on Labour által követett eljárás, melyet értekező dolgozata további folyamában részletesen ismertet, szolgáltat példát arra nézve, mennyire különböző módon járnak el e szaktanácskozmányoknál. Még az ezen szerv által fogadosított felvételeknél sem jártak el egységes módon, hanem különböző módszert alkalmaztak az ipar, a mezőgazdaság, a női munka, az egyesületi ügy terén.

A szaktanácskozmányok eljárásában mindazonáltal egy módszer: a formaszertint tanuhallgatások, melyeket a választmány vagy bizottság, vagy azok nagyobb szakosztályai előtt nyilvános üléseken tartanak meg, nagy és eléggé általános szerepet játszik. A kérdés intézés joga ilyenkor nem csak az elnököt illeti meg, hanem a választmány vagy bizottság bármelyik tagját, kik tényleg gyakran élnek e joggal. A kérdések és feleletek szó szerint jegyzőkönyvbe vétetnek, mely nihamarabb nyomtatásban közzététetik.

A Labour Bureau s illetve a Labour Department munkálkodásainál ellenben főleg az írásbeli eljárás vétetett alkalmazásba, így az 1886-ik évi nagy bérstatistikai felvétel csupán ez úton eszközöltetett. A szóbeli eljárás mellett a közvetlen tudakozódás s nevezetesen a tanukihallgatások nagyobbára csak egyes személyek által a helyszínen eszközölt vizsgálatoknál divik. Ugy, a mint az alkalom magával hozza, kérdezik ki az illető személyeket, minden hivatalos alakoszerűségek mellőzésével, úgy, hogy tehát nyilvános ülésekről és keresztkihallgatásokról szó sem lehet. Nem is vétetnek fel többé szószertint jegyzőkönyvek, hanem a kutatást végző egyén tudakozódásainak eredményeit jelentésében vagy csak általánosságban vagy helyenkint részletesen adja elő. Nyilvánvaló, hogy ily vizsgálatok értéke túlságosan függ az illető egyéni megbízhatóságától, ügyességétől s hogy az elérhető eredmények tekintetében ez eljárás ott, hol a vizsgálat célja a tények szélesebb körének ismeretét feltételezi, csak oly kevéssé üti meg a mértéket, mint a formaszertűségekkel való szóbeli.

Értekező ezután a felvételeknek esetről-esetre való tárgyalására tér át. A cikkek e részéből, az angol munkás-statistika anyagáról összefoglaló tájékoztatást nyújtandók, regisztráljuk az e felvételek tárgyában közzétett munkákat. Így megjelentek a Royal Commission on Labour részéről, melynek feladatát első sorban a munkaadók és a munkások közötti viszonyoknak, a munkaadók és munkások egyesületeinek, valamint az újabb munkásbékétlenségeket előidézett munkaviszonyok vizsgálata képezte, ebbeli munkálatairól 5 jelentése, az 5-ik legújabbban jelent meg; 3 kötet, melyeket az ez ügyben kibocsátott kérdőívek anyagából állítottatott össze (Answers to the schedules of questions); 1 kötet az egyesületi ügyben (Rules of Associations of Employed and of Employers); 4 jelentés a mezőgazdasági munkásügyről (Reports on the Agricultural Labourer); 1 kötet a női munkáról (The Employment of Women) és Foreign Reports címen 11 jelentése a külállamok munkásviszonyairól.

A Labour Bureau és a Labour Department kiadványai viszont a következők:

2 kötet »Returns of Wages published between 1830 and 1886.«, melyek a Labour Bureau felállítását megelőzőleg gyűjtött bérstatisztikai anyagot foglalandják magukban (1 kötet még kilátásba van helyezve).

4 kötet a Labour Bureau által foganatosított nagy bérstatisztikai felvétel anyagából »Returns of Rates of Wages« czím alatt.

1 kötet a munkásháztartások statisztikája tárgyában »Returns of Expenditure by Working Men«.

1 kötet a belga bérvizonyok tárgyában »Rates of Wages in Belgium«, mely egyszerű kivonat a belga munkásbizottság által kiadott munkás-statisztikai műből.

1 kötet a munkaórák tárgyában »Hours of Works« czímen.

2 jelentés a Sweating system elnevezése alatt ismert nyomorúságos munkásviszonyokról, »Reports on the Sweating System at the East End of London«; 1 kötet »Report as to the Condition of Nail Makers and Small Chain Makers in Sonth Stafforsdhire and East Worcestershire«.

Jelentés (1 kötet) a munkabérek viszonyáról a termelési költségekhez, »Report on the Relation of Wages in certain Industries to the Cost of Production« czímen.

Jelentés (1 kötet) a munkaközvetítés tárgyában, »Report on Agencies and Methods for dealing wirth the Unemployed«.

Emlékirat (1 kötet) az idegen munkásbevándorlás tárgyában, »Memorandum on the Immigration into the United Kingdom«.

5 kötet az angol munkásszövetkezetek tárgyában, — »Statistical Tables and Report on Trade Unions«.

Jelentés az 1888—91. való munkabeszüntetésekről, 4 kötet, »Report on the Strikes and Lockonts«.

és végül 1893. május hava óta a The Labour Gazette.

Dr. Kovács Aladár.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Őstermelés.¹⁾

Románia állattenyésztése. A szomszédi viszonynál fogva, mely köztünk és Románia között fennáll s mely a két országot élénk kereskedelmi összeköttetésre utalja, nagy fontossággal bír reánk nézve, hogy a fiatal királyság miképen fejlődik gazdaságilag? Ohajtandó, hogy a hazai közönség előtt se legyen keletlenek ez a közelfekvő országa terra incognita, hanem a rendelkezésre álló adatokból igyekezzék azt minél alaposabban megismerni. Ezuttal a román hivatalos adatok alapján Románia állattenyésztését akarjuk vázolni.

Romániában eddigelé öt szabályszerű állatszámolás hajtott végre és pedig: 1860-ban, a mely időben Moldva s Oláhország még különálló fejedelemségek voltak, továbbá 1873-ban, 1884-ben, 1888-ban és 1890-ben; ez öt számolás alkalmával a mostani királyság területén — eltekintve Bessarábiától, — a mely csak a két első számolás idejében tartozott Romániához, továbbá a Dobrudsától, a mely csak 1878 óta képezi Románia egy részét, — a következő állatlétszám találatott:

	1860-ban	1873-ban	1884-ben	1888-ban	1890-ben
Ló . . . . . darab	461.073	391.147	473.255	504.708	538.526
Őszvér és számár . . .	6.714	5.798	1.210	1.990	5.370
Szarvasmarha . . .	2,607.594	1,832.726	2,262.686	2,184.268	2,328.978
Juh	4,410.457	4,190.965	3,952.174	4,146.207	4,390.762
Kecske	409.676	184.665	204.522	180.786	183.320
Sertés	1,051.130	804.269	868.243	780.062	901.459

Dobrudsában, a mely csak a három utolsó állatszámolás idejében tartozott Romániához, az állatszám így alakult:

	1884-ben	1888-ban	1890-ben
Ló . . . . . darab	59.626	59.036	56.436
Őszvér és számár . . .	1.272	1.054	1.090
Szarvasmarha . . .	113.370	221.749	191.402
Juh	702.602	927.073	611.628
Kecske	40.403	34.469	26.670
Sertés	19.098	16.315	24.685

¹⁾ Bulletin statistique general de Roumanie. II. évfolyam, 3. szám, 1893.

Dobrudsza állatlétszámának hozzáadásával az egész román királyság területén a haszonállatok száma a következő volt a három utolsó számlálás idejében:

	1884-ben	1888-ban	1890-ben
Ló . . . . . darab	532.851	563.744	594.962
Őszvér és számár »	2.482	6.044	6.460
Szarvasmarha . . . »	2,376.056	2,406.017	2,520.380
Juh . . . . . »	4,654.776	4,973.280	5,002.390
Kecske . . . . . »	244.925	165.205	209.990
Sörtés . . . . . »	836.441	796.907	926.124

Dobrudsának adatait külön is kimutatandóknak véltük azon okból, mivel Románia ezen részének gazdasági viszonyai lényegesen különböznek a dunáninneni rész hasonló viszonyaitól, a mennyiben abban az időben, a mikor Dobrudsza még a török birodalom kiegészítő részét képezte, ott tulajdonképeni földmivelés alig létezett, hanem annak csekély számu, jobbára nomádeletet folytató, túlnyomóan tatár és cserkesz lakossága csak állattenyésztéssel foglalkozott; mikor e terület 1878-ban Románia birtokába került, a román kormány az orosz-török háború idejében csaknem teljesen elnéptelenült új szerzemény betelepítéséhez látott; ma már Dobrudsza egész más képet mutat s mint 1878. előtt; azokon a mocsaras síkokon, a hol azelőtt cserkesz vagy tatár pásztor legeltette csekély számú nyáját, virágzó helységek emelkednek és szorgalmas földmivelők szántják azokat a legelőket, a hol azelőtt csak csenevész, nem sokat érő fű nőtt; mindamellett ez országrész még most is túlnyomóan extenzív, inkább az állattenyésztés, mint a földmivelésre alapított gazdálkodást folytat, mint az alább az állatoknak a népességhez és a területhez viszonyított számából is ki fog tűnni.

Az egyes állatszámolások nem voltak mindig kellő pontossággal végrehajtva; e tekintetben különösen az első kettő, az 1860. és 1873. évi sok kívánni valót hagyott; e hiányok, továbbá azon körülmény daczára, hogy az állatszám 1890-ben az 1860-ik évivel szemben csak a lovaknál mutat fel jelentékeny emelkedést, a többi állatnemnél azonban kisebb-nagyobb csökkenést, mégis bizvást azt lehet állítani, hogy Románia állattenyésztése a harmincz évi időköz alatt jelentékenyen fejlődött, nagyot haladt; nem szabad felednünk ugyanis azt, hogy a hatvanas évek elején a mostani román királyság területén a földmivelés nagyon kezdetleges állapotban volt, földbirtokokkal csak a bojárok és az állam birtak, míg a parasztsztyál tulajdonképeni birtok nélkül egészen urai, — a bojárok — kényének kiszolgáltatva, mondhatni rabszolgai életet vitt; a nehéz közlekedési viszonyok miatt némi földmivelés csak a városok és a hajózható folyóvizek közelében létezett, míg az ezektől távolabb eső nagy területeken csak az állattenyésztés nyújthatott és nyújtott némi jövedelmet; a román parasztsztyál felszabadítása után ez is földtulajdonhoz jutott, jó utak, vasutak építése folytán a gabonatermelés ott is tért nyert, a hol azelőtt jövedelmet alig nyújthatott; egyáltalán körülbelül ugyanaz a processus következett be, a melyet most Dobrudsánál látunk, hogy t. i. a földmivelés az állattenyésztés rovására terjeszkedett; ez a terjeszkedés azonban nem járt az állattenyésztés kárával, mert bár a létszám valamivel csökkent, de a minőség jelentékenyen emelkedett és a romániai marha, a mely azelőtt jobbára csak a belföld fogyasztási céljaira használtathatott

fel, most a külföldön is piacra talált, miut az alább a kivitt állatok számából is kiviláglik.

Az egyes állatnemeket illetőleg 1860. óta egyedül a lovaknál látunk számbeli növekedést, ezek létszáma ugyanis a hajdani Moldvas Oláhországban 30 év óta 77.453 darabbal, $14\frac{1}{10}\%$ -al emelkedett; ha azonban az 1873-ban, — valószínűleg hiányosan, — kimutatott létszámot vesszük alapul, úgy 17 év alatt az emelkedés jóval nagyobb, 147.379 darab, tehát csaknem kétszer akkora, azaz $27\frac{4}{10}\%$; ez az emelkedés azonban nem oszlott el egyenlően az ország minden részére; némely kerületben jelentékeny csökkenés, másutt igen nagy emelkedés mutatkozik 1860. óta; így csak a végleteket véve szemügyre, Muscel kerületben a lovak létszáma 7.514 darabról 3.448 darabra, tehát $54\frac{1}{10}\%$ -al, Vlasca kerületben 48.360 darabról 29.835 darabra, tehát $38\frac{3}{10}\%$ -al, Prahovában 22.133 darabról 15.304 darabra, tehát $30\frac{9}{10}\%$ -al csökkent, ellenben a jászvásári kerületben 3.776 darabról 10.010 darabra, tehát $165\frac{9}{10}\%$ -al, a botosani kerületben 5.354 darabról 12.958 darabra, tehát $142\frac{9}{10}\%$ -al, Dorohoiu kerületben 6.184 darabról 13.021 darabra, $110\frac{5}{10}\%$ -al, Vaslui kerületben 3.266 darabról 6.856 darabra, $109\frac{9}{10}\%$ -al, Putna kerületben 4.483 darabról 9.235 darabra, $106\frac{9}{10}\%$ -al emelkedett; ehhez az emelkedéshez mindenesetre hozzájárult az a körülmény, hogy az egyes kerületek területén létező városok a vasutak kiépítése folytán jelentékenyen fejlődtek és a megszaporodott forgalmi eszközök fokozott vonóerőt igényeltek; mindamelllett nem tagadható, hogy a mezei gazdálkodás növekvő intenzivitása, valamint a nép jóléte emelkedésének is egyik tanujele a létszám ezen folytonos és viszonylag jelentékeny növekedése.

Az egész román királyság loállománya ivar és kor szerint így oszlott meg 1890-ben:

csikó	54.505 darab	$9\frac{21}{100}\%$.
mén	31.871	" $5\frac{36}{100}$ "
herélt	271.948	" $45\frac{71}{100}$ "
kancza	286.388	" $39\frac{72}{100}$ "

A ménnek és a kanczák közötti arány igen kedvező, szinte túlságos, a mennyiben egy-egy ménre alig esik 7 darab kancza, ellenben kevésbé kedvező a csikók arányszáma, ugyanis csak mintegy négy kanczára esik egy csikó.

1.000 lakosra esett Oláhországban 155, Moldvában 93, Dobruzsában 381, az egész királyságban 143 darab ló, az arány tehát a legkedvezőbb Dobruzsában, a hol, mint azt már említettük, még átalakulóban van a mezőgazdaság. Tíz négyszögkilométer földterületre esett: Oláhországban 54, Moldvában 32, Dobruzsában 36, az egész királyságban 45 darab ló; az arány tehát a legkedvezőbb Oláhországban. Dobruzsza alacsony arányszáma ismét az országrésznek még mindig alacsony kulturájáról tesz tanúságot. Ha csak a mezőgazdasági művelés alatt álló területet vesszük, úgy az egész királyságban 10 négyszögkilométer (ezer hektár) megművelt területre 118 darab ló esik. E tekintetben Dobruzsában a legmagasabb az arányszám, a hol 163 darab ló esik 10 négyszögkilométer megművelt területre, míg Muscel kerületben csak 12; Gorj kerületben 18, Neamtü és Vilcea kerületekben 19 darab.

Az öszvér- és számár-létszám igen csekély, 1860 óta Oláhország és Moldvában 1.344 darabbal, $20\frac{9}{10}\%$ -kal fogyott meg. Az összes létszámból 1890-ben volt 6.199 darab számár és csak 261 darab

őszvér; ez utóbbi (229 darab) csaknem kizárólag Oláhországban, míg Moldvában csak 27, sőt Dobrudsában csak 5 darab találtatott. Az egész királyságban 1.000 lakóra 1 $\frac{1}{2}$, 10 négyszögkilométer területre 0 $\frac{1}{4}$, 10 négyszögkilométer mezőgazdasági területre 1 $\frac{1}{2}$ darab szamar és őszvér esik csak.

Az 1860 évi állatszámolás által kimutatott létszámmal szemben 278.616 darabra 10 $\frac{7}{10}$ % csökkenést, az 1873. évi létszámmal szemben azonban 495.252 darab, 27 $\frac{0}{10}$ % növekedést tüntet fel a szarvasmarhák száma Moldva s Oláhországban; Dobrudsában 1884-ről 1888-ra rendkívül nagy a növekedés, ez évről 1890-re azonban tetemes a csökkenés; nem lehetetlen, hogy 1888-ban valami hiba történt, mert nem valószínű az ily rövid idő alatt mutatkozó nagy számbeli hullámnzás.

Az 1860. óta történt számbeli növekedést vagy csökkenést illetőleg épp úgy, mint a lovaknál, a szarvasmarhánál is nagy eltéréseket találunk az egyes kerületeknél; így több mint felével növekedett a létszám: Bakauban 80 $\frac{7}{10}$ %-kal, Neamtuban 76 $\frac{7}{10}$ %-kal, Jászvásárban 66 $\frac{1}{10}$ %-kal, Vasluiában 61 $\frac{6}{10}$ %-kal, Tutovában 53 $\frac{2}{10}$ %-kal, Románban 56 $\frac{4}{10}$ %-kal, Falcuiban 56 $\frac{2}{10}$ %-kal. Ellenben nagy arányban csökkent Teleormanban 37 $\frac{6}{10}$ %-kal, Vlasceában 37 $\frac{1}{10}$ %-kal. Romanatiban 34 $\frac{3}{10}$ %-kal, Buzeuban 32 $\frac{5}{10}$ %-kal, Jalomitában 31 $\frac{8}{10}$ %-kal, Argesben 30 $\frac{6}{10}$ %-kal, Muscelben 29 $\frac{8}{10}$ %-kal. Többnyire oly kerületek ezek, a melyek 1860-ban abszolúte s relative is igen magas állatlétszámmal bírtak mindenféle állatnemből. A mezőgazdaság átalakulása, az extenzív állattenyésztésről az intenzivebb földművelésre, szükségszerűleg megapasztotta ezt a magas létszámot.

Ivar és kor szerint a szarvasmarha-létszám így oszlott meg:

Borju	332.991 darab	13 $\frac{21}{100}$ %
Bika	69.055 „	2 $\frac{74}{100}$ %
Ökör	1.250.590 „	49 $\frac{72}{100}$ %
Tehén	820.511 „	32 $\frac{56}{100}$ %
Bivalyökör . .	17.332 „	0 $\frac{61}{100}$ %
Bivalytehén . .	29.401 „	1 $\frac{16}{100}$ %

A növendékmárhának az összlétszámhoz, valamint a tehének számához aránya sokkal kedvezőbb, mint a lovaknál; ellenben a bikák és a tehének között kevésbé kedvező ugyan az arány, mindamellett a bikák száma tulságos nagy a tehének számához viszonyítva, a mennyiben egy bikára csak 12 darab tehén esik.

1.000 lakóra esik Oláhországban 566, Moldvában 614, a Dobrudsában 1.294, az egész királyságban 607 darab szarvasmarha. Tíz négyszögkilométer területre esik: Oláhországban 197, Moldvában 211, Dobrudsában 123, az egész királyságban 192 darab. Tíz négyszögkilométer mezőgazdaságilag művelt területre az egész királyságban 501 darab szarvasmarha.

Ezen viszonyszámokon felül a végletek igen nagyok; így például Küstendeben 1.000 lakóra 1.512, Brailában 1.207, Tulcsában 1.046 darab szarvasmarha esik, ellenben Vlasceában csak 510, Doljban 506, Prahovában 501, Dimbovitában 495, Ilfovban 445 darab. Tíz négyszögkilométer (ezer hektár) művelt területre: Gorjban 1.118, Muscelben 1.117, Valceában 979 darab esik; ellenben Jalomitában csak 284, Vlasceában 288, Ilfovban 325, Teleormanban 337, Brailában 349 darab.

A nyugati államokban a juhászat általában hanyatlóban van,

nem úgy Romániában, a melynek még mindig külterjes gazdasági viszonyai e haszon-állatfaj tenyésztését nemcsak szükségessé, hanem egyuttal jövedelmezővé is teszik. A juhoknak létszáma az 1860-tól 1890-ig Oláhország és Moldvában alig fél százalékkal csökkent, de ha az 1873. évi állatszámolásból indulunk ki, a mely számlálás által kimutatott, általában igen alacsony számok annak alaposságát különben méltán igen kétes világításba helyezik, úgy csaknem harmadfél százalék növekedést találunk, a mely növekedés egészen a legújabb időre, az 1884—1890. évek közötti időszakra esik. Feltűnő, uogy ez időszak alatt Dobrudsza juhlétszáma tetemesen megfogyott: tán nem tévedünk, ha ezt a körülményt ez országrész mohamedán ős lakosságának még mindig folyamatban lévő kivándorlására vezetjük vissza.

Az egyes kerületeket illetőleg némelyik a juhlétszám rendkívüli emelkedését tünteti fel: így Tecuciában 166⁵/₀-kal, Romanban 116³/₀-kal, Bakauban 114³/₀-kal, Neamtuban 114¹/₀-kal, Tutovában 108²/₀-kal, Vasluiiban 105¹/₀-kal, Jászvásárban 82²/₀-kal növekedett 30 év óta a létszám. Ellenben legnagyobb mértékben csökkent: Brailában 45⁰/₀-kal, Buzeuban 41⁵/₀-kal és Romanatiban 34⁶/₀-kal.

Az összes juhállományból 1890-ben 360 134 darab, 7²/₀ volt kos.

Ezer lakóra esett Oláhországban 1.177, Moldvában 929, Dobrudsában 1.136, az egész királyságban 1.205 darab. Tíz négyszögkilométer területre: Oláhországban 410, Moldvában 319, Dobrudsában 392, az egész királyságban 382 darab, végül tíz kilométer (ezer hektár) mezőgazdasági művelés alatt álló területre 993 darab juh.

Az egyes kerületek szerinti végleteket tekintve, ezer lakóra legtöbb juh esik: Küstendsében 5.387, Tulcsában 2.715, Brailában 2.215, Jalomitában 2.194, Teleormanban 1.780 darab; legkevesebb: Tecuciában 679, Prahovában 703, Dimbovitában 724, Romanban 728, Vilceában 777 darab. A területhez viszonyítva, tíz kilométerre legtöbb esett: Teleormanban 644, Olthban 640, Küstendsében 592, Vlasceában 529 darab; ellenben legkevesebb: Kovurluiban 215, Tulcsában 222, Bacauban 229, Neamtuban 261, Tecucinban 262 darab.

A kecskék létszáma 1860-ban igen magas volt, ellenben 13 évvel később jóval kevesebb, nem egész fele az 1860. évi létszámának; azóta az állomány majd növekedett, majd csökkent, úgy, hogy az 1890. évi számlálás alig 1.300 darabbal, nem egész egy százalékkal mutat ki kevesebbet, mint az 1873. évi számlálás; a kecskék számának ezt a — bár igen csekély — csökkenését kedvező jelnek vehetjük, a mennyiben az, párosulva a szarvasmarha számának növekedésével, a lakosság vagyonosodásának egyik tünete.

Az összes létszámban 1890-ben volt: gida 25.089 darab, 11⁰/₀, bak 15.499 darab, 7³/₀, anyakecske 169 402 darab, 80⁶/₀.

Esett ezer lakóra az egész királyságban 51 darab kecske, a legtöbb Vilceában: ezer lélekre 274 darab, a legkevesebb Brailában: 4 darab; tíz négyszögkilométer területre a királyságban 16 darab.

Mint valamennyi állatfaj száma, úgy a sertésállomány is nagy számbeli hullámzást tüntet fel az öt számlálás alkalmával. 1890-ben mintegy 150 ezer darabbal, 15⁰/₀-kal kevesebb sertés mutatott ki, mint 30 évvel ezelőtt; ellenben 1873-al szemben 97 ezer darabra, mintegy 12⁰/₀-ra rug a többlet.

Az egyes kerületeket tekintve, egyetlenegy állatfaj sem mutat oly nagy számbeli változásokat, mint a sertés; így a létszám több mint megkétszereződött: Kovurluiban növekedett 204⁰/₀-kal, Falciuban 156³/₀-kal, Bakauban 113⁴/₀-kal, Vasluiiban 108⁸/₀-kal.

Tutovában 102³/₀-kal, Jászvásárban 101⁰/₀-kal; ellenben legtöbbet csökkent, több mint egy harmadrésszel: Mehedintiben 49⁸/₀-kal, Oltban 48²/₀-kal, Argesben 48¹/₀-kal, Romanatiban 41⁴/₀-kal, Doljiban 41⁰/₀-kal, Muscelben 38⁴/₀-kal, Gorjban 35⁰/₀-kal.

Ivar szerint volt:	malacz . .	254.833	darab	27 ⁵² / ₀ %
	ártány . .	291.235	»	31 ⁴⁹ / ₀ %
	kan . . .	86.079	»	9 ³⁶ / ₀ %
	kocza . .	293.977	»	31 ⁶⁹ / ₀ %

Ezer lakóra esett Oláhországban 241, Moldvában 192, Dobrudsában 166, az egész királyságban 223 darab sertés. Ezek szerint a Dobrudsza, a mely a területhez viszonyítva eddig minden állatfajnál a legmagasabb arányt mutatja, sertésben viszonylag a legszegényebb. Tíz négyszögkilométer területre esett: Oláhországban 84, Moldvában 66, Dobrudsában 16, az egész királyságban 71 darab. Tíz négyszögkilométer mezőgazdaságilag mivelt területre, — szintén az egész királyságban, — 185 darab.

Az egyes kerületeket véve szemügyre, ezer lélekre legtöbb sertés esik: Oltban 340. Gorjban 329, Jalomitában 317, Kovurluiban 312, Brailában 310 és Vilceában 302 darab. Ellenben legkevesebb: Küstendsében 110, Szucsavában 142, Neamtuban 147 darab. A területhez viszonyítva tíz négyszögkilométerre a legtöbb: Romanatiban 113, Vilceában 110, Argesben 105, Mehedintiben 104 darab; legkevesebb: Küstendsében 12, Tulcsában 19, Neamtuban 39, Szucsavában 45 darab.

Az összes állatfajokat összefoglalva, haszonállatokban a leggazdagabb a Dobrudsza; jóval szegényebb, de még mindig az egész királyság átlagán felül Oláhország, míg Moldva minden állatfajnál leghátul marad. Az egyes kerületeket tekintve, a lakossághoz viszonyítva, a leggazdagabb kerületek: Braila, Küstendse, Jalomita és Tulcsa; legszegényebbek: Baka, Dimbovita, Mehedisti, Muscel, Dorohoiu, Prahova és Valcea. A területhez viszonyítva leggazdagabbak: Dimbovita, Jászvásár, Rîmniku-Saratu s Teleorman; legszegényebbek: Tulcsa, Küstendse, Neamtu stb.

Ha Románia állatlétszámát a külföldével összehasonlítjuk, a következő képet nyerjük a legújabb adatok alapján:

	ló	számár és őszvér	Ezer lakosra esik darab szarvas- marha	juh	kecske	sertés
Ausztriában	65	2	362	133	43	140
Belgiumban	49	—	251	66	38	117
Dániában	172	15	349	561	40	165
Franciaországban . . .	75	16	354	575	39	157
Magyarországban . . .	121	2	338	734	19	333
Németalföldön	60	—	340	180	41	121
Németországban	78	—	355	275	63	246
Nagy-Britanniában . . .	60	—	280	821	—	113
Norvégiában	76	—	505	710	137	61
Olaszországban	23	42	161	216	53	58
Oroszországban	229	—	306	529	14	118
Szerbországban	75	—	383	1.371	236	420
Spanyolországban . . .	19	59	87	823	157	60
Svájcban	37	2	428	121	147	140
Svédországban	102	—	504	280	16	136
Am. Egyes.-Államokban	257	38	848	719	—	722
Romániában	143	2	607	1.205	51	223

Tíz négyszögkilométerre (ezer hektarra) esik darab
 10 számár és szarvas- juh kecske sertés
 öszvér marha

Ausztriában	52	2	283	106	35	118
Belgiumban	92	—	469	124	84	219
Dánországbán	95	11	253	407	29	120
Franciaországban	54	11	256	416	21	114
Magyarországban	63	1	174	379	10	172
Németalföldön	84	—	471	249	57	168
Németországban	71	—	324	255	57	223
Nagy-Britanniában	62	—	347	1.007	—	139
Norvégiában	5	—	31	44	8	4
Olaszországban	25	45	174	241	63	63
Oroszországban	42	—	56	97	3	22
Szerbországbán	34	—	170	610	105	187
Spanyolországban	6	20	30	283	54	24
Svájcban	25	1	303	85	104	99
Svédországbán	11	—	54	30	2	15
Am. Egyes.-Államokban	21	3	70	59	—	59
Romániában	45	—	192	382	16	71

Akár a népességhez, akár a területhez viszonyítjuk az állatok számát, Románia viszonyai elég kedvezőek: figyelemmel kell ugyanis lenni arra a körülményre, hogy Románia gyér népességű ország; ha a területhez viszonyítjuk az állatok számát, a sűrű népességű nyugattal szemben tetemes hátramaradást találunk, ezt az elmaradást nem szabad kedvezőtlen jelnek tekintenünk, mert a népességhez viszonyítva Rumánia nemcsak a sűrű népességű nyugatot, hanem a nálánál sokkal gyéresebb népességű kelet-európai államokat is felülmúlja viszonylagos állatlétszám tekintetében. Így Magyarország, bár népessége jóval sűrűbb, sem a területhez, sem a népességhez viszonyítva nem éri el Romániát, Szerbország csak a juhok, sertések és kecskék számában éri el, Oroszország csak a lovak viszonylagos számával, de itt is csak a lakossághoz viszonyítva.

De a területhez viszonyítva is sokkal jobb az arány Romániában, mint Nyugat-Európa sok államában, így pl. Olasz-, Spanyolország és Portugáliában, Svéd- és Norvégországot, mivel területük egy részével már a sarkkörhöz tartoznak, egészen figyelmen kívül hagyva.

Románia állatállományának összértéke az 1890. évi adatok szerint.

Lovak	összesen	57,711.314 frank, egy drb átlagértéke 97 frank
Szamarak és		
öszvérek	»	284.240 »
Szarvasmarha	»	259,599.140 »
Juhok	»	5,002.390 »
Kecskék	»	2,099.900 »
Sertések	»	19,448.604 »

Az összes állatállomány 344,145.588 frank.

Az egész ország állatállományánál az átlagértékeket megállapítani igen bajos; a fennebbi becslés, úgy látszik, igen alacsony, különösen a juhok, kevésbé a lovak és a szarvasmarhánál.

Románia élő állatkivitele az utolsó 15 évben így alakult:

	Ló	Szamar és őszvér	Szarvasmarha	Juh és kecske	Sertés
1878-ban darab	4.246	487	43.767	142.228	142.506
1879-ben »	4.016	392	30.654	200.899	153.607
1880-ban »	2.248	314	20.503	163.216	111.334
1881-ben »	1.700	292	20.792	114.357	178.430
1882-ben »	1.846	282	2.260	139.070	136.317
1883-ban »	2.126	242	3.176	159.579	143.654
1884-ben »	3.339	334	3.209	170.692	73.648
1885-ben »	2.497	404	11.821	117.809	36.275
1886-ban »	1.278	131	18.060	50.041	45.648
1887-ben »	945	104	17.371	75.694	22.276
1888-ban »	680	105	6.394	74.187	18.662
1889-ben »	775	53	2.009	57.333	14.956
1890-ben »	456	67	8.496	51.107	3.887
1891-ben »	630	140	3.464	71.253	5.237
1892-ben »	283	153	2.928	55.835	10.790

Románia állatkivitele azelőtt igen jelentékeny volt, mint azt ezek a számok is tanúsítják és csaknem egészen a közös vámterületre irányult: a mult évtized végén bekövetkezett vámháború a közös vámterületre való kivitelnek jóformán egészen véget vetett, a minnek következménye Románia állatkivitelének csaknem teljes megszűnése lett.

A kivitel eme csökkenésének Románia állattenyésztése fejlődésére mindenesetre hátráltató befolyással kellett lennie, az 1890-ik év adataiból azonban ez a káros behatás még fel nem található, mert hisz az 1888. évi számlálással szemben jelentékeny számbeli többletet találunk; ha azóta a mai napig talán csökkent is az állatok száma, Románia mégis gazdag állatlétszámmal bír, a mivel pedig gazdáinknak számolniuk kell; egyelőre a verseny talán nem lesz érezhető, mert hisz a mi állatállományunk minőségileg messze felette áll a románaiainak, de az állattenyésztés itt erős fejlődésben van, a mit a számbeli gyarapodás is igazol, a tenyésztés olcsóbb és ennél fogva az eladási ár is kisebb, és ez a körülmény versenyképessé teszi a gyengébb minőséget is.

II. Kereskedelem.

Az amerikai Egyesült-Államok kereskedelmi külforgalma 1790 óta, különös tekintettel az Európárai való forgalomra.)¹⁾ ²⁾

Az amerikai Egyesült-Államok szenátusának megbízásából Washingtonban egy terjedelmes munkát készült, a mely feltünteti

¹⁾ Statistical Tables exhibiting the Commerce of the United States with European Countries from 1790—1890.

²⁾ Summary Statement of the imports and exports of the United States for 1893 and 1894.

az egész állam külkereskedelmét az 1790. év, tehát az állammá alakulás időpontjától kezdve egész 1890-ig; ennek a munkának több számcsoportjait, kiegészítve a legutolsó évek forgalmi adataival, az alábbiakban ismertetjük.

A függetlenségi harc kivívása után az új állam kezdetleges közigazgatási viszonyai miatt, a vám és forgalmi kimutatások csak hézagosan készültek, különösen a bevételre vonatkozók; az idézett munkát e körülményt ki is emeli, ennél fogva nem is állapítható meg a bevétel nagysága egész 1820-ig, a mely időtől kezdve a feljegyzések már pontosabbak; a kivétel adatai ellenben már 1790-től elég pontosak; öt-öt éves átlagokban így alakult a kivétel 1790—1820 között:

Kivétel

	Európába	a többi világrészbe d o l l á r	összesen	az összes ki- vételből esik %	a többi vilá- g-részre
1790-ben	13,048.853	—	—	—	—
1791—1795-ben átlag	18,057.706	11,325.956	29,383.662	61% ⁵	38% ⁵
1796—1800-ban „	38,693.449	25,463.360	64,166.809	60% ³	39% ⁷
1801—1805-ben „	50,559.396	28,249.161	78,808.557	64% ²	35% ⁸
1806—1810 „	41,643.121	25,606.332	70,254.456	63% ⁶	36% ⁴
1811—1815 „	25,643.278	11,793.777	37,437.055	68% ⁵	31% ⁵
1816—1820-ban „	56,123.156	24,418.233	80,541.389	69% ⁷	30% ³

1821-től kezdve már a bevétel adatai is ismereteseek; szintén öt-öt éves átlagokban így fejlődött a forgalom:

a) Bevétel

	Európából	a többi világrészből d o l l á r	összesen	esik az ösz- szes bevétel- ből %	a többi vilá- g-részre
1821—1825-ben átlag	46,645.189	27,001.337	73,646.476	63% ³⁴	36% ⁶⁶
1826—1830-ban „	46,496.697	25,554.582	72,051.279	64% ⁵³	35% ⁴⁷
1831—1835-ben „	72,729.134	35,156.642	107,885.776	67% ⁴¹	32% ⁵⁹
1836—1840 „	90,361.455	41,194.127	131,555.582	68% ⁶⁹	31% ³¹
1841—1845 „	61,899.439	33,561.512	95,461.001	64% ⁸⁴	35% ¹⁶
1846—1850 „	98,026.464	42,712.093	140,738.557	69% ⁶⁵	30% ³⁴
1851—1855 „	168,093.303	79,390.865	247,484.168	67% ⁹³	32% ⁰⁸
1856—1860-ban „	194,861.267	126,548.487	321,409.754	60% ⁶²	39% ³⁸
1861—1865-ben „	141,435.109	114,004.070	255,439.179	55% ⁸⁷	44% ¹³
1866—1870 „	236,690.683	171,614.190	408,304.873	57% ⁹⁷	42% ⁰³
1871—1875 „	321,290.759	256,532.590	577,823.349	55% ⁶⁰	44% ⁴⁰
1876—1880-ban „	247,521.786	245,047.883	492,569.674	50% ²⁵	49% ⁷⁵
1881—1885-ben „	367,541.900	299,600.208	667,142.108	55% ⁰⁹	44% ⁹¹
1886—1890 „	401,745.833	315,485.683	717,231.016	56% ⁰¹	43% ⁹⁸
1891—1894 „	401,110.881	397,567.802	798,678.683	50% ³²	49% ⁷⁸

b) *Kivétel*

	Európába	a többi világrészbe d o l l á r	összesen	esik az összes kivételből %	Euró- pára	a többi világrészre
1821—1825-ben átlag	43,960.323	24,836.257	68,796.580	63 ⁹⁰	36 ¹⁰	
1826—1830-ban »	44,557.496	25,507.970	70,065.466	63 ⁵⁹	36 ⁴¹	
1831—1835-ben »	62,892.077	28,872.124	91,764.201	68 ⁵⁴	31 ⁴⁶	
1836—1840 »	88,046.324	27,289.897	115,336.221	76 ³⁴	23 ⁶⁶	
1841—1845 »	72,719.521	28,541.898	101,261.419	71 ⁸¹	28 ¹⁹	
1846—1850 »	102,908.013	34,940.439	137,848.452	74 ⁶⁵	25 ³⁵	
1851—1855 »	147,746.122	55,305.425	203,051.547	72 ⁷⁶	27 ²⁴	
1856—1860-ban »	215,981.166	78,725.347	294,706.513	73 ²⁹	26 ⁷¹	
1861—1865-ben »	148,664.777	92,048.596	240,713.373	62 ⁷⁸	37 ²²	
1866—1870 »	330,431.336	92,933.965	423,265.301	78 ⁰⁷	21 ⁹³	
1871—1875 »	450,215.823	109,765.605	559,981.428	80 ⁴⁰	19 ⁶⁰	
1876—1880-ban »	583,820.021	118,717.673	702,537.694	83 ¹⁰	16 ⁹⁰	
1881—1885-ben »	641,825.792	150,066.676	791,892.468	81 ⁰⁵	18 ⁹⁵	
1886—1890 »	585,685.631	155,292.890	740,978.521	78 ⁹⁴	21 ⁰⁶	
1891—1894 »	729,509.318	184,057.607	913,566.925	79 ³⁵	20 ¹⁵	

c) *Összforgalom*

	Európával	a többi világrészszel d o l l á r	összesen	esik az össz-forgalomból %	Euró- pára	a többi világrészre
1821—1825-ben átlag	90,605.462	51,837.594	142,443.056	63 ⁶¹	36 ³⁹	
1826—1830-ban »	91,054.193	51,062.552	142,116.745	64 ⁰⁷	35 ⁹³	
1831—1835-ben »	135,621.211	64,028.766	199,649.977	67 ⁹⁸	32 ⁰⁷	
1836—1840 »	178,407.779	68,484.024	246,891.803	72 ²⁶	27 ⁷⁴	
1841—1845 »	134,609.010	62,103.410	196,712.420	68 ⁴³	31 ⁵⁷	
1846—1850 »	200,934.477	77,652.532	278,587.009	72 ¹³	27 ⁸⁷	
1851—1855 »	315,839.425	134,696.290	450,535.715	70 ¹⁰	29 ⁹⁰	
1856—1860-ban »	410,842.433	205,293.834	616,136.267	66 ⁶⁸	33 ³²	
1861—1865-ben »	290,099.586	206,052.666	496,152.552	58 ⁴⁷	41 ⁵³	
1866—1870 »	567,112.024	264,448.155	831,560.179	68 ⁷⁰	31 ³⁰	
1871—1875 »	771,506.582	366,318.195	1,137,824.777	67 ⁸⁰	32 ²⁰	
1876—1880-ban »	831,341.807	363,765.561	1,195,107.368	69 ⁵⁶	30 ⁴⁴	
1881—1885-ben »	1,009,367.692	449,666.884	1,459,034.576	69 ¹⁸	30 ⁸²	
1886—1890 »	987,430.964	470,778.573	1,458,209.537	67 ⁷²	32 ²⁸	
1891—1894 »	1,130,620.199	581,625.409	1,712,245.608	66 ⁰³	33 ⁹²	

d) *Az össz-forgalomból esik o/o*

	az összes bevitelre	az összes kivételre
1821—1825-ben átlag	51 ⁷⁰	48 ³⁰
1826—1830-ban »	50 ⁷⁰	49 ³⁰
1831—1835-ben »	54 ⁰⁴	45 ⁹⁶
1836—1840 »	53 ²⁸	46 ⁷²
1841—1845 »	48 ⁵²	51 ⁴⁸
1846—1850 »	50 ⁵²	49 ⁴⁸
1851—1855 »	54 ⁹³	45 ⁰⁷
1856—1860-ban »	52 ¹⁷	47 ⁸³
1861—1865-ben »	51 ⁴⁸	48 ⁵²
1866—1870 »	49 ¹⁰	50 ⁹⁰
1871—1875 »	50 ⁷⁸	49 ²²
1876—1880-ban »	41 ²²	58 ⁷⁸
1881—1885-ben »	45 ⁷²	54 ²⁸
1886—1890 »	49 ¹⁹	50 ⁸¹
1891—1894 »	46 ⁶⁵	53 ³⁵

A mint a gyarmatok függetlenségüket Angliával szemben kivívták, közgazdaságuk erős fejlődésnek, és lendületnek indult, mint azt első sorban a forgalmi adatokból is láthatjuk; a fejlődésnek ezt a folyamatát bizonyára gyorsították az Európában beállott háborús idők, a melyek egyrészt temérdek embert vonván el a produktív munkától, ez által egyúttal a termelésre is bénítólag hatottak, másrészt pedig az Európából való kivándorlást is előmozdították: az 1790–1820. évek közötti kiviteli adatok élénken tanúsítják ezt a gyors fejlődést; így pl. 1791-ben az összes kivitel csak 19 millió dollár értékű volt, 1800-ban már 71 millió, a reakövetkező évben 93, 1806-ban pedig már 101 millió dollár. A kivitelnek ez a példátlanul gyors emelkedése — tizenöt év alatt megötszöröződött az — 1808-ban megszakítást szenvedett, részben mert Európában is békésebb időszak állott be, részben valószínűleg valamely, a gazdasági fejlődést megakasztó körülmény folytán, a melyről azonban a fent idézett munkát nem számol be: 1816-tól azután újra lendületnek indult a külforgalom és pedig úgy a bevétel, mint a kivitel; az 1820. és 1894. évek közötti időszakban, tehát 74 év alatt a bevétel 1.080%-al, a kivitel 1.328%-al növekedett, tehát az előbbi mintegy megtizenegyszereződött, az utóbbi pedig megtizenháromszorozódott; e szerint tehát a kivitel fejlődése jóval erősebb volt, mint a bevételé, a mely körülmény okára alább reátérünk.

A részleteket tekintve, a bevétel a 100 millió dollár összértéket 1833-ban érte el először, a 200 milliót 1851-ben, a 300 milliót 1856-ban, a 400 milliót 1861-ben, az 500 milliót 1871-ben, a 600 milliót 1872-ben, a 700 milliót 1882-ben; végül a 800 milliót 1891-ben; a kivitel, a mely 1806-ban egy ízben már elérte a 100 milliót és 1807-ben jóval felülhaladta, ezt a magasságot csak 1834-ben érte el újra, tehát 27 évvel később, a második 100 milliót 1853-ban, a harmadikat 1860-ban, a negyediket 1866-ban, az ötödiket 1873-ban, a hatodikat 1874-ben, a hetediket 1879-ben, a nyolczadikat 1880-ban, a kilencediket 1881-ben, végül az ezer milliót 1892-ben.

Az Egyesült-Államok külkereskedelmi mérlege egész a legújabb időkig passzív volt, így még az 1871–1875. évi ötödben is a bevétel 18 millió dollárral haladta meg a kivitelt és a bevételre az összforgalomból 50,78%, a kivitelre pedig csak 49,33% esett, sőt még 1886-ban, 1888-ban, 1889-ben is tetemesen nagyobb volt a behozatal, mint a kivitel; az utolsó években azonban — különösen pedig az 1876–1885. évek közötti időszakban, továbbá a kilenczvenes években a kivitel haladta meg, még pedig jelentékenyen, a bevitelt. A kereskedelmi mérlegnek ez az igen hosszú ideig tartó passzivitása magában véve kedvezőtlen jelenség volna, annál inkább, mert az Egyesült-Államok nemcsak az államháztartás időpontjában, hanem még azután is hosszú ideig, mondhatni egész az utolsó polgárháborúig, tökeszegény ország volt; figyelembe kell azonban vennünk az államok rendkívül nagy neves érctermelését, a melynek jelentékeny része kivitelre kerülván, ez által nemcsak a kereskedelmi passzívum egyenlített ki, hanem lassankint tetemes felesleg is maradt.

Az Egyesült-Államok külkereskedelmi forgalmában úgy a bevétel, mint a kivitel tekintetében, Európa a többi világrészszel szemben túlsúlyban van, a mely túlsúly azonban az újabb időben jelentékenyen csökken. A forgalmi adatgyűjtés kezdetén, az 1821–1825. évek közötti időszakban, az összbevételben Európa 63,31%-al, a többi

világrész azonban csak 36·66%-al részesedett; Európa részesedési hányada — kisebb-nagyobb megszakításokkal — növekedett egész az ötvenes évekig, a mikor azután hanyatlás állott be elannyira, hogy a legutolsó négy év bevitelében ez a túlsúly már csaknem teljesen elenyészett, a mennyiben a különbözet alig 0·41%-ot tesz ki; ma már Európa alig visz több árut az Egyesült-Államok területére, mint a világ többi része.

A beviteli forgalomnak ez alakulása két okra vezethető vissza; az első ok az, hogy az Egyesült-Államok termelésüket, különösen ipartermelvényeiket Európa ellenében magas védvámokkal iparkodnak biztosítani, ellenben a többi világrészből, különösen az Amerika államaiból érkező importnak csak bizonyos cikkeknel vetnek gátat, ellenben, a hol azt az Európából jövő bevétel rovására tehetik, azt határozottan fejleszteni törekcsenek; a másik ok az Egyesült-Államok iparának ma már rendkívüli arányokbani fejlődése, a mely 'a hazai piacról mindinkább kiszorítja az idegen származású iparcikkeket, a melyek javarészből Európából jönnek, míg a többi világrészből jövő árúk többnyire olyan nyers termények vagy ipari segédanyagok, a melyeneket az Egyesült-Államok területén termelni nem lehet; ezek fogyasztása a népesség szaporodása s vagyonosodásával, továbbá a belföldi ipar fejlődésével párhuzamosan növekszik.

Ugyanez a jelenség, az Európávali forgalom viszonylagos csökkenése, tapasztalható a kivitelnél is, csakhogy kisebb mértékben; itt ugyanis az 1791—1796-iki évtődben az összes kivitelnek csak 61·5% irányult Európába, míg 38·5% a többi világrészbe; Európa részesedési aránya lassan bár, de csaknem folytonosan növekedett egész az 1876—1880-iki évcsoportig; ez időtől kezdve szintén nem jelentéktelen aránybeli csökkenés állott be, bár távolról sem oly nagy, mint a bevételnél, mert hisz az Egyesült-Államok összes árukivitelének még ma is több, mint háromnegyedrésze Európába irányul.

Az imént előadottak következtetéseképen az összes áruforgalomban is Európának jelentékeny túlsúlya jelentkezik: jelenleg az összes forgalomnak mintegy kétharmadrésze Európára esik és csak egy harmadrész a többi világrészre; a részesedési arány, dacára az Európából jövő import nagymérvű csökkenésének, 1821. óta Európa javára mintegy 3%-al változott.

A forgalomnak ezen alakulása természetes magyarázatát leli Európa s az Egyesült-Államok közgazdasági viszonyainak fejlődésében. Nagy általánosságban az Egyesült-Államok, dacára iparuk óriási fejlődésének, még ma is inkább nyerstermelők, Európa ellenben túlnyomóan iparos jellegű és sem kenyérterményekben, sem ipari segédanyagokban nem képes szükségleteit fedezni, ellenben nagy ipara fölös terményeinek nagy részben Amerikában és különösen az Egyesült-Államok területén iparkodik fogyasztókat szerezni, a hová a többi világrész többnyire csak nyersterményt, jobbára fűszert és a tropikus világ egyéb termékét stb. viszi; a kivitelnél ezen proczesszusnak az ellenkezője áll be; Európa az Egyesült-Államokból nyersterményt, gabonát, húst, gyapotot stb. hoz be, míg a többi világrész jelentékeny részben iparcikkekkel látja el onnan magát.

Európa államai közül az Egyesült-Államokkal a legélénkebb kereskedelmi összeköttetésekkel Nagy-Britannia bír, azután Német- és Franciaországok, továbbá Belgium, Hollandia, Olasz- és Spanyolország, míg a többi állam forgalma jelentéktelenebb; meg kell azon-

ban jegyezni, hogy a fentebb elősorolt államok forgalma részben csak közvetítő jellegű.

Az Egyesült-Államok függetlenségük kivívása után is a leg-élénkebb összeköttetésben maradtak az egykori anyaországgal. Nagy-Britanniával és a politikai szabadság elnyerése daczára is még huzamos ideig kulturális és gazdasági függésben maradtak tőle; az új állam szükségleteit leginkább onnan szerezte be, viszont cserében nyers termékeinek leginkább itt talált piacot; a Napoleon által Nagy-Britannia ellenében foganatosított határázár csak szilárdította és fejlesztette azt a szoros kapcsolatot; a napoleoni háborúk befejezése után azonban, a mikor az Egyesült-Államok a világ minden részével összeköttetésbe léptek és termékeik számára a világ minden részében kerestek és találtak piacot, Nagy-Britannia kereskedelmi túlsúlya csökkenni kezdett, a mely csökkenés feltartóztatatlanul egész a mai napig tart, a mint ezt az alábbi összeállítás is, a mely az amerikai Egyesült-Államoknak Nagybritanniávali forgalmát, továbbá ezen forgalomnak az Európávali s az összforgalomhoz való arányát, öt-öt éves átlagokban tünteti fel, tanúsítja:

a) *Bevitel*

	érték, dollár	az Európából jövő bevitel	az összbevitel %-a
1821—1825-ben átlag . .	30,446.640	65'28	40'99
1826—1830-ban » . .	27,730.428	59'65	38'77
1831—1835-ben » . .	43,995.305	60'49	40'93
1836—1840 » . .	50,882.912	56'31	38'68
1841—1845 » . .	35,671.870	57'64	37'37
1846—1850 » . .	57,146.037	58'30	40'60
1851—1855 » . .	110,940.325	66'00	45'64
1856—1860-ban » . .	120,329.360	61'75	37'44
1861—1865-ben » . .	103,992.524	73'53	40'71
1866—1870 » . .	163,528.517	69'09	40'05
1871—1875 » . .	208,435.934	64'87	36'07
1876—1880-ban » . .	132,710.144	53'62	26'94
1881—1885-ben » . .	171,591.237	46'69	25'73
1886—1890 » . .	172,395.499	42'88	24'04
1891—1894 » . .	160,314.224	39'97	20'09

b) *Kivitel*

	érték, dollár	az Európába menő kivitel	az összes %-a
1821—1825-ben átlag . .	24,430.967	55'30	35'51
1826—1830-ban » . .	23,513.959	52'77	33'56
1831—1835-ben » . .	37,257.450	59'24	41'04
1836—1840 » . .	54,769.953	62'21	47'49
1841—1845 » . .	44,235.121	60'83	43'68
1846—1850 » . .	69,899.180	67'92	50'71
1851—1855 » . .	98,729.885	66'82	48'62
1856—1860-ban » . .	138,940.051	64'33	47'15
1861—1865-ben » . .	104,606.406	70'36	43'46
1866—1870 » . .	228,842.141	69'36	54'07
1871—1875 » . .	303,606.895	67'44	54'22
1876—1880-ban » . .	374,413.754	64'13	53'29
1881—1885-ben » . .	419,849.599	65'42	53'02
1886—1890 » . .	321,431.434	54'88	43'53
1891—1894 » . .	449,231.899	61'68	49'16

c) *Összes forgalom.*

	érték, dollár	az összes forgalomból esik % a bevitelre kivitelre		az Európávali az összes forgalom %-a
1821—1825-ben átlag	54,887.607	55'48	44'52	60'38 45'90
1826—1830 » »	51,247.287	54'12	45'88	56'28 36'06
1831—1835 » »	81,252.755	54'15	45'85	60'21 40'98
1836—1840 » »	105,652.865	48'16	51'84	59'22 42'79
1841—1845 » »	79,906.991	44'64	55'36	59'36 40'52
1846—1850 » »	127,045.217	44'98	55'02	63'23 45'60
1851—1855 » »	209,670.210	52'91	47'09	67'02 46'98
1856—1860 » »	259,269.411	46'41	53'59	63'11 42'08
1861—1865 » »	208,598.930	49'85	50'19	71'91 42'04
1866—1870 » »	392,370.658	41'68	58'32	69'19 47'18
1871—1875 » »	512,042.929	40'71	59'29	66'37 45'00
1876—1880 » »	507,123.898	26'17	73'83	61'00 42'43
1881—1885 » »	591,440.886	29'01	70'99	58'59 40'54
1886—1890 » »	493,826.983	34'91	65'09	50'01 33'93
1891—1894 » »	609,546.123	26'30	73'70	53'94 35'00

Az 1821. évet megelőző időszakban, a melyről csak a kiviteli forgalom adatait ismerjük, mint azt már fentebb is előadtuk, Nagy-Britannia volt az Egyesült-Államok legfontosabb fogyasztó piacza; valószínű, hogy az utóbbi is onnan szerezte be szükségleteinek legnagyobb részét, az 1821—1825. évek átlagában legalább az összes bevitelnek mintegy két harmadrésze onnan származott, ugyanezen időszakban a kivitelnél több mint fele oda irányult; dacára azonban annak, hogy úgy a Nagy-Britanniából az Egyesült-Államok területére behozott, mint innen oda kivitt árúk értéke csaknem folytonosan növekedett, Nagy-Britanniának az Egyesült-Államok összes forgalmában való részesedése ma igen sokkal, csaknem egy harmaddal csekélyebb, mint volt hét tizeddel ezelőtt; az utolsó négy év, 1891—1894. átlagában mutatkozó csekély javulás bizonyára csak múlt jelentőségű; de nemcsak az összes forgalommal szemben mutat határozott hanyatlást a Nagy-Britanniából jövő s oda irányuló forgalom, hanem az Európávali forgalommal szemben is, habár jóval csekélyebb mértékben.

A kereskedelmi forgalom két kategóriáját, a bevitelt és kivitelt illetőleg, rendkívül nagy a Nagy-Britanniából jövő bevitel relatív csökkenése; fentebb láttuk, hogy az Egyesült-Államok összes bevitele 1821—1894. között mintegy megtízszereződött, ezzel szemben a Nagy-Britanniából való bevitel az 1891—1894. évek átlagában alig öt és félszer nagyobb, mint volt az 1821—1825. évek átlagában.

E körülménynek megfelelőleg az Egyesült-Államok összes bevitelében Nagy-Britannia ma csak félakkora arányszámmal van képviselve, mint volt hét évtized előtt, $\frac{2}{5}$ -ről leszállott $\frac{1}{5}$ -re.

A Nagy-Britanniába irányuló kivitelnél viszonylagos hanyatlás csak a legújabb időben észlelhető; e tekintetben az 1821—1825. évek átlagával szemben ma még jóval magasabb arányszámot találunk, a mennyiben az összes kivitelnél Nagy-Britanniára eső része-

sedés aránya 35.50%-ról 49.20%-ra emelkedett. Még a legutolsó években is, a mikor már bekövetkezett a hanyatlás, az Egyesült-Államok kivitelének még mindig csaknem fele odairányult.

Az utolsó évek Nagy-Britanniába irányuló kiviteli forgalmának csökkenését Kelet-India fokozódó búza- s gyapottermelésének véljük tulajdoníthatni; e két cikk tekintetében az Egyesült-Államok folytonosan tért veszítenek az angol piaczkokon.

Nem szabad továbbá felednünk, midőn az Egyesült-Államoknak Nagybritanniávali forgalmát vizsgáljuk, hogy Nagy-Britannia nem tisztán britt származású cikkeket importál az Egyesült-Államokba s az innen behozott árucikkeket részben ismét reexportálja, különösen a gyapotot, a gabonát és a húsféléket.

Az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlege Nagy-Britanniával szemben, huzamos ideig passzív volt; a mérleg aktivitása az 1841—1845. évek közötti időszakban következett be s azóta óriási arányokban nőtt úgy, hogy míg az 1821—1825. évek átlagában a Nagy-Britanniávali összes forgalomból 55.60% esett a bevételre s 44.31% a kivételre, addig az 1891—1894. évek átlagában a bevétel csak 26.280%-al, a kivétel ellenben 73.72%-al részesedett az összes forgalomban.

A kereskedelmi mérlegnek az Egyesült-Államokra nézve kedvező alakulása a jövőben előreláthatólag még fokozódni fog, a menyiben Nagy-Britannia népessége nagy arányban növekszik, mezőgazdasági termelése pedig évről-évre hanyatlik, daczára Kelet-India búza- s gyapot, valamint Ausztrália növekedő húsexportjának, Nagy-Britannia mindig több és több amerikai nyersterményt fog bevenni, ellenben oda való kivitele az Egyesült-Államok fejlődő gyáripára s a részben tervezett, részben már érvényben levő prohibitív vámok folytán évről-évre csökkenni fog.

Nagy-Britannia után a legsűrűbb kereskedelmi összeköttetései vannak az Egyesült-Államoknak Németországgal; ez a forgalom 1821. óta, szintén öt-öt éves átlagokban, így alakult:

a) *Bevétel.*

	érték. dollár	az Európából jövő bevétel	az összes % - a
1821—1825-ben átlag	1,894.235	4'06	2'57
1826—1830-ban „	2,217.025	4'77	3'08
1831—1835-ben „	3,201.699	4'40	2'97
1836—1840 „	4,307.969	4'77	3'27
1841—1845 „	1,973.430	3'19	2'07
1846—1850 „	5,931.145	6'05	4'21
1851—1855 „	12,427.051	7'40	5'02
1855—1860-ban „	16,081.791	8'23	4'99
1861—1865-ben „	13,209.871	9'34	5'17
1866—1870 „	25,495.660	10'77	6'24
1871—1875 „	43,379.843	13'60	7'51
1876—1880-ban „	38,069.999	15'38	7'73
1881—1885-ben „	58,999.273	16'05	8'34
1886—1890 „	81,720.924	20'34	11'39
1891—1894 „	86,455.494	21'53	10'32

b) *Kivitel.*

	érték, dollár	az Európából jövő bevitel	az összes % ₁₈
1821—1825-ben átlag	2,532.764	5'76	3'68
1826—1830-ban »	2,749.689	6'17	3'92
1831—1835-ben »	3,579.431	5'69	3'90
1836—1840 »	3,758.008	4'27	3'26
1841—1845 »	4,457.398	6'13	4'40
1846—1850 »	4,409.903	4'29	3'20
1851—1855 »	7,106.492	4'81	3'50
1856—1860-ban »	13,899.640	6'44	4'72
1861—1865-ben »	13,481.256	9'03	5'58
1866—1870 »	30,969.351	9'35	7'32
1871—1875 »	50,134.714	11'14	8'95
1876—1880-ban »	55,533.172	9'51	7'90
1881—1885-ben »	62,682.597	9'77	7'92
1886—1890 »	66,103.308	11'29	8'92
1891—1894 »	93,563.290	12'83	10'24

c) *Összes forgalom.*

	érték, dollár	az összes forgalomból a bevitelre a kivitelre		az Európá- vali forgalom	az ösz- szes %
1821—1825-ben átlag	4,426.999	42'79	57'21	4'89	3'11
1826—1830-ban »	4,966.714	44'64	55'36	5'15	3'49
1831—1835-ben »	6,781.130	47.21	52'79	5.00	3.40
1836—1840 »	8,065.972	53'41	46'59	4'52	3'27
1841—1845 »	6,430.828	30'69	69'31	4'78	3'27
1846—1850 »	10,341.048	57'36	42'64	5'15	3'71
1851—1855 »	19,533.543	63'62	36'38	6'18	4'34
1856—1860-ban »	29,981.431	53'56	46'44	7'29	4'86
1861—1865-ben »	26,641.127	49'58	50'42	9'18	5'37
1866—1870 »	56,485.011	45'14	54'86	9'96	6'79
1871—1875 »	93,514.057	46'39	53'61	12'12	8'22
1876—1880-ban »	93,603.171	40'67	59'33	11'26	7'83
1881—1885-ben »	121,681.870	48'49	51'51	12'06	8'34
1886—1890 »	147,824.232	55'28	44'72	14'97	10'14
1891—1894 »	180,018.784	48'03	51'97	15'92	10'51

A függetlenségi harcot követő időszakban, de különösen a tizenhatszodik század utolsó 5 évében az Egyesült-Államok jelen-
tekeny mennyiségű árut vittek ki Németországba, a melyek értéke
Franciaország és Nagy-Britanniába való kivitel értékét több esetben
nemcsak megközelítette, hanem el is érte; így például: Német-
országba kivetett az Egyesült-Államokból 1799-ben 17,866.493 dollár
értékű áru ugyanezen évben kivetett Nagy-Britanniába 18,930.538,
Franciaországba pedig csak 1,476.588 dollár értékű; ez az élénk
kivitel a tizenkilencedik század elején nagyon megcsökkent, úgy,
hogy Franciaország ismét fölénybe került.

Az Egyesült-Államoknak Németországgal forgalma a mini-
mumra a jelen század második felében szállott le; az 1821—1825.
évek átlagában az összforgalom nem is egész egy negyedét tette
ki az 1799. évi kivitelnek; ez időszaktól kezdve azonban az első öt

évtizedben lassú, a többiben azonban rohamos a forgalom emelkedése, elannyira, hogy míg az Egyesült-Államok összes áruforgalma 7 évtized alatt csak mint egy megtizenkétszeresödött, ugyanezen időszak alatt a Németországgali forgalom negyvenszeres, tehát példátlanul nagy emelkedést tüntet fel. Az 1821—1825. évek átlagában a Franciaországgal való forgalom háromszorosan haladta meg a Németországgali forgalmat, az 1891—1894. évek átlagában a Németországgali forgalom csaknem felével nagyobb amannál.

A forgalomnak ez a rendkívüli emelkedése a valóságban azonban kisebb: azelőtt ugyanis az Egyesült-Államok és Németország egymással forgalma nagyobb részben britt, kisebb részben német-alföldi kikötőkön keresztül közvetített, ez a közvetett, nem direkt forgalom az Egyesült-Államok forgalmi lajstromaiban nem Németország, hanem a közvetítő államok forgalma gyanánt szerepelt; a mióta azonban Németország kereskedelmi tengerészete oly nagy fejlődésnek indult és Hamburg északkeleti Európa legfontosabb kereskedelmi városává vált, a létesült közvetlen forgalmi összeköttetés által az azelőtt britt és holland kikötőkön át közvetített forgalom Németország kikötőibe tereltetett át és a vámhivatalkok kimutásaiban is a németországi forgalom czime alatt kezdett szerepelni.

Az Egyesült-Államoknak Németországgali forgalma többnyire passzív; a német piacokon ugyanis az Egyesült-Államok nyers terményei Oroszországgal és részben hazánk versenyével kénytelenek küzdeni, a melyekkel szemben nem képes tért nyerni.

Az Egyesült-Államoknak Franciaországgali forgalma, bár szintén igen jelentékeny, jóval elmarad a Nagy-Brittania- s Németországgali forgalom megett.

Az 1790—1820. évek között az Egyesült-Államok Franciaországba való kivitelének értéke 18 ezer és 13 millió dollár között ingadozott és különösen a napoleoni háborúk idejében gyakran megközelítette a Nagy-Britanniába való kivitel értékét; 1821 óta, öt-öt éves átlagokban, így alakult a forgalom:

a) *Bevitel.*

	érték, dollár	az Európából bevitel % - a :	az összes % - a :
1821—1825-ben átlag	6,730.743	14'43	9'14
1826—1830-ban	8,510.048	18'30	11'81
1831—1835-ben	15,478.901	21'28	14'35
1836—1840	23,432.754	25'93	17'81
1841—1845	16,740.925	27'05	17'54
1846—1850	25,347.692	25'86	18'01
1851—1855	31,425.547	18'69	12'70
1856—1860-ban	42,496.514	21'81	13'22
1861—1865-ben	13,654.165	9'65	5'31
1866—1870	30,127.916	12'73	7'38
1871—1875	43,336.334	13'49	7'50
1876—1880-ban	52,384.730	21'16	10'64
1881—1885-ben	76,994.182	20'92	11'53
1886—1890	70,025.850	17'43	9'76
1891—1894	66,717.519	16'63	8'95

b) *Kivitel:*

	érték, dollár	az Európába menő kivitel %-a:	az összes
1821—1825-ben átlag	7,835.867	17'82	11'39
1826—1830-ban »	10,308.001	23'12	14'70
1831—1835-ben »	13,199.331	20'99	14'38
1836—1840 »	18,669.667	21'20	16'19
1841—1845 »	14,482.621	19'96	14'30
1846—1850 »	15,649.601	15'21	11'35
1851—1855 »	23,179.532	15'69	11'42
1856—1860-ban »	32,656.994	15'12	11'08
1861—1865-ben »	14,490.159	9'75	6'02
1866—1870 »	38,163.883	11'55	9'02
1871—1875 »	33,692.654	7'43	6'02
1876—1880-ban »	65,996.886	11'30	9'39
1881—1885-ben »	60,099.363	9'36	7'59
1886—1890 »	46,849.358	8'00	6'82
1891—1894 »	65,438.636	8'97	7'16

c) *Összes forgalom:*

	érték, dollár	esik % a bevételre	esik % a kivételre	az összes Európai forgalom %-a	az összes
1821—1825-ben átlag	14,566.610	46'21	53'79	16'08	10'23
1826—1830-ban »	18,813.049	45'23	54'77	20'66	13'27
1831—1835-ben »	28,678.232	53'97	46'03	21'15	14'36
1836—1840 »	42,102.321	55'66	44'34	23'60	17'05
1841—1845 »	31,223.546	53'62	46'38	23'20	15'87
1846—1850 »	40,997.293	61'83	38'17	20'40	14'72
1851—1855 »	54,605.079	57'56	42'45	17'29	12'12
1856—1860-ban »	75,158.508	56'56	43'45	18'29	12'18
1861—1865-ben »	23,144.324	48'52	51'48	9'70	5'67
1866—1870 »	68,291.299	44'12	55'88	12'04	8'21
1871—1875 »	77,028.988	56'26	43'74	9'98	6'77
1876—1880-ban »	118,381.616	44'25	55'75	14'24	9'91
1881—1885-ben »	136,994.047	56'13	43'87	13'67	9'39
1886—1890 »	116,875.208	59'92	40'08	11'84	8'01
1891—1894 »	132,156.155	50'48	49'52	11'60	7'73

E század első felében az Egyesült-Államok forgalmában Franciaország a második helyen szerepelt, a század második felében azonban e helyről Németország által leszorított; a huszas évek óta folyót hét évtized alatt ugyanis a Franciaországgal forgalom nem is egész tízszeresen emelkedett, ellenben a Németországgal forgalom, mint azt fentebb láttuk, megnegyvenszereződött; a Franciaországgal forgalom, dacára a tetemes értékelkedésnek, fejlődésében nem képes lépést tartani az összforgalom terjeszkedésével, a mint ezt az összforgalomhoz viszonyított százalékos arány is tanúsítja; az 1821—1825. évek átlagában ugyanis a Franciaországgal forgalom az összes forgalomnak tíz, az Európai forgalomnak pedig 16%-át képezte, míg jelenleg az előbbiben csak két és fél, az utóbbiban pedig tizenegyet és fél százalékkal részesedik.

A mi a forgalom két ágát illeti, a Franciaországból való bevétel, bár újabban az Egyesült-Államok védvamos rendszerének következtetései érvényesülni látszanak, erősebben fejlődik, mint az oda

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

történő kivitel; a kivitelnek ez az észrevehető elmaradása abban rejlik, hogy Franciaország közepes gabonatermés alkaja saját terméséből csaknem teljesen fedezheti kenyérszükségletét, rosszabb években is erős versenyt támaszt a francia piacra az amerikai gabonának Kelet-India és Algír; ez az ok magyarázza meg az oda kivitt értéknek tetemes hullámzását is, a mely a pillantásra szembetűnik. A Franciaországgal forgalomnál egyáltalán nem mutatkozik az emelkedésnek az az állandósága, mely Nagy-Británia és Németországnál oly szembetűnő volt.

Az Egyesült-Államok kereskedelmi mérlege Franciaország szemben is passzív.

Európa többi államai az Egyesült-Államokkal forgalom tekintetében az elősoroltaknál kisebb jelentőséggel bírnak, ez okuk ezekbeli forgalmat csak röviden ismertetjük, a forgalom nagyságának sorrendjében.

Németalföld egész 1883-ig Belgiummal egy állami körben létezett, ennél fogva az e két állammal forgalom egész tekintetig el nem választható; tíz-tíz évi időközökben ez a forgalom két királyság szétválása előtt így alakult:

Év	Bevitel Németalföldről	Kivitel Németalföldre érték dollár	Összes forgalom	Az Európával forgalom
1790-ben	—	1,290.888	—	—
1800-ban	—	4,372.964	—	—
1810-ben	—	1,118.364	—	—
1820-ban	—	6,900.031	—	—
1830-ban	876.211	4,030.078	4,906.289	5.56

Németalföld és Belgium szétválása után:

a) Németalföld.

Év	Bevitel Németalföldről	Kivitel Németalföldre érték dollár	Összes forgalom Németalfölddel	Az Európával forgalom
1840-ben	1,074.288	3,855.510	4,929.798	3.20
1850-ben	1,686.967	2,604.665	4,291.632	1.84
1860-ban	2,869.959	3,972.331	6,842.290	1.47
1870-ben	1,344.922	6,399.835	7,744.757	1.25
1880-ban	6,944.087	17,207.098	24,151.185	2.32
1890-ben	17,029.238	22,657.795	39,687.028	3.51
1894-ben	10,690.979	43,570.312	54,261.291	5.45

b) Belgium.

Év	Bevitel Belgiumból	Kivitel Belgiumba érték, dollár	Összeforgalom Belgiummal	Az Európával forgalom
----	--------------------	------------------------------------	--------------------------	--------------------------

nagyon meglazult és sokáig, még Németalföld és Belgium szétválasztása után sem tudott felélnékülni; a nyolczvanas években azonban ismét élénk forgalom indult meg úgy Belgium és Németalföld, mint az Egyesült-Államok részéről is, úgy a bevitel, mint a kivitel tekintetében; a kereskedelmi mérleg a két állammal szemben nagy mértékben aktív; így 1894-ben a Belgiummal forgalomban az összes forgalomnak 19·70%-a esett a bevitelre, 81·30%-a pedig a kivitelre; a Németalfölddel forgalomban pedig 23·27%-a bevitelre s 76·73%-a kivitelre.

Az Egyesült Államoknak Olaszországgal forgalma szintén tiztiz évi időközökben a következő volt:

Év	Bevitel Olasz- országból	Kivitel Olasz- országba é r t é k, d o l l á r	Összes for- galm Olasz- országgal	Az Európá- vali forgalom	Az össze- zes %-a
1790-ben	—	—	—	—	—
1800-ban	—	2,689.968	—	—	—
1810-ben	—	728.494	—	—	—
1820-ban	—	1,211.190	—	—	—
1830-ban	941.424	740.360	1,681.784	1·90	1·25
1840-ben	1,748.553	1,810.325	3,558.878	2·30	1·60
1850-ben	2,901.258	2,196.703	5,097.961	2·18	1·60
1860-ban	4,734.518	5,073.375	9,807.893	2·10	1·43
1870-ben	6,641.566	6,474.653	13,116.219	2·11	1·44
1880-ban	10,317.686	12,352.642	22,670.328	2·08	1·51
1890-ben	20,380.051	13,068.096	33,393.147	2·94	2·13
1894-ben	18,006.675	13,978.650	31,985.225	3·21	2·07

A kereskedelmi mérleg Olaszországgal szemben passzív: ez a passzivitás azonban csak újabb időben állott be.

Az Olaszországgal forgalom folytonos abszolút és relatív emelkedést tüntet fel; különösen a mióta a sok apró olasz állam egyesült, élénkült meg a forgalom.

A Spanyolországgal forgalom a következő volt:

Év	Bevitel Spanyol- országból	Kivitel Spanyol- országba é r t é k, d o l l á r	Összes for- galm Spa- nyolországgal	Az Európá- vali forgalom	Az összes %-a
1790-ben	—	1,841.614	—	—	—
1800-ban	—	4,743.678	—	—	—
1810-ben	—	4,706.552	—	—	—
1820-ban	—	898.579	—	—	—
1830-ban	965.627	745.889	1,711.466	1·94	1·27
1840-ben	1,672.264	360.923	2,033.187	1·32	0·92
1850-ben	1,675.207	3,874.229	5,549.436	2·38	1·74
1860-ban	3,022.051	6,464.408	9,486.459	2·04	1·38
1870-ben	3,633.345	9,782.403	13,420.748	2·16	1·48
1880-ban	5,052.419	14,657.884	19,710.303	1·81	1·31
1890-ben	5,288.537	12,758.463	18,047.000	1·69	1·10
1894-ben	4,255.875	13,168.002	17,423.877	1·74	1·13

A Spanyolországgal forgalom, a mely különben nagy mértékben aktív, — az 1894. évben az összforgalomból, — 24·40%-os bevitelre s 75·60%-a kivitelre, — abszolút számban ugyan emelkedést mutat, de viszonylag úgy az összes, mint az Európávali forgalomhoz viszonyítva, jelentékenyen csökkent; különösen áll ez a Spanyolországból való bevitelre, a mely 1830—1894. között, tehát 64 év alatt csak megnégyszereződött; a Spanyolországba való kivitel ezen

időszak alatt ugyan sokkal jelentékenyebben növekedett, de a folyó század első két évtizedéhez viszonyítva az emelkedés itt még csekélyebb.

A többi európai állammal már igen csekély a forgalom; így 1894-ben az összes forgalom volt:

			Az Európával forgalom	Az összes % ^a .
Svájcczal	11,467.394	dollár értékben	1'13	0'74
Oroszországgal	9,623.745	»	0'97	0'63
Svéd- és Norvégországgal	7,503.112	»	0'73	0'49
Ausztria és Magyar- országgal	7,423.850	»	0'74	0'48
Portugáliával	7,225.197	»	0'73	0'47
Dániával	5,246.737	»	0'53	0'34
Törökországgal	1,722.384	»	0'17	0'11
Görögországgal	922.730	»	0'09	0'06
A többi európai állammal	1,108.130	»	0'11	0'07

Mindezek közül reánk nézve fontossággal egyedül az Egyesült-Államoknak az osztrák és magyar közös vámterülettel való forgalma bír érdeklél: az Egyesült-Államok vámkimutatásai szerint ez a forgalom az 1821-ik év óta öt-öt éves átlagokban így alakult:

a) *Bevitel.*

	Érték, dollár	Az Európá- ból jövő	Az összes bevitel %-a
1821—1825-ben átlag . .	157.525	0'34	0'21
1825—1830-ban » . .	180.478	0'39	0'25
1831—1835-ben » . .	376.501	0'52	0'35
1836—1840 » » . .	572.125	0'63	0'43
1841—1845 » » . .	291.075	0'47	0'30
1846—1850 » » . .	363.376	0'37	0'26
1851—1855 » » . .	561.261	0'33	0'33
1856—1860-ban » . .	520.743	0'27	0'16
1861—1865-ben » . .	231.431	0'16	0'09
1866—1870 » » . .	583.723	0'25	0'14
1871—1875 » » . .	778.999	0'24	0'13
1876—1880-ban » . .	701.392	0'23	0'14
1881—1885-ben » . .	4,067.178	1'11	0'61
1886—1890 » » . .	8,156.470	2'03	1'14
1891—1894 » » . .	9,044.179	2'25	1'13

b) *Kivitel.*

	Érték, dollár	Az Európa- ba menő	Az összes kivitel %-a
1821—1825-ben átlag . .	587.690	1'34	0'85
1826—1830-ban » . .	434.442	0'98	0'62
1831—1835-ben » . .	981.354	1'56	1'07
1836—1840 » » . .	1,336.216	1'52	1'16
1841—1845 » » . .	1,200.705	1'63	1'19
1846—1850 » » . .	1,485.494	1'41	1'08
1851—1855 » » . .	2,133.517	1'44	1'05
1856—1860-ban » . .	2,192.297	1'02	0'74
1861—1865-ben » . .	353.518	0'24	0'15
1866—1870 » » . .	601.363	0'18	0'14
1871—1875 » » . .	1,635.065	0'36	0'29
1876—1880-ban » . .	2,400.771	0'41	0'34
1881—1885-ben » . .	2,807.087	0'36	0'29
1886—1890 » » . .	937.071	0'16	0'13
1891—1894 » » . .	944.402	0'13	0'11

c) *Összes forgalom.*

	érték, dollár	esik % a bevitelre	a kivitelre	Az Európávali forgalom	Az összes %-a
1821—1825-ben átlag	745.215	21 ¹³	73 ⁸⁷	0 ⁸²	0 ⁵²
1826—1830-ban »	614.920	29 ³⁵	70 ⁶⁵	0 ⁶⁸	0 ⁴³
1831—1835-ben »	1,357.855	27 ⁷³	72 ²⁷	1 ⁰⁰	0 ⁶⁸
1836—1840-ben »	1,908.341	29 ⁹⁸	70 ⁰²	1 ⁰⁷	0 ⁷⁷
1841—1845-ben »	1,491.780	19 ⁵¹	80 ⁴⁹	1 ¹¹	0 ⁷⁶
1846—1850-ben »	1,843.860	19 ⁶⁵	80 ³⁵	0 ⁹²	0 ⁶⁶
1851—1855-ben »	2,694.778	20 ⁸³	79 ¹⁷	0 ⁸⁵	0 ⁶⁰
1856—1860-ban »	2,713.040	19 ¹⁹	80 ⁸¹	0 ⁶⁶	0 ⁴⁴
1861—1865-ben »	589.944	39 ²³	60 ⁷⁷	0 ²⁰	0 ¹²
1866—1870-ben »	1,185.086	49 ²⁶	50 ⁷⁴	0 ²¹	0 ¹⁴
1871—1875-ben »	2,414.064	32 ²⁷	67 ⁷³	0 ³¹	0 ²¹
1876—1880-ban »	3,102.163	22 ⁶¹	77 ³⁹	0 ³⁷	0 ²⁶
1881—1885-ben »	6,374.265	63 ⁸¹	36 ¹⁹	0 ⁶³	0 ⁴⁴
1886—1890-ben »	9,093.541	89 ⁶⁹	10 ³¹	0 ⁹²	0 ⁶²
1891—1894-ben »	10,028.581	90 ¹⁸	9 ⁸²	0 ⁸⁹	0 ⁵⁹

Az Egyesült-Államok függetlenségi harca s 1820-ik év között az Egyesült-Államoknak a közös vámterülettel forgalma jelentéktelen volt; az egész harminczegy évi időköz alatt a legnagyobb volt ez a forgalom (kivitel az Egyesült-Államok részéről) 1806-ban, a mikor 675.278 dollár értékű árú vitetett ki Ausztria s Magyarországba!

A kölcsönös forgalom egyáltalán hosszú ideig nem tudott fel-
 élénkülni s az első milliót az összforgalomban csak az 1831—1835.
 évek átlagában tudta elérni s innentől kezdve némi emelkedés állott
 be úgy, hogy az 1856—1860. évek átlagában csaknem elérte a három
 milliót; ekkor azonban hirtelen igen nagy visszaesés állott be, a
 mely visszaesés után a forgalom ismét viszonylag igen erősen kez-
 dett fejlődni úgy, hogy az 1891—1894. évek átlagában a maximumot
 érte el, ez a maximum azonban valószínűleg ismét csökkenésnek fog
 helyet adni, a mennyiben az összforgalom 1891-ben 12⁹, 1892-ben
 9², 1893-ban 10⁶, 1894-ben pedig csak 7⁴ millió dollárt tett ki,
 tehát a hanyatlás nyilvánvaló.

A közös vámterülettel forgalom nagy mértékben passzív; ez
 a passzivitás csak az utolsó három évtizedben állott be, míg azelőtt
 szintén aránytalanul aktív volt.

A közös vámterületről való import csak a három utolsó eszten-
 dőben volt jelentékeny; főbb cikkeit képezték: gombok (gyöngy-
 házából), porcellán diszmnűvek, vegyi készítmények, gyümölcs (aszalt
 szilva), üvegárúk, de leginkább a répaczukor; a közös vámterületre
 való kivitel az 1846—1860. és az 1871—1885. évek közötti időszak-
 ban vett lendületet; az utóbbi időszakban a kivitel legfőbb cikkét a
 világító anyagok képezték.

Az alábbi két táblázatban felsoroljuk ama cikkeket, a melyek
 az Egyesült-Államok kereskedelmi forgalmában a legnagyobb szere-
 pet viszik, továbbá az ezen cikkekbeni forgalom értékét ezer dollár-
 ban az utolsó öt évről.

a) A bevételben:

	1890-ben	1891-ben ezer dollár érték	1892-ben	1893-ban	1894-ben
Vegyszerek, vegyi készit- mények	41.602	47.317	45.962	52.838	37.550
Kávé	78.267	96.124	126.802	76.669	87.168
Gyapot-gyártmányok . .	29.918	29.713	28.324	33.560	22.846
Gyártmányoklenből . .	28.421	24.024	26.293	28.131	19.230
Friss és szárított gyümölcs	20.746	25.985	20.944	23.687	18.753
Bőrök és prémek	21.882	27.931	26.658	27.021	15.839
Guttapercha	14.855	18.021	19.833	17.965	15.162
Nyers selyem	24.326	19.076	25.059	29.837	16.234
Cukor	11.559	45.334	106.720	116.947	126.620
Thea	12.317	13.829	14.373	13.857	14.143
Rostos növények (kender és len is)	698	15.306	16.478	18.807	10.579
Vaslemezek	20.928	35.746	12.316	17.566	11.970
Selyem gyártmányok . .	38.686	37.880	31.173	38.959	24.811
Nyers dohány	17.605	13.284	10.332	14.702	11.002
Gyártmányok és készit- mények fából	13.000	14.611	14.276	16.510	12.188
Gyapjúgyártmányok . .	56.582	41.060	56.566	38.049	19.439
Nyers gyapju	15.264	18.231	19.688	21.064	6.107
Bőrgyártmányok	12.436	12.683	13.300	15.988	9.416

b) A kivételben

Nyers gyapot	250.969	290.713	258.461	188.771	210.869
Húsfélék	123.183	129.154	130.003	128.830	135.684
Buza s buzaliszt	102.312	106.126	236.761	169.029	128.679
Kőolaj, tisztított	44.659	46.150	39.704	37.575	37.082
Élő állatok	33.638	32.935	36.493	27.528	35.698
Tengeri s tengeri liszt .	43.555	18.600	42.510	25.381	30.982
Aczél és aczélárúk	25.542	28.910	28.801	30.106	29.214
Fa és faárúk	28.275	26.270	25.789	26.666	27.642
Nyers dohány	21.480	21.084	20.670	22.892	24.085
Gyártmányok rézből	2.349	4.615	7.226	4.526	19.697
Gyapot-gyártmányok	9.999	13.605	13.226	11.809	14.341
Bőr és bőrkészítmények .	12.439	13.279	12.085	11.942	14.282
Kőszén	6.856	8.391	8.649	10.004	11.912

A bevétel elősorolt főbb cikkeiből az Egyesült-Államok területére 1894-ben bevitt érték az összes bevétel 73, az elősorolt kiviteli cikkeknek értéke pedig az összes kivétel 81%-át képezte; a bevétel tárgyát képező cikkek többnyire gyártmányok s fűszerek, ritkább esetben ipari segédanyag, vagy nyers termék; a kivitelnél viszont a nyers termékek vagy ipari segédanyagok képezik a túlnyomó részt, míg a kivitt gyártmányok értéke csak igen alárendelt jelentőségű; a bevételnél feltűnik az a körülmény, hogy a bevitt gyártmányok értéke különösen 1894-ben nagyon csökkent; ez részben a túlprodukczió folytán beállott nagy árcsökkenésre, részben az Egyesült-Államok fejlődő iparára, de leginkább a prohibítív vámokra vezethető vissza; ugyanezt látjuk azoknál a nyers termékeknél is, a me-

lyek előállítása lehetséges a Egyesült-Államok területén, így a kender és len, gyapjú, nyers selyem; e csökkenést szintén a termelés védelme céljából megállapított magas vámok okozzák.

A kivitelnél nagy hullámozást látunk az értékeknél, ezt leginkább az utolsó évek nagy árúcsökkenése okozza, azután némely terménynél, így a gyapotnál és a gabonánál a kisebb vagy nagyobb termés.

A kivitt iparczikkék értéke azonban folyton növekszik, kivéve a tisztított kőolajat, a melynek az orosz kőolaj, a mely többnyire a fogyasztó államok területén tisztittatik, erős versenyt támaszt.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán fűtitkár. 56. füzet. 1894. szeptember.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. október.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 8. füzet, augusztus hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XII. évf. X. füzet. 1894. október.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. V. évf. 9-ik szám. Anglia birtokviszonyai és újabb törvényhozása Pólya Jakabtól. Az állattenyésztési szövetkezetekről Németh Józseftől, Iparraktári szövetkezetek. Termelő és raktári szövetkezetek; stb.

Annalen des deutschen Reichs für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgegeben von G. Hirth und M. v. Seydel. XXVII. Jahrgang. 1894. Nr. 10. Reichshaushalt für das Jahr 1894/5. Die neuen Handels- und Zollverträge des Deutschen Reichs; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 35—39. Der VI. internationale Binnenschiffahrts-Congress im Haag von M. v. Zerboni. Österreichische Exportchancen in Australien. Die Lage der deutschen Textilindustrie. Die Bekämpfung des unlauteren Geschäftsgebahrens in Deutschland von Stegemann. Über den neuen Zolltarif der Vereinigten Staaten. Österreichische Berufsstatistik von G. von Mayr. Landwirtschaftliche Beigeordnete der Botschafter. Der Gesetzentwurf über die Gewerbegerichte von E. Mischler; Österreichisch-ungarischer Mehlexport nach Brasilien; etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VIII. Band. 2. Heft. Die Mortalitätsverhältnisse der Lehrer nach den Erfahrungen der Lebensversicherungsbank f. D. in Gotha von J. Karup und R. Gellmer. Die Staats-Liegenschaftssteuer in Russland von G. Sodoffsky. Das Papiergeld der Zukunft von W. Lexis. Die Fürsorge für die Arbeitslosen in England von M. von Heckel; etc.

Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs. Herausgeg. vom kaiserl. Statistischen Amt. Jahrgang 1894. III. Heft: Die amtliche Arbeiter-

statistik in England von O. Richter. Konkurs-Statistik für das Jahr 1893. Ueberseeische Auswanderung im zweiten Vierteljahr 1894; etc.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Herausgeg. von A. Schäffle. L. Jahrgang. IV. Heft. Deutschlands Holzbedarf von R. Zimmermann. Über die weitere Entwicklung des Gemeinde-Steuerwesens auf Grund des preuss. Kommunalabgabengesetzes vom 14. Juli 1893 (II. Art.) von F. Adickes. Über das nahende Ende der auswärtigen Getreidekonkurrenz von G. Ruhland; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No 9. Septembre, 1894.

L'économiste français. Réd. P. Leroy Beaulieu. 22. année. 2-e volume Nos 36—39. Un projet de monopole d'Etat des assurances contre l'incendie. La situation et l'avenir de l'Algérie. L'assurance mutuelle et la population maritime. La république orientale de l'Uruguay. La statistique judiciaire en France depuis trente ans; la criminalité et les décisions du jury; etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. Nos 505—508.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Septembre 1894. Le capital par G. de Puynode. La question des noirs aux États-Unis (suite et fin) par G. N. Tricoche. La journée de huit heures. L'association Britannique à Oxford par E. Castelot. Le VI-e congrès des banques populaires en France par G. François; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV. année No. 9. Septembre 1894. Le crime et le criminel devant le jury par E. Yvernès. La question des assurances agricoles au point de vue de la statistique par A. Thomereau; etc.

Revue générale d'administration. XVII-e année. Juillet, 1894. De la Responsabilité de l'État considéré comme puissance publique à l'égard des tiers par J. Lefournier. Des droits des communes sur les terres vaines et vagues; législation spéciale de la Bretagne à cet égard par J. Marie; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVII. No. 98. September 1894. State of the Skilled Labour Market. Agricultural Returns of Great Britain 1894. The Russian Merchant Navy. German Commercial Unions. A Permanent Consultative Commission of Commerce and Industry in France. Establishment of an Official Department of Labour in Spain. The Charcoal Pig Iron Industry in the United States. The Commerce and Finances of Latin America. The Coal Industry of India; etc.

The Economist. Vol. LII. No 2661—63. The Production of Gold and Silver. The Western Australian Gold Fields. The Trade Union Congress. The Constitution of the Mining Market: Gold and Prices. The Conversion of the Indian Rupee Loans. The Agricultural Labourer. The American Cotton Crop.

Political Science Quarterly. Vol. IX. Nr. 3. September 1894. New-York City and the State by A. C. Bernheim. American Administrative Law by E. Freund. Assimilation of Nationalities by R. Mayo-Smith. New-Wealth by W. Smarth. Capitalistic Monopolies by J. W. Jenks; etc.

Quarterly Publications of the American Statistical Association. Vol. IV. New-Series Nos 25—26. March June 1894. The marriage rate in Michigan

1870—1890 by Walter F. Willcox. The classification of occupations for census purposes by H. Gannett. Nativity and occupation of members of the Massachusetts legislature by F. H. Howland. The sex relation in suicide by Fr. L. Hoffmann; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest székes főváros statisztikai hivatalának közleményei. Budapest, 1894.

XIX. A hevenyfertőző betegedések statisztikája az 1881—91-iki évekről és az időjárás befolyásának vizsgálata.

XXV/1. Budapest fővárosa az 1891. évben. A népleírás és népszámlálás eredményei. I. kötet.

Budapest főváros statisztikai havi füzetei. XXII. évf. 253. sz. 1894. június hó: A budapesti pénzintézetek üzleteredményei az 1893-ik évben. Lak-üresedések az 1893. év IV. negyedében. Havi jelentés május hóró'.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évfolyam. 38—39. sz.

A beszercebányai kereskedelmi és iparkamaráknak *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893. évben. Beszercebányán, 1894.

A brassói kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893-ik évben. Brassó, 1894.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893. évben. Budapest, 1894.

A győri kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének 1893. évi közgazdasági viszonyairól. Győr, 1894.

A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893-ik évben. Kolozsvár, 1894.

A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893-ik évben. Maros-Vásárhely, 1894.

A miskolci kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének 1893. évi közgazdasági viszonyairól. Miskolcz, 1894.

A nagyváradai kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893. évben. Nagy-Várad, 1894.

A szegedi kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893. évben. Szeged, 1894.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XIX. évfolyam. 70—79. sz.

Vizsgálatok a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól. Irta Smith Ádám. Fordították Enyedy Lukács és Pólya Jakab. V. könyv: A fejedelem vagy az állam jövedelmei. Nemzetgazdasági írók tára. IX. kötet. Budapest, 1894.

Arnlt, Ad., Bergbau und Bergbaupolitik. Leipzig, 1894.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. VIII. Heft. Wien, 1894.

Bericht über die Thätigkeit des k. k. Haupt-Münzamtes in den Jahren 1892 und 1893 seit Einführung der Kronenwährung. Wien, 1894.

v. *Brauchitsch*, M., Die neuen preussischen Verwaltungsgesetze. Nach dem Tode des Verfassers umgearbeitet, fortgeführt und herausgeg. von Städt und Braunbehrens. Band III. 12. bis auf die gegenwart fortgeführte Gesamtauflage. Berlin, 1894.

Jahresberichte der k. u. k. österreichisch-ungarischen Consulats-Behörden. Zusammengestellt von statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrg. 1894. V. Wien, 1894.

Oesterreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. Wien, 1894. XXXVIII. Band.

1. Heft: Statistik der Sparcassen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1891.

3. Heft: Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1890. 3. Heft. der »Statistik der Rechtspflege« in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Jahr 1890.

4. Heft: (XXII.) Statistische Uebersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse im Jahre 1889.

5. Heft: Statistische Nachweisungen über das Civilgerichtliche Depositenwesen, die cumulativen Waisencassen und über den Geschäftsverkehr der Grundbuchsämter im Jahre 1889. 5. Heft der »Statistik des Rechtspflege« für 1889.

Preussische Statistik. Herausgegeben vom kön. statistischen Bureau. Berlin, 1894. 128. Heft. Die Heilanstalten im preussischen Staate während der Jahre 1889, 1890 und 1891, 130. Heft. Die Irrenanstalten im preussischen Staate während der Jahre 1889, bis 1891.

Rückblicke auf die Entwicklung der ungarischen Volkswirtschaft im Jahre 1893. Red. von dr. K. Mandello, Budapest, 1894.

Statistisches Jahrbuch des k. u. k. Ackerbau-Ministeriums für 1893. II. Heft: Der Bergwerksbetrieb Oesterreichs im Jahre 1893. I. Lieferung. Die Bergwerks-Production. Wien, 1894.

Wohltmann, F., Landwirtschaftliche Reisestudien über Chicago und Nordamerika. Breslau, 1894.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. VII. Heft: Waaren-Ein-, Aus- und Durchfuhr im ersten Halbjahre 1894. VIII. Heft: Heft. Waaren-Ein- und Ausfuhr im Juli 1894. IX. Heft. Waaren Ein- und Ausfuhr im August 1894. Wien, 1894.

Béchaux, A., Les revendications ouvrières en France, Paris, 1894.

Corniquet, L. A., L'insaisissabilité du foyer de famille aux Etats-Unis. Étude sur le homestead. Paris, 1894.

Mouvement de la population dans la principauté de Bulgarie pendant l'année 1891. Publié par le bureau de statistique. Sophia, 1894.

Résumé statistique de l'Empire du Japon. 8-e année Tokio, 1894.

Statistique du commerce de la principauté de Bulgarie avec les pays

étrangers pendant l'année 1893. Publié par le bureau de statistique. Sophia, 1894.

Statistique de la production de la soie en France et à l'étranger. XXIII-e année. Récolte de 1893. Syndicat de l'union des marchands de soie de Lyon. Lyon, 1894.

Trémerel, G., Des sociétés coopératives de consommation à l'étranger et en France. Historique, application, régime légal, but et avenir de la coopération. Paris, 1894.

Agricultural Statistics of Ireland with Detailed Report on Agriculture for the year 1893. Dublin, 1894.

Booth, Ch., The aged poor in England and Wales. Condition. London, 1894.

Hobson, J. A., The evolution of modern capitalism. A study of machine production. London, 1894.

Railway Returns for England and Wales, Scotland, and Ireland for the Year 1893. With Summary Tables for the United Kingdom for each Year from 1854 to 1893. London, 1894.

Report of the Director of the Mint upon the Production of the Precious Metals in the United States during the Calendar Year 1893. Washington, 1894.

Report by D. F. Schloss on Profit-Sharing. Board of Trade. Labour Department. London, 1894.

Return, Showing the Weights and Values and Articles carried by Rail and River in British India during the year 1892/93 with Comparative Abstract Tables of Inland Trade for the five years 1888/89 to 1892/93. Government of India. Department of Revenue and Agriculture.

Review of Mineral Production in India for 1893. Government of India. Department of Revenue and Agriculture. Calcutta, 1894.

Seligman E. R. A., Progressive taxation in theory and practice. Baltimore, 1894.

Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1879 to 1893. Forty first number. London, 1894.

Transactions of the Manchester Statistical Society. Session 1893—94: Strikes and Economic Fallacies by W. Fogg. The Objective Causes of Pauperism by J. M. Rhodes. The Future of the Voluntary Schools by E. J. Broadfield. The Hours and Cost of Labour in the Cotton Industry at Home and Abroad by Fr. Merttens; etc.

Popolazione. Movimento dello stato civile. Anno 1892 con notizie sommarie per l'anno 1898. Direzione generale della statistica. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1894.

Relazione generale sul servizio minerario nel 1893. Estratto dalla Rivista mineraria del 1893. Pubblicazioni del corpo reale delle miniere. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell'agricoltura. Roma, 1897.

Rivista del servizio minerario nel 1893. Pubblicazioni del corpo reale delle miniere. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione generale dell'agricoltura. Roma, 1894.

Statistica della assistenza dell'infanzia abbandonata. Anni 1890., 1891 e 1892. Direzione generale della statistica. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Roma, 1894.

Statistik Tidskrift Utgiven of kungl. Statistiska Centralbyran. 1894 No. 2. Stockholm, 1894.

Suomenmaan virallinen tilasto. VI. Väkiluvun Tilasto. 22. Suomen väestö 31: nä p: nä Joulukuuta 1890. (Population de la Finlande au 31 Décembre 1890.) Helsingissa. 1894.

VASUTI TARIFÁK KÖNYVE.

— Első közlemény. —

A termelési költségek egyik csoportjáról, a vasúton való áruszállítás tarifáiról fog szólni ez az írás, a melynek feladata, hogy elmondja a vasuti tarifákról, az áruszállításnak emez árszabályairól mindazt, a minek tudását a gazdasági élet megismerése szükségessé teszi. Ennek a könyvnek tehát az léssen a foglalatja, a minek tudását feltételezi valamely vasut árutarifájának megértése, megítélése s részben alkalmazása is. Mi a tarifa és milyenek szoktak lenni a vasutak tarifái? Milyenek a forma és milyenek a vasuti fenhatósági jog szempontjából? Mik az elvek, a melyek a tarifák megszerkesztésénél irányadók? Milyen az elvek csoportja, az a rendszer, a melynek megvalósításaként egy-egy tarifa jelentkezik? S azután milyenek valamely tarifának közgazdasági hatásai? Mily közgazdasági és pénzügyi célok elérését lehet és kell azoktól megkövetelni?

Két része van a vasuti tarifák kérdésének, az egyik a tarifák technikája, a másik a tarifák politikája. Az első részbe az itt említett két első, a másodikba a két utolsó kérdés tartozik. A két rész között középen áll az itt is középső két kérdés, az elvek és a rendszer kérdése, a mely egyszerre technikai és politikai kérdés. A rendszernek kell a tarifatechnika segítségével teljesíteni a gazdasági és pénzügyi parancsokat, a melyeket a tarifának szolgálnia kell.

Utoljára hagytam e munka megírásánál a tarifa-politika kérdéseit. De nem azért, mintha az volna a legkevésbé fontos. Hisz a gazdasági és pénzügyi haszon a célja a vasut egész működésének, tehát működése feltételeinek is s ha a vasut maga sem öncél, még kevésbé lehet az a vasut tarifája. A gazdasági és pénzügyi haszon pedig elérhető több-

féle tarifa-rendszerrel és még többféle technikával; magának a rendszernek is többféle technika állhat a szolgálatában. E munka beosztásában tehát úgy jártam el, hogy a közgazdaság szempontjából kevésbé fontos tényezőkről térek át a fontosabbak előadására. Világos azonban az is, hogy a munkának e rendszere daczára sem lehet elkerülni, hogy akár-melyik részében is fölemlítenek olyan dolgok, a melyek tüzetes tárgyalása a másik részbe tartozik.

A vasuti tarifák teóriáját akarom előadni, de úgy, hogy a teoretikus fejtegetéseket mindig praktikus példákkal fogom kísélni és illusztrálni. A példák első sorban a magyar kir. államvasutak tarifáinak a tényei lesznek, hogy így e munka a magyar tarifa-viszonyok megismerésének a kulcsa lehessen. De csak példa, csak magyarázat okából fogok e tarifákkal foglalkozni, tartózkodván azok bírálatától s aktuális tarifapolitikai fejtegetésektől, a mik egyáltalán nem tartozhatnak egy ily teoretikus munka keretébe. E munka megírásánál épp úgy csak magyarázati anyagnak fogom azokat tekinteni, mint az osztrák vagy bármely más külföldi tarifákat.

Nem tárgya e munkának a személydíjszabás, már csak azért sem, mert annak teóriája és ismertetése külön könyvet igényelne. Különben is a személydíjszabások rendszere fölött az utóbbi években oly erős vitatkozás folyik s annak praktikus alakulása is oly lényegesen eltérő elvek hatása alatt történik, hogy e tarifák elméletének objektív, szenvedély nélkül való megírására nem érkezett el az idő.

A díjszabások technikája.

I.

A vasuton való szállítás feltételeinek, díjainak táblázatos foglalata: ez a díjszabás, ez a tarifa. Kimutatása annak, hogy a vasút bizonyos árút bizonyos távolságra mily áron, mily díjért szállít; de kimutatása azoknak az egyéb feltételeknek is, a melyeket a vasut megkövetel, hogy az árú szállítását elvállalja.

Minden üzleti vállalatnak megvannak a maga feltételei, a melyek mellett szolgálatait végezni hajlandó. Csakhogy a vasut s egyéb vállalatok között igen jelentékeny különbségek vannak a teljesítés módja tekintetében s ezek a különbségek

okozzák azt, hogy a vasutnak a tarifákban össze kell foglalnia a feltételeit, míg más vállalatok arra nem szorulnak. Nem valami különös dolog a tarifa, nem olyan, a mi csak a vasutnak a sajátja, megvan az más vállalatoknál is, csak hogy nem jut oly nyíltan kifejezésre, mint a hogy az a vasutnál történik. Egy bank-üzletnek is megvannak — hogy példát említsek — a maga feltételei, hogy milyen díj fizetéseért vált be idegen pénzeket, milyen díjért vesz papirokat őrzési letétbe, mily feltételek között lép valakivel check-összekötésbe, utalványozási viszonyba; a fűszerkereskedőnek is megvan a maga tarifája, hogy egy-egy portékát mily áron ad el, csak hogy az a tarifa ott is, itt is csupán a gazda vagy az alkalmazottak tudatában van meg s nem kerül írásban kifejezésre. Azért említem ezt, hogy illusztráljam azt a felfogást, a mely a díjszabásokban valami specificus, valami titokzatos dolgot lát, valamint, a mi éppen úgy csak a vasutnak a sajátja, mint az aczélsín vagy a gőzmozdony. De az tény, hogy az okiratban nyilvánuló díjszabás a vasutnál elengedhetetlen.

Részben üzlettechnikai, részben közgazdasági okok teszik azt elengedhetetlenné. Első ez okok között a vasut szolgáltatásainak teméntelen sokfélesége. A vasut számtalanféle árút igen különböző távolságokra szállít; mindegyik árúnak más-más távolságra való szállításáért más-más díjat követelhet s részben követel is, a miből aztán a díjnak olyan sokfélesége származik, a melyet emlékezetben tartani vagy a tisztviselők belátására bizni nem lehet. 1271 kilométer az a legnagyobb távolság, a melyet valamely árú a m. kir. államvasutak vonalain egyszeri úton befuthat; s ha csak ötszázféle árút szállítana is a vasut, akkor is már 635.500 díjat kellene a tisztviselőknek emlékezetben tartaniok, ha tudni akarnák, hogy valamely árúból egy métermázsának a kívánt távolságra való szállításáért mennyi díjat követeljenek. Ez pedig merőben lehetetlen. A szállítás gyorsasága s az árúknak szállításra való tömeges feladása egyaránt megköveteli, hogy a tisztviselő és a feladó egyaránt gyorsan és pontosan megtudhassa a szállítás feltételeit s azok között a legfontosabbat: a szállítás díját. Azonfelül világos, hogy a vasutnál a díjakra való alkudozásnak ki kell zárva lennie, a mi megint csak úgy lehetséges, hogyha a szóvá tehető összes feltételek már előre

okmányban, fix módon vannak megállapítva. Itt azután már az általános gazdasági okok is közreműködnek, hogy a vasutaknál a rendszeres tarifát szükségessé tegyék. Ezek a közgazdasági érdekek megkövetelik, hogy a szállítás díja mindenre nézve egyforma legyen s illetve, hogy valamely díjat s az azon való szállítási mindenki igénybe vehessen, a ki az ahhoz kapcsolt feltételeket teljesíti. Megkövetelik, hogy e díjak nyilvánosak legyenek s így mindenki tudhassa, hogy árúját mily díjért szállíttathatja. Megkövetelik továbbá e díjak bizonyos állandóságát, hogy a termelési költségeknek legalább a szállítás költségeiben jelentkező része ne változzék minduntalan s így legalább ez ne zavarja a vállalatok alapjául szolgáló számításokat. Mindezeknek az érdekeknek a megvalósítása pedig csak úgy lehetséges, ha a vasut igénybevételének díja és egyéb feltételei strikt módon, okmányban és nagy nyilvánossággal vannak megállapítva. A mint az a vasuti tarifákban történik.

Nemcsak azért említettem ezeket, hogy kimutassam, miért szükséges a vasutnál a díjszabás, mig más vállalatok mellőzhetik ezt, hanem azért is, mert az itt elmondottakból kitűnik az is, hogy mi az a vasuti tarifa és milyen a tartalma. Nyilvánvaló, hogy egy központi hivatal, a vasut igazgatósága állapítja azt meg s adja át kötelező alkalmazás végett az egyes tisztviselőknek s nyilvánvaló az is; hogy a tarifa egyrészt a szállítás feltételeit, másrészt a szállításért járó díjakat foglalja magában.

E kettős tartalomnak megfelelően a díjszabások rendszeren két részből állanak; az I. rész a szállítás általános feltételeit, a II. rész a szállítás díjait tartalmazza. Az általános rész nálunk Ausztriával egyetértve állapittatik meg s így az »Közös határozmányok« néven szerepel. A m. kir. államvasutak mostani árúdíjszabása 1892. február 1-én lépett érvénybe, de az első rész újabb keletű, mert 1893. január 1. óta van hatályban. Ez az I. rész, a »Közös határozmányok« tartalmazza első sorban az üzletszabályzatot és annak függelékeit; azután az árúk szállítására vonatkozó általános határozmányokat, a mellék-illetékek díjszabását s az ugynevezett áruosztályozást. Az üzlet szabályzaton és ez áruosztályozáson kívül tehát itt vannak a díjszámítás alapelvei; azután a díjszámítás módja külön a gyorsárúk és külön a teherárúk után; a mindennemű koci-

rakományokra és a kiviteli díjszabások alkalmazására vonatkozó határozatok; az árúk be- és kirakására, a nyitott kocsikban való szállításra, rakodási eszközökre vonatkozó szabályok. Azután következnek a csak bizonyos tárgyakra vonatkozó részletes szabályok, nevezetesen a robbanó anyagokra, ásvány-savakra, nemes fémekre, hosszú tárgyakra, vízi, vasuti és közúti járművekre, kiállítási tárgyakra, élő állatokra, külön tehervonatokra, a kazán-kocsikban és alla rinfusa való szállításra és hullákállítására vonatkozó határozatok. Majd a mellékkilletékek díjszabása következik; ily mellékkilletékek: a szállításhoz szükséges iratok blanqueuttáinak az ára, a le- és felrakási illeték, a be- és kirakási illeték, az átrakási illeték, a darupénz az emelő daru használataért, a mérlegdíj, a számlálási illeték, a felvételi bélyegilleték, a felvételi elismervényért járó illeték, a fekbér és fekbér-pótlék, az álláspénz élő állatokért és kocsikért, a takaróbér, a vámhivatali kezeléért járó illeték, utánvétli jutalék, bánatpénz, értesítésért járó illeték, a szállítási érdek bevallásáért járó díjpótlék, az állatok etetéseért, itatásaért, meglocsolásaért járó díj, a fertőtlenítési illeték s végül a helytelen tartalom-bevallásért és a kocsik túlterheléseért járó fuvardíj-pótlék.

Az ezekre vonatkozó szabályok foglalatja az I. rész a »Közös határozmányok«. Nem lehet czélom, hogy e szabályok tartalmát itt elmondjam; elég, ha arra utalok, hogy e részben vannak szabályozva azok a díjak, a melyeket a vasut oly szolgálatokért szed, a melyek nem közvetlenül a szállításban vannak, hanem azt megelőzik, illetve követik, a mely díjak tehát nem tulajdonképpen szállítási díjak s így nem járnak együtt minden szállítással; itt vannak a föltételek, a melyekhez e szolgálatok igénybe vétele kötve van s itt vannak a II., a viteldíjakat magában foglaló rész alkalmazásának általános szabályai. Ebből a részből megtudjuk, hogy a szállítási díjat kilogrammok szerint kell kiszámítani s a súlyt fél kilogrammig részletezve lehet kitenni a fuvarlevélen; a díjak kiszámításánál a krajczár törtek az összegekben egész krajczárookra kerekítendők ki; a legcsekélyebb szállítási díj a magyar vasutakon 21 krajczár; a szállítási díjak kiszámítása a szerint különbözik, a mint az árúk gyorsárúként vagy teherárúként szállítatnak.

De megtudjuk azt is, hogy a vasut nemcsak a szerint

tesz különbséget az árúk s azok szállítási díja s feltételei között, hanem azontúl is osztályozza a gyorsárúkat is és a teherárúkat is, még pedig vagy az árúk minősége, vagy a szállítandó tárgyak súlya szerint. Történik pedig ez az osztályozás azért, hogy a vasut az egyes árúk s az egyes szállítandó tömegek után más-más viteldíjakat szedhessen.

E díjszabás a gyorsárúknak három osztályát különbözteti meg; a mérsékelt gyorsárúk osztályát, a melybe az ételneműek tartoznak; a különösen mérsékelt gyorsárúk osztályát, a melybe már a használt üres edények és göngyöletek vannak besorozva s végre a közönséges gyorsárúk osztályát, a melybe minden egyéb, gyorsárúként szállítandó áru tartozik. Gyorsárúk viteldíjának kiszámítása úgy történik, hogy minden megkezdett kgrammot 5 kgrammnak vesznek; ha több gyorsárú-osztályba tartozó áru egybe van csomagolva, akkor a díjat a legmagasabban osztályozott cikk osztálya szerint számítják; ha a feladó azt akarja, hogy árúját gyorsvonattal szállítsák, akkor a rendes gyorsárú-díjtétel másfélszeresét kell fizetnie; gyorsárúk szállításánál a legkisebb díj 32 kr.

Még részletesebb a teherárúk osztályozása, a mely itt súly és minőség szerint történik.

A díjszabás mindenekelőtt különbséget tesz darabárúk, fél-kocsirakományok és kocsirakományok között. Darabárúk azok, a melyek 5.000 kgrammnál kisebb súlyban szállítandók, fél-kocsirakomány 5.000 kgramm és egész kocsirakomány 10.000 kgramm. A darabárúknak két osztályát különbözteti meg a díjszabás, az I. és II. osztályt; fél-kocsirakomány az A. osztály; kocsirakományi osztályok a B. és C. osztály, valamint az 1., 2., 3. külön díjszabás és az I., II. kivételes díjszabás. Ezenfelül megkülönböztet a díjszabás terjedelmes árúkat, a melyeknek — a díjszabás taxative sorolja fel azokat — súlyukhoz képest aránytalanul nagy terjedelműek van, illetve aránytalanul nagy térfogatot töltenek be. A szállítási díj kiszámításánál minden megkezdett 10 kgrammot 10 kgrammnak számítanak és a 30 kgrammnál csekélyebb súlyú küldeményt 30 kgrammnak vesznek.

A tarifák osztályozásának a segéde s egyuttal az I. rész legfontosabb tartalma az áru-osztályozás, a mely megmondja, hogy 5000 kgrammnál kisebb, 5000 kgrammnál több és 10.000 kgramm mennyiségben való szállításnál melyik árúra

melyik tarifa-osztály díjai alkalmazandók. Meg kell azonban jegyezni, hogy az áru-osztályozás csak a »mérsékelt fuvardíj mellett szállítandó vagy különös elbánásban részesülő« teherárúkat tartalmazza, hogy tehát nem mondja meg, hogy például mely darabárú tartoznak az I. osztályba, mert hisz minden darabárú az I. osztályba tartozik, a mely nincs a II., illetve az A. osztályba sorozva. Meg kell azonban jegyezni, hogy ennek az I. általános résznek az áruosztályozása nem teljes; kimondja, hogy: »A mennyiben egyes cikkek számára bizonyos feltételek mellett kivételes díjszabások állanak fenn, azok az illető vasut, illetőleg vasuti kötelék díjszabásának II. részéből vehetők ki.«

A díjszabás II. része — a melyre az áruosztályozás vázolásánál már is tekintettel voltam — első sorban az áruosztályozás kiegészítését, azután a mellékkilletékeket, a kísérők menetdíjait és a reexpediczióra vonatkozó határozmányokat tartalmazza. Főtartalma a díjszámítási táblázatok, az állomási díjszabások és az imént idézett általános szabály szerint kivételes díjszabások alá tartozó cikkek jegyzéke. Vannak még e II. részben egyéb határozatok is, a melyek azonban a tarifák tárgyalása szempontjából kevésbé fontosak.

A II. részhez tartozónak lehet tekinteni a kilométer-mutatót, a mely minden állomásnak minden más állomástól való távolságát tünteti föl, kilométerekben. A kilométer-mutató rendszerint külön füzetben van ugyan, de a II. részhez tartozónak lehet azt mondani azért, mert a kilométer-mutató közvetlen kiegészítője a díjszámítási táblázatoknak. Áruosztályozás, kilométer-mutató és díjszámítási táblázat: ezek a rendes kellékei valamely áru szállítási díja kiszámításának.

Ime, ilyen egy normális vasuti tarifának a berendezése. Jó terjedelmes könyv annak a forgalom szempontjából legfontosabb része, az úgynevezett helyi díjszabás is. Hát még a tarifák összesége. Az valóságos könyvtár, mint a hogy például az osztrák cs. és kir. államvasutak tarifái is egy sereg nagy folio kötetet tesznek ki. S ezekben a könyvtárakban bizony nem könnyű az eligazodás. A mi pedig igen fontos volna a szállítók érdekében is, a vasut érdekében is.

II.

A díjszabás első részével e munkában annyiban fogok foglalkozni, amennyiben azt később a tarifák rendszerének a tárgyalása fogja megkivánni. A dolog súlypontja természetesen a II. részben van, a mely a tulajdonképeni díjszabást, a szállításért járó díjakat foglalja magában. Most erről a díjról akarok általánosságban beszélni.

A szállítási díj maga mindenkor két részből áll, az egyik a kezelési illeték, a másik a tulajdonképeni viteldíj. Ezt a tractioért, amazt a szállítást megelőző s a mellékkiletek által nem honorált szolgálatokért követeli a vasut; ily szolgálatok: az árukra vonatkozó okmányok elkészítése, a kocsiknak a feladási helyre való juttatása, range-irozása. Ezek a szolgálatok s illetve azok nagysága nem függ a szállítási távolság nagyságától s így maga a kezelési illeték is egyforma nagy, bármily távolságra történjék is valamely árúnak a szállítása. De függ a szállítandó árúk tömegétől s így a kezelési illeték e szerint változik, illetve a szállítandó árúk egységei után, 100 kilogrammonként van megállapítva. Azonfelül pedig részint azért, mert a kezelési szolgálat nagysága az árúk minőségétől is függ, részint azért, hogy ez az illeték hozzásimuljon az áru-osztályozáson alapuló viteldíjakhoz, különbséget tesznek a kezelési illeték tekintetében is gyorsárúk és teherárúk s mindkettőnek az osztályozásai között, azt az elvet tartván szem előtt, hogy a hol drágább a tarifa, ott magasabb legyen a kezelési illeték is. Ez a kezelési illeték a magyar kir. államvasutakon 100 kilogrammonként következő:

Gyorsárúknál	10 kr.
az I. és II. osztályú árúk és terjedelmes árúk után . . .	10 »
az A. osztályú	6 »
a B. és C. osztályú és a 2. külön díjszabásba tartozó árúk után . . .	4 »
az 1. külön díjszabásba	5 »
a 3. » » s az I. II. kivételes díjszabásba tartozó árúk után	3 »
azonfelül lovak, csikók, öszvérek, hintók és egyéb közuti járművek után darabonként	7 »

Ha már most a szállítási díjat meg akarom kapni, akkor a távolság szerint változó viteldíjhoz hozzá kell adni a kezelési illetéket, a mely nem függ a távolságtól, a melyet nem

kilométerenkint, nem tíz kilométerenkint kell fizetni, hanem csak az itt kimutatott összegben, bármily távolságra történik is a szállítás. Így buza az 1. külön díjszabás alá tartozik s ha a buza métermázsájának viteldíja 450 kilométerre 89 kr, akkor a szállítási díj e távolságra $89 + 5 = 94$ kr. lesz; ha 90 kilométerre a viteldíj 23 kr., akkor a szállítási díj $23 + 5 = 28$ kr. A viteldíj — mondom — nem függ a szállítás távolságától. Mégis megtörténhetik az, hogy a nagyobb távolságokra szállítandó árú nagyobb kezelési illetéket fizet, mint az, a melyet csak kisebb távolságra transportál a vasut. Történhetik pedig azért, hogy a kisebb távolságra szállítandó árúk aránylagos viteldíja már a kezelési illeték alacsonyabb mértéke miatt is kisebb legyen. De ez esetben se függ a kezelési illeték a befutott kilométerek számától. Így volt ez az osztrák cs. kir. államvasutaknál, a melyeknek 1892. január 1-én életbe lépett díjszabás szerint ez volt a kezelési illeték, 100 kilogrammonkint:

	30	50	80
	kilométerig		
gyorsárúknál	6 kr.	6 kr.	8 kr.
az I., II. és A. osztályoknál	3 »	3 »	4 »
a B. C. osztályoknál és 1., 2., 3. külön díjszabásnál	2 »	3 »	4 »

Ha tehát Ausztriában egy q. buza szállításának viteldíja 45 kilométerre 12 kr. akkor a szállítási díj $12 + 3 = 15$ kr; ha 200 kilométerre 45 kr. akkor a szállítási díj $45 + 4 = 49$ kr.

Hogy a kezelési illeték a távolságtól függjön, azt teoretikusan nem lehet semmivel se indokolni, mert hiszen a kezelési szolgálat nagysága és költsége nem függ attól, hogy az elindított árú mily utat fog befutni. Csak a vasutnak azzal a törekvésével indokolható az, hogy a viteldíjaknak ilyen vagy amolyan alakulását akarja erősíteni vagy ellensúlyozni, a kezelési illeték segítségével. Mert hisz a kezelési illeték mint egyik része a szállítási díjnak, természetszerűen befolyást gyakorol annak alakulására. Ha például valamely árú 100 kilogrammjának 1 kilométerre való szállításáért 1 kr. a viteldíj és 10 kr. a kezelési illeték, akkor 50 kilométerre 60 kr. 500 kilométerre 506 kr. lesz a szállítási díj, vagyis az első távolság mellett egy-egy kilométerre 1 $\frac{1}{2}$, a második távolság mellett 1 $\frac{1}{12}$ kr. szállítási díj jut. Ha tehát a kezelési illeték bármely távolságra való szállításnál egyforma marad, akkor

úgy hat, hogy kisebbíti a nagyobb távolságra való transport aránylagos szállítási díját s ezért, ha valamely vasut a nagyobb távolságra való szállítási díját aránylagosan csökkenteni akarja, akkor — a viteldíj megfelelő alakításától eltekintve — kisebbíteni, ellenkező esetben nagyobbítani fogja a nagyobb távolságokra a kezelési illetéket. Persze más az eljárás, ha a vasut a rövid forgalom szempontjából indul ki; ha azt olcsóbbá akarja tenni, mint az imént közölt osztrák példában látható, akkor a kezelési illetéket kisebbé teszi, ha drágítani akarja, akkor a kezelési illetéket nagyobbá teszi, mint a mekkorának az a hosszabb forgalom számára van megszabva. De nem szabad elfelejteni, hogy a kezelési illeték, a rövid forgalomtól eltekintve, rendszerint csak kisebb része a szállítási díjnak s így a vasut a viteldíjnak megfelelő alakításával sokkal inkább el tudja érni a kívánt hatást, mint a kezelési illeték változtatásával, a mely kezelési illeték különben is sokkal merevebb a viteldíjánál már azért is, mert magassága nem függ a befutott út hosszától. Mégis úgy látjuk, hogy a kezelési illetéknek ez a változandósága például a német vasutaknál még nagyobb, mint az osztrák cs. kir. államvasutaknál; így a porosz állami vasutakon a kezelési illeték a B. kocsirakományi osztályban 10 kilométerig 8, 20 kilométerig 9, 30-ig 10, 40-ig 11, azon túl 12 fillér; a badeni államvasutakon például gyorsárúknál a kezelési illeték 100 kgrammonkint 20 kilométerig 20 fillér, 20 kilométeren túl a kezelési illeték a távolságnak 1 kméterrel való növekedésével 1 fillérrel nagyobbodik s 40 kilométeren túl 40 fillér. A legtöbb vasuton azonban a kezelési illeték nem változik a befutott út hosszával, a mint nem változik a magyar kir. államvasutakon sem.

Némely vasut külön díj alakjában szedi be a kezelési illetéket, úgy, hogy a tarifa-táblázatokban csak a viteldíjak vannak feltüntetve s a kezelési illetéket külön kell mindig kiszámítani s úgy adja ezután a viteldíj és a kezelési illeték összege a szállítási díjat. Másutt, nevezetesen nálunk, Ausztriában és Németországban a kezelési illeték a viteldíjjal össze van olvasztva, úgy, hogy a tarifa-táblázatok az egységes szállítási díjat tüntetik ki. Kétségtől ez a praktikusabb, mert megkíméli a számítgatásoktól a feladót is és a vasuti tisztviselőt is. De azért a szállítási díjnak ez a két részre

osztottsága megvan nálunk is, habár a tarifákban külsőleg nem jelentkezik is, megvan és fontos, hogy meglegyen, a mikor a tarifa változtatásáról, vagy pl. köteléki díjszabások szerkesztéséről van szó.

Mielőtt a viteldíj tárgyalására térnék át, meg kell még emlékeznem a magyar szállítási adóról. A szállítási adó gyorsárúknál a díj 7⁰/₀-a, teherárúknál 5⁰/₀-a, de úgy, hogy a díjban a viteldíj és a kezelési illeték egyaránt benne van. Azonban ezt az adót most nem kell a feladónak külön megfizetnie, mert az már benfoglaltatik a szállítási díjban s így a szállítási adót a vasutak szolgáltatják át az állampénztárnak. Ez az adó különben már rég elvesztette adó-jellegét, kreálásokor is inkább a szállítási díjnak perczentualis fokozásaként volt felfogható s így azzal, mint a díjtételek külön tényezőjével egyáltalán nem kell foglalkozni. A tarifák szempontjából bizonyos tekintetben különben is mellékes, hogy a vasut mit tesz az ő bevételeivel, hogy tehát azok egy részét adó czímen az állampénztárnak adja-e át, avagy másként számolja el az állammal vagy részvényeseivel szemben. A szállítási adónak pedig csak ilyen elszámolási jelentősége van.

Mindkettőnél aránytalanul fontosabb része a szállításnak a viteldíj. Ennek alakulásától függ a díjszabás sorsa és hatása; ez adja meg a tarifának az ábrázatát, karakterét. A kezelési illeték csak a legrövidebb utakon képes ellensúlyozni a viteldíj erejét, mindenütt máshol ez a döntő valamely tarifának megítélésénél, mert a szállítási díjnak nagyobb része rendszerint a viteldíjből áll elő.

A viteldíj az az összeg, a melyet a vasutnak a tractióért, az árú tulajdonképeni szállításáért, az árúknak egyik helyről a másikra való mozgatásáért kell fizetni. Mivel pedig a mozgási erő a test tömegétől és az úttól függ, a viteldíjnak, a mely e mozgási erő egyenértéke, ugyancsak az árúk tömegétől és a befutott út hosszától kell függenie. Ez a vasuti viteldíjak legfőbb elve, az az elv, a mely minden árútarifában érvényre jut. De a legfőbb elv mellett érvényesülnek egyéb szempontok is, az egyik az, hogy az árú gyorsárú-e, vagy teherárú. A gyorsárúk viteldíja aránylag nagyobb, mert a gyorsabb szállítás a vasutnak is több költségébe kerül s mert az a feladóra nézve is nagyobb értéket képvisel, mint a lassúbb, a teherárúként való szállítás. A vasutnak pedig

mindkét szempontra ügyelnie kell, a mikor az ő transport-szolgáltatának ellenértékét, a viteldíjat magának megfizetteti. A szállítás nagyobb költségei s illetve a szállíttató félnek kisebb vagy nagyobb érdeke jut kifejezésre akkor is, a midőn a vasut — a mint ezt már érintettem — osztályozza az árukat, hogy azután azok szállítását külön-külön viteldíjakkal terhelhesse, nagyobbab azt, a mely neki több költséget okoz vagy értékesebb, tehát súlyához mérten több szállítási díjat bir meg, az árú nagyobb értékénél fogva nagyobb lévén a szállítási érdek is, a mely a feladó részéről az illető tárgynak a transportálásához fűződik; kisebbel azt, a mely kevesebb költséget okoz, vagy a mely kevésbé értékes s így súlyához mérten kevesebb szállítási költséget bir meg, kisebb lévén a kisebb értékénél fogva a feladó részén az árú szállításához kapcsolódó transport-érdek is. E szempontok részletes kifejtése a viteldíjak rendszerének tárgyalásakor kerül majd sorra, de meg kellett azokat említeni itt is, hogy érthetők legyenek azok, a miket a viteldíjról kell mondani. Ezek előrebocsátása nélkül nem lehet megmagyarázni a díjszabások technikáját s azért említettem azokat, valamint szólottam már az áru-osztályozásról a díjszabások I. részének ismertetésénél is.

A viteldíjak kiszámítása úgy történik, hogy a vasut megállapítja külön-külön mindegyik árú-osztály számára a súly-egységnek a távolság-egységre való szállításáért járó viteldíjat, az egység-tételt s a valóságos szállítási díjat, a díjtételt azután úgy kapja meg az ember, hogy az egység-tételt a szállítandó árúban meglevő súly-egységek számával és az út hosszában meglevő távolság-egységek számával szorozza, hozzáadván ez összeghez még a kezelési illetéket. A súly-egység nálunk s a méter-rendszert használó országokban egyáltalán 100 kilogramm s a távolság-egység egy kilométer, úgy, hogy az egység-tétel azt mondja meg, hogy valamely árú métermázsájának egy kilométerre való szállításáért mily viteldíjat kell fizetni s a valóságos díjtételt megkapom, ha az egység-tételt megszorozom az árúnak métermázsákban kifejezett súlyával s a befutandó út kilométereinek számával. Az egységtétel viszont az ország valutájának legkisebb pénznemében, nálunk tehát osztrák értékű krajczárookban van kifejezve s így a kiszámított díjtétel is azt fogja megmutatni, hogy valamely tárgynak bizonyos távolságra való szállításáért hány krajczárt kell fizetni.

Az egység-tételek segítségével történvén a viteldíj s illetve a szállítási díjtétel kiszámítása, világos, hogy a tarifa minden osztálya számára külön egységtételeknek kell megállapítva lenniök. De lehetséges, hogy többféle egységtétel van megszabva ugyanazon tarifa-osztály körén belül is. Ha a vasut azt akarja, hogy az egy minőségű árúk aránylagosan egyforma viteldíjakat fizessenek, bármily utat futnak is meg, akkor természetesen csak egy egység-tételt fog egy-egy tarifa-osztály ismerni; ha ellenben a vasut azt akarja, hogy a hosszabb távolságra szállított árúk aránylag alacsonyabb díjtételt fizessenek, akkor a hosszabb távolságokra kisebb egységtételeket szab meg s így előáll az, hogy ugyanazon tarifa-osztályon belül többféle egységtétel lesz. Ime a m. kir. államvasutak árudíjszabásának egység-tételei:

	közönséges	mérsékelt és különösen mérsékelt
	gyors	árukra
200 km.-ig . . .	1'3 kr.	0'6 kr.
200 km.-en túl .	1'0 »	0'5 »

	I. osztályra	II. osztályra	darabárúkra
200 km.-ig . . .	0'72 kr.	0'52 kr.	0'9 kr.
200 km.-en túl .	0'52 »	0'42 »	0'8 »

	A. oszt.	B. oszt.	C. oszt.	1. külön és 2. külön díjszab.	3. külön és I. kiv. díjszab.	II. kiv. díjszab.
	k r a j	c z á	r o k	b a n		
200 km.-ig . .	0'32	0'21	0'16	0'27	0'13	0'11
400 km.-ig . .	0'24	0'17	0'13	0'15	0'10	0'09
400 km.-en túl .	0'16	0'10	0'09	0'10	0'07	0'06

Ezenfelül természetesen külön egység-tételek vannak megszabva lovak, csikók és öszvérek, továbbá hintók és egyéb közúti járművek szállítására.

Az osztrák csász. és kir. államvasutaknak már említett díjszabásában ezek voltak az egységtételek, krajczárookban:

	köz. mérs.	I.	II.	A.	B.	C.	1.	2.	3.
	gyorsárúkra	o s z	t á l	y o k	r a	k ülön díjszabásra			
50 km.-ig . .	1'20	0'60	0'60	0'50	0'31	0'24	0'18	0'26	0'15
150 km.-ig . .	1'16	0'58	0'58	0'46	0'29	0'22	0'15	0'23	0'13
300 km.-ig . .	1'12	0'56	0'56	0'42	0'25	0'18	0'12	0'19	0'10
300 km.-en túl	1'00	0'50	0'50	0'30	0'20	0'12	0'10	0'15	0'08

Ezenfelül természetesen megvannak ott is, ugyanily távolság-beosztással, az egység-tételek a lovak, csikók, ösz-

vérek, járművek szállítására, valamint az I., III., IV., V. és VI. kivételes díjszabás számára.

Ellenben a porosz állami vasuton általában egyforma az egység-díjtétel, bármily távolságra történik is a szállítás s csak a III. külön díjszabás számára van ez alól kivétel, a melynél az egység-tétel 100 kilométerig 0²⁶ fillér, azon túl 0²² fillér.

Megemlítem még, hogy papirvalutával bíró országban az egységtételek s így a szállítási díjtételek után is a vasutak néha aranyáziót szednek, a melynek nagysága természetesen az ázió mindenkor magasságától függ. Erre nézve a Máv. díjszabásának I. része azt mondja, hogy: »A mennyiben a szállítási díjak árkeletpótléknak vannak elávetve, ennek magassága külön kihirdettetik. Azon illetékek, melyek papírértékben vannak kifejezve, az árkelet-pótlék alól mindenkor kivételnek.«

III.

Ezek a díjszabás elemei, ezekből történik annak megalkotása, a szállítási díjtételeket magokban foglaló táblázatoknak a megszerkesztése.

Meg lévén állapítva az egységtétel, nagyon könnyű a szállítási díj kiszámítása, a díjszabási táblázatok összeállítása. 1 kilométerre a díjtétel = az egységtétel + kezelési illeték; 100 kilométerre = az egységtétel $\times$ 100 + a kezelési illeték. Ily eljárással kell a díjtételeket valamennyi tarifa-osztály számára kiszámítani. S ha az egységtétel valamennyi távolságon egyforma, akkor az itt elmondottakkal ki is van merítve mindaz, a mit a díjtételek kiszámításáról mondani lehet. Csakhogy az előadott eljárás módosulhat is, részint az egységtételek különbözősége révén, részint az által, ha a díjszabás nem veszi figyelembe pontosan az állomásoknak egymástól való kilométertávolságát, hanem csak ennél nagyobb távolságokra, például 10 kilométerre számítja ki a díjtételeket, mondván, hogy a mely állomások e tíz kilométeren belül fekszenek, azokra nézve a díjtétel ugyanaz maradjon. A távolság egysége azért a kilométer marad, de a díjszabás csak 10—10 kilométerre számítja ki a díjtételeket. Így teszi ezt a magyar kir. államvasutak díjszabása, a melyben a díjtétel kiszámítása azután úgy történik, hogy a tíz-tíz kilométeres távolság körébe a díj megállapításának bázisául a távolság mértani középarányosa vétetik. Czeglédtől Szeged 118 kméterre

van, ha tehát valamely árúnak Czeplédről Szegedre való szállítási díját akarom megtudni, akkor 110—120 kilométeres távolság díjtételét kell megkeresnünk, 118 km. a 110 és 120 km. távolság közé esvén, a díjtétel kiszámításának alapja pedig 115 km., mivel 110-nek és 120-nak 115 a mértani középarányosa. Így tehát Czeplédről Szegedre például az I. oszt. darabárak 100 kgrmmjának viteldíja a következő:

$$0.72 \times 115 = 82.80 \text{ kr.}$$

$$\text{kezelési illeték} = 10.00 \text{ »}$$

$$\text{Összesen, kikerítve} 93.00 \text{ kr.}$$

Vagy például A. osztályú árúknál 172 kilométerre:

$$0.32 \times 175 = 56.00 \text{ kr.}$$

$$\text{kezelési illeték} = 6.00 \text{ »}$$

$$\text{Összesen} 62.00 \text{ kr.}$$

Így történik ez az osztrák cs. kir. államvasutakon is s így történik mindenütt, a hol a díjtétel kiszámítása nem egy-egy kilométerre történik. A rációja pedig ennek az eljárásnak az igazságosság; mert ha a díjtétel kiszámításának alapja a legnagyobb hossz volna, akkor ez hátrányos lenne azokra az állomásokra, a melyek a tíz-tíz kilométer elején vannak, ha pedig a legrövidebb hosszúság volna ez az alap, akkor azok az állomások részesülnének illetlen előnyben, a melyek tíz-tíz kilométer vége felé vannak. Magának a díjszabásnak ilyen módon csak tíz-tíz kilométert figyelembe vevő megállapítása pedig azért történik, mert ez az eljárás a díjszabást és a kezelést egyszerűbbé, világosabbá teszi.

Most pedig tekintsük az egységtételnek a különböző távolságokra való különbözőségéből eredő számítási eljárást.

Közönséges gyorsárak egységtétele 200 km.-ig 1.3 kr., azon túl 1.0 kr. 200 km.-ig nagyon egyszerű az eljárás, de mi történjék az annál hosszabb távolságokkal? Világos dolog, hogy kétféle eljárás gondolható; az egyik az, hogy a 200 kilométernél hosszabb egész távolságra a kisebb tétel alapján számítjuk ki a díjtételt, a másik pedig az, hogy 200 km.-ig a nagyobb tételt vesszük s csak a 200 km.-t meghaladó útrészlet díját számítjuk a kisebb tétel szerint. 278 kilométerre például a díjtétel az első eljárás szerint volna

$$1.0 \times 275 = 275 \text{ kr.}$$

$$\text{kezelési illeték} = 10 \text{ »}$$

$$\text{összesen} 285 \text{ kr.}$$

A másik eljárás szerint pedig:

$$\begin{array}{rcl}
 1.3 \times 200 & = & 260 \text{ kr.} \\
 1.0 \times 75 & = & 75 \text{ »} \\
 \text{kezelési illeték} & = & 10 \text{ »} \\
 \hline
 \text{összesen} & & 345 \text{ kr.}
 \end{array}$$

Az a kérdés, melyik a helyesebb? A felelet pedig e kérdésre az, hogy úgy közgazdasági, mint díjszabás-technikai okok feltétlenül a második eljárást követelik meg. Az első eljárás mellett megeshetik, hogy hosszabb távolságra a díjtétel nem csak relative, de abszolút mértékben is kisebb, mint rövidebb utra. Már pedig a díjszabásnak illetően alakulását egyáltalán nem lehet általánosságban elfogadni. Így az itt idézett példában is az első eljárás mellett 200 kilométerre 264 kr. a díjtétel, 208 kilométerre ellenben csak 215 kr. volna. Tehát még úgy is olcsóbb volna a szállítás, ha a feladó az árúját a 208 kilométer távolságra levő állomásra küldené s aztán onnan visszaszállíttatná azt a tőle csak 200 kilométerre levő állomásra, mert hisz akkor is csak $215 + 20 = 235$ kr. volna díjtétel, 29 krral kevesebb, mint a közvetlen szállításnál. Már pedig ebből a forgalomra nagy inkonvenieneciák származnának. Ezek a rendetlenségek nyilvánvalóan az egységtételek kilométer határainál volnának a legnagyobbak s annál nagyobbak lennének, minél kisebb a hosszabb távolságok egységtétele a rövidebbekéhez képest s fokozódnának az inkonzekveneciák, ha valamely tarifa-osztályban nemcsak két, hanem többféle egységtétel volna, sőt megtörténhetnék, hogy a közepes távolságok számára egyáltalán nem lehetne külön, tehát a leg-rövidebb utaknál alacsonyabb s a hosszabbakénál magasabb egységtételt megállapítani. Hogy példával illusztráljam ezt, a Máv. díjszabásában az 1. külön díjszabás tételei az első eljárás szerint így alakulnának:

km.			km.			km.			km.			km.			km.		
-tól	-ig	kr.	-tól	-ig	kr.	-tól	-ig	kr.	-tól	-ig	kr.	-tól	-ig	kr.	-tól	-ig	kr.
101—110	33		201—210	36		301—310	51		401—410	46		501—510	56				
111—120	36		211—220	38		311—320	53		411—420	47		511—520	57				
121—130	39		221—230	39		321—330	54		421—430	48		521—530	58				
131—140	41		231—240	40		331—340	56		431—440	49		531—540	59				
141—150	44		241—250	42		341—350	57		441—450	50		541—550	60				
151—160	47		251—260	44		351—360	59		451—460	51		551—560	61				
161—170	50		261—270	45		361—370	60		461—470	52		561—570	62				
171—180	52		271—280	47		371—380	62		471—480	53		571—580	63				
181—190	55		281—290	48		381—390	63		481—490	54		581—590	64				
191—200	58		291—300	50		391—400	65		491—500	55		591—600	65				

A mint látszik, e számítási mód szerint 200 kilométerre és 530 kilométerre egyforma volna a díjtétel, a mi egymagában is képtelenség, ha csak a vasut a díjszabás illetén megállapításával nem akar valami rendkívüli eredményt elérni. De a dolgok rendszeres menetében ez abszurdum, mert hisz közgazdasági okokkal s a vasut szempontjából is csak azt lehet megindokolni, hogy aránylag legyen kisebb a hosszabb utak viteldíja. Egy másik baj és ferdeség az, hogy ilyformán a 200—400 kilométerre megszabott egységtételt nem lehetne fentartani. Mert világos, hogy ilyen berendezéssel nem lehetne tarifát fentartani s vagy úgy kellene azon segíteni, hogy a hosszabb út egységtételei alapján kiszámított legkisebb díjtétel hasson visszafelé, a míg a rövidebb út egységtétele szerint kiszámított díjtételekkel találkozik s ez esetben a közölt példában a 36 krajczáros díjtételnek kellene fennállania a 120 kilométértől 200 kilométerig terjedő távolságokra s a 46 kros díjtételnek 280 kmétértől 400 km.-ig, vagy pedig a rövidebb út egysége alapján kiszámított legmagasabb díjtételnek kellene előre hatnia, a míg a hosszabb út egysége szerint kiszámított díjtételekkel találkozik s ezekben az 58 kros díjtételnek kellene megmaradnia 200 kilométértől 520 kilométerig. Az első esetben mindegy volna a szállítatóra nézve, ha akár 120, akár 200 kilométerre, vagy akár 280, akár 400 kilométerre szállítat, a második esetben pedig mindegy volna rá nézve, ha akár 200, akár 520 kilométer távolságra küldi az áruját. Ez utóbbi tényből látszik, hogy a 200—400 kilométerre megállapított egységtételt fentartani nem lehetne, mert hisz a vasut nem jutna abba a helyzetbe, hogy azt alkalmazza is. Tisztára látható, hogy ebből mily gazdasági visszasságok származnának s az a vasutra nézve mily nagy pénzbeli áldozatokkal járna. De az ily eljárás radikális s a mellett minden logika nélkül való megbontása lenne annak az elvnek is, hogy a díjtételnek a megtett út hosszától kell függenie.

Csak a második módot lehet tehát követni a díjtételek kiszámításánál. Ez eljárás szerint az 1. külön díjszabás tételei ezek lesznek:

$$\begin{array}{rcl}
 200 \text{ km.-ig } 0.27 \times 195 & = & 52.65 \text{ kr.} \\
 \text{kezelési illeték} & 5.00 & \text{ » } \\
 \text{összesen} & & 58 \text{ kr.}
 \end{array}$$

201—210	»	0.27×195	= 52.65 kr.	
		0.15×10	= 1.50 »	
		kezelési illeték	= 5.00 »	
		összesen		60 »
250—260	»	0.27×200	= 54.00 kr.	
		0.15×55	= 8.25 »	
		kezelési illeték	= 5.00 »	
		összesen		67 »
390—400	»	0.27×200	= 54.00 kr.	
		0.15×195	= 29.25 »	
		kezelési illeték	= 5.00 »	
		összesen		88 »
410—410	»	0.27×200	= 54.00 kr.	
		0.15×195	= 29.25 »	
		0.10×10	= 1.00 »	
		kezelési illeték	= 5.00 »	
		összesen		90 »
450—460	»	0.27×200	= 54.00 kr.	
		0.15×200	= 30.00 »	
		0.10×55	= 5.50 »	
		kezelési illeték	= 5.00 »	
		összesen		95 »

Igy van megszerkesztve a Máv. díjszabása s ez az eljárás a szabály nálunk és Ausztriában a többi vasutaknál is. Mégis megtörténik néha, de csak kivételes esetekben, hogy a díjtételnek az egész útra való kiszámítása a hosszabb távolságra megszabott egységtétel alapján történik.

A díjtétel megállapítása módosulhat annyiban is, hogy bizonyos esetekben a viteldíjhoz nem számítják hozzá a kezelési illetéket, vagy nem számítják hozzá egész összegében. Ennek vagy az a célja, hogy a díjtétel csökkentessék, vagy az az oka, hogy az árú keresztülfut oly, önálló igazgatás alatt levő vasutvonalon is, a melynek az árú kezelésével semmi dolga nincsen s így nem volna méltányos, hogy a vasut díjat szedjen oly szolgálatért, a melyet nem teljesít. Hogy a díjtétel megállapításánál a törtek egészeknek vétetnek, ez a kezelés egyszerűsége kedvéért történik s azt sem kell bővebben fejtegetni, hogy a díjösszeget úgy kapjuk meg, ha a

díjtételt megszorozzuk a szállítandó árúnak métermázsákban való súlyát kifejező számmal. Természetes dolog az is, hogy a vasut valami minimalis díjösszeget megkövetel attól, a ki neki árút ad át szállítás végett. 4—5 krajczárért a vasut nyilvánvaló, hogy nem kezdhet semmit.

Hogy mekkora a legkisebb díjösszeg, azt, valamint a díjszabás használatára vonatkozó egyéb szabályokat utasításképpen részint az I., részint a II. rész tartalmazza. Az egysegítételek szabályos összeállítása bárme s a díjszabás egész külső berendezése, váza tarifséma néven ismeretes. Ime a Máv. helyi díjszabásának tarif-sémája:

Gyorsárúk			Teherárúk										
Távolság		Közönséges	Mértékelt és különösen mértékelt	I. osztály (rendes osztály)	II. osztály	Terjedelmes árúk	Távolság	Mértékelt kocsiakományi osztályok					
								A. osztály	B. osztály	C. osztály és 2-ik külön díjszabás	1-es külön díjszabás	3-ik külön díjszabás és I. kiv. díjszabás	II-ik kivételes díjszabás
szállítási illeték 100 kilogrammonként o. é. krajczárokban													
200 km.-ig	1*3	0*6	0*72	0*52	0*9	200 km.-ig	0*32	0*21	0*16	0*27	0*13	0*11	
Azon túl . .	1*0	0*5	0*52	0*42	0*8	400 km.-ig	0*21	0*17	0*13	0*16	0*10	0*09	
Kez.illeték	10*0	10*0	10*0	10*0	10*0	Azon túl . .	0*16	0*10	0*09	0*10	0*07	0*06	
						Kez.illeték	6*00	4*00	4*00	5*00	3*00	3*00	

A bárme az ugyanazon tulajdonban, vagy ugyanazon igazgatásban levő vasutvonalakon egyforma szokott lenni, de megtörténhetik az is, hogy a hálózat különböző részei számára más-más bárme van megállapítva. Így van ez az osztrák cs. kir. államvasutaknál, a melyek között meg kell különböztetni oly vonalakat, »für welche das allgemeine Staatsbahnbarème gilt« s olyanokat, a melyek számára más-más egysegítételek vannak megszabva.

A bárme segítségével, táblázatos tarifák nélkül is mindenki megtalálhatja a díjtételt, a melyre szüksége van, föltéve, hogy tudja, hogy az árú mily díjszabási osztályba tartozik. Ennek a tudását pedig az I. részben foglalt árú-osztályozásból s a II. résznek ez osztályozást kielégítő szabályai-ból, valamint a kivételes díjszabásokra vonatkozó határozatokból lehet meríteni. Ennek a tudása, illetve az árúosztályozás használata mindig szükséges, valahányszor valamely díj-

tétel megkeresésére kerül a sor. Maguknak a díjtételeknek a barême segítségével való megállapítása kivételes dolog s inkább csak akkor történik meg, a mikor kivételt állapítanak meg az általános díjszabás alól, még pedig olyképen, hogy a kivételt új egységtételek statuálásával szabják meg. Ilyenkor aztán megtörténhetik az is, hogy a díjtétel kiszámításának kilométerenkint és nem 10—10 kilométeres távolságokra kell történnie. A kivételnek ily módon való megszabása pedig akkor lesz helyes, ha nem tudhatni előre azt, hogy a kivétel beneficiumát mily vonalakon fogják igénybe venni.

IV.

Mondom, csak kivételes dolog valamely adott esetben a díjtételnek az egységtételek alapján való kiszámítása. A rendszeres dolog az, hogy a díjtételt a díjtételek rendszeres összeállításából, a tarifából, a díjszabási táblázatokból kell kikeresni. E tarifák pedig vagy távolsági tarifák vagy állomási díjszabások.

Távolsági tarifák azok, a melyek a díjtételeket a kiszámítás alapjául szolgáló távolságok szerint, 100 kilogrammonként s külön-külön az egyes áruosztályok számára rendszeresen tüntetik fel. E tarifákban tehát a távolság csak abstract módon szerepel, mert csak azt mondják meg, hogy például a B. osztályban 100 kgramm díjtétele mekkora 1—10, 11—20, 21—30 stb. kilométer távolságra. Ha tehát a tarifából valamely árutömeg practicus útjának, a gyakorlati relatiójának a díjtételét akarja az ember megtudni, előbb meg kell tudnia azt, hogy a két állomás közt mekkora a kilométer-távolság. Ha meg akarom tudni, hogy Szolnokról Brassóba mennyi a szállítási díja 6.500 kgramm I. osztályú darabárúnak, előbb kitudom, hogy Szolnok Brassótól 623 kilométerre van, a távolsági díjszabásból megtudom, hogy 621—630 kilométerre 375 kr. a díjtétel, ezt megszorozva 65-tel, megkapjuk, hogy aállítás díja 243⁷⁵ frt.

Azt, hogy az állomások mily távolságra vannak egymástól, a díjszabáshoz csatolt kilométer-mutatóban lehet megtalálni. A kilométer-mutató tünteti föl, hogy mindegyik állomás középső pontja hány kilométerre van a vasut minden más állomásának középső pontjától. A távolság a díjtétel ki-

számításának alapja lévén, fontos, hogy a kilométer-mutató miként van megállapítva, mert hiszen, ha a távolság nagyobb-nak van feltüntetve, akkor nagyobb lesz a díjtétel, ha kisebbnek, akkor kisebb lesz.

A kilométermutató megállapítása rendszerint a pályának valóságos hosszúsága szerint történik. De megtörténhetik az is, hogy két vagy több állomásnak egymástól való távolsága a kilométermutatóban a valóságnál hosszabbnak van feltüntetve. Ennek az a célja, hogy a nagy emelkedéssel vagy lejtéssel bíró, tehát nehezebb s így több költséget okozó vonalakon nagyobb díjtételt lehessen követelni, mint az ugyanoly hosszú, de könnyebb más vonalakon. Rendesen a másfélszeres valóságos távolságot tüntetik fel ilyen vonalakra nézve a kilométermutatóban s így a díjtétel is másfélszer akkora lesz, mint az ugyanoly hosszú könnyebb vonalakon. A hosszúságok ilyen kiigazítása, úgynevezett virtualis távolságoknak a kilométermutatóba való beállítása vagy csak az emelkedés irányában történik, vagy az emelkedési és lejtési irányban egyaránt. De természetesen, hogy ez csak kivételes dolog s kevesebb jelentősége van ott, a hol a díjtételek kiszámítása 10—10 kilométerre történik, mint ott, a hol egy-egy km. a díjszámítás alapja. Hisz amott a dolog természete szerint csak kevésbé lehet a vasut tekintettel a pályatest egyes részeinek individualitására. A kilométermutató egyébként táblázatosan van szerkesztve, ilyenformán:

Honnan vagy hová	Besztercebánya	Bettlér	Bákó	Békés-Földvár	Bélicz-Kiszetó	Bély	Bény	Dia-Torbagy	Bosko
	k i l o m é t e r								
Jászberény.....	193	204	137	129	302	236	196	129	146
Jászmonostor	182	193	148	140	313	245	185	118	135
József-gözfürész ..	76	223	363	355	528	332	338	304	321
Kaál-Kápolna	214	167	209	201	374	185	217	150	167
Kaba	325	267	162	154	326	164	234	224	241
Kacsa	767	748	454	446	482	614	725	666	683
Kalán-Zeykfalva ..	562	373	249	241	277	557	520	461	478
Kalocsa	367	379	249	241	307	431	242	162	179

A távolság megkeresésénél nem szabad elfelejteni, hogy az az állomás, a melynek neve betűrend szerint előbb következik, a táblázat fején, a másik oldalt keresendő. A kilométermutató azt is fel szokta jelekkel tüntetni, hogy az állomások a teljes forgalomra, vagy pedig csak annak egyes részeire vannak-e berendezve. Előbb a kilométermutatók kétszer mutatták minden állomásnak a másiktól való távolságát, tehát menet-irányban és jövet-irányban is, most azonban csak egyszer tüntetik fel. Ennek eredménye aztán az, hogy most a virtualis távolságok mindig egyformán szerepelnek az emelkedési és lejtési irányban.

Ily kilométermutatókat tételeznek föl az állomási díjszabások. Maga a tarifa-táblázat — noha természetesen ki terjed az illető vasutnál lehetséges leghosszabb útra is — igen rövid, kivált ha 10—10 kilométerre történik a díjszámítás. Ezért a távolsági díjszabás kényelmes, egyszerű s ma általánosabb alakja a tarifáknak, mint a másik, az állomási díjszabás, noha az utóbbi volt a díjszabások első alakja. S ott, a hol a díjtételek képzése egész szabályosan történik, azokon a relatiókon — szoké a túlnyomó többség — a távolsági díjszabás a legczélszerűbb, mert a legrövidebb s a legkönnyebben kezelhető. Mihelyt azonban a díjtételek képzésében a strikt rendszerességből valami eltérés válik kívánatossá, megszűnik a távolsági díjszabások czélszerűsége és gondoskodni kell oly tarifa-alakokról, a melyek keretében az egyes állomások díjszabási individualitását érvényre lehet juttatni. Ez a forma az állomási díjszabás.

Az állomási díjszabás azt tünteti fel, hogy mekkora a díjtétel valamely állomástól az illető vasutnak összes egyéb, vagy csak egynémely állomására való szállításnál. Az tehát már kiszámítva tartalmazza a díjtételeket s így annak használatához semmiféle kilométermutató nem szükséges. A távolsági díjszabás s az állomási díjszabás között való különbség megmutatására ide igtatok mindkettőből egy-egy példa töredéket. A távolsági díjszabás a magyar államvasutnál ilyen:

Kilométer	Gyorsárúk		T e h e r á r ú k									
	Közönséges	Mérsekelt és különösen mérsekelt	Mérsekelt kocsirakományi osztályra									
			I. osztály (rendes osztály)	II. osztály	Terjedelmes árúk							
						A. osztály	B. osztály	C. osztály és 2-ik külön díjszabás	1-ő külön díjszabás	3-ik külön díjszabás és I. IV. díjszabás	II kivételes díjszabás	
szállítási illeték 100 kilogrammonként o. é. krajzárókban												
1—10	20	15	16	14	17	9	6	6	7	5	5	
11—20	30	19	21	18	24	11	7	6	9	5	5	
21—30	43	25	28	23	33	14	9	8	12	6	6	
31—40	56	31	35	28	42	17	11	10	14	8	7	
41—50	69	37	42	33	51	20	13	11	17	9	8	
51—60	82	43	50	39	60	24	16	13	20	10	9	
61—70	95	49	57	44	69	27	18	14	23	11	10	
71—80	108	55	64	49	78	30	20	16	25	13	11	
81—90	121	61	71	54	87	33	22	18	28	14	12	
91—100	134	67	78	59	96	36	24	19	31	15	13	

Egy állomási díjszabásnak viszont ilyen a berendezése:

Bruck L/m.

Honnan vagy hová	Gyorsárúk		T e h e r á r ú k									
	Közönséges	Mérsekkelt és különösen mérsekkelt	Mérsekkelt kocsirakományi osztályra									
			I. osztály (rendes osztály)	II. osztály	Terjedelmes árúk							
						A. osztály	B. osztály	C. osztály és 2-ik külön díjszabás	1-ső külön díjszabás	3-ik külön díjszabás és I. kiv. díjszabás	II. kivételes díjszabás	
szállítási illeték 100 kilogrammonként o. é. krajzárókban												
Abaliget.....	465	228	255	196	346	117	79	61	88	49	43	
Abony.....	386	189	211	163	283	89	65	52	72	42	36	
Adony-Szabolcs	325	158	183	137	234	80	55	43	65	35	30	
Ajka	264	127	150	111	186	63	45	35	58	28	24	
Ajnácskő	456	224	251	193	339	115	78	61	88	49	43	
Alberti-Irsa ...	346	169	190	147	251	80	59	47	63	38	33	
Algyő	496	244	272	210	371	123	84	65	98	52	46	
Alkenyér ...	736	364	397	310	568	161	108	87	117	69	60	
Almár-Füzítő..	173	85	100	75	123	46	30	24	39	19	17	
Almás-Mislye .	586	289	319	247	443	137	93	73	102	58	51	

Ha meg akarom tudni, hogy Bruckról a Máv. valamely állomására, vagy valamely állomásról Bruckba mi a díjtétel, a brucki állomási díjszabásból kell azt megnéznem; az áruosztályozásból megtudom, hogy az áru mily díjszabási osztályba tartozik s aztán nincs szükség semmi segédeszközre nincs szükség kilométermutatóra.

A mint említettem, a vasutak első tarifái állomási díjszabások voltak. S ez nagyon természetes dolog nemcsak azért, mert a vasutak tarifái a régi közlekedési eszközök tarifáiból fejlődtek ki, hanem azért is, mert az állomási díjszabás az a konkrét tarifa, míg a távolsági díjszabás abstrakciónak az eredménye, absztrakt dolog s így világos, hogy a vasutak primitív korában nem állhatott elő. De érthető az is, hogy ez utóbb miért szorította egyre inkább háttérbe az állomási díjszabásokat. Ha valamely vasut tarifája csak ilyenekből állana, roppantul terjedelmes és nehezen kezelhető volna az s azonfelül a vasutnak is sokkal több munkába kerülne annak megszerkesztése, mint a távolsági díjszabásé a kilométermutatóval együtt. Nem szabad végezetül elfelejteni, hogy a díjszabás részleges változtatásainak keresztülvitele sokkal nehezebben, fáradságosabban és bonyolultabban történik állomási díjszabáson, mint a másikon. A mi viszont megnehezíti az így megváltoztatott tarifa kezelését és áttekintését. Ilyenkor vagy újra kell megszerkeszteni és kiadni az összes állomási díjszabásokat, csak hogy az sok költséggel is jár, vagy csak a megváltozott tételeket kell beállítani pótlások alakjában a már meglevő állomás idíjszabásokba, már pedig éppen ez zavarhatja meg a díjszabás használhatóságát. Ezek az okok szorították vissza az állomási díjszabásokat, úgy, hogy azokat ma már csak oly állomásokra nézve állítják fel, a melyeknek valami különállást akarnak biztosítani, a mi a generalizáló távolsági díjszabásban persze nem tehető meg. Így állomási díjszabásokat szoktak felállítani a nagy forgalmú állomások számára; így állomási díjszabás létesítése volt szükséges, mert a magyar államvasut azt akarta, hogy az összes budapesti állomásoknak egyformák legyenek a díjtételei, noha ez állomások elég jelentékeny távolságra vannak egymástól s így távolsági díjszabások alapján más-más díjtételeket követelnének meg; állomási díjszabásokat szoktak felállítani a csomóponti állomások és végállomások számára.

A hol távolsági díjszabások létesítése lehetetlen, de a kilométer-tarifákat mégis kerülni akarják, ott csomóponti díjszabásokat létesítenek. E tarifák azt szabják meg, hogy mekkora a szóban levő állomások díjtétele valamely, mindnyájukra nézve közbenső pontig, úgy, hogy a díjtétel megtalálása végett össze kell adni a feladó állomásnak és rendeltetési állomásnak a közbenső pontig járó díjtételét. Példa kedvéért azt említem meg, hogy a volt osztrák-magyar államvasuti vonalakon a csomóponti díjszabást úgy lehetne létesíteni, ha megállapítanák, hogy mekkora a díjtétele Budapesten felől levő állomásoknak Budapestig s a Budapesten alul levő állomásoknak díjtétele ugyancsak Budapestig s ez esetben Pozsony-Szeged díjtételét úgy kapnánk meg, ha Pozsony-Budapest díjtételhez hozzáadnánk a Szeged-Budapest díjtételt. A csomóponti díjszabást tehát úgy lehet felfogni, mint két állomási díjszabást, a közbenső pontnak két állomási díjszabását. Ily csomóponti díjszabások megállapítása nyilván akkor lehetséges, a mikor van oly közbenső pont, a melyet így célra használni lehet. Az említett példában Budapest csakugyan lehet ily csomópont, vagy lehet az például Oderberg azon forgalomra nézve, a mely ez állomáson keresztül Magyarország és Németország között bonyolittatik le, de nem lehetne csomópontul felhasználni olyan állomást, a mely e forgalom vonalán kívül esik.

Ez a közbenső pont pedig nem szükségkép valóságos vasuti csomóponti állomás, hanem lehet valamely ideális pont is, a melyet csak a tarifa megállapíthatása végett vesznek föl. A díjszabások rendszerint nem is közlik a csomópontot, hanem csak két táblázatot állapítanak meg s mindkettő a csomópontig való díjtételeket tartalmazza. Másutt ellenben több csomópont is meg van névszerint nevezve. Így volt ez például az 1892 elején az északnémet-osztrák-magyar vasuti kötelékben kukoriczára megállapított ideiglenes kivétel díjszabásnál hét csomópont: Oderberg, Halbstadt, Mittelwalde, Dzieditz, Oswiecim, Liebau és Seidenberg volt megjelölve s az egyik táblázatban a magyar állomásoknak, mint a csomóponttól délre fekvő állomásoknak a csomópontig való díjtételei voltak meghatározva, a másikban pedig a német állomásoknak, mint a csomópontoktól északra fekvő állomá-

soknak a díjtételei. E díjszabás szerint például Aradról Boroszlóba ekként kellett a díjtételeket megkeresni:

Aradtól Oderbergig	236 fillér.
Boroszlótól Oderbergig	68 »
Aradtól Boroszlóig	304 fillér.

Az 1891 szeptember 1-én gabonára és őrlményekre életbelépett rovatolási díjtételeknél Budapest és Bécs voltak csomópontokul fölvéve, úgy, hogy a díjtétel Szoboszlóról Teplitzbe így volt megtalálható:

Szoboszlótól Budapestig . . .	60 kr.	Bécsig	104 kr.
Teplitztől	148 »	»	99 »
Szoboszlótól Teplitzig . . .	208 kr., illetve		203 kr.

Ily esetekben — az előbb idézett példa is ilyen — az olcsóbb tétel lesz a valósággal fizetendő díjtétel. Néha a csomópontok *a*, *b*, *c* stb. néven szerepelnek a díjszabásban s ilyenkor is a díjtétel lesz: az *a* ponton innen megállapított díjtétel + az *a* ponton túlra szóló díjtétel, vagy *b* + *b*, vagy *c* + *c*. A leggyakoribb azonban az, hogy a díjszabás egyáltalán nem említi a csomópontot s csak külön-külön feltünteti az állomás-csoportok díjtételét a csomópontig. Ime ily csomóponti díjszabás példája az osztrák-magyar köteléki forgalomból:

Állomás	Szállítási díj 100 kilogrammonként										
	Gyorsárúk			Teherárúk							
	közönséges	mértékelt	különösen mértékelt	I. osztály	II. osztály	mértékelt kocsiakományi osztályok			külön díjszabások		terjedelmes árúk
						A.	B.	C.	2	3	
Magyar állomások a csomópontig.											
Arad	331.2	253.8	194.4	195.9	142.3	87.0	64.0	50.1	50.1	50.1	294.3
Baja	299.7	226.8	173.8	175.3	127.6	79.6	58.7	46.0	46.0	46.0	294.5
Brassó	923.1	697.7	533.2	534.7	384.3	207.9	151.1	113.6	113.6	113.6	384.6
Csaba	256.7	197.9	151.7	153.2	111.9	71.6	52.9	41.5	41.5	41.5	242.5
Osztrák állomások a csomópontig.											
Prága	908.6	446.8	381.9	376.4	274.1	206.4	159.4	104.2	107.0	92.8	515.0
Sigmundshorn	505.0	299.9	250.3	241.8	178.4	133.2	103.8	82.5	84.4	72.0	326.4
Stadt-Iglau	734.7	375.8	307.6	302.1	219.1	179.0	145.2	106.2	108.0	87.0	401.4

A díjtétel pedig lesz:

Aradtól Prágába		Brassóból Iglauba	
1. osztály szerint		a 2. külön díjszabás szerint	
Aradtól a csomópontig	87 ^o kr.	Brassótól a csomópontig	113 ^o kr.
Prágából a »	206 ⁴ »	Iglautól » »	108 ^o »
Aradtól Prágáig . . .		Brassótól Iglauig . . .	221 ^o kr.

A csomóponti díjszabásokat leginkább a köteléki forgalomban használják, a mi nagyon érthető, mert a köteléki forgalom átmenő állomásai rendszerint alkalmasak arra, hogy csomópontokul szolgáljanak. S a mint látható, nemcsak egy-egy cikkre lehet ily díjszabást megállapítani, de egész rendszeres tarifát is lehet csomóponti díjszabások alapján megszerkeszteni.

E díjszabások egyik alfaja: a csatlakozási díjszabás szárnyvonalakon szokott fönnállani s abban van a lényege, hogy a fővonal utolsó állomásáig, tehát a szárnyvonalra nézve csatlakozó vagy csomóponti állomásig fennálló díjtételekhez hozzá kell ütni, mint valami pótlékot, a szárnyvonalra megállapított díjtételt. Tulajdonképen tehát ez is csomóponti díjszabás, csak hogy itt csupán egy tarifa-táblázatra, a szárnyvonal díjtételeit feltüntető táblázatra van szükség, mert hisz a fővonal végpontjáig, vagyis a csatlakozási állomásig fizetendő díjtételt meg lehet találni a fővonalnak általános távolsági vagy állomási díjszabásában. Ily tarifa létesítése akkor lesz szükséges, ha valami okból a szárnyvonalat nem akarják a fővonaléval megegyező tarifa-elbánásban részesíteni, illetve arra is emennek az egységtételeit alkalmazni. Természetes, hogy e díjszabásnak csak alárendelt jelentősége van, már csak azért is, mert szárnyvonalakra vonatkozik.

DR. KOHN DÁVID.

A BETÉTÜZLET FEJLŐDÉSÉNEK IRÁNYA.

A betétüzlet első formája hazánkban a takarékkönyvecskékre való elhelyezésben nyilvánult. E formát választották előszeretettel nem csupán azon tőkék, melyeket takarékillérek neve alatt ismerünk, hanem feléje fordultak előszeretettel oly összegek is, melyeknél épp a takarékillérek jellegzetes vonásai (csekélyebb összeg, lassúbb képződés, állandóság) hiányzanak. Lényeges befolyással volt erre kétségkívül a magyarországi hitelintézetek fejlődése, melynek során, kezdve a negyvenes évek csaknem kizárólag takarékpénztári alapításain — pénzületeink a legnagyobb következetességgel a takarékpénztárak nevét és szervezetét vették föl s így természetes, hogy a betétek átvételének nyugtázására és általában kezelésére nézve a cégnek megfelelően a takarékkönyvecske alakja választatik, mely csakhamar nagy népszerűsége is tesz szert.

Örvendetes tény mindenesetre, hogy a betétüzlet ezen neme aránylag rövid idő alatt óriási méreteket öltött; de nem kevésbbé figyelemre méltó körülmény, hogy az a maga vonzó erejét érvényesítette nemcsak a szoros értelemben vett takarékpénztáraknál, hanem a bankoknál is.

Hogy példával éljünk, az első magyar bank, a Pesti kereskedelmi bank az idegen tőkét kezdetben más formák közt fogadta ugyan el; pénztári jegyek és folyó számla alakjában; nyilván azért, mert jellegéhez képest a betétek kezelési rendszerét hozzá időmitani kívánta azon összegeknek természetéhez, melyek mint bankra rábizatnak. Ezen összegekre ugyanis mint par excellence bankbetétekre csakis rövid időre számíthat az intézet; az ily rövid felmondásu vagy azonnal esedékes betétek pedig czélszerűbben voltak akár pénztárjegyekre,

akár folyó számlára elhelyezhetők, mint takarékkönyvecskére, mely a hosszabb elhelyezésre számító tulajdonképi takarékbetétek elhelyezésének világszerte elfogadott formája. És mégis tapasztalható, hogy a bank betétüzlete csakis akkor fejlődhetik ki igazán, midőn az intézet alapszabályai módosításával 1882-ben elhatározza a betéteknek takarékkönyvecskék ellenében való elfogadását.

Tényleg a bankok részesedése a takarékbetétek elfogadásában mind nagyobb s hogy különösen a nyolczvanas évek óta szakadatlanul terjed az. Míg 1881-ben a takarékbetétek a bankok passzíváinak 28^s/₀-át képviselték; ezen arány 1890-ben 32°/₀-ra emelkedett; ezzel szemben a takarékpénztáraknál, habár a takarékbetétek túlnyomó részét ezen intézetek vonzzák magukhoz, a takarékbetétek 1881-ben a passzívák 84^s/₀-át merítették ki, és ezen arány 1890-ben 78°/₀, sőt 1891-ben 75^s/₀-ra szállott alá.

Eddig sokszor hangoztatva lett, főleg az érvényre jutott üzleti ágak és elvek szemléletének behatása alatt, hogy takarékpénztáraink tulajdonkép letétbankok. Megfordítva ugyanazon joggal állithatni, hogy bankjaink egyszersmind takarékpénztárak. A két intézeti forma hazai viszonyaink közt úgyszólván elenyészik a lényegét tekintve, s csupán a külső elnevezésben van meg. Mert tovább fűzve a betétüzlet egyes alakzatainak mikénti fejlődését, látjuk, hogy a betétüzletnek másik két formája s pedig a pénztári jegyekre és a folyó számlára való elhelyezés nemcsak nem ismeretlen takarékpénztárainknál sem, hanem ellenkezőleg, nevezetesen a folyószámlát illetőleg nagy erősödést tüntet föl. Még tíz év előtt takarékpénztáraink folyó számlái álladéka alig volt több négy milliónál, azóta az egyre nőtt, úgy, hogy az 1880—85. évi álladék átlaga 6,414.000 frt. az összes passzívák 1°/₀-a. Ettől kezdve az álladék következetesen gyarapszik; 1886 végén: 10 millió, 1887 végén: 11 millió, 1888 végén: 13 millió, 1889 végén: 15 millió és 1890 végén pedig már 25 és fél millió frt.; több mint hatszorosa a tíz év előtti álladéknak. Viszont a pénztárjegyekre nézve konstatálható, hogy bár a takarékpénztárak részesedése ezen üzleti formában elenyésző csekély, de még ezen csekély arány is fogyton-fogy: a takarékpénztárainknál 1881 végén mutatkozott egy milliónyi álladék, azóta lényegesen megcsappant (1891 végén mintegy

700.000 frt.) Ugyanez állítható azonban a bankokról is, mert az 1881 végén még közel 6 millióval szerepelt álladék a bankintézeteknél 1891 végén már csak 4 $\frac{1}{2}$ millió frt. Pedig nem érdektelen adat, hogy hazánkban épp a pénztárjegyek képezik a bankszerű hitelélvezetnek legrégibb formáját, miután a Pesti kereskedelmi bank azt 1843-ban honosította meg és 1864-ig, midőn a folyószámlai üzletet léptette életbe, a pénztárjegy volt az egyedüli módozat, melylyel betéteket magához vonnia sikerült. Kiegészíthetjük e néhány adatot azzal, hogy 1867-ig a kereskedelmi bankon kívül más pénztárintézet nem is foglalkozott pénztárjegyek kiadásával, melyek álladéka az első, tehát 1843. év végén nem volt ugyan több 288.850 forintnál, de a következő években nagyobb kiterjedést nyert. A bank kimutatásai szerint a pénztárjegyek álladéka 1847. év végén 1,930.480 frt, 1857. végén 2,527.856 frt. 1863. végén 3,228.276 frt, 1867. év végén 4,247.961 frt. Az alkotmányos étellel beköszöntött nagy gazdasági föllendülés kifejezést nyer a pénztárjegyek forgalmában is, főleg miután azt más pénztárintézetek is kezdték fölkarolni. Az álladék 1868. év végén közel tizedfél millió. Nagyban hozzájárult a forgalom emeléséhez a pesti hazai takarékpénztár, mely az 1873-iki válság küszöbén új módozatokat keresve minél több idegen tőke megnyerésére, a mondott évben szintén hozzálátott pénztárjegyek kibocsátásához és az év folyamán több mint 11 millió forint értékű ily jegyeket adott ki igen előnyös feltételek és kamatozás mellett, minek eredménye a tőkének tömeges odaözlölése volt, ugyannyira, hogy az igazgatóság jónak látta az ellen a kamat leszállításával védekezni. Így történt, hogy a hetvenes évek elején a pénztárjegyek álladéka 12—13 millió közt mozog, elérte tetőfokát 1874-ben, midőn az év végén az álladék 17,343.703 frt, mely összegből csupán a hazai takarékpénztárra 6.6 millió forint esik. Ezen előkelő intézet fönt érintett intézkedése azonban maga után vonta a pénztárjegyek csökkenését első sorban magánál a hazai takarékpénztárnál, a hol 1875-ben 2.8 millió frt. a visszaesés, de kétségtelenné válik a hanyatlás s pedig az egész vonalon, ha a nyolczvanas évek adatait vesszük szemügyre, mert az álladék ekkor már átlag 7.8 millióra esik vissza s minél inkább közeledünk a kilenczvenes évekhez, annál jobban zsugorodik össze a pénztárjegyek forgalma; a pesti hazai takarékpénztár egykori

több milliónyi állandéka 1893. végén 22.000 frtot tüntet föl, hasonlóan csökkenő az irányzat a különben sem nagy számú (40—50) azon pénzügyintézet legtöbbszörénél, melyek pénztárjegyeket bocsátanak ki, úgy hogy ma már az év végén mutatkozó állomány átlagát alig tehetjük többre 5—6 milliónál.

A betételhelyezésnek a pénztári jegyekben nyilvánuló módja tehát határozottan hanyatlást árul el, a mi annál feltűnőbb, ha ugyanakkor számbaveszszük a tőkeelhelyezésnek már említett két másik módozatai hatalmas föllendülését.

A mi a takarékkönyvecskékre való elhelyezés mérvét illeti, az, mint említők, valóban imponáló, mert a pl. 1881-ben 331.7 millió forinttal kitüntetett betétállomány tíz évre rá már 588.7 millióval szerepel. Csakhogy ha közelebről tekintjük a fejlődés alkatelemeit, rá fogunk jönni, hogy azon nagyszerű eredmény előidézésében inkább a tőkésített kamatok, mint új tőkék, vagyis a betétek és visszafizetések különbözete játsza a főszerepet, sőt, hogy némely évben a tőkésített kamatok számbavétele nélkül, inkább visszaesés, mint emelkedés volna konstatalható. Ezzel szemben a folyószámla térfoglalása sokkal hatalmasabb. A hitelintézeteinknél 1881. év végével kimutatott folyó számlai betétállomány csak 43.161 millió forint, 1891. év végén pedig már 138.775 millió forint s míg a takarékbetétekről nem mondhatni, hogy állományuk a legutóbbi tizenegy év alatt megkétszereződött volna, a folyó számlai betétek valóban megháromszorozódiak. A betétek három nemének mikénti fejlődése egyébként még inkább kitűnik azon arány alakulásából, mely szerint azok a betétek összességében részesednek s pedig az 1881. és 1891. évi állapothoz képest.

A betétek ugyanis elhelyeztettek:

	1881-ben ezer frtban	%	1891-ben ezer frtban	%
Takarékkönyvecskékre	331.741	86.83	588.655	80.27
Pénztárjegyekre . . .	7.178	1.88	5.854	0.81
Folyó számlára . . .	43.161	11.29	138.775	18.92
Összesen . .	382.080	100.00	733.284	100.00

Nyilvánvaló ennél fogva, hogy a betétek tárgyalt három neme közül absolute és relative csak a folyó számla tesz valóban jelentékeny hódításról tanuságot, a takarékbetétek rela-

tive csökkennek, ellenben absolute és relative nagy visszaesés jelentkezik a pénztári jegyeknél.

E tünemény nem véletlen műve, hanem egyenes folyamánya azon ténynek, hogy végre elérkeztünk azon processus kezdetéhez, amidőn a pénzforgalom csakugyan bankszerű formát ölt s hogy nevezetesen azon tőkék, melyek nem az állandó elhelyezésre számító takarékbetétek rendeltetésével bírnak, nálunk is mindinkább keresik és megtalálják azon szervezetet, melyet a modern államoknak hatalmasan kifejlődött bankrendszere teremtett meg és juttatott kifejlődésre.

DR. HALÁSZ SÁNDOR.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Október.

1-én. A kőbányai takarékpénztár r. t. alaptőkéjét 200.000 koronáról 500.000 koronára emeli fel, 1500 darab 200 koronás részvény kibocsátása útján. 3 régi részvény igényt ad két új részvényre.

A »Harmonia« kiadó r. t. közgyűlése elhatározza, hogy osztalékul október 15-től kezdve részvényenkint négy koronát fizet.

A nagymihályi kereskedelmi és hitelbank megalakulása 150.000 korona alaptőkével.

2-án. A Budapest-Erzsébetvárosi bank mint szövetkezet megalakulása 200.000 korona részjegy és 1954 részkönyvecske aláírása útján.

Az 1893-ik évi állami zárszámadás az összes magyar vasúthálózatot 1893. december 31-én 12.874¹⁹⁴ kilométerre teszi, melyből 7.116⁴⁰⁴ a m. kir. államvasutakra, 4.236⁶⁸³ a helyi érdekű vasutakra, 703⁰⁶³ a déli vasútra esik.

3-án. A pancsovai Terézgőzmalom (Wrana fiai cég) fizetési-képessé vált 380.000 frt. tartozással és halasztást kér.

4-én. Az állami pénzügyi kezelés kimutatása és a megejtett rovincsolás szerint az állam augusztus 31-ig 160⁸⁹ millió koronát vásárolt aranyban. Kiverve van 145⁴ millió frt., elhelyezve 15⁴⁹ millió korona. A kivet összegtől 133⁴ millió korona az állampénztárban, 12 millió az Osztrák-magyar bankban fekszik.

A győr-veszprém-dombovári vasút kiépítésének összes előfeltételei teljesítették.

A cukoripar r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 529.879 frt. Évi termelés finomított cukorban 260.931 mm. (Szerencsen 199.892, Bothfalun 61.039.) Szérvénybeváltás minden A-részvény után 4¹/₂ frttal, B-részvény után 8 frttal.

5-én. A Déli vasúthoz Ausztria és Magyarország pénzügyminiszterei felhívást intéztek, hogy vonalainak átvétele tárgyában meg-ejtendő tárgyalásokra küldjön ki felhatalmazottakat.

Az arad-csanádi vasút igazgatósága a gurahoncz-n.-halmágyi vasútvonal kiépítését elhatározta. A nagyhalmágy-brádi vonalról foly-nak a tárgyalások.

Léván mozgalom indult meg a léva-garamberzenczei vonal építése tárgyában.

6-án. Az összes magyar vasutak bevételei január 1-től augusztus végéig 67¹³ millió frtra rúgtak, tehát 3⁹ millió frttal többre, mint a múlt esztendőben.

A Walser Ferencz-féle első m. gép- és tűzoltószergyár r. t. évi jelentése. Gyártmányok értéke 560.566 frt., tiszta haszon 58.453 frt., osztalék 5% (50.000 frt.).

Nagy értekezlet a dunai hajózás tárgyában Lukács miniszter elnökölte alatt.

7-én. A *vidéki malmok congressusa*. Az országos malomegylet ellen néhány vidéki malom agitatót indított. Körülbelül 100 malom volt képviselve.

8-án. A *kereskedelmiügyi miniszter* fogadja a *malomcongressus küldöttségét*; a nagy ipar és a vidéki malmok közti ellentétéről oda nyilatkozik, hogy ilyen tényleg nem létezik és hogy az egész malomipar érdekei szem előtt tartandók.

A *Pesti első hazai takarékpénztár-egyesület koronaértékű záloglevelei* a pénzügyminiszter által óvadékképeseknek nyilváníttatnak.

9-én. A *dunai hajózásra vonatkozó tárgyalások* befejeztettek. A tömegárúkra nézve kartellt nem létesítettek, csak a darabárúkra nézve. A Bécs és Budapest közti forgalom tekintetében egyezség jött létre. A két hajózási társulat az alsó Dunán felváltva fog a partállomásokon közlekedni. Az államvasutakkal való forgalmi részesedés bizonyos kules szerint van megállapítva; a személyszállításról nem történt intézkedés, a pécsi szénbányákra nézve szállítási kötelezettség és leszállított tarifa állapított meg szerződésileg.

A *m. leszámítoló bank* Kolozsvárott fiókot állít fel.

A *pancsovai Teréz-gőzmalom* csődöt nyit.

10-én. Az 1895. évre beterjesztett *állami költségvetés* kis fölösleget mutat. A rendes bevétel 281·3 millió forintra, a rendes kiadás 281·18 millió forintra irányoztatott elő. Mindennemű adóra (beleértvén a bélyeget, illetéket és díjakat) 192·83, mindennemű egyedárúságra 46·83, az állami üzem tiszta bevételére 2·33, a vasutak és gépgyárak feleslegére 36·13 millió frt. esik. Ennek ellenében áll az összes kezelés (minden miniszteriumok és a közösgyi kiadás) 123·98, az állami és vasuti adósságok évi terhe (kamat és törlesztés) 137·02, a kamatgarantia-előleg 0·58, a befektetések 20·10, összesen 281·18 millió forint.

Az 1893. évi *állami zárszámadás* tényleges eredménye 55·2 millió pénztári felesleg, melyből 21·13 millió a konverzióból még hátralékos tételekre kihasítandó, úgy, hogy 34·062 millió a beszámítható felesleg.

Baja és Báltaszék közt állandó híd építenek vasuti és kocsiközlekedésre. Ez által a dunántúli és a nagyváradi-szegedi vasuti vonalak kapcsolhatók össze.

11-én. A *szeszegyedárúság esetleges behozataláról* nyilatkozik a pénzügyminiszter exposéjában. A gyártás a belföldre nézve kontingentálva maradna, kivitelre szabad volna; a finomítást az állam végzi és belföldön nagyban csakis az állam adná el a finomított szeszt.

A *pesti kereskedelmi bank* Kolozsvárott két millió korona tőkével »Erdélyi bank és takarékpénztár« czég alatt *pénzintézetet* alapít.

A *magyar (Auer-féle) gázizzófény r. t. megalakulása* 300 000 frt. tőkével.

A *váci hengermalom r. t.* rendkívüli közgyűlésén egy részvényes csőd nyitását javasolta. A közgyűlés ezt nem fogadta el, hanem elhatározta, hogy a Pesti hengermalommal fog tárgyalni az üzem tovább vitele érdekében.

13-án. A *magyar tudakozó és incasso egyesület működését* megkezdte és a kereskedőkhöz körlevelet küldött.

A *rimamurány-salgótarjáni vasmű részvénytársaság közgyűlése*. A tiszta nyereség 1·947 millió frt., osztalék 1·2 millió forint (120/0), rendkívüli tartalék 0·2 millió, új számlára átvendő 0·22 millió frt.

18-án. A *vaskapui munkálatok folytatására* 1895. évre 2·524 millió frt. van előirányozva.

21-én. A *budapesti árúrakpartok meghosszabbítása* tárgyában értekezetet tartatik. A Csepel-sziget északi csúcsán kereskedelmi kikötő létesíttetnék. A Margit-híd feletti rakpart kiépítését, a budai rakpart használhatása céljából a hidvám beszüntetését hozta javaslatba az értekezet.

A *Royal-szálloda* r. t. 4800 darab 100 frtos új részvény kibocsátását határozta el.

24-én. A *torontáli helyi érdekű vasut zombolya-párdányi vonalának* kiépítése céljából a m. kereskedelmi banknak 1,193.100 frt. 4¹/₂%-os elsőbbségi kötvényt adott el. A bank ezt és a már előbb átvett 1,561.000 frt. kötvényt együttesen 2,754.100 frtért fogja kibocsátani január havában.

A *Franklin-egylet* m. irodalmi intézet és könyvnyomda r. t. mérlege 1894. június 30-án 66.253 frt. tiszta nyereséggel (600.000 frt. tőke) zárul.

25-én. A *Cirkvenicza tengeri fürdő* r. t. átvette a birtokot 450 ezer forintért (4500 részvény) és 5500 részvényt 10 százalék felpénzzel bocsát aláírásra. Összes tőke tehát 1 millió forint (2 millió korona).

Unio fosfornélküli gyufagyár r. t. alakuló közgyűlése. A részvénytőke 200.000 frt.

27-én. A m. á. hitelbank, a m. leszámítoló és pénzváltóbank, a m. ipar- és kereskedelmi bank és a hazai bank arról tanácskoztak, hogy az *osztály-lottó behozatala* esetén közösen ajánlják fel a pénzügyminiszternek közbenjárásukat.

A magyar állampénztárban a *valutarendezés* céljából vásárolt aranyból 123³/₃₂ millió korona van letétben, gyümölcsözően el van helyezve 15⁴/₃₂ millió korona, 22 millió korona az Osztrák-magyar banknak átadva, összesen 160³/₃₂ millió korona.

A *mezőgazdasági és a mezőrendőrségről szóló törvényhez a végrehajtási rendelet* megjelent, minthogy a törvény már november elsején életbe lép.

28-án. A »*Danubius*« m. hajóépítési és gépgyár r. t. részvénytőkéjét 1¹/₂ millió forintra emeli (1 millió forintról) 5000 darab 100 forintos részvény kibocsátása által. (Árfolyam 110, előjoga van a régi részvényeseknek két régi részvény után egy új részvényre.)

A *mezőgazdasági ipar* r. t. közgyűlése. Tiszta nyereség 131.714 forint, osztalék 4% vagy 8 frt. részvényenkint (összesen 120 ezer frt.)

30-án. A »*Telefon-Hirmondó*« r. t. megalakul 600.000 korona részvénytőkével. A vidéki nagyobb városokban meg akarják honosítani ezen intézményt.

A *szombathely-rumi vasutat* a közforgalomnak átadják.

A *baja-halasi* vonalon az előmunkálatokat megkezdték.

Az *újvidék-zombor-bajai* vonalon az építkezés folyamatban van.

A pénzügyminiszter jelentést tesz az *állami pénzkészletekről* és a *Szeged-Tisza kölcsön-alapnak*, valamint az állam saját regálé kárpótlási kötvényeinek a pénzkészletekhez való csatolását kéri a képviselőháztól.

A kereskedelemügyi miniszter előterjeszti a *magyar folyam és tengeri hajózásról*, valamint a *székely vasutak építéséről* szóló törvényjavaslatot.

Dr. Mandello Károly.

IRODALMI SZEMLE.

Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1893-ban. Összeállította a földművelésügyi m. kir. minisztérium VII. b) ügyosztálya. Budapest, 1894.

A földművelésügyi minisztérium, mely már több alkalommal bebizonyította, hogy van érzéke a statisztikai adatok iránt s működését a tényleges viszonyok alapos ismeretére akarja fektetni: legújabb kiadványával a gazdasági és szociális szempontból egyaránt legfontosabb kérdések egyikéhez, a mezőgazdasági munkaviszonyok ismeretéhez nyújt becses adalékot.

A munkabéreket két különböző szempontból kell tekintenünk, mint a hogy bennük természetszerűleg két különböző, sőt látszólag ellentétes érdek rejlik. A gazdasági termelés szempontjából a munkabér nem egyéb, mint a termelési költségeknek egy bizonyos és pedig tekintélyes része s minthogy a fennálló világverseny közepett a termelő a versenyképességet a termelési költségek leszállításával biztosíthatja: a gazdák legfőbb érdeke az olcsó munkaerő.

A munkabér, ezzel ellentétben, a munkásosztály szempontjából a létfenntartás eszköze, a melylyel — eltekintve az esetleges módosító körülményektől — sülyed vagy emelkedik ez osztály egész existenciája. A munkás bizonyos anyagi és szellemi jólétre csak akkor emelkedhetik, ha megfelelő bér mellett értékesítheti munkaerőjét s állati életének tengetésén kívül a jó táplálkozásra s kényelmi igényeinek kielégítésére is telik keresményéből.

A gazdák és munkások érdeke közt azonban csak látszólag ily áthidalhatatlan az ellentét. Ha a munkás munkájának nemcsak *árát*, hanem *értékét* is tekintjük, már könnyebben megtörténhetik az ellentétek kiegyenlítése. A gazda ugyanis a produktívabb munkáért magasabb bért fizethet, a nélkül, hogy ezzel a termelési költségeket emelné; a jól fizetett s jól táplált, erőteljes munkás viszont hasonlíthatatlanul több és jobb munkát végez, mint az erőtlen, csenevész, degenerált.

A munkabérek nyers adatai tehát magukban véve még nem nyújtanak teljes tájékoztatást. Figyelembe kell vennünk az imént említett momentumokat, sőt tekintettel kell lennünk a megélhetés (lakás, ruházat, élelmi szerek) olcsóbb vagy drágább voltára is. Szóval, ha alapul vesszük is a termelési költségek kiszámításánál, vagy a munkások életviszonyainak tanulmányozásánál a munkabér tényleges nagyságát, gondos körültekintésre van szükségünk, hogy ítéletünkben ne tévedjünk; különösen ha a különböző vidékek közt összehasonlítást akarunk tenni.

Az előttünk fekvő mű első részét táblás kimutatások foglalják el, feltüntetve a férfi-, női- és gyermeknapszámot, az évszakok (tavasz, nyár, ősz, tél) megkülönböztetésével, külön az ellátással és ellátás nélkül fizetett napszámot. Ez adatokat nemcsak törvényhatóságok szerint találjuk fel, hanem az egyes politikai járások és rendezett tanácsú városok szerint részletezve is s bár az egyes járáson belül is gyakran nagyon eltérők a gazdasági és munkabérvizonyok, oly részletesség ez, melynél nagyobb alig kívánhatunk. A táblás kimutatásokhoz számos jegyzet van csatolva, melyek többnyire az ellátásra vonatkoznak.

A mű második része (nem táblás alakban) az igás napszámot és a szakmáymunka bérét ismerteti, kitérve itt-ott a gazdasági cselédek konvencziójára is. Rendkívül gazdag anyag van itt összehalmozva. Különösen az aratás-, cséplés- és földforgatásról találunk nagyon kimerítő adatokat.

Mindez adatok az egyes vármegyék sorrendjében összefoglalva közöltetnek. Kétséggkívül van jogosultsága ennek az eljárásnak, mert így egy-egy megyénél a szakmáymunkára vonatkozó összes adatokat együtt találjuk. Részünkről azonban mégis czélszerűbbnek tartanók az egyes fontosabb gazdasági munkák szerinti csoportosítást; ez az összehasonlítást mindenesetre nagyon megkönnyítené s helyesebb átnézetet adna. Sajnáljuk, hogy a gazdasági cselédek bérére és konvencziójára csak hézagos adatok állnak előttünk, pedig ez a munkabérvizonyok ismeretének nélkülözhetlen alkatrésze. Lehet, hogy ezt csak azért kell nélkülöznünk, mert egyes megyékben a gazdasági tudósítók, kik az adatokat szolgáltatták, nem fogták fel helyesen, vagy nem követték mindenben a nyert utasításokat.

Általában az is nagy mértékben emelné e dolgozat becsét, ha egy kis előszó megismertetne bennünket magával az adatgyűjtés főbb elveivel s látnók, hogy mily utasítások támogatták a gazdasági tudósítók működését; mert egy ily felvételnél kimerítő, világos utasítás nélkül tág tere nyílik az egyéni önkénynek s a felfogás különbsége által okozott eltéréseknek.

Nem tudjuk, innen magyarázhatjuk-e az ellátásos és ellátás nélküli napszámber között mutatkozó különbségek rendkívüli változatosságát; a különbség a kettő között néha hihetetlenül kevésre, olykor csak pár krajczárra száll le, máskor ellenben tulságos nagyra látszik. Lehet azonban, hogy a gazdasági tudósítók az ellátásos napszámra, mely nem általános, kevesebb súlyt fektettek s így az nem is bír annyi igénynyel a megbízhatóságra, mint az ellátás nélküli napszámber. Nem is mernénk e kettő közötti különbségből az élelmezés olcsóbb vagy drágább voltára következtetést vonni.

Érdekes volna ez előttünk fekvő adatokból kiszámítani egy-egy munkás évi keresetét az ország különböző vidékein. Ez azonban — ha csak valamennyire megbízható eredményhez akarunk jutni — jóformán megoldhatatlan feladat. Tulajdonképen már azt sem tudjuk, hogy hány nappal számítsuk a tavaszi, a nyári, az őszi és a téli munkaidőszakot. Ez a klimatikus és egyéb viszonyoknál fogva nagyon változó s bizonyos fokig évről-évre masként alakul. Az ünnepek folytán elveszett munkanapok levonása is némi nehézséggel jár, mint-hogy a különböző felekezetek ünnepeinek száma meglehetősen különböző. Mind e nehézségek azonban nem oly természetűek, hogy gondos számításal le ne tudnók győzni. A legnagyobb és főnehézség

az, hogy azt nem tudjuk, hogy a munkás ember az év minden szakában talál-e munkát, vagy rövidebb-hosszabb ideig hevertetni kénytelen munkaerejét. Egy későbbi adatgyűjtés alkalmával becses kiegészítést képezhetné az eddigi felvételnek annak a tudakolása, hogy évszakok szerint a munkások mennyi időt kénytelenek munka hiányában dologtalanul tölteni s mennyi időre van szükségük közvetlenül nem jövedelmező saját házi dolgaik elintézésére? Ekkor talán egészen másképen alakulnának a munkabérvizonyok az egyes vármegyékben, mint ez az itt közölt napszámbevételekből látszik.

Ez adatok szerint a napszám legalacsonyabb az ország nyugoti felében, a Duna két partján; legmagasabb ellenben a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögében, e két országrészhez legközelebb áll a Tisza balpartja; tehát a napszámber magassága tekintetében azok az országrészek válnak ki, hol a mezőgazdaság legerősebb túlnyomósággal bír, a nagy magyar alföld. Erdélyben és a Tisza jobbpartján egyenlő a napszám, jóval magasabb, mint a Duna két partján.

Ha a négy évszak munkanapjait egyenlő számmal vesszük fel s egy esztendőre 280 munkanapot számítunk, egy férfi munkás az országos átlag szerint 177 frtot keresne, mely összeg a Duna-Tisza közén 203 frtra emelkedik, a Duna balpartján pedig 158 frtra száll le. Ez kissé magas számítás, tudván azt, hogy a téli munkaidőszak a legtöbb megyében jóval hosszabb a többi évszakokénál; de viszont azt is figyelembe kell vennünk, hogy a családos napszámolás a feleség, olykor a gyermekek napszámja is gyarapítja a keresetet s így az egy-egy család megélhetésére szolgáló évi átlagos kereset az általunk kiszámított összegnél jóval magasabb, föltéve, hogy munkára az év minden szakában van alkalom is, kedv is, mert a mint szomorú tapasztalatok igazolják, a munkás, kivált téli időben, nem egy vidéken, inkább elheveri dologtalanul a napot s nyári keresményét emészti fel, semmint csekély napszám mellett folytonos munkával keresné meg a mindennapra valót.

—a.

Hieronymi Károly magyar királyi belügyminiszter jelentése az ország közegészségi viszonyairól az 1893-ik ében. Két térképpel és egy grafikai rajzzal Budapest, 1894. 436 lap.

E jelentésnek kiváló érdeméül elsősorban azt kell felemlitenünk, hogy már megjelent. Maholnap természetesen fogják ugyan tartani, hogy akkor, midőn az állami számvevőszék jóval az új pénzügyi év kezdete előtt beterjeszti az országgyűlésnek az előző évről szóló zárszámadásokat, a belügyminiszter is jókor beszámoljon az országnak az előző évben észlelt egészségi állapotáról, valamint arról, hogy belügyi közigazgatásunk mikép viselte gondját az állam e fontos javának: a közegészségügynek. Pedig még nemrég ezt nem tarthatták ily természetszerűnek, mert ez mindössze csak két év óta történik így; azelőtt 4—5 évig kellett az országgyűlésnek egy-egy ilyen jelentésre várakoznia. Főlösképpen indokolnunk talán, hogy e jelentések csakis a kellő időben előterjesztve használhatók a kormányzati czélokra, hisz ha késik a hiányoknak megismerése, késik egyszersmind a javításra irányuló cselekvés is.

A miniszter e külsőleg jelentkező pontosságot a jelentés tartalmában is megvalósítani igyekszik: az adatok teljessége és helyessége

által. Bár maga is bevallja, hogy azok minden részökben még nem mentek a házagoktól, viszont számos új kimutatást közöl, melyek eddig összegyűjtve és közzétéve nem valának; ilyenek az ország összes gyógyszerészeire, továbbá a foghuzással foglalkozókra vonatkozó részletes adatok; kimutatvák a himlős betegek és halottak között a beoltottak és a be nem oltottak, bővült a kórházak és a hazai fürdők statisztikája.

De vegyük elő részletesen a jelentés adatait az 1893-ik évről, összehasonlítva az előző évekkel:

Az ország közegészségi állapota ez évben általában véve, a heves kolerajárvány daczára, kedvezőbbnek mondható az előző évinél. Mig ugyanis a közegészségi állapotot 1893-ban 55 törvényhatóság kedvezőnek jelzi, 34 pedig kedvezőtlennek, addig 1892-ben 51-nek területén volt kedvező, 38-nál pedig kedvezőtlen. E javulás valószínűleg annak köszönhető, hogy ez évben a járványos betegségek jóval enyhébb természetűek voltak. Erről tesz tanuságot a halálokok kimutatása is, mely szerint általában 40.149 emberrel kevesebb halt meg 1893-ban, mint az előző évben; a járványos betegségek pedig úgy abszolúte, mint relatíve, az összes halálozásokhoz viszonyítva, lényegesen kisebb számú halálozással jártak, mint 1892-ben. Meghalt ugyanis járványos betegségben 1892-ben 88,609 egyén, az összes halálozások 17.87%-a, 1893-ban 59,002 egyén, az összes halálozások 12.89%-a. Viszont a megbetegedések a járványokban, általában szaporodást mutatnak, a hólyagos himlőt kivéve, 1892-ben 3135, 1893-ban 1624 eset, mely csökkenés részint a kiterjedtebben és pontosabban végrehajtott himlőoltásnak, részint már a járvány mutatókozása alkalmával ennek elfojtása céljából rögtön elrendelt szigorú intézkedéseknek tulajdonítható. S itt érdekes a beoltásról szóló kimutatás, melyből kitűnik, hogy egyrészt mennyien mulasztják el ezen mai nap már egyszerű óvintézkedésnek megtételét s hogy más részről, úgy látszik, az újraoltásokra nem fordítanak elég gondot, mert különben talán nem volna olyan nagy a beoltottak aránya: 53% a himlőben megbetegedettek között.

Fokozott figyelmet tanusított a miniszter a trachomának ország-szerte gyógyítása iránt, a mennyiben a járványnak gócpontjait képező vármegyékbe, a trachoma kezelésében kiképzett 16 orvost küldött a trachoma állásának pontos megvizsgálására. Az elleuőrző szemvizsgálatok szigorúságának tulajdonítható valószínűleg, hogy a ragályt újabb helyekre nem hurczolták el. Szegeden állami költségen trachomakórházat állítottak fel; a helybeli orvosok elégtelen volta vagy hiányának kipótlására államköltségen 10 trachomaorvos alkalmaztatott az ország különböző vidékein. Az év végén gyógykezelés alatt maradt trachomások száma a múlt évhez képest növekedett, mint ezt a következő összeállításból láthatjuk; volt ugyanis

	ferőzött vármegye	törv. város	trachomás	gyanus
1892-ben	20	7	18.042	12.106
1893-ban	25	10	23.172	8.899
A növekedés tehát	5	3	5.130	—8.207

Különös érdekléssel bír az egészségügyi személyzet kimutatása, kivált napjainkban, midőn a községi és körorvosok viszonyaik javítására erélyes mozgalmat indítanak meg. Közegészségünk állapotának főoka

az orvosok elégtelen számában és nyomorúságos díjazásukban. A szaporodás, melyet 1893-ban az orvosok száma örvendetes főképp azért, mert ez a városok rovására történt, eddig is aránytalanul jobban el voltak látva a gyógyítással mint a vidék. A szaporodás ugyanis teljesen a vármegyék sőt a városokban lakó orvosok száma fogyott. Volt ugyan

	1892	1893				
	orvos	sebész	összesen	orvos	sebész	összesen
a vármegyékben . .	2.266	434	2.700	2.450	414	2.864
a városokban . . .	1.290	57	1.347	1.273	41	1.314
összesen . . .	3.556	491	4.047	3.723	455	4.178
növekvés tehát				167		

A főváros azonban még mindig megtartotta mennyiben itt egy év alatt 720-ról 811-re növekedett a lakosok száma, vagyis 91-gyel. Az eloszlás azonban a számbeli egyenlőség daczára kevésbé kedvezőbb, mert míg 1892-ben 1'95 orvos volt lakosra a vármegyékben, 1893-ban e szám csupán 2'06-ra csökkent. Örvendetes tény azonban a tisztii orvosok számának növekedése. 1892-ben 1997 orvos volt hivatalos állásban, 1893-ban pedig 2011 orvos, ugyan nem felel meg teljesen a valóságnak, mert benne van az az 1.110 körorvosi állás, a melyből azonban 172 nem orvos, hanem a növekvés az összes tisztii orvosoknál tehát csak 76, a melyből 55. Hiányzanak ez évi jelentésben a községi orvosok száma, az adatok, pedig nem egészen érdektelen megtudni az orvosok orvostartására kötelezett község nem tartott orvost, hanem önként, kötelezettség nélkül? Megemlítjük még, hogy az orvosok összes javadalmazása 1,228.058 frtról 1,288.512 frtra emelkedett, tehát 60.322 frttal javult, de átlagos javadalmazás az orvosnak még mindig roppant csekély és nincs arányban a kiképzésbe fektetett tőkével, sem a szolgálattal, melyet az orvosok teljesíteni kötelezvék. A tisztii főorvosok átlagosan ugyanis 1211, a járási orvosoké 576, a körorvosoké 499, a községi orvosoké meg éppen 499 frt.

A bábák száma a múlt évhez képest csökkenést mutat, de csak látszólagos, mert onnan ered, hogy szorgosabbak lettek meg ez évben az oklevéllel bírónak. A gyógyszerárak is emelkedtek. 1.282-re emelkedett, tehát 96-al, hozzászámítva a fiókgyógyszertárakat, az emelkedés csak 75. Ennek folytán a lakosra és 168 négyszögkilométerre esik egy gyógyszerár, már örvendetes javulás.

Rendkívül részletes leírást találunk a jelentésben a kórházról és gyógyintézetekről. A közölt kimutatás szerint fennáll de ez csak látszólagos, mert ez a szigorúbb megközelítés

A tébolydák számának csekélyisége ez évben is azok túlsúlyosulására vezetett, miért is örömmel értesülünk a jelentésből arról, hogy a belügyminiszter új tébolydák felállítására előkészületeket tesz. A külföldhöz képest e tekintetben nagyon elmaradtunk és ideje már, hogy e téren is pótoljuk a mulasztásokat.

Mint örvendetes tényt kell felemlitenünk a himlő elleni oltás mind nagyobb elterjedését. Míg ugyanis 1891-ről 1892-re ezek száma csak 191-el emelkedett, addig 1893-ban 86.145-tel több oltás végeztetett, mint az előző évben. Beoltatott ugyanis ez évben 869.736, ebből újraoltás volt 304.380; sikertelen csupán 4% volt. Nagyobb buzgóság volna azonban fordítandó az újraoltásokra, melyek az előző évhez képest 5.345-tel csökkentek. Hogy mily következményei vannak ezek elhanyagolásának, azt a járványok tárgyalásánál már említettük.

Az orvosrendőri vizsgálatok, melyek a közegészségügyi prevenczió szempontjából oly fontosak, szintén számosabbak valának, mint a múlt évben. Volt ugyanis:

	hatósági szemle	lefoglalás	elkobzás	vegyi vizsgálat
1892-ben	189.225	13.288	13.564	4.576
1893-ban	198.884	15.507	16.845	7.491
a növekedés 1893-ban	9.659	2.219	3.281	2.915

Csekély haladást mutat a gyermekek fölötti felügyelet, 1892-ben 25.732, 1893-ban 25.843 gyermek fölött gyakoroltatott, a növekvés mindössze tehát 111. Ellenben jóval nagyobb mérvű és üdvösnek mondható szigorral jártak el a 7 évnél fiatalabb gyermekek gyógyításának elmulasztásával szemben. E hanyagság előfordulásának csökkenése talán a fokozott ellenőrzésnek tulajdonítható és annak, hogy az alsóbb néposztály, hol ez esetek leggyakoribbak, kezdi megtanulni azt, hogy a törvénynek ebbeli rendelkezése még sem marad írott betű, hanem végre is hajtatik. Látjuk ugyanis, hogy történt:

	mulasztás	elmarasztalás	elmarasztalás a mulasztások %-ban
1892-ben	57.455 esetben	16.711 esetben	29.09%
1893-ban	56.277 »	32.125 »	57.08%

a növekedés tehát a

múlt évhez képest — 1.178 esetben + 15.414 esetben + 96.22%

Nagyobb gondot fordítottak ez évben a közhelyiségek megvizsgálására. Volt ugyanis 1892-ben 100.687 hatósági szemle és ez alkalommal kifogásoltatott 15.430 helyiség, 1893-ban 108.969 hatósági szemle és 16.711 kifogásolás. A növekedés az elsőlét tehát 8.282, a másodiknál 1.281. Csekély mérvű csökkenés észlelhető az iskolák megvizsgálásánál, 1892-ben 39.619 esetben volt vizsgálat és kifogásolás 8.134 esetben, 1893-ban 39.511 vizsgálat és 7.826 kifogásolás. Ellenben növekvést mutat az egészségtelen lakások megvizsgálása az előző évhez képest. Tartatott ugyanis:

	1892-ben	1893-ban	1893-ban az 1892-hez képest több (+), kevesebb (—)
hatósági szemle	89.801	133.336	+ 43.535
lakhatási engedély adatott . .	4.375	5.077	+ 702
tisztítási és fertőtlenítés történt	63.069	65.144	+ 2.075
kiürítés	6.584	4.261	— 2.323
hatósági figyelmeztetés . . .	27.861	24.870	— 2.991
á alakítás	2.324	1.700	— 624
eltöltés	2.158	3.327	+ 1.169
kisajátítás	35	34	— 1

A fővárosban, hol az ez irányú intézkedések fokozott jelentőséggel bírnak, örvendetes fejlődést látunk: hatósági szemle tartatott 1892-ben 25.532, 1893-ban 28 962; kitisztítás és fertőtlenítés elrendeltetett 1892-ben 13.719, 1893-ban 13.877 esetben, kiürítés 1892-ben 2.007, 1893-ban 2.708 esetben, eltiltás 1892-ben 1.588, 1893-ban 2.854 esetben. Látjuk általában, hogy az erélyesebb intézkedések esetei növekedést mutatnak, az enyhébbekéi: hatósági figyelmeztetés, átalakítás pedig csökkenést. A fokozott szigorra természetesen a kolera adta meg az impulzust, melynek terjedésével szemben még nagyobb erély is teljesen indokolt lett volna.

Az ásványvizek és fürdők kimutatása sokkal részletesebb a mult évinél. Azelőtt csupán a fürdő és törvényhatóság nevérol és az állandó és átfutó vendégek számáról szólt, most jóformán teljes leírását tartalmazza a hazai fürdőknek, úgy, hogy azok mindegyikéről teljes képet és felvilágosítást nyerünk. E kimutatás 226 gyógyhelyet foglal össze, ebből hévíz 40, fürdőhely 175, csak forrástelep (fürdő nélkül) 51. Adatokat a vendégforgalomról azonban csak 132 szolgáltatott, ezeket 131.698 vendég kereste fel, köztük 20.233 külföldi.

Külön fejezetet szentel a belügyminiszter az 1893-ik évi kolera-járvány tárgyalásának. Méltó is, hogy behatóbban foglalkozzanak vele, mert becses tanulságokat nyújtott a jövőre nézve. 184 napon át tartott, 6.753 egyén betegedett meg benne, 3.773 meghalt, tehát a megbetegültek 55·31/0-a. Sokkal erősebb mérveket öltött, tehát, mint az előző évi, mely 141 napon át pusztított, 2.463 betegedési és 1.344 halálozási eset (59·9/0). Szatmár-Németiből indult ki a járvány, egy idegen elzúllott egyén kolera-halálával, innen azután elterjedt a szélrózsa minden irányában. Mindössze 10 vármegyét és 10 törvényhatósági várost kimélt meg. A fertőzött törvényhatóságok közül a vármegyékre esik 6.176 megbetegülés 3.419 halálozással: 55·35/0, a városokra pedig 577 megbetegülés 354 halálozással: 61·35/0. A városokban tehát a halálozási arány 6/0-kal rosszabb volt, mint a vármegyékben.

A járvány tetőpontját augusztus 28-ikán érte el, mely napon 237 megbetegedés fordult elő. A napi megbetegedések és halálozások átlagos számát és maximumát a következőképen állíthatjuk egybe:

Hónap	Átlagos		Maximalis	
	megbetegedés	halálozás	megbetegedés	halálozás
junius	1	1	5	3
julius	13	7	32	18
augusztus	136	66	237	114
szeptember	37	24	112	70
október	27	18	56	40
november	7	4	19	10
december	1	1	6	6

A jelentés továbbá felsorolja a védekezés módját, valamint azon intézkedéseket, melyeket a belügyminiszter a kolera behurczolásának és tovatérésének megakadályozására, valamint a már kitört betegség elszigetelésére életbeléptetett. Első sorban elrendelte a felmerult esetek távirati bejelentését, a miniszteriumban bakterologiai laboratoriumot állított fel a gyanus esetek diagnosztizálására. Gondoskodott a miniszter arról, hogy a lakosság lehetőleg egészséges ivóvízzel láttassék el; figyelemmel volt a köz- és magántisztaság

előmozdítására. A kolerának a külföldről való behurczolása ellen az osztrák-magyar monarchia kezdeményezésére nemzetközi egyezmény kötöttetett a kolera bejelentése és a forgalom szabályozása iránt. A tömeges gyülekezések betiltattak, iskolák megnyitása elhalasztott. Gondoskodott a miniszter a betegek elkülönítéséről, a fertőzött lakások elszigeteléséről és dezinficiálásáról, a hullák eltakarításáról. Az orvosszükségen járványorvosok kiküldésével iparkodott segíteni. A járványnak a belügyi tárca terhére eső költsége 89.398 frtot tett ki.

Ezek képezik kivonatosan e jelentés tartalmát, a mivel egyszersmind hazánk 1893. évi közegészségügye képét óhajtottuk vázolni. Egészen véve fejlődést és javulást látunk e téren, mely ha rohamosnak nem mondható is, arról tesz tanuságot, hogy a közegészségügyi igazgatás vezetésénél világosan látják a bajokat és tervszerűen törekednek azokon segíteni.

Dr. Fényvessy József.

Dr. Csillag Gyula: Az iszákosság korlátozásáról. Budapest, 1894. 71. l.

A nemrég megtartott közegészségügyi és demografiai kongresszus határozottan lendületet adott tudományos irodalmunknak. Számos kérdés, mely jó ideig el volt hanyagolva, tanulmányozás és megvitatás tárgya lőn ez alkalommal. Így foglalkoztak a IV-ik szakosztályban az alkoholizmussal, mely baj iránt különben nálunk meglehetősen közöny uralkodik. A kongresszuson dr. Csillag Gyula is tartott felolvasást e kérdéstről és ez értekezés kibővíve most jelent meg külön füzetben.

Az alkoholizmus ellen régóta küzd a társadalom és az orvosi. büntetőjogi és nemzetgazdasági irodalom többé-kevésbé erővel eszközökkel, de mindeddig számbavehető siker alig mutatható fel. Dr. Csillag Gy. könyve bevezetésében e küzdelmeket ismerteti, majd tovább ő is propozíciókkal lép fel. Vegyük ezeket egyenkint.

Első sorban a pálinkát más itallal s pedig, minthogy egy általa idézett orvosszakértő szerint a sörivás sem jár kisebb veszélyekkel, mint a pálinka, vízzel óhajtja helyettesíttetni. Sürgeti tehát a városoknak egészséges vízzel való ellátását, közutak felállítását. Mi azt hisszük, hogy a víz bármennyire egészséges és üdítő legyen, nem pótolhatja a pálinka keresett hatását. A munkás az alkohollal, főleg télen, melegedni akar, ha csak rövid időre is, a mit pedig hideg vízzel el nem érhet; hiányos táplálkozását pótolni óhajtja vele, a mire a víz szintén nem alkalmas. Vagy talán csökkenését látjuk az alkoholizmusnak ott, a hol az ivóvíz egészséges Bécsben pl. a híres Hochquelle előidézi-e a Csillag által várt eredményt? Soha se fogunk a nyilvános jóvizű kutak körül oly tolongást látni, mint a pálinkamérések asztalai körül, a hol pedig nem ingyen osztogatják az »életnedvet«. A munkás általában nem nagyon analizálja a vizet és nem azért iszik pálinkát, mert azt hiszi, hogy a víz nem egészséges.

További eszközkül a szerző az egyház befolyását és mértékletességi egyletek alapítását jelöli meg és részletesen vázolja az ezek által elért üdvös eredményeket. A külföldi példák felsorolása után kerestük az így nyert tanulságoknak hazánk viszonyaira való alkalmazását, de nem találtuk. Pedig itt hálás feladat lett volna annak okait kutatni, hogy miért nem érvényesül az egyház befolyása e téren és miért nem tudnak létrejönni a mértékletességi egyletek s mi a

teendő ez ügyben. A külföldön végzett szemle után csak pia desideria-kat találunk, egyebet semmit.

Az »adóintézmények« fejezeténél kissé ellenmondásba jut a szerző önmagával. Avval kezdi ugyanis, hogy »az alkoholizmus elhárítására sokfelől kell egyszerre hatni, egyik leghatályosabb eszköz *mindentestire* a szeszkes italok megadóztatása stb.«, a szeszadó túlságos felcsigázását csak annyiban találja veszélyesnek, mert az csempészkedést és adósikkasztásokat von maga után. Ezek után pár lappal kimutja a hivatalos adatok alapján, hogy Magyarországon a szeszadó emelése a »szeszkes italok élvezetének fokozatával és gyarapodásával« járt. Különösnek tartjuk továbbá, hogy a szerző a *német* szeszadó-reformot magyar forrásból, kétségtelenül jeles magyar dolgozatból tanulmányozta. E fejezetben különben nincs egyéb, a magyar szeszadóra és termelésre vonatkozó egyszerű számbeli adatoknál és a svájci »szeszmonopolium« leírásánál.

Ezek után az italmérsi üzlettel és annak rendszetével foglalkozik a szerző. Dicsérőleg méltatja a skandináv államokban elfogadott gothenburgi rendszert, az általa elért csökkenését az alkoholizmusnak, de nem javasolja a rendszer alkalmazását hazánkban, mert nagyon meg van elégedve az engedélyezési rendszerrel, melynek üdvös eredményeit azonban már nem tudja kimutatni.

»Az iszákosok menhelyei. St.-Gallen canton törvénye 1891-től« és a »rendőri és büntető határozmányok« című fejezetek érdekes anyagalmazt ölelnek fel és itt már néhol kritikai megjegyzéseket is találunk.

Bezárja a füzetet az »eredmények« című fejezet, az előző fejezetek rekapitulációjaképen és itt már javaslatokat is tesz a szerző az alkoholizmus elleni küzdelemben alkalmazandó óvó- és elhárító rendszabályok iránt. Az ivóvízre és a mértékletességi egyletekre vonatkozólag megtettük már megjegyzéseinket, a többi javaslat is alig több jámbor óhajtásoknál, mert nagy általánosságban mozognak, közelebbi kiviteli módusaik nincsenek megjelölve.

A könyvben tehát nincsen semmi új gondolat, s ha tényleg nem volt a szerzőnek más célja, »mint e tárgyban a discussióra és eszmecserére némileg alkalmas anyagot szolgáltatni«, akkor szerény véleményünk szerint a szerző e célját sem érte el.

Végezetül csak azt jegyezzük meg, hogy ha az iszákosság is egyike azon »válságok-, bajok- és kórállapotoknak, melyeknek az emberi nem isteni rendelés következtében időnkint kitéve és alávetve volt«, akkor csak tagadjuk meg egészen az emberi akaratszabadságot.

dr. —

Az angol »Royal Commission on Labour« zárójelentése. (Fifth and final Report of the Royal Commission on Labour. Part I. The Report. Part. II. Secretary's report on the work of the office: Summaries of evidence, (with index) and appendices.)

Az utóbbi években lefolyt nagy sztrájkok és munkaelvonások káros következményei által indítatva, az angol kormány még 1891. év tavaszán kiváló szakférfiakból mintegy 30 tagú bizottságot szervezett, melynek feladatává tette: megvizsgálni az ipari és mezőgazdasági munkások és munkaadók közti viszonyokat érintő összes kérdéseket és azon munkafeltételeket, melyek az Egyesült király-

ságban legutóbb lefolyt munkaviszályok (Trades-disputes) alkalmával észlelhetők voltak.

E bizottság a »Royal Commission on Labour,« melynek három évi kitartó munkája az itt tárgyalt jelentéssel záródik.

Kijelölt feladatához képest a bizottság főfigyelmét a következő kérdésekre fordította:

a) Mik a munkaadók és munkások közt előforduló modern viszályok főokai? Az iparnak mely állapotából támadnak és mily hatással vannak e viszályok keletkezésére és lefolyására a harcban álló felek szervezett testületei?

b) Mily eszközök vagy intézmények által lehet e viszályok kitörését megelőzni, vagy ha már kitörték, azokat békésen elintézni, még mielőtt a tényleges harc beállana sztrájk, vagy munkaelvonás alakjában?

c) Lehetséges volna-e ezen viszályok okait részben vagy egészben *gyakorlati törvényhozás* útján eltüntetni, tekintettel mindig az állam (United Kingdom) általános érdekeire.

Csak halaványan jellemezzük azt a hatalmas munkát, melyet a bizottság három év alatt végzett e kérdések megfigyeltében, ha felemlítjük, hogy ez idő alatt egybegyűjtötte, feldolgozta — sőt minden egyes államra nézve külön ki is adta úgy Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, mint az összes számbavehető nyugateurópai államokat illetően a munkabérekre, munkaidőre, a tanonczügyre, a munkásoktatásra, a munkások élete és egészségesének védelmére, a munkásbiztosítás-ügyre, a munkaadók és munkások szervezkedésére, a sztrájkok és a munkaelvonásokra a munkások lakás-, élelmezési és ruházati viszonyaira — egyszerűen az összes munkafeltételekre vonatkozó megszerezhető anyagot.

A bizottság mindenkor elsőrendű, lehetőleg közvetlen forrásból, a brit birodalomra nézve pedig a közvetlen érdekeltektől, kihallgatás- vagy levél útján szerezte be információit.

Természetes, hogy ily adathalmaz birtokában felette nagy érdekléssel bírnak azok a következtetések, melyekre a bizottság vizsgálódásai során jutott, s melyekről a felvetett kérdések rendjét követve, a záró jelentés 2-ik kötete alapján a következőkben számolunk be, megjegyezvén, hogy e következtetések a bizottság többségének nézetei.

a) A viszályok okait illetően a bizottság a következőket adja elő:

A nagy ipari vállalatok fejlődése és számuk növekedése *szükségképen* a munkás népességnek egy oly tömegét teremtette meg, mely életmódja és szokásai tekintetében teljesen elkülönödik azoktól, kik munkaadók gyanánt szerepelnek.

Következőleg a modern technika költséges gépeivel felszerelt gyárakban *nem létezhetik* az a benső viszony munkaadó és munkás, valamint a munkás és munkája között, mint a minő a kisiparnál van, hol a munkásnak meg van a reménye, hogy a tanoncz- és segédévek eltöltése után maga is munkaadóvá lesz.

A munkaadó és munkás ezen elkülönüléséből egymás iránt *kölcsönös közöny*, hidegség támad és ez a főoka legtöbb esetben a kitört viszálynak. Ez ingerli harcra a közös vállalatok elfogadásánál egyfelől a gépek és nyersanyag, másfelől a munka tulajdonosait.

b) A vizsályok okainak megszüntetésére vezető eszközökről szólva, e részben leghathatósabbnak az *érdekelt felek szervezkedését, szervezett testületeit* tartja a bizottság.

Ez eszköz *gyakorlatilag* is ki van próbálva.

A vizsgálódások alapján megállapított tény, hogy ép azon iparágakban, a hol a küzdő két érdekcsoport közti elkülönzés legerősebb és így a vizsályok okai legélesebben domborodnak ki, ép ott találjuk az érdekelt felek szervezkedésének *legmesszebb menő* fejlődését.

E tény — úgymond a jelentés — a jelenlegi ipari helyzet legnevezetesebb és legfigyelemreméltóbb jelensége.

»A hatalmas munkás szakegyesületek (trade-unions) egyfelől, a munkaadók szaktestületei másfelől kész eszközül szolgálnak arra, hogy az érdekelt felek együttesen tanácskozzanak. Ez pedig képessé teszi őket arra, hogy egymás helyzetét kölcsönösen mérlegelhessék s jobban átértsek azon alapfeltételeket, melyek mellett közös vállalatra egyesülnek.«

E kölcsönös okulás folyamánya, hogy számos iparágban lehetőségessé vált a bér szabályozását illetőleg oly egyezségi pontokat találni, melyeket hosszú időn át mindkét fél békésen megtartott.

A mint az egyesülés feltételeit mindkét fél mindjobban átérti, természetes uton vége lesz azon konfliktusoknak, melyek ma legnagyobbbrészt a jogbizonytalanságnak, a kölcsönös félreértésnek, eltérő érdekek hajhászatának és a közös érdekek figyelmen kívül hagyásának eredményei.

Azon felmerülhető aggálylyal szemben, hogy a munkaadók és munkások ezen megegyezésének a fogyasztó közönség fogja kárát vallani, a bizottság felemlíti, hogy ennek meg van a természetes orvosszere a termelési módok folytonos változásában, a nem is várt oldalról támadó versenyben, szóval e veszély imminensnek nem tekinthető.

E lándzsatorés a szervezkedés előnyei mellett különösen figyelemreméltó, kapcsolatban a britt kereskedelmi kamarák 1891. évi congressusán elhangzott elnöki kijelentéssel, mely a munkások szakszervezkedését a legmelegebben üdvözlötte s a tőke képviselőjében mint örvendetes jelenséget emelte ki e szervezetek minél nagyobb gyarapodását.

De nemcsak a küzdő felek szervezeteinek egymáshoz közeledése, hanem az a jelenség is erős befolyást gyakorol a tőke és munka közötti béke megteremtésére, hogy maguk a munkások is megtakarított pénzüket sokszor vállalatokba helyezik s így mint *kisebb tőkebirtokosoknak* is van alkalmuk tapasztalatokat szerezni. Különösen fontos szerepet játszanak itt a *termelő szövetkezetek*. (Cooperative societies.)

»E szövetkezetek jótékony befolyása túlterjed a tagok körén, mert a munka osztalékát szabályozó elvek tekintetében köztudatot teremt.«

Ugyanily jótékony hatást idéz elő számos vállalatban a munkás-osztalék elvének gyakorlati alkalmazása, mire a bizottság számos példát talált.

Mindeme bajgatólő eszközök hatása gyanánt konstatálja a bizottság, hogy az újabbkori angol munkaviszályokban hiányzik legalább is az *irigység és ellenszenv*, mely a régebbieket jellemezte.

»A küzdelem oka gyanánt szereplő körülmények *nyílt és hátsó gondolat nélkül való* feltárása váltja fel ezeket.

A viszonyok alaposabb ismeretén nyugvó szívélyesebb *egymást-megértés* növekszik mindkét részen. Ennek az alaposabb tájékozottságnak hatása pedig túlmegy a harczoló felek körén és messze elterjed a nemzet minden rétegébe. Az így teremtetett közvélemény pedig visszahat a vitákra és közreműködik, hogy azokat békés megoldásra hozza.«

c) Az előadottak alapján végül a bizottság arra a következtetésre jut, hogy »azok a bajok, melyekre figyeime felhivatott, *törvényhozás útján nem orvosolhatók*, de bizalommal nézhetünk a létező állapotok javulása felé a jelenleg már működésben levő természetes erők útján, melyek odairányulnak, hogy az ipari viszály és szétszakadás helyét az ipari béke foglalja el s megteremtessék az Egyesült királyság minden osztályát átható az a közszellem, mely a jövő béke megvalósulásának főbiztosítóka«.

Vajjon e jelentés becses tanúságait megszívlelik-e azok, a kiket illet és lesz-e gondjuk, hogy felszabadítsák bilincseiből azokat a *természetes erőket*, melyeknek működésére nálunk is nagy szükség van, s a melyeket lekötve tart az egyesülési jognak teljes szabályozatlansága s hatóságainknak a munkások szervezkedésével szemben léptenyomon tapasztalható ellenszenve.

Dr. Andor Endre.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

I. Őstermelés.¹⁾

A bányamívelés Ausztriában. Ausztria nagyon jelentékeny és fejlett bányamíveléssel bír; különösen szén-, vas- és sótermelése nagyfontosságú; a mely bányászati termékek productiója folyton növekszik, míg a többi bányatermékek kiaknázásában inkább hül-lámnázás, mint emelkedés észlelhető.

Az utolsó két évben a bányászati termelés *métermázsákban* így alakult:

	1892-ben	1893-ban	1893-ban több kevesebb — +
Barnaszén . . .	161,902.733	168,159.547	+ 6,256.814
Kőszén	92,411.261	97,326.509	+ 4,915.248
Vasércz	9,932.899	11,091.115	+ 1,158.216
Só ²⁾	2,849.835	3,116.515	+ 266.680
Higanyércz . .	794.472	762.154	— 32.318
Horganyércz . .	339.439	305.810	— 34.129
Grafit	209.782	238.067	+ 28.285
Ezüstércz . . .	141.712	180.184	+ 38.472
Timföld és gálicz	204.801	133.700	— 71.101
Ólomércz . . .	132.648	106.964	— 25.684
Rézércz	86.355	85.759	— 596
Mangánércz . .	45.576	54.113	+ 8.537
Kénércz	18.039	19.502	+ 1.463
Bismuthércz . .	8.558	7.974	— 584
Aranyércz . . .	1.641	4.771	+ 3.130
Dárdanyércz . .	967	4.406	+ 3.439
Egyéb érczek .	2.241	2.033	— 208

1893-ban emelkedett a termelés mennyisége: a barnaszénnél 3·8, a kőszénél 5·3, a vasércznél 11·7, a különféle sóknál 9·3, a grafitnál 13·5, az ezüstércznél 27·2⁰/o-kal; a kisebb jelentőségű bányatermékek közül emelkedett még a kiaknázott mangán-, kén-, arany- és dárdanyércz mennyisége; ellenben csökkent a fontosabb érczek közül: a higanyércz termelése 4·1, a horganyérczé 10·0, a timföldé 35·5, az ólomérczé 19·4⁰/o-kal, valamint a kevésbé jelentékeny réz-, bismuth- és egyéb érczek termelése is.

¹⁾ Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbauministeriums für 1892, ugyanaz 1893-ból. II. Heft.

²⁾ Ebből 1892-ben 379.023, 1893-ban 383.529 métermázsa tengeri só.

Az összes bányászati termelés értéke volt *forintokban*:

	1892-ben	1893-ban	1893-ban több kevesebb	+
Barnaszén . . .	30,096.891	34,049.957	+	3,952.066
Köszén	31,630.030	33,549.863	+	1,869.833
Vasércz	2,325.088	2,492.191	+	157.103
Higanyércz . .	1,007.829	735.493	—	272.336
Só	19,766.821	20,440.426	+	673.605
Horganyércz . .	580.365	465.230	—	115.135
Grafit	637.012	637.870	+	858
Ezüstércz . . .	2,672.606	3,415.704	+	743.098
Timföld, stb. . .	12.863	10.862	—	2.001
Ólomércz . . .	922.270	849.969	—	72.401
Rézércz	329.824	316.252	—	13.572
Mangánércz . .	54.830	59.566	+	3.736
Kénércz	20.986	20.485	—	501
Bismuthércz . .	22.308	22.528	+	220
Aranyércz . . .	14.886	43.787	+	28.901
Dárdanyércz . .	11.765	50.708	+	38.943
Egyéb érczek . .	49.003	42.045	—	6.958
Összes érték . .	90,205.377	97,190.836	+	6,985.459

Az összes kibányászott érték megközelíti a 100 milliót; figyelembe kell azonban venni, hogy ez értékkimutatásban fel van véve a kibányászott sónak az értéke is, a melynél az értékmegállapítás a sógyedaruság által a forgalmi érték alapján történt; a só nélkül a többi bányászati termelés értéke 1892-ben 70,438.556, 1893-ban 76,750.410 forint volt, az értékelelkedés tehát 6,311.854 forint, azaz 8.96^o/o. Az értékelelkedés legnagyobb része a kő- és barnaszénre s az ezüstérczre esik, míg a kibányászott vasércz értéke — bár a mennyiség 12°/o-kal növekedett — csak 7°/o-kal emelkedett; rendkívül jelentékeny a dárdanyércz és aranyércz értékének viszonylagos emelkedése 331°, illetőleg 109.4^o/o, ellenben tetemes az értékbeli csökkenés különösen a higany és a horganyércznél.

Az egyes bányászati termékeknek a termelés helyén való egy-ségárai a két év alatt alig módosultak; ugyanis volt egy métermázsa átlagértéke:

	1892-ben o. é. forint	1893-ban o. é. forint		1892-ben o. é. forint	1893-ban o. é. forint
Ezüstércz . .	18'86	18'96	Mangánércz . .	1'20	1'08
Dárdanyércz . .	12'17	11'51	Kénércz	1'16	1'05
Ólomércz . . .	8'79	10'67	Higanyércz . .	1'27	0'96
Aranyércz . . .	9'07	9'18	Köszén	0'34	0'34
Rézércz	3'89	3'69	Vasércz	0'23	0'22
Grafit	3'03	2'68	Barnaszén . . .	0'19	0'20
Horganyércz . .	1'71	1'52	Timföld	0'06	0'08

Jelentékenyebb értékelelkedés csak az ólomércznél, továbbá viszonylag a timföldnél észlelhető, míg a viszonylagos csökkenés a higanyércznél és a grafitnál tetemes.

A sófélék átlagértéke a sógyedaruság értékmegállapítása szerint 1892-ben 6'34, 1893-ban pedig csak 6'55 forint volt, a csökkenés tehát igen jelentékeny és okát abban találja, hogy 1893-ban az ipari sók termelése csaknem kétszázezer métermázssával emelkedett; e nagy mennyiség olcsó átlagértéke jelentékenyen leszorítja a többi sók átlagértékét.

A nyert érczek nagy része a belföldön kerül zúzókbá és kohókba; ezek által termeltetett összesen csak a fontosabb érczek és fémekből:

	1892-ben m é t e r m á z s a	1893-ban	1893-ban több kevesebb	+
Vas	6,307.904	6,633.452	+	325.543
Kénsav	110.383	102.482	—	7.901
Ólom	72.519	72.119	—	400
Horgany	52.336	53.699	+	6.363
Ásványfesték	20.223	30.195	+	9.972
Ólomgelét	25.202	24.107	—	1.095
Gáliczkő	12.096	12.208	+	112
Vasgálicz	10.846	11.293	+	447
Réz	8.369	9.440	+	1.071
Timsó	10.956	8.370	—	2.586
Higany	5.423	5.118	—	305
Rézgálicz	1.331	1.771	+	440
Dárdany	1.143	1.735	+	592
Egyéb termék	1.286	803	—	483
Ezüst klg.	36.658	37.344	+	686
Arany »	13	35	+	22

A termelés mennyisége jelentékenyen emelkedett a vas, horgany, ásványi festékek, arany- és ezüstnél, tetemesen csökkent a kénsav- és timsónál; a többi kohászati termékénél a különbség jelentéktelen.

Az összes kohászati termelés értéke 1892-ben 32,903.184 forint volt, 1893-ban pedig 32,690.524 forint; a termelés értéke tehát valamivel csökkent 212.660 forinttal, azaz 0.66%-kal.

A legtöbb értéket a vaskohászat állította elő, 1892-ben 24,417.266, 1893-ban pedig 24,186.603 forintot; a termelés értéke, daczára annak, hogy a termelt mennyiség 325 ezer métermázsával emelkedett, 231 ezer forinttal csökkent, a nyers vas árának a múlt év folyamán történt árcsökkenése folytán. Az ezüsttermelés értéke 1892-ben 3,293.746 forint, 1893-ban pedig 3,330.265 forint volt, a horganyé 1892-ben 1,264.587, 1893-ban 1,212.709 forint, az ólomé 1892-ben 1,125.493, 1893-ban 1,103.840, a higanyé 1,148.320, illetőleg 1,068.525 forint, a rézé 502.593, illetőleg 568.221 frt., az ólomgelété 393.356, illetőleg 352.648 forint, a kénsavé 315.433, illetőleg 336.509 forint, az ásványfestékeké 57.429, illetőleg 75.329, a dárdanyé 44.489, illetőleg 74.040, a timsóé 69.902, illetőleg 54.344 forint, az aranyé 17.580, illetőleg 52.506, a rézgáliczé 24.587, illetőleg 35.275 és a vasgáliczé 31.698, illetőleg 27.934 forint.

Az összes bányászati és kohászati termelés értéke, nem számítva a sót, továbbá a kohókba került érczeket és fémeket, 1892-ben 88,607.529, 1893-ban pedig 94,850.554 forint volt; az emelkedés tehát 6,243,025 forint, vagyis 7.05% — a sótermelés értékét is hozzászámítva — az összes bányászati termelés értéke 1892-ben 108,374.350, 1893-ban pedig 115,290.980 forint. Az értékemelkedés tehát 6,916.630 forintot, vagyis 6.38%-ot képviselt,

A mi egyébként a sótermelést illeti, az az egyes sónemek szerint következőleg alakult:

	1892-ben	1893-ban	1893-ban több kevesebb	+
Kősó	344.811	427.118	+	82.307
Főtt só	1,666.520	1,649.338	—	17.182
Tengeri só	379.023	383.529	+	4.506
Ipari só	459.481	656.530	+	197.049
Összesen	2,849.835	3,116.515	+	266.680

Legjelentékenyebb a fűtő-só-termelés, ujabban pedig az ipari sók termelése.

Az egyes koronaországok között a bányászati és kohászati termelés értéke a sót nem számítva, abszolút számokban és viszonylag így oszlott meg:

	1892-ben o. é. forint	1893-ban o. é. forint	1892-ben az összes termelés %-a	1893-ban az összes termelés %-a
Csehország	41,429.842	46,878.954	46 ⁷⁶	49 ⁴²
Szilézia	14,920.960	15,607.142	16 ⁸⁴	16 ⁴⁵
Stájerország	12,272.691	12,890.409	13 ⁸⁵	13 ⁵⁹
Morvaország	9,181.086	9,176.560	10 ³⁶	9 ⁶⁷
Karinthia	3,270.869	2,842.037	3 ⁶⁹	3 ⁰⁰
Krajna	1,966.879	2,004.165	2 ²²	2 ¹¹
Gácsország	1,789.012	1,802.553	2 ⁰³	1 ⁹⁰
Alsó-Ausztria	1,157.635	944.525	1 ³¹	1 ⁰⁰
Felső-Ausztria	834.426	853.372	0 ⁹⁴	0 ⁹⁰
Isztria	610.497	671.510	0 ⁶⁹	0 ⁷¹
Salzburg	533.635	520.322	0 ⁶⁰	0 ⁵⁵
Tirol	409.090	457.068	0 ⁴⁶	0 ⁴⁸
Dalmátország	183.545	163.778	0 ²¹	0 ¹⁷
Bukovina	42.312	43.164	0 ⁰⁵	0 ⁰⁵

Az összes bányászati s kohászati termelésnek csaknem fele Csehországra, a fenmaradt másik felerésznek pedig egy harmada Sziléziára, egy ötödrésze Morvaországra esik, igen jelentékeny még Stájerország bányászata is, míg a többi koronatarományé már csak alárendeltebb jelentőségű.

Csehországnak főbányaterméke a barnaszén, 1893-ban az összes osztrák barnaszén productionának több mint háromnegyed része ott aknáztatott ki; nagyon jelentékeny a kőszéntermelés is, a mennyiben az összes kőszénnek csaknem két ötödrésze ott nyeretik. Csaknem kizárólag ott termeltetik az ezüst, az arany, a dárdany, a bizmuth, a timföld, továbbá a grafit és a kénércz legnagyobb része, a vasércznek egy harmadrésze, de a többi bányatermékekből is jelentékeny töredék aknáztatik Csehországban. Sziléziára esik a kőszéntermelésnek több mint két ötödrésze, továbbá a mangánércz fele, némi vas- és kénércz; Stájerországra a vasércznek több mint fele, több mint 23 millió métermázsa barnaszén, továbbá jelentékenyebb mennyiségű grafit kén- és horganyércz; Morvaországra némi vas, ólom és kénércz, továbbá a kőszéntermelés egy nyolczadrésze; Karinthiára jelentékeny mennyiségű horganyércz, vasércz és barnaszén. Az összes horganyércz Krajnában termeltetik, azonkívül még némi vas, ólom és horganyércz. Gácsországban jelentékeny mennyiségű kőszén, horgany és ólomércz nyeretik. Alsó-Ausztriában és Felső-Ausztriában ki-válóan a barnaszén, Isztriában barnaszén, Salzburghan kő- és barnaszén, Tirolban horgany, vas és ólomércz, Dalmátországban barnaszén termeltetik.

A fémkohászat terén szintén Csehország áll legelől mindenféle kohótermékkel, azután Morva- és Stájerország az összes nyersvas-termelésnek csaknem két harmadával, azután Karinthia ólomtermelésével; igen sok nyers vasat termel még Szilézia; Krajna higanyt, Alsó-Ausztria pedig nagyobb mennyiségű vasat produkál.

A sótermelés terén Gácsország áll legelől, az összes kő-só ipari sónak több mint kilencz tizedrésze ott aknáztatik; Felső-Ausztria az összes fűtő sónak több mint egy harmadrészét termeli,

továbbá némi ipari só; jelentékenyebb mennyiségű — többnyire főtt — só termel még Salzburg, Bukovina és Stájerország, míg Tirol és Dalmátország csak tengeri só produkálnak.

Az egész Ausztriában 1892-ben 132.439, 1893-ban pedig 132.303 egyén foglalkozott a bányászat és kohászattal; ezekből esett egyén:

	1892-ben	1893-ban	1893-ban több kevesebb —	+
Az ásvány fém és ércbányászatra	113.583	114.041	+	458
A sóbányászatra	8.427	7.985	—	442
A kohászatra	10.429	10.277	—	152

a munkások száma 1893-ban 136 egyénnel csökkent; a csökkenés egészen a sóbányászatra és kohászatra esik, míg a fémbányászok számánál csaknem fél százaléknyi növekedés észlelhető.

A bányamunkások legnagyobb része a szénbányaművelésnél foglalkozik, itt ugyanis 1892-ben 94.806, 1893-ban pedig 95.971 munkás volt alkalmazva, azaz az összes bányamunkásoknak 83,47, illetőleg 84,15⁰/o-a; az ezüstabányászatnál 1892-ben 5.024, 1893-ban 5.008 munkás, azaz 4,42, illetőleg 4,39⁰/o; a vashányászatnál 4.644 és 4.546 munkás, azaz 4,09, illetőleg 3,99⁰/o; az ólombányákban 3.300 és 3.098 munkás, azaz 2,90 és 2,72⁰/o; a horganybányákban 1.590 és 1.292 munkás, azaz 1,40 és 1,13⁰/o, a többi bányaművekben összesen 1892-ben csak 4.219, 1893-ban 4.126 bányamunkás dolgozott, az összes bányamunkások 3,72, illetőleg 3,62⁰/o-a; a szénbányaműveket kivéve jóformán valamennyi bányaműnél csökkent a munkások száma.

A kohómunkások legnagyobb része a vaskohászatnál van alkalmazva, 1892-ben 6.514, az összes munkások 77,30⁰/o-a, 1893-ban 5.974 munkás, 74,75⁰/o; azután a horganykohóknál 538 (6,38⁰/o), illetőleg 548 (6,88⁰/o) az ezüstkohóknál 470 munkás (5,58⁰/o), illetőleg 457 munkás (5,74⁰/o), a higanyműveknél 254 (3,01⁰/o), illetőleg 274 (3,44⁰/o) munkás; a többinél összesen 1892-ben 651 (7,73⁰/o), 1893-ban pedig 732 munkás (9,19⁰/o).

Egy-egy munkásra esett 1892-ben 726, 1893-ban pedig 777 frt. értékű bányászati és kohászati termék; az 1893. év tehát e tekintetben igen kedvező volt.

A sóbányászatnál 1892-ben 10.353, 1893-ban pedig 10.429 munkás volt alkalmazva. Ezek közül volt 1893-ban: férfi 1.108 (1892-ben 1.114), nő 1.422 (1892-ben 1.338), serdületlen korú 2.316 (1892-ben 2.310) munkás. A serdületlen korú munkások csaknem kizárólag a tengeri só készítésénél voltak alkalmazva, a mennyiben ennél 1893-ban 2.306 gyermek dolgozott, míg a sóbányaműveknél mindössze csak 10.

II. Kereskedelem és forgalom.

Magyarország külforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékek forgalmára Új áruforgalmi statisztikánk az 1881. év közepén indult meg; de még e csonka évet figyelmen kívül hagyva is, a két első év adatai csak nagy fentartással használhatók. Egészen 1884-ig ugyanis az adatszolgáltatásba nem vonott be a postai forgalom s ha tudjuk, hogy a postaintézet újabb, tökéletes alakjában mily nagy mértékben szolgál az értékesebb iparcikkek továbbítására, könnyen elképzelhetjük, mily hézagossá kellett szükségképen lenniök az 1882. és 1883. évi áruforgalmi statisztika adatainak.

Jelen cikkben hazánk áruforgalmának csak az alapvető 1884. év óta történt fejlődését vázoljuk főbb vonásaiban; tekintettel azon-

ban ama fontos szerepre, a melyet a mezőgazdaság és annak termékei közgazdaságunkban játszanak, közleményünket kiegészítjük a mezőgazdasági termékek ez időszak alatti forgalmának rövid ismertetésével.

Az ország külforgalma az összes árucikkekéből — a nemes ércz- és érczpénzforgalmat figyelmen kívül hagyva — 1884 óta így alakult:

	B e h o z a t a l			K i v i t e l		
	mennyiség ezer mm.	ezzer db.	érték ezer frt.	mennyiség ezer mm.	ezzer darab	érték ezer frt.
1884-ben...	14.423	306	480.403	26.070	44.479	398.853
1885-ben...	15.419	307	448.889	29.923	48.831	396.149
1886-ban...	13.527	236	416.237	29.682	32.298	417.846
1887-ben...	13.913	220	434.504	31.769	41.206	402.528
1888-ban...	15.283	274	446.631	36.976	52.081	444.383
1889-ben...	16.438	267	459.478	34.479	63.346	460.563
1890-ben...	19.083	255	485.487	38.999	50.413	530.123
1891-ben...	21.940	277	502.780	38.471	68.926	545.207
1892-ben...	23.455	283	519.384	38.463	41.767	509.659
1893-ban...	29.168	334	513.696	41.869	59.707	524.543

	Ö s s z e s f o r g a l o m			Az összes forgalom érté- kéből esik %	
	mennyiség ezer mmáza	ezzer darab	érték ezer forint	a behozatalra	a kivitelre
1884-ben...	40.493	44.785	869.256	55 ²⁷	44 ⁷³
1885-ben...	45.342	49.138	845.037	53 ¹²	46 ⁸⁸
1886-ban...	43.209	32.534	834.083	49 ⁹¹	50 ⁰⁹
1887-ben...	45.632	41.426	837.032	51 ⁹¹	48 ⁰⁹
1888-ban...	52.259	52.355	891.014	50 ¹³	49 ⁸⁷
1889-ben...	50.917	63.613	920.041	49 ⁹⁹	50 ⁰¹
1890-ben...	58.082	50.668	1,015.610	47 ⁸⁰	52 ²⁰
1891-ben...	60.411	69.203	1,047.987	48 ⁹³	51 ⁰⁷
1892-ben...	61.918	42.050	1,029.043	50 ⁴⁷	49 ⁵³
1893-ban...	71.037	60.041	1,038.239	49 ⁴⁸	50 ⁵²

A mint e táblázatból is kitűnik, áruforgalmunk fejlődése a behozatalnál és a kivitelnél egyaránt igen nagy; így látjuk, hogy a behozott árúk mennyisége, csak a súly szerint kimutatottaké, közel 15 millió métermázsával, 102 százalékkal, a kivitt árúk mennyisége pedig több mint tizenöt millió métermázsával, 61 százalékkal, végül az összes, súly szerinti forgalom harmincz millió métermázsával, tehát 75 százalékkal növekedett. Valamivel kisebb a darabszám szerint kimutatott árúk mennyiségének növekedése.

Súlyban a behozatal csaknem egyenlő mértékben, 15—15 millió métermázsával növekedett; viszonylag azonban a behozatal növekedése sokkal nagyobb. A behozatal eme rendkívüli nagy növekedése azonban nagyrészt egy térfogatához képest csekély értékű termény, a kőszén nagy mérvű behozatalában találja magyarázatát; a kőszénnek behozatala ugyanis tíz év alatt 4 millió métermázsáról több mint tíz millió métermázsára növekedett. A 15 millió métermázsá behozatali többletből tehát több mint 6 millió mázsa, 40 százalék, ez egyetlen árucikkre esik; ezzel szemben a kivitelnél az egyes árucikkek sokkal egyenletesebben részesednek a mennyiségbeli emelkedésben.

A forgalomba került mennyiségek növekedésével éppen nem tartott lépést az érték növekedése. Az összes forgalom értéke ugyanis tíz év alatt csak 170 millió forinttal, tehát nem is egész 20 százalékkal növekedett, az arányszám tehát nagynak itt nem mondható.

Az értéknövekedésnek a mennyiség növekedésével szemben jelentkező ezen tetemes hátramaradása csaknem kizárólag abban a

nagy árdepresszióban találja magyarázatát, a mely már huzamos idő óta tart és egyaránt kiterjed a nyers- és az ipartermékekre, hatását tehát épp úgy érezteti behozatalunkban, a melynek tárgyát jobbra iparcikké, mint kivitelünkben, a melynek objectumát túlnyomólag nyers termékek képezik.

Kereskedelmi mérlegünk nagyobbára passzív; egyes években ugyan jelentékeny volt a kiviteli felesleg, így különösen 1890-ben és 1891-ben, mindkét évben negyven millió forinton felül, a tíz év forgalmának végeredményeképen azonban a bevitel értéke 88 millió forinttal volt nagyobb, mint a kivitelé. Ez adatok megítélésénél azonban figyelembe kell vennünk, hogy áruforgalmi statisztikánk még az utóbbi években életbeléptetett célszerű reformok következtében sem tarthat jogot a teljes tökéletes megbízhatóságra, annál kevésbé a korábbi években. Figyelembe kell továbbá venni, hogy az Ausztriával folytatott igen élénk közüti határforgalom még mindig nincs bevonva áruforgalmi statisztikánkba s ez — valószínűleg a mi javunkra — szintén módosíthatja az eredményt.

Mint már említettük, a behozatal tárgyát többnyire iparcikké, a kivitelét ellenben jobbra nyers termékek képezik; bő áttekintést nyújt e tekintetben az alábbi két táblázat, a mely az egyes fővámcsoportoknak a forgalom mindkét ágában százalékos arányát tünteti fel 10 évről.

I. Behozatott.

	Az összes behozatal értéke százalékában									
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
A) Nyersanyagok.										
1. Ipari segédanyagok . .	8 ¹³	8 ⁴¹	8 ⁰³	8 ⁸⁴	8 ⁷⁶	9 ⁶⁷	10 ¹⁴	11 ⁵³	11 ⁵⁹	9 ³⁹
2. Élelmezési és használati tárgyak	10 ²⁵	13 ⁷³	10 ⁰¹	9 ⁴⁰	8 ⁸¹	8 ⁸⁷	9 ⁸⁷	10 ²⁹	9 ⁹¹	11 ⁵⁰
B) Gyártmányok.										
1. Élelmezési s fogyasztási cikkek	9 ²⁰	8 ⁸⁷	8 ³⁹	7 ⁹⁶	9 ⁰⁵	8 ⁴¹	8 ²⁷	10 ¹⁶	7 ⁸¹	9 ⁶⁸
2. A fonó s szövőipar készítményei, stb.: a) Fonalak . . . . . b) Szövetek és egyéb árúk . . . . . c) Ruházatok és fehérneműek	3 ⁰⁹ 29 ⁷⁹ 4 ⁵⁷	2 ⁷² 30 ¹⁹ 4 ²⁵	3 ⁰¹ 33 ¹⁴ 4 ⁷⁵	3 ¹⁰ 33 ¹³ 4 ⁹⁷	2 ⁹⁷ 33 ⁵⁶ 4 ⁹³	3 ⁴¹ 32 ⁹² 4 ⁷⁰	3 ³⁰ 30 ⁹⁶ 4 ⁵⁵	2 ⁹⁵ 28 ⁸⁸ 4 ⁰⁹	3 ⁰⁴ 30 ³⁰ 3 ⁸⁸	2 ⁵² 27 ⁸⁵ 4 ⁶⁰
3. Bőr és bőripari árúk: a) Bőr . . . . . b) Bőráruk	2 ⁵⁶ 3 ⁸⁷	2 ⁵³ 3 ⁷⁹	2 ⁹⁸ 4 ³⁵	3 ⁰⁸ 4 ⁷¹	2 ³⁹ 4 ¹³	2 ²⁸ 4 ¹⁰	2 ²² 3 ⁵⁰	2 ⁴³ 2 ⁴⁸	2 ⁸¹ 2 ⁴⁸	2 ⁶⁸ 2 ²⁸
4. Papiros és papirosárúk	1 ¹⁰	1 ¹⁴	1 ³²	1 ³⁹	1 ⁴²	1 ⁵³	1 ⁵⁰	1 ⁵⁸	1 ¹²	1 ³⁹
5. Fa- és csontárúk . . .	1 ⁹³	1 ⁹⁷	2 ⁰²	2 ⁰²	1 ⁹⁸	1 ⁹³	1 ⁹⁹	1 ⁹²	1 ⁹⁵	1 ⁷⁶
6. A vegyeszeti ipar termékei s fegyvertárgyai	3 ⁵⁸	3 ¹²	3 ¹¹	3 ⁰⁷	3 ¹⁷	2 ⁹⁹	3 ²⁰	3 ⁰⁷	3 ⁶⁸	3 ⁰⁶
7. Különféle készítmények szerves anyagokból . .	3 ²²	3 ²⁰	3 ³⁹	3 ²⁵	3 ¹⁴	2 ⁷³	2 ⁷⁵	2 ⁷²	2 ⁸⁷	3 ¹¹
8. Kő-, üveg- és agyagárúk	2 ⁹¹	1 ⁸⁰	2 ⁰³	2 ²⁶	2 ⁰²	1 ⁸¹	1 ⁷⁴	1 ⁸⁵	2 ²³	2 ¹⁰
9. Fémek és fémárúk: a) Vas és vasárúk . . . b) Egyéb fémek és fémárúk	4 ¹⁶ 5 ⁹⁴	3 ⁹⁴ 5 ⁶⁷	3 ³⁶ 5 ⁵⁵	3 ³⁴ 5 ¹⁰	3 ⁵⁶ 5 ⁷⁰	3 ⁹¹ 5 ⁶⁷	4 ²¹ 6 ⁸⁴	4 ¹³ 7 ⁴²	4 ¹¹ 6 ⁴¹	5 ⁷⁷ 6 ¹²
10. Gépek, eszközök, mű- és hangszerek, közlekedési eszközök	3 ³² 2 ³⁸	2 ³⁷ 2 ³⁰	2 ⁰⁴ 2 ⁵²	2 ⁰⁹ 2 ²⁵	2 ¹² 2 ²⁹	2 ⁶⁶ 2 ⁴¹	2 ⁵⁵ 2 ⁴¹	2 ²⁶ 2 ²⁴	3 ⁶⁸ 2 ¹³	4 ¹³ 2 ⁰⁷
11. Irodalmi s műtárgyak										
A) Nyersanyagok összesen	18 ³⁸	22 ¹⁴	18 ⁰⁴	18 ²⁴	17 ⁵⁷	18 ⁵⁴	20 ⁰¹	21 ⁸²	21 ⁵⁰	20 ⁸⁸
B) Gyártmányok összesen	81 ⁶²	77 ⁸⁶	81 ⁹⁶	81 ⁷⁶	82 ⁴³	81 ⁴⁶	79 ⁹⁹	78 ¹⁸	78 ⁵⁰	79 ¹¹

II. Kivitelzett.

	Az összes kivitel értéke százalékában									
	1884-ben	1885-ben	1886-ban	1887-ben	1888-ban	1889-ben	1890-ben	1891-ben	1892-ben	1893-ban
A) Nyersanyagok.										
1. Ipari és segédanyagok	17 ⁰⁸	18 ¹²	18 ²⁵	17 ³⁰	17 ⁰⁶	18 ³³	16 ¹⁵	14 ⁷³	14 ¹⁵	14 ¹⁹
2. Élelmezési és használati tárgyak	43 ⁰²	46 ⁴³	47 ⁰⁸	46 ²⁹	46 ²⁸	44 ³¹	50 ⁷⁰	50 ⁸⁴	50 ⁸⁴	50 ³³
B) Gyártmányok.										
1. Élelmezési és egyéb fogyasztási cikkek	20 ⁷¹	18 ⁷⁶	18 ⁴⁰	20 ⁰⁹	21 ⁰³	21 ⁴⁶	18 ⁹²	21 ¹⁹	21 ²⁸	23 ¹²
2. A fonó- s szövőipar készítményei, stb.:										
a) Fonalak	0 ⁴⁴	0 ⁴¹	0 ⁴⁰	0 ²⁴	0 ³⁰	0 ³⁶	0 ²²	0 ³¹	0 ³³	0 ²⁹
b) Szövetek és egyéb árúk	3 ⁰²	3 ⁰⁰	3 ²³	3 ¹⁹	3 ⁰²	3 ²⁸	2 ⁰⁶	2 ⁰⁶	2 ³⁶	2 ⁴²
c) Ruházatok és fehérneműek	2 ³³	2 ¹¹	1 ⁹⁰	1 ⁷¹	1 ⁵⁴	1 ⁷¹	1 ³⁸	1 ³²	1 ⁰⁹	0 ⁸⁶
3. Bőr és bőripari árúk:										
a) Bőrök	0 ⁰⁹	0 ³³	0 ⁷⁸	0 ⁸²	0 ⁰⁷	0 ⁰⁹	0 ³³	0 ⁵⁶	0 ⁶³	0 ⁰⁶
b) Bőráruk	0 ⁰⁰	0 ⁰⁴	0 ⁰⁰	0 ⁰¹	0 ⁰⁸	0 ⁷¹	0 ⁴⁹	0 ³⁸	0 ³¹	0 ²³
4. Papiros és papíráruk	0 ⁴³	0 ³⁶	0 ³³	0 ⁴⁰	0 ³⁸	0 ³⁴	0 ³⁸	0 ³³	0 ²⁵	0 ²⁵
5. Fa- és csontárúk	0 ⁹⁷	1 ¹⁰	0 ⁹⁸	0 ⁹⁸	0 ⁷⁷	0 ⁸³	0 ⁷⁸	0 ⁷⁵	0 ⁷⁹	0 ⁶¹
6. A vegyeszeti ipar termékei és félgyártmányai	1 ⁷⁹	2 ⁵¹	3 ²⁵	2 ⁹⁰	2 ⁹⁰	3 ¹⁸	2 ⁴⁰	2 ³³	2 ³⁷	1 ⁷¹
7. Különféle készítmények szerves anyagokból	1 ⁰²	0 ⁹³	1 ¹²	1 ⁰⁰	0 ⁹⁰	0 ⁹⁰	0 ⁹⁸	0 ⁹⁸	0 ⁷⁵	0 ⁷⁴
8. Kő-, üveg- és agyagárúk	0 ⁵⁷	0 ³⁸	0 ³³	0 ³⁰	0 ³¹	0 ³²	0 ³⁰	0 ⁴⁶	0 ³²	0 ²³
9. Fémek és fémárúk:										
a) Vas és vasárúk	1 ⁴⁸	1 ³⁰	0 ⁹⁸	1 ⁵⁴	1 ⁴⁹	1 ⁶³	1 ⁷⁶	1 ⁵³	1 ⁷⁸	1 ⁵³
b) Egyéb fémek és fémárúk	1 ⁷⁶	1 ⁴⁵	1 ⁰²	1 ¹⁰	1 ¹²	0 ⁷⁴	0 ⁶⁹	0 ³⁷	0 ⁵⁸	0 ⁵⁹
10. Gépek, eszközök, mű- és hangszerek, közlekedési eszközök	1 ³⁷	0 ⁰⁸	0 ⁰⁴	0 ⁰¹	0 ⁰²	0 ⁰²	1 ⁰⁵	0 ⁰⁴	1 ¹³	1 ⁷⁵
11. Irodalmi és műtárgyak	0 ⁴⁵	0 ⁵⁸	0 ⁴¹	0 ⁴³	0 ⁴⁴	0 ²⁹	0 ³⁷	0 ³²	0 ³⁴	0 ²⁹
A) Nyers anyagok összesen	61 ⁰⁰	64 ³⁵	65 ³⁴	63 ⁷⁹	63 ⁹²	62 ⁸⁴	66 ⁸⁵	65 ³⁷	64 ⁹⁹	64 ⁷²
B) Gyártmányok összesen	39 ⁰⁴	35 ⁴⁵	34 ⁰⁶	36 ²¹	36 ⁰⁸	37 ¹⁶	33 ¹⁵	34 ⁴³	35 ⁰¹	36 ²⁸

Az abszolút számok helyett a viszonylagos számok közlését célhoz vezetőbbnek véljük, mivel ez utóbbiak az egyes árucikkek, illetőleg árucsoportok forgalmában történt változásokat szemléltethetőbben tüntetik fel.

E viszonylagos számok is igazolják azt az állítást, hogy a behozatalban az iparcikkek, a kivitelben pedig a nyers termékek birnak rendkívül nagy túlsúllyal. A behozatalban ugyanis iparcikkek mintegy 80%-kal, a kivitelben ellenben csak 35%-kal részesednek, ellenben a nyers termények az előbbiben 20, az utóbbiban pedig 65%-kal. Tíz év óta e tekintetben csak a behozatalban észlelhető számottevő változás, a mennyiben az iparcikkek a bevételben jelenleg mintegy három százalékkal vannak kisebb arányban képviselve, mint voltak tíz év előtt, a nyers termékek pedig ugyanannyival magasabban; a kivitelnél azonban, eltekintve a kiindulási évtől, a mely több tekintetben abnormis számokat mutat, az arány jóformán mit sem változott.

Tíz év elég hosszú idő arra, hogy az áruforgalomnak ily időszak alatti alakulásából némi következtetést vonhassunk közgazdasági viszonyaink kedvező vagy kedvezőtlen fejlődésére, a mely tekintetben a fentebbi arányszámok többrendbeli tanulságot nyújtanak. Így azt látjuk, hogy az ipari segédanyagok, dacára annak, hogy az ország

e tekintetben köztudomásúlag jelentékeny termeléssel bir, jelenleg jóval, csakrem másfél százalékkal vannak magasabb arányszámmal képviselve az összehozatalban, mint tíz év előtt voltak, sőt, ha az 1893-iki, ez irányban némileg kedvezőtlen évtől eltekintünk, az emelkedés csaknem megkétszereződik, ha ezt a jelenséget összesítjük azzal a körülménnyel, hogy kivitelünk ipari segédanyagokból jelenleg jóval kisebb, mint volt tíz év előtt, e két körülmény arra enged következtetni, hogy iparunknak ma már jóval több segédanyagra van szüksége, mint volt tíz év előtt, hogy ennél fogva iparunk, lassú ütemben bár, de határozottan fejlődik.

Árúforgalmi statisztikánk egyébiránt iparunk fejlődését nemcsak általánosságban jelzi, hanem körülbelül meg is mutatja azokat az iparágakat, a melyekben a fejlődés a legnagyobb. Első sorban az élelmi s fogyasztási cikkek gyártása az, a melynél lendületet konstatálhatunk; e cikkekből ugyanis a lefolyt évtized alatt a bevétel egyáltalán nem. ellenben a kivitel, jöllehet e cikkekből a hazai fogyasztásnak, a jelentékeny népszaporodás folytán tetemesen növekedett, nagy emelkedést tüntet fel; az e cikkeket termelő iparhoz tartoznak a gözmalmok, a cukorgyárak, a kőolajfinomítók, a rizshántolók, stb. Ez iparágak fejlődését egyébként igazolja az a körülmény is, hogy a részükre szükséges ipari segédanyagok, a mennyiben azok nem termeltetnek a belföldön, nagy és folyton fokozódó mennyiségben hozatnak be; így pl. nyers ásványolaj behozatott 1884-ben 495.436 métermázsa, 1893-ban pedig 994.938 métermázsa; hántolatlan rizs 1884-ben 295.771, 1893-ben 558.883 métermázsa.

A behozott cikkek közül többé-kevésbé csökkenő irányzatot tüntet fel a fonalak, a szövetek, a bőrárúk behozatala, míg a kivitel e cikkekből alig módosult.

A behozott cikkeknek több mint egy harmadrésze a fonó- és szövőipar, egy tizedrésze a vas- és fémipar terméke, míg a többi iparcikkek tetemesen kisebb arányban hozatnak be.

Hazánk külforgalmában a legfontosabb szerepet a velünk közös vámterületet képező Ausztria játssza, a mennyiben összes külforgalmunknak közel négy ötödrésze oda irányul s illetőleg onnan származik; az egyes államokkal egyébként így alakult a forgalom, behozatal és kivitel együttvéve, 1884 óta:

	Az összes forgalom értéke millió forintban										
	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban	átlag 1884— 1893-ban
Ausztria	678 ²	643 ³	658 ⁹	675 ¹	694 ¹	728 ⁸	798 ¹	832 ⁴	814 ²	789 ⁹	731 ³
Németország	59 ⁶	63 ⁷	57 ⁹	52 ⁰	64 ⁹	65 ²	84 ⁷	77 ¹	55 ¹	98 ⁵	70 ⁹
Szerbia	17 ⁸	18 ²	18 ⁰	21 ¹	21 ⁴	24 ⁴	27 ¹	28 ⁹	26 ⁸	25 ⁶	22 ⁹
Nagy-Britannia	21 ³	18 ⁷	14 ⁶	13 ⁴	21 ⁴	21 ⁶	19 ²	15 ⁶	16 ³	18 ⁶	18 ¹
Románia	29 ⁰	30 ⁴	16 ²	8 ⁴	8 ⁴	8 ³	7 ⁹	10 ⁰	13 ⁷	17 ⁷	15 ⁰
Franciaország	15 ⁴	14 ⁶	15 ⁰	13 ¹	17 ¹	15 ⁷	12 ¹	18 ²	10 ²	14 ⁷	14 ⁶
Svájc	9 ⁴	10 ⁷	12 ⁴	12 ⁹	21 ⁰	13 ¹	14 ⁸	11 ⁷	7 ⁰	7 ⁸	12 ¹
Olaszország	9 ²	8 ⁹	10 ⁷	9 ¹	7 ⁵	8 ⁹	8 ⁰	9 ⁶	16 ⁹	24 ⁶	11 ³
Bosznia és Hercegovina	4 ²	6 ²	5 ⁸	6 ¹	6 ²	7 ⁰	8 ²	8 ⁸	6 ⁸	10 ⁰	6 ⁹
Oroszország	1 ¹	1 ⁴	3 ⁶	4 ⁵	6 ⁵	6 ¹	6 ⁰	5 ⁴	5 ²	4 ²	4 ⁴
Belgium és Hollandia	3 ⁹	3 ⁵	2 ³	3 ⁴	5 ³	2 ⁵	4 ⁵	4 ²	3 ⁷	4 ⁸	3 ³
Bulgária és Kelet-Rumelia				1 ⁶	2 ¹	2 ⁴	3 ⁶	2 ⁶	3 ¹	4 ¹	2 ⁶
Balkán-félsziget egyéb részei	7 ⁴	4 ²	3 ⁴	2 ²	2 ⁴	2 ⁷	3 ⁴	5 ⁰	3 ¹	3 ¹	3 ¹
Más államok	12 ⁸	21 ²	15 ¹	14 ⁰	12 ⁷	13 ³	18 ⁰	18 ³	17 ⁰	14 ⁶	15 ⁷
Összesen	869 ³	845 ⁰	834 ¹	837 ⁰	891 ⁰	920 ⁰	1015 ⁶	1048 ⁰	1029 ⁰	1088 ²	992 ⁷

A forgalom az összes külforgalom százalékában											
	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban	átlag 1884- 1893-ban
Ausztria	78.02	76.12	79.90	80.85	77.90	79.21	78.56	79.43	79.13	76.08	78.41
Németország	6.56	7.53	6.94	6.22	7.29	7.06	8.34	7.23	8.28	9.49	7.00
Szerbia	2.04	2.16	2.16	2.37	2.40	2.68	2.67	2.75	2.61	2.46	2.45
Nagy-Britannia	2.45	2.22	1.75	1.80	2.40	2.34	1.56	1.69	1.56	1.80	1.94
Románia	3.33	3.40	1.84	1.00	0.83	0.80	0.78	0.95	1.23	1.71	1.41
Franciaország	1.77	1.73	1.80	1.56	1.92	1.71	1.19	1.74	0.96	1.12	1.57
Svájc	1.08	1.27	1.49	1.54	2.38	1.42	1.46	1.12	0.80	0.75	1.30
Olaszország	1.06	1.06	1.26	1.00	0.84	0.97	0.79	0.92	1.54	2.38	1.21
Bosznia és Herce- govina	0.48	0.73	0.86	0.73	0.69	0.77	0.81	0.84	0.86	0.97	0.74
Oroszország	0.13	0.16	0.43	0.34	0.73	0.68	0.58	0.52	0.50	0.60	0.47
Belgium és Hollandia	0.45	0.41	0.30	0.30	0.30	0.27	0.44	0.40	0.38	0.36	0.41
Bulgária és Kelet- Rumélia	0.83	0.50	0.41	0.19	0.23	0.26	0.36	0.24	0.30	0.28	0.28
Balkán-félsziget egyéb részei				0.28	0.28	0.28	0.33	0.48	0.30	0.28	0.33
Más államok	1.48	2.50	1.81	1.06	1.43	1.45	1.77	1.76	1.65	1.40	1.68
Összesen	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Forgalmunk a többi államokkal jóformán teljesen eltörpül az Ausztriával való forgalom mellett. Tévedés azonban azt hinnünk, hogy az utóbbi tényleg olyan jelentékeny, mint a milyent adataink mutatnak; Ausztria ugyanis nagy mértékben viszi a forgalmi közvetítő szerepét hazánk és az egyéb külföld között, ez a forgalmi közvetítés azonban szűnik; erre vall egyebek között az a jelenség is, hogy dacára annak, hogy Ausztria jelenleg sokkal nagyobb arányban fogyasztja nyers terményeinket, mint tíz év előtt, a mint azt a közös vámterület forgalmi adatai tanúsítják, a melyek szerint a közös vámterület kivitele a nyers termények egy részéből fokónként csökken, holott Magyarország kivitele ugyanezen cikkekben növekszik, mégis forgalmunkban való részesedése inkább csökken, mint nő, habár csekély mértékben is, jele ez annak, hogy külforgalmunk az osztrák közvetítéstől mindinkább függetleníti magát.

Az egyes államokkal való forgalmunk az utolsó tíz év alatt meglehetősen jelentékeny átalakulást mutat, abszolúte és viszonylag is; így például Olaszországgal való forgalmunk tíz év alatt csaknem megháromszorozódik, természetes következtésül az 1891-ben kötött — az olasz bor bevitelét nagy kedvezményekben részesítő — kereskedelmi szerződésnek, ellenben Romániával való forgalmunk a vámháború következtében 1884—1888 között, alig négy év alatt, csaknem egy negyedére csökkent és emelkedés csak az utolsó két évben mutatkozik. Csökkent, bár kisebb mértékben, Svájjal, Franciaországgal és Nagy-Britanniával való forgalmunk is, ellenben viszonylag nagy arányokban növekedett az Oroszországgal való forgalom.

A mi a forgalom két ágát illeti, behozatalunk emelkedett 1884 és 1893 között: Németországból az összes behozatal $3.82^0/0$ -ról $5.48^0/0$ -ra, Szerbiából $2.36^0/0$ -ról $3.81^0/0$ -ra, Olaszországból $0.69^0/0$ -ról $2.49^0/0$ -ra, Oroszországból $0.05^0/0$ -ról $0.60^0/0$ -ra, Boszniából $0.37^0/0$ -ról $0.77^0/0$ -ra, Franciaországból $0.24^0/0$ -ról $0.31^0/0$ -ra, Belgium és Németalföldről $0.21^0/0$ -ról $0.23^0/0$ -ra, az egyéb államokból $1.76^0/0$ -ról $1.89^0/0$ -ra. Ellenben csökkent: Ausztriából $83.37^0/0$ -ról $81.17^0/0$ -ra, Romániából

4:13⁰/0-ról 1:46⁰/0-ra, Nagy-Britanniából 1:54⁰/0-ról 1:09⁰/0-ra, Svájczból 0:57⁰/0-ról 0:22⁰/0-ra, a Balkán-félszigetről 0:83⁰/0-ról 0:45⁰/0-ra. A kivitel növekedett: Németországba 10:62⁰/0-ról 13:42⁰/0-ra, Olaszországba 1:50⁰/0-ról 2:26⁰/0-ra, Boszniába 0:61⁰/0-ról 1:15⁰/0-ra, a Balkán-félszigetre 0:80⁰/0-ról 0:91⁰/0-ra. Oroszország felé a kivitel aránya egyenlő maradt. Ellenben csökkent kivitelünk: Ausztriába 71:43⁰/0-ról 71:09⁰/0-ra, Nagy-Britanniába 3:58⁰/0-ról 2:48⁰/0-ra, Franciaországba 3:67⁰/0-ról 2:47⁰/0-ra, Svájcba 1:73⁰/0-ról 1:28⁰/0-ra, Szerbiába 1:65⁰/0-ról 1:14⁰/0-ra, Romániába 2:35⁰/0-ról 1:95⁰/0-ra, Belgium és Hollandiába 0:74⁰/0-ról 0:70⁰/0-ra, végül az egyéb államokba 1:10⁰/0-ról 0:93⁰/0-ra.

Az egyes államokkal való forgalmi cikkeit tekintve kivitelünk Ausztriába csaknem kizárólag nyers, különösen mezőgazdasági termékekből, behozatalunk pedig onnan iparcikkekből, továbbá gyarmatárúkból áll, a mely utóbbiak jobbra osztrák, kevésbé német közvetítés útján jönnek hozzánk. Németországból származott behozatalunkban a szén, bőrök, irodalmi és műtárgyak, szücsárúk, veteménymagvak, a vasipar termékei játszá a főszerepet, főkiviteli cikkeink pedig oda állatok és állati termékek, gabona, őrlmények, aszalt szilva, bor, cserzőhajak, donga. Szerbiából leginkább élő állatokat, különösen ökröt, sertést, továbbá búzát, szilvát és szilvaizt, bőröket hozunk be, bort, lovakat, vasárúkat, bőröket viszünk ki; Franciaországból selyemszöveteket, folajat és cognacot hozunk be és faárúkat, különösen dongát, továbbá lisztet és ásványvizet viszünk ki. Nagy-Britanniából nagyrészt fém s szövő ipari terméket, továbbá tengerentuli dohányt hozunk be s lisztet, árpát, cserző anyagot, cukrot és babot viszünk ki. Svájczból zsebórákat és aranyműves árúkat hozunk be s gabonaneműeket, különösen búzát, továbbá lisztet, tojást viszünk ki. Romániából ásványolajat és sertést, újabban búzát, kölest, árpát és tengerit hozunk leginkább be s lovakat, ásványvizet, hajókat, cukrot, szöveteket, gépeket és géprészeket, gazdasági eszközöket viszünk ki nagyobb mennyiségben. Olaszországból téglát, nyers marhabőrt, rizst, újabban pedig különféle déli gyümölcsöt s különösen sok bort hozunk be, míg cukrot, különféle faárúkat, selyemgubót, babot, torpedókat, sertést, lisztet viszünk ki. Az okkupált tartományokból legnagyobb értékben dongát, aszalt szilvát, zabot és kukoriczát hozunk be s dohánygyártmányokat, lisztet, cukrot, különféle italokat viszünk ki. Oroszországból behozatalunk legnagyobb részét ásványolaj képezi, míg jelentéktelen kivitelünk főbb cikkei: bor, cserzőanyag, újabban gyapjú. Belgium és Németalföldről fegyvereket, géprészeket, legújabban gépeket is hozunk be, ellenben árpát, különféle faneműeket, cserzőanyagot, dohányt, stb. viszik ki. Bulgáriából nyers bőrök, buza s köles hozatnak be leginkább és szesz, konyhasó, vasárúk, szekerek, stb. vitelik ki.

Mint említettük, külforgalmunkban a legjelentékenyebb szerepet a mezőgazdaság termékei játszá; kivitelünk legnagyobb része e termelési ág javára esik; de a bevételnek is jelentékeny hányada mezőgazdasági termékekből áll. Az alábbi táblázat a fontosabb mezőgazdasági termékek tíz évi mennyiség szerinti forgalmát tünteti fel.

	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban
e z e r m é t e r m á z s a										
Gabonaneműek, hüvelyesek, örlemények.										
<i>Buza</i>										
behozatal....	775	666	86	41	67	115	199	371	951	1.180
kivitel.....	4.155	5.466	5.378	6.072	7.863	5.551	7.414	6.490	4.850	4.936
+ - kivitel.	+ 3.380	+ 4.800	+ 5.292	+ 6.031	+ 7.796	+ 5.436	+ 7.215	+ 6.119	+ 3.899	+ 3.756
<i>Kétszeres</i>										
behozatal....	2	10	—	—	—	—	1	—	—	—
kivitel.....	15	32	11	8	8	8	15	29	23	20
+ - kivitel.	+ 13	+ 22	+ 11	+ 8	+ 8	+ 8	+ 14	+ 29	+ 23	+ 20
<i>Rozs</i>										
behozatal....	42	30	4	4	1	2	16	21	8	19
kivitel.....	1.223	1.227	1.137	1.355	1.604	1.445	1.774	2.095	1.979	1.902
+ - kivitel.	+ 1.181	+ 1.197	+ 1.133	+ 1.351	+ 1.603	+ 1.443	+ 1.758	+ 2.074	+ 1.971	+ 1.883
<i>Árpa</i>										
behozatal....	131	167	36	8	26	24	70	30	40	199
kivitel.....	2.470	3.198	2.496	2.797	3.672	2.126	3.510	2.575	2.660	4.576
+ - kivitel.	+ 2.339	+ 3.028	+ 2.460	+ 2.789	+ 3.646	+ 2.102	+ 3.740	+ 2.545	+ 2.620	+ 4.377
<i>Zab</i>										
behozatal....	86	147	71	65	52	49	106	75	47	76
kivitel.....	944	1.149	1.040	796	957	1.069	956	1.239	1.331	1.232
+ - kivitel.	+ 858	+ 1.002	+ 969	+ 731	+ 905	+ 1.020	+ 850	+ 1.164	+ 1.284	+ 1.156
<i>Tengeri</i>										
behozatal....	522	1.153	200	169	87	51	256	197	35	175
kivitel.....	930	1.059	1.410	845	1.146	2.011	1.802	2.355	3.574	2.560
+ - kivitel.	+ 408	- 94	+ 1.200	+ 676	+ 1.059	+ 1.960	+ 1.546	+ 2.158	+ 3.539	+ 2.375
<i>Tatárka</i>										
behozatal....	2	2	1	2	5	1	1	1	1	1
kivitel.....	11	11	11	1	3	13	9	11	19	23
+ - kivitel.	+ 9	+ 9	+ 10	- 1	- 2	+ 12	+ 8	+ 10	+ 18	+ 22
<i>Köles</i>										
behozatal....	66	97	65	28	13	7	40	50	59	201
kivitel.....	37	41	25	30	70	56	51	89	86	50
+ - kivitel.	- 29	- 56	- 40	+ 2	+ 57	+ 49	+ 11	+ 39	+ 27	- 151
<i>Bab</i>										
behozatal....	1) —	18	9	7	11	13	18	21	12	14
kivitel.....	1) —	223	213	196	404	332	310	721	535	668
+ - kivitel.	1) —	+ 210	+ 204	+ 189	+ 393	+ 319	+ 292	+ 700	+ 523	+ 654
<i>Egyéb hüvelyesek</i>										
behozatal....	21	9	10	12	18	10	10	17	11	16
kivitel.....	271	35	25	23	26	51	34	27	55	56
+ - kivitel.	+ 250	+ 26	+ 15	+ 11	+ 8	+ 41	+ 24	+ 10	+ 44	+ 40
<i>Malátá</i>										
behozatal....	1	1	1	2	2	—	2	2	49	29
kivitel.....	78	91	98	84	91	108	115	104	94	133
+ - kivitel.	+ 77	+ 90	+ 97	+ 82	+ 89	+ 108	+ 113	+ 102	+ 45	+ 104
<i>Rizs</i>										
behozatal....	296	659	355	321	321	347	379	436	426	559
kivitel.....	60	98	122	115	190	144	141	186	139	174
+ - kivitel.	- 236	- 561	- 233	- 206	- 191	- 203	- 228	- 250	- 287	- 385
<i>Liszt</i>										
behozatal....	90	90	100	98	100	97	109	85	62	76
kivitel.....	3.494	3.499	3.539	3.718	4.756	4.618	4.468	4.812	4.973	5.585
+ - kivitel.	+ 3.404	+ 3.409	+ 3.439	+ 3.620	+ 4.656	+ 4.521	+ 4.359	+ 4.727	+ 4.911	+ 5.509
<i>Korpa</i>										
behozatal....	9	5	12	5	14	11	18	16	7	15
kivitel.....	446	480	393	394	761	765	569	794	1.118	1.229
+ - kivitel.	+ 437	+ 475	+ 381	+ 389	+ 747	+ 754	+ 551	+ 778	+ 1.111	+ 1.214

1) A bab ez évben még a többi hüvelyesekkel volt összefoglalva.

	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban
e z e r m é t e r m á z s a										
<i>Egyéb őrlémények</i>										
behozatal...	8	5	6	10	8	12	5	6	4	4
kivitel.....	105	108	110	110	115	129	129	163	176	239
+ — kivitel.	+ 97	+ 98	+ 104	+ 100	+ 107	+ 117	+ 124	+ 157	+ 172	+ 235
Vágó és igás marha.										
e z e r d a r a b										
<i>Ökör</i>										
behozatal...	14 ¹	25 ⁴	14 ⁷	21 ¹	30 ⁴	35 ⁷	58 ⁴	54 ⁸	51 ³	44 ³
kivitel.....	89 ⁶	91 ⁵	104 ⁷	108 ⁰	112 ¹	139 ⁰	180 ³	154 ⁰	132 ²	105 ¹
+ — kivitel.	+ 71 ⁵	+ 66 ¹	+ 90 ⁰	+ 86 ⁹	+ 81 ⁷	+ 103 ³	+ 123 ¹	+ 100 ¹	+ 81 ⁰	+ 60 ⁸
<i>Bika</i>										
behozatal...	0 ¹	0 ¹	0 ¹	0 ¹	0 ¹	—	0 ¹	0 ¹	0 ¹	0 ⁴
kivitel.....	0 ⁵	0 ⁷	1 ⁶	1 ⁷	1 ⁷	1 ⁹	2 ⁴	2 ¹	1 ⁸	2 ³
+ — kivitel.	+ 0 ⁴	+ 0 ⁶	+ 1 ⁵	+ 1 ⁶	+ 1 ⁰	+ 1 ⁹	+ 2 ³	+ 2 ⁰	+ 1 ⁷	+ 2 ¹
<i>Tehén</i>										
behozatal...	3 ³	3 ⁴	3 ³	5 ³	5 ³	3 ³	7 ²	7 ⁷	10 ⁰	6 ³
kivitel.....	1 ⁸	1 ⁷	3 ⁰	5 ³	4 ⁰	3 ⁷	9 ⁰	9 ⁷	7 ⁴	6 ¹
+ — kivitel.	— 1 ⁵	— 1 ⁷	— 0 ³	— 0 ²	— 1 ⁵	+ 0 ³	+ 1 ⁷	+ 2 ⁸	— 2 ⁶	— 0 ²
<i>Növendék marha</i>										
behozatal...	—	—	—	—	0 ¹	0 ¹	—	—	0 ²	0 ³
kivitel.....	0 ¹	0 ³	0 ⁷	0 ⁹	1 ⁶	1 ²	1 ³	0 ⁸	0 ¹	1 ³
+ — kivitel.	+ 0 ¹	+ 0 ⁵	+ 0 ⁷	+ 0 ⁹	+ 1 ⁵	+ 1 ¹	+ 1 ³	+ 0 ⁸	— 0 ¹	+ 0 ⁶
<i>Borjú</i>										
behozatal...	10 ⁹	18 ⁷	13 ⁴	4 ⁹	6 ⁷	0 ⁵	0 ⁴	1 ⁵	5 ⁷	11 ⁰
kivitel.....	3 ⁸	5 ²	5 ⁴	10 ⁷	8 ¹	5 ³	10 ⁸	5 ²	5 ¹	4 ⁶
+ — kivitel.	— 7 ¹	— 13 ⁵	— 8 ⁰	+ 5 ⁸	+ 1 ⁴	+ 5 ²	+ 10 ⁴	+ 3 ⁷	— 0 ⁶	— 6 ⁴
<i>Juh és kecske stb.</i>										
behozatal...	102 ⁴	69 ⁶	32 ⁷	32 ⁴	25 ⁰	17 ¹	43 ⁷	61 ¹	38 ¹	27 ⁵
kivitel.....	251 ⁸	251 ⁸	252 ⁵	226 ⁶	173 ⁷	257 ³	348 ⁹	194 ⁷	181 ²	192 ⁸
+ — kivitel.	+ 149 ²	+ 182 ²	+ 219 ⁸	+ 194 ²	+ 148 ⁷	+ 240 ²	+ 305 ²	+ 133 ⁸	+ 143 ¹	+ 165 ³
<i>Sertés és malac</i>										
behozatal...	159 ⁹	174 ⁸	164 ⁸	146 ³	199 ¹	204 ⁶	140 ⁸	145 ³	170 ¹	234 ³
kivitel.....	606 ¹	670 ⁷	891 ⁵	779 ³	543 ³	605 ⁶	816 ⁰	784 ¹	1,051 ⁹	1,120 ⁴
+ — kivitel.	+ 446 ²	+ 495 ⁹	+ 726 ⁷	+ 632 ⁸	+ 344 ²	+ 401 ⁰	+ 675 ⁴	+ 638 ⁸	+ 881 ⁸	+ 886 ⁰
<i>Ló és csikó</i>										
behozatal...	4 ⁶	3 ¹	1 ²	0 ⁶	0 ⁵	0 ⁷	1 ²	1 ¹	1 ¹	1 ³
kivitel.....	9 ⁰	12 ²	14 ²	8 ⁹	10 ⁵	14 ⁶	13 ⁷	17 ⁸	18 ⁷	18 ²
+ — kivitel.	+ 4 ⁶	+ 9 ¹	+ 13 ⁰	+ 8 ³	+ 10 ⁰	+ 13 ⁹	+ 12 ³	+ 16 ⁷	+ 17 ⁶	+ 16 ⁹
Fontosabb állati termékek.										
a) Eledelek.										
e z e r m é t e r m á z s a										
<i>Tej</i>										
behozatal...	2 ⁴	1 ⁴	0 ⁹	0 ⁶	1 ¹	1 ⁰	0 ⁹	1 ⁰	1 ⁰	1 ²
kivitel.....	68 ⁸	70 ⁷	73 ⁹	85 ⁴	94 ³	110 ⁹	114 ⁷	110 ⁷	120 ³	122 ⁸
+ — kivitel.	+ 64 ⁴	+ 69 ³	+ 73 ³	+ 84 ⁸	+ 93 ²	+ 109 ⁹	+ 113 ⁸	+ 109 ⁷	+ 119 ³	+ 121 ⁶
<i>Vaj</i>										
behozatal...	2 ⁸	2 ⁴	2 ⁴	1 ⁸	1 ³	1 ⁹	2 ⁵	2 ⁹	2 ⁹	3 ³
kivitel.....	3 ⁹	4 ⁵	5 ⁴	6 ²	7 ⁸	8 ²	7 ⁵	7 ⁹	8 ⁶	8 ¹
+ — kivitel.	+ 1 ³	+ 2 ¹	+ 3 ⁰	+ 4 ⁴	+ 6 ⁰	+ 6 ³	+ 5 ⁰	+ 5 ⁰	+ 5 ⁷	+ 4 ⁶
<i>Sajt</i>										
behozatal...	18 ⁹	19 ⁴	18 ⁸	16 ⁹	15 ⁴	15 ⁶	14 ⁵	14 ³	15 ²	18 ⁸
kivitel.....	1 ⁸	1 ⁷	2 ⁵	1 ⁹	1 ⁸	2 ⁰	2 ⁰	1 ⁸	2 ³	2 ⁰
+ — kivitel.	— 16 ⁸	— 17 ⁷	— 16 ³	— 15 ⁰	— 13 ⁶	— 13 ⁰	— 12 ⁵	— 12 ⁵	— 12 ⁹	— 16 ³
<i>Liptói túró</i>										
behozatal...	—	0 ¹	0 ¹	0 ¹	0 ¹	—	—	—	—	—
kivitel.....	5 ⁷	6 ²	8 ⁰	8 ²	9 ³	8 ⁰	8 ⁷	8 ⁹	9 ²	10 ²
+ — kivitel.	+ 5 ⁷	+ 6 ¹	+ 7 ⁹	+ 8 ¹	+ 9 ⁴	+ 8 ⁰	+ 8 ⁷	+ 8 ⁹	+ 9 ²	+ 10 ²

	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban
e z e r m é t e r m á z s a										
<i>Friss hús</i>										
behozatal...	8 ¹	4 ⁹	8 ⁹	3 ⁹	4 ²	1 ⁹	4 ⁴	3 ⁹	6 ²	7 ⁹
kivitel.....	7 ⁷	10 ²	11 ⁷	14 ¹	12 ³	16 ⁹	22 ⁹	30 ⁹	23 ²	23 ⁹
+ — kivitel.	+ 4 ⁹	+ 5 ⁷	+ 7 ⁹	+ 10 ³	+ 8 ¹	+ 15 ⁹	+ 18 ⁴	+ 30 ⁹	+ 17 ⁹	+ 15 ⁹
<i>Elkészített hús</i>										
behozatal...	1 ⁹	1 ⁴	1 ²	1 ²	1 ⁴	1 ⁵	1 ⁸	3 ⁹	1 ⁹	1 ⁹
kivitel.....	0 ³	0 ⁵	0 ³	0 ³	0 ⁵	0 ³	0 ⁹	2 ⁴	2 ⁹	1 ⁷
+ — kivitel.	- 0 ³	- 0 ⁹	- 0 ⁹	- 0 ³	- 0 ⁹	- 1 ⁹	- 0 ⁷	- 1 ⁴	- 0 ⁹	- 0 ³
<i>Díszmészir, háj</i>										
behozatal...	2 ⁹	2 ²	2 ⁹	3 ¹	4 ⁶	3 ³	3 ⁹	5 ⁹	3 ⁹	4 ²
kivitel.....	45 ¹	53 ⁹	53 ⁹	44 ⁹	40 ⁹	53 ⁷	64 ⁴	67 ¹	79 ⁹	126 ⁹
+ — kivitel.	+ 42 ²	+ 50 ⁹	+ 50 ¹	+ 41 ⁷	+ 36 ³	+ 50 ⁹	+ 61 ⁴	+ 61 ¹	+ 70 ⁴	+ 121 ⁴
<i>Szalonna</i>										
behozatal...	1 ²	1 ⁴	1 ⁷	1 ⁹	2 ⁹	1 ⁴	1 ²	1 ⁴	1 ²	1 ²
kivitel.....	19 ²	20 ⁹	23 ⁹	24 ¹	19 ⁹	24 ⁹	31 ⁹	28 ²	32 ⁷	30 ²
+ — kivitel.	+ 17 ⁹	+ 19 ²	+ 22 ¹	+ 22 ³	+ 17 ⁹	+ 22 ⁹	+ 30 ⁷	+ 26 ⁹	+ 31 ⁴	+ 35 ⁹
<i>Sonka</i>										
behozatal...	1 ⁴	2 ¹	2 ²	3 ⁹	4 ²	4 ⁹	5 ²	5 ⁹	5 ⁹	6 ⁵
kivitel.....	0 ²	0 ²	0 ⁴	0 ²	0 ³	0 ³	0 ⁴	0 ⁴	0 ⁴	0 ²
+ — kivitel.	- 1 ¹	- 1 ²	- 1 ⁹	- 2 ⁹	- 4 ⁹	- 4 ⁵	- 5 ⁹	- 5 ¹	- 5 ²	- 6 ²
<i>Kobász</i>										
behozatal...	1 ⁴	1 ⁹	1 ⁵	1 ⁹	2 ¹	2 ⁹	1 ⁸	2 ⁹	1 ⁸	2 ⁹
kivitel.....	0 ¹	0 ²	0 ⁹	0 ²	0 ²	0 ²	0 ²	0 ²	0 ⁹	0 ²
+ — kivitel.	- 1 ²	- 1 ⁴	- 1 ²	- 1 ⁷	- 1 ⁹	- 1 ⁸	- 1 ⁸	- 1 ⁷	- 1 ²	- 1 ⁵
<i>Szalámi</i>										
behozatal...	0 ⁹	0 ³	0 ⁵	0 ⁹	0 ⁵	0 ⁵	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁵	0 ⁹
kivitel.....	3 ⁷	4 ⁹	4 ²	5 ¹	5 ⁵	6 ⁹	6 ⁷	8 ⁹	7 ⁹	7 ²
+ — kivitel.	+ 3 ¹	+ 3 ³	+ 3 ⁹	+ 4 ⁵	+ 5 ⁹	+ 5 ⁵	+ 6 ¹	+ 8 ⁹	+ 7 ¹	+ 6 ⁷
<i>Turjás</i>										
behozatal...	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	1 ²	0 ⁹	0 ⁹
kivitel.....	77 ²	101 ⁴	88 ⁹	116 ⁹	123 ⁹	164 ⁹	204 ⁵	180 ¹	221 ⁴	264 ⁴
+ — kivitel.	+ 76 ⁷	+ 100 ⁹	+ 87 ⁷	+ 115 ⁴	+ 127 ⁴	+ 154 ⁹	+ 203 ⁹	+ 178 ⁹	+ 220 ⁵	+ 263 ⁹
<i>Ludmáj</i>										
behozatal...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
kivitel.....	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	0 ⁹	1 ⁹	1 ⁹	1 ²	0 ⁹	0 ⁹
+ — kivitel.	+ 0 ⁹	+ 0 ⁹	+ 0 ⁹	+ 0 ⁹	+ 0 ⁹	+ 1 ⁹	+ 1 ⁹	+ 1 ²	+ 0 ⁹	+ 0 ⁹
<i>Aszalt salta</i>										
behozatal...	112 ⁷	218 ⁹	288 ⁹	382 ⁷	227 ⁷	197 ²	110 ²	74 ²	75 ⁹	161 ¹
kivitel.....	492 ⁹	508 ⁹	871 ¹	587 ²	504 ⁹	383 ⁴	296 ²	191 ⁹	251 ²	221 ⁷
+ — kivitel.	+ 319 ²	+ 285 ²	+ 82 ⁹	+ 204 ⁵	+ 276 ⁹	+ 186 ¹	+ 186 ¹	+ 116 ²	+ 175 ⁹	+ 60 ⁹
b) Ipari szegéd- anyagok.										
<i>Gyapjú</i>										
behozatal...	41 ⁵	50 ¹	22 ¹	44 ⁷	21 ⁹	15 ⁷	13 ¹	11 ⁹	12 ²	11 ¹
kivitel.....	114 ⁴	114 ⁹	145 ⁵	98 ²	113 ⁷	139 ⁹	104 ⁹	92 ⁹	92 ¹	112 ⁴
+ — kivitel.	+ 72 ⁹	+ 64 ⁷	+ 123 ⁴	+ 53 ⁹	+ 91 ⁹	+ 124 ²	+ 91 ⁵	+ 81 ²	+ 79 ⁹	+ 101 ²
<i>Nyers ló s csikó bőrök</i>										
behozatal...	0 ⁹	0 ⁴	0 ²	0 ⁴	0 ¹	0 ²	0 ⁹	0 ²	0 ⁵	0 ²
kivitel.....	3 ⁷	4 ⁹	5 ⁹	4 ⁷	6 ²	6 ²	8 ¹	6 ⁹	2 ⁸	3 ⁹
+ — kivitel.	+ 2 ⁹	+ 3 ⁹	+ 5 ⁴	+ 4 ²	+ 6 ¹	+ 6 ⁹	+ 7 ⁵	+ 6 ⁹	+ 2 ²	+ 3 ⁴
<i>Nyers marhabőrök</i>										
behozatal...	33 ²	26 ²	20 ⁹	31 ²	31 ⁹	38 ⁹	34 ⁴	45 ⁹	66 ⁹	81 ²
kivitel.....	9 ¹	9 ⁹	12 ⁹	10 ¹	14 ⁹	14 ⁹	13 ⁹	12 ⁹	12 ⁹	16 ⁷
+ — kivitel.	- 24 ¹	- 19 ²	- 17 ⁹	- 21 ¹	- 17 ²	- 24 ⁹	- 20 ⁹	- 33 ²	- 53 ⁹	- 65 ¹
<i>Nyers borjubőrök</i>										
behozatal...	0 ⁹	1 ²	1 ⁴	2 ²	2 ²	2 ²	2 ¹	1 ⁴	2 ⁹	2 ⁹
kivitel.....	4 ²	5 ²	5 ⁷	5 ⁵	5 ⁷	5 ⁷	6 ⁴	6 ¹	4 ⁹	5 ⁴
+ — kivitel.	+ 3 ⁵	+ 3 ⁹	+ 4 ²	+ 3 ²	+ 3 ⁵	+ 3 ⁵	+ 4 ²	+ 4 ⁷	+ 2 ⁹	+ 2 ⁹

	1884- ben	1885- ben	1886- ban	1887- ben	1888- ban	1889- ben	1890- ben	1891- ben	1892- ben	1893- ban
e z e r m é t e r m á z s a										
<i>Nyers juh és kecs- kebőrök</i>										
behozatal...	19 ⁸	17 ⁹	18 ²	23 ⁷	27 ⁰	27 ⁹	17 ⁶	19 ¹	18 ⁰	17 ⁸
kivitel.....	8 ⁹	8 ¹	8 ⁴	6 ¹	8 ⁴	6 ⁸	7 ¹	8 ²	7 ³	9 ³
+ — kivitel.	10 ⁹	9 ⁸	9 ⁸	17 ⁵	18 ⁷	21 ¹	10 ³	10 ⁹	10 ⁷	8 ⁵
<i>Nyers bárány és gödölyebőrök</i>										
behozatal...	4 ⁴	2 ⁷	2 ⁸	10 ¹	14 ³	6 ⁸	10 ⁹	12 ¹	18 ²	10 ⁴
kivitel.....	4 ⁷	4 ¹	6 ⁴	5 ⁹	7 ³	8 ¹	9 ¹	9 ²	9 ³	10 ⁶
+ — kivitel.	0 ³	1 ⁷	3 ⁸	4 ²	7 ⁰	1 ³	1 ⁸	2 ⁹	8 ⁹	0 ⁴
<i>Ágytollak</i>										
behozatal...	0 ³	0 ⁴	0 ³	1 ¹	0 ⁸	0 ⁴	0 ³	1 ⁰	0 ⁴	0 ⁴
kivitel.....	18 ⁷	20 ⁴	18 ²	18 ¹	19 ²	20 ⁴	21 ⁹	19 ²	19 ¹	19 ⁹
+ — kivitel.	18 ⁴	20 ⁰	17 ⁹	17 ⁰	18 ⁴	20 ⁰	21 ⁶	18 ²	18 ⁷	19 ³
Italok.										
<i>Bor hordóban</i>										
behozatal...	139 ⁸	88 ²	90 ²	88 ²	158 ⁶	163 ⁴	228 ⁴	395 ⁸	722 ⁴	1.220 ¹
kivitel.....	884 ²	1.048 ⁰	1.332 ⁵	1.316 ⁰	1.479 ⁹	1.417 ⁸	1.327 ⁷	1.031 ²	712 ⁷	711 ⁴
+ — kivitel.	744 ⁶	959 ⁸	1.242 ³	1.227 ⁸	1.321 ³	1.254 ²	1.098 ⁹	635 ⁴	9 ⁷	508 ³

A mezőgazdasági termelés többi, itt elő nem sorolt czikkeiből alig van forgalmunk, tehát azokat mellőztük, hasonlóképen mellőztük a kivitt czikkek értékeinek feltüntetését is azon okból, mivel a mezőgazdasági termékek árában körülbelül egy évtized óta beállott rendkívüli nagy csökkenés folytán nem nyernénk eléggé hű képet a forgalom fejlődéséről.

A jelzett termékek tíz évi forgalmát feltüntető táblázat tanúsítja, hogy alig van oly mezőgazdasági termék, a melynél kivitelünk jóval felül nem mulná a behozatalt. E tekintetben csak a rizs képez kivételt — a melynek termelésére hazánk klimatikus és egyéb okokból csak itt-ott képez, — kivételt képez továbbá a köles, a melynek hazai termelése nem mindig elegendő a fogyasztás fedezésére; ezeken felül rendszerint több tehenet hozunk be, mint a mennyit kiviszünk, daczára annak, hogy kivitelünk egyéb állatokból sokszorosán felülmulja a behozatalt. Ez eltérésnek egyik oka az, hogy fajnesesítési és tenyészcélokra még mindig igen sok tehenet importálunk, a mely körülmény állattenyésztésünk fejlesztése szempontjából határozottan örömdetesnek mondható, a másik ok pedig az, hogy Szerbiából sok vágni való tehenet hozunk be. A növendék marha s a borjú-behozatal szintén gyakran mulja felül a kivitelt. Többé-kevésbé felülmulja még a kivitelt a sajt, az elkészített hús, a sonka, a kolbász és a nyers marha-, juh-, kecske- s gödölye-bőrök behozatala is, végül a legutolsó két évben, de különösen 1893-ban a borbehozatal multa felül a kivitelt, a mely körülmény okát, a phylloxera és peronospora pusztításait alig szükséges felemlíteni.

A nyers termékek egy jelentékeny részénél jöllehet a kivitel jelentékenyen felülhaladja a behozatalt, mégis tetemes importot látunk; így a buzánál, a vágó marhánál, a friss hús, a disznózsir, az aszalt szilva és a gyapjunál; a nagyobb mérvű buzabehozatal nagy malomiparuokra vezethető vissza, a mely a hazai viszonylag drágább és jobb búzához silányabb minőségű olcsóbb szerb és déli búzát kever; a marhánál hizlalási célokból hozatik be igen sok ökör, de különösen sertés, a jelentékeny aszalt szilva behozatal inkább átmeneti forgalomnak tekinthető.

A többi külön fel nem említett czikknél és terméknél alacsony importtal szemben igen nagy kivitel áll; ezek tekintetében áruforgalmi statisztikánk adatai azt tanúsítják, hogy mezőgazdasági termelésünk, dacára a belfogyasztás folytonos és jelentékeny növekedésének, még mindig évről-évre tetemes feleslegekkel rendelkezik, sőt úgy látszik, hogy a feleslegek évről-évre nagyobbak és hogy gazdánk a tömeges termelés által igyekeznek terményeik árának és ennél fogva jövedelmüknek csökkenését pótolni; így például lisztkivitelünk folyton növekszik, 10 év alatt mintegy 62 $\frac{1}{2}$ %-al; e mellett azonban jelentékenyen növekedett buzakivitelünk is, bár az utolsó két évben e tekintetben már számottevő hanyatlást észlelhetünk. Hasonlóan nő rozs és zab, de különösen árpa és tengeri kivitelünk, továbbá a hüvelyeseké, a malátáé s az egyéb őrleményeké; rendkívül növekszik a malomipar egyik mellékterményének, a korpának kivitele, a mely tíz év alatt csaknem megháromszorozódott.

Ugyanez a jelenség tapasztalható az állatok kivitelénél is, kivéve a mint az már valószínű okaival együtt is említettett, a tehenek, a növedékmárha s a borjúk kivitelét; még juhkivitelünk sem mutat tetemes visszaesést az utolsó tíz évben.

Ezekhez hasonlóan fejlődik az állati termékekből való kivitelünk is; így a tej, a vaj, a lipiai turó s a szalonna s a szalámi kivitele az utolsó tíz év alatt megkétszereződött; a friss hus, disznózsir megháromszorozódott, a tojáskivitel még ezeknél is nagyobb mértékben növekedett.

Áruforgalmunknak ez alakulása, illetőleg mezőgazdasági termékeink kivitelének ezen folytonos és fokozatos növekedése hazánk mezőgazdaságának jövőjét illetőleg elég kedvező következtetések levonására jogosít fel; a növekedő kivitel ugyanis annak a tanújele, hogy termelésünk mennyiségileg és bizonyára minőségileg is nagy arányokban fokozódik, mindenesetre sokkal nagyobb arányban, mint milyenben a népesség szaporodik és a fogyasztás növekedik. Bizvást le lehet azt a következtetést is vonni, hogy a termelés kiterjesztésének hatását még korántsem kértü el, hiszen hazánkban a költséges gazdálkodás még mindig túlsúlyban van és lesz is még sokáig; kétségtelen ugyan, hogy a mezei termékek árának rendkívüli depressziója súlyosan nehezedik mezőgazdaságunkra, talán még súlyosabban, mint bárhol másutt; a fokozott termelés azonban, legalább részben kiegyenlíti, helyreüti az árkülönbözetet, illetőleg kevesebbet és ennél fogva a jövedelemcsökkenés sem oly nagy, mint a milvennek a termelés megállapodása vagy annak megszorítása esetén kellene lennie; hozzájárul ehhez, hogy az árcsökkenés nem érte a mezőgazdaság összes termékeit, hisz például az állattenyésztés productumai — megnyilván előttük a német piac — ma jóval magasabb áron értékesíthetők, mint öt-hat évvel ezelőtt!

Nem valószínű, hogy az árak jelenlegi, mondhatni minimális állása huzamosabb ideig megmarad; a termékek árának emelkedniök kell legalább odáig, hogy ne csak a termelés költségei fedeztessenek, hanem még azonfelül is maradjon megfelelő tiszta jövedelem. Ha pedig az értékesítési viszonyok javulni fognak — pedig ennek be kell következnie — mezőgazdasági termelésünknek ez idő szerint mutatkozó nagy arányú fokozódása, párosulva a jobb értékesítési viszonyokkal, nemcsak socialisan a földmíveléssel foglalkozó népesség gazdasági, anyagi viszonyait fogja jelentékenyen és kedvezően befolyásolni, hanem egyáltalán nagy mértékben megjavítandja az egész ország gazdasági helyzetét.

Hajdu László.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtitkár. 57. füzet. 1894. október.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. november.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 9. füzet, 1894. szeptember hó.

Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. Szerk. Paikert Alajos. 1. évfolyam. Május—junius (3.) füzet: A bortermelés hazai fejlődése Herczegh Mihálytól. A magyar birtok és örökjog fejlődése (folyt.) dr. Pólya Jakabtól. Mosonmegyei gabonaárak 1688—1800-ig, közli Rodiczky Jenő. Magyarország áruforgalma 1735—36. Közli Kőszeghy Sándor stb.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserháti S. és Kosutány T. XII. évf. XI. füzet. 1894. november hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. V. évf. 10-ik szám: A jobbágyság felszabadítása Ausztriában, ifj. Hollán Sándortól. Szövetkezeti congressus stb.

Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgeg. von H. Braun. VII. Band. III. Heft: Der österreichische Strafgesetzentwurf und die arbeitende Klasse von H. Heinemann, Erweiterung und Reform der deutschen Unfallversicherungsgesetzgebung von E. Lange. Die geplante Agrarreform in Österreich von M. Hainisch.

Finanz-Archiv. Zeitschrift für das gesamte Finanzwesen. Herausg. von G. Schanz. XI. Jahrgang. II. Band: Die neueste Steuerreform in den Niederlanden etc. von G. M. Boissevain. Die Heranziehung der Feuerversicherungsunternehmungen zu den Kosten des Feuerlöschwesens von Fr. Oegg. Das Finanzwesens Italiens im Jahre 1893 von L. Sachs. Die Staatswohnungssteuer in Russland von Joh. v. Kenssler. Das Budgetwesen der Gemeinden im Grossherzogthum Hessen von Zeller; etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 40—43. Die Cartellfrage. Zur Reform des Consularwesens in Deutschland. Die Steigerung unseres Handels mit der Schweiz. Der Schlussbericht der kön. Arbeitskommission von H. Herkner. Die Reform der deutschen Unfallversicherung von R. van der Borght. Der neue Verband der russischen Zuckerfabrikanten. Zur Kritik unseres Consularwesens in den Delegationen. Französisches Handelsmuseum. Zur Zolltarifreform in Bulgarien etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VIII. Band. 4. Heft: Vor- und Rückblicke auf Zunftzwang und Gewerbefreiheit von K. v. Rohrscheidt. Die jugendlichen Berliner unehelicher Herkunft von H. Neumann. Reform der deutschen Armengesetzgebung von Edg. Loening. Die Ergebnisse der deutschen Kriminalstatistik 1882—1892 von G. Lindenberg. Zur Handelspolitik von W. Lexis; etc.

Statistische Monatschrift. XX. Jahrgang. (VIII—IX) August—September Heft: Die Hauptergebnisse der österreichischen Berufsstatistik (2 Abb.) von H. Rauchberg. Die Production von Cocons, Honig und Wachs in den im Reichsrathe vortretenden Königreichen und Ländern im Jahre 1893. Österreichs-Sparcassen im Jahre 1892 von H. Ehrenberger. Die Zahl der registrierten Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften Österreichs im Jahre 1893 von H. Ehrenberger. Die Fischerei an der adriatischen Küste Österreichs im Jahre 1892/93 von K. Krafft. Die internat. statistische Berichterstattung der Zuckerindustriellen von E. Kutschera; etc.

Zeitschrift für Schweizerische Statistik. XXX. Jahrg. 2. Quartal. Vergleichungen der neuesten Volkszählungsergebnisse mit einer Bevölkerungsstatistik von 1795. Ein Versuch von C. H. Mann. Wege und Ziele der Socialreform Referat von C. Mühlemann. Die Erstellung billiger Wohnungen durch die Gemeinde Bern von Ad. Lasche. Versicherungskassa gegen Arbeitslosigkeit in Bern von S. Scherz; etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No 10. Octobre, 1894.

L'économiste français. Réd. P. Leroy Beaulieu. 22. année. 2-e volume. Nos 40—43. Études sur le taux de l'intérêt: rentes et obligations; facilités de négociations; etc. Les mines d'or de l'Afrique du Sud. Les assurances ouvrières en Suède, en Norvège et en Finlande. Le budget de 1895 et les précurseurs des socialistes. Deux nouvelles institutions de prévoyance en faveur des ouvriers. La lutte contre le socialisme et la reconstitution nécessaire des partis politiques.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. Nos 509—513.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinary. 53-e année. Octobre 1895. Les travaux parlementaires de la Chambre des Députés 1893—1894 par A. Liesse. Le capital (suite et fin) par G. de Puynode. Mouvement colonial par Meynors d'Estrey. Le développement des chemins de fer de la Russie par D. Bellet; etc.

Journal de la société de statistique de Paris. XXXV-e année No. 10. Octobre 1894: Les opérations du Mont-de-piété de Paris à différentes époques, depuis sa création (1777) par Edm. Duval. Les statistiques médicales de l'armée de mer par A. de Malacze; etc.

Revue générale d'administration. XVII-e année. Août, 1894. Le marché des services pénitentiaires par C. Granier. Des droits des communes sur les terres vaines et vagues par J. Mario; etc.

La Science Sociale. Dir. Edm. Demolins. 9-e année. Tome XVIII. 10-e livraison: Origine des lois américaines du Homestead, Commentaire de la législation américaine du Homestead, au point de vue économique et social par P. Bureau; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVII. No. 99. October 1894. The Foreign Trade of Spain. Indian Mineral Production. Emigration from British India. The Cotton Industry of Japan. New United States Customs Tariff; etc.

The Economic Journal. The Journal of the British Economic Association. Ed. F. Y. Edgeworth. Vol. IV. No. 15. The Annual Meeting of the Association: Political Economy and Journalism by J. S. Nicholson. Ricardo in Parliament (Part. II.) E. Cannan. Theory of International Value (Part. II.) F. Y. Edgeworth. The Report of the Labour Commission by L. L. Price. The Commercial Supremacy of Great Britain (Part I.) by A. W. Flux; etc.

The Economist. Vol. LII. No 2664—67. The Pig-Iron Industry of Great Britain in 1894. Cotton Movement and Cotton Crop of 1893—4. The Price of Wheat. Spanish Finance. The Conversion of Indian Rupee Loans. Mr. Courtney on Gold and Prices. The Prices of Commodities; etc.

Journal of the Royal Statistical Society. Vol. LVII. Part III. September 1894: Statistics of Litigation in England and Wales since 1859 by J. Macdonell. A Comparison of the Growth of Wealth in France and England also of their Economic Conditions, specially with reference to their Agricultural Systems and their Position in case of War by W. J. Harris; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXII. évf. 255. sz. 1894. augusztus hó: Budapest székes főváros statisztikai hivatalának története 1869—1894. Thirring Gusztávtól. A budapesti ipar-résztársulatok üzleteredményei az 1893. évben. Havi jelentés.

Csillag Gyula dr. Az iszákosság korlátozásáról. Budapest, 1894.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évfolyam. 40—44. sz.

A temesvári kereskedelmi és iparkamara *jelentése* kerületének közgazdasági viszonyairól az 1893. évben. Temesvár, 1894.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XIX. évfolyam. 80—83. sz.

Földmívelésügyi m. kir. minister *Rendelet* a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII-ik törvényzikk végrehajtása tárgyában. Budapest, 1894.

Statisztika a dohánygyedárúságot illetőleg az 1893. évre. Összeállítva a m. kir. dohánybevéltési és gyártási szakszámvevő osztályok által. Budapest, 1894.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. IX. Heft. Wien, 1894.

Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1893. Herausgegeben vom Kaiserlichen Statistischen Amt. 2. Theil. Darstellung nach Waaren-Gattungen. Statistik des Deutschen Reichs. Neue Folge. Band 74. Berlin, 1894.

Beiträge zur Statistik des Grossherzogthums Baden. Herausgegeben vom Statistischen Bureau. Neue Folge. V. Heft. Abth. I. Die Volksdichte im Grossherzogthum Baden nach der Höhenlage der Wohnorte dargestellt von L. Neumann. II. Abth. Die Körpergrösse der Wehrpflichtigen im Grossherzogthum Baden in den Jahren 1840 bis 1864 von O. Ammon. Karlsruhe, 1894.

Edelmann H., Denkschrift über den Einfluss der Einkommensteuer-Erhebung auf die Vertheilung der Abgabenlast in Dresden. Dresden, 1894.

Die Gedarung und die Ergebnisse der Krankheitsstatistik der Krankenkassen im Jahre 1892. Wien, 1894.

Jahresberichte der kgl. preussischen Regierungs- und Gewerbeberäthe und Bergbehörden für 1893. Amtliche Ausgabe. Berlin, 1894.

Juraschek, dr. Franz v., Weltproduktion und Welthandel. (Sonderabdruck aus Scobel, Geographisches Handbuch zu Andrees Handatlas.) Bielefeld und Leipzig, 1894.

Küntzel, dr. G., Über die Verwaltung des Mass- und Gewichtswesens in Deutschland während des Mittelalters. Leipzig, 1894. Staats- und social, wissenschaftliche Forschungen. Herausgeg. von G. Smoller. Band XIII. Heft 2.

Laband, P., Das Staatsrecht des Deutschen Reichs. 2. Aufl. †Freiburg i/B., 1894.

Nöll, F. Das Kommunalabgabengesetz vom 14. Juli 1893 nebst Ausführungsanweisung und Übergangsbestimmungen vom 10. Mai 1894. mit Erläuterungen. Berlin, 1894.

Schenk, F. Jahresbericht für 1893 über die auf Selbsthilfe gegründeten deutschen Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. Leipzig, 1894.

Schwarz, H. Adressbuch der Schweiz für Industrie, Handel und Gewerbe. II. Ausgabe: 1894—95. Basserdorf és Zürich. 1894.

Statistik des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1893. Verfasst und herausgegeben vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. II. Band (Ein- und Ausfuhr im freien Verkehre). Wien, 1894.

Statistik des Warenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1893. Herausgeg. vom Schweiz. Zolldepartement, Bern, 1894.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. X. Heft: Waaren-Ein- und Ausfuhr im September 1894. Wien, 1894.

Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für 1893. II. Heft: Der Bergwerksbetrieb Österreichs im Jahre 1893. I. Lieferung. Die Bergwerks-Production. Wien, 1894.

Verwaltungsbericht der königl. Hauptstadt Prag und der Vororte für die Jahre 1891 u. 1892. Deutsche Ausgabe. Herausgeg. von der statistischen Commission der kgl. Hauptstadt Prag sammt Vororten unter der Redaction des Directors des städt. statistischen Bureau's Jos. Erben. Prag, 1894.

Album de statistique graphique de 1893. Ministère des Travaux Publics. Paris, 1894.

Annuaire général des finances publié d'après les documents officiels sous les auspices du Ministère des finances. 5-e année: 1894—95. Paris, 1894.

Annuaire statistique de la ville de Paris. XII-e année. 1891. Préfecture de la Seine. Direction des affaires municipales. Service de la statistiques municipale. Paris, 1893.

Brun, J. L., Les marques de fabrique et de commerce en droit français, droit comparé et droit international. Paris, 1895.

Enquête sur les conditions de l'habitation en France. Les maisons types, avec une introduction de M. Alfred de Foville du Ministère de l'instruction publique. Paris, 1894.

Les Fabricants Exporteurs du Royaume de Hongrie. Publié sur l'ordre de M. le Ministre royal hongrois du Commerce par le Musée Commercial Hongrois. Budapest, 1894.

Houyvet, A., Les tribunaux de commerce. Paris, 1894.

Hurson, R., Étude sur une réorganisation du notariat en France. Paris, 1894.

Loppé, F. et R. Bouquet, Traité théorique et pratique des courants alternatifs industriels, I. vol. Partie théorique. Paris, 1894.

Statistique des chemins de fer français au 31 déc. 1892. Documents divers. II-e partie. France—Intérêt local. Algérie et Tunisie. Ministère des Travaux Publics. Direction des Chemins de fer. Paris, 1894.

Statistique des grèves et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1893. Ministère du Commerce, de l'Industrie, des Postes et des Télégraphes. Office du travail. Paris, 1894.

Annual Statement of the Trade and Navigation of British India with Foreign Countries and of the Coasting Trade of the Several Presidencies and Provinces in the Year ending 31 March 1894. Vol. I. Foreign Trade. Calcutta, 1894.

Brassey (Lord), Papers and Adresses. Work and wages. London, 1894.

Annali di Statistica. Statistica Industriale. Fasc. LII. Notizie sulle condizioni industriali della Provincia di Como. Roma, 1894.

Girezy, C., e M. Marini, La perequazione dell' imposta fondiaria ed il nuovo catasto in Italia. Milano, 1894.

Statistiek der Scheepvaartbeweging of de Rivieren en Kanalen in Nederland in 1893. Mitgegeven door het Ministerie von Waterstaat, Handel en Nijverheid. 'Sgravenhage.

A SZEMLE OLVASÓIHOZ.

Lehetetlen nem látni vagy kicsinyleni azt a kölcsönhatást, mely a közgazdasági élet és a közgazdasági irodalom között létezik. Az irodalom vet fel új eszméket, ez úton történik azok elterjedése, népszerűsítése s a gazdasági élet kinövéseivel szemben a szakirodalom köteles fölemelni óvó, intő szemét. De viszont a gazdasági élet az a talaj, melyből a szakirodalom kisarjad, melybe gyökereit ereszti, melyből táplálékát szívja s a közgazdasági irodalom virágzását kifejlett, vagy erősen fejlődő gazdasági élet nélkül nem is képzelhetjük.

A magyar közgazdasági szakirodalom nem oly fiatal, mint sokan hiszik, visszanyúlik egészen az elmúlt századba. Bármily szomorú volt a XVIII. század nemzetiségünk szempontjából, kétségtelen, hogy hazánk gazdasági haladásának alapjai akkor rakattak le; a gazdasági fejlődés pedig legott megtermette a szakirodalom első kísérleteit. Ettől fogva a fejlődés párhuzamosan haladt előre s a harminczas és negyvenes évek reformtörekvéseit már figyelemre méltó szakirodalom támogatta. Nemcsak a nagy Széchényi óriási lángesze világított ekkor, mint tűzoszlop a pusztában, hanem több európai műveltségű férfi: Dessewffy Emil, Lónyay Menyhért, Trefort, Csengery stb. már egészen a modern tudomány magaslátáról hirdették a közgazdasági eszméket.

Az abszolút korszak gyászos napjaiban, bár lenyűgözve, mint a felül befagyott folyó, szakadatlanul folyt a magyar gazdasági élet folyama s a szakirodalom sem szünt meg fejlődésében kísérni.

Gazdaságilag új élet köszöntött be a kiegyezéssel s tulajdonképen az azóta lefolyt negyed század alatt emelkedtünk a modern nemzetek sorába. E rohamos fejlődésben nagy fel-

adat várt és vár a közgazdasági szakirodalomra, melynek csak úgy felelhet meg, ha összhangzólag a kor irányával, szintén demokratikus alapokra helyezkedik s nemcsak önálló munkákkal, hanem kisebb-nagyobb értekezésekkel is igyekszik népszerűsíteni az általa képviselt tudományágat s minél többekre nézve hozzáférhető alakban teszi közkinccsé a termékenyítő eszméket.

A súlypont lassankint e téren is átment a napi sajtóra és a folyóiratokra; különösen az utóbbiakra, mert ezekben egyesül a két szélsőség előnye: a napi sajtó mozgékonyasága s az önálló művek alapossága.

Előkelő, mondhatni vezérszerepet vitt e tekintetben a *Közgazdasági*, korábban *Nemzetgazdasági Szemle*, mely a jövő évvel XIX-dik évfolyamába lép. E folyóirat mögött tehát nagyon tisztos múlt áll, még ily legszorosabb számítással is, midőn csak a megszakítás nélküli évfolyamokat tekintjük; pedig teljesen joggal számíthatnók azokat az évfolyamokat is, melyek hasonló czállal és szellemben szerkesztve a magyar tud. Akadémia kiadásában korábban megjelentek s melyeknek egyenes utóda és örököse a 18 év óta megszakítás nélkül fennálló Szemle.

Csengery Antal indítványára s Hunfalvy János szerkesztésében már 1861-ben megindult a »Statisztikai Közlemények« című folyóirat, mint a nevezett bizottság kiadványa és munkálatainak eredménye; 1865-ben »Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények« címet vett fel, 1869-ben pedig Keleti Károly szerkesztésébe ment át s maradt 1871-ig bezárólag, mely évvel a folyóirat megszűnt, de már 1874-ben gr. Lónyay Menyhért kezdeményezésére új életre ébredt, Halász Imre szerkesztése alatt. Részvéthiány miatt azonban egyelőre ismét abbaahagyatott s csak 1877-ben támadt fel újra s most már véglegesen, halottaiból.

A folyóiratot épen egy évtizedig (1877—1886.) György Endre szerkesztette, a következő két évben pedig Heltai Ferencz, míg az 1889. évtől kezdve a magyar tud. Akadémia bizalma engem tisztelt meg a nagyfontosságú, de egyuttal sok gondot és fáradságot okozó szerkesztői tiszt betöltésével.

Programmat a szerkesztés átvételekor, röviden összefoglalva, következőleg vázoltam:

»A Nemzetgazdasági Szemle, mint eddig, úgy ezután is

tisztán objectív, tudományos álláspontról fogja méltatni a nemzetgazdaság, pénzügy és statisztika körében felmerült kérdéseket, nem különben a magyar gazdaság-történetet s kulturéletünk összes viszonyait. Hogy azonban közgazdasági életünk fejlődésére is minél közvetlenebb hatást gyakorolhasson, kiváló gondot fog fordítani a fontosabb napi kérdések alapos megvitatására, mindenkor megőrizvén a pártszemponton felülemelkedő objektív álláspontot, melyet a tudomány méltósága és a jól felfogott közérdek egyaránt megkíván.

»A Nemzetgazdasági Szemle, a napi kérdések megvitatása mellett, a közgazdasági tudomány elméleti kérdéseinek fejtegetése elől sem fog elzárkózni. Az elmélet termékenyítőleg hat a gyakorlatra; — az eszmék tisztázása s a helyes elvek elterjedése a nagyközönség körében, a felmerülő közgazdasági feladatok sikeres gyakorlati megoldását is nagymértékben megkönnyíti és előmozdítja.

Az eszmék közösségénél s azon szoros kölcsönhatásnál fogva, melyet a különböző országok közgazdasági viszonyai egymásra gyakorolnak: folyóiratunk a külföld eszmemozgalmát s közgazdasági életének főbb mozzanatait is élénk figyelemmel fogja kísérni és míg egyes fontosabb s hazánkat közvetlenebbül érdeklő kérdések külön cikkekben tárgyalatnak, a külföldi folyóiratok és szakmunkák szemléje, — mely nem egyszerű könyvszemle, hanem bírálatos ismertetés leendő — röviden folyóást tájékozni fogja a hazai közönséget a külföld gazdasági törekvései felől.«

Azt hiszem, önérzettel mutathatók a szerkesztésem alatt eddig megjelent körülbelül 465 ívre terjedő hat évfolyamra, melyek legvilágosabban mutatják, hogy mennyire sikerült megfelelni kitűzött programomnak.

Nem tekintve a párt-, osztály- vagy egyéni érdekekre, mindig csak a közérdek lebegett szemem előtt s a tudomány méltóságának teljes megóvásával igyekeztem a napi kérdések megvitatásánál is sorompóba állítani a Nemzetgazdasági Szemlét. Tényleg sikerült is a tudományt közelebb hoznom az élethez s ez által a folyóiratnak közvetlen hatást biztosítanom közgazdasági viszonyainkra. De ezzel a folyóirat folyóást új és új kötelezettségeket vállalt magára, melyek elől kitérni alig lehetett. Így történt, hogy előre kiszabott körét kissé túllépve, *közgazdasági* kérdések tárgyalására is kiterjeszkedett.

A közigazgatás reformjának szüksége pár évvel ezelőtt oly erővel ragadta meg a közvéleményt, hogy a szakirodalomnak fontos, mondhatni elodázhatatlan feladatává vált hozzájárulni a közönség tájékoztatásához, felvilágosításához, szóval a nemzeti, közgazdasági és kulturális szempontból egyaránt elsőrendű kérdés gyakorlati megoldásának alapos előkészítéséhez.

A Nemzetgazdasági Szemle alkalmas helynek látszott arra, hogy ott az ellentétes nézetek mérkőzése tisztázza, földerítse az igazságot. Reméltem, hogy közigazgatásunk gyakorlati férfiai közül a legjelesebbek el fogják itt mondani tapasztalataikat s gazdag anyag fog felgyűlni a kormány és a törvényhozás tájékoztatására, támogatására.

A folyóirat tartalma ily módon kibővítettén, hogy ez külsőleg is kifejezést nyerjen, a »Nemzetgazdasági Szemle« címét »Közgazdasági és Közigazgatási Szemlé«-re változtattam, egyúttal a német mintán hibásan képzett nemzetgazdaság szó helyett, a helyesebb s újabban általánosan használt »közgazdaság« szót alkalmazva.

A kezdet sokat ígért; eleinte valóban becses közigazgatási értekezések keresték fel az új alakot öltött Szemlét. Politikai- és közéletünket azonban nem sokára más eszmék és más kérdések hozták izgalomba, magok részére kötve le minden figyelmet. A hivatottak közül vajmi kevésnek volt kedve meddő akademikus vitatkozást kezdeni közigazgatási kérdések felett, melyek a nagy közönségre nézve is elvesztették minden ingerüket. El is fogytak lassanként teljesen a Szemle közigazgatási írói s a folyóirat maradt tényleg az, a mi eleinte volt, tisztán közgazdasági szemle.

Ily viszonyok közt nem tartom czélszerűnek a folyóirat jelenlegi címét továbbra is megtartani, mely hamis czégerként többet ígér, mint a mennyit nyújt. A jövő évtől kezdve tehát a folyóirat egyszerűen »Közgazdasági Szemle« leend, megtartva a magyarosabb kifejezést továbbra is.

Ez a változás csak alaki; történt azonban a Szemle életében egy sokkal mélyrehatóbb változás, mely belbecsét és tudományos értékét illetőleg, egy újabb virágzás korát ígéri számára. Ez az esemény a »Közgazdasági Szemlé«-nek közvetlen kapcsolatba hozása a folyó évben megalakult »Magyar Közgazdasági Társaság«-gal. Fontos feladat betöltésére van hivatva

e társaság a hazai közgazdasági élet és tudomány terén. A mai társadalomban a természettudományi ismereteknél bizonyára nem kisebb jelentőséggel bírnak a közgazdaságiak, és mégis, míg az előbbieknél az érdeklődők társulása alig remélt lendületet és népszerűséget biztosított; addig a közgazdasági tudomány hívei, kik pedig legjobban ismerhetik a társulásban rejlő hatalmat, mondhatni, teljesen mellőzték a sikernek ezt az elsőrendű tényezőjét. Az új Közgazdasági Társaság végre zászlajára tűzte az erők tömörítését, a rokon elemek egyesítését, s hogy az intéző férfiak a helyes utat választották, arra nézve már előre biztosítékul szolgálhat a társaság elnökének, *Láng Lajosnak* beszéde, melyet e kiváló akadémikus és államférfi az igazgató-választmány első ülésén tartott:

»Miköz a Közgazdasági Társaság első választmányi ülését megnyitjuk és ezzel a munkásság és alkotás terére lépünk, talán nem végzünk felesleges munkát, ha pár szóval körvonalozzuk azt a hivatást, melyet társulatunk maga elé tűzött, a munkakört, melyet betölteni hivatva van.

A közgazdasági kérdések iránt az érdeklődés hovatovább mindig általánosabb lesz, a politikai téren úgy, mint a társadalmin, mutatja ezt az a körülmény, hogy egész serege áll fenn a társulatoknak és egyesületeknek, melyek e kérdésekkel foglalkoznak, sőt e kérdések körül kiváló érdemeket szereztek. Ha mégis szükségesnek tartottuk ez egyesületek számát egy újjal szaporítani, úgy mindazok, kik e kérdések iránt érdeklődnek, tehát az egész közönség, de még inkább azok, kiknek közreműködését társulatunk részére megnyerni óhajtjuk, méltán megvárhatják, hogy ha csak néhány futólagos szóval is, társaságunk hivatását és rendeltetését feltüntessük.

A ki a közgazdasági kérdések nálunk szokásos tárgyalását elfogulatlanul nézi, kénytelen lesz elismerni, hogy az főleg vagy az érdekeltség, vagy a pártpolitikai áramlatok befolyása alatt áll. Távol legyen tőlem akár az érdekkörök, akár a politikai pártok abbéli jogosultságát kétségbevonni, hogy mindenkorai céljaiknak megfelelőleg, a közgazdaság kérdéseivel foglalkozzanak. De annyit talán szabad mondanom, hogy a közgazdasági kérdések minden tekintetben üdvös tárgyalása alig érhető el ott, a hol az főleg csak ezekre a szempontokra támaszkodik.

Az egyes érdekköröknek bizonyynyal nemcsak joguk, de kötelességük is azokkal a kérdésekkel foglalkozni, melyek létüket és fejlődésüket a legközelebbtről érintik. A ki az érdeklődés ezen gazdagon bugyogó forrását, a helyett, hogy élesztené, el akarná zárni, bizonyynyal csak ártana az ügynek, melynek szolgálatába szegődtünk. Viszont alig fog akadni valaki, a ki csakis a közvetlenül érdekeltkre akarná hárítani a közgazdasági kérdések kifejtését és megoldását. Mert a közvetlenül érdekeltnek legjobb igyekezetük mellett is a kérdéseknek csakis egyik oldalára lesznek figyelemmel és a kérdések ilyenén tárgyalása mellett két veszély forog fenn. Az első az, hogy a közérdek nagy mozzanata, melynek az egész felfogás és tárgyalás felett uralkodnia kellene, igen könnyen háttérbe szorulhat. S a mi még nagyobb veszély, megtörténhetik az is, hogy a legsajátabb érdekek is ellentétbe hozatnak egymással s a különböző közgazdasági foglalkozások közt nemcsak veszendőbe megy az érdekközösség érzete, hanem a természetadta ellentétek még jobban, sokszor szándékosan kiélesítettnek, nagy kárára nemcsak a többi érdekeknek, de magának annak az érdekeknek is, melyet az illetők éppen előmozdítani akarnak.

Nagyon jól tudom, hogy ez a veszély ma még nem oly nagy, mert az ország legjelentékenyebb gazdasági osztálya ma még a gazdaközönség. És ez osztály, ama nemes hagyományok befolyása alatt, melyek a közszolgálat terén századokon át kifejtett áldásos működésében, úgyszólván vérévé váltak, egész a legújabb időkig a nemzeti munka ifjabb ágai, nevezetesen az ipar és kereskedelem iránt mindig a legmelegebb érdeklődést tanusított. De vannak már is gazdasági osztályok, melyek hordozói nem nevedtek ebben a mértékben a közszolgálatnak a közérdek iránti odaadásra oktató iskolájában. S hogy a veszélynek legalább csirája meg van, mutatja az, hogy már is vannak, kik mesterségesen nevelik az ellentéteket és meggondolatlanul élesztik az egyoldalú osztályérdeket még abban a foglalkozásban is, mely eddig leginkább távol állott ennek a közre annyira veszélyes befolyásától.

Mai korunkban, midőn a vagyonos és nem vagyonos osztályok között mindig nagyobb lesz az elválasztó űr, midőn a vagyon és gazdagság minden neme ellen oly könnyű az irigységet és az annak nyomában fakadó elkeseredettséget

felszítani, minden áron meg kell akadályoznunk, hogy ezek az érzelmek bármely gazdasági foglalkozással szemben gyökeret verhessenek.

Mert a — fájdalom, igen könnyen feléleszthető ellenszenv soha nem állhat meg egy foglalkozásnál, hanem igen hamar elfajulhat általános gyűlöletté a vagyon minden neme ellen, a mely alatt előbb-utóbb, de kimaradhatatlanul egyformán szenvedne a gazdasági foglalkozás minden ága.

E veszedelmet elkerülni csak úgy lehet, ha a mellett, hogy az egyes érdekeltségek a maguk körében szívvvel és kitartással igyekeznek saját érdekeiket előmozdítani, találkozik egy központ, a mely a különféle foglalkozások érdekközösségét képviselve, kifejezésre juttatja mindnyájunk közös érdekét és az által fölébreszti és élteti mindnyájukban a közérzetet, a különböző foglalkozások áldásos harmoniájának legfőbb biztosítékát.

Ebben állana tehát szerény nézetem szerint a társaságnak egyik nagy ereje és rendeltetése.

A közgazdasági kérdések nálunk szokásos tárgyalásának van azonban még egy más, talán még nagyobb fogyatkozása is és ez az, hogy igen sok esetben a pártpolitika elfogultságában szenved. Nagyon jól tudom, hogy a törvényhozás elé kerülő kérdések tárgyalása soha nem lehet egészen ment a pártszellemtől és olyan ábrándokban nem is ringatom magamat, mintha a helyzetben és viszonyokban gyökerező természetes áramlatokkal szemben, bármily társulat alapításától azt remélném, hogy ezzel bárki is függetlenithetné magát a politikai életben ez idő szerint elfoglalt állásával természetesen együtt járó rokon- vagy ellenszenvektől.

De azért még sem mondok le a reményről, hogy egy közgazdasági társaság alakítása még itt is sokat segíthet. Nem azzal, hogy a közgazdasági kérdések megoldásának végső stádiumában elhallgattatni tudná a pártpolitikai felfogás egyoldalúságát, hanem azzal, hogy a kérdések nagy részét fölveti és tisztázza, mielőtt azok még a végleges megoldás elé kerülnének és azzal a politikai pártélet hullámkörébe vonatnának.

A közgazdasági kérdések tárgyalásába az egyes foglalkozások érdekkörén túlelmelkedőleg az összes közgazdasági foglalkozások érdekközösségét a legerősebb öntudatra juttatni

és ezen kérdéseknek egész sorát kezdeményezőleg fölvetni és azok legjobb, körülményeinknek legmegfelelőbb megoldását minden elfogultságtól menten tisztázni s közmeggyőződésé érlelni, még mielőtt azok a politikai aktualitás stádiumába léptek, ebben a kettős nagy célban látom a társulatnak legfőbb feladatát. Ehhez kérem én az önök szives közreműködését, bölcs tanácsát és fáradhatatlan munkásságát. És ha végig nézek választmányi tagjaink fényes során, a mely a leggazdagabban képviseli a közgazdasági elmélet és gyakorlat legkiválóbb és az egész országban elismerésnek és tiszteletnek örvendő neveit, nem lehet kétségem az iránt, hogy e feladatokat meg fogják oldhatni és a közgazdaságnak és hazánk további haladásának nagy és nevezetes szolgálatot fognak tehetni.»

A mit a »Közgazdasági Társaság« tisztelt elnöke ez egyesület célja gyanánt kijelölt, ugyanazt a célt szolgálta eddig is a »Közgazdasági Szemle«. Távol állt mindig a szűk-körü párt- és osztályérdekektől s a különböző gazdasági ágak magasabb harmoniáját tartván szem előtt, ennek megvalósítására törekedett következetesen, kitartó szívóssággal.

Szemlénk jövőre a »Közgazdasági Társaság« tagjainak hathatós szellemi támogatására számíthat s így tetemesen megerősödve küzdhet tovább kitűzött céljainak megvalósításán. De más tekintetben is üdvösnek ígérkezik a kapcsolat közte és az új társaság között. Mint az utóbbinak hivatalos közlönyét valamennyi tag meg fogja kapni és ezzel a Szemle olvasó közönsége egy csapással nagy mértékben kibővül s az írókat, midőn tanulmányaikat a folyóirat számára írják, egy emelő és serkentő tudat fogja ösztönözni, hogy a legjobbat nyujtsák, a mire képesek s eszméiket a legszebb formába öntsék, az a tudat, hogy szavuk nem fog elhangzani, hanem egy nagyszámú, művelt, közéletünk igen sok kitünőségét magában foglaló olvasó közönségre számíthat.

Ily körülmények közt egész bizalommal tekintek a »Közgazdasági Szemle« új korszaka elé, fáradozásom jutalmát abban keresve, hogy a magyar tud. Akadémia megbízásából szerkesztett emez egyetlen magyar közgazdasági folyóirat minél szélesebb körben szolgálja a közgazdasági tudomány és a magyar közgazdaság ügyének érdekeit.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

KÖZGAZDASÁGTAN ÉS ETHIKA.

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS; FELOLVASTATOTT A M. T. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1891. DECEMBER 10-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.)

Minél tisztábban domborodik ki előttünk a közgazdaságtudomány nagy mesterének, Smith Ádámnak alakja, minél inkább sikerül a legújabb irodalomtörténetnek¹⁾ elemekre szedni s azokból reconstruálni az ő egész tudományos munkásságát: annál világosabbá lesz az, hogy Smith közgazdaságtana az ő erkölsbölcsészeten alapszik, hogy gazdasági liberalismusa az ember erkölcsi természetéről táplált felfogásában gyökerezik.²⁾ Mellékes kérdés az, hogy a mester mint erkölsbölcselő volt-e nagyobb, vagy mint nemzetgazda, hogy a fiatalabb évekből származó »Theory of Moral sentiments« volt-e nagyobb alkotás, vagy a tagadhatatlanul lazán összefűzött »Inquiry into the nature and causes of the Wealth of Nations.«? Mellékes az is, hogy erkölsbölcsészeti épűgy, mint gazdasági tanai kisebb vagy nagyobb mértékben voltak-e eredetiek? A lényeges az, hogy a közgazdaságtannak kor-zakalkotó gondolkozója, a ki elérte a legnagyobb sikert, mit író csak elérhet, Smith, az erkölsbölcsészet tanára a glas-

¹⁾ A legújabb irodalomból, mely Smith munkáival foglalkozik, elég Hasbach W. két művét, u. m. »Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von Fr. Quesnay und A. Smith begründeten Politischen Ökonomie.« Leipzig, 1890. és »Untersuchungen über A. Smith und die Entwicklung der Politischen Ökonomie.« Leipzig, 1891. kiemelni, mint a melyek új fényt derítettek a nagy író munkásságának menetére.

²⁾ A már említett írón kívül I. Zeyss: »A. Smith und der Eigennutz« 1889. Ma már e tény általánosan el van ismerve, míg az ellenkező nézet, mely a történelmi iskola némely úttörőinél (Knies, Hildebrand és Bucklenél) jelentkezett, teljesen elavultnak tekinthető. L. még Kautz Gy. »Smith Ádám, mint a közgazdaságtudomány megalapítója.« Budapest, 1891. cz. a. megjelent tanulmánya 12. s k. l.

govi egyetemen, kiinduláspontul ezt a tant vette, egész közgazdasági politikáját erkölctani világnézetére építette fel.

Nem szükség talán még régebbi időkre visszamennem s azt a korszakot idézni fel, mikor az erkölctan, jogtudomány és közgazdaságtan még egy elválaszthatlan ismekört képezett. Csak érintem itt azt a legújabban kiderített tényt, hogy Smith és a physiocraták elméleti tételei egészen félremagyarázhatlan alakban megtalálhatók a régebbi természet-jogászoknál és erkölcsbölcseknél.¹⁾

Annál feltűnőbb talán, hogy a nagy mester halálával ez az összefüggés megszakadni látszik. Az az egész nagy közgazdasági iskola, melyet a Smithianismus neve alatt szokás összefoglalni, mintha egészen megfeledkezett volna arról a kapocsról, mely megalapítójának személyében oly élesen tűnik élénk. Az erkölctani alap mintha homályba merült volna s helyét más foglalta volna el. Az absztrakt-deduktív módszer mintegy kiemelte a közgazdasági életet a társadalmi élet egyéb ágaival való összefüggéséből, felszabadította a gazdasági cselekvést a cselekvés egyéb nemeinél beismert viszonylagosság és felelősség tekintete alul, miáltal annak mintegy természettudományi jelleget kölcsönzött. A közgazdaságtan szinte úgy tűnt fel, mint valami abszolút érvényű törvények gyűjteménye, mint időre és népre való tekintet nélkül, tehát mindenütt és mindenkor végbemenő folyamatokat megvilágító tudomány.

Ezzel szemben eleinte csak a socialisták kis és az uralkodó irány által megvetőleg lenézett csoportja küzdött a maga erkölctanával és utópiaival. Lassan-lassan azonban a nézetek változtak és daczára annak, hogy Darwin korszakalkotó tana a természetes kiválaszról tulajdonképp csak általánosította s így megerősítette Malthus népesedési elméletét, a classikus közgazdaságtan eme legerősebb sarkkövét: az utolsó negyedszázadban határozott fordulat áll be s az úgynevezett ethikai irány ma már hovatovább uralkodóvá leszen

¹⁾ L. Hasbach fentidézett második művét, nevezetesen a 138. s k. l. hol Grotius, Pufendorf, Wolff és Hutcheson közgazdasági tanai nagyon szépen vannak kivonatolva. Elismeri e tényt Elster is, »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« 28. füzetében (Jena, 1893.), bár Smith elméleti fogalmaira nézve sok más íróval együtt a physiocratákat tartja döntőknek.

az egész művelt világ irodalmában és — a mi sokkal fontosabb — törvényhozásában is.

Mielőtt megkülönböztetésekre és meghatározásokra mennék át, állapodjunk meg kissé a főbb társadalmi tényeknél, melyek a Smith óta lefolyt század folyamán előtérbe léptek.

Kétségtelen, hogy a nemzeti jövedelem, a nemzeti termelés s ezekkel karöltve a nemzeti fogyasztás is óriási méretekben emelkedett. Bár mind a nemzeti termelés, mind a fogyasztás statisztikailag csak nagyon hozzávetőlegesen mérhető meg: a felhozott tény felett kétség nem uralkodik. Ez a fejlődés bizonyára fényoldala a gazdasági liberalizmusnak.

Kétségtelen azonban az is, hogy az ellentétek a társadalmi osztályok közt megnövekedtek s hogy a jelenlegi jogrendszerünk alapjait képező intézmények ellen nagyon heves és egyre több sikerrel biztató küzdelem indult meg. A bölcselkedő és ábrándozó socialismus helyét a socialdemocratia militans foglalta el, a mely nemzetközi szervezetre is eljutott s elvei fejlődését nézve, a Marx-féle collectivizmusban teljesen betetőzve áll előttünk, mint a termelési eszközök, a föld és tőke köztulajdonba vételét követelő irány. Tudjuk, hogy ez az irány — melyet a következőkben röviden a szó szoros értelmében vett socialismusnak fogok nevezni — egyre növekedő politikai hatalmat tart kezében. Hódít az nemcsak az új socialismus classicus hazájában, a Németbirodalomban, hol a socialdemocrata párt jelöltjeire beadott szavazatok 1874-ről 1893-ra 352.000-ről 1,786.000-re emelkedtek¹⁾ s az utolsó időpontban meghaladták a leghatalmasabb pártok szavazatait; nemcsak az izgékonyság és szeszélyesség hírében álló francia népnél és — mint az utolsó hónapok megmutatták — a nagyiparos Belgiumban, hol az új választások egy csapással számban második parlamenti párttá tették a socialistákat: hanem, a mire legkevésbé gondoltunk volna, Angliában is, hol az oly józan és conservatív angol munkások aristocratiája, a trades-unionok képviselői ép az idén Norwichben tartott gyűlésükön 219 szóval 61 ellen (és pedig ép a legjobb helyzetben levő bánya- és textilipari munkások hozzájárulásával) elhatározták, hogy a föld és tőke nationalisatióját fogják követelni, más szóval tehát kitűzték a socialismus ismert zászlaját.

¹⁾ L. e. számokat a »Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich« XV. évf. 136. lapján.

Valószínűleg ezek a hódítások birták rá a jelenleg élő sociologusok egyik legkiválóbbját, Spencert, hogy Tyndallról irt megemlékező soraiban a socialismus közeli győzelmét jósolja meg.

Folytatva szemleútunkat, egy kevésbé kétségbevonhatlan, mert kevésbé ellenőrizhető fejleményre óhajtok rámutatni s ez a vagyoni egyenlőtlenség növekedése. Nem lehet czélom az egész vitakérdés felidézése. Elég sajnos és a társadalmi tudományok mai értékére elég rossz világot vet az a tény, hogy egyáltalán nincs megbízható socialstatisztikánk, mely beszámolna a vagyonmegoszlás fejlődéséről. Egyébiránt a mit itt megállapítani akarnék, az nem abban áll, hogy az egyenlőtlenség fokozódása vagy apadása felé haladunk-e általában? Elég annyit mondani, hogy — daczára az alsóbb osztályok helyzetében beállott javulásnak, a mely, hosszabb időközökre visszapillantva kétségen kívül áll — a vagyonmegoszlás szélsőségei s ezzel a szegény és gazdag között létező űr növekedben vannak.

Végül egy még általánosabb s tán ép ezért még nyiltabb kérdésre térve át: a század társadalmi életének fejlődése oly irányt vett, mely erkölcsi szempontból alig mondható kedvezőnek. Csak a sejtés hangján, a valószínűség hangsúlyozásával mondhatjuk ezt, mert a biztossághoz hiányzik a kellő inductiv alap. A ki csak valaha morálstatisztikával foglalkozott s a statisztikai módszer természetét ismeri, az igazat fog adni abbeli állításomnak, hogy az erkölcsiségben beállott változások megbízható megítélésére a statisztika szilárd alapot nem nyújt. Sem a bűnügyi,¹⁾ sem egyéb morálstatisztikai adatok nem oly természetűek, hogy azokból az erkölcsi élet javulására vagy romlására biztos következtetést vonhatnánk. Egy és más uralkodó vonását az újabb társadalmi életnek ki lehet deríteni ez adatok segélyével: de a mérleget felállítani arra nézve, hogy az ember és embertársa közötti viszony jobbra vagy rosszabbra változott-e, teljes lehetetlenség. Pedig az erkölcsi életnek ép ez a kérdése az, a mely a közgazdaság szempontjából bennünket érdekel.

Ha azonban inductive nem is bizonyíthatjuk be a tár-

¹⁾ Nagyon szépen taglalja e kérdést kiváló statisztikusunk, Földes Béla »A bűnügy statisztikája« czimű, Budapesten, 1839-ben napvilágot látott művében. L. főleg 1., 2., aztán 111. s köv. s végül a 145—159 l

sadalmi erkölcsök, tehát az ember és ember közti viszony lazulását, az általános meggyőződésen, a közvélemény bizonyos homályos önvallomásán kívül deductív, általános jellegű tényekből kiinduló következtetések is valószínűvé teszik e rosszabbodást.

Ily általános tény mindenekelőtt a *vagyon után való törekvés növekvő intenzitása*, mely a legújabb kort jellemzi. Az »auri sacra fames« talán még mindig nem eléggé méltányolt jellemvonása napjainknak.¹⁾ Nem szükséges e vonás keletkezését kutatni. Megengedhetjük készséggel azt is, hogy nem csak a kényelem vagy élvezetek féktelen szeretete, hanem magasabb motivumok: a család, a gyermekek sorsának javítására való törekvés, vagy legalább a kitűnés, az emelkedés, felsőbb társadalmi rétegbe jutás vágya vezeti az embereket a vagyonszerzési küzdelemben. Democraticus társadalmakban, a minő a mienk, hol a megkülönböztetés régi alakjai értelmeket vesztették, a vagyon nagysága, a költsékezés bősége az, mi úgyszólván egyedül irányadó az egyén társadalmi helyzetére. De bármily összetett jellegű légyen is a motivum, mely a modern embert inkább, mint bárha, az anyagiak keresésére hajtja: kétségtelen, hogy e ténnyel a közmoral egyik veszélyes ellenségére mutattam rá. Mert bizonynyal általános érvényű lélektani törvény az, hogy minél erősebb a vágy valamely cél elérésére, ceteris paribus, annál kevésbé válogatnak az emberek a célra vezető eszközök közt. A vagyonszerzés vágyának erősödése tehát szükségkép a gazdasági osztályok és azokon belül az egyesek között folyó küzdelem kiélesedésére, az ember és embertársa közti harc kíméletlenségére s az u. n. erkölcsi szempontok félretételére vezet. A szabad verseny küzdelme az önzésében erősebb, eszközeiben kevésbé válogatós, a közjóval és felebarátja érdekével kevésbé törődő elemeknek adja a győzelem pálmáját s hogy Darwinnal szóljak: ezek kiválasztását hozza magával. Csak természetes, hogy ez eredmény megint odahat, hogy terjed és általánosul a győztesek morálja s a »non olet« elve mind korlátlanabbul uralkodóvá válik.

¹⁾ Nagyon figyelemreméltó cikkeket olvasunk e tárgyról Leroy-Beaulieu Anatole-nak, a francia Institut tagjának tollából »Le règne de l'argent« czim alatt a Revue des deux Mondes 1894. évi márcz. 15. és ápr. 15-iki számaiban.

Egy másik tény a különböző népek és népelemek nagyarányú keveredése. Nem kell igazolnunk magát a tényt: nemcsak Amerika s általában az új világ s nem is csak Európa keleti részei, hanem az egész művelt világ a vándorlások és idegen elemekkel való összekeveredés legváltozatosabb képét mutatja. Különösen a városi életben s itt is a legmagasabb fokon a nagyvárosiban nyilatkozik meg ez összevegyülés: egymástól eladdig idegen gondolkodású és eltérő morállal bíró rétegek kerülnek egymással a legszorosabb érintkezésbe. Az eredmény az erkölcsi érzés megkeveredése, lazulása lesz. Mint a mikor egy társaságban a legkülönbözőbb öltözetek, az estély-öltözettől a vadászkabátig vannak képviselve: senki sem fogja magát ruhája miatt szégyelni s a legközelebbi hasonló alkalommal bizonyynyal a kényelmesebb és kevésbé féltett viselet fog hódítani: úgy az oly tömegben, melyben különböző erkölcsi értékek bíró rétegek kevertetnek össze, a dolog természeténél fogva hovatovább a könnyebb érték jut uralomra. A nagy német sociologusra Schäfflre utalhatok itt, ki egyik legújabb munkájában egész csomó világtörténeti példát hoz fel annak igazolására, hogy idegen népek, illetve különböző rétegek gyors összekeveredése az immoralitás melegágyát képezi.¹⁾ A nagyvárosok népeességének általánosan ismert rossz erkölcsi — szemben a ländlich-, sittlich-féle mondásban magasra tartott faluval — tanuskodnak e tétel igazsága mellett. A hol úgyszólván senki sem ismeri egymás életmódját, ott megszűnik minden fék, mely a felebarátaink által gyakorolt ellenőrzésben, megítélésben rejlik: ez ellenőrzés csak a falu, a kis város szűk körében gyakorolható teljesen.

A harmadik tény: a tekintélyek uralmának gyengülése, a régi hatalmak felbomlása. Összetett tényező, a melyből elég néhányat kiemelni. Egyik, igen nagy fontosságú tekintély a pozitív vallás. Bármily felfogásban legyünk is az erkölcsi érzés keletkezéséről, annyit bizonyynyal el kell ismerni, hogy

¹⁾ »Deutsche Kern- und Zeitfragen« Berlin, 1894. 44. 1. Szerző itt Rómára utal az idegen elemekkel való telítés korszakában, a frank birodalomra, hol két nemzetség keveredett össze, a görögök és perzsák érintkezésére, a barbarok és rómaiak keveredésére s aztán hasonló sülyedést tart szükségkép bekövetkező rossznak: »bei der ersten Durcheinanderwerfung der Classen und Stände durch liberale Gesetzgebungen«.

a társadalom legszélesebb rétegeinél még a jelenben is a pozitív hitek morálja az, mely legerősebb befolyást gyakorol ez érzés alakulására. Ámde e befolyás gyengülőben van. S a sociáldemokraták jól tudták, mit cselekesznek, mikor ép e befolyás gyökerét támadták meg a vallástagadás dogmájának felállításával.

De nemcsak a vallás tekintélye gyengül, hanem gyengül általában a felsőbb társadalmi rétegek tekintélye is. A középkorban a földesúr hatalma, a mester parancsa aránylag szigorú fegyelmet tartott fenn az alárendeltekben. E fegyelmező erő a jobbágyság teljes felszabadításával s a czéhrendszer megszűntével elenyészik; az utóbbinak felbomlása az egy mesteriséghez tartozók fegyelmezését, mely egykor nagyon hathatós volt, megszüntette. S a modern testületek nem képesek ezt a szerepet betölteni. A régi kötelékek meglazultak s helyökbe nem léptek ujak; az úr és szolga közti különbség meg van ugyan, de az úr fegyelmi hatósága nincs többé. Az eredményt a maga rideg valóságában elég jól jellemzi a cselédség magaviselésének sülyedése, különösen a nagyvárosi cselédség erkölcsi romlottsága.

Még csak egy kötelékről legyen szabad szólni, arról, melyet annyiszor mondtak az államok alapjának, a családról. Bár mérni és összehasonlítani a családi életben még kevésbé lehet, mint azon kívül: aligha tévedünk, ha a családfő fegyelmező erejének sülyedését s ezzel szemben a családtagok önzésének, csak saját kedvök-kényök követésének nagy megnövekedését véljük észlelhetni. Ma már nincsenek gyermekek, halljuk untalan s ha e mondást átfördítjük a magunk nyelvére, az lesz belőle, hogy a modern gyermek emancipálja magát a családi fegyelem alul, még mielőtt az az élet útjára eléggé előkészíthette volna.

De e néhány vonás odavetése közben azt kérdehetné tőlem valaki, mi köze van mindehhez a közgazdaságnak? Nem akarok elzárkózni e kérdés elől: a sok félreértés és haszontalan perpatvar, mely ép e tárgyban kifejtett, nagyon is indokolja, hogy egészen világosan és tisztán állapítsuk meg a viszonyt a közgazdasági s az erkölcsi tanok között.

Kezdjük egy megkülönböztetésen, melyet, a milyen egyszerű, oly sokszor elhanyagolnak. A közgazdaságra vonatkozó tantételek e megkülönböztetés szerint kétfélék: vagy a

létező megismerését, vagy a létesítendő megállapítását foglalják magokban. Az egyik a közgazdasági élet jelenségeit megérteni, okaira visszavezetni tanít, a másik a közgazdaság mikép való átalakítására ad útmutatást. A bölcsészet nyelven szólva: az egyik elméleti, a másik gyakorlati tan. Az angol közgazdasági irodalom¹⁾ pedig ott a science, itt az art nevet használja, ott tudományról beszél, itt mesterségről és közgazdaságtan alatt rendesen csak az elébbit érti.

Már most egyszerű lesz a feladat, megállapítani az összefüggést ethika és közgazdaságtan közt, ha e két részt az utóbbiban elkülönítve vesszük. Mindazáltal előbb az ethika értelmével is kell foglalkoznunk.

A kérdés itt megint az, hogy az ethika körét csak arra szorítjuk-e, a mit a bölcsészet nyelven a gyakorlati tan neve alá sorozunk, vagyis azt a tant értjük-e csak alatta, a mely megmondja, hogy milyen legyen az emberek magaviselete, vagy e magaviselet törvényeinek tanát, tehát az erkölcsi élet tudományát is alája foglaljuk-e? Más szóval: megelégszünk-e a szó abbeli jelentésével, mely szabályokat, eszményeket ad cselekvőségünknek, vagy azt kívánjuk-e, hogy az emberi cselekvés magyarázata is e névvel jelöltessék?

A terminologia bizonytalansága (tudvalevőleg ép a közgazdaságtan irodalomtörténete jó példa rá), félhomályt szül, melyben sokszor az egy jel alatt küzdők is ellenségeknek nézik egymást s áldatlan harcra kelnek. Nekünk azonban e bizonytalansággal számolnunk kell s bár jobb szeretném, ha az utóbb jelzett ágát az ethikának, mint a létező megismerésével foglalkozó tant, más névvel neveznék, illetve fel-

¹⁾ Senior és Mill befolyása alatt. Hogy a két legnagyobb tekintélynek örvendő modern nemzetgazdát idézzem, álljon itt Sidgwick: »The principles of Political Economy.« 2. ed. 13. p. adott megkülönböztetése: »Is its (of the Political Economy) primary aim to establish certain general propositions, either positively or hypothetically true, respecting the coexistence and sequence of facts, or to give practical rules for the attainment of certain ends? Is it, in short — to use an old distinction recently revived in this connection — a Science or an Art?« Továbbá Marshall még határozottabb állásfoglalása a Principles of Economics. I Vol. 2. ed. 83 l., hol az angol felfogást így jellemzi: there is a general agreement of opinion among the leading English economists, that Economics is to be regarded as a science; and that therefore its laws are statements in the indicative mood of relations between causes and effects and not precepts in the imperative mood.

osztanak a lélektan és sociologia tudománya közt, az utóbbi mintegy a társadalom lélektanát képviselvén, szem előtt fogom tartani mindkét értelmet.

A közgazdaságtan már most mint elmélet, csakis annyiban van összefüggésben az etikával, a mennyiben ez a tágabb értelemben vétetik. De ez esetben az összefüggés annyira szoros, hogy tulajdonkép azt kell mondanunk, hogy a közgazdaságtan egyszerűen beleolvad, mint rész az egészbe, az etikába. Az emberi cselekvés tudománya szükségkép magában foglalja azt a tudományt is, mely e cselekvésnek egyik ágával foglalkozik, a gazdasággal. A közgazdaságtan nem lehet soha sem több, mint a társadalom tagjainak bizonyos cél felé törekvő cselekvéséről szóló tan, következésképp egy különös része a tágabb értelemben vett etikának, a social-etika egy része, vagyis, a mint részemről inkább nevezném, a sociologia egyik tagja. Az, hogy ez a tudomány még nem kész, semmit nem változtat a rendszerhez való tartozás kérdésén; annyi azonban ez összefüggés tényéből is folyik, hogy a közgazdaság tudománya az emberi lélekről szóló tudományon alapszik, az emberi érzések, célok és akaratelhatározások egy részét tárgyalja, azok társadalmi jelentkezéseiben. A modern közgazdaságtan egészen helyesen levonja ez összefüggés következményeit akkor, a mikor alaptörvényeit a lelki élet legegyszerűbb nyilvánulásaira igyekszik felépíteni, mint az érték tanában, a népesedés tanában s a mikor belátja, hogy a munkásügyet tisztázni nem lehet, ha a munkás lelke mélyére tekinteni nem tudunk. S ez összefüggés tudatának legfényesebb diadala az, hogy legujabban már a deductiv módszer legéleslátóbb hívei is beismerik, hogy az emberi lélek egyes motivumainak különválasztása csak a módszer céljaira való, a concret gazdasági élet jelenségeit azonban nem képes visszaadni.¹⁾

De a mondottak után világos az is, hogy ha az etikát szűkebb értelemben véve, csakis az egyes és az összesség cselekvésének értékmérőjét, eszményét s arra alapított szabályait foglaljuk oda, a közgazdaságtan, mint tudomány és az etika közt közvetlen összeköttetés nincs. A közgazdaságtan csak azt állapítja meg, hogy ilyen és ilyen társadalom,

¹⁾ Id. Dietzel H. értekezését a »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« IV. kötetében a »Selbstinteresse« czím alatt.

illetve társadalmi osztály ilyen és ilyen körülmények közt így és így cselekszik, tehát ilyen és ilyen összefüggés létezik a társadalom gazdasági életének egyes jelenségei közt, hogy az a cselekvés, hogy az okozó vagy okozott jelenség jó vagy rossz-e, arról tulajdonkép semmi tudomást nem vesz. Pl. törvény az, hogy a munkáskezek szaporodása csökken-tőleg hat a munkabérre; hogy ez eredmény, vagy maga az okozó jó-e vagy rossz, az a törvény érvényén egyáltalán nem változtat semmit.

Annyival bensőbb azonban az összefüggés az ethika és a gyakorlati közgazdaságtan közt. Sőt ez összefüggés tulajdonkép az egységig megy, a mennyiben, szerény nézetem szerint legalább, a gyakorlati közgazdaságtan nem egyéb, mint egy fejezete a társadalmi ethikának. Más szóval: *külön közgazdasági ethika nincs, hanem csak egy egységes ethika, mely irányadó a gazdasági élet alakítására is.*

Mi is lehetne az a külön közgazdasági ethika? Ha nézzük a régibb nemzetgazdák azon tanait, a melyek a gazdasági élet alakítására vonatkoznak, vagyis gyakorlatiak, azt látjuk, hogy vörös fonál gyanánt húzódik ott végig a nemzeti termelés fokozására irányuló törekvés.¹⁾

Semmi sem jellemzőbb e tekintetben, mint az, hogy a német irodalomban meglehetősen általánossá vált u. n. alkalmazott nemzetgazdaságtan nem egyéb, mint a nagy termelési ágak sajátosságainak szemléje, összekötve az azok »emelésére« vonatkozó tanokkal, más szóval: a gyakorlati tanok összezugsugorodtak oda, hogy hogyan kell a földművelést, az ipart, a kereskedelmet felvirágoztatni.

Hogy ez ma már nem elég, arról az újabb irodalom szemlélete meggyőz bennünket. Nézzünk csak végig azokon az u. n. közgazdasági problémákon, a melyeket ma a leg-

¹⁾ Visszatükrözik e vonás már a közgazdaságtan feladatának meghatározásánál is. Így Steuart szerint a közgazdaságtan tárgya: »to provide food, other necessities and employment to every one of the society«. Maga Smith ismert meghatározásában azt mondja: Political economy considered as a branch of the science of a statesman or legislator proposes two distinct objects; first, to provide a plentiful revenue or subsistence for the people, or, more properly, to enable them to provide such a revenue or subsistence for themselves; and secondly, to supply the state or commonwealth with a revenue sufficient for the public services.

nagyobb szenvedélylyel tárgyalva látunk és el kell ismernünk, hogy azok nemcsak nem választhatók el a társadalmi ethika legnagyobb problémáitól, hanem egyenesen azonosak azokkal.¹⁾ A socialis kérdés, mely ma a közgazdasági irodalomnak majdnem oly középpontja, mint a nap a mi bolygórendszerünknek, egyenesen a legtágabb értelemben vett ethika kérdése.

Sőt részemről továbbmennék. Még az az egyszerű követelmény is, melyet a tisztán közgazdasági ethika típusának lehetne tekinteni, a termelés fokozása valamennyi foglalkozási ágban, csak annyiban állhat meg, a mennyiben az általános ethika valamely parancsából folyik. És ha be volna bizonyítható, hogy a termelés egyik-másik alakja, pl. a gyáripár vagy a nagybirtok, vagy a forgalom egyik-másik szerve, pl. a tőzsde vagy a közvetítő kereskedelem nem felel meg az ethika parancsainak, úgy annak elnyomása lenne a társadalom feladata, még akkor is, ha a közgazdaságtan, mint elmélet, kézzelfoghatóan kimutatná, hogy az a nemzet vagyonosodásához hozzájárul, a nemzet gazdagodását előmozdítja.

Igy fogva fel az ethika és a közgazdaságtan viszonyát, következik abból, hogy a közgazdának ép úgy, mint a jogásznak, politikusnak, ha célokat akar felállítani, reformokat akar javasolni és indokolni: ezt az egységes társadalmi ethikát kell legfőbb vezetőül elfogadni.

De azzal, hogy a közgazdasági ethika helyébe az általános ethikát tettük, a mely tehát közös irányítóje volna a társadalmi élet minden ágának, a legnehezebb feladatot csak elodáztuk, magasabbra helyeztük a célpontot, a helyett, hogy megközelítettük volna. A feladat most az lesz, megkeresni a legfőbb vezérelvet, mely az egész társadalmi életre irányadó

¹⁾ Jellemző ez irányban Marshall felsorolása. Miután e művet az angol közgazdasági irodalom legújabb standard-work-jának szokás tekinteni, nem lesz érdektelen, ha utalunk a Principles of Economics I vol. 2 ed. 95 s. köv. lapjain adott lajstromára a gyakorlati problémáknak, melyeket a szerző »különösen sürgőseknek« (of special urgency) jelez. A sorozat így kezdődik: »How should we act so as to increase the good and diminish the evil influences of economic freedom, both in its ultimate results and, in the course of its progress? If the first are good and the latter evil but those, who suffer the evil, do not reap the good; how far is it right that they should suffer for the benefit of others? Fel vannak vetve a magántulajdon és általában a vagyonsmegosztás problémái is.

és következésképp a közgazdaságtan gyakorlati részének is végső vezérelve volna.

Távol áll tőlem a gondolat, az ethika főproblémaiba behatolni akarni s ezzel egy oly tanszakba kontárkodni bele, mely az eleddig uralkodott — bár szerintem téves — felfogás szerint idegenül áll a közgazdaságtannal szemben. Feladatokat egyszerűsíti az a körülmény, hogy a társadalom életének etikájáról levén szó, önként kínálkozik a jónak, erkölcsösnek az a fogalma, mely azt a társadalom érdekére vezeti vissza. *A társadalmi élet vezérelve nem lehet más, mint a társadalom java, jóléte, erkölcsösnek, jónak azt a cselekvést kell tehát tekintenünk, mely e cél felé törekszik, az ellenkezőt pedig erköcs-telennek, rossznak.*

Mielőtt továbbmennék, két súlyos ellenvetéssel kell megküzdenem s ezek: hogy a társadalom java egyrésztől nagyon viszonylagos valami, mely közelebbi meghatározást igényel, másrészt, hogy e vezérelv következetesen keresztültlívve, az egyén elnyomására, a despotizmusra vezet.

Szó sem lehet arról, hogy bármelyik ellenvetéssel szemben a teljes leszámolást megkísérelhessem. Ez az egész társadalom-bölcsészeti irodalom felidézését kívánná. Csak néhány szóval kísérem meg megadni a választ azokra, kezdve az utóbbin.

Az összeség érdekéből való kiindulás nemcsak nem vezet az egyes elnyomására, hanem ellenkezőleg, követelmény gyanánt állítja oda az egyes lehető nagy szabadságát és pedig egyszerűen azért, mert az összeség nem lehet erős, nem lehet fejlett, ha az egyes nem az. Az erőt és fejlettséget pedig a civilisatio haladásával egyre fokozottabb mérvben a szabad mozgás adja meg az egyesnek. A kezdetleges népeknél a megélhetés az egyesre nézve feltételezte a nemzetség és törzs folytonos támogatását s következésképp az egyéniség elhomályosodására is vezetett; ellenben a civilisált ember fogalmához hozzátartozik a saját lábán való járás, a civilisatio megengedi, sőt meg is követeli az egyéniség kifejlődését. A biologia egyszerű törvénye az, hogy az erők a használás által fejlődnek ki: nos, csak az a modern társadalom lehet erős, mely az egyének erői, tehetségei használására szabad teret ad. Nem a természetjog állítólagos velünk született és elévülhetlen emberi jogai, hanem *a mai emberiség életfeltételei kívánják meg a sza-*

barlságot s annak egyetlen, de teljesen elégséges biztosítéka az elnyomás ellen a történelem ítélőszéke, mely a szabadság hiányában kifejlődni nem képes nemzeteket elnyomásra, elpusztulásra kárhoztatja a szabad népek javára.

Közbevetőleg mondvá, ezen a ponton fordul meg az egész collectivismus bírálata is. Ha valaki megengedi azt, hogy az úgynevezett socialismus és communismus olyan gazdasági szervezetet kívánna, a javak termelésének és megosztásának olyan berendezését feltételezné, mely az egyén cselekvési szabadságát a mai állapothoz képest igen mélyen korlátozná: úgy ezzel kimondta az ítéletet az egész eszme felett. Pedig a socialisták minden homály daczára, melylyel eszményeik kivitelésének módzatait bölcsen eltakarni törekesznek, kénytelenek megengedni e mélyre menő korlátozás szükségét, a mindent felülről szabályozás elengedhetlen voltát. Ez a rendszer jó oly társadalomban, melyben az egyéniség még nem fejlett ki, még valamivel több esélylyel birt volna a jobbágyság, czéhek korszakában, — ma azonban, mikor a legegyszerűbb munkás is elszokott már az úri hatalomtól és többrebecsüli a szabadságot a biztos kenyeret nyújtó megkötöttségnél, mikor látjuk azt a nagy költözködési hajlamot, mely az embereket — önállókat és szolgálatban állókat — elfogta: ma a socialisták gazdasági rendje annyira ellentétben áll az emberek lelki állapotával, hogy, ha sikerülne is a pártnak valahol győzelemre vergődni: a megvalósítás első kísérlete az eszmék csúdjével járna. Halhatatlan Madáchunk az Ember tragédiájában a falanx munkarendje ellen lázadókat Luther, Cassius, Plátó, Michel Angelo szellemi örököseinek mondja, — de azt hiszem, hogy nemcsak ezek, hanem a mai munkáshad névtelen milliói mindannyian türhetetlennek találnák az olyan állapotokat, minőket a socialdemocrata állam teremtene.

Az első helyen említett ellenvetés élet elveszi az, hogy az összeség érdekének ruganyos kitételét tartalmilag meg kell szorítanunk. Nem az emberiség végcélja vagy az emberi társadalom legmagasabb alakja az, a melyről itt szó lesz. Ezek lehetnek a hit, a metaphysica, az egyéni ábránd és sóvárgás tárgyai, de én azokkal tartok, kik egyetlen megközelíthető célul azt tekintik, a közel jövő feladatait kifeürkészní. vagy, hogy egy hatalmas iskola kitételét használjam, a legközelebbi fejlődési fok mibenlétét eltalálni.

Az első kérdés minden bizonynyal az: melyik az a társadalom, a melynek érdekeit irányadóul kell vennünk.

Az erkölcsi érzés elemzése arra a tapasztalatra vezetett, hogy az erkölcsi öröm és fájdalom annak a körnek javával és kárával függ elválaszthatatlanul össze, a melynek tagjaival magunkat érezzük. Ez a kör (milieu, vagy bárhogy nevezük azt), lehet szűk, egészen a családra, a nemzetségre szorítkozásig és lehet tág, az egész emberiségre kiterjedő. Az ethika tartalma a népek és idők szerint épp azért változik, mert mások a körök és mások azok érdekei, melyek bennünk visszatükröződnek. A jelen fejlődési fokot nézve, bizonyos, hogy a legmagasabb kör, a melyhez fűzve vagyunk, a nemzet s bár szabad hinnünk, hogy valamikor e körön túlmenő fejlődés fog előállani s az általános emberiségi érdekek lesznek irányadók, sőt már ma is, mintegy előlegezetten, uralkodnak rajtunk: beérhetjük itt azzal, *hogy a nemzet érdekeit vegyük az ethika legmagasabb parancsának alapjául*, annnyival inkább, mert az egész emberiség java és haladása az egyes nemzetek javán és a jobb nemzetek győzelmén fordul meg.

Ha azonban a társadalmi kört, az összeség határait megvontuk is, hátra van még az érdek mibenlétének megállapítása.

Azt hiszem, nem talállok ellenmondásra, ha a nemzeti érdek szó tartalmául mindenekelőtt azt veszem, hogy a nemzet fennállása biztosítsa s e célra a nemzet ereje az adott körülmények közt elérhető legmagasabb fokra hatványoztassék, mert csak így várható, hogy az a nemzetek békés ugy, mint harczi versenyében megállhasson.

A gazdasági élet terére átültetve, az általános vezérelv annyit tesz, mint hogy a nemzeti termelés oly fokozása és oly berendezése, továbbá a javak megosztásának oly rendje kívánatos, mely a nemzetnek a lehető legtöbb, testileg és szellemileg legkifejlettebb polgárt biztosít.

A mi a nemzetnek a polgárok nagy számában rejlő erőforrását illeti, jól tudom, hogy itt ellentmondást szoktak látni a közt a két eszmény közt, hogy t. i. a népesség igen erőteljesen gyarapodjék és hogy gazdaságilag haladjon. Ez ellenmondás tényleg megvan bizonyos fokig s ez az oka annak, a miért a cél fogalmazását úgy adtam, hogy az a nemzeti erő maximumát adja a két mozzanat, népszaporodás és

anyagi jólét szorzatául. Bizonyosnak látszik az, hogy a mint a proletariatus nagy szaporasága odavezethet, hogy a munkakínálat túlnagy volta következtében az egész munkásosztály jövedelme s ezzel annak testi és szellemi kifejlődésre való képessége erősen megcsappan s ezzel aztán az egész nemzet ereje veszt: viszont másfelől a szaporaság oly korlátozása, minővel Franciaországban találkozunk, de minőt egyes társadalmi osztályokban (sajnos, éppen a jobbakban) és felekezeteknél nálunk is észlelhetünk¹⁾: a nemzet erejének igen nagy viszonylagos apadását vonja maga után, sőt, a mi már nem tartozik szorosan reánk, physiologiai hatásában az elsatnyulást idézheti elő s így általános emberiségi szempontból is közvetlenül káros lehet.

A mi a termelés terét illeti, világos, hogy itt a cél a nemzeti termelés emelése, mint azt az egész közgazdasági irodalom váltig hangoztatja, sőt sokszor épen egyedüli czélul ismeri. Itt a termelési ágak szaporítása, változatosabbá tétele, tovább menve, a nemzeti termelés függetlenítése az eszközök.

Viszont azonban az over-working kizárása, a testi (és szellemi!) munka biztonsági és egészségügyi előfeltételeinek megóvása szintén nemzeti kötelesség. A munkásvédelem ma már minden művelt országban annyira nélkülözhetlennnek elismert állami intézmény, hogy e pontot elég felemlíteni. Hozzátehetem, hogy hazánkban a legújabb idevágó törvényünk, az 1893. évi XXVIII. t.-cz. 1. §. bizonyos irányban oly messze megy, a mily messze menni csak lehet.²⁾ A nehézség és hiány itt a végrehajtáson fordul meg. Kiterjesztésre még általában nagy szükség van s ott van az a nagy feladat, a munkás egészségét a munkaidőn túl is védeni, mi pl. a munkáslakások ügyénél is egyik döntő szempont.

---

¹⁾ Ld. Vargha Gyula értekezését a jelen folyóirat XVI. évf. 571 s k. l. »A hitfelekezeti viszonyok hazánkban«, továbbá »A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma« című hivatalos kiadvány (Magyar statisztikai közlemények. Új. f. V. k.) B. 1. fejezetét.

²⁾ E szakasz így kezdődik: »A munkaadó köteles ipartelepén mindazt létesíteni és fentartani, a mi, tekintettel a telep és üzem minőségére, annak követelményeihez képest, az alkalmazottak életének, testi épségének és egészségének lehető biztosítása érdekében szükséges; és pedig . . . . Általánosan van tartva különösen a g) pont.

A javak megoszlását illetőleg bizonyos az, hogy a jelzett cél nem kívánja ugyan távolról sem a vagyonegyenlőséget, de igenis azt, hogy az alsóbb osztályok tagjai is oly jólétben részesüljenek, mely a testi és szellemi erők teljes kifejlését megengedi. Ha tehát pl. be volna bizonyítható az, hogy a népesség zöme a testi elsatnyulás lejtőjén halad s ennek a szegénység az oka — mint némelyek állítják¹⁾ — úgy a legnagyobb erőfeszítés volna indokolva, hogy a bajnak elejét vegyük, habár mélyreható vagyoni jogi változtatások árán. Annyival inkább, mert hisz a testi kifejlés előfeltétele a szelleminek is.

Felfelé a jelzettük szempont kevesebb gyakorlati jelentőséggel bír, kivéve, ha bebizonyulna, hogy a nagy vagyon birtoka a testi és szellemi erők kifejlésére hátrányos. A meny nyiben azonban a vagyon oly neméről van szó, mely természeténél fogva nem szaporítható, úgy, hogy annak egy kézben való központosítása elvonja a talajt életképes gazdasági alanyok keletkezése alól s így akadály a gazdaságilag nem hátrányos népszaporodásnak: annyiban a vagyonmegoszlás rendje változtatást kíván. Áll ez a földre; a nagybirtok, hatványozott alakjában a hitbizomány, egyenes akadály a sok államban a népesség egészséges szaporodásának, csak ritka népességet tart el,²⁾ sőt elűzi magától a munkás-kezeket. Az ismeretes angol és keletporoszországi agrár-kivándorláshoz hazánk sok vidékén egészen hasonló jelenség csatlakozik, melynek orvoslása kétség kívül gyökeres beavatkozást kíván.

A jelzettük elv volna irányadó a közterhek megosztásánál is. Bizonyos az, hogy az állami, községi terhek megosztásának mikéntje behat a magánvagyonok alakulására általában, sőt annak mind jelentékenyebb tényezőjét képezi. Következésképp nem is lehet kétséges, hogy a közterhek meg-

¹⁾ Nálunk legújabbán Donáth Gyula dr. »A modern cultur-államok lakosságának testi elsatnyulása, különös tekintettel Ausztria-Magyarországra« című füzetében. (Felolvastatott a VIII. nemzetközi közegészségügyi és demographiai congressuson.) Nem annyira gazdasági tárgyú, de szintén idetartozó pont az iskolák által okozott testi és szellemi túlterhelés, valamint a hivatalnoki pálya egészségügye.

²⁾ Jellemző e tekintetben, hogy Kaliforniában Brassey szerint 100 acre-ra egy munkást számítanak, vagyis 40 hektárra egyet. Ily feltevéssel mellett 1 □-km.-re csak 2—3 lakos esnék.

osztásánál is a nemzet, mint egész, érdeke a vagyonmegosztásban az, mely a legfőbb vezérelvet kell, hogy képezze. S miután a nemzet ereje függ attól, hogy a gyengék ne gyengítettessenek még inkább, hanem, a mennyire lehet, az erősek vállalai viseljék a terhet: nem csak az úgynevezett igazságosság, hanem az összeség jól felfogott létérdeke követeli az alsó osztályok tehermentesítését s a felsőbbek fokozatos megadóztatását. Miután az, a ki anyagi eszközök híján testi vagy szellemi erőit sem képes kellőleg kifejteni, ha még közterhekkel rójjuk meg, leroskad és közsegélyre szorul: lehetőleg adómentesen hagyása egyszerűen nemzeti érdek. Miután továbbá a nagy vagyon hozadéka a mondott célra mind kisebb és fokozatosan kisebb részében kifutja: az ily jövedelem terhe fokozatosan emelendő. A kincstár érdekeit megóvjva egyrészt az, hogy a tehermentesített kis jövedelem tulajdonosa hamarabb erősödik odáig, hogy megterhelhető lesz, másrészt az, hogy a nagy jövedelem megadóztatása azon határon belül mozog, mely az ily jövedelem képzésére irányuló egyéni munka, törekvés szárnyát szegné s ezzel megint az összeséget gyengítené.

De az összeség érdeke kétségkívül tovább is megy, mint az erős egyedek felnövelése, fentartása. Kivánja ez azt is, hogy az erős egyedek át legyenek hatva az összetartozás érzetétől, odaadással viseltessenek az egész iránt. Annyira egyszerű igazság ez, hogy a pozitív vallásoktól a legutolsó társadalom-bölcselőig az ethika, mint társadalmi ethika legkülönlegesebb, legjellemzőbb vonása ez odaadás megkívánása. Annak a vallásnak, mely a mai civilisatio felett uralkodik, a nemzeti határokat nem ismerő kereszténységnek alapítója volt az, ki ez ethikai parancsot a legutopisticusabb alakban jelentette ki, mikor azt tanította: »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.« Bizonyos az, — hogy a társadalom látószögéből nézve, (s ez éppen az ethika látószöge) — semmi sem lehetne eszményibb valami, mint az oly ember, ki cselekedeteinek legfőbb vezérelvéül tűzi embertársai jólétének előmozdítását.

Fentebb, korunk néhány feltűnő vonásának felsorolásánál valószínűnek tüntettem fel, hogy épp ez irányban hanyatlás állott be. A kérdés már most az, miként lehetne a bajon segíteni?

A kérdést két részre bonthatjuk. Az első az, mikép lehetne az oly cselekedeteket, illetve az oly egyedeket, melyek egyenesen ellentétbe helyezik magokat ez elvvel, lehetőleg kiküszöbölni. Világosabban, más szavakkal szólva, mikép lehetne a társadalomellenes elemeket s az egyenesen mások kárát célzó cselekedeteket elnyomni.

Tudjuk, hogy e feladat egyik, nem jelentéktelen részében a jog feladata. Nevezetesen a büntetőjog az, mely első sorban hivatott e célra közreműködni. S hogy a jognak ép ez az ága legújabbban élénk forrongásba jutott, az természetes következménye a gyorsan fejlődő kor megváltozott igényeinek s örvendetes jele egyúttal a lélektan és erkölcsstan körül mutatkozó fokozottabb érdeklődésnek. A mi szempontunkból azonban elég arra utalni, hogy nemcsak az a feladat nyomult itt előtérbe, teljesen veszélytelenné tenni a társadalom megörögzött ellenségeit, a visszaesőket, hanem az is, büntetés alá vonni azokat a rejtett cselekményeket, melyek másoknak ártanak. Az ember és ember közt folyó verseny, vagy ha úgy tetszik, harc, a civilisatioval egyre békésebb lesz: az erőszakos bűncselekmények apadnak, ellenben a mások tudatlanságának, könnyelműségének kiaknázása növekedőben van. Igen sok itt a tennivaló, a csalás, szédelgés, hazugság számtalan nemét kell itt még utólni. A tőzsdén hamis hírek terjesztésétől az áruhamisításokig s a részletfizetésre való eladástól a concurrence déloyale és nem tiszta üzletvitel változatos megjelenéseig, mely utóbbiakat a német és osztrák törvényhozás ma már a megrendszabályozás alá kívánja vonni, egész végtelennek látszó sorozata van a mások károsítására irányuló cselekményeknek, melyek rejtett üzelmeit a büntető hatalomnak felfedni és megtorolni kellene. Természetesen a magánjog is érintetik e törekvés által.¹⁾ Előfeltétel azonban itt — miről összefüggés kedvéért alább többet — az állam megfelelő szerveinek nagyobb ethikai és sociologiai kiképzése, mint a minővel ma találkozunk.

¹⁾ Nagyon jellemző haladás van a német általános polgári törvénykönyv tervezetének 704. és 705. §-aiban. Az utolsó a kártérítésre kötelező jogellenes cselekedet határait így írja körül: »Als widerrechtlich gilt auch die Kraft der allgemeinen Freiheit an sich erlaubte Handlung, wenn sie einem Andern zum Schaden gereicht und ihre Vornahme gegen die guten Sitten verstösst.«

Ámde bizonyos az, hogy az állam büntető keze, még, ha tökéletesítenék is annak működése s kellő támogatásban részesülne is a magánjog és a közigazgatási jog részéről, nem volna elég erős egymagában az immoralitás leküzdésére. Honnét vehetné tehát a segítséget?

Természetesen csakis a társadalomtól, nevezetesen annak jobb elemeitől.

Igaz, hogy az a demografiai téren mindinkább elismerésre jutó tétel, hogy a társadalom egyes osztályai nagyon különböző jelleggel bírnak a népmozgalom tekintetében, még nem általánosíthatott oda, a hova általánosíthatnia kellene, hogy t. i. ez osztályok társadalmi értéke, vagyis ethikai magaviselete is nagyon különböző. Közgazdasági könyvekben gyakran halljuk az egyes gazdasági osztályok politikai jellegét emlegetni, már kevesebbet olvasunk azok ethikai magatartásáról. Pedig nyilvánvaló, hogy ha e tekintetben létezik köztök mélyreható különbség, a társadalom üdve nagy fokban függ attól, hogy a jó elemek virágozzanak, gyarapodjanak a társadalomellenesek rovására. S a nemzet ereje, mely nem kis mérvben az összetartás bensőségétől függ, a szerint nő vagy apad, a mint az előbbieket tért foglalnak s az utóbbiak összezsugorodnak.

A nélkül, hogy e helyütt szándékom lenne megkísérteni az egyes társadalmi osztályokat társadalmi becsők szerint osztályozni, csak néhány általános megjegyzésre szorítkozom ebben az irányban.

Egészen természetes és egyszerű igazság az, hogy az u. n. alsó osztályok a társadalom rendjét nem a legjobb szemmel nézik és gyakran belebotlanak abba. Nemcsak a bűnügyi statisztika tanuskodik erről. Ha statisztikát csinálhatnánk a hazugságokról (elnézve az u. n. conventionális hazugságoktól) úgy abban az alsó osztályok gyermekei valószínűleg épúgy elől állanának, mint pl. a lopásnál. A függő elemek önérdéke ezzel a fegyverrel él az úrral szemben. S ha a hűtlenség legkülönbözőbb neveit egybevevesszük, úgy a házi cselédektől fel az uradalmak alkalmazottjaiig végtelen sorozata nyúlik el azoknak a cselekvényeknek, melyeket az alárendelték a gazda, a munkaadó kárára követnek el. A maxima meretrix, a szükség, az alkalommal párosulva megmetyelezi az egész légkört, melyben ez osztályok mozognak.

Következik ebből két dolog. Először, hogy a jólét emelkedése az alsó osztályok ethikai érzését javíthatja. Másodszor, hogy az önállósággal bíró osztályok magasabb erkölcsi értékűek, mint az alárendeltségben leledzők. Következésképp, ha sikerülne az alsó osztályok tagjainak egy és pedig minél nagyobb részét vagyonhoz és önállósághoz juttatni, megfelelő arányban javulna a társadalom állapota.

Nem akarom a vagyon, a takarékoság stb. emelő erejét zengeni. Csak arra utalok, hogy ép legújabbban mindegyre nagyobb erkölcsi jelentőséget tulajdonítanak az ingatlan, a saját föld és tulajdon hajlék birtokának. Semmi sem köti annyira az embert a körhöz, melyben él, mint a darabka föld, melyet magaénak mondhat. S ép napjainkban, mikor a socialdemocratia réme kísért s a mint egy jeles író¹⁾ mondja, az uralkodó jogrendszer hívei kétségbeejtőleg keveset tettek a veszély elhárítására: most végtelenül fontos e vagyon helyes megosztásának ügye. Rendkívüli mulasztást követnek el azok a nemzetek, melyek nem használják fel e becses kincset arra, hogy saját magokat belső bomlás ellen biztosítsák. Ha van is itt-ott túlzás azokban az állításokban, melyek a nemzetek fejlődésképeségét egyenesen a kisbirtokos osztály erejétől teszik függővé: bizonyos az, hogy ez osztály az a széles alsó réteg, melyen a mai társadalmi életrend a legbiztosabban nyugszik. S ha valaha a birtokminimum megszabásán töprengtek a nemzetgazdák és államférfiak: ma a helyzet lényegesen megváltozott²⁾ s az eszmény az, lehető sok családot részesíteni a földtulajdon áldásában, — habár e tulajdon csak mellékes szerepet játszik is az illető gazdasági életében. A labilis állapot, melybe a társadalom a proletariatus túlszaporodása esetén jut, a mai társadalmi rend érdekében parancsolólag kívánja a földbirtok e reformját.

De ha lehet is u. n. középosztályt teremteni a földbirtok segélyével s emelni a legalább részben önálló arányát a népességben: hátra van az ipar nagy terén mutatkozó káros fejlődés ellensúlyozása. Káros fejlődésről szóltam, nem a gazdasági termelés, hanem a társadalmi ethika szempontjából nézve a gyáripar egyre tartó előrenyomulását. Az ellentétek

¹⁾ Ld. Block M.: »L'Europe politique et sociale.« II. éd. Páris 1893

²⁾ Hazánkban legújabbán ld. Földes Béla székfoglaló értekezését a M. T. Akadémiában 1894. ápr. 16-án.

itt nőttek először nagyra a társadalmi osztályok közt s itt nincs még a valószínűség arra, hogy a jelenlegi jogrendszer mellett életképes középosztály keletkezessen, illetve megállhasson. A gyárak és közlekedési vállalatok tisztikara végre is csak egy csepp a munkáshad tengerével szemben.

Szerencsére azonban ép a nagyipar adta meg a lehetőséget annak, hogy az alulállók a társadalmi rendbe beleilleszkelhessenek. Sok szenvedés árán létrejöttek a munkások oly szervezetei, melyek egy részről küzdő fegyvert képeznek a tőke ellen, másrésztől fegyelmezték is tagjaikat s ha ma valamivel kevésbé ártatlanoknak tartja is a szakemberek világa ez egyesüléseket, mint Brentano és Howell annak idején, az angol R. Labour-commission záró jelentése még ma is a társadalmi béke egyik oszlopának vallja azokat. A gyár-
ipar munkásainak belevonása egyrészt a vállalkozó érdekkörébe, másrészt azok olyan szervezése, mely őket bevezeti a társadalmi élet szolgálatába, az összeség érdekeinek felismerésébe: ez az a nagy feladat, melynek megoldása a közel jövő feladata.

A társadalom összetartó elemeinek támogatásán kívül még egy eszközről kell megemlékezni s ez az erkölcsi nevelés. Jól tudjuk, hogy ez a feladatkör mai napság nagyon el van hanyagolva. Az állam tennivalójául tekintik az ismeretek bizonyos fokának általánossá tételét, sőt reáruhazzák a magasabb képzettség megadását és megvizsgálását is, de az erkölcsi nevelésről nincs szó. Pedig azt hisszük, hogy az államnak előbbre való érdeke azt biztosítani, hogy polgárai a társadalom- s egyúttal államellenes magaviseletre ne hajoljanak, mint azt, hogy értelmöket kiélesítsék. Ez utóbbival az előbbi nélkül odajuthat, hogy a kiélesített fegyver ellene fordul.

De különben is az erkölcsi érzés csak nagyban való nevelés által fokozható. A kisebbség, az egyes ember nem növelheti azt nagygyá, nem biztosíthatja annak uralmát. Bármint vélekedjünk az erkölcsöt a hatalom parancsával azonosító realisticus elméletről, annyi bizonyosnak látszik, hogy — vallásalapítás eseteitől elnézve — az erkölcs felülről, a hatalmasoktól való hathatós ápolás útján terjeszthető csak. Nem épen állami cselekvésre gondolok, legkevésbé pedig rendészeti beavatkozásra. A példaadás és a jutalom s büntetés

osztása sokat tehet, a jók kiválasztása még többet, de az erkölcsi érzés általánosítására szükség van a kis körökben, a családban és szövekezetekben való hathatós munkára. A meg-lazult érzések, a megzavarodott fogalmak átalakítandók a fejlettebb társadalom igényeinek megfelelőleg. Erre rendszeres és a legtervszerűbb munka kívántatik a legjobbak részéről, támogatva a felettébb érdekelt állam által.

De ha a fejlődés a vázolt úton odasegitene is bennün-
ket, hogy azok a cselekmények, melyek egyenesen társadalom-
ellenesek, vagyis mások hátrányára irányulnak, a legalacsonyabb
mértékre zsugorodnak össze, nagy kérdés, hogy azok a
cselekvények, melyek célja positive előmozdítani a társa-
dalom javát, vagyis a mások előnyére irányuló cselekvények
szaporodni fognak-e? Más szóval, ha az önszeretetet sikerülne
is annyira megzabolázni, hogy mások rovására ne lépjen a
cselekvés terére, remélhető-e az, hogy a mások érdekében
önzetlenül való ténykedés a jelenleginél sokkal nagyobb
társadalmi jelentőségre emelkedjék?

Nehogy az ethika legvitásabb terére tévelyedjek el és
fogalommeghatározások, avagy az altruismus léte vagy
nem léte kérdéseibe kelljen belemélyednem, abból a fejlő-
désből indulok ki, mely az emberi összesegeket a történelem
előtti időktől a mai napig mindinkább kitágította. A mint
az emberi társadalom gyermekkorát ma képzeljük, az nagyon
kis körre, a vérrokonok csoportjára, a nemzetségre szorít-
kozott s aztán lassan tágulva a törzsre, letelepedetteknel a
falura, az urodalom telepeire, majd a város környékére ter-
jedt ki, mignem a fejlődés eddig elért tetőfokán a politikai
értelemben vett nemzetet egészében öleli át, sőt akárhány
vonatkozásban a culturnépek egyeteméig emelkedett. Ámde
ép ez óriási kiterjedés a dolog természeténél fogva odahatott,
hogy a kapocs a társadalom egyes tagjai közt meglazuljon,
az az érzés, mely a többiek javára való cselekvésre ösztönöz,
veszítsen erejéből. Mert még akkor is, ha ez érzést az ön-
szeretet finomabb fájának minősítenők, világos, hogy könnyebb
a közérdeket saját érdekünkkel azonosítani, ha a kör, melyről
szó van, csak a legközelebb állókra szorítkozik, mint akkor,
ha az milliókat foglal egybe, kik annyi meg annyi tekintet-
ben különböznek tőlünk. S tudjuk azt is, hogy a meleg, mely
egykor a kis embercsoportokat egy családdá egyesítette, a

fejlődés folyamán szűkebb körre szorítkozik, a család kisebbé lett, a szülők és gyermekek közti viszony nál állapodik meg; sőt talán nem tévedünk, ha azt véljük, hogy a mily mértékben emelkedett az áldozatkészség, melyet a modern ember gyermekeivel szemben tanusít, ugyanoly mértékben apadt a cselekvő részvét a rokonok irányában általában.

S egy másik körülmény is odahat, hogy e cselekvő részvét embertársaink irányában nehezebbé váljék. Értjük azt a nagy munkamegosztást és egyúttal azt a nagy megfeszítést a munkaerőnek, a mely az egyes embertől elvonja az alkalmat és időt attól, hogy embertársai ügyes bajos dolgaival foglalkozzék. A mai embert egészen kimeríti a saját hivatása, annak küzdelmei s ha érdektársaival érintkezik is, azontúl már nincs érkezése embertársainak segíteni. A »chacun pour soi, Dieu pour tous«, a civilisált emberiség életkörülményeire épült bölcsesség kifejezése, az individualismus egyszerű körülírása. Egyes megrendítő, közfigyelmet keltő esetekben az egész nemzet kész ugyan áldozatokat hozni egyes tagjaiért, de a köznapi életben beérjük azzal, hogy az utunkat álló koldusnak alamizsnát nyújtunk, vagy egy-egy jótékony egyesület oltárán áldozunk.

Nem lévén feladatomban messze jövő fejlődés találgatásába bocsátkozni, csak annyit kell mondanom, hogy a jelenségek, melyekről itt szó van, oly természetűek, hogy a cselekvő altruismus valami nagy megerősödését egyelőre nem lehet valószínűnek jeleznünk. Az érdektársak szövetkezése s az érdeklarczok folytonos fokozódása, mely a társadalom haladásával helyettesíti az egykor erőszakos küzdelmet ember és ember, illetve csoport és csoport közt, előreláthatólag nem fogja közelebb hozni egymáshoz az embereket ebben az értelemben.

Egyébiránt a fejlődés útja, szerény nézetem szerint, nem is vezet szükségkép az egyéni altruismus felé. Képzeltető, sőt a történelem folyamán a legkülönbözőbb változatban észlelhető is az altruismus olyan szervezése, mely ez egyéni odaadást helyettesíti, kipótolja külön szervek segítségével. Hogy egészen világosan szóljak: az összeség érdekeinek előmozdítását az összeség szerve, a különvált egyházi, állami, községi stb. szervezet vette a vállaira: a munkamegosztás nagy tökéletesítő eszméje érvényesült az által, hogy az egye-

sek által alkalmilag és rendezetlenül nyújtott támogatást állandó és szervezett közhatalom adta meg a maga e célra gyűjtött eszközeivel s e hivatásra nevelt tisztviselői útján.

A cselekvő altruismus, vagyis az ethika azon követelményének megfelelő cselekvés, mely az összeség szolgálatát, mások javának positiv előmozdítását kívánja, központosítva, szervezve s így megerősödve van hivatva továbbfejlődni az összeség életműködésében. Innét az állam nagyszabású második cselekvésköre, mely egyenesen ethikai jellegű: az összeség javára szolgáló, egyesek és azok érdekszövetségei által nem létesített intézmények megteremtése, értve e feladatkör alatt mindent, mi a tiszta jogvédelmen s így az ethikaellenes cselekvények egyszerű meggátlásán túlmegegy, a közigazgatás, közegészség, művelődés stb. előmozdításának, szóval a nemzeti haladásnak minden képzelhető egyengetését.

Jól tudom, hogy tekintélyes vélemények emelkednek az úgynevezett állami beavatkozás ily tágra szabott köre ellen. De nemcsak a legközelebbi múlt tapasztalatai szólnak e tág fogalmazás mellett, nemcsak a ma uralkodó irány követése, az árral való úszás természetes ösztöne terel e nézet felé. Részemről nem képzelhetem az emberiség haladását a nélkül, hogy az összeségnek az a hatalmi szervezete, melyben oly óriási erő rejlik, az állam, ne venne fokozottabb részt, ne fejtene ki nagyobb tevékenységet e haladás érdekében. S a fejlődés során akárhányszor meg fog ugyan történni, hogy az állam egy s más tevékenységről lemond, azt más társadalmi szervezeteknek engedve át, de az átengedett tér helyett akad bőven új terület, melynek elfoglalása az állam által a haladás érdekében szükséges.

Sőt tán továbbmehetnénk s azt mondhatnók, hogy minél gyorsabb ütemben halad az emberiség fejlődése, annál nagyobb mértékben részt kell venni a munkában az államnak. A kormányos feladata annál szigorúbban örködni, minél járatanabb az út, melyen a hajó jár s minél gyorsabb a hajó futása. Elmaradott és a többi népeket néhány evezőcsapással utolérni akaró népnél, minő a magyar is, fokozottabb állami tevékenységre van szükség, mint a békés, csendes fejlődés útján messze előrehaladottaknál. S ezért tűnik fel előttünk sajátságos színben a manchesterismus hazai apostolainak az a hite, hogy állami beavatkozás nélkül megoldhatók a mi

socialis kérdéseink. Ha a Németbirodalom és Ausztria nem lehetett el mélyreható szociálpolitika nélkül, nálunk az állam-socialismusra e szó ismert értelmében, mely a jelenlegi jogrendhez hű marad — legalább is egy fokkal nagyobb szükség lesz. Közgazdasági politikánk hagyományai is a mellett szólnak,¹⁾ hogy az állami irányzás egyik előfeltétele a haladásnak. Mint a multban védte a magyar állam a gyengébb osztályokat, úgy a jövőben e feladat alul még kevésbé fogja magát kivonhatni.

A baj azonban ott van, hogy az állam, melynek e szerint valójában a gondviselés gyámkodó szerepét kellene betöltenie, végre is nem valami felsőbb lény, hanem csak a társadalom gyermekeiből alakul, akarata és annak végrehajtása nem tökéletesebb, mint azok, kik a társadalomban a vezető szerepet viszik. S ha nem a közérdek felfogására képes s annak keresztülvitelére elég erkölcsi erővel bíró elemek állnak az irányadó helyen, az állami beavatkozás nemcsak nem mozditja elő a nemzet erejét és haladását, hanem inkább gyengíti és hátráltatja azt.

Több veszély fenyeget e részben ép napjainkban. A közérdek felfogására még meg nem érett, hanem erős osztályérdek által vezetett új elemek törnek előre az állami akarat irányzására. Ha ez csak oly mértékben történik, hogy ez új elemek oly politikai hatalmat szereznek, mely az eddig elhanyagolt érdekek számbavételét vonja maga után, úgy nincs baj, hanem inkább előny rejlik e fejlődésben az összeségre. A socialdemokratia eddigi térfoglalása tán nem ment túl a most jelzett üdvös határon. De, ha az ily elemek túlsúlyra vergődnek, akkor igazán beállhat az, a mitől a nagy angol gondolkodó, az angolok par excellence bölcsésze, Spencer fentebb említett czikke szerint tart: a szolgaság új korszaka, a nagy visszaesés ideje. S ha még úgy számítunk is rá, hogy a visszaesés csak rövid lesz s az emberiség az új igát nem fogja soká eltűrni, az előrelátás minimuma is azt követeli, hogy e lehetőség is kizárassék.

¹⁾ Idézzük e részben Földes Béla. »Társadalmi gazdaságtan« II. rész 6. l.: »A laiszez faire elve nem magyar elv. Nálunk az állam mindig kötelességének tartotta a közérdeket biztosítani az önérdékkel, az individualizmussal szemben.« Ugy a jobbágyság ügyét, mint a csehéket elég erősen kezében tartotta a magyar állam.

A másik veszély látszólag alárendelt, de nézetem szerint gyorsan fejlődő népek szempontjából nem kis jelentőségű. Az állam növekedő szükségletére gondolok, melyek a saját tennivalói ellátására hivatottak kiválasztása körül érez. Mind több és több emberre van az államnak szüksége s e mellett, ha haladni akar, egyenesen a legjobbak kiválasztása van érdekében. Ám ez érdek követeli, hogy az államhivatalnokok kiképzése, nevelése olyan legyen, mely őket a közérdek felfogására és akarására képesíti, jutalmazása pedig olyan, mely a magas fokban anyagiak után törő korban is elég vonzóerővel bírjon a legkiválóbbakra is. Az első szempontból nem tartom helyesnek azt, hogy az államhivatalnoktól hasonnemű képesítést kívánunk, mint pl. a magánérdekek leghatványozottabb képviselőjére hivatott ügyvédektől; a második szempontból bajt látok abban, ha az erősen növekedő nemzetjövdelem mellett más pályákon elérhető nagy anyagi sikerrel semminemű arányban nem álló javadalom van az állam alkalmazottainak kiszabva. Az utóbbi mozzanat vagy arra vezet, hogy a vagyonnal nem bírók kirekesztetnek a közpályákról, vagy a corruptió, hivatalhalmozás s mindazon visszaélések melegágyát teremti meg, melyek fent gyakorolva a leghatósabb eszközei az általános demoralisatiónak.

De e veszélyeken tülemelkedve, azt hiszszük, önmagoknak mondanak ellen azok, kik az állami beavatkozástól az állami szervezetben rejlő fogyatékok miatt annyira félnek, hogy azt elvileg és időhatár nélkül visszautasítják. Ezek biznak abban, hogy a társadalom oda fog fejlődni, hogy magamagát lesz képes vezetni s nem látják át, hogy a társadalom fejlődése az állam fejlődésével a legszorosabban összefügg s hogy a tökéletesebb állam képes lesz arra, a mire a mai tökéletlen nem képes. Nem az állam feladatkörének megszorításában, hanem az állam szervezetének tökéletesítésében rejlik, nézetem szerint, a jövő fejlődés súlypontja.

S most, mielőtt letenném a tollat, legyen szabad egy pillanatra visszatérni kiinduláspontomhoz, Smithhez. Az ő erkölcsi világnézlete az optimismus volt, az a meggyőződés, hogy az ember, a mint teremtvé van, elég erkölcsi érzéssel bír arra, hogy cselekvésében a közérdeket ne csak ne sértse, hanem öntudatlanul is előmozdítsa. A tapasztalat a lefolyt század alatt nem adott igazat a nagy tudósnak s az uralkodó

erkölcsi világnézet pessimistikussá változott át. Az uralkodó osztályok, az erősebbek visszaéltek a szabadsággal s az ür, mely embert embertől elválaszt, nőttön nőtt és a társadalmi békére veszélyessé vált.

Ámde vannak az időknek oly jelei, melyek alkalmasak arra, hogy a javulás reményét keltsék fel bennünk. Ha az egyén és egyén közti viszony nem is, a közfelfogás, a közvélemény jobbra látszik fordulni. Az emberiség solidaritásának tudata s mi ebből folyik, a jólét egyenletesebb megoszlásának, a fény és árnyék egyensúlyozásának, a haladás egyetemlegességének szüksége mindinkább általános meggyőződéssé válik. Hogy úgy fejezzem ki magamat, a gyengének bizonyult egyéni lelkiismeret helyébe egyre nagyobb erővel valami collectiv lelkiismeret lép, mely az igazságosság zászlaja alatt az összeség érdekeit képviseli. S a fejlődés kétségtelen odavezetett, hogy a capitalismusnak u. n. méregfogai gyengülőben, kihullótélben vannak s a munka napja egyre emelkedik. Nagy és örvendetes tények ezek s ha a nemzetek mai versenyét nézzük, úgy tűnik fel előttünk, mintha az az általános igazság, mely szerint a legerősebbé a győzelem, a közeljövőben úgy hangzanék, hogy az a nemzet fog boldogulni, mely a saját jól felfogott érdekében a legnagyobb készséggel követi ennek az új lelkiismeretnek sugallatait.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

VASUTI TARIFÁK KÖNYVE.

— Második és befejező közlemény. —

V.

Ezekben mondtam el az általános érvényű díjszabások technikáját, most a nem általános érvényű tarifákról kell szólnom. A lovakra és járművekre vonatkozó díjszabásokról nem akarok itt beszélni egyrészt azért, mert kisebb a jelentőségök, másrészt pedig mert e díjszabás különben is az általános tarifák egyik osztályának tekinthető s így arra is jórészt az általános elvek irányadók. De szólni kell a különleges tarifákról, a melyek technikája több tekintetben eltér az általános elvektől. A különleges tarifák fajai: a kivételes díjszabások, a rovatolási díjtételek, a refactiák, a katonai díjszabások.

A kivételes díjszabások nevével előbb azokat a tarifákat illették, a melyeket nem systematikusan, nem az általános elfogadott tarifa-elvek szerint alkottak, míg azokat, a melyeket így rendszeresen képeztek, általános vagy normális tarifa néven ismerték. De ez a megkülönböztetés ma már elavult, mert ma az úgynevezett kivételes díjszabások is normálisan, szabályosan vannak alkotva s a »kivételes« szó épp úgy csak a nomenclatura jelentőségével bír, mint a »külön« díjszabások megjelölése. Ma azért nem kivételesek már a kivételes díjszabások, mert rendszerint az az ismertető jel se talál rájuk, hogy csak egy-egy árra szólnak. Van ugyan ilyen kivételes díjszabás is, például a sóra vonatkozó, de nálunk »kivételes díjszabás« néven azt a három tarifa-osztályt értik, a mely az általános díjszabás keretén belül van megállapítva.

A kivételes tarifák közé szokás sorozni az úgynevezett behozatali, kiviteli, átviteli díjszabásokat. De ezekre nézve meg kell jegyezni azt, hogy céljukat csak a díjtételek nagyságának megállapításával akarják elérni s külön technikájuk rendszerint csak akkor van, a mikor céljaik köteléki vagy közvetlen díjszabásokban valósulnak meg. Az úgynevezett

inség-tarifákat lehetne tehát mindössze ide számítani, de ezek is rovatolási díjtételek alakjában jelennek meg s így ezek ismertetésénél lehet azokról is szólni. Rovatolási díjtételek, refactiák és katonai díjszabások tehát azok a különleges díjszabások, a melyekről itt a formák tárgyalásánál szólni kell.

A katonai díjszabásokat emlitem előbb, mert azok önmagukban külön rendszert alkotnak s csak annyiban különböznek az általános tarifáktól, hogy a hadsereg céljaira, hivatalos úton szállított árúk transportjára vonatkoznak. E katonai díjszabások részben az általános tarifákra támaszkodnak, de másrészt vannak oly osztályozásaik, a melyek a katonai szállítások külön természetén alapulnak. E külön osztályozástól eltekintve, a katonai díjszabások technikája általánosságban ugyanolyan, mint a rendes tarifáké. Ime a Magyarországon érvényben levő katonai díjszabások egységtételei.

Katonai gyorsárúk.

Közönséges gyorsárúk	Lovak és öszvérek	Hintók s egyéb járművek, ágyúk és tölténykocsik, lafetták kerekeken	Hátso tölténykocsik	
			ha csak 1 darab	ha több darab
100 kgr. és 1 km. után		1 darab és 1 kilométer után	van egy kocsira rakva	
egységtétel o. é. krajczárookban				
0 ³	3 ³	8	8	4

Katonai teherárúk.

Távolság	Mindennemű katonai árúk		Kiv. díj- szabási árúk		Lovak és öszvérek	Ókrók és szamarak	Szűrő marhák	Hintók és járművek, ágyúk, tölténykocsik, lafetták kerekeken	Hátso tölténykocsik	
	bármily mennyiségben	a dijak legalább 10.000 kgr.-ért való fizetésével	I.	II.					ha csak 1 drb.	ha több drb.
			ha a díj fizetése történik leg- alább						van egy kocsira felrakva	
			5.000 kgr.-ért	10.000 kgr.-ért						
	100 kilogramm és 1 km. után				1 db. és 1 km. után		kocsi- és km. kért		1 darab és 1 km. után	
100 km.-ig	0 ³²	0 ²⁵	0 ²⁶	0 ²⁰	2 ⁷	1 ⁶	23 ⁰	5 ³	5 ²	2 ⁶⁵
400 km.-en túl	0 ³²	0 ²⁵	0 ¹⁶	0 ¹⁰	2 ⁷	1 ⁶	23 ⁰	5 ³	5 ²	2 ⁶⁵

Csak az előadás teljessége kedvéért szoltam itt a katonai díjszabásokról, mert hisz azoknak gazdasági jelentősége nincs s azok ismerete is nem annyira gazdasági, mint inkább közgazgatási természetű dolog. E tarifák pénzügyi jelentőségéről pedig lehet beszélni nálunk Ausztriához való viszonyunknál fogva, de ott, a hol a hadügyi felségjog határai összesnek a többi közgazgatási felségjogok határaival, ott e tarifák pénzügyi horderije se jöhet szóba, mert hisz ott a hadsereg ugyanannak a kincstárnak fizeti a szállítási díjakat — feltéve, hogy állami vasutakról van szó — a mely kincstárból kapta a pénzt, hogy e díjakat fizethesse. A hol a hadsereg magánvasutakon szállítja áruit, ott se érvényesülnek rendszerint az általános tarifák tételei a katonai szállítmányokra nézve, ott is figyelembe részesül e szállítmányok különleges természete és közczélja.

A katonai díjszabásoknál jóval fontosabb különleges tarifák a rovatolási díjtételek és a refactiák. Mindkettő eltérés a rendes díjszabásokhoz képest s azokkal szemben kedvezményt tartalmaz, úgy, hogy a hivatalos kiadványokban mind a kettő együttesen szokott szerepelni »díjkedvezmények«, vagy »díjmérséklések« közös neve alatt. Igazán kivételes díjszabás mindkettő, mert az általános tarifáktól eltérő azok egész technikája vagy minden izében, vagy legalább egyik-másik részében. S kedvezmény is mindkettő, mert az általános tarifáknál olcsóbb tételeket állapít meg s a kettő között a különbség azután az, hogy a kedvezményt, a díjmérséklést miként valósítják meg.

Meg kell jegyezni mindenekelőtt azt, hogy a kedvezmény nemcsak a viteldíjra, de a melléilletékekre is vonatkozhatik. A melléilletékek körül a kedvezmény különösen fekbérmentes időnek a fel- vagy leadásnál való engedélyezésében, megnagyobbitásában vagy a fekbér csökkentésében szokott állani. Természetes, hogy a melléilletékekre vonatkozó kedvezményeknek kisebb a jelentőségük, mint azoké, a melyek magára a viteldíjra vonatkoznak.

Hogy a díjszabási kedvezmények mily okon állanak elő, miért ad a vasut ily előnyöket: ez könyvemnek e részébe csak annyiból tartozik, a mennyiben ez az ok befolyással van arra, hogy a kedvezménynek milyen legyen a formája, hogy az rovatolási úton, vagy visszatérítés útján adas-

sék-e meg. Akármelyik is az eljárás, olcsóbb lesz a díjtétel, de az első esetben, t. i. ott, a hol a kedvezmény rovatolási úton adatik meg, a feladótól már az árú feladásakor csak a kisebb díjtételt szedi be a vasut tehát a szállító levélen is csak azt tünteti fel: azt rovatolja, míg ha visszatérítés útján akarja neki a kedvezményt megadni, akkor a normális díjtételt követeli ugyan az árú feladásakor, de azután a díjtételből bizonyos részt visszatérít a feladónak. A visszatérített összeg, az a tulajdonképeni refactia, de szokás, hogy a visszatérítés útján előállott kedvezményes díjtételeket, tehát a valósággal fizetett szállítási díjat is refactiának nevezik. Ime egy példa a kétféle kedvezményes díjtételekre:

A *C)* osztályba tartozó faneműek normális viteldija Budapestre Eszékről 48 kr., Samacról 56, Vinkonvciról 50 és Vukovárról 48 kr. volna. De 1892-ben — szándékosan citállok régi példát — e relációkra nézve rovatolási díjtételek állottak fenn, úgy hogy a ki ez állomásokról Budapestre fát küldött, csak 41 s illetve 49, 42, 40 kr. díjtételt fizetett s már az árú feladásakor csak az olcsóbb díjtételt fizette. A *B)* osztályba tartozó vas- és aczélárúk rendes díjtétele Kassáról Predeálig 188, Verciorováig 162 kr. volna, de 1893-ban ez árúkra és erre a relációra refactiák állottak fenn, úgy hogy a Máv. a Kassáról Predealba való szállításkor 19, Verciorovára való transportoknál 16 krt fizetett vissza a feladónak a díjtételből, ha 1894. márczius 30-ig feladási vevénynyel bizonyította, hogy árút csakugyan szállítottatott. A feladó Kassán 188 s illetve 162 krt fizetett, de valósággal csak 169 s illetve 146 krba került neki az árú szállítása, mert hiszen a pluszt utóbb visszakapta, azt visszatérítették neki. A 19, 16 krajczár: ez a refactia ebben az esetben.

Azt tehát megmutattam, hogy mi a különbség a rovatolási díjtétel és a refactia között, most azt kell föltüntetni, hogy miben térnek el ezek az általános díjtételektől s mi az oka — a technika szempontjából — a két kedvezmény különböző formájának.

A refactiáknak és a rovatolási díjtételeknek a normális tarifákhoz képest a legáltalánosabb eltérése az, hogy kedvezményt, olcsóbságot állapítanak meg. Az elvi alapokon, az egységtételekkel a távolság alapján képezett díjtétel valamely oknál fogva nem lenne czélszerűen alkalmazható:

1. bizonyos árúra nézve;
2. bizonyos útvonalon, reláció, még pedig vagy
  - a) se menet, se jövet irányban, vagy
  - b) csak valamelyik irányban;
3. bizonyos időben;

ezért azután a vasut, vagy a vasutak csoportja kivételt állapít meg arra az árúra, arra az útvonalra és irányra, vagy arra az időre vonatkozóan, úgy, hogy az árút kisebb díjtételekért szállítja, mint a mennyit annak a kivétel nélkül kellene fizetnie. A kedvezmény megállapítására ez a három szempont vezet, a melyet itt említettem, még pedig vagy külön-külön mindegyik, vagy kettő együtt, vagy mind a három együttvéve. Forma szerint — már t. i. a rovatolási díjtételek és refectiák megjelenési formájában — mind a három szempont jelentkezik, a mennyiben mindig ki van mondva, hogy a kedvezmény mely árúra, mely vonalra, és mely időre érvényes.

Forma szerint a legtipikusabb eltérés a normális tarifákhoz képest az, hogy e kedvezményes díjtételek mindig időhöz vannak kötve, még akkor is, ha előre látható, hogy a kedvezményt rendszeresen meg fogják újítani. Az idő rendesen egy év: újévtől december 31-ikéig, de lehet rövidebb is, vagy lehet például így is meghatározva: a hajózás magnytától az év végéig, vagy valamely határozott terminusig. Normális tarifák érvényessége soha sincsen így időhatárhoz kötve, azokon meg van állapítva a hatályba lépés napja, de nincs kitűzve, hogy mikor veszti el hatályukat, nincs azért, mert azokat legalább tervezni állandóknak tervezik, míg a kedvezményes díjtételeknek természetükben van az ideigleenség. Kifejezésre jut ez abban is, hogy e tarifák érvényességi ideje — nálunk — rendszerint e szavakkal van kimondva: »1892. évi január hó 1-től visszavonásig, de legkésőbb 1892. év végéig.« Ugy, hogy a kedvezményt a kitűzött időnap előtt is vissza lehet vonni, persze csak a szerzett jogok sérelme nélkül. A provisorium természetére mutat végül az is, hogy e kedvezmények hatályának megszűnése úgy is lehet megszabva, hogy a rovatolási díjtétel vagy refectia hatályát veszti akkor, ha a kérdéses szállítási díj ügye normális díjszábási úton fog rendeztetni.

Ebből az ideiglenességből is következik, hogy e kedvezményes díjtételek nem foglalhatnak helyet a rendes díjszabási füzetekben, hanem időről-időre külön hirdetményekben látnak napvilágot. De következik ez a rovatolási díjtételek és refectiák egyéb sajátosságaiból is.

A kedvezményes díjtételek mindig egy-egy árára, vagy áru-csoportra vonatkoznak, de úgy, hogy az áru vagy csoport mindig névszerint meg van nevezve, úgy, hogy e díjtételek alkalmazhatása végett nincs szükség az áruosztályozásra. Minek tudnom, hogy az az áru melyik díjszabási osztályba tartozik, mikor annak szállításaért úgy is nem az illető osztály rendes tételeit kell fizetnem, hanem azokat a tételeket, a melyek a hirdetményben vannak megszabva. Fölösleges ez az osztályozás még akkor is, ha a kedvezmény úgy van meghatározva, hogy a díjtétel a normálisnál ennyi s ennyi krajczárral kisebb legyen; hisz ez esetben is ki van mondva, hogy a díjtétel melyik osztály tételeinél legyen alacsonyabb. Így pl. 1892-ben a Volóczról 50 km.-t meghaladó távolságokra szállított fára nézve 2 kr. refectia volt megszabva, meg lévén egyuttal jelölve, hogy e refectia a C. osztály díjtételei után adassék. De fölösleges az áru-osztályozás még azért is, mert az áru néha úgy van meghatározva, hogy azzal a meghatározással hiába keresné az ember az osztályozásban; így az imént említett kassa—predeáli példában a kedvezmény igénybevételének az volt az előfeltétele, hogy a vas- vagy aczél-árúknak Alsó-Metzenzéfről való származása hatósági bizonyítvánnyal igazoltassék. A rovatolási díjtételeket és refectiákat tehát rendszerint nem díjszabási áru-osztályoknak, hanem egy-egy megnevezett árúnak vagy árucsoportnak szokták megadni a vasutak. Megtörténik azonban kivételesen ez is, mint például a Béccsel való forgalomban közönséges gyorsárúkra nézve.

Kivételesen a szállítási út tekintetében is megtörténik az, hogy a kedvezményt valamely árára nézve a vasut összes vonalaira adja meg. Így van ez például a magyar kir. államvasutakon czukorrépa, répaszelet és mésziszap szállítására, a díjtétel 20—20, illetve 10—10 km. távolságokra lévén megszabva. De a rendes az, hogy a kedvezmény előre megszabott relatiókra szól: állomástól állomásig, vagy csak az egyik, vagy mindkét irányban. Néha a rendeltetési állomás még

valami további feltétellel van megjelölve; így refactia jár a Budapestről Fiuméba szállított liszt után, ha a lisztet Fiuméből tovább szállítják Braziliába. Ez történik mindannyiszor, ha nem lehet előre tudni az útvonalakat, a melyeken a kedvezményre szükség lesz. Rendszerint azonban arról van szó, hogy valamely előre tudott relationak a forgalma gyámolítassék s ezért strikt módon történik meg az útvonal megjelölése.

Ha a kedvezményben részesülő útvonal csak általános-ságban, tehát nem állomástól állomásig van meghatározva, akkor a szállítási díj megállapítása is csak úgy történhetik, tehát vagy kedvezményes egységtételek megadásával, vagy annak megállapításával, hogy a kedvezmény egyáltalán hány krajczár legyen a normális díjtételekkel szemben, vagy pedig olyan formában, mint a hogy ez a normális távolsági díj-szabásokban történik. Ily eljárás lehetséges más esetekben is, de a rendszeres dolog az, hogy a díjtétel strikt módon, állomástól állomásig van meghatározva. A hivatalos hirdetmény megjelöli, hogy melyik az a díjszabás és díjtétel, a melylyel szemben a kedvezményt megadja; meghatározza, hogy milyen legyen a kedvezményes díjtétel s azután feltünteti a kedvezmény nagyságát, megjelölván még természetesen a kedvezmény igénybevételének feltételeit is, a mennyiben ily külön feltételek egyáltalán léteznek.

Arra a kérdésre már most, mily technikai okokból történik az, hogy a vasut az egyik kedvezményt rovatolási úton, a másikat visszatérítés útján adja meg, az a felelet, hogy rovatolási úton oly kedvezményeket adnak, a melyek igénybevétele nincs olyan feltételekhez kötve, a mely feltételeket ne lehetne az árú feladásakor vizsgálat alá venni, avagy olyan kedvezményeket, a melyek nincsenek semmiféle feltételhez kötve; visszatérítés útján pedig olyanokat, a melyek alkalmazásához különleges s az árú feladásakor nem ellenőrizhető feltételek szükségesek. Nagyban és egészben azt lehet mondani, hogy a rovatolási díjtétel föltétlen, a refactia pedig föltételes kedvezmény.

A leggyakoribb feltétel, a melyhez refactiák élvezete kötve van, valamely nagyobb árú-mennyiségnek bizonyos időn belül, például egy év alatt való elszállítása. A feladó a normális díjtételt fizeti, de visszakapja a refactiát, ha egy

év alatt a meghatározott árúnak bizonyos tömegét szállítás végett a vasutnak átadta s ezt a feladási vevényekkel igazolni tudja. De lehet a feltétel más is; így az árúnak hajón való továbbszállítása, az árúnak valamely előre meghatározott czimzethez való rendeltetése. A ki tudja a kitűzött feltételek megtartását igazolni, az megkapja a kedvezményt, a ki nem tudja, az elesik attól, habár egyébként ugyanolyan árút ugyanazon a vonalon és teljesen egyforma körülmények közt szállított is. A feltételek betartásának igazolására szoros határidő szokott kitűzve lenni, valamint hogy a vasut strikte megállapítja az igazolás módjait is.

Refactiák igénybevétele a vasutra és a feladó felekre egyaránt sokkal több fáradságot ró s ezért, de meg egyéb: nem technikai okokból is kerülik ezt a formát, a hol csak lehet és inkább rovatolási úton adják meg a vasutak kedvezményeiket. De akármi is a forma, a kedvezményes díjtételek adása hatalmas fegyver a vasutak kezében úgy a saját érdekükben, mint a közgazdaság érdekében. Mindenesetre pedig az az eszköz, a melylyel az általános díjszabások praktikus merevségét enyhíteni lehet.

Rovatolási díjtételek vagy esetleg refactiák alakjában szokott történni az általános tarifák enyhítése akkor is, ha azok valamely időben s bizonyos helyre vonatkozólag azért nem lennének méltányosan alkalmazhatók, mert az a hely súlyos gazdasági, megélhetési válsággal, inséggel küzd. Inség idején, hogy az az által sujtott vidék élelmezése olcsóbban történhessék s a segély nyújtása könnyebb legyen, az élelmi szerek tarifáját olcsóbbá szokták tenni az illető vidék számára, úgynevezett inség-tarifákat létesítenek, garantiákat keresvén természetesen arra nézve, hogy a kedvezmény azok javára essék, a kiknek arra szükségük van. Így történt ez például néhány évvel ezelőtt a magyar vasutak részéről a felvidéki inség alkalmából. Sőt a vasutak engedélyokmányaiban is a kormányok ki szokták kötni, hogy ily tarifákat követelhesse a vasutaktól.

Nem azért említettem külön az inség-tarifákat, mintha azok forma tekintetében mint valami külön dolog jelentkeznenek, hanem csak azért, hogy példát mutassak arra, mily nagy elasticitásuk van a rovatolási díjtételeknek és refactiaknak s mennyire alkalmasak arra, hogy testet adjanak a

vasutak mindamaz intentióinak, a melyek megvalósítására az általános tarifák olcsóbbítása szolgál. Azok fogadják magukba a saison-tarifákat, a csak bizonyos időre érvényes díjszabásokat; azokat használják gyakran — a belföldi forgalomban — közvetlen díjtételek létesítésére; azok szolgáltatnak mindennemű kivételek statuálására.

Azért nem is szólok tovább a különleges díjszabásokról s illetve a valósággal kivételes tarifákról, a melyek kivált a nemzetközi forgalomban szerepelnek. A belföld számára ezek a kedvezményes díjtételek adják a kivételek zömét s a többi kivételek leginkább declassificatiók: abban állanak, hogy valamely árú a drágább díjszabási osztályból az olcsóbbba helyeztetik át, avagy pedig az után az általános díjszabás tételeit csak X perczenttel megcsónkitva szedik be. A nemzetközi forgalom kivételes díjszabásairól se érdemes itt bővebben beszélni, mert azoknak nincs olyan különleges formájuk, a melyet itt a tarifák morfológiájában tárgyalni kellene. Különben is ott, a hol a díjszabások rendszeréről lesz szó, előkerül majd e formák egyik-másik kérdése is.

Berekesztem tehát, a mit elmondani akartam arról, hogy milyenek a díjszabások forma tekintetében, most még arról akarok — röviden — szólni, hogy milyenek azok a vasuti fenhatósági jog szempontjából.

VI.

Nyilvánvaló, hogy a szállítás nem érhet véget ott, a hol valamely vasut sínhálózata végződik; az árút tovább viheti a rendeltetése más vasutra, vagy esetleg hajóra. Ezzel a ténnyel szemben a vasut részéről kétféle eljárás képzelhető. A vasut vagy nem törődik az árú sorsával az ő vonalán túl s annak további gondozását a feladóra bizza, avagy igenis törődik azzal s megadja a feladónak a módot, hogy ebben az esetben éppugy biztosítva tudja az árúja szállítását, mint hogy ha a transport kizáróan ama vasut vonalain történnék, a melynek fenhatósága alá tartozik a feladási állomás. Természetes dolog, hogy a vasutak primitiv korában az első eljárást követték: a vasut elszállította az árút a feladási helytől a maga végállomásáig s ott úgy bánt el vele, mintha a végállomás az árú rendeltetési helye volna. A ki tovább akart szállíttatni, az ott újra feladta az árúját, a melyet uj

kocsikba raktak, új fuvarlevéllel láttak el s egyáltalán úgy kezelték, mintha az előző szállítás nem is történt volna.

Manapság már el sem tudjuk képzelni, mily viaszos volt ez az állapot, mily súlyos hátrányokkal járt a szállítató felekre nézve s mennyire megnehezítette a forgalom fejlődését. Ezek a viaszosságok, ezek a hátrányok természetsszerűen felébresztették a vasutakban a törekvést, hogy egymás között olyan megállapodásokat létesítsenek, olyan intézményeket alkossanak, a melyek hatásakép a legkülönbözőbb vasutvonalak is a szállítató felekre nézve olybá jelentkeznek, mintha egy egységes hálózat tagjai volnának. Hogy alkossanak nevezetesen olyan tarifákat is, a melyek megmondják a szállítás díját és feltételeit olyan állomásokra is, a melyek nem a feladási állomás vasutja mentén fekszenek. A többi intézményekről, a melyek nevezetesen azt célozzák, hogy a szállítás maga úgy történjék, mintha egy és ugyanaz volna a hálózat, nem akarok itt szólni, mert hisz csak a tarifák ismertetése feladata e munkának.

Az itt elmondottakra való tekintettel, a vasuti fenhatósági jog s illetve a vasutak tulajdon-viszonyai szempontjából különbséget kell tenni helyi díjszabások és közvetlen díjszabások között; ez első alatt annak a szállításnak a díja és feltételei értetvén, a mely valamely vasutnak kizárólag saját vonalain bonyolítatják le, míg az utóbbiak az olyan szállítás díját és feltételeit tartalmazzák, a mely két vagy több vasut vonalán történik. Ha Budapestről Kolozsvárra szállítok, ez a Máv. helyi díjszabása alapján történik, mert mindkét állomás a Máv. állomása és a két állomás között levő egész vonal a Máv. tulajdona, de ha Budapestről Bécsbe történik a szállítás, akkor már közvetlen díjtételek alkalmazandók, mert Budapest és Bécs két különböző vasut állomásai. Nem a politikai határok döntenek a felett, hogy valamely tarifa helyi díjszabás-e, vagy közvetlen díjszabás, hanem tisztán csak a vasuti tulajdonjog; a hol ez megszűnik, ott kezdődik a közvetlen díjszabás, legyen az akár innen a politikai határon, akár túl.

Az egymással forgalmi összeköttetésben álló vasutak érdekeik előmozdítására, a közös kérdések megállapítására, a közös üzleti teendők intézésére kötelekeknek nevezett egyesületeket alkotnak, ezek a kötelekek állapítják meg a köz-

vetlen díjszabásokat s így a közvetlen díjszabások legtöbbször egyszersmind köteléki díjszabások is. Nem synonym a két fogalom, de gyakorlatilag a legtöbbször azzá lett a kötelékek működése révén.

Szokás még egyéb megkülönböztetéseket is tenni a közvetlen díjszabások terén. Megkülönböztetnek belföldi és külföldi köteléki, illetve közvetlen díjszabásokat a szerint, hogy a tarifák hatálya túlterjed-e az ország politikai határain, vagy azokon innen marad; átmeneti díjszabásokat, a melyek oly árúkra szólnak, a melyek keresztül futnak valamely vasutvonalon a rélkül, hogy annak mentén volna akár feladási, akár rendeltetési állomásuk; szomszédos díjszabásokat, a melyek egyúttal közvetlenül határos vasutakra szólnak; végül átrakodási díjszabásokat, a melyek a vasuton és hajón való combinált szállítás díját és feltételeit tartalmazzák.

A közvetlen díjszabások bővebb tárgyalása a díjszabási rendszerek és a díjszabási politika ismertetésének körébe tartozik s azért itt még csak néhány megjegyzést akarok tenni azok formájára.

A forma, melyben e díjszabások jelentkeznek, igen gyakran a csomóponti díjszabás alakja, de nagyon sokszor távolsági vagy állomási díjszabás is. A közvetlen díjszabások terén a dolog természete szerint nagyon sűrűek a csak egy-egy árúra vonatkozó kivételes díjszabások, különösen a külföldi forgalomban. Itt jellemző még a külön áruosztályozás és a külön tarif-schéma is, mert a vasutak áruosztályozása nem egyezvén meg, a közvetlen forgalom számára külön osztályozást kell teremteni, a melyben e forgalom céljaira az abban részes összes vasutak megegyeznek.

Ennyit kellett itt a systéma kedvéért elmondani arról, hogy milyenek a tarifák a vasuti fenhatósági jog szempontjából. S azzal be is fejeztem, a mit a díjszabások technikájáról előadni akartam.

DR. KOHN DÁVID.

KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

November.

3-án. Az első évnegyedben 29³³⁷, a második évnegyedben 3⁹³⁷, összesen 33,275.032 korona *ezüstöt* vertek ki, forgalomba helyeztek 28,764.363 koronát; husz és tiz filléres *nickel pénzből* kivertek 12⁴⁴² millió koronát, forgalomba helyeztek 7,130 663 koronát.

Tárgyalások a *budapesti közuti vaspálya* és a *budapesti villamos városi vaspálya r. t.* közt az egész hálózat villamos üzemre való *átalakítása* tárgyában. A budai vonalok kiépítése szintén tervezve van. A villamos erő közös előállítását felveszik az egyezménybe.

4-én. A *budapest-újpest-rákospalotai villamos közut* engedélyesei leteszik az állampénztárnál az előírt óvadékot.

A *selypi agyagipar r. t.* megalakul egy millió korona részvénytőkével. Francia fedéltégla a gyár főczikkje.

A *magyar fővasutak bevételei* kilencz hónap alatt 71³⁹ millió forintot tettek, a *helyi érdekű vasutak bevételei* 6⁸⁷ millió forintot, összesen 78²⁶⁵ millió forintot (a mult évvel szemben többlet 5⁰⁸⁹ millió forint).

5-én. A *Fertő tavának lecsapolása* tárgyában új tervezetet dolgoztat ki a földmivelésügyi miniszter.

Az *első m. serfőzde r. t.* igazgatósága a közgyűlésnek 70 frt. osztalék fizetését fogja javasolni.

6-án. A földmivelésügyi miniszterium kimutatást bocsát közre az 1867-től egészen 1893. végeig foganatosított *foljamszabályozási munkákról*. A kiadások összege 62⁴ millió forint, a Dunaszabályozásra ez összeg fele esik, a Tiszára 20 millió, a Körösre 5⁸ millió, a Drávára 1⁸ millió, stb.

7-én. A budapesti kereskedelmi és iparkamara a *budapesti kirakodó partok* tárgyában a keresk. miniszterhez fordul és nagy értekezlet egybehívását kéri.

Nyitraú *új serfőzde r. t.* alapittatik 350.000 frt. részvénytőkével.

A *m. jelzálogbank* 35 millió frt. 3^{1/2}% *nyereménykötvény kibocsátását* határozta el és egyelőre 10 millió forintra aláírást nyit 110 forint árfolyam mellett.

Az *oroszai cukorgyár*, melyet Schöller és Deutsch nagyiparos cégek alapítottak 2^{1/2} millió forintnyi befektetéssel, minden nap 120 waggon répát dolgoz fel.

10-én. A *somogyi helyi érdekű vasutak* építését megkezdik (A kaposvár-szigetvári és kaposvár-fonódi vonalon).

A *villamos városi vasut r. t.* igazgatósága elhatározta, hogy 10.000 darab 100 frtos részvény kibocsátása által a tőkét 5 millió forintra emeli.

11-én. A *budapesti bank-egylet átalakulása* ténynyé válik; a tőkét 3 millióról 6 millióra emelik: egy millióra a régi részvényeseknek előjogot tartottak fenn. A bankegylet egy millió forint tőkével pénzváltó-részvénytársaságot alapít.

13-án. A *m. kerületi gyár r. t.* a tőkét 350.000 frtról 500.000 forintra emeli fel, 1.500 darab 100 frtos részvény kibocsátása útján (a régi részvényeseknek 140 frt. árfolyam mellett előjog adatik minden 3 régi részvény után egy új részvényre).

Brüsszelben »*Belgiumi vasutbank*« alakult, egyelőre 10 millió franc részvénytőkével. A Pesti keresk. bank és a m. Ipar és keresk. bank hozzájárultak és képviselve vannak a bizottságban.

14-én. A *Lipót-napi vásár* jelentéktelen volt. Gyapjában jó eredménnyel folyt le.

A *hazai bank r. t.* és egy berlini consortium közt szerződés jött létre egy budapesti omnibus-társulat alakítása tárgyában. 700.000 forint tőke. A részvények csak akkor bocsátatnak ki, ha a pénzügyi eredmény kimutatása lehetséges lesz.

15-én. A *csányi mőmalom r. t.* 1000 darab részvényt bocsát ki 200 frt. befizetéssel.

16-án. Az 1893. évi fogyasztási adók eredménye 53⁶⁸ millió forint (1892-vel szemben 5¹³ 0/0-al több) és pedig szesz 31³², élesztő 0¹⁷, bor 4³², sör 2⁹⁰, hús 3¹³, cukor 4¹³, ásványolaj 5⁴⁶. Az 1894. évre biztosított fogyasztási adó összesen 33⁸⁹ millió forint.

17-én. A *Pesti kereskedelmi bank* rendkívüli közgyűlése elfogadja a tőkefelemelésre vonatkozó javaslatot.

A *budapesti monori gyár r. t.* megalakult 800.000 korona részvénytőkével. Átvette a Horn Mór czég monori gőzmalmát és hízalldáját. Gőzkenyérsütőjét állítanak fel.

18-án. A *vidéki molnárok gyűlése* a külföldi búzából előállított liszt belföldön áruba bocsátása ellen nyilatkozik s azt kívánja, hogy az ily liszt legfeljebb csak külön megjelölés mellett legyen árusítható.

19-én. A *Budap st-Ujpest-Rákospalota közuti pálya r. t.* alakuló közgyűlése 1⁵⁹ millió forint tőkével.

21-én. *Temes vármegye* a vasutépítkezések fedezésére 1 millió forint kölcsönt vesz fel az első hazai takarékpénztárnál 5¹⁵0/0 (kamat és törlesztés) mellett 50 évi törlesztéssel, készpénzben 950/0-ot kapnak az adósok.

A *kolozsvári pénzügyintézetek* igazgatóságai a hazai takarékpénztár pontozatait elfogadták. E szerint egy új intézet átveszi a négy pénzügyintézet szenvedő és cselekvő vagyonát és egész Erdélyre terjeszti ki működését. Az egyezséget a közgyűlések elébe terjesztették elfogadás végett.

A *pénzügyminiszter* a *postatakarékpénztár* hivatalos kamatlábát 30/0-ban állapítja meg.

22-én. A *budapesti forgatmány és pénztár-egylet* működését e hó 26-ától teljes mértékben ki fogja fejteni.

A Schmidt L. cég győri czukorkagyára svájci és francia mintájára rendeztetett be gőzüzemre.

23-án. *A csongrádi csatorna bejárása* Dömsöd-Dabról veszi; hossza 172 kilom., költsége 25¹/₂ millió forint.

25-én. *A hazai üveggyár r. t.* alakuló közgyűlése. A rőtőke 700.000 frt.

26-án. *A Pesti hazai takarékpénztár r. t.* rendkívüli közgyűlése elfogadja a részvénytőke emelésére tett javaslatot, mely szerint az alaptőke 1 millió forinttal emelkedik.

28-án. *A mezőgazdasági hitel érdekében alakítandó magyar föld-intézet* alapelvei az Unio-bankkal megállapítottak. Fő célja a mezőgazdasági hitelszövetkezetek létesítése, egy központi hitelintézet kialakítása közös jótállás mellett, tartalékalap állami hozzájárulással. A kis és mezőgazdasági iparvasutak előállítása vasuti járatok kiépítésének kibocsátása útján. A kormány 2 millió 40% koronáján támogatja az intézetet. A m. leszámítoló és pénzváltóbank támogatja a terv életbeléptetésénél.

A nagyváradi vízmű a Walser-féle gépgyár által állított be.

29-én. *A m. keramiai gyár r. t.* rendkívüli közgyűlése elfogadja a részvénytőke felemelésére tett javaslatokat.

30-án. *A m. tenger- és folyamhajózási társulat* létesítése. A m. hitelbank és a m. leszámítoló bank lépéseket tettek. Az alakuló közgyűlést a törvényjavaslat szentesítése után tartják.

A keresk. miniszter felhívja a tőzsdetanácsot a határárakban mutatkozó visszaélések tanulmányozására.

A földművelésügyi miniszter a nemzetközi állatvásár létesítését a fővárosi hatóságnál.

Dr. Mandello I.

IRODALMI SZEMLE.

A kereskedelemügyi miniszternek 1893. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. Budapest, 1894.

A kereskedelemügyi miniszter úr ez évi jelentése felülmúlja az előző évit terjedelemben, külsőleg is jelezve, hogy a minisztérium munkaanyaga ez évben is növekedett. A minisztérium ügyköre általában több igazgatási ágra terjed ki, mint a mennvit a »kereskedelmi« cím kifejez. Munkásságának főcsoportjai: az ipar, kereskedelem és közlekedés az ország elsőrendű gazdasági tényezői, a nemzeti nagyság megteremtésének és fokozásának főfeltételei. Gondozásuk és fejlesztésük fontos állami feladat, különösen hazánkban, hol a fejlődés nem oly régi keletű, de a hol a haladásnak rohamosnak kell lennie, hogy a nemzetközi versenyben a gazdaságilag előrehaladottabb államok által el ne nyomassék. A haladás irányzása, annak a megfelelő mederbe terelése, a kellő eszközök igénybevétele, magántevékenység hiányának pótlása: ezek képezik a kormánynek feladatait e téren.

A gazdasági élet természetes fejlődése a kormány passzív magatartása mellett is folyton szaporítaná a teendőket, még inkább növekednek azok, ha a kormány cselekvéssel, alkotásokkal lép fel. Komoly figyelemre kell tehát méltatni azt a munkásságot, melyet a kereskedelemügyi miniszter az ország gazdasági fejlesztésére ez évben is fordított s melyről e jelentés tesz bő tanúságot.

Az 1893-ik évi jelentés különben beosztásában követi az előző évit. Kilencz főrészt oszlik: I. Az út-, hid- és középítésre. II. a posta, távirda és távbeszélő; III. a m. kir. postatakarékpénztár; IV. az ipar és kereskedelem; V. a külkereskedelmi és vámügyek; VI. a vasutügy; VII. a tengerészeti és hajózási ügyek s az aldunai Vaskapu-szabályozás; VIII. az országos statisztika; IX. a tisztképző intézetek. A következőkben az ez évi főeredményeket öhajtuk röviden ismertetni, különös tekintettel az egyes igazgatási ágakban történt javításokra és újításokra.

Az állami közutak hossza ez évben nem növekedett ugyan, de a meglevő hálózat rendesebb, használhatóbb állapotba jutott, műtárgyakkal felszereltetett; továbbá megindultak a nagy alföldi transzversalis műút létesítésére szükséges előmunkálatok. A törvényhatósági közutak körül a minisztériumnak nagy munkát okozott a közutak és vámokról szóló 1890. évi I. t.-cikk végrehajtása, első sorban az 1893—94. évi törvényhatósági közuti költség előirányzatok feletti döntés, majd a törvényhatósági közuti alap 1891—92. évi zárszám-

adásainak felülvizsgálata, továbbá a közuti ügyvitel és műszaki szolgálat felülvizsgálása.

A törvényhatósági közutak hossza csökkenést mutat, mi a közuti hálózatok szigorúbb revisiójának tulajdonítható, melynél fogva egyes helyi érdekű közutakat ama hálózatokból kihagytak. Az állam ez évben is segélyezte a törvényhatósági utépítéseket, melyek közül úgy a közforgalom, mint a hadászati érdekek szempontjából a törcsvári és a szurduki szoros ut és a zalatna-nagyalmási törvényhatósági közut birnak különös fontossággal. A községi közlekedési utak a jelentés szerint kevés kivétellel a helyi viszonyokhoz képest, kielégítő állapotban vannak, véglegesen rendezni ezeket az 1890. évi I. t.-cikk végrehajtása van hivatva, melynek előkészítése: az uthálózat megállapítása, az érdekeltiségi csoportoknak s a hozzájárulási költség viselési arányának meghatározása az egész országban folyamatban van. Hasonlókép javulást mutat a községi közdülő utak állapota is.

Nagy fejlődést látunk a *postai forgalomnál*, a mennyiben »a szállított küldemények száma az előző évhez képest mintegy 12 millió darabbal, értékben pedig közel 246 millió forinttal emelkedett, úgy, hogy a posta útján szállított küldemények száma 1893-ban a 309 millió darabot és azok értéke a 2.597 millió forintot meghaladta.« Számos javítást eszközölt a miniszter a fővárosi posta- és távirdaforgalom terén, mi által a kézbesítést pontosabbá és gyorsabbá tette, a küldemények feladását megkönnyítette.

A posta fejlődését a következő számok mutatják:

	1892.	1893.
A postahivatalok	4.402	4.430
Állami vasuti és magántávirda-		
hivatalok	2.116	2.228
Távbeszélő hivatalok, nyilván-		
nos állomások és előfizetők	4.064	5.561
Értékcikk-árudák	2.307	2.567
Levélgyűjtő szekrények	6.687	6.929
Tisztviselők, szolgák, posta-		
mesterek, kiadók, postalegények . .	15,480	16.425
Postán szállított összes külde-		
mények	296,974.731	309,071.240
Táviratok összesen	5,671.579	6,522.302
Beszélgetések a távbeszélő be-		
rendezéseken	9,011.090	12,780.023
Postán közvetített küldemé-		
nyek, stb. értéke	2.351,392.316	2.597,145.210 frt.
Postán szállított küldemények		
súlya	44,391.740	50,543.545 kg.
Összes bevitel	14,176.287	15,253.052 frt.
Összes kiadás	9,801.507	10,756.326 »
Felcsleg	4,374.780	4,496.726 »

Mint e kimutatásból látjuk, a posta- és távirdahivatalok az előző évhez képest 140-el, az értékcikkárudák 260-al és a levélgyűjtőszekrények 242-vel szaporodtak. A miniszter gondoskodott továbbá arról, hogy a postahivatallal nem bíró községek postaszolgálatára is javíttassék és e célból meghonosította a faluzó levélhor-

dók intézményét, továbbá több üdvös intézkedést tett a vasúti postai szolgálat terén. Mint általános intézkedéseket a postai forgalom terén megemlítjük: az expressz-küldemények kezelésének egyszerűsítését, a csomagok és utalványok házhoz kézbesítésének kiterjesztését, a részvénytársaságok és társas cégek pénz- és értékküldeményei kézbesítésének rendezését. Hasonlóképen számos intézkedés történt a távirddánál az azt igénybevevő közönség kényelmére.

Nevezetes fejlődést mutat fel a legifjabb forgalom közvetítő eszköz: a *távbeszélő*. Ez évben hat új városi távbeszélő hálózat épült és az első magyar interurbán összeköttetés, mely Pozsony, Győr, Szeged, Arad és Temesvár városokat hozta a fővárossal közvetlen távbeszélő összeköttetésbe. Ez öt város azonkívül Béccsel és minden viszonylatban egymással is beszélhet. A városi hálózatok száma is szaporodott 6-tal és a meglevők is fejlődtek, különösen Kolozsvár, Arad és Szabadka, a melyek az előző évi előzetőknek kétszeresét tüntetik fel. Hasonlóképen növekvés: mutatnak a távirat-közvetítő és környékbeli, továbbá a törvényhatósági és a magántávbeszélők.

A *postatakarékpénztári intézmény* fejlesztésére és annak mind tágabb körök számára való hozzáférhetőségére a miniszter ez évben is számos üdvös intézkedést tett.

Az intézet immár annyira megerősödött, hogy jövedelméből nemcsak kezelési költségei fedezvék, hanem tekintélyes nyereséget is szolgáltat, mely az 1889: XXXIV. t.-czikk 7. és 5. §-ának értelmében tartalékalap képzésére fordítandó. E nyereség főrészből ugyan az intézetnek ez évben conversió alá került értékpapírállományával keresztulvitt pénzügyi operáció eredménye, de a rendes üzleti kezelés pénzügyi eredménye is elég nagyak mondható.

Az intézet fejlődéséről tanuságot tesz a közvetítő postahivatalok számának növekedése, az intézet keletkezése évétől kezdve ezek száma évről-évre a következő volt:

1886-ban	2000	1890-ben	3828
1887-ben	2990	1891-ben	3978
1888-ban	3225	1892-ben	3895
1889-ben	3815	1893-ban	3907

Az összforgalom pedig a következő menetet mutatja:

	Tételszám	Összeg
1886-ban	539.064	3,934.630 frt. 56 kr.
1887-ben	544.969	5,368.856 » 24 »
1888-ban	549.762	6,404.061 » 72 »
1889-ben	592.471	7,730.700 » 28 »
1890-ben	627.182	9,363.107 » 46 »
1891-ben	661.747	13,696.141 » 03 ¹ / ₂ »
1892-ben	719.364	13,713.261 » 41 ¹ / ₂ »
1893-ban	778.739	15,782.009 » 51 »
összesen	5,013.298	75,997.768 frt. 25 kr.

Hasonlóképen nagy gyarapodást mutat a cheque-üzlet. Ennek évi összforgalma ugyanis 1893-ban 494,170.471 forintot tett ki s 1892. évvel szemben, mikor 393,036.155 forint volt, 100 millió forint emelkedést mutat. A clearing-üzlet ez évben is hónapról-hónapra ugyanazt a lassú, de fokozatos fejlődést mutatja, melyet immár 1890 óta észlelhetünk.

Az *ipar- és kereskedelem* terén első sorban az országos ezred-éves kiállítás előkészítése és szervezése foglalkoztatta a miniszteriumot. A kiállítás költségeinek fedezésére biztosítási alap létesítését rendelte el az 1893. évi III. t.-czikk, mely törvényen kívül ipari szempontból még a következő ügyek rendezésére terjeszkedett ki a törvényhozás: a mesterséges borok készítésének és azok forgalomba hozatalának tilalmazása (1893: XXIII. t.-cz.), a csomagokban árult cikkek mennyiségtartalmának helyes megjelölése (1893. XXXIV. t.-cz.), az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelme és az iparfelügyelők (1893. XXVIII. t.-cz.). A mi az ipari közigazgatást illeti, az ipartestületi intézmény terén lassú fejlődés észlelhető, 1893-ban összesen 17 ipartestület és 8 ipartársulat, továbbá 11 új békéltető bizottság alakult. Pedig nagyon óhajtottó volna, hogy e testületek, melyek három fontos feladatra hivatottak: az iparosok gazdasági helyzetének javítására, az iparosok és alkalmazottak közötti rend fentartására és a betegsegélyezés előmozdítására, minél nagyobb számban létesüljenek és minél fokozottabb működést fejtsenek ki. Az ipari és az alsófokú kereskedelmi szakoktatás terén a fejlődést a következő adatok mutatják:

	az 1889-90.	1900-01.	1891-92.	1892-93.
	t a n é v b e n			
iparostanoncziskola és alsó-fokú kereskedelmi iskola	359	363	334	391
ezekben:				
osztályok száma	1.376	1.476	1.575	1.606
tanítók	1.778	1.913	1.994	2.040
tanulók	55.481	61.086	64.527	67.129

A *gyűrvizsgálat* fejezetében azon szomorú tényt constatálja a miniszter, hogy az iparhatóságok még mindig nem teljesítik elég lelkiismeretesen kötelességeiket, mert ellenkező esetben nem fordulhatnának elő oly elemi mulasztások, melyek a miniszter részéről 708 esetben intézkedést tettek szükségessé. Az összes intézkedéseknek több, mint fele: a munkarendek, munkaszerződések, munkakönyvek, tanoncz-szerződések és fiatal munkások törvényellenes alkalmazása miatt rendeltettek el.

A munkások érdekei iránt a miniszter egyébként is figyelmet tanusított, fejlesztette a vasárnapi oktatás és szórakoztatás ügyét, előmozdította intézkedéseivel a betegsegélyező pénztárak keletkezését. 1893 végeig 273 ilyen pénztár állott fenn, tényleg működött 200 pénztár 329.812 taggal; bevételük 2,550.831 frt., kiadásuk pedig 2,071.045 frt. volt. Ez utóbbiból 738.704 frtot tápszerekre fordítottak, 322.952 frtot orvosszerekre és 82.183 frtot temetkezési járulékokra.

Az *»iparfejlesztés«* című fejezetben az ipar emelése érdekében tett intézkedéseiről számol be a miniszter. Tevékenységének támogatói az országos ipartanács, az országos ipari és kereskedelmi alap, a kereskedelmi és iparkamarák és a magyar kereskedelmi részvénytársaság voltak. Az országos ipar- és kereskedelmi alap ez évi gyarapodása 90.000 frt. volt és 201.700 frt. kölcsön engedélyezettett belőle. A vidéki iparosok helyzetének javítása céljából a miniszter újból mozgalmat indított meg a szövetkezetek létesítésére. Mindaddig összesen csupán 22 ily szövetkezet alakult, mert az iparosok önállóságuk elvesztésétől félnek és azért huzódoznak annyira e szövetke-

zéstől. Örvedetesebb képet mutat a gyáripar, a mennyiben az évben 25 millió frtnyi új tőke fektetett gyári vállalatokba (ebből 10 millió a villamossági ipar terén), ezekben mintegy 8.000 munkás talált alkalmaztatást. Számos új iparág honosult meg, melyeket a miniszter anyagilag is támogatott. Az ország területén 1893-ban 3.713 gyár állott fenn, az ez évi szaporodás 318, megszűnt 32 vállalat. Állami kedvezményeket 365 gyár élvezett.

A házi ipar ügyének országos szervezése érdekében a miniszter egy központi országos háziipari bizottságot és megyei bizottságokat állított fel. Némi fejlődés már is észlelhető egyes iparágakban, így a kosárfonó-, himző és szövőháziiparnál. Az ipari oktatás fejlesztésére 4 újabb iskola alapított, a régiek közül pedig több átalakított és kibővített. Az 1892-93. évben mindössze 36 ily iskola és 3 tanfolyam állott fenn.

A kereskedelmi muzeum ez évben különösen a kivireli kereskedelem előmozdítása terén ért el szép eredményt, a mennyiben a muzeum keleti képviselősegei útján közvetlenül 1890-ben 336.652 frt., 1891-ben 436.587 frt., 1892-ben 696.506 frt., 1893-ban pedig 1,240.310 frt. értékű hazai termék helyeztetett el. A budapesti állandó kiállítás eredménye azonban jelentéktelennek mondható az intézményre fordított költséggel szemben. A miniszter továbbá jóváhagyta a muzeum és a magyar kereskedelmi részvénytársaság között létrejött egyezményt, ugyancsak a muzeummal kapcsolatban kíséreltetett kivireli szövetség megalakítása iránt és végre elrendelte a kivireli címztár kiadását.

A jelentés adataiból kitűnik, hogy a miniszter gondoskodott a hazai czégeknek a közszállításokban való részesítéséről, e célból elkészíttette az iparfelügyelői vizsgálat alatt álló gyárak és ipartelepek törzskönyvét, a megbízhatatlan czégek lajstromát, az iparszükségletekre vonatkozó szerződések törzskönyvét, továbbá 300/0-os részesedési arányt biztosított a magyar iparnak a bosznia-hercegovinai kormányhatóságok iparszükségletei szállításában.

A »kereskedelmi ügyek« fejezetében első sorban a tőzsde forgalmáról és a választott bíróság működéséről referál a miniszter. Mint kisebb fejezeteket, melyekre itt nem terjeszkedhetünk ki, megemlítjük: a kereskedelmi cégbejegyzésekről, az országos- és heti vásárokról, a piaci helypénzekről, a vándoriparról és házalásról, a mértékhitelítésről, a zálogházakról szólókat. Részletes kimutatásokat találunk továbbá e fejezetben a szabadalmakról, védjegyekről és árumustrákról.

A miniszternek a vámügy terén elrendelt intézkedései közül megemlítjük: a punto franco-nak a Baross-kikötőben levő mólóra való kiterjesztését, a gépek vámkezelésének és a göngysúly-levonásoknak helyesbítését. A kikészítési engedély ez évben négy esetben adatott meg magyar czégeknek. A kereskedelem emelése szempontjából ez évben a Németbirodalommal 1891-ben és Szerbiával 1892-ben kötött állategészségügyi egyezmény hatályba lépése bir jelentőséggel, továbbá fontosak azon intézkedések, melyek a francia-svájci és az orosz-német vámháború folytán váltak ránk nézve szükségessékké. Megemlítjük még a szerb obrtadónak és a trosarinának (fogyasztási adó) a magyar árúkra való alkalmazása iránt létrejött megegyezéseket, valamint a francia kormány által támasztott azon igénynek

hogy a francia borokra is kiterjesztessék az olasz borokra engedélyezett vámmérséklés, elutasítását.

A lefolyt évben hatályba lépett a Szerbiával kötött kereskedelmi szerződés, befejeztettek a Spanyolországgal évek óta folytatott tárgyalások, a Svéd- és Norvégországgal kötött kereskedelmi és hajózási szerződés kiegészítést nyert, törvénybe iktatott a Koreával kötött barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés. Azonkívül Törökországgal, Bulgáriával, Romániával és Oroszországgal tárgyalások folytattak kereskedelmi szerződés kötése iránt. E fejezetben még az áruforgalmi statisztikán történt javításokat és az áruforgalom 1893. évi eredményeit ismerteti a miniszter.

A jelentés leghatalmasabb fejezete: a *vasutügyről* szóló, a könyvnek mintegy felét teszi. Nem foglalkozhatunk vele bővebben, csak egy pár fontosabb adatot veszünk ki belőle. A törvényhozási intézkedések közül az arad-csanádi és a szamosvölgyi vasutról szólókat említjük meg; a pécs-barcsi vasutal az üzleti jog átengedésére és egyéb függő kérdések rendezésére vonatkozó tárgyalások ez évben befejeztettek. Említésre méltó továbbá, hogy a déli vasut a díjszábási rendszernek a kormány által annyira sürgetett reformját végrehajtotta. Az 1880. évi XXXI. t.-cz. alapján 13 helyi érdekű vasutnak építésére és üzemeltetésére adott a miniszter engedélyt, négy vasut engedélyezésére pedig külön törvényczik utján nyert felhatalmazást. Engedélyezés alatt állott összesen 4248⁴ km. (1892-ben 3705⁹ km.), előmunkálati engedély az év folyamán 125 közforgalmú vasutra adatott ki, melyeknek megközelítő hossza 5400 km. A közforgalomra szolgáló vasuti hálózat üzleti hossza 1893-ban 12.446 km. volt, ebből 7.721 km. a m. kir. államvasutakra esik. A járműszerek állománya a következő számokat tünteti fel: volt 1.958 mozdony, 3.840 személykocsi és 47.563 teherkocsi. Az állomások száma 1.770, a szaporulat 119. Alkalmazva volt 6.419 hivatalnok, 23.498 altiszt és szolga ezek illetményei összesen 20,522.608 forintot tettek. Az összes utasok száma 45,563.338 volt, ezek átlag 41 kmt. furottak meg; a szállított árúk mennyisége 35,003.726 tonna volt. A belföldi beszerzések aránya az 1892-ik évi eredménnyel szemben 100%-nyi javulást mutat. A vasutakba összesen 989,635.169 forintnyi tőke volt befektetve, ennek 74%-a a magy. kir. államvasutakra esik. Az összbevétele 102.878.265 frt. volt, az összkiadás 56.857.115 frt., az üzleti felesleg tehát 46,021.150 frt. Az üzleti hányad valamivel emelkedett: 57⁰/₁₀₀, de még mindig elég kedvező és nem éri el a külföldi átlagos százalékát.

Kereskedelmi tengerészetünk fejlődésére nagy befolyást van hivatva gyakorolni az 1893. évben alkotott XXII. t.-cz., mely a tengeri szabad hajózást üző magyar kereskedelmi hajókat állami segélyben és kedvezményekben fogja részesíteni. Ez még inkább fogja Fiume jelentőségét növelni, melynek forgalma különben ez évben is bizonyosságot tesz ezen kikötőnk öröndetes emelkedéséről. Ez évben ugyanis az áruforgalom eredménye 10,159.917 méterháza volt 127,143.279 forint értékben, tehát a 10 év előtti forgalomnak immár majd kétszeresét érte el. A magyar-horvát tengeri gőzhajózási részvénytársaság által fentartott járatokon a személyforgalom is az előző évnek mintegy 80%-ával növekedett. A fejezet számos érdekes részletet tartalmaz még a tengeri, valamint a folyamhajózásról; mi itt a helyszűke miatt csupán a *Vaskapu-szabályozásról* óhaj-

tunk röviden megemlékezni. A munkálatok megkezdése óta e vállalat az 1893. évben fejtette ki a legnagyobb tevékenységet, úgy, hogy az előirányoztnál jelentékenyen több készült a medermélyítésekben, úgy mint a csatorna sziklamedréből, valamint az összes kőhányási munkálatokból, mivel szemben a hátramaradt munkák kisebb jelentőséggel bírnak.

Az »országos statisztika« fejezetében az áruforgalmi statisztikában több fontos újításról értesülünk, melynek üdvös eredményeiről a beszámolást a miniszter a jövő évi jelentésére igéri. A hivatal rendes munkakörét fokozott tevékenységgel töltötte be; a különböző miniszteriumok részéről történt megbízások közül pedig nevezetesen a cigányok számlálása, mely egy rendkívül érdekes, monografiaszerű munka létrejöttére adott alkalmat. Ugyancsak átalakították a hitelintézetek, a tüztkár- és vasúti statisztika. Végezetül a miniszter a *tisztképző intézetek* 1893. évi állapotáról számol be.

A jelentés anyagghalmazából csak töredékes adatokat tudunk kiszakítani s ezekkel legalább halvány világot óhajtottunk vetni a magyar gazdasági élet ezen nagy szakasza életfolyamának legújabb fázisára. S míg egyrésztől több igazgatási ág fejlődéséről tesznek ezek tanúságot, másrésztől fogalmat nyújthatnak úgy a teendők sokaságáról, melyeket kereskedelmi és ipari életünk fellendülése igényel, mint azon számos akadályról és nehézségről, melyekkel a hazai közgazdasági fejlődés egyik vezetőfőfia: a kereskedelmi miniszter megküzdeni kényszerül.

ff.

Biztosítás szövetkezés útján. Tanulmány a biztosítás köréből. Irta: Felszeghy Ferencz. Budapest. 1894.

Közgazdasági irodalmunk sem valami gazdag, de biztosítási irodalmunk határozottan szegény. Bátran mondhatjuk, hogy eseményszámba megy, ha csak kis dolgozat jelenik meg, mely elvi kérdést vitat és nem áll egyenesen valamely biztosító intézet szolgálatában. Ez menti, hogy ezzel a kis dolgozattal foglalkozunk. De mentésünkre szolgál még az a körülmény is, hogy a komoly számba veendő, de egyébként a kölcsönösség eszméjének hódoló »Köztelek« ezt a kis dolgozatot *alaposnak* nevezi és mint olyant jellemzi, a mely nagy szolgálatot tesz a kérdés (d. a. részvényes és kölcsönös biztosítás) megvilágítására.

De bátorkodunk kételkedni, hogy akár Felszeghy, akár említett bírálója bár csak a kérdés lényegével is tisztában lenne, annál inkább bátorkodunk erősen kételkedni abban, hogy ez a kis dolgozat bár csak távolról is alkalmas lenne ezt a nagyfontosságú kérdést megvilágítani. Arra igenis alkalmas, hogy a nem latolgató, a kérdést nem értő embereket félrevezesse.

A részvényes biztosítással minden ember határozott fogalmat kapcsol össze. A részvényes biztosítás alatt minden ember a határozott (fix) díj mellett való biztosítást érti. Már a kölcsönösséggel nem így áll a dolog. A kölcsönösség a legkülönbözőbb és egymással homlokegyenest ellenkező alakokat öltheti. A kölcsönösségnél csakis az az egy bizonyos, hogy a vállalat tulajdonosai maguk a biztosítottak. De láthatunk kölcsönösöket biztos és bizonytalan, előre vagy utólag kirótt, nagy vagy csekély díjakkal. A nagy díjakat szedő kölcsönös rendszerint nagy osztalékokat szokott fizetni. Erre a legkiválóbb példa a góthai bank. A kis és nagyon alacsony díjakat

szedő kölcsönöst azután kíségitik a kisebb és nagyobb pótdíjak, esetleg a károk aránylagos leszállítása, minek példájul szolgálhat a bajor állami kölcsönös jégbiztosító intézet. Ki a kérdést igazán meg akarja világítani, annak nem szabad pusztán a részvényes és a kölcsönös biztosítást egymással szembe állítani, hanem annak szükségkép párhuzamot kell vonnia a részvényes és a határozottan körülírt kölcsönös biztosítás közt.

Ily párhuzam azután természetesen kevésbé engedi meg az ismert hangzatos szövegeket, melyekben ez a kis dolgozat is ékeskedik. Ezek közül csak egyet emelünk ki: »*A mi a szövetkezésnek célja t. i. — a biztosító feleknek — tagjainak lehető előnyös biztosítása, az a részvénytársaságoknak csak egy eszköze, mert nekik céljuk a részvények lehető nagy hozamának biztosítása.*« Hiszi-e komolyan gondolkodó ember, hogy ez dönti el a kérdést. Németországban például a két legelsőrendű tüzbiztosító intézet a kölcsönösségen alapuló gothai bank és a részvényes magdeburgi. Az első 1821. jan. 1-én kezdte meg működését és messze túlhaladja a többi összes németországi kölcsönösöket. A második 1845-ben alapított és az összes német részvényes tüzbiztosítók közt a leghatalmasabb. Az elsőnek biztosítási állaga volt 1893. végén 4.661⁹ millió, a másodiké pedig 92.496⁵ millió márka. Mindkettőnél a biztosítottak nyugton alhatnak, biztos számíthatnak felmerülő káraik megtérítésére. Az első roppant osztalékokat, jobban mondva díjvisszatérítéseket (60—80%) juttat biztosított tagjainak, mert a szükségeseknél tetemesen nagyobb díjat szed be előre, hogy pótdíjat ne kelljen igénybe vennie. A második pedig fizeti Németországban a legnagyobb osztalékokat a részvényeseknek és az utóbbi években csak egyszer nem fizetett. Mi lehet mégis annak az oka, hogy a nagy közönség sokkal inkább fordul a részvényes, semmint a szövetkezeti vállalatokhoz? Abban találnók, hogy a nagy közönség jobb szereti a teljesen bizonyos díjakat a bizonytalanoknál. Bizonyos díjak mellett a gazda előre ismeri a terhet, a bizonytalanoknál éppen a teher nagyságát nem tudhatja előre. A biztosítás talán nagyobb terhet is ró a gazdára, talán mégis jobb és előnyösebb a bizonytalannál, kivált napjainkban, midőn minden annyira kétes.

Mennyire alapos a dolgozat, erre nézve idézzük első sorban következő helyét (7. l.): »Nyugati államokban már régebben feltűnt a biztosító részvény-társulatok fényes üzleti eredménye és módok után kutattak, a melyekkel a biztosítást olcsóbbá és ezzel általánosabbá, kiterjedtebbé tehessek. A kutatás fáradozását eredmény kísérte és korunk egyik közgazdasági vezérezményének, a szövetkezésnek jutott a kérdésnek társadalmi úton való helyes és igazságos megoldása, a kölcsönös biztosító szövetkezetek megalapítása után. Mindegyre jobban tért foglalnak ott a szövetkezeti alapon álló kölcsönös biztosító intézetek és mind inkább kelet felé tolják — ennek folytán — a biztosító részvény-vállalatok üzletének súlypontját.«

Erre a hosszú idézetre először is megjegyezzük, hogy mindenütt Európában — hazánkról ugyanez áll — a biztosítás a kölcsönösséget indult meg és csak később ragadták meg a részvényes vállalatok ezt az üzletet és szorították háttérbe a kölcsönösöket. Az eszközt is megcsúszhatjuk a szerzőnek, melyről vagy nem tud semmit, vagy a melyről hallgatni bölcsőbbnek találja. Az eszköz semmi más, mint viszontbiztosítás, mely a kölcsönösöknél sok nehézségbe ütközik.

Második megjegyzésünk pedig a következő. Hogyan tudja szerző állításait a következő hiteles adatokkal összeegyeztetni.

Az 1893. végén tűzkár ellen biztosított érték Németországban:

	Intézetek száma	Érték márka	Többlet 1892-hez képest márka
I. Societasoknál (állami intézeteknél) Porosz- országban	34	20.910,019.988	816,979.798
II. Societasoknál (állami intézeteknél) Német- ország egyéb részeiben	20	17.903,414.133	560,995.008
III. Kölcsönös tűzbiztosi- tók	20	9.007,143.785	109,243.664
IV. Részvényes vállalatok	29	57.253,207.181	2.534,990.334
V. Kisebb porosz kölcsö- nösök	242	1.233,510.629	7,098.805
Összesen	345	106.307,295.716	4.029,300.609

Ezekből az adatokból a következő tények egészen világosak. A részvényes vállalatok az összes németországi tűzbiztosítási vállalatoknak csak 8⁴⁰/₁₀-a és mégis ezeknél volt biztosítva az összes biztosított értéknek mintegy 54⁰/₁₀-a és az 1893-ik évben növekedett biztosított értéknek több mint 63⁰/₁₀-át ők kapták meg. S nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az állami biztosítók szabadalmakat élveznek és támogattnak nemcsak az állami közegek, hanem még a pénzintézetek, különösen pedig a Landschaftok által. De azért a szerző részvényes vállalatokat a keletre küldi. Ha Angliát és Franciaországot nézi, ott kölcsönöst nem igen talál.

Hogy mennyire alapos szerző dolgozata, az még inkább kitűnik a következőkből. Az osztrák-magyar részvényes vállalatokról egy az »Assecuranz-Kalenderből« átvett táblázatot közöl, melyre azután (4. l.) megjegyzi: »Ebből csak futólag annyit említek itt fel, hogy a hazánkban nagyobb üzleteket kötő nyolcz társulat összes behetett alaptőkéje együtt 14.425 millió forintot tett, míg ma e társulatok összes vagyona nem kevesebb, mint 115.371 millió forintra rug.« A »Köztelek« szakavatott bírálója pláne ezt a következőkép magyarázza meg olvasóinak: »Érdekes adatokkal illusztrálja, hogy a hazánkban létező (talán működő) nyolcz biztosító társaság eredeti 14.425 millió forint alaptőkéje a biztosító felek által befizetett díjak feleslegéből máig 115.371 millióra növekedett.« A tény az, hogy a 8 társaság 14.425.000 forintnyi alaptőkét fizetett be és 1892-ben kimutat 115.871.272 forint 81 krnyi biztosítéki alapot vagy vagyont. Ebben a biztosítéki alapon foglaltatik 86.983.094 frt. 64 krnyi díjtartalék, melynek túlnyomó nagy részét, kerek összegben mintegy 80 millió forintot, az életbiztosítottak díjtartaléka képezi, melyet a társaságok a törvény értelmében kötelesek a beszedett díjakból a biztosított összegek fedezetére alkotni. Azt, hogy az ezreseket is millióknak deklarálták, egyszerű tollhibának akarjuk venni, de hogy egy valaki ki egy fontos biztosítási kérdéshez akar hozzászólni, tehát magának szakértői minőséget igényel, miként jelentheti ki a társulatok vagyonának, sőt a díjfeleslegekből gyűjtött vagyonának, a díjtartalékot, ezt képtelenek vagyunk magunknak megmagyarázni. Hiszen a díjtartalékok képezik a társaságoknak tulajdonképi passzívait. Ezt tudja minden értelmes ember és ezt csak szerző és bírálója ne

tudná. A társaságokat tulajdonkép megillető tartalékok összege. t. i. a nyeremény tartalék 8 millió forint.

Az ilyes dolgozat és bírálat elitéli önnönmagát, fölösleges róla még csak ítéletet is mondani s helyét az irodalomban megjelölni.

Sz. B.

Arbeiterwohnungen. Vortrag gehalten am VIII. hygienisch-demographischen Congress von Dr. Josef Schwarz. Zweite Auflage. Budapest.

A budapesti zsufolt lakásoknak 1893-ban történt összeírása megdöbbentő képet tárt fel fővárosunk lakviszonyairól és sürgető szükségé tette ezek gyökeres javítását. Midőn ily közel érint benünket a lakáskérdés, örömmel üdvözlünk minden irodalmi terméket, mely e viszonyok megvilágításához új adatokkal járul vagy új eszmét, alkalmasnak látszó megoldási módokat vet föl.

Schwarz dr-nak a munkáslakásokról szóló füzetkéje emez óhaj-tásunk egyik részének tesz eleget. Ő ugyanis Philipovich dr. és mások példája után indulva személyesen ohajtott meggyőződést szerezni a szegény néposztályok lakásainak nyomorúságos voltáról s e célból felkeresett 15 ilyen lakást és ezekről referált az egészségügyi és demographiai congresszus IV. egészségügyi szakosztályában. Ezt említjük fel első sorban, mert ez a füzetkének, dacára a megvizsgált lakások csekély számának, legbecsesebb része. Előzőleg a külföldi íróknak és szaktekintélyeknek a munkáslakások tárgyában tett nyilatkozatait idézi, ismerteti a magyar munkásoknak lakásépítő szövetkezet létesítésére irányuló mozgalmát, megemlékezik a fővárosi statisztikai hivatalnak a zsufolt lakások illető felvételéről és annak eredményeiről. Kimutatni igyekezik továbbá annak szükségét, hogy a munkásoknak egészséges lakásaik legyenek és hogy a lakáskérdés összefügg általában a munkáskérdéssel.

A szerzőnek jártasságát észelve, a lakáskérdés úgy a régi, mint újabb irodalmában, azt vártuk, hogy czikke végén javaslatokkal áll elő a lakásnyomor csökkentésére. E helyett ama már éppen nem új kijelentéssel végzi a füzetkét, hogy a lakáskérdés a sociális kérdéssel oly szorosan egybefügg, hogy csak a jelenlegi társadalmi rend gyökeres átalakításával oldható meg. Egy szóval a könnyebb végét fogja meg a dolognak, elodázza beláthatatlan időre a megoldást. Ha megengednők is, hogy a fentebbi thesis helyes, az sem indokolhatja azon eljárást, hogy hagyjuk tovább növekedni a lakás-szükséget és ne tegyünk kísérleteket annak enyhítésére, részleges megoldására, a mire már külföldön példákat látunk, a bizonytalan határidő bekövetkeztéig. Ezt mi a füzetke sarkalatos hibájának tartjuk.

Dr. Fenyvessy József.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

I. Népeség.

A házasságok időtartama Franciaországban.¹⁾ Mióta Franciaország népességének belső fejlődése oly egészségtelen tüneteket mutat s a departement-ok mind nagyobb számában a születések évről-évre alatta maradnak a különben egészen mérsékelt halálózásnak: a francia demographusok kétszeres érdeklődéssel vizsgálják a népesség szaporodására befolyással bíró tényezőket s az újabb népszámlálások felölelni igyekeznek mindazon népességi viszonyokat, melyek egy vagy más szempontból az annyira fontos kérdés megvilágítására alkalmasnak látszanak. Így vette az 1886. évi népszámlálás kutatásai körébe a gyermekek számát családonként, az 1891. évi népszámlálás pedig, egy lépéssel tovább menve, a fennálló családi háztartások időtartamát s a házasságok átlagos tartósságát igyekezett meghatározni.

A családfők négy osztályba osztattak: házas férfiak, özvegy férfiak, özvegy nők, elvált férfiak s az egyéni számlálólappra vezetett kérdés alapján (Durée du mariage?) a következő kilencz categoriába csoportosítva dolgoztattak föl:

A házasság tartama	Házas férfiak	Özvegy férfiak	Özvegy nők	Elvált férfiak	Összesen
0—2 év . .	618.366	32.050	47.037	1.528	694.081
3—5 » . .	773.114	52.191	89.639	2.415	917.359
6—10 » . .	1,143.615	95.065	178.629	3.626	1,420.965
11—15 » . .	1,084.239	121.599	238.383	2.957	1,442.083
16—20 » . .	1,056.294	142.408	230.494	1.961	1,481.157
21—25 » . .	903.186	144.857	290.036	1.113	1,344.192
26—50 » . .	1,718.831	329.130	682.181	1.007	2,731.149
50 éven felül	150.270	61.135	120.533	153	332.396
ismeretlen . .	192.360	54.215	138.486	2.016	397.077
Összesen . .	7,640.305	1,032.650	2,060.778	16.676	10,750.409

Még világosabb áttekintést nyújtanak a következő percentszámok:

A házasság tartama	Házas férfiak	Özvegy férfiak az összes szám	Özvegy nők százalékában	Elvált férfiak
0—2 év . .	8'03	3'11	2'29	9'16
3—5 » . .	10'12	5'06	4'35	14'13
6—10 » . .	14'97	9'21	8'67	21'74
11—15 » . .	14'19	11'77	11'32	17'13
16—20 » . .	13'82	13'79	13'61	11'76
21—25 » . .	11'89	14'03	14'07	6'68
26—50 » . .	22'49	31'86	33'10	6'04
50 éven felül . .	1'97	5'92	5'87	0'92
ismeretlen . .	2'22	5'25	6'72	12'00
Együtt . .	100'00	100'00	100'00	100'00

¹⁾ Statistique générale de la France. Resultats statistiques du dénombrement de 1891. Paris 1894.

Némileg zavarja az összehasonlítást az ismeretlen tartamú házasságok jelentékeny s az egyes családi állapotok szerint nagyon változó száma. A házasság férfiaknak csak $21\frac{2}{3}\%$ -ánál nem ismerjük a házasság időtartamát; tetemesen emelkedik ez az arányszám az özvegy férfiaknál, özvegy nőknél, míg végre az elváltaknál több mint 12% -ra rúg.

Mindazáltal félreismerhetetlen törvényszerűség nyilatkozik e számokban. Ha az összehasonlítás kedvéért a két első categoriát összefoglaljuk s öt éves csoportokkal dolgozunk, azt látjuk, hogy a nők férfiaknál, az első öt év a legnépesebb, a hosszabb tartamú házasságok csoportja pedig fokozatosan gyengül. Ez természetes is, mert a halál — akár egyik, akár másik házastársat éri — folyvást apasztja a házasoknak már meglevő korcsoportját, melyet csak kis részben pótol az, hogy az özvegy férfiak egy része új házasságra lép.

Még inkább csökkenő az irányzat az elvált férfiaknál; de nem annyira, a mennyire a dolog természete szerint képzelnők. Az ember azt hihetné, hogy tíz évi házasság után a házasság felek csak kivételesen válnak el. Az elvált férfiaknak azonban csak $45\frac{3}{8}\%$ -a töltött tíz évnél kevesebb időt házasságban, $42\frac{3}{8}\%$ -a ellenben tíz évnél többet s minthogy valószínű, hogy a 12% ismeretlen tartamú házasság nagy része az utóbbi javára esik, valószínű, hogy az elváltaknak legalább is fele tíz évi házasság után szánta rá magát e szomorú lépésre. Meglepő, hogy az elvált férfiak közül 1007 az ezüst-, 153 pedig az aranylakodalmat is megülte. Ez adatok mérlegelésénél figyelembe kell azonban venni, hogy az elválást a francia törvények csak 1886 óta engedik meg s így sok hosszú tartamú unott házasság, melyet csak a törvényes kényszer tartott össze, az elválást megengedő törvény életbelépésével tömegesen bomlott fel. Az elválás adatait ép ez ok miatt normálisoknak ez idő szerint még nem tekinthetjük.

Az özvegyeknél a hosszabb tartamú házasságok arányszáma fokozatosan növekedik, egészen a 25 évig. Ezentúl nem tudjuk pontosan követni, mert ezzel az évvel megszűnik az öt évenkénti részletezés s a 26–50 éves tartamú házasságok együttesen vannak kimutatva.

A házasság időtartama a házasoknál nem végleges, mert a tovább élés folyvást növeli; az özvegyeknél ellenben befejezett, mert az özvegy bármeddig él is özvegyiségben, a másik házastárs halála folytán megszakadt házasság tartama változatlan marad. Mindazáltal az özvegyekről közölt adatok sem mutatják világosan, hogy a házasságoknak hány százaléka bomlik fel az egyik házastárs halála folytán 0–2, 3–5, stb év múlva, mert az özvegyek halálózása és újabb házasságra lépése nem arányosan apasztja az egyes categoriákat, a hosszabb tartamú házasságokét sokkal erősebben.

A francia számlálólapon foglalt utasítás különben sem zár ki minden kételyt s valószínű, hogy a kitöltés alkalmával eltérő fel-fogások érvényesültek. Például nincs semmi utasítás arra nézve, hogy a házasoknál és özvegyeknél csak a legutóbbi házasság időtartama vétséssé-e számba, vagy palingám házasságok esetén a korábbiaké is.

A népszámlálási munkában a házasságban eltöltött évek számát s a házasság átlagos tartamát is kiszámítva találjuk. Elég, ha itt csak az utóbbit közöljük:

A házasság átlagos tartama

Nős férfiaknál	17 év 9 hónap
Özvegy férfiaknál	23 » 3 »
Özvegy nőknél	23 » 10 »
Elvált férfiaknál	12 » 4 »

Házasságok általában . . . . . 19 év 4 hónap.

Ez adatoknak akkor volna csak valódi értékük, ha hasonló adatok más országokból is állnának rendelkezésre, vagy ha Franciaország mai viszonyait korábbi adatokkal hasonlíthatnók össze. Most méltatásukhoz nincs meg a kellő mértékünk.

A fentebbi számok, melyek mintegy pillanatnyi fölvétel eredményei a népszámlálás időpontjában, nem mutatják a házasságok egész tartamát; a népszámlálási munka azonban azt is megkísérti kiszámítani és pedig olyformán, hogy a különböző időszakokban fennállott házasságok számát elosztja az ugyanazon időszak alatt évenként átlagosan (akár haláleset, akár elválás folytán) felbomlott házasságok számával.

Az eredmény következő:

Időszak	A létező házasságok száma	A felbomlott házasságok összes száma	Egy házasság évi átlagos száma	Egy házasság átlagos tartama év	hónap
1865—69 (5 év) . .	7,707.733	1,349.634	269.927	28	7
1870—74 (5 év) . .	7,344.519	1,452.731	290.546	25	3
1875—79 (5 év) . .	7,588.929	1,295.403	259.081	29	3
1880—84 (5 év) . .	7,520.186	1,309.044	261.808	28	9
1885—1891 (7 év) .	7,556.284	1,903.149	271.879	27	9
A 27 év összege és átlaga	7,433.000	7,309.961	270.739	27	5

Turquan, a francia statisztikai hivatal főnöke, a kinek tollából folyt a népszámlálási munkához írt részletes és igen alapos bevezetés, méltán mutat rá, hogy az ily számításnak lehető nagy időszakot kell felölelnie, különben az esetleges zavaró körülmények nagyon könnyen túlságosan módosíthatják az eredményt. Így látjuk a fentebbi táblázaton, hogy az 1870/71. évi események mennyire leszálították a házasságok átlagos tartamát, míg ellenben a sok új esketés a nemzeti szerencsétlenség elmúltával s a házasságok csekély halandósága mennyire meghosszabbították a házasságok tartamát az 1875—79. években. Az 1885—91-diki időszakban 27 év és 5 hónap volt a házasságok átlagos tartama, valamivel tehát rövidebb, mint a tárgyalt első évtizedben (1865—69).

Próbáltunk hasonló számítást tenni az 1890. évi magyar népszámlálás s újabb népmozgalmi statisztikánk alapján. E szerint hazánkban 28 év és 9 hónap volna a házasságok átlagos tartama, valamivel tehát még nagyobb, mint Franciaországban. Ez első tekintetre meglepőnek látszik, tudván azt, hogy az átlagos életkor mennyivel alacsonyabb nálunk, mint Franciaországban. Nem szabad azonban felednünk, hogy nálunk a házasságkötések általában jóval fiatalabb korban történnek. Már maga az az egy körülmény képes ellensúlyozni azt a hatást, melyet a rövidebb életkor a házasságok tartamára gyakorol, pedig még azt is figyelembe kell venni, hogy hazánkban az átlagos életkort főleg a gyermekek nagy száma az igen nagy gyermekhalálozás szállítja le.

—a.

II. Őstermelés.

A bevetett terület Bajorországban.¹⁾ A mezőgazdasági statisztika leggyöngébb oldala. hogy adatait a legtöbb esetben csak becslés útján szerezheti be: ép ez okból nagy súly fektetendő e tökéletlen adatgyűjtési módszer hiányainak lehető ellensúlyozására, vagyis a becsléseknek lehető pontos keresztülvitelére.

Mivel a megbízható, pontos becslések megejtése nagy apparátust kíván és ennél fogva tetemes költségekkel jár, a nyugat legtöbb államában mindazok a mezőgazdasági statisztikai adatok, a melyeknek évről-évre való gyűjtése nem feltétlenül szükséges, inkább nagyobb időközökben, de lehetőleg pontos becslés útján szereztesenek be.

Ilyen — évenként nem feltétlenül eszközözlendő — adatgyűjtés a vetésterületnek rendkívül sok nehézséggel járó megállapítása.

A vetésterületre vonatkozó adatok Bajorországban tíz-tíz évi időközökben gyűjtenek; az ez alkalommal megállapított vetésterület azután tíz évig alapul szolgál az aratási statisztikának; a vetésterülettel egyidejűleg a területek művelési ágak szerinti eloszlása, illetőleg a művelési ágak között tíz év alatt történt változások is kipuhatoltatnak. Az 1883. és 1893. évi ez irányú adatgyűjtésének főbb eredményeit kívánjuk az alábbiakban bemutatni:

Művelési ágak szerint a Bajor királyság területe a következőleg oszlott el:

Művelési ág	1883-ban		1893-ban	
	hektár	az összes terület %-a	hektár	az összes terület %-a
Szántóföld és kert	3,057.774	40'31	3,051.348	40'24
Rét	1,294.462	16'93	1,275.537	16'71
Legelő	269.037	3'55	236.999	3'12
Szőlő	23.793	0'31	23.847	0'31
Erdő	2,508.357	33'06	2,504.732	33'02
Beltelek	46.156	0'61	44.280	0'58
Terméketlen terület . . .	151.339	1'99	200.762	2'63
Út, tó, patak, stb.	245.547	3'24	244.335	3'27
Összes terület	7,586.463	100'00	7,585.840	100'00

Az 1883. és 1893. évi két felvétel között az összes területnél 625 hektárnyi különbözet, illetőleg 1893-ban többlet mutatkozik; e különbözet a pontosabb felmérések következménye.

Az egyes művelési ágak között számbavehető változások a tíz év alatt alig történtek; a productiv terület 50.925 hektárral, mintegy 0'2%-al lett nagyobb, míg a nemtermő terület, a 625 hektárnyi összterületi különbözet folytán csak 50.314 hektárral, 10'20%-al kisebb; e területi csökkenés egészen a terméketlen és az út, patak és tó, stb. terület rovására esik, a mely körülmény annak a jele, hogy Bajorországban az eddig gazdaságilag nem használt területek telkesítése s termővé tétele még mindig és pedig jelentékeny mértékben folyik.

A szántóföldből levonandó a házi kertek és gyümölcsösök területe, a mely 1883-ban 71.364, 1893-ban pedig 73.184 hektárt tett; ezen

¹⁾ Zeitschrift des kön. bair. Statistischen Bureau. 1884. és 1894. XVII. és XXVI. Jahrgang.

levonás után marad szántóföld: 1893-ban 2,984.590, 1883-ban 2,979.984 hektár.

Az összes szántóföldből:

	1893-ban		1883-ban	
	hektár	az összes szántóföld %-a	hektár	az összes szántóföld %-a
Be volt vetve	2,649.846	88'78	2,603.185	87'36
Ugarnak maradt	295.114	9'89	339.709	11'40
Ugarlegelőül szolgált . .	39.675	1'33	37.090	1'24

Daczára annak, hogy Bajorország kultura tekintetében igen előrehaladott állam, az ott divó nagyművű ugartartás mégis arra vall, hogy a mezőgazdaság intensivitása még nem érte el azt a fokot, hogy a rendelkezésre álló szántóföld-terület egészen kihasználtnak, mert hisz az ugarterület az összes szántóföldnek ma is több mint 11%-ára rüg. Határozott itéletet az ottani talajviszonyok alapos ismerete nélkül nem mondhatunk, mert vannak talajok, a melyeken még az erős trágyázás sem pótolja az ugart.

Az egyes kerületekben e tekintetben eltérők a viszonyok; így látjuk, hogy 1893-ban:

	Legelőül Ugar használt ugar a szántóföld %-a		Legelőü Ugar használt ugar a szántóföld %-a	
Felső-Bajorországban	10'78	1'70	Felső-Frankoniában	6'39 2'01
Alsó-Bajorországban	8'95	1'14	Alsó-Frankoniában	13'38 0'36
Pfalzban	4'11	0'37	Közép-Frankoniában	8'00 0'53
Felső-Pfalzban	9'97	1'63	Svábföldön	11'26 2'02

Ugy a felszántott, mint a legelőnek használt ugarterület felettébb eltérő arányszámokat mutat; így: Alsó-Frankoniában több mint háromszor akkora a felszántott ugar területe, mint Pfalzban. Felső-Frankoniában és a Svábföldön pedig a legelőnek használt ugar területe viszonylag csaknem hatszor akkora, mint szintén Pfalzban.

E tekintetben egyébként a viszonyok folyton javulnak, a tíz év alatt is mintegy másfél százszázalékkal csökkent az ugar arányszáma.

A bevetett területből az egyes terményekre a következő területek jutottak:

Termény	1893-ban		1883-ban	
	hektár	az összes bevetett terület %-a	hektár	az összes bevetett terület %-a
<i>a) Gabona s hüvelyes:</i>				
Buza	323.912	12'22	322.671	12'41
Tönköly	83.601	3'15	92.623	3'56
Alakor	2.725	0'10	450	0'02
Rozs	551.228	20'80	541.527	20'80
Árpa	355.312	13'41	351.711	13'50
Zab	448.352	16'92	450.164	17'29
Tatárka	2.078	0'08	1.328	0'05
Borsó	8.545	0'32	8.879	0'34
Lencse	9.424	0'36	9.687	0'37
Bab	3.159	0'12	2.576	0'10
Bükköny { takarmánynak	15.192	0'57	15.125	0'58
{ magnak . . .	6.006	0'23		
{ zöldtrágyának,	1.838	0'07		
Csillagfürt { magnak és ta-				
{ karmánynak	826	0'03	470	0'02

Termény	1893-ban		1883-ban	
	hektár	az összes bevetett terület %-a	hektár	az összes bevetett terület %-a
Kétszeres	16.836	0'64	13.446	0'52
Zabos búkköny, stb.	11.217	0'42	7.104	0'27
Tengeri szemes és zöld takarmány	5.927	0'23	6.166	0'24
Egyéb gabona s hüvelyes	1.788	0'07		
Összesen gabona s hüvelyes	1,848.016	69'74	1,823.927	70'07

b) Kapás és főzelékféle :

Burgonya	316.373	11'94	300.094	11'53
Cukor- és /czukorgyártásra céklarépa (takarmánynak	2.339	0'09	—	—
Tarlórépa	57.719	2'18	48.817	1'88
Sárgarépa	8.010	0'32	5.417	0'21
Kalaráb	2.878	0'11	4.736	0'18
Káposztafélék	13.069	0'49	11.028	0'42
Egyéb kapás és főzelékféle	30.443	1'15	32.193	1'24
Összesen kapás és főzelék- féle	4.237	0'14	5.088	0'19
	435.118	16'42	407.373	15'65

c) Kereskedelmi növények :

Repce	2.151	0'08	3.482	0'13
Len	11.776	0'44	14.056	0'54
Kender	1.057	0'04	1.380	0'05
Dohány	2.348	0'09	4.892	0'19
Komló	26.180	0'99	26.816	1'03
Egyéb kereskedelmi növény	1.677	0'06	1.135	0'04
Kereskedelmi növények összesen	45.189	1'70	51.761	1'98

d) Takarmány-növények :

Lóhere	262.090	9'89	264.981	10'18
Luczerna	35.787	1'35	30.261	1'16
Baltaczim	9.839	0'37	9.489	0'37
Egyéb takarmánynövény .	13.807	0'53	15.393	0'59
Takarmánynövények összesen	321.523	12'14	320.124	12'30
Összes bevetett terület .	2,649.846	100'00	2,603.185	100'00

Mindezek a termények a fent elősorolt területen, mint főter-
mények műveltettek, jelentékeny részük azonban mint mellék-,
tarló-, stb. termény is műveltetett, így :

	1893-ban	1883-ban		1893-ban	1883-ban
Rész	2.740	4.451	Czukorrépa takarm. . .	1.550	2.523
Árpa	2.887	5.704	Sárgarépa	1.591	169
Zab	1.376	3.332	Tarlórépa	59.186	67.946
Tatárka	305	81	Kalaráb	1.179	1.249
Tengeri	314	—	Káposztafélék	423	420
Borsó	415	98	Egyéb kapás és főzelék	205	—
Lencse	106	—	Len	229	86
Bab	85	34	Mustár	3.735	—
Bükköny	1.483	722	Kender	1	—
Csillagfürt	131	8	Egyéb kereskedelmi		
Kétszeres	309	—	növények	6	5
Zabos bükköny, stb. .	2.682	—	Takarmánynövények	244	22.999
Egyéb gabona s hü-					
velyes	434	—			

Az 1893. évi területi felvétel jóval részletesebb volt, mint a tíz év előtti; így 1893-ban kimutattatott a csicsóka, magnak ültetett répa, a mák, mustár, cikoria, takács-macsonya, kömény, serradella, stb.-vel bevetett terület is.

A bevetett területnél már jóval jelentékenyebb különbsétek lépnek előtérbe a tíz év alatt, mint a művelési ágaknál; az egyes terménycategóriáknál ugyan — a kereskedelmi növényeket kivéve — 1893-ban abszolút számokban emelkedést látunk, viszonylag azonban csak a kapás és főzeléknövények területe nőtt csak, a többieké pedig csökkent.

A gabona- s hüvelyeseknél jelentékeny a tönkölty, kevésbé jelentékeny a zab, a borsó s a lencse területi csökkenése; csökkent ezeken kívül jelentékenyebben a sárgarépa, a káposztafélék, a repce, a kender és a len, a dohány és az egyéb takarmánynövények területe, ellenben jelentékenyebben növekedett: a gabonaneműek közül egyedül a jelentéktelen alakor, továbbá a kétszeres és valószínűleg a tengeri területe, azután a burgonya s a répafélék s végül egyáltalán a takarmánynövényeké, kivéve a lóherét.

Általában úgy látszik, hogy lassan bár, de következetesen a gabonaneműek rovására a különféle takarmánynövények és a kapások folyton tért nyernek és az egyes növények termelési területe között helyesebb — a marhatenyésztést nagy mértékben előmozdító — arány kezd érvényesülni.

Legfontosabb gabonanem Bajorországban a rozs, azután a zab, az árpa s csak azután a buza, a mely utóbbi területét egyébként a burgonyával beültetett terület nemsokára eléri; ezek után jönnek a lóherfélék.

A szántóföldnek jelentékeny része évenként kétszer vagy két növény alá is használtatik; így: 1883-ban 108.830 hektár, az összes bevetett területnek 411, 1893-ban pedig 81.617 hektár, a bevetett terület 3140/0-a volt mellék vagy utónövénynyel bevetve.

A mellékterményeknél a területet illetőleg némi visszaesés mutatkozik, a mennyiben 1893-ban mintegy 27.000 hektár kevesebb területet jelentkezik; e mindenesetre feltűnő körülménynek egyik okát abban véljük feltalálni, hogy a takarmánynövények, így: a lóher, lucerna, baltacsim, stb. azelőtt jobbra védnövénynyel vettettek, míg most nem; igazolja ezt az a körülmény, hogy 1893-ban csak 244 hektárnyi takarmánynövény van, mint melléktermény kimutatva, míg 10 év előtt csaknem 23.000 hektár. Ugyanerre az okra vezethetjük vissza a mellékterményként művelt rozs, zab és árpa területének csökkenését is. Jelentékeny még a területi csökkenés a tarlórépánál, ezt azonban némileg ellensúlyozza az a körülmény, hogy ugyanez a termés 1893-ban mint főtermény mintegy 2.600 hektárral foglalt el nagyobb területet, mint 10 év előtt.

III. Hitelügy.

Poroszország takarékpénztárai az 1892-ik évben.¹⁾ A takarékpénztárak statisztikája Poroszországban első sorban csak a tulajdonképeni takarékpénztárakat és azok forgalmát öleli fel, míg a többi, részben takarékbetéti üzlettel is foglalkozó intézetekre, mint

¹⁾ Zeitschrift des kön. preuss. statistischen Bureaus 1894. 34. Jahrgang. II. Heft.

a milyenek a különféle előlegezési és hitelegyletek és szövetkezetek, a Rairfeisen-féle kölcsönpénztárak, stb. egyáltalán nem terjed ki; sőt a társulati s magánjellegű takarékpénztárakkal is csak annyiban foglalkozik, a mennyiben azok létezése tudomására jut és azok takarékbetétek gyűjtése tekintetében némi jelentőséggel bírnak.

Az adatgyűjtés körébe vont takarékpénztárak és azok mellék-helyeinek száma az utolsó tiz évben így alakult:

Év	Takarék- pénztár	Fiók vagy mellékpénztár	Gyűjtőhely	Mellékhelyek összesen	Főösszeg
1883-ban	1.259	345	806	1.151	2.410
1884-ben	1.286	444	849	1.313	2.599
1885-ben	1.318	476	1.009	1.485	2.803
1886-ban	1.334	499	1.184	1.638	3.017
1887-ben	1.340	496	1.301	1.797	3.137
1888-ban	1.363	488	1.402	1.890	3.253
1889-ben	1.378	492	1.546	2.038	3.416
1890-ben	1.393	526	1.621	2.147	3.540
1891-ben	1.412	507	1.702	2.209	3.621
1892-ben	1.445	510	1.746	2.256	3.701
10 év alatti növe- kedés	136	165	940	1.105	1.291
%-ban	14'77	47'82	116'62	96'00	53'57

Poroszországban az utolsó népszámlálás alkalmával 54.093 község vagy községi jelleggel bíró lakóhely találatott; e körülményt figyelembe véve, a fentebbiek szerint mintegy 38 községre esnek egy-egy takarékpénztár, vagy pedig, a takarékbetétek gyűjtésére jogosított mellékhelyek hozzászámításával, minden 15 községre jutna egy, takarékbetétek felvételére jogosított hely; az arány tehát nem nagyon kedvező, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy a 3.701 betétgyűjtő hely összesen 3.030 község között oszlik el, az arány még kedvezőtlenebbnek jelentkezik, nem szabad azonban felednünk, hogy a statisztikai adatok által feltüntetett intézeteken kívül létezik még számtalan oly intézet, szövetkezet vagy egyesület, a mely csak helyi fontossággal bír ugyan, de ebben a szűk működési körben a takarékoság ösztönének fejlesztésére nagy befolyással bír.

Az utolsó tiz évben a főintézetek számának növekedése csekély, ellenben annál nagyobb a mellékhelyeké; 1883-ban még több volt a főintézet, mint a mellékhely, 1892-ben azonban két főintézetre már három mellékintézet esett; hogy a mellékhelyeknek ezen szaporodása a takarékbetét-üzlet fejlődésére mily jótékony hatással volt, az alább világosan ki fog tűnni.

Jellegük szerint a takarékpénztárak így oszlottak meg 1892-ben :

	Főintézet	Fiók	Gyűjtő- hely	Összesen	Az összes in- tézetek %-a	Esik tiz fő- intézetre mellékhely
Városi takarékpénztár .	608	20	245	873	23'59	4'3
Községi „ .	165	—	23	188	5'11	12'8
Kerületi „ .	363	316	1.263	1.942	52'44	43'5
Tartományi s rendi ta- karékpénztár	6	136	47	189	5'11	30'5
Egyesületi s magán ta- karékpénztár	303	33	163	509	13'75	6'8
Összesen	1.445	510	1.746	3.701	100'00	15'6

Az összes takaréktételeknek több mint fele a kerületi jellegűekre esik; ezek után jönnek a városi, majd az egyesületi s magán, végül egyenlő arányban a községi s tartományi intézetek: ez a sorrend azonban csak az összes intézetek, tehát a fő- és mellék-helyek együttes számbavételénél áll, ha csak e főintézeteket vesszük figyelembe, itt az első helyet a városi jellegűek foglalják el, a mint ez természetesen is; a városi intézetek működési köre ugyanis nagy tömegben együtt lakó népességre terjed ki; itt főintézetekre vagy mellék-helyekre nincs nagy szükség, a mi abból is látszik, hogy 10 főintézetre csak 4 mellék-hely esik, ugyanez az elv áll az egyesületi s magán, valamint a községi takaréktételekre is, a melyek szintén kisebb területen fejtenek ki tevékenységet; ellenben igen sok a mellék-helyek aránylagos száma a kerületi, de különösen a tartományi takaréktételeknél, a melyek nagy területen működven, feladatuknak csak azon esetben képesek megfelelni, ha a decentralisatio, mellék-helyek felállításával, kellőképen foganatosittatik.

A területhez és a lakosság számához viszonyítva, a takaréktételek abszolút és relatív száma így alakul, tartományok szerint

	Főintézet	Mellék-hely	Összesen	Esik gyűjtő-hely kilométerre	lélekre
Keleti-Poroszországban .	41	139	180	205 ⁴⁸	10.880
Nyugati-Poroszországban	32	105	137	186 ²⁵	10.542
Berlin városában . . .	2	76	78	0 ⁷⁹	21.107
Brandenburgban . . .	105	168	273	147 ⁹⁰	9.686
Pommerániában . . .	70	71	141	213 ⁵⁶	10.832
Pozenben	73	136	209	133 ⁵⁷	8.453
Sziléziában	153	375	527	76 ⁴⁸	8.105
Szászországban	121	498	620	40 ⁷¹	4.263
Schlesvig-Holsteinban .	260	121	381	49 ⁶¹	3.269
Hannoverben	176	160	336	114 ⁵¹	6.912
Weszfaliában	157	58	215	93 ⁹⁸	11.730
Hessen-Nasszauban . .	81	87	168	93 ⁴¹	10.086
Rajnai tartományban . .	173	232	405	66 ⁶⁵	12.007
Hohenzollernben . . .	1	30	31	36 ⁸⁵	2.123
Az egész országban . . .	1.445	2.256	3.701	94 ¹⁵	8.278

Poroszország keleti részében kevés a főintézetek, de sok a mellék-helyek száma, nyugaton ellenben megfordítva, a mellék-helyek száma többnyire jóval a főintézetek száma alatt marad.

A területhez viszonyítva igen kevés a takaréktételek száma keleten és sok nyugaton; e tekintetben azonban Hannover kivételt képez, a legkedvezőbb az arány — Berlinton eltekintve — Hohenzollernben, Sachsenben és Schlesvig Holsteinban.

A lakosság számához viszonyítva itt már előtérbe lép a népesség sűrűsége is; így például a rajnai tartományban, dacára hogy a területhez viszonyítva ott igen kedvező az arányszám, egy-egy takaréktétele a legnagyobb lélekszám esik, ellenben keleten nincs nagy különbség az országos és a tartományi arányszámok között.

A betétek összege továbbá az egy-egy főintézetre, valamint az egy-egy takaréktételeire eső hányad az utolsó tíz év alatt így alakult:

Év	Betétek összege	Esik egy-egy főintézetre m á r k a	Esik egy-egy takarérintézetre
1883. év végén . .	1.970,235.773	1,568.679	817.525
1884. „ „ . .	2.114,884.514	1,639.213	813.302
1885. „ „ . .	2.263,209.312	1,714.552	808.289
1886. „ „ . .	2.470,443.156	1,857.476	823.481
1887. „ „ . .	2.672,597.421	1,994.476	851.146
1888. „ „ . .	2,889,268.312	2,124.462	889.006
1889. „ „ . .	3.101,746.804	2,247.423	912.278
1890. „ „ . .	3.281,571.002	2,360.812	926.997
1891. „ „ . .	3.406,545.546	2,415.989	941.118
1892. „ „ . .	3.551.705.144	2,457.927	959.920

Minden viszonyzatban jelentékeny emelkedés észlelhető; a betétek abszolút összege 10 év alatt csaknem megkétszereződött, azaz 80²⁵/o-al emelkedett, visszaesés egyetlen évben sem állott be; hasonlóan emelkedett az egy-egy főintézetre, valamint egyáltalán az egy takarérintézetre eső hányad is, és pedig az első 57¹⁸, az utóbbi 17⁴²/o-al.

A tőkeképződés tehát Poroszországban rendkívül nagy mértékben halad, mert figyelembe kell vennünk, hogy ugyanazon tíz évi időszak alatt igen nagy, a betétek összegénél mindenestre nagyobb tőke fordítottatott értékpapírok vásárlására.

Tartományok szerint a betétek összege, továbbá az egy-egy intézetre s a lélekszáma eső hányad 1892-ben így alakult:

	Betét állomány az 1892. év végén	Esik egy-egy főintézetre m á r k a	Esik általában egy-egy intézetre	Esik egy lélekre
Keleti - Poroszországban .	59,113.611	1,441.795	328.409	30 ¹⁶
Nyugati-Poroszországban .	54,621.402	1,706.919	398.696	33 ²⁰
Berlin városában	148,044.579	74,022.289	1,850.557	93 ⁷⁰
Braundenburgban	240,753.060	2,292.836	888.388	94 ⁷⁸
Pomerániában	159,536.015	2,279.086	1,131.461	104 ⁹⁶
Pozenban	48,787.440	668.321	233.335	27 ⁸⁸
Sziléziában	294,244.909	1,923.169	553.839	69 ⁶⁶
Szászországban	407,785.298	3,967.647	657.718	153 ⁰⁶
Schlesvig-Holsteinban . .	394,403.473	1,516.936	1,035.284	323 ²⁸
Hannoverben	475,906.902	2,704.017	1,416.390	208 ⁸²
Weszfáliában	596,852.900	3,901.611	2,776.060	245 ⁶²
Hessen-Nassauban	166,317.064	2,053.297	992.334	98 ⁷⁵
Rajnai tartományban . .	494,724.281	2,859.678	1,221.541	105 ⁰⁴
Hohenzollernben	10,614.210	10,614.210	342.394	160 ⁵⁸
Az egész országban . . .	3,551.705.144	2,457.927	959.920	118 ³⁶

Az egy-egy intézetre eső betéti összeg tekintetében Berlin városa kivételes helyet foglal el, a mennyiben az ország fővárosában, a mely egyuttal a tőke központja is, csak két takarékpénztár létezik. A többi tartománynál már némi összefüggés látható a takarékpénztárak viszonylagos száma, s az egy-egy takarékpénztárra eső hányad között, a szélső keleti tartományokban azonban, így a két Porosz tartományban és Pozenben a lakosságnak szegénysége és csekély takarékosági érzéke is előtérbe lép, a mennyiben itt nemcsak viszonylag csekély összeg esik az amúgy is szórványosan elhelyezett takarékpénztárakra és azok mellékhelyeire, hanem az egy-

egy lélekre eső betétösszeg is igen csekély, így például Schleswig-Holsteinban csaknem tizenháromszor oly nagy betétösszeg esik egy főre, mint Pozenben! Az északnyugati tartományok különben takarékoság tekintetében a vezérszerepet látszanak vinni, bár viszont azt sem szabad szem előtt tévesztetni, hogy a központi s a déli tartományok valószínűleg nagy részben értékpapírokba vagy iparvállalatokba fektették a megtakarított tőkéket.

A betétek emelkedése részben abból származik, hogy a betett tőkék kamatai tőkésítettnek, részben pedig az új és a visszafizetett betétek közötti különbözetből; a tőkésített kamatok, az új és a visszafizetett betétek magassága, — az abszolút különbözet, — végül az új betétek és a visszafizetések közötti arány az egész országban így alakult:

	Tőkésített kamat	Új betét	Összesen
	m	á r k a.	
1883-ban . . .	54,154.221	512,559.673	566,713.894
1884-ban . . .	53,331.094	540,056.754	593,387.848
1885-ben . . .	59,248.616	576,176.504	635,425.120
1886-ban . . .	67,573.151	652,299.774	719,872.925
1887-ben . . .	69,296.478	706,098.356	775,394.834
1888-ban . . .	75,227.771	754,809.207	830,036.978
1889-ben . . .	77,977.633	823,043.616	901,021.249
1890-ben . . .	80,851.188	831,124.964	911,976.152
1891-ben . . .	86,256.498	827,701.963	913,958.361
1892-ben . . .	92,068.984	874,350.944	96,419.928
10 évi átlag .	72,098.563	709,822.166	781,920.729

	Visszafizetett betét	Az új és a visszafizetett betétek közötti különbözet	A visszafizetett betétek aránya az új betétekhez
	m	á r k a	%
1883-ban . . .	417,473.915	+ 119,239.979	73'93
1884-ben . . .	447,985.076	+ 150,402.772	74'86
1885-ben . . .	489,585.733	+ 145,839.387	77'05
1886-ban . . .	524,941.050	+ 194,931.875	72'91
1887-ben . . .	574,071.635	+ 201,323.199	74'04
1888-ban . . .	612,869.841	+ 217,167.137	73'84
1889-ben . . .	687,213.109	+ 213,808.140	77'91
1890-ben . . .	732,837.031	+ 179,139.121	80'35
1891-ben . . .	789,127.744	+ 124,830.617	86'34
1892-ben . . .	821,393.180	+ 145,026.748	84'99
10 évi átlag .	609,749.831	+ 172,170.898	77'97

Ugy az új betétek, mint a visszafizetések abszolút értéke folyton emelkedik, a különbözet a betétek és a visszafizetések összege között egész 1888-ig folyton nagyobb lesz, attól kezdve azonban jelentékenyen kisebbedni kezd, a mint ez nemcsak az abszolút, hanem a relatív számokból is kitűnik; ugyanis az első hat évben jóformán mindig az új betétek 75%-ánál kisebb összeg fizetett vissza, míg 1892-ben az új betétek csaknem 85%-ának megfelelő összeg ismét kivétetett a takarékpénztétekből; mivel ismeretes tény az, hogy Németország tőkegazdagsága erősen növekedik, e feltűnő jelenségnek okát abban kell találnunk, hogy a megtakarított tőkék mindinkább a jobbára magasabb kamatozást, bár kevesebb biztosítékot nyújtó értékpapírokban találnak elhelyezést, a takarékpénztárak rovására, valamint abban, hogy a porosz takarékpénztáraknál is a

valódi takarékbetétek mellett mind nagyobb jelentőségre emelkednek az ideiglenesen elhelyezett forgó tőkék.

Valamint a betétek összértéke, úgy a betéti könyvek száma is folytonos emelkedést tüntet fel; 1883-ban az összes forgalomban lévő könyvek száma 3,624.658 darab, esett egy könyvre az egész országban 543⁵⁷ márka betét; 1892-ben a könyvek száma 5,974.782 re rúgott 594⁴⁵ márka átlagos betéti összeggel; a betéti átlag tehát jóval emelkedett a 10 év alatt, csaknem 10⁰/o-al.

A takarékpénztári könyvek számát, azoknak a lakossághoz való arányát, továbbá az egy-egy könyvre eső átlagos betéti összeget tartományonként az alábbi összeállítás tünteti fel, az 1892-ik évről.

Tartomány	Forgalomban lévő takarékpénztári könyvek száma	Esik 100 lakóra könyv	Esik egy könyvre betét márka összegben
Keleti-Poroszország	138.089	7 ⁰⁵	428 ³⁶
Nyugati-Poroszország	111.870	7 ⁷⁵	488 ²⁶
Berlin városa	459.831	27 ²⁰	322 ⁵⁴
Brandenburg	605.794	23 ⁰⁸	397 ⁴¹
Pomeránia	271.725	17 ⁷⁹	586 ⁵³
Pozen	113.561	6 ⁴³	429 ⁴⁷
Szilézia	902.676	18 ⁷⁹	366 ⁸²
Szászország	880.823	33 ³¹	463 ³⁹
Schleswig-Holstein	485.569	34 ⁹⁷	905 ⁴²
Hannover	655.536	28 ²³	725 ⁸⁷
Weszfália	482.818	19 ¹⁴	1.236 ²³
Hessen-Nassau	323.812	19 ¹¹	513 ⁶⁴
Rajnai tartomány	676.902	13 ⁹²	730 ⁸⁷
Hohenzollern	16.776	25 ⁴⁹	682 ⁷⁰
Az egész országban	5,974.782	19 ⁵⁰	594 ⁴⁵

E táblázat szerint az összes népességnek csaknem egy ötödrésze birt takarékbetéttel, ez a körülmény mindenesetre nagy takarékosági ösztönre vall; mint minden viszonyzatban, úgy itt is a három legkeletibb tartomány áll leghátul, ellenben az ország igen vagyonos középső tartományai legelől, míg a nyugat csak az országos átlag körül van; ezzel szemben azonban igen magas nyugaton a betétek átlagos magassága, a melylyel szemben az ország közepe jóval elmarad, míg a kelet ismét a minimális arányszámokat tünteti fel.

Érdekes az a kimutatás, mely feltünteti a takarékpénztári könyvek számát a betétek magassága szerint; volt ugyanis 1892-ben

		az összes betéti könyvek %-a
60 márkaig terjedő betéttel	1,755.635 betéti könyv	29 ³⁴
60—150 „ „ „	965.225 „ „	16 ²⁴
150—300 „ „ „	850.403 „ „	14 ³¹
300—600 „ „ „	921.478 „ „	15 ⁵⁰
600 márkan felüli betéttel	1,451.127 „ „	24 ⁴¹

míg 30.914 betéti könyvnél hiányzik a betét magasságának megállapítása; természetesen legnagyobb a könyvek száma a legkisebb betéteknél.

A betétek maximumát és minimumát illetőleg ez a legtöbb intézetnél meg van szabva; a minimum az intézetek túlnyomó részénél 0¹⁰—20⁰⁰, a maximum pedig 50—50.000 márka közt ingadozik; 893 takaréktársulatnál azonban a betét magassága nincs korlátozva.

A takarékpénztárak saját vagyona igen jelentéktelen; 1883-ban valamennyi intézet összes vagyona volt 6,170.450 марка, 1892-ben pedig 4,789.116 марка, tehát a vagyoni állag tetemesen csökkent; jóval jelentékenyebb ennél a tartalékalapok állaga, mert hisz leginkább ebből áll a betevők biztosítéka; ez kitett 1883—1892. között:

	tartalékalap	külön alap (Sparfond)	összesen	Az összes betétek %-a
		M á r k a		
1883-ban	128,643.063	2,111.593	130,754.656	6 ⁶⁴
1884-ben	139,421.515	3,977.145	143,398.660	6 ⁷³
1885-ben	151,661.055	4,006.896	155,667.951	6 ⁸⁹
1886-ban	165,859.088	4,084.277	169,943.365	6 ⁸⁸
1887-ben	178,815.914	3,911.152	182,727.066	6 ⁸⁴
1888-ban	197,171.563	4,172.941	201,344.504	6 ⁹⁷
1889-ben	209,496.363	4,255.431	213,751.794	6 ⁹⁰
1890-ben	212,624.412	4,422.417	217,046.829	6 ⁶²
1891-ben	223,373.428	5,204.666	228,578.094	6 ⁷¹
1892-ben	246,431.970	5,093.229	251,530.199	7 ⁰⁸

A kormányrendeletek a takarékpénztárak részére 10⁰/o-nyi tartalékalapot irnak elő, ettől azonban azok még igen távol állanak: némi javulás e tekintetben jóformán csak az utolsó évben mutatkozik.

A takarékpénztárak egyes categoriait illetőleg kitett a tartalék-alap:

a városi takarékpénztáraknál a betétek 7⁶⁴/o-át,

a községi » » » 5³⁸/o-át,

a kerületi » » » 6⁷⁶/o-át,

a tartományi » » » 5⁸⁹/o-át,

az egyesületi és magán takarékpénztáraknál a betétek 5⁷³/o-át.

A takarékpénztárak kezelt tőkéjéből 1892-ben 3.719,195.376 марка volt kamatozás végett elhelyezve; tér szűke miatt az előző évek ez irányú adatait mellőzve, csak az utolsó év viszonyzásait közöljük tartományonként; e szerint:

	Kamatozás végett elhelyezett millió márkában az összes elhelyezett tőke % ban							
	jelző- alag	érték- kötelez- váltóra	kézi nyilvános	össze- zálogra	intézeteknél	seu		
	alag	érték- kötelez- váltóra	kézi nyilvános	össze- zálogra	intézeteknél	seu		
Keleti-Poroszországban .	53 ¹⁴	27 ⁶³	2 ⁹⁵	7 ²⁸	6 ⁹⁷	2 ⁰³	100 ⁰⁰	
Nyugati-Poroszországban	42 ⁷²	26 ⁸¹	1 ¹⁶	9 ⁵¹	12 ²⁴	7 ⁵⁶	100 ⁰⁰	
Berlinben	30 ²⁴	60 ³⁸	—	3 ⁰⁹	—	6 ²⁹	100 ⁰⁰	
Brandenburgban	47 ⁷²	41 ²⁷	0 ⁹⁰	0 ⁴¹	0 ⁸⁸	8 ⁸²	100 ⁰⁰	
Pomerániában	51 ⁰⁸	37 ⁷⁹	1 ⁸⁹	3 ⁵⁸	2 ⁰⁶	3 ⁶⁰	100 ⁰⁰	
Pozenben	61 ¹²	21 ³⁶	4 ³⁰	7 ⁶⁷	1 ⁹⁵	3 ⁶⁰	100 ⁰⁰	
Sziléziában	48 ⁹²	41 ⁶⁹	0 ⁷⁴	0 ⁵²	1 ⁰²	7 ²¹	100 ⁰⁰	
Szászországban	61 ⁸⁰	30 ⁷⁰	1 ⁴²	0 ⁹	0 ⁷⁶	5 ²³	100 ⁰⁰	
Schleswig-Holsteinban .	69 ⁸⁵	7 ⁸⁴	14 ²⁵	2 ³¹	1 ⁶⁵	4 ¹⁰	100 ⁰⁰	
Hannoverben	60 ⁶⁴	24 ⁰¹	3 ⁶¹	0 ⁵⁶	2 ⁶²	8 ⁵⁶	100 ⁰⁰	
Weszfáliában	65 ⁶⁴	16 ⁸¹	3 ⁹⁶	0 ⁰³	1 ¹³	12 ⁴³	100 ⁰⁰	
Hessen-Nassauban	57 ⁹¹	25 ⁷⁸	8 ²²	1 ⁹⁷	1 ³¹	4 ⁸¹	100 ⁰⁰	
Rajnai tartományban . . .	45 ⁷⁸	39 ⁷⁵	3 ⁷⁰	1 ⁶⁵	0 ²⁷	8 ⁸⁵	100 ⁰⁰	
Hohenzollernben	—	—	—	—	—	—	—	
Az egész országban . . .	56 ⁴⁵	28 ⁹⁵	4 ¹³	1 ⁴¹	1 ⁴⁸	7 ⁵⁸	100 ⁰⁰	

Hohenzollernre nézve a kérdéses adatok nem ismeretesek.

Az adott kölcsönök minőségét illetőleg az arány az egyes tartományoknál igen különböző; így feltűnik a nyugoti tartományokban a jelzőalag elhelyezett tőke viszonylagos magassága, a melynek ellentétéül a keleten váltókban és kézi zálogon helyeztetik el aránylag

sok tőke; értékpapirokban a rajnai tartományokban és az ország közepében helyeznek el aránylag nagy tőkét, kötelezvényekre a nyugatészaki tartományokban, stb.

A takarékpénztételek jellegét illetően a tőke-elhelyezés viszony-számai ugyan az 1892. évben így alakultak:

	Jelzá-logra	Érték-papíro-kban	Kötelez-vényben	Vál-tóra	Kézi zálogra	Nyil-vános intéze-tek-nél	Összesen
A városi takarékpénzt.	54'57	33'00	1'98	0'90	1'26	8'29	100'00
A községi »	67'13	15'39	0'04	0'32	1'33	6'59	100'00
A kerületi »	59'56	25'62	4'56	1'13	1'06	8'07	100'00
A tartományi »	45'59	43'58	2'11	1'35	2'55	4'82	100'00
Az egyesületi s magán takarékpénztáraknál	54'86	23'27	9'47	4'32	3'02	5'06	100'00

A betétek, valamint az elhelyezett tőkék kamatlába általában igen alacsony: részletes adatok e tekintetben 1.142 főintézet-től léteznek; a betétek kamatlába 1892-ben az intézeteknél a követ-kező volt:

4 ⁰ / ₁₀₀	32 intézetnél	3 ¹ / ₃ ⁰ / ₁₀₀	349 intézetnél
3 ² / ₃ ⁰ / ₁₀₀	10 »	3 ⁰ / ₁₀₀	327 »
3 ⁶ / ₁₀₀	17 »	2 ⁵ / ₁₀₀	1 »
3 ⁸ / ₁₀₀	406 »	2 ⁰ / ₁₀₀	— »

az intézetek túlnyomó része 3⁵/₁₀₀-nál kisebb kamatot fizet, 4⁰/₁₀₀-nál többet azonban egyetlen egy sem; a még 4⁰/₁₀₀-ot fizető 32 intézetek közül 21 Pozenre, s a két porosz tartományra esik, a hol általában még legmagasabb a kamatláb.

Az elhelyezett tőkék után fizetett kamatnál az adatok a maximumot és a minimumot tüntetik fel; e szerint fizettetett:

	A legalacsonyabb kamattal elhelyezett tőkék-nél	A legmagasabb kamattal
3 ⁰ / ₁₀₀	143 intézetnél	— intézetnél
3—4 ⁰ / ₁₀₀	863 »	115 »
4—5 ⁰ / ₁₀₀	135 »	912 »
5—6 ⁰ / ₁₀₀	1 »	115 »
6 ⁰ / ₁₀₀ felül	— »	— »

6⁰/₁₀₀-nál magasabb kamat az elhelyezett tőkék után egyáltalán nem fizettetett; a kamatláb ezeknél túlnyomóan 3—5⁰/₁₀₀ volt, tehát jóval magasabb, mint a betétek után fizetett kamat!

A takarékpénztár jövedelmei (a kamatkülönbségek) a kezelési költségek és a tiszta jövedelem abszolút számokban és viszonylag is így alakultak 1892-ben:

	Kamat-többség	Kezelési költség	Tiszta jövedelem	Az összes gyümölcsöz- őleg elhelyezett tőke %-ban		
	m	á r k	a	kamat- többség	kezelési költség	tiszta jöve- delem
A városi takarékpénzt.	18,999.881	2,967.655	16,032.226	1'06	0'17	0'89
A községi »	1,509.053	334.170	1,174.883	0'78	0'17	0'61
A kerületi »	10,353.126	2,038.049	8,265.077	0'93	0'19	0'74
A tartományi »	570.325	301.050	269.275	0'45	0'24	0'21
Az egyesületi s magán takarékpénztáraknál	3,749.686	983.574	2,766.112	0'76	0'20	0'56
Az összes takarékpénzt.	35,182.071	6,674.498	28,507.573	0'95	0'18	0'77

A bruttó-jövedelem a legmagasabb volt a városi azután a kerületi takarékpénztáraknál, valamint a tiszta jövedelem is; a kezelési költség pedig a legalacsonyabb ezeknél, míg a legmagasabb a tartományi s az egyesületi takarékpénztáraknál.

A pénztári készletek általában jelentékenyek; így 1892-ben az év végén 59,275.427 márka volt a pénztárakban, az összes betett tőkének 1'67⁰/₀-a; a takarékinstitúciók categoriái szerint, részletezve pedig:

	Márka	A betett tőke %-a
A városi takarékpénztáraknál . . .	31,235.208	1'85
A községi » . . .	3,003.794	1'59
A kerületi » . . .	17,696.440	1'66
A tartományi » . . .	1,047.757	0'81
Az egyesületi s magán takarékpénzt. .	6,292.228	1'33

Hajdu László.

BIBL. PHIL. PROV. HUNG. 8. J.

1944 JÚN. 25.

KÖNYVSZEMLE.

A) FOLYÓIRATOK.

Akadémiai Értesítő. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtthkár. 58. füzet. 1894. november.

Budapesti Szemle. A magy. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Gyulai Pál. 1894. december.

Erdészeti Lapok. Az országos erdészeti egyesület közlönye. Szerkeszti Bedő Albert. XXXIII. évfolyam. 1894. 10. füzet, 1894. október hó.

Mezőgazdasági Szemle. Havi folyóirat. Szerk. Cserhádi S. és Kosutány T. XII. évf. XII. füzet. 1894. december hó.

Szövetkezés. Társadalmi és közgazdasági havi folyóirat. Szerk. Bernát István. V. évf. 11-ik szám: A hodmezővásárhelyi munkásmozgalom. Dél-Magyarország gazdáinak szervezkedése. Az északamerikai munkásstatisztika eredménye stb.

Annalen des Deutschen Reiches für Gesetzgebung, Verwaltung und Statistik. Herausgeg. von G. Hirth und M. von Seydel. XXVII. Jahrg. 1894. Nr. 12: Die neuen Handels- und Zollverträge des Deutschen Reichs (Schluss.) etc.

Das Handels-Museum. Herausg. vom k. k. österr. Handels-Museum. Band 9. Nr. 44—48. Das österreichische Heimatsrecht und seine Reform von F. Freih. v. Reitzenstein. Internationale Zuckerproduction-Statistik. Italienische Exportbestrebungen. Einfuhrverbot von amerikanischem Rindvieh in Deutschland. Zur Frage des Achtsturentages von E. v. Philippovich. Die Concurrenzverhältnisse auf der unteren Donau. Die wirthschaftlichen Delicte des Strafgesetzentwurfes von Lammasch. Zur Börsenreform in Deutschland. Der socialpolitische Dienst im Französischen Handelsministerium. Der Entwurf des neuen Localbahngesetzes von J. Schwab.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausg. von G. Schmoller. XVIII. Jahrgang. IV. Heft: Die Reform der Hamburgischen Verwaltung. Betrachtungen über das Wesen der Selbstverwaltung von E. Münsterberg. Eisenbahnen, Wasserstrassen und der preussische Staatshaushalt von G. Cohn. Die Reform unserer Socialversicherung von W. Kulemann. Die wirthschaftliche Krisis des Jahres 1893 in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika von E. von Halle. Das Problem der Sociologie von G. Simmel etc.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. VIII. Band. 5. Heft: Kritische Betrachtungen zur theoretischen Statistik von L. Bortkewitsch. Die zweite Lesung des Entwurfes eines Bürgerlichen Gesetzbuches für das Deutsche Reich (Forts.) von Greiff. Die Ergebnisse der deutschen Kriminalstatistik 1832—92 (Schluss) von G. Lindenberg. Die deutsche Silberkommission von W. Lexis etc.

Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halbmonatschrift red. von O. Wullschlegler. II. Jahrg. Nr. 18—22: Eine Enquete über die Frage der Eisenbahnverstaatlichung in der Schweiz. Handel und Industrie in der Schweiz im Jahre 1894. Die Versicherung gegen die Folgen der Arbeitslosigkeit von A. Schorrer etc.

Statistische Monatschrift. XX. Jahrgang. (X) October-Heft: Der VIII. internationale Congress für Hygiene und Demographie 1 bis 9. September von Fr. von Juraschek. Mittheilungen und Miscellen. (Die österreichischen Asscuranz-Gesellschaften im Jahre 1892).

Zeitschrift des kön. bayerischen statistischen Bureau. XXVI. Jahrgang 1894. No 2: Die zwangsweise Veräußerung landwirthschaftlicher Anwesen in Bayern im Jahre 1893 mit einigen Rückblicken. Statistische Nachweisungen über die Armenpflege im Königreich Bayern für das Jahr 1892. Die Versicherungstatistik im Königreich Bayern für das Jahr 1892. Die Bewegung der Gewerbe in Bayern im Jahre 1893 etc.

Bulletin de l'Office du travail. 1-e année. No. 11. Novembre, 1894.

L'économiste français. Réd. P. Leroy-Beaulieu. 22. année. 2-er volume. Nos 44—48: Les compagnies françaises d'assurances contre l'incendie en 1893. L'accroissement de la vitesse sur les chemins de fer. Les discussions de la société d'économie politique de Paris: des sociétés de construction pour les logements à bon marché. La prétendue réforme des droits de succession. La situation commerciale en France, en Angleterre, en Allemagne et aux Etats-Unis, d'après les bilans des banques. Les opérations des compagnies Françaises d'assurances sur la vie en 1893. Les impôts sur les capitaux et les revenus en France etc.

Le Journal de la Chambre de Commerce de Constantinople. 10-e année. Nos 514—517.

Journal des économistes. Réd. G. de Molinari. 53-e année. Novembre 1894: Le socialisme d'État par Léon Say. Les bienfaits de l'intervention de l'État par L. Domanski. Le Congrès de Milan sur les accidents du travail par L. Paulian etc.

Journal de la société de statistique de Paris XXXV. année. No. 11. Novembre 1894: Statistique agricole des États-Unis par Levasseur. Le dénombrement des étrangers en France (à suivre) par V. Turquan; etc.

Revue des Deux Mondes. 1e Novembre 1894: Études sociales. Le luxe, la fonction de la richesse. I. Caractère et variété du luxe, son rôle économique par P. Leroy-Beaulieu; etc.

Revue d'économie politique. 8-e année. No. 9—10. Septembre—Octobre 1894: L'Homestead en Amérique par E. Levasseur. La première statistique des sociétés coopératives de consommation en France par Ch. Gide. La conciliation et l'arbitrage en Angleterre par E. Campredon; etc.

Revue générale d'administration. XVII-e année. Septembre 1894: Des droits des communes sur les terres vaines et vagues. Législation spéciale de la Bretagne à cet égard (suite) par I. Marie. Le marché des services pénitentiaires (suite et fin) par C. Granier; etc.

La Science Sociale. Dir. Edm. Demolins. 9-e année. Tome XVIII. 11-e livraison: Les propositions de loi de Homestead en France. Les arguments des partisans et des adversaires; etc.

The Board of Trade Journal. Vol. XVII. No. 100. November 1894: State of the Skilled Labour Market. Development of the Russian Mining and Metallurgical Industries. The Dairy Farming Industry in Russia. The Production and Consumption of Wine in France. Commercial Exhibition at Budapest; etc.

The Economist. Vol. LII. No. 2668—2673: The Money Market. Home Banking Statistics. The United States Treasury. Gold and Prices. Changes on the Continental Bourses. Russian Finance. The Recent Movement of Iron and Steel Prices. The New Commercial Policy of France. The New Issue of United States Bonds; etc.

The Quarterly Journal of Economics. Vol. IX. October 1894: The Wages-Fund Doctrine at the Hands of the German Economists by F. W. Taussig. The New Income Tax by Charles F. Dunbar. Mortgage Banking in Germany by D. M. Frederiksen. Recent Discussions on Railway Management in Prussia by F. W. Taussig. Early Experiments with the Unemployed by Al. Rollins Brewster; etc.

B) SZAKMUNKÁK ÉS FORRÁSMŰVEK.

Budapest főváros statisztikai havi füzetek. XXII. évf. 256. sz. 1894. szeptember hó: A budapesti biztosítási, közlekedési és egyéb részvénytársulatok üzleteredményei az 1893. évben. A főváros összes részvénytársulatainak 1893. évi üzleteredményei. Lakásüresedések az 1894. év I. II. negyedében; stb.

Csarada János, dr., A nemzetközi jog története a legrégibb időktől a vesztőfalú békéig tekintettel Magyarország nemzetközi viszonyaira a középkorban. Budapest. 1894.

Az 1893. évi *fogyasztási adóeredményeknek* statisztikai egybeállítására magyar korona országaira vonatkozólag. Összeállította a m. kir. pénzügyminiszterium fogyasztási adó szakszámvéveősége. Budapest, 1894.

Földmívelési Értesítő. Kiadja a földmívelésügyi m. kir. ministerium. V. évfolyam. 45—48. sz.

A kereskedelemügyi ministernek 1893. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett *jelentése.* Budapest, 1894.

Központi Értesítő. Kiadja a kereskedelmi m. kir. ministerium. XIX. évfolyam. 89—96. sz.

Telkes Simon, Üvegiparunk. Ipari monographia, különös tekintettel a termelésre, munkás-, vám- és külkereskedelmi viszonyokra. Budapest, 1895.

Arbeiten aus dem Kaiserlichen Gesundheitsamte. X. Band. Heft 1. Die Cholera im Deutschen Reiche im Herbst 1892 und Winter 1892/93. I. Die Cholera in Hamburg. Bearbeitet von G. Gaffky. Berlin, 1894.

Austria. Archiv für Gesetzgebung und Statistik auf den Gebieten der Gewerbe, des Handels und der Schifffahrt. Red. und herausgeg. vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XLVI. Jahrgang. X. Heft. Wien, 1891.

Baldwin, F. Spencer, Die englischen Bergwerksgesetze. Ihre Geschichten von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. Stuttgart, 1894.

Ball E., Das Vereins- und Versammlungsrecht in Deutschland. Berlin, 1894.

Buff E., Die Gesetze und Verordnungen betreffend den Betrieb der Bergwerke und der damit verbundenen Anlagen im preussischen Staate. Essen, 1893.

Eder A., Die Eisenbahnpolitik Oesterreichs nach ihren finanziellen Ergebnissen. Wien, 1894.

Engels E., Preussisches Bergrecht. Ein Leitfaden für das Studium. Leipzig, 1894.

Die Fabrikgesetzgebung des russischen Reiches. Uebersetzt nach der Ausgabe der Gewerbeordnung von 1887 und nach den Fortsetzungen von 1890, 1891 und 1893. Riga, 1894.

v. Hagen, O., Die forstlichen Verhältnisse Preussens bearbeitet nach amtlichen Material. 3. Aufl., Berlin, 1894. 2 kötet.

Jahresbericht über die Fortschritte auf dem Gesamtgebiete der Agri-culturchemie. Neue Folge. XVI. 1893. Herausgegeben von A. Hilger und Th. Dietrich. Berlin, 1894.

Jahresberichte der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulsats-Behörden. Zusammengestellt vom Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XXII. Jahrgang. VII. Wien, 1894.

Meitzen, A., Der Boden und die Landwirtschaftlichen Verhältnisse des preussischen Staates. Band V. Berlin, 1894.

Mittheilungen des Bernischen statistischen Bureau. Jahrgang 1894. Lieferung II.: Über die Leistungen der organisirten freiwilligen Krankenpflege im Kanton Bern und verwandter Bestrebungen. Bern, 1894.

Österreichische Statistik. Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission.

XXXVIII. Band. 2. Heft: Statistik des Sanitätswesens der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für das Jahr 1891. Wien, 1894.

XXXIX. Band. 4. Heft: XXIII. Statistische Übersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstalten und der Gerichts-Gefängnisse im Jahre 1890. Wien, 1894.

Preussische Statistik. Herausgegeben vom kön. statistischen Bureau in Berlin. Berlin, 1894.

132. Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen sowie die Selbstmorde und die tödtlichen Verunglückungen im preussischen Staate während des Jahres 1892.

133. Die Ergebnisse der Ermittlung der landwirthschaftlichen Bodenbenutzung und des Ernteertrages im preussischen Staate im Jahre 1893.

Riga's Handel und Schifffart. 1893. I. Abtheilung: Riga's Handelsverkehr auf den Wasserwegen. Riga, 1894.

Schiffle Albert, Deutsche Kern- und Zeitfragen (Einige neuzeitliche Bevölkerungsschiebungen. Die kommende Welthandelspolitik Englands und Europas. Die politische Zukunft des Grossgrundbesitzes. Die Wirthschaftskammern. Gesamtreform des Agrarcredits. Nationale Wohnungsreform. Der Währungstreit. Werth und Mittel des Finanzgleichgewichtes; etc.) Berlin, 1895.

Schwappach, A., Fostpolitik, Jagd- und Fischereipolitik. Leipzig, 1894. (Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften. Herausgegeben von Kuno Frankenstein. I. Abtheilung: Volkswirtschaftslehre. Bd. 10.).

Seydel, F., Gesetz vom 21. Juli 1852 betreffend die Dienstvergehen der nichtrichterlichen Beamten, die Versetzung derselben auf eine andere Stelle oder in den Ruhestand und seine Ergänzungen. Berlin, 1894.

Statistik des Deutschen Reichs. Herausgegeben vom Kaiserlichen Statistischen Amt. Neue folge:

Band 72.: Statistik der Krankenversicherung der Arbeiter im Jahre 1892. Berlin. 1894.

Band 73. Abtheilung I.: Statistik der Seeschifffahrt für das Jahr 1893. I. Abth.: Bestand der deutschen Seeschiffe. Schiffsunfälle an der deutschen Küste. Verunglückungen deutscher Seeschiffe. Berlin, 1894.

Statistische Übersichten, betreffend den auswärtigen Handel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1894. Zusammengestellt vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. XI. Heft: Waaren-, Ein- und Ausfuhr im October 1894. Wien 1894.

Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. XIX. Jahrgang. Statistik des Jahres 1892. Herausgegeben von R. Böckh. Berlin, 1894.

Andréani, Guide pratique de l'administration française. Paris, 1895.

Annuaire de l'économie politique et de la statistique par Maurice Block. 21-e année: 1894. Paris, 1894.

Annuaire général des finances publié d'après les documents officiels sous les auspices du Ministère des finances. V-e année: 1894—1895. Paris et Nancy, 1896.

Campagnole, E., L'assistance médicale gratuite (commentaire de la loi du 15 juillet 1893). Paris. 1894.

Cohen, E., Réformes pratiques dans le régime des impôts. Paris, 1894.

Quemel, G., Histoire maritime de la France depuis Colbert. Paris, 1894.

Statistique de la Belgique. Tableau général du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1893, publié par le Ministre des Finances. Bruxelles, 1894.

Théry, E. Histoire des grandes compagnies de chemins de fer français dans leurs rapports financiers avec l'État. 5-e édition. Paris, 1894.

Wauwermans, P., Le droit des auteurs en Belgique. Bruxelles, 1894.

Twenty-fifth Annual Report of the State Board of Health of Massachusetts. Boston, 1894.

Ely, Richard F., Socialism, an examination of its nature, its strength and its weakness with suggestions for social reform. London, 1894.

Finance Accounts of the United Kingdom of Great Britain and Ireland for the financial year 1892—93 ended 31-st March 1893. London.

Jenks, E. An outline of English local government. London, 1894.

Jones, Benj., Cooperative production. 2 vol. Oxford, 1894.

Report of the Commissioner of Education, for the year 1890—91. Volumes I. and II. Washington, 1894.

Review of the Trade of India in 1893—94. I. Foreign Sea-borne Trade II. Trans-Frontier Trade. III. Coasting-Trade. Government of India. Finance and Commerce Department. Simla, 1894.

Bijdragen tot de *Statistiek* van Nederland. Uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek. I. Statistiek der Arbeidersvereeningingen. 'S Gravenhage, 1894.

Statistiek van den In-, Uit- en Doorvoer over het jaar 1893. Uitgegeven door het Departement van Financiën. Tweede Fedceelfte. 'S Gravenhage, 1894.

TÁRGYMUTATÓ.

I. É R T E K E Z É S E K.

	Lap
Az államtudományok oktatása és állami életünk igényei. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	3
Az egyenes adók reformja. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	13
Adatok a községek rendezéséhez, kiváló tekintettel az államkincs- tári telepekre. — <i>Zsilinszky Mihálytól</i>	46, 110
A gabona-elevátorokról. — <i>Miklós Ödöntől</i>	85, 173, 527
Az új agrár statisztika. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	100
A mezőgazdaságtan oktatása a jog és államtudományi kar keretében — <i>Dr. Rodiczky Jenőtől</i>	126
Gazdasági haladásunk és a munkásosztály. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i> 185, 329, 540	
A »Conseil de préfecture« mint a közigazgatási bíróság. — <i>Dr. Kmety Károlytól</i>	210, 379
A személyes jövedelmi adó. — <i>Mariska Vilmostól</i>	238
»A közigazgatási bíróságokról« szóló törvényjavaslat a képviselő- házi bizottság előtt!	265, 417
A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló törvényjavaslat. — <i>Kovácsy Sándortól</i>	348
Értelmiségünk és a magyarság. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	501
A jegybank kérdése. — <i>Dr. Kohn Dávidtól</i>	557
A magyar áruforgalmi statisztika készítési módszeréről, különös tekintettel az árúértékek megállapítására. — <i>Dr. Hegyeshalmy Lajostól</i>	579
A magyar szövetkezeti ügy. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	625
Adók reformjáról. — <i>Dr. Kohn Dávidtól</i>	648, 784, 841, 921
Külkereskedelem és váltó-árfolyam. — <i>Dr. Jankovich Béldtól</i>	747
A fővárosi szegény néposztályok lakásai. — <i>Dr. Thirring Gusztávtól</i>	872
A törlesztési tervekről. — <i>Havas Miksától</i>	953
A társadalmi kérdés. — <i>Dr. Pólya Jakabtól</i>	1005
A jelzáloglevelek biztosítása. — <i>Beck Dénestől</i>	1023
Vasuti tarifák könyve. — <i>Dr. Kohn Dávidtól</i>	1077, 1180
A betétüzlet fejlődésének iránya. — <i>Dr. Halász Sándortól</i>	1104
A Szemle olvasóihoz. — <i>Dr. Jekelfalussy Józseftől</i>	1145
Közgazdaságtan és etika. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	1153

II. KÖZGAZDASÁGI HAVI KRÓNKA.

Dr. Mandello Károlytól.

Lap

1894. januártól—decemberig 56, 131, 292, 466, 591, 703, 813, 892, 968, 1031,
1109, 1191

III. IRODALMI SZEMLE.

A kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 1892. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	59
Guillaume Vautier: La Hongrie économique. — x. y.-től	64
Tabellen zur Währungsfrage. Herausgegeben vom k. k. Finanzministerium. Wien 1893. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	136
Bizottsági jelentés idegen nyelvű régi magyar közgazdasági művek lefordítása és kiadása tárgyában. — <i>Földes Béla, Acsády Ignác és Ráth Zoltántól</i>	296
Sismondi János: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Fordította Enyedy Lukács és Pólya Jakab. — z.-től	298
Tormay Béla: Elmélkedés a mezőgazdasági egyensúlyról. — a. — a.-től	298
L'Office du Travail: Salaires et durée du travail dans l'industrie Française. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	300
Széchenyi Imre gr.: Telepítési törekvések Németországban. — x.-től	471
Somogyi Manó dr.: A munkás osztalék. — Társadalom gazdasági tanulmány. — <i>Dr. Mandello Gyulától</i>	596
A munkásosztalék. Válasz dr. Mandello Gyula bírálatára. — <i>Dr. Somogyi Manótól</i>	707
Lukács György dr.: A francia közigazgatás szervezete. — x.-től .	709
Högyes Ferencz dr.: Tapasztalati adatok a szabályos és szabálytalan alsó végtagállások fejlődéséről a gyermekkorban. — dr.-től . .	709
Emil Kraepelin dr.: Ueber geistige Arbeit. — a. — a.-től	711
Wolf H. W.: Les banques populaires au point de vue coopératif. — y.-től	714
Viszónválasz dr. Somogyi Manó úrnak. — <i>Mandello Gyulától</i> . . .	816
Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. Halb-Monatschrift red. von Otto Wullschlegel. II. Jahrgang. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	897
Eton and the Labour Question. By Geoffrey Drage (Eton 1894.). — <i>Hegedüs Loránttól</i>	971
Block M.: L'Europe politique et sociale. Deuxieme édition. Paris 1893. — n.-től	1034
Mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1893-ban. — a.-től . .	1112
Hieronymy Károly magyar kir. belügyminiszter jelentése az ország közegészségügyi viszonyairól 1893-ban. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	1113
Csillag Gyula dr.: Az iszákosság korlátozásáról. — dr.-től	1119
Az angol »Royal Commission on Labour« zárójelentése. — <i>Dr. Andor Endrétől</i>	1120
A kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 1893. évi működéséről a törvényhozás elé terjesztett jelentése. — ff.	1194
Felszeghy Ferencz: Biztosítás szövetkezés útján. — Sz. B.	1200
Schwarz József dr.: Arbeiterwohnungen. — <i>Dr. Fenyvessy Józseftől</i>	1203

Külföldi folyóiratok szemléje: (Bulletin de l'Office du travail. — Journal des Économistes. — Revue des deux mondes. — Contemporary Review. Revue d'économie politique. — Economie Journal. — Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik. — Jahrbuch für Gesetzgebung und Volkswirtschaft. — Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reichs.) — *Dr. Fenyvessy Józseftől, dr. Kovács Aladártól és Mandello Gyulától* 148, 472, 475, 479, 715, 721, 973, 1037, 1042

IV. STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

- I. **Népesség:** Magyarország 1892. évi népmozgalma. — Idegen honosok Franciaországban. — Poroszország népessége anyanyelv szerint. — Anglia és Wales 1891-iki népszámlálása. — Ausztria, Németország és Franciaország 1892. évi népesedési mozgalma. — A népesség foglalkozási viszonyai Ausztriában. — A házasságok időtartama Franciaországban. — *Dr. Vargha Gyulától, dr. Kovács Aladártól és Hajdu Lászlótól* 68, 72, 74, 309, 485, 987, 1204
- II. **Östermelés:** Az 1892. évi bajor állatszámolás. — Magyarország szőlőterülete és szüretje 1892-ben. — Állatbiztosítás Svájcban. — Az ingatlan birtok megterhelhetése Bernben. — Magyarország 1893-ik évi aratása. — Ausztria aratása 1893-ban. — Nagy-Británia és Írország mezőgazdasága az utolsó 20 évben. — Románia aratása 1891-ben. — Magyarország szőlőszete 1893-ban. — Horvát-Szlavonországok 1893. évi aratása. — Franciaország szőlőszete 1893-ban. — Ausztria mezőgazdasága 1893. évi aratása. — Az amerikai Egyesült-Államok állattenyésztése. — Románia állattenyésztése. — A bányamivelés Ausztriában. — A bevetett terület Bajorországban. — *Hajdu Lászlótól és dr. Vargha Gyulától* 76, 152, 157, 160, 313, 488, 490, 492, 728, 737, 821, 905, 997, 1047, 1124, 1207
- III. **Ipar:** Magyarország és Ausztria czukortermelése 1891-ben. — Magyarország bánya- és kohóipara 1892-ben. — Nagy-Británia és Írország bányászata. — *Dr. Fenyvessy Józseftől, Hajdu Lászlótól és dr. Vargha Gyulától* 78, 319, 741
- IV. **Kereskedelem és forgalom:** A német vámterület 1892. évi külkereskedelme. — Nagy-Británia és Írország behozatala mezőgazdasági termékekből az 1892. és 1893. évben. — Olaszország 1892. és 1893. évi áruforgalma. — Spanyolország külforgalma az 1891., 1892. és 1893. évben. — Franciaország külforgalma 1891., 1892. és 1893-ban. — Az amerikai Egyesült-Államok kereskedelmi külforgalma 1790. óta, különös tekintettel az Európával való forgalomra. — Magyarország külforgalma, különös tekintettel a mezőgazdasági termékekre. — *Hajdu Lászlótól és dr. Fenyvessy Józseftől* 162, 494, 605, 610, 910, 1054, 1128
- V. **Hitelügy:** Az ingatlan birtok megterhelhetése Poroszországban. — Poroszország takarékpénztárai az 1892-ik évben. — *Hajdu Lászlótól* 842, 1210

VI. Közlekedés: Magyarország vasutai 1892-ben. — <i>Kálmán Guszdtól</i>	Lap 166
VII. Közigatás: A bajor községek pénzügyi viszonyai 1890-ben. — <i>Hajdu Lászlótól</i>	322
VIII. Közművelődés: A közművelődési eszközök forgalma. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	826
IX. Tűzkár és biztosítás: A tűzkárok Magyarországon az 1889., 1890. és 1891. évben. — A tűzkárok Horvát-Szlavonországban az 1882—1891. években. — <i>Hajdu Lászlótól</i> . . .	614, 913

V. KÖNYVSZEMLE.

1894. januártól—deczemberig 81, 171, 326, 497, 618, 742, 835, 918, 1002,
1071, 1140, 1219